

ANKARA

HACI BAYRAM VELİ ÜNİVERSİTESİ

LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ

**EBUBEKİR NUSRET
SÂİB-İ TEBRÎZÎ'NİN 144 GAZELİNİN ŞERHİ
(İnceleme-Tenkitli Metin)**

Züleyha Nurgül ERTUĞRUL

**Tez Danışmanı
Prof. Dr. Orhan KURTOĞLU**

**DOKTORA TEZİ
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANABİLİM DALI
ESKİ TÜRK EDEBİYATI BİLİM DALI**

TEMMUZ 2024

ankara

HBM

**EBUBEKİR NUSRET-SÂİB-İ TEBRÎZÎ'NİN 144 GAZELİNİN ŞERHİ
(İnceleme-Tenkitli Metin)**

Züleyha Nurgül ERTUĞRUL

DOKTORA TEZİ

**TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANABİLİM
DALI**

ESKİ TÜRK EDEBİYATI BİLİM DALI

ANKARA HACI BAYRAM VELİ ÜNİVERSİTESİ

LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ

TEMMUZ 2024

ETİK BEYAN

Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Tez Yazım Kurallarına uygun olarak hazırladığım bu tez çalışmasında; tez içinde sunduğum verileri, bilgileri ve dokümanları akademik ve etik kurallar çerçevesinde elde ettiğimi, tüm bilgi, belge, değerlendirme ve sonuçları bilimsel etik ve ahlak kurallarına uygun olarak sunduğumu, tez çalışmasında yararlandığım eserlerin tümüne uygun atıfta bulunarak kaynak gösterdiğimi, kullanılan verilerde herhangi bir değişiklik yapmadığımı, bu tezde sunduğum çalışmanın özgün olduğunu, bildirir, aksi bir durumda aleyhime doğabilecek tüm hak kayıplarını kabullendiğimi beyan ederim.

Züleyha Nurgül ERTUĞRUL
26.07.2024

TEZ ONAY SAYFASI

Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı Eski Türk Edebiyatı Doktora Programı öğrencisi Züleyha Nurgül ERTUĞRUL tarafından hazırlanan *Ebubekir Nusret-Sâib-i Tebrîzî'nin 144 Gazelinin Şerhi (İnceleme-Tenkitli Metin)*. başlıklı tez çalışması 26/07/2024 tarih ve 10.00 saatinde yapılan tez savunma sınavında aşağıdaki jüri tarafından OY BİRLİĞİ ile DOKTORA TEZİ olarak **KABUL** edilmiştir.

	Kabul	Ret
Başkan Prof. Dr. Hasan ŞENER	☒	☐
Üye Prof. Dr. Orhan KURTOĞLU	☒	☐
Üye Prof. Dr. Halil ÇELTİK	☒	☐
Üye Prof. Dr. Ömer ÖZKAN	☒	☐
Üye Prof. Dr. Neslihan İlknur KOÇ KESKİN	☒	☐

EBUBEKİR NUSRET-SÂİB-İ TEBRİZİ'NİN 144 GAZELİNİN ŞERHİ (İNCELEME-TENKİTLİ
METİN)
(Doktora Tezi)

Züleyha Nurgül ERTUĞRUL

ANKARA HACI BAYRAM VELİ ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
Temmuz 2024

ÖZET

Sebk-i Hindi akımının öncü isimlerinden Sâib-i Tebrîzî'nin Türk edebiyatında uyandırdığı tesir, yalnızca şairlerde değil şârihler üzerinde de gözlemlenmektedir. Nitekim klasik şerh geleneğinde Sâib'in şiirlerini ele alan pek çok şerh metni tespit edilmiştir. Bahsi geçen eserlerden biri de 18. yüzyıl âlimlerinden Ebubekir Nusret'in kaleme aldığı şerhtir. Bu çalışma da Ebubekir Nusret'in Sâib'in seçili 144 gazeline yazdığı şerh metnini konu edinmektedir. Ebubekir Nusret, ömrünün bir kısmını çeşitli kültür merkezlerinde geçirerek önemli âlimlerden eğitim almış ve İstanbul'da pek çok öğrenci yetiştirmiş bir ilim adamıdır. Sâib-i Tebrîzî'nin şiirlerine yazdığı üç ayrı şerh metninde de bilgi birikimini sunan Ebubekir Nusret, bu eserlerde kendine özgü bir şerh metodu ortaya koyarak şârih kimliğiyle de öne çıkmıştır. Şerh edilen gazel sayısının fazlalığı ve şârihin açıklamalarının kapsamı dolayısıyla mufassal bir şerh niteliğini gösteren bu eser, çalışmada çeşitli başlıklar altında incelenmiştir. Ebubekir Nusret, samimi bir üslup kullanarak pek çok meseleye dair kendi görüşlerini aktarır. Dolayısıyla şârihin karakteri ve zihin dünyası kendi söylemleri esas alınarak "Sosyal Hayatla İlişki", "Din, Tasavvuf ve Ahlak Anlayışı", "Aşk", "Şiire ve Şaire Bakış" ve "Tabiat" kavramları üzerinden değerlendirilmiştir. Eser bir şerh metni olarak "usul" ve "kaynak" bağlamında incelenmiştir. Şârihin usulü belirlenirken eserin iç düzenini ortaya koyan hususlar tespit edilmiştir. Bu bağlamda Ebubekir Nusret'in tercih ettiği şerh şablonu, açıklama teknikleri, Sâib-i Tebrîzî'ye yaklaşımı ve şerh esnasında karşılaştığı problemler değerlendirilmiştir. Şârihin ele aldığı beyti ve onun ihtiva ettiği meseleyi açıklamasına, örneklendirmesine, fikirlerini ispat etmesine yani şerhini daha kapsamlı olarak sunmasına yardımcı olan hususlar şerhin kaynağı olarak değerlendirilmiştir. Bu bağlamda "Şârihin Hayatından Anlatılar", "İran Âdetleri", "Gündelik Hayat Pratikleri", "İlimler", "İktibaslar", "Rivayetler", "Edebî Sanatlar" ve "Göndermeler", şârihin başvurduğu kaynaklar olarak yorumlanmıştır. Eserin nüshalarının arasında içerik yönünden mühim farklılıkların bulunması metnin özgün tarafını ortaya koymakla birlikte şerh çalışmalarında nüshaların önemine dikkat çekmektedir. Ebubekir Nusret'in şerhi daha önce bazı tezlere konu olmuş ancak ilgili çalışmalarda eserin seçili bir nüshasının bir kısmı değerlendirilmiştir. Dolayısıyla bu tez çalışmasıyla eserin her iki nüshasının tamamı yukarıda bahsedilen başlıklar altında nüsha farklılıkları göz önüne alınarak değerlendirilmiştir. Böylece Ebubekir Nusret'in eserini nüshalarıyla mukayese ederek incelemek ve şerh geleneğine dair yapılan çalışmalara katkı sağlamak amaçlanmıştır.

Bilim Kodu : 31402
ORCID ID : 0000-0002-4358-2720
Anahtar : Şerh, Şiir şerhleri, Sâib-i Tebrîzî, Ebubekir Nusret.
Kelimeler
Sayfa Adedi : 1271
Danışman : Prof. Dr. Orhan KURTOĞLU

EBUBEKİR NUSRET- COMMENTARY SÂİB-İ TEBRÎZÎ'S 144 GAZELS (REVIEW-CRITICISM
TEXT)
(Ph. D. Thesis)

Züleyha Nurgül ERTUĞRUL

ANKARA HACI BAYRAM VELİ UNIVERSITY
INSTITUTE OF GRADUATE PROGRAMS
July 2024

ABSTRACT

The influence of Sâib-i Tebrîzî, one of the leading names of the Sebki-Hindi movement, on Turkish literature is observed not only on poets but also on commentators. As a matter of fact, many commentary texts dealing with Saib's poems have been identified in the classical commentary tradition. One of the works mentioned is the commentary written by Ebubekir Nusret, one of the 18th century scholars. This study deals with the commentary text written by Ebubekir Nusret on 144 selected ghazals of Saib. Ebubekir Nusret is a scientist who spent part of his life in various cultural centers, received education from important scholars and educated many students in Istanbul. Ebubekir Nusret, who presented his knowledge in three separate commentary texts written on Sâib-i Tebrîzî's poems, also came to the fore as a commentator by introducing a unique commentary method in these works. The work, which demonstrates the nature of a detailed commentary due to the high number of annotated ghazals and the scope of the commentator's explanations, has been examined under various headings in the study. Ebubekir Nusret conveys his views on many issues using a sincere style. Therefore, the character and mental world of the commentator were evaluated based on his own discourses and the concepts of "Relationship with Social Life", "Religion, Sufism and Morality", "Love", "View of Poetry and Poetry" and "Nature". The work has been examined as a commentary text in the context of "method" and "source". While determining the procedure of the commentary, the issues that reveal the internal order of the work were determined. In this context, the annotation template preferred by Ebubekir Nusret, his annotation techniques, his approach to Saib-i Tebrîzî and the problems he encountered during the annotation were evaluated. The issues that help the commentator to explain the couplet and the issue it contains, to exemplify, to prove his ideas, in other words to present his commentary more comprehensively, are considered as the source of the commentary. In this context, "Narratives from the Life of the Commentator", "Iranian Customs", "Daily Life Practices", "Sciences", "Quotations", "Narratives", "Literary Arts" and "References" were interpreted as the sources used by the commentator. The existence of significant differences in content between the copies of the work reveals the original side of the text and draws attention to the importance of copies in commentary studies. Ebubekir Nusret's commentary has been the subject of some theses before, but a portion of a selected copy of the work has been evaluated in relevant studies. Therefore, in this thesis study, both copies of the work were evaluated under the above-mentioned headings, taking into account the differences in the copies. Thus, it is aimed to examine Ebubekir Nusret's work by comparing it with its copies and to contribute to the studies on the commentary tradition.

Science Code : 31402
ORCID ID : 0000-0002-4358-2720
Key Words : Commentary, Poem commentaries, Sâib-i Tebrîzî, Ebubekir Nusret.
Page Number : 1271
Supervisor : Prof. Dr. Orhan KURTOĞLU

TEŞEKKÜR

Tez konusunun belirlenmesi, araştırma ve yazım süreçlerinden son aşamasına kadar her aşamada desteğini hissettiğim danışmanım, saygıdeğer hocam Prof. Dr. Orhan KURTOĞLU'na müteşekkirim. Lisans eğitimimden itibaren bilgi ve tecrübelerini sunarak her konuda daima yol gösteren kıymetli hocama minnettarım. Öneri ve yönlendirmeleriyle süreç boyunca teze önemli katkılarda bulunan Prof. Dr. Hasan ŞENER ve Prof. Dr. Halil ÇELTİK'e şükranlarımı sunarım. Metindeki Arapça kısımların çevirisinde yardımlarını esirgemeyen Prof. Dr. Murat ÖZCAN, Meryem ŞAHİN ve Sümeyye TAŞ'a da müteşekkirim.

Eğitim hayatım süresince maddi, manevi destekleriyle yanımda olan başta annem Kadriye ERTUĞRUL ve babam Mahmut ERTUĞRUL olmak üzere kardeşlerime, yeğenlerime ve tüm aileme minnettarım. Onların anlayışları, sabırları ve sevgilerine çok şey borçluyum.

Lisans döneminden itibaren dostluklarıyla hayatımı her yönden güzelleştiren Feyza YETİMOĞULLARI ve Dr. Yasemin ATEŞ SARI'ya teşekkür ediyorum. Her daim olduğu gibi tez süresince de varlıklarıyla bana güç verdiler.

Tezin şekillenmesindeki katkılarıyla yol gösteren ve dostluklarıyla destek olan Dr. Öğr. Üyesi Merve AKBAŞ ve Doç. Dr. Dinçer APAYDIN'a müteşekkirim. Süreç boyunca moralimi yüksek tutmak için ellerinden geleni yapan Beyza KOCATEPE ve Dr. Ömer Faruk KOCATEPE'ye de minnettarım. Bu süreçte desteklerini esirgemeyen Yeliz KARSLI, Asiye ATALAY, Şerife AYDIN, Arş. Gör. Dr. Hanım YILMAZ, Dr. Öğr. Üyesi Arife Ece EVİRGEN ve Dr. Öğr. Üyesi İbrahim YILMAZ'a teşekkür ediyorum.

2211-A Genel Yurt İçi Doktora Bursuyla doktora eğitimimi destekleyen Türkiye Bilimsel ve Teknolojik Araştırma Kurumu (TÜBİTAK)'na teşekkürlerimi sunarım.

İÇİNDEKİLER

ÖZET.....	iv
ABSTRACT	v
TEŞEKKÜR	vi
İÇİNDEKİLER.....	vii
KISALTMALAR	xii
1. BÖLÜM: GİRİŞ.....	1
2. BÖLÜM: ŞERH, TÜRK EDEBİYATINDA ŞERH VE SÂİB-İ TEBRÎZÎ ŞERHLERİ	5
3. BÖLÜM: EBUBEKİR NUSRET	27
3.1. Hayatı.....	27
3.2. Sanatı	28
3.3. Eserleri.....	30
3.3.1. Dîvân.....	30
3.3.2. Mâ-hazar	30
3.3.3. Mûlahhas min Tefsîri Keşfü'l-Esrâr	31
3.3.4. Sâib-i Tebrîzî Şerhleri.....	31
4. BÖLÜM: SÂİB-İ TEBRÎZÎ	33
4.1. Hayatı.....	33
4.2. Sanatı	36
4.3. Eserleri.....	39
4.3.1. Dîvân.....	39
4.3.2. Kandehâr-nâme	40
4.3.3. Mahmûd u Ayâz.....	40
4.3.4. Beyâz.....	40
4.3.5. Makâle-i Tenbâkû	40

5. BÖLÜM: EBUBEKİR NUSRET-SÂİB'İ TEBRİZİ'NİN 144 GAZELİNİN ŞERHİ (İNCELEME).....	43
5.1. Eserin İsmi.....	43
5.2. Telif Sebebi.....	43
5.3. Telif ve İstinsah Tarihi	44
5.5. Söyleyiş Özellikleri	45
5.5.1. Üslup Özellikleri.....	45
5.5.2. Ebubekir Nusret'in Şerhte Kullandığı Kalıp Sözler	47
5.6. Muhteva Özellikleri.....	53
5.6.1. Sosyal Hayatla İlişki	53
5.6.1.1. Cemiyete Bakış	53
5.6.1.2. Toplum/Dönem Eleştirisi	62
5.6.2. Şiire ve Şaire Bakış	64
5.6.3. Din, Tasavvuf ve Ahlak Anlayışı.....	66
5.6.3.1. Din.....	66
5.6.3.2. Tasavvuf	84
5.6.3.3. Ahlak	112
5.6.4. Aşk.....	128
5.6.4.1. İlahi Aşk	129
5.6.4.2. Âşık	130
5.6.4.3. Sevgili.....	132
5.6.5. Tabiat	133
5.6.5.1. Kozmik Âlem	135
5.6.5.2. Zaman ve İlgili Unsurlar	138
5.6.5.3. Su ve İlgili Unsurlar	143
5.6.5.4. Ateş ve İlgili Unsurlar	146

5.6.5.5. Hava ve İlgili Unsurlar	150
5.6.5.6. Toprak ve İlgili Unsurlar	153
5.6.5.7. Nebatlar	156
5.6.5.8. Hayvanlar	160
6. BÖLÜM: EBUBEKİR NUSRET'İN ŞERH USULÜ	173
6.1. Şerh Şablonu.....	173
6.2. Şerh Teknikleri	178
6.2.1. Soru-Cevap	179
6.2.2. Tanık Gösterme.....	182
6.2.3. Vaaz Verme/Yönlendirme	187
6.2.4. Örneklendirme	190
6.2.5. Hikâyelendirme.....	195
6.2.6. Şiirle Şerh Etme	199
6.3. Ebubekir Nusret'in Sâib Hakkındaki Düşünceleri	206
6.3.1. Övgüler	206
5.3.1.1. Şahsiyeti	206
5.3.1.2. Dîvânı	207
5.3.1.3. Şairliği	207
5.3.1.4. Ele Aldığı Beyti.....	210
6.3.2. Eleştiriler.....	211
6.4. Kelime ve Kavram Açıklaması.....	215
6.4.1. Sözlük Anlamı	215
6.4.2. Köken Bilgisi	215
6.4.3. Çok Anımlı Kelimeler.....	216
6.4.4. Şairin Kullanımındaki Mana	216
6.4.5. Deyim ve Kalıp İfadelerin Anlamı.....	217

6.4.6. Terim İfadeler	217
6.4.7. Anlama Göre Farklı Şerh İhtimalleri	218
6.5. Ebubekir Nusret'in Sâib'in Şerhinde Karşılaştığı Problemler	219
6.5.1. Dinî Sebepler	219
6.5.2. Tekrara Düşme Kaygısı	221
6.5.3. Yetersizlik	222
6.5.4. Beyitlerin Anlaşılamaması	225
7. BÖLÜM: EBUBEKİR NUSRET'İN ŞERHİNİN KAYNAKLARI	229
7.1. İran Adetleri	229
7.2. Edebî Sanatlar	235
7.3. İktibaslar	244
7.3.1. Ayetler	244
7.3.1.1. Doğrudan Kaynak Olarak Kullanılan Ayetler	244
7.3.1.2. İkinci Dereceden Kaynak Olarak Ayetler	249
7.3.1.3. Ara Cümle Olarak Kullanılan Ayetler	260
7.3.2. Hadisler	260
7.3.2.1. Doğrudan Kaynak Olarak Kullanılan Ayetler	260
7.3.2.2. İkinci Dereceden Kaynak Olarak Hadisler	264
7.3.2.3. Ara Cümle Olarak Kullanılan Hadisler	267
7.3.3. Darb-ı Mesel	267
7.3.3.1. Doğrudan Kaynak Olarak Kullanılan Darb-ı Meseller	267
7.3.3.2. İkinci Dereceden Kaynak Olarak Darb-ı Meseller	268
7.3.3.3. Ara Cümle Olarak Kullanılan Darb-ı Meseller	269
7.4. Gündelik Hayat Pratikleri	269
7.5. İlimler	275
7.5.1. İlm-i Kıyâfe	276

7.5.2. İlm-i Cifr	277
7.5.3. İlm-i Zâyirçe	277
7.5.4. İlm-i Nücûm.....	278
7.6. Rivayetler.....	280
7.7. Şârihin Hayatından Anlatılar	282
7.8. Göndermeler	287
7.8.1. Metin İçi Göndermeler.....	287
7.8.2. Metin Dışı Göndermeler	289
7.8.2.1. Şahıslara Yapılan Göndermeler	290
7.8.2.2. Eserlere Yapılan Göndermeler	307
8. BÖLÜM: EBUBEKİR NUSRET-SÂİB'İ TEBRÎZÎ'NİN 144 GAZELİNİN ŞERHİ (METİN).....	313
8.1. Nüshaları.....	313
8.1.1. Hacı Mahmud Efendi Nüshası	313
8.1.2. Hafid Efendi Nüshası	314
8.1.3. Nüsha Farklılıklarının Değerlendirilmesi	314
8.2. Metin Tespitiyle İlgili Açıklamalar	323
8.3. Transkripsiyonlu Metin	325
9. BÖLÜM: SONUÇ.....	1255
KAYNAKÇA	1263
ÖZGEÇMİŞ	1269

KISALTMALAR

Bu çalışmada kullanılmış kısaltmalar, açıklamaları ile birlikte aşağıda sunulmuştur.

Kısaltmalar

Açıklamalar

Ar.	Arapça
bk.	Bakınız
C	Cilt
çev.	Çeviren
Dr.	Doktor
ed.	Editör
Far.	Farsça
haz.	Hazırlayan
HE	Hafid Efendi nüshası
H	Hicri
HM	Hacı Mahmud Efendi nüshası
M	Miladi
MS	Milattan sonra
MÖ	Milattan önce
No.	Numara
Prof.	Profesör
s.	Sayfa
S	Sayı
TDK	Türk Dil Kurumu
TDV	Türkiye Diyanet Vakfı
T.	Türkçe
vb.	Ve benzeri
vs.	Vesaire
yy.	Yüzyıl

1. BÖLÜM: GİRİŞ

İlmî, edebî, dinî vb. nitelikte olmasına bakılmaksızın bir eserin doğru anlaşılması her kültür, dönem ve ideolojide önem arz etmiştir. Zaman içinde bir ihtiyaç hâlini dahi alabilen bu husus “metin açıklaması” odaklı eserleri ortaya çıkarmıştır. Osmanlı dönemi edebiyat geleneğinde de bu amaçla kaleme alınan eserler “şerh” adıyla nitelendirilmiştir. Özellikle Arapça ve Farsça şiiirlere yazılmış şerhler, bu gelenek içinde hayli önemli bir yer kaplamaktadır.

Mevlânâ, Hâfız-ı Şirâzî, Şevket-i Buhârî, Urfî-i Şirâzî, Sâib-i Tebrîzî gibi isimler, eserleriyle Türk edebiyatına önemli ölçüde tesir ettikleri gibi şiiirleri pek çok şârih tarafından da şerh edilmiştir. Bu isimlerden Sâib-i Tebrîzî’nin şiiirleri de muhtelif şerhlere konu olmuştur. Ebubekir Nusret’in Sâib’in seçili 144 gazeline yaptığı ve bu çalışmanın konusunu oluşturan şerh de bu gruptaki eserlerden biridir.

Bahsi geçen bu metne dair muhtelif çalışmalar kaleme alınmıştır. Ancak bu çalışmaların eserin belli bir kısmını yahut bir nüshasını esas alması, metin üzerine kapsamlı bir incelemeyi gerekli kılmıştır. Bu ihtiyaç neticesinde, metnin her iki nüshasının tamamını değerlendiren bu tez hazırlanmıştır.

Çalışmanın ikinci bölümünde kavramsal yönü ve Türk edebiyatındaki yeri esas alınarak “şerh” geleneği incelenmiştir. Öncelikle “metin açıklaması” temel alınarak yapılan çalışmalar arasında şerhlerin yeri ve ilgili çalışmalarla benzeyen ve ayrışan noktaları ortaya konulmuştur. Bu meseleye dair yapılan çalışmalar ve bunların sundukları veriler değerlendirilmiş ve yıllar içinde şerh kavramına yaklaşımlar ve bunların değişimlerini görmek de amaçlanmıştır. Ardından şerhlerin amaçları, kaynak metin seçimi, kaynakları ve yöntemleri değerlendirilmiştir. Birbiriyle ilişkili olan bu kavramlara dayananak yapılan şerh tasnifleri sunulmuştur. Verilen bilgilerden hareketle şerh geleneğinin yüzyıllar içinde Türk edebiyatındaki gelişimi eserler üzerinden değerlendirilmiştir. Son olarak Sâib’in şiiirlerine yazılmış şerhler tanıtılmıştır.

Osman Ünlü tarafından Sâib-i Tebrîzî’nin şiiirlerine yazılmış yedi şerh metni tespit edilmiştir (2006: 85-93). Ortak kaynak metin üzerine yapılmış şerhlerin mukayesesi şerhlerin karakteristik özelliklerini ve sınırlarını belirlemek açısından kıymetlidir. Bu

çalışmanın neticesinde Sâib'in şiirlerine yazılmış şerhlerin kıyaslanması planlanmaktaydı. Ancak yapılan incelemeler neticesinde ilgili metinlerdeki şerhlerde ortak bir şiirin bulunmadığı görülmüştür. Bu durum, planlanan mukayese çalışmasının önündeki en önemli engeldir.

Sâib'in şiirlerinin özellikle muhteva yönünden belirgin hususiyetler taşıması, bunlara yazılmış şerhlerde de birtakım ortaklıklar ve farklılıkların olacağına dair beklenti meydana getirmektedir. Mesela Sâib'in beyitlerinin sıklıkla hikmet dolu ifadeler barındırması bunların şerhlerinde de ahlaki değerler üzerinden açıklamaların bulunacağı, her ne kadar bilimsel olmasa da, beklenebilir. Bu beklentinin karşılanması veya ilgili ibarelerin farklı bağlamlarda değerlendirilmesi şerh geleneğine dair kıymetli veriler sunabilir. Dolayısıyla yalnızca ortak kaynak metne yazılmış şerhlerin mukayesesi değil aynı yazara yazılmış şerhlerin kıyaslanması da kıymetlidir.

Bu noktada ilgili metinlerin hacimleri bu mukayese çalışmasının gerçekleşmemesindeki bir diğer sebeptir. Örneğin, Süleyman Fehim ve Ahmet Cevdet'in şerhi 750 varaklık bir hacme sahiptir ve bir şerh metninin tamamı incelenmeden şerhin metodu, kaynakları ve teknikleri belirlenemez. Örneklem bağlamında seçilecek gazelin ve şerhinin hangi kriter ve standartlarla saptanacağına muğlaklığı da böyle bir tercih neticesinde yapılacak değerlendirmelerin bilimselliğine zarar verecektir. Sunulan bu engeller diğer şerh metinlerinde de karşılaşıncı tasarlanan mukayese incelenmesi yapılmamıştır. İlerleyen süreçte yalnızca bu gayeyle başlanan bir çalışmada böylesi bir kıyaslama ve neticesinde elde edilecek veriler şerh geleneğine dair mühim bilgiler sunacaktır.

Çalışmanın üçüncü bölümü Ebubekir Nusret'in, dördüncü bölümü ise Sâib'in hayatı, sanatı ve eserleri üzerinedir. Hayatı hakkındaki bilgilere tezkirelerden edinilen Ebubekir Nusret'in edebî şahsiyetini tespit için ise eserleri üzerine yapılan çalışmalar incelenmiştir. Sâib'in hayatı, sanatı ve eserlerine dair verilere ise özellikle Farsça kaleme alınmış tezkirelerden ulaşılmıştır.

Beşinci bölümde şerh metni çeşitli yönleriyle ele alınmıştır. Öncelikle metnin adı, telif tarihi ortaya konulmuştur. Ardından “söyleyiş” ve “muhteva” olmak üzere iki inceleme alanı üzerinden çeşitli değerlendirmeler yapılmıştır. Bu bağlamda şârihin kullandığı üslup belirlenirken özellikle mensur eserler hakkındaki üslup tartışmaları

sunulmuştur. Bununla birlikte kullanım sıklıkları sebebiyle eserde belirgin bir “özellik” hâlini alan kelime tercihleri de ortaya konulmuştur.

Şârih, pek çok açıklamasında ele aldığı beyit doğrultusunda muhtelif meselelere dair kendi fikirlerini belirtmiştir. Dolayısıyla eser muhteva yönünden incelenirken bir yönüyle şârihin zihin dünyası ortaya konulmuştur. Bu sebeple incelemeler esnasında dikkat edilen en temel mesele, ilgili konularda, Sâib’i hariç tutarak, yalnızca şârihin görüşlerine yer vermektir. Bu bağlamda eserin muhteva özellikleri alt başlıklarıyla beraber Sosyal Hayatla İlişki, Şiir ve Şâire Bakış, Din Tasavvuf ve Ahlak Anlayışı, Aşk ve Tabiat başlıkları altında değerlendirilmiştir. Bunlar arasında ilk dört başlıktaki konular incelenirken şârihin metnin farklı yerlerindeki görüşleri, örnekleri verilmeden bir bütün oluşturacak şekilde derlenmiştir. Nitekim burada şârihin düşüncelerine öncelik tanınmış, bunları nerede ve nasıl dile getirdiğine dikkat çekilmemiştir. Ancak “Tabiat” başlığında yöntem değiştirilmiştir. Burada şârihin hangi beyitte, hangi ifadeleri “tabiat” kavramları çerçevesince değerlendirdiği kıymetli görülerek her birinde şârihin ilgili beyitlere yaptığı tercüme ve açıklamaları da eklenmiştir.

Altıncı bölüm eserin şerh metodu hakkındadır. Öncelikle eserdeki açıklamaların sistemi incelenerek ve şerh şablonu ortaya konulmuştur. Ardından şârihin şerh esnasında başvurduğu teknikler incelenmiştir. Ayrıca Ebubekir Nusret’in Sâib hakkındaki olumlu ve olumsuz görüşlerinin hangi bağlamlarda dile getirildiği de ele alınmıştır. “Kelime ve Kavram Açıklamaları” başlığında şârihin sıkça başvurduğu bu metot, alt başlıklarla değerlendirilmiştir. Son olarak, şârihin açıklamalarını istediği ölçüde yapamamasına neden olan hususlar “Ebubekir Nusret’in Şerhte Karşılaştığı Problemler” başlığı altında sıralanıp örnekler üzerinden açıklanmıştır.

Çalışmanın yedinci bölümünde şerhin kaynakları incelenmiştir. Başlıklar belirlenirken Ebubekir Nusret’in açıklamalarında faydalandığı sözlü ve yazılı her türlü referans, kaynak olarak değerlendirilmiştir. Muhtelif çalışmalarda bu konuya dair incelemelerdeki genel usul, şârihin açıklamalarında zikrettiği eser ve kişileri şerhin kaynağı olarak değerlendirmektir. Ancak şârihin beyitte ima edildiğini düşünerek zikrettiği kişi, eser, söz ve geleneklerle beraber şerhinde açıklamalarını ayrıntıyla yapmasını sağlayan referanslara da “şerhin kaynağı” denilebilir. Bu düşünceden hareketle Ebubekir Nusret’in şerhinin kaynakları, “şârihin hayatından anlatılar, İran

adetleri, sosyal hayat, ilimler, iktibaslar, rivayetler, edebî sanatlar ve göndermeler” olarak saptanmış ve örneklerle açıklanmıştır.

Çalışmanın son bölümünde şerh metni transkribe edilerek sunulmuştur. Her bir beyit hem Arap alfabesiyle hem de Latin alfabesiyle yazılmıştır. Ayrıca şârihin bütün açıklamalarına ele aldığı beyti tercüme ederek başlaması sebebiyle beyitlerin günümüz Türkçesine çevirisi yapılmamıştır.

2. BÖLÜM: ŞERH, TÜRK EDEBİYATINDA ŞERH VE SÂİB-İ TEBRÎZÎ ŞERHLERİ

Tanımı

Şerh, sözlüklerde “eti kesmek; bir şeyi genişletip yaymak; sözün kapalı kısımlarını açıklayıp anlaşılır hâle getirmek” (İbn-i Manzûr, 2003: 477), “net görülebilecek hâle koymak, yorumlamak, izah etmek” (Mutçalı, 1995: 437) şeklinde açıklanır. Bir edebiyat terimi olarak ise “bir metnin sırlarını, ince dikkatler gerektiren ifade ve nüktelerini açıklama ve yorumlamak” (Hüseyin Kazım Kadri, 1943: 217-218), “bir metnin daha iyi anlaşılmasını diye, o metni başkalarından daha iyi anladığı kanaatinde olan kişiler tarafından açıklanması” (Kortantamer, 1994: 1), “müşkil bir metni dil, anlam, mazmun gibi çeşitli açılardan ele alıp açıklayan metinler” (Canpolat Taşçı, 2014: 73), “muhtelif ilim dallarında, incelenen bir esere yazılan açıklama” (Carra de Vaux, 1979: 429) şeklinde çeşitli tanımları mevcuttur.

Şerhe dair tüm tanımlarda “açıklamak” ortak nokta olarak öne çıkmaktadır. Fakat bir edebî eseri daha iyi anlamayı amaç edinerek onu inceleyen pek çok çalışma alanı da vardır. Bahsi geçen çalışmalar metin tenkidi, metin tahlili, metin tetkiki, metin izahı vb. şekilde isimlendirilir. Ancak bu kavramların sınırlıkları, birbirinden ayrılan yönleri, “metin incelemesi” sahasında neye karşılık geldikleri hususunda belirsizlikler mevcuttur.

Mine Mengi’ye göre bu muğlaklık, bahsi geçen kavramların işlevleri açısından hayli benzeşmesinden kaynaklanır. Dolayısıyla farklılıklarını tespit edip her birinin tanımını yapabilmek de zorlaşır. Biraz da bu zorluk sebebiyle ilgili kavramlara dair yapılan çalışmaların azlığı, meselenin açıklığa kavuşmamasına sebebiyet verir. Ancak Mengi, en azından “şerh”, “tahlil” ve “tenkit” kavramlarının sınırlarının çizilmesi gerektiğini düşünmektedir (2000: 73).

Mengi, şerh kavramını tanımlarken klasik metin şerhi çalışmalarını esas alarak böyle çalışmaların beyitler özelinde kelime, terkip ve ibarelerin açıklanmasıyla oluşturulduğunu iddia eder. Yani şerh çalışmalarında metnin tamamıyla ilgilenmek yerine yalnızca okuyucular tarafından anlaşılacağı tahmin edilen bölümler değerlendirilir (Mengi, 2000: 75).

Daha kapsamlı görülen tahlil çalışmalarında ise araştırmacı metnin tamamını şekil, ölçü, muhteva yönünden ele alır. Ayrıca sanatçının duygu, düşünce ve hayal dünyası da tahlil çalışmalarının konusunu oluşturur. Dolayısıyla metin tahlili, metin şerhinden bütüne yönelik olmasıyla ayrılarak şerh çalışmalarının bir sonraki aşamasını meydana getirir (Mengi, 2000: 76). Ancak özellikle modern çalışmalarda tahlil ile şerh kavramlarının iç içe geçtiği ve incelemelerin başlıkları birbirlerinin yerine kullanıldıkları da düşünülmektedir (Saraç, 2018: 121).

Metin tenkidi çalışmalarında ise onu diğerlerinden ayıran önemli bir husus vardır: metnin niteliğine dair yorum yapmak. Öyle ki kelime anlamı itibarıyla da “şairin iyisini kötüsünden ayırt etme” ilmi şeklinde tanımlanan “ilm-i nakd” ifadesinden doğduğu ileri sürülür (Mengi, 2000: 78). Dolayısıyla “tenkit” çalışmalarının amacı ele alınan metni çeşitli kategorilere göre değerlendirmek ve hakkında bir yargıya varmaktır.

Bu hususta Ali Nihad Tarlan da şerh çalışmalarının “tenkit” olarak kabul edilemeyeceğini iddia eder. Ona göre, şârih metne bir bilim insanı titizliğiyle objektif bir şekilde yaklaşır. Hakkında herhangi bir değerlendirme yapıp okuyucuyu yönlendirmeden yalnızca metnin “müşterek maddeleri”ni tespit eder. Münekkit ise onun güzelliğine dair fikirlerini dile getirir (Tarlan, 2017: 226-227).

Mine Mengi ise her ne kadar eseri tanıtma ve açıklama işlevi sebebiyle “şerh” ve “tahlil” çalışmalarlarıyla benzerlik gösterse de “tenkit” başlığı altında yapılan incelemelerde metnin özellikle estetik yönden değerlendirilerek başarılı, başarısız, farklı, sıradan gibi tespitlerin yapılması yönüyle onlardan ayrıştığını savunur (2000: 78).

Bu noktada “tercüme” kavramından da bahsetmek gereklidir. Aslında “bir dilden başka bir dile çeviri” anlamına karşılık gelen tercüme çalışmalarında şerhlerin birbirleriyle ayrışan noktaları belirgindir. Ancak özellikle yabancı dildeki bir metne yapılan şerhlerin temelinde çeviri faaliyetinin yer alması bu iki kavramı birtakım yönlerden yakınlaştırmıştır. Yalnızca tercüme yapılan bir metnin “şerh” adıyla başlıklandırılması yahut bir şerh metninin “tercüme” şeklinde kaydedilmesi bu iki kavramın ne denli iç içe geçtiğinin göstergesidir (Yazar, 2011: 15). Bu sebeple yapılacak incelemelerde metinleri, yöntemlerini (şerh, tercüme vs.) tespit etmeden yalnızca başlıkları üzerinden sınıflandırmamak mecburiyeti hâsıl olmuştur.

Walter Andrews de tercüme ile şerh ilişkisini mukayese ederek, yabancı dildeki bir şiiri anlamlandırma çalışmalarında çevirinin ve şerhin kelime anlamlarıyla sınırlı tutulmasıyla nitelikli bir çalışma ortaya konulamayacağını iddia eder. Metne hâkim olmak, kelimelerin anlamlarını bilmekle başlasa da ancak o kelimelerin toplumdaki ve metindeki karşılıklarını kavramakla gerçekleşir. Ayrıca her kelimenin şüphesiz ve tek bir anlama sahip olmayışı da onların “şerh” faaliyeti çerçevesinde açıklanmasını gerekli kılmaktadır. Dolayısıyla ele aldığı metni şerh etmek isteyen bir araştırmacı için tercüme yeterli olmayacaktır (Andrews, 2018: 19).

Tefsir, hâşiye, ta’likât, te’vil gibi kavramlar da “açıklamak” hususundaki müştereklikleri sebebiyle şerhle benzerlik gösterirler. “Çeşitli ilim ve yöntemlerden faydalanarak *Kur’ân*’ın manalarını ortaya koyup bunlardan hüküm çıkarmak” (Birişik, 2011: 290) şeklinde tanımlanan tefsir, inceleme alanına *Kur’ân*’ı alması yönüyle şerhten ayrılmaktadır. Hâşiye¹, ta’likât², te’vil³ ise metnin bir kısmını ele almaları sebebiyle şerh çalışmalarından ayrışırlar.

İsmail Kara, bir metni daha iyi anlamaya dair yapılan tüm bu çalışmaların ortak noktaları ve birbirleriyle ve şerh kavramıyla ilişkileri üzerine şu tespitlerde bulunmuştur:

“Şerh ve haşiye meselesini doğru ve yerinde görebilmek için “metin” ve “kitap” merkezli anlama ve yorumlama çabalarının tamamı hesaba katılmalıdır. Teknik olarak bir metni açma ve açıklamaya, tamamlamaya, ikmal etmeye, irtibatlarını genişletip yeniden kurmaya, derinleştirmeye, tenkit, tahkik ve tashih etmeye, teferruatlandırmaya doğru seyreden çalışmalara tefsir, şerh, haşiye, talik(at), tafsil, tevil, izah, zeyl, tetimme, beyan, tekmile, fevâid gibi isimler verilirken, buna karşılık bir metni tahkim ederek sıkılaştırmaya, kısaltmaya, fazlalıklarından arındırmaya, ezberlenebilirlik ve kuşatılabilirlik kabiliyetini artırmaya, sistematik ve talimî hale getirmeye, özetlemeye, seçmeler yapmaya dönük çalışmalar ise ihtisar, muhtasar, hülasa, telhis, mülahhas, müntehab, muktehaf diye adlandırılıyor. Aslında bunların hepsi için şerh kelimesinin kullanıldığı malumdur; metin etrafında yapılan her türlü açma, anlama, açıklama, kapalılıkları ve metnin problemlerini giderme, tahlil, düzenleme, itiraz, tenkit, tashih, ifadeleri daha vasıflı hale getirme, bölümlendirme, dönemle irtibatlandırma, tamamlama çalışmalarının en genel ismi şerhtir” (2021: 21-22).

¹ “Sayfa boşluklarına ilave edilen açıklayıcı ve tamamlayıcı bilgileri içeren not” (Topuzoğlu, 1997: 419).

² “Bir eserdeki ifade ve görüşlere yönelik tenkit, açıklama, ilave, çıkarma ve tashih mahiyetinde sayfaların kenarlarına ya da alt kısımlarına eklenen notlar” (Şensoy, 2010: 508-510).

³ “Sözü iyice inceleyip varacağı manaya yormak” (Yavuz, 2012: 27-28).

Te'vil, ta'lik ve tefsir kavramlarını bir açıklama yöntemi olarak değerlendiren Hülya Canpolat Taşçı ise her birinin şerhle ortak noktalarını da belirler. Ona göre şerhlerde bazen metinde bir ibarenin veya bir bölümün açıklanması ve bu amaçla şârihin yorumlarının da devreye girmesi sebebiyle bu çalışmalar, tevil ve talikle ilişkilendirilebilir. Bir anlama metodu olarak edebî şerhlerin “beyân”la⁴, tasavvufi şerhlerin de “irfan”la⁵ idrak edildiği söylenebilir (2014: 92-93).

Amacı

Bir şerh metninin teşekkülünde her biri birbiriyle ilişkili üç temel halka bulunmaktadır: amaç, kaynak eser, yöntem. Şârih, belli bir amaç doğrultusunda bir eseri şerh etmek için niyetlenir. Amacını gerçekleştirebileceği bir eser seçer ve şerh yöntemini belirler. Dolayısıyla şerhlerin amaçlarını belirlemek, ilgili pek çok hususu açıklığa kavuşturduğu için hayli öneme haizdir. Bu bağlamda şerhlerin amaçlarını saptayıp bunları tasnif etmek için pek çok çalışmalar yapılmıştır.

Kâtip Çelebi, *Keşfu'z-Zinûn*'da her yazarın metnini herhangi bir açıklama gerekmesizin anlaşılması için kaleme almasına rağmen eserlerin üç sebeple şerh edildiğini öne sürer. Ona göre bunlar şu şekildedir:

- Yazarın ele aldığı konuyu kendi birikimi, zekâsı ve ilmi çerçevesinde okuyucularına aktarması ancak okuyucuların ilgili konuda müellifle aynı seviyede olmadığı için metnin anlaşılmaması,
- Metinde muhtelif ilim dallarına ait kavramların yer alması ve bunlara dair herhangi bir açıklama yapılmaması,
- Yoruma açık, mecazlı ve kinayeli ifadelerin kullanılması (2017: 35-37).

Ayrıca müellifin yanılması, meseleleri ve bilgileri karıştırması, tekrara düşmesi gibi hataların da bir eserin şerhine yol açtığını düşünür (Kâtip Çelebi, 2017: 35-37).

Hülya Canpolat Taşçı, şerhleri amaçları yönünden ideolojik ve pedagojik olmak üzere iki gruba ayırır. Metni önceleyerek kaleme alınan pedagojik şerhlerde filolojik, tarihî ve kültürel açıklamalarla bilgi vermek amaçlanır. Yorum merkezli ideolojik şerhlerde

⁴ “Mânadaki kapalılığı giderip ona muhatabın anlayacağı biçimde açıklık kazandırmak veya hükümlerin Allah tarafından açıklanış keyfiyetini ifade etmek üzere kullanılan fıkıh usulü” (Dönmez, 1992: 23-25).

⁵ “Mânevî tecrübeyle doğrudan elde edilen bilgi” (Uludağ, 2003: 54-56).

ise şârih, metin üzerinden kendisinin yahut bir ideolojinin görüşlerini yaymaya çalışır (Canpolat Taşçı, 2014: 77).

Yekta Saraç, şerhler üzerine yaptığı incelemede özellikle edebî metinlerin iki amaç doğrultusunda şerh edildiğini ileri sürer. Bu bağlamda bilgilendirme amacıyla kaleme alınan şerhlerin temelinde o eserin anlaşılması için okuyucunun kapasitesinin yetmeyeceği düşüncesi yer almaktadır. Şârih, eserini bu amaçla kaleme alması durumunda kelime ve ibarelerin anlamlarını ve gramer bilgilerini aktarmaya önem verir. Ayrıca eserdeki kültürel ve dinî altyapıyı ortaya koymayı da amaçlar (Saraç, 2018: 123).

Saraç'a göre şârihlerin bir düşünce ve inanç sistemini açıklamak için bir vasıta olarak şerh metnini kullanmaları da sıkça görülmektedir. Bu amaçla oluşturulan şerh metinlerinde genellikle dinî-tasavvufi muhtevalı kaynak metin üzerinden okuyuculara mesaj verilmektedir. Özellikle bazı kaynak metinlerin şârihlere bu imkânı tanınması sebebiyle pek çok kez şerh edilmesi, bu gruptaki örnekleri artırmıştır. Böyle şerhlerde kaynak metni görüşlerini yaymak için kullanan şârihlerin metnin açıklanmasını ikinci plana attıkları da tespit edilebilir (Saraç, 2018: 123).

Farsça eserlere yazılmış Türkçe şerhlerin yöntemleri ve içerikleri incelendiğinde bu eserlerin dil ve edebiyat öğretimi amacıyla kaleme alındığı da görülmektedir (Canpolat Taşçı, 2014: 84).

Zaman içinde incelenen şerh metinlerinin artışıyla şerhlerin amaçlarına dair yeni veriler de ortaya çıkmıştır. Bu bağlamda,

- Yabancı dil öğretmek,
- Farklı ülkelerin edebî eserleriyle karşılaştırmalı edebiyat incelemesi yapmak,
- Medreselerde özellikle belâgat, tarih, tıp, matematik derslerinde okutulmak üzere ders kitabı kaleme almak,
- Dinî ve ahlaki açıdan toplumsal fayda sağlamak,

şârihlerin muhtelif eserleri şerhine sebebiyet verir (Başçetin, 2019: 6-7).

Sebeb-i teşrihler de şerh sebeplerini şârihlerin kendi ifadeleriyle sunmaları dolayısıyla kıymetlidir. Bu doğrultuda şârihlerin dostlarının yönlendirmesi ve ısrarıyla ilgili eseri şerh ettiği görülmektedir. Şârih, insanların eserde anlaşılması güç hususları

çözebilecek kişi olarak kendisini düşünmelerini dile getirerek aslında ilmî yetkinliğini ortaya koyar. Sebeb-i teşrih bölümlerinde sunulan şerh sebeplerinden biri de manevi işaret almaktır. Böylece şârih, eserin manevi açıdan kıymetli olduğunu da ima eder (Saraç, 2018: 126).

Neticede yapılan her incelemenin şerhlerin amaçlarına dair yeni veriler sunduğu ve sunacağı görülmektedir. Dolayısıyla ilerleyen zamanlarda yapılacak şerh çalışmaları da bu konudaki tasniflerin genişlemesine neden olacaktır.

Kaynak Eser Seçimi

Şerh sürecinin ikinci halkasında şârihin şerhinin amacına hizmet edecek bir kaynak metin belirlemesi vardır. Ancak amaç ve kaynak eser ilişkisi bazen yer değiştirebilir. Şârihin özellikle şerh etmek istediği bir eser varsa o kaynak metin üzerinden amacını ve yöntemini belirleyebilir. Her iki ihtimalde de bir şârihin kaynak metin seçimindeki ölçütleri değerlendirmelere konu olmuştur. Bu hususta pek çok araştırmacının genel kanısı, referans eserlerin şerh edildiğidir.

Tasavvuf, edebiyat, fıkıh, hadis vb. çeşitli ilim alanlarında bazı eserler, müellifi, muhtevası vs. pek çok etkenin bir araya gelmesiyle bir referans eser hâline gelmiştir. Dolayısıyla bu eserler okuyucuların ve âlimlerin de ilgi odağında bulunurlar. Özellikle âlimlerin nezdinde böyle metinler üzerinde çalışmak ve onları açıklamaya çalışmak da önem arz eder. Bu noktada şerh çalışmalarının devreye girdiği düşünülmektedir (Engin, 2022: 15).

Âlimlerin, öğrencilerin ve toplumun bazı eserler üzerinde yoğunlaşan bu ilgileri, bahsi geçen metinlerin şerh, haşiye vb. telif türlerindeki çalışmaların odağına yerleşmelerine sebep olur. Bu eserler üzerine yapılan çalışmaların fazlalığı doğal olarak ilgili metinleri bir “referans eser” ve “merkez metin” hâline getirir (Engin, 2022: 16, 20-21).

Şârihlerin genellikle ulema zümresinden olduğu düşünüldüğünde otoriter metinlere şerh yazmak, onlara kendi çevrelerinde de bir prestij kazandıracaktır. Böylece şârihler bu eserleri çok daha iyi anladıklarını ve açıklayabileceklerini ispatlayarak konularını güçlendirirler (Most, 2014: 457).

Gleen Most, bu konudaki görüşlerini açıklarken bir alanda otoriter kabul edilmeyen eserlere şerh yazılmayacağını iddia eder. Öyle ki şârihlerin şerhleri için seçmediği

eserlerin kanonik olmadığını düşünmektedir (2014: 461, 463). Dolayısıyla kaynak metin ve şârih arasındaki etkileşimin karşılıklı olduğu söylenebilir. Bu bağlamda hakkında fazlaca çalışma yapılan eser referans hâle gelir ve böyle bir eseri açıklamak da şârihin konumunu güçlendirir.

Şârihlerin belli bir amaç doğrultusunda kaynak eser seçimi yaptıkları da söylenebilir. Şârihin şerh için bir niyeti vardır ve bu doğrultuda bir metin belirler (Canpolat Taşçı, 2014: 73). Dolayısıyla daima otoriter metinlerin seçildiği iddia edilemez (Kraus, 2014: 424).

Kaynak metinler, her ne amaçla seçilirse seçilsin şârihe dair önemli ipuçları barındırır. Christina Kraus şârihlerin kaynak metinlerle ilişkisine dair şöyle bir yargıda bulunur:

“Bir metinden şerhe değer kısımlarını seçmek, şârihin ideolojik ve teorik altyapısını, önyargılarını, varsayımlarını ve okuyucu kitlesinin bir diğer yorumlama işlemi için gereksinimlere ilişkin yargılarını yansıtan bir yorumlama işlemidir” (2014: 437-438).

Hülya Canpolat Taşçı da kaynak metinlerin şerhin amacına dair ipucu verdiğini düşünmektedir. Ona göre tasavvufî bir metin seçildiyse şerhin amacı bu düşünce sistemini anlatmak ve okuyuculara kılavuzluk etmektir. Edebî bir metin şerh edildiği takdirde de şârihin amacı dil ve edebiyat öğretimidir (2014: 82).

Şerhin Kaynakları

Şerh kaynakları, şârihlerin ele aldıkları metni değerlendirirken faydalandıkları referans ögeleridir. Bu ögeler şârihlerin birikimine, altyapısına, ilgi alanlarına ve kaynak metni algılayış biçimine dair pek çok veri sunmaktadır. Ayrıca metni yorumlama eylemine başlamadan yapılması zorunlu görülen ön hazırlığın niteliğine ilişkin ipuçlarını da vermektedir (Canpolat Taşçı, 2014: 81). Hazırlık süreci esnasında şârihlerin üzerinde çalıştığı sözler, eserler ve âlimler şerh sürecinde metnin altyapısını oluşturan kaynaklar hâline gelir (İnan, 2014: 316).

Şârihlerin kendi birikimleri ve hazırlık sürecinde edindiği bilgilerden meydana gelen şerh kaynakları, kaynak metnin doğru anlaşılmasına da önemli ölçüde yardımcı olmaktadır. Şârih, kaynak metinde doğrudan ya da dolaylı olarak atıfta bulunulan bir eseri, sözü, ismi, geleneği vs. bilmediğinde metni anlayamayacağı için yaptığı şerh de metnin muhtevasıyla uyuşmayacaktır.

Bir şerh metninin kaynaklarının tespit edilmesi, şârihin bunları metinle ilişkilendirme biçimini ve kullanım amaçlarını incelemeyi de gerektirir. Bu incelemelerin sonucunda şârihin zihin dünyası ve şerh yöntemleri ortaya çıktığı gibi genel çerçevede bu sayede tüm şerhlerdeki metin haritası da anlaşılacaktır (İnan, 2014: 317).

Kaynak metnin muhtevası ve şerhin amacı aslında bahsi geçen metin haritasına etki eder. Kaynak metin dinî-tasavvufî muhtevalıysa şerhinde de okuyucuya tasavvuf disiplininin dilini, fikir dünyasını, mazmunlarını açıklamaya yardımcı olacak kaynaklar seçilir. Eğer bir edebî metin üzerine inceleme yapılıyorsa şerhte de bu minvalde kaynaklar tespit edilir (Canpolat Taşçı, 2014: 82). Aynı şekilde kaynak metnin muhtevasından bağımsız olarak bir eser üzerine filolojik inceleme yapıldığında sözlükler, divanlar, sarf ve nahiv kitapları muhakkak şârihin yardımcısı yani şerhin kaynağı hâline gelecektir. Tasavvufî şerhlerde ise fıkıh, hadis, tefsir eserleri, *Kur'ân-ı Kerim* vs. sıkça zikredilen kaynaklardır (Canpolat Taşçı, 2014: 81, 90).

Şerh metinlerinde genelgeçer bir kaynak kullanımından bahsedilemez. Her şârih, ele aldığı metni kendi entelektüel birikimi, dünya görüşü, ilmî yeterliliği doğrultusunda inceler. Dolayısıyla her türlü meseleyi ve detayı açıklamak için kendi birikimine başvurur. Bu noktada okuyucuya izah etmek istenilen meseleye dair kişisel tecrübeler, dinî veya topluma dair rivayetler, âdetler de şârihlerin başvurduğu kaynaklar olarak kabul edilebilir. Böylece şerhlerin kaynakları arasında yalnızca yazılı değil sözlü kaynakların varlığı da dikkat çekmektedir. Neticede şerhlerde yazılı ve sözlü kaynakları birbirinden ayırmak ve birinin diğerinden daha fazla ya da az kullanıldığı iddia etmek mümkün değildir.

Yöntemi

Şerh metinlerinin yöntemlerine dair tartışmalar ve araştırmalar yıllar boyu süregelmiştir. Bu minvaldeki her çalışmanın odağında öncelikle şerh incelemelerinin mutlak bir yönteminin olup olmadığı bulunmaktadır. Metin şerhini bir bilim dalı hassasiyetiyle inceleyen Ali Nihad Tarlan, bu disiplinin kendine özgü yöntemlerinin, mevzularının ve formüllerinin olması gerektiğini savunur (2017: 225-226). Tarlan'ın görüşleriyle paralel olarak pek çok çalışmada klasik şerh geleneğinin sınırları belli bir yöntemi sunulmaktadır.

Mustafa Erdoğan, şerhlerin iki metot çerçevesinde oluşturulduğunu düşünür. İlk gruptaki şerhlerde şârihler kaynak metindeki kelimeleri gramatik yönden inceleyip

anlamalarını sunarlar. Böylece metni filolojik bir değerlendirmeye incelerler. İkinci usulde ise kelimelerin karşıladıkları anlamELBİRa değinmeden ve metnin gramatik özellikleriyle ilgilenmeden yalnızca ihtiva ettiği anlam üzerinde durulur (Erdoğan, 1997: 286-293).

Muhammet Nur Doğan, şerh metinlerinde kullanılan yöntemlerde çeviri etkinliğinin önemine de değinir. O da diğer araştırmacılarla aynı doğrultuda bir şârihin ilgili beyti okuyucularının anlayacağı şekilde çevirmesinin ardından beyitteki kelimelere odaklanacağını düşünür. Buna göre kelimelerin sözlük anlamları, terim anlamı, beyitte karşıladığı mana ve şairin bunları tercih sebebi, her şerhte sunulan bilgilerdir. Bunlarla birlikte Doğan, şârihlerin beyitlerin arka planındaki ana fikrini ve mazmunlarını da ortaya çıkarma gayesinde olduklarını düşünür (Doğan, 1999: 422).

Mine Mengi, şerhlerde kelime açıklamasının temel mesele olduğunu düşünür. Kaynak metnin parça parça ele alınarak beyitlerdeki kelime, ibare ve terkiplerin açıklamasının yapıldığını öne sürer. Klasik şerh geleneğinde metni bir bütün olarak ele almanın görülmediğini iddia ederek şârihin amacının yalnızca metinde anlaşılması güç kısımları izah etmek olduğunu savunur (Mengi, 2000: 75).

Yekta Saraç, mensur şerhlerde filolojik açıklamaların ön plana çıktığını ileri sürer. Böylesi şerhlerde öncelikle kelimelerin açıklandığı, filolojik bilgilendirmelerin yapıldığını ve belli bir inanca, geleneğe, ideolojiye vs. ait terimlerin izah edildiğini belirtir. Yine bu şerhlerde kaynak metnin edebî kriterler çerçevesinde incelenmediğini öne sürerek şârihlerin yalnızca metinde ne söylendiği ile ilgilendiğini dile getirir. Dolayısıyla bu usul üzere kaleme alınan şerhler, nesnel incelemeleri barındırmaktadır (2018: 124-125).

Hülya Canpolat Taşçı ise klasik şerh metinlerindeki metodu daha farklı bir bakış açısıyla inceler. Ona göre de şârihler, metni açıklama hususunda değişmez bir sistemi kullanırlar (Canpolat Taşçı, 2014: 93-94). Bu noktada şerhin ilk basamağını çeviri olarak kabul eder. Hatta bazı metinlerde yalnızca çeviriyle yetinilse de aslında şerh, “dil ve anlam anlatılarıyla örülü bir çeviri etkinliği”dir (Canpolat Taşçı, 2014: 80). Çevirinin devamında şerh etkinliğinin üç temel aşamayla gerçekleştiği görülmektedir. Bunlar; metni anlamüstü birimlere bölme, bunları anlamlı birimlere ayırma ve anlamüstü birimin karşılığını vererek yorumlamadır. Yani şârih öncelikle

tümdengelim yöntemini kullanarak metni anlamüstü birime böler, ardından bunları açıklamaya başlar (Canpolat Taşçı, 2014: 94).

Tüm bu çalışmalar, tespit edildiği ölçüde şerh metnindeki yöntem birliğini sunmaktadırlar. Bu noktada yöntem kavramının şerh metnindeki karşılığı da tartışılmalıdır. Nitekim bir şârihin beyitleri incelerken belli adımları izlediğini belirleyip bunları sunmak o metnin yöntemine dair kesin bir bilgi sunabilir mi? Üzerinde çalışılan şerh metinleri çoğaldıkça şerh yöntemi üzerine daha kapsamlı incelemelerin gerekliliği de hâsıl olmuştur. Çünkü şârihin metne yaklaşım biçimi, kullandığı kaynaklar, kelime kadrosu vs. gibi unsurlar birbiriyle bağlantılı ve şerh yönteminin de bir parçası olarak değerlendirilmelidir. Bu noktada öncelikle şerh metnindeki özneliği ve şerh-yorum ilişkisine değinmekte fayda vardır.

Belli amaçlardaki şerhler hariç tutulursa özellikle şiir şerhlerindeki açıklamalar bir nevi “yorum” olarak nitelendirilebilir (Kraus, 2014: 423). Çünkü şârih her şeyden önce bir okurdur. Dolayısıyla ele aldığı şiire dair açıklamaları da onun kişisel düşüncelerinden meydana gelen yorumlarıdır. Bu yorumlarda şârihin ilgileri, zevkleri ve ilmî birikimi de önem taşır. Örneğin şârihin Arapça ve Farsçaya hâkimiyeti metindeki filolojik yorumların; tıp, astroloji vb. ilimlere ilgisi de bu bağlamda açıklanan şiirlerin sayısını artırır (Elbir, 2014: 303-304).

Şerh metnlerinde şârih kaynaklı bu kişisellik, denetimin ve standartın azalması sorununa neden olur (Kraus, 2014: 425). Dolayısıyla özellikle ideolojik şerhlerdeki açıklamalar “aşırı yorum” sınıflandırmasına dâhil edilebilir. Metin ve yazar odaklı bir yorumlama yerini herhangi bir ideolojinin, inancın ve sistemin izahında aracı ifadelere bırakır (Saraç, 2018: 125). Kaynak metne yeni anlamlar ekleyerek, okuyucunun ilgisini ve odağını ondan uzaklaştırabilir (Kraus, 2014: 419). Bu noktada metin artık, “yorumcunun sonsuz iç bağlantılar keşfedebileceği açık uçlu bir evrendir” (Eco, 2021: 45).

Sunulan bilgilerden hareketle içerisinde hayli bireysel fikri barındıran şerhlerin de bulunması sebebiyle tüm şerh metinleri için genelgeçer bir şerh yönteminden bahsedilemez. Belli bir şerh formu bir topluluk, dönem veya yerde sıkça kullanılıyor olsa dahi başka dönemdeki ve yerdeki şârihler için aynı kullanım söz konusu olmayabilir (Most, 2014: 455). Kaynak metnin dili, muhtevası, şârihin kişiliği, amaçlanan okuyucu kitlesi da şerhin yönteminde önemli etkenlerdir (Most, 2014: 456;

Saraç, 2018: 124). Aynı şekilde şerhin amacı da bu husustaki ayrılık noktalarından biri olabilir. Dil öğretimini amaçlayan metinlerde belli bir yöntem tespit edilebilir ancak tasavvufi bir şerhte bu yöntemin örnekleri görülmeyebilir. Dolayısıyla bu noktada yapılan genellemeler pek çok istisna barındırır.

Özellikle şiir şerhlerinin temelinde bulunan “yorum” faaliyeti her ne kadar sınırsızlık potansiyeline sahip olsa da başına buyruk bir şekilde akıp gittiği de söylenemez (Eco, 2021: 31). Metin içindeki tutarlı düzenler gözetildiğinde çoğu şerh metninin kendi içinde bir disipline ve yönetime sahip olduğu görülmektedir. Şârih, amacı, kişiliği, birikimi ve kitlesine orantılı olarak bir düzen ve usul belirleyip bunu şerhinde sunmaktadır. Dolayısıyla “şerh yöntemi” başlıklı incelemelerde her şerh metninin kendi verilerini sunacağı unutulmadan ve genelgeçer yöntemler üzerinden değerlendirme yapılmadan ortaya konan bilgilerle bu alana dair daha kapsamlı ve nesnel sonuçlar ortaya çıkacaktır.

Klasik metin şerhlerinin yanında modern dönemdeki araştırmacıların Osmanlı şiirine yaklaşımında bazı yöntem birlikleri oluşturulmaya çalışılmıştır. Âmil Çelebioğlu, bir şiirin incelenmesinde dikkat edilecek bazı hususları maddeler. Buna göre; kelimelerin sözlük anlamı, terim anlamı, beyitteki edebî sanatların tespiti, kelimelerin beyit içindeki fonksiyonlarının belirlenmesi, kelimeler arasındaki ilişkilerin ortaya çıkartılması, aynı muhtevaya sahip şiirlerin mukayese edilmesi, bir araştırmacının şiir incelemelerinde sırasıyla uygulaması gereken yöntemlerdir (Yeniterzi, 1999: 59-60).

Emine Yeniterzi, sunulan bu yöntemin beraberinde şiir incelemelerinin artmasıyla hâsıl olan ihtiyaç neticesinde şerh çalışmalarındaki ideal usulleri genişleterek sıralar. Yeniterzi'ye göre bir eserin öncelikle terimleri, ilmî açıdan arka planı ve konusu tespit edilip söz sanatları belirlenmelidir. Ardından sosyal hayata dair malzemeler, ayetler, hadisler ve mazmunlar ortaya konulup bunların eserin muhtevasıyla ilişkisi incelenmelidir. Yeniterzi, bir şerh çalışmasında önceki şerhlerin değerlendirilmesinin de önemli bir noktayı teşkil ettiğini iddia eder. Son olarak da araştırmacı ulaştığı bulguları hem incelediği eser hem de diğer tahlil çalışmalarıyla mukayese ederek bütüncül bir sonuca ulaşmalıdır (Yeniterzi, 1999: 60-68).

Ali Nihad Tarlan ise bir şiirin ve eserin değerlendirilmesinde üç temel aşamanın olduğunu vurgular. Bu bağlamda araştırmacı öncelikle eserin dış geniş birliğini tespit etmelidir. Ardından şairin bu geniş birlik çatısında yer alan edebî şahsiyetini ortaya

koymalıdır. Son olarak edebî şekillerini, mevzularını ve şiire karakteristik özelliklerini veren ortak noktalarını meydana çıkartıp yorumlamalıdır (Tarlan, 2017: 229).

Çeşitli araştırmacılar tarafından sunulan bu yöntemlerin beraberinde dilbilimsel, ontolojik, yapısalcı, göstergebilimsel ve interdisipliner yaklaşımlarla beraber modern yöntemlerle divan şiirinin incelenmesi ve açıklanması da son dönemde tavsiye edilmektedir (Duru, 2007: 74).

Tasnifi

Ulaşılan ve muhtelif yönlerden değerlendirilen şerh metinleri çoğaldıkça bu eserlerin çeşitli hususlarda birbirlerinden ayrıştıkları görülür. Dolayısıyla zaman içinde bu telif türünü tam manasıyla kavrayabilmek ve tasnif etmek ihtiyacı da hâsıl olmuştur. Bu bağlamda şerh literatürüne de katkı sağlamış iki tasnif çalışması öne çıkmıştır. Bu çalışmalardan biri Atabey Kılıç'a aittir. Kılıç, şerhleri dört başlık altında sınıflandırır:

1. Şerh metoduna göre:

- ***Geleneksel Şerh:*** Bir eserin daha iyi anlaşılmasını amaçlayarak belirli bir metot çerçevesinde onu her yönüyle değerlendiren şerh metinleri bu gruba dâhil edilmiştir.
- ***Hall-i Müşkilât ve Benzeri veya Tercümeğe Yakın Şerhler:*** Bir eserin tamamını değil yalnızca açıklanması gereken kısımlarını ele alan çalışmalardır.
- ***Modern Şerh:*** Ele alınan eserleri “Bilimsel Esaslı, Teorik Zemine Dayalı” ve “Geleneği Bazı Eklèmelerle Devam Ettirenler” olmak üzere iki grupta incelenen şerhlerdir.

2. Şerh edilen eserin manzum ya da mensur oluşuna göre:

- ***Manzum Eser Şerhleri:*** Manzum Sözlük Şerhleri, Divan Şerhleri, Pend-nâme Şerhleri, Mesnevi Şerhleri
- ***Mensur Eser Şerhleri:*** Belâgat Şerhleri, Vasiyet-nâme Şerhleri, Hukuk/Mecelle Şerhleri, Mantık, Aruz, Hadis, Akâid/Kelâm, Fıkıh, Ferâiz

3. Şerh edilen eserin diline göre:

- ***Arapça Eser Şerhleri***
- ***Farsça Eser Şerhleri***

• **Türkçe Eser Şerhleri**

4. Şerh edilen eserin muhtevasına göre:

• **Edebî Şerhler:** Mesnevi, Dîvân, Manzum Sözlük, Kaside vb. Şiir Şerhleri, Zafer-nâme, Bostan, Gülistan, Pend-nâme

• **Dinî Eser Şerhleri:** Âyet, Siyer, Vasiyetnâmeler, Gurur, Dürer, Besmele, Kelime-i Tevhîd, Esmâü'l-Hüsna, Hadîs, Akâid/Kelâm, Fıkıh, Ferâiz

• **Tasavvufî Şerhler:** Şathiyeler

• **Diğer Bilimlerle Alâkalı Şerhler:** Mantık, Belâgat, Aruz, Hukuk/Mecelle (Kılıç, 2007: 3-8).

Atabey Kılıç'ın bu sınıflandırmasının ardından İsmail Güleç, özellikle mesnevi şerhlerini esas alarak yeni bir şerh tasnifi sunar:

1. Metoda göre:

• **Geleneksel Şerhler:** Mufassal Şerhler, Muhtasar Şerhler

• **Yeni Şerhler:** Özellikle cumhuriyet döneminden sonra yapılmış ve geleneksel şerhlere göre daha teferruatsız çalışmalardır.

2. Amaca göre:

• **Okurları bilgilendirmek amaçlı şerhler:** Yalnızca metni açıklamayı amaç edinen şerhler.

• **Bir düşünce veya inanç sistemini açıklamak için yapılan şerhler:** Şârihin metnin muhtevasından uzaklaşarak kendisinin yahut belli bir ideolojinin görüşlerini aktaran şerhler.

3. Biçimine göre:

• **Manzum şerhler:** Her beyti farklı sayıda beyitler şerh edilenler, Her beyti aynı sayıda beyitle şerh edilenler.

• **Mensur şerhler**

4. Şerh edilen metne göre:

- **Düzenli olarak yapılan şerhler:** Kaynak metnin tamamını yahut belli bir düzen çerçevesinde belli bir kısmını ele alan şerhler: Tamamı, İlk Cilt, Bir Bölüm, İlk On Sekiz Beyit, Bir veya Birkaç Beyit, Dibâce

- **Düzensiz olarak yapılanlar:** Seçme beyit veya bölümlerin şerh edildiği çalışmalardır. Seçme Beyitler, Seçme Konular, Seçme Hikâyeler.

5. Şârihin tarikatına göre:

- **Mevlevî**

- **Diğer:** Nakşî, Melâmî, Halvetî vs. (Güleç, 2009: 222-229).

Şerh çalışmalarında ortaya çıkan ve incelenen yeni şerh metinleri bu tasniflerin ve maddelerinin çoğalmasına ve gelişmesine de yol açacaktır.

Gelişimi

Bir metni açıklama ve daha anlaşılır hâle getirme getirmeye dair çalışmalar, her dönemde ve her kültürde öne çıkmıştır. Her ne kadar Türk edebiyatındaki şerh çalışmalarının kaynağı İslam kültürüne dayansa da şerh ve beraberindeki kavramlara dair çalışmalar yalnızca İslam medeniyetine ait değildir (Kara, 2021: 15). Kutsal metinler başta olmak üzere pek çok siyasi, felsefi, edebî, dinî metin şerh çalışmalarının konusu olmuştur (Kara, 2021: 15).

Kur'ân'ı ve ihtiva ettiği meseleleri anlamaya çalışmak, İslam kültüründe şerh geleneğinin oluşmasında, karakteristik özelliklerinin kazanmasında ve gelişmesinde başat rol oynamıştır (Saraç, 2018: 122-123). *Kur'ân*'ı daha iyi anlamak gayesiyle kaleme alınan çalışmalar zamanla “tefsir” ilmini ve de telif türünü oluşturmuştur (Ceylan, 2000: 19). Tefsir çalışmalarındaki yöntem ve müfessirlerin ayetleri açıklarken dikkat ettiği hususlar, zaman içinde metin açıklama çalışmalarının çoğuna etki etmiş ve yol gösterici olmuştur (Kara, 2021: 19). Öyle ki bu yöntemler yalnızca hadis, fıkıh, kelim gibi dinî metinler özelinde değil mantık, aruz, felsefe, belagat ve tıp muhtevalı eserlerin açıklanmasında da kullanılmıştır (Saraç, 2018: 121-123). Bu etkileşimin neticesinde de tefsir ilminin pek çok yönüyle şerh çalışmalarına kaynaklık ettiği söylenebilir.

İlmî eserlerin şerhlerinin yaygınlaşmasında bir diğer önemli husus, medreselerdeki teamüllerdir. Birtakım temel ve referans eserler, farklı dillerde yazılmaları, yoğun

içerikleri, çok eski zamanlara ait olmaları vb. gerekçelerle açıklanmaya ihtiyaç duyuyorlardı. Bu noktada devreye medrese hocaları girerek yaptıkları şerhlerle hem eğitim sistemine hem şerh geleneğine hem de kendi kariyerlerine fayda sağlamışlardır. Nitekim Osmanlı döneminde medreselerde hocaların yükselmeleri için gerekliliklerden biri, okutacakları eserlerin şerhini yazmaları idi (Saraç, 2018: 123).

İsmail Kara'nın medreselerdeki eğitim-öğretim süreci hakkında verdiği bilgilere göre bir medresede öğrencilikten başlayarak hoca olmaya ilerleyen süreçte üç aşama bulunmaktadır:

1. İntikal/Tederrüs/Tevarüs
2. Tedris/İdame (Aktarma/Sürdürme)
3. Telif/Tenkit (Yeniden inşa/Yeniden üretme)

Sürecin ilk aşamasında ilmin aktarımı ve bir üslubun, değer ve teamüller dünyasının öğrenilmesi bulunmaktadır. Tedris aşamasında kişi, taşıyıcılık vazifesini üstlenerek öğreticilik faaliyetlerine başlar. Son kerte ise şerh-telif-tenkit çalışmaları başlar. Bu bağlamda çeşitli referans eserleri şerh ederek ilmin aktarımına dair söz sahibi olur. Ayrıca yine bu çalışmalar aracılığıyla ilim sahalarının sorunlarına ve arayışlarına ciddi anlamda katkı sağlar (Kara, 2021: 41-47).

Klasik Türk edebiyatında ilk şerh örneğinin 1397'de Lazkî tarafından kaleme alınan *Keşfü'l-Me'ânî* adlı eser olduğu iddia edilmektedir. Lazkî, bu eserde Şâtîbî'nin tecvit hakkındaki kasidesini manzum olarak Türkçeye aktarmıştır (Daşdemir, 2007: 29-48).

Mevlana tarafından kaleme alınan *Mesnevî*, şerh geleneği çerçevesinde sıklıkla kaleme alınan eserlerden biridir. 15. yüzyılda Mu'inî, *Mesnevî-i Murâdiyye* adlı eserinde *Mesnevî*'nin ilk cildini tercüme üzerinden şerh eder. İbrahim Tennurî de *Gülzâr-ı Ma'nevî*'de *Mesnevî*'nin ilk beytini ele alır (Yazar, 2011: 41-42).

Mevlana'nın *Mesnevî*'si 16. yüzyılda da şârihler tarafından ilgi odağında olmuş ve eser, tamamı veya bir kısmı esas alınarak Sürûrî, Şem'î, Kayserî, Hacı Pîrî tarafından şerh edilmiştir (Yazar, 2011: 42).

17. yüzyılda gelişmeye devam eden şerh faaliyetleri neticesinde *Mesnevî*'nin şerhlerinin çoğalmasında dikkat çekmektedir. Ankaravî'nin *Mesnevî* şerhi, eserin tamamını hayli tafsilatlı şerh etmesi yönüyle diğerlerinden ayrılır. Ayrıca Şifâ'î de,

tercümeye yakın bir yöntemle de olsa, *Mesnevî*'nin tamamını şerh eden bir diğer şârihtir. Abdülmecîd Sivasî, Pîr Mehmed Efendi, Sarı Abdullah Efendi ise şerhlerinde *Mesnevî*'nin seçili ciltlerini değerlendirmişlerdir. Cevrî İbrâhim Çelebi ve Adnî Receb Dede, *Mesnevî*'nin seçili beyitlerine beş beyit ekleyerek kaleme aldıkları şerhlerle dönemin öne çıkan şârihlerindendir (Yazar, 2011: 46).

Yûsuf Sîneçâk'ın *Mesnevî*'nin seçili beyitlerinden oluşturduğu *Cezîre-i Mesnevî* adlı eserine yazılmış şerhler de dönemin önemli eserlerindendir. İlmî Dede, Abdülmecîd Sivâsî ve Bosnevî'nin mensur, Cevrî İbrâhîm Çelebi'nin ise manzum olarak şerh ettiği bu eser, *Mesnevî* çevresinde gelişen şerh faaliyetlerine katkı sağlamıştır (Yazar, 2011: 46-47).

18. yüzyılda *Mesnevî*'ye yapılan şerhler, eserin tamamı yerine belli kısımlarının ele alınmasına rağmen devam etmiştir. Eserin birinci cildini İsmail Hakkı Bursevî, üçüncü cildini de Tâlibî Hasan Dede şerh etmiştir. Şeyh Gâlib, *Cezîre-i Mesnevî*'yi, Mekkî Mehmed Efendi, *Mesnevî*'deki bir hikâyeyi, Mehmed Emîn Tokadî ise bir beyti şerhlerinde konu edinmiştir (Yazar, 2011: 49-50)

15. yüzyılda İlâhî-i Simavî isimli şârih, Dede Ömer Rûşenî'nin iki Türkçe şiirine şerh yazarak Türkçe metinlerin şerh edilmesi geleneğini başlatmıştır (Yazar, 2011: 41-42).

Türkçe eserlerin şerhi de 16. yüzyılda çeşitlenmiştir. Pek çok şerhe konu olan Yûnus Emre'nin şathiyesi ilk defa bu dönemde Şeyhzâde tarafından şerh edilmiştir. 3. Murad'ın şiirleri de Nev'î, Şemseddin Sivasî ve Gelibolulu Mustafâ Âlî'nin şerhlerine konu olmuştur (Yazar, 2011: 44).

17. yüzyılda Türkçe esere yapılan şerhlerde Niyâzî-i Mısrî, Şeyhülislâm Feyzullâh Efendi, Abdülhay Celvetî Üsküdarî'nin eserleri öne çıkmaktadır. Niyâzî-i Mısrî, Yunus Emre'nin; Şeyhülislâm Feyzullâh Efendi ve Üsküdarî, Hacı Bayrâm'ın şiirlerini şerh etmiştir (Yazar, 2011: 48).

Salâhî-i Uşşâkî ve İsmâîl Hakkı Bursevî sayesinde 18. yüzyılda Türkçe esere yazılan şerhlerde ciddi bir artış gözlemlenmiştir. İsmâîl Hakkı Bursevî; Yûnus Emre, Hacı Bayrâm Velî, Niyâzî-i Mısrî, Hayretî, Şeyh Sahfî, Abdî ve Dukâkînzâde Ahmedî'nin şiirlerini şerh etmiştir. Salâhî ise şerhlerinde Eşrefoğlu Rûmî, İsmâîl Hakkı Bursevî, Nasûhî, Cemâleddîn Uşşâkî, Âşık Ömer, Niyâzî-i Mısrî'nin şiirlerini ele almıştır. Bunların dışında Müstakîmzâde, Şeyh Alî Nakşibendî, Mehmed Sahfî

Efendi, Afvî Efendi, Azbî Mustafa Efendi, Zâtî Süleyman Efendi, Keşanlı Zihnî ve Fahrî Ahmed Dede de yazdıkları şerhlerle Türkçe eserler çevrevesince gelişen şerh geleneğine katkı sunmuşlardır (Yazar, 2011: 52-53).

16. yüzyıl şerhleri kaynak metinlerin türleri üzerinden incelendiğinde mu'ammâ, esmâü'l-hüsnâ ve kırk hadis şerhleri dikkat çekmektedir. Sürûrî, Lâmi'î Çelebi, Behiştî, Vizeli Ramazan Efendi, Alî el-Arabî, Muammâî Ahmed Efendi, Dursunzâde Abdullâh Feyzî Efendi muamma türlerinde şerhleri bulunan şârihlerdir. Manzum ve mensur olarak kaleme alınan ve pek çok örneği bulunan esmâü'l-hüsnâ şerhleri de Hatîboğlu Habîbullah Şirvânî, Subhî, Nahîfî, Saruhanî, Sirozî, Bosnevî tarafından yazılmıştır. Kırk hadis şerhleri arasında da Abdülmecîd b. Nasûh b. İsrâil'in *Arafâtü'l-Ârifîn* ve Mehmed el-Bosnevî'nin *Şerh-i Hadîs-i Erba'în* eserleri öne çıkmıştır (Yazar, 2011: 44-45).

17. yüzyılda türler özelinde kaleme alınan şerhlerde ise Şifâ'î Mehmed Dede, Hâşimî ve Rahîmî'nin muamma şerhleri dikkat çeker. Kırk hadis şerhleri ise bu yüzyılda tercüme hâlini almıştır. Niyâzî-i Mısrî'nin esmâü'l-hüsnâ şerhi de yüzyılın bu konuda yazılmış tek örneğidir (Yazar, 2011: 48-49).

18. yüzyılda Urfalı Ömer Nüzhet, kırk hadis şerhlerinin; Hamdî, Hulûsî Mehmed Efendi, Hacı Mehmed, Hâkim Seyyid, Mehmed Efendi, Müstakîmzâde ise esmâü'l-hüsnâ şerhlerinin örneklerini vermişlerdir. Dönemin mu'ammâ şerhine dair öne çıkan eseri ise Salâhî-i Uşşâkî'ye aittir (Yazar, 2011: 53).

Sâ'dî'nin *Gülîstan*'ı 16. yüzyılda çeşitli şerhlere konu olmuştur. Eserin dibacesi Lâmi'î, Rüşdî ve Hamdî tarafından Türkçe olarak şerh edilmiştir. Eserin tamamı Arapça olarak Sürûrî tarafından Türkçe olarak ise Şâhidî İbrahim Dede, Sûdî, Şem'î, Hüseyin b. İbrâhîm tarafından şerh edilmiştir. Sâ'dî'nin diğer eseri *Bostan* ise Sürûrî tarafından Farsça, Sûdî ve Şem'î tarafından da Türkçe olarak şerh edilmiştir (Yazar, 2011: 42-43).

16. yüzyılın önemli şârihlerinden Şem'î, Nizâmî'nin *Mahzenü'l-Esrâr*, Attâr'ın *Pendnâme* ve *Mantuku't-Tayr*, Mollâ Câmî'nin *Bahâristan*, *Subhatü'l-Ebrâr* ve *Tuhfetü'l-Ahrâr* adlı eserleriyle Şâhî'nin Farsça *Dîvânı*'nı şerh etmiştir (Yazar, 2011: 43).

17. yüzyılda *Pendnâme*'nin şerhleri Hulûsî, Abdurrahmân Abdî Paşa ve Şu'ûrî Hasan Çelebi tarafından kaleme alınmıştır. *Gülistan* şerhleri ise Vehbî ve Rızâ'î tarafından devam ettirilmiştir (Yazar, 2011: 47). *Pendnâme* şerhleri 18. yüzyılda İsmâil Hakkı Bursevî, Mustafâ Refî'a ve Kilisli Rûhî Mustafâ Efendi'nin eserleriyle devam etmiştir (Yazar, 2011: 50).

Hâfız'ın *Dîvânı*'nın şerhleri de 16. yüzyılda ortaya çıkmıştır. Sürûrî, Sûdî ve Şem'î'nin ilgili *Dîvân*'a şerh geleneğinde de kıymeti haiz şerhleri vardır (Yazar, 2011: 43).

Hâfız *Dîvânı*'nın ve özellikle 17. yüzyıldaki şerhlerde öne çıkan Örfî-i Şîrâzî'nin şiirlerinin şerhi muhtelif şârihler tarafından yapılmıştır. Mustafâ Tevfik, Hâfız'ın; Vehbî, Neşâtî, Adnî Receb Ded, Rodosîzâde Mehmed Emîn Efendi, Himmetzâde Abdî ise Örfî-i Şîrâzî'nin şiirlerini şerh etmiştir (Yazar, 2011: 47).

18. yüzyılda şiir şerhlerinin artışı ise dikkat çekmektedir. Sâib'in şiirleri Pîrîzâde Osman Sâhib ve Ebubekir Nusret tarafından şerh edilmiştir. Nûrullâh Harezmî, Trabzonî Murtazâ Efendi, Sâdık Efendi, Urfalı Ömer Nüzhet, Sabîh Ahmed Efendi, Sahâifzâde Rüşdî Örfî'nin; Hâkim Seyyid Mehmed Efendi ise Şevket-i Buhârî'nin şiirlerini şerh etmiştir (Yazar, 2011: 50).

16. yüzyılda çeşitli kasidelerin şerhleri de görülmektedir. Kasîde-i Bürde'nin şerhleri bu yüzyılda Ankaravî ve Le'âlî tarafından başlatılmıştır. Kemâl Paşazâde, Tantarâniyye kasidesini; Le'âlî de Münferice kasidesini şerh etmiştir. İbnü'l-Fâriz'in Tâ'iyye kasidesi de Mehmed Ma'rûf'un şerhine konu olmuştur (Yazar, 2011: 43).

Kasîde şerhleri, 17. yüzyılda da devam etmektedir. Şârihlerin ele almayı sıklıkla tercih ettikleri Kasîde-i Bürde, bu dönemde de Yahyâ b. Abdullâh, Bosnevî, Rızâ'î tarafından şerh edilmiştir. İbnü'l-Fâriz'in Hamriyye kasidesi de Ankaravî ve Şifâî Mehmed Dede şerhlerine konu olmuştur. 16. yüzyılda da görülen Münferice kasidesi şerhleri bu dönemde Yahyâ b. Abdullâh, Ankaravî, Abdullâh b. Hayreddîn Bergamavî, Hüseyin b. Rüstem, İlmî ve Ahmed Efendi tarafından kaleme alınmıştır. Mevlânâ'nın Mîmiyye kasidesinin şerhi de Abdülmecîd Sivasî tarafından yapılmıştır (Yazar, 2011: 47-48).

Kasîde şerhlerinin örnekleri 18. yüzyılda da gözlemlenmektedir. Kasîde-i Bürde'nin şerhleri bu yüzyılda Şeyh Abdullah b. Şeyh Ahmed ve Mehmed b. Fazlullâh tarafından kaleme alınmıştır. Bunların yanında Mekkî Mehmed Efendi'nin Kasîde-i Bürde şerhi bu bağlamda yazılmış en hacimli şerh olması yönüyle öne çıkmıştır. Bûsîrî'nin

Mudariyye kasidesi ise Müstakîmzâde ve Üsküdarî'nin şerhlerine konu olmuştur. İbnü'l-Fâriz'in Hamriyye kasidesi Salâhî-i Uşşâkî ve Mehmed Sa'îd; Nazmu's-Sülûk kasidesi ise İsmâîl Hakkı Bursevî tarafından şerh edilmiştir. İbnü'n-Nahvî'nin Kasîde-i Münferice'si ise Üsküdârî ve Hacı Hüseyin b. Hacı Mehmed'in şerhlerine konu olmuştur. Bunların yanında Lüccetü'l-Esrâr, Tantarâniyye, Mimiyye, Mu'allaka, Tâ'iyye ve Muhrika kasideleri bu yüzyılda şârihler tarafından şerh edilen diğer şiirlerdir (Yazar, 2011: 51-52).

Klasik dönemden modern döneme geçişteki şerh çalışmalarında bazı isimlerin ve eserlerinin bu geleneğin dönüşümüne dair önemli katkıları bulunmaktadır. Ömer Ferit Kam, Tahir Olgun, Abdülbaki Gölpınarlı ve Ali Nihad Tarlan eserleriyle şerh geleneğinin devamına katkı sağladıkları gibi aynı zamanda geleneğin modern dönemdeki yerine de etki etmişlerdir.

Abdülbaki Gölpınarlı ve Tahir Olgun'un *Mesnevî* şerhleri, bu eser etrafında gelişen şerh geleneğinin modern dönemde de devam ettiğini göstermeleri yönüyle önem arz etmektedir. Tahir Olgun'un *Mesnevî*'nin tamamını ayrıntılı bir şekilde ele aldığı eseri en kapsamlı *Mesnevî* şerhlerinden biri olarak kabul edilmektedir (Güleç, 2008: 149-150). Abdülbaki Gölpınar ise *Mesnevî ve Şerhi* isimli eseriyle *Mesnevî*'nin tamamını şerh eden son şârih olarak tanımlanmaktadır. Eseri anlam dünyasının arka planı ve kaynaklarıyla değerlendirmiş ve 20. yüzyıl okuyucularının da *Mesnevî*'yi anlamalarını amaçlamıştır (Güleç, 2008: 152-153).

Ömer Ferit Kam, Dârü'l-fünûn'da verdiği Şerh-i Mütûn dersleriyle metin şerhi geleneğinin gelişimine bir eğitmen olarak fayda sağlamıştır. Bununla birlikte *Âsâr-ı Edebiye Tetkikatı* eserinde "metin incelemesi" hususunda tavsiye ettiği yöntemlerle pek çok araştırmacıya yol göstermiştir (Çeltik, 2007: 173-187).

Türk Edebiyatında Sâib-i Tebrîzî Şerhleri

Sâib-i Tebrîzî'nin şiirleri şârihler tarafından ilgi görmüş ve şiirleri pek çok şerhe konu olmuştur. Osman Ünlü, Türk edebiyatında Sâib'in şiirlerine yazılmış şerhleri tespit ederek Sâib'in muhtelif şiirlerine yazılmış muhtasar ve mufassal yedi şerh metni bulunduğunu belirtmiştir. Ünlü'nün tespitleri doğrultusunda ilgili şerhler şu şekilde sıralanabilir (2006: 85-93):

İsmet Mehmet Efendi (ö.1747)'nin *Mecmua-i İsmet Efendi* isimli mecmuasında Sâib-i Tebrîzî'nin bir gazelinin şerhi de bulunmaktadır. Tek nüsha olan mecmua, Bayezid Devlet Kütüphanesi Veliyüddin Efendi No. 3249'da yer almaktadır.

Pîrîzâde Osman Sâhib (ö.1770) tarafından tertip edilen ve Süleymâniye Kütüphanesi Reşid Efendi No. 1022'de bulunan mecmuada Sâib-i Tebrîzî'nin “elif” harfiyle biten 7 gazelinin şerhi vardır. Eserde telif tarihi belirtilmemiş ancak Osman Sâhib mecmuayı kendisinin tertip ettiğini dile getirmiştir. Mecmuada şerhin hem müsveddesi hem de tebyiz edilmiş hâli verilmiştir.

Ebubekir Nusret (ö.1796), Sâib-i Tebrîzî *Dîvânı*'nı birbirinden üç farklı eserle şerh etmiştir. İlk eser, Sâib-i Tebrîzî'nin “elif” harfiyle biten gazellerinin, ikincisi son harfi “te” olan gazellerin şerhidir. Son eserde ise *Dîvân*'dan seçme gazellerin şerhi yapılmıştır. Bu eserler ve nüshaları “Ebubekir Nusret'in Eserleri” başlığında ayrıntıyla incelenmiştir.

Ömer Fâik (ö.1819), Sâib'in ney hakkındaki 33 beyitlik bir gazelinin şerhini yapmıştır. Ömer Fâik'in bu şerhinin nüshaları Süleymâniye Kütüphanesi İzmir Bölümü No. 622/1'de, İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi Ty. 3736'da ve Yapı Kredi Sermet Çifter Araştırma Kütüphanesi Y.394'de bulunmaktadır. Ömer Fâik'in ilgili şerhine konu olan şiirin Ebubekir Nusret tarafından da şerh edilmesi sebebiyle tarafımızdan iki metni çeşitli hususlarda mukayese eden bir makale yayımlanmıştır (Ertuğrul, 2023).

Süleyman Fehim (ö.1845), Sâib-i Tebrîzî *Dîvânı*'nı şerhe başlamış ve “be” harfinin sonuna kadar gelmiş fakat ölümü sebebiyle eser yarım kalmıştır. Ardından öğrencisi Ahmet Cevdet Paşa (ö.1895), hocasının emeklerinin zayi olmamasını amaçladığını belirterek *Dîvânı*'n kalanını şerh ederek eseri tamamlamıştır. Eserin nüshaları İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi Ty. 5593 ve Ty. 5594 ile Bayezid Devlet Kütüphanesi Veliyüddin Efendi No. 3302'de mevcuttur. İlgili şerh üzerine Saddam Çokur tarafından doktora tezi hazırlanmaktadır.

Mehmed Murad (ö.1847), *Gencîne-i Maârif* adlı eserinde Sâib'in “elif” kafiyesindeki 14 gazelinin şerh etmiştir. Eserin, Süleymâniye Kütüphanesi M. Arif-M. Murad Bölümü No. 262'de ve İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi Ty. 9687'de bulunan iki nüshası vardır. Eser hakkında Muhammed Felat Aktan tarafından hazırlanan bir yüksek lisans tezi bulunmaktadır (Aktan, 2008).

Muallim Nâci (ö.1893), *Sâib'de Söz* adlı eserinde Sâib'in "hakîmâne ve nâsîhâne" bulduğu yedi beytinin şerhini yapmıştır. Bunun dışında *Mehmed Muzaffer Mecmuası*'nda da Sâib'in 27 ve 34 mısraın tercümesine yer vermiştir. Mehmet Atalay ve Mehmet Yavuz tarafından Muallim Naci'nin pek çok metninin derlendiği bir çalışmada *Sâib'de Söz* eseri de yayımlanmıştır (Muallim Naci, 2014).

Mehmed Hulûsî'nin *Mücevherât-ı Sâib-i Tebrîzî* adlı eserinde Sâib'in muhtelif beyitlerine yapılmış tercümeleler bulunmaktadır. Eserin Süleymâniye Kütüphanesi Tâhir Ağa Tekkesi No. 562, Yazma Bağışlar No. 2068, Yapı Kredi Sermet Çifter Araştırma Kütüphanesi Y.101 ile İstanbul Büyükşehir Belediyesi Atatürk Kitaplığı Osman Ergin Yazmaları No. 130 ve 986/2'de olmak üzere dört nüshası vardır.

3. BÖLÜM: EBUBEKİR NUSRET

3.1. Hayatı

Kaynaklarda asıl adı Ebubekir olarak zikredilen şair (Bursalı Mehmed Tahir, 2000: 240; Çınarcı, 2019: 94; Şener, 2013: 189), şiirlerinde Nusret mahlasını kullanmıştır. Ebubekir Nusret'in doğum tarihi hakkında bir bilgi bulunmamakla beraber Harputlu olduğu bilinmektedir. Hatta o yörede Çankal-zâde ismiyle tanınan biri olduğu kaydedilmiştir (Çınarcı, 2019: 94). *Mûlahhas min Tefsîr-i Keşfü'l-Esrâr* eserinin Çorum Hasan Paşa İl Halk Kütüphanesi'nde bulunan kaydında yazar adı Ebubekir Nusret b. Abdullah Harputî olarak geçmektedir. Bu sebeple şairin babasının adının Abdullah olduğu söylenebilir (Karabuçak, 2018: 18). Şairin ailesine dair bunun dışında bir bilgi bulunmamaktadır.

Şerh metinlerinde hayatının bir dönemini seyahat ederek geçirdiğini sıkça vurgulamış ve gittiği yerlerde tecrübe ettiği durumlardan bahsetmiştir. Bu bağlamda, şairin ilk olarak Bağdat'a gittiği ve orada Sıbgatullah Efendi başta olmak üzere pek çok âlimden ders aldığı kaydedilmiştir. Bağdat'ın ardından İran ve Şam'a gidip son olarak da İstanbul'a geldiği bilinmektedir (Çınarcı, 2019: 94). *Mâ-hazar* adlı eserinin mukaddimesinde geçen "Otuz senedir İslâmbol'da bu nedir vâkîf olamadım." ifadesine dayanarak şairin otuz sene İstanbul'da yaşadığı söylenebilir. İstanbul'da bulunduğu süre boyunca Nurûosmâniye Kütüphanesi'nde kütüphane memuru olarak görev almıştır (Bursalı Mehmed Tahir, 2000: 240).

Şairin ölüm tarihi hakkında kaynaklarda farklı bilgiler verilmektedir. Bursalı Mehmed Tahir'in *Osmanlı Müellifleri* adlı eserinde şairin ölüm tarihi H.1210/M.1795 olarak zikredilirken (2000: 240), *Hâtimetü'l-Eşâr* (Fatîn Davud, H. 1217: 207-208) ve *Tuhfe-i Nâilî*'de (Şener, 2013: 189) H.1208/M.1793 olarak belirtilmiştir. Ebubekir Nusret'in vefatı üzerine Sürûrî'nin yazmış olduğu "Nusret Efendi eyledi azm-i bekâ meded" tarihine göre şairin ölüm tarihine H.1208/M.1793 denilebilir. Şairin mezarı Eyüp'te Kaşgârî Dergâhı'nda bulunmaktadır (Bursalı Mehmed Tahir, 2000: 94).

Zahirî ilimleri Dağıstanlı Ali Efendi'den, tasavvuf ilmini ise Mustafa el-Bekrî'den almıştır (Bursalı Mehmed Tahir, 2000: 94). Fars edebiyatı ve Farsça üzerine yetkin biri olarak tanınmakla beraber pek çok gence Farsça öğrettiği de kaydedilmiştir (Fatîn Davud, H.1217: 207-208). Ömrü boyunca daima ilimle meşgul olmuş, edebiyat ve

tasavvufufla beraber başta kimya olmak üzere çeşitli alanlarla ilgilenmiştir (Çınarcı, 2019: 94).

Çevresi tarafından sevilen, saygı gösterilen Ebubekir Nusret, kıymetli bir âlim ve itibar sahibi bir şeyh olarak tanınmıştır (Çınarcı, 2019: 94).

Ebubekir Nusret'in şahsiyetinin en belirgin özelliklerinden biri de tasavvufa meylidir. Şairin mezarının Kaşgârî Dergâhı'nda bulunması ve Şam'daki çevresi sebebiyle onun Nakşibendî Tarikatı'nın Müceddidiyye silsilesine intisap ettiği iddia edilmiştir (Karabuçak, 2018: 15). Ayrıca Ebubekir Nusret'in şer'i hükümlere ve ehl-i sünnet öğretilerine son derece bağlı olduğu da eserlerinden anlaşılmaktadır.

3.2. Sanatı

Ebubekir Nusret'in eserlerine bakıldığında edebî kişiliği; şairlik, şârihlik ve eğiticilik olmak üzere üç ayrı açıdan değerlendirilebilir. Şârihliğine dair değerlendirmeler çalışmanın ilerleyen kısımlarında sunulduğu için bu başlık altında Ebubekir Nusret'in şairlik ve eğiticilik kimliğinin tesirindeki sanat anlayışı incelenecektir.

Ebubekir Nusret, *Mâ-hazar* adlı eserinde maddi ve manevi hastalıklara şifa olan ve kendisinin de tecrübe ettiği çeşitli ilaçları anlatmıştır. Bu eser kaynaklarda bir tıp kitabı olarak da geçmektedir (Fatîn Davud, H.1217: 207-208). Dolayısıyla *Mâ-hazar*, öğretici bir metin örneğidir. Ebubekir Nusret'in bu eseri kaleme alma sebebinin ise "İnsanların en hayırlısı insanlara faydalı olandır." hadisindeki öğüde uymak olduğu belirtilmiştir (Fatîn Davud, H.1217: 207-208). Bu bağlamda, onun eğiticilik kimliğiyle yazdığı bu eserdeki temel amacın okuyucuya ilgili konuyu öğretmenin yanı sıra insanlığa faydalı olup Allah'ın rızasını kazanmak olduğu da söylenebilir.

Ebubekir Nusret'in şairliğine dair tezkirelerde oldukça az bilgi vardır. *Fatîn Tezkiresi*'nde Fatîn Davud, "Eş'ârî mürûr-ı zamân ile kazâ-zede-i rûzgâr olmuştur." ifadesiyle Ebubekir Nusret'in şiirlerinin zaman içerisinde unutulduğunu belirtmiştir (Fatîn Davud, H.1217: 207-208). Osman Ünlü, Ebubekir Nusret'in üç dilde de şiirlerinin olmasının şairin iyi bir eğitim aldığına göstergesi sayılabileceğini söylemiştir. Bununla birlikte *Dîvânı*'nın nüshalarının azlığını ve yeterince tanınmamış olmasını ise şairliğinin ve şiirlerinin beğenilmemesiyle ilişkilendirir (2001: 6-7).

Gökhan Alp, şairin şiirlerinde kullandığı dilin hem Sebki Hindî hem de Mahallî Tarz tesirinde geliştiğini iddia eder. Şiirleri dil ve üslup yönüyle incelendiğinde her ki gruba

da dahil edilebilir özellikler tespit edilebilir. Ebubekir Nusret'in zincirleme tamlamalardan oluşmuş ve ağdalı bir dille kaleme alınmış şiirleri bulunduğu gibi sade, anlaşılır ve akıcı ifadelerden teşekkül eden şiirleri de mevcuttur (Alp, 2015: 9, 14).

Kemal Karabuçak da Ebubekir Nusret'in *Dîvânı* üzere yapmış olduğu doktora tezinde Ebubekir Nusret'in şairliğine ilişkin çeşitli tespitlerde bulunmuştur. Bu bağlamda, o da Sebki Hindî üslubunun tesirini şairin şiirlerinde öne çıkan bir özellik olarak değerlendirmektedir. Şair, Sebki Hindî şairleri gibi gazellerinde zincirleme tamlamalara yer vermiş ve bunlarda soyut ve somut kelimeleri bir arada kullanarak somutlaştırma yapmıştır. Bununla birlikte şiirlerinde belirgin bir şekilde görülen ızdırıp ve karamsarlık temaları da onun şiirlerini Sebki Hindî akımının tesirinde kaleme aldığına göstergesidir (2018: 22). Karabuçak'a göre Ebubekir Nusret'in tezat ve mübalağa sanatlarını sıklıkla kullanması da onun Sebki Hindî şairi olduğunun kanıtı niteliğindedir (2018: 23).

Ebubekir Nusret'in şiirleri muhteva yönünden incelendiğinde aşk, sevgili, âşık, tasavvuf vb. konulara klasik edebiyat geleneğinin sınırları doğrultusunda yer verdiği görülmektedir. Onu döneminin diğer şairlerinden ayıran özgün taraflarından biri, şiirlerindeki karamsarlıktır (Karabuçak, 2018: 828-829). Hüseyin Gönel, Ebubekir Nusret'in şiirlerinde ölüm, fazilet, dürüstlük gibi konuları sıkça işlediğini ve okuyuculara temsiller üzerinden nasihatlerde bulunduğunu ifade etmiştir (2004: 26). Ayrıca şiirlerinin çoğunun hikemî tarzın etkisiyle kaleme alındığı ve bu şiirlerinde okuyuculara nasihat vermenin şairin temel amacı olduğu da belirtilmiştir (Karabuçak, 2018: 25-26).

Dîvânı'nda bulunan 577 Türkçe gazel sebebiyle dönemin önemli gazel şairlerinden biri sayılabilir. Bununla birlikte yine *Dîvân*'da yer alan 130 Farsça gazel de şairin Farsçaya hâkimiyetini göstermektedir (Karabuçak, 2018: 41). Ayrıca eserde Fuzûlî, Bâkî, Nâbî Na'îlî-i Kadîm, Şeyhülislâm Yahya, Nedîm, Sâib-i Tebrîzî ve Nâsır Alî gibi usta şairlerin şiirlerine yazdığı nazireler dikkat çekmektedir (Karabuçak, 2018: 828).

3.3. Eserleri

3.3.1. Dîvân

Ebubekir Nusret, *Dîvân*'ını dibacesinde de belirttiği üzere eseri, Şam-ı Şerif Yerlikulu Ağası Halil Paşazade Muhammed Bey'e ithaf etmiştir. Eserin müellif hattı İstanbul Nadir Eserler Kütüphanesi'nde TY 515 katalog numarasında *Dîvânçe* adıyla kayıtlıdır. *Dîvân*'ın diğer nüshaları Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi Hazine 87954, Tire Necip Paşa Kütüphanesi Diğer Vakıflar 808, Kahire Mısır Millî Kütüphanesi Talat 22755, Almanya Turc Bayerishcen Staatsbibliothek München C.O.D. 383, Rusya Saint Petersburg Doğu Dilleri Enstitüsü Saint Petersburg No: 38256 ve İngiltere Cambridge Üniversitesi University Library Or. 124657 katalog numarasıyla kayıtlı bulunmaktadır. Böylelikle eserin, ikisi Türkiye'deki altısı da yurt dışındaki kütüphanelerde bulunmak üzere sekiz nüshası mevcuttur.

Ebubekir Nusret, şiirlerinde muhteva yönünden divan şiiri geleneğinin dışına çıkmamıştır. Bununla birlikte yaşantısına paralel olarak tasavvuf ve gurbet konuları öne çıkmaktadır. Birtakım farklılıklar bulunmakla birlikte eser, klasik divan tertibine uygun olarak kaleme alınmıştır (Karabuçak, 2018: 15-16). Eser, içerisinde 577 Türkçe, 130 Farsça, 3 Arapça olmak üzere 710 gazel bulunmaktadır. Gazel sayısındaki bu fazlalık şairin üretkenliğini ve yetkinliği göstermesi açısından dikkate değerdir. Ebubekir Nusret *Dîvânı*, Gökhan Alp tarafından yüksek lisans (2015), Kemal Karabuçak tarafından da doktora tezi (2018) olarak çalışılmıştır.

3.3.2. Mâ-hazar

Ebubekir Nusret'in tıp bilimine dair ansiklopedi niteliğindeki bu eseri *Mücerrebât-ı Nusret*, *Nusret Efendi Mecmuası*, *Mâ-hazar fi't-Tıbb*, *Nusret Efendi Risâlesi* isimleriyle de anılmaktadır. Eserin *Mâ-hazar fi't-Tıbbu'r-rûhânî ve'l-Cismânî* adıyla iki defa basılması ve kütüphanelerde pek çok yazma nüshasının bulunması, hem yazıldığı dönemde hem de sonrasında beğenilip okunduğunun göstergesidir.

Ebubekir Nusret, fiziksel ve psikolojik hastalıklara karşı kendi tecrübe ettiği veya tıp âlimlerinden faydalı olduğunu dinlediği ilaçları ve tedavi yöntemlerini derlemiştir. Eser, bahsi geçen hastalıkların maddi ve manevi tedavi metotlarını sunması yönüyle de kıymetli görülmüştür (Bursalı Mehmed Tahir, 2000: 240; Ünlü, 2009: 444; Yüksel

Özkaya, 2017: 22). Şule Yüksel Özkaya (2017) ve Serkan Çınar (2019), eseri yüksek lisans tezi olarak çalışmıştır.

3.3.3. Mülahhas min Tefsîri Keşfü'l-Esrâr

Safevî'nin *Hetk-i Esrâr* adlı tefsirinin özetlendiği bu eser, Arapça kaleme alınmıştır (Bursalı Mehmed Tahir, 2000: 240). Ârif Hikmet, tezkiresinde eserin müellif hattının kendisinde olduğunu belirtmiştir (Çınarcı, 2019: 94). Çorum Hasan Paşa İl Halk Kütüphanesi 19 HK 163, Süleymaniye Kütüphanesi Esad Efendi 162 ve Hamidiye 192'de bulunan 3 nüshası mevcuttur (Karabuçak, 2018: 18-19).

3.3.4. Sâib-i Tebrîzî Şerhleri

Ebubekir Nusret'in Sâib-i Tebrîzî *Dîvânı* 'nda bulunan gazeller üzerine kaleme aldığı şerh hakkında kaynaklarda çeşitli bilgiler bulunmaktadır. Bursalı Mehmed Tahir, Sâib'in *Dîvânı* 'nda elif kafiyesinde bulunan şiirlerin şerhinin yapıldığını ifade etmiştir (Bursalı Mehmed Tahir, 2000: 240). Fatîm Davud, tezkiresinde Ebubekir Nusret'in Sâib'in gazellerine dair güzel açıklamaları olduğunu belirtmiştir (H.1217: 207-208). Arif Hikmet ise Sâib'in *Dîvânı* 'ndaki elif ve te kafiyelerinde bulunan bir miktar gazelin tasavvufî açıdan incelenerek şerhlerinin yapıldığını dile getirmiştir (Çınarcı, 2019: 94). Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmânî* 'de bahsi geçen şerh metinleri hakkında "Sâib'in bazı gazellerini şerh eyledi." bilgisini vermiştir (1996: 544).

Ebubekir Nusret'in Sâib'in *Dîvânı* 'ndaki şiirlere yaptığı şerh aslında üç ayrı metindir. Ebubekir Nusret, ilk olarak Sâib'in "elif" harfiyle biten gazellerini şerh etmiştir. Eserin bilinen nüshaları Süleymaniye Kütüphanesi Hamidiye Bl. No. 1139, Lala İsmail Bl. No. 528, Manisa İl Halk Kütüphanesi Yazma Eserler No: 2693, Topkapı Sarayı Kütüphanesi Hazine Bl. 839, İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi Ty. 3008, Ty. 3014, Ty. 6409, Ty. 9300, Ty. 9700'da mevcuttur (Ünlü, 2009: 447-448). Eser, Osman Ünlü tarafından yüksek lisans tezi olarak çalışılmıştır (Ünlü, 2001).

Şerh metinlerinin ikincisi *Dîvân* 'daki son harfi "te" olan gazeller üzerinedir. Eserin nüshaları Süleymaniye Kütüphanesi Halet Efendi Bl. No. 714, Lala İsmail Bl. No. 161, Hamidiye Bl. No. 1139, Topkapı Sarayı Kütüphanesi Hazine Bl. 685, Berlin Şehir Kütüphanesi Ms. or. fol. 4080, Bratislava Üniversitesi Kütüphanesi TD 19, Kâhire Hidiv Kütüphanesi No. 8643, İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi Ty. 4223, Ty. 1227'de bulunmaktadır (Ünlü, 2009: 449-450).

Son olarak da Ebubekir Nusret, *Dîvân*'dan seçili şiirlere şerh yapmıştır. Hüseyin Gönel, eserin Süleymaniye Kütüphanesi Hafid Efendi Bl. No. 368'de bulunan 244 varaklık nüshasının ilk 75 varağındaki 47 gazelin şerhinin çeviriyazısını yüksek lisans tezi olarak çalışmıştır (Gönel, 2004). Emrullah Yakut ise yüksek lisans tezinde metnin Süleymaniye Kütüphanesi Hacı Mahmud Efendi Bl. No. 3377'de yer alan 368 varaklık nüshanın ilk 175 varağındaki 47 gazelin çeviriyazısını incelemiştir (Yakut, 2007). Ardından metnin Hacı Mahmud Efendi bölümünde bulunan nüshasının kalan kısımlarını da okuyarak *Sâib-i Tebrîzî Dîvânı Şerhi* adıyla yayımlamıştır (Yakut, 2023).

Hüseyin Gönel'in Hafid Efendi nüshasının belli bir kısmını, Emrullah Yakut'un ise yalnızca Hacı Mahmud Efendi nüshasını ele alan çalışmaları eserin iki nüshasının mukayeseli bir şekilde incelenmediğini ortaya koymaktadır. Dolayısıyla bu tez çalışmasıyla metnin iki nüshasının tamamı transkripsiyonlu olarak sunulmuş ve şârihin şerh metodu ve şerh esnasında faydalandığı kaynaklar nüsha farklılıkları göz önüne alınarak değerlendirilmiştir.

4. BÖLÜM: SÂİB-İ TEBRİZÎ

4.1. Hayatı

Asıl adı Muhammed Ali'dir. Sâib'in doğum tarihi, Ali Nihad Tarlan (1944: 121) ve Ahmet Kartal (2011: 274) tarafından M.1603; Cemal Kurnaz (1999: 86), Muhammed Deyhim (1948: 352), Jan Rypka (1958: 560) ve İsmail Hikmet Ertaylan (2013: 466) tarafından ise 1601 olarak belirtilmiştir. Ali Fuat Bilkan (2003: 21) ve Ethe Hermann (1923: 370), eserlerinde şairin doğum tarihi olarak M.1592 verilmiştir. Cengiz Sadıkoğlu (2008: 541), Kandehar'ın M.1648'deki fethi sırasında Sâib'in 66 yaşında olduğu bilgisine dayanarak şairin M.1591 yılında doğduğunu iddia etmektedir.

Ailesinin Tebrizli olması ve kendisinin de Tebriz'de doğması sebepleriyle Sâib, kaynaklarda Tebrîzî olarak geçmektedir. Babası Mirza Abdürrahim, dönemin ünlü tüccarlarından biri olmakla birlikte saygın ve âlim bir kişi olarak da tanınmaktadır (Deyhim, 1948: 352). Bu bilgilerle beraber kaynaklarda Sâib'in Mir, Mirza ve Bey isimleriyle tanımlanması şairin soylu ve üst sınıfa mensup olduğuna işaret eder (Ertaylan, 2013: 466). Dönemin hükümdarı Şah I. Abbas'ın İsfahan'ı başkent yapıp ülkenin tanınmış ailelerini, soylularını, âlim ve sanatçıları İsfahan'a taşımaya karar vermesi üzerine Sâib'in ailesi de İsfahan'a taşınmıştır (Deyhim, 1948: 352; Kurnaz, 1999: 86). Dolayısıyla Sâib, Tebriz'de doğmasına rağmen İsfahan'da büyümüştür.

İncelenen kaynaklarda Sâib'in eğitimi hakkında bir bilgi bulunmamaktadır. Bununla birlikte Sâib, şiirlerinde ilk eğitimini babasından aldığını ve ömrü boyunca babasının eğitimine oldukça katkı sağladığını da belirtmiştir (Bilkan, 2003: 21).

Gençlik yıllarında Hac vazifesini yerine getirmek için Mekke'ye gitmiştir. Kaynaklarda bu yolculuğun dönüşünde Konya başta olmak üzere Osmanlı Devleti sınırlarındaki bazı şehirleri de ziyaret ettiği ifade edilir (Terbiyet, 1957: 327; Kurnaz, 1999: 86; Kartal, 2011: 274; Genç, 2018: 171). Fakat bu ziyaretleri sebebiyle İran'da kendisinin Osmanlı sarayı ile ilişkisi olduğuna dair bazı dedikodular yayılır. İsfahan'a döndüğünde dönemin hükümdarı Şah Abbas'ın da bu iftiralara itibar ettiğini gören Sâib, bu duruma üzülen Hindistan'a gitmek üzere yola çıkar. Bu seyahati sırasında Kabil'de, Ahsen mahlaslı ve Zafer Han olarak da tanınan Hacı Ebu'l-Hasan Türbeti ile tanışır. O sırada Zafer Han, Babürlü sultanı babası Şah Cihan adına Kabil'i idare etmekteydi. Sâib, Kabil'de bulunduğu süre boyunca Zafer Han tarafından maddi ve manevi çeşitli iltifatlara mazhar olur. Zafer Han, Sâib'i daima yanında bulundurup her

durumda ona karşı duyduğu hürmeti göstermekteydi. Sâib de Zafer Han'ı metheden şiiirler kaleme almış ve sunmuştu (Hermann, 1923: 370-372; Kartal, 2011: 274-279; Tarlan, 1944; 121-124; Deyhim, 1948: 351-377; Terbiyet, 1957: 326-335; Pypka, 1958: 560-561; Kurnaz, 1999: 86-87; Bilkan, 2003: 21-23; Ertaylan, 2013: 466-470; Nasrâbâdî, 1897: 2017-2018; Genç, 2018: 171).

Kabil'e Leşker Han'ın yönetici olarak görevlendirilmesiyle Burhanpur'a dönen Zafer Han, Sâib'i yanından ayırmamış ve onu babası Şah Cihan'a takdim etmiştir. Burhanpur'da hem Şah Cihan hem de sarayın ileri gelenleri tarafından büyük bir yakınlık ve saygı görmüş ve kendisine "Müstaid Han" ünvanı verilmiştir. Ayrıca ordunun kumandanlarından biri olarak görevlendirilmiştir. Nitekim Şah Cihan, Dekken'i fethetmek için yola çıktığında Zafer Han ve binbaşı rütbesiyle Sâib de ordunun arasında bulunmuştur. Sâib, Burhanpur'da bulunduğu sırada babasının kendisini İran'a götürmek amacıyla Ekberabad'a geldiğini haber alır. Hindistan'da kaldığı günlerde her ne kadar refah içinde yaşasa da memleketine duyduğu özlemi şiiirlerinde de belirtmiştir. Dolayısıyla Sâib, Şah Cihan ve Zafer Han'a şiiirler sunarak babasıyla gitmek için onlardan izin ister. Zafer Han'ın Keşmir'e görevlendirilmesi ve giderken Sâib'i de götürmesi üzerine Sâib, İran'a gitmeyi ertelemiştir. Bir müddet sonra ise Zafer Han, Sâib'i büyük miktarda eşya ve hediye ile babasının yanına gönderir (Hermann, 1923: 370-372; Kartal, 2011: 274-279; Tarlan, 1944; 121-124; Deyhim, 1948: 351-377; Terbiyet, 1957: 326-335; Pypka, 1958: 560-561; Kurnaz, 1999: 86-87; Bilkan, 2003: 21-23; Ertaylan, 2013: 466-470; Nasrâbâdî, 1897: 2017-2018; Genç, 2018: 171).

Altı yılın ardından Isfahan'a geri dönen şair, Hindistan'daki ünü sayesinde burada da hürmetle karşılanır. Öyle ki dönemin hükümdarı Şah II. Abbas kendisini "Melikü's-şu'arâ" ünvanı ile onurlandırır. Sâib de Şah II. Abbas'ın, 1649'da Kandehar'ı fethi üzerine otuz beş bin beyitlik Kandehâr-nâme isminde Şah'a övgü dolu bir mesnevi kaleme alır. Şah Abbas'ın eğlence meclislerine ve alkole olan düşkünlüğü de bilinmekteydi. Bu durum üzerine Sâib, bir yol gösterici ve öğretmen tavrıyla Şah'a bu alışkanlıklarından vazgeçmesi gerektiğini öğütlediği şiiirler yazmıştır. Bu şiiirler de Şah ile Sâib arasındaki yakınlığın göstergesidir (Hermann, 1923: 370-372; Kartal, 2011: 274-279; Tarlan, 1944; 121-124; Deyhim, 1948: 351-377; Terbiyet, 1957: 326-335;

Rypka, 1958: 560-561; Kurnaz, 1999: 86-87; Bilkan, 2003: 21-23; Ertaylan, 2013: 466-470; Nasrâbâdî, 1897: 2017-2018; Genç, 2018: 170-173).

Şah Abbas'ın ölümü üzerine halefi Şah Süleyman tahta geçer. Sâib'in Şah Süleyman'ın cülusuna yazdığı şiirde kullandığı bazı ifadeler Şah tarafından hoş karşılanmamış ve şair gözden düşmüştür (Hermann, 1923: 370-372; Kartal, 2011: 274-279; Tarlan, 1944: 121-124; Deyhim, 1948: 351-377; Terbiyet, 1957: 326-335; Rypka, 1958: 560-561; Kurnaz, 1999: 86-87; Bilkan, 2003: 21-23; Ertaylan, 2013: 466-470; Nasrâbâdî, 1897: 2017-2018; Genç, 2018: 170-173).

Şair, ömrünün son yıllarını Isfahan'da, açtığı tekkede geçirmiştir. Sâib'in ölüm tarihi hakkında kaynaklarda farklı bilgiler mevcuttur. Bununla birlikte çoğu kaynakta şairin M.1670 tarihinde vefat ettiği belirtilmektedir. Bununla birlikte şairin mezar taşında ölüm tarihi M.1676 olarak yazılmıştır. Fakat bu tarihin mezar taşının yerleştiği yıl olduğu tahmin edilmektedir (Hermann, 1923: 370-372; Kartal, 2011: 274-279; Tarlan, 1944: 121-124; Deyhim, 1948: 351-377; Terbiyet, 1957: 326-335; Rypka, 1958: 560-561; Kurnaz, 1999: 86-87; Bilkan, 2003: 21-23; Ertaylan, 2013: 466-470; Nasrâbâdî, 1897: 2017-2018; Genç, 2018: 170-173).

İncelenen kaynaklarda Sâib'in mezhebi hakkında bir bilgiye rastlanmamıştır. Ancak Ebubekir Nusret, teze konu olan bu çalışmasında Sâib'in Şii olduğunu iddia etmektedir. Ancak Ali Enver, Şii şairlerin Sâib'in feraseti ve karakterindeki iyiliği sebebiyle mezhep farklılığına rağmen kendisinden ders almak istediklerini belirterek Sâib'in Şii olmadığını ima eder (Erdem, 2013: 118).

Bununla birlikte Ali Enver (Erdem, 2013: 117-118), Esrar Dede (Genç, 2018: 170), İsmail Hikmet Ertaylan (2013: 469) ve Cemal Kurnaz (1999: 86), şairin hayatının belli bir döneminde Konya'ya giderek Bostân-ı Evvel'den el alıp Mevlevî olduğunu ifade etmişlerdir. Ayrıca Sâib'in ömrünün son yıllarında Isfahan'da açtığı tekkenin de Mevlevî tekkesi olduğunu belirtmişlerdir. Ayrıca Sâib'in,

“Fütâd tâ be-reh-i tarz-ı Mevlevî Sâ'ib
Sipend-i şû'le-i fikreş şod-est kevkebhâ”

beyti de şairin Mevlevî olduğunu ispatlar niteliktedir (Erdem, 2013: 119).

Sâib'in sevecen ve yumuşak huylu bir karaktere sahip olduğu iddia edilmektedir. Şiirlerine yansıyan didaktik hava sosyal hayattaki ilişkilerinde de aktif bir rol

oynamıştır. Etrafindakileri doğru yola iletmeye gayret etmiş ve bu amaçla sohbetler yapmıştır. Güçlü hitabeti, çevresindeki kişi sayısının artmasına imkân sağlamıştır. Nitekim bulunduğu ülkelerdeki hükümdarlar da onunla sohbet etmekten keyif almış ve bu sebeple daima meclislerinde bulundurmışlardır. Yenilikçi ve açık fikirli olması sebebiyle de daima sevilen biri olmuştur. Ayrıca nazik ve alçakgönüllü olmakla birlikte güçlü bir karaktere sahip olduğu da kaydedilmiştir. Yaşantısındaki dindarlığa rağmen sofî ve münzevilerden hoşlanmadığı da belirtilmiştir (Deyhim, 1948: 351-358; Nasrâbâdî, 1897: 217-218; Terbiyet, 1957: 332).

4.2. Sanatı

Sâib, hem yaşadığı dönemde hem de sonraki asırlarda özellikle Hindistan ve Anadolu’da oldukça sevilmiş ve takipçi bulmuştur. Şairin hayatı boyunca bu coğrafyalardaki çeşitli şehirlerde bulunması ve dönemin hükümdarları tarafından taltif edilmesi de tanınırlığını artırmıştır. Ancak kaynaklar Sâib’in kendi memleketindeki şöhretinin hak ettiği seviyede olmadığını özellikle vurgulamışlardır. Nitekim Hindistan ve Anadolu’da kaleme alınan tezkirelerde Sâib bahsinde onu “gazel yazarın imamı, şairlerin allamesi, üç şiiir peygamberinin (Firdevsî, Enverî, Sa’dî) dördüncüsü, son büyük Fars şairi” gibi vasıflarla nitelendirmişlerdir. Bununla birlikte İran’da yazılan tezkirelerin bazılarında Sâib’in eserleri, “garip” sıfatıyla nitelendirilmiştir. Ancak geçmişte gösterilen ihmale karşılık son yıllarda Sâib’in hakettiği itibarı görmesi için çaba sarf edildiği de belirtilmiştir (Rypka, 1958: 561; Tarlan, 1944: 122; Kartal, 2011: 274).

Sâib, “hikemî tarz” olarak da adlandırılan hikmetli sözlerle şiiir yazma geleneğinin öncüsü kabul edilmiştir. Nitekim Sâib şiiirlerinde manaya oldukça önem vermiş ve bu mananın temeline de ahlaki hususları, hayata dair çıkarılması gereken dersleri, hikmetleri ve nükteleri bulundurmıştır. Bu sebeple şiiirlerinde nasihatler önemli bir yer tutmaktadır. O, hayatı manasını kavrayarak ve inceliklerini görerek yaşamak gerektiğini öne sürmektedir. Dolayısıyla okuyucularına hayatı anlamlandırarak yaşamalarını ve en küçük bir ayrıntıda bile derinlik görmelerini öğütlemiştir. Bununla birlikte ahlaklı ve erdemli bir karakteri, dünyanın faniliğine kaptırmamayı, dürüstlüğü, fazilet sahibi olmayı da şiiirleri aracılığıyla okuyucularına aktarmıştır. Bu bağlamda, şiiirini düşünce ve felsefeyle harmanlaması, edebiyatı hakîmâne bir alana çevirmesi ve şiiir aracılığıyla öğüt verme geleneğini başlatması yönleriyle Sâib, özellikle Türk

edebiyatında yeni bir üslubun öncüsü olarak görülmektedir (Tarlan, 1944: 122; Bilkan, 2003: 24; Nasrâbâdî, 1897: 217-218).

Sâib'in edebî anlayışının şekillenmesinde Sebki Hindî akımının da önemli ölçüde etkisi olmuştur. Sebki Hindî akımının etkisinde kaleme alınan şiirlerde fikri esas alma, az sözle çok şey anlatma, atasözü ve irsal-i mesel kullanma, ince ve yeni anlamlar bulma, sıkça tasavvufa yer verme gibi özellikler belirgin bir şekilde görülmektedir. Aynı doğrultuda Sâib'in şiirlerinde de bahsi geçen bu niteliklerin ustalıklarla yer aldığı tespit edilmektedir. Dolayısıyla da şair, bu akımın önde gelen temsilcilerinden biri olarak kabul edilmiş hatta Sebki Hindî'nin Sâib ile en yüksek seviyeye ulaştığı iddia edilmiştir (Rypka, 1958: 561; Bilkan, 2003: 24).

Çoğunlukla gazelleriyle ünlenen şair, bazı şiirlerinde İslam felsefesinin ve Sebki Hindî akımının temsili niteliğindeki konuları ele almış, bazılarında ise klasik şiir geleneğine bağlı kalarak sevgili, âşık, rakip temalarına rağbet göstermiştir. Genel olarak inanç, mistisizm, yaşam, dostluk, ölüm, şahsiyet, aşk, güzellik, ızdırap gibi konu başlıkları şiirlerinde yoğun bir şekilde öne çıkmaktadır. Etrafındaki kişilere ve hadiselerle karşı gerçekleştirdiği incelikli tetkiklerini şiirlerine yansıtmıştır (Tarlan, 1944: 123; Deyhim, 1948: 353; Ertaylan, 2013: 470).

Şiirleri günlük hayatta karşı karşıya gelinebilecek her duruma ve kişiye uygundur. Bu sebeple çoğu beyti konuşma dilinde yaygınlaşmıştır. Hatta zaman içerisinde atasözü statüsüne dahi ulaşmıştır. Ancak çoğunlukla bu beyit ve mısraların Sâib'e ait olduğu bilinmemektedir. Şairin *Dîvânı*'nda yer aldığı hâlde bu ifadelerin kaynağı, anonim zannedilmektedir (Deyhim, 1948: 359; Terbiyet, 1957: 330).

Şair, Türk olması münasebetiyle az da olsa Türkçe gazeller kaleme almıştır. Bu şiirlerin çoğu Fuzûlî, Nevâî ve Hatâî'nin şiirlerine yazılmış nazirelerdir. Meserret Dirîöz, bu şiirlerin ilk bakışta Fuzûlî'nin taklidi gibi gözükseler de ayrıntılı incelemelerin neticesinde bu hükmün ortadan kalkacağını iddia etmektedir. Ona göre Sâib'in, Türkçe şiirlerinde de orijinal hayal ve mazmunlar, ince fikirler ve felsefi meseleler öne çıkmaktadır (1977: 280-281).

İsmail Hikmet Ertaylan ise şairin Türk ve Fars edebiyatında yeni bir şiir anlayışının öncüsü olduğu görüşünün aksini iddia etmektedir. Ertaylan'a göre şair, Farsça yazdığı şiirlerde çeşitli yeniliklerin önderi olmakla birlikte Türkçe şiirlerinde bu ustalığını gösterememiştir. Ayrıca Türkçe, Farsça ve Arapça unsurların oluşturduğu İslami

edebiyatın sınırlarının dışına çıkmadığını sadece geleneğin kuvvetli şairlerinden biri olduğunu söylemektedir. Yalnızca “eyledi”, “olmaz”, “geçdi” gibi Türkçe fiiller veya edatlarla kaleme alınan şiirlerin Türk edebiyatında bir yeniliğe yol açmadığını öne sürmektedir (2013: 471). Muallim Naci de Sâib’in Türkçe şiirlerinin başarısız olduğunu ve bunlar arasında beğeniye layık bir şiir bulmanın oldukça zor olduğunu belirtir (Muallim Naci, 2014: 133).

Sâib’in Türkçe şiirlerinden ilk olarak Ali Genceli, Tebrizli Sâib adlı makalesinde bahsetmiştir (1942: 33-37). Ardından Zekiye Sâdikî tarafından bu şiirler üzerine bir mezuniyet tezi hazırlanmıştır (1948). Meserret Diriöz ise Sâib Türkçe şiirlerinin edisyon kritikli neşrini yapmıştır (1978: 277-301).

Sâib’in şairlik sahasındaki öncüleri Hakîm Rûknayî ve Hakîm Şıfayî İsfahanî olarak belirtilmiştir. Ancak Sâib özellikle Hâfız’a karşı büyük bir hürmet duymaktaydı. Nitekim kendisi de şiirlerinde Hafız’ı öven ifadeler yer vermiştir. Sâib’in çağdaşlarından pek çok şair onun edebî anlayışıyla ilişkilidir. Sâib’in selefi ve çağdaşı olan şairlerle ilişkisi de kuvvetlidir. Senâ’î, ‘Attar, Hâzık vb. gibi pek çok ünlü şairin şiirlerine nazireler yazmıştır. Ayrıca devrindeki pek çok şairi de şiirlerinde methetmiştir. Bu bağlamda, bahsi geçen bu şairlerin şiirlerinden beğendiklerini toplayarak bir eser dahi oluşturmuştur.

Sâib’in Türk edebiyatına katkısı ve etkisi de dikkat çekmektedir. Sebki Hindî temsilcilerinden Fehîm-i Kadîm, Neşâtî, Şehrî ve hikemî üslubun öncüleri Nâbî, Münif ve Koca Ragıp Paşa başta olmak üzere pek çok şair Sâib şiirlerini tanzir ve tahmis etmişlerdir. Ayrıca öncüsü olduğu hikemî üslubun Türk edebiyatında meydana getirdiği değişim de onun etkisinin büyüklüğünü göstermektedir (Tarlan, 1944: 122-123; Ertaylan, 2013: 472; Diriöz, 1978: 280; Kartal, 2011: 275; Terbiyet, 1957: 332; Rypka, 1958: 561). Sâib’in Türk edebiyatına etkisini göstermesi bakımından aşağıda bazı örnek beyitler verilmiştir:

Ziyâ Paşa

Vâdi-i cedîd açdı Sâ’ib

Buldu nice nükte münâsib (Göçgün, 1987: 99-100).

Koca Râgıb Paşa

Egerçi puhte gerekdir hayâl-i tab'-ı selîm

Hased ki Râgıba hep fikr-i Sâ'ibâne düşer (Muallim Naci, 2013: 191).

Şehrî

Sad âferin gazel-i Rûmiyâne ki Sâ'ib

Ger virdi Şehrî dü-sad şevk ile cevâb sana (Demirel, 2017: 63).

Sünbülzâde Vehbî

Hatâdur fikrime nisbet ile endîşe-i Sâ'ib

Hacâlet-bahş olur nazmum Nizâmî-yi sühan-dâna (Yenikale, 2017: 79).

Nâbî

Şu'arâ-yı 'Acem'ün dîvânı

Hüsn-i ta'bîr ü ma'ânî kânı

Tâlib ü Sâ'ib ü Örfi vü Selîm

Feyzî-i Hind ü Nazîrî vü Kelîm (Kaplan, 2019: 134).

Sunulan örneklerde görüldüğü üzere şairler, Sâib'in kendileri ve Türk edebiyatı üzerindeki tesirini dile getirmişlerdir.

4.3. Eserleri

4.3.1. Dîvân

Sâib-i Tebrîzî'ye bugünkü şöhretini kazandıran en önemli eseri Farsça *Dîvânı*'dır. Sâib hayattayken dahi eser, hükümdarlar arasında hediye olarak gönderilmekteydi. Aynı zamanda özellikle Anadolu'da tıpkı Hâfız'ın *Dîvânı*'nda olduğu gibi ders kitabı şeklinde okutulmuştur. Şairler tarafından sıkça çoğaltıldığı da kaynaklarda kaydedilen bilgiler arasındadır. *Dîvân*'daki şiirlerin muhtevasının hikmetli ifadeler ve hayatın çeşitli alanına dair nasihatlerden oluşması sebebiyle eser, şârihlerin de ilgisini çekmiştir. Bu bağlamda, Sâib'in *Dîvânı*'nın çeşitli coğrafyalardaki hemen her kütüphanede nüshasının olması eserin edebiyat çevresinde oluşturduğu etkinin doğal bir sonucudur.

Dîvân çoğunlukla gazellerden oluşmaktadır. İçerisinde beyit sayısı hakkında ise farklı görüşler mevcuttur. Şemseddin Sâmî, şairin şiirlerinin 40.000 (1996: IV 2935),

Zebîhullah Safâ ise 80.000 (H.1364: 1277) beyit olduğunu iddia etmişlerdir. Nasrâbâdî, tezkiresinde şairin *Dîvânı*'ndaki beyit sayısının 120.000 olduğunu söylemiştir (1897: 218). Muhammed Ali Terbiyet ise eserinde Sâib'in 120.000 beyitini bizzat gördüğünü belirtir (1957: 333). Muhammed Kahraman, Sâib'in Farsça *Dîvânı*'nı 6 cilt şeklinde yayımlamıştır. Bu çalışmada 7015 Farsça, 19 Türkçe olmak üzere 7034 tane gazel yer almaktadır (1996). Şairin Türkçe şiirlerini ise Meserret Diriöz (1978: 277-301) ve Ahmet Kartal (2011: 274-301) incelemiştir.

Sâib, *Dîvânı*'nda her bir bölümü konularına göre isimlendirmiştir. Sevgilinin uzuvlarını ve çeşitli özelliklerini anlattığı bölüme “mir'âtü'l-cemâl”, ayna, tarak vb. süs eşyaları ile ilgili bölüme “ârâyiş-i nigâr”, şarap ve meyhanelerin tasvirini yaptığı bölüme “meyhâne” ve gazellerinin matla beyitlerini derlediği bölüme de “vâcibü'l-hıfz” adını vermiştir (Terbiyet, 1957: 326-335).

4.3.2. Kandehâr-nâme

Yaklaşık 135.000 beyitten oluştuğu iddia edilen eser, mesnevi nazım şeklinde kaleme alınmıştır. Eser, 1648'de Şah Cihan ve II. Abbas arasında meydana gelen ve II. Abbas'ın galip gelip Kandehâr'ı fethetmesi ile sonuçlanan mücadeleyi konu edinmektedir (Terbiyet, 1957: 330; Sadıkoğlu, 2008: 542).

4.3.3. Mahmûd u Ayâz

Sâib'e isnad edilen bu eser de mesnevi nazım şeklindedir. Daha önce pek çok şair tarafından da ele alınan Sultan Mahmud ve nedimi Ayâz'ın arasındaki ilişkiyi içermektedir. Ancak eserin henüz bulunmadığı iddia edilmiştir (Deyhim, 1948: 355; Terbiyet, 1957: 331; Ünlü, 2001: 10-11; Sadıkoğlu, 2008: 542).

4.3.4. Beyâz

Sâib'in seleflerinden, haleflerinden ve bizzat tanıştığı çağdaşlarından yaklaşık 800 şairin şiirlerinden seçilen beyitleri içeren antoloji niteliğinde bir eserdir. 25.000 beyitten oluşan eserde Sâib'in şiirleri de bulunmaktadır (Deyhim, 1948: 354; Terbiyet, 1957: 331).

4.3.5. Makâle-i Tenbâkû

Sâib'in nargileye düşkün olduğu ve bu ürünleri günlük hayatında kullanmakla beraber hakkında yazılar yazdığı da kaydedilmiştir (Deyhim, 1948: 355; Terbiyet, 1957: 333).

Bahsi geen bu eser de manzum paraları da bulunmakla beraber mensur olarak yazılmış ve nargile ve tütün kullanımını konu edinmiştir (Deyhim, 1948: 355; Terbiyet, 1957: 333; nl, 2001: 11).

5. BÖLÜM: EBUBEKİR NUSRET-SÂİB'İ TEBRÎZÎ'NİN 144 GAZELİNİN ŞERHİ (İNCELEME)

5.1. Eserin İsmi

Eserin Hacı Mahmud Efendi nüshasında “Şerh-i Sâib Nusret Efendi (Rahmetu’llâhî te’âlâ İlâ-yevmi’l-kıyâm)” başlığı bulunmaktadır. Hafid Efendi nüshasında ise eser isimlendirilmemiştir.

5.2. Telif Sebebi

Klasik Türk edebiyatında müellifler genellikle eserlerinin yazılış sebeplerini açıklamışlardır. Bu durum zamanla bir gelenek hâlini almış hatta müellifler eserlerinde bu açıklamayı “sebeb-i telif” adlı bir başlık altında yapmışlardır. İlgili açıklamaların bazen bir poetika işlevi gördüğü de tespit edilmiştir. Eserin muhtevasına göre bu kısımların “sebeb-i telif-i kitâb, sebeb-i nazm-ı kitâb, sebeb-i tertîb, sebeb-i tahrîr, tasnîf-i kitap, sebeb-i teşrîh, sebeb-i terceme” şeklinde de başlıklandırıldığı görülmektedir (Önal, 2007: 107).

Metinde eserin telif sebebini açıklayan ayrı bir bölüm bulunmamakla birlikte mukaddimede Ebubekir Nusret, metnin yazılış sebebine dair bazı bilgilere yer vermiştir. Bu bağlamda şârih, Sâib’in *Divanı*’ndaki elif ve ta kafiyelerinde bulunan gazellere yaptığı şerhlere değinmiş ve bu metinlere rağbet edenler için her kafiye den seçili gazellerin şerhini içeren eserini kaleme aldığını dile getirmiştir:

“Ma’lûm ola ki bundan akdem Sâ’ib merhûmun dîvân-ı ma’ârif-meşhûnundan elif ve tâ kâfiyelerinin müntehablarından vâfir gazeller tercüme olunmuşdu. Hâlâ o müsennâyı müselles etmek kasdıyla her kâfiyeden bulunmak üzere mevcûd olan dîvânçesine nazar u tercüme ile tekmîli müyesser olmanın bu sukâta-i ‘irfâna tenezzül buyuran ihvân için tebyûzine himmet olunmuşdur” (HE, 1b; HM, 1b).

Ayrıca Ebubekir Nusret, eser içinde de yeri geldikçe metnin yazılış sebebi hakkında bilgi vermektedir. Eseri kimsenin desteği ve ricasıyla değil hoş vakit geçirmek ve dostlarına bir hatıra bırakmak amacıyla kaleme aldığını ayrıca ümit etmediği hâlde tamamladığını ifade etmiştir:

“Meselâ bu üç tercümemizde dahi bir kimsenin sevki bâ-tergîbi yokdur. Hemân kendi kendimizi eglemek kasdıyla bu kadarcaya ihtiyâcı olan ahab-ı kirâma yâdigâr olmag-içün ibtidâ’ olunup me’mûl degil iken üçü dahi tekmîl oldu. Ve gâyet zâhirdir ki bir taraftan müşevvik dahi zamm olsa bilâ-şübhe bundan ziyâde iltizâma bâ’is olur idi” (HE, 20b).

Şârih, eserini idarecilere karşı dünyalık bir lütuf beklentisiyle yazmadığını hem kendisi için bir meşguliyet hem de açıklanmaya ihtiyaç duyulan birtakım hususları izah ederek bir hatıra bırakmak amacıyla kaleme aldığını tekraren belirtmiştir:

“Çünkü bu tercümemizden garaz ahbâb-ı kirâmın ma'lûmudur ki vüzerâ vü mülûkdan celb-i huzûz-ı fâniyye için değil hemân mücerred kendimize bir eglence ve bu rütbe îzâha muhtâc olan ihvân-ı safâya bir yâdigârdır. Pes münâsebet geldikçe hâtıra sünûh eden me'ânîleri tahrîre bir vechle mâni' tasavvur olunmaz” (HE, 110a).

Ayrıca Ebubekir Nusret'in, eseri insanlığa faydalı olmak amacıyla kaleme aldığı da söyleyenebilir. Şârih, eserlerin, sahipleri öldükten sonra bile onlar adına kalıcılık sağladıklarını ifade eder. Bu bağlamda başlangıçta niyeti bu olmasa da Sâib'in şiirlerini şerh ederek dünyada insanlığa faydalı bir eser bırakma güzelliğine eriştiğini düşünmektedir. Sâib'in şiirlerini anlamak için kendi eserlerinin yeterli ve faydalı olduğunu, bunları okuyan bir kişinin başka kaynaklara ihtiyaç duymayacağını da iddia eder. Dolayısıyla herhangi birinin bu şerh metinlerine dayanarak bir hususu idrak etmesiyle bunun mükâfatının kendisine de erişeceğini dile getirir:

“Vâkı'â insânın eseri kendinin bu 'âlem-i fânîde kâ'im-makâmıdır. Hüsn ü kubhundan kat'-ı nazar zikre vesîle olup bir vücûd zikri cihetinden dünyâda bir zamân o eser munkatî' oluncaya dek sag kalmak gibidir. Bi-hamdi'llâhi te'âlâ fakîrin dahi murâdım bu değil ise de bu husûsu müstelzem bizden evvel gelenlerden kimse irtikâb etmemiş Sâ'ib tercümelerine mazhar olduk. Bu hakîrin eserlerine nazar eden yârân-ı safâ elbetde mezheb ü meşrebine muvâfık hakk-ı sarîh bir mes'ele istifâde eyleseler bizlere ecri muhakkaktır. Kaldı ki Fârsî'ye ragbet eden her beytin tahtında bi'l-mutâbaka ma'nâsını bulup isti'dâdı kadar Sâ'ib'in murâdını tevcîh edebilir. Ve ednâ rûtbeye kanâ'at eder ise bizim yazdıklarımız kâfidir. Fikr-i cedîde nâdir muhtâc olurlar” (HE, 71b).

5.3. Telif ve İstinsah Tarihi

Ebubekir Nusret'in eseri telif ettiği tarihe ilişkin kaynaklarda herhangi bir bilgi bulunmamaktadır. Eserin müellif hattı nüshasının henüz elde bulunmaması da bu husustaki belirsizliği sürdürmektedir. Fakat “Ammâ uykudaki âdeme söz anlatmak müşkildir ve bin yüz seksen dördten sonra bizim halkı teheccüde irşâdımız dahi kemcünûn degildir” (HE, 10b; HM, 17a). ifadesine dayanarak Ebubekir Nusret'in metni H.1184/M.1770'ten sonra telif ettiği düşünülebilir.

Metnin Hafid Efendi nüshasında istinsah kaydı bulunmamaktadır. Hacı Mahmud Efendi nüshasının istinsah kaydında ise nüshanın H.1188/M.1774 yılında kaleme alındığı belirtilmiştir.

5.5. Söyleyiş Özellikleri

5.5.1. Üslup Özellikleri

Klasik Türk edebiyatında mensur eserlerin üslubuna dair yapılan sınıflandırmalar çoğunlukla “sade”, “orta” ve “süslü” başlıkları etrafında şekillenmektedir. Bu tasnifin kaynağını belirlemek her ne kadar zor olsa da Âşık Çelebi’nin bu meseleye yer vermesi dikkat çekicidir. Âşık Çelebi, eserinin giriş kısmında yazı ürünlerini nazım ve nesir olarak ikiye ayırıp mensur eserleri de “a’lâ” ve “ednâ” şeklinde sınıflandırır (Kılıç, 2018: 35).

Recâizâde Mahmûd Ekrem de Tâ’lim-i Edebiyyât’ta üslupları “Sâde”, “Müzeyyen” ve “Âlî” olmak üzere üç şekilde sınıflandırarak inceler (2016: 261-278).

Yapılan bu tasnifler, yıllar içinde pek çok çalışmada ufak değişikliklere uğrayarak devam etmiştir. Bu bağlamda Fahir İz, *Eski Türk Edebiyatında Nesir* eserinde mensur eserleri “sade, orta, süslü” şeklinde üçe ayırarak incelemiştir (2015: XI-XII). Süleyman Çaldak ise tasnifini “Sade Nesir” ve “Süslü Nesir” olmak üzere iki şekilde yapmıştır (2006: 75-76). Cihan Okuyucu, Ahmet Kartal ve Fatih Köksal, nesir metinlerini değerlendirirken üsluplarını “Sade”, “Orta”, “Süslü” ve “Ağdalı” olarak sınıflandırmışlardır (2009: 14).

Mensur metinlerin üsluplarına dair yapılan bu tasnifler bazı tartışmaları da beraberinde getirmiştir. Bu bağlamda bahsi geçen sınıflandırmaları oluşturan yöntemler hususunda belirsizlik hatta anlaşmazlık olduğu belirtilir (Durmuş ve Gürbüz, 2018: 103). Nitekim farklı yüzyıllarda kaleme alınmış eserlerin üslubu hakkında “açık”, “anlaşılır”, “kapalı” “sade”, “girift” gibi ifadelerin ihtiva ettiği anlamlar zaman içinde değişebilir. Örneğin 16. yüzyıla ait bir metnin dili o dönem için anlaşılır kabul edilip 18. yüzyıl okuyucusuna girift gelebilir (Durmuş ve Gürbüz, 2018: 104).

Özellikle “sade” üsluba sahip diyerek nitelenen eserler için “halkın anlayabileceği bir dil kullanımı” ifadesinden ne kastedildiği tartışma konusu olmuştur. Farklı yüzyılda ve coğrafyada yaşamış, eğitim seviyesi meçhul bir kitlenin metinleri ne derecede anlayabileceğine dair yapılan tespitlerin bilimselliğine şüpheyle yaklaşılır. Dolayısıyla bu hususta yapılan tespitlerin araştırmacının ele aldığı metnin kelime kadrosuna hâkimiyetine göre şekillendiği ve göreceli olduğu düşünülmektedir (Kılıç, 2016: 66-67; Aksoyak, 2010: 62). Ayrıca müelliflerin eserlerinde pek çok üslup çeşidini

kullanma ihtimali sebebiyle de eserlerin tek bir üslupla sınırlandırılmayacağı öne sürülür (Durmuş ve Gürbüz, 2018: 104; Aksoyak, 2010: 62).

Tüm bu tartışmaların neticesinde üslubun çeşitli bileşenlerden meydana geldiği ve bireyselliği de göz önüne alınarak bir eserin üslubu tespit edilirken bazı kriterler belirlenmiştir. Bu bağlamda cümleler, cümlelerin uzunlukları, kelime sayıları, kelimelerin kökenleri, ikilemeler, sıfatlar, dil sapmaları, atasözleri, deyimler, kalıp ifadeler, secili yapılar vs. önem taşımaktadır (Aksoyak, 2010: 62).

Sunulan görüşlerden hareketle Ebubekir Nusret'in eserinde kullandığı üsluba dair kesin yargılara varılamayacağı düşünülmüştür. Nitekim şârih, Arapça, Farsça kelime ve terkiplere yer verdiği gibi “eyü”, “degirmi”, “şeftalu”, “azrak”, “gıcık” vs. gibi eski anadolu Türkçesine özgü ifadeleri de kullanmıştır. Dolayısıyla sayısal veriler elde edilip onlar üzerine değerlendirme yapılmadan sunulan tespitlerin öznelliği bilimsellik gayesi güdülen bu çalışmaya uymamaktadır.

Bununla birlikte Mertol Tulum'un görüşleri Ebubekir Nusret'in üslubuna dair ipucu niteliğini taşıyabilir:

“Medrese eğitimin yaygınlaşması, doğal olarak okur-yazar artması sonucunu doğurmuş, buna bağlı olarak Arapça ve Farsça öğrenenlerin sayısı hızla çoğalmıştır. Bu arada özellikle Fars edebiyatına karşı geniş bir ilgi uyanmış, bu ilgi birçok eserin Türkçeye çevirilerinin yapılması yolunu açmıştır. Öte yandan medrese eğitimi sırasında edebiyat sanatı bilgileri de edinmiş olanların Fars edebiyatı ürünlerini örnek tutarak yazma hevesi giderek artmış, bu arada edebiyata duyulan ilgi ve yazara verilen destek de bu hevesleri beslemiştir. İşte bütün bu sebeplerde yazı diline çoğalan ölçüde kelime girmeye başlamıştır. 15. yüzyılın ikinci yarısından başlayarak özellikle büyük medreselerin bulunduğu, bu yüzden de birer bilim ve kültür merkezi olma yolundaki İstanbul, Bursa ve Edirne gibi şehirlerde söz konusu gelişme daha hızlı seyretmiştir. İşte bu hızlı gelişmenin etkisiyle giderek farklılaşan ortak konuşma dili Osmanlı Türkçesi döneminde, “şehirli dili” denebilecek bir okumuş kesim dili niteliği kazanmış, özellikle İstanbul'da eğitilmiş, aydın kimselerin konuştukları bu dil “İstanbul Türkçesi” adını almıştır. Geniş bir okumuş kesimin konuşma dili olan bu gelişmiş ve zengin dil, aynı zamanda yazı dili olarak da, özellikle edebiyatın nesir türünde yaygın olarak kullanılmıştır. Başlıca özelliği alıntı dil kalıplarına oldukça az yer vermek olan bu dilin daha çok geniş kitlelere ulaşmayı amaçlayan öğretici ve eğitici eserlerde kullanılmış olduğu görülür” (2010: 27).

Mertol Tulum'un medrese eğitimi görmüş aydınlarla ilişkilendiği “şehirli dili”nin, Ebubekir Nusret'in üslubuyla uyduğu söylenebilir. Zira Tulum'un belirttiği özelliklere paralel olarak şârihin âlim kimliği, eserini öğretici amaçlarla kaleme alması, kelimelerinin de Arapça ve Farsça kökenli olması şerhinin “şehirli dili”

üslubuyla yazıldığını düşündürür. Ancak bu tespitin de kısmen subjektif sayılabileceği unutulmamalıdır.

Bu başlıklar altında yapılan incelemelerin beraberinde eserde şârihin üslubuna dair bir husus dikkat çekmektedir. Ebubekir Nusret bazı şerhlerinde tercümenin ardından okuyucularına Sâib gibi hitap etmeye devam eder. Yani Sâib'in ifadeleri ve okuyucu arasında "açıklayıcı" konumundaki aracı olmaktan çıkıp Sâib'in söylemlerini devam ettirir.

❖ "Ben ki kalbimin her pâresi yüz yere meşgûldür, cem'iyet-i kalble sana yalnız nice meşgûl olayım".

"Bu imkânda degildir. Meger yine sen 'inâyet edip 'alâkalarımı kat' ve humûm-ı müteferrikalarımın cümlesin hemm-i vâhid edesin. Ve bu husûs bana nisbet muhâl ise sana nisbet bir şey' degildir" (HE, 142a).

❖ "Ey maksûdun bi'z-zât olan insân dokuz felekin esrârı senin cebîninden 'ayândır ve deryâ ile ma'denin hâsılı senin dâmeninde mülkündür".

"Sen ise defînelerin ferâmûş eden müflis pâdişâh gibi taht-ı bedeninde mütehayyirsin. Kaldı ki esrâr-ı eflâk cebîn-i insândan ne gûne 'ayândır diye su'âl olunur ise teşrih-i hakikat 'ilmine mevkûf bir mes'eledir" (HM, 320a).

❖ "İhtiyârlığım hâlinde sa'âdet hümâsı bana erişdi, bana zıll-ı devlet zevâl vaktinde erişdi".

"Ya'nî muktezâ-yı bahtım bana bir sa'âdet el verip nedîm-i pâdişâhî oldum. Ammâ ne fâ'ide 'ömrden bir zıll-ı zevâl kadar bir şey' kaldı. Ne dişde kuvvet ve ne kuşda hareket. Bevâ'is-i lezzâtım fânîyye oldukdan sonda böyle gelen devlet âsâr-ı nekbet olacagında şübhe yokdur" (HE, 64a).

Sunulan örneklerde görüldüğü üzere Ebubekir Nusret, ele aldığı beyitleri açıklarken sözlerini Sâib'in ifadelerinin devamı niteliğinde dile getirir. Bu üslupla kaleme aldığı şerhlerinde Sâib, okuyucularına hitap ediyorsa şârih de açıklamalarını hitabı sürdürerek yapar. Yahut şair beytini kendisini konu alarak kaleme aldıysa şârih de açıklamasında kendisinden bahsetmeye devam eder.

5.5.2. Ebubekir Nusret'in Şerhte Kullandığı Kalıp Sözler

Ebubekir Nusret, açıklamaları esnasında bazı terimleri sıkça kullanmasıyla metnin kendi içinde bir kelime haznesine sahip olduğunu göstermektedir. Özellikle beytin tercümesinde, şerhe geçişte ve örneklendirmelerde bazı ifadelere sıklıkla yer vermektedir.

Şârih, beyitleri tercüme ederken ikinci mısranın tercümesine başlarken birtakım geçiş ifadeleri kullanır. Eğer ilk mısrada anlatılan mesele ikinci mısrada örneklendirildiyse şârih böyle beyitleri tercüme ederken genellikle örneğe geçmeden “mesela, örneğin, yaygın görüş şudur ki” anlamlarına karşılık gelen “mahall-i itibâr, makâm-ı i'tibâr, mecrâ-yı i'tibâr” kavramlarını kullanır:

- ❖ “Yağlılıktan ve mülâyemetden ey Sâ'ib düşmenler dost olurlar, **mahall-i i'tibâr** budur ki benim çerâğıma subhgâh nesîmi rûgandır” (HE, 19b; HM, 34b).
- ❖ “Fakr u ihtiyâc nefsi ‘âciz edp istiâmete muztarr eder, zîrâ **mahall-i i'tibâr** budur ki yol dar olunca yılân ne kadar egri ise de kendini doğruldu” (HE, 26b).
- ❖ “Kemîn ve pusu kaydında olmayan avcı bir şikâra erişemez, **mahall-i i'tibâr** budur ki bu feyzler ki nazm eyledim, bana kûşe-i ‘uzletden erişdi” (HE, 65b).
- ❖ “Mecrûh olan kalbin neşâtı zahm-ı zebândan ve cerâhat-i lisândandır, **mahall-i i'tibâr** budur ki gül hâşâk dâmeninde neşv ü nemâ bulur” (HE, 148b).
- ❖ “Çünkü gam-h'ârlardan bir derdmende iltifât olmaya gam büyük belâdır, **mahall-i i'tibâr** budur ki ignesiz âdeme göre her hâr bir ejderhâ olur eziyyette” (HM, 325b).
- ❖ “İyi ile kötünün imtiyâzını siflelerden aman talep etme, **mevki'-i i'tibâr** budur ki hâkde za'ferân ile samânın rütbesi birdir ve temyîze kudreti yokdur” (HM, 218a).
- ❖ “Her kim kendiden tehî olur ise deryânın tu'mesi olmaz, **mecrâ-yı i'tibâr** budur ki câm-ı bâde boş oldukça sahbânın yüzünde raks edip batmaz” (HM, 198a).
- ❖ “Cümle ‘âlemin yüzü kıble-i ‘aşka müteveccihdir, gerek bilsinler ve gerek bilmesinler, **makâm-ı i'tibâr** budur ki seyl her ne yerden kalkar ise konâğı deryâ olur” (HE, 69b).
- ❖ “Kemâle erişmişlerin ‘alâmeti fûrû-tenlik ya'nî tevâzu'dur, **makâm-ı i'tibâr** budur ki atlı konâga erişdikde piyâde olur” (HM, 59a).
- ❖ “‘Âdet eger cümle zehir ise de terki müşkildir ve tabî'ata gâyet sakîldir ve **makâm-ı i'tibâr** budur ki nehârda etfâli âzâd etmek h'âceye yüküdür” (HE, 23b).

Şârih bazı beyitlerde ise muhtevaya uygun bir kavramla bu terkibi oluşturur. Mesela beyitte gülünç bir husus mevcutsa “mudhik-i i'tibâr”, bahçe tasviri varsa “gülzâr-ı i'tibâr” gibi bağlama uygun kavramlarla ikinci mısraya geçiş yapar:

- ❖ “İskender zulümâtdan leb-i huşkla ‘avdet eyledi, pes bu bir **mir'ât-i i'tibârdır** ki bilip koşmak kısmet üzere bir yudum su ziyâde etmez” (HE, 206b).
- ❖ “Çarhın devrânı sâlihi tâlihden fark etmez, **medar-ı i'tibâr** budur ki degirmen arpayı bugdayı temyîze kâdir degildir” (HM, 312a).
- ❖ “Yârin kucâğında kuçmak hamyâzesini çekerim, ya'nî hayretim tâ bu rütbededir ve **dâ'ire-i i'tibâr** budur ki merkez gibi pergârın hattında uzak düşmüşümdür” (HE, 158a).

- ❖ “‘Âlemin rengîn kelâmlı şu’arâsı kendi şi’rlerinde mahfidirler, *gül-âb-ı i’tibâr* böyle şemm olunur ki her gül her hâlde kendi râyihâsından cüdâ degildir” (HE, 149a).
- ❖ “Mecâzî ‘aşklar hakikat ‘aşkının delîlidir, *mi’râc-ı i’tibâr* budur ki şebnem güle temâşâdan âfitâba erişir” (HM, 235b).
- ❖ “Ey ‘aşkın handesinden aman emîn olma, *mezâk-ı i’tibâr* budur ki kebâbın evvelâ şiltesin tuzdan ederler sonra âteşle döndürürler” (HM, 232a).
- ❖ “Muhabbet hâksârlarının başka heybetleri vardır, *şâhik-i i’tibâr* budur ki kâf dagının sebzesi ‘ankânın bâl ü perindedir” (HE, 129a).
- ❖ “Devrâ mey-hânesinde telvesiz bâde taleb etme, *meşreb-i i’tibâr* budur ki lâle bir peymâne bâdeyi sâf etmeye kâdir olmadı” (HE, 128a).
- ❖ “‘Aşk deryâsında ıztırâb bâd-ı murâd olur, *sevâhil-i i’tibâr* budur ki bu bahr-i hûn âşâmdan raks u ıztırâb etmek kefi kenâra götürdü” (HM, 196b).

Tercümeyle sonlandırdıktan sonra beyti açıklamaya başlayan şârih, şerhe geçtiğini okuyucuya bazı ifadelerle gösterir. Bahsi geçen ifadeler arasında “ya’nî” kelimesi, pek çok beyitte bu bağlamda kullanılmıştır. Verilen örneklerde de görüldüğü üzere Ebubekir Nusret, beytin tercümesinin ardından “ya’nî” diyerek şerhe başladığını vurgular:

- ❖ O gül-reng olan yanaktan gül safâ kesb etmek için şebneminden olmak üzere başdan ayaga bakıcı gözdür.

Ya’nî kâ’inâtın küllîsi bir cihetden ‘âşık ve bir cihetden ma’şûkdur (HE, 149a).

- ❖ Her kim incü dânesi gibi yetimlikden lâf urdu ise şûr-âbe-i deryâdan olmak üzere dâ’imâ şikencede ve zahmetdedir.

Ya’nî deryâ-yı vücûdun tavr-ı hakîmânesi böyledir ki incü tatlı su bulamaz ve güzîdegân-ı ‘âlem herkes haddince ıztırâbda olup râhat göremez (HM, 141b).

- ❖ Mevcin eli incü dişinin yâresinden gögermişdir, ben deryâ-yı vücûddan taşra düşelden berü.

Ya’nî insânın mutasavver olan kemâlâtının a’lâsı ehline göre vücûdu terk etmektir. *Ya’nî* kendini yok bilmektir (HE, 176b).

Ebubekir Nusret aynı amaçla, “ya’nî” ifadesiyle eşit oranda olmasa da, “zîrâ”, “malûm ola ki”, “murâdı” kavramlarına da yer verir:

- ❖ “Bu şîrîn lebler ki tûtîlerden dirîg edip emzirmezsın, karıncaların rızkı ve sineklere yagma olsa gerekdir”.

“*Murâdı* hâl u hatt mahbûbun agzı etrâfına zuhûr edip şekeristân-ı leblerinden halâveti tedric üzere zâ’il etmeleridir” (HM, 298a).

- ❖ “Erbâb-ı tecerrüdü teftîş ile bulmak müşkildir, zîrâ nihâyet-i hiffetden bu kârvânın izi ma’lûm degildir, rûhânîlerin olmadığı gibi”.

“**Bundan murâd** mâ-melekin elinden atmak değil belki kulûblarında mâ-sivâyâ ‘alâka olmadığından sür’at-i seyrlerine erişilmez” (HE, 15b).

❖ “Her kankı gönülde şevk olur ise bir mutribe hâcet yoktur, âyine-i i’tibâr budur ki defsiz ve neysiz şîşe renginde olan gerdûn raks eder”.

“**Ma’lûm ola ki** iştiyâk gönülde likâ-yı mahbûba bir incizâbdır ki visâlle zâ’il olur” (HE, 116b).

❖ “Kulûbdan her ne ta’mîr eder isen senin zehrin ve dâreyinde mu’ayyenindir, gönül ‘imâretine sa’y eyle ki kendi mi’mârınsın”.

“**Ma’lûm ola ki** böyle makâmlarda mes’elenin hakîkatini beyân ve murâdını ‘ayân etmek gâh sû’-i edebe bâdî ta’mîrâta bâ’is olup ve gâhî erbâb-ı ‘irfânın ma’lûmları iken tasrîhe hâcet diye terk olunmuşdur” (HM, 331b).

❖ “Her kimi ayakdan düşürür isen kendi bahtına ayak urursun ve her kimin cânibini hıfz eder isen kendi cânibini hıfz edersin”.

“**Zîrâ** nefsine ri’âyetle âhire ri’âyet beyninde fark hasenât-ı kâsıra ile hasenât-ı müte’addiye beyninde olan fark gibidir ki burhân-ı vücûd-ile sâbit mazmûnlardır” (HM, 332a).

❖ “Gözün kısmetini senin her bir ‘uzvundan başka alırım, sana temâşâda katı çok ki başdan ayaga meşgûlüm”.

“**Zîrâ** ‘âşık-ı sâdik dil-berin her a’zâsında bir başka cemâl-i tahayyül ve ona ‘alâka etmedikçe nâkıs kalır” (HM, 230a).

Ebubekir Nusret, ele aldığı beytin şerhine başladığında bazı kelimeleri sıklıkla kullanarak Sâib’in beyitte gizlediği manaları aktardığını vurgular. Her biri aynı bağlamda kullanılan bu ifadelerin kullanım sıklıkları göz önüne alındığında, metnin kelime kadrosuna dair yapılan bir incelemede önem arz etmektedirler. Ebubekir Nusret’in hemen her açıklamasında yer verdiği bu kavramlar arasında öne çıkanlar ve kullanım sıklıkları şu şekildedir: îmâ eder (5), işâret eyledi (36), murâd eder (19), demek ister (64), tabîr eyledi (18), ıtlâk eyledi (7), îrâd eyledi (24), îhâm eder (11).

Şârih, 168 beytin şerhinde açıklamalarının sonuna geldiğinde cümlelerini özetleyen muhtevaya sahip beyitler kaleme alır. Bir şerh tekniği olarak da ele alınabilecek bu yöntemde dikkat çeken bir diğer husus bahsi geçen beyitlere 65 defa “Beyt” diyerek geçiş yapılmasıdır. Ancak bunların 64’ü Hacı Mahmud Efendi nüshasında yalnızca 1’i Hafid Efendi nüshasında yer almaktadır. Dolayısıyla beyitlere geçişte sıkça karşılaşılan bu ifadenin kullanımı, müstensihin tercihi olarak da yorumlanabilir. Fakat neticede kullanımındaki sıklık sebebiyle metnin kelime kadrosu içerisinde değerlendirilmiştir.

Ebubekir Nusret, açıklamalarında birtakım kelimeleri, sözlük anlamlarının veya yaygın kullanımın haricinde metnin bağlamı doğrultusunda onlara yeni bir anlam vererek zikreder. Dolayısıyla da eserde bu ifadeler, şârihin onlara yüklediği anlam doğrultusunda yorumlanmalıdır. Bahsi geçen bu ifadeler, tespit edilebildiği kadarıyla, şunlardır:

Mazmûn: Edebî gelenekte çoğunlukla “bir kavramın açıkça ifade edilmeyip ona bağlı unsurların zikredilmesi” şeklinde açıklanan mazmun kavramı, metinde tema, içerik anlamlarında kullanılmıştır. Bazı açıklamalarda doğrudan beytin kendisine tekabül ettiği dahi görülmektedir. Neticede eserde mazmun ifadesi, ele alınan beyit veya onun içeriği bağlamında zikredilmiştir:

“Vâkı’â bu *mazmûn* şer’e mutâbıkdır” (HE, 70b).

“Merhûmun bu *mazmûnu* erbâb-ı zâhir ‘indinde şâ’irânedir” (HE, 212b).

“Bu *mazmûn* ‘asrlarında nâdir vâkı’ olduğuna nazm etmiş” (HM, 197a).

“Bu *mazmûndan* murâdı mîve-i devha-i ‘ömrü olan mezâmîn-i fesâhat ekinleridir ki ednâ teveccühle çide-i enâmil idrâk ola düşer” (HE, 124b).

“Bu beytin zâhiri perîşân ma’nâsı müstakîm bir *mazmûndur*” (HE, 132b).

“Bu *mazmûnun* zımında nekât-ı nefiseler vardır” (HE, 137a).

“Merhûmun bu *mazmûndan* bir dakîk ma’nâya işâreti vardır” (HE, 155b).

“Merhûm bu *mazmûnu* kemânın tîr ile mu’âhezesinden ahz eyledi” (HE, 180b).

“Şimdi merhûm bu *mazmûnda* makâm-ı i’tirâfî ‘özü-i makbûl makâmından ‘add eyledi” (HM, 280b).

“Mecâzî şâ’irâne vü mestâne bir *mazmûndur*” (HE, 207a).

“Bundan akdem olan *mazmûnun* itmâmındandır” (HE, 210a).

İrsâl-i Mesel: Bir edebî sanat olarak şiirde atasözü, deyim veya veciz söz alıntılı olarak sözü güzelleştirmek anlamına gelen irsâl-i mesel, eserde beyti veya beytin muhtevasını anlatmak için kullanılmıştır. Şârihin bu tercihinde Sâib’in gazellerinde üslûb-ı mu’âdele’yi sıkça kullanması ve dolayısıyla beyitlerinin ikinci mısrasında atasözü niteliğinde örneklendirmelerin yer alması etkili olmuştur. Nitekim üslûb-ı mu’âdele ve irsâl-i mesel arasındaki yakın ilişki ve Sâib’in bu minvaldeki beyitlerinin fazlalığı, şârihin beyitleri nitelerken “irsâl-i mesel” ifadesini kullanmasına sebebiyet vermiştir:

“Merhûm nefis-i nâtıkaya *irsâl-i mesel* buyurur ki ‘âlem-i tecerrüdü bi’l-külliyeye ferâmûş etdikde kafes-i bedenden âzâd olduğu sâ’at helâkı mukarrerdir” (HM, 177a).

“Yine merhûmun bu *irsâl-i meseli* ‘ayn-ı hakikat ve sihr-i helâl kabîlindedir” (HE, 102b).

“Bu *irsâl-i meselde* ‘azîz lafzı gâyet ‘izzetlidir ve merâtib-i muhabbet’ullâh üç kasem tahayyül olunur” (HE, 103b).

“Bu *irsâl-i mesel* vâfir şerhe mütehammil bir ma’nâdır” (HM, 367a).

“Ve âyât-ı âfâkiyyeden kamerle *irsâl-i mesel* buyurdu ki iki hafta gönlünü yemedikce müşârün-bi’l-benân olamadı diye” (HE, 234b).

“Ve bu husûsa merhûmun *irsâl-i meseli* bî-nazîr vâkı’ olmuştur” (HE, 216a).

“Murâdı âsâr-ı esmâ’ vü sıfâtın âdemde zuhûruna *irsâl-i meseldir*” (HM, 246b).

Mübâлага: Edebî literatürde bir edebî sanat olarak da kullanılan mübâлага kavramı, sözlükte abartı ve bir şeyi olduğundan büyük ya da küçük göstermek olarak tanımlanır. Ancak eserde birkaç yerde “çok, hayli” anlamlarında zikredilmiştir:

“Mevlâ-yı müte’âl bu mâddede *Kur’ân-ı Kerîm*’inde *mübâлага* tavsiyeler buyurmuştur ki hakîkate nazar olunsa ma’ârif-i kudsiyyeden vâfirinin istihlâkına mûcib bir ma’nâ iken vasiyyet-i ilâhiyye üzere hareket her mü’mine vâcibdir” (HE, 107b).

“Ammâ dîvânına ehl-i Îrân’ın ragbeti ve i’tibârı ‘asrında ve ba’de’l-vefât katı *mübâlagadır*, âhir diyârlara kıyâs olunmaz” (HE, 15b).

Âdetâ: Güncel Türkçe sözlükte “neredeysen” ifadesiyle açıklanan terim, konuşma dilinde de aynı bağlamda kullanılmaktadır. Bununla birlikte Osmanlı Türkçesinde “âdet olduğu üzere, gelenekselleşmiş” anlamına karşılık gelmektedir. Ebubekir Nusret’de eserinde kelimeye bu bağlamda yer vermiştir:

“*Âdetâ* kemikleri yakıp tabâşîr yerine makâmında satarlar” (HM, 153a).

“*Âdetâ* tâze yâreleri pişirmek için tuz toldururlar” (HE, 87b).

Kavm: Her ne kadar sözlük anlamıyla kullanılmış olsa da şârihin “halk, toplum kamu, ahali” kavramlarına yer vermek istediği her yerde “kavm” ifadesini kullanması, eserin kelime kadrosuna dair bilgi verici niteliktedir:

“Şâhid, ıstılâh-ı *kavmde* mahbûbun hayâlde kalan sûreti olduğuna o cemâlin sebâtı yokdur” (HM, 158b).

“Lâkin takrîr etdigimiz üzere bu *kavmin* ıstılâhlarına vâkıf oldukdan sonra” (HE, 144a).

“Lâkin merhûmun ırsâl-i meseli *kavmin* meşrebi üzere el vermez” (HE, 147b).

“*Kavmin* fenâ dedikleri hâl-i nefise işâretidir ve vehbîdir kesbin medhali yokdur” (HE, 184a).

“*Kavmin* lisânında şûrbün rütbesi zevkin ‘akabindeki ândır ve mey-hâneden murâd şûrb vâkı’ olan mahaldir” (HE, 190a; HM, 290a).

5.6. Muhteva Özellikleri

Şârih çoğu açıklamasında ele aldığı beytin muhtevasındaki temaya dair kendi görüşlerini de dile getirir. Nitekim eserin yazılış amacının okuyucuları belli konularda bilinçlendirmek ve yönlendirmek olduğu düşünüldüğünde şârihin bu tutumu anlaşılırdır. Dolayısıyla eserin muhtevası incelenirken Ebubekir Nusret'in belli kavramlara karşı yaklaşımı ve bundan hareketle zihin dünyası sunulmaya gayret edilmiştir.

5.6.1. Sosyal Hayatla İlişki

Ebubekir Nusret, eserde yeri geldikçe toplum, yaşam ve insan hayatının aşamalarına dair görüşlerini de aktarmıştır. Tüm bunlara dair yorumları din ve maneviyat merkezinde şekillenir. Nitekim şârihin dindarlığı ve karakteri göz önüne alındığında yaşamı ve insan hayatının süreçlerini yalnızca şeriat ekseninde değerlendirmesi anlaşılırdır.

5.6.1.1. Cemiyete Bakış

Aile

İyi bir mümin olabilmek için dünyaya bağlanmamayı savunan şârih için aile kurmak, arzu edilen yaşantının önünde bir engeldir. Bu sebeple şârihin aile hakkındaki fikirleri genellikle olumsuzdur. Sâib'in daima yakın çevresinden zarar gördüğünü ifade ettiği beytinin şerhinde Ebubekir Nusret, aile ve evladın insanın düşmanı olduğunu belirtmiştir (HE, 167b).

Aynı doğrultuda Sâib'in dünya hayatındaki kederin ana babasının evlat olduğunu bu sebeple de kişinin çocuğuna düşkünlüğünü ahmaklık şeklinde nitelendirdiği beytinde şârih de bu görüşe katılarak evlat sebebiyle kişinin başına gelen belaların anlatılamayacak derecede fazla olduğunu belirtir (HE, 12b). Bu bakış açısına dair yaşantısından da örnek vererek kendisine ihsan edilen manevi nimetleri aile sahibi olunca kaybettiğinden üzüntüyle bahseder (HE, 57b).

Bununla birlikte ona göre maneviyatı kuvvetli ve Allah'ın lütfuna mazhar olmuş kişiler için aile bir engel değildir. Bu şahıslar ile uzlete çekilmiş bir derviş arasında fark bulunmaz. “Dünyaya bağlanmaya sebep olan ağırlıklar” şeklinde nitelendirilen aile ilişkileri, onlar için yüzeyseldir ve kalplerinde böyle dünyalık bağlara yer

vermezler. Ebubekir Nusret, bu kişilerden övgüyle bahsettikten sonra kendisinin ve pek çok kişinin bu mertebeden hayli uzak olduğunu da belirtmiştir (HM, 151b).

Eserde Ebubekir Nusret'in anne-baba-çocuk ve felek-insan ilişkileri arasında bağdaştırma yaptığı ifadeler de gözlemlenmiştir. Sâib'in, feleğin davranışlarından ibret almayan insanları kınadığı beytinde, Ebubekir Nusret bu durumu babasının manevi mirasından mahrum kalan evlada benzeterek açıklar (HE, 231a). Aynı şekilde, bir başka beyitte ise feleğin kişiye kötü davranması üzerine verilen tepkiyi, bir annenin çocuğuna merhametsizce davrandığında yaşananlara benzetir (HE, 14a; HM, 24b).

Bahsi geçen bu bağdaştırma Sâib tarafından da kullanılmıştır. Sâib, basiret sahibi olmayan kişilerin dünyadaki çirkinlikleri göremeyeceğini ve bu durumun bir çocuğun annesini huri ve süt ırmağı gibi kabul etmesine benzediğini ifade eder. İlgili beytin şerhinde Ebubekir Nusret, dünyayı evladının ahirete meyletmesini engelleyen kıskanç bir anne şeklinde tanımlamıştır (HM, 26a).

Gençlik-Yaşlılık

Ebubekir Nusret, açıklamalarında Sâib'in de beyitleriyle paralel olarak gençlik ve yaşlılık hususlarını çoğunlukla birlikte ele almıştır. Bu bağlamda, genellikle bahsi geçen dönemlerde bulunan kişinin davranış ve tutumlarını kıyaslamış ve ortaya çıkan farklılıkların insanın genç veya yaşlı olmasıyla bağlantısını incelemiştir.

Şârihe göre insan, gençliğinde fiziksel ve ruhsal açıdan hayli dinamik ve sağlıklı olması sebebiyle dünyayı da güzel ve canlı görmektedir. Ancak ihtiyarladıkça kendi hâlinin bir yansıması şeklinde dünyayı da çirkin ve yozlaşmış durumda görür. Bu bağlamda Ebubekir Nusret, insanın yaşama ve dünyaya karşı bakış açısındaki bu farklılığın yaşından kaynakladığını iddia etmektedir (HE, 155a).

Ayrıca gençlikte zaaf ve günahlara çabuk meyledilse dahi bunlardan vazgeçmenin de hızlı olduğunu ancak ihtiyarlıkta yapılan hatalardan dönüşün zorluğunu da dile getirir (HE, 145b; HE, 197b). Hatta toplum nezdinde de gençlerin yanlışlarının onlar özür dilemese dahi kolayca affedildiğini fakat yaşlıların aynı hataları yapması durumunda insanların maskarası olacağını ileri sürer (HE, 194a; HM, 295b). Ebubekir Nusret'e göre kişi, yaşlandığında gençliğinde yaptığı cahillikleri düşünüp samimi bir pişmanlıkla tövbe etmelidir (HE, 205b).

Şârih, gençken ibadet etmenin ve dünyaya dair hırsların en yoğun yaşandığı bu dönemde gerçekleştirilen vazifelerin hayli kıymetli olduğunu özellikle belirtir. Nitekim kişi ihtiyarlayıp sağlığı ibadet etmeye el vermediğinde gençliğinde yaptıkları sayesinde amel defterinin kapanmayacağını ve bundan manevi kazanç sağlayacağını düşünmektedir (HE, 28b). Hatta riyazatın gençlikte yapılmadığı takdirde fayda sağlamayacağını dahi öne sürmektedir (HE, 232a). Bu bağlamda ibadetin gece yapılması daha makbul kabul edildiği için geceyi gençliğe, sabahı da ihtiyarlığa benzetmiştir (HM, 343b).

Sâib'in şiirlerinde yaptığı benzetmelere dayanarak şârih de genellikle baharla gençlik, sonbaharla da yaşlılığı ilişkilendirir. Bu doğrultuda ona göre baharda yani gençlikte verilen emekler sonbahar diye nitelendirilen yaşlılıkta faydasını verecektir (HM, 348b).

Gençlik aynı zamanda mutluluk ve neşenin de vaktidir. Şârih, ihtiyarlık zamanında ihsan edilen nimetlerin bir kıymetnin olmayacağını da öne sürmektedir (HM, 117b; HE, 64a; HE, 64a; HM, 118a). Fakat aynı zamanda bu konudaki şikâyetlere de tepki gösterir. Ona göre insana gençliğinde de çeşitli nimetler bahşedilmekte fakat bunların şükürü yeterince yapılmamaktadır. Bu doğrultuda kişinin zamanında kıymetini bilmediği nimetleri ihtiyarladığında faydasız bulmasını eleştirir (HE, 64a).

Ebubekir Nusret bazı açıklamalarında insanların yaşlandıkça dünyaya rağbetlerinin de artmasından şikâyet etmektedir. Ölümün kendisine yaklaştığını düşünen bu kişilerin maddi zevklere karşı hırslarının da arttığını ve bu sebeple büyük bir hüsrana uğrayacaklarını belirtmektedir (HM, 49a; HE, 82a; HE, 204b; HM, 309b). Bu durumun sebebini ise insanın yaşının ilerlemesine rağmen arzularının genç olmasıyla açıklar (HE, 228a; HM, 311a). Ancak takva sahibi yaşlıların fikir ve davranışlarına güvenilmesi gerektiğini ve çoğu hususta onlara danışılmasını tavsiye etmektedir (HE, 36a; HM, 67a).

Yöneticilik

Ebubekir Nusret, dünyalık meşgaleleri ahiret hayatının refahı için bir tehdit olarak kabul etmesi dolayısıyla yöneticilik ve mevki sahibi olmayı da tehlikeli bulmaktadır. Sâib, bir beytinde sevgilinin yaşlılık zamanlarında merhametli olmasını hesap gününde idarecilerin yumuşak başlılığıyla bağdaştırmaktadır. Ebubekir Nusret de bu görüşe paralel olarak beytin şerhinde dünyada görevini kötüye kullanan idarecilerin

hesap zamanı geldiğinde hatalarını örtmek amacıyla hayli uysal ve sakin davranacaklarını ileri sürer (HE, 12a; HM, 20b). Ayrıca esas padişahlığın, zamanı geldiğinde İbrahim Edhem gibi tacı ve tahtı hiç düşünmeden terk edebilmek olduğunu da belirtmektedir (HM, 37b).

Sâib, bir idarecinin yakınında bulunabilmek ve iyi ilişkiler kurabilmek için kişinin hükümdara karşı beklenti içinde olmaması gerektiğini düşünmektedir. Ebubekir Nusret ise bu durumu hükümdarların, istiğna sahibi kişilere izzet ve ikram göstermekte istekli olacaklarını belirterek açıklar. Ayrıca, tok gözlülüğün henüz dünyadayken sağladığı refah düşünülduğünde bu kişilerin ahirette kâinatın gerçek hükümdarı Allah tarafından da muhakkak lütuflandırılacaklarını ileri sürer (HM, 183a). Bununla birlikte şârihe göre hükümdarlarla yakınlık kurmak birçok tehlikeyi de beraberinde getirmektedir. Bu tehlikelerin gerçekleşeceği endişesiyle padişahın etrafındakilerin bir an dahi rahat uyuyamadıklarını belirtir (HE, 176b).

Sâib, bir beytinde İskender'in âyine-i cihân-nümâ adıyla bilinen ve 500 kilometrelik mesafeyi dahi gösterebilen aynasından (Pala, 1991: 252) bahsetmiş ve yeryüzünü adaletle süsleyen bir hükümdar olduğu için bu aynanın kendisine verildiğini ifade etmiştir. Ebubekir Nusret de konuya farklı bir yorum getirerek her bir beşerin kendi cisminin hükümdarlığını yapması amacıyla İskender olduğunu iddia eder. Şârihe göre kişinin öncelikle Yecüc ve Mecüc'e benzeyen dünyevi heveslerine set çekmesi, karakterini ve davranışlarını adaletle süslemesi gerekmektedir. Bunların sonucunda ise İskender'e verilen ayna gibi kendi cismini adaletle yöneten bu hükümdara da temiz bir kalp aynası lütfedilecektir (HM, 109b).

Seyahat

Ebubekir Nusret'e göre seyahat iki kısımdır. İlki fiziki olarak seyahat etmektir ki şârihe göre kişinin böyle yolculuklar için gereğinden fazla emek göstermesi hatadır. İkinci olarak mana âlemine seferden bahseder. Kişi, bedeniyle çıktığı bu yolculukta, aslında Allah'ın kâinattaki iz ve işaretleri arasında dolaşmaktadır. Şârih bu niyetle gerçekleştirilen seyahatlerin kazancının ölçülemeyecek derecede fazla olacağını düşünür (HE, 165b).

Şârih, Allah'ın her coğrafyaya bir emanet verdiğini ve bu emanetin başka bölgelerde bulunmadığını iddia etmektedir. Yalnızca basiret sahipleri, seyahatleri esnasında bu emanetleri fark ederler. Onun dışında Anadolu'dan Antakya'ya giden biri sebebini

anlamadığı farklı bir ruh hâline bürünecektir. Anadolu'ya geri döndüğünde ise o hâlin etkisinden çıkıp eskisi gibi hissetmeye devam edecektir. Yani çoğu insan farkına varmasa da bulunduğu bölgenin manevi atmosferinin tesiri altında kalır (HE, 13b; HM, 23a).

Hayatının bir dönemini seyahatlerde geçiren Ebubekir Nusret, eserinde vatan ve gurbet kavramlarından da bahsetmiştir. Bu konulardaki genel yönelimin tersine Ebubekir Nusret, gurbeti yüceltmiş ve vatan kavramına mesafeli yaklaşmıştır. Öyle ki bir kişinin vatanına zoraki gidişini cehenneme gitmekle eşit tutar. Bu hâli kendisinin de yaşadığını ifade ederek insana memleketinden bahsetmenin oraya gitmekten daha iyi geleceğini ileri sürer (HM, 291a). Ayrıca Sâib'in kişinin memleketinde içinde bulunduğu sıkıntılardan oradan ayrıldığında kurtulacağını öne sürdüğü beytinin şerhinde şârih, kendisinin de bu durumu tecrübe ettiğinden bahseder. Vatanında çeşitli sebeplerle yaralanmış kişilere acının yok olması için seyahat etmeyi tavsiye edip bu hâlin lezzetini tatmayanın bilemeyeceğini belirtmiştir (HE, 190b; HM, 291b).

Şârihe göre gurbette olmak kişiye bazı konularda özgürlük getirmektedir. Kişinin vatanında davranışlarında ölçülü olmak, toplumun genelgeçer kurallarına uymak ve yaşam standartını yükseltme amacıyla daimi bir gayret içinde bulunmak gibi hususların gurbette ortadan kalktığını düşünür. Orada insan, kendisine hangi hâl, tavır ve yaşayış kolay geliyorsa o şekilde hayatını sürdürmektedir. Ebubekir Nusret, bu sebeple mevki sahibi pek çok kişinin seyahati tercih ettiğini de dile getirir (HE, 190b; HM, 291a). Nitekim kendisi de gurbetteki özgür ve kayıtsız hâllerini özlemle hatırladığından ve bu şekilde davranmanın memleketinde hoş karşılanmaması üzere orada sıkıldığından bahsetmektedir (HE, 191a; HM, 291b).

Zenginlik-Fakirlik

Zenginlik ve fakirlik kişinin hayatını ve kişiliğini etkileyen en önemli faktörlerden biridir. Ebubekir Nusret de insanın toplumdaki konumunun, ruhsal problemlerinin hatta dinî yaşantının bu iki yaşam formuna bağlı olduğunu iddia eder. Metinde bu bahsi ele aldığı kısımlarda genellikle zenginlik kavramına olumsuz yaklaşmış ve böyle kişilerin varlıkları sebebiyle çeşitli hususlarda yaşam boyu mücadele ettiklerini ifade etmiştir. Zengin ve yoksul kişilerin arasındaki tek farkın öldükten sonraki hâlleri olacağını belirtir. Bu durumda şârih, ölümlükten varlıklı kimselerin hem tüm mal varlıklarının hesabını vermek zorunda olmaları hem de tüm bunların sağladığı konfor

dünyadaki varislerine kaldığı için büyük bir keder yaşayacaklarına inanmaktadır. Ancak bunun aksine yoksullar dünyadaki geçim telaşından kurtuldukları için ölümü huzurla karşılayacaklardır (HM, 22a; HE, 13a). Ayrıca zengin kişilerin dünyada da mal varlığını korumak ve sürekliliğini sağlamak kaygısıyla daima huzursuz olacaklarını düşünmektedir (HM, 110a; HM, 141a).

Ebubekir Nusret, Allah'ın bu iki durum özelinde bir denge kurduğunu öne sürmektedir. Ona göre huzur, çekilen yoksunlukların semeresi, bela ise servetin diyetidir. Kendisinin de buna şahit olduğu belirterek, varlıklı kişilerin genellikle sağlık sorunları çektiklerini ve yoksulluk zamanlarındaki sıhhatli hâllerini özlemle andıklarını ifade etmektedir (HM, 106b). Ne var ki servetin sağladığı rütbe ve itibar sebebiyle bahsi geçen sorunlara tahammül ettikleri belirtilir (HE, 77b). Bununla birlikte şârih, maddi olarak zorluklar yaşayan kişilerin ise hayatın pek çok sıkıntısından muhafaza edildiklerini iddia eder (HE, 185a).

Şârih, konuyu dinî açıdan ele aldığı şerhlerinde ise parayla imtihanın yoksullukla imtihandan daha zor olduğunu iddia etmektedir. Bu bağlamda, yaşamı sıkıntılarla ilerleyenlerin daima başları önde ve kaygılı, refah bir yaşam süren kişilerin ise özgüvenli bir duruşları olduğunu belirtir. Hatta bu durumu sabahı namazı üzerinden örneklendirir. Hasır şiltede yatanların rahatsızlıkları sebebiyle gece sıkça uyanmaları sabah namazına kalkmalarını kolaylaştıracaktır. Ancak sağlıklı beslenip rahat yataklarda yatanlar için o konforu bırakıp namaza kalkmak bir imtihan hâline gelir. Örnekle de açıkladığı üzere şârih için varlıklı kişilerin refah içindeyken İslami kural ve sınırlara uyarak bir yaşam sürmeleri hayli zordur ve bunu başaranların sayısının çok azdır (HE, 46b; HM, 84b). Yoksulluk hâlinde ise gaflete düşmenin nadiren meydana geldiğini, aksine bu kişilerin çoğunluğunun evliya ve şeyhlerin arasına dâhil olduklarını iddia eder. Ebubekir Nusret'e göre bu farkındalığa sahip servet sahipleri, dünyalık mal ve gelirlerini terk edip daha sade bir yaşantı sürmeye karar vermişlerdir. Hatta bazı yoksulların buldukları durumdan kurtulma imkânları olduğu hâlde bahsi geçen sebeplerle yaşamlarını değiştirmediklerini öne sürer (HE, 77a; HE, 190a).

Ebubekir Nusret, açıklamalarında ayrıntıyla bahsettiği bu ikileme dair yönlendirmelerde de bulunmaktadır. Ona göre kişi, olumlu ve olumsuz yönleriyle bulunduğu hâli kabul edip kanaat ve tevekkül üzere yaşamalıdır. Çünkü toplumda kimilerini fakirliğin kimilerini de zenginliğin ıslah ettiğini gözlemlemiştir. Şârih, her

insanın Allah'ın kulları için en doğrusunu bildiğine inanıp kendisine bahşedilenlere rıza göstermelerini tavsiye etmektedir (HE, 13a; HM, 22b; HM, 48b). Ancak çoğunluğun bu şekilde davranmadığını düşünüp aksine varlıkların şükürünün, yoksulların da kanaatinin azlığından şikâyet etmektedir (HE, 35a; HM, 65a).

İnsan İlişkileri

Ebubekir Nusret, Sâib'in bu konu üzerine yazılmış beyitlerine yaptığı şerhlerde insan ilişkilerine dair açıklama ve öğütlerde bulunmuştur. Şârih, insan ilişkilerinde muhatabın gönlünü kazanmanın zorluğunun farkında olmakla birlikte bu şekilde çözülmeyecek bir sorunun kalmayacağına inanmaktadır (HE, 11a; HM, 18a). Sevilmenin yolunun ise insanların maddi ve manevi sıkıntılarına çözüm sağlamaktan geçtiğini sıkça belirtir (HE, 16a; HE, 54a; HM, 99a). Bunun için maddi bir zenginliğe ihtiyacın olmadığını herkesin imkânı ölçüsünde birbirine fayda sağlayabileceğini iddia eder (HE, 150b; HM, 239b).

Her ismin sahibinin mizacına tesir edeceğini iddia ettiği bir açıklamasında da mahlası sebebiyle kendisinin de herkese yardımcı olduğunu ifade eder (HE, 129b; HM, 211a). Ayrıca bazı evliya ve peygamberlerin insanların sıkıntılarını çözmek için kendilerini feda ettiklerini belirtir (HM, 115a; HE, 124b; HM, 206b). İnsanlara fayda sağlamanın en hayırlı ibadet sayılacağını hatta bunun aslında kişinin kendisine yaptığı bir iyilik olduğunu ileri sürer (HE, 46a; HE, 220a; HM, 331a; HE, 220a).

Sâib'in kişinin halkla barış içinde yaşaması gerektiğini tavsiye eden beytinin açıklamasında şârih de bu görüşe paralel olarak insanlarla uyum içinde olmanın dünya ve ahiret huzuru getireceğini dile getirir (HM, 184a). Ancak bunu uygulayan kişilerin azlığından da yakınır (HM, 185b; HE, 222b; HE, 115b).

Ebubekir Nusret, yalnızca şeriata muhalif durumlarda kişinin karşısındakine sert davranabileceğini bunun dışında kimsenin zorbalığa ve muhatabını incitmeye hakkının olmadığını düşünmektedir (HE, 33b; HE, 60b). Nitekim insanları incitmemeye gayret edildiği takdirde Allah'ın bunun mükâfatını vereceğine ve kulunun ömrünü uzatacağına inanmaktadır (HE, 87b; HE, 183a; HM, 280a). Kalp kırıcı ve incitici sözler söyleyen kişilerin ise ahiretteki akıbetinin cehennem olacağını öne sürer (HE, 99a; HM, 173a). Ancak şeri hususlarda insanlara gösterilecek müsamaha ve yumuşaklığın büyük bir günah olduğunu da ekler (HE, 108a). Şârih, bu

noktada insanlara karşı gereğinden fazla itaatkârlığın kargaşaya sebep olacağını belirtir (HE, 31a; HM, 58a).

Şârih bazı açıklamalarında insanların davranışlarına dair serzenişlerde bulunmaktadır. Bu bağlamda, fakir ve mülayim kişilere ilgi gösterdiği zaman muhakkak onların kendisi bir belaya sürüklediğini dile getirir (HE, 94b; HM, 166b). Ayrıca bazen toplumun kişiyi dışlayarak veya kötü davranarak onu sıkıntıya düşürebileceklerini, fakat buna katlanmanın ise güzel ahlakın zirvesi olduğunu iddia eder (HE, 149b; HM, 238b).

Ebubekir Nusret, her insana eşit davranılması gerektiğini ancak bunu sadece evliyaların yapabileceğini öne sürmektedir. Hatta Allah dostlarının karşılaştıkları her insana “kula saygı yaratıcısına saygıdır” düsturuyla yaklaşacağını da iddia eder (HE, 112b; HM, 190b). Bu sebeple insanların ayıplarının da muhakkak örtülmesi gerektiğini belirtir (HE, 184a; HM, 282a). Nitekim şârih insanın muhatabında güldüğü veya kınadığı durumlara muhakkak kendisinin de düşeceğini ifade edip okuyucularını uyarır (HE, 210b; HM, 318b). Neticede insan ilişkilerinde ideal yaklaşımın onlara ölçülü bir şekilde davranmak olduğunu öne sürer. Çünkü ona göre halka düşmanlık beslemek de gereğinden fazla muhabbet duymak da insana keder verir (HE, 189b; HM, 289a).

Ölüm

Ebubekir Nusret, ölümün insanın hayatındaki en önemli olgulardan biri olduğunu düşünmektedir. Bu sebeple ona göre kişi her an ölüm düşüncesiyle yaşamalıdır (HE, 14a; HM, 23b). Ancak gerçek vatanlarına geri dönmek amacıyla dünyaya gelen insanların çoğunluğunun dönüşlerini yani ölümü unuttuklarından şikâyet eder (HE, 21a; HM, 37b; HM, 311a).

Dünya işlerine dalan gafillerin öldükten sonra hayatın ne denli kısa sürdüğünü zannedeceklerinden de sıklıkla bahseder. Şârihe göre kişi bin yıl yaşasa dahi öldükten sonra dünya onun için hemen sönen bir hava kabarcığı gibi hatırlanacaktır (HE, 67b). Bir başka şerhinde de ömür ne kadar uzun olsa dahi dünya hayatının birkaç dakikalık uyku gibi olduğunu belirtir (HM, 164b). Aynı şekilde insanın on kişinin hayatı kadar ömür yaşasa bile ölüm anında bir saatlik yaşam sürdüğünü zannedecekken uzun yaşamaya meyletmesini de manasız bulmaktadır (HE, 70b; HM, 129a).

Ebubekir Nusret, insanın yaşamı boyunca pek çok kişiyi defnetmesine rağmen bu durumdan ibret almayarak dört eliyle dünyasını mamur hâle getirmeye çalışmasını da sarhoşluk şeklinde nitelendirmiştir (HE, 94a). Bu doğrultuda, geleceğe dair planlar yapmanın da gereksiz olduğunu çünkü ölümün ansızın gelip tüm planları yok edeceğini düşünmektedir. Ayrıca böyle dünyevi hırs ve çabaların içinde yaşam sürmenin tehlikeli olduğunu da iddia etmektedir. Ona göre insan hayattayken ne ile meşgulse o şekilde ölecektir. Bu sebeple maddiyata dair planlarla meşgulken ölmenin insan için kötü bir son olduğunu dolayısıyla bu durumdan kaçınmak gerektiğini tavsiye eder (HE, 126b; HE, 74a). O, ölümle sonlanan dünya hayatını kişinin elinde bulunan ipe benzetmiş ve bu ipe inciye benzeyen salih ameller dizilmediği takdirde ipin ucu kaçığında yani yaşam sonlandığında daimi bir pişmanlığın meydana geleceğini iddia etmiştir (HE, 241a).

Sâib'in ölümü bir avcıya benzettiği beytinin şerhinde ise Ebubekir Nusret, ölüm avcısının eline düşmeden önce onun hoşnut olacağı davranışlarda bulunmayı tavsiye eder. Böylece avcının avlarına tahsis ettiği güzel bahçelerde kendilerini misafir edeceğini düşünmektedir (HE, 50b).

Şârih, açıklamalarında manevi açıdan belli bir seviyenin altındaki kişilerin ölümü düşünmekten kaçındıklarını öne sürmektedir (HE, 127a). Bununla birlikte şârih bir müminin ölüme meyletmesini ve kalbinde ona karşı muhabbet duymasını velilik alameti olarak yorumlar. Ne var ki, dünyanın aldatici meşgalelerine ve arzularına bağlanmış kişilerin ölümü unutmakla beraber kendilerine bunu hatırlatan evliyalardan da nefret ettiğini ekler. Ebubekir Nusret, toplumun büyük bir kesiminin bu evliyalardan da nefret ettiğini ekler. Ebubekir Nusret, toplumun büyük bir kesiminin bu evliyalardan sözüne uymayı ve öğütledikleri üzere daima ölümü düşünerek yaşamayı reddettiklerini ifade eder (HE, 164b).

Kişiyi ölümü hatırlatan yalnızca veliler değildir. Sâib'e göre insanın saçlarındaki her bir beyaz tel, onu ölüm yolculuğuna çıkartacak bir atlıdır. Ebubekir Nusret'e göre bahsi geçen bu beyaz teller yani atlı geldiğinde insanın ölüm yolculuğuna hazır olmaması ciddi bir tehlikedir. Bu sebeple kişinin uyarıcı vasfındaki beyaz telleri gördüğünde ölüm hazırlığına başlaması gerektiğini öğütler (HE, 205a).

Şârihe göre gerçek bir mümin ölümü hasretle bekler. İmanını tamamlayan bu kişilerin öldüklerinde yok olmayacaklarını ve gerçek yurtlarına ulaşacaklarını bildikleri için her

gün “Keşke dün ölseydim” diyerek hayıflanacakları belirtilmiştir (HE, 92b). Hatta çoğunlukla çocukken ölmeyi arzu ettikleri de öne sürülmüştür (HM, 336b).

Ebubekir Nusret, bir açıklamasında kişinin ölümüne yaklaşımının ideal şeklini tasvir etmiştir. Bu bağlamda, bir mümin dünyaya misafir geldiğinin farkında olmalı ve kısa süre kalacağı bu yerde bulunanlara iltifat etmeyip dünyevi hırslardan uzak durmalıdır. Onlar, dünyaya geldiklerine pişman fakat mecbur, gitmek için acele ettikleri hâlde dünyada mahsur kalmışlardır. Hayatları boyunca tek istekleri ölüm olmalıdır. Bu noktada şârih, okuyucularına bazı gerçekleri hatırlatarak onları uyarmaktadır. Helal ve haram hassasiyetini gözetmeyerek biriktirilen paraların dünyada bırakılacağını, çok sevilen eşlerin kişi daha ölüm döşeğindeyken başkaları ile görüşeceğini belirtmektedir (HE, 83a).

Ebubekir Nusret, ölümü mevt-i tabî ve mevt-i ihtiyârî şeklinde ikiye ayırmaktadır. “Ölmeden önce ölünüz.” hadisine dayanarak yaptığı bu ayırmada şârihin teveccühü “mevt-i ihtiyârî”yedir. Bunu gerçekleştirebilen kişilerin fiziken dünyada gözükseler bile gerçekte cennette olduklarını ifade etmiştir (HE, 108b; HM, 165a). Ona göre, mevt-i tabîden önce mevt-i ihtiyârîyi yapabilenlerin kalplerinde Allah’ın cemâli de görünecektir (HE, 51a; HM, 93a). Bu mertebeye ulaşabilmek için ise kişinin nefsinin öldürünceye dek onunla mücadele etmesini ve riyazet hâlinde olmasını tavsiye eder (HE, 52b; HM, 96a).

5.6.1.2. Toplum/Dönem Eleştirisi

Ebubekir Nusret’in hayatı üzerine yapılan incelemelerde şârihin mesleğinin ve seyahatlerinin de etkisiyle yaşadığı dönemde hayatın pek çok noktasındaki kişi ve gruplarla bir arada bulunduğu anlaşılmaktadır. Aynı şekilde eserlerindeki ifadelerinden çeşitli rollerdeki bu grupları tanıdığı ve özellikle kötü yönlerine dair tespitlerde bulunduğu görülmektedir. Bahsi geçen eleştiriler genellikle âlim ve din adamlarına yöneliktir.

Ebubekir Nusret’in eserde sıkça eleştirdiği dinî konuları yorum yaparak açıklamak hususunda, dönemin âlimlerini de hedef göstermektedir. *Kur’ân*’da ve hadislerde ifade edilen hükümleri, çoğu ilim adamının yorumlamadan idrak edemeyip dolayısıyla uygulayacaklarını iddia eder (HE, 53a). Şârih, böyle âlimlerin yorumlarıyla bu hükümleri kendi algılarının kalıplarına göre şekillendirdiklerini ve çevresindekilere de bu minvalde aktardıklarını öne sürer. Şârihe göre bu şekilde gerçekleştirilen algılama

ve aktarma metodu dinî açıdan hayli tehlikelidir. Dolayısıyla dönemin âlimlerini de bu sebeple eleştirmektedir (HE, 157b).

Ayrıca Ebubekir Nusret, âlimlerin manevi rütbeleri hususunda haddinden fazla iddialı olmalarını da doğru bulmaz. Öyle ki şârihe göre dönemin âlimleri ve din adamlarının her biri kendilerini Bâyezid-i Bistâmî ile denk görmektedirler. Ancak bu iddialarına kanıt niteliğinde bir amel sorulduğu takdirde hepsinin birtakım beylik laflardan başka bir şey sunamadıklarını dile getirir (HE, 84b).

Şârihin âlimlerle birlikte en fazla eleştirdiği gruplardan biri de din adamları ve şeyhlerdir. Bu kişilerin dine dair çok temel hususları dahi yanlış anlayıp uyguladıklarından yakınmaktadır. Mesela dönemin din adamları kimsenin kendisinden incinmediği bir kişi olmak düsturuyula hareket etmek için şeriata aykırı durumlarda bile müsamahakâr davranmaktadırlar. Ebubekir Nusret bu durumdaki kişilere “Allah için nefret etmek, Allah için sevmek.” hadisini hatırlatıp bunun aksine davrananların din büyüğü olmak bir yana imanlarının dahi eksik olduğunu iddia etmektedir (HE, 60b; HM, 111b).

Ancak şârih, zamanın şeyhlerinin bazı durumlardaki sert ve ciddi tavırlarının gereksizliğinden de yakınmaktadır. Şârih, bu kişilerin topluma dini sevdirmek amacıyla yumuşak ve gönül alıcı konuşmalarını tavsiye eder. Ona göre insanlar, kendilerine iletilen hükümleri yerine getiremeseler de din adamlarının üslubunun hoşluğundan etkilenerek dine karşı güzel düşüncelere sahip olurlar. Fakat şârih, gözlemlerine dayanarak çoğunun sert ve yargılayıcı sözlerle insanları dinden tamamen soğuttuklarını iddia etmektedir (HE, 63b; HM, 116a).

Şârih, din büyüklerinin zaman içindeki değişimlerinden de bahsederek dönemin şeyhlerinin içi boş söylemlere sahip olduğunu düşünür. Ona göre, geçmiş zamanın din büyükleri, cennet ve cehennemin tesiriyle değil yalnızca Allah için ibadet ettiklerini söylediklerinde bu iddialarını amelleriyle de temellendiriyorlardı. Dönemin şeyhlerinin bu iddiaları ise yalnızca söylemde kalmaktadır. Ebubekir Nusret, dünyada sahip oldukları az bir mülkü ailesiyle dahi paylaşmayan bu kişilerin cennet nimetlerini istemediklerine dair iddialarına inanmaz (HE, 61b; HM, 113b).

Ebubekir Nusret, toplumun belli kesimlerinin olumsuzluklarının yanında halkın tümündeki yozlaşmalara dair şikâyetlerini de dile getirir. Genellikle dinî konularda yaptığı kıyaslamalarla yaşadığı dönemin öncekilere nispetle daha kötüye gittiğini iddia

eder. Bu bağlamda ona göre toplumda dünyayla bağıını koparmış (HE, 22a; HM, 39b) ve imkânı olduğu hâlde dünyalık mülklere meyletmeyerek vaktini ibadetle geçiren kimse kalmamıştır (HE, 69a; HM, 126b). Böyle kişilerin artık kitaplarda ve halk arasında dolaşan hikâyelerde kaldığını, yaşadığı dönemde bir örneğinin bulunmadığını belirtir (HE, 69a; HM, 126b). Nitekim şârih, pek çok kişinin de kendi amelleriyle öne çıkmak için çabalamak yerine yalnızca geçmiş zamanlarda yaşamış Allah dostlarının kerametlerinden bahsederek günlerini geçirdiklerinden yakınmaktadır (HE, 189b; HM, 289b).

Şârihin döneme özgü kabul ettiği sıkıntılardan biri de yaşlılığın insan üzerindeki tesiridir. Ona göre normalde bir mümin saçlarının beyazladığını görse bunu yaşlanmanın belirtisi olarak kabul edip kendisini ölüme hazırlamaya başlar. Ancak Ebubekir Nusret o dönem için durumun tersine döndüğünü, saçlarının beyazladığını gören kişilerin dünyaya daha fazla bağlandıklarından bahseder (HE, 83a; HM, 149a).

5.6.2. Şiire ve Şaire Bakış

Ebubekir Nusret'in edebî kavramlara dair görüşleri değerlendirilirken öncelikle hepsinin temelindeki “söz” mefhumuna yaklaşımına değinmek gerekir. Nitekim şârihin “söz”ü algılayış biçimi edebiyata ve onun unsurlarına karşı bakış açısını da ortaya koyar.

Şârihe göre kâinatın temelinde “söz” vardır. Yeryüzünün Allah'ın “kün (ol)” kelimesi neticesinde meydana gelmesi bunun en mühim göstergesidir. Ayrıca Hz. Âdem'im halife tayin edilmesiyle kendisine kelimeler ve anlamlarının öğretilmesi de “söz”ün kıymetine dair ipucu niteliğindedir. Ebubekir Nusret, Hz. Muhammed'in de sözleriyle çevresindekileri İslamiyet'e dâhil olmaları için ikna ettiğini belirtir. Tüm bunların sonucunda şârih, Allah'ın kullarına “söz”den daha şerefli bir nişan bahşetmediğini iddia eder (HE, 39b; HM, 73a).

“Söz”e verdiği kıymete rağmen şârih, şiir konusunda daha mesafelidir ve birtakım olumsuz yorumlarda bulunmuştur. Cennete girmek için pek çok şartın bulunması ancak cehenneme girişin de kolaylığı sebebiyle Sâib'in cennetin yerine cehennemi talep ettiğini belirttiği beytin şerhinde şârih bu ifadeyi hayli sakıncalı bulduğunu vurgular. Tehlikeli bulduğu bu ifadenin dile getirilmesini ise şiire bağlar. Çünkü ona göre şiir dili böyle küstah ibarelerde oluşur (HE, 237a; HM, 356b).

Aynı şekilde Sâib'in derdini abartmak için kendisine Hz. İsa'nın iyileştirici yönünün dahi fayda etmeyeceğini söylemesi şârihi rahatsız eder. Öyle ki bu ifadeyi şerhe başlamadan önce görmesi durumunda gazeli açıklamaktan vazgeçeceğini dahi söyler. Kendi ifadesiyle böyle "küstah tabirler", şiir formundaki yazıların tehlikelerinden biridir (HE, 70a). Şiir yazmanın bir yetenek olduğunu ancak bu ifadelerin kullanılmasıyla kusura dönüşeceğini de ekler (HE, 226b).

Öldükten sonra hatırlanmak ve kalanlara bir hatıra bırakmak isteği Ebubekir Nusret'in eserini kaleme alma sebeplerinden de biridir. Şârih, şiirin de bunu sağladığını, bir şiir okundukça şairinden de muhakkak bahsedileceğini iddia eder (HE, 218b; HM, 329a).

Ebubekir Nusret'in şairlere karşı da birtakım olumsuz yargıları bulunmaktadır. Sâib'in beyitlerinde özellikle dine aykırı bulduğu için hoşlanmadığı ifadelere rastlandığında bunları "şairane" söylemler olarak tanımlar. Şârihe göre felekten ve dolayısıyla kaderden şikâyet etmek Allah'ın iradesini hedef alması sebebiyle hayli sakıncalıdır. Müminlerin de bu şekilde konuşmamaya dikkat etmesi gerekir. Ancak şairler için felekten şikâyet etmek yaygın bir söylemdir (HE, 100a; HM, 174b; HE, 133b; HE, 203a).

Aynı şekilde Sâib'in dünyaya dair sevgisini ve maddiyata meylini abartarak dile getirdiği beytin şerhinde şârih, bu denli dünya hevesini ona yakıştıramadığını ifade eder. Bu sebeple Sâib'in aslında böyle hissetmediği hâlde şair olması sebebiyle böyle yanlış ifadeleri kullandığını düşünür (HE, 65a).

Zaten Ebubekir Nusret'e göre şairler genellikle gerçekleştirmeye güçlerinin yetmeyeceği şeyleri vadederler. Şârihin bu iddiasını Şuara Suresi'nde şairler için "Onlar yapamayacakları şeyleri söylerler." ayetine dayandırır. Bu doğrultuda Sâib'in iddialı ifadelerini de ayetteki yargıya dayanarak açıklar (HE, 166a). Öyle ki şairin manevi rütbesine dair iddiasına dahi şüpheyle yaklaşarak bunun şairane bir övünme olabileceğini düşünür (HM, 258b).

Ebubekir Nusret, şairlerin toplum içinde kıymetli bir yere sahip olduğunu ve onları methetmenin yaygın bir davranış biçimi hâline geldiğini de dile getirir (HE, 47b). Nitekim şairlerin bu ilgiyi ve övgüyü hak ettiklerini düşünmektedir. Çünkü söz, insan cevherinin en şerefli unsuru ise buna hizmet eden de şairler de şereflidir. Ayrıca Ebubekir Nusret, şairleri bir tarağa benzetir. Taraklar sevgilinin dağılmış güzel saçlarını topladığı gibi şairler de dağılmış sözleri de bir araya getirip onları

güzelleştirirler (HE, 39b; HM, 72b). Aynı şekilde mumun eriyip yok olurken etrafına ışık saçması gibi şairler de sözlerinin kendilerine yol açabileceği tehlikeleri göze alarak etrafındakileri mutlu etmeyi amaçlarlar (HE, 124b; HM, 206b).

Şârihe göre şiir yazmanın zorluğuna rağmen bunu gerçekleştirebilmeleri sebebiyle de şairler kıymetli bir yere sahiptirler. Şairlerin, sözleri belli bir düzen içinde estetik hâle getirmek için zihnen çok çaba gösterip zorlandıklarını düşünmektedir (HE, 160a; HM, 250a). Öyle ki, mazmun bulma derdiyle geceleri gözlerine tuz serpilmiş gibi uyumayarak şiirlerini düşünürler. Fakat hiç kimse şairlerin bu yaşadıklarının farkında değildir (HE, 185a; HM, 284a). Şârih bu sebeple bir şairin şiirini eleştirirken bunun da dikkate alınması gerektiğini belirtir. Ebubekir Nusret kendisinin de birtakım şiirleri eleştirdiğini ancak bunda şeriatı esas aldığını ve ona aykırı bir durumu gördüğü takdirde bu eleştirileri gerçekleştirdiğini dile getirir (HE, 160a; HM, 250a).

Şairler hakkındaki övgü ve beğeni dolu ifadelerine rağmen Ebubekir Nusret her birinin ömürlerinin sonunda muhakkak sefaletle yakalanacaklarını düşünmektedir. Bu iddiasını şiirin para kazandırmadığı için genellikle şairlerin fakirlikle mücadele edeceğine dair toplumdaki yaygın inanışa dayanarak söyler (HE, 223a). Ancak ona göre bu fakirlik ve sefaletin gerçek sebebi şairlerin şiirlerinde dile getirdikleri yalanlardır. Yalan beraberinde fakirliği getirdiği için şiirlerin de yalanlardan oluşması sebebiyle şairlerin akıbeti de yoksulluktur. Hatta şârih bu akıbetin sadece maddi yoksunluktan oluşmadığını her türlü kötülük ve uğursuzluğun şairlerin başına geleceğini öne sürer (HE, 194a; HM, 295b).

5.6.3. Din, Tasavvuf ve Ahlak Anlayışı

Ebubekir Nusret, eserde pek çok meseleyi dinî bağlamda değerlendirdiği için metnin muhtevasına dair yapılan her inceleme bir yönüyle “Din” başlığına malzeme sunmaktadır. Bununla birlikte dinî, tasavvufi ve ahlaki kavramlara doğrudan değindiği açıklamaları mevcuttur. Bu başlık altında onlar üzerinde durularak değerlendirme yapılmıştır.

5.6.3.1. Din

Allah

Ebubekir Nusret, eserini dinî-tasavvufi açıklamalar yapmak gayesiyle kaleme aldığı için tüm bunların temelinde yer alan Allah’a dair pek çok husustan da bahsetmiştir.

Sâib'in Allah'a yalvarış ve övgü mahiyetinde kaleme aldığı beyitlerin açıklamalarında şârih de bu üslubu devam ettirmiştir. Bu bağlamda yaratılan her varlığın Allah'ın kapısında bir dilenci gibi yalvardığını çünkü kulların eli boş fukaralar olduğunu (HE, 198a; HE, 199b), O'nun lütfunun ve kereminin sonsuzluğunu (HE, 199b), hiçbir konuda acziyetinin bulunmadığını (HE, 200a), her mülkün sahibi olduğunu (HM, 2302b) ve tüm bilgilere hâkimiyetini (HE, 202a) dile getirmiştir.

Ayrıca şârih, tek mevcudun Allah olduğunu ve varlık iddiasında bulunmanın kişiye bela getireceğini öne sürmektedir (HE, 207b; HM, 314a). Canlı ve cansız tüm varlıkların bütün uzuvlarıyla daima Allah'ı zikrettiklerini zaten Allah'a ibadet etmek amacıyla yaratıldıklarını ifade etmiştir (HM, 315a; HE, 208a; HE, 220b; HM, 332b). Nitekim Ebubekir Nusret'e göre yeryüzünde zuhur etmiş her şey aslında Allah'ın isim ve sıfatlarının tecellileri ve O'nun varlığının parçalarıdır (HE, 211a; HM, 319a; HM, 321a).

Esmâ-i Hüsnâ

“En güzel isimler” anlamına karşılık gelen tabir, dinî literatürde ve halk arasında Allah'ın isim ve sıfatlarının tümünü belirtmek amacıyla kullanılmaktadır. Doksan dokuz isimden oluşan esma-i hüsnâ, “Allah'ın nasıl bir varlık olduğunu, O'nun niteliklerini, özelliklerini ve hangi vasıflara sahip olup olmadığını beyan eden isim ve sıfatlardır.” (Karagöz, 2017: 151). Ebubekir Nusret de bazen ele aldığı beyitleri açıklamak bazen de Allah'ı nitelemek amacıyla esma-i hüsnâdan bazı isimleri zikretmiştir.

Alîm: Her şeyi çok iyi bilen (Parlatır, 2017: 213) anlamındaki “âlim” ismi, Ebubekir Nusret tarafından Allah'ın kâinattaki her durumun ilmüne vakıf olduğunu belirtmek için “takdîr-i Azîz Alîm” terkihiyle dile getirilmiştir (HM, 140a). Ayrıca şârihe göre kişi, Allah'ın bu ismiyle meşgul olduğunda kendisi de çeşitli ilimlerle nasiplenecek ve yeryüzünde her yerde Alîm isminin tecellisini görecektir (HE, 55a; HM, 101a).

Azîz: Kuvvetli, şerefli, üstün (Parlatır, 2017: 213) demektir. Şârih, Allah'ın büyüklüğünü ve ilmini anlatırken Alîm ismiyle beraber Azîz ismini de kullanmıştır (HM, 140a).

Bârî: Yaratan, örneği olmayan varlıkları meydana getiren (Parlatır, 2017: 213) anlamındaki Bârî ismi metinde Allah'ı nitelerken dile getirilmiştir (HE, 211a).

Basîr: Aydınlık ve karanlıkta küçük ve büyük her şeyi gören (Karagöz, 2017: 153) anlamına karşılık gelmektedir. Metinde Allah'ın Basîr isminin tecellisinin tüm canlıları hayrete düşürdüğünden bahsedilmiştir (HE, 211b). Ayrıca Allah'ın isimleri müşahede edilirse bunun kulları Allah'a yaklaştıracığı iddia edilirken örnek olarak verilen isimler arasında Basîr de zikredilmiştir (HE, 158a).

Cebbâr: Bu isim, emir ve yasaklarını, hüküm ve kararlarını kullarına yaptırmaya gücü yeten, azgın ve zalimleri kahredici şekilde açıklanmaktadır (Karagöz, 2017: 153). Allah'ın celal sıfatının tezahürü olan bu ismin puthanede tecelli ettiği düşünülmektedir (HE, 98a; HM, 171b).

Hâdî: Hidayet eden, doğru yolu gösteren demektir (Karagöz, 2017: 154). Metinde Allah'ın bu isminin insan üzerindeki olumlu etkisinden bahsedilmiştir (HE, 98a; HM, 171b).

Hafî: Çok ikram sahibi, iyilik ve lütuf sahibi şeklinde açıklanmıştır (Karagöz, 2017: 154). Ebubekir Nusret'e göre müminlerin kendilerine bahşedilen lütuflara karşı yalnızca Allah'ın Hâfî ismine alaka kurup, sebepleri yok saymaları şirktir (HE, 168b).

Hayy: Diri, yaşayan, canlı anlamına gelmektedir (Parlatır, 2017: 214). Şârih, üzerinde düşünüldüğünde Allah'a yakınlığın hâsıl olacağı isimler arasında Hayy ismini de zikretmiştir (HE, 158a).

Kahhâr: Yenilmeyen, daima galip gelen anlamındadır. Sâib'in her iki âlemde de ortalığı ayağa kaldıran bir atlıyı tasvir ettiği beytinin açıklamasında şârih bunun Kahhâr ismine bir atf olduğunu ifade etmiştir (HM, 94a; HE, 52a). Ayrıca başka açıklamalarında da Allah'tan bahsederken Kahhar ismini dile getirmiştir (HE, 73b; HM, 87a).

Kayyum: Ezelî ve ebedî her şeyin varlığı kendisine bağlı olan anlamına karşılık gelen Kayyum ismi, şârih tarafından Allah'la yakınlık kurmak amacıyla üzerinde düşünülmesi gereken isimler arasında görülmüştür (HE, 158a).

Latîf: Çok merhametli, lütfkâr, insanlara hak ettiklerinden fazlasını veren (Karagöz, 2017: 156; Parlatır, 2017: 214) anlamındaki Latîf isminin tecellisini insan aklının almayacağından bahsedilmektedir (HE, 57a). Ayrıca şârih, bu tecelliler müşahede edildiğinde mümine beytü'l-haramda bulunuyormuş gibi bir huzurun bahşedileceğini öne sürer (HE, 98a).

Mümît: Yarattıklarının hayatlarına son veren (Parlatır, 2017: 215) şeklinde açıklanır. Metinde kâinatta var olan denge anlatılırken Allah'ın Muhyî ismiyle hayat verdiği gibi Mümît isminin tecellisiyle de can alması örneği verilmiştir (HE, 146a; HM, 233a).

Muzill: Allah'ın “zelil eden, alçaltan” anlamındaki ismidir (Parlatır, 2017: 215). Ebubekir Nusret'e göre Muzill ismi tecelli ettiğinde, kişi kendini puthanede bulunuyormuş gibi sıkıntılı hisseder (HE, 98a; HM, 171b).

Muhyî: Varlıkları yaşatan ve ölümlerinden sonra hayat veren (Karagöz, 2017: 157) şeklinde açıklanır. Şârihe göre Allah, Mümît isminin tezahürü neticesinde kullarının canını aldığı gibi Muhyî ismiyle onlara hayat vererek yeryüzünde bir düzen kurmuştur (HE, 146a; HM, 233a).

Rahmân: “Çok merhametli ve şefkatli olan” şeklinde açıklanmıştır (Parlatır, 2017: 215). Ebubekir Nusret, kulların kalbinin Allah'ın elinde olduğu ve onları istediği yere döndürebileceğinden bahsederken bunu Rahmân isminin tezahürü olduğunu iddia etmiştir (HE, 125a). Ayrıca bu ismin müminler üzerindeki tecellisinin huzur vereceğini de öne sürer (HE, 98a; HM, 171b).

Sabûr: Allah'ın “çok sabırlı” anlamındaki ismidir. Şârihe göre Allah'ın *Kur'ân*'da kullarından şikâyet etmesi Sabûr ismiyle çelişkili kabul edilmediği gibi müminlerin de musibetler karşısında yakınmaları sabırlı olmadıklarının göstergesi sayılamaz (HM, 132b; HE, 72b).

Semî: Her sözü, bütün konuşulanları en iyi işiten, duyan demektir (Karagöz, 2017: 160). Metinde, Allah'ın bu isminin tezahürleri incelendiği takdirde insanın, hayrete düşüp Allah'a yakınlaşacağı iddia edilmiştir (HE, 158a).

Vâhid: “Zatında, isim ve sıfatlarında eşi ve benzeri bulunmayan, tek olan” (Karagöz, 2017: 161) demektir. Ebubekir Nusret de her türlü eserin Allah'a ait olduğundan bahsederken Zât-ı Vâhid terkiibini kullanmıştır (HM, 319a).

Zâhir: Varlığı her şeyden âşikar olan (Karagöz, 2017: 161) şeklinde açıklanmıştır. Ebubekir Nusret, yaratılan her varlıkta Allah'ın görülebileceğini bu sebeple insanların her şeye Zâhir isminin tecellisini arayarak bakmalarını tavsiye etmiştir (HE, 49b; HM, 90a). Ayrıca meydana gelen olaylara da bu bakış açısıyla yaklaşıldığında bunun Allah'la yakınlık sağlayacağını da iddia eder (HE, 188a). Ancak varlıklarda ve olaylarda bulunan tecellilerin her kula arz edilmediğini de ekler (HM, 315b).

Çeşitli sebeplerle zikredilen bu isimlerin dışında Ebubekir Nusret, esma-i hüsnâ hakkında bazı yorumlarda da bulunmuştur. Öncelikle şârihe göre bu isimlerin tecellileri hem kâinattaki tüm canlılarda hem de müminlerin kalbinde yer almaktadır. Sözlükte “Allah’ın varlığının ve İlâhî sırrın varlıklar üzerinde çeşitli konumlarda görünmesi ve sufînin keşif yoluyla bu görünüme manevî dünyasında algılaması” (Parlatır, 2017: 644) şeklinde açıklanan tecelli ifadesi, metinde Ebubekir Nusret tarafından çoğunlukla Allah’ın isimlerinin yansımalarını belirtmek amacıyla kullanılmıştır.

Şârih, müminlerin kalbine her an Allah’ın isimlerinden birinin tecelli edeceğini ve kulların içe dönük bir tefekkürle kendisinde hâkim olan esmayı anlayabileceklerini belirtir (HE, 32a). Şârihe göre bu tecellilerin meleklerden ziyade insanlara bahşedilmesi de oldukça değerlidir (HE, 198b) ve bunlar sebebiyle müminlerin kalbi gül bahçesi hâline gelir. Ayrıca bunun kıymetinin bilinmesini tavsiye edip aksi hâlde o gül bahçesinden kovulacaklarından bahsetmiştir (HM, 249a).

Ebubekir Nusret kişinin iç âlemine yapacağı bu muhasebeye hayli önem vermektedir çünkü ona göre insan kendi nefsinde tecelli eden isimleri keşfedemediği takdirde kâinattaki yansımaları da kavrayamaz (HE, 132b; HM, 215a). Tüm varlıklara, yaratıcısını ve O’nun isimlerinden hangisini yansıttığını görebilmek nazarıyla bakmayı tavsiye eder (HE, 136b). Bu başarılı olduğu takdirde insan, hem nefsinde hem de tüm varlıklar arasında Allah’ın esma ve sıfatlarının tecellileri içinde kaybolacaktır (HE, 162a; HM, 253a).

Melekler

Ebubekir Nusret bazı açıklamalarında melek kavramından ve özelliklerinden bahsederken bazılarında ise görevleri ve çeşitli kıssalardaki rolleri sebebiyle dört büyük melek arasından Cebrail ve Mikail’i zikretmiştir.

Şârih, eserinde insanların meleklerden daha üstün yaratıldığını sıkça iddia eder. Ona göre insanın üstünlüğü, yaratılışı esnasında Allah’ın kendisinden ruh üflemesinden kaynaklanmaktadır. Bunun yanında insanın Allah’ın yeryüzündeki halifesi olarak vazifelendirilmesi de bu üstünlüğün sebeplerinden biridir. Ayrıca pek çok manevî hâlin de insana özgü olduğunu bunların meleklerle bahşedilmediği düşünmektedir. Ebubekir Nusret, bu görüşünü Allah’ın Hz. Âdem’i yarattıktan sonra meleklerin ona

secde etmesini buyurmasından bahsederek temellendirir (HE, 76a; HM, 138b; HE, 75b; HM, 138b).

Kişinin kendini dünyevi zevklerden arındırıp riyazet ehli olması durumunda insan suretinde gözükmekle birlikte aslında melek hükmünde kabul edileceğini de belirtmiştir (HE, 32b; HM, 60a; HE, 194b; HM, 296b).

Şârih, eserinde mucizelerden ve sırlardan bahsederken Cebrail'in Hz. Muhammed ve Hz. Meryem'e insan suretinde gözükmesi, Hz. İbrahim'in ateşe atılacağı esnada yanına gidip onunla konuşması kıssalarını örnek verir (HM, 306b; HE, 203a). Ayrıca Cebrail ve Mikail'in Allah'ın imtihanlarına karşı korkuları sebebiyle ağladıklarına inancı da zikretmiştir (HM, 304b).

Kutsal Kitaplar

Tarih boyunca kavimlere gönderilen pek çok peygamber olmasına rağmen sadece dört tanesine kitap indirilmiştir. Genellikle “Kutsal Kitaplar” şeklinde isimlendirilen bu eserler, *Kur'ân*, *İncil*, *Tevrat* ve *Zebur*'dur. Metinde bu kitaplar arasından sadece *Tevrat* ve *Kur'ân*'ın bahsi geçmektedir.

Şârih, açıklamalarında İslamiyet dininin kutsal kitabı olan *Kur'ân*'daki pek çok ayetten alıntı yapmakla beraber bu alıntılar “Şerhin Kaynakları” başlığı altında incelenmiştir. Bunun dışında ise Ebubekir Nusret, eserde *Kur'ân*'dan içeriği, etkisi ve nüzul sebebi gibi hususlar itibarıyla bahsetmiştir. Bu doğrultuda şârihe göre *Kur'ân*, insanlığa fayda sağlamak ve yol göstermek amacıyla indirildiği için müminler çözemedikleri pek çok husus için *Kur'ân*'a danışmaktadırlar (HE, 21a; HM, 38a). Hatta bazı âlimlerin tartışmalı konularda kendilerine yöneltilen sorularda yorum yapmadan yalnızca *Kur'ân*'dan ayetlerle cevap verip konuyu çözüme ulaştırdıkları belirtilir (HE, 40a). Zaten şârihe göre bir âlimin İslamiyet hakkındaki söylemleri kişisel yorumlar hariç tutularak yalnızca ayetlere ve hadislere dayanmalıdır (HE, 110a). Fakat şârih *Kur'ân*'ın dili Arapça olması sebebiyle kendisinin de tam manasıyla kavrayamadığı ve açıklayamadığı ifadelerin varlığını da ima eder (HE, 24a).

Ebubekir Nusret, okuyucularına Allah'ın *Kur'ân*'da müminlere öğrettiği duaları etmelerini öğütleyip, bunun karşılığında muhakkak sıkıntılarının giderileceğini ileri sürer (HE, 75a). Ayrıca insanların boşa geçen ömürleri için hayıflanmak yerine çeşitli dua ve zikirlerin yanında *Kur'ân*'ı okumalarını da tavsiye etmektedir (HE, 96b).

Şârih, *Kur'ân*'ı Allah'ın kullarına vasiyeti şeklinde tanımlamaktadır. Bu doğrultuda her müminin bu ilahi vasiyetteki emir ve yasakları yerine getirmesinin vacip olduğunu düşünür (HE, 107).

Kur'ân'daki ayetlerin hem kitlesel hem itikadî hem de bireysel konular hakkındaki içerikleri sebebiyle bu ayetleri okuyanların toplumu ve kendilerini daha iyi kavrayacaklarını iddia eder (HE, 102a; HM, 178a). Ayrıca pek çok manevi sırrın da *Kur'ân*'daki kıssalar aracılığıyla müminlere nakledildiğini belirtir (HM, 241b). Özellikle peygamber kıssalarının *Kur'ân*'daki çoğu sırrı muhteva ettiğini ancak bunları anlayabilmenin herkese nasip olmadığını düşünmektedir. Şârihe göre bunun için kulun başka bir kalbe, akla ve Allah'ın yardımına ihtiyacı vardır (HM, 306b).

Yahudilerin kutsal kitabı olan *Tevrat* da eserde zikredilmiştir. Şârih, Müslümanların başka dinlere mensup kişilerle dostluklarını eleştirdiği bir açıklamasında *Tevrat*'ın sırlarını bildiği varsayılarak Yahudilerle kurulan yakınlığın doğru olmadığı dile getirmiştir (HE, 107b).

Bir başka açıklamasında, Sâib'in eserlerinin çokluğundan bahsederken “*Tevrat* kadar divan sahibi” ifadesini kullanmıştır (HM, 273b). Şârihin fazlalığı örneklendirirken yüz sayfa olmasına rağmen *Tevrat*'ı zikretmesi dikkat çekicidir. Ayrıca Allah'ın kâinatı ve insanları yaratması hususundaki açıklamasında *Tevrat*'ta geçen “Biz âdem halk etmek murâd ederiz ki hevânın tuyûruna ve deryânın hayvânâtına gâlib olurlar.” ifadesini alıntılamıştır (HE, 214a; HM, 322b).

Peygamberler

Peygamber kıssaları incelendiğinde her bir peygamberin belli bir konu üzerinden imtihana tabi tutulduğu görülmektedir. Bu durum, her birini halk arasında ve edebî metinlerde ilgili hususlardan bahsederken ilk akla gelen isimler hâline getirmiştir. Nitekim Ebubekir Nusret de ahlaki ve dinî pek çok konuda fikirlerini peygamber kıssalarından faydalanarak açıklamıştır. Bu bağlamda Hz. Âdem, Hz. Eyüp, Hz. İbrahim, Hz. İlyas, Hz. İsa, Hz. İsmail, Hz. Muhammed, Hz. Musa, Hz. Nuh, Hz. Süleyman, Hz. Yahya, Hz. Yakup, Hz. Yusuf peygamberlerin isimlerini zikretmiştir.

Hz. Âdem, şârihin eserde en fazla bahsettiği peygamberlerden biridir. Hz. Âdem'in ilk insan olması ve hayatının çeşitli merhalelerden geçmesi şârihin pek çok konuda onun ismini anmasına sebep olmuştur. Şârihe göre Allah'ın Hz. Âdem'e sözleri öğretmesi

sözün kıymetini (HE, 39b; HM, 73a), meleklerden ona secde etmesini istemesi insanın değerini (HE, 76a; HM, 138b; HE, 139b) göstermektedir. Ayrıca şeytanın tuzağına düşerek cennetten kovulması ve kalan ömrünü büyük bir pişmanlıkla geçirmesi, Ebubekir Nusret'in imtihan bahsinde değindiği mevzulardandır (HE, 53b; HM, 97b; HE, 57b; HM, 106a; HM, 352b).

Aynı şekilde Hz. Muhammet de şârihin eserde sıklıkla ismini geçirdiği peygamberlerdendir. Ebubekir Nusret, açıklamalarının çoğunda Hz. Muhammet'i ismiyle değil ona isnat edilen "Seyyidü'l-enbiyâ' 'aleyh-i ekmelü'n-nihâye", "Eşref-i kâ'inât", "A'lem-i mevcûdât", "Muhbir-i sâdık", "Hâtemü'l-enbiyâ' ve'l-mürselîn", "Eşref-i mürselîn" vb. gibi isimlerle anmıştır. Bununla birlikte şârih, sözün tesiri, insan gücünün sınırlılığı gibi hususlarda Hz. Muhammed'in hayatından ve sözlerinden örnekler sunar (HE, 39b; HM, 73a; HE, 45a). Ayrıca her müminin Hz. Muhammed'in sözlerine ve tutumlarına tam bir teslimiyetle riayet etmesi gerektiğini de vurgular (HE, 153b; HE, 140b; HM, 306b).

Hz. Yusuf'un köle pazarında satılması ve Züleyha ile münasebeti de şârihin açıklamalarında ele aldığı hususlardır. Ebubekir Nusret, Hz. Yusuf'un köle pazarında hayli düşük bir ücrete satılmasını dini dünyaya satmak (HE, 103b; HM, 180a) ve insanın en değerli varlığı olan ömrünü nefsanî hevesleriyle harcamakla (HE, 152b; HM, 241b) ilişkilendirerek değerlendirmiştir. Ayrıca Hz. Yusuf'un Züleyha'nın çağrısına şeri hükümleri uygulamadaki istikameti sayesinde karşı koyabildiğini dile getirerek okuyucularına da günah işlemekten korunmak için şeriate karşı aynı hassasiyeti tavsiye eder (HE, 47a; HM, 86a).

Ebubekir Nusret, insanların sıkıntılarla iç içe bir hayat geçirdiklerine inanması sebebiyle eserde imtihan konusunu pek çok kez ele almıştır. Hz. Eyüp, hayatındaki tüm sıkıntılara büyük bir sabırla katlanması (HE, 79b), Hz. Yakup'un oğlunun hasretiyle ömrünü kederle geçirmesi (HE, 159a; HM, 249a; HE, 83b; HM, 150a), Hz. İsa'nın çölde maruz kaldıkları (HE, 53b; HM, 97b), Hz. İbrahim'in ateşe atılması (HE, 53b; HM, 97b), Hz. Yahya'nın vahşice öldürülmesi (HM, 262a), Hz. Muhammed'in yıllarca fakirlikle mücadele etmesi (HE, 53b; HM, 97b) şârihin bu mesele hakkındaki görüşlerini dile getirirken verdiği örneklerdir. Ebubekir Nusret, açıklamalarında insanların peygamberlerin maruz kaldığı sıkıntılardan ibret alarak kendi imtihanlarını önemsememelerini tavsiye eder (HE, 53b; HM, 97b).

Şârih, bazı açıklamalarında peygamber kıssalarındaki yaşananlara dair yorumlarını ve çıkarımlarını da dile getirir. Hz. İsmail'in çölde topuğuyla toprağı kazarak su çıkarmasını örnek gösterip insanın istekleri için çabalamasının neticesinde muhakkak başarıya ulaşacağını iddia eder (HE, 104a; HM, 180a). Hz. İbrahim'in ateşe atılırken yalnızca Allah'a güvenmesi ve ateşin gül bahçesine dönüşmesinden hareketle insanın her sıkıntısında Allah'a tevekkül etmesini ve kişiyi ateş gibi yakan kibri bırakıp gönüllerini gül bahçesi gibi ferahlandırmalarını tavsiye eder (HE, 191a; HM, 292a; HM, 306b).

Bunlarla birlikte Hz. İlyas'ın zor durumda kalan kullara yardım ettiği inancına dayanarak müminlerin dünyaya rağbetlerini azalttıkları takdirde sıkıntıya düşmeyip Hz. İlyas'ın yardımına muhtaç kalmayacaklarını düşünmektedir (HE, 209a). Ebubekir Nusret, Hz. İsa'nın ölüleri diriltmesini de Allah'ın gücünün büyüklüğüyle yorumlar (HE, 48b; HM, 88b). Ayrıca şârih, Hz. İsa doğduğunda gelecek tepkilere karşılık annesi Hz. Meryem'e sessizliği tavsiye etmesini örnek gösterip müminlerin de zor durumları sessizlikle çözebileceklerini öne sürer (HE, 77b; HM, 141a).

Kader

Sözlükte “ölçmek, gücü yetmek, kudret” şeklinde açıklanan kader, dinî bir terim olarak “Allah'ın ebede kadar olacak şeyleri zaman ve yerini, özellik ve niteliklerini, nasıl ve ne zamanda olacaklarsa onların tamamını ezelde bilip o şekilde sınırlaması ve takdir etmesi” (Karagöz, 2017: 352) ifadeleriyle tanımlanmıştır. Kader hususu toplumları ve insanları doğrudan etkilemesi sebebiyle dinî ve edebî metinlerde sıkça ele alınmış ve yorumlanmıştır. Sâib'in kader bahsi üzerine yazdığı şiirlerin mevcudiyeti dolayısıyla Ebubekir Nusret, eserde bu konuya çeşitli açılardan yaklaşımını ortaya koymuştur.

Şârih, öncelikle kişinin Allah'ın kendisi için takdir ettiklerine razı olmasını tavsiye etmektedir. Hatta sufilere göre bir mümine Allah tarafından değişiklik talebi olup olmadığı sorulsa dahi şimdiki hâllerinden başka bir şey istememelidirler (HE, 13a; HM, 23a). Ayrıca kulların kendi fikir ve tasarılarıyla Allah'ın takdirinin nadiren uyacağını bu sebeple de insanlar için sadece kendisine farz olan ibadetleri yerine getirip Allah'a tevekkül etmelerinin doğru olduğunu dile getirir (HM, 167b; HM, 187a). Bunu gerçekleştirebilen kişilerin kalplerinin ise kir ve tozdan uzak bir ayna gibi tertemiz kalacağını ve hiçbir olay için kederlenmeyeceklerini öne sürer (HE, 128a; HM, 332a).

Yaratılan her varlık Allah tarafından kendisine verilen görevleri yerine getirdiği için kulların feleğin yahut kaderin zulmettiğini dile getirmelerini de avama özgü ve edebe aykırı bir davranış olarak görmektedir (HE, 29b).

Hiç günah işlememiş peygamberlerin dahi başına gelenlere kıyasla kişilerin amellerine güvenerek yaşadıkları musibetlere şaşırıp şikâyet etmelerinin tövbeyi gerektirdiğini düşünmektedir (HE, 36a; HM, 67b). Şârih, söylemlerinde herkesin kadere karşı teslimiyet içinde olduğunu iddia ettiğini ancak Allah'ın bu rıza hâlini imtihan amacıyla kullarını ölüm, iflas gibi yıkımlara maruz bırakması durumunda ise çoğunluğun şikâyete başlayacağını bildirmektedir. Hatta ona göre toplum düzenine, yöneticilere karşı haddi aşan şikâyet dahi uygun değildir (HE, 43a).

Allah tarafından takdir edilmiş bir durumdan kaçmanın fayda sağlamayacağını, insanın kaçtığını zannettiği mevkilerde dahi aslında her hâl ve tavrıyla o karara doğru ilerlediğini belirtmektedir (HM, 104a). Bu noktada kaderi yaydan çıkmış oka benzeterek, okun asla geri dönmeyeceğini yani kul için belirlenmiş kazanın muhakkak yerine geleceğini ifade eder (HE, 90b). Hatta akla dayalı tedbirler sayesinde musibetler engellendiğinde dahi o kurtuluşun kulun zaten kaderi olduğunu dile getirmektedir (HM, 354). Bununla birlikte duanın kader üzerindeki etkisini de vurgulamıştır. Şârihe göre Allah'ın kulu hakkında takdir ettiği olaylar kadar samimi bir dua ile bunların değişmesi de O'nun hükmü dâhilindedir (HE, 28a; HM, 52a).

Kader konusu âlimler tarafından yıllar boyunca kulun iradesi ve bunun kaza üzerine etkisi bağlamında da tartışılmaktadır. Ebubekir Nusret de bazı açıklamalarında bu tartışma hakkındaki fikirlerini beyan etmiştir. Şârih, bu husustaki hassasiyetini insanın elinde olmadığını bilerek herhangi bir yere gideceğini dahi iddia etmemesini tavsiye ederek gösterir. Bu iddiaların kulları rezil edeceğini de özellikle ifade eder (HE, 174b; HM, 269b).

Ancak bir başka açıklamasında ise ahirette günahkârların, bu hataların kaderleri olduğuna dair yapacakları savunmaların geçersiz sayılacağını da dile getirir. Dünyada her kulun Allah'ın emirleri ve yasakları arasında bir seçim yapma imkânına sahip olduğunu bu sebeple de amellerinden sorumlu tutulacağını bildirmiştir (HE, 228b; HM, 343b). Ebubekir Nusret, okuyucularına amellerin ve kulun iradesinin kader üzerindeki tesirinin varlığı hususunda şüphe ve vesveselerden uzak durmalarını tavsiye eder. Çünkü şârihe göre bu konunun çözümü mümkün değildir dolayısıyla da

müminler için doğru olan vazifelendirildiği ibadetleri yerine getirip ardından Allah’a lütfu ve keremini ihsan etmesi için dua etmeleridir (HE, 161b).

Ahiret

Ahiret kavramı, “kıyametle beraber dünya hayatı son bulduğunda başlayan ebedî hayat” şeklinde açıklanmaktadır. Bununla birlikte kişi öldüğünde bireysel olarak kendisi için ahiret hayatının başladığına da inanılmaktadır (Karagöz, 2017: 13). *Kur’ân*’daki ve hadislerdeki ifadelerle dayanarak pek çok âlim ve din adamı gibi Ebubekir Nusret de müminlerin ahireti unutmadan hatta daima oraya hazırlık içinde ömürlerini sürdürmelerini gerektiğini düşünmektedir. Şârihe göre zaten insanların yaratılış amacı, ebedî âleme hazırlık yapmak ve hesap gününde Allah’a sunmak üzere salih amel sermayesi tedarik etmektir. Ancak bunu unutarak dünyaya eğlenmeye geldiğini düşünüp ibadetlerini yerine getirmeyenlerin aslında dini dünyaya satarak ahirette hüsrana uğrayacaklarını da belirtir (HE, 163b; HE, 103b).

Bu hususta okuyucularına azarlamaya varan ifadeleri mevcuttur. Şârih, ahiretin ismi dışında oraya dair hiçbir fikre sahip olmadıklarını (HE, 113b), bekâ âleminin yolculuğu için hazırlık yapmadıkları takdirde zor durumda kalacaklarını (HE, 238a), dünyaya ağır yüklerle bağlanıp ölümden sonrasını düşünmedikleri için akılsızca davrandıklarını (HM, 334b), kış mevsiminden korunmak amacıyla gösterilen çaba kadar dahi ahiret için emek vermediklerini ve tüm bunların sebebinin iman zaafı olduğunu sert bir dille ifade eder (HE, 221).

Ebubekir Nusret, *Kur’ân*’da ahiret, kıyamet ve hesap gününe dair ifadelerin fazlalığını örnek göstererek İslam’ın temelini ahirete imandan geçtiğini öne sürer (HE, 42a). Ancak şârih, ahiret bilinci ve iman arasında kurduğu ilişkiyi dünyada kimsenin kabul etmeyeceğinin farkındadır. Bununla birlikte bu kişilerin berzah âleminde gerçeklerin farkına varıp ancak o zaman tartışmaktan vazgeçeceklerini belirtir (HE, 84b; HM, 151b).

Diğer taraftan imanı olgunlaşmış kişiler, hazırlıklarına güvendikleri için bir an önce ölüm vaktinin gelmesini isteyeceklerdir (HE, 92b). Ahirete hazırlık içindeymiş gibi görünüp aslında kalpleri hâlâ dünyaya bağlı münafıkların da varlığını belirtip bu gürhunun akıbetinin rezalet olacağını da vurgular (HM, 71a).

Ebubekir Nusret, insanların ahirete karşı gafletinlerine de anlam veremeyip bu husustaki çelişkili davranışlara dair günlük hayattan örnekler sunar. Herhangi bir savaş esnasında sözüne güvenilir bir hükümdarın isteklerini yapanlara vadettiklerini görenler, bu vaatlere ulaşabilmek amacıyla bütün talep edilenleri yerine getireceklerdir. Dünyadaki kısa süreli refah için bu mücadeleyi verenlerin ebedî huzura karşı gaflet ve isteksizlikleri şârihi hayrete düşürmektedir (HE, 173a; HM, 267b). Şârihe göre aynı şekilde bir kişiye yöneticisi sabah yanına gelmesini emrettiğinde kişi sabaha kadar uyuyamayıp bu görüşmeyi düşünecektir. Bu doğrultuda kulların kâinatın yaratıcısıyla olan görüşmelerinde aynı titizliği göstermelerini tavsiye edip bunu gerçekleştirebilenlerin imamete layık kullar olduğunu dile getirir (HM, 108b).

Ebubekir Nusret, Sâib'in bu konu hakkındaki beyitleri aracılığıyla okuyucularının ahiret fikrine yönelmelerini teşvik edip bunu nasıl yapabileceklerine dair de çeşitli yöntemler sunar. Öncelikle bir müminin ahirete iman edip ardından gecelerini uykuyla geçirmesinin çelişkili olduğunu belirtir. Kulların geceleri ibadet ve istiğfar ederek günah yüklerini hafifleteceğini iddia etmektedir (HE, 189a; HM, 288b). Ayrıca dünyaya rağbeti azalan kişilerin zamanla iman zevkine ulaşıp ahiret ehli biri hâline geleceklerini de vurgular (HE, 186a; HM, 115b).

Ebubekir Nusret, Allah'ın kâinatta kurduğu denge düşünüldüğünde kişinin dünyada çektiği sıkıntıların onun ahiretteki azabının hafiflemesine ya da derecesinin yükselmesine sebep olacağını düşünmektedir (HE, 152b). Şârihin hesap günü kullara kolaylık sağlayacağına inandığı bir diğer husus da kişinin hayattayken her amelinin muhasebesini yapmasıdır. Bu durumda müminler, dünyadaki davranışlarını bilinçli ve hesabı hazırlanmış bir şekilde yerine getirirse ahirette de Allah'ın hesabından rahatlıkla kurtulacaklardır (HE, 145b).

Ebubekir Nusret, âlimler tarafından tartışılan yeniden dirilme hususu üzerine de fikirlerini beyan etmiştir. Kıyamet günü bütün ölülerin yeniden dirileceği vaadi hakkında bir kısım âlim bunun fiziksel anlamda bir dirilme olacağını iddia etmektedir. Bir diğer kesim ise ölülerin ruhani bir canlanma yaşayacaklarını öne sürmüştür. Şârih bu iki görüşü de ortaya koymuş ve ilk iddiayı benimsediğini belirtmiştir. Hz. Muhammet'in fikirlerini de tanık göstererek cennet ehlinin istedikleri zaman bedenlerinden ayrılıp kâinatı gezdiklerini ardından tekrar cisimlerine döndüklerini

belirtir. Henüz dünyadayken gerçekleşen bu olayın kıyamet günü de tabii bir şekilde yaşanabileceğini düşünmektedir. Bu konuda çeşitli vesveselerle yorum yapmanın tehlikeli olduğunu da özellikle dile getirir (HE, 21a; HM, 38a).

Cennet

Ebubekir Nusret, ahiret hayatına dair açıklamalarında cennet kavramına da yer verir. Bu bağlamda metindeki muhtelif açıklamalarında cennete girebilmek için gerekli gördüğü hasletleri dile getirmiştir. Bunlardan biri müminlerin karakter ve davranışlarını Allah'ın isimleriyle şekillendirmesidir. Yani şârihe göre esma-i hüsnâ, kulların her hâl ve davranışına tecelli ettiği takdirde bu kişiler cennete girecektir (HE, 32a; HM, 60a). Bu gayretle işlenen her salih amel, kulun imanına da etki ederek zaman içinde iman ve amel arasında bir bütünlük oluşturacaktır. Ebubekir Nusret, otuz senelik incelemesinin ardından iman ve amel birliğinin cennetin hakikati olduğu sonucuna vardığını bildirir (HM, 143b; HM, 332b).

Bunun dışında dünyada başına gelenleri tevekkülle karşılayıp Allah'ın kendisi için takdir ettiğinden başkasını talep etmeyen kullar, hayattayken de manevi cennet huzuruyla mükâfatlandırılacaklardır (HE, 179b; HM, 275a). Bu noktada şârih, Allah'ın cennete dair vadettiği nimetlerin hepsinin oraya ait olmadığını ve bir kısmını dilediği kuluna dünyada da bahşedeceğini belirtir (HE, 144a).

Ebubekir Nusret, neticede cennete girmeyi sağlayan her türlü dinî ve ahlaki davranışın temelinde şeriatı almaktadır. Şeriatı müminlere yol gösterici bir asa olarak tanımlayıp bu asayı elinden bırakmayan kişilerin cennete gitmeyi garantilediklerini iddia eder (HE, 44b; HE, 220b; HM, 80b). Ancak şârih müminlere bahşedilen her lütuf gibi cennetin de amelden sonra Allah'ın yardımı ve keremiyle nasip olabileceğini dile getirir (HE, 66b).

Ebubekir Nusret, ehl-i cennet diye tanımladığı kişilerin özelliklerini de ifade eder. Ona göre bu kişiler, dünyada geçinmek ve yaşamlarını sürdürmek için gerekenleri yapmakla birlikte istedikleri an bedenlerinden soyutlanıp manevi hâllerle meşgul olabilirler (HE, 21a).

Ebubekir Nusret, cennete girişin şartlarını sıralamakla birlikte bunları yerine getirmenin ne kadar zorluğundan da bahseder. Ayrıca müminler, cennete girene kadar pek çok şekilde imtihan olacaklardır. O yüzden kişi, yaşadığı müddetçe daima sınava

tabi tutulacağını bilerek mevcut hâline ve amellerine güvenmeyerek cennet için çabalamaya devam etmelidir (HE, 88b; HM, 157b). Nitekim bu durumu fark eden peygamber ve evliyaların ömürleri boyunca çalıştıkları gibi müminlerin de cenneti kazanabilmek için uyku dahi uyuyamayacaklarını öne sürmektedir (HE, 113b). Ancak Ebubekir Nusret insanların bu konudaki gafilce davranışlarından bahsedip bunlardan yakındır. Bu bağlamda pek çok kişinin konuşmalarında cenneti tasvir etmekle birlikte aslında amelleri ve ahlakıyla cehenneme hazırlık yaptıklarını belirtir (HE, 96b). Ayrıca yarın ne hâle geleceklerini bilmedikleri hâlde Allah'ın merhametine duydukları güvenle cenneti babalarının çiftliği gibi kabul ederek ömürlerini gafletle geçirdiklerini üzüntüyle dile getirir (HM, 336a; HE, 53b; HM, 97b).

Şârih, âlimlerin cenneti kazanmak ve cehennemden korunmak yerine yalnızca Allah için ibadet etmek hususundaki tartışmalarına da değinmiştir. Ona göre bunlar, kullara mutluluk ve keyif veren vesileler olmakla birlikte muhabbetullah ile kıyas dahi edilmemelidir (HE, 201b; HM, 304b). Ebubekir Nusret, Allah'ın vadettiği ecirlere ulaşmak amacıyla ibadet etmenin de imanın temel göstergelerinden biri olduğunu düşünür. Bununla birlikte kullar, kendilerine herhangi bir karşılık verilmese dahi Allah'ın bu ibadetlere layık olduğunu bilmelidirler. Ancak şârih, bu bilincin yalnızca kuvvetli imana sahip kişilerde bulunduğunu da belirtir (HE, 78a; HM, 142a).

Ebubekir Nusret'e göre bazı kimseler, söylemlerinde Allah için ibadet ettiklerini dile getirmekle birlikte amelleri bu iddialarını doğrulamaz. Ona göre bu kişiler, hâlihazırda varlıklarından bir sadaka dahi veremeyecek kadar konforlarına düşkünken cennet hayatından vazgeçemezler. Bu sebeple yalnızca Allah için kulluk eden Allah dostlarıyla kendilerini kıyaslamalarını doğru bulmaz (HE, 61b; HM, 113b).

Cehennem

Allah'a inanmayan ve ömrünü gafletle yahut kötü ameller işleyerek geçiren kişilerin ahiretteki mekânı olacağına inanılan cehennem mefhumu, metinde çeşitli açılardan ele alınmıştır. İlk olarak şârih açıklamalarında insanları iki gruba ayırmış ve bunları ehl-i cennet ve ehl-i cehennem şeklinde nitelendirmiştir. Ona göre bu kişiler dünyadaki davranışlarıyla da keskin çizgilerle birbirinden ayrılırlar (HE, 202b; HM, 306a; HE, 60b; HM, 112b).

Şârih için kişinin cehenneme gitmesine sebep olacak belirli bazı tutum ve davranışlar mevcuttur. Bunların ilki cehalettir. Hatta Ebubekir Nusret cehennemi, “cahillerin evi”

şeklinde nitelendirmiştir (HM, 126a). Şârihe göre kişinin bu hususta bir başka hatası da konuşmalarıdır. Özellikle boş konuşmanın ve şikâyet etmenin insanın ahiretini muhakkak olumsuz yönde etkileyeceğini iddia etmektedir (HE, 79b; HE, 152a). Ayrıca Allah'a isyan mahiyetindeki söz ve davranışların da cehenneme gitmekle sonuçlanacağını kabul eder (HM, 316b).

Şârih, insanlara huzur vermenin ve ferahlatmanın cennet ahâlisinin özelliklerinden biri olduğunu belirttiği bir açıklamasında bu durumun tersine davranışların da cehennem ehlinin özelliklerinden olduğunu ifade eder (HE, 99a). İnsan ilişkilerine ve ahlaka dayanan bu davranışların yanında şârih için kulu cehenneme götüren en temel sebep ise şeriata uygun yaşamamaktır (HE, 91b).

Ebubekir Nusret, kişinin cehennemden korunmasını sağlayacak bazı yönlendirmelerde de bulunur. Bu bağlamda öncelikle sıkça ölümü düşünerek ahiret hayatı için hazırlık yapmanın insanı cehennemden koruyacağını iddia etmektedir (HE, 184b). Ayrıca dilenciye bir dirhem bile olsa yardımcı olunduğu takdirde verilen o paranın mahşer günü insanı cehennemden kurtaracağını belirtir (HE, 210b; HM, 318b).

Şârih, her insana Allah tarafından şahsına özgü bazı kabiliyetlerin bahşedildiğini öne sürmektedir. İlgili bu yeteneklerin Allah yolunda kullanılması durumunda ise insan cehennem azabından kurtulacaktır (HM, 341a). Şârih, bazılarının cehennemden yeteri kadar korkmadıklarından bu sebeple de davranış ve sözlerine gerekli özeni göstermediklerinden de şikâyet etmektedir. Bu şekilde eleştirdiklerinden biri de Sâib'dir. Şairin insanlara cehennemden minnet istemeyen kapısından ayrılmamak gerektiğini tavsiye ettiği beytin şerhinde şârih, bu ifadeyi hayli münasebetsiz bulunduğunu belirterek şairin cehennemi bilmediği için böyle konuşabildiğini ifade eder (HE, 237a; HM, 356b; HM, 348b).

Ebubekir Nusret'in cehennem kavramını genellikle pişmanlık ve utanma ifadeleriyle beraber kullanması da dikkat çekmektedir. Cehennem nitelendirilirken "cehennem-i nedâmet, cehennem-i hacâlet, nedâmet cehennemi" ifadelerine yer verilmiştir (HE, 84b; HM, 151b; HE, 168b; HM, 333b; HM, 341a). Bu ifadeler, şârihin zihin dünyasındaki cehennem algısını göstermesi açısından önemlidir. Bu bağlamda, cehennemden Ebubekir Nusret açısından cezalandırılma mekânı olarak değil kişinin dünyada yaptıklarının pişmanlığını ve utancını yaşadığı yer şeklinde konumlandırıldığı söylenebilir.

Dört Halife

Hz. Muhammed'in vefatından sonra Hz. Ebubekir, Hz. Ömer, Hz. Osman ve Hz. Ali Müslümanların idarecisi olarak vazifelendirilmiş, bu sahabeler "Dört Halife", "Hülefâ-yı Râşidîn" şeklinde nitelendirilmiştir. Her halifenin yaşadıkları veya karakterlerinin belirgin özellikleri zamanla müellifler için edebî malzeme hâline gelmiştir. Ebubekir Nusret de eserinde Hz. Ömer ve Hz. Ebubekir'e yer vermiştir.

Sâib'in dünyadaki sıkıntılar sebebiyle hiç doğmamış olmayı ya da erken yaşta vefat etmeyi dilediği beytin şerhinde şârih, Hz. Ömer'in "Keşke Ömer'in validesi Ömer'i doğurmasaydı." sözünü alıntılararak konuya dair yorumlarını dile getirmiştir (HE, 223a; HM, 336a). Ayrıca ahiret hayatındaki ebedî huzur için dünyada çeşitli sıkıntıların çekilebileceğinden bahsederken Hz. Ömer'in yaşadıklarını örnek gösterir (HE, 123a).

Şârih, Hz. Ebubekir'den Hz. Muhammed'e karşı sergilediği sadakat ve teslimiyet sebebiyle bahsetmiştir. Âlimlerin dinî hükümleri yorumlamalarını eleştirip bu hususta Hz. Ebubekir'in ona "Siddık" lakabının verilmesine de sebep olan teslimiyetçi tavrının örnek alınmasını tavsiye eder (HE, 140b; HM, 227b). Ayrıca Allah'ın mahlûkat üzerindeki tecellilerine dair açıklamalarında da Hz. Ebubekir'in bu konudaki sözlerine yer vermiştir (HE, 243a).

İbadet

Hayatından ve eserindeki ifadelerinden şeri hükümlere son derece bağlı olduğu anlaşılan Ebubekir Nusret'in ibadet hususunda da çeşitli bilgilendirme ve tavsiyeleri bulunmaktadır. Şârih, ibadetin en verimli ve makbul zamanının geceleri olduğunu sıkça dile getirir. Ona göre geceleri pek çok manevi sır ifşa olur ve bu vakitte yapılan ibadetler sayesinde kullar bunlardan nasiplenir (HE, 6b; HM, 10a). Geceyi ibadetle ihya eden müminlere çeşitli ecirlerin ve manevi lezzetlerin nasip olacağını belirtmiş ve "Gece namazına münafık devam edemez." hadisini de kaynak göstermiştir (HE, 7a; HM, 11b; HM, 54b).

Ayrıca, dünya işleriyle iştigal eden kişilere karşı Allah katında ayrıcalıklı olmanın geceleri iki rekât dahi olsa namaz kılmakla sağlanabileceğini öne sürer (HE, 10b; HM, 17a). Geceler, gafletle yani uyuyarak geçirildiği takdirde ise manevi bir nasipsizliğin meydana geleceğini iddia eder (HE, 6b; HM, 10b). Hatta gafil diyerek nitelendirdiği

bu kişilerin yaptıklarının aptallık olduğunu ve utanmaları gerektiğini ifade eder (HE, 67a; HM, 16b). Ancak bu vakitte yapılan ibadetlerde Allah aşkı bulunmaması durumunda bunların kişinin manevi tekâmülüne katkı sağlamayacağını düşünmektedir (HE, 9b; HM, 15b).

Bununla birlikte yatsı ve sabah namazları cemaatle kılındığı takdirde kişi gece boyu uyusa dahi yine de gecesini ihya etmiş sayılacaktır (HE, 8a). Ayrıca bir mümin, gafletle geçen geceleri sebebiyle samimi bir pişmanlık duyarsa bu vakitleri telafi etme imkânı nasip olur (HE, 29a; HM, 53b).

Ebubekir Nusret, gençlik zamanlarında yapılan ibadetlerin daha kıymetli kabul edileceğini iddia etmektedir. Ona göre insanın dünyevi hırs ve heveslere daha düşkün olduğu bu dönemde Allah'ın rızasını kazanabilmek amacıyla ibadet etmesi, Allah katında hayli makbuldür (HE, 28b; HM, 52b). Ayrıca kişi gençken ibadet etmeyi alışkanlık hâline getirirse bunları yaşlandığında ifa etmesi de kolaylaşacaktır (HE, 228a; HM, 343b).

Şârih, yapılan ibadetlerinin semeresinin hem ahirette hem de dünyada verileceğini iddia eder (HE, 44b; HM, 81a). Ancak ibadetlerin ecir beklentisine girilmeden yapıldığı takdirde daha makbul olduğunu öne sürmektedir. Çünkü ona göre ibadetlerin en büyük eciri, kişiye bu amellerde istikrarın nasip olmasıdır (HE, 78a; HM, 142a).

Ebubekir Nusret, eserinde nafîle ibadetlerin öneminden de bahseder. Kendisine muhabetullah ihsan edilen bir kişi, farz ibadetleri eda ettikten sonra muhakkak nafîleleri de yerine getireceğini savunur. Fakat şârih, böyle müminlerin azlığından yakınmakla beraber hesap edilmesi durumunda pek çok kişinin farz ibadetlerinin dahi eksik çıkacağını dile getirir (HE, 171a; HM, 265a).

Şeriat

Kaynağını *Kur'ân* ve sünnetlerden alan dinî, ahlaki ve hukuki kurallar şeklinde açıklanan (Parlatır, 2017: 622) şeriat, pek çok Müslüman için hayli öneme sahiptir. Ebubekir Nusret için de şeri hükümler yoruma kapalı, tartışılmayan bir noktadadır ve bu hususta oldukça keskin açıklamaları mevcuttur. Ona göre her durumda şeri hükümlere uyarak istikrarlı bir şekilde amel etmek gerekir. Çünkü bu, kişinin kurtuluşunun, şahsiyetinin olgunlaşmasının, ölüme gerektiği şekilde hazırlanmasının hatta iç huzurunun tek yoludur (HE, 37a; HM, 63b; HM, 344b; HE, 182a; HE, 55b).

Şârih, Allah'ın şeriata karşı özenini ve ilgili hükümleri uygulamakta istikrarını gözetken kullarına sıkıntılı anlarında yardımcı olacağını iddia etmektedir. Hatta Hz. Yusuf'un, Züleyha'nın çağrısına karşı kendisini haramdan koruyabilmesinin bu sayede gerçekleştiğini düşünür (HM, 86a).

Ebubekir Nusret, açıklamalarında şeriata karşı bazı yaklaşımları da eleştirir. Tasavvufun şeriattan daha üstün tutulması veya ona denk görülmesine karşı okuyucularını uyarır. Ona göre tasavvuf, şeriata tam manasıyla itaat etmektir. Bu sebeple de şeriattan daha kıymetli görülmesinin sakınılması gereken bir hata olduğunu düşünür (HE, 44b; HM, 80b).

Aynı zamanda şârih, şeri hükümlere dair yorum yapılmasını da doğru bulmamakta ve pek çok kişinin yıllarca yorum ve eleştiri yapmadan bu hükümleri kabul etmediğinden yakınmaktadır (HM, 69b; HE, 37b). Hatta bir müminin, yorum yapıp değiştirmeyerek şeriatın her kural ve sınırına uyarsa mürşide ihtiyaç duymadan hakikate ulaşacağını dahi iddia etmektedir (HM, 103a). Ayrıca böyle müminlere Allah'ın yardımı da bahşedilirse, kâinatta maddi ve manevi her türlü sırra vâkıf olacaklardır (HE, 126b).

Şârih, şeriatın dinin fıkıh yönündeki kurallarıyla birlikte toplum hayatına dair çizdiği sınırlara da muhakkak uyulması gerektiğini düşünmektedir. İnsanlara karşı gösterilen tavrın dahi bu sınırlar çerçevesinde şekillenmesini tavsiye eder. Şârih açıklamalarında insanlara daima nazik ve uyumlu bir şekilde davranılmasını tavsiye ederken muhatabın şeriata muhalif eylemlerde bulunması durumunda ise hayli sert muameleyi gerekli görmektedir. Hatta böyle kişilere tesadüf edildiği zaman bu kişilere karşı kalbinde öfke bulunmayanların imanlarında eksiklik olduğunu dahi iddia etmektedir (HE, 26a; HE, 60b; HM, 111b; HE, 73b).

Ayrıca yaratılanları yaratıcısından daha iyi bilmenin imkânsız olması sebebiyle Allah'ın koyduğu kurallara riayet edilmeden kurulan ilişkilerin muhakkak hüsrana sonuçlanacağını belirtir (HE, 83b; HM, 149b). Şârih, Allah'ın gösterdiği yolda ilerleyen kulların ise kurduğu ilişkilerde aldanmayıp zor durumda kalmayacaklarını dile getirmektedir (HM, 153a). Sonuç olarak Ebubekir Nusret, bir müminin tüm mahlûkata şeriatın terazisindeki değerlerine göre davranmasını öğütler (HE, 240a; HM, 360a). Nitekim şeri hükümleri uygulama hususunda istekli olan kulları ise aziz ve kıymetli şeklinde nitelendirmektedir (HE, 50b).

Dua

Yaratıcı ve kul arasındaki en temel diyalog olan dua eylemi, eserde çeşitli açılardan ele alınmıştır. Ebubekir Nusret açıklamalarında duanın kul açısından önemini belirtir. Ona göre imandan sonra kula bahşedilen en şerefli nimet duadır. Hatta samimi bir şekilde yapılan dualar sayesinde Allah'ın kulun kaderini değiştirebileceğini dolayısıyla bu vesileyle bela ve sıkıntıların uzaklaştırılabileceğini iddia eder (HE, 28a; HM, 52a).

Bazı din âlimlerinin sıkıntılara karşı yalnızca sabrı tavsiye etmeleri ve duayı yasaklamalarını da eleştirmekte ve bunu cehalet şeklinde nitelendirmektedir (HE, 72b). Ancak Allah'ın kulun kaderi üzerinde bahsi geçen değişikliği yerine getirirken farklı yöntemlerinin olabileceğini de açıklamış hatta konuyu örneklendirmiştir. Şârih, bir kişinin körlüğü değişmez kaderi ise de samimi bir şekilde yapılan dua sayesinde Allah, o kişinin bu konudaki kederini kaldıracağını böylece körlüğü devam etse dahi aslında duasının bu şekilde netice vererek kabul olduğunu öne sürer (HE, 71b).

Duanın icabetinin bazen başka bir kederin defî yahut talebin bir kısmının verilmesi şeklinde de gerçekleşebileceğini belirtir (HE, 75a). Çünkü şârihe göre Allah'a gözyaşıyla ve içtenlikle dua etmek herkese nasip olmaz. Bu sebeple, kula dua nasip olduğu takdirde bahsi geçen sıkıntının herhangi bir şekilde çözümü de gerçekleşecektir (HE, 75a). Ebubekir Nusret, başka bir açıklamasında da kişinin bir konudaki şiddetli arzusunun talebine ulaşacağını delili olduğunu belirtir (HE, 117a).

Ebubekir Nusret, başka açıklamalarında ise duanın icabeti hususundaki iddiasına farklı bir bakış açısıyla yaklaşmıştır. Bu bağlamda, insanın kaza ve kader hükümlerine karşı tevekkülden başka çaresinin olmadığını, hatta peygamberlerin dahi sadece dua edip beklediklerini belirtir (HM, 82b). Dolayısıyla Allah'ın kaza ve kadere dair hükümlerini değiştirmesinin her zaman dua ile sağlanamayacağını bu noktada kulun yalnızca dua ve tevekkül hâlinde beklemelerini tavsiye etmektedir.

Şârih ayrıca herhangi bir konuda kişinin tüm iradesini ve nefsinin talebiyle bütünleşmesi durumunda diliyle niyaz hâlinde olmasına gerek kalmayacağını da öne sürer (HE, 30a; HM, 55b).

5.6.3.2. Tasavvuf

Tarikat-Mürşit

Tasavvuf öğretisinin temelinde, “Hakk’a ulaşmak için tutulan ve bir takım kuralları bulunan” (Karagöz, 2017: 631) yol şeklinde açıklanan tarikat kavramı vardır. Tarikatın karşıladığı anlam zaman içerisinde değişmekle birlikte günümüzde “bir müessese dâhilinde ve şeyh adı verilen bir öğretmen gözetiminde, müridin Allah’a ulaşma konusunda takip ettiği usul veya metod” ifadeleriyle tanımlanır (Karagöz, 2017: 631). Ebubekir Nusret için de tarikat mevzusu ve beraberinde getirdiği tartışmalar önem taşımaktadır. Şârihin bu husustaki görüşleri incelendiğinde insanın manevi tekâmülünü sağlayabilmesi için tarikatın gerekliliği konusundaki çelişkili ifadeleri dikkat çeker. Kişinin bir mürşide biat etmeksizin kendi hâlinde ibadet etmesinin sonucunda bu müminin kibirlenip boş konuşmaya başlayacağını ileri sürer. Hatta mürşidi bulunmayan kişilerin gördükleri rüyaları dahi yanlış yorumlayacağını örneklerle açıklamıştır (HE, 96b).

Ayrıca kendini unutup Allah’ın esma ve sıfatları arasında kaybolmanın (HM, 60a), her durum ve hâlde şeriatın ölçüsünden çıkmadan davranabilmenin (HE, 37a), takva, tevekkül, züht gibi manevi aşamalardan geçebilmenin (HE, 105a), tüm benliğin Allah’a kavuşma arzusuyla bütünleşmesinin (HE, 138b) yolu bir mürşit-i kâmil terbiyesinden geçmektir. Bunlarla birlikte kişinin nefsiyle olan mücadelesini kolaylıkla kazanabilmesinin de bir mürşide iradesini teslim etmekle sağlanabileceğini iddia eder (HE, 106).

Aksi durumda yani bir tarikat ve mürşit yardımı olmadan kişinin kırk gün boyunca oruç tutsa, ileri derecede âlim olsa dahi kendini ve nefsinin muhasebeye gücünün yetmeyeceğini öne sürer (HE, 125b). Bir mürşidin öncülük etmediği çoğu tekâmül çabalarının fayda vermeyeceğini ve bu çabanın ömrü boşa harcamak anlamına geleceğini özellikle belirtmiştir (HE, 171a; HE, 127).

Sadece manevi tekâmül için değil insan, dünyaya ve yaşama karşı bakış açısında olgunluğa erişebilmek amacıyla da bir yol göstericiye ihtiyaç duyar. Bu doğrultuda dünya sürur ve keder içinde bir döngü hâlinde devam ederken her iki durumda da itidal üzere davranabilmenin sadece bir mürşidin elinde birkaç kere ölüp dirilmekle gerçekleşebileceğini iddia eder (HM, 251b). Ayrıca okuyucularına kendi rütbelerine göre bir mürşit-i kâmil bulmalarını ve ayda bir kere bile olsa onun sohbetine gitmelerini tavsiye eder (HE, 200b).

Bu açıklamalarla çelişkili olarak Ebubekir Nusret, kişinin bir tarikat ve mürşide ihtiyaç duymadığını da defalarca dile getirmiştir. Çünkü şârihe göre önemli olan insanın zatıdır. Bu bağlamda bir müminin şahsında manevi gelişmeye dair istidadı bulunmadığı takdirde hiçbir mürşidin ona fayda sağlamayacağını belirtir (HE, 11a; HM, 18a). Hatta insanın Allah'la ilişkisinde ve kişisel tekâmülünde mürşidi vasıta şeklinde nitelendirmiş, bu araçları kullanmadan amaca ulaşmanın ise daha lezzetli olacağını iddia etmiştir (HM, 18b).

Şârihe göre mürşitsiz ilerleyebilmenin yöntemi şeri hükümlere riayet etmek (HM, 103a) ve riyazet hâlinde bulunmaktır (HE, 41b; HM, 75b). Ancak bu noktada kişinin zeki ve feraset sahibi olması şartını da düşer (HE, 41b; HM, 75b). Bu görüşü doğrultusunda her türlü manevi hâl için temel hususun kişinin kalbi ve nefsi olduğunu savunur. Şârihe göre insan kendini bilip kalbinin Allah'ın evi olduğunu keşfettikten sonra mürşide ihtiyacı kalmaz. Hatta mürşidin yol göstericiliğinin cahiller için gerektiğini öne sürer (HE, 104b; HM, 181a). Çünkü nefsin isteklerinden arınmış, şeytanın vesveselerini zapt etmiş bir kalpten daha iyi mürşidin bulunamayacağını düşünmektedir (HE, 209a).

Metinde genellikle mürşit-i kâmile odaklanılarak dile getirilen tarikat kavramının aslında manevi gelişim yöntemi olduğundan da bahsedilmiştir. Şârih, bu yolculuğun hem dünyada hem de ahirette bir varış noktasının bulunmadığını da belirtir. Çünkü bu yolculuk kalbin derinliklerine doğru ilerlemek üzerine kuruludur. Öldükten sonra dahi kalbin varlığının ve gelişiminin devam etmesi sebebiyle de tarikat yolunun sonu ve geri dönüşü yoktur, salık daima ilerlemek mecburiyetindedir (HE, 140a; HM, 227a; HE, 47a; HM, 85b). Şârihin bu yolda ilerleyebilmek için birtakım tavsiyeleri de mevcuttur. Bu doğrultuda en önemli hususun teslimiyet olduğunu önemle belirtir. Salık bu yola niyet ettiği andan itibaren iradesini unutup kendisini mürşidine teslim etmelidir (HE, 30b; HM, 57a).

Ancak mürit ve mürşit ilişkisinin ideal bir şekilde ilerleyebilmesi için sevgi ve saygının gerekliliğini de dile getirir. Eşini sevmeyen kişilere boşanmanın tavsiye edilmesini örnek gösterip şeyhine karşı gereken saygı ve sevgiyi hissetmeyen müritlere de ayrılmalarını söyler (HE, 100b).

İlim-Tevil

Ebubekir Nusret, Sâib'in şiirleri üzerinden ilim kavramının dinde, tasavvufta ve günlük hayattaki varlığına dair çeşitli yorum ve açıklamalarda bulunur. Döneminin tanınmış âlimlerinden olması ve ömrünü ilmî çalışmalarla geçirmesi sebebiyle şârihin ilme kıymet verdiği söylenebilir. Nitekim bu yaklaşımın delilleri metinde de gözlemlenmektedir. Ancak şârihin önem verdiği anlaşılın tevil bahsinin ilim hususundaki görüşünü de şekillendirmesi sebebiyle iki kavram birlikte değerlendirilmiştir.

Tevil kavramı yorum anlamına karşılık gelmekle birlikte İslam literatüründe *Kur'ân* ve hadiste geçen bir ifadeye çeşitli delillere dayandırarak farklı anlamlar yükleme (Erginli, 2006: 1126) şeklinde tanımlanmaktadır. Ebubekir Nusret, âlimlerin dinî hükümlere dair bu subjektif yaklaşımlarından rahatsızlığını eserde yeri geldikçe dile getirmiştir. Hatta kendisi de tevil bahsinde tepkisini saklayamadığını ve eserinde bu konu karşısına çıktığında muhakkak eleştirilerini dile getirdiğini belirtir (HE, 217b). Çünkü şârihe göre tevil, İslam toplumunda muhakkak bozgunluk ortaya çıkarır bu sebeple de herkes imkânı rütbesince engellenmesine çalışmalıdır (HE, 144b).

Ebubekir Nusret, tevil konusunda âlimlerin yaklaşımını ikiye ayırır. Buna göre âlimlerin bir kısmı Allah ve Resul'ün sözlerini onların ima ettikleri şekliyle kabul ettiklerini söyleseler de aslında bunların girift manalar içerdiğini düşünmekle birlikte imanları izin vermediği için eleştirel yorumlarda bulunmamaktadırlar. Buna rağmen bazı durumlarda akıllarına yatan yorumlamalarla konuyu ele alırlar. Şârih bu yorumları hayli tehlikeli bulmakla birlikte bunları dile getiren âlimlerin de acımasızca cezalandırılacaklarını düşünmektedir (HM, 133b; HE, 73a). Öyle ki bu âlimlerin akıllarını kendilerine peygamber ilân ettiklerini dahi iddia etmektedir (HE, 217b).

Diğer gruptaki âlimler ise tartışmalı hususlarda dahi Allah'ın kullarını sapkınlığa sürükleyecek bir söz söylemeyeceğine inanarak yorum ve tartışmadan uzak dururlar (HM, 133b; HE, 73a). Şârih, böyle âlimlerin özellikle şeri hükümleri yorumsuz kabul etmeleri durumunda irfanın en yüce mertebesine ulaşacaklarını savunur (HE, 49b).

Ebubekir Nusret, bir başka açıklamasında âlimleri sufilerle de kıyaslayıp herhangi bir ayet veya hadisle karşılaştıklarında âlimlerin yorumlamadığı müddetçe konuyu algılayamadıklarını ancak sufilerin buna ihtiyaç duymadan ilk anda iman ettiklerini belirtir. Bu iki grubun yaklaşımı ahirette hesap verirken de farklılık gösterecektir. Nitekim şârihe göre Allah'ın nezdinde mesajlarını olduğu gibi kabul eden sufilerin

rütbesi daha yüksektir. Ancak âlimler, yorumlarında isabetli olsalar dahi Allah'ın ifadelerini asıl hâlleriyle kabul etmedikleri için hesap günü mahcubiyet duyacaklardır (HE, 53a; HM, 96b).

Ebubekir Nusret'in tevil hakkındaki keskin ifadeleri tek bir durumda değişmektedir. Şârih, âlimlerin akli karışık veya inanmayan kişileri ikna etmek amacıyla ayet ve hadisleri yorumlamalarının Allah katında hayli kıymetli olduğunu düşünür (HE, 53a). “Allah Âdem'i kendi suretinde yaratmıştır.” hadisini anlayamayan bir müridin bunu müşidine sorup hadisteki gerçeği kavrayıp şüphelerini gidermesi üzerine o müşidin büyük bir ecre nail olacağını iddia ederek konuyu örneklendirir. Ancak şârih böylesi durumlarda âlimlerin çok dikkat etmelerini, kişisel isteklerine göre konuşmalarını ve Allah'ın kelamına dair yorum yaptıklarını unutmalarını tavsiye eder (HM, 133b). Ya da bir müminin imanını pekiştirmek niyetiyle ilgilendiği konulara dair yapılan yorumları araştırması da makbuldür (HE, 153b).

Uzlet

“Ayrılmak, bir köşeye çekilmek” şeklinde açıklanan uzlet ifadesi, bir tasavvuf terimi olarak “günaha girmemek ve daha fazla ibadet edebilmek amacıyla toplumdan uzaklaşıp ıssız ve kimsesiz yerlerde tek başına yaşamak” demektir (Karagöz, 2017: 667). Halvet, inziva, tecrit adı da verilen uzlet hâli mutasavvıflar tarafından iki farklı şekilde anlaşılmış ve uygulanmıştır. Bu bağlamda bir kesim, gerekenden fazla insanların yanında bulunmayıp, boş zamanlarında inzivaya çekilerek ibadet ve tefekkürle vakti değerlendirirken bazıları ise ömür boyu toplumdan uzakta çilehane veya mağaralarda yaşamışlardır (Uludağ, 2012: 364-365).

Ebubekir Nusret, metinde müminlerin toplumdaki konumlarına ilişkin görüşleri çalışmanın “İnsan İlişkileri” başlığında da sunulmuştur. Hem ilgili başlıktaki açıklamalarında hem de uzlete dair ifadelerinde şârihin “halk içinde Hakk'la beraber olmak” görüşünü benimsediği görülmektedir. Bununla birlikte genellikle insanların müminlerin maneviyatlarına zarar verdiğini iddia etmektedir. Hatta yakın çevresinde kimsenin bulunmadığı, ölümlerinden sonra onun için rahmet dileyenlerin dahi olmadığı kişilerin hayli huzurlu bir yaşam sürdüklerini öne sürmektedir (HE, 16a; HM, 28a).

Ebubekir Nusret, insanların ailesini ve dostlarını dahi düşman olarak kabul etmelerini ve onlarla da mesafeli bir ilişki yürütmelerini önerir (HE, 167b; HM, 260a). Özellikle

konuşmalarını kontrol edemeyenlerin insanlarla bir arada bulunmaktan hayli zarar göreceklarını, bunun çeşitli sıkıntıları meydana getireceğini dolayısıyla da bu kişilerin muhakkak uzlet hâlinde yaşamaları gerektiğini tavsiye etmektedir (HM, 182b).

Pek çok müminin dünyayla ve dolayısıyla insanlarla bağları arttıkça gönüllerinde bahsi geçen bu kederleri görmeleri hâlinde kendilerini hepsinden soyutladıklarını dile getirir (HE, 235b). Ayrıca böyle kulların ruhani olarak olgunlaştıkları için dünyanın maddi veya bedene dair sıkıntılarında çekinmeyeceklerini de ekler. Bu fikrini gözleri görmeyen birinin, maneviyatıyla her şeyin farkında olması sebebiyle kendisini âmâ şeklinde tanımlamayı sürur içinde yaşadığını ifade ederek örneklendirmiştir (HM, 61b). Zaten gönül âlemine aşina arifler için halktan uzakta yaşamak kadar başka hiçbir şey mutluluk vermez (HM, 227b).

Ayrıca insanların dış dünyadan uzaklaştıkça kendi nefislerine ve kalplerine yaklaşacağını savunur (HE, 233a). Aynı şekilde bir başka açıklamasında topluma karşı bu yabancılaşmanın hatta vahşiliğin sağlanmaması durumunda kişide manevi hâller hâsıl olmayacağını dahi iddia eder. Şârih bu iddiasını Mecnun'un çölde uzlete çekilince maneviyatının kuvvetlenmesini anlatarak örneklendirmiştir (HM, 361a). Şârihe göre uzletin kişinin şahsında meydana getirdiği tüm güzellikler bir yana bırakılırsa yalnızca kıskanç insanların bakışlarından uzaklaşmayı sağlaması bile tecrit hâlini kıymetli kılmaktadır (HE, 106b; HM, 184a).

Ebubekir Nusret, çeşitli açıklamalarında insanların acımasızlığını dile getirmiş hatta bazılarında böyle kişileri avcı şeklinde tanımlamıştır. Bu noktada şârihe göre uzlet, avlanmamak için en etkili çözümdür. Örneğin, halktan uzakta yaşayan bu sebeple de çoğunluğun çekindiği bir hayvan bir gün çarşıdaki dükkânlara girip zarar verse insanlar korkularından o hayvana dokunmazlar. Ancak uysallaşmış ve tüm ömrünü insanlarla beraber geçiren bir hayvanın çok daha ufak bir tahribata sebebiyet vermesi durumunda herkes ona vurmaya başlar. Şârih bu örnek üzerinden okuyucularına insanların zararlarından uzaklaşmak için mümkün olduğu kadar onlardan uzak durmayı tavsiye eder (HE, 65b; HM, 120b).

Ancak uzlet hâlinin her zaman halkın zararlarından korumadığını da belirtir. Bazı durumlarda beklenenin tersine toplumun böyle kişilere daha fazla dikkat ettiği, ilgilendiği hatta kınadığını gözlemlemiştir. Şârihe göre dünyaya bağlı bu kişiler uzlet ehillerini kınarlar. Ancak bunların kınamaları tecrit hâlindeki kişilere şaraptan daha

fazla keyif verir (HE, 99b). Aynı şekilde toplumun, defineleri genellikle harabelerde aramasını örnek vererek uzlet içinde yaşamayı talep eden kişilerde define bulma ümidiyle ilginin toplandığını dile getirir (HE, 120a; HM, 200a).

Ebubekir Nusret, okuyucularına bu kınama ve ilgiden bunalmamalarını önerip sadece meyve veren ağaçların taşlanacağını dile getirir. Kavak ve söğüt ağaçlarının taşlanmamasını da örnek gösterip halkın ilgi ve eleştirilerinin bu sebeple uzletteki kişilere yöneleceğini ifade eder (HE, 225b; HM, 339b).

Ebubekir Nusret, yukarıda açıklanan ifadelerine ek olarak kimsenin uzleti tam manasıyla yaşayamadığını da düşünmektedir. Kendisi de böyle kişileri sadece kitaplarda ve çeşitli hikâyelerde okuyarak tanıdığını dile getirir. Ömrünü toplumdan uzak bir şekilde sadece ibadetle geçirip, Allah'ın kendisine bahşettiği rızıklara kanaat ederek yaşayan kimseyi görmediğini de özellikle belirtir (HE, 69a; HM, 126b).

Fenâ-Bekâ

“Yok olmak, ölmek” ifadeleriyle açıklanan fenâ kavramı literatürde genellikle “var olmak” anlamına gelen bekâ ile birlikte kullanılmaktadır (Kara, 1995: 333-335). Fenâ, kötü huyların, davranışların yok olması; bekâ ise onların yerini güzel davranışların alması şeklinde tanımlanmaktadır. Fenâ kavramı, “Allah'ta fani olma”, bekâ ise “Allah'ta baki olma” hâline de denilmektedir (Uludağ, 2012: 70). Tasavvuf öğretisinde bunlar bir müridin ulaşabileceği en yüksek mertebe olarak da kabul edilmektedir (Kara, 1995: 333-335).

Ebubekir Nusret'e göre müminler de sülûklarında genellikle fenâ ve bekâ makamlarına ulaşmayı amaçlayarak hareket ederler. Öyle ki şârihin dünyevi tehlikelerden kurtuluş makamı ve tüm manevi hasletlerin zirvesi olarak gördüğü bu rütbeye bir saat evvel ulaşmak dahi müminler için bir kazançtır (HE, 165a; HE, 176b; HM, 257a). Ebubekir Nusret için nefis terbiyesi ve şeriatı tam manasıyla uygulamak gibi yöntemler, fenâ makamına ulaşmayı sağlar. Ancak bütün bu süreç boyunca salikleri çeşitli zorlukların beklediğini ve kan ağlayacak kadar yıpranacaklarını da vurgular (HE, 191b; HM, 292b).

Şârih kulların bu makama ulaşmasına engel teşkil edebilecek durumları da sıralar. Bu bağlamda dünyaya gereğinden fazla meyl etmenin ve bu makama olan isteksizliğin müminleri “fenâ” makamından uzak tutacağını iddia eder. Bu durumdaki kulları

kuvvetli bir selin sürüklediği ve yalnız kalan bir ağaca benzetir (HE, 150a; HM, 359a).

Ebubekir Nusret, fenâ makamına ulaşmak için yöntemler sunduğu hâlde başka açıklamalarında bu hâlin çalışmakla ve gayretle elde edilemeyeceğini de vurgular. Hatta böyle kimselere bakıldığında onlara amellerinin karşılığı olarak bahşedildiğinin düşünüleceğini ancak bunun gerçek olmadığını dile getirir (HE, 38b; HM, 71a; HE, 43b; HM, 79b).

Eserde fenâ makamının kullar üzerindeki tesirinden de bahsedilmiştir. Bu bağlamda şârihe göre bir müminin beden hapisanesinden sıyrılarak başka bir varlıkla bütünleşmesi, bedeninin fiziksel varlığını yok ettiği için onu bütün afet ve tehlikelerden koruyacaktır (HE, 118a; HM, 198a). Ayrıca bu kişiler, makamları vesilesiyle hem kâinatın tüm sırlarına vakıf olup (HE, 191b; HM, 292b) hem de tekâmüllerini tamamlayarak (HE, 226b) zamanla Allah dostu (HE, 151a) hâline gelirler.

Ebubekir Nusret, eserinde var olmak, ebedilik anlamına karşılık gelen bekâ kavramının, ibkaullâh ve bekâbillâh olmak üzere iki şekilde gerçekleştiğini iddia etmektedir (HE, 187b). Ayrıca bu makamdaki kişilerin de maddi ve manevi pek çok tehlikeden muaf tutulacağını öne sürer (HE, 229b). Dünyada bin defa ölümü tadarak bekabillah rütbesine ulaşan müminleri “kâinat Yecuc’una karşı set çeken İskenderler” şeklinde tanımlayan şârih, onların rütbeleri sebebiyle cennetteki Kevser Irmağı’na dahi rağbet etmeyeceklerini düşünmektedir. Çünkü bekâ makamı onlara zaten ölümsüzlük suyunun zevkini yaşatmıştır (HE, 62a; HM, 114a).

Esbâb

Sözlükte “sebepler, vesileler” şeklinde açıklanan esbâb kavramı, tasavvuf anlayışında varlık, kaza, kader olgularıyla ilişkilendirilir. Buna göre kâinatta her şey bir sebebe bağlı olarak gerçekleşir ve bu vasıtalar, Allah’ın kulu üzerindeki hükümlerini gerçekleştirmek için yaratılmışlardır. Âlimler, müminlerin yeryüzündeki olaylar ve durumların meydana gelişine etki eden sebeplerle ilgilenmemeleri hatta görmemelerini tavsiye etmişlerdir. Çünkü bunlar kulların dünya ile ilişkisini kuvvetlendiren bağlardır ve sebeplere gereğinden fazla alaka gösterilmesi hâlinde onların yaratıcısıyla kurulan bağ zayıflar. Ancak sebepleri tamamen yok saymak da doğru bulunmamaktadır (Uludağ, 2012: 126).

Ebubekir Nusret, bazen Sâib'in bu husus üzerine kaleme aldığı beyitlerin açıklamalarında bazen de kendisinin esbâb kavramıyla yorumladığı beyitlerde konuya ilişkin görüşlerini belirtmiştir. Şârih, açıklamalarında genellikle dünyayı “âlem-i esbâb” şeklinde tanımlar. Çünkü ona göre yeryüzündeki her olay, kişi ve durum Allah'ın kullarını belli bir sonuca ulaştırmak amacıyla yarattığı sebeplerdir (HM, 308b). Allah, bu sebepleri kullarına imtihan için yaratmıştır ve her biri sırlarla doludur. Bu noktada müminlerin vazifesi bu sırları anlamaya çalışmaktır. İnce bir ilmi gerektiren bu vazifeyi başaran arifler, esbâbın ortadan kaldırılmasının mümkün olmadığı ancak belirlenmiş bir hükme giden yolda zorlayıcı sebeplerin latif bir hâlde dönüşebileceğini iddia etmişlerdir. Nitekim esbâb yok olduğu takdirde kulların, meydana gelen durum ve olayların nasıl gerçekleştiğini anlamakta zorlanacaklarını ve buna idraklerinin yetmeyeceğini de öne sürerler (HE, 64b; HM, 119a).

Ne var ki müminlerin esbâba ilişkin bu tutumlarının onları tehlikeli bir noktaya iletebileceğinden de çekinmektedir. Çünkü şeriattan uzak kimseler, vasıtaları hüküm sahibi kabul edip talepleri için onlardan medet umacak böylelikle ahirette Allah'ın Kahhâr ismiyle karşı karşıya gelip cehenneme gönderileceklerdir. Şârih bu durumu Allah ile iddialaşmak şeklinde yorumlamakta ve halkın çoğunun bu hâlde olduğundan yakınmaktadır (HE, 73b; HE, 168b; HE, 206b).

Bahsi geçen bu vasıtaları, şartları ve sebepleri Allah'tan hariç tutarak değerlendirmemek gerektiği hususunda da okuyucularını uyarır (HE, 89a). Çünkü tüm bunlar Allah'ın iradesiyle harekete geçip varlıklara etki etmektedir. Kullar bu bilince sahip olup esbâba karşı itimatlarını yok ettikleri takdirde dualarına icabet muhakkak gerçekleşecektir (HE, 75a). Bahsi geçen bu müminler, esbâbın varlığının manasını gereği üzere kavradıkları ve yaşamlarına dair her konuda yalnızca Allah'a güvendikleri takdirde kalplerinde esbâba karşı bir güvensizlik ve soğukluk hâsıl olacaktır (HE, 86b; HE, 125a). Ancak şârih bu kavrayışın kişinin kendi istidadı ve çabasıyla gerçekleşeceğini, herhangi bir mürşidin eğitimi ve yönlendirmesinin fayda sağlamayacağını da belirtir (HE, 86b). Bunu başaran kimseler, başlarına gelen musibetleri de Allah'ın kullarını olgunlaştırmak için yarattığı vesileler olarak kabul etmeleri sebebiyle onlar için bunlarla mücadele hayli kolaydır (HE, 109a).

İnsanların çoğu, maruz kaldıkları sıkıntılar sebebiyle felekten ve kaderden şikâyet etmektedirler. Şârihe göre felek de kader de Allah'ın iradesiyle hareket eden

esbâbdandır. Dolayısıyla insanlar, şikâyetlerini Allah’a söylemekten çekindikleri için bunları esbâba isnat ederek ondan yakınmaktadırlar. Şârih, çoğunluğun esbâbın sırrına vâkıf olmalarına rağmen alıştıkları için bu tür ifadeleri kullanmaya devam ettiklerini belirtir. Sâib’in şiirlerindeki esbâba karşı şikâyet içeren ifadeleri de örnek gösterip bunları “şairane ifadeler” şeklinde yorumlamaktadır (HE, 100a).

Ebubekir Nusret, âlimlerin bu konuda daha önce belirtilen görüşüne paralel olarak okuyucularının esbâbı tamamıyla inkâr etmelerini de doğru bulmamakta ve böyle düşünen kişileri “cahil” şeklinde nitelendirmektedir. Hatta sebepler âlemi olarak yaratılan kâinatta yıldızların varlıklarının dahi insanlar ve kaderleri üzerine etkilerini belirtip bunları inkâr etmekten sakınmaları hususunda okuyucularını uyarmıştır (HE, 9a; HM, 14b). Sözlerinden esbâbı inkârın anlaşılması gerektiğini özellikle belirtip her birinde bulunan hikmeti kavramaya teşvik ettiğini dile getirmiştir. Bu görüşünü nefes ve yaşam üzerinden örneklendirir. Nefes almak, varlıkların yaşayabilmeleri için yaratılan bir vasıta. Şârih bir kişinin, Allah’a güvenini ispat amacıyla esbâbı reddettiğini dile getirerek nefesini tuttuğunda hem hayatını kaybedeceğini hem de asi sıfatıyla Allah’ın karşısına çıkacağını ifade etmiştir (HE, 209a; HM, 316b).

Şârihe göre bu hususta ideal tutum, esbâbın varlığının sırrını bilmek, duruma göre gerekeni yapmak fakat her husus için Allah’a itimat etmektir. Ayrıca kulun dünyadaki refahını sağlayan vasıtalar bahşedilmediği takdirde de bu sebeple üzüntü duymamak gerekmektedir (HE, 236b; HM, 355b). Şârih son olarak, Allah’ın kullarına aracısız ve sebepsiz bahşettiği tek özelliğin “vech-i has” olduğunu dile getirip bu durumun gerçekleşmesinde hiçbir sebebin yani vesilenin dâhil olmadığı urgular (HE, 48b; HM, 88a).

Himmet-Say

Sözlük anlamı “arzu, istek” olan himmet kavramı genellikle “velilerin teveccühü, tasarrufu” şeklinde algılanmaktadır (Parlatır, 2017: 322). Ebubekir Nusret ise ifadeyi sözlük anlamına karşılık gelecek şekilde ve arzulanan bir şeyi elde etmeye çalışmak manasıyla kullanmıştır. Bu sebeple aynı anlamda kullanılan “say” ifadesiyle birlikte incelenmiştir.

Şârih, himmet ve say kavramlarını dinî açıdan yüksek mertebelere ulaşmak amacıyla gayret etmeyi nitelerken dile getirmiştir. Şârihe göre himmet, kişinin her açıdan yoğunlaşarak tek bir hedefe odaklanmasıdır (HM, 136b). Ebubekir Nusret, “Himmetin

yüceliği imandandır.” hadisini de alıntılararak müminlerden beklenen bu çabanın gerçekleşmesi için en temel şartın iman olduğunu özellikle vurgular (HM, 319).

Şârih, daha önce himmet kavramının tanımını yaparken kullandığı ifadeleri himmetin gerekliliklerinden biri olarak da dile getirir. Bu doğrultuda şârihe göre bir müminin “zahir ve batın” hâllerini bütünleştirerek amaçlarına ulaşmak doğrultusunda hareket etmesi gerekmektedir (HE, 35a; HM, 65b). Ayrıca Allah’tan talep edilen herhangi bir matlup için en şerefli yolun çaba olduğunu dile getirerek Allah’ın da ısrarı ve gayreti sevdiğini iddia eder (HE, 95b). Dolayısıyla Ebubekir Nusret, gayretin muhakkak olumlu bir sonuç sağlayacağını düşünmektedir. Öyle ki, himmetin gereği gibi uygulanması durumunda da bir dağın dahi yok edebileceğini savunur (HM, 136b).

Sâib’in Şehnâme karakterlerinden Bîjen’i kuyudan çıkaran Rüstem’i himmete benzettiği beytin şerhinde şârih, konuya bu doğrultuda yaklaşarak himmetin manevi açıdan aşağıda bulunan her kulu kurtaracağını öne sürer (HE, 111b).

Ancak bir başka açıklamasında ise insanın kendi çabasıyla ancak belli bir mertebeye ulaşabileceğini devamında Allah’ın kendisi için takdir ettiği derecelerin bahşedilmesini bekleyeceğini söyler (HE, 130b). Ebubekir Nusret, bazen de bir müminin hayatı boyunca çaba gösterip bir ilerleme kat edemediğini düşünerek mahcubiyetle Allah’ın huzuruna çıktığında tüm gayretlerinin karşılığını ahirette karşısında bulacağını belirtir (HE, 165b; HM, 257b).

Şârihin bu hususta değindiği bir başka nokta ise istidat ve himmet ilişkisidir. Nitekim kişinin istidadı yoksa ilerlemek amacıyla gösterdiği çabalarının sonuçsuz kalacağını düşünmektedir (HE, 103a).

Ebubekir Nusret, gayretini eksik bulduğu kişileri çeşitli özellikleriyle tanıtır. Bu bağlamda bir mürşide iradesini teslim ederek hareket eden müminleri himmetlerinin noksanlığı sebebiyle eleştirir (HE, 41b; HM, 75b). Ayrıca bu kişilerin daima hedeflerine ulaşmak için kalan zamanları yahut daha kolay yolları hesapladıklarını dile getirir. Bu durumu da azmin eksikliğiyle ilişkilendiren şârih, himmet sahibi kişilerin bu muhasebeden uzak bir şekilde, sadece hedefledikleri mertebelere ulaşmayı amaçladıklarını belirtir (HE, 222b; HM, 335b).

Keramet

Sözlükte “değer, kıymet” anlamlarına karşılık gelen keramet, dinî bir terim olarak müminde Allah’ın ikramı mahiyetinde sunulan olağanüstü bir hâlin meydana gelmesi şeklinde açıklanır. İslam inancına göre bu hâl sadece takva sahibi ve veli kişilere nasip olmaktadır. Nitekim keramet sahibi, salih bir kişi değilse bu duruma “istidrâc” denilmektedir (Karagöz, 2017: 372; Parlatur, 2017: 403).

Ebubekir Nusret’in keramete ilişkin değindiği hususlardan ilki Cebrail’in insan suretinde görünmesidir. Şârihe göre kişi, Cebrail’in bu şekilde ortaya çıkmasına şahit olabilmek için muhakkak basiret sahibi olmalıdır. Ne var ki Cebrail’in gerçekten insan şekline mi büründüğü yahut Cebrail’i bu formda görmenin evliyalara özgü bir keramet mi olduğu noktasında emin değildir (HE, 54b).

Ebubekir Nusret keramet göstermenin bir lütuf olduğunu ancak bunun Allah’ın hidayet nasip etmediği bir kimseye fayda sağlamayacağını da belirtir. Bu bağlamda peygamberler tarihinden çeşitli örnekler vererek Sâib’in keramet göstermediğine dair yapılan eleştirilere de karşı çıkar. Ona göre bu olağanüstü hâllerin kişilerin kaderleri üzerinde bir etkisi yoktur. Bu sebeple toplumun, velilere karşı keramet beklentisi içinde olmalarını uygun bulmamaktadır (HE, 45a).

Evliyalar, Dervişler, Veliler

Ebubekir Nusret, halk arasında Allah dostu olarak bilinen ve bu sebeple saygı gören kişilerden de bahsetmiştir. Bu kişileri evliya, veli, derviş, ricalullah, aktap vs. şeklinde tanımlayarak çeşitli özellikleriyle ele almıştır. Dinî ve ahlaki pek çok konuyu din büyükleri üzerinden değerlendiren şârih, bazen birbiriyle çelişen tespitlerde de bulunmaktadır.

Şârihe göre bu kişiler, üstün birtakım hasletlere sahiptirler. Bu hasletlerden biri de kişinin başkasının rahatı için mücadele verip bu uğurda birtakım sıkıntılara katlanmasıdır. Böylesi bir fedakârlık pek çok kişi için hayli zor olması sebebiyle şârih, çoğunluğun bunu gerçekleştiremeyeceğini iddia eder. Başkaları için kendi isteklerinden vazgeçmek, yalnızca Allah dostlarının karakter özelliklerinden biri hâline gelmiştir (HE, 62b; HM, 115a).

Ebubekir Nusret, insanların kaba davranışlarına nezaket ve hoşlukla karşılık vermenin de çoğunluğun aksine arifler için kolay bir davranış biçimi olduğunu öne sürer. Bu durumu insanın hamuru çığ alıp pişirerek vermesiyle örneklendirir (HE, 109a; HM,

186b). Yahut insanlara karşı iyi niyetle ve nazik davrandıkları hâlde onlardan aynı şekilde karşılık beklememek de Allah dostlarının en temel karakter özelliklerinden biridir (HE, 160a; HM, 250b). Aynı şekilde insanlar, yaşadıkları sıkıntıların iç yüzünü bilmeyerek her birinin sebepsiz yere meydana geldiğini düşünürken evliyalar, bütün olayların hikmetine vakıftırlar (HE, 63a; HM, 116a).

Pek çok kişinin başkalarının ayıplarını tespit edmet için özel bir gayretleri olmasına rağmen veliler, aksi yönde davranmaktadırlar. Onlar, bir müminde güzel bir haslet görürlerse bunu takdir ederler. Ayıp ve kusurlarını gördüklerinde ise kişiler üzerinde durmayıp yalnızca o kusurdan korunmak için dua ve istiğfar ederler (HE, 63b; HM, 117a). Çünkü her birinin tek gayesi ölmeden iman nuruyla nurlanmak ve kâinatı tefekkür edip sırlarını kavramaktır (HE, 81b; HM, 147a). Bunun dışında başka hiçbir şey için hırslanıp çaba göstermezler (HE, 63b; HM, 116b).

Ebubekir Nusret, çeşitli özellikleriyle anlattığı velilerin toplum içindeki yerleri üzerine de fikirlerini paylaşmıştır. Şârihe göre Allah dostlarının manevi hâllerinin ve karakterlerinin etkisi çevresindekilere de yansır. Evliyalarla vakit geçiren, hâl ve tavırlarını gözlemleyen herkes, kendi maneviyatlarında ve karakterlerinde onların tesirini taşırlar (HE, 138b; HM, 225a). Nitekim her biri, tecrübe ettikleri veya gözlemledikleri kesin bilgileri paylaştıkları için bu sözler, dinleyen herkesi etkiler (HE, 204a; HM, 309a).

Ancak şârihe göre insanların bir kısmı ise velilerin sözlerini anlamadıklarında tepki gösterirler. Ebubekir Nusret, bu kişilerin kendi algı seviyelerinde kusur bulmamalarını eleştirir. Şârih, insanların Allah dostlarının sözlerini anlamamaları hâlinde manevi rütbelerini göz önünde bulundurarak sessiz kalmalarını tavsiye eder (HE, 23b; HM, 43a). Şârihe göre bu seviye farkı hayli normaldir. Çünkü bir evliya, manevi yönden ilerleyip hikmet sahibi oldukça elbette halktan uzaklaşacaktır (HE, 174a). Ayrıca ariflerin, insanlara daima ölümü hatırlattıkları için tepki çektiklerini de belirtir (HE, 164b; HM, 256a). Ancak evliyaların insanların zorbalıkları sayesinde derecelerinin arttığını ve dolayısıyla bunlardan manevi açıdan lezzet aldıklarını iddia edilmiştir (HE, 194b; HM, 296b).

Veliler, maneviyatlarına ehemmiyet vermeleri sebebiyle dünyaya dair her şeyi geri plana atacak ve dış görünüşlerine de özen göstermeyeceklerdir. Hatta şârihe göre Allah dostlarının dünyayla bağları öyle kopuktur ki sözleri ve davranışları dahi halk arasında

makul görülmez. Ebubekir Nusret, bahsettiği bu zıtlığın Allah dostu olmanın gerekliliklerinden biri olduğunu düşünür (HE, 62b; HM, 115b).

Ebubekir Nusret, okuyucularına din büyüklerinin yanında nezaketle oturmaya ve konuşmaya özen göstermelerini tavsiye eder (HE, 196b; HM, 299b). Ancak kendisini Allah dostu olarak lanse eden kişilere karşı da uyarır. Şârihe göre, insanlar tarafından saygı gören pek çok kişinin aslında velayetle alakası bulunmaz. Böyle kimselerin gerçek niyeti etrafındakilerin onlara sunduğu hediyelerdir (HE, 42b; HM, 77b). Dolayısıyla yanlarına birkaç defa hediyesiz gidildiği takdirde niyetlerini belli edeceklerdir (HE, 94a). Bu sebeple şârih, sahte velilere itibar edilmemesini hiçbirinin fayda sağlamayacağını dile getirir (HE, 87a; HM, 155a).

Kalp-Akıl

Tasavvuf geleneğinde kalp, idrak ve duygunun kaynağı olarak kabul edilmiştir. Ayrıca Allah'ın “Ben yerlere ve göklere sığmadım ancak mümin kulumun kalbine sığdım.” kutsi hadisi sebebiyle de özellikle sufi düşünce yapısında kalbin önemi ve kıymeti daima yerini korumuştur. Bahsi geçen hadis başta olmak üzere başka ayet ve hadislerde de gönül âleminin yüceltilmesi bu algının oluşmasına etki etmiştir. Ancak yine tasavvuf geleneğinde akıl kavramı, kalbin zıddını temsil etmektedir. Aklın, söz, davranış ve daha yüzeysel konularda rehberlik edebileceğini ancak kâinatın ve insanın derin mevzularında aciz kalacağına inanılmaktadır. Bu görüşe göre aklın idrak gücünün yetmediği ve hayret noktasından öteye gidemediği alanlarda, kalp insana yardımcı olmaktadır (Uludağ, 1989: 246-247; 2001: 229-232).

Tasavvuftaki bu düşünce yapısı Ebubekir Nusret'in eserinde de görülmektedir. Şârih, âlimlerin akıl yoluyla her konuyu çözebileceklerini ancak kalplerdeki düğümleri çözmede yetersiz kalacaklarını iddia etmektedir (HE, 26a; HM, 47a). Çünkü ona göre esas zorluk kalpteki düğümü çözmektir ve bunu gerçekleştirenlerin kâinatta hiçbir sıkıntısı kalmayacaktır. Zorluğu sebebiyle de akıl bu problemi çözmekte acizdir (HE, 28a; HM, 51b).

Şârih, Allah'ın kullarına bahsettiği lütuf ve nimetlerin de akıl yoluyla anlaşılıp açıklanamayacağını öne sürer (HE, 218a; HM, 328a). Akıl sınırına takılan hiçbir konunun daha ileriye gidemeyeceğini, kalp âleminin ise sınırsız olduğunu belirtmiştir (HE, 125b). Şârihe göre aklın vazifesi yalnızca dünyevi heves ve arzulardan uzaklaşma iradesini ortaya koyabilmektir (HE, 80a).

Bu ikiliğe dair bir başka husus da aşk ve akıl ilişkisidir. Şârih, aşkın akla muhalif olduğunu ve aşk hastalığına yakalananların aslında deliliğin bir kısmını tecrübe ettiklerini iddia etmiştir (HM, 63a). Hatta bu hastaları iyileştirmek için akla ilişkin yöntemler kullanmanın fayda sağlamak bir yana aksine kişiyi daha perişan bir hâle getireceğini düşünmektedir (HE, 82a). Bu konuda “İki kılıç bir kına sığmaz.” meselini kaynak göstererek, aşk ve aklın bir kına sığmayacağını dolayısıyla âşıkların akıllarını yani sağlıklı düşünme yetilerini kaybedecekleri için yaptıklarıyla rezil olacaklarını iddia etmektedir (HE, 129a; HM, 211a).

Ayrıca aklın herkese lütfedilen bir nimet olduğunu, ancak aşkın yüceliği sebebiyle yalnızca bazı seçilmiş kullara bahşedildiğini dile getirmiştir (HE, 200a).

Akla nispetle kalbin yüceltiildiği bu anlayışın bir ürünü mahiyetinde kişinin daima gönül âlemini ihya etmesi, Allah’ı anarak onu temizlemesi ve tüm gayretini buna yöneltmesi beklenmektedir (HE, 238a; HE, 203b). Ancak şârih, kendisini de dâhil ederek pek çok kişinin doğru olanın aksine gönlü viran bırakıp cismi bayırdır hâle getirmek için çabaladıklarından yakınmaktadır (HE, 155a; HM, 243b).

Çünkü temiz bir kalp, müminin gerçek mürşidi (HE, 209a) ve ona doğru yolu gösteren manevi bir mum (HM, 300a) olur. Şârih metnin muhtelif yerlerinde kalbi, kıymetli bir inci (HE, 337b), dünya gül bahçesinin en kıymetli gülü (HE, 196a), temiz bir ayna (HE, 140a) ve saadet kapısı (HE, 22b; HM, 40a) şeklinde tanımlamıştır.

Riyazet

Genel itibarıyla “nefis terbiyesi” açıklamasıyla karşılık bulan riyazet terimi, kişinin kendisine çekici geldiği hâlde maneviyatına zarar verdiğini düşündüğü dünyevi zevklere olan meylini azaltmaya çalışması ve bu vesileyle nefsinin eğitmesi şeklinde değerlendirilebilir. Âlimler kişinin nefsinin karşı gerçekleştirdiği bu mücadelenin çeşitli yönlerde uygulanabileceğini belirtmişlerdir. Bu bağlamda az yemek, az uyumak, az konuşmak, insanların zorbalıklarına katlanmak ve onları hoşgörüyü karşılamak, yalnız kalmak, zor işlere talip olmak, riyazet kapsamında uygulanan yöntemlerdir (Parlatır, 2017: 571; Karagöz, 2017: 559).

Ebubekir Nusret, riyazet kavramını genellikle nefse karşı verilen bu mücadelenin sonucunda kişide meydana gelen hasletler bağlamında ele almıştır. Şârih, insanın bu süreçte bedeninin isteklerini yok sayıp ruhunu beslemesi sonucunda manevi açıdan

meleklerle eşit seviyeye geleceğini iddia eder. Hatta melekler, yaratılış itibarıyla zaten bu zevklere karşı bir istek duymazlar. İnsan ise uzun bir mücadele neticesinde arzularını yok ettiği için meleklerden daha yüksek rütbelerde bulunur (HE, 32b; HM, 60a). Çünkü Ebubekir Nusret, insanın bedeni ve ruhu arasındaki ilişkinin birbiriyle bağlantılı şekilde ilerlediğini düşünmektedir. Bu bağlamda bir mümin bedenini ve dolayısıyla nefisini bayağı zevklerden arındırırsa bir yandan kalbini nurlandırıp ruhunu yüceltmektedir (HM, 80a; HM, 81b).

Dolayısıyla şârih, böyle müminlerin kalplerini ve ruhlarını beslemeye yöneldikleri için dünyanın zevk ve eğlenceleriyle ilgilenmediklerini iddia etmektedir (HM, 115b). Dünya hayatının keder ve sıkıntılara karşı da kalplerinde hiçbir kaygı taşımadan büyük bir teslimiyet hâlinde bulunmaktadırlar. Hatta şârih, riyazet ile rıza kelimelerinin eş anlamlı olduğunu dahi öne sürmektedir (HE, 73b; HM, 135b). Ebubekir Nusret'e göre tüm bunların sonucunda Allah, riyazet ehli bu kullarının kalplerine muhabbetullah ihsan eder (HE, 171a).

Ebubekir Nusret, riyazetin müminlerin maneviyatına etkisi ve faydasına dair yaptığı pek çok açıklamaya rağmen bu hâlin yetersiz kaldığı durumları da belirtmiştir. Özellikle istidat faktörünü vurgulayarak riyazetin herkeste her zaman iyi bir sonuç getirmediğini dile getirir (HE, 35b; HM, 66a; HE, 3a; HM, 4b).

Şârihe göre yıllar boyu nefisini terbiye etmek için çabalayan pek çok kişi, istidatsız olmaları durumunda bir kere salih rüya görme derecesine dahi erişemeyeceklerdir (HE, 120a; HM, 200a). Ayrıca şeri hükümleri yok sayarak yalnızca riyazetin esas alınması da kişiye hiçbir fayda sağlamadığı gibi böyle kişilerin yaşamlarında doğru ile yanlış ayırt edemeyip şeytanın elinde oyuncak olacaklarını iddia eder (HE, 85; HE, 91b; HM, 153a).

Ebubekir Nusret konuya farklı bir açıdan da yaklaşarak manevi yönden belli bir olgunluğa erişmiş kişiler için riyazet ve nefis terbiyesi için çabalamaya gerek kalmadığını savunur (HE, 112b; HM, 190a). Şârih, riyazetin müminlere rütbe kazandırması için bir mürşit yönlendirmesiyle yapılması gerektiğini aksi hâlde kişinin bütün dünya zevklerinden uzak dursa dahi asla ilerleyemeyeceğini iddia eder (HE, 127b). Fakat başka bir açıklamasında ise bazı şeyhlerin bu minvaldeki yönlendirmelerinin batıl olduğunu da belirtir (HE, 56b; HM, 103b).

İstidat

Ebubekir Nusret bazı açıklamalarında mizaç ifadesiyle birlikte kullandığı istidat kavramını genellikle manevi tekâmül için gerekli şartlardan biri olarak açıklamıştır. Şârihe göre birtakım manevi makamlar yalnızca kişide doğuştan var olan eğilimler ve karakter özellikleri sayesinde gerçekleşir. Müminlerin bir mürşit gözetiminde ilerlemesine hayli önem veren şârih, sadece istidatlı kişilerin tek başına hikmet sahibi olacaklarını öne sürer (HE, 41b; HM, 75b). Öyle ki mürşitlerin yönlendirmelerinin dahi kişinin istidadına göre karşılık bulacağını savunur. Bu durumun sebebini de manevi hâllerin duygusal ve fiziksel tesirini kolaylıkla karşılayabilmenin ancak kişide var olan istidatla sağlanabileceğini söyleyerek açıklar (HM, 344b). Dolayısıyla mürşitler de “Amr’a panzehir olan Halid’e zehir olur.” düşüncesinden hareketle müritlerine onların istidatlarına göre bilgilendirme ve yönlendirmelerde bulunurlar (HE, 163a; HM, 254a).

Bu görüşünü karnı aç veya tok kimselere yapılan yardımlar arasındaki farktan bahsederek örneklendirir. Şârih, karnı aç birine kendisine yemek verileceği söylendiğinde bu söz o kişide nasıl bir etki uyandırıyor ise istidat sahibi müritlere yapılan telkinlerin de aynı şekilde karşılık bulacağını düşünmektedir (HE, 74b). Aynı şekilde insanı toprağa benzetip verimli toprağa ekilen tohumun ürün vereceğini verimsiz olanın ise onu yok edeceğini dile getirir (HE, 193a; HM, 294a). İstidatın tesirini kavrayamayan kişiler ise Allah dostlarındaki cezbe hâllerinin kendilerinde neden meydana gelmediğini üzüntüyle sorgulayacaklardır (HE, 187b).

Şârihe göre Allah, yeryüzünde kullarının mizacına göre bir düzen kurmuştur ve her bir kulun istidatıyla uyumlu bir şekilde onları imtihan ve nimetlere maruz bırakır. Bu sebeple hikmet sahibi kişiler, tecrübe ettikleri her hâl ve olayı anlamlandırabilmek için kendi karakterlerini inceler (HE, 31b; HE, 181b; HM, 58b).

Ebubekir Nusret, kişinin kendisini tanımasının, mizaç ve kabiliyetlerini tespit etmesinin zorluğunu da belirtir. Bunların açıkça görülmediğini yalnızca basiret nazarıyla bakıldığında ortaya çıkacağını ifade eder (HE, 124a; HM, 205b). Ancak insanın kendi mizaç ve kabiliyetlerinin farkına varıp ona göre davranması durumunda muhakkak başarıya ulaşılacağını iddia etmektedir. Ok atarken dahi ok ve kemanın düzgünlüğünün yanında eğer okçunun bu işe istidadı varsa ok, hedefe ulaşacaktır (HE, 103a). Dolayısıyla hiçbir işin tesirini ve başarısını failin istidadından ayrı düşünmemek gerekir (HM, 43b; HE, 149b; HM, 238a).

Ebubekir Nusret, her insanın fitratında birtakım kıymetli hasletler ve Allah sevgisinin var olduğunu ve her birinin işlenmemiş cevhere benzediğini iddia etmektedir. Ancak dünyaya bağlılık ve şeri hükümlere uymamak gibi durumların kişilerin istidatlarına tesir ettiğini öne sürer (HE, 106a; HE, 69b; HM, 127b). Kendisine bahşedilen cevherin kıymetini bilerek istidat sahibi biri hâle gelen kişilerin ise çevresini etkileyeceğini hatta bir bakışlarıyla düşmanı bile dost edebileceklerini belirtir (HE, 35b; HM, 66a).

Tövbe

Tövbe, İslam inancında genel itibarıyla bir müminin işlediği günahdan pişmanlık duyarak Allah'a sığınması ve bağışlanmayı dilemesi anlamına karşılık gelmektedir (Parlatır, 2017: 662). Mutasavvıflar yalnızca günahların değil gaflet hâllerinin de tövbeyi gerektirdiğini iddia etmektedirler (Uludağ, 2012: 356). Tövbenin kapsamı ve hangi eylemleri içerdiği hususundaki tartışmalar Ebubekir Nusret'in eserine de yansımıştır. Bu bağlamda şârih, bir müminin işlediği günahın ardından pişmanlık duyması hâlinde tövbe etmesine gerek kalmayacağını iddia eder. Çünkü ona göre pişmanlık bizatihi tövbe demektir (HE, 18b; HM, 32b).

Âlimler, müminlerin tövbenin ardından günaha devam etmelerini eleştirerek insanların yalnızca hatalardan vazgeçmeye gerçekten niyetlendikleri zaman tövbelerinin kabul edileceğini düşünmektedirler. Ebubekir Nusret bu görüşe karşı çıkar. Çünkü ona göre, kullar eylemlerinin yaratıcısı değildir, bu sebeple kaderinde o günah bulunuyorsa tövbe etmelerine rağmen defalarca aynı hatayı işleyebilirler. Hatta günde yetmiş kere dahi tövbesinden dönse eğer kalbinde hatasına dair bir pişmanlık bulunuyorsa bu, Allah'ın affının bir işaretidir (HE, 216b; HM, 326b).

Bir başka açıklamasında da bir müminin şarap içemediği için üzüntü duyması hâlinde Allah katında bu günahı işlemiş hükmünde kabul edileceğini bildirmiş ve bu durumun aksi olarak kişinin, gücünün yetmediği ibadetler ve işlediği günahlar için gönlünde samimi bir pişmanlık ve keder hissettiği takdirde affolunacağını dile getirmiştir (HE, 29a; HM, 53).

Ebubekir Nusret, ayrıca pişmanlık ve Allah tarafından cezalandırılma korkusunun aslında kişiye çeşitli manevi mükâfatlar sağlayacağını da düşünmektedir (HE, 18b; HM, 32b). Bu bağlamda kulların günahlarının varlığı, tövbenin ve ardından Allah'ın affının lezzetine ulaşmalarını sağlamaktadır. Dolayısıyla şârih, kişinin iç huzurunda ibadet ve kulluğun yanında günahlarının da etkisinin olduğunu iddia eder. Çünkü

günahlar beraberinde affın saadetini de getirmektedir (HM, 245a). Bu görüşüne paralel olarak gafletle geçen vakitlerin ve işlenen günahların ardından pişmanlık sebebiyle dökülen kanlı gözyaşlarını da aslında insanın ömrünü süsleyen ve ebediyen çıkmayan bir boya olarak nitelendirmiştir (HE, 198a).

Şârih, okuyucularına yaptıkları hata ve günahların hemen ardından tövbe etmeleri gerektiğini tavsiye eder. Aksi takdirde “pişmanlık piresi”sinin insanı parça parça edeceği ve onu cehenneme mecbur bırakacağını düşünür (HM, 343a). Hatta herhangi biri hakkında gıybet edildiğinde daha o ortamdan kalkmadan ve ilgili kişi bunu duymadan önce bu sözlerden pişmanlıkla tövbe edilmesi gerektiğini ifade eder. Ne var ki kişinin hatasını ilk anda fark edip bunun için Allah’tan af dilemesinin şartı da kuvvetli bir imana sahip olmaktır (HE, 59a).

Ebubekir Nusret, özellikle yaşlıların ölümün kendilerine yakınlığını düşünüp su içmeye dahi vakitlerinin kalmadığını varsayarak tüm günahları için bir an önce gözyaşı dökmelerini tavsiye eder (HM, 358a). Ancak daha önce de belirtildiği gibi şârih, pişmanlık ve tövbe arasında kurduğu ilişkiye dayanarak tövbede geciken kulların hatalarından pişmanlık duymaları sayesinde bu ihmalin, kendileri için bir sorun teşkil etmeyeceğini öne sürer. Çünkü ona göre pişmanlık zaten tövbedir ve hatanın sahibini cehennem azabından kurtarır (HM, 357b).

Dünyaya Rağbet-Gaflet

Ebubekir Nusret’e göre bir müminin hem dünya hem de ahiret hayatının şekillenmesindeki en temel etken, dünyaya gereğinden fazla alaka göstermektir. Dolayısıyla şârihin metinde en çok üzerinde durduğu ve ele aldığı hususlarla ilişkilendirdiği konu budur. İnsanların dünyaya meylini bazen çok yemek, çok uyumak gibi belirli konular üzerinden bazen de dünya işlerini gereğinden fazla sevmek ve ilgilenmek bağlamında değerlendirmiştir. Ancak şârih, her iki türlü zaaf hâlinde de kulların en şerefli sermayesi olan ömürlerini dünyalık meşgalelerle harcamalarının muhakkak bir felakete sonuçlanacağını düşünmektedir (HE, 2a; HM, 3a; HM, 163b; HE, 214b; HM, 323b).

Aynı doğrultuda “çer çöp ürünü” şeklinde nitelendirdiği dünyadan ve ona ilişkin heveslerden vazgeçilmedikçe ilahi aşkın zevkinin tadılamayacağını da iddia eder (HE, 91b; HM, 162b). Şârih, böylesi zaafı “dini dünyaya satmak” derecesinde ciddi bulmaktadır (HE, 103b).

Ebubekir Nusret, dünyaya olan bu meyli hayli akılsızca bulduğunu da sıkça dile getirir. Bu husustaki temel savı dünyanın geçiciliğidir. Dolayısıyla bir gün sahip olunan bütün kazançların kaybedileceği aşikâr iken bunlara duyulan zaaf da anlamsızdır. Hatta böyle kişileri sahip olamayacakları ürünlere ulaşmak için denizin altında canlarını tehlikeye atan dalgıçlara benzetmiştir (HE, 2b; HM, 3a).

İnsanın ömrü boyunca pek çok yakınıni defnetmesine rağmen bundan ibret almayıp ebediyen kalacakmış gibi hayat şartlarını güzelleştirmek için uğraşması, sarhoşluk hatta delilik olarak tanımlanmaktadır (HE, 94a). Yeryüzündeki herkes, dünyadaki işlerini tamamlamadan ayrılacaktır. Dolayısıyla eksik kalacağı malum olan dünya işleri için kişinin ömrünü harcaması akılsızcadır (HM, 279a).

Şârihin dünya zevklerine olan mesafesi lezzetli bir yemeği dahi nefret edilesi maddelerin ürünü şeklinde düşünmesine yol açmıştır. Basiretsiz kişilerin anne sütü hüviyetinde saf ve faydalı zannederek tükettikleri bu yiyeceklerin aslında süt görünümlü kan olduğunu düşünmektedir. Bu sebeple insanların yalnızca ölmeyecek kadar yemek yiyip daha fazlasına tamah etmemelerini tavsiye eder (HE, 92a; HM, 163a).

Şârih, bu yaklaşımını genelleyerek mülkün çokluğundan ziyade onlara meylin fazlalığının helak edeceğini savunur (HM, 354b). Fakat insanların tüm dünyalık zevklere doyumsuzlukla yaklaşarak daima daha fazlasını talep ettiklerinden yakınır (HE, 92b). Böyle kişiler, yaratılış amaçları yiyip içmekmiş gibi refaha odaklanarak ve şeriatın nefislerine zor gelen kurallarını görmezden gelerek ömür sürmektedirler (HE, 93a; HM, 128b). Şârih, zevk için yaşamaya alışan bu “gafiller”in kendilerine dünyanın geçiciliğini ve ölümü hatırlatan kişilerden de nefret ettiklerini öne sürer (HE, 164b). Zaten şârihe göre bu kimseler, artık amellerinin günah olduğunu idrak etmek bir yana şeytani dahi fark edemeyecek derecede bir gaflet hâlinedirler (HE, 209b; HM, 317b).

Ebubekir Nusret’e göre tüm bunların sebebi insanın kalbinin dünya ve ahiret ikiliğini kaldıramamasıdır. Dolayısıyla ona göre kalbinde dünya sevgisi bulunan birine Allah’ın zikrini hatırlatmak ve sevdirmek mümkün değildir (HE, 192b). Tüm bu basiretsizlikleri sebebiyle Ebubekir Nusret, Allah’ın ahirette bu kulları kör olarak dirilteceğini iddia eder. Hatta dünyada görmelerine rağmen kör olarak diriltilmelerinin sebebini sormaları hâlinde Allah, gerçekleri göremeyip gaflet içinde yaşamalarının neticesinde fiziki körlüğü hak ettiklerini söyleyecektir (HE, 68a).

Ebubekir Nusret, müminlerin dünyayla ilişkilerini yemek, uyku ve giyim gibi belirli konulara düşkünlük üzerinden de ele almıştır. Çünkü şârih hepsinin birbiriyle ilişkili olduğunu düşünmektedir. Mesela daha az uyumak isteyen birinin yemeğini azaltması gerektiğini savunur (HE, 215a; HE, 181b; HM, 278b). Aynı şekilde eğer bir kimse, nefsinde ve kalbinde bazı günahlara zafiyet bulunmaya başlarsa bu öncelikle giyime düşkünlüğün artmasıyla ortaya çıkacaktır (HE, 189a). Şârih konuya başka bir açıdan da yaklaşarak karakterine güvenmeyen kişilerin eksikliklerini gösterişli kıyafetlerle gizlemeye çalışacaklarını belirtir (HM, 282b).

Şârihin her birine dair tavsiyesi ölmeyecek kadar yemek, soğuktan ve sıcaktan korunacak kadar giyinmektir (HE, 184b; HE, 168a; HM, 261a). Öyle ki lezzetli bir yiyecekten doyana kadar yenmesi durumunda muhakkak o kişiye bir belanın musallat olacağını düşünmektedir (HE, 109b). İnsanların tekrar eden her şeyden zamanla usanmasına da dayanarak uyku, yemek, içmek gibi zevklerin yıllar içinde birbirini tekrar eden, sıkıcı eylemlere dönüşeceğini öne sürer (HM, 279a).

Şârih, bazı Allah dostlarının dünyanın tüm zevklerinden vazgeçerek onun güzelliklerini dahi fark edemeyecek hâle geldiklerinden de bahseder (HM, 115b). Böyle kişiler, dünyada misafir olduklarının bilinciyle yaşayarak mal, mülk, ev vs. için hiçbir gayret göstermeden sakince ölümü beklerler (HE, 83a). Şârih onlar için bir peygambere dahi ihtiyacın olmadığını çünkü dünyaya meyletmemenin zaten kişiyi en yüksek mertebelere ulaştıracağını ifade eder (HE, 209a). Hatta onlar dünya nimetlerini talep etmedikçe Allah onlara daha fazlasını bahşedecek (HE, 215b), “âlemin süvârı ve kâinatın tâcdârı” (HM, 338a) olacaklardır.

Ebubekir Nusret, insanların bu bilince ve rütbeye erişmesinin zorluğunu da belirterek dünya bağlarını kopartamayanlara en azından bunun için üzölmelerini tavsiye eder (HE, 174b). Ancak şârih dünyaya karşı mesafeli olmanın yaşlılıkta gerçekleşmesini kınamaktadır. Çünkü ölümün yaklaşması ve tüm zevklerin zaten gençlikte tecrübe edilmesi neticesinde gerçekleşen bu hâlin bir zaruretten kaynaklandığını düşünmektedir (HE, 83a; HM, 149a). Ayrıca pek çok kişinin dünyaya ilgisi yokmuş gibi davrandığını ancak aslında gemileri karaya bağlayan ipler kadar çok bağının bulunduğunu belirtir (HE, 22a).

Basiret

“Görme” anlamına gelen basar kelimesinden türeyen basiret ifadesi, Allah’ın bazı kullarına bahşettiği kalp gözü şeklinde adlandırılan yetiyle beraber akıl, zekâ, feraset, sezgi ve öngörünün birleşiminden meydana gelen idrak gücü anlamına gelmektedir. Buna sahip kişiler, doğru ile yanlış, iyi ile kötüyü birbirinden ayırt ederek her olay, durum ve kişinin iç yüzünü kavrayabilirler (Parlatır, 2017: 110; Karagöz, 2017: 55-56).

Ebubekir Nusret de eserin muhtelif yerlerinde basiret sahibi kişileri tasvir etmiştir. Örneğin dünyanın aslında ne denli çürüdüğünü ve ona dair her zevkte bulunan bu çürümüşlüğü tesirini ancak böyle kişiler fark edebilir (HE, 15a; HM, 26a). Ayrıca bunlar, insanların anlam veremediği durum ve olayların hikmetini idrak ederek onlardaki güzel ve nadide kısımları kavrarlar (HM, 41a).

Bu doğrultuda şârih, Allah’ın meleklerle, Hz. Âdem ve İbrahim Edhem’e sözler üzerinden mesajlar iletildiğini örnek göstererek basiret sahibi kişilerin kelamı en kıymetli işaret kabul ederek duydukları sözlerdeki hikmetleri bulacaklarını iddia eder (HM, 73a). Ayrıca bu kişilerin kendilerini tam manasıyla tanıyacaklarını (HM, 85b; HM, 205b), iyi hasletlere sahip olmak ve günahlardan uzak durmak için çabalayacaklarını (HM, 117a), sadece geçimlerini sağlayacak kadar mülk edineceklerini (HM, 163a) de öne sürer.

Ebubekir Nusret insanlar arasında kimlerin basiret şeklinde tanımlanan bu hikmetli bakış açısına sahip olacağına dair fikirlerini de dile getirir. Bu konuda en büyük iddiası dünyaya ilişkin sıkıntı ve kederlerin insanı basiret sahibi yapacağını düşünmesidir. İnsanlar veya felek tarafından mecazen tekme darbelerinin arasında çiğnenmedikçe kimseye basiretin bahşedilmeyeceğini öne sürer. Aynı şekilde böyle kişiler, manevi yönden körleşip farkındalıklarının azlığı sebebiyle hikmetleri göremeyip dolayısıyla gösteremeyeceklerdir (HE, 81a; HM, 145b).

Ayrıca şârih, bu idrak gücüne sahip olabilmenin bir diğer yolunun kuvvetli imandan geçtiğini de ekler (HM, 41a). Şârih, bazı açıklamalarında “kör” şeklinde nitelendirdiği basiretsiz kişilere de birtakım tavsiyelerde bulunmuştur. Ebubekir Nusret’e göre bu kişiler, kendilerinde bu yetinin bulunmadığını kabul edip tavır ve tutumlarında basiret sahibi kimseleri taklit etmelidirler (HE, 115b).

Şârih, insanda basiretin ve hikmetli bakış açısının değişmez bir özellik olmadığını ve dolayısıyla bazı durumlarda bunun kaybedilebileceğini düşünmektedir. Bu noktada

öncelikle Allah'ın yeryüzündeki eserlerine edepsizce yaklaşmanın kişiyi Allah'ın gazabına uğratacağını dile getirir. Bunun üzerine o kuldaki basiretin yok olmasıyla gül ile dikenin dahi ayırt edemeyeceği bir hâle geleceğini iddia eder (HE, 29b; HM, 55a).

Ayrıca bir konuda doğruyu fark ettiği hâlde çıkarlarına ters düştüğü için onu inkâr ettiği takdirde Allah tarafından bu kişilerin idrak güçleri ellerinden alınacaktır (HE, 55b; HM, 102a). Son olarak ise Ebubekir Nusret'e göre bir işi ehil olmayan kişilerden talep etmek basiretsizliği meydana getiren bir durumdur (HM, 307).

Hilafet

Hilafet kavramı sözlükte birinin yerini almak, vekâlet ve temsil etmek ifadeleriyle açıklanmaktadır. İslam literatüründe ise Hz. Peygamber'den sonraki devlet başkanlığı kurumunu karşılamaktadır. Ancak hilafet ifadesi *Kur'ân*'da insanın Allah'ın yeryüzündeki temsilcisi ve halifesi olması bağlamında kullanılmıştır. Bu ayetlere dayanarak âlimler, insanın dünyaya Allah'ın hükümleri üzerine yaşayarak onları yaymak, daima salih ameller işlemek üzere büyük bir sorumluluğu üstlenerek yaratılmalarını "hilafet" kavramıyla ilişkilendirmişlerdir (Avcı, 1998: 539).

Ebubekir Nusret de hilafet kavramına bu açıdan yaklaşarak insanın Allah'ın yeryüzündeki vekili olması hasebiyle en şerefli varlık sıfatıyla yaratıldığını bu sebeple de kâinatta her varlığın insana hizmet etmesinin vacip hükmünde olduğunu iddia eder (HE, 213b; HM, 322a). Bu hususta bir ağacın dahi insanlara fayda amacıyla bazen odun olup ısıttığı bazen de tahta formunda ev inşasında kullanıldığını örnek gösterir (HE, 214a). Nitekim insan da eğer kendi değerinin ve vekil sorumluluğunun farkına varırsa bu bilinçle daima ibadet hâlinde olacaktır (HM, 328a).

Şârihin "hilafetullah" şeklinde nitelendirdiği insanın bu konuya dair asli vazifesi ise her durumda ruhunu ve bedenini şeriatla bütünleştirerek yaşamaktır (HE, 61b). Çünkü Ebubekir Nusret, her insanın bu sıfatla yaratılmakla birlikte bir mürşidin eğitiminden geçerek şeriatı benimsemedikçe kendisindeki cevherin ve hilafetin manasının farkına varamayacağını iddia ederek şeriatı hilafet makamının temeline almıştır (HM, 133a; HM, 292b).

Allah'ın bu lütfunun ve insana yüklediği sorumluluğun kıymetini fark eden kişilerin azlığından da şikâyet eder (HE, 61b). Gaflet hâlindeki bu kişilerin aslında meleklere özgü bir cevherle yaratıldıklarını ancak dünyalık zevklere meyilleri sebebiyle toprağa,

hazinesini unutan bir padişaha ve harabelere defnedilen mücevherlere benzediklerinden bahseder (HE, 84a; HM, 150b; HE, 212a; HM, 320a; HM, 340a).

Aynı şekilde insanı bir sanatçıya benzeterek onun kâinattaki nağmelerde hem makam sahibi hem makam düzenleyici hem de yok edici olduğunu savunur (HE, 225a; HM, 339a). Eserinde hilafet makamının insana sağladığı değerın önemine tekraren değinen Ebubekir Nusret, tüm insanlığın bunun kıymetini bilip zayı etmemesi yönünde uyarılarını da tekrarlar (HE, 213a; HE, 212a; HM, 320b). Çünkü şârihe göre insan, kendi değerinin farkına varmayıp Allah'ın vekili şeklinde hareket etmediği takdirde şeytanın halifesi olacaktır (HM, 339a).

İmtihan

Ebubekir Nusret, dünyanın keder ve acı üzerine kurulu olduğunu düşündüğü için eserinin muhtelif yerlerinde bu konuyu ayrıntıyla ele almıştır (HE, 14b; HM, 25b). Öyle ki insanın aslında bir bela ve sıkıntı mekânına doğduğunu düşünmektedir (HE, 154b; HM, 243b). Hatta şârih insanın yaşadığı müddetçe kendisini beladan uzak veya kurtulmuş hissetmemesi gerektiğini tavsiye etmektedir (HE, 233b; HM, 351a).

Şârih, insan yaşamının neşe ve keder dengesi içinde ilerlediğini öne sürmekle birlikte ikisi arasında kederin daha baskın olduğunu da düşünmektedir (HE, 16b; HM, 29b). Bir mümin yaşadığı sıkıntılar sona erdiğinde artık refaha erdiğini düşünse bile aslında bir başka derde maruz kalır. Şârih her insanın ölene kadar bu mücadeleyi vereceğini öne sürer (HE, 154b; HM, 243b).

Allah'ın kurduğu nizam içinde her sevincin karşılığında kullara imanları ve irfanları nispetinde bir keder verilir (HE, 22b; HM, 40b; HE, 78a; HM, 141b; HE, 123b). Öyle ki şârih, Sâib'in de bu konudaki görüşüne paralel olarak, insanın huzur içinde bir nefes alıp tebessüm ettiğinde bunun karşılığında yüzünün kanla yıkanacak kadar acı çekeceğini iddia eder (HE, 77a; HM, 140a). Aksi yönden de yaşanan herhangi bir sıkıntıya bedel olarak muhakkak çeşitli mükâfatlar bahşedilecektir (HE, 102b; HM, 178b).

Bazen dünyada çeşitli dertlere maruz kalan kişiler, ahirette türlü saadetlerle mükâfatlandırılırlar (HM, 9b). Hatta ahirette pek çok kişi, dünyada çektiği sıkıntıların mükâfatını gören bu kulları gıpta ile izleyeceklerdir (HE, 238b; HM, 359a). Ebubekir

Nusret manevi nimetlerin kimseye kolayca bahşedilmeyeceğini savunduğu için karşılığında çekilen bu sıkıntıları da normal karşılamaktadır (HE, 166a; HM, 258a).

Ayrıca Ebubekir Nusret'e göre müminlere bela gibi görünen durumların zamanla aslında bir nimet olduğu da anlaşılabilir. Yani yaşanan sıkıntı bazen başka bir günahın kefareti, bazen kişinin manevi derecesini artıran bir araç bazen de daha büyük bir sıkıntıyı savmak için gönderilmiştir (HE, 50a; HM, 91a).

Şârihe göre akıl sahibi herkes dünyanın gerçeklerini fark ettiği için aslında dert sahibidir (HE, 18a; HM, 32b) ve her asırda Allah büyükleri daima keder içindedirler (HM, 36a). Bu doğrultuda şârih, bir kişinin gamsızlığı talep etmesi durumunda aklını yok sayıp onun hükmünden çıkmasını tavsiye eder (HE, 39a; HM, 72a).

Şârihe göre Allah'ın kullarına çeşitli sebeplerden belalar nasip etmesinin birçok nedeni vardır. Bunlardan biri Allah'ın insanları imtihan etmek istemesidir. Öyle ki insanların hepsi kalubelada Allah'a daima kulluk edeceklerine dair bir söz vermişlerdir. Allah da bu sözün geçerliliğini sınamak amacıyla birtakım imtihanlar yaratır (HE, 7b). Bunun yanında Ebubekir Nusret, Allah'ın yalnızca sevdiklerini sınadığı inancından hareketle bu kişilere doğru yolda olduklarının mesajını iletmek için türlü belalar gönderdiğini de iddia eder (HE, 23a; HM, 42a). Şârihe göre bu imtihanların bir diğer sebebi de her müminin talep ettiklerinin karşılığında çeşitli dertlerle sınanmasıdır. Yani insanın Allah'tan bir talebi varsa onun bedeli cihetinden muhakkak bir derde müptela olacaktır (HE, 52b; HM, 95a). Ayrıca Allah'ın kullarını eğitmek ve onları belli bir olgunluk seviyesine ulaştırmak için seçtiği yöntemlerden biri onları can, mal, evlat gibi hususlarda imtihan etmektir (HE, 206a; HM, 311b).

Ebubekir Nusret, bütün peygamberlerin ömürleri boyunca maddi ve manevi pek çok konuda imtihan edilmelerini örnek gösterip Allah'ın en kıymetli kullarının dahi sıkıntılara maruz kalmalarından ibret alarak hiçbir kulun ibadetine ya da ilmine güvenip belalardan mazur görüleceğini ummamalarını önerir (HE, 57b; HM, 106a). Aynı şekilde şârih, müminlerin başına gelenler için bir sebep aramalarını da doğru bulmamaktadır. Çünkü bunlar Allah'ın esmasının tezahürleridir ve sebebini yalnızca O bilir (HE, 169a; HM, 262a).

Ancak gecelerini ibadetle geçiren kişilerin gönülleri daima huzur içinde bulunacağı için hiçbir sıkıntı onları kederlendirmez. Bu sebeple şârih, okuyucularına belalardan kurtulmaları için gecelerini ibadetle ihya etmelerini tavsiye eder (HE, 60a; HM, 111a).

Aynı şekilde âşıklar da kalplerindeki aşkın bereketiyle yaşadıkları dertlere karşılık üzüntü duymazlar (HM, 360b). Dünya ile bağlarını koparmış müminler de bir belaya maruz kaldıklarında üzölmek bir yana onu nimet olarak kabul ederler (HE, 239a; HM, 359b). Nitekim zaten Allah'ın da bu azapların içine bir lezzet yerleştirdiğini düşünmektedirler (HE, 168a; HM, 260a).

Yaşadığı sıkıntıları tevekkülle karşılayan müminler de hiçbir konuda kederlenmezler. Nitekim şârihe göre böyle kimseler bir dertleri olduğunda bunu Allah'ın takdiri olarak karşılayıp çözümüne dair endişe duymazlar (HE, 220b; HM, 332a). Her sıkıntının selamete sonuçlanacağını bilen bu müminler, kendilerini tufan esnasında Hz. Nuh'un gemisinde bulunanlar gibi güvende hissederek sabırla tufanın yani imtihanın bitmesini beklerler (HE, 181a; HM, 278a).

Ebubekir Nusret, okuyucularına *Kur'ân*'da geçen "Her zorlukla beraber bir kolaylık vardır." ifadesini hatırlatarak her imtihanda bunun muhakkak gerçekleşeceğini, bu sebeple de ümitsizliğe ve gözyaşına gerek olmadığını dile getirir (HE, 185b; HM, 284b).

Gözyaşı

Ebubekir Nusret, müminlerin Allah korkusu, pişmanlık vb. sebeplerle ağlamalarını Allah katındaki derecelerini artıran manevi hâllerden biri olarak kabul etmiştir. Bu bağlamda Sâib'in yeryüzünü veya insanın kalbini toprağa, ona ekilen ürünü de gözyaşına benzettiği beyitlerin açıklamalarında Ebubekir Nusret de genellikle bu ilişkilendirmeyi kapsamlı hâle getirir. Şârih, insanın manevi tekâmül sağlayabilmesinin pek çok etkeni olması sebebiyle bunu gerçekleştirebilmenin zorluğundan bahsedip böyle bir durumda, Allah için ağlamanın muhakkak çözüm getiren bir yöntem olduğunu iddia eder. Bu açıklamasını da gözyaşının ekildiği toprakta mutlaka ürün vereceğini söyleyerek örneklendirir (HE, 237a; HE, 60a; HM, 111b). Hatta her bir damla yaşı tohuma benzetip ekilen bu kadar tohumdan birinin muhakkak ürün vereceğini yani maneviyatına fayda sağlayacağını ümit etmektedir (HE, 135a; HM, 218b).

Ebubekir Nusret ayrıca Hz. Yakup'un, oğlu Hz. Yusuf'un öldüğünü düşündüğü dönemde görme yetisini kaybedecek kadar ağlaması ve sonucunda oğluna kavuşmasının âşıkların nezdinde kanun hükmünde kabul edildiğini de belirtir. Bu

sebeple, okuyucularına Allah'a kavuşmak için Hz. Yakup gibi ağlamalarını tavsiye eder (HE, 83b; HM, 150a).

Şârihe göre gözyaşının kalbi ve yüzü temizleyici yönü de bulunmaktadır. Dolayısıyla kıyamette Allah'ın karşısına temiz bir yüzle çıkabilmek için kulların yüzlerini dünyada gözyaşları ile yıkamaları gerekir (HE, 126a; HM, 208a). Ayrıca Ebubekir Nusret, bir müminin boşa geçen ömrü için ağlaması durumunda bu yaşların ahirette onun kurtuluşuna vesile olacağını iddia eder (HE, 184b; HM, 283a).

Sonuç olarak şârih, okuyucularını daima ağlamaya teşvik edip, gözyaşlarını kalp sedefindeki incilere benzetmiştir (HM, 100b). Ayrıca gözyaşlarının ab-ı hayattan daha değerli ve faydalı olacağını o yüzden müminlerin ab-ı hayat için mücadele etmek yerine ağlamak için gayret göstermelerini de öğütlemektedir (HE, 185b). Aynı şekilde geçen günler için dökülen pişmanlık yaşlarının ömrü süsleyen ve renklendiren bir boya olduğunu düşünür (HE, 198a). Fakat sahte gözyaşları ise süte su katmaya benzeyen bir hilekârlıktır (HM, 342b).

Ebubekir Nusret, her ne kadar okuyucularına defalarca ağlamalarını tavsiye etse de bazı açıklamalarında ise bunun insanın elinde olmadığını da belirtir. Bu görüşüne de “Mümin gözüne hâkim olamaz ve istenildiğinde ağlamak nifak alametidir.” hadisini kaynak göstermiştir (HE, 217a; HM, 327a). Şârihe göre ağlamak Allah'ın kuluna bahsettiği manevi bir lütuftur ve kulun iradesiyle meydana gelmez (HE, 9b; HM, 15b).

Diğer Tasavvufî Kavramlar ve Hâller

Ebubekir Nusret'in metnin muhtelif yerlerinde bahsettiği tasavvufî kavramlarla birlikte muhtasar hâlde bazı terimleri de yorumlar. Dolayısıyla bu terimler ayrı başlıklar altında ele alınmamıştır.

Hayret kelimesi sözlükte “şaşırmak, beklenmedik bir durum karşısında hissedilen duygu” şeklinde tanımlanmakla birlikte Allah'ın keyfiyeti hususunda insan idrakinin yetmemesi ve bilgi sahibi oldukça Allah'ın yüceliği ve kulların acziyeti karşısında hissedilen dehşete yakın şaşkınlık duygusu da “hayret” ifadesiyle açıklanmaktadır (Yetik, 1998: 60). Ebubekir Nusret de müminlerin kâinattaki mahlûkatı inceledikleri zaman onların güzelliğinde Allah'ı gördükleri takdirde marifet ilminin zirvesi olan hayret makamına ulaşacaklarını dile getirir. Ancak hayret makamının da rütbelerinin

olduğunu ve herkesin kapasitesi kadar ilerleyeceğini ekler (HE, 48a; HE, 164a; HM, 255a).

Çoğunlukla bir tarikat büyüğünün gözetimiyle gerçekleşen ve kulun çeşitli aşamalardan geçerek Allah'a ulaşmasıyla son bulan yolculuk, seyr ü sülûk ifadesi ile tanımlanır. Ebubekir Nusret için bu yolculuğun sonuçlanmasının en temel şartı istektir. Nitekim içinde hareket etme arzusu olmadığına bir karıncanın dahi ilerlemediğini belirtir. Ayrıca bir salikteki Allah'a ulaşma isteğinin, aslında Allah tarafından ona gönderilen bir davetiye olduğunu düşünmektedir (HE, 69a; HM, 127b).

Âlimler ve din büyükleri kâinattaki her şeyin zahir ve bânî şeklinde iki yönünün olduğuna inanmış ve her şeyi bu doğrultuda değerlendirmişlerdir. Ebubekir Nusret de Allah'ın buna önem verdiğini iddia ederek bir kulun vazifesinin daima bânîyle yani iç âlemiyle ilgilenmek olduğunu vurgular. Ayrıca zahirle ilgilenmek, gafletin son noktası olduğu gibi bu tavrın öncüsünün şeytan olduğu da unutulmamalıdır (HE, 76b; HM, 139).

Bir başka açıklamasında ise müminlerin bânînin zahirine muhtaçlığını dile getirir. İnsanın gözleriyle görmediği bir varlığı rüyasında da göremeyeceğini belirterek bu örnek üzerinden kişinin zahirinde bulunmayan hasletlerin bânînin de bulunmayacağını ifade eder (HE, 94b; HM, 167a). Sonuç olarak okuyucularına daha önceki ifadeleriyle çelişen iki yöntem sunar. Ya zahir tamamen terk edilip bânî imar edilecek yahut ikisine de eşit derece ilgi gösterilecektir (HE, 222b; HM, 335a).

Şârih, insanın hayattayken bedeninden ayrılıp misal âleminde yolculuk etmesi hâlini tanımlayan insilâh kavramından da bahsetmiştir. Uyanıkken rüya görmek şeklinde de tanımladığı (HE, 186b) insilâh hâlini yaşayan kişilerin gizli tutacaklarını özellikle belirtir (HM, 345a).

Kurb ifadesi bir tasavvuf terimi olarak kulun Allah'a yakınlığını karşılamaktadır. Ebubekir Nusret'e göre bazı kulların yakınlıkları öyle bir dereceye ulaşır ki böyle müminler Allah'ın daima kendileriyle bir arada olduğunu hissederek ömür sürerler. Böylece hiçbir zaman gaflete düşmezler (HE, 196b). Bu yakınlığın peygamber ve evliyalara özgü olduğunu, kendisinde de bulunmadığını ve her kula bahşedilmeyeceğini üzüntüyle belirtir (HE, 196b; HE, 204a). Şârih, Allah'la kurulacak bu yakın ilişkinin muhakkak bir mürşit rehberliğiyle gerçekleşmesini aksi hâlde kulun

idrakinin ve maneviyatının bunu kaldıramayacağını ya da Hallâc-ı Mansur gibi tehlikeli bir noktaya gidebileceğini dile getirir (HE, 101b).

5.6.3.3. Ahlak

Cömertlik/Cimrilik

Ebubekir Nusret, yeri geldikçe Sâib'in beyitlerindeki bağlamlar üzerinden okuyucularına çeşitli ahlaki kavramlarla davranışlara dair tavsiye ve yönlendirmelerde bulunmaktadır. Bu tavsiyelerin odağındaki kavramlardan biri de cömertlik ve karşılığı olarak cimriliktir. Ebubekir Nusret'in cömertliği imandan sonraki en faziletli haslet şeklinde nitelendirmesi ve böyle kişilerin yeryüzünde güneş gibi parlayacağı iddiasının bu husustaki en temel görüşü olduğu söylenebilir (HE, 184b; HM, 283a).

Şârih, müminlerin kendisine bahşedilen maddi, manevi her türlü nimeti etrafındaki yardıma muhtaçlara tahsis etmesi gerektiğini düşünmektedir. Bunun aksi bir tutumu akılsızlık şeklinde nitelendirip Allah'ı en çok sevenlerin insanlığa çeşitli açılarda fayda sağlayanlar olacağını dile getirmiştir (HE, 2a; HM, 2b). Cömertlik, kişinin Allah'a bağlılık ve sevgisinin ispatı niteliğini taşımakla beraber şârihe göre muhtaçlara yardım eden kişiler, bu sayede her türlü bela ve tehlikelerden de kurtulacaklardır (HE, 162b; HM, 253b).

Ayrıca şârih, Sâib'in kıvılcıma benzettiği insan ömrünün, sadaka ve cömertçe yardımlar sayesinde uzayacağını aksi hâlde bu husustaki eksik davranışların ise kişinin yaşamını kısaltacağını ifade eder (HE, 227a; HM, 341b).

Şârih, cömert kişilerin karakter özelliklerine dair de bazı tespitlerde bulunmuştur. İhtiyaç sahiplerine yardım eden kişilerde bulunan vakar hâlinin kibir olarak da algılanabileceğini öne sürer. Ancak Ebubekir Nusret, fakirler için ihtiyaçlarının giderilmesinin kendilerine gösterilen tutumdan daha önemli olduğunu iddia eder. Nitekim kerem sahipleri, muhtaçlara gereken yardımları sağladıkları takdirde hiç kimse, onların kaba davranışlarından kederlenmeyecektir. Bu durumun aksine yumuşak huylu cimrilerin ihtiyaç sahiplerini hayli öfkelenendirip, açgözlü olmalarına sebebiyet vereceğini belirtir (HE, 35b; HM, 65b). Hatta şârih, bu kişilerin para vermemek için böyle nazik davrandıklarını dahi düşünmektedir (HE, 305b).

Tamahkârlık-Kanaatkârlık

Okuyucularına yeri geldikçe dünya hayatının geçiciliğini hatırlatan ve ona bağlanmamayı öğütleyen Ebubekir Nusret'in paraya ve parayla sahip olunan her şeye bakış açısı da bu doğrultudadır. Her birini müminleri ahiretten uzaklaştıran ve dünyaya bağlayan tuzaklar şeklinde değerlendirir. Ayrıca kader inancının da tesiriyle Allah'ın kulları için takdir ettiği her hâle kanaat etmenin gerektiğini ve fazlası için çabalamanın yanlışlığını da dile getirir. Fakat müminlerin genellikle sahip olduklarıyla yetinmek ve şükretmek yerine daha fazlasını talep etmelerinden yakınır (HE, 35; HM, 65a). Zaten böyle kulların rızkından şikâyet ettiklerinde elindekileri de kaybederek cezalandırılacaklarını düşünmektedir. Şârih, bir fakirin ihtiyaçlarını ısrarla dile getirdiği takdirde yardıma niyetlenmiş birinin bundan rahatsız olup vazgeçeceğini belirtip aynı durumun Allah ile kulları arasında da yaşanacağını böylece meleklerin bile alay edeceği bir hâle geleceklerini iddia eder (HE, 86a; HM, 154a).

Ebubekir Nusret, ayrıca ne kadar çok olsa da bir gün varislere bırakılacak mülk ve zenginliklerin artması için tamah etmenin manasızlığından da bahsedip böyle kişilerin ömürlerini ziyan ettiklerini belirtir (HE, 235a; HM, 353b; HE, 189a).

Şârih, Allah'ın bir kuluna kanaatkârlıktan ziyade bir nimet veremeyeceğini düşünmektedir. Çünkü böyle kullar sahip olduklarına rıza göstererek kalplerini pek çok yersiz endişeden kurtarıp henüz dünyadayken cenneti yaşarlar (HE, 57b; HM, 106a; HE, 179b). Yedikleri ve içtikleri her şey onlara cennet meyvesi gibi lezzetli gelir ve böylece şükür ve kanaatkârlıkları devam eder (HE, 242a). Ayrıca bu haslet onları hırslı ve açgözlü bir köpek gibi dünyanın leşlerine tamah etmekten kurtarır. Böylece pek çok âlim ve fazıl kişinin kaybettiği bu sınavdan onlar kolaylıkla geçerler (HM, 342b).

Şârih kendisinde de rızık endişesinin bulunmadığını ve zikrettiği şanslı kullardan biri olduğunu belirtir (HE, 57b; HM, 106a). Şârihin kendi tecrübelerinden de faydalanarak dile getirdiği iddiaya göre zaten bir kul rızık endişesine düşmez ve elindekiyle yetinirse Allah ona çeşitli vesileler yaratıp daha fazlasını bahşedecektir (HE, 86a; HM, 154a; HE, 215b). Öyle ki bir mümin uzlet hâlinde ve bir şey talep etmeden ömür geçirirse cimri olarak tanınmış ve varlıklarını kendinden bile sakınan kişiler dahi mallarını onlara sarf etme gayretinde bulunurlar (HE, 97b; HM, 171a). Ancak Ebubekir Nusret, varlıklı kişilerin bu ilgi ve cömertliklerinin samimiyetini de sorgular. Bu kişilerin,

kendilerinden bir şey istenmeyeceğinden emin oldukları için kanaatkârlara sevecen davrandıklarını düşünür (HE, 137a).

Sabır

Dünyayı ahiret hayatı için bir sınav yeri olarak gören Ebubekir Nusret için bu sınav, muhtelif sıkıntılarla Allah'ın kullarını imtihan etmesiyle gerçekleşir. Dolayısıyla insanın hayatı boyunca pek çok derde maruz kalacağını ve her birine karşı ideal tutumun “sabır” olduğunu düşünmektedir. Hatta şârih, imtihanların dahi seçili kullara nasip olacağını iddia eder. Yani bir mümin eziyetli ve zahmetli durumlar yaşıyorsa bunlar aslında Allah'ın o kulun doğru yolda bulunduğunu teyit eden bir işarettir. Şârih, bir dağa benzettiği tüm belaların tek çaresinin sabır olduğunu ve bu sayede hepsinin yıkılacağını belirtir (HE, 23a; HM, 42a). Aynı şekilde dalgalı bir denizdeki gemiye benzettiği dünyada pek çok fırtınalara maruz kalan insanların tek kurtuluş yönteminin geminin batmasını engelleyen “sabır demiri” olduğunu vurgular (HM, 186a).

Ayrıca bir derdin kulda iman ve sabır meydana getirmesi durumunda onun bela değil nimet şeklinde yorumlanması gerektiğini de düşünmektedir (HE, 23a; HM, 42a). Bu görüşünü “Sabredip ayetlerimize kesin olarak iman ettikleri zaman, onların içinden, buyruğumuzla doğru yolu gösteren rehberler çıkardık.” ayetiyle de temellendirmiştir. Böylece sabrın insana dünyada ve ahirette sağlayacağı mükâfatların bu ayetle tescillendiğini ileri sürmektedir (HE, 6a; HM, 9b).

Ebubekir Nusret, Sâib'in beyitlerindeki atıflardan da faydalanarak sabrın insana sağladığı faydaları çeşitli örneklerle açıklar. Bu doğrultuda Hz. İsmail'in bebekken bırakıldığı çölde zor zamanlar geçirdikten sonra zeminden zezem suyu çıkması (HE, 104a; HM, 180a), sedefin diğer sulara iltifat etmeyip sadece yağmurla inci ortaya çıkarması (HM, 75a) gibi hadiseleri dile getirir. Verdiği örneklere dayanarak şârih, okuyucularına sıkıntılı bir durumda başka yollara tamah etmeden Allah'ın sunacağı çözümü beklemelerini tavsiye eder (HM, 75a).

Bazı imtihanlarda müminlerin dayanamayıp birtakım çözümlere yönelmelerinin günah olmadığını da ekler. Ancak böyle bir durumda bir müddet daha sabretmeleri hâlinde mükâfatlandırılacakları dereceleri kaybedeceklerdir. Bu görüşünü şöyle örneklendirir: Günlerce susuz kalmış birinin kan içmesi günah değildir. Ancak bu durumda kişi, birkaç gün daha sabretmesi hâlinde suya kavuşmanın yanında tüm su kaynaklarının da idarecisi olma ödülünü kaybedecektir (HE, 114b; HM, 193a).

Şârihe göre sabrın sonucunda müminlere bahşedilen dereceler öyle yüksektir ki bir kulun ibadetlerle bunlara ulaşması mümkün değildir (HE, 172a). Ebubekir Nusret hiçbir derdin küçümsenmemesi gerektiğini de savunur. Çünkü ona göre sıkıntı çeken bir mümin, yaşadıklarına Allah'ın arzu ettiği şekilde sabrederse Hz. Eyüp rütbesinde değerlendirilebilir (HE, 79b).

Şârih, bir sıkıntı hâlinde şikâyet etmenin sabır tutumuna tesiri konusunda da fikirlerini belirtir. Bir açıklamasında şikâyet etmenin yarayı iyileştirmekten ziyade onu genişletmeye benzediğini (HE, 193b; HM, 294b) dile getirirken bir başka açıklamasında ise bunu sabrın şartlarından biri olarak değerlendirmiştir (HE, 72b; HM, 132b). Ancak şikâyetin kullara değil Allah'a karşı dile getirilmesi gerektiğini özellikle vurgular (HE, 72b; HM, 132b).

Şükür

Ebubekir Nusret, tüm kâinatı yaratan ve kendisine isyan edip çeşitli günahlar işlemelerine rağmen kullarına maddi manevi pek çok nimet bahşeden Allah'a şükretmeyi mahlûkatın en temel vazifelerinden biri olarak görmektedir. Ona göre insan birtakım imkânlar sağladığı hizmetlisinden nankörlük görmeye tahammül edemezken tüm kâinatı yaratıp nimetlerle donatan Allah'ın kullarından şükretmelerini istemesi de oldukça normaldir. Bu kıyaslanmanın ardından Ebubekir Nusret, insanların kâinatı yoktan var eden, onu kendi esma ve sıfatlarıyla süsleyen ve mükemmel bir sistem kurarak intizam veren Allah'a şükretmemelerinden yakınır (HE, 58a; HM, 107b).

Şârihe göre neşeli bir ortamda bunun kıymetini bilmeyip keyifsiz bir hâlde oturmak dahi bir şükürsüzlük hatta nankörlük göstergesidir (HE, 117a; HM, 197a). Buna rağmen zengin bir kimsenin varlıklı olmasına rağmen buna şükretmeyip aksine hâlimden şikâyet etmesi şârihi öfkelenmektedir (HE, 35a; HM, 65a).

Nitekim elindeki nimetlerin farkına varmayıp şükretmeyenlerden muhakkak o nimetlerin alınacağını iddia eder. Böyle kimseler o zaman gerçekten şikâyet edecekleri bir hâlin içinde bulunacaklardır. Ebubekir Nusret bu görüşünü gençlikteki sıhhatinin şükürünü eda etmeyenlerin yaşlandıklarındaki sağlıksız hâllerini örnek göstererek de açıklar (HE, 64a; HM, 118a).

Dolayısıyla şârih, şükretmeyi bir nimetin devamı için gerekli şartlardan biri olarak belirtir. Ancak bunun da şartı o nimet eldeyken kıymetinin bilinmesidir. Aksi hâlde yani her şey kaybedildikten sonra gelen farkındalığı ve şükrü rüzgârı tartmak kadar akılsızca bulur (HE, 167a; HM, 259a). Ayrıca böyle kişilerin hâllerini davetsiz misafirlerin düştükleri utanç verici durumlara da benzetmiştir (HE, 169b; HM, 262b).

Ebubekir Nusret, her durumda şükür sebeplerinin görülebileceğini dolayısıyla müminlerin etraflarını daima bu niyetle gözlemlemeleri gerektiğini düşünür (HM, 315a).

Cehalet

Ebubekir Nusret'in muhtelif konulardaki açıklamalarında ilme, âlimlere ve kıymetlerine dair övgü dolu ifadeleri gözlemlenmiştir. Dolayısıyla bu görüşün aksi olarak cehalet kavramına ve cahil kişilere karşı eleştirel fikirleri mevcuttur. Ancak bir istisna olarak kâinatın hakikatleri ve hikmetleri hususunda cehaleti savunur. Geçmişte kendisinin de bu incelikleri bilmenin kişiyi olgunlaştıracağını zannettiğini fakat zamanla kalp âlemindeki tekâmülün dünyaya karşı cehaletle sağlandığını anladığını belirtir (HE, 43a).

Şârihin açıklamaları incelendiğinde cehalet kavramını tanımlamaktan ziyade cahil kişileri karakterize ettiği görülmüştür. Bu bağlamda öncelikle Allah'ın kendisine takdir ettiği kader çizgisi dâhilindeki hükümlerden kaçma gayretine girenleri cahillikle suçlar. Çünkü şârihe göre kişi bir musibetten kaçtığını düşündüğü zamanlarda dahi aslında o sıkıntıya doğru ilerlemektedir. Dolayısıyla bu döngüyü fark edememek şârih için cehalettir (HM, 104a).

Ebubekir Nusret'e göre bir başka hakikat de dünyanın geçiciliği ve insan ömrünün muhakkak son bulacağıdır. Buna rağmen dünyada ebedî kalacakmış gibi ameller işleyenleri cahil şeklinde nitelendirmiştir (HE, 188b). Aynı şekilde dünyada kısa süreceği kesin olan refah için mal kaygısında bulunmak ve beden isteklerine boyun eğmek de cahilce davranışlardır (HE, 189a).

Ebubekir Nusret'e göre bazen kişiler ilmiyle de cahil konumuna düşebilirler. Hatta bir âlimin kendisini yeterli hissetmesini en büyük cehalet şeklinde tanımlamıştır (HE, 240a). Ayrıca bir mürşit-i kâmilin sohbetlerine katılmayıp, eğitiminden geçmeyen

kişinin, eksikliklerini görmeyerek kendini olgun biri zannetmesi de cehaletinin göstergesidir (HE, 200b).

Şârihe göre müminler, cehaletin öldürücü bir zehir olduğunu bilip daima ilimlerini artırmanın gayretine düşmelidirler (HM, 294b). Çünkü cehalet, her durumda kişiyi yanlış kararlara sürükleyerek rezil eder. Örneğin, bir âlim zehir kullansa dahi kendisini kurtarabilir ancak cahilleri içtikleri su dahi zehirleyebilir. Şârih verdiği bu örnek üzerinden olaylarda âlim ve cahillerin farklı sonuçlara ulaşacaklarını öne sürer (HE, 235a; HM, 353b). Bu durumun bir sebebi de cahillerin her durumda cehaletle karar vermeleridir. Ebubekir Nusret, böyle bir kişinin, zor durumda kaldığında sorunu çözmek amacıyla kullandığı yöntemler de cahilce olacağı için sıkıntılarının sona ermesi bir yana aksine katlanarak devam edeceğini belirtir (HE, 17a; HM, 30b).

Hırs

Hırs kavramı, herhangi bir şeyi elde etmek için duyulan kuvvetli istek şeklinde tanımlanmakla birlikte Ebubekir Nusret tarafından çoğunlukla yaşama ve dünyada maddi refaha karşı tutkunun simgesi olarak kullanılmıştır. Bu yoğun duygunun kişide yarattığı etkiyi anlatmak için hırsı “manevi ateş” diyerek ifade eder (HE, 200b; HM, 303a).

Gençlik-Yaşlılık bahsinde de anlatıldığı üzere şârih, insanın yaşlandıkça dünyaya rağbetinin de artacağına inanmaktadır. Dolayısıyla hırsın genellikle yaşlılarda bulunan bir karakter özelliği olduğunu öne sürer. Bu bağlamda yaşlıların hırsları sebebiyle eğri dikenin eteğe yapıştığı gib dünyadaki arzularının peşine düşeceklerini (HM, 49a), tüketmeye ömürlerinin yeteceği meçhul olmasına rağmen varlıklarını artırmaya çalışacaklarını (HE, 82a; HM, 148a; HE, 156a) dile getirir.

Şârih, dünyaya karşı hırsın artması durumunda ölümü düşünmenin bu istekleri sakinleştireceğini öne sürüp okuyucularını bu yöntemle dahi geçmeyecek hırslara sahip olmaları sebebiyle eleştirmiştir (HE, 228a). Ayrıca yaşlandığı ve ölümü yaklaştığı hâlde dünyaya ve zevklerine karşı hırslarını azaltmayanları cesetlerin üzerinde dönen yırtıcı kuşlara benzetmiştir (HE, 204b).

Ebubekir Nusret ayrıca uzun bir yaşama karşı duyulan hırsı da hayli çelişkili ve anlamsız bulmaktadır. Ona göre Allah, insanı zahmetli bir hayat sürmesi için yarattığını belirtmiştir. Bu doğrultuda müminler, dünyada daima çeşitli musibetlerle

mücadele etmektedirler. Kulların rahat bulamadıkları zamanlarda dahi dünyada kalmaya dair hırsın eksilmemesi şârihi hayli şaşırtmaktadır (HM, 163b).

Şârih, hırs ile çaba arasındaki farkı da dile getirmiştir. Bu bağlamda ona göre Allah'tan rızık talebinde bulunmanın en şerefli yolu çalışmaktır. Hatta Allah'ın kullarının talepleri üzerindeki dua ve amel yoluyla istek ve ısrarlarını sevdiğini dahi iddia etmektedir (HE, 95b).

Ebubekir Nusret, insanlar arasında çeşitli sebeplerle yaşanan mücadeleler dâhilindeki kazanma hırsından da bahseder. Bu bağlamda, bir müminin muhatabını mağlup etmesi durumunda bundan keyif almasını “en büyük kusur ve eksiklik” şeklinde nitelendirmiştir. Ayrıca bu duygunun o kişiye muhakkak bela ve musibet olarak yansıtacağını da iddia etmektedir. Şârihe göre kişi, herhangi bir mücadele esnasında kazanma hırsından arınmış hâlde, güzellikle fikrini beyan edip susmalıdır (HE, 25a). Şârih, galibiyet hırsıyla başlayan bir mücadeleden mağlup hâlde ayrılmış kişilerden de uzak durmayı tavsiye eder. Kırılmış şişenin etrafa verdiği zarar gibi böyle kişiler de yaşadıkları hüsrân duygusunu çevrelerine yansıtacaklardır (HE, 206b).

Yardıms severlik

“İnsan İlişkileri” başlığı altında çeşitli yönleriyle dile getirildiği üzere Ebubekir Nusret, her müminin daima birbiriyle iyi geçinmesini tavsiye etmektedir. Bu doğrultuda şârihe göre anlaşmanın yolu her türlü maddi ve manevi sıkıntılara karşı yardımlaşmaktan geçer. Ayrıca Ebubekir Nusret, bir başkasına yardım etmenin en büyük faydasını kişinin kendisinde göreceğini iddia eder (HM, 331a). Öyle ki ömrü boyunca etrafındakilere yardımcı olmuş kişiler, yaşlandıklarında dahi bu motivasyonları sebebiyle daima üretken bir hâlde bulunurlar (HE, 4a; HM, 6a), ömürleri uzar (HE, 227a; HM, 341b) ve hesap günü zor durumda kaldıkları takdirde kendilerine de yardım edilir (HE, 162b; HM, 253b).

Bunların hâricinde şârih, yapılan bu yardımların mükâfatının ve faziletinin herhangi bir kulun kavrayacağı şekilde zuhur etmeyeceğini sadece Allah dostlarının keşif ve keramet yöntemiyle fark edebileceğini öne sürer (HM, 350a). Bir asaya benzetilen yardımlaşma, sahibini doğru yola iletacaktır. Ancak bu yardıms severlik asası herkese bahşedilmez (HE, 88a; HM, 157b).

Ebubekir Nusret, yardımın muhakkak karşılıksız yapılması gerektiğini de dile getirir. Öyle ki ancak bu şekilde gerçekleştirilirse sahibi Allah'ın ahlakıyla ahlaklanmış olur (HE, 220a).

Şârihe göre yardımseverlik kuvvetli imanın neticesinde ortaya çıkan bir haslettir. Ve böyle kimseler, karakterlerindeki bu özellik sebebiyle kalplerinde bir merhamet taşıyarak düşmanları dahi olsa ihtiyaç sahibi tüm mahlûkata el uzatırlar (HE, 88a; HM, 157b). Böylece bu kişiler insanlar arasında da sevilen ve saygı duyulan kimseler olarak kabul görürler (HE, 99b).

Ebubekir Nusret, isimlerin manasının kişilere tesir edeceğini ve “Nusret”in “yardım” anlamına karşılık gelmesini belirterek bu doğrultuda kendisinin de elinden geldiğince çevresindeki herkese pek çok konuda yardımcı olduğunu dile getirir. Pek çok kişinin kendisini bu özelliğiyle tanıdığını da ifade eder (HE, 129b; HM, 211a).

İnsanların çevresindekilere yardım etmesi, Allah'ın onlara yüklediği bir vazifedir. Şârih bu görüşünü Allah'ın kullarına gösterilen yardım ve merhametin kendi zatına gösterilmiş gibi kabul edeceğini belirttiği kutsi hadise dayandırır (HE, 99b).

Şârih, bir müminin etrafına yardımcı olmak isteyip bunu yapabilmek için yeteri kadar imkânının olmadığı durumlarda herkesin gücü nispetinde çevresine fayda sağlamasını tavsiye eder. Ona göre bir hamala yürümesine engel teşkil edecek kadar ağır bir yük yüklememek veya hata yapıp af dileyen kişileri affetmek de yardımseverlik göstergesidir (HM, 331a).

Ancak Ebubekir Nusret, yardımın da Allah'ın nasip etmesiyle gerçekleşeceğini düşünmektedir. Bu doğrultuda bir kişinin yardıma niyetlendiği hâlde çeşitli sebeplerle bunu gerçekleştirilememeye ihtimali daima bulunmaktadır (HE, 223b).

Kibir

Şârih, ele aldığı pek çok kötü huy gibi yeri geldikçe kibir ve gurur kavramlarını da değerlendirmiştir. Bu bağlamda bazen kavramın kendisini bazen de kibirli kişilerin özelliklerini veya akıbetlerini dile getirir. Ebubekir Nusret, kötü hasletlerin en büyüğünün kibir olduğunu özellikle vurgular. Ayrıca kötü ahlaka sahip biri olarak nitelendirilen kişilerin de genellikle kibirli kimseler olduğunu ifade eder (HE, 82b; HM, 148b).

Şârihe göre bir mümin tüm gücünü ve ömrünü Allah yolunda harcarsa dahi eğer nefsinde toz tanesi kadar kibir bulunuyorsa bu, onun kalbini ele geçirerek oradaki tüm güzellikleri yok eder. Ancak kullar, eğer acziyetlerini kabul ederek ibadet etmenin dahi Allah tarafından bahşedilen bir nimet olduğunu aksi hâlde kendilerinin buna güç yetiremeyeceklerine inanırlarsa o zaman doğru yolda bulunurlar. Ebubekir Nusret, böyle kimseler için kurtuluşun muhakkak gerçekleşeceğine inanır (HE, 161b; HM, 252b).

Ebubekir Nusret, insanın acziyetini fark etmesinin yollarından birinin toprağa ibret nazarıyla bakmaktan geçtiğini belirtir. Şârih, Tâhâ Suresi’nde yer alan “Sizi ondan yarattık, yine ona döndüreceğiz.” ifadesini alıntılıyarak müminlerin bu sureden hareketle topraktan geldiklerini ve sonuçta yine toprağın altına gireceklerini daima akıllarında bulundurmalarını tavsiye etmektedir. Çünkü bu durumda toprağın en temel vasfı olan yumuşak huyluluk onunla bağ kuran kişilere de sirayet ederek nefislerindeki kibri yok edecektir (HE, 187a; HM, 286b).

Eserde kibri ortadan kaldıran unsurlardan biri de “aşk” olarak belirtilmiştir. Şârih, aşkın bulunduğu gönülde kibir ve gururdan eser bırakmayacağını dile getirir. Öyle ki kölesine âşik bir padişah, devlet yönetmenin ve saltanatının kibrini bir kenara bırakıp kölesinin ayağına yüz sürmeyi mutluluk addeder. Ancak Ebubekir Nusret, kibri yok eden bu sevgi hâlinin herkese bahşedilmeyeceğini 30 yıl boyunca ibadet etmiş bir müminde dahi bulunamayabileceğini ifade eder. Sadece bir mürşit-i kâmile biat edip onun terbiyesine giren kullarda kısa sürede kibrin yok olduğu ve yoğun bir muhabbet duygusunun varlığını gözlemlemiştir (HE, 93b).

Şârihe göre mürşit ve mürit ilişkisi müridin iradesini mürşide teslim etmesi üzerine kuruludur. Dolayısıyla bu kullar, zamanla munis ve sakin biri hâline gelecek ve başta kibir olmak üzere tüm kötü hasletleri yok olacaktır (HE, 192b).

Ebubekir Nusret, kibir ateşini söndüren müminleri ise, Hz. İbrahim’in Nemrud’un ateşini gül bahçesine çevirmesi kıssasına dayanarak, zamanın İbrahim’i şeklinde nitelendirir (HE, 191a; HM, 292a). Ayrıca kibri hamlığın alametlerinden biri olarak kabul eden şârihe göre bunu yok ederek daima tevazu hâlinde yaşamak da yüksek derecede olgunluğun göstergesidir (HE, 227a).

Şârih, eserinde ilmin en büyük kibir sebebi olduğunu defaatle dile getirir (HM, 293b; HE, 68b; HM, 126a). Ona göre imandan sonra en faziletli hasletin ilim olması

sebebiyle genellikle âlimlere kibir musallat olur. Ayrıca toplumun âlimlere gösterdikleri hürmet de bu duruma sebebiyet verir. Şârih, şahsının değil ilminin rütbesinin övgüye layık olduğunu fark edemeyip kibirlenen âlimlerin ise Allah'ın gazabıyla cezalandırılacaklarını belirtir (HE, 191a; HM, 292a).

Şârih, tevazu sahibi kişilerin “Alçak gönüllüyü Allah yüceltir.”, “Büyükleneni Allah alçaltır.” hadislerine güvenerek karakterlerini şekillendirdiklerini ve bu hadisleri özellikle kibirlilere daima hatırlattıklarını iddia eder (HE, 134b; HM, 217b).

Yumuşak Başlılık

Ebubekir Nusret'in ele aldığı tüm ahlak kaideleri üzerinden insanlarla daima iyi geçinmeyi öğütlediği görülmektedir. Şârihe göre sağlanabilecek anlaşma yollarından biri de müminlerin etrafındakilere cana yakın davranmasıdır. Çünkü muhatabına karşı sakin ve uysal davranmak düşmanı dost eden bir etkidir (HE, 19b; HM, 34b). Aynı şekilde insan gönlünü goncaya benzeterek onun açılmasının sadece tatlı ve hoş sözlerle sağlanabileceğini savunur (HE, 74b; HM, 137a).

Bu davranış biçiminin Allah katında da hoş karşılanacağını ve herkese nazik ve uysal davranarak kimseyi incitmeyen kulların dünyada olduğu gibi ahirette de büyük nimetlerle mükâfatlandırılacağını öne sürer (HE, 232a; HM, 349a). Aksi durumda yani nefsanî gerekçelerle insanlara öfkeyle yaklaşmak ise dünyada ve ahirette pek çok belaya sebebiyet verecektir (HM, 185a).

Sâib'in yumuşak yürüyüşün dağları bile düzleştireceğini iddia ederek simgeler üzerinden dile getirdiği bu görüşüne Ebubekir Nusret, katılmakla birlikte bunu yapmanın zorluğuna da değinir. Uysallıkla zorlukların üstesinden gelen kişilere toplumda da saygı duyulacağını ekler. Ancak şârih yaşadığı dönemde ne sakin ve munis davranmanın ne de bu sebeple sağlanacak hürmetin mümkün olmadığından yakınıdır (HE, 24b; HM, 44b).

Şârih, özellikle din büyüklerini hedef göstererek çoğunun insanlara sert davranarak dinden soğuttuklarını iddia eder. Öyle ki bu şeyhler, toplumdaki dengeleri gözetmeden enfiye çeken birinin yanında şarap içenleri sert sözlerle kınamaktadırlar. Oysa din büyükleri uyulması zor gelen bir emri tatlı dille söyledikleri takdirde insanlar, o emri uygulaymasalar dahi en azından o âlime muhabbet besleyeceklerdir (HE, 63b; HM, 116a).

Ancak istisnai bir durum olarak insanlara uysal davranmanın hatalı görüleceği durumları da belirtir. Sâib'in demir kilidi ancak demir anahtarın açabileceğini ifade ettiği beytin şerhinde Ebubekir Nusret de bu görüşe katılarak sert tabiatlı kişilere muhakkak sert davranılmasını tavsiye eder. Eğer mülayim bir tavır sergilenirse bu kimselerin sertliklerinin şiddetini artıracaklarını düşünmektedir. Bunu önlemek için de bahsi geçen kişilerin tavırlarına aynıyla karşılık verilmelidir (HE, 73b; HM, 135a). Başka bir açıklamasında ise ağır kapıların hafif anahtarlarla açılmasını örnek göstererek sert mizaçlı kişilere uysalca bir tavırla yaklaşmanın fayda sağlayacağını da öne sürmekle beraber bunun herkeste aynı etkiyi göstermeyeceğini de ekler (HE, 75b; HM, 138a).

Görüldüğü üzere şârih, insanların birbirine nazik ve sakin davranmalarını öğütlemekle birlikte aksi bir tavrın gerektiği durumları da belirtmiştir. Sonuç olarak Ebubekir Nusret, bu hususta her müminin durumların ve kişilerin şartlarına göre davranmalarını makul bulduğunu dile getirir. Yani kabalığın gerektiği yerlerde kabalık, mülayimliğin gerektiği yerde de mülayimlik tercih edilmelidir (HE, 108a; HM, 185a).

İnatçılık

Ebubekir Nusret'in kınadığı, olumsuzluklarını sergilediği ve dolaylı olarak okuyucularından sakınmalarını tavsiye ettiği kötü hasletlerden biri de inatçılıktır. Öyle ki inatçı birinde İslamiyet'e dair güzel fikir ve huyların bulunamayacağını iddia eder (HE, 197b). Böyle kişilerin pek çok bela ve sıkıntıya maruz kaldıklarını da düşünür. Sâib'in "Ser-keş ü magrûr u bî-edeb olma. Hedef boynu tamarından bu evsâfla muttasıf olduğuna dâ'imâ oka nişânedir." şeklinde tercüme ettiği beytinin şerhinde şârih, ilm-i kıyafeden faydalanarak inatçı kişilerin damarlarının belirgin bir şekilde gözükeceğini böylece oklara yani belalara hedef olacaklarını ifade etmiştir (HE, 20b; HM, 36b).

Ebubekir Nusret, bir müminin kibir ve inadı terk edip Allah'a tam manasıyla teslim olduğu takdirde ise vaktinin Hz. İbrahim'i olacağını iddia eder. Hz. İbrahim'in ateşi gül bahçesine çevirmesine telmihte bulunarak inat ateşinin teslimiyetle söndürülebileceğini ve ancak bu şekilde selamete erişilebileceğini öne sürer (HE, 191a; HM, 292a).

Ancak şârih İslamiyet'e zarar veren durum ve tartışmalardaki inatlaşmayı tüm bunlardan hariç tutmaktadır. Bu bağlamda herhangi bir tartışmada dine muhalif bir

söylem bulunmuyorsa sakince bunu kabul etmeyi, aksi hâlde ise ısrarla doğrusunu anlatmayı tavsiye eder. Fakat bu noktada dahi uzayan bir inatlaşma ve tartışmanın yerine bir noktada “Benim bildiğim budur.” deyip konunun kapatılması gerekir (HE, 25b; HM, 46a).

Ebubekir Nusret’in inatçı kişilerin sosyal ilişkilerine dair de dikkat çekici bir tespiti vardır. Şârihe göre inatçı ve mağrur kişiler çevresindekilere ufak bir incelik ve nezaket gösterdiklerinde bu davranışlar hayli kıymetli bulunur. Çünkü böyle kimselerin daima sert davranışlarına alışanlar herhangi bir yumuşamayla karşılaştıklarında bu, onlar için şaşırtıcıdır (HE, 137b; HM, 221b).

Çok-Boş Konuşmak

Şârihe göre daha iyi bir kul olabilmenin önündeki en büyük engellerden biri insanların düşüncesizce konuşmalarıdır. Ölçülü ve dinleyene fayda sağlayan sözlerin ise dünyada ve ahirette sahibinin derecesini artıracaklarını düşünmektedir. Şârih, müminlerin önem vermedikleri tek bir söz sebebiyle en yüce rütbelere de hayvandan daha aşağı derecelere de ulaşabileceklerini iddia eder (HM, 318a).

Ebubekir Nusret’e göre insan nefisini ancak iki şekilde terbiye edebilir. Öncelikle söyleyeceği sözün şeriata uygunluğunu tartmadıkça asla konuşmamalıdır. Ayrıca hatalı bir söz söyledikten sonra günahının farkına varıp içtenlikle tövbe etmelidir. Bir mümin, bu iki hususa dikkat ettiği takdirde hem nefisini terbiye edecek hem de imanını kuvvetlendirecektir (HE, 59a; HM, 108b; HM, 355b).

Sözün insan kalbine ve nefisine tesirini böylece açıkladıktan sonra susmanın etkisini de dile getirir. Bu bağlamda yeri geldiğinde susmayı başarabilen kişilerin zamanın evliyası olarak kabul edilebileceklerini öne sürer (HE, 225a; HM, 339b). Çünkü gereksiz ve boş konuşmalara nispetle susmanın çok daha kıymetli olduğunu düşünmektedir. Nitekim bu sessizlik fayda sağlamasa bile en azından kişinin günah işlemesine engel olacaktır (HE, 223a).

Şârih, sözlerin aynı zamanda kişinin karakterini de ortaya çıkaran bir gösterge olduğunu iddia eder. Öyle ki insanların karakteri ancak konuşmaya başladığında meydana çıkacaktır (HE, 15b; HM, 27a). Ebubekir Nusret, Hz. Ali’nin “İnsan, dilinin altında gizlidir.” sözünü de alıntılıyarak kişinin zekâsı, idraki ve maneviyatının da ancak sözleriyle ifşa olacağını belirtir (HE, 39b; HM, 73a).

Bu doğrultuda insan-ı kâmil iddiasındaki kişiler, konuşmalarında hayata dair “Keşke şöyle olsaydı.”, “Ben olsaydım böyle yapardım.” şeklindeki cümlelerle Allah’ın işine karışarak günah işledikleri gibi hem de “kâmil” insan iddialarının asılsızlığını da ortaya koyarlar (HE, 37a; HM, 68b).

Konuşmanın hem söyleyene hem dinleyene tesirini göz önünde bulunduran şârih, insanın sohbet edeceği kişiyi özenle seçmesini öğütler. Çünkü sözün tesirinin ancak doğru kişiye söylenmesiyle ortaya çıkacağını düşünmektedir (HE, 83a). Bu noktada verimli bir sohbetin muhatapların birbiriyle denk olmalarıyla sağlandığını belirtir. Sâib’in taş ile testinin sohbetinden kulağa hoş gelen bir ses gelmeyeceğini belirttiği beytin şerhinde şârih, konuyu alakasız iki kişinin konuşmasından yalnızca rahatsız edici gürültüler ortaya çıkacağını öne sürerek açıklar (HE, 90a; HM, 161a). Ayrıca Ebubekir Nusret’e göre ilmi ile amel etmeyen ve kalbinde Allah aşkı bulunmayan kişilerin sözlerinin muhatabı üzerinde hiçbir tesiri olmaz (HE, 138a; HM, 223b).

Ebubekir Nusret, zeban kelimesinin Farsçada hem lisan hem de alev anlamlarına karşılık geldiğini dile getirerek insanın sözlerinin onu son derece tehlikeli bir noktaya götürebileceğini de vurgular (HE, 118b; HM, 198b). Hatta cehennemdekilerin çoğunun konuşmaları sebebiyle orada cezalandırıldıklarını iddia eder (HE, 152a). Çünkü konuşmalarına özen göstermeyen kulların sözleri bir süre sonra kalplerindeki nuru yok edecektir. Bu sebeple, hesap gününde insanın Allah’ın karşısına küstahça sözleri sebebiyle çıkmasına nispetle bin zina günahı yüzünden ceza çekmesi tercih edilir (HE, 20a; HM, 35a). Nitekim kullara sorulsa onların da utanç verici sözlerinin hesabını vermek yerine zina günahının cezasını tercih edeceklerini düşünmektedir (HE, 210a).

Şârihe göre insanların düşüncesizce konuşmaları sadece ahiretlerini değil dünyalarını da olumsuz etkilemektedir. Geçmişte ve yaşadığı dönemde pek çok kişinin sözleri sebebiyle asıldıklarını örnek göstererek edepsizce yapılan konuşmaların bu cezayı hak ettiğini de belirtir (HE, 36b; HM, 68a).

Sonuç olarak Ebubekir Nusret, müminlerin kendilerini dünyada ve ahirette tehlikeli bir noktaya götüren sözlerden korunmalarının tek yönteminin bir an dahi şeriattan uzaklaşmamak olduğunu öne sürer. Söyleyeceği her sözün şeriata uygunluğunu hesaplayarak konuşan kişiler, yanlış bir söz söylemezler (HE, 236a; HM, 355a; HM, 355b).

Tevazu

Şârihin güzel ahlaka sahip kişilerde bulunmasını beklediği hasletlerden biri de tevazudur. Hatta Ebubekir Nusret bu tavrı bir müminin olgunluğunun alametlerinden biri olarak kabul eder. Nitekim bir meyvenin hamlığının göstergesi dalda kalması, olgunluğunun alameti ise ağaçtan yere düşmesidir. Şârih, bu durumu insanların davranışlarıyla ilişkilendirerek alçak gönüllülük hakkındaki görüşlerini aktarır. Bu bağlamda, ham insanların kendilerini yüksekte görerek kibirleneceklerini ancak olgun kimselerin tevazu hâlinde yaşayacaklarını öne sürer (HE, 227b; HM, 342a).

Ebubekir Nusret tevazu sahibi kişilerin bu davranışlarıyla kendilerini küçük düşürmek bir yana aslında yücelttiklerini düşünmektedir. Sâib'in tevazusu sebebiyle boynunu eğen birinin kesinlikle rütbesinin eksilmeyeceğini belirttiği beytin şerhinde şârih bu görüşe ek olarak tevazunun ve dolayısıyla uysallığın aslında sahibinin cesaretinin ve maneviyatındaki yüksek mertebesinin delili olduğunu dile getirir (HE, 27a; HM, 49b).

Şârih ayrıca bu konuda “Alçak gönüllüyü Allah yüceltir.”, “Büyükleneni Allah alçaltır.” hadislerini de alıntılararak görüşlerini temellendirir. Ona göre tevazu sahibi kişiler kendilerini Allah'ın yücelttiğinin farkındalığıyla kibirlilere karşı dik bir duruş sergilerler (HE, 134; HM, 217b).

Ebubekir Nusret, insanların alçak gönüllü kişilere karşı tavırlarında özen göstermeleri gerektiğini de düşünmektedir. Çünkü defaatle belirttiği gibi bu kişilerin maneviyatlarındaki yücelik açıkça ortadadır. Bu sebeple insanların onlara gösterdikleri hürmet de abartıyı hak etmektedir. Dolayısıyla şârih, böyle kişilerin toplum içinde saygın kimseler olarak kabul edilmeleri gerektiğini düşünür (HE, 191b; HM, 292a).

Ancak Ebubekir Nusret, alçak gönüllü gözüken herkesin samimi olmadığını da vurgular. Öyle ki cimri kişilerin bu minvaldeki tavırlarını para vermemek için bir kaçış yolu olarak yorumlar (HE, 202b; HM, 305b).

Şârih pek çok ahlaki husus gibi tevazu konusunda da itidal üzere hareket etmenin gerekliliğini vurgular. Yani her durum ve şartta alçak gönüllü davranmak bazen kişiye zarar verebilir. Ebubekir Nusret, tüm mahlûkata karşı tevazu gösterilemeyeceğini savunur. Özellikle insanın düşmanına karşı güçlü gözükmesi gerektiğini iddia eder. At üzerindeki düşmanla yaya olarak gerçekleştirilen savaş kazanılamayacağı gibi aynı şekilde düşmana karşı alçak gönüllü bir tavır sergilemek de acizlik ve zaaf belirtisidir (HE, 31b; HM, 59a).

Teslimiyet

Dünya hayatını müminler için bir sınav yeri olarak gören Ebubekir Nusret'e göre tüm kulların gerçek sınavı, maruz kaldıkları sıkıntılar karşısında doğru tavrı göstermektir. Bu bağlamda şârih, müminlerin her durum ve şartta gerçek bir tevekkül bilinciyle hareket etmelerini tavsiye eder. Sabırdan farklı olarak teslimiyet ve genellikle beraberinde kullanıldığı tevekkül kavramı, sadece zor durumlarda değil başa gelmiş veya gelecek tüm olaylarda Allah'a güvenmek, işin sonucunu Allah'a emanet etmektir.

Ebubekir Nusret, hayatını teslimiyet bilinciyle yaşayan müminlere ahirette bahşedilecek manevi derecelerin yanında bu hasletin dünyada da fayda sağlayacağı ileri sürer. Öyle ki şârihe göre tevekkül sahibi kişilerin bu düşünce yapılarının arka planında Allah'a karşı taşıdıkları hüsnüzan bulunmaktadır. Bu durumda maruz kaldıkları ya da kalacakları sıkıntılar için kalplerinde bir endişe hissetmeden huzurla yaşamlarını sürdürürler. Böylece pek çok kişinin hayatını zorlaştıran mal, sağlık, evlat vs. kaygılar bu kimselerde bulunmaz (HE, 30b; HM, 57a). Zor durumda kaldıklarında dahi "Allah benim için en iyisi ve güzelini nasip edecektir." diyerek ümitle beklerler (HE, 60a; HM, 110b). Aynı şekilde bu kimseler daima rıza hâlinde buldukları için dünyanın kötülüklerini değil güzelliklerini görürler (HE, 43b; HM, 78b).

Sonuç olarak şârih, bu gönül rahatlığı ve huzurun da insana bahşedilecek en büyük nimet olduğunu hatta manevi açıdan cennet huzuru sağlayacağını dahi iddia etmektedir (HE, 57b; HM, 106a; HE, 179b). Kalplerini şikâyet ve kadere muhalif cümlelerle kirletmeyen tevekkül sahibi kişilerin cam ve ayna gibi temiz bir kalbe sahip olarak insan-ı kâmil rütbesine erişeceklerini öne sürmektedir (HE, 128a; HM, 210a; HE, 37a; HM, 68b).

Şârih, tevekkül hâlinin müminlerin konuşmalarına da yansımaları gerektiğini düşünmektedir. İnsanların çoğunlukla Allah'ın takdir ettiklerine karşı rıza gösterdiklerini iddia etseler de sohbetleri esnasında ufak aksilikler için "Niçin böyle oldu?", "Keşke böyle olmasaydı." gibi sözleriyle bu iddialarını çürüttüklerini dile getirir (HE, 73b; HM, 135b). Aynı şekilde refah içindeyken her sıkıntıyı tevekkül ve teslimiyetle karşılayacaklarını belirten kişiler herhangi bir konuda imtihan olmaları hâlinde isyana varan pek çok şey söylemektedirler. Şârihe göre böyle kullar bu sözleri sebebiyle zaten imtihanı kaybetmişlerdir (HE, 43a; HM, 78a).

Tevekkül ve rıza hâlinin gerekliliğini muhtelif yerlerde sıkça dile getiren şârih, bu kavramların yanlış anlaşılması gerektiğini de dile getirir. Yani Allah'ın takdir ettiği her şeye teslimiyet gösterme iddiaları sebebiyle müminlerin talepleri için emek vermemelerini doğru bulmaz. Ebubekir Nusret, Allah'ın ısrarı ve çabayı sevdiğini bunların tevekkül ile karıştırılmaması gerektiğini öne sürer (HE, 95b).

Teslimiyet bilincinin karşısında yer alan şikâyet kavramı ise Ebubekir Nusret'in tekraren kınadığı hususlardan biridir. Şârih, insanların yaşantılarına dair şikâyet etmelerini hayli boş ve cahilce kabul eder (HE, 14b; HM, 25b). Çünkü zor bir durum karşısında yakınmak, onun sonlanmasına değil aksine zorluğunun artmasına neden olacaktır (HE, 86a; HM, 154a). Şârih bu görüşünü bıçakla deşilen bir yaranın genişlediği gibi yakınlıkla sıkıntının da büyüyeceğini anlatarak örneklendirir (HM, 294b; HE, 193b).

Ebubekir Nusret'e göre kaderin değişmezliğini yok sayarak böyle cahilce sözler söyleyen kişiler, bela oklarını üzerlerine çekerler (HE, 90b). Hatta şârih, insanın yeteri kadar ibadet edemediğine dair yakınmasını bile anlamsız bulur. Bu minvaldeki cümleleri söylerken bile ömürlerinden birkaç nefes gitmekte ve zaman kaybetmektedirler. Bu sebeple şikâyet etmek yerine o süre zarfında *Kur'ân* okumalarının daha faydalı olacağına inanmaktadır (HE, 96b; HM, 169b).

Şârih, herhangi bir sıkıntı durumunda yakınmamanın ise Allah tarafından hoş karşılanarak böyle kulların mükâfatlandırılacağını öne sürer. Öyle ki Allah, kulunun kaderine yazdığı belayı ortadan kaldırmasa da şikâyet etmemeleri hâlinde bu müminlerin maruz kaldıkları sıkıntıya dair kederlerini azaltacaktır (HE, 71b).

Ebubekir Nusret bu hususta dikkat çeken bir ayırım da yapmıştır. Ona göre şikâyet içeren sözlerin olaylar üzerinde hiçbir etkisi bulunmayan kullara söylenmesi yasaklanmıştır. Bu noktada müminlerin, etrafındakilere hiçbir şey söylemeyip tüm yakınmalarını Allah'a karşı dile getirmelerini tavsiye eder. Allah'ın kullarından şikâyet etmesine rağmen Sabur ismini taşımasını örnek göstererek bu minvaldeki yakınmaların da müminlerin sabırlarına zarar vermeyeceğini iddia eder. Hatta şârih, Allah'la kulu arasındaki bu dertleşmeyi sabrın gerekliliklerinden biri olarak dahi yorumlar (HE, 72b; HM, 132b).

5.6.4. Aşk

Sâib-i Tebrîzî'nin aşk üzerine kaleme aldığı beyitlere dayanarak şârih de aşk, âşık, sevgili kavramlarına dair yorumlarda bulunmuştur. Ebubekir Nusret, bazı açıklamalarında aşk-ı mecazi, aşk-ı hakiki ifadelerini kullanarak yaptığı değerlendirmelerle aşkı beşeri ve ilahi olarak ikiye ayırır. Bu bağlamda gerçek bir kişiye duyulan sevgiden bahsettiği şerhler bu başlık altında, Allah'a karşı hissedilen muhabbete dair açıklamaları da "ilahi aşk" başlığında incelenmiştir.

Ebubekir Nusret, aşkın her varlığın özü olduğunu düşünmektedir (HE, 121a; HM, 201a). Ona göre aşk, önce Hz. Âdem'in gönlünde yer bulmuş ardından da onun mayasından tüm kâinata yayılmıştır (HE, 75b; HM, 138b). Şârih bu durumu aşkın bulaşıcı olmasıyla açıklar. Dolayısıyla bu bakış açısıyla bakıldığında kâinattaki her varlıkta aşkın izlerinin tespit edilecektir. Öyle ki insan güle baktığında onu sevgilinin yüzüne, üzerindeki çiğ damlalarını da gözlerine benzetebilir (HE, 149a; HM, 237a).

Ebubekir Nusret'in aşka dair temel tanımlarından biri de akıl ile ilişkisidir. Ona göre aşk ve akıl birbirinden tamamıyla farklıdır ve bir arada bulunmalarına imkân yoktur. Dolayısıyla insanda biri baskın hâle geldiğinde diğeri yok olmaya başlar. Hatta diğerinin sohbet konusu edilmesinden dahi hoşlanmaz (HM, 161a). Çünkü iki kılıç bir kına sığmayacağı gibi aşk ve akıl da bir kalbe sığmayacaktır (HE, 129a; HM, 211a).

Şârih, aşk ve aklın zıtlığı sebebiyle bu ikisinden birinin insanda oluşturduğu tahribatın çaresinin diğesinde bulunacağına dair yaygın ve yanlış bir inanışın mevcudiyetini dile getirir. Özellikle aşk, beraberinde yoğun bir keder duygusunu da getirmesi sebebiyle insanları yıpratmaktadır. Ebubekir Nusret de hastalık diye tanımladığı bu sürecin çözümünün akla dayalı yöntemlerde aranmasını manasız bulur. Çünkü ateşli bir hastaya bal şerbeti içirildiğinde ateşin artması gibi aşk derdine muzdarip birine de akla dayalı yöntemlerin tavsiye edilmesi yalnızca acının artmasını sağlar (HE, 82a; HM, 147b; HE, 129a).

Aşk, başlangıçta insanlara cazip gelse de zamanla hissedilen duygu daha da yoğunlaşır ve dolayısıyla akıl devreden çıktığı için kişi görünmez bir ateşle yanmaya başlar (HE, 145b; HM, 232a; HE, 36b; HM, 67b). Fakat çoğu kişi bu yaranın kapanmasını istemez (HE, 122a; HM, 202b). Çünkü şârihe göre aşkın meydana getirdiği bu azapta tatlı kaşıntıya benzer bir lezzet vardır. Bu lezzeti tadan kişiler ondan vazgeçmemek için aşkın ıstırabını çekmeye de razı olurlar (HE, 122b; HM, 203a).

Ebubekir Nusret, aşkın kişinin karakterine sağladığı faydalara da dikkat çeker. Mesela aşkın bulunduğu kalpte kibir ve gururu yok ettiğini belirtir. Şârih bu görüşünü kölesine âşık olan bir padişahın bütün statü farklılıklarını yok sayarak onun peşinden koşmasını dile getirerek örneklendirir (HE, 93b; HM, 165b).

Ayrıca aşkı bir öğretmen şeklinde nitelendirip kendisine tabi olanları muhakkak olgunlaştıracağını öne sürer (HE, 232a; HM, 348b). Şârih dile getirdiği bu faydalar dolayısıyla aşkın Allah'ın bazı kullara verdiği bir nimet olduğunu ve herkese bahşedilmeyeceğini ifade eder (HE, 200a).

Şârihin aşkı nitelerken özellikle vurguladığı iddialardan biri de onun gizlenememesi üzerinedir. Öyle ki aşkını gizlemeye çalışan birinin bunun için harcadığı tüm çabanın aslında onun ortaya çıkmasına sebep olacağını öne sürer (HE, 207a). Dolayısıyla aşk muhakkak sahibini tüm âleme ifşa ederek onu rezil eder (HE, 34a; HM, 63a). Çünkü konu aşka geldiğinde kişi, kendini engelleyemez ve konuşmaya başlar. Bu da onun ifşasına sebep olur (HE, 79a).

5.6.4.1. İlahi Aşk

Ebubekir Nusret'in aşka dair açıklamalarında bu duygunun Allah'a karşı hissedildiğini ya da bir kıyaslamaya giderek hakiki olduğunu belirttiği ifadeler, ilahi aşk sınıflandırması altında değerlendirilmiştir.

Şârih, kendisini de dâhil ederek müminlerin kalubeladan beri Allah'ın aşkına müptela olduklarını bu sebeple de mecazi aşklara ve âşıklara itibar etmeyeceklerini dile getirir. Öyle ki Mecnun'a dahi bir kadına âşık olması sebebiyle saygı duymadığını belirtir (HE, 66a; HM, 121a).

Ancak bir başka açıklamasında şârih, mecazi aşka müptela olan bazı âşıkların zamanla hakiki aşka ulaşabileceklerini de ifade eder (HE, 147b; HM, 235b). Hatta kişinin bir insana muhabbet duymadıkça Allah'a da yoğun bir sevgi besleyemeyeceğini dahi iddia eder. Bunun açıklanması zor bir mesele olduğunu da belirtmekle birlikte insanın önce kendi türünden birine âşık olup bu aşkın ıstırabını çektikten sonra Allah aşkının ağırlığını kaldırabileceklerini öne sürer (HE, 143a; HM, 230a).

Şârihe göre aslında tüm mahlûkatta ilahi aşk mevcuttur. Ancak kulların dünyaya bağlılıkları ve hevesleri arttıkça bu aşk azalmaktadır. Şârih bunun sebebinin bir kalbe iki sevdanın sığmamasıyla açıklar. Dolayısıyla dünyaya muhabbet arttıkça Allah'a

karşı hissedilen sevgi azaldığı gibi dünya işlerine alaka azaldıkça da Allah sevgisi artacaktır (HE, 69b).

Ebubekir Nusret, kişinin dünya ile kurduğu bağın zayıflığını, nefsanî isteklerine boyun eğmemesini ve uzlet hâlinde ömür sürmesini fitratındaki aşkın ortaya çıkması için mühim şartlar olarak değerlendirir (HE, 171a; HM, 265a). Ancak bazı kullarda muhabbetullahın bahsi geçen şartları yerine getirmeden de ortaya çıkacağını öne sürer. Fakat böyle durumlarda kişiler ya bu aşkın manevî ağırlığına tahammül edemeyip helak olurlar yahut akıl sağlıklarını kaybederler (HE, 85a; HM, 152b).

Bir başka açıklamasında şârih, hakiki aşk nimetinin belli yükümlülükleri yerine getirenlere bahşedileceğini ifade etmekle beraber aşkın da beraberinde bazı sorumlulukları getirdiğini belirtir. Bu bağlamda aşk emanetine hıyanet etmek zalimlik, onun kıymetini bilmemek de cahillikle sonuçlanır (HE, 78b). Kendisine verilen aşk emanetinin kıymetini bilen kullar ise Allah dostlarının manevî sırlarına dahi vakıf olabilirler (HE, 239b; HM, 360a).

Ebubekir Nusret, bazı açıklamalarında her kulda muhabbetullahın bulunduğunu iddia eder (HE, 69b; HM, 127b; HE, 85a; HM, 152b). Ancak bu görüşünün aksine bunun yalnızca mahlukatın şerefli ve yüce kullarına bahşedildiğini de belirtir. Allah, seçtiği bu kullarının muhabbetullahı taşıyabilmeleri için güçlerini ve tahammül seviyelerini artırıp dünyaya meyletmemelerini sağlar (HE, 201b; HM, 304a).

5.6.4.2. Âşık

Şârihin yorumlarındaki âşık tipi de genellikle klasik şiirdeki âşık profiliyle paralel bir şekilde, daima sıkıntı çeken ve sevgilinin uğruna kendini feda eden bir karakterdir. Bu minvalde Ebubekir Nusret, âşıkların karakterleri ve davranışlarına dair bazı tespitlerde bulunmuştur:

Âşıklar, kendilerini mutlu edecek yalan sözleri kederlendirecek doğruya tercih ederler (HE, 5b; HM, 8b). Bir deliye, inandığı savların aksi defalarca anlatılsa dahi kabul etmeyeceği gibi âşıklarda da durum böyledir. Kendi hayal dünyalarında sevgiliye dair bir doğruya inandıkları zaman onlara gerçekler söylendiğinde bunu asla kabul etmezler (HE, 24b; HM, 45a).

Kendilerini ateşin yaktığı gibi yakan aşkın sıkıntılarından şikâyet etmeyerek sevgililerine her durumda ikramda bulunurlar (HE, 12b; HM, 21a). Her insanın maddî

ve manevi acıdan kaçması genel bir davranış biçimi olmakla birlikte âşıklar için durum tam tersidir. Karıncanın tatlı gördüğünde ona kavuşmak için hırsla hareket edip kendi canını tehlikeye attığı gibi âşıklar da sevgiliye yakınlaşmak ve kavuşmak için hiçbir acıdan kaçmazlar (HE, 186a; HM, 285a).

Sevgilinin yüzünde tüyler çıkmaya başladığı zaman âşıkların aşklarının azalıp son bulacağına inanılır. Fakat şârihe göre bu boş bir tesellidir. Hatta iddia edilenin aksine o zaman geldiğinde âşıklarının muhabbetlerinin artacağını öne sürer (HE, 41a; HM, 75a). Zaten âşıkların en belirgin özellikleri hislerine ve sevgililerine karşı hiçbir zaman tutkularını kaybetmemeleridir. Eğer üzüntüleri sebebiyle davranışlarında isteksizleşirlerse sevgili tarafından vefasızlığa bile layık görülmezler (HE, 242b; HM, 364b).

Âşıkların her davranışları sevgiliyle ilişkilidir. Her durumda ve şartta kalplerindeki sevginin tesiriyle hareket ederler. Aksini talep etseler dahi bunu gerçekleştirmeye güçleri bulunmaz (HE, 131b; HM, 214a). Ayrıca zihinleri sürekli sevgiliyle meşgul olduğu için söyledikleri her söz de aşklarının ve sevgilinin tasviriyle ilişkilidir (HE, 132a; HM, 214b). Aşkını gizlice yaşamak ve herkesten saklamak makbul sayıldığı için her âşık bunu gizlice yaşamayı istese dahi tüm söz ve davranışlarıyla duygularını açığa vururlar (HE, 148b; HM, 236b).

Her âşık daima sevgilisini taklit ederek ona benzeme gayretine girer (HE, 71a; HM, 130a). Bu etkileşim zaman içinde öyle artar ki sevgilinin vefasızlığı âşıklara dahi sirayet eder (HE, 179b; HM, 275b). Her mahbup âşığının suretiyle yaratıldığı için (HE, 148a; HM, 236a) bir müddet sonra her âşık sevgilisinin aynası hâline gelir (HE, 224a; HM, 338a).

Âşıkların en önemli karakter özelliklerinden biri de daima sevgiliye dair hayal kurmaktır. Öyle ki gördükleri her şeyi sevgiliyle ilişkilendirerek yorumlarlar. Gece karanlığını sevgilinin yüzünü örten saçlarına benzetip gökyüzünün ağarmasını ve sevgilinin yüzünü görmeyi beklerler. Güneş doğduğunda ise sevgilinin yüzünü herkesin göreceğinden endişe edip bir an önce gece olmasını beklerler (HE, 72a; HM, 131b).

Âşıkların sevgiliye dair istekleri hiçbir zaman sonlanmaz. Şârih, sevgiliyle sohbet etmenin aslında ona kavuşmaya benzediğini belirtmekle birlikte hiçbir âşığa bunun yetmeyeceğini de ekler (HE, 88a; HM, 157a). Öyle ki âşıkların gözü ayna gibi sabit

dursa ve bin sene sevgili o aynaya baksa yine de âşıklar bunun kendilerine yetmediğini ve hiçbir şey görmediklerini iddia edeceklerdir (HM, 61a). Ayrıca âşıklar sevgilerine ne kadar yakınlaşırsa onun aşkından kurtulmaları da o kadar imkânsız hâle gelir. Çünkü bu yakınlaşmanın tesiriyle ona eskisinden daha fazla bağlanırlar (HE, 189a; HM, 289a).

Aşk ve aklın zıtlığı sebebiyle insanda ikisinden birinin baskın olacağı inancından hareketle âşıkların da makul davranamayacakları düşünülür. Dolayısıyla âşıkların genellikle aptalca davranışlar sergileyerek rezil olmaları ve kalplerindeki aşk sırrını ifşa etmeleri öngörülür (HE, 102b; HM, 178a; HE, 129a; HM, 211a). Öyle ki şârihe göre âşıklar, bilinçli ve akıllıca karar alamamaları sebebiyle bazen tehlikeli yerlerde dahi korkusuzca dolaşabilirler (HE, 130b).

Bahar ayının insanlar üzerinde âşık olmayı tetikleyen bir tesirinin bulunduğu inanılır. Ancak şârihe göre kalbinde gizli bir seveda bulunan âşıklar için her mevsim aynıdır. Çünkü onlar sadece bahar ayında değil daima sevgilinin aşkını kalplerinde taşırlar. Ancak baharın tesiri sayesinde şârihin deyimiyle bu “deliliği” ilerlettikleri için mutlu olurlar (HE, 121b).

Şârihe göre tüm bu karakter özelliklerinin sonucunda çok yeni âşık olmuş biri, manevi açıdan on yıllık dervişten daha yüksek mertebelerde bulunur (HE, 231b).

5.6.4.3. Sevgili

Ebubekir Nusret, beşeri aşk üzerine kaleme alınan beyitlerdeki ifadeleri açıklarken “sevgili” prototipine dair yorumlarda bulunur. Bu bağlamda sevgili çelik gibi sert bir kalbe sahiptir. Dolayısıyla kimseye acıması yoktur ancak âşıklarının feryatlarının üzerine az da olsa merhamete gelmesi beklenir (HE, 195a; HM, 297b).

Mahbuplar, tüm vakitlerini âşıklar için planladıkları belaları uygulamakla geçirdiklerinden kendi güzelliklerini seyretmeye dahi vakit bulamazlar (HE, 143a; HM, 230b). Sevgililerin, âşıklarına karşı tavırları o denli acımasızdır ki her birinin kan ağlamasına sebep olup bunları içtiklerine inanılır (HE, 81a; HM, 146a). Ancak şârihe göre temizlik, sevgililerin bu davranışlarını değiştiren önemli bir etkidir. Öyle ki güzellerin temizliğine şahit olduğu âşıklara karşı daha merhametli davrandığını iddia eder (HE, 148b; HM, 237a).

Güzellerin acımasızlığından şikâyet edilmesi yaygın bir söylem olmakla birlikte aslında onlardan böyle tavırlar beklenir ve makbul kabul edilir (HE, 101a; HM, 176a). Öyle ki âşıklarıyla yakınlaşmaktan utanmayan sevgililer sevenleri için bile rahatsız edici bulunur. Âşıklar kavuşamadıkları için acı çekseler dahi yine de mağrur güzellere rağbet gösterirler (HE, 79a; HM, 143b).

Klasik şiir geleneğindeki güzellerin âşıklarını birbirine düşürmeye çalıştığına dair yaygın görüş, hem Sâib hem de Ebubekir Nusret tarafından da dile getirilmiştir. Kavga eden iki kişiyi daha da coşkullandırmak için etrafındakilerin onları alkışladığı gibi sevgililer de hızla açılıp kapanan kirpikleriyle sanki el çırpıyormuş gibi âşıklarının kavgaya dair isteklerini artırırlar (HE, 101b; HM, 176b).

Sâib, şiirlerinde mahbupların yüzünde tüylerin çıkmasıyla gençlik ve güzelliklerinin sonlandığından dolayısıyla da âşıklarına daha iyi davranmaya başladıklarından bahseder. Bu konunun beyitlerde sıkça karşısına çıkması sebebiyle Ebubekir Nusret de mevzuya dair açıklamalar yapmıştır. Şârih de sevgilinin yüzünde çıkan tüylerle birlikte âşıklar da bir soğuma ve uzaklaşma meydana geleceğini iddia eder (HE, 12a; HM, 20a). Bu mesafeyi fark eden mahbuplar da bunu engellemek için âşıklarına daha nazik ve sıcakkanlı davranmaya başlarlar (HE, 12a; HM, 20b). Hatta onları kavuşmalarına dair beklentilerini artıracak sözlerle kandırmaya ve şevklerini yükseltmeye çalışırlar (HE, 136a; HM, 220b).

Şârihe göre sevgililerin yüzüne bakıldığında bu güzelliğin ardındaki mana keşfedilmeye çalışılmalıdır. Okuyucularına da güzellere yüzeysel bir bakışla değil hikmet gözüyle bakmaya gayret etmelerini tavsiye eder (HE, 49b; HM, 89b). Bu bağlamda bir güzele bakarken, ona bu güzelliği ve cazibeyi veren kim, yaratanın her şeye gücü yettiği hâlde neden her mahlukatta bu güzellik bulunmaz gibi sorular üzerinde düşünülmelidir (HE, 136b; HM, 221a).

5.6.5. Tabiat

Tabiat başlığı altında hem Ebubekir Nusret'in tabiate ve unsurlarına dair yaklaşımı hem de bunları bir şerh aracı kullanma yöntemi ele alınacaktır. Şârihin bu unsurlara yer vermesi çoğunlukla Sâib'in ifadelerinden kaynaklanmaktadır. Bu noktada öncelikle tabiatın Sâib'in şiirlerindeki varlığına dikkat çekmek gerekir.

Sebk-i Hindî şairleri, tabiatı ve ona dair unsurları, ruh ve akıl sahibi varlıklar olarak şiirlerine yansıtılmışlardır (Babacan, 2012: 378). Bu noktada amaçlarının tabiat âlemini tasvir etmek değil iç dünyalarındaki meseleleri tabiat yoluyla somutlaştırmak olduğu söylenebilir. Tabiattaki olayların verdiği ilhamla hayallerini ve duygularını somut hâle getirmişlerdir (Babacan, 2012: 400-401).

Sâib'in şiirlerindeki tabiat unsurlarının varlığını kavrayabilmek için açıklanması gereken bir diğer husus da üslûb-ı mu'âdeledir. En güzel örneklerinin Sâib'in şiirlerinde yer aldığı iddia edilen bu üslupta şairler ilk mısradaki soyut olarak aktardıkları duygu, düşünce ve hayali ikinci mısradaki somutlaştırarak örneklendirmektedirler (Babacan, 2012: 358-359).

Cafer Mum, bu üslubun şiirlerdeki varlığını ve aşamalarını şu şekilde açıklamaktadır:

“Söz konusu beyit yapısındaki mısralardan biri soyut/öznel, diğeri ise somut/nesnel mısradır. İlk mısradaki şair, herhangi bir konuda sahip olduğu öznel bir duygu, düşünce veya hayalini anlatmaktadır. Bu mısraya öznel bir yargı ihtiva ettiği için mısra’-ı makûl, diğeri mısranın söylenmesine zemin hazırladığı ve bir ön hazırlık niteliğinde olduğu için de pîş-mısra denilmiştir. Şairin asıl hedeflediği mısra, diğeri mısra olup, ilkinin aksine güzel, nesnel, orijinal ve çarpıcı olmalıdır. Bu mısra, öznel yargı içermemeli; herkesin kolaylıkla kabul edeceği ve karşı çıkmayacağı somut/nesnel bir bilgiyi, bir gözlemi, bir tecrübeyi, bir ortak kabulü ihtiva etmelidir. Çünkü bu mısranın asıl görevi, önceki mısradaki anlatılan öznel yargıyı örneklendirmek, somutlaştırmak, böylece muhatabın ikna edilmesini sağlamaktır. Bu mısraya ise, nesnel yargı içermesi nedeniyle mısra’-ı mahsûs (duyulanmış, duyulara hitap eden), beyitteki bağlamından çıkarak başka bağlamlara da tıpkı bir atasözü gibi kullanılmaya elverişli olması nedeniyle de mısra’ veya mısra’-ı berceste denilmiştir” (2016: 92-93).

Şairlerin düşüncelerini örneklendirmek ve somutlaştırmak amacıyla kullandıkları bu üslupta onlara pek çok malzeme veren tabiat olayları, önem arz etmektedir. Nitekim tabiatta insan hayatında da karşılığı görülebilecek pek çok olayın gerçekleşmesi, bunları şairler için mühim bir kaynak hâline getirmiştir.

Ayrıca Cafer Mum’a göre böyle beyitlerde okuyucuların zihnî bir çaba göstererek beyti yorumlaması, mısralar arasındaki ilişkiyi ortaya çıkarması gerekmektedir (2016: 94).

Sunulan bu bilgilerden hareketle Sâib'in şiirlerinde “üslûb-ı mu'âdelenin” ve “somutlaştırma”nın sıkça kullanılması, tabiat unsurlarının varlığını ve Ebubekir Nusret'in bunlara yaklaşımını da açıklamaktadır. Cafer Mum’un da belirttiği üzere tabiat olaylarının somutlaştırma amacıyla yer aldığı mu'âdele üslubundaki beyitlerde

iki mısra arasındaki bağlantıyı açıklayacak bir yoruma ihtiyaç vardır. Dolayısıyla Ebubekir Nusret'in çoğu tabiat unsuruna yaklaşımı böyle beyitlerdeki ilişkiyi açıklamak üzerine kuruludur.

5.6.5.1. Kozmik Âlem

Pek çok şair gibi Sâib'in de tabiatı ve kozmik unsurları çeşitli amaçlarla şiirlerinde kullanması bahsi geçen mefhumların Ebubekir Nusret tarafından da yorumlanmasına sebep olmuştur. Klasik şiir geleneğinde kozmik âlemin en temel ve kapsayıcı kavramı, "felek"tir. Nitekim şairler felek ifadesini sadece gökyüzünü tanımlarken değil kaderin karşılığı olarak da kullanmışlardır. Dolayısıyla şairlerin başlarına gelen sıkıntılar ve imtihanlar için feleği suçlamaları da klasik şiir geleneğinde hayli yaygındır. Sâib de pek çok şiirinde şikâyetlerini feleği suçlayarak dile getirmiştir. Fakat Ebubekir Nusret, böyle ifadeleri açıklarken her defasında bunları dinen doğru bulmadığına dair fikirlerini tepkili bir şekilde ifade eder.

Şârih, bu minvaldeki söylemlerin şairlere has bir gelenek hâline geldiğini öne sürer (HE, 94a). Feleğin, yıldızların ve gezegenlerin yalnızca Allah'ın emriyle hareket ettiklerinin bilinmesine rağmen şairlerin imtihanları için onları suçlamalarını avamca bulmaktadır (HE, 29b; HM, 54b).

Ebubekir Nusret, gezegenlerin, burçların, yıldızların dolayısıyla tüm kozmik âlemin bir amaç doğrultusunda gökyüzüne yerleştirildiklerini ve her birinin Allah'ın hükmü neticesinde insan hayatına etki ettiğine inanmaktadır (HE, 128a). Ancak Allah dostlarının davranışlarından hareketle bu konuya dair makbul tavrın feleğin, yıldızların, gezegenlerin hareketlerini ve tesirlerini hayret makamında bir tefekkürle incelemek olduğunu iddia eder (HE, 81b; HM, 147a). Bunun neticesinde müminler, gökyüzündeki varlıkların şekillerini, ışıklarını vs. inceleyerek tüm âlemi bir kitap okur gibi okumaya başlayacaklardır (HE, 7b; HM, 12a).

Ona göre müminler, başlarına gelenler karşısında Allah'a söylemekten çekindikleri şikâyetlerini feleğe yönelterek dile getirirler (HE, 100a; HM, 174b). Ancak Ebubekir Nusret, böyle cahilce söylemlerde bulunan müminlerin bunların hesabını verirken mazeretlerinin kabul edilmeyeceğini de belirtir (HM, 87a; HM, 154b). Bununla birlikte feleği hedef alan şikâyetlerin halk arasında oldukça eski ve gelenekselleşmiş bir durum olduğunu da ifade eder (HE, 133b; HM, 217a).

Ebubekir Nusret, açıklamalarında insanın değerini ve özellikle gönül âleminin yüceliğini anlatmak isterken feleği bir kıyas unsuru olarak kullanmıştır. Bayezîd-i Bistâmî'nin tüm kâinatın bir müminin kalbindeki nokta kadar hacme sahip olduğunu dile getirdiği ifadeyi alıntılıyarak insanın kıymetini anlatır (HE, 139b; HM, 226b). Aynı şekilde feleğin insanın varlığı sayesinde yaratıldığını da belirtir (HE, 140a).

Sâib'in şiirlerindeki mevcudiyeti sebebiyle şârihin de açıklamalarında sıkça yer verdiği bir diğer kozmik unsur yıldızlardır. Sâib'in gece ibadet eden kulları yıldızlara benzettiği beytin şerhinde şârih, benzetmeyi sürdürerek okuyucularına bu kişilerin yaydığı ışıktan faydalanmalarını ve tutulmaya girmiş ay gibi karanlıkta kalmamalarını tavsiye eder (HE, 10b; HM, 16b).

Sâib, bir başka beytinde ise yıldızları kıvılcıma benzetir. Ebubekir Nusret, şairin bu benzetmeyi kâinatın aşk ateşiyle yanması neticesinde gökyüzünün dumana, yıldızların da kıvılcıma dönüşeceğini hayal ederek yaptığını öne sürer (HE, 50b; HM, 92a).

Sâib bir beytinde vahdet kavramıyla ilişkilendirerek Allah'ın nurunun gündüz güneşte, gece yıldızlarda bulunduğunu ve ikisini birbirinden ayrı düşünmemek gerektiğini ifade eder. Ebubekir Nusret ise bu görüşün aksine tüm ışık kaynağının güneş olduğunu yıldızların parlaklığının da güneşten kaynaklandığını iddia eden âlimlerin görüşlerini sunar (HE, 34a; HM, 63b).

İfadelerinden astroloji ilmine ilgi duyduğu anlaşılan şârih, insanların derin bir tefekkür sayesinde yıldızların sırlarına hâkim olarak kâinatın hikmetine de ulaşacaklarını iddia eder (HE, 128a). Yıldızların hareketlerinin insanın kaderine tesir ettiğine dair yaygın inanış dolayısıyla bazı yıldızların uğurlu bazılarının da uğursuz olduğu düşünülmektedir. Sâib ve Ebubekir Nusret'e göre kalbini Allah aşkıyla nurlandıran müminler, uğursuz yıldızların tesirlerinden kurtulurlar. Ancak Ebubekir Nusret, bu kişilerinin yıldızların etkisiyle gerçekleşen belalardan kurtuluşlarının dahi aslında doğdukları zaman gökyüzündeki yıldızların hareketleri sayesinde gerçekleştiğine dair görüşü de alıntılar (HE, 59a; HM, 109a).

Ebubekir Nusret'e göre her insanın bir yıldızı bulunmalıdır. Çünkü bu yıldız, kişinin bahtına ve şansına doğrudan etki eder. Öyle ki Anadolu'da talihsiz kişiler için söylenen "bahtsız" sıfatının İran'daki karşılığın "yıldızsız"dır. Ancak şârih, Allah'ın her şeyi sebeplerle yarattığını vurgulayarak yıldızların insanların kaderine etki etmesini de

Allah'ın kulları için takdir ettiği kaderin yıldızlar aracılığıyla hâsıl olmasını istemesiyle açıklar (HM, 122a).

Sâib, feleğin çalgıcısı olduğuna inanılan zühre yıldızının nağmeleri sebebiyle kâinatın döndüğünü belirtir. Ebubekir Nusret de şerhinde şairin sesin kâinattaki varlıklar üzerindeki tesirini, tüm seslerin zühre yıldızından ortaya çıktığına dair inanışa dayanarak anlattığını ifade eder (HE, 71a; HM, 130a).

Klasik edebiyat geleneğinde çeşitli benzetmelere konu olarak ismi sıkça zikredilen güneş, Sâib'in şiirlerinde dolayısıyla Ebubekir Nusret'in açıklamalarında da defaatle yer almıştır. Şârih, güneşin ısı ve ışık kaynağı olması sebebiyle canlılara önemli ölçüde fayda sağlamasını, yardımseverlik yönüyle okuyucularına örnek olarak sunar. Tüm müminlerin güneşe benzemeye çalışarak çevrelerine fayda sağladıkları takdirde toplum içinde de hayli sevileceklerini öne sürer (HE, 99b; HE, 184b).

Sâib'in güneşi aydınlatıcılığı sebebiyle kullandığı beyitlerin şerhinde şârih, güneşin ilgili beyitlerde şeriata (HE, 126b; HM, 208b) ve insanın ruhunun cevherine (HE, 195a; HM, 297a) benzetildiğini düşünür. Nitekim şârihe göre her iki kavram da tıpkı güneş gibi kâinattaki her varlığa ışık saçarak yol gösterirler.

Şârih, “Aşk perîşân ü perâkende olanların hâlerinden gâfil degildir, zîrâ her yerde şemsin ‘aynı pertevli olur.” şeklinde tercüme ettiği beytin şerhinde şairin aşkı güneşe benzettiğini ifade eder. Öyle ki güneş tek bir varlık olmasına rağmen büyük bir alana etki etmesi sebebiyle çeşitli ışın parçalarına dağılsa da parlaklığından bir şey kaybetmez. Bu doğrultuda âşıklar da perişan olsalar da aşkın nurunu taşırlar (HE, 206b; HM, 312b).

Ebubekir Nusret, güneşin her ne kadar kâinatın ışık kaynağı olsa da Allah'ın nurunu yansıtamayacağını da öne sürer. Çünkü ona göre güneşe hilafet vazifesi verilmemiştir. Bu bağlamda yalnızca insan bedeni ve ruhu, Allah'ın gerçek nurunu yansıtır (HE, 43b; HM, 79a). Bununla birlikte şârih, güneş ilahi bir nazarla incelenirse onda Allah'ın yüceliğinin sırlarının görülebileceğini ve bunun sonucunda da manevi bir sarhoşluk hâlinin ortaya çıkacağını iddia eder (HE, 210b; HM, 318b).

Sâib'in şiirlerinde farklı yönleriyle yer bulan “ay”a dair Ebubekir Nusret de çeşitli açıklamalarda bulunmuştur. Bu bağlamda açıklamalarında “ay”ın şair tarafından dudağa (HE, 18b; HM, 32b), suya (HE, 48b; HM, 88a), insan ruhuna (HE, 51a), tırnağa

(HE, 61a; HM, 113a) ve sarhoşlara (HE, 182a; HM, 279b) benzetildiğini ileri sürer. Ancak bu husustaki ifadelerinde aşağıda verilen örneklerdeki gibi yalnızca ayın benzetildiği varlıkları belirtmekle yetinmiş, benzetme yönünden bahsetmemiştir.

“Güyâ hilâli lebe temsîl ve bedrin sûret-i kemâlin sükûta ve istignâyâ teşbîh eyledi” (HE, 18b; HM, 32b).

“[...] suyu mâha temsîl eyledi” (HE, 48b; HM, 88a).

“Mâh-ı nevi turnaga teşbîh edip [...]” (HE, 61a; HM, 113a)

Ebubekir Nusret, başka bir açıklamasında “Cem’iyyet kaydında olma ki mâh-ı tamâm kendinden fârig olunca işârete kâbil ve ragbete müstehak olur.” şeklinde tercüme ettiği beyitteki “mâh-ı tamâm” ifadesiyle şairin insanın manevi olgunluğuna işaret ettiğini düşünür. Fakat bu iddiasını açıkça belirtmeyip şerhindeki “Ya’nî kemâl-i ma’nevî kendini yok bilmede riyâzât-ı dîniyye ile cismâniyetin eksiltmededir.” cümlesiyle ifade eder (HE, 32b; HM, 60a).

Şârih, açıklamalarında ayın hâllerinin insanlar üzerindeki etkisinden de bahseder. Ayın hilal hâlini gördüklerinde insanların altına, gümüşe yahut mutlu birinin yüzüne bakarak bu vesileyle kendilerinin de bunlara sahip olacağından medet ummalarını dile getirir (HE, 171b; HM, 265b). Aynı şekilde Hz. Muhammed’in ay tutulması esnasında dehşete düşüp bu süreyi namaz kılarak ve dua ederek geçirdiğini de okuyucularına hatırlatır (HE, 88b; HM, 157b).

5.6.5.2. Zaman ve İlgili Unsurlar

Ömür

Ebubekir Nusret, metinde zaman kavramını genellikle insan ömrüyle ilişkilendirerek değerlendirmiştir. İslami düşünce yapısında zamanın insana verilmiş en değerli emanetlerden biri olduğu ve bu sebeple müminlerin vaktini dolayısıyla ömrünü en verimli şekilde değerlendirmekle yükümlü tutulduğu görüşü oldukça yaygındır. Ebubekir Nusret’in ifadelerinde de bu görüşün tezahürleri mevcuttur. Şârih, her insanın nefesinin sayılı hâlde yaratıldığını ve bunu değiştirmenin mümkün olmadığını düşünmektedir. Bu sebeple müminlerin sınırlı sayıdaki nefeslerini boş işlerle uğraşarak ziyan etmelerinin büyük günahlardan kabul edildiğini ileri sürer (HE, 2b; HM, 3a).

Sâib’in meyvesiz ağaçların faydasızlığını dile getirdiği beytin şerhinde şârih, boş işlerle geçirilen ömrün de bu ağaçlara benzediğini iddia eder (HE, 185a; HM, 283b).

Bu noktada Ebubekir Nusret'in okuyucularına tavsiyesi geçmiş ve gelecek zamanlar için düşünmeyi bırakarak yalnızca buldukları zamanı değerlendirmeye gayret etmeleridir (HE, 215b; HM, 324b). Aksi takdirde insanın ömrü sona erdiğinde onu sonsuz bir pişmanlık beklemektedir (HE, 241a; HM, 362b).

Ömrün kısalığı ve ne zaman biteceğinin belirsizliği de şârihin üzerinde durduğu hususlardan biridir. Öyle ki ölüm vakti geldiğinde insana yaşam süresinin bir saat kadar kısa geleceğini düşünmektedir. Bu sebeple Hızır gibi uzun bir hayat yaşansa dahi her ömür muhakkak ölümle noktalanacağı için her insan da şüphesiz bir gün bu hissi tecrübe edecektir (HE, 199a; HM, 302a).

Şârihe göre her insanın ömrü bir düzen ve döngü içinde ilerler. Bu doğrultuda da hayatta yalnızca güzelliklerin yahut yalnızca kötülüklerin yaşanmayacağını iddia eder (HE, 115a; HM, 194b). Öyle ki herhangi bir olayı dahi ödül-ceza, sevinç-keder bağlamlarında tek bir doğrultuda ele almamak gerektiğini savunur. Çünkü insan ömründe sevinç kederle, keder de sevinçle karışık hâlde meydana gelebilir (HE, 128a; HM, 210b).

Şârih bu döngüye dair iddiasını dünyanın yuvarlaklığına ve dönmesine atıfta bulunarak da dile getirir. Bu bağlamda dünya daima döndüğü için hiçbir hâl sabit kalmayacak ve her şey zıttıyla bütünleşecektir. Bu sebeple okuyucularına özellikle sevinçli zamanlarında bunun geçiciliğini asla unutmamalarını aksi hâlde keder zamanı geldiğinde hayli zorlanacaklarını hatırlatır (HE, 201a; HM, 303b).

Aynı şekilde bu devridaim neticesinde her insan ömrü boyunca bazen iyi bazen de kötü hâllerde bulunur (HE, 240b; HM, 362a). Ebubekir Nusret, bu düzenin farkındalığıyla her iki durumdan da etkilenmeyen kişilerin gerçek manevi olgunluğa ulaştıklarını düşünür (HE, 115b; HM, 195a).

Şârih, bu döngünün beraberinde tekrarı da getireceğini vurgular. Şeker bile olsa tekrarın insanı bıktıracağını dolayısıyla insan yaşamındaki tekrar eden durumların da bir süre sonra kişiyi usandıracağını iddia eder. Ebubekir Nusret bu sebeple de dünya hayatında gerçek anlamda bir huzur hissini yaşamayacağı sonucuna ulaşır (HE, 182a; HM, 279a).

Mevsimler

Ebubekir Nusret, Sâib'in "Kendi ömr-i azîzini muhabbetsiz geçirme, bahârlarda andelîb ve hazânlarda pervâne ol." şeklinde tercüme ettiği beytini baharı gençliğe, sonbaharı ise yaşlılığa benzeterek açıklamıştır. Şârih, ilgili beyitte insanın hangi yaşta olursa olsun yaşama sevincini kaybetmemesinin tavsiye edildiğini belirtir (HE, 99b; HM, 174a). Ebubekir Nusret, metnin pek çok yerinde ilkbahar-gençlik, sonbahar-yaşlılık ilişkilendirmesi yapar. Şairin sonbaharda suların daha temiz hâle geldiğini söylediği beyti şârih, insanın yaşlılık zamanlarında dünyevi hırs ve heveslerinden uzaklaştıkları için kalplerinin temizlenmesiyle bağdaştırarak açıklar (HE, 36a; HM, 67a).

İnsanların yaşlandıklarında uzuvlarının işlevselliğini yitirmeleri şârihe sonbahar mevsiminde yaprakları dökülen ağaçları hatırlatır (HE, 168b; HM, 261b). Mevsimler, yıl içinde bir döngü dâhilinde yaşandığı için kişilerin isteğine göre bu döngü değişiklik göstermez. Şârih de bu doğrultuda, yaşlılık için "ömrün kışı" nitelendirmesini yapmış ve tıpkı kış mevsiminin gelmesine kimsenin engel olamayacağı gibi yaşlılık döneminin de engellenemeyeceğini iddia etmiştir (HE, 271a).

Sonbahar ve kış mevsimlerinde kötü hava şartlarından ötürü pek çok gıda ürününün yetişmediği ve insanların bu zamanlardaki yiyecek tedariki için ilkbahar aylarından itibaren hazırlık yaptıkları bilinmektedir. Sâib'in bu olaya atıfta bulunduğu beytin şerhinde Ebubekir Nusret, insanların ömürlerinin ilkbaharında yani gençliklerinde ibadet ve salih amel tedarikinde olmadıkları takdirde sonbaharda yani yaşlılıklarında hayli zorlanacaklarını ifade eder (HE, 232a; HM, 348b).

Ebubekir Nusret, hem doğada hem insan hayatında birtakım zorlukları beraberinde getirmesi sebebiyle sonbahar ve kış üzerindeki olumsuz imajı ölümle de ilişkilendirmiştir. Nitekim Sâib, sonbaharda güllerin paramparça olmalarını örnek göstererek kişinin nefsinin yok etmesini tavsiye eder. Bunun üzerine Ebubekir Nusret de açıklamasında "hazân-ı ecel" tabirini kullanarak insanın nefsinin eğitmediği takdirde onu dağıtacak sonbaharın ölüm olduğunu vurgular (HE, 196a; HM, 298b). Bu doğrultuda şârih bir başka açıklamasında "Ölmeden önce ölünüz." hadisini alıntılıyıp, kişinin henüz hayattayken nefsinin öldürmesini de "sahte hazan" ifadesiyle tanımlar (HE, 236a; HM, 355a). Ayrıca çeşitli yönlerden bahar aylarında kışa hazırlık yapıldığı gibi hayattayken de salih amel tedarikiyle ölüme hazırlanılması gerektiğini ileri sürer (HE, 221a; HM, 333b).

Şârihin metinde ilkbahar-sonbahar ve olumlu-olumsuz ikiliklere dair yaptığı bağdaştırmalar keder ve sevinç kavramları üzerinde de görülmektedir. Sâib'in "Nevbahâr ile hazânın televvünât u hîlelerinin merdi ve ehli degilsin" şeklinde tercüme ettiği mısrasındaki bahar ve hazan ifadelerini dünyanın keder ve sevinçleri olarak yorumlar. Bu doğrultuda hayatın doğal akışındaki sıkıntılara üzülmemeyi ve sağladığı konforda da keyiflenmemeyi tavsiye eder (HE, 115b; HM, 195a). Aynı şekilde şairin dünyanın ferahlığı ve sıkıntıları karşısında daima sabit kaldığını ifade ettiği beytin şerhinde şârih, meseleyi dünyanın ilkbaharına sevinmeyip sonbaharından da hüzünlenmemek örneği üzerinden açıklar (HE, 161a; HM, 251b).

Ebubekir Nusret, bahar ve kış aylarının kâinatın değişmez ve tekrar eden düzeni dâhilinde birbiri ardına meydana geldiği gibi insanın hayatında da kederin ve sevincin aynı sistemle tecrübe edileceğini iddia eder (HE, 185b; HM, 284b).

Şârihe göre bahar mevsiminde tabiatın canlanması bir kıyamet tasviridir. Solmuş ve hatta ölmüş tüm bitkilerin bu mevsimde hayat bulması, kıyamet gününde Allah'ın ölüleri diriltmesi meselesine dair ibretli bir örnektir (HE, 48a; HM, 87a).

Ebubekir Nusret, insanın topraktan yaratılması sebebiyle topraktaki her değişikliğin kişinin ruh hâline tesir edeceğine inanmaktadır. Dolayısıyla bahar mevsiminde tabiatın canlanmasının insanlar üzerinde olumlu bir etki uyandıracığını iddia eder. Ancak bahar, verimsiz topraklarda hiçbir canlılık meydana getirmeyeceği gibi kalbinde aşk bulunmayan kişilerde de herhangi bir etki göstermez (HE, 122a; HM, 202a). Ayrıca baharın özellikle âşıklar üzerindeki olumlu tesirini kişinin mizacıyla da ilişkilendirir (HE, 180a; HM, 276a). Tüm bunların neticesinde şârih, çoğunluğun maddi ve manevi çeşitli yönlerden feyzaldığı bu mevsimi gaflet içinde geçirenleri kınar (HE, 126a; HM, 208a).

Bahardan etkilenmeyen bir diğer kesim de her hâliyle aşkla bütünleşmiş kişilerdir. Nitekim hissettiği duygunun zirvesini yaşayan biri için bunu artırmak mümkün değildir. Dolayısıyla bahar mevsiminin böyle kişiler üzerinde bir tesiri olmaz. Yalnızca "deliliğinin" ve "aşkının" başlangıcındaki kimselerin duyguları bahar mevsiminde yoğunlaşır (HE, 121b).

Gün

Ebubekir Nusret'in zaman kavramı dâhilinde değerlendirdiği hususlardan biri de genellikle sabah ve akşam şeklinde ikiye ayırarak bahsettiği “gün”dür. Şârihin, gün içindeki zaman dilimlerine yaklaşımı genellikle vakti değerlendirmek üzerinedir.

Şârihe göre geceler, yalnızca ibadetle ihya olunur. Sâib'in de bu husustaki fikirlerinden hareketle ibadet edilmeyerek geçirilen gecelerin aslında gündüz hükmünde kabul edileceğini iddia eder (HE, 8a; HM, 12b).

Sâib, sabah vakitlerinde gökyüzündeki aydınlığı ve beyazlığı şekere benzetir. Şârih, ilgili beytin açıklamasında kulların ibadetle geçirilen gecelerin sabahında hissettikleri manevi huzur sebebiyle bu benzetmenin yapıldığını dile getirir (HE, 29b; HM, 54b). Başka bir beytin açıklamasında ise gecenin karanlığını ibadetle aydınlatan müminlerin güneş doğduğunda sabahları söndürülen mum gibi söneceklerini bu sebeple de daima gündüz vakitlerinden şikâyet ettiklerini belirtir (HE, 124a; HM, 205a). Ayrıca sabahları güneş sayesinde her yeri aydınlanmasıyla sırların hatta günahların da ortaya çıkardığına inanılır. Dolayısıyla günahkârlar ve öyle olduğunu düşünen evliyalar da sabah vakitlerini sevmezler (HE, 161a; HM, 252a).

Şârihin “gün” içinde kutsal gördüğü zaman diliminden biri de şafak vaktidir. Gün doğumundan hemen önceki aydınlığın ortaya çıktığı bu vakitte şârihe göre gece ve gündüz birbirine karışır ve her ikisi de gökyüzündeki özelliklerini kaybeder. Böyle özel bir anı tefekkürle geçiren kullar da gece ibadeti sevabını kazanırlar (HE, 6b; HM, 10b).

Klasik edebiyat geleneğinde sıkça karşılaşılan gece-gündüz, sıkıntı-ferahlık ilişkilendirmesine Sâib de şiirlerinde yer vermiştir. Şair bir beytinde seher vakti gelene kadar uzun zaman gecenin karanlığıyla mücadele etmek gerektiğini dile getirir. Ebubekir Nusret ilgili beytin açıklamasında hayatta uzun süren sıkıntılı zamanların ardından daima maddi ve manevi yönlerden rahatlığın yaşanacağını ileri sürer. Ancak gecenin ardından güneşin doğduğuna hiç şahit olmamış biri, bu durumu tecrübe eden başkalarını taklit ederek güneşi bekler. Dolayısıyla bir mümin, imtihanların sonunda ferahlığın geldiğini yaşamasa dahi din büyüklerinin bu husustaki tutumlarını taklit ederek sabretmelidir (HE, 54a; HM, 98b).

Uykuyu yalnızca geceyle ilişkilendiren şârih, gündüz vakitlerinde uyumanın tabiatın ve insanın doğal düzenini bozduğunu düşünür. Bu bağlamda doğal düzenin aksine meydana gelen bazı hususları da gündüz uykusuna benzetir. Örneğin, yaşlılık

zamanında gelen refahı tüm gece süren uykusuzluğun ardından gündüz vaktinde uyumakla bağdaştırır (HE, 64b; HM, 119a). Şârihe göre gündüz uykusunu lezzetli bulmak, harama helal demek kadar tehlikelidir. Ayrıca bu vakitte uyuyanın uyanmama ihtimali yüksektir ve uyansa dahi gördüğü rüya tabir edilmemelidir (HE, 189b; HM, 289b).

Ancak şârih, başka bir açıklamasında ibadetle ihya olunmayan zamanın uykuyla geçirilmesini tavsiye eder. Böylelikle gün içinde ibadet edilmiyorsa dahi en azından uyku sayesinde günah işlenmesi engellenir (HE, 215a; HM, 324a).

Ebubekir Nusret, âşıkların gece ve gündüzü insanlardan daha farklı algılayacaklarını öne sürer. Onlar, gece olduğunda ortaya çıkan karanlığı sevgilinin yüzünü örten saçlarına benzetip bu karanlığın son bulup güneşin yani sevgilinin yüzünün belirmesini beklerler. Ancak güneş doğduğunda ise sevgilinin yüzünün herkese ifşa olduğunu düşünüp endişeyle onun güzelliğini saklayacak akşam karanlığını isterler (HE, 72a; HM, 131b).

5.6.5.3. Su ve İlgili Unsurlar

Ebubekir Nusret'in de bu kavramlara dair açıklamaları genellikle bunların beyitlerdeki kullanım sebebini ve bağlamalarını izah etmek üzerinedir.

❖ “Rûşen-dil ü sâf-derûn olanlar pîç-tâbdan çâre bulamazlar, mahall-i i'tibâr budur ki akıcı su kendi mevcinden zincîrdedir ve halâs olamaz”.

“Yanî safvet-i derûn vesâtetiyile mecârî-i kazâ vü kadere kable'l-vukû istitlâ ve muktezâ-yı mevâtın ibâda ittılâ onları zarûrî ıztırâba düşürmek mukarrerdir” (HE, 20b; HM, 36a).

Ebubekir Nusret, şairin suyun akış yönünün değişmediğine dair iddiasını kaderin değişmezliğiyle ilişkilendirir.

❖ “Aşk marekesinde cesûrâne koşmanız, deryâ safhası üzere yüzmeye meşk etmek olmaz”.

“Zîrâ meşk mahalli deryâ ve sebâhate tâlib olan acemî elbetde gark olur. Belki bir küçük havuz peydâ edip onda meşk ederek dahi büyüceğine nakl ile deryâda sabâhata müsta'idd olmadıkca ikdâm câiz degildir. Murâdî aşkın tedrîcine tergîbdir. Eger füc'eten vâkı olmazsa mecâzîb-i ilâhiyyelerin ekseriyâ âfetleri bu cihetdendir” (HE, 47b; HM, 87a).

Şârih, acemi yüzücülerin büyük bir denizde yüzmelerinin tehlikesi sebebiyle öncelikle ufak bir havuzda alıştırma yapılması gerektiğini dile getirir. Şairin de bunu ima ettiğini

belirterek aynı doğrultuda duyguların da kademeli olarak hissedilmesini aksi takdirde pek çok belanın yaşanacağını öne sürer.

❖ “Cümle âlemin yüzü kible-i aşka müteveccihdir, makam-ı itibar budur ki seyl her ne yerden kalkar ise konagi derya olur”.

“Güyâ merhûm evvelki beytde cazibe zikr edince bu câzibenin dahi sûver-i muhtelifesine işâret kasdıyla bu beyti nazm eyledi ki seylin deryâyâ câzibesi müşâkele haysiyyetindedir demiş ola. Bu sebebden fakîr istidâda işâret eyledim ki cümle kainât beyninde tasavvuru mümkün olur ve aşk-ı ilâhî herkesde mevcûd u âmâdedir. Lâkin alâka-i fâniyye ve shevât-ı dâniyye gâlib olduğuna mestûr kalmışdır” (HE, 69b; HM, 127b).

Kişinin istidadının ve yaratılışına özgü niteliklerinin ele alındığı beyitte tüm mahlûkatın aşk sebebiyle yaratılması ile sel sularının kaynağının deniz olması bağdaştırılmıştır. Ebubekir Nusret de beyitte sel sularının denizle kopmaz bağının yaratılıştan kaynaklandığı gibi insanların da aşkla ilişkilerinin fitratlarına ait bir özellik olarak değerlendirildiğini belirtir. Dolayısıyla aslında her insanda ilahi aşkın bulunduğunu ancak nefsani isteklerine uyarak onu yok ettiklerini savunur.

❖ “Seyl-âb deryâyâ vâsıl oluncaya dek raks ederek varır, her kimin başında bir şevk var ise her adımda raks eder”.

“Zîrâ seyl her adımda gideceği ummânı bilir ve kendi zâtının hasebiyle o vüsat-ı bî-nihâyenin safvetini müşâhede kılar ve deryâyâ vâsıl oldukda türâbın yübûseti ve hevânın harâreti kendini ifnâ edemeyip ilâ-gayri’n-nihâye deryâ ile bir sûretde olacağını tahkîk etdikden sonra seyl raks etmez mi? Merhûmun murâdı ve *ileyhi turce ’ûn* mefhûmuna îmâdır” (HE, 117b).

Sel sularının denize ulaşana kadar taşkınca akması, Sâib tarafından aşkın insanda meydana getirdiği coşkulu ruh hâline benzetilir. Ebubekir Nusret, “sel”in nihayetinde muhakkak bir denize ulaşarak hatta onunla bütünleşerek sona ereceğini anladığında bunun sevinciyle dans eder gibi hareket ettiğini öne sürer. Şairin sel-deniz kavramlarına dair anlattığı olayla Yasin suresinde bulunan “Hepiniz ona döndürüleceksiniz.” ayetini ima ettiğini düşünür.

Sâib bazı beyitlerinde ise herhangi bir toplumsal ya da ahlaki meseleyle ilişkilendirmeden yalnızca suya özgü doğa olaylarından bahsetmiştir. Böyle beyitlerin

açıklamalarında şârih, beyitte bahsedilen olayların insan hayatındaki karşılığına dair kendi yorumlarını belirtir:

❖ “Her kim bu bahrede mevc gibi irâdesiz olur ise onun sefinesi kenâra yani selâmete bâd-muhâlifden erişir”.

“Zîrâ muhît-i vücûda teslîmden alâ nâhudâ bulunmaz. Siyyemâ bu teslîme hüsn-i zann dahi mukârin oldukda mevâki‘-i telef mevâzi‘-1 selâmet olduğu katı çokdur ve deryâ-yı sülûka bir mürîd âşinâ olduğu gün harîta-i irâdeyi ferâmûş etmek vâcibdir” (HE, 30b; HM, 57a).

Şârih, beyitte teslimiyetle ilgili bir ifade bulunmamasına rağmen denizde yaşanması muhtemel bu olayları tevekkül bahsi çerçevesinde değerlendirmiştir. Ebubekir Nusret’e göre teslimiyetle beraber Allah’ın çizdiği kadere karşı iyi niyet beslemek her sıkıntının esenlikle sonuçlanmasına neden olur. Ayrıca “tarikat denizi”ne giren herkesin kurtuluş için iradesini yok saymasını tavsiye eder.

❖ “Sehâb-1 mürüvvetden bana bir katre erişinceye dek benim üstühânım sedef gibi çâk oldu” (HM, 119a).

“Ebr-i mürüvvetden murâdı benî-âdem vesâtetiyle vâsıl olan niam-1 ilâhiyyenin mazharlarıdır ve Mevlâ-yı müteâl esbâbı imtihân için vaz etmiştir” (HE, 64b; HM, 119a).

❖ “Her kim incü dânesi gibi yetimlikden lâf urdu ise şûr-âbe-i deryâdan dâimâ şikencede ve ıztırâbdadır” (HE, 78a).

“Yanî deryâ-yı vücûdun tavr-1 hakîmânesi böyledir ki incü tatlı su bulamaz ve güzidegân-1 âlem herkes haddince ıztırâbda olup râhat göremez. Ve bu hâletin böyle olmasına bevâis katı çokdur. Lâkin cümleden azheri cennetin kıymetini bilmek içündür ki zâtında ebniye vü eşkâli ve niam-1 gûn-â-gûn ve letâfet-i hâli beşerin hâtırına gelmemiş iken dünyâda bu kadar mihen ü meşakkatleri görüp encâmında merâret-i mevti dadup mahşerde dahi dürlü dürlü ekdârdan ve mehâlikden halâs akabinde var kıyâs eyle ki cennet kâğıd-hâne olsa benî-âdeme ne sûretde görünür” (HM, 141b).

Örnek olarak sunulan beyitlerde istiridyenin içindeki kumun zamanla inci hâline gelmesi anlatılmıştır. İncinin geçirdiği bu dönüşümün çeşitli darbeler sayesinde gerçekleştiği düşünülmektedir. Dolayısıyla şârih, Sâib’in incinin serüvenini ele aldığı beyitleri dünyanın sıkıntı ve belalarının neticesinde ulaşılan mertebeler kapsamında yorumlar. Bunların özellikle cennetin kıymetinin bilinmesi için yaşatıldığını düşünen şârihe göre dünyada çeşitli belalara maruz kalan ve dahi ölümün sıkıntısı çeken kimselerin nezdinde cennet hayli değerli olacaktır.

❖ “Sebük-rûhluk ve hiffetden nâşî çör çöp sâhilin dâmenini tutup ıztırâb-ı emvâcdan aman buldu, bu kenârsız bahrde aman sakîl olma”.

“Zîrâ melâmet-i dâreyn hiffet-i hâle tâbidir. Lâkin inâyetullâh der-kâr olunca sıklet-i ahvâl-i zâhiriyyenin kalbde eseri olmaz. Ve bu inâyete mazhar olmuşlardan bir âdem gördük ki kesret-i iyâlle mücerred bir dervîşden farkı yok idi” (HE, 84b; HM, 151a).

Hafif varlıkların denizin üzerinde kolayca hareket ederek hızla sahile ulaşması sıkça gözlemlenen bir durumdur. Şairin bu konuyu değindiği beytini Ebubekir Nusret, denizin dünyayı, ağırlıkların da dünyevi hevesleri temsil ettiğini düşünerek açıklar. Bu doğrultuda şârih, nefsin ancak dünyaya dair bağların yani ağırlıkların azlığıyla terbiye edileceğini belirtir. Fakat Allah’ın lütfuna mazhar olan kişilerin kalbinde dünyevi bağların etki etmeyeceğini de ekler.

❖ “Ya mevc gibi sâhil lübbünde mahv oluruz, yâhud habâb gibi deryânın kalbinden baş çıkarıp zuhûr ederiz”.

“Bu kıtası merhûmun sâliklerin iki kısm olduklarına işâretidir ki bir kısmı cedd ü sayinde kusûr etmez. Lâkin hakkında fûtûh müyesser olmayıp berzaha mahcûben nakl eder ve cümle sayinin semeresin ukbâda müheyâ bulur. Yâhud fûtûhât-ı sülûka mazhar olup kalb-i deryâ-yı velâyetden zuhûr ve âlem-i ihtisâsda meşhûr olur” (HE, 165b).

Ebubekir Nusret’e göre beyitte denizin hâli üzerinden iki farklı insan tipinden bahsedilmektedir. Dalgaların coşkunca hareket etmesine rağmen sahile vurarak yok olmasını bazı kimselerin ömrü boyunca çabalasa da manevi açıdan bir mertebeye ulaşmadan ölmesine benzeterek yorumlar. Böyle kimselerin emeklerinin karşılığını ahirette alacaklarını da ekler. Denizin üzerindeki hava kabarcıkları ise gönül âlemini fethedip velayet denizinden ortaya çıkmayı başaran kişiler gibidir.

4.6.5.4. Ateş ve İlgili Unsurlar

Sâib’in şiirlerinde ateş, özellikle yakıcılığı, rengi ve çevresini aydınlatması dolayısıyla çeşitli benzetmelere konu olmuştur. Ebubekir Nusret, ele aldığı beyitlerde geçen ateş ve ona dair kavramları pek çok anlam çerçevesinde açıklamıştır:

❖ “Sen o zamân nazarlarda azîz olursun ki senin âteşin yâkût gibi kıvılcımsız ola”.

“Çünkü hüsn-i halkın ve belki dînin küllîsi gazab etmemdedir vârid olduğuna ve gazab da bir manevî âteştir ki kıvılcımları mâddesine göre etrâfında bulunanları ihrâk ettiği malûmdur. Merhûm irsâl-i mesel tarîki ile, zâtında gazab olmamak

mezmûmdur, lâkin yâkût gibi âteşin kıvılcımdan münezzehtir olur ise o zamân herkesin gözünde azîz olursun buyurdu” (HE, 33b).

Şârihe göre Allah’ın gazabı neticesinde kullarını imtihan etmesi aslında onları manevî bir ateşte yakmaktır. Fakat doğası gereği ateş, yanarken saçtığı kıvılcımlarla etrafının da yanmasına sebep olur. Beyitte “aziz” kabul edilen ateş ise kendisi yandığı hâlde etrafını yakmayandır. Bu doğrultuda kulun herhangi bir imtihan esnasındaki makbul davranış biçimi de kendi canı yanarken çevresini yakmamaya yani üzmemeye gayret etmesidir.

❖ “O âteş-i sûzândan ki cihân onun suhtesidir, eflâk onun tütününü ve kıvılcımını ile doludur, bakınız”.

“Gûyâ âsumân duhân kevninde ve kevâkibler kıvılcım sûretinde olduğu-içün cihân suhteden kalkmış tahayyül eyledi. Murâdı âteş-i aşkdır ki semavât u kevâkibleri uşşâkın dûd-ı âhı ve şerâre-i pür-intibâhlarıdır” (HE, 50b).

Ebubekir Nusret, Sâib’in beyitte ateş üzerinden anlattığı hayalde gökyüzünün duman, yıldızlarınsa kıvılcım olarak algılandığını iddia eder. Ona göre gökyüzünün bu şekilde yansıtılmasının sebebi ise âşıkların aşk ateşiyle yanıp her yeri duman ve kıvılcımlarla doldurmasıdır.

❖ “Sâ’ib senin sönmüş çerağın yanmak için her harâretli gönül ki bulasın, onun çevresinde pervâne ol”.

“Vâkıâ kâmillere mülâzemet istidâdı rütbe behremend olmanın a’zam-ı esbâbındandır tazîm şartıyla. Eger bir âdem bir kâmil için derûn-ı kalbinde tazîm bulmaz ise bizzât bîat ettiği şeyhi dahi olur ise fi’l-hâl müfârakat şarttır, etmez ise helâk olur muhakkaktır” (HE, 100b).

Şârih, “bir şeyi büyük bir aşkla sevmek” anlamına da karşılık gelen “yanmak” ifadesinin beyitte de bu doğrultuda kullanıldığını düşünmektedir. “Sönmüş çerağ” teriminin, içinde herhangi bir şeye karşı muhabbet taşımayan bir kalbi temsil ettiğini öne sürer. Beyitte insanın sevgisini yani ateşini canlandıracak bir mürşit-i kâmil bulunduğu ise onun çevresinden ayrılmaması gerektiği belirtilmiştir. Şerhte ise bir mürşite bağlanmakta ayırıcı unsurun “hürmet” olduğuna dikkat çekilir.

❖ “Biz kıvılcımın ahvâlinden ve uçmasından ne suâl edersin, zîrâ bir noktada encâm u âgâzının zuhûru tamâm oldu”.

“Ya’nî insân ki eşref-i mahlûkâtken bin sene muammer olsa bir şerer gibi encâm u âgâzı müttehid tahayyül olunur. Ve bu süratde serû’l-ınkılâb mahlûkdan ne suâl edersin” (HE, 100b).

Ebubekir Nusret, beyitte yer alan kıvılcıma dair anlatıyı insan ömrü üzerinden değerlendirir. Öyle ki kişi bin sene bile yaşasa aslında ömrü tıpkı kıvılcım gibi bir an içinde başlayıp bitmektedir. Dolayısıyla bu kadar kısa süre hayatta kalan mahlûkat, kendileri ve yaşamlarına dair bir şey anlamak için zamanları bulunmadığından bu husustaki sorulara da yanıt veremezler.

❖ “Senin yıldızın ondan çabuk helâk olucudur ki kıvılcım gibi bir suhtenin bahtına düşmezsın”.

“İnsânı bu âleme süratle gelip gitmede kıvılcıma temsil edip kerem ü ihsân ve sadaka ile ömrünün uzamasını ya’nî senin kıvılcımın kava ugrayıp bir müddet bekâsına teşbîh eyledi” (HE, 227a).

Beytin açıklamasında şairin bir kez daha insan ömrünü hızı sebebiyle kıvılcıma benzettiği iddia edilir. Ayrıca kıvılcımın bir yangınla birleşmesiyle bir müddet daha yanması gibi insanın da sadaka ve çeşitli cömertliklerle ömrünü uzatacağı öne sürülür.

❖ “Subh çerâgı bir cilveden soyunur, benim için ihtiyârlık mevsimi ile i’tibâr ve temessülden ne safâ vardır”.

“Ya’nî ihtiyârlık manâda tâbe-sabâh yanıp rûgan fitiline tamâm za’f gelip bir ednâ hareketle müntefi olacak çerâga benzer diye i’tibâr etmede ne fâ’ide vardır ki edeyim demek ister” (HE, 121b).

Şârih, şairin ömür ve ateş arasında kurduğu ilişkiyi başka beyitlerde de dile getirir. Beyitte kurulan hayali açıklarken ihtiyarlığın, sabaha kadar yandığı için ufak bir hareketle sönecek muma benzetildiğini ifade eder.

❖ “Benim aczimden hasmın taş gibi olan kalbi erir, benim aman parmağımdan mum gibi âteş sızar”.

“Îrân’da bir âdem hasmından aman taleb etdikde şehâdet barmagın kaldırıp yalvarır. Şem’in dahi sûreti lisân-ı hâl ile söndürmesinler diye bir zamân kendi hâlinde yanmak için mühlet ve aman taleb eder gibi olduğuna nefsinin şem’e teşbîh eyledi” (HM, 205a).

Şârih beytin şerhinde öncelikle İran’da iki düşmandan birinin mücadeleyi sonlandırmak amacıyla işaret parmağını kaldırması üzerine zamanla bu geleneğe “aman parmağını kaldırmak” denildiğini açıklar. Sâib’in beyitte tasvir ettiği hâliyle

mum da yanarken aslında “aman parmağı”nı kaldırmış ve etrafındakilerin kendisini söndürmesine engel olarak bir müddet kendi hâlinde yanmaya devam etmiştir.

❖ “Egerçi harâret-i kelâmımdan kıvılcım dökülür ise de ey Sâib halkdan mum gibi yine bir hâm ta’na çekerim”.

“Zîrâ derdmend-mûm kendini yakıp halkın bezmini rûşen eder iken yine kimi fitiline ve kimi rûganına ve kimi pertevinin noksânına ta’ndan hâlî olmadığı gibi şu’arâ dahi âteş-i fikr ile kendini sûzân edip halka bir safâ-bahş etmek kaydında iken fesâhatde Sâ’ib dahi olur ise kelâmında kusûr bulmayınca Şîî’dir diye elbetde bir taş atarlar” (HE, 124b).

❖ Mûm yakıp yola gitmek içindir, kalbi vermemişlerdir ki uyku yadığı eyle diye.

[...] bu mûm ile halka hidâyet edip kendin karândukda kal. Hâsılı ekser-i mahlûkât bu şem’i çerâgâne sarf etmeye mâillerdir (HE, 197b).

Ebubekir Nusret, sunulan beyitleri mumun kendisinin yanarak yok olurken çevresini aydınlatması bağlamında açıklamıştır. İlk beytin şerhinde mumun ışık kaynağı olmasına rağmen insanlar tarafından yanmasına, fitiline, rûganına çeşitli eleştiriler yapıldığı gibi başta Sâib olmak üzere sözleriyle çevresine fayda sağlayan şairler de pek çok kınamaya maruz kalacaklardır.

Aynı şekilde ikinci beyitte şairin mumun yanmak ve çevresini aydınlatmak için yaratıldığını belirtmesiyle şârih, tıpkı mum gibi insanın da etrafına fayda sağlamak amacıyla yaşadığını ifade eder.

❖ Şu’le gibi hûn-çekân-ı kulûbla hoşça geçin ve muamelede sâdık ol. Kendi şarâbın naklini kebâbın gözü yaşından eyle.

Zîrâ eger kebâb şu’lenin sohbetinden mahzûz olmasa gözü yaşıyla şu’leyi beslemez idi. Ya’nî erbâb-ı ibtilâdan gaflet etme ki âsâr-ı inâyet-i ezeliyyenin ekseri onlarda zâhir olmuşdur (HE, 196a).

❖ “Kıvılcım gibi ceng ü kaçmak bizim şivemiz degildir, yüz kerre nesîm gibi âteşe koşmuşuzdur”.

[...] nesîmin âteşe bilâ-mehâbâ hücûmu gibi beliyyâta ve meşâkk ibâdâta hücûm ederiz” (HE, 171b).

Şârih, beyitlerdeki ateşe dair ifadeleri şerhinde imtihan ve dert bağlamında değerlendirmiştir. İlk beyitte kebâbın pişerken gözyaşını yani yağın akıtarak ateşin

artmasına sebep olmasını aslında yanmaktan duyduğu memnuniyetin göstergesi olarak düşünür. Bu doğrultuda imtihanların beraberinde pek çok ilahi lütfu getirmesi sebebiyle kıymetinin bilinmesini tavsiye eder.

İkinci beyitte yer alan “ateşe koşmak” ifadesini de aynı doğrultuda “belalardan kaçmak yerine onların üzerine gitmek” şeklinde açıklar.

5.6.5.5. Hava ve İlgili Unsurlar

Eserde dört unsurdan biri olarak kabul edilen havaya dair kavramlar, “rüzgâr” ve “habab” etrafında yer almıştır. Klasik şiirde şairler tarafından rüzgâr üzerinden yapılan benzetmelerin fazlalığı onun ele alınan beyitlerde dolayısıyla onların açıklamalarında da sıkça zikredilmesine sebep olmuştur:

❖ “Bir fırsatta ki benim açılmaya dimâgım ve şevkim var idi nesîm-i seher hâb-ı nâzda idi”.

“Sonra benim açılmaya ragbetim kalmayınca geldi. Yanî benim infitâhım benimle nesîm-i seherin beyninde bir ma'nâdır ki tarafeynin istiklâle sûreti yoktur. Ben müste'idd oldukda o gelmedi ve o geldikde benim açılmaya isti'dâdım yok idi (HM, 293b).

Ebubekir Nusret'e göre şair, rüzgârın pek çok çiçeğin açılıp gelişmesine katkı sağlamasından hareketle açılmaya meyilliyken gelmeyen rüzgârdan yakınmaktadır. Şârih, beytin açıklamasında “sabah rüzgârı”nı maddi ve manevi lütuflar şeklinde yorumlamıştır. İnsanlar çoğunlukla isteklerini belli bir zaman dilimine özgü talep ederler. Bu bağlamda şârihe göre beyitte, taleplerin daima ona dair beklenti son bulduğunda bahşedildiği anlatılmaktadır.

❖ Her kim râh-ı talebde lâle gibi nefsinı yakıp ictihâdın nihâyetine erişir ise onun şem'-i ümîdi bâd-ı sabâdan rûşen olur.

Ya'nî sîdk-ı taleb bir iksîrdir mânileri mu'ayyen ve adûları yârân-ı vefâ-karîn eder. Zîrâ âdetâ sabâ şem'leri söndürür iken lâle şem'ini rûşen eder. Gûyâ lâlenin derûnundaki siyâh dâğı yanmış nefis tahayyül eyledi ve ilm-i tabî'îden malûmdur ki şukûfeler hevâ ile açılır (HE, 96a).

İlgili beyit de rüzgârın çiçeklerin gelişmesine gösterdiği etki bağlamında yorumlanmıştır. Ebubekir Nusret'e göre Sâib, rüzgârın mumu söndürmesine rağmen lalenin içindeki yarayı ortaya çıkarmasını müminlerin de laleye benzer şekilde nefislerini yakmalarıyla ilişkilendirir. Ayrıca rüzgâr ile çiçeklerin açılması arasında

kurulan ilişkinin de doğa biliminde hayli yaygın bir görüş olması hasebiyle yapıldığını da dile getirir.

❖ “Âdetâ bâd-ı sabâdan gül açılır ise de ey Sâ’ib bizim feryâdımızdan ve nefesimizden o şûh açılmayıp gonçe oldu”.

“Pes malûm oldu ki hakikatde âsâr isti’dâda tâbi’dir ve istiklâl muhâldir. Meselâ sabâ bir der-i gülşene vürûd etdikde açılmaya müsta’idd olan şükûfeler açılır kapanmaya müsta’idd olanlar kapanır” (HM, 238a).

Sâib’in rüzgârın güllerin açılmasına sebep olmasına rağmen kendi feryatlarının meydana getirdiği esintinin aksi bir tesir göstererek gülü goncaya dönüştüreceğini anlattığı beyti “istidat” bahsi üzerinden değerlendirilmiştir. Şârihe göre esintilerin bu derecede birbirine zıt etki göstermesi tamamıyla çiçeğin kabiliyetiyle ilişkilidir.

❖ “Bir gülşende ki ben senin hevân ile açıldım, nesîmin eli ve sabânın ayağı kınâda harekete mecâlleri yok idi”.

“Murâdı muhabbet-i ezeliyyenin mümkünâta ta’alluku i’lâmdır ki evveli idrâk olunmaz. Meger rütbe cihetinden ola. Zîrâ adem-i izâfî gonçe makâmında ve kelime-i kün sabâ rütbesindedir ki ademde iken istimâ ettiği gibi açılır. Ya’nî vücûda gelir ve kendi kendini bilir” (HM, 275b).

Ebubekir Nusret, şairin beyitte yaratılış hadisesine atıfta bulunduğunu düşünmektedir. Allah’ın insan ruhuna kendi nefesinden üflemesi ve “kün” emriyle onu yaratması mahlûkatın yaratılışında havanın tesirini göstermektedir. Bu bağlamda beytin şerhinde Sâib’in insanı gül bahçesindeki bir güle, Allah’ın ona üflediği nefesi de sabah rüzgârına benzettiği öne sürülmüştür.

❖ “Ben o günde gönül rahatından el yudum ki sabâ o ham-der-ham olan turraya el urdu”.

“Îhâm eder ki benim kalbim o turraya müte’allık olduğundan o turranın perîşânlığı benim kalbimin perîşânlığının aynıdır diye. Yâhud gayrete sarf oluna. Yanî ben mahrûm iken sabânın âşinâlığı benim râhatımı selb eyledi demek ola” (HM, 139b).

Şârih, rüzgâr ve sevgilinin saçı arasında kurulan ilişkinin yer aldığı beyti iki bağlamda yorumlamıştır. Öncelikle şairin, sevgilinin saçını rüzgârın dağıtmasıyla ortaya çıkan görüntüyü kalbinin perişanlığına benzettiğini düşünür. Yahut rüzgârın sevgilinin saçıyla yakınlığını kışkırdığı için kalbi perişan hâldedir.

Su üzerinde beliren hava kabarcığı şeklinde tanımlanan “habâb” da Sâib ve dolayısıyla Ebubekir Nusret tarafından muhtelif yönlerden zikredilmiştir.

❖ Çürük nefesin imâretinin bir bekâsı yoktur, bu sûrette bahrden habâb gibi niçe bir hânenizi cüdâ edersiniz.

Ve merhûm habâbı irsâl-i mesel eyledi ki deryâdan bir nefes için hânesin ayırıp fi'l-hâl mahv olur. İnsân dahi bin sene dünyâda kalsa ba'de'l-mevt hayâlde habâbın bekâsı kadar bir şey kalır (HE, 67b).

Hababın sudan ayrılmak suretiyle ortaya çıkması ve kısa sürede de yok olması, Sâib'in beyitte ona yer vermesine sebep olan hususlardır. Aynı şekilde beden varlığı da nefesledir ve ondan bir an dahi ayrılması mevcudiyetinin son bulmasına neden olur. Şârih beyti açıklarken hababın ömrünün kısalığı üzerinden insan ömrünün kısalığına atıfta bulunur. Öyle ki ona göre insan, bin sene dahi dünyada kalsa ölümünden sonra tıpkı hababın yaşam süresi kadar bir zaman diliminde yaşadığını düşünecektir.

❖ “Her ne kadar halk evvel-i emrde habâb gibi hevâ taleb ediciler ise de âhirü'l-emr hevânın terkinde bahr ile müttehid olurlar”.

“Ve hâlâ merhûm ittihadâ bir irsâl-i mesel eyledi ki zâhiri her ne kadar hatâ-yı mahz ise de bâtını o kadar şerî'ate mutâbık her ânda hâtırda bulunmaya şâyeste bu ma'nâdır. Lâkin takrîr etdigimiz üzere bu kavmin ıstılâhlarına vâkıf oldukdan sonra. Zîrâ ednâ mertebe İslâm'a intisâbı olan i'tikâd eder ki hâlık bir vechle mahlûk olmaz. Ve mahlûk bir tarîk ile hâlık olamaz. Ve irsâl-i mesel ise birbirlerinin aynıdır diye tasrîh eyledi” (HE, 144a).

Sâib'in tekraren değindiği hababın nefes talebiyle denizden ayrılıp kısa sürede tekrar denizle bütünleşmesini şârih bu defa “ittihad” kavramı çerçevesinde değerlendirmiştir. Bu bağlamda şârihin hababa benzettiği mahlukat da hevesleri sebebiyle Allah'tan uzaklaşmış gibi görünse de doğası gereği kısa sürede onunla bir araya gelecektir. Meseleyi vahdet-i vücud felsefesi üzerinden de yorumlayarak mahlukatın zaten yaratıcıdan ayrı düşünülmemesi gerektiğini de belirtir.

❖ “Senin tamâm ömrün abes ü boş fikrlerle geçdi senin muhîtin hayfâ bu habâbdan sâfi olmadı”.

“Yanî deryâ yüzünde zuhûr eden içi boş habâblar gibi senin deryâ-yı kalbinde peydâ olunan fikr-i fâsidleri izâle kaydına düşmedin” (HE, 125a).

Ebubekir Nusret, beyitte boş ve faydasız fikirlerle dolu zihinlerin ve kalplerin de bu habablara benzetildiğini iddia ederek müminlerin gönül deryalarında ortaya çıkan zararlı düşünce ve duyguları ortadan kaldırmamalarından şikâyet eder.

5.6.5.6. Toprak ve İlgili Unsurlar

Şiirlerinde çoğunlukla insana dair hususlara değinen Sâib, insanın topraktan yaratılması dolayısıyla toprağa ve onunla ilişkili unsurlara da muhtelif benzetmelerle yer vermiştir. Bu beyitlerin şerhleri esnasında Ebubekir Nusret de toprak kavramı hakkında çeşitli açıklamalar yapar:

❖ “Kuru agac neşv ü nemâ kaydıyla hareket edip kaynamaz, senin ki başında cünûn yokdur bahârdan sana ne hazz vardır”.

“Zîrâ insân türâbdan mahlûk oluduguna fusûlün türâba olan te’sîri âbdan insâna dahi sirâyet eder. Pes bir âdemin zâhir ü bâtın bir hâlet-i aşkıyyesi olmayınca köhne serv agacı gibi bahârın kudûmünden hazzı yokdur” (HE, 122a).

Şârih, beyti insanın topraktan yaratılması sebebiyle aralarındaki yakın ilişki üzerinden değerlendirir. İlkbaharda toprağın ve dolayısıyla tabiatın canlanmasının insanın psikolojine de tesir ettiğine dair yaygın bir inanç mevcuttur. Ebubekir Nusret’e göre bu tesirin sebebi insanın topraktan yaratılmasıdır. Hâliyle toprakta meydana gelen tüm değişimlerin insanın ruh hâline de etki edeceğini savunur. Buna rağmen kişinin kendisinde manevi yönden bir istidat bulunmuyorsa baharın gelmesi onda hiçbir etki uyandırmaz.

❖ “Senin ki dest-i tasarrufun taş altında, bundan ne fâide ki hâkde nihâyetsiz defneler vardır”.

“Bu hâkden murâd îhâm tarîki ile insândır. Zîrâ defâ’in-i esrâr-ı ilâhiyye vü kevniyye insânda mahfidir. Lâkin herkese bu defnelerden mukadder oldugu kadar verilip tasarrufu âhire tecâvüz etmez. Merhûm buyurur ki senin menâkıb-ı evliyâyâ ta’aşşuk edip halâvet-i tâmme ile meclislerde nakl etdiğin bi-‘aynihi müflislerin ehrâm tagındaki medfûn defneleri zikr etmesine benzer” (HE, 134b).

Ebubekir Nusret, aralarındaki münasebet sebebiyle beyitteki “hâk” ifadesinin insanı karşıladığını düşünmektedir. Nitekim ona göre insan, yaratılış itibarıyla bir nevi hazine hükmündeki pek çok ilahi sırra sahiptir. Beyitte toprağın altında unutulmuş hazinelerin faydasızlığından bahsedilirken Ebubekir Nusret bunu, insanın farkına varmadığı için değerlendirmedeği kıymetli hasletler üzerinden yorumlamıştır.

❖ “İyi ile kötünün temyîzini siflelerden aman isteme, zîrâ hâkde samân ile zaferânın mertebesi birdir”.

“Ve sifle tabî’at olanların ehass-ı alâmetlerindendir ki nîk ü bedi fark edemeyip merâtib-i eşyâyı birbirine halt ederler” (HE, 135a).

Şârih, beyitte iki örnek üzerinden yapılan tespite dayanarak insan ve toprak münasebetine tekraren değinmiştir. Şairin toprağın ayakaltında bulunması ile alçak ve adi kişiler arasında bir benzerlik kurduğunu düşünmektedir. Dolayısıyla beyitte iddia edildiği üzere toprak, saman ve safranı ayırt edemediği gibi alçak karakterli kişiler de iyi ile kötüyü temyiz edemez.

❖ “O âsitânede gözyaşı tohumdan me’yus degilim, benim bâgbân gibi hâkde ümîdlerim vardır”.

“Yanî biri bitmez ise biri biter ve kanâ’at edene o biri yeter. Gûyâ âsitâne-i yârda dökdüğü gözyaşların birer tohm tahayyül edip “Çü ekdim elbetde biçerim” diye dihkân ümîdine tesliyet verdi. Fukarâdan biri bir devletlinin kapısında vâfir rencberler görür ki ellerinde akce sayarak giderler. Su’âl eder ki “Bu akceyi kime verirler”, hizmet-kârın biri cevâb eder ki “İşleyenlere verirler”. Fakîr derdmend âh ederek gözlerinden kanlı yaş dökerek “Dünyâyı amelsiz vermeyince âhireti nice verirler” diye feryâda başlar” (HM, 218b).

Beytin açıklamasında, toprağa ekilen tohumlardan birinin muhakkak karşılığını vererek ürün sunması örneği üzerinden ümitvarlık meselesinin anlatıldığı iddia edilmiştir. Şârih ayrıca Sâib’in bahsettiği tohumun gözyaşı olduğunu ve müminlerin Allah için ağladıklarında bunun karşılığını ahirette alacaklarını belirtir. Ayrıca ona göre dünyalık kazaançlar için dahi bir karşılık gerekiyorken cenneti emeksiz kazanmak mümkün değildir.

❖ “Derûn-ı sînemde dostluk tohumundan hirmenler tutarım, ammâ ehîbbânın sîneleri zemînini kâbil bulamam”.

“Zîrâ her tohm her zemînde bitmez ve ilm-i felâhede bu bâbda acîb ü garîb harekâtlar vardır ki bu mazmûnun sıdkına şehâdet eyler. Ve tâ’ife-i sûfiyyede gâyet müra’ât olunan şürûtların eşrefi budur ki mürîd sâlikde bir sırâ isti’dâd u kâbiliyyet tamâmen ma’lûmları olmadıkca ifâde etmezler. Zîrâ bazı tohm bir zemînde me’kûl ve halâvetli semere verir iken iklîm-i âhire nakl olunsâ mîvesi semm-i kâtil olur. Ve aksi dahi böyledir” (HE, 163a).

❖ “Bu temaşâgâhda hirmen sâhibi o bir kimsedir ki gözyaşından gayrı bir dâne ekmez”.

“Zîrâ rikkat-i kalb ve safâ-yı hâtır ve zemîn kâbil olmadıkca her dâne her zemînde bitmez” (HM, 111b).

❖ “Hâkîlerin keşf-râz kadar bir aybı yokdur, sen zemîn-i şûreden gayrıya kâbil deme”.

“Zîrâ şûre zemîne tohmların her kankısın vedî’â etsen ketm edip izhâr etmez. Ammâ şûre olmayan hâklar tohmun birini bin edip izhâr-ı esrâra mâ’illerdir. Pes, kâbiliyyet şûreye müstehakkdır” (HM, 294a).

Şârih muhtelif gazellerde yer alan bu üç beyti de “Her dâne her zemînde bitmez” meseli çerçevesinden açıklamıştır. İlk beyitte tohumların bazı topraklarda ürün verirken bazılarında ise yok olduğunu dile getirmiş ve bu durumun istidat konusunda güzel bir örnek teşkil ettiğini düşünmüştür. Nitekim ona göre insanlar da toprak gibi birtakım vasıflara sahiptir ve ancak bu vasıflara uygun yönlendirmelere karşılık verirler.

İkinci beytin şerhinde verimli toprağın muadili olarak manevî yönden istidat sahibi olmayı, hassas bir kalbi ve aydınlık bir zihni gerekli görür.

Şârih, son beytin şerhinde ise, verimsiz toprağın ekilen tohumları yer altına hapsedip dışarıya herhangi bir ürün çıkartmadıklarını söyler. Meseleyi manevî hâllerini gizli tutan kişilerle ilişkilendirerek bunun makbul bir tavır olduğunu öne sürer.

❖ Eğer âb u gilden sana bir hâsil u fâide olur ise ganîmet bil, zîrâ ben çamurda ayak sürçmesine bir bâisden gayrı bulamam.

Ya’nî ekl ü şürbe meşgûl olmak ekser-i nüfûsu tarîk-i hidâyetden çıkarıp ve ayagının ‘adem-i sebâtına bâ’is bir ma’nâ bilirim ve vâkı’-ı hâl böyle (HM, 254b).

Şârih, beyti “âb u gil” ve “çamur” ifadelerinin pisliği temsil etmeleri ve bulaşanın kendini zorlukla kurtarması sebebiyle “dünya’yı karşıladığını düşünerek açıklamıştır.

❖ “Mezârdan olmak üzere şikem-perver olan türâb agzını açmışdır, sen ke’l-evvel kendini beslemek kaydındasın”.

“Hâke şikem-perver sıfatı bir dîvân deger. Vâkı’â herkesin hakkında mezâr hâkın agzıdır ve benî-âdem birer lokmadır. Hâkın bu keyfiyyeti ma’lûmumuz

iken kendimizi semredecek esbâb fikrinde oluruz. Gûyâ za'îf olunca türâbın mi'desi hazm etmez gibi" (HM, 333a).

Ebubekir Nusret, toprağın kişileştirilerek boğazına düşkün kimselere benzetilmesine karşı duyduğu hayranlığı beytin şerhinde de dile getirmiş ve bu bağdaştırmayı hayli makul bulmuştur. Nitekim ona göre de insanların öldüğünde toprağa gömülmesi, mezarın ağız, insanın da lokma olarak kabul edilebileceğini gösterir. Dolayısıyla beyitteki ifadeye dayanarak şârih de insanların kendini dünyalıklarla beslemesini "düşmana semiz lokma tedariki" şeklinde tanımlayarak kınar.

5.6.5.7. Nebatlar

Sâib'in şerh için seçilen beyitlerinde çağrışım alanlarının genişliği sebebiyle pek çok nebat, çeşitli benzetmelere konu olmuştur. Bu bitkiler arasında "gül" geniş bir yer kaplamaktadır.

❖ "Bu bagda gül gibi ne kadar kulak bırakıp dinledik ise bir söz işitmedik ki gönül döğücü olmaya".

"Evvelâ gül gonçe iken gönül sûretinde olur ve bir mikdâr açıldıkda kulak sûretine girer ve giderek bi'l-külliyeye yassı olur. Gûyâ gülün bu sûretleri bir âdeme müşâbih oldu ki bir meclise kulak verip dinledikde istimâ' ettiği kelimâtla kalbi münfa'il olarak gonçe-i hevânın tereddüdüyle gül olmasına ve bir müdevver cismin dökülüp yassı olmasına benzedi. Murâdı bâg-ı 'âlemde infitâh-ı kalbe bâ'is olur kelâmın killetinden şikâyetdir" (HE, 80b).

Beyitte şair, kendisini bahçedeki her sesi dinleyen ve duyduklarının neticesinde kalbi kırılan güle benzetmiştir. Şerhte bu benzetmenin gülün şekli sebebiyle yapıldığı iddia edilir. Şârihe göre gül, gonca hâlindeyken insan kalbine benzer. Zaman içinde yaprakları açıldıkça ortaya çıkan yassı görüntüsü ise kulağa benzetilmiştir. Dolayısıyla bir âdemin gül bahçesine benzeyen dünyada kötü sözler duymasının sonucundaki üzüntüyle yapraklarını döküp solmuş bir gül gibi yok olacağı öne sürülür.

❖ "Bir gül ki solup pejmürdelik âfetini görmeye, hemân o güldür ki gülün temâşâsından devşirirler".

"Ya'nî 'ibret gülü. Gûyâ te'emmül olun ki cümle nebâtât bir su ile teskiye ve bir hâkde terbiye olunur iken elvân u eşkâl u revâyıhlarının ihtilâfâtı bi-'aynihi esmâ'-yı hüsnânın tekâbül ü ihtilâfâtı gibi nice esrâr gülüne mâlik olanların bu gülleri solmak ve perîşân olmak bilmez" (HM, 234a).

Beytin şerhinde tüm bitkilerin su ile canlanması ve dolayısıyla susuzlukla da solmasına istinaden "ibret gül"ü şeklinde tanımlanan gülün hiçbir şekilde solmadığı belirtilir.

Şârih, beyitte de tasvir edilen bu gülün Allah'ın isim ve sıfatlarının tecelli ettiği kişileri temsil ettiğini ileri sürer.

❖ “Aman ki bizim bülbülümüz mestlikden fehm etmedi ki gülün her işâreti bir kitâb söz idi”.

“Ve makâm bu lisân-ı işâreti fehmde makâm-ı sükût idi. Yoksa feryâd-ı ‘andelbânenin vakti degildir. Belki âşiyân-ı ‘irfânda gülün hârdan zuhûru bir işâret ve seher vaktinde açılması bir işâret ve sâ’ir şükûfelere benzemez râyiha-yı latîfesi bir işâret ve seher vaktinde açılması bir işâret ve bir ağız gülüp perîşân olması bir işâret ve tâ gül-âb rütbesine dek sûretten sûrete tahavvülü bir işâret. Bunları kendine ders edinip fasl-ı gül mürûr etdikde bu kütüb-i işâretle meclis-i ‘irfânını fasl-ı bahâr etmek kaydında olup bu tarîk ile bir ân gülden müfârakat etmemek idi” (HE, 147b).

Ebubekir Nusret, şairin bülbülü fark etmediği için kınadığı gülün hâllerini şu şekilde sıralamıştır: gülün dikenden ortaya çıkması, seher vaktinde açılması, kendine özgü kokusu ve rengi, yapraklarını dökmesi ve gül suyu olana kadar geçirdiği dönüşümler. Tüm bu değişimlerden ibret alıp işaretlerini okuyanlar ise zihin dünyalarını bahar mevsiminin güzelliğine erdirtirler.

❖ “Ebedî gönül dârlığı ömrün hâfızıdır, burhân-ı itibâr budur ki gül kendi gülüp açılmasından fenâ yağmasına gitdi”.

“Ve ma’lûmdur ki gonca vü magmûn kalsa bir zamân gülşende mu’ammer olur idi. Ke-zâlik benî-âdem dahi kalbi mahzûn oldukca zıyâ’at-i ‘ömrden emîn olup eyyâmını telef etmez” (HM, 237b).

“Merhûm goncenin sûretini teng olan kalbe teşbîh eyledi. Ve medâr dâr-ı teklîf-i ibtilâ üzere olduğuna sûret-i ferec ü sürûr elbetde zarardan hâlî degildir” (HE, 149a).

Beytin şerhinde şârih de gülün açılarak aslında solmaya yaklaştığını ve gonca hâlindeyken bir müddet daha yaşayacağını ileri sürer. Ayrıca şairin gülün açılmasını gönül ferahlığına ve gonca hâlinin de darlığa benzettiğini belirtir. Dolayısıyla şârihe göre beyitte mahzun ve sıkıntılı kimseler ömrünün kıymetini bilecek ve böylece solmaktan kurtulacaktır.

Servi ve söğüt ağaçları da seçili şiiirlerde özellikle meyve vermemeleri sebebiyle zikredilmiştir. Ebubekir Nusret de bu beyitleri genellikle üretkenlik ve insanlığa faydalı olmak bağlamında yorumlar:

❖ “Ayagı dâmene çek yanî uzlet eyle ve lev m taşından baş bükme bu nimetin şükrüne ki âlemin mîve-dâr nahlisin”.

“Zîrâ söğüt ve servi ve kavak ağacına kimse taş atmaz. Âdetâ ‘uzlet edene herkes bir söz söylediğine binâ’ en nasîhat eyledi” (HE, 225b).

Beyitte söğüt ve servi ağaçlarının ismi geçmemesine rağmen şârih, meseleyi onlar üzerinden açıklamıştır. Bu bağlamda öncelikle meyve veren ağaçların taşlandığı ve bu sebeple söğüt ve servi ağaçlarına taş atılmadığı düşünülür. Dolayısıyla şârihe göre uzlet hâlindeki kişilere yönelik kınamalar da bu doğrultuda değerlendirilmelidir.

❖ “Serv ve söğüt gibi bu çemenden evrâk ile kanâat eyleme, gayret eyle ola ki bir semereye erişesin”.

“Murâdı temsiliyyedir. Gûyâ yalnız ma’ârif-i dünyeviyye ile kanâ’at edenler çemenistân-ı ‘âlemin servle söğüt ağacına benzerler. Merhûm nasîhat buyurur, semere-i ebediyyeye vusûl için himmet eyle diye” (HE, 185a).

“Ya’nî yaprak mevki’inde olan a’mâle heves etme ki bî-hûde ‘ömrün hevâya gider. Belki semere tahsiline sa’y eyle demektir” (HM, 283b).

Beyitte servi ve söğüt ağaçları örnek gösterilerek uzak durulması tavsiye edilen “semerezizlik”, şerhte “yalnızca dünyevi işlerle ilgilenmek” şeklinde açıklanmıştır. Şârih, pek çok amelin de tıpkı yaprak gibi etkisiz ve değersiz olduğunu düşünmektedir. Bu sebeple kişilerin ahirette kendilerine fayda sağlayacak ürünler ve ameller için çabalamalarını tavsiye eder.

❖ “Bir tenbel ve hayr u şerrini bilmez bî-hâsıl ki söğüt ağacını terbiye eder bu çürük olan şugli ne ümîd ile eder”.

“Ya’nî dirahtdan ve terbiyesinden murâd semeredir. Olmadıktan sonra böyle fâ’idesi kâra şugl ‘âkıl işi degildir. Murâdı ten-perestlere ta’rîzdir ki bedenlerini melbes ü me’kelde refâhiyyet-i tâmm ile terbiye etmede hayvâniyyetden gayrı bir semere netîce vermez ve delîlleri insân ‘âleme yiyip içmek için gelmiştir” (HE, 70a).

Şârihe göre insan yalnızca ürün alacağı ağaç için emek verir. Bu doğrultuda söğüt ağacının meyve vermemesi sebebiyle onun bakımı için uğraşmak anlamsızdır. Nitekim şairin de söğüt ağacıyla ilgilenen kimselere neyi ümit ederek böyle davrandıklarını sorarak aynı şaşkınlığı yaşadığını düşünmektedir. Şârih, beyitteki söğüt ağacı ifadesiyle, insanın hayvani yönünü beslemekten başka bir fayda sağlamayan nefsanî isteklere işaret edildiğini öne sürer. Tıpkı söğüt ağacı gibi bu isteklerin peşinde koşmak da aynı derecede faydasızdır.

❖ “Senin gönlün hoşdur ki bu bostanda semer tutasın, kaldı ki serv-i revânın ferâg-ı hâtırla olduğun ne bilirsin”.

“Ya’nî sen ferâg-ı hâtırını semere-i ‘âcilede kıyâs edersin. Ammâ eger serv-i revân hadîka-i kuds olan insân-ı kâmil gibi bu bostânın semeresinden kendini tenzîh eylesen o zamân ferâg-ı hâtır ne demek olduğun ‘aynü’l-yakîn müşâhede eder idin” (HE, 239b).

Beyitte ve dolayısıyla şerhinde servinin semeresizliğine dair bakış açısı olumlu yöne evrilmiştir. Şair, servinin semeresizliği sayesinde iç huzura eriştiğini belirtir. Ebubekir Nusret şerhinde semeresizliği dünyayla bağın azlığı bağlamında yorumlar. Bu doğrultuda insanların dünya bahçesinde mal/ürün derdine son verdikleri takdirde gerçek mutluluğa erişeceklerini dile getirir.

❖ “Her bir gönül ki bugün kayd-ı hevesden âzâd oldu, çünkü tagyîr-i libâs eyleye serv-i cennet olur”.

“Çünkü servin sâ’ir eşcâr gibi mîveye ve etrâfında bulunan eşyâ’ya ta’alluku olmadığından âzâd lafzıyla medh ederek bir gönül dahi bu sıfatda bulunsa libâs-ı ‘unsurîsin hil’at-ı berzahıyyeye tebdîl etdikde şübhesiz serv-i cennet demeye şâyestedir” (HE, 97a).

Beyitte serviye atfedilen özgürlük kavramı, şerhte bu ağacın meyveye ve etrafındaki diğer bitkilere karşı ilgisizliği üzerinden değerlendirilmiştir. Tıpkı servi gibi insan da çevresindeki dünyalıklara karşı kayıtsız kalırsa “cennetteki servi ağacı” şeklinde tanımlanmaya layık olacaktır.

❖ “Tâ bahârların ihsânından bir semere buluncaya dek halkın kulûbundan bir ömr yük kaldırmışlardır”.

“Ya’nî ber-muktezâ-yı ‘âlem mükâfât-ı insân bir müsmir agâc gibi ki bir zamân bârid ratb sâyeleriyle halka ikrâm edip gönüllerinden gam yüklerini kaldırmadıkca mîve bulmazlar. Ke-zâlik insân dahi halka bu mu’âmele ile eziyetlerin tahammül etmedikce semere-i kulûbe mâlik olmaz” (HE, 54a; HM, 99a).

Şerhte beyitte yapılan ilişkilendirmenin, açıkça belirtilmese de, “ağaçlar” üzerinden gerçekleştiği öne sürülür. Şârihe göre ağaçların verimli olması ve bol meyve vermesi, çiçekleriyle bakanları ferahlatması ve gölgeleriyle de insanlara fayda sağlamasının mükâfatıdır. Dolayısıyla beyitte belirtildiği üzere halkın sıkıntılarını gideren kişiler de tıpkı ağaçlar gibi meyve verecek yani manevi rütbelere elde edecektir.

❖ “Tasvîr bülbülü gibi bir budâk üzere oturdun, efsürdelikden bir şâhdan bir şâha uçmadın”.

“Ya’nî ravza-i ma’ârifde şâhsâr mezâhir-i esmâ’nın her birinde bin gül ve her gülünde niçe bin renk ve bûy-ı ‘irfân var iken sen ma’den gibi oldugun mahalli tecâvüze kâ olamadın” (HE, 231a).

Ebubekir Nusret, beyti açıklarken kâinatın bir bahçeyi ve Allah’ın yeryüzündeki tecellilerini de bu bahçenin çiçeklerini andırdığını düşünür. Beyitte ve şerhinde kınanan durum ise müminlerin bahçenin güllerini yani tecellileri tefekkür etmeden yaşamalarıdır.

❖ “Bostânın tâze fidânları mızrâk gibi senin hizmetinde ayak başı üzere vâkıfdırlar”.

“Ki gâh sâyeleri ile ve gâh nümâyîşleri ile ve gâh mîveleri ile ve gâh havâss-ı gûn-â-gûn cihetinden münâfi’-i ‘adîde ile ve ednâsı odun olup yanmak ve keraste olup meskenler binâ olunmak ile hizmet ederler” (HE, 214a).

Beytin şerhinde tekraren kâinatın bahçe olarak yansıtıldığı belirtilmektedir. Bu doğrultuda bahçenin fidanları yani tün nebatat da insanlara hizmet amacıyla yaratılmıştır. Meyveleri, gölge yapmaları, göze hoş gelen görüntüleri ve bazen de kesilip insanların ısınma ve barınma ihtiyaçlarını karşılamaları gibi yönlerden hizmet vazifelerini yerine getirirler.

5.6.5.8. Hayvanlar

Sâib’in beyitlerindeki teşbihleri oluştururken hayvanlar âlemine sıkça başvurması, şerhte de pek çok hayvanın isminin geçmesine sebep olmuştur.

Akbaba

❖ “Nesr-i tâirin kebâbı benim şevkimden kan aglar, ben nâkes-ı kerkes gibi murdâr ve cîfe ardınca dolanırım”.

“Nesr-i tâ’ir kevâkib-i sâbitenin biridir ki kurb-ı mekânı cihetinden cennet kuşu olmasın ihâm eyledi ya’nî böyle bir murg-ı kudsînin kebâbı ziyâfet-hâne-i ‘illiyyînde bana muntazır iken ben nâkes tuyûr-ı süfliyyeden kerkes gibi cîfe-i fâniyye talebinde âvâre vü ser-gerdân olurum diye hâletinden şikâyet eyledi” (HM, 269a).

Beytin şerhinde şârih öncelikle “nesr-i tâir”in gökyüzündeki yıldız kümelerinden biri olduğunu ve yüksekte bulunması sebebiyle kuşa benzetildiğini belirtir. İnsanın kıymetine binaen bu yüce yıldız kümesi ve dahi gökyüzündeki her mahluk ona hizmetkârdır. Ancak Ebubekir Nusret’e göre şair, kendisi dâhil pek çok kişinin bunun

kıymetini bilmeyerek bir akbaba gibi dünyalık zevklerin yani leşlerin peşinde koşmasından şikâyet etmektedir.

Akrep

❖ “Bizim sâgarımızda zehr mâh ve encümün seyrindendir, kevâkible memlû olan âsumân manâda akreble dolu şîşedir”.

“Beher-hâl dâr-ı dünyâda ekdâr u nuhûs safâ vü sürûr üzerine gâlib olduğuna merhûm âsumânı ‘akreble pür bir şîşeye teşbîh ve benî-âdeme te’sîrini semûm-ı mühlikeye temsil edip şâ’irâne bu matla’ı îrâd eyledi” (HE, 16b; HM, 29b).

Şairin kâinatı içi akreple dolu bir şîşeye benzetmesi şârihe göre akrebin zarar vericiliğinden kaynaklanmaktadır. Gökyüzündeki yıldızların insanın kaderine olumsuz tesiri sebebiyle bu etki zehire, yıldızlar da akrebe benzetilmiştir.

Anka

❖ “Ehl-i hasedin şûr olan çeşmi seni kebâb etmemek için Ey Sâib anka gibi halkın gözünden baîd ol”.

“Ya’nî def’-i şer-‘ayn-ı hased sevdâsıyla ‘ankâ gibi gaybet etmek şâyestedir” (HE, 106b).

Beyitte Anka kuşunun insanlardan uzak yerlerde yaşamasına atıfta bulunulmuştur. Şerhte de Anka gibi toplumdan uzakta ve yalnız yaşamının kişiyi, insanların kıskanç bakışlarından koruyacağından bahsedilir.

❖ “Muhabbet hâksârlarının başka heybetleri vardır, şâhik-i itibâr budur ki kâf dağı ankânın cenâhından sebze tutar”.

“Gûyâ elsine-i nâsda ‘ankâ kâfla zıkr olunduguna binâ’ en her çend cebelin sıfâtı subût u zemîngîr olsa da ‘ankâyâ izâfetle bir neşv ü nemâ ve irtifâ’-ı kadr tahsîl etmede bir hâksâr ‘âşıkın bir ‘âlî-kadr mahbûba intisâbı ile irtifâ’-ı rütbe kesb etmesine müşâbih oldu. Hâsıl-ı kelâm intisâbla dağları uçurmak mümkündür diye himmetleri tahrîk eyledi” (HM, 210b).

Anka kuşunun mekânı olarak bilinen Kaf Dağı, şaire göre bu sayede değerli kabul edilmektedir. Şârih de dağın tabiatının alçak ve zemine paralel olmasına rağmen Ankanın orada barınmasının ve her ikisinin daima birlikte anılmasının neticesinde Kaf Dağı’nın da toplumda itibar kazandığını belirtir. Aynı şekilde zelil durumdaki âşıkların da sevgilileri sayesinde halk arasında rütbe kazandığını düşünmektedir.

❖ “Bir günde ki benim kabagım bu magzdan hâlî ola, hâşâ ki pîr-i harâbât onu bâde ile doldurmaya”.

“Ya’nî sahbâ-yı ma’ârifin kedû-yı kalbime cereyânına mâni’ kesâ’if-i tabî’at magzıdır. Hemân bu kesâ’fden ‘inâyet-i gaybiyye ile kurtulsa hâlî kalmak muhâldir. Murâdı ‘ankâ gibi ismi mevcûd ve cismi ma’dûm olan huluvv-ı kalbe işâret eder ki bu bâbda işkil-i müşkilât bir kerre tahliyeye mâlik olmaktadır. Yoksa envâr-ı kudsiyye dâ’imü’l-feyz da’vet istemez. Hemân mahallin isti’dâdına nâzırdır” (HE, 178b).

Şairin kabağın içinin boşalması hâlinde harabat ehlinin onu muhakkak şarapla dolduracağını belirtmesini şârih, kalbin dünyaya ait bağlardan kurtulduğunda onların yerini manevi hazların alacağını dile getirerek açıklamıştır. Şârih, insan kalbini cismi mevcut olduğu hâlde gözle görülmemesi sebebiyle beyitte ismi geçmemesine rağmen “Anka” ile ilişkilendirir.

Arı

❖ “Yıldızlar başdan başa kâfir zenbûrlardır, aman bu kara gönüllülerden bal isteme”.

“Ma’lûmdur ki Rûm’da at arısı ve eşek arısı dedikleri gibi İrân’da bunlardan birine zenbûr-ı kâfir derler imiş. Bunlarda ‘asel san’atı olmaz. Murâdı dâr-ı dünyâda nuhûsâtın galebesinden ve gece münasebetiyle siyâh dil ve sıfatı dahi ilhâk edip halkı incitmede zenbûr-ı kâfire teşbîh etmektir ki beher-hâl şâ’irâne esbâbdan şikâyet eyledi bu arının ‘aseli âhiretde zuhûr eder” (HE, 203a).

Yıldızların arılara benzetildiği beytin şerhinde öncelikle İrân’da eşek arısı ya da at arılarına zenbûr-ı kâfir denildiğini belirtilir. Ardından şairin yıldızların kadere tesirine dayanarak her birinin insanları sıkıntıya düşürüp incitmeleri sebebiyle arıyla ilişkilendirdiği dile getirilmiştir. Dolayısıyla “zenbûr-ı kâfir” adı verilen arıların bal yapamaması gibi yıldızların da insanlara bir faydası yoktur. Ancak şârih bu görüşe karşı çıkar. Ona göre, bu arıların balı yani sıkıntıların mükâfatı ahirette ortaya çıkacaktır.

❖ “O halâvet dikende mahfidir, talep edin ve o defne ki yılan kisvesindedir, görünüz”.

“Nîşde mahfî olan nûş ile irsâl-i mesel cihetinden bal arısına işâret eyledi ki ‘abd-i mü’minin mübtelâ olduğu beliyyât-ı gûn-â-gûn sûretde nîş ve tabî’ate münâfir, ammâ ma’nâda kimine keffâret-i zünûb ve kimine ref’-i derecât ve kimine ondan a’zam bir belâyı def’ için olunca nîşde gizli olan nûşa müşâbih oldu ve bundan a’lâ bir rütbe dahi vardır ki bi-‘aynihi belâ ile ‘abde telezzüz hâsıl olur” (HM, 91a).

Şârih, beyitte açıkça belirtilmese de bal ve arı ilişkisinin anlatıldığını iddia eder. Meseleyi “zehirde gizlenen lezzet” bağlamında değerlendirerek zahirde can yakıcı

gözükten imtihanların aslında dünyevi ve uhrevi açıdan sağladığı faydalarla kişiye lezzet vereceğini ileri sürer.

Arslan

❖ “Kesret-i levmden şehir bizim üzerimize Mecnûn gibi dâr oldu, âhir zahm-ı zebândan arslan agzında olduk”.

“Ya’nî sahrâlarda vahşiler ile muhâtaralı ülfetimize sebep zahm-ı zebân oldu. Mecnûn’un kıssalarında şîr ve âhûlar ile müvâsenet ve dâ’imâ sahrâlarda olduğu ve halkın taraf taraf levn ü tevbîhleri münâsebetiyle beytin mefhûmu böyle zuhûr eder yoksa beyânîye ma’nâsı yakışmaz” (HE, 155b).

❖ “Gerdûn arslan agzı olduğunu senin kaplan huylu olduğundandır, kâinatla sulh eyle, o vaktde safâya bak”.

“Zîrâ ekser-i halkın çektiği mihnetler bed-hûyluk sebebiyle olur. Ammâ fehm etmeye dikkat lâzımdır ve ednâ tahammül ile nice ‘azîm muhâtaralar def’ olduğu ve kalîl mükâbereden bir fesâd-ı cesîm zâhir olduğu katı çok görülmüşdür” (HM, 287a).

Ebubekir Nusret her iki beytin şerhinde de “arslan ağzı” ifadesini tehlike bağlamında değerlendirmiştir. Şairin arslanın yırtıcı ve tehlikeli bir hayvan olması ile dünyanın insanları pek çok yönden zorlaması arasında bağlantı kurduğunu düşünerek açıklamalarında “arslan ağzı” ifadesini güvende olmamak, belalarla mücadele etmek çevçevesinde yorumlar.

❖ “Pür-heybet olan arslanlar ve ceng taleb edici filler cümlesi âcizâne dizginlerin senin yed-i tasarrufuna teslim etmişlerdir”.

“Tevrât’da ibtidâ’-yı kâ’inâtı beyânda Rabbü’l-‘âlemîn buyurmuşdur ki “Biz âdem halk etmek murâd ederiz ki hevânın tuyûruna ve deryânın hayvânâtına gâlib olurlar.” Ve hâlâ berr ü bahrde bir hayvân mülâhaza olunmaz ki bir tarîk ile insânın taht-ı tasarrufuna duhûl etmemiş ola. Zîrâ hilâfet ma’nâsı böyle iktizâ eder” (HE, 214a).

Beyitte insanın Allah’ın nezdindeki kıymetini anlatmak için yırtıcı hayvanlar örnek gösterilerek onların dahi insanlara uysallık gösterdikleri belirtilmiştir. Şerhte de bu ifade üzerine kâinatta yaratılmış her hayvanın muhakkak bir şekilde insanlığa hizmet ettikleri anlatılır.

At

❖ “Eger eyyâm-ı şeb-rengi taylık eder ise seher âhı kamçısı ile onu yola getiririz”.

“Şeb-reng siyâh ata derler ve bir meşhûr atın dahi ismidir. Murâdı himmetin eserinde mübâlâga-idir ki eger merâmımıza müsâ’ade etmez ise eyyâmı âh-i seherimiz ile musahhar ederiz diye şâ’irâne lâf etmiş oldu” (HE, 165a).

Şârih beytin açıklamasında öncelikle “şeb-reng” ifadesinin meşhur bir siyah atı karşılığını dile getirir. Kişinin manevi yönden ilerlemesini engelleyen kaderin inatçı bir ata ve onu durdurmayı sağlayan feryatların da kamçıya benzetildiğini belirtir.

Balık

❖ “Balık gibi yumuşaklıktan olmasın ki seni yudalar halkın agzında timsahın arkası desteresi ol”.

“Zîrâ mîzân-ı şerî’atden hâric mülâyemet mûcib-i helâk olduğu çokdur. Ya’nî vüs’at-i hulkdan ‘add edip kesret-i inkıyâd üzere mülâzım-ı erbâb-ı fesâd olmadan hazer ve mevki’i geldikce kaba mu’âmeleden hâlî olma ki sen halkı hâlîkden a’lâ bilmezsin. Gûyâ merhûm vasat-ı umûra tergîb ve hudûdu tecâvûzden terhîb murâd eder” (HM, 185a).

Şârih, balığın yumuşak huyluluğu ve nezaketi, timsahın ise sertliği temsil ettiğini düşünerek beyti açıklar. İnsanlara şeriatin çizdiği sınırı aşarak fazla yumuşak davranmanın muhakkak bazı sıkıntılar doğuracağını düşünür. Bu sebeple herhangi bir kargaşaya neden olacak derecede mülayimlikten kaçınmayı ve gerektiği yerlerde kaba davranmayı tavsiye eder.

Baykuş

❖ “Seni o zaman ehl-i nazardan hesâb ederler ki baykuşu tasarruf-ı himmetle hümâ etmeye kâdir olasın”.

“Mezâhib-i kavme vâkıf olmayana göre Sâ’ib merhûma dahl u ta’arruz etmeye bundan a’zam sâkıta olmaz. Meselâ sâhib-i nazar evvel-i mürselîn Hazret-i Nuh ‘Aleyhi’s-selâm oğlunu garkdan halâs edemedi ve Seyyidü’l-enbiyâ’ ‘aleyh-i ekmlü’n-nihâye Ebû Tâlib’i İslâm’a getiremedi. Sâ’ib ise baykuşu hümâ etmeyince bir ‘ârifi ehl-i nazardan ‘add etmedi diye bu mukaddemât-ı zarûriyye ile aslında Şî’alılık râyihası dahi munzamm olup derdmendi rüsvây ederler” (HE, 45a).

Şair, beyitte baykuşu Hüma kuşuna çevirmedikçe kimsenin evliya sayılmadığını belirterek toplumun keramet beklentisinden yakınmıştır. Şerhte de şairin bu konudaki görüşüne paralel olarak pek çok peygamberin istedikleri hâlde değiştiremedikleri hususlar sıralanır. Bu kıssalardaki rağmen halk arasında baykuşu Hüma’ya döndürmeyenlerin yani herhangi bir keramet göstermeyenlerin din büyüğü sayılmaması şârih tarafından da kınanır. Aynı şekilde toplumun böylesi beklentilerini karşılamayan Sâib’in Şiiliği üzerinden hedef gösterilmesini de eleştirir (HE, 45a; HM, 82b).

❖ “Asla aşk ile aklın sohbeti muvafakat etmez, bülbül baykuş ile asla hem-âvâz olmaz”.

“Aklı baykuşa teşbîh etmesi kalbi vîrân ve envâr-ı ilâhiyyeden mahrûm etdiği vechdendir ki ‘akl-ı ma’âşa sarf olunur” (HM, 161a).

Beytin şerhinde öncelikle aşkın bülbülle aklın da baykuşla ilişkilendirilmesinin sebebi açıklanmıştır. Buna göre Ebubekir Nusret, aklın baykuşa benzetilmesinin kalbi harap edip onu manevi güzelliklerden mahrum bırakması sebebiyle yapıldığını dile getirir.

Bit

❖ “Sakalın ak ve nâme-i amâl siyâh oldu tevbede neden bu kadar tehîr edersin”.

“Zîrâ yolcusun çamaşır yıkamak lâzımdır. Yoksa kehle-i nedâmet seni hezâr pâre pâre edip cehennem evsâhına berzahda giriftâr eder” (HM, 343a).

Beyitte insanın yaşlanmasına rağmen tövbe etmekte ihmalkâr davranması eleştirilmiştir. Şârih, beyti açıklarken böyle kişilere bir süre sonra “nedamet bitinin” musallat olacağını ve böylece büyük bir pişmanlık yaşayacaklarını ileri sürer.

Bülbül

❖ “Derdsiz bülbül aşkın râyihâsın almamışdır, bu feryâd-ı âcizâne taklîd ile eder”.

“Merhûm bülbülü lâne-i i’tibârdan uçurmak ister. Gûyâ benî-âdem ‘uşşâkına taklîd eder diye ‘andelîbe taş atdı. Lâkin taklîd dahi kemâlin bulsa mecâlis-i mülûka duhûlün vesîlesi olur. Hemân müşkil olan her nede olur ise kemâlin tahsîlidir” (HM, 129b).

Ebubekir Nusret, şairin bülbüllerin aslında âşık olmadıklarına dair iddiasını onların edebî gelenekteki itibarlarını zedelemek için ortaya attığını dile getirir. Bununla birlikte bülbüllerin taklit ederek de kemale ulaşabileceklerini ekler. Şârihe göre bülbüllerin âşıkane feryatlarının taklit olup olmaması önemli değildir. Mühim olan feryatların bir şekilde kemale ulaşmasıdır (HE, 71a; HM, 129b).

❖ “Asla aşkla aklın sohbeti muvâfakat kabul etmez, bülbül baykuş ile asla hem-âvâz olup beraber ötmez”.

“Aşkın bülbüle münâsebeti takrîre hâcet degil. Elinden gelse bülbül gibi gülden gayrıya bakmaz” (HE, 90a).

Şârih, beyitte yapılan akıl-baykuş, aşk-bülbül benzetmelerini açıklarken aşk ile bülbül arasında yapılan ilişkilendirmeyi açıklamaya gerek olmadığını belirtir. Ona göre bülbüller gibi âşıklar da sevgililerinden başkasına bakmamaya meyillidirler.

Doğan

❖ “Ol kadar hem-sohbetlerden gönlüm ürkmüştür ki kendi kanadımdan şeh-bâz kadar vahşetin ederim”.

“Zîrâ kurb-ı ‘adûya cehlden a’zam bir belâ yokdur. Ya’nî leyl ü nehâr birbirimizin a’zâsı gibi müfârakat etmedigimiz ahabbdan ol kadar keder gördüm ki meselâ kendi kollarımı ve ayaklarımı düşman kıyâs edip havf ederim” (HE, 167b).

Şairin “doğan kadar vahşet ederim” ifadesini şârih, düşmanını görmüş birinin hissettiği korku olarak yorumlamıştır. Dolayısıyla Ebubekir Nusret, şairin yırtıcı ve avcı kuşlardan “doğan”ı gören birinin yaşayacağı dehşeti örneklendirme amacıyla kullandığını düşünür.

Eşek

❖ “Câhilin işi kendi tedbîrinden dahi ziyâde müşkil olur, mahall-i itibâr budur ki kuyruk altındaki diken tebme ile dahi ziyâde muhkem olur”.

““Âdetâ hımârın kuyruğu altında diken kodukda bî-çâre o hârî def’ etmeye tedbîr-i câhilânesinde kış atmaya meşgûl olunca diken dahi ziyâde muhkem olduğu gibi cühelâ dahi derdine kendi re’y-i câhilânesiyle tedbîr etdikce derdi artar eksilmez” (HE, 17a).

Beyitte eşek adı geçmemesine rağmen cahilce diye nitelenen eylemi açıklarken şârih, eşek üzerinden örnek vermiştir. Nitekim eşeğin kuyruğunun altında diken konulduğunda eşek onu çıkartmak için kendi aklının yettiği ölçüde hareket edecek ve dikene vuracaktır. Fakat bu hareketiyle dikeni çıkartmanın aksine onun yerini sağlamlaştırarak sorunu çözmek yerine artmasına neden olur.

❖ “Kemînsiz sayyâd bir sayd nâil olamaz, bu feyzler bana kûşe-i uzletden erişdi”.

“Zîrâ ‘uzlet kadar halkın kulûbunu teshîre bir âsân vesîle olmaz. Eger bir mikdâr ‘irfânla dahi şöhreti olur ise tamâmdır. Ve bu ma’nâya şehâdet eder ki derdmend eşek çârşûdan geçer iken bir dükkânın sebzevâtından ya hubûbâtından bir agız alsa dükkân sâhibi bulduğu âletle başına sırtına birkaç darbe erişdirmeyince râhat olamaz. Ve belki o hımârın arkasıyla dükkânının kerâsteleri gelmez ihtimâli dahi var iken. Ammâ hımâr-ı vahşî gâhîce ba’zı şehrlerde kibârlar konâğından çıkıp çârşûya ugrasa ragbet-i tâmme ile kimi ot ve kimi arpa kendi

eliyle yedirmeye sa'y edip ve yedigini cânına minnet bilir ki bu mu'âmeleye sebep onun 'uzleti ve vahşetidir" (HE, 65b).

Uzletin ve toplumdan uzak yaşamanın övüldüğü beytin şerhinde Ebubekir Nusret, eşek üzerinden bir hikâye anlatarak meseleyi örneklendirir. Şârihe göre vahşi bir eşek çarşıya gidip dükkanlardaki ürünleri dağıtıp yese herkes kendilerine de zarar verileceğinden korktuğu için bu duruma tepki göstermez. Fakat hamallık yapan bir eşek herhangi bir dükkandan tek parça dahi almaya niyetlense insanların hakaret ve zulmüne maruz kalacaktır. Şârih aradaki bu davranış farkının beyitte de dile getirildiği üzere uzlet hâlinde bulunmaktan kaynaklandığını düşünür.

Fil

❖ “Pür-heybet olan arslanlar ve ceng taleb edici filler cümlesi âcizâne dizginlerin senin yed-i tasarrufuna teslim etmişlerdir”.

“Tevrât'da ibtidâ'-yı kâ'inâtı beyânda Rabbü'l-âlemîn buyurmuşdur ki “Biz âdem halk etmek murâd ederiz ki hevânın tuyûruna ve deryânın hayvânâtına gâlib olurlar.” Ve hâlâ berr ü bahrde bir hayvân mülâhaza olunmaz ki bir tarîk ile insânın taht-ı tasarrufuna duhûl etmemiş ola. Zirâ hilâfet ma'nâsı böyle iktizâ eder” (HE, 214a).

Şairin beyitte vurguladığı üzere şârih de Allah'ın yeryüzündeki vekili olması sebebiyle kâinattaki tüm mahlukatın insanın emrine verildiğini dile getirir. Dolayısıyla heybetiyle meşhur arslan ve vahşilikleri sebebiyle herkesin çekindiği filler de insanın hâkimiyeti altındadırlar.

Hüma

❖ “Devletin şükrü sâyesizler üzerine sâye bırakmaktır, bu hoş-nişîn olan hümâyı kafesde habs etmek niçün”.

“Hümâ-yı hoş-nişînden murâd devlettir ki bir alây derdmendân u bî-kesân onun sâyesinde râhat ederler. Ammâ habs edip devletini kendine kasr edenlere göre nasîhat buyurdular ki bu husûs 'âkıl kârı degildir ve haberde vârid oldu ki halkın cümlesi Allâh'ın 'iyâlleridir ve o halkdan Rabbü'l-âlemîn'e muhabbetlisi 'iyâline hayırlısıdır” (HE, 2a; HM, 2b).

Hüma'nın gölgesinin değdiği kişilerin refaha ulaştığına dair inançtan hareketle bu kuşun kafeste tutulmasıyla insanlar gölgesinin sağlayacağı mutluluktan mahrum kalacaktır. Şerhte, beyitteki “hümâ-yı hoş-nişîn” ifadesinin mutluluğu temsil ettiği belirtilmiştir. Bu benzetmeye dayanarak şârih, Hüma gibi insanların da birbirlerinin mutluluğu için çabalamalarını tavsiye eder.

❖ “Aşk avlagında hümâ mevc urur, yani kesreti hüveydâ vü zâhir iken ankebût gibi niçe bir sen sinek avlarsın”.

“Murâdı mutlak-ı ‘aşkdır ki terk ü tecrîde mu’ayyen olduğu cihetden hümâ saydından sâlike enfa’dır. Böyle bir nefis hâleti terk edip lezâ’iz-i ‘âcileye mübtelâ olmak sayd-ı mesken-i hakâretde ednâdır” (HE, 233b).

“Ya’nî makâm-ı aşka vâsıl olanlar esbâb-ı sa’âdet-i bâkiyye saydında iken sen bî-himmet lezâ’iz-i fâniyye ki sa’âdet-i bâkîye nisbet sinekden ahkardır onu avlarsın” (HM, 351b).

Şairin aşkla Hümâ’yı ilişkilendirdiği beytin şerhinde şârih, tasvir edilen “aşk”ı ilahi yönden değerlendirmiştir. Beyitteki ifadeden hareketle Allah aşkının kişiyi dünyevi bağlardan arındırıp kutlu bir hâle getireceğini iddia eder. Beyitte kişiye gerçek saadeti yaşatacak Hümâ varken nefsanî isteklerinin peşine düşerek bir nevi sinek avlayanların da kınandığını dile getirir.

Karınca

❖ “Zararsız karınca dâimâ kendi kanını içer, asel ile memlû hâne istersin yürü zembûr ol”.

“Ya’nî halkın hâli bu ikiden hâlî degildir. Ya kendi hâlinde rızık-ı perîşânını cem’ etmek kaydıyla telef olup gider, karınca misilli dâne tedârikinde evlâd u ‘iyâlin terk eder. Yâhud halkın şükûfe-i bâğçe-i temellükü olan ni’metlerinden kudreti vâsıl olduğu kadar nehb ü gâret ederek zarûret çekmeyip dünyâsını ta’mîr eder. Sen sana bu iki tarîkin her kankısın ihtiyâr eder isen ‘âcil ü âcil beyninde mütehayyirsın demektir” (HM, 182b).

Şârih, beyitteki ifadelerin insanların maddî kazançlarını elde etmek için iki şekilde davrandıklarını ve bu yöntemleri karınca ve arı üzerinden örneklendirerek sunduğunu düşünür. Buna göre bir grup insan tıpkı karınca gibi ailesini geride bırakıp rızıkını toplamak için hırsla mücadele ederken telef olur.

❖ “Şeker şevkinden karınca kanadlanır, Sâ’ib sen bu âlem-i hâkîde ne sokuldun”.

“Sana münâsib bir halâvet şevkiyle tayarân etmez misin. Karınca kadar hayvânâtda uzakdan koku alır hayvân yokdur. Onun-îçün gûyâ şeker şevkiyle kanadlanır dedi” (HM, 349a).

Ebubekir Nusret, beytin açıklamasında karınca kadar koku alma yetisi gelişmiş başka bir hayvanın bulunmadığını dile getirir. Beyitteki “karıncanın şeker şevkiyle kanatlanması” ifadesinin de onun bu özelliği sebebiyle kullanıldığını düşünmektedir.

Kaplan

❖ “Zemîn senin kaplanın ya’nî sebu’ ve hayvânî olan nefesine dar meydânlı mıdır ki mâh ile cedelde sitâre ile cengdesin”.

“Kaplan meşhûrdur ki ayı gördükde ormanlar arasından kendini pâre pâre eder. Gûyâ benim dâ’ireme bilâ-tekellûf gelir vehmiyle ceng etmek ister. Merhûm dahi benî-âdemden nücûma ve esbâb-ı ‘ulviyyeye ta’n ve bahtından şikâyet edenleri kaplana teşbîh eyledi” (HM, 334b).

Sâib, daima kainatla mücadele içinde bulunan kişilerin nefisini kaplana benzetmiştir. Beytin şerhinde şârih öncelikle kaplanın “ay”ı gördüğünde onun kendi alanına teklifsizce geldiğini düşünüp öfkelenerek kendini parçaladığından bahseder. Şairin de insanın gökyüzünün hareketlerinden ve etkilerinden şikâyet etmesini kaplanın bahsi geçen bu özelliğiyle ilişkilendirdiğini öne sürer.

Keklik

❖ “Eger keklik bî-câ hande etmez ise ben kefil ki aslâ şeh-bâza giriftâr olmaz”.

“Zîrâ bî-câ gülmese şeh-bâz sadâsın işidip saydına hücûm etmez. Murâdı erbâb-ı gafleti bu dâr-ı mihnetin müsâ’adesine aldanıp sürûr-ı serşâr izhârından men’ etmektir. Ve mübâhdan olur ise dahi ferahın mahalli ‘ukbâ olduguna dünyâda mezmûmdur” (HE, 91a).

“Ammâ hakîkatine muhâlifdir ki keklik gülmez diyeler. Murâdı ibtilâların ekseri ‘ibâdın kesbine merbût oldugun ifâdedir ki kemâl-i istikâmet ile bile bir kimse içün makâm-ı emniyyet müyesser degildir” (HM, 162a).

Doğanın kekliği gülüşünün sesiyle tespit etmesine rağmen keklik, doğası gereği gülmesine engel olamayacaktır. Ebubekir Nusret, şairin doğan ve keklik üzerinden anlattığı meseleyi neşe-keder ilişkisi bağlamında değerlendirir. Buna göre neşenin yeri ahirettir. Dolayısıyla her ne sebepten olursa olursa dünyada neşe ve eğlence kınanır.

Köpek

❖ “Ey Sâ’ib bed-fi’âl olan nefis kâbil-i ta’lîm degildir, bu dîvâne köpege bu kadar meres n’içün”?

“Gûyâ bu gazelindeki ebyâtın her birini seg nefse bir meres tasavvur edip aslı bed olunca terbiye kabûl etmediğini cünûna haml eyledi ki kudurmuş demektir ve nefsin kendine kendinden olmayınca taşradan terbiyenin fâ’idesi yokdur” (HE, 3a; HM, 4b).

Kişinin nefsinin köpeğe benzetildiği beytin şerhinde Ebubekir Nusret, kudurmuş bir köpeğin tasma ve dolayısıyla herhangi bir terbiye kabul etmediği gibi tabiatı kötü olan kişilerin de manevi açıdan eğitilemez hâlde olduklarını iddia eder.

❖ “Bî-gamlığın dar olan mülkü şirket kabûl etmez, bu sebepten dâimâ etfâl dîvânenin düşmanındırlar ve taş atmaya harîsdirler”.

“Bi-‘aynihi kilâbın sâ’iller ile deryûze memleketinde olan nizâ’ları gibi memleket zıyk ve selâtîn birkaç olunca gavgâ eksik olmaz” (HE, 39a; HM, 72a).

Sâib beytinde çocukların ve delilerin gamsızlığı paylaşamayıp birbirleriyle daima kavga hâlinde olmalarından bahsetmiştir. Şârih de dilencilik bölgesinde de dilencilerle köpeklerin buna benzer bir mücadeleyi sürdürdüklerini belirtir. Bu münakaşanın sebebinin ise küçük bir mekânda iki hükümdârın bulunamaması ile açıklar (HE, 39a; HM, 72a).

Köstebek

❖ “Zühhâd darlıkta nifâkdan yüz beyâbân dutarlar, egerçi birbirinin yanında yüz dâne tesbîh gibi sûretâ muvâfıklar ise de”.

“Nifak lisân-ı ‘Arabî’de köstebek dedikleri hayvânın iki taraftan delik olan yuvasına derler ve münâfik dahi iki yüzlü olduğu-içün teşbîh tarîki ile münâfik dediler. Ve tesbîh dânesi dahi zâtında iki taraftan delik olduğuna merhûm sûreti âhirete ve kalbi dünyâda olan zühhâd cemâ’atini tesbîhe temsîl eyledi” (HM, 71a).

Şerhte “nifak” kelimesinin Arapçada “köstebeğin iki tarafı delik yuvası” anlamına da gelmesi sebebiyle şairin iki yüzlü münafıkları nitelemek için bu kelimeyi kullandığı iddia edilmiştir. Aynı şekilde şârih, tespih tanelerinin de köstebeğin yuvası gibi iki taraftan delik olması dolayısıyla aynı hayal çerçevesince beyitte yer aldığını belirtir.

Kurt

❖ “Bir kurd ki cild altında senin kanına susuzdur, kalbin safveti nûru pertevinden Yûsuf olur”.

“Bu korgdan murâdı kuvvet-i gazabiyyedir ki dînin küllisi gazab etmemekdir diye vârid oldu. [...] Ma’lûm ola ki kuvvet-i gazabiyyenin insânda mahalli cigerdir ki mizâcına muhâlif bir husûs zuhûrunda kan harâret-i ‘azîziyyenin hareketiyle cûş ederek bi’l-küllîyye insânî insâniyyetden çıkarır” (HE, 141b).

Beytin açıklamasında “kurt” ile öfkenin kastedildiği belirtilmiştir. Şârih, öfke hâlinde insanın kan dolaşımının hızlanması ve iradesini kaybetmesi ile kurdun vahşiliği arasında ilişki kurulduğunu düşünür.

Örümcek

❖ “Ârzû-yı nefsine mübtelâ olana âkıl deme, tûl-ı emel riştesinin ankebûtuna gönül deme”.

“Ankebût gibi ma’nevî emel ipleri ile zevâyâ-yı bedeni memlû eden kalbe gönül demek bir vechle yakışmaz. Zirâ bu ‘ankebût hânesi ve riştelere çok olan mevzi’

bi'l-hassa harâb olur, ma'nevîsi bu hâsiyyetde ziyâdedir. Tecrübeye hâcet yokdur ve bir kalbin ki eşref-i havâtırı şehevâtında ola kalb degil örümcekdir” (HE, 192a).

Sâib, kişinin kalbini dünyevi isteklerle doldurmasını ağlarla örülmüş bir örümcek yuvasına benzetmiştir. Ebubekir Nusret de bu görüş doğrultusunda insanın yalnızca nefsani arzularla hayatını sürdürmesinin neticesinde böyle kimselerin kalbine “örümcek” denileceğini ifade eder.

Sinek

❖ “Aşk avlagında hü mâ mevc urur, yani kesreti hüveydâ vü zâhir iken ankebût gibi niçe bir sen sinek avlarsın”.

“Ya'nî makâm-ı 'aşka vâsıl olanlar esbâb-ı sa'âdet-i bâkîye saydında iken sen bî-himmet lezâ'iz-i fâniyye ki sa'âdet-i bâkîye nisbet sinekten ahkardır onu avlarsın” (HM, 351b).

Beyitte örümceğin ağına düşürdüğü sineklerden ve bunun faydasız bir av olduğundan bahsedilmiştir. Ebubekir Nusret beyitte yer alan “sinek avlamak” ifadesini nefsani ve fani zevklerin peşinde koşmak şeklinde açıklar.

Timsah

❖ “Balık gibi yumuşaklıktan olmasın ki seni yudalar halkın agzında timsâhın arkası desteresi ol”.

“Ya'nî mîzân-ı şerî'atden hâric mülâyemet insânı helâk eder. Belki mülâyemet memdûh olan mahallerde mülâyemet ve kabalık mergûb olan mevzi'lerde kaba mu'âmele etmek dekâ'ik-i hikmetdendir” (HE, 108a).

Beyitte insanlara karşı timsahın ağzındaki testerelelere benzer şekilde davranmaya dair tavsiyeyi şârih, “kabalık” olarak yorumlamıştır. Bu doğrultuda yeri geldiğinde insanlara kaba davranmanın gerekliliğinden de bahsetmiştir.

❖ “Gözyaşı dalgasından benim meskenim muhâtarada timsâhın agzıdır, âh berkinden benim pencerem arslan gözüdür uzâkdan dırâhşân olmada”.

“Ya'nî kesret-i bükâda bir mertebe telefe karîb oldum ki nehengin agzında olan âdem gibi hayâtımdan me'yûs oldum” (HE, 149b).

Ebubekir Nusret, beyitte yer alan “timsahın ağzında bulunan kişiler” ifadesiyle kederinden dolayı bir hayli gözyaşı döken ve neredeyse hayatını kaybedecek dereceye ulaşan kimselerin tasvir edildiğini düşünür.

Yılan

❖ “O halâvet ki dikende mahfidir, taleb edip tatmasına müştâk olun ve o define ki yılan kisvesindedir, görünüz”.

“Evvelâ o ‘asel ki dikende mahfî ola herkesin rütbesine göre mübtelâ olduğu belâlardır ki sûretde hâr ma'nâda nûş olduğu ehl-i îmânın îmân cihetinden ve ehl-i tahkîkin ‘ayân yüzünden ma'lûmlarıdır bi-hamdi'llâh te'âlâ bu nûşu nîşden zevk tarîki ile bulmuşumdur. Ve kisvet-i mârda olan genc-i mesele irsâl gibidir ki huffetü'l-cennet bi'l-mekâre ibâretini tefsir eder” (HE, 50a).

Ebubekir Nusret beytin şerhinde şairin “yılan görünümündeki define” ile manevi derecelerle sonuçlanan sıkıntıları ima ettiğini belirtir. Ayrıca şairin yılan-defîne ilişkilendirmesini “Cennet belalarla çevrilidir.” hadisine atıfta bulunarak yaptığını iddia eder.

6. BÖLÜM: EBUBEKİR NUSRET'İN ŞERH USULÜ

Her metinde olduğu gibi Ebubekir Nusret'in şerhinde de bir iç düzen bulunmaktadır. Bu düzen, şârih tarafından bilinçli veya bilinçsiz olarak kurulmuş olsa da hem metne hem de şârihin tercihlerine dair önemli veriler sunar. Nitekim eser, muhteva yönünden incelendiğinde şârihin karakteri tespit edildiği gibi bu başlıkta da metnin karakteristik özellikleri saptanacaktır.

Dolayısıyla bu başlıkta şârihin ele aldığı beyitleri şerh ederken tesis ettiği düzen tespit edilmiş ve metnin yapısı incelenmiştir. Bu bağlamda öncelikle şârihin “Şerh Şablonu” ve “Anlatım Teknikleri” ortaya konulmuştur. Ardından Sâib'in beyitlerine genellikle temalarına odaklanarak ele alan şârihin, beyitlere filolojik yönden yaklaşımını ortaya koyan “Kelime ve Kavram Açıklamaları” değerlendirilmiştir. Ebubekir Nusret'in Sâib'e yaklaşımı ve beyitleri değerlendirirken karşılaştığı sorunlar da, kendi ifadelerinden hareketle, açıklanmıştır.

6.1. Şerh Şablonu

Şerh metinlerinde şârihlerin açıklamalarını belirli bir sıra gözeterek yaptıkları gözlemlenmiştir. Her şârihin bireysel tercihleriyle meydana gelen bu sıralamalar, genellikle “Şablon” adı altında incelenmektedir. Ebubekir Nusret'in de metnin bütününde sıkça başvurduğu dolayısıyla da eserin iç düzeninde bir metot hâline gelen birtakım uygulamalar vardır. Bu hususta öncelikle, şârihin ele aldığı her beyti belli bir şablon dâhilinde inceleme ihtimali üzerinde durulmuştur. Ancak metnin tamamına bakıldığında şârihin her beyitte başvurduğu uygulamalar olmakla birlikte çoğunluğu değişkenlik göstermektedir. Dolayısıyla esere özgü bir şerh şablonu ortaya koymak mümkün olmamıştır. Ancak şârihin açıklamalarında başvurduğu tüm pratikleri barındıran sıralama şu şekildedir:

1. İlgili beyit, orijinal hâliyle ve kırmızı mürekkeple yazılır.
2. Secili bir şekilde Sâib'e dair övgü dolu ifadeler sıralanır.
3. Beyit tercüme edilir.
4. Okuyucu tarafından anlaşılmayacağı düşünülen kelime ve kavramların açıklaması yapılır. Ayrıca beyitte yer alan Farsça ifadelerin bazılarının sözlük anlamı da verilir.

5. Genellikle “ya’ni” ve “murâdı” ifadeleriyle beytin şerhine geçiş yapılır. Şârih, bu noktada başvurduğu kaynakların da yardımıyla beytin muhtevasını çeşitli yöntemlerle açıklar.

6. İlgili konu çerçevesince vermek istediği mesajı ya da konuya dair fikrini aktarır.

7. Beyit örnekleri sunar.

Daha önce belirtildiği üzere Sâib, ele aldığı her bir beyti belli bir düzen takip ederek şerh etmemiştir. Dolayısıyla 1. ve 3. madde hariç yukarıda sıralanan maddelerin her birini eksiksiz bir şekilde bütün açıklamalarda görmek mümkün değildir. Öyle ki maddelerin hepsinin yer aldığı tek bir örnek dahi bulunmamaktadır. Ancak bu şârihin beyitleri gelişigüzel bir şekilde açıkladığı anlamına gelmez. Daima aynı düzen gözetilmese de şârihin beyitleri ele alış tercihi, belli bir tutarlıkla bu metot üzerinden ilerlemiştir.

1. Bölüm	{ چراغ صبح بيك جلوه ميشود خاموش مرا بموسم پیری ز اعتبار چه حظ
2. Bölüm	{ “İmtihân beynlerinden edâsı nekre bir beytdir, ser-â-pâ zarâfet ü letâfetden ‘ibâret olan Sâ’ib merhûm bu beytinde buyurur ki”:
3. Bölüm	{ “Subh çerâğı bir cilveden hâmûş olup soyunur diye, pîrlük mevsimi ile benim için i’tibârdan ve bunun emsâli zevâli karîb olmuş mazmûnlar bulmadan ne safâ vardır”.
5. Bölüm	{ “Ya’ni ihtiyârlık ma’nâda tâbe-sabâh yanıp rûgan fitiline tamâm za’f gelip bir ednâ hareketle müntefî olacak çerâğa benzer diye i’tibâr etmede ne fâ’ide vardır ki edeyim demek ister”.
6. Bölüm	{ “Zîrâ bu i’tibâr henüz bir mikdâr hayâta ümmîdi olup zâd-ı uhreviyye istizâdesi kaydında olanlara fâ’ide edip himmetlerini tahrîke vesîle olur. Yoksa bana göre bu i’tibâr hasreti ziyâde etmeden gayrı bir fâ’ide vermez. Merhûmun merâmını murâdı üzere nesr-i ‘ibâretde bu kadar kelâma muhtâc olduk var kıyâs eyle ki

hüsn-i edâda ve selâmet-i elfâzda ne derecelere bâlig olmuştur”
(HE, 121b).

1. Bölüm	{ نوکیسۀ مصیبت ایام نیستیم چون صد هزار کریبان دریده ایم
3. Bölüm	{ “Musîbet-i eyyâmın görmemişi degiliz, belki subh gibi yüz bin yaka yırtmışızdır”.
4. Bölüm	{ “Nev-kîse füc’eten devletmend olanlara derler ki hâlâ beynimizde görmemiş ta’bîr ederler”.
5. Bölüm	{ “Ya’nî subh gibi mebbe’-i zuhûrumuzdan berü eyâdi’-i beliyât-ı gûn-â-gûn ile girîbân-ı çâk olduğumuz Cenâb-ı hakîm-i mutlak’dan kasekle mü’ekkele <i>lekad halakne ’l-insâne fi kebed</i> mazmûnu üzere sâbitdir”.
7. Bölüm	{ “Vechi yokdur handenin ‘âlemde nev’-i âdeme Nûr-çeşm-i dehr iken aglar güler aglar gider” (HE, 171a).

Sunulan örneklerde de görülmektedir ki şârih, her açıklamasında planlı bir şerh sıralamasına adım adım uymamakla birlikte daima aynı yöntemleri farklı oranlarda kullanmıştır. Bir şerhinde 7. maddenin unsuru bulunmazken diğerinde 2. madde yer almayabilir. Bu durum, şârihin kendi içinde tutarlı bir şerh düzenini izlediğini ortaya koymaktadır.

Bir şerh metninin iç düzeninde, yönteminde hatta üslubunda eserin telif sebebinin önemli bir etkisi vardır. Ebubekir Nusret’in şerhinde de böylesi bir etkinin unsurları görülmektedir. “Türk Edebiyatında Şerh” başlığında şerh metinlerinin amaçlarına dair birtakım sınıflandırmalardan bahsedilmiştir. Ebubekir Nusret’in eseri bu bakış açısına göre incelendiğinde Ömür Ceylan’ın sınıflandırmasına göre “tasavvufî”, Hülya

Canpolat Taşçı'nın sınıflandırmasına göre ise "ideolojik" amaçlarla kaleme alınmış bir şerh metni olduğu söylenebilir. Nitekim şârihin okuyucularının dinî, ahlaki ve tasavvufi hususlarda ideal bir şekilde davranmaları ve düşünmeleri üzerine özel bir gayreti vardır. Dolayısıyla çoğu zaman açıkça bir yönlendirmeyle olmasa da şârihin açıklamalarındaki eğitici-öğretici eda daima kendisini gösterir. Bahsi geçen "eğiticilik" motivasyonu şârihin eserdeki pek çok tercihini etkilemiş hatta doğrudan bazı yöntemlerin varlığına/yokluğuna sebebiyet vermiştir.

Klasik şerh geleneğine ait esere dair yaygın kanı, bu metinlerin ele aldıkları beyitleri genel çerçevede değil kelime ve kavram açıklamalarına dayanarak inceledikleri üzerinedir. Özellikle "dil öğretimi"ni amaçlayan şerhlerde beyitlerdeki kelimelerin anlamlarının verilmesi özel bir önem taşır. Çünkü "metin odaklı dil öğretimi" metodunun bir parçası olan bu metinler, ilgili kelimeler üzerinden kaynak metnin diline dair sözlük bilgisi ve gramer eğitimi vermektedirler. Ancak Ebubekir Nusret'in eserindeki şerh şablonunda, gerekli durumlar haricinde, kelime anlamlarının mühim bir yer kaplamadığı görülür. Zira şârihin amacı Farsça öğretmek değil incelediği beyitlerin muhtevasını esas alarak kendi görüşlerini aktarmaktır. Bu sebeple de anlamının muğlak kalması durumunda kendi açıklamalarının da anlaşılamayacağını düşündüğü durumlarda kelime ve kavram açıklaması yapmaktadır. Bu durum da her bir beytin şerhinde kelime anlamlarının verilmemesinin nedenini ortaya çıkarır.

Kaynak metnin "araç" olarak görüldüğü tasavvufi bir şerh metninde şârihin ele aldığı beytin muhtevasından uzaklaşarak meseleyi değinmek istediği konulara çektiği görülmektedir. Nitekim Ebubekir Nusret de bazı beyitlerin şerhinde, bilinçli veya bilinçsiz, beytin işaret ettiği meselelerin yerine bambaşka konularda açıklama yapmıştır.

❖ "Bir Yûsuf sıfatlı dil-beri ki Züleyhâ yoldan çıkara, bu meselli dil-berin Ya'kûb'un nazar-bâzlığından ya'nî rekâbetinden pervâsı yokdur".

"Ya'nî bir mahbûbun zâtında 'ismetî olmayınca tenbîhin ve rukabâ'nın fâhişeden vaz gelmeye fâ'idesi olmaz. Murâdı halkın beyninde meşhûrdur ki Züleyhâ, Yûsuf 'Aleyhi's-selâm'ı tenhâda visâlinde da'vet etdikde Yûsuf pederi Ya'kûb'u o halvetde gördü. Ve Rabb'inin burhânından murâd budur derler. Lâkin esahh-ı akvâl Yûsuf 'Aleyhi's-selâm'ın fâhişeden imtinâ'ına burhânı Rabbü'l-âlemîn'in buyurduğudur ki ona Rabb'i *ahsene mesvây* ya'nî "O benim Rabb'im, benim mekânımı güzel eyledi", gurbetde böyle 'izzetlere ve ni'metlere müstagrağ eden Rabbü'l-âlemîn'in nehy ettiği emre tebdür etmek sahtına ta'arruzun a'zamıdır diye bu burhânla Züleyhâ'dan imtinâ' eyledi. Ammâ ekser

müfessirîn bu makâmındaki Rabb'den murâdı 'azîzdir derler. Cevâb budur ki 'azîz Yûsuf'u ibtidâ'-hânesine götürdükde ekrimi mesvâh dedi idi. Eger bu Rabb'den murâd 'azîz olaydı *enne Rabbî ekrimi mesvây* der idi. Mutâla'a olursa siyâk u sibâk bu ma'nâyâ delâlet eder, gâyet nefisdir" (HE, 79a).

Sunulan örnekte görüldüğü üzere Sâib'in beyti, Yusuf ile Züleyha kıssasını ve Hz. Yusuf'un Züleyha'nın teklifine karşı koyabilme iradesini konu edinmektedir. Ebubekir Nusret, şerhinin başlangıcında ilgili kıssaya kısaca değinir. Ancak şârihin özellikle üzerinde durduğu husus, kıssanın aktarıldığı ayette geçen *ahsene mesvây* ifadesidir. Hz. Yusuf'un bu ifadeyle velinimeti olarak tanımladığı kişinin Mısır'ın azizi veya Allah olduğu hususundaki tartışmaları ve ardından kendi fikirlerini sunar. Böylece Sâib'in beytinin işaret ettiği meseleden uzaklaşarak dikkatini çeken başka bir konuya değinmiştir.

❖ "Sâ'ib senin sönmüş çerâğın yanmak için her harâretli gönül ki bulasın, onun çevresinde pervâne ol".

"Vâkı'â kâmillere mülâzemet isti'dâdı rütbe behremend olmanın a'zam-ı esbâbindandır ta'zîm şartıyla. Eger bir âdem bir kâmil için derûn-ı kalbinde ta'zîm bulmaz ise bi'z-zât bî'at ettiği şeyhi dahi olur ise fi'l-hâl müfâratat şarttır, etmez ise helâk olur muhakkaktır. Bir âdem menkûhesinden ikrâh edip kalbinde meveddetden eser bulmadığı gibi 'ulemâ-yı sûfîyye fetvâ verirler ki talâk versin. Zîrâ Rabbü'l-'âlemîn beyinlerinde halk ettiği meveddet ü merhameti selb etmek iftirâklarına izindir, etmez ise birbirinden mutazarrır olarak ikisinin dahi vezri ziyâde olur" (HE, 100b).

Sâib, beytinde müminler için mürşit-i kâmil terbiyesinin önemine değinmiş ve herkesin bu arayışta olmasını tavsiye etmiştir. Ebubekir Nusret ise bu ilişkiye dair bir kıstas ortaya koyar: saygı. Şârihe göre saygı ve muhabbet, mürit ve mürşit-i kâmil ilişkisinin faydasında en temel ölçüttür. Bu iddiasının ardından şârih, muhabbetin önemine değinmek için farklı ilişki türlerindeki rolünden de bahseder. Böylece Sâib'in beytinde anlatmak istediği husustan çıkıp kendi görüşlerini aktarır.

Bu örnekler, Ebubekir Nusret'in bazı beyitlerde "metin odaklı inceleme" gerçekleştirmediğinin kanıtını da sunmaktadır. Öyle ki şârih, bahsetmek veya öğretmek istediği hususlarda, Sâib'in doğrudan işaret etmesini beklemeyip, beyitle bir şekilde ilişkilendirerek kendi fikirlerini dile getirir. Bu da bazı açıklamalarda konuyu dağıtıp beytin temasından uzaklaşmasına sebep olmaktadır.

Eserde bazı beyitlerde ise şerhin yalnızca bir iki cümlelik açıklamalarla yapıldığı hatta bazen beytin yalnızca tercüme edildiği tespit edilmiştir. Açıklamaların tafsilatı ve

hacmine dair bu değişikliğin özellikle son gazellerin şerhinde görölmesi dikkate değerdir. “Ebubekir Nusret’in Sâib’in şerhinde Karşılaştığı Problemler” başlığında görüldüğü üzere Ebubekir Nusret ifadelerinde tekrara düşmekten kaçınmaktadır. Bazı şerhlerinde ilgili konuya daha önce değindiğini belirterek tekraren açıklama yapmaz. Bu durumda gerekçesini belirtmediği durumlarda da şerhlerin kısalığının sebebi tekrara düşmeme gayesiyle ilişkilendirilebilir.

şerh edilmeyen beyitler bir yönüyle şârihin niyetini de ortaya koymaktadır. Nitekim şârih, beyitlerin teması üzerinden söylemek istediklerini söylediği için şerhin ilerleyen kısımlarında ele aldığı beyitleri açıklamaz.

Sunulan bu verilerden hareketle şârihin bir “sıralama” gözeterek hareket etmediği söylenebilir. Nitekim şârih eserini bu niyetle kaleme alsaydı tekrardan kaçınmayarak her beyti ilgili şablon dâhilinde incelerdi.

6.2. şerh Teknikleri

şârihler ele aldıkları metni daha anlaşılır veya ilgi çekici kılmak için çeşitli anlatım tekniklerine başvururlar. Ebubekir Nusret de eserde ele aldığı beyitleri muhtelif teknikler kullanarak da şerh etmiştir. Ancak bunlar her zaman birbirinden keskin çizgilerle ayrılmaz. Yani bir şerhinde birden fazla tekniği kullandığı sıklıkla görülür. Yahut bunların hiçbirini kullanmadan yalnızca ele aldığı beyte dair gerekli bilgileri vererek de şerhini tamamlayabilir. Bu noktada böyle bir incelemeyi gerekli kılan şârihin daima olmasa da bu tekniklere de başvurarak metni oluşturmasıdır.

Bahsi geçen tekniklerin tespitinde bazen şerh literatüründeki çalışmaların başlıkları esas alınmış bazen de metnin sunduğu veriler doğrudan hareket edilmiştir. Örneğin, Soru-Cevap, Vaaz Verme ve Hikâyelendirme muhtelif şerh çalışmalarında da görülen yöntemlerdir. Bununla birlikte Ebubekir Nusret’in 168 beyti kendi şiirleriyle de şerh etmesi metinde “Şiirle şerh” tekniğinin varlığını ortaya koymuştur. Aynı şekilde pek çok şerhinde ele aldığı meseleyi okuyucunun zihninde somutlaştırarak anlaşılır kılmak niyetiyle konuya dair örnekler vermesi “Örneklendirme” başlığı altında bir incelemeyi gerekli kılmıştır. Edebiyat literatüründe bir anlatım tekniği olarak isimlendirilen “Tanık Gösterme”, bir eserde başka bir yazarın yahut kişinin ifadelerinden doğrudan alıntılama yapılması durumunda meydana gelmektedir. Ebubekir Nusret de pek çok açıklamasında bu yöntemi kullanmış ve çeşitli kişilerin ifadelerini alıntılanmıştır.

Eser üzerine yapılan bu incelemeler neticesinde diğer hususlarda olduğu gibi “Şerh Teknikleri” incelemelerinde de her metnin kendi başlıklarını oluşturduğu görülmüş ve Ebubekir Nusret’in eserde ele aldığı hususu açıklamak için altı farklı tekniğe başvurduğu saptanmıştır. Bunlar: Soru-Cevap, Tanık Gösterme, Vaaz Verme, Örneklendirme, Hikâyelendirme, Şiirle Şerh’dir. İlgili yöntemlerin fazlalığı Ebubekir Nusret’in bir şârih, münşi ve şair olarak yetkinliğine ve ele aldığı konuya ve literatüre hâkimiyetine dair ipucu niteliğindedir. Öyle ki, mensur hâldeki yorumlarını beyitlerle de sunması şairliğinin, konuya dair açıklamalarını farklı görüşleri alıntılıyarak desteklemesi ise âlimliğinin gücünü sergilemektedir. Ayrıca açıklamalarını örneklerle, kendi kurguladığı hikâyelerle ve sorularla süsleyerek aktarması, fikirlerini daha anlaşılır kıldığı gibi okuyucularının ilgisini de canlı tutacaktır. Dolayısıyla Hikâyelendirme, Örneklendirme ve Soru-Cevap yöntemlerinin kullanımı, bir yönüyle Ebubekir Nusret’in kaleminin gücünü ortaya koyar.

6.2.1. Soru-Cevap

Soru-cevap yöntemi, bir şârihin açıklama esnasında okuyucunun kafasına takılabileceğini öngördüğü bir hususa dair kendisine yöneltilebilecek soruyu ve cevabını aktarmasıdır. Ömür Ceylan, bu tekniğin şârihler tarafından anlaşılması güç konularda meseleyi daha açık aktarmak veya ilgili hususa dair ayrıntıları da dile getirmek amacıyla sıkça kullanıldığını öne sürer (2000: 437).

Ebubekir Nusret de eserde beş beytin şerhinde bu yöntemi kullanmıştır. Bu noktada ilgili şerhlerinde açıklamalarının tamamını soru-cevap yöntemiyle yapmadığını söylemekte fayda vardır.

Örnekler incelendiğinde şârihin bu yöntemi çeşitli sebeplerle kullandığı görülmektedir. Bazen okuyucunun anlamayacağını tahmin ettiği hususlara dair olası sorularına cevap vermek, bazen kendi görüşlerini dile getirmek bazen de ifadelerini ilgi çekici hâle getirmek için soru-cevap tekniğine başvurduğu söylenebilir.

❖ “Ondan akdem cân çehresinden gubârı saçasınız, ya’nî mevt-i tabî’i erişmezden evvel o mâh ki gubâr altındadır, görünüz”.

“Murâdı nefis-i nâtıkadır. Mâha teşbîh etmesi hûrşîd-i hakîkîden müstemidd olduğu-içündür. Ammâ bu cevherin mücerridi ne dünyâda ve ne âhiretde ve ne berzahda görünmez. Zirâ Rabbü’l-âlemîn bedeni tasviye vü ta’dîl etdikden sonra nakh eyleyip kendini mürekkeb görmüştür. Basît ile aslâ ülfeti yokdur. Hattâ rü’yâda dahî insân nefsinin bir başka mavtında yine bedene mütelebbis görür. Hâsılı mavtına münâsib kalıbsız görünmez. Ya n’içün Sâ’ib “görünüz” diye emr

eyledi. Böyle ‘ârif âdem bu mes’eleye câhil mi idi? Cevâb budur ki insân hîn-i kitâbetde barmakların tahrîk edince zâhiren kitâbet barmakların fi’lidir. Ammâ mevt ve nevm karînesiyle ma’lûm olur ki bunlar âletdir. Yoksa müstakilen fâ’il degillerdir. Bi-‘aynihi âlât-ı zâhire nefsi-i nâtıkanın tasarrufunda olduğu gibi nefsi-i nâtıka dahi Rabbü’l-‘âlemîn’in tasarrufunda beden gibidir, lâ-fark. [...] Sâ’ib merhûm kable’l-mevt-i tabî-î ma’rifet-i nefsi hâsıl etmeye tergîb buyurup hakîkî muharrikü’l-harekâtı müşâhedeye himmetleri tahrîk buyurdu” (HM, 93a).

Sâib’in “mâh”ı görmeyi tavsiye ettiği beytin şerhinde şârih öncelikle şairin bu ifadeyle “ruh”u kastettiğini belirtir. Ancak ruhun hiçbir durumda ve zamanda görülemeyeceğini, insanların onu yalnızca bedenleşmiş hâlde tasavvur edebileceğini vurgular. Kesin bir şekilde sunduğu bu bilgilendirmenin ardından okuyucuların Sâib’in “görünüz” ifadesini kullanım sebebinin anlamayıp şüpheye düşeceklerini tahmin ederek kendisine böyle bir soru yöneltilmiş gibi cevabını verir. Buna göre insan bedeninin hareketleri görünüşte uzuvlarla sağlanıyor gibi algılansa da aslında her biri ruhun ve bilincin etkisindedir. Şairin niyeti de insanları ruhun bedene tesiri üzerine düşündürmeye sevk etmektir.

❖ “Gaflet uykusu senin gözün ve kalbin üzere kufl komuşdur, yoksa ey miskîn , miftâh senin âstîninde ve hâzır-ı ‘indindedir”.

“Ve belâ bunda ki refikin açık göz bulunur ve sana miftâh şudur diyemez. [...] Hâsıl-ı ma’nâ bu olur ki herkesde muzmer olan hilâfetu’llâh mukteziyât-ı beşeriyeye galebe ile zuhûr etmedikce bu zikr olunan mazmûn ki miftâh sendedir ammâ bilmez misin, bi’l-fi’l mâlik olunmaz. Siyyemâ ‘asrımızdaki bayâğı Müslümânlık ta’rifi sâdik olur. Bir âdem kutb gibi halkın arasında mahfî olmuşdur, velâyet kande kaldı. Ya su’âl olunur ki tâ bu kadar me’yûs iken bu takrîrlerin fâ’idesi nedir? Cevâb budur ki muktezâ-yı muhabbet terk olunmaz bârî ednâ rütbe sohbet-ile kalbimizi teselliyet-yâb edip bi’l-külliyeye harmândan halâs ve mümtâz oluruz” (HE, 73a).

Sâib beyitte insanın hilafet vazifesini vurgulayarak Allah katındaki kıymetini ortaya koymaktadır. Beytin şerhinde ise insan her ne kadar böyle bir cevherle yaratılsa da dönemin yozlaşmış Müslümanlık algısı sebebiyle bunun ortaya çıkamadığı dile getirilmiştir. Ebubekir Nusret, insanlara dair eleştirilerinin ardından kendisine bu ümitsiz duruma rağmen onlar için bu kitapları kaleme alma sebebinin sorulabileceğini düşünür. Şârihin hayalî bu soruya cevabı ise, bu açıklamalar ve sohbetler ile kalplere bir derece avuntu vermektir.

❖ “Serâb mevcinin târ u pûdu yel ile yokdan olur, aman bu cihânın zînetiyle yoldan çıkma”.

“Bir su’âl gelir ki çünkü dünyâ hiç ü pûçdan ibâretdir, ya n’içün bu kadar ‘ukalâ ondan nefslerini men’ edemezler ve ednâ te’emmül ile zıll-ı zâ’il olduğu ma’lûm iken. Cevâb iki cihetdendir. Evvelâ insân bi’t-tabî’ hâzıra ‘âşık ve gelecekte olan ni’mete iltifât etmez. İkinci vechi Allâhu a’lem âhirete za’f-ı îmândan neş’et eder. Ammâ kimse bu cevâbı kabûl etmez. Zîrâ herkes kendini kuvvet-i îmânda Sıddîk-i ekber bilir” (HM, 151b).

Ebubekir Nusret, şairin insanları dünyanın aldaticılığına karşı uyardığı beytinin serhinde okuyucuları tarafından herkesin kötülüğüne ikna olmasına rağmen din büyükleri tarafından dahi dünyanın hâlâ nasıl cazip bulunduğu sorulduğunu düşünerek cevap verir. Şârihe göre bunun iki sebebi vardır, insanın yalnızca mevcut nimetlere meyletmesi ve iman zafiyeti. Ancak Ebubekir Nusret, bunlardan özellikle ikinci sebebin kimse tarafından kabul görmeyeceğini belirtir. Ona göre kimse imanında herhangi bir eksiklik bulunduğunu kabul etmez.

❖ “Âsumân ‘aşk mey-hânesinden bir köhne destidir ve deryâ peymâne-i ‘aşkdan bir acı katredir”.

“Murâdı ‘aşkın ‘izam-ı şânını ve mirât-ı ibtidâ’ vü encâmını mübâlaga vechi üzere beyândır. Kaldı ki bu köhne sebûyu ‘aşk mey-hânesine nisbet ne vechledir su’âl olunur ise cevâb budur ki elbetde ‘aşk ya rü’yetle olur ya semâ’ ile. Ammâ hakikatde sâni’-i ‘âlemi bu dârda görmek müşkil. Pes âyât-ı âfâkiyye vü enfüsiyyeden cemâl ve ‘ilm ü hikmetini te’emmül ederek elbetde muhabbet hâsıl olur ve terakkî ederek müşâhede rütbelerine ve dahi ziyâde hâletler vücûduna sebep olarak sekr ü mahv u ıstılâm çâşnîlerin almaya bâ’is-i âfâk olunca bu köhne sebûdan mest olmuş olur” (HM, 212a).

Şârih, Sâib’in gökyüzünü aşk meyhanesinin köhne testisine benzetmesinin okuyucuları tarafından anlaşılmayacağını düşünür ve bu husustaki olası bir soruya cevap verir. Ona göre, görkemi ve sonsuzluğu sebebiyle aşka benzeyen gökyüzü yani dünyadan aslında tam manasıyla keyif almak olası değildir. Ancak tefekkür ve sekr, mahv, ıstılâm gibi hâllerle manevi lezzetleri tatmak ve aşk sarhoşu olmak mümkündür.

❖ “Her kande bir çamuru suda tutar isen ya’nî lezâzım-ı cismâniyyeye meşgûl olur isen kendi mi’mârınsın, her kimin işine sa’y ve merâmını tetmîm eder isen kendi işindesin”.

“Gaflet etmeyip ihtimâm üzere ol ki fâ’idesi sana râci’ ve zararından yevm-i nedâmetde peşîmân olursun. Zîrâ hayrın küllîsi rızâen ilâhî niyyetiyle halkın işinde bulunmaktır. Ammâ benim devletim yok ne etmeye kudretim vardır der

isen cevâbı budur ki murâd kudretin kadardır. Meselâ bir hammâl haml-i sakîl ile gelir iken uzakdan derdmendi kaldırımından itmeye muhtâc etme ve seni incideni ‘afv edip incitme kifâyet eder” (HM, 331a).

Sâib’in yardımseverlik üzerine kaleme aldığı beytin şerhinde Ebubekir Nusret de okuyucularına herkesin topluma ve insanlara faydalı olmak için çabalamasını tavsiye eder. Ancak kendisini yetersiz hissedenden kişilerin muhtemel endişelerini de yanıtlar. Ona göre herkes imkânlarının elverdiği ve gücünün yettiği ölçüde etrafındakilere yardım etmelidir. Ağır yük taşıyan bir hamalın işini zorlaştırmamak ya da kendisini inciteni affetmek dahi bir müminin yardımseverliği ve topluma faydalı olması için yeterli görülür.

6.2.2. Tanık Gösterme

Ebubekir Nusret, eserde yeri geldikçe pek çok âlimi ve eserlerini zikretmiştir. Bunlar Metin Dışı Göndermeler ve Şahıs Kadrosu başlıkları altında incelenmiştir. Şârihin bunlar arasında kendi ifadelerine dayanak olması amacıyla referans kabul edilen isimlerin sözlerinden alıntılar yapması, bir şerh yöntemi olarak “Tanık Gösterme” tekniğini kullandığını göstermektedir.

Bu hususta örnekler belirlenirken yalnızca şârihin kendi düşüncelerini pekiştirmek amacıyla alıntı yaptığı açıklamalar esas alınmıştır. Doğrudan bir alıntı olmaksızın sadece birtakım isimlerin fikirlerini kendi yorumlarıyla zikrettiği şerhler bu kapsamda değerlendirilmemiştir. Ayrıca şârih, Sâib’in bazı beyitlerde özellikle bir âlimin ifadesine atıfta bulunduğunu düşündüğü durumlarda şairin işaret ettiği bu sözleri belirtir. Bu amaçla yapılan alıntılarda da şârihin niyeti kendi açıklamalarını pekiştirmek değil şairin işaret ettiği manayı belirtmek olduğu için bu yöntem dâhilinde incelenmeye alınmamıştır. Bahsi geçen kıstaslar kapsamında 14 beytin şerhinde “Tanık Gösterme” yönteminin kullanıldığı saptanmıştır.

❖ “Çünkü gönül irâdeden mücerred oldu du’âya ne hâcetdir, zîrâ zemîn sâde oldukda niyâz eli olur.

Ya’nî matlab-ı a’lâ sâlikin kalbinde irâdeden eser kalmamaktır. Ki bu sıfatın fevkinde bir kemâl-i kusûr olunmaz ve bir gönül ki irâdesiz ola sebze ve tohum ve usûlden pâkîze olmuş zemîne şebîh olup sûret-i isti’dâdı dest-i niyâzın ‘aynıdır. Ve her ne ekilir ise kâbiliyeti neşv ü nemâyâ mütekeffildir “Îlâhî bana filân matlabı ihsân eyle” diye lisânen du’âya hâcet yokdur. Ve ‘Ârife bint-i ‘Acem, Müşâhid şerhinde buyurur ki “Vücûd irâdeden ‘ibâretidir”. Hemân bir

sâlikde irâde kalmadığı gibi meyyit hükmündedir ve tecelliyâta müsta'iddir” (HE, 30a).

İrade ve beden ilişkisinin anlatıldığı beytin şârih de bu konudaki görüşlerini sunmuştur. Sâib gibi o da bedenin iradenin etkisiyle hareket ettiğini düşünmektedir. Kişi iradesini ve dolayısıyla onun hükmünü ortadan kaldırdığında ise her türlü manevi rütbeye hâsıl olacaktır. Ebubekir Nusret bu husustaki görüşlerini aktarırken ‘Ârife bint-i ‘Acem’in “Vücut iradeden ibâretidir” sözünü alıntıyla fikirlerine referans göstermiştir.

❖ “‘Ârifler libâsa mensûb olan zühdü bir arpaya almazlar, ey şeyh yürü sen bana tahâret zili satma”.

“Zîrâ zühd ahvâl-i kulûbdan ‘âriflerin evâ’il-i hâllerindedir. Bâyezîd buyurur ki “Zühd bir şey’ degildir, tarîke duhûl etdiğim gün dünyâyı ve ikinci gün âhireti ve üçüncü gün mâ-sivânın cümlesinden zühde mâlik oldum”. Ve ma’lûm ola ki ahvâl-i kavmin cümle tevekkül, zühd, kanâ’at, halvet, ‘uzlet-i kebîrler bir mikdâr dünyâdan i’râz etmiş âdeme pek âsân görünür” (HE, 181b).

Ebubekir Nusret, zühdün âlimler nezdindeki yerine dair yorum yaparken Bâyezîd-i Bistâmî’nin sözlerini alıntılamıştır. Kendi fikirleriyle aynı doğrultudaki bu sözlere dayanarak zühd hâlinin Allah dostları için ne denli kolay olduğunu dile getirir.

❖ “Süleymân gibi gönül hâtemini divin destinden ihrâc eyle, sen ‘âlemin kahramânının tenin fermânını kabûl edici olma”.

“Ya’nî mukteziyât-ı cismâniyetden zarûrâta kanâ’at edip tabî’at üzerine sen hâkim ol ve bu saltanatla gönül ki hâtem-i ilâhî ve hâmil-i ism-i a’zamdır hevâ vü heves divlerinin tasarrufları yedinden halâs edip memleketinden şerîk olanları kahr eyle. Kısas-ı vâhiyelerde Hazret-i Süleymân’ın hâtemini divlerden biri sirkat edip sonra yine Süleymân’a ‘avdet eyledi diye nakl ederler. Bu şöhrete binâ’en merhûm nazm eyledi. Ve tabî’ate hâkim olmanın şerefine nazar eyle ki Şeyh-i Ekber gibi bir bahr-ı ‘ulûm buyurur ki “Bir âdem gâyet iştihâ eylediği ta’âm yâhud her ne olur ise müyesser oldukda ondan zarûratı kadar ile iktifâ edip ziyâdesinden nefsin men’e kâdir olur ise vaktinin imâmıdır, her ne söyler ise kabûl edip aslâ kelâmına delîl talebinde olma.” (HE, 112a).

Ebubekir Nusret, bedenin ve daima onun isteklerini yerine getirmenin zararından bahsederken önce Hz. Süleyman’ın mührüne dair kıssayı nakleder. Ardından İbn-i Arabî’nin bedenin isteklerini dizginleyebilen kişileri övdüğü sözünü aktararak konuya dair açıklamasını pekiştirir.

❖ “‘Akl savma’asında fikr-i ma’âşdan gayrı yokdur, ammâ virâne-i ‘aşkda defne defne üstüne düşmüşdür ve kimse i’tibâr etmez”.

“Ma’lûm ola ki zümre-i insânın ednâsı a’lâsına musahhar ve bu ‘âleme tadrîcî mürûr u güzer etdiği-içün hikmet-i bâlige sâhibi ‘azîz ü hakîm ekser ‘ukûlu emr-i ma’âşa takayyüd edip cins-i beşer için sâha-i imkânda olan fezâ’il-i rûhâniyye tarafına meyl etdirmez. Hattâ İmâm Şâfi’ buyurur ki “Eger bir sogan getir diye bana teklîf oluna idi bir mes’ele tahsîl edemez idim.” Te’emmül eyle Hazret-i İmâm’a kayd-ı ma’âş bu kadar zarar edince sâ’irlerin ne kâlîba ifrâg eder” (HE, 131a).

Sâib, akıl ve aşkı kıyaslayarak aklın maddi kaygıları, aşkın da hazineleri içerdiğini belirtir. Ebubekir Nusret de bu görüşe katılarak toplumda pek çok kişinin maneviyata değil maddi kazançlara değer verdiğini dile getirir. Ayrıca İmâm Şâfi’nin kendisinden bir sogan dahi beklenseydi hiçbir konuda uzmanlaşamayacağını söylediği sözleri paylaşarak maddiyatın böyle büyük bir âlime dahi ne denli zarar vereceğini dile getirmiş olur.

❖ “Her kim gönül sahrâsında nefis çekmiş ise ondaki vüs’ati temâşâ edip âsumânın altında o âdemin nefsi teng olur ve zıyk-ı nefis-i ma’nevîye mübtelâ olur”.

“Ma’lûm ola ki öteden berü ceryân-ı sünnet-i ilâhiyye üzere her herece bir ferec ve her zıyka bir mahrec va’z olunmuşdur. Siyyemâ insân netîcetü’l-netâ’icü’l-keviyye olup hakkında vâkı’ olan ‘inâyet-i ilâhiyyenin kesreti var iken cismâniyyeti haysiyyetinden derûn-ı âsumânda makbûz hey’etinde olduğundan Rabbü’l-âlemîn bu zıyka rûhâniyyeti cihetinden bir vüs’at vermişdir ki derûn-ı âsumâna duhûl u hurûcdan müberrâdır. Hattâ Bâyezîd-i Ekber bu ma’nâya işâret edip buyurur ki “‘Arş ve ‘arşın cevfinden olan kâ’inât ‘ârifin kalbi zâviyesinde bir nokta kadardır” diye. Pes ‘ârif herec-i sûretiyyesin bu ferec-i ma’nevîyye ile def’edip her rütbede bulunan inkibâzın inbisâtına muntazır olur” (HE, 139b).

Beyitte ve şerhinde Allah’ın dünyayı değişmez bir döngü içinde yarattığı ve buna göre sıkıntıların ve ferahlıkların birbiri ardına geldiğinden bahsedilir. Ebubekir Nusret ayrıca insanın Allah katındaki kıymetine binaen imtihan esnasında her birine manevi bir genişlik bahşediliğini ileri sürer. Bu görüşüne Bâyezîd-i Bistâmî’nin kâinatın ârifin kalbindeki bir nokta dahi etmeyeceğini belittiği sözünü paylaşarak dayanak oluşturur.

❖ “Halka lâ’ikini vermeden benim rûzgârım tamâm oldu ise de Müslümân degilim eger bir kimseden insâf gördüm ise”.

“Belki eyyâmım ihsânıma isâ’etle mürûr eyledi. Şeyh ‘Attâr pendinde buyurur ki “Be-hezîn ahlâk mî-dânî kerâst ân-ki vâ û insâf u insâfi ne-h’âst”. Ya’nî

“Ahlâkın a'lâsı bilir misin kimindir, o kimsenindir ki halka lâ'ikini verdi, halkdan kendine lâ'ik olanı talep etmedi.” (HE, 160a)

Ebubekir Nusret, Sâib'in insan ilişkilerine dair bir sitemi içeren beytini açıklarken kendi görüşlerini dile getirmeden önce Ferîdüddin Attâr'ın ilgili meseleyle ilişkilendirdiği bir sözünü paylaşır. Konuya dair açıklamalarını da âlimin bu sözü üzerinden gerçekleştirir.

❖ “Tavk-bârından kumru gibi n'îçün gerdenimi siyâh edeyim zîrâ ben bu serv gibi gerden-keşlerden semere bulamam”.

“Ya'nî bir kimseye 'arz-ı 'ubûdiyyet tavkını 'ukalâda istihsân eder bulunmaz. 'Atâu'llâh İskenderî Hikemiyyât'ında buyurur ki “Lâ tesheb illâ men yenhazu [x]” ya'nî “Sohbet etme illâ ol kimse ile sohbet eyle ki ya sana dünyevî bir nef'i ola ya uhrevî bir fâ'idesi ola. Bu iki sınıfdan hâric her kim ile sohbet eder isen ser-mâye-i sa'âdetin olan 'ömrü hevâya sarf etmiş olursun.” (HE, 163b).

Ebubekir Nusret, insan ilişkilerine dair bu beytin şerhinde de öncelikle Atâu'llâh İskenderî'nin bu husustaki bir sözünü paylaşıp bunun üzerine şerhine başlar.

❖ “Herkesde her ne var ise hemân ondan onu talep eyle, yoksa âsumândan karâr ve zemînden hareket isteme”.

“Zîrâ hırmân mukarrerdir. Tâ matlabın vücûhunu bir mazharda tahkîk etmedikce mâlik olmayandan bir şey' talep etmek hem kendine ve hem o mahalle kederi mûcib ve 'amâ-yı basîrete delâlet eder bir ma'nâdır. Bi-'aynihi cifrın lugat ma'nâsını bilmeyenlerden cifr talep etmek gibi. Seyyid Şerîf, *Şerh-i Mevâkıf* da “Enbiyâ'lar mugayyebâtdan haber verirler ve 'aynı ile zuhûr eder. Ammâ cifre ne dersin diye su'âl olunur ise cifr bir kerâmetdir. 'Alî bin Ebu Tâlib'e nisbet olunur.” ile iktifâ' etmiş. Ders esnâsında üstâzımız 'allâme-i Dâğıstânî buyurdular ki “Dermend Seyyid dahi bu fenne bu kadarca vâkıf olmuş ve vâkı'â bir âdem bu fenni agzına almaya e'immelerinden hayâ eder ki re'sleri 'Alî bin Ebû Tâlib, Ca'fer-i Sâdik, İmâm 'Alî Rızâ, Şeyh-i Ekber, Sadr-ı Konevî, Yûsuf-ı Safedî bunların emsâli 'ulûm-ı gûn-â-gûn zâhir ü bâtınları ma'mûr her biri bir 'asrın halkına çok gelir iken şimdi iki satır 'ibâreti muktezâ-yı nücûm üzere kırâ'ate kudreti olmayan bir âlây dünyâ vü âhireti harâb âdemler cifr da'vâ ederler.” (HE, 203a).

Ebubekir Nusret, beyitte “cifr” ilmiyle ilgili bir bahis olmasa da her konunun uzmanından öğrenilmesi gerektiğine dair tavsiyeyi ilm-i cifr üzerinden açıklar. Bu bağlamda öncelikle şairin beyitteki uyarısını “cifr”in sözlük anlamını dahi bilmeyen birinden bu ilmi öğrenmeye çalışmakla örneklendirir. Ardından şârih konuyu dağıtarak cifr ilmi hakkında bilgi vermeye başlar. Ancak bu husustaki bilgilendirmeyi

kendi fikirleriyle değil yalnızca Seyyid Şerif ve Dâğıstânî'nin ifadeleriyle gerçekleştirir.

Eserde yukarıda verilen örneklerin haricinde dört beytin şerhinde de bu yöntemin varlığı tespit edilmiş ancak sunulan örneklerle benzerlikleri sebebiyle ele alınmamıştır. Yirmi dokuzuncu gazelin on birinci, elli altıncı gazelin birinci, yüz yirmi sekizinci gazelin birinci, yüz kırk ikinci gazelin altıncı beyti bu yöntemin kullanımına dair başka örneklerin görülebileceği şerhleri ihtiva etmektedir.

Ebubekir Nusret, bazı açıklamalarında yaptığı alıntının kime ait olduğunu belirtmemiştir. Aşağıdaki örneklerde de görüldüğü üzere bazen sohbetini dinlediği bir âlimin bazen de din büyüklerinin sözlerini referans göstermiştir:

❖ “Çarhın altında her kime nazar eder isem dil-gîr ü mükedderdir, zîrâ le'ime müsâfir olan kendi hayâtından tok ve usanmıştır”.

“Bunun emsâli mezâmîn-i lâ-ubâliyâne bizim merhûmun hakkında etdigimiz hüsn-i zanna münâfidir. Havfım budur ki, bu âdemin nûru lisânına maksûr olup hâlât-ı bâtıniyyeden bi'l-külliyye bîgâne ola. Hatta sohbet şeyhlerimizden biri der idi ki: “Bir âdem bin zinâ ile huzûr-ı Rabbü'l-âlemîn'e gitmek hayırlıdır, küstâhâne bir kelime ile gitmeden. Zîrâ 'isyân kula yakışır, 'afv u magfîret Perverdigâr'a yakışdığı gibi.” (HM, 35a).

Şârih, küstahça ve saygısız bir biçimde konuşmanın zararlarından bahsederken sözlerinin etkisini artırmak için sohbetinde bulunduğu bir büyüğün konuya dair ifadelerini paylaşır.

❖ “O sebebden ben girân-mâyelerin ya'nî erbâb-ı devletin dimâğlarına ve mizâclarına güvârâ vü muvâfık u mahbûbum ki gevher gibi kuru 'izzetle kanâ'at ediciyim”.

“Ya'nî kendilerinden bir şey' kabûl etmeyecegimi bildikleri ecilden beni severler. Zîrâ bir kuru 'izzetin masrafı yokdur. Ve onunla kanâ'at edeceğimi bilirler. Bir garîb irsâl-i meseldir. Ve her 'asrda müşâhedesi mümkündür. Hattâ 'ulemâ-yı teshîr demişler ki: “Bir mâl-dâr âdem bana muhabbet etsin der isen kendi zamîrinde 'azm ü cezm eyle ki bu âdem bana her ne verir ise kabûl etmem diye. Elbetde sana ondan muhabbet zuhûr eder. Ammâ belâ budur ki bu i'tikâd kâmil olsa mâl-dâr ile müflisin 'adem-i i'tibârda farkı kalmaz. Kande kaldı ki bir kimsene teshîrine tâlib ola.” (HE, 137a).

İlgili beytin şerhinde de şârih, insanların birbirlerini sevmesi ve etkilenmesi için bazı kıstasların bulunduğundan bahsederken hem şairin hem de kendisinin görüşünü âlimlerin sözü üzerinden temellendirir.

6.2.3. Vaaz Verme/Yönlendirme

Ebubekir Nusret'in şerhini de içeren tasavvufi şiir şerhleri, temelinde çoğunlukla okuyucularına dinî bilgi verme ve onları doğruya yönlendirme arzusunu barındırır. Bu noktada şârihler amaçlarını çeşitli yöntemlerle gerçekleştirebilirler. Bunlardan biri de okuyucularını dinleyici olarak düşünerek onlara vaaz vermektir. Ömür Ceylan, şerh metinlerinde bu yöntemle kaleme alınan açıklamaların müritleri hedef alarak bir bilgi edasıyla yapılan tasavvuf sohbetleri olarak niteler. Ceylan'ın incelemesindeki örnek şerh metinlerinde “benim karındaşım”, “azîzim”, “azîz birâder” gibi ifadelerin kullanılması bu metinlerde “vaaz” yönteminin varlığının saptanmasında önemli bir değer olmuştur. Ayrıca incelenen metinlerin üslupları onların yazılı bir metin değil sohbet esnasında alınan notlardan ibaret olduğunu düşündürmektedir. Öyle ki şârihlerin okuyucuya değil bir dinleyiciye hitap ettiği dahi zannedilmektedir (Ceylan, 2010: 356-357).

Sunulan bu bilgilerle birlikte başka başlıklar altındaki incelemelerde dile getirildiği üzere şerh metinlerini belli kurallarla sınıflandırmak her zaman doğru olmayabilir. Nitekim her biri şârihleri tarafından kendine özgü yöntemlerle oluşturulmuşlardır. Dolayısıyla her şerh metni, şerh geleneğinin başlıklarının kapsamına birtakım güncellemeler meydana getirebilir. Bu düşünceden hareketle metindeki şerh-vaaz ilişkisinin mevcudiyeti, Ebubekir Nusret'in üslubuna ve yöntemlerine dayanarak incelenmiştir.

Şârih, açıklamalarını Ömür Ceylan'ın örneklerinde tespit edilen vaaz üslubuyla yapmasa dahi bazı ifadeleri karşısındaki birine hitap ediyormuş izlenimini uyandırmaktadır. Bu noktada dikkat çeken ilk ifade “birâder”dir. Aşağıda sunulan örneklerde de görüldüğü üzere şârih okuyucusuna “birâder” diye seslenmiş ve ona bazı yönlendirmelerde bulunmuştur:

“Bizleri Mevlâ-yı ganî ‘ademden vücûda getirip âsâr-ı esmâ’ vü sıfât-ile tezyîn etdiği bilâ-‘ivaz bu ni’am-ı cesîmeleri ihsân buyurduğu bedîhî iken *efendi birâder* sorma irâde-i cüz’iyyedeki bî-edebâne bahslerimizi ve îmân kesbîdir diye âlât-ı kesbden gafletimizi hemân lisân-ı şerî’ate teba’iyyet murâd edelim” (HE, 58a).

“Kanı o îmânı kâmil ehl-i ‘irfân ki *birâder* insânın ‘âkıbeti mevt olacağı muhakkaktır, bu hastalıkda şifâ bulsan birinde vefât edersin, tedârik üzere ol diye bildigini söyleye, sen de infi’âl etmeye, heyhât” (HM, 173a).

“Hemân tevfikin refik ise *birâder efendi* edille-i vâzıha ile celî olan fakra ve ihtiyâca mülâzemet edip sebîl-i ilâhîde ‘avâ’ik-i zâhire vü bâtına ile muhassûr olanlar zümresinden ol ki fukarâya hâs olan sadâkatden behremend olasın” (HE, 151b).

Ebubekir Nusret ayrıca bazen okuyucularını belli konularda düşünmeye ve dinî açıdan ideal davranmaya teşvik eder. Şârihin böyle yönlendirmeler yaptığı şerhlerinde bazı ifadeleri sıklıkla kullandığı görülmüş ve bunlar üzerinden sınıflandırma yapılmıştır. Ebubekir Nusret, ele aldığı bir meselede okuyucularını düşünmeye sevk etmeyi amaçladığında çoğunlukla te’emmül eyle (24), müşâhede eyle (1), nazar eyle (13), var kıyâs eyle (8), tahkîk eyle (4) terimlerini kullanır. Böylece dolaylı olarak bir yönlendirme yapmak yerine açıklamalarında vurgulamak istediği meseleleri doğrudan belirtir.

“Ya’nî mâ vü tîne müte’allık her neye meşgûl olur isen *tahkîk eyle* ki bu ‘imâret kabûl etmeyen cismin hizmetinde bir mi’mâr-ı mecnûnsun” (HE, 220a).

“Ba’zı muhakkikîn buyurur ki bir âdem görür isen ki gâyet aç ve ekl ü şürbe muhtâc olduğu vaktde gâyet sevdiği ta’âm hâzır olsa yine birkaç lokma ile iktifâ edip mîzân-ı şerî’ati tecâvüz etmeye. *Tahkîk eyle* ki o âdem vaktinin imâmıdır” (HM, 190a).

“*Tahkîk eyle* ki ‘ilm gibi tiryâk ve cehl kadar bir semm-i helâhil-i evsâf kâ’inâtda yoktur” (HE, 120b).

“Ma’lûm ola ki merâtibe rî’âyet sıfât-ı mahmûdeden kibâr-ı ümmetin şî’ârındandır. Hemân bir âdemde bu haslet mün’adim olduğu gibi *tahkîk eyle* ki meşâm-ı i’tibârı o âdemin hâlîdir” (HE, 135a).

“Ashâb-ı Kehf’e *nazar eyle* ki kavmlerinin havfından mağaraya ihtifâ murâd edende yine âkçe istishâb etmişler ve ‘aklın hükmünden çıkmamışlar ve Mevlâ-yı müte’âl onları medh eyledi” (HE, 89b).

“*Nazar eyle* ‘aşkın bu fâ’idesine ki otuz yıl bî’atsiz ‘ibâdetle bir âdeme dergâh-ı Rabbü’l-‘âlemîn’de bu hâlet-i nefîse gelmez” (HE, 93b).

“Her ne söyler ise cân u gönülden kabûl edip kelâmına delîl talebinde olmasa *nazar eyle* tabî’ine hâkim olmanın şerefine ve su’ûbet-i tahsîline” (HM, 190a).

“*Nazar eyle* Hazret-i ‘Îsâ’ya ihyâ’-yı mevtâyâ izin verildi ve tevâtür ile ihyâ’-yı mevtâ eyledi” (HE, 45a).

“Hemân makâm-ı ‘acizde her nefesde ıztırârını *müşâhede eyle* ki icâbet-i mev’ûdenin rükn-i a’zamı budur” (HE, 46a; HM, 83b).

“Zîrâ tabî’atı ma’sûmların feryâdına ve gûn-â-gûn harekât-ı nâ-hemvârların tashîhe ve te’dîbe ülfet etmiştir. *Var kıyâs eyle* ki cümle tebâ’a metbû’ u muvâfık olan ‘âdetleri terk edenler neler çekmişlerdir” (HM, 43a).

“Zîrâ ‘ilâc ile eziyyetin dahi mükâfâtı der-kârdır. *Var kıyâs eyle* ki sırf eziyyet kasd edenin hâli ne rütbeğe vâsıl olur” (HM, 156a).

“Ya’nî cemâli cemâda böyle te’sîr eden mahbûb *var kıyâs eyle* ki bî-çâre ‘âşıkın hâli nice olur” (HM, 198a).

“İnsân şehvâtını zâhirde terk ile bu rütbelere vâsıl olunca *var kıyâs eyle* ki Allâh için terkin semeresi ve netîcesi ne olsa gerekdir” (HM, 183a).

“Bundan akdem olan beytin şerhindeki esmâ’-yı erba’anın *Kur’ân-ı Kerîm*’de itlâkını *te’emmül eyle* kâ’inâtın gubâr u eser kalmadığını tahkîk edersin” (HE, 55b).

“*Te’emmül eyle* ki Rabbü’l-‘âlemîn *Kur’ân*’da bizlere ‘ibâdından şikâyet eder ammâ yine Sabûr ismine hâlel gelmez” (HM, 132b).

“*Te’emmül eyle* seni ne hizmetde istihdâm etmişler” (HE, 83a).

“*Te’emmül eyle* hırsın bî-hûde telâşına” (HE, 92a; HM, 163b).

“*Te’emmül eyle* ki Rabbü’l-‘âlemîn dahi mebd’-i insânî ‘adûsuz halk eylemedi” (HE, 112b).

Ebubekir Nusret, eserde okuyucularına davranış açısından bir yönlendirmede bulunmak istediğinde ise çoğunlukla *cehd eyle* (5), *sa’y eyle* (11), *ihtimâm eyle* (2), *himmet eyle* (1) ifadelerini kullanmıştır.

“*Cehd eyle*, Allâh’dan gayrı kimsenin memnûn ve ihsânî olmayasın mazhara teşekkürün vücûdu ile, zîrâ istignânın sûreti yokdur” (HM, 303a).

“*Cehd eyle* ki mufassalât-ı kâ’inâtı kendi nefsinde her ne kadar mücmel ise de müşâhede edip âfâkda senden hâric bir şey’ olmadığını tahkîk edesin” (HM, 171b).

“Sen *cehd eyle* ki sana menfa’atlı olan ismin taht-ı hükûmetinde olup zararı olan esmâ’dan firâr edesin” (HE, 98a).

“*Cehd eyle* ki sana senden mahfî olan envâr-ı bâtınaların müşâhedesiyile fûrûğ-ı ‘âriyeden müstagnî olasın” (HE, 106a).

“Ya’nî bî’l-külliyeye yakazaya mâlik olamaz isen bârî bî’l-külliyeye h’âba müstagrak dahi olmayıp bir mâ-beyn mahsûlüne *ihtimâm eyle*” (HE, 183a).

“Ya’nî müddet-i ‘ömründe kırmân gibi ârzû iplerin egirip sarmaya sa’y eyledik. Kifâyet eder. Bir müddet dahi bu ipleri kısaltmaya *ihtimâm eyle* ki senin dediklerinden binden biri murâdu’llâha muvâfakat edip vücûda gelmez ‘ömrün zâyi’ olur” (HM, 285b).

“Ya’nî süfliyyatda ve ‘âleminde her çend esrâr-ı ilâhiyye lâ-yu’add ve lâ-yuhsâ ise de sen ‘ulvî olmaya sa’y eyleyip melâ’ike-i küremâ teşebbüh tahsiline *himmet eyle* ki sa’âdet bundadır” (HM, 296b).

“Hâsılı ‘ilm kadar bir fazîlet olmaz. Eger ‘ömründen bir sâ’at kalır ise de bir mes’eleği hakîkati üzere bilmeye *sa’y eyle* ki mahalli geldikçe cennetinde safâ edesin” (HE, 125a).

“Belki himmet edip dünyâ vü âhiret kaydından fârig olan mücerredlerden olmaya *sa’y eyle*” (HM, 288a).

“Hemân zikre *sa’y eyle*, yoksa bu ‘âlemde göz ile görünecek ve kalp karâr edecek bir şey’ yokdur” (HE, 203b).

“Hemân müşâhede ‘ilmîni tahsîle *sa’y eyle*” (HM, 365a).

Sunulan örneklerde görülmektedir ki Ebubekir Nusret, bazı beyitlerin şerhlerinde açıklamalarının tamamında olmasa da “vaaz verme” yöntemini kullanmıştır. Tek bir cümleyle dahi olsa karşısında onu dinleyen biriyle bilirkişi edasıyla tasavvuf, din, ahlak üzerine sohbet edip onu belli konularda yönlendirdiği izlenimini uyandırmaktadır. Bu ifadelerinde özellikle ikinci tekil şahıs zamirini veya “birader” tabirini kullanması eserde bu yöntemin varlığına dair sunulan görüşü güçlendirmektedir.

6.2.4. Örnekendirme

Klasik şerh geleneğinde şârihler tarafından sıklıkla kullanılan “örnekendirme” yöntemi, eserde de tespit edilmiştir. Bu yöntemin eserde, ele alınan meseleyi daha somut bir şekilde açıklayıp okuyucular tarafından kavrayışının kolaylaşması amacıyla kullanıldığı görülmektedir.

Ebubekir Nusret bazı açıklamalarında “meselâ”, “gibi”, “bi-aynihi” ifadelerini kullanarak konuyu örneklendirdiğini açıkça belirtmiştir. Bazılarında ise ele alınan meselenin örneklendirildiği tarafımızdan tespit edilmiştir.

❖ “Çünkü evvelki kerpici mi’ mâr zemîne egri koya eger felek üzerine erişdirir ise o dîvâr egri olur”.

“Zîrâ evveliyât bir vechle tehallûf kabûl etmez, eder ise evvel degildir. Meselâ evvel hâtıra hutûr eden ve evvel istimâ’ olunan ve evvel ekl olunan vücûh tefe’üle sarf olundukda subh-ı sâdık kadar isâbet eder” (HE, 26a).

Ebubekir Nusret, beyitte bir işin başlangıcının sonucunu da etkileyeceğine dair sunulan savı açıklarken başlangıcın ve ilklerin kişiyi daima doğruya ileteceğini belirtir. Bu görüşüne örnek olarak insanın herhangi bir hususta ilk aklına gelenin, ilk kullanılanın ve yenilenin hayır kabul edilmesi gerektiğini dile getirir.

❖ “Eger sabâh vaktinde ihlâs ile yüzünü zemîne sürer isen sabâhdan güneş gibi hânedan münevver taşra gelirsin”.

“Zîrâ mukallid-i sâdık nûrâniyyet-i sadâkatle imâmetde fark olunmaz olur. Meselâ bir mûmdan âhir mûmu yakdıkda rугan ve fitîli müşâkil olunca birbirinden fark olunmadığı gibi” (HM, 52a).

Beyitteki yüzü yere sürmek ve ışık ilişkisi şârih tarafından bir mürşidi sadakatle taklit etmek ve neticesinde elde edilen maneviyatla açıklanmıştır. Şârihe göre de manevi hâller hakiki bir bağlılıkla taklit dahi edilirse manevi nur bakımından bir farklılık bulunmaz. Ebubekir Nusret, bu hususu fitili ve ruganı aynı olduktan sonra mumlar arasında bir farkın bulunmamasına benzetmiştir.

❖ “Bahrin heybeti emvâcdan âşikâre olur, emr böyle olunca bir gönül ki pârelene biri bin olur”.

“Meselâ ben gözümle gördüm ki zencefreden hem altın ve hem gümüş hâsıl olur. Kaldı ki masrafına kifâyet etmez imiş. Murâd şu iki cevherin husûlü insânın elinde mümkün müdür, mümkündür. Hâcetim değil ‘âlemde ne kadar ‘ulemâ var ise kimyâ fennini inkâr etsinler” (HE, 32a).

Beyitteki gönlün bin parçaya ayrılması meselesini şârih, Allah’ın isimlerinin insandaki tecellileri bağlamında değerlendirir. Buna göre kişi, herhangi bir durumda kendisinde hangi ismin tecelli ettiğini istidadına göre kavrayacaktır. Ebubekir Nusret, insanın pek çok ismi fitratında barındırmasını sülfür maddesinden hem altın hem de gümüş elde edilmesine benzetir. Dolayısıyla bilimsel olarak başka formlardaki maddelerde kanıtlanmış bu hususun pekâlâ insanlarda da gözlemlenebileceğini düşünür.

❖ “Bî-gamlığın dar olan mülkü şirket kabul etmez, bu sebepten dâ’imâ etfâl dîvânenin düşmanındırlar ve taş atmaya harîsdırlar”.

“Bi-‘aynihi kilâbın sâ’iller ile deryûze memleketinde olan nizâ’ları gibi, memleket ziyk ve selâtîn birkaç olunca gavgâ eksik olmaz” (HE, 39a; HM, 72a).

Şairin akıl sağlığı yerinde olmayan kişilerle çocukları bir tutarak bu iki grubun umarsızlık noktasındaki benzerlikleri sebebiyle birbiriyle anlaşamayacaklarını söylemesi şârihe, insanlara karşı beklentileri sebebiyle dilencilerle köpeklerin kavgasını andırır.

❖ “Pervâne gibi bu meclisde kendi gönülleri âteşinden bir kanat buluncaya dek nice kerre yanmışlardır”.

“Bu kanatdan murâd kesret-i mücâhede ile ricâlu’llâhda zuhûr eden kuvvâlardır ki bizim gibi a’mâları cenâh ta’bîri ile uçururlar. Meselâ cenîn rahm içinde ne kendinde sem’ ü basar ve irâdet u kudret oldugunu bilir ve ne isti’mâline kâdir olur, tâ dünyâyâ gelip envâ’-ı mihen ü beliyâtı çekerek bu kuvvâlar ile müntefî’

olacak sinne bâlig olmadıkca. Ve evliyâ'u'llâh dahi mevt-i ihtiyârî ile meyyit hükmünde olmadıkca kuvvâ-yı mezkûrelerden gâfillerdir” (HE, 54b).

Ebubekir Nusret beyitte geçen “kanat” ifadesinin insanda mevcut olan manevi yetileri karşıladığını düşünür ve konuyu bir örnek üzerinden açıklar. Ceninler, rahim içinde kendilerinde bulunan görme, işitme ve irade yetilerinden habersiz beklerler. Ancak belli bir yaşa gelip bunları kullanacak olgunluğa eriştiklerinde farkına varırlar. Şârihe göre insan da nefsinin öldürmedikçe kendisindeki manevi kuvvelerden haberi olmayacaktır.

❖ “Her kim kendiden tehî ve bir emr-i ‘acîbi müşâhedede fânî olsa deryânın rızkı olmaz. Mecrâ-yı i’tibâr budur ki câm boş oldukca sahbânın yüzünde raks edip batmaz”.

“[...] Ya’nî te’emmül olursa bir âdem bir ma’nâda fânî olup kendini gâ’ib eylese gûyâ o fânî olduğu mâdde ile müttehid oldu ve kâlıbı lâ-şey’ makûlesi olduğuna cemî’-i âfâtdan mahfûz kalır. Bu ma’nâ muhakkaktır. Şimdi bu fenâdan bir kısım kaldı ki hakikatde fenâ değildir. Belki fenâyâ şebîh-oldugu-içün gâhice hükmünü icrâ eder. Meselâ zelâzilde hâneler harâb olup bir ma’sûm, taşlar ve ağaçlar beyninde mahfûz kaldığı gibi yâhud bir seyl-i ‘azîm hâneleri götürdükden sonra beşikde ma’sûmların mahfûz bulunduğu gibi” (HE, 118a).

Sâib’in beyitte boş şişenin denizde batmayacağını belirtmesi, şârihe göre fena makamının koruyuculuğunun misalidir. Bu noktada Ebubekir Nusret fena makamını ikiye ayırarak değerlendirir. Bunların ilki kişinin beden formundan çıkmasıdır. İkincisi ise manevi yönden fena hâline ulaşmasıdır ki bu hâliyle de dünyanın sıkıntılarından kurtulacaktır. Şârih bu iddiasını evleri dahi yıkan büyük depremlerde masum kişilerin şans eseri bir ağacın ya da taşın arasında kalarak kurtulmasını veya her şeyi alıp götüren selden beşikteki bir bebeğin korunmasını anlatarak örneklendirir.

Ebubekir Nusret bazı açıklamalarında verdiği örnekleri kişiler üzerinden kurgular. Böyle örneklerin “Hikâyelendirme” grubuna dâhil edilmemesi ilgili anlatıların arasındaki birtakım mühim farklılıktan kaynaklanmaktadır. Şârih, bu örnekleri “Hikâyelendirme” yönteminin aksine bir olay örgüsü kurgulamadan, basit temsillerle ve birkaç cümleyle oluşturur. Dolayısıyla böyle anlatılarda amacın kurgu değil örneklendirme olması gözetilerek ilgili örnekler bu başlık altında incelenmiştir.

❖ “Her kime iyilik eder isen ziyân etmez isen de aman cehd edip kâbiliyyetli zemîn tahsîl eyle”.

“Zîrâ biri evc biri zemîn ile biri bin veren zemîn beyninde tefâvüt-i ‘azîme vardır. Meselâ karnı tok ve kendi fâsık bir fakîre etmek ihsân etmek ile sulehâdan

su'âle kudreti yok birine bir etmek vermekte insânın kalbi dahi şehâdet eder ki müsâvî degildir” (HM, 361b).

Sâib, iyiliğin de muhatabını bulması gerektiğini ve insanın bunun için gayret etmesini tavsiye etmiştir. Ebubekir Nusret de bu hususa örnek olarak dinden uzak ve tok birine yemek vermekle inançlı ve açlıktan konuşamayacak birine yemek vermek arasındaki farklılığı sunar.

❖ “Âgâhlıkda bin lokma zarar vermez ammâ ‘âkıl ol ki bî-haberlikde bir lokma yemeyesin”.

“Ya'nî terbiye ve mürşidden garaz insâna rütbe-i kemâl-i âgâhlıktır. Ve onun tahsîli içündür bir âdem rütbe-i kemâle vardıkdan sonra çok yemek zarar etmez. Ammâ gafletde iken bir lokma zarar eder. Meselâ havâss-ı eşyâ'ya vâkîf bir hâzık bilerek semm isti'mâl etse bir dürlü zarar görmeksiz ihrâcına kâdir olur. Ammâ cehl ile mu'tâdî olan suyu vaksiz içip helâk olan katı çokdur” (HE, 235a).

Beyitte bir işin farkındalıkla yapılması durumunda herhangi bir zarara sebep olmayacağı için akılsızca bir lokma dahi yenilmemesi önerilmiştir. Ebubekir Nusret'e göre de zaten manevi mertebelerin nihayetinde kişinin basiret sahibi biri hâline gelmesi amaçlanmaktadır. Nitekim o rütbeye gelince çok yemek dahi kişiyi rahatsız etmeyeceği gibi gaflet hâlinde yenilen tek bir lokma bile zarar verebilir. Mesela, varlıkların inceliklerine dair ilim sahibi biri zehir içse dahi bedeni herhangi bir sıkıntı görmeden onu çıkartabilir. Ancak cahil biri doğru vakti ve zamanı gözetmeden içtiği bir yudum suyla helak olabilir.

❖ “İntikâmın elmâs ignesine akrânı degilsin, aman hiçbir cerâhate tuz saçıcı olma”.

“Âdetâ tâze yâreleri pişirmek için tuz toldururlar. Ya'nî âdem incitmede mükâfat der-kârdır. Dermânla olur ise de bir kimseyi incitmek kaydında olma ki zararını çekersin. Dermânla olur ise de bir kimseyi incitmek kaydında olma ki zararını çekersin. Zîrâ bu bâbda teklîf ve hadd-i bulûg şart degildir. Elbetde mükâfâtı çekmeye muhtâcdır ve eger tuz saçmayı kinâyeye sarf eylesen mümkündür. Meselâ sâbîkâ-i ef'âlini ve zulmünü bildiğin şahsın bir derde mübtelâ olduğun gördükde “Böyle olacağın bilmez mi idin? Bilir misin filâna etdiğin te'âddîyi işde Mevlâ-yı müte'âl mükâfâtını sana verdi” demek gibi. Bu husûsdan dahi keff-i lisân lâzımdır. Zîrâ ahz-ı intikâm vazîfesi olmadığına bu tekdîrin dünyâ vü âhiret zararını çeker” (HE, 87b).

Beyitteki “intikam” ve “yaraya tuz saçmak” ifadeleri şerhte insanlara karşı incitici ve kaba sözler söylemek şeklinde yorumlanmıştır. Şârih de böyle sözlerin muhakkak

olumsuz yönde bir karşılığının olacağını düşünmektedir. Yönlendirme ve ikaz için dahi olsa iğneleyici ifadelerden kaçınmak gerektir. Ebubekir Nusret “derman için incitmek” sözünü örneklendirerek açıklar. Buna göre geçmişte insanlara zulmettiği bilinen biri zor durumda görüldüğünde, ibret alması amacıyla, o kişiye geçmişte yaptıklarını hatırlatmak dahi doğru değildir. Çünkü şârihe göre intikam kulun vazifesi değildir ve böyle bir durumda susmak daha hayırlıdır.

❖ “Senin âyine-i kalbinden gaflet pasını pâk eder bir el ayası ki sabâhdan te’essüf ederek birbirine sürersin”.

“Ya’nî ömrümden bir gice dahi gitdi, murâdım üzere ‘ibâdet edemedim diye bir mikdâr mâlî zâyi’ olmuş âdem gibi ellerin birine sürüp sabâhdan bu fikr ile hasret çekmek elbetde kalbden zeng gafletinin zevâline sebep olur. Bu mazmûna ta’mîr-i evkât-ı gaflet derler. Meselâ bir âdem n’içün ben bâde içmedim diye izhâr-ı şevk etse içmiş gibi ma’nevî ser-hoş olup âhirette su’âl olunduğu gibi tâ’ât-ı fâniyyeye dahi te’essüf eden ecr-i te’essüfe nâ’il olur” (HE, 29a).

Ebubekir Nusret, beyitte tasvir edilen pişmanlık temasının gece ibadet edemediği için uyandığında ellerini birbirine vurarak dövünen kişiyi işaret ettiğini düşünür. Şârihe göre “gafletle geçen vakitlerin tamiri” adı verilen böylesi bir pişmanlık, müminlerin kalbindeki gafleti yok eder. Tıpkı dünyada şarap içmediği için üzülen bir kişinin, ahirette bir sarhoş olarak hesap vermesi gibi dünyadaki ibadetlerini yetersiz bulan bir mümin de ahirette fazlasıyla ibadet etmiş görünecektir.

❖ “Sînem içinde dostluk tohumundan nice hirmenler tutarım, lâkin ahbâbın sîneleri zemînini kâbil bulamam”.

“Zîrâ her tohm her zemînde berûmend olmaz. [...] Bi-‘aynihi ‘akâkîr-i tayyibe gibi ki ‘Amr’a pâd-zehr olan Hâlid’e zehr olur” (HM, 254a).

İlgili beytin şerhinde şârih, sunduğu örnekteki kişilere isim vermiştir. Her tohumun her toprakta verim sağlamayacağını anlatırken bitkisel bir ilacın Amr’a ilaç, Hâlid’e zehir olabileceğini belirterek görüşünü örneklendirir.

Sunulan bu örneklerin dışında Ebubekir Nusret, 3. gazelin 8., 32. gazelin 8., 37. gazelin 6., 39. gazelin 5. ve 6., 41. gazelin 10., 50. gazelin 5., 51. gazelin 8., 60. gazelin 7., 74. gazelin 4., 83. gazelin 6., 98. gazelin 9., 106. gazelin 3. beytinde açıklamalarında “Örneklendirme” tekniğini kullanmıştır.

6.2.5. Hikâyelendirme

Şerh metinlerinde sıkça görülen tahkiye metodu, şârihlerin kurguladığı, gerçek kişilerden bağımsız ve anlaşılır anlatıların sunulmasıyla meydana gelmektedir. Ebubekir Nusret, bu anlatılarda genellikle bir problemten ve bazen de onun çözümünden oluşan olay örgüsü sunar. Bu yönüyle ilgili misaller, “Örneklendirme” yöntemindeki ifadelerden ayrılmaktadır.

Şârih bu hikâyelerle ele aldığı meseleyi okuyucu nezdinde daha anlaşılır kılmak ve mesajını daha etkili hâlde iletmeyi amaçlamaktadır. Bu sebeple genellikle anlatılan hikâyeden çıkarılmasını istediği dersi de dile getirir. Yahut ilgili anlatıyla neyi amaçladığını açıkça belirtir.

❖ “Ten râhatlığı beni zıkr-i Hüdâ’dan gâfil etdi, bu yolun düzlüğü benim başımı hevâya itdi”.

“Fi’l-hakîka ni’metle ibtilâ fakr ile ibtilâdan güç ve istihlâsı mâni’-i kavîye muhtâcdır ve halâs olanları gâyet nâdirdir. Meselâ bir fakîr ki şiltesi hasır ola. Gicede birkaç def’a bîdâr olmak teklîfe hâcet degildir. Ammâ hâline göre şiltede râhat edenin ekli ve şürbü dahi ona kıyâs olup bedeni dahi sıhhatde olur ise sabâh namâzını vaktiyle edâ böyle mü’min için sülûk-ı tâmm makâmına kâ’im olur” (HE, 46b; HM, 84b).

Rahatlığın insanı Allah’ı hatırlamaktan alıkoyduğunun iddia edildiği beytin şerhinde şârih de bollukla imtihan edilmenin zorluğundan bahseder. Ardından meseleyi daha anlaşılır kılmak amacıyla bir hikâyeye kurgular. Buna göre şiltede yani rahatsız bir yerde yatan kişi, gece belli aralıklarla kalkar. Dolayısıyla uyandığı bu zaman dilimlerinden birinde sabah namazını da kılacaktır. Ancak refah içinde yaşayan bir mümin sağlıklı ve lezzetli yemekler yiyip rahat yataklarda yattığı takdirde bu kişinin o rahatlık içindeki uykusundan sabah namazı için kalkması da zorlaşacaktır. Bu sebeple böyle müminlerin namazlarını vaktinde kılmaları da diğerlerine göre daha kıymetli kabul edilecektir.

❖ “Serv gibi bize her ne kadar mîve vermediler ise de havâdis-i hazânından âzâd etmişlerdir”.

“Bu mazmûn dahi kesret üzere vâkı’ olan mu’âmelât-ı ilâhiyyelerdendir. Meselâ bir âdemi müddet-i vâfire ‘âfiyet üzere müşâhede edersin. Ammâ fakîr ve ‘işâ-yı leylesinde mütehayyir yâhud başka yüzden bir mücâhedeye merbûtdur. Ammâ bir taraftan ya irsle ya kesble bir servete nâ’il olduğu gibi nezleye mübtelâ olur ya sû’-i mi’de çeker ya fâlic isâbet eder. Ve gâhice bilmeyerek söyler ki geçen senelerde gerçi fakr u fâkadan sıklet çekilir idi ammâ bârî-i

vücûdumuz sıhhatde idi diye eyyâm-ı nekbeti zikr-i cemîl ile zikr etmeden hâlî olmaz” (HM, 106b).

Ebubekir Nusret, dünyanın keder ve neşe içinde devridaim etmesine ve bunun insanlar üzerindeki tesirine dair bir hikâye kurgular. Sağlıklı ve zinde bir kişinin hayatına dikkat edildiğinde onun maddi zorluklarla mücadele ettiği veya başka sıkıntılara maruz kaldığı görülmektedir. Zaman içinde bu kişi, miras yoluyla ya da kendi kazancıyla belli bir refah seviyesine ulaşır. Ancak o zaman da nezle, mide ağrısı ve inme gibi çeşitli hastalıklar ortaya çıkar. Nihayetinde bu kişinin maddi sıkıntılar çektiği günleri aynı zamanda sağlıklı olduğu için özlediği ve o zor zamanlarından hasretle bahsettiği görülür.

❖ “Hakkın mîzân-ı ‘adlinden me’yûs degilim, o başdan verirler her şey’ ki bu başdan vermediler ise”.

“Merhûmun bu hüsn-i zannı sırf imtinân-ı ilâhiyyeye mebnîdir ki kesb ü ticâret ü ‘ivâzın medhali olmaya vücûd gibi sem’ ü basar u irâde vü kudret gibi levâzım-ı vücûddan her ne var ise bu kabîlendir. Zîrâ bir ‘âkıl demez ki filân tâ’atının mukâbilinde Rabbü’l-‘âlemîn bana sem’ ü basar verdi diye. Belki şükründen ‘âciz ve kadrinden gâfil olduğumuz imtinân-ı ilâhiyyelerdir. Meselâ bâzârdan birimiz bir cıblak memlûk alıp elbise-i fâhireler ile terbiye ederek hizmetinden hoşnûd oldukda bir câriye ve bir hâne ve levâzım-ı ma’îşetin müheyyâ etdikde kendiden bu ni’metlere zımmen ya sarâhaten bir küfrân sâdır olursa “Behey deli oğlan ben seni cıblak alıp hâlâ her neye mâlik isen benim degil midir?” dedigimizde o ‘abd-i memlûk bir cevâb bulamadığı gibi” (HE, 58a).

Beytin şerhinde Allah’ın kullarıyla ilişkisi ve onlardan beklentisi bir hikâye üzerinden anlatılmıştır. Buna göre bir efendi, pazardan çıplak bir köle satın alıp onu önce güzel elbiselerle giydirir. Hizmetinden memnun oldukça ona bir eş ve ev tedarik ederek yaşamını kolaylıkla sürdüreceği bir maaş bağlar. Ancak doğrudan ya da dolaylı olarak hizmetkarından bir nankörlük gördüğünde bu nimetleri kendisinin sunduğunu ve her birinin hâlâ kendisinin olduğunu belirtir. Bu noktada o kölenin verecek cevabı olmadığı gibi kulların da Allah’a karşı nankörlük yaptıklarında düştükleri durum bu şekildedir.

❖ “Bir tâli’siz âdem ki eyyâmdan şikâyet etmez, kendi siyâh gününü bayrâm gicesi eder”.

“Meselâ ‘ilm-i ezelde Zeyd’in ‘amâsı sebkât etmiş. Ammâ Zeyd gice gündüz Rabb’im du’âmı kabûl eder zannıyla himmetine fütûr vermeyip ilhâh ederek ‘amânın sıkleti ve gamm u kudûreti derûnundan bi’l-küllîyye mahv olup basîr

olanlara hased bile hâtırına gelmez olur. Bu makâmda körün du'âsı kabûl oldu. Lâkin mes'eleyi bu tahkîk üzere idrâk etmez ise yine kördür" (HE, 71b).

Sâib, beytinde şikâyet etmeyen kişileri överek böyle kimselerin her durumda bayram günü gibi ömür sürdüklerini dile getirir. Ebubekir Nusret de bu hususta karakterini isimlendirdiği bir hikâye kurgular. Allah'ın kendisi için takdir ettiği körlükle mücadele eden Zeyd, büyük bir ümitle bu hastalığın şifası için yıllarca Allah'a dua etmektedir. Allah da bu dualara mukabele ederek Zeyd'in körlüğüne dair kalbindeki üzüntü ve kederi yok eder. Öyle ki gören kişilere duyduğu kıskançlık dahi aklına gelmez. Bu noktada Ebubekir Nusret, okuyucularını kıssadan gerekli mesajı almaları için uyarır. Çünkü dışarıdan bakıldığında Zeyd hâlâ kördür ve duası kabul olmamış gibi gözükmektedir. Ancak Allah onun duasına kaderindeki hükmüne müdahale etmeyerek karşılık vermiştir.

❖ "O âsitânedeki gözyaşı tohumundan me'yûs degilim, benim bâg-bân gibi hâkde ümîdlerim vardır".

"Ya'nî biri bitmez ise biri biter ve kanâ'at edene o biri yeter. Gûyâ âsitâne-i yârda dökdüğü gözyaşların birer tohum tahayyül edip "Çü ekdim elbetde biçerim" diye dihkân ümîdine tesliyet verdi. Fukarâdan biri bir devletlinin kapısında vâfir renc-berler görür ki ellerinde akçe sayarak giderler. Su'âl eder ki "Bu akceyi kime verirler?" Hizmet-kârın biri cevâb eder ki "İşleyene verirler." Fakîr derdmend âh ederek gözlerinden kanlı yaş dökerek "Dünyâyı 'amelsiz vermeyince âhireti nice verirler" diye feryâda başlar" (HM, 218b).

Beyitte Sâib'in Allah'ın rahmetine karşı ümitvar ifadelerini Ebubekir Nusret, gözyaşı tohumunun muhakkak bir fayda getireceğine dair inancına bağlar. Bir topraktan ancak ona tohum ekenin ürün aldığı gibi gözyaşı da kişiye manevi yönden verim sağlayacaktır. Manevi ilerlemenin şartını şârih bir hikâyeyle açıklar. Yoksul bir kimse zengin birinin kapısında akçe dağıtıldığını ve bu sebeple uzun bir kuyruğun oluştuğunu görür. Akçelerin kime dağıtıldığını sorunca, iş yapan kişilere verildiğini öğrenir. Dünyalık malın dahi çalışana verildiğini öğrenen kişi, cennetin kolay kazanılamayacağını düşünerek ağlamaya başlar.

❖ "Teşne-i didârın ıztırâbından gâfilsin, bir nefes hânedan taşra gelme, Kerbelâ'yı seyr eyle".

"Meselâ tüccârın biri Mekke'den yazar ki bu sene gelen Hind sefinelerinden haber verdiler ki gelecek sene beyâz esbâb yokdur diye. Şerîkleri bu taraflarda olunca beyâzları der-mahzen edip vaktinde ticâret edelim diye hezâr sürûr u

inbisâtla sükût ederler ki içlerinden ba'zısı o mevsime erişmeyip vefât eder ve mahzenden esbâb ednâ bahâlar ile verese yedinden satılıp gider” (HE, 188a).

Ebubekir Nusret, insanın geleceğe dair planlarının faydasızlığını kurguladığı bir hikâye üzerinden anlatır. Bir tüccar Hint gemilerinden aldığı bir habere dayanarak memleketindeki ortaklarına gelecek sene beyaz elbiselerin gelmeyeceğini duyurur. Bunun üzerine ortakları ellerindeki ürünleri stoklamaya başlarlar. Ancak içlerinden bazıları bir sene dolmadan vefat edince depolarında elbiseler hayli düşük rakamlarla satılıp ziyan olurlar.

❖ “Dâne-i gendüm gibi pâklık ile kendinden emîn olma, çünkü gıll u gışşdan pâk oldun degirmen tedârikin eyle”.

“Ömründe bârûd ne oldugun bilmeyen âdemin eline bir âteş versen ve emr eylesen ki bu âteşi şu fiçıda olan bârûdun âteşle ictimâ'ından hâsıl olacak fesâdın bilmez. Ammâ keyfiyyeti 'âlim olana emr eylesen ya seni cünûna haml eder yâhud mutâ' ise “Sultânım böyle edince ne sen kalırsın ne ben, bunun çâresi şudur” diye tarîkin sana ta'lîm eder. Bu misâlden murâdım bizim gibi ahmakların emniyyeti cümlemizden nâşî ve havfin 'ilme tâbi' oldugun ifâdedir” (HE, 88b).

Beyitte kendinden eminlik ve ilmin her zaman fayda getirmeyeceğine dair yönlendirme bulunmaktadır. Şârih, beyti açıklarken bu görüşe katılmakla beraber insanın ilim sahibi oldukça endişesinin de artacağını ileri sürer. Bu hususta âlim ve cahil iki kişinin tepkileri üzerinden bir hikâye aktarır. Barudun ne olduğunu ve işlevini bilmeyen birine ateş verip yakması emredildiğinde sonucunda yaşanacakları bilmediği için emri yerine getirecektir. Ancak meseleye hâkim birine aynı emir verilse ya karşısındakine deli gözüyle bakacak ya da böyle bir eylemin sonucunda ortaya çıkacak patlamayı anlatıp başka bir çözüm yolu sunacaktır. Ebubekir Nusret'e göre bu hikâyeden çıkarılacak mesaj, korku ilimle doğru orantılıdır ve ahmakların özgüveni cehaletlerinden kaynaklanır.

❖ “Kemîn ve pusu kaydında olmayan avcı bir şikâra erişemez, mahall-i i'tibâr budur ki bu feyzler ki nazm eyledim, bana kûşe-i 'uzletten erişdi”.

“Zîrâ 'uzlet kadar halkın kulûbunu teshîre bir âsân vesîle olmaz. Eger bir mikdâr 'irfânla dahi şöhreti olur ise tamâmıdır. Ve bu ma'nâyâ şehâdet eder ki derdmend eşek çârşûdan geçer iken bir dükkânın sebzevâtından ya hubûbâtından bir ağız alsa dükkân sâhibi buldugu âletle başına sırtına birkaç darbe erişdirmeyince râhat olamaz. Ve belki o himârın arkasıyla dükkânının kerâsteleri gelmek ihtimâli dahi var iken. Ammâ himâr-ı vahşî gâhîce ba'zı şehrlerde kibârlar

konâgından çıkıp çârşûya ugrasa ragbet-i tâmmе ile kimi ot ve kimi arpa kendi eliyle yedirmeye sa'y edip ve yedigini cânına minnet bilir ki bu mu'âmeleye sebep onun 'uzleti ve vahşetidir. Halkın eşekliğini temâşâ eder misin" (HE, 65b)?

Şârih anlatılarını her zaman insanlar üzerinden kurgulamaz. Nitekim yukarıdaki örnekte ana karakteri eşek olan bir hikâye aktarmıştır. İnsanlara karşı mesafeli davranmanın toplum içindeki tesirini anlatırken iki farklı eşeğin davranışlarını ve sonucunu dile getirir. Buna göre insanların hizmetini gören bir hamal eşek pazardan geçerken bir dükkândan sebze ve hububat almak istese muhakkak dükkân sahibi eline geçen sert bir cisimle ona şiddet gösterir. Eşek o dükkanın eşyalarını taşısa dahi kendisine bir lokma hak görülmez. Ancak şehirden uzakta yaşayan yırtıcı bir eşek şehre inip çarşıdaki dükkânları talan etse insanlar ürünlerini sakınmak bir yana eşeği çeşitli yiyeceklerle beslerler. Böylece eşeğin kendilerine vereceği zararı engellediklerini düşünerek mal kaybından da üzüntü duymazlar. Hikâyenin sonucunda Ebubekir Nusret, insanların bu tutarsız davranışlarını "eşeklik" olarak tanımlar.

Sunulan örneklerin dışında 2. gazelin 3., 4. gazelin 14., 39. gazelin 1., 42. gazelin 1., 90. gazelin 4. beytinin şerhinde de "Hikâyelendirme" tekniğinin kullanıldığı görülmüştür.

6.2.6. Şiirle Şerh Etme

Eserde en dikkat çeken şerh yöntemlerinden biri, şârihin açıklamalarına beyit veya beyitler eklemesidir. Manzum bir şerh olmamasına rağmen şârihin, şair kimliğinin de tesiriyle, açıklamalarındaki söylemlerini beyitlerle de sunması önem arz etmektedir. Yapılan taramada 168 beytin şerhinde toplam 304 beyit tespit edilmiştir. Bunlardan biri Farsça, kalan 303 beyit Türkçedir. Yalnızca bir beyit iki farklı açıklamada yer almış onun dışında 302 beyit de birbirinden farklıdır.

İlgili beyitler incelenirken öncelikle bunların kime ait olduğunu saptamak amaçlanmıştır. Şârihin *Dîvânı*'nda Nusret mahlasını kullanması ve eserde de 16 beyitte Nusret mahlasının bulunması her birinin şârihin kaleminden çıktığına dair ipucu niteliğindedir.

Bu beyitlerin şerh amacıyla kaleme alınmasının tespiti bu tekniğe dair ilk incelenme konusunu oluşturmuştur. Eserde yer alan beyitler Ebubekir Nusret'in divanındaki şiirlerle kıyaslandığında hiçbir ortak beytin bulunmadığı görülmüştür. Ayrıca bir

açıklamasında bu niyetle eklediği beyti sunarken onun şerh esnasında aklına geldiğini belirtir:

“Bu makâmı tahrîr eder iken bedâhетен bu beyt nazm olundu” (HM, 162b).

Bununla birlikte beyitler, daima eklendiği açıklamanın içeriğine benzer muhtevaya sahiptir. Şârihin 168 farklı şerhine muvafık beyitleri öncesinde farklı amaçlarla kaleme alma ihtimalinin düşüklüğü göz önüne alındığında beyitlerin Ebubekir Nusret tarafından şerh esnasında kaleme alındığı söylenebilir.

Eserde yer alan beyitler incelenirken çeşitli kullanım yöntemleri görülmüştür. Ebubekir Nusret, bazı şerhlerinde ele aldığı beyti tercüme etmiş ve birkaç cümlelik açıklamanın ardından beyit veya beyitleri aktarmıştır. Bu beyitler anlam yönünden incelendiğinde muhtevalarının şârihin açıklamalarıyla değil Sâib’in beytiyle paralellik gösterdiği görülür.

❖ “Sâ’ib ne zerredir ve neye mâlikdir ki fedâ eyleye, ey zât-ı mukaddes bin muhterem cân sana fedâ olsun”.

“Mülk sâhibinden mâlî dirîg olunmaz. Beyt:

Tenim cânım günüm ‘ömrüm senindir

‘Ubûdiyyetle zillet kaldı bende

Benimki benden ayrılmaz efendim

Sana lâ’ik olanlar cümle sende

Sana ehdâye lâyıkdır kabûl et

Senin ihsânın olan cân tende” (HM, 302b).

Sâib’in beytinde kendisinin hiçbir şeye sahip olamadığı için Allah’a feda edeceği bir mülkünün de olmadığını dile getirmesi üzerine Ebubekir Nusret, mülk sahibine malını teslim ederken cimrilik yapılamayacağını belirtmiş ve üç beyit kaleme almıştır. Bu beyitler incelendiğinde şârih de tıpkı Sâib gibi kendisine ait bir varlığın bulunmadığını ifade etmiştir. Ayrıca Sâib’in Allah’a canını feda ettiği gibi Ebubekir Nusret de Allah’ın ikramı olan canını ona hediye etmektedir.

❖ “Cânânın gitmesinden cihân benim gözüme siyâh oldu, benim mihmânım hânenin çerâgını kendi ile bile götürdü ve beni karandukda kodu”.

“Murâdı mecâzda müfârakat-ı cânânın ‘uşşâka îrâs etdiği hâllerin ba’zısını beyândır ve bi-‘aynihî bu mazmûn vâkı’dır. Beyt:

Behişt-i sîneden ol hûrî gitdi

Durur çeşmim velâkin nûru gitdi” (HE, 3b; HM, 5a).

Sâib’in giden sevgilinin/misafirin dünyanın/evin ışığını da beraber götürüp âşığı karanlıkta bırakmasını anlattığı beytin şerhinde Ebubekir Nusret de beytinde aynı içeriği farklı şekilde ifade etmiştir. Âşığın sinisini cennete çeviren huri gibi güzel sevgili gittiğinde âşığın gözünün nurunu da götürür.

❖ “Ey Sâ’ib o günden berü ki o dil-berin dil-bestesi olmuşum gönlüme bir murâd rûzgârı esmemiştir ki açılmasına sebep”.

“Açılmaz gonçe-i kalbim sabâdan iltifât ister

Bekâ gül-zârına şâyeste bir reng-i sebât ister

Sürer beydak gönül satranc-ı ‘aşkı pek bilir ammâ

Korunmaz kîş cevrenden roh vaslıyla mât ister” (HE, 179b).

Sunulan beyitlerin dışında herhangi bir açıklamanın yapılmadığı şerhte her ne kadar ikinci beyit farklı bir içeriğe sahip olsa da ilk beyitle Sâib’in ifadeleri arasında paralellik bulunmaktadır. Ebubekir Nusret de Sâib gibi goncaya benzettiği kalbinin “murad rûzgârı” esmedikçe açılmadığını belirtir.

❖ “Ey Sâ’ib o mahbûbun istignâları ticârete meyl etmez, yoksa ben iki ‘âlemi onun bir nâzına satarım”.

“Ammâ alır yok, satıcının vây hâline. Beyt”:

“Devâcî züll ü fakîrin var iken bâzâr-ı ‘aşkında

Nedendir her zelîl ve her fakîre i’tibâr etmez

Rızâzî âsitânın iltizâm et sor hikmetden

‘Ukûlden ehl-i ‘âlem sırr-ı ‘aşkın gavrına yetmez

Eker biçer hayâlim tohm-ı hülyâyı eder hırmen

O hırmenden zemîn-i hasda Nusret dânesi bitmez” (HM, 179b).

Sâib, sevgilinin nazı karşılığında iki cihanı satmaya hazır olmasına rağmen bu ticareti gerçekleştirmediği için üzülmemektedir. Ebubekir Nusret de ilk beytinde gariban ve

fakirlerin her ne kadar şifa verseler de aşk pazarında sevgili tarafından itibar görmemelerinden şikâyet eder.

❖ “Pîrlar rızk telâşını civândan ziyâde ederler, zîrâ sâ’illerin ahşama karîb tama’ları ziyâde olur”.

“İhtiyârları ahşama karîb hırs u ilhâhla halkı ta’cîz eden sâ’illere teşbîh eyledi. Ya’nî ‘ömrün ahşamı olduğundan bi’l-küllîyye gaflet edip belki kendi dahi ekl edemeyeceğini bildiği rızkın cem’ine tasaddî ederler”.

“Hırs-ı pîrân-ı heves sâ’il-i cûyende gibi

Cem’-i rızk etme ahşama gelince artar” (HE, 82a).

Sâib’in insanların dünyaya dair hırslarının yaşlandıkça artmasını dilencilerin hava karardıkça daha ısrarcı olmasına benzettiği beytin şerhinde şârih öncelikle konuya dair açıklamalarını dile getirir. Ardından Sâib’in beytinin muhtevasıyla birebir aynı içeriğe sahip olan beytini ekler.

Şârihin metne eklediği beyitlerin kullanımında nüsha farklılığının da tesiriyle ortaya çıkan bir örnek dikkat çekmektedir. Ebubekir Nusret, bir nüshada şerhini mensur bir şekilde diğerinde ise manzum olarak yapmıştır.

❖ “Rüstem nâm pehlûvân takdîr sillesinden tâkat getiremeyip hâke düşmüşdür, pür-zûr olan ser-peñçeye kaçana dek i’timâd edersin”.

“Bir kerre “lâ-havle ve lâ-kuvvete illâ bi’llâh” demez misin

Ve bir gün bir kuvvet-i za’fa istihâle edeceğin bilmez misin

Bu varlık sana mülk olmaz behey yok

Bu da’vâyı edip fânî olan çok

Seni var eyleyenler varsın sen

Seni sen görmez idin onu görsen” (HE, 215b).

“Zîrâ o sillenin biri dahi senin için âmâdedir ki bir gün nâgehânî kafâ’-yı ‘ömrünü itip hâkle yeksân edecektir” (HM, 324a).

Şârih, ilgili beyti kaderin insanın planlarını ve dolayısıyla tüm yaşamını mahvetmesi bağlamında açıklamıştır. Ancak Hacı Mahmud Efendi nüshasında kaderin sillesinin

insana ansızın çarpacağı ve onu yerle yeksan edeceğini mensur bir şekilde, Hafid Efendi nüshasında ise benzer bağlamdaki ifadelerini manzum olarak kaleme almıştır.

İlgili beyitlerin şerhlerdeki bir diğer işlevi de Ebubekir Nusret'in fikirlerinin bir de manzum olarak dile getirilmesidir.

❖ “Hamâkattendir evlâda her kim kâ’il ü râzı ise, zîrâ gamın mâderi vü pederi evlâdın vücûdudur”.

“Siyemâ hadd-i idrâka ve temyîze erişinceye dek evlâda ‘âdetâ isâbet eden beliyât-ı ma’hûdelerden tıfl bî-haber ü bî-çâre, vâlideyn rûz u şeb mesâ’ib-i eyyâmı tahammülde bilerek ferzende niyâbet ederler ve hadd-i temyîzden sonra egerçi evlâd ekdâr-ı zarûriyyeye müşterek olur. Ammâ mâder ü pederin hisselerine noksân gelmez. Ve ferzend yüzünden insânın vücûh-ı ibtilâsı havsala-i takrîrden efzûndur”.

“Hezâr şevk u garâm ile bî-haber insân

Alır firâşına bir mâh-pâre hürrem olur

Humâr-ı neş’e-i sahbâ-yı vuslatı bir gün

Gelir vücûda veled nâm bir belâ dogurur

Hezâr âferîn ol ehl-i terk ü tecrîde

Ki zen safâsını terk-i zen-i safâda bulur” (HE, 12b).

Ebubekir Nusret’e göre ebeveynler, çocukları belli bir yaşa gelene kadar onları bazı tehlikelerden korumak için pek çok hususta endişelenirler. Çocukları büyüdükten sonra her ne kadar kendilerini koruma yetisine sahip olsa da anne babaların tedirginlikleri azalmaz. Şârih, çocuk sahibi olmanın zorluklarından bahsettiği bu açıklamasının ardından eklediği beyitlerle de benzer görüşlerini sunmaya devam eder. Beyitlerde de kişinin eşini bulduğunda yaşayacaklarından habersiz bir şekilde öncelikle büyük bir mutluluk yaşadığı belirtilir. Ardından “veled” adındaki belayı dünyaya getirerek mutluluğunu sonlandırır.

❖ “Tahte’l-arz ganînin fakîr âdeme eger bir ziyâdeligi var ise birkaç hasretidir”.

“Ki sarâyım ve bâgım ve envâ’-ı mâlım dünyâda kaldı ki ki hesâbı der-kâr ve fâ’idesi vârisleredir diye. Ammâ fakîr olan el-hamdü li’llâh telâş-ı kisve ü tu’meden halâs oldum diye. Siyyemâ vücûd-ı îmânla cennettedir ve fi’l-hakîka mü’mine nisbet fakra müsâvî bir ni’met yokdur. Lâkin tahammülü müşkildir”.

“Var u yok dünyâ belâdır mü’mine

Bir kadem akdem vefâtı tuhfedir” (HM, 22a).

Sâib, zenginlerin fakirlere karşı “birkaç hasret”ten oluşan tek bir üstünlüğe sahip olduklarını iddia eder. Şârihe göre bu hasret böyle kimselerin öldükten sonra bıraktıkları mülklere karşı duydukları özlemdir. Çünkü her biri, mal varlıklarını varislerine bırakmış ancak bunların ahiretteki hesabını kendileri verecektir. Ancak yoksul kimseler hem hesabını verecekleri mülkleri olmadığı hem de rızık telaşından kurtuldukları için ölümü neşeyle karşılarlar. Ebubekir Nusret, çoğunluğun ölüme karşı bu yaklaşımını beyitte de ifade etmiş ve bir an dahi erken ölmenin insanlara bahşedilmiş bir hediye olduğunu ileri sürmüştür.

❖ “Seni her gam u derd ile imtihân onun-içün etdiler ki cihânın derdlerine dermân etmeye kâdir olasın”.

“Zîrâ bir derde mübtelâ olup şifâ bulan o derdin şifâsını güzel bilir ve hayrın küllisi halkın hayr-h’âhı olup gayrılar için sa’y etmededir. Lâkin herkese bu halk-ı ilâhiyyeden haber verip ‘amel ettirmek müşkildir. Zîrâ îmân bi’l-gaybe tevakkuf eder bir halk-ı ‘azîmdir”.

“Halk için sa’y eyle Nusret hayr-h’âh-ı ‘âlem ol

Kadrini bilsin melâ’ik hizmet etsin âdem ol” (HM, 84a).

Sâib, insanların çeşitli sıkıntılarla imtihan edilmesinin sebebini çevresindeki kişilerin derdine derman olacak olgunluğa erişmesine bağlar. Ebubekir Nusret de açıklamasında kişinin en büyük hayrının insanlara yardımcı olmakla sağlanacağını ileri sürer. Açıklamasına eklediği beytinde de neredeyse aynı ifadelerle düşüncesini dile getirir.

❖ “Eger keklik bî-câ hande etmez ise ben kefil ki aslâ şeh-bâza giriftâr olmaz”.

“Ammâ hakîkatine muhâlifdir ki keklik gülmez diyeler. Murâdı ibtilâların ekseri ‘ibâdın kesbine merbût olduğun ifâdedir ki kemâl-i istikâmet ile bile bir kimse için makâm-ı emniyyet müyesser degildir. Beyt”:

“Güldü gül sonra gül-âb ile bükâsın gördük

Agladırlar seni bî-çâre hemân gülmeye gör” (HM, 162a).

Ebubekir Nusret, insanların maruz kaldığı sıkıntıların amelleri sebebiyle meydana geldiğini ve güven içinde yaşamanın mümkün olmadığı düşünmektedir. Beytinde de bu görüşünün doğrultusunda insanın gülmesinin ardından muhakkak ağlatılacağını iddia eder.

Ebubekir Nusret'in şerhlerine eklediği beyitlerin kullanım sıklığının fazlalığı sebebiyle her birine dair değerlendirmelerin sunulması mümkün değildir. Bu sebeple aşağıdaki tabloda beyitlerin yer aldığı gazel ve beyit numaraları verilmiştir:

Gazel No.	Beyit No.	Gazel No.	Beyit No.
2	2, 6	64	2, 3, 4, 5
3	11	65	8
4	4	66	7
5	2	67	7
6	7	69	5, 7, 9
7	1, 2	71	8, 11
10	3, 5	74	3, 6, 8
12	1	75	2, 6
13	1, 3, 4	76	7, 8
14	1, 6	77	5
15	2, 4, 6, 8	78	6, 9
16	4, 5, 6	79	3
18	2	81	1
19	3, 6	82	4
21	3	83	4, 5
23	3	84	1
24	2, 4	85	3
25	1, 4, 5	86	1, 2
26	4, 5	89	1, 3
27	1, 6	90	1
28	1, 2, 3, 7	91	1
29	3, 4, 5, 8, 13	92	4
30	2, 6	94	6
31	2, 3, 6, 7	95	8
32	6, 9, 10, 11, 12	97	2, 10
34	2, 3, 5, 7, 10	108	2, 4
35	5	109	3
36	3	110	1
37	9	112	2, 13
38	3, 5	113	5
40	1, 3, 4, 7, 10	116	6
41	4, 6	118	2
42	2, 9, 11	121	2, 14
45	1, 3, 9	122	5
46	4, 6, 10, 15	123	4
47	10	124	4
48	4, 5, 6	125	5
49	6	128	4
50	3	129	6
53	3, 8, 11, 14	130	1, 3

55	3	131	7
60	1, 11	135	3, 6
61	2	136	1
62	1, 2	137	5
63	6, 7	141	7, 10

6.3. Ebubekir Nusret'in Sâib Hakkındaki Düşünceleri

Şârih, hayatının önemli bir dönemini Sâib'in şiirleriyle ilgilenerek geçirdiğini eserin muhtelif yerlerinde dile getirir. Öyle ki gülün kokusunu her nerde olsa tanıyan kişileri anlatırken kendisinin de Sâib'in şiirlerini, mahlası olmasa dahi, anlayacak derecede bu hususta uzmanlaştığını belirtir:

“[...] râhiya-yı tayyibesi her kimin dimâgına vâsıl olur ise ve her kankı perdeden olur ise elbetde gül kokar diye sarâhaten söyler. Pes şu'arâ dahi meşrebini zabt edenin 'inde kelâmı husûsunda böyledir. Meselâ fakîr, Sâ'ib merhûmun şi'ri her kande olur ise mahlası olmasa da bildiğim gibi” (HE, 149a).

Bu kadar uzun süren meşguliyetin neticesinde de şairin sanatı, şahsı ve görüşlerine dair pek çok değerlendirmeleri bulunmaktadır. Eserde yeri geldikçe sunduğu bu değerlendirmeler, olumlu-olumsuz içerikleri dolayısıyla “övgü” ve “eleştiri” başlıkları altında incelenmiştir.

6.3.1. Övgüler

Ebubekir Nusret, şair hakkındaki olumlu görüşlerini eserin muhtelif yerlerinde Sâib'in ele aldığı beytini, *Dîvânı*'nı, edebî şahsiyetini ve şahsını överek dile getirir.

5.3.1.1. Şahsiyeti

Şârih, ele aldığı beyitlerin içeriğine dayanarak şairin karakterine dair birtakım olumlu değerlendirmeler yapar. Mesela hayli beğendiği bir benzetmenin şairin bilgi birikiminin genişliğine işaret ettiğini düşünür:

“Vâkı'â merhûmun kesret-i ittîlâ'ı bu mübâlagaya mütehammildir” (HM, 77b).

Başka açıklamalarında da şairin âlimliğinden övgüyle söz eder:

“Ve merhûm kesret-i ittîlâ' sâhibi her fennde behremend bir 'ârif-i bî-nazîrdir” (HE, 124b).

“Merhûmun kesret-i mütâla'ası ve vüs'at-i ittîlâ'ı bir garîb keyfiyettir ki bu matla'ı beş on cüz' bir risâleye mütehammildir” (HE, 169b).

Bazı beyitlerin şerhlerinde şairin dindarlığına da değinir. Özellikle Sâib'in birtakım manevi hâllerden sıkça bahsetmesi şârihin dikkatini çeker. Ancak şairin bu mertebelere ulaştığından emin değildir:

“Âdetidir merhûmun mezâmîn-i reng-â-reng ile terk ü tecrîde tergîbde mübâlaga eder. Ammâ bilmem kendi edebildi mi, yoksa bizim gibi dellâlî midir” (HM, 188a).

“Dermend Sâ'ib 'ulûm-ı nâfi'e cihetinden hazz-ı vâfire mâlikdir. Ammâ bildigi ile 'amele ruhsat verildi mi yoksa bizim gibi hasbî dellâk pâyesinde kaldı mı” (HE, 113a).

5.3.1.2. Dîvânı

Ebubekir Nusret, Sâib'in şiirlerini değerlendirirken *Dîvânı*'nın kıymetine de değinir. Öyle ki şairin *Dîvânı*'ndaki ifadelerin çoğunlukla ayet ve hadislerle işaret ettiğini düşünür:

“Dîvân-ı Sâ'ib'in bilâ-şübhe nısfı me'ânî-yi âyât-ı kerîme ve işârât-ı ehâdis-i şerîfelerdir” (HE, 130a).

Aynı şekilde şairin *Dîvânı* tam manasıyla incelendiğinde irfan dolu pek çok ifadenin görülebileceğini öne sürer:

“Vâki'â dîvânı fehm olursa envâ'-ı 'irfânla memlûdur. Siyyemâ dekâ'ik-i şerî'atde ve hakâ'ik-i tarîkatde ve mecâz u hakâkatde imâm, mevzûndur” (HE, 154a).

Sâib'in *Dîvânı* üzerine harcadığı emek ve bu konudaki uzmanlığı da şârih için önemlidir. Otuz yılı aşkın mesaisinin neticesinde bir şârih vasfıyla Sâib'in hiçbir beytinin kendisi için zor ve girift olmadığını ileri sürer. Hatta bazı okuyucuların Sâib'in *Dîvânı*'ndaki şiirleri anlayamadıkları için keyif alamadıklarını belirterek ilgili şiirlerin anlaşılması için kendi açıklamalarının önemine değinir:

“Meselâ otuz seneye mukârib oldu ki Sâ'ib dîvânı ile meşgûlüz. Hâlâ 'indimizde bir müşkil beyti yokdur. Zîrâ merhûm hâm söylemez. Ammâ murâdına vâsıl olmaya etrâfa muhtâcdır. Siyyemâ tasavvufa harîfin yed-i tûlâsı vardır, fûnûna âşinâ olmayanlar zevkine varamayıp müşkil kıyâs ederler” (HM, 206a).

5.3.1.3. Şairliği

Ebubekir Nusret'in eserde Sâib'in edebî açıdan kabiliyetine ve şairliğine duyduğu hayranlığı pek çok yerde belirtmiştir. Bu bağlamda bazı açıklamalarında beytin tercümesine geçmeden şair hakkında övgü dolu çeşitli sıfatlar kullandığı görülmektedir. Eserin genelinde secili bir anlatıma başvurmayan şârihin, yalnızca Sâib'in şairliğini nitelediği bu ifadelerini seciyle kaleme alması dikkat çekmektedir.

“Câdû-yı hâme-süvâr, şâ’ir-i sihr-âsâr bu makta’ında buyurur ki” (HE, 19a; HM, 33a).

“Sâhir-i hâme-süvârın sihr-i beyânlarından biri dahi budur” (HE, 33b; HM, 62b).

“Köhne mürşid gülşen-i i’tibâr olan Sâ’ib merhûm fi’l-cümle gonçe-i ma’rifetden dimâg-ı ‘âlemi ta’tîr kaydına düşüp buyurur ki” (HE, 44a).

“Andelîb-i Tebrîz buyurur ki” (HM, 94b).

“Şâ’ir-i belâgat şî’âr, sâhir-i hâme-süvâr bu beytinde buyurur ki” (HE, 82b; HM, 148b).

“Ser-â-pâ zarâfet ü letâfetden ‘ibâret olan Sâ’ib merhûm bu beytinde buyurur ki” (HE, 121b).

“Sâhir-i ‘Acem, nâtık-ı mu’cem, kişver-i me’ânîde Cem, ‘âdû-yı ibn-i Mülcem buyurur ki” (HE, 174a; HM, 269a).

“Sâhir-i hâme-süvâr ‘irfân bülbülü şâ’ir ve üstâd beyân olmamışken dahi katt u müberrâ, hâmesi mehd yedinde gûyâ, nazmı ilhâm-ı Hüdâ, dîvânı tab’-ı pâkî şu’arâ sultânı buyurur ki” (HE, 204a; HM, 309a).

Şârihin, Sâib’i nitelerken “Sâhir-i hâme-süvâr” ifadesini sıklıkla kullandığı görülür. Dolayısıyla kendisi de hem şair hakkındaki görüşlerini hem de bu terimi tekraren kullanım sebebini uzun uzadıya açıklar:

“Hemân ‘ömrünü nefis-i eş’âra sarf etdiğinin vechi budur, rahmetu’llâhu ‘aleyh. Vâkı’â Sâ’ib’in enfâs-ı kudsiyyesinin gavvına vâkıf olan tahkîk eder ki bu âdemin si’at-i ittîlâ’ı ve selâmet-i elfâzı ve nezâket-i ma’nâsı bir şâ’ire müyesser degildir. Gâhîce bir âyet-i kerîmenin ma’nâsın nazm eder ve gâhî hadîs-i şerîf mefhûmun ahz eder. Ve ekseriyâ hükmiyyât-ı latîfeler serd eder ve gâhîce dahi kulûba şe’âmet gelmesin diye taraf-ı mecâza ‘atıf-ı ‘inân edip belâ bunda ki onu dahi pek güzel söyler ve merâtib-i sūfiyyede kelimâtı tamâm bir mürşid-i kâmil dir fehm edene. Kaldı ki vücûd u nefis u ‘ilm mesâ’illerinin dekâ’ik u hakâ’iklerine her bir işâreti bir cild-i kâmil ile şerhe şâyeste, çok söyler usandırmaz ve ta’kîd tarafına ugramaz. Ve bu kadar müddetden berü iştigâlimiz var iken ile’l-ân ‘indimizde bir müşkil beyti yokdur. Bu cihetden istihsân etdigimiz beytlerinin şerhinde sâhir-i hâme-süvâr ta’bîrinden gayrı bulamam” (HE, 97b).

Muhtelif açıklamalarında da Sâib’in şairliğine dair övgü dolu cümlelere yer verir. Mesela şairlere övgünün bir gelenek hâline gelmesine rağmen Sâib için bu sözlerin bir geleneğin ürünü değil hakikat olduğunu vurgular:

“Şu’arâya iftihâr ‘âdetdir, lâkin merhûmun tabi’atı bu iftihâra sezâ ve mübâlagasız vâkı’-ı beyân makûlesindendir” (HE, 47b).

Ârif biri olması sebebiyle şiirlerinde de hikmet dolu güzel ifadelerin bulunduğunu iddia eder:

“Sâ’ib merhûmun ‘irfânına nazar eyle ki sûret-i şî’riyyede böyle hikemiyyât-ı celîleler ifâde eder” (HE, 115b).

Ayrıca yine şairin sözlerindeki hakikatin ve Allah'ın ayetlerinin tesirine gıpta ettiğini de belirtir:

“Gıpta olunur merhûmun ekser-i eş'ârı hakîkatde ve zikru'llâhda olmasına” (HM, 178b).

Edebî gelenekte Mevlana'nın manadaki yetkinliği açısından, Sâib'in de üslubundaki akıcılık ve güzellik yönüyle kıyas kabul etmediğini düşünmektedir:

“Zîrâ rûtbe ve me'ânî cihetinden Mevlânâ ve hüsn-i ta'bîr ve selaset-i elfâz cihetinden Sâ'ib gibi şâ'ir olmaz” (HE, 68a).

Şairin kıymetini onu hayli değerli mücevhere benzeterek de dile getirir:

“Merhûm yigirmi dört kırât şâ'irdir rahmetu'llâh” (HE, 64b).

Ebubekir Nusret, Sâib'in pek çok beytinin yalnızca kelime bilgisiyle açıklanamayacağını bu şekilde yapılan şerhlerin eksik kalacağını öne sürer. Bu beyitlerde tasavvuf literatürüne ait ve mecaz anlamıyla kullanılmış çeşitli kavramın yer aldığını ve bunların ancak hâl ehli kişilerce anlaşılacağını düşünmektedir. Beyitlerde gizlenen bu manaları kavrayan kişilerin ise bir müddet unutamayacakları derecede keyif alacaklarını öne sürer:

“Vâkı'â merhûmun ekser ebyâtı yalnız Fârsî'de ve 'Arabî'de mahâretle hall olmaz ve tasavvufun dahi her rûtbe 'irfânı ile olur ma'nâ degildir mühmel kalır. Belki kemâl-i intisâba muhtâcdır ki ne dediği ma'lûm olup safâ-yâb olmak mümkün ola. Zîrâ merhûm mecâz u hakîkatin muhtasar müntehâsın nazm etmişdir. Ve gâhîce hakîkatin gâyet hafî bir dakîkasın mecâzda bir irsâl-i mesel eder ki vâkıf olan elbetde birkaç gün lezzetini ferâmûş edemez” (HM, 233b).

Ebubekir Nusret'in Sâib'i övmek için başvurduğu bir yöntem de kıyastır. Onu dönemin diğer şairleriyle kıyaslayarak Sâib'i hepsinden üstün tutar:

“Hak budur ki bu şikâyet-i 'âşıkâne ve te'essüf-i mahrûmâneye bir şâ'irin havsala-i isti'dâdı tekeffül edemez. Hemân Sâ'ib'e mahsûs şîvelerdendir” (HM, 39b).

“Merhûm şu'arâ tâ'ifesinin bînâsıdır” (HM, 22a; HM, 40a).

“Hüsn-i ta'bîr ve selaset-i elfâz yüzünden Sâ'ib gibi şâ'ir bulunmaz” (HM, 125a).

“Lâ vâ'llâhi ne bugün ne dün ve ne yarın Sâ'ib gibi bülbül bâğ-ı 'âleme gelmek kudretu'llâha 'acz nisbeti olmasa muhâldir der idim” (HE, 110a; HM, 188a).

“Kaldı ki beytin hüsn-i sebki bilmem ne rütbelere bâligdir ve bir şâ'ire bu rûtbe müyesser olmamışdır ve olmaz” (HE, 204a).

“Tabî'at-i şer'iyye eger cemî' şu'arâdan cem' olunup tecessüm eder olsa ki bir âdem şekline duhûl eyleye Sâ'ib'in sûretinden gayrı sûret kabûl etmez idi” (HM, 325a).

“Îrân’ın şu’arâsı katı çokdur, içlerinden Sâ’ib zuhûr edeli cümlesi mahv oldular” (HE, 223a).

5.3.1.4. Ele Aldığı Beyti

Eserde şârih, ele aldığı beyitleri değerlendirirken genellikle şerhinin sonunda beytin içeriğine, söylenişine ve benzeri pek çok yönüne dair olumlu görüşlerini dile getirir:

“Ma’lûm ola ki bu mazmûnun tahtında deryâlar mürekkeb olsa vasfında ve tafsilinde kâsırdır” (HE, 4a; HM, 6a).

“Lâkin matla’ın hüsn-i sebki ve irsâl-i meseli sehl-i mümteni’ kabîlindedir” (HE, 15b; HM, 27b).

“Bu irsâl-i mesel degil sihrdir” (HE, 19a).

“Merhûmun bu gazeli ser-â-pâ hikemiyât-ı kudsiyye ile memlû safâ’ih-i kulûbe tahrîre şâyeste bir ra’nâ gazeldir” (HE, 31b).

“Beytin cem’iyyeti te’emmül olursa sehl-i mümteni’ kabîlindedir” (HM, 71a).

“Bu tercümede bundan gayrı bir nükte olmasa yalnız bu kifâyet eder te’emmül eyleyenlere” (HE, 71b).

“Lâkin merhûmun irsâl-i meseli hârik-i ‘âde rütbesine vâsıldır” (HE, 102a).

“Yine merhûmun bu irsâl-i meseli ‘ayn-ı hakikat ve sihr-i helâl kabîlindedir” (HE, 102b).

“Bu mazmûn degil sihr-i mübîndir” (HM, 222a).

“Bu iki beyti tamâm Şevket mezhebi üzeredir ki eger dîvân-ı kebîrinden cem’ olursa iki Şevket dîvânı kadar nâzik ü muhayyel ebyâtı bulunur” (HM, 224a).

“Şerh etdiğimiz beytin nezâket-i elfâz ve hüsn-i sebkine ve garâbet-i ma’nâsına te’emmül olunsun” (HE, 172b).

“Eger erbâb-ı nazmdan isen te’emmül eyle cem’iyyete ve letâfete ve hüsn-i ta’bîre” (HM, 269a).

“Te’emmül eyle beytin letâfetine” (HE, 177b).

“Kaldı ki bu matla’ ile bu beytin bâb-ı nasîhatde hüsn-i ta’bîri bir vechle ta’bîr olunmaz, ezberlenmeye şâyeste bir gazeldir” (HE, 188b).

“Ve beytin hüsn-i ta’bîrinden ve metânet-i sebkinden gaflet etme” (HM, 302a).

“Lisân-ı Fars’a âşinâ olan bilir ki bu mazmûnlar sihr kabîlindedir” (HM, 341b).

“Bir garîb mazmûndur ve irsâl-i meseli sihr-i helâldir” (HM, 355b).

Beyitlerin mana açısından yoğunluğunu ve ihtiva ettiği anlamların kıymetini belirtmek için sıkça onlar için yapılan şerhlerin eksikliğine vurgu yapar. Şârihe göre ilgili beyitlerin muhtevası muhtasar şerhlere yeterli gelmez. Her biri kitap hacminde açıklamayı gerektirir:

“Kaldı ki vücûd u nefis u ‘ilm mesâ’illerinin dekâ’ik ü hakâ’iklerine her bir işâreti bir cild-i kâmil ile şerhe şâyeste” (HE, 97b).

“Bundan akdem tercüme olunan beyt vâkı’â bir mücelled ile şerhe şâyân bir ma’nâ olduğuna binâ’en” (HE, 146a).

“Bu irsâl-i mesel vâfir şerhe mütehammil bir ma’nâdır” (HM, 367a).

“Merhûmun bu iki beyti efrâz olunup bir risâle olmaya şâyestedir” (HE, 156b).

“Merhûmun bu beyti yalnız bir cild ile şerhe müsta’idd olan enfâslardandır” (HM, 346a).

Ebubekir Nusret, bazı açıklamalarında özellikle ele aldığı beyitteki benzetmeye veya kullanılan herhangi bir ifadeye duyduğu hayranlığı belirtir. Örneğin aynanın denize benzetilmesi şârihe göre bir divana değecek kıymettedir:

“Şimdi bu beytinde irsâl-i mesel eylediği ki âyineyi deryâya teşbîh edip ve âyine aslında hayret için durûbdan olduğu ma’lûm ve habâb kabûl etmeyeceği muhakkak. Bu misâli tedârik etmek fakîrin ‘inde bir dîvân değer, rahima’llâhu te’âlâ” (HE, 93b).

Aynı şekilde toprağın obur kişilere benzetilmesi de Ebubekir Nusret’e göre bir divanın ihtiva ettiği tüm mazmunların kıymetiyle eş değerdir:

“Hâke şikem-perver sıfatı bir dîvân değer” (HM, 333a).

Şairin beyitte kullandığı “ciger-kûşe” tabiri, Ebubekir Nusret’i ciğerini parçalayacak derecede etkiler:

“Lâkin bu makâmda ciger-kûşe ta’biri cigeri pâreler sihr-i beyândandır” (HM, 304b).

Şârih, kulağın saçın kölesi anlamında zikredilmesini de hayli beğenmiştir:

“Zülfe göre lugat ma’nâsıyla halka be-gûş ta’biri gâyet latîf olmuştur” (HE, 188b).

6.3.2. Eleştiriler

Metinde Ebubekir Nusret tarafından Sâib’e yöneltilen çeşitli olumsuz yorumlar da bulunmaktadır. Bu eleştiriler genellikle dinî hassasiyetlerden kaynaklanmaktadır. Nitekim şârih, şiir dilinin birtakım iddialı ve dinen tehlikeli ifadeleri içerdiğini düşünmektedir. Her ne kadar edebî gelenek mantığı çerçevesinde bunları normal karşılasa da bazı beyitlerde sınırın aşıldığını düşünüp tepkisini ortaya koyar. Sâib’in şiirlerine yaptığı eleştirilerinin de yalnızca şeri hususlardaki hassasiyetinden kaynaklandığını yoksa Sâib’in şairliğine dair olumsuz söylemlerin kendisi de dâhil olmak üzere kimseye yakışmayacağını belirtir:

“Vâkı’â kesret-i meşk ile sehlü’l-mümteni’ makûlesi bu kadar eş’âr-ı nefise cem’ eden âdemin sukâtâtına ta’arruz şu’arâya yakışmaz. Zîrâ bir gazeline tanzîr kasd eden bilir ki merhûmun şî’re sarf etdiği i’tinâ ne rütbelere bâligdir. Bizler ba’z-ı mahallerde i’tirâz degil ta’zîr eyledik. Lâkin cihet-i şeri’atden olmak üzere. Yoksa şî’rde merhûmun rütbesini fakîr kadar tahkîk etmiş görmedim” (HM, 250a).

❖ “Ey Sâ’ib, her kim Ka’be ile büt-hâneyi bir pellede tutar ise onun terâzû-yı şu’ûrunda eksik taş yoktur”.

“Zîrâ Mevlâ-yı müte’âl’e nisbet esmâ’ beyinde tefâzul tasavvur olunmaz. Meselâ Mu’izz ismi Muzill isminden eşref denilmez. Bu takdîrce esmâ’nın mezâhiri dahi böyledir dese gerek. Her çend bu vech sahîh olduguna şübhe yok ise de böyle ta’bîrler edebe muhill ve istimâ’ından kulûba nefret hâsıl olur edâlardır ve herkes bu tevcîhe kâdir olmamaz. Merhûm eytmese hoş olur idi” (HE, 4b; HM, 6b).

Sâib’in beyitte Kabe ile puthaneyi eş tutmasını Allah’ın isimlerinin tecellileri üzerinden yorumlamıştır. Ancak herkesin bu bakış açısına sahip olamayacağını öne sürerek böyle ifadeleri edebe aykırı bulur. Ayrıca okuyucuların bunu hoş karşılamayacağını da düşünür. Bu sebeple şairin böyle ifadeleri kullanmamasının daha doğru olacağını dile getirir.

❖ “Eger dâg-ı cünûn hâtem-i Süleymânî hâssasında degil ise vuhûşun cûşundan Mecnûn’un başındaki gavgâ nedir”?

“Ya’nî cünûn saltanat-ı mutlaka iken vuhûşun teshîri dahi ona munzamm oldukda saltanat-ı Süleymâniyye olur. Her çend murâdı ‘akl-ı ma’âşî tahkîr ise de cünûnla hâtem-i Süleymânî zikri edebe muhâlifdir” (HE, 14b; HM, 25a).

Ebubekir Nusret, şairin delilikle Hz. Süleyman’ın yüzüğünü ilişkilendirmesindeki niyetini anlarsa da bu bağdaştırmayı edebe aykırı kabul eder.

❖ “Gubâr ile bahs etmek âyineyi siyâh eder, söyle âsumân ben hâksâr ile bahs etmesin”.

“Zîrâ mazmûn-ı müte’ârif üzere gubâr âyineye gâlibdir. Murâdı temsil yüzünden eger âsumân benimle bahs eder ise hacl olur demektir. Merhûm babasına ‘âsî olmak ister. Allâh ‘afv eyleye” (HM, 45a).

Şairin beyitteki ifadelerini ailesine isyan etmek amacıyla kaleme aldığını düşünen şârih, bunları dinen de doğru bulmayarak şair adına afv diler.

❖ “Feleğin ta’nına edebsiz lisânımı dirâz etme, kazâ elinin turuncunu küstâh nişân etme”.

“Ya’nî felek ve muhtevî olduğu sevâbit ü seyyârât u burûc yed-i kazâda sergerdân ve menâzil-i kamerle evtâd u erkân-ı meşiyet-i ezeliyye vefkince me’ûr oldukları hizmetleri edâya şitâbân ve hemân senin gibi tav’an ve kerhen ‘ubûdiyetde oldukları ednâ te’emmül ile nümâyân iken felek bana cevri etdi diye Sâ’ib gibi mezâmîn-i mevzûne ile ta’n etmek ‘avâmma mahsûs bir sıfat-ı bî-edebâne olduğu muhakkaktır” (HE, 29b).

Şârih, edebî gelenekte sıkça yer alan ve beyitte de kullanılan “feleğe şikâyet” mefhumuna hayli eleştirel yaklaşmıştır. Kadere etki ettiği düşünülen feleğin, yıldızların ve gezegenlerin Allah’ın emriyle hareket etmelerine rağmen özellikle şairlerin onları hedef göstererek şikâyet etmelerinin edebe aykırı ve avamca olduğunu düşünmektedir.

❖ “Ey Sâ’ib eger kendi âsârımı eğri istemez isen doğru ol, âyine-i i’tibâr budur ki dîvâr eğri oldukda zemîne sâye elbetde eğri düşer”.

“Merhûm bu mazmûn ile imkânı rütbe ‘âmildir. Zîrâ cümle dîvânında Şî’î mezhebine dâ’ir mazmûnları gâyet nâdirdir. Olanları dahi tevhd-i Bârî’de ve na’t-ı Nebevî’de in-şâa’llâh ‘afv olunmuşdur” (HM, 50a).

Beytin şerhinde açıkça bir eleştiri bulunmasa da şârih, beyitteki “eğri duvar” ifadesini şairin Şii olması üzerinden yorumlar. Sâib’in Şii olmasına rağmen beyitlerinde bunun tesirinin azlığından hoşnuttur. Ancak şairin mezhebinin etkisindeki ifadelerin affedilmesi için dua eder.

❖ “Ey Sâ’ib bir hûrşîd tal’atlinin dâmenin tut ki subh gibi senin hayâtın iki kât ola”.

“Merhûm bu mazmûnda hayâta hırsından sâdıkî kâzibden fark etmedi ammâ hüküm gâlibin olur”.

Şairin insan ömrünü uzatmak için verdiği tavsiye, şârihe göre doğruyu yansıtmaz. Hatta Sâib’in böyle bir yanılığa düşmesini şairin dünyaya hırsından kaynaklandığını düşünür (HM, 64a).

❖ “Bir günde ki derd-i dâg-ı muhabbet bana erişdi, Mecnûn-ı ‘Âmirî gayb sahrâsı dâmeninin gubârı idi”.

“Ya’nî bizler ‘uşşâk-ı ezeliîlerden rûhâniyyetimiz hasebiyle Mecnûn’u tekaddüm edenlerdeniz. Zîrâ Mecnûn mecâza mübtelâ olduğu muhakkak. Lâkin hakîkate

tahvîl eylediği mazmûn bir ma'nâdır. Fakîr zann ederim ki Mecnûn bu mazmûna vâkîf olsa Sâ'ib'e dîvâne olmuş der idi" (HE, 66a).

Şairin kendisini Mecnun'la kıyaslayarak Mecnun'u hakir görmesi şârihin dikkatini çeker. Çünkü her ne kadar mecazen söylenmiş olsa da Mecnun'un bu beyti duyması hâlinde Sâib'e divane diyeceğini ileri sürer.

❖ "Gönül çehresinden varlık gubârını saçınız, maksûd dil-berinin yüzüne hicâbsız nazar ediniz".

"Ben kendimi yok bildim demek fâ'ide etmez. Tâ bu kelâmın sıdkına şehâdet eder ahvâli zuhûr etmedikce. Sâ'ib merhûm dahi bizim gibi zikrû'l-'ayş nısfu'l-'ayş misli ile 'ömrünü ifnâ' edenlerdendir. Zîrâ bu rütbenin sâhibi gazel söyleyip halka nush u pend edecek kadar vakt bulamaz" (HM, 123a).

Beyitte vurgulanan "varlık gubarını saçmak" hususunu "kendini yok etmek" bağlamında değerlendiren şârih, Sâib'in bu konudaki iddialarına da istihzayla yaklaşır. Şairin iddialarının aslında "Bir şeyi zikretmek onu yapmanın yarısıdır" meseline benzer şekilde eylemden ziyade söylemde kaldığını düşünür. Çünkü ona göre bu mertebelere ulaşan kişiler, Sâib'in yaptığı gibi, gazel yazıp insanlara nasihat verecek vakti bulamazlar.

❖ "Cehennem minnetsiz olan hânesinin kapısı açık oldukça ragbet elini bâg-ı cinân kapısı üzere komayasın".

"Gûyâ imtinândan tahazzürde mübâlâga eyledi. Lâkin halt etdi, tabî'at-ı şî'riyenin seyvi'âtındandır böyle küstâhâne edâlara sebep olur" (HE, 237a).

"Lâkin münâsib degildir. Zîrâ cehennemi bilen bu söze cesâret edemez" (HM, 356b).

Şairin cennete kıyasla cehennemi üstün görerek onu tercih etmesi ve bunu da tavsiye etmesi, hoş karşılanmaz. Şârih, cehennemi bilen birinin böyle sözlere cesaret edemeyeceğini düşünür. Ancak şiir dilinin buna benzer küstah ifadeleri beraberinde getirdiğini belirterek meseleyi açıklar.

❖ "Eger ben haste kalbin yasdığına gelir ise Ey Sâ'ib, Mesîhâ'nın sîmâsından i'câz rengi kalkar".

"Murâdı kendi derdinin şiddet-i temkîninde mübâlâgadır ammâ halt ve lâ-ubâlî hareket ve dîn kaydı kalîl olmakdan nâşîdir. Kable'ş-şerh bu makta'ı görmüş olaydım bi'l-küllîyye gazeli terk eder-idim. Böyle küstâhâne ta'bîrler tab'-ı mevzûnun âfât-ı mühlikelerindendir" (HE, 70a).

Metinde Ebubekir Nusret'in ele aldığı beyte dair eleştirilerini en sert şekilde dile getirdiği şerhtir. Şairin kendi hastalığı karşısında Hz. İsa'nın mucizesinin dahi işe yaramayacağını söylemesi, şârihe göre uygunsuz ve laubalidir. Öyle ki şârih, bu ifadesi sebebiyle şairin dinî hassasiyetlerinin zayıf olduğunu iddia eder. Hatta gazelin şerhine başlamadan bu beyti görseydi şerhe hiç başlamayacağını dahi belirtir.

6.4. Kelime ve Kavram Açıklaması

Ebubekir Nusret, şerh esnasında beytin tercümesinden sonra bilinmediğini düşündüğü veya anlamını izah etmeyi gerekli gördüğü kelime ve kavramların anlamlarına dair bilgi vermektedir. Şârihin beytin doğru anlaşılması için gerekli gördüğü bu bilgilendirmeler, çeşitli başlıklar altında sınıflandırılarak incelenmiştir.

6.4.1. Sözlük Anlamı

Şârih, bazı kelimelerin sözlük anlamlarını yahut kelimenin yabancı kökenli olması durumunda Türkçe karşılıklarını vermektedir.

“*Nemek-sûd*, basdırma demektir” (HE, 5a; HM, 7b).

“*Çeşm-i şûr* Fârsî’de isâbet eden ‘ayne derler” (HE, 4b; HM, 7a).

“*Nifak*, lisân-ı ‘Arabî’de köstebek dedikleri hayvânın iki taraftan delik olan yuvasına derler” (HM, 71a).

“İstilâh-ı Fars’da “*hâr der-pirâhen*” rahatsızlık ve bir ‘aşk gibi hafî hâletden kinâyedir” (HE, 52a).

“[...] *sâz olmaz*. Ma’nâsı münâsebeti nefy etmektir. Türkî’ce düzelmez demeye çıkar” (HE, 90a).

“Fârsî’de *zebân* lafzı bi’l-iştirâk hem aleve ve hem lisâna itlâk olunur” (HE, 118b).

“[...] evvelâ *büt*, sûret demektir” (HE, 132b).

“*Gül-zâr* gülü çok mahall demektir” (HM, 249a).

“*Beyâz* mecmû’a ma’nâsınadır” (HE, 167a).

“Bu *hasîs* aslı alçak ma’nâsınadır” (HE, 202b).

“*Fitnenin* ma’nâsı imtihân demektir” (HE, 207b).

“*Ter-dâmen* me’âsiyle âlûdelere itlâk olunur” (HE, 221a).

“*Nev-kîse* füc’eten devletmend olanlara derler ki hâlâ beynimizde görmemiş ta’bîr ederler” (HE, 171a).

“*Rûy-ı dil* bir âdeme cân u gönülden iltifât etmeye derler” (HE, 177b).

6.4.2. Köken Bilgisi

Şârih, anlamını belirttiği bazı kelimelerin kökenlerine dair de bilgi vermektedir:

“Çeşm-i şûr Fârsî’de isâbet eden ‘ayne derler” (HE, 4b; HM, 7a).

“Bir husûs için kemer bağlamak ki Türkî’de dahi bel bağladı derler” (HM, 57b).

“Nifak, lisân-ı ‘Arabî’de köstebek dedikleri hayvânın iki taraftan delik olan yuvasına derler” (HM, 71a).

“İstîlâh-ı Fars’da *hâr der-pirâhen* rahatsızlık ve bir ‘aşk gibi hafî hâletden kinâyedir” (HE, 52a).

“[...] *sâz olmaz*. Ma’nâsı münâsebeti nefy etmektir. Türkî’ce düzelmez demeye çıkar” (HE, 90a).

“Fârsî’de *zebân* lafzı bi’l-iştirâk hem aleve ve hem lisâna ıtlâk olunur” (HE, 118b).

6.4.3. Çok Anlamlı Kelimeler

Metinde en az iki anlamı karşılayan bazı kelimelerin beyitte bu sebeple yer aldığı ve beytin muhtevasına bu yönüyle etki ettiği düşünülmüş ve şerhte ilgili kelimelerin anlamları açıklanmıştır:

“*Zebân* lafzı bi’l-iştirâk hem lisâna ve hem âteşin ‘alevine ıtlâk olunur” (HM, 198b).

“Evvelâ *hilâf* hem söğüd ağacına ve hem nizâ’ vü muhâseme ma’nâsına bi’l-iştirâk isti’mâl olunur” (HE, 129b; HM, 211a).

“*Sefîne* bi’l-iştirâk hem gemiye ve hem mutlak mecmû’aya ıtlâk olunur” (HM, 224).

“*Reng* hem resm ma’nâsına ve hem levn ma’nâsına gelir” (HE, 185b).

6.4.4. Şairin Kullanımındaki Mana

Ebubekir Nusret, pek çok açıklamasında kelimelerin beyitteki bağlamını açıklamıştır. Beyitlerdeki kelimelerin işaret ettiği anlamın dile getirilmesi şerh eyleminin de temelini oluşturduğu için şârih, sıkça bu açıklamalara yer verir. Böyle açıklamalarında genellikle “...den muradı”, “kinâyedir”, “işaret eder” ifadelerini kullanır.

“*Hânedan* murâdı hâne-i bedendir ve müsâfirden murâdı vâridât-ı ilâhiyye olup [...]” (HE, 3b; HM, 4b).

“*Azîzân* ta’bîri ile Mısr-ı shevâtına gâlib-ı mutlak olanları murâd eder ki onların bûy-ı pîrâhen sohbetleri miftâh-ı müşkilât olacagında iştibâh yokdur” (HE, 19a).

“*Âlem-i bî-müntehâdan* murâd ‘ilm-i esmâ’dır ki keşâfetle cem’ olmaz” (HM, 79b).

“Uhudî merhûmun *bî-basarân* ta’bîri ile murâdı nev-bahâr-ı fâniye çimeninden ıgmâz-ı ‘ayn-ı i’tibâr eden kibârdır ki bu terkin mukâbilinde bahâristân-ı bâkiye nazar edin diye emr eyledi” (HE, 52a).

“*Pušt-ı ser hârîden* kinâyedir bir işde ‘âciz olmadan” (HE, 61a; HM, 113a).

“*Murâdı noktadan efrâd-ı ricâlu’llâhdır*” (HE, 81b; HM, 147a).

“*Evvelâ halvet-i âyineden* murâd cümle dîvârları ve sakfi âyineden yapılmış odaya derler” (HE, 101a).

“*Rüstem ’den* murâdı himmet-i sâdikadır” (HE, 111b).

“*Siyâh-hâne-i ’aşkdan* murâd kalbdır” (HE, 131b; HM, 214a).

“Bu takrîre göre *çâkden* murâd fütûh-ı kalb olur” (HE, 179a).

“*Seylden* garâzı nefsi-nâtika ve kûh u deşt a’zâ-yı bedeniyyesidir” (HE, 180a).

“*Küpden* murâd bedendir” (HM, 296b).

“*Asesden* murâdı sakaldır” (HE, 195b; HM, 298a).

“*Bâr-ı ’aşkdan* murâd teklîfât-ı şer’iyyedir” (HE, 208a; HM, 315b).

“Murâdı bu *muşt-ı gubârdan* beden-i insândır” (HE, 225b).

“*Libâs-ı türâbdan* hurûcla insilâha işâret eder” (HE, 229a).

6.4.5. Deyim ve Kalıp İfadelerin Anlamı

Halk arasında belli durumlarda söylenerek kalıplaşmış ifadelerin ve deyimlerin açıklanması da şârihin beyitleri anlamlandırmak için kullandığı yöntemlerden biridir:

“*Zîrâ filânın ayâğı filân mahalde kırılmışdır* ta’bîri o mahalle mülâzemetden kinâyedir” (HE, 18a; HM, 32b).

“*Bir nesneye el komak* ona meşgûl olmadan kinâyedir” (HE, 29a; HM, 54a).

“Bir husûs için *kemer bağlamak* ki Türkî’de dahi *bel bağladı* derler şiddet-i ihtimâmıdan kinâyedir” (HM, 57b).

“Ve Türkî’de dahi *başına döneyim* ta’bîri vardır ki bu ‘âdete işâretle sana kurbân olayım demektir” (HE, 140b).

“*Harf üzere parmak komak* kinâyedir i’tirâz etmeden” (HE, 160a).

“*Ve su gibi okumak* rekâketsiz kırâ’atden kinâyedir” (HM, 259a).

6.4.6. Terim İfadeler

Ebubekir Nusret, bir gruba, sanat ve meslek dalına özgü ifadelerin de anlamlarını açıklar. Ayrıca şârih, şiir diline ait kabul edilen kelimelerin tanımlarını da özellikle belirtir:

“*Sûfiyân-ı ’Acem* beyninde *taleb* ta’bîri sülûka mahsûs Mevlâ-yı müte’âl’i talebe itlâk ederler” (HE, 2a; HM, 2a).

“*Istilâh-ı ’Acem*’de *beyâz* mecmû’aya itlâk ederler” (HE, 19a).

“*Tavлада nakş-ı murâd* odur ki bir âdem zarı atıldıkda murâd etdiği şekil zuhûr eyleye, bu ise pek nâdir vâkı’ olur” (HE, 44b; HM, 81a).

“*Bu mîr-âb* lafzı su yolcularının başına itlâk olursa münâsibdir” (HE, 114b).

“*Bâd-ı murâd* herkesin matlabına muvâfık rûzgâra derler” (HM, 196b).

“*‘Âlem-i âb* ıstılâhdır, bâde meclisine derler” (HM, 221b).

“*Şeb-reng* siyâh ata derler ve bir meşhûr atın dahi ismidir” (HE, 165a).

“*Câme-i feth* ehl-i ma’ârifin feth ü zafer için ufak ve esmâ’dan mülûk u vüzerâyâ ihdâ’ etdikleri bir pirâhendir” (HE, 166a).

“*Rişte-tâb* ip egirdikleri âletlere derler” (HE, 186a).

“Ma’lûmdur ki Rûm’da at arısı ve eşek arısı dedikleri gibi Îrân’da bunlardan birine *zenbûr-ı kâfir* derler imiş” (HE, 203a).

“*Nefes-i serd* ve *âh-ı serd* bir matlabın fevtinden hâsıl olan te’essüfe ıtlâk olunur” (HE, 205b).

6.4.7. Anlama Göre Farklı Şerh İhtimalleri

Şârih, bazı açıklamalarında ele aldığı beyitte yer alan kelimelerin anlamlarına göre beytin muhtevasının da değişeceğini düşünerek farklı anlam ihtimallerini sunmaktadır. Böyle örneklerde genellikle kelimeleri hem gerçek hem de mecaz anlamları üzerinden yorumlayarak beytin iki şekilde de anlaşılabilmesine değinir.

❖ “Ondan evvel ki iki ‘âlemden toz kaldırıp harâb eyleye, ey bî-haberler bu ne gûne atlıdır ki meydân-ı vücûdu târ u mâl, görünüz”.

“Hakîkate sarf olunsa Vâhid, Kakhâr isimlerine isti’âre mümkündür. Yok mecâza nazar olunur ise lâ-cerem bir hüsn-i zâhir ile meşhûr tâze-süvâr olunca güzel görünür ve temâşâda müzâhame olmaz. Ammâ piyâde olunca herkes göremez ve görenlerden vasfını görmüş gibi hayâl edemez. Ve teselliyet bâbında vakf-ı ‘âmm şenîden key büved mânend-i dîden mısra’ını okumaya başlar ve mecâza sarf olundukda iki cihân ‘âşıkın zâhiri ve bâtını demek olur” (HE, 52a).

Beyitte tasvir edilen “atlı”, şârihe göre iki şekilde yorumlanır. Gerçek anlamı üzerinden yorumlanırsa şairin bu ifadeyle niyeti Allah’ın Vâhid ve Kakhâr isimlerine gönderme yapmaktır. Ancak mecaz anlamıyla değerlendirildiğinde at üzerindeki bir kişinin güzel bir manzara sunması dolayısıyla onu izlemek için gayret etmek de beklenen bir şeydir.

❖ “Âb-ı hayât ticâreti zarar havfını dutmaz, sebk-i ‘inân olan ‘ömrü bâde sohbeti eyle”.

“Ya’nî dâ’imâ zikr ü fikrin âsâr-ı esmâ’ vü sıfâtla mest olmada olsun. Yâhud harf lafzı galat olup asl-ı merhûmun nazmı zarf olmuş ola. Ya’nî ‘ömrü bâde-i ma’nevî olan zikru’llâha zarf edip mâ-sivâyı ferâmûşa sa’y eyle demek ola” (HE, 182a).

Ebubekir Nusret, “sohbet” şeklinde çevirdiği “harf” ifadesinin yanlış yazılmış olabileceğini düşünür. Buna göre şair, “harf” yerine “zarf” ifadesini kullanmayı

amaçlamış olabilir. Dolayısıyla şârih ilgili beyti hem “harf” hem de “zarf” ifadesi üzerinden açıklar.

❖ “Bu esrâr ki biz gicenin kalbine teslîm ü ta’bîye etmişizdir, yâ Rabbî sen perde yakıcı ve rüsvây edici subhdan hıfz eyle”.

“Mecâza sarf olunur ise gicelerde olan küstâhlıklarına tesettür niyâz eder. Yok hakîkate haml olunca leyâlîde kibâra mahsûs ‘ibâdât u tâ’âtinin üzerine agyârın ittîlâ’ından havfa çıkar” (HM, 252a).

Şârih, ilgili beyti de mecaz ve hakikat şeklinde olmak üzere iki biçimde açıklar. Buna göre şairin beyitteki temennisi, mecazen gece işlenen günahların gizlenip affedilmesi, gerçekte ise din büyüklerinin gece ibadetlerinin öğrenilmemesi hakkındadır.

6.5. Ebubekir Nusret’in Sâib’in Şerhinde Karşılaştığı Problemler

Ebubekir Nusret, şerh esnasında açıklamalarını dileği derinlikte yapamamasına sebep olan bazı sorunlarla karşılaşır. Şârihe göre bu engeller bazen kendisinden bazen de Sâib’den kaynaklanmaktadır. Bunları özellikle belirtmesi, hem öz eleştiri hem de açıklamalarının yetersizliğindeki farkındalığına dair okuyucuya izahat verme bağlamında okunabilir. Ebubekir Nusret’in eserde açıklamalarını olumsuz yönde etkilediğini öne sürdüğü faktörler şunlardır:

6.5.1. Dinî Sebepler

Eserin genelindeki ifadelerinden Ebubekir Nusret’in şeri hükümlere son derece bağlı olduğu ve dinî yaşantısını şeriat-tasavvuf kavramları çerçevesinden çıkmadan yaşadığı anlaşılmaktadır. Dolayısıyla şârih için bu kavramların amelî ve fikrî geleneğine muhalif söylemler, hayli sakıncalıdır. Aynı şekilde bazı hususlarda yorum yapmak dahi doğru değildir. Bu doğrultuda Ebubekir Nusret, Sâib’in şiirlerinde aykırı veya tehlikeli gördüğü ifadelerle karşılaştığında bunlara dair açıklama yapmanın dinen uygun olmadığını belirterek şerhini kısa tutmuştur.

❖ “Hayret-i dîdâr makâmında harf u savt yokdur, ben hayrânım ki tûtî âyineden nice gûyâ ve nâtık olur”.

“Zîrâ bu sûret usûlün hilâfıdır. Dîdâr elbetde mahv. Merhûm tecelliyâtın bir kısmına işâret eder ki bizim gibilerin sükûtu bu makâmda tekellümden yakışıktır. Kaldı ki Sâib bir şâ’ir âdem ve şu’arâya enva’-ı te’vîl ve ecnâs-ı işâret ve fusûl-ı zarâfet ile memlûdur, zarar etmez” (HE, 41a; HM, 74b).

Şairin beyitte “tecelli” konusundaki genel kaniya muhalif ifadeler kullandığını düşünen şârih, bu hususta açıklama yapmamayı tercih eder. Ebubekir Nusret, şiirlerin doğası gereği tevil ve teşbihlerle kurulduğunu düşünmektedir. Bu mantık çerçevesinde Sâib’in böylesi ifadelerini sakıncalı bulmaz. Ancak bunları yorumlamanın kendisine yakışmadığını belirterek şerhini sonlandırır.

❖ “Sen o günde katrenin künhüne erişmeye kâdir olursun ki mevc gibi deryâda seyâhat etmeye kâdir olasın”.

“Mevlâ-yı müte’âl nefsini bildiği gibi mahlûkâtı kendiyi bilmek bilâ-şübhe muhâldir. Ve belki mahlûkâtını dahi bilmek hakikat üzere muhâldir dediler. Ve bundan dahi a’ceb ibâretler neşr olunmuşdur ki nakline cesâret edemedim” (HE, 45a).

Beyitte “katrenin künhüne erişmek” olarak tercüme edilen ifadeler, şerhte “kişinin kendini bilmesi” şeklinde tanımlanmıştır. Şârih, konunun çetrefilli olduğunu düşünerek kendisi yorum yapmadığı gibi yapılan değerlendirmeleri aktarmaya cesaret edemediğini dile getirir.

❖ “Maksûd şâhidinin cemâlinde bir sebât yokdur, hemân sen sa’y edip âyineyi sâf eyle li tenevvü’ât-ı cemâl tahvîl-i sûret etdikce temâşâ vü telezzüz edesin”.

“Kaldı ki ‘adem-i sebâtın ma’nâsı ve bu mes’elenin etrâfıyla zikri bu mahalle münâsib degildir. Tahrîr olunan ile ma’nâ zâhir olur” (HE, 89a).

Ebubekir Nusret, beytin şerhinde “adem-i sebât” ifadesine dair açıklama yapmayı sebep belirtmeksizin uygun bulmamış ve diğer hususlardaki izahlarıyla beytin şerhini yeterli görmüştür.

❖ “Kulûbdan her ne ta’mîr eder isen senin zehrin ve dâreynde mu’ayyenindir, gönül ‘imâretine sa’y eyle ki kendi mi’mârınsın”.

“Ma’lûm ola ki böyle makâmlarda mes’elenin hakikatini beyân ve murâdını ‘ayân etmek gâh sû’-i edebe bâdî ta’mîrâta bâ’is olup ve gâhî erbâb-ı ‘irfânın ma’lûmları iken tasrîhe hâcet diye terk olunmuşdur” (HM, 331b).

Şârih, beytin muhtevasına dair yorumlarını hem âlimlerin zaten bildiğini düşünerek hem de edebe aykırı bulduğunu belirterek dile getirmemiştir.

❖ “Eger sen âdemî-zâdesin ve şeytân evlâdı degil isen n’içün felek şîşe-hânesinden taşra çıkmazsın”.

“Ya’nî ‘urûc-ı âsumânî hiç olmaz ise rü’yâda bile olmayınca delâlet eder ki tabî’atde şeytanet mahfidir ki semavâtıdan men’ ederler. Müşkil marazdır, tafsîle gelmez” (HM, 362b).

İnsan ve doğaüstü varlıklar hakkındaki beytin şerhinde Ebubekir Nusret, meselenin hayli hassas olduğunu ve açıklama yapılamayacağını belirterek şerhini sonlandırır.

6.5.2. Tekrara Düşme Kaygısı

Ebubekir Nusret, eserinde pek çok beyti ele alması neticesinde beyitlerin muhtevastındaki benzer meselelerden de bahsetmek zorunda kalmıştır. Dolayısıyla bu hususlar hakkında aynı şeyleri söylemek istemediğini belirtmiş ve ayrıntılı açıklama yapmamıştır.

❖ “Kendi vücûdun tılısmını kesr eyle ki o nigârın yüzü üzere kimse bundan gayrı bir nikâb görmedi”.

“Tılısm-ı vücûdu kesr etmek iki tarık ile olur. Biri mevt-i ihtiyârî ve biri mevt-i ıztırârî. Ammâ merhûmun nasîhati evvelki kısmına tergîbdir ki henüz dünyâda iken ehl-i cennetin ahvâline istiştirâka vesîledir. Tafsîle muhtâc bir mazmûndur lâkin merhûm zikir etdikce imkânı rütbe mukaddemen takrîr olundugundan bu kadarca ile iktifâ olundu” (HM, 165a).

Şârih, kişinin ölmeden önce nefsanî isteklerini yok etmesiyle ilişkilendirdiği hususa dair daha ayrıntılı izahatler verilmesi gerektiğini düşünmektedir. Ancak önceki açıklamalarında yeri geldikçe bu konudan bahsettiği için kısaca bilgi vermekle yetindiğini dile getirir.

❖ “Rızâ gülistânında dikensiz gülden gayrı yokdur, ammâ sen kendi re’yine tâbi’ olduğundan kendi dikenin mecrûhusun”.

“Mukaddemen tafsîlen beyân olunmuş ma’nâdır ki nefsinde ve gayrılarda vâkı’ olan havâdis-i kevniyyenin münâfir ü mülâyimleri beyninden fark kalkıp nefs-i mutma’inne sâhibi olmaya muhtâc bir hulk-ı ‘azîmdir” (HE, 220b).

Beytin şerhinde insanın kader ve teslimiyet meselelerine bakış açısını değerlendiren Ebubekir Nusret, bu konuyu öncesinde tafsilatlı bir şekilde anlattığı için bu sefer meseleye dair görüşlerini ayrıntısıyla sunmaz.

❖ “Şîşe gibi olan çarh inkisârdan ne havf eder, pes ‘aşk dîvânesinin başına etfâlin taşı ne eder”.

“Murâdı fenâ hâli sâhibini hıfz etmek dakîkasına işâretidir ki karîben zikr olundu” (HM, 213a).

Ebubekir Nusret, Sâib’in beyitte ima ettiğini düşündüğü fena hâlinden önceki açıklamalarında bahsettiğini belirtip şerhinde meseleyi tekraren ele almaz.

❖ ““Ârifler semâ’ meclisinde mutriblerin kucagina baş bırakıp fedâ olmuşlardır, sen beyinsizlikden yine kendi sarığın kaydındasın”.

“Mukaddemen semâ’ın ahvâli ve keyfiyeti münâsebetle sebkat etmişdir” (HE, 221b).

Sema meclislerinin anlatıldığı beytin şerhinde yeri geldikçe bundan bahsedildiği için konuya dair bilgi verilmemiştir.

❖ “Sedef gibi olan çarhdan senin gevherin bî-kadrdır, n’içün incü gibi sedefden taşra düşüp kadr ü kıymetini görüp bilmezsin”?

“Merhûmun bu ‘urûc-ı rûhânî hakkında katı çok irsâl-i meselleri vardır. Ve birkaç mahalde kavmin murâdı üzere takrîr ü tahrîr olunduguna her makâmda tûl u dirâz serd etmeden ihtirâz olundu” (HE, 227a).

Ebubekir Nusret’in şerhinde tekrardan kaçındığını açıkça belirtmesiyle dikkat çeken bir açıklamadır. “Ruhun yükselişi”nden şairin de sıkça zikretmesi neticesinde konunun eserde de uzun uzadıya değerlendirildiğini bu sebeple her defasında kapsamlı açıklamalar yapmaktan kaçındığını dile getirir.

❖ “Yarın mahşerde nazar etseler gerekdir sana hemân o göz ile ki bugün bizi görürsün”.

“Mukaddemen bu ma’nâlar mükerrer tahrîr olunmuşdur ki cümlesi *ve en leyse li’l-insân illâ mâ sa’y* nass-ı hakîminin mefhûmlarındandır” (HE, 244a).

Şârih daha önceki açıklamalarında beytin muhtevâsındaki konuya dair çokça bilgi verdiğini dile getirmiş ve beyti şerh etmemiştir.

6.5.3. Yetersizlik

Şârih, ele aldığı bazı beyitlerde muhtevaya dair yorum yapmak için kendisini yeterli görmez. Bu durum genellikle dinî muhtevalı beyitlerin şerhinde gözlemlenmiştir. Özellikle din büyüklerinin tecrübe ettiği manevi hâllerin yaşanmadan anlayamayacağına inandığı için bu hususlarda değerlendirme yapmaktan kaçınır.

Ayrıca dinî-tasavvufî açıdan girift bulduğu meselelerde de genellikle eksikliğini öne sürüp şerhini sonlandırır.

❖ “Nehâr bârgâhında ‘avâmmin nevbeti ‘âm-ı vâkı’ olur, ammâ leyl ‘âlî cenâbının mahremi hâssdan gayrı degildir”.

“Zîrâ herkes lezzet-i firâşî ve râhat-ı nevmi bırakıp dergâh-ı Rabbü’l-‘âlemîn’de tezellüle ruhsat bulamaz. Tevfike muhtâc bir güç ma’nâdır” (HE, 9b; HM, 15a).

Şârih, manevî tekamülün ancak Allah’ın izniyle olacağını ifade ettikten sonra bu meselenin zorluğuna değinip yalnızca Allah’ın yardımıyla net bir şekilde açıklanabileceğini dile getirir.

❖ “Ser-keş ü magrûr u bî-edeb olma. Hedef, boynu tamarından bu evsâfla muttasıf olduğuna dâ’imâ oka nişânedir”.

“Îrân’da isti’mâl olunan hedef ma’lûmumuz olsa mazmûnun ziyâde inkişâfına vesîle olur idi” (HE, 20b).

Beytin şerhinde hedef tahtalarıyla kurulan benzetmenin yeteri kadar anlaşılabilmesi için İran’da kullanılan tahtaların bilinmesi gerektiği ileri sürülmüştür. Bu ifadesinden şârihin bilgi eksikliği sebebiyle beyti istediği seviyede açıklayamadığı anlaşılmaktadır.

❖ “Himmatle gönlü ‘arş üzerine götürmek mümkündür, bir Rüstem’e mâliksin Bîjen gibi kuyuda esîr kalma”.

“Temsîl tarîki ile îrâd eyledi ve kalbi ‘arş üzere götürmek ‘âlem-i hayâl-i munfasıla dühûl edenlere murâd ettiği mahalde bulunmak mümkündür. Lâkin tefhîmi erbâbı olmayanlara müşkildir. Fehm etdigimiz kadar ceste ceste mahallerinde yazıldı” (HE, 111b).

Sâib’in kişinin kalp âlemine dair yaptığı benzetme üzerinden bu meselenin erbabı olmayanlar tarafından anlaşılamayacağı iddia edilmiştir. Bu bağlamda şârih, konuyu yeri geldikçe ancak anlayabildiği ölçüde kısmen açıkladığını belirtir.

❖ “Biz ise ne zerreyiz ki sipihrin dokuz mahmili gönül dârâyînin sadâsından raksü’l-cemel ederler”.

“Bu mazmûn Ebû Tâlib-i Mekkî’nin kavlidir ki “Eflâk insânın nefesiyle devr ederler.” Kibâr-ı muhakkikîn bir sırr-ı gâmîza işâretidir diye bu kelâmı bu kadarca şerh etmişler. Bizlere fehm etmek hiç yakışmaz ve’s-selâm” (HM, 227a).

Ebubekir Nusret, şairin bu beytiyle Ebû Tâlib'in bir sözüne atıfta bulunduğunu öne sürer. Bu sözü izah etmenin de kendisine yakışmayacağını düşünmektedir. Şârihe göre pek çok din büyüğünün dahi kısaca bahsettiği bu ifadeyi anladığını iddia edip açıklamak doğru değildir. Bu sebeple de konuyla ilgili görüşlerini dile getirmez.

❖ “Eger esrâra teşne isen evvelâ şarâbı ileri götür, eger cevâhir defnesi ister isen evvelâ harâb ol”.

“Ma'lûm ola ki erbâb-ı tecelliyâtın evvelki hâletlerine zevk ta'bir ederler ki bir ân-ı gayr-ı münkasimeden 'ibâretidir. Ve ikinci âna şürb ıtlâk ederler ki 'akabinde sekr dedikleri hâlet zuhûr edip bir mikdâr kendide kendiden mahfî olan esrâra vâkıf olup sehve geldikde ashâbına nakl olunacağı nakl edip esrâra müte'allık olanı ketm eder. Merhûm dahi bu ıstılâhlara vâkıf bir 'ârif zâtdır, nazm eylemiş. Elbetde şerhde bir mikdâr îzâh mültezemdir ki nef'i 'âmm ola. Yohsa agzımıza yakışır kelimelerden degildir” (HM, 230b).

Şârih, beytin şürb ve sekr gibi hâllere işaret ettiğini düşünerek bu kavramlara dair bilgi verir. Nitekim şairi bunları tecrübe eden arif biri olarak tanımlayarak bu hâllere şiirlerinde yer vermesini makul bulur. Fakat kendisini bu kavramlar hakkında konuşmaya layık bulmadığını belirtir. Dolayısıyla bu ifadelerle şârihin beytin işaret ettiği kavramlar hakkında “haddi olmamasına rağmen” yaptığı açıklamalar için mazeret sunduğu düşünülebilir.

❖ “Ey Sâib kimdir tâ bana kalbin hâlinden haber bahş eyleye, zîrâ bir müddet oldu ki haste gönülden ba'îd vâkı' olup keyfiyyet-i ahvâlinde haberim yoktur”.

“Şu'arânın böyle ta'birleri ehl-i hâl olmadıkca fehm olunmaz ve kalbinden müfârat ıstılâhlarında ne demektir bilinmez” (HE, 159b).

Ebubekir Nusret, şiirlerin ve şairlerin dünyasında kullanılması normal kabul edilen bazı terimleri yaşamayan kişilerin anlayamayacağını dolayısıyla da açıklayamayacağını düşünür. Bu görüşü doğrultusunda da ilgili beyti şerh etmez.

❖ “Çünkü mâzî vü müstakbelin gamı senin kalbinden dûr ola, 'âlem-i kudsün bî-gamlığı senin nakd-i hâlin olur ki melâ'ikeler dahi bu sıfatdadırlar”.

“Hâsılı bu bahs bizim agzımıza yakışmaz, münâsebetle bir iki kelime tahrîr olundu”.

Ebubekir Nusret'in manevi açıdan kendini yeterli görmediği için açıklamalarını da eksik bulduğu şerhlerinden biridir. Konuya dair bir miktar bilgi verdikten sonra aslında

bunun kendisine yakışmadığını ancak yeri geldiği için yalnızca birkaç cümleyle açıklama yaptığını belirtir.

❖ “Halka lâ’ikini vermeden benim rûzgârım tamâm oldu ise de Müslümân degilim eger bir kimseden insâf gördüm ise”.

“Merhûmun imtihân beytlerindedir. Ya’nî Türkî’ce bu sûretde ta’bîr ü tefhîm nâdir olur” (HE, 160a).

Şârihin ele aldığı beyitlerin Farsça olması sebebiyle şerhte zorlandığı nadir örneklerdendir. Beyitteki tabirin Türkçede sıkça kullanılmaması sebebiyle izahının da bir şârih açısından kendisi için imtihan niteliğinde olacağını belirtir.

❖ “Müşkil o olur ki onda cihânın fikri hall ola, bir müşkil ki fikrden hall olur ona müşkil deme”.

“Yalnız Fârsî âşinâlık ile bu beyt hall olmaz. Zîrâ bir beytde üç müşkil cem’ olmuşdur ve tercüme etdiğimiz gazellerinde bundan as’ab beyti yoktur” (HE, 192b).

Ebubekir Nusret’e göre beyitte üç defa “müşkül” ifadesinin zikredilmesi beytin açıklanmasını da zorlaştırmaktadır. Öyle ki şârih, Farsçaya hâkim olmanın beyti tam manasıyla açıklamak için yetmeyeceğini ve ele aldığı gazeller arasında kendisini en fazla zorlayan beytin bu olduğunu dile getirir.

❖ “Lafzsız ma’nâyı idrâk etmek müşkildir, aman sen nâzik çehreden nikâbı bırakma”.

“Merhûm mâddesiz tecellî olmaz mefhûmuna işâret eder ve sûfîyyenin bu mes’elede ittifâkı vardır. Lâkin Hazret-i Üstâz-ı ‘Arabî’nin kelâmında mevâddan mücerred başka bir tecellî dahi zikr eyler. Ammâ bizim gibi sersemelerin anlayıp ifâde edeceği ma’nâ degildir” (HM, 19b).

Sâib’in beyitte “varlık” konusundan bahsettiğini öne süren şârih, bu hususta başka âlimlerin görüşlerinden de bahseder. Ancak kendisini de dâhil ederek çoğunluğun böyle hassas meseleleri anlayıp açıklama kapasitesine sahip olmadığını belirtir.

6.5.4. Beyitlerin Anlaşılabilmesi

Bazı şerhlerde Ebubekir Nusret’in beyitleri tam manasıyla anlayamadığını görülmektedir. Cümlelerinde izahatlerine şüpheyle yaklaşması ve çeşitli anlam

ihtimallerini sunması bu görüşün ispatı niteliğindedir. Şârihin ele aldığı konuya hâkim olmaması neticede şerhine de engel teşkil etmektedir.

❖ “Ey Sâ’ib bir mikdâr hoşluklardan ki bu ‘âlem-i fânîde vardır biziz ve lezzet-i dîdâr, gayrı yokdur”.

“Ya’nî dîdârın hayâli zîrâ ‘âlem-i fânî dedikten sonra dîdâr tasavvuru güçdür. Yâhud mecâza sarf edip dîdâr-ı mahbûblar ile kanâ’ate işâret etmiş ola. Yâhud sûfi-meşreb bir âdem belki bir dûr-bîne mâlikdir. Va’llâhu a’lem” (HE, 28a).

Beytte “didâr” ifadesinin neye işâret ettiği konusunda emin olamayan şârih, kavramın beyitte karşıladığı anlama dair olası ihtimalleri sunar. Kelimenin mecaz ve gerçek anlamlarıyla kullanılabileceği ve her iki durumda beytin farklı bağlamlarda açıklanabileceğini dile getirir.

❖ “Varlık ve benlik senin bahrini sâhil muhâsarasında göstermiştir, benlikden kenâr ihtiyâr edenler kenârsız deryâ olmuşlardır”.

“Murâdı zikru’llâh ile kendini ferâmûş etmeye tergîbdir. Yâhud *hel etâ ale’l-insân hînun mine’d-dehrî lem-yekûn şey’en mezkûren* âyet-i kerîmesinde olan *lem-yekûn* hâlini istihzâra irşâd etmiştir. Veyâhud bilinip söylenmeyecek bir mikdâr esrâra îmâ eder ki söylense de bilinmez. Zîrâ hâl makûlesi kâle sığışmaz. Onun-içün dâ’imâ işârete mübtelâdır sarâhatle anlanmaz” (HE, 33a).

Şârih, Sâib’in beyitte bahsettiği “varlık” hususunda pek çok meseleye işâret edebileceğini öne sürer. Bu bağlamda kişinin Allah’la bütünleşip manevi açıdan kendini yok etmesi veya henüz insan formunda bir varlık türünün yaratılmadığı dönemi anlatabileceğini düşünür. Yahut tüm bu ihtimallerin haricinde tecrübe etmeyenlerin kavrayamayacağı bir manevi hâli ima etmiş de olabilir. Neticede şârih, beytin pek çok anlamı karşılayabileceğini düşündüğü için şerhini tek bir görüş doğrultusunda yapamaz.

❖ “Gözün kismetini senin her bir ‘uzvundan başka alırım, sana temâşâda ser-â-pâ kesret-i iştigâlimden nâşî”.

“Zîrâ ‘âşık-ı sâdık a’zâ-yı zâhire-i mahbûbunun her birinde bir başka hüsn ve temâşâsında bir başka lezzet bulduğu hafî degildir. Ma’lûm ola ki mâdâm insân câriyeden ve gulâmdan kendi misline ‘âşık olmadıkca fenâ dedikleri hâlete sâ’ir ma’sûkât-ı kevniyye ile vâsıl olamaz, zîrâ fenâda misliyyet şartdır ki eczâ’lar ‘âşıkdan ma’sûka mukâbil olup hâli bir cüz’ kalmaya. Bir garîb mes’eledir. Te’emmül etdikce agreb olur” (HE, 143a).

Âşıkların sevgilinin her bir uzvunda çeşitli güzellikler görebileceğini iddia eden beytin şerhinde şârih bu durumun yaygın bir davranış biçimi olduğunu belirtir. Ardından kişinin yalnızca benzerine âşık olması durumunda fena hâline erişebileceğini iddia eder. Fakat meselenin hayli garip olduğunu ve düşündükçe içinden çıkılmaz hâle geldiğini belirterek şerhini sonlandırır.

❖ “Her kim beni hâkden kaldırır ise yine hâke ilkâ eder, bir hâm mîveyim taşla budakdan düşmüşümdür”.

“Tamâm erişmiş vehmiyle alanlar yine hâke atarlar. Bu mazmûn zâhîrinin bâtınına muhâlefetinden kinâyedir. Yâhud yine rûhun bedenle temsîli olabilir” (HM, 271a).

Olgunlaştığı düşünülen bir meyvenin ham çıkması hâlinde tekrar toprağa atılmasını şârih, kişinin zahir ve bâtını arasındaki farklılıkla ilişkilendirerek açıklar. Ancak şairin ruh ve beden ilişkisini ima etmiş olabileceğini de ekler.

❖ “Eger bizden gönlü aldığına tasdîkin yok ise iki kat olan zülf rûz-nâmesine nazar eyle”.

“Merhûm meşhûr mu’âmeleyi nazm eyledi ki, bir âdem aldığını ya verdiğini ferâmuş veyâ inkâr eylese “Behey cânım bir kerre defterine bak” derler. Rûz-nâme-i zülfle dil-berin yüzünü murâd eyledi. Yâ’nî bir kerre âyineye nazar eyle, ma’lûmun olur ki seni gören gönül sînede eğlenmez. Lâkin bu yazdığımız tercüme merhûmun garazı degildir. Zîrâ rûz-nâme ta’bîrinde zevk kalmaz. Belki murâdı temsîl tarîki ile mihâka işâret eyledi ehlinin ma’lûmudur” (HE, 187b).

Ebubekir Nusret, beyitte yer alan “rûz-nâme” ifadesinin bağlamından emin değildir. Ona göre rûz-nâme geleneğiyle şairin beyitteki kullanım amacı arasında çelişki mevcuttur. Dolayısıyla şairin bu ifadeyle ayın gökyüzünde görünmediği geceleri de kastedebileceğini öne sürer. Ancak bu görüşünde de şüpheyi düşüp konuyu ehline bırakır.

❖ “Ey Sâ’ib görmemişlerden o kadar görmeyecek ahvâl gördüm ki ayagım üzerinde nazarımı kaldıramam”.

“Ya’nî hacâlet beni bu rûtbeye sûret-i istihbâba tenzîl etmişdir. Yâhud hacâlete sarf olunmayıp refâtârından ihtimâmından ‘ibâret ola” (HE, 217a).

Beyitte “yere bakarak yürümek” şeklinde tasvir edilen eylemin sebebi konusunda iki farklı görüş sunar. Bu bağlamda şairin, utancı veya özenli yürüme gayretini anlatmak amacıyla böyle bir benzetme yaptığını düşünmektedir.

❖ “İncü yetimlik gubârından tamâm olur, bizim vücûdumuz nuhâsına bâde tortusu iksîrdir”.

“Bu beyt dahi bi’l-mutâbaka şehâdet eder ki gird-i yetîmi incünün kemâl-i kiber-i hacmine delâlet eder. İnsân da temregî gibi kendi renginde bir gubârdır. Zîrâ bu ma’nâyı lugatlerde görmedim. Belki mezâmîn-i şu’arânın temsîli böyle iktizâ eder” (HE, 20a; HM, 35b).

Ebubekir Nusret, şairin inci, toz, insan vücudu, bakır ve şarap tortusu arasında kurduğu bağlantıyı tam manasıyla anlayamaz. Sözlüklerde de bu hususu açıklığa kavuşturacak anlamlara denk gelmediğini belirtir. Nihayetinde bu ilişkilendirmenin şiir diline özgü olduğu için şairin beytinde yer vermiş olabileceğinden bahseder.

7. BÖLÜM: EBUBEKİR NUSRET'İN ŞERHİNİN KAYNAKLARI

Ebubekir Nusret, şerhinde metnin hacmiyle de doğru orantılı olarak pek çok yazılı ve sözlü kaynağa başvurmuştur. Tasavvufi bir şerh kaleme alması sebebiyle ayetlere, hadislere, dinî eserlere ve din büyüklerine hayli atıfta bulunur. Sâib'in şiirlerinde hikmetli sözlerin ve toplumsal mesajların çokça bulunması şârihin de bunları açıklamak için gündelik hayatın çeşitli unsurlarına başvurmasına sebep olmuştur. Bu bağlamda seyahatlerinde ve meslek hayatında tecrübe ettiklerinden, rivayetlerden, toplumda âdet hâline gelmiş uygulamalardan, sıkça kullanılan sözlerden istifade eder. Sâib'in şiirlerinde memleketine özgü gelenekleri kullandığını tespit ederek İran âdetlerinden de ilgili şiirleri açıklamak için faydalanmıştır. Ayrıca kaynak metnin manzum parçalardan oluşması sebebiyle bazı şiirleri açıklarken beyitlerdeki edebî sanatları belirtir.

7.1. İran Adetleri

Sâib'in İranlı olması sebebiyle şiirlerini bu açıdan da değerlendiren Ebubekir Nusret, bazı beyitlerdeki ifadeleri İran âdetlerine dayanarak açıklamıştır.

Aman Parmağı

❖ “Benim aczimden hasmın taş gibi olan kalbi erir, benim aman parmagımdan mum gibi ateş sızar”.

“Âdetâ Îrân'da bir âdem hasmından aman taleb etdikde şehâdet parmagın yukarı kaldırır ve yalvarır. Şem'in sûreti dahi gûyâ lisân-ı hâlle kendini söndürmeme için aman parmagını kaldırıp bir zamân kendi hâlinde yanmak için mühlet taleb eder. Onun-içün bir zamân sönmez tahayyül eyledi” (HE, 124a).

Ebubekir Nusret, beytin şerhinde öncelikle İran'da iki hasımdan biri işaret parmağını kaldırdığında bunun aslında muhatabından yardım talebini gösterdiğini belirtir. Şairin de beyitte mumun duruşuyla söndürülmemek için aman parmağını kaldırıp yalvarıyormuş gibi görüldüğünü hayal ettiğini iddia eder.

❖ “O şeker yagdırıcı leblerden dûr olaldan beri benim acı lisânımdan nefes aman parmagı oldu”.

“Îrân'da bir âdem aman taleb etdikde şehâdet parmagın kaldırmak âdetdir. Merhûm buyurur ki o halâvet kânı mahbûbumdan cüdâ olalı nefesim aman parmagı olmuştur ki şu acı lisâna ugrayıp geçmeden halâs olayım diye” (HE, 158b).

Sâib'in "aman parmağı" ifadesini başka bir beyitte daha kullanması üzerine şârih terimi tekraren açıklamış ve şairin bu defa nefesi "aman parmağı"na benzettiğini dile getirmiştir.

Halka Kapmak

❖ "Eger âfitâb nîze-i hattîden şebnem kapar ise sen o ra'nâ kâmetle göz halkalarını kaparsın".

"Nîze-i hattî diye bir uzun mızrâga derler ki bir ucu süvârın elinde iken zemîne sürünür. Hurşîdin huyût-ı şuâyesin ona teşbîh eyledi ve pehlûvânların halka kapmasına dil-berin kâmetiyle göz halkaların cezb edip temâşâyâ muztarr oldukların temsîl eyledi. Îrân'da mızrâk ile süvâr olduğu hâlde hâtem kapmak âdetine mebnî îrâd eyledi" (HE, 245a; HM, 367a).

Şârih beyitte İran'da gelenekselleşmiş halka kapma oyununa atıfta bulunulduğunu iddia eder. Şerhte mızraklı atlıların halka kapmasıyla gerçekleşen bu oyunla sevgilinin uzun boyu sayesinde insanların göz halkalarını yani bakışlarını etkileyip kendine bağlamasını ilişkilendirildiği öne sürülmüştür.

Aynayı Mumla Kaplamak

❖ "Senin nazik olan kalbini mübâлага-i sıyânetimden iki elimde tutarım ve benim bu hâletim gûyâ mûmdan âyine çevresine dîvâr çekmek sûretindedir".

"Îrân'da âdetdir âyinelerin çevresine yeşil mûmlar yapışdırırlar iki parmak gîzetinde ve dahi ziyâde görülmüştür. Ve bunun sebebi düşükdü kırılmamak içündür. Zirâ yüksekden düşen cismin zemîne evvelâ sakîl tarafı gelir. Bu takdîrce âyine mahfûz kalır. Merhûm dil-berin inkisâr-ı kalbi havfında mübâлага eyledi" (HE, 173a).

Beyitte aşığın sevgilinin kalbini kırmamak için onu iki elle tutup büyük bir özen göstermesi aynanın çevresini mumla kaplamakla ilişkilendirilmiştir. Beytin şerhinde de bu benzetmeyle İran'da aynaların düştüğünde kırılmasını engellemek amacıyla etrafının mumla kaplanması âdetine atıfta bulunulduğu iddia edilmiştir.

Tavla ve Hedef Tahtası

❖ "Zamâne bisâtdan noksân nakşla kanâ'at eyle, zîrâ nakş çünkü ziyâde oldu çeşm-i bed ziyâde olur".

"Tavla lubüne tevakkuf eder. Lâkin Îrân ıstılâhı üzeredir ki hâsılı nakş ziyâde olup pulları hasm kaldırdıkça hânelerin boş kalmasını çeşm-i bed tasavvur eyledi ki zâhirde dahi bir âdemin ikbâli müzdâd oldukda adâsı vü hasûdu dahi elbetde ziyâde olur. Böyle olunca her hâlin vasatına kanâat mûcib-i selâmetdir" (HE, 31a; HM, 58b).

Şârih, beyitte tavla oyununun tasvir edildiğini ileri sürer. İran'daki tavla tahtalarında çeşitli işleme ve şekillerin bulunduğunu ve şairin de oyunda taşlar azaldıkça bu şekillerin ortaya çıkmasına işaret ettiğini düşünmektedir. Tahtadaki bu nakışların görünür hâle gelmesi pek çok haset bakışı da beraberinde getirecektir.

❖ “Hedef rengin libâslı olmadan terkeş pür-tîr oldu, etfâl gibi rengin câmeye heves etmek ve tîr-enzâr-ı mahlûkâta hedef olmak niçin”?

“Îrân'da nişâne etdikleri tablaları rengin ü münakkaş ederler. Ve fi'l-vâkı bu hâlet sû'-i nazara taarruz olduğundan mâ'adâ fukâraya eziyyet olmak ihtimâliyle hisâl-i hamîdeden degildir ve kabâ giymek sünnet-i şerîfedir” (HE, 3a; HM, 4b).

Ebubekir Nusret, beyti açıklarken öncelikle İran'da hedef tahtalarını da çeşitli işlemlerle süslediklerini dile getirir. Şârihe göre Sâib, bu örnek üzerinden gösterişli bir yaşantının insanların art niyetli bakışlarını çekeceğini anlatmaktadır.

Güneş Tasviri

❖ “Ben azîz-i Mısr-ı vücûdum, ammâ çâh-ı ferâmûş-hânesindeyim, güneş gülüyüm lâkin nisyân tâkının kenârındayım”.

“Gül-i hurşîdden murâdı Îrân'da âdetdir, kâgîr hâneleri kemerler üzere binâ etdiklerinden altûn ve lâciverd ile kemerlerin taraflarına şemsi tasvîr ederler. Murâdı istidâd-ı âdemiyyetinin çâh-ı beşeriyyetde mahfî ve tabîate maglûb u mensî olmasından teessüfdür” (HM, 262b).

Şârih, beyitte geçen “gül-i hurşîd” ifadesini “güneş gülü” şeklinde çevirmiş ve şairin bu ifadeyle İran'da taş evlerin kemerlerine çizilen güneşi kastettiğini ileri sürmüştür.

Yakı Açmak

❖ “Siyah gözlü dilberlerin aşkına yakı açmak hoşdur, senin için ki yakı açmazsın lâle-zârdan ne haz vardır”.

“Anadolu'da ve Îrân'da âdetdir kollarına bazı hiddetli nebâtât ile yakı açıp bir zamân işledip bu filânın aşkınadır diye iftihâr ederler ve yakının yerleri tüysüz bayagı yâre gibi kalır. Ve lâlenin dâğı siyâh olduğuna gûyâ bir siyâh-çeşm güzel aşkına açılmış tasavvuru ile lâle-zâra gidip sen dahi bir dâğ acmadıkca lâle temâşâsından ne hazz edersin diye erbâb-ı sevdâyı dâğa davet eyledi” (HM, 203a).

Şârih hem Anadolu'da hem de İran'da âşıkların kollarına yakı açıp bunu aşklarının bir ispatı olarak sunduklarını belirtir. Beyitte de şairin lalenin ortasındaki siyahlığı bu âdete benzer şekilde siyah gözlü bir güzel için yakılmış yakıya benzettiğini düşünür.

Kurban Etmek

❖ “Yûnânîler kitâb-hânesinden el yu, yüz akl şehri gönül karyesinin başına kurbân olsun”.

“Îrân’da âdetleri üzere bir haste şifâ bulmag-içün nezr olunan kurbânı o hastenin başına birkaç kerre döndürürler ve sonra zebh ederler. Ve Türki’de dahi başına döneyim tabîri vardır ki bu âdete işâretle sana kurbân olayım demektir. Merhûmun mısra-ı sânîsinde “gird-i ser” lafzı zarf vâkı olup duâ mevkiinde bu manâya masrûfdur” (HE, 140b).

Ebubekir Nusret, beytin şerhine “başına kurban olmak” terimini açıklayarak başlamıştır. Şârihe göre bu ifadeyle şair, İran’daki şifa için kurban edilecek hayvanların hastanın başında birkaç kere döndürüldükten sonra kesilmesi âdetine atıfta bulunmuştur. Geleneğin Türk toplumundaki varlığından da bahseden şârih, Türkçede “başına döneyim” tabirinin bu âdete işaret ettiğini de dile getirir.

Saç Kesmek

❖ “Yeşil hatt merhametsizlik tîgini belden çekip zülfün eyyâm-ı hükûmeti tamâm olsa gerekdir”.

“Zîrâ Acem tâzelerinde hatt gelinceye dek zülf komak âdetdir ve hatt zuhûrunda zülfün eyyâm-ı devleti tamâm olup kat olunur. Böyle bir mühiş gün gelmezden evvel eyyâm-ı devlet-i zülfdan behremend olmak niyâz eyledi” (HM, 297b).

Şârih beyitte anlatılan hayali bir İran âdetine dayanarak açıklamıştır. Buna göre İran güzelleri arasında hat adı verilen tüyler ortaya çıkana kadar saç uzatmak âdetidir. Ancak zamanla hatları belirgin hâle gelince saçlarını kestirirler. Ebubekir Nusret şairin beyitte bu âdeti tasvir ettiğini ileri sürer.

Kül ile Resim Çizmek

❖ “Çivid renginde olan âsumân bir avuç kül olur, eğer kendi himmetim kadar bir hâne resm eder isem”.

“Îrân’da bir hâne binâsı murâd olundukda kül ile zemîne resm ederler. Bu âdete binâen ve ulüvv-ı himmet dahi îmândan olduğuna bu mübâlagayı nazm eyledi” (HE, 211b).

Beyit, İran’da bir evin inşası planladığında önce kül ile yere evi çizmek âdetine dayanarak açıklanmıştır. Şârih, şairin gayretinin fazlalığını anlatmak için bu âdete atıfta bulunduğu belirtir.

Nahl-i Matem

❖ “Çarh, halkın gönlünü sıkıp azâb etmede ma’zûrdur, zîrâ nahl-i mâtem halkın gözü yaşından tâze yüzlüdür”.

“Nahl-i mâtem diye Râfizilerin âşûrâda tezyîn edip etrâfında feryâd u figân ettikleri nukldür ki İmâm Hüseyin efendimizin cenâzesi makâmında onu

görenler elbetde kendini ya helâk ederler ya başını taşla yararlar. Hâsılı âlemde vâkı olan musîbet-i uzmâlardan biri dahi bu nahl-i mâtemdir ve kıssaları meşhûredir. Hâlâ merhûm çarhın halka eziyyetini nahl-i mâtem ile temsil edip buyurur ki bu kadar halkın nahl-i mâtem etrâfında feryâd u figân etmesi nahl-i mâteme ne gûne revnak verir ise felekden halkın şikâyeti dahi felekin zînetlerinden mahsûbdur. Onu terk edemez, ma'zûrdur. Zîrâ nahl-i mâtemde İmâm Hüseyin Hazretleri'ne vâkı olan cefâların birine bin izâfe ederek taraf taraf meşâyıhları nazm u nesr ile beyân etmeseler etrâfındaki halka bükâ vü feryâd gelmediği gibi çarha dahi havâdis-i kevn ü fesâdı nisbet etmeseler kimsenin zikr ü fikrinde felek şöyle etdi ta'bîri olmayıp evc-i i'tibârdan sâkıt olur idi. Murâdı budur ve mazmûn şâ'irânedir" (HE, 17a).

Ebubekir Nusret, beyitte yer alan "nahl-i matem"i özellikle Şii mezhebine mensup dinî gruplardan biri olarak tanımlanan Rafizilerin kullandığını belirtir. Bir sembol hâline gelen bu ağacı görenler, onu Hz. Hüseyin'in kabri hükmünde sayıp etrafında taşkınca ağlamaktadırlar. Şair, bu gözyaşlarının ağacın canlılığını korumasını sağladığına, aynı şekilde feleğin de insanların feryatlarından memnuniyet duyduğuna inanır. Ebubekir Nusret bu ilişkilendirme doğrultusunda şairlerin "nahl-i matem"in etrafında ağlayanların coşkusunu artırmak için abartılı şiirler okudukları gibi aynı şekilde acılarını da abartarak felekten şikâyet ettiklerini ileri sürer.

Ebubekir Nusret, bazı açıklamalarında yalnızca âdetlerden değil İran'a özgü söyleyişlerden de yararlanır. Ele alınan beyitte yer almasa da şârih, şairin bu ifadelerle atıfta bulunduğunu düşünerek açıklamasını bunlar üzerinden yapar.

Sitâresiz

❖ "Bu mahalde ki subh feyz kitâbını açmışdır, kendiniz için bir kevkeb ihtiyar ediniz".

"Acem ıstılâhına mebnîdir. Zîrâ bizim şehirlerimizde "filân bî-bahtdır" demek makâmında Acem "sitâresizdir" derler. Ve bu mazmûn esbâba alâka ile emr sûretinde ise de esbâbın hâlini mukaddemen tahrîr eyledik" (HM, 122a).

Şârihe göre beyitteki "yıldız seçme" ifadesi İranlıların "sitaresiz" söylemi üzerinden anlaşılabilir. Bu sebeple Ebubekir Nusret şerhinde öncelikle Türk toplumunda "bahtsız" diye tanımlanan şanssız kişilere İran'da "sitaresiz" denildiğinden bahseder. Ayrıca Allah'ın kullarının kaderlerine dair kararlarını "esbab" aracılığıyla gerçekleştirmesi ve yıldızların hareketinin de böylesi bir tesire sahip olması dolayısıyla beyitte insanların kendilerine bir yıldız seçmelerinin tavsiye edildiğini belirtir.

Gül-i Şem

❖ “Benim gül-âbımdan bir ehl-i derdin dimâğı mertûb olmadı, benim dikensiz güllerim mûm gibi mikrâzın rızkı oldu”.

“Şemin etrâfında zuhûr eden şâhselere Îrân halkı gül-i şem derler. Merhûm efdal-i amâl olan menfaat-i ibâdu’llâha muvaffak olamadığından bu temsîl ile teessûf eder ki benim hâlim şemin yanarken zuhûr eden güllerine benzer ki vücûda gelip gitmesinden bir müntefî olamaz” (HE, 123b).

Beytin şerhinde mumun yanarken etrafında oluşan görüntülerine İran’da “gül-i şem” denildiği belirtilir. Ebubekir Nusret, şairin insanlara faydası dokunmadan yaşamının üzüntüsünü kendisini mumun etrafında ortaya çıkıp kimseye herhangi bir yarar sağlamadan yok olan “gül-i şem”e benzeterek dile getirdiğini öne sürer.

Şârih bazı açıklamalarında ise ele aldığı beyitteki belirli bir ifadenin İran’da ilgili konuya dair âdetlerle ilişkili olabileceğini tahmin eder. Fakat böyle durumlarda kesin bir bilgisi olmadığını, yaptığı bağdaştırmanın kendi yargılarından oluştuğunu özellikle belirtir.

Damga Vurmak

❖ “Ol fırkaya ki altûn gibi çehre vermemişlerdir, onların cebhesinde ganîlik dâğını çekmişlerdir”.

“Yanî tenaum u refâhiyyet sâhibinin elbetde yüzünde bir humret u tarâvet olduğuna binâen dâğ tabîr eyledi. Eger Acem’de beglik hayvânâta tamga urmak âdeti var ise şübhe kalmaz ki onu murâd etmiştir” (HM, 108b).

Şârih, beyitteki “ganîlik dağı” ifadesiyle refah içinde yaşayan kişilerin yüzlerindeki canlılık belirtisi olarak yer alan kırmızılığın kastedildiğini düşünür. İran’da beğlik hayvanlara damga vurmak âdeti bulunuyorsa şairin bu beyitle muhakkak ona atıfta bulunduğunu da dile getirir.

Yayı Toprağa Saklamak

❖ “Beni bir âteş şestli dil-ber hâke oturtmuştur ki mâh-ı nev onun hicâbından kemânımı hâke gizler”.

“Gûyâ mâh-ı nevin çâbuk gurûb etmesinden istilzâm eyledi ve mümkündür ki İran’da kavsi hacâletden hâke defn etmek âdet ola”.

Beytin şerhinde yayın toprağa saklanması İran’da bir âdet olma ihtimali üzerinde durulmuş ve beyitte böyle bir ifadenin bu sebeple yer aldığı belirtilmiştir.

Gözü Ateşle İyileştirmek

❖ “Bir göz benim âteşimin tütününden aklamak ile yaş olmadı, acabâ benim âteşimin kavından ne maslahat var idi”.

“Gûyâ Acem’de bir göze ilâc için kav tütüsü verip aplatmak âdet imiş gibi gösterir. Lâkin mesmû’umuz degildir”.

Şârih, Sâib’in bu beyitte aşk ateşinin etkisiyle ağlayan hiçbir gözün bulunmaması üzerinde bu ateşin faydasını sorgulamasını İran’da kendisinin bilmediği fakat olması muhtemel bir âdete dayandırır. Buna göre İran’da göz rahatsızlığı yaşayan kişilere ateşle yaklaşip onları aplatmak ve bu şekilde iyileştirmek geleneği mevcut olabilir. Ebubekir Nusret, şairin de beyitteki ifadelerini bu âdete dayanarak kaleme aldığını belirtir.

7.2. Edebî Sanatlar

Bir şiiri doğru anlamak ve anlatmak için içerisinde yer alan sanatları çözümlemenin önemi aşikârdır. Bu doğrultuda edebî metinlerin şerhlerinde beyitlerdeki sanatların gösteriminin mühim bir özellik olarak ortaya çıktığı görülmektedir. Ancak şerhlerde edebî sanatlara ayrılan kısmın değişkenliği şârihlerin bu husustaki yetkinlikleriyle ve ilgili beyitlerdeki sanatların manaya etkisiyle ilişkilendirilebilir. Bu doğrultuda Ebubekir Nusret de bazı beyitlerin şerhinde edebî sanatları belirtmeyi gerekli görmüş ve bu beyitlerin şerhlerinde kullanılan sanatları da dile getirmiştir.

Tecâhül-i Ârif

Bir meseleyi bildiği hâlde bilmiyormuş gibi davranma sanatı olarak tanımlanan “tecâhül-i ârif”, metinde iki beytin şerhinde dile getirilmiştir.

❖ “Halk n’içün benim hirmenime düşüp gıybet ü iftirâma cesâret ederler, eger mükâfat yüzündendir desem aslâ sehv ile bir karıncanın hâtırını kırmamışızdır”.

“Yanî benim bu ibtilâma bir sebep bilmem diye *tecâhül-i ârifâne* eder. Yoksa bâisini bilmez degildir ki hallâk-ı âlem kendi hakkında ibâdının umûm üzere hüsn-i edeblerin murâd etmemişdir ve bu husûsun menşei esmâ-yı hüsnânın tekâbülüdür” (HE, 169a).

Sâib, insanların kendisi hakkındaki kötü konuşmalarının ve onlar tarafından çeşitli belalara maruz kalmasının sebebini sorgulamakla şârihe göre aslında tecâhül-i ârif sanatını uygulamaktadır.

❖ “Harâretli bakışdan âteş üzere kodukları kıl gibi nâzik miyânında pîç-tâb ziyâde olur”.

“Merhûm *tecâhül* eder mazmûn hazm etsinler diye. Yoksa dil-ber uşşâkın nazarı belinde oldugunu bilince o pîç-tâbı kasta mukârin etdiğini bilir” (HE, 12b; HM, 20b).

Şair, âşıkların güzellerin bellerine ısrarlı bakışlarının çeşitli belalara sebebiyet verdiğini iddia etmiştir. Ebubekir Nusret ise şairin bu söylemiyle aslında tecahül-i ârif sanatını gerçekleştirdiğini düşünmektedir.

Sihir-i Helâl

Bir kelime ya da kelime grubunun cümle içinde hem kendinden önceki hem de sonraki kelimelerle anlamlı iki ayrı cümle oluşturacak şekilde yer almasına sihir-i helâl denilmektedir (Coşkun, 2012: 130). Eserde dört beyitte “sihir-i helal” sanatının kullanıldığı dile getirilmiştir. Ancak şârihin ifadelerinde bu sanatının tanımıyla paralel bir kullanımda değil övgü ifadesi olarak kullanıldığı görülmektedir. Nitekim “sihir-i helâl” teriminin ele alınan şiirin veya sözün güzelliğini ve etkileyiciliğini betimlemek için de kullanıldığı bilinmektedir (Coşkun, 2012: 130). Dolayısıyla Ebubekir Nusret’in de şerhlerinde ilgili beytin güzelliğini anlatmak amacıyla “sihir-i helâl” ifadesini kullandığı söylenebilir.

“Bu irsâl-i mesel ***sihir-i helâl*** kabîlindedir” (HE, 13a; HM, 22b).

“Yine merhûmun bu irsâl-i meseli ayn-ı hakikat ve ***sihir-i helâl*** kabîlindedir” (HE, 102b).

“Bir garîb mazmûndur ve irsâl-i meseli ***sihir-i helâldir***” (HM, 355b).

“Lâkin mübâlaganın hüsn-i mevki’i ve cemiyet-i tenâsübü ***sihir-i helâl*** makûlesindedir” (HE, 167a).

İham

Tevriye sanatının bir türü olarak kabul edilen iham sanatı, şiirde anlamı muğlaklaştırmak amacıyla çok anlamlı bir ifadeye, farklı anlamlarını da destekleyecek kelimelerle beraber yer vermeye denir (Coşkun, 2012: 113). Ebubekir Nusret, şerhinde pek çok beyitte iham sanatının kullanıldığını düşünür.

❖ “Senin ki dest-i tasarrufun taş altında ve ellerin kendi hükmünde olmaya, bundan ne faide ki hâkde nihâyetsiz defîneler vardır”.

“Bu hâkden murâd ***ihâm*** tarîki ile insândır. Zîrâ defâ’in-i esrâr-ı ilâhiyye vü kevnîyye insânda mahfidir” (HE, 134b).

Ebubekir Nusret beyitte geçen “hâk” ifadesinin aslında “insan” a tekabül ettiğini ileri sürer. Şairin iham sanatını kullanarak kıymetli ürünlerin toprağa gizlendiği gibi insanda da ilahi ve manevi güzelliklerin saklanması anlattığını dile getirir.

❖ “Men mey-hâre ve zâhidle sohbet ü refâkat ba’iddir, taş ile destinin sohbeti aslâ sâz u muntazam olmaz”.

“Lâkin merhûm sâz olmaz tabîri ile *ihâm* eyledi ki zâhidle benim sohbetim bir âdem taşı destiyeye urup sâz etmek murâd etmesine benzer ki onlardan bir hoş sadânın zuhûru muhâl gibidir diye” (HM, 161a).

Şârih beyitteki “sâz olmaz” ifadesinin de “ihâm” yoluyla kullanıldığını düşünmektedir. Buna göre taş ile destinin çarpışmasından meydana gelen ses ile kendisiyle bir zahidin sohbeti benzer nahoşluktur.

❖ “Ben o günde gönül râhatından el yudum ki sabâ o ham-der-ham olan turraya el urdu”.

“*İhâm eder* ki benim kalbim o turraya müteallık olup sabânın o turrayı perîşân etmesi bi’aynihi benim kalbimi perîşân etmedir. Yâhud gayret-i âşîkâneye sarf oluna. Yanî ben mahrûm iken sabâ o ham-der-ham olan turraya âşînâ olmak kalb râhatından beni meyûs eyledi demek ola” (HE, 76b).

Beytin şerhinde hangi ifadenin ihâm sanatıyla kullanıldığı belirtilmeyip tüm beytin mecaz ve gerçek anlamlar üzerinden iki şekilde açıklanabileceği öne sürülmüştür.

❖ “Biziz o yârin dehânı hayâli ve gayrı yok, pergârdan noktaya kanâat etmişiz, gayrı yok”.

“Zerâfeti hiç lafzındadır ki ağız küçüklüğü *ihâm etdirse* gerek” (HE, 27b).

Şârih, beytin orijinalinde yer alan ve “yok” şeklinde tercüme ettiği “hiç” kelimesinin ihâm sanatıyla kullanıldığını iddia eder. Buna göre “hiç” ifadesiyle aynı zamanda sevgilinin ağzının küçüklüğü de kastedilmektedir.

Leff ü Neşr

Bir şekilde birbiriyle bağlantılı kelimelerin şiirde düzen içinde bulunması şeklinde tanımlanan leff ü neşr sanatı, eserde bir beyitte tespit edilmiştir.

❖ “Ey Zât-ı akdes ki âlem senin sıfâtın zuhûrundan ayân olmuşdur, senin elin kabza olup açılması deryâ ve maden olmuşdur”.

“*Leff ü neşr-i müşevveş* üzere îrâd eyledi. Yanî mefhûm-ı maden ki filizzât-ı cevâhir ondan zuhûr eder, manâda yed-i kudretin kabzı eseridir. Ve deryâ ki ona mahsûs envâ’-ı gevher ondan istifâde olunur, yed-i kudretin bastının feyzidir” (HM, 313b).

Ebubekir Nusret, beyitte leff ü neşr sanatının bulunduğunu belirtir. Buna göre maden-kabz, derya-bast ifadeleri arasında ilişki kurulmuştur. Ancak bu ifadeler beyitte düzensiz bir şekilde yer aldığı için müşevveş leff ü neşr uygulanmıştır.

İrsâl-i Mesel

Şârih eserinde Sâib'in şiirleri arasında atasözü, deyim yahut kalıplaşmış sözlere atıfta bulunarak irsâl-i mesel sanatına örnek teşkil eden bazı beyitler tespit etmiştir. Aynı zamanda Sâib'in sıkça birinci mısradaki düşünceyi ikinci mısradaki örneklemesi de irsâl-i mesel sanatının bir tezahürü olarak yorumlanmıştır. Öyle ki bir beytin şerhinde ikinci mısranın tercümesine onun irsâl-i mesel örneği olduğunu belirterek başlar:

“Bir hayâ ki tabî’î olmayıp sahte ola makbûl olmaz, zîrâ elbetde tehaffuz edemeyip münasebet-i tâmmeye geldikde fâlye verir. *İrsâl-i mesel buyurur* ki gözü dikilmiş şebâz mahcûb olmaz” (HE, 78b).

“Merhûm *irsâl-i mesel buyurur* söz vatanda zelîldir, nâm vatani olan yüzük taşında zelîl olduğu gibi dedi” (HM, 27b).

Aynı şekilde bir başka beytin şerhinde de şairin ikinci mısradaki ifadelerle irsâl-i mesel sanatını uyguladığını söyler.

❖ “Her kim a’ mâl-i kabîha kesbiyle çirkin ise yine ukbâda çirkin kalkar, mahall-i itibâr budur ki kör uykudan muhâldir ki basîr kalka”.

“*Men kâne fi hâzihî a’ mâ fehüve fi’l-âhireti a’ mâ* mefhûmundan istimdâd eyleyip *irsâl-i mesel* eylemiştir” (HE, 68a).

Ebubekir Nusret, şairin ikinci mısradaki ifadelerinde İsrâ Sûresi’nde yer alan “Bu dünyada kör olan ahirette de ködür.” ayeti referans alınarak irsâl-i mesel sanatının kullanıldığını iddia eder.

❖ “O halâvet ki dikende mahfidir, talep edip tatmasına müştâk olun ve o define ki yılan kisvesindedir, görünüz”.

“Ve kisvet-i mârda olan *genc-i mesele irsâl* gibidir ki *Huffetü’l-cennet bi’l-mekâre* ‘ibâretini tefsîr eder” (HE, 50a).

Ebubekir Nusret’e göre beyitte definenin yılan şeklinde görünümünün tasviriyle “Cennet belalarla çevrilidir.” hadisine dayanarak irsâl-i mesel yapılmıştır.

Aliterasyon

Bir mısranın yahut beytin aynı ünsüz harfleri içeren kelimelerden oluşmasıyla meydana gelen aliterasyon sanatı, Sâib’in şerh edilen şiirleri arasında bir beyitte tespit edilmiştir.

❖ “Çünkü iş buyurucu olmaya cevher-i zâtînin fâidesi nedir, zîrâ çekmeksiz kılıcın agzı kılıcın arkasıdır”.

“Mısra-ı sâinde merhûm *yedi şın cem etmiştir*” (HE, 20b).

Şârih beytin şerhinin ardından ikinci mısradaki yedi kere “şın” harfinin geçtiğini dile getirerek aliterasyon sanatını zikretmese de şairin bu yöntemle beyitte ahenk oluşturma gayretine dikkat çeker.

Mübalâğa

Edebî metinlerde manayı kuvvetlendirmek ve etkisini artırmak amacıyla sıkça kullanılan mübalâğa sanatı, bir şeyi olduğundan daha fazla ya da daha az betimlemektir. Şairlerin bahsettikleri hususları okuyucular için ilgi çekici hâle getirmek amacıyla onları olduğu gibi yansıtmamaları mübalâğa sanatını sıkça kullanmalarına sebep olur. Sâib’in şiirlerinde mübalâğaya fazlaca başvurması sebebiyle Ebubekir Nusret şerhte de aynı oranda bu sanattan bahsetmiştir.

❖ “Eger senin mest olan gözün nakkâşdan aklı iletmedi ise dehân ve bel tasvîri hâtırından nice gitdi”.

“Murâdı agzın küçüklüğünde ve belin inceliğinde *mübâlagadır* ve bir murâdı dahi budur ki mukâbilinde bir âdem ya görünmez ki tasvîr etsin diye. Merhûm şu’arâ tâifesinin bînâsıdır” (HE, 22a; HM, 40a).

Ebubekir Nusret, beyitte şairin ağzın küçüklüğü ve belin inceliğine mübalâğa yaptığını düşünmektedir. Ona göre bu ikisinin neredeyse görünmeyecek derecede küçük ve ince olmaları dolayısıyla birinin bunları resmetmesi mümkün değildir.

❖ “Lafzsız manâyı idrâk etmek müşkildir, sen çehre-i nâzikden nikâbı bırakma”.

“Bu manâ mecâza sarf olunanda letâfet-i mahbûbda mübâлага etmiş olur ki nikâbı kaldırıncı melek gibi görünmez olur” (HE, 11b).

Şârih beyitteki ifadeleri mecaz anlamlarına göre yorumladığında bunların sevgilinin güzelliğine mübalâğa sanatıyla işaret ettiğini ileri sürer. Melek gibi güzel sevgili, yüzündeki örtü kaldırılınca hâliyle görünmeyecektir. Şairin de muhatabının güzelliğini abartmak amacıyla bu benzetmeyi yaptığı belirtilmiştir.

❖ “Felegin devrânından hayâtın kısa gicesi o uslûbdan başa erişdi ki kimse bir düş göremedi”.

“Murâdı ömr her ne kadar tavîl olsa encâmında rüyâsız birkaç dakîka nevme varmak gibi kasîrû’l-müdde görünmesinde *mübâlagadır*” (HM, 164b).

Beytin şerhinde, şairin ömrün kısalığını mübalağa sanatıyla anlattığı ileri sürülmüştür. Şârih beyitteki ifadelerin insan ömrünün her ne kadar uzun sürse de sonucunda rüya dahi göremeyecek kadar kısa bir uyku gibi hatırlanacağını belirttiğini düşünür.

- ❖ “Eger eyyâm şeb-rengi taylık eder ise seher âhı kamçısı ile onu yola getiririz”.
“Murâdı himmetin eserinde *mübâlağa*-idir ki eger merâmımıza müsâade etmez ise eyyâmı âh-ı seherimiz ile musahhar ederiz diye şâirâne lâf etmiş oldu” (HE, 165a).

Ebubekir Nusret’e göre şair kişinin isteklerine kavuşması için emek göstermesinin tesirine mübalağa sanatı aracılığıyla dikkat çeker. Kaderin kulların isteklerine engel teşkil etmesi durumunda kişinin seher vaktinde üzüntüyle ah etmesi pek çok şeyi değiştirecektir.

Şârih bazı şerhlerinde şairin beyitteki ifadeleri mübalağa amacıyla kullandığını ancak bunların bir yönüyle mübalağa değil doğrudan hakikati yansıttığını da ekler:

- ❖ “Bir gönlü ki aşk derd eliyle sıkı, tamarından ve kökünden kan yerine tütün çıkar”.
“Merhûm *mübâlağa* vehmiyle nazm etmişdir. Lâkin hakikatde âşıklara bundan ziyâde hâletler vâkı olduğu tevâtür ile herkesin malûmudur” (HM, 111a).

Beyitte âşıkların dertleri sebebiyle damarlarında kan yerine “ah”larından dolayı meydana gelen dumanın bulunduğu belirtilmiştir. Şârih, bu söylemin mübalağa niyetiyle kaleme alındığını ancak âşıkların gerçekten de buna benzer halleri yaşadıklarını iddia eder.

- ❖ “Bir sahrâ dâmenindeki dikensiz gül kesretsiz güneş o sahrâya nisbet bir diken yığından ahkardır”.
“Murâdı kalb-i ârifdir ki şürûtuyla tecelliyâta müstaid olduktan sonra mazmûn *mübâlagadan* çıkıp vâkı-ı beyâna tenezzül eder” (HM, 92b).

Bu beytin şerhinde de şairin mübalağa yoluyla anlattığı hâllerin bir arifin kalbinin gerekli seviyeye ulaştıktan sonra tecrübe edilebilir olmasına değinilir.

Tariz

Şiirde eleştiri niyetiyle söylenen imalı ifadelerden meydana gelen tariz sanatı, metinde de bazı beyitleri açıklamak için kullanılmıştır:

❖ “Benim baht-ı siyâhım gicesinden bir ümîd subhu dogmadı, bu ki “Gice gebedir” derler hâb-âlûdgânın sözüdür”.

“Ya’nî uykuda bazı kimsene agzına geleni söyler. O kabîlendendir, aslı ve faslı yokdur ve *tarîz* eyledi ki *el-leyâlî habâlâ* diyenler gicenin dogurdugu etfâllerdir ki söylediklerini bilmezler” (HE, 19b).

Ebubekir Nusret’e göre şair, gecelerin beraberinde çeşitli ümitleri getirdiğine inanılarak söylenen “Gece gebedir.” ifadesinin anlamsızlığını eleştirmek için tariz sanatını kullanmıştır. Bu doğrultuda şairin ilgili sözü uykuda bilinçsizce konuşan kişilerin söylediğini ima etmek amacıyla “hâb-âlûdgân” ifadesini kullandığını belirtir.

❖ “Bir tenbel ve hayr u şerrini bilmez bî-hâsıl ki söğüt agacını terbiye eder bu çürük olan şugli ne ümîd ile eder”.

“Murâdı ten-perestlere *tarîzdir* ki bedenlerini melbes ü me’kelde refâhiyyet-i tâmm ile terbiye etmede hayvâniyyetden gayrı bir semere netîce vermez” (HE, 70a).

Beytin şerhinde şairin heveslerinin peşinde koşanları tariz sanatı yoluyla eleştirdiği iddia edilmiştir. Buna göre meyve vermediği hâlde söğüt ağacını yetiştiren kişilere söylenen sözlerle aslında kıyafet ve yemek gibi dünyevi istekleri için çabalayanlar hedef alınmıştır.

Kinaye

Şiirde anlatılmak istenen hususun, kelimelerin gerçek anlamlarını da esas alarak dolaylı bir şekilde aktarılmasıdır. Ayrıca üstü kapalı veya ima yoluyla söylenen ifadeler de “kinaye” sanatına dâhil edilir. Bu doğrultuda metinde de bazı ifadelerin açıklaması kinaye sanatıyla ilişki kurularak yapılmıştır:

“Ve su üzerine nakşın sebâtı olmadığından abese iştigâlden *kinâyedir* ki bundan dahi murâdı havâdis-i nefsânîyyelerdir” (HE, 125b).

“Harf üzere parmak komak *kinâyedir* itirâz etmeden” (HE, 160a).

“Beyâz mecmûa manâsınadır ve gözün beyâzı ve su gibi okumak rekâketsiz kırâatden *kinâyedir*” (HE, 167a).

“Gönül den yemek *kinâyedir* envâ-ı maârif-i kudsiyye kesbinden” (HE, 223a).

“Tuz saçma *kinâyeye* sarf olunur. Meselâ bir zâlimi ahz olunmuş gördükde rû-be-rû etdiklerini buldun mu diye yâresine tuz saçma gibi [...]” (HE, 156a).

İstiare

İstiare sanatı bir kavramın çeşitli yönlerden benzediği başka kavramlarla adlandırılmasıdır. Metinde şârih, istiarenin bulunduğunu tespit ettiği beyitlerde bunu belirterek açıklama yapmıştır.

❖ “Ondan evvel ki iki âlemden toz kaldırıp harâb eyleye, ey bî-haberler bu ne gûne atlıdır ki meydân-ı vücûdu târ u mâl, görünüz”.

“Hakîkate sarf olunsa Vâhid, Kakhâr isimlerine *istiâre* mümkündür” (HE, 52a). Beytin şerhinde “atlı” ifadesiyle istiare sanatı üzerinden Allah’ın Vâhid ve Kahhar isimlerine işaret edildiği belirtilmiştir. Ancak şârih, kelimenin gerçek anlamı doğrultusunda yorumlandığı takdirde bu neticeye varılacağını da dile getirir.

Şairlerin bir kavramdaki istiare üzerinden kurdukları hayali kuvvetlendirmek için beytin/şiirin tamamında bu hayali destekleyen başka istiareler de kullanması “temsili istiare” olarak tanımlanmıştır (Küleççi, 2013: 59). Şârih de eserde pek çok beyitte temsili istiarenin kullanıldığını iddia etmiş ve beyitleri bu sanata dayanarak açıklamıştır.

❖ “Bir gülşenin ki ensesinde gül-çînin gözü ola, o gülşenin dîvârı başının dikenî kirpiklerin birbirine urup uykuya ragbet edemez”.

“Murâdı benî-âdem ile ecel için *istiâre-i temsiliyyedir*” (HE, 109b).

Şârihe göre, şair beyitte gül, gül bahçesi ve bahçıvan kavramlarını esas alarak kurduğu hayalle aslında insan ve ölüm ifadelerine temsili istiare yapmıştır.

❖ “Ey Sâib bizim ıztırâblarımız ihtiyârımız ile degildir, mirât-ı itibâr budur ki zerre çünkü âfitâbı göre nâ-çâr raks eder”.

“*İstiâre-i temsiliyyedir*. Yanî zerrât eczâ-yı kâinâtın muharriki, hurşîd kudret-i ilâhiyye ve bundan akdem âfitâb irâde-i samedâniyyedir” (HE, 118b).

Ebubekir Nusret, beyitte kâinata dair unsurlar ve onların hareketleriyle Allah’ın iradesi ve kuvvetine temsili istiare yapıldığını iddia eder. Hatta beytin şerhinde ifadelerin karşıladığı anlamı da ekler.

❖ “Ser-mâyesiz şuleyim ve hâr u hasla ugraşmada bir gömlek neşv ü nemâ buluncaya dek yüz zahm yemişimdir”.

“Murâdı şulenin hâr u hasla irtifâ’ını *istiâre-i temsiliyye* sûretinde hâline tatbîk etmektedir” (HE, 166b).

Beyitte ateşin, kendisine atılan pek çok çöple uğraşmasının ardından yükselebildiği dile getirilmiştir. Şârih, bu meseleyi kişinin manevi hâlleriyle ilişkilendirir. Ona göre şair, ateşin vaziyetini anlatabilmek için bu tasviriyle istiare-i temsiliyye yapmıştır.

Teşbih

Edebî metinlerin temelinde yer alan teşbih sanatı, Sâib'in şiirlerinde de sıkça kullanılmıştır. Dolayısıyla Ebubekir Nusret, ele aldığı beyitleri açıklamak için muhakkak yapılan benzetmeleri tespit etmiştir. Saptadığı bu benzetmeleri de “teşbih” veya “temsîl” ifadeleriyle tasvir etmiştir:

“Gûyâ çerâğın şulesini akla ve ayagındaki tîreliği melâle **temsîl eyledi**” (HE, 18a; HM, 32b).

“Gûyâ hilâli lebe **temsîl** ve bedrin sûret-i kemâlin sükûta ve istignâya **teşbih eyledi**” (HM, 32b).

“Cânı iplige ve bedeni gevhere **teşbih edip**, ömr-i dünya ne kadar çok olsa bir sâatden ibâret olduğuna bu iplik sürat-i infisâmından cevheri olan beden hâtırından gitdi diye avdetini istibâd eyledi” (HE, 21a; HM, 38a).

“Subhun beyâzını şekere **teşbih eyledi**” (HE, 29b; HM, 54b).

“Nifak lisân-ı Arabî’de köstebek dedikleri hayvânın iki taraftan delik olan yuvasına derler ve münâfık dahi iki yüzlü olduğu-içün **teşbih** tarîki ile münâfık dediler ve teşbih dânesi dahi zâtında iki taraftan delik olduğuna merhûm sûreti âhirete ve kalbi dünyâda olan zühhâd cemâ’atini teşbihe **temsîl eyledi**” (HM, 71a).

“Merhûm istikâmet sahibinin tarîkinde olan çâhı bu sıfatda mütehayyir göze **teşbih eyledi**. **Vech-i şebek**, âyinesine bir şey intinâ etmemek olur” (HE, 47a).

“Gûyâ nebâtâtı sebz-i hisâr işaretiyle âsumâna **teşbih** ve suyu mâha **temsîl eyledi**” (HM, 88a).

“Çünkü berk semânın tahtında ve semâ kül renginde ve âdetâ âyinelere kül ile cilâ verildiğine binâen evliyâullahı dahi kendi bedenleri âsumânının berkine **teşbih eyledi**” (HE, 62b).

“Merhûm bahârı yâre ve âşıkı yanmış tohma **teşbih eyledi** ki murâdı sevdâ ile bi’l-külliyeye şuûru kalmamış demektir” (HM, 201b).

“Gûyâ kafes murg-ı giriftâr kayd olduğu cihetden aşka **teşbih edip** içindeki hâlât-ı gûn-â-gûn-ı aşkıyyeyi bahâr **temsîl eyledi**” (HE, 233b).

“Gûyâ ezkâr u evrâd ile olan amâl-i sâliha sidre-i muntehâya dek varmak münâsebetiyle cevâhire **teşbih** ve eflâkı sedefe **temsîl etmiş** oldu” (HM, 323a).

“Merhûm goncenin sûretini teng olan kalbe **teşbih eyledi**” (HE, 149a).

7.3. İktibaslar

7.3.1. Ayetler

Metinde pek çok beytin şerhinde ayet alıntıları mevcuttur. Eserde yer alan 94 ayetin üç farklı bağlamda zikredildiği tespit edilmiştir. Ebubekir Nusret, bazı şerhlerinde şairin alıntılacağı ayete doğrudan referansta bulunduğunu iddia etmiş, dolayısıyla beyti anlamak için muhakkak ayeti bilmek ve aralarındaki bağlantıyı çözmek gerektiğini düşünmüştür. Bazı şerhlerinde ise ele aldığı beyitte herhangi bir ayete ima bulunmasa da beytin muhtevasını açıklarken bazı ayetlere başvurmuştur. Şârihin ayrıca açıklamalarında fikirlerini desteklemek amacıyla ara cümle mahiyetinde yer verdiği ayetler de bulunmaktadır.

7.3.1.1. Doğrudan Kaynak Olarak Kullanılan Ayetler

❖ “Her tahammül dağı ki akl tedârik edip tecelliyât-ı ilâhiyyede sebât için müheyâ eyleye, rîg-i revân gibi bu aşk makâmında pâ-be-rikâb ve her anda müsâfirdir”.

“Murâdı âyet-i kerîmeye işâretidir ki *veterâ 'l-cibâle tahsebhâ câmideten ve hiye temerru merra 's-sehâb*” (HE, 5b; HM, 9a).

“Dağları görür, onların durduğunu sanırsın; oysa bulutlar gibi hareket ederler.” Neml Sûresi, 27/88

❖ “Hicâb-ı leylde subh-ı güşâde-rûy mevcûddur, rûzgâr gibi tevekkelî nikâb-ı şebden geçme”.

“Zîrâ ve *tûlicu 'n-nehâre fi 'l-leyl* bu manâyı mütehammildir” (HE, 6b; HM, 10a).

“Geceyi gündüze katarsın, *gündüzü de geceye katarsın*. Ölüyü diriyi çıkarırsın, diriden ölüyü çıkarırsın ve dilediğine sayısız rızık verirsin.” Âl-i İmrân Sûresi, 3/27.

❖ “Encümden gicenin rakam-ı intihâbına temâşâ eyle, tâ ki bu gice kitâbının hüsn-i kitâbetine yol iletip vâkıf olasın”.

“[...] ve *yetefekkerûne fi halki 's-semâvât* mefhûmuna bu tabîr ile îhâm eyledi” (HE, 7b; HM, 12a).

“Göklerin yaratılışını düşünürler.” Âl-i İmrân Sûresi, 3/191

❖ “Bî-karârları o şerîki olmayan Vâhid-i hakîkî'den taleb eyle, çünkü seyl sahrâdan gâ'ib ola deryâdan taleb eyle bulursun”.

“*Ve ileyhi turce ’ûn* mefhûmuna îmâ eder” (HE, 10b).

“Ve O’na döndürüleceksiniz.” Yâsîn Sûresi, 36/83.

❖ “Varlık ve benlik senin bahrini sâhil muhâsarasında göstermiştir, benlikden kenâr ihtiyâr edenler kenârsız deryâ olmuşlardır”.

“Murâdı zikru’llâh ile kendini ferâmûş etmeye tergîbdir. Yâhud *hel etâ ale’l-însân hînun mine’d-dehrî lem-yekûn şey’en mezkûren* âyet-i kerîmesinde olan lem-yekûn hâlini istihzâra irşâd etmiştir” (HE, 33a).

“Gerçek şu ki, insanın yaratılış tarihinde onun henüz anılan bir şey olmadığı bir dönem gelip geçmiştir.” İnsân Sûresi, 76/1

❖ “Kârvân-ı zendeğîden hiç kimse bîdâr degildir, bu kârvândan dökülüp kalanlar hâb-ı gafletde ve gidenler meseldirler.

Kalanlar hakkında *en-nâsü niyâm* vârid oldu, gidenler hakkında *ve ce’alnâhüm ehâdis* buyuruldu” (HM, 72a).

“Onları ibret hikâyelerine dönüştürdük.” Mü’minûn Sûresi, 23/44

❖ “Her kim amâl-i kabîha kesbiyle çirkin ise yine ukbâda çirkin kalkar, mahall-i itibâr budur ki kör uykudan muhâldir ki basîr kalka”.

“*Men kâne fi hâzihî a’mâ fehüve fi’l-âhireti a’mâ* mefhûmundan irsâl-i mesel eylemiştir” (HE, 68a).

“Bu dünyada kör olan ahirette de ködür.” İsrâ Sûresi, 17/72

❖ “Seyl-âb deryâya vâsıl oluncaya dek raks ederek varır, her kimin başında bir şevk var ise her adımda raks eder”.

“Merhûmun murâdı *ve ileyhi turce ’ûn* mefhûmuna îmâdır” (HE, 117b).

“Ve O’na döndürüleceksiniz.” Yâsîn Sûresi, 36/83.

❖ “Bir nefesde bu temelsiz kasrı yanî bedeni habâb gibi mahv u harâb eyledim, yelli”.

“Makâm-ı mahviyyetde sür’atle duhûlden ibâretidir. Yâhud kasr-ı bî-bünyâddan murâdı *be-gayr-ı amedin terevnehâ* karînesiyle âsumân olup urûc-ı rûhânîye işâret ola” (HE, 230a).

“O, gökleri görebileceğiniz herhangi bir destek olmadan [duracak şekilde] yarattı, sizi dengede tutması için yere sağlam dağlar yerleştirdi, orada her türlü canlının çoğalmasını sağladı. Biz, gökten su indirip [bununla] yeryüzünde her türden faydalı bitkiler bitirdik.” Lokman Sûresi, 31/10.

❖ “Ey gönül kendi kârın fütûhunu ondan ve bundan talep etme, bu kilîde miftâh her isteyenden ümîd etme”.

“*Kur’ân-ı Kerîm*’inde *em ‘alâ kulûbin ekfâlehâ* mefhûmundan istinbât olan manâyı murâd eder ki kalbin kuflu ve miftâh manevî umûrlardır” (HM, 305b).

“Yoksa kalbler üzerinde kilitler mi var.” Muhammed Sûresi, 47/24.

❖ “Az günâh etmişindir ki itizâr vaktinde kendi taksîrini takdîre havâle edersin”.

“Merhûmun murâdı tarîk-i edebe irşâd etmektedir. *Rabbenâ zalemnâ* gibi” (HE, 228b).

“Ey Rabbimiz! Biz kendimize zulmettik.” A’râf Sûresi, 7/23

❖ “Sen lisânın tîgi ile kâinâtda her ne var ise esmâların cüdâ ve birbirinden temyîz eyledin, çarh u zemîn ü zamân nâmı senden buldu”.

“*Ve alleme âdeme ‘l-esmâ’r küllehâ* nass-ı kerîminin ekser-i müfessirinin zâhib olduğu manâyı nazm eyledi. Lâkin muhakkikîn-i sûfiyye indinde *enbiûnî bi-esmâ’i hâulâ’i* “Bana şunların esmâ’larıyla haber verin.” diye bir âlây mâhiyyât-ı misâliyyeye işâret eyledi” (HE, 212b).

“Ve Âdem’e bütün isimleri öğretti.” Bakara Sûresi, 2/31

“Şunların isimlerini bana söyleyin.” Bakara Sûresi, 2/31

❖ “Dâg-ı aşkdan olmak üzere kalbe bir yıldız götürdüm ki ne kamere ivaz ederim ve ne âfitâba”.

“Murâdı *ve men lem yec ‘alli ‘llâhu lehu nûren femâle men nûr* mantûkunda işâret olunan nûr-ı mec’ûldür ki Mevlâ-yı müte’âl bir kuluna bu nûru ihsân edince hem hâdî ve hem mehdî olup tarîk-i sa’âdet-i ebediyyeye sülûkda kimseye muhtâc olmaz” (HE, 119a).

“Allah bir kimseye ışık vermezse onun aydınlıktan asla nasibi yoktur.” Nûr Sûresi, 24/40

“Murâdı nûr-ı mec’ûle işâretidir ki nûr-ı ilmden ibâretidir. *eve men kâne meymen ve ahyeynâhu ve ce’alnâ lehu nûren* mefhûmundan müstenbat olan manâyı nazm eyledi” (HM, 199b).

“Ölü iken dirilttiğimiz ve insanlar arasında yürüyenilmesi için kendisine ışık tuttuğumuz kimse” En’âm Sûresi, 6/122

❖ “Girân-mâye ve envâ-ı cevâhir ile memlû hazînelerden nisârsız ve îsârsız ne hazz vardır, eger kendinden saçıp sâye-i iltifâtında olanlara bezl etmez isen berk ü bârdan ne fâide ve ne zevk hâsıldır”.

“Merhûm insânı nebâtâtdan add edip *va’llâhu enbeteküm mine’l-arzı nebâtâ* âyet-i kerîmesine işâret eyledi” (HE, 121a).

“Allah sizi yerden bitirip yetiştirmiştir.” Nûh Sûresi, 71/17

❖ “Bir iklimde ki onda nukûşdan sâde-gönül olurlar sen su üzerine hezâr nakş darb eyledin hayf”.

“Bu iklimden murâdı iklim-i şerî’atdır ki *illâ men etâ’llâhe bi-kalb-i selîm* mefhûmuna îmâ eder” (HE, 125b).

“İnsanların diriltileceği gün ve *Allah’a temiz bir kalple gelenler dışında* malın da çocukların da fayda vermeyeceği gün beni mahcup etme.” Şu’arâ Sûresi, 26/89.

❖ “Bir bâdeden ki harîfler sebû sebû içdiler hayfâ sen yarım devr ile pâ-be-rikâb olup meclislerinden çıktın”.

“Yanî hayfâ sen böyle ma’ârif-i nefiseden mahrûm kaldın diye te’essüf eder ve bu takrîrin cümlesiyle *vetteku’llâhe ve yü’allimukumu’llâhu* nassıyla va’d olunan ulûmun şânına i’tinâ vü tazîm murâd eder ki bir mikdâr lezzetinden ve keyfiyyet husûlünden habîr olmayanlara tefhîmi kaydına düşmek abese iştigâl kabîlindedir” (HE, 127b).

“Allah’tan korkun, Allah size öğretiyor.” Bakara Sûresi, 2/282.

❖ “Ne sâ’atde idi za’f benim ayagımdan kaydı kaldırdı ki rîg-i revân gibi dolanırim ve menzil bulamam”.

“Merhûmun işâret eylediği manâ kâ’inâtın yanî mâ-sivâu’llâhın cümlesine sârî ve her anda bu hâlet üzerlerine cârîdir. Lâkin herkes degil belki erbâb-ı mükâşefenin ekseri bilmez bir dakîk sırr-ı ilâhîdir ki *Kur’ân-ı Kerîm*’den *bel hüm fi lebsin min halkin cedîd* mefhûmundan istinbât olunmuşdur” (HE, 162a).

“Buna rağmen onlar yeni bir yaratma konusunda şüphe içindeler.” Kâf Sûresi, 50/15

❖ “Her gülün dâmenini tutup her şem’in çevresine dolanma, belki hüsn-i garîbin ve ma’nâ-yı bîgânenin tâlibi ol”.

“Murâdı *yevme tebeddelü’l-arzu gayre’l-arzı ve’s-semâvât* âyet-i kerîmesinin mevt-i ihtiyârîde vâkı olan işâretidir ki sâlik ahkâm-ı tabî’iyyeden çıkıp şehvâtına hâkim oldukda semavât-ı kuvvâ-yı ulviyyeleri ve arz-ı hayvâniyyet ki süfliyyesidir bunlar tebdîl olup tedricle etvâr-ı ukûlden hâric ma’nâları idrâk etmeye şurû eder” (HE, 98b).

“Bir gün gelecek, yer başka yere, gökler de başka göklere dönüştürülecektir.” İbrâhîm Sûresi, 14/48

❖ “Dihkân sâde ve bîgânenen sâf olmuş türâba tohm ümîdi döker, âdet-i karye-i imkân böyledir”.

“Ve kelâm-ı Rabbü’l-âlemîn’den *innemâ’s-sadakâtü li’l-fukarâ* nassı dahi bu ma’nâya mu’ayyendir” (HE, 182b).

“*Sadakalar ancak şunlar içindir: yoksullar, düşkünler, sadakaların toplanmasında görevli olanlar, kalpleri kazanılacak olanlar, azat edilecek köleler, borçlular, Allah yolunda [çalışanlar] ve yolda kalmışlar.*” Tevbe Sûresi, 9/60.

❖ “Yarın mahşerde nazar etseler gerekdir sana hemân o göz ile ki bugün bizi görürsün”.

“Mukaddemen bu ma’nâlar mükerrer tahrîr olunmuşdur ki cümlesi *ve en leyse li’l-insân illâ mâ sa’y* nass-ı hakîminin mefhûmlarındandır” (HE, 244a).

“İnsan ancak çabasının sonucunu elde edecektir.” Necm Sûresi, 53/39

❖ “Senin kerîm olan cemâlin bî-dirîg ve esirgemezsiz ki kereminden nâşî her bir zerre kendi vücûduna bed-gümân olup ben de mevcûdum ve vücûd benimdir da’vâsın ederler”.

“Ve kelâm-ı i’câz-ı nizâm *inne’l-insân leyetgî an râehustagnâ* mısdâkı dahi bu mazmûna sâdıktır” (HE, 207b).

“Gerçek şu ki insan, kendini kendine yeterli gördüğü için çizgiyi aşar.” Alak Sûresi, 96/6

❖ “Nevm-i sakîl bizim gözümüze perde bağlamışdır, yoksa senin cemâlin olduğu gibi ayân olmuşdur”.

“Murâdı *hüve'l-evvelü ve'l-âhirü ve'z-zâhir ve'l-bâtın* nassının itlâkından münfehim olunan mâ-sivânın istihlâkıdır” (HE, 208b).

“O, evvel ve âhir, zâhir ve bâtıdır.” Hadîd Sûresi, 57/3

❖ “Tecellî taşı me'yûs terk etmedi, sen len terânî yasakcısından korkma ve Perverdigâr-ı âlemin müşâhedesinden ümîdi kesme”.

“Murâdı *ve inne mine'l-hicâre lemâ yehbutu min haşyetu'llâh* ya'nî taşdan bazıları haşyetu'llâhdan münfa'il olup mahallinden aşağı düşer” (HM, 365a).

“Bundan sonra kalpleriniz yine katılaştı; artık kalpleriniz taş gibi, hatta daha da katıdır. *Taşın öylesi var ki* ondan ırmaklar kaynar; öylesi de var ki çatlayıp bağrından su fişkirir; bazı taşlar da var ki *Allah korkusuyla yuvarlanıp düşer*. Allah, yapmakta olduklarınızdan habersiz değildir.” Bakara Sûresi, 2/74.

❖ “Kendi işinin intihâsına ibtidâ'dan nazar eyle, hâk olmazdan evvel ayagın altına bak”.

“Merhûm *minhâ haleknâküm ve fihâ na'idüküm* nassından hisse-i ibâd-ı rahmânî nazm eylemiştir” (HE, 187a).

“Sizi ondan yarattık, yine ona döndüreceğiz.” Tâhâ Sûresi, 20/55

7.3.1.2. İkinci Dereceden Kaynak Olarak Ayetler

Şârihin açıklamalarında beytin muhtevâsından hareketle örnek olarak kullandığı ayetler de mevcuttur. Bahsi geçen ayetlerin hangi hususlardaki açıklamalarda alıntılındıklarının tespit edilmesi, şârihin kaynak kullanımına dair daha anlamlı bir gösterge sunacağı düşüncesinden hareketle eserde zikredilen ayetler bağlamlarına göre tasnif edilmiştir.

Sabır

Ebubekir Nusret, imtihanlara sabreden kulların mükafatlarını ilgili ayetleri kaynak göstererek açıklar. Ayrıca sabır her ne kadar övülen bir davranış biçimi olsa da Allah'ın son ayetteki duayı kullarına öğretmek için kendisine yalvarmalarını istemesine dikkat çekilmiştir.

➤ *Ve ce'alnâ minhum e'immeten yehdinâ lemmâ saberû* (HE, 6a; HM, 9b; HE, 24a; HM, 132b).

“Sabredip ayetlerimize kesin olarak iman ettikleri zaman, onların içinden, buyruğumuzla doğru yolu gösteren rehberler çıkardık.” Secde Sûresi, 32/24.

➤ *İnne me'a'l-üsri yüsra* (HE, 128a).

“Evet, doğrusu her güçlüğün yanında bir kolaylık var.” İnşirâh Sûresi, 94/6

➤ *Vemtâzü'l-yevme eyyühe'l mücrimû* (HE, 128a).

“Ve “Ey günahkârlar! Siz bugün şöyle ayrılın!” [denir].” Yâsîn Sûresi, 36/59.

➤ *Ve lâ-tuhammilnâ mâ lâ tâkate lenâ bih* (HE, 79b).

“Bizden öncekilere yüklediğin gibi bize de ağır yük yükleme!” Bakara Sûresi, 2/286

Gece İbadeti

Gece ibadetlerinin Allah tarafından da önemini aktarmak ve zaten kulların ibadet etmek amacıyla yaratıldıklarını vurgulamak için ilgili ayetler aktarılmıştır. Ebubekir Nusret ayrıca insanların çoğunlukla kulluk ve ibadet etmek üzerine verdikleri sözü unuttuklarını da son ayeti alıntıyla ifade eder.

➤ *Ve'l-fecr* (HE, 6b; HM, 10b).

“Yemin olsun şafak vaktine” Fecr Sûresi, 89/1

➤ *Evfû bi'ahdî ûf bi-'ahdikum* (HE, 7b; HM, 11b).

“Bana verdiğiniz sözü yerine getirin ki ben de size vaat ettiklerimi vereyim.” Bakara Sûresi, 2/40

➤ *Ve İbrâhîme'l-lezî vefâ mihü* (HM, 11b).

“Ve ahde vefa örneği İbrahim'in” Necm Sûresi, 53/37

Gaflet

Ayetlerden hareketle dünya hayatını gaflet içinde geçiren kulların ahirette bu amellerinin muhakkak cezasını çekecekleri ve bu sebeple büyük bir pişmanlık yaşayacakları iddia edilmiştir.

➤ *Ve vecedû mâ'amelû hâzıran* (HM, 25b).

“Böylece yaptıklarını karşılarında bulmuşlardır.” Kehf Sûresi, 18/49

➤ *men ba'esnâ min merkadinâ* (HE, 39a; HM, 72a).

“Derler ki: “Vay başımıza gelenler! Bizi yattığımız yerden kim diriltilip kaldırdı. Rahmânın vaad ettiği işte bu! Peygamberler gerçekten doğru söylemişler!” Yâsîn Sûresi, 36/52

➤ *Nes'yen ve mensiyyen* (HM, 340a).

“Unutulup gitseydim.” Meryem Sûresi, 19/23

Ruh-Beden

Şârih, insanın ruhu ve bedeni arasındaki ilişkisini çözümlen zoruğunu anlatabilmek için ilgili ayeti alıntılanmış ve çoğu kişinin bilmeden “karanlığa taş atar gibi” konuştuklarını dile getirmiştir.

➤ *recmen bi'l-gayb* (HM, 31b).

“[Sonra gelenler] bilmedikleri konuda *karanlığa taş atar gibi* tahminler yürüterek, “Onlar üç kişidir; dördüncüleri de köpekleridir” diyecekler; “Beş kişidir, altıncıları köpekleridir” diyecekler.” Kehf Sûresi, 18/22

İstidat

İnsanların istidatları derecesinde kulluk ettiğini ve herkesin fitratına muvafık kişilerle karşılaşacağını belirtmek için ilgili ayetler kaynak gösterilmiştir.

➤ *ve iyyâke nesta'in* (HE, 24a).

“[Rabbimiz!] Ancak sana kulluk eder ve *yalnız senden yardım dileriz.*” Fâtiha Sûresi, 1/5

➤ *Et-tayyibûn et-tayyibât* (HE, 31b).

“Temiz erkekler de temiz kadınlara yaraşır.” Nur Sûresi, 24/26

Tebliğ

İnsanların tebliğ vazifelerini yerine getirirken sonuca odaklanmamalarını anlatmak amacıyla ilgili ayetler alıntılanmıştır.

➤ *Femen şâ'e felyü'min ve men şâ'e felyekfur* (HE, 25a).

“Artık dileyen iman etsin, dileyen inkâr etsin.” Kehf Sûresi, 18/29

➤ *Mâ'ale'r-resûli ille'l-belâg* (HE, 25a).

“Peygamberin görevi, tebliğ etmekten ibarettir.” Mâide Sûresi, 5/99

İbadet

Referans gösterilen beyitlerle ibadetlerin ahiretteki faydası ve insanın yaratılışındaki önemi açıklanmıştır.

➤ *Ve vecedû mâ'amelû hâzıran* (HE, 28b; HM, 52b).

“Böylece yaptıklarını karşılarında bulmuşlardır.” Kehf Sûresi, 18/49

➤ *Ve en leyse li'l-insâni illâ mâ sa'y* (HE, 61b; HM, 114b).

“İnsan ancak çabasının sonucunu elde edecektir.” Necm Sûresi, 53/39

➤ *Bimâ ta'melûn* (HM, 142a).

“Yaptıklarınız şeyleri [...]” Bakara Sûresi, 2/265

➤ *Bimâ kesebtüm* (HM, 142a).

“Kazandıkları şeyleri [...]” Bakara Sûresi, 2/134

➤ *Ve mâ halaktü'l cinne ve'l inse illâ liya'budûn* (HE, 93a).

“Ben cinleri ve insanları, başka değil, sırf bana kulluk etsinler diye yarattım.”

Zâriyât Sûresi, 51/56

İstikrar

Şârih, ibadetteki istikrarını kaybeden kişilerin akıbetini ayetteki hükme dayanak açıklamıştır.

➤ *Ve tabe'a'llâhu alâ kulûbihim* (HM, 59b; HE, 197).

“Allah'ın kalplerini mühürlediği kişiler [...]” Nahl Sûresi, 16/108

Konuşmak

Allah'ın *Kur'ân*'da aşağıdaki ifadeye ve devamına yer vererek kullarını sözleri konusunda uyardığı düşünülmektedir.

➤ *Ve minhüm men yekul* (HE, 36b)

“Onlardan bazıları der ki [...]” Bakara Sûresi, 2/201

Teslimiyet

Ebubekir Nusret, ayetleri kaynak göstererek insanların Allah'ın hükümleri karşısındaki çaresizliğini ve kaderin değişmezliğini ifade etmiştir.

➤ *Lâ mu'akkibe li-hükmihi* (HE, 37a).

“O'nun hükmünü denetleyecek yoktur.” Ra'd Sûresi, 13/41

➤ *Yef'alu mâ yeşâ'u* (HE, 37a).

“Allah dilediğini yapar.” Âl-i İmrân Sûresi, 3/40

➤ *Yehkumu mâ-yürîd* (HE, 37a).

“Şüphesiz Allah dilediği gibi hükmeder.” Mâide Sûresi, 5/1

Ahîret

İlgili ayetlerden ilk ikisine Allah’ın ahiret günü üzerine yemin etmesi sebebiyle yer verilmiştir. Ebubekir Nusret diğer ayetlere ise mahşer gününde kulların her bir amelinin karşılığını alacağını ve günahları için de büyük bir pişmanlık yaşayacağını anlatmak için zikretmiştir.

➤ *Ve’s-semâ’i zâti’r-rac’i* (HE, 42a; HM, 76a).

“Andolsun içindekilerin gidip geldiği semaya ve [tohumun filizlenmesiyle] yarılan yere ki Kur’ân [hak ile bâtılı] ayıran bir sözdür.” Tarık Sûresi, 86/11

➤ *ve’l-arzı zâti’s-sad’i* (HE, 42a; HM, 76a).

“Andolsun içindekilerin gidip geldiği semaya ve [tohumun filizlenmesiyle] yarılan yere ki Kur’ân [hak ile bâtılı] ayıran bir sözdür.” Tarık Sûresi, 86/12

➤ *Bimâ-küntüm ta’melûn* (HE, 113b; HE, 135b).

“Yaptıklarınıza karşılık [...]” Mâide Sûresi, 5/105

➤ *bimâ kuntüm teksibûn* (HE, 135b).

“O gün onların ağızlarını mühürleriz; *yapmış olduklarını* elleri bize anlatır, ayakları da tanıklık eder.” Yâsîn Sûresi, 36/65.

➤ *bimâ esfeltüm fi’l-eyyâmi’l-hâliye* (HE, 135b).

“Onlara “Geçmiş günlerde *yaptıklarınıza karşılık olarak* âfiyetle yiyin için” denir.” Hakkâ Sûresi, 69/24.

➤ *Yâ hasreti alâ mâ ferrettü fi câniba’llâh* (HM, 300a).

“Allah’a itaat konusunda gerekeni yapmadığım için yazıklar olsun bana.” Zümer Sûresi, 39/56

Keramet

Ebubekir Nusret, bütün eylemlerin ve olayların Allah’ın izniyle gerçekleştiğini ve insanın kendi isteğiyle keramet gösteremeyeceğini anlatmak için aşağıdaki ayeti referans göstermiştir.

➤ *Yemhu’llâhu mâ yeşâ’u ve yüsbitü* (HE, 45a).

“Allah dilediğini siler, dilediğini de yerinde bırakır.” Ra’d Sûresi, 13/39

Kıyamet

Şârih, baharda bitkilerin canlanmasıyla ayetteki ifadenin örneğini teşkil ettiklerini ve buna ibret nazarıyla bakan kulların da kıyamet gününe iman edeceklerini dile getirir.

➤ *Men be’asenâ min merkadinâ* (HE, 48a; HM, 87a).

“Bizi yattığımız yerden kim diriltilip kaldırdı?” Yâsîn Sûresi, 36/52

Kudretullah

Eserde Allah’ın tüm mahlukat üzerindeki gücünü ve kâinattaki her olayın onun izni ve emriyle gerçekleştiği belirtilirken ilgili ayetler referans gösterilmiştir.

➤ *yüskâ bi-mâ’in vâhidin* (HE, 48b; HM, 88a).

“Yeryüzünde birbirine komşu parçalar, üzüm bağları, ekinler; sürgünlü-çatalı ve tek gövdeli hurma ağaçları vardır; *hepsi bir tek su ile sulanır*. Böyle iken üründe bir kısmını bir kısmına üstün kılarız. İşte bunlarda akıllarını kullanan insanlar için ibretler vardır.” Ra’d Sûresi, 13/4

➤ *izâ erednâ* (HE, 48b; HM, 88a).

“Bir ülkeyi helâk etmek *istediğimizde* oranın şırmamış yöneticilerine [iyiye yönlendirici] emirler veririz; onlar ise orada günah işlemeye devam ederler, sonuçta o ülke helâke müstahak olur, biz de oranın altını üstüne getiririz.” İsrâ Sûresi, 17/16

➤ *Bi-iznî* (HE, 48b; HM, 88a).

“Benim iznimle [...]” Mâide Sûresi, 5/110

➤ *İzâ ra’eyte* (HE, 96b).

“Göz gezdirdiğinde [...]” İnsân Sûresi, 76/20

➤ *Ve nahnü ekrabü ileyhi min-habli’l-verîdi* (HM, 177a).

“Biz, ona şah damarından daha yakınız.” Kâf Sûresi, 50/19

➤ *Leyse kemislihi şey’un* (HE, 119b).

“O’na benzer hiçbir şey yoktur.” Şûrâ Sûresi, 42/11

➤ *Külle yevmin hüve fi şe'nin* (HM, 295a).

“O her an yaratma hâindedir.” Rahmân Sûresi, 55/29

➤ *cemî'an minhu* (HE, 198a).

“Ayrıca O, göklerde ve yerde ne varsa *hepsini kendinden* bir lütuf olarak emrinize vermiştir.” Câsiye Sûresi, 45/13

➤ *Ve mâ rameyte iz rameyte velâkina'llâhe râmâ* (HE, 225a).

“(Oku) attığında da sen atmadın, Allah attı.” Enfâl Sûresi, 8/17

Gayret

Allah'ın kullarında özellikle manevi mertebeler hususunda çaba ve gayret görmeyi istediğini ileri süren şârih, bu görüşüne aşağıdaki ayetleri kaynak göstermiştir.

➤ *Ve en leyse li'l-insân illâ mâ sa'y ve enne sa'yehu sevfe yurâ* (HE, 53a; HE, 166a).

“İnsan ancak çabasının sonucunu elde edecektir. Ve çabasının karşılığı ileride mutlaka görülecektir.” Necm Sûresi, 53/39-40

➤ *Allâhe min fazilihi* (HE, 95b).

“Allah'ın lütfundan [...]” Nisâ Sûresi, 4/32

➤ *Ve en leyse li'l-insân illâ mâ sa'y ve enne sa'yehu sevfe yürâ sümme yüczâhu'l-cezâ'e'l-evfâ* (HE, 220a).

“İnsan ancak çabasının sonucunu elde eder. Ve çabasının karşılığı ileride mutlaka görülecektir. Sonra kendisine karşılığı tastamam verilecektir.” Necm Sûresi, 53/39-41.

İmtihan

Eserin pek çok yerinde çeşitli sebeplerle yer verilen imtihan meselesine dair çeşitli ayetler zikredilmiştir. İmtihanların çeşitliliği, hikmetleri ve neticesindeki mükafatları ihtiva eden bu ayetler, şârih tarafından ilgili meselelerde görüşlerine dayanak olması amacıyla kullanılmıştır.

➤ *Len terânî* (HE, 53b; HM, 97b).

“Sen beni asla göremezsin.” A'raf Sûresi, 7/143

➤ *İnnâ 'llâhe lâ-yugayyiru mâ bi-kavmin hattâ yugayyirû mâ bi-enfüsihim* (HM, 106b).

“Bir toplum kendisindekini değiştirmedikçe Allah onlarda bulunanı değiştirmez.” Ra’d Sûresi, 13/11

➤ *Entümü 'l-fukarâ 'ü ila 'llâh* (HE, 64b; HM, 119a).

“Allah’a muhtaç olan sizlersiniz.” Fâtır Sûresi, 35/15

➤ *Lekad haleknâ 'l-insâne fi-kebedin* (HE, 92a; HM, 163b; HE, 171a).

“Hiç kuşkusuz biz insanı zahmetli bir hayat için yarattık.” Beled Sûresi, 90/4

➤ *Fefirrü ila 'llâh* (HE, 94b; HM, 166b).

“şu hâlde Allah’a sığınmın.” Zâriyât Sûresi, 51/50

➤ *Ve ileyhi yurce 'u 'l-emru külluhu* (HE, 102b; HM, 178b).

“Her iş O’na döndürölür.” Hûd Sûresi, 11/123

➤ *İnne ma 'al-üsri yüsra* (HE, 185b).

“Gerçekten güçlölkle beraber bir kolaylık vardır.” İnşirâh Sûresi, 94/6

➤ *Fa 'tebirü* (HE, 152a).

“İbret alın.” Haşr Sûresi, 59/2

Tecelli

Allah’ın tüm mahlukata ve dolayısıyla insanların kalplerinde tecelli edeceğine inanan şârih, aşağıdaki ayetler üzerinden bu fikirlerini dile getirir. Ayrıca kulda tecelli edecek esmanın zararından “Allah’a sığınarak” uzaklaşılabileceğini savunur.

➤ *Hüve 'l-evvelü ve 'l-âhirü ve 'z-zâhirü ve 'l-bâtın* (HE, 55a; HM, 101a).

“O evvel ve âhir, zâhirdir ve bätındır.” Hadîd Sûresi, 57/3

➤ *Le erkebunne tabakan 'an tabak* (HM, 192b).

“Siz hâlden hâle geçeceksiniz.” İnşikâk Sûresi, 84/19

➤ *Fefirrü ila 'llâh* (HE, 98a; HM, 171b).

“şu halde Allah’a sığınmın.” Zâriyât Sûresi, 51/50

İman

Ebubekir Nusret, Allah’a sağlam bir imanla inananların tıpkı ayette müjdelendiği gibi refaha kavuşacaklarını iddia eder.

➤ *Ve’s-selâmu alâ meni’t-tebe’âl-hüdâ* (HM, 103a).

“Esenlik doğru yolu izleyenlerin olacaktır.” Tahâ Sûresi, 20/47

Evliya

Eserde Allah dostlarının özellikleri sıralanırken aşağıdaki ayet kaynak gösterilmiş ve evliyalar bunun üzerinden tasvir edilmiştir.

➤ *Nûruhum yes’â beyne eydîhim ve bi-îmânihim* (HE, 63b; HM,116b).

“Onların nuru önlerinde ve sağ yanlarında ilerleyerek yollarını aydınlatırken [...]” Tahrîm Sûresi, 66/8

Tevil

Şârih ilk ayete âlimlerin dinî hükümleri yorumlarken dikkat etmeleri gereken bir uyarı niteliğinde yer verir. İkinci ayeti ise tevil edilebilecek ifadelerle dair örnek amacıyla zikreder.

➤ *Mâ yentiku ani’l-hevâ* (HM, 133b; HE, 217b).

“Kişisel arzularına göre de konuşmamaktadır.” Necm Sûresi, 53/3

➤ *Ve hüve ma’akiim eynemâ küntüm* (HE, 157b).

“Nerede olursanız olun, O sizinle beraberdir.” Hadîd Sûresi, 57/4

Dua

Şârih, duanın öneminden bahsederken kullarına ayetteki emri veren Allah’ın kendisine el açan kullarını asla geri çevirmeyeceğini dile getirmiştir.

➤ *Ve emme’s-sâ’ile fe lâ tenhar* (HE, 75a).

“El açıp isteyeniyi de sakın boş çevirme.” Duhâ Sûresi, 93/10

Peygamber Kıssaları

Ebubekir Nusret, peygamber kıssalarından faydalandığı açıklamalarında *Kur’ân*’da ilgili kıssaların geçtiği ayetlerden de faydalanmıştır. Bu doğrultuda eserde Hz. İsa, Hz. Yusuf, Hz. Âdem ve Hz. Muhammed’in kıssalarının anlatıldığı ilgili ayetler alıntılanmıştır.

➤ *E'escüdu limen halakte tînen* (HM, 139b).

“Hiç ben, çamur hâlinde yarattığın kimse için saygı ile eğilir miyim.” İsrâ Sûresi, 17/61

➤ *ahsene mesvây* (HE, 79a).

“Evinde bulunduğu kadın, onunla birlikte olmak istedi. Kapıları iyice kapattı ve “Haydi gel!” dedi. O da “Hâşâ, Allah’a sığınırım! *Kocan benim velînimetimidir, bana iyilik edip evini açtı.* Gerçek şu ki zalimler iflah olmaz!” dedi.” Yûsuf Sûresi, 12/23

➤ *ekrimi mesvây* (HE, 79a).

“Onu satın alan Mısırlı adam karısına “*Ona değer ver, güzel bak!* Umarım ki bize faydası dokunur veya onu evlât ediniriz.” dedi.” Yûsuf Sûresi, 12/21

➤ *İnne'llezine yübâyi'uneke innemâ yübâyi'una'llâh* (HE, 106b; HM, 183b).

“Sana yeminle bağlılık sözü verenler gerçekte bu sözü Allah’a vermiş oluyorlar.” Fetih Sûresi, 48/10

➤ *Innemâ ene beşerün* (HE, 106b; HM, 183b).

“De ki: Ben de yalnızca sizin gibi bir insanım.” Kehf Sûresi, 18/110

➤ *Ve şârihküm fi'l-embvâli ve'l-evlâdi* (HE, 241b).

“Mallarına, evlatlarına ortak ol.” İsrâ Sûresi, 17/64

➤ *Tilke ümmetün kad halet lehâ mâ kesebet veleikum mâ kesebtum velâ tus'elûne ammâ kânû ya'melûn* (HE, 40a).

“Onlar bir ümmetti, geldi geçti. Onların kazandığı kendilerinin, sizin kazandıklarınız sizindir. Siz onların yaptıklarından sorguya çekilecek değilsiniz.” Bakara Sûresi, 2/134

➤ *İnnî abdu'llâh* (HE, 42a; HM, 76a).

“Ben Allah’ın kuluyum.” Meryem Sûresi, 19/30

Esbâb

Yeryüzündeki olayların muhakkak bir sebebe bağlandığını düşünen şârih ilk ayeti alıntılıyarak bu görüşünü temellendirmiştir. Ancak insanların sunulan ikinci ayetteki

gibi günahları karşısında sorumluluk almalarını ve suçu sebeplerde aramamalarını tavsiye eder.

➤ *Biz ona her şeyden sebep verdik ve o dahi sebebe tâbi oldu.* (HM, 122a).

Kehf Sûresi, 18/84.

➤ *Rabbenâ zalemnâ* (HE, 243b).

“Ey Rabbimiz! Biz kendimize zulmettik.” A’râf Sûresi, 7/23

Varlık

Ebubekir Nusret, fena hâlimden ve insanların varlık algılarından bahsederken ilgili ayetleri alıntılamıştır.

➤ *İnsanın üzerine dehrden bir vakt geldi mi ki o vaktde insân şey-i mezkûr degil idi* (HE, 67a; HM, 123a; HE, 226b).

İnsân Sûresi, 76/1

➤ *Ve hüve me’aküm* (HE, 93b).

“O, sizinle beraberdir.” Hadîd Sûresi, 57/4

➤ *Ve mâ min dâbbetin illâ hüve âhizün binâsiyetihâ* (HM, 276a).

“Çünkü her canlının kontrolü onun elindedir.” Hûd Sûresi, 11/56

İlim

Müminlere ilmin yalnızca Allah tarafından bahşedildiğini anlatmak amacıyla aşağıdaki beyitler kaynak gösterilmiştir. Şârihe göre bunu idrak edemeyip kibirlenen kulların akıbeti ise son ayette anlatıldığı şekilde gerçekleşecektir.

➤ *Ve’t-teku’llâhe ve yü’allime kumu’llâhu* (HE, 81a; HM, 146b).

“Allah’tan korkun, Allah size öğretiyor.” Bakara Sûresi, 2/282.

➤ *Mâ künte tedrî me’l-kitâbü ve le’l-îmânü* (HM, 146b).

“Sen kitap nedir, iman nedir bilmiyordun.” Şûrâ Sûresi, 42/52

➤ *Ve-lâkin ce’alnâhu nûren* (HM, 146b).

“Ama şimdi onu, dilediğimiz kullarımızı sayesinde doğruya eriştirdiğimiz bir ışık kıldık.” Şûrâ Sûresi, 42/52

➤ *ve kâlu lev künnâ nesme'ü ev na'kilü mâ künnâ fi ashâbi's-sa'îr* (HE, 140b).

““Şayet kulak vermiş veya aklımızı kullanmış olsaydık, şimdi şu alevli cehennemlinin mahkûmları arasında olmazdık!” diye de ilâve ederler.” dediler.”
Mülk Sûresi, 67/10.

Riyazet

Şârih, bir açıklamasında aşağıdaki ayeti alıntılamış ve buradaki “hikmet” ifadesinin “riyazet” olarak yorumlandığını dile getirmiştir.

➤ *Rabb'in tarîkine mahlûkatı da'vet eyle hikmetle ve mev'ize-i hasene ile* (HM, 183a).

Nahl Sûresi, 16/125

7.3.1.3. Ara Cümle Olarak Kullanılan Ayetler

➤ *Ve fevka külli zî'ilmin alîm* (HM, 66b).

“Her bilenin üstünde daha çok bilen biri vardır.” Yûsuf Sûresi, 12/76

➤ *Fe'inne alâ külli şey'in kadîr* (HE, 85a).

“Şüphesiz Allah her şeye kadirdir.” Bakara Sûresi, 2/20

7.3.2. Hadisler

7.3.2.1. Doğrudan Kaynak Olarak Kullanılan Ayetler

❖ “Tâ kendinden taşra çıkmadıkça kendini anlamak mümkün değildir, zîrâ egri okun aybı kemânda ma'lûm degildir”.

“*Men arefe nefsehû arefe Rabbehû* meânisinden bu vechini beyân eyledi ki bir âdem kesret-i riyâzet-i İslâmiyye ile ahkâm-ı beşeriyeti taklîl etmeye muvaffak olsa kendinin ayb u imkân u hudûsla ma'yûb ve setâ'ir-i shevât-ı gûn-â-gûnla mahcûb olduğun tahkîk edip her anda muhtâc olduğu Mevlâ'sını gınâ-yı zâtî ve vücûb-ı vücûd ile bilmiş olur” (HE, 15a; HM, 26b).

“Kendini bilen Rabbini bilir.”

❖ “Açık göz dünyâyı temâşâdan mâni'dir, zîrâ bu rü'yâyı görmek gözleri kapayıp uyumaya mevkûfdur”.

“*En-nâsü niyâm* mefhûmuna işâretidir ve kibâr-ı ümmet celle himmetlerin dünyâyı görmeye sarf ederler” (HE, 19b).

“İnsanlar uykudadırlar.”

❖ “Nasîhler evvelâ aşkın medh ü senâsını edâ ederler, zîrâ ta’âmı tuz ile ibtidâ’ ederler”.

“Merhûm âferînişin ibtidâ’ına işâret kâsîd edip *fe ahbebtu en u’rafe* mazmûnunu bu sûretle nazm eyledi” (HE, 34b; HM, 64a).

“Bilinmek istedim.”

❖ “O halâvet ki dikende mahfîdir, taleb edip tatmasına müştâk olun ve o define ki yılân kisvesindedir, görünüz”.

“Kisvet-i mârda olan genc-i mesele irsâl gibidir ki *huffetü’l-cennet bi’l-mekâre* ibâretini tefsîr eder” (HE, 50a).

“Cennet belalarla çevrilidir.”

❖ “Pîrâhen-i Yûsuf’dan bir nazar bulana dek Ya’kûb gibi iki cihândan dahi göz bağlamışlardır”.

“*Ed-dünyâ ve’l-âhirete harâmânî alâ ehli’llâh* mefhûmuna işâret eder ve nevâfil hakkında vârid olan hadîsi murâd eder ki tafsîli mürûr eyledi” (HE, 53b).

“Dünya ahiret ehline haramdır.”

❖ “Eger tâlib matlûbun âyinesi ve kemâl cemâl ve cemâl kemâlinin mücellâsı olmasa n’içün tâlibin sînesi iki âlemin nakşından sâde ve hâlidir”.

“Ya’nî *ed-dünyâ ve’l-âhiretü harâmân alâ ehli’llâh* demektir ve kalbden ezyak bir şey yoktur mefhûmunun ma’nâsı demektir ki iki şey’e birden teveccüh edemez” (HE, 80b).

“Dünya ahiret ehline haramdır.”

❖ “Kendinden taşra gelmedikçe kendini bilmek mümkün degildir, bu der-beste vîrânenin kapısı ancak tamdandır”.

“Hâlâ merhûm *men arefe nefsehu arefe rabbehu* mefhûmuna işâret edip buyurur ki eger nefsinin bilmek ister isen ahkâm-ı beşerîyyet ve kuyûd-ı tabî’at ki esfel-i sâfilîndir, tadrîci taklîl edip bâm-ı rûhânîyyete ‘urûc etmeyince muhâldir” (HM, 167b).

“Kendini bilen, Rabbini bilir.”

❖ “Bu bir katre kanda onun aşkı sırrını nice ihfâ edetim ki bu dokuz sedef onun sırrı gevherine darlık ve müzâyaka eder”.

“Mefhûm hadîs-i kudsiye işâretidir ki *mâ vesa'ni arzi ve lâ-semâ'i ve vesa'ni kalb-i abdü'l-mü'min*” (HM, 179b).

“Ben yerlere ve göklere sığmadım ancak mümin kulumun kalbine sığıdım.”

❖ “Senin intizârından cennetin sevdâ parmâğından olan gözü agardı, bülbül gibi bu gülşenin âb u renginin mahvı olma”.

“Hadîs-i şerîfde vârid oldu ki “Cennet Bilâl'e Selmân ve Alî'ye ve Ammar'a müştâkdir” diye. Merhûm bu mazmûna işâret edip bâkiyyât-ı sâlihât sana müştâk u muntazır iken sen cemâl-i fânide mahv oldun diye ta'zîr eder” (HM, 189b).

❖ “Her kim büt-hâne-i aşkın hizmetini sadâkatden nâşî eder ise maksûd Kabe'sinin yolu böyle sâdika zünnâr hükmünde olur”.

“Merhûmun murâdı budur ki evvelâ büt sûret demektir ve sûfiyye indinde *men arefe nefsehu arefe rabbehu* ehâdîs-i sahîhadandır” (HE, 132b).

“Kendini bilen, Rabbini bilir.”

❖ “Gönül devlet serâyının çarh kapı halkasıdır, arş gönül kibriyâsı hareminin perdesidir”.

“*Kalbü'l-mü'min arşü'r-rahman* mefhûmuna îmâdır ve kalbin hakkında vârid olan vüs'at ki taraf-ı şâri'den herkesin ma'lûmudur” (HM, 225b).

“Müminlerin kalbi, Allah'ın arşidir.”

❖ “Kalbin mecâzî pâdişâhlara ne münâsebeti vardır, zîrâ gönül livâsını yedu'llâh iki eliyle tutar”.

“Âdem Aleyhi's-selâm'ı iki yedle tahmîr vârid oldu ve “Kalb-i mü'min esâbi-i rahmandan iki usbu'un beynindedir.” haberine işâret eder”. (HM, 226a).

❖ “Râyiha-yı gül gibi ki kendi yapragından ziyâde vü efzûn olur, benim sırrım benim perde bağlamamdan perdesiz ve rüsvây oldu”.

“Hadîs-i şerîfe işâretidir ki “Bir kimse bir sırrı gizlese Allâh-ı azîmü'ş-şân ona o sırrın libâsını giydirip görmüş gibi halk söylemeye başlarlar.” (HE, 151a).

❖ “Benim nâlemin zevki ile âsumân mest olduğu hâlde raks eder, eger ben nevâdan ve nagmeden düşüp terk eylesem cihân mâtem-serâ olur”.

“Merhûmun asl-ı muâdı hadîs-i şerîfe îmâdır ki “Kıyâmet kâ'im olmaz mâdâm yer yüzünde Allâh Allâh der oldukca.”” (HE, 174b).

❖ “Haste hâtırını sormak sıhhat-i cismin zekâtıdır, ayagın önüne bakmak yanî zâhir ü bâtın seyirinde te'addîden hazer etmek ömrün hâfızıdır”.

“Mısra-ı sâninin ma'nâsı *el-müslimu men selime'l-müslimûn min yedihi ve lisânihi* demekdir” (HE, 183a).

“Müslüman, müslümanların elinden ve dilinden emin olduğu kimsedir.” Hadîs-i Şerîf

❖ “Nefesi hıfz eyle ki mahşer deminde birkaç dem ki gâfil urmuşundur, iki ağızlı kılıc olsa gerekir”.

“Mazmûn hadîs-i şerîfe işâretidir ki “Sen lâ-ubâliyâne söylediğin ve ihtimâmsız tekellüm eylediğin senin şakâvet-i uhreviyyene bâ'is olur, haberin yokdur.”” (HE, 210a).

❖ “Eger kendi himmetim kadar bir hâne resm eylesem çivid renginde olan âsumân o vüs'at-ile benim himmet-hâneme nisbet bir avuç kül olur”.

“*Ulüvvü'l-himmet mine'l-îmân* mefhûmuyla vüs'at-i kalb-i mümine îmâ eder” (HM, 319b).

“Himmetin yüceliği imandandır.”

❖ “Senin nahl-i ümîdin o günde sâhib-i berg olur ki kendi hıffet-i hamlini hazâna komayasın”.

“Murâdı *mûtû kable en-temûtû* merâtiblerine işâretidir ki ednâsı mâ-melekenden çıkıp fî-sebîli'llâh terk ü tecrîd etmektedir” (HE, 236a).

“Ölmeden önce ölünüz.”

❖ “Necât için bir sefineye bir muâllim kifâyet eder, felek ayakdan düşmez bir sâhib-dil mevcûd oldukca”.

“Hadîs-i şerîfi nazm eyledi ki “Yer yüzünde Allâh Allâh der bulundukca kıyâmet kopmaz.”” (HE, 240b).

❖ “Rüyâda dahi temur kayddan onun âzâdlığı yokdur, her kim gicelerde yadığı altına miftâh kor-ise”.

“Murâdı *en-nevm ahü'l-mevti* mefhûmuna işâretidir ki aaleb-i efkârın her ne ise berzahda dahi tâbe-haşr onunla ugraşırın” (HE, 74a).

“Uyku, ölümün kardeşidir.”

Şârih bazı açıklamalarında şairin hangi hadise atıfta bulunduğunu açıkça belirtmese de beyitteki meselenin bir hadise dayandığını ifade eder:

“Sen dahi bir derdmendin hâline güler isen bi-aynihi o hâle mübtelâ olursun demiş oldu ki aslı mazmûn-ı hadîs-i nebeviyedendir” (HE, 242a).

“Ehâdîs-i şerîfelere işâret eder ki kalbe zulümât îrâs etmek şânından olan mâ-lâ-ya'nîlerden şikâyet sûretidir” (HE, 152a).

7.3.2.2. İkinci Dereceden Kaynak Olarak Hadisler

İbadet

Şârih, ibadetlerin dahi bir nasip olduğunu ve kulların ibadetleri sayesinde Allah'la yakınlaşacaklarını dile getirirken ilgili hadisleri kaynak göstermiştir.

➤ *Salât-ı leyle münâfık müdâvemem edemez* (HE, 7a; HM, 11b).

➤ *Salât-ı ışâyı bir âdem cemâ'atle kılıp tâbe-sabâh h'âb-ı râhatda ve salât-ı subh dahi cemâ'atle edâ eylese leylî ihyâ makâmına kâ'im olur* (HE, 8a).

➤ *Ene celîsü men zekerâni* (HE, 137b; HM, 223a).

“Ben beni zikreden kulumla beraberim.”

Gaflet

Eserde insanların gaflet hâlleri “uyku” şeklinde nitelendirilmiş ve aşağıdaki hadisleri referans göstermiştir.

➤ *En-nâsü niyâm* (HE, 39a; HE, 93a).

“İnsanlar uykudadırlar.”

➤ *En-nâsü niyâmun fe'izâ mâtû intebehû* (HM, 72a).

“İnsanlar uykudadırlar, öldükleri zaman uyanırlar.”

Kıyamet

Ebubekir Nusret, kıyamet alametlerinden bahsederken ilgili hadise ve ona yapılan yorumlara yer vermiştir.

➤ *En-telide'l-emetü Rabbetehâ* (HM, 76a).

“Kadının kendi efendisini doğurması.”

Tecelli

İnsanın “halife” olarak yaratılmasıyla Allah’ın esma ve sıfatlarının tecellilerine de nail olacağını düşünen Ebubekir Nusret, hadisleri de kaynak göstererek görüşünü temellendirir.

➤ *Ve ves’anî kulûb-ı inde’l-mü’mîn* (HE, 48a).

“Arza semaya sığmam da mümin kululumun kalbine sığarım.”

➤ *Men arefe nefsehu fekad arefe rabbehu* (HE, 241a).

“Kendini bilen Rabb’ini bilir.

➤ *Kalbü mü’mîn beyne’l-sıb’ayni min esâbi’i’r-rahman* (HM, 276a).

“Kalpler, Rahman’ın iki parmağı arasındadır.”

➤ *Küntü sem’ahu ve basarahu* (HM, 276a).

“Ben onun duyusu ve görüşü olurum.”

➤ *Men ehabbe şey’en ekserâ min zikrihu* (HE, 113a).

“Kişi neyi severse, onu çok anar.”

İnsan İlişkileri

Eserin pek çok yerinde insan ilişkilerine dair yorum yapan Ebubekir Nusret, müminlerin birbiriyle iyi geçinmelerini tavsiye ederken bahsi geçen hadisleri alıntılamıştır. İyi ve kötü tutumların yalnızca Allah için gösterilmesi gerektiğini de aynı şekilde bir hadisi kaynak göstererek dile getirir.

➤ *Bugzu fi’llâh ve hubbu fi’llâh* (HE, 60b; HM, 111b; HE, 189b; HM, 289a).

“Allah için nefret etmek ve Allah için sevmek.”

➤ *El-müslimü men selime’l-müslimûne yedihi ve lisânihi* (HE, 73a; HM, 133a).

“Müslüman, müslümanların elinden ve dilinden emin olduğu kimsedir.”

➤ *El-mü’mînü mirâtü âhiye* (HM, 303b).

“Mümin müminin aynasıdır.”

➤ *Men tevâze’e refe’ahu’llâhu* (HE, 134b; HM, 217b).

“Alçak gönüllüyü Allah yüceltir.”

➤ *Ve men tekebbere vaza’ahu’kkâhu* (HM, 217b).

“Büyükleneni Allah alçaltır.”

Tevîl

Genellikle tevil meselesine mesafeli yaklaşan şârih, bazı hususlarda tevilin olumlu sonuçlar meydana getireceğini de ekleyerek ilgili hadise yapılan yorumları örnek göstermiştir.

➤ *Haleka'llâhu âdem 'alâ suretihi* (HM, 133b).

“Allah Âdem’i kendi suretinde yaratmıştır.”

Hilafet

Ebubekir Nusret, insanın Allah katındaki kıymetini açıklarken kudsi hadislerden faydalanmış ve buradaki ifadeler üzerinden görüşünü açıklamıştır.

➤ *Mümin kulumun kalbine sığıdım* (HM, 152b).

➤ *Yâ Mûsâ kullarımdan bir mikdârının umûrunu sana havâle eder isem onlara merhamet eyle, benim rûhuma merhamet edersin* (HE, 99b).

➤ *Her mü'minin kalbi esâbi-i rahmândan iki usbu'un beynindedir* (HE, 125a; HM, 206b).

Ahiret

Şârih okuyucularına, amellerinin ahiretteki karşılıklarını düşünmelerini tavsiye ederken ilk hadisi aktarmıştır. Başka bir şerhinde de ikinci hadisi insanın gün içinde yaşadıklarını rüyasında görmesiyle doğru orantılı olarak yaşarken yaptıklarının öldüğünde karşısına çıkacağını anlatarak yorumlamıştır.

➤ *Ed-dünyâ mezra'atü'l-âhire* (HM, 356b).

“Dünya ahiretin tarlasıdır.”

➤ *En-nevm ehü'l-mevt* (HM, 242a).

“Uyku ölümün kardeşidir.”

Kader

Ebubekir Nusret, hadisteki ifadeyi dayanak göstererek imtihanların da kaderin dolayısıyla Allah’ın hükmü doğrultusunda gerçekleştiğini iddia etmiştir.

➤ *Ve kinî şerre mâ kazayte* (HM, 354a).

“Hükmettiğin şeylerin şerrinden beni koru.”

Gözyaşı

Şârih, müminlerin istedikleri zaman ağlayamadıklarına dair iddiasında ilgili hadisi kaynak göstererek dile getirmiştir.

➤ *Mü'min gözüne mâlik olamaz ve murâd etdikde ağlamak nifâk alâmetlerindedir* (HE, 217a; HM, 327a).

Tövbe

Metinde içtenlikle yapılan tövbenin mükafatını anlatmak için aşağıdaki hadis zikredilmiştir.

➤ *İnna 'llâhe yuhibbu külle mufattanin tevvâb* (HE, 216b).

“Allah tevbe edenleri sever.”

Tefekkür

Ebubekir Nusret, insanın kendisine dair tefekkür etmesinin onu Allah'a ulaştıracağını anlatmak için ilk hadisi referans gösterir. Ayrıca şârih, ikinci hadisteki ifadeye dayanarak kişinin kendisini uyku hâlinde kabul ederek yaşadıklarını rüya tabir eder gibi yorumlaması ve üzerinde düşünmesini önerir.

➤ *Men arefe nefsehu arefe Rabbehu* (HM, 265a).

“Kendini bilen Rabb'ini bilir.”

➤ *En-nâsü niyâm* (HE, 152a).

“İnsanlar uykudadırlar.”

7.3.2.3. Ara Cümle Olarak Kullanılan Hadisler

➤ *Ed-dînü 'n-nasîha* (HE, 22b; HE, 217b).

“Din nasihattir.”

➤ *El-hamdü li 'llâhillezi bi-ni 'metihi tetimmetü 's-sâlihât* (HE, 32a).

“Bütün iyilikleri verdiği nimetleriyle tamamlayan Allah'a hamd olsun.”

➤ *Men ehabbe şey'en eksera min zikre* (HE, 88a).

“Kişi neyi severse, onu çok zikreder.”

7.3.3. Darb-ı Mesel

7.3.3.1. Doğrudan Kaynak Olarak Kullanılan Darb-ı Meseller

❖ “Benim baht-ı siyâhım gicesinden bir ümîd subhu dogmadı, bu ki “Gice gebedir” derler hâb-âlûdgânın sözüdür”.

“Ya'nî uykuda bazı kimsene agzına geleni söyler. O kabîldendir, aslı ve faslı yokdur ve ta'rîz eyledi ki *el-leyâlî habâlâ* diyenler gicenin dogurdugu etfâllerdir ki söylediklerini bilmezler” (HE, 19b).

“Geceler gebedir.”

❖ “O mevzûn kâmeti kucamak şevkinden güllerin cümlesi sûretde âgûşdur ve kucakdır”.

“Merci-i zamîr kimse ise *el-ma'na fi batni 'ş-şâ'ir* mefhûmu üzere buyurur ki nebatât senin indinde idrâkdan ve irâdeden hâlî iken o mahbûbu kucamak hevesiyle âgûş sûretinde dururlar” (HE, 49a).

“Mana şairin karnındadır.”

❖ “Sürmesiz gözü ancılayın siyâh edersin ki sürme-dânın gözünde âlem zulümât olup kalmışdır”.

“Türkî’de “Gözüm karardı.” ta’bîrine işâret eder” (HM, 315b).

7.3.3.2. İkinci Dereceden Kaynak Olarak Darb-ı Meseller

Söz

Şârih, sözlerin doğruları ihtiva ettiği müddetçe tesirinin artacağını dile getirirken ilgili meseli kaynak gösterir.

➤ *El-hakku yedhulu 'l-uzine bilâ-izn* (HE, 26b; HM, 48a).

“Hak olan kulaklara girer, duyulur.”

İnsan İlişkileri

İnsanlara itidal üzere ilişki kurmanın faydalarını anlatmak için aşağıdaki mesel dile getirilmiş ve nezaketin dahi abartılması hâlinde zarar vereceği ileri sürülmüştür.

➤ *Kesretü 'l-inkiyâd yu'eddî ile 'l-fesâd* (HE, 31a; HM, 58a).

“Çok fazla itaat, fesada neden olur.”

Riyazet

Ebubekir Nusret, dünyaya rağbetin sebeplerine dair görüşlerini aşağıdaki meselleri alıntılıyarak aktarmıştır.

➤ *Men terake şey'en esera fihi* (HM, 81b).

“Her kim bir şeyi terk ederse, onu etkiler.”

➤ *Men ehasse denâ'aten fi-cinsihi* (HM, 282b).

“Kendinde adilik hisseden kişi, dış görünüşüne özenir.”

➤ *Bir kimse nefsinde denâ'et hiss etse fazîleti esbâbda arar* (HE, 189a).

İlim

Şârih, ilmi yüceltirken öğrenmenin kişide uyandırdığı lezzeti ilgili meseleri kaynak göstererek dile getirir.

➤ *Men lem yazuk lem ya'rif* (HE, 127b).

“Tadan bilir tatmayan bilmez.”

Aşk

Âşıkların daima sevgilileriyle beraberlikleri neticesinde benzerlikleri anlatılmak için aşağıdaki mesel örnek gösterilmiştir.

➤ *Herkes başına sarığını bir dürlü sarar* (HE, 131b).

Seyahat

Eserde seyahat etmenin insan üzerindeki olumlu tesiri aşağıdaki mesel üzerinden açıklanmıştır.

➤ *Men lem yazuk lem ya'rif* (HE, 190b).

“Tadan bilir tatmayan bilmez.”

7.3.3.3. Ara Cümle Olarak Kullanılan Darb-ı Meseller

➤ *Ve li-küllü kelâmin ricâl* (HE, 113b).

“Ve her sözün bir adamı vardır.”

➤ *Ve li-küllü makâmin makâl* (HM, 138b).

“Her yerin bir sözü vardır.”

➤ *İzâ küntü lâ-tedrî fetilke musîbetü ve en künte tedrî fel-musîbetü 'l-a'zam* (HE, 203a).

“Bilmiyorsan bu bir musibettir. Biliyorsan musibet daha büyüktür.”

7.4. Gündelik Hayat Pratikleri

Şârih, ele aldığı beyitlerde yer alan ifadelerin gündelik hayattaki gelenek, inanış ve uygulamalara dayandığını düşündüğü durumlarda öncelikle bunları açıklar.

Tarak

❖ “Müşkiller feth edici el aslâ mu'attal olmaz, mahall-i ibret budur ki tarakın eli kurudukda fütûhâtı dahi ziyâde olur”.

“Gûyâ yaş ağacdan tarak yapıldıkda dişleri gâyet sık görünür. Lâkin kurudukdan sonra açılır. Gûyâ müşkiller fethine meşgûl olan el kurusa bile yine işden kalmaz demeye mahall-i i'tibâr olur” (HE, 4a; HM, 6a).

Şairin yardımsever kişilerle tarağı ilişkilendirdiği beytin şerhinde şârih, bu benzetmenin tarağın yapılışına dayandığını düşünür. Nemli ağacın tahtasından tarak yapıldığında dişlerinin sık görüldüğünü zamanla kurduğunda ise bu dişlerin açıldığını ve daha kullanışlı hâle geldiklerini belirtir. Ebubekir Nusret'e göre şair, tarağın bu durumuna dayanarak yardımsever kişilerin de her durumda işlevselliklerini koruduğunu iddia eder.

Acıyı Tuzlu Suda Bekletmek

❖ “Şûr-bahtlığa andan alâka etmişimdir ki bâdâmın acılığını gidermeye tuz şekerden a'lâdır”.

“Zîrâ acı bâdemi tuzlu suda nak ederler, tatlı olur. Lâkin on sene şekerde dursa şekeri dahi ifsâd edip kendi halâvet kabûl etmez. Yanî insân vücûh-ı salâhına cehlini bilse Mevlâ-yı müte'âl'in verdigini ayn-ı sa'âdet bilip bu acı şu tatlı demek idi” (HE, 13a; HM, 22b).

Beytin şerhinde öncelikle bademin acısını almak için şeker yerine tuzlu suda bekletilmesine değinilir. Öyle ki badem, on yıl dahi şekerde dursa acısının gitmesi bir yana şekerin tadını bozar. Şârih de Sâib gibi bu durumu insanların maruz kaldıkları sıkıntıların maneviyatlarına faydası üzerinden yorumlar.

İdam Edilmek

❖ “Ey Sâ'ib her kimin tîg-i lisânı kendi hükmünde olmaz ise âkıbet o âdem şimşîr-i zebân maktûlü olur”.

“Bu mazmûn dârü's-saltanatü'l-aliyyede mukaddemen çok vâkı olur imiş. Zîrâ her asrda lisânından asılacak küstâhlar bulunur. Lâkin asrımızda devletin ıztırâbı nihâyetde olduğuna böyle hıfz-ı devlet kânûnlarına ri'âyet olunmaz oldu” (HM, 68a).

Şairin düşünmeden konuşan kişilerin muhakkak dil kılıcında kurban edileceğini bildirdiği beytin şerhinde şârih, bunun gerçekten de geçmiş dönemlerde hayli yaygın bir uygulama olduğunu dile getirir. Özellikle İstanbul'da küstahça sözleri sebebiyle asılan kişilerin bulunduğunu ancak artık devletin çok fazla problemle uğraşması dolayısıyla bu konudaki hassasiyetinin ortadan kalktığını ileri sürer.

Nakş-ı Murad

❖ “Eger kendi bisâtını bûriyâ etmeye kâdir olur isen senin aşiginde nakş-ı murâd ferş olur”.

“Tavlada nakş-ı murâd odur ki bir âdem zarı atdıkdâ murâd etdiği şekil zuhûr eyleye, bu ise pek nâdir vâkı olur” (HE, 44b; HM, 81a).

Şârih, beytin şerhinde öncelikle “nakş-ı murad” ifadesinin tavla oyununa özgü bir terim olduğunu ve oyuncuların zar attıklarında istedikleri sayılar geldiği zaman denildiğini dile getirir.

Tabâşîr Satmak

❖ “Subh-ı sâdıkdan subh-ı kâzibi fehm eyle, tabâşîr yerine aman kemik yeme”.

“Gâhîce kemigi yakıp tabâşîre katıp satarlar. Ammâ tabîb olana fehmi mümkündür. Fehm etmeyen elbetde tabâşîr yerine kemik yer” (HE, 85b).

Beyitte yer alan tabâşîr ilacının yerine kemik yenilmemesine dair uyarı, şerhte dönemin ticari hilekârlıklarından biri olarak açıklanmıştır. Öyle ki, kemiğin yakılıp tabâşîr ismiyle satıldığı ve ikisi arasındaki farkın yalnızca doktorlar tarafından anlaşıldığı belirtilir. İşin ehli olmadığı için bunu anlayamayan kişiler ise ilaç niyetiyle kemik yerler.

❖ “Bizim varlığımız gicesi bir yanmış kemik idi, lâkin subhun dâmenini tutup tabâşîr olduk”.

“Gâhîce kemikleri yakıp tabâşîre katarlar ziyâde olmak için. Ve kemik gâlibâ beyâz ve tûlânî olduğuna şu’arâ-yı Fars subha teşbîh ederler. Ve merhûm hîle-kârların evvelâ kemigi yakıp sonra sūd içinde kaynadıp ameli tabâşîr düzmelerine kendi hâlini temsîl eyledi ki murâdı seher vaktlerinde icrâ eylediği merasim-i tarîkatin füyûzâtıdır” (HE, 155a).

Şairin başka bir beytinde de tabâşîr ve kemik arasındaki ilişkiden bahsetmesiyle Ebubekir Nusret, tekraren aynı açıklamayı yapmıştır. Bu defa hilekârların bu işlemi kemiği sütte kaynatarak ve tabâşîri fazla göstermek amacıyla yaptıklarını da dile getirir.

Kandil Yağı

❖ “Yağlılıktan ve mülâyemetden ey Sâ’ib düşmenler dost olurlar, mahall-i i’tibâr budur ki benim çerâğıma subhgâh nesîmi rûgandır”.

“Murâdı budur ki çerâğın yağı vâfir olunca nesîm ki latîf rûzgârdan ibâretdir bî-rûgan olan çerâğ gibi söndüremez. Pes çerâğın çerb ü nerm ile mevsûf olması düşmen cânı olan nesîmden himâyeye sebep oldukda düşmenlere müdârâtın azîm-i nef’ine mahall-i ibret olmuş olur” (HE, 19b; HM, 34b).

Yumuşak huylu olmanın faydasının anlatıldığı beyitte Sâib, fikrini kandil üzerinden örneklendirmiştir. Şerhte kandillerin yağı fazlaysa rûzgârın onu söndüremediği yani zarar veremediği belirtilir. Şârihe göre kandillere dair bu durum, kişinin “yağlı” yani uysal olması sebebiyle düşmanlarından korunmasına örnek teşkil eder.

Taş Evler

❖ “Ey Sâ’ib sükalâya sebük-rûhluk yolundan içerü gel, dervâze-i i’tibâr budur ki ekseriyâ taşdan olan kapılar agacdandır ve çûbdandır miftâh dutar”.

“Anadolu kurâlarında ağaçdan miftâhlar vardır ki kâgîr binâlı kapılarda isti’mâl ederler görülmüşdür” (HE, 75b).

Şair beyitte herkese karakterine göre davranılmasını tavsiye ederek taştan yapılmış kapıların aynı şekilde taş anahtarlarının olduğunu belirtmiştir. Ebubekir Nusret de özellikle Anadolu’daki köylerde şairin dediği gibi taş ve tuğladan inşa edilen evlerin anahtarlarının da taştan yapıldığını ve kendisinin de buna şahit olduğunu dile getirir (HE, 75b).

Aynaların Külle Cilalanması

❖ “Varlık remâdı yığınının altında berk gibi harâretle kendi cânları âyinesinin cilâsı kaydındadırlar”.

“Çünkü berk semânın tahtında ve semâ hâkister renginde ve âdetâ âyinelere kül ile cilâ verildiğine binâ’en ricâlu’llâhı dahi kendi bedenleri âsumânı cevfinden berke teşbîh eyledi” (HM, 115a).

Şairin evliyaların can aynalarının cilası için kendilerini kül hâline getirdiklerini söylemesi, şerhte aynaları külle cilalama âdetiyle bağdaştırılmıştır.

Tırnak Sürtmek

❖ “Müjgân gibi iki âlemi birbirine katdı ve yine şûhlukdan onun söz dizici gözü tırnakı birbirine urur”.

“Âdetâ iki âdem birbiriyle nizâ’a şurû etdikde başka bir âdem tırnakların birbirine sürse gavgâ bi’l-hâsiyye kabarır derler” (HM, 176b).

Şair, sevgilinin gözlerini açıp kapatırken “göz tırnağının” yani kirpiklerinin birbirine değmesiyle âşıkları arasındaki kavgayı artırdığını dile getirmektedir. Ebubekir Nusret beyitte anlatılan bu meselenin bir inanışa dayandığını iddia eder. Buna göre kavga eden kişileri izlerken etrafındakilerin tırnaklarını sürmesi hâlinde kavga da kızışacaktır.

Ayna

❖ “Cihânın perîşân temâşâlarından dil-gîr ol, tasvîr âyinesi gibi bir nakşın mütehayyiri ol”.

“Âdetdir tasvîri sıyânet murâd etdikde âyine altına korlar. Ve hem güzel görünür ve bu âyineye âyine-i tasvîr derler” (HM, 191a).

Beyitte ismi geçen “tasvîr âyinesi”, şârihe göre dönemin bir âdetidir. Kıymetli resimleri korumak amacıyla aynanın altına saklayıp ve bu aynalara da “âyine-i tasvîr” denilmektedir.

❖ “Âyine şemsin pertevini raksa götürür, o sîm-endâm olan yâr rûşen olan gönülde raks eder”.

“Meselâ âyineyi âfitâba mukâbil tutsan o âyineden gölgede bir pertev hâsıl olur ki o pertev âyinenin harekâtına ve sükûnuna tâbi’dir” (HM, 195b).

Şârih, “aynının güneşe dans ettirmesi”ni “gölge” üzerinden açıklamıştır. Güneşe ayna tutulduğunda gölgesinde meydana gelen ışık, aynanın hareketlerine tabi olarak çeşitli şekillere girer. Böylelikle ayna, güneş ışıklarına dans ettirir.

❖ “Siyâh baht sebebi ile çarhın semtinden fârig ve râhatdayız, gûyâ zengî elinde paslanmış âyineyiz”.

“Zengî sâf âyineyi sevmez. Belki taşa çalıp kırar ve kendinin zâtında mirâtın gösterdiği gibi zişt olduğuna i’timâd etmez. Ammâ âyine paslı olunca hüsn ü kubhdan bir şey’ göstermez ve şikestden emîn olur” (HM, 266a).

Beyitte şair, kadere karşı beklentisini düşüklüğünü anlatmak için zencinin elindeki paslı bir aynaya benzediğini dile getirir. Şârihe göre bu benzetme, zencilerin çirkinliklerini açıkça gösterdiği için aynaları sevmediklerin kaynaklanır. Hatta bu sebeple aynaları kırarlar. Ancak paslı bir aynaya baktıklarında onun zaten doğruyu yansıtmayacaklarını bildikleri için bundan rahatsızlık duymazlar.

Ümit Kemiği

❖ “Mevtle yârin tîr-i iltifâtından el kaldırıp ümîdimi kesmem zîrâ benim hâkde kemiklerimden olmak üzere bin subh-ı ümîdim vardır”.

“Gûyâ ‘izâm, hem beyâz ve hem tûlâni olduğuna subha teşbîh eyledi ve âdetdir sahrâlarda kemikleri ve kuru kafaları okcular nişân ederler. Yanî ba’de’l-mevt bile tâ bu rûtbe cinâsına ümîdim vardır” (HE, 135b).

Ebubekir Nusret, öncelikle kemiğin sabaha benzetildiği belirterek “subh-ı ümîd” tabiriyle aslında “ümit kemiği”nin kastedildiğini öne sürer. “Ümit kemiği” ifadesi ise okçuların çölde kemikleri ve kuru kafaları kendilerine hedef almalarına dayanır.

Şerbet

❖ “Benim şikâyetim kanından lâle gibi bir dâmen rengîn olmadı, kan kâselerin çekip dudagıma toprak sürdüm ki kimse hâlîme vâkîf olmasın diye”.

“Gûyâ âdetâ şerbet içildikde dudak silmek kânûnuna işâret eyledi ki elbetde meşrûb rengîn oldukda her neye silinir ise rengi onda zâhir olmasın şikâyet makâmında îrâd eyledi ve lâle bir dâmene cem olup dökülse eseri kalmadığını ‘adem-i şikâyet ve türâba silmesini ketmden ibâret eyledi” (HM, 251a).

Şârih, beyitte anlatılan hayali yeme-içme rutinlerinden biriyle açıklamıştır. Kan kaselerini yani kederleri şerbetle, dudağa toprak sürmeyi de şerbet içtikten sonra ağzını silinmesiyle ilişkilendirir. Ayrıca şerbetin renginin silindiği her şeyde iz bırakması çekilen sıkıntıların ardından edilen şikâyetlere tekâbül eder.

Akik Taşı

❖ “Bir şeftâlû ile benim cigerimi tâze eyle ki o akîkden kuru minnetle mümkün degildir ki mütesellî olayım”.

“Bi’l-hâssa akîk ağızda oldukça susuzluktan bir âdem ölmez. Merhûm dahi mahbûbuna hitâb eder ki senin akîk gibi olan leblerinden böyle minnet-i huşkla kanâ’at imkânda degildir. Belki dehân-ı cânı sulandırıcı bir bûseye muhtâcız kerem eyle diye” (HM, 220b).

Ebubekir Nusret, şairin sevgilinin dudağıyla akik taşı arasında kurduğu benzetmenin akik taşının ağza alındığında susuzluğu giderdiğine dair inanışa dayandığını düşünür.

❖ “Bir emre lâ’ik ü müsta’idd olmak bağlanmış kuflun miftâhıdır, âteşli cigersiz taşdan su taleb etme”.

“Ya’nî bi’l-hassa akîk ağızda durma ile ataşı teskîn eder ve su makâmına kâim olur. Ammâ bu hâssaya vâkıf olmak susuzluk belâsına ibtilâyâ tevakkuf eder ki fehm eyleye. Yoksa susuz olmayınca akîki almanın fâ’idesi yokdur” (HE, 203b).

Sâib’in başka bir beytinde daha akik taşının susuzluğu gidermesinden bahsetmesi üzerine şârih, bu sefer böyle bir durumun ancak susuzken gerçekleşeceğine dikkat çeker. Dolayısıyla susuz değilken akik taşını ağza almanın bir faydası da olmaz (HE, 203b).

Ayın Görünüşüne Tepki

❖ “Bizim neşâtımızın devri kâtilin terkisinin hamıdır, biz bayrâm ayını zahm yüzüne görmüşüzdür”.

“Âdetâ mâh-ı nev görüldükde avâmm-ı nas kimi altûna ve kimi fiddaya ve kimi bir sa’âdetmend âdemin çehresine nazarla tefâ’ül etdikleri-içün merhûm buyurur ki” (HE, 171b).

Şairin ayı yaralı bir yüzde gördüğünü belirtmesini şârih, gelenekselleşmiş bir uygulamaya dayanarak açıklar. Yeni ay ortaya çıktığında insanlar uğur getirmesi amacıyla altına, gümüşe yahut mutlu birine bakarlar. Bu gelenek doğrultusunda şair,

hayatındaki sıkıntıları bayramı müjdeleyen ayı gördüğünde yüzü yaralı birine bakmasına bağlamaktadır.

Misafir Ağrlamak

❖ “Yay gibi her kim bana muttasıl oldu ise ayrıldı, mihmânın yüzünden benim hânem utanır”.

“Zîrâ bir âdemin hânesinde müsâfirine ikrâm edecek kadar ta’âm ve şerâb olmayınca mihmân durmaz ve kendi dahi gitme diyemez. Belki hayâsından yay gibi gitmesinden tab’ına güşâyîş gelir” (HE, 181a).

“Misafir sebebiyle evin utanması” şârihe misafir için hazırlıksız ev sahiplerini hatırlatır. Evinde ikram edecek bir şeyi bulunmayan kişiler misafirin varlığından rahatsız olur. Dolayısıyla misafir çok oturmaz ve ev sahibi de onun kalmasını isteyemez hatta onun gidişiyle rahatlar.

Azarlanmak

❖ “Bizim için el yetiſecek ve ser-mâye edecek hiçbir özr kalmamıştır hacâlet tırnağı ile zemîni kazmakdan gayri”.

“Âdetâ bir âdeme tevbîh olundukda özrü kalmasa parmağıyla zemîni karışdırmaya şürû eder ki alâ’im-i mahmûdedendir ve nush u pendi kabûlün nişânıdır. Ammâ burnu ile oynar ise inâdın ve adem-i kabûlün imâretidir” (HM, 280b).

Sâib’in utançtan tırnağıyla yeri kazdığını belirtmesi üzerine şârih bunu gelenekselleşmiş bir davranış biçimi olarak tanımlar. Öyle ki bir kişi azarlandığında suçunu kabul ediyorsa parmağıyla yeri karıştırır ancak inatlaştığında veya suçunu reddettiğinde burnu ile oynar.

7.5. İlimler

Ebubekir Nusret, ele aldığı beyitleri açıklarken hadis, tefsir, ekoloji, tasavvuf vb. gibi ilim alanlarının öğelerinden pek çok hususa da değinir. Açıklamaları esnasında yaptığı alıntılar, örneklerinin dayanağı vs. çoğunlukla muhtelif ilim sahalarından bilgiler ihtiva etmektedir. Ancak şerhin kaynağı olarak ilimler incelenirken metnin içinde yeri geldikçe kullanılan böylesi ifadeler değerlendirmeye alınmamıştır. Bu noktada başlıklar oluşturulurken şârihin şerh esnasında başvurduğu ilim dalının ismini özellikle belirtmesi kıstas alınmıştır.

7.5.1. İlm-i Kıyâfe

Bir kişinin hatta özellikle çocukların fiziksel özelliklerini inceleyerek soyunu tespit etme anlamına gelen “kıyâfe”, ilmî bir terim olarak aynı şekilde bu özellikleri esas alarak kişilerin ahlakına ve karakterine dair yapılan yorumları karşılar (Tayşi, 2022: 507). Ebubekir Nusret, metinde ele aldığı bazı beyitlerde insanların fiziki özelliklerine dair ifadelerle karşılaştığında bunları ilm-i kıyâfeye başvurarak açıklar.

❖ “Ser-keş ü magrûr u bî-edeb olma, hedef boynu tamarından bu evsâfla muttasıf olduğuna dâimâ oka nişânedir”.

“İlm-i kıyâfede bir âdemin gerdeni tamarları galîz u zâhir olsa magûr u inâd u bî-edeb olmasının alâmetidir” (HE, 20b; HM, 36b).

Sâib, beytinde dikbaşı olmamayı tavsiye etmiş ve okun hedefini boynundaki belirgin damarlar aracılığıyla bulduğunu da belirtmiştir. Ebubekir Nusret’e göre bu ilişkilendirme, ilm-i kıyâfedeki bazı bilgilere dayanır. Buna göre bir kişinin boynundaki damarları belirgin bir şekilde gözükyorsa bu onun inatçı ve edepsiz olduğunun göstergesidir.

❖ “Ol fırkaya ki altûn gibi çehre vermemişlerdir, onların cebhesinde ganîlik dâgını çekmişlerdir”.

“Ya’nî tena’um u refâhiyyet ehlinin elbetde yüzlerinde bir humret zarûriyye olduğuna binâ’en dâg ta’bir eyledi”.

“Ve erbâb-ı menâsıbın iftihârı ve devletle olduğu muhakkaktır. Ve ilm-i kıyâfede marazdan hâlî bir âdemin çehresi sarı olsa halka hikd ü hasedin ve habâset-i bâtının alâmetidir ve humret-i vech ciger gibi letâfetden hâlî edepsizlik nişânıdır diye yazarlar ve sâdıkdırlar” (HE, 58b).

“Ganilik dağı”, şârihe göre insanın yüzünde yer alan ve sağlıklı olmasının belirtisi hükmündeki kırmızılıktır. Bu doğrultuda hasta ve muhtaç kişilerin de sarı ve soluk benizli olduğuna inanılır. Öyle ki ilm-i kıyâfeye göre herhangi bir hastalığı bulunmadığı hâlde yüzünde sarılık bulunan kişilerin kalbinde haset ve gizli bir düşmanlık vardır.

❖ “Bir sînede ki onda âhın karârı yokdur, ey Sâ’ib o sîneye râz mahremligi telâşın ederim”.

“Zîrâ mahrem-râz olan sîne bu tarîkde muhîtden evsa olmak gerekdir. İlm-i kıyâfede sadrı vâsi olan âdem ketm-i esrâra kâdir olur mücerrebimizdir” (HE, 168a).

Ahın yer almadığı sinede sırrın da bulunamayacağını iddia eden şairin bu görüşü, ilm-i kıyâfede de mevcuttur. Buna göre yalnızca göğsü geniş kişiler sır saklayabilirler.

7.5.2. İlm-i Cifr

Değişik metotlarla geleceğe dair bilgi edinmeyi hedefleyen bu ilim, eserde yalnızca bir beytin şerhinde zikredilmiştir:

❖ “Herkesde her ne var ise hemân ondan onu taleb eyle, yoksa âsumândan karâr ve zemînden hareket isteme”.

“Zîrâ hırmân mukarrerdir. Tâ matlabın vücûdunu bir mazharda tahkîk etmedikçe mâlik olmayandan bir şey taleb etmek hem kendine ve hem o mahalle kederi mûcib ve amâ-yı basîrete delâlet eder bir ma'nâdır. Bi-aynihi cifrin lugat ma'nâsını bilmeyenlerden cifr taleb etmek gibi. Seyyid Şerîf *Şerh-i Mevâkıf* da “Enbiyâ'lar mugayyebâtdan haber verirler ve aynı ile zuhûr eder. Ammâ cifre ne dersin diye su'âl olunur ise cifr bir kerâmetdir. Alî bin Ebû Tâlib'e nisbet olunur” ile iktifâ etmiş. Ders esnâsında üstâzımız allâme-i Dâğıstânî buyurdular ki derdmend Seyyid dahi bu fenne bu kadarca vâkıf olmuş ve vâkı'â bir âdem bu fenni agzına almaya e'immelerinden hayâ eder ki re'sleri Alî bin Ebû Tâlib, Ca'fer-i Sâdık, İmâm Alî Rızâ, Şeyh-i Ekber, Sadr-ı Konevî, Yûsuf-ı Safedî bunların emsâli ulûm-ı gûn-â-gûn zâhir ü bâtınları ma'mûr her biri bir asrın halkına çok gelir iken şimdi iki satır ibâreti muktezâ-yı nücûm üzere kırâ'ate kudreti olmayan bir âlây dünyâ vü âhireti harâb âdemler cifr da'vâ ederler” (HE, 203a).

Her işi ehlinden talep etmenin tavsiye edildiği beytin şerhinde şârih, bunu cifr ilmi üzerinden örneklendirir. Bir işi o konuda mahir olmayan kişiden talep etmek, cifrin kelime anlamını dahi bilmeyen birinden cifr ilmine dair bilgi istemenin anlamsızlığıyla eş değerdir. Şârih bu benzetmenin ardından ilm-i cifre değinerek Seyyid Şerîf ve Dâğıstanî'nin cifr hakkındaki fikirlerini alıntılar.

7.5.3. İlm-i Zâyirçe

İlm-i Zâyirçe, yıldızların hareketlerini tespit eden “zâyirçe” adlı cetvel aracılığıyla yıldızların konumlarına dayanarak geleceğe dair hüküm vermektir. Ebubekir Nusret metinde ele aldığı bir beyitte “zâyirçe-i harfiyye”nin yer aldığını belirterek yıldızların değil harflerin konumundan hareketle beytin anlamına dair çıkarımda bulunduğunu söyler:

❖ “Her işi vaktinde edâ eyle, zîrâ nehârın uykusu gözlülerin indinde gice uykusu yerin tutmaz”.

“Lâkin merhûmun nazmında bir hâlet buldum ki zâyirçe-i harfiyyeye benzer. Meselâ bu beytinde h'âb lafzını isti'mâl murâd etmiş ona münâsib elfâzdan vakt u rûz u şeb ve dîde bu kelimâtın râbitası verildikde suhûletle mevzûn ve selîs ola

düŒer. Zâyirçede dahi su'âle mutâbık cevâb zuhûru bir mikdâr kavânîne tevakkuf eder ki mektûm olan dahi budur. Ma'lûm oldukda cevâbı suhûletle nutk eder. Asrımızda gâyet revâcî olan ma'âriflerdendir. Lâkin fakîr bir karn-ı kâminden efzûn seyâhatimizde bu fennin kâmilini görmedim. Kaldı ki da'vâ edenler 'indinde cifrin fevkinde bir Œey ma'lûmları olmadığından zâyirçeye tenezzül edenleri nâdirdir. HâŒâ ve kellâ bir âdem kavânîn-i harfiyye üzere su'âline bi'l-mutâbaka cevâb istihrâcına kâdir olup vüzerâ vü mülûke i'tibâr eyleye yâhud onlara haber vere. Zîrâ zâtında kendi bir Œey'e muhtâc olmaz ki bu hareketleri irtikâb eyleye. Gâyeti ahbâbından birine "Œöyle bir hâdise filân gün zuhûr eder diyorlar. İstimâ'mız oldu mu?" diye tecâhülâne su'âl edip beyne'n-nâs ifŒâ oldukdan sonra bi'l-mutâbaka zuhûr eder. Bu sûretini çok müŒâhede eyledik ve bunun sebebi dahi kitmân-ı ma'ârifin harâretini bu kadarca ile def' eder. Ve nücûm-ı fenni tesîrâtında muhtell ve aslında dahi tehallüf Œartıyladır. Biri çıkar ise beŒi çıkmaz ve zelzele-i kübrâda dârü's-saltanada bir ma'rifetli âdem istimâ'â olmadı ki o vakitte taŒra gitmiŒ ola" (HE, 8b).

Ebubekir Nusret, beyitte yer alan "vakit", "gündüz", "gece" ve "göz" kelimelerinin "uyku" kavramıyla iliŒkisi sebebiyle kullanıldıklarını düşünmektedir. Bu durumu da "zâyirçe-i harfiyye" olarak tanımlar. Yıldızların konumundan geleceğe dair hüküm verildiği gibi beyitte yer alan kelimelerin iŒaret ettiği ortak bir tema saptanabilir. Œârih ardından ilm-i zâyirçeye dair bilgi verir. Ona göre bu ilme rağbet edilse de ehline rastlamak zordur. Bu ilimde mahir olduğunu iddia edenler ise genellikle "zâyirçe"yi kullanmayı bilmeyip "cifr" ilmine dayanarak bazı çıkarımlarda bulunurlar. Œârih ayrıca bu ilimlerin ortak noktası olan "geleceği bilme" arzusunun zorluğundan da bahseder.

7.5.4. İlm-i Nücûm

Eserde çeŒitli sebeplerle gökyüzüne dair kavramların yer aldığı açıklamaların yanı sıra Œârihin bu kavramları, hareketlerini ve insanlara tesirini inceleyen ilm-i nücumdan bahsettiği Œerhleri de mevcuttur.

❖ "Hiçbir noktasında yokdur ki yüz nükte derc olmaya, kalem gibi kitâb-ı Œebden tevekkeli geçme, bir hoŒca te'emmül eyle".

"Kitâb-ı Œebde noktadan murâdı kevâkibdir ve kevâkibde olan esrârın idrâkine ve cem'ine ömr-i benî-âdem kifâyet etmez. Sakınıp nücûmun ahkâmını cühelâ gibi inkâr etmeyesin. Aslâ esbâb-ı arziye ile onların farkı yokdur. Meselâ kırân-ı sa'deynin zemînde misâli sîn-i vüzerâdan ve mülûkdan birine âŒinâ vü karîb olma ile etrâf u ahbâbın o takarrüb vesâtetiyile hâsıl olan servetinden behremend oldukları gibidir. Yok bir zâlimle ittifâk edip bir alây ızrâra müsta'iddleri harâb u perîŒân etmek olur ise kırân-ı nahseyn gibidir. Bunlar her zamânda ve belki her günde mahsûs u müŒâheddir ve bu takrîrden murâdım cehl-i mürekkebi izâledir. Yoksa var müneccim ol demek degildir" (HE, 9a).

Beyitte yer alan kitâb-ı şeb ifadesinin gökyüzünü onda yer alan noktaların da yıldızları karşıladığını düşünen şârih, bundan hareketle ilm-i nücûma değinir. Açıklamalarındaki niyetinin müneccimlik seviyesinde bir alakaya yönlendirmek değil de yıldızların hareketleri ve konumlarına dair gerçeklerin inkâr edilmemesi olduğunu vurgular. Çünkü bunlar insanların kavramakta zorlanacağı pek çok sırra sahiptir. Bu sebeple hükümlerini inkâr etmek de cehaletten başka bir şey değildir. Kıran-ı sadeyn olarak isimlendirilen ve Venüs ile Jüpiter'in bir araya gelmesiyle yılın en kutlu günü sayılan doğa olayının yeryüzündeki tesiri, bir kişinin dönemin hükümdarıyla dostluğunun yaşantısında meydana getireceği güzelliklerle eş değerdir. Uğursuzluğu simgeleyen Mars ile Satürn'ün birleşmesiyle meydana gelen kıran-ı nahseyin etkisi ise kişinin zalimlerle beraberliğinin neticesindeki belalara benzer.

❖ “İlm-i nücûmdan vesveseden gayrı hiçbir şey feth olmaz, hûn cedvelinden çehreyi takvîm sahîfesi eyle”.

“Ya'nî bi't-tab nüfûsda mugayyebât-ı havâdise vukûf için bir hırs u iştihâ herkesde bulunur. Kaldı ki ma'rifet cihetinden havâdise ıtılâ edecek ulûmun imâmı nücûmdur. Ammâ kemâliyle tahsîle dünyânın ömrü vefâ etmez ve tehallûf der-kârdır. Hemân aynü'l-yakîn havâdis-i kâ'inâtı bilâ-tehallûf bileyim der isen riyâzât-ı şer'iyye ile Rabbü'l-âlemîn'in zikrinde fenâ rütbesine vardıkda kendi zâtın bir takvîm-i ilâhî olup esrâr-ı kâ'inâta vâkîf olursun demekdir ki bu rütbelere varana dek elbetde makâm-ı havfa ugrayıp kan aklamak muhakkaktır” (HE, 191b).

Her insan doğası gereği geleceği öğrenmeye meyillidir. Bu hususta kişiye en büyük fayda sağlayan ilim ise ilm-i nücûmdur. Ancak şârih, bu ilme tam manasıyla hâkim olmanın hem insan ömrünün kısalığı hem de gökyüzündeki öğelerin daima dönüşüm içinde bulunması sebepleriyle zor olduğunu düşünmektedir.

❖ “Dâne-i gendüm gibi pâklık ile kendinden emîn olma, çünkü gill u gışşdan pâk oldun degirmen tedârikin eyle”.

“Ve ma'lûm ola ki havf u recâ 'ilme tâbi'dir. Misâli bir âdem fenn-i nücûmu bilse husûf u kusûfun 'illetlerin fehm edip vâkı oldukda ahkâmına nazar ile iktifâ eder. Ammâ A'lem-i ulemâ ve Ahkem-ı hükemâ Hâtemü'l-enbiyâ salla'llâhu aleyhi ve sellem Hazretleri kusûf oldukda gâyet ıztırâba düşüp alâ'im-i havf u haşyet ve âsâr-ı telâş u dehşet sîmâ-yı şerîflerinde nümâyân olup gâh du'â vü tazarru ve gâh salât u ibtihâl ile münkeşif oluncaya dek mücâhede buyururlar idi. Pes ma'lûm oldu ki müneccim efendinin ilminden hâric bir bâ'is-i havf var imiş” (HM, 157b).

Ebubekir Nusret, beytin şerhinde bilginin fayda ve zararlarından bahsederken ilm-i nücûmu örnek verir. Bir müneccim ay ve güneş tutulduğunda bunların hikmetine vakıf olduğu için bu doğa olayları esnasında tedirgin olmaz. Ancak Hz. Muhammed'in böyle zamanları korku ve dehşet hâliyle namaz kılıp dua ederek geçirirdiği rivayet edilmiştir. Şârihe göre bu iki farklı tavır, güneş ve ay tutulmalarının müneccimin dahi bilmediği birtakım sırları barındırdığının göstergesidir. Dolayısıyla herhangi bir olay karşısında herkes ilmi nispetinde tepki gösterir.

❖ “Bizim sâgarımızda zehr mâh ve encümün seyrindedir, kevâkible memlû olan âsumân ma'nâda akreble dolu bir şişedir”.

“Ma'lûm ola ki kevâkib u burûcun ve menâzil-i kamer ıstılâh-ı nücûm üzere kırân teslîs ü terbî vü tesdîs gibi hâletler süfliyyâtda isti'dâd şartıyla ve mikdâr-ile te'sîr edip ahvâl-i âlem takdîr-i azîz-i alîm ile merbût oldugu ehlinin indinde berâhîn-i vücûdiyye ile müberhen ü sâbitdir. Ve beher-hâl dâr-ı dünyâda ekdâr u nuhûs safâ vü sürûr üzerine gâlib olduğuna merhûm âsumânı akreble pür bir şişeye teşbîh ve benî-âdeme te'sîrini semûm-ı mühlikeye temsîl edip şâ'irâne bu matla'ı îrâd eyledi. Kaldı ki her asrda bir mikdâr halkın ahkâm-ı nücûmu inkâr etmesi bunlardan bi'l-ittifâk a'lem ü ezkâ bir gürûhun dahi âlemde bi'z-zât mü'essir-i hakîkî bunlardan gayrı yokdur diye seyyârâta ibâdet etmesi gibi, iki dahi cehl-i sarîh olduğuna şübhe yokdur. Münâsebetle geldikce nücûmun ahvâli i'tikâd cihetinden mufassalen yazılmışdır. Lâkin takvîm-i nücûm esmâ vü sıfât olan nefis-i nâtıkadan gâfiller içündür” (HM, 29b).

Ebubekir Nusret, beyitteki benzetmeleri belirttikten sonra insanların ilm-i nücuma dair yaklaşımlarını açıklar. Şârihe göre gökyüzüne dair doğa olaylarının insanların kaderine tesiri şübhe götürmez bir gerçektir. İnsanlar ve astroloji arasındaki bu etkileşimi tamamıyla reddeden bir grup olduğu gibi bunları kaderin temel etkenleri olarak gören bir grup da vardır. Ebubekir Nusret, her iki bakış açısını da cahilce bulmaktadır.

7.6. Rivayetler

Ebubekir Nusret'in ele aldığı bazı beyitleri çeşitli rivayetleri aktararak açıklamıştır. Bunlar şârihin bizzat görmediği, kendisine çeşitli kişilerce aktarılan söylentilerdir. Dolayısıyla aktarılan olayların çoğunda öznelere kimliği belli değildir.

❖ “Şişenin bogazı gibi gül-reng olan bâdenin mevcini o dil-berin gerdeni beyâzından bilâ-hicâb görmek mümkündür”.

“Letâfetinde mübâlaga eyledi. Lâkin bir Özbek derviş nakleyledi, Hind âteş-perestlerinde bir yaprak vardır. Ekşi kara tut gibi çiyenedikde rengi zâhir olur ve

onların tâzeleri bu yaprâğı ekl etdikde bogazından geçer iken rengi taşradan müşâhede olunur diye. Fakîr tasdîk etmedim” (HM, 19a).

Beyitte sevgilinin teninin şarap içerken boğazından şarabın renginin görünecek derecede beyaz olduğu iddia edilir. Ebubekir Nusret, şairin mübalağa niyetiyle yaptığı bu benzetmeye dair bir rivayet nakleder. Özbek bir dervişin kendisine naklettiğine göre Hindistan’daki ateşperestlerde bulunan bir yaprağın rengi çiğnendikçe belirginleşiyor, özellikle güzel kadınlar bu yaprağı yediklerinde boğazlarından rengi görünüyormuş.

❖ “O suhte kelîm ve derdmende seyr-i bâg helâldir ki kav gibi gülün şerâresinden tutuşa”.

“Ma’lûm ola ki herkesin müteferrid olduğu san’atın dekâ’ik ü hakâ’ikine bir ittîlâ’ı ve ihâtâsı olur ki kendi rütbesinde olmayanlara bu ihâtâ müyesser olmadıktan sonra belki inkâr ederler. Tâ’ife-i sûfiyye dahi birbirine nisbetle müteferridlerdir. Meselâ Şâm-ı şerîf’de bir sûfî gülü kokdukda çehresi mütegayyir ve kendisi mebhût olur imiş. Müşâhede edenleri gördük. Sebebi bu tâ’ifenin ehemmi-i iştigâli âsâr-ı esmâ’yı temyîz ve gâlibini vakt u hâle göre teşhîs etmektir” (HE, 146b).

Her insanın meşgul olduğu meselelerde zaman içinde uzmanlaşması herkesçe bilinen bir gerçektir. Şârih de bu durumdan hareketle mutasavvıfların da manevi hususlarda uzman hükmünde kabul edileceğini savunur. Böyle kimseler ömürleri boyunca ilgilendikleri uğraşların neticesinde kâinattaki her varlıkta Allah’ın tecellilerini ayırt edebilecek hâle gelirler. Ebubekir Nusret, kendisine nakledilenlere dayanarak bu derecede yer alan ve Şam’da yaşayan bir sufinin gülü kokladığında onda Allah’ın tecellisi fark edip büyük bir şaşkınlıkla yüzünün değiştiğini aktarır.

❖ “Zâhidin aşkdan nasîbi bâd-burût yanî bî-hûde lâfdan gayrı degildir, zîrâ sâhil deryâdan neye mâlik olur bir avuç çör çöpden gayrı, cevher ise ka’r-ı deryâda olur”.

“Vâkı’â bî’atsiz kendi başına ibâdete meşgûl olanlarda bir kibr-i bârid ve lâf-ı bî-hûde ve ucb elbetde zuhûr eder. Hattâ bir şehrin halkı ona hüsn-i zann üzere ittîfâk etmişin biri kırk senedir üzerime fecr tulû etmedi diye her ziyâret edene nasîhat zımnında îrâd etmek âdeti imiş. Görenler nakl eylediler” (HE, 96b).

Dinî yaşantısını yalnızca ibadetler üzerine sürdüren kişileri eleştiren beytin şerhinde şârih, böyle bir kişiyi görenlerin naklettiği rivayeti aktarır. Ebubekir Nusret, bir mürşitin tedrisatından geçmeyen böyle kimselerin kibirle boş konuşacağını düşünmektedir. Nitekim aktardığı rivayete göre de gecelerini ibadetle geçiren ve bu

sebeple kırk sene boyunca güneşin doğuşunu gören bir kişi, yöre halkının ziyaretlerinde nasihat amacıyla bir hayli boş konuşmaktadır.

❖ “Bâd-destlik ya’nî gâyeti isrâfla muhterem ömrü sarf etme, ol şey ki sana ucuz verdiler, sen ucuz satma”.

“Hindistân’da bir tâ’ife bizim ulûm-ı ma’hûdelere iştigâlimiz gibi tatvîl-i ömr mümkindür diye kütüb-i adîdeler te’lîf edip muktezâsından kıl kadar inhirâfa ruhsat vermezler. Ve Vehhâb-ı mutlak dahi zannları üzere ihsân edip hâlâ beynlerindedir. Yüz yaşında âdem gören seyyâh bu fakîre nakl eyledi” (HE, 104b).

Beytin şerhinde insanların vaktini ve dolayısıyla ömrünü verimli geçirmesine dair yapılan tavsiyenin üzerine Hindistan’da ömrün uzaması için yapılan çalışmalardan bahsedilmiştir. Buna göre Hindistan’da insan ömrünü uzatmak üzerine bir ilim ciddiyetiyle inceleme yapan âlimler ve bu hususta ortaya konmuş çeşitli eserler mevcuttur. Ebubekir Nusret, bu taifeden yüz yaşına kadar yaşayan birinin kendisine anlatılması üzerine, bu âlimlerin hüsnüzanları sebebiyle ömürlerinin uzatıldığını düşünür.

❖ “Herkesin derdi kendi tâb u tüvânından ziyâdedir, kimdir ki kendi haddinde ve rütbesinde Eyyüb olmaya”.

“Biz bir alîl ile misâl eyledik sen ümmete merhûmede vâkı olan umûr-ı cesîmeleri mütâla’a eyle ki mes’ele yakînen ma’lûmun olup irâde-i ezeliyyeye teslimden gayrı çâre olmadığın bilesin. Ve ulemâdan biri fakîre nakl eyledi ki bir mahbûb abdi mat’ûn olup “Îlâhî bu abdi bana ihsân eyle” diye üç gice niyâz etdikden sonra oğlan vefât edince bi’l-küllîyye dînden çıkıp ta’tîle zâhib uglar ve sonra yine tecdîd-i îmân eyledim dedi ammâ Allâh bilir” (HE, 79b).

Ebubekir Nusret, beytin şerhinde sabır ve teslimiyet meselesine dair bir rivayeti aktarır. Kendisine nakledilen kıssaya göre bir kişi vebaya yakalanan oğlu için günlerce dua ettikten sonra oğlunu kaybettikten sonra dinden çıkmasına neden olacak derecede isyan eder. Bu kişi daha sonra tövbe edip iman tazelediğini söylese de şârih, bu iddiaya inanmadığını ima eder.

7.7. Şârihin Hayatından Anlatılar

Şârih, bazı beyitlerin şerhlerinde meseleyi açıklamak için kendi tecrübelerinden ve şahit olduklarından da faydalanır.

❖ “Ebnâ-yı cihâna devletin âfeti ma'lûm degildir, çünkü lokma semiz vâkı ola kemik ma'lûm degildir”.

“Câhilâne tenâvül edip cigerine batmadıkca yediği lokmanın içindeki kemik ma'lûmu olmaz. Bu mazmûn-ı bedî' her gün İslâmbol'da müşâhede olunur. Lâkin belâ bunda ki bu üstüh'ânı bilerek ve encâmını fikr etmeyerek tenâvül edenler bilmeyip edenlerden çokdur” (HE, 15a).

Şair, insanların yaşamın hengâmesi içinde refah hâlinin zararlarını fark etmemesini büyük bir lokmadaki kemiğin anlaşılmasına benzetir. Ebubekir Nusret, İstanbul'da her gün pek çok kişinin tıpkı beyitte aktarıldığı gibi kemiğini düşünmeden “bol yağlı lokmalar” yediğini gördüğünü dile getirir. Şârihe göre üzücü olan, bu gürhün arasında kemiğin varlığından haberdâr oldukları hâlde hızlıca yiyenlerin fazlalığıdır.

❖ “Âlem-i şühûda delilin yolu yokdur, zîrâ görünen köye kılavuz istemez. Pes böyle olunca hayrân-ı aşkı bahs muztarib etmez”.

“Meselâ fakîr ba'zı masrû'lara ve sâhib-i vesveselere ilâc-ı rûhânî ve tedbîr-i cismânî ile mukayyed olduğum cihetden gâhîce bir âdem getirirler ki ilâc oluna. Hâlerinden su'âl etdikde cevâb eder ki: “İşde yanımda iki Frenk kızları var kör müsün, bana râhat vermezler.” Eger ben de def'ine mukayyed olup o gördüğün hayâl-i fâsiddir ve misâl-i bâtıldır diye bahs eylesem evvelâ o âdemin gözüyle gördüğün benim delîlim ref' etmek muhâl. Ve sâniyen harîfin indinde ya kördür der yâhud bana mahsûs bir hâletdir diye sükût eder. Veyâhûd cünûnu dahi ziyâde olur. İlâcı evvelâ kendini tasdik ile ünsiyet peydâ edip mizâcını ta'dîl etdikde ve kızlar gözünden gâ'ib oldukda fakîr aklına göre bahsimi tekmîl edince kemâl-i kabûl ile kabûl eder. Âşık dahi bir dürlü mecnûndur ki ben mahbûbumu gördüm da'vâsın eder iken bahs onun mizâcına ıztırâb vermez” (HE, 24b).

Âşıkların meczup hâllerinin anlatıldığı beytin şerhinde bu vaziyet deliliğe benzetilmiştir. Ebubekir Nusret bu benzetmeyi kendi tecrübelerinden faydalanarak açıklar. Şârihin fiziksel ve ruhsal hastalıkların tedavisiyle ilgilenmesinin neticesinde kendisine pek çok hasta getirilmiştir. Özellikle psikolojik olarak rahatsız kişiler, etraflarında bazı kimselerin bulunduğunu iddia ederler. Ebubekir Nusret, bunlara gördüklerinin hayal ürünü olduğu söylendiğinde ya tedaviyi reddedeceklerini yahut vaziyetlerinden korkacaklarını düşünür. Bu sebeple öncelikle yalnızca ilaçlarını kullanmalarını tavsiye eder. Düzenli olarak ilaçlarını kullanan bu hastalar zamanla halüsinasyonları sonlanınca daha önce gördüklerinin de hayal ürünü olduklarını kabul ederler. Şârihe göre âşıkların durumu da bu hastalara benzer. Yani onlar da tıpkı hastalar gibi kendi acayip hâllerine dair bir yönlendirmeyi kabul etmezler.

❖ “Her kâmil ki nâkıs ayâr ile bahs eyledi kendi âb-dâr olan cevherini katı taşa urdu”.

“Ulemâdan biri fakîre meşveret tarîki ile buyurdu ki “Allâme Tûsî, Şerhü’t-Tecrîd’in âhirinde ehl-i sünnete dünyânın rüsvâyılığını etmiş ve İmâm Alî Hazretleri’nin Sıddîk-i Ekber üzere tafzîli hakkında sarb yollara gitmiş, murâdım kütüpleri cem edip allâmeye mukâbele etmektir ne dersin”. Fakîr dedim ki, “Edemezsin, zîrâ Tûsî bu bahs esnâsında îrâd ettiği kelîmât-ı bî-edebânelerinden rütbe-i Sıddîk’a ta’n ve tahkîri kâsd ederek söyler. Ammâ sen her çend Cenâb-ı Sıddîk’i tafzîl edersen de Hazret-i İmâm’ın tarafını makâm-ı edebe muhall ta’bîrâtdan gâyet sıyânete muhtâc olunca mukâbele nice mümkün olur ve sûret-i bahsde allâme gâlib görünür” dedikde azîm istihsân buyurup terk eyledi. Merhûmun beytindeki mazmûnun aynıdır” (HE, 25b).

Ebubekir Nusret, beytin şerhinde tartışmanın faydasızlığına dair bir tecrübesini aktarır. Buna göre Tûsî’nin, *Şerhü’t-Tecrîd*’de ehl-i sünnet anlayışına muhalif ve Hz. Ebubekir’i tahkir eden ifadeler kaleme almasıyla bundan rahatsız olan bir âlim esere bir reddiye yazmak ister. Âlim, bu talebini Ebubekir Nusret’e söyleyince şârih yapmamasını tavsiye eder. Çünkü böyle bir reddiyede ve iddialaşmada üste çıkmak için Hz. Ali’ye yakışsız sözler söylemesi gerekmektedir. Ancak ilmî ve itikadî değerleri doğrultusunda bunu yapamayacağı için de Tûsî’ye galip gelmesi mümkün değildir.

❖ “Ol kadar sâhib-hânenin dîdârı lezzetinde nüfûslarından mahv olmuşlardır ki ârifler mezâkında hûn ile bâde-i gül-gûn birdir”.

“Zîrâ fakîr kendi nefsimde aynü’l-yakîn bildiğim ma’rifetin birini bir meclisin halkı ittifâk üzere bu imkânda degildir diye inkâr etdiklerin çok gördüm. Çâresi isbât-ı vücût kâbil olmayınca sükût etmektir. Sûfiyye ile münkirler beyninde olan nizâ’ın ekseri bu sûrettedir ve yine fakîre çok vâkı oldu ki ulemâdan birine âyet-i kerîmeden ya ehâdis-i şerîfeden birinin mefhûm-ı evvelini muktezâ-yı Arabiyye üzere bir nükte zımnında takrîr ederim. Fi’l-hâl cevâb eder ki, ulemâdan biri bu mazmûnu îrâd etmiş midir. Murâdı taklîd etmektir. Zîrâ böyle terbiye bulmuş tâ şerî’ati kendi mîzân-ı aklına uydurmadıkca kabûl etmez ve nehy-i münker niyyetiyle bu ma’nâyı böylece kabûl ve tasdîk vâcibdir desem mülzim olup husemâya ve ehl-i bid’ata te’vîl lâzımdır der ve on seneden sonra su’âl etsen bi-aynihî ehl-i bid’at için müheyyâ ettiği te’vîli îrâd edip zâhir ma’nâdan imkânı rütbe hazer eder” (HM, 69b).

Şârih, beyti açıklarken çevresindekilerle ilim ve tevil meselesine dair girdiği tartışmalardan da bahseder. Özellikle kuşkusuz biçimde bildiği bazı hususların çevresindekiler tarafından reddedildiğine pek çok kez maruz kalmıştır. Böyle durumlarda şârih, en geçerli çözümün sessiz kalmak olduğunu düşünür. Ayrıca

herhangi bir âlime dinî bir meselede bilgi verdiği muhatabının mutlaka meşhur din büyüklerinin fikirlerini merak etmelerinden de rahatsızlık duyar. Bu âlimlerin şeri hükümleri dahi yorumlamadan kabul etmemelerini de kınamaktadır.

❖ “Kim tasdîk eder ki bir kenârsız deryâdan serâb mevci âb-ı bekâdan zuhûr eyleye”.

“Fakîre çok vâkı oldu ki bir meclisde üstâdlarımız makâmında ulemâ cüz’iyyâtdan benim bildiğim ilmin birini bi’l-küllîyye selb ve vücûdu muhâldir diye ittifâk etdiler ve bana sükûtdan gayrı öyle meclisde çâre olmadı” (HM, 102a).

Ebubekir Nusret, ilmî konularda toplum içinde yaşadığı sıkıntılardan başka bir şerhinde daha bahseder. Bu bağlamda bazı ilim meclislerinde kendisinin kesin olarak bildiği meselelerde dahi diğer âlimlerin şiddetle karşı çıktığını belirtir. Böyle zamanlarda sessiz kalmaktan başka çare bulamadığını da ekler.

❖ “Müjgânı açınız ve lisânı bend ediniz, âfâk yârin zuhûruyla memlûdur, görünüz”.

“Zîrâ bunlar bir tâ’ifedirler ki kulûb-ı marîze tabîbi olan Şâri Aleyhi’s-salavât-ı ve’s-selâm verdiği dârûnun keyfiyyet ve kemmiyyetinden su’âl ederler ve böyle hasta ilâc kabûl etmez. Hattâ birine dedim ki “Behey birâder bu hadîs-i sahîh lisân-ı Nebvî’den sudûrunda hâzır bulunan ashâbın birisi su’âl buyurmadı ki yâ Resûlu’llâh, bu kelâmından şöyle iktizâ eder, belki cân u gönülden kabûl etdiler tâbi’îne sûretiyle haber verdiler. Sen n’içün su’âl edersin.” Cevâb etdi ki “Benim ilmime i’timâdım yokdur taklîde muhtâcım.” Dedim “Ne güzel buyurdunuz, Resûlu’llâh’dan eşref u a’lem imâmı kande bulursun. Hemân taklîd eyle, kifâyet eder.” Bu esnâda sohbet mütegayyir olup derdmend o hâl üzere kaldı. Bilmem şimdi keyfi nicedir” (HM, 90a).

Ebubekir Nusret başka bir beytin şerhinde de tevil bahsine dair deneyimlerini anlatır. Şârih bazı kişilerin Hz. Muhammed’in sözlerini bile yorumlamadan uygulayamayacaklarını düşünür. Böyle kimselerden biriyle konuştuğunda ona, sahabelerin Hz. Muhammed’e dinî hükümlere şüpheyile yaklaşmalarına rağmen kendilerinin neden gönülden iman edemediklerini sorar. Bilgi yetersizliği sebebiyle taklide ihtiyaç duyduklarına dair bir cevap alınca da Hz. Muhammed’in âlemin en bilge kişisi olduğunu ve taklit için ondan ideal kimsenin bulunmadığını söyler. Fakat bu mantıklı savlarına rağmen muhatabının fikrini değiştiremediğini fark eder.

❖ “İsâ Aleyhi’s-selâvatü ve’s-selâm misilli bir pehlevân kuvvet-i rûhâniyyeti kemâlinde iken gubâr-ı cismden ne gam dutar ki felek rahşına binmiş ola”.

“Ya’nî nihâyet kemâl-i cismâniyyet odur ki rûhâniyyete istihâle edip melekûta urûcuna mâni olmaya. Bu sıfat bir ehl-i tecrîde müyesser oldukdan sonra onun cismâniyyetden havfı kalmaz. Haleb’de bir meczûb var idi. Tevâtür ile kapılardan ve kilidli mahallerden açılmaksız taşrada buldukları çok-idi ve hâlâ bilirler Şeyh Alîşân-ile derler idi. Lâkin mukteziyât-ı cismâniyyete mahsûr olanlara tefhîmi müşkildir ve muhâl add ederler” (HE, 33a).

Kişinin bedeninin sınırlarından kurtulmasının anlatıldığı beytin şerhinde şârih de bu görüşle paralel olarak böyle kimselerin melekler âlemine yükseleceğini ileri sürer. Bu meseleye örnek olarak Halep’te gördüğü bir meczubu anlatır. Şeyh Alîşân ismiyle tanınan bu zat, kilitli kapılardan ve mekânlardan kilitleri açmadan çıkmasıyla üne kavuşmuştur.

❖ “Kemîn ve pusu kaydında olmayan avcı bir şikâra erişemez, mahall-i i’tibâr budur ki bu feyzler ki nazm eyledim, bana kûşe-i uzletden erişdi”.

“Seyâhatimizde ba’zı şehirlerde cehline kanâ’at edip iltizâm-ı sükûtla yâhud bilâ-râbîta kelâmıla kûşe-i uzletde halkı teshîr edenleri müşâhede etdikce bu mazmûn-ı sadâkat-meşhûndan niçe esrâra vâkıf olmuşuzdur” (HE, 65b).

Sâib’in yalnız yaşamak ve saldırgan davranışların insanlar üzerindeki etkisinden bahsettiği beytin şerhinde şârih, seyahati esnasında bazı şehirlerde bu durumu gözlemlediğini dile getirir. Buna göre Ebubekir Nusret, bazı kimselerin, toplumdan uzak yaşayıp alakasız sözler söylemeleri ya da sessizlikleri sayesinde insanları ciddi anlamda etki altına aldıklarını tecrübe etmiştir.

❖ “Mevc-i serâbın târ u pûdu yel ile yokdan olur, aman bu cihânın zînetiyle yoldan çıkma”.

“Fakîr sulehâdan bir âdem gördüm, mezâhib-i erba’ada vârid olan sünnetleri bi’l-cümle birer kerre olsun icrâ eylemiş. Lâkin bir sünnet kalmış. Onu icrâ için Şâm-ı şerîf’de hânesin satıp bir kaç haccı var iken bu sünneti icrâ için bir dahi bu sûretle hacca gitdi. Şimdi ben da’vâ ederim ki benim îmânım dahi bu sâlihîn îmânı gibidir. Ammâ mezheb-i Hanefîyye’de vârid olan sünnetlerden bildiklerimi icrâda bilerek tekâsül ederim” (HE, 84b).

Ebubekir Nusret, ilgili beyti ahirete iman ve dünyaya rağbet çerçevesinde açıklarken özellikle evliyaların dünyevi alakalara karşı ilgisizliğine değinir ve şahsen tanıdığı birinden bahseder. Bu bağlamda bir Allah dostu, tüm sünnetleri yerine getirmeye niyetlenir. Nihayetinde icra edemediği tek bir sünnet kaldığında daha önce hacca

gittiği hâlde Şam'daki evini satıp tekrar hacca gider. Şârih, sünnetleri uygulamadaki tembelliğine rağmen imanını bu zatla kıyaslamaktan utandığını da dile getirir.

❖ “Her kimin gönlü üzere vatan bî-dâdından bir zahmı olur ise onun merhemi Şâm-ı girîbânın hâkisteridir”.

“Bu dahi başımıza gelmiştir. Vatandan mükedder olduğum hâlde çıktığım gicenin safâsı bir vechle ta'bîre gelmez. Zîrâ çıkmada aczim var idi ve zarûrî sefer lâzım idi” (HM, 291b).

Sâib'in seyahatin insan psikolojisine faydasından bahsettiği beyti açıklarken şârih, kendi tecrübelerini sunarak şairin görüşünü tasdikler. Memleketinde bunaldığı bir vakitte seyahate çıkan şârih, bunun kendisine anlatılamayacak derecede iyi geldiğini dile getirir. Böyle durumlarda seyahatin bir mecburiyet olduğunu dahi ileri sürer.

❖ “Senin gönlün hoşdur ki bu bostânda semer tutasın, kaldı ki serv-i revânın ferâg-ı hâtırla olduğun ne bilirsin”.

“Fakir bi-hamdi'llâhi te'âlâ seyâhatimiz esnâsında cebrîce bu semeresizlikte olan safâ-yı hâtırı gördük” (HE, 239b).

Şairin ifadeleri doğrultusunda dünyayla bağ kurmamanın insanda iç huzuru sağladığını öne süren şârih, özellikle seyahat ederken ev, para gibi dünyevi mülklere sahip olmadığında gerçek huzuru da tecrübe ettiğini dile getirir.

7.8. Göndermeler

7.8.1. Metin İçi Göndermeler

Ebubekir Nusret, bazı açıklamalarında ele aldığı meseleye dair metnin başka kısımlarında yaptığı yorumlara ya da şairin aynı konuyu içeren beyitlerine başvurur. Şârihin kendi açıklamalarına genellikle tekrara düşmemek amacıyla gönderme yaptığı gözlemlenmiştir. Şârih, eserde ilgili konuya dair daha önce ayrıntılı bir açıklama yaptığı takdirde ona atıfta bulunarak meseleyi uzatmamak istediğini dile getirir. Aynı şekilde aynı husus üzerine önceki açıklamalarına paralel görüşleri tekraren yazmak istemediği için de gönderme yapar.

“Münâsebetle geldikce nücûmun ahvâli i'tikâd cihetinden birkaç mahalde tahrîr olunmuşdur” (HE, 16b).

Ebubekir Nusret, yıldızların kader üzerindeki tesiri ve bu duruma duyulan inancın önemine dair daha önce birkaç yerde izahat verdiğini belirterek gönderme yapmıştır.

“Murâdı tecelliyâta müsta’idd olanların âsâr-ı cemâlden müşâhede ettikleri âleme işâret eder. İnsânın kemâlinin a’lâsı budur ki kendi tavrında bulunmadığı ibârete tasaddî eylemeye. Bu su’âl bizlere dahi vârid olur. Lâkin cevâbını mükerrer tahrîr eylemişimdir” (HE, 61b).

İnsanın manevi hâllerinden birine dair sorulabilecek soru vurgulandıktan sonra cevabının defalarca yazıldığı söylenerek tekraren ifade edilmemiştir.

“Murâdı bâdeyi şemse teşbîh ve mestânı onun perteviyle ibdâra işâretidir ki istilâh-ı ehl-i tasavvufun ehassındandır. Yukarıda bir iki beyt bu husûsda nazm olunup imkânı rütbe ifâde olunmuşdur” (HE, 182b).

Şârih, beyitteki tasavvufi terimler ile yapılan bir benzetmenin daha önceki şerhlerinde açıklandığını belirtmiş ve ilgili teşbih üzerine başka bilgi vermemiştir.

“Ve gâhîce olur ki sebebin hükmü bi’l-küllîyye mu’attal kalıp bu husûs bu vechle ne gûne vücûda geldi diye akla mütehayyir kalırlar. Gâlibâ bu mes’ele tahrîr olunmuşdur tatvîl olunmasın” (HE, 64b).

Ebubekir Nusret, sebeplerin kadere tesiri hakkındaki görüşlerini daha önce belirttiğini ifade etmiş ve şerhi uzatmamak amacıyla başka bir açıklama yapmamıştır.

Şârih bazı açıklamalarda ise kendi ifadelerine değil Sâib’in beyitlerine atıfta bulunur. Ele aldığı beytin gönderme yaptığı beyitle ilişkili olduğunu vurgulayarak muhteva yönünden benzerliklerini yahut birbirini tamamladıkları yönleri ortaya koyar.

❖ “Cümle âlemin yüzü aşk kiblesine müteveccihdir, mecrâ-yı i’tibâr budur ki seyl her kande kalkar ise onun menzili deryâ olur”.

“Gûyâ merhûm evvelki beytde câzibe zikr edince bu câzibenin dahi suver-i muhtelifesine işâret kasdıyla bu beyti nazm eyledi ki seylin deryâyâ câzibesi müşâkele haysiyyetindedir demiş ola” (HE, 69b).

Ebubekir Nusret’e göre şair, bir önceki beytinde “cazibe”den bahsedince bu beytinde de cazibenin çeşitlerinden biri olarak “benzerlik” kavramına yer vermiştir.

❖ “Cihân tayy olup bitdi ve bir gönül sâhibi cihândan kalkmadı, deryâ nihâyetine erişip kimse bir sehâb görmedi”.

“Murâdı evvelki mazmûn te’yîddir ki halkın mizâcî şur-âbe-i hayât-ı fâniyeden sîr-âb olmayıp, icdikce ataşları müzdâd, susadıkca yine bu şûr-âbeden istimdâd etmededirler” (HM, 164a).

Şârih, dünyanın geçiciliğinin ve hızla son bulmasının anlatıldığı beytin aslında bir önceki beyti doğrulama amacıyla kaleme alındığını iddia eder.

❖ “Balık gibi yumuşaklıktan olmasın ki seni yudalar halkın agzında timsâhın arkası desteresi ol”.

“Merhûm beyt-i evvelde hulk-ı vâsi’e tergîb buyurdugundan bu beytinde kâfil-i necât olan hudûda işâret eyledi” (HE, 108).

Yumuşak huyluluğu ihtiva ettiği düşünülen beytin şerhinde, bu kavramın bir önceki beyitte yer alan geniş gönüllülük mefhumunun devamı niteliğinde kullanıldığını öne sürer.

❖ “Her çend sehâb dûd u buhârdan gayrı degil ise de bahârın letâfetinden incü deryâsı oldu”.

“Merhûm bundan akdem nazm eylediği beytin mefhûmuna vârid olacak i’tirâzı def için mahlûkâtdan bir misâl tedârik edip buyurur ki” (HE, 144b).

Sâib, önceki beytinde dünyevi hevesleri içi boş bir hava balonunun peşine düşmeye benzetir. Ebubekir Nusret’e göre şair okuyucularından bahsi geçen benzetmeye gelebilecek itirazları engellemek için bu beyti kaleme almıştır.

Şârih, beyitlerin muhtevalarındaki benzer yönlerle ayrıntılarıyla dikkat çektiği şerhlerin yanında yalnızca bu beyitlerin ilişkili olduğunu belirtmekle yetindiği açıklamaları da mevcuttur:

“Yine merhûm matla’daki mazmûnu başka libâsda îrâd eyledi” (HE, 111a).

“Evvelki beytin mefhûmudur” (HE, 120b; HM, 201a).

“Bundan akdem tercüme olunan beytde yazılan ma’nâdır” (HE, 140a).

“Murâdı matla’da işâret eylediği ma’nâdır” (HM, 231a).

“Mukaddem şerh olunan beytin temmesindendir” (HE, 154b).

“Bundan akdem olan mazmûnun itmâmındandır” (HE, 210a).

7.8.2. Metin Dışı Göndermeler

Ebubekir Nusret, şerh esnasında birikimi doğrultusunda dinî, edebî ve tarihî olaylara, eserlere ve kişilere atıfta bulunmuştur. Şârih, bu göndermeleri bazen şairin beyitte

dolaylı olarak ima ettiğini düşünerek ve beyitlerin doğru anlaşılmasını sağlamak amacıyla yapar. Bazen de beytin işaret ettiği meseleye dair fikirlerini pekiştirmek veya sözlerinin kaynağını ortaya koymak amacıyla istifade ettiği hususları belirtir. Şârihin eserde yaptığı “metin dışı göndermeler”, kişiler ve onların hayat hikâyeleriyle temsil ettiği kavramlar ve çeşitli ilmî eserler üzerinden değerlendirilmiştir:

7.8.2.1. Şahıslara Yapılan Göndermeler

Ebubekir Nusret, eserde pek çok şerhte tarihî, dinî ve ilmî açıdan öne çıkmış şahsiyetleri zikretmiştir. Toplamda 60 şahsın isminin geçtiği eserde bunların 28’i dinî, 9’u tarihî şahsiyetlerden, 23’ü ise ilim adamlarından oluşmaktadır. Eser, dinî-tasavvufî içeriğe sahip olduğu için zikredilen isimlerin çoğunluğu da dinî şahsiyetlerden oluşmaktadır. Dinî, tarihî ve ilmî yönlerden öne çıkan ve pek çok hususta temsil hâline gelen bu şahıslar, şârih tarafından ele aldığı meselelerdeki kıymetlerine binaen zikredilmiştir.

Dinî Şahsiyetler

Bayezîd-i Bistâmî: İslam tarihinde önemli mutasavvıflar biri olan Bayezîd-i Bistâmî, genellikle kendisine isnat edilen menkıbelerle tanınmıştır. Aynı şekilde metindeki yansıması da bu vesile iledir. Sâib’in her insanın kalbinin bir pusula ve hatta kible olduğunu bilmesi gerektiğini dile getirdiği beytin şerhinde şârih, Bayezîd-i Bistâmî’nin bu konuya dair menkıbesini anlatmıştır. Buna göre Bayezîd, Allah’ı aramak için bir yolculuğa çıktığını söylediğinde ona kendisine kendisinden bile daha yakın olan Allah’ı başka yerde aramanın manasızlığı anlatırlar. Böylece yolculuğunu sonlandıran Bayezîd, Allah’ı nefsinde ve kalbinde aramaya başlar (HE, 104b; HM, 181a). Ayrıca züht ve kalp âlemi konusundaki fikirlerini Bayezîd’in bu husustaki sözlerini alıntılararak dile getirir (HE, 105a; HM, 181b; HE, 139b; HM, 226b).

Bir din büyüğü olarak yaşadığı dönemde ve sonrasında İslam dünyasının önemli ismi hâline gelen Bayezîd-i Bistâmî, bu yönüyle şârih için bir kıyas unsuru olarak da zikredilmiştir. Ebubekir Nusret, pek çok âlimin kendisini Bayezîd-i Bistâmî ile denk gördüğünü fakat bu iddialarını destekleyecek amellerinin bulunmadığını öne sürer (HE, 84b; HM, 151b).

Ebubekir Nusret, Allah tarafından Bayezîd-i Bistâmî'ye bahşedilen manevi hâllere ve rütbelerine de değinmiştir. Bu bağlamda maruz kalınan her sıkıntı ve beladaki manevi lezzeti hisseden nadir kullardan biri Bayezîd'dir (HE, 168a; HM, 260a).

Ebû Tâlip: Hz. Muhammed'in çok sevdiği ve Müslümanlığı kabul ettiremediği için de hayli üzüldüğü amcası Ebû Tâlip, Ebubekir Nusret tarafından bu yönüyle zikredilmiştir. Her şeyin Allah'ın izniyle meydana gelebileceğini öne sürerken Hz. Muhammed'in çok istemesine rağmen Ebû Tâlip'i Müslüman yapamadığını örnek göstererek onun dahi gücünün yetmeyeceği şeylerin bulunduğu dile getirir (HE, 45a; HM, 82b).

Firavun: Hz. Musa'nın zamanında dönemin Tanrılık iddiasında bulunan hükümdarı Firavun, Hz. Musa'ya ve kavmine ağır bir şekilde zulmettiği için zamanla kötülüğün ve zalimliğin timsali hâline gelmiştir. Bu doğrultuda şârih de Firavun kadar kötü birine dahi saltanatın ve refahın bahşedilmesini Allah'ın yüce cömertliğinin bir göstergesi olarak yorumlar (HE, 198b; HM, 301b).

Fuzayl bin İyaz: Gençlik yıllarında Merv'de eşkiyalık yapan Fuzayl bin İyaz, bir gün tesadüfen *Kur'ân* sesi duyduğunda bundan çok etkilenip tövbe eder. Hayatının kalan kısmını ibadet ve tefekkürle geçirerek, dönemin önemli şeyhlerinden biri hâline gelir (Türer, 1996: 208-209). Fuzayl bin İyaz'ın hayatında maddi refah, hükümdarlık ve dünyalık isteklerden takva hâline bu denli keskin bir dönüşün yaşanması Ebubekir Nusret'in dikkatini çekmiştir. Fark etmeden düştükleri dünya tuzağından Allah'ın yardımıyla kurtulan kişilerden bahsederken Fuzayl bin İyaz'ın ismini anar (HE, 56b; HM, 104b). Ayrıca Fuzayl bin İyaz'ın *Kur'ân* sesi sayesinde hidayete erdiğini örnek göstererek sesin insan üzerindeki tesirinin önemine değinir (HE, 231b; HM, 348a).

Hızır: Kehf Sûresi'nde "kendisine ilim ve hikmet verilen kişi" olarak tanımlanan ve Hz. Musa ile beraber çıktığı yolculukta esrarlı davranışlarıyla anlatılan kişidir. İsmi *Kur'ân*'da açıkça belirtilmemekle birlikte çeşitli hadis kitaplarında hem ismi hem de hayatına dair başka bilgiler aktarılmaktadır. Zamanla Hızır'a dair çeşitli inanışlar gelişmiş ve onun kıyamete kadar yaşayarak zor durumda kalan müminlere yardım edeceğine inanılmıştır. Eserde de bu inanış doğrultusunda Hızır'ın insanları zor durumdan kurtararak onları mutlu etmesi yönüyle zikredilmiştir (HE, 20b; HM, 37a). Hatta Ebubekir Nusret, yetim çocukların duvarını tamir edip onları belalardan koruduğu için Hızır'ın *Kur'ân*'da adı geçtiğine inanarak bu minvalde bir kalbi tamir

eden müminlerin çok daha yüksek derecelerle mükâfatlandırılacağını düşünmektedir (HE, 115b).

Hızır'a ilim ve hikmet bahşedildiği *Kur'ân*'da Allah tarafından verilen bilgiyle sabittir. Nitekim Hz. Musa ile yaşadıklarında da olayların iç yüzünü bilen taraftır. Ebubekir Nusret de Hızır'ın bu özelliğini vurgulayarak insanların onun gibi hikmet sahibi olmayı talep ettiklerini dile getirir. Ancak şârihe göre gerçek olgunluk, bilgisizliktir (HE, 43a; HM, 41a).

Ayrıca pek çok insanın Hızır gibi kıyamete kadar yaşamayı dilediğini de ifade eder. Ancak şârih, bu isteğin dünyaya meyletmekten kaynaklandığını düşündüğü için bunu doğru bulmadığını belirtir (HE, 70b; HM, 129a; HE, 104b; HM, 180b). Ayrıca Hızır'ın yaşadığı kadar uzun bir ömrün beraberinde muhakkak çeşitli belaları getireceğini düşünmektedir (HE, 159a).

Hz. Âdem: Şârih tarafından sıkça ismi zikredilen peygamberlerden biridir. Bazı açıklamalarda ismi açıkça söylenmemiş, kendisinden “Ebu'l-beşer, Mescûd-ı Melâike” gibi tabirler kullanılarak bahsedilmiştir (HM, 97b; HM, 112b). Kişinin Allah'la arasındaki aracılığı azalttığından manevi yönden rütbesinin de artacağına iddia edildiği beytin şerhinde Ebubekir Nusret bu iddiayı Hz. Âdem üzerinden örneklendirir. Bu bağlamda Hz. Âdem'in yaratılışı esnasında ruhuna Allah'ın doğrudan nefesini üflemeyle ona isimlerin ilminin bahşedildiğine değinir (HM, 18b). Dolayısıyla şârihe göre yaratılan ilk insana sözlerin ve isimlerin sırlarının öğretilmesi sözün ne denli kıymetli olduğunun da bir göstergesidir (HE, 39b; HM, 73a).

Hz. Âdem'in cennetten kovulması sebebiyle uzun bir müddet üzüntü ve pişmanlıkla yaşaması da şârihin değindiği hususlardan biridir (HE, 53b; HM, 97b). Şârih, Hz. Âdem'in ilk insan ve ilk peygamber sıfatlarını taşımasına, yaratılışı esnasında ruhuna Allah'ın nefesinden üflenmesine, meleklerin kendisine secde etmesine ve isimlerin ilminin öğretilmesine rağmen çeşitli imtihanlara maruz kalmışken insanların refah içinde yaşama beklentilerinin bulunmasına anlam veremez (HE, 57b; HM, 106a). Aynı şekilde Hz. Âdem'e dair saydığı vasıflar yerine yalnızca dünyada çektiği sıkıntıların karşılığında cennetin bahşedilmesinden ibret alarak herkesin imtihanlara bu nazarla bakmasını tavsiye eder (HM, 352b).

Ebubekir Nusret, Allah'ın meleklerden Hz. Âdem'e secde etmelerini istemesini Hz. Âdem üzerinden tüm insanlara verilen kıymetin göstergesi olarak yorumlamıştır.

İnsanların da bu durumu tefekkür etmeyip kendilerine verilen halifelik vazifesinin farkına varmadıklarından yakınmaktadır (HE, 76a; HM, 138b; HE, 139b).

Ayrıca şârih, Hz. Âdem'i ilk insan olması hasebiyle “tüm insanlığın babası” dolayısıyla insanları da onun evlatları olarak kabul etmektedir (HM, 320b; HM, 163a).

Hz. Ebubekir: Hz. Muhammed'in en yakın dostu olarak bilinen Hz. Ebubekir, özellikle İslamiyet'in ilk dönemlerinde Hz. Muhammed'e büyük bir güvensizlik ve tepki mevcutken ona karşı sergilediği sadakatle öne çıkmıştır. Hatta bu sebeple “Sıddik” lakabıyla da anılmaktadır. Ebubekir Nusret de eserinde Hz. Ebubekir'den “Sıddik-i Ekber” diyerek bahsetmiştir. Pek çok âlimin *Kur'ân* ve hadislerdeki hükümleri yorum yapmadan kabul etmemelerini eleştirdiği bir açıklamasında Hz. Ebubekir'i örnek göstererek onun sorgusuz sualsiz teslimiyetini övmüştür (HE, 140b; HM, 227b).

Ayrıca Allah'ın kâinattaki tecellilerine dair açıklamalarında konuyu Hz. Ebubekir'in “Her neye nazar ettim ise Allah'ı ondan evvel gördüm” sözünü alıntılayarak yorumlamıştır (HE, 243a).

Hz. Eyüp: Ömrü boyunca çeşitli konularda yaşadığı sıkıntılara karşılık gösterdiği tavrın neticesinde Hz. Eyüp, sabrın temsilcisi olmuş ve sabır konusundaki pek çok konunun benzetme unsuru hâline gelmiştir. Sâib ve Ebubekir Nusret de imtihan ve sabır hakkındaki görüşlerini dile getirirken Hz. Eyüp'e atıfta bulunmuşlardır. Sâib, herkesin derdinin mühim olduğunu ve bunlara sabrettiği takdirde Hz. Eyüp'ün seviyesine ulaşacağını iddia eder. Ebubekir Nusret de bu görüşe katılarak ciddi veya önemsiz herhangi bir konuda çekilen sıkıntılara karşı sabırla karşılık verildiğinde kişinin muhakkak vaktinin Eyüp'ü olacağını öne sürer (HE, 79b).

Hz. Hüseyin: Sâib bir beytinde Hz. Hüseyin'in ölüm yıldönümünde yapılan etkinlikler kapsamında hazırlanan matem ağacına yer vermiştir. Beytin şerhinde Ebubekir Nusret de hem Hz. Hüseyin'in katledilmesine hem de bu olaya dair törenlerde gelenekselleşen uygulamalara değinir. Bu kapsamda şairin de şiirine yer verdiği “nahl-i matem” isimli ağacın etrafında din büyükleri, Hz. Hüseyin'in yaşadıklarını abartarak anlatıp insanları coşkulantırılar. Sâib'in de beytinde ima ettiği üzere Ebubekir Nusret'e göre tıpkı din büyüklerinin matem ağacı etrafında abartılı cümlelerle insanları galeyana getirdikleri gibi şairler de daima felekten şikâyet ederek okuyucularını etkilerler (HE, 17a; HM, 30a).

Hız. İbrahim: Eserde Hz. İbrahim, tebliğ vazifesini yerine getirirken Nemrut tarafından ateşe atıldığında ateşin gül bahçesine döndürülmesi olayı sebebiyle zikredilmiştir. Ebubekir Nusret, peygamberlerin dahi ciddi imtihanlarla sırandıklarını dile getirirken Hz. İbrahim'in ateşe atılmasına da telmihte bulunmuştur (HE, 53b; HM, 97b). Bir başka açıklamasında bahsi geçen ateşi kibre ve inada benzetererek bu huyları terk eden yani ateşi söndüren kulların Hz. İbrahim rütbesine erişeceğini iddia eder (HE, 191a; HM, 292a). Ayrıca şârih, Hz. İbrahim'in ateşe atılacağı sırada Cebrail'in yardım talebini reddedip sadece Allah'tan yardım beklediğini söylemesini de okuyucularına örnek göstererek her türlü sıkıntıda Allah'a güvenip ondan yardım beklenildiği takdirde ateşe benzeyen dertlerin gül bahçesine dönüşeceğini öne sürer (HM, 306b).

Hız. İlyas: *Kur'ân'* da adı geçen peygamberlerden biri olan Hz. İlyas'ın hâlâ hayatta olduğuna dair İsrailiyat türünde çeşitli anlatılar bulunmaktadır. Buna göre Hz. İlyas, özellikle karada sıkıntıya düşen kullara yardımcı olmaktadır (Harman, 2000: 160-162). Şârih de bu rivayete dayanarak insanların dünyayla ve maddiyatla bağlarını kopardıkları takdirde hiçbir dertlerinin bulunmayacağını böylece de Hz. İlyas'ın yardımına ihtiyaç duymayacaklarını öne sürer (HE, 209).

Hız. İsa: Şârihin eserde sıkça ismini zikrettiği peygamberlerden biri de Hz. İsa'dır. Hz. İsa'ya bahşedilen ölüleri diriltme mucizesi, şârihe göre onun vasıtasız yani babasız olarak dünyaya getirilmesiyle Allah'la kurduğu bağın sonucudur (HE, 18b). Ayrıca kâinatta büyük, küçük her şeyin Allah'ın izniyle meydana geleceğini iddia ettiği bir açıklamasında Hz. İsa'nın ölüleri diriltmesinin de yalnızca bu sayede gerçekleştiğini öne sürer (HE, 48b; HM, 88b). Bu sebeple Hristiyanların bu mucizeye dayanarak Hz. İsa'ya bir ulûhiyet isnat etmelerinin yanlışlığını da dile getirir (HE, 42a; HM, 76a).

Hakikat için bile olsa iddialaşmanın gereksizliğini dile getirirken Hz. İsa'nın yeni doğmuş bir bebekken konuşması mucizesine de değinir. Hz. İsa'nın babasız dünyaya gelmesine inanmayanlara karşı Hz. Meryem'in uzun bir açıklama yapmasının yerine kendisinin tek bir kelime söylemesinin daha etkili olacağını düşünür (HE, 77b; HM, 141a).

Ebubekir Nusret, Peygamber de olsa her insanın çeşitli sıkıntılara maruz kalacağını dile getirirken Hz. İsa'nın çölde vahşi hayvanlarla beraber yolculuk yaptığını da belirterek konuyu örneklendirir (HE, 53b; HM, 97b).

Hz. İsmail: Yaygın rivayete göre Hz. İsmail, babası Hz. İbrahim tarafından annesi Hacer ile birlikte çöle bırakıldığında çölde susuzluk çekerken topuğuyla zemini kazarak oradan zemzem suyunun çıkmasını sağlamıştır. Şârih de bu olaya atıfta bulunarak insanların isteklerine sahip olmaları için tıpkı Hz. İsmail'in toprağı kazdığı gibi şartları zorlamaları gerektiğini düşünmektedir (HE, 104a; HM, 180a).

Hz. Meryem: İslam tarihinde önemli bir yer tutan Hz. Meryem, eserde de Hz. İsa'yla başından geçenler dolayısıyla bahsedilmiştir. Hz. İsa'nın doğumundan sonra toplumun bu durum karşısındaki tepkisine karşı Hz. Meryem, üç gün boyunca susma orucuna girerek hiçbir soruya cevap vermemiştir. Ebubekir Nusret de bu olaya atıfta bulunarak gerçeklerin bazı durumlarda konuşarak değil sessizlikle ispat edileceğini söyler (HE, 77b; HM, 141a). Aynı zamanda Hz. Meryem'e Hz. İsa'nın doğumunun müjdelendiği sırada Cebrail'in genç bir delikanlı olarak görünmesini de keramet kavramı üzerinden değerlendirir (HE, 54b; HM, 100a).

Hz. Muhammed: Ebubekir Nusret'in eserinde en fazla ismini zikrettiği peygamberdir. Şârih bazı ifadelerinde doğrudan ismini belirtmeyerek "Seyyidü'l-enbiyâ" 'aleyh-i ekmelü'n-nihâye", "Hâtemü'l-enbiyâ" 'aleyhi mine't-tahiyye ve senâhâ Hazretleri", "Eşref-i kâ'inât", "A'lem-i mevcûdât", "A'lem-i 'ulemâ ve Ahkem-i hükemâ", "Hâtemü'l-enbiyâ" salla'llâhu 'aleyhi ve sellem Hazretleri", "Muhbir-i sâdik", "Hâtemü'l-enbiyâ" ve'l-mürselîn", "Eşref-i mürselîn" gibi ifadelerle Hz. Muhammed'i nitelemiştir.

Hadis ilmi sebebiyle Hz. Muhammed'in hayatının hatta sözlerinin çoğu kayıt altındadır. Dolayısıyla dinî, psikolojik, sosyolojik vs. pek çok konuda onun hayatından örneklere başvurulmaktadır. Bu minvalde Ebubekir Nusret de eserinde ele aldığı hususlarda Hz. Muhammed'in kıssalarına atıfta bulunmuştur. Sözün kıymetini dile getirirken Hz. Muhammed'in de sözleriyle insanları etkileyerek tebliğ vazifesini yerine getirdiğini (HE, 39b; HM, 73a), her kulun çeşitli sıkıntılara maruz kalacağını iddia ederken de Hz. Muhammed'in de yıllarca fakirlikle mücadele ettiğini anlatarak konuyu örneklendirir (HE, 53b; HM, 97b). Din büyüklerine karşı yüksek beklentilere girmenin, onlardan keramet beklemenin yanlışlığını ve her şeyin yalnızca Allah'ın izniyle gerçekleşeceğini vurgularken de Hz. Muhammed'in dahi çok istemesine rağmen amcasını Müslüman yapmaya gücünün yetmediğini anlatır (HE, 45a).

Hız. Muhammed'in her sözünün ve davranışının Müslümanlara örnek mahiyetinde olması sebebiyle her müminin yorum yapmadan ve şüphe etmeden bunlara uyması gerektiğini vurgular (HE, 153b; HE, 140b; HM, 306b). Öyle ki güneş ve ay tutulmaları esnasında dahi Hız. Muhammed'in bu olaylar karşısındaki tavırları örnek alınmalıdır (HM, 157b).

Hız. Musa: Eserde Hız. Musa, Allah'ı görmek istemesi üzerine kendisine "İlen terânî (Sen beni asla göremezsin.)" cevabını alması sebebiyle yer almıştır. Hız. Musa'nın bu cevaba oldukça üzüldüğünü düşünen şârih, bu durumun onun için büyük bir imtihan olduğunu iddia eder (HE, 53b; HM, 97b). Bu noktada Ebubekir Nusret, Hız. Musa'nın her mahlukatta zaten Allah'ın tecellisini gördüğünü vurgular. Hız. Musa, Allah'ı fiziksel olarak gözleriyle görmek istediği için olumsuz cevap almıştır. Şârih, bu cevabın sebebini de Allah'ı görmenin bir canlının kaldıramayacağı bir yük olmasıyla ilişkilendirir (HE, 243a; HM, 365a).

Hız. Nuh: Şârihin muhtelif konularda ömrünün uzunluğu ve inşa ettiği gemi sayesinde kavmini tufandan kurtarması gibi meseleler sebebiyle Hız. Nuh'a atıfta bulunmuştur. Ebubekir Nusret uzun bir zaman dilimini tanımlarken "ömr-i Nuh" ifadesini bir benzetme unsuru olarak kullanarak Hız. Nuh'un bin yıl yaşadığına dair rivayete atıfta bulunmuştur (HE, 177a).

Ayrıca Allah'ın kâfirlere ceza olarak gönderdiği sel felaketinden Hız. Nuh'un kavminden inananları gemisiyle kurtarması da şârih için bir benzetme unsuru hâline gelmiştir. Bu bağlamda dünyadaki sıkıntıları ve tehlikeleri sel felaketiyle, bunlardan kurtuluşu da Hız. Nuh'un gemisiyle ilişkilendirir. Ayrıca dünyanın bu denli büyük sıkıntılarla dolu olmasına rağmen hâlâ gaflet içinde yaşayanları, babası Hız. Nuh'un çağrısına rağmen gemiye binmeyerek helak olan Kenan'a benzetir (HE, 237). Hız. Nuh'un çok istemesine rağmen oğlunun helakini engelleyememesini de peygamberlerin dahi gücünün yetmeyeceği durumların yaşanabileceği düşüncesiyle yorumlar (HE, 45a; HM, 82b).

Hız. Ömer: Ebubekir Nusret eserinde Hız. Ömer'e ona ait olduğunu düşündüğü sözleri sebebiyle yer vermiştir. Dünyanın zorluğunu ve pek çok sıkıntıyı barındırdığını anlatırken Hız. Ömer'in "Keşke Ömer'in annesi Ömer'i doğurmasaydı." sözünü alıntılamıştır. Hız. Ömer'in cennetle müjdelendiği hâlde böyle söylemesinden yola çıkarak müminleri dünyanın insanı helak eden tehlikelerine karşı uyarır (HE, 223a;

HM, 336a). Aynı şekilde insanın ahireti ve ölümü düşündüğünde rahat olmasının mümkün olmadığına dair fikirlerini açıklarken Hz. Ömer'in de bu doğrultuda ifadelerinin bulunduğunu dile getirir (HE, 123a).

Hz. Süleyman: İfadelerinde daima dünyaya rağbetin ve alakanın azaltılması gerektiğini öğütleyen Ebubekir Nusret için bir hükümdar peygamber olan Hz. Süleyman'ın hayatı mühim bir örnektir. Şârih, Hz. Süleyman gibi dünyaya ve maddiyata önem vermeyen kişileri “Süleymanî meşrep” olarak niteleyerek böyle kimselere bu tavırları sebebiyle manevi yönden yüksek mertebelerde bulunan kişilerin dahi saygı duyacağını belirtir (HM, 323a). Aynı şekilde nefsanî heveslerini yok eden her kişinin dönemin Süleyman'ı kabul edileceğini iddia eder (HM, 338a).

Hz. Süleyman'a dair öne çıkan hususlardan biri de mührüdür. Hükümdarlığının simgesi hâline gelen bu mührü cinlerin çaldığı fakat daha sonra Hz. Süleyman'ın onu geri aldığı rivayet edilmektedir. Şârih bu olaya atıfta bulunarak tıpkı Hz. Süleyman gibi insanların da iradelerini heva ve heves devlerinin elinden kurtarmalarını tavsiye eder (HE, 112a). Bahsi geçen mührün gücün ve hükümdarlığın sembolü hâline gelmesi sebebiyle Ebubekir Nusret, insanların Hz. Süleyman'a mührü sebebiyle itaat etmelerini Allah'a cennet için ibadet etmeleriyle ilişkilendirmiştir (HE, 78a; HM, 142a).

Hz. Yahya: Ebubekir Nusret, bazı insanların amellerine güvenerek bela ve sıkıntılara maruz kalmamalarını düşündüklerini dile getirip böyle kimselere Hz. Yahya'yı örnek gösterir. Ona göre bir peygamber olan Hz. Yahya bile boğazı kesilerek acı içinde öldürülüyorsa bir sürü günahı bulunan kulların da çeşitli sıkıntılarla imtihan edilmeleri gayet normaldir (HM, 262a).

Hz. Yakup: Hz. Yusuf'un öldüğünü düşünmesiyle yıllarca ağlayan ve bu sebeple görme yetisini kaybeden Hz. Yakup, bu özelliğiyle Sâib'in şiirlerine konu olmuştur. Bu içerikteki beyitleri açıklama amacıyla Ebubekir Nusret'in de Hz. Yakup'a dair açıklamaları mevcuttur. Sâib'in kendisini sevdiğinden ayrılmak ve bunun acısıyla ağlamak yönünden Hz. Yakup'a benzettiği beytin şerhinde şârih, manevî hâllerden uzaklaşan kişilerin tıpkı Hz. Yakup gibi üzülp gözyaşı dökceğini iddia eder (HE, 159a; HM, 249a).

Şârih, Hz. Yakup'un ağlamaktan gözlerinin kör olmasının da artık âşıklara farz hâline geldiğini düşünmektedir. Ona göre Hz. Yakup kıssasından sonra sevginin ve

sevgiliden ayrıldığındaki üzüntünün en büyük nişanesi görme yetisini kaybedecek kadar ağlamaktır (HE, 83b; HM, 150a).

Hz. Yusuf: Hz. Yusuf'un gençliğinden itibaren pek çok konuda çeşitli imtihanlara maruz kalması onu çoğu yazar ve şairin olduğu gibi Ebubekir Nusret'in de odağı hâline getirmiştir. Ayrıca Hz. Yusuf'un hayatındaki çeşitli olayları benzetme unsuru olarak da ele almıştır. Hz. Yusuf'un köle pazarında hayli düşük bir fiyata satılmasını değerli bir varlığın kıymetinin bilinmemesi bağlamında ele alır. Bu minvalde kıssayı dini dünyaya satmak (HE, 103b; HM, 180a) ve ömrü dünyalık işlerle geçirmek (HE, 152b; HM, 241b) konularında benzetme unsuru olarak kullanmıştır. Ayrıca yine bu olaya atıfta bulunarak Hz. Yusuf kadar değerli bir varlık dahi ucuza satılmışken bu durumun tekrarlanması ümidiyle daima mana pazarında dolaştığını dile getirir (HE, 173b; HM, 268b).

Hz. Yusuf ve Züleyha'nın hikâyesi de şârihin yorumladığı konulardan biridir. Şârihe göre Züleyha'nın güzelliğine ve çekiciliğine rağmen Hz. Yusuf'un kendisini ondan koruyabilmesinin sebebi şeri hükümleri uygulamadaki istikrarıdır. Ebubekir Nusret bu kıssaya dayanarak şeriatın müminleri her türlü günahattan koruyacağını iddia eder (HE, 47a; HM, 86a). Ayrıca Züleyha'nın Hz. Yusuf'u çağırdığı esnada Hz. Yusuf'un karşısında babasını gördüğünü ve böylece Züleyha'yı reddettiğine dair rivayeti de dile getirir (HE, 79a; HM, 143a).

İblis: Şeytan ya da metinde geçtiği hâliyle iblise gerçek anlamıyla şahıs denilemese de dinî bir varlık olması sebebiyle metindeki varlığı "Dinî Şahsiyetler" başlığı altında değerlendirilmiştir. Şârih, genellikle iblisi Hz. Âdem'in yaratılışının ardından gelen emre uymayarak ona secde etmemesi üzerinden ele almıştır (HE, 139b). İblisin bu tavrından yola çıkarak bir konunun iç yüzüyle ilgilenmeyip yalnızca görünen kısmına bakarak tavır alan kişilerin öncülerinin iblis olduğunu iddia eder (HE, 76b; HM, 139b). Bu davranışıyla müminlere yönlendirilen "Allah için sevmek, Allah için nefret etmek" tavsiyesine uymayanların da öncüsü hâline gelmiştir (HE, 60b; HM, 111b).

İbrahim Edhem: Büyük bir gücü, zenginliği ve saltanatı terk edip ömrünü ibadete vakfetmesiyle İslam tarihinde efsaneleşmiş ve dünya nimetlerinden vazgeçip Allah'a yönelmeye dair her hususta öncü bir şahsiyet olarak dile gelmiştir. Bu bağlamda Ebubekir Nusret de hükümdarlığı ve beraberindeki konforu önemsememeye dair fikirlerini dile getirirken İbrahim Edhem'i örnek olarak zikretmiştir (HE, 21a; HM,

37b; HE, 69a; HE, 216b; HM, 326b). Aynı şekilde dünyanın tuzaklarından kurtulan kişilerden bahsederken İbrahim Edhem'i de anmıştır (HE, 56b; HM, 104b; HE, 190a; HM, 290b).

Ayrıca İbrahim Edhem'in hayatına dair pek çok menkıbevi olay, edebî ve dinî eserlerde kaydedilmiştir. Bunlardan biri İbrahim Edhem'in henüz hükümdarken gaipten uyarı niteliğinde sesler duymasıdır. Bu sesleri defalarca işitmesinin ardından en son atının eyerinden de duyduğunda durumun hikmetini kavrayıp tahtını terk etmiştir. Ebubekir Nusret de İbrahim Edhem'in atının eyerinden "Bunun için yaratılmadık." cümlesini duymasının ardından hidayete ermesini örnek gösterip sesin insan üzerindeki tesirine dikkat çekmiştir (HE, 39b; HM, 73a). Yine bu olay üzerinden Allah'ın kullarına gönderdiği ikazların en tesirlisinin "nida" olduğunu iddia eder (HE, 213b; HM, 348a).

Karun: *Kur'ân*'da verilen bilgiye göre Karun, Hz. Musa ve Firavun döneminde hazineden sorumlu kişidir. Bu sebeple kendisi de sadece anahtarlarını 300 katırın taşıdığı bir hazine meydana getirmiştir (Harman, 2001: 519-520). Dolayısıyla Türk edebiyatında olduğu gibi eserde de hazinesi, cimriliği ve helaki sebebiyle yer edinmiştir. Karun'un hazinelerini bahçesine gömüp ardından hepsinin su altında kalmasına atıfta bulunarak pek çok kişinin mal varlıklarını toprağa gömdüklerinde bu eylemin öncüsü Karun'un akıbetine benzer şekilde mallarını kaybedeceklerini iddia eder (HE, 133a; HM, 216a).

Lokman: Peygamber olup olmadığına şüpheyle yaklaşılan ve kendisine pek çok mesel isnat edilen Lokman, özellikle Türk edebiyatında en belirgin olarak hekimliği yönüyle öne çıkmıştır. Nitekim şârih de ona bu yönüyle bir kıyas unsuru olarak kullanmış ve dünyaya bağlılığı bir hastalık seviyesindeki kişilerin doktoru Lokman olsa dahi onlara çare bulunamayacağını iddia etmiştir (HE, 92b).

Nemrut: Ebubekir Nusret, Nemrut'un ismini, İslam tarihinde de öne çıktığı hâliyle, Hz. İbrahim'i mancınıkla ateşe atan zalim bir hükümdar olarak zikretmiştir (HE, 203a; HM, 306b). Şârihe göre, hükümdar olması sebebiyle önemli bir gücü ve serveti de elinde bulunduran Nemrut, bu rütbeleri hak etmemektedir. Ancak buna rağmen dünyalık dahi olsa Allah'ın Nemrut'a böyle yüksek bir makam bahsetmesi O'nun yüce cömertliğinin bir göstergesidir (HM, 301b).

Züleyha: Eserde Hz. Yusuf'la yaşadığı hikâye bağlamında yer bulmuştur. Şârih, Züleyha'nın tüm çekiciliği ve güzelliğiyle Hz. Yusuf'u çağırmasını dünyalık zevklerin müminleri cezbetmesine benzetir (HE, 47a; HM, 86a).

Tarihî ve Efsanevi Şahsiyetler

Bîjen: Şehnâme'de adı geçen kahramanlardandır. Rüstem'in kız kardeşinin oğlu olan Bîjen, Efrâsiyâb'ın kızı Münîje'ye âşık olur. İki âşığın kavuşmak için yaptıkları planları Efrâsiyâb'ın öğrenmesi üzerine Bîjen, önce idamla cezalandırılır fakat daha sonra cezası bir kuyuda hapsedilmeye dönüşür. Yedi sene kuyuda kaldıktan sonra dayısı Rüstem tarafından kurtarılır (Onay, 2021: 27-28).

Sâib, bir beytinde bu kıssaya atıfta bulunarak, okuyucularına kurtarıcı hükmündeki Rüstem'e sahip olduklarını bu sebeple Bîjen gibi yıllarca kuyuda kalmamalarını söyler. Ebubekir Nusret de ilgili beytin şerhinde önce Bîjen ve Rüstem'e dair bahsi geçen kıssayı açıklar. Ardından kuyuyu dünya, Bîjen'i müminler, Rüstem'i de ibadetler şeklinde açıklayarak beyti şerh eder (HE, 111b; HM, 189a).

İskender: Kaynaklara göre Makedonya kralı ve Yemen hükümdarı olmak üzere tarihte iki İskender bulunmaktadır. Yemen hükümdarı olan İskender'in *Kur'an*'da Zülkarneyn adıyla anıldığı da iddia edilir. Çoğu zaman edebî metinlerde bu iki ayrı karakter birbiriyle karıştırılmış ve her ikisinin de yaşadıkları tek bir kişinin başından geçmiş gibi anlatılmıştır (Onay, 2021; 204). Nitekim eserde de aynı durum meydana gelmiş ve şârih, ifadelerinde bazen İskender bazen de Zülkarneyn ismini kullanmıştır. Eserde İskender, Yecüc-Mecüc'e karşı inşa ettiği set sebebiyle zikredilmiştir.

Şârih, dayanıklılık, güç ve engelleyicilik hususlarında “sedd-i İskender” tabirini bir mukayese unsuru olarak kullanır (HE, 96a; HM, 122a). Bu bağlamda seddi, insan bedenine benzeterek bu engeli aşıp manevi lezzetlere ulaşmanın zorluğundan bahseder (HE, 96a). Yahut nefsanî isteklerini engelleyebilen kişileri, kötülüğe set çektiklerini düşünerek İskender'e benzetir (HE, 59b; HM, 109b). Böyle kimseleri “manevi İskenderler” şeklinde tanımlar (HE, 62a; HM, 114a).

Leyla: Klasik Türk edebiyatında Leyla, isminin geçtiği Leyla ile Mecnun hikâyesinin tesiriyle “sevgili” kavramının karşılığı olarak kullanılır. Eserde de Ebubekir Nusret, âşıkların yalnızca sevgililerine odaklanarak yaşamalarını Mecnûn'un Leyla'nın

haricindeki her şeye cahil kalmasıyla anlatır (HM, 283b). Ayrıca Leyla'nın Mecnun'u ziyaretinden de âşıkların manevi hâllerini anlatırken bahseder (HM, 361a).

Mecnûn: Klasik edebiyat açısından önemli bir şahsiyet olan Mecnun'un, Sâib'in şiirlerinde de adı anılmış, dolayısıyla Ebubekir Nusret tarafından da çeşitli amaçlarla ismi zikredilmiştir. Sâib'in beyitlerindeki teşbihler ve mevzular sebebiyle şârih, Mecnûn'un yıllarca çölde vahşi hayvanlarla bir arada yaşadığını (HE, 155b; HM, 244b) ve Leyla'dan dahi vazgeçtiği bu dönemde Leyla'nın onun ziyaretine gelmesinden bahseder (HM, 361).

Bazı şiirlerinde Sâib, Mecnun'u beşeri aşkın temsilcisi olarak kabul edip küçümsemiştir. Böyle beyitlerin şerhinde şârih, bazen Sâib'in bu fikrini gülünç bularak Mecnun'un bu ifadeleri duyması durumunda Sâib'in delirdiğini düşüneceğini söyler (HE, 66a; HM, 121a). Bazen de Sâib'in fikrini devam ettirerek Mecnun'un Leyla'dan başka bir şey bilmediğini oysa kendilerinin aşk hikmetine sahip olduklarını anlatır (HE, 185a; HM, 283b). Bu sebeple âşıkların Mecnun'u taklit etmelerini de akılsızlık şeklinde nitelendirir (HE, 218b; HM, 328b).

Nûşirevân: Sasani hükümdarlarından olan Nûşirevân, özellikle edebî metinlerde iyi bir hükümdar olması ve sağladığı adalet yönüyle ele alınmıştır. Nitekim Ebubekir Nusret de Nûşirevân'ın ismini bu yönüyle zikretmiştir. Şârih, daima toplumu şikâyet eden kişileri eleştirerek Nûşirevân dönemindeki gibi bir refah seviyesi sağlansa dahi ansızın ölme ihtimali var oldukça kullara bu refahın faydasının bulunmadığını iddia eder (HE, 43a).

Rüstem: Şehnâme'de adı sıkça geçen Rüstem'in eserde yer alışı yeğeni Bîjen'i kuyudan kurtarışı vesilesiyledir. Ebubekir Nusret, Bîjen'i nefsanî isteklerin eline düşmüş müminlere, Rüstem'i de onları bu durumdan kurtaracak şeri hükümlere benzetmiştir. Dolayısıyla her kulun Rüstem'e yani şeriate sıkıca sarılmasını tavsiye eder (HE, 111b; HM, 189a).

Siyavuş: Sâib, Şehnâme kahramanlarından biri olan Siyavuş'un atıyla ateşten geçtiğine dair rivayeti bir beytinde kullanmıştır. Ebubekir Nusret de beyti açıklamak amacıyla önce bahsi geçen kıssayı açıklamış ardından âşıkların da tıpkı Siyavuş gibi ateşte yanmayacaklarını iddia etmiştir (HE, 132a; HM, 214b).

Şah Abbas: 1642-1666 yılları arasında Safevî hükümdarı olarak görev yapan Şah Abbas, hükümdarlığı döneminde Sâib ile de yakın bir ilişki içerisinde bulunmuştur. Ebubekir Nusret, Sâib'in mevki sahibi kişilerin yakınında bulunmaktan bahsettiği bir beytini açıklarken şairin Şah Abbas'la ilişkisine değinmiştir (HE, 136a; HM, 220a).

Yecüc: Kutsal kitaplarda yaptıkları bozgunculuğu önlemek amacıyla İskender'in inşa ettiği set vesilesiyle ismi geçen Yecüc ve Mecüc kavmi, edebî metinlerde de bu bağlamda çeşitli benzetmelere konu olmuştur. Ebubekir Nusret de, açıklamalarında zarar vericiliği yönüyle kulların nefsanî isteklerini ve dünyalık işleri Yecüc'e benzetir (HE, 59b; HM, 109b; HE, 62a; HM, 114a). Bir açıklamasında da ele aldığı konuda itirazın olumsuz etkisini anlatmak için "muhafeftin Yecüclüğü" tabirini kullanır (HM, 122a).

Şairler ve İlim Adamları

Abdullah Tüsterî (ö. 896): 9. yüzyılda Basra'da yaşamış ve kelam, tefsir gibi alanlarla birlikte özellikle tasavvufa dair görüşleriyle öne çıkıp pek çok takipçi edinmiş İranlı âlimdir (Öztürk, 2009: 321-323). Sâib'in aşk sarhoşluğuyla manevî açıdan elest meclisine dek gittiğini ifade ettiği beytin şerhinde şârih, konuyu Abdullah Tüsterî üzerinden açıklamıştır. Ona göre şair, Abdullah Tüsterî'nin elest meclisinde Allah'ın kullarına yönelttiği "Ben sizin Rabbiniz değil miyim?" sorusunun hâlâ kulağında bulunduğunu belirttiği sözüne atıfta bulunmaktadır (HE, 230a; HM, 346a).

Atâullah el-İskenderî (ö. 1309): Atâullah İskenderî, yaşadığı dönemde dinleyenleri etkileyen sohbetleri ve hikmetli sözleriyle öne çıkmıştır. Öyle ki sözlerini bir araya getirdiği *el-Hikemü'l-Atâ'iyye* adlı eseri, okuyucular tarafından hayli rağbet görmeye birlikte pek çok şerh ve tercüme de konu olmuştur (Kara, 1999: 337-338). Ebubekir Nusret de açıklamalarında Atâullah İskenderî'nin dostluk üzerine söylediği nasihat türündeki bir söze yer vermiştir (HM, 220a; HE, 163b).

Bekrî (ö. 1749): 17. yüzyıl âlimlerinden Bekrî, ömrünü çeşitli din büyüklerinin eğitimini alarak geçirmiş ve pek çok eser kaleme almıştır. İntisap ettiği Halveti şeyhi Abdüllatif bin Hüsameddin'den 25 yaşında icazet almış ve Halvetiyye tarikatının Bekriyye kolunu kurmuştur (Yurt, 1992: 369). Ebubekir Nusret, bir mürşide intisap etmenin kişinin manevî tekâmülüne sağladığı katkıdan bahsederken Bekrî ve müridi Hıfnî arasındaki ilişkiden bahsetmiştir (HE, 120a).

Belînâs: Şârihin iki yerde adını geçirdiği Belînâs'ın kimliği hususunda kesin bir bilgiye ulaşılamamıştır. Belînâs, kaynaklarda İskender'in aynasını yapan dönemin ünlü filozoflarından biri şeklinde tanıtılmıştır. Şârihin bir açıklamasında Eflatun ve Sokrat'la beraber dönemin önemli filozoflardan biri olarak ismini geçirmesi sebebiyle kastettiği kişinin İskender döneminde yaşayan Belînâs olduğu düşünülmektedir (HE, 103a; HM, 179b).

Ebubekir Nusret bir başka açıklamasında yeryüzündeki tüm varlıkların özelliklerini bilmek isteyenleri Belînâs'ın *Esrâr-ı Hâlîfe* isimli eserine yönlendirir. Burada ismini geçirdiği Belînâs'ın ise MS 23-79 yılları arasında Roma İmparatorluğu döneminde yaşayan yazar ve araştırmacının olduğu tahmin edilmektedir. Zira ilgili araştırmacının *Doğa Tarihi* isimli coğrafya, antropoloji, zooloji, tarım, madencilik vs. gibi alanlarda bilgiler içeren ansiklopedik bir eseri bulunmaktadır. Dolayısıyla şârihin şerhinde insan ve kâinat hususunda kaynak olarak görüp atıfta bulunduğu eser *Doğa Tarihi* olmalıdır (HE, 213a).

Buhârî (ö. 870): İslam tarihinin en önemli ve güvenilir muhaddislerinden Buhârî, eserde de bu yönüyle ele alınmıştır. Ebubekir Nusret, *Kur'ân*'ın hükümlerini yorum yapmadan kabul etmenin gerekliliğini anlattığı bir şerhinde Buhârî'nin naklettiği hadislerin güvenilirliğinden de bahsetmiştir (HE, 217b).

Bukrat (ö. MÖ 375): Modern tıbbın kurucu kabul edilen Hipokrat'ın İslami kaynaklardaki adıdır (Kahya, 1998: 119-121). Ebubekir Nusret de onu Bukrat ismiyle, ilmin ve araştırmacılığın timsali olarak zikretmiştir (HM, 179b).

Ebû Tâlib el-Mekkî (ö. 996): Yaşadığı dönemde pek çok takipçi bulmakla birlikte vaazlarındaki sakıncalı sözleriyle eleştirilen Ebû Tâlib el-Mekkî, tasavvuf, ibadet gibi konuları içeren *Kûtü'l-kulûb* eseriyle şöhretini artırmıştır (Saklan, 1994; 239-240). Şârih, bir açıklamasında ele aldığı beyitte Sâib'in Ebû Tâlib el-Mekkî'nin "Eflak insanın nefesiyle devran eder." sözüne atıfta bulunduğunu iddia ederek adını zikretmiştir (HE, 140a; HM, 227a).

Eflâtun (ö. MÖ 347): Felsefe ilminin önde gelen şahsiyetlerinden biri olan Eflâtun, klasik şiirde aklın ve ilmin temsili olarak yer bulmuştur. Ebubekir Nusret de Eflâtun'un ismini bu doğrultuda zikreder. Şârih, bir açıklamasında Hz. Muhammed'in sözlerini yorum yapmadan kabul etmenin ve uygulamanın gerekliliğini dile getirirken

bu tutumun Eflâton'un araştırmacılığında daha Őereflı sayılacağını belirtir (HE, 103a; HM, 179b).

Sâib'in gönöl hastalığının Őifasının Eflâton'da bulunmayacağını belirttiği beytin Şerhinde Şârih de bu görüş doğrultusunda manevi acılara Eflâton'un dahi çare bulamayacağını söyler (HE, 193b; HM, 295a).

Ferîdüddin Attâr (ö. 1221): Şiirleriyle tasavvufi edebiyata yön veren İranlı Şair, İslami Türk edebiyatında da önemli bir yere sahiptir. Şiirleriyle pek çok Şairi tesiri altında bıraktığı gibi dinî metinlerde de ifadelerine atıfta bulunulmuştur. Dolayısıyla Şârih de dünyaya duyulan alakanın yok edilmesi ve ideal insan ilişkileri konularında âlimin cümlelerini alıntılamıştır (HE, 59a; HM, 109a).

Gazâlî (ö. 1111): İslam tarihinin en önemli kelamcısı, fakihî ve düşünürlerinden kabul edilen Gazâlî, kaleme aldığı pek çok eseri arasından özellikle *İhyâ'u Ulûmi'd-dîn* adlı tasavvufî kitabıyla öne çıkar. Ebubekir Nusret de Allah'ın kullarıyla ilişkisini açıkladığı bir Şerhinde bu eserden bir pasaja yer vermiştir (HM, 82b).

Hallâc-ı Mansûr (ö. 922): İslamiyetin ve özellikle tasavvuf geleneğinin gelişiminde önemli bir yeri bulunan Hallâc-ı Mansûr, yaşadığı dönemde tartışmalı fikirleriyle dikkat çekmiştir. Dinî ve siyasi tartışmaların neticesinde dehşet verici bir Şekilde öldürölmesi, Hallâc-ı Mansûr'un toplumda ve edebî literatürde yıllar boyunca bahsedilmesine sebebiyet vermiştir (Uludağ, 1997: 377-381). Nitekim Ebubekir Nusret de eserinde Mansûr'a asılması sebebiyle yer vermiştir (HE, 16a; HM, 28b). Mansûr'un söylediği bir söz sebebiyle öldürölüğüne dair rivayete dayanarak herkesin Allah'ın gücüne karşı duyulan Şaşkınlık dolayısıyla böyle sakıncalı ifadeler kullanabileceğini iddia eder (HE, 211b; HM, 319b).

Şârih ayrıca Mansûr'un öğrencisi Őibli'yle ilişkisine de değinir. Ebubekir Nusret'in aktardığı rivayete göre Hallâc-ı Mansûr'a asılmak üzereyken Őibli'nin kendisi için, her ikisinin de aynı aşk Őarabını içmelerine rağmen Mansûr'un buna tahammöl edemeyip bu hâle geldiğini söylediğini aktarırlar. Mansûr ise bunu reddedip aynı seviyede olmadıklarını belirtir (HE, 66a; HM, 121b).

Hıfnî (ö. 1767): Hıfnî, on dört yaşından itibaren Ezher'de dinî ilimlerle meşgul olmuş bir müddet sonra Şeyh Ahmed Őâzeli'ye intisap etmiştir. Fakat Kahire'yi ziyareti esnasında Kutbüddin el-Bekrî ile tanışınca hissettiği yoğun muhabbetin neticesinde

ona intisap edip zamanla Halvetiyye tarikatının Hifniyye şubesini kurmuştur (Kallek, 1998: 478). Ebubekir Nusret de eserinde mürit-mürşit ilişkisini ele aldığı bir açıklamasında Hifnî'nin Kahire seyahatinden ve orada tanıştığı Bekrî'ye intisabından bahsetmiştir (HE, 120a).

İbnü'l-Fârız (ö. 1235): Kahire'de dünyaya gelen şair, dindarlığının ve küçük yaştan itibaren aldığı tasavvuf eğitiminin neticesinde şiirlerini ilahi aşk üzerine kaleme almıştır. Şairin seslere karşı bir hassasiyetinin bulunduğu ve günlük hayatın akışı içinde duyduğu ağıt, çan vb. gibi pek çok sestten etkilendiği kaydedilmiştir. Aynı şekilde kendisinin de gaip ten sesler duyduğu iddia edilmiştir (Uludağ, 2000: 40-43). Şairin seslerle kurduğu bu ilişki, şârih tarafından da ele alınmıştır. Ebubekir Nusret, seslerin insanın manevi âlemine tesirinden bahsederken İbnü'l-Fârız'ın bir sokak satıcısının ürünlerine dair nidasından dahi etkilenip sekr hâline girdiğini dile getirir (HM, 130a).

İbnü'l-Hümâm (ö. 1457): Fıkıh, kelam, mantık, edebiyat, tefsir ve hadis alanlarında ileri düzeyde bilgi sahibi bir âlimdir. Bu sahalarda kaleme aldığı eserlerle araştırmalara yön vermiş ve şöhret bulmuştur (Koca, 2000: 87-90). Şârih de gece uyumayıp ibadet edenleri “vaktinin İbnü'l-Hümâm'ı” şeklinde isimlendirerek âlimi dinî açıdan bir kıyas unsuru olarak kullanmıştır (HE, 173b).

İmam Câbir (ö. 815): Ebubekir Nusret, kâinattaki her bir varlığın ve olayın iç yüzünü öğrenmek isteyen herkesin İmam Câbir'in *Havass-ı Kübrâ* adlı eserine başvurabileceğini dile getirir. Eserde İmam Câbir adıyla zikredilen bu âlimin Câbir bin Hayyân olduğu tahmin edilmektedir. Zira Câbir bin Hayyân İslam âleminin en önemli filozofu, simyacı ve tabiat bilimcilerinden biridir. Ona isnat edilen eserlerin sayısı hayli fazladır. Hatta bu sebeple bu eserlerin her birinin ona ait olamayacağı dahi iddia edilmiştir (Kaya, 1992: 533-537). Bu sebeple kaynaklarda kendisinin *Havass-ı Kübra* isminde bir eserinin mevcudiyetine dair bir bilgi bulunmasa da İmam Câbir'in araştırma alanları düşünüldüğünde böyle bir eserin bulunma ihtimali hayli yüksektir (HE, 213a).

İmam Şâfiî (ö. 820): Asıl adı Muhammed b. İdris eş-Şâfiî olmakla birlikte Şâfiî mezhebinin kurucusu olması sebebiyle İmam Şâfiî ismiyle anılmaktadır. Nitekim eserde de bu isimle zikredilmiştir. Ebubekir Nusret, paraya ve dünyalık varlıklara zaafın insanların maneviyatına ne denli zarar vereceğini iddia ederken İmam Şâfiî'in

bu konudaki sözünü alıntılamıştır. Ünlü bilginin kendisine bir soğan dahi vadedilse ilim tahsil edemeyeceğini bildirdiği cümlesini aktararak dünyalık unsurların bu kadar büyük bir âlimi dahi etkilediği düşünüldüğünde diğer kulların maneviyatına nasıl hasar bırakabileceğine dikkat çeker (HE, 131a).

Muhammed Hayat Sindî (ö. 1726): Pakistan'ın Sind bölgesinde doğması sebebiyle “Sindî” ismiyle de anılmaktadır. Özellikle hadis ilmiyle meşgul olan Sindî, yaşadığı dönemde fikirleri ve eserleriyle pek çok takipçi edinmiştir. Eserde de mürit ve mürşit ilişkisi üzerine görüşleriyle yer verilmiştir. Ebubekir Nusret, kendisine bir mürşit bulamayan müminlerin izleyeceği yolu anlatırken Sindî'nin bu konuya dair cümlelerini alıntılamıştır (HE, 106b).

Muhyiddin İbnü'l-Arabî (ö. 1240): İslam düşünce tarihinin en büyük âlimlerinden Muhyiddin İbnü'l-Arabî, ortaya koyduğu fikirlerle yüzyıllar boyu özellikle felsefe ve kelim ilminin önde gelen şahsiyetlerinden biri hâline gelmiştir. Öyle ki görüşlerinin ve eserlerinin kıymetine dayanarak kendisine “Şeyhü'l-Ekber” denilmiştir (Kılıç, 1999: 493-516). Nitekim Ebubekir Nusret de eserde ondan daima “Şeyhü'l-Ekber” ismiyle bahsetmiştir. Şârihin eserde İbnü'l-Arabî'den sıkça ve büyük bir hayranlıkla bahsetmesi ona verdiği kıymetin de göstergesidir. Ebubekir Nusret, miraç hadisesinin niteliği (HM, 92b), insanların Hz. Âdem'le ilişkisi (HE, 60b; HM, 112b), riyazetin insanın maneviyatına tesiri (HE, 112a) hususlarına dair açıklamalarında İbnü'l-Arabî'nin görüşlerine başvurmuştur.

İbnü'l-Arabî, İslami felsefe alanında gelenekselleşmiş yargıların aksine yenilikçi görüşleriyle takdir topladığı gibi eleştirilerin de hedefi hâline gelmiştir. Yöneltilen tüm eleştiriler, genellikle onun “kâfir” olduğu yargısıyla neticelenir (Kılıç, 1999: 493-516). Şârih de İbnü'l-Arabî'nin manevi ve ilmî açıdan büyük bir olgunluğa sahip olmasına rağmen ciddi şekilde kınama, iftira ve lanetlemeye maruz kaldığına değinir (HE, 156a; HE, 60b; HM, 112b). Onun sözlerini ancak kendisine iyi niyet besleyen kişilerin anlayabileceğini iddia eder (HE, 52b; HM, 96a).

Müslim (ö. 875): *El-Câmiu's-Sahîh* adlı hadis eseriyle İslam âleminin en önemli muhaddislerinden biri hâline gelmiştir. Dolayısıyla ismi genellikle hadis ilmiyle anılmaktadır. Nitekim Ebubekir Nusret de bir açıklamasında Müslim'i, aktardığı hadislerin güvenilirliği sebebiyle zikretmiştir (HE, 217b).

Sokrat (ö. MÖ 399): İlk Çağ filozoflarından Sokrates, görüşleriyle felsefe ilmine yön vermesiyle klasik edebiyat ürünlerinde de aklın temsili olarak yer almıştır. Nitekim şârih de eserde dinî hükümlerin her birine Sokrates'in incelemesinden geçmiş gibi düşünüp sorgusuzca kabul edilmesi gerektiğini dile getirerek Sokrates'in âlimliğini güvenilir bilginin kaynağı olarak göstermiştir (HE, 103a).

Süfyân es-Sevrî (ö. 778): Döneminin en mühim tefsir, hadis ve fıkıh âlimlerinden kabul edilen Süfyân es-Sevrî, eserlerinin yanında kendisine isnat edilen menkıbelerle de şöhret bulmuştur. Nitekim Ebubekir Nusret, şeri hükümlerin titizlikle hayata geçirilmesinin öneminden bahsederken Süfyân-ı Sevrî'nin yemeğini borçla temin ettiği için misafirine dahi ikram etmediğine dair kıssayı örnek göstermiştir (HE, 150b).

Şevket-i Buhârî (ö. 1700): Sebki-Hindî akımının önde gelen temsilcilerinden Şevket-i Buhârî, eserde şairliği yönünden bir kıyas unsuru olarak zikredilmiştir. Ebubekir Nusret, bir açıklamasında Sâib'in ele aldığı beytindeki söyleyişini Şevket'in üslubuna benzettir. Bununla birlikte şârih, Sâib'in divanındaki pek çok beytin Şevket'in şiirleri kadar güzel olduğunu öne sürerek Şevket üzerinden Sâib'i övmüştür (HE, 138b; HM, 224a).

Şiblî (ö. 946): Ünlü âlim eserde Hallâc-ı Mansûr'la arkadaşlığı sebebiyle yer almıştır. Sâib bir beytinde ilahi aşkın sonucunda ortaya çıkan maneviyatı taşıyabilmek için gereken sadır genişliğine sahip olduğunu iddia eder. Ebubekir Nusret de ilgili beytin açıklamasında konuyla bağlantılı olarak Şiblî'nin Mansur'un idam kararı üzerine ikisinin de aynı derecede bir aşka müptela olduklarını fakat Mansûr'un buna tahammül edemediğini söylediğini öne sürer (HE, 66a; HM, 121b).

7.8.2.2. Eserlere Yapılan Göndermeler

Ebubekir Nusret, bazı açıklamalarında dinî, edebî ve tarihî muhtevalı çeşitli eserlere gönderme yapmıştır. Bu göndermelerde eserden bir pasajı doğrudan alıntıladığı gibi esere dair kendi çıkarımlarını da paylaşmıştır. İlgili eserler arasında İbn-i Arabî'nin *Fütûhâtü'l-Mekkiye*'ye pek çok kez atıfta bulunulması dikkat çekmiştir. Hatta bir şerhinde *Fütûhâtü'l-Mekkiye*'ye gönderme yapmasının ardından eserin kıymetini izah etmesi, şârihin hem İbn-i Arabî'ye hem de *Fütûhâtü'l-Mekkiye*'ye verdiği önemi göstermektedir.

❖ “Benim pür-cûş olan dudâgıma sükût mührü ne eder, gird-âb halkası leb-i deryâyâya mühr ne gûne olur”.

“Zîrâ insân âhir mahlûkât olmanın kendiden evvel halk olunanlar kendide mündericidir. Bir kerre fütûh-ı kalbiyye zuhûra geldikde sükût kabûl etmez bir ma'nâ olur. Hattâ Şeyh Ekber Efendimiz, *Fütûhât-ı Mekkiyye* bu kadar tûlâ ile benim havâtırimdan biri degildir diye tasrîh eder. Ve fakîr dahi tasdîk etmişimdir. Zîrâ *Fütûhât*'a kesret-i mütâla'amızdan nâşî Şeyh'in kelâmının levâzımını ve muktezâsını cem' eylesem *Fütûhât* kadar bir kitâb olur ki sarâhaten *Fütûhât*'da bulunmaz. Bizim gibi nâkîsü'l-'ayârın hâli yalnız mütâla'a ile bu rûtbeye varınca fütûh-ı 'ibârete mazhâr olan zât-ı şerîf elbetde buyurdularında sâdıkdırlar. Lâkin *Fütûhât*'ı eline almaya ve mütâla'a etmeye taraf-ı sa'âdetlerinden izne muhtâcdır herkese müyesser olamaz. Delîli budur ki tarîk-i kavmi bi'l-küllîyye inkâr eden bir 'âlim inkâr ile *Fütûhât*'ı mütâla'a eylese kendi i'tikâdına muvâfık *Fütûhât*'da kırk cüz' kadar nefâ'ise mâlik olur ki sâ'ir tasânîfde onları bulmak muhâl iken böyle bir mü'ellif-i celîlü'ş-şânı terk etmeye içinde fehm etmediği ya hatâ vehm etdiği birkaç mes'ele nice mâni' olabilir ve kankı mü'ellif vardır ki hatâsı olmaya. Siyyemâ tefâsîr-i âyât-ı kerîmede ve işârât-ı ehâdîs-i şerîfede Mevlâ-yı müte'âl'in Hazret-i Şeyh'e ihsân buyurduğu fehm-i kudsîleri fedâ eden benim 'indimde acından ölüp sadaka kabûl etmeyen sûfilere benzer” (HE, 41b).

Şârih, beytin şerhinde İbn-i Arabî'nin *Fütûhât-ı Mekkiyye* eseri hakkındaki görüşlerine yer verir. İbn-i Arabî, eserin uzunluğu sebebiyle tamamının aklında bulunmadığını söylemesi üzerine Ebubekir Nusret de âlimin bu görüşünü tasdik eder. Bununla birlikte esere dair ayrıntılı incelemelerini derlemesi durumunda en az *Fütûhât-ı Mekkiyye* hacminde bir eser meydana getirebileceğini belirtir. Ayrıca *Fütûhât-ı Mekkiyye*'yi okuyup incelemenin dahi herkese bahşedilmeyecek bir lütuf olduğunu dile getiren şârih, kendisini de eserle meşgul olmaya layık bulmaz. Böylece Ebubekir Nusret, eserden alıntı yapmakla yetinmeyip onun ilmî açıdan ve kendisi için kıymetini de ortaya koyar.

❖ “Ehl-i kelâm beyninde onun kelâmı tamâmdır ki hiçbir tâ'ifeyi mahrûm komaz”.

“Allâhu a'lem murâdı merhûmun Şeyh-i Ekber'e işâretidir ki *Fütûhât-ı Mekkiyye*'de istidlâl buyururlar ki benî-âdemin cümlesi Ebu'l-beşer'in sulbünde iken vâkı' olan kazıyye-i şecere ve tevbe ve ictibâ' vukû'ı delâlet eder ki âbâd u hulûd-ı ahkâblar tamâm oldukdan sonra rahmet-i ilâhiyye gazabı sebkat edip herkes mavtımında hâline münâsib bir râhata nâ'il olmak me'mûldür. Zîrâ sü'adâ' hakkında 'atâ-yı gayr-ı meczûz nassda vâkı' oldu ammâ azâben gayr-ı meczûz bulamadım. Bu takrîre göre bir tâ'ifeyi bî-nasîb komamış oldu. Lâkin Şeyh'in kelâmında tûl u dırâz edilleler vardır. Bir 'âlim-i münsif mütâla'a buyursa Hakk'a muttali' olur. Lâkin dâr-ı neyk ehli çıkmak sözü küfrdür ve câhil

kelâmıdır. Cenâb-ı Şeyh'e iftirâ ederler. Murâdım Sâ'ib merhûmun mazmununu tasdîk idi ki Şeyh'in kelâmından gayrıda bulunmaz" (HM, 112b).

Ebubekir Nusret'e göre şair, beyitte sözleriyle herkese hitap eden kişiyle İbn-i Arabî'yi kastetmektedir. Şârih, bu tahminin ardından *Fütûhât-ı Mekkiye*'den bahseder. Eserde bazı dinî meselelerin tartışma yaratabilecek şekilde ele alınması, bu görüşlerin aleyhinde pek çok savın ortaya çıkmasına da sebep olur. Ancak Ebubekir Nusret, İbn-i Arabî'ye ve *Fütûhât-ı Mekkiye*'ye verdiği kıymetin neticesinde her ikisine gelen eleştirileri "iftira" olarak tanımlar.

❖ "Sen rûhu'l-kudssün bundan ziyâde ten muzîkinde olma, vaktin 'Îsâ'sısın igne gözünde 'ukde olma".

"Fakîrin kerrâtla hâtırına hutûr eder ki lezâ'iz-i ma'neviyye bir dürlü taksîm ile iki kısımdır. Biri âyât u ehâdîsden ve i'tibârât-ı mevâki'-i mevcûdâtдан hâsıl olan me'ânî-i nâdirelere vâkıf olma ile olur. Ve bu husûsa mütekeffil Muhyi'd-dün ibn-i 'Arabî efendimizin *Fütûhât-ı Mekkiye*'sidir ki *lâ-feriyye ba'de 'ubbâdân* meseline şâyestedir. Ammâ bir âlây ulemâ-yı İslâm mülhiddir demişler, onun kitâbıyla intifâ' nice mümkündür. Cevâb ederiz ki o zât-ı şerife ilhâd nisbetini eden 'âlim *Fütûhât-ı Mekkiye*'yi bi-tamâmihi mütâla'a buyurup kendi i'tikâdına muvâfık mesâ'il-i nefiseleri cem' eylese dürer kadar bir kitâb olur ki *Fütûhât*'dan gayrı mahalde o tahkîkleri bulmak tasavvur olunmaz ve 'amelin muktezâsı cevâhiri müzîlede dahi bulur isen kemâl-i i'tibâr u ragbetle ahz etmektir. Ve eger tevfiik 'inâyet olunup hüsn-i zanla mütâla'aya bir 'âlim muvaffak olsa 'âlim kayd eyledim ki şeyhin kelâmı elbetde ya *Kur'ân-ı Kerîm*'den veyâ ehâdîs-i nebeviyyeden müstenbatdır ve te'vîlin etrâfına aslâ ugramaz" (HE, 110a).

Şârih, metinde ele aldığı beyitten ve muhtevasından bağımsız olarak manevi hazların ayet, hadis ve muhtelif dinî ilimlerle iştilal etmekle yaşanacağını belirtir. Bu iddiasında da *Fütûhât-ı Mekkiye*'ye istinat eder. Ancak bu noktada pek çok âlimin İbn-i Arabî'yi münkir ilan edip, *Fütûhât-ı Mekkiye*'ye karşı önyargıyla yaklaştıklarını da ekler. Ebubekir Nusret, metnin muhtelif yerlerinde de dile getirdiği üzere tekraren *Fütûhât-ı Mekkiye*'ye yöneltilen bu eleştirileri haksız bulunduğunu belirtip, ilgili eserin *Kur'ân* ve hadislere dayandığını öne sürer.

❖ "Himmetle gönlü arş üzerine götürmek mümkündür, bir Rüstem'e mâliksin Bîjen gibi kuyûda esîr kalma".

"Ve Bîjen bir pehlûvândır çâha düşüp Rüstem'in eliyle halâs oldu. *Şâh-nâme* kıssalarındandır. Temsîl tarîki ile îrâd eyledi ve kalbi 'arş üzere götürmek 'âlem-

i hayâl-i munfasıla dühûl edenlere murâd etdiği mahalde bulunmak mümkündür” (HE, 111b).

Ebubekir Nusret, beyitte ismi geçen Bîjen ve Rüstem’i açıklamak için her ikisinin de *Şehnâme*’deki kahramanlardan biri olduğunu belirtir. Sâib’in beytinde bu isimlere benzetme amacıyla yer verdiğini düşünen şârih, *Şehnâme*’deki kıssalarından da bahseder.

❖ “Halka lâ’ikini vermeden benim rûzgârım tamâm oldu ise de Müslümân degilim eger bir kimseden insâf gördüm ise”.

“Belki eyyâmım ihsânıma isâ’etle mürûr eyledi. Şeyh ‘Attâr pendinde buyurur ki “Be-hezîn ahlâk mî-dânî kerâst ân-ki vâ û insâf u insâfî ne-h’âst.” Ya’nî “Ahlâkın a’lâsı bilir misin kimindir, o kimsenindir ki halka lâ’ikini verdi, halkdan kendine lâ’ik olanı talep etmedi.”” (HE, 160a).

Beyitte insan ilişkilerine dair yapılan serzenîşi izah etmek için şârih, Ferîdüddin Attâr’ın *Pendnâme*’sinden alıntı yapmıştır.

❖ “Tavk-bârından kumru gibi n’içün gerdenimi siyâh edeyim, zîrâ ben bu serv gibi gerden-keşlerden semere bulamam”.

“Yoksa kumrunun serve olan semeresiz ‘ubûdiyyet tavkını ‘ukalâda istihsân eder bulunmaz. ‘Atâu’llâh İskenderî Hikemiyyât’ında buyurur ki “Lâ tesheb illâ men yenhazu [x]” ya’nî “Sohbet etme illâ ol kimse ile sohbet eyle ki ya sana dünyevî bir nef’i ola ya uhrevî bir fâ’idesi ola. Bu iki sınıfdan hâric her kim ile sohbet eder isen ser-mâye-i sa’âdetin olan ‘ömrü hevâya sarf etmiş olursun.”” (HE, 163b).

Ebubekir Nusret’in fikirlerini temellendirmek için gönderme yaptığı eserlerden biri de Atâu’llâh İskenderî’nin *Hikemü’l-Atâiyye*’sidir. Herhangi bir verim sağlamayan ilişkilerin anlamsızlığından bahsederken ünlü âlimin eserinde insanlara dünyevi veya manevi fayda gözeterek ilişki kurmalarını tavsiye ettiği sözlerini doğrudan alıntılar.

❖ “Herkesde her ne var ise hemân ondan onu talep eyle, yoksa âsumândan karâr ve zemînden hareket isteme”.

“Bi-‘aynihi cifrın lugat ma’nâsını bilmeyenlerden cifr talep etmek gibi. Seyyid Şerîf, *Şerh-i Mevâkıf* da “Enbiyâ’lar mugayyebâtdan haber verirler ve ‘aynı ile zuhûr eder. Ammâ cifre ne dersin diye su’âl olunur ise cifr bir kerâmetdir. ‘Alî bin Ebû Tâlib’e nisbet olunur” ile iktifâ’ etmiş” (HE, 203a).

Şârih, beytin muhtevasını cifr ilmiyle örneklendirdikten sonra bu ilme dair bilgi verir. Bu bağlamda Seyyid Şerif el-Cürcânî’nin *Şerhü’l-Mevâkıf* eserine gönderme yaparak âlimin cifr hakkındaki görüşlerine yer verir.

❖ “Âfitâb gibi bu cihânın çeşm ü çerâğı olmak için sen eli darın giyeceği ve her vîrânenin döşemesi ol”.

“Ve Hazret-i Mûsâ bir nevbet-i Tûr’dan ‘avdetde “İlâhî bana vasiyyet eyle” diye niyâzmend oldu. Rabbü’l-‘âlemîn buyurdu ki “Yâ Mûsâ kullarımdan bir mikdârının umûrunu sana havâle eder isem onlara merhamet eyle, benim rûhuma merhamet edersin”. Bu hadîs-i şerîfi *Dürrü’l-Mensûr*’dan hıfz etmişimdir” (HE, 99b).

Ebubekir Nusret, şerh esnasında alıntılacağı hadisi Süyûtî’nin *Dürrü’l-Mensûr* eserinden aldığını söyleyerek ilgili hadisın kaynağını belirtmiştir.

❖ “Katreden kulzûme dek ve zerreden âfitâba dek cümlesi senin huzûrunda gönülleri sırrını ‘ayân etmişlerdir”.

“Zîrâ mevâlid-i sülûsenin esrârına mahrem ancak benî-âdemdir. Ve bu şîvede ya’nî insân takdir-i esrâra vâkıf olabilir, müşâhede etmek murâd eden Belînâs’ın *Esrâr-ı Halîfe* nâm kitâbına ve İmâm Câbir’in *Havâss-ı Kübrâ*’sına nazar eylesin ve bunlardan sonra ile’l-ân vücûda gelen ezkiyâ-yı benî-âdem ba’zı havâssa vâkıf olurlar ki Belînâs’ı dahi mütehayyir ederler” (HE, 213a).

Kâinatın sırlarından bahsedilen beytin şerhinde Ebubekir Nusret, bu konuya ilgi duyan kişilere bazı kaynak eserler tavsiye eder. Şârih, Belînâs’ın coğrafya, antropoloji, zooloji muhtevalı *Doğa Tarihi* adlı eserini *Esrâr-ı Halîfe* ismiyle zikretmiş ve bu hususlarda referans eser olarak belirtmiştir. Aynı şekilde okuyucularını İslam âleminin önemli tabiat bilimcilerinden Câbir bin Hayyan’a ait olduğu tahmin edilen *Havass-ı Kübrâ* eserine de yönlendirir.

Ebubekir Nusret bazı açıklamalarında kendi eserlerine de gönderme yapmıştır. Ele aldığı meseleye dair diğer şerh metinlerinde izahatleri varsa okuyucularını bunlara yönlendirir:

“Mukaddemen *Tâ’iyye* tercümesinde dahi vahdet-i vücûd mes’elesi dâ’ire-i ‘akldan hâricdir diye tahrîr olunmuş idi” (HE, 40a; HM, 73b).

“Şâm-ı şerîf’de bu mazmûnu ta’rîb etmiş-idim. *Tâ’iyyede* ve *Elif Kâfiyesi Şerhi*’nde dahi zikr eyledim” (HM, 19b).

8. BÖLÜM: EBUBEKİR NUSRET-SÂİB'İ TEBRÎZÎ'NİN 144 GAZELİNİN ŞERHİ (METİN)

8.1. Nüshaları

Eserin Süleymaniye Kütüphanesi'nin değişik koleksiyonlarında 2 nüshası tespit edilmiştir.

8.1.1. Hacı Mahmud Efendi Nüshası

Eserin bu nüshası Süleymaniye Kütüphanesi Hacı Mahmud Efendi Bölümü No. 3377'de bulunmaktadır. 188x116 mm sayfa ebadı ve 137x116 mm yazı ebadındadır (Ünlü, 2009: 450). Metin 368 varaktır ve her sayfasında 15 satır vardır. Nesih hatla yazılmıştır. Eserin ferağ kaydından elde edilen bilgiye göre nüsha, Muhammed el-Latîf tarafından H.1188/M.1774 yılında istinsah edilmiştir. Metin kırmızı çerçeve içerisine alınmış ve şerh edilecek Farsça beyitlerin tümü kırmızı mürekkep ile yazılmıştır. Bununla birlikte, özellikle belirtmek istenen ya da okucunun dikkat etmesi gerektiği düşünülen kelimeler de kırmızı mürekkep ile çizilmiştir. Eser harekesiz kaleme alınmıştır ancak “eyle-ile”, “kim-kem”, “nefes-nefis”, “bekâ-bükâ” vb. gibi yazılışı aynı olan kelimelerin ayırt edilmesi amacıyla ve hadis, ayet alıntılarında hareke kullanılmıştır. Bazı sayfaların kenarlarında notlar bulunmaktadır. Nüsha, bulunduğu koleksiyon sebebiyle metinde HM kısaltmasıyla gösterilmiştir.

Başı:

بسم لله الرحمن الرحيم

الحمد لله الذى اعطى كلّى شئ خلقه ثمّ هدى . و امرنا بتنظيم الامور

(HM, 1b) فجعل لكلّ يوم غدا . و اكمل التحيات على نبينا و سيّدنا محمد الذى هو...

Sonu:

... سبحا نك اللّهم و بحمدك اشهدن لاله الا انت

(HM, 368b) استغفرك واتوب اليك

Ferağ Kaydı:

قد تمّ و حرّر عن يد عبد الضعيف خادم الدين العريف محمد اللطيف حامد الله تعل و مصليا على نبيّه
(HM, 368b) سنة ثمان و ثمانين

8.1.2. Hafid Efendi Nüshası

Eserin bu nüshası Süleymaniye Kütüphanesi Hafid Efendi Bölümü No. 368'de bulunmaktadır. Nesih hatla kaleme alınan eser, 210x140 mm sayfa ebadı ve 150x70 mm yazı ebadındadır (Ünlü, 2009: 451). Ferağ kaydının bulunmaması sebebiyle nüshanın telif tarihi ve müstensihisi tespit edilememiştir. 244 varaktır ve her sayfada 25 satır bulunmaktadır. Şerh edilen Farsça beyitlerin hepsi kırmızı mürekkep ile kaleme alınmıştır. Hacı Mahmud Efendi nüshasıyla benzer şekilde önemli kabul edilen ifadelerde de kırmızı mürekkep kullanılmış ve sadece yazılışı aynı olan kelimelerde ve alıntılarda harekelendirme yapılmıştır. Nüsha, bulunduğu koleksiyon sebebiyle metinde HE şeklinde gösterilmiştir.

Başı:

بسم الله الرحمن الرحيم

الحمد لله الذى اعطى كلّى شىء خلقه ثمّ هدى . و امرنا بتنظيم الامور

(HE, 1b) فجعل لكلّ يوم غدا . و اكمل التحيات على نبيّنا و سيّدنا محمد هو اكرم الكائنات يدا

Sonu:

[...] الحمد لله الذى بنعمه تتم الصّالحات سبحانك اللهمّ وبحمدك اشهد

(HE, 368b) ان لا اله الا انت استغفرک واتوب اليك

Temmet Kaydı:

(HE, 368b) قد تمّ هذا الكتاب المستطاب بعون الله الملك الوهاب

8.1.3. Nüsha Farklılıklarının Değerlendirilmesi

Mensur eserlerde vezin, kafıye vb. gibi müstensihleri bağlayıcı unsurların bulunmamasının neticesinde nüshalar arasında ekleme, çıkarma gibi değişikliklerin fazlalığı bu metinlerde önemli ölçüde nüsha farklılıklarını meydana getirir (Selçuk, 2017: 208). Nitekim Ebubekir Nusret'in eserinin nüshaları arasındaki farklılıkların

fazlalığı da dikkat çekicidir. Nüsha farklılıkları tespit edilirken ilk olarak bir nüshada Arapça ve Farsça kelime ve tamlamalar kullanılırken diğerinde aynı ifadenin Türkçe karşılığının kullanıldığı örnekler incelenmiştir. Bu bağlamda Türkçe kelimelerin belirli bir nüshada bilinçli bir şekilde tercih edilmesi ihtimali üzerinde durulmuştur. Ancak, yapılan taramaların sonucunda seçilmiş bir nüshada özellikle Türkçeleşmiş kelimelerin kullanılmadığı her iki nüshada da belirli oranlarda Türkçe, Arapça ve Farsça kelimelerin yer aldığı belirlenmiştir. Bu hususa ilişkin örneklerden bazıları aşağıdaki tabloda gösterilmiştir:

Kelime	Yer Aldığı Nüsha	Türkçeleşmiş Karşılığı	Yer Aldığı Nüsha
âgûş (Far.)	HM, 248a	kuçmak	HE, 158a
ba'id (Ar.)	HE, 159a	uzak	HM, 249a
bârid (Ar.)	HM, 347a	sovuk	HE, 231a
bûse (Far.)	HE, 136a	şeftâlû	HM, 220b
çehre-i cân	HE, 51a	cân çehresi	HM, 93a
çend (Far.)	HM, 231a	ne kadar	HE, 144a
çend (Far.)	HE, 145b	ne kadar	HM, 232b
çeşm (Far.)	HM, 44a	göz	HE, 24b
çeşm-i galat	HE, 22b	galat görücü göz	HM, 41a
derûn-ı sînemde	HE, 163a	sinem içinde	HM, 254a
devr-i felek	HE, 47b	felekin devri	HM, 87a
dûr (Far.)	HM, 258b	uzak	HE, 159a
hâne (Ar.)	HM, 28b	ev	HE, 16a
harâblık (Ar.)	HM, 277b	yıkıl-	HE, 181a
killet (Ar.)	HM, 20a	azrak	HE, 12a
mahsûb (Ar.)	HE, 59a	sayılmış	HM, 108b
misilli (Ar.)	HE, 177b	gibi	HM, 273a
'od-ı hâm	HE, 157a	ham 'od	HM, 247a
ra'şeli (Ar.)	HM, 300a	titreyici	HE, 197b
rîg ü revân (Far.)	HM, 356a	akıcı	HE, 237a
ruhsâr (Far.)	HE, 189b	yüz	HM, 290a
rûy-ı zemîn (Far.)	HE, 179b	yeryüzü	HM, 275a
sagîr (Ar.)	HM, 31a	küçük	HE, 17b
telh (Ar.)	HM, 63a	acı	HE, 34a
tezyîn et- (Ar.)	HM, 366b	beze-	HE, 244b
zuhûr et- (Ar.)	HE, 165b	baş göster-	HM, 257b

Tabloda yer alan ve belli bir ölçü gözetmeksizin seçilen 26 kelimenin kökeninin nüshalara yarı yarıya dağıldığı görülmektedir. Dolayısıyla şârihin herhangi bir nüsha

için özellikle Türkçe, Arapça ve Farsça kelimeleri kullanma gayesinin bulunmadığı söylenebilir.

Nüshalar arasında dikkat çeken önemli bir farklılık da Hacı Mahmud Efendi nüshasında bazı beyitlerin ve şerhlerinin yer almamasıdır. 50. gazelin 7. beyti, 63. gazelin 3. beyti, 80. gazelin 4. beyti, 85. gazelin 5. beyti, 91. gazelin 5. beyti, 92. gazelin 1, 2, 3. beyitleri, 112. gazelin 7, 8, 9, 11, 12. beyitleri olmak üzere toplamda on üç beyit ve dolayısıyla şerhleri bu nüshada mevcut değildir.

Nadiren de olsa bazı şerhlerde bir nüshada beytin yalnızca tercümesiyle yetinilmiş diğer nüshada ise şerhi de dâhil edilmiştir:

❖ “Âfitâb gibi bu cihânın çeşm ü çerâğı olmak için sen eli darın giyeceği ve her vîrânenin döşemesi ol”.

“Elbetde şemse taklîd eden şems olur. Ya’nî mahlûkâta bi-hasebi’l-îmkân imdâd eyle ve bir kimseye bu hulk-ı ilâhiyye ile mütehallık olsa ‘ında’llâh bilâ-şübhe halkın ehabbı ve eşrefidir. Ve Hazret-i Mûsâ bir nevbet-i Tûr’dan ‘avdetde “İlâhî bana vasiyyet eyle” diye niyâzmend oldu. Rabbü’l-‘âlemîn buyurdu ki “Yâ Mûsâ kullarımdan bir mikdârının umûrunu sana havâle eder isem onlara merhamet eyle, benim rûhuma merhamet edersen”. Bu hadîs-i şerîfi *Dürrü’l-Mensûr*’dan hıfz etmişimdir” (HE, 99b).

❖ “Âfitâb gibi bu cihânın çeşm ü çerâğı olmak için her eli darın giyeceği ve her vîrânenin ferşi ve döşemesi ol” (HM, 174a).

Böyle örneklerde bazen bir nüshada ilgili beytin şerhi yapılmaya bile şârihin beyte dair yaptığı açıklamalar, aradaki farkı ortaya koyar:

❖ “O ravzalarda ki Sâ’ib kalbinden zebân çekip feryâda başlaya, bülbüller tîg-i zebânların hâkde nihân edip kafes-i hacâletini iltizâm ederler” (HE, 135b).

❖ “O ravzalarda ki Sâ’ib kalbinden zebân çekip feryâda başlaya, bu koca ‘andelîbin hicâbından bülbüller tîg-i zebânların hâke defn ederler”.

“Vâkı’â böyle ma’nî-dâr gazel hüsn-i savtla cem’ olunca bu mübâlagaya mütehammildir. Zîrâ bir mikdâr Özbek tâ’ifelerinden dinlemişizdir” (HM, 219b).

Metinde bu minvalde karşılaşılan her bir örnek, muhtelif gerekçelerle farklılıklara sahip olabilir. Bu sebeple şârihin niyetini genelleme yaparak ortaya koymak mümkün değildir. Ancak bir şerhinde Hacı Mahmud Efendi nüshasında beyti yalnızca tercüme etmiş, Hafid Efendi nüshasında ise tercümeden sonra beytin muhtevasını kavramanın

zorluğundan bahsetmiştir. Dolayısıyla Hafîd Efendi nüshasındaki bu ifadeleriyle aslında Hacı Mahmud Efendi nüshasında beyti şerh etmemesinin sebebini de gerekçelendirmiş olabilir:

❖ “Ey Sâib kimdir tâ bana kalbin hâlinden haber bahş eyleye, zîrâ bir müddet oldu ki haste gönülden ba’îd olup keyfîyyet-i ahvâlinden haberim yokdur”.

“Şu’arânın böyle ta’bîrleri ehl-i hâl olmadıkca fehm olunmaz ve kalbinden müfâratat ıstılâhlarında ne demekdir bilinmez” (HE, 159b).

❖ “Ey Sâ’ib kimdir tâ bana gönül hâlinden haber bahş eyleye, zîrâ bir müddet oldu ki haste gönülden ba’îd düşüp ahvâline ittîlâ’ım yokdur” (HM, 249a).

Ebubekir Nusret, yukarıdaki örnekte de görüldüğü üzere şerh esnasında bazı beyitleri anlama ve açıklamada birtakım problemlerle karşılaşır. Bu problemleri nüshalarda dile getirişi ise farklılık göstermektedir. Bu farklılık, nüshaların kaleme alınış tarihi arasındaki zaman diliminde şârihin ilgili meseleyi tekraren değerlendirip problemleri çözüme kavuşturmasından kaynaklanabilir. Ancak şerhte karşılaşılan böylesi problemler, nüshalar arasındaki farklılıkların tek sebebi olarak değerlendirilemez.

❖ “Eger sen âdemî-zâdesin ve şeytân evlâdı degil isen n’içün felek şîşe-hânesinden taşra çıkmazsın”.

“Erbâb-ı ma’ârifden ba’zılar riyâzat ve esmâ’ vü kasem kuvvetiyle masrû’un bedeninden musallat olan ervâh-ı süfliyyeyi ihrâc edip bir şîşede habs eder ki hakikatde bu dahi bir garîb fendir. Bizler ehlini görmedik lâkin, taklîd edenler çokdur. [...] Kaldı ki sûretâ insân ma’nâda cin olmak dahi tasavvur olunur mu? Ne’am olunur ve va’kıdır. Zîrâ Rabbü’l-‘âlemîn ekber-i a’dâmız olan İblîs’e makâm-ı gazabda bir mikdâr emrler buyurup cümleden biri *ve şârikhüm fi’l-emvâli ve’l-evlâdi* buyurdugundan mel’ûnun me’mûriyyet şübhesiyle besmelesiz cimâ’ edenlerin evlâdlarında bilâ-şübhe müşâreketi ehass ahvâlindedir. Ve bu makâm-ı tûl-ı dirâz tafsîle muhtâcdır. Hulâsa-i benî-âdem için rûhânî ‘urûcla eflâkı geçmek mümkündür. N’içün geçmezsün diye süfliyyâta mâ’il olanlara cin-zâdelik isbât eyledi ve hakikat söyledi” (HE, 241b).

“Ya’nî ‘urûc-ı âsumânî hiç olmaz ise rü’yâda bile olmayınca delâlet eder ki tabî’atde şeytanet mahfidir ki semavâtdan men’ ederler. Müşkil marazdır, tafsîle gelmez” (HM, 362b).

Bedenin ve kainatın insana getirdiği sınırlılıklardan bahseden beytin şerhinde şârih, Hacı Mahmud Efendi nüshasında meselenin açıklanmasının güçlüğüne değinip başka

bir açıklama yapmaz. Bununla birlikte Hafîd Efendi nüshasında beytin muhtevasının giriftliğinin farkında olsa da görüşlerini dile getirir. Şairin “şeytan evladı” ifadesini kullanım sebebini, kimlerin bu gruba dâhil olduğunu ve insanların maneviyatları sayesinde gökyüzüne ulaşabileceklerine değinerek beyti şerh eder.

❖ “Müşkil o olur ki onda cihânın fikri hall ola, bir müşkil ki fikrden hall olur ona müşkil deme”.

“Yalnız Fârsî âşinâlık ile bu beyt hall olmaz. Zîrâ bir beytde üç müşkil cem’ olmuşdur. Ve tercüme etdiğimiz gazellerinde bundan as’ab beyti yoktur. Merhûm remz tarîki ile buyurur ki, müşkil odur ki ona dünyâ fikri hulûl etmiş ola. Ya’nî insânın kalbi bir kerre alâyiş-i dünyeviyyeye giriftâr olduktan sonra onu tathîr edip zikru’llâha mukayyed etmek kadar bir müşkil olmaz kaldı ki ‘âdetâ fikr ile hall oluna. Zîrâ hallâl-ı müşkilât ezkiyâda katı çokdur. Birine ‘arz eylesek senin mütehayyir olduğun ma’nâyı fi’l-hâl bedîhiyyât kâlibına ifrâg edip seni vesveseden halâs eder” (HE, 192b).

“Ya’ni müşkil nâmına o şâyestedir ki ona dünyâ fikri hulûl edip karışa. Bâ-husûs insânın kalbi içre bir kerre dünyâ duhûl u muhabbeti hulûl etdikden sonra o kalb bir müşkil olur ki fethi imkânda olmaz ve feth olsa da yine müşkil bâkîdir âhîret cihetinden” (HM, 294a).

Sunulan örnekte de görüldüğü üzere şârih, Hafîd Efendi nüshasında “müşkil” ifadesinin kullanım sıklığı sebebiyle beytin kendisini zorladığını dile getirir. Öyle ki beytin yalnızca Farsça bilgisiyle anlaşılamayacağını öne sürüp onu ele aldığı tüm beyitler arasında en zoru olarak tanımlar. Ancak Hacı Mahmud Efendi nüshasındaki şerhinde beyti anlamının ve açıklamasının zorluğuna değinmez.

Nüshalar arasında dikkat çeken değişikliklerden biri de şerhlerin bazılarında daha ayrıntılı yapılmasıdır. Sıkça karşılaşılan bu örneklerde bazen bir nüshada üstü kapalı değinilen bir meselenin diğerinde daha ayrıntıyla ele alındığı görülür. Bazı örneklerdeyse şârih, beytin muhtevasını örneklerle veya ilişkilendirdiği başka hususları dile getirmesiyle hayli kapsamlı bir şekilde değerlendirir. Dolayısıyla böyle örneklerde hem içerik hem de hacim yönünden de göze çarpan değişiklikler tespit edilir:

❖ “Heves Züleyhâ’sının kucâğında ten vermedik ya’nî teslîm olmadık, belki zülf silsilesinden bedel-i zincîre râzı olduk”.

“Murâdı Yûsuf ‘Aleyhi’s-selâm’ın kıssasına îmâdır” (HM, 244b).

“Yûsuf ‘Aleyhi’s-selâm’ın kıssa-i mansûsada “Yâ Rabbî sîcn bana bu nisvânın da’vet etdikleri ma’nâdan daha ziyâde sevgilidir” deyip zindâna mübtelâ olduğuna işâretidir. Ve her kim şehevât-ı muharremeden birine cebr olundukda

itâ'at etmeyip mukâbilinde olacak eziyyete râzı olsa vaktin Yûsuf'udur" (HE, 155b).

Ebubekir Nusret, beyti açıklarken Hacı Mahmud Efendi nüshasında şairin Hz. Yûsuf kıssasına atıfta bulunduğunu söylemekle yetinir. Fakat Hafîd Efendi nüshasında kıssanın içeriğini ve şairin özellikle hangi noktaya değinmek istediğini de belirtir. Ayrıca konuya dair kendi yorumlarını da dile getirerek şerhi kısmen detaylandırır.

❖ "Bir atlı pâdişâh ki ben onu hânesinde görmüşümdür, hûrşidin başını terkiye çâbuk bağlar".

"Ya'nî ecrâm-ı 'ulviyyenin ecmeli ve enveri ki âfitâbdır. Bu benim eger hânesinde gördüğüm kevkeb-i cemâl onu murâd etse teshîrinde zahmet çekmez. Zîrâ asl-ı hilkatde benî-âdeme musahharlardır" (HM, 258b).

"Ya'nî ecrâm-ı 'ulviyyenin ecmeli ve envârı ki âfitâbdır. Bu benim eger hânesinde gördüğüm kevkeb-i zemîn onu murâd eylese saydında zahmet çekmez. Vâkı'â nüfûs-ı kudsiyyenin te'sîr-i himmetinde sûfiyyenin ittifâkı vardır ki Mevlâ-yı müte'âl böyle halk eylemiş şürûtuyla teveccühe bir şey' mâni' olamaz. Ve belâ bunda ki bu husûsda salâh şart degildir. Ve belki keyfiyyet-i teveccühe her kim vâkıf olur ise murâd ettiği her ne ise vücûda gelir. A'zam şürûtu tevehhud-ı kalb ve isticmâ-yı fikrdir" (HE, 166b).

Şârihe göre beyitte tasvir edilen "güneşin başını terkiye bağlayan atlı padişah", manevi açıdan ileri derecelere ulaşmış insanlardır. Nitekim böyle kimselerin kâinata tesiri aşikârdır. Her iki nüshada da beytin şerhine bunları dile getirerek başlayan şârih, Hacı Mahmud Efendi nüshasında daha fazla açıklama yapmaz. Hafîd Efendi nüshasında ise bahsi geçen kişilere dâhil olmanın şartlarından ve bu kişilerin yetkilerinden de bahseder.

❖ "Yûnânîler kitâb-hânesinden el yu, yüz 'akl şehri gönül karyesinin başına kurbân olsun".

"İran'da 'âdetleri üzere bir haste şifâ bulmag-içün nezr olunan kurbânı o hastenin başına birkaç kerre döndürürler ve sonra zebh ederler. Ve Türkî'de dahi başına döneyim ta'bîri vardır ki bu 'âdete işâretle sana kurbân olayım demektir. Merhûmun mısra'-ı sânisinde "gird-i ser" lafzı zarf vâkı' olup du'â mevki'inde bu ma'nâya masrûfdur. Kaldı ki bu mazmûn emsâli 'ulûm-ı 'akliyyeyi tahkîri mücib mazmûnlar evliyâ'u'llâhın kelâmında çok vâkı' olur ve 'aklısız âdem 'ulûm tahsîl etmek tasavvur olunmaz. Ma'lûm ola ki 'aklın mukaddemen yazdığımız vech üzere mezmûm olan 'ulûm-ı ilâhiyyâtda ve ahkâm-ı esmâ' vü sıfâtda 'aklın istiklâli muhâl olan mahallerdir ki 'akl her ne kadar bahs eder ise ve nazarında dikkat üzere mecbûl ise de elbetde hatâ eder ve eger bu dikkatle îmânı var ise tenzîh-i sarfdan öte bir hatve tecâvüz edemez. Ammâ 'aklın bir

kabûl tarafı dahi vardır ki Muhbir-i sâdık'dan istimâ' etdigini vürûdu üzere kabûl edip kendinin kuvvet-i nazariyyesin bu bâbda bi'l-külliyeye ibtâl eder ki kibâr-ı muhakkikînin medh etdikleri cevher bu sıfat-ı kabûlden 'ibâretidir. Ve bu takrîr sûre-i Mülk'de Rabbü'l-âlemîn ehl-i nârdan hikâye buyurduğu kelâmdan müstenbatdır ki *ve kâlu lev künnâ nesme' u ev na 'kilü mâ künnâ fi ashâbi 's-sa 'îr*. Ya'nî eger bizler resûl-i vaktimizi tasdîk ve Mevlâ-yı müte'âl tarafından teblîg etdigini kabûl edeydik yâhud hasedi terk edip o resûlün evsâfında ve getirdiği ahkâmın hakâ'ikinde nazar u bahs edeydik hâlâ ashâb-ı sa'îr zümresinde eşkiyâ'dan olmaz idik. Ve te'emmül olursa sadr-ı evvelde İslâm ile müşerref olanlar bu iki kısmın biri ile olmuşlardır. Meselâ Sıddîk-i ekber bilâ-nazar ve bilâ-bahs kabûl edenlerin sultânıdır. Ve hâlâ kitâblarımızda 'akâ'id bahslerinde 'ulemâ-yı dîn-i mübîn egerçi ebhâs-ı kesire îrâd ederler. Ammâ bir munsif te'emmül eylese tarafeyni cem' etmek gibi görünür. Zîrâ asl-ı i'tikâd keyfiyetsiz kabûl-i sırfa mebnî olup ebhâs u nazar ehl-i dalâleti redd içündür diye her mezhebin sâhibi ikrâr ederler.

Kendi 'irfânımı ne 'arz-ı şeh ü mîr etdim

Kendi ahvâlîmi ben kendime takrîr etdim

Yıkılır diye bu dîvâr-ı 'anâsır bir gün

Ma'nevî âb u gil-i nutfle ta'mîr etdim

Âsumân-ı dile kurdum rasad-ı efkârı

Çarh-ı tab'imda olan gev gibi tesyîr etdim

Yazdım ahkâmını evrâk-ı şuhûda Nusret

Remed-i çeşm ü dil-hasteye tedbîr etdim

Sâ'ib'i aldım ele etdi isâbet râ'im

Dîdemi kuhl-ı Sıfâhân'la tenvîr etdim” (HE, 140b)

“Yûnânîler kitâb-hânesinden el yu, yüz 'akl şehri gönül karyesinin başına kurbân olsun. Îrân'da 'âdetleri üzere bir haste şifâ bulmak-içün nezr olunan kurbânı o hastenin başına birkaç kerre çevirip zebh ederler. Ve Türkî'de dahi başına döneyim ta'bîri vardır ki bu 'âdete işâretle sana kurbân olayım demek olur. Merhûmun mısra'-ı sânisinde “gird-i ser” lafzı zarf vâkı' olup du'â mevki'inde bu ma'nâyâ masrûfdur. Vâkı'â bir âdeme futûh-ı kalb zuhûr etdikden sonra dekâ'ik-i 'akliyyeler her 'ulûmdan ebced menzilesine tenezzül eder. Ammâ her 'ârifeye futûh 'ibâret verilmez” (HM, 227b).

Bazı beyitlerin şerhinde özellikle bir nüshadaki şerhin detaylandırılması ciddi anlamında bir hacim farkını ortaya çıkarır. Örnekte sunulduğu üzere şârih, akıl ve gönül ilişkisinin anlatıldığı beytin Hacı Mahmud Efendi nüshasındaki şerhinde önce

beyitte geçen ifadelerin anlamlarına dair bilgi verip ardından akla kıyasla gönül âlemindeki ilerlemenin çok daha kıymetli olduğunu dile getirerek şerhini sonlandırır. Bununla birlikte Hafid Efendi nüshasında benzer açıklamalar yapıldıktan sonra eserlerde akli yeren ifadelerin çokluğundan, bunun sebeplerinden, *Kur'ân*'da akla dair yapılan yorumlardan da bahseder. Ayrıca pek çok âlimin dinî hükümleri akıl yoluyla açıklamaya hatta yorumlamaya kalkışmasının tehlikesine de değinir. Neticede fikirlerini özetleyen beş beyti de şerhine ekleyerek diğer nüshaya kıyasla hayli uzun bir açıklama yapar.

❖ “Rüstem-nâm pehlüvân tekdîr sillesinden tâka getiremeyip hâke düşmüşdür, pür-zûr olan ser-pençeye kaçana dek i'timâd edersin”.

“Bir kerre “lâ-havle ve lâ-kuvvete illâ bi'llâh” demez misin

Ve bir gün bir kuvvet-i za'fa istihâle edeceğin bilmez misin

Bu varlık sana mülk olmaz behey yok

Bu da'vâyı edip fânî olan çok

Seni var eyleyenler varsın sen

Seni sen görmez idin onu görsen” (HE, 215b)

“Zîrâ o silleinin biri dahi senin içün âmâdedir ki bir gün nâgehânî kafâ'-yı ‘ömrünü itip hâkle yeksân edecektir” (HM, 324a).

Bazı beyitlerin şerhinde Ebubekir Nusret'in nüshalar arasında kullandığı şerh tekniğini değiştirdiği açıkça görülmektedir. Örnekte sunulduğu üzere şârih ilgili beyti Hafid Efendi nüshasında şiirle, Hacı Mahmud Efendi nüshasında açıklama yöntemiyle şerh etmiştir. Muhteva yönüyle aynı bağlama işaret etseler de yöntemdeki bu farklılık dikkat çeker.

Sunulan örneklerde çeşitli farklılıklar bulunsa da genellikle şârihin beyti aynı bakış açısıyla şerh ettiği görülmektedir. Fakat bazı beyitlerin nüshalarda birbirinden farklı bağlamlarla değerlendirildiği de tespit edilmiştir:

❖ “Gönül bir 'ukde degildir fikr zûrî ile hall ola, hemân bî-hûde başımızı te'emmül koynuna çekmişizdir”.

“Çünkü ‘âdet-i sûfiyye sol tarafa kalb üzerine başını sarkıdıp murâkabe etmektedir ve bu sûretde onlara gûn-â-gûn hâletler zuhûr eder ki ehlinin ma'lûmudur. Kaldı ki Sâ'ib'in dediği gibi bir âlây erbâb-ı 'ukûl mürşidsiz bu tâ'ife-i celîleye taklîd

ile kalbin ahvâlini tefekkürle bulmak sevdâsında olmak bî-hûde ‘ömrünü zâyî’ etmektir. Zîrâ bir kâmilin taht-ı terbiyesine duhûl etmedikçe fikrin ve riyâzatın zararı olur fâ’idesi olmaz” (HE, 171a).

“Zîrâ men ‘arefe nefsehu ‘arefe Rabbehu hadîs-i şerîfinin ma’nâsında ba’z-ı muhakkikîn mahâlle ta’likdir diye cevâb vermişlerdir. Ya’nî insân nefsinin bilmediği gibi Rabb’isi dahi bilmez demektir. Ve kalbin fütûhâtının eşrefi kişi nefsinin bilmektir. Ammâ fikr ile olmaz ‘inâyete muhtâcdır” (HM, 265a).

Sâib beyitte benzetmelerle kalp-akıl ikilemine atıfta bulunur. Ebubekir Nusret, Hacı Mahmud Efendi nüshasında konuyu gönül âlemiyle dolayısıyla nefisle ilgilenmek bağlamında açıklar. Gönülünü, nefisini ve neticede kendini tanıyan kulların, alıntılanan hadisin de iddiası üzerine, aslında Rabb’ini tanıyacağını dile getirir. Hafîd Efendi nüshasında ise beyte farklı bir yerden yaklaşarak şairin sufilerce gelenekselleşmiş murakabe eylemini anlattığını belirtir. Ancak şârihe göre kişinin gönül âlemini anlamaya dair tüm çabaları, bir mürşid-i kâmil terbiyesinde ilerlemediği sürece sonuçsuz kalacaktır. Öyle ki mürşit yönlendirmesi olmadan gerçekleşen bu çaba, kişiye fayda sağlamadığı gibi zararı dahi dokunabilir.

❖ “Girân-mâye ve envâ’-ı cevâhir ile memlû hazînelerden nisârsır ne hazz vardır, eger kendinden saçmaz isen berk ü bârdan ne fâ’ide hâsıldır”.

“Merhûm insânı nebâtâtından ‘add edip *va’llâhu enbeteküm mine’l-arzı nebâtâ* âyet-i kerîmesine işâret eyledi. Ve Âdem ‘Aleyhi’s-selavatü ve’s-selâm’ın mübtelâ olduğu şecere Havvâ’dır diye ba’z-ı müfessirler işâret buyurmuşlar. Ve te’emmül olursa kıssalarında bundan gayri ihtimâle vech kalmaz. Lâkin esrâr-ı Kurân-ı ‘azîmü’s-şâna ‘ittilâ’ enfes-i ni’am-ı rûhâniyyet olunca ma’lûmdur ki herkese kısmet olmaz” (HE, 121a).

“Ya’nî insânın nukûd-ı kemâlinden dünyâda bir mikdâr etrâfında bulunanlara birer hisse vâsıl olmadıktan sonra ni’metini nefsine mahsûr ve bakiyyesinin nihâyet-i ‘ömründe vereseye yâhud beytü’l-mâla bırakmada mecbûr olunca rûtbe-i ‘âliyye-i siyâdetden ve hem âhirette mahrûm olup ihsân u ta’lîmin zevk ü şîvesinden behreye mâlik olamaz” (HM, 201b).

İnsanların çevresine faydalı olmasının gerekliliğinden bahsedilen beyti Ebubekir Nusret, her iki nüshada farklı yönleriyle ele alır. Hafîd Efendi nüshasında şairin insanları bitkilerle ilişkilendirdiği ileri sürülür. Bu ilişkilendirmeden hareketle Hz. Âdem’in şeceresinin Hz. Havva’ya bağlandığı ve *Kur’ân*’da da bu minvalde ifadelerin yer aldığı belirtilir. Bunların ardından şârih, konuyu da dağıtarak *Kur’ân*’ın ihtiva ettiği sırlara ve bunları çözenin herkese nasip olamayacağına değinir. Hacı Mahmud Efendi nüshasında ise beyit, yardımseverlik mefhumu üzerine açıklanır. Ebubekir Nusret, hayattayken maddi ve manevi açıdan kimseye yardımcı olmayan kulların,

öldükten sonra parasını mecburen hayır kurumlarına bırakmasının ahirette bir fayda sağlamayacağını dile getirir.

8.2. Metin Tespitiyle İlgili Açıklamalar

1. Hayati Develi, 18. yüzyılda, dudak uyumlama sürecinin tamamlandığını ve “Eski Türkiye Türkçesi” dönemindeki kelime başı “i” fonemlerinin “e”ye dönüştüğünü iddia eder (1998: 27). Aynı şekilde 18. yüzyılda dudak uyumunun büyük oranda tamamlandığını öne süren muhtelif çalışmalar da mevcuttur (Gümüşkılıç, 1997; Kartallıoğlu, 2011).

Bu bilgilerden hareketle çalışmada, eklerdeki ünlülerde normalleştirme yoluna gidilmiştir: oldu, benim, çıkıp, geldiği, senin gibi. Buna karşılık ünsüz harflerde metne bağlı kalınmıştır: çıktı, yaptı vs. Kelime köklerindeki ve bazı edatlardaki (içün, gerü, gice, bil vs.) ünlülerin şekilleri korunmuştur.

2. “ana, anı, anın, anınçün” kelimeleri güncel kullanımlarıyla, yani “ona, onu, onun, onunçün” şeklinde yazılırken, “anda, andan” kullanımlarında ise karşıladıkları farklı anlamlar dolayısıyla metne uyulmuştur.

3. Dipnotlarda yer alan ayet meallerinde Türkiye Diyanet Vakfı Meali’nden yararlanılmıştır.

4. Mevlâ-yı müte’âl, Rabb’ül-‘âlemîn gibi kalıp ifadeler, özel isim olarak kabul edilmiştir.

5. Vâv-ı ma’dûleler, “h^âh” örneğindeki gibi gösterilmiştir.

6. “dâ’im” ve “dâyim” şeklindeki yazılışlardan ilki tercih edilmiştir.

7. Arapça, Farsça ön ve son eklerle, birleşik isim ve sıfatların yazımında Prof. Dr. İsmail Ünver’in “Çeviriyazıda Yazım Birliği Üzerine Öneriler” çalışmasındaki tekliflerine uyulmaya çalışılmış ve şu usul takip edilmiştir:

a. Arapça, Farsça ön ekler ve edatlar, kendisinden sonra gelen kelimedenden kısa bir çizgiyle ayrılmış; sona gelen ve yapım eki görevindeki ekler ise bitişik yazılmıştır: bî-hûde, bî-himmet gibi.

b. İzafet kesresi atılıp ters çevrilerek yapılan birleşik isim ve sıfatlarla; bir isimle fiilden türemiş isimlerin yan yana gelmesiyle oluşan tamlamalarda araya kısa çizgi konulmuştur: “h^âb-âlûd, mey-hâne” gibi.

c. Arapça tamlamalar, “Nûru’llâh, ‘Abdu’l-kâdir, Necmü’d-dîn, hayrü’l-beşer” gibi gösterilmiştir.

d. Pâdişâh, âsitân, âfitâb gibi kelimelerde medli okunuşlardan kaynaklanan ses türemeleri gösterilmiştir.

e. Atıf vavı düşürülen atıf terkiplerinde iki kelime arasına kısa çizgi koyularak gösterilmiştir: pîç-tâb, hân-mân gibi.

f. Farsçada tekrarlanan iki kelime arasına bazı ek veya edatlar getirilerek yapılmış söz öbeklerinde, tekrarlanan kelimeler arasındaki ek veya edatlar kısa çizgiler arasında yazılmıştır. “gûn-â-gûn”, “ser-tâ-ser”, “mâl-â-mâl” gibi.

8. Metinde ifadelerin doğru çevrilebilmesi ve anlaşılabilmesi için noktalama işaretlerinden yararlanılmıştır.

9. “Nüsha Farklılıkları” bölümünde de ayrıntıyla ve örneklerle sunulduğu gibi iki nüsha arasında muhteva yönünden ciddi farklılıklar mevcuttur. Nüsha farklılıkları aparatlarda verildiğinde metnin insicamı bozulmuş, muntazam ve anlaşılır bir metin oluşturulamamıştır. Her bir beyit için ayrıntılı açıklamanın bulunduğu nüsha tercih edildiğinde muhtasar da olsa mühim açıklamaların bulunduğu diğer nüshadaki bilgiler göz ardı edilecekti. Nüshalar arasında anlam bütünlüğünü bozmayacak ufak farklılıkların bulunması durumunda ortak bir metin oluşturulmuş ve farklılıklar dipnotta belirtilmiştir. Ancak bu farklılıklar, tenkitli metin çalışmasına engel oluşturacak derecede fazla olduğunda her iki nüshadaki açıklamalar ayrı ayrı sunulmuş ve yer aldıkları nüshalar köşeli parantez içinde belirtilmiştir. Böylece hem okuma kolaylığı sağlamak hem de herhangi bir nüshadaki açıklamanın ihmal edilmesini engellemek amaçlanmıştır.

10. Ebubekir Nusret’in şerh ettiği beyitler, metinde de yer aldığı şekilde Arap alfabesiyle yazılmış ardından Latin alfabesine aktarılmıştır. Bu aktarımda kelimelerin Türkiye Türkçesindeki söylenişlerine önem verilmiştir.

11. Şârih derkenarların bazılarında bunların metinde eklenmesi gereken yeri çizgi çizerek belirtmiştir. Böyle durumlarda derkenarlardaki ifadeler şârihin belirttiği yere eklenmiştir. Ancak şârihin herhangi bir işaretleme yapmadığı durumlarda bu ifadeler bağlam esas alınarak, ilgili beytin uygun görülen yerine eklenmiş ve köşeli parantez içinde gösterilmiştir.

8.3. Transkripsiyonlu Metin

Şerh-i Şā'ib

Nuşret Efendi Raḥmetu'llāhi te'ālā İlā-yevmi'l-kıyām⁶

[HE, 1b; HM, 1b] Bi'smi'llāhi'r-raḥmani'r-raḥīm

El-ḥamdü lillāhillezī i'tā külli şey'in ḥalkahu şümme hadā ve emernā bi-tenzīmi'l-umūri fe yec'alü li-küllü yevmin ğadā ve ekmele't-taḥıyyāti 'ala nebiyyinā ve seyyidinā Muḥammedün ellezī hüve ekremü'l-kā'ināti yedā ve 'alā ālihi ve eşḥābihi me'n-naşru'l-ḳarībü minallāhi vemā ezḫirü'l-müslimün 'ale'l-'idā⁷.

Ammā ba'd. Ma'lüm ola ki bundan aḳdem Şā'ib merḫūmuñ dīvān-ı ma'ārif-meşḫūnundan elif ve tā kāfiyeleriniñ münteḫablarından vāfir ğazeller tercüme olunmuşdu. Hālā o müşennāyı müşelleş etmek kaçdıyla her kāfiyeden bulunmaḳ üzere mevcüd olan dīvānçesine nazār u tercüme ile tekmīli müyesser olmağın bu suḳāta-i 'irfāna tenezzül buyuran ihvān için tebyīzine himmet olunmuşdur. Ve bi'llāhi't-tevfīḳ⁸

[mefā'ılün mefā'ılün fe'ülün]

Ġaraż bir ma'rifetdir bī-nişāna

Hemān sen āşinā ol her zebāna

Beni maḥv eyledi bir başḳa ḫālet

Murādım ne şikāyet ne ḫikāyet

Görüp rü'yayı 'irfānı unuttum

Uyandım pek güzel ta'bīr etdim

⁶ Başlık Hacı Mahmud Efendi nüshasında bulunmaktadır. Hafid Efendi nüshasında esere bir başlık verilmemiştir.

⁷ “Yarattığı her şeyi veren ve sonra yol gösteren Allah'a hamd olsun. Ve bize emrettiklerinden kendimize pay çıkarmamızı ve her günümüzü yarın kılan ve elleriyle kâinatı keremli kılan, yarattıklarının en cömerti olan Peygamber Efendimiz Muhammed'e ehline ve yardımcılarıyla Allah'a yakın olan ve milyonlarca insana yol gösteren ashabına salat ve selam olsun.”

⁸ ve bi'llāhi't-tevfīḳ: -HE

Döküldü bāde içmezden muḳaddem
Nedir ya mest eden bu deñli bilmem

Serāb etdi⁹ beni sīr-āb ammā
Ḥaḳīḳat böyledir şanma mu‘ammā

Sefer menzilde menzil yoḳ seferde
Nihāyetsiz yemekler mā-ḥazarda

Elā yā eyyuhe’l-‘uşşāḳu ḳūmū
Fe eyne’ṭ-ṭavru mā hazā’l-kelīmu

Bedet nāru ‘alā ba‘de lumūsā
Fe mehmā eccecet ḳad zade unsān

İlā men eştekī māfī fuādī
Ve men yesme‘ ve men hāzā’l-münādī

İlāhī bu esīr-i çāh-ı ğurbet
Vaṭan bīzār-ı ülfet ya‘nī Nuşret

Degil gerçi ‘ibādīñ ferd-i ḥāşı
Desem ‘āşī olur başḳa me‘āşī

Ḥaḳāret vaşf-ı zātīdir gerekmez
Sa‘ādet ver desem bir zerre degmez

Neden lā’iḳ bu deñli zıkr-i şāna

⁹ etdi: etmedi HM

Unutdur bir de almayam zebāna¹⁰

[1. Gazel]

در طلب سستی چو ارباب هوس کردن چرا
راه ری پیش داری رو به پس کردن چرا

Der-ṭaleb süstī çü erbāb-1 heves kerden çerā / Rāh-1 dūrī pīş dārī rü be-pes kerden çerā

[HE, 2a; HM, 2a] Talebde erbāb-1 heves gibi za‘īflik etmek n’içün, öñünde bir ba‘īd yol tutarsın, yüzünü eñseye itmek n’içün? Şūfiyān-ı ‘Acem beyninde ṭaleb ta‘biri sülūka maḥşuş Mevlā-yı müte‘āl’i talebe ıtlāk ederler. Ve ma‘lūmdur ki Allāh’ı ṭalebden murād rızāsını ṭalebdir. Ve heves ta‘alluğu ve infişāli serī‘ olan irādeden ‘ibāretidir. Rāh-1 dūrdan murād ṭarīḳ-i āḫiret ve bu ṭarīke muḥālif her neye iltifāt olunur ise yüzünü gerü çevirip envā‘-1 muḥātaralara¹¹ ta‘arruzdur ki ednāsı aḳrānından gerü ḳalmaḳdır.

شکر دولت سایه بر بی سایه گان افکنده نست

این همای خوش نشین را در کفس کردن چرا

Şükr-i devlet sāye ber-bī-sāyegān efkenden-est / Īn hümā-yı hoş-nişīn-rā der-kafes kerden çerā

[HE, 2a; HM, 2b] Devletiñ şükrü sāyesizler üzerine¹² sāye bırakmaḳdır, bu hoş-nişīn olan hümāyı kafesde ḫabs etmek n’içün? Hümā-yı hoş-nişīnden murād devletdir ki bir alāy derdmendān u bī-kesān onun sāyesinde rāḫat ederler. Ammā ḫabs edip devletini¹³ kendine ḳaşr edenlere göre naşīḫat buyurdular ki bu ḫuşuş ‘āḳıl kārı degildir ve ḫaberde vārid oldu ki ḫalkıñ cümlesi Allāh’ıñ ‘iyālleridir¹⁴ ve o ḫalkdan Rabbü’l-‘ālemīn’e muḫabbetlisi ‘iyāline ḫayırlısıdır.

¹⁰ zebāna: lisāna HE

¹¹ envā‘-1 muḥātaralara: envā‘-1 muḥāṭara HE

¹² üzerine: üzere HM

¹³ devletini: ni‘ metini HM

¹⁴ ‘iyālleridir: ‘iyālidir HM

در خراب لباد دنیا دنی چون عنکبوت
تار بود زندگی دم هوس کردن چرا

Der-ḥarāb-ābād-ı dünyā-yı denī çün ‘ankebūt / Tār u pūd-ı zendeğī dām-ı heves kerden çerā

[HE, 2a; HM, 3a] Dünyā ḥarāb-ābādında ‘ankebūt gibi tār u pūd-ı ḥayātı dām-ı heves etmek n’içün? Ya ‘nī eşref-i ser-māye-i beşer olan ‘ömrü bunda qalacaq tecemmülāt-ı fāniyyeye telef etmek maḥz-ı denā’ et ve āşār-ı nekbet ve ser-māye-i ḥasret olacağında şübhe yoqdur.

در ره دوری که میباید نفس در یوزه کرد
عمر صرف پوچ کویی چون جرس کردن چرا

Der-reh-i dūrī ki mī-bāyed nefes deryūze kerd / ‘Ömr şarf-ı pūç-güyī çün ceres kerden çerā

[HE, 2b; HM, 3a] Bir uzak yolda ki nefes dilenciligi etmeye şāyestedir¹⁵, ‘ömrü bī-hüde söylecilige ceres gibi şarf etmek n’içün? Siyyemā nefes daḥi maḥsüb ola ve belki tekvināt-ı ezkarīñ rūḥu maḥāmında olan cevher-i ‘azīzi bi’l-külliyeye hevāya şarf etmek ‘āqıbet-endişān-ı tarīḳ ‘indeinde hem-rütbe¹⁶ kebā’irdendir.

جستجوی جوهری کز دست بیرون میرو
همچو غواصان بجان بی نفس کردن چرا

Cüst-cū-yı cevherī kez-dest bīrūn mī-reved / Hemçü ğavvāşān be-cān-ı bī-nefes kerden çerā

[HE, 2b; HM, 3a] Bir cevheri taleb ki o cevher saña mülāzım olmayıp elbetde elinden çıkar, ğavvāşlar gibi nefessiz cānla o cevheri taleb¹⁷ n’içün? ‘Avāmm u ḥavāşīñ maḥām-ı ibtilāsı ve maḥzar-ı ‘illet-i hümāsı¹⁸ budur. Zīrā mevti inkār taşavvur olunmaz ve ‘ömrü olduqca vefāt edenleri ne şüretde defn ederler cümleñ ma’lūmu. Ve e’izzā eşyāsını bile defn etseler kendine fā’idesi olmayacağı muḥaqqāq iken ĩrād u

¹⁵ etmeye şāyestedir: etmek gerekdir HM

¹⁶ hem-rütbe: -HM

¹⁷ o cevheri taleb: istemek HM

¹⁸ maḥzar-ı ‘illet-i hümāsı: maḥzar-ı ‘amāsını HM

cāh u hāne kaydında haṭarāt-ı mühlikeye ta‘arruż etmede ğavvāşa beñzer ki bilā- nefes deryāya ğavş edip çıkardığı cevheri elinden alacakların bilir iken ednā pāye-i māye-i dūnyā için bu muḥāṭarayı irtikāb eder. Kaldı ki bu ta‘zīr-i belīġ ehl-i ĩmāna maḥşūşdur. Yoksa āhīreti münker ü dehrī olanlara bu naşīhati etmek¹⁹ ‘abeşdir. Zīrā ḥarīfiñ cennet ü na‘īmi dūnyāda tamām olur.

میشود فریادرس فریاد چون کردد تمام

بخل در فریاد با فریادرس کردن چرا

Mī-şevēd feryād-res feryād çün kereded tamām / Buḥl der-feryād bā-feryād-res kerdēn çerā

[HE, 2b; HM, 3b] Feryād u du‘ā çünkü tamām olup kemālin buldu, bi-‘aynihī o feryād feryād-res olur. Pes bu mażmūn ḥaḳīḳati üzere iz‘ān olunduğdan şoñra feryād-rese feryād-da buḥl etmek n’içün? Hemān istiṭā‘atiñ kadar feryād eyle tā nefesiñ rūḥ bulup seniñ feryādiñ saña feryād-res oluncaya dek. Merḥūm bu mażmūnla insāniñ nefesinden ḥalk olunan melā’ikeye işāret eder ki ehl-i keşfiñ evā’il-i ḥāllerinde müşāhede etdiği ma‘nālardandır. ‘Aḳla ba‘īd ve ḥaḳīḳate ḳarīb bir mażmūndur ve şerī‘at-i ğarrādan şevāhid-i keşīresi vardır.

میتوان تا مدّ آهی از پشیمانی کشید

لوح دل را تحتّه مشق هوس کردن چرا

Mī-tūvān tā medd-i āhī ez-peşīmānī keşīd / Levḥ-i dil-rā taḥte-i meşḳ-i heves kerdēn çerā

[HE, 3a; HM, 4a] Nedāmetden bir medd-i āh çekmek imkānda olduğca levḥ-i ḳalbi meşḳ-i hevese taḥte etmek n’içün? Zīrā bu nedāmet, geçen eyyām-ı ğafelātı ḥālā eyyām-ı intibāhiñdaki a‘māl u ezḳār ile ma‘mūr olan eyyāmıñ şüretine ifrāġ edip ḥazā’in-i himmetiñ nefā’is-i uḥreviyye ile māl-ā-māl olmasına sebep olur ki semere-i nedāmet budur.

¹⁹ āhīreti münker ü dehrī olanlara bu naşīhati etmek: ma‘āda iḳrārı olmayanlara bu naşīhat HM

وحشت اباد جهانرا منزلی در کار نیست

آشيان آماده در کنج قفس کردن چرا

Vaḥṣet-ābād-ı cihān-rā menzilī der-kār nīst / Āṣiyān āmāde der-kūnc-i ḳafes kerden çerā

[HE, 3a; HM, 4a] Kōnaḳ ve ḥāne ve menzil vaḥṣet-ābād cihānda işe yaramaz. Zīrā müfāraḳat bedīhīdir. Böyle olunca ḳafes kūṣesinde āṣiyān müheyyā etmek n'ıçün? Evvelā dūnyā ervāḥ-ı 'unşuriyyeniñ ḳafesidir. Şoñra bu ḳafesde ḥāne tedārik etmek ḳafesi iki ḳat etmeden farkı yokdur. Bi-ḥamdi'llāhi te'ālā bu āṣiyāneniñ fikrinde olduğumu bilmem.

ترکش پرتیر از رنگین لباس شد هدف

همچو طفلان جامه رنگین هوس کردن چرا

Terkeş-i pür-tīr ez-rengīn libās şod hedef / Hemçü tıflān cāme-i rengīn heves kerden çerā

[HE, 3a; HM, 4b] Hedef rengīn libāslı olmadan terkeş-i pür-tīr oldu, etfāl gibi rengīn cāmeye heves etmek ve tīr-enzār-ı maḥlūḳāta hedef olmak n'ıçün? Īrān'da nişāne etdikleri tablaları rengīn ü mūnaḳḳaş ederler. Ve fi'l-vāḳı' bu ḥālet sū'-i nazara ta'arruż olduğundan mā'adā fuḳāraya eziyyet olmak ihtimāliyle ḥiṣāl-i ḥamīdeden degildir ve ḳabā giymek sūnnet-i şerīfedir.

نفس بد کردار صائب قابل تعلیم نیست

این سك دیوانه را چندین مرس کردن چرا

Nefs-i bed-kirdār Şā'ib ḳābil ta'līm nīst / Īn seg-i dīvāne-rā çendīn meres kerden çerā

[HE, 3a; HM, 4b] Ey Şā'ib bed-fi'āl olan nefis ḳābil-i ta'līm degildir, bu dīvāne köpege bu ḳadar meres n'ıçün? Gūyā bu ḡazelindeki ebyātīñ her birini seg nefse bir meres taşavvur edip aşlı²⁰ bed olunca terbiye ḳabūl etmedigini cūnūna ḥaml eyledi ki ḳudurmuş demekdir ve nefsiñ kendine kendinden olmayınca taşradan terbiyenīñ fā'idesi yokdur.

²⁰ aşlı: aşl HM

[2.Gazel]

نیست در طالع قدوم میهمان این خانه را

سیل بردارد مگر از خاک این ویرانه را

Nīst der-ṭālī ' ḳudūm-ı mīhmān īn ḥāne-rā / Seyl ber-dāred meger ez-ḥāk īn vīrāne-rā

[HE, 3b; HM, 4b] Bu ḥāneniñ ṭālī' inde müsāfir gelmek yoḳdur, meger bu vīrāneyi seyl ḥākden ref' eyleye. Gūyā müsāfirin ḳudūmünden ḥāne şāhibiniñ ikrāmını ve ta'zīmını murād edip ikinci mışra'da seyle ḥüsn-i zannın rabṭ eyledi. Ḥāneden murādı ḥāne-i bedendir ve müsāfiriden murādı vāridāt-ı ilāhiyye olup onların vürūduna 'adem-i isti'dādın beyān ve taḳşīrātı ḥāne ṭālī'ine isnād etdikden soñra seyl-i bī-zinhār mānendi olan 'aşḳ-ı ilāhīden²¹ temennā-yı iltifāt eyledi ki bu ḥāneyi ḥākden ḳaldıracaḳ²² mihmān budur.

شد جهان در چشم من از رفتن جانان سیاه

برد با خود میهمان من چراغ خانه را

Şod cihān der-çeşm-i men ez-reften-i cānān siyāh / Bord bā-ḥod mīhmān-ı men çerāğ-ı ḥāne-rā

[HE, 3b; HM, 5a] Cānāniñ gitmesinden cihān benim gözüme siyāh oldu, benim mihmānim²³ ḥāneniñ çerāğını kendi ile²⁴ bile götürdü ve beni ḳarandūḳda ḳodu. Murādı mecāzda müfāraḳat-ı cānāniñ 'uşşāḳa īrās etdiği ḥāllerin²⁵ ba'zısını beyāndır ve bi-'aynihī bu mażmūn vākı'dır. Beyt²⁶:

[mefā'īlün mefā'īlün fe'ülün]

Behişt-i sīneden ol ḥūrī gitdi

Durur çeşmim velākin nūru gitdi

²¹ 'aşḳ-ı ilāhīden: 'aşḳ-ı ḥaḳīḳīden HM

²² ḥāneyi ḥākden ḳaldıracaḳ: vīrāneyi ḥākden ref' edecek HM

²³ mihmānim: müsāfirim HM

²⁴ kendi ile: -HE

²⁵ ḥāllerin: ḥāletlerin HM

²⁶ Beyt: -HE

بی سخن در کوزه لب بسته دارد خامشی

گر شراب بیخمارى هست این میخانه را

Bī-sūḥan der-kūze-i leb-beste dāred ḥāmišī / Ger şerāb bī-ḥumārī hest īn meyḥāne-rā

[HE, 3b; HM, 5b] Bilā-kelām sūkūt aǧzı baǧlı kūzesinde²⁷ dutar eger bu mey-ḥāneniñ ḥumārsız bir şarābı²⁸ var ise. Siyyemā o sūkūt daḥi zıkrū’llāha muḳārin ola. Ricālu’llāhdan abdālīñ şūrū-ı erba’asından biri şamtdır. Ḥattā şāhib-i sūkūt şamtınıñ derece-i kemālin ondan fehm eder ki ḥātırına her ne ḥūtūr eder ise ḥudemāsı ber-ḳā’ide kelāmını işıdip emrine imtişāl ederler ve su’āl etsek²⁹ “Şimdi efendimiz böyle tenbīh etdi” derler. Mādām bu ‘alāmeti bulmadıkça sūkūtu tām̄m degildir ve şarāb-ı bī-ḥumār sūkūtuñ aǧzı baǧlı destisindedir demek ta’bīrāt-ı şā’irānelerindendir. Ve şarābından bir ḳatresin rīḥte-i sāǧar-ı beyān eyledik. Bāḳīsın oña ḳıyās edip kimseye söyleme³⁰.

این که کردم خردۀ جان صرف این بیحاصلان

میفشاندم در زمین شوره کاش این دانه را

Īn ki kerdem ḥorde-i cān şarf-ı īn bī-ḥāşılān / Mī-feşāndem der-zemīn-i şūre ḳāş īn-dāne-rā

[HE, 4a; HM, 5b] Bu cān naḳdini ki bu³¹ bī-ḥāşıllara ve ḳadrini bilmezlere şarf etdim, ḳāşki bu dāneyi zemīn-i şūreye saḳaydım. Zīrā bu şūretde yalnız bitmedi diye bir zemīn-i ḳābil tedārikinde olur idim. Ammā bī-ḥāşıllara şarf etdigimden sitem-i ḳātil bitdi. Murādı ḥikemiyyāt-ı bedī’iyyesiniñ ḥalḳ ḳıyemetini bilmediklerinden³² soñra daḥl u ta’arruz etmelerinden şikāyetdir.

²⁷ kūzesinde: kūzede HM

²⁸ şarābı: bādesi HM

²⁹ etsek: olunsa HM

³⁰ ḳıyās edip kimseye söyleme: ḳıyās eyle HE

³¹ bu: -HE

³² bilmediklerinden: bilmedikden HM

پنجه مشکل گشا هرگز نمی افتد ز کار

هست در خشکی گشایش بیش دست شانه را

Pençe-i müşkil-güşā hergiz nemī-ofted ez-kār / Hest der-ħuškī güşāyiş biş dest-i şāne-rā

[HE, 4a; HM, 6a] Müşkiller feth edici el ašlā mu‘aṭtal olmaz, maḥall-i ‘ibret budur ki ṭaraķiñ eli ħurudukda fütühātı³³ daḥi ziyāde olur. Gūyā yaş ağacdan ṭaraķ yapıldıkda dişleri ġāyet şıķ³⁴ görünür. Lākin ħurudukdan şoñra³⁵ açılır. Gūyā³⁶ müşkiller fethine meşġul olan el ħurusa bile yine³⁷ işden ħalmaz demeye maḥall-i i‘tibār olur³⁸.

آب در استادگی از سرو دارد فیض بیش

چشم حیران قدر داند جلوه مستانه را

Āb der-istādegī ez-serv dāred feyz biş / Çeşm-i ḥayrān ħadr dāned cilve-i mestāne-rā

[HE, 4a; HM, 6a] Şu tevaġġuf ḥālinde servden feyzi ziyāde görür³⁹, zīrā cārī olsa serviñ şūreti olduġu üzere ‘aks etmez. Bu taġdīrce müteḥayyir ādemiñ gözü⁴⁰ cilve-i mestāneniñ ħıymetini⁴¹ bilir. Zīrā in‘ikās-ı tām olmaya maḥall-i müsta‘id bulunur. Ma‘lūm ola ki bu mażmūnuñ taḥtında deryālar mürekkeb olsa vaşfında ve tafşīlinde⁴² ħāşırdir. Yoksa ne şunuñ servden ḥaberi ve ne serviñ şuda bir eşeri vardır⁴³. Beyt⁴⁴:

[mefā‘ilün mefā‘ilün fe‘ülün]

Gören göz görmeyen kör hep mu‘ammā

Naşīb-i ādemiyyet ‘ilm-i esmā’

³³ fütühātı: güşāyişi HM

³⁴ şıķ: zıyķ HE

³⁵ lākin ħurudukdan şoñra: ammā ħurudukda HM

³⁶ gūyā: ve HE

³⁷ yine: -HM

³⁸ demeye maḥall-i i‘tibār olur: demiş oldu HM

³⁹ görür: dutar HM

⁴⁰ ādemiñ gözü: göz HM

⁴¹ ħıymetini: ħadrini HM

⁴² tafşīlinde: -HE

⁴³ vardır: var HE

⁴⁴ Beyt: -HE

دل نکیرد یکنفس در سینۀ کرم قرار
تابۀ تفسیده از خود دور دارد دانه را

Dil ne-gīred yek-nefes der-sīne-i gremem qarār / Tābe-i tefsīde ez-ḥod dūr dāred dāne-rā

[HE, 4b; HM, 6b] Gönül sīnemde bir nefes qarār tutmaz⁴⁵, kızmış tābe dāneyi kendinden uzak dutar. Ya'nī ḥarāretten sıçrar. Qalbiniñ sīnede⁴⁶ 'adem-i qarārında mübālağa eyledi.

هست زور می کلید خانه گی این قفل را
از برون گر محتسب بندد در میخانه را

Hest zūr-ı mey kilīd-i hānegī īn-ḳufl-rā / Ez-birūn ger muḥtesib bended der-meyḥāne-rā

[HE, 4b; HM, 6b] Bu kilīdiñ hānegī miftāḥı bāde zūrıdır, eger muḥtesib taşradan mey-ḥāne ḳapısını bağlar ise. Vāḳı'ā zāhirde mey-ḥānelere yasaḳ tutdurmaḳ nādır vāḳı' olur. Meger mey-ḥānede bāde olmaya. Ammā merḥūmuñ murādı aḥvāl-i tā'ifeye işāretdir ki 'aşḳ-i ḥaḳīḳī derūn-ı ḳalbden zuhūr edip gāḥice esrār-ı ilāhiyyeyi keşf eder. İster ise aḥvāle ḥabīr olmayanlar taşradan māni' olsunlar, zararlı yokdur. Merḥūm temşīliyye īrād eyledi⁴⁷.

نیست صائب در ترزوی شعورش سنک کم
هر که در پیک پله دارد کعبه و بتخانه را

Nīst Şā'ib der-terāzū-yı şu 'üreş seng kem / Her ki der yek pelle dāred Ka'be vü büt-ḥāne-rā

[HE, 4b; HM, 6b] Ey Şā'ib, her kim Ka'be ile büt-ḥāneyi bir pellede tutar ise onuñ terāzū-yı şu 'ürunda eksik⁴⁸ taş yokdur. Zīrā Mevlā-yı müte'āl'e nisbet esmā' beyninde tefāzul taşavvur olunmaz. Meşelā Mu'izz ismi Muzill isminden eşref denilmez. Bu taḳdırce

⁴⁵ tutmaz: etmez HE

⁴⁶ sīnede: sīnesinde HM

⁴⁷ Merḥūm temşīliyye īrād eyledi: -HE

⁴⁸ eksik: noḳşān HE

esmā' niñ mezāhiri daħi böyledir dese gerek. Her çend bu vech şaħiħ olduğuna şübhe yok⁴⁹ ise de böyle ta'bīrler edebe muħill ve istimā'ından ħulūba nefret ħāşıl olur edālardır ve herkes bu tevcīhe ħādir olamaz. Merħūm eytmese ħoş olur idi.

[3. Gazel]

گر صافدلی هست شرابست در اینجا

در سوخته هست کبابست در اینجا

Ger şāf-dilī hest şerāb-est der-īncā / Der-sūħte hest kebāb-est der-īncā

[HE, 4b; HM, 7a] Eger bunda bir şāf gönüllü, ħıll u ħışşdan bir ħalāş olmuş var ise şarābdır. Ya'nī kıymetini bil. Ve eger bunda bir yanmış var ise kebābdır. Ĥāline merħamet edip üzerine münāsib şulardan dök.

سالم کسی از بحر جهان چون بدر آید

شورست اگر چشم حبابست در اینجا

Sālim kesī ez-baħr-i cihān çün bedr āyed / Şūr-est eger çeşm-i ħabāb-est der-īncā

[HE, 4b; HM, 7a] Çeşm-i şūr Fārsī'de işābet eden 'ayne derler ve şūr ma'nāsında baħre göre tuzluluk mülāħazasıyla buyurur ki, Bir kimse baħr-i cihāndan⁵⁰ sālim bir muşībete uğramamış nice çıksın? Zīrā bunda eger ħabābıñ çeşmi ise de şūrdur ve 'adem-i selāmet merrātıyla der-kārdır.

بیله دلی نیست کزو دل بگشاید

تا چشم نمکسود بخوابست در اینجا

Bīdār dilī nīst kez ū dil be-güşāyed / Tā çeşm-i nemek-sūd be-ħ'āb-est der-īncā

⁴⁹ olduğuna şübhe yok: -HM

⁵⁰ baħr-i cihāndan: baħr-i cihānda HM

[HE, 5a; HM, 7b] Nemek-sūd, başdırma demektir. Ma'nā böyle olur ki çeşm bu 'ālemde uyku ile başdırma oldukça bir yaқаza-i kalb şāhibi yoқdur ki ondan gönül açıla. Ya'nī fütūh-ı kalbe nā' il olmaқ ve onuñ şāhibini görmek, uykusuz göze tevaқkuf eder.

سودای من از ساغر سرشار شد افزون
خشکست اگر ریشه در آبست در اینجا

Sevdā-yı men ez-sāğar-ı serşār şod efzūn / Hūşk-est eger eger rīşe der-āb-est der-īncā

[HE, 5a; HM, 7b] Benim sevdām sāğar-ı serşārdan ziyāde oldu, işde bu maқāmdadır ki eger kök şuda ise kurudur. Çünkü sevdānīñ mizācı bārid yābisdır ve sevdāya nisbet bādeye⁵¹ hār raṭb demek mümkündür ve tamām 'ilācıdır. Ammā қanı yaқdığı cihetden sevdāyı müzdād edince luğaz şekline dāhil oldu ki қanğı kökdür ki şuda oldukça yābis olur? Cevābı sevdā bāde ile ziyāde olur demektir.

از میکده چون خام برایم که بط می
از گرمی هنگامه کبابست در اینجا

Ez-mey-kede çün hām ber-āyem ki baṭ-ı mey / Ez-germī-i hengāme kebāb-est der-īnca

[HE, 5a; HM, 7b] Bir büyük bādiyeye şarābı ṭoldurup üzerine қadehleri bıraқınca қazların⁵² şudaki üzdüğü şüretde olduğı-içün қadehe baṭ-ı mey derler. Merhūm buyurur ki, Ben mey-kedede ne güne hām çıқayım ki meclisiñ harāretinden bunda baṭ-ı mey kebāb olur. Benim puhte olmaya o қadar isti'dādım yoқ mudur?

از حلقه ماتم زدگان کیست بر آید
بیانه می چشم پر آبست در اینجا

Ez-ḥalқа-i mātem-zedegān kīst ber-āyed / Peymāne-i mey çeşm-i pūr-āb-est der-īncā

[HE, 5a; HM, 8a] Mātem-zedeler ḥalқasından ve onların vaşfindan kimdir ḥurūc eyleye, ḥattā mey peymānesi bunda çeşm-i pūr-ābdır. Ya'nī meclis-i bāde feraḥ u neşātdan 'ibāret iken peymāneyi ağlar göz taşavvur etdiğin gibi ḥalқа-i mātem-zedegān olur ve

⁵¹ bādeye: bāde HM

⁵² қazların: қaziñ HE

ke-zālik ‘ālemiñ her ƙanġı müferreġ meclisini dīde-i ‘ibretle temāšā eyleseñ āšār u işārāt-ı kederden memzūc u maġlūt⁵³ bulursun.

پیش که برم شکوۀ این بخت گرانخواب

بیدلری دولت همه خوابست در اینجا

Pīš-i ki berem şekve-i ĩn baġt-ı girān-ġāb / Bīdāri-i devlet heme ġāb-est der-ĩncā

[HE, 5b] Bu ağır uyġulu olan baġtın şikāyetini kimiñ ġuzūruna ġötüreyim, devletiñ uyanıklığı bu ‘ālemde cümle uyġudur. Ya ‘nī bir ādem baġtından şikāyeti devletlilere edip onlardan istimdād eder. Onlar ise refāhiyyet ġalebesinden şüretā bīdār iseler de ma‘nāda uyġudadırlar. Fuġarāniñ şikāyetlerine işġā etmedikleri ƙarīnesiyle.

[HM, 8a] Bu ağır uyġulu baġtın şikāyetini kimiñ öñüne iletayim, bunda devlet uyanıklığı cümle uyġudur. Ya ‘nī bir ādem baġtından şikāyeti devletlilere edip onlardan istimdād eder. Onlar ise refāhiyyet ġalebesinden şüretā bīdār iseler de ma‘nāda uyġudadırlar. Ƙarīne fuġarāniñ şikāyetlerine işġā etmedikleridir.

از دشت علایق بحذر باش که این خار

سرپنچه شاهین و عقابست در اینجا

Ez-deşt-i ‘alāyık be-ġazer bāş ki ĩn ġār / Ser-pençe-i şāhīn u ‘uġġāb-est der-ĩncā

[HE, 5b; HM, 8b] ‘Alāyık şahrāsından ġazer üzere⁵⁴ ol ki bunda her bir diken, şāhīn ve ƙaraġuş⁵⁵ ser-i pençesidir ki bir kerre giriftār olanlardan ġalāş olmuşu ġāyet nādir ve helākı muġarrerdir. Te’emmül eyle ƙahveden ve tütünden birini terkde olan şu‘ūbeti. Ƙande ƙaldı ki māl u cāh ve evlād u ‘iyāl ola meġer cezbe ‘ināyet oluna.

⁵³ memzūc u maġlūt: memlū HE

⁵⁴ ġazer üzere: ġazerli HM

⁵⁵ bunda her bir diken, şāhīn ve ƙaraġuş: bu ġār bunda şāhīn ve ‘uġġābıñ HM

ما از تو به پیغام دروغیم تسلی

اینست خطایی که صوابست در اینجا

Mā ez-tū be-peygām-ı durūgīm tesellī / Īn-est ḥaṭāyī ki şavāb-est der-īncā

[HE, 5b; HM, 8b] Biz senden bir yalan haber ile mütesellī oluruz, işde budur bunda o ḥaṭā ki şavāb ola. Ya'nī bir derdmendiñ ḳalbine bā'is-i inşirāḥ olacak yalan, sebab-i keder olacak haberden 'uşşāk' indinde evlādır.

مجموعه صوفی بود از غیر خدا پاک

خون دوجهان سرخه بابت در اینجا

Mecmū'a-i şūfī būd ez-ğayr-ı Ḥüdā pāk / Ḥün-ı dü cihān sürḥī-yi bāb-est der-īncā

[HE, 5b; HM, 8b] Şūfīniñ mecmū'a-i ḳalbi⁵⁶ Ḥüdā'nıñ ğayrından pākdır, iki 'ālemiñ ḳanı bunda sürḥī-yi bābdır. Ya'nī ḳazā vü ḳadere teslīmde oña nisbet nā-ḥaḳ dökülen ḳanlar, kitāblarda bāb-ı filān kelimesin kırmızı yazmaḳ ḳadar müferriḥ görünür.

هر کوه تحمل که کند عقل سرانجام

چون ریک روان پابریکابست در اینجا

Her kūh-ı taḥammül ki koned 'aql ser-encām / Çün rīg-i revān pā-be-rikāb-est der-īncā

[HE, 5b] Her taḥammül dağı ki 'aql tedārik edip tecelliyāt-ı ilāhiyyede şebāt için müḥeyyā eyleye, rīg-i revān gibi bu 'aşḳ maḳāmında pā-be-rikāb ve her anda müsāfirdir. Murādı āyet-i kerīmeye işāretidir ki *veterā'l-cibāle taḥsebhā cāmideten ve hiye temerru merra's-seḥāb*.⁵⁷ Va'llāhu'l-'azīm. İnsāniñ ḥālinden a'ceb 'ālemde bir ḥāl ḥaḳ olunmamışdır. Bir ṭā'ife Mevlā-yı müte'āl'iñ cibāl ḥaḳḳında buyurduğunu bu āyet-i kerīmede ḳıyāmet aḥvāline şarf eder ve vāḳı' olduğuna faḳīriñ yakīnim ḥaşıldır ki ḥālā ve *hiye temerru merra's-seḥāb* vaşfindadır.

⁵⁶ mecmū'a-i ḳalbi: mecmū'a-sı HM

⁵⁷ "Dağları görür, onların durduğunu sanırsın; oysa bulutlar gibi hareket ederler." Neml Sûresi, 27/88.

Bir hadīdü'l-başar daği gelip hem beni tasdīk eder ve hem kıyāmete taħşīş eden 'ālemi tasdīk eder ve fi'l-ħaķīķa bu üç veche daği şadıķdır. Bizler birbirimize ta'n ve edillelerimize dağl etmedeyiz.

[fā'ilātün fā'ilātün fā'ilün]

Bir güzelle bir yüze nāzır olan
İki yüz birden görünmezdir baña

Bir güzelle iki yüz seyr eyleyen
'Ārifi görsen neler söyler saña

[HM, 9a] Her taħammül daği ki 'aql tedārik edip tecelliyāt-ı ilāhiyyede sebāt için müheyā eyleye, rīg-i revān gibi bu 'aşķ maķāmında pā-be-rikāb ve her anda müsāfirdir. Murādı āyet-i kerīmeye işāretidir ki *veterā'l-cibāle taħsebhā cāmideten ve hiye temerru merra's-seħāb*⁵⁸. Va'llāhu 'azīm. İnsānıñ hālinden ā'ceb 'ālemde bir hāl halk olunmamışdır. Bir tā'ife Mevlā-yı müte'āl'iñ cibāl haķķında buyurduğunu bu āyet-i kerīmede kıyāmet aħvāline şarf eder ve vāķı' olduğuna faķīriñ yakīnim hāşıldır. Ve bir tā'ife daği hālā ve *hiye temerru merra's-seħāb* vaşfindadır diye halk-ı cedīd mefhūmuyla istidlāl eder.

Ve bir hadīdü'l-başar daği gelip hem kıyāmete taħşīşi ve hem halk-ı cedīd üzere olduğunu taħķīķ edip mefhūm-ı evvel ü şānī üzerine bir miķdār ziyādeler daği taķrīr eder ki erbāb-ı zāhiriñ kabūl etmek ihtimālī kalmaz. Bizler ise herkes kendi 'aqlımıza münāsib olan ma'nāya edille serd etmedeyiz. *Küllü hizbin bimā ledeyhim ferihūn*⁵⁹

Beyt:

[fā'ilātün fā'ilātün fā'ilün]

Bir güzelle bir yüze nāzır olan
İki yüz birden görünmezdir baña

⁵⁸ Bk. 57. dipnot.

⁵⁹ "Gönülden O'na yönelin, O'na saygısızlıktan sakının, namazı kılın ve şirke sapanlardan, dinlerinde ayrılığa düşüp *her bir grubun kendindeki beğendiği fikralara ayrılanlardan* olmayın." Rûm Süresi, 30/32.

Bir güzelle iki yüz seyr eyleyen
'Arifi görsen neler söyler saña

از سیل حوادث مکن اندیشه که فردا
آباد بود هر که خرابست در اینجا

Ez-seyl-i havādiş me-kon endīşe ki ferdā / Ābād būd her ki ḥarāb-est der-īncā

[HE. 6a] Havādiş seylinden endīşe etme ki yarın bunda ḥarāb olan onda ma'mūr olur.
Belki cümle beliyyāt u havādişin bā'ışı ve sebebi bu ma'nādır.

[HM. 9b] Havādiş seylinden endīşe etme ki yarın bunda ḥarāb olan onda ma'mūr olur.
Belki cümle beliyyāt u havādişin bā'ışı ve sebebi bu ma'nādır. Ya'nī 'aql-ı ma'aş
cihetinden bu 'ālemde ḥarāb olan 'uqbāda ma'mūr-ı sa'ādetdir.

تا روز قیامت که سر شکوه گشایم
دست من و دامن نقابست در اینجا

Tā-rūz-ı kıyāmet ki ser-i şekve güşāyem / Dest-i men ve dāmān-ı niqāb-est der-īncā

[HE. 6a] Kıyāmet gününe dek ki şikāyet başını açarım, benim elim bunda nikābın
etegine mülāzımdır. Ya'nī niqāb kadar baña bir şey' zılm ü te'addī etmemişdir.

[HM. 9b] Kıyāmet gününe dek ki şikāyet başını açarım, benim elim bunda nikābın
etegine mülāzımdır. Ya'nī baña şuverī vü ma'nevī zılm edip cemāl-i ğaybı
müšāhedeye māni' olan hiçābdır ve herhālde şikāyetime sebep niqābdır.

از صبر عزیزان چه ثمرها که نچیدند
بیحاصلی ما زشتابست در اینجا

Ez-şabr 'azīzān çe semer-hā ki ne-çīdend / Bī-hāşılī-yi mā ez-şitāb-est der-īncā

[HE. 6a; HM. 9b] Şabr u taḥammülden 'azīzler ne semereler ki devşirmediler, bizim
maḥrūmluğumuz bunda 'aceledendir. Mevlā-yı müte'āl, Rusül-ı kirām ve enbiyā'-yı

‘izām hakkında buyurur ki: *ve ce‘alnā minhum e‘immeten yehdinā lemmā şaberū*⁶⁰. Ya‘nī “Onlar bizim ibtilāmıza şabr etdiler ise onları e‘imme kıldık. Sā‘ir ‘ibādımız aqvāl u ef‘āllerinde onlara iktidā’ edip sa‘ādet-i ebediyyeye nā‘il olurlar.” Şabriñ bu āyet-i kerīmeden a‘zam mücellāsı yoğdur ve her ne kadar şabr ‘azīmü’l-ķadr ise zıddı olan ‘acele dağı o kadar cesīmü’z-żarardır.

از ترك حيا كام گرفتند حريفان

خون دردل صائب ز حجابست در اينجا

Ez-terk-i hayā kām giriftend ḥarīfān / Ḥūn der-dil-i Şā‘ib ez-ḥicāb-est der-īncā

[HE, 6a; HM, 10a] Ḥarīfler terk-i hayādan maķşūdlarına erdiler, bu maķāmda ḥicābdan Şā‘ib’in ķalbinde ķan vardır. Zīrā şerminden maṭlabını ifāde edemeyip maḥrūm ķalır.

[4. Gazel]

صبح گشاده روی بود در حجاب شب

چون باد سرسری مکذار از نقاب شب

Şubḥ-1 güşāde-rūy būd der-ḥicāb-1 şeb / Çün bād-1 serserī me-güzār ez-nikāb-1 şeb

[HE, 6b; HM, 10a] Ḥicāb-1 leyde şubḥ-1 güşāde-rūy mevcūddur, rūzgār gibi tevekkelī nikāb-1 şebden geçme. Zīrā ve *tūlicu’n-nehāre fi’l-leyl*⁶¹ bu ma‘nāyı müteḥammildir. Eger ma‘nā-yı meşhūru herkesiñ ma‘lūmu ise de sen leyālīden ğaflet etme. Ma‘lūm ola ki sebab-i rü‘yet bi’l-ittifāķ nūrdur. Ammā nūruñ da envā‘ı müte‘addidesi beyninden bizlere nisbet fā‘ide eden o nūrdur ki hem görüne ve hem göstere. Pes eger zulmetiñ nefsinde bir nūru olmasa görünmez idi. Merhūmuñ murādı ğiceler hakkında vārid olan aḥbār-1 şaḥīḥalara işāretdir ki ehl-i tarīķiñ ma‘lūmlarıdır. Şā‘ib bu ğazel-i

⁶⁰ “Sabredip ayetlerimize kesin olarak iman ettikleri zaman, onların içinden, buyruğumuzla doğru yolu gösteren rehberler çıkardık.” Secde Sūresi, 21/24.

⁶¹ “Geceyi gündüze katarsın, *gündüzü de geceye katarsın*. Ölüden diriye çıkarırsın, diriden ölüyü çıkarırsın ve dilediğine sayısız rızık verirsin.” Āl-i İmrān Sūresi, 3/27.

tavîlinde cā-be-cā meṭālib-i şūfiyyeye ĩmā etdikce bildigimiz kadar ĩzāh edip şeb-i me‘ānīye kevkebleniriz⁶².

از صبح تا نکشته دومی این سیاه بهار
چشم اب ده زموسم با آب و تاب شب

Ez-şubḥ tā ne-geşte dü mū ĩn siyāh bahār / Çeşm āb dih ez-mevsim bā-āb u tāb şeb

[HE, 6b; HM, 10b] Şubḥdan bu siyāh bahār kırğıl olmayıp henüz cemāli maḥallinde iken giceniñ āb u tāblı olan mevsiminden göze şı ver, ya‘nī nūrlandır. Zīrā sevāda nazar eṭibbā kavli üzere başara ḥiddet verir ve siyāh bahār ba‘z-ı bağçeleriñ evrākı kuvvet-i bahārdan⁶³ koyu yeşil olduğuna elbetde uzağdan qara gösterdiği herkesiñ ma‘lūmudur.

هنگام صبح را بشکر خوب مکذران
کز روشنیست این دو نفس انتخاب شب

Hengām-ı şubḥ-rā be-şeker-ḥ‘āb me-gūzerān / K‘ez rūşenīst ĩn dü nefes intiḥāb-ı şeb

[HE, 6b; HM, 10b] Şubḥ vaktini şeker ḥ‘ābıyla geçirme, zīrā rūşenlikden bu iki nefes giceniñ intiḥābıdır. Ya‘nī leyl nehārīñ zıddı ise de nehārīñ elṭaf-ı envārından giceye muḥteliṭ olacağı vakte kırān-ı fecr denilse şāyestedir ki zulmetle nūruñ iktirānı ma‘nāsına ğafletle zāyi‘ etmek nice esrār-ı ilāhiyyeden ḥırmānıñ ḥüccetidir.

Evvelā nūr ile zulümātıñ iḥtilātındaki münāsebet nedir diye fikr etmek bir ders-i a‘zamdır ve bu ḥālete delīl leyl ü nehārīñ esmā‘ları maḥv olup fecr ismi ḥādīş olur ki tılısm-ı vüçüd ve kenz-i merşūd ismine daḥi lāyıkdır i‘tibār edenlere. Ḥattā ‘āzimet-i şānı bir rütbeye vardı ki Ḥālīk-ı leyl ü nehār, ve‘l-fecr⁶⁴ naşşıyla qasem eyledi ve Qurān-ı Kerīm’de qasem olunan eczā’-yı kā’inātıñ ḥaḳāyıkından baḥş u te‘emmül olunur ise sefer-i leyl gibi berekāt-ile ‘ālem-i qalb ma‘mūr u pūr-nūr olur⁶⁵.

⁶² ĩzāh edip şeb-i me‘ānīye kevkebleniriz: ĩzāh ederiz HM

⁶³ bahārdan: bahārı HM

⁶⁴ “Yemin olsun şafak vaktine” Fecr Sūresi, 89/1.

⁶⁵ ‘ālem-i qalb ma‘mūr u pūr-nūr olur: ‘alem pūr olur HE

از شمع یادگیر که جز اشک و آه نیست

جنس دکرز عالم اسباب باب شب

Ez-şem' yād-gīr ki cüz eşk ü āh nīst / Cins-i diğer ez-'ālem-i esbāb bāb-ı şeb

[HE, 7a] Şem' den hāṭıra getir ki 'ālem-i esbābdan eşk ü āhdan ğayrı cins gice bāb degildir. Ya'nī bendergāh-ı leyālīde ticāret kaydında olan 'uşşāğ-ı dil-sūzāne bir metā' ki bāb ola ve o metā'ı alıp şatmada iktisāb ola, şem'in dükkānçe-i temellükünde olandan ğayrı yoğdur ki āh ile bükādır.

[mef'ülü fā'ilātü mefā'ilü fā'ilün]

Bāzār-ı şebde hīç metā'in revācı yoğ

Bir kār ederse girye ü āh ile şem' eder

[HM, 11a] Şem' den öğren ki 'ālem-i esbāb cümlesinden eşk ü āhdan ğayrı cins giceniñ bābı degildir. Ya'nī bendergāh-ı leyālīde ticāret kaydında olan 'uşşāğ-ı dil-sūzāne bir metā' ki bāb ola ve o metā'ı alıp şatmada zevā'id iktisāb ola, şem'in dükkānçe-i temellükünde olandan ğayrı yoğdur ki āh ile bükādan 'ibāretdir.

[mef'ülü fā'ilātü mefā'ilü fā'ilün]

Bāzār-ı şebde hīç metā'in revācı yoğ

Bir kār ederse girye vü āh ile şem' eder

ابر سیاه حامل باران رحمت است

تخمی بخاک کن بامید سحاب شب

Ebr-i siyāh hāmīl-i bārān-ı raḥmet-est / Toḥmī be-ḥāk kon be-ümīd-i seḥāb-ı şeb

[HE, 7a; HM, 11b] Siyāh bulut bārān-ı raḥmetiñ hāmīlidir, gice buludunuñ⁶⁶ ümīdi ile ḥāke bir toḥm bırağ. Biri biñ verir. Zīrā bir vechle neşv ü nemāsına māni' yoğdur ve ḥadīs-

⁶⁶ buludunuñ: seḥābınıñ HM

i şerîfde⁶⁷ “Şalât-ı leyle münâfîk müdâvemem edemez” vârid olmuştur. Ve fi’l-hâl âşârı
kalbde zuhûr eden ‘amellerin biri ihyâ’-yî leyâlî⁶⁸ ve biri maḥalline şadaḳa düşürmek.

از مشرق جگر نفس آتشین برار
کز آه شعله بار بود آفتاب شب

Ez-maşrıḳ-ı ciger nefes-i âteşin be-râz / K’ez-âh-ı şu’le-bâr bûd âfitâb-ı şeb

[HE, 7a; HM, 11b] Ciger maşrıḳından âteşli nefes izhâr eyle ki giceniñ âfitâbı şu’le
yandırıcı âhdandır⁶⁹. Ya’nî lisân-ı ḥâl vücûd-ı nehârı biz saña âfitâbla rûşen edip
ḥilâfetiñ sebebiyle gicelerin bâ’iş-i nûrâniyyetin seniñ himmetiñe ḥavâle etmişizdir der
gibidir. Qaldı ki tezkire-i evliyâ’larda şuleḥâniñ gicelerde müşâhede eyledikleri
envârıñ ḥaşrı yokdur. Ammâ bir miqdâr kıllet-i ta’âm ile melekîyyet taḥşîline tevakkûf
eder. Yoksa yağlı ve ḥayvânâtdan perhîz şerî’atimizde yokdur ve bid’atdır. Hemân
maṭlûb olan i’tidâldir.

ریحان خلد نیست سزاوار هر سفال
هر مرده دل چگونه شود کامیاب شب

Reyhân-ı ḥuld nîst sezâ-vâr her sifâl / Her mürde-dil çe-güne şevved kâm-yâb-ı şeb

[HE, 7b] Muḳaddemen taḥrîr olundu ki Mevlâ-yı müte’âl *evfû bi’ahdî üf bi’ahdikum*⁷⁰
ya’nî benim ‘ahdime ve tekâlîf-i şer’ime vefâ ediñ, ben de sizlerin ‘ahdiñize ve
muḳâbilinde va’d etdigim cezâsını vefâ edeyim diye muṭlaḳ buyurduḡuna kibâr-ı
şüfîyye henüz dünyâda iken bu ‘ahde vefâ etdiklerine ıttılâ’ kesb-içün sa’yda
mübâlaḡa edip bi’l-müşâhede cezâ-yı a’mâllerin ‘aynü’l-yaḳîn ile görürler. Ve Mevlâ-
yı müte’âl her anda ḳullar ‘ahdime vefâ ederler mi diye imtiḥân etmede olduḡu gibi
eger câ’iz olsa bizler de ta’atimizde Mevlâ-yı müte’âl’i imtiḥân eder idik ki görelim

⁶⁷ ḥadîş-i şerîfde: ḥadîş-i nebevîde HE

⁶⁸ ihyâ’-yî leyâlî: bu HE

⁶⁹ şu’le yandırıcı âhdandır: âh-ı şu’le bāridendir HE

⁷⁰ “Bana verdiğiniz sözü yerine getirin ki ben de size vaad ettiklerimi vereyim.” Bakara Sûresi, 2/40.

‘ahdimize vefâ eder mi diye. Bu bizlere lâıyık olmayınca hemân Mevlâ’nıñ ‘ahdine vefâda şadâkatimiz ma‘lûmumuz olmağ için dünyâda netâ’ic-i a‘mâli müşâhedeye ragbet ederiz.

Bi-‘aynihi bu ma‘nâyı merhûm nazm edip buyurur ki, “Reyhân-ı cennet her sıfâle lâ’ik degildir, her gönü ölmüş giceden murâd bulucu nice olur.” Reyhân-ı behişt semere-i a‘mâl-i nehâriyyedir ki gicelerde ricâlu’llâha şadâkatleri ve ‘ahdlerine vefâları muğâbilinde keşf ü ‘arz olunur ve mürde-dil hayvâniyyetine tenezzül etmiş ‘ibâdeti ‘âdet rütbesinde ğafelâtle edâ edenlere bu ikrâm olunmaz.

[HM. 11b] Muğaddemen taħrîr olundu ki Mevlâ-yı müte‘âl *evfû bi-‘ahdî üf bi-‘ahdikum*⁷¹ ya‘nî “Benim ‘ahdime ve tekâlîf-i şer‘ime vefâ ediñ, ben de sizlerin ‘ahdiñize vefâ ya‘nî muğâbilinde va‘d etdiğim cezâsını ihsân edeyim.” diye buyurduğuna binâ’en kibâr-ı şüfiyye henüz dünyâda iken bu ‘ahde vefâ etdiklerine ıtılâ‘ kesb etmek için sa‘yda mübâlağa edip cezâ-yı a‘mâllerin ‘aynû’l-yağîn müşâhede ederler. Ve Mevlâ-yı müte‘âl “Kullar ‘ahdime vefâ ederler mi” diye her anda imtiğân etmede olduğı gibi eger câ’iz olsa bizler de tã‘atimizde Mevlâ-yı müte‘âl’i imtiğân eder idik ki görelim ‘ahdimize vefâ eder mi diye. Bu bizlere lâıyık olmayınca hemân Allâh’ıñ ‘ahdine vefâda şadâkatimiz ma‘lûmumuz olmağ için dünyâda netâ’ic-i a‘mâli müşâhedeye ragbet ederiz.

Bi-‘aynihi bu ma‘nâyı merhûm nazm edip buyurur ki, “Reyhân-ı cennet her sıfâle lâ’ik degildir, her gönü ölmüş giceden kâm-yâb nice olur.” Behişt semere-i a‘mâl-i nehâriyyedir ki gicelerde ricâlu’llâha şadâkatleri ve ‘ahde vefâları muğâbilinde keşf ü ‘arz olunur ve mürde-dil hayvânına tenezzül etmiş ‘ibâdeti ‘âdet rütbesinde ğafelâtle edâ edenlere bu ikrâm olunmaz demek ister. [Ma‘lûm ola ki enbiyâ’ ve Rûsûl-i kirâm beyninde naşş-ı kerîm ile vefâsına şehâdet Ĥazret-i Ceddü’l-Enbiyâ’ Ĥalîlü’r-Rahmân’dan ğayrıya vâkı‘ olmamışdır. Mevlâ-yı müte‘âl buyurdu ki *ve İbrâhîme’l-lezî vefâ minhü*⁷²]

⁷¹ Bknz 70. dipnot.

⁷² “ Ve ahde vefa örneğı İbrahim’in” Necm Sûresi, 53/37.

تا رهبری بحسن رقمهای این کتاب

زانجم نظاره کن رقم انتخاب شب

Tā-reh-berī be-ḥüsn-i raqam-hā-yī īn kitāb / Ez-encüm nezzāre kon raqam-ı intiḥāb-ı şeb

[HE. 7b; HM. 12a] Encümden giceniñ raqam-ı intiḥābına temāşā eyle, tā ki bu gice kitābınıñ ḥüsn-i kitābetine yol iletip vāqıf olasın. Güyā ḥüsn-i ḥaṭṭ ṭomārına bir ḥaṭṭāt-ı kāmīl nazār edip ḥuḳuḳ-ı ḥaṭṭıyye kemāliyle edā olunmuş maḥallere birer noḳta ya⁷³ raqam ile işāret etdiği ‘ādeti⁷⁴ gibi giceniñ cā-be-cā hey’et ve envār ve eşkälleri, şüret-i mezkûre temşil qaşd edip⁷⁵ ve yetefekkerüne fi ḥalkı’s-semāvāt⁷⁶ mefhûmuna bu ta ‘bīr ile īhām eyledi⁷⁷.

در مغز هر که سوخته است از فروغ روز

ریحان خلدرا نبود آب و تاب شب

Der-mağz-ı her ki sūḥte-est ez-fürüg-ı rüz / Reyḥān-ı ḥuld-rā ne-būd āb u tāb-ı şeb

[HE. 8a] Cennette gice taşavvur olunmadığı cihetden buyurur ki, o kimseniñ beynindeki onuñ mağzı nehārīñ nūrundan yanmışdır, giceniñ āb u tābı o ‘ārifeye nisbet reyḥān-ı ḥuldda olmaz. Zīrā evvelā reyḥān-ı ḥuld bu dārīñ zemīn-i a‘māl-i şālihanıñ zīverindendir ki gicelerde ḥüsn-i ḳabüle maḫzar olan a‘mālden bu reyḥānı istişmām mümkündür.

[HM. 12b] Cennette gice taşavvur olunmadığı cihetden buyurur ki her kimiñ beynindeki nehārīñ fūrügundan yanmışdır, giceniñ āb u tābı o ‘ārifeye göre reyḥān-ı ḥuldda olmaz. Zīrā evvelā reyḥān-ı ḥuld ḥadīḳa-i a‘māl-i şālihanıñ zīverindendir ki leyālīde ḥüsn-i ḳabüle maḫzar olan ‘amelde bu reyḥānı istişmām mümkündür.

⁷³ noḳta ya: -HE

⁷⁴ ‘ādeti: -HM

⁷⁵ qaşd edip: -HM

⁷⁶ “Göklerin yaratılışını düşünürler.” Âl-i İmrân Sûresi, 3/191.

⁷⁷ bu ta ‘bīr ile īhām eyledi: īmā eyledi HM

در خواب هر شبی که بغفلت کنند روز

در چشم زنده دل نبود در حساب شب

Der-ḥāb-her ṣebī ki be-ġaflet konend rŭz / Der-çeşm-i zinde-dil ne-bŭd der-ḥesāb-ı ṣeb

[HE, 8a] Her bir gıceyi ki ġafletle ġündŭz ederler, ġönlŭ zindenin ġözünde gıce ḥesābında degildir. Zīrā zinde-dillerin maḥall-i kesb-i ma‘āş-ı bākīleri gıcedir. Ġafletle geçince ġündŭz olmuş olur.

[HM, 12b] Her bir gıceyi ki ġafletle ġündŭz edeler, ġönlŭ zinde olan ‘arifiñ ġözünde gıce ḥesābında degildir. Zīrā zinde-dillerin maḥall-i kesb-i ma‘āş-ı bākīleri leyālīde olduġu-içün ġafletle telef olduġda gıce ḥesābına şaymazlar.

بی آفتاب رو نبود زلف عنبرین

زنهار غور کن بسواد کتاب شب

Bī-āfitāb-rŭ ne-bŭd zŭlf-i ‘anberīn / Zinhār ġavr kon be-sevād-ı kitāb-ı ṣeb

[HE, 8a] ‘Anberli zŭlf ġüneş gibi yŭzsŭz olmaz, amān kitāb-ı ṣebiñ sevādına ta‘ammuk eyle ve ḥaġīkatine vāşıl ol. Belki o rŭy-ı āfitābı bu zŭlfün altında müşāhede edesin. Añladığım bī-hŭde naşīhatdir. Zīrā medrese-i ‘ālemde bu dersi istihrāca müsta‘idd sŭhte ġalmamışdır ve ekşeri i‘lāl yapmaġa mā’ildirler. Ṭarīkatde ise her şey’ aşlı üzere ġalıp i‘lāl eṭrāfına uġramazlar.

[HM, 12b] ‘Anberli zŭlf ġüneş gibi çehresiz olmaz, amān kitāb-ı leyliñ sevādına ta‘ammuk ve bu āfitāb-ı nihānı müşāhedeye taḥaġkuġ eyle. Belki o āfitābı bu zŭlfün altında temāşāya muvaffaġ olasın. Añladığım bī-hŭde terġībdir. Zīrā medrese-i himmetde bu dersi istihrāca müsta‘idd sŭhte ġalmamışdır ve ekşeri i‘lāl yapmaġa mā’ildirler. Ṭarīkatde ise her kelime aşlı üzere ġalıp i‘lāl semtine uġramazlar.

از نور طاعتش نمودی سفید روی

فردای رستخیز چه کویی جواب شب

Ez-nūr-ı t̄ā' atēṣ ne-nūmūdī sefīd-rūy / Ferdā-yı rüsteḥīz çe gūyī cevāb-ı ūṣeb

[HE, 8a] T̄ā' at nūrundan onuñ yüzünü aḡartmadıñ, maḥşer ūṣabāḥında gıceye ne cevāb dersin. El-ḥamdü li'llāḥ merḥūmuñ ḥātırına nehārıñ yüzünü sıyāḥ etdigimiz gelmemiş. “Şalāt-ı 'ıṣā'yı bir ādem cemā'atle kılıp tābe-şabāḥ ḥ'āb-ı rāḥatda ve şalāt-ı ūṣubḥ daḥı cemā'atle edā eylese leyli ihyā maḡāmına k̄ā'im olur.” Lākin merḥūma göre güç olduğuna gıcenıñ da'vāsını fikr eyledi.

[HM, 13a] T̄ā' at nūrundan onuñ yüzünü aḡartmadıñ, maḥşer ūṣabāḥında gıceye ne cevāb dersin? Merḥūmuñ ḥātırına envā'ı ālāyış-i ma'şıyetle nehārıñ yüzünü sıyāḥ etdigimiz gelmemiş. Da'vācımız bir olsa ḡolāy idi. Ḥadīs-i şerīfde “Şalāt-ı 'ıṣā'yı ve ūṣubḥ cemā'atle edā etmek ihyā'-yı leyl maḡāmına k̄ā'im olur.” vārid olmuştur. Ammā merḥūma nisbet güç olduğuna nāfile şarf eyledi.

چون شب بخواب صرف مکن فیض صبح را

غافل مکرد از نفس انتخاب شب

Çün ūṣeb be-ḥ'āb şarf me-kon feyż-i ūṣubḥ-rā / Ġāfil me-kerd ez-nefes-i intiḥāb-ı ūṣeb

[HE, 8a; HM, 13a] ūṣubḥuñ feyżini⁷⁸ gıce gibi uyḡuya şarf eyleme, ūṣubḥuñ münteḡab olan nefesinden ḡāfil olma. Gūyā nefes-be-nefes tederīcī ūṣubḥuñ zuḡūruyla⁷⁹ 'ālem mūnevver olduğuna ūṣubḥun enfāsını⁸⁰ münteḡab taḡayyül eyleyip enfās-ı münteḡabeyi ezḡār-ı münteḡabe ile ta'mīre tenbīḥ eyledi.

هر کار را بوقت ادا کن که خواب روز

نکرفت پیش دیده و ران جای خواب شب

Her kār-rā be-vaḡt edā kon ki ḥ'āb-ı rüz / Ne-gereft pīş-i dīde-verān cāy-ı ḥ'āb-ı ūṣeb

⁷⁸ ūṣubḥuñ feyżini: Feyż-i ūṣubḥ HE

⁷⁹ ūṣubḥuñ zuḡūruyla: zuḡūr-ı ūṣubḥla HE

⁸⁰ ūṣubḥun enfāsını: enfās-ı ūṣubḥu HM

[HE. 8b] Her işi vaktinde edā eyle, zīrā nehārīñ uykusı gözlülerin ‘indinde gice uykusu yerin tutmaz. Hattā eṭibbā ‘indinde zarar eder. Lākin merhūmuñ nazmında bir hālet buldum ki zāyırçe-i ḥarfıyyeye beñzer. Meşelā bu beytinde ḥ‘āb lafzını isti‘māl murād etmiş oña münāsib elfāzdan vaqt u rüz u şeb ve dīde bu kelimātuñ rābıtası verildikde suhūletle mevzūn ve selīs ola düşer. Zāyırçede daḥi su‘āle muṭābık cevāb zuhūru bir miqdār kavānīne tevakkuf eder ki mektūm olan daḥi budur. Ma‘lūm olduğda cevābı suhūletle nuṭk eder. ‘Aşrımızda gāyet revācı olan ma‘āriflerdendir. Lākin faḳīr bir ḳarn-ı kāmilden efzūn seyāḥatımızde bu fenniñ kāmilini görmedim. Ḳaldı ki da‘vā edenler ‘indinde cifriñ fevḳinde bir şey’ ma‘lūmları olmadığından zāyırçeye tenezzül edenleri nādirdir.

Hāşā ve kellā bir ādem kavānīn-i ḥarfıyye üzere su‘āline bi‘l-muṭābaḳa cevāb istiḥrācına ḳādir olup vüzerā vü mülūke i‘tibār eyleye yāḥud onlara ḥaber vere. Zīrā zātında kendi bir şey’e muḥtāc olmaz ki bu ḥareketleri irtikāb eyleye. Gāyeti aḥbābından birine “Şöyle bir ḥādise filān gün zuhūr eder diyorlar. İstimā‘ınız oldu mu?” diye tecāhülāne su‘āl edip beyne’n-nās ifşā olduğdan soñra bi‘l-muṭābaḳa zuhūr eder. Bu şüretini çok müşāhede eyledik ve bunun sebebi daḥi kitmān-ı ma‘ārifīñ ḥarāretini bu ḳadarca ile def‘ eder. Ve nücūm-ı fenni tesīrātında muḥtell ve aşlında daḥi teḥallūf şartıyladır. Biri çıkar ise beşi çıkmaz ve zelzele-i kübrāda dārū’s-saltānada bir ma‘rifetli ādem istimā‘ā olmadı ki o vaktde ṭaşra gitmiş ola. Belki cümlemiz ber-ā-berce vāḳıf olduğ ve bir daḥi bu güne ma‘ārif şāhibleri cüz’iyyāt u külliyyātde yed-i ṭulā şāhibleri e’immelerden ola gelmiştir. Siḥriyye ve taḳlīd ile olur ma‘nā degildir. Faḳīriñ ‘ilm-i vefḳde olan kemālimiz gibi.

Meşelā görölmeden ba‘z-ı aḥbābımızda belki ekşerinde āşār-ı celīleleri müşāhede olundu. Ammā ben de bilmem. Zīrā insān nefsinin üzerine āḥiri tercīh edemez, her zamān olmaz. Güyā ki aşlā o fenne āşınālığımız yok rütbesindeyiz. Ğarāzım aḥbāb-ı kirāma naşīḥatdır ki bu fennleri da‘vā edenlerin semtine uğramayalar ki yalnız da‘vāsı kizbiniñ aşdaḳ şevāhidindendir.

[HM, 13b] Her işi vaktinde edā eyle, zīrā nehārīñ uykusu gözlülerin ‘inde gice uykusu yerin tutmaz. Hattā eṭibbā ‘inde zarar eder. Lākin merḥūmuñ nazmında bir ḥālet vardır ki zāyırçe-i ḥarfıyye beñzer. Meşelā bu beytinde ḥ‘āb lafzını isti‘māl murād etmiş oña münāsib elfāzdan vaqt u rüz u şeb ve dīde bu kelimātīñ rābıtası verildikde suhūletle mevzūn ve selīs bir beyt ola düşer. Zāyırçede daḥi su‘āle muṭābık cevābīñ zuhūru bir miqdār kavānīn-i mektūmeye tevaḥḥuf eder ki cem‘-i tenāsūbden ‘ibāretidir. Mevcūd olduğda bi‘l-muṭābaḳa merāmı ifāde eder. Ammā ‘aşrımızda ḡāyet revācı olan ma‘āriflerdendir. Lākin faḳīr bir ḳarn-ı kāmilden efzūn seyāḥatimizde bu fenniñ kāmilini görmedim. Lākin da‘vā edenler cifriñ fevḳinde bir fenn-i ḡarīb ma‘lūmları olmadığından zāyırçeye tenezzül etmezler.

Hāşā ve kellā bir ādem ḳavānīn-i ḥarfıyye üzere su‘āline muṭābık cevāb istiḥrācına ḳādir olup vūzerā vū mülūke i‘tibār eyleye yāḥud onlara ḥaber vere. Bu taşavvur olunmaz meger sābıḳa-ı ḥuḳūḳa ri‘āyete mebnī ola. Zīrā böyle ādem zātında bir şey’e muḥtāc olmaz ki ondan ‘āciz olup ifşāyı irtikāb eyleye. Ḡāyeti aḥbābından birine “Şöyle bir ḥādīse filān ḡün zuhūr eder diyorlar, istimā‘ iñiz oldu mu?” diye tecāhülāne su‘āl edip beyne’n-nās şöret bulduḳdan şöra bi‘l-muṭābaḳa zuhūr eder. Bu şüreti çok müşāhede eyledik ve bunuñ bā‘işi kitmān-ı ma‘rifetden ḥādīṣ olan ḥarāreti fi‘l-cümle bu ḳadarca ile itfā etmek içündür ve nücūm-ı fenni aşıl tesīrātında muḥtell iken şāḥīḥ olsa da e‘immeleri beyninde teḥallūf şartıyladır meger keşfe muḳārin ola. Ve zelzele-i kübrāda dārū’s-saltānada bir ma‘rifetli ādem istimā‘ımız olmadı ki o vaktde taşra gitmiş ola. Belki cümlemiz ḳazāya rızā şüretinde taḥt-ı bināda bulduḳ ve bir daḥi bu ḡüne ma‘rifetler külliyyāt cüz‘iyātda yed-i tūlā şāḥibleri vaktleriniñ e‘immeleri buluna gelmişlerdir. Siḥriyye vechiyle ve taḳlīd ile olur ma‘nā degildir. Faḳīriñ ‘ilm-i vefḳde olan kemāl-i nāḳışımız gibi.

Ekşer aḥbābımızda āşār-ı celīleleri zuhūr eyledi. Ammā her zamān olmaz ve herkesde zuhūr etmez. Sırrını ben de bilmem. Kişiniñ nefsi cümleden muḳaddemdir. Ḡüyā aşlā o fenne intisābımız yok rütbesinde müteḥayyiriz. Ve bu bilā-münāsebet taṭvīlden

ğarażım aħbāb-ı kirāma naşīħatdır ki fūnūn-ı ġarībeyi da‘vā edenlerin eṭrāfına uğramayalar. Zīrā da‘vāları kizbleriniñ a‘del-i şevāhidindendir.

در هیچ نقطه نیست که صد نکته درج نیست
چون خامه سرسری مکذار از کتاب شب

Der-hiç noġta nīst ki şad nūkte ders nīst / Çün ħāme serserī me-güzār ez-kitāb-ı şeb

[HE, 9a; HM, 14b] Hīçbir noġtasında yoġdur ki yüz nūkte münderic⁸¹ olmaya, kalem gibi kitāb-ı şebden⁸² tevekkelī geçme, bir ħoşca te‘emmül eyle. Kitāb-ı şebde noġtadan murādı kevākibdir ve kevākibde olan esrārīñ idrākine ve cem‘ine ‘ömr-i benī-ādem kifāyet etmez. Şaġınıp nücümüñ aħkāmını cühelā gibi inkār etmeyesin. Aşlā esbāb-ı arziye ile onların farkı yoġdur. Meşelā kırān-ı sa‘deyniñ zemīnde mişālī sīn-i vüzerādan ve mülükdan birine āşinā vü ħarīb olma ile eṭrāf u aħbābıñ o taġarrüb vesātetiyile saña⁸³ ħāşıl olan şervetiñden⁸⁴ behremend oldukları gibidir. Yoġ bir zāliple ittifaġ edip bir alāy ızrāra müsta‘iddleri ħarāb u perīşān⁸⁵ etmek olur ise kırān-ı naħseyñ gibidir. Bunlar her zamānda ve belki her günde maħsūs u müşāheddir ve bu taġrīrden murādım cehl-i mürekkebi izāledir. Yoġsa var⁸⁶ müneccim ol demek degildir.

در شب مبین بچشم حقارت که آفتاب
باشد چو بیضه در ته بال غراب شب

Der-şeb me-bīn be-çeşm-i ħaġāret ki āfitāb / Bāşed çü beyza der teh-i bāl-i ġurāb-ı şeb

[HE, 9b; HM, 15a] Giceye ħaġāretle baġma ki āfitāb beyza gibi ġurāb-ı leyliñ ħanādı altındadır. Ĥaleb’de bir meczūbdan istimā‘ olunmuş ‘Arabī bir beyit vardır. Ma‘nāsı

⁸¹ münderic: derc HE

⁸² kitāb-ı şebden: kitāb-ı leylden HM

⁸³ saña: -HE

⁸⁴ şervetiñden: şerden HM

⁸⁵ ħarāb u perīşān: perīşān HE

⁸⁶ var: -HE

budur ki: “Şems gicelerde aydan doğup⁸⁷ ‘ālemi rūşen kılar, ammā ḥuffāşīñ ḥaberi yoğdur.” Lākin Şā’ib’iñ ġarażı giceniñ⁸⁸ şānını ta’zīmdir ki ġurāba şebīhdir ammā meczūbuñ kelāmı⁸⁹ cihetinden ġarībdir.

در بارگاه روز بود بار عام

جز خاص نیست محرم عالی جناب شب

Der-bār-ġāh-ı rüz būd bār-ı ‘ām ‘ām / Cüz-i ḥāş nīst maḥrem-i ‘ālī cenāb-ı şeb

[HE, 9b; HM, 15a] Nehār bārgāhında ‘avāmmiñ nevbeti ‘ām-ı vākı’ olur, ammā leyl ‘ālī-cenābınıñ maḥremi ḥāşşdan ġayrı degildir. Zīrā herkes lezzet-i firāşı ve rāḥat-ı nevmi bıraķıp dergāh-ı Rabbü’l-‘ālemīn’de tezelliile ruḥşat bulamaz. Tevfīke muḥtāc bir ġüç⁹⁰ ma’ nādır.

فرش است نور فیض درین قبه های نور

غافل مشو ز قلم زرین حباب شب

Ferş-est nūr-ı feyz der-īn ḳubbe-hā-yı nūr / Ġāfil me-şev ez-ḳulzüm-ı zerrīn-ḥabāb-ı şeb

[HE, 9b; HM, 15a] Bu nūr ḳubbelerinde feyz nūru⁹¹ döşenmişdir, giceniñ altın ḥabāblı baḥrinden ġāfil olma. Zīrā bir deryāniñ ḥabābı altın olunca ḳa’rındaki cevāhiri oña kıyās olunur. Zerrīn ḥabābdan murādı nücūmdur. Lākin yıldıza kemend atma degil belki vākı’ı beyāndır.

بی چشم تر چو شمع مکن راست قد که هست

از اشك تلخ سوخته جانان کلاب شب

Bī-çeşm-i ter çü şem’ me-kon rāst ḳad ki hest / Ez-eşk-i telḫ-i sūḫte-cānān ġül-āb-ı şeb

⁸⁷ aydan doğup: ḳamerden tulū’ edip HM

⁸⁸ giceniñ: leyālīniñ HE

⁸⁹ meczūbuñ kelāmı: bu HE

⁹⁰ ġüç: -HM

⁹¹ feyz nūru: nūr-ı feyz HE

[HE, 9b; HM, 15b] Şem‘ gibi ağlamaşsız kâmeti rāst etme ki cānı⁹² yanmışların acı gözü yaşından giceniñ gül-ābı vardır. Ya‘nī zīnet-i meclis-i erbāb-ı leyālī dergāh-ı Mevlā‘da mūm gibi kıyāmda sūziş-i zāhir ü bāṭınla bükā etmektir. Ve bükā ‘abdiñ ihtiyārıyla olmayıp taḥrīk-i ğaybīden münba‘is̄ olduğu-içün gül-āb ıtlāk eyledi. Zīrā elbetde⁹³ ḥarārete bürüdeti zāhirdir.

خام است در شریعت روشندان عشق

پروانه وار هر که نکردد کباب شب

Hām-est der-şerī‘at-ı rūşen-dilān-ı ‘aşq / Pervāne-vār her ki ne-kerded kebāb-ı şeb

[HE, 9b] Pervāne gibi her kim giceniñ kebābı olmaz ise rūşen-dilān-ı ‘aşq şerī‘atinde o ādem ḥāmdır. Ya‘nī giceye mülāzemetde puḥtelik der-kārdır. Meger āteş-i ‘aşkıñ ta‘alluḡuna isti‘dādı olmaya ki bu bu taḡdīrce teheccüde mülāzemet eder ise ḥāmlıḡ muḡarrerdır.

[HM, 15b] Pervāne gibi her kim giceniñ kebābı olmaz ise rūşen-dilān-ı ‘aşq şerī‘atinde ḥāmdır. Ya‘nī giceye mülāzemetde puḥtelik mülāzımdır. Meger ta‘alluḡ-ı āteş-i ‘aşḡa isti‘dādı olmaya ki bu taḡdīrce teheccüde mülāzemet eder ise ḥāmlıḡ der-kārdır.

بر فیض کیمیای شب تیره شاهدست

خون شفق که مشک شد از انقلاب شب

Ber feyż-i kīmyā-yı şeb-i tīre şāhid-est / Hūn-ı şafaḡ ki müşḡ şod ez-inḡlāb-ı şeb

[HE, 10a] Ḳarandıḡ giceniñ kimyāsı feyżine şāhiddir, şafaḡıñ ḡanı ki giceniñ inḡlābından müşḡ oldu. Ya‘nī şüretā bu şan‘at leyālīde zāhir olduḡu muḡaḡḡaḡ oldu.

⁹² cānı: -HE

⁹³ elbetde: -HM

[HM, 16a] K̄aranduk̄ giceniñ kimyāsı feyżine şāhiddir, şafaķıñ ķanı ki giceniñ inķılābından misk oldu. Ya‘nī şūretā bu şan‘at leyālīde olunca ma‘nāda daħi mülāzım olanlar feyżi sirāyet eder.

چشم ستاره میپرد از شوق آه تو
چشم سیه دل تو همان مست خواب شب

Çeşm-i sitāre mī-pered ez-şevķ-i āh-ı tū / Çeşm-i siyeh-dil-i tu hemān mest-i h̄‘āb-ı şeb

[HE, 10a] Yıldızın gözü seniñ āhının şevķinden uçar, seniñ siyāh-dil olan çeşmiñ yine gice uyķusunuñ mestidir. Ya‘nī kevākibler uçar göz şūretinde ve hareket-i dā‘imede senin āhiña muntazırlardır ki feyż baħş edeler. Sen uyanık olsañ da gözlerin gice uyķusunuñ ser-ħoşu, açılmaya ķudreti yokdur. Āh u şevķ kande ķaldı.

[HM, 16a] Yıldız gözü seniñ āhının şevķinden uçar, seniñ siyāh-dil olan çeşmiñ yine gice uyķusunuñ ser-ħoşudur. Ya‘nī kevākibler uçar göz şūretinde ve hareket-i dā‘imede senin āhiña muntazırlardır ki feyż baħş edeler. Sen uyanık olsañ da gözlerin gice nevmiñ sekrānı, açılmaya ķudreti yokdur.

شسته ز اشك زنده دلان روی خود چو شمع
تو وقت صبح روی نشستی ز خواب شب

Şüste ez-eşķ zinde-dilān rūy-ı ħod çü şem‘ / Tu vaķt-i şubħ rūy ne-şüstī ez-h̄‘āb-ı şeb

[HE, 10a] Zinde-diller mūm gibi yüzlerini gözyaşıyla yudular, sen şabāħ vaķtinde gice uyķusundan yüzünü şu ile yıķamadıñ. Te‘emmül eyle bu iki şuyuñ arasındaki mesāfeyi.

[HM, 16a] Zinde-diller mūm gibi yüzlerini gözyaşıyla yurlar, sen şabāħ vaķtinde gice uyķusundan yüzünü şu ile yıķamadıñ. Te‘emmül eyle bu iki şuyuñ arasındaki farkını. Ya‘nī eger şubħ-ı kıyāmetdeki nedāmeti der-ħātır etseñ elbetde taķlīde meyl eder idiñ.

در چشم نرم تست اگر پردهای خواب

ریزد نمک بدیده من ماهتاب شب

Der-çeşm-i nerm-i tust eger perde-hā-yı h'āb / Rīzed nemek be-dīde-i men māhtāb-ı şeb

[HE, 10a; HM, 16b] Eger seniñ nerm⁹⁴ olan gözünde uyku perdeleri⁹⁵ ise giceniñ mäh-tābı benim gözüme tuz döküp nevme māni' olur. Ya'nī mäh-tābıñ mizācı bārid raṭb olmağla bi't-ṭab' celb-i nevm eder. Ammā bizlere nisbet bu 'ādet-i ṭabī'yye hark olmuşdur. 'Aksini ifāde eder ve haqīkatde āsar-ı gaybiyyeniñ cümlesi isti'dāda ṭabī'dir. Meşelā mäh-tābıñ mizācı ve hāşşası zıkr olundu. Tebdīl ü tağayyür kabul etmez iken bir mizāca nevmi celb eder ve bir mizācdan nevmi ṭard eder. Bu mes'ele taşavvufuñ bir 'azīmü's-şān daqīkasıdır ki hāşılı ḥavfıñ küllīsi kavābiledir demeye çıkar⁹⁶.

با يك جهان كشاده نظر چون ستارگان

بستی چكونه چشم تو غافل ز خواب شب

Bā-yek-cihān güşāde-nazar çün sitāregān / Bestī çe-güne çeşm-i tū gāfil ez-h'āb-ı şeb

[HE, 10b] Bir cihān yıldız gibi açık gözlüler ile, sen gāfil gice uykusundan ne güne gözünü bağlayıp uykuya vardıñ? Ya'nī bu bīdārların aḥvāl-i şādīkaları saña te'sīr etmedi mi? Murādı taraf taraf ḥalkıñ aralarında evliyā'u'llāhdan uyanıkları ḥātırā getirip bu nücūm-ı zemīniñ beyninde ḥusūfa dāḥil olmuş kamer gibi uykuya varmadan ḥayā etmez misin diye erbāb-ı gafleti uyarmaya sa'y etmektedir.

[HM, 16b] Bir cihān yıldız gibi açık gözlüler ile, sen gāfil gice uykusundan ne güne gözünü bağlayıp uykuya vardıñ? Ya'nī bu bīdārların aḥvāl-i şādīkaları saña te'sīr etmedi mi? Murādı sitārelerin kendileri olmak mümkündür. Temşiliyye ṭarīki üzere

⁹⁴ nerm: mülāyim HM

⁹⁵ perdeleri: perdesi HM

⁹⁶ bir 'azīmü's-şān daqīkasıdır ki hāşılı ḥavfıñ küllīsi kavābiledir demeye çıkar: uşulünden bir 'azīmü's-şān-ı daqīkadır HE

yâhud taraf taraf halkın aralarında evliyâ' u'llâhdan uyanıkları hâtıra getirip bu nücüm-
ı zemîniñ beyninde husûfa dâhil olmuş kâmer gibi uykuya varmadan hayâ etmez misin
diye erbâb-ı gâfleti uyarmaya sa'y eder.

از شب بروی من در توفیق وا شده است

صائب چگونه دست کشم از رکاب شب

Ez-şeb be-rüy-ı men der-i tevfiq vâ şode-est / Şâ'ib çe-güne dest keşem ez-rikâb-ı şeb

[HE, 10b] Giceden benim yüzüme tevfiq kapısı açılmışdır, Şâ'ib ne güne rikâb-ı şebden el çekeyim. Merhûm egerçi bizleri bir uzun kış gicesi gibi gâzel ile karandukda vâfir ser-gerdân eyledi ise ammâ haqîkatde bir âdemiñ cüz'-i tarîk-i kavme intisâbı olup sâ'ir 'avâmm-ı nâs gibi tâbe-şabâh yatar ise bu tâ'ife-yi celîleye bi'l-külliyeye bîgâne olduğunda şübhe yokdur.

Faķiriñ 'indimde ehl-i dünyâdan imtiyâziñ evvel derecesi gicelerde süre-i İhlâşla olsun iki rek'at namâza müdâvemettir. Ammâ uykudaki âdeme söz aňlatmak müşkildir. Ve biñ yüz seksen dörtten sonra bizim halkı teheccüde irşadımız dađi kem-cünün degildir.

[HM, 17a] Giceden benim yüzüme tevfiq kapısı açılmışdır, Ey Şâ'ib ne güne rikâb-ı şebden el çekeyim? Merhûm bizleri egerçi bir uzun kış gicesi gibi gâzelde vâfir ser-gerdân eyledi ise de haqîkatde bir âdemiñ tarîkâta intisâbı olup sâ'ir 'avâmm-ı nâs gibi tâbe-şabâh yatar ise bu tâ'ife-yi celîleye bi'l-külliyeye bîgâne olduğunda şübhe yokdur.

Faķiriñ 'indimde ehl-i dünyâdan imtiyâziñ evvel derecesi gicelerde süre-i İhlâş ile olsun iki rek'at namâza müdâvemettir. Ammâ uykudaki âdeme söz aňlatmak müşkildir. Ve biñ yüz seksen dörtten sonra bizim halkı teheccüde irşadımız dađi kem-cünün degildir.

[5.Gazel]

بیقرانرا از ان یکنای بی همتا طلب
چون شود از دشت غایب سیل در دریا طلب

Bī-ḳarār-ān-rā ez-ān yektā-yı bī-hemtā ṭaleb / Çün şevēd ez-deşt gā'ib seyl der-deryā-yı ṭaleb

[HE, 10b] Bī-ḳarārı o şerīki olmayan Vāhid-i ḥaḳīḳī'den ṭaleb eyle, çünkü seyl şahrādan gā'ib ola deryādan ṭaleb eyle bulursun. *Ve ileyhi turce 'ün*⁹⁷ mefhūmuna ĩmā eder.

[HM, 17b] Bī-ḳarārı o şerīki olmayan Vāhid-i ḥaḳīḳī'den ṭaleb eyle, çünkü seyl şahrādan gā'ib ola deryādan ṭaleb eyle. *Ve ileyhi turce 'ün*⁹⁸ mefhūmuna ĩmā eder ki cümleten ĩmān vācibdir.

اهل همت را مکرر درد سر دادن خطاست
آرزوی هر دو عالم را از ویکجا طلب

Ehl-i himmet-rā mükerrer derd-i ser dāden ḥaṭā-est / Ārzū-yı her dü 'ālem-rā ez-yek cā ṭaleb

[HE, 10b] Ehl-i himmete mükerrer derd-i ser verip taşdı' etmek ḥaṭādır, iki 'ālemin ārzūların erbāb-ı himmetden bir yerde ṭaleb eyle. *Ve müteferriḳ su'āl ile evḳāt-ı 'azīzelerin tekdīr etme. Ma'lūm ola ki cumhūr-ı şūfiyye ittifaḳ etdiler ki nefis-i nāṭıkanıñ himmetine ya'nī zāhir ü bāṭının cem' edip bir ḥuşuş için vaḥdetle teveccühüne ecrām-ı 'ulviyye vü süfliyye münfa'il olup eṣeri fi'l-ḥāl zuhūr eder. Mevlā-yı müte'āl böyle ḥalḳ eylemiş. Lākin bu teveccühde şāliḳ ü ṭāliḳ müsāvīdir. Riyāzet-i şer'iyye şāhiblerinden erbāb-ı temkīn bulunanları ḳazā vü ḳadere teslīm olup nihāyeti bir ḥuşuş için emre imtişālen du'ā edip icābete muntazır olurlar. Yoḳ erbāb-ı ḥālden ise muḳtezā-yı ḥāletden çıkamaz, mecbūrdur ve bir miḳdār şürūṭ-ı ḥafiyyeleri vardır maḥalli geldikce müteferriḳan zıkr olunur.*

⁹⁷ “Ve O’na döndürüleceksiniz.” Yāsīn Sūresi, 36/83.

⁹⁸ Bk. 97. dipnot.

[mefā'īlün mefā'īlün fe'ülün]

Hemān sen sā'il ol dergāh-ı Hakk'da

Bu bābın sā'ili maḥrūm kalmaz

Bu deñli bī-ṭaleb iḥsān eden Hakk

Ṭaleble men' eder mi 'aqla gelmez

Velākin men'-i iḥsān olduğundan

Qalır mechül ve miqdārı bilinmez

[HM. 17b] Ehl-i himmeti mükerrer taḥdī' etmek ḥaṭādır, iki 'ālemin ārzūların ehl-i himmetden bir yerde ṭaleb eyle. Ve müteferriḳ su'āl ile evkāt-ı 'azīzelerin tekdīr etme. Ma'lūm ola ki cumhūr-ı şūfīyye ittifāḳ etdiler ki nefis-i nāṭıkanıñ himmetine ya'nī zāhir ü bāṭının cem' edip bir ḥuṣūş için vaḥdetle teveccühüne ecrām-ı 'ulviyye vü süfliyye münfa'il olup eṣeri fi'l-hāl zuhūr eder. Mevlā-yı müte'āl böyle ḥalk eylemiş ve erbāb-ı hāl daḥi böyle bulmuşlar. Lākin bu teveccühde şāliḥ ü ṭāliḥ müsāvīdir. Riyāzet-i şer'iyye şāhiblerinden erbāb-ı temkīn bulunanları ḳazā vü ḳadere teslīm olup nihāyeti bir ḥuṣūş için emre imtiṣālen du'ā edip icābete muntazır olurlar. Yok erbāb-ı hālden ise muḳteżā-yı hāletden ḳıçamaz, mecbūrdur ve bir miqdār şürūṭ-ı ḥafiyye himmetine lāzımdır ki maḥalli geldikce müteferriḳan zıkr olunur.

[mefā'īlün mefā'īlün fe'ülün]

Hemān sen sā'il ol dergāh-ı Hakk'da

Bu bābın sā'ili maḥrūm kalmaz

Bu deñli bī-ṭaleb iḥsān eden Hakk

Ṭaleble men' eder mi 'aqla gelmez

Velākin men‘-i ihsān olduğundan

Qalır mechūl ve miqdārı bilinmez

هیچ قفلی نیست در بازار امکان بیکلید

بستکیهارا کشایش از در دلها طلب

Hīç kufilī nīst der-bāzār-ı imkān bī-kilīd / Bestegī-hā-rā gūşāyiş ez-der-i dil-hā taleb

[HE, 11a; HM, 18a] Bāzār-ı imkānda miftāhsız kilīd⁹⁹ yoqdur, sen bağı ve müşkillere fütūhu gönül qapısından taleb eyle. Elbetde açılır. Lākin miftāh-ı müşkilāt olan qalbi tedārik etmek qadar¹⁰⁰ bir müşkil yoqdur ve belānıñ a‘zamı bundadır ki herkesi bu qapıya yanaşdırmazlar.

چشم اگر بینا شود حضر است هر نقش قدم

رهبر بینا چه چویی دیده بینا طلب

Çeşm eger bīnā şevēd Hızr-est her naqş-ı qadem / Reh-ber-i bīnā çe çüyī dīde-i bīnā taleb

[HE, 11a] Eger göz görücü olur ise her naqş-ı qadem Hızr’dır, mürşid-i başīr ne ararsın, görücü göz taleb eyle. Ya‘nī isti‘dād zātī olmadıqca qutbdan bī‘at etseñ fā’idesi yoqdur. Ve muhaqqıqīn buyururlar ki bir ādem saña rü’yā ile intisāb etmek murād eder ise şakınıp i‘tibār etmeyesin. Zīrā ‘aksini görür ise müfāraqatı muhaqqıqdır. Ammā saña ‘aqlı ile bir ādem teba‘iyyet eylese oña i‘tibār edip onuñ mürā‘atında bezl-i maqdūr eyle ki bu şıfatdaki ādem iftirāq qabūl etmez.

[HM, 18a] Eger göz görücü olur ise her qadem naqşı Hızr’dır, mürşid-i başīr ne ararsın, görücü göz taleb eyle. Ya‘nī isti‘dād zātī olmadıqca qutbdan bī‘atıñ fā’idesi yoqdur. Ve muhaqqıqīn buyururlar ki bir ādem saña rü’yā ile intisāb eder ise şakınıp i‘tibār etmeyesin. Zīrā ‘aksini görür ise müfāraqatı muhaqqıqdır. Ammā saña bir ādem ‘aqlı

⁹⁹ kilīd: kufil HE

¹⁰⁰ qadar: gibi HE

ile teba' iyyet eder ise onuñ mürā' atinde bezl-i maqđür eyle ki bu şıfatdaki ādem iftirākı bilmez.

آبرو در پیش ساغر ریختن دون همتیست
کردن کج میکنی باری می از مینا طلب

Āb-rū der-pīş-i sāgar riħten dūn-himmet-est / Gerden kec mī-konī bārī mey ez-mīnā taleb

[HE, 11a] Sāgar öñünde yüz şuyu dökmeğ dūn-himmetlikdir, bir gerden egip izhār-ı zillet edersin. Bārī bādeyi mīnādan taleb eyle. Zīrā vesā' itīñ kılletinde esrār kıtı çokđur. Mümkündür ki küpden mīnāya bilā-vāsıta naql etmiş ola.

[HM, 18b] Sāgar öñünde yüz şuyu dökmeđ dūn-himmetlikdir, bir gerden egip izhār-ı zūll edersin. Bārī bādeyi mīnādan taleb eyle. Zīrā vesā' itīñ kılletinde esrār kıtı çokđur. Mümkündür ki küpden mīnāya bilā-vāsıta naql olunmuş bāde ola. Bu tađdırece keyfiyyeti başka olur. [Bu mazmūnuñ hađıķatde mişāli Ĥazret-i Ādem ve Īsā hađķında Mevlā-yı müte'āl bilā-vāsıta nefħ-i rūħu kendine nisbet etdiginden Ādem 'ilm-i esmā'ya ve Īsā ihyā'-yı mevtāya mazhar oldular. Ma'a-hazā nefħ-i rūħ cümle hađķında müsāvī iken kıllet-i vesā' itīñ şemeresi ne rütbelere vāşıldır.]

این جواب آنفزل صایب که سیّد گفته است
گر تو چون ما طالبی مطلوب بیهمتا طلب

Īn-cevāb ān-gazel Şā'ib ki Seyyid gofte-est / Ger tu çün mā-ṭalibī maṭlūb-ı bī-hemtā taleb

[HE, 11b] Bu o ğazeliñ cevābıdır ki Şā'ib, Seyyid demiş, eger sen bizim gibi ṭalib iseñ ve himmetiñ 'ālī ise bizim gibi bir mişli olmayan maṭlūb taleb eyle.

[HM, 18b] Ey Şā'ib bu o ğazeliñ cevābıdır ki Seyyid demişdir, eger sen bizim gibi ṭalib iseñ ve himmetiñ 'ālī ise bir mişli olmayan maṭlūb taleb eyle.

[6. Gazel]

از لطافت بسکه دارد چهره او آب و تاب

آفتابی میشود رنگش ز سیر ماهتاب

Ez-leṭāfet bes ki dāred çehre-i o āb u tāb / Āfitābī mī-şevēd reneş ez-seyr-i māhtāb

[HE, 11b; HM, 19a] Leṭāfetden o dil-berīñ çehresi o ḳadar āb u tāba mālikdir ki māh-tāb seyrinden onuñ¹⁰¹ rengi āfitābī olur. Ya'nī güneşde seyr edeniñ yüzü ne güne müte'essir olur ise o maḥbūbuñ keşret-i leṭāfetinden nāşī māh-tābdan o ḳadar münfa'il olur. Fūrs'e nev-heves iken faḳīre Şām-ı şerīf'de¹⁰² bu maṭla'ı su'al etdiler. Bilā-tevaḳḳuf böylece ḥall olundu idi.

چون کلوئ شیشه موج باده کلرنک را

میتوان دید از بیاض گردن او بیحجاب

Ez-leṭāfet bes ki dāred çehre-i o āb u tāb / Āfitābī mī-şevēd reneş ez-seyr-i māhtāb

[HE, 11b] Şīşeniñ boğazı gibi gül-reng olan bādeniñ mevcini o dil-berīñ gerdeni beyāzından bilā-ḥicāb görmek mümkündür. Leṭāfetinde mübālağa eyledi. Lākin bir Özbek, Hind āteş-perestlerinde bir yaprak olur ki çiynerken ḳara tut gibi rengi çıkar ve onların tāzeleriniñ gerdenlerinden geçdiği görünür diye yemin eyledi. Faḳīr taşdīḳinde tevaḳḳuf eyledim. Aralıkda perde katı çok, lākin ihtimāle söz yok.

[HM, 19a] Şīşeniñ boğazı gibi gül renginde olan bādeniñ mevcini o dil-berīñ gerdeni beyāzından bilā-ḥicāb görmek mümkündür. Leṭāfetinde mübālağa eyledi. Lākin bir Özbek derviş naql eyledi, Hind āteş-perestlerinde bir yaprak vardır. Ekşi ḳara tut gibi çiynekde rengi zāhir olur ve onların tāzeleri bu yaprağı ekl etdikde boğazından geçer iken rengi taşradan müşāhede olunur diye. Faḳīr taşdīḳ etmedim. Zīrā perdeler katı çokdur, lākin ihtimāl bāḳīdir.

¹⁰¹ onuñ: -HE

¹⁰² Şām-ı şerīf'de: -HM

معنی بیلفظ را ادراک کردن مشکلت

بر میفکن زینهار از چهره نازک نقاب

Ma 'nī-yi bī-lafz-rā idrāk kerden müşkil-est / Ber mī-fiken zinhār ez-çehre-i nāzik niqāb

[HE. 11b] Lafzsız ma'nāyı idrāk etmek müşkildir, sen çehre-i nāzikden niqābı bırakma. Zīrā ancak 'uşşākıñ lezzet-i dīdārı niqābla hāşıl olur. Merhūm māddesiz tecellī olmaz mefhūmuna işāret eder ve şūfiyyeniñ bu mes'ele ittifākı vardır. Lākin Hāzret-i Üstāz'ıñ kelāmında bir mevāddan mücerred başka tecellī dağı zıkr eyler. Ammā bizim gibi sersemelerin añlayıp ifāde edeceği ma'nā degildir. Şām-ı şerīf'de bu mazmūnu ta'rib etmiş-idim. Mūnāsebetiyle *Tā'ıyye*'de ve *Elif Kāfiyesi*'nde vardır.

Ve mimmā cefetnī ennehā müztehaccebet

Ye'ūdu kelīlen min setā'irihā'l-laḥzu

Veheb ennehā riqkat izāḥat ḥicābuhā

Fe hel yedruku'l-ma'nā izā elem yekun lafzu

Mazmūn-ı Fārsī 'Arabī'de bir beyte derc olmađ siyyemā bizim gibi müte'arriblere güç olduđu için iki beytle ifāde olundu. Ve bir miqđār ziyādesiyle Şām'da bulunan şu'arā-yı 'Arab 'azīm istiḥsān etdiler idi. Bu ma'nā mecāza şarf olunanda leṭāfet-i maḥbūbda mübālağa etmiş olur ki niqābı kaldırınca melek gibi görünmez olur. Lākin mazmūn ḥaḳīqate maşrūfdur.

[HM. 19b] Lafzsız ma'nāyı idrāk etmek müşkildir, aman sen nāzik çehreden niqābı bırakma. Zīrā ancak 'uşşākıñ dīdār lezzeti niqābla olur. Merhūm māddesiz tecellī olmaz mefhūmuna işāret eder ve şūfiyyeniñ bu mes'elede ittifākı vardır. Lākin Hāzret-i Üstāz-ı 'Arabī'niñ kelāmında mevāddan mücerred başka bir tecellī dağı zıkr eyler. Ammā bizim gibi sersemelerin añlayıp ifāde edeceği ma'nā degildir. Şām-ı şerīf'de bu mazmūnu ta'rib etmiş-idim. *Tā'ıyyede* ve *Elif Kāfiyesi Şerhi*'nde dağı zıkr eyledim. Beyt-i mu'arreb:

Ve mimmā cefetnī ennehā müzteḥaccebet

Ye‘ūdu kelīlen min setā’irihā’l-laḥzu

Veheb ennehā riḳkat izāḥat ḥicābuhā

Fe hel yedruku’l-ma‘nā izā elem yekun lafzu

Her maẓmūn-ı Fārsī ‘Arabī’de bir beyte derc olunmaḳ siyyemā bizim gibi müte‘arriblere güç olduğu için iki beytle ifāde olundu. Ve bir miḳdār ziyādesiyle ve şu‘arā-yı Şām ‘azīm istiḥsān buyurdular idi. Bu ma‘nā mecāza şarf olunanda maḥbūbuñ leṭāfetinde mübālağa etmiş olur ki niḳābı ḳaldırınca melek gibi görünmez olur diye. Lākin maẓmūn ḥaḳīḳate maşrūfdur.

عذر بیدل رخ او را خط از عشاق خواست

راه خود را پاک سازد خون چو کردد مشک ناب

‘Özr-i bī-dād-ı ruḥ-ı o-rā ḥaṭṭ ez-‘uṣṣāḳ ḥ‘āst / Rāh-ı ḥod-rā pāk sāzed ḥūn çü kereded müşk-i nāb

[HE, 12a; HM, 20a] O dil-berin ruḥunuñ ḳulmü¹⁰³ ‘özrünü ḥaṭṭ ‘uṣṣāḳdan diledi ve ḳāl u ḳīlden maḥzūz olanlar daḥi ḳabūl eylediler. Zīrā ḳan ḥāliş misk olduḳda kendi yolunu paklar. Meşelā ḳan iken ḥarām ve misk olunca¹⁰⁴ mübāḥ olmaḳ gibi. O maḥbūbuñ daḥi reng-i ruḥu ḥaṭṭa istiḥāle edince ḳıyās-ı ḥūn u misk bunda daḥi cārī olur. Ammā ḥaṭṭ daḥi şaḳala istiḥāle etdikde da‘vā-yı kıdem ‘avdet etmek gerek. Te‘emmüle muḥtācdır¹⁰⁵.

از خط شبرنگ گفتم شرم او کمتر شود

پرده دیگر ز خط افزود بر شرم و حجاب

Ez-ḥaṭṭ-ı şeb-reng goftem şerm-i o kemter şeved / Perde-i diğere ez-ḥaṭṭ efzūd ber-şerm ü ḥicāb

¹⁰³ ḳulmü: ḳulmeti HM

¹⁰⁴ olunca: iken HM

¹⁰⁵ Te‘emmüle muḥtācdır: -HE

[HE, 12a] Gice renginde olan haṭṭdan dedim o maḥbūbuñ ḥayāsı azrak ola, haṭṭdan bir ğayrı perde şerm ve ḥicāb üzerine haṭṭdan artırdı. Hem ḥaḳīḳati beyān ve hem mübālağadır. Zīrā ‘ādetā tāzelerin haṭṭı geldikde bir miḳdār iḥtilāṭ ve şoḥbetde teġāfūlāne teraḳḳī ederler. Geçen geçdi ma‘nāsına.

[HM, 20a] Gice renginde olan haṭṭdan o dil-berin ḥayāsı kıllet kabūl eder dedim, o ise şerm ü ḥicāb üzerine haṭṭdan başka perde artırdı. Hem ḥaḳīḳati beyān ve hem mübālağadır. Zīrā ‘ādetā tāzelerin haṭṭı geldikde bir miḳdār iḥtilāṭ ve şoḥbetde teġāfūlāne teraḳḳī ederler. Geçen geçdi ma‘nāsı ifāde ederek.

در زمان خط مدل چشم او بر مردمیست

گردن عامل بود باریک در وقت حساب

Der-zamān-ı haṭṭ medār-ı çeşm-i o ber merdüm-est / Gerden-i ‘āmil būd bārīk der-vaḳt-i ḥesāb

[HE, 12a; HM, 20b] Haṭṭ zamānında o dil-berin çeşminiñ medārı ādemiyyet ve herkese iltifāt¹⁰⁶ üzeredir, zīrā ḥesāb vaḳtinde ‘āmiliñ boynu ince olur. Ya‘nī muḳaddemen ‘uşşāka etdiği ta‘diyyeler ferāmūş olunmaḳ için vükelāniñ ḥesāb vaḳtinde ḥıyānet-i sābıḳasın¹⁰⁷ setr için izhār-ı mülāyemet etmesine beñzer edālara sülük eder. Ammā ‘āşıqlarda¹⁰⁸ āşār-ı bürüdet ḥiss eder ise.

از نگاه کرم چون مویی که بر آتش نهند

میشود افزون میان نازکش را پیچتاب

Ez-nigāh-ı germ çün müyī ki ber-āteş nihend / Mī-şevved efzūn miyān-ı nāzikeş-rā pīç-tāb

¹⁰⁶ ve herkese iltifāt: -HM

¹⁰⁷ ḥıyānet-i sābıḳasın: ḥıyānetini HE

¹⁰⁸ ‘āşıqlarda: ‘uşşāḳda HM

[HE, 12b; HM, 20b] Harāretli bakışdan¹⁰⁹ āteş üzere koğukları kıl gibi nāzik miyānında¹¹⁰ pīç-tāb ziyāde olur. Merhūm tecāhül eder maẓmūn haẓm etsinler diye. Yoksa dil-ber ‘uşşākıñ nazarı belinde olduğunu bilince o pīç-tābı kaşda muķārin etdiğini bilir.

[mef‘ülü mefā‘īlün mefā‘īlün fe‘ülün]

Gitmez güzeliñ dest-i nigārımı belinden

Fikrim bu ki bir kerre belin alsam elinden

کرچه از مژگان کج بالین او هر دم کجست

نیست سیری چشم بیمار ترا هرگز ز خواب

Gerçi ez-müjgān-ı kec bālīn-i o her dem kec-est / Nīst sīrī çeşm-i bīmāret-rā hergiz ez-ḥ‘āb

[HE, 12b; HM, 21a] Egerçi egri müjgāndan onuñ yaşdığı dā‘imā egri ve yatmaya müheyyā ise de seniñ çeşm-i bīmārıñ için aşlā uyğudan doymak yoğdur. Bir ādem yaşdığı var diye her zamān yatmaz. Murādı dil-beri uyarmağdır. Yāḥud kendisi bu vesīle ile maķām-ı intibāha varmağdır.

نیست جز دلهای خونین مهربانی عشق را

روی آتش را که میشوید بجز اشك كباب

Nīst cüz dil-hā-yı ḥūnīn mihrbānī ‘aşk-rā / Rüy-ı āteş-rā ki mī-şevīd be-cüz eşk-i kebāb

[HE, 12b; HM, 21a] ‘Aşkıñ kanlı göñüllerden ğayrı bir mihrībānı yoğdur, āteşin çehresin kebābıñ eşkinden ğayrı kim yıkar? Ya ‘nī āteş-i ‘aşkıñ zulm u ta‘diyyesine bakmayıp kulüb-ı ‘uşşāk yine oña ellerinden geldigi ikrāmda kuşūr etmezler.

در بلندی ناله صائب نلدرد کوتهی

کوه تمکین تو میسازد صدا را بیجواب

Der-bülendī nāle-i Šā‘ib ne-dāred kūtehī / Kūh-ı temkīn-i tu mī-sāzed şadā-rā bī-cevāb

¹⁰⁹ bakışdan: nazardan HM

¹¹⁰ nāzik miyānında: miyān-ı nāzikiinde HE

[HE, 12b] Rif'atde Şā'ib'in şadāsında taqşīr yoqdur, lākin seniñ vaqārın dağı şadāyı cevābsız eder. 'Ādetā cibālīñ şadālara in'ikās-ı şadā etmesi şürūtlarından biri dağı şadāya münāsib olmaqdır. Yoq cebel 'azīm olur ise cevāb vermez.

[HM, 21b] Rif'atde Şā'ib'in şadāsı taqşīr tutmaz, lākin seniñ vaqārın dağı şadāyı cevābsız eder. 'Ādetā cibālīñ şadālara in'ikās vermesi şürūtlarından biri dağı şadāya münāsib olmaqdır. Cevāb-ı cebel 'azīm ve şadā pest olur ise cevāb vermez. Maḥbūbuñ vaqārı dağı 'uşşāq-ile mükālemeye münāsebet taleb eder.

[7. Gazel]

ز ساده کیست بفرزند هر که خرسند است

که مادر و پدر غم وجود فرزند است

Ez-sāde-kīst be-ferzend her ki ḥorsend-est / Ki māder ü peder-i ğam vücūd-ı ferzend-est

[HE, 12b] Ḥamākatdendir evlāda her kim kā'il ü rāzı ise, zīrā ğamın māderi vü pederi evlādın vücūdudur. Siyyemā ḥadd-i idrāka ve temyīze erişinceye dek evlāda 'ādetā işābet eden beliyāt-ı ma'hūdelerden tıfl bī-ḥaber ü bī-çāre, vālideyn rūz u şeb meşā'ib-i eyyāmı taḥammülde bilerek ferzende niyābet ederler ve ḥadd-i temyīzden soñra egerçi evlād ekdār-ı zārūriyyeye müşterek olur. Ammā māder ü pederin ḥişşelerine noqşān gelmez. Ve ferzend yüzünden insānın vücūh-ı ibtilāsı ḥavşala-i taqrīrdan efzūndur.

[fe'ilātün fe'ilātün fe'ilātün fe'ilün]

Hezār şevk u ğarām ile bī-ḥaber insān

Alır firāşına bir māh-pāre ḥürrem olur

Ḥumār-ı neş'e-i şahbā-yı vuşlatı bir gün

Gelir vücūda veled nām bir belā doğurur

Hezār āferīn ol ehl-i terk ü tecrīde

Ki zen şafāsını terk-i zen-i şafāda bulur

[HM, 21b] Ĥamākatdendir evlāda her kim mā'il ü rāzı ise, zīrā ġamıñ māderi vü pederi evlādıñ vüçüdüdür. Siyyemā ĥudūd-ı idrāka ve temyīze erişinceye dek 'ādetā evlāda işābet eden belıyyāt-ı ma' hüdelerden tıfl bī-ĥaber ü bī-çāre, māder ü peder leyl ü nehār meşā'ib-i rüzġarı taĥammülde ferzende niyābet ederler ve ĥadd-i temyīzden soñra egerçi evlād ekdār-ı żarūrete müşterek olur. Ammā māder ü pederiñ ĥişşelerine noķşān gelmez. Ve ferzend cihetinden vüçüh-ı ibtilā taķrīre şıġmaz. Beyt:

[fe'ilātün fe'ilātün fe'ilātün fe'ilün]

Hezār şevķ u ġarām ile bī-ĥaber insān

Alır firāşına bir māh-pāre ĥürrem olur

Ĥumār-ı neş'e-i şahbā-yı vuşlatı bir ġün

Gelir vüçüda veled nām bir belā doğurur

Hezār āferīn ol ehl-i terk ü tecrīde

Ki zen şafāsımı terk-i zen-i şafāda bulur

بزیر خاک غنی را بمردم درویش

اکر زیادتعی هست حسرت چند است

Be-zīr-i ĥāk ġanī-rā be-merdüm-i dervīş / Eger ziyādetī hest ĥasret-i çend-est

[HE, 13a] Taĥte'l-arz ġanīniñ faķīr ādeme eger bir ziyādeligi var ise birkaç ĥasretidir ki sarāyım ve bāġım ve envā'-ı mālım dünyāda ġaldı ki ĥesābı der-kār ve fā'idesi vārişleredir diye. Ammā faķīr olan el-ĥamdü li'llāh telāş-ı kisve ü tu'meden ĥalāş oldum diye. Siyyemā ĩmāniñ vüçüduyla cennetde ve fi'l-ĥaķīķa mü'mine nisbet faķr rütbesinde bir ni'met olmaz. Lākin taĥammülü müşkildir.

[HM, 22a] Taĥte'l-arz ġanīniñ faķīr ādeme eger bir ziyādeligi var ise birkaç ĥasretidir ki sarāyım ve bāġım ve envā'-ı mālım dünyāda ġaldı ki ĥesābı der-kār ve fā'idesi vārişleredir diye. Ammā faķīr olan el-ĥamdü li'llāh telāş-ı kisve ü tu'meden ĥalāş

oldum diye. Siyyemā vücūd-ı ĩmānla cennetdedir ve fi'l-ḥaḳīḳa mü'mine nisbet fakra müsāvī bir ni'met yokdur. Lākin taḥammülü müşkildir.

[fā'ilātün fā'ilātün fā'ilün]

Var u yok dünyā belādır mü'mine

Bir ḳadem aḳdem vefātı tuḥfedir

مرا بحلقه صحبت مخون از تنهایی

که نخل خوش ثمرمن غنی ز پیوند است

Me-rā be-ḥalka-i ṣoḥbet me-ḥān ez-tenhāyī / Ki naḥl-i ḥoṣ-ṣemer-i men ḡanī ez-peyvend-est

[HE, 13a] Beni tenhālıḳdan ṣoḥbet ḥalkasına da'vet etme, zīrā benim ḥoṣ-ṣemer olan naḥlim peyvendden müstaḡnīdir. Ya'nī ekṣer-i emrde ṣoḥbet, 'ilm ü ma'ārifden behresi olmayana göre bir ağacı mīve-dār dıraḥtın birine aşılama maḳāmındadır ki mīve versin diye. Benim ḥālā mīvemiñ lezzeti dimāḡ-ı 'āleme sirāyet etmiş iken ṣoḥbet aşına ḥācet yokdur ve tenhālıḡım baña sa'ādetdir.

[HM, 22b] Beni tenhālıḳdan ṣoḥbet ḥalkasına da'vet etme, zīrā benim ḥoṣ-ṣemer olan naḥlim peyvendden müstaḡnīdir. Ya'nī ekṣer-i emrde ṣoḥbet, 'ilm ü ma'ārifden behresi olmayana göre bir ağacı mīve-dār ağacıñ aşılama maḳāmındadır ki mīve versin diye. Benim ḥālā mīvemiñ lezzeti dimāḡ-ı 'āleme sirāyet etmiş iken ṣoḥbet aşına ḥācet yokdur ve tenhālıḡım baña sa'ādetdir. Lākin ma'lūm ola ki ba'de'l-kemāl ḥalka-i iḥtilāḥ ḥalvetden enfa' vü aḥkemdir.

بشور بختی از ان دل نهاده ام که نمک

برای تلخوی بادام بهتر از قند است

Be-ṣūr-baḥtī ez-an dil-i nihāde-em ki nemek / Berāy-ı telḫī-yi bādān bihter ez-ḳand-est

[HE, 13a; HM, 22b] Şūr-bahtlığa andan ‘alāqa etmişimdir ki bādāmīn acılığını gidermeye¹¹¹ tuz şekerden a‘lādır. Bu irsāl-i meşel sihr-i helāl qabīlindendir. Zīrā acı bādemi tuzlu şuda naq‘ ederler, tatlı olur. Lākin on sene şekerde dursa şekeri daħi ifsād edip kendi¹¹² ḥalāvet qabūl etmez. Ya‘nī insān vücūh-ı şalāhına cehlını bilse Mevlā-yı müte‘āl’iñ verdigini ‘ayn-ı sa‘ādet bilip bu acı şu tatlı demez idi. Zīrā şalāh-ı ‘ālem Rabbū’l-‘ālemīn’e vācib degildir. Ammā ‘ināyet-i raḥmāniyyesi te’emmūl olunsa iltizām etmiş gibi görünür. Ba‘z-ı faqīriñ ḡanī olup bi’l-külliyeye dāinden çıkdığını ba‘z-ı ḡanīniñ faqīr olup ıṣlāḥ olduğunu görmüşüzdür.

بعشرت ابدی برده است پی صائب
بقسمت ازلی هر دلی که خرسند است

Be-‘işret-i ebedī bürde-est pey Şā’ib / Be-kısmet-i ezalī her dilī ki ḥorsend-est

[HE, 13a; HM, 23a] Her bir gönül ki kısmet-i ezalīye qāni‘ vü rāzı ise ey Şā’ib o gönül ‘işret-i ebedīye iz iletmişdir. Taqrīr-i sābıq üzere bir ādeme Rabbū’l-‘ālemīn aḥvālını keşf edip benden taleb eyle diye emr eylese muḥakkiqīn-i şūfiyye derler ki herkes olduğu şüret-i ḥālden¹¹³ ḡayrısın taleb etmezler idi. Zīrā nefsi için muqadderiñ ḡayrı bir şey’ bulamaz ki taleb eyleye¹¹⁴.

[8.Gazel]

سفر نکردن از انکشور از کرانجانیست
که مرکب دل و قحط غدلی رۇحانیست

Sefer ne-kerden ez-an-kişver ez-girān-cān-est / Ki mergī-yi dil ü qaḥṭ-ı ḡidā-yı rūḥānī-est

¹¹¹ acılığını gidermeye: acılığı için HM

¹¹² kendi: -HM

¹¹³ şüret-i ḥālden: ḥālden HE

¹¹⁴ ki taleb eyleye: -HE

[HE, 13b; HM, 23a] O iklîmîden sefer etmemek girân-cânlıkdandır ki o iklîm¹¹⁵ mevt-i albe mensûb ve ıdâ-yı rûhânî ahtına mazhar ola. Ma‘lûm ola ki Mevlâ-yı mûte‘âl¹¹⁶ her iklîme bir hâşşa vedî‘a etmişdir, ayrısında bulunmaz ve intibâh üzere seyâhat edenlerin ma‘lûmlarıdır. Meselâ Rûm‘dan Antâkiyye‘ye varınca alb bir hâl üzere sâbit olup hemân Antâkiyye‘yi gecdiği gibi albiñ hâli mûteayyir ve bir şafâ vü rikat hâşıl eder ki herkes bu hâlete vâıf olur. Ve ‘avdetde ke-zâlik bu hâlet gidip Rûm‘a maşûş kisvet-i albiyye zuhûr eder ve ıdâ-yı rûhânî. Faîr gitmedim dediler ki âyende eeri yokdur ve söyleyen âdem mu‘temedûn-‘aleyhdır ve dârü’s-salanatü’l-‘aliyyede mazhar-ı hîlâfet olduu-itûn her cinsiñ ve her ma‘nânîñ sulânı bulunduuna ehl-i hâl ittifa etmişlerdir. Mevlâ-yı mûte‘âl ilâ-yevmi’l-ıyâme âfât-ı mûhlikeden maûn ve a‘dâ-yı dîn-i mûbînden mafûz¹¹⁷ eyleye. Âmîn.

لب محیط بانك بلند میگوید

برهنه شو که کهر مزد دست عریانیست

Leb-i muî be-bâng-ı bülend mî-gûyed / Bûrehne şev ki güher müzd-i dest ‘üryân-est

[HE, 14a] Muîîñ dudaı bülend-avâz ile söyler, ıplaq ol ki incü tecrîde ve ‘üryânlıa mensûb olan destîñ ecridir. Avâl-i zâhirde şûret-i avvâş ve istirâc-ı gevher ne gûne ise muî-i esmâ‘dan daı ‘ulûm-ı gûn-â-gûn istirâcınıñ şûreti şart-ı a‘zamı mâ-sivâdan bi’l-küllîyye tecerrüd edip mevtle her anda üleşmekdir. Zîrâ a‘râz-ı fâniyeden gevhere mâlik olmak avvâşîñ irtikâb etdiği muâtaraya ta‘aruzsuz olmayınca cevâhir-i bâîyyeye mâlik olmak daı oña mûnâsib tedârike mutâc olduu bedîhîdir.

[HM, 23b] Muîîñ dudaı bülend-avâz ile söyler, ıplaq ol ki gevher tecerrüde ve ‘üryânlıa mensûb olan destîñ ecridir. Avâl-i zâhirde şûret-i avvâş ve istirâc-ı gevher ne gûne ise muî-i esmâ‘dan daı cevâhir-i ‘ulûm-ı gûn-â-gûn istirâcınıñ

¹¹⁵ o iklîmî: -HM

¹¹⁶ Mevlâ-yı mûte‘âl: Mevlâ-yı hâkîm HM

¹¹⁷ a‘dâ-yı dîn-i mûbînden mafûz: a‘dâ-yı dinden me‘mûn HM

şüreti öylecedir ve a'zam-ı şürûtu mâ-sivâdan bi'l-küllîyye tecerrüd edip mevtle her anda güleşmekdir. Zîrâ a'râz-ı fâniyeden gevhere mâlik olmak gâvvâşîñ irtikâb etdiği muhâtaraya ta'aruzsuz olmayınca cevâhir-i bâkîyyeye mâlik olmak dañi oña münâsib tedârîke ve meşakkâte tevakkuf edeceği bedîhîdir.

[mefâ'îlün mefâ'îlün fe'ülün]

Kenâr-ı baħrde incü bulunmaz

Bulunsa gâhîce kıadri bilinmez

Keder endâze-i nûr-ı şafâdır

Bu ma'nâ 'ayn-ı şer'-i Muştafâ'dır

سفر خوشست که بی اختیار روی دهد

سپند منتظر آتش از کرانجانست

Sefer hoş-est ki bî-ihtiyâr rûy dehed / Sipend muntazır-ı âteş ez-girân-cân-est

[HE, 14a] Sefer hoşdur ki ihtiyârsız teveccüh ede, sipend âteşe muntazır ağır canlılıkdandır. Ya'nî câzibe-i kudsiyye bir sefere reh-ber olmadıkça insânîñ kendine mensüb olan harekâtınıñ berekâtı kalîl olur ve şüret-i câzibe vukû' bulacak emriñ cümle ahvâline ittîlâ' hâşıl etmeye kitâbların fihristi maķâmındadır. Lâkin herkes isti'dâdı kıadar keşf eder.

[HM, 24a] Sefer hoşdur ki ihtiyârsız zuhûr ede, sipendiñ âteşe muntazır olması ağır canlılıkdandır. Ya'nî câzibe-i kudsiyye bir sefere reh-ber olmadıkça insânîñ kendine mensüb olan harekâtınıñ berekâtı kalîl olur ve şüret-i câzibe vukû' bulacak emriñ cümle ahvâline ittîlâ' hâşıl etmeye kitâbların fihristi maķâmındadır. Lâkin herkes isti'dâdı kıadar keşf eder ve herkesden Mevlâ-yı müte'al'e iķbâl da'vet-i ilâhiyyeden neş'et eder ve muķbil dañi o da'veti işitmişdir. Lâkin fehm edemez. Edille-i 'akliyyeniñ sekri mâni' olur.

بنان خشك قناعت نمیتون کردن

چه نعمتیست که افلاک سر که پیشانیست

Be-nān-ı huşk ẓanā'at ne-mī-tūvān kerden / Çe ni' met-est ki eflāk sirke pīṣān-est

[HE, 14a; HM, 24b] Kuru etmege ẓanā'at etmek mümkün değildir¹¹⁸, ne ni' metdir ki eflāk sirke çehrelidir. Ya'nī onuñ bizlere bu mu'āmelesi ẓatık ve idām maḳāmına ẓā'im olur. Gūyā bir tıfl, sāde etmege ẓanā'at etmediği¹¹⁹ vaḳtinde vālideyninden birisi merḥametsiz ve ṣedīd mu'āmele eder olsa göñlü ister istemez o kuru etmege ẓatıqla yer gibi tenāvül eder olduğundan ṣā'irāne bu mu'āmeleye felegi temṣīl eyledi.

زآرمید کی ظاهر م فریب مخور

اگرچه ساکن شهرم دلم بیابانیست

Ez-āramīdegī-yi zāhirem firīb me-ḥor / Egerçi sākin-i şehrem dilem beyābān-est

[HE, 14b] Benim zāhiren ẓarār etmiş şüretimden aldanıp beni muḳayyed ẓann etme, zīrā sākin-i şehir isem de göñlüm beyābānī ve muṭlaḳdır. Gūyā zıddeyni cem' etmek da'vāsı eyler. Ammā herkese ifhāmı müşkildir ve ehl-i 'irfān bu maẓmūndan murādı ne olduğun fehm ederler ve zāhir ma'nāsı daḳı el verir ki, şüretde 'āḳıl ve şehirde isem ma'nāda mecnūn ve ṣaḥrādayım demektir. Ve Zūnnūn-ı Mıṣrī'niñ muḫālāt-ı 'aḳliyyeden bulduğu altı mes'eleden birisi ictimā'-i zıddeyindir ki vücūdda vāḳı' olmuşdur. Lākin bir müddet 'ulemādan biri derslerinde ictimā'-ı zıddeyni muḫālata miṣāl etmiş iken ṣoñra bu cā'iz midir yāḫud imkānı var mı diye te'emmül etmek tevḫīke muḫtāc bir ma'nadır.

[HM, 24b] Benim zāhiren ẓarār etmiş şüretimden aldanıp beni muḳayyed ẓann etme, zīrā sākin-i şehir isem de göñlüm beyābānī ve muṭlaḳdır. Gūyā zıddeyni cem' etmek da'vāsını eyler. Ammā herkese ifhāmı müşkildir ve ehl-i 'irfān bu maẓmūndan murādı ne olduğun fehm ederler ve zāhir ma'nāsı daḳı el verir ki, şüretde 'āḳıl ve şehirde isem

¹¹⁸ mümkün değildir: olmaz HM

¹¹⁹ etmediği: -HM

ma'nāda mecnūn ve şahrādayım demektir. Ve Zūnnūn-ı Mıṣrī'niñ muḥālāt-ı 'aqliyyeden bulduğı altı mes'ele birisi ictimā'-ı zıddeyindir ki vücūdda vākı' olmuşdur. Lākin 'ulemādan bir ādem bulunup bir zamān müdārese eşnāsında muḥāle bir mişāl iktizā etdikce ictimā'-ı zıddeyni ĩrād eder iken şimdi 'acabā imkānı var mıdır diye bu kıayda düşmek ya takrīb etmek ictimā'-ı zıddeynden aş'ab bir ma'nādır.

زجوش وحش چه غوغاست بر سر مجنون
اگر نه دغ جنون خاتم سلیم نیست

Ez-cūş-ı vuḥş çe ğavġā-est ber ser-i Mecnūn / Eger ne dāġ-ı cūnūn ḥātem-i Süleymān-est

[HE, 14b; HM, 25a] Eger daġ-ı cūnūn ḥātem-i Süleymānī ḥāşşasında degil ise vuḥūşuñ cūşundan Mecnūn'uñ başındaki ğavġā nedir? Ya'nī cūnūn salṭanat-ı muṭlaķa iken vuḥūşuñ teshīri daḥi oña munzamm olduķda salṭanat-ı Süleymāniyye olur. Her çend murādı 'aql-ı ma'āşı taḥķīr ise de cūnūnla ḥātem-i Süleymānī zikri edebe muḥālifdir.

همیشه آب بچشم پیاله میکردد
جبین پیر خرابات بسکه نورانیست

Hemīşe āb be-çeşm-i piyāle mī-kerded / Cebīn pīr-i ḥarābāt bes ki nūrān-est

[HE, 14b; HM, 25b] Dā'imā piyāleniñ gözünde şu dolanır, o kıadar ki pīr-i ḥarābātıñ cebhesi nūrludur. 'Ādetā in'ikās-ı envārdan gözüñ yaşarması ve piyāleniñ ruṭubetden ḥālī olmaması qarīneleriyle pīr-i ḥarābāta mestāne ḥūsn-i zann edip erbāb-ı bātınıñ aḥvāline işāret eyledi¹²⁰.

جواب آغزلست این که کفت حیدر روم
ازوچه شکوه کنم عالم پریشان نیست

Cevāb-ı ān ġazel-est ĩn ki ġuft Ḥaydar-ı Rūm / Ez-o çe şekve konem 'ālem-i perīşān-est

¹²⁰ ḥūsn-i zann edip erbāb-ı bātınıñ aḥvāline işāret eyledi: ḥūsn-i zann eyledi HE

[HE, 14b; HM, 25b] Bu o ğazeliñ cevābıdır ki Ḥaydar-ı Rūm söyledi, ondan ne ŧikāyet edeyim, perīŧānlık ‘ālemdir. Ya ‘nī evzā’-ı ‘ālemden ŧikāyet ‘abese iŧtigāl ve bir ŧey’e tab’ına muḥālefetle emr etmek gibi aḥlāk-ı cāhilānelerdendir¹²¹. Zīrā ‘ālemiñ aŧl-ı ḥilḳati¹²² keder üzeredir.

[9. Gazel]

آفت دولت با بنای جهان معلوم نیست

لقمه چون افتاد فربه استخون معلوم نیست

Āfet-i devlet be-ebnā-yı cihān ma‘lūm-nīst / Loḳma çün üftād ferbih üstüḥvān ma‘lūm-nīst

[HE, 15a] Ebnā-yı cihāna devletiñ āfeti ma‘lūm degildir, çünkü loḳma semiz vākı’ ola kemik ma‘lūm degildir. Cāhilāne tenāvül edip cigerine batmadıkça yedigi loḳmanıñ içindeki kemik ma‘lūmu olmaz. Bu mażmūn-ı bedī’ her gün İslāmbol’da müŧāhede olunur. Lākin belā bunda ki bu üstüḥvānı bilerek ve encāmını fikr etmeyerek tenāvül edenler bilmeyip edenlerden çokdur. Ve ḥaḳlarında derdmend ḳazāya uğradı diye i’tizār maḳāmında üstüḥvān-ı taḥassürü aĝzına alıp bıraḳanların ḥadd ü ḥaŧrı yoḳdur.

[HM, 25b] Ebnā-yı cihāna devletiñ āfeti ma‘lūm degildir, çünkü loḳma semiz vākı’ ola kemik ma‘lūm degildir. Cāhilāne tenāvül edip cigerine batmadıkça yedigi loḳmanıñ içindeki kemik ma‘lūmu olmaz. Bu mażmūn-ı bedī’ her gün İslāmbol’da müŧāhede olunur. Lākin belā bunda ki bu üstüḥvānı bilerek ve encāmını fikr etmeyerek tenāvül edenler bilmeyip edenlerden çokdur. Ve derdmend ḳazāya uğradı diye i’tizār maḳāmında üstüḥvān-ı taḥassürü aĝzına alıp bıraḳanlar ḥadd ü ḥaŧrı yoḳdur. Ve eger merḥūmuñ murādı āḥirete ŧarf olunur ise herkes ḥaddince bu üstüḥvāndan ekl eylediği ve vecedū mā‘amelū ḥāzıran¹²³ gününde ma‘lūm olur.

¹²¹ aḥlāk-ı cāhilānelerdendir: aḥlāk-ı mecnūnānelerdendir HE

¹²² aŧl-ı ḥilḳati: esāsı HM

¹²³ “Böylece yaptıklarını karşılarında bulmuşlardır.” Kehf Sûresi, 18/49.

طفل داند دایه را حور بهشت و جوی شیر

زشتی زال جهان بر ناقصان معلوم نیست

Tıfl dāned dāye-rā hūr-ı behišt ve cūy-ı ūir / Zištī-yi Zāl-i cihān ber-nāqıšān ma'lūm-nīst

[HE, 15a] Tıfl dāyesin cennet hūru ve sūd ırmağı bilir, zāl-i dūnyānıñ çirkinliği nāqışlara ma'lūm degildir. Zīrā bu 'acūzuñ qubh-ı sīmāsı ve 'ufūnet-i āb u hevāsı dīde-i başirete münkeşif olur. Yoksa başarıla idrāki qābil olsa dūnyā çoqdan hārāb olmuş-idi.

[HM, 26a] Tıfl dāyesin cennet hūru ve sūd ırmağı bilir, zāl-i dūnyānıñ qubhu ve çirkinliği nāqışlara ma'lūm degildir. Zīrā bu 'acūzuñ bed-sīmāsı ve 'ufūnet-i āb u hevāsı dīde-i başirete münkeşif olur. Yoksa başarıla idrāki qābil olsa dūnyā çoqdan hārāb olmuş-idi. Ve ma'lūm ola ki dūnyānıñ bir ismi ümmü'r-ruqūbdur. Ya'nī evlādını āhiret cezb etmesin diye gāyet gözedir ve kışkanır. Zīrā gözümüzü onuñ kucağında açdık ki bu sebebden halkıñ ekseri āhiretden bir şey' fehmi etmezler.

تا ز خود بیرون نیایی خویش را نتوان شناخت

عیب تیرکج در آغوش کمان معلوم نیست

Tā-ez hūd bīrūn ne-y-āyī hīş-rā ne-tūvān ūināht / 'Ayb-ı tīr-i kec der-āgūş-ı kemān ma'lūm-nīst

[HE, 15a; HM, 26b] Tā kendinden taşra çıkmadıqça kendiniñ añlamak mümkün degildir, zīrā egri oquñ 'aybı kemānda ma'lūm degildir¹²⁴. Men 'arefe nefsehū 'arefe Rabbehū¹²⁵ me'ānisinden bu vechini beyān eyledi ki bir ādem keşret-i riyāzet-i İslāmiyye ile aḥkām-ı beşeriyeti taqlīl etmeye muvaffaq olsa kendiniñ 'ayb u imkān u hūdūsla ma'yūb ve setā'ir-i shevāt-ı gūn-ā-gūnla maḥcūb olduğun taḥkīk edip her anda muḥtāc olduğun Mevlā'sını gūnā-yı zātī ve vūcūb-ı vūcūd ile bilmiş olur.

¹²⁴ ma'lūm degildir: ma'lūm olmaz HM

¹²⁵ "Kendini bilen, Rabbini bilir." Hadīs-i Şerīf.

دررک کان تا بود یاقوت خون مرده است

در خموشی جوهر تیغ زبان معلوم نیست

Der-reg-i k̄ān tā būd yāqūt ḥūn-i mūrde-est / Der-ḥamūṣī cevher tīg-i zebān ma' lūm-nīst

[IHE, 15b] Yāqūt ma' den ṭamarlarında olduḡca uyuşmuş ḡandır, bāzār-ı revāc-ı i' tibārda cereyānı ma' denden infişāline muhtācdır. Sükūtluḡda seyf-i lisānīñ cevheri ma' lūm degildir. Ya' nī insānīñ şūret-i sükūtu yāḡūtuñ ma' dende olmasına beñzer.

[HM, 27a] Yāqūt ma' den ṭamarından olduḡca uyuşmuş ḡandır, bāzār-ı revāc-ı i' tibārda cereyānı ma' denden infişāline tevaḡḡuf eder. Sükūtluḡda seyf-i zebānīñ cevheri ma' lūm degildir. Ya' nī insānīñ şūret-i sükūtu yāḡūtuñ ma' dende olmasına beñzer ki i' tibār ve 'adem-i i' tibārī müsāvīdir.

مشکلست از جستجو اژدگانرا یافتن

از سبکباری پی این کاروان معلوم نیست

Müşkil-est ez-cüst-cū āzādegān-rā yāften / Ez-sebük-bārī pey-i īn-kārvān ma' lūm-nīst

[IHE, 15b] Erbāb-ı tecerrüdü teftīş ile bulmaḡ müşkildir, zīrā nihāyet-i ḡiffetden bu kārvānīñ izi ma' lūm degildir, rūḡānīlerin olmadıḡı gibi. Bundan murād mā-melekin elinden atmaḡ degil belki ḡulūblarında mā-sivāya 'alāḡa olmadıḡından sür'at-i seyrlere erişilmez.

[HM, 27a] Erbāb-ı tecerrüdü teftīş ile bulmaḡ müşkildir, zīrā nihāyet-i ḡiffetden bu kārvānīñ izi ma' lūm degildir, rūḡānīlerin olmadıḡı gibi. Bundan murād ḡiffet-i zāhir ki mā-melekin elinden atmaḡ degildir. Maḡallinde bu daḡı şart ise de 'arzı derūnlarında mā-sivāya 'alāḡa olmadıḡından sür'at-i seyrlere erişilmez demektir.

در غریبی میناید فکر صائب خویش را
نکھت کل تا بود در کلستان معلوم نیست

Der-ğarībī mī-nümāyed fikr-i Şā'ib ḥ'īş-rā / Nūkhet-i gül tā būd der-gūlistān ma'lūm-nīst

[HE, 15b] Şā'ib'in fikri kendini ğarīblikde gösterir, zīrā gūlistānda olduğca gül rāyiḥası ma'lūm degildir. Merḥūm şā'irāne böyle ta'bīr eyledi. Ammā dīvānına ehl-i Īrān'in raġbeti ve i'tibārı 'aşrında ve ba'de'l-vefāt kıtı mübālağadır, āḥir diyārlara kıyās olunmaz.

[HM, 27b] Şā'ib'in fikri yāḥud izāfetsiz muṭlaq fikr kendini ğurbetde gösterir, zīrā gūlistānda olduğca gülün rāyiḥası ma'lūm degildir. Merḥūm şā'irāne böyle ta'bīr eyledi ve aşlında daḥi her şeyin 'izzeti ğurbetdedir ve sebebi ğāyet ḥafī vü daḳīḳdır. Ammā ehl-i Īrān'in gerek Şā'ib'in ḥayātında ve gerek ba'de'l-vefāt dīvānında raġbeti etrāfdan ziyādedir.

[10. Gazel]

در وطن جوهر سخن خوار است
در نکین نام رو بدیوار است

Der-vaṭan cevher-i sūḥan ḥ'ār-est / Der-nigīn nām-rū be-dīvār-est

[HE, 15b; HM, 27b] Vaṭanda söz cevheri zelīldir, yüzük taşında nām yüzü dīvāradır. Ya'nī kānūn-ı vüçüd bu esās üzere mebnīdir ki maḥzar-ı kemālāt-ı kā'ināt her anda taġyīr-i mavṭın etmede ola ve mā-sivāu'llāhda bir ḥāl üzere devam u şebātın imkānı olmaya, ḥattā bu sırr-ı İlāhī tenezzül ederek te'emmül olursa eczā'-yı mevcūdātın her ferdinde bulunur.

Merḥūm irsāl-i meşel buyurup söz vaṭanda zelīldir, nām, vaṭanı olan¹²⁶ yüzük taşında zelīl olduğca gibi dedi. Güyā nām 'aksine naḳş olunduğuna bir i'tibārsız yetīmīn

¹²⁶ vaṭanı olan: -HE

yüzünü dīvāra çevirmesine beñzetdi ve bu hāletden bir mektūba ğurbet şūretinde naql edince filāniñ mührüdür¹²⁷ diye şāhib-i i'tibār olduĝu gibi şā'iriñ ş'i'ri daħi böyledir demiş oldu. Lākin maṭla'ıñ hūsn-i sebki ve irsāl-i meşeli sehl-i mūmteni' qābīlindendir¹²⁸.

بر ندرد کسی که بار از دل

دیدنش بر دل جهان بار است

Ber ne-dāred kesī ki bār ez-dil / Dīdeneş ber-dil-i cihān bār-est

[HE, 16a] Bir kimse ki gönülden yük kaldırmaya öyle ādemi görmek cihāniñ qalbi üzerine yükdür. Nice ki halkıñ hāmmāl-ı eşkāl-i şuverī vü ma'nevīlerin görmek kulūbe hiffet verdiği gibi bu şıfat mekārim-i ahlākıñ a'zamıdır. Lākin 'ummān kadar hāvşalaya muhtācdır ki evzā'-ı nā-ber-cāyı erbāb-ı ihtiyācı hażm eyleye.

[HM, 28a] Bir kimse ki gönülden yük kaldırmaya öyle ādemi görmek cihāniñ qalbi üzerine yükdür. Nice ki halkıñ hāmmāl-ı eşkāl-i şuverī vü ma'nevīlerin görmek kulūbe hiffet ve şudūra rāhat verdiği gibi bu şıfat mekārim-i ahlākıñ a'zamlarındandır. Lākin 'ummān kadar hāvşalaya muhtāc ki evzā'-ı nā-ber-cāyı erbāb-ı ihtiyācı hażm eyleyip taḥammüle kādir ola.

بیکسانرا غمی نمیباشد

غم عالم بقدر غمخوار است

Bī-kesān-rā ĝamī nemī-bāşed / Ğam-ı 'ālem be-ğadr-i ĝam-ḥ'ār-est

[HE, 16a; HM, 28a] Bī-keslerin bir ĝamı olmaz, zīrā 'ālemiñ ĝamı ĝam-ḥ'ār kadardır. Ya'nī bir ādemiñ etrāfında bir miqdār ĝam yiyiciler olunca elbetde onlara yiyecek ĝam tedārikinde ĝam çekmeye muhtāc olur. Ammā mücerred bir ādem ki vefāt etse bir

¹²⁷ mührüdür: şūretidir HM

¹²⁸ maṭla'ıñ hūsn-i sebki ve irsāl-i meşeli sehl-i mūmteni' qābīlindendir: irsāl-i meşeli ĝarībdir HE

rahmet okur ādemi yok¹²⁹. Öyle ādemiñ¹³⁰ ğamı yokdur. ‘Ālem-i tecrīdiñ şafāsına işāretidir.

[mefā‘ilün mefā‘ilün fe‘ülün]

Seniñ-çün ğam çeken bī-hūde çekmez

Ki zīrā sen onuñ-içün ğam çekersin

Seni setr eyleyen pīrāheniñdir¹³¹

Sökülmüş var ise elbet dikersin

Budur k̄anūnu dihk̄ān-ı vüçüduñ

Seniñ-çün geh eker gāhī biçersin

دل عاشق کجا و کعبه و دیر

کودک شوخ خانه بیزار است

Dil-i ‘āşık kocā ve Ka‘be vü deyr / Kūdek-i şūh hāne-bīzār-est

[HE, 16a; HM, 28b] ‘Āşık göñül k̄ande, Ka‘be vü kilīsā k̄ande, müteharrik olan tıfl evden¹³²

bīzārdır. Etfāle göre hāne zindān ve dā‘imā ārzū-yı temāşā vü seyrān etdikleri gibi bir k̄albe daħi ‘aşk-ı İlāhī dāħil olduĝda¹³³ bir kayd ile muqayyed olamaz. Zīrā h̄alīk maħlūksuz rāzık merzūksuz taşavvur olmayınca elbetde esmā‘ya ‘āşık olan k̄alb¹³⁴, mezāhirinde teqallūbe muħtāc olurlar¹³⁵.

هر بلندی که آخرش پستیست

پیش صاحب بصیرتآن دار است

Her bülendī ki āħireş pestīst / Pīş-i şāħib-başıretān dār-est

¹²⁹ yok: bulunmaz HM

¹³⁰ öyle ādemiñ: onuñ HE

¹³¹ pīrāheniñdir: pīrāheninde HE

¹³² evden: hāneden HM

¹³³ dāħil olduĝda: h̄ulūl etdikde HM

¹³⁴ k̄alb: k̄ulūb HM

¹³⁵ mezāhirinde teqallūbe muħtāc olurlar: mezāhirde teqallūb etmek iktizā eder HE

[HE, 16a; HM, 28b] Her bir rif‘at ki āhiri alçaklık ola ehl-i başiretler ‘inde dārdır. Zīrā şifatda müsterek olmuş olurlar ki bi-‘aynihi bir ādemi çekip aşır soñra indirmeye beñzer. Lākin ‘ālem böyle ma‘nevī¹³⁶ aşılmanñ Manşūr’udurlar.

[fā‘ilātün fā‘ilātün fā‘ilün]

Cāhe dār ıtlāğ edersen¹³⁷ doğrudur

Aşılan āvihte düzd uğrudur

پاس رخسار کلعدارنرا
شبم شرم چشم بیدار است
Pās-ı ruhsār-ı gül-‘izārān-rā / Şebnem-i şerm çeşm-i bīdār-est

[HE, 16b; HM, 29a] Gül-‘izārāların ruhsārını hıfz u hırāset¹³⁸ için hayā şebnemi uyanık gözdür ve küstāhların dırāz-destlik etmelerine¹³⁹ māni‘-i a‘zamdır. Ammā hayāniñ da rütbesi ve maqāmı ve dā‘ire-i hükümeti maħbūbu hıfz etmeniñ havāşşındandır. Yoksa hayāsız fırsat buldukda derdmend-i hayā mef‘ülün-bih olduğu qatı¹⁴⁰ çokdur.

مور تلخی نمیکشد صائب
خاک بر قانعان شکرزار است
Mūr telhī nemī-keşed Şā‘ib / Hāk ber-qāni‘ān-rā şeker-zār-est

[HE, 16b] Ey Şā‘ib qarınca acılık çekmez, zīrā türāb qāni‘lere şekerzārdır. Vāqı‘ā qanā‘at vaqtiyle ta‘ām etmeyi müstelzim olduğundan şāhibi dā‘imā eşref-i müştēhāsın ekl etmede cennet şafāsını eder. Bildigimiz ziyāfetlerindendir.

[HM, 29a] Ey Şā‘ib qarınca acılık çekmez, zīrā türāb qanā‘at ehline şekerzārdır. Vāqı‘ā qanā‘at vaqtiyle ta‘ām etmeyi müstelzim olduğundan şāhibi dā‘imā eşref-i müştēhāsın

¹³⁶ böyle ma‘nevī: bu HE

¹³⁷ edersen: olunsa HM

¹³⁸ hıfz u hırāset: hıfz HE

¹³⁹ dırāz-destlik etmelerine: dırāz-destliklerine HM

¹⁴⁰ qatı: -HM

ekl etmede cennet şafasını eder. Sābıkan bir müddet nā'il olduğumuz ziyāfetlerindendir.

[11. Gazel]

زهر در ساغر مرا از سير ماه و انجم است

آسمان پر کواكب شیشه پر کژدم است

Zehr der-sāgar me-rā ez-seyr-i māh u encüm-est / Āsumān-ı pür-kevākib şīşe-i pür-kejdüm-est

[HE, 16b] Bizim sāgarımızda zehr māh ve encümüñ seyrindendir, kevākible memlü olan āsumān ma'nāda 'akreble dolu şīşedir. Siyyemā onuñ da başı aşığı olmuş ola. Ma'lüm ola ki kevākibiñ ve burūcuñ hārekāt u āsarı ıstılāh-ı nücüm üzere kıran u terbi' vü tesdīs u teşlīs ve ğayr-ı hāletleri isti'dād şartıyla bi-izni'llāhi te'ālā süfliyyāta te'sīr edip ahvāl-i 'ālem taqdīr-i 'azīz-i 'alīm ile envār u eşka-i seyyārāta merbūṭ olduğu ehliniñ 'inde berāhīn-i vücūdiyye ile şābit ve be-her-hāl dār-ı dünyāda ekdār u nuḥūs şafā vü sürūr üzerine ğālib olduğuna merḥūm āsumānı 'akreble pür bir şīşeye teşbīh ve benī-ādeme te'sīrini semūm-ı mühlkeye temşīl edip şā'irāne bu maṭla'ı irād eyledi.

Qaldı ki her 'aşrda bir miqdār ḥalkıñ ahkām-ı nücümü inkār etmesi bunlardan bi'l-ittifāk a'lem var ki bir gürūhuñ daḥi 'ālemde bi'z-zāt mü'essir-i ḥaḳīkī bunlardan ğayrı yoḳdur diye seyyārāta 'ibādet etmesi gibi cehl-i şarīḥ olduğunda şübhe yoḳdur. Münāsebetle geldikce nücümüñ ahvāl-i i'tikād cihetinden birkaç maḥalde taḥrīr olunmuşdur.

[HM, 29b] Bizim sāgarımızda zehr māh ve encümüñ seyrindendir, kevākible memlü olan āsumān ma'nāda 'akreble dolu bir şīşedir. Siyyemā onuñ da başı aşığı olmuş ola. Ma'lüm ola ki kevākib u burūcuñ ve menāzil-i kamer ıstılāh-ı nücüm üzere kıran u teşlīs ü terbi' vü tesdīs gibi hāletler süfliyyātta isti'dād şartıyla ve miqdār-ile te'sīr edip ahvāl-i 'ālem taqdīr-i 'azīz-i 'alīm ile 'ulviyyāta merbūṭ olduğu ehliniñ 'inde

berāhīn-i vücūdiyye ile müberhen ü şābitdir. Ve be-her-ḥāl dār-ı dünyāda ekdār u nuḥūs şafā vü sürür üzerine ḡālib olduğuna merḥūm āsumānı ‘aḳreble pür bir şīşeye teşbīh ve benī-ādeme te’şīrini semūm-ı mühlikeye temşīl edip şā’irāne bu maṭla’ı irād eyledi.

Çaldı ki her ‘aşrda bir miḳdār ḥalkıñ aḥkām-ı nücūmu inkār etmesi bunlardan bi’l-ittifāk a’lem ü ezkā bir gürūhuñ daḥi ‘ālemde bi’z-zāt mü’essir-i ḥaḳīḳī bunlardan ḡayrı yoḳdur diye seyyārāta ‘ibādet etmesi gibi. İki daḥi cehl-i şarīḥ olduğuna şübhe yoḳdur. Münāsebetle geldikce nücūmuñ aḥvāli i’tikād cihetinden mufaşşalen yazılmışdır. Lākin taḳvīm-i nücūm esmā’ vü şifāt olan nefis-i nāṭıḳadan ḡāfiller içündür.

چرخ معذور است در افشردن دلہای خلق

نخل ماتم تازه رو اذآب چشم مردم است

Çarḥ ma’zūr-est der-efşürden dil-hā-yı ḥalk / Naḥl-i mātem tāze-rū ez-āb-ı çeşm-i merdüm-est

[HE, 17a] Çarḥ, ḥalkıñ ḡönlünü şıḳıp ‘azāb etmede ma’zūrdur, zīrā naḥl-i mātem ḥalkıñ gözü yaşından tāze yüzlüdür. Naḥl-i mātem diye Rāfızīlerin ‘āşūrāda tezyīn edip etrāfında feryād u fiḡān etdikleri naḳldir ki İmām Ḥüseyin efendimiziñ cenāzesi maḳāmında onu görenler elbetde kendini ya helāk ederler ya başını taşla yararlar. Ḥāşılı ‘ālemde vāḳı’ olan muşībet-i ‘uzmālardan biri daḥi bu naḥl-i mātemdir ve kışşaları meşhūredir.

Ḥālā merḥūm çarḥıñ ḥalka eziyyetini naḥl-i mātem ile temşīl edip buyurur ki bu kadar ḥalkıñ naḥl-i mātem etrāfında feryād u fiḡān etmesi naḥl-i māteme ne ḡüne revnaḳ verir ise felekden ḥalkıñ şikāyeti daḥi felekiñ zīnetlerinden maḥsūbdur. Onu terk edemez, ma’zūrdur. Zīrā naḥl-i mātemde İmām Ḥüseyin Ḥazretleri’ne vāḳı’ olan cefāların birine biñ izāfe ederek taraf taraf meşāyihları nazm u neşr ile beyān etmeseler etrāfındaki ḥalka bükā vü feryād gelmediği gibi çarḥa daḥi ḥavādiş-i kevn ü fesādı nisbet etmeseler kimseniñ zıkr ü fikrinde felek şöyle etdi ta’bīri olmayıp evc-i i’tibārdan sāḳıṭ olur idi. Murādı budur ve mażmūn şā’irānedir.

[HM, 30a] Çarh, halkın kulubunu sıkıp 'azāb etmede ma'zūrdur, zīrā naḥl-i mātem halkın gözü yaşından tāze yüzlüdür. Naḥl-i mātem diye Rāfīzīlerin yevm-i 'āşūrāda tezyīn edip etrafında feryād u figān etdikleri naḥldir ki İmām Hüseyin efendimiziñ cenāzesi maḳāmında onu görenler ya kendini helāk ederler ya başlarını taşla yararlar. Hāşılı 'ālemde vākı' olan meşā'ib-i 'uzmādan biri daḥi bu naḥl-i mātemdir ve kışşaları meşhūrdur.

Hālā merhūm çarhın halka eziyyetini naḥl-i mātem ile temşīl edip buyurur ki bu kadar halkın naḥl-i mātem etrafında feryād u figān etmesi naḥl-i māteme ne güne revnaḳ verir ise felekden halkın şikāyeti daḥi feleke zīnetlerinden maḥsūbdur. Onu terk edemez, ma'zūrdur. Zīrā naḥl-i mātemde İmām Hüseyin Hāzretleri'ne vākı' olan cefāların birine biñ izāfe ederek taraf taraf meşāyihlar nazm u neşr ile beyān etmeseler etrafındaki halka bükā vü feryād gelmediği gibi çarha daḥi ḥavādiş-i kevn ü fesādı nisbet etmişler kimseniñ zıkr ü fikrinde felek şöyle etdi ta'bīri olmayıp evc-i i'tibārdan sākıt olur idi.

کار نادان میشود مشکلتر از تدبیر خویش

ازلکد محکم شود خاریکه در زیر دست

Kār-ı nādān mī-şevēd müşkil-ter ez-tedbīr-i ḥv'īş / Ez-leked muḥkem şevēd ḥārī-ki der-zīr-i dest

[HE, 17a] Cāhiliñ işi kendi tedbīrinden daḥi ziyāde müşkil olur, maḥall-i i'tibār budur ki kıyruḳ altındaki diken tebme ile daḥi ziyāde muḥkem olur. 'Ādetā ḥımārīñ kıyruḳu altında diken ḳoduḳda bī-çāre o ḥārı def' etmeye tedbīr-i cāhilānesinde kıç atmaya meşḡul olunca diken daḥi ziyāde muḥkem olduğu gibi cūhelā daḥi derdine kendi re'y-i cāhilānesiyle tedbīr etdikce derdi artar eksilmez.

Şimdilik bu meşeliñ şādıḳı olacağı mādde beyānına bi-ḥamdi'llāhi te'ālā muḥtāc degiliz ki ne bir dikensiz kıyruḳ ḳaldı ve ne zūhūra gelen tedābīriñ zararından ḡayrı bir fā'idesi oldu.

[HM, 30b] Cāhiliñ işi kendi tedbīrinden daḡi ziyāde müşkil olur, muḡhik-ı i‘tibār budur ki kıyruḡ altındaki diken tebme ile daḡi ziyāde muḡkem olur. ‘Ādetā ḡimārīñ kıyruḡu altına diken ḡoduḡda bī-ḡāre o ḡārı def‘ için kıḡ itmeden ḡayrı tedbīr bulamaz ve diken bu tedbīr ile daḡi ziyāde muḡkem olup derdi artar, eksilmez.

Şimdilik bu meşeliñ şādık olacağı mādde beyānına bi-ḡamdi‘llāh muḡtāc degiliz ki ne bir dikensiz kıyruḡ ḡaldı ve ne zuhūra gelen tedābīriñ zararından ḡayrı bir fā‘idesi oldu.

خرد مشمر جرم را هر چند باشد خردتر

کز بهشت آواره آدم از برای کندم است

Hurd me-şümür cürm-rā her-ḡend bāşed ḡurd-ter¹⁴¹ / Ki ez-behişt āvāre Ādem ez-berāy-ı gendüm-est

[HE, 17b] Günāh ne ḡadar küçük ise de sen onu şaḡīr ‘add etme, zīrā Ādem ‘Aleyhi’s-selām’iñ cennetde āvāre olması buḡdāy ecilindedir. Ya‘nī ‘işyān kime olduğunu fikr edince aşlā şaḡīre ḡalmaz ve ĩmāniñ a‘zam ‘alā’imindedir ki insān mekrūhdan münfa‘il ola ve tātinden tevḡik-i Bārī’ye mesrūr olup ḡamd eyleye.

[HM, 31a] Günāh ne ḡadar şaḡīr ise de sen şaḡīr ‘add etme, ravza-i i‘tibār budur ki Ādem’iñ cennetden āvāre olması buḡdāy ecilindedir. Ya‘nī fikr edince aşlā şaḡīre ḡalmaz ve ĩmāniñ a‘zam ‘alā’imindedir ki insān mekrūhdan münfa‘il ola ve tātinden tevḡik-i Bārī’ye mesrūr olup ḡamd eyleye.

از صفای سینه مستور است صائب داغ من

پرتو خورشید تابان پرده دار انجم است

Ez-şafā-yı sīne mestūr-est Şā‘ib dāḡ-ı men / Pertev-i hūrşīd-i tābān perde-dār-ı encüm-est

¹⁴¹ ḡurd-ter: endekī HE

[HE, 17b; HM, 31a] Ey Şā`ib, benim şafā-yı sīnemden dāğ-ı ibtilālarım mestūrdur, görünmez. Eflāk-ı i`tibār¹⁴² budur ki hūrşīd-i tābānīn pertevi nūcūmuñ perde-dārıdır¹⁴³. Ya`nī rūz-ı rūşende yıldız yokdur demek ne rütbede mülāhaza olunur ise benim sīnemiñ dāğı dağı öylecedir.

[12. Gazel]

از پیچتاب جسم روانرا ملال نیست
در ساز نغمه را خبر از کوشمال نیست

Ez-pīç-tāb-ı cism revān-rā melāl-nīst / Der-sāz nağme-rā haber ez-gūşmāl-nīst

[HE, 17b; HM, 31b] Cismiñ pīç-tāb u ıztırābından¹⁴⁴ nefs-i nātıkanıñ melāli ve kederi yokdur, belki cefā ve eziyyeti çeken nefs-i hayvāniyyedir ve bu mażmūn-ı haķīkat-meşhūna mişāl budur ki sāzda nağmeniñ gūş-mālden haberi yokdur. Ya`nī sāzendeler meşelā tanbūruñ kulağını burduķda nağmeniñ habīr olmadığı ve ondan¹⁴⁵ eziyyet çekmediği gibi nefs-i nātıka dağı bedene `arız olan havādişden münezzehdir ve haberi olmaz.

Merhūmuñ te`emmül ile tedārik eylediği mişāli ki ekşer vücūhdan sāzlardaki nağme insāndaki nefs-i nātıkağa müşābihdir. Zīrā ekşer¹⁴⁶ `uķalā keyfiyyet-i `alāķada mütehayyirlerdir ve bedene dāhil midir ya hāric midir ve cisimde taşarrufu ne vechledir. Hāşılı bu bahşler hudūd-ı `uķūlden hāric olduğu-içün şāri`-i ma`şūme

¹⁴² eflāk-ı i`tibār: mişāli HE

¹⁴³ perde-dārıdır: perdesidir HM

¹⁴⁴ ıztırābından: melālinden HM

¹⁴⁵ ondan: -HM

¹⁴⁶ ekşer: -HM

taqlıdden ğayrı idrākine vesīle yoĝdur. Lakin *recmen bi'l-ĝayb*¹⁴⁷ hezeyān sۆyleyenler çoĝdur¹⁴⁸.

[fe‘ilātün fe‘ilātün fe‘ilātün fe‘ilün]

Ķamer-i nāṭıķa seyrān-ı menāzil ederek

Tā ki ‘urcün-ı Ķadīm olmaya mānend-i hilāl

Şems-i esmā’ ile bedr olduĝunu añlayamaz

Naşş-ı Ķurān’la Ğarb olmuş iken böyle mişāl

روشندلان ز مرک محابا نمیکند

خورشیدرا ملاحظه از زوال نیست

Rüşen-dilān ez-merĝ meĝābā nemī-konend / Ĥurşīd-rā mülāĝazā-i ez-zevāl-nīst

[*HE, 18a*] Rüşen-diller mevtden ĥavf etmezler, şemsiñ zevālden mülāĝazası yoĝdur ve belki emri ĥaĝıķati üzere idrāk edenler mevte ‘aşıĝdırlar. Zīrā herkes ma‘rifeti Ķadar rütbesini görmek iĥtiyārī veyā ṭabī‘ī mevte tevāĝkuf eder ve bir ĥuşuş ki netīcetü’n-netā’ic olan rü’yetu’llāha vesīle ola. Ondan ikrāĥ bu süfliyyāta cāhilāne ‘alāĝadan iĥtiżā eder ve rü’yetu’llāh ancaĝ imtinān-ı ilāhiyyeden neş’et eder bir ni‘metdir. Yoĝsa bir ‘ameliñ cezāsı olmadıĝı sūfiyye ‘indinde muĥaĝĝadır.

[*HM, 32a*] Rüşen-diller mevtden ĥazer etmezler, şemsiñ zevālden mülāĝazası yoĝdur. [Ĥurşīdiñ zevālden ‘adem-i mülāĝazasına sebep evvelā her ĝün gördüĝü daĝıķadır ve şāniyen bu daĝıķayı geĝmedikce kendiniñ vaşf-ı zātı olan ṭulū’ ve ĝurūb taşavvur olunmaz. Ve kemūn u zuhūruñ ma‘nāsı bilinmez. Rüşen-diller daĝı böyledir.] Ve belki emr ĥaĝıķati üzere idrāk edenler mevte ‘aşıĝdırlar. Zīrā herkes ma‘rifeti Ķadar rütbesini görmek mevte tevāĝkuf eder ve bir ĥuşuş ki netīcetü’n-netā’ic olan

¹⁴⁷ [Sonra gelenler] bilmedikleri konuda *karanlıĝa taş atar gibi* tahminler yürüterek, “Onlar üç kişidir; dördüncüleri de köpekleridir” diyecekler; “Beş kişidir, altıncıları köpekleridir” diyecekler. “Onlar yedi kişidir, sekizincisi köpekleridir” diyecekler. De ki: “Onların sayısını rabbim daha iyi bilir. Onlar hakkında bilgisi olan çok azdır. Artık onlar hakkında gerĝeĝi açıklama dışında tartışmaya girme ve kimseden de onlarla ilgili bilgi isteme!” Kehf Suresi, 18/22.

¹⁴⁸ Lakin *recmen bi'l-ĝayb* hezeyān sۆyleyenler çoĝdur: -HE

rü'yetu'llāha vesīle ola. Ondan ikrāh bu süfliyyāta cāhilāne 'alākadan iktizā eder ve rü'yetu'llāh ancak imtinān-ı ilāhiyyeden münba'is bir ni'metdir. Yoğsa cezā-yı a'māl olmadığı süfiyye 'inde muḥakkağdır.

از پاشکستان چراغست تیرکی

در هر سری که عقل بود بیملال نیست

Ez-pā-şikestegān-ı çerāğ-est tīregī / Der-her serī ki 'aql būd bī-melāl-nīst

[HE, 18a; HM, 32b] Tīrelık çerāğın ayağı kırılmışlarındandır, ya'nī çerāğa mülāzım ve ondan ayrılmak¹⁴⁹ ihtimāli yoğdur. Zīrā her bir başda ki 'aql ola melālsiz ve kedersiz degildir. Güyā çerāğın şu'lesini 'aqla ve ayağındaki tīreligi melāle temşil eyledi. Zīrā filānıñ ayāğı filān maḥalde kırılmışdır ta'bīri o maḥalle mülāzemetden kināyedir.

هر جا که آب هست تيمم نیکند

حاجت بعذر با عرق انفعال نیست

Her-cā ki āb hest teyemmüm nemī-konend / Ḥācet be-'özr bā-'arağ-ı infī'āl-nīst

[HE, 18b; HM, 32b] Her kande ki şu ola teyemmüm etmezler, 'arağ-ı infī'āl ile 'özre ḥācet yoğdur. Zīrā nedāmet tevbedir. Bir ādem bir günāhı etdikde Mevlā-yı müte'āl'e 'āşī oldum diye infī'āl eder ise tevbeye ḥācet qalmaz dese gerek ve belki ma'siyyete ma'siyet i'tikādı ḥaysiyyetinden bir ecre ve infī'ālī cihetinden bir ecre ve mu'āḥeze olunurum diye ḥavfindan bir ecre bir günāh muḥābilinde müsteḥāq olur ki bunların cümlesi cevher-i imānıñ pertevindendir¹⁵⁰.

اهل کمال را لب اظهار خامش است

منت پذیر ماه تمام از هلال نیست

Ehl-i kemāl-rā leb-i izhār ḥāmuş-est / Minnet-pežir māh-ı tamām ez-hilāl-nīst

¹⁴⁹ ayrılmak: müfārakat HM

¹⁵⁰ pertevindendir: pertevindir HM

[HE, 18b] Ehl-i kemāliñ benim kemālim vardır diyecek izhār dudāğı sākittir, zīrā mäh-
ı tamām hilālden minnet-pezīr degildir. Gūyā hilāli lebe temşīl ve bedrin şūret-i
kemālin sūkūta ve istiğnāya teşbīh eyledi ve vākı‘ā ba‘de‘l-kemāl da‘vā ‘ayn-ı
‘abeşdir. Zīrā kemāliñ şehādeti üzere şehādet taşavvur olunmaz.¹⁵¹

[HM, 32b] Ehl-i kemāliñ benim kemālim vardır diyecek izhār dudāğı sākittir, zīrā
tamām-ı mäh hilālden minnet qabūl edici degildir. Gūyā hilāli lebe temşīl ve bedrin
şūret-i kemālin sūkūta ve istiğnāya teşbīh eyledi ve vākı‘ā ba‘de‘l-kemāl da‘vā,
kemāliñ şehādetini cerh etmektedir.

صائب نمیرسد بادب هیچ کوهری

باکوشوار منزلت کوشمال نیست

Şā‘ib nemī-resed be-edeb hīç gevherī / Bā gūş-vār menzilet-i gūş-māl-nīst

[HE, 19a] Cādū-yı hāme-süvār, şā‘ir-i sihr-āşār bu maqta‘ında buyurur ki, Ey Şā‘ib
edebe hīçbir gevher rütbede erişmez. Mağall-i i‘tibār budur ki küpede gūş-māl
menzilesi yoqdur, ister ise elli keselik elmās olsun. Evvelā küpe qulaqdan aşığa şarqar
ve bir ādemi te‘dīb için çekilen qulaq menziletde küpeden yuqarıdır. Bu şūretde ve
ma‘nāda daği gūş-māl te‘dīb ma‘nāsınadır ki elbetde zīver-i ma‘nevī ki te‘dībdir zīnet-
i şuverīden a‘lā olur. Gūyā demiş oldu ki gūş-māl gūşvār-ı ma‘nevī olduğuna qadri
a‘lā vākı‘ olmuşdur. Bu irsāl-i meşel degil sihrdir.

[HM, 33a] Cādū-yı hāme-süvār, şā‘ir-i sihr-āşār bu maqta‘ında buyurur ki, Ey Şā‘ib
edebe hīçbir gevher erişmez. Şāhid-i i‘tibār budur ki küpede gūş-māl menzilesi
yoqdur, ister ise elli keselik elmās olsun. Evvelā küpe qulaqdan aşığa şarqar ve bir
ādemi te‘dīb için çekilen qulaq küpeden elbetde yuqarıdır. Şūretā böyle ve ma‘nāda

¹⁵¹ İlgili beyit ve şerhi Hafid Efendi nüshasında ilk olarak hatalı yazıldığı için müstensih tarafından tekrar yazılmıştır. Yer kaplamaması amacıyla çalışmaya eklenmemiştir.

dağı gūş-māl te' dīb ma'nāsınadır ki zīver-i ma'nevī olmağla zīnet-i şuverīden a'lā olur.
Bu irsāl-i meşale te'emmül olursa merhūmuñ rütbe-i 'irfānı şu'arāya hayret verir.

[13. Gazel]

از عزیزان دیدة پوشیده من روشن است
بوی پیراهن کلیدخانه چشم منست

Ez-'azīzān dīde-i pūşīde-i men rūşen-est / Būy-ı pīrāhen kilīd-hāne-i çeşm-i men-est

[HE. 19a] 'Azīzlerden benim pūşīde ve maħcūb olan gözüm rūşendir, benim gözüm hānesiniñ miftāhı būy-ı pīrāhendir. Evliyā'u'llāhı pīrāhene teşbīh edip onların revāyih-ı kudsıyyeler-ile başaru başiretini gūşāde bulduğundan o revāyihā miftāh ıtlāk eyledi. Ve 'azīzān ta'bīri ile Mısr-ı shevātına gālib-i mutlak olanları murād eder ki onların būy-ı pīrāhen şohbetleri miftāh-ı müşkilāt olacağında iştibāh yokdur.

[fe'ilātün fe'ilātün fe'ilātün fe'ilün]

Nefsi mağlūb-ı Züleyhā-yı heves olmayanıñ

Būy-ı pīrāhen-i cūdı nefes-i 'İsādır

[HM. 33a] 'Azīzlerden benim pūşīde ve maħcūb olan gözüm rūşendir, pīrāhen rāyihası benim çeşmim hānesiniñ miftāhıdır. Evliyā'u'llāhı pīrāhene teşbīh edip onların revāyih-ı kudsıyyeleri ile başarı gūşāde olduğundan o revāyihā miftāh ıtlāk eyledi. Ve 'azīzān ta'bīri ile Mısr-ı shevātına gālib-i mutlak olanları murād eder ki onların būy-ı pīrāhen şohbetleri hallāl-ı müşkilāt olduğunda şübhe yokdur.

[fe'ilātün fe'ilātün fe'ilātün fe'ilün]

Nefsi mağlūb-ı Züleyhā-yı heves olmayanıñ

Būy-ı pīrāhen-i cūdı nefes-i 'İsādır

خون ما بیطالعانرا نیست معرج قبول

ورنه جای مصرع رنگین بیاض کردنست

Hūn-ı mā bī-ṭālī ān-rā nīst mi' rāc-ı kabūl / Verne cāy-ı mışra'-ı rengīn beyāz-ı gerden-est

[HE. 19a] Biz ṭālī 'sizlerin kanı için mi' rāc-ı kabūl yokdur, yoksa mışra'-ı rengīnīñ maḥalli gerden beyāzıdır. Işılāḥ-ı 'Acem'de beyāz mecmū' aya ıtlāk ederler. Merḥūm vücūh-ı vuşlatīñ her birine gūn-ā-gūn ta' arruzlardan bir fā'ide müşāhede etmediginden şimdi bu beytinde bārī beni katl etse de kanım boynunda kalsa, bu daḥi kem-vuşlat degildir demiş oldu. Ammā kendi kanında sā'ir 'uşşāk gibi mi' rāc-ı kabūl yokdur diye te'essūf eyledi ve hūna mışra' ta'bīri bir ādemi katl etdikde şāh tamarlarından kanıñ feverānını murād eder.

[HM. 33b] Biz ṭālī 'sizlerin kanı için kabūl mi' rāc-ı yokdur, yoksa mışra'-ı rengīnīñ maḥalli gerden beyāzıdır. Işılāḥ-ı 'Acem'de beyāz mecmū' aya ıtlāk olunur. Merḥūm gūyā vücūh-ı vişālīñ her birine gūn-ā-gūn ta' arruzlardan bir fā'ide müşāhede etmediginden şimdi bu beytinde bārī beni katl eylese de kanım boynunda kalsa, bu daḥi kem-vuşlat degildir demiş oldu. Ammā benim kanımda mi' rāc-ı kabūl yokdur diye ṭālī'inden şikāyet eyledi ve kana mışra' ta'bīri maḥtūluñ şāh tamarlarından fevarān-ı hūn münāsebetiyledir.

دیده باز است از نظاره دنیا حجاب

دیدن این خواب موقوف نظر پوشیدنست

Dīde-i bāz-est ez-nezzāre-i dūnyā ḥicāb / Dīden-i ĩn-h'āb mevḥūf-ı nazar pūşīden-est

[HE. 19b] Açık göz dūnyāyı temāşādan māni' dir, zīrā bu rū' yāyı görmek gözleri kapayıp uyumaya mevḥūfdur. *En-nāsū niyām*¹⁵² mefḥūmuna işāretidir ve kibār-ı ümmet celle himmetlerin dūnyāyı görmeye şarf ederler. Onuñ-içün 'indlerinde māl u cāhīñ i'tibārı yokdur ve gālibā insān rū'yāda bir nesneye aldanır ki bīdārlığında o mu'āmeleyi etmek muḥāl gibidir. Ke-zālik açık gözlere nisbet bizim shevāt-ı fāniyyeye i'tibārımız o

¹⁵² "İnsanlar uykudadırlar." Hadīs-i Şerif.

rü'yâda aldanmadan ifhâşdır. Me'âl-i maзмün bu oldu ki dünyânın zevk u şefâsı h'âb-
1 ğaflete mebnî bir ma'nâdır. Yoksa cüz'-i intibâha nâ'il olan dünyâdan telezzüzü
cem'ine taşaddî edemez.

[fe'ilâtün fe'ilâtün fe'ilâtün fe'ilün]

Bu 'aceb bir vâkı'adır günde bir aḥbâbımızıñ
Mâlinı vâriş ü evlâdına taḫsîm ederiz

Her giden oldu telef göz göre dünyâ yoluna
Ne bu ğaflet ki telef yoluna durmaz gideriz

Mâ-melek bunda ḫalır diye naşîḫat etsek
Der ki olduğca bu fânî ile oynar güleriz

[HM. 34a] Açık göz dünyâyı temâşâdan mâni'dir, bu rü'yâyı görmek nazarı setre ve
ıġmâz-ı 'ayne mevḫûfdur. 'Ādetâ bir âdem bir maḥbûbundan bi'l-külliyye nazârın
ḫaldırdıḫda o maḥbûbuñ 'uyûbuna muḫḫali' olmaya şürü' eder. Ya'nî ḫaḫîḫati üzere
dünyâ ki shevât-ı fâniyyeden 'ibâretdir. Bir âdeme münkeşif olmaz tâ ondan 'alâḫayı
ḫat' edip nazârından isḫâḫ etmedikce. Ve kibâr-ı şüfiyye 'inde bizim lezâ'iz-i
dünyevîyyeye iştiġâlimiz bir âdem rü'yâda külhânî rûsbîler ile ihtilâm olmadan
ifhâşdır.

[fe'ilâtün fe'ilâtün fe'ilâtün fe'ilün]

Bu 'aceb vâkı'adır günde bir aḥbâbımızıñ
Mâlinı vâriş ü evlâdına taḫsîm ederiz

Her giden oldu telef göz göre dünyâ yoluna
Ne bu ğaflet ki telef yoluna durmaz gideriz

Mâ-melek bunda ḫalır diye naşîḫat etsek
Der ki olduğca bu fânî ile oynar güleriz

از شب بخت سیاهم صبح امیدى نژاد

حرف خواب الود کانت اینکه شب آبتن است

Ez-şeb-i baht-ı siyāhım şubḥ-ı ümīdī ne-zād / Harf-i ḥʿāb-ālūdegān-est īn-ke şeb ābisten-est

[HE. 19b] Benim baht-ı siyāhım gicesinden bir ümīd şubḥu doğmadı, bu ki “Gice gebedir” derler ḥʿāb-ālūdgānıñ sözüdür. Yaʿnī uykuda baʿz-ı kimsene ağızına geleni söyler. O kabīldendir, aşlı ve faşlı yokdur ve taʿrīz eyledi ki *el-leyālī ḥabālā*¹⁵³ diyenler giceniñ doğurduğı etfāllerdir ki söylediklerini bilmezler. Murādı maṭlabından yeʿsini beyāndır. Yoksa leyliñ nehāra ve nehāriñ leyle īlācı ʿayn-ı nikāḥ ve ḥavādiş-i rūzgār evlād-ı leyl ü nehār olduğunda şübhe yokdur.

[mefʿülü mefāʿilü mefāʿilü feʿülün]

Ābisten-i şebden doğan etfāl-i ḥavādiş

Dīvāne gelir ʿāleme babasını bilmez

Āğüş-ı taḥammülde olur ekşeri nā-būd

Ammā ki maʿmur olunañ nāzı çekilmez

[HM. 34b] Benim siyāh bahtım gicesinden bir ümīd şubḥu doğmadı, bu ki “Gice gebedir” derler ḥʿāb-ālūdelerin sözüdür. Yaʿnī uykuda baʿz-ı kimse ağızına geleni söyler. O kabīldendir, aşlı ve faşlı yokdur ve taʿrīz eyledi ki *el-leyālī ḥabālā*¹⁵⁴ diyenler gice doğurduğı etfāllerdir ki söylediklerini bilmezler. Murādı maṭlabından yeʿsini beyāndır. Yoksa leyliñ nehāra ve nehāriñ leyle īlācı ʿayn-ı nikāḥ ve ḥavādiş-i rūzgār evlād-ı leyl ü nehār olduğunu merḥūm güzel buyurdu.

¹⁵³ “Geceler gebedir.” Darb-ı Mesel.

¹⁵⁴ Bk. 153. dipnot.

میشوند از جرب و نرمی دوست صائب دشمنان

بر چراغ من نسیم صبحگاهی روغنست

Mī-şevend ez-çerb ü nermī dost Şā'ib düşmenān / Ber-çerāğ-ı men nesīm-i şubḡ-gāhī rūgan-est

[HE, 19b; HM, 34b] Yağlılıktan ve mülāyemetden ey Şā'ib düşmenler dost olurlar, maḥall-i i'tibār budur ki benim çerāğıma şubḡgāh nesīmi¹⁵⁵ rūğandır. Murādı budur ki çerāğın yağı vāfir olunca nesīm ki laṭīf rūzgārdan 'ibāretdir bī-rūgan olan çerāğ gibi söndüremez. Pes çerāğın çerb ü nerm ile mevşūf olması düşmen cānı olan nesīmden ḥimāyeye sebep olduğda düşmenlere müdārātın 'azīm-i nef'ine maḥall-i 'ibret olmuş olur¹⁵⁶.

[14. Gazel]

بهر که مینکرم زیر چرخ دلگیر است

که میهمان لیثم از حیات خود سیر است

Be-her ki mī-nigerem zīr-i çarḡ dil-gīr-est / Ki mīhmān-ı le'īm ez-ḡayāt-ı ḡod sīr-est

[HE, 20a] Çarḡın altında her kime nazar eder isem dil-gīr ü mükedderdir, zīrā le'īme müsāfir olan kendi ḡayātından ṭoğdur. Bu emşāli mezāmīn-i lā-ubālīyāne bizim merḡūma etdigimiz ḡusn-i zanna münāfīdir. Kaldı ki muḡtezā-yı ṭabī'at ve levāzım-ı bī-teklīfāne-i 'āmiyāne ḡayr-ı ḡaḡā'ik beyān etdiklerine yaḡışmaz. ḡavfım budur ki, bu ādemiñ nūru lisānına maḡşūr ola, zīrā nūr-ı ḡalbi böyle ıtlāḡlara izin vermez.

Ve şoḡbet şeyḡimiziñ biri der idi ki: “Bir ādem biñ zinā ile ḡuzūr-ı Rabbū'l 'ālemīn'e gitmek ḡayırlıdır, küstāḡāne bir kelime ile gitmeden.” Ve çāşnī-i 'irfān dimāğ-ı cānına sirāyet etmiş 'ārif 'indinde mā-sivāya mezāḡir-i esmā' diye nazar şart olunca bu maṭla' 'avāmm beynindeki kelimāt-ı küfrden efḡaş olur. Murādım aḡbāb-ı kirāma ādāb-ı ilāḡiyye ta'līm etmektir. Yoksa merḡūma ta'nıñ fā'idesi yoğdur.

¹⁵⁵ şubḡgāh nesīmi: nesīm-i şubḡgāhı HE

¹⁵⁶ 'azīm-i nef'ine maḡall-i 'ibret olmuş olur: nef'ine şāḡid olmuş olur HM

[mef'ülü fā'ilātü mefā'ülü fā'ilün]

Zāt-ı Hüdā' da cehlimiz 'ilm oldu şübhe yok

Cehd eyle tā ki fehm edesin mā-sivā nedir

'İndinde her hazā'in-i vesā'il hesabsız

Kindir ganī bilindi velākin gedā nedir

[HM, 35a] Çarhıñ altında her kime nazar eder isem dil-gır ü mükedderdir, zīrā le'ime müsāfir olan kendi hayātından tok ve uşanmışdır. Bunuñ emsālī mezmān-i lā-ubālīyāne bizim merhūmuñ hakkında etdigimiz hüsn-i zanna münāfidir. Havfım budur ki, bu ādemiñ nūru lisānına maqşūr olup hālāt-ı bātıniyyeden bi'l-küllīyye bīgāne ola. Hattā şoḥbet şeyhlerimizden biri der idi ki: “Bir ādem biñ zinā ile huzūr-ı Rabbü'l 'ālemīn'e gitmek hayırlıdır, küstāhāne bir kelime ile gitmeden. Zīrā 'işyān kula yakışır, 'afv u mağfıret Perverdigār'a yakışdığı gibi.” Kaldı ki 'ārif 'indinde mā-sivāya mezmān-i esmā' diye nazar şart olunca bu maṭla' kibāra nisbet küfrden eşna' olur. Murādım aḥbāb-ı kirāma ādāb-ı ilāhiyye ta'līm etmektir. Yoksa merhūma ta'nıñ fā'idesi yokdur.

[mef'ülü fā'ilātü mefā'ülü fā'ilün]

Zāt-ı Hüdā' da cehlimiz 'ilm oldu şübhe yok

Cehd eyle tā ki fehm edesin mā-sivā nedir

'İndinde her hazā'in-i vesā'il hesabsız

Kindir ganī bilindi velākin gedā nedir

کهر ز کرد یتیمی تمام میکرده

مس وجود مرا درد باده اکسیر است

Güher ez-gird-i yetīmī tamām mī-kerded / Mis-i vücūd me-rā dürd-i bāde iksīr-est

[HE, 20a; HM, 35b] İncü yetimlik ğubārından tamām olur, bizim vücūdumuz nuḥāsına bāde ṭortusu iksīrdir. Bu beyt daḡı bi'l-muṭābaḡa ṣehādet eder ki gird-i yetīmi incūnūñ kemāl-i kiber-i ḡacmine delālet eder. İnsān da temregī gibi kendi renginde bir ğubārdır. Zīrā bu ma'nāyı luġatlerde görmedim. Belki mezāmīn-i ṣu'arānīñ temṣīli böyle iḡtizā eder. Yoksa müṣṭeri kılletinden kināye degildir. Lākin ba'z-ı maḡāmda kināye etmek daḡı¹⁵⁷ el verir idi ve bādeniñ mā-sivāyı ferāmūṣ ve ḡavāssı fi'l-cümle ta'ṭīl etmesinde ḡālet-i ma'hūde-i ṣūfiyyeye müṣābeheti¹⁵⁸ olduğundan ṣu'arā-yı 'Arab u 'Acem mecālis-i ṭabī'atlerinden eksik etmezler.

ز پيچتاب نلد كزير روشندل

ز موج خوشتن آب روان بزنجير است

Ez-piḡ-tāb ne-dāred ğüzīr rūṣen-dil / Ez-mevc-i ḡvīṣṭen āb-ı revān be-zincīr-est

[HE, 20b] Rūṣen-dil ü ṣāf-derūn olanlar piḡ-tābdan ḡāre bulamazlar, maḡall-i i'tibār budur ki aḡıcı ṣu kendi mevcinden zincīrdedir ve ḡalāṣ olamaz. Ya'nī ṣafvet-i derūn vesāṭetiyle mecārī-yi ḡazā vü ḡadere ḡable'l-vuḡū' istiṭlā' ve muḡtezā-yı mevāṭın-ı 'ibāda iṭṭilā' onları ḡarūrī ızṭırāba dūṣürmek muḡarrerdir.

[HM, 36a] Rūṣen-dil ü ṣāf-derūn olanlar piḡ-tābdan ḡāre bulamazlar, mecārī-yı i'tibār budur ki aḡıcı ṣu kendi mevcinden zincīrdedir ve ḡalāṣ olamaz. Ya'nī ṣafvet-i derūn vesāṭetiyle mecārī-yi ḡazā vü ḡadere iṭṭilā' ve muḡtezā-yı mevāṭın-ı 'ibāda istiṭlā' onları ḡarūrī ızṭırāba dūṣürmek muḡarrerdir ve her 'aṣrda ṣuleḡā ve maḡannelerin cümlesi maḡzūn u münkesir bulduḡları bu ma'nāya ṣehādet eder.

¹⁵⁷ daḡı: -HM

¹⁵⁸ müṣābeheti: müṣābih HM

مباش سرکش و مغرور و بی ادب که هدف

همیشه از رگ کردن نشانه تیر است

Me-bāṣ ser-keṣ ü maḡrūr bī-edeb ki hedef / Hemīṣe ez-reg-i gerden niṣāne-i tīr-est

[HE, 20bl] ‘İlm-i kıyāfede bir ādemiñ gerdeni ṭamarları ḡalīz u zāhir olsa maḡrūr u ‘inād u bī-edeb olmasının ‘alāmetidir. Bu sebebden merḥūm buyurur ki “Ser-keṣ ü maḡrūr u bī-edeb olma. Hedef, boynu ṭamarından bu evṣāfla muttaṣif olduğuna dā’imā oḡa niṣānedir.” İrān’da isti’māl olunan hedef ma’lūmumuz olsa maẓmūnuñ ziyāde inkiṣāfına vesīle olur idi.

[HM, 36bl] ‘İlm-i kıyāfede bir ādemiñ gerdeni ṭamarları ḡalīz u zāhir olsa maḡrūr u ‘inād u bī-edeb olmasının ‘alāmetidir. Bu sebebden buyurur ki “Ser-keṣ ü maḡrūr u bī-edeb olma. Hedef, boynu ṭamarından bu evṣāfla muttaṣif olduğuna dā’imā oḡa niṣānedir.” İrān’da ṭablaların keyfiyyeti ve vaṣfi ma’lūm olsa maẓmūn ziyāde münkeṣif olur.

چه سود جوهر ذاتی چو کار فرما نیست

که بی کشش دم شمشیر پشت شمشیر است

Çe sūd cevher-i zātī çü kār-fermā-nīst / Ki bī-keṣeṣ dem-i ṣimṣīr poṣt-ı ṣimṣīr-est

[HE, 20bl] Çünkü iş buyurucu olmaya cevher-i zātīniñ fā’idesi nedir, zīrā çekmeksiz kılıcıñ aḡzı kılıcıñ arḡasıdır. Hiddetiñ ve cevheriñ ve aḡız ile arḡanıñ farkı çekmekde ve kullanmada ma’lūm olur. Vāḡı’ā her ṣan’atda bu kā’ide mutṭaridedir. Meṣelā bu üç tercümemizde daḡı bir kimseniñ sevki bā-terḡībi yoḡdur. Hemān kendi kendimizi eglemek kaṣdıyla bu ḡadarcaya iḡtiyācı olan aḡbāb-ı kirāma yādigār olmaḡ-içün ibtidā’ olunup me’mūl degil iken üçü daḡı tekmiñ oldu. Ve ḡāyet zāhirdir ki bir ṭarafdan müṣevviḡ daḡı zamm olsa bilā-ṣübhe bundan ziyāde iltizāma bā’iṣ olur idi. Mıṣra’-ı ṣānīde merḥūm yedi ṣın cem’ etmiştir.

[HM, 36b] Çünkü iş buyurucu olmaya cevher-i zātīniñ fā'idesi nedir, maқта'-ı i'tibār budur ki çekmeksiz kılıcıñ ağzı arқasıdır. Ya'nī hiddetiñ ve cevher-dār olup olmamanıñ farқı seyfi çekip kullanmaқта ma'lūm olur. Vāқı'ā her ma'rifetde bu kā'ide muţtaridedir. Meşelā Şā'ib dīvānından üç kıt'a tercümelerimizde bir kimseniñ terğibi ve ilhāhı yoğ-iken bu kadarca ifādeye muhtāc olan aḥbāb-ı kirāma üçü dahi me'mūl degil iken tekmīl olup nūsaḥ-i müte'addidesi āsitānede ve taşralarda bulunur oldu. Qaldı ki mülük u vüzerādan biriniñ i'tibārı zamm olunmuş olsa zāhir ve bāhirdir ki bundan birkaç rütbe-i rengīn vāқи' olup kār-fermāya begendirmek himmeti çok ziyādelere sebep olur idi.

ز حضر وحشت سيلاب ميکنم صائب

خرابی دل مغرور من تعمیر است

Ez-Hızır vaḥşet-i seyl-āb mī-konem Şā'ib / Ḥarābī-yi dil-i mağrūr-ı men ta'mīr-est

[HE, 20b] Ey Şā'ib Hızır'dan seyl-āb vaḥşetin ederim, zīrā benim mağrūr olan ḳalbimiñ ḥarāblığı ta'mīrdendir. Zāhir ta'mīr olduḳca ḳalbim vīrān olur ve Hızır ise vīrāne-i eytāmı ta'mīr ile meşhūrdur. Ḥavf ederim bir yerde uğrayıp beni ta'mīr etmesin diye.

[mefā'ılün mefā'ılün fe'ülün]

Hızır bennā' Sikender nāzır olsa

Yıqıl git olma bu 'ālemde ma'mūr

[HM, 37a] Ey Şā'ib Hızır'dan seyl-āb nefretin ederim, zīrā benim mağrūr olan gönlümüñ ḥarāblığı ta'mīrdendir. Ya'nī zāhirim ma'mūr olduḳca ḳalbim vīrān olur ve Hızır ise vīrāne-i eytāmı ta'mīr ile meşhūrdur. Ḥavf ederim bir maḥalde uğrayıp beni ta'mīr etmesin diye.

[mefā'ılün mefā'ılün fe'ülün]

Hızır bennā' Sikender nāzır olsa

Yıqıl git olma bu 'ālemde ma'mūr

[15. Gazel]

اوست سرور که کلاه و کمر از یادش رفت
آن توانگر بود اینجا که زر از یادش رفت

Üst server ki külâh u kemer ez-yâdeş reft / Ān tüvānger bûd Īn-câ zer ez-yâdeş reft

[HE, 21a] Pâdişâh odur ki tâc u kemer onuñ hâtırından gitdi, bunda ğanî odur ki altunu unuttu. Ya'nî salţanat-ı ma'nevîyyeniñ huşûlüne şâhid-i 'âdil odur ki İbn-i Edhem gibi tâc u kemer bi'l-küllîyye hâtırından maħv olup gide. Ve ğinâ-yı ma'nevî bu maķâmda altun hâtırdan gitmesi ile bilinir ki bu hâlet devlet-i ebediyyeniñ şî'ârıdır, fenâ ve zevâl kabûl etmez ve hâtırdan gitmek geldikdendir. Yoksa ye's ma'nâsına olunca şerefden bir şey' degildir.

[HM, 37b] Pâdişâh odur ki tâc u kemer hâtırından gitdi, bunda ğanî odur ki altun hâtırından gitdi. Ya'nî salţanat-ı ma'nevîyyeniñ huşûlüne şâhid-i 'âdil odur ki İbn-i Edhem gibi tâc u kemer bi'l-küllîyye hâtırından maħv olup gide. Ve ğinâ-yı ma'nevî bu maķâmda altun hâtırdan gitmesi ile bilinir ki bu hâlet devlet-i ebediyyeniñ şî'ârındandır, fenâ ve zevâlî kabûl etmez ve hâtırdan gitmek geldikten soñradır. Yoksa ye's ma'nâsına olunca şeref ve menzilet ve rütbeden bir şey' degildir.

جان باين غمکده آمد که سبکبر کردد
از کرآنخوا بی منزل سفر از یادش رفت

Cân be-Īn ğam-kede âmed ki sebük ber-kerded / Ez-girân-h'âbî-yi menzil sefer ez-yâdeş reft

[HE, 21a; HM, 37b] Cân bu ğam-kedeye geldi ki çâbuk 'avdet eyleye, ammâ menziliñ ağır uykuğundan seferi ya'nî 'avdeti unuttu¹⁵⁹. Hattâ muķımlere taķlîd ederek ebedî bu menzilde qalmaq hülyâsıyla evkât-ı kesb-i ticâretin zâyî' etmededir¹⁶⁰. Beyt¹⁶¹:

¹⁵⁹ 'avdeti unuttu: 'avdet hâtırından gitdi HM

¹⁶⁰ evkât-ı kesb-i ticâretin zâyî' etmededir: evkât-ı ticâretin zâyî' kıldı HM

¹⁶¹ Beyt: -HE

[mefā'īlūn mefā'īlūn fe'ūlūn]
İkâmet niyetiyle gelmedim ben
Velâkin geldigim kârı unuttum

Ticâretlerle 'avdet etdi yârân
Cihânda n'ışledim bilmem ne tıttum

جای رحم است بان طوطی کوتاه اندیش
که ز شیرین سخنیها شکر از یادش رفت

Cây-ı rahm-est be-ân tūtî-yi kütâh-endîş / Ki ez-şîrîn-süḥanî-hâ şeker ez-yâdeş reft

[HE, 21a; HM, 38a] O kışa fikirli tūtî merḥamet maḥallidir ki tatlı sözlülükden olan şeker ḥâtırından gitdi ve şuverî şekerle ḳanâ'at kafesinde maḥbûs¹⁶² oldu. Zîrâ her şıfatın ma'nevîsi maḥbûldür ki beḳâyâ müsta'idd ve fenâdan ba'îd ola. Meşelâ kelâmda olan ḥalâvet şekerden aḥlâ ve bir vechle fenâ ḳabûl etmez.

جان وحشی چه خیالست بتن بر کردد
رشته از زود کسستن کهر از یادش رفت

Cân-ı vaḥşî çe ḥayâl-est be-ten ber-kerded / Rişte ez-zûd kûsisten güher ez-yâdeş reft

[HE, 21a] Vaḥşî cân ne ḥayâldir ki bedene 'avdet eyleye, iplik çâbuk üzülmeden gevheri unuttu. Cânı iplige ve bedeni gevhere teşbîh edip, 'ömr-i dünyâ ne ḳadar çok olsa bir sâ'atden 'ibâret olduğuna bu iplik sür'at-i infişâmından cevheri olan beden ḥâtırından gitdi diye 'avdetini istib'âd eyledi. Elbetde bir cân munfaşıl olduğu bedene dünyâda 'avdet etdiği var ise de nevâirdendir etmez. Siyyemâ muḳteziyât-ı cismâniyyetden çekdiği meşâḳḳatleri bilir. Lâkin merḥûm muḫlaḳ îrâd etdiginden ḥaşr-ı ecsâda ruḫşat vermez gibi görünür.

¹⁶² maḥbûs: ḥabs HM

Hükemā-yı müteḳaddimīn ve ‘ulemā-yı İslām’dan bir vāfir kimseler Ḳurān-ı Kerīm nef’-i ‘ām için inzāl olduğundan ‘avāmm-ı nās ve belki ḥavāşşlarından daḥi çok kimseler, insānıñ bedenden zā’id olan laṭīfesine ‘aḳılları ermedigine binā’ en Mevlā-yı müte‘āl kelāmında ḥaşr-ı ecsādı tekrār-be-tekrār zıkr eyledi. Yoksa ḥaşr-ı mev‘ūd rūḥānīdir diye ittifāḳ etdiler. Bā-ḥuşuş elsine-i enbiyā’dan ehl-i sa‘ādet vaşflarında vārid olan aḥbārıñ ekseri cismāniyetle cem‘ olmaz diye mezheblerine taḳviyyet verdiler. Lākin ğalaṭdır.

Evvelā Ḳurān-ı Kerīm’i zāhirinden bu vesvese ile şarf etmek el-‘iyāzū bi’llāhi te‘ālā muḥātara-i ‘azīmedir ve s̄aniyen her mavṭınıñ ḥavāşş ve levāzımında cehlleri bu i’tiḳāda sebep olmuşdur. Ni‘am-ı ehl-i cennet murād etdikleri vaḳtde bedenlerinden tecerrüd ve şafā-yı rūḥānīlere meşġül olup yine bedene maḥşuş ekl ü şurb ve nikāḥ ārzū edende cismāniyete temessül ederler.

Şāri‘ ‘Aleyhi’s-şelatü ve’s-selām Ḥāzretleri’niñ aḥbār-ı şaḥīḥaları şıḍḳ-ı maḥz̄dır. Te’vīle ḥācet yokdur. Ḳaldı ki dünyāda aḥkām-ı beşeriyetini taḳlīl ederek bir miḳdār aḥlāḳ-ı melekiyyet kesbine mazḥar olanlar ‘aynü’l-yaḳīn mes’ele vuḳū’ı üzere ma‘lūmları olur. Yāḥud ekl ü şurbüne meşġül lākin īmān şarf-ı iḥsān olunup görmüş gibi a’māl-i maḳrūzeyi edāya sa’y eder. Ma’a-hāzā henüz ‘uḳūl-ı beşere gelmemiş aḥvāl-i nefīseler zıkr olunmamışdır ki görmeyince taşdıḳı muḥāl olduğundan maḥfī ḳalmışdır.

[mefā’īlün mefā’īlün fe’ülün]

Nice birsin seni inkār edersin

Behey dünyā behey rüz-ı kıyāmet

Benimle söyleşirsin ḳabr içinden

Olursun geh cehennem gāḥ cennet

Cemālīñ ‘aks edip ğılmān u ḥūra

Edersin sen saña can ile raġbet

Muķābil iki leşker-i cenk edensin

Olursun geh hezīmet gāh nuşret

İlāhi zāt-1 pākiñ hürmetine

Baña versen de yüz biñ ders-i hayret

Bu beytler mefhūmları müteḥālif esmā'-y1 ḥüsnāya rāci' ma'nālardır. Yoksa zāta ḥitāb eder vehm olunmasın.

[HM, 38a] Vaḥşī cān ne ḥayāldir ki bedene 'avdet eyleye, iplik çābuk üzümeden gevheri unuttu. Cānı iplige ve bedeni gevhere teşbīh edip, 'ömr-i dünyā ne kadar çok olsa bir sā'atden 'ibāret olduğuna bu iplik sür'at-i infişāmından cevheri olan beden ḥātırından gitdi diye 'avdetini istib'ād eyledi. Elbetde bir cān munfaşıl olduğu bedene dünyāda 'avdet etdiği var ise de taḥkīk-i mes'eleden kaṭ'-ı nazar nevādirindir. Siyyemā muḳteziyāt-1 cismāniyyetden çekdiği meşakḳatleri bilir iken. Ammā merḥūm muṭlaḳ ĩrād etdiğinden ḥaşr-1 ecsāda ruḥşat vermez gibi görünür.

Ḥükemā-y1 müteḳaddimīn ve 'ulemā-y1 İslām'dan bir cemm-i ğafīr Ḳurān-1 Kerīm nef'-i 'āmm için inzāl olunup 'avāmm-1 nās ve belki ḥavāşşlarından daḥi çok kimseler, insāniñ bedenden zā'id olan laṭīfesine 'aḳlları ermedigine binā'en Mevlā-y1 müte'āl ḥaşr-1 ecsādı kelāmında tekrār-be-tekrār zıkr eyledi. Yoksa ḥaşr-1 mev'ūd rūḥānīdir deyince edilleler serd etdiler. Bā-ḥuşūş elsine-i enbiyā'dan ehl-i sa'ādet ḥaḳḳında vārid olan aḥbār-1 şādıḳanıñ ekşeri cismāniyyetle cem' olmaz diye mezheblerine istinbās-1 tām hāşıl etdiler. Lākin ğalaṭdır.

Evvelā Ḳurān-1 Kerīm'i bu ḥuşūşda vārid olan mevḳi'lerde mefhūm-1 evvelinden şarf etmek ḳudretu'llāha 'aciz işbātından ğayrı bir netīce vermez.

Ve şāniyen muḳtezā-y1 mavṭına henüz ceħlimiz var iken ve ḥaşr-1 ecsād i'tikādı, bir vechle ḳavā'id-i İslām'a zarar vermez ve eslem iken yalnız 'uḳūl-1 za'īfeniñ istib'ādı ile zevāhirden 'udūl ehl-i ĩmāna yaḳışmaz.

Ni‘am-ı ehl-i cennet murād etdikleri vaq̄tde bedenlerinden tecerrüd ve şafā-yı rūhānīlere meşgūl olup yine bedene maḥşūş lezā’ize meyl edende cismāniyyete temessūle k̄ādir olurlar ki enbiyā’-yı kirāmīñ aḥbārlarından rūhāniyyet fehmi olunan āsārlar bu şūrete maşrūfdur. Kaldı ki henüz dünyāda iken kibār-ı şūfiyyeye bu hāletlerin vuqū’ı beynlerinde müttefiḳu’n-‘aleyhdır ve daḥi min-kūlli’l-vücūh edille-i ‘uḳūle muḥālif gözler görmemiş ve ḳulaḳlar işitmemiş ve beşeriñ ḥātırına gelmemiş hāletler meskūt ‘anhā hemān bu vaşıfla vārid olduḡu taḳrīr-i sābıḳı te’yīd eder.

با تعلق نتوان سر سلامت بردن

آن سر آمد شود اینجا که سر از یادش رفت

Bā-ta’alluḳ ne-tüvān ser be-selāmet borden / Ān ser-āmed şevved ĩncā ki ser ez-yādeş reft

[*IHE, 22a*] Ta’alluḳ ile başı selāmet götürmek mümkün degildir, o kimse bunda başa çıkar ki baş ḥātırından gitdi. Çünkü netice-i taşavvuf ve ḥulāşa-i şalāḥ ‘alāyıḳdan bi’l-kūlliyye çıkıp ferāmūş etmek olunca mübālaḡa edip hemān kendi başını daḥi unutmadıḳca bir ādem selāmet bulup kemāle erişemez diye ıtlāḳ eyledi. Ve bu ve bu ḥuşūş ḳalbiñ şıfatı olmak gerek yoksa şūretde başını unutmuş ādemler vardır ki sefīne iplerinden çok ‘alāḳası vardır.

[*IHM, 39b*] Ta’alluḳ ile başı selāmet götürmek mümkün degildir, o kimse bunda başa çıkar ki baş ḥātırından gitdi. Çünkü netice-i taşavvuf ve ḥulāşa-i ma’nā-yı şalāḥ ‘alāyıḳdan bi’l-kūlliyye çıkıp ferāmūş etmek olunca mübālaḡa şūretinde hemān bir ādem başını daḥi unutmadıḳca başa çıkıp selāmet bulamaz dedi. Ve bu ḳaṭ’-ı ‘alāḳa ḳalbiñ ḥālidir. Yoksa ḥālā vaḳtimizde cümlemiz başımızı unutduḳ ammā ‘alāḳanıñ keşretinden ‘aksine taşavvuf ḳullanmadayız selāmet ḥaḳ yetiredir.

قاصد سنجدل از کوی تو در برگشتن

بسکه آمد بتائی خبر از یادش رفت

Ḳāşıd-ı seng-dil ez-kūy-ı tu der-ber-geşten / Bes ki āmed be-te’ennī ḥaber ez-yādeş reft

[HE, 22a] Taş gönüllü kâşid seniñ küyuñdan ‘avdetde o kadar te’enniyle geldi ki haberi unutdu. Ya’nî ‘ömrümüz bir kâşid tedârikinde şarf olup tarafıñıza irsâl eyledik ammâ nekbet şîme-i sâ’îlere muhâlif hareketler ederek tâ bize irsâl eylediğîñ haberi unutmayınca gelmedi. Bu şikâyet-i ‘âşîkâne ve te’essüf-i maħrûmâne ile maħbûb tarafından elçi niyâz eder bir ‘âşîk-ı câna nisbet biñ kerre tekrâr okunacak bir laţîf mazmûndur

[fe‘ilâtün fe‘ilâtün fe‘ilâtün fe‘ilün]

İntizâr-ı haber kâşid o denli hayrân

Etdigim geldi beni gördü unutdu haberi

[HM, 39b] Taş gönüllü kâşid seniñ küyuñdan ‘avdetde o kadar te’enniyle geldi ki haber hâtırından gitdi. Ya’nî ‘ömrümüz bir kâşid tedârikinde şarf olup tarafıñıza irsâl eyledik ammâ nekbet şîme-i sâ’îlere muhâlif hareketler ederek tâ bize ihdâ eylediğîñ haberi unutmadıķca gelmedi. Haķ budur ki bu şikâyet-i ‘âşîkâne ve te’essüf-i maħrûmâneye bir şâ’iriñ havşala-i isti’dadı tekeffül edemez. Hemân Şâ’ib’e maħşûş şîvelerdendir.

چشم مست تو اگر هوش ز نقاش برد

از چه تصویردهان و کمر از یادش رفت

Çeşm-i mest-i tu eger hûş ez-naķķâş ne-bord / Ez-çe taşvîr-i dehân u kemer ez-yâdeş reft

[HE, 22a; HM, 40a] Eger seniñ mest olan gözüñ naķķâşdan¹⁶³ ‘aķlı iletmedi ise dehân ve bel taşvîri hâtırından nice gitdi? Murâdı ağızıñ küçüklüğünde ve belîñ inceliğinde mübâlağadır ve bir murâdı daħi budur ki muķâbilinde bir âdem ya görünmez ki taşvîr etsin diye. Merħûm şu‘arâ tã’ifesiniñ bînâsıdır.

¹⁶³ seniñ mest olan gözüñ naķķâşdan: seng-i çeşm seng-i naķķâşdan HE

ای بساسر که بدیوار زند از غفلت

آنکه در خانه تاریک در از یادش رفت

Ey besā ser ki be-dīvār zened ez-ġaflet / Ān-ki der-ḥāne-i tārik der ez-yādeş ref

[HE. 22b] Ol kimse ki qaranduk ḥānede qapı ḥātırından gitdi, ey birāder o ādem çok baş urur dīvāra. Ya ‘nī bir ādem dervāze-i dūnyā vü aḥireti ḥāne-i tārik cisminde qalbi olduğunu ferāmuş eylese başını dīvār-ı nedāmete urmadan pāre pāre eder. ‘Avāmm degil ekşer ḥavāşş geçinenler ḥālā başlarını taşdan taşa urmadadırlar bu açık qapıyı bulmak sevdāsıyla. Zīrā bu dervāzeyi bulmak şerī‘at-i ġarrāya teba‘iyyete mevķūfdur. Ve her bulan sa‘ādet yoluna gidemez. Zīrā qapıdan içerisi tārik-i muḥtelifeyi ḥāvi bir ‘acā’ib ‘ālemdir.

[fe‘ilātün fe‘ilātün fe‘ilātün fe‘ilün]

Ten-i ḥākīde der-i qalbini teftiş ederek

Mürşidi olmayanıñ ḥayreti āvāre eder

Dağ-ı bāb-ile pes-i cāmda bī-çāre meges

Qapı ḥūlyāsı edip başını şad-pāre eder

[HM. 40a] Ol kimse ki qaranduk ḥānede qapı ḥātırından gitdi, ey birāder o ādem ġafletden olmak üzere dīvāra çok baş urur. Ya ‘nī bir ādem temşiliyye tāriki üzere ḥāne-i tārik-i cisminde dervāze-i sa‘ādet olan qalbi qapısını unutup ferāmūş eylese dūnyāda ve āhiretde başını ḥayretten dürlü dürlü taşlara ve dīvārlara uracağı muḥağğakdır.

Beyt:

[fe‘ilātün fe‘ilātün fe‘ilātün fe‘ilün]

Cism-i ḥākīde der-i qalbini teftiş ederek

Mürşidi olmayanıñ ḥayreti āvāre eder

Dağ-ı bāb-ile pes-i cāmda bī-çāre meges

Qapı ḥalkāsı edip başını şad-pāre eder

نیست ممکن که باندازه خورد می صائب
می پرستی که خمار سحر از یادش رفت

Nīst mümkin ki be-endāze ħored mey Şā'ib / Mey-perestī ki ħumār-ı seher ez-yādeş ref

[HE, 22b; HM, 40b] Bir mey-perest ki seher ħumārı ħāṭırından gitmiş ola, ey Şā'ib mümkün degildir ki bādeyi endāze ile içe. Zīrā her şafānıñ bir kederi olduğun taḥkīk edenler şafāyı kedere baḥş edip lezā'iz-i fānīyeden zārūrāta ḥaşr ederler¹⁶⁴.

[16. Gazel]

در چشم غلط بین نبود وضع جهان راست
چون جوی بود کج نرود آبروان راست

Der-çeşm-i ğalaṭ bīn ne-būd vaż'-ı cihān rāst / Çün cūy būd kec ne-reved āb-ı revān rāst

[HE, 22b] Çeşm-i ğalaṭ beynde vaż'-ı cihān doğru olmaz, zīrā ırmağ egri olunca āb-ı revān doğru gidemez. Ya'nī evzā'-ı cihāna şan'at-ı 'alīm ü ḥakīmdir ki bu iki ism-i şerīfīñ muḳtezāsından çıkmaz diye nazar eder iseñ ḥaḳḳıñda 'ināyet der-kār olup i'vacācdaki istiḳāmeti müşāhede edersin. Yok umūr-ı ittifākiyye ḥayāliyle nazar eder iseñ egri ve doğru tā esfel-i sāfilīne dek gidersin. Murādım ehl-i ĩmāna göre demektir. Zīrā bir zekī ādem şerī'atle muḳayyed olup nāṭından ḥalkıñ istiḥsān etmedikleri evzā'ı te'emmül eylese biñde bir ḥikmetine vāḳıf olarak 'aynü'l-yaḳīn müşāhede eder ki vāḳı' olan şūretten a'lāsı taşavvur olunmaz. Faḳīr kendi ḥālimde vāḳı' olan ḥikemiyāt-ı ḳudsiyyeyi taḥrīr etsem ki ṭab'-ı beşeri zāhirde ḳabūl etmez bir mücessem kitāb olur. Ğāyet ḥazır edecek mes'eledir. *Ed-dīnü'n-naşīḥa*¹⁶⁵

¹⁶⁴ zārūrāta ḥaşr ederler: zārūriyyāta münḥaşır olurlar HM

¹⁶⁵ "Din nasihatıdır." Hadis-i Şerif.

[HM, 41a] Ğalaṭ görücü gözde cihānīñ vaż'ı doğru olmaz, zīrā ırmağ egri olunca āb-ı revān doğru gidemez. Ya'nī evzā'-ı cihāna 'ilm ü hikmet muḳtezāsı üzere nazar edenler i'vicācdaki istiḳāmeti müşāhede ederler. Yoğ umūr-ı ittifākiyye ḥülyāsıyla müṭāla'a eder ise egri ve doğru esfel-i sāfilīne dek giderler. Murādım ehl-i īmāna göre demektir. Zīrā bir müteşerri' ādem çeşm-i başiretle ḥalkıñ istiḥsān etmedikleri evzā' vü ḥavādişātdan birini müṭāla'a eylese biñde bir hikmetine vāḳıf olarak taḥḳīḳ eder ki vuḳū' bulan şüretten ebda' vü eşref taşavvur olunmaz. Elbetde bir miḳdār nūr-ı īmāna muḥtācdır ki böyle esrāra mahrem oluna. Yoğsa her köre 'arz edecek āyine degildir.

شد بیخبری حضره کوی خرابات

آمد بغلط تیرکج ما بنشان راست

Şod bī-ḥaberī Ḥızr-ı reh-ı kūy-ı ḥarābāt / Āmed be-ğalaṭ tīr-i kec-i mā be-nişān-rāst

[HE, 43a] Ḥabersizlik ḥarābātınıñ kūyunuñ ṭarīḳine Ḥızr oldu, bizim egri oğumuz ğalaṭ olmağ üzere nişāna rāst geldi. Ya'nī 'alāḳa-yı mā-sivādan bī-ḥaber olmağ ḳalbe duḥūlüñ a'zam vesā'ilinden imiş. Bizler ise deḳā'ıḳ u ḥaḳā'ıḳ-i kā'inātı bilmek kemāl ḳıyās eder idik. Bu cihetden ğalaṭ bildigimiz şahīḥ çıḳdı. Bi-'aynīhi bu mażmündür ki şūfiyye 'ilm-i resmī bi'l-küllıyye maḥv olmadıḳca bizim ḥāletimiz kimseye zuḥūr etmez diye mürīdlerini 'ulūm-ı zarūriyye-i dīniyyeden ğayrıya terğīb etmezler.

[HM, 41a] Ḥabersizlik, [bī-ḥaber mişāalde tīr-kec muḳābilidir ki Ḥızr maḳāmına ḳā'im oldu] ḥarābāt kūyunuñ ṭarīḳine Ḥızr oldu, bizim egri oğumuz ğalaṭ olmağ üzere nişāna rāst geldi. Ya'nī mā-sivādan ve 'alāyıḳdan bī-ḥaber olmağ ḳalbe duḥūlüñ a'zam vesā'ilinden imiş. Bizler ise deḳā'ıḳ u ḥaḳā'ıḳ-i kā'inātı bilmek kemāl 'add eder idik. Bu cihetden ğalaṭ bildigimiz şahīḥ çıḳdı. Bi-'aynīhi bu mażmündür ki şūfiyye 'ilm-i resmī maḥv olmadıḳca bizim ḥāletimiz kimseye zuḥūr etmez diye mürīdlerini 'ulūm-ı zarūriyye-i dīniyyeden ğayrı ile meşğūl etmezler.

در طینت پیران اثری نیست دوارا
از دست نوازش نبود پشت کمان راست

Der-ṭīynet-i pīrān eṣerī nīst devā-rā / Ez-dest-i nevāziṣ ne-būd pušt-ı kemān rāst

[HE, 23a] Pīrlerin mizācında devānīñ eṣeri yoḡdur, maḡall-i i'tibār budur ki dest-i nevāziṣden ya'nī oḡṣayıp ṣıḡamaḡdan yayıñ arḡası doḡrulmaz. Zīrā ḡaḡīḡatde fevā'il ḡavābiliñ isti'dādına tābi'dir. Murādı pīr olduḡdan ṣoñra edviye ve 'ilācla civān olmadan ye'sini beyāndır.

[HM, 41b] Pīrlerin mizācında devānīñ eṣeri yoḡdur, çille-i i'tibār budur ki dest-i nevāziṣden ya'nī oḡṣayıp ṣıḡamaḡdan kemānīñ arḡası doḡrulmaz. Zīrā ḡaḡīḡatde fevā'il ḡavābiliñ isti'dādına. Murādı pīriñ civān olmasından ye'sini beyāndır.

از سختی ره رهرو عشق ننال
تا کعبه تون رفت باین سنک نشان راست

Ez-saḡtī-yi reh rāh-rev-i 'aşḡ ne-nāled / Tā Ka'be tüvān reft be-īn seng-i niṣān rāst

[HE, 23a] Yoluñ ḡatılıḡından 'aşḡ yoluna giden ṣikāyet etmesin, zīrā Ka'be'ye dek doḡru bu niṣān taṣından gitmek mümkündür. Ya'nī beliyyāt u ṣedā'id erbāb-ı i'tināya ḡāṣ olduḡu cihetden ṡarīḡat-ı ilāhiyyeniñ ṣaḡīḡ niṣān taṣı ḡükmündedir ki lisān-ı ḡalle her anda “Ey sālik yol budur ḡüm-rāh degilsin” diye feryād etmededir. Hemān çāresi bir miḡdār ṣabrdır ki kūhsār-ı ibtilā' beyninden Ka'be-i maḡṣud nümāyān olup ṡarīḡinde çekilen meṣaḡḡatler bi'l-külliyye maḡv olur. Ve ḡaḡīḡatde beliyyāt u emrāz cāzibe-i ṣüveriyyedir ki ṣabr u īmāna muḡārin olur ise īṣāl etmeyeceḡi maḡām yoḡdur.

[HM, 42a] ṡarīḡiñ ḡatılıḡından 'aşḡ yoluna giden ṣikāyet etmesin, zīrā Ka'be'ye dek bu niṣān taṣından doḡru gitmek mümkündür. Ya'nī ibtilā' vü ṣedā'id erbāb-ı i'tināya ḡāṣ ve onların ṣi'arı olduḡu cihetden ḡible-i ḡaḡīḡatiñ beliyyāt-ı ḡün-ā-ḡün niṣān taṣları

maḳāmındadır ki işāret-i şaḫīḫa ve telmīḫāt-ı faşīḫa ile “Ey sālīk sen yolundasın, ğam çekme” diye her ḫaṭvede müjde ederler iken bunlardan şikāyet küfrān-ı ni‘amlıktır.

Beyt:

[mef‘ülü mefā‘īlü mefā‘īlü fe‘ülün]

Zincīr-i belā ile çeker vālī-yi tevfiḳ

Dār-ı kerem-i ḫaḳḳa gürüh-ı sü‘adāyı

Belvā-yı ‘ubūdiyyete ḳıl kendiñi teslīm

Ya mültefit-i ḫüsn ḳabul eyle belāyı

بلبل دلی از درد بفریاد تهی کرد

ای وای ز دردی که نیاید بزبان راست

Bülbül dilī ez-derd be-feryād tehī kerd / Ey vāy ez-derdī ki ne-y-āyed be-zebān rāst

[HE, 23a; HM, 42a] Bülbül feryād ile derdden bir gönül tehī eyleyip bir miḳdār rāḫat oldu ammā eyvāy o derdden ki lisāna doĝru gelmeye ve söylenmeye müsta‘idd olmaya. Vāḳı‘ā mücerrebimizdir ki şikāyet ve derdini bir yār-ı ğāra taḳrīr¹⁶⁶ etmek ‘azīm ḫiffet īrās eder. Lākin söylenmez belā envā‘-ı ibtilāda caḫīm-i mücessemdir¹⁶⁷.

[fe‘ilātün fe‘ilātün fe‘ilün]

Her gelen çekdi bu derdi Nuşret

Ğam-ı dünyāyı çekilmez derler

Öldü Leylā diyerek Mecnūn’u

Derdini söyleyen ölmez derler

¹⁶⁶ taḳrīr: ta‘zīr HE

¹⁶⁷ belā envā‘-ı ibtilāda caḫīm-i mücessemdir: derd caḫīm ibtilānıñ mücessemidir HM

چون تیر ز روشن کهرن کرد بر آورد
تا با که شود این فلک سخت کمان راست

Çün tîr ez-rüşen-güherân gerd berd-âverd / Tâ bâ ki şevēd īn-felek-i saht-kemân rāst

[HE, 23b; HM, 42b] Oğ gibi müstaķīm olan rüşen güherlerden toz ƣaldırıp helāk etdi.

‘Acabā bu ƣatı yaylı¹⁶⁸ felek kime doğru olur ve kibār-ı benī-ādemiñ aĥvāline muṭṭali‘
olanlar ne gūne¹⁶⁹ rāḥat bulur. Beyt¹⁷⁰:

[fe‘ilātün fe‘ilātün fe‘ilātün fe‘ilün]

Senden evvel arayıp bezl-i vücūd etmişler

Bulmayıp rāḥatı eyyām-ı şühūd etmişler

صائب بود افاق معطر ز شمیش
چون غنچه کسی را که بود دل بزبان راست

Şā‘ib būd āfāk mu‘aṭṭar ez-şemīmeş / Çün gönçe kesī-rā ki būd dil be-zebān rāst

[HE, 23b; HM, 42b] Gönçe gibi bir kimseniñ ki ƣalbi lisan-ile doğru ve müttehid ola, ey
Şā‘ib āfāk onuñ rāyiḥa-i ṭayyibesinden mu‘aṭṭar olur. Zīrā bu şūretde olan kimseye¹⁷¹
şadāƣat gönçesi ve tevḥīd bađçesi¹⁷² demek şāyestedir. Ve bir ādem lisānınıñ ƣalble
ihṭilāfından nefsiñe¹⁷³ ‘ā‘id olan zararı idrāk etmedikce ittiḥād şıfatına rağbet etmek
muḥāldir¹⁷⁴.

[17. Gazel]

ترك عادت همه گر زهر بود دشوار است
روز اژدعی طفلان بمعلم بار است

Terk-i ‘ādet heme ger zehr būd düşvar-est / Rūz āzādī-yi ṭıflān be-mu‘allim bār-est

¹⁶⁸ yaylı: kemānlı HM

¹⁶⁹ gūne: fikr ile HE

¹⁷⁰ beyt: -HE

¹⁷¹ kimseye: şaḥşa HE

¹⁷² bağçesi: ravzası HM

¹⁷³ nefsiñe: -HM

¹⁷⁴ idrāk etmedikce ittiḥād şıfatına rağbet etmek muḥāldir: idrāk etmeyince bu şıfata rağbet muḥāldir
HE

[HE. 23bl] ‘Ādet eger cümle zehr ise de terki müşkildir ve ṭabī‘ata gāyet saķıldır ve maķām-ı i‘tibār budur ki nehārda eṭfālī āzād etmek h‘āceye yükdür. Elbetde nefsine ağır gelir. Zīrā ṭabī‘atı ma‘şūmların feryādına ve gūn-ā-gūn harekāt-ı nā-hemvārlarına i‘tiyād ve ūlfet etmişdir. Var kıyās eyle ki cümle ṭebā‘a maṭbū‘ u me‘lūf olan ‘ādetleri terk edenler neler çekmişlerdir.

Zīrā muķtezā-yı ṭabī‘atden çıķmaķ mevte müsāvīdir. Ve ṭā‘ife-i şūfiyyeniñ ṭarīķatleri bu esās üzere mebnī iken ‘ömründe bir gıceyi rızāen li’llāh ihyā etmeyenlerden birisi müddet-i vāfire uyķu görmeyen ‘azīziñ kelāmını fehm edemedim demeyip tekfīr eder. Te‘emmül etmez ki dünyā bu ṭā‘n etdigim ādemiñ ‘inde bir şey’ degil imiş ki bu rütbe lezā‘izinden vaz gelmiş ve āhireti benim ‘indimde ḥarāb ve kelimāt-ı nuşh-āmizi ve şerī‘ata teşebbüsü benden ziyāde ve bu rütbedeki ādem dünyā ve āhıretini birden ḥarāb etmez, gālībā kuşūr benim fehmimdedir bārī kabūl etmez isem de mu‘āşır olmadığım ādeme sebb ü la‘n etmek münāsib degildir diye. Faķīr ‘indimde bundan aķbeḥ hizlān bilmem ki şeyṭān vaz geldiği kāra sen şurū‘ edesin.

[HM. 43a] ‘Ādet eger cümlesi zehr ise de terki müşkildir ve ṭabī‘ata gāyet saķıldır, mekteb-i i‘tibār budur ki gündüzde eṭfālī āzād etmek h‘āceye yükdür. Zīrā ṭabī‘atı ma‘şūmların feryādına ve gūn-ā-gūn harekāt-ı nā-hemvārların taşḥīḥe ve te‘dībe ūlfet etmişdir. Var kıyās eyle ki cümle ṭebā‘a maṭbū‘ u muvāfık olan ‘ādetleri terk edenler neler çekmişlerdir.

Zīrā muķtezā-yı ṭabī‘atden çıķmaķ meşakķatde mevte müsāvīdir. Ve ṭā‘ife-i şūfiyyeniñ esāsı terk-i ‘ādet üzere mebnī iken ‘ömründe bir gıce ‘ibādet için nevmi terk etmemiş ten-perveriñ biri on beş sene uyķu görmeyen ‘azizin kelāmını fehm edemedim demeye ‘ār edip ve tekfīr eder. Te‘emmül etmez ki, dünyā ve mā-fī-hā bu ṭā‘an etdim şahşıñ ‘inde bir şey’ degil imiş ki bi’l-küllıyye lezā‘izinden i‘rāz etmiş ve āhireti benim ‘indimde ḥarāb ve kelimāt-ı nuşh-āmizi ve şerī‘at-i garrāya terģibi temessükü benden ziyāde ve bu rütbede bulunan kāmil, dünyā ve āhıretini birden ḥarāb

etmez ġālibā kuşūr benim fehminindedir diye. Ve bundan ekber hizlān olmaz ki şeytān tama'ını kesdigi ādeme sen eziyyet edesin.

جذبۀ کاهربا کرچه بلند افتاده است

چه کند با پر کاهی که ته دیوار است

Cezbe-i kāh-rübā gerçi bülend üftāde-est / Çe koned bā per-i gāhī ki teh-i dīvār-est

[HE, 24a] Keh-rübānīñ cezbesi egerçi 'ālī vü ġālib vāqı' olmuş ise de ne eder bir şamān yaprağına ki dīvār altındadır. Merhūm bir 'azīmü'ş-şān mes'eleye irşād eyledi. Murādı isti'dādı ifāde etse gerek. Ammā tūl u dırāz tafşīle muhtāc ve bir bahşi iltizām eden hīç olmaz ise men'-i mücerreden hālāş olamaz.

Pes iş cenāb-ı sa'ādete kaldı ki keh-rübā ile şamānı gereği gibi mütāla' edip nazar edersin. Keh-rübā şamānı cezbede müstakīl midir yāhud şamānīñ da daħli var mıdır, yoksa yalnız sırr şamānda mıdır, yok bu cezbede ikisi müşterek midirler bu vücūhuñ içinden her kanķısın taħķīk edebilirsin. O zamān isti'dādīñ ma'lūm olup uşūl-ı şūfiyyeden bir 'azīm-i aşla vākıf olmuş olursun. Şā'ib merhūm, kısm-ı ahīre zāhib oldu ve bizlere Rabbü'l-'ālemīn ve iyyāke nesta'in¹⁷⁵ ile emr eyledi. Ve isti'ānet bir emre beda' etdikden soñra olur. Zīrā Qurān-ı Kerīm 'Arabī'dir, bu kadarca yardım ettim.

[HM, 43b] Keh-rübānīñ cezbesi 'ālī vü bülend vāqı' olmuş ise de ne eder bir şamān yaprağına ki dīvār altındadır. Merhūm bir 'azīmü'ş-şān mes'eleye irşād eyledi. Murādı isti'dādı ifādedir. Ammā tūl u dırāz beyāna ve tafşīle muhtācdır ve münkere men'-i mücerred kifāyet eder. İş kabüle kaldı. Bu daħi Vehhāb-ı muṭlāk'ın ināyetine tevaṭṭuf eder. Bizim 'indimizde muḥaḳḳak olan keh-rübā şamānı cezbede müstakīl degildir. Belki şamānīñ daħi bir miqdār fi'l-i cezbeniñ kendinde eşeri zuhūr edecek kadar 'alāqadan tecerrüdü lāzımdır. Hāşıl, fevā'iliñ te'sīri kavābiliñ isti'dādından müstağnī olamaz.

¹⁷⁵ “[Rabbimiz!] Ancak sana kulluk eder ve yalnız senden yardım dileriz.” Fātiha Sûresi, 1/5.

غم روزی و توکل نشود یکجا جمع

بستن توشه درین ره بکمر زنار است

Ġam-ı rŭzī vü tevekkül ne-şevēd yek-cā cem´ / Besten-i tūşe der-Īn reh be-kemer-i zünnār-est

[HE, 24a] Rızķ ġamı ile tevekkül bir yerde cem´ olmaz, bu yolda beline azıķ bağlamak zünnārdır. Zīrā şŭfī murād eder ki Rabb'im baña tevekkül ile emr eyledi ve ben de kendi 'indimde emrine imtişāl eyledim. Ammā 'inda'llāh bu maķāma vefā etdigime tenhā ve şenliksiz vādīlerde gezip rızķ-ı ġaybiyye ki burhān tevekküldür. Onu görmedikce seyāhatden vaz gelmem. Zīrā tarīkatde her maķāmıñ vefāsı tekmīlinde va'd olunan elbetde zühŭr eder. Meşelā şabr maķamına vefā edeniñ imāmeti gibi *ve ce'alnāhüm e'immetü'l mā-sabr*¹⁷⁶.

[HM, 44a] Rızķ ġamı tevekkül ile cem´ olmaz, bu yolda beline azıķ bağlamak zünnārdır. Zīrā şŭfī murād eder ki me'mŭr olduğum tevekkülde vefā etdigimiñ burhānını müşāhede edeyim diye. Meşelā maķām-ı şabrda vefā edeniñ imāmeti gibi tevekkülde vefā edeniñ dağı ġaybdan rızķınıñ zühŭru şehādet eder ki maķām-ı tevekküle vefā vāķı' oldu diye. Bu sebebden kibār-ı ūmmet bir zamān tek ū tenhā şenliksiz beyābānlarda 'ibādete meşġŭl olup herkes hālınıñ tekmīline şevāhid talebinde olurlar.

اثر از سبزه بیگانه درین کلشن نیست

چشم کستاخ ترا آینه در زنگار است

Eşer ez-sebze-i bīgāne der-Īn ġülşen-nīst / Çeşm-i küstāh-ı tu-rā āyine der-zengār-est

[HE, 24b] Bu ġülşende sebze-i bīgāneden eşer yokdur ammā seniñ gördüğün odur ki seniñ edebsiz gözünüñ āyinesi jengārdadır ve o jengārı bīgāne sebze zann edersin. 'Alemler nizā'la memlŭ eden vahdet mes'elesine işāretidir.

¹⁷⁶ "Sabrettikleri ve āyetlerimize kesinlikle inandıkları zaman, onların içinden, buyruğumuzla doğru yola ileten rehberler tayin etmiştik." Secde Sŭresi, 32/24.

[HM, 44a] Bu gülşende bīgāne otlakdan eṣer yoḡdur ve menşe'-i ġalaṭ budur ki seniñ küstāḡ olan çeşmiñ āyinesi zengārda ve paslanmışdır. Bu zengāri sen bīgāne sebze kıyās edersin. Vākı'ā bir zerre yoḡdur ki münferiden veyā iřtirāken esmā'-yı ilāhiyyeniñ mażharı olmaya. Lākin zengārsız göz lāzımdır ki bu ma'nāyı müřāhede eyleye.

میتوان کرد باهسته رویا هموار

کرچه از سنک دلان روی زمین کهسار است

Mī-tüvān kerd be-āheste revī-hā hemvār / Gerçi ez-seng-dilān rūy-ı zemīn kūh-sār-est

[HE, 24b] Tař göñüllülerden yeryüzü daġıstān ise de yābce yürüyüşlük ile düz etmek mümkündür. Lākin yāb yürümek müşkildir. Bu mażmūn aġleb-i aḡvāle şādık olur ammā zamānımızda cibāl kılıp kısiyeden bir ḡāle varmışdır ki ne reftār-ı hemvārīn imkānı var ve ne müdārānīn. Hemān Mevlā-yı müte'āl vücūd-ı sengīnlerin āteř-i intikāmla gelse dīvār-ı kenīf ḡızlān eyleye.

[HM, 44b] Tař göñüllülerden yeryüzü řu'ūbet-i sülūkda daġıstān ise de hemvār mülāyim ve āheste yürüyüşlük ile düz etmek mümkündür. Ammā yāb yürümek müşkildir. Bu mażmūn müdārāya mebnī, aġleb-i aḡvāle şādık olur. Ve ġāḡice mülāyemet ve müdārā daġi fa'ide etmeyip daġıstāndan murād olunan ḡālet zuhūr eder.

میرسد صبح بخورشید درخشان صائب

دیدة هر که چو شبم همه شب بیدل است

Mī-resed řubḡ be-ḡurřīd-i dıraḡřān řā'ib / Dīde-i her ki çü şebnem heme şeb bīdār-est

[HE, 24b; HM, 44b] Her kimiñ gözü ki řebnem gibi cümle gicede bīdārdır, ey řā'ib, řubḡ vaġtinde ḡurřīd-i dıraḡřāna eriřir. Zīrā eczā'-yı kā'inātıñ mürekkebātı 'ale'l-ıtlāk benī-ādem için kitāb-ı meřūr varaḡ-ı menřūr üzere emřile-i mażrūbedir.

[18. Gazel]

آينه را سپاه کند با غبار بحث
کو آسمان مکن بمن خاکسار بحث

Āyine-rā siyāh koned bā-gubār baḥṣ / Gū āsumān me-kon be-men-i ḥāksār baḥṣ

[HE, 24b] Ġubār ile baḥṣ etmek āyineyi siyāh eder, söyle, āsumān ben ḥāksār ile baḥṣ etmesin. Zīrā maẓmūn-ı müte‘ārif üzere ğubār āyineye ğālibdir. Murādı temşīl yüzünden eger āsumān benimle baḥṣ eder ise ḥacl olur demektir. Merḥūm babasına ‘āşī olmak ister. Allāh ‘afv eyleye.

[HM, 45a] Ġubār ile baḥṣ etmek āyineyi siyāh eder, söyle, āsumān ben ḥāksār ile baḥṣ etmesin. Zīrā maẓmūn-ı müte‘ārif üzere ğubār āyineye ğālibdir. Murādı temşīl yüzünden eger āsumān benimle baḥṣ eder ise ḥacl u maġlūb olur demektir. Lākin vālid-i ‘ulvīye bu kadar ‘uḳūḳ münāsib degildir.

در عالم شهود نلدرد دليل ره
حيران عشق را نکند بيقرار بحث

Der-‘ālem-i şühūd ne-dāred delīl-i rāh / Ḥayrān-i ‘aşḳ-rā ne-koned bī-ḳarār baḥṣ

[HE, 24b] ‘Ālem-i şühūda delīlīñ yolu yoḳdur, zīrā görünen köye kılavuz istemez. Pes böyle olunca ḥayrān-ı ‘aşḳı baḥṣ muẓtarib etmez. Meşelā faḳīr ba‘z-ı maşrū‘lara ve şāhib-i vesveselere ‘ilāc-ı rūḥānī ve tedbīr-i cismānī ile muḳayyed olduğum cihetden gāhīce bir ādem getirirler ki ‘ilāc oluna.

Ḥālinden su‘āl etdikde cevāb eder ki: “İşde yanımda iki Frenk kızları var kör müsün, baña rāḥat vermezler.” Eger ben de def‘ine muḳayyed olup o gördüğün ḥayāl-i fāsiddir ve mişāl-i bātıldır diye baḥṣ eylesem evvelā o ādemiñ gözüyle gördüğün benim delīlim ref‘ etmek muḥāl. Ve şāniyen ḥarīfīñ ‘indinde ya kördür der yāḥud baña maḥşūş bir ḥaletdir diye sūkūt eder. Veyāḥūd cününü daḥi ziyāde olur. ‘İlācı evvelā kendini taşdıḳ

ile ünsiyet peydā edip mizācını ta‘dīl etdikde ve kızlar gözünden gā‘ib olduğda fakīr
‘aqlına göre baḥşimi tekml̄ edince kemāl-i kabūl ile kabūl eder.

‘Āşık daḥi bir dürlü mecnūndur ki ben maḥbūbumu gördüm da‘vāsın eder iken baḥş
onuñ mizācına ıztırāb vermez. Zīrā rü‘yet-i başar burhānı üzere bir burhān olmaz ki
baḥş fā‘ide eyleye ve bu maḳāmda deryālar vardır geçilmez ve āb-ı ḥayāt bu
mazmūnuñ zımnındadır ammā içilmez.

[mefā‘ilün mefā‘ilün fe‘ülün]

Görür gibi ‘ibādet eyle Ḥaḳḳ’a

Şaḳın baḥş etme şer‘iñ ḥikmetinden

Ederken şāri‘-i ma‘şūme taḳlīd

Ne ḥācetdir su‘āle ‘illetinden

Fedā yoluna şer‘iñ cān u başım

Ümīdim bir rızādır nuşretinden

[HM. 45a] ‘Ālem-i şühūda delīlīñ yolu yoḳdur, zīrā görünen köye kılavuz istemez. Pes
bu meşel-i şādık muḳteżāsı üzere ḥayrān-ı ‘aşkı baḥş muḳtarib etmez. Meşelā fakīr
ba‘z-ı maşrū‘lara ve şāhib-i vesveselere ‘ilāc-ı rūḥānī ve tedbīr-i cismānī ile muḳayyed
olduḳum cihetden gāḥice bir ādem getirirler ki ‘ilāc oluna. Ḥālinden su‘āl etdikde
cevāb eder ki: “İşde yanımda iki Frenk kızları otururlar görmez misin, baña rāḥat
vermezler.” Eger ben de def‘ine muḳayyed olup o gördüḳüñ ḥayāl-i fāsiddir diye bu
ādem ile baḥş etsem onuñ yaḳīnine aşlā ḥalel gelmez. Zīrā gözü öyle gördüḳünü benim
‘aql ile baḥş etdigim gidermez. Ammā ‘ilāc te’sīr edip kızlar gā‘ib olduğda tefhīm
kābil olur.

‘Āşık daḥi böylecedir. Maḥbūbuna müte‘allık bir da‘vā eder ki ‘ālemiñ ḥükemāsı o
da‘vāyı nefy için edilleler serd eyleseler ‘āşıḳa zerre ḳadar te’sīr edip gördüḳünü

işitdiği ile inkâr edemez. Hâşılı bu bir maķāmdır ki deryālar maĥv olur geçilmez ve āb-ı hayāt mebzūl iken izinsiz içilmez.

[mefā'ılün mefā'ılün fe'ülün]

Görür gibi 'ibādet eyle Hakk'a

Şaķın baĥş etme şer'in hikmetinden

Ederken şāri'-i ma'sūme taķlīd

Ne hācetdir su'āle illetinden

Fedā yoluna şer'in cān u başıım

Ümīdim bir rızādır nuşretinden

آخر کلم نقص ازین بیشتر بود

کز خجلت طرف نشود شرمسار باحث

Āĥir kūdām naķş ez-īn bīşter būd / Ki ez-ĥaclet taraf ne-şevēd şermsār baĥş

[HE. 25a] Āĥir kańķı noķşān bundan ziyādereksā olur ki ĥaşmīñ maĥlūb u ĥacī olmasından baĥş ĥayā etmez. Ĥayāyı baĥşe nisbeti sebebine nisbet kaķālındendir. Ya'nī baĥş edici 'ādetā ĥaşmīñ ĥacāletinden şafā edip ĥayā etmez ki bu ādemi maĥzūn u zelīl eyledim diye. Ve bāb-ı mürüvvetde bundan a'zam noķşān olmaz ve bu ĥuşūşda nüfūs-ı ĥayūruñ envā'-ı emrāz-ı müzmineye mübtelā olması ve belki telefleri mesmū' olmuşdur. 'Ālime lāyık olan leĥāfetle ĥaķķı beyān edip sūkūt etmektir. Qaldı ki kaķālıl Mevlā-yı müte'āl'in yed-i ĥudretindedir. Murād etdiği kaķbe ilķā eder lāzım gelmez ki envā'-ı teşnī'le ĥaşma iltizām etdiresin. *Femen şā'e felyü'min ve men şā'e felyekfur*¹⁷⁷ ve *Mā'ale'r-resūli ille'l-belāĥ*¹⁷⁸ baĥşe kaķfidir.

¹⁷⁷ "Artık dileyen iman etsin, dileyen inkâr etsin." Kehf Sûresi, 18/29.

¹⁷⁸ "Peygamberin görevi, tebliĥ etmekten ibarettir." Mâide Sûresi, 5/99.

[HM. 46a] Āhir kankı noqşān bunda ziyāde olur ki haşmıñ hacāletinden baḥş şermsār olmaz. Şermsārlığı baḥşe nisbet sebebine nisbet kabīlinden şāyi‘dir. Ya‘nī baḥş edici ‘ādetā haşmıñ infi‘ālinden şafā eder. Merḥūm bāb-1 mürüvvete irşād edip bu hāleti şifāt-1 noqşānıñ enkaşına nisbet eyledi. Zīrā bu huşūşda nüfūs-1 ğayūrdan telef olmuş katı çokdur. ‘Ālīme lāyık olan müdde‘āsını leṭāfetle iṣbāt edip haşmıñ kelāmını daḥi bir vech-i şalāḥa ḥaml ile hacāletin izāleye sa‘y etmektedir.

از نبض اختیار بلا موج میزند

تسلیم هر که شد نکند اختیار بحث

Ez-nabz-1 iḥtiyār belā mevc mī-zened / Teslīm her ki şod ne-koned iḥtiyār baḥş

[HE. 25b] İḥtiyār nabzından ilğa urur, her kim teslīm oldu ise baḥşi iḥtiyār etmez. Zīrā nüfūs-1 şārda ḥaqqı kabūl etmek ve mülzem olmayı iḥtiyār etmek ba‘īd ihtimālātdandır. Böyle olunca teslīmde zarar-1 dīniyye yok ise teslīm olursun ve eger zarar bu ise benim bildigim budur diye bāb-1 baḥşi sedd edersin.

Zīrā biñ ‘ālemde biri bulunmaz ki haşmınıñ yedinde ḥaqqı görüp aḥz u kabūl eyleye. Hālā kütüb-i fiḫhiyyeler mezāhib beyninde edilleler bir tarafda izhar-1 mine‘ş-şems iken ve bir tarafı evhen-i min-beytü‘l-‘ankebūt iken yine baḥş ederler. Ḥattā kibār-1 fuḫahānıñ birisi bir mes‘ele ḥaqqında şöyle ta‘bīr eder ki, *fehazā mezheb-i ‘Alī bin ebū-Ṭālib lā-yü‘mel bih*¹⁷⁹ ya‘nī “Bu ‘Alī bin Ebū Ṭālib’iñ mezhebidir. Bunuñla ‘amel olunmaz.” Murādım ta‘bīr-i nefsanıyyesin beyāndır ki şūfiyyeden biri bu kelāmı kelime-i küfür maḳāmında i‘tikād eder. Şiddet-i mürā‘āt edebden nāşī.

[HM. 46a] İḥtiyār nabzından belā mevc urur, her kim teslīm oldu ise baḥşi iḥtiyār etmez. Zīrā nüfūs-1 şārda ḥaqqı kabūl etmek ve mülzem olmayı iḥtiyār etmek ba‘īd

¹⁷⁹ “Bu Ali bin Ebû Tâlib’in mezhebidir, onunla muamele edilmez.”

ihtimālâtıdır. Böyle olunca teslîmde zarar-ı dînî olmaz ise teslîm, yok olur ise benim bildiğim budur deyip sükût eder.

Zîrâ biñ ‘âlemde biri bulunmaz ki haşmîñ yedinde haqq zuhûr edince teba‘iyyet eyleye. Belki imkânı rütbe hattâ ‘aklıñ medhali olmayan mesâ‘il-i şer‘iyyeye edille-i ‘akliyyeyi hâlî edip her ne vechle mümkün olur ise galebe murâd eder ve bu huşûş ‘aşrımızda demek degildir. Belki bizden beş yüz sene muqaddem gelen fuğahâ efendilerimiziñ ekşeriniñ ahvâli kütüblerinde böylecedir. Ehliniñ ma‘lûmudur.

بر سنك خار زد كهر آبدل خویش

هر کاملی که کرد بناقص عیار بحث

Ber-seng-i hâre zed güher âb-dâr-ı hıvîş / Her kâmilî ki kerd be-nâkış-‘ayâr baḡş

[HE, 25b] Her kâmil ki nâkış ‘ayâr ile baḡş eyledi kendi âb-dâr olan cevherini katı taşâ urdu. Zîrâ nâkış, kâmilîñ qadrini bilmeyip ilzâm sevdâsıyla ağızına geleni söyler ve kâmil nâkış bulduğı mizâcîñ kemâline sa‘y edip müdârâ ve mülâtafat tarafını tutduqca za‘fina ḡaml edip gevher-i kemâli seng-i cehli ile biñ pâre eyler.

‘Ulemâdan biri faqîre meşveret tarîkı ile buyurdu ki “‘Allâme Tûsî, Şerhü’t-Tecrîd’iñ âhirinde ehl-i sünnete dünyânîñ rüsvâyılığını etmiş ve İmâm ‘Alî Ḥazretleri’niñ Şiddîk-i Ekber üzere tafzîli ḡaqqında şarb yollara gitmiş, murâdım kütüpleri cem‘ edip ‘allâmeye muqâbele etmekdir ne dersin”. Faqîr dedim ki, “Edemezsin, zîrâ Tûsî bu baḡş eşnâsında îrâd etdiği kelimât-ı bî-edebânelerinden rütbe-i Şiddîk’a ta‘n ve taḡkîri qaşd ederek söyler. Ammâ sen her çend Cenâb-ı Şiddîk’i tafzîl edersen de Ḥazret-i İmâm’iñ tarafını maḡâm-ı edebe muḡall ta‘bîrâtdan ḡâyet şıyânete muḡtâc olunca muqâbele nice mümkün olur ve şüret-i baḡşde ‘allâme ḡâlib görünür.” dedikde ‘azîm istiḡsân buyurup terk eyledi. Merḡumuñ beytindeki mazmûnuñ ‘aynıdır. Zîrâ Tûsî bu bâbda ḡâyet nâkışdır ve onuñla baḡş gevher-i âb-dârı taşâ çalmaḡdır.

[HM, 46b] Her bir kāmīl ki nāqış ‘ayār ile baḥş eyledi kendi āb-dār olan cevherini qatı taşa urdu. Zīrā nāqış elbetde kāmīliñ qadrini bilmeyip ilzām sevdāsıyla ağızına geleni söyler ve kāmīl nāqış bulduğı mizācī tekmīle sa‘y eder ve nāqış za‘fina ḥaml eder. Bu cihetden merḥūm tenbīh eyledi ki nāqış ile baḥş eden cevherini zāyi‘ eder.

‘Ulemādan biri faḳīre meşveret tarīkiyle buyurdu ki “Ṭūsī, *Şerḥü’t-Tecrīd*’iñ āhirinde İmām ‘Alī’niñ tafzīli bābında ehl-i sünnete ‘azīm ihānetli baḥşler eylemiş, murādım kütüb-i uşulü cem‘ edip ‘allāmeye muḳābele vechi üzere bir risāle te’līf edeyim”. Faḳīr dedim ki “Edemezsin. Zīrā Ṭūsī, İmām ‘Alī Efendimizi tafzilde Şiddīk-i Ekber tarafına naḳīşe ‘ā’id olmadan ḥazer degil belki qaşd eder. Āmma sen Şiddīk’i tafzilde İmām ‘Ali tarafına elbetde mūrā‘āta muḫtarr olunca ğalebe ‘allāmede qalır. Baḥşīñ aşlā fā’idesi olmaz. Hāşılı taḫşīl bir ma’nā olur.” dedikde ‘azīm pesend eyledi. Merḥūm şimdi medār-ı sa‘ādet olan baḥşe işāret edip buyurur ki:

یکعقدہ وانشد از دل ارباب علم را
چند انکہ برد ناخن دقت بکار بحث

Yek-‘uqde vā ne-şod ez-dil erbāb-ı ‘ilm-rā / Çendān ki bord nāḫun-ı diḳḳat be-kār-ı baḥş

[HE, 26a] Göñülden olmaḫ üzere erbāb-ı ‘ilm için bir uqde ḥall olmadın, baḥş, nāḫun-ı diḳḳati ne qadar işe iletip qullandı ise de. Ya’nī ‘ulemā’, rūsūm-ı ebḫās-ı ‘aqliyyede diḳḳatli baḥşler ve edille serd edip zu‘mlarında çok müşkiller ḥall etdiler. Ammā qalb ‘uqdesinde ‘āciz ve onun ḥalline bir zafer bulamadılar. Lāzım olan ise evvel bu ‘uqdeyi ḥall edip bu maḫlūl ile müşkilāt dārını ḥalle isti‘ānet etmek idi.

[HM, 47a] Göñülden olmaḫ üzere erbāb-ı ‘ilm için bir uqde ḥall olmadı, baḥş, nāḫun-ı diḳḳati ne qadar işe iletip qullandı ise de. Ya’nī ‘ulemā’, rūsūm-ı ebḫās-ı ‘aqliyyede diḳḳatli baḥşler ve edille serd edip zu‘mlarında ve vāqı‘ada çok müşkiller ḥall etdiler. Ammā ‘uqde-i qalbe geldikde ‘āciz olup bu müşkiliñ ḥalline zafer bulmadılar. Murādı kulūbuñ ḥāvī olduğı esrārīñ inkişāfında olan şu ‘ūbete işāretidir.

صائب نصیحتیست ز صاحب‌دلان مرا

تا صلح ممکن است مکن اختیار بحث

Şā'ib naşīhat-est ez-şāhib-dilān me-rā / Tā şulh mümkin-est me-kon ihtiyār baḥs

[HE, 26a] Ey Şā'ib, şāhib-i dillerden baña naşīhatdır ki şulh mümkin olduğca baḥsi ihtiyār etme. Muḳaddemen tahrīr etdigimiz mīzāna mūrā'ātle ki zarar-ı dīni müstelzim olmadıḳça teslīmden eslemi yoḳdur. Zīrā Mevlā-yı müte'āl bir ḳalb, nūr-ı ḳabūl iḥsān edip ḥaḳḳı bulduḡu maḥalde tābi' olacak ḳadar şafvet gelmedikce, nehāra leyldir diye iftirā etdigin bilir iken ḥaşmını ilzām için edille serd etmeden uşanmaz.

[HM, 47b] Ey Şā'ib, evliyā'lardan baña naşīhatdır ki şulh mümkin olduğca baḥsi ihtiyār etme. Muḳaddemen tahrīr olunan mīzāna mūrā'ātle ki zarar-ı dīni müstelzim olmadıḳça teslīmden eslemi yoḳdur. Zīrā nūr-ı ḳabūl-ı ḥaḳḳ her ḳalbe müyesser degildir.

[19. Gazel]

چون کذارد خشت اول بر زمین معمار کج

کر رساند بر فلک باشد همان دیوار کج

Çün güzāred ḥişt-i evvel ber-zemīn mi'mār kec / Ger resāned ber-felek bāşed hemān dīvār kec

[HE, 26a] Çünkü evvelki kerpici mi'mār zemīne egri ḳoya eger felek üzerine erişdirir ise o dīvār egri olur. Zīrā evveliyāt bir vechle teḥallūf ḳabūl etmez, eder ise evvel degildir. Meşelā evvel ḥāṭıra ḥuṭūr eden ve evvel istimā' olunan ve evvel ekl olunan vüçüh tefe'üle şarf olduğca şubḥ-ı şādıḳ ḳadar işābet eder.

İmām 'Alī Efendimiziñ ḥilāfetinde evvel bī'at eden yek-dest bir ādem idi, dediler ki bu iş tamām olmaz ve olmadı. Niza'la eyyām-ı ḥilāfet mükedder geçdi. Lākin evveli idrākte teḥallūf vāḳı' olur.

[HM, 47b] Çünkü evvelki kerpici mi‘mār zemīne egri kıoya eger felek üzerine erişdirir ise o dīvār yine egri olur. Zīrā evveliyāt bir vechle teħallūf kabūl etmez, eder ise evvel degildir. Meşelā evvel hātıra huṭūr eden ve evvel istimā‘ olunan ve evvel ekl olunan ve evvel göze görünen vücūh tefe‘üle şarf olunmağda hayrāt-ı cismiyyeyi celb eder. Teşe‘üm daħi böyledir.

İmām ‘Alī Efendimiziñ bī‘atinde evvelki ādem yek-dest olmağ münāsebetiyle bu iş tamām olmaz dediler ve olmadı. Niza‘la eyyām-ı hīlāfet mükedder geçdi. Lākin evveli idrākde teħallūf vāqı‘ olur.

میکند یکجانب از خون تہی سر پوش را
هر سبک مغزی کہ بر سر می نہد دستار کج

Mī-koned yek-cānib ez-h‘ān-ı tehī ser-pūş-rā / Her sebük mağzī ki ber-ser mī-nihed destār kec

[HE, 26b; HM, 48a] Boş şofradan kapağı bir tarafa idip şāhib-i hāneyi rüsvāy eder, her bir beyni hafīf ki başı üzere şarığı egri kıor. Hemān bu egrilik kifāyet eder iken beyinsiz olduğı daħi ma‘lūm olduğdan şoñra zükām-ı nedāmete ibtilāsı muğarrerdır.

نیست جز بیرون در جای اقامت حلقه را
راه در دلها نیابد چون بود گفتار کج

Nīst cüz bīrūn der-cāy-ı ikāmet ḥalqa-rā / Rāh der-dil-hā ne-yābed çün būd güftār kec

[HE, 26b; HM, 48a] Kıpınıñ taşrasından ğayrı ḥalkanıñ ikāmet yeri yokdur, çünkü bir söz egri ola gönüllere yol bulup duḥūl edemez. Ve meşelde *el-ḥakku yedḥulu‘l-uzine bilā-izn*¹⁸⁰ vārid olmuşdur. Ya‘nī “Ḥak söz kulāğa izinsiz girer”, kalb ise evveliyetde kıaldı. Ya ba‘z-ı egri kelāmı kıulūbe bir ğüne ilkā ederler ki çıkması kıābil olmaz ve ğāhīce¹⁸¹ böyle kelāma beyne‘n-nās yağışıklı yalan derler.

¹⁸⁰ “Ḥak olan kulaklara girer, duyulur.” Darb-ı Mesel

¹⁸¹ ğāhīce: -HM

Ḥikmeti budur ki¹⁸² bu mişilli kelāmlarda bir ḥaqq maḥlūṭ olup onuñ sāyesinde bāṭıl daḥi duḥūl eder¹⁸³. Lākin ḥaqqı bāṭıldan temyīze herkes kādīr olmadıḡından bāṭıl revnāk buldu şanırlar¹⁸⁴.

[fā' ilātün fā' ilātün fā' ilātün fā' ilün]

Ġaybetinde çok ḥaber verdi raqābi dil-berin

Gerçi taşdıķ etmedim ammā yaķışdı aġladım

فقرسازد نفس را عاجز که چون شد تنک راه
راست سازد خویش را هر چند باشد مار کج

Faqr sāzed nefs-rā 'āciz ki çün şod teng rāh / Rāst sāzed ḥ'īş-rā her çend bāşed mār kec

[HE, 26b] Faqr u iḥtiyāc nefsi 'āciz edip istiķāmete mużtarr eder, zīrā maḥall-i i'tibār budur ki yol dar olunca yılān ne kadar egri ise de kendini doġruldur. Ya'nī 'ibādu'llāhın ba'zısını ġinā işlāḥ etdiġi gibi ba'zısını daḥi faqr u zillet işlāḥ eder. Ve her mevcūduñ şūret-i aḥvālī ma'nāsının muķtezāsıdır. Ziyāde қаbūl etmez.

[HM, 48b] Faqr u iḥtiyāc nefsi 'āciz edip istiķāmete mużtarr eder, maḥall-i i'tibār ve bād-zehr-i esrār budur ki tarīķ zīķ olunca yılān ne kadar egri ise de kendini doġruldur. Ḥāşılı 'ibādu'llāhın ba'zısını ġinā işlāḥ etdiġi gibi ba'zısını daḥi faqr u zillet işlāḥ eder. Ve her mevcūduñ şūret-i aḥvālī ma'nāsının muķtezāsı üzere olur. Ziyāde ve noķşān қаbūl etmez.

قامت خم بر نیارد از خسیسی نفس را
بیش او یزد بدامنها چو باشد خار کج

Qāmet-i ḥam ber ne-y-āred ez-ḥasīsī nefs-rā / Bīş āvīzed be-dāmen-hā çü bāşed ḥār kec

¹⁸² Ḥikmeti budur ki: Ma'lūm ola ki HE

¹⁸³ duḥūl eder: ḥaqqıdır HM

¹⁸⁴ olmadıḡından bāṭıl revnāk buldu şanırlar: nefsi-i nāṭıķa nādīr bulunur HE

[HE, 27a] Egri kâmet ya'nî ihtiyârlık nefsi denâ'etden çıkarmadı, zîrâ diken egri olunca dâmenlere ziyâde aşılır. Ve belki egilmesi kendine lisân-ı hâlle 'adem-i istikâmetinden ve mâ-sivâya keşret-i ta'allukundan ta'zîrdir. Vâkı'â pîrlere hırş mülâzım olmak hasebiyle rütbesine göre su'âlden hâlî olmazlar.

[HM, 49a] Egri kâmet ya'nî ihtiyârlık nefsi denâ'etden çıkarmaz, maḥall-i 'itibâr budur ki diken egri olunca dâmenlere ziyâde aşılır. Ve belki egilmesi kendine lisân-ı hâlle 'adem-i istikâmetinden ve mâ-sivâya keşret-i 'alâkasından ta'zîrdir. Vâkı'â pîrlere hırş mülâzım olduğundan rütbesine göre su'âle mübtelâ olurlar. Lâkin aşıl mes'ele ḥaḳîkatde münâzi'un fîhdir. Hâşılı nefsi insân intikâl üzere mecbûldür ve teklîf dahî bu imkâna mübeyyindir.

هست چون بر نقطهء فرمان مدلل کائنات

عیب نتوان کرد اگر باشد خط پر کار کج

Hest çün ber-noḳta-i fermân medâr-ı kâ'inât / 'Ayb ne-tüvân kerd eger bâşed ḥaṭṭ-ı pergâr kec

[HE, 27a] Çünkü kâ'inâtın medârı noḳta-i fermân üzeredir ki *kün*¹⁸⁵ lafzıdır, 'ayb etmek olmaz eger pergârın ḥaṭṭı kec oldu ise. Zîrâ noḳta-i merkeziñ vücûdu ḥaṭṭ-ı pergâra egri ol demiş gibidir. Merḥûm kelime-i ḥazret-i ilâhiyyeye bir mişâl tedârik edip gâhîce bu emr-i lisân-ı hâlle vâkı' olur demiş oldu.

[mefâ'îlün mefâ'îlün fe'ülün]

Bilir bilmez işâret ile Nuşret

Bulur neşv ü nemâ hikmetle ḥayret

[HM, 49b] Çünkü kâ'inâtın medârı fermân ve emir noḳtası üzeredir ki *kün*¹⁸⁶ kelimesidir, eger pergârın ḥaṭṭı egri oldu ise 'ayb etmek olmaz. Zîrâ merkez noḳtasınıñ vücûdu ḥaṭṭ-ı pergâra egri ol demiş gibidir. Merḥûm meşreb-i taḥḳîke zâhib olarak her mevcûd

¹⁸⁵ "Ol" Bakara Sûresi, 2/17.

¹⁸⁶ Bk. 185. dipnot.

olacak mümkün hakkında bir *kün*¹⁸⁷ lafzı lâzımdır ve muhâlefet muhâldir diye bir mişâl-i maḥsûs tedârik eyledi. Ammâ tafşîle muhtâc bir daḳîk mes'eledir ki ekḡer 'ulemâ ḥilâfına kâ'il olmuşlardır. Netîcesi bu mazmûnda 'ilm ma'lûma tâbi'dir demekden ġayrı çâre yokdur.

از تواضع کم نکردد رتبه کرد نکشان

نیست عیبی کر بود شمشیر جوهر دار کج

Ez-tevâzu' kem ne-kerded rütbe-i gerden-keşân / Nîst 'aybî ger bûd şimşîr-i cevher-dâr kec

[HE, 27a] Tevâzu'dan gerden-keşânîñ rütbesi noḡşân olmaz, eger cevher-dâr kılıc egri olur ise bir 'ayb degildir. Belki bu tevâzu' gerden-keşliğinde etdiği ḥiddet ve şehâmetiniñ ḥüccet-i kâti'sıdır. Merhûm "kec" kâfiyesinde miyân ġazeline 'Acem kılıcı baġladı.

[HM, 49b] Tevâzu'dan gerden-keşânîñ rütbesi noḡşân olmaz, eger cevher-dâr kılıc egri olur ise bir 'ayb degildir. Belki bu tevâzu' kendi zâtında olan faşl-ı ḥitâbîñ ḥüccet-i kâti'asıdır. Merhûm elbetde meydân-ı ḥamâsete geldikce miyân-ı nazmına bir 'Acem kılıcı baġlar. Fi'l-ḥaḳîka me'âni vü ecsâma zıddı kadar bir âyine bulunmaz.

میتراود از سراپای دلازلان کجی

باشد از مرغ شکاری ناخن و منقار کج

Mî-terâved ez-ser-â-pâ-yı dil-âzârân kecî / Bâşed ez-murġ-ı şikârî nâḡun u minḡâr kec

[HE, 27a] Dil-âzârların başından ayaġına dek egrilik şızar, maḡall-i i'tibâr budur ki avcı ḡuşuñ dırnaġı ve minḡarı egri olur. Zîrâ her şüret taḡtında olan ma'nânîñ fihristidir ve benî-âdemde burnu önüne egri olan şecî' vü bahâdır olur. Yok şaġına ya şoluna ḥilḡatde egri olur ise aşḡâb-ı yemîn ve aşḡâb-ı şimâl gürühundan olduğuna işâretidir. Lâkin bu kelâm bu 'âhit şâhibine kem-enfiyye degildir.

¹⁸⁷ Bk. 185. dipnot.

[HM, 50a] Dil-āzārların başından ayağına dek egrilik sızar, maḳām-ı i‘tibār budur ki avcı kuşuñ tırnağı ve minḳarı egri olur. Zīrā her şüret tahtında olan ma‘nāsınıñ āyinesidir ve benī-ādemde burnu önüne egri olan şeci‘ vü bahādırdır. Yok hilkatde sağına ya soluna egri olur ise aşhāb-ı yemīn ve aşhāb-ı şimāl ahlākınıñ galebesine işaretdir. Ve bu āfet şāhibine yazdığımız maẓmūn kem-enfiyye degildir, eger ‘ārif bulunur ise.

رأست شو صائب نخواهی کج اگر اثار خویش
سایه افتد بر زمین کج کر بود دیوار کج

Rāst şev Şā‘ib ne-h‘āhī kec eger āsār-ı h‘īş / Sāye üfted ber-zemīn kec ger būd dīvār kec

[HE, 27b] Ey Şā‘ib eger āsārını egri istemez iseñ doğru ol, zīrā dīvār egri olduḳda eşeri olan sāyesi dahi egri vāḳı‘ olur. Merḫūmuñ ekber āsārı olan dīvānında ḥaḳḳ budur ki keşret-i eş‘ārına göre saḳatātı ḡāyet nādirdir. Ve bulunanlar daḫi in-şāa‘llāh tevḫīd ü şenā-yı Bārī‘de olan mezāmīn-i kerāmet maẓmūnlarıyla ‘afv olunur.

[HM, 50a] Ey Şā‘ib eger kendi āsārını egri istemez iseñ doğru ol, āyine-i i‘tibār budur ki dīvār egri olduḳda zemīne sāye elbetde egri düşer. Merḫūm bu maẓmūn ile imkānı rütbe ‘āmildir. Zīrā cümle dīvānında Şī‘ī mezhebine dā‘ir maẓmūnları ḡāyet nādirdir. Olanları daḫi tevḫīd-i Bārī‘de ve na‘t-ı Nebevī‘de in-şāa‘llāh ‘afv olunmuşdur.

[20. Gazel]

مائیم و خیال دهن یار دگر هیچ
قانع شده با نقطه ز پرکار دگر هیچ

Mā‘īm ü ḥayāl-i dehen-i yār dıger hīç / Ḳāni‘ şode bā-noḳta ez-pergār dıger hīç

[HE, 27b] Biziz o yāriñ dehānı ḥayālī ve ḡayrı yok, pergārdan noḳtaya ḳanā‘at etmişiz, ḡayrı yok. Zerāfeti hīç lafzındadır ki ağız küçüklüğü ihām etdirse gerek. Güyā hīç ile egleniriz demiş oldu.

[HM, 50b] Biziz o yāriñ dehāni hayāli ğayrı yoğ, noğta ile pergārdan ķāni‘ olmuşuzdur, ğayrı yoğ. Maṭla‘ zerāfeti hīĉ lafzındadır ki ađzıñ küçüklüğünde mübālağa edip ma‘nāda hīĉ ile eglenir demiş oldu.

از هر سخن نازك و هر نکتهء رنگين

پچيده ب فکر كمر يار و دكر هيچ

Ez-her sūhan-i nāzik ve her nūkte-i rengīn / Piĉide be-fikr-i kemer-i yār u dige hīĉ

[HE, 27b] Her nāzik sözden ve her rengīn nūkten yāriñ beli fikrine şarılmışızdır, ğayrı yođ. Ya‘nī her şeyden geçmek mümkün lākin belden geçmek hīĉ imkānda degildir.

[HM, 50b] Her nāzik sözden ve her rengīn nūkten yāriñ beli fikrine şarılmışızdır, ğayrı yođ. Ya‘nī her şeyden geçdik ammā bu leṭāfetde ve diĉkatde hīĉ ‘unvānında olan maĥbūbuñ kemerinden geçmek olmadı ve geçilmez.

دلبستگى نيست بكام دو جهانم

بامن بكاريد غم يار و دكر هيچ

Dil-bestegī-nīst be-kām-ı dü-cihānem / Bā-men be-güzārīd ğam-ı yār u dige hīĉ

[HE, 27b] Benim iki ‘ālemiñ merāmına ta‘alluķum yoğdur, baña yāriñ ğamını terk ediñ, ğayrı yođ. *İllā küllü şey’in mā ĥalāllāhe bāṭlun*¹⁸⁸ mısrā‘ına işāret eyledi ki bu mażmūn şādık olunca netīcetü’n-netā’ic ve ĥulāşa-i ef‘āl-i benī-ādem cümle efķarı bir yere cem‘ edip Mevlā-yı müte‘āl’iñ zikrine ķaşr etmektir. Lākin da‘vāya gelmez mevt-i aĥmeriñ ĥulķundadır.

[HM, 51a] Benim iki ‘ālemiñ merāmına rabṭ-ı kalbim yoğdur, baña yāriñ ğamını terk ediñ, ğayrı yoğdur. *İllā küllü şey’in mā ĥalāllāhe bāṭlun*¹⁸⁹ mısrā‘ına işāret eyledi [ki

¹⁸⁸ “Allah dışındaki her şey gelip geçicidir.” Lebid bin Rebia.

¹⁸⁹ Bk. 188. dipnot.

bu maẓmūn şādık mantığı üzere mā-sivāyı buṭlānında terk edip Mevlā-yı müte‘āl’iñ zıkr ü fikrine düşmek cümleye vācibdir. Lākin herkese müyesser olur iksīr degildir].

یکچشم کرانخواب بود دائره چرخ

حرفیست بجا از دل بیدل و دکر هیچ

Yek çeşm-i girān-ḥ‘āb būd dā’ire-i çarḥ / Ḥarfīst be-cā ez-dil-i bīdār u digeḥ hīç

[*IHE. 27b*] Felek dā’iresi ağır uyḡulu bir gözdür, uyanık göñülden maḥallinde bir söz vardır, ḡayrı yok. Ya’nī dil-i bīdār bir lafzdır ki ma’nāsınñ ḡā’im-maḡāmı ve lafzı murād u maṭbū‘ bir kelimedir. Yoksa vücūdu olduğunu bilmem diye nedretinde mübālaḡa eyledi.

[*HM. 51a*] Felek dā’iresi ağır uyḡulu bir göz olur, bīdār göñülden maḥallinde bir söz vardır, ḡayrı yokdur. Ya’nī dil-i bīdār lafzı bir şıfatdır ki mevşūfı ḡā’ib, lākin ḡoş-āyende bir kelime olduğuna herkes söyler. Ma’lūm ola ki uyanık göñül oña derler ki Allāh’dan ḡaflet etmeye. Bu ḡuşuş ise taḡşīli müşkil bir ma’nā olduğuna mübālaḡa eyledi.

بیزکر بود تار نفس رشته زئار

محکم سر این رشته نکهل و دکر هیچ

Bī-zıkr būd¹⁹⁰ tār-ı nefes rişte-i zūnnār / Muḡkem ser-i īn-rişte nigeḥ-dār u digeḥ hīç

[*IHE. 28a*] Zıkersiz nefes teli zūnnār ipliḡi olur, bu ipliḡiñ başını muḡkem ḡıfz eyle, ḡayrı yok. Her anda mūrā‘ātine bezl-i vücūd edecek miḡmān-ı ilāhī, nefesdir. Bir ādem nefesiñ ḡadrini bilse ḡayrı ‘amele muḡtāc olmaz ve māddeşi hevādır diye bād-hevā şarf etmeye gelmez ve esrār-ı nefese her ‘ālim vāḡıf olamaz. Ma’a-hazā şerefi bedīḡdir.

¹⁹⁰ būd: şevd HM

[HM, 51a] Zikirsiz nefes teli zunnār ipliği olur, bu ipliğin başını muhkem tut, ğayrı hıçbir şey gerekmez. Ya'nī her anda mūrā'ātine bezl-i vücūd edecek mihmān-ı ilāhī, nefesdir. Bir ādem nefesiñ kadrini bilse ğayrı 'amele muhtāc olmaz ve māddeşi hevādır diye bād-hevā şarf etmeye gelmez ve esrār-ı nefese her 'ārif mālīk olamaz.

دل باز چو شد باز شود رز دو عالم

یکعقدۀ سختست برین تار و دکر هیچ

Dil bāz çü şod bāz şevēd rāz-ı¹⁹¹ dü-'ālem / Yek-'uqde-i saht-est ber-īn tār u dıger hıç

[HE, 28a] Çünkü gönül açıldı 'ālemiñ müşkili açılır, bu ipliğin üzerinde katı düğüm vardır, ğayrı yok. Ya'nī silsile-i kā'inātda ki insān onuñ şüretidir. Müşkil olan 'uqde, kalb 'uqdesidir. Bir kimse fetħine muzaffer olur ise 'ālemde bir mübhem kalmaz ve böyle olduğunu 'ilmü'l-yaķīn biliriz. Lākin haķķu'l-yaķīne erişmek bu bābda müşkildir.

[HM, 51b] Çünkü gönül açıldı 'ālemiñ müşkili fetħ olur, bu ipliğin üzerinde katı düğüm birdir, ğayrı yokdur. Ya'nī silsile-i kā'inātda ki insān onuñ şüretidir. Müşkil olan 'uqde, kalb 'uqdesidir. Bir kimse ħalline ve fetħine muzaffer olur ise 'ālemde bir müşkili kalmaz ve böyle olduğunu biliriz. Lākin haķķu'l-yaķīne erişmek 'ināyete muhtācdır.

صائب ز خوشیا که درین عالم فانیست

مائیم و همین لذت دیدل و دکر هیچ

Şā'ib ez-ħuşı-hā ki der-īn 'ālem fānist / Mā'im ü hemīn lezzet-i dīdār u dıger hıç

[HE, 28a] Ey Şā'ib bir miķdār hoşluklardan ki bu 'ālem-i fānīde vardır biziz ve lezzet-i dīdār, ğayrı yokdur. Ya'nī dīdārīñ ħayālī zīrā 'ālem-i fānī dedikten şoñra dīdār

¹⁹¹ rāz: müşkil HE

taşavvuru güçtür. Yâhud mecāza şarf edip dīdār-ı maḥbūblar ile ḳanā‘ate işāret etmiş ola. Yâhud şūfī-meşreb bir ādem belki bir dūr-bīne mālīkdir. Va’llāhu a‘lem.

[HM, 51b] Ey Şā‘ib bir miḳdār hoşluḳlardan ki bu ‘ālem-i fānīde vardır biziz ve lezzet-i dīdārdır, ğayrı bir şey’ yokdur. Merḥūm dīdār-ı mecāza ḳanā‘at etmiş gibi gösterdi, ‘ālem-i fānīye ḥaşr etmek ḳarīnesiyle, ammā yine ḥaḳīḳat de ḥālī degildir.

[21. Gazel]

کر باخلاص رخ خود بزمین سایى صبح
روشن از خانه چو خورشید برون آبی صبح
Ger be-iḥlāş ruḥ-ı ḥod be-zemīn sāyī şubḥ / Rūşen ez-ḥāne çü ḥurşīd birūn āyī şubḥ

[HE, 28a] Eger şabāḥ vaktinde iḥlāşla yüzünü yere sürersen ḥāneden münevver güneş gibi şabāḥdan taşra çıkarısın. Zīrā muḳallid şādīḳa taḳlīdinde şadīḳıyyet eder ise imāmetden şūretā fark olunmaz olur. Meşelā bir mūmdan fitīl ve rūġanda oña müşākil bir āḥir şem‘i yandırırısın, kimse fark edemez ki tābi‘ ḳanḳısıdır.

[HM, 52a] Eger şabāḥ vaktinde iḥlāş ile yüzünü zemīne sürer iseñ şabāḥdan güneş gibi ḥāneden münevver taşra gelirsın. Zīrā muḳallid-i şādīḳ nūrāniyyet-i şadāḳatle imāmetde fark olunmaz olur. Meşelā bir mūmdan āḥir mūmu yaḳdıḳda rūġan ve fitīli müşākil olunca birbirinden fark olunmadığı gibi.

بتو از دست دعا کشتی نوحی دادند
تا از بین قلم پر خون بکنار آبی صبح
Be-tu ez-dest-i du‘ā keştī-i Nūḥī dādend / Tā ez-īn ḳulzūm-i pūr-ḥūn be-kenār āyī şubḥ

[HE, 28a] Saña dest-i du‘ādan bir Nūḥ gemisi verdiler, tā ki bu ḳanla memlū olan deryādan şubḥ vaktinde kenāra çıkarısın ve beliyyāt-ı gūn-ā-gūn-ı dehriyyeden o du‘ā sebebiyle ḥalāş olasın. Sen ise ğarḳ olup kendini kenārda taḥayyül edersin. Eger bir

âdem tecrûbeden kaṭ‘-ı nazar yalnız du‘â hakkında vârid olana ḥüsn-i i‘tikâd yüzünden te‘emmül eylese insâna ĩmândan sonra du‘adan eşref bir ni‘met verilmediğini taḥkîk eder ve bu maḳâm bir ‘azîmü’ş-şân maḳâmdır ki ḥavâşşa tefhîmi ḳâbil degildir, ‘avâmm ḳande ḳaldı.

Şu ḳadarca söyleyebilirim ki Mevlâ-yı müte‘âl saña her ne taḳdîr etdi ise ezelde o muḳadderi seniñ du‘â-yı ḥayrıñ ile tebdîl etmeyi daḥi taḳdîr etdi. Ammâ kendi nefsiñde bulmadıḳca Şâ‘ib tercümesinde Nuşret yazmış diye naḳl etmek fâ‘ide etmez. Zîrâ bu ḳalb aḥvâlinden umûr-ı zevḳiyyedir. Kemâl-i ĩmâniñ var ise durma du‘â eyle ve’s-selâm.

[HM, 52a] Saña dest-i du‘adan olmaḳ üzere bir Nûḥ gemisi verdiler, tâ ki bu ḳanla memlû olan deryâdan şubḥ vaḳtinde kenâra gelesin ve beliyyât-ı gûn-â-gûn-ı ibtilâdan du‘â sebebiyle ḥalâş olasın. Sen ise gird-âbda ğarḳ olup kendiñi kenârda zann edersin. Eger bir âdem tecrûbeden kaṭ‘-ı nazar yalnız du‘â hakkında vârid olan aḥbâr-ı şahîḥaya ḥüsn-i i‘tikâd yüzünden te‘emmül eylese insâna ĩmândan sonra du‘adan eşref bir ni‘met verilmediğini taḥkîk eder ve bu maḳâm bir ‘azîmü’ş-şân maḳâmdır ki ḥavâşşa tefhîmi müşkildir, ‘avâmm ḳande ḳaldı.

Ve şu ḳadar tefhîm olunur ki saña Rabbü’l-‘âlemîn ne ḳadar şürûrdan taḳdîr etdi ise sen o muḳadderi du‘â ile redd etmeyi daḥi taḳdîr etmişdir. Ammâ kendi nefsiñde bulmadıḳca Şâ‘ib tercümesinde Nuşret yazmış diye naḳl etmek fâ‘ide etmez. Zîrâ bu ḳalb aḥvâlinden umûr-ı zevḳiyye ḳabîlindedir. Hemân kemâl-i ĩmâniñ var ise du‘adan ḥâlî olma ki Allâh te‘âlâ kerîmdir.

بندگی کار جوانیست به پیری مفکن

در شب تار بره رو که بیاسایی صبح

Bendegî kâr-ı civânîst be-pîri me-fiken / Der-şeb-i târ be-reh-rev ki bi-y-âsâyî şubḥ

[HE, 28b] Kulluk tazelik kārıdır ihtiyārılığa biraqma, qaranduk gicede yola git ki şabāh vaqtinde rāhatlaşasın. Zīrā eger tā‘at ve eger fişk kuvvā-yı zāhire vü bātmanıñ kuvveti ve selāmetiyle olur. Pes Rabbü’l-‘ālemīn’e ‘ibādetiñ vaqti civānlık eyyāmıdır ki terāküm-i gamām-ı shevātından tarīk-i hidāyeti elden qomayıp sa‘y ederek ihtiyār olduqda ‘ibādāt u tā‘ātden ‘āciz olduğıñ huşuşları eyyām-ı kuvvetiñde i‘tiyādiñ sebebiyle yine seniñ-içün yazarlar. Hıstanıñ ‘ādeti olan ‘ibādātı yazdıqları gibi.

Ve sen dünyāda bir dürlü rāhat olursun ‘özi-ı za‘f-ı kuvvā ile terkden, ve a‘māliñ envārını müşāhede ederek bir dürlü rāhat dağı bundan kesb edersin. Ve berzağa intikāliñ sā‘atinde *ve vecedū mā‘amilū ħāziren*¹⁹² mefhūmunca cümle a‘māliñ semerātını görüp define bulup pādişāh olmuşdan ziyāde mesrūr olursun. Ammā meşel gibi mü‘āla‘ etme, zīrā bu yazdığıım ‘aynū’l-yaqīne maḥlūṭ ‘ilmü’l-yaqīndendir.

[fe‘ilātün fe‘ilātün fe‘ilātün fe‘ilün]

Hızmetim geçdi diye kendi gibi bir beşere

Eşref-i ‘ömrünü insān perīşān eyler

Şalivermez şakalın tā ki çerāğ olmayacak

Pīrlık var diye tedbīr-i hezārān eyler

Dīni dünyāya şatıp fevt olur evḳāt-ı şalāt

Ya ‘nī maḥdūmuna her vechle iḥsān eyler

Mā-melek her ne ise vaqt qarīb olduqda

Oğluna qarş-ı yed etmekde dağı şān eyler

Tā bu deñli bırakıp terk edecek dünyāyı

Şūret-i rāhata vaz‘ etmeyi iz‘ān eyler

¹⁹² Bk. 123. dipnot.

Lik geldikde gam-ı ahiret Allah kerim

Diyerek nefsinı sayeste-i hizlan eyler

Ne için geldim idi aleme bir kez diyemez

Bir aceb vaki adir alemi hayran eyler

[HM. 52b] Kulluk ya ni ibadet, genclik karıdır ihtiyarlıga bırakma, karanduk gicede yola git ki sabah vaktinde rahat olasin. Zira eger taat ve eger fısık kuvva-yı zahire vü batinanın kuvveti ve selametiyle olur. Pes Rabbü'l-alemın'e ibadetiñ vakti civanlık eyyamıdır ki teraküm-i gamam-ı shevâtdan tarik-i hidayeti elden komayıp sa'y ederek ihtiyar oldukda ibadat u taatden aciz olduğun şüretleri eyyam-ı kuvvetinde ihtiyadin sebebiyle yine seniñ için yazarlar. Hastanın adeti olan ibadati yazdikları gibi. Ve sen kuvvaların za'fi ozruyle terk etdigin ibadetlerden dünyada rahat olursun ve o amalin batinında envarını müşahedededen bir dürlü rahat dahi müşahede edersin ve berzaha mevt-i tabi ile intikaldeki shb-ı sadıkdır, *ve vecedü mâ amilü haziren*¹⁹³ mefhümü üzere cümle amalin semerâtını hazır bulup padişah olmuş kadar mesrur olursun. Amma mesel gibi mütala'a etme ki bu tahtır olunan ilmü'l-yakindir.

[fe ilätün fe ilätün fe ilätün fe ilün]

Hizmetim geçdi diye kendi gibi bir beşere

Eşref-i ömrünü insan perişan eyler

Şalıvermez şakalın ta ki çerag olmayacak

Pirlik var diye fikr-i hezarın eyler

Dini dünyaya satıp fevt olur evkat-ı şalat

Ya ni mahdümuna her vechle ihsan eyler

¹⁹³ Bk. 123. dipnot.

Mā-melek her ne ise vaqt qarīb olduğda
Oğluna kaşr-ı yed etmekde dağı şān eyler

Tā bu deñli bırakıp terk edecek dünyāyı
Şüret-i rāhata vaz‘ etmeyi iz‘ān eyler

Līk geldikde ğam-ı āhıret Allāh kerīm
Diyerek nefsinı şāyeste-i ħirmān eyler

Ne içün geldim idi ‘āleme bir kez diyemez
Bir ‘aceb vākı‘adır ‘ālemi ħayrān eyler

زنك غفلت كندت پاك ز آينه دل

كف دستى كه ز افسوس هم سايبى صبح

Zeng-i ğaflet konedet pāk ez-āyine-i dil / Keff-i destī ki ez- efsūs be-hem sāyī şubh

[HE. 29a] Seniñ āyine-i ħalbiñden ğaflet pasını pāk eder, bir el ayası ki şabāħdan te’essüf ederek birbirine sürersin. Ya’nī ‘ömrümden bu gice dağı gitdi, murādım üzere ‘ibādet edemedim diye bir miqđār mālī zāyi‘ olmuş ādem gibi ellerin birine sürüp şabāħdan bu fikir ile ħasret çekmek elbetde ħalbden zeng ğafletiniñ zevāline sebep olur. Bu mażmūna ta‘mīr-i evħāt-ı ğaflet derler.

Meşelā bir ādem n’içün ben bāde içmedim diye izhār-ı şevk etse içmiş gibi ma‘nevī ser-ĥoş olup āhıretde su’āl olunduğu gibi tā‘āt-ı fāniyyeye dağı te’essüf eden ecr-i te’essüfe nā’il olur. Faħīriñ ‘indimde bu şüret yevm-i cezāya ĩmāna şehādet cihetinden ecr u cezāsından efđaldır.

[HM. 53b] Seniñ mir’āt-i ħalbiñden ğaflet zengārını pāk eder, bir el ayası ki şabāħdan te’essüf ederek birbirine sürersin. Ya’nī ‘ömrümden bu gice dağı gitdi, merām üzere ‘ibādet edemedim diye bir miqđār mālī zāyi‘ olmuş ādem gibi ellerin ovuşdurarak

şabāhdan nedāmet izhār etmek elbetde ehl-i ĩmāna göre teyakkuza sebep olup evkāt-ı gāfleti ta'mīr ile ecre nā'il olur.

Meşelā bir ādem n' için bāde içmedim diye te'essüf ve izhār-ı h'āhiş eylese içmiş kadar ma'nevī ser-hoş u āşim olduğu gibi. Ve sebebi budur ki tā'āt-i fāniyyeye hasret çekmek vücūd-ı ĩmānıñ burhān-ı celīsidir.

چون بکل رفت ترا پای بدل دست گزار

این حنایی است که شب بندی بکشایی صبح

Çün be-gil reft tu-rā pāy be-dil dest dest gūzār / ĩn ĩmnā-yi-est ki şeb bendī be-gūşāyī şubḥ

[HE, 29a] Çünkü seniñ ayağıñ çamura batdı qalbe el koy, bu bir kınādır ki gice bağlar şabāḥ açarsın. Ya'nī nefis-i nāṭıka bedene ta'alluq etdikce ayağı çamurda hareketāneye iktidārı olmaz. Bu şüretde lāzım olan teklīfāt-ı şer'iyyeye şabr etmektir ki merḥūm eliñi qalbiñe koy ta'bīr eyledi ve bir nesneye el qomaq oña meşgūl olmadan kināyedir. Gūyā demek ister ki zıkr ü fikr-i qalbe sa'y eyle. Ve bu sa'y berekātıyla dest-i kesbiñ rengīn olup ma'nevī kınā bağlamış gibi şubḥ-ı ḥaşrde eli güzel bulunursun ve ayağıñ çamura gitmesi keşret-i refāhiyet ve münāşib-i dünyeviyye şüretinde olunca daḥi bu sa'y-i qalbiyyeye māni' degildir. Hemān gāraž keşret-i zıkrdir.

[HM, 54a] Çünkü seniñ ayağıñ çamura batdı qalbe el koy, bu bir kınādır ki gice bağlar şabāḥ açarsın. Ya'nī nefis-i nāṭıka levāzım-ı bedene 'alāka vü iştiğāl etdikce ayağı çamurda hareket-i mücerredāneye iktidārı kalmaz. Bu şüretde lāzım olan teklīfāt-ı şer'iyyeye şabr etmektir ki merḥūm eliñi qalbiñe koy ta'bīr eyledi ve bir nesneye el qomaq oña meşgūl olmadan kināyedir.

Gūyā demek ister ki zıkr ü fikr-i qalbe sa'y eyle. Ve bu sa'y şubḥ-ı kıyāmetde eliñ kınālı ya'nī sa'yinden müteşekkik ü mütelezziz olmaya bā'is olur. Ve 'ömr-i dünyānıñ sür'at-i infişāmından gice bağlar şabāḥ açarsın edāsıyla kināye eyledi. Bir gārib mazmūndur.

صبر بر تلخی بیدلئی شب کن صائب
تا چو خورشید جهانتاب شکر خایی صبح

Şabr ber-tellî-yi bîdârî-yi şeb kon Şâ'ib / Tâ çü hürşîd-i cihân-tâb şeker-hâ-yi şubh

[HE, 29b] Ey Şâ'ib, gice bîdâr olmanıñ acılığına şabr eyle ki hürşîd-i cihân-tâb gibi şubh vaqtinde şeker çiyneyesin. Şubhuñ beyâzını şekere teşbîh eyledi. Ve vâkı'â ihyâ'-yı leyâlî şubhunda dimâğ-ı cāna baħş olunan ħalâvet-i ma'neviyye herkesiñ ma'lûmudur.

[HM, 54b] Ey Şâ'ib, gice bîdâr olmanıñ acılığına şabr eyle ki hürşîd-i cihân-tâb gibi şubh vaqtinde şeker çiyneyesin. Şubhuñ beyâzını şekere teşbîh eyledi. Vâkı'â ihyâ' olunan leyâlîniñ şubhlarında olan ħalâvet-i ma'neviyye ebedü'l-âbâd mezâk-ı cāndan ayrılmaz bir şekerdir.

[22. Gazel]

مكن در از بطعن فلك زبآن كستاخ
ترنج دست قضا را مكن نشان كستاخ

Me-kon dırâz be-t'an-ı felek zebân küstâh / Turunc-ı dest-i kaçâ-râ me-kon nişân küstâh

[HE, 29b] Felegiñ ta'nına edebsiz lisāniñi dırâz etme, kaçâ eliniñ turuncunu küstâh nişân etme. Ya'nî felek ve muhtevî olduđu şevābit ü seyyārāt u burūc, yed-i kaçâda ser-gerdān ve menāzil-i kamerle evtād u erkān-ı meşiyet-i ezeliyye vefkince me'mūr oldukları ħidmetleri edāya şitābān ve hemān seniñ gibi tav'an ve kerhen 'ubūdiyette oldukları ednā te'emmül ile nümāyān iken felek baña cevır etdi diye Şâ'ib gibi mezāmīn-i mevzūne ile ta'n etmek 'avāma maħşūş bir şifat-ı bî-edebāne olduđu muħakkaqdır.

[HM, 54b] Felegiñ ta'nına bî-edebāne lisāniñi dırâz etme, kaçâ eliniñ turuncunu edebsiz nişân etme. Ya'nî felek ve muhtevî olduđu seyyārāt u şevābit u burūc u menāzil, yed-i kaçâda ser-gerdān ve me'mūr oldukları ħidemāt-ı mu'ayyenelerini edāya

şıtabāndırlar ve fi'l-ḥaḳīḳa kendi nefsiñe kıyās ile tedābīr-i zāhire vü bāṭınıñda aḥvāl-i āzāde gāyet ḥafī ve vehle-i ūlāda ednā te'emmül ile cümle esbāb mutaşarrıf-ı ḥaḳīḳiniñ ḳudretinde müstehlek iken felek baña cevır etdi diye Şā'ib gibi mezāmīn-i mevzūne ile ta'n etmek 'avāma maḥşūş bir ḥālet-i kerīmedir.

نهاده اند زهر خار در کمان تیری

مكن نگاه بکلهای بوستان کستاخ

Nihāde-end ez-her ḥār der-kemān tīrī / Me-kon nigāh be-gül-hā-yı bostān küstāḥ

[HE, 29b; HM, 55a] Her dikenden kemāna bir oḳ ḳoşuşlardır, bostānıñ güllerine edebsiz nazar etme. Ya'nī vaż'-ı ḳadīm-i ilāhī gül ḳurbuna ḥār ta'yīn buyurması ḥīre nigāhān-ı hevese işāretidir ki āşār-ı cemāl-i ḳudret-i ilāhiyyeyi bī-edebāne nazar edeniñ başarı u başāretine¹⁹⁴ ma'nevī oḳlar işābet edip bir daḥi gülü dikenden fark edemez ve bāğ-ı 'ālemde bŷy-ı ma'rifetden¹⁹⁵ zŷkām olmasına bā'ış olur.

نشان تیر هوایی همان کماندار است

بقصد چرخ منه تیر در کمان کستاخ

Nişān-ı tīr-i hevāyī hemān kemān-dār-est / Be-ḳaşd-ı çarḥ me-nih tīr der-kemān küstāḥ

[HE, 29b] Hevāya atılan oḳuñ nişānı hemān o yayı elinde tutandır. Küstāḥlık edip çarḥıñ ḳaşdıyla kemāna oḳ ḳoma ki kendi kendiñi mecrŷḥ edip sīne-i aḥvālīñde nŷmāyān olur.

[HM, 55a] Hevāi oḳuñ nişānı hemān o yayı elinde tutandır. Küstāḥlık edip çarḥıñ ḳaşdı ile kemāna oḳ ḳoyma ki kendi kendiñi mecrŷḥ edersin ve bu cerāḥat-ı ma'neviyyeniñ āşārı nāşiye-i aḥvālīñde zāhir olur.

¹⁹⁴ başarı u başāretine: başarı-ı başāretlerine HM

¹⁹⁵ bŷy-ı ma'rifetden: bŷy-ı 'irfāndan HM

ز برق خرمن کل خانمان شبنم سوخت

بشاخ کل مکذارید آشیان کستاخ

Ez-berk-i ħirmen-i gül ħān-mān-ı ŧebnem sūĥt / Be-ŧāĥ-ı gül me-güzārīd āŧiyān küstāĥ

[HE, 29b] Gül ħirmeniniñ berĥinden ŧebnemiñ ħān-mānı yandı, gül budağına bī-edebāne āŧiyān vaż' etmeñiz. Zīrā ĥazāsı muĥarrerdir. Güyā ŧebnemiñ ġā'ib olması gülüñ germiyyet-i heybet-i cemālinden olup bī-tekellūf bisāt-ı ĥurbe pāy-endāz olanıñ ĥālī budur ŧebnemi teŧhīr ve bu ĥareketden bülbülān-ı hevā-peresti taĥzīr eyledi.

[HM, 55a] Gül ħirmeniniñ berĥinden ŧebnemiñ ħān-mānı yandı, gül budağı üzerine bī-edebāne āŧiyān ĥomañız. Zīrā ĥazāsı muĥarrerdir. Güyā ŧebnemiñ ġā'ib olması gülüñ ĥarāret-i infī'ālinden olup bī-tekellūf bisāt-ı ĥurbe pāy-endāz-ı hücum olanıñ ĥālī budur diye ŧebnemi teŧhīr ve bülbülān-ı hevesi taĥzīr eyledi.

حریف ناوك غيرت نمیشوی صائب

هر شکاری لاغر مکش کمان کستاخ

Ĥarīf-i nāvek-i ġayret nemī-ŧevī ŧā'ib / Be-her ŧikārī-yi lāġar me-keŧ kemān küstāĥ

[HE, 30a] Ey ŧā'ib, nāvek-i ġayretiñ ĥarīfi olamazsın, her za'īf ŧayda edebsiz kemān ĥekme. Ya'nī mübāĥ olsa da vaĥt ü ĥālīñ muĥtezāsına muĥālif ĥareketde mu'āĥeze der-kārdır ve lā-ubālī ĥareketden siyyemā cān incitmek ola ĥazer lāzımdır.

[HM, 55b] Ey ŧā'ib, nāvek-i ġayretiñ aĥrānı olamazsın, her za'īf ŧayda küstāĥāne kemān ĥekme. Ya'nī mübāĥ olsa da vaĥt ü ĥālīñ muĥtezāsına muĥālif ĥareketde muāĥeze der-kārdır ve lā-ubālī ĥareketden siyyemā cān incitmek ola ĥazer lāzımdır. Qaldı ki ŧayd lāġar olmayıp ten-perver ve semīz olduĥda güyā lisān-ı ĥālī ŧayyādı da'vet eder gibi olduĥuna merĥūm mefhūm cihetinden ruĥŧat verdi.

[23. Gazel]

چه حاجتست دعا دل چو بی‌الده شود

کف نیاز بود هر زمین که ساده شود

Çe-ḥācet-est du‘ā dil çü bī-irāde şevēd / Keff-i niyāz būd her zemīn ki sāde şevēd

[HE, 30a] Çünkü gönül irādeden mücerred oldu du‘āya ne ḥācetdir, zīrā zemīn sāde olduğda niyāz eli olur. Ya‘nī maṭlab-ı a‘lā sālikiñ kalbinde irādeden eşer kalmamağdır. Ki bu şifatiñ fevkinde bir kemāl-i kuşūr olunmaz ve bir gönül ki irādesiz ola sebze ve tohum ve uşūlden pākīze olmuş zemīne şebīh olup şūret-i isti‘dādı dest-i niyāziñ ‘aynıdır. Ve her ne ekilir ise kābiliyeti neşv ü nemāya mütekeffildir “İlāhī baña filān maṭlabı iḥsān eyle” diye lisānen du‘āya ḥācet yokdur. Ve ‘Ārife bint-i ‘Acem, müşāhid şerhinde buyurur ki “Vücūd irādeden ‘ibāretdir”. Hemān bir sālikde irāde kalmadıgı gibi meyyit ḥükmündedir ve tecelliyāta müsta‘iddir.

[HM, 55b] Çünkü gönül irādeden mücerred oldu du‘āya ne ḥācetdir, ‘arşa-i i‘tibār budur ki her zemīn ki sāde ola niyāz eli olur. Ya‘nī maṭlab-ı a‘lā sālikiñ kalbinde irāde-i ḥādiseden eşer kalmayıp maḥbūb-ı ḥaḳīḳatiñ irādesinde maḥv olmağdır ve bir gönül bu şifata mazhar ola mevāni‘-i zīrā‘atden taḥtīr olunmuş zemīne müşābih olup şūret-i isti‘dādı dā‘imā dergāh-ı bī-niyāza mürtefi‘ olan el gibi talebde olunca lisān ile “İlāhī baña filān maṭlabı iḥsān eyle” demeye ḥācet yokdur ve vāḳı‘ā vücūd hemān insāna nisbet irāde demektir. Kendi irādesin terk eden kāmiliñ meyyitden farkı kalmaz. Lākin bu maẓmūn ile ‘amel mevttten derecātla eşed u aş‘abdır.

سخن بجا چو بود میشود بلند مقام

کز اعتبار فتد چون نکین پیاده شود

Sūḥan be-cā çü būd mī-şevēd bülend-maḳām / Ki ez-i‘tibār fütēd çün nigīn piyāde şevēd

[HE, 30a] Söz maḥallinde olunca maḳāmı bülend olur, zīrā nigīn kürsīsinden piyāde olsa i‘tibārsız olur. Ya‘nī ḥakīm meşreb olana lāzımdır ki tā kelāmiñ vāḳt-i vişāline

münāsib kürsī-yi maḳāmın müşāhede etmedikce tekellüm etmeye. Zīrā maḳalline düşmedikce kürsīden düşmüş nigīn gibi i'tibārdan sākıṭ olur.

[HM. 56a] Söz maḳallinde olunca maḳāmı bülend olur, ḥatm-i i'tibār budur ki nigīn kürsīsinden piyāde olsa i'tibārdan sākıṭ olur. Ya nī ḥakīm meşreb olana lāzımdır ki tā kelāmın vaḳt u ḥāle münāsib kürsī-yi maḳāmın bulmadıkca tekellüm etmeye. Zīrā maḳalline düşmeyen söz kürsīsiz yüzük taşı gibi i'tibārsız ve kıymetsiz olur.

کنند پر دهنش را ز کوهر شهوار

دهان هر که بجا چون صدف کشاده شود

Konend pür deheleş-rā ez-gevher-i şehvār /Dehān her ki be-cā çün şedef güşāde şeved

[HE. 30a] Her kimiñ şedef gibi ağzı maḳallinde güşāde olur ise onuñ ağzını gevher-i şehvārdan doldururlar. Merḥūm esrār-ı icābet-i de'vātdan birini keşf eyledi ki her zamān vāḳı' olur ve kimse bu daḳıḳaya iltifāt etmez. Meşelā maḳallinde bir kelām bir maṭlaba vesīle olur ki ḥuşūl-i muḫāl rütbesinde görünür idi.

Bu maḳāmda üç ḥālete ri'āyet şartdır. Biri sā'iliñ ḥāli maṭlabına münāsebet-i tāmme ile münāsib olmaḳ. Şedef gibi hem şusuz ve hem şuyu incü etmeye müsta'idd ve hem bu talebiñ vaḳti geldikde su'al eder. Ve ikinci, ḥālet-i mes'ul ki şehāb-ı nev-bahār ve ruṭūbet ezyālī sā'iliñ başar u başiretinde aşıḳārdır. Hemān güyā iḥsān etmesi bir nesīm-i su'ale tevaḳḳuf eder gibi hevā-yı iḥsāna maḡlūb gibi bulunmaḳdır. Üçüncüsü maṭlabıñ ḥālidir ki ḥavşala-i ṭālibe güncāyiş-pezīr ola. Bu meşelde üçü daḫi muḥaḳḳaḳdır. Ve bu taḳrīr-i mezkūr aḡleb-i aḫvālde şādık iken vech-i münasebet gāḥice gāyet daḳıḳ bulunup 'abd-i 'āciz icābetde ve taḫalluḳda sırrına vāḳıf olamaz ve Ḥallāḳ-ı ḳadīm'ın esrār-ı ezeliyyesine mā-sivā 'illet bulamaz.

[mefā'ilün mefā'ilün mefā'ilün mefā'ilün]

Ṭalebsiz doldu āḡuş emel-i naḳd-i sa'ādetle

Neden bilmem ṭaleb etdiklerimden bir eşer yoḳdur

Seniñ ey bende kārīñ ‘arż-ı ‘acַz ü ihtiyāc olsun
Budur maṭlab ve illā sen gibi ŧekvā eder çoḡdur

[HM, 56b] Her kimiñ ŧedef gibi aḡzı maḡallinde gūŧāde olur ise onuñ aḡzını gevher-i ŧehvār ile doldururlar. Merḡūm esrār-ı icābet-i de‘vātdan birini keŧf eyledi ki her zamān vāḡı‘ olur ve kimse bu daḡıḡaya iltifāt etmez. Meŧelā maḡallinde bir kelām bir maṭlaba vesīle olur ki ḡuŧūl-i muḡāl rütbesinde görünüñ idi.

Bu maḡāmda üç ḡālete ri‘āyet ŧartdır. Biri sā‘iliñ maṭlabına ḡālī münāsebet-i tāmme ile münāsib olmaḡ. ŧedef gibi ki hem ŧusuz ve hem ŧuyu incü etmeye müsta‘idd ve hem bu ṭalebiñ vaḡti geldikte su‘āl eder. Ve ikinci, ḡālet-i mes‘ule ri‘āyetdir ki miŧāilde ŧeḡāb-ı nev-bahār ve ruṭūbet ḡālī sā‘iliñ baŧar u baŧīretinde āŧikārdır. Hemān gūyā iḡsān etmesi bir nesīm-i su‘āle tevaḡḡuf eder gibi bulunmaḡdır. Üçüncü maṭlabıñ ḡālidir ki ṭālibiniñ ḡavŧala-i isti‘dādına münāsib ola ve ḡāḡice ŧūrūṭuñ istiṭfā‘ıyla bile icābet vāḡı‘ olmaz. Ve ḡāḡī ednā münāsebetle maṭlab-ı a‘lā bilā-tekellūf zūḡūr eder ki ‘acַz taḡaḡḡuḡ eyleye.

[mefā‘īlün mefā‘īlün mefā‘īlün mefā‘īlün]

ṭalebsiz doldu āḡūŧ emel-i naḡd-i sa‘ādetle
Neden bilmem ṭalebkār olduḡumdan bir eŧer yoḡdur

Seniñ ey bende kārīñ ‘arż-ı ‘acַz ü ihtiyāc olsun
Budur maṭlab ve illā sen gibi ŧekvā eder çoḡdur

رسد ز باد مخالف سفینه اش بکنار

چو موج هر که درین بحر بی الده شود

Resed ez-bād-ı muḡālif sefīne-eŧ be-kenār / Çü mevc her ki der-īn baḡr bī-irāde ŧeved

[HE, 30b; HM, 57a] Her kim bu bahrde mevc gibi irādesiz olur ise onuñ sefīnesi kenāra¹⁹⁶ ya'nī selāmete bād-muḥālifden erişir. Zīrā muḥīṭ-i vücūda teslīmden a'lā nāḥudā bulunmaz¹⁹⁷. Siyyemā bu teslīme ḥüsn-i zann daḥi muḳārin olduḳda¹⁹⁸ mevākī'-i telef mevāzī'-ı selāmet olduḳu ḳatı¹⁹⁹ çoḳdur ve deryā-yı sülūka bir mürīd āşinā olduḳu gün ḥarīṭa-i irādeyi ferāmūş etmek vācibdir. Lākin deḳā'ıḳ-i şerī'ate 'ālim olmaḳ şartıyla. Zīrā bir miḳdār umūrda aşdaḳ-ı ḳā'ilīn bizlere irādeyi nisbet eyledi ve ḥaḳīḳatde emri mu'ayyende 'abdin irādesi²⁰⁰ muḥaḳḳaḳdır. Ammā bizim terk-i irāde dedigimiz maḳām²⁰¹ edebe dāḥil 'avārīzāt-ı beşeriyye de demekdir. Ğalaṭ fehmi olunmasın²⁰².

بجستجوی تو چو نی نبسته ام کمری

که کر باتش سوزان روم کشاده شود

Be-cüst-cüy-ı tu çü ney ne-beste-em kemerī / Ki ger be-āteş-i sūzān revem güşāde şeved

[HE, 31a] Seni talebde ney gibi bir kemer bağlamamışdır ki eger āteş-i sūzāna gider isem açılmış ola. Bir emri için bel bağladı demek şiddet-i ihtimāmdan kināyedir ve aşlında ḳamışın ḥulḳī 'uḳdeleri vardır ki yandıḳdan soñra yine ke'l-evvel kömüründe zāhir olup çözülmaz. Ya'nī seni talebde ihtimāmım bir şürettedir ki muḳteżā-yı ḳader cehenneme gitsem o ihtimām benden ayrılmak ihtimāli yoḳdur. Zīrā şan'at şāni'ini taleb etmek zātī bir ma'nā olduḳuna vāşıl olmuşumdur.

[HM, 57b] Seni talebde bir bel bağlamamışdır ki eger āteş-i sūzāna gider isem güşāde ola. Bir ḥuşuş için kemer bağlamak ki Türkīde daḥi bel bağladı derler şiddet-i ihtimāmdan kināyedir ve fi'l-ḥaḳīḳa ḳamış yandıḳdan soñra kömüründe ve āteşinde o ma'hūd 'uḳde ḥālī üzere ḳalıp çözülmediginden maḥbūbuna ḥiṭāb eder ki seni taleb

¹⁹⁶ kenāra: sāḥile HM

¹⁹⁷ bulunmaz: olmaz HM

¹⁹⁸ muḳārin olduḳda: mülāzım olur ise HM

¹⁹⁹ ḳatı: -HM

²⁰⁰ 'abdin irādesi: irāde-i ḥādişe HM

²⁰¹ maḳām: maḳāma HM

²⁰² Ğalaṭ fehmi olunmasın: -HM

içün bir bel bağladım ki cehenneme muḳadder olup gitsem o ‘uḳdeler çözülmek ihtimālî yoḳdur. Zīrā maḥlūḳ ḥālīḳını elbetde her ḥâlde taleb eder.

ز بند کی نکند عار نفسهای خسیس

که اعتبار سکان بیش از قلاده شود

Ez-bendegī ne-koned ‘ār nef̄s-hā-yı ḥasīs / Ki i‘tibār-ı segān bīṣ ez-ḳılāde ṣeved

[HE, 31a] Nūfūs-ı ḥasīse ebnā-yı cinsine ḳulluḳda ve emṣāline ta‘abbūd ü tezellülden ‘ār etmez. Zīrā kilābıñ ḳılādeden i‘tibārı ziyāde olup ebnā-yı cinsimden mümtāz oldum diye faḥr eder. Merḥūmuñ buyurduḡu ḳılādeden ḥālī nef̄s-i zekiyye bulmaḳ ḡāyet nādirdir ve belki henüz ḳılāde-i mezmūmeye nā’il olmadan filān bizim efendimizdir diye bir kezbu ca‘lī u mevḥūm bir ḳılāde izḥār ederler.

[HM, 58a] Nūfūs-ı ḥasīse ebnā-yı cinsine ḳulluḳda ve emṣāline ta‘abbūd ü tezellülden ‘ār etmez. Zīrā kilābıñ ḳılādeden i‘tibārı ziyāde olup ebnā-yı cinsimden mümtāz oldum diye faḥr eder. Merḥūmuñ buyurduḡu ḳılādeden ḥālī nef̄s-i zekiyye bulmaḳ ḳatı nādirdir ve belki henüz ḳılāde-i ta‘abbūde nā’il olmadan filān bizim efendimizdir diye bir ḳılāde-i kāzibe tedārikinden ḥālī olmazlar ki ekṣer nūfūsuñ ḥālî böyledir.

کند تحمل بسیار مرد را بی وقر

کمان جوتن بکشیدن دهد کپاده شود

Koned taḥammül-i bisyār merd-rā bī-vaḳar / Kemān çü ten be-keṣīden dehed kepāde ṣeved

[HE, 31a] Mürüvveti mesḳaṭ ve ḥaddini mütecāviz taḥammül, ādemi vaḳārsız eder, meydān-ı i‘tibār budur ki kemān kendini çekilmeye teslīm edince kepāde olur. Ve meṣeldir ki *keṣretü’l-inḳıyād yu’eddī ile’l-fesād*²⁰³ ya’nī “Herkes her ‘amelinde inḳıyād fesāda müncer olur.” Ḥāşılı mevāzīn-i ṣer‘iyye vü ‘aḳliyye vü ‘örfiyye her

²⁰³ “Çok fazla itaat, fesada neden olur.” Darb-ı Mesel.

hâlde kişiniñ yed-i fikrinde olmadıkça ya zarar eder veyâhüd mutazarrır olup i'tidâle mâlik olamaz.

[HM, 58a] Çok taḥammül âdemi vaḳârsız ve ḥafîf eder, meydân-ı i'tibâr budur ki kemân kendini çekilmeye teslîm edince kepâde olur. Ve meşeldir ki *keşretü'l-inkıyâd yu'eddî ile'l-fesâd*²⁰⁴. Ya'nî “Herkes her ḥuşûşda ınkıyâd fesâda mü'eddî olur.” Pes mevâzîn-i şer'iyye vü 'örfiyye vü 'akliyye elde olduğca her hâlde i'tidâl mümkündür.

بنقش کم ز بساط زمانه قانع شو

که نقش بیش چو شد چشم بد زیاده شود

Be-naqş-i kem ez-bisât-ı zamâne kâni' şev / Ki naqş bîş çü şod çeşm-i bed ziyâde şev

[HE, 31a; HM, 58b] Zamâne bisâtdan noqşân naqşla ḳanâ'at eyle, zîrâ naqş çünkü ziyâde oldu çeşm-i bed²⁰⁵ ziyâde olur. Tavla lu'büne tevakkuf eder. Lâkin İrân ıştalâhı üzeredir ki ḥâşılı naqş ziyâde olup pulları ḥaşm ḳaldırdıkça ḥânelerin boş ḳalmasını çeşm-i bed taşavvur eyledi ki zâhirde daḥi bir âdemiñ iḳbâli müzdâd olduğda a'dâsı vü ḥasûdu²⁰⁶ daḥi elbetde ziyâde²⁰⁷ olur. Böyle olunca²⁰⁸ her ḥâliñ vasaṭına ḳanâ'at mücib-i selâmetdir²⁰⁹.

بجوی رفته دگر بار آب می آید

که خاک باده پرستان سبوی باده شود

Be-cüy-ı refte diger bâr âb mî-âyed / Ki ḥâk-ı bâde-perestân sebû-yı bâde şev

[HE, 31b] Şu aḳdıḡı ırmaḡa ḡayrı kerre yine gelir zîrâ bâde-perestiñ türâbı bâde destisi olur. Erbâb-ı keşf 'indinde herkesiñ tıynet-i bedeniyyesi ma'denden nebâta ve nebâtdan ḥayvâna ve ḥayvândan vâlideyne naḳl etdikde o kimseniñ sa'âdet ü nuḥûset

²⁰⁴ Bk. 203. dipnot.

²⁰⁵ çeşm-i bed: bed-çeşm HM

²⁰⁶ a'dâsı vü ḥasûdu: a'dâsı HE

²⁰⁷ ziyâde: ziyâd HM

²⁰⁸ Böyle olunca: Pes HE

²⁰⁹ vasaṭına ḳanâ'at mücib-i selâmetdir: vasaṭında bulunmak selâmete aḳrebdır HM

isti'dādına münāsib erkānlara naql ederek gelir. Meşelā sa'īd-i muṭlaḳ altın ma'deninden munfaşıl olduḳda nebātātın daḫi eşrefine naql eder. Ve nebātātdan ḫayvānātın efdaline ve ḫayvānātdan benī-ādemiñ a'lāsına naql edip zuhūra gelince menḫūsu daḫi böyledir. Ve cā'izdir ki bu dārdan intiḳālda merḫūmuñ mişāli gibi mey-perestiñ eczā'-yı 'unşuriyyesi bāde destisi olmaya isti'dādı seyvi'esiyle uğraya. Zīrā tūrābdan beden-i ādem olmamiş tūrāb yokdur demişler ve sa'īdiñ bedeni gül-āb zarfı mesācid kerpici olduḳu gibi bu şüretler mümkün ve ḫikmet-i mütteḳine-i ilāhiyyeye nazār olunsa vāḳı'dır. Ve nüşüş-ı Ḳurāniyyeden *et-tayyibūn et-tayyibāt*²¹⁰ bu bābda 'aksiyle kifāyet eder.

[HM, 58b] Şu aḳdıḳı ırmaḡa yine aḳar ki bāde-perestlerin tūrābı bāde destisi olur. Ya'nī mey-ḫāne-i 'ālemde bu meşeliñ şıdkı cihetinden böylece vāḳı' olur. Erbāb-ı keşf 'inde herkeşiñ tıynet-i bedeniyyesi olacaḳ cevher evvel 'arşdan munfaşıl olup merātib-i eflākı geḳip ma'dene nüzūl ve ma'denden nebāta ve nebātātdan ḫayvāna ve ḫayvāndan vālideyne naql olunduḳda o kimseniñ sa'ādet u nuḫūset isti'dādına münāsib erkānlarda meşelā sa'īd-i muṭlaḳ altın ma'deninden nebātātın eşrefine ve benī-ādemiñ a'lāsına ḫayvānātın efdali vesātetiyile naql ve zuhūra gelince menḫūs-ı muṭlaḳ bu tārīḳiñ 'aksi üzere sülūk etmede olur ki bu ma'nā muḫaḳḳaḳ bir ḫāletdir. Pes cā'izdir ki bu üslūb bu dārdan intiḳālda daḫi mer'ī olup mey-perestiñ eczā'-yı 'unşuriyyesi bāde destisi olup müteyakḳıniñ tūrābı mescid dīvārına müyesser ola.

فرو تنیست دلیل رسیدگان کمال

که چون سوار بمنزل رسد پیاده شود

Fürū-tenīst delīl-i resīdegān-ı kemāl / Ki çün süvār be-menzil resed piyāde şevd

[HE, 31b] Kemāle erişmişlerin delīli fürū-tenlik, menzil-i i'tibār budur ki atlı ḳonāḡa erişdikde piyāde olur. Ya'nī bir ādemiñ kemāl-i ma'nevīsi bilinmek āşarı ile

²¹⁰ “Temiz erkekler de temiz kadınlara yakışır.” Nur Sûresi, 24/26.

mümkündür. Meşelâ cümle maḥlūḳāt-ı Rabbü'l-âlemîn'e tevâzu' gibi ki menzilde atlınıñ piyâde olmasına şebîhdir. Ammâ ḳable'l-vüsül bu sıfat za'fına delîl olur.

Zîrâ ṭarîḳ ehli żarūrî bir miḳdâr süvârâne mu'âmeleye muḥtâcdır ki her reh-zenân-ı şüverî vü ma'nevîlere muḳâvemet ve şerlerinden ḥalâşa atlı görünmek esbâb-ı ilâhiyyedendir. Ve gâhî yolda ḳalmışlara mu'âvenet atlıya piyâdeden ziyâde müyesserdir. Ammâ menzilde bu gâ'ile bir ṭaraf hemân her gelene maḳâmına göre şerḥi ri'âyetden ğayrı bir şey' ḳalmaz. Ve bu mażmûnuñ ḥâşılı ehl-i kemâliñ 'alâmeti herkese piyâde görünüp süvârâne mu'âmeleden iḥtirâz etmektir ve merḥûmuñ bu ğazeli ser-â-pâ ḥikemiyyât-ı ḳudsiyye ile memlû şafâ'ih-i ḳulûbe taḥrîre şâyeste bir ra'nâ ğazeldir.

[HM. 59a] Kemâle erişmişlerin 'alâmeti fûrû-tenlik ya'nî tevâzu'dur, maḳâm-ı i'tibâr budur ki atlı ḳonâġa erişdikde piyâde olur. Ya'nî bir âdemiñ kemâl-i ma'nevîsi bilinmek aḥlâḳıyla mümkündür. Meşelâ cümle maḥlūḳâta tevâzu' etmek gibi ki menzile geldikde rākibiñ piyâde olmasına beñzer. Ammâ ḳable'l-vüsül böyle olsa za'fına delîl olur. Zîrâ yolda atlı bulunmaḳ lâzımdır ki elbetde bir miḳdâr a'dāya süvârâne mu'âmeleye muḥtâcdır ve 'acze maḳûlelerine i'ânet ve a'dâlarından ḥimāyet atlıya âsândır. Ammâ ḳonâġda bu gâ'ileler ber-ṭaraf, hemân her gelene rütbesine göre ikrâma muḳayyed olur.

ز آب تلخ شود بیش تشنگی صائب

ز باده رغبت میخوارکان زیاده شود

Ez-âb-ı telḥ şevved bîş teşnegî Şâ'ib / Ez-bâde raġbet-i mey-ḥ'âregân ziyâde şevved

[HE. 32a] Ey Şâ'ib, acı şudan şusuzluḳ ziyâde olur, mey-ḥâne-i i'tibâr bundadır ki bâde içmeden mey-ḥ'ârların raġbeti ziyâde olur ve bâdeye ḳanmış bulunmaz. Sırr-ı ilâhî her ṭâ'at u ma'siyetiñ iltizâmı ve devâm-ı isti'mâli âdeme ṭabî'at-ı sâniye olup iki dârdan birinde ḥulûduñ âyinesi olduġu muḥaḳḳaḳdır.

[HM. 59b] Ey Şā'ib, acı şudan şusuzluk ziyāde olur, mey-hāne-i i'tibār budur ki bāde içmeden mey-h'ārların ragbeti ziyāde olup kanā'at gelmez ve bādeye kanmış bulunmaz. Bu ma'nāda sırr-i ilāhī budur ki bir tā'ate yāhud bir ma'şiyete ısrārın seyyi'esiyle tabī'at maḳāmına kā'im olup terki mümteni' gibi bir hālete varır. *Ve tabe'a'llāhu 'alā kulūbihim*²¹¹ naşsınıñ mefhūmu olur.

[24. Gazel]

شکوه بحر ز امواج اشکاره شود
یکی هزار شود هر دلی که پاره شود
Şükūh-ı baḥr ez-emvāc āşikāre şeved / Yekī hezār şeved her dilī ki pāre şeved

[HE. 32a] Bahriñ heybeti emvācdan āşikāre olur, emr böyle olunca bir gönül ki pārelene biri biñ olur. Maẓmūn-ı maṭla' budur murādı nedir ve ḳalb ne gūne pārelenir ve hālā tesvīdden beyāza çekmede vāfir te'emmül eyledim. Aşl-ı tesvīde nazar etmedikce 'alime'llāh hātırıma bir ma'nā gelmedi ve taḥḳīḳ eyledim ki tercüme vaktine maḥşūş bir imdād-ı ğaybiyye ḥaḳkımızda der-kār imiş. *El-ḥamdü li'llāhillezi bi-ni'metihi tetimmetü 'ş-şālihāt*²¹²

Ma'lūm ola ki ḳalb-i mü'min şafvet u leṭāfet kesb etdikde esmā'-yı ilāhiyyeden her anda kendine ḥākim ḳanḳısı olduğun idrāke isti'dād bulup her ism-i şerīfiñ tecellīsinde bir pāre olarak bu i'tibār ile nice biñ pāre olur demek mümkündür. Ve merḥūm ādemiñ şüret-i ilāhiyye üzere ḥalḳ olunduğuna işāret eyledi. Ve esmā'-yı ḥüsnāyı ihşā eden ya'nī taḥalluḳen ve taḥaḳḳuḳen 'add etmesine ḳādir olan te'emmül ile cennete girer vārid oldu ne demektir ve cennet mefhūmunda istitār-ı me'hūz olduğu lisān-ı 'Arab'dan zāhirdir. Ve ḳalbiñ keşretde vaḥdeti ve vaḥdetde keşreti ne cihetden imiş.

Bu ma'nālardan birini nefsiñde 'aynü'l-yaḳīn bulunca bilmeyenlerin inkārı saña ḥalel vermez, ister ise mezāhib-i erba'ada fetvāya ḳādir bir 'ālim olsun. Zīrā bir mes'elede burhān-ı vücūdīye mālīk olanı döndürmek muḥāldir. Meşelā ben gözümle gördüm ki

²¹¹ "Allah'ın kalplerini mühürlediği kişiler..." Nahl Sûresi, 16/108.

²¹² "Bütün iyilikleri verdiği nimetleriyle tamamlayan Allah'a hamd olsun." Hadis-i Şerif.

zencefreden hem altın ve hem gümüş hâşıl olur. Qaldı ki maşrafına kifâyet etmez imiş. Murād şu iki cevheriñ huşulü insâniñ elinde mümkün müdür, mümkündür. Hâcetim degil ‘âlemde ne kadar ‘ulemâ var ise kimyâ fennini inkâr etsinler. Benim rü’yet-i başiriyyeme muqābeleleri imkânda degildir.

[HM, 60a] Bahriñ heybeti emvâcdan âşikâre olur, her bir gönül ki pārelene biri biñ olur. Maẓmūn-ı maṭla‘ budur ammā murādı kalb-i mü‘min şafvet ve leṭāfet kesb etdikde esmā’-yı ilāhiyyeden her anda kendine ḥākim kankısı olduḡun idrāke isti‘dād bulup her ismiñ tecellīsinde bir pāre olarak bu i‘tibār ile nice biñ pāre olur ve keşrete maḥşūş heybet zuhūra gelir.

Ve merḥūm ādemiñ şūret-i ilāhiyye üzere ḥalk olunduḡuna işāret eyledi ve esmā’-yı ḥüsñâyı ihşā eden ya‘nī taḥalluken ve taḥaḥkuken ‘add etmesine kâdir olan cennete girer diye vārid olmuşdur ve cennet mefhūmu istitārdan ḥālī olamaz. Güyā bu rütbelere varanlar ḥilāfete müsteḥak olacaḡlarını ifāde eyledi.

مباش در پی کرد آوری که ماه تمام

ز خود تپی چو شود قابل اشاره شود

Me-bāş der-pey-i gird-āverī ki māh-tamām / Ez-ḥod tehī çü şevēd qābil-i işāre şevēd

[HE, 32b] Cem‘iyyet kaydında olma ki māh-ı tamām kendinden fāriḡ olunca qābil-i işāret olur. Ya‘nī kemāl-i ma‘nevī kendini yoḡ bilmede riyāzāt-ı dīniyye ile cismāniyyetin eksiltmededir. Tā ki rūḡ bedene ḡālib olup ḥūkm rūḡuñ olunca şūreti insān ma‘nāsı melek bir pādişāh olursun.

Lākin bir daḡıka qaldı ki melā’ikenīñ keşreti ta‘dād qabūl etmez, ḡāyeti ben de bu sa‘y ile onlardan birisi oldum. Bunda şeref nedir ma‘lūm ola ki sen beşere maḥşūş bir miḡdār ef‘āle ve mübāşerāte vāḡıf olduñ ki melā’ikenīñ o umūrlarda zevkleri yoḡdur. Ve bu kadar quyūdāt-ı beşeriyyeti kaṭ‘ edip onların rütbesine erişince onları fersaḡ fersaḡ ‘ilm ü merātib cihetinden geçersin. Pek ḥıfz eyle bārī i‘tikād cihetinden insān için bu rütbeler mümkün imiş diye saña bir te’essūf gelir ise bu daḡi ḡanīmetdir.

[fe‘ilātün fe‘ilātün fe‘ilün]

Ekl ü şürb ü cimā ü zevk-i beden
H'āb-ı rāhat haşā'is-i hayvān

Cümlesin terk edip melek olasın
Cem' olur sende nüsha-i 'irfān

'Arşdan ferşe dek o hāletde
Hep saña mülk olur behey insān

Çok degil tā bu deñli rif'atler
Ādem oldu çü şüret-i rahmān

[HM, 60a] Cem'iyet kaydında olma ki mäh-ı tamām kendinden fāriğ olunca işārete kâbil ve rağbete müsteħak olur. Ya'nī kemāl-i ma'nevī kendini yok bilip riyāzāt-ı dīniyye ile cismāniyeti ve cismāniyet-i muktezāları terk etmededir. Tā ki rūh bedene gālib olup şüreti insān ma'nāsı melek bir müşār'ün bi'l-benān 'arif olursun. Lākin sen tabī'ate gālib olup rütbe-i melekiyyete kadem başdıkda mel'ikenīñ zevki olmayan nice esrāra vākıf olarak melekleri fersah fersah geçersin. Beyt:

[fe'ilātün fe'ilātün fe'ilün]

Ekl ü şürb ü cimā ü zevk-i beden
H'āb-ı rāhat haşā'is-i hayvān

Cümlesin terk edip melek olasın
Cem' olur sende nüsha-i 'irfān

'Arşdan ferşe dek o hāletde
Hep saña mülk olur behey insān

Çok degil tā bu deñli rif'atler
Ādem oldu çü şüret-i rahmān

خودی حصارى ساحل نموده بحر ترا

ز خود کناره کزین بحر بیکناره شود

Ḥodī ḥiṣārī-yi sāḥil nūmūde baḥr-u tu-rā / Ez-ḥod kenāre gūzīn baḥr-i bī-kenāre ṣeved

[HE, 33a] Varlık ve benlik seniñ baḥriñi sāḥil muḥāşarasında göstermişdir, benlikden kenār ihtiyār edenler kenārsız deryā olmuşlardır. Murādı zikru'llāh ile kendini ferāmūş etmeye terġibdir. Yāḥud *hel etā ale'l-insān ḥīnun mine'd-dehrī lem-yekūn şey'en mezkūren*²¹³ āyet-i kerīmesinde olan *lem-yekūn* ḥālını istiḥzāra irşād etmişdir. Veyāḥud bilinip söylenmeyecek bir miqdār esrāra ĩmā eder ki söylense de bilinmez. Zīrā ḥāl maḳūlesi ḳāle şığışmaz. Onuñ-içün dā'imā işārete mübtelādır şarāḥatle añlanmaz.

[HM, 60a] Varlık ve benlik seniñ baḥriñi sāḥil muḥāşarasında göstermişdir, benlikden kenāra ihtiyār edici, kenārsız deryā olurlar. Murādı zikru'llāhla kendini ferāmūş etmeye terġibdir. Yāḥud *lem-yekūn* iken olan ḥālını mülāḥazaya irşād eder. Yāḥud bilinip söylenmez bir ḥāle işāret eder ki bilinse daḥi 'ibārete şığışmaz.

Ḥāşılı insāna kendini görmek ḳadar bir şeytanet olmaz. Zīrā kendine bakmak nefsine ri'āyet etmek bir fenndir ki üstāzsız herkese müyesserdir. Ammā kendini unutup āşār-ı esmā' vü şifāta meşġūl olmak üstāz-ı kāmīl elinde herkese müyesser degildir.

مرا چو آینه سیری ز وصل ممکن نیست

تمام عمرم اگر صرف یکنظاره شود

Me-rā çü āyine sīrī ez-vaşl mümkin-nīst / Tamām-ı 'ömrüm eger şarf-ı yek-nezzāre ṣeved

[HE, 33a] Baña āyine gibi vuşlatdan şib' mümkün degildir, eger tamām 'ömrüm temāşāya şarf olur ise de. Zīrā doyunca görmek imkānda olmayınca ve her anda bir dürlü laḥife-i cemāl zuhūr edip tekerrür muḥāl olunca toḳluḳ taşavvur olunmaz.

²¹³ “Gerçek şu ki, insanın yaratılış tarihinde onun henüz anılan bir şey olmadığı bir dönem gelip geçmiştir.” İnsān Sūresi, 76/1.

[HM, 61a] Baña āyine gibi vuşlatdan şib‘ mümkün degildir, eger cümle ‘ömrüm bir nezzāreye şarf olur ise de. Murādı, gözüm āyine gören gibi açılıp kapanmağdan münezzeh olsa da o maḥbūbuñ dīdārından baña ḳanā‘at gelmez demektir. Zīrā leṭā‘if-i cemāl pey-der-pey vücūda gelip der-‘aḳab bilā-tekerrūr birbirinden a‘lā cilveler zuhūra gelmek ḳānūn-ı ḳadīm olunca bir ‘aşık biñ sene dīdāra mālīk olduğda aṣlā bir şey’ görmedim dese şādıḳdır. Tecelliyāt nihāyet ḳabūl etmez.

[fā‘ilātūn fā‘ilātūn fā‘ilūn]

Hem hüveydādır güzel hem gizlidir

Kör olan ‘aşık kırmız gözlüdür

ز کرد جسم مسیحا صفت چه غمگردد

تہمتنی کہ برخش فلک سواہ شود

Ez-gerd-i cism Mesīḥā-şīfat çe ḡam dāred / Tehmtenī ki be-rahş-ı felek süvāre şevēd

[HE, 33a] ‘İsā ‘Aleyhi’ş-şelāvatū ve’s-selām mişilli bir pehlevān ḳuvvet-i rūḥāniyyeti kemālinde iken ḡubār-ı cismden ne ḡam dutar ki felek rahşına binmiş ola. Ya‘nī nihāyet kemāl-i cismāniyyet odur ki rūḥāniyyete istiḥāle edip melekūta ‘urūcuna māni‘ olmaya. Bu şīfat bir ehl-i tecrīde müyesser olduğdan şoñra onuñ cismāniyyetden ḥavfı ḳalmaz.

Ḥaleb’de bir meczūb var idi. Tevātūr ile ḳapılardan ve kilidli maḥallerden açılmaḳsız taşrada bulduḳları çok-idi ve ḥālā bilirler Şeyḫ ‘Alīşān-ile derler idi. Lākin muḳteziyāt-ı cismāniyyete maḥşūr olanlara tefhīmi müşkindir ve muḥāl ‘add ederler.

[HM, 61b] ‘İsā ‘Aleyhi’s-selām mişilli bir pehlevān ḡubār-ı cismden ne ḡam dutar ki felek rahşına binmiş ola. Ya‘nī kemāl-i cismāniyyet odur ki rūḥāniyyete istiḥāle edip melekūta ‘urūca māni‘ olmaya. Bu şīfat bir ehl-i tecrīde müyesser olduğdan şoñra onuñ cismāniyyetden ḥavfı ḳalmaz. Ḳaldı ki muḳteziyāt-ı cismāniyyete kemāl üzere meşḡul olarak ervāḥ-ı mücerredeyi inkār edenler ‘aks-i ḥāllerinden ḡafletle helāk olmuşlardır.

Zīrā bu şūret elde iken zarūrī ‘aks-i müstevī hātırā huṭūr eyler. A ‘mālardan biri başīr olan refīkine ta‘n eder ki “Behey birāder, ne fā’ide sen gözlüsün ammā zulemātı göremezsın, ben her anda görürüm. Bilmem körlük kaçkımıza yakışır”.

باصل خویش کند فرع میل و میتر سم

که شیشه دل من رفته رفته خاره شود

Be-aşl-ı h^vīş koned fer‘ meyl ü mī-tersem / Ki şīşe-i dil-i men refte refte hāre şeved

[HE, 33a] Fer‘ aşlına meyl eder zarūrīdir ve ben ḥavf ederim ki benim gönlüm şīşesi giderek taş olur. Zīrā şīşeniñ aşlı taşdır. Murādı bi-‘aynihi taş olmak degil belki şıfatda ve şalābet ü gılzetde taşa mümāsil olur demekdir. Zīrā dünyā vü āḥiret maṭlūb olan şıfatdır. Hemān bir şıfat-ı ḥamīde veyā zemīme bir ādemde kemālin bulduğu gibi o ādem o şıfat şāhibiniñ ‘aynıdır.

Her ne olur ise olsun ve bedenden rūḥuñ infişāli ‘aḳabinde herkes nefsinı, üzerine gālib olan şıfatda görür. Meşelā kimi boğazlanmış koyun şūretinde ve kimi kelb hey’etinde ve kimi yılan şeklinde. Lākin giderek yine insāniyyet gālebe edip kendi şūretini bulur. Ammā bir ādem ba‘de’l-mevt kendini ādem şūretinde görür ise tamām ādem şıfatı üzeredir ve şıfatında ḥalel yokdur.

[HM, 62a] Fer‘ kendi aşlına meyl eder ve ben ḥavf ederim ki benim gönlüm şīşesi giderek taş olur. Zīrā şīşeniñ māddeşi taşdır. Murādı şıfatda demekdir. Zīrā dünyā vü āḥiret maṭlūb olan şıfat-ı ḥamīdedir. Hemān bir ādem bir şıfatıñ kemāline erişdigi gibi o şıfatıñ ekmel zevātına mümāsil ‘add olunur. Ḥattā erbāb-ı keşf şehevātına tābi‘ olanları ḥınzīr ve bilā-mūcib ḥalkā ezıyyet edenleri ḳudurmuş kelb görürler ve ḳabirde daḫi vāfir müddet şāhibi kendini el-‘iyāzū bi’llāh o şūretde görür.

تو آن زمان بنظرها عزیز میکردی
که آتش تو چو یاقوت بی شراره شود

Tu ān-zamān be-naẓar-hā ‘azīz mī-kerdī / Ki āteş-i tu çü yâķūt bî-şerāre şeved

[HE. 33b] Sen o zamān nazarlarda ‘azīz olursun ki seniñ āteşin yâķūt gibi kıvılcımsız ola. Sâhir-i hāme-süvārın sihr-i beyānlarından biri daħi budur. Çünkü hūsn-i halkıñ ve belki dīnīñ küllīsi ğāẓab etmemdedir vārid olduğuna ve ğāẓab da bir ma‘nevī āteşdir ki kıvılcımları māddesine göre etrāfında bulunanları iħrāk etdiği ma‘lūmdur. Merhūm irsāl-i meşel tarīķi ile, zātında ğāẓab olmamak mezmūmdur, lākin yâķūt gibi āteşin kıvılcımdan mūnezzeħ olur ise o zamān herkesin gözünde ‘azīz olursun buyurdu. Ve ğāẓabı haddinden çıkarmayıp muķtezā-yı şer‘e uydurmak aķtāba maħşūş bir ‘ameldir. Meşelā bir ādeme hūdūd-ı şer‘iyyeden bir hadd lāzım gelmiş ve sen daħi hākim-i şer‘ bulunmuş olsañ saña vācibdir ki o ādeme itāleyi ve ‘adāveti ve ğılzeti ğünāhı kadar izhār edip hadd tamām olduğdan sonra o ādem hakkında zāhiren ve bātinen bir keder izhār etmeyesin. Zīrā evvelki ğāẓabın li’llāh idi vaķtı geķdi. Yoksa ‘ömrün olduğca münāsebetle şöhet eşnāsında “Filān kimse şöyle bir seyyi’e işledi idi, kendine hadd-i şer‘i icrā eyledik” diye derdmendiñ ğıybetin eder iseñ yevm-i cezāda daħi seniñ hakkında müddet-i ğāẓab uzanır.

[HM. 62b] Sen o zamān nazarlarda ‘azīz olursun ki seniñ āteşin yâķūt gibi kıvılcımsız ola. Sâhir-i hāme-süvārın sihr-i beyānlarından biri daħi budur. Çünkü hūsn-i halkıñ ve dīnīñ küllīsi ğāẓab etmemdedir vārid olduğuna ve ğāẓab daħi bir āteş-i ma‘nevīdir ki şerāresi halkı iħrāk etdiği meşhūd-ı ‘ālem olması münāsebetiyle merhūm irsāl-i meşel buyurup ifāde eyledi ki zātında ğāẓab bi’l-küllīye bir ādemden mün‘adim olmak mezmūm ise de yâķūt gibi kendi cisminde lem‘ān edip kıvılcım göstermemek ‘izzete vesīledir. Zīrā ğāẓabı mīzān-ı şer‘at üzere icrā etmek aķtāba maħşūş ahlāķ-ı hamīdedendir.

Meşelâ bir âdeme hadd-i şer‘î lâzım geldikde hâkim-i şer‘e lâzımdır ve vâcibdir ki hadd-i mu‘ayyeni icrâ etdikden soñra zâhiren ve bâtinen o âdeme âşâr-ı gâzab göstermeye. Yoksa ‘ömrü oldukça münâsebetle şöbet eşnâsında “O fâsık hamr içdi idi de biz oña hadd-i şer‘i icrâ eyledik” diye derdmende ‘adâvet-i ebediyye izhâr etmeye.

نمیتون بجکر داغی عشق پنهان کرد
کز آفتاب کریبان صبح پاره شود

Nemî-tüvân be-ciger dâğ-ı ‘aşk pinhân kerd / Ki ez-âfitâb girîbân-ı şubh pâre şevd

[HE, 34a] Cigerde dâğ-ı ‘aşkı gizlemek mümkün degildir, zîrâ âfitâbdan şubhuñ yaqası pârelenir. Şubh edâsıyla şadâkate işâret eder ki gerek hâkîkî ve gerek mecâzî muhâbbet ‘aşk derecesinde şâdıq bulunduğu gibi şâhibini ‘âleme rüsvây eder. Ve sebebi min külli’l-vücûh harekâtı ‘aqla muhâlif ve üzerine gâlib-i muṭlaqdır, ifşâyı setr zann eder.

[HM, 63a] Cigerde dâğ-ı ‘aşkı gizlemek mümkün degildir, sîne-i i‘tibâr budur ki âfitâbdan şubhuñ girîbânı pâre pâre olur. Şıdğ-ı ‘uşşâka şubh edâsıyla işâret eyledi ki muhâbbet-i mecâzî vü hâkîkî derece-i ‘aşka şadâkatle vâşıl olduğuda şâhibini ‘âleme rüsvây eder. Sebebi budur ki ‘aşk min külli’l-vücûh muṭteziyât-ı ‘akliyeye muhâlifdir. Onuñ-içün ‘aşka ‘illet-i müstaḳilledir demeyenler cünûndan bir kısım ‘add etmişdirler.

مباش تلخ دهد عشق اگر کنل ترا
که رو سفید شود قند اگر دوباره شود

Me-bâş telh dehed ‘aşk eger güdâz tu-râ / Ki rû-sefîd şevd qand eger dübâre şevd

[HE, 34a] Acı ve mükedder olma, eger ‘aşk saña âteş-ile zıvebân verir ise, zîrâ qand dobâre olunca yüzü aq olur. Şekerciler ‘âdeti üzere her ne kadar tekrâr hall u ‘aqd ederler ise şeker o kadar aq ve şâf olur. ‘Aşkıñ da ‘aşıka şüret-i ‘azâbı encâmında yüz aqlığı ifâde eder diye teselliyet verdi.

[HM, 63a] ‘Aşk eger seni eridir ise telh ve mükedder olma, çāšnī-i i‘tibār budur ki şeker mükerrer olduḡda aḡ yüzli olur. Ya‘nī ‘aşkıñ ‘aşıḡa etdiḡi ‘azābların encāmı bi-‘aynihi şekeri tekrār ḡall ü ‘aḡd etdikce rū-sefīd olmasına beñzer, maḡām-ı keder degildir.

ز تنکنای فلك حال من کسی داند

که همچو طفل مقید بکاهوا له شود

Ez-tengnā-yı felek ḡāl-i men kesī dāned / Ki hemçü tıfl muḡayyed be-gāhvāre şeved

[HE, 34a] Felekiñ darlıḡından benim ḡālimi bir kimse bilir ki tıfl gibi gāhvāreye muḡayyed olup ḡarekāta mecālī ḡalmaya. Bu maḡmūnuñ şūreti şikāyet ma‘nāsı iftiḡārdır ki benim gibi ‘ārif felek altında olmaḡ ancak cismāniyyetim ḡasebiyledir yoksa rūḡāniyyetim zarf ḡabūl etmedini taḡkīḡ edenlerdenim diye.

[HM, 63b] Felek darlıḡından benim ḡālimi bir kimse bilir ki tıfl gibi gāhvāreye muḡayyed olup ḡarekāta mecālī ḡalmaya. Vāḡı ‘ā esrār-ı kā’ināta ve āşār-ı esmā’ vü şifāta muḡḡali‘ olanlar ‘ilmü’l-yaḡīn bilirler ki ḡarekāt u sekenātları kendi iḡtiyārları üzere iken iḡtiyārları üzere degildir. Lākin bu ‘ilmiñ fā’idesi yokdur. Şerī‘atle ‘amelden ḡayrı çāre bulunmaz.

مشوز وحدت و کثرت دو بین که یکنور است

که آفتاب شود روز شب ستاره شود

Me-şev ez-vaḡdet ü keşret dü-bīn ki yek-nūr-est / Ki āfitāb şeved rūz şeb sitāre şeved

[HE, 34a] Vaḡdetle keşretten nāşī iki görücü, ya‘nī şaşı olma ki bir nurdur, nehārda āfitāb gicede yıldız olur. Ya‘nī mezhāhiriñ vaḡdete zārarı yokdur, idrāki müte‘assirdir. Ve şūfiyye ḡükemāsı cemī‘-i kevākibiñ envāri şemsdendir diye ittifāḡ ederler ve nūr-ı zātında ziyāde noḡşān ḡabūl etmez. Bu iki ma‘nā mezhāhirle ḡā’imlerdir.

[HM, 63b] Vaḥdet ve keşretten şaşu olma ki bir nürdür, gicede yıldız ve gündüzde âfîtab olur. Ya'nî mezâhiriñ vaḥdete zararı yoḡdur. Lâkin idrâki müte'assirdir ve şüfiyye müneccimleri cümle kevâkibiñ nûru şemsdendir diye usturlâb-ı ḡaḡîḡati ta'lîm ederler. Zîrâ nûr zâtında inḡisâm ḡabûl etmez. Her ḡande bulunur ise ḡaḡîḡati üzere nürdür.

بکیر دامن خورشید طلعتی صائب

که همچو صبح ترا زندگی دوباره شود

Be-ḡir dâmen-i ḡurşîd tal'atî Şâ'ib / Ki hemḡu şubḡ tu-râ zendegî dübâre şevd

[HE, 34b] Ey Şâ'ib, bir ḡurşîd tal'at-i dil-beriñ dâmenin tut ki şubḡ gibi seniñ ḡayâtıñ iki ḡât ola. Biri zâtî biri izâfî. Zîrâ ḡabî'ata münâsib dil-ber bir 'ömre deḡer.

[HM, 64a] Ey Şâ'ib, bir ḡurşîd tal'atlineñ dâmenin tut ki şubḡ gibi seniñ ḡayâtıñ iki ḡât ola. Biri zâtî biri izâfî. Zîrâ ḡabî'ata münâsib ḡüzel bir 'ömre bedel olur. Merḡûm bu maзмûnda ḡayâta ḡırşından şâdıḡı kâzibden fark etmedi ammâ ḡûkûm ḡâlibiñ olur.

[25. Gazel]

اول ثنای عشق فصیحان ادا کند

اری طعام را بنمک ابتدا کند

Evvel ḡenâ-yı 'aşḡ faşîḡân edâ koned / Ārî ḡa'am-râ be-nemek ibtidâ koned

[HE, 34b; HM, 64a] Naşîḡler²¹⁴ evvelâ 'aşḡıñ medḡ ü ḡenâsını edâ ederler. Ne'am, bu ḡuşuş böyle iḡtizâ eder. Zîrâ ḡa'amı tuz ile ibtidâ' ederler. Merḡûm âferînişiniñ ibtidâ'sına işâret ḡaşd²¹⁵ edip *fe aḡbebtu en u'rafe*²¹⁶ maзмûnunu bu şüretle nazm eyledi. ḡüyâ 'aşḡ veliyyü'n-ni'am-ı 'âlem olup taḡdîm-i ḡenâ-yı cemîli muḡtezâ-yı vaḡt u ḡâle

²¹⁴ Naşîḡler: Fuşâḡâ HM

²¹⁵ ḡaşd: -HM

²¹⁶ "Bilinmek istedim." Kudsî Hadîs.

ri'āyet eden fuṣaḥāya vācibdir demiş oldu ve ḥaḳīḳatde ḥarekāt-ı 'ulviyye vü süfliyyeniñ bā'igī 'aşḳdır.

[mef'ülü fā'ilātü mefā'ilü fā'ilün]

'Aşḳ olsa mübtedāsı kelāmıñ uzar gider

Ammā vişālveş ḥaberi pek güzel gelir

نقش مراد طرح با اقبال میدهند

جمعی تکبیه گاه خود از بوریا کنند

Naḳş-ı murād ṭarḥ be-ikbāl mī-dehend / Cem'ī tekye-gāh-ı ḥod ez-būriyā konend

[HE. 34b] Naḳş-ı murādı iḳbāl-i devlete ṭarḥ ile verirler bir cemā'at ki kendi tekyegāhını ḥaşīrdan edeler. Gūyā terk ü tecrīd üzere olan kibār-ı evliyā' iḳbāl ve devlet ile bir ādeme himmet etmesi ma'nāda hemān kendiniñ terk etdiği şehevāt-ı fāniyye maḥşūrdur ziyāde edemez demek gibi bir ma'nā oldu. Zīrā bir sālikiñ terk eylediği emrde ḡāyet suhūletle taşarruf eder. Lākin merḥūm mübālaḡa ḳaşdıyla iḳbāle naḳş-ı merāmı zūr ile verirler dedi. Ya'nī te'emmül eyle ki idbāra ne mu'āmele ederler.

[HM. 64b] Naḳş-ı murādı iḳbāl-i devlete ṭarḥ ile verirler bir cemā'at ki kendi tekyegāhını ḥaşīrdan ederler. Gūyā terk ü tecrīd üzere bulunan kibār-ı evliyā' iḳbāl ve devlet ile bir ādeme himmet etmesi ma'nāda hemān kendiniñ terk eylediği [şehevāt-ı fāniyye maḥşūrdur. Zīrā bir sālikiñ terk eylediği] emrde ḡāyet suhūlet ile taşarruf eder. Lākin merḥūm mübālaḡa ḳaşdıyla iḳbāle naḳş-ı murādı zūr ile verirler dedi. Ya'nī te'emmül eyle ki idbāra ne mu'āmele ederler.

ظاهر شود که خلق چه دارند در بساط

در کشوری که یوسف ما را بها کنند

Zāhir şevved ki ḥalḳ ḳe dārend der-bisāt / Der-kişverī ki Yūsuf-ı mā-rā bahā konend

[HE, 34b; HM, 65a] Bir iqlîmde ki bizim Yusuf'umuzu bahā edeler, ya'nî değiŝe koŝalar, ma'lûm olur ki halk bisât-1 temellükde ne dutar²¹⁷ ve ne kadar naqdleri vardır. Zîrâ bir cins-i 'azîzi değiŝle şatmak elbetde müzâyaka 'alâmetlerindendir. Bu taqrîre göre 'aşırında halkıñ kendini²¹⁸ fedâ etmelerinden şikâyet ola²¹⁹. Yâhud *baha konend* lafzınıñ ma'nâsı ŝatalar demek ola. Bu şüretde Yusuf'unu medhe çıkar ki bahâya kudretleri yokdur demek olur ve Yusuf 'Aleyhi's-selâm'ıñ kışşalarında bu iki şüret daği naql olunmuşdur.

زخم دهان شكوه نمايان نميشود

مردم اكر بحاجت خود اکتفا کنند

Zahm-1 dehân-1 şekve nümâyân nemî-şevend / Merdüm eger be-hâcet-i hod iktifâ konend

[HE, 35a; HM, 65a] Eger halk muhtâc olduğu kadar ile iktifâ etseler zahm gibi olan dehân-1 şikâyet aŝikâra ve²²⁰ zâhir olmaz idi. Ya'nî ağniyâda ğnâya ŝükrüñ kılleti gibi fuqarâda daği kanâ'atiñ eşeri yokdur. Meşelâ erbâb-1 ihtiyâc yevm-i cedîdiñ rızq-1 cedîdiyle iktifâ edip ziyâde talebinden nefsinı men' eylese tâ bu rütbe kıllet-i rızqdan şikâyet ağzı zahm-1 nâsür gibi zâhir²²¹ olmaz idi.

[mefâ'îlün mefâ'îlün mefâ'îlün mefâ'îlün]

Ĥayât evvel ikinci rütbedir endîŝesi rızqıñ

Unutdurmaz bu halka mevt-i ferdâ rızq-1 ferdâyı

عالم حریف دشمنی ما نمیشوند

ما را اكر به بيكسى ما رها کنند

'Âlem harîf-i düşmenî-yi mâ nemî-şevend / Mâ-râ eger be-bî-kesî-yi mâ rehâ konend

²¹⁷ dutar: dutarlar HE

²¹⁸ kendini: merhûmu HM

²¹⁹ şikâyet ola: şikâyet olur HM

²²⁰ aŝikâra ve: -HE

²²¹ zâhir: nümâyân HM

[HE, 35a] Eger bizi bizim bî-kesligimize koyuverip şāhib çıkma ile cem'iyetimizi perīşān etmeseler 'ālem bizim düşmanlığımıza akrān olamazlar. Ya'nī himmet-i beşeriyye bi-izni'llāhi te'ālā 'ālemde te'sīr edip umūr-ı hārikalar izhārına sebep olur. Lākin a'zam şūrūtu zāhir ü bātında emr-i maqşūd için vaḥdetde olmaqdır ki bu şūrete cem'iyet ta'bīr ederler. Ammā halk bizi kendi hālimize kımayıp i'ānet sevdāsıyla fikrimize tefriķa verince a'dāniñ galebesine sebep olurlar. Ve bu himmet mürīdlerin evā'il-i sülūklerinde kıatı zāhirdir. Lākin kibārlarında olmaz. Belki onlara edeb galebe edip nefslerini telef etmek himmetle a'dāya gālib olmadan çok ehvendir. Ehliniñ ma'lūmudur.

[fā'ilātün fā'ilātün fā'ilün]

Ey muvaḥḥid şirkden eyle ḥazer

Düşmaniñ kimdir bu himmet kimedir

[HM, 65b] Eger bizi bizim bî-kesligimize koyuverip şāhib çıkmasalar 'ālem bizim düşmanlığımıza akrān olamazlar. Ya'nī himmet-i beşeriyye şūrūtu müstecmi' olduğda ecrām-ı 'ālemde te'sīrine bir şey' muķāvemet edemez. Ammā himmete lāzım olan cem'iyete bir alāy halk māni' olup şāhib olmaları ile kıalbe tefriķa 'arız ve himmetiñ perīşānlığına sebep olurlar ve bu ḥuşūşda şālāḥ şart degildir. Onuñ-içün hālet-i ıztırārda fi'l-hāl icābet ḥāşıl olur ki sebebi cem'iyet-i ḥātırdan 'ibāretidir. Ekşeriya mürīdlerin evā'il-i hāllerinde bu ḥuşūş çok vākı' olur. Ammā kibār-ı evliyā' da nādir olur.

[fā'ilātün fā'ilātün fā'ilün]

Ey muvaḥḥid şirkden eyle ḥazer

Düşmaniñ kimdir bu himmet kimedir

باشد به از ملایمت مردم خسیس

اهل کرم درستی اگر با کدا کنند

Bāşed bih ez-mülāyemet-i merdüm-i ḥasīs / Ehl-i kerem dürüstī eger bā-gedā konend

[HE. 35b] Ehl-i kerem faḳīre bir ḡlzet ederler ise ḡasīs ādemiñ mülāyemetinden a‘lādır. Evvelā küremāda bir ‘izzet-i nefis şüretā kibr görünür. Bir ḡālet vardır ve şāniyen faḳīre kerem etdikden şoñra o ḡlzeti derdmend baḳlavā ḡlzeti maḳāmına ḳabül edip baña ḳaba mu‘āmele etdi diye bir vechle mükedder olmaz. Ammā ḡasīsīñ mülāyemetinden āteş-i tama‘ı daḡi ziyāde olup ‘aḳabinde ye’sle ‘avdet etdikde rāst gelir iseñ mizācını su‘āl eyle. Baḳ ne işidirsin.

[HM. 65b] Ehl-i kerem faḳīre bir ḡlzet ederler ise ḡasīs ādemiñ mülāyemetinden a‘lā olur. Evvelā küremāda cibilli bir ‘izzet-i nefis vardır ki kibr gibi görünür. Siyyemā faḳīre kerem etdikden şoñra o ḳabā mu‘āmele ḳabā baḳlavadan aḡlā vü elezz olup aḡlā o ḡlzetden mükedder olmaz. Ammā ḡasīsīñ mülāyemetinden derdmend faḳīriñ āteş-i tama‘ı daḡi ziyāde olup der-‘aḳab ye’sle ‘avdet etdikde rāst gelir iseñ mizācın su‘āl eyle.

صائب جماعتی کہ بمعنی رسیده اند

تسخیر دل بیک نکه آشنا کنند

Şā’ib cemā’atī ki be-ma’nā resīde-end / Teshīr-i dil be-yek nigeh-i āşinā konend

[HE. 35b] Ey Şā’ib bir cemā’at ki ma’nāya erişmişlerdir, ya’nī elfāz-ı kâ’inātın ma’nası ne olduğun yaḳīnen bilmişlerdir, bir āşinā nazarla gönül teshīr ederler. Evvelā bir ādem ‘ālem-i ma’nāya erişemez kendi nefisini teshīr edip şırāt-ı müstaḳīm üzere reftāra ḳādir olmadıkca. Bu isti’dād bir ādemde ḡāşıl olunca teshīriñ ma’nāsını fehm edip düşmanı bir nazarla dost edebilir ve bu ḡuşuş daḡi herkesiñ isti’dādına tābi’dır. Ba’z-ı nüfūs ednā riyāzatla çok rūḡāniyyet kesb eder ve ba’zısı riyāzatla daḡi murdār olur. Onuñ-içün riyāzat mutlaḳa sa‘ādet-i uḡreviyyeyi mūcib-i sa‘ādet olamaz.

[HM. 66a] Ey Şā’ib bir cemā’at ki ma’nāya erişmişlerdir, ya’nī elfāz-ı kâ’inātın ma’nāsını yaḳīn üzere idrāk etmişlerdir, bir āşinā nazarla gönül teshīr ederler. Evvelā bir ādem ‘ālem-i ma’nāya erişemez, kendi nefisini bilip ḡabī’atın ḡükmünden ḳıḳıp

‘ālem-i melekūta müşābih olmadıkca. Bu isti‘dāda mālīk olan bir nazarla kulūbu teshīre kādir olur, lākin aşıl mes’ele isti‘dāda mebnīdir. Ba‘z-ı ādem ednā riyāzatla çok rūhāniyyet kesb eder ve ba‘zısı riyāzatla bi’l-külliyeye murdār olur. Zīrā riyāzat muṭlaқа sa‘ādet-i uḥreviyyeyi müstelzim olamaz.

[26. Gazel]

ادمی پیر چو شد حرص جون میکرده
خواب در وقت سحر کاه کران میکرده

Ādemī pīr çü şod hırş cevān mī-kerded / H‘āb der-vaqt-i seher-gāh girān mī-kerded

[HE, 35b] Benī-ādem çünkü pīr oldu hırş tāze ve cevān olur, uyku seher vaqtinde şakīl olur. Ya‘nī āfitāb nefsi nāṭıka mağribinden ṭulū‘a qarīb olduğdaki bu leyl ‘ömr-i dünyāniñ sehergāhıdır, ğaflet uykusu lezīz ü girān olup bedende hulūd ile mübeşşir olmuş kadar elinde bulunan ḥiṭām-ı dünyāyı imsāk ve huşūlu imkānda olanlara telāş idrākde mübālağaya şürū‘ edip hükemā-yı ‘aql-ı ma‘āşdan dosta muhtāc olmadan düşmana kalmağ evlādır meşelini rivāyetde müselsel senedler ibrāz eder ve ḥadīş-i şerīfde daḥi bu mażmūn sābitdir.

[HM, 66b] Benī-ādem çünkü pīr oldu hırş cevān ve yigit olur, i‘tibār yatağı budur ki uyku seher vaqtinde ağır ve şakīl olur. Nevmi sehergāhda kuvveti cihetinden hırşa temşīl eyledi. Ya‘nī āfitāb nefsi nāṭıka mağribinden ṭulū‘a qarīb olduğdaki bu leyl ‘ömr-i dünyāniñ seheridir, nevm-i ğaflet bir güne şakīl olur ki elinde mevcūd olan ḥiṭām-ı dünyāyı imsākde hükemā-yı ‘aql-ı ma‘āşdan dosta muhtāc olmadan düşmāna kalmağ efdaldır meşelini rivāyet eder ve taḥşīline bi’l-bedāhe‘ömrü vefā etmeyecek arzūlara düşer.

اسمان در حرکت از نفس روشن ماست

آب از قوت سر چشمه روان می‌کردد

Āsumān der-ḥareket ez-nefes-i rūṣen-i māst / Āb ez-ḳuvvet-i ser-çeşme revān mī-kerded

[HE, 36a] Āsumān bizim rūşen olan nefesimizden hareketdedir, mā-cerā-yı i'tibār budur ki şu ser-çeşmeniñ ḳuvvetinden cārī olur. Ya'nī insān āḥir-i mevcūdāt ise de maḳşūd-ı bi'z-zāt olduđu cihetden semavātīñ sebep-i vücūdu olmaḳ taşavvuruyla devrānına bā'is olabilir demek ola. Yāḥud şarāḥaten Ebū Ṭālib-i Mekkī Ḥāzretleri “Gökler insānīñ nefesiyle dönerler” buyurmuşdur. Bu ḳavle işāret olur.

Lākin insānīñ vücūdundan evvel eflākīñ hareketi yoḳdur diye kimseden menḳūl degildir. Ḥāzret-i Şeyḥ'īñ kelāmı daḥi remizdir. Ḥāşılı ḥadīs-i şerīfde vāḳı' nefes-i raḥmāna müte'allıḳ ḥaḳīḳat mażmūnlarından ve baḥş-i münāzaradan ḥāric 'uḳūl ile idrāk olunacaḳ ma'nā degildir.

[HM, 66b] Āsumān bizim rūşen olan nefesimizden hareketdedir, mā-cerā-yı i'tibār budur ki şu ser-çeşmeniñ ḳuvvetinden cārī olur. Ya'nī insān āḥir-i mevcūdāt ise de maḳşūd-ı bi'z-zāt olduđu cihetden semavātīñ sebep-i vücūdu olmaḳ taşavvuruyla devrānına bā'isdir demek ister. Yāḥud Ebū Ṭālib Ḥāzretleri'ne taḳlīd edip nazm eyledi yoḳsa ḥaḳīḳatine vāḳıf degildir. Zīrā insānīñ vücūdundan evvel eflākda hareket yoḳ idi īḥām eder. Bu ise zāhirü'l-butlāndır. Ḳaldı ki bizim gibi muḳallidlere evvel taḥrīr olunan vechi kifāyet eder. *Ve fevḳa külli zī'ilmin 'alīm*²²².

رأى روشن ز بزرگان کهن سال طلب

ابها صاف در ایام خزان می‌کردد

Re'y-i rūşen ez-büzürgān-ı gūhen-sāl-ı ṭaleb / Āb-hā şāf der-eyyām-ı ḥazān mī-kerded

²²² “Her bilenin üstünde daha çok bilen biri vardır.” Yūsuf Sūresi, 12/76.

[HE. 36a; HM. 67a] Tedbīr-i muşīb eski yıllanmış büyüklerden taleb eyle, tārīḫ-i i'tibār budur ki eyyām-ı ḥazānda şular şāf olur. Pīrlerin daḫi kuvvā-yı zāhire vü bātınaları ḥazān olup nev-bahār-ı tabī'atleriniñ cūş u ḥurūşu āremīde ve ḥıyāz-ı ḥayālleri küdürāt-ı hevā vü hevesden vāresīde olmaḡın cūybār-ı tedbīrleri riyāz-ı şühūda şāf u rüşen gelir. Lākin 'avāmm beyninde "Eşek çok yaşama ile tavla başı olmaz" meşelini daḫi ferāmūş etmemek lāzımdır. Ammā be-her-ḫāl her şan'atıñ köhne pīrleri bildiḡi deḡā'ıḳı fenniyyeniñ nev-resīdeleri bilmek muḫāldir²²³.

آسمان خاک ره مردم بی آزر است

کرك در كله اين قوم شبان ميكردد

Āsumān ḫāk-ı reh-i merdüm-i bī-āzār-est / Gurg der-kelle-i ĩn ḳavm şebān mī-kerded

[HE. 36a] Gökler zararlız ādemiñ ḫāk-ı rāḫı ve muṭī'-i emridir, ḳurd bu ḳavmiñ sürüsünde çoban olur. Ḥattā bu şıfatda me'munü'l-gā' ile ādemler ḫaḳḳında zalemeler daḫi merḫamet edip 'ālemi ḫarāb eder iken bunlara merḫamet ve ikrām ederler. Ḳaldı ki teḡābül-i esmā ve ḫuşuş-ı şunūf-ı ibtilā bir mazmūnuñ küllī olmasına müsā'ade etmez. Ba'z-ı kibāra vāridātında *uşdaḳ velā te'men*²²⁴ ya'nī "Şādıḳ ol ve emīn olma" buyurulmuşdur ve bundan muḫātaralı i'tikād olmaz ki benden ḳarınca incinmez iken bu başıma gelen ḳazā ne idi diye bir ādem ḳazādan şikāyet eyleye. Hemān ḳudretiñ olduḡu ḳadar 'afv ve 'āfiyetle du'āda ol. Yoksa nice peyḡam-berān ma'şūmları boğazladılar ve ḳatl etdiler. Nes'elu'l-lahu'l-'āfiyeh.

[mefā'ilün fe'ilātün mefā'ilün fe'ilün]

Seni vücūd ile terciḫ eden ḫakīm-i ezel

Saḡa murādını senden nedir beyān etdi

²²³ bildiḡi deḡā'ıḳı fenniyyeniñ nev-resīdeleri bilmek muḫāldir: nev-cevānlardan deḡā'ıḳı-rūzgāra ziyāde vāḳıf olurlar HM

²²⁴ "Sadık ol, inanma."

Cebīn-i zılli zemīn-i niyāza vaż' eyle

Ki şāh-rāh rızāsın saña 'ayān etdi

Gelir belā ve şafādan saña muḳadder olan

O ḳayda düşme n'ıçün setrini nihān etdi

Ne çāre sende gözet çünkü böyledir ḫikmet

Yed ile ḫalk edip insānı imtiḫān etdi

[HM, 67b] Gökler zararlız ādemiñ ḫāk-ı rāhı ve muṭī'-i emridir, ḳurd bu ḳavmiñ sürüsünde çoban olur. Ḥattā bu şıfatda me'munü'l-gā' ile ādemler ḫaḳḳında ekseriyā zalemeler daḫi merḫamet edip 'ālemi ḫarāb eder iken bunlara ikrām ederler. Ḳaldı ki tekābül-i esmā' ve ḫuşūş-ı şunūf-ı ibtilā bir mażmūnuñ küllī olmasına ruḫşat vermez. Ba'z-ı kibāra vāridātında *uşdaḳ velā te'men*²²⁵, ya'nī "Şādıḳ ol ve şādıḳım diye emīn olma" buyurulmuşdur ve bundan muḫātaralı i'tikād olmaz ki benden ḳarınca incinmez iken bu başıma gelen ḳazā ne idi siyyemā bu ḳadar şadaḳāt ve iḫsānım var iken diye kendi için 'inda'llāh bir cāh taḫayyül eyleye. Dermend bilmez ki 'ömründe bir nefes Allāh'a 'āşī olmamış enbiyā'lar ḳatlı olundu. Hemān çāre Mevlā'dan 'afv u 'āfiyet niyāzında olmaḳdır.

رتبه عشق بتدریج بلندی کیرد

باده چون کهنه شود نشأه جون میکرده

Rütbe-i 'aşḳ be-tedric bülendī gīred / Bāde çün köhne şeved neş'e cevān mī-kerded

[HE, 36b] 'Aşḳıñ rütbesi ḫaḳīḳatde ve mecāzda tedric ile teraḳḳī bulur, bezm-i i'tibār budur ki bāde köhne oldukça neşātı civān ve ḳuvvetli olur. Bekrīlerin ittifāḳı üzere 'atīḳ olan bādeniñ sekri ziyāde ve neşātı ḡāyet ḳuvvetlidir. 'Aşḳ daḫi müddeti uzadıḳca rütbesi ve ma'şuḳuñ mā-sivāsından inḳitā'ı ziyāde olur. Lākin evvel zuhūru bir ḳaç nev' üzeredir. Cümlesinden a'cibi bir 'aşḳ olur ki ma'şuḳu kim olduḡunu bilmez.

²²⁵ Bk. 224. dipnot.

Hemān gā'ibāne bir āteşi ġarām ile yanar yakılır ve be-her-ḥāl mā-sivādan ve me'lūfāt-ı ṭabī'iyeden suhūletle mınkıṭā'a böyle bir şerīf 'ilāc olmaz.

[fe'ilātün fe'ilātün fe'ilātün fe'ilün]

'Āşık ol bir güzeliñ fikrine düş 'ālemde
Ne belā günde biñ efkār ile ḥayrān olmak

Günlerin 'ıyd ola ümmīd-i vişāl etdikce

Ya firāk ile yine yoluna ḳurbān olmak

[HM, 67b1] 'Āşıkñ rütbesi tedric ile terakkī tutar, mey-ḥāne-i i'tibār budur ki bāde köhne oldukça neşātı civān ve kuvvetli olur. Bekrīlerin ittifākı üzere olan bāde 'atīḳ olduğda sekri şiddetli olur. Ve 'aşıkñ daḥi müddeti uzadıḳca ma'sūḳundan mā-sivāyı ḳat' etmede ḥiddeti ve aḡyārdan nefreti ziyāde olur. Lākin evvel zuhūru envā'-ı muḥtelife ile olup aḡrebi budur ki kemāl-i ġarāmla muḫtarib iken 'aşıkı kime olduğun bilmez. Be-her-ḥāl me'lūfāt-ı ṭabī'iyeden suhūletle mınkıṭā'a 'ilāc kāfīdir.

[fe'ilātün fe'ilātün fe'ilātün fe'ilün]

'Āşık ol bir güzeliñ fikrine düş 'ālemde
Ne belā günde biñ efkār ile ḥayrān olmak

Günlerin 'ıyd ola ümmīd-i vişāl etdikce

Ya firāk ile yine yoluna ḳurbān olmak

هر که را تیغ زبان نیست بفرمان صائب

عاقبت کشته شمشیر زبان میگرد

Her ki-rā tīḡ-i zebān nīst be-fermān Şā'ib / 'Āḳıbet küşte şimşīr-i zebān mī-kerded

[HE, 36b1] Ey Şā'ib, her kimiñ tīḡ-i lisānı kendi ḥükmünde olmaz ise 'āḳıbet o ādem şimşīr-i zebān maḳtūlü olur. Bu maẓmūn dārū's-saltānatü'l-'aliyyede muḳaddemen çok vāḳı' olur imiş. Zīrā her 'aşırda lisānından aşılacaḳlar ḳatı çokdur. Lākin 'aşırımızda devletiñ ıztırābı olduğuna o ḳadar ḥaller göze görünmez oldu. Ve ḥikemiyātdandır ki

bilā-cürm habs olunmaya şāyeste lisāndan ğayrı yokdur ve şerī'atde daħi bu bābda tehdīdāt-ı 'azīmeler vārid olmuşdur.

Ḥattā sūre-i berā'atde ve *minhūm men yeḳul*²²⁶ mevāzı'-i 'adīdede tekerrür eyleyip anlardan ba'zısıdır şöyle diyin diye cümle münāfikiñiñ va'idlerini ḳullarına rabṭ eylemişdir. Te'emmül eden 'acā'ib müşāhede eder.

[HM, 68a] Ey Şā'ib, her kimiñ tīg-i lisānı kendi hükümünde değil ise 'ākıbet şimşir-i zebān maḳtūlü olur. Bu maẓmūn dārū's-saltanatū'l-'aliyyede muḳaddemen çok vāḳı' olur imiş. Zīrā her 'aşrda lisānından aşılacak küstāhlar bulunur. Lākin 'aşrımızda devletiñ ıztırābı nihāyetde olduğuna böyle hıfz-ı devlet ḳānūnlarına ri'āyet olunmaz oldu ve hikemiyātdandır ki bilā-cürm habs ede şāyān-ı lisāndan ğayrı yokdur ve şerī'atde daħi bu bābda tehdīdāt-ı 'azīmeler vārid olmuşdur.

Ḥattā sūre-i berā'atde münāfikiñiñ va'idleri cümle ḳulları üzerine tertīb olduğundan kibāriñ ba'zısı buyurur ki āşār-ı nifāḳ ḳalbden a'zāya sirāyet etmemek taşavvur olunsa elbetde şāhibine şūret-i şefā'at eder. Lākin vuḳū'ı var mıdır ki āşikāra ve nihānda bir münāfık evāmir-i zāhireden aşlā teħallūf etmeye, maħall-i tevaffuḳdur.

[27. Gazel]

تن پرستانی که در تضييع آب دانه اند

در رياض افرينش سبزه بيكانه اند

Ten-perestānī ki der-taẓyī'-i āb u dāne-end / Der-riyāz-ı āferīniş sebze-i bīgāne-end

[HE, 37a] Bir alāy ten-perestler ki āb u dāne zāyi' etmededirler, ḳā'ināt ravzalarında sebze-i bīgānedirler ki aḳreb maẓarratları mīvedār ağaclara bir muḳteẓā-yı fenn felāḫat zarar ederler. Onun-içün bāğçe şāhibleri evvel bahārda ücretle ādemler tedārik edip bīgāne otları bāğdan taḫīr ederler.

²²⁶ “Onlardan bazıları der ki...” Bakara Sûresi, 2/201.

Ma'lûm ola ki şūfiyye beyninde insân-ı kâmil diye 'ubūdiyyetine ašlā rubūbiyyet karşıdırmayıp 'abd-i maḥz olduğdan soñra esma'-yı ilāhiyyeniñ cümlesiyle ḥālen ve taḥkīken müteḥallık olana derler. Ve insân-ı ḥayvān bunuñ muḳābilidir ki ancak şūret-i insāndan ğayrı kendide bir şey' zāhir olmaz. Şā'ib'in ten-perestān diye hicv etdiği ve sebze-i bīgāneye temsīl getirdiği bunlardır ve bu iki rütbeniñ beyninde merātib-i keşīre vardır ki Mevlā-yı müte'āl'den ğayrı kimse zabt u ḥaşr edemez.

Çaldı ki 'ubūdiyyetine rubūbiyyet karşıdırmaya ta'bīri istimā' olunduğda ṭabāyi'-i müsta'iddeye bir ṭama' arız olur ki ben de bu ṭā'ifeden olabilirim diye. Lākin āsumāna 'urūc bu ma'nādan ehvendir. Tecrübe için bir hafta evzā'-ı 'āleme ve ḥavādiş-i rüzgāra rızāda bulunup n' için şöyle olmadı yāḥud böyle olmasa güzel olur idi yāḥud pādīşāh ya vezīr ḥalka zulm ederler dememek üzere taşmīm eyle.

Zīrā i'tikādımız fā'il-i muṭlaḳ birdir. Kendi mülkünün ḥālini bizlerden a'lā bilir, 'alīm ü ḥakīmdir. Baḳ insân-ı kâmil ne demektir ve da'vā-yı rubūbiyyet ne rütbededir. Ve fehm etmek lāzımdır ki bu ḥālet-i mezkûre derūn ḥālidir. Ve ef'āl-i zāhireden mīzān-ı şerī'at der-kār ve onuñla 'amel cümle kemālātın ekmelidir. Ve bu rütbeyi taḥşīlīñ çāresi bir kâmil mürşide kendini teslīm edip onuñ yedinde terbiye ile olur. Yoksa yalnız 'ilm ile olaydı faḳīr bu taḳrīrimiñ on sekiz kat a'lāsını bilirim ammā bir sâ'atde on sekiz kerre kelāmımdan rubūbiyyete münāza'ayı müstelzim ta'bīrlere zūhūr eder.

Meşelā aġustosda yağmuruñ iḳtizāsı yok idi yāḥud Moskov keferesi bi'l-külliyeye muzmahill olup ğazāt-ı müslimān yedlerinde telef olalar idi diye. Ben söyledikçe etrāfımda bulunanlar daḥi ṭabī'atlerine muvāfiḳ gelen mevki'leri istiḥsān ve du'ā mahallerinde āmīn derler. Geldik i'tikādımız bu kār-ḥāneniñ şāḥibi Vāḥid-i ḥaḳīḳī

‘alīm ü hakīmdir. *lā mu ‘akḳābe li-ḥükmihi*²²⁷, *yef‘alu mā yeṣā’u*²²⁸ ve *yeḥkumu mā-yürīd*²²⁹ olunca aḳvālime uymadı.²³⁰ Nuşretide insān-ı ḥayvān ṭavīlesine ve’s-selām.

[mefā‘ilün mefā‘ilün fe‘ülün]

Eger dilden gelen elden geleydi

Müslümān ḳalmayıp aḳṭāb olaydı

[*HM, 68b*] Bir alāy ten-perestler ki āb u dāne zāyi‘ etmededirler, ḳā’ināt ravzalarında sebze-i bīgānedirler ki aḳreb mażarratları mīve-dār ağaclara zarar etmektedir. Bu sebebden herkes bāğçesin bīgāne sebzeden taḥīre muḥtāc olur. Ma‘lüm ola ki insān-ı kāmīl diye ‘abd-ı maḥz olup esmā’-yı ilāhiyyeniñ cümlesiyle ḥālen ve taḥḳīken müteḥallık olana derler. Ve insān-ı ḥayvān insān-ı kāmīl ile ancak şüretde müşterek olur ki merḥūmuñ sebze-i bīgāne ile kināye etdiği bunlardır. Ve bu iki insāniñ beyninde derecāt-ı keṣīre vardır ki her mertebede ehli bulunmak levāzım-ı kā’inātdandır. Ve insān-ı kāmīl ‘ubūdiyyetine bir vechle rubūbiyyet ḳarıştırmayana derler deyince ḥāṭıra suhūlet-i ḥuşūlü lāyiḥ olur. Ammā āsumāna rücū‘ bu ma’nādan çok āsāndır.

Lākin tecrübe için bir hafta ḳadar evzā‘-ı ‘āleme ve ḥavādiṣāt-ı rūzgāra mu‘āraza etmeyip ḳazāya rızā şüretinde n’içün şöyle olmadı yāḥud böyle olsa a‘lā olurdu yāḥud pādişāḥ vezir şöyle ederler ben olsam etmem ve etdirmez idim dememek üzere taṣmīm olunsa o zamān ma‘lüm olur ki günde ḳac kerre rubūbiyyet da‘vāsını ederiz, lākin ḥaberimiz olmaz. Ammā zıkr olunan derūn ḥālidir yoksa ef‘āl-i zāhire muḳtezā-yı mīzān-ı şerī‘ atden ḳıkmaz ve onuñla ‘amel ekme-i ḥālāt-i benī-ādemdir ve bu rütbeyi taḥṣīliñ aḳreb vesā’ili bir kāmīl-i şādıḳiñ dāmenine teṣebbūs edip zimām-ı iḥtiyārın yedine teslīm ile olur.

Lāf ve da‘vāniñ bu meydānda mecāli yoḳdur. Müslümānlık gibi herkese su’āl etseñ el-ḥamdü li’llāh der ve der-‘aḳab başlar bir miḳdār müslümānları lisān-ile ḡıybet etmeye.

²²⁷ “O’nun hükümünü denetleyecek yoktur.” Ra’d Sûresi, 13/41.

²²⁸ “Allah dilediğini yapar.” Âl-i İmrân Sûresi, 3/40.

²²⁹ “Şüphesiz Allah dilediği gibi hükmeder.” Mâide Sûresi, 5/1.

²³⁰ “Pes aşağı al.” Metinde geçen bu ifadeye anlam bütünlüğüne uymaması sebebiyle dipnotta yer verilmiştir.

[mefā'īlün mefā'īlün fe'ülün]

Eger dilden gelen elden geleydi

Müslümān qalmayıp aqtāb olaydı

در مذاق عارفان خون و می کلکون یکیست

بسکه محو لذت دیدل صاحبخانه اند

Der-mezāk-ı 'ārifān hūn u mey-i gülgūn yekīst / Bes ki maḥv-i lezzet-i dīdār-ı şāhib-i hāne-end

[HE. 37b] Ol kadar şāhib-hāneniñ dīdārı lezzetinde nüfūslarından maḥv olmuşlardır ki 'ārifler mezākında hūn ile bāde-i gül-gūn birdir. Taqrīr etdigimiz insān-ı kāmiliñ evşāfindandır. Ammā merḥūm lezzet-i dīdār kayd eyledi. Bu ne demekdir. Elbetde maẓmūn aḥvāl-i dūnyāya maşrūf olunca dūnyāda rü'yet ḥaqqında bu kadar nizā'larla kütüb-i 'aḳā'id meşhūndur.

Evvelā ma'lūm ola ki her fenniñ bir miqdār ışıllāḥātı vardır ki vāqıf olmayınca o fenni idrāk müşkil olur ve şūfiyye efendilerimiz şerī'atle muḳayyed olanların her 'aşrda ekmelleridirler. Lākin yalnız Ḥanefī mezhebinden uşūl ve fūrū'a dā'ir bir miqdār mesā'il zabt etme ile siyyemā o mes'elelerde taqlīd şarf ola. Böyle işārāt-ı daḳīkayı añlamak muḥāl rütbesinde bir ma'nādır. Zīrā faḳīre nefsimde vāqı' olan umūrlardandır ki bir meclisde benim ḥaḳḳu'l-yaḳīn bildiğim ḥuşūsu o meclisiñ ḥalkı olmaz ve imkānda degildir diye ittifaḳ ederler. Çāresi zāhiren olduḳça mūmāşāt ile geçmekdir ve bunuñ emşālī şūfiyye ile erbāb-ı inkārıñ beyninde ḳatı çokdur.

Meşelā 'ālim ve fāzıl bir islāmında metīn şaḥşa bir āyet-i kerīmeniñ lisān-ı 'Arabī muḳtezāsınca ma'nāsını ifāde ederiz. Fi'l-ḥāl su'āl eder ki efendim müfessirler almışlar mı? Te'emmül eyle aşdaḳ-ı ḳā'ilīñ Rabbū'l-'ālemīn'iñ kelāmından fehm-i evvel ile fehm olunanı ḳabūlde tevaḳḳuf edip bir müfessir kelāmı ister ki taqlīd eyleye. Zīrā mādām kendiniñ dā'ire-i 'aḳlına güncāyiş-pezīr olacak bir te'vīl ile āyet-i kerīme ma'nāsından çıḳmadıḳca ḳabūl etmek muḥāldir. Bize lāzım olan ise vürüdu üzere İmān

getirip keyfiyyetini Allāh'a ve Resūl'üne havāle etmek idi. Ammā ḥaşım için te'vīl eder, böyle eder ise me'cūr olur. Lākin kırk yıldan sonra bir tenhā maḥalde o āyetiñ ma'nāsını su'āl etseñ yine saña o ḥaşım için tedārik etdim dediği ma'nāyı taqrīr eder. Tevfīke muhtāc bir garīb nizā'a uğradık

[HM, 69b] Ol kadar şāhib-ḥāneniñ dīdārı lezzetinde maḥv olmuşlardır ki 'ārifler mezākında ḥūn ile bāde-i gül-gūn birdir. Bundan aḳdem beyān olunan insān-ı kāmil evşāfındandır. Ammā merḥūm lezzet-i dīdār kayd eyledi. Bu ne demektir? Elbetde maẓmūn aḥvāl-i dünyāya maşrūf ve eşref-i enbiyā hakkında dünyāda rü'yet vākı' oldu mu ya'nī cerḥa-i başar ile şadr-ı evvelden muhtelifün-fīh bir mes'eledir.

Evvelā ma'lūm ola ki her fenniñ bir miḳdār ıştılāḥatı vardır ki oña vākıf olmayan o fenne vāşıl olamaz. Ve şūfiyye tā'ifesi şerī'atle muḳayyed ve 'āmil olanların her 'aşrda ekmeli ve eşrefidirler. Lākin yalnız Ḥanefī mezhebinden uşūl ve fūrū'a dā'ir bir miḳdār mesā'il zabt ve onuñ da yüzde biri ile 'amel etmez iken böyle deḳā'iki fehm etmek, siyyemā taḳlīd-i şırf ile muḥāl ḳabīlindendir.

Zīrā faḳīr kendi nefsimde 'aynü'l-yaḳīn bildiğim ma'rifetiñ birini bir meclisiñ ḥalkı ittifāḳ üzere bu imkānda degildir diye inkār etdiklerin çok gördüm. Çāresi iḡbāt-ı vücūt ḳābil olmayınca sūkūt etmektir.

Şūfiyye ile münkirler beyninde olan nizā'ıñ ekşeri bu şürettedir ve yine faḳīre çok vākı' oldu ki 'ulemādan birine āyet-i kerīmeden ya eḥādīs-i şerīfedden biriniñ mefhūm-ı evvelini muḳteżā-yı 'Arabıyye üzere bir nūkte zımnında taqrīr ederim. Fi'l-ḥāl cevāb eder ki, 'ulemādan biri bu maẓmūnu ĩrād etmiş midir? Murādı taḳlīd etmektir. Zīrā böyle terbiye bulmuş tā'ifesi kendi mīzān-ı 'aḳlına uydurmadıkça ḳabūl etmez ve nehy-i münker niyyetiyle bu ma'nāyı böylece ḳabūl ve taşdīḳ vācibdir desem mülzim olup ḥuşemāya ve ehl-i bid'ata te'vīl lāzımdır der ve on seneden sonra su'āl etseñ bi-'ayniḥi ehl-i bid'at için müheyyā ettiği te'vīli ĩrād edip zāhir-i ma'nādan imkānı rütbe

hazer eder. Merhūm Şā'ib'īn beytinde tafsīl olunsa 'ayn-ı şerī'atdır. Lākin bu gūne muhātaralar olduğuna işāretle kanā'at olundu.

اهل همت رخنه در سد سکندر میکنند
این سبکدستان کلید فتح را دندانه اند

Ehl-i himmet raḥne der-sedd-i Sikender mī-konend / Īn sebūk-destān kilīd-i fetḥ-rā dendāne-end

[*IHE, 38a1*] Ehl-i himmet sedd-i İskender'e raḥne ederler, bu eli ḥafīfler miftāḥ-ı fetḥe dişdirler. Sedd-i İskender'den murād beden-i insāndır ki ehl-i himmetiñ riyāzāt-ı şer'ıyye ile raḥneye müşābih cisimlerine bir ḥālet ve bir leṭāfet ḥāşıl olur ki ecsām-ı keşīfeden 'ubūra ve bedenden beyne'l-mevt ve'l-ḥayāt ḥurūc ve duḥūle isti'dād ḥāşıl ederler ve rü'yāda muḥālāt-ı 'aqliyyeden her ne müşāhede olunur ise 'ālem-i ḥissde kibār-ı ümmete vākı' olur, ğaraż-ı aşlı bir leṭāfet kesbine mevḳūfdur. Lākin yine mürşid terbiyesinde olmayınca müşkil olur.

[*IHM, 70b1*] Ehl-i himmet sedd-i İskender'e raḥne ederler, bu eli uzunlar miftāḥ-ı fetḥe dişdirler. Sedd-i İskender'den murād beden-i insāndır ki ehl-i himmetiñ riyāzāt-ı şer'ıyyeleri raḥneye müşābih cisimlerine ḥālet-i laṭīfe ĩrās eder ki ecsām-ı keşīfeden 'ubūra ve bedenden beyne'l-mevt ve'l-ḥayāt bir ḥāletle ḥurūca ve duḥūle isti'dād ḥāşıl edip rü'yāda muḥālāt-ı 'aqliyyeden her ne müşāhede olunur ise bu ḥāletde daḥi ziyāde mekşūf ve muḥakkaḳ müşāhede olunur ki maṭlab-ı a'lāniñ muḳaddemesi bu ḥāletdir.

صد بیابان در میان دارند زهاد از نفاق
کرچه در پهلوی هم چون سبحة صد دانه اند

Şad beyābān der-miyān dārend zūhhād ez-nifāḳ / Gerçi der-pehlū-yı hem çün sūbḥa-i şad-dāne-end

[*IHE, 38b1*] Zūhhād darlıkda nifāḳdan yüz beyābān dutarlar, egerçi birbiriniñ yanında yüz dāne tesbīḥ gibi birbirine muvāfiḳlar ise de. Nifāḳ, 'Arabīde köstebek dedikleri ḥayvāniñ yuvāsına derler iki ṭarafdan delikleri olduğu-içün ve münāfiḳ lafzı daḥi zāhiri bāṭınına uymayanlara bu sebebden tesmiye olunmuşdur. Ve tesbīḥ dānesi iki ṭarafdan

delik olduğuna şüreti āhirete bātını dünyāya müteveccih olan zühhāda temsīl olundu. Ve vāqı‘ā bu sıfatda şulehā zīnetinde çok ādem gördük āhireti dünyāya dām ittiḥāz edip cem‘-i māl sevdāsında ‘ömrlerin telef etdikden soñra āhirete intikāllerinde ‘āleme rüsvāy oldular.

[HM. 71a] Zühhād darlıkda nifāktan yüz beyābān dutarlar, egerçi birbiriniñ yanında yüz dāne tesbīh gibi şüretā muvāfiqlar ise de. Nifaq, lisān-ı ‘Arabīde köstebek dedikleri ḥayvāniñ iki taraftan delik olan yuvasına derler ve münāfiq daḥi iki yüzlü olduğu-içün teşbīh tarīki ile münāfiq dediler. Ve tesbīh dānesi daḥi zātında iki taraftan delik olduğuna merḥūm şüreti āhirete ve kalbi dünyāda olan zühhād cemā‘atini tesbīhe temsīl eyledi. Beytiñ cem‘iyyeti te‘emmül olursa sehl-i mümteni‘ kabīlindedir.

نیست چندان ره بملک بیخودی از عارفان

تا برون از خویش می آیند در میخانه اند

Nīst çendān reh be-mülk-i bī-ḥodī ez-‘ārifān / Tā birūn ez-ḥiṣ mī-āyend der-mey-ḥāne-end

[HE. 38b] ‘Āriflerden bī-ḥodluk ve fenā mülküne o kadar yol yokdur, ya‘nī qarībdir, kendilerden taşra gelip ‘indlerinde beşeriyetleri ve aḥkām-ı kuvvāları maḥv olana dek mey-ḥānede ḥāzırdırlar. Lākin bu isti‘dādı ḥāşıl etmek mevt-i aḥmerden on fersaḥ öte tarafta olduğu-içün herkes bu keyfiyyeti taḥşīle cesāret edemez ve bu ḥālete sekr derler. Bundan soñra ‘ālem-i hisse duḥūlüne şaḥv derler ve bu ḡaybet-i sekriyyede kendine ḥāşıl olan ‘ulūm-ı qudsiyyeye nazar edip ḥalkā söylenmesi münāsib olan ‘ulūm-ı nāfi‘ayı ketm etmez ve esrāra müte‘allık olanların ifşāsına bir vechle cevāz yokdur.

Ve şūfiyyeniñ zevk u şürb u re‘y u vecd u maḥv u fenā u iştilām ve bunuñ emsali her ne kadar ḥālātı var ise cümlesinde ḡaybet der-kār ve bir ‘ilm-i ‘azīz ile hisse ‘avdet etmek şartdır. Yoksa bilā-fā‘ide-i ‘ilmiyye olur ise ‘illetdir. Ḡaşy u ḥafaḳān u şar‘ u sekte gibi ki etıbbāya ḥālını ‘arz edip ‘ilācına mübāderet eder ve şūfiyye ḥālāt-ı mezkūreleri mevāhib-i ilāhiyyeden olup kesbiñ medḥali yokdur. Ma‘a-hāzā şāḥibine

ve ‘ameline nazar olunsa muḳtezā-yı ‘ameli zann olunur. Lākin degildir diye ittifāk etdiler.

[HM, 71a] ‘Āriflerden bī-ḥodluḳ ve fenā mülküne o ḳadar yol yoḳdur, ya‘nī ḳarībdir, kendilerden taṣra gelip aḥkām-ı ḳuvvāları ta‘ṭil olana dek mey-ḥānededirler. Lākin bu isti‘dādı taḥṣil etmek mevt-i aḥmerden on fersaḥ öte ṭarafda olduḡu-içün herkes ṭarīḳate sülūke cesāret edemez ve bu ḥālete sekr derler. Bundan ṣoñra ‘ālem-i ḥisse duḫūlüne ṣaḥv derler ve bu ḡaybet-i sekriyyede kendine ḥāṣıl olan ‘ulūm-ı ḳudsiyyeye nazar edip ḥalḳa nāfi‘ olan ‘ulūmu [ketm etmez ve esrāra müte‘allıḳ] olan ‘ilm-iñ ifṣāsına izin yoḳdur.

Ve ṣūfiyyeniñ zevḳ u ṣürb u re‘y u vecd u maḥv u fenā u iştilām ve bunların emṣali her ne ḳadar ḥāletleri var ise cümlesinde ḡaybet der-kār ve bir ‘ilm-i ‘azīz ile ḥisse ‘avdet ṣartdır. Yoḳsa bilā-fā‘ide-i ‘ilmiyye olur ise ‘illetdir. Ḡaṣy ḥafaḳān ṣar‘ u sekte gibi ki eṭibbā mūrāca‘atla derdine dermān ṣadedinde olur ve ṣūfiyyeniñ ḥālāt-ı mezkūreleri mevāhib-i ilāhiyyeden olup aṣlā kesbiñ medḥali yoḳdur. Ammā ṣāhibine ve ‘ameline nazar olunsa muḳtezā-yı ‘amel zann ve kesb vehm olunur. Lākin degildir diye ittifāk etdiler.

هیچکس از کاروان زندگی بیدار نیست

مانده کان در خواب غفلت رفتگان افسانه اند

Hīc kes ez-kārvān-ı zendegī bīdār nīst / Māndegān der-ḥ‘āb- ḡaflet reftegān efsāne-end

[HE, 39a] Kārvān-ı zendegīden hīc kimse bīdār degildir, bu kārvāndan dökülüp ḳalanlar ḥ‘āb-ı ḡafletde ve gidenler meṣeldirler. ve ce ‘alnāḥüm eḥādīs²³¹ biz o helāk etdigimiz ḳavmleri Mevlā-yı müte‘āl “Meṣel ḳıldıḳ” buyurur. Ya‘nī hemān bir vücūd-ı zikrīleri ḳaldı ki ḥalḳ “Filān ḳavm ṣöyle idi ve ṣöyle oldu” derler. Ve evvelki ḥ‘āb-ı ḡafletde olanlardan murād, bi‘l-fi‘l dünyāda olanlardır ki en-nāsü niyām²³² ḥükmünüñ

²³¹ “Onları ibret hikāyelerine dönüştürdük.” Mü‘ minün Sûresi, 23/44.

²³² Bk. 152. dipnot.

tahtındadırlar vefât vaktinde uyanırlar. Ve ağreb budur ki kıyâmetde ḵubûrlarından kalkdıķda yine *men ba‘eşnâ min merķadinâ*²³³ diye istifhâm ederler.

Pes ma‘lûm oldu ki intibâh-ı tâmm kıyâmete maḥşûşdur ‘avâmm ḥaḳķında. Lâkin ḥavâşş-ı ricâu’llâh dünyâda mevt-i ihtiyârîden soñra rû’yâda uyanıp kendini rû’yâ ḥâletinde olduğunu bilir âdem gibi mütenebbihlerdir.

[mefâ‘îlün mefâ‘îlün mefâ‘îlün mefâ‘îlün]

Cihânıñ ḥâli rû’yâdır velâkin lüknet-i ğaflet

Amân vermez ki âdem gördüğünü eyleye ta‘bîr

[HM, 72a] Kârvân-ı zendeĝiden hiç kimse bîdâr degildir, bu kârvândan dökülüp kalanlar ḥ‘âb-ı ğafletde ve gidenler meşeldirler. Kalanlar ḥaḳķında *en-nâsü niyâm*²³⁴ vârid oldu, gidenler ḥaḳķında *ve ce‘alnâhüm eḥâdiş*²³⁵ buyuruldu. Ya‘nî hemân onlardan bir vücûd-ı zikrîleri kaldı ki ḥalk filân kavm şöyle eyledi ve şöyle buldu derler. Ve ağreb budur ki *en-nâsü niyâmun fe‘izâ mâtû intebehû*²³⁶ buyurulmuş-iken yine ḵubûrlarından kıyâmetde kalkdıķda *men be‘aşenâ min merķadinâ*²³⁷ diye istifhâm ederler.

Pes ma‘lûm oldu ki intibâh-ı tâmm kıyâmete maḥşûşdur ‘avâmm ḥaḳķında. Lâkin ḥavâşş-ı ricâl mevt-i ihtiyârîden soñra rû’yâda uyanıp kendini rû’yâda bilen âdem gibi dünyâda mütenebbihlerdir.

[mefâ‘îlün mefâ‘îlün mefâ‘îlün mefâ‘îlün]

Cihânıñ ḥâli rû’yâdır velâkin lüknet-i ğaflet

Amân vermez ki âdem gördüğünü eyleye ta‘bîr

²³³ “Derler ki: “Vay başımıza gelenler! *Bizi yattığımız yerden kim diriltilip kaldırdı.* Rahmânın vaad ettiği işte bu! Peygamberler gerçekten doğru söylemişler!” Yâsîn Sûresi, 36/52.

²³⁴ Bk. 152. dipnot.

²³⁵ Bk. 231. dipnot.

²³⁶ “İnsanlar uykudadırlar. Öldükleri zaman uyanırlar.” Hadîs-i Şerîf.

²³⁷ Bk. 233. dipnot.

بر نمیدارد شرکت ملک تنک بیغمی

زین سبب اطفال دایم دشمن دیوانه اند

Ber nemī-dāred šerāket mülk-i teng-i bī-ġamī / Ez-īn-sebeb eṭfāl dā'im düşmen-i dīvāne-end

[HE. 39a; HM. 72a] Bī-ġamlığıñ²³⁸ dar olan mülkü şirket kabūl etmez, bu sebebden dā'imā eṭfāl dīvāneniñ düşmanındırlar²³⁹ ve taş atmaya ħarīşdirler²⁴⁰. Bi-'aynihi kilābīñ sā'iller ile deryūze memleketinde olan nizā'ları gibi. Memleket zıyık ve selāṭīn birkaç²⁴¹ olunca ġavġā eksik olmaz.

Egerçi merḥūm şüret-i zerāfetde bu ma'nāyī ĩrād eyledi ammā bāṭında irşād buyurur ki ġamsızlığa çāre²⁴² ikidir. Ya 'aql-ı ma'āşī bi'l-külliyeye ṭard²⁴³ edip tevekkülde tuyūr u vuḥūşa taqlīd ile olur. Yāḥud vālidesinden ġayrıya iltifāt etmeyen ṭıfl-ı bī-şu'ūr gibi pistān-ı 'ināyet-i ilāhīden istimdāda ülfetle mā-sivāyī 'adem menziline tenzīl etme ile olur ki bu iki ṭā'ife-i celīle²⁴⁴ ġam nedir bilmezler ve versen de yemezler. Lākin ġamdan murād bunda dünyā ġamı demektir²⁴⁵.

دیدة بد صائب از نازک خیالان دورباد

کز دل صد چاک خود زلف سخن را شانه اند

Dīde-i bed Šā'ib ez-nāzik ḥayālān dūr bād / Ki ez-şad çāk-ı ḥod zülf-i sūḥan-rā şāne-end

[HE. 39b] Ey Šā'ib, çeşm-i bed nāzik ḥayāllerden dūr olsun, zīrā kendi şad-çāk olan ġoñüllerinden olmağ üzere zülf-i kelāma şānedirler. Ya'nī eşref-i cevāhir-i kā'ināt ki tekellümdür elbetde eşrefe ḥidmet eden daḥi eşrefdir. Şu'arā ṭā'ifesi dā'imā bu maḥbūbuñ cemāline zīnet vermede oldukları-içün du'āları herkese lāyıkdır.

²³⁸ Bī-ġamlığıñ: ġamsızlığıñ HM

²³⁹ dīvāneniñ düşmanındırlar: dīvāneye düşmandırlar HM

²⁴⁰ ħarīşdirler: mecbürdurlar HE

²⁴¹ birkaç: müte'addid HE

²⁴² ġamsızlığa çāre: ġamsız olmanın 'ilācı HM

²⁴³ ṭard: selb HE

²⁴⁴ ṭā'ife-i celīle: ṭā'ife HE

²⁴⁵ Lākin ġamdan murād bunda dünyā ġamı demektir: -HE

[HM, 72b] Ey Şā'ib, çeşm-i bed nāzik hayāllerden dūr olsun, zīrā kendi şad-çāk olan gönüllerinden olmak üzere kelim zūlfüne tārākdırlar. Ya'nī eşref-i cevāhir-i benī-ādem ki tekellümdür şu'arā kalbini bir dil-berīñ zūlfünün şānesi maķāmında zūlf gibi perīşān olan sūhānlara tārāķ meşābesinde vaķf edip dā'imā niżām ķaydında olurlar. Pes çeşm-i bedden şıyāneti için şu'arāya du'ā herkese lāzımdır ki böyle bir maķbūba hıżmetde ķuşūr etmezler.

[28. Gazel]

در سخن گفتن خطای جاهلان پیدا شود
تیرکج چون از کمان بیرون رود رسوا شود

Der sūhān goften haķā-yı cāhilān peydā şevēd / Tīr-i kec çün ez-kemān bīrūn reved rūsvā şevēd

[HE, 39b] Söz söylemede cāhillerin haķāları zāhir olur, meydān-ı i'tibār budur ki egri oķ çünkü yaydan taşra gide rūsvāy olur. *el-mer'u meķbū'un taķte lisānihi*²⁴⁶ Ya'nī herkesiñ mi'rāc-ı fehmi ü dirāyeti ve āşār-ı 'adāvet ü velāyeti tā geregi gibi şoķbete girmedikce ma'lūm olmaz.

Ve vücūd-ı kā'ināt ibtidā' Rabbü'l-'ālemīn'den *kūn*²⁴⁷ lafzıyla bed' edip Ādem 'Aleyhi's-selām daķi hālīfetü'llāh olmak hasebiyle melā'ike-i 'azāmı nuķķ ile ifhām ve Hātemü'l-enbiyā' daķi gelip benī-āдеми yine nuķķ ile ta'cīz ü ilzām eylediklerinden ma'lūm olur ki āyāt-ı mu'tāda beyninde kelāmdan eşer bir āyet taşavvur olunmaz.

Ve 'iżam-ı ķadri ondan ma'lūm olur ki birķaķ ādem şoķbet edip oturur ālāt-ı meclisden ya mūm yāķud kāse bir iki kelime nuķķ eylese elbetde ahālī-yi meclis heybetden bir hālet-i ğarībeye uğrarlar ki ta'bīre gelmez. Ma'a-hazā birbiriyle dā'imā ülfet etdikleri kelāmdan ğayrı bir nekre iş zūhūr etmedi. Te'emmül eyle ki İbrāhīm ibn-i Edhem'e egeriniñ ķaşından “Bunuñ için hāķķ olunmadıñ” diye bir kelām zāhir olunca saltānat

²⁴⁶ “İnsanın (değeri) dilinin altında gizlidir.” Hz. Ali.

²⁴⁷ Bk. 185. dipnot.

gibi bir kayd-ı ‘azîmi terk edip fakr u fâkâyı iltizâm eyledi. Ve istimâ‘ eylediği kelâm daği dâ’imâ meşâyıhıñ kürsîlerde halka söylediği neşâ’ihlerin birisidir.

Ve dâ’imâ sükût üzere olan seyyâhlarda bir heybet-i garîbe hâşıl olur ki menşe’i ‘acabâ söylese ne söyler hayâlınden münba‘ıdır. Ve bu sükût ‘ağabinde tekellüme şürü‘ oldundukda lezzet-i kelâm ne idigi şâhib-i sükûta bir gûne tecellî eder ki lezâ’iz-i ma‘lûmeye bir vechle kıyâs olunmaz. Ve ekseriyâ halvetden çıkan şulehâ keşf-i esrâr etdiklerine sebep bu olur ki kendini halâvet-i tekellümden gerü almayıp söylemek ârzusuyla inkişâf-ı esrâra câzibe-i halâvet-i kelâm sebep olduğu çokdur. Beyt:

[mefâ’îlün mefâ’îlün mefâ’îlün mefâ’îlün]

Ne söylerse zebânım kaçd-ı evvel vaşf-ı hüsnüñdür

Degil mi böyle sen söyle beni söyletme sultânım

[HM. 73a] Söz söylemede câhillerin haşaları zâhir olur, meydân-ı i‘tibâr budur ki egri ok çünkü yaydan taşra gide rüsvây olur. *el-mer’u mehbû’ün tahte lisânihi*²⁴⁸. Ya’nî herkesiñ mi’râc-ı fehm ü dirâyeti ve âsâr-ı ‘adâvet ü velâyeti tâ gereği gibi şöhbete girmedikce ma‘lûm olmaz.

Ve mümkinât ibtidâ’ Rabbü’l-‘âlemîn’den *kün*²⁴⁹ lafzını istimâ‘ edip Âdem ‘Aleyhi’s-selâm daği halîfetu’llâh olmak hasebiyle melâ’ike-i kirâmı nuṭṭ ile esmâ’-yı ilâhiyye ta’lîminde ifhâm eyledi. Ve sonra Eşref-i mürselîn gelip emriñ hitâmında melâ’ikeyi ilzâm edenleri nuṭṭ ile ilzâm eylediginden erbâb-ı başîrete ma‘lûm olur ki âyât-ı ma’nâda beyninde kelâmdan eşref ü a’zam bir âyet taşavvur olunmaz.

Ve ‘ızam-i kadri fi’l-cümle ondan ma‘lûm olur ki birkaç âdem şöhbet eder iken âlât-ı meclisden ya mûm ya kâse ya ibriṭṭ bir iki kelime nuṭṭ eylese elbetde ahâlî-yi meclise heybetden bir hâlet zuhûra gelir ki gaşy rütbelerine varır ve bu heybete sebep olan herkesiñ me’lûf u ma’hûdu olan tekellümdür. Ve İbrâhîm bin Edhem’e egerinin kaçından bir şadâ geldi ki “Bunuñ için halk olunmadıñ”. Ve bu kelâmıñ dehşetinden

²⁴⁸ Bk. 246. dipnot.

²⁴⁹ Bk. 185. dipnot.

salṭanat gibi bir dāhiyeden ikrāh edip Allāh'a teveccüh eyledi ki bu kelāmı kürsilerde meşāyihlerden katı çok işidip aṣlā müte'essir olmamış-idi. Pes herkesiñ ḳadri kelāmından ma'lūm oldu.

[mefā'īlün mefā'īlün mefā'īlün mefā'īlün]

Ne söylese zebānım ḳaşd-ı evvel vaşf-ı zātıñdır
Degil mi böyle sen söyle beni söyletme sulṭānım

پرده پندلر سدّ راه وحدت کشته است

چون حباب از خود کند قالب تهی دریا شود

Perde-i pendār sedd-i rāh-ı vaḥdet geşte-est / Çün ḥabāb ez-ḥod koned ḳālīb tehī deryā şevēd

[HE. 40a] Zann perdesi tariḳ-i vaḥdetiñ sedd-i rāhı olmuşdur, ben dedikce vaḥdet bozular, tūfān-ı i'tibār budur ki ḥabāb çünkü ḳālībını tehī eyleyip maḥv ola deryā olur. Muḳaddemen *Tā'iyye* tercümesinde daḥi vaḥdet-i vücūd mes'elesi dā'ire-i 'aḳldan ḥāricdir diye taḥrīr olunmuş idi. Ancak maḥall-i nizā' budur ki mümkinātıñ kendine maḥşuş bir vücūdu var mıdır, yok vücūd zāt-ı Bārī'den 'ibāret ve bir olup keşret aḥkām-ı a'yān-ı şābite midir?

Muḥaḳḳiḳiñ-i şūfiyye ikinci şıḳḳı istişvāb ederler. Ammā bu mes'eleniñ ḥaḳḳında bir alāy 'aḳlī su'aller ve taşvīr-i mes'ele ḥülyāsiyla vücūh-ı müfside tedārik etmeler. Böyle maḳāmında ḥadīd bārid düğmedir. Zīrā bu şūrete ḳābil olan 'azīz daḥi tenbīh eder ki bu mes'ele 'aḳlıñ müdriki degildir. Belki şalāḥ ve taḳvā ve riyāzāt-ı şer'iyye bi'l-külliyeye shevātı terk ile meyyit rütbesine varanlara Rabbü'l-'ālemīn'iñ murād-ı ezelişi ta'alluḳ etmiş ise maḳām-ı mu'ayyende ḥālet-i ḡaybetde bu emre zevḳ tariḳi ile bir mürşid-i kāmīl yedinde vuşul mümkündür derler.

Nice ki Mışr-ı Ḳāhire'de 'ulemā ve şuleḥā ma'ıyyet-i Rabbü'l-'ālemīn zātıyye midir yāḥud şifātiyye midir diye cāmi'-i Ezher'de baḥş eder iken Süyūtī merḥūmuñ şeyḫi Şeyḫ Muḥammed Maḡribī Ḥazretleri, ki vaḳtiniñ kibārından idi, teşrīf edince cümlesi

sükût edip, Hâzret-i Şeyh buyurdu ki “Bu mes’eleyi ‘ilm tarîki ile bilmek isterseñiz Rabb-i müte’âl’iñ ‘ibâdıyla ma’iyyeti ezeliyyedir edebiyyedir. İbtidâ’ ve intihâ’ taşavvur olunmaz. Keyfiyyetini istikşâfiñ bahşle fâ’idesi yokdur ve eger içiñizde zevk tarîki ile bu mes’eleniñ haqîkatine ‘âşık var ise nefsinı baña teslîm eylesin. Kendini ehl-i ‘iyâlınden ve vezâ’ıfden ve mālından zâhiren ve bātınen tecrîd etdikden soñra kırk güne dek ben kefilim kendine zevk tarîki ile bu ma’nânıñ istikşafına” buyurdukdâ dört yüz miqdârı ‘ulemâ’-yı zâhir ve erbâb-ı tarîkden birisi teba’iyyet etmeyip mübârek ellerini takbîl ile iktifâ etdiler.

Şûret-i hâl böyle maqâmlarda ya sükût ya ehline nefsinı teslîmdir. Ve Rabbü’l-‘âlemîn kudret-i beşerde olmayan umûru teklîf etmez. Şer‘-i şerîf kadar temessük edecek bir ‘urve-i vişakı olmadığı tarafeynden müttefekun ‘aleyhdir. Yoksa bu mes’eleniñ ve emsâliniñ kâ’ilini tekfîr etmek ancak şâhibiniñ dârında ser-mâye-i hasreti ve hürmâtı muzâ’af olmadan gayrı bir şey’ netice vermez. Ve böyle şürû-ı mühlikeye tevaqquf eden mes’eleden kaç’-ı nazar kibâr-ı ‘ulemâ’-nıñ mezâhib bâbında haşmınıñ elinde hadîs-i şâhîh mevcûd iken ve kendine haqqı bulduğu maħalde teba’iyyet farz iken mezhebine i’ânet etmek bâb-ı ictihâda dâhildir diye naşş-ı muqâbilde edille serd eden ‘âlim ne güne taşavvur olunur ki henüz zâhirine teslîm olmada nice muhâţara-i dîniyyeler kendi i’tikâdında lâzım gelecek dâ’ire-i ‘ağldan hâric mes’eleyi kabûl eyleye. Lâkin bu tatvîlden murâdım bir gâfili vâkı‘ olduğu vartadan hâlâşa himmetdir ki mu’âşır olmadığı bir ‘âlimiñ kıyâmetde sebb u la’n ile maħcûbu olmadan hâzer eyleye.

İmâm Nevevî Şeyh Ekber Hâzretleri’niñ evâhirlerine erişmegin câmi‘-i Emeviyye’de su’âl olundu ki Şeyh’iñ haqqında halk iki tarafdır cenâb-ı sa’âdet ne buyurursunuz? Bir miqdâr tevaqqufdan soñra başını kaldırıp *tilke ümmetün kad halet lehâ mâ kesebet*

*velekum mā kesebtum velā tus 'elūne 'ammā kānū ya 'melūn*²⁵⁰ āyet-i kerīmeniñ kırā' atı üzerine bir harf ziyāde etmedi. Ve ehl-i selāmete lāyık olan budur.

Şeyh'e teba'iyet kimseye lāzım degil ne kitābına nazar eder ve ne ismen lisānına alır. Bildigim budur benim va'llāhu 'ālem bi'ş-şavāb. Ve bu şüret buğz-ı fi'llāha dāhil degildir. Zīrā senden a'lem bir tã'ife-i 'azīme celālet-i kadrine şehādet ederler ve şerī'atde şübhe ile hadd sākıt olur.

[HM. 73b] Zann perdesi tarīk-i vahdetiñ sedd-i rāhı olmuşdur, ben dedikce vahdet bozulur, tūfān-ı i'tibār budur ki habāb çünkü kendinden kālībını tehī eyleye deryā olur. Muqaddemen *Tā'iyye* tercümesinde daği vahdet-i vücūd mes'elesi dā'ire-i 'ağldan hāricdir diye tahrīr olunmuş idi. Ancak maħall-i nizā' budur ki mümkinātıñ kendine maħşūş bir vücūdu var mıdır, yoksa vücūd zāt-ı Bārī'den 'ibāret ve birdir ve bu keşret-i zāhire aħkām-ı a'yān-ı şābite midir?

Muħakkiķin-i şūfiyye şıkk-ı s̄nīdir diye ittifāk ederler ve onlara muħālefet edenlerin ekşeri maħall-i nizā'ı henüz taħkiķ etmeden raṭb u yābis türrehāt ile te'līflerin meşhūn etdiler. Ve bir ādem ki 'ömründe bir gün nefsinı rızā-yı ilāhī talebinde habs etmemiş iken cümle 'ömrünü rızā'llāhda şarf eden kibārın kelāmını fehm edemediginden tekfīr etmek siyyemā mu'āşır daği olmaya.

El'iyāzū bi'llāhi te'ālā 'adüvv-i mübīn olan şeytān bu seyyi'eyi irtikāb etmez. Qaldı ki sen şer'-i şerīfe temessükle me'mürsun. Böyle mesā'il-i ğarībe zarūrāt-ı dīniyyeden degildir. Ve Muħyi'd-dīn-i 'Arabī Hāzretleri'niñ te'līfātını mütālā'a saña ne farz ve ne müsteħab. Elbetde kendi nefsiñ için bir meslek ihtisān etmişindir. Onuñla muķayyed olup dīniñi 'ilmiñ kadar hıfz eyle ve's-selām.

[fā'ilātün fā'ilātün fā'ilün]

Bahre uğrarsan eger ey cūybār

Maħv olur nām u nişāniñ her ne var

²⁵⁰ “Onlar bir ümmetti, geldi geçti. Onların kazandığı kendilerinin, sizin kazandıklarınız sizindir. Siz onların yaptıklarından sorguya çekilecek değilsiniz.” Bakara Sûresi, 2/134.

Irmağ olmağsa murādın dehrde

Bahre varmaz vādīde eyle qarār

Qaldı ki Şā'ib bir şā'ir ve mutaşavvıf ādemdir. Hālā bu beytinde birkaç su'āl vārid olur. Lākin 'ağā'id ma'lūmdur ki mümkün bir vechle vācib olamaz ve vācib mümkün olur denmez. Lākin ıştılāhāt-ı şūfiyyeye vāqıf olanlara göre gāyet bir laţif mażmūndur. Tafşil olursa melālet verir ve hem vādī-i şī'rden çıkar.

در مقام حیرت دیدل حرف و صوت نیست

طوطی از آیینہ حیرانم کہ چون کویا شود

Der-mağām-ı hayret-i dīdār ħarf u şavt nīst / Tūţī ez-āyine ħayrānem ki çün gūyā şevēd

[HE, 41a] Hayret-i dīdār mağāmında ħarf u şavt olmaz, ben ħayrānım ki tūţī āyineden nice söyleyici. Zīrā bu şūret uşūlūñ ħilāfıdır. Dīdār elbetde mağv. Merhūm tecelliyātīñ bir kısmına işāret eder ki bizim gibilerin sūkūtu bu mağāmda tekellūmden yağışıklıdır. Qaldı ki Şā'ib bir şā'ir ādem ve şu'arāya enva'-ı te'vīl ve ecnās-ı işāret ve fuşūl-ı zarāfet ile memlūdur, zarar etmez.

[HM, 74b] Hayret-i dīdār mağāmında ħarf u şavt yoğdur, ben ħayrānım ki tūţī āyineden nice gūyā ve nāţık olur? Zīrā bu şūret uşūlūñ ħilāfıdır. Dīdār elbetde mağv eder. Merhūm tecelliyāt-ı ilāhiyyeniñ bir kısmına işāret eder ki murādı fānī ve mağv eden tecellīdir. Qavmiñ kitāblarında mufaşşal beyān ederler lākin böyle mağāmda bu kadarca kāfīdir.

[fe'ilātün fe'ilātün fe'ilātün fe'ilün]

Kişi her bildigini söylemek ādāb degil

Çıkılır pencereden taşra velī bāb degil

Şem' ile leyle-i sevdāyı münevver etmek

Mümkün ammā germ-i pertev-i mehtāb degil

میتوان روز سیاه از خصم دار خود گرفت

صبر آن دارم که خط کردرخش پیدا شود

Mī-tüvān rüz-ı siyāh ez-ḥaşm dād-ı ḥod girift / Şabr ān-dārem ki ḥaṭṭ gird-i ruḥeş peydā şevd

[HE, 41a] K̄ara günde ḥaşımdan kendi intikāmını almak mümkündür, o kadar şabr ederim ki ḥaṭṭ, o maḥbūbuñ ruḥu eṭrāfında zāhir ola. O vaḳtde beynimizde vāḳı' olacaḳ ḳāl u ḳīlīñ vechi aḥbābīñ ma'lūmu olur. Bu bī-çāre 'āşıkların bī-hūde teselliyetlerindendir. Yoksa eger muḥabbet zuhūr-ı ḥaṭṭla müzdād olup zā'il olmaz ise 'āşık ke'l-evvel gözünde ḳıl bitmiş gibi dünyāya baḳamaz, intikām almak kande ḳaldı. Yok 'alāḳaya ḥaṭṭ vesātetıyla bürüdet gelir ise ma'şūḳdan tesellī-yāb olması intikām-ı kāfīdir.

[HM, 75a] K̄ara günde ḥaşımdan kendi intikāmıñ almak mümkündür, o kadar şabr dutarım ki ḥaṭṭ, o maḥbūbuñ ruḥu eṭrāfında zāhir ola. O vaḳtde edevāt-ı intikāmdan beynimizde olacaḳ ḳāl u ḳīl şimdi lisāna gelmez. Bu va'di derdmend 'āşıkıñ lisān-ı ḥālinden nazm eyledi. Yoksa ḥaṭṭ zuhūrunda ḥarāret-i 'aşḳa ihtimāl ki daḥi ziyāde kuvvet gelip nuṭḳa mecālī ḳalmaya. Yok eşüñ şaḳalı bitdi diye muḥabbete bürüdet gelir ise maẓmūn şādıḳdır.

چون صدف هر کس که دندان بر سر دندان نهد

سینه اش بی گفتگو کنجینه دریا شود

Çün şedef herkes ki dendān ber-ser-i dendān nihed / Sīne-eş bī-güft-gū gencīne-i deryā şevd

[HE, 41a] Şedef gibi her kim dişi diş üzerine ḳoyup şabr eder ise onuñ sīnesi bilā-kelām deryāniñ ḥazīnesi olur. Şedefiñ şabır nīsāna muntazır olup ḡayrı şulara raḡbet etmemekdir. Bu şūretde gird-āb-ı i'tibār oldu ki bir ādem maṭlab-ı mu'ayyene vuşūlde müteveccih olsa birine biñ cezā muḳarrerdır.

[HM, 75a] Şedef gibi her kim dışını dış üzerine koyup maḳām-ı edebde şabr u sükūt eder ise onuñ sīnesi bilā-kelām deryāniñ ḥazīnesi olur. Ya'nī cevāhir-i esrāra mālīk olmanın tarīki şabr u şikāyetden leb-beste olup vaḳtine muntazır olmaḳdır ki maḳlab teḥallūf etmeye. Şedef nīsāna muntazır ve miyāh-ı uḫrāya iltifāt etmediği gibi.

دست و پای باغبان بوسیدن از دون همتیست

سعی کن تا بیکلید این در برویت را شود

Dest ü pāy-ı bāḡbān būsīden ez-dūn-himmetīst / Sa'y kon tā bī-kilīd der be-rūyet vā şevēd

[HE, 41b] Bāḡbāniñ elini ve ayağını öpmek dūn-himmetlikdir, sa'y eyle tā bu ḳapı seniñ yüzüne miftāhsız feth ola. Murādı mükāşefedir ki riyāzetle bilā-mürşid taḥşīli mümkündür. Lākin aḥvāl-i mizāca ve keyfiyyet-i taḳlīl-i levāzım-ı beşeriyete 'ālim gerekdir ki 'aḳla ḥıffet ve mizāca teḡayyūr gelmeye. Yoksa bu şūreti icrāya daḫi mürşidsiz zekī ve reşīd ādeme muḥtācdır ve bu keşifde ḳurb-ı ilāhī şart degildir ve ba'z-ı nüfusa sebep zāhiri olmaḳsız bu keşf vāḳı' olduğu vardır. Aḥkām-ı nücūmda ve tevālī'-i mevlūd zāyiçelerinde ḥükemā zıkr etmişlerdir. Ḥāşılı miftāhsız kilīd açılmaz ammā nevādirde 'ādet rütbesine ḳarīb açıldığı görölüp ve işidilmiştir.

[HM, 75b] Bāḡbāniñ elini ve ayağını öpmek denā'et-i himmetdendir, sa'y eyle tā bu ḳapı seniñ yüzüne miftāhsız feth ola. Murādı riyāz-ı mükāşefedir ki riyāzetle bilā-mürşid taḥşīli mümkündür. Lākin şāhibi keyfiyyet-i mizāca ve aḥvāl-i taḳlīl-i aḥkām-ı beşeriyete 'ālim gerekdir ki 'aḳla ḥıffet ve mizāca 'illet gelmeye ki bu şūrete daḫi rüşd-i tām̄m ve isti'dād-ı kāmīl lāzımdır. Herkese müyesser olmaz ve bu küşūfāt sa'ādet-i uḫreviyyeyi müstelzim olmaz ve ba'z-ı nüfusa sebep-i zāhirsiz müyesser olur. Esrār-ı tavālī'de ḥükemā yazdığı gibi benī-ademiñ ba'zılarında zuḫūr eder ve görölmüşdür.

مهر خاموشی چه سازد بالب پر جوش من

خلقه کرداب چون مهر لب دریا شود

Mühr-i hāmūşî çe sâzed bâ-leb-i pür-cüş-ı men / Halka-i girdâb çün mühr-i leb-i deryâ şevved

[HE. 41b] Benim pür-cüş olan dudâğıma sükût mührü ne eder, gird-âb halkası leb-i deryâya mühr ne güne olur. Zîrâ insân âhîr-i maḥlûkât olmağın kendiden evvel halk olunanlar kendide mundericdir. Bir kerre fütüh-ı kalbiyye zuhûra geldikde sükût kabûl etmez bir ma'nâ olur. Hattâ Şeyh Ekber Efendimiz, *Fütühât-ı Mekkiyye* bu kadar tûlâ ile benim havâtırımından biri degildir diye taşriḥ eder. Ve fakîr daḥi taşdik etmişimdir.

Zîrâ *Fütühât*'a keşret-i müṭâla'amızdan nâşî Şeyh'in kelâmının levâzımını ve muḳtezâsını cem' eylesem *Fütühât* kadar bir kitâb olur ki şarâhaten *Fütühât*'da bulunmaz. Bizim gibi nâkışü'l-'ayârîñ hâli yalnız müṭâla'a ile bu rütbe varınca fütüh-ı 'ibârete mazhâr olan zât-ı şerîf elbetde buyurdıklarında şâdıkdırlar. Lâkin *Fütühât*'ı eline almaya ve müṭâla'a etmeye taraf-ı sa'âdetlerinden izne muhtâcdır herkese müyesser olamaz. Delîli budur ki tarîḫ-i kavmi bi'l-külliyeye inkâr eden bir 'âlim inkâr ile *Fütühât*'ı müṭâla'a eylese kendi i'tikâdına muvâfiḳ *Fütühât*'da kırk cüz' kadar nefâ'ise mâlik olur ki sâ'ir taşânîfde onları bulmak muḥâl iken böyle bir mü'ellif-i celîlü's-şânı terk etmeye içinde fehm etmediği ya ḥatâ vehm etdiği birkaç mes'ele nice mâni' olabilir ve kanḳı mü'ellif vardır ki ḥatâsı olmaya.

Siyyemâ tefâsîr-i âyât-ı kerîmede ve işârât-ı eḥâdîs-i şerîfede Mevlâ-yı müte'al'in Ḥazret-i Şeyh'e iḥsân buyurduğu fehm-i ḳudsîleri fedâ eden benim 'indimde acından ölüp şadaḳa kabûl etmeyen şüfîlere beñzer. Ḳaldı ki ḥaḳ bâtıldan fark edecek rütbe şerî'at-ı ğarrâya intisâbı olmayan ma'zûrdur ve bizim kelâmımız ehl-i imtiyâza maḥşûşdur. Yoksa herkese demek degildir.

[fe'ilâtün fe'ilâtün fe'ilâtün fe'ilün]

Müşterî rütbe-i cevherde olunca nâkış

Naḳş-ı kıymet sebab-i revnaḳ-ı bâzâr olmaz

[HM, 76a] Benim pür-cüş olan dudāğıma sükût mührü ne eder, gird-āb halkası deryā dudāğına mühr nice olup cüş u hurūşdan nice men‘ eder. Zīrā insān āhīr-i mevcūdāt ise de kendiden evvel her ne halk olundu ise insānda münderic olmuştur. Lākin perde-i ğaflet ü şehvet verāsındadır, görünmez. Bir kerre tevfīke mazhar olup fütūh-ı ‘ibāret zuhūra gelse söylemeyecegi esrār ve göstermeyecegi āşār kalmaz. Merhūm hālīne göre lāf etdi görünür. Ammā şī‘rine ve leṭāfet-i ṭab‘ına nazar olunsa vāqı‘-ı beyān ve taḥdīs-i ni‘met uslūbunda nazm etdiği ehl-i inşāfa zāhir olur.

نسبت خفّاش با عیسیٰ چو عیسیٰ با خداست

میشود عیسیٰ خدا خفّاش اگر عیسیٰ شود

Nisbet-i ḥuffāş bā-‘Īsā çü ‘Īsā bā-Ḥūdāst / Mī-şevved ‘Īsā Ḥūdā ḥuffāş eger ‘Īsā şevved

[HE, 42a] Ḥuffāşın Ḥāzret-i ‘Īsā’ya nisbeti ‘Īsā ‘Aleyhi’s-selām’ın Ḥūdā-yı müte‘āl’e nisbeti gibidir, bilā-farq pes eger ḥuffāş ‘Īsā olur ise ‘Īsā daḥi Ḥūdā olur. Kıyās-ı müsāvāt icrā eyledi. Ya‘nī Ḥāzret-i ‘Īsā’yı Rabbü’l-‘ālemīn benī-İsrā’īl’e meşel kıldı ki kullarımızdan biri ihyā’-yı mevtāya bizim iznimiz ile kādīr olunca ‘Īsā’yı halk eden zāt-ı muḥaddes evleviyyetde qalır diye. Ammā yine bu burhān-ı vücūdu delāletinde ziyāde kılıp Ḥāzret-i ‘Īsā hakkında dürlü dürlü iftirālar eylediler. Güyā ‘Aleyhi’s-selātü ve’s-selām, kavminin böyle ğulūvv edip kendilerine ulūhiyyet isnād edeceklerin bilir gibi tıfl iken tekellūme şürü‘da evvel kelāmı *innī ‘abdu’llāh*²⁵¹ vāqı‘ oldu ki vāhimeye düşmesinler diye.

Ve ma‘lūm ola ki edyān-ı İslāmiyye’niñ cümlesi āhīrete īmān üzere mebnīdir. Onuñ-ıçün Qur‘ān-ı Kerīm’de yevm-i āhīret esāmī-i muḥtelife ile qatı çok tekerrür etmişdir ve ḥükemādan bir ṭā’ife bu kıyāmet-i mev‘ūdeyi kevākibde ric‘at-i müşāhede etdiklerinden yine dünyāya bu maḥlūqāt gelirler vehmiyle eşref-i nükūd ve cevāhirlerin zīr-i zemīnlere defn ve rūḥāniyyet-i kevākible merşūd u maḥfūz edip

²⁵¹ “Ben Allah’ın kuluyum.” Meryem Sûresi, 19/30.

ikinci def'a geldikde fakr u fākaya mübtelā olmayalım diye bu bābda kitāblar te'līf ve berāhīn-i hükmiyyeler serd etmişlerdir.

Eger bir zekī ādem bu o te'līfleri esrār-ı kevākibe vākıf olmak şartıyla mü'tālā'a eylese elsine-i enbiyā' üzere mev'ūd olan yevm-i āhīreti bir kaç kerre görmüş kadar taşdıķ ve yakīn eder. Ve Rabbü'l-ālemīn kelām-ı kādīminde bu ma'nāya işāret edip buyurur ki *ve's-semā'i zāti'r-rac'i*²⁵² şāhibi olan semā haķķı-içün *ve'l-arzi zāti's-şad'i*²⁵³ ve şad'la 'ulviyātdan müte'essir olan arz haķķı-içün serā'ir-i imtiḥān olunacak gün kavlı faşl ve haķķ maḥzıdır. Hezl ü kizb degildir. Ya'nī va'llāhu a'lem demek olur ki eger bizi āletle ḥalk eder diye i'tikād ederseniz māni' yokdur.

Nazar ediñ ric'at-ı 'ulviyyāta ve kābiliyyet-i şüfliyyāta ki eger setrine vākıf olursanız haķķu'l-yakīn yevm-i kıyāmetiñ vukū'una 'ilmü'l-yakīn ḥāşıl ederseniz. Zīrā delālet-i tāmme ile delālet eder ki bu maḥlūkatda ric'at vardır ve bu ric'at bizim elsine-i enbiyā' mız üzere sizlere va'ad etdigimiz yevm-i kıyāmetdir. Bu taḥrīrimiz işāret bābında bir nefīs ma'nādır ki münāsebetle taḥrīr olundu bir ehli vāşıl olduķda şafālar kesb eder.

[HM, 76a] Ḥuffāşıñ Ḥāzret-i 'Īsā'ya nisbeti, 'Īsā 'Aleyhi's-selām'ıñ Ḥūdā'ya nisbeti gibidir, pes eger ḥuffāş 'Īsā olur ise 'Īsā daḥi Ḥūdā olur. Kıyās-ı müsāvāt cer eyledi. Ya'nī Ḥāzret-i 'Īsā'yı Rabbü'l-ālemīn benī-İsrā'īl'e meşel kıldı ki kullarımızdan biri ihyā'-yı mevtāya bizim iznimiz ile kādır olunca 'Īsā'yı ḥalk eden zāt-ı muḥaddes evleviyyetde ḳalır diye. Ammā yine bu burhān-ı vücūdu delāletinde ziyāde kılıp Ḥāzret-i 'Īsā'ya dürlü dürlü iftirālar eylediler. Güyā 'Aleyhi's-selām, ḳavminiñ böyle gulüvv edip kendiye ulūhiyyet isnād edeceklerin bilir gibi tıfl iken tekellüme şürü'da evvel kelāmı *innī 'abdu'llāh*²⁵⁴ vāķı' oldu ki vāhimeye düşmesinler diye.

²⁵² “Andolsun içindekilerin gidip geldiği semaya ve [tohumun filizlenmesiyle] yarılan yere ki Kur'an [hak ile bātılı] ayıran bir sözdür.” Tarık Sûresi, 86/11.

²⁵³ “Andolsun içindekilerin gidip geldiği semaya ve [tohumun filizlenmesiyle] yarılan yere ki Kur'an [hak ile bātılı] ayıran bir sözdür.” Tarık Sûresi, 86/12.

²⁵⁴ Bk. 251. dipnot.

Ve ma'lūm olan edyān-ı İslāmiyye'niñ cümlesi āhirete ĩmān üzere mebnīdir. Onuñ- için Qur'an-ı Kerīm'de yevm-i āhıret esāmī-i muhtelifle ile çok tekerrür etmişdir ve hükemādan bir tā'ife bu kıyāmet-i mev'ūdeyi kevākıbde ric'at müşāhede etdiklerinden yine dünyāya bu maḥlūkāt gelirler diye eşref-i nükūd ve cevāhirlerin zīr-i zemīnlere defn ve rūḥāniyyet-i kevākıble muḥāsam u merşūd edip ikinci 'avdetde faqr u ihtiyācdan berī olalım diye bu bābda berāhīn-i kavıyye ile kütüblar te'līf eylediler.

Eger bir zekī ādem ıstılāḥ-ı nücūma vuḫūf şartıyla kitābların müḥāla'a eylese bi'l-muḥābaḫa elsine-i enbiyā' da vārid olan kıyāmete şādık olur ve Rabbü'l-'ālemīn kelām-ı kadīmde bu ma'nāya işāret edip buyurur ki, *ve's-semā'i zātī'r-rac'i ve'l-'arzi zātī's-şad'i*²⁵⁵ ya'nī “Ric'at şāhibi olan semāya ve şad' ile semādan müte'essir olan arza ḫasem ederim ki serā'ir-i imtiḥān olunacak gün ḫavl faşl ve ḫaḫḫ maḫzır hezl ü kizb degildir.” Ya'nī va'llāhu a'lem demek olur ki eger bizi āletle ḫalk eder ve esbāb ile ĩcād eder i'tikādında olursañız nazar ediñ ric'at-i 'ulviyyāta ve ḫābiliyyet-i süfliyyāta ki ḫaşr-ı ecsādıñ şürūtu tāmmedir, maḫall-i tereddüd degildir.

Ve muḫaḫḫiḫīn-i şūfiyye eşrāt-ı sā'atde *en telide'l-emetü Rabbetehā*²⁵⁶ ḫaberine böyle ma'nā verdiler ki semavāt, arzdan şoñra ḫalk olunup arzı terbiye etmesine işāretidir. Güyā cāriyeden murād arz ola ve bu cāriyenīñ Rabbī'sinden murād semavāt ola ki kendinden müntic olup kendini terbiyeye şürū' edince sā'ate şart ḫılındı. Muḫaddemen āyet-i kerīmeye işāret olunān ma'nāya bu ḫadısiñ işāreti muvāfiḫ oldu.

جوهری دارم که کر از جیب خود آرم برون

از فروغش پایه میزان ید بیضا شود

Cevherī dārem ki ger ez-ceyb-i ḫod ārem bīrūn / Ez-fürüḫeş päye-i mīzān yed-i beyzā şevd

[HE. 42b] Bir cevhere mālīkim ki eger ḫoynumdan taşra ḫıḫarsam terāzūnuñ gözü onuñ nūrundan yed-i beyzā olur. Murādı ma'ārif-i dīniyye olmaḫ mümkündür. Yāḫud rütbe-i nefis-i nāḫıḫa ola yāḫud esrār-ı ilāhiyyeden vāḫıf olduḫu bir sırta işāret ola.

²⁵⁵ Bk. 252-253. dipnotlar.

²⁵⁶ “Kadınım kendi efendisini doğurması” Hadīs-i Şerīf.

[HM, 77b] Bir cevhere mālīkim ki eger qoynumdan taşra çıkarsam terāzūnuñ gözū onuñ nūrundan yed-i beyzā olur. Çünkü bu gazelinde haqā'ıq-i 'āliyyelere işāret etmegın temeddūh-i şā'irāne buyurdu ki eger cevāhir-i 'irfānımı izhār eylesem 'ayār-ı senc olan ehl-i i'tibārıñ gözū o cevheri gördükde yed-i beyzā gibi mūnevver olur. Vāqı'ā merhūmuñ keşret-i ittlā'ı bu mūbālağaya mūteħammildir.

دست رد بر سینۀ دریا کزارد چون صدف

هر که صائب آشنای عالم بالا شود

Dest-i red ber-sīne-i deryā güzāred çün şedef / Her ki Şā'ib āşinā-yı 'ālem-i bālā şeved

[HE, 42b] Ey Şā'ib her kim, 'ālem-i bālāya āşinā olur ise şedef gibi deryā sīnesi üzerine redd elini qoyup şuyundan tama'ını keser. Bu beytiñ mefhūmundan ma'lūm olur ki hālkıñ evliyā' diye hāk-i pāyına yüzler sürüp her ziyāretlerine gitdikce bir nefīs hediye tedārikine muħtāc oldukları ma'lūm iken onlarda velāyetden eşer yoqdur.

Zīrā velī demek bu kā'inātı hālk eden Ğanī-i muṭlaq'a bir ma'nevī qurb hāşıl etmişdir demektir. Bundan soñra dūnyā cem'ī fikrinde olanlardan şalāh ümīdin kesmek vācibdir. 'Ulvīye intisāb eden zārūrī 'ulvī olur ve süfliyyāta meyl eden süflī olur. Şedef kadar bir himmet tedārikinde olmayan edānīlerden hāzer vācibdir.

[HM, 77b] Her kim Ey Şā'ib, 'ālem-i bālāya āşinā olur ise şedef gibi deryā sīnesi üzere redd elini qoyup şuyundan qabūl etmez. Bu beytden ma'lūm olur ki hālkıñ evliyā' diye hāk-i pāyına yüzler sürüp her ziyāretine gitdikce bir nefīs hediye tedārikine muħtāc oldukları ma'lūm iken onlarda velāyetden eşer yoqdur.

Zīrā velī demek bu kā'inātı hālk eden Ğanī-i muṭlaq'a qarīb demektir. Bu şıfatıñ şāhibi dūnyā tama'ından ve cem'iyet kaydında olmak muħāldir. Zīrā 'ulviyyāta istinād hāşıl eden elbetde 'ulvī olur. Qaldı ki oldukça tekellüfden 'ārī, Hüdā'ya qabūlüne söz yoqdur. Murādım şalāhını dūnyā cem'ine vesīle eden ehl-i hūsrandan taħzīrdir.

[29. Gazel]

اكر وطن بمقام رضا توانى كرد

غبار حادثه را توتيا توانى كرد

Eger vaṭan be-maḳām-ı rızā tüvānī kerd / Ğubār-ı ḥādise-rā tütīyā tüvānī kerd

[HE. 43a] Eger maḳām-ı rızāda vaṭan etmeye ḳādir olabilir iseñ ḥādise ğubārını tütīyā etmeye ḳādir olursun. ‘Avāmm-ı nās degil belki ḥavāşşıñ daḫi ekşerini helāk eden ḥavādişāt-ı rüzgāra i‘tirāz etmektir. Ni‘am-ı refāhiyyet vaḳtinde herkes ḳazāya rızā göstermede mübālaġa eder ammā evlādından biri vefāt eylese ya ḥānesi muḥarriḳ olsa ki böyle ḥavādişlerin bevā‘işinden evveli ‘abdiñ rızāsını imtiḥāndır aġzına geleni söyler. Ve her gördüğüne şikāyet eyler.

Ḳaldı ki ḥavādiş-i ‘āmmede vüzerā vü selāḫine i‘tirāz ve ‘āleme re’y-i saḫīfi üzere nizām vermeler herkesiñ mübtelā olduġu şarāḫaten da‘vā-yı rubūbiyettir ve bu şöḫbete meşġül iken aralıġda Ḳahhār-ı muṭlaḳ Fa‘āl-i mā-yürīd lā-mu‘aḳḳib li-ḫükmihi böyle murād etmiş diye izḫār-ı münāḳazadan ḫālī olmaz.

Siyyemā bu senelerde sefer münāsebetiyle kesb etdigimiz bu şüretlerde seyyi’atıñ ḫadd ü pāyānı yoḳdur. Behey derdmend insān bu ‘ālemiñ mebnāsı tebeddül ve teġayyür üzere olup saña lāzım olan ferā‘iz-i mu‘ayyeneleri vaḳtinde edā ve her nefesde mevte muntazır olmaḳdır. Farz eyle ki ‘ālem ‘adl u dād ve rüşd ü sedād ile Nüşīrevān vaḳtine dönmüş, sen mevte müteraḳḳıb iken bu şüretiñ saña fā’idesi nedir, ḫāşılı maḳām-ı rızā enbiyā’ ve aḳṭāb maḳāmıdır da‘vāya gelir ma’nā degildir. Lākin tekellümde herkese āsān ve mümkün görünür.

[HM. 78a] Eger maḳām-ı rızāda vaṭan etmeye ḳādir olabilir iseñ ḥādise ğubārını tütīyā etmeye ḳādir olursun. Zīrā ğubār-ı ḥavādişāt imānında kemāli olmayanları a‘mā eder. Eger sen metānet edip Fā‘il-i ḫaḳīḳī böyle murād etmiş diyip [mīzān-ı şerī’atden çıkmamaḳ şartıyla bu maḳāmda tavaṭṭun eder iseñ ğubār-ı ḥavādiş saña tütīyā olup ‘ālemiñ kör olup göremedikleri esrārı saña gösterirler.]

Ednāsı kūdūrāt-ı havādise şabr, a'lāsı onuñla telezzüz ve tabī'ate mülāyim bulmaqdır ki aqtāba maḥşūş ḥāletlerdendir. Lākin ḳalbiñ ḥālidir, lisānla meşelā evzā'ı 'āleme ta'n etmek ve mülük u vüzerāniñ tedbīrlerin beğenmeyip ben olsam şöyle ederdim diye şarāḥaten rubūbiyyet da'vāsı ve zimnen murādu'llāha muḥālefete, mā-sivā için ḳudret işbātı ve Müslümānlığı kimseye vermez iken bir ḥādiseye uğrasa bilip bilmediği ādemlere “Behey sultānım şöyle bir ḳazāya uğradık” diye İslām'ını rüsvāy etmeyeler. Siyyemā bu sefer münāsebetiyle kesb etdigimiz seyyi'atıñ ḥaddi ve pāyānı yokdur. Ammā söze gelende maḳām-ı rızāda benden ğayrı yok ḳann olunur ve ḥaḳīḳatde 'ālem 'adl u dād ile ma'mūr olmuş bir gün ḥabersizin gidecek olduğdan soñra āḥiretde benden aḥvāl-i 'ālemi su'āl etmezler, bu vīrāneniñ ḳaydında olmak 'āḳıl kārı degildir. Bizimle Mosḳov keferesiniñ ğalebesi fikrinde olanlardan ekseri gitdiler.

جهان نا خوش اكر صد كدورت آرد پيش

ز وقت خوش همه را باصفا توانی كرد

Cihān nā-ḥoş eger şad kūdūret āred pīş / Ez-vaḳt-i ḥoş heme-rā bā-safā tüvānī kerd

[HE, 43b] Nā-ḥoş olan cihān eger ḥuzūra yüz kūdūret getirir ise de ḥoş vaḳtten nāşī cümlesi şafālī etmeye ḳādir olursun. Evvelā lisān-ı şūfiyede vaḳt herkesiñ ḥālinden 'ibāretdir. Çünkü maḥşūş da maḳām-ı rızāya terğīb edince su'āl teveccüh eyledi ki ya bu 'ālem kūdūrāt ile memlūdur cümlesine rızā ne ğüne mümkündür?

Bu su'āle cevāb maḳāmında buyurdu ki, seniñ ḥālīñ rızā olup Fā'il-i ḥaḳīḳī bir olduğunu 'ilmü'l-yaḳīn bildikden soñra bu i'tiḳādiñ nūru cümlesine sārī olup kūdūrātı şafāya ve cefāları vefāya mübeddel bulursun. Ve riyāzatiñ eḥaşş-ı me'ānisi taḥḳīḳ olursa rızāya çıkar ki Vācib-i te'ālā'ya teslīm ve 'adem-i i'tirāzdan 'ibāretdir.

[HM, 78b] Nā-ḥoş olan cihān eger ḥuzūra yüz kūdūret getirir ise de ḥoş vaḳtten nāşī cümleyi şafālī etmeye ḳādir olursun. Evvelā lisān-ı şūfiyede vaḳt herkesiñ ḥālinden 'ibāretdir. Çünkü maḥşūş da maḳām-ı rızāya terğīb edince su'āl teveccüh eyledi ki ya

bu ‘âlem küdürât ile memlû iken cümlesine maḳâm-ı rızâda bulunmaḳ tâḳat-i beşerde var mıdır?

Cevâb eyledi ki seniñ ḥâliñ rızâ ve ḳalbiñ Fâ‘il-i ḥaḳîḳî’niñ tekvînâtını müşâhedeye merbûṭ olunca maḥbûb her ne eder ise maḥbûbdur ḳazıyyesi saña ‘âlemi şafa ile memlû edip riyâzetiñ netîce-i ‘uzmâsı olan maḳâm-ı rızâyaya seni îşâl eder. Lâkin günde on kerre mevte gördükden şoñra.

ز سایه تو زمین آفتاب پوش شود

اگر تو دیده دل را جلا توانی کرد

Ez-sâye-i tu zemîn âfitâb-pûş şeved / Eger tu dîde-i dil-râ cilâ tüvânî kerd

[HE. 43b] Seniñ gölgeñden zemîn âfitâb giymiş olur, eger sen gönül gözünü cilâ etmeye ḳâdir olur iseñ. Zîrâ şems her ne ḳadar menba‘-ı nûr ise de Allâḥ te‘âlâ’nıñ nûruna meşel ve ḥâlîfe nâmına mazhar degildir.

Güyâ beden-i insân bir kıṭ‘a-i zemînden ‘ibâret ve pertev-i ḥurşîd-i ḥaḳîḳat ki nefsi nâṭıḳadır. Bu zemîni âfitâb-pûş etdiğini müşâhede dîde-i ḳalbiñ cilâsına mevḳûfdur demek ister. Zîrâ bu nûr-ı başîretle görünür başarıñ maḥall-i ta‘alluḳu degildir ve ‘ayn-ı nûr olan nefsi nâṭıḳanıñ bedene nisbeti muḥaşşar müntehâ tesmiyesine şâyândır.

[fâ‘ilâtün fâ‘ilâtün fâ‘ilâtün fâ‘ilün]

Sendeki esrâr-ı ḥaḳḳa vâḳıf olmazsan bugün

Tâ ebed biġânesin yarın vuḳûfuñ vechi yok

Bir ‘aceb tertîbe mâlikdir vücûduñ neş’esi

‘İlmi miftâḥ-ı sa‘âdet cehlîniñ ḥüsrânı çok

[HM. 79a] Seniñ zıllıñden zemîn âfitâb giymiş olur, eger sen gönül gözünü cilâ etmeye ḳâdir olur iseñ. Zîrâ şems her ne ḳadar menba‘-ı nûr ise de Allâḥ te‘âlâ’nıñ nûruna meşel ve ḥilâfetine mazhar degildir.

Güyâ beden bir kıt‘a-i zemînden ‘ibâret ve pertev-i hürşîd-i haķîkat ki nefsi-i nâţıkadır.

Bu zemîni âfitâb-püş etdigini müşâhede dîde-i ķalbiñ cilâsına mevķûfdur demek ister.

Zîrâ bu nûr-ı başîretle görünüp başarıñ maķall-i ta‘alluķu degildir.

[fâ‘ilâtün fâ‘ilâtün fâ‘ilâtün fâ‘ilün]

Sendeki esrâr-ı haķķa vâķıf olmazsan bugün

Tâ ebed bîgânesin yarın vuķûfuñ vechi yok

Bir ‘aceb tertîbe mâlikdir vücûduñ neş‘esi

‘İlmi miftâh-ı sa‘âdet cehliniñ hüsranı çok

اكر ز خویش بر آبی بتاز یانه وجد

سفر بعالم بی منتها توانی کرد

Eger ez-ħı̄ş ber-âyi be-tâziyâne-i vecd / Sefer be-‘âlem-i bî-müntehâ tuvânî kerd

[HE, 43b] Eger tâziyâne-i vecd ile kendiñden çıkar isen ‘âlem-i bî-müntehâya sefer etmeye ķâdir olursun. Vecd, aĥvâl-i ķavmden biridir ki kendinden ġâ‘ib olup bir miķdâr ‘ulûm-ı esmâ’ ile yine ĥissine ‘avdet eder. Lâkin kesbî degildir. Belki Mevlâ-yı müte‘âl murâd etdiği ķuluna veb eder. Lâkin muķaddemâtı yine ta‘îl-i ĥavâssa tevakkuf etdiği için kesbî şüretinde görünür. ‘Ālem-i bî-müntehâdan murâd esmâ’-yı ilâhiyyedir ki keşâfetle cem‘ olmaz. Ya n’içün baña o ĥâlet gelmez diye iġbirâr-ı ĥâtıra bā‘iş olunca ĥâzırında bulunmaz.

[HM, 79b] Eger vecd tâziyânesiyle kendiñden çıkar iseñ ‘âlem-i bî-müntehâya sefer etmeye ķâdir olursun. Vecd, aĥvâl-i ķavmden biridir ki kendinden ġâ‘ib olup bir miķdâr ‘ulûm-ı esmâ’ ile yine ĥissine ‘avdet eder. Lâkin kesbî degildir. Lâkin muķaddemâtı yine ta‘îl-i aĥķâm-ı ĥavâssa ta‘alluķ etdiginden kesbiñ medĥali var zann olunur. ‘Ālem-i bî-müntehâdan murâd ‘ilm-i esmâ’dır ki keşâfetle cem‘ olmaz. Ya n’içün baña o ĥâlet gelmez diye iġbirâr-ı ĥâtırla bulunmaz.

[mefā'īlün mefā'īlün fe'ülün]

Bulur vecd-ile maṭlūbunu vācid

Žarar yoḡ ta'n ederse ṭab'-ı ḥāsīd

Merḥūm fi'l-cümle vecdiñ isti'dādına işāret edip buyurur ki:

اگر چو شبنم کل ترک رنگ و بوی کنی

درون دیده خورشید جا توانی کرد

Eger çü şebnem-i gül terk-i reng ü bŷy konī / Derŷn-ı dīde-i hŷrşīd cā tŷvānī kerd

[HE, 44a] Kōhne mŷrşid gŷlşen-i i'tibār olan Şā'ib merḥūm fi'l-cümle gōnçe-i ma'rifetden dimāğ-ı 'ālemi ta'tīr kaydına dŷşŷp buyurur ki: Eger gŷl şebnemi gibi reng ü bŷyı terk ederseñ hŷrşīd gōzŷ içinde yer edebilirsin. Şaḡın ictimā'-ı zıddeynden ḥavf etme. Zīrā Şā'ib gerek ḥaṭā ve gerek şavāb bu mes'eleye ḡā'illerdendir. Ve onuñ 'indinde bu mŷşkil degildir.

Ammā mŷşkil seniñ 'alāyık-ı beşeriyyeden ve aḡkām-ı imkāndan ve belki bir beşere iḡtizāsı olmayan bir miḡdār i'tiyād ile ṭabī'at olmuş aḡvālīñdendir ki şimdi terkine niyet etseñ baḡiyye-i 'ōmrŷñ itmāmına vefā etmez ve ḡaḡīḡatde mŷşkil budur.

Eger bu mŷşkil ḡall olsa ruṭŷbet-i şebnemiñ dīde-i hŷrşidde yer etmesi gibi ḡāletler mŷşāhedesi seni daḡi şebnem gibi maḡv eder idi ve maḡalle-i sŷlŷkuñ eṭfāl-i nev-hevesleri uḡdu o uḡdu ādem uḡdu derler idi.

Bir zamān heves etdik lākin zemīn-i ṭabī'ate 'aksine uḡduḡ ve ḡavāriḡ maḡŷlesi terk ŷ tecrīd edenlere Mevlā-yı mŷte'āl ceza vifāḡ ŷzere ḡavāriḡ 'ādetler iḡsān edip umŷrunda bir ḡall olunmamış mŷşkili ḡalmaz.

[HM, 79b] Eger gŷl şebnemi gibi reng ü bŷyı terk eder iseñ hŷrşīdiñ gōzŷ içinde yer edebilirsin. Şaḡın ictimā'-ı zıddeynden ḡavf etme. Zīrā Şā'ib bu mes'eleye ḡā'illerdendir. Onuñ 'indinde bu mŷşkil degildir.

Ammā müşkil seniñ ‘alāyık-ı beşeriyyeden ve aḥkām-ı imkândan ve belki bir beşere iktizāsı olmayan kıyūdāt-ı ‘ādīyelerden inkıtā‘ındır ki şimdi birer birer terkine ihtimām eylesen baķıyye-i ‘ömr nişfına vefā etmez ve ḥaķıķatde müşkil budur.

Yoksa eger bu ḥall olsa ruṭūbet-i şebnemiñ dīde-i ḥūrşidde yer etmesini müşāhede seni şebnem gibi maḥv edip maḥalle-i sülūkuñ etfāl-i nev-hevesleri “Uçdu uçdu ādem uçdu” derler idi.

Bir zamān heves etdik lākin zemīn-i ṭabī‘ate ‘aksine uçduķ ve ḥavārık [maķūlesi ‘ādetlerin terk edenlere ḥavārık-ı] ‘ādāt iḥsān olunur ki cezā vifāķ üzere olur.
[fā‘ilātün fā‘ilātün fā‘ilātün fā‘ilün]

Şūmdur büm-ı heves dil lānesin vīrān eder

Bir nefes aķdem uçur gelsin hümā-yı lā-mekān

ز شاهلن زمین کر نظر فرو بندی

نظر به پردکیان سما توانی کرد

Ez-şāhidān-ı zemīn ger naẓar fūrū bendī / Naẓar be-perdegiyān-ı semā tüvānī kerd

[HE, 44a] Eger zemīn dil-berlerinden ya‘nī şehevāt-ı nefsāniyyeden naẓarını bağlar iseñ bu mu‘āmele-i ‘ulviyye muķābelesinde semā perdesinde olanlara naẓar etmeye ķadir olursun. Zīrā vifāķ, cezānıñ şıfatıdır ve Ḥakīm-i mutlak ‘ulviyyātı süfliyyātdan ve sa‘īdi şaķīden ayırmışdır, iḥtilāt kabūl etmez. Kanķı ṭarafıñ ḥükmü ğālib olur ise eşer daḥi o ḥükme muvāfık zuḥūr eder. Hemān ḥulāşa-i taşavvuf bir ma‘nādan ‘ibāretdir ki nefsi ta‘alluķāt-ı süfliyyeden istiḥlāş ve bu ümmü’l-ķurāyı sükkān-ı ‘ālem-i ‘ulvīye ḥāşş etmektedir.

[HM, 80a] Eger zemīn dil-berlerinden naẓarını sedd eyler iseñ semā perdesinde olanlara naẓar etmeye ķadir olursun. Ya‘nī sen süfliyyātdan nefsiñi perḥiz etdirirsen bu cezā muķābilinde ‘ulviyyāta naẓara ruḥşat bulursun. Ķaldı ki bundan a‘lā bir naẓar daḥi vardır ki süfliyyātda ‘ulviyyātı müşāhede eder yaḥud ‘indeinde süfliyyāt ķalmaz.

Birbirinden a‘lā rütbelerdir ki ihtilāt kabul etmez. Ammā тариқи gāyet müşkil olduğuna her nefsi denī sülūka taḥammül edip ol тариқe gitmez.

برون چو سوزن عیسی روی ز اطلس چرخ
اکر ز راست رویها عصا توانی کرد

Birün çü süzen-i ‘Īsā revī ez-atlas-ı çarḥ / Eger ez-rāst revīhā ‘aşā tüvānī kerd

[HE, 44b] Ḥazret-i ‘Īsā ‘Aleyhi’s-selām āsumāna ‘urūc edende vālide-i ‘afifeleri Meryem Ḥazretleri’niñ kendide bir ignesi qalmış idi. Beraber gitdi diye şöhretine binā’en buyurur ki, Atlas-ı çarḥdan taşra süzen-i ‘Īsā gibi gidersin, eger istikāmetden ‘aşā edebilir iseñ.

Zīrā тариқ-i müstaḳīmiñ nihāyeti ma‘lūmdur ki ‘ulviyyāta müntehī olur. Hemān sen bu ‘aşāyı elden bırakmadıkça kendiñi ḥalā cennette bil. İstikāmetden murād şerī‘at-i garrā ile ‘ameldir ve taşavvuf şerī‘atiñ ‘azā‘im u ruḥşatıyla ‘amelden ‘ibāretdir. Şakınıp şerī‘atden eşref yāhud müsāvī bir ma‘nā ile fark etme ki şerī‘atiñ ‘aynıdır. Bir ādeme tevfiḳ refiḳ olduğda ‘alāmeti budur ki tā‘at ve ‘isyān nefsinden her ne zuhūr eder ise şerī‘ati nefesine ḥākim edip o ḥāletde emri her ne ise onuñla ‘āmil olur bundan ḥāric sa‘ādetiñ bir тариқи yokdur.

[HM, 80b] Ḥazret-i ‘Īsā ‘Aleyhi’s-selām āsumāna ‘urūc edende vālide-i ‘afifeleri Meryem Ḥazretleri’niñ kendide bir ignesi qalmış idi. Beraber gitdi diye şöhretine binā’en buyurur ki, Atlas-ı çarḥdan süzen-i ‘Īsā gibi taşra gidersin, eger istikāmetden ‘aşā edebilir iseñ.

Zīrā тариқ-i müstaḳīmiñ nihāyeti ma‘lūmdur, ‘ulviyyāta müntehī olur. Hemān sen bu ‘aşāyı elden bırakmadıkça kendiñi cennette bil. İstikāmetden murād bilā-tereddüd şerī‘atle ‘amelden ‘ibāretdir ve taşavvuf şerī‘atiñ a‘lā rütbesiyle ‘amel demektir. Şakınıp taşavvufu şerī‘atden a‘lā taşavvur etme ki şırf vesvese ve ‘ayn-ı ḍalāldir ve şerī‘atle ‘ilmiñ ‘alāmeti budur.

Şerī'atîñ hükmünü a' māli üzerine hākim edip edāsı vācib olanı edā, istiğfārı müstelzim olanlardan istiğfār, hūkūḳ da'ir olanları aşhābıyla muşālaḥa eder. Mādām bir ādem bu 'amel üzere şābitdir o ādeme müstakīmdir demek şaḥīḥ olur ki sa'īd-i muṭlaḳdır.

بر آستان تو نقش مراد فرش شود

بساط خود اکر از بوریا توانی کرد

Ber-āsītān-ı tu naḳş-ı murād ferş şevved / Bisāt-ı ḥod eger ez-būriyā tüvānī kerd

[HE, 44b] Eger kendi bisātîñi būriyā etmeye ḳādir olur iseñ seniñ eşigiñde naḳş-ı murād ferş olur. Ṭavlada naḳş-ı murād odur ki bir ādem zarı atdıḳda murād etdiḳi şekl zuhūr eyleye, bu ise pek nādir vāḳı' olur. Ya'nī bisātîñi būriyāya ḥaşr edip sā'ir levāzım-ı beşeriyye daḫi oña ḳıyās muḥtaşar olunca 'ibādāt u ṭā'atîñ şemerelerini henüz dünyāda iken gāh rü'yāda ve gāh ḥāl-i ḡaybetde müşāhede edersin. Zīrā lezā'iz-i cināniyyeniñ 'ālem-i hisse duḫūlü āḫir maḥşūşdur.

[fā'ilātün fā'ilātün fā'ilün]

Gerçi ḥānem bir ḥaşıra münḥaşır

Ḥāne-i ḥulyāda yoḳ yoḳdur hele

[HM, 81a] Eger kendi bisātîñi būriyā etmeye ḳādir olur iseñ seniñ āsītānıñda naḳş-ı murād ferş olur. Ṭavlada naḳş-ı murād odur ki bir ādem zarı atdıḳda murād etdiḳi şekl zuhūr eyleye, bu ise pek nādir vāḳı' olur. Ya'nī bisātîñi būriyāya ḥaşr edip sā'ir levāzım-ı beşeriyye daḫi oña ḳıyās muḥtaşar olur ise ve bu şüret iḥtiyārī olup Cenāb-ı Kirdikār'a 'ibādete meşḡūl bulunan 'ārif henüz dünyāda iken gāh rü'yāda ve gāh ḥālet-i ḡaybiyyede murādāt-ı uḫreviyyesin 'aynü'l-yaḳīn müşāhede edip ḡurbetden vaṭana gider gibi mevte teveccühde bulunur.

[fā'ilātün fā'ilātün fā'ilün]

Gerçi ḥānem bir ḥaşıra münḥaşır

Ḥāne-i ḥulyāda yoḳ yoḳdur hele

غلی نور توانی بتیره روزن داد
چو شمع از تن خود کر غدا توانی کرد

Ġıdā-yı nūr tüvānī be-tīre-rūzān dād / Çü şem' ez-ten-i ħod ger Ġıdā tüvānī kerd

[HE, 45a] Kāra günlülere nūr Ġıdāsı verebilirsin, eger mūm gibi kendi cismiñden Ġıdā etmeye kādır olursan. Ya 'nī muĥālefet-i nefis ü hevādan āteş-i bī-reng-i riyāzetle bir sālīk erimedikce tīre-rūzān-ı rūzgāra Ġıdā-yı nūr iĥsānına kādır olamaz.

Güyā kibār-ı ümmetiñ 'avāmm u ĥavāşdan himmetlerine muĥtāc olanlara zāhir ü bāṭın edecekleri iĥsān taĥkīk olunsa bi-'aynihi kendilerin lezā'iz-i nefsāniyyelerinden terk etdikleri şehevāt-ı fāniyye bedeli gibidir. Zīrā bir ādemiñ terk eylediği eşyā'da taşarrufu ġāyet āsān olur münāsebetiyle bu mes'ele tafşīl olunmuşdur.

[HM, 81b] Kāra günlülere nūr Ġıdāsı verebilirsin, eger mūm gibi kendi cismiñden Ġıdā etmeye kādır olabilir isen. Ya 'nī muĥālefet-i nefis ü hevādan āteş-i bī-reng-i riyāzetle bir sālīk eriyip yanmadıkca tīre-rūzān-ı rūzgāra Ġıdā-yı nūr iĥsānına kādır olamaz.

Güyā kibār-ı ümmetiñ 'avāmm u ĥavāşdan himmetlerine muĥtāc olanlara zāhir ü bāṭın etdikleri iĥsān taĥkīk olunsa bi-'aynihi kendilerin lezā'iz-i nefsāniyyelerinden terk etdikleri müşteheyāt-ı fāniyyeniñ bedeli gibidir. *Men terake şey'en eşera fihī*²⁵⁷ ĥikemi zuhūra gele. Zīrā bir ādem terk eylediği şey'de ġāyet suhūletle taşarruf eder. İm'ān-ı naẓar edecek şādīk mazmunlardandır.

بکنه قطره توانی رسیدن آروزی
که همچو موج بدریا شنا توانی کرد

Be-kūnh-i kaṭre tüvānī resīden ān-rūzī / Ki hemçü mevc be-deryā şinā tüvānī kerd

[HE, 45a] Bu maẓmūnu taĥrīre muĥaddime budur ki Vācib-i te'ālā'yı bir ādem bilmek āşār-ı esmā' vü şifātla kendi isti'dādı kādardır. Mevlā-yı müte'āl nefisini bildiği gibi

²⁵⁷ "Her kim bir şeyi terk ederse, onu etkiler." Darb-ı Mesel.

mahlūkātı kendiyi bilmek bilā-şübhe muḥāldir. Ve belki mahlūkātını daḥi bilmek ḥaḳīḳat üzere muḥāldir dediler. Ve bundan daḥi a‘ceb ‘ibāretler neşr olunmuşdur ki naḳline cesāret edemedim.

Ḥāşılı ‘ālemiñ cümlesi müşkildir ve cihete eşkālî ḥudūd-ı zātiyeden baḥş edenlerin ma‘lūmlarıdır. Zīrā cihet-i şer‘le vārid olan ḳurbu idrākde ma‘iyyet-i şābiteyi tekyīfde ‘uḳūluñ ‘aczi muḥaḳḳaḳ olunca kā’ināta müşkil denilmez mi?

Şā’ib merḥūm buyurur ki: Sen o günde ḳaṭreniñ künhüne erişmeye ḳādir olursun ki mevc gibi deryāda sibāḥat etmeye ḳādir olasın. Deryādan murādı esmā’dır. Ya’nī niseb-i esmā’ya ma‘rifetiñ ḳadar mahlūkātıñ ḥaḳīḳatine vāḳıf olursun demektir.

[HM, 82a] Bu mażmūnu ifādeye muḳaddime budur ki Vācib-i te‘ālā’yı bir ādem bilmek āşār-ı esmā’ vü şifātla kendi isti‘dādı ḳadardır. Yoksa Mevlā-yı müte‘āl kendi nefsinin bildiği gibi bir mahlūḳuñ bilmesi muḥāldir. Belki kemāl-i ma‘rifet budur ki sen taḥḳīḳ vechi üzere bilesin ki bilinmez zīrā zāt-ı Bārī’de cehl ‘ulūmuñ eşrefidir.

Ḥattā ba‘z-ı muḥaḳḳiḳiñ kā’inātdan birisi olduğu üzere bilinmek muḥāldir dediler. Daḥi bundan a‘ceb baḥşler vardır ki bu maḥalde naḳline cesāret edemedim. Şā’ib merḥūm buyurur ki: Sen o günde ḳaṭreniñ künhüne erişmeye ḳādir olursun ki mevc gibi deryāda sibāḥate ḳādir olasın. Ya’nī ḳaṭreniñ ḥaḳīḳatine cemī‘ ve cehdden vāşıl olmaḳ deryāyı ihāṭaya muḥtāc bir ma’nādır. Eger muḳaddem imkānda olur ise tālī daḥi mümkündür diye muḥāle ta‘līḳ eyledi.

ترا از اهل نظر آنزمان حساب کنند

که جغد را بتصرف هما توانی کرد

Tu-rā ez-ehl-i nazār ān-zamān ḥesāb konend / Ki cuḡd-rā be-taşarruf hümā tüvānī kerd

[HE, 45a] Seni o zamān ehl-i nazardan ḥesāb ederler ki bayḳuşu taşarruf-ı himmetle hümā etmeye ḳādir olasın. Mezāhib-i ḳavme vāḳıf olmayana göre Şā’ib merḥūma daḥl u ta‘arruż etmeye bundan a‘zam sāḳıta olmaz. Meşelā şāḥib-i nazār evvel-i mürselīn

Ḥazret-i Nuḥ ‘Aleyhi’s-selām oğlunu ğarkdan ḥalāş edemedi ve Seyyidü’l-enbiyā’ ‘aleyh-i ekmelü’n-nihāye Ebū Ṭālib’i İslām’a getiremedi. Şā’ib ise baykuşu ḥümā etmeyince bir ‘ārifi ehl-i nazardan ‘add etmedi diye bu muḳaddemāt-ı żarūriyye ile aşlında Şī’alılık rāyiḥası daḫi munzamm olup derdmendi rūsvāy ederler.

Ammā ma‘lūm ola ki beşer cinsinden bir pādişāḥ ‘abd-ı memlūklarından birine ‘alāḳa edip o ğulāmıñ pādişāḥa nüfūz-ı kelāmı ve ruḥşat-ı tamāmı her ‘aşrda görülmüş ve işidilmiştir. Mecāzı böyle ve ḥaḳıḳatde ḥadīş-i şaḫīḥde nevāfil ile Mevlā-yı müte‘āl’e taḳarrüb eden ‘ibāda muḥabbet-i ilāhiyye s̄abit olunca görür gözü olur Allāh’la görür ve işidir, kulağı olur Allāh’la işidir. İlä-āḫire. Keyfiyyet ma‘lūm ise de ĩmān her mü’mine vācibdir ve muḥabbetu’llāh bu rütbeye varınca efendi olmazı yokdur. Bī-hūde zaḫmet çekme.

Bir zamān faḳīr daḫi böyle mażmūnlarda havādan uçar idim. Lākin şimdi münkirlere naşīḥat eder olduk. *Yemḫu’llāhu mā yeşā’u ve yüsbitü*²⁵⁸ Kaldı ki peyğam-berāniñ aḫvāli ve kibār-ı evliyā’u’llāhiñ eṭvārı künd ve zillet ve iftikārlarında s̄abit-ka-dem olup mecāri-i iḳdārda taşarruflarından eşer göstermeyip nihāyeti me’mūr oldukları bir du‘adır. Onu icrā edip, icābete muntazır olurlar.

Nazar eyle Ḥazret-i ‘İsā’ya ihyā’-yı mevtāya izin verildi ve tevātür ile ihyā’-yı mevtā eyledi. Bu şūret bir ehl-i şaḳīyi sa’īd etmeden güçdür ve taşarrufa izin verilenler ekşeriyā terk edip ḥattā mecāri-i iḳdārda bi’l-küllüyye ‘avāmdan fark olunmazlar. Seyyidü’l-‘ālem şalla’llāhu ‘aleyhi ve sellem ḥazretleriniñ Uḫud ğazāsında vāḳı’ olan aḫvāli gibi ki aşḫāb-ı kirāma imtiḥān-ı ilāhiyyeniñ a’zamı idi. Zīrā iblīnūs-ı sāḫiriñ evvel ḥāṭıra ilḳā edecegi Resūl’e böyle za’f-ı ḥāl yaḳışır mı diye idlāl etmesidir. Ammā ḳaşa maḫallini bulduğdan soñra nice mu‘cizāt-ı bāhireler izḫārıyla dīde-i ḳulūb-ı aşḫābı tenvīr buyurdular ve bu ḫāletiniñ zımnında kibār-ı aşḫābına ādāb-ı ilāhiyye böyle mavṭında şabr u şebāt olduğun bildirdiler.

²⁵⁸ “Allah dilediğini siler, dilediğini de yerinde bırakır.” Ra’d Sûresi, 13/39.

Ve kıṣaṣ-ı evliyā'larda bu mes'elelerin a'cebü'l-'icâbları mestürdür. Kimi cezbe vâsıtasıyla taṣarruf etmiş ve kimi maḳâm-ı edebe ri'âyet edip kalmış ve edenler daḫi kimi ḫâlet-i sekrinde ve kimi ḫâlet-i şehvinde taṣarruf edip ṣoñra istiğfâr etmişler.

Ḥâşıl-ı kelâm tavḳ-ı beşerden 'âdetâ ḫâric olan umûrun zuhûrunda mü'miniñ yakînen ma'lûmudur ki bu emri eden Rabbü'l-'âlemîn'dir ve beşeriñ kudret-i ḫâdişesi bu rütbelere erişmez. Pes fâ'il-i muṭlak Allâh olunca maḫall-i zuhûru ḫacerle beşer beyninde müsâvidir bî-hüde baḫsiñ fa'idesi ḫırmândır.

[HM, 82b] Seni zamân ehl-i nazardan ḫesâb ederler ki bayḳuşu taṣarrufla hümâ etmeye kâdir olasın. Şâ'ib merḫûma daḫl u ta'arruz etmeye bundan a'zam sâkıta olmaz. Meşelâ şâhib-i nazar evvel-i mürselîn Nuḫ 'a.m. oğlunu ğarkdan ḫalâş edemedi ve Seyyidü'l-enbiyâ' 'aleyh-i ekmelü'n-nihâye Ebü Tâlib'i İslâm'a getiremedi. Şâ'ib ise bayḳuşu hümâ etmeyince bir 'arifi ehl-i nazardan etmedi diye bu muḳaddemât-ı zarûriyye Şi'îliğe munzamm olup derdmendi rüsvây ederler.

Ammâ ma'lûm ola ki beşer cinsinden bir pâdişâh 'abd-ı memlûklarından birine muḫabbet edip o vaktde ğulâmıñ pâdişâha nüfûz-ı kelâmı ve ruḫşat-ı tamâmı her 'aşrda görülmüş ve işidilmiştir. Mecâzı böyle ve ḫaḳîkatde ḫadîs-i şâhiḫ ile Mevlâ'ya nevâfil ile taḫarrüb eden 'abde muḫabbet-i ilâhiyye ḫâşıl olup görür gözü olup Allâh'a görür, söyler lisânı olup Allâh'la söyler. E.l.ḫ. Keyfiyyet ma'lûm degil ise de İmân vâcibdir ve muḫabbetu'llâhiñ ṣemeresi bu rütbeye varınca efendi olmaz, yokdur. Bî-hüde zaḫmet çekme.

Bir zamân faḳîr daḫi böyle mazmûnlara havâdan uçar idim. Şimdi münkirlere bihamdi'llâh naşîḫat eder oldum. İmâm Ğazâlî merḫûm *İhyâ*'da buyurur ki "Rabbü'l-'âlemîn dostlarının ḫâtırlarına o kadar mürâ'ât eder ki eger "Ḳıyâmet-i mev'üdeyi etme" deseler etmez". Bu kelâm Şâ'ib'iñ mazmûnundan a'zamdır ve İmâm Ğazâlî cümle 'inde müsellemdir. Ḳaldı ki Peyğam-berânıñ aḫvâli ve onlara kemâl-i iḳtidâ ile iḳtidâ eden kibârıñ şânları nefslerinde 'aḳla gelmez kuvvet-i ḳudsiyye-i ḳâhireler müşâhede eder iken yine mecâri-i iḳdâra teslîm olmada bir 'âciz 'avâmdan farkları olmaz. Ğâyetî me'mûr oldukları bir du'âdır, edip icâbete muntazır olurlar.

Nazar eyle Hâzret-i 'Īsā'ya ihyā'-yı mevtā için izin verildi ve tevātür ile ihyā'-yı mevtā eyledi ki bir ehl-i şakīyi sa'īd etmeden a'zamdır ve taşarrufa izin verilenler 'umūmī olmadığı-içün terk edip maḥalline te'hīr eder. Ve te'emmül eyle, Uḥud ḡazāsında vāqı' olan aḥvālī ki aşḥab-ı kirāma ibtilā-yı ilāhiyyeniñ a'zamı idi.

Zīrā iblīnūs-ı sāhiriñ evvel ḥātırā ilkā edecegi Resūl'e böyle za'f-ı ḥāl yakışır mı diye idlāl etmiş-idir. Ammā każā maḥallini bulduḡdan soñra nice mu'cizāt-ı bāhireler izḥārı ile dāide-i ḡulūb-ı aşḥābı tenvīr buyurup zımnında mecāri-i iḡdāra teslīmiñ şüretin daḡı lisān-ı ḥālle ifāde etdiler ki 'abd-ı maḡzīñ ḥālī budur ki gördüḡünüz demek olur ve kışaş-ı evliyā'larda bu mes'eleniñ 'acā'ib şüretleri yazılmışdır. Kimi sekr ile ve kimi ḡuvvet-i cāzibe ile taşarruf-ı 'azīmler izḥār etdiler. Ve kimi daḡı ḥālet-i şehvinde edip soñra istiḡfār eyledi.

Hāşıl-ı kelām ve ḡulāşa-i taḡrīr bu oldu ki, 'ādetā ṭavḡ-ı beşerden ḡāric bir emriñ zuhūrunda zarūrī mazhar olan 'abd maḡv olup bu fi'li Rabbü'l-'ālemīn'e nisbet vehle-i ūlāda herkesiñ ḡātırına ḡuṭūr eder. Pes fā'il-i muṭlaḡ Allāh olunca maḡall-i zuhūru ya ḡacer ya beşer ya şecer olsun cümle kā'ināt müsāvīdir. Bī-hūde inkārīñ fā'idesi ḡırmāndır.

کلید قفل اجابت زبان خاموش است

قبول نیست دعا تا دعا توانی کرد

Kilīd-i ḡul-ı icābet zebān-ı ḡāmūş-est / Ḳabūl nīst du'ā tā du'ā tüvānī kerd

[HE, 46a; HM, 83b] İcābet ḡuflunuñ miftāḡı lisān-ı sākitdir, du'ā ḡabūl degildir tā sen du'ā etmeye ḡādir olduḡca. Bir daḡıḡ ma'nāya işāret eder ki murādı²⁵⁹ şūfiyye kibārīniñ²⁶⁰ mezḡebinde ḡul²⁶¹ dā'imā şāmit²⁶² ü müstemi'dir.

²⁵⁹ murādı: -HM

²⁶⁰ kibārīniñ: -HE

²⁶¹ ḡul: 'abd HM

²⁶² şāmit: şāmitdir HM

Ya'nī mādām ben etdim dersin o fi'le hayr yokdur. İmkānı rütbe-i taşarrufdan teberri etmedikce 'ibādīn maqāşıdı zuhūr etmez. Hemān maqām-ı 'acizde her nefesde ıztırārıñ müşāhede eyle ki icābet-i mev'ūdeniñ rükn-i a'zamı budur.

تراهر غم و درد امتحان از ان کردند
که درد های جهانرا دوا توانی کرد

Tu-rā be-her ğam u derd imtiḥāb ez-ān kerdend / Ki derd-hā-yı cihān-rā devā tüvānī kerd

[HE, 46a] Seni her ğam u derd ile imtiḥān onuñ-içün imtiḥān etdiler ki cihānıñ derdlerine devā etmeye kâdir olasin. Zîrā bir derde mübtelâ olup şifâ bulan o derdiñ vücūh-ı şifâsına güzel tedbîr eder ve hayrın küllisi ḥalkıñ hayr-ḥ'āhı olup ğayrılar için sa'y etmededir. Lâkin herkese bu ḥulq-ı ilâhiyyeden ḥaber vermek ve 'amel etdirmek müşkildir ve ḥalkıñ mu'azzam himmetleri naqd-i ḥāzıra maşrûf âhirete iltifât eden nâdirdir.

[HM, 84a] Seni her ğam u derd ile imtiḥān onuñ-içün etdiler ki cihānıñ derdlerine dermān etmeye kâdir olasin. Zîrā bir derde mübtelâ olup şifâ bulan o derdiñ şifâsını güzel bilir ve hayrın küllisi ḥalkıñ hayr-ḥ'āhı olup ğayrılar için sa'y etmededir. Lâkin herkese bu ḥulq-ı ilâhiyyeden ḥaber verip 'amel etdirmek müşkildir. Zîrā ĩmān bi'l-ğaybe tevakkuf eder bir ḥulq-ı 'azîmdir.

[fā'ilātün fā'ilātün fā'ilātün fā'ilün]

Ḥalk için sa'y eyle Nuşret hayr-ḥ'āh-ı 'ālem ol

Ḳadriñi bilsin melā'ik ḥizmet etsin ādem ol

جمال كعبه ز سنك نشان توانی دید
اكر ز صدق طلب رهنا توانی کرد

Cemāl-i Ka'be ez-seng-i nişān tüvānī dīd / Eger ez-şıdḳ-ı taleb reh-nümā tüvānī kerd

[HE, 46a] Nişān taşından Ka'be'niñ cemālını görmeye kâdir olursun, eger şıdḳ-ı talebden olmak üzere kendiñe delîl ve mürşid edebilir iseñ. Zîrā şadāḳat bir delîldir ki

rütbesi kadar meṭālibe īṣālde kuṣūr etmez ve eger bir ādem Allāh ve Resūl ḥaḳḳında ve nefsi ve cemī‘ maḥlūkāt ḥaḳḳında ṣadāḳati iltizām eylese henüz dār-ı teklīfde iken lisāna gelmeyecek esrār-ı ḳudsiyyeye nā’il olur. Lākin maḳām-ı ‘azīzdir, nādir bulunur.

[HM, 84b] Ka‘be’niñ cemālını niṣān taṣından görmeye ḳādir olursun, eger ṣıdḳ-i ṭalebden olmaḳ üzere kendiñe delīl ve mürşid edebilir iseñ. Zīrā ṣadāḳat bir delīldir ki rütbesi ḳadar merātibeye īṣālde kuṣūr etmez ve eger bir ādem Allāh ve Resūl ḥaḳḳında ve nefsi ve cemī‘ maḥlūkāt ḥaḳḳında ṣadāḳati iltizāma muvaffaḳ olsa henüz dār-ı teklīfde iken lisāna gelmeyecek esrār-ı ḳudsiyye ile ma‘mūr olur. Ammā bir maḳām-ı ‘azīzdir, nādir bulunur.

جواب آنغزلیست اینکه گفت عارف روم

تو نازنین جهانی کجا توانی کرد

Cevāb-ı ān-ḡazel-est īn-ke goft ‘Arif-i Rūm / Tu nāzenīn cihānī kocā tūvānī kerd

[HE, 46b] Bu o ḡazeliñ cevābıdır ki ‘Arif-i Rūm dedi ki, sen cihāniñ nāzenīnliğini ḳande edebilirsin. Ya‘nī insān nāzenīn ‘ālemdir. Ammā nāzeniñligi icrāya ve bi‘l-fi‘l bu laḳaba ṣāyeste olmaya ḳırḳ biñde biri muvaffaḳ olamaz ve eṣ‘ab-ı umūru bī-himmetden ve ḥūkm-i ṭabī‘atden ḳıḳıp ṭabī‘atine ḥākim olmaḳdır.

[HM, 84b] Bu o ḡazeliñ cevābıdır ki ‘Arif-i Rūm ya‘ni Mevlānā buyurdu ki, sen cihāniñ nāzenīnliğini ḳande edebilirsin. Ya‘nī insān nāzenīn ‘ālemdir. Ammā bu vaṣfi icrāya ve bu laḳaba bi‘l-fi‘l lā’iḳ olup nefsi ḥayvānī levāzımından ḳıḳmaya ḳırḳ biñde biri muvaffaḳ olamaz. Lā ḥavle velā ḳuvvete illā bi’llāh.

[30. Gazel]

آسایش تن غافلیم از یاد خدا کرد

همواری این راه مرا سر بهوا کرد

Āsayiṣ-i ten gāfilem ez-yād-ı Hüdā kerd / Hemvārī-yi Īn-rāh me-rā be-hevā kerd

[HE, 46b; HM, 84b] Ten rāhatlığı beni zıkr-i Hüdā'dan gāfil etdi, bu yoluñ düzlüğü benim başımı hevāya itdi. Zīrā yoluñ 'ādetā şu'ūd u nüzülü olunca insānıñ reftārından hacālet-i şüreti görünür ki başı önüne mā'il olmaqdır. Güyā refāh-ı hāli rāh-ı hemvāre temşil edip, başıñ hevāya olmasını oña lāzım tahayyül eyledi. Ve fi'l-ḥaḳīka ni'metle ibtilā faqr ile ibtilādan güc ve istiḥlāşı²⁶³ māni'-i ḳavīye muḥtācdır ve ḥalāş olanları gāyet²⁶⁴ nādirdir.

Meşelā bir faḳīr ki şiltesi ḥaşır ola. Gicede bir kaç def'a²⁶⁵ bīdār olmaḳ teklīfe ḥācet degildir. Ammā ḥāline göre şiltede rāhat edeniñ ekli ve şürbü daḥi oña ḳıyās olup bedeni daḥi şihhatde olur ise şabāḥ namāzını vaḳtiyle edā böyle mü'min için sülük-ı tāmm²⁶⁶ maḳāmına ḳā'im olur.

این خانه خرابی بحبابست سزاوار

ا زلب روان حانه نبایست جدا کرد

Īn-ḥāne ḥarābī be-ḥabāb-est sezā-vār / Ez-āb-ı revān ḥāne be-bāyist cüdā kerd

[HE, 46b; HM, 85a] Bu ḥāne-ḥarāblıḳ²⁶⁷ ḥabāba lāyıḳdır, āb-ı revāndan ḥānesini ayırmak gerekmez idi. Ya'nī mānend-i ḥabāb şey'-i mezkūr olmayan insān bu şıfatdan ayrılmasa ve vücūdu şāhibine teslīm edip da'vā ile ḳoparmasa envā'-ı āfetle ḥāne-i hāli ḥarāb olmaz idi. Zīrā zāhiren ve bātinen belā da'vāya ve mantıḳa²⁶⁸ musallaḳtır.

[mefā'ılün mefā'ılün fe'ülün]

²⁶³ istiḥlāşı: istiḥlāşında HM

²⁶⁴ gāyet: -HM

²⁶⁵ def'a: kerre HM

²⁶⁶ sülük-ı tāmm: sülük HM

²⁶⁷ ḥāne-ḥarāblıḳ: ḥānesi ḥarāb olmaḳ HM

²⁶⁸ ve mantıḳa: -HE

Nice var oldu yok yok var olur mu

Bu nevmiñ şāhibi bīdār olur mu

Bu yok var olduğun da'vā ederse

Bu olmuş kıışadır inkār olur mu

بی جذبہ بجایی نرسد کوشش رهرو

بر کردم اژن ره که تون رو بقفا کرد

Bī-cezbe be-cāyī ne-reseḡ gūşīş-i reh-rev / Ber-kerdem ez-ān reh ki tūvān rū be-kaḡfā kerd

[HE, 47a] Cezbesiz sālikiñ sa'yı bir yere erişmez, o yoldan ben dönerim ki yüzü eñseye çevirmek mümkün ola. Ya'nī bir tarīkiñ menziline vuşülüñ evvelki 'alāmeti odur ki, gerü dönmeye murād etseñ kādır olmayasın ve bu bir 'alāmet-i şādıkdır ki aşlā tehallūf etmez.

Nefsimizde ve āhırlerde tecrübe etmişizdir ve hayra maḡşūş degildir. Hattā 'avāmm-ı nāssı każā-yı mübrem zuhūrundan soñra güyā bu kāra beni zincirler ile çekdiler diye müte'accibāne şikāyet ederler. Ve bu cāzibeniñ şūver-ı muḡtelifesi vardır. Gāh şūverī ve gāh ma'nevī. Lākin ehl-i hāl olmaya muḡtācdır ki kendinden irāde olunanı fehm eyleye.

[HM, 85b] Cezbesiz sālikiñ sa'yı bir yere erişmez, o yoldan ben dönerim ki yüzü eñseye çevirmek mümkün ola. Ya'nī bir tarīkiñ menziline vuşülüñ evvelki 'alāmeti odur ki, bir cāzibe ile teveccüh edesin ki 'avdet murād etseñ imkānda olmaya, hāşılı mecbūr gibi olasın.

Ve bu şūret herkesiñ 'ömründe birkaç vākı' olur ki şikāyet tarīki üzere aḡbābına naql eder ki benim bu ḡuşūşda ihtiyārim meslūb idi diye ve cāzibeniñ şūver-ı muḡtelifesi vardır. Gāh şūverī ve gāh ma'nevī. Ammā insān nefsinde başiret üzere olunca kendinden murād olunan emriñ mübrem olduğun şūret-i hālden istidlāle kādır olur.

در رهگذرش چاه شود دیده خیرت
از راستی انکس که درین راه عصا کرد

Der-reh-güzāreş çāh şevēd dīde-i ḥayret / Ez-rāstī ān-kes ki der-īn-rāh ‘aşā kerd

[HE, 47a] Bu yolda o kimse ki istikāmetden ‘aşā kıldı, onuñ yolu uğrağında olan kıyu, dīde-i ḥayret olup sālikiñ o çāha düşmesi muḥāl olur. Mazmūn şu daķıķaya mebnīdir ki müteḥayyir ādemiñ gözü her nede müteḥayyir olur ise açılıp kapanmadan ḥālī nazar eder ve onuñ ğayrısını göremez. Zīrā kendini bi’l-külliyeye ferāmuş eder.

Merḥūm istikāmet şahibiniñ tariķinde olan çāhı bu şıfatda müteḥayyir göze teşbīh eyledi. Vech-i şebēh, āyinesine bir şey’ intibā’ etmemek olur. Ve istikāmet lafzıyla işāret muḥaddemen kendiniñ ḥafir etdiği kıyu yoķdur ki vuķū’ a sebep ola demek ister. Yusuf ‘Aleyhi’s-selām’ıñ kuvvet-i şebābiyyet ve cemāl-i Züleyḥā bir yere cem’ olmuş iken istikāmet berekātıyla ḥalāş olduğu gibi herkese istikāmeti ḳadar varṫa-i ibtilālardan ḥalāş vāķı’ olması muḥaḳḳaķdır.

[HM, 86a] Bu yolda o kimse ki istikāmetden ‘aşā kıldı, yolu uğrağında olan kıyu, dīde-i ḥayret olup o çāha vuķū’ u muḥāl olur. Mazmūn şu daķıķaya mebnīdir ki müteḥayyir ādemiñ gözü her nede müteḥayyir oldu ise ondan ğayrını göremez. Ve bu şüret-i başarla başiretiñ ittiḥādında olur, ammā ḥūkm-i başiretiñ olmaķ üzre bu kerre mer’iyyāt-ı başara ‘aks etmez ki görmüş ola ve ḥaķıķatde sālिकlerin sülūkuna māni’ olan şerī’ atden inḥirāfının seyyi’ esidir.

Yusuf ‘Aleyhi’s-selām’da hem cemāl ve hem genclik ve Züleyḥā’da hem cemāl ve hem ḥ’āhiş cem’ olmuş iken istikāmet-i cibillīsi böyle varṫadan ḥalāşa sebep olduđu gibi muḳteziyāt-ı şerī’ atde lā-ubālī olan esnā-yı sülūkda vuķū’ undan ḥālī olmaz.

Zīrā bir ma’cūnuñ terkībine sümūmdan bir şey’ zımm olunsa elbetde muşlihi bulunmaz ise fi’lini icrā eder. Şerī’ at daḥi sa’ādet-i ebediyye içün bir ma’cūn-ı ilāhīdir. Muḥālefet semmdir. Maşlahı gāḥ istiğfār ve gāḥ ḥuķūķu şāḥibine edā ve istiḥlāl ile mümkündür. Etmez ise rütbesine göre mażarratı der-kārdır.

بی رنج طلب روی دهد هر چه نخواهی

دولت عجبی نیست اگر روی بما کرد

Bī-renc-i ʔaleb rūy dehed her ʔe ne-ḥ'āhī / Devlet 'acebī nīst eger rūy be-mā kerd

[HE, 47b] ʔaleb ve sū'al renci olmaḡsız istemediḡ mekrūhāt-ı nisbiyyeler zūhūr eder, eger devlet baña teveccūh etdi ise 'aceb degildir. Zīrā benim ʔabī'atim ondan ikrāh eder ve mekkāre dā'imā bī-ʔaleb gelmededir.

Ma'lūm ola ki esmā'-yı ilāhiyyede teḡābūl mevcūd iken kā'inātda maḡbūb-ı muḡlaḡ ya mekrūh-ı muḡlaḡ bulunmaḡ muḡāldir ve müstenidi yokdur. 'Ömer'in maḡbūbu olan her gün beş direm āfyon, Zeyd'in 'adū-yı cānıdır ki bir dirhemi amān vermez helāk eder.

Lākin Şā'ib ekḡer-i ʔibā'a ḡervet ü devlet maḡbūba olduḡundan mübālaḡa ḡaḡdıyla baña mekrūhdur ki ʔalebsiz geldi diye ḡikāyet eyledi. Ve bu ḡıfat ḡavāriḡ-ı 'ādātın enfüsündendir. Ya'nī dūnyānın teveccūhü bir ādemi mükedder eyleye. Zīrā nüfūs-ı bi'ḡ-ḡab' ḡāzıra mā'il ve āsāyiḡe 'āḡıḡ ve iftiḡār üzere mecbūldur ve nuḡūd u mālīm gitdi diye nefsinı helāk edenler ḡatı ḡoḡdur.

[HM, 86b] ʔaleb ve sū'al renci olmaḡsız istemediḡ zūhūr eder, pes eger devlet baña teveccūh etdi ise 'aceb degildir. Zīrā benim mizācım devlet istemez ve mekkāre dā'imā bī-ʔaleb teveccūh eder.

Ma'lūm ola ki esmā'-yı ilāhiyye müteḡābil müteḡālifetü'l-me'ānī iken kā'inātda maḡbūb-ı muḡlaḡ ve mekrūh-ı muḡlaḡ bulunmaḡ muḡāldir. Meḡelā Zeyd'in maḡbūbu ve bā'is-i ḡafā vü neḡāḡı olan günde beş direm afyonuñ bir diremi 'Ömer'i helāk eder. Zeyd'e ni'metdir diye ḡükr lāzım olduḡu gibi, 'Ömer'e ni'metdir ḡerrinden isti'āze lāzım gelir.

Lākin Şā'ib ekḡer-i ʔibā'a devlet maḡbūb olduḡundan mübālaḡa vechi üzere nazım eyledi ve bir kimseyi devletiñ ve dūnyānın teveccūhü mükedder eder ise elbetde bāḡında bir rütbesi vardır. Zīrā ʔab'in ḡilāfidır.

در معركة عشق دلیرانه متازید
بر صفحه دریا نتوان مشق شنا کرد

Der-ma' reke-i 'aşk dilirāne me-tāzīd / Ber şafha-i deryā ne-tüvān meşq-i şinā kerd

[HE, 47b] 'Aşq ma'rekesine cesürāne қоşmañız, deryā şafhası üzere yüzmege meşq etmek olmaz. Zīrā meşq maħali deryā ve sibāħate tālīb olan 'acemī elbetde ğarq olur. Belki bir küçük havuz peydā edip onda meşq ederek daħi büyüceğine naql ile deryāda sibāħate müsta'idd olmadıkca ikdām cā'iz degildir.

Murādı 'aşkıñ tedricine terġibdir. Eger füc'eten vāqı' olmazsa mecāzīb-i ilāhiyelerin ekşeriyā āfetleri bu cihetdendir.

[fe'ilātün fe'ilātün fe'ilātün fe'ilün]
'Āşık olmam diye baқdım güzele aldandım
Mey-i 'aşkı kadeħ-i çeşmim ile nüş etdim

Sākī ve bāde nedir bilmez iken 'ālemde
Çıkamam meykededenden kendimi ser-ħoş etdim

[HM, 87a] 'Aşq ma'rekesine cesürāne қоşmañız, deryā şafhası üzere yüzmege meşq etmek olmaz. Zīrā meşkiñ maħali deryā olup sibāħate tālīb olan 'acemī olsa elbetde ğarq olur. Belki bir küçük havuz peydā edip onda meşkini tekmiil etdikden sonra deryāya teveccüh cā'iz olur.

[fe'ilātün fe'ilātün fe'ilātün fe'ilün]
'Āşık olmam diye baқdım güzele aldandım
Mey-i 'aşkı kadeħ-i çeşmim ile nüş etdim

Sākī ve bāde nedir bilmez iken 'ālemde
Çıkamam meykededenden kendimi ser-ħoş etdim

دور فلک از زمزمه عشق تهی بود
این دایره راخامه صائب بنا کرد

Devr-i felek ez-zemzeme-i 'aşq tehī būd / Īn-dā'ire-rā ḥāme-i Şā'ib be-nevā kerd

[HE. 47b] Devr-i felek 'aşq zemzemesinde tehī idi, bu dā'ireyi Şā'ib'in kalemî nağmelendirdi. Zīrā neysiz yalnız dā'ire pek faķīrāne āheng olur. Şu'arāya iftiḥār 'ādetdir, lākin merḥūmuñ ṭabi'atı bu iftiḥāra sezā ve mūbālağasız vāķı'-ı beyān maķūlesindendir.

[HM. 87a] Felekiñ devri 'aşq zemzemesinde tehī idi, bu dā'ireyi Şā'ib'in kalemî nağmelendirdi. Zīrā neysiz yalnız dā'ire pek faķīrāne āheng olur. Şu'arāya iftiḥār 'ādetdir, lākin merḥūma vāķı'-ı beyān maķūlesindendir.

[31. Gazel]

طوفان کل و جوش بهارست به بینید
اکنون که جهان بر سر کار است به بینید

Tūfān-ı gül ü cūş-ı bahārest be-bīnīd / Eknūn ki cihān ber-ser-i kār-est be-bīnīd

[HE. 48a] Gül tūfānı ve bahārın kaynamasıdır, baķıñız, bugün ki cihān iş üstündedir, baķıñız. Zīrā nev-bahār, ehl-i i'tibāra göre kıyāmetiñ mişālidir ki her nebāt lisān-ı ḥalle *men be'aşenā min merķadinā*²⁶⁹ feryādın ederek revāyiḥ-i ṭayyibe ve elvān-ı zekiyye şāḥibi olanlar şū'edā-yı benī-ādemoñ mişālinde ve bunların 'aksi eşķiyā şüretinde zuhūr etmeleri vāķı'ā dīde-i 'ibretle temāşāya şāyeste bir vaķt-i mūbārekdir.

[HM. 87a] Gül tūfānı ve bahārın kaynamasıdır, baķıñız, bugün ki cihān iş üzerindedir, nażar ediñiz. Zīrā nev-bahār, ehl-i i'tibāra göre kıyāmetiñ āyinesidir ki her nebāt ve her şükūfe lisān-ı ḥalle *men be'aşenā min merķadinā*²⁷⁰ feryādın ederek revāyiḥ-i

²⁶⁹ Bk. 233. dipnot.

²⁷⁰ Bk. 233. dipnot.

ṭayyibe ve elvān-ı müferreḥe şāhibleri aḥvāl-i merātib-i sa‘ dātı ve bunların ‘aksi cezā-yı a‘māl-i eşkiyāyı göstermededirler.

این آینه هایى که نظر حیره بماند
در دست کلم آینه دار است به بینید

Īn-āyine-hāyī ki naẓar ḥīre be-māned / Der-dest-i kūdām āyine-dār-est be-bīnīd

[HE, 48a] Bu āyineler ki onlarda naẓar şafvetlerinden ḥīre alır, ankı āyine-dārīn elindedir baıñız. Murādı zāhiren ifrātla tenāsüb-i a‘ zāya mālīk maḥbūblardır ki herkes idrāki adar onların temāşasında müteḥayyir olmadadır. Zīrā āyineler şafvetinde ve cilāsında müstakīl olmadıkları bedīhī olunca āyine-dār fikrine vesīle olacağına iştibāh yodur.

Ve bu mir‘atleri bu üslübla izḥār eden Ḥakīm-i muṭla, cemāl-i kemālinde ve kemāl-i cemālinde medārik-i ‘uūlden ḥāric olduđunu ta‘yīn edenlerin ders-i ḥayretleri ne rütbelere bālīđ olur. Yāḥud āyinelerden murādı herkesiñ albi ola ve fi‘l-ḥaīa bu āyineniñ göstermeyeceđi yodur. Dergāh-ı mu‘allāsı hem aı ve hem beste ve ‘arz eylediđi şüver-i mevcūdatta ḥükmü gāḥ dūrüst ve gāḥ şikeste.

Ve sa‘nī bir rütbeye vardı ki *ve ves‘anī ulūb-ı ‘inde‘l-mü‘min*²⁷¹ vaşfiyla keyfiyyetden münezzeh ise de mevşūf oldu ve dārılıđı o adar tenezzül buldu ki iki emre birden teveccüh edemez. ‘Arş-ı a‘zımiden a‘zım ve ‘ilm-i esmā‘da melā‘ikeden a‘lim. Eger ‘ināyet-i tevḥīd ile ālāyış-i beşeriyetinden imkānı olduca şafvet abūl eder ise cemī‘-i kā‘inātdan ekrem bir maḥlū-ı ‘azimü’ş-şāndır.

[mefā‘ilün mefā‘ilün mefā‘ilün mefā‘ilün]

Ezelden tā ebed her Yūsuf-ı güm-geşteyi Nuşret
Teveccühle gönül cāhından iḥrācı müyesserdir

Şikest eyler bu mirātı libās-ı mā-sivā ammā
‘İlāc-ı mūmiyā-yı vaḥdet-ile emr eyserdir

²⁷¹ “Arza semaya sığmam da mü‘min kululumun kalbine sığarım.” Kudsī Hadīs.

[*HM, 87b*] Bu āyineler ki onlarda nazār ḥīre alır, ankı āyine-dārīn elindedir baıñız. ünkü bu azelinde bahār cilvesiyle āġāz etdiginden her bir Őükūfeyi bir āyine taŐavvur edip buyurur ki im‘ān-ı nazār edenlerin bu āyinelerde ḥayretinden özü ḥīrelenip bir nebātīn künh-i cemālinde ‘āciz olunca bunları ‘ilm-den ‘aynihi iḥrāc eden āyine-dārı ferāmuŐ etmeñiz diye eŐerden mü’essire istidlāle tergīb eyledi. Ve mümkündür āyinelerden sāde rū-tāzeleri murād etmek yāḥud ulūb-ı benī-ademe Őarf etmek. Lākin evvelki veche etemmdir.

[mefā‘īlūn mefā‘īlūn mefā‘īlūn mefā‘īlūn]

Ezelden tā ebed her Yūsuf-ı güm-geŐteyi NuŐret

Teveccūhle oñul cāhından iḥrācı müyesserdir

Şikest eyler bu mirātı libās-ı mā-sivā ammā

‘īlāc-ı mūmiyā-yı vaḥdet-ile emr eyserdir

در سبزه و کل آب روان پرده نشین است

ماهی که درین سبز حصار است به بینید

Der-sebze vü ul āb-ı revān perde-niŐīn-est / Māḥī ki der-īn-sebz-i ḥiŐār-est be-bīnīd

[*HE, 48b*] Sebze ve ulde mā’-ı cārī perde-niŐīn ve maḥfīdir, bu yeŐil ḥiŐārda olan amere nazār ediñiz. üyā nebātātı sebz-i ḥiŐār iŐāretiyle āsumāna beñzedip Őuyu māḥa temŐil eyledi. Ve bir maḥbūba teŐbīḥ daḥi mümkündür ki herkes nazār etmesin diye iḥfā etmiŐ olalar. Ve medārik-i ‘uḳuldendir ki elvān-ı muḥtelife ile zuḥūr eden nebātātın cümlesin bir inbīe oyup taḳṫir eylesen Őu kendi Őūretinde zuḥūr eder. Lākin mücāveret sebebiyle ba‘z-ı aḥkām-ı istiŐḥāb etmesi inkār olunmaz. Ve Rabbū’l-‘ālemīn bu temŐilī *yūsḳā bi-mā’in vāḥidin*²⁷² ile *urān-ı Kerīm*’de ve zıkr-i ḥikemīde īrād eyledi ki bu maḳāmda ta‘biyye olunan esrār-ı ilāhiyye taḳrīr ile nihāyet bulmaz.

²⁷² “Yeryüzünde birbirine komŐu paralar, üzüm baġları, ekinler; sürgünlü-atallı ve tek gövdeli hurma aġaları vardır; *hepsi bir tek su ile sulanır*. Böyle iken üründe bir kısmını bir kısmına üstün kılarız. İŐte bunlarda akıllarını kullanan insanlar için ibretler vardır.” Ra’d Sūresi, 13/4.

Ve Şā'ib merhūm, sebze ve gülde şuya ve bu yeşil hişārda māha nazar ediñ ta'biri ile her çend murādı irsāl-i meşel ise de şunuñ kamere ta'alluku münāsebetinden terakkiye terğib buyurup silsile-i kā'inātın mübtedā'sına dek te'emmül eyle emr eyledi.

Ve her bir mevcūduñ bu tariķ ile Mevlā-yı müte'al'e istinādı gibi esbābdan kaç'-ı nazar Hākīm-i mutlak'ın her bir maḥlūķunda bir vech-i ḥāşşı vardır ki bu vechden şudūr eden kudret-i ilāhiyyeden aşlā esbābın dahli yokdur. Ancak Kurān-ı hākīm'de bu vech-i ḥāşşa *izā erednā*²⁷³ lafzı ile işāret eder.

Şimdi ezkiyā-yı şūfiyyeye nücūmuñ aḥkāmında vech-i teḥallüfü ve meşveretiñ fā'idesi ve du'ā ile 'ibāda emriñ sırrı ma'lūm olur ve bu vech-i ḥāşş levḥ-i maḥfūz 'ilminden ḥāricdir. Ve ḥekīmü't-tab' 'ulūm-ı cüz'ıyyātla ma'mūr lākin īmān-ı kāmile mazhar olmak üzere bir fāzıl 'kıyām kıyāmetiñ muḳtezā-yı ḥikmet üzere şürūḩuna nazar eylese ki bir miḳdārı geldi ve geçdi ve bir miḳdārı dahı 'ilmü'l-yaḳīn üzere gelecekdir. Bu şūret gereği gibi ma'lūmu olduķda Ḥazret-i 'Isā 'Aleyhi's-salavātü ve's-selām'ın ihyā'-yı mevtā etmesi vech-i ḥāşşdan ḡayrı cihete şarf olunmak mümteni' görünür ki Rabbü'l-'ālemīn *bi-izni*²⁷⁴ ile taḳayyüd eyledi.

[fe'ilātün fe'ilātün fe'ilātün fe'ilün]

Şimdilik mā-ḥaşalı medrese-i 'ālemde

Ders-i ḳalbimden alıp gūşuma taḳrīr etdim

Kimseniñ redd u ḳabūlünde degildir fikrim

Gördüğüm ḥ'āb-ı perīşānımı ta'bır etdim

Maḥall-i āḥirde iḳrār eyledim ki 'ilm ile zevkiñ keyfiyyetleri ehli 'indinde başkadır. Faḳīr bir maḳāma esrāra müte'allıḳ bir mes'ele taḳyīd etdikde Vehhāb-ı mutlak 'ilm cihetinden iḥsān etdigini ḳayd ederim. Yoksa ḥālīm perīşān olduğu herkesiñ ma'lūmudur i'tizāra ḥācet yokdur.

²⁷³ “Bir ülkeyi helāk etmek *istediğimizde* oranın şıarmış yöneticilerine [iyiye yönlendirici] emirler veririz; onlar ise orada günah işlemeye devam ederler, sonuçta o ülke helāke müstahak olur, biz de oranın altını üstüne getiririz.” İsrā Sūresi, 17/16.

²⁷⁴ “Benim iznimle ...” Māide Sūresi, 5/110.

Ve ma'lûm ola ki bir hammâl, kendinde esmâ'-yî hüsnânîñ taşarrufuna ahevâlınden ta'bîre kâdir olsa bir nüshâ-i kalîletü'l-ğadr olup beyne'n-nâs mü'tâla'aya sezâvâr olur idi. Lâkin cevâhiriñ keşreti bî-ğadr olmasına sebep olup dünyâyı bād-hevâ bulduklarından esrârına kimse fikrini şarf etmez, meger şhevât-ı nefsâniyye hâşiyetinden ola. Bu daği sırrını bilerek olsa nihâyet kabûl etmez esrâr u dağîkaları müstelzim bir hicâb-ı a'zamdır.

Muhaşşal-ı kelâm âhiretdeki gün-â-gün dünyâda hâşıl etdiğîñ 'ilm kâdardır. Zîrâ 'ilm olmayınca iksîri bulsañ saña fâ'idesi olmaz. Pek zabt eyle her hâlde ve her mavtında 'ilm ma'lûmunu taleb eder. Bunu taħrîr eyledim ki Nuşret, Şâ'ib'i tercüme ederim diye 'ömrünü telef etmiş demeyesin.

[HM. 88a] Sebze ve gülde mâ'-ı cārî perde-nişîn ve maħfîdir, bu yeşil hişârda olan kamere nazar ediñiz. Güyâ nebâtâtı sebz-i hişâr işâretiyile âsumâna teşbîh ve şuyu mâha temşîl eyledi. Ve medârik-i 'uğûldendir ki elvân-ı muhtelif şüretinde nebâtâtı bir inbîke koyup tağtîr eylesen şu kendi şüretinde elvândan hâlî zuhûr eder. Lâkin mücâveret sebebiyle ba'z-ı aħkâm-ı iktisâbî inkâr olunmaz ve belki emr-i lâzımdır. Ve Rabbü'l-'âlemîn bu temşîli *yüşkâ bi-mâ'in vâhidin*²⁷⁵ ile *Qurân-ı Kerîm*'de ve zıkr-i hâkimde îrâd eyledi ki bu mağâmda baqiyye olan esrâr-ı ilâhiyye nihâyet kabûl etmez. Ve Şâ'ib merhûm, sebze ve gülde şuya ve bu yeşil hişârda mâha nazar ediñ ta'bîri ile her çend murâdı irsâl-i meşel ise de şuyun kamere münâsebeti râbıtasıyla terağğîye terğîb buyurup silsile-i kâ'inâtiñ mübtedâ'sına dek te'emmül eyle diye emr eyledi.

Ve her mevcûduñ esbâb-ı tarîkenden Mevlâ-yı müte'âl'e istinâdı gibi esbâbdan kağ'-ı nazar vech-i hâşşdan daği bir vechle irtibâtı vardır ki o vechi ne esbâb bilir ve ne levh-i maħfûzuñ haberi vardır. Ancak *Qurân-ı Kerîm*'de bu vech-i hâşşa *izâ erednâ*²⁷⁶ lafzıyla işâret eder. Şimdi ezkiyâ-yı şüfiyyeye nücümüñ aħkâmda teğallüfü vechi ve meşveretiñ fâ'idesi ve du'â ile 'ibâda emriñ sırrı ma'lûm olur.

²⁷⁵ Bk. 272. dipnot.

²⁷⁶ Bk. 273. dipnot.

Ve hekimü't-tab' bir mü'min 'ālem-i kıyām kıyāmınıñ muḳtezā-yı ḥikmet üzere eṣrātına nazar eylese ki bir miḳdārı geçdi ve bir miḳdārı daḥi 'ilmü'l-yaḳīn gelecekdir, ammā farz etdigim hekimü mü'min diye kayd etdigimi ferāmūş etme. Bu şüret geregi gibi ma'lūmu olduḳda Ḥazret-i 'Īsā 'Aleyhi's-selām'ıñ henüz mader-zemīniñ ḥamli müddeti tamām olmadan ihyā'-yı mevtā etmesi vech-i ḥāşşdan ḡayrıya şarf olunmaḳ mümteni' görünür ki Rabbü'l-'ālemīn *bi-iznī*²⁷⁷ ile kayd eyledi.

[fe'ilātün fe'ilātün fe'ilātün fe'ilün]

Şimdilik mā-ḥaşalı medrese-i 'ālemde

Ders-i ḳalbiden alıp ḡuşuma taḳrīr etdim

Kimseniñ redd u ḳabūlünde degildir fikrim

Gördüğüm ḥ'āb-ı perīşānımı ta'bīr etdim

Maḥall-i āḥirde daḥi iḳrār eyledim ki 'ilm ile zevḳiñ keyfiyyetleri ehli 'inde başḳadır. Faḳīr bir maḳāmda esrāra müte'allıḳ bir mes'ele taḳyīd etdikde Vehhāb-ı muṭlaḳ 'ilm cihetinden iḥsān etdigini kayd ederim. Yoksa ḥālim perīşān olduḡu herkesiñ ma'lūmudur i'tizāra ḥācet yoḳdur.

Ve ma'lūm ola ki bir cemāl kendinde esmā'-yı ilāhiyyeden müteşarrıf olan esmā'lara her anda vāḳıf olup ta'bīr ḳādir olunsa bir nüṣḥa-i celīletü'l-ḳadr olup beyne'l-'arifīn müṭāla'aya sezāvar bir kitāb olur idi. Lākin cevāhiriñ keḡreti bī-miḳdār olmasına sebep olup dünyāyı bād-hevā bulduḳlarından esrārına kimse a'māl-i fikr etmez, meger şehevāt-ı nefsāniyye ḥayṣiyyetinden ola. Bu daḥi sırrını bilerek olsa nihāyet ḳabūl etmez bir ḥicāb-ı a'zamdır.

Muḥaşşal-ı kelām, āḥiretdeki ni'am-ı ḡün-ā-ḡün dünyāda ḥāşıl etdigin 'ilm ḳadardır. Zīrā 'ilm olmayınca bir ḳanṭar iksīr bulsan fā'ide etmez. Pek zaḳḳ eyle her ḥāldede ve her mavṭında 'ilm ma'lūmunu ṭaleb eder. Bunu taḥrīr eyledim ki Nuşret, Şā'ib'i tercüme ederim diye 'ömrünü telef etmiş demeyesin.

²⁷⁷ Bk. 274. dipnot.

از ذوق هم آغوشی آن قامت موزون

كلها همه آغوش و کنار است به بینید

Ez-zevk-i hem āgūšī-yi ān kāmēt-i mevzūn / Gül-hā heme āgūş u kenār-est be-bīnīd

[HE, 49a] O mevzūn kāmēti kucamak şevkından güllerin cümlesi şüretde āgūşdur ve kucākdir. Mercī ‘-i zamīr kimse ise *el-ma ‘na fī batni ‘ş-şā ‘ir*²⁷⁸ mefhūmu üzere buyurur ki, nebatāt seniñ ‘indiñde idrākden ve irādeden hālī iken o maḥbūbu kucamak hevesiyle āgūş şüretinde dururlar. Ammā sende bu şevkden eşer yokdur bu zılāl ve ḥayāle āgūş-ı i ‘tibārı müheyyā eden seniñ gibi ser-āsīme bu bendergāh-ı gāfletde katı çokdur.

[HM, 89b] O mevzūn kāmēti kucamak şevkından güllerin cümlesi şüretā āgūşdur ve kucākdir baķıñız. Mercī ‘-i zamīr kimse *el-ma ‘na fī batni ‘ş-şā ‘ir*²⁷⁹ mefhūmu üzere buyurur ki, nebatāt seniñ ‘indiñde idrākden ve irādeden hālī iken o maḥbūbu kucamak hevesiyle āgūşdan ‘ibāret olmalarıyla saña ta‘limdir ki sen de Maḥbūb-ı mutlak’a bir eşer-i şevk tedārik eyle diye.

قانع مشوید از خط عشاق بخواندن

حسنی که نهان در خط یار است به بینید

Ḳāni ‘ me-şevīd ez-ḥatt-ı ‘uşşāk be-h‘ānden / Ḥüsnī ki nihān der-ḥatt-ı yār-est be-bīnīd

[HE, 49b; HM, 89b] Üstādīñ ḥattından oķuma²⁸⁰ ile ḳanā‘at etmeñiz, bir ḥüsn ki yārīñ ḥattında gizlidir, onu görüñüz²⁸¹. Zīrā ḥattı görmek ‘āmm ve ḥüsnünü idrāk²⁸² etmek ḥavāşşīñ ḥavāşşındandır.

²⁷⁸ “Mana şairin karnındadır.” Darb-ı Mesel.

²⁷⁹ Bk. 278. dipnot.

²⁸⁰ oķuma: kıra‘atle HM

²⁸¹ gizlidir, onu görüñüz: maḥfīdir, nażar ediñiz HM

²⁸² idrāk: derk HE

Merhūmuñ murādı nev-ḥaṭṭ-ı tāzelerde olan kıllar olduğu bedīhīdir. Lākin mecāz ile ḥaḳīḳati bu maẓmūn taḥammül eder²⁸³. Zīrā kā' inātīñ²⁸⁴ mürekkebātı kelimetu'llāh ve müfredātı nefes-i insānda olan ḥurūf maḳāmındadır. Tenbīh buyurur ki her ne görür iseñ gördüğüñ emriñ cemālini temāşā²⁸⁵ eyleyip yalnız şüretiyle ḳanā'at etme.

در مغز جهان این چه نسیم است بویید

در دست جهان این چه نکار است به بینید

Der-mağz-ı cihān īn çe nesīm-est be-büyīd / Der-dest-i cihān īn çe nigār-est be-bīnīd

[HE, 49b] Cihānīñ mağzinde bu ne ḳoḳudur, şemm ediñ, Bāṭın ismi cihetinden cihānīñ elinde bu ne naḳşdır, baḳıñız. Zāhir ismi ḥayşiyetinden ya'nī eşerlere mü'essir ḥayāliyle ve esmā' uşūlüyle nazar edenlerin naşibi revāyiḥ-i ṭayyibe-i 'irfān olup zāhir-bīnler gibi ṭaşra ḳapıya mülāzemetden ḥalāş olurlar.

[mefā'īlün mefā'īlün mefā'īlün mefā'īlün]

Nuḳūş-ı tār u pūd-ı kār gāhi ḳudreti gör kim

Ḳumāş-ı 'ālim üzre cilvegerdir eskimek bilmez

[HM, 90a] Cihānīñ mağzinde bu ne ḳoḳudur, şemm ediñ, Bāṭın ismi ḥayşiyetinden cihānīñ elinde bu ne naḳşdır, nazar ediñ. Zāhir ismi cihetinden ya'nī eşerlere mü'essir ḥayāliyle ve esmā' uşūlüyle nazar edenlerin naşibi revāyiḥ-i ṭayyibe-i 'irfān olup zāhir-bīnler gibi ṭaşra ḳapıya mülāzemetden ḥalāş olurlar.

مژگان بکشایید به بندید زبانا

افاق پر از جلوۀ یار است به بینید

Müjgān be-güşāyīd be-bendīd zebān-rā / Āfāk pür ez-cilve-i yār-est be-bīnīd

²⁸³ mecāz ile ḥaḳīḳati bu maẓmūn taḥammül eder: maẓmūnuñ ḥaḳīḳate daḥi taḥammülü vardır HM

²⁸⁴ kā' inātīñ: vücūduñ HE

²⁸⁵ temāşā: mütāla'a HE

[HE, 49b] Müjgānı açınız ve lisānı bend ediniz, āfāk yārīñ zuhūruyla memlūdur, görüñüz. Rabṭ-ı lisān eyle emr eyledi. Zīrā her görülen söyleñmez ve belki söylenmek murād olursa lisāna gelmez. Nihāyeti esrār-ı esmā'ya vāqıf olanların ma'lūmu olur ki şiddet-i zuhūr kadar hafāya perde olmaz ve hemān lisān-ı şerī'atde vārid olan nuşuşu bilā-te'vīl vürüdu üzere kabūl edip kā'ināta böyle nazār etse merātib-i 'irfānıñ zirve-i a'lāsına nā'il olur. Yoḥsa ben ḥadīs-i şahīḥi rivāyet eder iken o tevakkuf edip 'acabā 'ulemā-yı mezzebimiz bu ḥadīs-i aldılar mı diye taqlīd edecek imām tedārikinde olanların her müjgānı kılında biñ gözü olsa yine bir şey' göremezler.

Zīrā bunlar bir tā'ifedirler ki ṭabīb-i kulūb-ı marīze olan Şāri' 'Aleyhi's-şalavāt-ı ve's-selām verdiği dārūnuñ keyfiyyet ve kemmiyyetinden su'āl ederler ve böyle ḥastanıñ şekāsı rica olunmaz. Hatta birine dedim "Behey birāder bu ḥadīs şahīḥ-i lisān durur, bār-ı Nebevī'den şudūrunda ḥāzır bulunan aşḥābıñ birisi su'āl buyurmadı ki yā Resūlu'llāh, bu kelāmıñdan şöyle iktizā eder diye, belki cān u gönülden kabūl edip tābi'ine şūretiyle ḥaber verdiler. Sen n'içün su'āl edersin?" Cevāb etdi ki "Bendeñiziñ 'ilmime i'timādım yoḥdur taqlīde muḥtācım." Dedim "İşte ne güzel buyurduñuz, Resūlu'llāh'dan a'lem u eşref imāmı kande bulursun taqlīd eyle." deyince eṭrāfdan şöḥbeti taḡyīr etdiler. Bilmem derdmend şimdi ne ḥāldedir.

[mefā'ılün mefā'ılün fe'ülün]

Baḡar kördür cihānıñ ḥalkı ekser

Görünmez her cihetden şanma dil-ber

Arar ṭālib velī mürşid bulunmaz

'Acebdir ḥāṭırına kendi gelmez

Şusuzdur ḥānesinde Nīl cārī

Yanar hicrānla yanında yāri

[HM. 90a] Müjgānı açınız ve lisānı bend ediniz, āfāk yāriñ zuhūruyla memlūdur, görüñüz. Bend-i lisān eyle emr eyledi. Zīrā her görülen söyleñmez ve belki söylenmek murād olunsa ta‘bīre gelmez. Nihāyeti esrār-ı esmā‘ya vākıf olanların ma‘lūmu olur ki şiddet-i zuhūr kadar hafā olmaz ve hemān lisān-ı şerī‘atde olan nuşūsu bilā-te‘vīl vürüdü üzere qabūl edip kā‘ināta bir ‘ārif böyle nazar etse ‘irfānıñ zirve-i a‘lāsına nā‘il olur. Yoksa ben hadīs-i şahīḥi rivāyet eder iken o tevaḳḳuf edip ‘acabā ‘ulemā-yı mezhebimiz bu hadīs-i aldılar mı diye taḳlīd edecek bir ādem tedārikinde olanların her müjgānı kılında biñ gözü olsa yine bir şey’ göremez.

Zīrā bunlar bir ṭā‘ifedirler ki ḳulūb-ı marīze ṭabībi olan Şāri‘ ‘Aleyhi’ş-şalavāt-ı ve’s-selām verdiği dārūnuñ keyfiyyet ve kemmiyyetinden su‘āl ederler ve böyle ḥasta ‘ilāc qabūl etmez. Ḥattā birine dedim ki “Behey birāder bu hadīs-i şahīḥ lisān-ı Nebevī’den şudūrunda ḥāzır bulunan aṣḥābıñ birisi su‘āl buyurmadı ki yā Resūlu’llāh, bu kelāmıñdan şöyle iḳtizā eder, belki cān u gönülden qabūl etdiler ve tābi‘īne şüretiyle ḥaber verdiler. Sen n’içün su‘āl edersin?” Cevāb etdi ki “Benim ‘ilmime i‘timādım yokdur taḳlīde muḥtācım.” Dedim “Ne güzel buyurduñuz, Resūlu’llāh’dan eşref u a‘lem imāmı ḳande bulursun. Hemān taḳlīd eyle, kifāyet eder.” Bu esnāda şoḥbet müteḡayyir olup derdmend o ḥāl üzere ḳaldı. Bilmem şimdi keyfi nicedir.

[mefā‘ilün mefā‘ilün fe‘ülün]

Baḳar kördür cihānıñ ḥalkı ekser

Görünmez her cihetden şanma dil-ber

Arar ṭālib velī mürşid bulunmaz

‘Acebdır ḥāṭırına kendi gelmez

Şusuzdur ḥānesinde Nīl cārī

Yanar hicrānla yanında yāri

چون نیست شما را نظر دیدن آتش

این جوش که در مغز بهار است به بینید

Çün nīst şomā-rā naẓar-ı dīden-i āteş / Īn cūş ki der-mağz-i bahār-est be-bīnīd

[HE, 50a; HM, 91a] Çünkü sizde āteşi görecek naẓar yoğdur ve bu cūş ki bahārīn mağzindedir, görüñüz²⁸⁶. Ya ‘nī mü’essiri görmeye ve müşāhedesine isti‘dādīñiz el vermez ise eşerine²⁸⁷ te‘emmül ediñ²⁸⁸ ki mü’essir ile eşer müttehid gibi görünür. Bundan ziyāde²⁸⁹ körlüğüñ ‘ālemi yoğdur.

آن نوش که در نیش نهانست بجوید

آن مار که در کسوت مار است به بینید

Ān-nūş ki der-nīş nihānest be-cūyīd / Ān-mār ki der-kisvet-i mār-est be-bīnīd

[HE, 50a] O ḥalāvet ki dikende maḥfīdir, ṭaleb edip ṭatmasına müştāk oluñ ve o defīne ki yılān kisvesindedir, görüñüz. Evvelā o ‘asel ki dikende maḥfī ola herkesiñ rütbesine göre mübtelā olduğı belālardır ki şüretde ḥār ma‘nāda nūş olduğı ehl-i ĩmāniñ ĩmān cihetinden ve ehl-i taḥkīkiñ ‘ayān yüzünden ma‘lūmlarıdır. Bi-ḥamdi’llāh te‘ālā bu nūşu nīşden zevk ṭarīki ile bulmuşumdur.

Ve kisvet-i mārda olan genc-i meşale irsāl gibidir ki ḥuffetü’l-cennet bi’l-mekāre²⁹⁰ ‘ibāretini tefsīr eder. Zīrā muḥālefet-i nefis ü hevā yedi başlı bir ejderhādan as‘abdır. Lākin zımnında ḳurb-ı ilāhī ve keşf-i vücūdu olduğı ehlu’llāhiñ ittifāki üzere s̄abitdir. Ḥālā zümre-i şūfiyāndan muḥālefet-i nefis bi’l-külliyeye ref‘ olup tekyelerde muḥālefet-i şerī‘ate ihtimām üzeredirler, aşlaḥa’llāh.

²⁸⁶ görüñüz: naẓar ediñ HE

²⁸⁷ eşerine: eşerinde HE

²⁸⁸ ediñ: ediñiz HM

²⁸⁹ ziyāde: daḥi HE

²⁹⁰ “Cennet belalarla çevrilidir.” Hadīs-i Şerīf.

[HM, 91a] O hālāvet dikende maḥfīdir, taleb ediñ ve o defīne ki yılān kisvesindedir, görüñüz. Nīşde maḥfī olan nūş ile irsāl-i meşel cihetinden bal arısına işāret eyledi ki ‘abd-i mü’miniñ mübtelā olduğı beliyāt-ı gūn-ā-gūn şūretde nīş ve ṭabī‘ate münāfir, ammā ma‘nāda kimine keffāret-i zūnūb ve kimine ref‘-i derecāt ve kimine ondan a‘zam bir belāyı def‘ için olunca nīşde gizli olan nūşa müşābih oldu ve bundan a‘lā bir rütbe dağı vardır ki bi-‘aynihi belā ile ‘abde telezzüz ḥāşıl olur. Lākin tefhīmi zevki olmayana müşkildir.

Hemān kisvet-i mārda olan defīne bu şūretdir demek mümkündür. Zīrā bir ādemi maḥmūm görürsün. Ma‘a-hazā o ādem onuñla mütelezziz ve infişālini ve ondan sefāsını nefesine belā bilir ve nefis ü hevāya muḥālefet dağı ḥabbe şūretinde defīnelerdir. Lākin şimdi tekyelerden bu rūsūm bi‘l-kūlliyye ref‘ olup maḥāmına muḥālefet-i şerī‘at kā’im olmuşdur.

از دیدن صیّاد اگر رنگ ندلید

این دشت که پر خون شکار است به بینید

Ez-dīden-i şayyād eger reng ne-dārīd / Īn deşt ki pūr-ḥūn-ı şikār-est be-bīnīd

[HE, 50b] Eger şayyādı görmeden sizlerde bir şafatü’l-vecel zūhūr etmedi ise bārī bu şahrā-yı ‘ālem-i fāni ki ḥūn-ı şikār ile memlūdur görüñüz. Ya‘nī lā-muḥāle birer birer bu maḥlūqāt şayyād-ı mevtiñ şaydı olduğuna herkes eyyām-ı ‘ömründe müşāhede ederek yaqīn ḥāşıl etmişdir. Bārī şayyādıñ eşerinden bir ḥaşyet peydā edip rızāsına muvāfiq ḥarekātā sa‘y eyleñiz ki sizleri dağı şayd etdikde rızāsında olan avlarına maḥşūş bostānında zerrīn ve muraşşa‘ kafeslerde şafāda olasız. Zīrā muḥaqqāku‘l-vuḳū‘ emre tedārik ḳaydında olmamak ile o emri inkārıñ şūretde farkı yokdur.

[HM, 91b] Eger şayyādı görmeden reng tutup sizlere bir şafatü’l-vecel gelmedi ise bārī bu şikār ḳanıyla memlū olan şahrāya nazar ediñiz. Ya‘nī bu gördüğün maḥlūqāt birer

birer şayyād-ı kudretiñ yedinde āğušte-i hāk u hūn olduğu ‘indiñizde mechül ise eşeri her anda zāhir olmadadır. Bunuñ bir tedāriki kaydında olmağ lāzım degil midir? Zīrā şayyādiñ murādı üzere hareketden sen daħi rızāsını şayd edip ba‘de’l-intikāl şayd ile şayyād beyninde olan vahşet mürtefi‘ olunca ebedü’l-ābād riyāz-ı rızāda müsterih olursun ve bu ihtiyārsız gelip mekre gitmeniñ cezāsın bulursun.

ز آن آتش سوزان که جهان سوخته اوست
افلاک پر از دود و شرار است به بینید

Ez-ān āteş-i sūzān ki cihān suhte-i ūst / Eflāk pür ez-dūd u şerār-est be-bīnīd

[HE. 50b1] O āteşi sūzāndan ki cihān onuñ suhtesidir, ya‘nī yanmış yāhud kavıdır, eflāk onuñ tütünü ve kıvılcımı ile töludur, bağıñız. Gūyā āsumān duhān levninde ve kevākibler kıvılcım şüretinde olduğu-içün cihān suhteden kalkmış tahayyül eyledi. Murādı āteş-i ‘aşkdır ki semavāt u kevākibleri ‘uşşākıñ dūd-ı āhı ve şerāre-i pür-intibāhlarıdır.

[HM. 92a1] O āteş-i sūzāndan ki cihān onuñ suhtesidir, ya‘nī yanmışı yāhud kavıdır, eflāk onuñ tütünü ve kıvılcımı ile töludur, bağıñız. Gūyā āsumān duhān levninde ve kevākibler kıvılcım şüretinde olduğundan böyle ta‘bīr eyledi. Murādı āteş-i ‘aşkdır ki ‘uşşākı bātından ihrāk edip duhān ve kıvılcımları halkıñ beyninde eflāk ve kevākib tesmīye olunur.

در دامن دشتی که ز جوش کل بیخار
خورشید کم از پوته خار است به بینید

Der-dāmen-i deştī ki ez-cūş-ı gül-i bī-hār / Hūrşīd kem ez-büte-i hār-est be-bīnīd

[HE. 50b1] Bir şahrā dāmeninde ki gül-i bī-hārīñ kesretinden ve cūşundan güneş bu kadar envār-ı şöhret-ile bir diken yığınından aħkardır. Böyle şahrāniñ dāmenine bağıñız ki bārī temāşāniñ zevkine varasız. Murādı qalb-i ‘ārifdir ki şürūtu ile tecelliyāta ehl olduğdan soñra mażmūn mübālağadan çıkıp vāqı‘-ı beyāna tenezzül eder.

[HM, 92b] Bir şahrā dāmeninde ki dikensiz gül kesretinden güneş o şahrāya nisbet bir diken yığınının aḥkardır. Böyle şahrānīn dāmenine bakınız ki bārī temāşā ne demektir, bilesiz. Murādı ḳalb-i ‘arīfdir ki şürūtuyla tecelliyāta müsta‘idd olduğdan sonra maẓmūn mübālağadan çıkıp vāḳı‘-ı beyāna tenezzül eder.

این کرد که بر عرش کله کوشه شکسته است

از جلوه آن شاهسوار است به بینید

Īn kerd ki ber-‘arş küleh kūşe şikeste-est / Ez-cilve-i ān šāh-süvār-est be-bīnīd

[HE, 51a] Bu ğubār ki ‘arş üzere külāhı kūşesin kırmışdır, ya‘nī külāhını bir ṫarafa egip iftiḫār u sürürünü izḫār etmişdir, o šāh-süvārın cilvesindendir, nazar ediñ. Resūlu’llāh şalla’llāhu ‘aleyhi ve sellem Ḥāzretleri’niñ mi‘rācına işāret eder. Lākin bir ta‘bir eyledi ki şī‘r olmaḫ üzere maḳşūdu bilindikden sonra tafşīl olursa lisān-ı edebe yaḳışmaz ve cism-i muḳaddesleri ile semavāta ‘urūcun terciḫ eyledi.

Bu ḫuşuş şadr-ı evvelde daḫi muḫallefdir. Kimi cismiyledir dedi ve kimi rūḫānī olmaya zāhib oldu. Bu iḫtilāf ḫāşşaten süre-i İsrā’da vāḳı‘ olan mi‘rācdadır. Yoksa Resulu’llāh’ın otuz altı mi‘rācı olduğun ehl-i seyr taḫḫīḳ etmişlerdir. Ve bundan ğayrı cümlesi rūḫānīdir.

Ve Şā’ib merḫūm bu mi‘rācı āyet-i kerīmede zıkr olunan remy-i türāba teşbīḫ ṫarīḳi ile ĩrād eylemişdir. Ve müṫāla‘ada der-ḫāṫır olsun ki şafāsına vāḳıf oluna.

[HM, 92b] Bu ğubār ki ‘arş üzere külāhı kūşesin kırmışdır, ya‘nī külāhını bir ṫarafa egip sürür u neşāṫını izḫār etmişdir, o šāh-süvārın cilvesindendir, nazar ediñiz. Mi‘rāc-ı cismāniyye işāret ki şadr-ı evvelde daḫi şāḫābe-i kirāmın nıṫfi cismānī ve nıṫfi rūḫāniyye zāhib olmuşlardır. Ḥattā kibār-ı meşāyiḫından Şeyḫ-i Ekber Efendimiz daḫi cismānī olduğuna zāhibdir ve küffārın ḳabūl etmedikleri daḫi bu kısma şehādet eder.

Zîrâ rûhânî olsa rû' yâ herkesiñ ma'lûmu olduğuna kimse inkâr etmez idi. Ve'l-'ilmü 'inda'llâh.

Merhûm demek ister ki Resûlu'llâh'ın cism-i 'unşurîsi 'arşa vâsıl olmağ bilâ-şübhe Rabb isminiñ cilvesindendir. Ğazâların birinde bir avuç türâb o kadar 'askeriñ her birine işâbet etmesi fi'l-i beşerden hâric olunca Rabbü'l-'âlemîn “Ĥabîbim Muḥammed, sen atdığın vaḳtde sen atmadın ben atdım” buyurduğı gibidir.

ز ان پیش که از چهره جان کرد فشانید

آن ماه که در زیر غبار است به بینید

Ez-ân piş ki ez-çehre-i cān gerd feşānīd / Ān māh ki der-zīr-i ğubār-est be-bīnīd

[HE. 51a] Ondan evvelki çehre-i cāndan ğubārı saçalar, ya'nî mevt-i tabî'i erişmezden evvel o māh ki ğubār altındadır, görüñüz. Murādı nefsi-nāṭıqadır. Ve bu sırr-ı ilāhîniñ mücerredî ya'ni basîti görünmez, ne dünyâda ve ne âḫiretde ve ne berzahda. Zîrâ insān kendini mürekkeb olduğü ḥâlde görmüşdür. Ḥattâ rû' yâda yine bir cesed içre müdebbir bulunur.

Ke-zâlik berzahda ve maḥşerde ve cennetde her mavṭınıñ muḳtezâsı üzere bir bedene ta'alluksuz görünmez. Böyle olunca Şâ'ib'iñ tergîb etdiği ne güne taḥayyül olunur? Ma'lûm ola ki insān parmağlarını taḥrîkle meşelâ kitâbet etdikde zarūrî ma'lûm olur ki bu kitâbet zâhirde parmağlar vesâletiyle zuhûra gelir. Ammâ mevt vâkı' olduğüda eczâ'-yı bedeniyyeden bir şey' noḳşān olmaqsız esâbi'in ḥareketden ḳalması delâlet eder ki bunlar âletdir ve bu âletleri isti'mâl eden nefsi-nāṭıqadır.

Ve bi-'aynihi bunuñ gibi nefsi-nāṭıkanıñ daḫi cemî'-i ḳuvvâları Vâcib-i te'ālâ Ḥazretleri'ne âlet gibidir ve muḥarrîkü'l-ḥerakât odur. Ve ḥadîs-i şerîfde *men 'arefe nefsehu feḳad 'arefe rabbehu*²⁹¹ vâkı' olup ehl-i keşfiñ ittifâkıyla şaḫîḫdir ve bir kimse mevte mazhar olmadıkça Rabb'isini göremez ve mevt bu maḳâmda muṭlaḳdır. Gerek tabî'î olsun ve gerek ihtiyârî olsun.

²⁹¹ Bk. 125. dipnot.

Merhūm demek ister ki seni tecelliyātdan mahrūm etmeye sebep bu cism-i hākīdir. Hemān mevt-i ṭabī'īden evvel bu ğubārı ve aḥkāmını mahv eyleseñ āsumān-ı ḳalbede ḳamer-i cemālī müşāhede edersin.

[HM, 93a] Ondan aḳdem cān çehresinden ğubārı saçasıñız, ya'nī mevt-i ṭabī'ī erişmezden evvel, o māh ki ğubār altındadır, görüñüz. Murādı nefis-i nāṭıkadır. Māha teşbīh etmesi hūrşīd-i ḥaḳīḳīden müstemidd olduğu-içündür. Ammā bu cevheriñ mücerredi ne dünyāda ve ne āhiretde ve ne berzahda görünmez.

Zīrā Rabbü'l-ālemīn bedeni tesviye vü ta'dīl etdikden soñra naḳḥ eyleyip kendini mürekkeb görmüşdür. Basīṭ ile aṣlā ülfeti yoḳdur. Ḥattā rū'yāda daḥi insān nefisini bir başka mavtında yine bedene mütelebbis görür.

Ḥāşılı mavtına münāsib ḳalıpsız görünmez. Ya n'ıçün Şā'ib “görüñüz” diye emr eyledi? Böyle 'ārif ādem bu mes'eleye cāhil mi idi? Cevāb budur ki insān ḥīn-i kitābetde barmaḳların taḥrīk edince zāhiren kitābet barmaḳların fi'lidir. Ammā mevt ü nevm ḳarīnesiyle ma'lūm olur ki bunlar āletdir. Yoḳsa müstaḳilen fā'il degillerdir. Bi-'aynihi ālāt-ı zāhire nefis-i nāṭıkanıñ taşarrufunda olduğu gibi nefis-i nāṭıka daḥi Rabbü'l-ālemīn'iñ taşarrufunda beden gibidir, lā-farḳ.

Ve ḥadīṣ-i şerīfde *men 'arefe nefsehū 'arefe Rabbehū*²⁹² vārid oldu. Ehl-i keşf 'inde şaḥīḥdir ve yine vārid oldu ki “Sizlerden biriñiz ölmedikce Rabb'isini göremez” ve bu ḥaber-i cāmi' gelmeden şādır olmaḳ üzere hem mevt-i ṭabī'ī ve hem mevt-i ihtiyārī sınıfına şāmil olduğuna Şā'ib merhūm ḳable'l-mevt-i ṭabī'ī ma'rifet-i nefsi ḥāşıl etmeye tergīb buyurup ḥaḳīḳī muḥarrikü'l-ḥarekātı müşāhedeye himmetleri taḥrīk buyurdu. Zīrā mevt-i ihtiyārī vaḳı' olmadıkca nefisini ālet bilip fā'il bilmemek 'ināyete muḥtāc īmān-ı ḳavī şāhiblerine maḥşūşdur.

²⁹² Bk. 125. dipnot.

چون بال فلك سير ز اندیشه ندريد

آرا که در اندیشه يار است به بينيد

Çün bāl-i felek-seyr ez-endīşe ne-dārīd / Ān-rā ki der-endīşe-i yār-est be-bīnīd

[HE, 51b] Çünki endīşeden olmağ üzere felek yürüyüşlü bir cenāha mālīk degilsiz, bārī ol kimse ki yārīn fikrindedir ve cümle havāssını maḥbūbuñ endīşesine kaçır etmişdir, onu görüñüz. Zīrā böyle ehl-i tecrīdi görmek ĩmān ḥasebiyle riyāzet ve ictihāda tāziyāne-i şevk olup o kimseniñ ‘öşrü kadar olsun merātib kaç’ etmeye sebep olur ve bu ḥuşuşuñ faķīr fā’ide-i ‘azīmelerin müşāhede etmişimdir.

Ya’nī seyāhatde kibār-ı şūfiyyeden gördüğümüz e’izze-i kirāmīn mücerred rü’yetiyle faķīre dünyādan o kadar nefret ḥāşıl oldu ki āsitāne-i sa’ādetde keşret-i aḥbāb ve vefret-i vücūh-ı esbāb ile menāşīb-ı dünyevīyyeden birine hevesi etmek derūnuma gelmedi ve ḥāne vü yalı sevdāsı degil ārzū bile etmedim.

Ve bi-ḥamdi’llāhi te’ālā ‘ömrümüzüñ ekşeri ve eşrefi bu şüretle geçmeye sebep ‘ināyet-i Rabbü’l-‘ālemīn ile kibār-ı şūfiyyeniñ şöḥbeti olmuşur. Ve Şā’ib endīşe-i felek-i seyr ta’bīri ile fikrini āyāt-ı enfūsīye kaçır etmeñi murād eder ki hareket-i devriyyeye mişāl ola.

[HM, 94a] Çünki endīşeden bir felek yürüyüşlü kanada mālīk degilsiz, bārī o kimse ki yārīn fikrindedir ve cümle havāssını maḥbūbuñ endīşesine kaçır etmişdir, onu görüñüz. Zīrā böyle ehl-i tecrīdi görmek ĩmān ḥasebiyle riyāzet ve ictihāda tāziyāne-i şevk olup o kimseniñ ‘öşrü kadar olsun merātib kaç’ etmeye sebep olur ve bu ḥuşuşuñ faķīr fā’ide-i ‘azīmelerin müşāhede etmişimdir.

Ya’nī seyāhatde kibār-ı ümmetimden gördüğümüz e’izze-i kirāmīn mücerred rü’yetiyle faķīre dünyādan o kadar nefret ḥāşıl oldu ki ednāsı āsitāne-i sa’ādetde keşret-i aḥbāb ve vefret-i vücūh-ı esbāb var iken menāşīb-ı dünyevīyyeden birine

heves etmek derūnuma gelmedi. Ḥattā ḥāne vü yalı sevdaları bile ḥālā bu ‘abd-i ‘ācizi tekdīr etmemiştir.

زان پیش که از هر دو جهان کرد بر آرد
ای بیخبران این چه سوار است به بینید

Ez-ān pīš ki ez-her dü cihān gerd ber-āred / Ey bī-ḥaberān īn çe sūvār-est be-bīnīd

[HE, 52a] Ondan evvel ki iki ‘ālemden toz ḳaldırıp ḥarāb eyleye, ey bī-ḥaberler bu ne gūne atlıdır, ki meydān-ı vūcūdu tār u māl?, görüñüz. Ḥaḳīḳate şarf olunsa Vāḥid, Ḳahhār isimlerine isti‘āre mümkündür. Yoḳ mecāza nazār olunur ise lā-cerem bir ḥüsn-i zāḥir ile meşhūr tāze-sūvār olunca güzel görünür ve temāşāda müzāḥame olmaz.

Ammā piyāde olunca herkes göremez ve görenlerden vaşfını görmüş gibi ḥayāl edemez. Ve teselliyet bābında vaḳf-ı ‘āmm *şenīden key büved mānend-i dīden*²⁹³ mışra‘ını oḳumaya başlar ve mecāza şarf olunduḳda iki cihān ‘āşıḳıñ zāhiri ve bātını demek olur.

[HM, 94a] Ondan aḳdem ki iki ‘ālemden toz ḳaldırıp ber-bād eyleye, ey bī-ḥaberler, bu ne sūvārdır, nazār ediñiz. Vāḥid ü Ḳahhār isimleriniñ taşarruflarına işāret ider. Yoḳ mecāza ḥaml olunursa ḥaḳīḳatde bir tāze sūvār olduḳda olan temāşası ‘umūm cihetinden piyāde olduḳu ḥāldeki gibi olmaz. Belki müzāḥemededen *şenīden key büved mānend-i dīden*²⁹⁴ mışra‘ını görenlerden ezber eder. Yoḳsa bi’l-fi’l görmüş gibi olamaz.

در جامه خود چاک زدن بی سببی نیست
در پیرهن غنچه چه خار است به بینید

Der-cāme-i ḥod çāk zeden bī-sebebī nīst / Der-pīrhen ḡonçe çe ḥār-est be-bīnīd

²⁹³ “İşitmek, görmek gibi olabilir mi.” Mevlānā.

²⁹⁴ Bk. 293. dipnot.

[HE, 52a] Iştılâh-ı Fars'da “hâr der-pîrâhen” rahatsızlık ve bir ‘aşk gibi hafî hâletden kinâyedir. Buyurur ki, Câmesin pâre pâre edip etvâr-ı mecnûnâne göstermek bir sebepsiz degildir. Gonçeniñ pîrâhenindeki ne dikendir görünüñ. Haķîkatde daħi goncaniñ pîrâheninde hâr olduğundan ve kendisi ma‘şûķ iken şîve-i ‘âşîķ izhâr etdiginden o daħi ‘âşîķ olmasın diye bir taħķîķ-i maķâm mevķi‘inde îrâd etmesinden merħumuñ bu beyti bir dîvâna muķâbildir ve bu ğazeline Nâşır ‘Alî merħum nazîre edip maķta‘ında buyurur ki:

“Hûn ğeşt ‘Alî sîneem ez-mışra‘-ı Şâ‘ib

Der-pîrhen-i gonçe çi hârest be-bîñîd”²⁹⁵

[HM, 94b] Çünkü ıştılâh-ı Fars'da “hâr u pîrhen” rāhatsızlık ve bir hafî hâletden kinâye olduğ-u-içün ‘andelîb-i Tebrîz buyurur ki, Câmesin pâre pâre edip tavr-ı mecnûnâne göstermek bir sebepsiz degildir. Pes gonçeniñ pîrâhenindeki diken nedir görünüñ. Ve fi‘l-haķîķa daħi gonçeniñ pîrâheni hâr ile memlûdur ve kendisi ma‘şûķ iken bu şîve-i ‘âşîķânenen îhâm eder ki gonçe daħi belâ-yı ‘aşķa uğramış ola. Taħķîķ-i maķâm mevķi‘inde merħumuñ bu istifhâmı ğâyet nâzîk ve dil-nişîn olduğundan Nâşır ‘Alî buyurur ki:

“Hûn ğeşt ‘Alî sîneem ez-mışra‘-ı Şâ‘ib

Der-pîrhen-i gonçe çi hârest ne-bîñîd”²⁹⁶

از چشمه کوشنرود تیرکوی بخت

خالی که بکنج لب یار است به بینید

Ez-çeşme-i kevşer ne-reved tîregî-yi baħt / Hâlî ki be-künc-i leb-i yâr-est be-bîñîd

²⁹⁵ “Ey Ali, Sâib’in mısraından sinem kan oldu. Goncanın gömleğindeki diken nedir, görün.”

²⁹⁶ Bk. 295. dipnot.

[HE, 52a] Bahtıñ siyāhlığı bir şıbg-ı şābitdir ki kevşer çeşmesinden gitmez. Manzar-ı i'tibār budur ki yāriñ dudāğı bucağında olan hāle nazār ediñ. Mebde'-i 'ömründen birr ü kevşer kenārındadır ašlā rengine tebdīl ü tağyīr gelmez.

[HM, 95a] Bahtıñ sevādı bir şıbg-ı şābitdir ki kevşer çeşminden gitmez ve onuñla ğasl etsek ağarmaz. Eger bu mazmūna şāhid taleb ederseniz bir hāl ki yāriñ dudāğı bucağındadır, nazār ediñiz. 'Ömründen neşv ü nemāsı kevşer kenārda iken yine siyāh ve ašlā rengine tağayyūr 'ārız olmamışdır.

این آغزل او حوئی ماست که فرمود
ای بیخبران این چه بهار است به بینید

Īn ān ğazel-i Evḥadī-yi māst ki fermūd / Ey bī-ḥaberān Īn çe bahār-est be-bīnīd

[HE, 52a] Bu o ğazeliñ nazīresidir ki bizim Evḥadī, ey bī-başarlar bu ne bahārdır görünüz buyurmuş-idi. Oña nazīre söyledim demek ister. Ve Evḥadī merḥūmuñ bī-başarān ta'bīri ile murādı nev-bahār-ı fāniye çimeninden iğmāz-ı 'ayn-ı i'tibār eden kibārdır ki bu terkiñ muḳābilinde bahāristān-ı bāḳīye nazār ediñ diye emr eyledi.

[HM, 95a] Bu o ğazeliñ nazīresidir ki bizim Evḥadī, ey bī-ḥaberler bu ne bahārdır baḳıñız buyurdu. Gūyā Evḥadī'niñ bir mıšra'ı o ğazelden bu olmuş ola.

[32. Gazel]

عارفانی که ازین رشته سری یافته اند
بیخبر کشته ز خود تا خبری یافته اند

'Ārifānī ki ez-Īn rište serī yāfte-end / Bī-ḥaber gešte ez-ḥod tā ḥaberī yāfte-end

[HE, 52b] Bir alāy 'ārifler ki bu iplikden bir baş bulmuşlardır, tā bir ḥaber buluncaya dek kendilerinden bī-ḥaber olmuşlardır. Ya'nī rište-i vücūduñ imkān elemyesinde devri olan ḥareketinden nāšī kendini itürmedikce ser-rište bulmanıñ imkānı yoḳdur. 'Ādetā

çulhâlar elemyelerinde ipligiñ ucunu gâ'ib etdiklerinde elemyeyi hiddetle devr etdirip bir taraftan ipligiñ ucu zâhir oladüşer.

Şâ'ib merhûm 'ârifîñ âyât-ı enfüsiyyede kendini ferâmûş edip ve mütehayyir olmasını bu şürete temşîl için işâret eyledi. Hâsılı işâret buyurduğı huşûş kable'l-mevt olmaz. Kavmiñ ahvâllerinden zıkr etdiklerini seniñ gibi beşeriyette levâzım-ı hayât-ı dünyeviyyeye meşgûl iken olur zann etmeyisin.

Zîrâ her maṭlabıñ vuşûlünde o maṭlaba muvâfiğ bir miğdâr şedâ'id şart olunca bu kavmiñ maṭlabları fevkinde maṭlab yok ve belâlarının fevkinde dağı bir belâ taşavvur olunmaz, rızâ'en lillâh kolây el vermez. Ve şimdi ma'lûm-ı şerîfiñ oldu ki zamânemiz meşâyihında yazdığımız kavmiñ hâletlerinden birisi yokdur ve da'vâ-yı mücerrede mâni' olmayız. Bu gâzelinde merhûm neticeye mâlik olanların ba'z-ı ahvâlini nazm edip buyurur:

[HM, 95a] Bir alây 'ârifler ki bu iplikden bir baş bulmuşlardır, bir haber buluncaya dek kendilerinden bî-haber ve bî-hüş olmuşlardır. Ya'nî rişte-i vücûduñ imkân elemyesinde devri olan hareketinden nâşî kendini itürmedikce ser-rişte bulmanıñ imkânı yokdur. 'Âdetâ çulhâlar elemyelerinde ipligiñ ucunu gâ'ib etdikde elemyeyi hiddetle devr etdirip bir taraftan ipligiñ ucu zâhir oladüşer.

Şâ'ib merhûm, 'ârifîñ âyât-ı enfüsiyyede kendini ferâmûş edip ve mütehayyir olmasını bu şürete temşîl ve işâret eyledi. Hâsılı bu huşûş kable'l-mevt olmaz. Şakınıp evliyâ'u'llâh kitâblarında yazdıkları ahvâle mu'arrif iseñ ahkâm-ı beşeriyet ve levâzım-ı tabî'at durur iken olur, kıyâs etmeyisin.

Zîrâ, her maṭlabıñ vusûlüne o maṭlaba münâsib bir miğdâr şedâ'id görölmedikce olmaz. Nice ki bu kavmiñ maṭlabları fevkinde bir maṭlab taşavvur olmadığı gibi çekdikleri belâyâ ve rezâyânıñ fevkinde dağı bir belâ olmaz. Dünyâ ve mâ-fihâ kadar kifâyeden ziyâdesi 'ind-Allâh ve 'inde'r-resûlu'llâh mezmûm iken bir günlük nafağaniñ kesbinde erbâb-ı şan'at ne çeker görür iken âhireti Allâh kerîm lafzıyla terk edip tedârikinde olmamağ ya âhiretiñ hağîkatinde cehldir yâhud za'f-ı îmândır. Merhûm evliyâ'u'llâhıñ ba'zı mücâhedât u riyâzât u sa'ylerine işâret edip buyurur ki:

سالها مرکز پرکار حوادث شده اند

تا از این دایره ها پا و سری یافته اند

Sāl-hā merkez-i pergār-ı havādiş şode-end / Tā ez-īn dā'ire-hā pā vü serī yāfte-end

[HE, 52b; HM, 96a] Tā²⁹⁷ bu dā'irelerden bir baş ve ayak buluncaya dek nice seneler pergār-ı havādişin merkezi olmuşlardır. Bu havādişden murādı kendi nefslerini meyyit hükmünde edinceye dek çekdikleri muhālefāt-ı nefs ve riyāzāt-ı mücāhedāt-ı ihtiyāriyyedir²⁹⁸ ki neticesinde ezel ü ebed aḥkāmına vāqıf olup aqtāba maḥşuş olan esrār-ı edvāra muṭṭalī' olurlar.

Meşelā Şeyḥ-i Ekber Ḥazretleri²⁹⁹ buyurur ki “Felekü'l-burūcuñ ibtidā'-i seyri filān derecedendir”. Bu ḥabere kimse taşdıḳ etmez. Meger Ḥazret-i Şeyḥ'e³⁰⁰ bizim gibi³⁰¹ ḥüsn-i zann eden³⁰² bir faḳīr buluna³⁰³ eder bir faḳīr ola. Ve te'emmül eyle Şā'ib'in 'irfānına ki kelāmından fehm olunan güyā ḳuṭbiyyetden ma'zül görünür³⁰⁴.

سالها کف بسر خویش چو دریا زده اند

تا ز دریا ی حقیقت خبری یافته اند

Sāl-hā keff be-ser-i ḥüvīş çü deryā zede-end / Tā ez-deryā-yı ḥaḳīḳat ḥaberī yāfte-end

[HE, 53a] Deryā-yı ḥaḳīḳatden ḥaber alıncaya dek nice seneler kendi başlarına deryā gibi keff urmuşlardır. Güyā mücāhedeyi kendi eli ile başını dökmeye teşbīh eyledi ki deryā eyādī-i emvāc-ile dā'imā bu şürettedir. Evvelā deryāniñ bu şüreti kendide incü ḥaşıl olmayı netice verdi. Ve evliyā'u'llāhiñ deryāya taḳlīdleri ve i'tibār ile maḥlūḳāta

²⁹⁷ Tā: -HM

²⁹⁸ ihtiyāriyyedir: aḥbāriyyedir HM

²⁹⁹ Ḥazretleri: -HE

³⁰⁰ Ḥazret: Cenāb HM

³⁰¹ bizim gibi: -HE

³⁰² eden: eder HE

³⁰³ buluna: ola HE

³⁰⁴ Şā'ib'in 'irfānına ki kelāmından fehm olunan güyā ḳuṭbiyyetden ma'zül görünür: merḥūmuñ 'irfānına ki ne rütbelerden dem urur ḳuṭbiyyetden ma'zül gibi HM

nazarları kulüblerinde gevher-i şehvâr-ı 'irfân huşûlüne sebep oldu ki ve ve en leyse li'l-insân illâ mâ sa'y ve enne sa'yehu sevfe yurâ³⁰⁵.

[HM, 96a] Deryâ-yı haqîkatden haber alıncaya dek nice seneler kendi başlarına deryâ gibi keş urmuşlardır. Güyâ mücâhedeyi kendi eliyle başını dökmeye teşbîh eyledi ki deryâ emvâc ve telâţum elleri ile dâ'imâ kendi başına dökmededir. Meşelâ deryânın bu şüreti kendide incü hâşıl olmayı netîce verdi. Ve evliyâ'u'llâhın deryâ taqlîdleri ve i'tibâr ile nazar-ı kulûbları deryâ-yı haqîkatine vâkıf olmalarını şemere verdi.

چشم این سوخته کان آب سیاه آورده است

تا ز سر چشمه حیوان خبری یافته اند

Çeşm-i in suhtegân âb-ı siyâh âverde-est / Tâ ez-ser-çeşme-i hayvân haberî yâfte-end

[HE, 53a] Âb-ı hayât çeşmesinden bir haber buluncaya dek bu yanmışların gözü siyâh şu getirmiştir. Ve kara şu ta'bîri ya'nî dünyâdan bir güne kör olmuşlardır ki bir daği görmek ihtimâli yokdur demek ister. Zirâ kara şuya 'ilâc olmaz. Ve ser-çeşme-i hayvândan murâd, 'ilmü'l-yaqîndir ki bir 'ârife hâşıl olduğdan sonra yeryüzünüñ 'uqâlâsı edille-i muhtelifle ile muqâbele etseler aşlâ yaqînine hâlel gelmez.

Nazar eyle, kitâb ve sünnetden enbiyâ'nın getirdikleri 'ulûma ki bizim a'lemü'l-'ulemâmız te'vîl etmedikce 'aqlına şığışdırıp itmînân hâşıl edemez. Meşelâ hacet-i esved yerde Allâh-ı 'azîmü's-şân'ın yemînidir vârid oldu, haber daği şahîh, bu şüretle i'tikâdın vechini bulmayınca te'vîle muştarr olurlar. Lâkin şüfî vürüdü üzere îmân getirip aşlâ derûnu tereddüd etmez.

Ve şorma âhîretde bu i'tikâdın şemeresini, meşelâ “Benim saña irsâl etdiğim Resûl'üm böyle söyledi, sen nice kabûl etdiñ?” diye su'âl olursa “Yâ Rabbi buyurduğı gibi taşdıķ eyledim.” cevâbını edende muhâsebe tamâm olur.

³⁰⁵ “İnsan ancak çabasının sonucunu elde edecektir. Ve çabasının karşılığı ileride mutlaka görülecektir.” Necm Sûresi, 53/39-40.

Ammā te'vilde işābet daḥi eder ise vārid olanıñ 'aynına ĩmān bulunmaz, ḥacālet der-kārdır. Ammā bir alāy ehl-i ḍelālet için te'vıl eder imiş, ecre nā'il olur. Eger fi'l-vākı' bir mübtedi' ağızına geleni söyler o vaḳtde var ise yok, böyle bir ādemiñ vüçüdu ihtimāli ile naşşı te'vıl etmek cesāret-i 'azīmedir.

[HM, 96b] Āb-ı ḥayāt çeşmesinden bir ḥaber buluncaya dek bu yanmışların gözü kara şü getirmiştir. Ve kara şü ta'biri ya'nı dünyādan bir gūne kör olmuşlardır ki bir daḥi görmek ihtimāli yokdur demek ister. Zīrā kara şüya 'ilāc olmaz. Ve ser-çeşme-i ḥayvāndan murād, 'ilmü'l-yaḳīndir ki bir 'ārifeye ḥāşıl olduḡdan soñra yeryüzünüñ 'uḳalāsı edille-i muḥtelife ile muḳābele etseler aşlā yaḳīnine ḥalel gelmez.

Nazar eyle, kitāb ve sünnetden enbiyā'-yı kirāmıñ getirdikleri 'ulūfe ki bizim a'lemü'l-'ulemāmız te'vıl etmedikce 'aḳlına şığışdırıp iṭmīnān ḥāşıl etmez. Meşelā ḥacer-i esved zemīnde Allāh-ı 'azīmü's-şān'ıñ yemīnidir vārid oldu, ḥaber daḥi şaḥīḥ, bu şüretle i'tikādiñ vechini bulmadıkça te'vıle muḥtāc olurlar. Lākin şüfī vürüdu üzere ĩmān getirip aşlā derūnu tereddüd ḳabül etmez.

Ve şorma āḥiretde bu i'tikādiñ semeresini, meşelā “Benim saña irsāl etdiğim Resül'üm böyle söyledi, sen nice ḳabül eyledin?” diye su'āl olunsa “Yā Rabb buyurduḡ üzere ḳabül eyledim.” cevābını etdikde muḥāsebe tamām olur.

Ammā te'vilde işābet daḥi eder ise vārid olanıñ 'aynına ĩmān bulunmaz, mu'āḥezeden 'afv olunur ise de ḥacālet ciheti ḥāzırdır. Ammā bir alāy ehl-i ḍelālet için te'vıl etmiş, ecre nā'il olur. Eger fi'l-vākı' bir mübtedi' o vaḳtde ağızına geleni söyler ise yok, böyle bir mübtedi' iñ bulunması ihtimāliyle naşşı te'vıl ve kitābına taḥrīr cesāret-i 'azīmedir.

بسته اند از دو جهان چشم هوس چون یعقوب

تا ز پیراهن یوسف نظری یافته اند

Beste-end ez-dü cihān çeşm-i heves çün Ya'ḳüb / Tā ez-pīrāhen-i Yūsuf nazarı yāfte-end

[HE, 53b] Pīrāhen-i Yūsuf'dan bir nazar bulana dek Ya'kūb gibi iki cihāndan daḡi göz baḡlamışlardır. *Ed-dünyā ve 'l-āḡirete ḡarāmāni 'alā ehli'llāh*³⁰⁶ mefhūmuna işāret eder ve nevāfil ḡaḡkında vārid olan ḡadīsi murād eder ki tafşīli mūrūr eyledi. Zīrā merḡūm bu maẓmūnu mūkerrer söyledi.

[HM, 97a] Pīrāhen-i Yūsuf'dan bir nazar bulmaḡ için Ya'kūb 'Aleyhi's-selām gibi iki cihāndan ıḡmāz-ı 'ayn etmişlerdir. *Ed-dünyā ve 'l-āḡirete ḡarāmāni 'alā ehli'llāh*³⁰⁷ mefhūmuna işāret eder ve nevāfil ḡaḡkında vārid olan ḡadīsi murād eder ki tafşīli sebkat eyledi. 'Ādetidir merḡūmuñ bir maẓmūnu birḡaç libāsla nazm eder. Ma'lūm ola ki cezā'-yı 'ibād a'māle merbūtdur. Lākin diḡkat esmā'niñ taşarrufunda lāzımdır. Bu 'abd-i maḡşūşa bu in'ām ḡankı ismden feyz oldu. Ṭarīḡ-i taşavvūfa meyl eden 'ilm-i esmā'ya istiḡkāma muḡtācdır ki böyle maḡallerde müşkil zann etmeye. Yoksa esmā'yı bilmeyip her bulduḡu maẓmūnu zāt-ı muḡaddese nisbet eder ise hem ḡaḡā eder ve hem taşavvufdan bir şemme derk etmez.

دل شان تنکتر از چشمه سوزان کشته است

تا ز سر رشته مقصود سری یافته اند

Dileşān tengter ez-çēme-i sūzān geşte-est / Tā ez-ser-rişte-i maḡşūd serī yāfte-end

[HE, 53b] Tā ser-rişte-i maḡşūddan bir baş buluncaya dek onların ḡalbi igne gözünden ziyāde dar olmuşdur. Zīrā bu ṭā'ifeniñ mebnā-yı ṭarīḡatleri terk-i şehevāt ve ārzū-yı nefsāniyyeye muḡālefāt üzere olduḡu-içün ekser-i evḡāt-ı 'ömrleri ḡabz üzere geçip bilā-iḡtiyār derūnlarında inbisāt zuhūr eder ise de izḡārından ḡāyet ḡazer üzere olurlar. Ve fi'l-vāḡi' ḡulūb-ı benī-ādem ne ḡüne müzāyāḡada olmasın ki bu ṭarīḡde Ādem 'Aleyhi's-selātü ve 's-selām bu ḡadar müddet aḡladı. Ve evvel-i mürselīn ḡazret-i Nūḡ biñ seneye ḡarīb ḡavmi ile nizā'dan soñra ṭūfānda nice fırtınalar çekdi. Ve ḡazret-i İbrāḡīm ḡalilü'r-Raḡman iken ateşe ilkā olundu.

³⁰⁶ “Dünya ahiret ehline haramdır.” Hadīs-i Şerīf.

³⁰⁷ Bk. 306. dipnot.

Ve Hâzret-i Mûsâ *len terânî*³⁰⁸ den mütehayyir oldu. Ve Hâzret-i 'Îsâ vuhûşla beyâbânlarda seyâhat eyledi. Ve Hâtemü'l-enbiyâ' 'aleyhi mine't-tahiyye ve senâhâ Hâzretleri fakr ile 'ilâc eyledi. Bizler cenneti babamızıñ çiftligi rütbesine tenzîl edip Allah kerîm virdine meşgûl olmuşuzdur.

[mef'ûlü mefâ'îlü mefâ'îlü fe'ûlün]

Bu sa'yle vuşlat degil ey 'âşık-ı miskîn

Sen yâri hayâl etmeye kâdir olamazsın

[HM, 97b] Ser-rişte-i maşşûddan bir baş buluncaya dek onların kâlbi igne gözünden ziyâde teng olmuşdur. Zîrâ bu tâ'ifeniñ mebnâ-yı tarîkatleri terk-i şehvât ve ârzü-yı nefsanîyyeye muhâlefât üzere olduğu-içün ekser-i evkât-ı 'ömrleri kabz üzere geçip bilâ-ihtiyâr gönüllerinde inbisât zühûr eder ise de izhârından gâyet hazer üzere olurlar. Ve fi'l-ḥaḳîka kulüb-ı ehlu'llâh ne gûne müzâyakada olmasın ki bu tarîkde Ebu'l-beşer ve Mescûd-ı melâ'ike ve Mazhar-ı 'ilm-i esmâ' bu kadar müddet ağladı. Ve Nûḥ 'Aleyhi's-selâm evvelü'l-mürselîn biñ seneye qarîb kavmiyle niza'dan soñra tûfânda nice fırtınalar geçirdi. Ve Hâzret-i İbrâhîm, ḥalilü'r-Raḥman iken âteşe ilkâ olundu. Ve Hâzret-i Mûsâ 'Aleyhi's-selâm *len terânî*³⁰⁹ den mütehayyir oldu.

Ve Hâzret-i 'Îsâ 'Aleyhi's-selâm vuhûşla beyâbânlarda seyâhat eyledi. Ve Hâtemü'l-enbiyâ' 'aleyhi't-tahiyye ve senâhâ Hâzretleri fakr ile 'ilâc eyledi. Bizler cenneti pederimiziñ çiftligi rütbesine tenzîl edip Allah kerîm virdine meşgûl olmuşuzdur.

Beyt:

[mef'ûlü mefâ'îlü mefâ'îlü fe'ûlün]

Bu sa'yle cennet degil ey bende-i miskîn

A'râfda kalsan daḥi râhat bulamazsın

³⁰⁸ "Sen beni asla göremezsin." A'raf Sûresi, 7/143.

³⁰⁹ Bk. 308. dipnot.

دست بیدل دلان آبله فرسود شده است

تا ازین خانه تاریک دری یافته است

Dest-i bīdār-dilān āb-ile fersūd šode-est / Tā ez-īn ḥāne-i tārik derī yāfte-end

[HE, 54a; HM, 98b] Bu karanduk ḥāneden bir қаpı buluncaya dek bīdār dillerin elleri қабарсік ile çürümüştür. Ya ‘nī zulmet-i ḥāne-i ṭabī‘atden çıkıp ‘ālem-i melekūta bir қаpı³¹⁰ tedārik edinceye dek der ü dīvār-ı riyāzata körler gibi ellerini sürmeden elden çıkmışlardır. Zīrā mürīdlerin a‘zam iştiğālleri ṭabī‘atın ḥükmünden³¹¹ çıkıp kendiler ṭabī‘ate³¹² ḥākim olmanın esbābına meşğul olmağıdır ki ‘ālem-i ervāḥa münāsebet ḥāşıl ola³¹³.

سالها غوطه چو شب در دل ظلمت زده اند

تا ز چاک جگر خود سحری یافته اند

Sāl-hā ḡavṭa çü şeb der-dil-i zulmet zede-end / Tā ez-çāk-ı ciger-i ḥod seherī yāfte-end

[HE, 54a] Kendi cigerleri çākından bir seher buluncaya dek nice yıllar gice gibi zulmetde dalğa urmuşlardır. Güyā şerī‘at-i ḡarrāya teba‘iyyet taqlīd-i maḥz olduğuna riyāzāt ve mücāhedātın neticesi zuhūruna dek aḥvāl-i sālīki zulemāta müstaḡraḡ giceye temsil edip bu meşāḡkatler ‘aқabinde қulūblarından zuhūr eden envār-ı fütūḥātı sehere teşbīh eyledi.

Zīrā giceniñ ‘aқabinde şubḥ olduğunu bilmez bir ādem farz olursa bu zulemāt nūra mübeddel olur ḥaberini o ādem taşdıḡ etmek taqlīdden ḡayrı vechle olmaz. Çāresi tūl-ı leyde o zulemāta taḥammül edip ‘aynū’l-yaḡīn şubḥu müşāhede etmektir ve aḡbār-ı enbiyā’ vü rüsul cümlesi bu meşābededir. Ya ‘nī evvel taqlīd ile taşdıḡ ve sāniyen a‘māl-i şerī‘atde mübālaḡa ihtimām ile olur.

³¹⁰ қаpı: bāb HM

³¹¹ ḥükmünden: қайдından HE

³¹² kendiler ṭabī‘ate: -HM

³¹³ ki ‘ālem-i ervāḥa münāsebet ḥāşıl ola: -HM

[HM, 98b] Kendi cigerleri çākından bir seher buluncaya dek nice seneler leyl gibi zulmetde dalğa urmuşlardır. Gūyā şerī‘at-i ġarrāya teba‘iyyet taqlīd-i maḥẓ olduğuna riyāzāt ve mücāhedātīn netīcesi zuhūr edene dek aḥvāl-i sālīki, zulemāta müstağraḡ gıceye teşbīh edip der-‘aḡab ḡulūblarından zuhūr eden envār-ı fütūḡatı seḡere temşīl eyledi.

Zīrā giceniñ ‘aḡabinde şubḡ olduğunu bir ādem bilmez farz olunsa bu zulemāt nūra mübeddel olur ḡaberini o ādem taşdıḡ etmek taqlīdden ġayrı ile olmaz. Çāresi tūl-ı leylde o zulemāta taḡammül edip ‘aynū’l-yaḡīn şubḡu müşāhede etmektir ki enbiyā’ların ḡaberi daḡi taqlīd edenlere nisbet böylece zuhūr eder.

بار برداشته اند از دل مردم عمری

تا ز احسان بهارن ثمری یافته اند

Bār ber-dāšte-end ez-dil-i merdüm ‘ömrī / Tā ez-iḡsān-ı bahārān şemerī yāfte-end

[HE, 54a; HM, 99a] Tā bahārların iḡsānından bir şemere buluncaya dek ḡalkıñ ḡulūbundan bir ‘ömr yük ḡaldırmışlardır. Ya‘nī ber-muḡtezā-yı ‘ālem mükāfāt-ı insān bir müşmir aḡāc gibi ki bir zamān ḡün-ā-ḡün çiçekleri ile bir zamān bārid raḡb sāyeleriyle ḡalkā ikrām edip ḡöñüllerinden ḡam yüklerini ḡaldırmadıḡca mīve bulmazlar. Ke-zālik insān daḡi ḡalkā bu mu‘āmele ile ezıyyetlerin taḡammül etmedikce şemere-i ḡulūbe mālīk olmaz³¹⁴. Beyt³¹⁵:

[fā‘ilātün fā‘ilātün fā‘ilātün fā‘ilün]

Ücret-i ḡamāl ḡamlinden füzün olmaz meger

Bir ḡöñülden bir yükü şıdḡ-ile ḡaldırmış ola

³¹⁴ olmaz: olmazlar HM

³¹⁵ Beyt: -HE

همچو پروانه درین بزم ز سوز دل خویش

بارها سوخته تا بال و پری یافته اند

Hemçü pervâne der-în bezm ez-süz-ı dil-i h^vîş / Bâr-hâ sūhte tā bāl ü perī yāfte-end

[HE, 54b] Pervâne gibi bu meclisde kendi gönülleri âteşinden bir kanat buluncaya dek nice kerre yanmışlardır. Bu kanatdan murād, keşret-i mücâhede ile ricālu'llāhda zühür eden kuvvâlardır ki bizim gibi a'mâları cenāh ta'bîri ile uçururlar. Yoksa haqîkati ehline ma'lûm, insānîñ kendinde kendinden maḥfî olan hâletlerden kinâyedir.

Meşelâ cenîn rahm içinde ne kendinde sem' ü başar ve irâdet u kudret olduğunu bilir ve ne isti'mâline kâdir olur, tā dünyāya gelip envā'-ı miḥen ü beliyyâtı çekerek bu kuvvâlar ile müntefi' olacaḡ sinne bâliğ olmadıkça. Ve evliyā'u'llāh daḡi mevt-i ihtiyārî ile meyyit hükmünde olmadıkça kuvvā-yı mezkûrelerden ġâfillerdir. Ve bizlerin bilir gibi taḡrîr etmemiz ecniḡa-i ma'neviyye şâhiblerine taḡlîd-i şarfdır.

[fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün]

Lânede bî-bāl ü per ḡalmış yetîm 'anḡā gibi

Cünbiş etdikce zemîne düşdü uçmaḡ bilmedik

[HM, 99b] Pervâne gibi bu meclisde kendi gönülleri âteşinden bir kanat buluncaya dek nice kerre yanmışlardır. Bu cenāhdan murād, ricālu'llāhda keşret-i mücâhededen zühür eden kuvvâlardır ki bizim gibi a'mâları cenāh ta'bîri ile uçururlar. Yoksa haqîkati ehline ma'lûm, insānîñ kendinde kendinden maḥfî olan hâletlerden kinâyedir.

Meşelâ cenîn rahm içinde ne kendide sem' ü başar ve irâdet u kudret olduğunu bilir ve ne isti'mâline kâdir olur, tā dünyāya gelip envā'-ı miḥen ü beliyyâtı çekerek bu kuvvâları tadrîci isti'mâle kâdir olmadıkça.

Ve evliyā'u'llāh daḡi mevt-i ihtiyārî ile meyyit hükmünde olmadıkça kuvvā-yı mezkûrelerden ġâfillerdir. Ve bizlerin bilir gibi taḡrîr etdigimiz ecniḡa-i ma'neviyye şâhiblerine ḡüsn-i zann berekâtıyla kör görmez ammā sezer rütbelerine vuşûldendir.

[fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün]

Lānede bī-bāl ü per qalmış yetīm ‘ankā gibi

Cünbiř etdikce zemīne dūřdük uçmaq bilmedik

Takrīr-i sābık bir ādemiñ böyle mücmel-i hātırında olunca umūr-ı uhreviyyeden ‘aqla şıgışmayan huşuşlarda īmān-ı maħzla bir müşāhede-i rāyihāsını zamm etmiş olur.

‘Ādetā bād-hevāniñ kıymeti bilinmedigine bu qadarca tenbīhe muħtāc olduq.

کر سر از جیب نیارند برون معذورند

در نهانخانه دل سیمبری یافته اند

Ger ser ez-ceyb ne-y-ārend birün ma‘zürend / Der-nihān-hāne-i dil sīm-berī yāfte-end

[HE, 54b] Eger başların yaqalarından taşra çıqarmayıp dā’imā mürāqabede olurlar ise ma‘zürdurlar. Zīrā hālvat-hāne-i qalbde bir sīm-ber dil-ber bulmuşlardır. Temāřāsından müfāraqata tākātleri yoqdur. ‘Ālem-i hayāl-i munfaşıla qavmiñ duħüllerine iřāret eder ki az ve qoq bu ‘ālemden hāberi olmayanda ma‘rifetden eşer yoqdur. Cibrīl ‘Aleyhi’s-selām’iñ dihye şüretinde geldiği ve Hāzret-i Meryem’e řābb-ı emred şüretinde göründüğü gibi.

Hāřılı gördüğü maħsūs mudur ya müteħayyel midir ya‘nī bařiretle midir? Miyānların fark etmek kibār-ı muħaqqıķiķine maħşuř kerāmāt-i ‘aliyyelerdendir ve merħūmuñ sīm-ber ta‘bīri evliyā’u’llāhiñ rü’yā-yı řāliħalarına münāsibdir.

[HM, 100a] Eger başların ceyblerinden çıqarmazlar ise ma‘zürdurlar. Zīrā nihān-hāne-i qalbde bir sīm-ber maħbüb bulmuşlardır. Murāqabede evliyā’u’llāha tecellī eden şüver-i me‘ānī-yi esmā’yı murād eder ki ‘ālem-i hayāl-i munfaşıla duħüle maħşuř olan hāletlerdendir. Ve bu qavmiñ kemāli ve birbirine teqaddümleri bu ‘āleme iħāřaları qadardır.

Meřelā bu ‘ālemdə Cibrīl dihye şüretinde teřrīf buyurur idi. Bu ‘ālemiñ bir tarafı insāna muttaşıldır ki muqaddem-i dimāğda hayāl dedikleri kuvvetden ‘ibāretidir.

[fe' ilātün fe' ilātün fe' ilātün fe' ilün]

Kimi görsem seni görmüş gibi bî-hûş oldum

Ben de bilmem ne hayâl oldu baña sultânım

Nefsimiñ ma'rifeti 'âlemi münker etdi

Âteşim âb-ı zülâl oldu baña sultânım

صائب از کریه مستانه مکن قطع نظر

که زهر قطره اشکی کهری یافته اند

Şâ'ib ez-girye-i mestâne me-kon kaç'-ı nazar / Ki ez-her kaçre-i eşkî güherî yäfte-end

[HE. 54b] Ey Şâ'ib mestâne ağlamakdan kaç'-ı nazar etme ki gözyaşınıñ her bir kaçresinden bir gevher bulmuşlardır. Ya'nî nîsân-ı bükânîñ bahri mücâhedeye yağdırdığı kaçarât-ı hasretiñ her dânesi eşdâf-ı kulüb-ı beşerde birer gevher-i şehvâr olduğunda iştibâh yokdur. Hemân ağlaya gör.

[mefâ' ilün mefâ' ilün mefâ' ilün mefâ' ilün]

Ümîd-i hâdeden giryân degildir gözlerim Nuşret

Benim giryem maħalsiz şād u hândān olduğumdandır

[HM. 100b] Ey Şâ'ib mestâne bükādan kaç'-ı nazar etme ki gözyaşınıñ her bir kaçresinden bir gevher bulmuşlardır. Ya'nî nîsân-ı şevkiñ bahri mücâhedeye yağdırdığı kaçarât-ı hasretiñ her dânesi eşdâf-ı kulübde birer gevher olur. Hemân ağlaya gör.

[mefâ' ilün mefâ' ilün mefâ' ilün mefâ' ilün]

Ümîd-i hâdeden giryân degildir gözlerim Nuşret

Benim giryem maħalsiz şād u hândān olduğumdandır

[33. Gazel]

هر چند یار ما همه جا جلوه میکند

نتوان دلیر گفت کجا جلوه میکند

Her çend yār-ı mā heme cā cilve mī-koned / Ne-tüvān dilīr goft kocā cilve mī-koned

[HE, 55a] Her çend bizim maḥbūbumuz her yerde zūhūr eder ise de cesūrāne demek olmaz ki kande cilve eder. Ya ‘nī esmā’ vü şifātūñ āsārı cihetinden şiddet-i zūhūru kā’inātı muḥītīdir. Lākin felek maḥāle şıgışır keyfiyyet degildir ki maḥall-i zūhūru ta‘ayyün qabūl eyleye ve filānda zūhūr etdi diye ḥaber verile. Belki bu ḥālet zevḳe maḥşūş ‘ilmlerdendir ki işāreti tafşīl maḥāmına kā’im olur.

[HM, 100b] Her çend bizim maḥbūbumuz her yerden zūhūr eder ise de cesūrāne demek olmaz ki kande cilve eder. Ya ‘nī esmā’ vü şifātūñ āsārı cihetinden şiddet-i zūhūru kā’ināta muḥītīdir. Lākin şunda bunda ta‘bīri muḥaddiṣāta maḥşūşdur. Cenāb-ı aḳdes’e ıtlāḳı memnū‘dur. Qaldı ki zevāhir-i naşūḥūñ delāleti delālet-i ‘aḳliyyeye müteḳābil olduḳda te’vīle kaçmaḳ ehlini telāşdan ḥalāş eder.

احول مشو که سرو قبا پوش او یکیست

هر چند در هزار قبا جلوه میکند

Aḥvel me-şev ki serv-i qabā pūş-ı ū yekīst / Her çend der-hezār qabā cilve mī-koned

[HE, 55a] Sen aḥvel olma ki biñ şūretde zūhūr eder ise de o şuver-i muḥtelifede tecellī eden birdir. Ve tecelliyāt daḥi şūretiñ aḥkāmina tābi‘ olup o şūretiñ levāzımı lisān-ı şer‘de oña ıtlāḳ olunmada zarar yoḳdur. Ḥadīs-i şaḥīḥe işāret eyledi.

[HM, 101a] Sen aḥvel olma ki biñ şūretde zūhūr eder ise de o şuver-i muḥtelifede zūhūr eden birdir. Ve tecelliyāt daḥi şūretiñ aḥkāmina tābi‘ olup o şūretiñ levāzımı lisān-ı şerī‘atde oña ıtlāḳ olunur. Merḥūm ḥadīs-i şaḥīḥe işāret eyledi. Ammā ḡāyeti ‘ulemā-yı rūsūm bu şūretlere şerī‘atde ya müteşābihdir derler yāḥud te’vīl ederler.

آن یار خانگی که دل از ما ربوده است

در خانه است و در همه جا جلوه میکند

Ān yār-ı hānegī ki dil ez-mā rūbūde-est / Der-hāne-est ü der-heme cā cilve mī-koned

[HE, 55a] O hānegī dil-ber ki bizden ƣalbi ƣapmıŝdır, hānededir ve her yerde zuhūr eder. Bu ta'birātın cümlesi esmā' cihetindedir. Zīrā zāt cihetinden bu taŝavvurlar muhāldir. Ve taŝavvuf fenni esmā'-yı hūsnāya ittılā' ile kemāl bulup ve āŝārını müşāhede bu kemālīn ŝemerisidir.

Meŝela 'Alīm ismine meŝgūl olup maṭlabıñ olan 'ilm-i maḥŝūŝa vāŝıl olduƣda bu ism-i ŝerīfe hem hānegi ve hem her yerde zuhūr eder demek yaƣıŝır ve mak'ūldür. Ve bu ƣadarca taƣrīble bir bahrdir ki kenāra ƣabūl etmez. Hüve'l-evvelü ve'l-āḥirü ve'z-zāhirü ve'l-bāṭın³¹⁶ naŝŝ-ı kerīmiñ itlāƣına bizim gibi muƣayyedlerin idrāki her ne deñli daƣıƣ olsa hūdūd-ı 'aczen taŝra gitmez.

[HM, 101a] O hānegī dil-ber ki bizden göñlü ƣapmıŝdır, hānededir ve her yerde zuhūr eder. Bu ta'birātın cümlesi esmā' cihetindedir. Zīrā zāt-ı muƣaddese 'ālemīnden ğanī ve zarfıyyet ve mazrūfiyyetden mūnezzehdir. Ve bu fenn-i laṭīf esmā'ya ve taŝarrufātına ittılā' ile olur.

Meŝelā 'Alīm ismine meŝgūl olup maṭlabıñ olan 'ilm-i ŝerīfe vāŝıl olduƣda 'ilm tecezzī ƣabūl etmediğinden mazharı i'tibārı ile hem hānegi ve hem her yerde zuhūr eder demek yaƣıŝır. Murādım taƣrībīdir. Yokŝa Hüve'l-evvelü ve'l-āḥirü ve'z-zāhirü ve'l-bāṭın³¹⁷ itlāƣı 'uƣūl-ı beŝere nisbet hayṭa-i idrākten hāricdir.

³¹⁶ "O evvel ve āhir, zāhirdir ve bātındır." Hadīd Sūresi, 57/3.

³¹⁷ Bk. 316. dipnot.

کردی ز آفرینیش عالم بدید نیست

در عالمی که دلبر ما جلوه میکند

Gerdī ez-āferīnīš ‘-i ālem bedīd nīst / Der-‘ālemī ki dil-ber-i mā cilve mī-koned

[HE, 55b] Bir ‘ālemde ki bizim maḥbūbumuz zuḥūr eyleye, ‘ālemiñ ḥilḳatinden bir ğubār zāhir degildir, cümlesi maḥv olur. Bundan aḳdem olan beytiñ ŧerḥindeki esmā’-yı erba‘aniñ *Ḳurān-ı Kerīm*’de ıtlāḳını te’emmül eyle kā’inātdan ğubār u eŧer ḳalmadığını taḥḳīḳ edersin. Lākin bilmek gerekdir ki tecellīniñ kimisi ifnā’ eder, zıkr olunan esmā’-yı erba‘aniñ tecellīsi gibi ve kimi ibḳā’ eder. Ḥālā sen, ben, ŧu, bu yerli yerinde olduğu gibi ki ḥicābıñ maḥalli mubḳī olan tecellīdir. Hīç ‘ömrüñde bir ŧey’ görüp kendiñi ğā’ib etdiğiñ var ise bir miḳdār bu ma’nalara ḳarīb olursun.

[HM, 101b] Bir ‘ālemde ki bizim maḥbūbumuz cilve eyle, ‘ālemiñ ḥilḳatinden bir ğubār zāhir degildir, cümlesi maḥv olur. Bundan evvelki beytiñ ŧerḥinde zıkr olunan esmā’-yı erba‘aniñ ıtlāḳını murād eder. Lākin tecellīniñ ba’zısı müfnīdir, zıkr olunan gibi ve ba’zısı mubḳīdir. Ḥālā sen, ben, ŧu, bu mevcūda müteḥālif bulunmağ gibi ki maḥall-i ḥicāb bu tecellīdedir.

بر هر دلی که میکند آب میشود

از بس ز روی و شرم و حیا جلوه میکند

Ber-her dilī ki mī-ğüzāred āb mī-ŧeved / Ez-bes ez-rūy-ı ũ ŧerm ũ ḥayā cilve mī-koned

[HE, 55b; HM, 101b] O ḳadar ŧerm ũ ḥayā yüzünden zuḥūr eder ki her ḳanḳı ğoñül üzere uğrar ise eriyip ŧu olur. Tecellīniñ ān-ı ğayr-ı munḳasımede olup devāmı olmadığından ḥayā ta’bīr eyledi ve be-her-ḥāl bu tecellīde ‘abdiñ fānī olduğu ŧüretde zevebān-ı ḳalb ıtlāḳı daḥi mülāyimdir. Lisān-ı ḳavme vāḳıf³¹⁸ olan bu maḳāmlarda³¹⁹ tevaḳḳuf etmez.

³¹⁸ vāḳıf: āŧinā HM

³¹⁹ maḳāmlarda: maḳālelerde HM

باور که میکند که زیك بحر بیکنار

موج سراب ز آب بقا جلوه میکند

Bāver ki mī-koned ki ez-yek baħr-i bī-kenār / Mevc-i serāb ez-āb-ı beķā cilve mī-koned

[HE, 55b] Kim taşdıķ eder ki bir kenār qabūl etmez deryādan serāb mevci āb-ı beķādan zuhūr eyleye. Zīrā vücūd-ı haķıķī ki Vācib Te‘ālā Hāzretleri’niñdir. Oña nisbet mümkināta maħşuş bir vücūd var ise bir serābdır ki āb-ı hayātdan cilveger olur.

Bu mażmūn münāzi‘un fīh olan mes‘ele-i vücūdu mutazammın bir müşkil-i muhāldir. Ve bir loķma-i ğarībdır ki havşala-i ‘akl qabūl etmez. Eger zūr ile verirseñ istifrāğ eder. Ve bir tā‘ife-i celīle mümkināta maħşuş vücūd yoķdur bi-ħasebü’l-ımkān edille serd etmişler ve ‘aklın qabūlüne qarīb. Lākin şiddet-i inkār niyyetiyle nazār edenler hezeyān istimā‘ eder gibi aşlā tarafına yaklaşmazlar.

Siyyemā mes‘eleniñ mebnāsı Mu‘tezile tavrında a‘yān-ı şābite üzeredir. Ve bu mes‘eleniñ qabāhati yalnız Mu‘tezile mezhebi olması kifāyet eder ve emrāz-ı mühlikeden ‘ulemāda biri daħi budur ki haķķa işābet benim mezhebime maħşuşdur diye vücūd-ı nehārı kuşluk vaķtinde inkārdan teħāşī etmez rütbelerine varırlar. Lākin herkese lāzım olan muķtezā-yı şer‘-i şerīfden ayrılmamaķdır ve ‘alāmet-i sa‘ādet muṭlaķa budur. Ve benim seniñ elimizde bulunan ‘ulūmumuz ‘ulūm-ı infi‘āliyye qabūlünden olunca bizler bilmemek ile bir şey’ olmamaķ lāzım gelmez.

Ve mirāren vāķı‘ oldu ki faķīriñ bildiğim huşuş mecālis-i ‘adīdede üstāzlarımız muhāldir diye taķrīr buyurdular. Ve benim sūkūtdan ğayrı çārem bulunmadı. Lākin şu kadar vardır ki bir ādem haķķ-ı şarīhi ħaşmınıñ ‘inde bulup aĝrāz-ı fāsidesiyle qabūl etmese Rabbü’l-‘ālemīn başīretine ‘amā’-yı ma‘nevī musallaṭ edip bir daħi haķķı bātıldan temyīze kudreti qalmaz.

[HM, 102a] Kim taşdıķ eder ki bir kenārsız deryādan serāb mevci āb-ı beķādan zuhūr eyleye. Zīrā qavmiñ mezhebine ğöre vücūd-ı haķıķī Bārī-i Te‘ālā Hāzretleri’niñdir.

Oña nisbet mümkināta maḥşūş bir vücūd var ise vāqı‘ā bir serābdır ki āb-ı beḳādan nümāyān u ḥāşıl olur.

Bu mażmūn münāzi‘un fiḥ olan mes‘ele-i vücūdu bilmeye tevaḳḳuf eder. Bu ise ḥavşala-i ‘aḳlıñ ḳabūl edecegi loḳma degildir. Eger zūr ile verir iseñ der-‘aḳab istifrāğ eder. Ve bir ṯā‘ife-i celīle mümkināta maḥşūş vücūd yokdur diye mehmā-emken ‘aḳla taḳrīb için metīn edilleler serd etdiler. Ammā nażar eden münkir hezeyāne nażar eder gibi daḥl u ta‘arruza ve tekfīre bir maḥall bulmaḳ niyyetiyle nażar edip edilleye a‘māl-i fikr edecek ḳadar te‘emmüle taḥammül edemez.

Siyyemā aşlında kendi mezhebine sekiz dürlü su‘āl vārid olur iken onu filān demişdir diye zabṭ edip taḳlīdi taḥḳīḳden metīn ve mes‘eleniñ aşlı a‘yān-ı şābiteye ḳā‘il olmaya mebnīdir ki Mu‘tezile mezhebidir. El-‘ıyāzū bi’llāh kendi mezhebinden ḡayrıda ḥaḳḳıñ vücūdu münkiriñ ḥātırına gelmez ve ḥaşmıñ elinde ḥaḳḳ vasaṯ-ı nehārda āfitāb gibi rüşen iken redd ü men‘inden teḥāşī etmez.

Pes naşīḥat-i ‘amme budur ki bizlere lāzım olan şer‘-i şerīfe temessük ve üzerimize lāzım olmayan umūra taşaddīden bi‘l-küllıyye i‘rāz ve böyle maḥallerde bu ‘aḳl-ı muḳayyed ile cehli ‘ilmiñ üzerine tercīḥ etmektir. Zīrā bizler bilmemekden olmamaḳ lāzım gelir i‘tikādındayız. Bu ise Rabbü’l-‘ālemīn’e maḥşūş ‘ulūm-ı fi‘liyye levāzımındandır.

Faḳīre çok vāqı‘ oldu ki bir meclisde üstādlarımız maḳāmında ‘ulemā cüz’ıyyātdan benim bildigim ‘ilmiñ birini bi‘l-küllıyye selb ve vücūdu muḥāldir diye ittifaḳ etdiler ve baña sükūtdan ḡayrı öyle meclisde çāre olmadı. Lākin şūfiyye ‘inde bir ādem ḥaḳḳı fehm edip ‘inād ile redd eylese Rabbü’l-‘ālemīn o ādemiñ başīretine ‘amā’ verip bir daḥi ḥaḳḳı bātıldan farka ḳudreti ḳalmaz. Faḳīr daḥi tecrūbe etmişimdir. Bir şaḥīḥ mes‘eledir te‘emmül eyle. Merḥūm şerḥ olunan beytinden şoñra buyurur ki:

روشنتر است راه حقیقت ز افتاب

این راه همچو راه نما جلوه میکند

Rūşenter-est rāh-ı ḥaḳīḳat ez-āfitāb / İn rāh hemçü rāh-nümā cilve mī-koned

[IHE. 56a] Hakaikat yolu afitabdan ziyade ruseu u zahirdir, bu tarik delil gibi cilve edip hem rah ve hem rah-numalik eder. Zira muhakkiin 'inde eger te'vil ile ma'nayi mefhumundan cikmaz ise hakaikat, seri'atin 'aynidir. Ve fer'iz u nevafili idare ve teksirde ehadis-i shaha ile varid olan ahbar-ı Nebeviyyeden bilate'vil nazar eden bu da'vayi tasdik eder.

[IHM. 103a] Hakaikat yolu afitabdan ziyade ruseu u munevverdir, bu tarik delil gibi cilve eder. Ya'ni bir kimsenin kuvvet-i imani ziyade olup nususu te'vile muhtac olmasa seri'atle hakaikati muttefik bulup asla zahmet cekmez ve murşide muhtac olmaz. Qaldi ki keyfiyyet elbetde mechulumuzdur. Bizlerden murad olunan iman-ı bi'l-gaybdır. *Ve's-selamu 'ala meni't-tebe'âl-hüda.*³²⁰

اسودکی مجوز دل بیقرار عشق

تا قبله هست قبله نما جلوه میکند

Asudegi me-cu ez-dil-i bi-kaar-ı aşk / Ta kible hest kible-numa cilve mi-koned

[IHE. 56a] 'Aşkın bi-kaar ve muztarib olan qalbinden kaar ve rahat taleb eyleme, zira ta ki kible vardır, kible-numa harekete mulazim ve mecburdur. Bu beytde 'aşk, 'aşık ma'nasına murad olunmuşdur. Ya'ni kible-numa kibleyi bulup ona teveccuh etmedikce sakin olmadigi gibi 'aşkın dahi hali böyledir mecâzda. Lakin hakaikatde vuşul namıyla be-nam olacak menzile vardığından sonra hali tağyir olup ebedü'l-abad hareketden münkatı' olmayacağı kendine muhakka olup sukutdan me'yus olurlar.

[IHM. 103b] 'Aşkın bi-kaar olan qalbden kaar ve rahat taleb etme, zira madam kible mevcuddur, kible-numa cilveye ve hareketde mecburdur. Bu beytde 'aşk, 'aşık ma'nasındır. Ya'ni kible-numa kibleyi bulup ona teveccuh etmedikce sakin olmadigi gibi 'aşkın dahi hali böyledir. Mecâzda böyledir. Amma hakaikatde vuşul namıyla be-

³²⁰ "Esenlik doğru yolu izleyenlerin olacaktır." Tâhâ Süresi, 20/47.

nām menzile vardığından sonra hālî tağyir olup ebedü'l-âbād hareketden münkatı' olmayacağı kendine muhakkak olup sükûtdan me'yūs olurlar.

آزده که سرته بال خویش کرد

پیوسته زیر بال هما جلوه میکند

Āzādeī ki ser be-teh-i bāl-i hū'īş kerd / Peyveste zīr-i bāl-i hümā cilve mī-koned

[HE, 56b] Muḳteziyāt-1 beşeriyeniñ zevā'id ü lezā'izinden bir āzāde ve mücerred ki başını kendi kanadı altına eyledi, dā'imā bi'l-hāşiyeye sa'adet baḫş edici hümā kanadı altında cilve eder. Zīrā hümā-yı aḫkām-1 vüçüb bu şüretde olan dervīşin üzerine sāye-küster olup büm-1 aḫkām-1 imkân iklīm bedeninden bi'l-külliyeye nā-bedīd olmaz ise de şe'āmet īrās edecek rütbede görünmez ve bulunmaz.

Ve ma'lüm ola ki erbāb-1 riyāzetden ba'z-1 hükemā bi'l-külliyeye beşeriyet maḫv olur diye kendine tābi' olanlar için te'lifler ve ṭuruḫ-1 riyāzetler ibtidā' etmişlerdir ki ile'l-ān eṭrāf-1 Hindistān'da bu ṭarīḫe sülük edenler vardır. Lākin bātıldır ve i'tikād-1 fāsiddir. Beşeriyete rikḫat gelir yoksa zā'il olması bir vechle taşavvur olunmaz.

[HM, 103b] Muḳtezāt-1 beşeriyeniñ zevā'id ü lezā'izinden bir āzāde ve mücerred ki başını kendi kanadı altına eyledi, dā'imā bi'l-hāşiyeye sa'adet baḫş edici hümā kanadı altında cilve eder. Zīrā hümā-yı aḫkām-1 vüçüb bu şüretde olan faḫīrin üzerine sāye-küster olup büm-1 aḫkām-1 imkân iklīm bedeninden bi'l-külliyeye nā-bedīd olmaz ise de şe'āmet īrās edecek rütbede görünmez ve bulunmaz.

Ve ma'lüm ola ki erbāb-1 riyāzetden ba'z-1 hükemā bi'l-külliyeye beşeriyet maḫv olur diye kendine tābi' olanlar için te'lifler ve ṭuruḫ-1 riyāzetler ibtidā' etmişlerdir ki ile'l-ān eṭrāf-1 Hindistān'da bu ṭarīḫ-i ma'dūma sülük edenler vardır. Lākin bātıl ve i'tikād-1 fāsiddir.

Ḳaldı ki şūfiyye efendilerimiziñ hāletlerinden ba'z-1 hālet vardır ki beşeriyet zā'il oldu derler. Ammā ma'nāsı o hāletde demektir ve hem şer'-i şerīfe şiddet-i

temessüküñ enbiyā'-yı 'izāma şadākatle taqlīdīñ şemeridir. Yoksa 'indiyyāt bu bābda vesvese-i şeytāniyyeniñ aḥbeşidir.

نادان که از قضاى خلى میکند حذر
غافل که روبه تير قضا جلوه میکند

Nādān ki ez-qażā-yı Ḥüdā mī-koned ḥazer / Ğāfil ki rū be-tīr-i qażā cilve mī-koned

[HE, 56b] Cāhil ki Ḥüdā'nıñ qażāsından ḥazer eder, tīr-i qażāya müteveccih cilve eder.

Ya'nī her vaqtden bir āfetden firār eden o āfete arkasın çevirip kaçmak 'ādetdir. Lākin qażādan kaçanlar qażāya doğru kaçıp vaqt ü sā'atinde icrāsına müsā'ade ederler. Ve bu bābda gūn-ā-gūn kışşalar ve vākı'alar görölüp ve işidilmiştir.

[HM, 104a] Cāhil ki Ḥüdā'nıñ qażāsından ḥazer eder, ğāfildir ki kendi i'tikādında ḥazer etdiği ḥāletde yüzü tīr-i qażāya cilve eder. Ya'nī her vaqtden qażādan kaçanların ḥāli böyledir. Bunda murād muḥātara-i mevhūmeden kaçmaqdır. Yoksa bir ādem firārı sebebiyle bir seyyi'eden ḥalāşımı bilse elbetde iktidārı kadar kendini tehlikeden ḥıfz etmek vācibdir.

Ammā Rabbü'l-'ālemīn bir 'abdine bir şüretle mevte yāḥud bir belāyı taqdīr etmiş olunca o 'abd kendini bildigi vaqtden o qażānıñ ḥulūlüne dek ālāt-ı zāhire vü bātnasıyla o qażāya isti'dād taḥşilinde olur. Ve ğāhī ondan firār eder iken oña vāşıl olduđu görölmüşdür.

چون موجہ سراب درین دشت پر فریب
چندین هزار دام بلا جلوه می کند

Çün mevce-i serāb der-īn deşt-i pūr-firīb / Çendīn hezār dām-ı belā cilve mī-koned

[HE, 56b] Bu deşt-i pūr-firīb olan cihānda serāb mevcesi gibi bu kadar biñ dām-ı belā cilve eder. Ve ḥalkıñ aḥvāli bu dāmgāhda muhtelifedir. Kimi dām olduğun bilip düşmüş ve ḥalāş olmak daḥi maḥşūdu degildir. Menāşib-ı dünyeviyye ve lezā'iz-i nefsāniyye gibi.

Ekser kibār-ı ‘avāmmiñ ḥālī budur. Ve kimi dām olduğun bilmeyip düşmüş ve gāhice çıkmak fikrinde daḥi olur ammā cesāret-i tāmme gelip çıkamaz. Bu bir miqdār dünyāya qarışmış vasaṭü’l-ḥāl olan mü’minlerin ḥālidir. Ve kimi bilmeyerek düşmüş ve vaḳt-i cāzibe-i tevfiḳle çıkmış. Bu İbrāhim bin Edhem ve Fuṣayl ibn-i ‘İyāz gibilerin ḥālleridir. Ve kimi bu dāmların birine uğramayıp maḥfūz u ma‘şūm gelip gitmiş enbiyā’-yı kirām ve rūsul-i fiḥām gibiler. Ve kimi düşmüş bulunup bu dāmı bu şahrāya vaḳ’ eden elbetde bir gün giriftārına merḥamet eder diye ḥüsn-i zanla ḥalāşa muntazırdır ve gāh bī-gāh dām içinde bu te’eddüb berekātıyla kendine terk ü tecrīd çāšnīsın gösterirler.

Ve bu şiveden ḥüsn-i zanı müzdād olup giriftār olmak azād olmanñ muḳaddemesidir diyerek intizārına kuvvet gelmededir ki bizim gibi derdmendlerin ḥālī budur. Ve serāb mevcesi ta’biri ifade ederek mefhūm-ı naşş-ı kerīm üzere şu kıyās edip gelenlerine serāb ve ne şudan eşer bulmayınca Allāh’ı bulup zannına vefā eder demek ola.

[HM, 104b] Bu firīb ile memlū olan şahrāda serāb mevcesi gibi bu kadar biñ dām-ı belā cilve eder. Ammā ḥalkıñ aḥvāli bu dāmlara vuḳū’ da muḥtelifedir. Kimi dām olduğun bilip düşmüş ve ḥalāş daḥi istemez. Menāşıb-ı dünyeviyye ve şehevāt-ı nefsanıyye gibi. Lākin ehl-i imāna göre kimi bilerek düşüp ve gāhī ḥalāş daḥi ricā eder. Ve bu vasaṭü’l-ḥāl mü’minlerin ḥālidir. Ve kimi bilerek düşmüş ve kuvve-i cāzibe-i tevfiḳ ile çıkmış. Dünyāyı terk eden kibār-ı ricālu’llāhdan İbrāhīm Edhem gibi ve Fuṣayl bin ‘İyāz gibi. Ve kimi bilmeyerek düşüp bilmeyerek çıkmış. Mecānīn-i ‘uḳalā gibi. Ve kimi ašlā bu dāmların semtine uğramayıp uğrayanlardan daḥi cemm-i gāfiri ḥalāş etmiş, enbiyā’-yı kirām gibi. Ḥāşılı ‘ālemiñ cümlesi dāmdır ve ḥaḳīḳati ḥayāldir.

صائب ز بس لطيف فتاده است آن نكار

ظاهر نميشود كه كجا جلوه ميكند

Şā’ib ez-bes laṭif fütāde-est ān nigār / Zāhir nemī-şevēd ki kocā cilve mī-koned

[HE, 57a] Ey Şā'ib o dil-ber o kadar çok laṭīf vāqı' olmuşdur ki zāhir olmaz ki kande cilve eder. Ya'nī bu ism-i şerīfīn tecellīsi ḥayret īrās eder bir hāletdir ki felek maḳāle şıgmaz. Meşelā Laṭīf isminiñ müte'alliḳātından bir melek yedinci kat gökden ıarfetü'l-aynda bi-aynıhi benī-ādemiñ ḥayāli gibi ve zücācdan nūr-ı āfitābīn müruru gibi zemīne vāşıl olup ḥizmet-i me'müresin edā eder. Bu maḥlūk iken leṭāfet böyle olunca ḥālīkīn luṭfu ṭavr-ı 'uḳūlden ḥāric ve müşāhede edene ḥayret vereceginde şübhe yoḳdur.

[HM, 105a] Ey Şā'ib, o dil-ber o kadar çok laṭīf vāqı' olmuşdur ki zāhir olmaz ki kande cilve eder. Ya'nī Laṭīf ism-i şerīfīniñ tecellīsi ḥayret īrās eder bir hāletdir. Meşelā yedinci gökdeki meleklerden biri ıarfetü'l-aynda taḥte's-serāya iner ve rücū' eder. İnsāniñ ḥayāli gibi bu maḥlūkuñ leṭāfeti böyle olunca bu laṭīfi ḥalk eden ḥālīkīn bu ism ile tecellī etmesi ṭavr-ı 'uḳūlden ḥāric olduđu cümleñiñ müsellemdir.

[34. Gazel]

هر کز عنان رشته بکوهر ندله اند

شوخی ز حد مبر که تراسر ندله اند

Hergiz 'inān-ı rişte be-gevher ne-dāde-end / Şūḥī ez-ḥadd me-ber ki tu-rā ser ne-dāde-end

[HE, 57a] Aşlā rişteñiñ 'inānını gevhere vermemişlerdir, edebsizligi ḥaddinden ııkarma ki saña bir baş vermemişlerdir. Ya'nī bildiğini işleyesin ve cümle eṭvārīn murādın üzere ola, bu olmaz ve olmamışdır.

Merḥūmuñ murādı eşnāf-ı mevcūdātı cevāhire ve vücūdu rişteye temşil edip cevher rişteye tābi'dir yoksa rişte cevhere tābi' ve onuñ emrine muṭī' degildir diye ḥaḳīḳat-i ḥāle irşād etmektir. Pes böyle olunca bī-edebāne “Ben etdim ya ben ederim” ta'bīrlerin me'lūf u ma'hūdāneden ḳaṭ'-ı naḳar lafzen ya ma'nen in-şāa'llāha muḳārin eyle demek ister.

[HM, 105b] Aşlā rişteniñ ‘inānını gevhere vermemişlerdir, edebsizliği hadden çıkarma ki saña baş verip tevekkelī bırakmamışlardır. Ya‘nī bildiğini işleyesin ve cümle eṭvārīñ murādīñ üzere ola, bu olmaz ve bir ferde olmamışdır.

Merhūmuñ murādī cümle mümkinātı cevāhire ve vücūdu ipliğe teşbīhden demektir ki cevher rişteye tābi‘dir. Yoksa rişte cevhere tābi‘ degildir. Bu mazmūn zāhir olunca bī-hūde ağzına geleni söyleyip “Ben etdim ben ederim” demek i‘tikād cihetinden mü‘mine lāyık degildir.

رخساره اش ز سیلی دریا سیه شده است

این اعتبار مفت بغیر ندله اند

Ruhsāreeş ez-sīlī-yi deryā siyeh şode-est / Īn i‘tibār müft be-ğayr ne-dāde-end

[HE, 57b] Ruhsārı deryāniñ sillesinden ve emvāc-ı mütevāşılasından siyāh olmuştur. Beyne‘n-nās bu i‘tibārı ‘anbere müft vermemişlerdir. Ya‘nī merātib-i dünyeviyye vü uhreviyye elbetde bir ma‘nāniñ tahtında ihsān olunur yoḥsa pā-der-hevā ve bī-hūde bir şey‘ ele girmez ve girer ise fā‘ide etmez.

Ve ma‘lūm ola ki bu dār-ı ibtilāda bir miqdār şuverī vü ma‘nevī ekdāra giriftār olmadıkca i‘tinā-yı ilāhiyye ve i‘tibār-ı şamedāniyye Ādem ‘Aleyhi‘s-selām hakkında fā‘ide etmedi. Evvelā beyne‘ş-şefā ve‘l-merve kırk şabāḥ ḥamīrini yeddeynle taḥmīr ve şāniyen kendi rūḥundan nefḥ-i rūḥ ve ‘ilm-i esmā‘yı ta‘līm ve melā‘ike-i kirāmīña secde etdirdikden soñra zürriyyetinden bu kadar enbiyā‘ vü evliyā‘ zuhūru müddet-i ṭavīle gözyaşı döküp envā‘ dürlü beliyyāta mübtelā olduḡdan soñra olduḡu āfetle kifāyet eder ki benim ‘ilm ü ma‘rifetim var diye ma‘zūr olmak maḥz-ı ḥamākatdır.

Siyemā cemī‘ kibār-ı ādemiñ dünyāsı elbetde mükedder olduḡu herkesiñ ma‘lūmudur. Yok ben hemān bu birkaç günün şefāsına kanā‘at edip ba‘de‘l-mevt henüz gelecekte olacak merātib ü lezā‘izden çokluk bir şey‘ fehm edemedim diye ḥāzıra mā‘il olanlardan bulunur iseñ bu rütbesini daḡi kedersizce biñde birine vermezler. Murād bād-hevā yoḡdur demek idi fehm olundu.

[fā' ilātün fā' ilātün fā' ilātün fā' ilün]

İ'tinādan cāh u devlet ma'rifet bīgānedir

Ƙıymetin var ise bil bī-çāre derdin Ƙıymetin

[HM, 106a] Yañağı deryāniñ sillesinden siyāh olmuşdur, bu i'tibār ğayra müft ü bād-heva vermemişlerdir. Ya'nī merātib-i dünyeviyye vü uhreviyye zāhiren ve bāṭinen mücāhede ve ibtilā muḳābilinde verilir.

Ve fi'l-vāḳı' bilā-sābıḳa-i mücāhede bir rütbeye nā'il olunsa daḳı şāḫibine ḫayr etmez. Ve Ādem 'Aleyhi's-selām Ḥāzretleri'niñ ibtidā'-yı ḫılḳatinde olan i'tinālar fā'ide etmedi tā dār-ı ibtilāya nüzül edip bir miḳdār belāya ve rezāyāya mübtelā olmadıḳca. Evlādına bu pend kifāyet eder eger veled-i ādem bulunur ise.

بخشیده اند چون دل خرسند نعمتی

درویش را که نعمت دیگر ندله اند

Baḫşīde-end çün dil-i ḫursend ni'metī / Dervīş-rā ki ni'met-i diĝer ne-dāde-end

[HE, 57b] Faḳīre ki ğayr-ı ni'met vermemişlerdir ḳāni' ḳalb gibi oña bir ni'met vermişlerdir. Vāḳı'ā bir ādemiñ ḳalbi olduĝu ḫālete rızā üzere bulunup bī-hüde ızṫırābdan ḫālī olmaḳ ḳadar ni'met olmaz. Lākin bu keremiñ vücūdu vaḳtinde Ƙıymeti bilinmez. Müddet-i vāfire bu ni'meti faḳīre vermişler idi. Lākin şāḫib-i 'iyāl olunca bir miḳdārı telef oldu. Ammā baḳiyyesiniñ berekātındandır ki keşret-i esbābla āsitānede menāşib-ı dünyeviyyeden birine heves etmedik. Ve'l-ḫamdüli'llāhi 'alā zalik.

[fā' ilātün fā' ilātün fā' ilātün fā' ilün]

Ben de bilmem ḫāliyā dünyādaki rütbem nedir

Vermediler almadıḳ ya'nī ḳanā'at eyledik

[HM, 106a] Faḳīre ki ğayr-ı ni'met vermemişlerdir ḳāni' ḳalb gibi oña bir ni'met kerem etmişlerdir. Ve vāḳı'ā bir ādemiñ ḳalbi olduĝu şūrete ḳanā'at üzere olup rızḳı ḫuşuşunda ızṫırābı olmasa bundan a'zam bir ni'met olmaz. Lākin bu ni'metiñ ḳadrini

bir müddet telaş-ı rızka mübtelā olmayan derdmend bilmez de şikāyet eder. Bi-
hamdi'llāhi te'ālā bu ni'met-i ilāhiyyeden bī-behreler gibi müteḥassir degiliz. Beyt:

[fā'ilātün fā'ilātün fā'ilātün fā'ilün]

Ben de bilmem ḥāliyā dünyādaki rütbem nedir

Vermediler almadık ya'nī ḳanā'at eyledik

از برك ريز حادثه آلد کرده اند

هر چند همچو سرو مرا بر ندله اند

Ez-berg-rīz ḥādīse āzād kerde-end / Her çend hemçü serv me-rā ber ne-dāde-end

[HE, 58a] Her çend serv gibi bize mīve vermediler ise ḥavādiṣ ḥazānından āzād etmişlerdir. Bu daḥi kesretle vāḳı' olan ḥuṣūṣlardandır ki bir ādemi müddet-i vāfire 'āfiyetde görürsün. Ammā faḳīr 'iṣā'-yı leylesinde müteḥayyir lākin ittifāken bir taraftan kendine ruṭūbet teveccūh edip ḥāline niṣām verir iken ya nezleye mübtelā olur ya meflūc olur ya za'f-ı mi'deden şikāyet eder. Ve gāh u bī-gāh “Geçen senelerde ne güzel faḳrım var ise de vücūdum 'āfiyetde idi” diye eyyām-ı nekbetini zıkr-i cemīl ile yād eder. Pes ma'lūm oldu ki fuḳarādaki devām-ı 'āfiyet, ḡināya bedel imiş ve fuḳarā ile ḥimyenin daḥi imkānı yokdur ki perhīz ile 'āfiyet buldu denile.

Bil ki eṣḳām-ı müzmineyi mücib eṣyālar fuḳarānın eşref-i aṭ'imesidir. Şıḡarātı balıḳ şalamurası tuzlu peynir gibiler. Ḥāşıl-ı kelām her kimde bir noḳşān müşāhede edersen onun bedeli bir kemāl verilmişdir. Ve her ḳande bir kemāl müşāhede olunur ise bir çillenin muḳābilindedir ḡaflet olunmaya.

[HM, 106b] Serv gibi bize her ne ḳadar mīve vermediler ise de ḥavādiṣ ḥazānından āzād etmişlerdir. Bu mażmūn daḥi keṣret üzere vāḳı' olan mu'āmelāt-ı ilāhiyyelerdendir.

Meşelā bir ādemi müddet-i vāfire 'āfiyet üzere müşāhede edersin. Ammā faḳīr ve 'iṣā'-yı leylesinde müteḥayyir yāḥud başḳa yüzden bir mücāhedeye merbūtdur. Ammā bir taraftan ya irşle ya kesble bir şervete nā'il olduḡu gibi nezleye mübtelā olur ya sū'-i mi'de çeker ya fālic iṣābet eder. Ve gāḥice bilmeyerek söyler ki geçen senelerde gerçi

faqr u fākadan şıklet çekilir idi ammā bārī vücūdumuz şıhhatde idi diye eyyām-ı nekbetini zıkr-i cemīl ile zıkr etmeden hālī olmaz. Ve derdmend bilmez ki faqrı hālinde ‘āfiyeti devlete ve şervete bedel idi. O zā’ il olunca kâ’im-maḳāmı teşrīf eyledi. Ve faḳīr olan ḥımye etmeye ḳādir olmaz ki ‘āfiyeti ḥımyeden ve perhīzden idi denile. Ve be-her-hāl her kimde bir hālet-i maḥmūde müşāhede olunursa bir çilleniñ şemeresidir ve her kimde bir belā görülür ise kesb yediniñ seyyi’ esidir. *İnnā ‘llāhe lā-yuḡayyiru mā bi-ḳavmin ḥattā yuḡayyirū mā bi-enfūsihim*³²¹.

نومید نیستم ز ترازوی عدل حق
 ز آن سر دهند هر چه ازین سر ندله اند
 Nevmīd nīstem ez-terāzū-yı ‘adl-i Ḥaḳḳ / Ez-ān ser dehend her çe ez-īn ser ne-dāde-end

[HE, 58al] Ḥaḳḳıñ mīzān-ı ‘adlinden me’yūs degilim, o başdan verirler her şey’ ki bu başdan vermediler ise. Merḥūmuñ bu ḥūsn-i zannı şırf imtinān-ı ilāhiyyeye mebnīdir ki kesb ü ticāret ü ‘ivażıñ medḥali olmaya vücūd gibi sem’ ü başar u irāde vü ḳudret gibi levāzım-ı vücūddan her ne var ise bu ḳabīldendir. Zīrā bir ‘aḳıl demez ki filān tā’atımıñ muḳābilinde Rabbü’l-‘ālemīn baña sem’ ü başar verdi diye. Belki şükründen ‘āciz ve ḳadrinden ḡāfil olduğumuz imtinān-ı ilāhiyyelerdir.

Meşelā bāzārdan birimiz bir cıblaḳ memlūk alıp elbise-i fāḫireler ile terbiye ederek ḥıdmetinden ḥoşnūd olduğda bir cāriye ve bir ḥāne ve levāzım-ı ma’īšetin müheyyā etdikde kendiden bu ni‘metlere zımmen ya şarāḫaten bir küfrān şādır olunsa “Behey deli oḒlan ben seni cıblaḳ alıp hālā her neye mālik iseñ benim degil midir?” dedigimizde o ‘abd-i memlūk bir cevāb bulamadığı gibi. Degil bizleri Mevlā-yı ḡanī ‘ademden vücūda getirip āşār-ı esmā’ vü şıfāt-ile tezyīn etdiği bilā-‘ivaż bu ni‘am-ı cesīmeleri iḥsān buyurdugu bedīhī iken efendi birāder şorma irāde-i cüz’iyyedeki bī-edebāne baḫşlerimizi ve īmān kesbīdir diye ālāt-ı kesbden ḡafletimizi hemān lisān-ı

³²¹ “Bir toplum kendisindekini deḡiştirmedikçe Allah onlarda bulunamı deḡiştirmez.” Ra’d Sūresi, 13/11.

şerī‘ate teba‘iyyet murād edelim. Yoksa bizlere ‘uryānī mahlaşından yakışıklı bir ism yokdur.

[fe‘ilātün fe‘ilātün fe‘ilātün fe‘ilün]

Oķu bu mışra‘ı mahşerde ferāmūş etme

Ki vüfūr-ı kiramıñ eyledi küstāh bizi

Şāhib-i ‘irfāna vācibdir ki bu huşūş-ı mezkūrelerde baħş eder ise de derūnunda i‘tikādını haleden maşūn dutup bu ‘ināyetleri eden Vehhāb-ı mutlak’ıñ keremine i‘timādını a‘māl-i şālihasına i‘timādından her hālde efzūn eyleye. Zīrā te‘emmüle hācet yok. Bedīhiyyāt maķūlelerindendir.

[HM, 107b] Hāķķıñ ‘adlī mīzānından me‘yūs degilim, o başdan verirler her ne bu başdan vermediler ise. Merhūmuñ bu zannı şırf imtinān-ı ilāhiyyeye mebnīdir. Kesb ü ticāret ü ‘ivazıñ medhali olmaya, vücūd gibi sem‘ ü başar u hayāt ü irāde vü kudret ve sā‘ir in‘ām-ı ilāhiyyeler gibi. Zīrā bir ‘āķıl demez ki filān tātımıñ muķābilinde baña sem‘ ü başar verildi. Belki şükründen ‘āciz ve ķadrinden gāfil olduğumuz ni‘am-i celīlelerdir.

Meşelā bir ādem bir cāriye alıp elbise-i fāhireler ilbās ve nice iltifāt-ı cesīmeler ile istīnās etdikden soñra bir gün küfrān-ı ni‘mete dā‘ir bir hareketden münfa‘il olanda “Behey nekbet seni aldığım vaķtde bir eski entari ile aldım. Şimdi her neye mālİK iseñ benim degil midir?” diye tevbīh edince derdmend cāriye söyleyecek bir söz bulamaz. Bizim Rabbü’l-‘ālemīn’e nisbet hālimiz bu cāriyeden biñ rütbe tenezzülde iken şorma efendi birāder irāde-i cüz‘iyyede işbāt edelim diye etdigimiz sü’-i edebleri siyyemā ĩmān kesbīdir diye kesbiñ ālātını vehb eden ekremü’l-ekremīni nisyanımız.

Hemān zāhiren lisān-ı şerī‘ate muvāfaķatdan ve i‘tikādda tevħīdden münfekk olmayalım. Yoksa hāķīķatde bizim mahlaşımız ‘uryānīdir. Yok hāķā eyledim aşl-ı mahlaşımız *lem yekündür*.

[fe‘ilātün fe‘ilātün fe‘ilātün fe‘ilün]

Oķu bu mışra‘ı mahşerde ferāmūş etme

Ki vüfūr-ı keremiñ eyledi küstāh beni

Qaldı ki Şā'ib merhūmuñ temennāsı bu beytde imtināndandır ki şeytān dañi ondan ümīdini kesmez. Yoqsa āhīret temennā ile nā'il olunsa hīç dünyāya gelmek lāzım degil idi. Belki vehle-i ūlādan mañlūqātıñ nişfını cennete ve nişfını cehenneme qoyup bu qadar tedbīrāt-ı ilāhiyye iqtizā etmez idi.

Bir ādem āhīretiñ haqīqati ne olduğun 'ilmü'l-yakīn bildim diye da'vā eder ise nazār olunur eger şerī'at-i muṭahharanıñ nevāfilinde hırş ziyāde ve ictihādı tāmm ise şādıqdır. Yoq belki ferā'izi edāda bile kuşūr eder ise kāzibdir, ne dedigini bilmez ve āhīretten bir şey' fehm etmemişdir. Zīrā yüz yigirmi dōrt biñ peygām-berin getirdikleri şerī'atden esās-ı evvel āhīrete īmāndır ki bu şābit olmayınca sā'ir teklīfāta mañall yoqdur.

داع توانگری بجبین شان کشیده اند

آن فرقه را که چهره چون زر نداند

Dāğ-ı tüvāngerī be-cebīnişān keşīde-end / Ān firqa-rā ki çehre-i çün zer ne-dāde-end

[HE, 58b] Ol firqaya ki altun gibi çehre vermemişlerdir, onların cebhesinde ganīlik dāğını çekmişlerdir. Ya 'nī tena'um u refāhiyyet ehliniñ elbetde yüzlerinde bir ħumret zarūriyye olduğuna binā'en dāğ ta'bīr eyledi. Zīrā devlet-i ma'nevīyyeniñ eşeri olan keşret-i riyāzāt u mücāhede sebebiyle altun gibi sarı ve müferrih çehre fevt olunca dāğ-ı tüvāngerī ihsān olunur.

Eger 'Acem'de beglik ħayvānāta tamğa 'ādeti var ise hīç şübhe qalmaz ki onu murād etmişdir. Ve erbāb-ı menāşibiñ iftiħarı ve devletle olduğu muħaqqıqdır. Ve 'ilm-i kıyāfede marāzdan ħālī bir ādemiñ çehresi sarı olsa ħalka ħıqd ü ħasediñ ve ħabāset-i bātıniñ 'alāmetidir ve ħumret-i vech ciger gibi leṭāfetden ħālī edepsizlik nişanıdır diye yazarlar ve şādıqdırlar.

[HM, 108b] Ol firqaya ki altun gibi çehre vermemişlerdir, onların cebhesinde ganīlik dāğını çekmişlerdir. Ya 'nī tena'um u refāhiyyet şāhibiniñ elbetde yüzünde bir ħumret

u tarāvet olduğuna binā'en dāğ ta'bīr eyledi. Eger 'Acem'de beglik hayvānāta tamğa urmağ 'ādeti var ise şübhe qalmaz ki onu murād etmişdir. Ya'nī bu tā'ifeniñ sa'ādetleri ekşeriyā dünyāya maḥşūrdur demek ola.

دم را شمرده ساز که مردان خود حساب

دامن بدست پرسش محشر ندله اند

Dem-rā şümürde sāz ki merdān-ı ḥod ḥesāb / Dāmen be-dest-i pürşiş-i maḥşer ne-dāde-end

[HE, 59a] Nefesiñi maḥşūb eyle ki kendi nefesini muḥāsebe eden erler dāmenlerini maḥşer su'āliniñ eline vermeyip dünyāda o gā'ilden ḥalāş olmuşlardır. Qaldı ki kişi nefesini maḥşūb etmek iki tarīke maḥşūrdur. Ya qable'l-kelām söyleyecegi sözüñ şer'e muṭābaqatını ve muḥālefetini te'emmül etmedikce ağızını açmaz. Lākin bu tarīke sülük 'ulūm-ı vāfireye muḥtāc bir ma'nādır. Yāḥud ba'de'l-kelām suqāṭatına vāqıf olduğca ta'mīr ve termīmine i'tinā etmektedir.

Meşelā ğıybet eylemiş şāhibine vāşıl olmaqsız tevbe eder veyā o meclisden gider iken meclis du'āsını iltizām eder ammā bu tedkīkler kuvvet-i ĩmāniñ levāzımındandır. Yoḥsa ḥayāl ü zann u şekk mertebelerinde bu fikre düşmek muḥālāt qabīlindedir. Mevlā-yı müte'āl'ināyet eyleye.

[mefā'ılün mefā'ılün mefā'ılün mefā'ılün]

Müheyyādır şanırsın vā'ızı sen maḥşerde ammā

Şehādet eyler ef'āli ki vā'ız maḥşere gitmez

Herkesiñ ḥāline göre istinādı olur. Kibārdan bir kimse yarın baña gelsin diye ḥaber geldikde insāna 'ārız olan ḥāletiñ bir ādeme 'öşrü 'ārız olsa kıyāmet ḥaqqında kem-müselmān degildir, āḥirete ĩmān da'vāsında olanlara bir mişāl-i zāhirdir.

[HM, 108b] Nefesi şayılmış ve te'emmül ile şarf olunmuş eyle ki kendini muḥāsebe eden merdler dāmenlerini maḥşer su'āliniñ eline vermemişlerdir. Elbetde yevm-i ḥesāba mü'min olan ağızına geleni söylemeye cesāret edemez ve beşeriyet ḥasebiyle vāki' olanlara daḥi arasın altı sā'at geçirmeyip istiğfār eder. Murādım merḥūmuñ murādını

ifâdedir. Yoksa şimdi nefesim maḥsūbdur, neye şarf eylediñ diye su'âl ederler ḥavfında olan âdem iksîrden 'azîzdir. Hemân bu 'aşrda kebâ'irden ictinâb edip ferâ'izi vaktiyle edâ eden velîdir.

[mefâ'îlün mefâ'îlün mefâ'îlün mefâ'îlün]

Müheyyâdır şanırsın vâ'izi sen maḥşerde ammâ

Şehâdet eyler ef'âli ki vâ'iz maḥşere gitmez

Bir ġarîb imtiḥân şüreti budur ki bir âdeme aḥşâmdan ḥaber gelse ki vaktiñ vezîri 'ale's-şabâḥ gelsin diye emr eyledi. O derdmend daḥi talebiñ ḥikmetini bilir bilmez o gice şabâḥa dek telâşdan ḥâlî olmaz ki bu telâşîñ 'öşrü bir âdeme âḥiret ḥaḳḳında beni Rabbü'l-'âlemîn ḥuzûruna da'vet eder fikrinden 'arîz olsa böyle âdem kem-müselmân degildir, belki imâmete şâyeste bir zât-ı muḥteremdir.

روشن دلان بخر من خود برق کشته اند

فرصت بشوخ چشمی اختر ندله اند

Rüşen-dilân be-ḥırmen-i ḥod berḳ geşte-end / Fırşat be-şūḥ-çeşmî-yi aḥter ne-dâde-end

[HE, 59a] Kûlûbu münevver olanlar kendi ḥırmenine berḳ olup elleri ile mâ-meleklerin yakmışlardır. Aḥteriñ şūḥ-çeşmliğine fırşat vermemişlerdir. Ya'nî ḥavâdiş-i kâ'inatîñ seyyârâta irtibâtı cihetinden bir ḥırmene şâ'ika işâbeti daḥi âşâr-ı kevâkibden olduğuna binâ'en gūyâ kevkebiñ gözü dökmesine beñzemiş oldu ki bu işâbet-i 'ayndan evvel nūrâniyyet-i ḳalbe mazḥar olanlar Şeyḫ 'Atṭâr gibi dükkânçe-i cem'iyetlerin perîşân ederler diye şenâ eyledi. Lâkin Ḥakîm bu mazmûna cevâb verir ki kibârîñ bu ḥâletleri daḥi ṭâlî'-i veladetindeki aḥkâm-ı kevâkibiñ eşeridir diye.

[HM, 109a] Rüşen gönüllüler kendi ḥırmenlerine berḳ olmuşlardır, aḥteriñ şūḥ-çeşmliğine fırşat vermemişlerdir. Gūyâ ḥavâdiş-i kâ'inatîñ seyyârâta irtibâtı cihetinden bir ḥırmene şâ'ika işâbeti daḥi âşâr-ı kevâkibden olduğu cihetden o kevkeb-i menḥûsuñ işâbet-i nazarı maḳâmında oldu. Lâkin münevverü'l-ḳulûb olanlar aḥter-i naḥsuñ işâbet-i 'aynına fırşat vermeyip Şeyḫ 'Atṭâr gibi kendi ḥırmen-i mâ-

meleklerine berķ olup nā-būd u nā-peydā ederler. Zīrā bu t̄ā' ife ūiddet-i t̄ama' larından fenā ķabūl eder, mūlke nazār etmezler.

السته است روی زمین را بعدل و داد

آینه را عبث بسکندر ندله اند

Ārāste-est rūy-ı zemīn-rā be-'adl ü dād / Āyine-rā 'abeṣ be-Sikender ne-dāde-end

[HE, 59b] Ćünkü bir maḥbūba zīnet vermede zārūrī olan erkān-ı seb'adan biri āyine olduđu-içün merḥūm buyurur ki, rūy-ı zemīni 'adl ü dād ile tezyīn eylemiūdir, İskender'e āyineyi 'abeṣ vermemiūlerdir. Sen de kendi iķlīm-i cismiñde İskender'sin. Sedd-i Ye'cūc-ı hevāya istiḥkām verdikten ūonra āyine-i ķalble aķtār-ı aḥlāķa ve āfāk-ı ef'āle 'adl ü dād üzere zīnet ver, yoksa Zū'l-karneyn luġat ma'nāsiyla saña maḥlaū olacađı muḥaķķaķdır.

[HM, 109b] Bir maḥbūba zīnet vermede zārūrī olan erkān-ı seb'anıñ biri āyine olduđuna merḥūm buyurur ki yeryüzünü 'adl ü dād ile tezyīn etmiūdir, İskender'e āyineyi 'abeṣ vermediler. Sen dađı kendi iķlīm-i cismiñde İskender'sin. Sedd-i Ye'cūc-ı hevāya istiḥkām verdikten ūonra āyine-i ķalble aķtār-ı aḥlāķa ve āfāk-ı ef'āle 'adl ü dād üzere zīnet ver, yoksa āyine-i ķalbiñ jengār altında ķalıb luġat ma'nāsiyla Zūlkarneyn maḥlaūıñ olur.

صائب بخواب امن ز ایام صلح کن

کین منزلت بهیچ توانکر ندله اند

ūā'ib be-ḥ'āb-ı emn ez-eyyām ūulḥ kon / Ki ĩn menzilet be-hiĉ tūvānger ne-dāde-end

[HE, 59b] Ey ūā'ib emīn olduđuñ ḥālda uyumaķ ile eyyāmdan ūulḥ eyle. Zīrā bu menzileyi bir ġanıye vermemiūlerdir. Mālını ḥıfz kaydında derdmendler ḥ'āb-ı rāḥatdan çāūnī almazlar ve emniyyetle bir gice cāme-ḥ'āba girmezler.

[mefā'ılün mefā'ılün fe'ülün]

Faķiriñ nevm ü mevti bir şafadır

Uyursa mālı yok ölse hesābı

[HM, 110a] Ey Şā'ib, emniyyet üzere uyku ile eyyāmdan şulh edip bunuñla ķanā'at eyle.

Zīrā bu menzileyi bir devletliye vermemişlerdir. Zīrā hıfz-ı māl vesveselerinden ne gündüz ve ne gice rāhatları yokdur. Beyt:

[mefā'ılün mefā'ılün fe'ülün]

Faķiriñ nevm ü mevti bir şafadır

Uyursa mālı yok ölse hesābı

[35. Gazel]

کسی که عیب ترا پیش چشم بنکارد
ببوس دیده اورا که بر تو حق دارد

Kesī ki 'ayb-ı tu-rā pīş-i çeşm be-nigāred / Be-būs dīde-i ū-rā ki ber-tu haķķ dāred

[HE, 59b] Bir kimse ki seniñ 'aybıñı gözün öñüne naķş u 'arz eder, onuñ gözünü taķbīl eyle ki seniñ üzeriñde haķķı vardır. Murādı terbiye haķķıdır. Lākin muṭlak söyledi ki düşmen daħi olur ise ve terbiyeden kaṭ'-ı nażar 'adāvetini icrā zımnında söylenir ise daħi insāna 'aybını göstermek emr-i 'azīmü's-şān olduğu hayşiyetden haķķını bilmek vācibdir.

Zīrā ādeme 'aybını iki kimse söyler. Biri düşmanı ve biri mürşid-i kāmili üçüncüsü yokdur. Zīrā aħbāb söylesem 'adāvete mücib olur diye sükūt edip ehl-i nifāķa mülhaķ olmayı bir dostuñ 'aybını yüzüne urmadan ehven görür. Cümlemiziñ hāli budur. Lākin 'aybını kişi kendi nefsinde 'ayb bilmek o 'aybı ıslāha müsāvīdir ve ma'rifeti āħirlerde fehm edip ma'rifet bilmek kemāl-i hüsni hāķ ma'nāsına o hūķ-ı hüsne mālīk olmaya müsāvīdir. Ve elbetde istihsān-ı cüz'i vü küllī taķlīde sebeb olur.

[HM, 110a] Bir kimse ki seniñ 'aybıñı gözün öñüne naķş edip gösterir, onuñ gözünü taķbīl eyle ki seniñ üzeriñde haķķı dutar ve mümkündür luğaz ola. Meşelā "ķanķı

üstāzdır ki şākirdinden mükāfāt kaydında olmaz, herkese ‘aybını gösterendir” denilse cevāb tamām vermiş olur. Ve bu huşūş bir ‘azīmü’ş-şān mu‘āmele olduğuna Şā’ib gözünü öp diye emr eyledi. Ve insāna ‘aybını iki ādem söyler üçüncüsü yoқdur. Biri düşman ve biri mürşid-i kāmil kaldı.

Ehibbā’ dan teklīfsiz olanlar söylerler ise de nifāka mümtezic ‘arz ederler ki mükedder olmasın diye. Ammā ğıybetde kuşūr etmezler. Ammā insān kendi nefisinden vāqıf olduğu ‘ayba yalnız vuқūfu terke müsāvīdir. Ve āhirden istihsān etdiği ahlāk fi’le müsāvīdir. Hemān bu maқāmda sırr-ı a‘zam istikrāh ile istihsāndan ‘ibārettir. Biri vāqı’ olduğu sā’atden kerāhetde terkine ve istihsānda elbetde fi’line tabī’at meşq etmeye başlar.

ز فوت مطلب جزئ غمین مشو که فلك

ستاره می برد و آفتاب می آرد

Ez-fevt-i maţlab-ı cüz’ī ğamīn me-şev ki felek / Sitāre mī-bered ü āfitāb mī-āred

[HE, 60a] Maţlab-ı cüz’iyyeniñ fevtinden ğamlı olma ki felek yıldızı götürür lākin āfitābı getirir. Merhūm felek-i tesliyetiñ vūs’atine işāret edip meţālib-i fāniyyeniñ te’essüfü haққında ‘ilāc-ı kāfī budur ki ḡakīm ü ğanī olan Perverdigār-ı kā’ināt benim haққımda fevt olan maţlabımdan a’lā bir maţlab ihsān eder diye mülāzım-ı dergāh-ı recā ve ḡüsn-i zannı melāz ü melce’ edinip bir vechle ye’sse ruḡşat vermeyeler.

[HM, 110b] Maţlab-ı cüz’iyyeniñ fevtinden ğamlı olma ki felek yıldızı götürür āfitābı getirir. Merhūm felek-i tesliyetiñ vūs’atine işāret edip meţālib-i fāniyyeniñ te’essüfü haққında ‘ilāc-ı kāfī budur ki ḡakīm ü ğanī olan Perverdigār-ı kā’ināt benim haққımda fevt olan maţlabımdan a’lā bir ‘ivaż ihsān eder diye ḡātıme-i a’māl-i mü’minīn olan ḡüsn-i zann maқāmında şābit-kağem olur.

بدست غم نشود مبتلا کریانش
کسی که دامن شب رز دست نکذارد

Be-dest-i ğam ne-şevēd mübtelā girībāneş / Kesī ki dāmen-i şeb-rā ez dest-i ne-güzāred

[IHE, 60a] Bir kimse ki dāmen-i şebi elden kıomaz, onuñ yaķası ğam eline giriftār olmaz. Zīrā ihyā'-yı leyālīniñ ħavāşşındandır ki dā'imā ķalb sürūr ile memlū olur ve fi'l-hāl şemeresi zāhir olan a'māliñ birisi ihyā'-yı leyālīdir bir kıoyun şağacaķ ķadar olur ise de. Ve biri daĥi bir faķīr-i mużtarra dest-gīr olmaķ. İkisini daĥi tecrūbe etmişimdir. Aşlā teĥallūf eylemez lākin bu şūretde faķīr bulmaķ müşkindir.

[HM, 111a] Bir kimse ki gice dāmenini elden kıoyu vermez, onuñ yaķası ğam eline giriftār olmaz. Zīrā ihyā'-yı leyālīniñ ħavāşşındandır ki ķalb dā'imā mesrūr bulunur ve fi'l-hāl derūnda şemeresi müşāhede olunan a'māl-i şāliħadandır. Zīrā maĥz-ı ĩmāna tevaķķuf eder bir ĥāletdir. Nifāķla ve za'f-ı ĩmānla cem' olmaz ve şemere-i 'ācile şāĥibi a'māliñ biri daĥi bir derdmendiñ dest-gīri olmaķdır. Ne tariķ ile olur ise olsun.

بجای خون زرك و ریشه اش بر آید دود
بدست درد دلی را که عشق بفشارد

Be-dest-i ğam ne-şevēd mübtelā girībāneş / Kesī ki dāmen-i şeb-rā ez dest-i ne-güzāred

[IHE, 60a] Bir göñlü ki 'aşķ derd eliyle şıķa, onuñ tamarından ve kökünden ķan yerine tütün çıķar. Zīrā muĥabbet 'aşķ rütbesine gelinceye dek mübtelāniñ ķanını iħrāķ edip sevdāyı mücessem eder. Ve eger bu şūretde 'āşıķiñ üstüĥvānı teftīş olursa meferreden ĥālī ve 'urūķu yoklansa ķandan bedel bir dūd buĥarı olacaĥında iştibāħ yokdur.

[HM, 111a] Bir göñlü ki 'aşķ derd eliyle şıķa, tamarından ve kökünden ķan yerine tütün çıķar. Zīrā muĥabbet 'aşķ rütbesine gelinceye dek mübtelāniñ ķanını iħrāķ edip sevdāyı mücessem eder. Merĥūm mübālaĥa vehmiyle nazm etmişdir. Lākin ĥaķīķatde 'āşıķlara bundan ziyāde ĥāletler vāķı' olduĥu tevātür ile herkesiñ ma'lūmudur.

کسی است صاحب خرمن درین تماشاگاه

که غیر اشک دگر دانهء نمیکارد

Kesī-est šāhib-i hīrmen der-īn temāšā-gāh / Ki ġayr-ı eşk diger dāne-i nemī-kāred

[HE, 60a] Bu temaşāgāhda hīrmen šāhibi ol bir kimsedir ki gözyaşıñdan ġayrı bir dāne ekmez. Zīrā riq̄kat-i q̄alb ve şafā-yı h̄atır ve zemīn q̄abil olmadıq̄ca her dāne her zemīnde bitmez. Siyyemā bükā daħi fī-sebīli'llāh olur ise her q̄atresi bir hīrmen olur.

[HM, 111b] Bu temaşāgāhda hīrmen šāhibi o bir kimsedir ki gözyaşıñdan ġayrı bir dāne ekmez. Zīrā riq̄kat-i q̄alb ve şafā-yı h̄atır ve zemīn q̄abil olmadıq̄ca her dāne her zemīnde bitmez. Siyyemā fī-sebīli'llāh ağlayanların her dānesi bir hīrmen olacağında şübhe yoq̄dur. Beyt:

[mef'ülü fā'ilātü mefā'ilü fā'ilün]

Cebrī vücūda geldi gider ihtiyārsız

Bī-çāre ādem ağlamasın bir de n'eylesin

بزرگ او است که بر خاک همچو سایه ابر

جنان رود که دل مور را نیاز آرد

Büzürg üst ki ber-hāk hemçü sāye-i ebr / Çünān reved ki dil-i mūr-rā niyāz āred

[HE, 60b] Büyük odur ki türāb üzerinde bulut gölgesi gibi ancılayın gide ki q̄arınca q̄albini incitmeye. Ya'nī 'ibādu'r-raħman olup ģarekātında maħlūqāta menfa'ati olmaz ise bārī zararından emīn olalar. Ve bu ģulq-ı 'azīmü's-şān bi'l-fi'l bulunmaq̄ iksīr maq̄ülesidir ki istimā' olunur ammā kimse göremez. Bārī niyyetinde kimse benden incinmesin diyerek mu'āmele eylese yine bir başqa devletdir.

Lākin bu maq̄āmda bir nükte vardır. Meşelā cūhelā-yı mutaşavvıfadan birisi bu mazmūna muttālī' olsa bi-ħamdi'llāh bu ģūy faq̄ırde māder-zādedir diye iftiħār eder. Zīrā onlara bir ģilm ģumārı 'arız olur ki 'indinde şarāb içen ve namāzı terk eden bu

farzları edā edenler ile müsāvīdir. Kendine bir gayret gelip emr-i ma'rūf ve nehy-i münker yāhūd *buğzu fi'llāh ve hubbu fi'llāh*³²² menzillerine hımmet etmek yokdur. Bu şifāt ise şeytānīn eḥaṣṣ-ı evşāfindandır.

Bizim kimseyi incitmeye dedigimiz ya'nī kendi hareketinden halka zarar gelmeye demektir. Yoksa şerī'atden bir kıl kadar inhirāfı görüp mizācına ondan bir gāzab gelmeyenlerin imānlarında noḡṣān olduğu muḥaḳḳaḳdır. Kibārdan biriniñ 'abdi cümle ḳapı yoldāşlarını aḥlāḳıyla rāzı edip içlerinden birini efendisiniñ ḥaremine duḥūl eder gördükde sükūt eylese ne buyurursun ḳapı yoldāşlarınıñ rızāsı efendisiniñ 'itābından o 'abdi ḥalāş edebilir mi. Te'emmül eyle, dīn bahālıdır.

[HM, 111b] Büyük odur ki türāb üzere bulut gölgesi gibi ancılayın gide ki ḳarıncayı incitmeye. Ya'nī 'ibādu'r-raḥman olup ḥarekātında maḥlūḳāta menfa'ati olmaz ise bārī zararından emīn olalar. Ve bu ḥulḳ-ı 'aẓīm bi'l-fi'l bulunmaḳ iksīr maḳūlesidir istimā olunur lākin görülmez. Bārī niyyetinde kimse benden incinmesin diyerek mu'āmelede olsa yine başḳa sa'ādetdir.

Lākin bu maḳāmda bir nükte vardır. Meşelā cūhelā-yı şūfiyyeden birisi bu maẓmūna muṭṭali' olsa el-ḥamdü li'llāh bu ḥūy faḳīrde māder-zāddır diye iftiḥār eder. Zīrā onlara bir ḥilm ḥumārı 'ārız olur ki 'indlerinde ferā'izi edā eden ve etmeyen müsāvī olup kendine bir gayret gelip emr-i ma'rūf ve nehy-i münker taraflarına uğramaz. Yāhūd *buğzu fi'llāh ve hubbu fi'llāh*³²³ fikrine düşmez. Bu ṭabī'at ise İblīs'in eḥaṣṣ şifātındandır.

Bizim kimseyi incitmeye dedigimiz ya'nī kendi nefsanī hareketinden halka zarar gelmeye demektir. Yoksa zāhir-i şer'e muḥālefet-i şarīḥi görüp kendine bir gāzab-ı dīniyye 'ārız olmayanların dīnlerinde ve imānlarında noḡṣānları ve ba'z-ı maḥalde tekfīrleri lāzım gelir. Bi-'aynihi etbā'-i kibārdan biri gerek efendisini ve gerek ḳapı yoldāşların irzā etdikden şoñra efendisiniñ ḥaremine biriniñ tereddüdün görüp igmāz

³²² "Allah için nefret etmek ve Allah için sevmek." Hadis-i Şerif.

³²³ Bk. 322. dipnot.

etmeye beñzer. Müşkil mes'eledir. Çok tarafından tarīk-i 'irfāna muhālif görünür. Lākin 'ameli ehemm ve elzemdir.

میان اهل سخن گفت و کوی اوست تمام
که هیچ طائفه را بی نصیب نکذارد

Miyān-i ehl-i süḥan güft ü gūy-ı üst tamām / Ki hīç tā'ife-rā bī-naşīb ne-güzāred

[HE, 60b] Ehl-i süḥan beyninde o kāmiliñ kelāmı tamāmdır ki hīçbir tā'ifeyi naşībsiz terk etmez. Murādı va'llāhu a'lem Şeyḥ-i Ekber Ḥāzretleri'dir ki *Fütūḥāt-ı Mekkiyye*'de istidlāl buyururlar, Ādem 'Aleyhi's-selām şecere-i menhiyyeden ekl edip ve tevbe etdiği vaḳtlerde cemī' zürriyyeti Ādem'de muzmer idi. Ve maḥlūkatıñ çekdikleri miḥen ü belā ya vasaṭ-ı ḥālde vākı' olup müddetler ve ḥulūdlar ve aḥḳāblar tamām olduğda rahmet-i sā'ika cümleye vāşıl olup herkes ḥāline rāzı olurlar diye taşrīḥ ederler. Lākin ehl-i cehennem cehennemde ve ehl-i cennet cennette. Bu iki dārıñ ḥalkı tebdīl-i mekān etmek muḥāldir.

Ammā Şeyḥ Ḥāzretleri bu ḥuşūşa maḥalli geldikce edille-i vāfireler serd edip rahmete vāsi'ayı taşavvurda kuşūr edenlerin sebb ü la'nına ve tekfīrine bā'is olmuşdur. Ve muta'aşşıblardan 'ulemā bulunanlar daḥi derūnlarındaki 'adāvet-i nazar-ile baḳdıkları- için ğayretlerinden ḥaḳḳı bātıldan temyīze ḳudretleri ḳalmaz. Yoksa 'acele etmeyip tamām irād etdiği kelāmı te'enniyle müṭāla'a edene ḥaḳḳ olduğu zāhir olur.

[HM, 112b] Ehl-i kelām beyninde onuñ kelāmı tamāmdır ki hīçbir tā'ifeyi naşībsiz ve maḥrūm ḳomaya. Allāhu a'lem murādı merḥūmuñ Şeyḥ-i Ekber'e işāretdir ki *Fütūḥāt-ı Mekkiyye*'de istidlāl buyururlar ki benī-ādemiñ cümlesi Ebu'l-beşer'iñ sulbünde iken vākı' olan ḳaziyye-i şecere ve tevbe ve ictibā' vukū'ı delālet eder ki ābād u ḥulūd-ı aḥḳāblar tamām olduğdan şoñra rahmet-i ilāhiyye ğazabı sebḳat edip herkes mavtınında ḥāline münāsib bir rāḫata nā'il olmak me'mūldür. Zīrā sü'adā' ḥaḳḳında 'atā'-yı ğayr-ı meczūz naşşda vākı' oldu ammā 'azāben ğayr-ı meczūz bulamadım.

Bu takrîre göre bir tâ'ifeyi bî-naşîb kıpmamış oldu. Lâkin Şeyh'in kelâmında tûl u dirâz edilleler vardır. Bir 'âlim-i münşif mütâla'a buyursa Hakk'a muṭṭali' olur. Lâkin dâreyiniñ ehli çıkmak sözü küfrdür ve câhil kelâmıdır. Cenâb-ı Şeyh'e iftirâ ederler. Murâdım Şâ'ib merhûmuñ mazmununu taşdıķ idi ki Şeyh'in kelâmından ğayrıda bulunmaz.

چو دور عقده کشایی بمن رسد صائب

بناخن مه نو چرخ پشت سر خارد

Çü devr-i 'uḳde ğüşâyî be-men resed Şâ'ib / Be-nāḫun-ı meh-i nev çarḫ puşt-ı ser ḫâred

[HE, 61a] Çünkü 'uḳde-ğüşâlık devri ey Şâ'ib baña erişe felek mâh-ı nev tırnağı ile eñsesin kaçır. Puşt-ı ser ḫârîden kinâyedir bir işde 'âciz olmadan. Ve 'âdetâ 'uḳdeler tırnaḳ ucuyla ḫall olagelmiştir. Mâh-ı nevi tırnağa teşbîh edip fi'lini eñse kaçımaya ḫaşr etme ile ḫall olagelmiştir. Ḫall-i 'uḳd-ı müşkilâtda çarḫıñ 'acizini izḫâr ile kendine bu fenni taḫşîş eyledi. Murâdı ğazellerinde siḫr-i ḫelâl maḳûlesi olan irsâl-i meşelleri ve mezâmîn-i laṭîfe-i bî-bedelleridir.

[HM, 113a] Çünkü 'uḳde-ğüşâlık devri ey Şâ'ib baña erişe çarḫ mâh-ı nev tırnağıyla eñsesin kaçır. Puşt-ı ser ḫârîden kinâyedir bir işde 'âciz olmadan. Ve 'âdetâ 'uḳdeler tırnaḳ ucuyla ḫall olagelmiştir. Mâh-ı nevi tırnağa teşbîh edip fi'lini eñse kaçımaya ḫaşr edince 'uḳd-ı müşkilâtı ḫall etmekde 'acizini izḫâr ile nefsine bu fenni taḫşîş eyledi. Murâdı ğazellerinde siḫr-i ḫelâl maḫlaşına şâyeste irsâl-i meşelleri ve mezâmîn-i bî-bedelleridir.

[36. Gazel]

اهل معنى بسخن بلبل بستان خودند

بنظر اينه دار دل حيران خودند

Ehl-i ma'nâ be-süḫan bülbül-i bostân-ı ḫodend / Be-naẓar âyine-dâr-ı dil-i ḫayrân-ı ḫodend

[HE, 61a] Ehl-i ma'nā söz ile kendi bostānlarının bülbüleridirler ve nazar ile kendi hayrān olan qulūblerinin āyine-dārıdırlar. Ya'nī gözleri bir ān gönül āyinesinden ğaflet etmeyip onda tekevvünāt-ı şuver-i gūn-ā-gūn-ı mükevvenātı temāşā ederler ki o sebebdan evliyā'u'llāhın gözlerine diqqatle nazar olunsa insānın qalbine bir heybet 'arız olur ve murād bir kerre 'ālem-i qalbe duhūldür. Yoqsa soñra gerü 'avdet murād edip evvelki ğafletine t̄alib olsa belki imkānda olmaya demek cā'izdir.

Ve şakınıp qalbi insānın şol memesi altında olan lahm-ı şanavberīden ğayrı bir şey' fehm etmeyesin. Zīrā lisān-ı 'Arab'da qalb bu lahm-ı şanavberīnin ismidir. Qaldı ki ba'z-ı fuzālā ondan hāşıl olan bir hāletīn ismidir diye tenbīh etdiği te'vīl ile işābet ve te'vīlsiz haṭā-yı maḥzıdır. Ve qalb ismi bir başqa ma'nānın adıdır demek lisān-ı 'Arab'a muḥālif 'acemīlikdir. Melā'ike daḥi 'aşq-ı ilāhī zuhūr etdikde bu lahmı tavāf ederler ve bu lahmı o hāletlerden birisi hāşıl olmaz. Meşelā insānın sā'ir a'zāsında qalbin hāli yoqdur. Bilmem bu tebdīl-i ismi kim cā'iz gördü ve ne vechle irād eyledi.

[HM, 113a] Ehl-i ma'nā sözde kendi bostānlarının bülbüleridir ve nazar ile kendi hayrān olan qalblerini āyine-dārıdır. Ya'nī gözleri bir ān gönül mir'ātından ğaflet etmeyip onda vāqı' olan tekevvünāt-ı şuver-i gūn-ā-gūn-ı kā'inātı müşāhede ile şüret-i halk-ı cedīde vāqıf olup kendilerini bu bostān-ı qudsīlerini 'andelibi olurlar.

Ve şakınıp qalbi insānın şol cānibinde olan lahm-ı şanavberīnden ğayrı bir şey' zann etme ki lisān-ı 'Arab'dan hāric ba'z-ı şūfiyyenin te'vīl ile işābet ve te'vīlsiz haṭā etdiği maḥaldir. Zīrā bu lahm-ı şanavberī olmasa o hālet-i bāṭınaların birisi müşāhede olunmaz. Ve bir 'arīf bir kerre 'ālem-i qalbe āşinā olup esrār-ı ilāhiyye mütāla'asına duhūl eylese bir daḥi bu hāletden 'avdet muḥāl olur.

پای رغبت نکذارند بلمن بهشت

همه در سیر کلستان ز کریبان خودند

Pāy-ı raġbet ne-güzārend be-dāmen-i behišt / Heme der-seyr-i gülīstān ez-girībān ḥodend

[HE, 61b] Rağbet kademini dāmen-i behište kımazlar ammā cennet ne demektir ‘aynū’l-yaqīn gördükden sonra. Zīrā faqīr cigerim şad-pāre olan zamāne meşâyıhınıñ bārid ve za’f-ı ĩmān şemerelerinden olan türrehātlarınıñ biri daħi budur. Ya’nı cenneti istemezler.

Biz cevāb eyledik ki cehenneme gitsinler. Ammā kibārdan ba’zıları kendini maķām-ı ihlāşda bulup “İlāhı saña ‘ibādetim cennete rağbetden ve cehenneminiñ ĥavfindan degildir” demiş ve bu kelāmı dediği vaķtde dünyādan mā-meleki bir dināra vāşıl olmaz idi ve teveccüh etse daħi kabūl etmez idi. Lākin bizim şeyħ efendi kendiniñ fānı olacak bāğçesinden bir ‘ünnāb fidānını babasına baħş edemez iken cenneti istemem dediği ya cennete ĩmānı yokdur yāħud behişti enginār tarlası kıyās eder.

İkinci mışra’ını mefhūmu cümle evliyā’lar kendi yaķalarından olmak üzere gülistān seyrindedirler. Murādı tecelliyāta müsta’idd olanların āşār-ı cemālden müşāhede ettikleri ‘āleme işāret eder. İnsānıñ kemāliniñ a’lāsı budur ki kendi tavrında bulunmadığı ‘ibārete taşaddı eylemeye. Bu su’āl bizlere daħi vārid olur. Lākin cevābını mükerrer taħrīr eylemişimdir.

Hāşılı edille-i şer’iyye ile ma’lūmumuz olmayan mes’eleyi ne kendim i’tikād ederim ve ne ĥalkā vāsıta-i delālet olurum. Ve kör görmez ammā sezer rütbesinde bu tā’ifeñiñ ĥāllerine ittılā’ım ‘ināyet-i Bāri’ olmuşdur.

[HM, 113b] Rağbet kademini dāmen-i behište kımazlar ammā cennet ne demektir bildikden sonra. Bu evliyā’u’llāhıñ cümlesi kendi girībānlarından olmak üzere gülistān seyrindedirler. Maţla’da zıkr olunduğu aĥvāl-i ĥalbi murād eder. Ĥālā zamāne şūfīlerinden niceler bu da’vāya mübtelādırlar ki cenneti istemem ve cehennemden ĥavf etmem, ne’am, bir tā’ife bu kelāmı söylemişler. Lākin ĥālleri delālet eder ki şādıķlardır.

Zīrā dünyā, onların ‘inde lā-şey’ maķūlesi idi ve ĥaķıķat-i cenneti bilirler idi ve Rabbü’l-‘ālemīn’in ‘ibādeti üzerine bir şey’ terciħ etmezler idi. Ammā bizim neķbetler

henüz loğma ile hırkadan geçilmezler. İ'tizār-ile 'ālemi memlū etmiş-iken bu kelāmı söylemek za'f-ı ĩmānlarının a'del-i ŧevāhidindendir. *Ve li-küllü kelāmin ricāl*³²⁴.

جگر تشنه بدریوزة کوثر نبرند

این سکندر منشان چشمه حیوان خودند

Ciger-i teŧne be-deryūze-i kevŧer ne-berend / ĩn Sikender-meniŧān eŧme-i hayvān ħodend

[HE, 62a] Kevŧer deryūzesine ŧusuz ciger getirmezler, bu ĩskender tabī'atliler kendi kendilerinin āb-ı hayāt eŧmesidirler. Zīrā dūnyāda iken biñ kerre mevti dadıp beķā bi'llāh rütbesine vāŧıl olmada Ye'cūc-ı muķteziyāt-ı tabī'ate sedd-i riyāzāt u mücāhedātı eken ma'nevī ĩskenderler kendi zātlarında hayāt eŧmesi olup maħŧerde kevŧer intizārına dūŧmezler. Zīrā bu tariķi ŧāhib-i kevŧer kendilerine ta'līm edip hayāt-ı ebediyyeye vuŧüllerine sebep olmuŧdur.

[fā'ilātün fā'ilātün fā'ilātün fā'ilün]

Āteŧ-i 'aŧķı dili sengīne ver zevb eylesin

Teŧne gitme maħŧere dūnyāda āb-ı kevŧer i

[HM, 114a] Kevŧer deryūzesine ŧusuz ciger getirmezler, bu ĩskender tabī'atliler kendi nefslerinin āb-ı hayāt eŧmesidirler. Zīrā dūnyāda iken biñ kerre mevti tadıp beķā bi'llāh rütbesine vāŧıl olmada Ye'cūc-ı muķteziyāt-ı tabī'ate sedd-i mücāhedātı eken ma'nevī ĩskenderler kendi zātlarında hayāt eŧmesi olup maħŧerde kevŧer intizārına dūŧmezler. Zīrā bu tariķi kendilerine kevŧer ŧāhibi ta'līm edip hayāt-ı ebediyyeye vuŧüllerine sebep olmuŧdur. Bu mazmūn bi-'aynihi geen beytiñ mefhūmu gibidir ki ehline müsellemdir.

³²⁴ “Ve her sōzün bir adamı vardır.” Darb-ı Mesel.

چشم چون لاله بلخت جگر خود دارند

میزبان خود و مهمان سر خون خودند

Çeşm çün lāle be-laht-ı ciger-i ħod dārend / Mīzbān-ı ħod ve mihmān-ı ser-i ħvān-ı ħodend

[HE. 61b] Lāle gibi gözü kendi cigeri pāresi üzere dutarlar, kendi kendileriniñ hem ħāne şāhibi ve hem müsāfiridirler. Ya'nī kā'inātdan ümīdlerini kaç' edip levāzım-ı dīniyyede şabr u şebātla cigerlerini ekl eder rütbesinde ve en leyse li'l-insāni illā mā sa'y³²⁵ mefhūmuna taşdıķ etmişlerdir.

Ma'lūm ola ki insān ħalīfetu'llāhdır, ednā rütbe bir kimse üzere ħükūmeti olmasa kendi nefesine ħilāfeti şāhibdir. Zīrā ħavāss-ı zāhire vü bāṭınayı lisān-ı şer'le ta'yīn olunan umūra şarf etme ile me'mūrdur ve aşl-ı ħilķati tūrābdan olduğuna bi-'aynihi tūrāb gibi cemī' levāzımı kendinden çıkıp kendine ircā' olunur. Lākin biñde biri vāķıf olamaz ve Mevlā-yı müte'āl insānı evvel-i ħilķatde ħilāfetle zıkr etmesi delālet eder ki müstāhlefeniñ āyinesi ve mażhar-ı etemmidir.

[HM. 114b] Gözü lāle gibi kendi cigeri üzere tutarlar, kendi kendileriniñ hem ħāne şāhibi ve hem müsāfiridirler. Ya'nī kā'inātdan ümīdlerin kaç' edip levāzım-ı dīniyyede şabr u şebātla cigerlerini ekl eder gibi ve en leyse li'l-insāni illā mā sa'y³²⁶ mefhūmuna taşdıķ etmişlerdir.

Ma'lūm ola ki insān ħalīfetu'llāhdır ki ednāsı kendi eczā'-yı vücūdu üzerine olan ħilāfetidir ve onları menhec-i şer' üzere teslīk herkese vācibdir ve mādde-i aşlīsı tūrāb olduğuna dünyā vü āḫiret kendiniñ menāfi' vü mażārı kendinden alınıp kendine verilir. Ammā herkes meftūḫü'l-başıret olmadığına tenbīhe muḫtāc olur ve bir ādem ħalīfe lafzını te'emmül eylese dīninde kemāl-i vāfire nā'il olur.

³²⁵ Bk. 305. dipnot.

³²⁶ Bk. 305. dipnot.

در ته توده خاکستر هستی چو برق

کرم روشنکری اینه جان خودند

Der-teh-i tūde-i ḥākister-i hestī çü berķ / Germ-i rūşen-gerī-yi āyine-i cān-ı ḥodend

[HE, 62b] Varlık ḥākisteri yığınının altında berķ gibi ḥarāretle kendi cānlarının şayķalına meşğüllerdir. Çünkü berķ semānın tahtında ve semā kül renginde ve ‘ādetā āyinelere kül ile cilā verildigine binā’ en evliyā’ u’ llāhı daḥi kendi bedenleri āsumānının berķine teşbīh eyledi.

Zīrā kavmiñ maṭlabı olan ma‘ārif-i ilāhiyye mestūr yāḥud bir maḥalden bir maḥalle naķle muḥtāc degildir. Belki zāhir ü müheyyā ve dīde-i başirete āmādedir lākin mā-sivā ile çeşm-i başirete kelāl geldiginden cilādan ğayrı ehemmi-mühimmātı yokdur.

[HM, 115a] Varlık remādı yığınının altında berķ gibi ḥarāretle kendi cānları āyinesiniñ cilāsı kaydındadırlar. Çünkü berķ semānın tahtında ve semā ḥākister renginde ve ‘ādetā āyinelere kül ile cilā verildigine binā’ en ricālu’ llāhı daḥi kendi bedenleri āsumānı cevfinde berķe teşbīh eyledi.

Zīrā kavmiñ maṭlabı olan ma‘ārif-i ilāhiyye ki insānın kendi nefsinde kendiden maḥfīd bir maḥalden āḥir maḥalle naķle muḥtāc degildir. Belki zāhir ü müheyyā ve dīde-i başirete mekşūf ammā ḥicāb-ı şehevāt ve keşā’if-i levāzım-ı cismāniyyātdan mestūr qalmışdır. Hemān āyine-i cāna cilā ve hemm-i vāḥid üzere olmaḥdan ğayrı tedbīr istemez. Lākin tevfiķ bu fikre düşmektir.

از خدارنج خود و راحت مردم طلبند

مرهم زخم کسان داغ نمایان خودند

Ez-Ḥüdā renc-i ḥod u rāḥat-i merdüm ṭalebend / Merhem-i zaḥm-ı kesān dāğ-ı nümāyān ḥodend

[HE, 62b] Ḥüdā’ dan kendilerine renc ve ḥalkın rāḥatını ṭaleb ederler, ḥalkın yāresiniñ merhemi ve kendilerin nümāyān u zāhir dāğdırlar. Evvelā ḥalkın rāḥatını ṭaleb etmek ekser evķātında insāna meşakķati müstelzim olur.

Bir müslümānīn ba‘z-ı iştiğālinde bulunmak gibi bu şüretde kendi rencini talep etmek zımnın olur ve gāhice şarāhaten nefsinı fedā rütbelerine vardıkları tezkire-i evliyā’larda mufaşşaldır. Böyle olunca halkā merhem ve kendi nefslerine zahm olmuş olurlar. Ve be-her-hāl iktidārı kadar maḥlūkātīn dārında rāhatlarına sa‘y etmek eşref-i aḥlāk enbiyā’ vü evliyā’lardandır her nekbete kısmet olmaz.

[HM, 115a] Hūdā’dan kendilerine renc ve halkā rāhat talep ederler, halkıñ yāresiniñ merhemi ve kendilerinin dāğ-ı nümāyānidırlar. Ekser vücūh-ı mu‘āmelātda halkıñ rāhatın talep etmek nefsinı zahmeti müstelzim olur.

Bir müslümānīn ḥaḳḳında ba‘z-ı ḥuşūşuna sa‘y etmek ve ezāsına muḳābele etmeyip taḥammül etmek ve müsāvīlerine iḥsān etmek gibi. Ve gāhice nefslerini bir beldenīn halkına bir belāyı def‘ etmede fedā etdikleri daḥi vardır. Ve be-her-hāl peygām-berāna ve aḳtāba maḥşūş bir ḥulḳ-ı kerīmdir ki ba‘z-ı nüfūsda tekellüfsüz bulunur ve imāndan şoñra bundan eşref bir şıfat yokdur.

بنسیم سخن سرد پریشان نشوند

همچو دستار سر صبح پریشان خودند

Be-nesīm-i sūḥan-ı serd perīşān ne-şevend / Hem çü destār-ı şubḥ perīşān-ı ḥodend

[HE, 62b] Kelām-ı bārid nesīmi ile perīşān olmazlar, şubḥ başınıñ şarığı gibi kendi kendileriniñ perīşānidırlar. Zīrā istiğrāk-ı envār-ı şadāḳat ve tecelliyāt-ı ḥürşīd-i vahdet onları bir şürete ifrāğ etmişdir ki ne nesīmi görür ve ne bürüdetin ḥiss eder ve mā-sivāyı bulamaz ki kelāmından perīşānlık gele.

Belki şüretā perīşān bulunmaları derūnlarındaki āfitāb-ı tecelliyātīn āşārındandır ve her kande bir maḳanne-i şalāḥ görülmüş ise elbetde şakalı şāneye bīgāne ve ḥarekāt u sekenātı ‘āḳılāne vü mestāne görölür. Zannım budur ki aşlā teḥallūf etmez bir ‘alāmetdir. Hemān meşāyīḥdan birin şüret-i ḥāline nizām kaydında görür iseñ ister ise on günde bir iftār eylesin ma‘rifetden ḥaberi yokdur. Zīrā ḳalbden ezyāḳ ‘ālemde bir

mevcüd yokdur demeniñ ma'nāsı iki ma'nāya birden teveccüh edemez demekdir ve taşrasına nizām vereniñ içi perişandır.

[HM, 115b] Kelām-ı bārid nesīmi ile perişān olmazlar, şubḥ başınıñ şārığı gibi kendi kendileriniñ perişānidırlar. Zīrā istiğrāk-ı envār-ı şadākat ve tecelliyāt-ı hūrşīd-i muḥabbet onları bir şūrete ifrāğ etmişdir ki ne nesīmi görürler ve ne bürüdetin hiss ederler ve belki mā-sivāyı bulamaz rüzgārından perişān ola kıldı.

Şuverī perişānlıkları ma'nevī cem'iyetlerinin āyinesidir ki insāniñ ḳalbi iki emre birden teveccüh edemez. Elbetde āḫiret ḳaydında olanıñ dünyāsı perişān, iki 'ālemi var eden Ḥālīḳ-ı bī-çün'uñ fikrinde olanları su'āl etme ve her ḳande meşāyihdan ve mezanneden bir ādem görür iseñ elbetde zāhiri perişān olur.

عشوه خرمين كل را بجوى مستانند

غنچه خسبان رياضت كل دامن خودند

'İşve-i ḫirmen-i gül-rā be-cūy-ı mestānend / Ğonçe-i ḫusbān-ı riyāzet gül-i dāmān-ı ḫodend

[HE, 63a] Gül ḫirmeniniñ 'işve vü cilvesini bir arpaya almazlar, riyāzet-i ğonçe-i ḫusbān kendi dāmenleriniñ gülüdürler. Ya'nī ğonçe gibi olan başlarını dā'imā şol tarafında ḳalbi üzerine şarḳıdıp 'ālem-i fānīde gülīstān-ı beḳāyı temāşā ederler ve fi'l-vāḳı' 'ālem-i ḫayāl-i munfaşıla duḫūl eden zāt-ı şerīfīñ 'indinde gül ile külüñ farkı ḳalmaz.

[HM, 115b] Gül ḫirmeniniñ cilvesini bir arpaya almazlar, riyāzet-i ğonçe-i ḫusbān kendi dāmenleriniñ gülüdürler. Ya'nī ğonçe gibi olan başlarını dā'imā şol tarafında ḳalbi üzere şarḳıdıp riyāzet-i şer'iyye ḳuvvetiyle 'ālem-i fānīde gülşen-i beḳāyı temāşā edenler bu 'ālemiñ reng ü būyunu görmezler. Siyyemā 'ālem-i ḫayāl-i munfaşıla duḫūl şāḫibleri ve esrār-ı teṭavvurāta nā'il olanlar hem dünyāda ve hem dünyāda degillerdir.

گاه در قبضه بسطند و کھی در کف قبض

دمبدم قفل و کلید در زندن خودند

Gāh der-ḳabza-i baštend ve gehī der-keff-i ḳabz / Dem-be-dem ḳufl u kilīd der-zindān-1 ḥodend

[HE, 63a] Gāh ḳabza-1 baštā ve gāh pençe-i ḳabzda nefes-be-nefes kendi zindānlarınıñ hem miftāḥı ve hem kilīdidirler. Merḥūm bu gazelinde evṣāf-1 ricālu'llāhı iltizām ve onların ḳulūb-1 zāhirelerine 'ārız olan āṣār-1 esmā'dan nazm cihetiyle ihtimām ederek bu beytinde ḳabz ile baštı zıkr eyledi ki aḥvāl ḳabīlinden ta'ammülsüz herkesiñ ḳalbine her ānda 'ārız olan eṣerlerdendir.

Lākin ḳalbi ḳaydında olmayan ḳabzı ḥālinde bugün keyfim yok bir kederim vardır aṣlını daḥi bilmem diye ūḳāyet eder ve baštı ḥālinde bugün neṣāṭım var diye izḥār-1 sürür eder. Lākin erbāb-1 ḳulūb ḳabz u baštıñ daḳīḳalarına im'ān-1 nazār ederek sābıḳ u lāḥiḳ esbābını teftiṣ ederler. Ve muḳteziyāt-1 ādāb-1 ilāhī üzere ḥareḳāta nefslerini cebre muḥtācdırlar ve bunuñ emṣāli āṣār-1 esmā'-yı ḥüsnā ḳalbden zuhūr etdigi için kendi zindānlarınıñ hem miftāḥı ve hem kilīdidirler diye tevḥīde işāret eyledi.

[HM, 116a] Gāh ḳabza-1 baštā ve gāh dest-i ḳabzda her nefesde kendi zindānlarınıñ hem miftāḥı ve hem kilīdidirler. Merḥūm bu gazelinde ricālu'llāhıñ eḥaṣṣ-1 evṣāfını iltizām ve onların ūṣāḥāt-1 ḳulūbunda zāhir olan āṣār-1 taṣarrufāt-1 esmā'yı beyāna ihtimām ederek ḥālā bu beytinde ḳabz ile baštı ifāde buyurdu ki bu iki ḥāl cümle 'āleme sārīdir. Lākin neden neṣ'et eder, mebnāsı ne üzeredir bilmezler. Ve evliyā'ların ḳabzların ḳufla ve baṣtların miftāḥa temṣīl eyledi. Zīrā bu iki ḥālet bir ḳalbe münāvebe üzere vürüd eder ki gāh açılır ve gāh ḳapānır.

چه عجب کر سخن تلخ بشکر کویند

که ز شیرین سخنیها شکر ستان خودند

Çe 'aceb ger süḥan-1 telḥ be-ṣeker güyend / Ki ez-ṣīrīn süḥanīhā ūkeristān-1 ḥodend

[HE. 63b] Eger acı sözü hālâvetle söylerler ise ne ‘aceb, zîrâ tatlı sözlülükden kendi kendileriniñ şekeristânıdırlar. Ya’nî bu tã’ife-i ‘aliyyeniñ bir şıfatları dañi budur ki nehy-i münker etdikleri nüfûsa kelâmları gâyet tatlı gelip ‘amel etmez ise de şeyh efendi ne güzel söyledi diye incinmez ve istihsân ederek naql eder. Yoksa zamâne meşâyıhı gibi enfiyye çekene bâde çekeniñ ta’zîrini edip bi’l-külliyeye tarîk-i müstaķimden tenfîr etmezler.

[HM. 116a] Ne ‘aceb eger acı sözü hālâvetle söylerler ise, zîrâ tatlı sözlülükden kendi nefsleriniñ şekeristânıdırlar. Ya’nî bu tã’ife-i mübarekeniñ bir şıfatı dañi budur ki nehy-i münker etdikleri nüfûsa kelâmları tatlı gelip ‘amel etmez ise de şeyh efendi ne güzel söyledi diye istihsân ederek naql eder. Yoksa zamâne meşâyıhları gibi enfiyye çekene bâde çekenlerin ta’zîrin edip nüfûsu bi’l-külliyeye tarîk-i hidâyetden tenfîr etmezler.

Ma’a-hazâ nehy-i münkeriñ şürûbundan enfiyyede birisi mevcûd degildir. Zîrâ ittifâkı-ı eţibbâ üzere hıfz-ı şıhhatiñ eşref rütbesi olan tahtîr-i dimâğı ve tenķiye-i havâssı müstelzemdir. Şeyh efendi çekeydi fâ’idesini müşâhede edince emr-i ma’rûf eder idi.

پرتو مهر با فسرده دلان ارزانی

خانمان سوختگان شمع شبستان خودند

Pertev-i mihr be-efsürde-dilân erzânî / Hân-mân-suhtegân şem’-i şebistân-ı hüdend

[HE. 63b] Şemsiñ pertevi efsürde-dillere lâ’ikdir, ammâ hân-mânı yanmışlar kendi şebistânınıñ şem’idirler. Ya’nî bu tã’ife ‘ariyye-i pertevden ‘âr edip *nûruhum yes’â beyne eydîhim ve bi-îmânihim*³²⁷ mantıķı üzere henüz bu dâr-ı fenâda iken a’mâl-i şâlihalarınıñ nûrunu müşâhede etmeye ictihâd üzeredirler.

[HM. 116b] Şemsiñ pertevi bürüdet-i kalb şâhiblerine lâ’ikdir, ammâ hân-mânı yanmışlar kendi şebistânınıñ şem’idirler. Ya’nî bu tã’ife pertev-i ‘ariyyeden ‘âr edip *nûruhum*

³²⁷ “Onların nuru önlerinde ve sağ yanlarında ilerleyerek yollarını aydınlatırken...” Tahrîm Sûresi, 66/8.

yes 'ā beyne eydīhim ve bi-īmānihim³²⁸ mantūkı üzere henüz bu dār-ı fenāda iken a 'māl-i şāliha nūrunu müşāhede etmeye hārīşdirler, ğayrı nūra iltifāt etmezler.

فرصت دیدن عیب و هنر خلق کجاست

که بصد چشم شب و روز نگاهبان خودند

Fırşat-ı dīden-i 'ayb u hüner-i halk kocāst / Ki be-şad çeşm şeb u rüz nıgehbān-ı ħodend

[HE, 63b] Halkıñ 'ayb u hünerini görmeye fırşat kıandedir zīrā onlar yüz göz-ile kendi kendileriniñ nıgehbānı ve nāzırındırlar ki aĥkām-ı imkān bizi şayd etmesin diye. Zīrā mīzān 'ādetā şakīl tarafına mā'ildir. Aĥkām-ı vüçubu taĥşīl güç olduĝu bu sebebdendir. Zīrā aşlımız türābdan halk olunup 'ālem-i kıudsde envārdan halk olunanların şıfātlarını kesb ile me'mūr olduk.

Güyā 'işretde bizlere tabī'atıñızden ħurūc edıñ dediler. Onuñ-içün erbāb-ı başīret her kıande bir kemāl görür ise taĥşīline himmet ederler ve her kıande bir 'ayb görürler ise ednā rütbe isti'dādından istiĝfār ve kendini muĥāfazaya bezl u vüçüd ederler.

[HM, 117a] Halkıñ 'ayb u hünerini görmeye fırşat kıandedir ki gıce ve gündüz yüz çeşmle kendileriniñ nāzırını ve ĥafızındırlar. Ya 'nī aĥkām-ı imkān bizi şayd etmesin diye zīrā 'ādetā mīzān şakīl tarafına meyl eder. Bu sebebden aĥkām-ı vüçubu taĥşīl ĝāyet güç ve ictihād-ı kāmıle muĥtāc bir ma'nādır ve aşlımız türābdan iken bu aşla muĥālefet ve nūrdan halk olunan melā'ıkeye taqlīd ile emr olunduĝ ki ma'nāsı ĥükm-i tabī'atden çıkmaktadır.

Ve yüz göz ile dedıĝi esmā'-yı ilāhiyyeye işāretdir. Zīrā kendinde her ĥalde bir ādem-i mutaşarrıf olan ismi idrāk etmeye bu kıadar sene riyāzete muĥtācdır. Ve bu ĥaletiñ kıabāsı her kıande bir kemāl ĥiss eder ise taĥşīle sa'y edip ve bir 'ayb görüdüde kendi isti'dād-ı zātīsinden istiĝfār etmektedir.

³²⁸ Bk. 328. dipnot.

خاطر جمع ازین قوم طلب کن صائب

که پریشان شده فکر پریشان خودند

Hâtır-ı cem' ez-în kavm taleb kon Şā'ib / Ki perīṣān ṣode-i fikr-i perīṣān-ı ḥodend

[HE. 64a] Ey Şā'ib cem'iyet-i hâtırı bu kavmden taleb eyle ki kendi fikr-i perīṣānlarınıñ perīṣān olmuşlarıdır. Ya'nī havâtırın cümlesin bir hâtır edelim diye 'aql-ı ma'āşī zā'il etdikden soñra şüretleri perīṣān qalmıṣdır. Ve her qande şüret perīṣān olur ise elbetde o perīṣānlık kadar cem'iyet-i hâtır mevcūd olur. Yoksa intizām-ı zāhir ile hâtır-ı mecmū' bulunmaq muḥâldir.

[HM. 117b] Ey Şā'ib, cem'iyet-i hâtırı bu kavmden taleb eyle ki kendi fikr-i perīṣānlarınıñ perīṣān olmuşlarıdır. Ya'nī havâtırın cümlesin bir hâtır edelim diye 'aql-ı ma'āşī bi'l-külliyeye ibtāl edip zāhirlerin perīṣān etmişlerdir. Murādı kirāren ve mirāren işāret olunan mazmūndur ki cem'iyet-i zāhir ile ve cem'iyet-i bātin cem' olmaz. Belki muḥâldir ve hâtırda maḥfūz olucaq mazmūndur ki qurb-ı ḥaqqıñ 'alāmet-i şādıklarındandır.

[37. Gazel]

پیرانه سر همای سعادت بمن رسید

وقت زوال سایه دولت بمن رسید

Pīrāne-ser hümā-yı sa'adet be-men resīd / Vaqt-i zevāl sāye-i devlet be-men resīd

[HE. 64a] İhtiyārılığım ḥālinde sa'adet hümāsı baña eriṣdi, baña zıll-ı devlet zevāl vaqtinde eriṣdi. Ya'nī muḥtezā-yı bahtım baña bir sa'adet el verip nedīm-i pādīṣāhī oldum. Ammā ne fā'ide 'ömrden bir zıll-ı zevāl kadar bir şey' qaldı. Ne diṣde kuvvet ve ne kuṣda ḥareket. Bevā'is-i lezzātım fānīyye olduqdan soñra böyle gelen devlet āṣār-ı nekbet olacağında şübhe yoqdur.

[HM, 117b] Sa'adet hümāsı baña ihtiyārılığım hālinde erişdi, zıll-ı devlet baña zevāl vaqtinde erişdi. Ya'nī muḳtezā-yı bahtım baña bir sa'adet teveccüh etdi. Ammā ne fā'ide 'ömrden zıll-ı zevāl kadar bir şey' kaldı. Ne dişde kuvvet ve ne kuşda hareket. Belki devlet degil ser-māye-i ḥasret teveccüh eyledi. Ğālibā merḥūmuñ ḥasb-i hālidir ve 'adetā şu'arā böyle şüretleri taşavvur ile daḥi nazm ederler. Lākin Şā'ib'in nedīm-i pādişāhī olduḡu şehādet eder ki nefsinden ḥaber vermiş ola.

صافی که بود قسمت یازن رفته شد

درد شرابخانه قسمت بمن رسید

Şāfī ki būd kısmet-i yārān refte şod / Dürd-i şarāb-ḥāne-i kısmet be-men resīd

[HE, 64a] Şāfī olanları gitmiş yārānıñ kısmeti oldu ki içdiler ve gitdiler, şarāb-ḥāne-i kısmetiñ tørtusu baña erişdi. Güyā ihtiyārılıqdaki devleti şarābıñ çamuruna teşbīh eyledi. Zīrā emrāz-ı gūn-ā-gūndan hālī olmayınca her ne kadar 'ayşsı şāfī olsa mükedder olur. Siyyemā kurb-ı ecel mülāhazası.

[HM, 118a] Bir şāf ki var idi gitmiş yārānların kısmeti oldu, içdiler ve geçdiler, şarāb-ḥāne-i kısmetiñ tørtusu baña erişdi. Güyā ihtiyārılıqdaki devleti şarābıñ çamuruna teşbīh eyledi. Zīrā emrāz-ı gūn-ā-gūndan hālī olmayınca her ne kadar 'ayş şāfī olsa mükedder olur. Siyyemā rihlet kurbu telāşsı.

بی آسیا ز دانه چه لذت برد کسی

دنلن نمانده بود چون نعمت بمن رسید

Bī-āsiyā ez-dāne çe lezzet bered kesī / Dendān be-mānde būd çün ni'met be-men resīd

[HE, 64a] Degirmensiz dāneden bir ādem ne lezzet iletir, çünkü ni'met baña erişdi diş qalmamış idi. Ya'nī deġirmen bozulup şular kesildikten soñra buñlar gelmeye başladı. Bī-çāre benī-ādem bir zamān kuvvālar kemālinde, harekāt u sekenātı murādı üzere iken bu ni'metleri kāt-ender-kāt kerem eden Vehhāb-ı muṭlaq'a şükr etmez.

Şoñra mu‘ammer olup birer birer kuvvetli istirdāda yüz dutduğda şikāyet eder ki ni‘met çok dişim yok diye. Bilmez ki bu mu‘āmelāt-ı ilāhiyyeden murād her ānda biñ cihetden muhtāc olduğu mücidiniñ bilā-‘ivāz ve lā-ğaraż kendine olan ihsānlarını mülāhaza edip hümūmunuñ cümlesin onuñ şükürüne şarf etme ile dār-ı kerāmetine istihkāk hāşıl eyleye.

[HM, 118a] Degirmensiz dāneden bir ādem ne lezzet iletir, çünkü ni‘met baña erişdi diş kalmamış idi. Ya‘nī değirmen bozulup şular kesdiklerinden şoñra buñlar gelmeye başladı. Bī-çāre benī-ādem bir zamān kuvvālar kemālinde, harekāt u sekenātı murād üzere iken bu ni‘metleri bilā-istihkāk kerem eden Vehhāb-ı mutlağ’a şükr hātırına gelmez.

Şoñra mu‘ammer olup birer birer kuvvetler istirdāda yüz tutduğda şikāyet eder ki ni‘met çok dişim yok diye. Bilmez ki bu mu‘āmelāt-ı ilāhiyyeden murād her ānda biñ cihetden muhtāc olduğu mücidiniñ ni‘metlerine i‘tirāf u şükr ile dār-ı kerāmetine istihkāk hāşıl etmektedir.

بیانه ام ز رعشه پیری بخاک ریخت

بعد از هزار دور که نوبت بمن رسید

Peymāne-em ez-ra‘şe-i pīrī be-ḥāk rīḥt / Ba‘d ez-hezār devr ki nevbet be-men resīd

[HE, 64b] Peymānem pīrlık ra‘şesinden türāba döküldü, biñ devrden şoñra ki nevbet baña erişdi. İkinci mışra‘la bir i‘tirāz-ı mevḥūme cevāb murād eder. Zīrā mümkündür ki ihtiyārlık eliniñ titremesinden piyālem döküldü diye şikāyet etdikde a‘dāsından biri eyyām-ı tazelikde boğāza dökdüğüñ peymānelerin mükāfātıdır diye cevāb verdi ki każiyye öyle degildir. Belki mey-ḥāne-i ‘ömrde biñ devrden şoñra nevbetle gelen peymānedir ki semāhat-ı bī-cā lisāni ve li‘l-‘arzi min ke’si‘l-kirāmi naşībū³²⁹ mışra‘ın okuyarak ra‘şe-i pīrlık imdādıyla telef olunca bu şikāyete bādī olmuşdur. Merḥūm yigirmi dört kırāt şā‘irdir raḥmetu’llāh.

³²⁹ “Yer de cömertlerden nasibini alır.”

[HM, 118b] Peymānem pīrlık ra‘şesinden hūake döküldü, biñ devrden şoñra ki nevbet baña erişdi. İkinci mışra‘ ile bir i‘tirāz-ı mevhūme cevāb murād eder. Zīrā mümkündür ki ihtiyārlik eliniñ titremesinden piyālem döküldü diye şikāyet etdikde eṭrāfdan biri eyyām-ı civānide boğāza döküğüñ peymānelerin mükāfātıdır diye cevāb verdi ki kaṣiyye öyle degildir. Belki mey-hāne-i ‘ömrde biñ devrden şoñra nevbetle gelen peymānedir ki semāhat-ı bī-cā lisānı ve li‘l-‘arzi min ke‘si‘l-kirāmi naşībū³³⁰ mışra‘ ını tekrār ederek ra‘şe-i pīri imdādı dañi munzamm olunca şikāyete sebep olmuşdur.

شد مهربان سپهر بمن آخر حیات
در وقت صبح خوب فراغت بمن رسید

Şod mihrībān sipihr be-men āḥir-i ḥayāt / Der-vaḳt-i şubḥ ḥ‘āb-ı ferāğat be-men resīd

[HE, 64b] Felek baña āḥir-i ḥayātında mihrībān oldu, şubḥ vaḳtinde ḥ‘āb-ı ferāğat baña erişdi. Ya‘nī ihtiyārılığında bulduğum devlet bi-‘aynihi bir ādem uzun gicede ḥ‘āb-ı rāḥata kādir olmayıp tābe-şabāḥ envā‘-ı ıztırāb ile mu‘azzeb olduḳdan şoñra şabāḥ olup ḥalk uyḳudan bīdār olacak vaḳtlerde uyumaya beñzer ki şūreti nevm ve ma‘nāsı maḥz-ı ğaflet ve ser-māye-i nedāmetdir.

[HM, 119a] Felek āḥir-i ḥayātında baña mihrībān oldu, baña ḥ‘āb-ı ferāğat şubḥ vaḳtinde erişdi. Ya‘nī ihtiyārılığında bulduğum devlet bi-‘aynihi bir ādem uzun gice ḥ‘āb-ı rāḥata kādir olmayıp tābe-şabāḥ envā‘-ı ıztırāb ile mu‘azzeb olduḳdan şoñra ḥalk uyḳudan bīdār olduḳda uyumaya beñzer.

شد سینه چاک همچو صدف استخون من
تا قطره ز ابر مروّت بمن رسید

Şod sīne-çāk hem-çü şedef üstüḥ‘ān-ı men / Tā ḳatreī ez-ebr-i mürevvet be-men resīd

³³⁰ Bk. 329. dipnot.

[HE. 64b] Benim şedef gibi benim üstüñânım sîne-çāk oldu seḥāb mürüvvetinden baña bir kaçre erişinceye dek. Ebr-i mürüvvetden murādı benī-ādem vesātetiyile vāşıl olan ni‘am-ı ilāhiyyeniñ mazharlarıdır ve Mevlā-yı müte‘āl esbābı imtiḥān için vaz‘ etmiştir. Hattā müşrik ile muvaḥḥid mümtāz olalar ve sebebin sırrına vākıf olan ‘ārif bilir ki esbābıñ def‘i muḥāldir.

Ġāyeti daķık olup herkesiñ ‘ilmine zāhir olmaz. Yāḥud sebab-i ġalīzden sebab-i laṭīfe taḥvīl olur ve cihet-i şer‘den esbāba şükr etmek ḥaķķında ‘azīm tenbīhler vākı‘ olduğuna bir zekī ādem müṭāla‘a eylese bir miķdār esbābıñ sırrına vākıf olabilir. Ve ġāḥice olur ki sebebiñ ḥükmü bi‘l-küllüyye mu‘aṭṭal kalıp bu ḥuşuş bu vechle ne ġüne vücūda geldi diye ‘aķla müteḥayyir kalırlar. Ġālibā bu mes‘ele taḥrīr olunmuşdur taṭvīl olunmasın. Ve kibār-ı şūfiyye ‘inde esbābıñ cümlesi esmā’-yı ilāhiyye maķāmındadır.

Meşelā şusuz ādem āşikāren şuya muḥtāc olup isti‘māl eder ve ‘aṭaşı gider. Ve Mevlā-yı müte‘āl kelām-ı kadīminde *entümü’l-fuķarā’ü ila’llāh*³³¹ buyurur. Bu ādem şuya muḥtāc oldu ve ‘aṭaşı zā’il olunca ma‘lūm oldu ki esbābıñ cümlesi esmā’-yı ilāhiyye maķāmındadır. Ve bu nazarla esbāba nazar eden şā’ibe-i şirk-i ḥafīden berī olup tevḥīdi kemāline erişdirir. Zīrā eczā’-yı kā’inātıñ cümlesine zārr u nāfi‘ demek mümkündür. Müşāhede inkār olunmaz.

Ḳaldı ki esmā’ ta‘bīrinden murādımız fehm olundu ki oķunur maķūlesi yāḥud Allāh-ı ‘azīmü’ş-şān’a ıtlāķ olunur demek degildir. Meşelā eger ‘ömründe bir kerre mişāl etdigimiz şuyu bulmayıp ḥarāret seni kaçre müşerref etdikde şuyu bulup içdik ise şuya ism-i a‘zam diyebilirsin ve cümle esbāb-ı kā’ināt böyledir. Zabt edip ḥāṭırda tutduķca nice esrāra vuķūf ḥāşıl olur ki lisāna gelip söylenmez. Zīrā şüret-i şerī‘at-i ġarrāya muḥālefet ve terk-i edeb ba‘z-ı şüretlerde zārūrī lāzım gelir.

³³¹ “Allah’a muhtaç olan sizlersiniz.” Fātır Sûresi, 35/15.

[HM, 119a] Şehāb-ı mürüvvetden baña bir kaçre erişinceye dek benim üstülyānım şedef gibi çāk oldu. Ebr-i mürüvvetden murādı benī-ādem vesātetiyile vāşıl olan ni'am-ı ilāhiyyeniñ mazharıdır ve Mevlā-yı müte'āl esbābı imtiḥān için vaz' etmişdir. Ḥattā müşrik muvaḥḥidden mümtāz ola ve esbābıñ sırrına vākıf olan 'ārif bilir ki bu perdeniñ ref'i muḥāldir.

Ġāyeti daķıķ olup herkesiñ ıttılā'ı muḥiṭ olamaz. Yāḥud sebep-i ğalīzden sebep-i ḥafīfe taḥvīl olur ve cihet-i şer'den esbāba şükr ile me'mūr olduğumuz ehl-i 'irfāna kifāyet eder. Ve ğāhī bir fi'liñ sebebi bi'l-külliyeye mu'aṭtal kalır başka mes'eledir. Ve kibār-ı muḥaḳḳiķiñ 'indinde esbābıñ cümlesi esmā'-yı ilāhiyye maḳūlesidir. Lākin oқunur ma'nāsına tesmiye olunur ma'nāsına degil.

Meşelā bir şusuz şuya muḥtāc olur ve tedārik edip içer ve 'aṭaşı zā'il olur. Ve Rabbü'l-'ālemīn bizlere 'umūmen ḥiṭāb buyurur ki *entümü'l-fuķarā'ü ila'llāh*³³², ya'nī sizler Allāh'a muḥtāclarsınız. Bizler yaķīnen şuya muḥtāc olduğumuzu ve şürb 'aķabinde ḥarāretimiz gitmesini görürüz.

Pes ehl-i taḥḳiķiñ kelāmı şādıķ oldu ki esbāb esmā'-yı ilāhiyyedir ve cümle eczā'-yı ḳā'ināta zārr u nāfi' demek mümkündür. Pek zabṭ eyle ki ḳatı çok müşkilātı bu birkaç kelime ile ḥall edip rāḥat olursun.

ز این خنده که بر رخ من کرد روزگار

پند اشتهم که صبح قیامت بمن رسید

Ez-īn ḥande ki ber-ruḥ-ı men kerd rūzgār / Pendāştem ki şubḥ-ı ḳiyāmet be-men resīd

[HE, 65a] Bu ḥandeden ki eyyām benim yüzüme eyledi, ya'nī zıkr olunan devletle mültefit olduğumdan zann eyledim ki ḳiyāmet şabāḥı baña erişip küşe-i ḳabristān-ı ḥomūlden iḥyā olundum. Ve bir daḥi mevt-i iḥtiyācı görmeyeceğim 'indimde muḥaḳḳaķ oldu. Nihāyet-i sürürunda mübālağa eyledi.

Ammā merḥūm şā'irdir. Yoksa fi'l-vāķi' bu rütbe menāşıb-ı dūnyeviyye ile sürürü oña lāyık görmem. Hemān murādı bir devletden düşmüş ādem bir daḥi devlete nā'il

³³² Bk. 331. dipnot.

olduğda ne gūne edālara ve teşekküre kâdir olabilir diye oña münāsib mazmūnlar tedārik ve nazm etmedir.

[HM, 120a] Bu hādeden ki eyyām benim yüzüme eyledi, ya ‘nī zikri mūrūr eden devlete nā’il olduğumdan zann eyledim kıyāmet şabāhı baña erişip kabristān-ı homūlden ihyā olundum. Ve bir daği mevt-i ihtiyācı görmem. Nihāyet-i sürürundan mübālağa eyledi.

از زهر سبز شد پر و بالم چو طوطیان

تا کرد کاروان حلاوت بمن رسید

Ez-zehr sebz şod per ü bālem çü tūṭiyān / Tā gerd-i kārṵān-ı ḥalāvet be-men resīd

[HE, 65b] Kārṵān-ı ḥalāvetiñ gūbārı baña erişinceye dek tūṭiler gibi zehr-i faḵrdan per ü bālim yeşil oldu. ‘Adetā zehr içenlerin bedenlerinde cā-be-cā eşerler zuhūrunu murād eder. Ya ‘nī bu gāzelde zikr etdigim devlet ü şervet baña tiryāk-ı fārūḵ fi‘lini icrā edip semūm-ı faḵr ile helāk olmağdan ḥalāş eyledi.

[HM, 120a] Kārṵān-ı ḥalāvetiñ gūbārı baña erişinceye dek tūṭiler gibi zehrden ḵanadlarım yeşil oldu. ‘Adetā zehr içenlerin bedenlerinde cā-be-cā eşerler zuhūr etmegin. Ya ‘nī bu sa‘ādete vāşıl olana dek fikr-i ma‘āş baña zehr olup āşārı eṭrāfımdan nūmāyān olmuş-idi demek ister.

چون چشم یار از نفسم کرد سرمه خواست

تا کوشه ز عالم وحشت بمن رسید

Çün çeşm-i yār ez-nefesem gerd-i sürme ḥ‘āst / Tā kūşeī ez-‘ālem-i vaḥşet be-men resīd

[HE, 65b] ‘Ālem-i vaḥşetden baña bir kūşe erişinceye dek yārıñ gözü gibi nefesimden sürme ḵalḵar idi. Gūyā sürme şadāyı kesmek ḵarīnesiyle bir teneffūs edecek maḥallim yok idi diyecek maḵāmda böyle ta‘bīr eyledi. Gālibā derdmendiñ ḥānesi daği yok imiş. Zīrā teşekkūr eyledi ki böyle rengin gāzel söylemeye bā‘iş bu devlet-i mezkūr el verip

hāneye ve meşārif-i yevmiyyeye mālîk değildir. Yoksa evvelki hālimde ağzımdan çıkan kelāmı kulağım işitmez idi.

[fā‘ilātün fā‘ilātün fā‘ilātün fā‘ilün]

Tā bu rütbe devlet-i dünyā ile memnūn olan

Şā‘ib’in gayrında bilmem ehl-i ‘irfān olduğun

[HM, 120a] ‘Ālem-i vahşetden baña bir kūşe erişinceye dek yāriñ gözü gibi nefesimden sürme kalkardı. Güyā sürme nefesi kesdiğine binā‘en nefes alacak maħallim yok idi. Bir kūşeye nā‘il oluncaya dek diye bī-hānmānlıktan šā‘irāne şikāyet eyledi. Ġālibā derdmendiñ hānesi daħi yok imiş. Lākin murādı bu lisān ile tegazzüldür ki her bir beyti maħallinde bu gāzelden bir dīvāna müsāvī görünür.

صیاد بی کمین بشکاری نمیرسد

این فیضها ز کوشه عزلت بمن رسید

Şayyād bī-kemīn be-şikārī nemī-resed / Īn feyz-hā ez-kūşe-i ‘uzlet be-men resīd

[HE, 65b] Kemīn ve puşu kaydında olmayan avcı bir şikāra erişemez, maħall-i i‘tibār budur ki bu feyzler ki nazm eyledim, baña kūşe-i ‘uzletden erişdi. Zīrā ‘uzlet kadar halkıñ kulūbunu teşhīre bir āsān vesīle olmaz. Eger bir miqdār ‘irfānla daħi şöhreti olur ise tamāmdır.

Ve bu ma‘nāya şehādet eder ki derdmend eşek çārşūdan geçer iken bir dükkānıñ sebzevātından ya hubūbātından bir ağız alsa dükkān şāhibi bulduğu aletle başına şırtına birkaç darbe erişdirmeyince rāhat olamaz. Ve belki o hımārıñ arkasıyla dükkānınıñ kerāsteleri gelmek ihtimālî daħi var iken. Ammā hımār-ı vahşī gāhīce ba‘z-ı şehirlerde kibārlar konāğından çıkıp çārşūya uğrasa rağbet-i tāmme ile kimi ot ve kimi arpa kendi eliyle yedirmeye sa‘y edip ve yedigini cānına minnet bilir ki bu mu‘āmeleye sebep onuñ ‘uzleti ve vahşetidir. Halkıñ eşekliğini temāşā eder misin?

Seyāhatimizde ba‘z-ı şehirlerde cehline kanā‘at edip iltizām-ı sükūtle yāhud bilā-rābıta kelāmı kūşe-i ‘uzletde halkı teşhīr edenleri müşāhede etdikce bu mazmūn-ı şadākat-meşhūndan niçe esrāra vākıf olmuşuzdur.

[HM, 120b] Kemînsiz şayyâd bir şayd nâ'il olamaz, bu feyzler baña küşe-i 'uzletden erişdi. Ya muqaddemen bu devleti teşhîr için 'uzlet edip vuşûlünüñ sebebini beyân ola. Yâhud 'âlemden mülküm olmak üzere bir hâneye mâlik olup onda 'uzlet edince böyle me'ânî-i bedî'e nazmınıñ feyzinden teşekkür etmiş ola. İkisi daği maqâma münâsibdir.

Mücerreb olan daği budur ki 'uzlet kadar halkı şayda bir tılsım-ı kavî bulunmaz. Meşelâ hımâr-ı vahşî gâhîce me'lûf şüretinde çârşuya uğrasa dükkânlardan her ne alıp ekl eylese dükkân şâhibleri cânlarına minnet bilirler ve kendileri daği bir taraftan ikrâma ikdâm edip aşlâ sıqlat çekmezler ki sebebi o hayvânıñ onlardan 'âdetâ nefreti ve 'uzletidir. Ammâ derdmend hammâl eşegi ki ağleb hâlde dükkânların kerâsteleri onuñ arkasıyla naql olunur iken yerinden bir ağız arpaya şunacak olur ise vây hâlinedir. Halkıñ eşekliğini temâşâ eder misin?

Hâlâ her şehirde siyyemâ dârü's-salţanatü'l-'âliyyede ikrâma şâyeste hımâr-ı vahşî görünmez oldu. Tahrîr olunan maзмün bir vaқtde bir miқdâr erbâb-ı 'uzlet arasında muқallidler daği bulunur imiş. Yoksa şimdi ne muқallid ve ne muhâkkih hemân ne kadar nuқûda mâlik iseñ o kadar îmân ü İslâm'ıñ ve dünyâ vü âhiretiñ ma'mûrdur i' tikâdında yürürler.

مجنون غبار دامن صحرای غیب بود

روزی که درد و داغ محبت بمن رسید

Mecnûn gubâr-ı dâmen-i şahrâ-yı ğayb bûd / Rûzî ki derd ü dâğ-ı muhâbbet be-men resîd

[HE, 66a] Bir günde ki derd-i dâğ-ı muhâbbet baña erişdi, Mecnûn-ı 'Âmirî ğayb şahrâsı dâmeniniñ gubârı idi. Ya'nî bizler 'uşşâk-ı ezeliîlerden rûhâniyyetimiz hasebiyle Mecnûn'u tekaddüm edenlerdeniz. Zîrâ Mecnûn mecâza mübtelâ olduğı muhâkkağ. Lâkin haқîkate tahvîl eylediğı maзмün bir ma'nâdır. Faқîr zann ederim ki Mecnûn bu maзмûna vâkıf olsa Şâ'ib'e dîvâne olmuş der idi.

[HM. 121a] Bir günde ki derd-i dāğ-ı muḥabbet baña erişdi, Mecnūn-ı ‘Āmirī gayb şahrāsı dāmeniniñ ğubārı idi. Ya’nī bizler ‘uşşāğ-ı ezeliilerden rūḥāniyyetimiz ḥasebiyle teḳaddūm edip ‘uşşāğ-ı mecāzīlere münāsebetimiz yoğdur. Lākin Mecnūn bu maẓmūna vāqıf olsa o daği bir şā’ir-i dağīka-şinās olmağın Şā’ib’e dīvānedir der idi.

هر نشه يکه در جگر خم زخيره بود

يك كاسه كرد عشق چو نوبت بمن رسيد

Her neş’eī ki der-ciger-i ḥum zaḥīre būd / Yek kāse kerd ‘aşğ çü nevbet be-men resīd

[HE. 66a] Her bir neş’e ki küpūñ cigerinde zaḥīre idi, çünkü nevbet baña geldi ‘aşğ o cümle neş’eleri bir kāse eyledi. Te’emmül eyle ki derecāt-ı sekrim ne rütbelere vāşıldır. Manşūr dārda iken ve Şiblī diyor ki “Manşūr ile bir kāseden içdik ben şabr eyledim o edemedi.” dediler. Buyurdu ki “Eger bu sözde şādık olaydı o daği benim gibi olur idi.” Lākin Şā’ib merḥūmuñ kelāmındaki ḥālet ḳalbinde var ise bu maẓmūn şidka ḳarībdir.

[HM. 121b] Her bir neş’e ki küpūñ cigerinde zaḥīre ve maḥzūn idi, çünkü nevbet baña geldi ‘aşğ bir kāse eyledi. Manşūr dārda iken ḥaber vermişler ki Şiblī buyurur ki “İkimiz bir kāseden içdik. Ben taḥammül etdim, Manşūr edemedi.” Manşūr dedi ki “Eger benim içdigimden içmiş olsa elbetde benim gibi olur idi.”

این خوشه های کوهر سیراب همچو تاک

صائب ز فیض اشک ندلمت بمن رسيد

İn ḥūşe-hā-yı gevher-i sīr-āb hem-çü tāk / Şā’ib ez-feyż-i eşk-i nedāmet be-men resīd

[HE. 66b] Bu gevher-i sīr-āb gibi şālķımlar aşma gibi ey Şā’ib baña eşk-i nedāmetden feyż olundu. Gūyā aşmalar budandığı vağtlerde mufaşallarından ağan şuları eşkiñ nedāmete ve şoñra ‘ināğid ‘inebi bu giryeniñ feyżine temşīl eyledi.

[HM, 121b] Aşma gibi bu sîr-âb gevherler hüşesi ey Şâ'ib baña nedâmet gözyâşından erişdi. Aşmalar budandıkda vâfir zamân қаатарât-ı mütevâliyeden hâlî olmadığı vâkı'â me'âşiden nedâmetde şâdıqların gözleri yaşına beñzer ki der-'aқab 'inâқıd cezâsına mazhar olur.

[38. Gazel]

دمید صبح تجلی بجان شتاب کنید

ز سرد سیر جهان رو بآفتاب کنید

Demîd şubḥ-ı tecellî be-cân şitâb konîd / Ez-serd-seyr-i cihân rû be-âfitâb konîd

[HE, 66b] Şubḥ-ı tecellî üfürdü cânla 'acele ediñ, bârid yürüyüşlü cihândan yüzü âfitâba idiñ. Şubḥ-ı tecellîden murâd, eşrât-ı sâ'at olmak mümkündür ki âfitâbıñ zuhûru 'ayn-ı tecellîye temşîl ola. Zîrâ tecellîyâtıñ muқaddemâtında nüzül u hübüṭ envâr u melâ'ikeden 'alâ'im-i keşîre zuhûr eder. Ya'nî netîcetü'l-netâ'ic dîdârdır.

Hemân Vehhâb-ı muṭlaқ'a teveccüh edip ondan gayrı bir maṭlab hevesinde olmasını ve gâlibâ yukarıda taḥrîr olundu ki dîdâr-ı Rabbü'l-'âlemîn maḥz-ı 'inâyet-i ilâhîden münba'is olup bir 'amel muқâbilinde olmak taşavvur olunmaz. Belki cennet bile Mevlâ-yı müte'al'ıñ fazlıyla olur 'amelden şoñra.

[HM, 122a] Tecellî şubḥu üfürdü cânla 'acele ediñiz, bârid yürüyüşlü cihândan yüzü âfitâba idiñiz. Şubḥ-ı tecellîden murâdı, lisân-ı Muḥbir-i şâdıқ'dan mazbûṭ olan eşrât-ı sâ'atdır ki bu tevcîhe göre âfitâbıñ maғrîbden ṭulü'ı tecellîye temşîl oluna. Zîrâ tecellîden muқaddem âsâr-ı kudsiyyeler ve envâr-ı ma'rûfe-i ünsiyyeler çok vâkı' olur. Kıyâmetiñ 'alâmetlerinden daḥi ṭulü'-ı âfitâba dek ekşeri mürûr eder.

Bu kerre demek mümkündür ki izâfet-i beyâniyye mülâhazasıyla şubḥ ki tecellîniñ 'aynıdır. Zuhûr etdi ve âfitâb 'aқabinden ṭulü' eder. Hemân teveccühde oluñuz ve ikinci beyt ikinci ma'nâyı te'yîd eder.

درین محل که کشوده است صبح دفتر فیض
ستاره ز برای خود انتخاب کنید

Der-Īn maḥall ki gūšūde-est šubḥ defter-i feyz / SitāreĪ ez-berāy-ı ḥod intiḥāb konĪd

[HE. 66b] Bu maḥalde ki šubḥ feyz kitābını açmıŝdır, kendiñiz için bir kevkeb ihtiyār ediñiz. Çünkü sevābit ü seyyāreden fecr vaḳtinde maŝrık tarafında mūnevver kevkebler nūmāyān olduđu gūyā lisān-ı ḥāl ile ŝu yıldızlardan birini ihtiyār ediñ demek ola ki baḥt ma'nāsına taḥayyül etmiŝdir. Ve maṭla' aḳabinde bu beytin maẓmūnu ŝehādet eder ki šubḥ-ı tecellĪdeki izafet-i beyāniyye imiŝ.

Pes ma'nā demek olur ki tecellĪ gibi olan šubḥ zūhūr eyledi. Bu taḳrĪre göre tecellĪniñ muḳaddemesine tecellĪ demiŝ olur ve erbāb-ı tecellĪ vaḳt-i tecellĪ zūhūrunuñ ibtidā'sından fānĪ olmaya tedricle ŝurū' ederek bi'l-kūlliyye 'ālem-i ḥissden elbetde ḥurūc eder.

[HM. 122a] Bu maḥalde ki šubḥuñ feyzi kitābını açmıŝdır, kendiñiz için bir kevkeb ihtiyār ediñiz. Çünkü sevābit ü seyyāreden fecr vaḳtinde ŝafvet-i hevā ile nūmāyān olmađın birini ihtiyār ediñ diyü tenbĪh eyledi. Lākin 'Acem ıŝılāḥına mebnĪdir. ZĪrā bizim ŝehrlerimizde "filān bĪ-baḥtdır" demek maḳāmında 'Acem "sitāresizdir" derler. Ve bu maẓmūn esbāba 'alāḳa ile emr ŝūretinde ise de esbābıñ ḥālını muḳaddemen taḥrĪr eyledik. Hemān i'timād Allāh'a olup 'ādātı maḥallinde isti'mālden bir ferde ğināniñ imkānı olmadıđın bilmek kifāyet eder.

Te'emmül eyle, Zū'l-ḳarneyn Ḥazretleri'niñ velāyetinde ŝübhe yoḳdur. Mevlā-yı müte'āl *Ḳurān-ı Kerīm*'de "Biz oña her ŝeyden sebep verdik ve o daḥi sebebe tābi' oldu"³³³ diye ŝenā eder. Bu kıŝŝa bu mes'elede olan nizā'ıñ sedd-i İskender'idir. Ye'cūc-ı mu'āraẓanıñ tecāvūze ḳuvveti yoḳdur.

³³³ Kehf Sūresi, 18/84.

کنون که زر بسپر بخش میکند خورشید

چه لازم است نظر را سیر بخواب کنید

Künün ki be-siper baḥş mī-koned ḥūrşīd / Çe lâzım-est naẓar-rā sīr be-ḥāb konīd

[HE, 67a] Hālā ki altın şems kalkanla baḥş eder ne lâzımdır ki uyku ile naẓarı siyāh edesiz. Ya ‘nī şubḥla āfītābīn temşīlātından ‘ālem-i bāṭını mülāḥaza edersiniz. Ebyāt-ı sābıkada geçen maẓmūnlar kifāyet eder. Yok ‘ālem-i zāhire himmetiñiz maḥşūr ise kalkanla altın keremini müşāhededen maḥrūm olmañız.

[mef‘ülü fā‘ilātü mefā‘ilü fā‘ilün]

‘İbret gözüyle mevlid-i eṭfāl-i feyze bak

Gün doğmadan uyan ki cihāna neler doğar

[HM, 122b] Hālā ki güneş altın kalkan ile baḥş eder, ne lâzımdır ki gözünüzü uyku ile doyurursunuz. Ya ‘nī naẓarıñız bu ‘ālem-i fāniye maḥşūr ise böyle bir kerem mişālını temāşādan vaz gelip ṭulū‘-ı āfītābda uykuda bulunmak ḥamākatdır. Beyt:

[mef‘ülü fā‘ilātü mefā‘ilü fā‘ilün]

‘İbret gözüyle mevlid-i eṭfāl-i feyze bak

Gün doğmadan uyan ki cihāna neler doğar

هوای عالم بالا کنید چون شبنم

پس است چند اقامت درین خراب کنید

Hevā-yı ‘ālem-i bālā konīd çün şebnem / Pes-est çend iḳāmet der-īn ḥarāb konīd

[HE, 67a] Şebnem gibi ‘ālem bālāsının hevāsını ve meylini ediniz, yetişir bu ḥarābda niçe bir iḳāmet edersiñiz. Ya ‘nī benī-ādeme nisbet şebnem gülşende gül reng ü büyuna aldanmayıp ‘ālem-i bālāya ‘urūc etmesi bu ḥarābede envā‘-ı miḥen ü meşakḳate taḥammül ederek dār-ı fenāya rızā vechiyle ḳanā‘at edenlere lisān-ı ḥükmünden bir ta ‘rīz-i şarīḥdir ki te’emmül edene isti‘dādı kadar te’şīrinde şübhe yokdur.

[HM. 123a] Şebnem gibi ‘âlem-i a‘lâ hevâsını ediniz, yetişir bu harâbda niçe bir iķâmet edersiniz. Ya ‘nî benî-âdeme nisbet şebnem gülün reng-i bûyuna gülşende aldanmayıp ‘âlem-i bâlâya ‘urûc etmesi bu harâbâtda envâ‘-1 şedâ‘ide taħammül ederek dâr-1 fenâya rızâ vechiyle ķanâ‘at edenlere lisân-1 işâretten bir ta‘rîz-i laţîfdir ki te‘emmül edenlere isti‘dâdları ķadar te‘şîr edeceği bedîhîdir.

ز روی دل بفشانید کرد هستی را

نظر بشاهد مقصود بیحجاب کنید

Ez-rûy-1 dil be-feşânîd gerd-i hestî-râ / Nazar be-şâhid-i maķşûd bî-ħicâb konîd

[HE. 67a] Gönül çehresinden varlık tozunu saçıñız, maķşûd dil-beriniñ yüzüne ħicâbsız nazar ediniñiz. Lisân-1 şüfiyyede şâhid diye maħbûbu gördükden sonra ħayâlde bākî kalan şûret-i mişâle itlâķ olunur. Ve ħubâr-1 vücûdu saçmaķ kendini yok bilme ile olur. Ve illâ ref‘-i vücûd etmek kâ‘inâtîñ kudretinde degildir. Ve Rabbü‘l-‘âlemîn buyurur “İnsân üzerine dehrden bir ħîñ geldi mi ki o zamânda insân şey’-i mezkûr degil idi.”³³⁴

Ya ‘nî ħâlâ mevcûd iken o ħâlinde olup ķazâma münâza‘adan n’içün fâriğ. Zîrâ kendini nutfeden ħalk edip semî‘ vü başîr eyledik ve cümle mâ-meleki bizim olduğunu bilir iken rızâmıza muħâlefetde n’içün bulunur. Vâķı‘â ħâlen ve taħķiken bir âdem kendini fânî ve kuvveti vuħûlünden ‘arî bilmedikce bākîden bir şey’ fehm eylemek muħâldir. Ve bu rütbelere vuşûl daħi elli biñ sâlikiñ birinde bulunmaz. Ammâ Şâ‘ib derdmend daħi bizim gibi zikrû‘l-‘ayş nişfu‘l-‘ayş mefhûmuyla eyyâmın geçirmiş.

[fe‘ilâtün fe‘ilâtün fe‘ilâtün fe‘ilün]

‘Âlemi cümlesi fânî bilir ammâ geçemez

Ėarķ olur tâbe-küllî âb-1 ħayâtı içemez

Ėâne-i ten yaķılıp gitse de a‘zâ vü hevâs

İĞhtiyâr ile bu vîrânedен âdem geçemez

³³⁴ İnsân Sûresi, 76/1

[HM, 123a] Göñül çehresinden varlık ğubārımı saçınız, maqşūd dil-beriniñ yüzüne hiçābsız nazar ediniz. Lisān-ı şūfiyyede şāhid diye maħbūbu gördükden soñra hayālide mürtesem olan şūret-i mişāle ıtlāk olunur. Ve ğubār-ı vücūdu saçmaq taħkīk üzere kendini yok bilme ile olur. Yoksa ref'-i vücūd ve duħūl-ı vücūd maħlūqātın kudretinde degildir.

Ve Rabbū'l-‘ālemīn sūre-i Dehr’de buyurur ki “İnsānın üzerine dehrden bir vaqt geldi mi ki o vaqtda insān şey’-i mezkūr degil idi.”³³⁵ Ve herkesiñ ma‘lūmudur ki insān olmadıĝı vaqt vardır. Pes lisān-ı işāretle o hālete mülāzemet murād eder ki me‘ālī każāya münāza‘adan nehye çıkar. Vāqıā ādem bu dār-ı fenāya vürūdunuñ şūretini müṭāla‘a edip ne rütbede ‘āciz ü muhtāc ve cāhil-i şırf ve zāhir ü bātında her ne buldu ise cümlesini Vehhāb-ı ğanı’niñ keremi ve ihsānı bildikden soñra ben etdim, ben verdim, murādım budur, ĩmān kesbīdir, daħi bundan eşna‘ niçe rubūbiyyet da‘vāların müş‘ir kelimāt-ı lā-ubālī maķālāt-ı fāsıdeye ne cür’etle iķdām eder. Beyt:

[fe‘ilātün fe‘ilātün fe‘ilātün fe‘ilün]

‘Ālemi cümlesi fānī bilir ammā geçemez

Ĝarķ olur tābe-küllī āb-ı hayātı içemez

Hāne-i ten yaķılıp gitse de a‘zā vü havāss

İhtiyār ile bu vīrāneden ādem geçemez

Ķaldı ki ben kendimi yok bildim demek fā’ide etmez. Tā bu kelāmıñ sıdķına şehādet eder aħvālī zuhūr etmedikce. Şā’ib merħūm daħi bizim gibi zıkrū’l-‘ayş nışfu’l-‘ayş mişli ile ‘ömrünü ifnā’ edenlerdendir. Zīrā bu rütbeniñ şāhibi ğazel söyleyip halka nuşh u pend edecek ķadar vaqt bulamaz.

مکر رسید بپا بوس بحر چون سیلاب

باه کرم دل سنک خویش آب کنید

Meger resīd be-pā-būs-ı baħr çün seyl-āb / Be-āh-ı germ dil-i seng-i h‘iş āb konīd

³³⁵ Bk. 334. dipnot.

[HE, 67b; HM, 124a] Ola ki seyl gibi pā-būs-ı deryāya³³⁶ vāşıl olasız, āh-ı germ ile kendi taş gibi olan göñlüñüzü³³⁷ eridiñ. Bu ta‘bīr ile merhūm ahlāk-ı ilāhiyye ile taḥalluḳa ĩmā eyledi. Zīrā ḳalbi zevb etmeniñ ma‘nāsı ḳayd-ı muḳteziyāt-ı ṭabī‘atden³³⁸ taḥlīş edip żarūrāt-ı beşeriyyeniñ ednāsına ḳanā‘atle leṭāfet taḥşīl etmektedir. Ve seyliñ deryāya vuşūlüne etemm bevā‘işi fi‘l-cümle müşākeledir ki taḥalluḳ ile te‘vīl eyledik³³⁹. Lisān-ı ḳavme āşinā olan murādını fehm eder.

عمارت نفس بوج را بقایى نیست

ز بحر چند جداخانه چون حباب کنید

‘Īmāret-i nefes-i pūç-rā beḳāyī nīst / Ez-baḥr çend cüdā ḥāne çü ḥabāb konīd

[HE, 67b] Çürük nefesiñ ‘imāretiniñ bir beḳāsı yoḳdur, bu şüretde baḥrden ḥabāb gibi niçe bir ḥāneñizi cüdā edersiñiz. Bi’z-żarūre bedeniñ ‘imāreti nefesledir ki munḳaṭı‘ olduğdan soñra ḥayāt-ı bedeniyye mutaşavver degildir. Ve oldukça beḳāsı ‘ömre göre kaç nefes ise tamām olunca kesilir ve beden daḫi ḥarāb olur. Ve merhūm ḥabābı irsāl-i meşel eyledi ki deryādan bir nefes içün ḥānesin ayırıp fi‘l-ḥāl maḥv olur.

İnsān daḫi biñ sene dūnyāda ḳalsa ba‘de‘l-mevt ḥayālde ḥabābıñ beḳāsı ḳadar bir şey‘ ḳalır. Çünkü bu ma‘lūm olunca o bir nefese bu ḳadar i‘tinā etmeden onu daḫi ferāmūş ve zāhir ü bāṭın seni nefes ve nefesiñi ḥalk eden ḥakīm-i Vehhāb’a teveccüh edip ḥayāt-ı ebediyyeye vāşıl olsan olmaz mı diye benlik da‘vāsından istiḥlāşa tergīb eyledi.

[HM, 124b] Çürük nefesiñ ‘imāretiniñ bir beḳāsı yoḳdur, bu şüretde baḥrden ḥabāb gibi niçe bir ḥāneñizi cüdā edersiñiz? Bi’z-żarūre bedeniñ ‘imāreti nefesledir ki munḳaṭı‘ olduğda ḥayāt mutaşavver olmaz. Olduḳca beḳāsı ‘ömre göre kaç nefes ise tamām olunca kesilir ve beden daḫi ḥarāb olur. Ve merhūm ḥabābla irsāl-i meşel eyledi ki bir nefes içün deryādan ḥānesin ayırıp fi‘l-ḥāl maḥv olur.

³³⁶ pā-būs-ı deryāya: deryā pā-būsuna HM

³³⁷ göñlüñüzü: ḳalbiñizi HE

³³⁸ ḳayd-ı muḳteziyāt-ı ṭabī‘atden: ḳayd-ı ṭabī‘atden HE

³³⁹ te‘vīl eyledik: ta‘bīr eyledil HM

İnsân daħi biñ sene dünyâda ҡalsa ba‘de’l-mevt hayâlde ھاḃâbiñ beķâsı ҡadar bir şey’ ҡalır. Çünkü bu ma‘lûm olunca o bir nefese bu ҡadar i‘tinâ etmeden onu daħi ferâmüş ve zâhir ü bâḃın seni ve nefes ve nefesiñ ھاḃ eden ھاķîm-i Vehhâb’a teveccüh ile ھاḃât-ı ebediyyeye vâşıl olsan olmaz mı diye enâniyyet da‘vâsından istiḃlâşa tergîb eyledi.

ز خون دیده خود می بساغر اندلید

ز رنگ چهره خود سیر ماہتاب کنید

Ez-ḥûn-ı dîde-i ḥod mey³⁴⁰ be-sâġar endâzîd / Ez- reng çehre-i ḥod seyr-i mâh-tâb konîd

[HE, 68a; HM, 124b] Kendi çeşmiñiz kanından sâġara bâde tarḥ ediñiz, kendi çehreñiziñ renginden mâh-tâb seyrini ediñiz. Gûyâ³⁴¹ kan ağlayanıñ çehresi elbetde³⁴² beyâz olduğuna işâret eyledi. Ya‘nî ḥavf-ı taķşîrât-ı ‘ubûdiyyetden yâḥud şevk-i heyemân-ı muḥabbetden sizlerde³⁴³ bir şafâ-yı ҡalb³⁴⁴ ḥâşıl olur ki zâhirde erbâb-ı ‘işretiñ mehtâbda bâde içmesinden ġayrı oña³⁴⁵ mişâl bulunmaz ki onların ‘indlerinde ġâyet merġûbdur.

چراغ دولت بیدل را فروغی نیست

نظر بکوشه آن چشم نیمخواب کنید

Çerâġ-ı devlet-i bîdâr-râ fûrûġî nîst / Nazar be-kûşe-i ân çeşm-i nîm-ḥ’âb konîd

[HE, 68a] Uyanık devlet çerâġımıñ bir nûru yoķdur, keşret-i âfeti cihetinden o nîm-ḥ’âb olan gözün küşesine nazar ediñiz ki âşâr-ı cemâl ve devlet-i bîdâr me’âli ne olduğun fi’l-cümle fehm edesiz. Ya‘nî ‘âķıla lâzım olan emşile-i fâniyye ile devlet-i bâķiyyeye vuķûf taḥşîl edip işbâtınıñ isticlâbına şarf-ı himmet etmektir.

³⁴⁰ mey: ḥûn HM

³⁴¹ gûyâ: zîrâ HM

³⁴² elbetde: -HM

³⁴³ sizlerde: sizlere HE

³⁴⁴ şafâ-yı ҡalb: şafâ-yı ḥâl HM

³⁴⁵ oña: -HE

[HM, 125a] Uyanık devlet çerāğının bir nūru yokdur, keşret-i āfeti ve kılllet-i ūlfeti ve nekbet-i ‘ākıbeti cihetlerinden o nīm-h‘āb olan gözün kūşesine nazar ediñiz ki āsar-ı cemāl ve devlet-i bīdār me‘ālī ne olduğun fehmi edesiz. Ya‘nī ‘ākıla lāzım olan emsile-i fāniyye ile devlet-i bākīyyeye vukūf taḥṣīl edip bu zulūmāt-ı hāne-i ‘ālemden görüñmemekdir. Mecāzın ḥaḳıḳati böyledir.

ز شعر مولوی روم چون پردازید

موحّن غزل صائب انتخاب کنید

Ez-şi‘r-i Mevlāvī-yi Rūm çün be-perdāzīd / Muvahḥidān-ı gāzel Şā‘ib intihāb konīd

[HE, 68a] Çünkü Mevlānā-yı Rūmī’niñ şi‘rinden fāriğ olasız ey gāzel muvahḥidleri, Şā‘ib’i intihāb ediñiz. Zīrā rütbe ve me‘ānī cihetinden Mevlānā ve ḥüsn-i ta‘bīr ve selaset-i elfāz cihetinden Şā‘ib gibi şā‘ir olmaz. Ve bunlara sā‘ir şu‘arāyı teşrīkden ḥazer ediñiz bu edā ile Mevlānā’ya bu gāzel nazīre olduğun ifāde eyledi.

[HM, 125a] Çünkü Mevlānā-yı Rūmī’niñ şi‘rinden fāriğ olasız ey gāzel muvahḥidleri, Şā‘ib’i intihāb ediñiz. Zīrā rütbe ve me‘ānī cihetinden Mevlānā ve ḥüsn-i ta‘bīr ve selaset-i elfāz yüzünden Şā‘ib gibi şā‘ir bulunmaz. Ğayr-ı şu‘arāyı bunlara gāzelde şerīkden tenzīh ediñiz diye Mevlānā’ya nazīre olduğun ifāde eyledi.

[39. Gāzel]

هر که زشت است همان زشت بعقبا خیزد

کور از خواب محالست که بینا خیزد

Her ki zışt-est hemān zışt be-‘uqbā hīzed / Kūr ez-h‘āb muḥālest ki bīnā hīzed

[HE, 68a] Her kim a‘māl-i ḳabīha kesbiyle çirkin ise yine ‘uqbāda çirkin ḳalkar, maḥall-i i‘tibār budur ki kūr uyḳudan muḥāldir ki başīr ḳalka. *Men kāne fī hāzihī a‘mā fehīve*

*fi'l-āhireti a'mā*³⁴⁶ mefhūmundan istimdād eyleyip irsāl-i meşel eylemişdir. Ma'lūm ola ki temeli ve esāsı īmān olan a'māl-i şer'iyyeniñ cümlesi qalbiñ taḥīri ve mā-sivādan ezyāl 'alākasınıñ teşmīri içündür.

Pes bir kimse āyāt-ı āfāk u enfüsdür. Ğaflet edip dünyāniñ şerī'atü'z-zevāl olan şehvāt u lezā' izine meşgūl iken vefāt eylese elbetde āhiretde a'mā ḥaşr olup Mevlā-yı müte'āl'e "İlāhī ben dünyāda başīr idim, n'içün beni a'mā ḥaşr eylediñ" dedikde cevāb gelir ki "Dünyāda saña benim āyātım geldi nazar etmediñ bi-'aynihi cezā'-yı vifāk üzere bugünkü günde sen daḥi unudulup lezā' iz-i uḥreviyye cemālinden maḥrūm olursun."

[HM, 125b] Her kim çirkin ise āhiretde yine çirkin qalkar, a'mā muḥāldir ki uykudan görür qalka. *Men kāne fī ḥāzihī a'mā fehüve fi'l-āhireti a'mā*³⁴⁷ mefhūmunu nazm eyledi. Bu kā'ide-i mutṭaride ve edille-i şer'iyye ile mü'eyyede olan ḥāletlerdendir. Meşelā bir ādem velādetde a'mā ya aşamm vücūda gelse ebedü'l-ābād a'mā ve aşamm kalıp bu iki şifātıñ āşārından ne dünyāda ve ne berzahda ne āhiretde bir şey' müşāhede edemez.

Zīrā bir ğayr-ı tarīki yoqdur ve naşsıñ daḥi mefhūm-ı evveli budur. Ve bundan soñra 'amāniñ mertebeleri dünyādaki qadarda āhiretde zūhūr edende 'abd niyāz eder ki "İlāhī ben başīr idim n'içün beni a'mā ḥaşr eylediñ." Cevāb gelir ki "Benim saña āyātım dünyāda geldi unutduñ, cezā'-yı vifāk böyle iktizā eyledi ki a'mā ḥaşr olasın." Ve ma'lūm ola ki dünyāniñ bātını āhiretdir. Pes dünyāda āyāt-ı āfākıyye vü enfüsiyyede a'mā olan bu neş'e munqalib olunca içi taşra gelip kör ḥaşr olur. Bu daḥiğadan ğafletle āhiretde rü'yetü'llāhıñ vuḳū'unda ecille-i 'ulemā tevaḳḳuf etdiler.

³⁴⁶ "Bu dünyada kör olan ahirette de kördür." İsrā Süresi, 17/72.

³⁴⁷ Bk. 346. dipnot.

خازن مرك مبدل نکند جوهررا
جاهل از مرك محالست که دنا خیزد

Hāzin-i merg mübeddel ne-koned cevher-rā / Cāhil ez-merg muḥālest ki dānā ḥīzed

[HE. 68b] Mevte müvekkil olan melek cevheri tebdīl etmez, pes cāhil muḥāldir ki mevtden şoñra ‘ālim ḥaşr ola. Ya ‘nī herkesiñ bey‘i ne rütbeye vāşıl oldu ise kendini o rütbede bulup zerre ağırlığı kadar kimseye zulm olunmaz. Ammā ehl-i keşf ‘inde bir mü’min-i muḥallid-i cāhile Rabbü’l-‘ālemīn āḥiretde bir ‘ālim-i fāciriñ ‘ilmini ilbās edip o ‘ilme münāsib dereceye nā’il olur.

Ve ‘ālim-i fācire mü’min-i muḥallidiñ cehlini ilbās edip hemān “Ben ‘ālim idim ‘ilm benden selb olundu” mefhūmundan ğayrı cevherinde bir ‘ilm ḳalmaqđıqda cühelāya maḥşuşdur ki caḥīme ilḳā olunur. Ve ḥālā bir ādem bir mes’eleyi geregi gibi bilir iken kendinden selb olunması Rabbü’l-‘ālemīn tarafından ‘ulemāya tenbīhdır ki ‘ulūmlarına maġrūr olup mekr-i ilāhīden emīn olmayalar. Ve ‘ubūdiyyetlerinde bezl-i mechūd eder iken i’timādları fazl-ı ilāhīye ‘amellerinden ve ‘ilmlerinden ziyāde ola.

Ve evşāf-ı beşeriyyede ĩmāndan şoñra ‘ilmden eşref bir vaşf olmadıġına ‘ulemāya kibr u ġurūruñ tasalluṫı ziyāde olur. Lākin ‘aql-ı ilāhī şāhibi bilir ki ḥalkıñ kendine i’tibārı rütbe-i ‘ilmiyye içündür. Yoḳsa zātına i’tibār ile degildir. Pes zevāli imkānda olan vaşfla ġurūrun ma’nāsı maḥzen ḥumḳ ve mekr-i ilāhīye ta’arruzdur.

[HM. 126a] Melekü’l-mevt cevheri tebdīl edemez, pes muḥāldir ki ḳabirden cāhil ‘ālim ḳalka. Ya ‘nī herkesiñ sa’yı ve ‘irfānı ne rütbeye bāliġ oldu ise o rütbede ḥaşr olur. Merātib birbirine muḥteliṫ olmaz. Ammā mü’min-i muḥallide ‘ālim-i fāsıḳıñ ‘ilmini ve ‘ālim-i fāsıḳa mü’min-i muvaḥḥidiñ cehlini ilbās ederler eger o ‘ālim ehl-i nārdan ise. Zīrā cehennem dārü’l-cehldir. Bu bir ġarīb mes’eledir.

Bu maḥalle münāsebetle şebt olundu ve ḥālā bir ādem bir mes’eleyi geregi gibi taḥḳīḳ etmiş iken selb olunması el-‘iyāzū bi’llāh ḥālet-i mezkūreniñ şıḥḥat-i vuḳū’una burhān-ı vücūdīdir. Ve çüñkü ba’de’l-ĩmān ‘ilmden eşref bir kemāl taşavvur

olunmadığına ‘ulemāya kibr ü ğurūruñ tasalluṭu ziyāde olur ve ḥaḳīḳatde şeref mertebeniñdir. Rütbeniñ şerefiyle kibr etmek ğaḳab-ı ilāhiyyeye ta‘arruzdur.

تنك همت بود از هيچ فشاندن دامن

سهل زهديست كه كسى از سردنيا خيزد

Teng-i himmet būd ez-hīç feşānden dāmen / Sehl zūhdīst ki kesī ez-der-i dūnyā ḥīzed

[HE, 69a] Hīçden dāmen çekip fedā etmek himmetiñ darlığıdır, pek ednā zūhddür ki bir kimse dūnyā başından ve hevesinden ḳalka. Ammā ‘ömrümüzde bir ādem görmedik bu şīvede zūhūr eyleye. Nihāyeti ziyāde talebinde olmaz. Yāḥud celb-i māl u nuḳūda ḳudreti var iken bir kūşede ‘ibādete meşğul olup ne ṭarafdan rızḳı zūhūr eder ise nūrāniyyet-i verā‘ı ḳadar kimini ḳabūl eder ve kimini redd ederek eyyām-ı ‘ömrün geçiren şuleḥālardan görülmüşdür. Ve ba‘zısı daḥi pederinden mevrūs zirā‘at-ile ednā rütbe ma‘īşete ḳanā‘at etmiş bulduḳ.

Ammā bi‘l-külliyeye mesken ü melbes ü me‘kel cihetinden ‘alāḳası olmayıp fī-sebili’llāh tecerrüd-i tāmm eden kibārları kitāblarda ve ḥikāyelerde esāmī-i mübākelerin işidiriz. Yoksa gördüğümüz yokdur. Lākin dūnyāyı terkiñ daḥi dürlü dürlü sebepleri vardır. A‘lāsı rızā-yı ilāhī taḥşīli için ola ve-yāḥud na‘īm-i uḥreviyyeye rağbet için ola. Bu daḥi memdūḥdur. Bu iki mülāḥazadan ğayrı ricālu’llāhiñ terk-i dūnyādan ğarazları yokdur.

[HM, 126b] Hīçden dāmen-feşān olup fedā etmek himmetiñ müzāyaḳasıdır, bir ednā zūhddür ki bir kimse dūnyā başından ve hevesinden ḳalka. Ammā ‘ömrümüzde bu şīvede zūhdü ḳabūl etmiş bir ādem görmedik, nihāyeti ziyāde talebinde ve cem‘ī ḳaydında olmazlar. Hemān bir kūşede ‘uzlet edip zūhūr eden şadaḳāt ve hediyyeden mīzānına münāsib olanları ḳabūl ve olmayanları redd ederler. Ve ba‘zıları daḥi pederinden mevrūs zirā‘atle ḳanā‘at etmiş bulduḳ.

Ammā bi'l-küllüyye mesken ü melbes ü me'kel cihetinden 'alākası olmayıp fī-sebili'llāh tecerrüd-i tām̄m ve şuverī vü ma'nevī mevte ikdām edenlere erişmedik. Lākin esāmī-i mübārekelerin kütüb-i şūfiyyede ve ahvāl-i şādıkların mü'tala'a edenler bilirler. Kaldı ki şüretde dünyāyı terk ve ma'nāda cem' edip henüz şehvātına şarfdan muqaddem 'ömr tükenip kendine hüsn-i zann edenlerin hediyeleri şandūqunda mührleri ile çıkanları çok gördük. Şimdi bu daḥi nādirdir.

حاصلش ماندگی و آبله یا باشد

هر که بیجاذبه آنطرف از جا خیزد

Hāşileş māndegī vü ābile-i pā bāşed / Her ki bī-cāzibe-i ān taraf ez-cā hīzed

[HE, 69a] Onuñ fā'idesi yolda kalmak ve ayak kabarcıklarıdır, her kim Hakk tarafından cāzibesiz maḥallinden kalkar ise. Zīrā cāzibe sülūkuñ belki her emriñ muqaddemesidir. Ammā ḥaḳīqatde 'ārif olanlar bilirler ki bilā-cāzibe aşgar-ı hayvānāt hareket edemezler.

Lākin bu maḳāmda murād, Rabbü'l-'ālemīn tarafına teveccüh-i tām̄m etmeyedir ve neden bir taleb zuhūr eder ki pādīşāh olsa İbrāhīm bin Edhem gibi taḥtını terk eder ve bu ḥāletiñ bir tarafı sırr-ı kadere merbūtdur ki isti'dād lafzıyla kulüb-ı selīmeye tefhīmi kâbildir.

Nazar eyle ki 'ömründe bāde isti'māl etmemiş ve sakızıñ lezzetin görmemiş ādeme bāde içmek için 'ataş vaktinde şu içmeye gelen cāzibe gelmek muḥāldir. Bu kadarca kifāyet eder. Hemān mefhūm-ı beytden ḥāşılıımız bu oldu ki bir ḥuşūşa şurū'uñ cāzibesiyile o ḥuşūşuñ ekser ahvālī ve suhūlet ü 'usreti erbābına nümāyān olur şübhe yokdur ve herkese vāḳı' olan 'umūm-ı ahvāl-i beşeriyedendir.

[HM, 127a] Her kim o taraftan cāzibesiz yerinden kalkar ise onuñ fā'idesi kalmak ve ayak kabarcığı olur. Zīrā cāzibe da'vet maḳāmındadır ve da'vetsiz müsāfirīñ ḥālī herkesiñ ma'lūmudur. Lākin merḥūmuñ bu cāzibeden murādı cāzibe-i mucbire demekdir. Yoksa ḥaḳīqatde cāzibesiz seng hareket edemez.

Meşelâ cümlemiz biliriz ki dünyânîñ bir sâ‘ati âhiretiñ biñ senesinden hayırlıdır. Ve cennetiñ letâfeti ve haqîkati görölmedikce idrâk olunmaz ve telezzüzât-ı cismâniyye vü rûhâniyye o maqâmıda nihâyet bulmaz.

Böylece görmüş kadar bi-hamdi’llâh îmânımız var iken nışfu’l-leylde kalkıp iki rek‘at namâz kılmak ‘indimizde dağları taħammülden eşkaldır. Lâkin içimizde ba‘zımız vardır ki uykusı gelmez ve namâzdan uşanmaz. Ve şıfat-ı îmân cümlemizde mevcüd ammâ câzibe haq yetüre. Hâşılı umûr-ı dünyeviyye vü uhreviyyede câzibe bir emr-i ‘azîmü’ş-şândır ve vuşûl-ı maţlaba burhândır.

روی در قبله عشق است همه عالم را
منزلش بحر بود سیل زهر جا خیزد

Rûy der-kible-i ‘aşq-est heme ‘âlem-râ / Menzileş baħr bûd seyl ez-her câ ħîzed

[HE, 69b] Cümle ‘âlemiñ yüzü kible-i ‘aşka müteveccihdir, gerek bilsinler ve gerek bilmesinler, maqâm-ı i‘tibâr budur ki seyl her ne yerden kalkar ise konâğı deryâ olur. *Ve ileyhi yerci ‘u’l-emri küllihi*³⁴⁸ ‘umûmundan nazm eylemiştir. Güyâ merhûm evvelki beytde câzibe zıkr edince bu câzibeniñ daħi şuver-i muhtelifesine işâret kaşdıyla bu beyti nazm eyledi ki seyliñ deryâya câzibesi müşâkele ħaysiyyetindedir demiş ola.

Bu sebebdan faķîr isti‘dâda işâret eyledim ki cümle ka’inât beyninde taşavvuru mümkün olur ve ‘aşk-ı ilâhî herkesde mevcüd u âmâdedir. Lâkin ‘alâka-i fâniyye ve şehevât-ı dâniyye ġâlib olduğuna mestûr kalmışdır. ‘İnâyetu’llâh bir ‘abde dest-gîr olup kuyûdât-ı zarûriyyeniñ mâ-‘adâsın kalbinden iħrâca kâdir olur ise kalbe iki muħabbet şıġışmaz. Elbetde ‘aşk-ı ilâhî zuhûr eder.

[HM, 127b] Cümle ‘âlemiñ yüzü ‘aşk kıblesine müteveccihdir, mecrâ-yı i‘tibâr budur ki seyl her kânde kalkar ise onuñ menzili deryâ olur. *Ve ileyhi yerci ‘u’l-emri küllihi*³⁴⁹

³⁴⁸ “Sonunda her şey tekrar ona döner.”

³⁴⁹ Bk. 348. dipnot.

‘umūmundan nazm eyledi. Gūyā merhūm evvelki beytinde cāzibe zikr eyledi. Bu cāzibeniñ şuver-i muhtelifesinden birisi seyliñ deryāya olan cāzibesidir. Müşākele yüzünden zuhūr etmişdir demek ister.

Muḥakkiḳiñ isti‘dād ta‘bīr ederler. Ya‘nī bir maṭlaba isti‘dād kadar bir teşhīr-i a‘zam olmaz. Elbetde maṭlabı cezb edip ayağa getirir. Meselā pek ḳabāsı vaḳtiñ pādişā[h] veyā vezīri bir kelām-ı ḳadīm yazdırmak murād etse o vaḳtde bulunan ḥaṭṭatların re‘isi her kim ise evvel ḥāṭıra o gelir. İster istemez oña teklīf ederler. Bu sebepten ricāllu’llāhiñ taşfiye-i derūndan a‘lā şuğlleri yoḳdur.

رحمت از دامن دل کرد کنه پاک کند

تیره کی از دل سیلاب بدریا خیزد

Raḥmet ez-dāmen-i dil gerd-i güneḥ pāk koned / Tīregī ez-dil-i seyl-āb be-deryā ḥīzed

[HE, 69b] Mevlā-yı müte‘āl’iñ raḥmeti ḳalb dāmeninden günāḥ ḡubārını pāk eder, sāḥil-i i‘tibār budur ki seylin dilinden bulanıklık deryā ile ḳalkar. Vāḳı‘ā giriftār-ı evsāḥ-ı ma‘şiyet olanların i‘timādı ĩmāndan soñra bu maḳmūnadır. Lākin ma‘şiyetiñ ḳalbe etdiği telvīşātı bir ādem ḥiss etmedikce böyle şikāyetleri bī-hūde ḥayāl eder. Ammā tevfiḳ refiḳ olunca bir mekrūhūñ eşerini fi‘l-ḥāl derūnunda bulup istiḡfāra tebādūr eder.

Şerī‘at-i ḡarrāya muḥālefetiñ şūmuna nazār eyle ki ḥuzzāḳ-ı eṭibbā re‘yiyle yaḳı açdıḳdan soñra ba‘z-ı şāḥābe nādım oldu ki baña melā’ikeler selām verirler idi yaḳı açdıḳdan berū munḳaṭı‘ oldu diye. Ve muḥakkiḳiñ-i şūfiyye buyurdular ma‘şiyet-i ḡayr-ı muḥallaḳa ya‘nī nāḳiṣū’l-ḥalka olan günāḥ mü’minden şādır olmaz. Ḥarāmı ḥelāl ve ḥelāli ḥarām bilme gibi. Zīrā bu şūretiñ ismi küfr olur ve ma‘şiyet ḥūkmünden çıkarır. Belki ehl-i ĩmāndan şādır olan muḥallaḳa günāḥlardır. Ya‘nī ḥilḳat-i ma‘şiyet nāḳiṣa degildir.

Meşelā evvelā ḥarām i‘tikād eder ve sāniyen Mevlā-yı müte‘āl’den ḥavf çeker “Ben ma‘şiyet işledim” diye. Ve lisān-ı şer‘de ḥaḳīḳat-i ma‘şiyet budur. Ve sālişen nādım

olur ve rābi‘en kendi kendi ‘inde aḥḡar-ı maḥlūkāt olur. Ve bu vücūh-ı erba‘adan bir ma‘şiyette şevāba ve ecre nā‘il oldu. Ammā ma‘şiyetiñ tağyīr-i ḥilkati küfr-i maḥzđır el-iyāzū bi’llāhi te‘ālā kıyāmete dek şāhibine la‘net eder. Ammā tāmümü’l-ḡalka olan ma‘şiyet, ĩmāna muḡārenet-ile şāhibine istiğfār edip vücūh-ı mezkūreden celb-i nef‘ etmede olur.

[HM, 128a] Raḡmet göñül dāmeninden günāḡ ḡubārını pāk eder, sāḡil-i i‘tibār budur ki seyl şuyunuñ içinden kudūret deryā ile ḡalkar. Vāḡı‘ā giriftār-ı evsāḡ-ı ma‘şiyet olanların ĩmāndan soñra bu mazmūna i‘timād ḡadar melāzları yoḡdur. Lākin ma‘şiyetiñ ḡalbe etdiḡi ḡarara ve telvīsāta bir ādem vāḡıf olsa me‘āric-i ‘irfāndan a‘lā rütbeğe nā‘il olur. Zīrā muḡlaḡ ḡarar eder deme ile bi’l-fi‘l ḡararın müşāhedeniñ beyninde ḡoḡ mesāfe vardır.

Te‘emmül eyle, şāḡābeden ba‘zısı bir maraẓıñ def‘i için yaḡı açıp bu ḡadarca şerī‘ate muḡālefetle baña melā‘ikeler selām verirler idi, munḡatı‘ oldu diye şikāyet eyledi ve nādım oldu. Ve irtikāb etdiḡi ma‘şiyet ‘illet zımnında nihāyeti kerāhet ola. Zīrā Resūlu’llāḡ şalla’llāḡu ‘aleyhi ve sellem, “Yaḡıda şifā vardır lākin ben sevmem” buyurdu. Eger ĩslām ḡaydında iseñ bu ḡadarca ḡaber kifāyet eder.

كر ببالين من خسته دل ايد صائب

رنگ اعجاز ز سپای مسیحا خیزد

Ger be-bālīn-i men-i ḡaste-dil āyed Şā‘ib / Renk-i i‘cāz ez-sīmā-yı Mesīḡā ḡīzed

[HE, 70a] Eger ben ḡaste ḡalbiñ yaşdıḡına gelir ise Ey Şā‘ib, Mesīḡā’niñ sīmāsından i‘cāz rengi ḡalkar. Murādı kendi derdiniñ şiddet-i temkīninde mübālaḡadır ammā ḡalt ve lā-ubālī ḡareket ve dīn ḡaydı ḡalīl olmaḡdan nāşīdir. ḡable’ş-şerḡ bu maḡḡa‘ı ḡörmüş olaydım bi’l-külliyeye ḡazeli terk eder-idim. Böyle küstāḡāne ta‘bīrler ḡab‘-ı mevzūnuñ āfāt-ı müḡlikelerindedir. Nes‘elu’llāḡu’l-‘āfiyeh.

[HM, 128b] Ey Şâ'ib, ben haste albiñ yaşığına gelir ise 'ilâc etmeye Hâzret-i 'İsâ'nıñ sîmâsından i'câz rengi alkar. GÛyâ derdiniñ eşkâlinden şikâyet ve derman-pezîr olmamasında mübâlağa eyledi. Ammâ lâ-ubâlî ve bârid ve dîn aydında olmamak böyle altıyyâtı müstelzendir. Evvelden mata'a nazâr etmiş olaydım bu azeli bu mazmûn için tercüme etmezdim.

[40. Gazel]

بیحاصلی که تربیت بید میکند
این شغل پوج را بچه امید میکند
Bî-hâşilî ki terbiyet-i bîd mî-koned / İn şugl-i pûç-râ be-çe ümmîd mî-koned

[HE, 70a] Bir tenbel ve ayr u şerrini bilmez bî-hâşıl ki söğüt ağacını terbiye eder bu çürük olan şugli ne ümîd ile eder. Ya'nî dırahtdan ve terbiyesinden murâd şemeredir. Olmadıktan sonra böyle fâ'idesiz kâra şugl 'âkıll işi degildir.

Murâdı ten-perestlere ta'rîzdır ki bedenlerini melbes ü me'kelde refâhiyyet-i tâmm ile terbiye etmede ayvâniyyetden ayrı bir şemere netîce vermez ve delîlleri "İnsân 'âleme yiyip içmek için gelmiştir." Hâşâ belki şüretde beşer ma'nâda melek olmak için gelmiştir. Ve bu şıfatıñ huşûlünüñ keyfiyyetini ifâde için yüz yigirmi dört peygâm-ber ve bu adar kütüb nâzil oldu derdmend-i ten-perest bilmez ki tutduğu tarîk alk olunduğu rütbeniñ 'aksine gider.

[mefâ'ilün fe'ilâtün mefâ'ilün fe'ilün]

Refâh-ı hâl ile ten-perverân-ı bî-himmet

Kenâr-ı cûy-ı ayâtıñ söğüt ağaçlarıdır

[HM, 128b] Bir hâşılsız ki söğüt ağacını terbiye eder bu çürük olan şugli ne ümîd ile eder? Ya'nî bir dırahta i'tinâ ve izmetine taayyüd şemere içündür. Bîdiñ ise şemeresi yokdur. Bunuñ terbiyesine meşğûl olanların ümîdleri nedir diye ta'accüb eyledi. Bîdden murâdı ma'ârif-i ilâhiyyeden hâlî ayvâniyyetine meşğûl olan benî-âdemlerdir

ki i'tikâdları “İnsân dünyāya yiyip içmek için gelmiştir” diye aşlā cānına zahmet verecek teklīfāt-ı şer‘iyye tarafına uğramazlar. Beyt:

[mefā‘ilün fe‘ilātün mefā‘ilün fe‘ilün]
Refāh-ı hāl ile ten-perverān-ı bī-himmet
Kenār-ı cūy-ı hayātīn sōgūt ağaclarıdır

چون خضر هر که ذوق شهادت نیافته است

رغبت بزندانئ جاوید میکند

Çün Hızır her ki zevk-i şehadet ne-yäfte-est / Rağbet be-zindegānī-yi cāvīd mī-koned

[HE, 70b] Her kim şehadet zevkini bulmamış ise Hızır gibi uzun ‘ömre heves eder. Ya‘nī şehadet hayāt-ı ebediyyeye vesīledir ki nihāyet taşavvur olunmaz ve kendisi yakīnen bilir ki terkīb-i vücūdu inhilāl kabūl etmez. Ammā hālqdan bu zevke vāşıl olmayanlar kendi hūlyālarında Hızır gibi dünyāda kıyāmete dek zinde qalmağ arzūsunda olurlar. Bilmez ki on dünyā ‘ömrü kadar ‘ömrü olsa yine mevt geldikde geçen ‘ömr-i tavīl bir sā‘at kadar gelmez ve hātırında bir hayālden gayrı qalmaz.

[HM, 129a] Her kim şehadet zevkini bulmamış ise Hızır gibi ebedī hayāta ya‘nī tūl-ı ‘ömre heves eder. Ya‘nī şehadet, zindegānī-yi cāvīdīn eşref vesā‘ilidir. Lākin bu zevke vāşıl olmayanlar, bu dār-ı fenāda Hızır gibi tūl-ı ‘ömrü hūlyālarında temennā ederler. Ammā nihāyeti yine mevt ve fena-yı terkīb-i muhaqqak var iken ba‘de’l-vefāt yine bir sā‘at miqdārı görünür.

از بهر قتل خویشتن آماده است تیغ

بیحاصلی ببین که چه با بید میکند

Ez-behr-i qatl-i hūşten āmāde-est tīg / Bī-hāşilī be-bīn ki çe bā bīd mī-koned

[HE, 70b] Kendini qatl için kılıc hāzır etmiştir bağ bī-hāşillik sōgūde ne eyler? Ya‘nī bīdīn şemeresi yok ise de bu şūrete infi‘ālinden kendi yaprakları ki kılıc şūretindedir

kendi nefisini ğayretinden helāka kaşd eder gibi durur. Gūyā infi‘āli semere maḳāmına ‘add eyledi. Vāḳı‘ā bu mażmūn şer‘e muṭābıḳdır. Bir ādem feżā‘il-i a‘māle ḳādir olmayınca bārī fevtinden izhār-ı te‘essüf etmek levāzım-ı mürüvvetdendir.

[mef‘ülü fā‘ilātü mefā‘ilü fā‘ilün]

Bāġ-ı cihānda bī-semer olmaḳ ḥacāleti

Görmez misin ki hīzemi yaḳdı kül eyledi

Nāyı bu infi‘āl idi zerd ü za‘īf eden

Ġayret maḳāmı perde-şināsāna n’eyledi

[HM, 129b1] Kendini ḳatlı için ḳılıc amāde etmişdir baḳ bī-ḥāşılıḳ söġüde ne eyler? Ya‘nī bīdīñ semeresi yoḳ ise de infi‘ālinden kendi yapraḳları ki ḳılıc mişālidir kendi nefisini ğayretinden helāka kaşd eder gibi durur. Gūyā infi‘āli semere maḳāmında ‘add eyledi. Vāḳı‘ā feżā‘il-i a‘māle meyl etmeyenler bārī fevtinden izhār-ı te‘essüfle vücūd-ı ĩmānı işbāt lāzımdır.

[mef‘ülü fā‘ilātü mefā‘ilü fā‘ilün]

Bāġ-ı cihānda bī-semer olmaḳ ḥacāleti

Görmez misin ki hīzemi yaḳdı kül eyledi

Nāyı bu infi‘āl idi zerd ü za‘īf eden

Ġayret maḳāmı perde-şināsān n’eyledi

نشنيده است بلبل بيدرد بوی عشق

این ناله های زار بتقلید میکند

Ne-şinīde-est bülbül-i bī-derd bŷy-ı ‘aşḳ / ĩn nāle-hā-yı zār be-taḳlīd mī-koned

[HE, 71a1] Derdsiz bülbül ‘aşḳıñ rāyiḥasın almamışdır, bu feryād-ı ‘ācizāne taḳlīd ile eder. Merḥūm bülbülü lāne-i i‘tibārdan uçurmaḳ ister. Gūyā ‘uşşāk-ı benī-ādeme taḳlīd

eder diye ‘andelībe taş atdı. Lākin taqlīd olsun kemālini bulduḡda mecālis-i mülūka dek vusulü műmkűndűr.

[fā‘ilātűn fā‘ilātűn fā‘ilűn]

Şā‘ib eyler bűlbűl-i zāra ḡased

Gűlşen-i ‘ālemde rāḡat ḡalmadı

[HM, 129b] Derdsiz bűlbűl ‘aşḡıñ rāyihāsın almamışdır, bu feryād u ‘ācizāneleri taqlīd ile eder. Merḡűm bűlbűlű lāne-i i‘tibārdan uḡurmak ister. Gűyā benī-ādem ‘uşşāḡına taqlīd eder diye ‘andelībe taş atdı. Lākin taqlīd daḡı kemālin bulsa mecālis-i mülūka duḡűlűn vesīlesi olur. Hemān műşkil olan her nede olur ise kemāliñ taḡşīlidir. Beyt:

[fā‘ilātűn fā‘ilātűn fā‘ilűn]

Şā‘ib eyler bűlbűl-i zāra ḡased

Gűlşen-i ‘ālemde rāḡat ḡalmadı

چون شبنم انكس كه بلند است همتش

دامن كره بدلمن خورشيد ميكند

Çűn şebnem ān kes ki bűlend-est himmeteş / Dāmen girih be-dāmen-i ḡurşīd mī-koned

[HE, 71a] Şebnem gibi o bir kimseniñ ki himmeti ‘ālīdir, dāmenini ḡurşīd dāmenine ‘aḡd eder. Zīrā sűfliyyāta ‘alāḡa rāyihāda ve rengde ḡűl daḡı olur ise mezműmdur. Ve ‘aşıḡ-ı şādıḡ dā‘imā maḡbűbuna taqlīd ve aḡlāḡıyla műteḡallıḡ olmak ḡaydından ḡālī olmaz ḡaldı ki ma‘şűḡu her ne olur ise olsun. Ammā ‘aşḡında şadāḡati olmayan bu’l-heves ma‘şűḡunu kendi şıfatına tenzīl fikrinde esfel-i sāfilīne dek tesseffűl etmeden ḡālī olmaz.

[HM, 130a] Şebnem gibi o bir kimseniñ ki himmeti ‘ālīdir, dāmenini ḡurşīd dāmenine ‘aḡd eder. Zīrā sűfliyyāta ‘alāḡa reng u bűyda ḡűl daḡı olur ise mezműmdur. Ve ‘aşıḡ-ı şādıḡ odur ki dā‘imā ma‘şűḡuna taqlīd edip ma‘şűḡ ola. Ammā bu’l-hevesler ma‘şűḡunu kendine taqlīd etdirme fikrinde tenezzűlden ḡālī olmazlar.

کوه از صلی خوش چه عجب کرز جا رود

کردون طرب بنغمه ناهید میکند

Kūh ez-şadā-yı hoş çe ‘aceb ger ez-cā reved / Gerdūn ʔarab be-nağme-i nāhīd mī-koned

[HE, 71a] Eger güzel şadādan dağ hareket eder ise ne ‘aceb, mi‘rāc-ı i‘tibār budur ki eflāk zühreniñ nağmesiyle sürür edip devrān etmededir. Gūyā nağamāt zühreye mensüb olduğu için şā‘irāne eflākıñ devrānına sebep zühreniñ nağmesidir diye nağmeniñ te’şīrinde mübālağa eyledi. Vākı‘ā mizāc ve vaqt ve nağme ittifāk etdikde kuvvetine dağlar taħammül edemez.

Ammā şūfiyye ‘inde semā‘ dedikleri kaşīde ve ğazel okuyup onuñla vecd dedikleri hālī cezbe itlāk ederler. Kibār-ı muħaqqıķıñ ‘inde bir şe’y degildir meger bir kelime-i haqq istimā‘ından yāhud āyāt u eħādīsden bir ma‘nā-yı ğarībe vuķūf vaqtinde olan vecd ola ki bu şüretler maķbūl ve şāhibi ehl-i hāl demege şāyestedir. Zīrā semā‘-ı ʔabī‘ī mübtedilerin hālīdir. Ğarāz semā‘-ı ilāhī huşūlūdür ki şüretleri zıkr olundu.

[HM, 130a] Eger güzel şadādan cebel hareket eder ise ne ‘aceb, mi‘rāc-ı i‘tibār budur ki eflāk zühreniñ nağmesiyle raqş edip izhār-ı sürür eyler. Gūyā nağamāt zühreye mensüb olduğundan şā‘irāne devrān-ı eflāka sebep kıldı. Vākı‘ā vaqt-i hāl ve mizāc ve maķām-ı nağme ittifāk etdikde dağları eridir. Ve herkes nefsinde görmüşdür ki kendi hālīne münāsib bir beste ya bir şarkı okunduğda insānı ne keyfiyyete ilķā eder. Ma‘a-hāzā şürūtu noķşān üzere iken şūfiyyeniñ semā‘ dedikleri budur. Lākin ʔabī‘īdir, maķbūl degildir. Zīrā şāliħe ve fāsıķa te’şīri mümkündür.

Ammā semā‘-ı ilāhī budur ki bir āyet-i kerīmeden ya bir ħadīs-i nebeviyyeden bir ma‘nā fehm edip yāhud ħüsn-i şavtdan hālī işitdikde kendine bir ħālet-i zā‘ide ĩrās eder ki ğāhīce ‘ālem-i ħissden çıkarır. Maʔlūb olan semā‘ budur.

Mışır’da sebzevātcı soķaķda sa‘ter ʔarī berrī diye nidā etdikde ma‘nāsı “tāze yabān za‘teri”, ‘Ömer ibn-i Fāriż Ĥazretleri’ne bir hāl gelip vāfir devrāndan soñra ħissden ğā‘ib olup kendine geldikde sebebinden su‘āl etmişler. Buyurmuş ki “Kulağıma bir

nidā geldi ki *is‘a terā birrī ya‘nī* “Sa‘y eyle ihsānımı görürsün”, bu kelimāt beni gördüğünüz hālete ifrāğ eyledi” diye. Semā‘iñ hāleti budur, herkesi maṭlūbuna uydurur.

دست از اثر مدله که تا جام هست خلق

بی اختیار یاد ز جمشید میکند

Dest ez-eşer medār ki tā cām hest ḥalk / Bī-iḥtiyār yād ez-Cemşīd mī-koned

[HE, 71b] Eşerden eliñi ḳaldırma ki tā cām oldukça ḥalk iḥtiyārsız Cemşīd‘i zikr ederler.

Vāḳı‘ā insāniñ eşeri kendiniñ bu ‘ālem-i fānīde ḳā‘im-maḳāmıdır. Ḥüsn ü ḳubḥundan ḳaṭ‘-ı naẓar zikre vesīle olup bir vücūd zikri cihetinden dünyāda bir zamān o eşer munḳaṭı‘ oluncaya dek sağ ḳalmaq gibidir.

Bi-ḥamdi‘llāhi te‘ālā faḳīriñ daḥi murādım bu degil ise de bu ḥuşūşu müstelzem bizden evvel gelenlerden kimse irtikāb etmemiş Şā‘ib tercümelerine mazḥar olduk. Bu ḥaḳīriñ eşerlerine naẓar eden yārān-ı şafā elbetde mezḥeb ü meşrebine muvāfiḳ ḥaḳḳ-ı şarīḥ bir mes‘ele istifāde eyleseler bizlere ecri muḥaḳḳaḳdır.

Ḳaldı ki Fārsī‘ye raḡbet eden her beytiñ taḥtında bi‘l-muṭābaḳa ma‘nāsını bulup isti‘dādı ḳadar Şā‘ib‘iñ murādını tevcīh edebilir. Ve ednā rütbeğe ḳanā‘at eder ise bizim yazdıklarımız kāfīdir. Fıkr-i cedīde nādır muḥtāc olurlar.

[fe‘ilātün fe‘ilātün fe‘ilātün fe‘ilün]

Söyleşir tercümeden nāṭıḳ olur aḥbāba

‘Aksimizde sīne-i mir‘at eşerden gitmez

[HM, 131a] Eşerden eliñi ḳaldırma ki cām oldukça ḥalk iḥtiyārsız Cemşīd‘den zikr ederler. Zīrā cāmı o ‘icād etmişdir. Merḥūmuñ ḥüsn-i edāsına naẓar eyle ki elbetde cāmıla ülfet eden ser-ḥoş u bī-iḥtiyār bulunur. Ne güzel mevḳi‘ine vaż‘ etmişdir. Vāḳı‘ā insāniñ eşeri ba‘de‘l-mevt ḳā‘im-maḳāmıdır. Elbetde zikr ḥayra vesīle olur.

[fe‘ilātün fe‘ilātün fe‘ilātün fe‘ilün]
Söyleşir tercümeden nātık olur aḥbāba
‘Aksimizde sīne-i mir’ at eşerden gitmez

Eşer ile bulunur ehl-i hüner ‘ālemde
Bī-eşerler gibi Nuşret hele birden gitmez

بیگفتگو ز معنی تجرید غافلست
آن ساده دل که دعوی تجرید میکند
Bī-güft-gū ez-ma‘nā-yı tecrīd gāfilest / Ān sāde-dil ki da‘vā-yı tecrīd mī-koned

[HE. 71b] O sāde-dil ki tecrīd da‘vāsını eder, bilā-keḷām tecrīdiñ ma‘nāsından gāfildir. Zīrā tecrīdiñ ma‘nāsı mā-sivādan ‘alāqayı kaṭ’ dır. Ve tecrīde māni‘ mā-sivāniñ efḥaşı da‘vādır. Pes da‘vā ile tecrīd işbāt etmek ben tecrīdiñ ma‘nāsını bilmem demektir.

Ma‘lūm ola ki şūfiyyeniñ kütüblerinde terk-i zühd ve terk-i tevekkül ve terk-i vera‘ gibi elfāz-ı ḥāliyyeniñ terkiñden murādları o şıfatıñ kemāline işāretidir ki zāhid ve mütevekkil bu şıfatlar ile ben mevşūf oldum diye ‘acaba ta‘arruz etmeyip belki onlardan teğāfül üzere ḥāline meşğūl ola demektir ki bu ma‘nā ile biri daḥi terk-i tecrīddir. Zīrā tecrīdiñ ma‘nāsı da‘vāsıyla bir ādemde cem’ olmaz ve bu da‘vāyı eden tecrīdi bilmez.

[HM. 131a] O sāde-dil ki tecrīd da‘vāsını eder, bilā-keḷām tecrīdiñ ma‘nāsından gāfildir. Zīrā tecrīdiñ ma‘nāsı mā-sivādan ‘alāqayı kaṭ’ etmektir. Ve bu mes’elede tecrīde māni‘-i a‘zām olan mā-sivā da‘vādır. Pes da‘vā ile tecrīdi işbāt etmek ben tecrīdiñ ma‘nāsını bilmem demeye çıkar ve ma‘lūm ola ki e’imme-i şūfiyyeniñ kitāblarında bir miqdār türükler vardır.

Meşelā terk-i tevbe ve terk-i zühd ve terk-i seyāḥat mişillü. Bunların ‘indlerinde ma‘nā-yı müveccehleri vardır ki cümleden biri nefsinden ‘ucub u riyāyı ṭard etmektir. Ehliniñ ma‘lūmudur.

بيطالعی که شکوه ندرد ز روز کار

روز سیاه خویش شب عید میکند

Bī-ṭāli 'ī ki ŧekve ne-dāred ez-rūzgār / Rūz-ı siyāh-ı hıvīş ŧeb-i 'ıyd mī-koned

[HE, 71b] Bir ṭāli 'siz ādem ki eyyāmdan ŧikāyet etmez, kendi siyāh gününü bayrām gicesi eder. Ya 'nī bu ŧıfatda bulunan ādem için ferec, nehārīñ leyle qurbu kadar yaqındır. Zīrā bi't-tecrūbe ŧikāyet 'alāmet-i ŧādıka ve münzirdir ki bu belānīñ ŧiddeti ve ṭul-ı müddeti ve ŧāhibiniñ haqqında henüz āsar-ı kuvveti vardır. Ve ŧikāyet ref' olmağ evvelā belānīñ za'fına ve tedrici indifā'ına delīldir. Ve gāhice ŧikāyeti mücib-i belā durur iken elemi ve gāmı ref' olur.

Bir gārīb mes'eledir ki diqqatinden haqq belāya ülfet hasebiyle elemi ref' oldu i'tikād ederler. Zikr etdigimiz ŧuret ülfetden evvel vāqı' olur. Hattā faqīr nefsimde müşāhede etmişimdir ki bir huşuş ile mu'azzeb olup durur iken def'aten 'azābı ref' oldu ve baña 'azāba vesīle olan huşuş müzdād olmuş noqşān bulmamış. Murād böyle daqq aḥvāle vuqūf icābet-i du'ānīñ bir nev'ini fehm etmektir.

Meşelā 'ilm-i ezelde Zeyd'in 'amāsı sebkat etmiş. Ammā Zeyd gice gündüz Rabb'im du'āmı kabūl eder zannıyla himmetine fütür vermeyip ilhāh ederek 'amānīñ sıqleti ve gāmm u kudūreti derūnundan bi'l-külliyeye maḥv olup başır olanlara ḧased bile ḧatırına gelmez olur. Bu maqāmda körūñ du'āsı kabūl oldu. Lākin mes'eleyi bu taḧkīk üzere idrāk etmez ise yine kördür. Kendine fā'idesi yok. Ammā 'āriflere mişāl-i cüz'i olabilir. Bu tercümede bundan gayrı bir nükte olmasa yalnız bu kifāyet eder te'emmül eyleyenlere.

[HM, 131b] Bir ṭāli 'siz ādem ki rūzgārdan ŧikāyet etmez, kendi qara gününü bayrām gicesi eder. Ya 'nī bu üslūbda bulunan için ferec, nehārīñ leyle qurbu gibidir. Zīrā ŧikāyet belānīñ ṭul-ı müddetinden münzirdir ki henüz bu ŧikāyet ŧāhibi haqqında teveccūh eden ve te'dīb-i ilāhī olan belā qatı çokdur diye.

Ammā şikāyet maḥv olunca ‘ināyetiñ ḳurbundan ḥaber verir ki te’ dīb tamām oldu diye. Ve gāhīce bir belādan şikāyet edip durur iken şıḳleti o ḳadar ref’ olur ki belānıñ zevāline ḳalb rāzı olmaz. Bir garīb şüretir, lākin herkes fehm edemez.

از فکر زلف و روی توانکس که فارغ است

شب روز و روز شب بچه امید میکند

Ez-fikr-i zülf ü rüy-ı tu ān kes ki fāriḡ est / Şeb rüz u rüz şeb beçe ümmīd mī-koned

[HE. 72a] O kimse ki seniñ zülfüñ ve yüzüñ fikrinden gāfildir, gīceyi gündüz ve gündüzü gice ne ümīd ile eder. Zīrā insān ḥülyāya mecbūdür. Meşelā ‘aşıḳa göre gice geldikde bu sevād dil-beriñ cemālini setr eden zülfüdür. Eger münkeşif olur ise dīdāra nā’ il olurum ümīdine düşer.

Ve nehār geldikde maḥbūbuñ çehresi herkese nümāyān olup eyā ne zamān dil-ber zülf-ile cemālini setr eder ola diye ḡayretinden ḳarandıḡ gice ārzūsuna düşer ve ḥaḳīḳatde böyle olmaḡ lāzım degil. Murādım ḥülyā-yı ‘aşıḳa bir mişāldir. Yoksa taḥmīnle ḥālet-i cāzibeye nā’ il olunmayacaḡın biliriz.

[HM. 131b] O kimse ki seniñ zülfüñ ve yüzüñ fikrinden gāfildir, gīceyi gündüz ve gündüzü gice ne ümīd ile eder. Zīrā insān ḥülyāya mecbūdür. Meşelā ‘aşıḳa göre gice geldikde bu sevād maḥbūbuñ zülfüdür ki envār-ı cemāl zuhūr etmek bu zulmetiñ inkişāfına tevaḳḳuf eder diye giceyi bu ümīd ile gündüz eder.

Ve nehār geldikde ḡayrete düşüp eyā maḥbūb ne zamān zülf-ile envār-ı cemālin setr eder diyerek gündüzü daḡı giceye erişdirir. Ḳaldı ki taḥmīnle ḥālet-i cāzibeye kimse mālīk olmadıḡın biliriz. Murād bir mişāl-i cüz’īdir ki külliyātı daḡı oña ḳıyās olunur.

Beyt:

[fā’ ilātün fā’ ilātün fā’ ilātün fā’ ilün]

Rüz-ı rüşende ruḡuñ şeblerde zülfüñ fikrine

Düşmeyenler bilmedi leyl ü nehārın ḳadrini

هرکس صڤير خامه صائب شنیده است

کی کوش بر ترانه ناهید میکند

Herkes şafîr-i hâme-i Şâ'ib şenîde est / Key gûş ber-terâne-i nâhîd mî-koned

[HE, 72b] Her kim Şâ'ib'in kâlemi şafîrini işitmiş ise zühreniñ terânesine kaçan kulak tutar? Zîrâ zühreniñ bi'l-münâsebe Şâ'ib'in tâli'inde daħli var ise de maqşûd-ı bi'z-zât ve Şâ'ib'dir. Ve her ne kadar faħr eder ise şâdıkdır.

[HM, 132a] Her kim Şâ'ib'in kâlemi şafîrini istimâ' etmiş ise zühreniñ terânesine kaçan kulak tutar? Zîrâ zühreniñ bi'l-münâsebe Şâ'ib'in tâli'inde münâsebeti var ise de maqşûd-ı bi'z-zât ve netîce-i kâ'inât âdemdir.

[41. Gazel]

از صبوری در کشاد کارها بکزین کلید

بر نتابد هیچ قفل محکمی با این کلید

Ez-şabûrî der-güşâd-ı kâr-hâ be-güzîn kilîd / Ber ne-tâbed hîç kufıl-ı muħkemî bâ-în kilîd

[HE, 72b] İşlerin te'sîr-i esbâbı hâşıl olmada şabrdan miftâh ihtiyâr eyle, zîrâ hîçbir muħkem kilîd bu miftâha muqâbele ve imtinâ' ve taħammül edemez. Zîrâ miftâh-ı ilâhîdir, lâkin huşûl-ı meţâlibde Mevlâ-yı müte'âl'e şikâyet şartıyla ki bu şikâyet şabr-ı ilâhîniñ levâzımındandır. Mâni' olan ħayr u şerre ve nef' u zarra kâdir olmayan benî-âdemlere şikâyetdir.

Ve Mevlâ-yı müte'âl'ibâdından kelâm-ı kadîminde bizlere şikâyet edip Şabûr ismi bu şikâyetle sâkıt olmadığı gibi 'ibâdîñ daħi Rabbü'l-'âlemîn'e şikâyetleri maqâm-ı şabra münâfî degildir. Ba'z-ı kabâ şüfîler kendine nâzil olan belâda şabr da'vâsıyla du'âyı men' ederler. Maħz-ı cehldir ve kâhr-ı ilâhîye muqâvemeti müş'irdir.

[HM, 132b] İşlerin fethinde şabrdan miftāh ihtiyār eyle, zīrā hīçbir muhkem kilīd bu miftāha muķāvemem edemez. Yā'nī elbetde açılır, zīrā şābirler ile bir ma'iyet-i hāşşa-i ilāhī vardır ki be-her-ḥāl intihā'-yı emirlerinde gālib ve manşūr olurlar. Ve ma'lūm ola ki şabriñ şartı şikāyeti bir huşūşda Mevlā-yı müte'āl'e ḥaşr edip ebnā-yı cinsine izhār etmemekdir ve Allāh'a şikāyet şabriñ a'zam şurūṭundandır.

Ba'z-ı cehele kudretu'llāha muķāvemeti müş'ir-i hareket-i küstāḥaneyi iltizām edip şabrda Allāh'a daḥi şikāyet etmez. Ve bu şikāyeti şabra muḥālif zann eder. Te'emmül eyle ki Rabbü'l-'ālemīn *Qurān*'da bizlere 'ibādından şikāyet eder ammā yine Şabūr ismine ḥalel gelmez. Bir nefis mes'eledir. Bizim daḥi kendine şikāyetimiz böylecedir. Ve cümle enbiyā' ḥaḳḳında *ve ce'alnā minhüm e'immeten yehdūna bi-emrinā lemmā şaberū*³⁵⁰ buyuruldu. Ya'nī enbiyā'lar ḥalkıñ ezāsına ve bizim belālarımıza şabr etdiler ise onları muḳtedā kıldıḳ. Eger erbāb-ı zevḳden iseñ bu āyeti okuyup şabr eyle.

بند دست و پاست سامان جهان اما بخود

میتون زین بند آهن ساختن چندین کلید

Bend-i dest ü pāst sāmān-ı cihān ammā be-ḥod / Mī-tüvān ez-īn bend-i āhen sāḥten çendīn kilīd

[HE, 72b] İntizām-ı ḥāl-i dünyā egerçi āḥiret için sa'yı men' etmede dest ü pāniñ bendi ve baḡı ise de bu āhen-i pā-bendden kendine niçe bu ḳadar miftāḥ-ı ebvāb-ı sa'ādet yapmak mümkündür. Evvelā intizām-ı ḥāl-iñ sa'yı ve şalāḥa māni' olması herkesiñ ma'lūmudur ki refāhiyyet tılısmına giriftār olup muḳteziyāt-ı ṭabī'atiñ nihāyetine dek ri'āyeti mūcibdir.

Ammā tevḫike mazhar olunca māl-ı şāliḫi, meşārif-i şāliḫeye şarf edip niçe maḳāmāt-ı 'aliyyeye nā'il olmaḳ mümkün olur. Her ne ḳadar bu huşūş gāyet nādir vāḳı' olur ise de bu vechle māni'-i mu'ayyen olmaḳ ba'īd degildir.

[HM, 133a] Dünyā ḥāl-iñ intizāmı āḥirete sa'y etmede dest u pāniñ bendidir, ammā bu bend-i āhendin kendine insān bu ḳadar miftāḥ yapmak mümkündür. Evvelā

³⁵⁰ Bk. 60. dipnot.

refāhiyyetiñ ve devlet u sa‘ādetiñ insāna māni‘-i kavī olduğunu herkes nefsinde görmüşdür ve rütbesine göre bilir ki levāzım-ı tabī‘atden kudreti erişdiği kadar zevk ü safādan kendini alamaz.

Ammā bu hāletde muvaffak olup derdmendān-ı bī-çārelere imdād u ‘ināyet eylese ebvāb-ı sa‘ādet-i uhreviyyeye niçe yüz miftāh tedārik etmiş olur ve belki ‘ālim olup niyyetinde ve hareketinde muḳtezā-yı şerī‘at üzere olur ise bilā-şübhe āhıretde niçe fuḳarā şulehālarına tefavvuk eder.

خواب غفلت پرده بر چشم و دلت بنهاده است

ورنه اندر آستین تست ای مسکین کلید

Ḥvāb-ı ḡaflet perde ber-çeşm ü dilet be-nihāde est / Ver ne ender āstīn-i tust ey miskīn kilīd

[HE, 73a1] Ḡaflet uyḳusu seniñ gözün ve ḳalbiñ üzere ḳufl ḳomuşdur, yoksa ey miskīn, miftāh seniñ āstīniñde ve ḥāzır-ı ‘indiñdedir. Ve belā bunda ki refīḳiñ açık göz bulunur ve saña miftāh şudur diyemez. Belki sen kendi zekā ve fiḫnatıñla bulduḳda cümle miftāh-ı āşınālar mübārek bāde gelip rūḥānīden ve cismānīden tebşīr ü tehniyet ederler.

Bu miftāhı bilir gibi taḳrīr eyledim. Lākin ‘ilmīdir, yoksa fi‘lī degildir. Ḥāşıl-ı ma‘nā bu olur ki herkesde muzmer olan ḫilāfetu’llāh muḳteziyāt-ı beşeriyyeye ḡalebe ile zuhūr etmedikce bu zıkr olunan maẓmūn ki miftāh sendedir ammā bilmez misin, bi’l-fi‘l mālik olunmaz. Siyyemā ‘aşırımızdaki bayāḡı Müslümānlıḳ ta‘rifi şādıḳ olur. Bir ādem ḳuṭb gibi ḫalḳiñ arasında maḥfī olmuşdur, velāyet ḳande ḳaldı.

Ya su‘āl olunur ki tā bu ḳadar me’yūs iken bu taḳrīrlerin fā’idesi nedir? Cevāb budur ki muḳtezā-yı muḥabbet terk olunmaz bārī ednā rütbe şöḫbet-ile ḳalbimizi teselliyet-yāb edip bi’l-külliyeye ḫarmāndan ḫalāş ve mümtāz oluruz.

[HM, 133a1] Ḡaflet uyḳusu seniñ gözün ve ḳalbiñ üzere perde ḳomuşdur, yoksa ey miskīn, miftāh seniñ ḥāzırındadır. Ve belā bunda ki refīḳiñ açık göz bulunur ve saña miftāh

şudur diyemez. Zîrâ murād sen senden bulmaqdır ki o vaktde rūhāniyyūn ve cismāniyyūndur.

Miftāh-ı āşinālar tebrīke ve tehniyyete gelirler ve derdmend Nuşret daḥi bilir gibi yazdı. Lākin añladığım ‘ilmīdir, yoksa zevkī degildir. Hāşılı ḥilāfetu’llāh herkesde mevcūd ve aḥkām-ı beşeriyet-ile mestūrdur. Tā bir kāmiliñ terbiyesinde tederīci rūhāniyyet-i şer‘iyye peydā etmedikce bir kimse miftāh elinde olduğun bilmez ve bilse de onuñla bir kapı açılmaz.

Siyyemā vaktimizdeki *el-müslimū men selime’l-müslimūne yedihī ve lisānihī*³⁵¹ ta‘rīfi şādık olur. Bir ādem kṭb-ı menzilesinde ḥalkdan iḥtifā etmişdir.

مانده چون حلقه بیرون در از تدبیر عقل

ره نیابی در درون تا کم نکردد این کلید

Māndeī çün ḥalkā bîrūn-ı der ez-tedbîr-i ‘aql / Reh ne-yābî der-derūn tā güm ne-kerded in kilîd

[HE. 73a] Halka gibi kapının taşrasında qalmışsın, ‘aqlıñ tedbîrinden sen içeriye yol bulamazsın tā bu miftāh gā’ib olmadıkca. Merḥūm bir ‘azīm mes’eleye işāret eyledi. Ma’lūm ola ki ‘aqlıñ iki şıfatı vardır. Biri baḥş u istidlāl şıfatıdır ki bir ḥükmü kabūl etmez tā kendi mîzānına tenzîl etmedikce. ‘Ulemā-yı zāhiriñ müteşābihāt-ı āyāt u eḥādîşde kullandıkları münāzara gibi.

Bunlar daḥi iki kısmdır. Bir kısmı Allāh ve Resūl’üñ murādı üzere ĩmān getirip ma’nāsından gāyet ḥazer ederler. Gūyā lisān-ı ḥāl ile Mevlā-yı müte‘āl ve irsāl eylediği Resūl’ü bir miqdār mu‘ammā söyler ki ma’nāsını bilmeyiz derler ve bî-hūde demege daḥi ĩmānları māni‘ olur.

Ve bir kısmı kendi ‘aqlına münāsib bir te’vîl ile ma’nā-yı mefhūmundan çıkarmadıkca ĩmān getirmezler. Bu kısmıñ muḥātarası ‘azīme ve seyyi’esi cesīmedir. Ammā ‘ulemā-yı bāṭın ‘aqlıñ kabūl şıfatıyla bilā-baḥş ve lā-münāzara ve lā-te’vîl kabūl edip rahmeten

³⁵¹ “Müslüman, müslümanların elinden ve dilinden emin olduğu kimsedir.” Hadîs-i Şerîf.

li'l-‘ālemīn ümmetini dālele ilkā edecek kelāmı söylemez diye hūsn-ü zanlarını tekml ederler. Ammā keyfiyetde tevaḳḳuf edip taṣfiye-i ḳalbe sa’y ederek Rabbü'l-‘ālemīn taḳvāları berekātıyla murādını onlara tefhīm eder bir vechle ki aṣlā iṣtibāhları ḳalmaz.

[fe‘ilātün fe‘ilātün fe‘ilātün fe‘ilün]

Saṅa ḥallāḳ-ı cihān nefsinı ta‘rīf edecek

Her ne söylerse odur ḥaḳḳ sen oṅu eyle ḳabül

Ḥall olan müşkili te’vīl ile müşkil etme

Böyledir rāh-ı sa‘ādet budur āyīn-i uṣūl

Gerçi keyfiyet-i nisbet saṅa mechül ise de

Giderek keşf olur erbābı iseñ etme nukül

‘Aḳl-veş muḥdeşe taḳlīd edenin encāmı

Muḥdeṣāt içre telefdır bulamaz dergāha yol

[HM, 133b] Ḥalḳa gibi ḳapınıñ taṣrasında ḳalmıṣsındır, ‘aḳlıñ tedbīrinden sen içeriye yol bulamazsın, tā bu miftāḥ ḡā’ib olmadıḳca. Merḥūm bir ‘azīm mes’eleye iṣāret eyledi. Ma‘lūm ola ki ‘aḳlıñ iki şıfatı vardır. Biri baḥş u istidlāl şıfatıdır ki mīzānına tenzīl etmedikce bir ḥükmü ḳabül etmez. ‘Ulemā-yı zāhiriñ āyāt u eḥādīsīñ müteşābihātında etdikleri te’vīlāt gibi.

Ve bunlar daḫi iki ḳısmdır. Bir ḳısmı Allāh ve Resül’ün murādı üzere ĩmān getirip ma’nāsından ḡāyet ḥāzer ederler. Güyā lisān-ı ḥāl ile Allāh ve Resül’ü bir miḳdār mu‘ammā söyler ammā ma’nāsını bilmeyiz demeye çıkar ve bī-hüde demeye daḫi ĩmānları māni‘ olur.

Ve bir ḳısmı kendi ‘aḳlına münāsib bir te’vīl ile ma’nā-yı mefhūmundan çıkarmadıḳca ĩmān getirmez. Bu ḳısmıñ muḥāṭarası ‘azīmedir. Ammā ‘ulemā-yı bāṭın ‘aḳlıñ ḳabül

şifasıyla bilâ-bahş ve lâ-münâzara ve lâ-te'vîl kabûl edip rahmeten li'l-'âlemîn ba's olunan zât-ı muqaddes ümmetini dâlâlete ilkâ etmez diye hüsn-ü zanna kemâl verirler. Ammâ keyfiyyet be-her-hâl mechûl ise de kemâl-i takvâdan Mevlâ-yı müte'âl onlara murâdını tefhîm ü ta'lîm edip bu maqûle meşelâ muhaddişâta ıtlâk olunan şıfatlar kadîme ne vechle nisbet olunduğunu bilirler.

[fe'ilâtün fe'ilâtün fe'ilâtün fe'ilün]

Saña hallâk-ı cihân nefsinı ta'rîf edecek

Her ne söylerse odur haqq sen onu eyle kabûl

Hall olan müşkili te'vîl ile müşkil etme

Böyledir râh-ı sa'âdet budur âyîn-i uşûl

Gerçi keyfiyyet-i nisbet saña mechûl ise de

Giderek keşf olur erbâbı iseñ etme nukûl

'Aql-veş muhdeşe taqlîd edeniñ encâmı

Muhdeşât içre telefdır bulamaz dergâha yol

Merhûmuñ gâ'ib eyle diye tenbîh etdiği miftâh, şer'-i şerîfe muhâlif olan 'aqldır ki nuşuşu vârid olan şüreti üzere kabûl etmez. Şüfiyyeden birine etdigimiz taqrîre kı'ıl olmayanlardan biri su'âl eder ki *haleka'llâhu âdem 'alâ şuretihi*³⁵² hadîşine te'vîl etmedikce îmân niçe mümkündür?

Şüfî buyurmuş ki, hadîş-i şerîfde te'vîl edecek 'uqde yoqdur. *'Alâ şuretihi* deki zamîr âdeme râci'dir. Ya'nî Allâh te'âlâ âdemi olduğu şüreti üzere halk edip sizler gibi nuşfeden, 'alaqadan, mazgadan halk etmedi. Ya'nî hemân çamurdan bu şüret üzere halk eyledi. Münkir bu şüretten gâyet münbasiş olup şeyhiñ ellerin taqbîl ve inâyet-i niyâz etmiş.

³⁵² "Allah Âdem'i kendi suretinde yaratmıştır." Hadîs-i Şerîf.

Bu kışşadan murādım böyle bir vaqtda bir ādemi dāleletden taḥlīş için te'vilde icrā vārid demektir. Hāşılı bir 'ālim Allāh kelāmı muṭāla'a edince ḥāṭırında bu muṭāla'a etdiğim Allāh te'ālā'nın kelāmıdır ve ḥadīs-i şerīfe muṭāla'a etdikde bu 'ibāret ve mā yenṭıku 'ani'l-hevā³⁵³ şıfatıyla mevşūf olan Ḥātemü'l-enbiyā' kelāmıdır diye mülāḥaza etmedikce ḥabṭ u ğalaṭdan ḥālī olmaz. Belki sā'ir nüşha dersleriniñ muṭāla'asında icrā etdiğı baḥşler cümle ḥāṭırına ḥuṭūr edip dergāh-ı kabūlden yüz fersaḥ ba'īd olur.

در مصاف سخت رویان جهان سستی مکن

قفل آهن را نمیسازد کسی مومین کلید

Der-muşāf-ı saḥt-rüyān-ı cihān süstī me-kon / Kufıl-ı āhen-rā nemī-sāzed kesī mü' mīn kilīd

[HE. 73b] Cihānıñ yüzü pekleriniñ cidālinde za'īflik etme, zīrā kimse timurdan kilīde mūmdan miftāḥ etmemişdir. Ya'nī saḥt-rūların mizāclarına müdārānıñ te'sīri ğāyet nādirdir. Hemān şedīde eşedd mu'āmeleden a'lā olmaz ve mülāyemet gördükce daḥi ziyāde musallaṭ olurlar, mücerrebimizdir.

[HM. 135a] Cihānıñ yüzü pekleriniñ cihādında za'īflik etme, zīrā kimse āhenden kilīde mūmdan miftāḥ etmez. Belki timur kufla fūlād miftāḥ gerekdir ki fetḥ ola. Ya'nī müdārānıñ daḥi maḥalli vardır. Hemān şedīde şedīd görünmekden a'lā 'ilāc olmaz.

بی ریاضت نیست ممکن عقده دل و اشود

نیست این قفل کر انرا غیر درد دین کلید

Bī-riyāzet nīst mümkin 'uḳde-i dil vā şeved / Nīst īn kufl-ı girān-rā ğayr-ı derd-i dīn kilīd

[HE. 73b] Riyāzatsız mūmkün degildir ki ḳalb 'uḳdesi münḥall ola, bu kufl-ı şaḳīle dīn derdinden ğayrı miftāḥ yoḳdur. Riyāzātıñ ma'nāsı diḳḳat olunsa rızāya mūrādifdir. Zīrā riyāzat zāhir ü bātında zuhūr eden ḥavādiş-i kevnıyyede kendiniñ ṭab'ına muvāfiḳ

³⁵³ “Kişisel arzularına göre de konuşmamaktadır.” Necm Suresi, 53/3.

olmuş ya olmamış riyā-yı tām̄m gösterip bir vechle nefsinde münāza‘a kalmamağdan ‘ibāretidir. Bu ise qalbiñ hālidir ya‘nī qalb bu şūrete dāhil olmak riyāzatiñ semeresidir.

Zīrā fa‘āl-i muṭlak Vāhid-i qahhār olduğuna ĩmāndan sonra n’içün oldu yāhud şöyle olsa idi diye ārzū etmek yāhud söylemek ḥazret-i rubūbiyyete nizā‘a ve ef‘āline muqābeledir. Lākin ğalaṭ feh̄m olunmasın ki bunuñ ma‘nāsı buğz-ı fi‘llāhi terk etmek yāhud münkiri görüp nehy etmemek ola, ḥāşā. Belki mīzān-ı şerī‘atden kıl kadar inḥirāf tevbiḥi mūcibdir.

Pes bir ‘abdiñ irādesi zuhūrāta tābi‘ olup ḥalka keder veren ḥavādiş-i kevniyye oña şafā vermek rütbesine vāşıl olsa bu ma‘nā miftāḥ-ı kudret olup kufl-ı saḳīl qalbi feth etme ile ‘ālemi melekūtu ve esrārını temāşā eder.

[fe‘ilātün fe‘ilātün fe‘ilātün fe‘ilün]

Dār-ı ‘uqbāda key rıdvān ile hem-şehrī olur

Dār-ı dünyāda olan bāb-ı rızā derbānı

Saṅa ḥaddiñ gibi bir taḥt-ı muraşsa‘ olmaz

Çekme ey bende nizā‘-ile ğam-ı şeyṭānı

‘Ālemiñ ṭavr-ı nizāmı saṅa muḥtāc degil

‘İlm ü ḥikmetle yürür kārgeh-i Rabbānī

Pes ma‘lūm oldu ki kendini rütbe-i şalāḥda ‘add edenlerin ekşeri bu bābda mīzān-ı şer‘i bi‘l-küllüyye boşlayıp esbāb-ı zāhireye “fa‘āl-i limā yürüd” nazarı ile nazar ederler. Ve ḥuzūr-ı Vāhid-i qahhār’a münāza‘a ile giderler.

[HM. 135b] Mümkün degildir riyāzatsız gönül ‘uğdesi münḥall ola, bu kufl-ı saḳīle dīn derdinden ğayrı miftāḥ yoğdur. Riyāzatiñ ma‘nāsı hemān rızā demektir. Zīrā riyāzatiñ semeresi nefsinı każā vü kadere münāza‘adan zāhir ü bāṭın ḥıfz etmektir ki nefsinden aşlā münāza‘a ḥiss olunmaya.

Bu ise albiñ halidir ve vakı a bir ademiñ albi havadi-i kevnıyye vuu unda hareket etmeyip maam-ı rıza ya mualif kelimt u ef alden hal olsa boyle adem bir apı ve bir kilid almaz, hep ona aılır. Lakin bu halet ba z-ı ademde hulki ve bi-tekelluf ve ba zısında on sene rıyzatla haıl olmaz. Beyt:

[fe ilatun fe ilatun fe ilatun fe ilun]

Dar-ı ubada key rıdvan ile hem-ehri olur

Dar-ı dunyada olan bab-ı rıza derban

Sana haddiñ gibi bir tat-ı murasa  olmaz

ekme ey bende niza -ile gam-ı eytan

Aleminiñ tavr-ı nizamı sana mutac degil

ilm u hikmetle yurur kargeh-i Rabban

نیست ازادی ز بند آهنش در خواب هم

هر که شبها میکذارد در ته بالین کلید

Nist azad ez-bend-i ahene der-hab hem / Her ki eb-ha mi-guza red der-teh-i balin kilid

[HE, 74a] Ru yada dai temur ayddan onuñ azadlıı yodur, her kim gicelerde yadıı altına miftah or-ise. Adet ba z-ı nefa ise mute allı haza iniñ yadıkların miftahını yadı altına koyup hıfzında ihtimam edenler ve aleb-i avalde insana nevm vatinde her ne uqlun fikri hucum eder ise ru yasında o uqlun aynına yaud ta alluatına kendini megul gorur.

Merum bu emr-i kulliden bir mial-i cuza i irad eyledi ki bir kimse dunyaya bu kadar ihtimam eylese ki miftahı yadıı altına vaz eyleye, elbetde ru yada dai temura mute allı ilerden azad olamaz. Muradı *en-nevm au l-mevti*³⁵⁴ mefhumuna iaretdir ki aleb-i efkarin her ne ise berzada dai tabe-har onuñla uraırsın. Heman ba i-i sa adetiñ fikrine duup ma-sivasın feramus eyle ki intıaliniñ vatinde dai o fikr galebe edip husn-i hitama sebep ola.

³⁵⁴ “Uyku, oluun kardeidir.”

[HM, 136a] Rū'yāda daḥi bend-i āhenden onuñ ḥalāşı yoḡdur, her kim gicelerde yaşdıḡ altına miftāḥ ḡor-ise. Ekseriyā tüccārların kārıdır, ḡazīneleriniñ ve şandıḡlarınıñ miftāḥını yaşdıḡ altına ḡomadıḡca uyḡusu gelmez. Ve insān nevm ki aḡi'l-mevtdir, o ḡāletde her neye meşḡūl olarak nevmе varır ise elbetde oña müte'allıḡ rü'yālar gördüḡünden merḡūm böyle nazm eyledi ki rü'yāda bile bu kāriñ şāḡibi kendini temur ile muḡayyed görür. Vāḡı'ā 'ālemiñ ḡaflet etdiḡi bir muḡāḡara-i 'azīmedir. Def'atle müşāhede etmişizdir ki bir ādem ekşer eşḡāli ne ise ḡālet-i intıḡāilde onuñla uğraşır.

پرده کوش ترا کرده است غفلت آهین

ورنه هر دم حلقه بر درمیزند چندین کلید

Perde-i ḡuş tu-rā kerde est ḡaflet āhenīn / Ver ne her dem ḡalḡa ber-der mī-zened çendīn kilīd

[HE, 74b] Seniñ ḡulaḡıñ perdesini ḡaflet temurdan etmişdir, yoḡsa her nefesde bu ḡadar miftātīḡ ḡapı üzerinde ḡalḡa çalar. Meşelā ḡufl-ı ḡafletiñ miftāḡı, filān vefāt eyledi şadāsı siyyemā 'ömrde senden küçük ola. Ve bunuñ emşāli her sā'atde bu dārdan rıḡletiñ āşār-ı 'adīdesi bülend-āvāz ile tedārikde ol diye nidā eder ammā işitmek ve tedārikde olmaḡ nādirdir.

Ve murādı erbāb-ı intibāḡıñ kelimāt-ı maḡlūḡātdan istifāde etdikleri ḡikemiyyāt-ı ḡudsiyye olmaḡ daḡi ihtimāldir. Zīrā ḡalḡdan ḡaḡḡı müşāhede bābından bu daḡi bir ders-i 'azīmdir. Lākin erbābı herkese dil olmaz.

[HM, 136a] Seniñ ḡulaḡıñ perdesini ḡaflet āhenden etmişdir, yoḡsa her nefesde bu ḡadar miftāḡlar ḡapı üzerinde ḡalḡa çalar. Meşelā ḡufl-ı ḡafletiñ miftāḡ-ı a'zamı filān vefāt eyledi ḡaberi siyyemā aḡrānıñdan ola. Ve ḡuvvāların her birinden birer 'illetiñ zuhūru bā-ḡuşuş sinn-i inḡiḡātdaki 'illetler ki mevtiñ ḡaḡīḡatde mübāşirleridir. Lākin ḡaflet perdesiniñ metāneti bu şadāları alıp şatmaz ve meşrebine muḡālif semte gitmez.

کرچه همت میکشاید کار های سخت را

از دل صد چاک کن دندلهای این کلید

Gerçi himmet mī-güşāyed kār-hā-yı saht-rā / Ez-dil-i şad-çāk kon dendān-hā-yı in kilīd

[HE, 74b] Egerçi himmet müşkil işleri feth eder ise de şad-çāk olan kalbden eyle bu miftāhın dişlerini. Himmetiñ ma'nāsı bir huşus haqqında cem'iyet-i hātır ile teveccüh etmektir. Şurūtu ve tarīki ehliniñ ma'lūmudur. Ve bu mādde şalāha ve taqvāya hācet yoqdur. Zīrā 'ādet-i ilāhiyye üzere nüfūs-ı mücerredeniñ ecrām-ı 'ālemde te'sīri muhaqqıqdır. Şā'ib merhūm demek ister ki bu rütbeye kanā'at etmeyip esmā'-yı iḥşāniñ taḥalluğu ile kalbi şad-çāk edip miftāh-ı himmete dendāna eyle ki kufl-ı sa'ādet-i ebediyyeye miftāh ola. Yoqsa her müşkiliñ fethinde insāna bu şīve müyesser degildir. Ve gāhice olur ki bir bāb-ı maqfūluñ fethinden nedāmet-i ebediyye zuhūr eder.

[HM, 136b] Himmet gerçi müşkil ve muğlak işleri feth eder ise de sen şad-çāk olan gönülden olmak üzere bu miftāha dendānlar eyle. Merhūm, himmetle feth olan kufların dendānını şad-çāk olan gönülden eyle diye işāret eder ki esmā'-yı iḥşā ile müteḥallik olup himmeti sa'ādet-i ebediyye fethine şarf eyle. Yoqsa nice kuflar vardır ki himmeti ile feth eden ebedü'l-ābād nedāmetde kalır. Zīrā yalnız himmet şalāha mevķūf degildir. Lākin şurūtu tekmīl olduqda vākı'ā himmete dağlar tākāt getirmez.

نیست ممکن و اشود دل بی سخنهای لطیف

کز نسیم صبح دارد غنچه نسرین کلید

Nīst mümkin vā şevēd dil bī-sūḥan-hā-yı laṭīf / Ki ez-nesīm-i şubḥ dāred gonçe-i nesrīn kilīd

[HE, 74b] Laṭīf kelāmsız gönül açılmaq mümkün degildir, menşe'-i i'tibār budur ki nesrīn gonçesi miftāhı nesīm-i şubḥdan dutar. Ke-zālik kalbiñ şūreti daḥi gonçeye müşābih olduğı-içün infitāhı laṭīf kelimātla olur. Lākin kabiliyet şart-ı a'zamdır ve mülāhazası külliyyāt u cüz'iyāt-ı kā'inātda ehemmdir.

Zîrâ ƙarnı toƙ âdeme bir ƙas ŧûr-bâ var deme ile ƙarnı aç âdeme demeniñ beyninde dağlar vardır ki aç âdem bu kelâmla ihyâ olur ve maħzûn ƙalbi güller gibi açılır. Hemân bi-‘aynihi miftâh gibi her kelâmıñ müŧâdefe etdiği maħalde âŧârı herkesiñ her gün belki her sâ‘at meŧhûdudur.

[HM, 137a] Laťif kelâmsız göñül açılmağ mümkün degildir, menŧe’-i i‘tibâr budur ki nestrîn gönçesi laťif rûzgârdan miftâh dutar. Ke-zâlik ƙalbiñ ŧûreti dađi gönçeye müŧâbih olduđu-içün infitâhı kelâm-ı laťife ve nuťƙ-ı zarîfe tevaťƙuf eder. Ya‘nî vaťt u ħâlîñ muťtezâsı üzere olan ŧoĥbet ƙulûb-ı mağmûmeyi fetĥ etmede ŧübhe yoťdur.

از کلید آه هر بندی که باشد و آشود

قفل بند خانه ما سخت تر شد زین کلید

Ez-kilîd-i âh her bendî ki bâŧed vâ ŧeved / Ƙufl-ı bend-i ħâne-i mâ saĥtter ŧod ez-în kilîd

[HE, 75a] Âh miftâhından her ne bağlı olsa açılır, lâkin bizim ħânemiziñ ƙufl-ı bendi bu miftâhdan dađi ziyâde muĥkem oldu. ‘Âdetâ bir kilîd miftâh-ı ma‘hûdu ile açılmasa o kilîd ile oynamiŧlardır diye ŧikâyet ederler. Merĥûm dađi bu maźmûnla ifâde eyledi ki, fetĥine sa‘y eyledigimiz ƙufl-ı bend ƙalbimiz ile eyâdî-i hevâ vü heves oynayıp miftâhına bîġâne etmiŧdir. Bir rûtbede ki sa‘y eyledikce ziyâde mesnedd olur.

Zîrâ ŧer‘e muĥâlîf taĥayyülât-ı fâside ƙalbde istiĥkâm bulduğdan ŧoñra inŧirâhı nâr-ı caĥîme muĥtâc olana dek mertebeleri lisân-ı ŧerâyi‘de mübrehendir. Lâkin mu‘ârîziniñ ƙulûba te’ŧîrini müŧâhede eder âdem ‘aŧrımızda nâdirdir ki bu maźmûnu idrâk eyleye.

[HM, 137a] Âh miftâhından her bir bâğ ki ola açılır, bizim ħânemiziñ ƙufl-ı bendi bu miftâhdan daği ziyâde muĥkem oldu. ‘Âdetâ bir kilîd miftâh-ı ma‘hûdu ile açılmasa o kilîd ile oynamiŧlardır. Merĥûm daği ġyâ böyle ŧikâyet eyledi ki ƙalbimiz ƙuflu ile eyâdî-i bîġâne-i heves oynayıp miftâhına ülfeti ferâmûŧ etdirmiŧdir. Zîrâ ħavâtır-ı mezmûme ƙalbde rûsûĥ bulunca o ƙalbiñ fetĥi müŧkil olur.

نیست یک مشکل که نکشاید باه نیم شب

راست می آید بهر قفلی که با شدلین کلید

Nīst yek müşkil ki ne-güşāyed be-āh-ı nīm şeb / Rāst mī-āyed be-her qūflī ki bāşed ĩn kilīd

[HE, 75a] Bir müşkil yokdur ki nişfu'l-leylin āhıyla fetḥ olmaya, her qūfla bu miftāḥ rāst gelip fetḥ eder. Ammā gicelerde ḥ'āb-ı rāhatı terk edip dergāh-ı ilāhīde izhār-ı āh u sūziş etmeye herkese izin vermezler. Bu sebebden vārid oldu ki bir kimseye du'ā fetḥ olursa icābet daḥi fetḥ olur.

Siyyemā *Qurān-ı Kerīm*'de Mevlā-yı müte'āl'in ta'līm etdiği du'ālara muvaffaq ola, elbetde icābet der-kārdır. Zīrā kendi ināyetinden baña bu üslūbla du'ā ediñ diye tenbīh eyledi ve mekārīm-i aḥlāqdan *ve emme's-sā ile fe lā tenhar*³⁵⁵ buyurdu. Bundan soñra men' eyleye, ḥāşā.

Lākin taqrīr olunduğu üzere du'āya izin verilir ise ve şafā-yı kalb ve teveccūh-i tām ve esbāba 'adem-i i'timād iḥsān olunur ise icābet muḥaqqıktır. Qaldı ki maṭlūbuñ 'aynında icābet küllī olmaz ve қаzā vü қader ve muḳtezā-yı 'ilm ü ḥikmet bozulmaz. Lākin be-her-ḥāl 'abdiñ du'ādan ḥazıḳı қаt'īdir. Ya bedel ya oña muḳābil bir def'-i belā yāḥud maṭlūbuñ ba'z-ı ḥāşıl-ı envā'-ı icābet қаtı çokdur.

Ḥattā müsehhel iḳtizāsında sināmekkī isti'māliyle ishāl vāqı' olur ise bu daḥi icābetdendir. Ve bir ādemden taleb etdiğiñ ma'nānıñ ḥuşūlü icābete dāḥildir. Ğaraż-ı esās-ı dīn olan tevḥīde dā'imā nazar eyle. Fa'āl-i muṭlaḳ bir olduğun ferāmūşu etmemekdir ki bu daḳīqalar fehm oluna.

[HM, 137b] Bir kilīd yokdur ki nişfu'l-leylde āhla açılmaya, her ne güne qūfl olursa bu miftāḥ rāst gelip fetḥ eder. Meger riyāzat-ı şer'iyede tekāsül edip keşret-i aḥkām-ı beşeriyetle bu miftāḥıñ isti'māline muvaffaq olamaya. Zīrā herkese nişfu'l-leylde lezzet-i nevmi terk edip ḥuzūr-ı Rabbü'l-'ālemīn'de tezellüle ruḥşat vermezler ve 'aql

³⁵⁵ “El açip isteyen de sakın boş çevirme!” Duhā Sūresi, 93/10.

bir vechle kabûl etmez ki Mevlâ-yı müte‘âl bendelerine du‘â ile emr ede ve kelâm-ı kadîminde şüret-i ed‘iyyeleri ta‘lîm edip benden şu üslûbla taleb ediñ diye ilhâh etdikden soñra ‘abd-i ‘âciz kuvvet-i îmânla du‘â ede ve kabûl etmeye, hâşâ.

Elbetde ‘abdiñ du‘âsından dünyâda ya âhîretde ‘abd râzı olacağ kadar şemeresine nâ’ il olmağ muhakkak ve erbâb-ı keşfiñ meşhûdudur. Kaldı ki taleb etdiği hâcetiñ ‘aynında icâbet nâdir vâkı‘ olur. Zîrâ da‘ire-i imkân ‘ilm ü hikmete mebnîdir ve icâbetiñ şuveri vü ma‘nevî şüretleri katı çokdur.

Meşelâ şu içdikde ‘ataşñ zâ’ il olması icâbetdir ve ta‘âm etdikde şib’ gelmek icâbetdir. Aḥbâbıñ birinden bir şey’ taleb etdikde vermesi icâbetdir. ‘Aḳâķir-i tayyibe isti‘mâlinde zuhûr eden eşerlerin cümlesi lisân-ı ‘aḳâķir ile du‘â ve âşarı icâbetdir. Zîrâ mü’essir-i ḥaķîķî birdir, şerîki yoğdur, i‘tikâdınıñ tahtında bunlar dâḥildir.

با کرانان صائب از راه سبکروحي در ا

بيشتر از چوب ميلد در سنکين کليد

Bâ-girânân Şâ’ib ez-râh-ı sebük-rûḥî der-â / Bîşter ez-çüb mî-dâred der-i sengîn kilîd

[HE, 75b] Şûkalâya ey Şâ’ib, sebük-rûḥluđ yolundan içerü gel, dervâze-i i‘tibâr budur ki ekşeriyâ taşdan olan kapılar çubdan miftâḥ dutar. Anadolu qurâlarında ağaçdan miftâḥlar vardır ki kâgîr binâlı kapılarda isti‘mâl ederler görülmüşdür. Merḥûm irsâl-i meşelde sihr-i mübîn izhâr eder. Vâkı‘â o ebniye-i şaķîleye göre öyle za‘îf miftâḥlar şûkalâ’ya mülâyemet için kem-meşel degildir. Lâkin her şaķîle mişâl olamaz.

[HM, 138a] Ey Şâ’ib, şûkalâ’ya sebük-rûḥluđ yolundan içerü gel, dervâze-i i‘tibâr budur ki ekşeriyâ taşdan olan kapılar ağaçdan ve çubdan miftâḥ dutar. Anadolu’da vâkı‘â qurâlarda, kâgîr binâlarda kapılarınıñ ağaçdan miftâḥları olur. Merḥûm irsâl-i meşeli sihr-i mübîne îşâl eder ve tecrübe daḥi şehâdet eder ki mülâyemet ve ḥiffet şûkalâ’ya te’şîr etmesi görülmüşdür.

[42. Gazel]

عشق اول بدل سوخته آدم زد

مايه ورشد ز دل آدم و در عالم زد

‘Aşq evvel be-dil-i sūhte-i ādem zed / Māye-ver şod ez-dil-i ādem u der-‘ālem zed

[HE, 75b] ‘Aşq evvelā ādemiñ yanmış albine uradı ve ādemiñ albinden māyeli olup ‘āleme uradı ki ayvānāt ve nebātātta eeri ādemden Őnra zuhūr eyledi. Ma‘lūm ola ki ‘aşq muabbetiñ ikinci derecesidir ve insāna maşūşdur. Melā’ikede olmaz. Zīrā merātib-ile terakī itizā eder ve mūte‘allıı dā’imā ma‘dūm olup o ma‘şūuñ maall-i zuhūrunu ma‘şū zanniyla bir ālāy ‘uşā-ı ser-āsīme sevdiği kimdir bilmezler.

Meelā bir ādem bir cāriyeye ‘aı oldum diye yanıp yaılır. Ammā ma‘şūu aıatde o cāriyeden cimā’ıdır ki elbetde ma‘dūmdur. Eger vulat mūyesser olur ise ‘aşı cimā’ıñ devāmına nal eder ki o daı ma‘dūmdur. Ve be-her-al mabūb ma‘dūm olur ve mevcūda ‘aşıñ ta‘alluu muāldir.

Pek zabt eyle lāzım olur mesā’ildendir. Ve ‘aşıñ cemāl-i kemāle ta‘alluundan behremend olmayanlar naş-ı āti’le s̄abit olan muabbet u ‘aşq Cenāb-ı kibriyā’ya taavvur olunmaz diye bī-hūde ebāş ile ‘ālemi doldurdular. Ve te’vīlāt-ı fāsıde ile nuūşu mutezātından irāc etdiler. Sebebi ma‘lūm-ı taavvufdan ve mezā-ı şuleādan bī-behre ve avāllerini inkār etmeden ayrı degildir. Ve merūmuñ ‘aş-ı evvel ādemiñ albine uradı buyurması ya’nī evvel bu ma’nā ādemden zuhūr eyledi demektir.

[HM, 138b] Maām-ı āşinā olan ehl-i ‘irfāna gōre bu mala’ı tercūmeden ise hemān ouyup ma’nā-yı şerīfīn mūtāla‘a ile anā‘at kifāyet eder. Zīrā şer olunca bu leāfet verā-yı perde-i iāretde itimāldir ki zāyi’ ola. Ho-āmedi ve *li-kūlli maāmin maāl*³⁵⁶ Merūm buyurur ki: ‘Aşq evvelā Ādem’iñ yanmış gōnlüne uradı, Ādem’iñ albinden māyeli olup ‘āleme uradı ki ayvānāt u nebātātta Ādem’den Őnra zuhūr eyledi.

³⁵⁶ “Her yerin bir sōzū vardır.”

Ma'lūm ola ki 'aşk, muḥabbetiñ ikinci derecesi ve benī-ādeme maḥşūşdur. Melā' ikede yoḡdur. Zīrā merātib-ile teraḡḡī iḡtizā eder ve müte'allıḡı dā'imā ber-devām olur ki vücūdu mümkün ola.

Ekser-i ḡalk vücūdu mümkün olan maḥbūbunuñ mazharını maḥbūb kıyās edip kime 'aşıḡ olduğun kendi daḡı bilmez. Ḥayvānātda zāhirdir ve nebātātda daḡı iḡbāt etmişlerdir. Pes fehm olunur ki eczā'-yı kā'inātda müteferriḡ ve insānda cem' olmuş ola.

در دل و جان ملك شور قيامت افتاد

زان نمك كزلب خود بر جگر آدم زد

Der-dil ü cān-ı melek şūr-ı kıyāmet üftād / Ez-ān nemek ki ez-leb-i ḡod ber-ciḡer-i ādem zed

[HE. 76a] Melekiñ cānına ve ḡalbine kıyāmet şūru vāḡı' oldu, o tuzdan ki 'aşk kendi lebinden ādemiñ ciḡerine urdu. Esmā'ya işāret eder ki kemāl-i ādemiyyet esmā' ile zūhūra gelip ve ile'l-ebedü'l-ābād herkesiñ kemāli esmā'ya intisābı ve eḡerine itḡlā'ı ḡadar olur ki taḡḡiken ve taḡalluḡen tekmīl edenlere ḡilāfet-i ḡāḡḡa iḡsān olunur.

Ba'z-ı şuleḡā buyurur ki, melā' ikeye Allāh tebārek ve te'ālā buyurdu ki "Ḳaçan ben ādemiñ cesedini tesviye vü ta'dīl edip ve rūḡumdan rūḡ nefḡ eder isem sizler ādeme secde ediñiz" ve melekler tevaḡḡuf etdiler secdede tā va'd olunan rūḡ-ı ilāḡiñiñ nefḡine burhān olan 'ilm-i esmā'yı görmedikce secde etmediler.

Vāḡı'ā bir ādem ḡāḡırında istiḡzār eylese Ādem 'Aleyhi's-selām'ın türābdan ḡilḡatini ve bu şūret-i ma'hūde ile bilā-ḡareket yatarken rūḡ nefḡ olunup ḡalkıp kendinden muḡaddem vücūda gelen melā'ikelere 'ilm ta'līm etmek bir kıyāmetdir ki meleklerle secde etdirebilir.

Lākin ḡālā benī-ādemiñ keḡretinden ve terāḡüm-i zūlümāt ḡafletinden mezbeledede ḡalmış biri bir ḡantāra tarḡ olur iksīre beñzer ki ne kimse rengini bilir ne kıymetini fehm eder ve ne ḡāḡiyetinden ḡaberi vardır. Ve ḡāḡice iltifāt edenler daḡı ḡālibā

zencefre imiş ammā kirlenmiş diye eline alıp yine bir tarafa tarh eder. Şimdi cehliñ galebesinden ādem bu rütbeye tenzīl olunmuş iksiriñ ‘aynıdır.

[fe‘ilātün fe‘ilātün fe‘ilātün fe‘ilün]

Yed-i hikmetle seni dā‘ire-i ‘ālemde

Soñra halk eyledi haq cümleye taqđim etdi

Pederiñ mekteb-i ‘irfānda geçen günlerde

‘İlm-i esmā’ yı melā’ ikelere ta‘līm etdi

[HM, 138b] Melekiñ dil ü cānına kıyāmet şuru düşdü, o tuzdan ki ‘aşk kendi lebinden ādemiñ cigerine urdu. ‘İlm-i esmā’ya işāret eder ki evlādlarında herkesiñ kemālī esmā’-yı hüsnāya intisābı ve onuñla taħalluķu ve taħaķķuķu qadar zuhūr edip hilāfete şāyeste olurlar ve ma‘lūmdur ki melā’ ikede hilāfet yokdur.

Ve ba‘z-ı ‘ulemā buyurdu ki melā’ ike secde ile me‘mūr etdiler ammā hilāfetiñ eşerine muntazır oldular ki ‘ilm-i esmā’ idi. Beynlerinde ta‘līm ü ta‘allüm vāķı‘ olduđu gibi secdeye mużtarr oldular.

Vāķı‘ā türābdan bir qālīb taşvīr olunup rūh nefh olunup bu mādde-i keşīfeden zuhūr eden maħlūķ maħz-ı nūrdan halk olunanlara ‘ilm-i esmā’ yı ta‘līm ede. Melā’ ike niçe secde etmesin şeytān ne gūne ħased etmesin. Beyt:

[fe‘ilātün fe‘ilātün fe‘ilātün fe‘ilün]

Yed-i hikmetle seni kārgeh-i ‘ālemde

Soñra halk eyledi Haq cümleye taqđim etdi

Pederiñ mekteb-i ‘irfānda geçen günlerde

‘İlm-i esmā’ yı melā’ ikelere ta‘līm etdi

تن خاکی که همان دید ز آدم ابلیس

مشت خاکيستکه بر دیده نا محرم زد

Ten-i ħākī ki hemān dīd ez-ādem İblīs / Müşt-i ħākīst ki ber-dīde-i nā-maħrem zed

[HE, 76b] Hāke mensūb bir ten ki Ādem'den İblīs onu gördü, bir avuç toprakdır ki 'aşk onu nā-mahrem gözüne urdu sırra vāqıf olmasın diye. İblīs daḥi kör olup ben ondan hayırlıyım beni āteşden halk eylediñ Ādem'i türābdan halk eylediñ diye dergāh-ı kurbdan tırd oluncaya dek 'inād eyledi.

Pes bu maẓmūn-ı ḥaḳīqatden ma'lūm oldu ki bātından ḡafletle zāhire muḳayyed olmak ḍalāletīñ nihāyetidir ve yalnız esrār-ı bātına tevaḡḡul zāhirsiz muḥāldir. Belki 'ulūm-ı zevāhiriñ istiṣḥāb-ile bātına āşinā olmak kibār-ı ümmetiñ şī'ārındandır. Ve bu sebebden bir ādem ebvāb-ı mu'āmelāt-ı dīniyyede evvelā 'ilmen ve şāniyen 'amelen kāmil olmadıkça bātından lāf urmak vesveseye ḳarīb bir ma'nādır. Zīrā 'ulūm-ı bātınıyye a'māl-i şāliḥaniñ şemeresidir, mīvesiz ağaç çok, lākin ağaçsız mīve taşavvur olunmaz.

[HM, 139b] Hāke mensūb bir ten ki İblīs Ādem'den onu gördü, *e'escüdu limen ḥalaḳte tīnen*³⁵⁷ diye 'adāvetini ve ḥasedini izḥār etdi ve rütbe-i ḥāke cehli ve āşār-ı esmā'ya 'amāsı kendini varṫa-i helāke atdı, bir avuç türābdır ki 'aşk onu nā-mahremiñ gözüne urdu ve işābet edip nā-mahrem kör oldu.

Te'emmül eyle, yalnız zāhire muḳayyed olup bātına iltifāt etmeyenlerin imāmı İblīs imiş. Zīrā maḳşūd delā'il-i zāhire ile bātına 'ubūr etmektir. Ve bu sebebden muḳteżā-yı şer' ile 'āmil olmadıkça sa'ādet-i ebediyyeyi mūcib envār-ı bātına zuhūr etmez ve zāhirsiz bātın 'ilmini da'vā etmek 'aksi gibi bātıldır.

من همان روز ز آسایش دل ششتم دست

که صبا دست دران طرّه خم در خم زد

Men hemān rüz ez-āsāyiş-i dil şüstem dest / Ki şabā dest der-ān turre-i ḥam-der-ḥam zed

[HE, 76b] Ben o günde gönül rāḫatından el yudum ki şabā o ḥam-der-ḥam olan turraya el urdu. İḥām eder ki benim ḳalbim o turraya müte'allıḳ olup şabāniñ o turrayı perīşān etmesi bi-'aynihi benim ḳalbimi perīşān etmedir.

³⁵⁷ “Hiç ben, çamur halinde yarattığın kimse için saygı ile eğilir miyim.” İsrā Sûresi, 17/61.

Yâhud gayret-i ‘âşıkâneye şarf oluna. Ya‘nî ben maḥrûm iken şabâ o ḥam-der-ḥam olan ṭurraya âşinâ olmak ḳalb rāḥatından beni me‘yûs eyledi demek ola. Be-her-ḥâl mecâz yüzüne zînetdir ḥaḳîkatde gayret kibâr-ı muḥaḳḳikîn ‘inde bāb-ı muḥabbetde mu‘teber degildir.

[HM, 139b] Ben o günde gönül rāḥatından el yudum ki şabâ o ḥam-der-ḥam olan ṭurraya el urdu. İhâm eder ki benim ḳalbim o ṭurraya müte‘allık olduğundan o ṭurranın perîşanlıḡı benim ḳalbimin perîşanlıḡının ‘aynıdır diye.

Yâhud gayrete şarf oluna. Ya‘nî ben maḥrûm iken şabânın âşinâlıḡı benim rāḥatımı selb eyledi demek ola. Ve gayret mecâzda şâyi‘ ve ḥaḳîkatde taşavvur olunmaz. Zîrâ eger imkânda olsa yâhud bir maḳbûl şıfat olsa enbiyâ’lar gayret edip ḥalka evşâf-ı Bārî’den bir kelime söylemezler idi. Belki eşref ḥâlleri ḥalîkı maḥlûḳa sevdirmek ve maḥlûḳu ḥalîḳa takrîb etmektir.

چون کل سرخ بخون شست هماندم رخسار

بخوشی هر که دم چند درین عالم زد

Çün gül-i sürḥ³⁵⁸ be-ḥûn şüst hemân dem ruḥsâr / Be-ḥoşî her ki dem çend der-în ‘âlem zed

[HE, 77a] Hoşluk ve şafâ-yı ḥâtır ile her kim bu ‘âlemde birkaç nefes urdu ise şubḥ gülü gibi o demde yüzünü ḳanla yıkayıp elbetde o hoşluḡuñ kederini çekmiştir. Ya‘nî dünyâ dâr-ı imtizâc u istiḥâlât olduğundan müferreḥât-ı şer‘iyyede bile kederi muḥaḳḳaktır. Lâkin idrâk etmeye vâfir diḳḳat lâzımdır. Ve bu ma‘nâyı neflerinde ve ḥulḳda keşret müşâhede ve taḥḳikinden nâşî evliyâ’ullâḥ bi’l-külliyeye lezâ’iz-i mübâhiyyeyi daḡi ṭard edip zâhiren ve bâṭımen âḡirete müteveccih oldular.

Merḥûm âfâḳdan bir mişâl îrâd eyledi ki şubḥ birkaç nefes şafâ-yı ḥâtır ile geçirdiginden fi’l-ḥâl çehresi ḳanla yunmuş gibi kızardı diye ma‘nâ-yı meşrûḥaya işâret eyledi. Ve bir ‘âḳıl kendi nefsinde bu nüktelere vâkıf olmayınca gerek mevzûn ve gerek menşûr neşâ’ih ü va‘zın fâ’idesi yokdur ve ‘uḳalânın ekşeri böyle mażmûnları

³⁵⁸ sürḥ: şubḥ HE

ittifākiyātdan ‘add edip ašlā i‘tibār etmezler ve i‘tibār edenler vücūdda ittifākiyātın vukū‘unu muḥāl ‘add ederler. Te‘emmül eyle bu iki ṭā’ifeniñ beyninde olan mesāfe ne kadardır?

[HM, 140a] Hoşluk ve şafā-yı vaḳtle her kim bu ‘ālemde birkaç nefes urdu ise şubḥ gülü gibi o nefesde yüzünü ḳanla yudu. Ya‘nī bu ‘ālem, dār-ı imtizāc u televvünāt şāḫibi olduğuna lezā’iz-i nefsāniyye şer‘i bile olur ise kederden ḫālī olmadığına şubḥuñ ḫālī şehādet eder ki bir iki nefes içinde tebessüm şafvet-i mevsūmunuñ cezāsıyla yüzü ḳanla yıkanmış gibi olur ve bir ‘ākıl bu ‘ālem-i fāniyyeniñ bu ḫāline kendi nefesinden vāḳıf olmadıḳça ṭaşradan biñ maẓmūn bir aḳçe etmez.

Belki umūr-ı ittifākiyyeden ‘adā eder ki şöyle bir şafā ‘aḳabinde böyle bir keder çekdik diye. Ammā ḫaḳīḳatde umūr-ı ittifākiyyeniñ vücūdu yoḳdur, belki zerredden ‘arşa dek vāḳı‘ olan ḫālāt cümle ‘ilm ü ḫikmet muḳtezāsı taḳdīr-i ‘Azīz ‘Alīm iledir.

برد از دست و دل تا جوران کیرایی

پشت پایي که بدولت پسر ادهم زد

Bürd ez-dest ü dil tācverān gīrāyī / Püşt-i pāyī ki be-devlet püser-i Edhem zed

[HE, 77a] İbrāḫīm bin Edhem devlete bir ayak arḳası ḫarb edip ṭard eyledi ki cümle pādişāḫların ellerinden ve ayaklarından ḳuvvet-i māsikeyi izāle eyledi. Elden ve ayakdan ḳuvvet gitmek ḫayretiñ eşeridir. Ya‘nī mülūk-ı müteḫayyir ḳaldılar ki bu ādem salṭanatdan eşref ü elezz ne buldu ki devleti tā bu kadar taḫḳīr ü teb‘id eyledi zīrā māl u cāḫ-ile ibtilā faḳr u devletle ibtilādan eşedd ve aḳvādır.

Onuñ-içün şervet şāḫiblerinden terk ü tecrīde meyl edip dünyāyı terk edenler her ‘aşrda nüfūs-ı ma‘dūdadır. Ammā faḳr u zilletle ricāl kemmīlinden olanların ‘adedini ancak Rabbü’l-‘ālemīn bilir ta‘dāda gelmez.

Lākin fuḳarānıñ daḫi zāḫiren ba‘zıları murād etse cāḫ u māl taḫşīline ḳudreti ve imkānı var iken zarūrāta ḳanā‘at edip ḳayd-ı ‘azīm ve ḫaml-ı cesīm olduğunu bildiginden

imkānı oldukça fakra meyl eder. Lākin bulup terk edenlerin cāzibesı kavī olduğuna derecātlanı ‘ālīye vākı’ olur.

[HM, 140b] İbrāhīm bin Edhem devlete tepme urdu ki cümle pādīşāhların ellerinden ve ayaklarından kuvvet-i māsikeyi izāle eyledi. Ya‘nī mütehayyir oldular ki saltanatdan a‘zam vü ahlā ne buldu ki bu istignāyı izhār eyledi diye. Zīrā māl u cāha olan ibtilādan taḥalluṣ fakr u fāka ile olan ibtilādan ziyāde gücdür.

Devlet ü ‘izzet, nefse mülāyim ve maḥbūb, lākin fakr ve onuñla telezzüz yāḥud taḥammül ıztırārī olur. Yoḳsa ihtiyārī qabūl eden nādirdir. Bu sebebden nāşī devletini terk ve ṭarīḳ-i ilāhīye duḥūl edenler ma‘dūd ve ma‘lūmdur. Fuḳarā da nihāyet-i şalāḥ eger dūnyāya teveccūh etse şervet şāḥibi olacağı imkānda olduğun bilir iken yāḥud bilā-ṭaleb teveccūh etdikde i‘rāz etmek ḳadar olmaz. Ḳaldı ki mecāzībīñ aḥvālī yine başḳadır.

معنی از دعوی گفتار قلم را لب نیست

عیسی این مهر خموشی بلب مریم زد

Ma‘nā ez-da‘vā-yı güftār ḳalem-rā leb nīst / Īsī ĩn mühr ḥamūşī be-leb-i Meryem zed

[HE, 77b] Ma‘nā tekellüm da‘vāsından ḳalemiñ dudağına baḒladı, söyler ammā da‘vā etmez. Ḥāzret-i Īsā bu sūkūt mührünü valide-i ‘affesi Meryem Ḥāzretleri’niñ dudağına urdu. Ya‘nī ma‘nā zūhūr edince da‘vāya ḥācet ḳalmaz.

Zīrā Ḥāzret-i Īsā’niñ bī-vaḳt vālidesi ḥāḳḳında şehādeti on biñ şāhid-i ‘adlden aḳvādır ve her ehl-i kemāl kemālinde da‘vāyı terk eylese ma‘nā-yı kemāl nāṭıḳ olup ‘ālemi şöhretle memlū eder. Ammā kendi elfāzıyla kemālinde da‘vāya taşaddī edip ḳavlinde şādıḳ olur ise de o kemālīñ revnaḳı maḥv olup gider. Bir maḥbūb da‘vā-yı cemāl etmeden ‘arz-ı cemāl etmesi herkese ḥoş gelir ammā da‘vāya her ṭabī‘at taḥammül etmez.

[HM, 141a] Ma'nā tekellüm da'vāsından alemiñ lisānını bağladı, syler ammā da'vā etmez. azret-i 'Isā bu skt mhrn vālide-i 'affesi Meryem azretleri'niñ dudağına urup "Şaķın benim keyfiyyetimden saña su'al edene cevāb verme" diye tenbīh eyledi ki kendi ma'nā maķāmında rtbe-i nuţķdan dr iken tekellm etmesi ehl-i iħtişāşdan olduğuna biñ şāhid-i 'adlden eşrefdir ve 'ādetā da'vā kemāli maħv eder. Lākin mu'cize de ziyāde eder, tavķ-ı beşerden ħāric olduğu-iin.

شادى برد نير زد بحريف الارى

بيش برد آنکه درين دائره نقش کم زد

Şādī-yi brd ne-y-erzed be-ħarīf āzārī / Bīş brd ān ki der-īn dā'ire naķş kem zed

[HE, 77b] Ėālīb olmaniñ srr aķrānını incitmeyi değmez, her kim bu dā'irede noķşān oynayıp mağlb olur ise o ziyāde yenmişdir. Ya'nī umr-ı dnyāda leyl  nehār istizāde kaydıyla ħareket edenlerin ziyādelikte olan srrları o ziyādeyi taħşilde bir alāy ibādu'llāha şıķlet ve mzāħame vermeyi değmez.

Pes 'āķıl olan 'aķl-ı ma'āşı bıraķıp zārrāta ķanā'at edince muķābilinde aħz edeceği cr-ı bāķiyyede elbetde aķrānına ġalebe etmiş olur. Bu şret-i erbāb ziyādeniñ vcd-ı şafāşı taħķikinde byledir. Ėālbuki vāķıf olduğumuz devletlilerin va'llāh'l-'azīm kederleri fuķarādan ziyādedir. Lākin cāh lezzeti zımnında taħamml ederler, bu daħi başķa sırra mebnīdir.

[HM, 141a] Ėālīb olmaniñ srr aķrānını incitmeyi değmez, her kim bu dā'irede noķşān oynayıp mağlb olur ise o ziyāde yenmişdir. Ya'nī umr-ı dnyāda leyl  nehār aķrānımdan ġālīb olayım diye māl cem'inde olanlar 'ibādu'llāha mzāħame ve şıķlet etmeden ġayrı elbetde rızķından ziyādesi vārişlerindir. Ammā 'aķl-ı ma'āşı bıraķıp dnyā cihetinden mağlb olunca ķarīben ġālīb-i muţlaķ olur.

در شکنجه است ز شورابه دریا دائم
هر که چون دانه کوه ز یتیمی دم زد

Der şikence est ez-şūr-ābe-i deryā dā'im / Her ki çün dāne-i gevher ez-yetīmī dem zed

[HE, 78a] Her kim incü dānesi gibi yetimlikden lāf urdu ise şūr-ābe-i deryādan dā'imā şikencede ve ıztırābdadır. Ya'nī deryā-yı vücūduñ 'ādeti böyledir ki belā eşrefe ve emsele musallaḥ olur ve herkes kuvvet-i ĩmānına göre elbetde beliyyāḥ-ı gūn-ā-gūn ile imtiḥān olunur. Egerçi dünyāda eziyyet ü belā ḥabī'ate ve nefse girān gelir. Ammā nefs-i nāḥika bedenden infişālinde nūr-ı ĩmānını müşāhede etdikde o zamān ma'lūmu olur ki belānıñ ma'nāsı ne imiş.

[HM, 141b] Her kim incü dānesi gibi yetimlikden lāf urdu ise şūr-ābe-i deryādan olmaḥ üzere dā'imā şikencede ve zaḥmetdedir. Ya'nī deryā-yı vücūduñ ḥavv-ı ḥakīmānesi böyledir ki incü ḥatlı şū bulamaz ve güzidegān-ı 'ālem herkes ḥaddince ıztırābda olup rāḥat göremez. Ve bu ḥāletin böyle olmasına bevā'is ḫatı çokdur.

Lākin cümleden azheri cennetin kıymetini bilmek içündür ki zātında ebniye vü eşkālī ve ni'am-ı gūn-ā-gūn ve leḫāfet-i ḥālī beşeriñ ḥāḫırına gelmemiş iken dünyāda bu kadar miḥen ü meşakḫatleri görüp encāmında merāret-i mevti dadup maḥşerde daḫi dürlü dürlü ekdārdan ve mehālikden ḥalāş 'aḫabinde var kıyās eyle ki cennet kāğıd-ḥāne olsa benī-ādeme ne şūretde görünür. Beyt:

[mefā'ılün mefā'ılün fe'ülün]

Rızāsı ile kimse ḫabre girmez

Muḥayyer olsa ādem dehre gelmez

Gelir cebrī gider ḫahrī cihānda

Mücerred 'aḫl ile bu sır bilinmez

هر که قد ساخت دو تا پیش خدا بهر بهشت

بوسه بر دست سلیمان ز پی خاتم زد

Her ki ƙad sāht dü tā pīş-i Ĥüdā behr-i behişt / Būse ber-dest-i Süleymān ez-pey-i ĥātem zed

[HE, 78a] Her kim cennet ecilinden Ĥüdā'nıñ ĥuzūrunda rukū' ve sücūd eder ise ya'nī 'ibādetini ecrine ta'līk edip ecri olmasa da Cenāb-ı aƙdesleri 'ibādete müsteħak olduğundan ġāfil olur ise ġüyā Süleymān'ın elini ĥātem ecilinden öpdü ve ĥātem olmasa öpmez idi.

İrsāl-i meşel bu beytinde pek muṭābık degildir. Lākin aşl-ı mes'ele ecrini ricā ederek 'amel daħi maƙbūldür. Zīrā şahīḥde ihtisāb lafzı vārid olmuşdur ki ecrini ummaƙ ma'nāsınadır ve a'māline ücret mülāḥazası Īmānıñ şevāhidindir. Ammā ehl-i 'irfāna göre bir kerre kendiniñ māddesi olan menīden ibtidā' edip bulunduġu āna dek ḥaƙında ḥakīm-i Perverdigār'ıñ mebzūl olan ni'am-ı celīle vü ḥefiyyesini idrāki erişdiġi ƙadar te'emmül etdikde yaƙīnen ma'lūmu olur ki böyle bir Vehhāb-ı muṭlaƙ'a 'ibādet āḥiretde ecr vermese de ebedü'l-ābād bir ān tezellül 'ubūdiyetinden ḥālī olmamaƙ herkese lāzım ve vācibdir. Ƙaldı ki ecr muƙteżā-yı 'ameldir. Mülāḥaza etmiş ve etmemiş Īmāna muƙārin olan a'māle elbetde lāzım gelir.

[HM, 142a] Her kim cennet ecilinden Ĥüdā'nıñ ĥuzūrunda rukū' ve sücūd eder ise ġüyā Süleymān 'Aleyhi's-selām'ıñ elini ĥātem ecilinden öpdü. Ya'nī ecr mefhūmu 'amele mülāzımdır, iftirāƙ ƙabül etmez ki mülāḥaza ile zabṭ oluna. Lākin 'abd-i şādıƙa lāyık olan Rabbü'l-'ālemīn'ıñ kendi vücūdunda olan ni'metleri ki ta'dād ƙabül etmez. Eger fi'l-vāƙi' ecri olmasa da zāt-ı aƙdesleri bu ni'metler muƙābilinde 'ibādete ve ĥuzūrunda tezellüle lā'ıƙdır diyerek 'ibādet edip mülāḥaza-i 'ivażdan biri ola.

Merhūmuñ murādı rütbeniñ a‘lāsına terğibdir. Yoksa ecr ve huzūz u lezā’ izden ğayrı ‘abdiñ naşibi yokdur ve ĩmāniñ aqvā şahidin[den]dir ki ecr ümīdi ile ‘abd ‘ibādete sa’y eyleye. Zīrā bimā ta ‘melūn³⁵⁹, bimā kesebtüm³⁶⁰ böyle iktizā eder.

صائب از عشق چسان قامت خود راست کند

که فلک در ته این بار گران بس خم زد

Şā’ib ez-‘aşq çisān kāmēt-i hōd rāst koned / Ki felek der-teh-i ĩn bār-ı girān bes hām zed

[HE, 78b] Şā’ib ‘aşqdan kendi kāmētini ne gūne doğru etsin ki felek bu ağır yüküñ altında çok kocundu. Murādı, tekālīf-i şer’iyyedir ki Mevlā-yı müte‘āl semavāta ‘arz edende hāvı edip kabūl etmediler. Ve muħabbet ü ‘aşq tekālīfe lāzım gelip ve onlara kemāl-i iltibāsdan zuhūr edecek netīcedir. Lākin insān bu emāneti kabūl ile iki şıfata mazhar oldu. Biri zulūmdür ki o emānete hıyānetinden hāşıl oldu. Ve biri cehūldür ki o emānetiñ kadrini bilmemededen neş’et eyledi. Ve ğayr-ı üslūb üzere ma’nalar verilmişdir.

[mefā’ilün fe’ilātün mefā’ilün fe’ilün]

Verince ‘aşka rızā Kays’a söylemiş Leylā

Bu sırrı kimseye fāş etme kim emānetdir

Cihānı eyledi dīvāne kışşa-i Mecnūn

Şafāsı bunda ki Leylā demez hıyānetdir

Ne hūsne etdigini ‘āşıkā su’āl eyler

Ne ‘āşıkıñ günehi bā’iş-i melāmetdir

Şakın miyāne-i hūsni-ile ‘āşıkā girme

Mizāc-ı ‘aqla muħālif bir özge hāletdir

³⁵⁹ “Yaptıklarınız şeyleri...” Bakara Sûresi, 2/265.

³⁶⁰ “Kazandıkları şeyleri...” Bakara Sûresi, 2/134.

[HM. 142b] Şā`ib ‘aşkıdan kendi kâmetin ne güne rāst etsin ki felek bu ağır ve şakıl hamliñ altında çok çoçundu. Murādı tekālîf-i şer‘iyyedir ki Rabbü’l-‘âlemîn ‘arz tarîkı üzere zemîne ve semavâta teklîf etdi. Havf edip taħammül etmediler ve insân taħammül ve kabûl edince iki şifata mübtelâ oldu. Biri zulümdür ki o emānete hıyānetden ‘ibāretedir. Ve biri cehûldür ki o emāneti taħammül zımnında vāşıl olacağı sa‘âdet-i sermediyyeniñ kadrini bilmez. Beyt:

[mefā‘ilün fe‘ilātün mefā‘ilün fe‘ilün]

Verince ‘aşka rızâ Qays’a söylemiş Leylâ

Bu sırrı kimseye fâş etme kim emānetdir

Cihānı eyledi dīvāne kışsa-i Mecnūn

Şafāsı bunda ki Leylâ demez hıyānetdir

Ne hüsne etdigini ‘aşıka su‘âl eyler

Ne ‘aşkıñ günehi bā‘iş-i melāmetdir

Şağın miyāne-i hüsni-ile ‘aşıka girme

Mizāc-ı ‘akla muhālif bir özge hāletdir

Ve ‘aşk bu emānet-i şer‘iyyeye şiddet-i temessükden neş’et eder lāzım gelir.

[43. Gazel]

شرمی که بود ساخته مطلوب نباشد

شهباز نظر دوخته محجوب نباشد

Şermî ki bûd sâhte maṭlûb ne-bāşed / Şehbâz-ı nazar dūhte maḥcûb ne-bāşed

[HE. 78b] Bir hayâ ki tabî‘î olmayıp sâhte ola maḥbûl olmaz, zîrâ elbetde teħaffuz edemeyip münasebet-i tāmme geldikte fâlye verir. İrsâl-i meşel buyurur ki gözü dikilmiş şeh-bâz maḥcûb olmaz. Yine bir taraftan şayd şadāsını işidince kanatların açıp görölmeden şaldırır. Pes hayānıñ maḥbûlü tabî‘î olanıdır. Bu mazmunda ğaraz sâhte hayāya mişâl tedārik eylemek idi merḥûm eyledi.

[HM, 143a] Bir hayā ki ṭabī'ī olmayıp sahte ola maḳbūl olmaz, cenāh-ı i'tibār budur ki gözü dikilmiş şeh-bāz maḥcūb degildir. Zīrā bir taraftan şaydın şadāsını istimā' etdikde taḥrīk-i bāl ü per ile küstāhāne mu'āmeleye şürū' eder. Sāhte şermin şāhibi daḥi böyle olduḡu-içün maḳbūl olmaz. Merḥūmuñ ġarażı sāhte hayāya bir mişāl tedārik etmek idi tamām oldu.

يوسف صفتی را که زليخا برد از راه

پروای نظر بازي يعقوب نباشد

Yūsuf-şifātī-rā ki Züleyhā bered ez-rāh / Pervā-yı nażar-bāzī-yi Ya'ḳūb ne-bāşed

[HE, 79a] Bir Yūsuf şıfatlı dil-beri ki Züleyhā yoldan çıkara, bu meşelli dil-berin Ya'ḳūb'uñ nażar-bāzlıġından ya'nī rekābetinden pervāsı yoġdur. Ya'nī bir maḥbūbuñ zātında 'işmeti olmayınca tenbīhiñ ve ruḳabā'nıñ fāhişeden vaz gelmeye fā'idesi olmaz. Murādı ḥalkıñ beyninde meşhūrdur ki Züleyhā, Yūsuf 'Aleyhi's-selām'ı tenhāda vişāline da'vet etdikde Yūsuf pederi Ya'ḳūb'u o ḥalvetde gördü. Ve Rabb'iniñ burhānından murād budur derler.

Lākin eşaḥḥ-ı aḳvāl Yūsuf 'Aleyhi's-selām'ıñ fāhişeden imtinā'ına burhānı Rabbü'l-ālemīn'iñ buyurduġudur ki ona Rabb'i *aḥsene mesvāy*³⁶¹ ya'nī “O benim Rabb'im, benim mekānımı güzel eyledi”, ġurbetde böyle 'izzetlere ve ni'metlere müstaġraḳ eden Rabbü'l-ālemīn'iñ nehy etdiġi emre tebādür etmek saḥtına ta'arrużuñ a'zamıdır diye bu burhānla Züleyhā'dan imtinā' eyledi.

Ammā ekşer müfessirīn bu maḳāmdaki Rabb'den murādı, 'azīzdir derler. Cevāb budur ki 'azīz Yūsuf'u ibtidā'-ḥānesine götürdükde *ekrimi mesvāh*³⁶² dedi idi. Eger bu

³⁶¹ “Evinde bulunduġu kadın, onunla birlikte olmak istedi. Kapıları iyice kapattı ve “haydi gel!” dedi. O da “Hâşâ, Allah'a sığınırım! *Kocan benim velinimetimdir, bana iyilik edip evini açtı.* Gerçek şu ki zalimler iflah olmaz!” dedi.” Yūsuf Sûresi, 12/23.

³⁶² “Onu satın alan Mısırlı adam karısına, “*Ona değer ver, güzel bak!* Umarım ki bize faydası dokunur veya onu evlât ediniz.” dedi.” Yūsuf Sûresi, 12/21.

Rabb'den murād 'azīz olaydı "enne Rabbī ekrimi mesvāy" der idi. Muṭāla'a olunsa siyāk u sibāk bu ma'nāya delālet eder, gāyet nefisdir.

[HM. 143a] Bir Yusuf şıfatlı dil-beri ki Züleyhā yoldan çıkara, Ya'kūb'uñ nazar-bāzlığından ve rekābetinden pervāsı olmaz. Ya'nī nefsinde bir maḥbūbuñ 'ismeti olmayınca tenbīhāt u işārātīñ fā'idesi yoḡdur, muḡtezā-yı hevāsını icrā eder. Bu maẓmūn kışşa-i meşhūrede gūyā Yūsuf 'Aleyhi's-selām Züleyhā ile tenhā ḡaldıḡda peder-i emcedleri Ya'kūb 'Aleyhi's-selām'ı gördü ki kendine tenbīh eder diye yazdıḡlarına mebnīdir.

از چهره بی شرم شود عشق هوسناک

ز ان حسن پیر هیز که محبوب نباشد

Ez-çehre-i bī-şerm şeved 'aşḡ-ı heves-nāk / Ez-ān ḡüsn be-perhīz ki maḡcūb ne-bāşed

[HE. 79a] Çehre-i bī-ḡayā 'aşḡ-ı hevesnāk olur, o ḡüsnden ḡazer eyle ki maḡcūb olmaya. Merḡūmuñ bu naşīhatı bir 'āşıḡa göredir ki 'aşḡdan murādı mecāz yüzünden terbiye olarak 'aşḡ-ı ḡaḡīḡīye isti'dād taḡşīli ola. Yoḡsa ḡaṅṅara-i mecāzdan bir ḡaṅṅve eyle ve gitmek ḡayālinde olmayan derdmende göre dil-berin ḡayāsızlığı ḡadar bir pezevenk olmaz. Lākin ekşeriyā murādı ḡabāşet olanlar daḡi bī-ḡayā maḡbūbdan ikrāh ederler.

Zīrā ekşer-i şürekā'ya sebep olur bir ma'nādır ve bunların cümlesinden ḡaṅṅ-ı nazar 'aşḡ-ı umūr-ı iḡtiyāriyyeden degildir ki murād etdiḡiñ maḡalle ta'līḡ eyleyesin. Bir kerre maḡalline münāsebet-i tāmme ile vāḡı' olduğdan soñra 'uyūbuñ cümlesi mu'ārefe vü meḡāsine istiḡāle edip māldan, 'iyālden, cāndan ḡıḡanların ḡaddi ve ḡesābı yoḡdur. 'Aşḡa geldikde sükūt eyle ki şoḡbet uzatır.

[HM. 143b] ḡayāsız çehreden 'aşḡ-ı hevesnāk olur, o ḡüsnden ḡazer eyle ki maḡcūb olmaya. Merḡūmuñ bu pendi bir 'āşıḡa göredir 'aşḡdan murādı mecāzī yüzünden terbiye olarak ḡaḡīḡate isti'dād ḡaydında ola. Yoḡsa murādı ḡaṅṅara-i mecāz olan

derdinde nisbet dil-berin hayāsızlığı kadar bir devlet olmaz. Ve gāhice ḥabāsete meyl edenler daḥi edebsiz dil-berden ikrāh ederler.

Zīrā hem keşret-i şürekā'ya sebep olur ve hem 'ādetā nefis memnū'āta mā'ildir ve bu naşihatler mutlak maẓmūn tedārik etmedir. Ve illā merḥūm da bilir ki bir kerre 'alāka müstaḥkem olduğdan şoñra maḥbūbda 'ayb taşavvur etmek güc olur.

درد همه کس بیشتر از تاب توانست
در پله خود کیست که ایوب نباشد

Derd-i heme kes bīşter ez-tāb u tüvānest / Der-pelle-i ḥod kīst ki Eyyüb ne-bāşed

[HE. 79b1] Herkesiñ derdi kendi tāb u tüvānından ziyādedir, kimdir ki kendi ḥaddinde ve rütbesinde Eyyüb olmaya. Tercümelerimizde gāhice her ma'lūm olan söylemez diye taḥrīr olundu. Zann olunmasın ki kendimizi esrār-ı ilāhiyyeye vāqıfız diye iftiḥār ve bu ḥaletiyyāt maḳūlesine nazar edenleri istihkār ola. Ḥāşā. Belki ekseri maḳām-ı edebe muḥālif olduğ-u-içün şarāḥaten taḳrīr olunmaz demektir. Ve ba'zısı gerçekten naşş-ı kātī'le şābit ve ḥaḳḳ-ı şarīḥ olur. Lākin meşāyih ü mezāhib ü 'ādāta ülfet edenlerin ḥaḳḳımızda su'-i zannla ma'siyete mübtelā olmamaları fikriyle mestüren terk olunur. Ve ḥālā mefhūmu beyān olunacak ma'nā daḥi evvelki ḳasemdir.

Ma'lūm ola ki muḳteżā-yı vaḳt u ḥāl-i 'āleme muḥālefet olunmaz ve belki 'ilm, ma'lūma tābi' olduğ-u cihetden muḥāl ḳabilindendir ve Mevlā-yı müte'āl erḥamü'r-rāḥimīn olduğuna şübhemiz yok iken vāqı' olur ki bir 'alīl mevti istemez. Ve müddet-i ṭavīle āh u efgān u bükā ile şifā niyāzında helāk olup gider ve icābet vāqı' olmaz. Ya'nī maṭlūbunuñ 'aynı iḥsān olunmaz. Yoksa bedenden müfāraḳatdan şoñra bi-ḥamdi'llāhi te'ālā āḥirete varıp o 'alīli görüp gelmiş gibi bilirim ki o 'alīl kāşki bir müddet daḥi o ḥālle niyāzmend olmasını ṭaleb etmededir.

Pes muḳteżā-yı ḥāl ādemiñ muḳteżā-yı mizācı gibi icābete māni'-i ḳavī olduğ-u ma'lūm oldu. Biz bir 'alīl ile mişāl eyledik sen ümmete merḥūmede vāqı' olan umūr-ı

cesîmeleri mü'tâlâ'a eyle ki mes'ele yakînen ma'lûmuñ olup irâde-i ezeliyyeye teslîmden ğayrı çâre olmadığın bilesin.

Ve 'ulemâdan biri fakîre nakl eyledi ki bir maḥbûb 'abdi maṭ'ûn olup “İlâhî bu 'abdi baña iḥsân eyle” diye üç gice niyâz etdikden sonra oğlan vefât edince bi'l-küllîyye dînden çıkıp ta'île zâhib uğlar ve sonra yine tecdîd-i îmân eyledim dedi ammâ Allâh bilir. Bu sebebden muḥakkiḳîn-i ümmet 'ilm-i taṣavvufla âşinâ olmayana su'-i ḥâtîmeden ḥavf olunuz diye tenbîh buyurdular.

Ve merḥûmuñ buyurduğu herkes ḥâline göre derdi te'emmül olursa Eyyüb'den noḡsân degildir. Qaldı ki şabr-ı cemîle muḳârin olur ise kendi emşâliniñ Eyyüb'üdür. Yok şikâyet ve izḥâr-ı elfâz-ı kabâḥate cesâret eder ise cehennemden dünyâyâ gelmiş 'azâblardandır. Qaldı ki maẓmûna teklîf mâ-lâ-yüṭâḳ ile su'âl vârid olur. Cevâbı eger imkânı olmasa Rabbü'l-'âlemîn bizlere *ve lâ-tuḥammilnâ mâ lâ ṭâḳate lenâ bih*³⁶³ du'âsın ta'lîm etmez idi. Ammâ ta'aşşub ve mezheb nizâ'ı başka vâdîdir.

[HM, 143b] Herkesiñ derdi kendi ṭâḳâtinden ziyâdedir, kimdir ki kendi rütbesinde Eyyüb olmaya. Eger vâḳı'â şabr-ı cemîle maẓhar olup Rabbü'l-'âlemîn'den ğayrıya şikâyet etmez ise şâbir bulunur ve rütbesiniñ Eyyüb'üdür. Yok her gördüğüne gâḥ ḳazâdan ve gâḥ ḳazîden şikâyet eder ise âḥiretten kendini istikbâl etmiş 'azâb-ı elîmden 'add olunur.

Qaldı ki nice 'alîller görülmüşdür ki müddet-i medîde bir 'illete giriftâr olup nefsi mevti daḡi sevmez, leyl ü nehâr du'âda ve niyâzda iken yine eşer-i icâbet görünmeyip helâk olur gider. Bu ne gûne sırdır diye ḥâṭıra gelir ise ma'lûm ola ki muḳteẓâ-yı vâḳt u ḥâl-i 'âlem tebeddül ve taḡayyür ḳabûl etmez. Bu ḥasteniñ ḥüsn-i ḥâli ve icâbet-i du'âsı ve ṣemere-i belâsı dâr-ı cezâda herkesiñ ve dâr-ı dünyâda erbâb-ı iḥtişâşîñ 'aynü'l-yakîn ma'lûmlarıdır. Saña vazîfe olan her ḥâlde 'abd olmaḳdır. Emr Seyyid'iñdir. Niçe murâd ederse öylece zuḥûr eder.

³⁶³ “Bizden öncekilere yüklediğin gibi bize de ağır yük yükleme!” Bakara Sûresi, 2/286.

Pek zabt eyle ki ekser-i nüfus-ı mü'mine belâlar cennet muqâta'asınıñ mu'accesi maqâmındadır. Zîrâ çelevi nefsine zahmet vermez ve sa'adet-i ebediyye hakkında mahtûm. Pes bu tarîk ile nâ'il olur. Lâkin bu su'ali edenler cennetiñ haqîkatinden gâfillerdir. Ve bilmek lâzımdır ki cennetiñ haqîkati a'mâl-i şâlihanıñ îmâna muqârenetiyle mutaşavvurâtı ve mücessemâtı demektir. Otuz sene bahş u cidâlden soñra bu hulâşaya mâlik olduk.

عقل است حجاب كمش عالم بالا

دیوانه ندیدیم که مجذوب نباشد

'Aql-est hicâb keşîş-i 'âlem-i bâlâ / Dîvâne ne-dîdîm ki meczûb ne-bâşed

[HE, 80a] 'Âlem-i bâlânıñ cezbisine mâni' 'aqldır, bir burhânı budur ki bir dîvâne görmedik ki meczûb olmaya. Tehallûf etmeyen mazmûnlardandır. Zîrâ muhâldir her ne tavırda olur ise olsun tûl-müddet dîvâne olanlarda elbetde havâriqdan bir râyiha şemm olunur.

Pes 'aql mâni' gibi görünür. Sebebi budur ki 'aql meslûb olunca havâss-ı zâhireniñ mer'ıyyâtı ve sem'ıyyâtı hayâle mürtesem olmadan kalır ve kalb dañi havâtır-ı gün-â-günüñ vürüdündan şâf olunca şufûtu kadar 'âlem-i gaybdan in'ikâs kabûl eder ve 'aql yok ki söylemeden men' eyleye. Ammâ tarîkatde bu dîvâne kadar ta'tîl-i havâssa mâlik olanlar mutavassıtü'l-hâl olan ricâlu'llâh zümresine dâhil olurlar.

Zîrâ meczûb her keşf etdigini ta'bîre kâdir olamaz. Ammâ 'âkıll olan kâdir olur. Lâkin söyleyemez. Pes evliyâ'u'llâhıñ kelâmı şahîh oldu ki tarîkimizde 'aqlıñ işi shevât-ı hayvâniyyesin ve tabî'ıyyesin kaç' etmektir. Bu rütbeğe varınca 'aqlıñ maqâmına nür-ı şerî'at cülûs edip harekât u sekenâtı mîzân-ı şer' den kıl kadar inhirâfa izin vermez.

[HM, 144b] 'Âlem-i bâlânıñ cezbisine mâni' 'aqldır, tîmâr-hâne-i i'tibâr budur ki bir dîvâne görmedik ki meczûb olmaya. Tehallûf etmeyen mazmûnlardandır. Zîrâ her ne

sebebden bir ādemiñ ‘aqlı zā’ il olsa elbetde ondan bir fi’l-i ḥāriḳ görülür ki meczūb kıyās olunur.

Pes māni’ -i a’zam olan ‘aql imiş. Sebebi budur ki bir ādemiñ ‘aqlı selb olduğda ḥavāss-ı zāhire müte‘allikātından ğaflet edip şuver-i gün-ā-gün-ı ḥavādisle mirāt-ı ḳalbi tekdīr edemeyip mücellā ḳalmasına sebep olur. Ve incilāsı ḳadar umūr-ı ğaybiyyeden mirātına munṭabi’ olduğda ifādesine ḳādir olduğun söyler, dīvānelerde vāḳı’ olduğ gibi.

Ve ‘aql bu ḳadar ki ādāb-ı keşfe ri’āyet eyleye ve eger bu ḳadarca ta’ṭil-i ḥavāssa vücūd-ı ‘aql ile bir ādem mālik olsa ve nefsinde müteşerri’ bulunsa merātib-i vāfire ḳat’ etmiş kibār-ı ehlu’llāhdan olur ve bu maẓmūn ile şūfiyyeniñ kelāmı tefsīr olunur ki bizim tariḳimizde ‘aqlıñ fi’li ve fā’idesi şehevātına def’ etmeden ğayrı yokdur derler.

چند آنکه چو کل کوش فکندیم درین باغ

حرفی نشیندیمکه دلکوب نباشد

Çendān ki çü gül gūş fikendīm der-īn bāġ / Ḥarfī ne-şenīdīm ki dil-kūb ne-bāşed

[HE, 80b] Bu bāġda gül gibi ne ḳadar ḳulaḳ bıraḳıp diñledik ise bir söz işitmedik ki gönül dögücü olmaya. Evvelā gül ğonçe iken gönül şüretinde olur ve bir miḳdār açıldıkda ḳulaḳ şüretine girer ve giderek bi’l-külliyeye yaşşı olur. Güyā gülüñ bu şüretleri bir ādeme müşābih oldu ki bir meclise ḳulaḳ verip diñledikde istimā’ etdiği kelimātla ḳalbi münfa’ il olarak ğonçe-i hevāniñ tereddüdüyle gül olmasına ve bir müdevver cismiñ dökülüp yaşşı olmasına beñzedi. Murādı bāġ-ı ‘ālemde infitāḥ-ı ḳalbe bā’iş olur kelāmıñ ḳilletinden şikāyetdir.

[HM, 145a] Gül gibi bu bāġda ne ḳadar ḳulaḳ bıraḳıp diñledikse bir kelām işitmedik ki gönül dögücü olmaya. Evvelā gül ğonçe iken gönül şüretinde olur ve bir miḳdār açıldıkda ḳulaḳ şüretine girer ve giderek ḥazāne ḳuruyup bi’l-külliyeye yaşşı olur. Güyā gülüñ bu şüretleri bir ādeme müşābih oldu ki bir meclisde ḳulaḳ verip diñledikde istimā’ etdiği kelimātla ḳalbi münfa’ il olarak kendine bir za’f-ṭārī olup ḥaste-dil olmuş ola ki murādı ‘ālemde müferriḥ kelāmıñ ḳilletinden şikāyetdir.

ساده است چرا سینه اش از نقش دو عالم

طالب اگر آینه مطلوب نباشد

Sāde-est çerā sīneeş ez-naqş-ı dü 'ālem / Tālib eger āyine-i maṭlūb ne-bāşed

[HE, 80b] Eger t̄alib maṭlūbuñ āyinesi ve kemāl cemāl ve cemāl kemāliniñ mücellāsi olmasa n'ıçün t̄alibiñ sīnesi iki 'ālemiñ naqşından sāde ve ḥālīdir. Ya'nī *ed-dünyā ve'l-āḥiretü ḥarāmān 'alā ehli'llāh*³⁶⁴ demektir ve ḳalbden ezyaḳ bir şey' yokdur mefhūmunuñ ma'nāsı demektir ki iki şey'e birden teveccüh edemez. Her ne olur ise olsun kemāl-i muḥabbetle teveccüh etdiği gibi o şey'den ğayrısı o müteveccihiniñ ḥaḳḳında maḥv olur ve bu mefhūmu herkes kendi nefsinde taşavvur edebilir. Şu kadar var ki kendini me'lūfu ve 'ādeti olmayan şey'iñ ḥaḳḳında sa'yle bu rütbeğe īşāl etmek ğāyet müte'azzir bir ma'nadır ve taşavvufuñ temeli budur.

[HM, 145b] Eger t̄alib maṭlūbuñ āyinesi ve kemāl cemāl ve cemāl kemāliniñ mücellāsi olmasa n'ıçün t̄alibiñ sīnesi iki 'ālem naqşından sāde ve ḥālīdir. Ya'nī *ed-dünyā ve'l-āḥiretü ḥarāmān 'alā ehli'llāh*³⁶⁵ ve ḳalbden ezyaḳ bir şey' yokdur demek ister. Zīrā ḳalb bir ḥuşūşa teveccüh-i tāmm üzere iḳbāl etdikde maṭlūbundan ğayrı o ḳalbiñ ḥaḳḳında maḥv olur.

Murād olan ḥālet-i nefīse budur ki kiminiñ kırık senede kiminiñ otuz senede ve kimine cezbe 'ināyet olunup bir anda ḥāşıl ola düşer ve ma'lūmdur. Me'lūfāt-ı 'ādiyyeden def'aten insilāḥa, ḳuvvet-i ḳudsiyyeye muḥtāc bir ma'nadır.

بی سختی ایام بصیرت نتون یافت

کوراست هر ان ره که لکد کوب نباشد

Bī-saḥtī-yi eyyām başiret ne-tüvān yāft / Kūr-est her ān reh ki leked-küb ne-bāşed

³⁶⁴ Bk. 306. dipnot.

³⁶⁵ Bk. 306. dipnot.

[IHE. 81a] Şiddet-i eyyāmı çekmedikçe başiret bulmak mümkün degildir, maḥall-i i‘tibār budur ki bir yolda çiyenmemiş olmaya, ködür. Pes saḥtī-yi eyyām insānı şāhib-i başiret eder imiş. Ve tarīke kör ta‘bīri. Zīrā çiyenip leked-küb olmayınca bir kimseye delālete kādir olamaz kör gibi ne görür ve ne gösterir. Ammā bir zamān ḥalkıñ ayakları ile zaḥmet ü meşakkat çekdikde mürşid-i mütebaşsır şüretine girip menāzil-i maṭlūbeye īşāle delīl olur. Hāşılı her kim belā-keş olur ise yolundadır.

[HM. 145b] Şiddet-i eyyāmı çekmedikçe başiret bulmak mümkün degildir, şah-rāh-ı i‘tibār budur ki bir yol ki keşret-i terādūf-i aqdām ile çiyenmeye, ködür. Pes eyyāmıñ şedā‘idi bu i‘tibār burhānıyla başirete sebep olur imiş. Ve tarīke göre kör ta‘bīr eyledi. Zīrā ḥalkıñ ayakları ile sā‘ir zemīnden mümtāz olmayınca a‘mā ḥükmünde kalır. Ya‘nī ne görür ve ne gösterir. Hāşılı her kim beliyāt-ı dehriyyede bulunup şedā‘ide giriftār olur ise yolundadır demek oldu.

صائب دل عاشق بچه امید شود خون

خونخواری اگر شیوه محبوب نباشد

Şā‘ib dil-i ‘āşık be-çe ümmīd şeved ḥūn / Ḥūn-ḥ‘ārī eger şīve-i maḥbūb ne-bāşed

[IHE. 81a] Eger maḥbūbuñ şīvesi kan içicilik olmasa ey Şā‘ib, ‘āşıkıñ göñlü ne ümīd ile kan olsun? Zīrā bi‘ṭ-ṭab‘ maḥbūblar ‘aşk da‘vāsında olanları o kadar envā‘ eziyyetle imtiḥān ederler ki ‘uşşākıñ kulūbu kanını içerler demek mübālağa degil vākı‘ı beyān ḥükmünde kalır. Eger bu ümmīd olmasa ‘āşıkıñ kalbi kan olmaz idi. Merḥūm ümmīd ta‘bīr eyledi, güyā ‘uşşākıñ maṭlūbu daḥi budur demek ister.

[HM. 146a] Eger maḥbūbuñ şīvesi kan içicilik olmasa ey Şā‘ib, ‘āşıkıñ kalbi ne ümīd ile kan olur? Zīrā bi‘ṭ-ṭab‘ ma‘şūklar ‘aşıklarını imtiḥān mevki‘inde o kadar ezā vü meşakkate giriftār ederler ki ‘uşşākıñ göñülleri kanını içerler demek vākı‘ı beyān bir

mazmūn olur. Lākin merḥūm ümmīd ta‘bīr eyledi ki ‘āşıkıñ maṭlūbu daḥi budur demek ola.

[44. Gazel]

نه همين اهل خرد آينه اسراند
که ز خود بيخبران نيز خبرها دارند

Ne hemīn ehl-i ḥired āyine-i esrārend / Ki ez-ḥod bī-ḥaberān nīz ḥaber-hā dārend

[HE, 81a] Böyle degil ki yalnız ‘aql şāhibleri āyine-i esrār olup kendilerde şuver-i me‘āni-i ḥafīyye zuhūr eyleye. Belki kendinden bī-ḥaber olanlar ḥaberler dutarlar. Ya‘nī ‘uḳalā, deḳā’ iḳ-i ‘ulūmu kuvvet-i ‘aḳlla istiḥrāc etdikleri gibi bir tariḳ-i ḥaḳ daḥi vardır ki ‘aḳlı ve ḥavāssıñ aḥkāmını ve bunlar ile taḥşīl eylediği ‘ulūmu bi’l-külliyeye ḥāṭırından maḥv edip Mevlā-yı müte‘āl’e teveccühle ḥāşıl olur ki Şā’ib kendinden bī-ḥaberler lafzıyla bu tā’ifeyi murād eyledi. Bunlarda daḥi ‘acīb ü ḡarīb ḥaberler ve ‘ulūmlar vardır.

İmām Ġazālī mü’ellifāt-ı ‘adīde şāhibi olduğdan soñra bu tariḳe sülūk edip şu‘ūbetinden şikāyet etmişdir. Zīrā ḳalbi ṭul-ı ‘ömründe me’lūf olduğ ‘ulūm-ı kesbiyyeden ‘ārī etmek emr-i müşkildir ve şerī‘atde daḥi *ve ‘t-teḳu’llāhe ve yū‘allime kumu’llāhu*³⁶⁶ dan murād bu ‘ilme ve bu tariḳe işāretidir ki Seyyidü’l mürselīn’e zāhiren ve bāṭinen kemāl-i tabī‘atle ḥāşıl olur.

Bizler yalnız İslām ta‘rifi ḥaḳqımızda şādıḳ olsa ḡanīmet bilenlerdeniz. Lākin hiç olmaz ise Ġazālī’niñ buyurduğu gibi böyle bir tariḳ-i taḥşīl-i ‘ilm var imiş diye i‘tikād etmek daḥi fażīlet-i ‘uzmādır ve ehlini göremeyiz demek bizim gibilere ‘özr olmaz. Zīrā ‘ilmü’l-yaḳīn bildigimiz ḥudūd-ı şer‘iyyede irtikāb etdigimiz noḳşānlar ta‘mīr ḳabūl etmez.

³⁶⁶ “Allah’tan korkun, Allah size öğretiyor.” Bakara Sûresi, 2/282.

[HM. 146b] Böyle degildir ki yalnız erbāb-ı ‘uḡul āyine-i esrār olup kendilerde şuver-i esrār-ı ḡafıyye zuhūr eyleye. Belki kendinden bī-ḡaberler daḡı nice ḡaberlere mālīkdırler. Nihāyeti ifādeye ḡudretleri yoḡdur. Ya’nī ‘uḡalā, deḡā’ıḡ-i ‘ulūmu ḡuvvet-i ‘aḡl ile istiḡrāc etdikleri gibi bir ḡarīḡ-i ḡaḡ daḡı vardır ki ‘aḡlı ve aḡkām-ı ḡavāssı ve bunlar ile taḡşīl eylediḡı ma’ārifi āyine-i ḡāḡırdan bi’l-küllıyye maḡv ve Mevlā-yı müte’āl’e şıdḡla teveccühden dürlü dürlü nefīs ve şıdḡ-ı maḡz olan ‘ulūmu īrās eder ve ‘ulemā-yı zāhiriñ üzerlerine faḡīletleri şı yüzdendir ki bu ḡā’ifeniñ ‘ulūmu şekk ü şübhe ḡabül etmez.

ḡurān-ı Kerīm’den bu ḡarīke delālet eder āyāt-ı kerīme ve ‘t-teḡu’llāhe ve yū’allime kumu’llāhu³⁶⁷ mefhūmu kifāyet eder. Zīrā mū-be-mū Seyyid-i kā’ināt’a zāhiren ve bāḡınen taḡlīd ile olur. İmām ḡazālī buyurur ki böyle bir nefīs ḡarīke heves etmez iseñ bāri biz maḡrūm olduḡ ise de var imiş, i’tiḡād etmek daḡı ḡanīmetdir.

Ve Şeyḡ Ekber Efendimiz mā künte tedrī me’l-kitābū ve le’l-īmānū³⁶⁸ āyet-i kerīmesi taḡtında yazar ki yūridü ‘urru ve’l-maḡal³⁶⁹ ya’nī mā-sivādan mir’āt-ı nebevīniñ şafvetini murād eder. Ve-lākin ce’alnāhu nūren³⁷⁰. “Lākin o maḡalliñ ‘ārī olmasın bir nūr ḡıldıḡ ki onuñla murād etdigimize hidāyet ederiz” demek olur. İşāret bābından yine ḡarīḡ-i ma’ḡūde İmā etmiş olur.

نقطه هایی که درین دائرة فرد آمده اند

همه خیرت زده کردش این پرکارند

Noḡḡa-hā-yı ki der-īn dā’ire ferd āmedeend / Heme ḡayret-zede-i gerdiş-i īn pergārend

[HE. 81b] Bir miḡdār noḡḡalar ki bu dā’irede ferd ü mücerred gelmişlerdir, cümlesi bu pergār-ı eflākıñ ḡayret urḡunudurlar. Murādı noḡḡadan efrād-ı ricālu’llāhdır ki terk ü tecrīd üzere mecbül bu ‘āleme gelip bu pergār-ı ilāḡı olan eflākıñ ve seyyārāt u burūc

³⁶⁷ Bk. 366. dipnot.

³⁶⁸ “Sen kitap nedir, iman nedir bilmiyordun.” Şûrâ Sûresi, 42/52.

³⁶⁹ “Hem deve hem barınak istiyor.”

³⁷⁰ “Ama şimdi onu, dilediğimiz kullarımızı sayesinde doğruya erdirdiğimiz bir ışık kıldık.” Şûrâ Sûresi, 42/52

u menāzil ü şevābitiñ süfliyyāta rābıtası hakkında tefekkür ve şāni‘-i şan‘atında müşāhede ederek mütehayyir olmuşlardır.

[HM, 147a] Bir miqdār noktalar ki bu dā’irede ferd ü mücerred gelmişlerdir, cümlesi bu pergār-ı eflākıñ hayret urgunudurlar. Murādı noktadan efrād-ı ricālu’llāhdır ki terk ü tecrīd üzere mecbūl bu ‘āleme gelip bu pergār-ı ilāhī olan eflākıñ seyyārāt u burūc u menāzil ü şevābitiniñ süfliyyāta rābıtası ve cümleye aḥkāmınıñ sirāyeti hakkında tefekkür ederek mütehayyir olmuşlardır. Hāşılı kendi ḥaḳlarında emīn iseler de yine ḥavf u ḥaşyetde sā’irlerden efzūdurlar. Zīrā mavtın-ı dünyāniñ sür‘at-i tebeddülātı böyle iktizā eder.

کچھ از مایده فیض برین نہ طبق است

رزق جمعیت کہ در پردہ شب بیدلند

Ān-çe ez-mā’ide-i feyz ber-īn nüh ṭabaḳ est / Rızq-ı cem‘īst ki der-perde-i şeb bīdārend

[HE, 81b] Ol şey’ ki mā’ide-i feyzden bu toḳuz ṭabaḳıñ üzerindedir, o cemā’atiñ rızqıdır ki perde-i leyde bīdārdırlar. Merḥūm ‘urūc-ı rūḥānī ve mücāhedāt-ı nefsāniyye şāhiblerin murād eder ki ‘ulviyyātıñ envār-ı füyūzātı onlara maḥşuş rızq-ı ma’nevīdir. Elbetde rızqıñ merzūk ile münāsebeti olmadıkca o rızqdan müntefi‘ olamaz. Dāl ḳāfiyesinden bu ḳadarca kifāyet eder. Zīrā bu tercümemizden murādımız her ḳāfiyeden bulunmaḳdır.

[HM, 147b] Ol şey’ ki feyz mā’idesinden bu toḳuz ṭabaḳıñ üzerindedir, o cemā’atiñ rızqıdır ki perde-i leyde bīdārdırlar. Merḥūm ‘urūc-ı rūḥānī ve mücāhedāt-ı nefsāniyye erbābını murād eder ki ‘ulviyyātıñ envār-ı füyūzātı onlara maḥşuş erzāḳ-ı ma’neviyyedendir. Zīrā rızqıñ merzūkla münāsebeti olmadıkca intifā‘ taşavvūr olunmaz. Belki mizāc-ı nefse muḥālefetinde zarar muḥaḳḳaḳdır.

[45. Gazel]

از سعی کار عشق شود خام بیشتر

پیچد بمرغ بال فشان دم بیشتر

Ez-sa'y kār-ı 'aşq ŧevēd hām bīŧter / Pīçed be-murg-ı bāl-feŧān dām bīŧter

[HE, 82a] Hālāŧ iün sa'y ü iztīrābdan 'aşkıñ işi dağı ziyāde hām olur, mağall-i i'tibār budur ki k̄anatların ok tađrīk eden k̄uŧa dām ziyāde ŧarılır. Ya'nī etvār-ı 'aşq tavr-ı 'ađla her cihetden muđālif olduğu iün 'ađlıñ tedbīri onuñ hađđında mađmūma bāl ŧerbeti iirmek hummānīñ iŧtidādına ve ŧāhibiniñ helākına sebep olduğu gibi ğarazīñ 'aksini ifāde eder. Hemān 'āŧıka 'aşkıñ muđtezāsından a'lā 'ilāc olmaz. Bu marazīñ pād-zehri budur.

[fe'ilātün fe'ilātün fe'ilün]

'Ağl ile 'aşka müdāvā etmek

Āteŧi neftle itfā gibidir

[HM, 147b] Hālāŧ iün sa'y ü iztīrābdan 'aşkıñ işi dağı ziyāde hām olur, ŧebeke-i i'tibār budur ki k̄anatlar saıp iztīrāb eden k̄uŧa dām ziyāde ŧarılır. Ya'nī 'aşkıñ ađvālī 'ađla bi'l-küllīyye muđālif olduğu iün 'ađlıñ tedbīri oña hummā-yı safrāviyyeye bal ŧerbeti iirip harāretiniñ birini biñ etmeye beñzer ki mađlūb 'aksini ifāde eder. Hemān 'āŧıka 'aşkıñ muđtezāsı üzere harekeden a'lā 'ilāc olmaz.

[fe'ilātün fe'ilātün fe'ilün]

'Ağl ile 'aşka müdāvā etmek

Āteŧi neftle itfā gibidir

از خط فزود شوخوی آن چشم پر خمار

در نو بهار دور کند جام بیشتر

Ez-đatf füzūd ŧūđī ān eŧm-i pūr-đumār / Der-nevbahār devr konēd cām bīŧter

[HE, 82a] Đattdan o pūr-đumār olan ğözüñ ābuklugu ve kulūb-ı 'uŧŧākda cevlanı artdı ve kıyās dađı bunu iktizā eder. Zīrā nev-bahārda bāde-i cām ziyāde devr eder. Merđumuñ meŧrebinde đatf, cemāl-i ğubānīñ nev-bahārıdır ve 'ādetā mey-perestler

eyyām-ı bahārda cām-ı şahbāyı idārede mübālağa etdiklerine binā'en cemāl nev-
bahārınıñ cāmı ki maḥbūbuñ çeşm-i pür-ḥumārıdır. Mecālis-i kulüb-u 'uşşāqda ḥaṭṭ
nev-bahārı geldikde ziyāde cevlan eder. Cāzibe-i çeşmde mübālağa eyledi.

[HM, 148a] Ḥaṭṭdan o pür-ḥumār olan çeşmiñ şūḥluğu ve mizāc-ı 'āşıka keyfıyyetiniñ
sirāyeti ziyāde oldu ve kıyās daḥ i böyle iktizā eder. Zīrā nev-bahārda bāde cāmı
ziyāde devr eder. Merḥūmuñ meşrebinde ḥaṭṭ, cemāl-i mecāzıñ nev-bahārı
maḥāmındadır ve 'ādetā bāde-nüşlar nev-bahārda cāmı ziyādece idāre etdikleri bu
bezm-i cemālde daḥi cārīdir diye mübālağa eyledi.

پیران تلاش رزق فزون از جون کنند

حرص کدا بود طرف شام بیشتر

Pīrān telāş-ı rızq füzün ez-civān konend / Hırş-ı gedā būd taraf-ı şām bīşter

[HE, 82a] Pīrlər rızq telāşını civāndan ziyāde ederler, zīrā sā'illerin aḥşāma qarīb
ṭama'ları ziyāde olur. İhtiyārları aḥşama qarīb hırş u ilḥāḥla ḥalkı ta'ciz eden sā'illere
teşbīh eyledi. Ya'nī 'ömrüñ aḥşamı olduğundan bi'l-küllıyye ḡaflet edip belki kendi
daḥi ekl edemeyecegin bildigi rızqıñ cem'ine taşaddī ederler.

[fe'ilātün fe'ilātün fe'ilātün fe'ilün]

Hırş-ı pīrān-ı heves sā'il-i cüyende gibi

Cem'-i rızq etmede aḥşama gelince artar

[HM, 148a] Pīrlər rızq telāşını civāndan ziyāde ederler, mes'ele-i i'tibār budur ki
sā'illerin aḥşāma qarīb telāşları ve ṭama'ları ziyāde olur. Pīrleri aḥşama qarīb sā'illerin
ḥāline teşbīh eyledi. Ya'nī 'ömrüñ aḥşamı olduğundan bi'l-küllıyye ḡaflet edip zarūrī
kendi ekl edemeyecegi rızqıñ cem'ine sa'y ederler.

[fe'ilātün fe'ilātün fe'ilātün fe'ilün]

Hırş-ı pīrān-ı heves sā'il-i bī-'ār gibi

Cem'-i rızq etmede aḥşama gelince artar

از اوج اعتبار نیفتند اهل خلق

مست غرور افتد ازین بام بیشتر

Ez-*evc*-i i' *tibār* ne-y-*üftend* ehl-i *hulq* / Mest-i *gurūr* *üfted* ez-*în* *bām* *bīšter*

[HE, 82b] Şā'ir-i belāgat şī'ār, sāhīr-i hāme-süvār bu beytinde buyurur ki: Hüsni *hulq* ehli *evc*-i i' *tibār*dan düşmezler, ekseriyā bu şamdan *gurūr*-ile mest olanlar düşer. Vāqı'ā ricāl ü kibārdan hüsni *hulq*a mālīk olanlar nice fışk u fücūru mürtekib iken 'ömrünüñ āhırine dek beyne'l-akrān ve'l-emşāl herkesin 'indinde merğüb u mu'teber geçip ašlā vaqārına mevteinde ve hayātında hālel gelmez.

Ammā sū'-i *hulq*a mübtelā olunca *halkıñ* değil belki kendi etbā' vü 'iyālīniñ 'indinde bile mezmūm olup şerrinden havf edenlerin ikrāmını i' *tibār* 'add ederek helāk olduqda luğatsiz zikri lisāna gelmez. Hāşılı kibr ahlāk-ı zemīmeniñ ekberi ve şāhībleri sū'-i *hulq*la mu'azzeb olanların ekseridir.

[HM, 148b] Şā'ir-i belāgat şī'ār, sāhīr-i hāme-süvār bu beytinde buyurur ki: Hüsni *hulq* ehli *evc*-i i' *tibār*dan düşmezler, ekseriyā bu şamdan *gurūr*-ile mest olanlar düşer. Vāqı'ā ricāl ü kibārdan hüsni *hulq*a mālīk olanlar nice fışk u fücūru mürtekib iken 'ömrünüñ āhırine dek akrān u emşāl beyninde merğüb u mu'teber geçip i' *tibār* ve rif'atine bir vechle tenezzül gelmez.

Ammā sū'-i *hulq*a ve kibre vü *gurūra* mübtelā olunca *halkıñ* değil belki kendi etbā' vü 'iyālīniñ 'indinde bile i' *tibār*ı sākıt olup şerrinden havf edenlerin ikrāmını i' *tibār* vehm ederek helāk olduqda luğatsiz zikri kimseniñ lisānına gelmez.

از سنکها عقیق بهموره که داشت

تحصیل نام کردد را ایام بیشتر

Ez-*evc*-i i' *tibār* ne-y-*üftend* ehl-i *hulq* / Mest-i *gurūr* *üfted* ez-*în* *bām* *bīšter*

[HE, 82b] Taşlardan 'akīk mālīk olduğı düzlüğü sebebiyle eyyāmda taḥşīl-i nāmı ziyāde eyledi. Ya'nī hemvārlık ile 'akīkiñ nām-dār olması eyyāmında nām-cū olanlara

mihekk-i i'tibār olmuşdur. Zīrā her maṭlaba vüṣūlün sebeb-i a'zamı ṭālib olduğu huşuşuñ şüret-i isti'dādıdır. Ve gāhice isti'dād-ı tām̄m teshīr-i küllī maḳāmına ḳā'im olup umūr-ı hāriḳalar zuhūr etmesine bā'is olur.

[HM, 148b] Taşlardan 'aḳīḳ mālik olduğu düzlüğü sebebiyle eyyāmda taḥşīl-i nāmı ziyāde eyledi. Ya'nī nāma ṭaleb ḳaydında olanlara bundan a'lā mihekk-i i'tibār olmaz ki hemvārlik nām-dār olmanın eşref-i esbābindandır. Zīrā herkes maṭlūbunun şüret-i isti'dādını taḥşīl etmek ism-i a'zam maḳāmına ḳā'im bir teshīr-i 'azīmü'ş-şāndır ki 'aḳīḳden ma'lūm olur.

موی سفید مرهم کافورئ دلست

بیمار را سحر بود الم بیشتر

Mūy-ı sefid merhem-i kāfūrī-yi dilest / Bīmār-rā seḫer būd ārām bīşter

[HE, 83a] Beyāz ḳıl ḳalbiñ merhem-i kāfūrudur, ḫubb-ı dünyā ḫarāretinden bir miḳdār gönlü tebrīd eder. Mi'rāc-ı i'tibār budur ki ekşeriyā ḫasteniñ rāḫatı ve ḳararı seḫer vaḳtinde olur. Ya'nī şaḳal ağardıḳda zārūrī 'alāḳayı 'uḳbāya ta'līḳ edip ḳuvvet-i imānı ḳadar herkes tedārikde olur. Zīrā şeb-i yeldā-yı 'ömrün seḫeri saḳıñ ağarmasıdır.

Merḫūm bir başḳa beytinde buyurur ki şaḳal ağarması şubḫ-ı kāzibdir ki onuñ şādıḳı kefendir. Lāḳin bu merhem-i kāfūr şimdi ḫāşşesin 'aksine icrā etmededir ve ḫastelerimiz bu seḫerlerde firār edecek iken tīmār-ḫāneye müsteḫaḳḳ dīvāne olurlar.

[HM, 149a]³⁷¹ Beyāz ḳıl ḳalbiñ merhem-i kāfūrudur, ḫubb-ı dünyā hummāsından bir miḳdār tebrīd eder. Nabz-ı i'tibār budur ki ekşeriyā ḫasteniñ rāḫatı seḫerde olur. Ya'nī şaḳal ağardıḳda āfitāb-ı nāṭıḳa maḡribinden ṭulū'a ḳarīb olmaḳ ḫasebiyle ve ḳuvvet-i imānıñ mu'āvenetiyle rābıta-i ḳalbiyyeyi āḫirete ta'līḳ etmek zārūrī olur. Ammā şimdi

³⁷¹ Şubḫ-ı pīrī ber-remīd ez-keff minh peymāne-rā / Merhem-i kāfūr şod mūy-ı tu zaḫm-ı şāne-rā / Şevket. Bu beyit ilgili nüshanın der-kenarında bulunmaktadır.

bu hasteler bu şehere vâsıl oldukda hummā-yı laṭifeleri muḥrikeye taḥvīl edip bi'l-külliyye āhireti ferāmūş ederler.

مانند آب چشمه ز کاوش فزون شود

چند آنکه میخوری غم ایام بیشتر

Mānend-i āb-ı çeşme ez-kāviş füzūn şevēd / Çendān ki mī-ḥorī gam-ı eyyām bīşter

[HE. 83a] Çeşme şuyu gibi ki kazmadan ziyāde olur eyyāmın gamını ne kadar ziyāde yerseñ. Hemān i'lācı her günün gamını o güne kaşr edip belki şabāḥa dek mu'ammer olduğum şüretde yevm-i cedīdīñ şe'n-i cedīdi muḥaḳḳaḳdır deyip Vācib-i te'ālā'ya ḥüsn-i zannla yanmaḳdır.

Yoksa levāzım-ı beşeriyye bir vaktde bir kimse için tekmīl olmamışdır ve olmaz. Bi-'aynihi bu sebebden 'uḳalā-yı rūzgār kārvānla ḥāne ḳonmuş gibi her ḥuşuşunda müsāfir olduğun nümāyān. Ne ḥānīñ bināsına iltifāt eder ve ne sā'ir gāfiller gibi ebedü'l-ābād ḳalır şüretinde esbāb-ı ma'āşīñ tekmīline şarf-ı fikr eder. Belki geldigine peşimān lākin mecbūr ve gidecegine şitābān ammā maḥşūr. Bir murādīñ var mı diye su'āl olunsa mevtdir diye şarāḥaten ya zımnen izḥār-ı teḥassūr eder.

Te'emmül eyle seni ne ḥidmetde istiḥdām etmişler? Bir miḳdār binālar iḥdās ve mefrūşāt levāzımına ḥelālden ve ḥarāmdan şarf-ı maḳdūr ve bir miḳdār 'aḳār u ĩrād peydā edip bir gün cümlesin birden bırakıp gideceksin, ki pek muḥabbet etdiğin ve cānīñ ḳadar ri'āyetinde olduğun cāriyeler henüz sen ḥayātda iken birer ādeme 'alāḳa ve belki mu'āhede bile etmişlerdir.

Ammā 'uḳalā-yı 'ibād bunda ḳalacak eşyā'nıñ birine iltifāt etmeyip evvel-bā-evvel dār-ı beḳāya irsāl etmede bi-'aynihi seniñ dünyāya sa'yīñ gibi sa'y etmededir ki bunlar bu ḥidmetde istiḥdām olmuşlar. Ve be-her-ḥāl 'ömr tamām olup seni de ve onları da aḥbāb ü 'iyālī türāba teslīm etmede müsāvīdirler. Kelāmın fā'idesi maḥalline düşer ise mümkündür.

[HM. 149a] Çeşme şuyu gibi kazmadan ziyāde olur, eyyāmın gamını ne kadar ziyāde yer iseñ. Hemān i'lācı her günün gamını o güne kaşr edip belki şabāḥa dek mu'ammer

olduğum şüretde yevm-i cedīdiñ şe'n-i cedīdi muhakkağdır deyip Vācib-i te'ālā'ya hüsni-zann ile yanmağdır.

Levāzım-ı beşeriyeye bir vaktde bir kimse için tekmīl olmamışdır ve olmaz. Zīrā olsa cennet her ne diler iseñ hāzırdir demekden 'ibāretdir. Bi-'aynihi bu sebebden kibār-ı ümmet bir vechle levāzım-ı dünyāya iltifāt etmeyip kār-vān ile nüzül olunmuş hān menzilesinde kōndular ve göçdüler.

از ره مرو بظاهر هموار مردمان
در خاکهای نرم بود دم بیشتر

Ez- reh me-rev be-zāhir-i hemvār-ı merdümān / Der-hāk-hā-yı nerm būd dām bīşter

[HE. 83b] Halkıñ mülāyim olan zāhirlerine aldanma, ekşeriyā dām yumuşak türāblarda olur. Bi-hasebi'l-ımkān ihtirāz lāzımdır ve mizāc ü ahlākını bilmedigiñ ādeme i'timād ve māl ü 'iyāli inanmağ bir vechle meşrū' degildir.

Nazar eyle, Hākīm-i kā'ināt'a ki kullarına birbiriniñize deyn verdigiñiz vaktinde iki şahid huzūrunda verme ile emr eyledi. Ba'z-ı ahmağ maḥlūkātı hālīkından eyü añlamış gibi bilā-şühūd mālını bir ādeme kōpdırıp maḥkeme maḥkeme gezmeden şaşkın ve gāhice bunuñ üzerine bir kibāre daği zamm edip yalan degildir diye iki şahid-i zūr tedārikine muhtāc olur. Eger ibtidā'sında şer'e mürā'āt etse bu kadar sıkleti çekmez idi.

Hāşılı zāhir ü bāḥın ahvālinde bir ādem mīzān-ı şerī'ate ilticā etmedikce ne dünyāda rāḥat eder ve ne āḥiretde ve şerī'at-i garrā kāmil ve her derdiñ dermānı içindedir.

[HM. 149b] Halkıñ mülāyim olan zāhirleri ile yoldan çıkıp aldanma, zīrā ekşeriyā dām yumuşak topraklarda olur. Pes bi-hasebi'l-ımkān ihtirās lāzımdır ve mizāc ü ahlākını gereği gibi bilmedigiñ ādemiñ zāhir hāliline i'timād ile māl ü 'iyāli inanmağ meşrū' degildir.

Nazar eyle, Rabbü'l-'ālemīn bizim beynimizde olan mu'āmelātımızda şühūd huzūrunda olsun diye tenbīh etdikden soñra bizlerin i'timād edip şahidsiz halka

mālımızı teslīm etmek abāhati bilmem ne rütbelere bālīg olur. Ve belā bunda ki işiñ evvelinde şerī‘ate ri‘āyet etmez, encāmında işbātında ‘aciz olunca iki şāhid-i zūr tedārikine düşer. Hāşılı zāhir ü bātında şer‘-i şerīf ile hareket etmeyenler dünyāda ve āhiretde rāhat görmezler.

صائب بکریه کوش که از دیدۀ سفید

آن کعبه راست جامۀ احرام بیشتر

Şā‘ib be-giryē kūş ki ez-dīde-i sefīd / Ān Ka‘be rāst cāme-i ihrām bīşter

[HE. 83b] Ey Şā‘ib, bükāya sa‘y eyle ki ekşeriyā o Ka‘be’niñ cāme-i ihrāmı beyāz gözdendir. Güyā Ya‘qūb ‘Aleyhi’s-selām Hāzretleri’niñ bu hālet ‘aabinde ferzend-i celīlū‘l-adrlerine vuşlatı müyesser olmağın kendiden şoñra gelen ‘uşşāa ānūn oldu. Ve Mevlā-yı müte‘āl’iñ bu huşūşu kelām-ı adīmimde bizlere naql buyurmaları ta‘rīzden hālī degildir ki beşer ‘aşında bir ādemiñ gözü aarınca hālī-ı beşer muabbetinde olan avālīñizden ne tedārik edersiniz diye. Hāsbūna’llāhi ve ni‘me‘l-vekīl.

[fā‘ilātūn fā‘ilātūn fā‘ilātūn fā‘ilūn]

Rū‘yet-i aғыardan kör olmadıca bir gözüñ

Pertev-i dīdāra bir vech-ile yodur āati

Āyet-i hīrmān-ı vuşlat hānedir derd ehline

Aqlamadır ‘āşī-ı dīdārīñ ekşer ‘ādeti

Derd ü am hūzn ü elem ser-māyedir ‘āşīlara

Dest-i dilde gevher-i vaşla bedeldir ıymeti

[HM. 150a] Ey Şā‘ib, bükāya sa‘y eyle ki ekşeriyā o Ka‘be’niñ cāme-i ihrāmı ve ‘alāmet-i rüzgār-ı istilāmı beyāz gözdendir. Güyā Ya‘qūb ‘Aleyhi’s-selām Hāzretleri’niñ bu

hâlet 'aķabinde ferzend-i celîlü'l-ķadrlerine vuşlatımı ihâm eder. Yâhud dîde-i sefidden murâdı mâ-sivâyı görmez demek ola.

[fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün]

Rü'yet-i aġyârdan kör olmadıkca, bir gözün

Pertev-i dîdâra bir vechle yokdur tākati

Ve hâtıra huţur eder ki kışsa-i Yûsuf'da muġabbetu'llâh da'vâsında olanlara ta'rîz vardır ki bir beşere 'alâķa ile göz aġarınca hâlîķ-ı beşere muġabbetiñiziñ şâhidi ne olabilir diye. Vâķı 'â 'acâ'ib körleriz, 'inâyet ola.

[46. Gazel]

مبند دل بتماشای این جهان زنهار
بر آ بچرخ ازین تیره خاکدان زنهار

Me-bend dil be-temâşâ-yı ĩn cihân zinhâr / Ber â be-çarġ ez-ĩn tîre-hâkdân zinhâr

[HE, 84a] Aman ķalbi bu cihânîñ temâşâsına muķayyed eyleme ve bu tîre-i hâkdândan eflâķe yukarı çık aman. Ya'nî sen nefis-i nâţıķa cihetinden melekûtî bir nefis cevhersin ve bi'l-iķtîzâ' 'âlem-i 'anâşıra seni vâlî eylediler ki bir miķdâr kemâlât-ı hâdişeye vâķıf u mâlik olmaķ bu keyfiyyete girmeyince olmaz idi. Sen vardıñ bu ġarâbeniñ temâşâsına bir ġüne muķayyed olduñ ki türâbdan farkıñ ķalmadı. Ğarâz ise melâbis olduġun 'anâşıra rûhâniyyet iksîriñ tarġ edip sa'âdet-i ebediyyeye iştirâken nâ'il olmaķ idi.

Pes ķarîben bu çâr-nâġiyeden ma'zûl olanda 'ulviyyât u süfliyyâtdan ķanķısı ġâlib olur ise ġükm onuñ olacaġı berâhîn-i ķat'iyye ile ma'lûmdur. Hemân bir nefes aķdem âbâ'-yı 'ulviyyâtdan istimdâd ederek yukarı gel yoksa cehennem ġarrına bir vechle taġammül olunmaz.

[HM, 150b] Aman, ķalbi bu cihânîñ temâşâsına rabţ eyleme bu tîre-i hâkdândan eflâķe yukarı gel, süfliyyâtdan ġalâş ol aman. Ya'nî sen nefis-i nâţıķa cihetinden melekûtî bir nefis cevhersin ve bi'l-iķtîzâ' 'âlem-i 'anâşıra seni vâlî eylediler ki hâlâ mütelebbis

olduğun keyfiyetlere bu terkîbsiz tarîk olmadığın bilip kesb-i ma'ârif edesin. Sen vardıñ bu 'âlemiñ temâşâsına bir güne meşgûl olduñ ki ne için geldiñ deseler bir cevâb hâzır edemez olduñ. Ve akrân u emşâliñ cismâniyyetlerine rûhâniyyet iksîrin tarh edip uçdular. Sen rûhâniyyetiñi 'anâsıra mağlûb edip esfel-i sâfilîn tabî' atde qaldıñ.

بکیر دامن خورشید طلعتی چون صبح

مرو چو سایه بدنبال کاروان زنهار

Be-gîr dâmen-i hûrşîd tal'atî çün şubh / Me-rev çü sâye be-dûnbâl-i kârvân zinhâr

[HE, 84a] Şabâh gibi bir âfitâb çehrelineñ dâmenini tut, sâye gibi aman kârvân ardınca gitme. Ya'nî 'âlem-i envâra tâbi' olanların hâli ve şanı şubh gibi zıllı nürda mağv olup keşâ'if-i tabî'iyeden kendilerinde eser bulunmaz. Ammâ sâye gibi süfliyyâta pey-rev olanların zulümât-ı tabî'iyesi muzâ'afe olup bi'l-külliyeye nûrâniyyete bîgâne olurlar.

Ve ma'lûm ola ki min-küllî'l-vücûh münâferet iki şey'in beyninde şâbit olduqdañ soñra biri biriniñ aħkâmını kabûl etmek muhâl olur. Belki beynlerinde münâsebet kadar ittihâdları mülâhaza olunur. Meşelâ şubhuñ zâtında nûrâniyyet olmasa âfitâbıñ zuhûrunda şâbit-ka-dem olmayıp zulümât-ı leyl gibi mağv olur idi. Ve fi'l-haqqîka envâr-ı şubh dañi âfitâba mensûbdur. Lâkin kurb u bu'duñ hükmü elbetde 'âdet-i ilâhiyye üzere icrâ olunur. Ve bu mazmûn âyât-ı âfâkiyyeden bir 'azîmü's-şân mes'eledir ehline göre.

[HM, 151a] Şubh gibi bir âfitâb çehrelineñ dâmenini tut, kârvân ardınca aman gölge gibi gitme. Ya'nî 'âlem-i envâra tâbi' olanların hâli şubh gibi olur ki zıllı nürda mağv olup keşâ'if-i tabî'iyeden kendilerinde eser bulunmaz. Ammâ sâye gibi süfliyyâta pey-rev olanların zulümât-ı tabî'iyeleri muzâ'afe olup bi'l-külliyeye nûrâniyyete bîgâne olurlar. Ve ma'lûm ola ki iki şey'in beyninde min-küllî'l-vücûh münâferet şâbit olduqda birbiriniñ aħkâmını kabûl etmek muhâl olur.

Belki ittiḥādın̄ mīqdārı münāsebet ḳadardır. Meşelā şubḥuñ zātında nūrāniyyet olmasa āfitābıñ zuhūrunda şābit olamayıp zulümāt-ı leyl gibi mahv olur idi. Ve fi'l-ḥaḳīḳa şubḥuñ nūrāniyyeti daḫi aşlında āfitābıñdır. Lākin ḳurb u bu'duñ aḥkāmı 'ādet-i ilāhiyye üzere cereyān etmeden ḥālī olmaz.

کرفت دامن ساحل خس از سبکروحي

کران مباح درین بحر بیکران زهار

Girift dāmen-i sāḫil ḥas ez-sebük-rūḫī / Girān me-bāş der-īn baḥr bī-girān zinhār

[HE, 84b] Sebük-rūḫluḳ ve ḥiffetden nāşī çör çöp sāḫiliñ dāmenini tutup ıztırāb-ı emvācdan aman buldu, bu kenārsız baḥrde aman şaḳīl olma. Zīrā melāmet-i dāreyn ḥiffet-i ḥāle tābi'dir. Lākin 'ināyetu'llāh der-kār olunca şıḳlet-i aḥvāl-i zāhiriyyeniñ ḳalbde eşeri olmaz. Ve bu 'ināyete mażhar olmuşlardan bir ādem gördük ki keşret-i 'iyālle mücerred bir dervīşden farkı yok idi. Ammā bizim gibilere serī'ü'l-'alāḳa ve keşirü'l-'iyāl ve refīḳü'l-ḳalb bulunup bu şıḳletden terk ü tecrīde meyl etmek muḫāl gibi bir ma'nā görünür.

[HM, 151a] Sebük-rūḫluḳdan nāşī çör çöp sāḫiliñ dāmenini tutdu ve telā'ub-ı eyādī-i emvācdan ḥalāş oldu, aman bu kenārsız baḥrde şaḳīl olma. Zīrā telef olmanın 'illet-i müstaḳillesidir. Lākin 'ināyetu'llāh bir ādemiñ ḥaḳḳında der-kār olunca şıḳlet-i zāhire 'alāḳa-i mütekāşire ḳalbine te'sir etmeyip yine sebük-rūḫlar ile menzilde bulunur. Bu şıfatda bir ādem gördük. Keşret-i 'iyālle bir mücerred dervīşden ziyāde ḥafīf idi. Ammā bizim gibi serī'ü'l-'alāḳa keşirü'l-'iyāl raḳīḳü'l-ḳalb bulunanlara ḡāyet-i cedīdeye muḫtācdır.

ز هیچ و پوچ بود تار پود موج سراب

مروز ره بار ایش جهان زنهار

Ez-hiç ü pūç būd tār u pūd-ı mevc-i serāb / Me-rev ez-rāh be-ārāyiş-i cihān zinhār

[HE. 84b] Mevc-i serābīñ tār u pūdu yel ile yoğdan olur, aman bu cihānīñ zīnetiyle yoldan çıkma. Zīrā mevtle intibāh geldikde benim aldandığım bu tılısm-ı bāṭıl kākşı bir aldanmaya şāyeste olaydı diye cehennem-i nedāmete giriftār olursun.

Su'āl vārid olur ki, ednā rütbe firāseti olan dūnyānīñ hiç ü pūç olduğun fehm eder iken bu 'alāka-i şedīde nedir ki bu kadar 'uğalā bu serābīñ dil-teşnesi olup qalırlar? Cevāb iki cihettendir. Biri insān bi't-ṭabi' ḥāzıra mā'ildir. Gelecekte olacak ni'mete iẓā'āf muzā'afi olsa da ḥāzırını fedā edemez.

İkinci cevāb āḥirete za'f-ı ĩmāndan neş'et eder, nes'ell'ullāhu'l 'āfiye. Ammā bu cevābı saña qabūl etdirmeye münāsib meclis dūnyāda olmaz. Belki naql edeceğimiz 'ālem-i berzahda görüşülür ise o zamān bilā-nizā' qabūl edersin.

Zīrā uşūlūñ uşūlü ve dīnīñ esāsı āḥirete ĩmāndır. Bu ĩmānīñ kuvvet u za'fı kadar dūnyādan ikrāh ve āḥirete iqbāl zuhūr eder. A'qal-ı benī-ādem enbiyā'dır ve kışşalarda dūnyāya rağbetleri ne kadar idī ma'lūmdur. Onlardan soñra evliyā'-yı ümmettir. Her 'aşrda ḥālleri ve ma'ışetleri ve a'māl-i uhreviyyeye rağbetleri herkesiñ ma'lūmudur.

Faḳīr şulehādan bir ādem gördüm, mezāhib-i erba'ada vārid olan sūnnetleri bi'l-cümle birer kerre olsun icrā eylemiş. Lākin bir sūnnet qalmış. Onu icrā için Şām-ı şerīf'de ḥānesin şatıp birkaç ḥaccı var iken bu sūnneti icrā için bir daḥi bu şüretle ḥacca gitdi. Şimdi ben da'vā ederim ki benim ĩmānım daḥi bu şālihiñ ĩmānı gibidir. Ammā mezheb-i Ḥanefiyye'de vārid olan sūnnetlerden bildiklerimi icrāda bilerek tekāsül ederim. Ammā yine ḥātırıma gelir ki bu za'f-ı ĩmān degil. Belki kesālet ve beṭāletdir.

Ve terk-i sūnnet ile 'ulemā bir şey' lāzım gelir dememişler diye ve yine te'emmül ederim ki bir maḥalde ayda beş ğurūş ücretle bir ḥidmetim olsa ki tekāsül etsem ve onlar elbetde o beş ğurūşu almaq için kış kıyāmet baña māni' olamaz ve da'vāmız ki

o şālîhle kuvvet-i ĩmānda mŭsāvāt idi. Efzā-yı maĥz ve ĥavātır-ı ŧeytāniyyeniñ eŧeddi olmuŧ oldu.

Beni ĥalk eden Perverdigār-ı ĥahhār kıyāmetde bu bĭ-ĉāreyi helāk murād eylese bu ĥadarca burhān edemez mi? Bi-‘aynihi eĥādīs-i ŧerīfede “Dĭn ġarĭb bed’ eyledi yine ġarĭb olmaĥ üzere ‘avdet eder” diye vārid olduġunun ma‘nāsı budur. Yoĥsa ĥālā vaĥtimiz ‘ulemāsınıñ her ĥankısına su‘āl etseñ Bāyezĭd ile ĩmānda mŭsāvāt da‘vā ederler. Bu da‘vāya a‘mālinden ŧāhid taleb eyleseñ Allāh kerĭmdir lafzından ġayrı bulamazsın.

[mef‘ülŭ fā‘ilātŭ mefā‘ilŭ fā‘ilŭn]

Fırŧat geĉer efendi amanı bilir misin

Nāmıñ nedir ölünce sen onu bilir misin

[HM, 151b] Serāb mevciniñ tār u pŭdu yel ile yoĥdan olur, aman bu cihāniñ zĭnetiyle yoldan ĉıkma. Zĭrā mevt-ile intibāh geldikde benim aldandġım bu tılısm-ı bātıl kāŧki aldanmaya ŧāyeste olaydı diye cehennem-i nedāmetde bŭryān olursun.

Bir su‘āl gelir ki ĉŭnkŭ dŭnyā ĥĭĉ ŭ pŭĉdan ‘ibāretdir, ya n’iĉŭn bu ĥadar ‘uĥalā ondan nefslerini men‘ edemezler ve ednā te‘emmŭl ile zıll-ı zā‘il olduġu ma‘lŭm iken? Cevāb iki cihetdendir. Evvelā insān bi’ĥ-ĥabi‘ ĥāzıra ‘āŧıĥ ve gelecekte olan ni‘mete iltifāt etmez.

İkinci vechi Allāhu a‘lem āĥirete za‘f-ı ĩmāndan neŧ’et eder. Ammā kimse bu cevābı ĥabŭl etmez. Zĭrā herkes kendini kuvvet-i ĩmānda ŧıddĭk-i ekber bilir. Ve maĥall-i imtiĥānda ki umŭr-ı bāĥiyeye kerem eden Vehhāb-ı muĥlaĥ āĥiretde daĥi kerĭmdir diye ve nice i‘zār-ı bātıla tedāriki mŭmkündür. Ve bu ŧŭretde āĥiretiñ ĥaĥĭĥatini idrākde cehli nŭmāyān olur. Ĥāŧılı bu maĥām, ĉoĥluĥ baĥse gelmez. Hemān elden geldiġi ĥadar a‘ĥal-ı nās olan enbiyā’ vŭ ŧŭleĥāniñ ĥāliline nazār edip dĭde-i i‘tibārı tenvĭrden ġayrı ĉāresi yoĥdur.

[fe‘ilātŭn fe‘ilātŭn fe‘ilātŭn fe‘ilŭn]

Ĥaĥĥı inkār edemem sen de te‘emmŭl eyle

Âhiret var ise dünyaya bu rağbet çoktur

در آستانه عشق است فتح باب امید

مبر سجود بهر خاک آستان زهار

Der-āsītāne-i ‘aşq-est feth-i bāb-ı ümīd / Me-ber sūcūd be-her ḥāk-i āsītān zinhār

[HE. 85a] Feth-i bāb-ı ümīd ‘aşq āsītānesindedir, aman her āsītāneniñ türābına secde etme. Eger tevāzu‘ vü tezellül eder iseñ bu dergāha eyle ki fütühāt-ı ebvāb-ı ümīdiñ maḳāmı budur. Ma‘lūm ola ki herkesde ‘aşq-ı ilāhī merkūz ü mevcūddur. Lākin şürūtu bulunmadıkça ‘aşq-ı mecāzda münāsebātıñ tezāhümü gibi ‘alāḳa-i mā-sivā derun-ı ḳalbden münḳatı‘ olup riyāzāt-ı şer‘iyye ve muḥālefāt-ı nefsiyyeniñ netīcesi maḳāmındadır ve gāh olur ki şürūtsuz daḫi zuhūr edip mā-sivāyı terke sebep olur.

Kimi taḥammül edemeyip helāk olur ve kimi meczūb-ı ‘ākıl ve kimi meczūb-ı dīvāne ve kimi devā‘ir-i kübrāya duḫūle müsta‘idd olduğundan zāhirinde āsārı görünmez. Lākin bātında ‘aşrınıñ sulṭān-ı ‘uşşāḳıdır. Mevlā-yı müte‘āl’iñ tenevvü‘āt-ı tecellīleri ḥaşre gelmez. Merātibden murād etdigini bendelerine iḥsān eder, gāh şürūṭla ve gāh bilā-şürūṭ. *Fe’inne ‘alā külli şey’in ḳadīr*³⁷².

[HM. 152b] Feth-i bāb-ı ümīd ‘aşq āsītānesindedir, aman her āsītāneniñ ḥākine secde etme. Eger tevāzu‘ vü tezellül eder iseñ bu dergāha eyle ki fütühāt-ı ebvāb-ı ümīdiñ mazḥarı budur. Ma‘lūm ola ki herkesde ‘aşq-ı ilāhī merkūz u maḥfīdir.

Ammā şürūtu cem‘ olmadıkça zuhūr etmez. Hemān riyāzāt-ı şer‘iyye ve muḥālefāt-ı nefsiyyeniñ netīcesidir demek mümkündür. Lākin ḳudretu’llāha rābiṭa vermek mümkün olmaz. Ekşer emrde böyle zuhūr edegelmiş. Yoksa def‘aten zuhūr edip gāh meczūb ve gāh kāmīl ve gāh helāk etdigi meşhūr u mütevātirdir.

³⁷² “Şüphesiz Allah her şeye kadirdir.” Bakara Sûresi, 2/20.

چه حاجتست کزین قبله بر نمی آید

مکن ز رخنة دل رو با سمان زنهار

Çe hâcetest ki ez-îñ kıble ber nemî-âyed / Me-kon ez-raḥne-i dil rû be-âsmân zinhâr

[HE. 85b] Kıanķı maṭlabdır ki bu kıbleye teveccühle ḥâşıl olmaya, amân gönül raḥnesinden i'râz edip âsumâna teveccüh etme. Zîrâ sende olan ma'nâ âsumânda yoķdur. Hemân dâ'imâ sen saña teveccüh edip her maṭlabı gönül dergâhında ṭaleb eyle.

[mefâ'îlün mefâ'îlün fe'ülün]

Gönülden ğayrı yol yoķdur Hüdâ'ya

Gördüm dersin bu revzenden baķ aya

Nedir bil mâ-sivâ ma'nâsın evvel

Başiretle nazâr kıl mâ-sivâya

Bilirse mâ-sivâ durmaz gönülde

Erenler 'ilm ile erdi şafâya

Gözet yolda Resül'ün naķş-ı pâyın

Hemîşe iķtidâ et Muştafâ'ya

Şerî'at gibi bir mürşid bulunmaz

Ne şemse iltifât eyle ne aya

[HM. 152b] Kıanķı maṭlabdır ki bu kıbleden ḥâşıl olmaya, amân gönül raḥnesinden âsumâna teveccüh etme. Zîrâ keyfiyyet meçhül ise de "Mü'min kılumuñ kılbine şığdım" vârid oldu. Eger ehl-i îmândan iseñ bu kifâyet eder. Hemân dâ'imâ sen saña teveccüh eyle ki senden ekmel mazhar-ı esmâ' yoķdur. Beyt:

[mefâ'îlün mefâ'îlün fe'ülün]

Gönülden ğayrı yol yoķdur Hüdâ'ya

Gördüm dersin bu revzenden baķ aya

Nedir bil m̄a-sivā ma‘nāsın evvel

Başıretle nazar kılm̄a-sivāya

Bilinse m̄a-sivā durmaz gönülde

Erenler ‘ilm ile erdi şafāya

Gözet yolda Resūl’uñ naqş-ı pāyın

Hemīşe iktidā et Muştafā’ya

Şerī‘at gibi bir mürşid bulunmaz

Ne şemse iltifāt eyle ne aya

Seni buldum saña verdim seni ben

Bilirsen kıymetin minnet-i Hüdā’ya

ز صبح صادق بشناس صبح کاذباً

مخور بجای طباشیر استخوان زہار

Ez-şubḥ-ı şādık be-şinās şubḥ-ı kāzib-rā / Me-ḥor be-cāy-ı tabāşīr üstüḥ‘ān zinhār

[HE. 85b] Şubḥ-ı şādıkdan şubḥ-ı kāzibi fehm eyle, tabāşīr yerine aman kemik yeme.

Gāhice kemigi yakıp tabāşīre katıp şatarlar. Ammā tabīb olana fehmi mümkündür.

Fehm etmeyen elbetde tabāşīr yerine kemik yer.

Ma‘lūm ola ki insānıñ ibtidā’-i sülūkundan kuṭbiyyete varıncaya dek āfāk u enfūsiden ne kadar envār-ı kudsıyye ve ḥālāt-ı melekiyyesi var ise elbetde onuñ muḳābilinde Ablīnūs sāḥiriñ daḥi o envāra taqlīd ve şāḥibini taḡlīṭ cihetinden bir şu‘lesi der-kār olduḡu şerī‘at-i ḡarrādan ma‘lūmdur ki enbiyā’-yı ‘izām ve rūsūl-ı kirām ma‘şūmlar iken onları izlāle ṭama‘ eden müfsid cibilli sā’irlerine etmeyecegi yokdur.

Lâkin ‘inâyet-i Rabbü’l-‘âlemîn sâlikiñ teşri’ vü takvâsı kadar himâyet edip fütühât-ı şeytâniyyeleri ‘alâmetler ile sâlike ilhâm edip mağrûr olmaya kırmaz. Yok lâ-ubâlî sülûk edip şerî‘atden behresi kalîl ammâ riyâzette mahâret kâmilesi var imiş, böyle sâlik tabâşîr-i envâr-ı kudsiyyeden üstühvân muhriki fark edemeyip kemik yiyecegi muhakkaqdır. Bu sebebden merhûm furkânı taşşîle terğîb eyledi ki şeytâna kıtmîr olmadan hazer üzere olup şubh-ı şâdıq ile şubh-ı kâzibi farkda ihtimâm edeler.

[HM. 153a] Şubh-ı şâdıqdan şubh-ı kâzibi temyîz ve fehm eyle, aman tabâşîr yerine kemik yeme. ‘Âdetâ kemikleri yakıp tabâşîr maqâmında şatarlar. Tabîb olmayanlar fehm edemeyip yerler.

Ma‘lûm ola ki insânîñ ibtidâ’-i sülûkundan kemâl farz olunacak maħalle dek her ne kadar envâr-ı kudsiyye ve âşâr-ı âyât-ı âfâkiyye vü nefsiyye var ise onların muqâbilinde elbetde Ablînüs sâhiriñ daħi bir mağlaṭası vardır.

Eger sâlik şerî‘atde müstaķîm bulunur ise üstühvânı tabâşîrden fark edip düşmana maşhara olmaz. Yok riyâzât-ı hakîmâne ile sülûk eder ise ‘ömründe tabâşîre müşâdefe edemeyip üstühvânla eyyâmı telef olup gider. Hidâyete muhtâc bir i‘tinâ edecek mazmûndur.

بقدر دانه دهد آرد آسیا بیرون

نبرده رنج موجو کام از آسمان زنهار

Be-ḳadr-i dâne dehed âred âsiyâ bîrûn / Ne-borde renc me-cû kâṃ ez-âsumân zinhâr

[HE. 86a] Degirmen dâne kadar taşra un verir, zaħmet ü meşakḳat çekmedikçe aman âsumândan murâd isteme. Zîrâ ḳânûn-ı âsiyâb-ı vücûdu bilmiyor diye saña ṭa‘n ederler. Zîrâ bir âdem istiṭâ‘ati rûtbe kendini nevâfil-i ṭa‘âte mübtelâ etmese ve hâl bu ki sa‘âdet-i uhreviyyesi ‘ilm-i ezeliide sebḳat etmiş ola, onu cebren beliyât-ı gün-â-gûna mübtelâ ederler ki rûtbe-i muḳadderesine ‘ivaż tedârik oluna.

Ma‘şūmların çekdikleri miḥnet ü meşakkatlerde ḥikmet budur diye ba‘z-ı ‘ulemā işbāt etmişlerdir. Hāşılı bād-hevā yokdur, sa‘ye muḥtācdır. Lākin degirmende şaḳalın ağartmış ve bu daḳīkeye vāḳıf olmamış pīr-i nā-bāligler Allāh kerīm lafzına ḳanā‘at edip yatarlar.

[HM. 153b] Degirmen dāne ḳadar taşra un verir, zaḥmet çekmedikçe aman āsumāndan murād taleb etme. Zīrā āsiyāb-ı vüçüduñ ḳānūnu böyledir. Ve bir ādem irādetiyle kendini nevāfil-i tā‘āte mübtelā edip mücāhededen vazgelse ve ḥāl bu ki kendiniñ sa‘ādet-i uḥreviyyesi ‘ilm-i ezeliñde sebḳat etmiş ola, elbetde onu cebren sa‘ādet-i ma‘hūdeye isti‘dād ḳabūl edecek ḳadar belāyā-yı gūn-ā-gūna mübtelā ederler. Eger bu mes‘elede şübhe olur ise ekābirīn-i ādemiñ aḥvālini te‘emmül eyle. Ma‘lūm-ı şerīfīñ olur ki bād-hevā yokdur. Ḳaldı ki böyle deḳā‘ik-i mu‘āmelāt-ı ilāhiyyeye vuḳūf degirmende şaḳal ağartma ile olmaz. Diḳḳate muḥtācdır.

کشاد عقده روزی بدست تقدیر است

مكن زرزق شكایت باين و آن زنهار

Güşād-ı ‘uḳde-i rūzī be-dest-i taḳdīr est / Me-kon ez-rızḳ şikāyet be-īn u ān zinhār

[HE. 86a] Rızḳ ‘uḳdesinin fütūḥu taḳdīriñ elindedir, aman rızḳdan buña oña şikāyet eyleme. Zīrā şarāḥaten Raḥmān’dan merḥametsize şikāyetdir. Ve ḳatı çok vāḳı‘ olur ki rızḳından şikāyet eden ādemden taḳbī‘ate bir nefret gelip muḳaddemen ḳalbinde vermeye niyet etdiği naḳdi vermemeye sebep olur. Nefsimde tecrübe etmişimdir.

Ḳazā vü ḳader kerīmiñ ellerini baḒlar. Bu māddeniñ sükūtdan ve şabrdan Ḓayrı i‘lācı yokdur. Ammā i‘tiḳād-ı tām̄m lāzımdır ki māni‘ vü mu‘ḫī Allāhu ‘azīmü’ş-şān’dır. Ya bir āşinā yed-ile veyāḥud bir bīḒāne vesātet-ile murād etdigini erişdirir.

Ve faḳīre seyāḥatimizde vāḳı‘ olan şūretiñ e‘azzı telāş tamām birkaç gün geçdikden soñra ilhām olunur ki gömlegim ikidir, ‘ilmu’llāh gökden düşmüş gibi götürüp şatıp def‘-i zārūret eder idim. Ve ḥātırıma gelir idi ki bu zamāna dek çekdiğim kederiñ

müddetini tekmil için Mevlâ-yı müte‘âl hayâlîme ‘indimde zarûrâtdan ziyâde olanı getirmez imiş diye ve hâlâ fuqarâya vâcibdir ki meselâ iki gömleği var iken Mevlâ-yı müte‘âl’e rızkıdan şikâyet etmeye, zîrâ yanında ziyâde her ne bulunur ise rızık mu‘ayyen ve hâzırdır. Melâ’iklere masğara olur ve bu sözler hâlâ hürâfât kabilindendir. Lâkin ümmet-i merhûme hayırdan hâlî olmaz, belki ehline erişir ola.

[HM, 154a] Rızık ‘uğdesinin fütûhu taqdîriñ elindedir, aman rızkıdan buña oña şikâyet eyleme. Zîrâ şarâhaten Raḥmân’dan merḥametsize şikâyet ‘abesdir. Ve fakîr görmüşümdür ki bir âdem şikâyet-i hâl etdikde şâhib-i hâne i‘ânet niyetinde durur iken taḥvîl olup i‘âneti kaṭ‘ eder.

Zîrâ każâ vü kader bildigini eder ve küremâ’nıñ ellerin bağlar. Şikâyet eden aḥmak böyle maḳâmlarda bî-hüde ağlar. Bu marazıñ şabr u sükûtdan a‘lâ ‘ilâcı yoḳdur. Eyyâm-ı seyâhatimizde bu şüretlerde gördüğümüz ‘acâ’ibât taḥrîr olunsa istimâ‘a şâyân bir ‘ibret-nâme olur ki ḥulâşası taḥrîr olunan ‘ilâcdır.

چو آبروی نباشد کهر چه کار آید

با بر همچو صدف وا مکن دهان زنهار

Çü âb-rüy ne-bâşed güher çe kâr âyed / Be-ebr hem-çü şadef vâ me-kon dehân zinhâr

[HE, 86b] Çünkü yüz şuyu olmayınca incü ne işe yarar, şehâba aman şedef gibi ağız açma. Ya‘nî âb-rü gitdikden sonra oña mükâfî bir şey’ yoḳdur ki maḳâm-ı tesliyete îşâl eyleye. Murâdı esbâba i‘timâddan taḥzîrdır. Sâbıkan taḥrîr olunduğu vech üzere esbâbıñ ma‘nâsın fehm edince zarûrî ḳalbden esbâba i‘timâd ref‘ olur. Mâ-sivânıñ ma‘nâsını fehm etdikde mâ-sivâyı terk âsân olduğu gibi. Lâkin mürîde böyle esrârî tâ kendiden keşf vâkı‘ olmadıkça söylemezler. Zîrâ nüfûsuñ ḥabâşet ü ḥîleleri bu ṭâ’ifeniñ ma‘lûmlarıdır, iftirâdan ḥazer ederler.

[mefâ‘ilün fe‘ilâtün mefâ‘ilün fe‘ilün]

Ġarîḳ-i ḳulzum-i ḥayret şedef mizâc olana

Sehābıñ etdigini baħr-i bī-girān edemez

[HM, 154b] Çünkü yüz şuyı olmaya incü ne işe yarar, aman şedef gibi sehāba ağız açma. Ya'nı āb-rū gitdikden şoñra oña mükāfı bir cevher yoğdur ki mağām-ı 'ivaza işāl eyleye. Murādı esbāba i'timāddan taħzīrde mübālağadır. Muğaddemen taħrīr olunduğı üzere esbābıñ ma'nāsın fehm etdikde elbetde oña i'timād ref' olur. Mā-sivānıñ ħātırdan bi'l-küllıyye ref' olması mā-sivāyı bilmek ile ref' olunduğı gibi. Ammā bu mişilli esrārı mürīde şeyħler söylemeyip kendi neflerinde bulsunlar diye ketm ederler. Zīrā nüfūşuñ ħabāset ü ħıleleri erbāb-ı terbiyeniñ ma'lūmları olduğuna da'vā-yı kāzıbeden mürīdi şıyānet lāzıme-i 'uhdeleridir.

عنان موج بدست الة دریاست

مكن ز كجروئ آسمان فغان زنهار

'İnān-ı mevc be-dest irāde-i deryāst / Me-kon ez-kec-revī-yi āsumān fiğān zinhār

[HM, 87a] Mevciñ 'inānı deryānıñ irādesi elindedir, aman felekiñ kec-revliginden şikāyet ü fiğān etme. Zīrā keşf-i ğitāda bu ħacālete 'ilāc bulunmaz. Ve muvaħħide böyle cehl 'özr olmaz. Qaldı ki esbāba ef'ālīñ isnādı me'lūf olduğumuz ta'bīrātla ki bu isnād şerī'atde daħi vārid olmuşdur. Żarar etmez. Lākin i'tikādı ħıfz lāzımdır ki müsāhele vü müsāmaħa ile Vāhid-i qahhār ve Mü'essir-i ħağıķī cümle kā'inātda bir olduğundan ğaflet gelmeye.

[HM, 154b] Mevciñ 'inānı deryānıñ irādesi elindedir, aman felekiñ kec-revliginden fiğān etme. Zīrā keşf-i ğitāda bu ħacālete 'ilāc bulunmaz. Ve muvaħħide böyle cehl 'özr olmaz. Qaldı ki esbāba ef'ālīñ isnādı me'lūf olduğumuz 'ādet üzere şerī'atde daħi vārid olmuşdur. Murād i'tikādı ħıfz etmektir ki Mü'essir-i ħağıķī her vechden vāhidir.

کنون که شاهسواری نمانده در دنبال

مرو بخواب بدنبال کاروان زنهار

Künün ki şāh-süvārī ne-mānde der-dünbāl / Me-rev be-h'āb be-dünbāl-i kārvān zinhār

[HE, 87a] Hālā ki geride bir şāh-süvār ve bir ğaflet esīrini bīdār eder qalmamışdır, aman dūnbāl-i kāfilede uyquya varma ki helāk muqarrerdir. Ma'lūm ola ki füyūzāt-ı ilāhiyye dā'imā bir qarār üzere tenezzülde ve imsākdan ve mūmāna'atdan mūnezzehdir. Lākin kavābil ḥasebiyle taqsīm olunur. Onuñ-içün hālā zāhirde zāhir ü bātını ma'mūr müteşerri' bir ādem mesmū'umuz olmaz ki emr-i ma'rūf ve nehy-i münkerde bezl-i vücūd edip erbāb-ı ğafleti ikāza vesīle ola.

Gāh u nā-gāh birisine şöhret muqadder olup zuhūr eylese bir tā'ife bu şālih kimseneyi külli şey'in kādir i'tikādıyla dāmenine teşebbüs eder ve bir tā'ife hemān dünyāsınıñ kemā-yenbağı tekmlī için i'tibār eder. Ve bir tā'ife bu ādem bir miqdār 'ulūm-ı ğaybīyeyi teşhīre ve kīmyāya mālīkdir, izhār-ı şalāh edeyim belki baña keşf-i rāz eder diye teba'iyet-i tāmm gösterir. Bunuñ emsālī nice şeyātīn, ins etrāfını alıp elbetde derdmendi bir varṭaya uğradırlar. Lā-cerem ezkiyā'-yı şulehā ihtifāya ittifaq etdiler.

Merhūm daḥi bu ma'nādan şikāyet edip beni bir ehl-i ḥayr bīdār eder ümīdiyle h'āb-ı ğaflete varma diye tenbīh eyledi. 'Aşrımızda ise ehl-i ğafleti bīdār etme degil kebīreniñ 'indimizde mekrūh kadar qubḥu qalmamışdır. Keşret-i ülfetimizden ve'l-'iyāzū bi'llāhi te'ālā dāhiye-i kübrāları üzerimize celb eden cümle ma'şiyetimizi istiḥkārdir. Bi-ḥamdi'llāhi te'ālā bārī meclislerinde şöhbete şurū' etmezden evvel ğıybet ü kizb olmasın diye fikre düşürür.

Kibār-ı ümmetden bir miqdārlar-ile görüşmek berekātıdır ki qalemimizden naşīhat ḥālī olmaz. Ve vaqtimiziñ taşavvufu hālā ehl-i İslām'ın Moskov keferesiyle cenglerine beñzer ki daḥi ziyāde şeytāna ve nefse ruḥşat verip nefslerini helāk ederler. Ve i'tikādlarında taşavvufu nefis ü şeytānıñ şerlerinden ḥalāş oldular. "Savf tahr izā el-incilā'l-ğubār"³⁷³

³⁷³ "Üzeri tozlu olan şey ortaya çıkınca kesin göreceksin."

[HM, 155a] Hālā ki geride bir şeh-süvār qalmamışdır, aman dūnbāl-i kāfilede uyquya varma. Zīrā e'ādī-i zāhire vü bāṭına müteraşşīd-ı kemīn-i fırsatdırlar. Ma'lūm ola ki füyūzāt-ı ilāhiyye dā'imā bir qarār üzere tenezzülde ve istimsāk u imtinā' kabūl etmez. Lākin kabiliyyet, ḥasebince taḫsīm olunur. Böyle murād olunmuş. Bu sebebden ḥālā zāhir ü bāṭını ma'mūr bir ādem herkesiñ ma'lūmu olmaḫ üzere emr-i ma'rūf ve nehy-i münkerde Allāh'dan ğayrı mülāḥazası olmayıp enbiyā'lar gibi bu ḥuşūşda bezl-i maḫdūr eder qalmadı ki ḥalḫı ğafletden iḫāz eyleye ve bulunan ricāl-i ma'dūda iḫtifā etdiler. Zīrā ḥalḫıñ i'tiḫādı bir ādem velī olduĝu gibi Mevlā-yı müte'al ḥazā'in-i ilāhiyyeyi oña teslīm edip bildigini ve murād etdigini etmeye ḫādir bilirler. Bu ise ğalaṭ-ı şırf.

Pes, merḫūm naşīḫat eder ki himmetine zāhirde istinād edecek bir imām dūm-dārılık ḫizmetinde bezl-i maḫdūr eder qalmayınca sen bir vechle iḫtiyāṭı elden biraḫmayıp kendi kendiñi dā'imā müteyakkız ve ğafletten mu'arrā edegör. Yoksa helāk muḫarrerdir. Qaldı ki zamānemizde bulunan erbāb-ı irşādiñ nefis ü şeyṭān ile mücāhedesi bi-'aynihi ḥālā mübtelā olduĝumuz Mosḫov seferine benzer ki mücāhedeleri 'adem-i istikāmetlerinden bā'is ḫüsrān olmadadır.

Kibārdan biri ki faḫīriñ 'indimde şādıḫ ve müstaḫīm ādemdir, ibtidā' ordu-yı ḫümāyūn Edirne saḫrāsında nüzūl ve 'ıyd-i adḫāda şalāt-ı 'ıyd için Sultān Selīm Cāmi''inde yemīn eyledi ki 'asākir-i İslām'dan bir ādem namāza gelmedi diye. Ammā seferliye şalāt-ı 'ıyd lāzım olmasın üç dört yüz biñ ādemden te'emmül eyle İslām'ın ğurbetine ki öteden beri me'lūf oldukları bayrām namāzına birisi raĝbet etmemiş. Qaşda muḫārin taḫrīr eyledim ki bu seferde aḫvālimiz soñra gelenler bilip ehl-i İslām maĝlūb olmuş demesinler.

حريف سوزن الماس انتقام نة

مشو بهيج جرات نمكفشان زنهار

Ḥarīf-i sūzen-i elmās-i intikām ne-ī / Me-şev be-ḫīc cerāḫat nemek-feşān zinhār

[HE, 87b] İntikāmıñ elmās ıgnesine akrānı degilsin, aman hic bir cerāhate tuz saçıcı olma. ‘Ādetā tāze yāreleri pişirmek için tuz tıldururlar. Ya’nī ādem incitmede mükāfāt der-kārdır. Dermānla olur ise de bir kimseyi incitmek kıyānda olma ki zararını çekersin. Zīrā bu bābda teklīf ve hadd-i bulūg şart degildir.

Elbetde mükāfātı çekmeye muhtācdır ve eger tuz saçmayı kināyeye şarf eyleseñ mümkündür. Meşelā sābıkā-i ef’ālini ve zulmünü bildigin şahşıñ bir derde mübtelā olduğun gördükde “Böyle olacağın bilmez mi idiñ? Bilir misin filāna etdigin te’addīyi işde Mevlā-yı müte’āl mükāfātını saña verdi” demek gibi. Bu huşūşdan daği keff-i lisān lāzımdır. Zīrā aḥz-ı intikām vazīfesi olmadığına bu tekdīriñ dünyā vü āhıret zararını çeker. Lākin evvelki ma’nā eblağdır.

[HM, 156a] İntikāmıñ elmās ıgnesine akrān ve kıhrına müteḥammil degilsin, pes bu cerāhate tuz saçıcı olma. Kıaldı tuz saçmayınca teşennüc olur, olsun sen etme. Zīrā ‘ilāc ile ezıyyetiñ daği mükāfātı der-kārdır. Var kıyās eyle ki şırf ezıyyet kıaşd edeniñ ḥālī ne rütbeye vāşıl olur. Hemān kıyāmet kışāş-ı ḥuķūka maḥşūş gibidir. Ve bu bābda teklīf ve hadd-i bulūg şart degildir.

Ḥayvānāt ve etfāl bir birinden ḥaḳlarını kışāş ederler ve tuz saçma kināyeye şarf olunur. Meşelā bir zālīmı aḥz olunmuş gördükde rū-be-rū etdikleriñi bulduñ mu diye yāresine tuz saçma gibi ki bu şüretde daği vazīfesi olmadığına mükāfātınan ḥazer olunur. Ḥāşılı kııldan ince ve kıılıcdan kesķin bir mu’āmeledir.

بس است روح ضعيف ترا کرانی تن

تو هم ز خواب مکن بار خود کران زنهار

Bes-est rūḥ-ı za’if tu-rā girānī-yi ten / Tu hem ez-ḥāb me-kon bār-ı ḥod girān zinhār

[HE, 88a] Seniñ za’if ve cüz’i olan rūḥuña cesediñ şıķleti kifāyet eder, aman sen daği ḥābdan kendi ḥamliñi şaķil etme. Murādı nevmiñ bā’işi olan ekl ü şürbüñ taķlīline işāretidir. Zīrā ta’am gereği gibi olduğda nevmi terk eylese bundan a’zam şıķlet olmaz.

Ya'nî aşlından bedene ta'allukla rūḥ za'îf olmuş-iken kemāl odur ki bu za'îfe kuvvet verecek evşāf-ı rūḥaniyet ve taḳlīl-i levāzım-ı cismāniyete teveccūh edip ḡaflete kendini esīr eylemeyesin.

[HM, 156b] Seniñ za'îf ve cüz' i olan rūḥuña teniñ sıḳleti yetişir, aman sen daḡı uyḡudan kendi yüküñü şaḳīl etme. Murādı nevmiñ bā'ışı olan keşret-i ekl ü şürbüñ kılletine terḡībdir. Zīrā ta'ām geregi gibi olduḡda nevm terk olursa bundan a'zam sıḳlet olmaz. Ya'nî rūḥ bedene ta'alluk sebebinden münfa'il ü za'if olmuşken bir taraftan sen daḡı aḡkām-ı ḡayvāniyetiñ keşretiyle za'finı muzā'af etmeyip rūḡāniyyet evşāfını kesble cismāniyyetiñe rūḡāniyyet vermeye sa'y eyle demekdir. Zīrā rūḥ ile cismiñ aḡvāli aḡreb-i ḡālātandır. Tedbīr ve taşarruf cihetinden rūḥ cismde mü'essir olduḡu gibi mizāc cihetinden daḡı cism rūḡa te'sīr edip aḡmaḡ u cāhil ve süfliyyāta mā'il eder. Vāḡı' olan böylecedir.

حريف سيل حوادث نميشوى صائب

مساز خانه درين تيره خاکلن زهار

Ḥarīf-i seyl-i ḡavādiş nemī-şevī Şā'ib / Me-sāz ḡāne der-īn tīre ḡākdān zinhār

[HE, 88a] Ey Şā'ib seyl-i ḡavādişiñ aḡrānı olamazsın, aman bu ḡarandūḡ tūrāb-ḡānede ev yapma. Zīrā ḡıfzı imkānda degil, yıḡılır ve sen de altında ḡalırsın.

[mefā'ilün fe'ilātün mefā'ilün fe'ilün]

Binā-yı ḡāneye şarf oldu himmetiñ gitdi

Yapıldı ḡāne yıḡıldı ḡōñül ḡarāb oldu

[HM, 157a] Ey Şā'ib ḡavādiş seylince aḡrān u muḡābil olamazsın, aman bu ḡarandūḡ tūrāb-ḡānede ev yapma. Zīrā ḡıfzı imkānda degildir, yıḡılır ve sen daḡı altında ḡalırsın.

[mefā'ilün fe'ilātün mefā'ilün fe'ilün]

Binā-yı ḡāneye şarf oldu himmetiñ ḡayfā

Yapıldı hāne yıkıldı gönül hārāb oldu

[47. Gazel]

ز آشنا بسخنهای آشنا میساز

بوی پیرهن غنچه با صبا میساز

Ez-āşinā be-sūḥan-hā-yı āşinā mī-sāz / Be-būy-ı pīrhen gönçe bā-şabā mī-sāz

[HE, 88a] Āşinādan āşinā söz ile ūlfet eyle, gönçeniñ pīrāheni rāyihası sebebiyle şabā ile ūlfet eyle. Ya'nī gülşen-i 'ālemdə gönçe-i ümīdden bi'l-külliyeye hırmān imkānda degildir. Eger vāqı' olur ise talebiñ kuşūrundan ve hārāret-i 'aşkıñ fütürundan olur. Meşelā bilā-vāsıta gönçeye vuşlat müte'azzir olunca şabādan rāyihasın almak vuşlatıñ bir nev'idir ve bir āşināya taqarrüb mümteni' olur ise evşāf-ı kemāline müte'allık şöhbete māni' yokdur. *Men eḥabbe şey'en ekşera min zikre*³⁷⁴.

[HM, 157a] Āşinādan āşinā söz ile geçin, gönçe pīrāheniniñ koqusu sebebiyle şabā ile geçin. Ya'nī gülşen-i 'ālemdə gönçe-i maṭlabdan ye'siñ şüreti yokdur. Meger gāyet cehle mübtelā ola. Yoksa gönçeye vuşul mümteni' olduğda şabādan rāyihasın almak mümkündür ve bir āşināya mülākāt müte'azzir olduğda şöhbeti vuşlatıñ bir nev'idir. Qaldı ki qalb-i 'āşık qanā'at bilmez. Bir su'āl-i müveccehdır. Ekşer aḥvāle böyle su'allere nā-çār lafzı cevāb-ı müfīd olur.

مکر بمنزل مقصود پی توانی برد

زدستگیرئ افتادکان عصا میساز

Meger be-menzil-i maqşūd pey tüvānī bürd / Ez-dest-gīrī-yi üftādegān 'aşā mī-sāz

[HE, 88a] Ola ki menzil-i maqşūda iz iletmeye qādir olasın, düşmüşlerin elini dutmadan 'aşā yap. Ya'nī bu 'aşā her kimiñ elinde bulunur ise her vāşıl olan bu ādemi menzilde

³⁷⁴ “Kişi neyi severse, onu çok zikreder.” Hadīs-i Şerīf.

bulur. Bi'l-ḥaṣṣa bu 'aşā şāhibini rūḥānī eyler. Lākin belā bunda ki her le'ime bu degnegi vermezler. Kerem-i cibillī ve sehāvet-i ḥılkī şāhiblerine iḥsān oluna gelmiştir.

Ve bu ḥuṣūṣ ḥaḳḳında vārid olan fezā'il-i cesīme 'ulemānīñ ma'lūmudur. Ve bu düşmüşlere yardım etmeye müteḥarrik a'zam-ı imāndır. Ḥattā giderek nefsine bu ḥaşletden 'ā'id olan fezā'il-i bākiyeye şu'uru ta'alluḳ etdikde zu'afā-yı maḥlūḳāta nefsinde bir merḥamet bulur ki me'ālen ve bedenlen ve şefā'ate düşmüş düşmana daḫi olur ise dest-gīr olmaya mecbūr olur.

Ḥāşılı bir ādem ṭuruḳ-i şūfiyyeye intisābdan maḥrūm olduğda rızā-yı ilāhī taḥşīline bundan aḳreb ü a'zam bir vesīle olmaz. Kendi ḫālimizde vāḳı' olanları taḥrīr eylesem 'ālemi müteḥayyir eder idi.

[HM, 157b] Ola ki menzil-i maḳşūda iz iletmeye ḳādir olasın, düşmüşlerin elini tutuculuḳdan 'aşā yap. Ya'nī bu dest-gīrī-yi üftādegān bir 'acīb 'aşadır ki her kimiñ elinde bulunur ise her ḳanḳı menzile varılsa bu 'aşānīñ şāhibi onda bulunur. Ma'a-hazā sen onu ḳāfile 'aḳabinde düşmüşler 'indinde bırakıp geḫmiş idiñ. Pes ma'lūm oldu bu 'aşāyı kerem-i cibillī ve sehāvet-i ḥılkī merḥamet-i 'amme şāhiblerine iḥsān ederler. Yoksa her le'imiñ mālik olacaḳı 'aşā degildir.

مشو چو دانه كندم بپاكي از خود امن

شدى چو پاك ز غش برك اسيا ميساز

Me-şev çü dāne-i gendüm be-pākī ez-ḫod emn / Şüdü çü pāk ez-ḡış berg-i āsiyā mī-sāz

[HE, 88b] Dāne-i gendüm gibi pāklik ile kendinden emīn olma, çünkü ḡıll u ḡışşdan pāk olduñ degirmen tedārikin eyle. Ya'nī maḳām-ı emniyyet 'azīzdir. Tā cennete duḫüle dek ṭavrdan ṭavra her anda imtiḫānāt-ı ilāhiyye ile kā'ināt naḳl etmededir. Şaḳın ben pāk oldum diye ve şadaḳāt ve iḥsānım kemalinde baña ḳazā ve belānīñ zararı yoḳdur diye fużülī maḳām-ı emniyyete pāy-endāz olmaz.

Zîrâ selb-i îmândan havf olunur. Belki tahâret-i kâmile ile bile dâ'ire-i havfdan uzak gitme. Kibâr-ı ümmetiñ hâl u şanı böyle idi. Te'emmül eyle, şahîhde vârid oldu ki kûsûfda Server-i kâ'inât gâyet ıztırâba düşüp 'alâ'im-i havf u haşyetden gâh namâz ve gâh du'âdan fâriğ olmazlar idi. Ve ma'lûmdur ki havf 'ilme tâbi'dir. Bilmeyen korkmaz.

Siyemâ 'ilm-i nücümü bildikde bâ'is-i kûsûf ne olduğun bildim diyip şafâsında olur. Ammâ Eşref-i kâ'inât ve A'lem-i mevcûdât'ın hâli böyle idi. 'Ömründe bârûd ne olduğun bilmeyen âdemiñ eline bir âteş versen ve emr eylesen ki bu âteşi şu fiçıda olan bârûduñ âteşle ictimâ'ından hâşıl olacak fesâdın bilmez. Ammâ keyfiyeti 'âlim olana emr eyleseñ ya seni cünûna haml eder yâhud emriñ muṭâ'ise "Sulṭânım böyle edince ne sen kalırsın ne ben, bunuñ çâresi şudur" diye tarîkin saña ta'lîm eder. Bu mişâlden murâdım bizim gibi ahmaqların emniyeti cümlemizden nâşî ve havfiñ 'ilme tâbi' olduğun ifadedir.

[HM, 157b] Dâne-i gendüm gibi pâklık ile kendinden emîn olma, çünkü gıll u gışşdan pâk olduñ degirmen tedârikin eyle. Ya'nî maḳâm-ı emniyyet 'azîzdir. Tâ cennete duḫûle dek tavrdan tavra her anda imtiḫânât-ı ilâhiyye ile kâ'inât naql etmededir. Şaḳın ben pâk oldum diye ve şadâkât ve ihsânım kemalindedir baña bir ḳazâ ve belâ gelmez i'tikâdında olup fuzûlî maḳâm-ı emniyyete kendinden duḫûl etme ki bu hâlet bir vechle kesb olunmaz. Meşelâ bu i'tikâd üzere iken bir ḳazâyâ uğrasa ya îmândan çıkar yâhud ye's-i küllî getirip şeyṭâna maşhara olur.

Ve ma'lûm ola ki havf u recâ 'ilme tâbi'dir. Mişâli bir âdem fenn-i nücümü bilse ḫusûf u kusûfuñ illetlerin fehm edip vâḳı' olduğda aḫkâmına nazar ile iktifâ' eder. Ammâ A'lem-i 'ulemâ ve Aḫkem-ı ḫükemâ Ḥâtemü'l-enbiyâ' şalla'llâhu 'aleyhi ve sellem Ḥâzretleri kusûf olduğda gâyet ıztırâba düşüp 'alâ'im-i havf u haşyet ve âsâr-ı telâş u dehşet, sîmâ-yı şerîflerinde nümâyân olup gâh du'â vü tazarru' ve gâh şalât u ibtihâl ile münkeşif oluncaya dek mücâhede buyururlar idi. Pes ma'lûm oldu ki müneccim efendiniñ ilminden ḫâric bir bâ'is-i havf var imiş.

O hâletde ki hükemânîñ ondan haberleri yok ve bundan azhar mişâli budur ki bir fıçı bārūda bir âteş atma ile bir bilmeyen âdeme emr eyleseñ bilâ-tevaḳḳuf atar. Ammâ âteşle bārūduñ ictimâ‘ında zuhūr eden hâleti bilene emr etseñ eger akrânîñ ise saña mecnūn der. Yâḥud emriñ kendine nâfiz bulunur ise “Fermân efendimiziñ, lâkin şimdilik sizler filân maḥalle dek ba‘îd olup ve bizler de şu tarîk ile bārūda âteşi îşâl edelim, yoksa birimiz şerrinden ḥalâş edemeyiz” diye izhâr-ı ‘acz eder.

Bu taṭvîlden murâdım ḥavf u emniyyet herkesiñ ‘ilmi kadar olur demektir. Ve bu sebebden sa‘âdet-i dâreynimiz a‘lem-i maḥlûkâta taḳlîde merbûṭ olmuştur ki her ne buyurdu ise şıḍḳ-ı maḥz ve vâkı‘a muṭâbık ‘ilm-i ilâhîdir.

جمال شاهد مقصود را ثباتی نیست

همان تو سعی کن ایینه را صفا میساز

Cemâl-i şâhid-i maḳşūd-râ şebâtî nîst / Hemân tu sa‘y kon âyine-tâ şafâ mî-sâz

[HE, 89a] Maḳşūd şâhidiniñ cemâlinde bir şebât yokdur, hemân sen sa‘y edip âyineyi şâf eyle ki tenevvü‘ât-ı cemâl taḥvîl-i şüret etdikce temâşâ vü telezzüz edesin.

Muḳaddemen taḥrîr olundu ki ıstılâḥ-ı şüfiyyede şâhid dil-beriñ şüretinden gönülde kalan şüretidir ki şu‘arâ-yı şüfiyye ḳatı çok zıkr ederler. Ve bu ıstılâḥı bilmeyenler muṭlaḳ maḥbûb ma‘nâsına îrâd ederler. Ḳaldı ki ‘adem-i şebâtîñ ma‘nâsı ve bu mes‘eleniñ eṭrâfıyla zıkrı bu maḥalle münâsib degildir. Taḥrîr olunan ile ma‘nâ zâhir olur.

[HM, 158b] Maḳşūd şâhidi cemâliniñ bir şebâtı yokdur, hemân sen sa‘y edip âyineyi şâf eyle. Şâhid, ıstılâḥ-ı ḳavmde maḥbûbuñ ḥayâlde kalan şüreti olduğuna o cemâliñ şebâtı yokdur. Mir‘ât-ı ḳalbe cilâ ver ki tenevvü‘ât-ı tecelliyât-ile mütelezziz olasın diye tenbîh eyledi. Mes‘eleniñ fūrū‘u ḳatı çokdur. Lâkin maḥalli degildir.

کلید قفل خود از جیب دیگران مطلب

چو غنچه از کره خود کرهکشا میساز

Kilīd-i kufī-ı ḥod ez-ceyb-i dīgerān me-ṭaleb / Çü gönçe ez-girih-i ḥod girih-güşā mī-sāz

[HE, 89a] Kendi kufiun miftahını gayrılarının cebinde arama, gönçe gibi kendi 'uqdeñden 'uqde açıcı bir miftah yap. Zira halkın Hudā'dan gayrı mü'essir zann ettikleri cümle şürüt ve esbāb kabīlindedir. Zira küllī olmak muhāldir. Hemān saña imdādı yine seniñ derünuñdan ṭaleb edip envā'-ı havātırı temyīz ederek hareket eyle ki kufī-ı kalbiñ bundan a'lā miftahı olmaz ve biḡāne miftahla kilīd açılmaz. Naşihat talebinde olanlara bundan eşref maẓmūn bilmem.

[HM, 159a] Kendi kufiun miftahını gayrılarının koynundan arama, gönçe gibi kendi 'uqdeñden 'uqde-güşā yap. Ya'nī miftahı kilīdden tedārik eyle ki uşūle muvāfiq çilingir olasin. Bu 'irfānda şā'ir gelmek muhāl kabīlindedir. Lākin her fehm olunan murādı kaleme gelmez ve vāqī'ā kalbiñ fütūhu elbetde kendi isti'dādı ile vāqī' olup taşradan harekātiniñ bu kaẓiyyede medhali yokdur.

کنون که قدّ تو کردید خلقتی در مرک

تهییه سفر عالم بقا میساز

Künūn ki ḡadd-i tu gerdīd ḡalqa-i der-i merg / Tehiyye-i sefer-i 'ālem-i beḡā mī-sāz

[HE, 89a] Hālā ki seniñ ḡāmetiñ ecel ü mevt ḡapısınıñ ḡalkası oldu, 'ālem-i bekā seferiniñ tedārikinde ol. Ve seniñle berāber mu'ammer olan hırş ve tūl-ı emeliñ muḡteziyāt-ı vāhiyelerine aldanıp böyle vaḡtde bāḡī ḡalan 'ömrü ḡafletle şarf etme. Belā bunda ki bu şūrete varanlar mevti taḡrīb etmez ki tedārikinde ola. Belki bi'l-iḡtizā zikr olunsa vaḡtimize keder verme, vaḡti geldikte Allāh kerīmdir diyip māye-i nedāmet ü ḡasret olacaḡ mā-lā-ya'nīlere iştigāle düşer.

[HM, 159a] Hālā ki seniñ kāmētīñ bāb-ı mevtiñ hālķası oldu, ‘ālem-i bekā seferiniñ tedārikin eyle. Ve seniñle berāber mu‘ammer olan tūl-ı emel ü hırşıñ muķteziyāt-ı vāhiyelerine aldanıp beş günlük ‘ömr içün on senelik ma‘işet tedārikinde olma ve vāķı‘ā eger benī-ādem hıbb-ı dūnyā üzere mecbūl olmasa ‘ālem çoķdan harāb olmuş-ıdı. Zīrā ķatı çoķ vāķı‘ oldu ki seksen sene mu‘ammer olmuş zātların yigirmi sene rızķ-ı ma‘lūmu var iken benim hālīm niķe olsa gerek diye vefāt edip vārişler şafāsın sürdüler. ‘Aķla muhālif bir ma‘nādır.

اگر چو سرو سر سبز آرزو داری

ز جامه خانه قسمت بیکتبا میساز

Eger çü serv ser-i sebz ārzū dārī / Ez-cāme-hāne-i ķısmet be-yek ķabā mī-sāz

[HE, 89b] Eger serv gibi hāzānsız bir yeşil baş ārzū edersen ķısmet cāme-hānesinden bir ķaftānla geķin. Ya‘nī āhiretten ķať-ı nażar taķķīķ olunsa sa‘ādet ü şafā-yı ķalb u tarāvet siyyemā me‘kūlāt u melbūsātdan elzem levāzıma ķaşr etmede bedihīdir. Lākin nażara bu ma‘nā görünmez. Bizim de bildigimiz bir zamān seyāhatde mecbūren bu şūretde olduķumuza şimdi o şafāları arayıp bulamadıģımızdandır. Yoķsa ihtiyārī ile her cinsden vaķtiñ muķtezāsına ri‘āyet edip ziyāde ķaydında olmayan bilā-şūbhe erbāb-ı ihtişāsdandır.

[HM, 159b] Eger serv gibi hāzānsız bir yeşil baş ārzū eder iseñ ķısmet cāme-hānesinden bir ķaftānla geķinip elbise-i reng-ā-reng-i zīnete ‘āşık olma. Ya‘nī ğavā’il-i ‘uķbādan ķať-ı nażar şafā-yı hātır ve behişt-i hāzır ittifāķ-ı ‘uķalā üzere melbes ü me‘kel ü meskende ihtişār üzere olmadadır ki tecrübemiz müddet-i vāfire seyāhatde bu sıyāķ üzere mūrūr eyledi. Ammā mecbūr olduģumuzdan şafāsını cefā taħayyül eder idik. Zīrā ķaşda mebnī bu sıyāķ bu şūreti iltizām eden elbetde şāhib-i rütbe olur.

در آ بملك توكل چو حسروان بنشین

ز اسمان و زمین باغ و اسیا میساز

Der-ā be-mülk-i tevekkül çü hüsrevān bi-niṣhān / Ez-āsumān u zemīn bāğ u āsiyā mī-sāz

[HE, 89b] Tevekkül mülküne gel, pādīshāh gibi otur, gökden degirmen ve yerden bostān eyle. Ve bu bāğ u bostān ile geçinip rızq-ı mu‘ayyen için ehl-i dünyā gibi tekālüb etme. Ya‘nī tevekkül-i tāmm edip Mevlā-yı müte‘āl baña mu‘ayyen etdiği rızqı elbetde gönderir diye ferāğ-ı bi’llāh ‘ibādete meşğul ol.

Çaldı ki esbābdan tevekkül kuvvetiyle münkaṭı‘ olanlar kendi fikrlerinde böyle zann ederler. Lākin galatdır. Esbābıñ terki muhāldir. Gāyeti gāyet hafī olur. Aşhāb-ı Kehf’e nazār eyle ki kavmleriniñ havfindan mağāraya ihtifā murād edende yine ākçe istiṣhāb etmişler ve ‘aqlıñ hükmünden çıkmamışlar ve Mevlā-yı müte‘āl onları medh eyledi. Ve uyandıkları vaktde o akçeden rüsvāy oldular.

[HM, 160a] Tevekkül mülküne gel, pādīshāhlar gibi otur, gökden degirmen ve yerden bostān yap. Ya‘nī rızq-ı mu‘ayyen ile bi’t-ṭabi‘ insāndan rızqıñ telāşı ref‘ olduğdan sonra ekdār-ı sār kendine çokluk te’sīr etmediği gibi ki mülūkuñ şanı böyledir. Tevekkül-i tāmm şāhiblerine dağı bu hālet ‘ārız olup su‘āl etseler esbāb-ı zāhireden āsumānı degirmen ve rüy-ı zemīni bostān etmiş gibi ki esbāb-ı zāhireye i’timādıñ şüretidir hālını ifāde eder.

اکر هوای شکر خوب عافیت داری

ز فرشهای منقش بپوریا میساز

Eger hevā-yı şeker-h‘āb-ı ‘āfiyet dārī / Ez-ferş-hā-yı munaqqāş be-būriyā mī-sāz

[HE, 89b] Eger ‘āfiyet şeker-h‘ābınıñ ārzusun eder iseñ munaqqāş döşemelerden vazgelip būriyā ile geçin. Evvelā fakre kanā‘at uzağdan te‘emmül ile fehmi olunmaz ki ondan ne şafā hāşıl olduğun herkesiñ ma‘lūmu ola. Belki ekser-i halk şüretinden Mevlā-yı müte‘āl’e isti‘āze ederler. Ammā bir zamān şebeke-i keşrete mübtelā olduğun

şoñra kuvvet-i ĩmāna mālĩk olanĩñ biri fakr u řanā‘ate tenezzül eylese o zamān bu şıfatda ādemiñ cemāl-i fakre temāşāya isti‘dādı kadar çudreti bulunur.

Lākin hālā bu şüretde gördüğümüz fuřarā, cehennem-i nařd içinde mu‘azzeblerdir. Zĩrā murād etdiği dünyā telāşında gice gündüz cism ü cānla devrān etmede aşlā rāhatları yokdur, şafā şande şaldı. Bu sebebden fakrĩñ zarūrĩsi ihtiyārĩsinden eşrefdir, rızāya muşarin olur ise.

[HM, 160a] Eger ‘āfiyet řeker-h‘ābĩmĩñ ārzusun eder iseñ mūnařķaş dōşemelerden būriyā ile geřin. Zĩrā dünyādan herkes ne kadar ařz eder ise o kadar ekdār-ı ařz etmek řānūn-ı ilāhĩyyededir. Lākin uzařdan te‘emmül ile fakr u řanā‘atde olan rāhat idrāk olunmaz ve belki şüretten isti‘āze ederler.

Ammā bir zamān şebeke-i keşrete ve refāhiyyete mübtelā olup bir cāzibe-i şudsiyye ile řanā‘ate tenezzül etmiş ‘ārifē su‘āl olunsa şeker-h‘āb-ı ‘āfiyetiñ çāşnĩsin ifādeden ‘āciz olur. Ve bu şüret nādĩr olduğuna ıztırārĩsi rızāya muşarin bulunur ise ihtiyārĩsinden eşref ü a‘lādır.

مباش زیر سیه خیمه فلك صایب

برای خویشتن از دود دل سما میساز

Me-bāş zĩr-i siyeh-şayme-i felek Şā‘ib / Berāy-ı h‘ĩşten ez-dūd-ı dil semā mĩ-sāz

[HE, 90a] Ey Şā‘ib siyeh-şayme-i felek altında olma, belki kendin için göñül tütününden semā yap, onuñ altında ol. Devr-i semā renginde olduğuna böyle istid‘ā eyledi. Tařşĩrāt-ı beşeriyyeden i‘tizār ancak bu şüretle olur demekdir. Yoksa felekden řikāyet ma‘nāsına yakışmaz.

[HM, 160b] Ey Şā‘ib felek siyāh-řaymesiniñ altında olma, kendin için göñül duřānından bir semā yap. Ya‘nĩ be-her-hāl zĩr-i duřāndan istiřlāşa çāre olmayınca bārĩ kendi duřānĩña ilticā ve onuñla iktifā eyleyip imtināndan mūnezzeħ ol. Güyā kıyāmetde

semāvāt aşlına ‘avdetle duḥān olmaların ihām eder ki bi’l-fi’l kıyāmeti kendi kendiñe izhār eyle demek ister. Beyt:

[mefā’ ilün mefā’ ilün fe’ ülün]

Duḥān-ı āh bālā-yı serimde

Ḳıyāmet var aḥvāl-i dilimde

Ki ya’ nī ḳabr-i ten şaḳḳ oldu çıḳdım

Ḳuruldu maḥşerim dīdāra baḳdım

Ḳıyāmet intizārın çekmez ‘aşıḳ

Bu rü’ yāyı görür ammā uyanıḳ

[48. Gazel]

صحبت عشق و خرد ساز نکردد هرگز

بلبل و جغد هم اواز نکردد هرگز

Şoḥbet-i ‘aşḳ u ḫıred sāz ne-kerded hergiz / Bülbül ü cuḡd hem-āvāz ne-kerded hergiz

[HE, 90a] Aşlā ‘aşḳ ile ‘aḳlıñ şoḥbeti muvāfaḳat etmez, bülbül bayḳuş ile aşlā hem-āvāz olup berāber ötmez. Ya’ nī ‘aşḳ, ma’ şūḳuñ fikrinden ḡayrı her ne olur ise fedā eder. Ve ‘aḳl ḫāzıra mā’ il, ma’ aşınıñ bir rütbesine ḳanā’ at etmeyip dā’ imā keşret talebindedir. Ve bayḳuşa teşbīhi ḳalbi vīrān etdiği vechdendir. ‘Aşḳıñ bülbüle münāsebeti taḳrīre ḫācet degil. Elinden gelse bülbül gibi ḡulden ḡayrıya baḳmaz.

[HM, 161a] Aşlā ‘aşḳla ‘aḳlıñ şoḥbeti muvāfaḳat ḳabül etmez, bülbül bayḳuş ile aşlā hem-āvāz olmaz. Ya’ nī ‘aşḳ, ma’ şūḳuñ fikrinden mā-‘ adā her ne var ise ‘abeş u bī-ḫüde ‘add edip bir vechle mürā’ātine şarf-ı fikr etmez. Ammā ‘aḳl ḫāzıra mā’ il ve dā’ imā umūr-ı ma’ aşınıñ sühület-i ḫuşülü ḳaydı ile muḳayyed ve esbābına mürā’āte mecbül olup her vechden ‘aşḳa muḫālif olduğuna ‘aşḳın olduğuna maḫalden żarūrī firāra mużtarr olup şoḥbetinden nefret eder. Ve ‘aḳlı bayḳuşa teşbīh etmesi ḳalbi vīrān ve envār-ı ilāhiyyeden maḫrūm etdiği vechdendir ki ‘aḳl-ı ma’ āşa şarf olunur.

من میخواره و همراهی زاهد هیئات

صحبت سنك و سبو ساز نكردد هرگز

Men-i mey-h^vāre vü hem-rāhī-yi zāhid heyhāt / Şoĥbet-i seng ü sebū sāz ne-kerded hergiz

[HE, 90a] Ben bāde içici ve zāhidle refākat ba‘iddir, taşla sebūnuñ şoĥbeti ašlā sāz olmaz. Ma‘nāsı münāsebeti nefy etmektir. Türkīce düzelmez demeye çıkar. Lākin merĥūm sāz olmazdan gāhīce iki elini bir yere getirip birbirine çalma ile sāz ve ālet-i naġme ederler. Bu ma‘nāyı īhām etdirdiği taşı destiyeye darb etmeden bir müferreĥ şadā ihtimālī yoġdur. Belki inkisāra mūcib bir ma‘nādır.

Nefsini bāde münāsebetiyle destiyeye ve zāhidi taşta teşbīh edip bir yere gelip şoĥbet etmelerin bā‘is-i keder ‘add eyledi. Zīrā şoĥbete mūcib, münāsebetdir. Desti zāhide münāsebet tedārikinde olsa kırılıp bir daĥi çamur olup müddet-i vāfire terk olunmalıdır ki tahaccūr etme ile zāhidiñ taş gibi olan tabī‘atine müşākele ḥāşıl ve maġām-ı ūlfete vāşıl ola. Bu şüret ise destiniñ ħurumuş ellerinden gelmez ve taş bir vechle sebū olmaz. Bu tatvīlden ġaraż münāsebet mes‘elesin ifādedir. Zīrā uşūlden bir ‘azīmü’ş-şān ma‘nāya delālet eder. Yoksa yalnız şī‘riñ ma‘nāsı bir iki satır ile tamām oldu.

[HM, 161a] Men mey-h^vāre ve zāhidle şoĥbet ü refākat ba‘iddir, taş ile destiniñ şoĥbeti ašlā sāz u muntazam olmaz. Zīrā beynlerinde inkisār mefhūmu ūlfete māni‘-i a‘zamdır. Lākin merĥūm sāz olmaz ta‘bīri ile īhām eyledi ki zāhidle benim şoĥbetim bir ādem taşı destiyeye urup sāz etmek murād etmesine beñzer ki onlardan bir ḥoş şadāniñ zuhūru muĥāl gibidir diye ve desti ki mey-h^vāre teşbīh olundu. Taş ile münāsebet tedārikinde olsa tariķi şüretini ḥarāb edip bir zamān ruṭubetle ‘acz etmeye muĥtāc ki müşākele vāsıtasıyla şoĥbet oluna. Bu ise destiniñ ħurumuş ellerinden gelmez.

عجز را محر بلب زن چو بلا نازل شد

بکمان تیر قضا باز نکردد هرگز

‘Acz-rā mühr be-leb zen çü belā nāzil şod / Be-kemān tīr-i ẓazā bāz ne-kerded hergiz

[HE, 90b] Çünkü belā nāzil oldu ‘acziñ dudağına mühr ur, zīrā ẓazā oĸu aşlā ķemāna ‘avdet eylemez. Ya ‘nī ‘ādetā oĸlardan şağ ĸalanları yine ĸavse ‘avdet etmek vardır. Ammā ẓazā oĸu vardığı maĸalde ĸalır. Şekvāniñ ve maĸām-ı rızāya muĸālif ĸarekātıñ semeresi bā-dünyādan āĸiretde ondan eşeddine nişāne olmaĸdan ĸayrı yoĸdur. Ve şikāyet ü ceza ‘ vü ıztırāb ekşeriya belāniñ tūl-ı müddetini münzirdir.

[HM, 161b] Çünkü belā nāzil oldu ‘acziñ dudağına mühr ur, zīrā ‘ācizāne feryādiñ fā’idesi yoĸdur. Ve esās tesliyet budur ki tīr-i ẓazā aşlā ĸavse ‘avdet etmez. Ya ‘nī ‘ādetā oĸlardan şağ bulunanları kemān-dār yine kemāna ‘avdet etdirir. Lākin ẓazā kemānıniñ oĸu gitdiği yerde ĸalır. Beytiñ mefhūmu bu ĸadardır, ammā ta‘līl nāķışdır. Terbiye ĸabūl etmez.

تا کسی کل نزند روزن بینایی را

برخس رخنه دل باز نکردد هرگز

Tā kesī gil ne-zened revzen-i bīnāyī-rā / Be-ruĸeş raĸne-i dil bāz ne-kerded hergiz

[HE, 90b] Tā bir kimse başar penceresin çamurlayıp ĸükmünü ibtāl etmedikce onuñ yüzüne gönūl raĸnesi ya ‘nī başiret ĸapısı aşlā açılmaz. Bi-‘aynihi rū’yā gibidir tā ĸavāss ĸükmünde mu‘aţtal olmaya. ‘Avāmm için yaĸazada ĸiss-i müştereke duĸūl mümķün degildir. Ammā ĸavāssiñ ĸükmü ĸalmayınca ‘ālem-i maĸşūş maĸşūs olur. Şaĸābe-i kirāmiñ Cibrīl’i A ‘rābī şüretinde ve diĸye şüretinde gördükleri gibi.

Lākin Cibrīl olduđunu Resūlū’llāh’ıñ iĸbārı ile bildiler. Ve gāĸice bu ta‘līl-i ĸavāşş bir emr-i ‘azīmiñ vürüdu sebebiyle olur ki ĸālībā mecāzīblerin ĸālī böyledir. Ve muĸayyebātdan ĸaber verirler, ‘aynı zuhūr eder. Ve ervāĸ-ı nāriyye vü nūriyyeniñ mütecessid zuhūru ĸatı çoĸ vāķı ‘ olur. Lākin bu gördüđüm rūĸdur, mütecessid olmuş

diyebilmek kibār-ı evliyā`u`llāhıñ hālīdir. Ve gāhī bildiğñ aḥbābıñ biriniñ şüretinde zuhūr eder. Ammā mes`ele ḥātıra gelmez ki ihtimāl veresin. Ve diḳḳat edip farkına varasın. Zīrā bu görülen cesed berzaḥīdir dīvārdan geçer ve iki mülāşık ādemiñ arasından geçer ve ayırmaya muḥtāc olmaz.

Bir ġarīb ve muḥaḳaḳḳū`l-vuḳū` ma`nālardandır. Ba`z-ı `ulemāya bu taḥrīr olunan nefā`isler lağviyyāt maḳūlesi gelip inşāf eder ise Allāh rahmet eyleye, derdmend `ömrünü zāyi` eylemiş diye ḥaḳḳımızda te`essüf eder. Bilmez ki bu ḥuşūşlara ittılā` `ālemi müteḥayyir eden yevm-i kıyāmete ve aḥvāl-i ḳubūre ve tecelliyāt-ı mev`üdeye görmüş ḳadar ĩmāna ḳuvvet verir.

Ma`a-hazā her gice rü`yāsında dürlü dürlü `ālemlere müşāhede edip yatır ve ba`z-ı dünyā gelecek rü`yālar-ile mesrūr olup münāsebet geldikde naḳl etmeden uşanmaz. Eger im`ān-ı nazar eylese lağviyyāt zann ettiği rü`yāsıñ `aynıdır.

[HM, 162a] Tā bir kimse başar penceresin çamurlayıp ḥükmünü ibtāl etmedikce onuñ yüzüne aşlā göñül rahnesi ya`nī başıret ki çeşm-i dildir açılmaz. Kezālik ḥavāssıñ cümlesi bu ḳā`idede mütesāviyedirler. Tā aḥḳāmları ta`ḥīl olunmadıkca ḥavāriḳ maḳūlesi, maḥsūsāt onlar ile derk olunmaz. Ricāll`ullāhıñ kibārına maḥşuş ḥālāt-ı nefīselerdendir ki bi-ḥamdi`llāhi te`ālā nefsimizde mevcūd degil ise de `ilm cihetinden bu ḥuşūşların vücūduna yaḳīnımız vardır.

[fā`ilātün fā`ilātün fā`ilātün fā`ilün]

Bu ḳadar ādemden dirīğ olur fażīlet dehrde

Sen hemān şüretle fāni` olma Nuşret ādem ol

كبك اكر خنده بیجا نکند من ضامن

که گرفتار بشهباز نکردد هرگز

Kebk eger ḥande-i bī-cā ne-koned men zāmin / Ki giriftār be-şehbāz ne-kerded hergiz

[HE, 91a] Eger keklik bī-cā ḥande etmese ben kefīl ki şeh-bāza giriftār olmaz aşlā. Zīrā bī-cā gülmese şeh-bāz şadāsın işidip şaydına hücüm etmez. Murādı erbāb-ı ġafleti bu

dār-ı miñnetiñ müsā'adesine aldanıp sürür-ı serşār izhārından men' etmektedir. Ve mübāhdan olur ise dañi ferañiñ mañalli 'uqbā olduğuna dünyāda mezmūmdur.

[fe'ilātün fe'ilātün fe'ilātün fe'ilün]

Güldü gül soñra gül-āb ile bükāsın gördük

Ağladırılar seni bī-çāre hemān gülmeye gör

[HM, 162a] Eger keklik bī-cā hānde etmez ise ben kefīl ki ašlā şeh-bāza giriftār olmaz.

Ammā haqīqatine muhālifdir ki keklik gülmez diyeler. Murādı ibtilāların ekseri 'ibādīñ kesbine merbūṭ olduğun ifādedir ki kemāl-i istiḳāmet ile bile bir kimse için maḳām-ı emniyyet müyesser degildir. Beyt:

[fe'ilātün fe'ilātün fe'ilātün fe'ilün]

Güldü gül soñra gül-āb ile bükāsın gördük

Ağladırılar seni bī-çāre hemān gülmeye gör

تا تو صائب ز خس و خار نیفشانی دست

شعله آه سرفراز نکردد هرگز

Tā tu Šā'ib ez-ḥas u ḥār ne-y-fešānī dest / Šu'le-i āh ser-firāz ne-kerded hergiz

[HE, 91b] Ey Šā'ib mādām sen ḥas ü ḥārdan el saçıp fedā etmedikce āh şu'lesi ašlā ser-firāz olmaz. Zīrā āh muḳteżā-yı āteşdir. Sen çör çöp maḳūlesi olan dünyāyı elinden atmadıkca 'alāmet-i ziyāfet-hāne-i 'aşk-ı haqīqī olan āh-ı sūz-nāk ve feryād-ı derd-nāk zuhūr etmez. Bu maḳāmı yazarken bu beyt zuhūr eyledi:

Köhne dībā-yı vaṭan sīm-i haqīqat dāred

Līk bī-suḥten ān sīm ne-y-āyed der-kef

Ya'nī köhne dībā gibi olan bu ḥākī bedende haqīqat gümüşü vardır. Lākin bu sīm-i ḥālīş bedeni envā'-ı riyāzatla yakmadıkca zāhir olmaz. Bilā-te'emmül nazm olundu. Lākin mażmūn bikrdir deñmede ki bir şā'ir söylemiş ola.

[HM, 162b] Ey Šā'ib, mādām sen ḥas ü ḥārdan el saçıp fedā etmedikce ašlā āh şu'lesi ser-firāz olmaz. Zīrā āh, muḳteżā-yı āteşdir. Tā sen çör çöp maḳūlesi olan dünyāyı

elinden atmadıkça ‘alāmet-i ziyāfet-hāne-i ‘aşk-ı ḥaḳīkī olan āh-ı sūz-nāk zuhūr etmez.

Bu maḳāmı taḥrīr eder iken bedāheten bu beyt nazm olundu:

Köhne dībā-yı beden sīm-i ḥaḳīkat dāred

Līk bī-suḥten ān sīm ne-y-āyed der-keff

Ma‘nāsı, köhne dībā gibi olan bedende ḥaḳīkat sīmi vardır. Lākin yakmadıkça çıkmaz.

Bir güzel maẓmūndur ve ğālibā biktir. Eger ‘anāşırda olan esrār-ı ilāhiyye nuşūşuñ te‘yīdi ile tafşīl olunsa nice a‘māları başīr eder.

[49. Gazel]

صد کل بباد رفت و کلابی ندید کس

صد تاک خشک کشت و شرابی ندید کس

Şad gül be-bād رفت ü gül-ābī ne-dīd kes / Şad tāk ḥuşk geşt ü şarābī ne-dīd kes

[HE, 91b] Yüz gül rūzgāra gitdi ve bir kimse gül-āb görmedi, yüz aşma kurudu ve kimse bir şarāb görmedi. Ya‘nī gülden netīce gül-āb ve tākdan semere şarāb iken ekşerinde teḥallūf eyledi.

Murādı benī-ādeme temşīldir ki cümlesiniñ kuvvā-yı zāhire vü bāḫınaları mütesāviyetü’l-a‘dād iken ekşeri kemāl-i ādemiyyeti tekmīl ü izhār edemeyip gül-ābsız gül ve şarābsız aşma gibi telef olurlar.

Ma‘lūm ola ki insān iki kısmdır. Biri insān-ı ḥayvān ve biri insān-ı kāmīl. Ve bu iki kısmiñ beyninde derecāt-ı keşīre vardır. Ve insān-ı ḥayvān merātīb-ile insān-ı kāmīle yine merātible müsahḥardır sā’ir ḥayvānāt gibi. Ve Bārī-i te‘ālā esmā’-yı ḥüsnā ile taḥalluḳ u taḥḳīḳ etmeye müsta‘idd emziceler ḥalk etmişdir ki ibtidā’-i neş’esinden āḫir-i ‘ömrüne dek bu ḥuşūşa meşğul olurlar. Ve bunların re’īsi her ‘aşrda bir olur ki oña kuṭb derler.

Ve kemālāt-ı ilāhiyyeye müsta‘idd her vaḳtde ğāyet nādir olduğundan merḥūm çok gül fenāya gidip kimse bir gül-āb görmedi diye taḥassür eyledi. Ve herkese ḥayvāniyyete müşākeleden istiḥlāş şerī‘at-i ğarrāya zāhiren ve bāḫinen iḳtidā’sı kadar

müyesserdir. Ne‘am, hükemādan çok kimsene riyāzatla rūhāniyyet peydā ederler. Ammā sa‘ādet şerī‘ate ittibā‘a maḥşūşdur. Eger yalnız beşeriñ ve cinniñ rūhāniyetleri fā‘ide edip sa‘ādet vereydi cehenneme girmezler idi.

[HM, 163a] Yüz gül bāda gitdi kimse bir gül-āb görmedi, yüz aşma kuru oldu kimse bir şarāb görmedi. Ya‘nī gülden netīce gül-āb ve tākdan şemere şarāb iken ekşerinde teḥallūf edip rütbe-i ūlāda telef oldular.

Murādı temşiliyye tarīki üzere benī-ādemiñ ekşerinde kemāl-i ādemiyyet zuhūr etmedigine irsāl-i meşeldir. Zīrā Ādem ‘Aleyhi’s-selām’ın ḥaḳḳında olan i‘tinā‘ ‘umūm iḳtizā eder idi ki zürriyyeti cümle şülbünde iken vāḳı‘ olan olup soñra ictibā‘ daḥi yalnız kendi ḥaḳḳında oldu. Evlāda geldikde herkesde zellāt maḳāmına göre zuhūr edip sa‘ādet bir gūruh-ı mu‘ayyene ḥaşr olunduğu deḳā‘iḳ-i ḥükm-i ilāhiyyedir demek ister.

با تشنکی بساز که در ساغر سپهر

غیر از دل کداخته آبی ندید کس

Bā teşnegī be-sāz ki der-sāgar-ı sipihr / Ğayr ez-dil-i güdāḥte ābī ne-dīd kes

[HE, 92a] Şusuzluk ile geçin ve ūlfet eyle, zīrā felegiñ sāgarında erimiş ḳalbden ğayrı bir şü kimse görmedi. Ya‘nī gördüğün şuların māddeşi budur, sen derdmend şü ḳıyās edip ḳulūb-ı müzābeyi tābe-küllī doldurursun. Ve belki dūnyāniñ cümle me‘külātı bile mevādd-ı menfūreden müstaḥīl şüretlerdir. Onuñ-içün erbāb-ı başiret ma‘īšet-i dūnyeviyyeden ferā‘izi edāya ḳudret olacak ḳadar ile iḳtifā edip lezā‘izine aşlā raġbet etmediler.

Merḥūm bir maḥla‘ında dār-ı fāniyyeniñ yine bu uslūbla rızḳıniñ mukadder olduğunu ifāde zımnında buyurur ki dāyeniñ südü yüzüne nikāb çekilmiş ḳandır. Ya‘nī ğāyet şāf ve lezīz ‘add olunan vālidelerin ve dāyeniñ südü olduğuna şübhe yok iken te‘emmül olursa ḳandır, lākin yüzüne beyāz niḳāb çekilmişdir fehm olunmasın diye. Bir şādıḳ mażmūndur.

[HM, 163a] Şusuzluk ile geçin ve ülfet eyle ki sipihriñ sāğarında erimiş kalbden ğayrı kimse bir şü görmedi. Ya'nī şüretā şü diyip içdigin ma'nāda kulüb-ı müzābeden 'ibāretdir ve belki bu dār-ı ibtilāniñ cümle ni'metleri mevādd-ı menfūreden müstaḥīl şuretlerdir. Bu sebebden erbāb-ı başīret ma'īšet-i dünyeviyyeden ferā'izi edāya kādīr olacak miqdār ile iktifā edip istizāde kaydından zāhiren ve bāṭinen kurtulmuşlardır.

آب حیات میطلبد حرص تشنه لب

دروائی کہ موج سرابی ندید کس

Āb-ı ḥayāt mī-ṭalebed ḥırş-ı teşne-leb / Der-vādī ki mevc-i serābī ne-dīd kes

[HE, 92a] Bir vādīde ki kimse bir serāb mevcini görmedi, şusuz dudaklı ṭama' āb-ı ḥayāt ṭaleb eder. Te'emmül eyle ḥırş-ıñ bī-hūde telāşına. Vāqı'ā bu maẓmūn 'uḳalā beyninde mücessemdir.

Zīrā Mevlā-yı müte'āl leḳad ḥaleḳnā'l-insāne fi-kebedin³⁷⁵ ya'nī “İzzetim ḥaḳḳı-içün biz insānı meşāḳḳatde ve miḥnetde ḥalḳ etdik” diye ḳasem etmiş-iken insān ile bile ḳocayan ṭama' bu miḥnet-ābādda āb-ı ḥayāt içün ebedī ḳalmaq temennā eder. Erbāb-ı 'uḳūluñ 'indinde ise āb-ı ḥayāt degil serāb bile bulunmaz ḥırş-ıñ 'amāsı tā bu rütbededir.

[HM, 163b] Bir vādīde ki kimse bir serāb mevcini görmedi, şusuz dudaklı ḥırş āb-ı ḥayāt ṭaleb eder. Te'emmül eyle ḥırş-ıñ bī-hūde telāşına. Vāqı'ā bu ma'nā 'uḳalā beyninde mücessemdir. Zīrā Mevlā-yı müte'āl leḳad ḥaleḳnā'l-insāne fi-kebedin³⁷⁶ ya'nī “İzzetim celālim ḥaḳḳı-içün biz insānı meşāḳḳatde ve miḥnetde ḥalḳ eyledik” diye ḳasem etmiş iken insān ile bile ḳocayan ṭama' bu miḥnet-ābādda āb-ı ḥayāt içün ebedī ḳalmaq temennā eder.

³⁷⁵ “Hiç kuşkusuz biz insanı zahmetli bir hayat için yarattık.” Beled Sûresi, 90/4.

³⁷⁶ Bk. 375. dipnot.

Ve envā'-ı emrāz-ı müzminelere mübtelā iken ve harekete mecālî kalmayıp bir ān rāḥatı kalmamış iken yine bu ḥālde beḳāyı mevtiñ üzerine tercīḥ eder. Ve bu mertebeye i ḡafletiñ sebebi ekser-i nüfūs ḥāzıra mā'il olup rūḥāniyyete biḡāne olduğundandır.

طی شد جهان و اهل دلی از جهان نخواست

دریا بته رسید و سحابی ندید کس

Ṭayy şod cihān u ehl-i dilī ez-cihān ne-ḥ'āst / Deryā be-teh resīd ü şehābī ne-dīd kes

[HE, 92b] Dünyā ṭayy olup bitdi ve bir gönül şāḥibi cihāndan zūhūr etmedi, deryā nihāyetine erişip fenā buldu ve kimse bir sehāb görmedi. Murādı evvelki maẓmūnı te'yīddir ki ḥalkıñ mizācı şūr-ābe-i ḥayāt-ı dünyeviyyeden sīr-āb olmayıp, içdikde şuşayıp şuşadıkca içler. Bir kerre mütenebbih olup bu eşkiyā'-yı ma'nevī beni helāk eder fikriyle buḥārīñ sehāb şüretinde deryādan nefret edip kalkdığı gibi kalkanı görmedik diye 'aşrınıñ ḥalkından şikāyetdir.

Faḳīr ḥubb-ı dünyāyı istiskā'ya teşbīh eyledim. Zīrā ṭabīb Loḳmān daḥi olsa ve şu seni helāk eder, seniñ 'āfiyetiñ şuyu terkdedir dese derdmend ḥarāretinden helāk olur isem de bārī şusuz olmayım diye şabr edemez. Ke-zālik Rabbü'l-'ālemīn kelām-ı kadīminde cümle enbiyā'niñ dünyāyı zemm etdiklerini bu fāniye meyl ü inhimāk edenlerin sū'-i 'ākābetlerin beyān etmiş-iken yine ḥalkıñ ekseri bu maraẓla helāk olmadadırlar.

[HM, 164a] Cihān ṭayy olup bitdi ve bir gönül şāḥibi cihāndan kalkmadı, deryā nihāyetine erişip kimse bir sehāb görmedi. Murādı evvelki maẓmūn te'yīddir ki ḥalkıñ mizācı şūr-ābe-i ḥayāt-ı fāniyeden sīr-āb olmayıp, içdikce 'aşaşları müzdād, şuşadıkca yine bu şūr-ābeden istimdād etmededirler. Ve bir kerre fikr etmezler ki bu şüret-i istiksā'-yı ma'nevī helāk etmezden evvel şehābıñ deryādan nefreti şüretinde irtifā'ı gibi ālāyiş-i dünyeviyyeden terfi' edip beyne'l-aḳrān mi'rāc-ı himmetimi i'lān edeyim diye. Ve ḥāl bu ki enbiyā' vü 'ulemā pey-der-pey gelip ve bu istiskā'niñ 'ilācı bu şudan 'aşaşdadır diye tenbīhler her 'aşrda vārid olmadadır.

این ماتم ذکر که درین دشت آتشین

دل آب کشت و چشم پر آبی ندید کس

Īn mātem-i dīger ki der-īn dešt-i ātešīn / Dil āb gešt ü çeşm-i pür-ābī ne-dīd kes

[HE, 92b] Bu daği bir başka mātem ki bu āteşli şahrāda gönül eriyip şu oldu bir ağlar göz yokdur. Belki birkaç gün daği ve belki ebedü'l-ābād bu meşakkatler ile yine dünyāda kalmak için ağlar. Sebebi şūret-i cismiyyesine ūltefden, mevtle bi'l-külliyeye fānī olurum vehminden ve nefā'is-i uhreviyyeye kemāl-i kuvvet-i ĩmānīnīn za'fıdır.

Yoksa bir ĩmānla hıatm olunan yokdur ki beş gün evvel vefāt edeydim diye ārzū etmeye ve fi'l-haķīķa eger āhıret sa'ādeti olmamak taşavvur olunsa bu dünyāda kilābīn rāhātı benī-ādemden efzūndur.

Zīrā mevti bilmez yalnız batn-ile fercine ri'āyet üzere mecbūl iken bir kūşede bir ūslūbla rāhat eder ki insāna o rāhat müyesser degildir. Ve 'uķbā sa'ādetine vāķıf olanlar enbiyā' vü evliyā' gibi bu fenā-ender-fenāda böyle cesīm ni'metler halk eyleyen Hākīm, bekāda neler halk etdigine ittılā' ile şūret-i hālleri cūmlenīn ma'lūmudur ki hāne konmuş kāfile gibi āmāde gelip āgāh gitmişlerdir.

[HM, 164a] Bu daği bir başka mātemdir ki bu āteşli şahrāda gönül eriyip şu oldu ve bir ağlar göz kimse görmedi. Ya'nī 'adem-i bükā kılllet-i ābdan neş'et eder iken bu maķāmda şuyun keşretinden kılllet-i bükā zuhūr eyledi.

Murādı dünyāda çekilen belā vü miħenden kulūb eridi, lākin bu belādan dünyāda iken emniyyetiñ tarīķi olmadığın idrāk edip 'āķıbeti fikr ve mevti zıkr edip ağlar bir göz görölmediği bāşka mātemdir diye kāsvet-i kulūbdan şikāyet eyledi.

از کردش فلک شب کوتاه زندگی

زان سان بسر رسید که خوابی ندید کس

Ez-gerdiş-i felek şeb-i kūtāh-ı zendegī / Ez-ān sān be-ser resīd ki h'ābī ne-dīd kes

[HE, 93a] Feleğin devrânından hayâtın kışa gicesi o uslûbdan başa erişdi ki kimse bir düş göremedi. Murâdı ‘ömrün encâmında ziyâde kaçır-nümâ olmasında mübâlağadır. Zîrâ herkes geçen ‘ömrünü mülâhaza eylese bir şey’ bulamaz. Ve bir daği *en-nâsü niyâm* mefhûmu üzere sebâtı daği olmayınca cümle kâ’ inâtı hayâl üzere taşavvur eden ‘ârif kem-düş görmez.

[mef’ülü fâ’ilâtü mefâ’ilü fâ’ilün]

Dâr-ı bekâya rihlet edip Nîşli Muştafâ

Qalması ehl-i gâflete deyr uyanık mısın

[HM, 164b] Felek devrânından hayâtın kışa gicesi o uslûbdan ‘acele ile tamâm oldu ki kimse bir düş göremedi. Murâdı ‘ömr her ne kadar tavîl olsa encâmında rü’yâsız birkaç dakîka nevme varmak gibi kaçırü’l-müdde görünmesinde mübâlağadır. Siyyemâ *en-nâsü niyâm* mefhûmu üzere ‘âlemi zıll u hayâl müşâhede eden ‘ârif kem-düş görmez.

[mef’ülü fâ’ilâtü mefâ’ilü fâ’ilün]

Dâr-ı bekâya rihlet edip Nîşli Muştafâ

Qalması ehl-i gâflete deyr uyanık mısın

از دانش آنچه داد کم رزق می نهد

چون آسمان درست حسابی ندید کس

Ez-dâniş ân-çe dâd kem-rızq mî-nehed / Çün âsumân dürüst hesabî ne-dîd kes

[HE, 93a] ‘İlm ü ma’ârifden her ne verdi ise rızqın noqşânına va’z eder, zîrâ ‘ilm rızqın eşrefi olduğuna şübhe yoqdur rûhuñ hayât-ı ebediyyesi ‘ilmledir. Böyle olunca âsumân gibi bir dürüst hesablıyı kimse görmedi. Ya’nî gâlibâ rızq-ı maḥsûs ile ma’nevî bir âdemde cem’ olmaz. Lâkin şâ’irânenen kırtulamaz.

Zîrâ rızqu’llâh ki ferâ’izi edâ edecek kadar kudrete sebep ola. Böyle rızq ilâ-âhire’l-‘ömr hem helâldir ve hem munkatı’ olmaz. Meger rızqını tamâm etmiş âdem ola. Pes rızq bundan ‘ibâret olunca her qande bulur ise ve her ne bulunur ise bilâ-nizâ’ ekl

olunur. Halk bu mefhūmdan ğaflet edip nizā' ederler ki haram rızık mıdır değil midir diye.

Eğer haram rızık olsa hiç nehy olunur mu? Belki telezzüz ü tereffüh için ne yiyeceklerin bilmezler. Yâhud âdem dünyâya yiyip içmek için geldi i'tikâd ederler. Mevlâ-yı müte'âl ise *ve mâ ħalaktü'l cinne ve'l inse illâ liya 'budūn*³⁷⁷ buyurur. Evvelâ rızık nedir onu bilip sonra bahş etmelidir ki haram rızık olur mu diye. Va'llâhu a'lem.

[HM, 164b] 'İlm ü ma'ârifden her ne verdi ise rızıkıñ noqşânına va'z eder, zîrâ bilâ-şübhe 'ilm rızıkıñ eşrefidir ki rûhuñ hayât-ı ebediyyesi 'ilm ile olur. Pes âsumân gibi bir dürüst hesâblı hâkîmi kimse görmedi. Ve aġleb-i aġvâlde rızık-ı maḥsūs ile ma'nevî cem' olmaz. Ve Şâ'ib merḥūm elbetde şâ'irâne edâdan ġâhice taṣavvufu telef eder. Zîrâ rızıkı'llâh ki ferâ'izi edâ edecek kadar ġudrete sebep demektir. Böyle rızık her nefsiñ 'ömrü tamâm oluncaya dek ne munḡatı' olur ve ne haram olmak taṣavvur olunur. Zîrâ kefâlet-i ilâhiyyededir. Ammâ halk bu rütbeden ziyâde telezzüzât-ı shevâtiyyeyi daḡi rızık-ı ma'hūde idḡâl edip ḡill ü ḡürmetinde bahş ve kıletinden Şâ'ib gibi şikâyet ederler.

بشکن طلسم هستی خود را که غیر ازین

بر روی آن نکار نقابی ندید کس

Be-şiken tılısm-ı hestî-yi ḡod-râ ki ġayrı ez-in / Ber-rüy-ı ân nigâr niġâbî ne-dîd kes

[HE, 93b] Kendi vücūduñ tılısmını şikest eyle ki bundan ġayrı o maḡbūbuñ yüzü üzere kimse bir niġâb görmedi. Tılısm-ı vücūdu şikest etmek iki tarîġle olur. Birine mevt-i iḡtiyârî derler ve birine mevt-i ṡabî'î ve ıztırârî derler ki ma'nâsı fenâdan 'ibâretdir. Bu ikisinden birisi sâlike ḡâzır olduġda *ve hüve me'akūm*³⁷⁸ mefhūmundan 'ilmine ġöre ḡişşemend olacaġı şer'le mü'eyyiddir.

³⁷⁷ "Ben cinleri ve insanları, başka değil, sırf bana kulluk etsinler diye yarattım." Zâriyât Sûresi, 51/56.

³⁷⁸ "O, sizinle beraberdir." Hadîd Sûresi, 57/4.

[HM, 165a] Kendi vücuduñ tılısmını kesr eyle ki o nigārīñ yüzü üzere kimse bundan ğayrı bir niķāb görmedi. Tılısm-ı vücūdu kesr etmek iki tarīķ ile olur. Biri mevt-i ihtiyārī ve biri mevt-i ıztırārī. Ammā merhūmuñ naşīhati evvelki kısmına terġībdir ki henüz dünyāda iken ehl-i cennetiñ aĥvāline istişrāķa vesīledir. Tafşīle muhtāc bir mażmūndur lākin merhūm zikr etdikce imkānı rütbe muķaddemen takrīr olunduğundan bu ķadarca ile iktifā olundu.

باد غرور درس حیران عشق نیست

در بحر آبکینه حبابی ندید کس

Bād-ı ğurūr der-ser-i ĥayrān-ı ‘aşķ nīst / Der-baĥr-ı ābgīne ĥabābī ne-dīd kes

[HE, 93b] ‘Aşķıñ ĥayrān olan başında bād-ġurūr ve hevā-yı kibr yokdur, maĥall-i i ‘tibār budur ki şīşe deryāsında āşār-ı bād-ġurūr olan ĥabābı bir kimse görmedi. Şimdi bu beytinde irsāl-i meşel eylediği ki āyineyi deryāya teşbīh edip ve āyine aşlında ĥayret için ĥurūbdan olduđu ma‘lūm ve ĥabāb ķabūl etmeyeceği muĥakkak. Bu mişālī tedārik etmek faķīrin ‘indinde bir dīvān deġer, raĥima’llāhu te‘ālā.

Ve ma‘lūm ola ki ‘aşķ, rūĥānī bir ma‘nā olduđuna ĥulūl etdiği maĥalde kibrden ve ġurūrdan eşer ķomaz. Onuñ-içün pādīşāĥlar ‘abd-i memlūkuna ‘āşīķ olup ġurūr-ı saltanat ve kibr-i devlet kendinden o bendesi ĥaķķında maĥv olduđdan soñra ayaklarına yüzün sürmeyi sa‘ādet ‘add eder.

Nazar eyle ‘aşķıñ bu fā’idesine ki otuz yıl bī’atsiz ‘ibādetle bir ādeme dergāĥ-ı Rabbū’l-‘ālemīn’de bu ĥālet-i nefīse gelmez. Ammā bī’atle ve şeyĥ terbiyesinde ķābuk ĥāşıl olur. Ammā yalnız ‘ilmi ile ‘āmil olanlara her ne ķadar teĥaffuz eyleseler elbetde bir kibr ü ‘ucub gelmek lāzımdır.

[HM, 165b] ‘Aşķıñ ĥayrān olan başında bād-ġurūr ve hevā-yı kibr yokdur, mir‘āt-ı i ‘tibār budur ki şīşe baĥrinde bir kimse bir ĥabāb görmedi. Zīrā ĥabāba sebep rīĥdir ki şunuñ arasında ķalıp yüzünde ķabarcıķlar zuĥūr eder. Çünkü āyine aşlında müyeĥayyir

ādemiñ gözü gibi açılıp kapanmağdan münezzehtir ve şüretâ şuya müşābih olduğu için baħr tesmiye eyledi. Ve vākı‘ā ħabāb taşavvur olunmaz.

Pes ‘ārife nisbet bir mişāl-i ‘azīmü’ş-şān oldu ki ‘āşıkıñ ħayrān olan başında ğurūr rüzgārı olmaz diye ve fi‘l-ħakīka ‘āşıkıñ kendisi rūḥānī olduğuna her kimde zuhūr eder ise kibrden ve ğurūrdan eşer qoymaz.

حرفیست این که حضر بآب بقا رسید
زین چرخ دلسیه دم آبی ندید کس

Harfīst īn ki Ḥızır be-āb-ı beqā resīd / Ez-īn çarḫ-ı dil-i siyeh dem-i ābī ne-dīd kes

[HE, 94a] Bu bir sözdür ki Ḥızır āb-ı ħayāta erişdi, bu qalbi qara çarḫdan kimse bir yudum şu görmedi. Vākı‘ı beyāna şarf eder iseñ ni‘met-i ilāhiyyeniñ çarḫa nisbetinden taḫzīre çıkar ki a‘zam esbāb-ı kā’ināt semāvāt iken bir kimseye bir içim şu vermeye qudreti yoqdur. Belki velī ni‘met-i mevcūdāt Vācib-i te‘ālā Ḥazretleri’dir yāḫud ‘ādet-i şu‘arā üzere felegi zemm etmiş ola, bu ma‘nā zahirdir.

[HM, 166a] Bu bir sözdür ki Ḥızır āb-ı ħayāta erişdi, bu qalbi qara çarḫdan kimse bir yudum şu görmedi. Vākı‘ı beyāna şarf olunsa ni‘met-i ilāhiyyeniñ çarḫa nisbetinden taḫzīre çıkar ki a‘zam esbāb-ı kā’ināt semāvāt iken bir kimseye bir içim şu vermeye qudreti yoqdur demek ola. Ammā murādı ‘ādāt-ı şu‘arāya iktidā üzere çarḫı zemm etmekdir.

صائب بهر که مینکرم مست و بیخود ست
هر چند ساقی و شرابی ندید کس

Şā‘ib be-her ki mī-nigerem mest ü bī-ḫodest / Her çend sākiyī vü şarābī ne-dīd kes

[HE, 94a] Ey Şā‘ib her kime baqar isem bī-ḫod u ser-ḫoşdur, her çend bir sāki ve şarāb kimse görmedi ise de. Ehl-i dünyāyı murād eder ki vākı‘ā böyledir. Ve ser-ḫoşuñ evvel ḫātıra gelen ma‘nāsı ḫayr u şerrini bilmez demekdir. Bir ādem kendi eliyle tül-ı ‘ömründe ebnā-yı cinsinden a‘dād-ı keşīreyi türāba defn etdikden soñra yine dört eliyle

bu ħarābeniñ ta‘mīrine ve ebedü’l-ābād qalır mertebede tedārikde olan ser-ħoş degil nedir? Mevlā-yı müte‘āl intibāhlar iħsān eyleye.

[HM, 166a] Ey Şā‘ib her kime nazār eder isem mest ü bī-ħoddur, her çend bir sāķī ve şarāb kimse görmedi ise de. Ser-ħoşuñ evvel ħātıra ħuṭūr eden mefhūmu ħayr u şerrini bilmez demekdir. Ekser maħlūkāt bu şıfatda müşterekdirler. Vāķı‘ā her ānda irtiħālī imkānda olduğunu bilip dünyāya dōrt eli ile teşebbūs eden derdmendler mest ü bī-ħod u mecnūn u bengī degil de nedir?

[50. Gazel]

از دل اگاه در عالم همین نام است و بس
چشم بیدری که دیدی خلقه دم است و بس

Ez-dil-i āgāh der-‘ālem hemīn nām-est ü bes / Çeşm-i bīdārī ki dīdī ħalkā-i dām-est ü bes

[HE, 94a] Āgāh gönülden ‘ālemde hemān bir nām vardır, ancak bir uyanık göz ki gördüñ yalnız ħalkā-i dāmdır. Vāķı‘ā gözü açık diye ħüsn-i zann olunan vaķtiñ şeyhleri iki def‘a hediyyesiz ziyāret edersen gözünüñ ħalkā-ı dām olduğun bilirsın, yok hediyye ile gider iseñ a‘mā kuş gibi dāma düşersın. Pes uyanık göz bu rütbede qalınca āgāh gönül nāmdan ‘ibāret olduğü muħaqqak oldu.

[HM, 166a] Āgāh gönülden ‘ālemde hemān bu nām vardır, faķat bir uyanık göz ki gördüñ ancak ħalkā-i dāmdır. Vāķı‘ā açık gözdür diye ħüsn-i zannla ziyāretine vardığın zamāne meşāyıhları dām ħalkası gibi gözlerin açıp züvvārın hediyesine muntazırlardır. Mazannelerin zāhir-i ħālleri böyle olunca āgāh gönül, ‘ālemde bir nāmdan ‘ibāret olup erbābı zīr-i kubb-e-i iħtifāda olduklarında şübhe yokdur.

Merħūm daħi bizim gibi şalāħ ne olduğun fehm edip ‘amele kādır olmayınca zarūrī sersemāne tarīķe dünyā-yı ħalt ile sülūk eden meşāyıhları begenmez ve mazmūn müsā‘ade etdikce hicv eder.

رو بهر خاری که کردم خانه صیاد بود

هر کف خاکی که دیدم پرده دامت و بس

Rū be-her hārī ki kerdem hāne-i şayyād būd / Her keff-i hākī ki dīdem perde-i dām-est ü bes

[HE. 94b] Her ҡanķı hāre teveccūh etdim ise şayyād hānesi idi, her bir avuc ƫoprāk ki gördüm ise ancak perde-i dām idi. Geçen maẓmūnu te'yīd eder, ammā hār lafzı ihāmdan hālī degildir.

Ya'nī ҡande bu şüretde zelīl ü faqr u fāqa hırķasında münzevī ādeme teveccūh etdim ise hāne-i şayyād olup beni ҡayd eyledi. Ve ҡande hāki-nihād ve mülāyim bir derdmende iltifāt etdim ise ma'nevī dām bulunup beni bir belāya giriftār eyledi. Hemān gūyā eczā-yı kā'ināt, lisān-ı hālle *fefirrū ila 'llāh*³⁷⁹ āyet-i kerīmesin ҡırā'at ederler. Zīrā belā vü mihendenden murād bu hārābeden ҡalbi nefret etdirmek içündür.

[HM. 166b] Her ҡanķı hāre teveccūh etdim ise şayyād hānesi idi, her bir avuc ƫoprāk gördüm ise ancak perde-i dām idi. Maẓmūn-ı sābıķıñ te'yīdi olmaķ üzere ĩrād eyledi ki ҡande bu şüretde hār u faqr u fāqa hırķasında münzevī ādeme teveccūh etdim ise hāne-i şayyād olup beni ҡayd eyledi ve hemān eczā-yı kā'inātıñ müşahħaşātı lisān-ı hālle *fefirrū ila 'llāh*³⁸⁰ āyet-i kerīmesin tilāvetle kendilerine iltifātından taħzīr ederler demekdir.

چشم اگر پوشیده کردد دل نمیکردد سیاه

بیشتر دلگیری این خانه از جام است و بس

Çeşm eger pūşīde kereded dil nemī-kerded siyāh / Bīşter dil-gīrī-yi ĩn hāne ez-cām-est ü bes

[HE. 94b] Eger göz ҡapalı olsa gōñül siyāh olmaz, ekşeriyā bu gōñül-hānesiniñ ҡarandıķluğu yalnız cāmdandır. Sā'ir hānelerin 'aksine ma'lūm ola ki havāss-ı bātına,

³⁷⁹ “Şu halde Allah'a sığınm.” Zāriyāt Sûresi, 51/50.

³⁸⁰ Bk. 379. dipnot.

havāss-ı zāhireye muhtācdırlar. Meşelā insān görmediği eşyā'yı rü'yāda görmek muhāldir.

Ne'am, bir görülmemiş şüret görür ki 'ālemde bulunması imkānda olmaya. Ammā te'emmül olsa o şüretiñ eczā'ları cümle gördüğü eşyā'lardan mürekkebdir. Hattā Rabbü'l-'ālemīn şüretten münezzeh iken beşer şüretinde görülür. Yine ma'nāda kendini görmüş gibidir. Ve bu ādem Rabbü'l-'ālemīn'i gördü demek de şādıkdır ve görmedi demek de şādıkdır. Pes merhūmuñ göz penceresin bağla diye tenbīh etmesi ya'nī mā-sivā fikrinde ve oña temāşā kaydında olma ki başirete nūr gelip 'ālem-i melekūtu seyrāna isti'dād hāşıl ola demektir.

[mefā'ılün mefā'ılün fe'ülün]

Gören kim gördüğün kim mā-sivā kim

Beķā neyle olur mümkün fenā kim

[HM, 167a] Eger göz kapalı olsa gönül siyāh olmaz, ekseriyā bu gönül-hānesiniñ karandukluğu faķaķ cāmdandır. Ki sā'ir hānelerin 'aksine olmak üzere. Ma'lūm ola ki havāss-ı bātına havāss-ı zāhireye muhtāc ve istiklālleri muhāldir.

Meşelā insān görmediği şey'i rü'yāda görmek olmaz. Ve farazā dört başlı bir ādem görmüş, zāhirde hiss ile böyle bir ādem görmemiş ise de. Lākin bu ādemiñ eczā'ları cümle 'ālem-i hissde gördüğü eşyā'lardır ve Rabbü'l-'ālemīn'i rü'yāda görse ki beşer şüretinde rü'yāsı şahīh olur. Ammā ma'nāda yine her dem gördüğü beşeri görmüş olur ki bu ādem Rabbü'l-'ālemīn'i gördüm dese de şahīhdır, görmedim dese de şahīhdır.

Pes merhūmuñ murādı gönül hānesi cāmdan karanduk olur demesi ya'nī mā-sivāya nazarla maḥsūsāt ḥayāline münakkaş olmayınca bilā-şekk āyinesi şāf olup āsār-ı melekūtiyye zuhūruna sebep olur demektir. Beyt:

[mefā'ılün mefā'ılün fe'ülün]

Gören kim gördüğün kim mā-sivā kim

Beķā neyle olur mümkün fenā kim

Bu ma'nā 'ārifē ma'lūm olunca

Bilir bīgāne kimdir āşinā kim

سر نوشت برک برک این چمن را خوانده ام
حاصل نخل تمنا میوه خام است و بس

Ser-nivişt-i berg-berg-i ĩn çemen-rā h'āndeem / Hāşıl-ı naħl-i temennā mīve-i hām-est ü bes

[HE, 94b] Bu çemeniñ yaprağ yaprağ alınıñ yazısını oğumuşdur, temennā naħliniñ mīvesi hāmdır. Yalnız ya'nī hadīka-i vücūduñ eşcār-ı şūveriyye vü ma'neviyyesiniñ kalīl ü keşīr bir semeresi çāşnī-baħş-ı dimāg-ı cān olduğu muħakkağdır. Lākin yalnız tūl-ı emel naħliniñ mīvesi hāmdır ve pişmek ihtimāli yoğdur. Zīrā taħayyūlāt-ı 'aħliyye 'ālem-i hisse vücuda gelip idāre-i ilāhiyyeye muvāfağat etmek nādir vāğı' olur.

[HM, 167b] Bu çemeniñ yaprağ yaprağ başına yazılanı, ya'nī yāftelerin oğumuşumdur, temennā naħliniñ mīvesi hāmdır. Fağat gūyā cümle ma'nevī vü şūverī eşcārīñ mīvelerinden bir vechle intifā' mūmkündür. Bu naħl-i temennādan ġayrı demekdir.

Zīrā taħayyūlāt-ı beşeriyye irāde-i ilāhiyyeye muvāfağat edip tūl u dırāz efkār-ı emeliyyelerin zuhūru nādir vāğı' olur. Hemān 'āğıl olan kağā vü kağeriñ hūkmüne kağā'at edip kendi me'mūr olduđu ferā'iz ü sūnenden ġayrınıñ fikrinde 'ömrünü telef etmez.

تا ز خود بیرون نیایی خویش را نتوان شناخت
راه این ویرانه در بسته از بام است و بس

Tā ez-ğod bīrūn ne-y-āyī h'īş-rā ne-tüvān şināht / Rāh-ı ĩn vīrāne-i der-beste ez-bām-est ü bes

[HE, 95a] Tā kendinden taşra gelmedikce ya'nī aħkām-ı tabī'atden çıkıp sen tabī'ate hākim olmadıkca kendini bilmeye kağir olamazsın, bu kağısı bağlı vīrāneniñ kağısı ancak damdandır. Ėayrı tarīki yoğdur. Bu mağmūn çoğ tekerrür eyledi ve biz dağı her geldikce mehmā-emken ĩzāğ eyledik. Lākin bu şerğe nağar eden bu beyte te'emmūl

edip mefhüm-ı maqşüd ma'lumu olmayınca maħrüm qalır. Bu sebebden tekrārından ictināb olunmamışdır.

Hālā merhüm *men 'arefe nefsehu feqad 'arefe rabbehu*³⁸¹ hadīs-i řerīfine iřāret eder ki naql cihetinden řābit degildir. Ammā ehl-i keřfiñ 'inde hadīs řaħīħdir. Ve ehl-i zāhir 'inde daħi nefis ma'naları olduğu-içün redd etmeyip maħalli geldikce herkes isti'dādı rütbe bu 'ibāret-i qudsiyyeden fehm etdiği ma'naları te'lifātlarında zıkr ederler.

Merhüm tenbīh buyurur ki, ĥayvāniyyete ri'āyet eden 'uqūle kendini fehm etmek ba'iddir. Eger nefis-i nātıkanıñ bedene rābıtasın ve Rabbü'l-'ālemīn'iñ kendine qurb-ı ma'nevīsin bilmek murād eder iseñ tarīķi bir şeyħ-i kāmil elinde ĥükm-i tabī'atden ve kayd-ı şehvetden riyāzāt-ı İslāmiyye ile çıkmaktadır. Ve bu vīrāneniñ qapısı şamdandır dediği rüħāniyyetiñ ġalebesine iřāretdir ki şüretde beşer ma'nāda melek olmaqdan 'ibāretdir.

[HM, 167b] Kendinden taşra gelmedikce kendini bilmek mümkün degildir, bu der-beste vīrāneniñ qapısı ancak şamdandır. Yoksa ġayrı tarīķi yoqdur. Bu mazmün mükerrer sebkat etmişdir. Lākin aħbābdan biri bu beytiñ şerhine baqmaq murād etse İzāħ olunmayıp bu qadar ile iktifā olunca yine şübhesi zā'il olmaz. Bu sebebden tercümelerimizde mükerrer çok vāķı' olur.

Hālā merhüm *men 'arefe nefsehu 'arefe rabbehu*³⁸² mefhümüne iřāret edip buyurur ki eger nefsiñi bilmek ister iseñ aħkām-ı beřeriyyet ve quyūd-ı tabī'at ki esfel-i sāfilīndir, tedrici taqlīl edip bām-ı rüħāniyyete 'uruc etmeyince muħāldir. Zīrā böyle rabt olunmuř ve sülük dedikleri qānūn bu ma'rifet için tedbīr-i kāfidir.

³⁸¹ Bk. 125. dipnot.

³⁸² Bk. 125. dipnot.

در گرفتاری بود جمعیت خاطر مرا
رشته شیرازه بال و پر دم است و بس

Der-giriftārī būd cem‘iyyet-i ḥāṭir me-rā / Rište-i šīrāze-i bāl ü perim dām-est ü bes

[HE. 95b] Benim için cem‘iyyet-i ḥāṭir giriftārılıqda ve bir belāya muḳayyede olmada olur, zīrā benim bāl ü perimiñ šīrāzesi ipliği yalnız dāmdır. İnsāna göre bāl ü per ancak ḥavāss-ı ḥamse-i zāhire vü bāṭınadır. Ve bunların bir fikre meşğūl olup cem‘iyyet üzere olması kadar beni-ādeme dünyevī vü uhrevī bir sa‘ādet olmaz. Qaldı ki ğinā vü ‘āfiyet ü tazelik bir nefste cem‘ olup bu ḥavāssiñ cem‘i kaydında olmak muḥālī taleb etmektedir.

Ammā bu şüretde iken cāriyeden ve ğulāmdan birine ‘āşık olsa ḥavāssiñ cümlesi ma‘şūqunu teşhir üzere cem‘ olup aşlā perīşānlık görmez. Ke-zālik bir marāza mübtelā olsa cümle ḥavāssı şifā talebine ittifāq ve cem‘iyyet ederler. Bu sebebden merḥūm giriftār olmayı temennā şüretinde ĩrād eyledi.

[HM. 168a] Benim cem‘iyyet-i ḥāṭırım giriftārılıqda olur, benim bāl ü perimiñ šīrāzesi ipliği ancak dāmdır. İnsāniñ bāl ü peri ḥavāss-ı zāhire vü bāṭınalarından ‘ibāretidir ki bunların cümlesi vahdet üzere bir emre teveccūh eylese elbetde ḥuşūle gelip sa‘ādet dārını bu cem‘iyyetde bulur.

Lākin ḥavāss-ı zāhire vü bāṭınaniñ cem‘iyyeti ĩrād ile ve manşib ile ve ‘āfiyet-i dā‘ime ile ve nuḳūd-ı vāfire ile olmak muḥāl kabīlindedir. Ammā bir dām-ı belāya giriftār olup Mevlā’dan ğayrısı o belāniñ izālesine ḳādir olamayacağıñ taḥḳīḳ edince tamām-ı cem‘iyyet gelip leyl ü nehārda on biñ kerre “Yā Allāh” demeye mecbūr olur ki merḥūm böyle bir ḥāleti temennā ile cem‘iyyete mālīk olmak murād eyledi ve bu ḥālet herkesiñ ma‘lūmudur.

از توگل در خنا مگذار دست سعی را
قفل روزی کر کلیدی دارد ابرام است و بس

Ez-tevekkül der-ḥınā me-ğūzar dest-i sa‘y-rā / Ḳufl-ı ruzī ger kilīdī dāred ibrām-est ü bes

[HE. 95b] Tevekkül ecilinden sa'y elini kınāya koma, ya'nī benim tevekkülüm vardır diye celb-i rızq için ve nizām-ı kâ'inatı mûcib şifatlardan vaz gelme. Zîrâ rızqı Allāh te'ālā'dan taleb etmeniñ eşref-i lisānı kesbdır ve be-her-hāl Rezzāq-ı 'ālem birdir.

İkinci mışra'da buyurur ki, rızq kilīdi eger bir miftāh dutar ise ancak ibrāmıdır. Ve Mevlā-yı müte'āl ibrāmı ve ilhāhı sever. Ve *Allāhe min fazilihi*³⁸³ mefhūmu üzere su'āl ile mukadder olan rızq su'ālsiz gelmez. Ve su'ālīñ dürlü dürlü lisānları vardır ki şehādet-i şer'le eşrefi hırfetdir ve kāsib habību'llāhdır. Kaldı ki ehl-i tecrīdiñ sebab-i zāhirden munkaṭı' olup dağlarda ve mağaralarda 'ibādet etmeleri kendi tevekküllerini imtiḥāndır. Yoksa ḥāşā ki Rezzāq-ı 'ālem'i tecrübe edeler.

هر که را دیدیم صائب پخته میکوید سخن
در میان اهل معنی فکر ماخام است و بس

Ez-tevekkül der-ḥınā me-gūzar dest-i sa'y-rā / Kufı-ı ruzi ger kilīdi dāred ibrām-est ü bes

[HE. 95b] Ey Şā'ib, her kimi gördüñ ise sözü puḥte söyler, ehl-i ma'nā arasında ancak bizim fikrimiz ḥāmdır. Murādı bīgāne ma'nā bulmasında temeddühdür. Zîrâ elfāzımız ḥāmdır demedi ve müsellemdir.

[HM. 168b] Ey Şā'ib, her kimi gördüñ ise sözü puḥte söyler, ehl-i ma'nā arasında ancak bizim fikrimiz ḥāmdır. Murādı bīgāne ma'nā bulmada temeddühdür.

[51. Gazel]

میکنم سیر کریبان کل از چاک قفس
نبض کلشن را بدست آورده ام از خار و خس

Mī-konem seyr-i girībān gül ez-çāk-ı kafes / Nabz-ı gülşen-rā be-dest āverdeem ez-ḥār u ḥas

³⁸³ “Allah’ın lütfundan...” Nisâ Sûresi, 4/32.

[HE. 96a] Çāk-ı kafesden gül girībānını seyr ederim, hār u ḥasdan gülşeniñ nabzını ele getirip mizāc-ı gülzāra münāsib ḥarekete vāqıf olmuşumdur. Merḥūm bir ‘acīb ṭabābet izhār eyledi ammā ‘āşıkānedir.

Murādı beden kafesinden gülzār-ı esmā’yı temāşā ve bu türābdan mürekkeb bedeniñ esrārına vāqıf olma ile münāfi‘-i riyāzāt-ı İslāmiyyeye ĩmādır. Lākin şimdi kafesler sedd-i İskender’den metīn ve zulümāt-ı müterākime ile māl-ā-māldır.

[HM. 168b] Çāk-ı kafesden gül yaqasını temāşā ederim, hār u ḥasdan olmağ üzere gülşeniñ nabzını ele getirmişimdir. Ya’nī riyāzāt-ı şer‘iyye ile beden kafesiniñ çākından gülzār-ı bekāyı seyr edip ‘anāşır-ı hār u ḥasınıñ esrārına vāqıf olma ile ‘ilel-i müzmine-i nūfūsa ‘ārif ve ‘ilācına ma‘cūn-ı ilāhī tedārik etmeye kudret ḥāşıl etmişimdir demek ister.

عندلیبی را که از کل با خیال کل خوش است

هیچ باغ دلکشایی نیست چون چاک قفس

‘Andelībi-rā ki ez-gül bā-ḥayāl-i gül ḥoş est / Hīç bāğ-ı dil-güşā-yı nīst çün çāk-ı kafes

[HE. 96a] Bir ‘andelīb için ki gülden gülün ḥayāliyle ḥoşdur, o ‘andelībe çāk-ı kafes kadar bir gönül açıcı bāğ olmaz. Zīrā ‘ālem-i ḥayāle duḥūlden soñra o bülbülün ḥaqqında fuşūl-i erba‘a müsāvī ve cümle bahār. Ve kendiniñ maqāmı kenār-ı gülzār ḥattā murād etse gülden gayrıya bakmaz ve kendini āteş-i ḥavf-ı ḥazānla yakmaz.

Ma‘lūm ola ki muḥaqqıqīn-i şūfiyye ‘inde ḥayālden etemm ü eşref ‘ālem yokdur. Ḥattā qalīl ü keşīr her ‘ārifin rütbesi bu ‘āleme ittīlā‘ı kadar olur ve ednā rütbe ferāseti olana bu ‘ālemin şerefine bu kifāyet eder ki ḥayāl-i muttaşıl bu ‘ālemden bir cüz’ iken Rabbü’l-‘ālemīn’i rü’yāda görmek vāqı‘ olur. Ve cūhelā ḥayāl-i fāsīd diye ne dedigini bilmezler ve cümle ‘ālemin ḥayāl-ender-ḥayāl olduğun derk etmezler.

[HM, 169a] Bir ‘andelīb için ki gülden gülün hayālî ile hoşdur, o ‘andelībe çāk-ı kafes kadar bir dil-güşā bāg olmaz. Zīrā ‘ālem-i hayāle duhūlden soñra o bülbülün hakkında fuşūl-i erba‘a cümle bahār ve kendiniñ āşiyānesi kenār-ı gülzār olup bir vechle gülden müfārakatı tevehhüm olunmaz.

Ve ma‘lūm ola ki hayālden etemm ü eşref bir ‘ālem yokdur. Hattā kalīl ü keşīr herkesiñ ‘irfānı bu ‘āleme duhūlü ve intisābı kadar olur ve icmālen şerefine bu kifāyet eder ki hiss-i müşterek ‘ālem-i hayāl-i munfaşıldan bir cüz’ iken onda ya ‘nī rū’yāda Rabbū’l-‘ālemīn’i görmek mümkündür. Lākin ‘uqālā-yı ‘avāmm hayāl-i fāsiddir diye kendi kendini ifsād eder, derdmend bilmez ki mā-sivāniñ cümlesi hayāl-ender-hayāldir.

میشود شمع امیدش روشن از باد صبا

هر که در راه طلب چون لاله میسوزد نفس

Mī-şevēd şem‘-i ümīdeş rūşen ez-bād-ı şabā / Her ki der-rāh-ı taleb çün lāle mī-sūzed nefes

[HE, 96a] Her kim rāh-ı talebde lāle gibi nefesini yakıp ictihādīñ nihāyetine erişir ise onuñ şem‘-i ümīdi bād-ı şabādan rūşen olur. Ya ‘nī şıdķ-ı taleb bir iksīrdir māni‘leri mu‘ayyen ve ‘adūları yārān-ı vefā-ķarīn eder. Zīrā ‘ādetā şabā şem‘leri söndürür iken lāle şem‘ini rūşen eder. Güyā lāleniñ derūnundaki siyāh dāğı yanmış nefes taḥayyül eyledi ve ‘ilm-i ṭabī‘īden ma‘lūmdur ki şukūfeler hevā ile açılır.

[HM, 169b] Her kim taleb ṭarīķinde lāle gibi nefesini yakıp mücāhedeniñ kemāline erer ise onuñ şem‘-i ümīdi şabādan rūşen olur. Ya ‘nī şadāķat bir iksīrdir, māni‘leri mu‘ayyen ve ‘adūları zahīr ü nāşır eder. Zīrā ‘ādetā şabā şem‘i itfā eder iken lāle şem‘ini rūşen edip ḥāriķ-i ‘āde şūretinde āb u tābını ziyāde etdiği herkesiñ meşhūdudur. Ve lāleniñ dāğı yanmış nefes maķāmında taḥayyül olundu ki sīnesinde ḥabs olunup qalmış gibidir.

نالۀ دل زندکی را مانع تعجیل نیست

کاروانی را نسوزد دل بفریاد جرس

Nāle-i dil zendegī-rā māni'-i ta'cīl nīst / Kārvānī-rā ne-sūzed dil be-feryād ceres

[HE. 96b] Qalbiñ feryādı 'ömrüñ 'acelesine māni' degildir, yine eyyām-ı zendegī seyrinde ber-sür'at eder. Maḥall-i i'tibārdır ki ceresiñ feryādına ehl-i kāfileniñ gönü yanıp görelim şunuñ feryādı nedir demezler. Ya'nī insān, 'ömrüm gitdi ve ḥayātım telef oldu diye şikāyet etmek maḥz-ı 'abeş ve bu bir iki kelime zımnında yine beş on nefes telef olur.

Pes, 'ākıl olan bu şikāyet maḥalline birkaç kelime-i tevḥīd ya istiğfār ya kırā'at-i Qurān va'z edip ser-māye-i ḥayāt-ı ebediyyesiniñ kıymetin bilmiş olur. Ve bu sıyāk üzere olan şikāyetler daḥi umūr-ı dünyeviyyeden birine temhīd için söylenir. Yoksa eger şādık olsa dedigimiz eder idi.

[HM. 169b] Qalbiñ feryādı 'ömrüñ 'acelesine māni' degildir, yine eyyām-ı zendegī seyrinde ber-ḥarār olup gider. Tarīḳ-i i'tibār budur ki ceresiñ feryādına ehl-i kāfileniñ gönü yanıp, şu derdmendiñ feryādı için tevaḳḳuf edelim demezler. Ya'nī insān, 'ömrüm gitdi bir 'amel edemedim diye şikāyet etmek 'abeşe iştiğāl ve ašlā bir fā'ide netice vermez ve bu şikāyet eşnāsında daḥi bir kaç nefes zāyi' olup gider.

Pes, 'ākıl olan böyle bī-hüde kelimātūñ yerine birkaç tevḥīd ü tesbīḥ edip şeyṭānını ḥüsrāna ilkā eder. Lākin ekseriyā böyle şikāyetler umūr-ı dünyeviyyeden birine nizām vermeniñ muḥaddimesi olur. Yoksa āḥirete īmānı olan nefsiñi ser-māye-i sa'ādeti ve maḥsūb bilir iken böyle ḥaltıyyāta şarf etmek ba'īd ma'nālardandır.

اهل معنی دل بمعنی از جهان خوش کرده اند

بلبلانرا نیست جز فریاد خود فریاد رس

Ehl-i ma'nā dil be-ma'nā ez-cihān ḥoş kerdeend / Bülbülān-rā nīst cez feryād-ı ḥod feryād-res

[HE, 96b] Ehl-i ma'nā cihāndan yine ma'nā ile gönüllerin hoş etmişlerdir, bülbüllere kendi feryādından gayrı feryāda yetişici yokdur. Ya'nī herkesiñ tesliyeti münāsebetiyledir, münāsebetsiz tesliyet olmaz.

Meşelā aşlında ma'nevī umūra mā'il bir ādemiñ tesliyeti dā'imā umūr-ı ma'neviyye ile olur ki ecsām-ı keşīfeniñ cümlesi oña bir kırat teselliye bahş olamaz. Feryād-ı 'andelīb gibi ki evvelki feryād yine ikinci feryādı bā'ış-i tesliyet ve feryād-res maqāmındadır.

[HM, 170a] Ehl-i ma'nā cihāndan gönülü ma'nā ile hoş etmişlerdir, bülbüllerin kendi feryādlarından gayrı feryāda yetişici yokdur. Ya'nī herkesiñ tesliyeti kendi hāliniñ münāsebetiyle olur. Meşelā bāğa mā'il olana bāğ ile, şehre mā'il olana şehir ile tesliyet geldiği gibi 'andelībe daği feryādı feryād-res maqāmına kâ'im ve onuñla mütesellī ve mestāne na'rasında dā'im olur.

نیست جز باد بروت از عشق زاهدرا نصیب

ساحل از دریا چه دارد غیر مشتی خار و خس

Nīst cüz bād-ı bürüt ez-'aşq zāhid-rā naşīb / Sāhil ez-deryā çe dāred ğayr-ı müştī hār u has

[HE, 96b] Zāhidiñ 'aşqdan naşībi bād-bürüt ya'nī bī-hüde lāfdan gayrı degildir, zīrā sāhil deryādan neye mālīk olur bir avuç çör çöpden gayrı, cevher ise ka'r-ı deryāda olur. Vākı'ā bī'atsiz kendi başına 'ibādete meşğül olanlarda bir kibr-i bārid ve lāf-ı bī-hüde ve 'ucb elbetde zuhūr eder. Hattā bir şehriñ halkı oña hüsn-i zann üzere ittifāk etmişñ biri kırk senedir üzerime fecr tulū' etmedi diye her ziyāret edene naşīhat zımnında ĩrād etmek 'ādeti imiş. Görenler naql eylediler.

Şūfiyye efendilerimiz gördükleri rü'yā-yı şāliħaya te'emmül ederler. Eger kendileriniñ mīzān-ı şerī'atle mevzūn a'māl-i şāliħaları muqteżāsı ise Mevlā-yı müte'āl'e hamd ü senā ederler. Ve eger nokşān ise istigfār ederler. Yok rütbe-i a'māllerinden ziyāde ise mekr-i ilāhī olduğun bilip hevā vü bid'atden ğāyet hāzer üzere olup mekr ü istidrācdan

münezzeh olan şerî'ate cān u dilden temessük etmeye sa'y ederler. Ammā bu bî'atsiz şūfî rü'yāsında cenneti görse inbisāṭ u sūrūr ve eḥibbā'sına *Rabbi yessir*³⁸⁴ tilāvetiyle naql buyurup, ḥāṭırına gelmez ki belki benim cenneti gördüğümün ta'bīri behey eşek seniñ bizden me'mūluñ olan cennetiñ mişāli budur te'emmül eyle, bu meclise duḥūle lāyık 'ameliñ ve aḥlākıñ var mıdır demek ola. Zīrā cennet seniñ benim ḥāṭırımıza gelir ma'nālardan degildir.

Naẓar eyle ki ekrem-i maḥlūqātına ḥiṭāb edip Rabbü'l-'ālemīn buyurur ki *izā ra'eyte*³⁸⁵ “Ḥabībim Muḥammed sen görseñ şemme o maḥalde rü'yet görürsün”. Na'īmen ve mülken ve 'azīmen bir na'īm-i cesīm ve mülk-i 'azīm, te'emmül eyle cenneti kim medḥ eder ve nice ta'zīm eder. Ve kime ḥiṭāb eder ve ḥālā bi-ḥamdi'llāhi te'ālā beynimizde gözleri ile görmüş kadar ta'yīne mālīk 'azīzler bulunur. Murādım mü'miniñ a'māl u aḥlākı şehādet etmelidir ki bu ādem dār-ı bekāya taşdıḳ etmişdir diye, yoksa cenneti vaşf edip cehennem tedārikinde olanların ḥadd ü ḥaşrı yokdur.

[HM. 170b1] Zāhidiñ 'aşḳdan naşībi bād-bürüt ya'nī lāfdan ḡayrı yokdur, baḥr-i i'tibār budur ki sāḥil deryādan bir avuc ḥār u ḥasdan ḡayrı tutmaz. Gevher ise ḳa'r-ı deryāda olur.

Vāḳı'ā bî'atsiz kendi başına 'ibādete meşḡul olanlara elbetde bir ḡurūr u 'ucub 'ārız olur ki her ne kadar mü'eddeb ü 'ālim olsa yine şoḥbetinde kendiden ḡayrı cennete duḥūl için kimseye ruḥşat vermediği ma'lūm olur ve şuleḥādan biri ki şehriñ ḥalkı oña ittifāḳ üzere ḥüsn-i zann ederler iken esnā-yı şoḥbetinde kırk senedir bi-ḥamdi'llāh üzerime fecr ṭulū' etdiği yokdur diye taḥdīs-i ni'met ederek söyler imiş.

سرو جنت میشود چون کرد تغییر لباس

هر دلی که امروز شد از قید هوس

Serv-i cennet mī-şevēd çün kerd taḡyīr-i libās / Her dilī ki emrüz şod āzād ez-ḳayd-ı heves

³⁸⁴ “Rabbim, kolaylaştır.”

³⁸⁵ “Göz gezdirdiğinde...” İnsân Sûresi, 76/20.

[HE. 97a] Her bir gönül ki bugün kayd-ı hevesden āzād oldu, çünkü tağyīr-i libās eyleye serv-i cennet olur. Çünkü serviñ sā'ir eşcār gibi mīveye ve eṭrāfında bulunan eşyā'ya ta'alluḡu olmadığından āzād lafzıyla medḡ ederek bir gönül daḡı bu şıfatda bulunsa libās-ı 'unşurīsın ḡil'at-ı berzahıyyeye tebdīl etdikde şübhesiz serv-i cennet demeye şāyestedir. Ammā ḡalbi bu şūrete va'z etmek eger vuḡū'u olmasa muḡāldir demek olur idi.

Ve merḡūm tağyīr-i libās ıtlāḡ etmesi işāretidir ki nefsi nāṭıḡa basīṭine müşāhede edemez. Elbetde rū'yāda gördüḡü gibi a'māl ü aḡlāḡına münāsib ḡüsn ü ḡubḡda bir şūretde görür. Zīrā dünyāda gözün açıp mürekkeb gördü. Gerek nefsin ve gerek sā'ir eşyā'yı basīṭ görmek bu sebebden muḡāl oldu. Ve bu kelāmın taḡtında olan esrār-ı ilāhiyye vü kevnıyye nihāyet ḡabül etmez.

[HM. 170b] Her bir gönül ki bugün kayd-ı hevesden āzād oldu, çünkü tağyīr-i libās eyleye cennet servi olur. Çünkü serviñ mīveye ve eṭrāfında bulunan eşcāra sā'ir ağaclar gibi ta'alluḡu olmadığından āzād lafzı ile mevşūf zıkr olunur.

Bir gönül ki bu şıfatda buluna tağyīr-i libās-ı 'anāşır etdikde şübhesiz behište sezā bir serv-i ra'nā-yı ḡudsī olur diye merḡūm terk ü tecrīde, ḡillet-i 'alāḡaya terḡīb eyledi. Ammā bu şūrete ḡalbi ifrāḡ etmek cā-be-cā vuḡū'u olmasa muḡāldir demek ba'īd degil idi. Zīrā bu ḡayda düşmeyenlere tefḡīmi müşkildir.

بر نمی آید بقانع زور بازوی حریص

از لعاب عنكبوتی میشود عاجز مکس

Ber-nemī-āyed be-ḡāni' zūr-ı bāzū-yı ḡarīş / Ez-lü'āb-ı 'ankebūtī mī-şevēd 'āciz meḡes

[HE. 97b] ḡarīşin zūr-ı bāzūsu ḡāni'e muḡābele edemez, şebeke-i i'tibār budur ki bir 'ankebūtuñ lü'ābından sinek 'āciz olur. Bir ḡarīb mes'eledir, lākin kimse tefatṡun edemez. Meşelā zāhidiñ biri kūşe-i ḡomūlda kendi 'ibādetine meşḡūl ve cihet-i ma'āşından bi'l-küllıyye ḡāfil iken eḡassādan biri cānından ziyāde dirīḡ etdiḡi naḡd u

metā'ından o zāhıde ikrāmı cānına minnet bilir. Sırrı budur ki insānıñ ednāsı a'lāsına müsahhırdır ve teşhīr-i ilāhī tehallūf etmek ihtimālī yoğdur. Her 'aşrda zıkr olunan şüret herkesiñ meşhūdudur.

[HM. 171a] Harīşin zūr-ı bāzusu kāni'e muķābele edemez, şebeke-i i'tibār budur ki bir 'ankebūtuñ lü'ābından meges 'āciz olur. Bir ğarīb mes'eledir, lākin kimse iltifāt etmez. Meşelā kāni'in biri kūşe-i homūl u 'uzletde kendi 'ibādetine meşğūl ve cihet-i ma'āşından bi'l-külliyye ğāfil iken eķassādan biri cānından ziyāde 'azīz tutduđu nuķūd u eşyā'sını o zāhıde kapdıрмаķ cānına minnet bilir. Ve sırrı budur ki derecātla insānıñ ednāsı a'lāsına teşhīr-i ilāhī ile müsahhırdır ve tehallūf ķabūl etmez. 'Acā'ib şüretlerin görmüşüzdür.

چشم تحسین نیست صائب را ازین گفتارها

از عزیزان جهان دارد دعایی ملتمس

Çeşm-i taḥsīn nīst Şā'ib-rā ez-īn ğüftār-hā / Ez-'azīzān cihān dāred du'āyī mültemes

[HE. 97b] Bu sözlerden Şā'ib'in taḥsīn ümīdi yoğdur ki baña “Ne ğüzel teğazzül eder” desinler diye. Belki cihānıñ 'azīzlerinden bir du'ā ricā' eder. Hemān 'ömrünü nefīs-i eş'āra şarf etdiğiniñ vechi budur, raḥmetu'llāhu 'aleyh. Vāķı'ā Şā'ib'in enfās-ı ķudsiyyesiniñ ğavrına vāķıf olan taḥķīķ eder ki bu ādemiñ si'at-i ittılā'ı ve selāmet-i elfāzı ve nezāket-i ma'nāsı bir şā'ire müyesser degildir.

Ġāhıce bir āyet-i kerīmeniñ ma'nāsın nazm eder ve ğāhī ḥadīs-i şerīf mefhūmun aḥz eder. Ve ekşeriyā ḥükmiyyāt-ı laṭıfeler serd eder ve ğāhıce daḥi ķulūba şe'āmet gelmesin diye ṭaraf-ı mecāza 'atıf-ı 'inān edip belā bunda ki onu daḥi pek ğüzel söyler ve merātib-i şūfiyyede kelimāti tamām bir mürşid-i kāmildir fehm edene. Ķaldı ki vücūd u nefis u 'ilm mesā'illeriniñ deķā'ik ü ḥaķā'iklerine her bir işāreti bir cild-i kāmil ile şerḥe şāyeste, çok söyler uşandırmaz ve ta'ķīd ṭarafına uğramaz.

Ve bu kadar müddetden berü iştiğālımız var iken ile'l-ān 'indimizde bir müşkil beyti yoktur. Bu cihetden istihsān etdigimiz beytleriniñ şerhinde sāhir-i hāme-süvār ta'bīrinden ğayrı bulamam. Mevlā-yı müte'āl taqşīrātın 'afv eyleye, āmīn

[HM, 171b] Şā'ib'in bu sözlerden tahsīn ümīdi yoktur ki "Ne güzel ğazel söylemiş mā-şā'e'llāh" desinler. Zīrā bu rütbeye merhūm muhtāc olmadığını bilir. Pes, murādı cihānīñ söz añlar 'azīzlerinden bir du'ā iltimās eder. Mevlā-yı müte'āl taqşīrātın 'afv edip dār-ı rızāsında maqāmın 'ālī eyleye, āmīn.

[52. Gazel]

در کلستان بلبل و در انجمن پروانه باش
هر کجا دم تماشایی که بینی دانه باش

Der-gūlistān bülbül ü der-encūmen pervāne bāş / Her kocā dām-ı temāşāyī ki bīnī dāne bāş

[HE, 98a] Gūlistānda bülbül ve meclisde pervāne ol, her kande ki bir temāşā dāmı göresin dāne ol. Zīrā cümle eczā'-yı kā'inātdan maqşūd sensin. Ceħd eyle mufaşşalāt-ı kā'inātı kendi nefsiñde her ne kadar mücmel ise de müşāhede edesin ki āfākda senden hāric bir mevcūd vehmi der-be-der olmayasın. Ve bu müşāhede ile esrār-ı mebde' vü ma'āda vāķıf olasın.

[HM, 171b] Gūlistānda bülbül ve meclisde pervāne ol, her kande ki bir temāşā dāmı göresin dāne ol. Zīrā cümle eczā'-yı muqaddemāt-ı kā'inātdan netīce ve maqşūd sensin. Pes, ceħd eyle ki mufaşşalāt-ı kā'inātı kendi nefsiñde her ne kadar mücmel ise de müşāhede edip āfākda senden hāric bir şey' olmadığını taħķīķ edesin.

کفر و دین را پرده دار جلوه معشوق دان
کاه در بیت الحرام و کاه در بتخانه باش

Küfr ü dīn-rā perde-dār-ı cilve-i ma'şūķ dān / Gāh der-beytü'l-ħarām ve gāh der-büt-ħāne bāş

[HE, 98a] Sen küfr ü dīni ma'şūkuñ zuhūruna perde-dār bil, gāh beytü'l-ḥarām̄da ve gāh büt-ḥānede ol. Ya'nī esmā'-yı hüsnāniñ āsārı elbetde ekvānla zuhūr eder. Hādī, Raḥman, Laṭīf esmā'larınıñ āsārını müşāhedede beytü'l-ḥarām̄da olmağ gibi olursun. Muḍill u Cebbār u Muzill esmā'larınıñ āsārına muḳayyed olduğda büt-ḥānede olursun. Hemān esmā'niñ cümlesi Celāl ile Cemāl'den 'ibāretdir. Ve her ism murād eder ki sen oña muḳayyed olup eṣeri sende zāhir ola.

Sen cehd eyle ki saña menfa'atli olan ismiñ taht-ı hükümetinde olup zararlı olan esmā'dan firār edesin. Ve Qurān-ı Kerīm'de *feḫirru ila'llāh*³⁸⁶ āyet-i kerīmesi işāret yüzünden böyle te'vīl olunmuşdur.

[HM, 171b] Sen küfrü ve dīni ma'şūkuñ zuhūruna perde bil, gāh beytü'l-ḥarām̄da ve gāh put-ḥānede ol. Ya'nī esmā'-yı hüsnāniñ āsārı elbetde ekvānla zuhūr eder. Hādī, Raḥman, Laṭīf isimlerinin mazharı Beytü'l-ḥarām̄da olduğı gibi Cebbār, Muzill ve Ḳahhār isimleriniñ mazharı daḫi put-ḥānede vāḳı' olmuşdur. Ve muḫtaşarca esmā'niñ cümlesi Celāl ve Cemāl'den ḫālī olmaz.

Pes, 'ārifeye vācib olan dā'imā kendine menfa'atli olan esmā'ya firār etmektir. Zīrā her ism-i ilāhī her anda mezāhirlerini muḳayyed etmeye tālibdirler. Ve eger bu güne sulūkuñ insāna fā'idesi olmasa *feḫirru ila'llāh*³⁸⁷ naşşınıñ emrinde fā'ide ḳalmaz. Va'llāhu a'lem.

نور حسن لا ابالی تا کجا سر بر زند
بلبل هر بوستان و جغد هر ویرانه باش

Nūr-ı ḫüsn-i lā-ubālī tā kocā ser ber zened / Bülbül her büstān u cuğd her vīrāne bāş

[HE, 98b] Lā-ubālī ve ḳayd ḳabūl etmez ḫüsnüñ nūru ḳande zuhūr eder diye her bostāniñ bülbülü ve her vīrāneniñ bayḳuşu ol. Zīrā murād seniñ isti'dādındır ki maḫall-i zuhūrda

³⁸⁶ Bk. 379. dipnot.

³⁸⁷ Bk. 379. dipnot.

bīgānelik etmeyesin ki i'tikād-ı hāşşa maḥalli degildir. Belki her perdede ĩcād-ı vüçüdüñ şāhibi birdir. O kadar var ki nekre' i nekre ve ma' rife' i ma' rife bilip bu ' irfān berekātıyla hırmāndan emīn olursun.

Merhūmuñ darb etdiği meşelde cuğduñ kendi hālinde olan keyfiyyetiniñ baykuş-ı hālīkı degildir, hemān ma' rifet her kuşu yuvāsında görmekdir. Ve's-selām.

[HM, 172a] Lā-ubālī ve kayd qabūl etmeyen hūsnüñ nūru qande zuhūr eder diye her būstāniñ bülbulü ve her vīrāneniñ baykuşu ol. Zīrā murād seniñ isti' dādıñdır ki maḥalli i zuhūrda bīgānelik edip i'tikād-ı hāşş ile maḥrūm olmayasın. Zīrā ĩcād-ı vüçüdüñ şāhibi birdir. Lākin nekre' i nekre ve ma' rifeyi ma' rife bilip her kuşu kendi yuvāsında uçurmamak kadar ' irfān olmaz.

جلوه مردان راه از خویش بیرون رفتنست

جوهر مردی ندلی چون زنان در خانه باش

Cilve-i merdān-ı rāh ez-h' īş bīrūn reftenest / Cevher-i merdī ne-dārī çün zenān der-hāne bāş

[HE, 98b] Tārīk erleriniñ cilvesi kendilerinden taşra insilāhla gitmekdir, eger erlik cevheriñ yok ise zenān gibi hānede ol. Ya' nī senden maḥlūb olan kemāl-i ricāle maḥşūş evşāfi tekmiñ etmedir. Çünkü sende bu tavra isti' dād yokdur. 'Avratlar gibi infī'āl-i tāmm üzere kendi haddiñ hānesine mülāzemet edip kapıdan ve pencereden kendiñi gösterme.

Zīrā bu şüret daḥi kendi derecesinde kemāldir. Yok bu ikisinde daḥi noqşāmiñ tārīkiñden birini terciḥe māni' olur ise hūnşā-yı müşkil gibi halkıñ başına belā olursun. Raḥima'llāh bu naşīḥat herkese göre fā'ide eder.

[HM, 172b] Tārīk erleriniñ cilvesi ve şīvesi kendiden taşra gitmekdir, eger erlik cevheriñ yok ise zenān gibi hānede ol. Ya' nī senden maḥşūd olan ya şuverī ya ma'nevī kendiñi taḥliye etmekdir. Ricāll'ullāh gibi ki kemāliñ nihāyeti budur. Zīrā onlar hem şüretā

insilāh tarīki ile ‘urūc ederler ve ma‘nāda daḥi aḥkām-ı beşeriyeti taḳlīl ile ḥūkm ḡālibiñ olup kendinden geçdi demek mümkün olur.

Çünkü sende bu iki kemāle ḳudret yokdur. Bāri zenān mişilli ḥāne-i infi‘āle mülāzemet edip da‘vā ile ḳapıdan ve pencereden kendiñi gösterip rüsvāy olma ki herkesiñ evvelki kemāli ḥaddini bilmekdir. Yok ne ricāle taḳlīd ve ne nisvāne teşbīh ḥünşā-yı müşkil şūretine tenezzül eder iseñ netīce ḳabūl etmezler ile ḥaşr olmaḳ muḳarrerdir.

دامن هر کل مکیر و کرد هر شمعی مکرد

طالب حسن غریب و معنی بیکانه باش

Dāmen-i her gül me-gīr ü gird-i her şem‘ī me-kerd / Ṭālib-i ḥüsn-i ḡarīb ü ma‘nā-yı bīḡāne bāş

[HE, 98b] Her gülüñ dāmenini tūtop her şem‘iñ çevresine dolanma, belki ḥüsn-i ḡarībini ve ma‘nā-yı bīḡāneniñ ṭālibi ol. Ya‘nī herkesiñ ma‘lūmu olan cemāle ta‘alluḳda olan kemāl ‘umūmīdir ve ehl-i ḥuşuş oña kanā‘at etmez. Belki herkesiñ müdriki olmayan cemāle ve her fehmiñ ḥaddi olmayan daḳīḳ ve ‘uḳūlden bīḡāne ma‘nāya ṭālib olurlar.

Murādı *yevme tebeddelü’l-arzu ḡayre’l-arzi ve’s-semāvāt*³⁸⁸ āyet-i kerīmesiniñ mevt-i iḥtiyārīde vāḳı‘ olan işāretidir ki sālīk aḥkām-ı tabī‘iyyeden ḳıḳıp şehevātına ḥākim olduḳda semāvāt-ı ḳuvvā-yı ‘ulviyyeleri ve arz-ı ḥayvāniyyet ki süfliyyesidir bunlar tebdīl olup tadrīcle eṭvār-ı ‘uḳūlden ḥāric ma‘nāları idrāk etmeye şurū‘ eder. Ve bu ḥāletler ‘avāmm-ı nāsa mevt-i tabī‘īden şoñra olur.

Bizim bu taḥrīrātımız kendi ḥaḳḳımızda bi-‘aynihi ramāzān-ı şerīfde iftāra ḳarīb at‘ime-i lezīze şoḥbetine beñzer. Ya‘nī bir lezzet-i ma‘nevīyyeden ḥālī degildir.

[HM, 172b] Her gülüñ dāmenini tūtop her şem‘iñ çevresine dolanma, belki ḥüsn-i ḡarībini ve bīḡāne ma‘nāniñ ṭālibi ol. Ya‘nī herkesiñ ma‘lūmu olan cemāle ta‘alluḳ ‘umūmīdir

³⁸⁸ “Bir gün gelecek, yer başka yere, gökler de başka göklere dönüştürülecek.” İbrāhīm Sūresi, 14/48.

ve ehl-i huşuş oña tenezzül ve onuñla kanā‘at etmezler. İctihād u riyāzatla herkesiñ müdriki olmayan me‘ānī-i daķīķe taḥşīlinde bezl-i vücūd ederler.

Murādı *yevme tebeddelü‘l-arzu ğayre‘l-arzi ve‘s-semāvāt*³⁸⁹ mefhūmunuñ ‘umūmundan mevt-i ihtiyārīden şoñra vāķı‘ olan hāletlerdir ki biñde bir ‘aql ķabe‘l-mevtü‘t-ṭabī‘ī o hāletlerin vuķū‘un tecvīz etmez şer‘ī iken.

حضر راه رستکاری دل بدست آوردنست

در مذاق کودکان شیرینی افسانه باش

Hızr-ı rāh-ı restgārī dil be-dest āverdenest / Der-meżāķ-ı küdekān şīrīni-i efsāne bāş

[HE. 99a] Sa‘ādet yolunuñ Hızr‘ı ve mürşid-i kāmili ğoñül celb etmektir, sen etfālīñ mezāķında meşel hālāveti ol. Ya‘nī bu huşuşda tā bu rütbe tenezzül memdūḥdur ve ma‘lūmdur ki ma‘şūmlar meşele mā‘il olup tāze vāķı‘ olmuş gibi ğāh izhār-ı sürūr ve ğāh edā-yı ḥasret ü te‘essūf ederler. Lākin murādı bir ķalbe idḥāl sürūra terğībdir. Ne ṭarīķ ile olur ise olsun efḍal a‘māldendir ve idḥāl-i keder daḥi o ķadar mezmūmdur.

Siyemā söylemesinde bir def‘-i zarar u celb-i menfa‘at olmayıp istimā‘ edenlerden herkes kuvve-i vāhimesi ķadar mükedder olacaķ kelimātı vü aḥbārı ifşā edip söyleyenler āhiretten kaṭ‘-ı nazar dūnyāda bulacağı mükāfāt böyle bed-aḥlāķiñ muķābilinde cehennem-i naķd ve dūzaḥ-ı ebed ḥūkmünde olduğu kaṭı çok ğörülmüşdür. Ḥattā etıbbāya cihet-i şerī‘atden tenbīh olunduğu marīziñ ‘alā‘im-i irtihāli ne ķadar muḥaķķaķ u müteyaķķin olur ise de yine onuñ ḥāṭır-ı derdmendine tesliyet baḥş olacaķ kelimātla sürūr vermeye sa‘y eyleye.

Nazar eyle, Ḥallāķ-ı kā‘ināt mü‘min ķulunuñ rūḥunu ķabzda tereddüd buyurur. Zīrā insān bi‘ṭ-ṭabī‘ mevti sevmez ve elbetde każā-yı mübremdir. Vāķı‘ olacaķ iken bu mu‘āmeleye tenezzül buyurdular. Ğāyet ri‘āyet edecek mażmūndur, ğaflet olunmaya.

[HM. 173a] Sa‘ādet yolunuñ mürşidi ve Hızr‘ı ğoñül ele getirmektir, sen etfālīñ mezāķında meşel hālāveti ol. Ya‘nī bu huşuşda tā bu rütbe tenezzül memdūḥdur ve

³⁸⁹ Bk. 388. dipnot.

ma'lūmdur ki etfāl meşele mā'il olup tāze vākı' olmuş kadar meserrātı ve mükedderātı ile müte'essir olurlar. Lākin murādı kulūbe idhāl-i sūrūra terğībdir. Ve ne tarīk ile olur ise olsun efđal a'māldendir ve idhāl-i keder dađı muķābilinde o kadar mezmūmdur. Siyyemā söylemesinde bir def'-i zarar ya celb-i menfa'at olmayıp belki kendi nefsi-deniyyesiniń kuruntusunu vākı' oldu diye bir meclisde söyleyip bir miķdār kulūbu vāhimeleri rütbesinde mükedder ü mađzūn ve havfa ilkā etmek bilmem 'azamet-i seyyi'ede ne rütbelere bāliđ olur.

Ĥattā bu kađiyyede tađziriń mübālađası budur ki etıbbā mariziń ĥāline vākıf ve 'alā'im-i irtiĥālini yāĥud tūl-ı marazını bilir ise de ifşā etmeyip kudreti olduđu kadar o derdmendiń ĥalb-i mađzūnun mesrūr etme ile cihet-i şerī'atden me'mūrlardır. Ve Rabbü'l-'ālemīn 'abd-i mü'miniń rūĥunu ĥabzda tereddüd buyururlar. Mevti sevmediđi için 'ākıla bu kifāyet eder.

Bi-ĥamdi'llāĥ tađ'ımızda bu ĥaşlet o kadar cāy-gīr olmuşdur ki vaşiyyetle emr etmek meşrū' iken cesāret edemem. Bu kadar eyyām-ı seyāhatimizde gördüğümüz şuleĥālarda yalnız bir ādem gördüm ki mevte muntazır ve kudūmunu beşāret edene du'ā eder idi. Ĥanı o ĥimānı kāmil ehl-i 'irfān ki birāder insānıń 'ākıbeti mevt olacağı muĥaĥkađdır, bu ĥastalıkda şifā bulsan birinde vefāt edersin, tedārik üzere ol diye bildiğini söyleye, sen de infi'al etmeye, heyĥāt.

تا شوی چشم و چراغ این جهان چون آفتاب

پوشش هر تنگدست و فرش هر ویرانه باش

Tā şevī ĥeşm ü ĥerāđ ĥin-cihān ĥün āfitāb / Pūşiş-i her teng-dest ü ferş-i her vīrāne bāş

[HE. 99b] Āfitāb gibi bu cihāniń ĥeşm ü ĥerāđı olmađ için sen eli dariń giyeceđi ve her vīrāneniń döşemesi ol. Elbetde şemse taĥlīd eden şems olur. Ya'nī maĥlūķāta bi-ĥasebi'l-ımkān imdād eyle ve bir kimseye bu ĥulķ-ı ilāhiyye ile müteĥallıķ olsa 'ında'llāĥ bilā-şübhe ĥalkıń ĥabbı ve eşrefidir.

Ve Ĥazret-i Mūsā bir nevbet-i Tūr'dan 'avdetde "İlāhī baña vaşiyyet eyle" diye niyāzmend oldu. Rabbü'l-'ālemīn buyurdu ki "Yā Mūsā ĥullarımdan bir miķdārınıń

umürünü saña havâle eder isem onlara merhamet eyle, benim rûhuma merhamet edersin”. Bu hadîs-i şerîfi *Dürrü’l-Menşûr*’dan hıfz etmişimdir.

[*HM, 174a*] Āfitāb gibi bu cihāniñ çeşm ü çerāğı olmak için her eli dariñ giyecegi ve her vîrāneniñ ferşi ve dōşemesi ol.

بی محبت مکدران عمر عزیز خویش را
در بهارن عندلیب و در خزان پروانه باش

Bî-muhabbet me-güzērān ‘ömr-i ‘azîz-i hıvîş-rā / Der-bahārān ‘andelîb ü der-ğazān pervāne bāş

[*HE, 99b*] Kendi ‘ömr-i ‘azîziñi muhabbetsiz geçirme, bahārlarda ‘andelîb ve ħazānlarda pervāne ol. Ya‘nî āşār-ı cemāle nazardan ve ‘alāğadan ħālî olma. ‘Ömrüñ bahārında cemāliñ bahārına ‘alāğat ve ‘ömrüñ ħazānında kuvvālara bürüdet ve fütür ‘arız olmak sebebiyle germiyetli şem‘-i cemāliñ pervānesi olup sen seni ihyā etmeye sa‘y eyle ki ħalbiñ ħayātı muhabbetdir. Ve muhabbet bir ma‘düme ta‘alluğ eder ki vücūdu imkānda ola tafşîli mürür eyledi.

[*HM, 174a*] Kendi ‘ömr-i ‘azîziñi muhabbetsiz geçirme, bahārlarda ‘andelîb, ħazānda pervāne ol. Ya‘nî dā‘imā her hālde güzel gör ki güzel olasın. Zîrā ħayr ‘ādetdir. Her ne ile me‘lūf olur iseñ onuñla ħaşr olursun ve bahārdan murādı ‘ömrüñ evvelidir, ħazāndan murādı āħiridir. Ya‘nî ‘ömrüñ evvelinde ‘aşğ u şevke meyl edip müyesser olamaz ise āħiretde te‘essüfle şem‘-i ħasrete pervāne ol.

سنگ طفلان میدهد کیفیت رطل کران
نشأه سرشار میخوای برو دیوانه باش

Seng-i tıflān mî-dehed keyfiyyet-i rıtl-ı girān / Neş‘e-i ser-şār mî-ğ‘āhî bi-rev divāne bāş

[*HE, 99b*] Etfālîñ taşı kāmîlü’l-‘ayār bāde keyfiyyetin bağş eder, eger taşkın neşe’ diler iseñ yürü dîvāne ol. Ya‘nî ‘aql-ı ma‘āşa ve aħkām-ı tabî‘ate esîr olanlar etfāl mağülesi

terk ü tecrīd edenlere taş atıp levm ederler ve bunların levmi ‘uḳālā-yı efrāda bāde neşātından efzūn keyfiyyet verir. Eger taşdīḳ etmez iseñ var dīvāne ol müşāhede edersin, bu keyfiyyete ḳarīb faḳīre vāḳı ‘ olduğu çokdur.

Bir nekre fenni bir meclisiñ ḥalkı bi’l-külliyeye bātıldır diye herkes ḥaddi ḳadar edille serd ederler ki o fenn-i mechūl faḳīriñ ‘ilmü’l-yaḳīn vāḳı ‘ ve ḥaḳḳ olduğu ma’lūmdur. Ve onların inkārlarından bir ḡarīb lezzet ḥāşıl olur ki ta‘bire gelmez. Zīrā bu şüret maḳīsūn ‘aleyh olup sā’ir inkār olunan umūrlar daḥi böyledir diye bir meclis-i fużalāniñ şaşḳınlığından neş’et eder.

[HM, 174a] Etfālīñ taşı kāmīlū’l-‘ayār bāde keyfiyyetin baḥş eder, eger taşḳın neşāt ister iseñ var dīvāne ol. Ser-şāre seng-i tıflān münāsibdir ki ekşeriyā taşīñ ülfeti yaş ile olur ve ḡālib-i aḥvāle erbāb-ı terk ü tecrīde zevāhirle muḳayyed olanlar ta’n etdiklerinden onları etfāl menzilesine tenzīl edip bu maḳūle ḥalkıñ ‘indinde dīvāne ol ve i’tibārlarında bulunma ki neşāt-ı şahbā’-yı ma’nevīyye ne olduğun fehm edesin diye tesettüre terḡīb eyledi.

ما زبان شکوه را در سرمه خوبانیده ایم

ای سپهر بیروت در جفا مردانه باش

Mā zebān-ı şekve-rā der-sürme ḥ’ābānīdeīm / Ey sipih-r-i bī-mürüvvet der-cefā merdāne bāş

[HE, 100a] Biz şikāyet lisānını sürmede yatırmışızdır, ey mürüvvetsiz felek cefāda merdāne ol. Çünkü sürme bi’l-ḥāşşa şadāyı ḳat’ eder. Bu ma’nāda mübālaḡa ḳaşd edip şā’irāne bu mażmūnu nazm eyledi ki “Benden şikāyet şadāsı çıḳmaz, ey bī-mürüvvet felek elinden gelen cefāda ḳuşūr etme” diye.

Ve şā’irānedan ḳurtarmaḳ murād olursa demek olur ki “Ey sipih ben seni bilmem mü’essir-i ḥaḳīḳī kim olduğuna yaḳīnim vardır, eger baña cefā eden seni bileydin elbetde şikāyet eder idim”, yok ülfet ḥasebiyle esbābdan şikāyet olagelmiş diyerek nazm etmek de ḳābildir. Ve va’z-ı esbābıñ bir sırrı daḥi budur ki Cenāb-ı kibriyā’ya

söylenmeyecek terrehâtı esbāba bilā-tevaḳḳuf söyleyeler. Yoksa her göz açık göz olsa nizām-ı ‘āleme ḥalel gelir idi. Belki her derece için bir miḳdār ehālī ḥalk olunmuşdur.

[HM, 174b] Biz şikāyet lisānını sürmede yatırmışızdır, ey mürüvvetsiz felek cefāda merdāne ol. Güyā sürme şadāyı ḳaṭ’ etdiginden mübālağa buyurup şā’irāne sipihre “Elinden geldiği cefāda ḳuşūr etme ki benden şikāyet şudūru muḥāldir” diye izhār-ı celādet eyledi.

Ve ma’lūm ola ki ḥalkıñ kimi esbābdan kendini alamayıp ḥüsn ü ḳubḥu isnād etmede tevaḳḳuf etmez ve kimi bir miḳdār esbābıñ sırrına vāḳıf olur ise de yine ülfet ü ‘ādet ḡalebe etdikce esbāba isnāddan ḥālī olmaz. Ve kimi bi’l-külliyeye esbābdan a’ mā olup müşāhede-i fā’il-i ḥaḳīḳiden mest ü lā-ya’ḳil rütbelerine vāşıl olur. Zīrā Mevlā-yı müte‘āl bu rütbelerin her birine maḥşūş nuḳūş-ı keşīre ile ma’mūr olmasın murād etmişdir.

تا مکر صائب چراغ کشته ات روشن شود
هر دل کرمی که یا بی کرد او پروانه باش

Tā meger Şā’ib çerāḡ-ı küşteet rüşen şeved / Her dil-i germī ki yābī kerd u pervāne bāş

[HE, 100b] Şā’ib seniñ sönmüş çerāḡıñ yanmaḳ için her ḥarāretli gönül ki bulasın, onuñ çevresinde pervāne ol. Vāḳı’ā ḳāmillere mülāzemet isti’dādı rütbe behremend olmanıñ a’zam-ı esbābındandır ta’zīm şartıyla.

Eger bir ādem bir kāmīl için derūn-ı ḳalbinde ta’zīm bulmaz ise bi’z-zāt bī’at etdiği şeyḫi daḫi olur ise fi’l-ḥāl müfāraḳat şartdır, etmez ise helāk olur muḥaḳḳaḳdır. Bir ādem menkūḥesinden ikrāḥ edip ḳalbinde meveddetden eşer bulmadığı gibi ‘ulemā-yı şūfiyye fetvā verirler ki talāk versin. Zīrā Rabbü’l-‘ālemīn beynlerinde ḥalk etdiği meveddet ü merḥameti selb etmek iftirāḳlarına izindir, etmez ise birbirinden mutazarrır olarak ikisiniñ daḫi vezri? ziyāde olur.

[HM. 175a] Ey Şā'ib, ola ki seniñ sönmüş çerāğın rūşen ola, her bir harāretli gönül ki bulursun onuñ çevresinde pervāne ol. Zīrā nūra muķārin olan elbetde isti'dādı rütbesinde münevver olmaķ 'ādet-i ilāhiyyedendir.

[53. Gazel]

شكار اندز صيادی كه هستم من نظر بازش

ز كيرایى نریزد خون صید از چنكل بازش

Şikār-endāz şayyādī ki hestem men naẓar-bāzeş / Ez-gīrāyī ne-rīzed hūn-ı şayd ez-çengel-i bāzeş

[HE. 100b] Bir şikār-endāz ya'nī şaydı urup yıķıcı bir şayyād ki ben onuñ göz 'āşıklarındanım, bir cāzibe-i kavıyyeye mālīkdir ki onuñ doğanının çengālinden şaydıñ kanı dökülmez. Gūyā demek ister ki bu huşūşda ihtiyārim elimde olsa böyle mühlīke kendimi giriftār etmez idim. Lākin mecbūr olduğum şikārlarının aḥvālinden ve benim taķrīrimden herkesiñ ma'lūmu olur ki şeh-bāzının çengelinden kan dökülmeyi kabul etmeyince kendiden müfāraķat netīce-i manşūrdur.

[HM. 175a] Bir şikār-endāz ya'nī şayd urup yıķıcı bir şayyād ki ben onuñ göz 'āşıklarındanım, bir cāzibe-i kavıyyeye mālīkdir ki onuñ doğanının çengālinden şaydıñ kanı dökülmez. Gūyā demek ister ki ihtiyārim elimde olsa böyle mühlīkeye nefsimi ilķā etmez idim. Lākin mecbūr olduğum şikārlarının aḥvālinden ma'lūm ki şeh-bāzının çengālinden hūn-ı şayd müfāraķatı kabūl etmez.

چه میپرسی ز احوال شرار ما و پروازش

که دريك نقطه طى شد جلوه انجام و اغازش

Çe mī-pürsī ez-aḥvāl-i şerār-ı mā vü pervāzeş / Ki der-yek nokta tay şod cilve-i encām ü āgāzeş

[HE. 100b] Biz kıvılcımın aḥvālinden ve uçmasından ne su'al edersin, zīrā bir noktada encām u āgāzının zuhūru tamām oldu. Ya'nī insān ki eşref-i maḥlūķātken biñ sene mu'ammer olsa bir şerer gibi encām u āgāzı mütteḥid taḥayyül olunur. Ve bu sür'atde serī'ü'l-inķılāb maḥlūķdan ne su'al edersin?

Ma'lûm ola ki mevcûdâtîñ cümlesinde zātü'l-Bārî-i te'ālâ'dan ğayrı tebeddül ü taġayyür kabûl etmez bir şey' yokdur. Belki mâ-sivânîñ cümlesi ānen-fe-ānen halk-ı cedîd bularak dünyâda ve berzahda ve 'uqbâda terakkîden hâlî olmaz. Hattâ bu hâletîñ keşfinde cevherim 'ademe gider diye erbâb-ı başîret havf u haşyete mübtelâ olurlar.

Ve Mevlâ-yı müte'âl dâ'imâ halk etmededir ve her mümkinât tertîb üzere dâ'imâ vücûda gelmededir. Ve bu 'irfânîñ semeresi her ānda yalnız bu huşûşda Vâcib-i te'ālâ'ya eşedd ihtiyâcla muhtâc olduġu şühûdundan ġâ'ib olmamaġdır.

[HM, 175b] Biz kıvılcımıñ aġvâlinde ve tayrânından ne su'âl edersin, zîrâ encâm u āġâzımıñ zuhûru bir noktada tamâm oldu. Ya 'nî insân ki eşref-i maġlûkât iken biñ sene mu'ammer olsa bir şerer gibi encâm āġâzı müttehid taġayyül olunur. Ve bu sür'atde inkılâb üzere maġlûkdan ne su'âl edersin.

Ya 'nî zât-ı Vâcib-i te'ālâ'dan ğayrı taġayyür kabûl etmez bir şey' yokdur. Hemân mâ-sivânîñ cümlesi ānen-fe-ānen halk-ı cedîd üzere mecbûllerdir, gerek dünyâda ve gerek berzahda ve gerek 'uqbâda. Hattâ erbâb-ı keşfden bu sırra muṭṭali' olanlar cevheriniñ in'idâmı havfına düşüp bu keşfden hicâba tâlîb olurlar ki bu mes'eleniñ ibtidâ'sı hükemânîñ a'râz her anda teceddüd eder diye bahş etdikleri maġaldır.

Te'emmül eyle, bu şüretde kâ'inâtîñ Hâllâk-ı 'azîmü's-şân'a her anda yalnız bu huşûşda ihtiyâclarını.

بصد بیتابی یوسف ز خلوت میدود بیرون

اگر در خلوت آینه کردد عکس دمسازش

Be-şad bî-tâbî-yi Yûsuf ez-ġalvet mî-deved bîrûn / Eger der-ġalvet-i āyîne kereded 'aks-i dem-sâzeş

[HE, 101a] Eger ġalvet-i āyinede 'aks o dil-bere dem-sâz u refîk olur ise Yûsuf 'Aleyhi's-selâm'ın iztirâbınıñ yüz katıyla ġalvetden taşra қоşar. Evvelâ ġalvet-i āyineden murâd cümle dîvârları ve sakfî āyineden yapılmış odaya derler. O dil-berin vaġşetinde mübâlaġa edip merġûm buyurur ki o ġalvetde kendi 'aksini gördükde tâ bu kadar firâr

eden maḥbūba ‘āşıkıñ vuşlatı ‘ālem-i ḥayāle olur. Yoksa ‘ālem-i maḥsūsda muḥāl gibi bir ma‘nādır ve āyine-i mecāzdan görünen şüret budur.

[HM, 176a] Eger ḥalvet-i āyinede o dil-bere dem-sāz olur ise Yūsuf’uñ ıztırābınıñ yüz katıyla ḥalvetden taşra koşar. Ḥalvet-i āyine diye çār-dīvārı ve sakfı āyineden olan ḥāneye derler. O dil-berin vaḥşetinde mübālağa edip buyurdu ki ‘āşıkla bir ḥalvetde olmağ oña nice mümkündür ki eger āyine ḥalvetinde kendi ‘aksini görse fi’l-ḥāl taşra-i cān atar. Bi-‘aynihi bu sebebden ‘uşşāk maḥbūblarını āyine-ḥāne-i ḥayāle çekip bu vaḥşetden ḥalāş olurlar.

[mefā’ılün mefā’ılün fe’ülün]

Yed-i ‘āşıkda dūr-bīn-i ḥayāl

Olmayınca olur vişāl-i muḥāl

بجای سبزه کر صبح قیامت از زمین روید

ز تمکین زیر پای خود نه بیند حسن طنازش

Be-cāy-ı sebze ger şubḥ-ı kıyāmet ez-zemīn rüyed / Ez-temkīn zīr-i pāy-ı ḥod ne-bīned ḥüsn-i ṭannāzeş

[HE, 101a] Eger sebze yerine zemīnden şubḥ-ı kıyāmet bitse o maḥbūbuñ mağrūr olan ḥüsnü vaḥārından ayağı altına bakmaz. Ben sāde-dil ayağına düşerim ki yüzüme baksın diye. Aşlında cemāl-i mutlakıñ müstenidi ‘ālī olduğundan her kande zühür eder ise elbetde ‘āşıkına istiğnā şartındandır. ‘Abd-i memlūk ve cāriye-i memlūka olur ise de. Zīrā mā-sivāda ‘aşk ibtilā’niñ eşdidir, onuñ mükāfātı mā-sivāya rabṭ etdiği-içün bu gūne istiğnā altında telef olmağdır.

[HM, 176a] Eger sebze yerine zemīnden şubḥ-ı kıyāmet bitse o maḥbūbuñ mağrūr olan ḥüsnü vaḥārından ayağı altına bakmaz. Ve ben sāde-dil ayağı altına düşerim ki yüzüme baksın diye. Aşl budur ki her rütbede cemāl, lā’ubālī vü müstağnī buluna. İster ise memlūk ḡulāmda ve cāriyede bulunsun. Zīrā mā-sivāda ‘aşk ibtilā’niñ eşdidir ve ağıyāre rabṭ-ı ḳalb edeniñ mükāfātı zīr-pāy-ı istiğnāda telef olmağdır.

ز راه آب چون دزدان رود سرو از چمن بیرون
بهر کلشن که کردد جلوه کر سرو سروفرارش

Ez-rāh-ı āb çün düzdān reved serv ez-çemen bīrūn / Be-her gülşen ki kereded cilve-ger serv-i ser-efrāzeş

[HE. 101a] O gülşende ki o dil-berīñ serv-i ser-efrāzı cilveger ola, serv hırsız gibi şu yolundan kaçıp çemenden taşra gider. Merhūm şu yolundan servi çemenden kaçırma ile ihām eder ki serv-i şecer serv-i beşeri gördükde infi‘ālinden eriyip şu yolundan aqdı. Lākin dā‘imā şu serviñ āyinesi ola geldiginden o cilveger olan serv-i ser-efrāza āyinelik bahānesiyle doyunca baqdı.

[HM. 176b] Her gülşende ki o dil-berīñ serv-i ser-firāzı cilveger ola, serv hacāletden hırsız gibi şu yolundan taşra gider. Evvelā şu yolundan ta‘biri ihām eder ki derdmend seniñ ra‘nā olan kāmetiñi gördükde eriyip aqdı. Ve ‘ādetā şu serviñ āyinesi olmaq yüzünden o serv-i ser-firāza doyunca baqdı.

چو مژگان هر دو عالم را بهم افکنده و از شوخی
همان ناخن زند بریکد کر چشم سخن سازش

Çü müjgān her dü ‘ālem-rā be-hem efgende ve ez-şūhī / Hemān nāhun zened ber-yek diger çeşm-i sūhan sāzeş

[HE. 101b] Müjgān gibi iki ‘ālemi birbirine qatdı ve qanā‘at etmeyip yine onuñ şeḡ-nāz olan gözü tırnaqların birbirine döger. ‘Ādetā iki ādem gavgāya şürū‘ edende nizā‘ çoğalsın diye tırnaqların birbirine sürerler. Ve ihtimāl ki havāşdan ola o maḡbūb daḡi dünyā vü āḡireti iki müjgān-ı şaffī gibi birbirine düşürdü. Ve onuñ cāzibeli olan gözleri tırnaḡı maḡāmında olan müjgānların birbirine döker ki fitne vü gavgā ziyāde ve dā‘im olsun diye. Zīrā bir ḡuşuşuñ imdādsız devāmı şuret qabūl etmez.

[HM. 176b] Müjgān gibi iki ‘ālemi birbirine qatdı ve yine şūḡluḡdan onuñ söz düzcü gözü tırnaḡı birbirine urur. ‘Ādetā iki ādem birbiriyle nizā‘a şurū‘ etdikde başqa bir ādem tırnaqların birbirine sürse gavgā bi‘l-ḡāşiyeye qabarır derler.

Merhūm dil-berīn müjgānlarının çābuk açılıp kapanmasını tırnak tokuşdurmaya teşbīh eyledi. Ya ‘nī bi’ṭ-ṭabi’ maḥbūblar ‘uşşāķıñ birbiriyle olan gavgālarından münbasit olduğdan şoñra istizāde kaydına daḥi düşerler.

یکی باشد خط اژدی و بیدله کشتن

قفس افتاده مرغی را که رفت از یاد پروازش

Yekī bāşed ḥaṭṭ-ı āzādī vü bī-dāneī küşten / Kāfes üftāde murġī-rā ki reft ez-yād pervāzeş

[HE, 101b] Bir kafese düşmüş kuşuñ ki uçmak onuñ ḥaṭırından gitmiş ola, onu āzād etme ile dānesiz komaḥ bir olur. Zīrā helākı muḥarrerdir ve āzādlık o zamān fā’ide eder ki murād etdiği maḥallere şīve-i pervāz ile vuşūlü mümkün ola.

Merhūm bu meşeli nefsi-nāṭıka için darb eyledi ki kafesi bedende bī-hūde ḥarekāta meşgūl olup “Ben bir gün bu kafesden āzād olurum” diye ālāt-ı pervāzınıñ nizāmı kaydında olmasa böyle nefsiñ helākı kafesi bedenden āzād olduğu gündür ki uçmayanlar uçmağı görmezler.

[HM, 177a] Bir kafese düşmüş kuşuñ uçmak ḥaṭırından gitmiş ola, onu āzād etme ile dānesiz komaḥ birdir. Zīrā şīve-i pervāz ile dil-ḥ’āhı olan dāneleri bulmaya kudreti olmayınca onu kafesden āzād etmek yāḥud dānesiz komaḥ helāk olmasına müsāvīdir.

Merhūm nefsi-nāṭıkaya irsāl-i meşel buyurur ki, ‘ālem-i tecerrüdü bi’l-küllıyye ferāmūş etdikde kafesi bedenden āzād olduğu sā’at helākı muḥarrerdir.

خدا از آفت نزدیکی این ره نکه دارد

که من کیفیت انجام می یابم ز اغازش

Ḥüdā ez-āfet-i nezdīġī-yi īn-reh-i nıgeh dāred / Ki men keyfiyyet-i encām mī-yābem ez-āġāzeş

[HE, 101b] Mevlā-yı müte’āl bu yoluñ ḥurbu āfetinden ḥıfz eyleye, Zīrā ben ibtidā’sından bu ṭarīķiñ encāmı keyfiyyetin bulurum. Bu ise āfetdir ve maḥbūl degildir. Ma’lūm ola

kā'inātūn cümlesi bi't-ṭabi' hālîkını tenzîh ve nefsenden teb'îd üzere mecbûldür ki herkes nefsinde bu ma'nâyı bulur ve lisân-ı şerî'atde bu nükteye işâret katı çokdur.

Meşelâ cümleden biri tesbîhle mā fi's-semavât ve'l-arz gibi ve tesbîh tenzîhe ve tenzîh teb'îd olduğunda iştibâh yokdur. Ammâ bilâ-te'vîl Rabbü'l-'âlemîn'in 'ibâdına şiddet-i kurbu hakkında vârid olan âyât-ı kûrâniyye ve eḥādîs-i nebeviyyeye bir ṭab'-ı selîm nazar etse ki şıdk-ı maḥz'dır ve keyfiyyeti mechûl iken vürüdu üzere îmân vâcibdir ve bu nazara istifrâğ-ı ḥâtır ederek müdâvemet eylese ḥâlî olmaz. Bu 'ârif ya cezbe getirip dâ'ire-i 'aḳıdan çıkar yâhud mā-sivâyı gâ'ib edip Mansûr gibi ene'l-ḥaḳ da'vâsına düşer veyâhud ṭâkat getiremeyip helâk olur.

Pes kurb-ı ṭarîḳ bu cihetden âfet oldu ve maḳbûl olan budur ki bu ḥâlet müddet-i medîde şerî'at-i ğarrâya şiddet-i temessükden netîce olup kemâl-i teba'iyet-i Muḥammediyye'niñ eşeri ola ki 'aḳl-ı teklîf zâyi' olmayarak rûtbe-i 'irfâna erişse ḥıfz olunmaya şâyeste bir takrîr oldu.

[fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün]

Ḳıymetin bil râh-ı ḥaḳda çekdiğniñ miḥnetleri

'Ârifân her vâşıla menzilde hoş geldin demez

[HM, 177a] Mevlâ-yı müte'âl bu ṭarîḳiñ kurbu âfetinden ḥıfz eyleye, zîrâ ben bu yoluñ ibtidâ'sından nihâyeti keyfiyyetin bulurum. Bu ise âfetdir, maḳbûl degildir. Ma'lûm ola ki kā'inātūn cümlesi hālîkını tenzîh üzere mecbûllerdür ki tenzîh tesbîhdür ve tesbîh teb'îddir. Ve cihet-i şerî'atden tesbîh ile me'mûr olduğumuz gibi Mevlâ-yı müte'âl Ḥâzretleri'niñ 'ibâdına kurbu ve *nahnü eḳrabü ileyhi min-ḥabli'l-verîdi*³⁹⁰ gibi âyât ü eḥādîsde katı çok vârid olmuşdur ki bunlara daḫi îmânla me'mûruz.

Ḳaldı ki uşûl-ı şerî'ate 'ulemâdan biri dâ'imâ kurb-ı ilâhîde vârid olan aḫbâr-ı şaḫîḫa fikri ile bilâ-te'vîl zikru'llâha meşğûl olsa elbetde ya cezbe getirir, dâ'ire-i teklîfden

³⁹⁰ "Biz, ona şah damarından daha yakınız." Kâf Sûresi, 50/19.

çıkar ve Manşūr'uñ da'vāsına mübtelā olur eger mā-sivāyı gā'ib eder ise. Yāhud getiremeyip helāk olur.

Pes, bu sebebden ıurb ıarıķ-i āfet oldu. Ammā bir kāmile bī'at ve tedrīci envār ile istīnās ederek sülūk eylese vāridāt-ı ilāhiyyeye müsta'idd olup kendi dağı şeyđi gibi şāhib-i terbiye bir kāmil olur.

[fā'ilātün fā'ilātün fā'ilātün fā'ilün]

Қıymetin bil rāh-ı haķda çekdiđiñ miñnetleri

'Arifān her vāşıla menzilde hoş geldin demez

مکر در خواب بیند وصل کل کوتاه پروازی

که هم در آشیان خود بود چون چشم پروازش

Meger der-h'āb bīned vaşl-ı gül kūtāh-pervāzī / Ki hem der-āşiyān-ı ĥod būd çün çeşm pervāzeş

[HE, 102a] Bir kūteh pervāz olan bülbül gülüñ vaşlını rü'yāda görür ki göz gibi uçması kendi āşiyānında ola. Zīrā bu pervāz ile 'ālem-i ĥissde böyle bülbül gülüñ yüzünü göremez. Mevlā-yı müte'al Qurān-ı Kerīm'de āyāt-ı āfākiyyeyi āyāt-ı enfüsiyye üzere taķdīm etdiğine işāret eder.

Ya'nī sālīk mādām 'urūc-ı rūĥāniyyeye mālīk olmadıķca gülzār-ı ĥaķā'ıķıñ kendi nefsinde temāşāsına ķādir olamaz ve tertīb-i tabī'ī dağı bu sıyāķ üzeredir ki bir tıfl ĥadd-i idrākıñ muķaddemesine erişdikde evvel vālidesini bilir soñra pederini. Giderek tedrīcle kendi nefsinde dağı ıtıtlā' kesb eder ki fi'l-cümle haķķında āyāt-ı āfākiyye teķaddüm etmiş olur. Lākin merĥūmuñ irsāl-i meġeli ĥāriķ-i 'āde rütbesine vāşıldır.

[HM, 178a] Bir kūteh pervāz olan bülbül gülüñ vaşlını rü'yāda görür ki göz gibi uçması kendi āşiyānında ola. Zīrā bu pervāz ile 'ālem-i ĥissde böyle bülbül gülü göremez. Ne'am, rü'yāda mümkündür. Qurān-ı Kerīm'de āyāt-ı āfākiyye āyāt-ı enfüsiyye üzerine taķdīm olunduğuna işāretidir.

Ya'nī sālik 'urūc-ı rūḥāniyyeye mālik olmadıkça gülzār-ı ḥaqā'ikiñ kendi nefsinde temāşāsına kādir olamaz ve tertīb-i ṭabī'ī daḥi bu sıyāḳ üzeredir ki bir tıfl ḥudūd-ı idrākıñ ibtidā'sında vālidesini bilir, şoñra pederini, şoñra tedrīcle giderek nefesine muḳayyed olur. Lākin merḥūmuñ bu ırsāl-i meşeli luğaz olabilir ki ḳanḳı ḳuşdur āşiyānında uçar diye su'āl oluna ki bu uçmaḳdan murād, sekr demektir.

چه يکړ کيسټ با هم عشق عالم سوز عاشقرا
که رسواى تر بود از پرده پوشى خرده رزش

Çe yek rengīst bā-hem 'aşḳ-ı 'ālem-süz 'āşıḳ-rā / Ki rüsvāy-ter būd ez-perde pūşī ḥurde-i rāzeş

[HE, 102b1] 'Ālem yaḳıcı 'aşḳıñ 'āşıḳla ne ittihādı ve ne ittifāḳı vardır ki nuḳūd sırrı perde-pūşluḳdan daḥi ziyāde rüsvāy olur. Zīrā 'aḳla her ṭarafdan muḫālif olunca keşfi sırr ma'nāsına ḳullanıp 'āleme rüsvāy olur ki meşellerde derdmend 'uşşāḳıñ eblehāne ḥarekātla ḥurde-i rāzı meydāna çıḳdıḡı ḳatı rengīn şüretler ile istimā' olunmuşdur.

Ve 'aşḳıñ sırrı müşkil olduḡu bu sırta müsteniddir ki Mevlā-yı müte'āl bir ḳulunu sevdikde beyne's-semā' ve'l-arz bir meleke nidā etdirir ki "Ey maḫlūḳāt Rabbü'l-'ālemīn Allāh te'ālā filān 'abdini sevdi, sizler daḥi seviñiz" diye. Pes uşulde bu ifşā var iken fūrū'da muḫālefet muḫāldir.

[HM, 178a] 'Ālem-süz olan 'aşḳıñ 'āşıḳla ne ittihādı vardır ki nuḳūd sırrı ketm etmeden daḥi ziyāde rüsvāy olur. Ya'nī min-küllü'l-vücūh 'aşḳ, 'aḳla muḫālif olduḡu-içün rüsvāyılıḳ der-kārdır ve meşellerde ḳatı rengīn şüretler ile 'uşşāḳıñ eblehāne ḥarekātı ve inḳişāfi tesettür maḳāmında ḳullandıkları istimā' olunmuşdur.

Ve bu ḥāletıñ ḥaqā'ıḳ-i ilāhiyyeden müstenidi Mevlā-yı müte'āl bir ḳulunu sevdikde beyne's-semā' ve'l-arz nidā etdirdigidir ki "Rabbü'l-'ālemīn filānı sevdi ey maḫlūḳāt, sizler daḥi oña muḫabbet ediñiz" diye. Pes, uşulde bu ifşā var iken fūrū'da kitmān u tesettür muḫāldir.

مشو نوميد از لطفش بخواريا كه پرتورا
بخاك ار افكند خورشيد با خود ميبرد بازش

Me-şev nevmîd ez-luţfeş be-h'ārīhā ki pertev-rā / Be-hāk er efkened hūrşīd bā hōd mī-bered bāzeş

[HE. 102b] Bir mîkdār çekdiğin zilletler sebebiyle o maĥbūbuñ luţfundan ve kereminden nevmîd ü me'yūs olma ve mir'āt-ı i'tibār budur ki hūrşīd pertevini ilkā etdi ise şoñra yine onu ber-ā-ber götürür, terk etmez. Ya'nī āyāt-ı āfākīyyeye nazarı bu diĥkatle eder iseñ kâ'inatıñ cümlesin emşile-i mażrūbe bulursun.

Vākı'ā insān daĥi naşş-ı kâti'le rūĥ-ı izāfī cihetinden pertev-i hūrşīd-i ĥākīkatdir ki şimdilik li-ecli'l-maşlaĥa ĥāke düşüp şüret-i zilletde görünür. Ammā ve ileyhi yurce 'u'l-emru külluhu³⁹¹ mışdākınca yine ĥarīben aşlına rücū' edip o zilletler 'izzete ve bu faĥrler ğinā vü devlete mübeddel olacağında zerre ĥadar iştibāh yokdur. Zilleti ye'se delīl etme ki hūrşīd-i bülend pertevin ĥāke salar, şoñra ber-ā-ber götürür. Yine merĥūmuñ bu irsāl-i meşeli 'ayn-ı ĥākīkat ve siĥr-i ĥelāl ĥabīlindedir.

[HM. 178b] Ĥorluĥ u zillet sebebiyle o dil-berin luţfundan me'yūs olma, mir'āt-ı i'tibār budur ki hūrşīd pertevini ĥāke bırakır ise yine ber-ā-ber götürür, terk etmez. Ya'nī āyāt-ı āfākīyyeye nazarı bu diĥkatle eder iseñ kâ'inatıñ cümlesin kitāb-ı mübīn ve insān içün emşile-i mażrūbe bulursun.

Vākı'ā insān daĥi rūĥ-ı izāfī cihetinden pür-nūr-ı ilāhīdir ki li-ecli'l-maşlaĥa bedene tedbīr cihetinden ta'alluĥ ve bu ĥākī vü zulumātī heykele meşĥūl olma ile şüretā zelīl ve belki şāni'ī şehādet-ile envā'-ı miĥnetde esīrdir. Ammā ve ileyhi yurce 'u'l-emr³⁹² naşşıyla yine aşlına 'avdet edip bu zilletler 'izzete ve bu nuĥüsetler sa'ādete ve bu faĥrler devlete mübeddel olacağında şübhe yokdur. Beyt:

[fe'ilātün fe'ilātün fe'ilātün fe'ilün]

Zilleti ye'se delīl etme ki hūrşīd-i cihān

³⁹¹ Bk. 348. dipnot.

³⁹² Bk. 348. dipnot.

Pertevin hāke şalar şoñra ber-ā-ber getirir

Ġıbta olunur merhūmuñ ekşer-i eş‘arı haqīkatde ve zikru’llāhda olmasına.

اگر صد بار برخیزد همان بر خاک بنشیند
ببال دیگران هرکس بود چون تیر پروازش

Eger şad bār ber-ḥīzed hemān ber-ḥāk be-nişīned / Be-bāl-i dīgerān herkes būd çün tīr pervāzeş

[HE. 103a] Her kimiñ uçması oğ gibi gayrılarının ḳanādıyla olur ise eger yüz kerre ḳalkar ise yine toprak üzerine oturur. Zīrā şıfat-ı ‘āriye imdādıñ inḳitā‘ıyla münḳatı‘ olur. Lākin şu kadar vardır ki zevḳ cihetiyle lezzet-i tayrāna vāḳıf olup sā‘ir ebnā‘-yı cinsinden oğ olmaya şalāḥiyyeti olmayan eşcār u aḥşābiñ beyninden imtiyāz kesb etmiş olur. Kemāniñ himmetiyle bu daḥi şeref olduğuna şübhe yokdur ki yalnız ḳavsiñ himmeti bu fi‘li icrāda kendiniñ isti‘dādına munzamm olmadıḳca olmaz ve isti‘dāda nazār etmeyen kendi nefsinı bilmez.

[HM. 179a] Her kimiñ oğ gibi uçması gayrılarının ḳanādıyla olur ise eger yüz kerre ḳalkar ise yine ḥāk üzere oturur. Zīrā şıfat-ı ‘āriye, imdādıñ inḳitā‘ıyla münḳatı‘ olur. Lākin oğ olmaya isti‘dādı sā‘ir eşcārdan imtiyāzına vesīle olduğu inkār olunmaz ve bu isti‘dāda kemāniñ himmeti daḥi muḳārin ve istiḳāmet-i reftārına ‘āriye bir cenāḥ daḥi munzamm olduğda ḳalkar düşer bir sālīke mişāl olabilir.

درین يك قطره خون چون رز عشقش را نهان کردیم
که تنکی میکند این نه صدف بر کوهر رزش

Der-īn yek ḳatre ḥūn çün rāz-ı ‘aşḳeş-rā nihān kerdīm³⁹³ / Ki tengī mī-koned īn nūh şedef ber-gevher rāzeş

[HE. 103a] Bu bir ḳatre ḥūnda onuñ ‘aşḳı sırrını nice ihfā‘ edeyim ki bu doḳuz şedef onuñ sırrı gevherine darlıḳ eder. Ya‘nī haber-i şaḥīḥada “Ben mü‘min ḳulumuñ ḳalbine şıḡdım” buyurup semavāt u arzıñ müzāyaḳasını beyān etmiş-iken eger ben ve emşālīm

³⁹³ kerdīm: dārem HE

ifşâ-yı esrâr-ı ilâhiyye eyleseler mecbûrdurlar. Lâkin zât-ı aķdesde cümleñ cehli ‘ilm-i şahîh olunca şıfâtını o zâta keyfiyet-i nisbetde echel oldukları daħi vâzıh olduķda hemân Muħbir-i şâdıķ’a taķlîdden ğayrı çâre yokdur. Ve böyle taķlîd hezârân Eflâṭun ve Belînâs ve Sokrât’ıñ taħķîķlerinden eşref ü eşdaķ olduğuna iştibâhımız yokdur.

Zîrâ Rabbü’l-‘âlemîn’iñ evşâfına a‘lem-i maħlûķât-ı enbiyâ’dır ve şadâķatleri burhânla müşbet iken onların beyânlarını terk yâhud te’vîl ile bu bâbda muķtezîyât-ı ‘uķûle ve edillesine i‘tibâr etmek ehl-i ĩmâna bir vechle münâsib ü lâ’iķ degildir. Qaldı ki ĩmân kaydı olmayana daħi bu teklîf olunmaz.

Zîrâ dâ’ire-i ‘uķûlden bi’l-bedâhe enbiyâ’-yı kirâmıñ ilâhiyyâtında kelâm-ı şadâķat benâmları ħâricdir. Bu sebebden ‘ulemâ-yı İslâm mülâhıde-i mel‘üneleri tãrd için bâb-ı te’vîli ğüşâde edip onların dehân-ı hezeyân beyânların sedd etmişlerdir mübâheṣe cihetinden yoksa i‘tikâd yüzünden cümle ĩmânımız nuşûsuñ vürüdu üzeredir.

[HM, 179b] Bu bir kaçre kanda onuñ ‘aşķı sırrını nice ihfâ’ edeyim ki bu doķuz şedef onuñ sırrı gevherine darlık ve müzâyaķa eder. Mefhûm ħadıṣ-ı ķudsîye işâretidir ki *mâ vesa ‘ni arzi ve lâ-semâ’i ve vesa ‘ni ķalb-i ‘abdü’l-mü’min*³⁹⁴. Pes bir ğöñül ki böyle bir sırr-ı a‘zama mazħar ola, ihfâ’sı müşķil olur. Ve bu ħaber-i şahîhi ancak enbiyâ’-yı ‘izâma taķlîd eden mü’min ķabûl eder. Yoksa muķtezâ-yı ‘uķûlden ħâric olduğu bedîhîdir. Ve bu taķlîd Sokrât ve Buķrât ve Belînâs’ıñ taħķîķlerinden aşahh olmasına ehl-i ĩmân delîl talebinde olmazlar.

سر سودا نلرد بی نیازیهی او صائب

و کر نه میفروشم من دو عالم را بیک نازش

Ser-i sevdâ ne-dâred bî-niyâzîhâ-yı o Şâ’ib / Ve ger-ne mî-fürüşem men dü ‘âlem-râ be-yek nâzeş

³⁹⁴ “Ben yerlere ve göklere sığmadım, ancak mümin kulumun kalbine sığdım.” Kudsî Hadîs.

[HE, 103b] Ey Şā'ib o dil-berin istignāları ticārete meyl etmez, yoksa ben iki 'ālemi onuñ bir nāzına şatarım. Lākin alır yok, ammā nuḳūd-ı cāna raġbet vardır derler.

[mefā'īlün mefā'īlün mefā'īlün mefā'īlün]

Revācı zūll ü faḳrın var iken bāzār-ı 'aşkında

Nedendir her zelīl ve her faḳīre i'tibār etmez

Rızāsı āsitānın iltizām et şorma hikmetden

'Uḳūlden ehl-i ġaflet sırr-ı 'aşkıñ ġavrına yetmez

[HM, 179b] Ey Şā'ib o maḥbūbuñ istignāları ticārete meyl etmez, yoksa ben iki 'ālemi onuñ bir nāzına şatarım. Ammā alır yok, şaticınıñ vāy ḥāline. Beyt:

[mefā'īlün mefā'īlün mefā'īlün mefā'īlün]

Revācı zūll ü faḳrın var iken bāzār-ı 'aşkında

Nedendir her zelīl ve her faḳīre i'tibār etmez

Rızāsı āsitānın iltizām et şor hikmetden

'Uḳūlden ehl-i 'ālem sırr-ı 'aşkıñ ġavrına yetmez

Eker biçer ḥayālīm toḥm-ı ḥülyāyı eder ḥırmen

O ḥırmenden zemīn-i ḥasda Nuşret dānesi bitmez

[54. Gazel]

دین بدنیاى دنى دل نادان مفروش

آنچه در مصر عزیز است بکنعان مفروش

Dīn be-dünyā-yı denī dil-i nādān me-fürüş / An-çe der-Mışr-ı 'azīz est be-Ken'ān me-fürüş

[HE, 103b] Dīni ey cāhil göñül denī olan dünyāya şatma, ol şey' ki Mışr'da 'azīzdir Ken'ān'da şatma. Ki zararı mükāfāt ḳabūl etmez. Ya'nī bir ādem dünyā için dīnini terk etmek ḥasāratda Yūsuf 'Aleyhi's-selām'ın birāderleri kendini çāh-ı Ken'ān ḳurbunda ehl-i ḳāfileye derāhim-i ma'dūdeye şatdıkları gibi ki onlardan iştirā' eden

Mısr'da ağırınca cevāhire şatdı. Ke-zālik dīni dünyāya şatanlara āhiretde hūsrān mübīn-i zāhir olur.

Bu irsāl-i meşelde 'azīz lafzı gāyet 'izzetlidir ve merātib-i muḥabbet'ullāh üç kaşem taḥayyül olunur. Nefsiñden a'lā vü aḥabb ola yāḥud muḥabbet nefse müsāwī yāḥud ednā ola. Hele nefsiñden ednā muḥabbet eden kāfirdir ve müsāwī muḥabbet eden müşrikdir. Ve a'lā muḥabbet eden muḥibb-i şādık ve iltifāt-ı ilāhīlere lāyıktır. Kaldı ki ilāhīyyūndan bir tā'ife yokdur ki nefsiñi Allāh üzere terciḥ eyleye. Belki müttefikü'l-kelime cümlesi da'vāda nefsiñ ve evlād u 'iyāliñ fevkinde muḥabbet ederler.

Ammā maḥall-i imtiḥān o emr ü nevāhīde zāhir olur ki iki yüz gurūşu baña Allāh verdi diye biñ kerre ikrār eder ammā beş gurūş zekāta geldikde qalır. Namāz vaḫti gelip minārelerde ezān-ı muḥammediyeler olunur, namāzı āḫir vaḫtde eger ḫātırından çıkmaz ise mezāhib-i erba'adan birisi qabūl etmemek üzere edā eder.

Ve yine muḥabbetu'llāh şoḫbetinde sultānū'l-'uşşāq nefsiñiñ maḫlaşıdır. Hele bir lüle tütün daḫi içelim de namāz tedārikinde olalım herkesiñ vird-i zebānıdır. Ammā ben ne söylüyorum diye fi'limdem ne fehm olunur ve elbetde beni ḫalk eden benden a'lemdir. İmān-ı kāmil degil ve muḥabbet-i rāciḫa degil yüz iḫtimālden biri olaydı ki ḫālā bu kelāmımı işidir. Bir vechle tütünü edā-yı farza terciḥ edemez idim diyerek bir ḫacālet-ı bātına tedārik olunsa bu daḫi bir devlet idi. Faḫiriñ taşḫīḫinde 'āciz olduğum nüşḫanıñ biri budur.

Ḥāşılı iḫvān-ı 'aşrıñ cümlesi ve belki a'lemi bildigimiz zāt-ı şerīfeler Yūsuf'u Ken'an'da bād-hevāya bey' edenlerdeniz. Zīrā āḫirete İmāniñ muḫtezāsı ḫareket nādir qalmışdır.

[HM, 180a] Dīni ey cāhil gönül, denī olan dünyāya şatma, ol şey' ki Mısr'da 'azīzdir Ken'an'da şatma. Zīrā zararı bir vechle mükāfāt qabūl etmez. Ya'nī bir ādem dünyā içün dīnini şatmaḫ Yūsuf 'Aleyhi's-selām'ı Ken'an'da şatmaya beñzer. Belki fā'ide vü ticāret qaşd eden onu Mısr'da şatmaḫ gerekdir ki ağırınca cevāhire alırlar. Ḥālā

‘aşrımızda Yūsuf’u Ken‘ān’da şatmak üzere cümle ihvān-ı şafā ittifāk etmişizdir, Mısr’da bahā edeceğin bilir iken.

نبرد آب کهر تلخی منت ز مذاق

چون صدف آب رخ خویش به نیشان مفروش

Ne-bered āb-ı güher telhī-yi minnet ez-mezāk / Çün şedef āb-ı ruḥ-ı h̄vān be-nīsān me-fürüş

[HE. 104a] Minnetiñ acılığını seniñ mezākıñdan incü şuyu zā’ il edemez, pes şedef gibi yüzüñ şuyunu nīsāna şatma. Ya’nī ihsān zımnında vāqı’ olan minnetden erbāb-ı mürüvvetiñ mizācına ‘arız olan merāreti āb-ı kevşer izāle edemeyecegi muḥaqqıqadır. Qaldı ki ḥarem-i ğayrete mülāzım olanlara ‘ilāc İsmā‘īl ‘Aleyhi’s-selām mişilli zemīn-i şabr u şebātı ḥafr ederek zülāl-i zezem-i ictihādı vuşlatına muntazır olmaqdır.

[HM. 180a] Mezākdan minnetiñ acılığın gevher şuyu gidermez, şedef gibi kendi yüzüñ şuyunu nīsāna şatma. Ya’nī ihsān zımnında vāqı’ olan merāret-i minnetden erbāb-ı mürüvvetiñ mizācına ‘arız olan kederi āb-ı gevher izāle edemeyecegi muḥaqqıqadır. Qaldı ki ḥarem-i ğayrete mülāzım olanlara ‘ilāc İsmā‘īl ‘Aleyhi’s-selām mişilli zemīn-i şabr u şebātı ḥafr ederek zezem-i ictihād ile ḫanā‘at etmektir.

باد دستانه مکن عمر کرامی را صرف

انچه ارزان بتودادند تو ارزان مفروش

Bād-destāne me-kon ‘ömr-i girāmī-rā şarf / An çe erzān be-tu dādend tu erzān me-fürüş

[HE. 104b] Bād-destlik ya’nī ğāyeti isrāfla muḥterem ‘ömrü şarf etme, ol şey’ ki saña ucuz verdiler, sen ucuz şatma. Bu mażmūnda sefāhat, ‘umūm-ı belvādandır. Onuñ için berzaḥa naql etmedikce bu sefāhatiñ ‘izām-ı seyyi’esi herkese zāhir olmaz. Lākin bi’l-mu‘āyene görenler daḥi efhāma kādir olmadığından sükūt ederler.

Ve Hindistān’da bir tā’ife bizim ‘ulūm-ı ma‘hūdelere iştiğālimiz gibi taṭvīl-i ‘ömr mümkündür diye kütüb-i ‘adīdeler te’līf edip muḫtezāsından kıl kadar inḫirāfa ruşat

vermezler. Ve Vehhāb-ı mutlak dağı zannları üzere ihsān edip hālā beynerindedir. Yüz yaşında ādem gören seyyāh bu fakīre naql eyledi. Lākin her hālde bād-hevā gelen ni‘metiñ kıymeti bilinmez. Meşelā havāss-ı ħamse-i zāhireden el-‘ıyāzū bi’llāhi te‘ālā birisi mu‘aṭṭal olsa o zamān kıymeti ma‘lūm olur.

[HM, 180b] Bād-destāne ya‘nī lā-ubāliyāne ve nihāyet-i isrāf ile muḥterem olan ‘ömrü şarf etme, ol şey’ ki saña ucuz verdiler, sen ucuz şatma ki semere-i ticāretiñ bunuñla ḥāşıl olur.

Bu mu‘āmelede ḥaqq budur ki ḥamākat u sefāhat u isrāf ‘umūm-ı belvādandır. Ve berzaḥa naql etmedikce bu sefāhatiñ zararı ‘avām-ı nāssa ma‘lūm olmaz ve bi’l-mu‘āyene görenler dađı efhāma kādır olmadıklarından Şā’ib gibi bir kuru naşīhatle iktifā ederler ve her hālde bād-hevā gelen ni‘metiñ kıymeti zevālinden soñra ma‘lūm olur. Ammā çe fā’ide. Havāss-ı ħamseniñ biri mu‘aṭṭal olmağ gibi ki i‘ādesi bu dārda muḥāl gibidir.

رشته عمر ابد بیکره منت نیست

جگر تشنه بسر چشمه حیوان مفروش

Rişte-i ‘ömr-i ebed bī-girih-i minnet nīst / Ciger-i teşne be-ser-çeşme-i ḥayvān me-fürüş

[HE, 104b] İplik gibi olan ebedī ‘ömr minnet düğümünden hālī degildir, bu muḥaqqak olduğda āb-ı ḥayāt ser-çeşmesinde şusuz ciger şatma. Ya‘nī esbābıñ imtinānı duḥūl eden keremlere meyl etme.

Murādı, imtināndan ḥazer üzere olmağda mübālağadır ve ‘uğde-i minnetden murādı, beyne’n-nās Hızr āb-ı ḥayāt için ebedī ḥayy qalmışdır meşeliniñ şöhetidir. Ve hālā Hızr sağdır diyenler güyā ser-çeşme-i ḥayātta teşne ciger şatarlar. Ya‘nī gıbta dağı etme diye bir mübālağaya dağı ihām eyledi.

[HM, 180b] İplik gibi olan ebedî ‘ömr minnet ‘uqdesinden hâlî degildir, bu sâbit olduğda pes âb-1 hayât ser-çeşmesinde şusuz ciger şatma. Ya’nî esbâbîñ imtinânı duhûl eden keremlere meyl etme.

Murâdı, imtinândan hâzerde mübâlagadır ve ‘uqde-i minnetden murâdı, beyne’n-nâs Hızr âb-1 hayât için ebedî hayâta nâ’il olmuşdur dedikleridir. Ve hâlâ Hızr şağdır diyenler gūyâ ğıbtâ yüzünden ser-çeşme-i hayvânda şusuz ciger şatarlar. Merhûm ğıbtaya dañi ruşat vermedi.

ساکنان حرم از قبله نما اژدند

رهنمایى بمن ای خضر بیابان مفروش

Sâkinân-1 harem ez-kıble-nümâ âzâdend / Reh-nümâyî be-men ey Hızr-1 beyâbân me-fürüş

[HE, 104b] Harem sâkinleri kıble-nümâdan müstâgnîlerdir, ey beyâbânîñ Hızr’1 baña reh-nümâlık şatma. Ya’nî cem’-i zamânda irşâd maqâm-1 cehle memdûhdur. Yoksa bir âdem qalbiñ beytu’llâh olduğunu zevken bildikden soñra mürşide ihtiyâcı qalmaz. Bâyezîd-i ekber, ibtidâ’ Bisţâm’dan seyâhate çıkdıkdâ abdâldan biri râst gelip su’âl eyledi ki “Ey Bâyezîd ne taleb ile Bisţâm’dan çıkdıñ?” Cevâb eyledi ki “Allâh’ı taleb ile çıkdım”, buyurdular ki “Taleb etdiğîñ Bisţâm’da qaldı. Ya’nî saña senden aqreb ve her hâlde bile olan zât-1 Aqdes’e seferiñ ma’nâsı yokdur.” Bâyezîd fehm edip Bisţâm’a ‘avdet eyledi derler.

[HM, 181a] Harem sâkinleri kıble-nümâdan müstâgnîlerdir, ey beyâbânîñ Hızr’1 baña reh-nümâlık şatma. Ya’nî irşâd maqâm-1 cehle yakışır. Yoksa bir âdem qalbiñ beytu’llâh olduğunu zevken bildikden soñra mürşide ihtiyâcı qalmaz.

Bâyezîd, ibtidâ’ Bisţâm’dan seyâhate çıkdıkdâ abdâldan biri râst gelip “Yâ Bâyezîd, n’içün Bisţâm’dan çıkdıñ?” diye su’âl eyledi. Bâyezîd “Haqqı taleb için çıkdım” dedikde “Taleb etdiğîñ Bisţâm’da qaldı” dedi. Ya’nî “Saña senden aqreb olan zâtı taleb

içün seferiñ ma'nāsı yokdur" dedi. Bāyezīd kelāmını fehm edip Bištām'a 'avdet eyledikde fetḥ müyesser oldu.

پیش من بحر ز کرداب بود خلقه بکوش

دیدۀ تر بمن ای ابر بهارن مفروش

Pīş-i men baḥr ez-girdāb būd ḥalkā be-gūş / Dīde-i ter be-men ey ebr-i bahārān me-fūrūş

[HE. 105a] Benim 'indimde baḥr ḫulağı küpeli 'abddir gird-ābdan, ey bahār buludu baña dīde-i ter şatma. Ya'ni bu ağlar göz şeklinde olan deryā baña nisbet maḫām-ı memlūkiyyetde olunca şehāb-ı bahār ise şuyu deryādan istifāde edip baña aḫrān nice olabilir.

[HM. 181b] Deryā benim 'indimde gird-ābdan ḫulağı küpeli 'abddir, ey bahār buludu, baña dīde-i ter şatma. Ya'ni bu ağlar göz şüretinde olan deryā baña nisbet maḫām-ı memlūkiyyetde olunca şehāb-ı bahār ise deryādan istimdād eder ve aḫrānım olamaz.

عارفان زهد لباسی بجو نستانند

برو ای شیخ بمن پاکئی دمان مفروش

'Ārifān zūhd-i libāsī be-cev ne-sitānend / Bi-rev ey şeyḫ be-men pākī-yi dāmān me-fūrūş

[HE. 105a] 'Ārifler libāsa mensūb olan zūhdü bir arpaya almazlar, ey şeyḫ yürü baña [x] dāmānlığı şatma. Zīrā zūhd, aḫvāl-i ḫulūbdan 'āriflerin evā' il-i ḫāllerindedir. Bāyezīd görür ki "Zūhd bir şey' degildir, ṭarīḫe duḫūl etdigim gün dünyāyı ve ikinci gün āḫireti ve üçüncü gün mā-sivāniñ cümlesin terk ve cemī'sinden zūhde mālīk oldum".

Ma'lūm ola ki aḫvāl-i ḫavmiñ cümlesi istimā' olunduḫda zūhd ü ḫanā'at ü tevekkül ü murāḫabe ḫāṭıra gelir ki bir vaḫtiyle ben de edebilirim ve bu ḫāṭır-ı şādıḫdır. Zīrā nihāyeti benī-ādemiñ ṭarīḫ-i kemāle sülūk edenleriniñ şıfatlar ammā bi'l-fi'l mürşid-i kāmīl terbiyesinde.

Meşelâ zühde şürû‘ eylese elbetde bu lafzın ‘ilmi var ve ‘ameli var ve ‘amelini aḥvâlî vardır ki sâlikden zuhûr etmedikce oña zâhid demezler. Baḳiyyesi daḫi böyledir. Ammâ da‘vânîñ meydânı vâsi‘, gelenleri men‘ etmezler. Murâd eden bu aḥvâlden birini nefesine nisbetde zaḫmet çekmez. Kaldı ki şürûṭ-ile her birine vuşûl müte‘azzirü’l-ḫuşûl erbâb-ı tevfiḳe maḫşûş olan ‘inâyet-i ezeliyyelerdendir.

[HM, 181b] ‘Ārifler libâsa mensûb olan zühdü bir arpaya almazlar, ey şeyḫ yürü sen baña taḫâret zeyli şatma. Zîrâ zühd, aḥvâl-i ḳulûbdan ‘âriflerin evâ’il-i ḫâllerindedir. Bâyezîd buyurur ki “Zühd bir şey’ degildir, tariḳe duḫûl etdigim gün dünyâyı ve ikinci gün âhireti ve üçüncü gün mâ-sivânîñ cümlesinden zühde mâlik oldum”.

Ve ma‘lûm ola ki aḥvâl-i ḳavmiñ cümle tevekkül, zühd, ḳanâ‘at, ḫalvet, ‘uzlet gibiler bir miḳdâr dünyâdan i‘râz etmiş âdeme pek âsân görünür. Ammâ her biriniñ kemâline şehâdet eder birer ‘alâmeti vardır. Zuhûr etmedikce o maḳâma ya o ḫâle mâlik oldum demezler. Lâkin tevfiḳ olunca vâḳı‘â âsân olur.

سطحيان غور معانی نتوانند نمود

بیش ازین جلوه بآینه خیران مفروش

Saḫḫiyân ḡavr-ı me‘ânî ne-tüvânend nümüd / Bîş ez-în cilve be-âyine-i ḫayrân me-fürüş

[HE, 105b] Saḫḫîler ve zâhir-bînler me‘ânîniñ ḫaḳîḳatini göstermeye ḳâdir olamazlar, pes ḫayrân u saḫḫî olan âyineye bundan ziyâde cilve şatma. Ve bundan ziyâde dedigi merḫûm maḫbûba ḫiṭâb eder ki ‘âdetâ cemâl-i şuverî temâşası ḳaydını eyleyip cemâl-i ma‘nevî görmek fikrinde olma ki âyineye bu ma‘nâ teklîf mâ-lâ-yuṭâḳdır. Belki bu ḫidmet için ḳulûb-ı ‘uşşâḳ âmâde vü müheyyâdır. Ğaflet eyleme.

[HM, 182a] Saḫḫîler ve zâhir-bînler me‘ânîniñ ḫaḳîḳatini gösteremezler, pes ḫayrân u saḫḫî olan âyineye bundan ziyâde cilve şatma. Ve bundan ziyâde dedigi merḫûm dilbere ḫiṭâb eder ki âyinede cemâl-i ma‘nevî görünmek ḳaydına düşüp o ḫayrâna kendiñi

bī-hūde ‘arz etme ki onuñ hakkında teklīf mā-lā-yuṭāqdır. Belki bu hizmet kulüb-ı şāfiyye-i ‘uşşākiñ vazīfesidir. Ğaflet etme.

سخن از پردکیان حرم توفیق است

صائب او را بزر و سیم لیمان فروش

Sūḥan ez-perdegıyān-ı ḥarem-i tevfiq-est / Şā’ib u-rā be-zer ü sīm-i le’īmān me-fürüş

[HE, 105b] Ey Şā’ib, söz tevfiq ḥaremıniñ mestürelereindir, sen onu le’imelerin sīm ü zerlerine şatma. Ya’nı hem şatıp ve hem çerāğ etmek murād eder iseñ bu kerimelere bir küfv-i kerim telāşında olup ehline düşürmeye himmet eyle.

[HM, 182a] Ey Şā’ib, söz tevfiq ḥaremıniñ mestürelereindir, sen onu le’imelerin sīm ü zerine şatma. Ya’nı hem şatıp hem çerāğ etmek ister iseñ bu kerimelere bir küfv-i kerim telāşında olup evlādını görüp cedd olmaya sa’y eyle.

[55. Gazel]

مرد صحبت نیستی از دیده ها مستور باش

از بلا دوری طمع داری ز مردم دور باش

Merd-i şoḥbet nıstı ez-dıde-hā mestür bāş / Ez-belā dūrı ṭama’ dārı ez-merdüm dūr bāş

[HE, 105b] Eger ehl-i şoḥbet degil iseñ ḥalkın gözünden mestür ol, eger belādan uzak olmak ṭama’ını dutar iseñ ḥalkdan ba’id ol. Zırā ehl-i şoḥbet olmayıp lisānını zabtta kudreti olmayan ādem hakkında ḥalk ile iḥtilātdan a’zam belā olmaz.

Siyyemā kayd-ı ‘iyāle daḥi muḳayyed olup onların suhūlet-i ma’āşları keşret-i aḥbāba tevaḳḳuf eyleye. Zırā emr-i ma’rūf ve nehy-i ‘ani’l-münker eylese istiḳāl ederler ve ğaraż fevt olur. Yok sükūt eylese işmlerine şirket lāzım gelir ve içlerinde kendine iḥsānı olanlara elbetde ṭab’iñ iḳbālī ziyādece olmak ḥasebiyle onlara ‘arız olan ḥavādis-i rüzgārdan zārūrī ḥişsemend olur.

Qaldı ki mücerred bir başına mālīk-i dīn kaydında olanların bu kadar müsāvīleri bir loqma ve hırqa için taḥammülleri i'tizār qabūl etmeyen ma'şiyetlerdendir.

[HM, 182b] Ehl-i şoḥbet degilsin gözlerden mestūr ol, belādan uzaklıq ṭama' edersin ḥalkdan ba'īd ol. Zīrā şürūṭ-ı şoḥbet ma'lūmu olmayan ādeme göre ḥalk ile iḥtilāt bā'is-i nekbeti ve sebeb-i nūḥūseti olur. Bunuñ i'lācı bir kūşede sūkūta mülāzemet edip 'uzlet etmektir ki şūret-i kemālīñ şeyḥden elbetde bir miqdār ḳulūbu cezbe sebeb olabilir. Ve bu vāsīta ile bir miqdār levāzım-ı şoḥbet olan belālardan daḥi ḥalāş u ba'īd olmuş olur kem-naşīḥat degildir. Eger mücerred bulunur ise şādīḳ maẓmūndur.

مور بی ازار دایم خون خود را میخور
خانه پر شهد میخواهی برو زنبور باش

Mūr bī-āzār dā'im ḥūn-ı ḥod-rā mī-ḥor / Ḥāne-i pūr şehd mī-ḥ'āhī bi-rev zembūr bāş

[HE, 106a] Āzārsız ḳarınca rızḳı telāşında ayaklar altında ḳalıp kendi ḳanını iḳer, eger sen 'asel ile memlū ḥāne ister-iseñ var zembūr ol. Ya'nī ḥalkıñ bir dürlü taḳsīmi daḥi bu ikiden ḥālī degildir. Ya kendi ḥālinde dāne-i perīşān-ı rızḳını cem' etmek ḳaydıyla envā'-ı miḥen-i rüzgāra ta'arruz eder. Yāḥud zembūr gibi ḥalkıñ şükūfe-i emvālin ḳīde-i enāmīl iḥtiyāl etmede muḳābele edenleri nişāne-i niş-i intīḳām edip ḥānesin şehd ile memlū eder.

[HM, 182b] Zārarsız ḳarınca dā'imā kendi ḳanını iḳer, 'asel ile memlū ḥāne istersin yürü zembūr ol. Ya'nī ḥalkıñ ḥālī bu ikiden ḥālī degildir. Ya kendi ḥālinde rızḳ-ı perīşānını cem' etmek ḳaydıyla telef olup gider, ḳarınca mişilli dāne tedārikinde evlād ü 'iyālin terk eder. Yāḥud ḥalkıñ şükūfe-i bāğçe-i temellükü olan ni'metlerinden ḳudreti vāşıl olduḡu ḳadar nehb ü gāret ederek zarūret ḳekmeyip dūnyāsını ta'mīr eder. Sen saña bu iki tariḳiñ her ḳanḳısın iḥtiyār eder isen 'ācil ü ācil beyninde müteḥayyirsın demektir.

بدر از بیماری ممت هلالی کشته است

از فروغ عاریت تا میتوانی دور باش

Bedr ez-bīmāri-yi minnet hilālī gešte-est / Ez-fūrūg-ı ‘āriyet tā mī-tüvānī dūr bāş

[HE. 106a] Bedr-i imtinān hastalığından bir hilāl olmuşdur, ‘āriyyeti nūrdan kādir olduğunı kadar ba‘īd ol. Ve cehd eyle ki saña senden sende maḥfī olan envār-ı bāṭınaların müşāhedesiyle fūrūg-ı ‘āriyeden müstağnī olasın. Zīrā ḥalk bu şüretde işlenmemiş cevāhire beñzerler. Mādām çok tām-ı şerī‘atle ziyādesi izāle ve noḡşānı tekml̄ ve evsāḡ-ı zāhire vü bāṭınaları riyāzāt-ı şer‘iyye ile taḥhīr olunmaya envār-ı ‘āriyeden taḥlīş-i girībāna çāre yoḡdur.

[fe‘ilātün fe‘ilātün fe‘ilātün fe‘ilün]

Cevher-i nāṭıḡayı loḡma-i şehvet çürüdür

Mişḡal-i şer‘le yāḡut fūrūzān eyle

[HM. 183a] Bedr-i imtinān hastalığından bir hilāl olmuşdur, ‘āriyyeti nūrdan kādir olduğunı kadar ba‘īd ol. Ve cehd eyle ki saña senden maḥfī olan envār-ı ḡudsiyyeye vāḡıf olup nūr deryūzeliginden ḡalāş olasın. Zīrā ‘ināyet-i ilāhī bir ḡul ḡaḡḡında der-kār olucaḡ başar u başireti ittiḡād edip ḡuffāşa taḡlīdden ḡalāş olur.

پیش شاهان قرب درویشان بترك حاجت است

دست از دنیا بشو همكاسه فغفور باش

Pīş-i şāhān ḡurb-ı dervīşān be-terk-i ḡācet-est / Dest ez-dünyā bi-şū hem-kāse-i faḡfūr bāş

[HE. 106a] Pādişāhlar ḡuzūrunda fuḡārānıñ ḡurbu terk-i ḡācet ü istiḡnā iledir, dünyādan eliñi ḡasl eyle ve faḡfūr ile hem-kāse ol. Vāḡı‘ā her ‘aşrda müstağnī fuḡārānıñ liḡā‘sına ve celb du‘āsına selāṭīn ü vüzerā raḡbet ve vaşīyet ü naşīhatlerine imkānı rütbe inḡıyād ü teba‘iyyet ederler.

Ke-zālik pādişāhlar pādişāhı daḡı ‘ibādından shevāt ve dünyāyı şūrūṭ-ile terk edenlere tecellī edip ḡāder ü menziletlerin dār-ı kerāmetinde ref‘ edeceginde iştibāḡ yoḡdur. Bu

mazmūnda irtibāt zāhir ü bāṭın güzel mülāhaza olundu. Merhūmuñ irsāl-i meşel kerāmet-i mevzūnelerindendir.

[HM. 183a] Pādişāhlar huzūrunda fuḳārānıñ ḳurbu terk-i hācet ü istiğnā iledir, dünyādan eliñi yu ve fağfūr ile hem-kāse olup kendine maḥşūş olan ‘işret meclisinde şafā eyle. Vāḳı‘ā her ‘aşrda mülūk u vūzerā vū kibār bir şey’ tama‘ında olmayan faḳīrīñ ziyāretine ve ikrāmına ve ta‘zīm ü tebcīline müsahḥharlardır.

Merhūmuñ murādı işāretidir ki, insān şehevātını zāhirde terk ile bu rütbelere vāşıl olunca var ḳıyās eyle ki Allāh için terkiñ semeresi ve neticesi ne olsa gerekdir. Mevlā-

yı müte‘āl Ḳurān-ı Kerīm’de ḥabībine emr buyurdu ki “Rabb’iñ ṭarīḳine maḥlūḳātı da‘vet eyle ḥikmetle ve mev‘ize-i ḥasene ile.”³⁹⁵

Şeyḥ Ekber Efendimiz buyurur ki, “Ḥikmetden murād va‘z u naşīḥat etdiğiñ ḥalkıñ māllarına tama‘ etmemekdir ve onlardan gereği gibi istiğnā ve Rabbü’l-‘ālemīn’e tevekkül-i tām̄m üzere olmaḳdır”.

کر ترابخشند از دست سلیمان پای تخت

در تلاش کوشه ویران خود چون مور باش

Ger tu-rā baḥşend ez-dest-i Süleymān pāy-i taḥt / Der-telāş-ı küşe-i vīrān-ı ḥod çün mūr bāş

[HE. 106b] Eger saña Süleymān’iñ elinden olmaḳ üzere pāy-i taḥt kerem ederler ise sen oña mağrūr olup ḥudūd-ı ādābı tecāvüz etme. Ya‘nī ḳarınca gibi kendi vīrān küşe-i temellüküñ telāşında ol. Ḳarınca bi‘ṭ-ṭabi‘ türāba mā’ildir. El üzerinde durmaz.

Murādı, erbāb-ı zāhire iltizām-ı ḥudūd ile naşīḥat ve erbāb-ı bāṭına muḳteziyāt-ı sülūkda vāḳı‘ olan iltifāt-ı ilāhiyyeler ile beşeriyyeti ferāmūş etmemek ile vaşıyyetdir.

Zīrā Rabbü’l-‘ālemīn bir maḥalde *inne’llezine yübāyi‘uneka innemā yübāyi‘una’llāh*³⁹⁶ keremātıyla ḥiṭāb-ı teşrīf buyurduḡu ekrem-i maḥlūḳātına *ḳul*

³⁹⁵ Nahl Sûresi, 16/125.

³⁹⁶ “Sana yeminle baḡlılık sözü verenler gerçekte bu sözü Allah’a vermiş oluyorlar.” Fetih Sûresi, 48/10.

*innemā ene beşerūn*³⁹⁷ hitābıyla daḥi emr eyledi ki o peygām-ber-i ‘ālī-şāna teba‘iyyetde mübālağa edenleri varṭāt-ı gurūrdan ḥıfz etmeye ḥırz-bāzū-yı cān maḳāmına ḳā’im ola.

[*HM, 183b*] Eger saña Süleymān’ın destinden olmaḳ üzere pāy-i taḥt iḥsān ederler ise de sen kendi vīrān olan kūşe-i temellükün telāşında ḳarınca gibi muḫtarib ol. Bi’t-tabi ‘ḳarınca elde durmaz, ḥāke düşmek telāşıyla her ṭarafa ḳoşar.

Merḥūm ṭarīḳ-i ādābın eşrefi olan iltizām-ı ḥudūda terḡīb buyurur ki Sebeb-i īcād-ı āferīniş Ḥāzretleri’ne *inne’llezine yübāyi’unekē innemā yübāyi’una’llāh*³⁹⁸ ḥil’atin ilbās eden Ḥakīm-i ezel, *ḳul innemā ene beşerūn*³⁹⁹ mefhūmu ile daḥi emr eyledi ki o zāt-ı muḳaddese kemāl-i teba‘iyyet ile tābi’ olanlar zātlarında Mevlā-yı müte‘āl’ın āşār-ı esmā’sı envārından müşāhede ile vādī-i gurūra sülūk etmeyip ser-ḥadd-i ‘ubūdiyyeti ḥıfz u ḥarāsetde bezl-i maḳdūr edeler.

تا نسا زندت كباب از چشم شور اهل حسد

همچو عنقا صائب از چشم خلاق دور باش

Tā ne-sāzendet kebāb ez-çeşm-i şūr ehl-i ḥased / Hem-çü ‘anḳā Şā’ib ez-çeşm-i ḥalā’iḳ dūr bāş

[*HE, 106b*] Ehl-i ḥasediñ şūr olan gözü seni kebāb etmemek için Ey Şā’ib ‘anḳā gibi ḥalayıḳıñ gözünden ba’īd ol. Ya’nī def’-i şer-‘ayn-ı ḥased sevdāsıyla ‘anḳā gibi ḡaybet etmek şāyestedir.

[*HM, 184a*] Ehl-i ḥasediñ şūr olan çeşmi seni kebāb etmemek için Ey Şā’ib, ‘anḳā gibi ḥalḳıñ gözünden ba’īd ol. Ya’nī ‘uzletde bundan ḡayrı bir fā’ide olmasa kifāyet eder ki işābet-i ‘ayndan ḥalāş olursun.

³⁹⁷ “De ki: Ben de yalnızca sizin gibi bir insanım.” Kehf Sûresi, 18/110.

³⁹⁸ Bk. 396. dipnot.

³⁹⁹ Bk. 397. dipnot.

[56. Gazel]

با خلق آشتی کن و باخود بیجنک باش

فیروز خنک معرکه نام و ننگ باش

Bā-ḥalk āštī kon ve bā-ḥod bī-ceng bāš / Fīrūz-ı ḥing-i ma‘reke-i nām u neng bāš

[HE, 106b] Halk ile şulh eyle ve kendiñle cengde ol, nām u neng ma‘rekesiniñ manşūr harblısı ol. Ya‘nī dünyāda halkıñ mağlūbu ve şer‘e muḥālif irāde-i nefsanıyye ve shevāt-ı ḥayvāniyyeniñ gālibi olmaḡ enbiyā’ vü evliyā’ vü şuleḫāların cihād-ı ekberleridir ki beynlerinde mevt-i aḡmer demek ile mevsūmdur.

Lākin nefsiñ aşlı şerīf olduğuna kendini müşteheyātından men‘ ve ḥudūd ile maḥdūd etmek gāyet şakīl ve dimāḡ u ‘unvānı celīl iken ‘alīl ve ‘azīz iken zelīl olur. Ammā bu nefsi maḥcūb bilmez ki ‘izzet-i aşlı ve celālet-i ḡadri ḥacb-ı ḡafelāt u shevātından çıḡıp mübtelā olduğuna taḡbī‘atıñ maḡkūmu iken ḡākimi olduğuna zuḡūr etmez ve insān ḡayvān rütbesinde ḡalır. Ve bu nefse muḡālefetiñ aḡreb-i vücūhu kendini bir kāmile teslīm edip bi‘l-kūlliyye irādesinden çıḡmadıḡca yalnız kendi ne ḡadar ‘ālim olur ise de nefsiñi taḡḡir etmek ya müte‘āzzir veya müte‘assirdir.

Medīne-i münevvere mücāvırlarından bir vāsıta ile eḡādīs-i nebeviyyede şeyḡımız Şeyḡ Muḡammed ḡayāt Sindī ḡazretleri buyurur ki, “Bir ādem ‘aşrında bir mürşid-i kāmil ve ḡüsn-i ḡanniñ şürūḡunu ḡāmil bir şeyḡ tedārikinde ‘āciz olsa bu şüretde bulunan sālīke lāzımdır ki melbes ü me‘kelini sünnet-i şerīfeye taḡbīḡden soñra taḡāret-i kāmile ile Cenāb-ı ḡātemü’l-enbiyā’ ḡazretleri’ne teveccūh edip ḡayālinde bir ecmel şüretde taḡavvur ve ondan kelime-i tevḡīdi telḡīn üzere bī‘at-ı ma‘neviyye edip bu üslūb üzere müdāvemet olursa elbetde sālīkiñ isti‘dādına münāsib müddetde Faḡr-ı ‘ālem şalla’llāhu ‘aleyhi ve sellem ḡazretleri o ḡālibe ‘ālem-i ma‘nāda zuḡūr edip terbiyelerine ‘ināyet buyururlar” diye ḡāşşeten bir risāle te’līf buyurmuşlardır. Bu taḡrīr maḡz-ı şavāb ve ḡarīḡ-i müsteḡāb olduğuna şübhe yoḡdur.

Lākin bu teveccūhe evvelā teba‘iyyet-i tāmm üzere ḡareket ve sāniyen ‘ālem-i ḡayālīñ aḡkāmına ve şıḡḡat ü fesādına ıttılā‘ ve diḡḡat eder ādem gāyet nādır olduğuna cümleñiñ

müsellemidir. Hemān bir nekre mes'ele olduğuna teberrüken tercümemize şebt eyledik.

Yoksa 'ilmu'llāh o zāt-ı aqdesi rü'yāda görme için ba'z-ı havāşşa mālīk iken onuñla 'amel etmeye hicāb ederim, kande kaldı ki bu tariķe sülūka cesāret oluna. Bizim gibi küstāhların ümmet-i Muḥammed'den 'add olunması dūr-ā-dūr bir nisbet olduğu ma'lūmumuzdur. Ḥasbūna'llāh ve ni'me'l-vekīl.

[HM, 184a] Halk ile şulḥ eyle ve nefsiñle cengde ol, nām u neng ma'rekesiniñ mañşūr atlısı ol. Ḥing boz ata ıtlāk olunur. Ya'nī shevāt-ı nefsāniyyeyi 'adem-i icrāda kendi nefsiñle dā'imā mücāhede ve hevā-yı şeyṭāniyyesine muḥāribde olduğca elbetde sen mañşūr u muzaffersin. Lākin halk ile şulḥ-i küllī edip nizā' vü muḥāşemetlerinden gāyet ḥazer üzere ol ki dünyā vü āhiretiñ rāḥatı bundadır. Yok benim ṭabī'atim ceng ü cidāle mā'ildir der iseñ nefsiñle edegör.

انجام بت پرست بود به ز خود پرست

در قید خود مباش و بقید فرنگ باش

Encām-ı büt-perest būd bih ez-ḥod perest / Der-ḳayd-ı ḥod me-bāş u be-ḳayd-ı Frenk bāş

[HE, 107b] Büt-perestiñ encāmı ḥod-perestden iyü olur, kendi ḳaydıñda olma da Frenk ḳaydıñda ol. Zīrā kendi ḳaydıñda olan ten-perver ü esīr-i rāḥat olup bu şebekeden ḥalāşı bir cāzibe-i ḳaviyyeye muḥtāc olur ki efrād-ı ümmetden eşḫāş-ı ma'dūdeye vāḳı' olmuş bir ma'nādır.

Ḳaldı ki kendi ḳaydıñda degil mücerred ve riyāzāt-ı şer'iyye üzere bulunan bir dervīş her neye mübtelā ve her kimiñ ḳaydıñda olur ise ḥalāşı her gün mümkün ve āḫir ḳayda tebdīli āsān bir ma'nādır. Onuñ-içün merḥūm mübālağa ḳaşdıyla Frenk ḳaydıñda ol dedi.

[HM, 184b] Büt-perestiñ 'āḳıbeti ḥod-perestden a'lā olur, kendi ḳaydıñda olma da Frenk ḳaydıñda ol. Zīrā kendi ḳaydıñda olan ten-perver ü esīr-i rāḥat olup ve bu ḥālet bir

şebekedir ki cemî'-i ümmet-i merhūmede bu belādan silkinip hūlāş olanlar nüfūs-ı ma'dūdedirler.

Zīrā cāzibe-i kavıyyeye muhtāc bir kayd-ı 'azīmdir. Kaldı ki kendi kaydında olmayıp Frenk'e esīr bulunmuş yāhud büt-perest olmuş, be-her-hāl tebdīl-i aḥvālī gāyet āsāndır ve vukū'u katı çokdur. Siyyemā nefsiñ maṭlabına muḥālif bir kaydda bulunur ise mücāhede mevki'ine kā'im olur.

خلق وسیع و رزق بیک کس نمید هند

خلق وسیع جوداری بکو رزق تنک باش

Hulḳ-ı vasī' ve rızḳ be-yek kes ne-mī-dehend / Hulḳ-ı vasī' çü dārī be-gū rızḳ teng bāş

[HE. 107b] Bir ādeme hulḳ-ı vasī' ile rızḳ-ı keşiri vermezler, çünkü vāsī' hulḳ dutarsın söyle rızḳ-dār olsun. Zīrā müzāyākaların azyakı dar olan hulḳdur ve vūs'at-i hulḳuñ eḥaşş-ı ma'nāsı taḥammül edip ḡazāb etmemekden 'ibāretdir. Ve dīniñ küllisi şehvetle ḡazāba ḥākim olmaḳdır ki maḥall-i meşrū'larında icrā ve şer'e muḥālif mevki'lerde zabtına kādir olup mīzān-ı şerī'atden çıkmaya. Yoksa her milletiñ meşreblerine muvāfaḳat ederek ḥaḳḳı bātıldan temyīz etmemek degildir.

Siyyemā ḥaramāt-ı ilāhīyyeniñ intihākın müşāhede edip vūs'at-i hulḳum vardır diye nefsinde ḡazāb bulunmayanların İslām'ında ḥalel ve mizāc-ı dīninde envā'-ı 'ilel olduğu muḥaḳḳaḳdır. Ve mutaşavvıflardan ba'zısı ehl-i kitābdan birisini söz añlar bir gavurdur yāhud esrār-ı Tevrāt'ı bilir bir çiftidir diye kendine istişhāb edip beynlerinde germiyyet-i ülfet bir rütbeye varır ki fuḳārā-yı müslimīniñ ba'z-ı mecālisde üzerlerine taḳdīm olunduḳların görmüşüzdür. El-'ıyāzū bi'llāhi te'ālā bu huşuş şāhibine sū'-i ḥātimeniñ berātı ve bu iki milletden birine mülḥaḳ olduğunıñ imāretidir.

Mevlā-yı müte'āl bu māddede Ḳurān-ı Kerīm'inde mübālaḡa tavşiyeler buyurmuşdur ki ḥaḳīḳate nazar olunsa ma'ārif-i ḳudsiyyeden vāfiriniñ istihlākına mücib bir ma'nā iken vaşiyet-i ilāhiyye üzere ḥareket her mü'mine vācibdir. 'Aşrımızda bu huşuş lā-

şey' maqūlesi olduğuna tafsīl olundu. Belki bir mü'miniñ intibāhına sebeb olur ve bi'llāhi't-tevfīk.

[HM, 185a] Hıulq-ı vāsī' ile rızq-ı keşiri bir ādeme vermezler, çünkü vāsī' hıulq dutarsın söyle rızq-dār olsun. Zīrā azyākū'l-müzāyakāt, hıulq-ı zīykdır. Ve vūs'at-i ahlāka mālīk olan ādeme kıllet-i rızqdan çokluk münfa'il olmaz ve ekseriyā ğazaba ve şehvete hākim olup bu iki zālimiñ maħkūmu bulunmaz. Ve dūnyā vü āhıret belālarının mıknātısu şehvetle ğazabdır ki maħlūkātıñ ekserini telef eden bu iki şıfat-ı kähirelerdir.

چون ماهیت مباد ز نرمی فروبرند

در کام خلق ارّه پشت نهنگ باش

Çün māhiyet me-bād ez-nermī fūrū berend / Der-kām-ı halk erre-i püşt-i niheng bāş

[HE, 108a] Balık gibi yumuşaklıktan olmasın ki seni yudalar, halkıñ ağızında timsāhıñ arkası desteresi ol. Ya'nī mīzān-ı şerī'atden hāric mülāyemet insānı helāk eder. Belki mülāyemet memdūh olan maħallerde mülāyemet ve kabalık mergüb olan mevzi'lerde kaba mu'āmele etmek dekā'ik-ı hikmetdendir. Merhūm beyt-i evvelde hıulq-ı vāsī'e terġīb buyurduğundan bu beytinde kāfil-i necāt olan hūdūda işāret eyledi.

[HM, 185a] Balık gibi yumuşaklıktan olmaya ki seni yudalar, halkıñ ağızında timsāhıñ arkası desteresi ol. Zīrā mīzān-ı şerī'atden hāric mülāyemet mūcib-i helāk olduğu çokdur. Ya'nī vūs'at-i hıulqdan 'add edip kesret-i inkıyād üzere mülāzım-ı erbāb-ı fesād olmadan hāzer ve mevki'i geldikce kaba mu'āmeleden hālī olma ki sen halkı hālīkdan a'lā bilmezsin. Güyā merhūm vasaş umūra terġīb ve hūdūdu tecāvüzden terhīb murād eder.

صائب هزار بار ترا بیش گفته ام
با خلق صلح کل کن و با خود بجنگ باش

Çün mâhiyet me-bād ez-nermī fūrū berend / Der-kām-ı halk erre-i püşt-ı niheng bāş

[HE, 108a] Ey Şā'ib, saña biñ kerreden ziyāde söylemişim, halk ile küllī şulh edip nefsiñle cengde ol. Mukteziyāt-ı tabī'iyeden imkânı rütbe nefsi-nātıqayı taḥlīşde mübālağa eyle ki mi 'rāciñ ma 'nāsını kendi nefsiñde fehm edip benim bilmediğim şey' olmaz diye 'inād etmeyesin.

[HM, 185b] Ey Şā'ib, saña biñ kerreden ziyāde söylemişimdir, halk ile küllī şulh edip nefsiñle cengde ol. Zīrā halkıñ ekseri bu kažiyyeniñ 'aksine mā'ildir.

[57. Gazel]

کاهی رهین ظلمت و که محو نور باش
کاهی چراغ ماتم و که شمع سور باش

Gāhī rehīn-i zulmet ve geh maḥv-ı nūr bāş / Gāhī çerāğ-ı mātem ve geh şem'-i sūr bāş

[HE, 108a] Gāhīce zulmete muḳayyed ve gāhī nūrda maḥv ol, gāhī çerāğ-ı mātem ve gāhī şem'-i sūr ol. Ya 'nī şıfat-ı imkânıñ senden infikākı muḥāl ve zulmet senden ayrılmak ümīdi olmayınca ma'lūm olur ki senden murād nūr ile zulmet beyninde devrān ve etvār-ı 'acībe ve esrār-ı ğarībe ile melā'ike vü şeyātīni ḥayrān etmektir.

Evsāf-ı melekiyyete taḳlīd ile şerefde ve teraḳḳīde ve 'ilmde melā'ikeye tefavvuk seniñ ḥaḳḳında mümkündür. Lākin süfliyyat tarafı kadar ma'lūm olmadığına mechül-ı muḥlak gibi herkesiñ tarīḳ-i nūrāniyyete iştihāsı ve incizābı olmaz.

Bā-ḥuşuş kālīb-ı insān ḥilḳatde aḳdem ve insān üzerine aḳkām-ı türābiyyet bu cihetle nūrāniyyetden elzendir. Ve vāḳı' olan daḫi budur. Pes, 'imā'-yı ḥilḳat-i 'ayneyn taşdıḳ olunup gāh nūra nazār ve gāh zulmete medd-i başar ederek zālīmü'l-nefs ile ḥayrete sebḳat edenlerin beyninde muḳteşid olmak ḥikmetdir.

[HM, 185b] Gāhī zulmete muḳayyed ve gāhī nūrda maḥv ol, gāhī mātem çerāḡı ve gāhī ŧem‘-i sūr ol. Ya‘nī ḡalām-ı ma‘nevī ki imkān lekesidir. Senden bir vechle infikāk ḡabūl etmeyince mūrā‘āti lāzımdır.

Pes, senden murād olan nūr ile bu zulmet beyninde cevlan ve eḡvār-ı ‘acībe ve esrār-ı ḡarībe izḡarī ile mel‘ike vü ŧeyāḡını ḡayrān etmektir. Ḥattā ma‘lūmuñ ola ki seniñ iḡün iki ḡöz ḡalk olunduḡu biri zulmete ve biri nūra naḡar iḡündür ki yalnız birine muḡayyed olmaḡ elbetde insānı ḡavrından iḡrāc eder. Ve bu taḡririñ ḡāhiri imkānı rütbe ŧerī‘ate temessükden ‘ibāretidir.

شیر و شکر بطفل مزجان سبیل کن

قانع ز خون رزق هر تلخ و شور باش

Şīr ü ŧeker be-ḡıfl-mizācān sebīl kon / Ḳānī‘ ez-ḡān-ı rızḡ be-her telḡ u ŧūr bāŧ

[HE, 108b] Süd ile ŧekeri ḡıfl mizācılıra sebīl eyle, rızḡ sofrasından her acı ve ḡızlu ile ḡānī‘ ol. Zīrā bu dār-ı dūnyāya vürüduñ sebebi kesb-i ‘ilm ü ma‘rifet ve taḡşīl-i ḡavāŧş-ı a‘māl ve tecārīb-i āŧār-ı kesret ve aḡkām-ı vaḡdetdir. Lākin bu mezkūrātıñ ḡuŧülü bir müddet-i ma‘lūme bu miḡmān-serāyda tevaḡḡufa muḡḡāc olduḡu-iḡün insāna her ne lāzım ise her cinsinden mebzūl u vāfir ü müḡeyyā bulunduḡundan ‘uḡūl-ı ḡāŧıra bu cümleñ beyninde bu dārda olduḡca müŧterek olan eŧyā’yı ḡıfza ve cem‘e meŧḡöl olup ne iḡün ḡalk olunduḡunu bi‘l-külliyye ferāmüŧ etmişlerdir.

Ammā ‘uḡūl-ı münevvere ŧāḡibleri bu dārda bulunan levāzım-ı müŧterekeden ednāsına ḡanā‘at edip ḡıkr olunan nefā‘isiñ tekmīline ŧarf-ı mechūd eylediler ki ŧüretde beŧer ma‘nāda melek olup henüz dār-ı beḡāya irtiḡāl etmemiş iken kendilerine ḡüncāyiŧ-peḡzīr-i ‘uḡūl olmayan nefā‘is-i ḡālātdan va‘d olunanlardan birer nebze isti‘dādları meretebe ḡösterilip ‘ilmü‘l-yaḡīn ile ḡaḡḡu‘l-yaḡīni cem‘ etmişlerdir. Bu sebebden mevt-i iḡtiyārīden ŧoñra kibār-ı ŧuleḡā‘ ömrleri vefā eder ise ekl ü ŧürbde ‘avāmma ḡarīb ḡareketler ederler.

Zîrâ onlar şüretde ehl-i dünyâ ma'nâda ehl-i cennet hükmündedirler ki ekl ü şürb hicâb olmayıp belki nûrâniyyetleriniñ müzdâd olmasına bâ'is olur ve 'âkıll olan olan bunda şübhe etmez ki Vâcib-i te'âlâ 'ibâdına 'uqbâda va'd etdigini dünyâda göstermeye kâdirdir.

[HM, 186a] Sûd ile şekerî tıfl mizâclılara sebîl eyle, rızık sofrasından her telh u şür ile kanâ'at eyleci ol. Zîrâ dünyâyâ vürüduñ sebebi taḥşîl-i ma'rifet ve kesb-i aḥlâk-ı kemâl olsa gerekdir. Ve bu ḥuşuş bir müddet bu dâr-ı belâda kararî müstelzim olduğuna her cinsden levâzım-ı ma'îşet-i insân müheyyâ vü mebzûl olmasına binâ'en nüfûs-ı câhile envâ'-ı taşarrufâtında isrâfa mâ'il olup hemân dünyâyâ gelmek yiyip içmek içündür diye ne için halk olundukların bilmezler. Ammâ nüfûs-ı zekiyye şâhibleri levâzım-ı müşterekenîñ ednâsı-ile kanâ'at edip kemâlât-ı mezkûre taḥşîlinde şarf-ı maḥdûr etmededirler.

کشتی چو باخت لنگر خود زور بشکند

زینهار در کشاکش دوران صبور باش

Keşti çü bâht lenger-i ḥod zûr bi-şikend / Zinhâr der-keş-â-keş-i devrân şabûr bâş

[HE, 109a] Sefîne çünkü kendi lengerini oynadı çâbuk kırılır, aman eyyâmîñ keş-â-keşinde ve ḥavâdişinde şabûr ol. Zîrâ insân muḥîṭ-i vücûduñ sefînesi ve şabr bu sefînenîñ temurudur. Tûfân-ı ḥavâdişde bu lenger olmayınca tiz helâk olur.

[HM, 186a] Bir sefîne çünkü lengerini zâyi' etdi çâbuk kırılır, aman eyyâmîñ ḥavâdişinde şabûr ol. Zîrâ insân muḥîṭ-i vücûduñ sefînesi ve şabr bu keşîniñ temurudur. Eger tûfân-ı ḥavâdişât-ı eyyâmde bu lenger bulunmasa elbetde telef olmak muḥarrerdir. Belki 'âkıll olan kabe'l-vuḳû' ḥavâdişât-ı melḥûzeyi vâḳı' farz edip tavtîn-i nefis etmek kaydında bulunup füc'eten dūçâr olanlarıñ nişfi rûtbe mükedder olmaz. Ammâ cühelâ kendini emîn farz edip durur iken ednâ ḥavâdişle helâk oldukları katı çok görülmüşdür.

بستان ز خلق خام و بده پخته در عوض

سر کرم خوش معاملکی چون تنور باش

Bi-sitān ez-ḥalk ḥām u bi-dih puḥte der-‘ivaż / Ser-germ hoş mu ‘āmelegī çün tennūr bāş

[HE, 109a] Halkdan ḥām al ve ‘ivażında pişmiş ver, güzel mu ‘āmelelikde ser-ḥoş ve pür-ḥarāret-i tennūr gibi ol. Zīrā ḥamīri çig alıp pişmiş verir. Mevlā-yı müte‘āl’iñ her cihetden Vāhid-i ḥaḳīkī olduğunu yaḳīn eden ‘ārif çig verip ibtilā için puḥte taleb eden daḥi Rabbü’l-erbāb olduğun taḥḳīḳ edince bu mu ‘āmele-i ḳudsiyye ḡāyet āsān olur. Yoksa esbāba mü’essir nazārını edenlerden bu şıfat ḡāyet ba‘īddir.

[HM, 186b] Halkdan ḥām al ‘ivażında pişmiş ver, güzel mu ‘āmelelikde ser-ḥoş ve pür-ḥarāret-i tennūr gibi ol. Ḥamīri çig alıp pişmiş vermede imām-ı küremā’dır. Ḥaḳīḳatde bu şıfat enbiyā’ vü aḳṭāba maḥşūş bir ḥulḳ-ı ilāhīdir. Lākin esbāba mü’essirdir diyenler bu ṭabī‘ati ḳabūl edemezler. Belki maḥlūḳdan ḳaṭ‘-ı nazār edip mestāne Mevlā-yı müte‘āl’e teveccūh edenlerin kārıdır. Yāḥud ḳuvvet-i imānla ecre mā’il olan ehl-i āḥiretten şudūr eder.

صائب چوره بمحفل قربت نمیدهند

از دور دیده بان نکتهای دور باش

Şā’ib çü reh be-maḥfil-i ḳurbet ne-mī-dehend / Ez-dūr dīdebān-ı nigehhā-yı dūr bāş

[HE, 109a; HM, 186b] Ey Şā’ib, meclis-i ḳurba çünkü saña yol vermezler, uzaḳdan uzaḳ nazārların dīde-bānı ol. Ya’nī uzaḳdan baḳmaya maḥşūş olan ma‘ārifī taḥşīl eyle ki ehl-i ḳurbañ bu fennde zevḳi yoḳdur.

[58. Gazel]

عندلیبی که بدل هست ز غیرت خارش

نفس صبح قیامت دمد از منقارش

‘Andelībī ki be-dil hest ez-ğayret hāreş / Nefes-i şubḥ-ı kıyāmet demed ez-minķāreş

[HE, 109a] Bir bülbül ki onuñ gönlünde ğayretten hār vardır, o ‘andelībīñ minķārından şubḥ-ı kıyāmet nefesi zuhūr eder. Ya‘nī vaşl-ı gül hāra qalmasıñ diye nefesi kıyāmet şubḥunuñ nāme-i a‘mālleri uçurduğı gibi bir sāt aqdem gülleri açıp perīşān etmeye şarf olunur ğayretinden.

[HM, 187a] Bir bülbül ki ğayrıdan onuñ gönlünde hār vardır, onuñ minķārından kıyāmet şubḥunuñ nefesi zuhūr eder. Ya‘nī gülüñ vuşlatı hāra qalmasıñ diye nefesi kıyāmet şabāhınıñ nefesi nāme-i a‘mālleri uçurduğı gibi gülleri bir sāt aqdem açıp uçurup hārı gülden ‘ārī eder.

از بهار چمن افروز چه کل خواهد چید

می پرستی که نباشد بکرو دستارش

Ez-bahār-ı çemen-efrüz çe gül h‘āhed çīd / Mey-perestī ki ne-bāşed be-girev destāreş

[HE, 109b] Bir mey-perest ki şarığı rehinde olmaya çemeni nūrlandırıcınıñ bahārından ne gül divşirebilir. Ya‘nī māye-i sekre nuķūd-ı vücūdun şarf etdikden soñra baķıyyesin dađı bāde rehine va‘z etmedikce bir mey-perest Ḥakīm-i ezel’iñ her dem bahār-ı esmā’sından bir gül divşirip ḥakā’iķ-i kā’inātıñ esrārına vāşıl olamaz. Ya‘nī kavmiñ sekr dedikleri maķāma maḥşūş olan ‘ulūm-ı zevķiyye işāret olunan şūrūta ri‘āyet etmedikce taḥşīl olunmaz. Murādı aḥkām-ı terkībi ta‘ṭīl etmeniñ semerātına ĩmādır.

[HM, 187a] Bir mey-perest ki şarığı bāde rehinde olmaya çemeni nūrlandırıcınıñ bahārından ne gül divşirebilir. Ya‘nī māye-i sekre nuķūd-ı vücūdun şarf etdikden soñra baķıyyesin dađı bāde rehine va‘z etmedikce bir mey-perest Ḥakīm-i ezel’iñ her dem

bahār-ı esmā'sı āsārından bir gül divşirip ḥaḳā'ıḳ-i kā'inātın esrārına vāḳıf olamaz. Murādı aḥkām-ı keşretiñ ta'ḫiline işaretdir ki a'zam-ı esbābı ḳavmiñ sekr ta'bır etdikleri ḥāletdir.

دست از پرورش شاخ امل کوتاه دار

کین نهالیست که باشد کره دل بارش

Dest ez-perveriş-i şāḥ-ı emel kūteh dār / Ki in nihālīst ki bāşed girih-i dil bāreş

[HE. 109b] Emel budāğını terbiyeden eli ḳışa tūt, zīrā bu bir fidāndır ki mīvesi 'uḳde-i ḳalb olur. Ya'nī āmālın biñde biri irāde-i ilāhiyyeye muvāfiḳ gelip zuhūr etmeyince zarūrī ḳalbin derūnunda 'uḳde ḥāşıl olup infitāhına māni' olur.

[HM. 187a] Eli emel budāğının terbiyesinden ḳışa tūt ya'nī bu fidānı terbiye etme, zīrā bu bir nihāldir ki mīvesi 'uḳde-i ḳalb olur. Meşelā filān maḩlaba vāşıl olurum yāḩud filān zamān şöyle ederim demek gibi ḩülyālar ki biñde biri irāde-i ilāhiyyeye muḩābaḳat edip zuhūr etmez. Pes böyle fāsıd fikre ḩizmet etmek 'uḳde-i ḳallden ḡayrı şemere vermez.

کلشنی را که بود دیده کلچین دربی

مژه برهم نزند خار سر دیوارش

Gülşeni-rā ki būd dīde-i gül-çin der-pey / Müje ber hem ne-zened ḩār-ı ser-i divāreş

[HE. 109b] Bir gülşeniñ ki eñsesinde gül-çiniñ gözü ola, o gülşeniñ dīvārı başınıñ dikenli kirpiklerin birbirine urup uykuya raḡbet edemez. Zīrā gül-çiniñ şerrinden emniyyet ancak intibāh-ı tām ile ḥāşıl olur ki ednā ḡafletle gül gülistāndan bīḡāne olur. Murādı benī-ādem ile ecel için isti'āre-i temşiliyyedir.

[HM, 187b] Bir gülşeniñ ki eñsesinde gül-çiniñ gözü ola, o gülşeniñ dīvārı başınıñ dikeni kirpiklerin birbirine uramaz ya'nī h̄vābe rağbet edemez. Zīrā gül-çiniñ şerrinden emniyyet ancak intibāh-ı tām ile olur ki ednā gağletle gülistān h̄aristāna bedel olur.

حاصل نعمت دنیا همه زرقست و فریب

این درختیست که پوچست سراپا بارش

Hāşıl-ı ni' met-i dünyā heme zerkest ü firīb / Īn dirāhtīst ki pūçest ser-ā-pā bāreş

[HE, 109b] Ni' met-i dünyāniñ hāşılı ve neticesi cümle aldama ve firībdır, bu bir ağaçdır ki başdan başa mīvesi çürükdür. Ya'nī kışrı rengin görünür ammā içinde mağzı yoktur. Ve bu şüretde iken bu mīveden tenāvül etmemek muhāldır. Pes, çürük olduğun bilerek ve hāşılıni der-hātır ederek hemān kıvām-ı beden tamām olacak kadar ki zarūret muktezāsıdır. Onuñla imkāni rütbe kanā' atden gayrı çāre bulunmamışdır.

Meşelā helāl ü lezīz ta'āmiñ bir dürlüsünden şib' rütbesinde isti'māl eylesek mizāciñ isti'dādına göre bir belā' akabinde muşammemdir. Eger mücerred olup şıhhat-i beden daħi müsā'ade eder ise ihtilām hāzırdır. Yok şāhib-i 'iyāl isek nevmden bir şıket hāşıl olup ednāsı şabāh namāzını ne güne edā edeceğini bilmezsin. Ve eger bedende aşlından inhirāf ü seķāmet var ise marāza münāsib ziyādeler der-kārdır. Ve bu kadarca herkesiñ ma'lūmu ve inkāra mecāl yok eden bu huşūşda aldanmamak biñden birine müyesser olmaz.

Siyyemā şarqdan garba dek mālīk olsan yine sen murād etmedigin vaqtd ecel gelip cümle mā-meleki bırakıp gitmek emr-i muķarrer iken bu bī-hūde cem'ıyyet için benī-ādemiñ telāşını her bāzāra vardıkça temāşā edersin.

[HM, 187b] Dünyā ni' metiniñ hāşılı cümle āldama ve h̄iledir ya'nī ibtilādan 'ibāretdir, bu bir ağaçdır ki başdan başa mīvesi çürükdür. Ya'nī kışrı rengin görünür ammā içinde mağzı yoktur. Ve bu şüretde iken bu mīveden tenāvül ve oña rağbet etmemek muhāldır. Pes, çürük olduğun bilerek vaqt u hālīñ iktizāsı kadar ile kanā' at edip mi' de-i taķvāyı ifsād etmeden gāyet hāzer üzere olmak vācibdir.

کیست امروز درین باغ بغیر از صائب

عندلیبی که چکد خون دل از منقارش

Kīst emrūz der-īn bāg be-ğayr ez-Şā'ib / 'Andelībī ki çeked hūn-ı dil ez-minķāreş

[HE. 110a: HM. 188a] Bugün bu bāğda Şā'ib'den ğayrı kimdir, bir bülbül ki onuñ minķārından göñül kanı tamlaya? Lā vā'llāhi ne bugün ne dün⁴⁰⁰ ve ne yarın Şā'ib gibi bülbül bāğ-ı 'āleme gelmek ķudretu'llāha 'aciz nisbeti olmasa muhāldir der idim.

[59. Gazel]

روح قدسی بیش ازین در تنکنای تن مباح

عیسی وقتی کره در چشمه سوزن مباح

Rūh-ı qudsī bīş ez-īn der-tengnā-yı ten me-bāş / 'Īsī-i vaķtī girih der-çeşme-i süzen me-bāş

[HE. 110a] Çünkü bu tercümemizden ğaraż aħbāb-ı kirāmīñ ma'lūmudur ki vüzerā vü mülükdan celb-i huzūz-ı fāniyye için degil hemān mücerred kendimize bir eglence ve bu rütbe izāha muhtāc olan ihvān-ı şafāya bir yādigārdır. Pes münāsebet geldikce hātıra sünūh eden me'ānileri taħrīre bir vechle māni' taşavvur olunmaz.

Faķīriñ kerrātlā hātırıma hutūr eder ki lezā'iz-i ma'neviyye bir dürlü taķsīm ile iki kısmdır. Biri āyāt u eħādīşden ve i'tibārāt-ı mevāķi'-i mevcūdātdan hāşıl olan me'ānī-yi nādirelere vāķıf olma ile olur. Ve bu huşūşa mütekeffil Muħyi'd-dün ibn-i 'Arabī efendimiziñ *Fütūhāt-ı Mekkiyye*'sidir ki *lā-feriyye ba'de 'ubbādān* meşeline şāyestedir.

Ammā bir ālāy 'ulemā-yı İslām mülhiddir demişler, onuñ kitābıyla intifā' nice mümkündür. Cevāb ederiz ki o zāt-ı şerīfe ilhād nisbetini eden 'ālim *Fütūhāt-ı Mekkiyye*'yi bi-tamāmihi mütāla'a buyurup kendi i'tiķādına muvāfık mesā'il-i nefīseleri cem' eylese dürer ķadar bir kitāb olur ki *Fütūhāt*'dan ğayrı maħalde o taħķīķleri bulmaķ taşavvur olunmaz ve 'ameliñ muķtezāsı cevāhiri müzīlede daħi

⁴⁰⁰ ne dün: -HE

bulur iseñ kemāl-i i'tibār u raġbetle aġz etmekdir. Ve eger tevfiķ 'ināyet olunup ħüsn-i zanla müṭāla'aya bir 'ālim muvaffaq olsa 'ālim kayd eyledim ki şeyḫiñ kelāmı elbetde ya Qurān-ı Kerīm'den veyā eġādīs-i nebeviyyeden müstenbaṭdır ve te'vīliñ eṭrāfına ašlā uğramaz. Ve bir ādem 'ālim olmayınca ḥadīs-i şerīfi cehl ile inkār edip āşim olur yāḥud Qurān-ı Kerīm'e i'tirāz eder.

Ḥāşılı ne maḥalden tekellüm eder bilmeyince olmaz. Ammā bildikde ašlā şeyḫ ü mürşid istemez. Hemān fehmi müstaķīm bir 'ālim bu kitābdan müṭāla'a ile aķrān u emşāliniñ az müddetde ser-firāzı olacaġında iştibāh yoķdur. Hezārān ḥayf olsun o 'ālime ki nāzenīn 'ömrünü mantıķ u ḥikmet ü hendese ile ifnā edip böyle bir kenz-i 'irfāna iltifāt etmeden 'ālem-i berzaḥa naķl eyleye.

Geldik lezā'iz-i ma'neviyyeniñ bir kısmı daḫi aralıķda ṭabī'ate melāl geldikde dīvān-ı Şā'ib ki faķiriñ 'indimde cümle şu'arāniñ dīvānlarınıñ fütūḫāt-ı İşfahāniyyesidir. Bunu müṭāla'a eyle telezzüzdür. Bu ikisinden ġayrı cānla raġbet edecek eglence bulamadım. Geldik maṭla'ıñ mefhūmuna. Buyurur ki, Sen Vācib-i te'ālā'ya mensüb rūḥu'l-ķudssün bundan ziyāde ten muzīķinde olma, vaķtiñ 'İsā'sısın igne gözünden 'uķde olma. Ya'nī düġüm igne gözünden geçmediği gibi sen de tende 'āciz olup ķalma.

Su'āl gelir ki bu ma'nāsız naşīḫati seniñ medḥ eylediğiñ Şā'ib ķatı çoķ ĩrād eder. Ve insān sümüvv-i küllī böcek degildir ki bedenden çıķıp yine bedene girsin ve 'uķalādan bir ṭā'ife-i 'azīme insāniñ bedenden ġayrı bir ḥaķīķi yoķdur diye edilleler serd etmişler.

Bu su'āliñ cevābı münāsebetle mükerrer taḫrīr ü beyān olunmuşdur ki ķuyūdāt-ı beşeriyyeniñ bi'l-külliyeye terki muḫāl olduđu gibi imkānı rütbe taķlīle söz yoķdur. Lākin mürşid ḥükümünde olmayınca Şā'ib'iñ ne dediği ma'lūm olmaz.

Ķaldı ki insāniñ bedenden ġayrı ḥaķīķati yoķdur diyenler diķķatde kılı kırķ yarıp ḥamāķatde İbn-i Habenneķe'yi fersaḥ fersaḥ geçmişlerdir. Kimyāyı inkār eden fużalā gibi bir kerre te'emmül etmezler ki 'abeş-i san'at içün bir kaç biñ kitāb te'līf olunur mu?

Ġāyeti bir nefīs ü ‘azīz fenn-i ġarībdir. Emānet şādıka şāhibi olmayana verilmez. İslām şart degildir. Ve ġāhice ġarretinden bulunduġu maħalle bir telezzüz-i ma‘nevīden ġayrı fā‘idesi olmaz münāsebetle ittılā‘ımız kadar zikri sebkat etmişdir.

[HM, 188a] Sen rūhu’l-ġudssün, bundan ziyāde ten muzīķinde olma, vaķtiñ ‘İsā’sısın, igne gözünde ‘uķde olma. Dügüm igne gözünden geçmediġi gibi sen daħi tende ‘āciz olup ġalma. Ya‘nī ġayvāniyyete muķayyed ve onuñ aħkāmını icrāda bir sa‘ādet yoķdur.

Siyyemā nefsi-nāṭıķa cihetinden aşlıñ ma‘lūm iken esfel-i sāfilīn ṭabī‘atde ġalmaķ saña yaķışır ma‘nā degildir. ‘Ādetidir merħūmuñ mezāmīn-i reng-ā-reng ile terk ü tecrīde terġibde mübālaġa eder. Ammā bilmem kendi edebildi mi, yoķsa bizim gibi dellālī midir?

از لباس تن مجرد کن روان پاک را

یوسف سیمین تنی در قید پیراهن مباش

Ez-libās-ı ten mücerred kon revān-ı pāk-rā / Yūsuf-ı sīmīn tenī der-ķayd-ı pīrāhen me-bāş

[HE, 111a] Pāk olan cānı ten libāsından mücerred eyle, sen bir ġümüş tenli Yūsuf’sun ġömlük ķaydında olma. Ya‘nī levāzım-ı cismāniyyete raġbet cins-i ba‘īd ile ittīħāda bā‘is olup şāhibine celb-i nedāmet ü ġüsrān edeceġinde iştibāh yoķdur. Belki ābā’-yı ‘ulviyyeye mülħaķ olmadıġı-içün rūħāniyyet kesbinden bir ān fāriġ olma demekdir. Yine merħūm maṭla‘daki mażmūnu başķa libāsda īrād eyledi.

[HM, 188b] Pāk olan cānı ten libāsından mücerred ü ‘üryān eyle, ġaldı ki bu şūrete raġbet etmeyeniñ beden-i rūħāniyyetinde bir ‘ayb olmaķ şoyunmaya māni‘ olagelmişdir der iseñ sen sīmīn-ten bir Yūsuf’sun ve ‘üryānlıġın esbāblılıķdan ecmeldir. Pīrāhen ķaydında olma, hemān bir laħza evvel şoyunagör ki nūrāniyyet u rūħāniyyet ne sa‘ādet olduġun bilesin. Murādı yine aħkām-ı beşeriyyeti taķlīle terġibdir.

سر مه کن از برق بنیش پردهای خوابرا

بیش ازین در زیر آبرای دیده روشن مباح

Ez-libās-ı ten mücerred kon revān-ı pāk-rā / Yūsuf-ı sīmīn tenī der-ḳayd-ı pīrāhen me-bāş

[HE, 111a] Rū'yet berḳinden uyḳu perdelerin yaḳıp sürme eyle, ey rüşen-göz bundan ziyāde bu şehāb altında olma. Ya'nī ḥadīdü'l-başar olup ḥalkıñ görmediği eşḥāş bir ādem görmeye şürū' eylese bu rū'yet-i bāşiredeki uyḳu perdelerin iḥrāk edip nevm ile yaḳaza 'indinde ber-ā-ber olur.

Ma'lūm ola ki göze 'arız olan 'ilellerin cümlesi başirete daḥi 'arız olur. Hıvel-güşāde seyl-i mā'-i ebyaz vü mā'-i esved gibi eger 'ayn-ı başiret bu 'illetlerden ḥalāş olur ise gördüğü nedir ve gören kimdir ve gösteren kimdir bilā-ḡalaṭ derk edip muḥaḳḳikīñ zümresine dāḥil olur.

[HM, 188b] Rū'yet berḳinden uyḳu perdelerin yaḳıp sürme eyle, ey rüşen-başar bundan ziyāde bu şehābıñ altında olma. Ya'nī nūr rū'yet-i başara bir kuvvet ḥāşıl edip nevmi bu rū'yetiñ sebebiyle maḥv edince uyḳusuzluk ḥāriḳ-i 'ādet cihetinden bir sürme-i ilāhī olup ḥalkıñ görmediğini gördükde şehāb-ı evḥām u şükūkdan mu'arrā olmaḳ üzere ḥadīdü'l-başar bir 'ārif olursun demekdir.

از سنان اه بام چرخ را سورخ کن

بیکنه چندین درین زندن بی روزن مباح

Ez-sinān-ı āh bām-ı çarḥ-rā sūrāḥ kon / Bī-gūneh çendīn der-īn zindān-ı bī-revzen me-bāş

[HE, 111b] Āh mızrāḡından bām-ı çarḥı delik eyle, ey günāhsız bu ḳadar penceresiz zindānda olma. 'Ulūvv-i himmete işāret eder ki felāsifenīñ eflāk ḥariḳ ve iltiyāmı ḳabūl etmez dediklerine aldanıp āyāt-ı melekūtiyyeden maḥrūm olma. Belki āteş-i 'aşḳiyyeden münba'is āh-ı sūznāk ile 'urūc-ı rūḥāniyye ārzūsundan münḳaṭı' olma.

Zîrâ enbiyâ'-yı 'izâmîñ aḥbârı maḥz-ı şıdk ve 'ayn-ı vâkı'dır. Eger 'uḡûl-ı beşer bu esrâra vuḡûfa bi-nefsihi müstaḡill olsalar rûsûl-ı kirâm ba's olunup bu kadar kütüb-i ilâhiyye inzâl olunmaz idi. Ve ma'lûmdur ki bu esrâr ehl-i îmâna maḡşûşdur.

[HM, 189a] Âh mızrâğından bâm-ı felegi delik eyle, ey günâhsız bu pençeresiz zindânda bu kadar olma. 'Ulüvv-i himmete terḡîb eder ki felâsifenîñ eflâk ḡariḡ ve iltiyâm ḡabûl etmez dediklerine aldanıp âyât-ı melekûtiyyeden maḡrûm ḡalmayasın. Belki âteş-i 'aşḡiyyeden münba'îş âh-ı sūznâk ile 'urûc-ı rûḡâniyye ârzûsundan bir ân münḡaḡı' olma ki ḡükemâ-yı İslâm âsumâna yıldız tekyesine varmadan âsân varıp gelirler. Eger 'uḡûl-ı beşeriyye böyle esrârı bilmede müstaḡill olsa bu kadar enbiyâ' ba's ve bu kadar kütüb-i ilâhiyye nâzil olmaz idi.

میتوان دل را بہمت بر فراز عرش برد

رستمی داری اسیر چاہ چون بیزن مباش

Mî-tüvân dil-râ be-himmet ber-firâz-ı 'arş bürd / Rüstemi dâri esîr-i çâh çün Bîzen me-bâş

[HE, 111b] Himmetle gönlü 'arş üzerine götürmek mümkündür, bir Rüstem'e mâliksin Bîjen gibi kuyuda esîr ḡalma. Rüstem'den murâdı, himmet-i şâdıḡadır ki şürûḡu tekmiî olduğda bir şey' maḡşadına ḡâ'il olamaz. Bu ḡuşûş ehl-i sülûkuñ 'inde bedîḡidir. Ve Bîjen bir pehlüvândır çâha düşüp Rüstem'in eliyle ḡalâş oldu. Şâh-nâme kışşalarındandır.

Temşîl ḡarîḡi ile îrâd eyledi ve ḡalbi 'arş üzere götürmek 'âlem-i ḡayâl-i munfaşıla düḡûl edenlere murâd etdiği maḡalde bulunmaḡ mümkündür. Lâkin tefhîmi erbâbı olmayanlara müşkildir. Fehm etdigimiz kadar ceste ceste maḡallerinde yazıldı.

[HM, 189a] Himmetle ḡalbi 'arş üzere götürmek mümkündür, bir Rüstem'e mâliksin Bîjen gibi çâhîñ esîri olma. Himmet-i Rüstem ıtlâḡ eyledi ki şürûḡu tekmiî olduğda bir şey' oña ḡâ'il ü muḡâbil olamaz. Ve Bîjen, Şeh-nâme kışşalarında bir pehlüvânîñ nâmıdır ki Rüstem'in eliyle meşḡûr çâhdan ḡalâş oldu.

Ve kaldı ki kalbi ‘arş üzere götürmek uyanık rü’yâ görmek kabîlinden ‘âlem-i hayâl-i munfaşıla dühûl edenlere vâkı‘ olan ‘urûc-ı rûhânîden ‘ibâretdir. Lâkin şüfiyyeniñ ıstılahını bilmeyenlere taḥrîr etdigimiz üzere rü’yâda vâkı‘ olan umûrdandır diye cevâb vermeden ğayrı çâre bilmem. Zîrâ dâ’ire-i baḥş ü cidâle gelir ma’nâlardan degildir.

شد سفید از انتظارت چشم خلد از جوی شیر

همچو بلبل محو آب و رنگ این گلشن مباح

Şod sefid ez-intizâret çeşm-i ḥuld ez-cüy-ı şîr / Hem-çü bülbül maḥv-ı âb u reng in gülşen me-bâş

[HE, 112a] Seniñ intizârından ḥulduñ süd ırmağından olan gözü ağardı, bülbül gibi sen bu gülşeniñ âb u renginiñ maḥvı olma. Beḳāya t̄alib ol ki bākî olasın. Ve Mevlā-yı müte‘âl, dār-ı beḳāda nüfûs-ı sa‘îde için ḥalk eylediği kerâ’im ni‘amlarından esmâ’da müşterek dünyâda daḫi birer nümüne ḥalk etmişdir ki mü’min o ni‘metleri gördükde esmâ’ları ile ne oldukların bileler. Yoksa bu nümüne-i fânîde maḥv olalar diye ḥalk eylemedi.

Lâkin Şâ’ib merḥûm bu maзмûn-ile cennâtiñ ahâlisine müştâk olduğuna işâret eyledi ki ḥadîs-i şerîfde varîd olmuşdur ve bu iştiyâkıñ ma’nâsını beyân eder bir ‘ârif istimâ‘ımız olmadı.

[HM, 189b] Seniñ intizârından cennetiñ süd ırmağından olan gözü ağardı, bülbül gibi bu gülşeniñ âb u renginiñ maḥvı olma. Beḳāya t̄alib ol ki bākî olasın. Ḥadîs-i şerîfde vârid oldu ki “Cennet Bilâl’e Selmân ve ‘Alî’ye ve ‘Ammar’a müştâkdir” diye. Merḥûm bu maзмûna işâret edip bākîyyât-ı şâlihât saña müştâk u muntazır iken sen cemâl-i fânîde maḥv olduñ diye ta’zîr eder.

چون سلیمان خاتم دل را برار از دست دیو

قهرمان عالمی فرمان پذیر تن مباحث

Çün Süleymān ḥātem-i dil-rā ber ār ez-dest-i dīv / Kahramān-ı 'ālemī fermān-pezir-i ten me-bāş

[HE, 112a] Süleymān gibi gönül ḥātemini dīviñ destinden iḥrāc eyle, sen 'ālemiñ kaḥramānısın teniñ fermānını kabūl edici olma. Ya'nī muḳteziyāt-ı cismāniyetden zarūrāta ḳanā'at edip ḫabī'at üzerine sen ḥākim ol ve bu şaltanatla gönül ki ḥātem-i ilāhī ve ḥāmil-i ism-i a'zamdır hevā vü heves dīvleriniñ taşarrufları yedinden ḫalāş edip memleketinde şerīk olanları ḳahr eyle.

Қысаş-ı vāhiyelerde Ḥāzret-i Süleymān'ın ḥātemini dīvlerden biri sirḳat edip soñra yine Süleymān'a 'avdet eyledi diye naql ederler. Bu şöhrete binā'en merḥūm nazm eyledi. Ve ḫabī'ate ḥākim olmanıñ şerefine nazār eyle ki Şeyḫ-i Ekber gibi bir baḥr-ı 'ulūm buyurur ki "Bir ādem gāyet iştihā eylediği ḫā'm yāḥud her ne olur ise müyesser olduḳda ondan zarūrātı ḳadar ile iḳtifā edip ziyādesinden nefsinı men'e ḳādir olur ise vaḳtiniñ imāmıdır, her ne söyler ise kabūl edip aşlā kelāmına delīl talebinde olma."

Güyā bu ḫuşuş riyāzāt-ı şer'iyye ve ictihādāt-ı nefsiyyeniñ netīcetü'l-netā'ici ḥükmündedir ki bu rütbeye vāşıl olanlara tā bu rütbe iḳtidā ile emr eyledi. Hele bu ḫāletiniñ şu'ūbeti ma'lūmumuzdur lākin 'ādet olduḳda ne şemere verir bilmeyiz.

[HM, 190a] Süleymān gibi gönül ḥātemini şeyḫāniñ elinden çıkar, sen 'ālemiñ kaḥramānısın bedeniñ fermānını ya'nī ḫayvāniyyetiñ muḳtezāsını kabūl edici olma. Zīrā riyāzāt-ı şer'iyyeniñ berekātından mümkündür ki insān ḫabī'atine ḥākim olup mīzān-ı şerī'atden ḳıl ḳadar inḫirāf etdirmeye.

Ve ba'z-ı muḫaḳḳikīn buyurur ki bir ādem görür iseñ ki gāyet aç ve ekl ü şürbe muḫtāc olduḳu vaḳtde gāyet sevdiği ḫā'm ḫāzır olsa yine birkaç loḳma ile iḳtifā edip mīzān-ı şerī'ati tecāvüz etmeye. Taḫḳīḳ eyle ki o ādem vaḳtiniñ imāmıdır. Her ne söyler ise

cān u gönülden qabūl edip kelāmına delīl talebinde olmasa nazar eyle ṭabī‘ine ḥākīm olmanıñ şerefine ve şu‘ūbet-i taḥşīline.

چون ز زنگار خودی آینه را پرداختی
همچو خاکستر مقیم کوشه کلخن مباح

Çün ez-zengār-ı ḥodī āyine-rā perdāhtī / Hem-çü ḥākister muḳīm-i kūşe-i külḥan me-bāş

[HE. 112b] Çünkü benlik pasından āyineyi açdık, kudüret maḥv oldu ve şafā geldi, kül gibi külḥan kūşesinde muḳīm olma. Zīrā külḥana tenezzül zārüretten iḳtizā etmiş idi ki āyineniñ pasıdır. Murādı isti‘āre-i temsiliyye üzere benī-ādemiñ ḳalbi āyinesin taḥhīr için taḥammül etdiği riyāzāt u mücāhedāt-ı kemālden şoñra iḳtizā etmez. Belki ānen-fe-ānen terāḳḳīde olup cemī‘ ḥālātınıñ lisānıyla Rabb zıddını ‘ilmen virdine meşgūl olur.

[HM. 190a] Çünkü benlik pasından āyineyi açdık, kudüret gidip şafvet geldi ve āyine āyine olduğun bildi, ḥākister gibi külḥan kūşesinde muḳīm olma. Zīrā külḥana tenezzül, bu pası açmak için zārūrī vāḳı‘ olmuş idi. Güyā merḥūmuñ buyurduğu bir kemāl nesebidir ki o kemāle vāşıl olduğda ‘ārifeye mücāhedāt u riyāzātıñ iḳtizāsı ḳalmaz demektir ve şādıḳdır. Zīrā kibārıñ cümlesi encām-ı aḥvāllerinde ‘avāmdan farḳları olmaz.

بادرشت و نرم یکسان چون ترازو کن سلوک
در مقام عیب جویی چشم پرویزن مباح

Bā dūrūşt u nerm yeksān çün terāzū kon sülūk / Der-maḳām-ı ‘ayb-cūyī çeşm-i pervīzen me-bāş

[HE. 112b] Terāzū gibi ḳaba ve mülāyimle bir üslūbda sülūk eyle, ‘ayb aramak maḳāmında elek gözü olma. Meşelā eleğe bir miḳdār ḥubūbāt va‘z olsa farḳ edip cümlesine bir nazar ile mu‘āmele etmez. Ammā terāzū maḳām-ı vaḥdetde gözüne her

ne gelir ise ašlā nazārın tebdīl etmeyip cümleye mu‘āmelesi müsāvī olur ki bu şıfat-ı kummelīn-i ricālu’llāha maḥşūş olduğu-içün taḥşīline terġīb buyurdular.

Güyā maḥlūkāta ta‘zīm, ḥālīka ta‘zīmi mücibdir demek ister. Şimdi bu terāzū-yı bāzār-ı mu‘āmelātdan ref‘ olunup ḥalkı dil-bend-i elekden geçirmeye sa‘y ederler.

[HM, 190b] Terāzū gibi ḳabā ve mülāyimle bir üslūbda sülūk eyle, ‘ayb aramak maḳāmında elegiñ gözü olma. Meşelā elege bir miḳdār un ḳoduḳda incenin geçirip ḳabasın ḳabūl etmez. Ammā terāzū ve maḳām-ı vaḥdetde gözüne her ne gelir ise temyīz etmeyip cümle bir nazār ile mu‘āmele eder ki kibārīñ ḥālī böylecedir. Lākin ḥālā ‘aşrımızda bu terāzū nā-būd nā-peydā olduğdan soñra yedi kerre dil-bend-i elekden gecsek yine ḳabasın derler zengīn olmadıḳca. Zīrā böyle iḳtizā eyledi.

میتون دیدن بچشم عیب جویان عیب خویش

تا میسر میشود ز نهار بیدشمن مباش

Mī-tüvān dīden be-çeşm-i ‘ayb-cüyān ‘ayb-ı ḥ’iṣ / Tā müyesser mī-şevēd zinhār bī-düşmen me-bāş

[HE, 112b] ‘Ayb-cūların gözüyle ādem kendi ‘aybını görmek mümkündür, pes müyesser olduğca düşmensiz olma ki ḥāşşaten bu mirātla ‘uyūbuña vāḳıf olup ednā rütbe ‘aybı ‘ayb bilmek derecesine vāşıl olursun ki nışf-ı mürşid maḳāmına ḳā’im olur.

Te’emmül eyle ki Rabbü’l-‘ālemīn daḫi mebdē’-i insānı ‘adūsuz ḥalk eylemedi. Ḳaldı ki eḫibbālar seniñ sū’-i ḥātımeye sebep olacaḳ ‘aybıñı görür ve söylemeye cesāret edemez meger ricālu’llāhdan ola.

Ve muḳaddemen taḥrīr olundu ki ‘aybı nefsinde ‘ayb bilmek terke müsāvīdir. Ve kemāli ġayrīde görüp istiḫsān etmek fi’le müsāvīdir. Zīrā ‘aybı ‘ayb bildikde ḳaşdī olsun olmasın bu ‘ilm, tedrīci o ‘aybı ıslāḫa sa‘y eder. Ve kemāli kemāl bilmek, fi’le müsāvīdir ki bu ‘ilm o kemāli tedrīci taḥşīle himmet eder ve ondan bī-behre ḳalmaḳ muḫāldir.

[HM, 191a] ‘Ayb-cūların gözü ile kendi ‘aybını görmek mümkündür, pes müyesser olduğca aman düşmensiz olma ki hāşşaten bu mirātla ‘uyūbuña vākıf olup ednā rütbe ‘aybı ‘ayb bilmek derecesine vāşıl olursun ki nışf-ı mürşid maḳāmına ḳā’im olur. Vāḳı’ā Hālīḳ-ı bī-çün daḫi hilḳatiñ evvelinde insānı düşmenle bile ḫalḳ eyledi. Ḳaldı ki eḫibbā seniñ sū’-i ḫātımeye delālet eder ‘aybıñı söylemeye cesāret edemez. Meger evliyā’lardan ola ve irşād murād eyleye. Hāşılı bu ḫuşūşda merḫūmuñ buyurduḡu gibi düşmen ḳadar mürşid olmaz.

این جواب انکه میکوید حکیم غزنوی
ای سنایی خواجه جانی غلام تن مباش

İn cevāb-ı ān ki mī-gūyed Ḥakīm-i Ġaznevī / Ey Senāyī ḫāce-i cānī ḡulām-ı ten me-bāş

[HE, 113a] Bu o ḡazeliñ cevābıdır ki Ḥakīm Ġaznevī buyurur, ey Senāyī sen cān efendisisin ten ḡulāmı olma. Ya’nī bu tenezzülün ḫayvāniyete istiḫāleden ḡayrı fā’idesi yoḳdur.

[HM, 191a] Bu o ḡazeliñ cevābıdır ki Ḥakīm Ġaznevī buyurur, ey Senāyī sen cān efendisisin ten ḡulāmı olma. Zīrā bu tenezzülün ḫayvāniyete istiḫāleden ḡayrı netīcesi yoḳdur.

[60. Gazel]

از تماشای پریشان جهان دلگیر باش
واله یکنقش چون آینه تصویر باش

Ez-temāşā-yı perīşān-ı cihān dil-gīr bāş / Vālih-i yek-naḳş çün āyine-i taşvīr bāş

[HE, 113a] Cihānıñ perīşān temāşālarından dil-gīr ol, taşvīr āyinesi gibi bir naḳşıñ müteḫayyiri ol. ‘Ādetdir taşvīri şıyānet için āyinede ḫıfz ederler. Hem ḡuzel temāşā olunur ve o şūret taşradan bir āyineye nazar eder. Maḫbūbuñ şūreti taḫayyül olunur ve her ḫuşūşda müteferrid olanlar ḳariben be-kām olup perīşān olanlar onlara erişmek muḫāl olur.

Ve teveccühün şart-ı a'zamı cümle hümûmunu bir himmete karşı edip tefrikanadan gâyet ba'îd olmaqdır. *men eḥabbe şey'en ekṣerā min zikrihu*⁴⁰¹ Derdmend Şā'ib, 'ulûm-ı nâfi'e cihetinden ḥazz-ı vâfire mâlikdir. Ammâ bildigi ile 'amele ruḥşat verildi mi yoksa bizim gibi ḥasbî dellâk pâyesinde kaldı mı?

[fe'ilâtün fe'ilâtün fe'ilâtün fe'ilün]

Söylesem bildigimi sen de bilirsin lâkin

Zeyd'e mengüş olan Ḥâlid'e mengüş olmaz

Ma'nevî rızık vücûh ile tenâsüb ister

Her güzel 'aşîka vuşlat dih-i âgüş olmaz

Kâse-i 'aql ile şahbâ-yı me'ânî Nuşret

Yere düşmez dökülür ḥîle ile nüş olmaz

[HM, 191a] Cihânın perîşân temâşâlarından dil-gîr ol, taşvîr âyinesi gibi bir nakşın müteḥayyiri ol. 'Âdetdir taşvîri şıyânet murâd etdikde âyine altına qorlar. Ve hem güzel görünür ve bu âyineye âyine-i taşvîr derler. Ve ḥaḳîkatde bir âdeme bir ḥuşûşda tevfiḳin 'alâmetindendir ki teveccühü perîşân etmeyip yalnız her neye meşgûl ise onu tamâm etmedikce başka bir kâra şürû' ile teveccühüne tefrikan vermeye.

Bu ḥuşûşda vuşul merâmın kaṭ'î 'alâmetidir. Faḳîr daḫi bu mes'eleyi vâfir müddetden berü vedî'a-yı mecmû'a-yı ḥabâl etmişimdir. Ammâ iş benim elimde olsa ve her ma'lûm olan 'amele gelse. Beyt:

[fe'ilâtün fe'ilâtün fe'ilâtün fe'ilün]

Söylesem bildigimi sen de bilirsin lâkin

Zeyd'e mengüş olan Ḥâlid'e mengüş olmaz

Ma'nevî rızık vücûh ile tenâsüb ister

Her güzel 'aşîka vuşlat dih-i âgüş olmaz

⁴⁰¹ Bk. 374. dipnot.

Kāse-i ‘aql ile şahbā-yı me‘ānī Nuşret

Yere düşmez dökülür h̄ile ile nūş olmaz

روزى خود ميفزاید بنده فرمان پذير

راضى و شاکر بحکم والى تقدير باش

Rūzī-yi ḥod mī-fezāyed bende-i fermān pezīr / Rāzī vü şākir be-ḥük-m-i vālī-yi taḳdīr bāş

[HE. 113b] Fermān ḳabūl eden ḳul kendi rızḳını artırır, sen Vālī-i taḳdīr’iñ ḥük-müne rāzī ve ni‘metine şākir ol. Yine bu sıfatda olmanıñ fā’idesi saña rāci’dır. Zīrā Vālī-i taḳdīr hem ḡanī ve hem müstagnīdir. Hemān seniñ emrine imtişālīñ ve ni‘metlerine iḳrārīñ saña delīl-i vāzīḥdır ki seniñ rızḳıñ gün-be-gün müzdād olmadadır.

Belā bunda ki seniñ ‘indiñde rızḳıñ eşrefi dünyā rızḳıdır ki beş yüz ādeme yüz sene kifāyet edecek māl u emlāk yediñde bulunup bir gün ḳazā-yı mübrem olan mevt erişip cümlesin hezār ḥasretle bırakıp gidesin. Zīrā āḥiretiñ lafzından ḡayrı ma‘nāsın fikr etmedin, şoḥbet vaḳtinde yevm-i ḳıyāmete ĩmānīñ görmüş ḳadardır.

Ve Ḳurān-ı Kerīm şehādet eder ki duḡūl-ı cennet ve vuşūl-i envā’-ı ni‘met ve ebedī rāḥat her çend Mevlā-yı müte‘āl’iñ fazlı ile olur ise de yine *bimā-küntüm ta‘melūn*⁴⁰² şābitdir. Ve belki cennetiñ ḥaḳīḳati a‘māl-i benī-ādemdir ki bu sebebden Mevlā-yı müte‘āl rızḳ-ı uḥrevīye kefīl olmayıp bizlere sipāriş eyledi.

Eger cenneti böyle bilir iseñ elbetde bu ‘ilm seni tābe-şabāḥ yatmadan men‘ eder. Bu ḳadar enbiyā’ vü evliyā’ ve ‘ulemā vü şuleḥā’ bī-hūde ḥ‘āb-ı rāḥatların terk etmediler.

Ve bedenden rūḥ munfaşıl olmadıḳça Allāh kerīmdir lafzınıñ ma‘nāsını idrāk edemezsin lākin şimdilik tevekkelīye bir kelāmdır söylenir.

⁴⁰² “Yaptıklarınıza karşılık...” Māide Sūresi, 5/105.

[HM, 191b1] Fermān qabūl edici qul kendi rızqını artırır, Vālī-yi taqdīr'ın hūkmüne hem rāzı ve hem şākir ol. Bu şıfatda olmanın fā'idesi 'ubūdiyyettir. Yoksa Vālī hem ganī ve hem müstağnīdir. Bildigin işler. Lākin maqām-ı rızāda bulunmaq 'alāmet-i küberādır ki seniñ rızqıñ yevmen-fe-yevmen müzdād olmadadır. Ve maqām-ı şikāyetde bulunmaq henüz belāların vāfir baqıyyesi olduğuna şehādet etdiği gibi. Qaldı ki rızqıñ keşretini yalnız dünyāya şarf etme ki beş yüz ādeme elli sene kifāyet edecek 'aqr bırakıp gitseñ āhıretde saña bir aqr vermezler. Mazmūnu şūfī lisānından ehl-i dünyāca fehmede.

رزق صرصر میشود آخر چراغ عاريت

از فروغ خود فروزن هم چو چشم شیر باش

Rızq-ı şarşar mī-şevved āhir çerāğ-ı 'āriyet / Ez-fürüg-ı hod fürüzān hem çü çeşm-i şīr bāş

[HE, 113b1] 'Āriyetī çerāğ āhirü'l-emr rüzgārıñ rızqı olur, arslanıñ gözü gibi kendi fürüğüñden nūrānī ol ki zevāl qabūl etmeye. Ya'nī herkesiñ nūrāniyyeti nefsinde hāzır u mevcūddur. Lākin zulūmāt-ı tabī'iyeye zuhūruna māni' olur.

Pes, bu nūru izhārdan 'āciz olan zāt envār-ı 'āriyete muhtāc olur ki her nefside intifāsı mümkündür. Sen eger kāmilü'n-nūr olmak murād eder iseñ bu nūr-ı zātīden gāflet etme.

Murādı ricālu'llāhıñ kendi nefslerinden kesb etdikleri 'ulūm-ı hāliyyeye terğībdır. Ya'nī sā'ir evliyā'u'llāhıñ kütüblerinden ve kışşalarından aqr olunan haqīkatde 'ulūm-ı nefise olsa da zevq cihetinden olmayınca şarşar-ı şübühāt-ı bātıla bu çerāğ-ı 'āriyyeye uğradıqda intifāsı imkānda olana qanā'at etme demektir.

[HM, 192a1] 'Āriyetī çerāğ 'ākıbet şarşarıñ rızqı olur, kendi nūrundan münevver arslanıñ çeşmi ol ki zevāl u intifā qabūl etmeye. Ya'nī herkesiñ nūrāniyyeti nefsinde müheyyā vü mevcūddur. Lākin zulūmāt-ı tabī'iyeye zuhūruna māni'dir. Pes bu nūru tabī'atden

istiḥlāşda ‘āciz olan nā-çār ‘āriyet ṭarīki üzere bir nūra muḥtāc olur ki her ānda intifāsi mümkindür.

Murādı ḥalkıñ ‘irfānı saña ‘irfān olmaz, belki zevk ṭarīki ile kendi nefsiñden bir ‘irfān tedārik eyle ki rüzgār-ı şübühātdan emīn olasın demekdir. Vāqı‘ā ‘ulūm-ı kesbī ile keşfīniñ beyninde Furkān-ı ‘azīm vardır.

سیر چشمی هر که را دادند نعمتها از وست

کر تو عاشق نعمتی جو پای این اکسیر باش

Sīr-çeşmī her ki-rā dādend ni‘methā ez-üst / Ger tu ‘āşık ni‘metī cūyā-yı ĩn iksīr bāş

[HE, 114a] Toḫ gözlülüğü her kime verdiler ise cümle ni‘metler onuñdur, eger sen ni‘met ‘āşıkı iseñ bu iksīri ṭaleb edici ol. Zīrā bir ni‘metden be-kām u sīr olan ādemle o ni‘mete raġbeti olmayıp gözü toḫ olan ādem müsāvīdir. Lākin ni‘metler mütesāviyetü’l-aqdām olmayınca bu mażmūn küllī olmaz. Ve her ni‘metden sīr-çeşm olmak memdūḥ degildir, telezzüzāt-ı şehevāniyyeye kaşr olunmaḫ gerek.

[HM, 192b] Toḫ gözlülüğü her kime verdiler ise cümle ni‘metler onuñdur, eger sen ni‘met ‘āşıkı iseñ bu iksīriñ ṭalibi ol. Zīrā bir ni‘metden be-kām u sīr olan ādem ile o ni‘mete raġbeti olmayıp sīr-çeşm olan müsāvīdir. Pes, cümle ni‘metlere bir güne vuşūlūñ ṭarīki cümlesinden şafā-yı ḥāṭırla gecdi.

تا نخندد بر رخت پیشانی منزل چو صبح

هم بهمت هم بدست و پای در شبکیر باش

Tā ne-ḥāded der-ruḥet pīşānī-yi menzil çü şubḥ / Hem be-himmet hem be-dest ü pāy der-şeb-gīr bāş

[HE, 114a] Menziliñ cebhesi şubḥ gibi seniñ yüzüñe gülmedikçe hem himmetle ve hem el ve ayak ile gice seyrinde ol. Zīrā sefer-i leyl ġāyet mübārek ve şubḥ olunca sülūk-ı leyliñ sürūru bir şey’e kıyās olunmaz.

Ma'lûm ola ki ıstılahât-ı şüfiyyede menzil ü vuşûl lafzları nisbetle ıtlâk, yoksa haqîkatde ne menzil ve ne vuşûl taşavvur olunur. Eger seferi 'ibâdetde ise ferâ'izden sünnetlere ve sünnetlerden ferâ'ize ve müsteħabbâta 'ömrü oldukça tereddüd ile me'mûrdur.

Ve eger sefer kesb-i 'ulûmda ise her bir mes'ele ma'lûmu oldukça o mes'ele âhar mes'eleniñ 'ilmini iktizâ ederek ve vesîle olarak siyyemâ şib' bilmeyen açların biri dağı tâlib-i 'ilmdir diye vârid oldu. Bu sefer dağı nihâyet qabûl etmez.

Ve eger seferi tecelliyâtda ise ebedü'l-âbâd nihâyet taşavvur olunmayan bir ma'nâ olduğu cennetiñ beqâsından herkesiñ ma'lûmudur. Lâkin o kadar vardır ki hâcılar Ka'be'yi gördükde vâşıl olduk ve bu tûl-ı dırâz-ı tarîkiñ menzili budur diye henüz dâhil olmazdan evvel ibtihâc u sürûr-ı izhâr ederler. Ma'a-hazâ o maħalden 'avdet etseler hâlleri o Ka'be'de olan umûrdan ceħlleri 'adem-i vuşûlden qalmaz.

[HM, 192b] Menziliñ cebhesi şubħ gibi seniñ yüziñe gülmedikçe hem himmetle ve hem el ve ayak ile gice seyrinde ol. Zîrâ sefer-i leyl gâyet mübârek ve şubħ olunca gice sülükunuñ sürûru zâhirde olanlardan ma'lûm olur. Ve menzil ıtlâkı bu fende nisbetle demekdir. Yoksa haqîkatde ne menzil ve ne vuşûl ve ne nihâyet taşavvur olunur.

Meşelâ eger şüfîniñ seferi 'ibâdetde ise ferâ'izden sünnetlere ve sünnetlerden ferâ'ize ve müsteħabbâta dâr-ı teklîfde oldukça tereddüd etmeden hâlî olmaz. Ve eger sefer kesb-i 'ulûmda ise elbetde bir fenni taşşîl etmek bir âhar fenniñ taşşîline muħarrik olarak bir mes'elede dağı olur ise tâlib-i 'ilm şib' bilmez. Ve eger sefer tecelliyâtda ise edebü'l-âbâd tecellîniñ şüretleri nihâyet qabûl etmez. Hâşılı *le terķebunne tabaķan* 'an *tabaķ*⁴⁰³ ħükmü her ħâlde cârîdir.

شیر خالص میشود هر خون که اینجا میخوری

چند روزی صبر کن میراب جوی شیر باش

Şîr-i ħâlîş mî-şevved her ħûn ki ĩn-câ mî-ħorî / Çend rüzî şabr kon mîr-âb-ı cüy-ı şîr bâş

⁴⁰³ "Siz halden hale geçeceksiniz." İnşikâk Sûresi, 84/19.

[HE, 114b] Her hūn ki bu dār-ı teklīfde içersin hāliş sūd olur, birkaç gün şabr eyle sūd ırmağının mīr-ābı ol. Bu mīr-āb lafzı şu yolcuların başına ıtlāk olursa münāsibdir. Yoksa şu begi, şu başı gibi meşhūr degildir.

Hāşılı ba‘de‘l-īmān her ne kadar ekdār u ālām insāna ‘arız olur ise muqābilinde tekfīr-i seyyi‘āt ya ref‘-i derecāt ile ‘ivaż muhaqqakdır. Bu każiyye-i küllīden merhūm şā‘irāne eger fi‘l-vāқи‘ şusuzluqdan qan içer iseñ māni‘ degildir, birkaç gün şabr edip muqābilinde nehr-i lebinin hākimi ve mīr-ābı ol diye etfāl-i ibtilāya pistān-nümā-yı tesliyet oldu.

[HM, 193a] Her qan ki bu dār-ı ibtilāda içersin hāliş sūd olur, pes birkaç gün şabr eyle sūd ırmağının mīr-ābı ol. Gūyā şu yolcularının başı yāhud şuya ta‘yīn olunan mīrlere mīr-āb derler imiş. Zīrā bu diyārlarda şu begi meşhūr degildir. Hāşılı ba‘de‘l-īmān insāna her ne kadar ālām u ekdār vāқи‘ olur ise muqābilinde ya ref‘-i derecāt ya tekeffūr-i seyyi‘āt ile ‘ivaż muhaqqakdır. Lākin merhūm etfāl-i ibtilāya pistān-ı tesliyet gösterdi.

چون تو بیرون آمدی از بند زندن لباس

سربسر روی زمین کوخار دامنگیر باش

Çün tu bīrūn āmedī ez-bend-i zindān-ı libās / Ser-be-ser rüy-ı zemīn gū hār-ı dāmen-gīr bās

[HE, 114b] Çünkü sen libāsın kaydından ve zindānından taşra gelip erbāb-ı libāsa nisbet ‘Uryānī Baba olmaya şāyeste olduñ. Başdan başa rüy-ı zemīn dāmen-gīr-i diken olmuş farz eyle sende dāmen yok. Pes keşret-i hārik saña zararı daği yok ve her ne kadar ğumūm u humūm var ise müte‘allıķı münqatı‘ olma ile onlar daği münqatı‘ olur. Te‘emmül eyle isti‘dād ne ‘azīmü’ş-şān hāletdir ki bu kadar eser ondan zuhūra gelir. Meşelā sen şudan müstağnī olmaķ taşavvur olursa ve tariķiñde on gün şu yokdur diye haber verildikde şuya her gün beş def‘a muhtāc olanın isti‘dādı saña göre mūhlikdir ve seniñ isti‘dādın oña göre hayātıdır.

[HM, 193b1] Çünkü sen libās zindānı kaydından hālāş olduñ, başdan başa yeryüzü dāmen tutucu diken olsun söyle ve farz eyle. Zīrā sen ‘Uryānī Baba tekyesine intisāb edip hārīñ mülāhazasından hālāş olduñ ve her ne kadar humūm u ğumūm var ise hemān dünyāya ‘alāqadan hāşıl olur. Ve burhānı budur ki gereği gibi mevti taqrīb edince elem ü ekdārīñ cümlesi hātırdan gidip bir şafā-yı rūhānī müşāhedesi herkese isti‘dādına göre nümāyān olur.

خصم روکردان چو شد از زخم او ایمن مشو

واقف پشت کمان پیش از دم شمشیر باش

Ḥaşm rū-gerdān çü şod ez-zaḥm-ı ū īmin me-şev / Vākıf-ı püşt-i kemān pīş ez-düm-i şimşīr bāş

[HE, 115a1] Çünkü ḥaşm rū-gerdān oldu onuñ zaḥmından emīn olma, yayıñ ḥalfinde kılıcıñ ağızından ziyāde hā’if ol. Güyā kemānıñ şüreti yüz çevirmiş düşmana benzer ve emniyyet maḥallidir. Lākin böyle iken yine zararlı muḥakkak ve dāfi‘ olduğu gibi ḥaşm daḥi rū-gerdān olsa yine ğāyet ihtimām üzere belki kılıc ağızından ziyāde ihtimāma muḥtācdır ki selāmet taḥakkuk eyleye. Zīrā rū-be-rū cengde ğaflet taşavvur olunmaz ammā düşmanıñ hezīmetinde muḥātara maḥfī olduğuna ihtimām lāzımdır.

[HM, 193b1] Çünkü ḥaşm rū-gerdān u i‘rāz eyledi onuñ zaḥmından emīn olma, yayıñ ḥalfinde kılıcıñ ağızından ziyāde hā’if ol. Güyā kavsiñ şüreti yüz çevirmiş düşmene müşābih ve ğāhice bu şüretde ḥalfinde vākıf olanı zaḥm-dār etdiği sebepten kaçır iken zaḥm īrās eder. ‘Adūya teşbīh eyledi ki ekşeriyā insān emīn olduğu tarafından mükedder ol. Zīrā rū-be-rū cengde ğaflet taşavvur olunmaz. Ammā hezīmetde ihtimām-ı tāmmlāzımdır ki düşmeniñ şerrinden hālāşa vesīle ola.

از حدیث راست روکردان مشو چون بیدلان

چون هدف ثابت قدم در رهگذار تیر باش

Ez-ḥadīs-i rāst rū-gerdān me-şev çün bī-dilān / Çün hedef şābit kadem der-reh-ġuzār-ı tīr bāş

[HE, 115a] Cesāretsizler gibi doğru sözden yüz çevirme belki hedef gibi oğun yolu uğrağında s̄abit-ka-dem ol. Gūyā doğru sözün kulūba te's̄iri muhaqqak olduğu cihetden onu ka-bul ve sahibine teveccuh-i tamm üzere olmak neş'eniñ vaşfinda müsterek ve hālātından hişşemend olmağı iktidā eder demiş oldu. Ve fā'ide-i ka-bul meşelde bu ma'nadan gayrı zāhir degildir. Ya'nī mutazarrır olursan da doğru kelāmı redd etme ve cebānet edip mukābilinden gitme.

[HM, 194a] Cesāretsizler gibi doğru sözden yüz çevirme belki hedef gibi oğun reh-güzārında s̄abit-ka-dem ol. Gūyā doğru kelāmın kulūba işabeti muhaqqak ve mukābilinde s̄abit-ka-dem olmak huşuşunda hedefe iktidā ve mutazarrır olursan da ka-bulüne i'tinā lāzımdır demek ister. Bu ma-zmūn mebaħiş-i 'ilmiyyeye yaqışır ki haşmın haq üzere bulunduğda turok-ı hile ve cedel-i bī-hūdeye qaçmayıp hūsn-i ka-bulde s̄abit buluna.

از گرفتاری مشو غافل در ایام نشاط

کر بکلشن میروی چون آب بازنجیر باش

Ez-giriftārī me-şev gāfil der-eyyām-ı neşāt / Ger be-gülşen mī-revī çün āb bā-zincīr bāş

[HE, 115a] Eyyām-ı sūrūrda giriftārılığdan ga-flet etme, mecrā-yı i'tibār budur ki eger gülşene gider iseñ şu gibi zincirli ol. Zīrā 'ālem-i dūnyānıñ şırf cemāle ve şırf celāle tākati yoğdur. Çābuk fānī olup hilka-tinden maqşūd olan ma'rifet-i hādise 'ibāda müyesser olmaz.

Pes 'ilācı bir māni' sebebiyle biri kuvvet bulur ise zıddını taħlīte cehd edip memzuc olmadığca isti'māl etmemekdir. İrsāl-i meşeldeki şu gibi ki neşāt-ı şırf şūretinde gülşene cereyānı hālinde emvāc-ı laţifesinden kendine bir zincir peydā edip ehl-i başirete bu dersi ta'līm ve mā-cerā-yı rüzgārı vuķū'u üzere tefhīm etmededir.

[HM, 194b] Eyyām-ı neşātda giriftārılıktan ğaflet etme, hattā eger gülşene gider iseñ şu gibi zincir ile ol. Ya'nī şuyuñ daķıķ mevclerinden yüzünde hāşıl olan şüret-i zincir mecrā-yı i'tibārı gösterir ki bu dār-ı imtizācdā şırf cemāle muķayyed olanlar bu vaz'-ı nā-hemvārīñ elbetde bir gün şe'āmetine mübtelā olup muķālefet-i ṭabī'at-i mavṭında peşīmān olurlar.

تا چون حضر نيك پي از زنده كاني بر خورى
هر كجا افتاده بينى پي تعمير باش

Tā çün Hızr-ı nīk-pey ez-zindegānī ber-ḥorī / Her koca üftādeī bīnī pey-i ta'mīr bāş

[HE, 115b] Mübārek izli Hızr 'Aleyhi's-selām gibi ḥayātdan ber-ḥor-dār olmaķ için sen her ķande bir düşmüş ve üftāde bulur iseñ ta'mīr kaydında ol. Ve şaķınıp ten-perverler gibi ne üzerime lāzım deme. Zīrā ḥaķīķatde kendiñi ta'mīre sa'y edersin. Bu sebebden kibār-ı ricālu'llāh eyledikleri iḥsānda bir kimseye taḥmīl-i minnet şüretinde mu'āmeleden berilerdir.

Ve 'aynü'l-yaķīn bir ādem kendi nefesine etdigi iḥsānla ḥalkā imtinān edemez. Çünkü sende bu başiret yokdur. Bāri ehl-i başirete taķlīd eyle. Hızr 'Aleyhi's-selām bir yetīmiñ dīvārını ta'mir etme ile tābe-ķıyāmet Qurān-ı Kerīm'de zıkr olununca bir ķalb ta'mir eden ne rütbede zıkr-i cemāle mażhar olacağı ma'lūmdur.

[fe'ilātün fe'ilātün fe'ilātün fe'ilün]

Ķādir olduķca bu vīrāne-i meşģalede

Kendiñi yıķmaya sa'y et yıķılanı yapa gör

[HM, 194b] Mübārek ķademli Hızr gibi ḥayātdan şemere yemek için sen ķande bir üftāde görür iseñ ta'mir kaydında ol. Zīrā ḥaķīķatde kendiñi ta'mir edersin. Ve herkes ḥalkā etdigi mu'āmeleyi bi'z-zāt kendi nefesine etdigini yaķīnen bilse elbetde bir kimseyi zīr-i imtinānda göremez. Ve eger etdigi iḥsāna minnet eder ise bu sırra vāķıf degildir. Hemān işitdigini söyler. Beyt:

[fe‘ilātün fe‘ilātün fe‘ilātün fe‘ilün]

Mümkün oldukça bu vîrâne-i pür-meşgalede

Kendiñi yıkmaya sa‘y et yıķılanı yapa gör

مرد نیرنگ خزان و نوهارن نیستی

در بساط خاک صائب غنچه تصویر باش

Merd-i nîreng-i hazân u nev-bahārân nîstî / Der-bisât-ı hâk Şâ‘ib gonçe-i taşvîr bāş

[HE. 115b] Nev-bahâr ile hazâniñ televvünât u hîleleriniñ merdi ve ehli degilsin, ey Şâ‘ib hâk bisâtında gonçe-i taşvîr olup ne nev-bahârından inbisât hâşıl edip açıl ve ne hazâniñ mu‘âmele-i bāridesinden perîşân olup saçıl. Hemân bu iki hâlâtıñ birisinden müte‘essir olmamağ kadar bir kemâl olmaz. Bu mażmûn âyet-i kerîmeniñ mefhûmudur.

[HM. 195a] Nev-bahâr ile hazâniñ televvünât u hîleleriniñ merdi ve ehli degilsin, ey Şâ‘ib bisât-ı hâkda taşvîr gonçesi olup ne bahârıñ kudümüyle rengin ve ne hazâniñ şovuk mu‘amelesiyle gamgîn ol. Bu mażmûn âyet-i kerîmeye işâret eder. Bu dâriñ sürûru ve kederi iltifâta şâyeste degildir, ‘adem-i sebât cihetinden.

[61. Gazel]

ز اضطراب دل کند آن زلف عنبرفام رقص

میکنند آری ببال مرغ وحشی دم رقص

Ez-ıztırâb-ı dil koned ân zülf-i ‘anber-fâm raqş / Mî-koned âri be-bâl-i murğ-ı vaşşî dâm raqş

[HE. 115b] Göñlüñ ıztırâbından o ‘anber-fâm olan zülf raqş eder, ne‘am dâm vaşşî murğıñ kanadıyla raqş eder. Zîrâ dâma lâ‘ik olan sükündür. Ammâ sükûndan murâdı hâşıl olduğdaki derdmend kuşuñ esîr olması idi. ‘Alâmet-i inbisât izhârı lâzım gelip

murğ-1 giriftārīñ ḳanadıyla ya'nī onuñ ıztırābıyla raḳş eder ki bi-'aynihi o raḳş ṭayr-1 esīriñ 'alāmet-i ibtilāsıdır.

Gūyā bir ḥareket iki vechle zuhūra gelip şüretde mütteḥid nisbetde muḥtelif oldular. Merḥūmuñ murādı budur. Nāşır 'Alī merḥūm bu ma'nāya işāret edip buyurur ki:

Mey bī-cūş-rā hem cūşişī hest

Tüvān dīden ve lākin der-ser-mest

Ya'nī cūş u ḥurūşdan ḳalmış köhne bādeniñ daḥi ḳaynaması ve ḥareketi vardır ve görmek mümkündür lākin ser-ḥoşuñ başında.

Zīrā seniñ ser-ḥoşa nisbet etdiḡiñ ḥarekāt-1 mestāne ve kelimāt-1 lā-ubāliyāne ḥaḳīkatde o köhne bādeniñdir ki ser-ḥoşu kendine ḥicāb aḡz etmiş benī-ādemden ḡāfil olanlar bir ser-ḥoş şöyle söyledi ve filānı şimşīr ile ḍarb eyledi derler ve 'āḳıl olanlar söyleyen ve ḳatl eden bāde olduḡun bilip bu fehmden bir ḥelāl neş'e peydā ederler ki ebedü'l-ābād dimāḡ-1 cāndan şafāsı zā'il olmaz. Şā'ib merḥūmuñ 'irfānına nazār eyle ki şüret-i şi'riyyede böyle ḥikemiyyāt-1 celīleler ifāde eder.

[HM, 195b] O 'anber-fām olan zülf gönlüñ ıztırābından raḳş eder, ne'am vaḥşī ḳuşuñ ḳanadı ile dām raḳş eder. Zīrā ādeme lāyık olan sükündür ammā sükündan murādı ḥāşıl olduḡdaki derdmend ḳuşuñ giriftārı olmaḳ idi. 'Alāmet-i inbisāt izḥārı lāzım gelip murğ-1 esīriñ ıztırābıyla raḳş eder ki şüretā raḳş bir ma'nāda dāmıñ inbisātına ve murḡuñ ibtilāsına şāhiddir. Şüretde mütteḥid ḥükmdde muḥtelif olan eşyā'ya işāret eder.

پرتو خورشید را آینه می آرد برقص

در دل روشن کند آن یار سیم اندم رقص

Pertev-i ḥurşīd-rā āyine mī-āred be-raḳş / Der-dil-i rüşen koned ān yār-1 sīm endām raḳş

[HE. 116a] Pertev-i ħurşīdi āyine raqşa götürür, o sm-endm olan yr rşen gönülde raqş eder. Meşel āyineyi şemse muķbil ttsn o āyineden gölgede bir pertev hşıl olur ki o pertev āyineniñ ħarektına tbi' dir.

Ke-zlik maĥbb daĥi 'aşıķıñ rşen ve āyine gibi mcell olan ķalbinde raqş u cevlan eder amm mişlden ma'lm oldu ki bu cevlanda yr 'aşıķıñ āyinesine tbi' olup ħkm şretinde cilve eder. Yoksa herkes bilir ki perteviñ raqşı nisbet-i şaĥiĥe ile şemse nisbet olunmaz.

Lkin 'adetu'llh böyle crdir ki envr-ı 'ulviyye ecrm-ı sufliyyede zhr etdikde maĥalle tbi' olup maĥalliñ ħkmn ķabl eder.

[f'iltn f'iltn f'iltn f'ilün]

Cnbş-i nabz-ı sĥandır tercmn 'illeti

Yoksa 'aşıķ derdini söyler ise müşkil eder

[HM. 195b] Āyine şemsiñ pertevini raqşa götürür, o sm-endm olan yr rşen olan gönülde raqş eder. Meşel āyineyi fitba muķbil ttsn o āyineden gölgede bir pertev hşıl olur ki o pertev āyineniñ ħarektına ve sknuna tbi' dir.

Ke-zlik dil-ber daĥi 'aşıķıñ ķalbinde raqş eder demek mişlden ma'lm oldu. Dil-beriñ 'aksi ķalb-i 'aşıķa tbi' ve aĥkmını kendi üzerine cr eder. Ve maĥbb 'aşıķıñ ķalbinde raqş eder demek şaĥiĥdir. 'Aşıķıñ ķalbi raqş eder demek şaĥiĥ olduĥu gibi ve sen şemse muķbil āyineyi taĥrk etdikce pertev daĥi her trafa cünbüş eder.

Amm ĥaķiķatde fitb bu cnbşden 'r lkin maĥalle tbi' olup aĥkmına mazhar olduĥu cihetden bu raqş, fitba nisbet şaĥiĥdir demiş oldu. Mes'eleyi güzel taşvir eyle Ş'ib'i oynar kıys etme. Beyt:

[f'iltn f'iltn f'iltn f'ilün]

Cnbş-i nabz-ı sĥandır tercmn 'illetim

Sylemekden derd-i 'aşıķıñ 'illeti müşkil olur

شوق در هر دل که باشد مطربی در کار نیست

بیدف و نی میکند کردون مینا فام رقص

Şevk der-her dil ki bâşed muṭribī der-kār nīst / Bī-def ü ney mī-koned gerdün-ı mīnā-fām raqş

[HE, 116b] Her kıanķı gōñülde Őevķ olur ise bir muṭribe hācet yoķdur, āyine-i i'tibār budur ki defsiz ve neysiz ŐiŐe rengine olan gerdün raqş eder. Ma'lüm ola ki iŐtiyāk gōñülde liķā-yı maħbūba bir incizābdır ki viŐalle zā'il olur. Őevķ daħi bu ma'nāyadır. Lākin vuŐlatla zā'il olmayan Őüretine iṭlāk ederler.

Őā'ib irsāl-i meŐeli büyücek 'arz eyledi. Yoķsa herkesde her vaķtde bu maźmün müŐāhiddir ki bir ādemiñ derününde Őevķi olunca kelāmında ve cünbüŐ-i harekātında dā'imā raqş etmededir. Sāza hācet degildir.

[HM, 196a] Her kıanķı gōñülde Őevķ olur ise bir muṭribe hācet yoķdur, felek-i i'tibār budur ki ŐiŐe rengine olan gerdün defsiz ve nāysız raqş eder. Ma'lüm ola ki iŐtiyāk gōñülde maħbūba bir incizābdır ki viŐāl ile zā'il olur. Ammā Őevķ vuŐlatla zā'il olmaz. Őā'ib irsāl-i meŐeli āsumānda icrā eyledi. Yoķsa herkesiñ kendi hālinde Őevķi muṭrib maķāmına ķā'im olup raqş etdirir.

از سیه مستان نمی آید تمیز درد و صاف

میکنم یکسان بذوق بوسه و دشنام رقص

Ez-siyeh-mestān ne-mī-āyed temeyyüz dörd ü Őāf / Mī-konem yeksān be-zevķ-i buse vü dūŐnām raqş

[HE, 116b] Kıara ser-ħoŐlardan Őarābiñ ṭortusunu ve Őāfını temyīz mümķün degildir edemezler, ben buse vü dūŐnām zevķinde müsāvī raqş ederim. Ya'nī keder ü sürürüñ farkı benden ref olunup bu iki Őüretde dā'imā beni āgāh eden Ĥallāk-ı cihān'ıñ zıkr ü fikrinde izħār-ı inbisāṭ edip aħvālimi kendime tābi' etmiŐimdir demek ister.

Vāķı'ā muķtezā-yı ĩmān-ı Őādık ile bir ādem ķalbine muķayyed olsa az vaķtde kendi de kendiden maħfī olan bir miķdār esrāra vāķıf olarak bir sekre mālik olur ki ķabz u

baştı ferāmūş edip k̄abız u bāsıṭıñ müşāhedesinde o ādemi temāşā eden hālını temyīze k̄adır olamaz.

Hemān bir nefīs kelāmdır mütāla‘a buyur eyle diye bir miqdār başt eyledim. Yoksa bu hāletlerde vāşıl olan benī-ādemiñ esmā‘-yı mübārekeleri tezkirelerde kalmışdır altın var mı ve’s-selām.

[HM, 196b] K̄ara ser-hoşlardan bādeniñ şāfını ve bulanıgını temyīz mümkün degildir, ben buse vü düşnām zevkiyle mütesāvī rakş ederim. Ya‘nī keder u sürürüñ mazharı ma‘lūmum olduğuna ve bu iki şüretle beni imtiḥān eden Ḥallāq-ı k̄adīm‘iñ müşāhedeşiyle inbisāṭım tāmmdır. Siyah-mest sekriñ nihāyetinden kināyedir.

در محیط عشق بی تا بی بود باد مراد

برد کف را بر کران زین بحر خون اشام رقص

Der-muḥīṭ-i ‘aşk bī-tābī būd bād-ı murād / Bürd keff-rā ber-kerān ez-īn baḥr-i ḥūn-āşām rakş

[HE, 117a] ‘Aşk deryāsında ıztırāb bād-ı murād ki maqşūda muvāfiḳ rüzgār maqāmındadır, muḥīṭ-i i‘tibār budur ki bu baḥr-i ḥūn-āşāmdan rakş u ıztırāb etmek köpüğü kenāra iletdi. Eger hareket etmese telef olup gider idi.

Ḥāşılı k̄ā‘ide-i muṭṭaridedir ki bir ādem bir maṭlabıñ ḥuşūlünde o maṭlaba muvāfiḳ ıztırāba mübtelā olsa elbetde o maṭlaba vāşıl olur. Lākin talebiñ noqşānı maṭlabıñ noqşānını mūcib olup hattā gāhice ta‘vīz ile zuḥūr eder ve bu ma‘nāya cāhil olan şu maṭlabdan maḥrūm olduḳ diye te‘essüf çeker.

Ve şerī‘atde daḥi bir ādem kudretim olsa şu vīrāne mescidi ta‘mīr eder idim diye temennā eyleyip bu temennāda şādıḳ olsa ta‘mīr sevābına nā‘il olur. Pes, be-her-hāl bir maqşada şiddet-i telāş o maṭlaba bir gün vüşūluñ burhānı olur-imiş.

[HM, 196b] ‘Aşk deryāsında ıztırāb bād-ı murād olur, sevāḥil-i i‘tibār budur ki bu baḥr-i ḥūn-āşāmdan rakş u ıztırāb etmek kefi kenāra götürdü. Bād-ı murād herkesiñ maṭlabına muvāfiḳ rüzgāra derler. Ya‘nī ‘aşk baḥrinde mücāhede elbetde vüşūluñ bād-ı murādı

maḳāmındadır ki selāmetle beşāreti mutażammın ḫāletlerdendir. Bi-‘aynihi köpük deryā yüzünde eyādī-i telā‘ub-ı emvācla mużtarib olarak bu ıztırāb kendini sāhile erişdirdigi gibi ‘aşıḳıñ daḫi ıztırābı bu netice müntic olur.

ذره را نظاره خورشید در رقص آورد

آتشین رویی چو باشد نیست بی هنگام رقص

Zerre-rā nezzāre-i ḫurşīd der-raḳş āvered / Āteşīn-rūyī çü bāşed nīst bī-hengām raḳş

[HE. 117a] Ḫurşīdiñ temāşası zerreyi raḳşa götürür, bir āteşli yüz çünkü ola raḳş bī-hengāme ve vaḳtsiz degildir. Ya ‘nī mücib-i ızḫār-ı sürür var iken mükedder ü ḡamlı durmaḳ o ni‘meti küfrāndır. Merḫūmuñ murādı ihtiyārdan ḫāric olan raḳşdır ki zerrāt-ı kâ’ināt ḫurşīd-i irāde müşāhedesiyle bir dürlü raḳşda oldukları burhān-ı vücūd-ile herkesiñ nefsinde mübrehemdir.

[HM. 197a] Ḫurşīdiñ temāşası zerreyi raḳşa getirir, bir āteşli yüz çünkü ola raḳş maḫalsiz ve bī-hüde degildir. Ya ‘nī mücib-i ızḫār-ı sürür var iken mükedder bulunmaḳ o ni‘meti küfrāna delīl-i vāzıḫdır. Merḫūmuñ murādı ihtiyārdan ḫāric olan raḳşdır ki zerrāt-ı kâ’ināt, ḫurşīd-i irāde müşāhedesiyle raḳşda oldukları ya ‘nī isti‘dādları muḳtezāsınca ḫareketleri nümāyān u zāhirdir.

اوج دولت جای بازی و نشاط و لهو نیست

از بصیرت نیست کردن بر کنار بام رقص

Evc-i devlet cāy-ı bāzī vü neşāt ü lehv nīst / Ez-başiret nīst kerden ber-kenār-ı bām raḳş

[HE. 117a] Devletiñ evci oyun ve neşāt ve lehv yeri degildir, zīrā ṭam kenārında raḳş etmek başiretten degildir. Bu mażmūn nādir vāḳı‘ olduğuna merḫūm kendi ‘aşrına naşīḫat için nazm eylemiş. Yoḫsa ḫālā ‘aşrımızda bu ṭamiñ kenārında raḳş edip düşünleriñ ḫesābı yoḫdur. Ve belā bunda ki bu muḫātarada bulunmayanlar kendi ḫānesi ṭaminiñ kenārında olsun helāk olanlara taḳlīd etmedendirler. Mevlā-yı müte‘āl

encāmın hayr eyleyip böyle maḥallsiz bī-çāre rakşdan cümlemizi hıfz eyleye. Zīrā düşmek muḳarrer ve helāk muḥakkakdır.

[HM, 197a] Devletiñ evci lehv u lu‘b maḥalli degildir, zīrā tam kenārında rakş etmek başiretten degildir. Bu maẓmūn ‘aşrlarında nādir vāḳı‘ olduğuna nazm etmiş. Yoksa ḥālā vaḳtimizde bu ṭamıñ kenārında oynayıp düşenleriñ ḥadd ü ḥaşrı yoḳdur. Ve belā bunda ki evc-i devlet olmaz ise kendi ṭamı kenārında olsun bir alāy ebu‘l-hevesler o ṭamdan düşenlere taḳlīd ederek helāk olup giderler. Mevlā-yı müte‘āl maḥallsiz rakşdan hıfz eyleye.

پای کوبان می‌رود سیلاب تا بحر محیط

هر که را شوقیست در دل میکند هر کام رقص

Pāy-kūbān mī-reved seyl-āb tā baḥr-ı muḥīṭ / Her ki-rā şevkīst der-dil mī-koned her kām rakş

[HE, 117b] Seyl-āb deryāya vāşıl oluncaya dek rakş ederek varır, her kimiñ başında bir şevḳ var ise her adımda rakş eder. Zīrā seyl her adımda gidecegi ‘ummānı bilir ve kendi zātınıñ ḥasebiyle o vūs‘at-i bī-nihāyeniñ şafvetini müşāhede kılar ve deryāya vāşıl olduğda türābıñ yübūseti ve hevānıñ ḥarāreti kendini ifnā edemeyip ilā-gayri‘n-nihāye deryā ile bir şüretde olacağını taḥḳīḳ etdikden soñra seyl rakş etmez mi?

Merḥūmuñ murādı ve ileyhi turce‘ün⁴⁰⁴ mefhūmuna ĩmādır. Zīrā aḥbār-ı şādıḳada mü‘mīnīñ içün va‘d olunan aḥvāl-i nefīselere bir ādem taşdıḳ edip nūr-ı ĩmānla bu taşdıḳı mü‘eyyed kendi nefsinden şāhidler tedārikine muvaffaḳ olsa o zamān ma‘lūmu olur ki kibār-ı benī-ādem bu dār-ı miḥnetden intikāle dā‘imā müteheyi‘ olduklarıñ bā‘işi ne imiş.

Zīrā yalnız ‘aḳlıñ umūr-ı uḥreviyyeyi kemāliyle idrāka ḳuvveti yoḳdur. Belki evvelā Muḥbir-i şādıḳ’a ĩmān getirip riyāzet-i şer‘iyye ile bir müddet ictihād eder ise deryādan ḳaṭreyi henüz dünyāda iken bu nefs-i muṭma‘inneye iḥsān ederler ki cezānıñ vifāḳ

⁴⁰⁴ Bk. 97. dipnot.

üzere olduğunu bilip bu kadar çekilen mihnetlerin nâ'îl olunacak sa'âdet-i iz'âf u muzâ'afına nisbet yine ucuzdur diye raqş-ı ma'nevîden hâlî olmaya.

Ve hemân umûr-ı uhreviyyeniñ 'azamet-i şanı nüfûs-ı câhileniñ inkârına sebebidir. Yoksa fi'l-ħaķîķa sa'âdât-ı bakiyyeye vukûf naql etmedikce muħâldir. Onuñ-içün Mevlâ-yı müte'âl kelâm-ı kadîminde biz semâvât u arzı 'abeş u bâtl yâhud lu'b için halk etmedik buyurur. Ya'nî eger hilkat-i insândan murâdımız yalnız dünyâ olsa 'abeşe ve bâtla iştiğâl etmemiş oluruz.

Belki insân için murâd etdigimiz sa'âdât-ı ebediyyeye dâr-ı dünyânî isti'dâdı olmadığından insânı bu dârda bir miqdâr terbiyeden soñra bir dâr-ı vasî'e naql ederiz ki onuñ vüs'ati ve letâfeti ve sa'âdâtınıñ 'adem-i nihâyeti ancak bizim kelâmımıza taşdıķden ğayrı bir vechle bilinmek tãkat-i beşerde yokdur. Eger taqlîd ederler ise baña taqlîd etsinler ki cehlsiz 'ilme nâ'îl olalar. Yoksa 'uķûle taqlîd maħlûķuñ maħlûķa ve câhiliñ câhile taqlîdidir. Ve bir işâbetde beş haķâsı muķarrerdir.

[HM, 197b] Seyl şuyu muħîte dek oynayarak gider, her kimiñ ĳalbinde bir şevķ var ise her adımda raqş eder. Vâķı'â seyl kendi nefsinden deryâyı bilip ve tarîķde zarûrî kesb eylediği ekdâr u evsâhîñ deryâyaya vuşul berekâtıyla maħv olacağın taħķîķ edince raqş etmesin mi? Merħumuñ murâdı ve ileyhi turce 'ün⁴⁰⁵ mefhûmuna ĩmâdır ki seylden murâd ervâh-ı muķayyedeler ve deryâdan murâd raħmet-i perverdigâr olmuş olur.

شمع میسازد قبا پیراهن فانوس را

چون کند در ا بخرن آن یار سیم اندلم رقص

Şem' mî-sâzed ĳabâ pîrâhen-i fânûs-râ / Çün koned der-encümen ân yâr-ı sîm-endâm raqş

[HE, 118a] Çünkü o sîm-endâm olan yâr meclisde çünkü raqş eyleye şem' pîrâhen-i fânûsu ĳabâ eder. Ya'nî çâķ edip taşra uğrar ki bilâ-ħicâb şu sîm-endâmı temâşâ

⁴⁰⁵ Bk. 97. dipnot.

edeyim diye. Maḥbūbuñ cāzibesinde mūbālağa eyledi ki cemāda tā bu kadar te'şīr eder diye.

Merḥūmuñ 'ādetidir şırf-ı ḥaḳīḳatden şırf-ı mecāza intikāl eder ki dīvānı mev'izeler şüretinde olup bi'l-külliyeye iştiğāl olunmaya. Belki taşavvufuñ gāyet daḳīḳ olan mes'elelerine mecāzī maẓmūnla işāret eder ki ehli olan ḳāziyyeden ḥişşemend olur ve ehli olmayan mecāzī ile şafālanır. Ve bu uslūbda olan ebyātında gāflet olunmayıp merāmı fehm olunan maḥallerinde elbetde bir iki kelime ile işāret etmişizdir.

[HM, 198a] O sīm-endām olan yār meclisde çünkü raḳş ede şem' fānūs-ı pirāhenin pāre pāre eder ki benim sīm-endām diye ḳucadığım maḥbūb, bu raḳş eden dil-bere fedā olmaya mūmdur diye. Ya'nī cemāli cemāda böyle te'şīr eden maḥbūb var ḳıyās eyle ki bī-çāre 'āşıḳıñ ḥālī nice olur. Merḥūm ḥikemiyyātdan tıbā'a melal gelmesin diye gāḥice mecāz şem'ini uyandırır. Lākin yine lisān-ı ḥaḳīḳatden fehm eden 'ārifleri fānūs-ı i'tibāra yandırır.

طمعه دریا نکردد هر که از خود شد تهی

تا بود خالی کند بر روی صهبا جام رقص

Tū'me-i deryā ne-kerded her ki ez-ḥod şod tehī / Tā būd ḥālī koned ber-rūy-ı şahbā cām raḳş

[HE, 118a] Her kim kendiden tehī ve bir emr-i 'acībi müşāhedede fānī olsa deryānıñ rızḳı olmaz. Mecrā-yı i'tibār budur ki cām boş olduğca şahbānıñ yüzünde raḳş edip batmaz. Muḳaddemen taḥrīr olundu ki maḳām-ı fenā bi'l-ḥāşşa şāḥibini ḥıfz eder.

Ya'nī te'emmül olunsa bir ādem bir ma'nāda fānī olup kendini gā'ib eylese gūyā o fānī olduğ mādde ile mütteḥid oldu ve ḳālıbı lā-şey' maḳūlesi olduğuna cemī'-i āfātdan maḥfūz ḳalır. Bu ma'nā muḥaḳḳaḳdır.

Şimdi bu fenādan bir kısım ḳaldı ki ḥaḳīḳatde fenā degildir. Belki fenāya şebīḥ olduğ- için gāḥice ḥükümünü icrā eder. Meşelā zelāzilde ḥāneler ḥarāb olup bir ma'sūm, taşlar

ve ağaçlar beyninde maḥfūz kaldığı gibi yāḥud bir seyl-i ‘azīm ḥāneleri götürdükden
şoñra beşikde ma‘şūmların maḥfūz bulunduğu gibi.

Pes ma‘lūm oldu ki ma‘şūm bir şey’ de fānī degildir ki onuñla ittiḥād edip ḳālīb-ı lā-
şey’ ḥükmünde ḳaldı diyelim. Lākin min-vechin fenāya kendini bilmediği cihetden
müṣābih olduğu-içün fānī ḥükmünde gāḥice maḥfūz olur diye bu māddele vech
vermek faḳīriñ ‘indimde kem-ma‘nā degildir. Ve bu fenā ḥāleti şalāḥa mevḳūf ve
mecāza ve ḥaḳīqate maḥşūş olmadığı ittifāḳīdir.

[HM, 198a] Her kim kendiden tehī olur ise deryāniñ tu‘mesi olmaz, mecrā-yı i‘tibār
budur ki cām-ı bāde boş olduğca şahbāniñ yüzünde raḳş edip batmaz. Maḳām-ı fenāya
işāret eder ki mükerrer taḥrīr olunmuşdur.

Meḡelā bir ādem görmediği bir garīb şüretde kendini ferāmūş etse ve fānī olsa ya‘nī
‘ālem-i ḥissden çıkça bu şıfatda olan ādeme bir zarar işābet etmez. Bu ḥāletiñ
ḥāşşasındandır. Ḳaldı ki evliyā‘u‘llāḥa bu ḥāl Mevlā-yı müte‘āl’iñ tecelliyātında ve
‘avāmma ba‘z-ı muhavvel olan ḥavādişlerde vāḳı‘ olur. Ammā yine maḥfūz olmak
der-kārdır.

فتنه سازن جهانرا نیست در فرمان زبان
میکنند بیخواست آتش زبان در کام رقص

Fitne-sāzān-ı cihān-rā nīst der-fermān zebān / Mī-koned bī-ḥāst āteş zebān der-kām raḳş

[HE, 118b] Cihāniñ fitne-sāzlarıniñ lisānı ḥükmünde degildir belki bilā-iḥtiyār mādde-i
fesādı taḥrīkden ḥālī olmazlar ve maḥall-i i‘tibār budur ki āteşiñ ‘alevi ağzında bilā-
iḥtiyār raḳş edip bī-günāhları yaḳmadadır. Çünkü Fārsīde zebān lafzı bi‘l-iştirāk hem
‘aleve ve hem lisāna iḥlāk olunur. Merḥūm bu münāsebetle mazmūna germiyyet
tedārik edip erbāb-ı fesādiñ lisānına temşīl eyledi.

[HM, 198b] Cihān fitne-sāzlarıniñ lisānı ḥükmlerinde degildir şāḥibine itā‘at etmez,
şem‘-i i‘tibār budur ki āteşiñ zebānı ağzında bilā-iḥtiyār raḳş eder. Zebān lafzı bi‘l-

iştirāk hem lisāna ve hem āteşiñ ‘alevine ıtlāk olunur. Bu sebebden erbāb-ı fesādıñ lisānını āteşiñ lehibine teşbīh eyledi ki halkı yaqmada şahibine bile itā‘at etmez diye.

اختیاری نیست صائب بیقرار یهای ما
ذره چون خورشید بیند میکند ناکام رقص

İhtiyārī nīst Şā‘ib bī-ḳarārīhā-yı mā / Zerre çün hürşīd bīned mī-koned nākām raqş

[HE. 118b] Ey Şā‘ib, bizim ıztırāblarımız ihtiyārımız ile degildir, mirāt-ı i‘tibār budur ki zerre çünkü āfitābı göre nā-çār raqş eder. İsti‘āre-i temşīliyyedir. Ya‘nī zerrāt, eczā‘-yı kā‘inātıñ muħarriki, hürşīd, ḳudret-i ilāhiyye ve bundan aḳdem āfitāb, irāde-i şamedāniyyedir. Ancak ‘ulviyyāt u süfliyyātta fā‘il-i ḥaḳīḳī birdir. Tecelliyāt-ı muħtelifesi her anda zevāhir ü bevātında āşikār olmaḳdadır. Bilen bilir, bilmeyen yapılanlara taḳlīd veya inkār ile vartā-i ta‘ṭilde ser-gerdān u müteħayyir ḳalır.

[HM. 199a] Ey Şā‘ib, bizim ıztırābımız ihtiyārī degildir, çünkü zerre hürşīdi göre nā-çār raqş eder. Ya‘nī hürşīd irāde-i ilāhiyyeyi görecek ḳadar ‘ayn-ı isti‘dāda mālīk olan yaḳīnen müteħarrik kendisi olduḡun bilir iken yine yaḳīnen ‘irfān ḳuvvetiyle cümle kā‘inātı taḫrīk eden beni daḫi taḫrīk etmededir diye zunūn u şukūk u evhāmdan ḥālī bir muvaḫḫid olur.

[62. Gazel]

محبت تو ز دل داد پیچ و تاب عوض
کرفت خاک سیه داد مشکناپ عوض

Muḫabbet-i tu ez-dil dād pīç ü tāb ‘ivāz / Girift ḥāk-ı siyeh dād müşk-i nāb ‘ivāz

[HE. 119a] Seniñ muḫabbetiñ gönülden pīç-tābı ‘ivāz verdi, siyāh türābı aldı şāf olan miski ‘ivāz verdi. Ya‘nī seniñ muḫabbetiñ dā‘imā bāzār-ı ülfetde ‘āşıḳların cins-i maḡşuş olan gönüllerin alıp ‘ivāzında iksīr-i ‘ināyet iḥsān etmededir. Evvelā ḳalbiñ māhiyyeti bir pāre siyāh ḳan ve fi‘l-aşl bir avuc siyāh türāb iken onu maḫv edip kendi

ḥazrāt-i ḳudsiyyesine lā'ik telāş u ıztırāb-ı germ verdigin bir ni'metdir ki bir vechle
'uhde-i fikrinden ḥurūc bir bendeniñ ḳudretinde yoḳdur. Zīrā tūrāb ḳande ve
muḥabbet-i Rabbü'l-erbāb ḳande?

[fe'ilātün fe'ilātün fe'ilātün fe'ilün]

Bu ticāretle ḳalıp böyle giderse bu revāc

Fuḳarā da bulamaz kimse zekāta muḥtāc

[HM, 199a] Seniñ 'aşkıñ gönülden ıztırābı 'ivāz verdi, siyāh tūrābı aldı şāf olan miski
'ivāz verdi. Ya'nī seniñ muḥabbetiñ dā'imā bāzār-ı ülfetde 'āşıkların cins-i maḡşuş
olan ḳulūbunu alıp 'ivāzında iksīr-i 'ināyet iḥsān etmededir. Evvelā ḳalbiñ māhiyyeti
bir avuc siyāh ḥāk ve s̄āniyen bir miḳdār siyāh ḳan iken onu maḥv edip kendi ḥazrāt-i
ḳudsiyyesine lā'ik telāş u ıztırāb verdiği bir ni'metdir ki 'uhde-i şükründen ḥurūc bir
bendeniñ ḥayta-i ḳudretinde yoḳdur.

[fe'ilātün fe'ilātün fe'ilātün fe'ilün]

Bu ticāretle ḳalıp böyle giderse bu revāc

Fuḳarā da bulamaz kimse zekāta muḥtāc

ستاره بدل از دغ عشق آوردم

که نه بماه کنم نه بافتاب عوض

Sitāreī be-dil ez-dāḡ-ı 'aşḳ āverdem / Ki ne be-māh konem ne be-āfitāb 'ivāz

[HE, 119a] Dāḡ-ı 'aşḳdan olmaḳ üzere ḳalbe bir yıldız götürdüm ki ne ḳamere 'ivāz
ederim ve ne āfitāba. Ya'nī zulumāt-ı müterākime-i ḫabī'atden rāh-ı hidāyete mūşıl u
mūşīr olur bir kevkeb-i 'aşḳ peydā eyledim ki onuñ perteviyle zevāyā-yı āfāḳ u enfüsde
vāḳıf olmadığım bir sırr ve temāşā eylemedigim bir cemāl ḳalmadı.

Pes, baña kendi zātımdan böyle bir necm-i sa'ādet ḫulū' etdikden soñra bir ālāy ecsām-
ı keşīfeyi görmeye bā'ış olan ve ḳamere onu 'ivāz etmek ihtimālim yoḳdur. Murādı ve
men lem yec'alli'llāhu lehu nūren femāle men nūr⁴⁰⁶ mantūḳunda işāret olunan nūr-ı

⁴⁰⁶ "Allah bir kimseye ışık vermezse onun aydınlıktan asla nasibi yoktur.." Nūr Sūresi, 24/40.

mec'uldür ki Mevlā-yı müte'al bir kuluna bu nūru ihsān edince hem hādī ve hem mehdī olup tarīk-i sa'adet-i ebediyyeye sülūkda kimseye muhtāc olmaz.

[fā'ilātün fā'ilātün fā'ilātün fā'ilün]

Āsumān-ı kalbi fānūs eyle şem'-i 'aşkla

Yoksa kandīl-i 'uqūlu rūzgār eyler telef

[HM, 199b] Dāğ-ı 'aşqdan olmak üzere kalbe bir yıldız götürdüm ki değışirim ve ne āfitāba. Ya'nī āfitāb u māhiñ nūru ancak zulumāt-ı zāhireyi izāle eder ve benim dāğ-ı 'aşqdan olan kevkebim zāhir ü bātını tenvīr edip rāh-ı hidāyeti çeşm-i cāna rūşen ü münevver eder. Murādı nūr-ı mec'üle işaretdir ki nūr-ı 'ilmden 'ibaretdir. *eve men kāne meyten ve ahyeynāhu ve ce'alnā lehu nūren*⁴⁰⁷ mefhūmundan müstenbağ olan ma'nāyı nazm eyledi. Beyt:

[fā'ilātün fā'ilātün fā'ilātün fā'ilün]

Āsumān-ı kalbi fānūs eyle şem'-i 'aşkla

Yoksa kandīl-i 'uqūlu rūzgār eyler telef

بنور عقل درین انجمن کسی بیناست

که کرد دولت بیدل را بخواب عوض

Be-nūr-ı 'aql der-īn encūmen kesī bīnāst / Ki kerd devlet-i bīdār-rā be-h'āb 'ivaż

[HE, 119b] Bu meclisde nūr-ı 'aql ile bir kimse başīrdır ki devlet-i bīdāra nevme 'ivaż eyledi. Ya'nī h'ābı terk edip dā'imā bīdār olmak devletini onuñ bedeli ve 'ivaż maqāmında kabūl u iltizām eyledi ki bu bāzārhlığı edince halkıñ beş yıllık 'ömrü kendine on yıllık 'ömr olur.

Zīrā zarūreten 'ömrüñ nişfi uyğuda telef olup gider ki 'aqlıñ dağı bu huşuş bilā-tereddūd kabūl edeceği ma'nālardandır. Ve bu şūrete kendini idhāl etdikde gün-be-gün nūr, kabūl-ı 'aqla müstevlī vü gālib olup ilāhiyyātda bağışdan ve nazardan ictināb

⁴⁰⁷ “Ölü iken dirilttiğimiz ve insanlar arasında yürüebilmesi için kendisine ışık tuttuğumuz kimse” En'ām Sūresi, 6/122.

ederek Muḥbir-i şādık'ın haberlerini te'vīl ile me'āni-i mevzū'esinden çıkarmayıp vürüdu üzere taşdıķ ü qabūl etmeye şürü' etdikde 'aql-ı bīnā demeye şāyeste olur.

Ma'lūm ola ki her maḥlūq ḥālīkını taleb etmek bir emr-i mübremdir. Elbetde cā'iz olsun ve olmasın ḥaḳīkat-ile ma'lūmu olmak ārzusu derūnundan çıkmaz. Ve bu maḳāmda sa'īd bulunan 'aqlına ḥiṭāb eder ki seniñle bizim ittifāqımız ve ma'rifetimiz bu rütbeyi tecāvüz etmedi ki ḥālīkımız her şıfatda bizim şıfatımızdan münezzehtir diye baḥş etdikce tenzīhimiz ziyāde oldu. Ve şerī'at daḫi bize müsā'ade edip *leyse kemişlihi şey'un*⁴⁰⁸ gibi naşş-ı kâṭi'le ve tesbīḥāt-ı vāride ile bizi taşdıķ eyledi.

Ammā bize na's olunan peyğam-ber-i 'ālī-şāniñ lisānı üzere maḥlūqātın şıfatını kendine işbāt eder bulduq. Yed ü eydī ve 'ayn ü a'yen ve feraḥ ü dıḫk ve nüzūl ü istivā bunların emşāli muḥaddiṣāta maḥşūş bildigimiz ve keyfiyyet-i nisbetlerin kendimize idrāk etdigimiz şıfatları cümle ḥālīkımıza işbāt eder.

Şimdi ḫayret el verdi eger vürüdu üzere qabūl eylesek muḳaddem-i sālīk olduğumuz tenzīh tarafına muḫālifdir. Yok qabūl eylemesek o peyğam-bere teba'iyetimize münāfīdir. Ve eger te'vīl eylesek yine ḥaḳīkatde tenzīhiñ 'aynı olup bir ḫaṭve maḳāmımızdan tecāvüz etmemiş oluruz.

Pes tarīķ-i selāmet budur ki bu evşāfı şer'e taqlīd ile bizler de ḥālīqa işbāt edip keyfiyyetinde tevaḳḳuf ve 'ilmini 'ālimine tefvīz edelim. Zīrā bize irsāl olunan bi'l-bedāhe bizlerden a'lemdir. Ondan ğayrı bir ālāy-ı maḥlūqāta ve muḥaddiṣāta taqlīd etmeden ise böyle bir ma'şūma taqlīd etmek senin ve benim ḥaḳqında sa'ādetdir diye 'aqlını ilzām eder.

[HM, 199b] Bu meclisde nūr-ı 'aql ile bir kimse başīrdır ki devlet-i bīdāri nevme 'ivaż eyledi. Ya'nī faqr u fāka ile lezā'iz-i dünyāyı rü'yāda görür gibi terk edip kūşe-i ḫomūlde beyne'n-nās uyur şüretinde bulunanlara nūr-ı 'aql ile başīrdır demek şāyandır

⁴⁰⁸ “O'na benzer hiçbir şey yoktur.” Şūrā Sūresi, 42/11.

ki ‘aql-ı ilāhī bu hāletden ‘ibāretdir. Yoksa birkaç günden sonra bi’l-külliyeye āşinā vü bīgāneye bırakıp gidecek devlet uykudan şāhibini bīdār edemez.

شدم خراب زبیم خرج ازین غافل
که کنج میطلبند ازمن خراب عوض

Şodem harāb ez-bīm-i harāc ez-īn gāfil / Ki genc mī-ṭalebend ez-men harāb ‘ivaż

[HE, 120a] Harāc havfindan ben harāb oldum, bundan gāfil ki ben harābdan ‘ivaż defīne isterler. Gūyā ekser aḥkām-ı şerī‘at ḳudrete ta‘alluḳ etdiği için kendimi faḳr u fāḳada ḥabs u harāc istemesinler diye ḳarye-i harābe şūretinde dutar idim. Ammā harābeden daḥi defīne ṭaleb ederler maẓmūnu ḥāṭırımından gitmiş demek ister. Vāḳı‘ā ḥırḳa-pūş u müte‘affif ādemlere ḥūsn-i ḳann edip defā‘in-i esrār-ı ilāhiyye ṭālibleri ṭaraf ṭaraf ḳazmadan ḥālī olmazlar.

[HM, 200a] Harāc havfindan ben harāb oldum, bundan gāfil ki ben harābdan defīne ‘ivaż isterler. Gūyā ekser aḥkām-ı şerī‘at ḳudrete ta‘alluḳ etdiği için kendimi faḳr u fāḳada ḥabs u harāc ṭaleb etmesinler diye ḳarye-i harābe şūretinde olur idim. Ammā harābeden daḥi defīne aradıkları ḥāṭırımından gitmiş. Vāḳı‘ā erbāb-ı terk ü tecrīd olanlarda defīne-i esrār-ı ilāhī vardır diye ṭālibleri ṭaraf ṭaraf ḳazmadan ḥālī olmazlar. Zīrā ‘ādetdir defīneyi vīrāne maḥallerde setr için gizlerler.

متاع دل بکسی داده ام که خرسندم
ز بد معاملکئی کرده حساب عوض

Metā‘-ı dil be-kesī dādeem ki ḥursendem / Ez-bed mu‘āmelegī ger dehed ḥesāb ‘ivaż

[HE, 120a] Göñül metā‘ını bir kimseye vermişim ki eger bed-mu‘āmelelikden ḥesāb ‘ivażını verse razıyım. Lākin onu daḥi vermez. Vücūh-ı ibtilādan bir müşkilî daḥi budur ki vefāsından me‘yūs ve cānla cefāsına rāḡıb olup oña daḥi nā‘il olamaz.

Mecāzda böyledir ve haķıķatde şulehā-yı müteşerri'inden çok 'ābidler müşāhede olundu ki müddet-i medīde istikāmet üzere nevāfil-i 'ibādātta ictihād etmişler.

Lākin mu'āmelāt-ı kudsiyyeden bir rü'yā-yı şālihaya nā'il olamamışlar. Yāhud māl u 'iyāl u bedenlerinde ibtilādan eşer görmemişlerdir. Sebebi nefsini bir mürşid-i kāmile teslīm edip ru'ünāt-ı cibillīsinden taħlīş etmedikleridir. Ve bir ādem bir kāmiliñ taħt-ı terbiyesinde irādesin terk etmedikce bī'atiñ ve teslīmiñ fā'idesin oña tefhīm ķābil degildir.

Şeyh Muhammed Hıfñi Hāzretleri, Mışır'dan Beyt-i muķaddes'e Seyyid Muştafā-yı Bekrī Efendimiz'iñ hıdmetlerine teşrīf edip tekmīl-i esmā' vü hılāfet ile Kāhire'ye 'avdetde kırķ ādeme dek her bī'at etdiği ādem, o gice Resūll'ullāh şalla'llāhu 'aleyhi ve sellem'i ve Seyyid Bekrī o hāzretiñ hıdmetlerinde olmak üzere müşāhede edip bu kırķ rü'yā-yı muhtelifeyi bir mücelled-i 'azīmü'ş-şān etmişlerdir. Hālā Mışır'da bu kitāb mevcūd ve tālīb olanlar istinsāh ve muţāla'a ederler.

Te'emmül eyle taħt-ı terbiyede olan fuyūzāt-ı ilāhiyyeniñ keşretini ve yalnız kendi re'yiyle otuz sene 'ibādet-i şālihaya 'ilm ile meşğūl olup bir mesrūr olacak rü'yā görmeyeniñ nekbetini. Hāşılı necm-i tevfiķ herkesiñ tālī'inde bulunmaz.

[HM, 200a] Göñül metā'ını bir kimseye vermişimdir ki eger bed-mu'āmelelikden hesābı 'ivaż verse razıyım. Vücūh-ı ibtilādan bir müşkili daħi budur ki vefāsından me'yūs ve cefā ile iltifātına rāğib olasın, onu daħi etmeye. Mecāzda böyledir ve haķıķatde daħi nice 'ābidler müddet-i medīde riyāzāt u mücāhedede olup bir rü'yā-yı şāliha görme degil bir marāza daħi mübtelā olmazlar. Lākin bu şüret haķıķatde isti'dāda tābi' bir ma'nādır ki tūl u dırāz tafşile muhtāc. Zīrā gālib-i aħvālde za'ifu'l-īmān olanlara çokluk ibtilāniñ tasalluţu olmaz, ehl-i haķıķatiñ ma'lūmlarıdır.

که میخرد بمی ناب زهد خشک مرا
که با محیط کهر میکند شراب عوض

Ki mī-hered be-mey-i nāb zūhd-i ḥušk-ı me-rā / Ki bā-muḥīṭ-i güher mī-koned şarāb ‘ivaż

[HE, 120b] Kim bizim kıru zūhdümüzü şāf bāde ile şatın alır kim incü deryāsına şarābı ‘ivaż eder. Zīrā zūhdūn muķābilinde ḥuzūz-ı nefsanıyyeler dār-ı ‘uķbāda ḥaķ budur ki muḥīṭ-i gevher-nāmeıe şāyestedir.

Merḥūmuñ murādı kendini beşerıyyetinden ve ru‘unāt-ı nefsiyyesinden ḥalāş eder bir ḥālete vesīle olacaķ şarāba zūhdünü şatmaķ ister. Ammā bu ḥāletiñ şāḥibi dūnyā vü āḥireti o ḥāletiñ bir nefesine vermez. Ammā ğalebe-i sekrde böyle bir bāzārlıķ vāķı‘ olsa da ser-ḥoşuñ bey‘i mün‘aķid olmaz diye istirdād muḥaķķaķdır.

[HM, 200b] Bizim kıru zūhdümüzü şāf bāde ile kim alır ki gevher deryāsına şarābı ‘ivaż eyleye. Zīrā zūhd, ḥušk olsa da muķābilinde ecr-i cezīli muḥīṭ-i gevher ismine şāyestedir. Murādı ru‘unāt-ı nefsiyye ve teklīfāt-ı ḥıssiyyesinden ḥalāşa vesīle olur. Şarāba zūhdünü deĝişmek ister ammā ğalebe-i sekrde ser-ḥoşuñ biri bu bāzārlıĝı etse de ‘ayn-ı fāḥişdir diye istirdād ederler. Zīrā tālib olduĝu ḥāletiñ bir nefesi biñ sene ‘ömrden efdaldır.

بهشت نقد شود رزق خوش معامله
که می فروشد و کیرد ز من کتاب عوض

Bihışt-i naķd şevad rızķ-ı hoş-mu ‘āmeleī / Ki mey fūrūşed u ğired ez-men kitāb ‘ivaż

[HE, 120b] Bir hoş mu‘āmeleliniñ rızķı behışt-i naķd olsun ki bāde şatıp benden kitābı ‘ivaż ala. Evvelki beytiñ mefhūmudur ve şūfiyyeniñ “‘Ulūm-ı resmī bir şey’ degildir” dedikleri dūnyāda ķalacaķ ‘ulūmlardır ki āḥiretde o ‘ilmiñ ḥazızı olmaya. Şaķınıp şūfiyyeden dem urup ‘ulūm-ı mu‘āmelāt-ı dīniyye ve ‘ilm-i ḥadiş ve ‘ilm-i tefsīr ve ‘ilm-i fıķıh ‘ulūm-ı resmiyyedendir bir şey’ degildir diye dīnden ķıķmayasın.

Zīrā şūfiyyeniñ zıkr etdikleri hālāt-ı nefīsele bu ‘ulūm-ı mezkūre ile ‘ameliñ netīcesidir. Ve taḥkīk eyle ki ‘ilm gibi tiryāq ve cehl kadar bir semm-i helāhil-i evşāf kâ’inâtda yoqdur.

[HM, 201a] Bir hoş mu ‘āmeleliniñ rızkı cennet-i naqd olur ki bāde şatıp benden kitābı ‘ivaż ala. Evvelki beytiñ mefhūmudur ve şūfiyyeniñ “‘İlm-i resmī bir şey’ degildir” buyurduqları evvelā dünyāda qalacaq ‘ulūmlardır. Ve şāniyen bilip bilinmezlenmekdir ki murād qalbiñ mā-sivādan mücerred olup ilhām-ı rabbāniyyeye müsta‘idd olmasdır. Hāşılı ümmī gibi mirāt-ı qalbini sāde etmek bir emr-i ‘azīmü’ş-şāndır ki ‘ulemā-yı zāhiriñ fehm edecegi ma‘nā degildir. Yoksa şaқınıp ‘ilm-i tefsīr ü ḥadīs ü fiqh ‘ulūm-ı resmiyyeden ‘add olunur bir şey’ degildir diye şūfiyyeye taqlīd eder iken dānden çıkmayasın. Zīrā onlar ne dediklerin bilirlir.

مکر بعشق دل خویش خوشکنم صائب

و کر نه عشق نلدرد بهیچ باب عوض

Meger be-‘aşq dil-i ḥıṣ hoş konem Şā’ib / Ve ger ne ‘aşq ne-dāred be-hıç bāb ‘ivaż

[HE, 121a] Ey Şā’ib, meger ben gönlümü ‘aşq ile hoş edeyim, yoksa ‘aşq hıçbir vechle ‘ivaż qabūl etmez. Zīrā cümle meṭālibiñ ‘aşq heyūlā’sı maqāmındadır. Ve her māddeniñ heyūlāsı bedel qabūl etdikde elbetde şūretiñ noqşānını müstelzim olur.

[HM, 201a] Ey Şā’ib, meger gönlümü ‘aşkla hoş edeyim, yoksa ‘aşq aşlā bir vechle ‘ivaż qabūl etmez. Zīrā cümle kemālāt-ı insāniyyeniñ heyūlā’sı maqāmındadır.

[63. Gazel]

ز کنجهای کرانمایه بی نثار چه حظ

اکر ز خود نفشانی ز برک و بار چه حظ

Eger genchā-yı girān-māye bī-niṣār çe ḥazz / Eger ez-ḥod ne-feşānī ez-berg ü bār çe ḥazz

[HE, 121a] Girān-māye ve envā'-ı cevāhir ile memlū hazīnelerden nişārsız ve işārsız ne hazz vardır, eger kendiñden saçıp sāye-i iltifātında olanlara bezl etmez iseñ berg ü bārdan ne fā'ide ve ne zevk hāşıldır.

Merhūm insānı nebātātdan 'add edip *va'llāhu enbetekūm mine'l-arzı nebātā*⁴⁰⁹ āyet-i kerīmesine işāret eyledi. Ve Ādem 'Aleyhi's-şelavatü ve's-selām'ın mübtelā olduğu şecere Havvā'dır diye ba'z-ı müfessirler işāret buyurmuşlar. Ve te'emmül olunsa kışşalarında bundan gayrı ihtimāle vech kalmaz. Lākin esrār-ı Qurān-ı 'azīmü's-şāna 'ıttılā' enfes-i ni'am-ı rūhāniyyet olunca ma'lūmdur ki herkese kısmet olmaz.

[HM, 201b] Girān-māye ve envā'-ı cevāhir ile memlū hazīnelerden nişārsız ne hazz vardır, eger kendiñden saçmaz iseñ berg ü bārdan ne fā'ide hāşıldır. Ya'nī insānıñ nuķūd u kemālinden dünyāda bir miķdār etrāfında bulunanlara birer hisse vāşıl olmadıktan soñra ni'metini nefsine maşşūr ve baķiyyesin nihāyet-i 'ömründe vereşeye yāhud beytü'l-māla bıraķmada mecbūr olunca rütbe-i 'āliyye-i siyādetden ve hem āhiretde mahrūm olup ihsān u ta'līmīñ zevk ü şīvesinden behreye mālīk olamaz.

بهار تازه کند داغ تخم سوخته را

دماغ سوخته را از وصال یار چه حظ

Bahār tāze koned dāğ-ı toħm-ı sūħte-rā / Dimāğ-ı sūħte-rā ez-vişāl-i yār çe hazz

[HE, 121a] Bahār yanmış toħmuñ dāğını ve derdini ziyāde eder ki yanmamış olup ben de şimdi sā'ir toħmlar gibi neşv ü nemā bulaydım diye. Pes emr böyle olunca yanmış dimāğa yāriñ vişālinde ne fā'ide ya'nī vişālīñ zevk ü şafāsı 'aşıķda bir miķdār bā'is-i cūnbüş olmak ile hāşıl olur.

Bu mażmūn mecāzda zāhirdir. Ammā haķīqate şarf olunduķda tecelliyātīñ ifnā' eden kısmından şikāyetdir. Bu kadarca ile ehliniñ ma'lūmu olur ve ehlinden murādımız 'ilm cihetindedir. Ammā zevk cihetinden ma'lūmu olan böyle kāl ü kīle iltifāt etmez.

⁴⁰⁹ "Allah sizi yerden bitirip yetiştirmiştir." Nūh Sūresi, 71/17.

[HM. 201b] Bahār yanmış toħmuñ dāğını ve derdini ziyāde eder ki ben de yanmış olmasam şimdi akrānım beyninde yeşillenir idim diye, pes yanmış dimāğa yārīñ vişālīñden ne şafā vardır. Zīrā ‘āşıkda bir miqdār şu‘ūr gerekdir ki maħbūbuñ vişālīyle mütelezziz ola. Merħūm bahārı yāre ve ‘āşıkı yanmış toħma teşbīh eyledi ki murādı sevdā ile bi’l-küllīyye şu‘ūru qalmamış demekdir.

خوشست دامن تحريك نیم سوخته را

جنون کامل ما را ز نوهار چه حظ

Hoşest dāmen-i taħrīk nīm-sūħte-rā / Cünün-ı kāmīl-i mā-rā ez-nev-bahār çe hazz

[HE. 121b] Dāmen-i taħrīk nīm-suħteye ve i‘ānet-i hevā ile iştiğāle müste‘idd oluna, hoşdur bizim kāmīl olan cününümüza nev-bahārdan ne hazz vardır. Ya‘nī sevdā-yı maħz olmuş mizāca göre bahār degil fuşul-ı erba‘a müsāvīdir. Ve bahārdan o dīvāne feyz-yāb olur ki mebādi’-i cünūnda bulunup teraħķisi taħrīke muħtāc ola. Ol vaħtde bahārīñ demi taħrīk etmesi ile maṭlabına nā’il olur. Murādı bir emr-i küllī beyān etmektedir ki me‘ālī budur ki i‘ānetiñ mefhūmu bir huşūşa şürū’dan soñra taşavvur olunur. Yoksa bi’l-ibtidā’ fā’il olana i‘ānet etdi diyenleriz.

چراغ صبح بيك جلوه ميشود خاموش

مرا بموسم پیری ز اعتبار چه حظ

Çerāğ-ı şubḥ be-yek cilve mī-şevved ḥāmūş / Merā be-mevsim-i pīrī ez-i‘tibār çe hazz

[HE. 121b] İmtihān beynlerinden edāsı nekre bir beytdir, ser-ā-pā zarāfet ü leṭāfetden ‘ibāret olan Şā’ib merħūm bu beytinde buyurur ki: Şubḥ çerāğı bir cilveden ḥāmūş olup soyunur diye, pīrlik mevsimi ile benim için i‘tibārdan ve bunuñ emşālī zevālī qarīb olmuş mażmūnlar bulmadan ne şafā vardır.

Ya‘nī ihtiyārlik ma‘nāda tābe-şabāḥ yanıp rūğan fitīline tamām za‘f gelip bir ednā hareketle müntefī olacağ çerāğa beñzer diye i‘tibār etmede ne fā’ide vardır ki edeyim demek ister. Zīrā bu i‘tibār henüz bir miqdār ḥayāta ümmīdi olup zād-ı uḥreviyye

istizādesi kaydında olanlara fā'ide edip himmetlerini taḥrīke vesīle olur. Yoksa baña göre bu i'tibār ḥasreti ziyāde etmeden ğayrı bir fā'ide vermez.

Merḥūmuñ merāmını murādı üzere neşv-i 'ibāretde bu kadar kelāma muḥtāc olduĝ var kıyās eyle ki ḥüsn-i edāda ve selāmet-i elfāzda ne derecelere bāliĝ olmuşdur.

[HM, 202a] Şubḥ çerāĝı bir cilveden soyunur, benim için ihtiyārlik mevsimi ile i'tibār ve temessülden ne şafā vardır. Ya'nī bu mazmūnu taşavvur eylesem ki ihtiyārlik tābe-şabāḥ yanıp rūĝanına kıllat ve fitīline za'f gelen çerāĝa beñzer ki ednā hareketle müntefī olur. Yāḥud bunuñ mişāli zevāli karīb maḥall-i i'tibārılar tedārik etmede ne şafā ve ne ḥazz vardır.

درخت خشك بنشو و نمانمی چو شد

تراکه نیست جنون در سراز بهار چه حظ

Dıraḥt-ı ḥuşk be-neşv ü nemā ne-mī-cüşed / Tu-rā ki nīst cünün der-ser ez-bahār çe ḥazz

[HE, 122a] Kuru ağac neşv ü nemā kaydıyla hareket edip kaynamaz, seniñ ki başında cünün ve 'ulūm-ı 'aşkıyyeden ḳalbinde fūnūn yoĝdur nev-bahārdan ne fā'ide. Zīrā insān türābdan maḥlūḳ olunduĝuna fuşūlūñ türāba olan te'sīri ābdan insāna daḥi sirāyet eder.

Pes bir ādemiñ zāhir ü bāḥın bir ḥālet-i 'aşkıyyesi olmayınca köhne serv ağacı gibi bahārıñ ḳudūmünden ḥazzı yoĝdur. Ve fi'l-aşl mü'essir zann olunan mevāddiñ cümlesi şürūḥ-ı ḳabīldendir. Eger bahār, mizāc-ı 'āleme mü'essir farz olunsa naẓar edersin ki maḥalliñ isti'dādına tābi' olur. Merḥūmuñ aḳşā-yı merāmı ḥaḳā'ik beyān etmekdir. Onuñ-içün yalnız tāze vü nisvān u cemāl mazmūnların cem' eylesek on cüz' olur ya olmaz.

[HM, 202a] Kuru ağac neşv ü nemā kaydı ile hareket edip kaynamaz, seniñ ki başında cünün yoĝdur bahārdan saña ne ḥazz vardır. Ya'nī insān türābdan ḥalḳ olduĝuna

elbetde fuşūl-i erba‘anın mizācına te’şīri bedīhīdir. Pes bir ādemiñ mizācında ḥarāret-i ‘aşkiyye olmayınca kuru serv ağacı gibi bahārīñ kudūmünden müte’essir olmaz.

ز بوی خوش جگر زخم تازه میکرده

ز زلف مشک چکان بی دل فکار چه حظ

Ez-būy-ı hoş ciger-i zaḥm-ı tāze mī-kerded / Ez-zūlf-i müşk-çekān bī-dil-i figār çe ḥazz

[HE. 122a] Rāyiḥa-i tayyibeden zaḥmīñ cigeri tāze olup ḥūnu ḥarekete gelir, pes bir mecrūḥ gönül olmayınca müşk-feşān olan zūlfden ne ḥazz olunur. Evvelā ciger lafzıyla zaḥmın cem‘ eylemek zarāfetinden ğaflet etme ve sāniyen rāyiḥa-i tayyibe bā-ḥuşuş misk rāyiḥası cerāhatiñ müştedd olup tūl u dırāz işlemesine sebep olur. Ve eṭibbā bu ḥuşuşda mecrūḥlara ‘azīm tenbīh ü te’kīd ederler.

Ammā ‘aşk mecrūḥları yāreleriniñ kapanmasın istemezler. Bu cihetden merḥūm buyurur ki zūlf-i müşk-feşāndan o zamān ḥazz olunur ki bir mecrūḥü’l-fu’ād ‘aşıkı olup her şemm eyledikce qalbinden ḥūn ḥavvāreleri zuhūr eyleye.

[fe‘ilātün fe‘ilātün fe‘ilātün fe‘ilün]

Būy-ı zūlf-ile olur dāğ-ı derūnum tāze

Baḥā cerrāḥ-ı ğamīñ böyle naşīḥat etdi

Niçe mecrūḥların ma‘reke-i ‘aşkıñda

Merhemın bilmediler yāre kapandı gitdi

[HM. 202b] Güzel rāyiḥadan zaḥmīñ cigeri tāze olur, pes müşk-efşān olan zūlfden mecrūḥ gönül olmayınca ne şafā ve ne ḥazz vardır. Vākı‘ā bir ‘aşıkıñ qalbi muḥaddemen mecrūḥ gerekdir ki zūlf-i dil-rübādan misk rāyiḥası dimāğına vāşıl olduqca cürh-i muḥabbetden tāze ḥūn feverāne gelip yāresi kapanmadan emīn ola.

[fe‘ilātün fe‘ilātün fe‘ilātün fe‘ilün]

Būy-ı zūlf-ile olur dāğ-ı derūnum tāze

Baḥā cerrāḥ-ı ğamīñ böyle naşīḥat etdi

Niçe mecrūhların ma‘reke-i ‘aşkda
Merhemın bilmediler yāre k̄apandı gitdi

تمام دلخوشی روزگار در عشق است

تراکه عشق ندلی ز روزگار چه حظ

Tamām-ı dil-ḥoşī-yi rüzgār der-‘aşk-est / Tu-rā ki ‘aşk ne-dārī ez-rüzgār çe ḥazz

[HE. 122b] Eyyāmıñ tamām göñül ḥoşluġu ‘aşkdadır, seniñ için ki ‘aşk yokdur rüzgārdan ne ḥazz vardır. Vākı‘ā tatlı gıcik maḥlaşına şāyeste bir ‘illetdir. Zīrā mübtelālardan k̄atı vāfirlerine ‘ilāc k̄aydında oldum rāzı olmadılar.

Pes ma‘lūm oldu ki ‘aşkda bir nekre ḥalāvet olduġu-içün fedāya cesāret edemeyip eger vuşlat müyesser olur ise şifā muḥarrerdir, yok ḥirmān yüz gösterir ise bārī bu ‘azābda olan ‘uzūbet fevt olmasın mefhūmu lisān-ı ḥāllerinden istifāde olunur. Yoḡsa her ‘aşıḡ bu ma‘nāyı idrāke k̄ābil olmadığı müselleme ve her ‘ālim bu daḡıḡaya vāḡıf olacağı ġayr-ı müsellemdir.

[mefā‘ilün mefā‘ilün mefā‘ilün mefā‘ilün]

Dil-i maḥzūnuma miḥmān olan ekdār u ġam Nuşret

Görünce pertev-i iksīr-i ‘irfānı şafālandı

Ḥaḡıḡatde cefā bir düşman-ı cān idi sīnemde

Edip taḥvīl-i şūret rāḡatım oldu

[HM. 203a] Eyyāmıñ tamām göñül ḥoşluġu ‘aşkdadır, seniñ için ki ‘aşkıñ yokdur eyyāmdan ne şafā ḥāşıldır. Ya‘nī ‘aşkıñ bir k̄aba maḥlaşı daḡı tatlı gıcikdir. Ki mübtelā olanlardan k̄atı vāfirine ‘ilāc k̄aydında olduġca vuşlata ‘ilāc ister, infişāle ve tebrīde rāzı olmaz.

Zīrā ‘aşkıñ ‘azābında bir gizli ve nekre ‘uzūbet var ki mālīk olanlar bilir ve bilmez fedāsına cesāret edemeyip ‘ilāc-ı k̄atī olan vuşlat fevt olur ise bārī bu ‘azāb içinde

olan naqd-i lezzet ki her 'arifiñ ma'lumu degildir elde bulunsun diye ruzgār-ı 'ömrlerinden mahzūz olmuş olurlar.

خوشست سوختن داغ با سیه چشمان
ترا که داغ نسوزی ز لاله زارچه حظ

Hoşest sūhten-i dāğ bā-siyeh çeşmān / Tu-rā ki dāğ ne-sūzī ez-lāle-zār çe hazz

[HE, 122b] Siyāh çeşm olan maḥbūbların 'aşkıyla yaqı açmak hoşdur, seniñ için ki dāğ yaqmazsın lāle-zārdan ne fā'ide vardır. Anadolu'da ve Īrān'da 'adedtir 'aşık olanlar qolunda bir yaqı açıp bu filāniñ 'aşkınadır diye faḥr ederler. Ve lāleniñ dāğı siyāh olduğuna gūyā bir siyāh çeşm maḥbūbuñ sevdāsıyla yaqılmış dāğ taşavvur edip sende bu dāğı iltizām etmeyince lāle-zārdan ne hazz edersin diye tevbīh eyledi. Zīrā mūcāneset-i tāmme ya mūnāsebet-i 'āmmesiz şoḥbetiñ hazzı yokdur.

[HM, 203a] Siyāh gözlü dil-berlerin 'aşkına yaqı açmak hoşdur, seniñ için ki yaqı açmazsın lāle-zārdan ne hazz vardır. Anadolu'da ve Īrān'da 'adedtir kollarına ba'z-ı ḥiddetli nebātāt ile yaqı açıp bir zamān işledip bu filāniñ 'aşkınadır diye iftiḥār ederler ve yaqıniñ yerleri tüysüz bayağı yāre gibi qalır. Ve lāleniñ dāğı siyāh olduğuna gūyā bir siyāh çeşm güzel 'aşkına açılmış taşavvuru ile lāle-zāra gidip sen daḥi bir dāğ acmadıkça lāle temāşāsından ne hazz edersin diye erbāb-ı sevdāyı dāğa da'vet eyledi.

ز انتظار شود آب تلخ آب حیات
ز وصل باده کلرنک بیخمار چه حظ

Ez-intizār şevved āb-ı telḥ āb-ı ḥayāt / Ez-vaşl-ı bāde-i gül-reng-i bī-ḥumār çe hazz

[HE, 123a] İntizārdan acı ş u āb-ı ḥayāt olur, gül-renk olan bādeniñ vuşlatından ḥumār olmayınca ne hazz olunur. Vāqı 'ā şudā' buḥārı musallaḥ olup ferāmūş etdiğiniñ humūm u gūmūmuñ cümlesi birden ḥātıra 'avdet ve 'asākır-i neşāt u sūrūra bi'l-külliyeye hezīmet verdikten şoñra bir kāse bādeniñ o maḥmūr ḥaqqında āb-ı ḥayāt olacağı 'aynü'l-yaqīn ma'lumu olan ser-ḥoşların şehādeti redd olunur ise bizim gibi kıyās ile ḥıkm edenlerin ittifākı kifāyet eder.

Zīrā her maṭlabıñ vuşūlünde derecāt-ı sūrūru o maṭlabı taḥşīlde çekilen ekdāra müsāvī zuhūr eder. Ve cennātıñ ebedü'l-ābād sūrūru kıyāsdan ḥāric ise de tariķinde taḥammül ü taḥmīl olunan ekdārdan Ḥazret-i Fāruķ-ı Ekrem'in şehādetiyle kabrde ibtidā' gice yatmaya bahālıdır.

[HM, 203b] İntizārdan nāşī acı şu āb-ı ḥayāt olur, gül-renk olan bādeniñ ḥumārsız vuşlatından ne ḥazz ḥāşıldır. Vāķı 'ā şudā' buḥārı musallaṭ olup sekr ile ferāmūş olunan humūm u ğumūmuñ cümlesi birden ḥātırā 'avdet ve 'asākir-i neşāt u sūrūra bi'l-külliyeye hezīmet gelmedikce bādeniñ ne şafāsı ve mey-perestiñ oña ne kadar i'tināsı olsa gerek. Zīrā her maṭlaba vuşūldeki lezzet tariķinde çekilen ālām u meşakḳat kadar olduđu sencīde-i mīzān-ı i'tibārdır.

تراکه غم نکرفته است در میان صائب

ز مهر بانعی یارن غمکسار چه حظ

Tu-rā ki ğam ne-girifte est der-miyān Şā'ib / Ez-mihribānī-yi yārān-ı ğam-gūsār çe ḥazz

[HE, 123a] Ey Şā'ib, seni ki ğam der-miyān edip ihāta etmemişdir, yārān-ı ğam-gūsārıñ meveddetli olmalarından ne ḥazz vardır. Zīrā aḥbābıñ gūn-ā-gūn iltifātlarının şafāsı ğam u keder ü mużtarib olduğun günlerdedir. Yoksa ben altını ḥıfz etmede ḥīleler tedārik eder iken eḥibbādan zer ü zīvere müte'allıķ gelen hedāyānıñ leṭāfeti ve böyle aşdikā'nıñ şadāķati ma'lūm olmaz.

[HM, 203b] Ey Şā'ib, seni ki ğam der-miyān u ihāta etmemişdir, yārān-ı ğam-gūsārıñ mihr-bān u muḥabbetli olmalarından ne şafā ḥāşıldır. Zīrā aḥbābıñ gūn-ā-gūn iltifātlarının şafāsı seniñ kederiñ vaķtinde olur. Yoksa ben altını ḥıfz etmede ḥīleler tedārikinde iken zer ü zīvere müte'allıķ zuhūr eden hedāyāyı küremā götürene baḥş edip aşlā şafāsına vāķıf olamazlar ve böyle iltifātı keremden şaymazlar.

[64.Gazel]

سوز دل برداشت آخر پرده از کارم چو شمع
از کریبان سر برون آورد زئارم چو شمع

Sūz-ı dil-ber dāšt āhīr perde ez-kārem çü şem' / Ez-girībān ser birūn āverd zūnnārem çü şem'

[HE, 123a] Göñül āteşi āhīrū'l-emr mūm gibi benim kārımdan perdeyi ƙaldırdı, benim zūnnārım şem' gibi girībānımdan taşra baş ƙıƙardı. Ya'nī zāhiren benim hālimi müşāhede edenler benim giceler tābe-şabāh sūzişimi 'ālem-i ƙudse taħayyül ederler iken mūm gibi zūnnārım yaƙamdan görünüp mā-sivāya 'alāƙamı izhār edince evvelki pertevim ƙalmadı. Bu temşīl her vaƙtde kibār-ı ricālu'llāhdan zann olunan mutaşavvıfalar haƙƙında şādık olur ki bir zamān terk-i dünyā ile şöhret bulup fırsat-ı tāmm vaƙtinde şiddet-i inhimākından 'āleme rüsvāy olurlar.

[HM, 204a] Göñül āteşi āhīrū'l-emr mūm gibi benim kārımdan perdeyi ƙaldırdı, benim zūnnārım şem' gibi girībānımdan taşra baş ƙıƙardı. Ya'nī zāhiren hālimi müşāhede edenler gicelerde tābe-şabāh mūm uslūbunda yandıgımı 'ālem-i ƙudsiyye şevƙimden taħayyül ederler idi.

Ammā mā-sivāya 'alāƙamı mūmuñ fitīli yaƙasından göründüğü gibi 'ālimiñ ma'lūmu olduƙda evvelki pertev ƙalmayıp pervānelerim eṭrāfımdan perīşān oldular. Bu temşīliyye niçe şulehā vü mażanneler haƙƙında şādık olur ki şüretā mutaşavvıfadan şalāh izhārı ile māl cem' edip vefātında şandıƙından memhūr şurreler zuhūr eder görülmüş.

از کلاب من دماغ اهل دردی تر نشد

طعمه مقرأض شد کلهای بیخارم چو شمع

Ez- gül-āb-ı men dimāğ-ı ehl-i derdī ter ne-şod / Tu' me-i miƙrāz şod gülhā-yı bī-hārem çü şem'

[HE, 123b] Benim gül-ābımdan bir ehl-i derdiñ dimāğı mertüb olmadı benim dikensiz güllerim mūm gibi miƙrāziñ rızƙı oldu. Şem'iñ eṭrāfında zuhūr eden şāhşelere İrān hāƙƙı gül-i şem' derler. Merhūm efḍal-i a'māl olan menfa'at-i 'ibādu'llāha muvaffaƙ

olamadığından bu temşil ile te'essüf eder ki benim hâlim şem'îñ yanarken zühür eden güllerine beñzer ki vücūda gelip gitmesinden bir müntefi' olamaz.

[fā'ilātün fā'ilātün fā'ilātün fā'ilün]

Bir gül-i ruhsār kim 'aşık kōqup būs etmeye

Reng-i rüy-ı hāk olur ya hār-ı haṭṭıñ rızkıdır

[HM, 204b] Benim gül-ābımdan bir ehl-i derdiñ dimāğı mertüb olmayıp şem' gibi dikensiz güllerim tu'me-i miḳrāz oldu. Şem'îñ eṭrāfında zühür eden şāḫşelere İrān halkı gül-i şem' derler. Merhūm efdal-i a'māl olan menfa'at-i 'ibādu'llāha muvaffaq olmadığından bu temşil ile te'essüf eder ki benim hâlim şem'îñ güllerine beñzer ki vücūda gelip gitmesinden bir müntefi' olamaz. Beyt:

[fā'ilātün fā'ilātün fā'ilātün fā'ilün]

Bir gül-i ruhsār kim 'aşık kōqup būs etmeye

Reng-i rüy-ı hāk olur ya hār-ı haṭṭıñ rızkıdır

میشمارم بوی پیراهن نسیم صبح را

من که دائم از فروغ خود در آژرم چو شمع

Mī-şomārem būy-ı pīrāhen nesīm-i şubḫ-rā / Men ki dā'im ez-fürüg-ı ḥod der-āzārem çü şem'

[HE, 123b] Ben ki mūm gibi dā'imā kendi fürügumdan āzārde ve meşakḫatdeyim, beni itfā edecek şabāḫ rüzgārını būy-ı pīrāhen 'add ederim ya'nī Yūsuf-ı fenāya mübeşşir bilirim.

Vāqı'ā şem', nūru için iḫrāk olunur ki bu ḥuşūşda kuvvet-i nūr-ı imānıñ beliyyātı celb etmesine müşābih oldu. Ve 'ile'l-ḫaḳīḳe herkesiñ bu dār-ı miḫnetde belāsı ve gümüm u humūmu 'irfānına göre olur. Bu sebebden her ḳande kibār-ı evliyā'dan biri zühür eder ise ekşer evḳātında maḫzūn bulunurlar.

Zīrā āfetlerin ḥadd ü ḫaşrı yokdur ve Mevlā-yı müte'āl fa''āl lemmā yüriddir. Hükümüne kimse muḳābele edemez. Çünkü vāqı'-ı ḫāl böyledir. Bir sā'at aḳdem yedinden ayrılıp ḫālet-i berzahıyyesinde rāḫata sa'y etmek cümle ehl-i 'irfāna vācibdir. Siyyemā mevtiñ zımnında liḳā-yı Rabbü'l-'ālemīn ola ve bu liḳā mutlaḳ vārid oldu ise

de bir ādemiñ rütbesi her ne kadar ‘āliye olursa da mevte maḥşūş olan ḥālet-i liḳā dūnyāda mutaşavvur degildir.

[fā‘ilātün fā‘ilātün fā‘ilātün fā‘ilün]

Mevtdir maḥviyyet-ile yāri iḡbāt etmede

Mürşid-i kāmīl ve-lākin şartı ‘ārif olmadır

Herkesiñ cāmında var şahbā-yı āb-ı zendegī

Tā-ebed mest olmanıñ sırrı hemān bir bilmedir

[HM, 204b] Ben mūm gibi dā’imā kendi fūrūğumdan āzārde ve meşakḳatdeyim, beni iṭfā edecek şabāḥ nesīmini būy-ı pīrāhen ‘add ederim ve Yūsuf-ı beḳāya mübeşşir bilirim. Vāḳı‘ā şem‘ nūru için iḥrāk olunmadadır bu şüretde kuvvet-i nūr-ı īmāniñ beliyyātı celb etmesine müşābih oldu. Ve herkesiñ ‘ālemde kederi ‘irfānına göre olur. Onuñ için şuleḫā dā’imā maḥzūn bulunurlar. Zīrā bu dār-ı imtizāciñ tebeddülāt u taḥavvülātı çok olduğuna bir sâ‘at selāmet üzere çıkıp civār-ı raḥmānda rāḫat isterler.

آب میکرده دل سنگین خصم از عجز من

میترواود آتش از انکشت ز نهارم چو شمع

Āb mī-kerded dil-i sengīn ḫaşm ez-‘aczi men / Mī-terāved āteş ez-engüşt-i zinhārem çü şem‘

[HE, 124a] Benim ‘aczimden ḫaşmıñ taş gibi olan ḳalbi erir, benim amān parmağımın mūm gibi āteş şızar. ‘Ādetā Īrān’da bir ādem ḫaşmından amān taleb etdikde şehādet parmağın yukarı ḳaldırır ve yalvarır. Şem‘iñ şüreti daḫi gūyā lisān-ı ḫālle kendini söndürmeme için amān parmağın ḳaldırıp bir zamān kendi ḫālinde yanmak için mühlet taleb eder. Onuñ-içün bir zamān sönmez taḥayyül eyledi.

[HM, 205a] Benim ‘aczimden ḫaşmıñ taş gibi olan gönlü erir, mūm gibi benim amān parmağımın āteş şızar. Īrān’da bir ādem ḫaşmından amān taleb etdikde şehādet parmağın ḳaldırıp yalvarır. Şem‘iñ daḫi şüreti lisān-ı ḫāl ile söndürmesinler diye bir zamān kendi ḫālinde yanmak için mühlet ve amān taleb eder gibi olduğuna nefsin şem‘e teşbīḫ eyledi.

[mefā'īlün mefā'īlün mefā'īlün]

Yanar ağlar güler başın keserler

Saňa 'āşık olanlar mūma beñzer

از نسیم صبح بر هم میخورد هنگامه ام

در دل شہا ست دایم روز با زرم چو شمع

Ez-nesīm-i şubḥ ber hem mī-ḥored hengāmeem / Der-dil-i şebḥāst dā'im rüz-1 bāzārem çü şem'

[HE. 124a] Benim şenligim nesīm-i şubḥdan telef ü perīşān olur, mūm gibi benim bāzārım günü giceler içindedir. Gūyā eşref-i evḳāt-1 'ibādet perde-i zālām-1 leyālī olduğuna şem' gibi revnaḳ-1 bāzārım gicelerdedir diye şubḥuñ ḳudūmundan şikāyet eyledi. Zīrā nehār-1 keşretiñ mazharı olduğuna ve hem ma'āş için mu'ayyendir, erbāb-1 vaḥdeti elbetde perīşān eder.

[mefā'īlün mefā'īlün mefā'īlün]

Yanıp ağlar güler başın keserler

Saňa 'āşık olanlar mūma beñzer

[HM. 205a] Benim şenligim nesīm-i şubḥdan perīşān u telef olur, mūm gibi benim bāzārım günü gicelerin içindedir. Gūyā nevāfiliñ eşrefi gicelerde olduğuna revnaḳ-1 bāzārım gicelerdedir dedi. Ve ekşeriyā ricālu'llāhiñ kibārı 'avāmma maḥlūt ve onlardan imtiyāz ḳaydında olmadıklarından bāzārılığı leyālīye düşürüp nehārda ḡaflet şūretinde olurlar.

دشمن من از درون خانه می آید برون

پست میکرده ز اشک دیده دیوارم چو شمع

Düşmen-i men ez-derün-1 ḥāne mī-āyed birün / Pest mī-kerded ez-eşḳ-i dīde dīvārem çü şem'

[HE. 124a] Benim düşmenim ḥānemiñ içinden taşra gelir, bām-1 i'tibār budur ki benim dīvārım şem' gibi gözümüñ yaşından alçaḳ olup yakılmadadır. Merḥūm isti'dāda işāret

eder. Ammā her yerde isti'dād şem'îñ perteviyle göze görünmez ki taḥayyül olunan mevādların birer birer taḥbīk edip herkesiñ zarar u nef'i kendinden kendiye zuhūr eder olduğun bilesin. Ne'am, birkaç mādeler serd olunsa ḳabūlü mümkündür. Lākin zevḳi budur ki sen kendi nefsiñde bulasın ve mūm gibi yanasın.

[HM, 205b] Benim düşmenim ḥānemiñ içinden zuhūr eder, bām-ı i'tibār budur ki benim dīvārım mūm gibi gözüm yaşından alçaḳ olur. Merḥūm isti'dāda işāret eder. Ammā her yerde mūm aydınlığıyla isti'dād görünmez ki herkesiñ zarar u nef'i kendinden kendiye 'ā'id olduğun gösteresin. Belki 'ārif olunan çeşm-i başīretle tedḳīk edip kendi nefsinde böyle ḥāletleri bulmaḳ lāzımdır ki yaḳīne vesīle ola. Meşelā mūm ağlar iken yıkılır, çeşme ağlar ise yapılır.

از نسیمی میوه من می نهد پهلو بخاک

پخته کی روشن بود از رنگ رخسارم چو شمع

Ez-nesīmī mīve-i men mī-nehed pehlū be-ḥāk / Puḥteḡī rūşen būd ez-reng-i ruḥsārem çü şem'

[HE, 124b] Bir laḥīf nesīmden benim mīvem pehlūsun ḥāke ḳor ya'nī ednā taḥrīke tāḳat götüremeyip düşer, puḥtelik şem' gibi reng-i ruḥsārımdan rūşendir. Şem' aşfer münāsebetle taḥayyül eyledi. Bu mażmūndan murādı mīve-i devḥa-i 'ömrü olan meżāmīn-i feşāḥat ekinleridir ki ednā teveccühle çīde-i enāmīl-i idrāk ola düşer.

Ve ile'l-ān faḳīriñ 'indimde bir müşkil beyti yokdur. Lākin keşret-i isti'mālīñ daḥli inkār olunmaz. Ve merḥūm keşret-i ittīlā' şāḥibi her fennde behremend bir 'ārif-i bī-nazīrdır. Bir miḳdār eṭrāfa muḥtācdır ki ednā nesīmden ḥāke düşen mīvesi çāşnī-baḥş-ı dil ü cān ve da'vāsı vāşıl-ı mi'rāc-ı itḳān ola.

[HM, 206a] Bir laḥīf rüzgārdan benim mīvem sāḳıṭ olup pehlūsunu ḥāke ḳor, puḥtelik mūm gibi benim ruḥsārımıñ renginden zāhir ü ma'lūmdur ki ḥām degildir. Güyā mūmuñ ḳatrelerini mīveye teşbīḥ eyledi ki elbetde rüzgār olunca 'alev her ṭarafa meyl

edip fi'l-hāl eridip akıdır. Ammā kendi nefsinde nefīs maẓmūnlarından 'ibāretdir. Ednā iltifātla çīde-i enāmīl-i idrāk oladıüşer.

Meşelā otuz seneye müteķārib oldu ki Şā'ib dīvānı ile meşğūlüz. Hālā 'indimizde bir müşkil beyti yokdur. Zīrā merhūm hām söylemez. Ammā murādına vāşıl olmaya eṭrāfa muhtācdır. Siyyemā taşavvufda ḥarīfiñ yed-i ṭūlāsı vardır, fūnūna āşinā olmayanlar zevķine varamayıp müşkil kıyās ederler.

حاصل من آه و افسوس است و اشك حسرتست

و ای بر آنکس که میکردد خریدلم چو شمع

Hāşıl-ı men āh u efsūs est ve eşk-i ḥasrettest / Vāy ber ān kes ki mī-kerded ḥarīdārem çü şem'

[HE, 124b] Benim hāşılım āh-ı efsūs ve eşk-i ḥasrettest, mūm gibi vāy o kimse üzerine ki baña müşterī ola. Zīrā bu iki şıfātı bende müşāhede etdikce benimle ber-ā-ber yanar ki rağbet etdiğim metā' in hāşılı bunlardır diye. Murādı ḥalkıñ zulmet-i leyālī-i beliiyesin izāle kaydında olanlara kendi rāḥatın terk etmek vācibdir demek ister.

[HM, 206a] Benim fā'idem ve maḥşūlüm āh u efsūs ve eşk-i ḥasrettest, vāy o kimse üzerine ki mūm gibi baña müşterī ola. Zīrā benim metā'ımı müşāhede etdikce benim ile ber-ā-berçe ağlar ki cānla rağbet edip aldığım metā' in hāşılı iki ḥaşlet ki kudūrāt-ı 'ālemiñ nişanesidir.

طعنة خامی همان صائب ز مردم میکشم

کرچه میریزد شرار از سوز گفتارم چو شمع

Ṭa'ne-i ḥāmī hemān Şā'ib ez-merdüm mī-keşem / Gerçi mī-rīzed şerār ez-sūz-ı güftārem çü şem'

[HE, 124b] Egerçi ḥarāret-i kelāmımdan kıvılcım dökülür ise de ey Şā'ib, ḥalkdan mūm gibi yine bir hām ṭa'na çekerim. İrsāl-i meşel gāyet mevķi'indedir. Zīrā derdmend-mūm kendini yakıp ḥalkıñ bezmini rüşen eder iken yine kimi fitīline ve kimi rūğanına ve kimi perteviniñ noķşānına ṭa'ndan ḥālī olmadığı gibi şu'arā daḥi āteş-i fikr ile

kendini sūzān edip halka bir şafā-bahş etmek kaydında iken feşāhatde Şā'ib daħi olur ise kelāmında kuşūr bulmayınca Şī'ī'dir diye elbetde bir taş atarlar.

[HM, 206b] Hārāret-i kelāmından kıvılcım dökülür ise de ey Şā'ib, şem' gibi halkdan bir hām ta'na çekmedeyim. 'Ādetā mūmuñ gāh yanmasına ve gāh fitīline ve gāh çatlamasına ta'n edip kendiler için nefsinı yakdığı halkıñ gözüne görünmediği gibi merhūm şikāyet eder ki bi-'aynihi mūm gibi halkıñ ta'nasından bu leṭāfet edā ile hālāş olamadım diye.

[65. Gazel]

بفكر دل نفتادی بهیچ باب دریغ
بکنج ره نبردی درین خراب دریغ
Be-fikr-i dil ne-fütādī be-hīç bāb dirīg / Be-genc rāh ne-bürdī der-īn hārāb dirīg

[HE, 125a] Bir bābla hayfā sen gönül fikrine düşmediñ, defīneye bu hārābda yol iletmediñ hayf. Evvelā kalbiñ hakkında Muħbir-i şādık'dan vārid oldu ki "Her mü'miniñ kalbi eşābi'-i rahmāndan iki parmak arasındadır. Nice murād eder ise öylece döndürür." Ve esmā'-yı hūsnādan bu maḳāmı Rahmān ismine taḫşīş buyurdular.

Müddet-i medīde bu haber-i şādıkda mü'min olan fikir etmelidir. Ammā ben te'vīl eder geçirim der iseñ merhūmuñ bu maṭla'ı ile ḫiṭābı saña degildir ve hālā kalbiñ hālāt u keyfiyyāt u evşāfını taḫrīr etsem bu tercüme kadar bir kitāb olur. Hāşıl-ı kelām ve netīce-i merām bir ādem īmān da'vāsında olduğdan soñra ednā rütbe kalbe her anda ḫuṭūr eden ḫavātırını temyīz edip 'ulemā-yı şūfiyyeniñ beyānı üzere zabṭ etmek sa'adet-i ebediyyeniñ ibtidā'sıdır ve Şā'ib'in buyurduğu genciñ miftāḫ-ı ṭılsım-ı ra'nāsıdır.

Ve insān kalbden 'ibāretidir. Her kanḳı a'zā'dan bir 'amel izhārını murād eder ise kalbden o a'zā'lara fermān şadır olmayınca olmaz. Her bilen herkese her bildiğini söyleyemez. Nuşretā kendiñi bildiñse beni söyletme. Ve herkesin kalbi kendi yedinde olmadığını ne kadar aḫmaḳ olsa idrāk eder. Lākin me'mürdur ki bu bilā-tekellūf ḫirbā'

gibi televvünāt-ı serī' üzere olan cürmü Mevlā-yı müte'āl'in zikrine ve āfāḳ-ı enfüsde olan āyātınıñ fikrine muḳayyed eyleye.

[HM, 206b] Bir bābla ḥayfā sen gönül fikrine düşmediñ, defīneye bu vīrānede dirīgā ki yol iletmediñ. Ya'nī Muḥbir-i şādıḳ "Her mü'miniñ ḳalbi eşābi'-i raḥmāndan iki uşbu'uñ beynindedir" buyurdu. Bābıñ biri budur. Biri daḫi ḥadīṣ-i ḳudsīde "Semāvāt arzeyne şıḡmadım mü'min ḳulumuñ ḳalbine şıḡdım" vārid oldu. Ve niçe bunuñ emsālī her çend keyfiyyet mechül ise de elbetde lisān-ı Arabīden münfehīm olan maẓmūn şāri'in murādı olduḡu cihetden cemī' ömründe bir kerre bu fikre düşüp defīne-i sa'ādet-i ebediyyeye nā'il olmadın diye himmetleri taḫrīk eyledi.

تمام عمر تو در فکرهای پوچ گذشت

نشد محیط تو صافی ازین حباب دریغ

Tamām-ı 'ömr-i tu der-fikrhā-yı pūç güzeşt / Ne-şod muḫīṭ-i tu şāfī ez-īn ḥabāb dirīg

[HE, 125a] Seniñ tamām-ı 'ömrüñ 'abeş ü boş fikrlerde geçdi seniñ muḫīṭiñ ḥayfā bu ḥabābdan şāfī olmadı. Ya'nī deryā yüzünde zuhūr eden içi boş ḥabāblar gibi seniñ deryā-yı ḳalbiñde peydā olunan fikr-i fāsıdleri izāle ḳaydına düşmediñ.

Seniñ muḫīṭiñ ta'bīri ile insān esmā'-yı ilāhiyyeniñ cümlesini cāmi' olmasına işāret eyledi. Ve deryā her çend şüretde ḥabāba muḫālif ise de ḥaḳīḳat-i deryā ile ḥabāb mütteḥiddir diye taḫḳīḳ etmek daḫi kem-taşfiye degildir terk-i esbābda olan nükte gibi. Ya'nī bir ādem ḥaḳīḳat-i esbāba vāḳıf olsa esbābı terk edip her ḥuşuşda Mevlā-yı müte'āl'e i'timād ile onuñ ḥaḳḳında esbāb maḫv olmuş olur.

Ḥāşılı 'ilm ḳadar bir faẓīlet olmaz. Eger 'ömründen bir sā'at ḳalır ise de bir mes'eleyi ḥaḳīḳati üzere bilmeye sa'y eyle ki maḫalli geldikce cennetinde şāfā edesin.

[HM, 207a] Seniñ tamām-ı ‘ömrüñ ‘abeş ü boş fikrlerde gecdi, seniñ muhîtiñ hayfâ bu habâbdan şâfî olmadı. Deryâ yüzünden hevâdan zâhir olan içi boş habâblar gibi seniñ muhît-i kalbiñden fikr-i fâsidler gidip âyine-i zâtına cilâ kaydında olmadın ki cemâl-i maḥbûbân-ı ğaybiyye ondan saña zuhûr edip gûn-â-gûn cevâhir-i ‘ulûma nâ’il olasın. Merḥûmuñ muhît ta ‘bîri işâretidir ki insân cemî‘ esmâ’ -yı ḥüsnâniñ mazḥarıdır.

بکشوری که دل ساده میخرند آنجا

هزار نقش پریشان زدی بر آب دریغ

Be-kişverî ki dil-i sâde mî-ḥarend āncâ / Hezâr naqş-ı perîşân zedî ber-âb dirîğ

[HE, 125b] Bir iklîmde ki onda nuḳûşdan sâde-göñül olurlar sen şu üzerine hezâr naqş darb eylediñ hayf. Bu iklîmden murâdı iklîm-i şerî‘ atdır ki *illâ men etâ’llâhe bi-ḳalbi selîm*⁴¹⁰ mefhûmuna îimâ eder. Ve şu üzerine naqşıñ şebâtı olmadığından ‘abeşe iştiğâlden kinâyedir ki bundan daḥi murâdı ḥavâdiş-i nefsanîyyelerdir ve ḳalbiñ sirâcını ve naşşı bilâ-te’vîl ḳabûl etmek şifât-ı enbiyâ’niñ eşreflerindendir.

Ve bir âdem taşavvufuñ mübtedâ’ından intihâsına dek ta ‘rîfi ḳalbi mâ-sivâdan tefrîğe ve taşfiyye sa’y etmekdir dese şâdıkdır. Zîrâ cümle ezḳâr u âhlâḳ u a‘mâliñ neticesi şafvet-i ḳalb olduğdan soñra sâ’ir me‘ânîler ve mükâşefât u maḳâmât u keremât şafâ-yı ḳalbiñ rütbesine göre zuhûr etmeye şürû‘ edince esâs u temel ferâğ-ı ḳalb oldu.

Ve bir âdem ne ḳadar ‘âlim olsa ve kırık günde bir iftâr eylese kendine vâḳı‘ olan ḥâlâtı şeyhsiz temyîz edip ricâlu’llâh zümresine dâḥil olamaz. Zîrâ ‘aḳl kendine maḥşûş ḥudûda geldiği gibi tecâvüz etmek muḥâldir. Ve muḥâle bir mişâl taleb olursa fi’l-ḥâl ‘aḳl cevâb verir ki bir âdem bir ânda iki mekânda bulunmaḳ gibi diye.

Ammâ şüfî bir âdemiñ bir ânda emkine-i müte‘addide bulunmasın tecvîz ve belki nefsinde müşâhede eder ve hîç olmaz ise kendini ḥânesinde firâşında yatır iken

⁴¹⁰ “İnsanların diriltileceği gün ve Allah’a temiz bir kalple gelenler dışında malın da çocukların da fayda vermeyeceği gün beni mahcup etme.” Şu’arâ Sûresi, 26/89.

Ka‘be’yi tavâf eder gördüğü rü’yâsıyla bu mes‘elede bir istînâs hâşıl edip bu kadarca ile hudûd-ı ‘aklı tecävüz eder.

[HM, 207b] Bir iklîmde ki onda sâde-ğalb olurlar hayfâ sen şu üzerine biñ nağş urduñ. Bu iklîmden murâdı iklîm-i şerî‘ atdır ki ğalb-i selîm onda mağlûb u merğûbdur ve şu üzere nağş ğarb etmek ‘abeşe iştiğâlden, ğalbi şüver-i mâ-sivâ ile memlû etmeden kinâyedir. Ve taşfiye-i ğalb ise cümle mağâmât u menâziliñ esâsı iken sen oña aşlâ i‘tibâr etmeyip belki ‘aksi ile muğayyed olduñ diye ta‘zîr buyurur.

غذا ز بوی دل خود کنند سوختگان

تو هیچ بوی نبردی ازین کباب دریغ

Ğızâ ez-büy-ı dil-i ğod konend sũhtegân / Tu hîç büy ne-bürdî ez-în kebâb dirîğ

[HE, 126a] Yanmışlar ğızâyı kendi gönülleriniñ râyiğasından ederler, sen hayfâ bu kebâbdan hîç bir çoğu almadıñ. Zîrâ shevât-ı hayvâniyye ğarâretiyle zükâm olanlara bu râyiğâ ğarâmdır. Belki şifât-ı melekiyye ile muttaşif olduğdan soñra ğarâret-i ‘aşkiyye ğalbi kebâb eder iken sâlikiñ dimâğına bu hediyye ‘âlem-i ğalbden vâşıl olur mefhûmu üzere kinâyâ zann olunmasın ki vâkı‘ olan ğâlâtıdır. Ve ğummâ-yı muğriğelerde müşâhede olunan ağvâl-i ‘acîbe ile istidlâl mümkündür.

[HM, 207b] Yanmışlar ğızâyı kendi gönlü çoğusundan ederler, hayfâ sen bu kebâbdan hîç râyiğâ iletmediñ. Zîrâ shevât-ı hayvâniyye zükâmlarına bu çoğu ğarâmdır. Belki şifât-ı melekiyye ile muttaşif olduğdan soñra ğarâret-i ‘aşk-ı ilâhî ğalbi yağdığda bu kebâb-ı ğudsîniñ râyiğası dimâğ-ı ğudsîlere vâşıl olur. Lâkin kinâyâ degil vâkı‘ı beyândır. Ve ğummâ-yı muğriğelerde daği vâkı‘dır.

بخط و خال مقید شدی ز چهره دوست

نشد نصیب تو جز کرد ازین کتاب دریغ

Be-ḥaṭṭ u ḥāl muḳayyed šodī ez-ḫehre-i dost / Ne-šod naṣīb-i tu cüz kerd ez-īn kitāb dirīg

[HE. 126a] Çehre-i dostdan ḥaṭṭ u ḥāle muḳayyed olduñ, ḥayfā bu kitābdan seniñ naṣībīñ tozdan ğayrı olmadı. Vāḳı‘ā dil-berīñ yüzünden ḥaṭṭ u ḥāl munfaşıl taḥayyül olunsa kitābīñ tozuna beñzer. Belki çehre-i maḥbūbu geregi gibi müṭāla‘adan soñra ḥaṭṭ u ḥāle nevbet gelir ise mümkündür. Ammā murādı a‘lā var iken ednāya ḳanā‘at himmetiñ noḳşānından ve başıretiñ ‘amāsındandır demek ister.

[HM. 208a] Çehre-i maḥbūbdan ḥaṭṭ u ḥāle muḳayyed olduñ, ḥayfā bu kitābdan seniñ ğubārdan ğayrı naṣībīñ olmadı. Vāḳı‘ā dil-berīñ cemālinden ḥaṭṭ u ḥāl munfaşıl taḥayyül olunsa ğubāra beñzer bir ma‘nā olur. Belki çehre-i dil-beri geregi gibi müṭāla‘adan soñra ḥaṭṭ u ḥāle nevbet gelir ise ma‘ḳūldür. Ammā murādı a‘lā var iken ednāya ḳanā‘at himmetiñ noḳşānı ve başıretiñ ‘amāsındandır.

درین بهار که یکچهره نشسته نماند

رخى باشك نشستى ز کرد خوب دریغ

Der-īn bahār ki yek-ḫehre-i ne-şüste ne-mānd / Ruḫī be-eşk ne-şüstī ez-gerd-i ḥ‘āb dirīg

[HE. 126a] Bu bahārda ki bir ğasl olunmamış çehre ḳalmadı, ḥayfā sen uyḳu ğubārından ğöz yaşıyla bir yüz yıḳamadın. Ya‘nī faşl-ı bahārīñ terākīb-i ‘unşuriyyede te‘şīri cibillī ve ḥılḳī iken āşār-ı şun‘-i Girdigār’a te‘emmül ile saña bir riḳḳat gelip bükā etmediñ ki şemeresi yevm-i kıyāmetde yüzü yunmuş muṭahhirīn ile ḥaşr olmaya lāyık olasın.

[HM. 208a] Nev-bahārda ki bir yunmamış çehre ḳalmadı, ḥayfā sen uyḳu tozundan bir yüz yumadıñ. Ya‘nī faşl-ı rābi‘iñ terākīb-i ‘unşuriyyede te‘şīri cibillī ve ḥılḳī iken āşār-ı şun‘-i Girdigār’a te‘emmül ile bir riḳḳat gelip bükā etmedin ki rüz-ı cezāda yüzü yunmuşlar ile ḥaşr olaydıñ.

بنور ذرّه سفر میکند کرم روان

تو پیش پای ندیدی بافتاب دریغ

Be-nūr-ı zerre sefer mī-koned germ-revān / Tu pīş-i pāy ne-dīdī be-āfitāb dirīg

[HE. 126b] Zerre nūru ile harāretli yüzücüler sefer ederler, sen hayfā ayağın önünü āfitābla göremediñ. Zerre nūrundan murād, ‘uqūl-ı kāmile şāhibleridir ki bizlerin sülūk-ı rāh-ı sa’ādetde enbiyā’ya ihtiyācımız yokdur diye taqlīl-i levāzım-ı beşeriyyetle ‘ulviyyāt u süfliyyātndan bir miqdār esrāra mālīk olurlar ki saña o esrārı faşih ‘ibāretle tefhīm edemezler. Ve āfitābdan murād, şerī’at-i garrānıñ nūrudur ki tevfiķ ile nūr-ı ‘aqla muķārın olunca kā’inātda göstermeyecegi daķıķa qalmaz. Ve bu taqrīr Sā’ib’iñ kaşdı olmak lāzım degildir belki tefhīme bir mişāl olsun diye taħrīr olundu.

[HM. 208b] Harāretle yüzücüler zerre nūru ile sefer ederler, sen āfitābla ayağın önünü hayfā göremedin. Murād ‘uqūl-ı kāmile erbābıdır ki bizim enbiyā’ya ihtiyācımız yokdur ve eger fi’l-ħaķıķa var ise ‘avāmm içündür diye taqlīl-i levāzım-ı beşeriyyetle ‘ulviyyāt u süfliyyātıñ esrārına vāķıf olurlar. Ve āfitābdan murād şerī’atdır ki ‘aql onuñ bir zerresi maķāmında iken hūkemā bu kadar rütbelere onuñla nā’il oldular. Ammā sen bu āfitāb ile bir haṭve ileri gidemedin demektir.

بوعدهای دروغ زمانه دل بستى

شدى فریفته موجة سراب دریغ

Be-va’dehā-yı dūrūg-ı zamāne dil-bestī / Şodī firīfte-i mevce-i serāb dirīg

[HE. 126b] Zamāneniñ kezḅ-i şarīh olan va’delerine rabṭ-ı kalb edip hayfā mevc-i serābıñ aldanmışı olduñ. Zamāneniñ va’dleri temşiliyye tarīķi üzere “Filān sene şöyle ederim ve filān şehrde kıaryeler şatın alırım, evvel bahārda bir hūane binā ederim” diye benī-āde miñ taḥayyülāt-ı fāsıdeleridir ki biñden biri irāde-i ezeliyyeye muṭābık gelip huşul-peżīr olmaz.

Ve ecel nā-gehān zuhūr edince bu mezkūrāt serāb dalğasından ziyāde mevhum kalır ve hīn-i intikālde kalb her neye ‘alāka etmiş ise oña merbūṭ ve fi’l-hāl infikākı emr-i ‘asīr olduğuna el-‘iyāzū bi’llāhi te‘ālā sū’-i hātımeye bā’is olur. Zīrā nice muhtaızırların huzūrunda bulunup bu emri müşāhede etmişizdir ki hāl-i hayātında her ne fikr kendiye gālib ise elbetde ihtizārı hālinde oña meşgūl olup onuñ hayāliyle uğraşarak intikāl eylediler. ‘Aql u ĩmān şāhibine bundan a‘zam tenbīh olmaz. Lākin tevfiķ be-her-hāl ‘azīzdir. Bu sebebden merhūm tevbīh eder ki mevce-i serāba firīfte olduñ diye.

[mefā’ılün mefā’ılün mefā’ılün mefā’ılün]

Göñül nā-var elinde yād-ı haķ ağıyārı fikr etme
Bu dergahdan hayāl-i bātıl-ı dünyā için gitme

Ecel nā-geh gelir dil nā-gehānī terk-i ‘aşķ etmez
Seniñ taķlīd ü taħķīķiñ müsāvidir elem çekme

[HM. 208b] Zamāneniñ dürüg olan va‘delerine ‘alāka edip hayfā serāb mevcesiniñ firīftesi ve meftūnu olduñ. Ya’nī vaķt u hālimiñ muķtezāsı bir zamān daħi mu‘ammer olurum diye shevāt-ı nefsāniyye rütbelerine hülyā ile teraķķī edip bi-‘aynihi uzaķdan serābı şudur diye gidip tenhā bādiyelerde telef olanlar gibi bir gün vaķtsiz ecel gelip hūsrān-ı ‘azīm ile naķl edersin.

ز پيچتاب شود رشته امل کوتاه

توتن چو رشته ندری به پيچتاب دریغ

Ez-pīç-tāb şevēd rişte-i emel kūtāh / Tu ten çü rişte ne-dārī be-pīç-tāb dirīg

[HE. 127a] Egilip bükülmeden emel riştesi kışa olup vaķtı endāzesine uyar, sen teniñi hayfā iplik gibi pīç-tāba vermedin ki bu maṭlūb olan hālet zuhūr eyleye. Ma‘lūm ola ki insāniñ kalbinden her ānda pey-der-pey irāde-i hādīşe peydā olmada ve insān bu irāde-i hādīşeyi şer‘-i şerīfe taṭbīķ ile me’mūrdur. Ve ekseriyā bu irādeler shevāt-ı

fāniyyeye ta'alluk etdiginden muvaqqıt olanlarına emel derler ki lisān-ı şer' de mezmūmdur.

Belki insāna lāzım olan muḳtezā-yı evkātı kadar o şehvātdan isti'māl edip baḳiyyesin terk etmektir. Ammā bu huşuş riyāzāt-ı şer' iyye ve ictihādāt-ı nefsiyye ile huşul-pezīr olduğundan merhūm bir tavīl ipligi kışa etmek murād olunduḳda bükmeye teşbīh eyledi ki insān daḫi zātında rişte-i tūl u dırāza müşābih tūl-ı emeli taḳşīr murād etdikde ipligiñ piç-tābına müşābih riyāzātlara teslīm olmadıḳca olmaz diye vāḳı'-ı beyān eyledi.

Zīrā tūl-ı emel ki müstaḳbelinde mütevehhim olan şehvāt-ı nefsāniyyeye intizārdan 'ibāretdir. Bir nefs-i zekiyye ondan münkaḳatı' olup zāhiren ve bāḫinen mevte müteveccih olmadıḳca dergāh-ı Rabbü'l-ālemīn'de zūllūñ 'izzetin idrāk edemez. Ve evliyā'u'llāh dā'imā nüfūsu mevte da'vet etdiklerinden ḫalkıñ ekseri onların ḫālātıñ inkār ve ḫarekātlarından ikrāh ederler. Zīrā mevte bi't-ḫabi' mekrūhdur ki iḫtişāssız oña kimse meyl edemez.

[HM, 209a] Piç-tābdan emel riştesi kışa olur, sen teniñi ḫayfā iplik gibi egilip bükülmeye ya'nī mücāhedeye vermedin. Ma'lūm ola ki irāde-i ḫādiṣe dā'imā insāniñ ḫalbinden zuhūr etmededir. Ve şehvāta müte'allıḳ muvaqqıt olanlarına emel derler ki lisān-ı şer' atde mezmūmdur. Ḳaldı ki bu emeliñ taḳlīli yāḫud bi'l-kūlliyye terki mevte taḳrīb edip mücāhede vü riyāzāta iştigāl ile olduğuna şāhibini uzun ipligi bükme ile kışa etmeye temsīl eyledi.

ز بادۀ که حریفان سبوسبو خوردند

به نیم دور شدی پای در رکاب دریغ

Ez-bādeī ki ḫarīfān sebū sebū ḫordend / Be-nīm devr şodī pāy-der-rikāb dirīg

[HE, 127b] Bir bādeden ki ḫarīfler sebū sebū içdiler ḫayfā sen yarım devr ile pā-be-rikāb olup meclislerinden ḫıkdıñ. Ya'nī bir miḳdār 'ulūm-ı zāhireye mālīk olup ben 'ālim

oldum diye saña ƙanā‘at gelip muƙtezāsıyla ‘amelden hāşıl olacaq ‘ulūma hayfā iltifāt etmedin. Ammā seniñ muşāhiblerin sebū sebū bādeler içüp sekriñ nihāyetine ermiş bekrīlere döndüler.

Murādı ‘ulūm-ı hāliyyedir ki ceste ceste ta‘rīfāt-ile beyān olunmadadır. Ya‘nī hayfā sen böyle ma‘ārif-i nefīsedan maħrūm ƙaldıñ diye te‘essūf eder ve bu taƙrīriñ cümlesiyle *ve ‘t-teƙu ‘llāhe ve yū ‘allime kumu ‘llāhu*⁴¹¹ naşşıyla va‘d olunan ‘ulūmuñ şānına i‘tinā vü ta‘zīm murād eder ki bir miƙdār lezzetinden ve keyfiyyet huşulünden hābīr olmayanlara tefhīmi ƙaydına düşmek ‘abeşe iştiğāl ƙabīlindedir. *men lem yezuk lem ya ‘rif*⁴¹² budur.

[HM, 209a] Bir bādeden ki harīfler desti desti içdiler hayfā sen nişf-ı devr ile pā-be-rikāb olup kendiñden geçdin. Ya‘nī bir miƙdār ‘ulūm-ı zāhireye mālīk olup ben ‘ālim oldum diye saña ƙanā‘at gelip muƙtezāsıyla ‘amelden hāşıl olacaq nefā‘ise iltifāt etmedin. Ammā seniñ refīƙleriñ şahbā-yı ‘ilmi deryālar ƙadar içüp sekriñ nihāyetine ermiş bekrīlere döndüler. Murādı ‘ulūm-ı hāliyyedir ki ceste ceste beyān olunmadadır.

ز وصل دوست بفردوس آشتی کردی

صفای چهره ندانستی از نقاب دریغ

Ez-vaşl-ı dost be-Firdevs āştī kerdī / Şafā-yı çehre ne-dānistī ez-niƙāb dirīğ

[HE, 127b] Dostuñ vuşlatından firdevs ile şulh eyledik hayfā sen şafā-yı çehreyi niƙābdan fark etmediñ. Zīrā cennet setr ma‘nāsından çıƙmaz. Ve Mevlā-yı müte‘āl cennetde ‘ibādı için müheyyə ƙıldığı ni‘metler ile ƙulūba teşvīƙ eyledi ve ‘ibād iki fırƙa olup bir fırƙası erbāb-ı zāhirden ni‘am-ı mezkūreniñ şevƙiyle ‘amel-i şālihe meşğul oldular ve buldular. Ve bir fırƙası daħi bu ni‘am-ı şālihalara başƙa nazarla baƙıp başƙa devlete nā‘il oldular. Ve bu nazarıñ ser-māyesi ve mebnāsı dünyāda bir ‘abde hāşıl olmadıƙca āhīretde o sırra vāƙıf olamaz.

⁴¹¹ Bk. 366. dipnot.

⁴¹² “Tadan bilir tatmayan bilmez.”

[HM, 209b] Dostuñ vuşlatından firdevs ile şulh eyledik hayfā sen şafā-yı çehreyi niķābdan farķ etmedin. Zīrā cennet luġat mūnāsebetiyle setr ma‘nāsından çıķmaz. Pes bir niķāb mefhūmunu ħāmil oldu ki niķāb bu cemālde olunca taġtındaki ma‘nānıñ cemāli ne rütbededir diye te‘emmūl etmediñ diye merġūm erbāb-ı işāreti ĩķāz etmek ister.

ز عكس دیده آینه سیر شد صائب

تو سیر چشم نکشتی ز خورد و خوب دریغ

Ez- ‘aks dīde-i āyine sīr şod Şā’ib / Tu sīr-çeşm ne-geştī ez-ġord u ħ‘āb dirīġ

[HE, 127b] Ayine gözü ‘aksinden doydu, sen yiyip yatmadan sīr-çeşm olmadıñ. Āyineniñ gözü ‘aksinden sīr olmaġa şāhid budur ki muķābelesinden ġā’ib olduķda telāş edip aramaz. Ammā sen yiyip yatmada bir derece noķşān olsa kıyāmet başına ġopar o derece tekmīl edince dek mūkerrer taġrīr olundu ki riyāzat-ı şer‘iyyeniñ tezkiye-i nūfūsda daġl-i ‘azīmi vardır. Ammā bir kāmiliñ taġt-ı terbiyesinde olmaķ şartıyla, yoksa bi-nefsihi bir ādem nihāyeti şavm-ı dehre mūdāvemet eder ve yine ehliniñ mūdrikine erişemez.

[HM, 209b] Mirātuñ çeşmi ‘aksden doydu, ey Şā’ib hayfā sen yiyip yatmadan doymadıñ. Āyineniñ gözü ‘aksinden doyduġuna delīl budur ki muķābilinde şaġş bulunmadıķca kendi telāş edip aramaz. Gūyā şūret-i ħāli āyineniñ me’lūfātından kendine ikrāh gelmişe beñzer ammā benī-ādeme bu ħālet gelmez.

[66. Gazel]

نیست بر آینه دردی کشان کرد خلاف

میتون چون جام می دیدن ته دلهای صاف

Nīst ber-āyine-i dūrdī-keşān gerd-i ġilāf / Mī-tūvān ġūn cām-ı mey dīden teh-i dilhā-yı şāf

[HE, 128a] Dürdî-keşlerin āyinesinde hılāf ğubārı yokdur, bāde cāmı gibi şāf olan ħulūbuñ dibini görmek mümkündür. Ya‘nī havādişāt-ı kevnıyye zuhūrunda kendi maṭlabları gibi rızā-yı tām̄ ile istikbāl edip “Şöyle olmasa idi” diye ħazā vü ħadere muḥālefet ü nizā‘ etmediklerinden bu tā‘ ifeniñ ħulūbu āyine cāmı gibi şāf u bī-ğubār olmak cezā-yı mu‘āmele-i şādıķāneleridir. Sābıķan bu mes‘ele tafşıl olunmuşdur.

[HM, 210a] Dürdî-keşlerin āyinesinde hılāf tozu yokdur, bāde cāmı gibi şāf olan ħulūbuñ dibini görmek mümkündür. Ya‘nī havādişāt-ı kevnıyye zuhūrunda kendi maṭlabları gibi rızā-yı tām̄ üzere istikbāl edip “Şöyle olmasa iyi idi” diye ħazā vü ħadere muḥālefet etmediklerinden bu tā‘ ifeniñ ħulūbu bāde cāmı gibi şāf olmak cezā-yı ‘amelleridir.

زان شراب لعل سر کرمم کمتر قطره اش

سوخته کام لاله آتش زبانرا بناف

Ez-ān şarāb-ı la‘l ser-germem kemter ħatrees / Süht kām-ı lāle-i āteş-zebān-rā be-nāf

[HE, 128a] O la‘l gibi olan şarābdan ser-ḥoşum ki onuñ ednā ħatresi āteş zebān olan lāleniñ ağızından göbeline dek yaķdı. Ya‘nī nebāta maḥşūş olan keyfiyyet-i ħaybiyyeden daḥi tā bu ħadar neş‘e-dār oldum ki lāleniñ taḥammül edemediği bāde baña bā‘iṣ-i sekr oldu. Bu ħadarca ile şā‘irāne murādı fehm olunmaķ ħanīmetdir, yoksa aşl-ı ħarażı başķa ḥālete işāretidir.

[HM, 210a] O la‘l gibi olan şarābdan ser-ḥoşum ki onuñ ednā ħatresi āteş zebānlı lāleniñ ağızından göbeline dek yaķdı. Ya‘nī nebātāta maḥşūş olan keyfiyyet-i ħaybiyyeden daḥi tā bu ħadar neş‘e-dār oldum ki lāleniñ taḥammül edemediği bāde baña bā‘iṣ-i neşāt olup yaķmadı.

باده بیدرد در میخانهٔ دورن مجوی
لاله نتوانست یک پیهانه می را کرد صاف

Bāde-i bī-dürd der-mey-ḥāne-i devrān me-cūy / Lāle ne-tüvānest yek peymāne mey-rā kerd šāf

[HE. 128a] Devrān mey-ḥānesinde telvesiz bāde ṭaleb etme, meşreb-i i 'tibār budur ki lāle bir peymāne bādeyi şāf etmeye ḳādir olmadı. Sen istersin ki cümle 'ālemin bādesin şāf edesin. Güyā lāleniñ siyāh dāḡı peymānelerin dibindeki ṭortuya müşābih olduğundan lisān-ı ḥālī bekriyān-ı meyḥāne-i 'āleme pend ü naşīḥat eder ki, ben bir peymāne bādeyi şāf edemedim zīrā bu dār-ı imtizāc ve meclis-i ṭabāyi' emşācdır. Hemān bulunana ḳanā'at ve muḳābilinde şāfī teşekkürün izhār etmeden ḡayrı çāre yokdur.

Ve ma'lūm ola ki dār-ı dünyāda cemāl-i şırf yāḡud celāl-i şırf vāḳı' olmayıp belki *inne me'a'l- 'ūsri yūsra*⁴¹³ ḡükmü muḡaḳḳaḳ u mü'ekked olduğuna bā'is budur ki bu 'ālem-i terkībe vürüd eden o emr-i ilāhīniñ mebde'-i 'arşdan zuḡūr edip ṭarīḳinde kürsī vü atlas u felekü'l-burūc ve felekü'l-menāzili uğrayıp geçdikce her birinden elbetde birer ḡükm istişḡāb ederek 'ālem-i tafşīliñ evveli olan yedinci semāya vürūdunda şāḡibi olan keyvān ki naḡs-ı ekberdir, oña mülāḳī olup ondan daḡı bir ḡükm ile nüzül ederek ve her kevkebiñ esrārını istişḡāb ve sa'ādet ü küdürātını ḡāmil olarak 'ālem-i ḡāke vāşıl olur.

Pes bu ḡuşuşda mevālid-i şelāşe mütesāviyetü'l-aḳdām ve cins-i beşer enbiyā'sından tā ednā mertebe seniñ ḡaḳına varıncaya dek isti'dādları ḡasebince nuḡūset ü sa'ādetden mürekkeb aḡvāl ile i'mār-ı muḳadderelerin tamām etmek emr-i muḳarrerdir.

Ve bu veche muṭṭali' olan erbāb-ı başīret dünyā cemāl-i şırfiñ maḡzharı degildir diye bu burhān-ı şerī'at-i unvānla celāl-i şırfiñ daḡı 'adem-i vuḳū'una yaḳīn ḡāşıl edip *vemtāzü'l-yevme eyyühe'l mücrimū*⁴¹⁴ dīvānına lā'ik a'māl-i şāliḡaya teşebbüs etmişlerdir ki cemāl-i şırf erbāb-ile mümtāz olalar.

⁴¹³ “Evet, doğrusu her güçlüğün yanında bir kolaylık var.” İnşirāḡ Süresi, 94/6.

⁴¹⁴ “Ve “Ey günahkârlar! Siz bugün şöyle ayrılın!” [denir].” Yâsîn Süresi, 36/59.

Lâkin bir nükte bu maḳāmda cilveger oldu ki taḳrīr-i muḥarreriñ şıḍḳına şerī‘at ve ḥikmetiñ ittifāḳı gibi bir şāhid-i ‘adl var iken bu nüfūs-ı beşeriñ dā‘imā kedersiz şāf talebinde bezl-i vücūd etmesi ve bu ḥalk olunmamış ni‘mete ‘ömrü oldukça ṭālib olması ne maḳūle cehldir ki böyle bir ‘ilm-i muḥaḳḳaḳ onu izālede ‘ācizdir?

Cevāb budur ki nüfūs-ı beşeriyye bu ni‘metiñ vücūduna istişrāf ḥāşıl edip ta‘yīn-i mavṭında ḡalaṭ ederler. Zīrā herkes bir bulantı şuyu gördükde bu şunuñ şāf olması daḥi mümkündür diye ḥükm eder. Ammā şāf olmasının şürūṭu tafşīlen her ḥāṭıra gelmediği gibi dār-ı imtiyāz ‘uḳbā olduḡu daḥi her beşeriñ müdriki olmaz.

Ve belki mükedderi şāf ve şāfi mükedder maḳāmında isti‘māl ederek ser-māye-i sa‘ādeti olan eyyām-ı ‘ömrün taḥlīt ile telef edip gider ve bu tercümede bu iki mes’eleden ḡayrı fā‘ide olmasa nevādir talebinde olan nüfūs-ı zekiyyeye kifāyet eder.

[HM, 210b] Devrān mey-ḥānesinde ṭortusuz bāde ṭaleb etme, ḥattā lāle bir peymāne bādeyi şāf etmeye ḳādir olamadı. Güyā lāleniñ daḡını ṭortu ve şüret-i rengini peymāneye teşbīh eyledi ve ḥāḳīkatde bu ‘ālemiñ cemāl-i şırfa ve celāl-i maḥza isti‘dādı olmadığından sürür kedere ve keder sürūra elbetde ḳarışık zuḥūr eder. Tā yevm-i ḳıyāmete dek böyle gidip soñra bu iki şıfat mümtāz olduḡda cemāl cennete maḥşūş ve celāl cehenneme münḥaşır olur.

خاکسارن محبت را شکوه دیگر است

سبزه از بال و پر سیمرغ دارد کوه قاف

Ḥāksārān-ı muḥabbet-rā şükūh-ı diğere est / Sebze ez-bāl ü per-i sīmurğ dāred kūh-ı Ḳāf

[HE, 129a] Muḥabbet ḥāksārlarının başḳa heybetleri vardır, şāhiḳ-i i‘tibār budur ki Ḳāf daḡınıñ sebzesi ‘Anḳā’niñ bāl ü perindendir. Güyā elsine-i nāsda ‘Anḳā, Ḳāf’la zikr olunduḡuna binā‘en her çend cebeliñ şıfātı şubūt u zemīngīr olsa da ‘Anḳā’ya izāfetle bir neşv ü nemā ve irtifā‘-ı ḳadr taḥşīl etmede bir ḥāksār ‘āşıḳıñ bir ‘ālī-ḳadr maḥbūba ‘alāḳa ile ḳararı ‘ālī olmasına müşābih oldu. Ḥāşılı merḥūmuñ murādı fā‘ide-i intisābı beyāndır ki daḡları bu vechle uçurmak mümkündür diye.

[HM, 210b] Muḥabbet ḥāksārlarınıñ başka heybetleri vardır, şāhiḳ-i i'tibār budur ki Ḳāf dağı 'Anḳā'nıñ cenāhından sebze tutar. Gūyā elsine-i nāsda 'Anḳā, Ḳāf'la zıkr olunduğuna binā'en her çend cebeliñ şıfātı şubūt u zemīngīr olsa da 'Anḳā'ya izāfetle bir neşv ü nemā ve irtifā'-ı kadr taḥşīl etmede bir ḥāksār 'āşıḳıñ bir 'ālī-ḳadr maḥbūba intisābı ile irtifā'-ı rütbe kesb etmesine müşābih oldu. Ḥāşıl-ı kelām intisābla dağları uçurmak mümkündür diye himmetleri taḥrīk eyledi.

در نکیرد صحبت عشق و خرد با یکدگر

چون دو شمشیر است عقل و عشق دل چون یکغلاف

Der-ne-gīred şoḥet-i 'aşḳ u ḥired bā-yek diger / Çün dü şimşīr est 'aql u 'aşḳ dil çün yek-ğılāf

[HE, 129a] 'Aşḳ ile 'aḳlıñ şoḥbeti birbiriyle tutuşmaz, zīrā münāsebet şoḥbetiñ şartıdır ve maḳṭā'-ı i'tibār budur ki 'aşḳ ile 'aql iki kılıc gibi ve ḳalb ḳın gibidir. Ve “İki kılıc bir ḳına şıḡmaz” meşeli herkesiñ maḳṭū'ıdır ve 'aşḳıñ 'aḳla her cihetden muḥālefeti olduğu-içün derdmend 'āşıḳ fi'l-ḥāl rüsvāy olur. Zīrā 'āşıḳ tesettürle inkişāfi tedbīr-i 'aql şuyunda temyīz edemez.

[HM, 211a] 'Aşḳ ile 'aḳlıñ şoḥbeti birbiriyle tutuşmaz, zīrā münāsebet şart-ı şoḥbetdir ve maḳṭā'-ı i'tibār budur ki 'aşḳ ile 'aql iki kılıc gibi ve ḳalb ḳın gibidir. Ve “İki kılıc bir ḳına şıḡmaz” meşeli herkesiñ maḳṭū'ıdır ve beynerinden münāsebet bi'l-külliyeye mürtefi' olduğuna 'āşıḳların rüsvāylığı ḥāzırdır.

هر صفت را از بهارستان قدرت صورتیست

زان بشکل خنجر الماس میرویدخلاف

Her şıfat-rā ez-bahāristān-ı ḳudret şüretīst / Ez-ān be-şekl-i ḥancer-i elmās mī-rūyed ḥilāf

[HE, 129b] Ḳudret bahāristānından her şıfata bir şüret vermişler, o sebebden ḥilāf, elmās ḥancer şüretinde biter. Evvelā ḥilāf hem söğüd ağacına ve hem nizā' vü muḥāşeme

ma'nāsına bi'l-iştirāk isti'māl olunur. Ya'nī bu ma'nevī şıfatıñ şüreti hilāf ağacınıñ yapraklarında zuhūr edip elmās hancer şeklinde o ma'nāyı göstermişdir.

Ve muhaqqıķın 'indinde her ismiñ müsemmasında bir te'siri vardır lākin gāhice hafī olup her 'aqlıñ müdriki olamaz ve mişāli kıatı çokdur. Faķiriñ maħlaşımıñ nefsimizde te'siri 'ibādu'llāha imkānı rütbe yardım etmek vācibe-i zimmetim gibi olduğu cümle eħibbā vü bīgānelerin ma'lūmudur.

[HM, 211a] Kudret bahāristānından her şıfata bir şüret vermişlerdir, o sebebden hilāf, elmās hancer şüretinde biter. Evvelā hilāf hem söğüd ağacına ve hem nizā' vü muħāşeme ma'nāsına bi'l-iştirāk isti'māl olunur. Ya'nī bu ma'nevī şıfatıñ şüreti hilāf ağacınıñ yapraklarında zuhūr edip elmās hancer şeklinde o ma'nāyı göstermişdir.

Ve muhaqqıķın 'indinde her ismiñ müsemmasında bir te'siri vardır. Lākin gāhice hafī olup her 'aqlıñ müdriki olamaz ve mişāli kıatı çokdur. Hattā faķir maħlaşımızda muhaqqıķ müşāhede ederim ki eħibbā vü bīgāneye ħasebü'l-imkān yardım etmek lāzime-i zimmetim gibidir.

هر که دستش از زبان سبقت کند مرد است مرد

ورنه هر ناقص جوانمرد است در میلن لاف

Her ki desteş ez-zebān sebkat koned merd est merd / Ver ne her nāķış civān-merd est der-meydān-ı lāf

[HE, 129b] Her kimiñ eli lisānını sebkat eder ise ya'nī bilā-va'd kerem şādır olur ise erdir er, yoksa her nāķış lāf meydānında seħīdir. Vāķı'ā aħlāķ-ı mezmūmeniñ bī-hūde 'adāvet-i celb şıfatlarından biridir ki bir ādeme bir şey va'd edesin. Zīrā nüfusuñ evķatı muħtelifedir ve bir vāķti vāķte uymaz.

Meşelā va'd vāķtinde fedā olunan vāķt-i āħirde sebep-i āħiriñ inzimāmıyla imsāk olunup 'adāvete ba'iş olur. Hele imkānı rütbe ħazer lāzımdır. Eger bi'l-iķtizā va'd olunur ise vefāya etmek mürüvvetdendir. Zīrā taħallüfde evvelā mev'üdle olan ādem

hâtırına geldikce münâsebet bulduķca ğaybetine mużtarr olur ve kendi kāzib ve beyne'n-nās i'tibārı sākıř olmak muħaķķaķdır.

Ve bir daķıķ ma'nā daħi mülāhaza olunur ki ħükemā' zikr etmemişlerdir. Meşelā va'd olunan ādemiñ teveccühāt-ı nāķıřaları te'sīr edip bilā-mücib derūnunda bir keder müşāhede eder ve sebebi ne olduğun bilmez ve teveccühāt-ı nāķıřa ile ķayd eyledim ki eger tāmme olsa taşdan ķoparır ādem ķande ķaldı.

[fā'ilātün fā'ilātün fā'ilātün fā'ilün]

Bu iki řāhidle müşbitdir tıbā'ıñ nekbeti

Vereyim diye 'azāb etmek daħi verdim demek

[HM, 211b] Her kimiñ eli lisānını sebķat eder ise merd o merddir, yoksa laf meydānında her nāķıř civān-merddir. Vāķı'ā be-her-hāl va'd mezmūmdur ve ednā seyyi'esi va'd olunan ādemi muntazır etmek ve ķazā vü ķader vefā vaķtinde müsā'ade etmeyip bir māni'le ħulf vāķı' olmak.

Pes hātıra vürūd eden kerem, eger vaķtiñ müsā'adesi var ise fi'l-hāl edā, yok müsā'ade bulunmaz ise derūnda mużmer edip va'd etmeden ħazer lāzımdır. Ammā mevķi'leri vardır. Va'd ile olup ibtidā'dan kerem muħātaralı yāħud işiñ 'adem-i ħuşūlüne bā'is olur. Bu şüretde va'd edip vefāsına bezl-i mechūd etmek kitāb-ı mürüvvetiñ bāb-ı a'zamıdır. Beyt:

[fā'ilātün fā'ilātün fā'ilātün fā'ilün]

Bu iki řāhidle sābitdir tıbā'ıñ nekbeti

Vereyim diye 'azāb etmek daħi verdim demek

در جواب اینغزل کستاخ اکر بیش آمده است

قاسم انوار خواهد داشت صائب را معاف

Der-cevāb-ı ĩn ğazel küstāħ eger biş ādeme est / Kāsım-ı Envār ħ'āhed dāřt řā'ib-rā mu'āf

[HE, 130a] Eger bu ğazeliñ cevābında edebsiz řā'ib ziyāde gelmiş ise Kāsım-ı Envār, řā'ib'i mu'āf tıtip mu'āheze eylemez, zīrā muķtezā-yı tıbī'at iħtiyārdan ħāricdir.

[HM, 212a] Eger bu ğazeliñ nazîresinde Şā'ib küstāḥāne ziyāde gelmiş ise Kāsım-ı Envār Ḥāzretleri 'afv buyururlar, zīrā ṭabī'at elde degildir.

[67. Gazel]

آسمان کهنه سبو یست ز میخانه عشق

بحر یقطره تلخست ز پیانه عشق

Āsumān köhne sebūyīst ez-mey-ḥāne-i 'aşq / Baḥr yek-ḳatre-i telḥest ez-peymāne-i 'aşq

[HE, 130a] Āsumān 'aşq mey-ḥānesinden bir köhne destidir, baḥr peymāne-i 'aşqdan bir acı ḳatredir. Murādı 'aşqıñ 'izām-ı şānını ve mirāt-i aḥvāl-i mübtedā' vü encāmını mübālağa vechi üzere beyāndır. Lākin muḳaddemen taḥrīr olunduğu üzere 'aşq bir ma'dūme ta'alluḳ eder ki vücūdu mümkün ola ve o ma'dūmuñ ki ma'sūḳdur ḥaḳ-ı mazḥarına ma'sūḳ diye 'alāḳa ederler. Bir köhne ğalaṭ daḫi budur.

Şimdi Şā'ib'in āsumāna köhne sebū ıtlāḳı āyāt-ı āfāḳiyye ondan müşāhede olunduḳca ṭıbā'-ı zekıyyeyi mest etdigindendir. Ve baḥr-i süfliyyātdan ise de āyāt-ı āfāḳiyyeye bilā-şübhe dāḫildir. Ve bu taḳrīrlerin kimi şarīḥ-i naşş ve kimi lāzım-ı naşş ve kimi işāret-i naşş olduğu bir kimseniñ ma'lūmu olsa taḥḳīḳ eder ki dīvān-ı Şā'ib'in bilā-şübhe nişfi me'ānī-yi āyāt-ı kerīme ve işārāt-ı eḥādīs-i şerīfelerdir. Ammā faḳīrīñ ıttılā'ı ḳadar.

Zīrā bir ādem ne ḳadar 'ālim olsa āyāt ü eḥādīsīñ me'ānīlerin istiḫzār edemez. Ya'nī ğaflet etdigimiz ma'nālardan ḳaṭ'-ı naḫar ma'lūmumuz olanları taḥḳīḳ böylecedir. Lākin hıfzımız olmadığından āyet-i tāmme-yi her maḥallinde yazmaḳ müşkil olur ve eḥādīs-i şerīfe ise bu bābda işkildir.

[HM, 212a] Āsumān 'aşq mey-ḥānesinden bir köhne destidir ve deryā peymāne-i 'aşqdan bir acı ḳatredir. Murādı, 'aşqıñ 'izām-ı şānını ve merāret-i ibtidā' vü encāmını mübālağa vechi üzere beyāndır. Ḳaldı ki bu köhne sebūyu 'aşq mey-ḥānesine nisbet ne vechledir su'āl olunur ise cevāb budur ki elbetde 'aşq ya rü'yetle olur ya semā' ile. Ammā ḥaḳīḳatde şānī'-i 'ālemi bu dārda görmek müşkil.

Pes āyāt-ı āfākiyye vü enfüsiyyeden cemāl ve ‘ilm ü hikmetini te’emmül ederek elbetde muḥabbet ḥāşıl olur ve teraḳḳī ederek müşāhede rütbelerine ve daḥi ziyāde ḥāletler vücūduna sebep olarak sekr ü maḥv u ışıılām çāşnīlerin almaya bā’is, āfāk olunca bu köhne sebūdan mest olmuş olur.

عالمی خلقه صفت چشم بر این در دارند

تا بروی که کشاید در میخانه عشق

‘Ālemī ḥalka-şıfat çęşm ber-īn der dārend / Tā be-rūy-i ki güşāyed der-mey-ḥāne-i ‘aşk

[HE, 130b] Bu ‘ālem ḥalka gibi gözü bu kapının üzerine tutup muntazır olurlar, ‘acabā mey-ḥāne-i ‘aşkın kapısı kimiñ yüzüne açılır. Ḥalkın gözünü kapının halkasına teşbīh eyledi.

Ma‘lūm ola ki insān riyāzat-ı şer‘iyye ile ya‘nī kendi kesbiyle bāb ta‘bīr olunan maḳāma dek varıp onda kendi ḥaḳḳında ne zuhūr edecek ise muntazır olur ve ne zuhūr edeceğini bilmez. Cenāb-ı feyyāz-ı muḥlaḳ’dan onuñ ḥaḳḳında ne ile fetḥ oluncaḳ ise o zamān ḥişşesi ma‘lūmu olur ki bu maḳāma iḥtişāş derler. Ḥükemā’niñ inkār etdiği budur.

Zīrā onlar nübüvveti ve velāyeti inkār edip herkesiñ muḳtezā-yı riyāzatınıñ zuhūru vācibdir diye i‘tikād ederler ki gālaḫtır. Ve bu birkaç satır ve dırāz-ı ebḥās ‘ilmiyyeniñ netīce-i şādıkasıdır. Şimdi tarafeyniñ edilleleri bu tercümeğe yaḳışmaz. Murād merḥūmuñ merāmını tefhīmdir.

Ve Şā’ib’in kapı dedigi vāḳı’a muḫābıḳ bir kapıdır. Lākin ‘ālem-i mişāilde müşāhede olunur meşelā rū’yāda müşāhede olunan kapılar ve serāblar gibi. Ve bu tā’ife kitāblarında zıkr etdikleri ḥazā’inler ve tılsımāt-ı ‘acībeler ve üzerinde garībü’l-şekl kilīdler. Cümlesi bu ‘ālemde demektir. Yoḳsa ‘ālem-i ḥissde demek degildir ve sebebi Mevlā-yı müte‘āl’in ‘ādāt-ı me’lūfe-i ‘ibāda ri‘āyet etmesidir ki beynlerinde ma‘hūd olan şüretler ile ‘ilm-i ḥaḳā’iḳi taḥşīl edip müteḥayyir olmasınlar diye.

Ve bizim bu kadarca ittılâ'ımız ile eger muvaffak âdeme müşâdefe eder ise bu esrâra vâkıf olunca hırmânîñ üzerine inkârı ve inkârîñ üzerine sebb ü la'mı terk edip bârî nefsinde bir tahassür peydâ eder ki bizler de benî-âdemden ma'dūd iken böyle nefâ'islerden mahrûm olmuşuz diye.

[HM, 212b] Bu 'âlem halka gibi bu kapı üzerine göz tutarlar, 'acabâ 'aşk mey-hânesiniñ kapısı kimiñ yüzüne feth olur diye halkıñ gözünü kapınıñ halkasına teşbîh eyledi. Ma'lûm ola ki erbâb-ı sülûk riyâzât-ı şer'iyye ile ve a'mâl-i şâlihaya müdâvemet ederek bâb ta'bîr olunan maħalle dek vâsıl olurlar ve onda tevaqquf edip cenâb-ı feyyâzdan kendi hakkında teşrîfâtıdan her ne zühür eder ise hilkatini giyip 'avdet ederler ve kimse bilmez ki kendine verilir. Hükemâ' bu huşûşa câhil olduklarından ihtisâsı inkâr edip ve dâ'imâ risâlete ve nübüvveti müste'idd olan nüfûs-ı zekiyye riyâzatkâr bulunduğundan kimi kesbî ve kimi muktezâ-yı tavâli'e nisbet ederler ve merhûmuñ kapı dedigi vâkı'a mu'tâbıktır. Lâkin 'âlem-i hissde degildir. Meşelâ rü'yâda müşâhede olan sarâylar ve kapılar gibi.

شیشه چرخ چه پروای شکستن دارد

سنگ طفلان چه کند با سر دیوانه عشق

Şîşe-i çarh çe pervâ-yı şikesten dâred / Seng-i tıflân çe koned bâ-ser-i dîvâne-i 'aşk

[HE, 130b] Şîşe gibi olan çarh inkisârdan ne havf eder, pes 'aşk dîvânesiniñ başına etfâliñ taşu ne eder. Ya'nî 'âşıkıñ kellesi felek gibi devrânda ve merkez-i fikr-i vâhid üzere bir gûne kendini ferâmûş u fânî etmişdir ki mânend-i eflak harx u iltiyâm kabûl etmez.

Murâdı "Rütbe-i fenâ şâhibini hâfızdır" mes'elesine işâretidir ki qarîben tafşîli mürûr eyledi. Ve mecâzî 'âşıqlarda daħi mecnûn gibi hatırlarından maşûn ve dâ'imâ muhâtaralı maħallerde oldukları çokdur.

[HM, 213a] Çarhın şîşesi ne kırılmak pervâsını tutar, dīvâne-i ‘aşkıñ başına etfâliñ taşı ne eder. Ya ‘nî ‘aşkıñ kellesi felek gibi devrânda ve metânetde ve merkez-i fikr-i vâhid üzere medârı kendini bir gûne ferâmûş etdirmiştir ki ahcâr levmi ahsâsa kudreti kalmamıştır. Murâdı fenâ hâli şâhibini hıfz etmek daķıkasına işâretidir ki qarîben zıkr olundu.

نیست در صومعه عقل بجز فکر معاش

کنج بر روی هم افتاده بویرانه عشق

Nîst der-şavma‘a-i ‘aql be-cüz fikr-i ma‘âş / Genc ber-rüy-ı hem üftâde be-vîrâne-i ‘aşq

[HE, 131a] ‘Aql şavma‘asında fikr-i ma‘âşdan ğayrı yoķdur, ammâ virâne-i ‘aşqda defîne defîne üstüne düşmüştür ve kimse i‘tibâr etmez. Ma‘lûm ola ki zümre-i insâniñ ednâsı a‘lâsına musahhar ve bu ‘âleme tedrici mürûr u güzere etdigi-içün hikmet-i bâliğe şâhibi ‘azîz ü hakîm ekşer ‘uķûlu emr-i ma‘âşa taķayyüd edip cins-i beşer için sâha-i imkânda olan fezâ‘il-i rûhâniyye tarafına meyl etdirmez. Hattâ İmâm Şâfi‘ buyurur ki “Eger bir şoğan getir diye baña teklîf oluna idi bir mes‘ele taķşîl edemez idim”.

Te‘emmül eyle Hâzret-i İmâm‘a kayd-ı ma‘âş bu kadar zarar edince sâ‘irlerin ne kâlîba ifrâğ eder. Bu sebebden kibâr-ı ümmet türâb-ı sufûfuna dek tenezzül buyurup fikr-i ma‘âş tarafına uğramamışlardır. Ve her kânde bir mazanne müşâhede olunsa elbetde ‘ilm ma‘âşda câhil bulunur.

Qaldı ki ‘aşq vîrânesinde defîne defîne üzere olduğu şu cihetdendir ki herkesiñ haddine göre birer maţlabı olur ve dâ‘imâ o maţlabıñ fikrinde iken bir kâmile düş olup irâdetiyle taht-ı terbiyesine dâhil ve tevfiķ-i şamedânî bu mürîde şâmil olarak bir miķdâr teraķķî etdikde sâbıķan ‘alâķa etdigi maţlabıñ biri rûtbe-i şalâhına mu‘âdili kendine zuhûr eder ki tenâvülü ğâyet âsân imiş. Lâkin kendi cehlinden maħrûm kalmış. Bu maķâmda mürîdlerin muvaffaķı oña iltifât etmeyip geķer rûtbesiyle bir evvelkiden a‘lâ maţlab daħi zuhûr eder ve yine geķer.

Helümme cerrā rütbe-i kemāle vardıkda bu sülükunda iltifāt etmedigi meṭālib-i cesīmeleri mülkünde ve taht-ı taşarrufunda müheyā bulur. Yok zuhūr eden meṭālibden birine maḡrūr olup qalır ise ṭarīki o maḡāmda münkaṭı‘ olur ve o maṭlabdan daḡi geregi gibi kām almıṣ nādirdir. Ve bunların cümlesi muḡakkakū’l-vuḡū‘ imtiḡānāt-ı ilāhiyyedendir. Ḥattā herkesiñ merātibi geregi gibi temyīz olup ṣāliḡ ṣāliḡe maḡlūṭ olmaya. Merḡūm birbiri üzerine defīneler vīrāne-i ‘aşḡda vardır dedigi bunlardır.

[HM, 213b] ‘Aḡl ṣavma‘asında ma‘āṣ fikrinden ḡayrı yoḡdur. Bu maẓmūn herkesiñ ma‘lūmudur. Ammā virāne-i ‘aşḡda defīne birbiri yüzü üzerine düşmüş ya‘nī memlūdur.

Bu maẓmūn erbāb-ı sülūk olmayanların mechūlleridir ve belki kizb yāḡud bir te‘vīl-i ba‘īde ḡaml ederler. Vāḡı‘-ı ḡāl ise maḡzen ṣıdḡdır. Zīrā eṣnā-yı sülūkda herkesiñ ṭabī‘ati meyl etdigi ‘ulūm-ı ḡaybiyyeler imtiḡānāt-ı ilāhiyye olmak zuhūr etdikçe muvaffaḡ olan mürīd iltifāt etmeyip geḡer. O ma‘rifet mülkünde qalır. Bir daḡi a‘le’l-‘ilm-i ḡarīb zuhūr eder ve yine iltifāt etmez.

Ḥāṣılı kāmīl maḡlaṣına müsta‘idd oluncaya bu ḡadar ‘ulūm ve eṣrār-ı defīneleri taht-ı taşarrufunda cem‘ olur ki ednāsın izḡār eylese ‘ālem müteḡayyir olur. Ammā ḡubb-ı dūnyā ḡalebe edip bundan a‘lā kemāl olmaz diye birine raḡbet eder ise o rütbede münkaṭı‘ olduğdan ṣoñra o ḡanā‘at eylediḡi ma‘rifetiñ daḡi ‘öṣrū taşarrufunda ḡalmayıp erbāb-ı ḡüsrān zümresine mülḡaḡ olur.

شور عشقست که در مغز جهان پیچیده است

کردش چرخ بود گردش پیانه عشق

Şūr-ı ‘aşḡest ki der-maḡz-ı cihān pīḡīde est / Gerdiş-i ḡarḡ būd gerdiş-i peymāne-i ‘aşḡ

[HE, 131b] ‘Ālemiñ dimāḡına ṣarılıp herkesi bir dūrlü ser-ḡoş eden ‘aşḡıñ ṣūru ve ḡāletidir, zīrā ‘aşḡ peymānesiniñ mestān beyninde devrānı bi-‘ayniḡi ḡarḡıñ devrānı gibidir. Ya‘nī eczā’-yı süfliyye ne ḡüne ecrām-ı ‘ulviyyeye merbūṭ ve her ḡālede

harekâtı dekâ'îk-i ahkâm-ı rûhâniyyesine menûṭ ise 'aşkıñ daḡı 'uṣṣâkla irtibât-ı ḡâliyesi öylecedir ki bir 'aşık muḡtezâ-yı 'aşqdan ḡâric harekete ḡâdir olamaz.

Ve lisân-ı Türkîde “Herkes başına şarığını bir dürlü şarar” meşeli meşhürdür. Yâḡud mübâlağa ḡaşd edip ikinci mısrâ'ın ma'nâsı felekiñ devrânı 'aşq peymânesiniñ devrânıdır demek ola. Ya'nî şüretâ felek ma'nâda bir peymânedir ki 'âlemi ser-ḡoş etmişdir demek ola.

[HM, 214a] 'Âlemiñ dimâğına şarılıp herkesi bir dürlü ser-ḡoş eden 'aşkıñ şüru ve ḡâletidir, zîrâ 'aşq peymânesiniñ mestâne beyninde devrânı bi-'aynihi çarḡıñ devrânı gibidir. Ya'nî eczâ'-yı süfliyye ne gûne ecrâm-ı 'ulviyyeye merbûṭ ve her ḡâlde harekâtı dekâ'îk-i ahkâm-ı rûhâniyyesine menûṭ ise 'aşkıñ daḡı 'uṣṣâkla irtibât-ı ḡâliyesi öylecedir yâḡud felekiñ devrânı 'aşq peymânesiniñ devrânınıñ 'aynıdır ki herkesi bir ḡâlete ifrâğ eden bu peymânedir demek ola.

هر سرخر درین بادیه مجنون می بود

کعبه می داشت اگر حسن سیپخانه عشق

Her ser-i ḡar der-în bâdiye Mecnûn mî-bûd / Ka'be mî-dâşt eger ḡüsn-i siyeh-ḡâne-i 'aşq

[HE, 131b] Eger Ka'be 'aşq siyâh-ḡânesiniñ ḡüsnüne mâlik olaydı bu şahrâda her ḡâr bir mecnûn olur idi. Siyâh-ḡâne-i 'aşqdan murâd ḡalbdır ve siyâh ta'bîri süveydâ' i'tibâriyle ve bir daḡı maḡsûsâtdan olmadığı cihetdendir. Ve bilâ-şübhe bir ḡalbdde ki 'aşq-ı ḡaḡikî zuhûr eyleye, o ḡalbiñ ḡaḡkında bu kelâm mübâlağa degil belki vâḡı'ı beyândır. Zîrâ “ḡalb-i mü'mine ben şıḡdım” vârid oldu, keyfiyyet mechûle ise de. Ammâ Ka'be ḡaḡkında bu şeref sâbit degildir nihâyeti beytu'llâhdır ve bu iki şerefiñ beyninde olan derecât erbâb-ı bâtınıñ ma'lûmlarıdır tecellî ḡayṣiyyetinden.

[HM, 214a] Eger Ka'be siyâh-ḡâne-i 'aşkıñ ḡüsnüne mâlik olaydı bu şahrâda her ḡâr bir mecnûn olur idi. Siyâh-ḡâne-i 'aşqdan murâd ḡalbdır. Ve bilâ-şübhe bir ḡalbdde ki 'aşq-ı ḡaḡikî zuhûr eyleye, onuñ vaşfinda bu mübâlağa degildir belki vâḡı'ı beyândır. Zîrâ

“K̄alb-i mü' mine sığdım” vārid oldu. Keyfiyyet mechül ise ma' nā-yı ' Arabīsi herkesiñ ma'lūmudur ki Ka'be hakkında bu kelām vārid olmadı.

کرچه افسانه بود باعث شیرینی خواب
خواب ما سوخت ز شیرینی افسانه عشق

Gerçi efsāne būd bā'is-i şīrīnī-yi h̄'āb / H̄'āb-ı mā sūht ez-şīrīnī-yi efsāne-i 'aşk

[HE, 132a] Meşel nevmiñ hālāvetine bā'is olur ise de bizim h̄'ābımız 'aşk efsānesiniñ hālāvetinden yanıp maḥv oldu. 'Ādetā ba'z-ı kibārlar uyķuya müzāyaķa vaķtinde bir meşel söyledip istimā' ederek h̄'āba varırlar.

Ve insān nuṭķdan 'ibāretdir, kendi söyler ise ķalbi sūkūt eder. Lisānı sūkūt eyler ise ķalbi söyler. Ve 'āşık ise dā'imā ķalbinden evşāf-ı maḥbūbunu tūl u dırāz meşel gibi istimā' etmededir. Ammā bu meşelde celb-i nevm olmaz belki bi'l-kūlliyye h̄'āb-ı rāḥatı maḥv eder. Bu sebebden merḥūm şikāyet eyledi.

[fā'ilātūn fā'ilātūn fā'ilātūn fā'ilūn]

Derdini göñlüm kime vaşf eylesin kim diñlesin

Hep seniñle söyleşir 'ālem baña bīgānedir

[HM, 214b] Meşel nevmiñ hālāvetine bā'is olur ise de 'aşk efsānesiniñ hālāveti bizim nevmimizi yaķdı. 'Ādetā kibārlar celb-i nevm için meşel söyledirler ve vāķī'ā laṭif nevm cezb eder. Merḥūm şikāyet eder ki 'aşkıñ meşeli bu māddeyi naķz edip nevmimizi bi'l-kūlliyye iḥrāķ eyledi. Bu meşelden murādı 'uşşāķiñ eḥādīs-i nefsiyyeleridir.

چون سیاوش مسلم کزداز آتش
اکر از موم بود شهر پروانه عشق

Çün Siyāvūş müselleme güzere ez-āteş / Eger ez-mūm būd şehper pervāne-i 'aşk

[HE, 132a] ‘Aşk pervānesiniñ kanadı mūmdan olur ise de Siyāvūş gibi āteşden müsellemler geçer. Şāh-nāme kışşalarında Siyāvūş’uñ āteşden mūrūru meşhūr olduğuna binā’ en buyurur ki ‘āşık āteş demektir. Kanadı şem’den olsa yine mūte’essir olmaksız āteşi tecāvüz eder.

[HM, 214b] ‘Aşk pervānesiniñ kanadı mūmdan olur ise de Siyāvūş gibi āteşden sālīm geçip yanmaz. Şeh-nāme kışşalarındandır Siyāvūş’uñ at ile āteşden geçmesi. Ya’nī ‘āşık demektir. Āteş āteşi yakmaz. Elbetde kanadı mūmdan olsa yanmaz geçer. Şehīdīñ sa’ādet-i rūhiyyesi bedene ve bedenden kefeneye sirāyet edip çürümediği gibi.

پستر از کرد یتیمی چو کوهر ساخته است

عقل داغست ز اوضاع غریبانه عشق

Bister ez-gerd-i yetīmī çü gevher sāhte est / ‘Aql dāgest ez-evzā’-ı ġarībāne-i ‘aşk

[HE, 132a] İncü gibi yetimlik ġubārından şilte etmişdir, ‘aql ‘aşkıñ evzā’-ı ġarībānesinden ve etvār-ı yetimānesinden dāğdır ya’nī yanmışdır ki bu ne ‘acā’ib geçinmekdir diye. Zīrā kendi nefsiyle istiġnā şūreti bā’iṣ-i ta’accübdür ve hilāf-ı ma’kūldür.

Belki muḳtezā-yı ‘aql kendinden hāric esbāb-ı ‘ādeye mu’āvenetiyle rāhat etmektedir. Lākin ‘aşk gevher gibi bā’iṣ-i rāhatın kendinden taḫṣīl edip hārice muḫtāc olmaz. Ve bu maḳāmda ‘aşkdan murād, ‘āşık ve gird-i yetimīden murādı āyāt-ı enfüsiyyedir ki Şā’ib başīrete göre nihāyet ḳabūl etmez bir müşāhadedir.

[HM, 215a] İncü gibi yetimlik ġubārından şilte etmişdir, ‘aql ‘aşkıñ evzā’-ı ġarībānesinden ve etvār-ı yetimānesinden dāğdır ki bu ne ‘acā’ib hāletdir diye. Zīrā kendi nefsiyle istiġnā hilāf-ı ‘āde ve ‘aks-i me’lūfāt-ı mu’tādedir. Murādı bu beytinde ‘aşkı ‘āşık ma’nāsına ĩrād ve āyāt-ı enfüsiyyeye nazar ile sālīk-i dūr-bīn bilā-müzāḫame-i esbāb ber-murād olmasına işāretidir.

شارع كعبه مقصود بود ز نارش

هر كه از صدق كند خدمت بتخانه عشق

Şāri‘-i Kaa‘be-i maqşūd būd zünnāreş / Her ki ez-şıdķ koned hızm̄et büt-hāne-i ‘aşķ

[HE. 132b] Her kim büt-hāne-i ‘aşķıñ hızm̄etini şadāķatden nāşī ider ise maqşūd Ka‘be’siniñ yolu böyle şadıķa zünnār hūkmünde olur. Bu beytiñ zāhiri perīşān, ma‘nāsı müstakīm bir mazmūndur. Ve bi‘l-küllıyye şarāhat etmek yine zāhiri gibi nā-çesbān u perīşān görünür.

Merhūmuñ murādı budur ki, evvelā büt şüret demekdir ve şūfiyye ‘indinde *men ‘arefe nefsehu ‘arefe rabbehu*⁴¹⁵ eħādīs-i şahīhadandır. Ve bu tarīķe duħülün sırrı ve miftāh-ı tılısm-ı mu‘azzamı meţālib-i kevnıyye ve maķāşıd-ı nefsiyye bi‘l-küllıyye derūndan çıķıp hātırı bir sâ‘atden soñra vefāt edeceğın yakīnen bilir ādemiñ hātırı gibi olmaķdır ki bu şüretde bulunan mürīd az vaķtde merātıbler ķat‘ ederek şüretde hayy, ma‘nāda meyyit hūkmüne duħül ve āşār-ı vāride-i tecellıyāt-ı şuverıyyeye mazhar olur. Ve sālİK dā‘imā şüret-i nefsiyyesine muķayyed olduğ-ıçün bedene büt-hāne derler.

Zırā bir ādem nefesine diķķat edip esmā’-yı hūsnāniñ āşārını onda müşāhade etmeyince taşrada hıç edemez ki bu sebebden nefesine taķayyüdü şart eyledik ve bu derecelere vāşıl olan ‘ārif bedeninden hāric meţālibe iştiğāl oña nisbet kerāhatde zünnār olur diye merhūm mübālağā eyledi.

Ve büt-hāne-i ‘aşķa şıdķ ile hıdmetden murādı, takrır-i muħarrerdır. Ve ‘ilm-i sülūka cāhil olan, Ka‘be yolunu zünnāra teşbīh münāsib degildir diye i‘tirāz eder ise maħallinde i‘tirāzdır. Lākin merhūmuñ murādı mübālağadır ki Şāri‘-i Ka‘be’ye sülūk, ‘ārif-i şadıķa bu rütbe girye olunca var kıyās eyle ki ma‘şūķāt-ı kevnıyye tarīķine sülūk ne rütbelere ķalır.

⁴¹⁵ Bk. 125. dipnot.

[HM, 215a] Her kim ‘aşk büt-hānesi hizmetini şıdık ile ider ise Ka‘be-i maḳṣūduñ tarīki böyle şadıka zünnār hükümünde olur. Bu beytiñ zāhiri perīşān, lākin bātını müstaḳīm bir maẓmūndur. Ve bi‘l-külliyeye taṣrīh etmek yine bātını gibi perīşān görünür.

Merhūmuñ murādı budur ki tarīk-i ḳavme duḫūlūñ şartı ehemmi meṭālīb-i kevnīyye ve shevāt-ı nefsiyye bi‘l-külliyeye hātırdan gidip bir sā‘atden soñra taḥḳīk-i vefāt edecek ādem şüretinde bulunmaḳdır. *Ve men ‘arefe nefsehu ‘arefe rabbehu*⁴¹⁶ bu tā‘ife ittifākı üzere eḥādīs-i şaḥīḥadandır.

Ve bu tavrdaki ādem az müddetde çok merāḥil ḳat‘ edip kummelīn derecesine vāsıl olup şüretde ḥayy, ma‘nāda meyyit ve mevtāya lisān-ı şerī‘atde vārid olan ḥāletlerin cümlesi böyle ‘ārifeye taḫṣīl olmaḳta vāḳı‘ olur. Ammā bizim ma‘lūmumuz olmaḳ lāzım degildir.

Pes bu eṣnāda kendine tecelliyāt-ı şüverīyye vāḳı‘ olduḳda nefesine muḳayyed olmaḳ lāzım gelir ki beden büt-hāneye mişāldir. Ve bir ādem nefsinde āṣār-ı esmā’-yı ḥüsnāyı diḳḳat edip müşāhade etmeyince ma‘lūmdur ki āfākda ḥiç edemez. Ve bu tavrdaki ‘ārif nefsinde ḥāric her neye meşḡul olsa kerāḥatde kendine zünnār gibi gelir.

Lākin merhūm mübālaḡa edip Ka‘be tarīki kendiye zünnār olunca var ḳıyās eyle ki ḡayr-ı tarīkler ne rütbelerde ḳalır demek ister. Ve her mertebede ehemme iştiḡāl emri lāzımdır. Bunda niçe ḥācılar var ki ḥacca varıp beş on kese aḳçe şarf etdikden soñra su‘āl olursa ḥaccıñ farz olduḡunu bilmez. Erbāb-ı bātınıñ keyfiyyetleri ise taḳrīre gelmez bir ma‘nā ve şadāḳatden ‘ibāret bir ḥāletdir.

تا دل خون شده ات آب نکردد صائب

نیست ممکن که برومند شود دانه عشق

Tā dil-i ḥūn şodeet āb ne-kerded Şā’ib / Nīst mümkin ki berūmend şeved dāne-i ‘aşḳ

⁴¹⁶ Bk. 125. dipnot.

[HE, 133a] Tā seniñ ƙan olmuş ƙalbiñ řu olmadıƙca ya'nı göz yaşı olup dökülmedikce dāne-i 'aşkıñ berūmend u mīve-dār olması mümkün degildir. Vāqı'ā sülūk hemān mevt demektir ve belki mevtden iz'āf u muzā'af eşdedir. Ve bir ādem menāşıb-ı fāniyeniñ birine vuşūle dek çekdiği meşakƙate ƙıyās eylese menāşıb-ı bāƙiye taşşiliniñ 'usretini fi'l-cümle idrāk edebilir.

[HM, 216a] Seniñ ƙan olmuş ƙalbiñ řu olmadıƙca ya'nı göz yaşı olup aƙmadıƙca dāne-i 'aşkıñ berūmend u mīve-dār olması mümkün degildir. Zīrā bu mezra'-ı ilāhiyeniñ neşv ü nemāası bu şuya tevaƙƙuf eder.

[68. Gazel]

ز بس که کرد نھان چرخ نقد جان در خاک

ھزار چشمه حیوان بود روان در خاک

Ez-bes ki kerd nihān ƙarĥ naqd-i cān der-ĥāk / Hezār ƙeşme-i ĥayvān būd revān der-ĥāk

[HE, 133a] Ƙarĥ o ƙadar ƙoĥ cān naqd-i tūrābda nihān etmişdir ki ĥākde hezār āb-ı ĥayāt ƙeşmesi cārī olmuşdur. Ƙünkü laţife-i insāniyye idrāk-ı başara müsta'idd olmadığından güyā benī-ādem cismden 'ibāretdir ki vefāt etdikde tūrāba defn olunanı ervāĥ gibi taĥayyül etdirip rüy-ı zemīnde cārī olan ƙeşmeler nuĥūd-ı cāndır ki ƙaraf ƙaraf aƙıp gitmededirler diye izĥār-ı te'essüf eyledi ve ƙazıyye bu mübālağaya müteĥammildir.

[HM, 216b] Ƙarĥ o ƙadar cān naqdini tūrābda maĥfī etmişdir ki ĥākde hezār āb-ı ĥayāt ƙeşmesi revān u cārī olmuşdur. Cān tūrāba düĥül etmez lākin insān kendi nefsinı mürekkeb müşāhade edip bir vechle basītiñi görmek mümkün olmadığından güyā cān u beden şey'-i vāhid gibidir ki bir ālāy ĥükemā' ıtlāk olunur, cühelā daĥi insān ƙeşminden ziyāde bir şey' degildir derler. Merĥūm daĥi cā-be-cā rüy-ı zemīnden cārī olan āb-ı ĥayāt gibi ƙeşmeler ervāĥ-ı insāndır diye mübālağa ƙaşd eyledi. Yoĥsa ĥāşā ki Şā'ib gibi 'ārif o mezĥeb-i bātıla zāhib ola.

رياض جود همان روز بیطروت شد
که کرد ریشه قارون فلک نهان در خاک

Riyāz-ı cūd hemān rūz-ı bī-ṭarāvet şod / Ki kerd rişe-i Qārūn felek nihān der-ḥāk

[HE, 133a] Kerem ravzaları o günde hemān bī-ṭarāvet olup āb u rengi şoldu ki felek Qārūn'ıñ kökünü zemīnde nihān eyledi. Gūyā nuḳūd-ı zer ü sīm ki riyāz-ı keremiñ bā'ış-i neşv ü nemāsı olan enhār-ı cāriyesi maḳāmında iken defā'in-i Qārūn zemīne batması bir baġceniñ şuyu batıp ağacları bī-ṭarāvet ḳalmasına beñzer demiş oldu.

Siyemā bu ḳānūn-ı mekrūh 'ālemde Qārūn'dan mütevāriş olarak tıbā'-ı ḥasıse her 'aşrda bu kerem ırmaqların ṭaraf ṭaraf zemīne batırmadadırlar. Ve ḥaḳīḳatde zemīne sīm ü zer defn edenler Qārūn'a iḳtidā etmiş cemā'at-i mesbūḳalardır ki nevbetleri geldikce imāmlarına mülḥiḳ olmadadırlar.

[HM, 216b] Kerem ravzaları o günde hemān ṭarāvetsiz oldu ve şoldu ki felek Qārūn'ıñ kökünü zemīnden nihān eyledi. Gūyā nuḳūd-ı zer ü sīm ki riyāz-ı keremiñ bā'ış-i neşv ü nemāsı olan enhār-ı cāriyesi maḳāmında iken defā'in-i Qārūn'ıñ zemīne batması bir baġceniñ şuyu batıp ağacları ḳurumasına beñzer ve bu ḳānūn-ı mehrūh 'ālemde Qārūn'dan ḳalıp oña iḳtidā eden cemā'at-i masbūḳalar daḫi zemīne nuḳūd defn ederler.

مرا چه گونه تواند ز خاک بر کیرد
چنین که تا بکمر مانده آسمان در خاک

Me-rā çe gūne tūvāned ez-ḥāk ber-gīred / Çenīn ki tā be-kemer mānde āsumān der-ḥāk

[HE, 133b] Beni türābdan ref' edip yukarı ḳaldırmaya ne gūne ḳādir olur buncılayın ki beline dek āsumān ḥākde ḳalmışdır. Ve kendi nefsinde ḥākıñ tā bu ḳadar maġlūbu olan felek āḫire i'ānet edemeyecegi mübrehendir. Merḥūm āsumānıñ beline dek ḥākde ḳalmış dedigi ya'nī zāhiren böyle görünür demekdir. Murādı, şā'irāne esbābı taḫḳīr etmektedir. Zīrā ḥālḳıñ felekden şikāyeti bir 'illet-i ḳadīmedir.

[HM, 217a] Beni hākden ref' etmeye niçe kādır olur, buncılayın ki āsumān beline dek tūrābda qalmıŝdır. Pes nefsinde 'āciz olan āhiri taḥlīŝe medār olamaz. Gūyā re'yü'l-'ayn āsumānıñ niŝfi hākden qalmıŝ gibi göründüğüne böyle ta'bīr edip a'zam esbābı taḥḳīr eyledi. Zīrā felekden ŝikāyet köhne 'ādetidir.

جماعتی که نخوردند آب زنده دلی

چو تخم سوخته ماندند جاودان در خاک

Cemā'atī ki ne-ḥordend āb-ı zinde-dilī / Çü toḥm-ı sūḥte māndend cāvidān der-hāk

[HE, 133b] Bir cemā'at ki ḥayāt-ı ḳulūba sebep olur ŝuyu içmediler, yanmıŝ toḥm gibi ebedī hākde qaldılar. Evvelā ḥayāt-ı ḳulūba sebep, 'ulūm-ı ŝer'iyye ve muḳtezāsıyla 'ameldir ki dūnyāda iken nūrāniyyet ḳalble ḡemerāt a'māline vāḳıf ve niçe esrār-ı esmā' ve āsār-ı ŝıfātı kāŝif olarak ḥayāt-ı ebediyyeye vāŝıl ola. Yoksa bunda a'mā olanıñ āḥiretde 'amāsı ŝayfa-i tafzīl üzere olacağı naŝŝ-ı ḳāṭi'le ḡābitdir.

Qaldı ki merḥūmuñ edebī hākde qalır dedigi ḥaŝr olmaz ma'nāsına degildir. Belki cennete dāḥil olsa da bedene taḳayyüdden ḥalāŝ olamaz demekdir. Zīrā nuŝūŝ-ı ilāhī ni'metleri dār-ı 'uḳbāda a'māle rabṭ edip ni'am-ı bāḳiyyeniñ muḳābilinde 'ameli bulunmayanlar o ni'metden eŝer görmezler.

Meŝelā birisi bu tercüme etdigimiz mazmūn gibi ki 'ārifler cennetde rūḥānī lezzetlere teveccüh etdikde bedenlerinden tecerrüd edip ervāḥ-ı mücerredeye maḥŝūŝ ḥavŝala-yı 'uḳūlden ḥāric tecelliyāt-ı ḳudsiyye ŝafāsın ederler ki bu ni'met dūnyāda zikru'llāh ile ḳalbini ihyā edenlerin cezāsıdır.

Ve bu ma'nāyı lisān-ı ŝerī'atden fehm edemeyenler kütüb-i ḳavmde bu taḳrīrleri gördükde bu ṭā'ife ḥaŝr-ı ecsāda ḳā'il degildir diye su'-i zann ederler. Ḥāŝā belki zevāhir-i nuŝūŝa bu ṭā'ife ḳadar ittibā' eder. Ṭavā'if-i İslāmiyyede yokdur.

Lākin bu maḳāmda bir daḳīḳe vardır ki o daḳīḳeye vāḳıf olmadıkca ḥaḳīḳat-i emre taḳlīdden ḡayrı 'uḳūle muḥāl bulunmaz. O daḳīḳe budur ki insānıñ bedeni raḥmde

tesviye vü ta‘dîl olunduğda rūh-ı ilāhî nefh olunur. Lâkin şiddet-i irtibâtdan güyâ rūh hemân bedenden hâşıl olma gibidir ki infişâli ya‘nî herkes la‘îfe-i basîtesini bedensiz ve şüretsiz görmek ebedü’l-âbâd muhâldir.

Ammâ bu beden ıtlâkımız mavtına münâsib beden demektir. Diğkat buyuracak mağâm budur. Meşelâ rü’yâda kendi nefsiñi Mekke’de tavâf eder müşâhede edersin. Ve eczâ-yı bedeniyye tamâm, lâkin hiss-i müşterek ‘âlemine münâsib bir beden-i berzahîdir. Ve bu hâletîñ ‘aynı berzahda olan bedendir. Farqı rü’yâ şâhibi rü’yâda olduğunu ve bedeni cism-i berzahî olduğunu bilmez ve meyyit bilir. Ve’s-selâm.

Ve Şâri‘ ‘Aleyhi’s-şalavatü ve’s-selâm “Ehl-i cennet yerler ve içerler ve nikâh ederler lâkin fazalât def‘ine muhtâc olmazlar” buyurduğda eţibbâdan istimâ‘ edenler bu huşûşu taşavvur edemeyip elbetde gün-â-gün marazlar zühür eder diye cehllerini muzâ‘af ederler. Ve tã‘ife-i hükemâ’ bu haberleri taşdığ eder ise luzûmen haşrıñ rûhânî olduğunu taşdığ ederler.

Zîrâ evvelden daği kendilerine haşr-ı rûhânî edilleleri ile sâbit olmuş-idi. Lâkin hükemâ’dan iksîre mâlik olanları ehl-i cennet ekl ü şürb ederler ve def‘-i fazalât iktizâ etmez haberini taşdığ etmek gerekir. Zîrâ şan‘at-ı iksîrde bu huşûş ‘aynü’l-yağîn müşâhiddir ki mürekkeblerini ebedü’l-âbâd tasfiye eyleseler hazm edip cesed iksîre ğıdâsı mustahîl olup def‘-i fazleye hâcet kalmaz. Hâşılı umûr-ı uhreviyyede ‘aql müstağil olamaz. İnsâna lâzım olan mağlûka tağlîd etmedin ise hâlika tağlîd etmektedir. Ammâ îmân şartıyla.

[HM, 217a] Bir cemâ‘at ki hayâtü’l-kulüb şuyunu icmediler, yanmış toğm gibi ebedî hâkde kaldılar. Hayât-ı kulûbe sebab, ‘ulûm-ı şer‘iyye ve ‘ağâ‘id-i sünniyye ve vâcibât-ı ‘ameliyyedir ki bunlar ile tabî‘ate muğâlefet ü hükümet hâşıl olup âşâr-ı esmâ’ vü şıfatı keşf ederek ervâh-ı ‘ulviyye şıfatına dâğil ve meşârib-i erbâb-ı kudsiyyeyi hâşıl eder. Yoksa bunda a‘mâ olan âğiretde ism-i tafzîl üzere ‘amâsı muzâ‘af olup hâkîler ile hâkde kalmasına sebab olur.

شده است کرد ز افتاده کی بباد سوار

نشسته است ز کرد نکشی نشان در خاک

Şode est gerd ez-üftādegī be-bād sūvār / Nişeste est ez-gerden-keşī nişān der-ḥāk

[HE, 134b] Ğubār üftādelikden ve tevāzu'dan rīḥ-sūvār olmuşdur ki *men tevāze'e refe'ahu'llāhu*⁴¹⁷ mefhūmunu mütekebbirlerin gözüne şoķar ve nişān-ı gerden-keşlikden ve şüret-i kibri bu iki mişālī ğāyet bedīhī ve cemādātdan iken cezā'-yı 'amellerin bulmuşlardır diye burhān-ı vücūdu maķāmında īrād eyledi. Yoksa bu bābda emsileler katı çokdur.

[HM, 217b] Ğubār üftādelikden ve tevāzu'dan bāda sūvār olmuşdur ki *men tevāze'e refe'ahu'llāhu*⁴¹⁸ mefhūmunu mütekebbirlerin gözüne şoķar ve nişān-ı gerden-keşlikden ve şüret-i kibri iltizāmından ḥāke oturup *ve men tekebbere vaża'ahu'llāhu*⁴¹⁹ terkībin ezber eder. Bu iki mişāl ğāyet bedīhī ve cemādātdan iken cezā'-yı 'amellerin bulmuşlardır diye burhān-ı vücūdu maķāmında īrād eyledi.

تراکه دست تصرف بزیر سنک بود

چسود از بین که بود کنج بیکران در خاک

Tu-rā ki dest-i taşarruf be-zīr-i seng būd / Çe sūd ez-īn ki būd genc-i bī-kerān der-ḥāk

[HE, 134b] Seniñ ki dest-i taşarrufuñ taş altında ve ellerin kendi ḥūkmünde olmaya, bundan ne fā'ide ki ḥākde nihāyetsiz defīneler vardır. Bu ḥākden murād īhām tariķi ile insāndır. Zīrā defā'in-i esrār-ı ilāhiyye vü kevniiyye insānda maḥfīdir. Lākin herkese bu defīnelerden muķadder olduğu kadar verilip taşarrufu āḥire tecāvüz etmez.

⁴¹⁷ “Alçak gönüllüyü Allah yüceltir.” Hadis-i Şerif.

⁴¹⁸ Bk. 417. dipnot

⁴¹⁹ “Büyüklene Allah alçaltır.” Hadis-i Şerif.

Merhūm buyurur ki, seniñ menākīb-ı evliyā'ya ta'aşşuk edip halāvet-i tāmme ile meclislerde naql etdigin bi-'aynihi müflislerin ehrām tağındaki medfūn defīneleri zıkr etmesine beñzer. Ya'nī dest-i taşarrufuñ merbūṭ olduğdan soñra bu kışşaları zıkr etmek ser-māye-i 'ömrü hevāya şarfdan ğayrı bir şey' netice vermez.

[HM, 217b] Seniñ ki yed-i taşarrufuñ taş altındadır, bundan ne fā'ide ki ḥadsiz defīneler yer altında vardır. Ya'nī defīne ve mālīñ o zamān saña nef'i olur ki zīr-i ḥükmünde ve taht-ı taşarrufuñda ola. Yoksa bir miqdār ḥazā'ini zemīne defn edip onda ḥülyāsından ğayrı taşarrufuñ olmayınca saña fā'idesi nedir. Güyā cem'-i mālđan ihtirāz şüretinde buyurur ki māl odur ki zīr-i taşarrufda buluna. Eger taşarrufsuz ḥayāline ḳanā'at eder iseñ rüy-yı zemīniñ mālī cümle seniñdir.

کمان چرخ بود وقتی از کشاکش سیر

که همچو تیر نشینند را ستان در خاک

Kemān-ı çarḫ būd vaqtī ez-keş-ā-keş sīr / Ki hem-çü tīr nişinend rāstān der-ḥāk

[HE, 134b; HM, 218a] Çarḫiñ kemānı o vaq̄tde doyp⁴²⁰ keş-ā-keşden vaz gelir ki oḳ gibi dođrular cümle ḥāke oturalar. Ya'nī müstaḳīmü'l-ḳāme vaşfi ile mevşūf olan benī-ādem mevcūd olduđca ḳavs-ı felek-i ḥareketden ḥālī olmaz. Tā bu oḳları birer birer atıp ḥāke düşürmedikce. Ya'nī ḳıyāmete dek mevt-i ṭabī'ī der-kār ve meydān-ı ibtilā ma'mūr ve mā-sivāu'llāh 'ale'l-'umūm tedrīcle⁴²¹ maḳhūr olmadadırlar.

تمیز نیک و بد از سفلیگان مجوزنهار

یکبست مرتبه کاه و زعفران در خاک

Temyiz-i nīk ü bed ez-siflegān me-cū zinhār / Yekīst mertebe-i kāh u za'ferān der-ḥāk

⁴²⁰ doyp: -HE

⁴²¹ tedrīcle: -HM

[HE, 135a] İyi ile kötünün temyizini siflelerden aman isteme, zîrâ hâkde şamân ile za'ferânîñ mertebesi birdir ve türâbîñ imtiyâza kudreti yokdur. Ve sifle-tabî'at olanların ehaşş-ı 'alâmetlerindendir ki nîk ü bedi fark edemeyip merâtib-i eşyâ'yı birbirine hâlt ederler. Ve ma'lûm ola ki merâtibe ri'âyet şifât-ı maħmûdeden kibâr-ı ümmetiñ şî'ârındandır. Hemân bir âdemde bu haşlet mün'adim olduğu gibi taħkîk eyle ki râyiha-i 'irfândan meşâm-ı i'tibârı o âdemiñ hâlîdir ve şerî'at-i ğarrâdan bu mes'eleniñ edille-i vâzîhaları vardır.

[HM, 218a] İyi ile kötünün imtiyazını siflelerden aman talep etme, mevki'-i i'tibâr budur ki hâkde za'ferân ile şamaniñ rütbesi birdir ve temyize kudreti yokdur. Ya'nî merâtib-i 'âlemi birbirine hâlt edip 'irfân da'vasında olanlar ki zu'mlarınca cümleyi bir tutarlar. Siflegân lafzı bu tâ'ife-i câhileniñ maħlaşdır ve şerî'at-i ğarrâdan bu maẓmûnuñ edille-i vâzîhaları vardır.

جاناکه نیست بیکجا قرار پیکانرا

دل رمیده کند سیر آنچنان در خاک

Çünân ki nîst be-yek câ karar peykân-râ / Dil-i remîde koned seyr ân çünân der-hâk

[HE, 135a] Ancılayın ki peykânîñ nişâna varıncaya dek bir yerde kararını olmadığı gibi 'alâkalardan munkaṭı' olup mâ-sivâdan nefret eden ğalb daħi türâbda ya'nî 'âlem-i berzahda öylece seyr edip karâra mecâli yokdur.

Murâdı envâ'-ı sülûkdan birine işâretdir ki ıştılâhlarında seyr-i ila'llâh ta'bîr ederler, ehliniñ ma'lûmudur. Ya'nî bir sâlik bu rütbede vefât eylese o sâlikiñ ğalbi talebinden vaz gelmeyip berzahda daħi nefsinin o sülûka mübtelâ vü meşğûl bulur.

Siyyemâ mes'ele ma'lûmumuzdur ki rûhuñ bedenden infîşâli vaḳtinde her ğanḳı şifât âdeme ğâlib ise oña iştiğâl üzere ğalır. Ve bu bir maḳâmdır ki bir âdemiñ biñ sene 'ömrü olsa ictihâd-ı tâmm ile bu huşuşuñ her nefesde tedârikini ve levâzımını ve aħsen-i hâlâvetini fikrden hâlî olmamaya şâyestedir.

[HM, 218b] Ancılayım peykānīñ nişāna varıncaya dek bir yerde qarārı yoǵdur. Mā-sivādan nefret etmiş gōñül hākde öylece seyr eder. Murādı envā'-ı sülūkdan seyr-i fi'llāha işaretdir. Ehliniñ ma'lūmudur. Ya'nī bir ādem sülūkuñ bu nev'inde vefāt eylese kendini 'ālem-i berzahda dađı peykān gibi hareketde bulup ebedü'l-ābād bu sülūka nihāyet yoǵdur.

ز تخم اشك دران آستان نیم نومید

امید هاست مرا همچو باغبان در خاک

Ez-tohm-ı eşk der-ān āsitān niyem nevmīd / Ūmīd hāst me-rā hem-çü bāg-bān der-hāk

[HE, 135a] O āsitānede gözyaşı tohmundan me'yūs degilim, zīrā kırā-yı imkānīñ 'ādeti budur, benim bāg-bān gibi hākde ümīdlerim vardır. Ya'nī her 'amel cezasını bi't-ṭabi' cāzib olduđu cihetden benim gözüm yaşı tohmları dađı āsitān-ı maḥbūbda bir gün ser-sebz olup sünbüle-i maṭlūbu izhār eder.

[HM, 218b] O āsitānede gözyaşı tohmundan me'yūs degilim, benim bāg-bān gibi hākde ümīdlerim vardır. Ya'nī biri bitmez ise biri biter ve kanā'at edene o biri yeter. Gūyā āsitāne-i yārda dökdüğü gözyaşların birer tohm taḥayyül edip “Çü ekdim elbetde biçerim” diye dihkān ümīdine tesliyet verdi.

Fuḳarādan biri bir devletliniñ ḳapısında vāfir renc-berler görür ki ellerinde aḳce şayarak giderler. Su'al eder ki “Bu aḳceyi kime verirler?” Hīzmet-kārīñ biri cevāb eder ki “İşleyenlere verirler.” Faḳīr derdmend āh ederek gözlerinden ḳanlı yaşı dökerek “Dünyāyı 'amelsiz vermeyince āhireti nice verirler” diye feryāda başlar. Allāh kerīmdir demeniñ ma'nāsı budur.

بمرك دست نیارم ز تیر یار که هست

هزار صبح امیدم ز استخون در خاک

Be-merg dest ne-y-ārem ez-tīr-i yār ki hest / Hezār şubḥ-i ümīdem ez-üstüh'ān der-hāk

[HE, 135b] Mevtle yāriñ tīr-i iltifātından el ƙaldırıp ümīdimi kesmem zīrā benim h̄āḳde kemiklerimden olmaƙ üzere biñ şubḥ-ı ümīdim vardır. Gūyā ‘izām hem beyāz ve hem tūlānī olduğuna şubḥa teşbīh eyledi ve ‘ādetdir şahrālarda kemikleri ve ƙuru ƙafaları oƙcular nişān ederler.

Ya ‘nī ba ‘de’l-mevt bile tā bu rütbe cināsına ümīdim vardır ve erbāb-ı aḥvāl ve şādīƙ-ı kümmel-i ricāl belānīñ ve ibtilānīñ iltifāt-ı ilāhiyye olduğuna vāƙıf olduklarından bizim ‘āfiyete iştīyākımız gibi onlar miḥnete müştāklardır. O ƙadar vardır ki onlar ƙadar şadāƙate mazḥar olmayanlar onların vāşıl oldukları esrāra vāƙıf olamazlar.

Ve ma ‘lūm ola ki herkesiñ sa ‘ādeti muvaffāƙ olduğuna a ‘māl-i şālīḥanīñ ḥasebince zuḥūr eder ve cezā ‘amelden taḥallūf etmez ve esās-ı īmān üzere binā olunan ḥāne-i ḥalvde ‘uƙūl-ı beşeriyetimiz ve bu da ‘vāya burhān Ƙurān-ı ‘azīmü’ş-şān memlūdur. *bimā küntüm ta ‘melūn*⁴²², *bimā küntüm teksibūn*⁴²³, *bimā esfeltüm fi ‘l-eyyāmi ‘l-ḥāliye*⁴²⁴ emşālleri gibi.

[HM, 219a] Mevtle yāriñ oƙundan el ƙaldırmam zīrā benim üstūḥ‘āndan olmaƙ üzere h̄āḳde biñ şubḥ-ı ümīdim vardır ki kemikler hem beyāz ve hem tūlānī şubḥ mevzi‘ine beñzer ki murādı şahrālarda pehlūvānlar ‘ādetdir kemikler bulup nişān ederler. Merḥūm bu iltifāta tenezzül edip ba ‘de’l-mevt olsun yine belāyā-yı ƙazādan ümīdim kesmem diye derdi dermān yerine ārzū eyledi ki bu ḥālet ‘avāmma āḥiretde ‘ārīz olur. Zīrā erbāb-ı ibtilāya olan ‘aṭā’ yā ḥayṭa-i ‘aƙldan ḥāricdir.

مرا بخاک نشانده است آتشین شستی

که ماه نو کند از شرم او کمان در خاک

Me-rā be-ḥāƙ nişānde est āteşīn şestī / Ki māh-ı nev koned ez-şerm-i ū kemān der-ḥāƙ

⁴²² Bk. 402. dipnot.

⁴²³ “O gün onların ağızlarını mühürleriz; *yapmış olduklarını* elleri bize anlatır, ayakları da tanıklık eder.” Yāsīn Sūresi, 36/65.

⁴²⁴ “Onlara “Geçmiş günlerde *yaptıklarınıza karşılık olarak* āfiyetle yiyin için” denir.” Hakkā Sūresi, 69/24.

[HE, 135b] Beni bir âteş şestli dil-ber hâke oturtmuştur ki mäh-1 nev onuñ hiçâbından kemânını hâke eder ya'nî gizler. Güyâ ben de âsumânda şâhib-i kemânım ammâ bu maḥbûb gibi kemân-keşlik elimizden gelmez diye fi'l-ḥâl ḳavsini türâbda pinhân eder ki mäh-1 nev çâbuk gürûba varmasından istilzâm etmişdir. Ve ihtimâldir ki İrân'da kemânı hâke ḳomaḳ bu ma'razlarda 'âdet ola ve olmasa daḡi maẓmûn ma'ḳuldür.

[HM, 219b] Beni bir şestî âteşli dil-ber hâke oturtmuştur ki mäh-1 nev onuñ hiçâbından ḳavsini hâke eder ya'nî gizler. Ya'nî ben de âsumânımda şâhib-i kemân bir pehlüvânım. Ammâ bu maḥbûb gibi kemân-keşlik elimden gelmez diye fi'l-ḥâl kemânını türâba şoḳar. Güyâ mäh-1 neviñ çâbuk gürüb etmesinden istilzâm eyledi ve mümkündür ki İrân'da ḳavsi hacâletden hâke defn etmek 'âdet ola.

دران ریاض که از دل زبان کشد صائب

کنند تیغ زبان بلبلان نھان در خاک

Der-ân riyâz ki ez-dil zebân keşed Şâ'ib / Konend tîğ-i zebân bülbülân nihân der-ḡâk

[HE, 135b] O ravzalarda ki Şâ'ib ḳalbinden zebân çekip feryâda başlaya, bülbüller tîğ-i zebânların ḡâkde nihân edip ḳafes-i hacâletini iltizâm ederler.

[HM, 219b] O ravzalarda ki Şâ'ib ḳalbinden zebân çekip feryâda başlaya, bu ḳoca 'andelîbiñ hiçâbından bülbüller tîğ-i zebânların hâke defn ederler. Vâḳı'â böyle ma'nî-dâr ḡazel ḡüsn-i şavtla cem' olunca bu mübâlaḡaya müteḡammildir. Zîrâ bir miḳdâr Özbek ḡâ'ifelerinden diñlemiştir.

[69. Gazel]

کناره کیر ازین قوم بیمروت خشک

که داغ تشنه لبی به بود ز ممت خشک

Kenâre ḡir ez-în ḳavm bî-mürevvet-i ḡuşk / Ki dâğ-1 teşne-lebî bih bûd ez-minnet-i ḡuşk

[HE, 136a] Bu kuru mürüvvetsiz kavmden kenāra tut ve ‘uzlet eyle ki huşk minnetden şusuzluk dağı iyi olur. Merhūm Şāh ‘Abbās eyyāmınıñ ricāliyle maḥlūt olduğundan aḥvāl-i kibāra ittīlā‘-yı tām̄m ḥāşıl etmişdir.

Meşelā ricāliñ ekşeri bir derdmendiñ kendine intisābını o bī-çāreye mālikāne ‘add edip aşlā aḥvālinden teccessüs etmez ki bu ādemiñ bir taraftan zarūreti var mıdır yāḥud bize intisābdan ğarażı nedir. Ammā vaḳtiyle akrānı beyninde filān bizimdir diye bī-mürüvvetlik üzerine bir minnet-i huşk daḥi ziyāde ederler.

Merhūm naşīḥat eder ki, bu aḥlākda ādemiñ eṭrāfına qarīb olma diye zīrā ‘ākıl olan ülfet etdiği aḥbābı iki kısım eder. Ya dūnyevī nef‘i ola ya uḥrevī. Bu ikiden ḥālī aḥbābla ülfet bād-hevā ‘ömrü žāyi‘ etmektedir.

[HM, 220a] Bu kuru mürüvvetsiz kavmden ‘uzlet eyle ki şusuz dudaklılık dağı kuru minnetden iyidir. Merhūm Şāh ‘Abbās devri ricāliyle maḥlūt olduğundan aḥvāl-i kibāra ittīlā‘-yı tām̄m ḥāşıl etmişdir.

Meşelā ricāliñ ekşeri bir derdmendiñ kendine intisābını mālikāne ‘add eyleyip teccessüs etmez ki bu bī-çāre bizlere tereddūdünden ğaraż nedir diye. Siyyemā ‘aḫf daḥi bulunur ise iş tamāmdır. Ammā bir meclisde münāsebetle zikr olunduğda bizimdir diye bī-mürüvvetlige bir kuru minnet daḥi teraḳḳī verirler.

Pes merhūm ‘Aṭā‘u’llāh İskenderī’niñ naşīḥatine işāret buyurur ki: “Görüşdüğün aḥbāb iki kısım olsun. Biri dūnyevī umuruña ve biri uḥrevī ‘ulūmuña, bu iki kısımdan ḥāric olur ise ‘ömr-i nāzenīniñ hevāya gider.”

نزد بر آتش من آب سبزه خط او

فزود تشنگی من ازین کتابت خشک

Ne-zed ber-āteş-i men āb-ı sebze-i ḥaṭṭ-ı ū / Füzūd teşnegī-yi men ez-īn kitābet-i huşk

[HE, 136a] O dil-berīñ ḥaṭṭ-ı sebzi benim āteşime şu serpmedi, bu kuru kitābetden benim şevkim ‘aṭaşı ziyāde oldu. Ya ‘nī ‘ādetā dil-berlerin ḥaṭṭı geldikde bir miḳdār ‘uşşāḳına

iltifāt ve harāret-i ŧevk̄ini tesk̄in edecek viŧāle dā'ir ba'z-ı kelimāt ederler. Ammā bu maḥbūbuñ ḥaṭṭı celāl-i cemālî ziyāde edip baña āyet-i 'azāb oldu diye ŧikāyet eyledi.

Lākin mıŧra'-ı evvelde ḥaṭṭa sebze ıtlākı ihām eder ki aḡleb-ı aḥvālde bu sebze mā'ide-i viŧāle ŧalata olagelmiş-idi. Ammā bizim ḥaḡkımızda tebsi kenārınıñ yazısı maḡāmında bir ḡuru kitābet oldu diye ŧikāyet eyledi.

[HM, 220b] O dil-berin ḥaṭṭ-ı sebzi benim āteŧime ŧu serpmedi, bu ḡuru kitābetden benim 'aṭaŧım ziyāde oldu. Ya'nî 'ādetā dil-berlerin ḥaṭṭı geldikde bir miḡdār 'uŧŧāḡına iltifāt ve harāret-i ŧevk̄ini itfā edecek viŧāle dā'ir ba'z-ı kelimāt ederler. Ammā bu dil-berin ḥaṭṭı celāl-i cemālî ziyāde edip baña bu ḥaṭṭ āyet-i 'azāb oldu diye ŧikāyet eyledi.

به بوسه جكرم تازه كنكه ممكن نيست

کز ان عتيق تسلي شوم بمئت خشك

Be-būseī cigerem tāze kon ki mümkin nīst / Ki ez-ān 'aḡiḡ tesellī ŧevem be-minnet-i ḡuŧk

[HE, 136a] Bir būse ile benim cigerimi tāze eyle ki zīrā o 'aḡiḡden minnet-i ḡuŧk ile benim tesellī olmam mümkün degildir. Ya'nî 'aḡiḡ bi'l-ḡāŧŧa 'aṭaŧı izāle ederim diye ḡalkā ḡuru imtinānı fā'ide etmediḡi gibi seniñ 'aḡiḡiñ daḡı 'uŧŧāḡın cigerin tāze ederim diye lāf etmesi bī-hūdedir ve bā'is-i tesellī olmaz. Tā ŧifāh-ı tecrūbeden geḡmedikce, ve bir teŧne ciger āb-ı ḡayāt-ı ma'nevīden iḡmedikce.

[HM, 220b] Bir ŧeftālū ile benim cigerimi tāze eyle ki o 'aḡiḡden ḡuru minnetle mümkün degildir ki mütesellī olayım. Bi'l-ḡāŧŧa 'aḡiḡ aḡızda olduḡca ŧusuzluḡdan bir ādem ölmez. Merḡūm daḡı maḡbūbuna ḡiṭāb eder ki seniñ 'aḡiḡ gibi olan lebleriñden böyle minnet-i ḡuŧkla ḡanā'at imkānda degildir. Belki dehān-ı cānı ŧulandırıcı bir būseye muḡtācız kerem eyle diye.

ز روی خوب طلبکار حسن معنی باش

مرو ز راه چو نادیده کان بصورت جشک

Ez-rūy-ı hūb ṭaleb-kār-ı ḥüsn-i ma' nā bāş / Me-rev ez-rāh çü nādīdegān be-şüret-i ḥuşk

[HE, 136b] Güzel yüzden cemāl-i ma' nāyı ḥüsnünü ṭaleb edici ol, görmemişler gibi kuru şüretle yoldan çıkma. Belki esrār-ı ḥüсне vāqıf olmak kaydında temāşā eyle. Zīrā kemāl şüretten ma' nāya intikāldedir. Bir maḥbūbu gördükde te' emmül eyle ki bu şürete bu cāzibeyi veren nedir ve bu lafzın tahtında ki zamīr kimdir ve n' için eczā' -yı insānda ziyāde ve noqşān yok iken her şüretde bu ḥālet bulunmaz. Ve ne sebebden bu ma' nāya ittılā' etmeksizce yalnız şürete bir 'alāka ḥāşıl olur ki nezare-i ūlāda ta' bīre gelmez.

Sıyyemā ḥaḳīkat-i cemāl nedir ki tā bu kadar insānı kendinden ve 'iyālinden ve mālından ve cānından fānī maḥbūbuñ yoluna telef olmayı sa' ādet bilir. Ma' lūm ola ki bu su' āllere cevāb ṭarafınıñ isti' dādı ve münāsebātıñ kesreti ve ḥaḳīqatiñ vaḥdeti ebḥāş-ile me' lūf olanlara āsāndır.

[HM, 221a] Güzel yüzden ma' nānıñ ḥüsnünü ṭaleb edici ol, görmemişler gibi kuru şüretle yoldan çıkma. Belki esrār-ı ḥüsnü bilmek telāşında ol. Zīrā kemāl şüretten ma' nāya intikāl etmededir. Meşelā bu şüretde olan cāzibe nedir ve tahtında olan zamīr-i müstetir kime rāci' dir ve şüretle ma' nānıñ birbirine nisbeti ne ḳabīldendir.

Ve fi' l-aşl cemālīñ ma' nāsı nedir ki eczā' -yı a' zā cümlede müsāvī iken birine güzeldir diye herkes meyl eder ve birinden çirkindir diye herkes nefret eder. Ya' nī evvel gördükde bu daḳīklere vāqıf olmayan güzelden ḡazelden bir şey' idrāk edemez.

مرا بعالم اب ای حضر هدایت کن

که سوخت مغزمن از زاهدان و صحبت خشک

Me-rā be-' ālem-i āb ey Hızır hidāyet kon / Ki sūḥt maḡz-ı men ez-zāhidān u şoḥbet-i ḥuşk

[HE. 136b] Ey Hızır, beni ‘âlem-i āba hidāyet eyle, zīrā benim dimāğım zāhidlerden ve kuru şoḥbetlerden yanıp tertībe muḥtāc oldu. ‘Ālem-i āb ıstılāḥdır, bāde meclisine ıtlāk olunur. Lākin Hızır’dan hidāyet taleb edince ma‘lūm oldu ki murādı āb-ı ḥayāt ve istimdād-ı nīsān-ı berekātıdır.

Ve zāhid-i ḥuṣḥdan murādı, ‘ibādet-i meṣrū‘eye meṣḡūl olup ‘âlem-i bātından bi’l-külliyeye bī-ḥaber olan tārik-i dünyā şūfīlerdir ki ‘ilm-i bātın-ı erbāb-ile ülfet edenlere şoḥbeti ḡāyet ṣaḡīl görünür.

Ve be-her-ḥāl Şā’ib gibi söylediğini bilenler tā’ife-i zūhhāda ta‘n etdikde murādları nisbetle demektir. Yoksa yalnız zūhdüñ fażīleti kendi derecesinde bir ādeme kifāyet eder. Ammā ile’l-ān mecāzībden çoḡdur. Lākin ‘uḡalādan birine müṣādefe edemedik. Qaldı ki şalāḥ da’vāsında olanların birbirine nisbetle bu maḡāmdan naşībleri inkār olunmaz. Murādımız şūrūṭ-ile zūhd maḡāmına mālīk olmuş görmedik demektir.

[mefā’ılün mefā’ılün mefā’ılün mefā’ılün]

Mülākātı verir ḥıffet kulūbu ḥaḡḡa cezb eyler
Eḥibbā-yı Ḥüdāvend-i cihān Nuṣret ṣaḡīl olmaz

Görenler pāyına yüz sürmeyi minnet bilir cānā
Göñül şānında şekk etmez taleb-kār-ı delīl olmaz

Cihānda mā-sivā-yı Ḥayy u Ḳayyūmuñ ḥuzūrunda
Bilir bilmez budur taḡḡikimiz ‘ārif zelīl olmaz

[HM. 221b] Ey Hızır, beni āb ‘ālemine hidāyet eyle, zīrā benim dimāğım zāhidlerden ve kuru şoḥbetden yandı ve tertībe muḥtāc oldu. ‘Ālem-i āb ıstılāḥdır, bāde meclisine derler. Lākin irşādı Hızır’dan edince murādı āb-ı ḥayāt olduḡu fehm olunur. Ve zāhid-i ḥuṣḥdan murādı ‘ibādet-i meṣrū‘eye meṣḡūl olup ‘âlem-i bātından bi’l-külliyeye bī-ḥaber olan tārik-i dünyā şūfīlerdir ki erbāb-ı bātına bunlar ve şoḥbetleri ḡāyet sıḡlet īrāş eder.

Ve be-her-ḥāl Şā'ib gibi söylediğini bilenler t̄ā'ife-i zūhhāda t̄a'n etdikde murādı ne olduğu ma'lūmdur. Yoksa tevekkelī bir tārik-i dūnyāyı görüp nefsini ehl-i ḥālden 'add ederek t̄a'n etmek ḥaṭā-yı 'azīmdir.

خوشم بشیشه که آب حیات می بخشد

خوش است کرچه ز کرد نکشان اطاعت خشک

Ḥoşem be-şīşe ki āb-ı ḥayāt mī-baḥşed / Ḥoş est gerçi ez-gerden-keşān itā'at-i ḥuşk

[HE. 137b] Şīşe ile ḥoş ve şoḥbetinden memnūnum ki āb-ı ḥayāt baḥş eder egerçi gerden-keşlerden kuru itā'at daḥi ḥoş ise de. Ya'nī mütekebbirlerden itā'at ḥuşk ṭabī'ate bir şafā verir iken şīşe mişilli gerden-keşin biri hem itā'at ve hem sāgar-i ümīdi serşār-ı şahbā-yı pür-keyfiyyet edince bu ni'met kābil-i teşekkür degildir diye merḥūm mestāne 'irfān etmiş oldu.

[HM. 221b] Gerden-keş ü 'inād olanlardan bir kuru itā'at daḥi ḥoş ise de ben şīşeyi ḥoşlanırım ki āb-ı ḥayāt baḥş eder. Gerden-keş iken ya'nī dā'imā 'unūd u mütekebbir ü müteneffir olan her ne olur ise itā'at eylese ṭibā'a ḥoş gelir. Kaldı ki şīşe vaşında bir maḥbūb gerden-keş ü pür-nāz iken itā'at edip vaşına daḥi ruḥşat verse bunuñ lezzeti bir lezzete kıyās olmaz. Zīrā mūmteni'ü'l-ḥuşūlün ḥuşūl-i nufūsa elezzdir.

از ان بکام کرانمایه کان کواریم

که همچو آب کهر قانعم بعزت خشک

Ez-ān be-kām-ı girān-māyegān güvārāyem / Ki hem-çü āb-ı güher kāni'em be-'izzet-i ḥuşk

[HE. 137a] O sebebden ben girān-māyelerin ya'nī erbāb-ı devletiñ dimāğlarına ve mizāclarına güvārā vü muvāfiḳ u maḥbūbum ki gevher gibi kuru 'izzetle ḳanā'at ediciyim. Ya'nī kendilerden bir şey' ḳabūl etmeyeceğimi bildikleri ecilden beni severler. Zīrā bir kuru 'izzetiñ maşrafı yokdur. Ve onuñla ḳanā'at edeceğimi bilirler.

Bir ğarīb irsāl-i meşeldir. Ve her ‘aşrda müşāhedesi mümkündür. Hattā ‘ulemā-yı teşhīr demişler ki: “Bir māl-dār ādem baña muḥabbet etsin der iseñ kendi zamīriñde ‘azm ü cezm eyle ki bu ādem baña her ne verir ise qabūl etmem diye. Elbetde saña ondan muḥabbet zuhūr eder. Ammā belā budur ki bu i’tikād kāmīl olsa māl-dār ile müflisiñ ‘adem-i i’tibārda farkı qalmaz. Qande qaldı ki bir kimsene teşhīrine tālib ola.”

Bu mażmūnuñ zımnında nekāt-ı nefīseler vardır. Te’emmül etdikce ta’accüb olunur.

Lākin aġniyālardan aşl-ı mes’eleye vāqıf olanları ile baḥş olunmaz.

[fe‘ilātün fe‘ilātün fe‘ilātün fe‘ilün]

Quru ‘izzetle qanā‘at eden ehl-i hünere

Aġniyā raġbet eder cevher ü elmās gibi

[HM, 222a] O sebebdan kibārīñ dimāġlarına ve mizāclarına güvārā vü muvāfiq u maḥbūbum ki cevheriñ şuyı gibi quru ‘izzete qanā‘at etmişimdir. Ya’nī cevāhir maqūlesi bir kimseden āb u tābınıñ izdiyādını tama‘ etmeyip ve ḥalk daḥi kendilerden cevāhiriñ bir şey’ qabūl etmeyeceğini ve yalnız bir quru ‘izzetle qanā‘at edeceğini bildikleri için herkesiñ ‘indinde ‘azīz olduġu gibi bi-‘aynihi benim de kibār-ı devletle ḥālīm böyledir diye hem şikāyet ve hem iftiḥār ve hem ‘izzete iftiḥār izḥār eyledi. Bu mażmūn degil siḥr-i mübīndir.

ز دود قطره آبی بچشم می آید

چه حاصل است ازین بیمرات خشک

Ez-dūd qatre-i ābī be-çeşm mī-āyed / Çe ḥāşıl est ez-īn bī-mürevvet-i ḥuşk

[HE, 137b] Tütünden bārī göze bir qatre şı gelir, bu mürüvvetsiz quru şehābdan ne ḥāşıldır. Belki tütün bu bābda ebr-i ḥuşkdan a‘lādır. Bu qadarca ma’nādan ziyāde beytden tedārik olunmaz. Nihāyeti temşiliyye tariḳi üzere āḥire nef’i olmayan mürüvvetsiz ādemler quru ve bī-bārān şehāba beñzer demek olur. Zīrā terkībde bī-mürevvet ü ḥuşk lafzları ebrīñ şıfatlarıdır.

[HM, 222b] Tütünden bārī göze bir kaçre şu gelir, bu mürüvetsiz kuru sehābdan ne hāşıldır? Belki tütün bu bābda kuru bulutdan a‘lādır demek ister. Beytiñ ma‘nāsı bu kadardır. Nihāyeti temşiliyye tārīki üzere devleti olup fuķārāya merħameti olmayan ādemi yağmürsuz sehāba teşbīh etmek ola.

بنا امیدئ من رحم کن مروّت نیست

که از محیط قناعت کنم برخصت خشک

Be-nā ümīdi-i men raħm kon mürüvvet nīst / Ki ez-muħiṭ-i ķanā‘at konem be-ruħşat-i huşk

[HE, 137b] Benim ye’sime merħamet eyle zīrā mürüvvet degildir ki muħiṭden ruħşat-ı huşkla ķanā‘at adem. Şūretā muħiṭ-i ‘avāmm u havāşşa yeksān müşāhede olunup ammā cevāhiri ğavvāşına maħşūş olduđu gibi. Merħūm muħiṭ-i esmā‘ya niyāz eder ki bir kuru ruħşatla beni ķanā‘ate havāle etmeyip sevāhil-i isti‘dādımı eyādī-i emvāc-ı ‘ināyetiñle cevāhir-i elṭāf-ı hafiyeden kām-rān eyle. Yoksa tūfān-ı ye’s beni helāk etmek muķarrerdir.

[mefā‘ilün fe‘ilātün mefā‘ilün fe‘ilün]

Muħiṭ-i ma‘rifete herkes āşinā olamaz

Hemān sevāhil-i ümīdi iltizām eyle

[HM, 222b] Benim ye’sime merħamet eyle, mürüvvet degildir ki muħiṭden kuru ruħşata ķanā‘at adem. Şūretā muħiṭ-i derūnunda ruħşat-ı ‘āmm gösterip ammā haķiķatde ğavvāşınıñ daħi her birine müyesser olmadığı gibi muħiṭ-i esmā‘ya niyāz eder ki sevāhil-i isti‘dādımı leb-rīz-i cevāhir-i esrār etmek senden olur. Yoksa ruħşat-ı ‘āmmiñ baña luṭfu yokdur.

فغان که زاهد بيمعرفت نمیلد

که کار هیزم تر میکند عبادت خشک

Fiğān ki zāhid-i bī-ma'rifet ne-mī-dāned / Ki kār-ı hīzem-i ter mī-koned 'ibādet-i huşk

[HE, 137b] Aman ki ma'rifetsiz zāhid bilmez ki quru 'ibādet yaş odunuñ işini işler. Ya'nī esrār-ı zıkr ü fikr ü teveccühden 'ārī yalnız harekāt-ı zāhire-i 'ibādete meşğul olup levāzım-ı ādāb-ı hużūr u istiḥzārdan ğaflet etmek 'uqbāda şāhibini ağlatmada yaş odun maqāmında olur ki yanmaz tüter.

Vāqı'ā insān ḥālet-i zıkrde *ene celīsü men zekerāni*⁴²⁵ mefhūmundan ḥabīr ve namāza şürü' etdikde ma'nā-yı ihsān olan görür gibi te'eddüb-i tāmm üzere 'ibādetinde başīr olmayınca yalnız bir şüret-i bī-ma'nā şāhibine fā'ide etmez. Zīrā 'ibādetden murād, ṭabī'ate muḥālif ve nefse muḥālefet üzere emriñ şühūdu muḳārenetiyle hareketdir ki 'amel-i şāliḥ olup 'ābidi ref'e müsta'idd ola.

[HM, 223a] Aman ki ma'rifetsiz zāhid bilmez ki quru 'ibādet yaş odunuñ fi'lini işler. Ya'nī esrār-ı zıkr ü meşāhiden ve ihsāndan 'ārī yalnız harekāt-ı cevāriḥle 'ibādete meşğul olup levāzım-ı hużūr u istiḥzārdan ğaflet etmek 'uqbāda şāhibini zarūrī ağlatmada yaş odun maqāmında olur ki yanmaz tüter. Vāqı'ā insān ḥālet-i zıkrde *ene celīsü men zekerāni*⁴²⁶ mefhūmundan ḥabīr ve namāzda görür gibi te'eddüb-i tāmm üzere olmadıkça fā'ide etmez.

سخن که نیست درو درد تیغ بی آبست

زبان خویش بشو صائب از نصیحت خشک

Sūḥān ki nīst der ü derd tīg-i bī-ābest / Zebān-ı ḥvīş bi-şū Şā'ib ez-naşīḥat-i huşk

⁴²⁵ “Ben beni zikreden kulumla beraberim.” Hadis-i Kudsi.

⁴²⁶ Bk. 425. dipnot.

[HE, 138a] Kelām ki onda derd olmaya, ya'nī bir hālet-i albiyye telebbüs-ile ulūba te'sīr etmeye şusuz ılıcdır, pes ey Şā'ib sen uru naşīhatden lisānıñı ğasl eyle. Ve hālet-i derūniyyeyi taḫşīl etmedikce ḫalka nuḫ u pend etme.

Bundan adem tenbīh olundu ki ğalaṭ-ı meşhūr abīlinden meşāyih ittifā etmişlerdir ki 'ilmi ile 'amel etmeyeniñ pendi te'sīr etmez diye. Hāşā eger bu ma'nā ṣaḫīḫ olaydı enbiyā'-yı kirāmıñ da'vetinden bir nefis taḫallūf edemeyip cümle ĩmāna gelirler idi.

[HM, 223b] Söz ki onda derd olmaya şuyu açmış ılıcdır, ey Şā'ib sen uru naşīhatden ağzıñı yu. Ya'nī kelām aḫvāl-i albiyyeye mūlebbes zuhūr eder. Pes albde bir 'aş u şev olmayınca kelāmdan bir nef' ḫāşıl olmaz.

[70. Gazel]

جهان فروز چنان كشت باده كلرنك

كه از شمار شرر ميدهد خبر دل سنك

Cihān-fürüz çenān geşt bāde-i gül-reng / Ki ez-şumār-ı şerer mī-dehed ḫaber dil-i seng

[HE, 138a] Gül-renk olan bāde ol adar 'ālemi nūrlandırıcı oldu ki taşın albi ıvılcımın 'adedinden ḫaber verir. Çünkü bāde herkesiñ taḫ'ına ğālib olan ḫulı izḫār etmek ḫavāşşından oldu. Merḫūm bu ḫāşşada mūbālağa murād edip aḫcārıñ mizācına te'sīrin bu ta'bīr ile edā eyledi ki aḫcāra bu fi'li eden cevher ulūb-ı āsiyye ne eşer edecegi ma'lūm ola.

[HM, 223b] Gül renginde olan bāde ol adar 'ālemi nūrlandırıcı oldu ki taşın albi ıvılcımın 'adedinden ḫaber verir ve gösterir ki bende şu adar ıvılcım vardır diye. Güyā bāde herkesiñ mizācında her ne var ise onu izḫār etdiği için merḫūm mūbālağa buyurup taşın mizācına daḫi bu te'sīr eder diye nazm eyledi.

چکیده جگر شعله ایست نغمه عود

کمند عشرت رم کرده است رشته چنک

Çekide-i ciger şu'le-îst nağme-i 'ūd / Kemend-i 'işret-i rem kerde est rişte-i çeng

[HE. 138a] 'Ūduñ nağmesi şu'le cigeriniñ muqatlarıdır, ūrkmüş 'işretiñ kemendidir çengiñ ipligi. Ya'nî 'ūduñ nağmesi kulūba te'sîr etmede âteşiñ bir ma'nevî kaṭresidir ki vāqı' olduğu maḥalli ḥāmlıktan çıkarır. Ve çengiñ telleri mecāliden kaçmış zevk ü şafâların kemendidir ki āgāzeğe başladıkda birer birer şayd edip yine maḳāmına 'avdet etdirir. Gūyā süruru vuḥuş-ı nāfureğe teşbîh eyledi.

[HM. 224a] 'Ūduñ nağmesi şu'le cigeriniñ muqatlarıdır, çengiñ ipligi nefret eden 'işretiñ kemendidir. Vāqı'ā vaḳt ü isti'dāda muvāfaḳat edince nağmātıñ te'sîri bu mübālağalara müteḥammildir. Ya'nî bu 'ālem-i fānide sürür u şafâ vü ḥaşıyāt maḳūlesi, şayyād-ı kāmil olmadıkca ele girmez. Ve aḳrebü'l-ālātı ūstād mizrābından feryād eden Utārid'dir ki çengde ve 'ūdta ve ṭanbūrda herkesiñ meşhūdudur.

هوای چیدن کل دارم از گلستانی

که باغبان جهد از خواب از پریدن رنگ

Hevā-yı çiden-i gül dārem ez-gülistānī / Ki bāgbān cehed ez-ḥ'āb ez-periden-i çeng

[HE. 138b] Bir gülistāndan gül devşirme hevāsını tutarım ki reng uçmasından bāgbānı uyanır. Ya'nî sirḳate giden ādemiñ tutulmaḳ ve rüsvāyılık ḥavfindan elbetde rengi müteḡayyir olup levni uçar. Ve bāgbān ol ḳadar ḥafffü'r-rūḥdur ki bu rengimiñ uçması şadāsından bīdār olup beni ārzū etdigim maṭlaba vāşıl olmadan men'eder diye leṭāfet-mizāc bāgbānda mübālağa eyledi. Ve böyle pūr-intibāh bāgbāniñ gülünden behremend olmaḳ muḳteżā-yı ṭabī'atden çıḳmaḳ ve levāzım-ı mizāca ḥākim olmaḡla olur diye murādına işāret eyledi.

[HM. 224a] Bir gülistāndan gül devşirme hevesini tutarım ki reng uçmasından bāgbānı uyanır. Ya'nî sirḳate giden ādemiñ tutulmaḳ ve rüsvāyılık ḥavfindan elbetde rengi uçar.

Bāgbān ol kadar ḥafīfū'r-rūḥdur ki bu rengiñ uçması şadāsından bīdār olup gül devşirmeye māni' olur. Pes ma'lūm oldu ki bu bāgbāniñ gülüne nā'il olmaḳ ṭabī'atiñ ḥūkmünden çıkmadıḳca olmaz ki reng uçmaya.

Bu iki beyti tamām Şevket mezhebi üzeredir ki eger dīvān-ı kebīrinden cem' olunsa iki Şevket dīvānı kadar nāzik ü muḥayyel ebyātı bulunur. Ammā tāmü'l-ma'nā ve faḳīri bu tercümelere giriftār eden ancaḳ bu şīvesidir ki ma'nāyı tamām edā eder. Nışfi ve rub'u ile iktifā edip muḡlaḳ bırakmaz.

سفینه املم در محیطی افتاده است

که بست رشته شیرانه اش ز پشت نهنگ

Sefīne-i emelem der muḥīṭī üftāde est / Ki best rişte-i şīrāzeeş ez-püşt-i niheng

[HE, 138b] Sefīne bi'l-iştirāk hem gemiye ve hem muṭlaḳ mecmū'aya ıtlāk olunduḡundan buyurur ki: Benim emelim sefīnesi bir muḥīṭe düşmüştür ki onuñ şīrāzesi ipligini timsāhiñ arḳasından baḡladı.

Ya'nī 'ādetā kitāb şuya düşdükte evrāḳı perīşān olup daḡılır. Ammā benim sefīne-i emelimde bu 'ādet ḥarḳ olup bir ittihād ḥāşıl eyledi ki metānında puşt-ı nihenk mişilli telāṭum-ı emvāc müterādife istiḥkāmına bā'is olur.

Murādı, maḳāşid-ı muḥtelifesin bir maḳşada ḥaşr etmekde mübālaḡadır ki ma'ārifīñ küllīsi bu mażmūnda mündericidir. Ya'nī ḥāliñi tefriḳadan ḥıfz eyleyesin ve esbāb-ı vuşul-i meṭālibiñ eşrefi ve a'lāsı dünyā vü āḫiret bu ma'nādan ḡayrı taşavvur olunmaz. Lākin taḥşīli bir mürşid-i kāmile tevaḳḳuf eder yalnız olmaz.

[HM, 224b] Sefīne bi'l-iştirāk hem gemiye ve hem mecmū'aya ıtlāk olunur. Buyurur ki: Benim emelim sefīnesi bir muḥīṭe düşmüştür ki onuñ şīrāzesiniñ ipligini timsāhiñ arḳasından baḡladı.

Ya'nî 'âdetâ kitâb şuya düşdükce evrâkı perîşân ve yazısından nâm u nişân kalmaz.

Ammâ benim sefîne-i emelime muhîf bir fend eyledi ki bir vechle bozulmağ ihtimâli yokdur.

Murâdı maķāşid-ı muhtelifesin bir maķşada muķkem rabt edip a'râz etmemede mübâlagadır ve ma'rifetiñ ma'rifeti odur ki taleb etdiğiñ tuhfeniñ haķķında saña perîşânlık ve âhar maṭlaba iltifât gelmeye. Eger bu şüret ele girer ise cümle maķāşid hāşıl olur.

شرب عشق در آید اگر بخانه زور

شود ز سایه مینا کبود چهره سنک

Şarâb-ı 'aşķ der-âyed eger be-hâne-i zür / Şeved ez-sāye-i mînâ kebüd çehre-i seng

[HE, 138b] Eger 'aşķıñ şarâbı zür-hânesine gelir-ise ya'nî 'ayâr kuvveti tamm olur ise mînâniñ sāyesinden taşıñ çehresi gögerir. Var kıyâs eyle bu bâdeyi isti'mâl eden derdmendiñ hâli ne rütbelere vâşıl olur. Murâdı erbâb-ı hâl-i şâdıķanıñ şüreti bîgânelere te'sîr edip vecd ü hâl şâhibi etmesine işâretdir. Zîrâ ricâlu'llâha 'arız olan hâlet müşâhede eden âdeme 'azîm te'sîr eder, mükerrer tecrübe etmişizdir.

[HM, 225a] Eger 'aşķıñ şarâbı zür-hânesine teşrîf eder-ise mînâniñ sāyesinden taşıñ çehresi gögerir. Var kıyâs eyle bu bâdeyi çeken bekrîlerin hâli ne rütbeye varır. Murâdı erbâb-ı hâl-i şâdıķanda şüreti bîgânelere te'sîr edip vecde getirmesine işâretdir. Zîrâ ricâlu'llâha 'arız olan hâletler, müşâhede edenlere 'azîm eserler îrâs eder görülmüşdür.

بقید رسم گرفتار شد دل صائب

مباد هیچ مسلمان اسیر قید فرنگ

Be-ķayd-ı resm giriftâr şod dil-i Şâ'ib / Me-bâd hiç Müselmân esîr-i ķayd-ı Freng

[HE. 139a] Resm kaydına Şā'ib'in gönül giriftār oldu, hīç Müselmān Freng kaydına esīr olmasın. Merhūm nedīm-i pādişāhī olduğuna ricāl-i devletle zarūrī görüşdüke beyenlerinde iltizām olunan rūsūmdan şikāyet eder.

[HM. 225b] Şā'ib'in kalbi resm kaydına giriftār oldu, hīçbir kāfir Freng kaydına esīr olmasın. Merhūm hem hūn ve hem nedīm-i şāhī olduğuna zarūrī ricāl-i devletle görüşdüke iltizām olunan beyenlerindeki rūsūm-ı 'ādiyeden şikāyet eder.

[71. Gazel]

چرخست خلقه در دولترای دل
عرش است پرده حرم کبریای دل
Çarhest halka-i der-i devlet-serāy-ı dil / 'Arş est perde-i harem-i kibriyā-yı dil

[HE. 139a] Gönül devlet-serāyının kapı halkası çarhdır, gönül kibriyāsı haremünün perdesi 'arşdır. *Qalbū'l-mū'min 'arşü'r-raḥman*⁴²⁷ mefhūmuna göre 'arş-ı a'zime perde nisbeti güzeldir. Ve “Semavāt u arza şıgmadım mü'min 'abdiniñ kalbine şıgdım” haberi her çend keyfiyetden münezzeh ve maḥz-ı kabūlden 'ibāret ise de sār mevcūdāta bu ıtlāk-ı teşrif vākı' olmamışdır. Ve bu teşrif kalbiñ vüs'atine burhān-ı celī olduğundan eflāka der-vāze-i kalbiñ halkasıdır demek mübālağa degildir. Siyyemā aḥvāl-i kalbiyeniñ biñde biri ta'bīre gelmez ki tafşıl olup herkesiñ ma'lūmu ola.

[HM. 225b] Gönül devlet-serāyının çarh kapı halkasıdır, 'arş gönül kibriyāsı haremünün perdesidir. *Qalbū'l-mū'min 'arşü'r-raḥman*⁴²⁸ mefhūmuna imādır ve kalbiñ hakkında vārid olan vüs'at ki taraf-ı şāri'den herkesiñ ma'lūmudur. Eflāk oña ancak kapı halkası olabilir. Lākin sa'ādet bu halkayı daḳq etmede.

⁴²⁷ “Müminlerin kalbi, Allah'ın arşıdır.” Hadis-i Şerif.

⁴²⁸ Bk. 427. dipnot.

با آنکه پای بر سر کردون نهاده است

بر خاک میکشد ز درازی قباى دل

Bā-ān ki pāy ber-ser-i gerdūn nihāne est / Ber-ḥāk mī-keşed ez-dirāzī ḳabā-yı dil

[HE, 139a] Onuñla bile ki ayağını gerdūnuñ başı üzere ḳomuşdur, ṭulunden göñül ḳabāsı ḥāk üzere sürünür. Meşelā ḥayāl vesāṭetiyle siyyemā ‘ālem-i ḥayāl-i munfaşıla duḥūl edenlerin ḳalbi ḥaḳḳında bu mübālağa vehm olunan mażmūn vāḳı‘-ı beyān maḳāmında bile söylenmeye şāyeste degildir. Zīrā bu evşāfiñ cümlesi nefsi-nāṭıḳaya rāci‘dir ki muḥaḳḳıḳiñ ‘inde bedene ve belki ‘āleme duḥūl u ḥurūc ile muttaşif olamaz. Şurūṭ duḥūlde ve ḥurūcda bulunmadığı ḥayşiyyetden.

[HM, 225b] Onuñla bile ki ayağını gerdūnuñ başı üzere ḳomuşdur, ziyāde ṭulunden göñül ḳaftānı ḥāk üzere sürünür. Gerdūna ‘urūc-ı rūḥānī vü ḥayālī edenlere göre vāḳı‘-ı beyāndır. Ḳaldı ki ṭulunden ḥāk üzere ḳabāsı sürünür ta‘biri elbetde bu ‘urūc-ı rūḥānīde nefsi-nāṭıḳanıñ bedenden mevt-i ṭabī‘ī gibi bi‘l-külliyeye inḳiṭā‘ı olmayıp bir ‘alāḳa-i ma‘neviyyesi bāḳī ḳaldığı-içün dāmeni ḥāke sürünür ayağı çarḥıñ başında iken dedi.

دل را بخسروان مجازی چه نسبت دارد

بهر دو دوست ید الله لوی دل

Dil-rā be-ḥüsrevān mecāzī çe nisbet / Dāred be-her dü dest yedu’llāh livā-yı dil

[HE, 139b] Göñlüñ mecāzī pādişāhlara ne münāsebeti vardır, zīrā yedu’llāh her iki eliyle göñül livāsını ṭutar. Vāḳı‘ā Ādem ‘Aleyhi’s-selām ḥaḳḳında teşrīf mevḳi‘inde Mevlā-yı müte‘āl İblīs’e tevbīḥ buyurdular ki “Ben iki elimle ḥaḳḳ etdigime seni secde etmemeye ne şey’ men’ eyledi” ve ma‘lūmdur ki bu ḥuşūşda keyfiyyet mechūledir.

Ammā müfessirler te'vīlāt-ı 'adīde īrād etmişlerdir ve hadīs-i şerīfde “Her mü'miniñ kalbi eşābi'-i rahmandan iki uşbu'uñ beynindedir murād etdiği keyfiyetle taqlīb eder” vārid olmuşdur.

Hāşılı iklīm-i bedende kalb bir hüsrev-i 'ālayıktır ki bir pādişāhda onuñ şerefi ve münāsebeti bulunmak taşavvur olunmaz. Ve edilleleri cihet-i Muħbir-i şādık'dan katı vāfirdir ki ikisini tahrīr edip bākīlerin herkesiñ hāline havāle eyledik.

[HM, 226a] Kalbiñ mecāzī pādişāhlara ne münāsebeti vardır, zīrā gönül livāsını yedu'llāh iki eliyle tutar. Ādem 'Aleyhi's-selām'ı iki yedle taħmīr vārid oldu ve “Kalb-i mü'min eşābi'-i Raħman'dan iki uşbu'uñ beynindedir” haberine işāret eder.

Bu haberlerin haķīkatı tekyīf kabūl etmez. Hemān mefhūmuna īmān ve 'ilmini şāhibine tefvīzden eslem tarīk yokdur. Pes bu iki şāhidle kalb kişver-i bedende bir pādişāh-ı haķīkatdır ki mecāz selātinleri oña ħademe maķūlesi i'tibārları sākıttır.

در زیر آسمان نفسش تنگ میشود

هرکس کشیده است نفس در فضای دل

Der-zīr-i āsumān nefeseş teng mī-şevēd / Herkes keşide est nefes der-fezā-yı dil

[HE, 139b] Her kim gönül şahrāsında nefes çekmiş ise ondaki vüs'atı temāşā edip āsumāniñ altında o ādemiñ nefesi teng olur ve zıyq-ı nefes-i ma'nevīye mübtelā olur. Ma'lūm ola ki öteden berü ceryān-ı sünnet-i ilāhiyye üzere her herece bir ferec ve her zıyqa bir maħrec va'z olunmuşdur.

Siyyemā insān netīcetü'l-netā'icü'l-kevnīyye olup haķķında vāķı' olan 'ināyet-i ilāhiyyeniñ keşreti var iken cismāniyyeti ħayşiyetinden derūn-ı āsumānda maķbūz hey'etinde olduğundan Rabbü'l-'ālemīn bu zıyqa rūħāniyyeti cihetinden bir vüs'at vermişdir ki derūn-ı āsumāna duħūl u ħurūcdan müberrādır.

Hattā Bāyezīd-i Ekber bu ma'nāya işāret edip buyurur ki “Arş ve arşıñ cevfinde olan kā'ināt 'ārifniñ kalbi zāviyesinde bir nokta kadardır” diye. Pes 'ārif herec-i şüretiyyesin

bu ferec-i ma‘neviyye ile def‘ edip her rütbede bulunan inķibāzīñ inbisāṭına muntazır olur.

[HM, 226b] Her kim gönül şahrāsında nefes çekmiş ise o ādemiñ āsumān altında nefesi dār olur ve zıyķ-ı nefes-i ma‘nevīye mübtelā olur. Zīrā Bāyezīd-i Ekber buyurdu ki “‘Arşdan ferşe dek niçe yüz biñ kürre olsa ķalbiñ bir zāviyesinde bir nokṭa kadar görünür.” Ve bu kelāmīñ şāhidi şerī‘atden taḥrīr etdigimiz ma‘nālardır ki edille-i ‘akliyye onu işbātdan ‘ācizdir. Hemān ĩmān-ı maḥzla ķabūlden ğayrı yoķdur.

دل آنجان که هست اگر جلوه میکند

نه اطلس سپهر نکردد قباى دل

Dil ān-ķenān ki hest eger cilve mī-koned / Nūh aṭlas-ı sipihr ne-kerded ķabā-yı dil

[HE, 140a] Eger gönül ḥaķīķati üzere cilveger olup ‘ālem-i ḥisse duḥūl imkānda olsa ṭoķuz felek oña ķaftān olamaz. Bundan aķdem tercüme olunan beytde yazılan ma‘nādır. Qaldı ki ķalbiñ ‘acā’ ibāṭı ğayr-ı mütenāhiyyedir.

Meşelā ķalb bir mir‘āt-ı kübrādır ki oña ebedü’l-ābād münķaṭı‘ olan şuver-i ma‘lūmāt vūs‘atine aşlā zihām vermeyip ķabūl eder. Ve bu şuver-i munṭabi‘eyi āḥire ilķā eylese ebedü’l-ābād kendiniñ maḥfūzu olan şüretlere noķşān gelmez.

Ma‘a-hazā muķābilinde bulunan ķalb ma‘lūmātla māl-ā-māl olup kendine ma‘lūmātını ilķā eden ķalble farkı ķalmaz ki müteḥayyizde ğayr-ı müteḥayyiziñ aḥķāmı mütecezzi ğayr-ı müteḥayyiz ḥükmüne idḥāl eder ‘aksi gibi.

[HM, 226b] Eger gönül ḥaķīķati üzere zuhūr edip ‘ālem-i ḥisse dil olsa felegiñ ṭoķuz aṭlası oña ķaftān olamaz. Mezāmīn-i ğüzāştelerin te’yīdidir. Lākin yukarıda daḥi tenbīh olundu ki şaķınıp ķalb bu laḥm-ı şanavberi degildir, belki bundan ḥāşıl olan ḥāletīñ ismidir diye cehle düşmeyesin.

Hemān qalb bu laħm-ı ŧanavberiniñ ‘aynıdır ve o zıkr olunan ħāletler ve zıkr olmayan ŧıfatlar cümle o laħma o ħālet bulunur ħiç qalb ħalk olunmaz idi. Ve mefhüm-ı ‘Arabiyye bu qalbden ‘ibāretidir. Mutaŧavvıfadan ba‘zılar ħalať edip yazarlar.

هرکز نمیشود سفر اهل دل تمام

در خاک هم بکرد بود اسیای دل

Hergiz ne-mi-ŧeved sefer-i ehl-i dil tamām / Der-ħāk hem be-gerd būd āsiyā-yı dil

[HE, 140a] Qalb ŧāhibiniñ aŧlā seferi tamām olmaz, türābda daħi ħōñül degirmeni dönmede ve ħubüb-ı ma‘ārif rızq-ı ma‘nevī olmadıĝı-içün öĝütmede olur. Merħüm iŧāret eder ki, ehl-i ŧarikiñ seyr ü sülük dedikleri sefer-i ma‘nevī ħareket-i müŧaķīme üzere degildir. Belki ħareket-i derūniyyedir. Bu sebebden nihāyet qabül etmez.

[HM, 227a] Qalb ŧāhibiniñ aŧlā seferi tamām olmaz, türābda daħi ħōñül degirmeni dönmededir. Ya‘nī seyr ü sülükda dünyā vü āħiret ve ebedü’l-ābād nihāyet yoĝdur. Bu müttefiķun ‘aleyħdir. Lākin ħākde daħi qalb dönmededir dedigi ħafī qalması ki insān basīhini müŧāhede etmek muħāldir. Belki berzaħda daħi ‘āleme münāsib kendini bir cesedde müŧāhede edip yine ber-kā‘ide qalbiyle sülükda bulunur. Rü’yā gibi ki kendiñi bir baŧka memleketde görürsün ki cümle eczā-yı bedeniyye tamām bulunur.

ما خود چه ذره ایم که نه محمل سپهر

رقص الجمل کنند زبانك دالی دل

Mā ħod çe zerreim ki nüh maħmil sipihr / Raķŧü’l-cemel konend ez-bāng dārā-yı dil

[HE, 140a] Biz kendimiz ne zerreyiz ki felekiñ doĝuz maħmili ħōñül dārāyınıñ sadāsından raķŧü’l-cemel ederler. Ya‘nī cümle qulūbu bir qalb farz etsek bir çāk ŧüretinde olur ki bu çākiñ ŧadāsı eflākı envā’-ı ŧarabla raķŧü’l-cemel ŧüretine ħötürür. Pes, bu kuvvetde olan cevher insāna her ne ħālet verse istib‘ād olunmaz.

Murādı Ebū Ṭālib-i Mekkī Ḥāzretleri’niñ kelāmına işāretdir ki “Eflāk insānıñ nefesiyle devrān eder” diye. Ve bu kelāmıñ şerhine vākıf olmadım. Lākin Şeyḫ Ekber efendimiz Ebū Ṭālib bu kelāmı bir gāmız sırı işāret eder diye Fütūḥāt-ı Mekkiyye’de bu kadarca taḫrīr ederler ve bu sır-ı gāmız tefṭiṣ murād olunsa māni’-i evvel bu olur ki ādem ḥalk olunmazdan evvel eflāk devrān etmez ola. Bildigiñ var ise sen söyle beni söyletme.

[HM, 227a] Biz ise ne zerreyiz ki sipihriñ doḡuz maḥmili gönül dārāyınıñ sadāsından rakşü’l-cemel ederler. Bu mazmūn Ebū Ṭālib-i Mekkī’niñ ḳavlidir ki “Eflāk insānıñ nefesiyle devr ederler.” Kibār-ı muḥaḳḳikīñ bir sır-ı gāmıza işāretdir diye bu kelāmı bu kadarca şerḫ etmişler. Bizlere fehm etmek hīç yaḳışmaz ve’s-selām.

دست از کتاب خانه یونانیان بشوی

صد شهر عقل کرد سر روستای دل

Dest ez-kitāb-ḥāne-i Yūnāniyān bi-şūy / Şad şehr-i ‘aql gird-i ser-i rüstā-yı dil

[HE, 140b] Yūnānīler kitāb-ḥānesinden el yu, yüz ‘aql şehri gönül ḳaryesiniñ başına ḳurbān olsun. Īrān’da ‘ādetleri üzere bir ḥaste şifā bulmaḡ-içün nezr olunan ḳurbānı o ḥasteniñ başına birkaç kerre döndürürler ve soñra zebḫ ederler. Ve Türkī’de daḫi başıña döneyim ta’bīri vardır ki bu ‘ādete işāretle saña ḳurbān olayım demektir.

Merḫūmuñ mışrā’-ı sānīsinde “gird-i ser” lafzı zarf vākı’ olup du’ā mevḳi’inde bu ma’nāya maşrūfdur. Ḳaldı ki bu mazmūn emşālī ‘ulūm-ı ‘aḳliyyeyi taḫḳīri mücib mazmūnlar evliyā’u’llāhıñ kelāmında çok vākı’ olur ve ‘aḳsız ādem ‘ulūm taḫşīl etmek taşavvur olunmaz.

Ma’lūm ola ki ‘aḳlıñ muḳaddemen yazdığımız vech üzere mezmūm olan ‘ulūm-ı ilāhiyyātda ve aḥkām-ı esmā’ vü şıfātta ‘aḳlıñ istiklāli muḫāl olan maḥallerdir ki ‘aḳl, her ne kadar baḡş eder ise ve nazarında diḳḳat üzere mecbūl ise de elbetde ḥaṭā eder ve eger bu diḳḳatle ĩmānı var ise tenzīh-i şarfdan öte bir ḥaṭve tecāvüz edemez.

Ammā ‘aqlıñ bir qabül tarafı dañı vardır ki Muḥbir-i şādık’dan istimā‘ etdigini vürüdü üzere qabül edip kendiniñ kuvvet-i nazariyyesin bu bābda bi’l-külliyeye ibtāl eder ki kibār-ı muḥakkiqîniñ medḥ etdikleri cevher bu şıfat-ı qabülden ‘ibāretidir. Ve bu taqrîr süre-i Mülk’de Rabbü’l-‘ālemîn ehl-i nārdan ḥikāye buyurduğı kelāmdan müstenbatdır ki *ve k̄ālu lev künnā nesme ‘u ev na ‘kilü mā künnā fi aşḥābi’s-sa ‘ir*⁴²⁹.

Ya ‘nī eger bizler resül-i vaḳtimizi taşdıq ve Mevlā-yı müte‘āl tarafından teblîğ etdigini qabül edeydik yāhud ḥasedi terk edip o resülün evşāfında ve getirdiği aḥkāmın ḥakā’iğinde nazar u baḥş edeydik ḥālā aşḥāb-ı sa‘ir zümresinde eşkiyā’dan olmaz idik. Ve te’emmül olursa şadr-ı evvelde İslām ile müşerref olanlar bu iki kısmın biri ile olmuşlardır.

Meşelā Şiddîk-i ekber bilā-nazar ve bilā-baḥş qabül edenlerin sultānidırlar. Ve ḥālā kitāblarımızda ‘aḳā’id baḥşlerinde ‘ulemā-yı dīn-i mübîn egerçi ebḥās-ı keşire ĩrād ederler. Ammā bir munşif te’emmül eylese tarafeyni cem‘ etmek gibi görünür. Zīrā aşl-ı i’tikād keyfiyetsiz qabül-i şırfa mebnī olup ebḥās u nazar ehl-i dālāleti redd içündür diye her mezhebiñ şāhibi ikrār ederler.

[fe ‘ilātün fe ‘ilātün fe ‘ilātün fe ‘ilün]

Kendi ‘irfānımı ne ‘arz-ı şeh ü mīr etdim

Kendi aḥvālimi ben kendime taqrîr etdim

Yıkılır diye bu dīvār-ı ‘anāşır bir gün

Ma‘nevī āb u gil-i nuḫfle ta‘mīr etdim

Āsumān-ı dile kırdum raşad-ı efkārı

Çarḥ-ı ḫab‘ımda olan gev gibi tesyīr etdim

⁴²⁹ ““Şayet kulak vermiş veya aklımızı kullanmış olsaydık, şimdi şu alevli cehennem mahkûmları arasında olmazdık!” diye de ilâve ederler.” dediler.” Mülk Süresi, 67/10.

Yazdım aḥkāmını evrāk-ı şuhūda Nuşret
Remed-i çeşm ü dil-ḥasteye tedbīr etdim

Şā'ib'i aldım ele etdi işābet rā'im
Dīdemi kuḥl-ı Şıfāhān'la tenvīr etdim

[HM, 227b] Yūnānīler kitāb-ḥānesinden el yu, yüz 'aql şehri gönül kıyasetiniñ başına ḳurbān olsun. İrān'da 'ādetleri üzere bir ḥaste şifā bulmaq-içün nezr olunan ḳurbānı o ḥasteniñ başına birkaç kerre çevirip zebḥ ederler. Ve Türkī'de daḥi başıña döneyim ta'bīri vardır ki bu 'ādete işāretle saña ḳurbān olayım demek olur. Merḥūmuñ mışrā'-ı şānīsinde “gird-i ser” lafzı zarf vāqı' olup du'ā mevḳi'inde bu ma'nāya maşrūfdur. Vāqı'ā bir ādeme futūḥ-ı ḳalb zuḥūr etdikden soñra deḳā'ıḳ-i 'aḳliyyeler her 'ulūmdan ebced menzilesine tenezzül eder. Ammā her 'ārifeye futūḥ 'ibāret verilmez.

با نور آفتاب و با نجم چه حاجتست

با خلق آشنا نشود آشنای دل

Bā-nūr-ı āfitāb u bā-necm çe ḥācetest / Bā-ḥalk āşinā ne-şevēd āşinā-yı dil

[HE, 141a] Āfitābıñ nūruna ve encümüne ne ḥācettir, gönül āşināsı ḥalk ile āşinā olmaz. Ya'nī āyāt-ı āfākiyye ile kesb-i 'irfān etmek memdūḥ ise de enfüsiyye gibi olmaz. Siyyemā ḳalbiñ lisānına ve keyfiyyet-i etvārına vāqıf olan 'ārifeye göre ḥalka bīgāne olmadan a'lā şıfat olmaz. Belā bunda ki bu ḥuşuş cemī' şehvāt-ı nefşāniyyeden mevte tevaḳḳuf eder ve mevte ise bi't-ḫabī' nūfusa mekrūḥ görünür. Hemān bu sa'ādetlerin 'ilmu'llāḥda her 'aşrda ehli var ise de bizler şoḫbetine kanā'at eden bī-çārelerdeniz.

[HM, 227b] Āfitābıñ nūruna ve encümüne ne ḥācettir, gönül āşināsı ḥalkla āşinā olamaz. Ya'nī āyāt-ı āfākiyyeden kesb-i 'irfān etmek memdūḥ ise de enfüsiyye gibi olmaz. Siyyemā ḳalbiñ lisānına ve keyfiyyet-i etvārına vāqıf olan 'ārifeye bir zamān ḥalka bīgāne olmaq ḳadar şafā olmaz. Belā bunda ki bu ḥuşuş mevte-i ihtiyārī teḳaddüm

etmeyince olmaz ve yüz biñ ādemde biri mevte muḥabbet etmez. Hemān bu sa‘ādetlerin zikrini ġanīmet bilen bī-çārelerdeniz.

کرکی زیر پوست بخون تو تشنه است

یوسف شود ز پرتو نور صفای دل

Gürgī zīr-i pūst be-ḥūn-ı tū teşne est / Yūsud şevved ez-pertev-i nūr-ı şafā-yı dil

[HE, 141b] Bir kırd ki cild altında seniñ qanıña şusuzdur, böyle düşman-ı ḥānegī qalbiñ şafveti nūrundan Yūsuf olup ‘azīz Mışır cismāniyyetiñ olur. Bu korgdan murādı qıvvet-i ġazabiyyedir ki dīniñ küllisi ġazab etmemekdir diye vārid oldu. Ammā bizim gibi aḥmaqlar böyle bir ‘ilāc-ı rūḥānī Muḥbir-i şādık’dan istimā‘ etdikde içimizde irşad ‘add etdigimiz ‘ālim bu ḥaberi ḥıfz edip maḥallinde bir kerre ĩrād eder.

Ammā ehlu’llāh bu ḥabere vāqıf olduqda bir kenz-i muḥalsam fetḥ etmiş kadar mesrūr olup cān-ı ġöñüldeñ qabūl-i tāmm üzere ‘āmil olmaya sa’y eder ki sırrına vāqıf olayım diye.

Ma‘lūm ola ki qıvvet-i ġazabiyyeniñ insānda maḥalli cigerdir ki mizācına muḥālif bir ḥuşuş zūhūrunda qan ḥarāret-i ‘azīziyyeniñ ḥareketiyle cūş ederek bi’l-külliyeye insānı insāniyyetden çıkarır. Şoñra ‘aklı başına gelip sükūnet bulduqda etdiklerine nādim olmaya başlar.

Ve bu qıvveti bi’l-külliyeye izāle etmek mezmūmdur. Belki maqşūd olan riyāzatla sen ġazabıña ḥākim olmaqdır ki fi’llāh ġazab vaqtinde icrā edesin ve nefis için ya şer‘e muḥālif ġazab maḥallinde sende ondan eşer bulunmaya ki dīniñ küllisi olan bu ma’nādır. Ve bu rütbe ġazabiyyeye ḥākim olmağ nūrāniyyet-i qalbe tevaqḫuf eder ki envār-ı tevḥīd ġazabı mīzānında isti‘māle sebep ola. Yoksa katı çok sa’y eyleyip ġāh biñ belā ile zabṭ eder gibi olduq. Ammā ekşer evḫātde ile’l-ān bu korguñ mecrūhuyuz.

Lākin bu kadarca vāqıf olup ‘ömründe birkaç def‘a ‘adem-i icrāsına muvaffaq olmağ daḥi qābil-i teşekkür olmayan ni‘met-i ‘uzmālardandır. Ve bu sebebden faqiriñ ḥātırıma gelir ki bir zekī ādem ehl-i keşfdē edille ĩrād etmeye qıdreti olan kibārın

te' lifâtına em'ân-ı nazar eylese ve 'acele buyurmasa şiddet-i vuzûhundan mümkündür ki muqaddemen inkâr etdiği me'ânîleri tedrici kabûl edip bu tâ'ifeye 'adâveti muhabbete istihâle eyleye.

Ammâ aralıkda *Allâhümme erine'l-ḥakka ḥaḳḳan verzıḳni ittebâ 'ahü*⁴³⁰ du'âsını terk etmemek lâzımdır. Zîrâ 'ulûm-ı şüfiyyeniñ 'izzeti ve şerefi bir şey'e kıyâs olunmaz, herkese verilmez 'inâyetu'llâha muhtâcdır.

[HM, 228a] Bir kurd ki cild altında seniñ kanıña şusuzdur, kalbiñ şafveti nûru pertevinden Yûsuf olur. Bu kurdan murâd kuvvet-i gâzabıyyedir ki dîniñ küllîsi gâzab etmemekdedir. Kalb şafvet bulup inkişaf-ı esrâr vâkı' olduğda gâzab ancak şerî'atde mevki'i geldikce icrâ olunur. Gayrı vaqtdde Yûsuf gibi cemâl-i 'arz eder. Hemân elden geldiği kadar 'adem-i icrâsına sa'y etmek vâcib olduğ gibi mevki'i geldikde icrâsı vâcibdir. Ahmaḳ şüfîler gibi ḥumâr-ı ḥilmi şerî'atden 'add edip nehy-i münker mevki'inde ḥandeden ve rızâdan ḥazer üzere ol ki dîn gâyet bahâlıdır. Bilmezsin bu şerî'ati saña irsâl edene mülâkî olmaya kaç gün kaldı. Harekât ü sekenâtı Allâh için edince ne kadar ḳalîl olsa da 'inda'llâh keşir olur. Bizler edemedik. Belki bir âdem bu maḥalde görüp müte'essir olup 'ömründe bir kerre icrâ eder ise bizlere daḫi ecir 'â'id olur ümîdiyle tavşiyede mübâlağa olundu.

خود را اگر گرفت جگر دار عالمست

انرا که از خرام تو لغزید پای دل

Ḥod-râ eger girift cigre-dâr-ı 'âlemest / Ān-râ ki ez-ḥırâm-ı tu lağzîd pây-ı dil

[HE, 142a] Ol kimseniñ ki seniñ ḥırâmından gönül ayağı sürçdü, eger kendini zabt edebilir ise 'âlemiñ cigre-dârı ve pehlûvânıdır. Ya'nî saṭevât-i envâr-ı cemâle 'aşıḳıñ taḳâti yoḳdur. Hemân bir nefis evvel fânî olmayı cânına minnet bilir.

[mefâ'îlün mefâ'îlün mefâ'îlün mefâ'îlün]

⁴³⁰ “Ya Rabbi, doğruyu bize doğru olarak göster ve ona uymayı nasip et.”

Cününüm ihtilâtı zihn ü fikrim âh u efgânım
Seni gördükde âşâr fenâ-yı aşl u faşlımdır

[HM, 228b] Ol kimseniñ ki seniñ hırâmıñdan göñlü ayağı sürçdü, eger kendini zabt edip düşmez ise ‘âlemiñ pehlüvânıdır. Ya ‘nî satevât-ı envâr-ı cemâle taqat gelmez göñülse kendini bilmez. Haqîkatde vefret münâsebet ‘aşıkla ma‘şûk beyninde şâbit olunca semeresi fenâdan ğayrı olmaz.

[mefâ‘îlün mefâ‘îlün mefâ‘îlün mefâ‘îlün]

Seni gördükde ben gitdim cemâliñ seyr eden kimdir
Gelen sen olduĝuñ bildim velâkin bu giden kimdir

صائب اكر بدیده همت نظر کنی

افتاده است قصر فلک پیش پای دل

Şâ‘ib be-dîde-i himmet nazâr konî / Üftâde est kısr-ı felek pîş-i pâ-yı dil

[HE, 142a] Ey Şâ‘ib, eger himmet gözüyle nazâr eder iseñ felek kısrı göñül ayağı öñüne düşüp alçaqda qalmışdır. Ve bu nazarla âyât-ı âfâkıyyeye nazâr tenezzül ‘add olunur. Yoksa terakķîniñ ma‘nâsı ‘ulviyyâtıñ teķaddüm-i hilkati olmasa şahîh olmaz idi.

[HM, 228b] Ey Şâ‘ib, eger himmet gözüyle nazâr eder iseñ felekiñ kısrı göñül ayağı öñüne düşüpdür ya‘nî alçaqda qalmışdır. Ve bu nazarla âyât-ı âfâkıyyeye nazâr tenezzül ‘add olunur. Lâkin her ne kadar bu mazmûnuñ vechi var ise de bâbâ-yı ‘ulvîniñ rif‘ati inkâr ve teķaddüm-i hilkati te‘ehhur kabûl etmez.

[72. Gazel]

من که هر پاره دلم هست بصد جا مشغول

بادل جمع شوم چون بتو تنها مشغول

Men ki her pâre-dilem hest be-şad cā meşĝul / Bâ-dil-i cem‘ şevem çün be-tū tenhâ meşĝul

[HE, 142a] Ben ki albimiñ her pāresi yüz yere meşgüldür, cem ‘iyyet-i alble saña yalnız nice meşgöl olayım. Bu imkānda degildir. Meger yine sen ‘ināyet edip ‘alāalarımı at‘ ve humūm-ı müteferrialarımıñ cümlesin hemm-i vāhid edesin. Ve bu huşuş baña nisbet muāl ise saña nisbet bir şey’ degildir.

[HM, 229a] Ben ki albimiñ her pāresi yüz yere meşguldür, yalnız saña cem ‘iyyet-i alble nice meşgöl olayım. Bu imkānda degildir. Meger yine sen ‘ināyet edip bir tecelī-yi rahmetle ‘alāa-i müteferrialarımı cem‘ ve humūm-ı müteālifelermi hemm-i vāhid edesin. Vāı ‘ā levāzım-ı beşeriyeniñ bir mürşid huūrunda talīline muvaffaq olmayınca muāl gibi bir ma‘nādır.

خدمت دور بنزدك نمي فرمايند

اهل دل را نکند عشق بدنیا مشغول

idmet-i dūr be-nezdīk ne-mī-fermāyend / Ehl-i dil-rā ne-koned ‘aş be-dünyā meşgöl

[HE, 142b] ‘Ādetā muarreblere ba‘īd idmet buyurmazlar, ‘aş ehl-i albi dünyāya meşgöl etmez. Her end iştigāl-i dünyevīye niyyet-i hayr ile idmet, mabūle ise de ekseriya ‘uūl-ı āşıra hāzıra mā‘il olduğuna binā‘en kendini ‘alāasından geri almak müte‘assir olup idemāt-ı arībeye nisbet rütbe-i helāk olduğuna ‘aş-ı ilāhī muarrebleri dünyā idmetlerinden dūr ve onuñ iltibasından mehcūr olurlar.

Pes bu mazmūn şābit olunca herkes ‘inda‘llāh rütbesini leyl ü nehār meşgöl olduğu şıfatla bilmek lāzım gelir. Ammā insān kendi nefsinden ayrı nufūs-ı sā‘ireniñ avāline kendi nefsi gibi ittīlā‘ imkānda olmayınca üsn-i zanna i‘tibār vācibdir. Zīrā mümkündür ki seniñ serāyında tavanları ve dīvārları tezyīn eden naāş ‘Alī Bābā kibār-ı Naşībendī‘den olup şuqlu müzekker ola. Yoksa aflet verici olmaya. Merhūm dai bu ma‘nāya işāretle buyurur ki:

[HM, 229a] ‘Ādetā muḳarreblere ba’īd ḥidmet buyurmazlar, meşelā hūnkār silah-dāri beḳāyā taḥşīline me’mūr olmaz. Pes erbāb-ı ḳulūbu ‘aşḳ dūnyāya meşḡul etmez. Zīrā dūnyāya meşḡul olanlar daḥi bilir bilmez ḥidmetdedirler ki kimi kendiden şoñra gelenler iḥūn ḥāne binā etmede ve kimi ḥarāşetde ve kimi ticāretde.

Eger bu ḥidmet-kārlar meşḡul olduğumuz umūr-ı mebāḥeye Rabb’imiziñ izniyle meşḡülüz niyyetinde olurlar ise ecr-i ‘azīm ḥāşıl ederler. Ammā bu niyyet ḥuşūşu şimdi meşāyihūñ ḥātırına gelmez. Ammā muḳarrebler āşār-ı esmā’ya muntazır bir nefes vāḳtlerin fevt etmezler ve dūnyā levāzımı iḥūn bir vechle ḡam çekmezler.

ماند از جلوه بی قیمت یوسف محروم

هر که در قافله کردید بسودا مشغول

Mānd ez-cilve-i bī-ḳıymet-ı Yūsuf maḥrūm / Her ki der-ḳāfile gerdīd be-sevdā meşḡul

[HE, 143a] Her kim ḳāfilede ticārete meşḡul oldu ise Yūsuf’uñ ḳıymet ḳabūl etmeyen cilvesinden maḥrūm ḳaldı. Bu mazmūn ḳāfile-i kā’inātda ticāret-i fāniyeye iştigāl ile cemāl-i Yūsuf āşār-ı esmā’ dan maḥrūm ḳalanların ḥaseb-i ḥālleridir. Zīrā bir mü’miniñ ḳalbinde mü’essir-i ḥaḳīḳīniñ vaḥdeti kemal-i ḳuvvetde olup esbāb-ı ilāhiyye ‘indinde ḥalḳ olunan mümkināta te’emmül eylese ve belki yalnız kendi nefsinin teḳallübātı zāhiren ve bāṭinen kendine ‘ārif ise kifāyet eder. Bu şıfatda olan mü’min-i muvaḥḥid ‘ömründe bir sā’atini cümle kā’inātın ticāretine bedel etmek iḥtimālî yoḳdur. Ve faḳīriñ ‘indimde bu ma’nā bi-ḥamdi’llāhi te’ālā muḥaḳḳaḳdır. Lākin ‘izzet-i tevfiḳ ve ḳillet-i refiḳ emrāz-ı müzminedendirler.

[HM, 229b] Her kim ḳāfilede ticārete meşḡul oldu ise Yūsuf’uñ ḳıymet ḳabūl etmeyen cilvesinden maḥrūm oldu. Merḥūm bezm-i ḳurbdan dūr olanların aḥvālını beyān eder ki ḳāfile-i kā’inātda ticārete meşḡul olan Yūsuf, esmā’niñ zuhūrunu fehmedemeyip maḥrūm ḳalır. Ve belki kendi nefesine nazar etmeye fırsat bulamaz. Zīrā müşāhede ḡāyet ‘azīzdir ki māl degil cān verenlerden biñde biri mālîk olmazlar.

ماند چون آینه در دائرة حیرانی

هر که از ساده دلی شد بتماشا مشغول

Mānd çün āyine der-dā`ire-i hayrānī / Her ki ez-sāde-dilī şod be-temāşā meşğul

[HE. 143a] Her kim sāde dillilikden temāşāya meşğul oldu ise āyine gibi hayret dā`iresinde kaldı. Ya`nī mücerred şuver-i gūn-ā-gūn-ı kā`ināta mir`āt gibi çeşm-i i`tibārını vaqf-ı temāşā eden şaşkınlıktan gayrı bir ma`rifete mazhar olamaz. Belki maqbūl olan temāşā odur ki *en-nāsū niyām*⁴³¹ hükmünce gördüğü şüretlerden ma`nā-yı muvāfıklarına `ubūr edip āşār-ı esmā`dan behremend olmaqdır. Zīrā zāhirsiz bātına yol yokdur ve bātınsız zāhir kışr-ı mutlakdır.

[HM. 229b] Her kim sāde gönüllülükden temāşāya meşğul oldu ise āyine gibi hayret dā`iresinde kaldı. Ya`nī mücerred şuver-i gūn-ā-gūn-ı kā`ināta mir`āt gibi çeşm-i i`tibārını vaqf edip i`tibārdan gāfil oldu ise şaşkınlıktan gayrı bir fā`ide taḥşil edemez. Belki maqbūl olan temāşā odur ki *en-nāsū niyām*⁴³² hükmünce gördüğü şüretlerden ma`nā-yı muvāfıklarına naql edip āşār-ı esmā`dan behremend ve havādiş-i rüzgārın sırrından pūr-fend olmaqdır.

قسمت دیده ز هر عضو جدامیکیرم

بتماشای توام بسکه سراپا مشغول

Qısmet-i dīde ez-her `uzv cūdā mī-gīrem / Be-temāşā-yı tuem bes ki ser-ā-pā meşğul

[HE. 143a] Gözün kısmetini seniñ her bir `uzvuñdan başka alırım, saña temāşāda ser-ā-pā keşret-i iştiğālimden nāşī. Zīrā `āşık-ı şādık a`zā-yı zāhire-i maḥbūbunuñ her birinde bir başka ḥüsn ve temāşāsında bir başka lezzet bulduğı ḥafī degildir. Ma`lūm ola ki mādām insān cāriyeden ve gūlāmdan kendi mişline `āşık olmadıkca fenā dedikleri hālete sā`ir ma`şūkāt-ı kevnıyye ile vāşıl olamaz, zīrā fenāda mişliyyet şartdır

⁴³¹ Bk. 152. dipnot.

⁴³² Bk. 152. dipnot.

ki eczā'lar 'āşıkdan ma'şūka muqābil olup ḥālī bir cüz' kalmaya. Bir ġarīb mes'eledir. Te'emmül etdikce ağreb olur.

[HM, 230a] Gözüñ kısmetini seniñ her bir 'uzvuñdan başka alırım, saña temāşāda katı çok ki başdan ayağa meşğülüm. Zīrā 'āşık-ı şādık dil-beriñ her a'zāsında bir başka cemāl taḥayyül ve oña 'alāka etmedikce nākış kalır. Zīrā 'āşık emşālinden ya'nī benī-ādem nev'inden birine mübtelā olmayınca eczā' eczā'ya muqābil gelip bi'l-külliyeye fānī olamaz. Ammā sā'ir cemādātın ya ḥayvānātın birine 'alāka etse böyle 'āşıkta fenā ba'īd olur.

هر زمان عشق دو صد نقش بدیع انکید

تا نکردد بخود آن اینه سیما مشغول

Her zamān 'aşk dü şad naqş-ı bedī' engīzed / Tā ne-kerded be-ḥod ān āyine-sīmā meşğül

[HE, 143a] O āyine sīmālī maḥbūb kendine meşğül olmasın diye her zamānda 'aşk iki yüz nefīs naqşlar kaldırır. Ya'nī 'aşkıñ ġayreti cemāl üzerine tā bu rütbelere dek vākı'dır. Ve mecāzda her bir maḥbūb te'emmül olursa eyyām-ı cemālī 'uşşākıñ envā'-ı belāları ve hücūm-ı bī-cāları ile geçip kendi cemālını müṭāla'aya vakt bulamaz.

[HM, 230b] O āyine sīmālī maḥbūb kendine meşğül olmasın diye her zamānda 'aşk iki yüz nefīs naqşlar kaldırır iġfāl etmek için. Ya'nī 'aşkıñ cemāl üzere ġayreti tā bu rütbelere dek vākı'dır. Ve mecāzda her bir maḥbūb te'emmül olursa eyyām-ı cemālī 'uşşākıñ envā'-ı belāları ve hücūm-ı bī-cāları ile ġuzārān edip kendi cemālın bir ḥoşca müṭāla'aya vakt bulamaz.

میشود صائب از اندیشه دنیا فارغ

شد دل هر که باندیشه عقبا مشغول

Mī-şevēd Şā'ib ez-endīşe-i dūnyā fāriġ / Şod dil-i her ki be-endīşe-i 'uqbā meşğül

[HE, 143b] Her kimiñ albi ‘ubā fikrine megūl olur ise ey ā’ib dūnyā fikrinde alā bulup fāri olur. Ve humūm-ı dūnyānıñ bir kāfī ‘ilācı daı mevti tarīb ile fikrinde ve dā’imā zikrinde olmadır. Lākin herkese bu endīede olmaya rusat verilmez. Zīrā arāb-ı dūnyāya bā’ i olur.

Ve benī-ādem dūnyāya tedricle geldii-iūn evvel gelenler oñra gelenlere mesken ū mūlebbes ū me’kelde idmet etmeyince olmaz. Ve ilerinden alarında ‘ināyet-i ilāhiyye der-kār olanlar aikat-i dūnyā mezra‘adan ‘ibāret olduunu taī edip levāzım-ı ayātıñ ednāsıyla anā‘at ederler.

Kibārdan birisi Rabbū’l-‘ālemīn’i rū’yāda mūāhede edip niyāz etmiler ki “‘Ilāhī benī-āдеми bu i’tinā ile alk edip oñra n’iūn mevtle helāk edersin.” Buyurmular ki “‘‘İbādım iūn irāde-i ezeliyyemde sebat eden sa‘ādetlere dār-ı dūnyānıñ meydānı dardır.”

Tā bir āhir dār-ı vāsi‘aya nal etmedikce o sa‘ādetlere nā’il olma mutaavver degildir. Meelā cennete duūl edenlerin ednāsına on bu dūnyā adar mesken vārid olunca tecemmūlātı daı oña gōre olur.

[HM, 230b] Her kimiñ albi ‘ubā fikrine megūl olur ise ey ā’ib o ādem dūnyā fikrinden fāri olur. Zīrā bir albe iki ul ıımaz ve mevti zikr etmek adar humūm u umūmun ‘ilācı olmaz.

[73. Gazel]

كر تشنه اسراری پیش آر شراب اول

كر كنج كهر خواهی میكرد خراب اول

Ger tene-i esrārī pī ār arāb evvel / Ger genc-i gūher ‘āhī mī-kerd arāb evvel

[HE, 143b] Eger esrāra tene iseñ evvelā arābı ileri gōtūr, eger cevāhir defīnesi ister iseñ evvelā arāb ol. Zīrā defīneyi ‘ādetā arābeye ta‘bī ederler ki afā’sı mūzdād olsun diye. Ma‘lūm ola ki tecelliyāt erbābınıñ evvelki āletlerine zev derler ki bir ān-ı ayr-

ı münkasimedden 'ibāretidir. Ve ikinci āna şürb ta'bir ederler ve bu şāhib-i hāle zevk ile şürbden sekr hāşıl olur.

Bu taqrirden ğarażım Şā'ib'in murādını tefhīmdir ki zevkden hāşıl olan ma'ārif-i şürbden istifāde olunan 'irfāna 'alāmetler-ile muhālifdir. Ya'nī ondan hāşıl olan bundan hāşıl olmaz. Ve sekrden soñra şehve geldikde bir miqdār esrāra vākıf olur ki münāsib olanları aḥbābına naql edip lisāna gelmeyenleri ketm ile me'mūrlardır. Ve bu mektūm esrāra genc-i güher ta'bir edip mālīk olmasına şürble ḥarāb ve ḥavāss-ı zāhire vü bāṭınanin ta'fīlini şart eyledi. Ve bizler daḥi 'ankānīn şüret ü aḥvālını naql eder gibi naql eyledik.

[HM, 230b] Eger esrāra teşne iseñ evvelā şarābı ileri götür, eger cevāhir defīnesi ister iseñ evvelā ḥarāb ol. Ma'lūm ola ki erbāb-ı tecelliyātın evvelki hāletlerine zevk ta'bir ederler ki bir ān-ı ğayr-ı münkasimedden 'ibāretidir. Ve ikinci āna şürb itlāk ederler ki 'aḳabinde sekr dedikleri hālet zuhūr edip bir miqdār kendide kendiden maḥfī olan esrāra vākıf olup şehve geldikde aḥḥābına naql olunacağı naql edip esrāra müte'allīk olanı ketm eder. Merḥūm daḥi bu ıṣṭilāḥlara vākıf bir 'ārif zātdır, nazm eylemiş. Elbetde şerḥde bir miqdār İzāḥ mültezemdir ki nef'i 'āmm ola. Yoḥsa aĝzımıza yaḳışır kelimelerden degildir.

آن نقطه خاموشی در حرف نمی کنجد

بر طاق فراموشی بگذار کتاب اول

Ān noḳta-i ḥāmūşī der-ḥarf ne-mī-günced / Ber ṭāḳ-ı ferāmūşī bü-g'zār kitāb evvel

[HE, 144a] O sükūtluk noḳtası ki ḥaṭṭ tekellümün nihāyetidir, soḥbete şıĝmaz, sen evvelā kitābı nisyan ṭāḳına va'z eyle. Ya'nī kitābı bu rütbe ferāmūş o şamt-ı maḥşūşun şartı olunca var kıyās eyle ḥavāss-ı zāhire vü bāṭınaların maḥz-ı fużül olan hāletleri ne rütbede ḳalır. Murādı ḳavmīn maṭla'da işāret eylediği aḥvālını şürūṭunu ifādedir.

[HM, 231a] O sükût noktası ki hatt-ı tekellümün tarafıdır, şöhbete şıgmaz, sen evvelā kitābı tāk-ı nisyāna va'z eyle. Ya'nī kitābı bu rütbede ferāmūş etmek o şamt-ı maḥşūşuñ şartı olunca var kıyās eyle ḥavāss-ı zāhire vü bātıınaların maḥz-ı fużül olan ḥāletleri ne rütbede kalır. Murādı maṭla' da işāret eylediği ma'nādır.

از ترك هوا آخر با بحر یکی کردند

هر چند هوا جویند مردم چو حباب اول

Ez-terk-i hevā āḥir bā-baḥr yekī kerdend / Her çend hevā cüyend merdüm çü ḥabāb evvel

[HE, 144a] Her ne kadar ḥalk evvel-i emrde ḥabāb gibi hevā taleb ediciler ise de āḥirü'l-emr hevānıñ terkinde baḥr ile mütteḥid olurlar. Ma'lūm ola ki bir şan'atıñ kāmilinden o şan'ata müte'allıḳ işṭilāḥātlarına vāḳıf olmadıkça zāhir-i kelāmılarından münfehim olunan ma'nālara daḥliñ ve i'tirāzıñ ma'nāsı lisān-ı faşīḥ ile ben bu şan'atı bilmem demekdir.

Siyyemā tarīkat-i 'aliyye e'immeleriniñ ekser işṭilāḥları bu maḳūledendir. Ve ḥālā merḥūm ittiḥāda bir irsāl-i meşel eyledi ki, zāhiri her ne kadar ḥatā-yı maḥz ise de bātıını o kadar şerī'ate muṭābıḳ her ānda ḥāṭırda bulunmaya şāyeste bu ma'nādır. Lākin takrīr etdigimiz üzere bu kavmiñ işṭilāḥlarına vāḳıf olduğdan soñra. Zīrā ednā mertebe İslām'a intisābı olan i'tikād eder ki, ḥālıḳ bir vechle maḥlūḳ olmaz. Ve maḥlūḳ bir tarīḳ ile ḥālıḳ olamaz. Ve irsāl-i meşel ise birbirleriniñ 'aynıdır diye taşrīḥ eyledi.

Qaldı ki Rabbü'l-ālemīn ḥavāşş-ı 'ibādına dünyā vü āḥiret etdiği ve edeceği 'ināyāt-ı ilāhiyye ve iltifāt-ı şamedāniyye dā'ire-i 'aḳıdan ḥāric ḥavşala-yı ĩmāndan ḡayrı o esrāra güncāyiş-peżīr olacak maḥall yokdur.

Te'emmül eyle bir tā'ir ḥalk edip oña nefḥ-i rūḥ etmek bir ulū'l-'azam zümresinden mürsel-i 'azīmü'ş-şāna iki def'a "izīn" lafzıyla Qurān-ı Kerīm'de muḳayyed vārid oldu ki maḳāmiñ 'azamet-i şānına işāret için olacaktır. Ammā āḥiretde sa'dā-yı 'ibāda "kūn" emri iḥsān olunup her neye "ol" deseler olur. Ve bundan a'zam şeref ü ni'met kimiñ ḥāṭırına gelir. Soñra bu rütbeniñ fevḳinde mā-lā-'ayn rū'yet ve lā-izīn sem'et ve

lā-ḥaṭır ‘alī kalb-i beşer vaşfiyla bir miqdār ni‘am-ı hafıyyeden daḥi beşāret verildi ki ādemden ḥātime dek ‘āmmeten beşeriñ ḥaṭırına o ni‘metler ḥuṭūr etmemek şartıyladır.

Hele şimdilik sen i‘tikādında cennet ni‘metleri ḥaḳḳında vārid olan aḥbār-ı şaḥīḥayı cennete maḥşūr kılar iseñ de bir kerre nūr-ı ĩmānla te‘emmül eyleseñ taḳrīr-i sābıḳ üzere ancak ĩmān-i maḥẓ ve taşdıḳ-i şırfdan ḡayrı ile dā‘ire-i ḳabūle yaḳlaşmaz.

Bu taḳrīrdən murādım Şā‘ib’iñ ittiḥād ḥaḳḳında eylediḡi irsāl-i meşeale vārid olacaḡ i‘tirāzı def‘dir ki mefhūm zāhiri üzere degildir. Belki ḥaḳīḳatini bilmek ıştılāḥāt-ı şūfiyyeye ittilā‘a tevaḳḳuf eder bir maḳām-ı mükerrerdır. Lākin ḳavmiñ i‘tikādi cennette va‘d olunan ni‘metlerin küllisi cennete maḥşūş degildir derler. Belki cüz‘iyyātından murād etdiḡini ḳullarına dūnyāda daḡi iḥsān eder.

[HM, 231a] Her çend ḥalk evvel-i emrde ḥabāb gibi hevā ṭālibi iseler de hevāniñ terkinden āḥirü’l-emr baḥr ile mütteḥid olurlar. Murādı ḳurb-ı ferā’izde vārid olan ḥaber-i şaḥīḥaya ĩmādır ki bir ‘abd ferā’izi kemāliyle edā eylese, Allāh-ı ‘azīmü’ş-şān o ‘abdiñ irādesiyle irāde eder. Ḥāşılı ḳurb-ı nevāfiliñ bu ma‘nā ‘aksidir. Ehliniñ ma‘lūmudur. Pes ‘abdiñ irādesi ḥālīḳiñ irādesinde maḡv olunca ḡüyā mütteḥid olmuş oldu ki vücūd hemān irādeden ‘ibāretdir.

از لطف بهار آخر دریای کهر کردید

جز دود و بخاری نیست هر چند سحاب اول

Ez-luṭf-ı bahār āḥir deryā-yı güher kerdīd / Cüz dūd u buḡārī nīst her çend seḥāb evvel

[HE, 144b] Her çend seḥāb ibtidā’-yı neş’esinde tütün ve buḡardan ḡayrı degil ise de bahāriñ luṭfundan āḥirü’l-emr deryā-yı gevher olup ceyb-i şedefi māl-ā-māl eyler. Merḥūm bundan aḳdem nazm eylediḡi beytiñ mefhūmuna vārid olacaḡ i‘tirāzı def‘ için maḥlūḳātından bir mişāl tedārik edip buyurur ki “Seniñ seḥāb dedidiḡiñ şüret aşlında bir dūd u buḡār iken leṭāfete mazḡar olduğda kendiden gevher zuḡūr edince bi’z-zāt ḥalīfetu’llāh olmaya şāyeste olan ādem eger luṭf-ı ilāḥiye mazḡar olup leṭāfet ve rūḡāniyyet kesb eylese bunuñ ḥaḳḳında istib‘ād olunacaḡ ma‘nā ḳalır mı” diye.

Faḳīr derim ki “Taşavvuf u ta‘ammuk lāzım degildir”. Hemān yalnız ādem hakkında aḥbār-ı şaḥīḥada vārid olan ḥeşā’işleri bir ādem te’vīlsiz ḳabūl eylese Şā’ib’iñ murādını taḥḳīki üzere bilinmiş olur. Lākin te’vīl mezḥeb-i ḳavmi ifsād eder.

Ammā ḥātıra ba‘z-ı māddeleler gelir ki eger te’vīl etmesem dīnden çıkarım der iseñ cevāb budur ki, keyfiyet ta‘aḳkul olunmadıḳdan soñra her ḳanḳı mavṭında su‘āl teveccūh eylese ben böyle buldum ve zāhiri üzere böyle ḳabūl eyledim. Eger murādınız bu ‘ibāretiñ mefhūmu degil ise su‘āl size teveccūh eder dedikde bu mü‘min ru’s-ı eşḥād-ı ḥil‘ate müsteḥaḳ olur.

[HM, 231b] Her çend seḥāb dūd u buḥārdan ḡayrı degil ise de bahārīñ leṭāfetinden incü deryāsı oldu. Ya’nī leṭāfet bir iksīrdir ki seḥāba bu fi‘li edince bi’z-zāt ḥalīfetu’llāha şāyeste olan insān keşāfet-i ‘unşuriyyesinden ḥalāş olup leṭāfet-i rūḥāniyye kesb eylese ne dürlü cevāhir ma‘deni olacağı olmuşlarından ma‘lūm olur.

تا در پس این پرده است دل صاف نمیکردد

چون زنده دلان بکنراز پرده خواب اول

Tā der-peş īn perde est dil-i şāf ne-mī-kerded / Çün zinde-dilān bü-g’zer ez-perde-i ḥ’āb evvel

[HE, 145a] Bu perdeniñ ḥalefinde olduḳca göñül şāf olmaz, sen evvelā zinde-diller gibi uyḳu perdesinden gec ya’nī nevmi terk eyle. Zīrā ḳillet-i ta‘ām ḳillet-i şürbü ve ḳillet-i şürb ḳillet-i nevmi müstelzem olduḳu cihetden bu ḳānūn üzere uyḳuyu terk eder iseñ melā’ikeye maḥşūş bir şıfat peydā edip ḥalkıñ rü’yāda gördüḳü sen uyanıklıḳda şufūt-ı ḳalb vesātetiyile müşāhede edersin. Murādı ḥiss-i müştereke duḡūl için olan şürūṭlardan birini beyāndır.

[HM, 231b] Bu perdeniñ ḥalefinde olduḳca göñül şāf olmaz, sen zinde-diller gibi evvelā nevm perdesinden gec. Murādı ta‘āmīñ ta‘līline işāretidir. Zīrā ber-ḳā’ide ta‘ām edip nevmi terk etmek mizācı münḥarif eder. Ya’nī ḳillet-i ta‘ām ḳillet-i şürbü ve ḳillet-i

şürb kılllet-i nevmi müstelzemdir. Eger bu kânûn üzere melâ'ikeye taklîd eder iseñ kalbiñ şâf olup halkıñ rü'yâsını sen yaķazada görürsün.

از خنده عشق ای دل ز نهار مشوایمن

پستر ز نمك سازند از بهر كباب اول

Ez-ħande-i 'aşķ ey dil zinhâr me-şev ĩmin / Bister ez-nemek sâzend ez-behr-i kebâb evvel

[HE, 145b] Ey dil, 'aşķıñ ħandesinden ve melâĥatli edâlarından aman emîn olma, zîrâ cennetden ĝayrı dârü'l-emân nâmında mavtın yoķdur. Mezâķ-ı i'tibâr budur ki, kebâbıñ evvelâ şiltesin tuzdan edip soñra âteşle mu'âmele ederler. Vâķı'â 'aşķıñ muķaddemâtı ĝâyet çâşnî-dâr u hoş-âyende görünüp dâ'ire-i ihtiyârdan çıķdıķda görünmez âteşle kebâb olmaķ muķarrerdir.

[HM, 232a] Ey 'aşķıñ ħandesinden amân emîn olma, mezâķ-ı i'tibâr budur ki kebâbıñ evvelâ şiltesin tuzdan ederler, soñra âteşle döndürürler. Vâķı'â 'aşķıñ muķaddemâtı ĝâyet nefse lezîz ü hoş-âyende bir ma'nâdır. Lâkin ihtiyâr dâ'iresinden tecâvüz etdikde görünmez âteşle kebâb olmaķ muķarrerdir.

حاشا که طمع کرددبر کرد دل سائل

کر عرض دهد بر دل تلخی جواب اول

Ĥâşâ ki tama' kereded ber-gird-i dil-i sâ'il / Ger 'arz dehed ber-dil telĥî-yi cevâb evvel

[HE, 145b] Eger sâ'il redd cevâbıñ acılığını evvelâ ħalbine 'arz eylese ĥâşâ ki tama' onuñ ħalbiniñ çevresine dolana. Ammâ şe'âmet-i tama'dan su'âle ta'arruz edip eger redd-i 'anîf-ile merdûd olur isem ĥâlim ne ĝüne mûkedder olur diye tefekkür edemez.

[HM, 232a] Eger ĥuşûnetle redd cevâbıñ merâretini sâ'il evvelce ħalbine 'arz eylese ĥâşâ ki tama' onuñ gönü çevresine uğraya. Ammâ tama' bu mülâĥazadan dîde-i başîretin a'mâ edip aĝniyânıñ 'unfla mu'âmelelerin muķaddemce tefekküre mülâĥaza edemez.

آنان که خبر دارند از اخر کار خود

شرط است که بگذارند پا را بحساب اول

Ānān ki ḥaber-dārend ez-āḥir-i kār-ı ḥod / Şart est ki bü-g'zārend pā-rā be-ḥesāb evvel

[HE, 145b] Ol kimseler ki kendi kārınıñ āḥirinden ḥaber dutarlar, şartdır evvelā onlar ayaqların ḥesāba koyup tevekkelī o ma'reze varmayalar. Zīrā sūd u ziyānından vaqt-i ḥesābda ḥabīr olan ile gāfil olana bir mu'āmele etmezler. Yāḥud kendi kārınıñ āḥirinden ḥaber da'vāsın edenlere şartdır ki ayağını evvelā ḥesābla va'z edip da'vāsını bu ḥareketle işbāt ede ki görenler bu ādem rüz-ı ḥesāba mü'mindir diye şehādete muẓtarr olalar ve nekbet-i mā-ḳadd-i-mevā ve āṣār-ı hemm mefhūmuna işāretdir.

[HM, 232b] Ol kimseler ki kendi işleriniñ āḥirinde ḥabīrdiler, şartdır ki evvelā ayaqların ḥesāba va'z edip tevekkelī o ma'reze varmayalar. Zīrā maḳām-ı ḥesābda sūd u ziyānını bilen ile bilmeyenlere bir mu'āmele etmezler ve 'ilm ile ḳalāl, cehl ile ḳalālden mümtāz olur. Ehliniñ ma'lūmudur.

افسرده تر از پیر یست دولت چو کهن کردد

هر چند دل فروز است چون عهد جون اول

Efsürdeter ez-pīrīst devlet çü kühen kereded / Her çend dil-fürüz est çün 'ahd-i cevān evvel

[HE, 145b] Her çend genclik eyyāmı gibi evvelinde dil-fürüz u maḳbūl ise de devlet köhne olduğda ihtiyārılıḳdan ziyāde bārid ü bed-nümādır. Zīrā devletiñ evā'ilinde za'f gelse de ednā ḥareketle yine bir cünbüş peydā edip evvelki za'fi ḳuvvete mübeddel olur. Ammā köhne olduğda gelen za'f gitmek ihtimāli yoḳdur. Belki gün-be-gün müzdād olarak muḳadderesine vāşıl olur.

[HM, 232b] Tāzelik vaḳti gibi her ne ḳadar müferreḥü'l-ḳalb ise devlet köhne olduğda ihtiyārılıḳdan ziyāde bārid olur. Zīrā devletiñ evā'ilinde bir za'f gelse yine fi'l-ḥāl bir cünbüşle kendine gelir. Ammā köhne ve ḳoca olduğda gelen za'fi def'e iḳtidār olmayıp birbirine müterādif olarak zevāline bā'ış olur.

هر چند چمن پیرادر پاس چمن کوشد
آتش نفسان از کل کیرند کلاب اول

Her çend çemen-pîrâ der-pâs-ı çemen küşed / Āteş nefesân ez-gül gîrend gül-âb evvel

[HE, 146a] Bâğbân her ne kadar çemeniñ hıfzına ve devâm-ı revnaķına sa'y eder ise de âteş nefesliler gülden evvelâ gül-âb alırlar. Teķâbül-i esmâ'ya işâret eder. Meşelâ Muhyî ismi bir tarafından kâbil-i hayât olanları ihyâya sa'y etdikce o bir tarafından Mümît helâk etmede kuşûr etmez. Merhûm temşiliyye olmak üzere îrâd eyledi.

[HM, 233a] Bâğbân her ne kadar çemeniñ hıfzına ve devâm-ı revnaķına sa'y eder ise de âteş nefesliler evvelâ gülden gül-âb alırlar. Teķâbül-i esmâ'ya işâret eder. Meşelâ Muhyî ismi bir tarafından kâbil-i hayât olanları ihyâya sa'y etdikce bir tarafından Mümît ismi âşârını icrâda kuşûr etmez. Çünkü aşl böyle olunca fûrû'âtın cümlesinde ezdâd müte'âkıben zuhûr etmede olur.

با ما سخنی سر کن کان مهر جهان آرا
ذرات جهانرا داد تشریف خطاب اول

Bâ-mâ sühânî ser kon ki ân mihr-i cihân-ârâ / Zerrât-ı cihân-râ dâd teşrîf-i hitâb evvel

[HE, 146a] Sen bize bir söz başla ki o cihânı bezeyici şems-i haķîķat cihânıñ zerrelere evvelâ teşrîf-i hitâb verdi. Ma'lûm ola ki Rabbü'l-'âlemîn'den mümkinâtıñ evvelki hil'ati kün lafzınıñ hitâbıdır. Kaldı ki 'ademde iken mümkinât nice işidir?

Cevâb-ı Rabbü'l-'âlemîn, kelâm-ı kadîminde böylece buyurdu bizler de böylece kabûl eyledik ve kudretiñ sür'at-i nüfûzundan kinâyedir diyenlere iktidâ etmedik. Merhûm kendi mecâzî maħbûbuna hitâb edip âyîn-i kâ'inât böyledir, sen de bizlere kelâm ile ibtidâ' eyle diye 'aşkıñ mecâzî ebcedinde muhtaşar-ı muntehâya işâret eyledi.

Zīrā ḥaḳā'īk-i mümkinātı idrāk edip keyfiyet-i ḥilḳat-i āferīnişe itṭilā' bizim gibi derdmendlere müyesser olmayınca aşdaḳ-ı ḳā'iline taḳlīdden a'lā rütbemiz yoḳdur. Şaḳınıp böyle maḥallerde işābeti maznūn olan maḥlūḳa taḳlīd etmeyesin.

[HM, 233a] Sen bize bir söz ile başla ki o cihāna zīnet verici āfitāb zerrāt-ı 'āleme ibtidā' ḥitāb ḥil'atin verdi. Bu uşūle binā'en herkes maḥbūbuna ibtidā' kelām ile iltifāt eylese istiḥkām-ı meveddete bā'is olur.

Ma'lūm ola ki nuşūş-ı ḳāṭi'eniñ muḳtezāsı Rabbü'l-'ālemīn mümkinātıñ her bir ferdini murād etdikde *kün* emri ile vücūda getirir. Yoḳsa ḳudretiñ sür'at-i nufūzundan kināye degildir ve bizlere īmān lāzımdır. Keyfiyyet ve vuḳū'u üzere idrāk ḳudretimiz olmadıḡı maḥallerde lāzım degildir ve su'āl daḡı olunmaz.

هشيار بحرف ما صائب تتون پی برد

ترطيب دماغی کن از باده ناب اول

Hüşyār be-ḥarf-i mā Şā'ib ne-tüvān pey-bürd / Terṭīb-i dimāḡi kon ez-bāde-i nāb evvel

[HE, 146a] Ey Şā'ib, 'āḳıl bizim kelāmımıza iz iletmek mümkün degildir, evvelā şāf bādeden bir terṭīb-i dimāḡ edip ḳuvvālara isti'dād ḥāşıl eyle. Bundan aḳdem tercüme olunan beyt vāḳı'ā bir mücelled ile şerḫe şāyān bir ma'nā olduğuna binā'en maḳṭa'da ḳavmiñ sekr ta'bīr etdikleri ḡaybete terḡīb eyledi ki bu mes'eleden ḡaber verenler taḳvāya sülūk edip Mevlā-yı müte'āl'iñ ta'līmi ile 'ālim olmuşlardır. Eger sen de onlara iḳtidā eder iseñ bāb-ı feyz-i ilāhī meftūḡdur demiş oldu.

[HM, 233b] Ey Şā'ib, sen 'āḳıl iken bizim kelāmımıza iz iletip fehm etmek mümkün degildir, sen evvelā şāf bādeden bir dimāḡi terṭīb eyle soñra kelāmımızı mütāla'a ḳaydında ol.

Vāḳı'ā merḡūmuñ ekşer ebyātı yalnız Fārsīde ve 'Arabīde mahāretle ḡall olmaz ve taşavvufuñ daḡı her rütbe 'irfānı ile olur ma'nā degildir, mühmel ḳalır. Belki kemāl-i intisāba muḡtācdır ki ne dedigi ma'lūm olup şafā-yāb olmaḡ mümkün ola.

Zîrâ merhûm mecâz u haqîkatiñ muhtaşar muntehâsın nazm etmişdir. Ve gâhîce haqîkatiñ gâyet hafî bir daqîkasın mecâzda bir irsâl-i meşel eder ki vâkıf olan elbetde birkaç gün lezzetini ferâmüş edemez.

[74. Gazel]

مشو چو بیخبرن فارغ از نظاره کل

که یکدو صبح بود شوخی ستاره کل

Me-şev çü bî-ḥaberân fâriğ ez-nezzâre-i gül / Ki yek dü şubḥ bûd şuḥi-i sitâre-i gül

[HE. 146b] Bî-ḥaberler gibi gülün temâşâsından fâriğ olma, zîrâ gül nücûmunuñ şûḥluğ u ve şufûtu bir iki şubḥ olup geçer ve bu âb u reng cemâl-i nebâtı çehre-i gülşenden uçar. Ba'z-ı muḥakkikîn buyurur ki *i 'tinâtü'l haqq bi'n-naḳîr bedell 'alî enne kebîr*⁴³³ Ya'nî Mevlâ-yı müte'âl'in naḳîre i 'tinâ' edip halk etmesi delâlet eder ki naḳîr kendi vezninde kebîrdir.

[HM. 233b] Bî-ḥaberler gibi gülün temâşâsından fâriğ olma, zîrâ gül nücûmunuñ şûḥluğ u ve şafâ-yı vaḳtı bir iki şabâḥ olup geçer ve bu cemâl-i nebâtı çehre-i gülşenden kanatsız uçar. Merhûm gülün şubḥ vaḳtinde revnaḳını şabâḥ yıldızına teşbîh eyledi.

بآن سیاه کلیمست سیر باغ حلال

که همچو سوخته در کیرد از شراره کل

Be-ân siyâḥ gilîmest seyr-i bâğ helâl / Ki hem-çü sūḥte der-gîred ez-şerâre-i gül

[HE. 146b] O suḥte gilîm ve derdmende seyr-i bâğ helâldir ki kav gibi gülün şerâresinden tutuşa. Ma'lûm ola ki herkesiñ müteferrid olduğı şan'atıñ deḳâ'ik ü haqâ'ikine bir itṭilâ'ı ve ihâtâsı olur ki kendi rütbesinde olmayanlara bu ihâtâ müyesser olmadıḳdan sonra belki inkâr ederler. Ta'ife-i şüfiyye daḳı birbirine nisbetle müteferridlerdir.

⁴³³ Hak olana küçücük de olsa itina gösterilmesi onun kocaman olduğunu gösterir.

Meşelā Şām-ı şerīf’de bir şūfī gülü kōkdukdā çehresi müteğayyir ve kendisi mebhūt olur imiş. Müşāhede edenleri gördük. Sebebi bu t̄ā’ifeniñ ehemmi-i iştiğālī āşār-ı esmā’-yī temyīz ve ḡālibini vaqt u h̄āle göre teşhīş etmektir. Ve esmā’-yī ilāhiyye nisbetden ‘ibāret ‘ālem-i maḥsūsdan degildir. Belki kā’inātda āşārı ile idrāk olunur.

Pes ma’lūm olur ki bu fikrde mā-sivāsın yakmış bir şādīk dervīş āşār-ı esmā’ dan birine vākıf olduğda isti’dādı vesātetiyile kav gibi tutuşup yanmak istib’ād olunmaz. Lākin cihet-i iḥrākı kıyāsla bilinmez.

[HM, 234a] O suhte gilīm ve derdmende bāğın seyri ḥelāldir ki kav gibi gülün şerāresinden tutuşa. Bizden aḳdem Şām-ı şerīf’de bulunan sādātın biri gülü şemm etdikde bī-hūş ve bir zamān mebhūt olur imiş. Hālını kendi bilir. Lākin fehmi olunan budur ki aşhāb-ı bātından ba’zılarına şemm cihetinden kuşūfāt-ı ḡaybiyye zuhūr eder derler ve ‘Abdü’l-kādir Ḥāzretleri o t̄ā’ifeden idi.

Taḥmīnen bu merḥūm daḡi öylece olmak gerektir. Şā’ib’iñ murādı āteş-i ictihād ile mā-sivāsın yakmış bir zāt āşār-ı esmā’-yī cemālī müşāhede etdikde elbetde kavına kıvılcım sıçrar.

کلی که آفت پژمردگی نمی بیند

همان کلهست که جیند از نظاره کل

Gülī ki āfet-i pejmürdegī ne-mī-bīned / Hemān gülest ki cīnend ez-nezzāre-i gül

[HE, 147a] Bir gül ki şolup pejmürde ve perīşānlığı görmez, hemān o güldür ki gülün temāşāsından devşirirler. Ya’nī ‘ibret gülüdür. Mevlā-yī müte’āl’iñ kudret-i bāhiresiyle cümle nebātāt bir şuyla saḡy ve perverde olur iken her birinde bir levn veyāḡud her cins şükūfede birkaç levn bulunmadığı gibi ve rāyiḡaları daḡi ke-zālik birbirinden mümtāz ve şeklleri daḡi birbirine müteḡārib te’emmül olduğda ehl-i ĩmānıñ ĩmānı gül-i sad-berg gibi sīnelerinde ḡandān u güşāde vü muzā’af olurlar. Ve siyyemā böyle bir laḡīf şükūfeniñ ḡardan zuhūru ‘ārifeye bir kitāb-ı esrārī ilkā eder.

[mefā'īlün mefā'īlün fe'ülün]

Kişiniñ aşlı pāk olduğda fer'î

Olur pākīze ammā gülde olmaz

Gehī pākīzeniñ fer'î olur yed

Ḳıyās-ı 'aql ile hikmet bulunmaz

[HM, 234a] Bir gül ki şolup pejmürdelik āfetini görmeye, hemān o güldür ki gülün temāşāsından devşirirler. Ya'nī 'ibret gülü. Güyā te'emmül oluna ki cümle nebātāt bir şu ile teskiye ve bir hākde terbiye olunur iken elvān u eşkāl u revāyihlarının ihtilāfātı bi-'aynihi esmā'-yı hüsñāniñ teḳābül ü ihtilāfātı gibi nice esrār gülüne mālīk olanların bu gülleri şolmaḳ ve perīşān olmaḳ bilmez. Lākin böyle gül her gül-çīniñ eline girmez.

چه خشماست ز معشوق شیوه عاشق

کباب کرد مرا جیب پاره پاره کل

Çe hoş-nümāst ez-ma'shūḳ şīve-i 'āşīḳ / Kebāb kerd me-rā ceyb-i pāre pāre-i gül

[HE, 147a] Gülün pāre pāre olan yaḳāsı beni kebāb eyledi, ma'shūḳdan 'āşīḳ şīvesi ne güzel görünücüdür. Siyyemā dil-berlerde 'āşīḳāne edālar kendi 'āşīḳına 'alāḳadan olduḡu 'āşīḳınıñ ma'lūmu ola ki bu rütbede lezzet-i 'āşīḳiyye āşinā vü bīḡāneye sirāyet eder ma'nālardandır.

Ve muḳaddemen taḫrīr olundu ki, 'aşḳ dā'imā bir ma'dūme ta'alluḳ eder ki 'āşīḳıñ 'indinde o ma'dūmuñ vüçüdü mümkün ola, bu taḫrīrce 'āşīḳla ma'shūḳuñ maḥbūbları birbirinden ittiḥād eder ise.

Meşelā sen bir cāriyeye 'āşīḳ olursun ki o cāriyede vüçüdü mümkün olan seniñ maḥbūbuñ cimā'ıdır. Cāriyeniñ de sende vüçüdü mümkün lākin ḥālā ma'dūm olan maḥbūbu cimā' olur ise bundan aḳvā rütbe-i 'aşḳda bir derece taşavvur olunmaz. Zīrā ekşeriya ṭarīḳinden maḥbūblar müteḥālif bulunur ve aḥkāmı taṭvīl kelāma bā'ış olur.

[HM, 234b] Gülün pāre pāre olan yaqāsı beni kebāb eyledi, ma‘şūkdan ‘āşık şīvesi ne hoş görünücüdür. Vāqı ‘ā nādir vāqı ‘ olan şüretlerden biri daği budur. ‘Ālem derdinden helāk olan maḥbūb kendisi daği birine ‘āşık ola. Eger bu tavrda ‘aşk kendi ‘āşıkına olur ise bu bābda bundan elezz bir ma‘nā taşavvur olunmaz. Zīrā ekşeriyā herkesiñ maḥbūbunuñ kendine muḥabbeti olur ise de başka vechden olur.

برد ز هوش نکاهی لطیف طبعانرا

ز یکیپاله بود مستی گزاره کل

Bered ez-hoş nigāhī laṭīf ṭab‘ān-rā / Ez-yek-piyāle būd mestī-i gūzāre-i gül

[HE, 147b] Laṭīf ṭabī‘atlıleri ber-nażar dīvāne eder, gülşen-i i‘tibār budur ki gülün ḥaddinden efzūn ser-ḥoşluğu bir piyāleden olur. Ya ‘nī mizācı laṭīf olduğuna gayrıların on piyālede bulduğu sekri gül bir piyālede bulmuşdur ve gülde ‘alāmet-i sekrden gülüp açılmaq ve çehresi qararmaq ve her tarafa meylān-ı bī-iḥtiyārāne etmek vardır. Lākin merḥūmuñ murādı sekre bā‘iş olur şahbā-yı ma‘nevī herkesiñ kendi zātından piyāle-i ‘irfānına cārī olur ise böyle bādede kılet kerte bedel olur demektir.

[HM, 234b] Laṭīf ṭabī‘atlıleri ber-nażar ‘aқdan çıkarır, gülşen-i i‘tibār budur ki gülün taşkın ser-ḥoşluğu bir piyāleden olur. Zīrā laṭīfdır, keşret-i şürbe tākat getiremez ve ‘alāmet-i sekr gülde çokdur. Gülüp açılmaq ve kızarmaq ve her tarafa bī-iḥtiyārāne meylān etmek. Lākin merḥūmuñ murādından gaflet etme ki mādde-i sekr kendiden ḥāşıl oldu diye kavmiñ aḥvāline işāret eder. Zīrā Şā’ib her güle bülbül olmaz.

فغان که بلبل مادر نیافت از مستی

که یک کتاب سخن بود هر اشاره کل

Fiğān ki bülbül-i mā der-ne-yāft ez-mestī / Ki yek kitāb sūḥan būd her işāre-i gül

[HE, 147b] Aman ki bizim bülbülümüz mestlikden fehmi etmedi ki gülün her işareti bir kitâb söz idi. Ve maḳâm bu lisân-ı işareti fehmi maḳâm-ı sükût idi. Yoksa feryâd-ı ‘andelibânenniñ vakti degildir.

Belki âşiyân-ı ‘irfânda gülün hârdan zuhûru bir işâret ve seher vaktinde açılması bir işâret ve sâ’ir şükûfelere beñzemez râyiḥa-yı laṭîfesi bir işâret ve şıbgatu’llâh ile maşbûğ olması bir işâret ve bir ağız gülüp perîşân olması bir işâret ve tâ gül-âb rütbesine dek şüretten şürete taḥavvülü bir işâret. Bunları kendine ders edinip faşl-ı gül mürûr etdikde bu kütüb-i işâretle meclis-i ‘irfânımı faşl-ı bahâr etmek kaydında olup bu tarîḳ ile bir ân gülden müfâraḳat etmemek idi.

[mefâ’îlün mefâ’îlün mefâ’îlün mefâ’îlün]

Çemenzâr-ı beḳâyâ râğıb ol kim bâğ-ı ‘âlemde
Ḳalır bülbül uçar gül ‘aks-i maṭlab özge ma’nâdır

[HM, 235a] Aman ki bizim bülbülümüz mestlikden añlamadı ki gülün her işâresi bir kitâb söz idi. Ve maḳâm bu işâretleri fehmi için maḳâm-ı sükût idi. Yoksa feryâd-ı ‘andelibânenniñ vakti degil idi. Belki âşiyân-ı ‘irfânda mu’tekif olup gülün bahâra ihtîşâşını ve seherde açılmasının sırrını ve bād-ı şabânın ülfetini ve hârdan zuhûrunuñ daḳîḳasını pîrâheni sad-pâre olmasının hikmeti ve râyiḥasının işâretini fehmi etmek gerek idi.

[mefâ’îlün mefâ’îlün mefâ’îlün mefâ’îlün]

Çemenzâr-ı beḳâyâ râğıb ol kim bâğ-ı ‘âlemde
Ḳalır bülbül uçar gül ‘aks-i maṭlab özge ma’nâdır

دلیل عشق حقیقی است عشقهای مجاز

بافتاب رسد شبنم از نظاره کل

Delîl-i ‘aşḳ ḥaḳîḳî est ‘aşḳhâ-yı mecâz / Be-âfitâb resed şebnem ez-nezzâre-i gül

[HE, 147b] Mecâzî ‘aşḳlar ‘aşḳ-ı ḥaḳîḳîniñ delîlidir, mi’râc-ı i’tibâr budur ki şebnem güle temâşâdan âfitâba erişir. Güyâ jâle güle meşğûl iken zuhûr-ı ḥarâret-i âfitâbla maḥv olmasın mecâzdan ḥaḳîḳate vâşıl olan ‘âşıḳa temşîl eyledi. Lâkin merḥumuñ irsâl-i

meşeli kavmiñ meşrebi üzere el vermez. Ammā fi'l-cümle delīl olup ednādan a'lāya teraqqī fehm olunur.

[HM, 235b] Mecāzī 'aşklar haqīkat 'aşkıniñ delīlidir, mi'rāc-ı i'tibār budur ki şebnem güle temāşadan āfitāba erişir. Gūyā jāle güle meşgūl iken tūlū'-ı hūrşīd ile hevāya harāret gelip mahv olmasını mecāzdan haqīkate vāşıl olan 'uşşāka temşīl eyledi. Ve fi'l-cümle gülüñ āfitāba müşābeheti daħi mişliyyet iktizā eder ki münāsebetsiz olmaya. Zīrā bu intikāl, intikāl-i 'ilmīdir.

نه شبنم است که از کوش کل چکد صائب

که شد ز ناله ما آب کوشواره کل

Ne-şebnem est ki ez-gūş-ı gül çeked Şā'ib / Ki şod ez-nāle-i mā āb gūşvāre-i gül

[HE, 148a] Ey Şā'ib, gülüñ kulāğından damlayan şebnem degildir, zīrā bizim nālemizden gülüñ küpesi eridi. Merhūm nefesiniñ te'sīrinde mübālağa eyledi.

[fe'ilātün fe'ilātün fe'ilün]

Etme ğaflet eşer-i esmā'dan

Cān-ı 'ālem odur 'ālem bedeni

Bāğa vardıkda temāşā eyle

Gülü gül bülbülü bülbül edeni

[HM, 235b] Ey Şā'ib, gülüñ kulāğından damlayan şebnem degildir, belki bizim nālemizden gülüñ küpesi eridi. Ya'nī harāret-i nefesimiziñ te'sīri tā bu rütbe müteħammildir.

[75. Gazel]

از سرکشی و ناز نللد سرما کل

سر پیش فکندد است بتقریب حیا کل

Ez-ser-keşī vü nāz ne-dāred ser-i mā gül / Ser pīş fikended est be-taqrīb-i ḥayā gül

[HE, 148a] Ser-keşliginden ve nāzından gül bizim hevesimizi tutmaz ve kūşe-i destār iltifātımıza i'tibār etmez. Kaldı ki şūret-i maḥcūbānesi ve başını öñüne bırakması ḥayā taqrībiiyledir. Zīrā ḥumret vechi güle nisbet zātī bir renk olsa da erbāb-ı ḥayānīn rengine müşābeheti ḥayā taqrībine vesīle olup aşl-ı ḥayā o kibr ü nāza göre gülden şemm olunmaz. Maṭla'ın leṭāfeti taqrīb-i ḥayā ta'bīrindedir.

[HM, 235b] Ser-keşlik ve nāzdan gül bizim hevesimizi tutmaz, ya'nī kūşe-i destār iltifātımıza tenezzül etmez. Kaldı ki başını öñüne bırakıp münfai'lāne durması ḥayā taqrībiiyledir. Zīrā ḥumret vechi güle nisbet zātī bir renk ise de erbāb-ı ḥayāya maḥşūş olduğuna gül daḥi o ma'nāyı taqrīb eder. Yoksa kibrine söz yokdur.

کو فرصت دلجوئ مرغان گرفتار

خاری نتوانست بر آورد ز پا کل

Kū firşat-ı dil-cūyi-i murğān-ı giriftār / Ḥārī ne-tüvānest ber-āverd ez-pā gül

[HE, 148a] Esīr-i reng būyı olan murğāna iltifāt edecek kadar firşat ḳanı, bir diken ayağından çıkarmaya gül ḳadir olamayıp müsta'cel müsafir gibi gülşene gelip geçdi.

[fā'ilātün fā'ilātün fā'ilātün fā'ilün]

Dāmen-i gül pençe-i ḥāre giriftār olmasa

Tā bu deñli lāne-i dilden uçurmaz bülbülü

[HM, 236a] Esīr-i reng ü būyı olan murğāna iltifātın vakti ḳanı, gül ayağından bir diken çıkarmaya ḳadir olamayıp gülşene müsafir gibi gelip geçdi. Beyt:

[fā'ilātün fā'ilātün fā'ilātün fā'ilün]

Dāmen-i gül pençe-i ḥāre giriftār olmasa

Tā bu deñli lāne-i dilden uçurmaz bülbülü

بکرنکوی عشق است که از خاک برآید

با جامه خونین بطریق شهدا کل

Yek-rengī-yi ‘aşq est ki ez-ḥāk ber āyed / Bā-cāme-i ḥūnīn be-ṭarīḳ-i şühedā gül

[HE, 148a] ‘Aşkıñ ittiḥād-ı ma‘nevīyesindendir ki ḥākden gül şühedā ṭarīḳi üzere cāme-i ḥūnīn ile zuhūr eder. Gūyā ma‘şūḳ şıfat-i ‘āşıḳ üzere ḥaşr oldu ve bu işāretle ehāli-i gülşen ‘āşıkla ma‘şūḳuñ rābıta-i ittiḥādiyyesin bildi.

[HM, 236a] ‘Aşkıñ ittiḥād-ı ma‘nevīyesindendir ki ḥākden gül şühedā ṭarīḳi üzere cāme-i ḥūnīn ile zuhūr eder. Gūyā ma‘şūḳ şıfat-i ‘āşıkda ḥaşr olduğunu semere-i ittiḥādlarından ‘add eyledi. Zīrā bu şüretle ḥaşr olmaḳ ‘āşıkıñ şīvesidir.

غافل مشو از شبنم این باغ که چیده است

ز انرو عرق شرم بلمان قبا کل

Ġāfil me-şev ez-şebnem-i ĩn bāḡ ki çīde est / Ez-ān rü ‘araḳ-ı şerm be-dāmān-ı ḳabā gül

[HE, 148b] Bu bāḡıñ şebneminden ḡāfil olma ki o yüzden ‘araḳ-ı şermi gül ḳaftānıñ dāmeniyle devşirmiştir. Ya‘nī bāḡ-ı ‘āleme nazar-ı i‘tibār ile te‘emmül eden ‘ārif, ḥār u gül ü şebnem ü bülbülünden bir miḳdār āb-ı ḥayāt-ı ma‘ārif cem‘ eder ki zemīn-i müteḥayyilede tecessüm etdirince bir cennet-i beḳā mu‘tād temāşasıyla her mavtında şafā-yāb olacağı muḥaḳḳaktır.

[HM, 236b] Bu bāḡıñ şebneminden ḡāfil olma ki gül o yüzden ‘araḳ-ı şermi ḳaftān-ı dāmen-ile devşirmiştir. Ya‘nī bāḡ-ı kā‘ināta nazar-ı i‘tibār ile te‘emmül eden ‘ārif eczā’-yı gülşenden bir miḳdār gül-āb-ı ‘irfān istinbāt eder ki zemīn-i müteḥayyile tecessüm etdikce bir cennet-i āmāde temāşasına nā’il olur.

از زخم زبانت نشاط دل افکار

در دامن خاشاک کند نشو و نما کل

Ez-zaḥm-ı zebānest neşāt-ı dil-i efkār / Der-dāmen-i ḥāşāk koned neşv ü nemā gül

[HE, 148b] Mecrūḥ olan ḳalbiñ neşātı zaḥm-ı zebāndan ve cerāḥat-i lisāndandır, maḥall-i i'tibār budur ki gül ḥāşāk dāmeninde neşv ü nemā bulur. Ma'lūm ola ki 'āşık her ne kadar ilāhī vü mü'eddeb olur ise de lisān-ı ḥālī ben 'āşıkım diye da'vāya işāret eder. Ve da'vāya şadākatini izḥār için beliyyāt-ı gūn-ā-gūn teveccūh edince 'āşık da'vāsını işbāt edecek bu kadar şühūd-ı 'udūldan münbasīt olup ḥār u ḥāşāk beyninde gūşāde ve terbiye olmuş gül gibi açılır.

[HM, 236b] Mecrūḥ olan ḳalbiñ neşātı zaḥm-ı zebāndan ve cerāḥat-i lisāndandır, gülşen-i i'tibār budur ki gül çör ü çöp dāmeninde neşv ü nemā bulur. Ma'lūm ola ki 'āşık her ne kadar mü'eddeb ü ilāhī olur ise de lisān-ı ḥālī ben 'āşıkım diye da'vāya işāret eder. Ve bu da'vāda şadākatini imtiḥān için beliyyāt-ı gūn-ā-gūn ile mübtelā ve siyyemā bigānelerin zaḥm-ı zebāniñ şadr-ı vāsi'le telaḳḳī edip ḥār içre gül gibi açılır ve akrānı beyninden envā'-ı iltifāt-ı maḥbūbla kūşe-i destār i'tināda saçılır.

حسن از نظر پاک محابا نماید

از دیده شبنم نکند شرم و حیا کل

Ḥüsn ez-naẓar-ı pāk muḥābā ne-nümāyed / Ez-dīde-i şebnem ne-koned şerm ü ḥayā gül

[HE, 148b] Ḥüsn-i pāk nazardan muḥābā vü ḥazer eylemez, mişāl-i ṭabī'i budur ki şebnemiñ gözünden gül şerm ü ḥayā etmez. Tahāreti gülün 'indinde muḥaḳḳak olduğu-içün vāḳı'ā mecāzda bir 'āşıkıñ ṭahāretine maḥbūb geregi gibi muṭṭali' olsa sā'ir aḥvāli mechūle olan 'uşşāḳdan etdigi ḥazer ü istignāyı o 'āşıka etmez, mücerredir. Ve gāḥice bu ma'nā maḥbūbu teşḥire sebep olur ve ḳatı çok tafşile muḥtāc bir maḥaldir.

[fe'ilātün fe'ilātün fe'ilātün fe'ilün]

Dil-berin luṭf u cefāsına rızā vuşlatdır

Ne kadar olsa da ḥaḳḳında muḳadder hicrān

Seni gülzâr-ı rızâsında görünce dil-ber
Ğonce-veş olmaya hâşâ ki merâmîñ handân

Sevme bir dil-beri sevdikde rızâsını gözet
Böyle pend eyledi ‘uşşâka belâyı devrân

[*HM, 237a*] Hüsni-pâk nazardan muhâbâ vü hâzer eylemez, mişâl-i tabî‘si budur ki şebnemiñ gözünden gül şakınıp şerm ü hayâ etmez. Tahâreti gülün ‘indeinde sâbit olduĝu-içün vâkı‘â mecâzda daĝı bir maĝbûb, ‘âşıkınıñ yalnız şoĝbete kanâ‘atini ve ĝudûd-ı ĝayrete tecâvüz etmeyeceğini bilse sâ‘ir ‘uşşâka etdiği cevri ü cefâyı o ‘âşık etmez. Tafşîle muĝtâc bir ince maĝâmdır. Beyt:

[fe‘ilâtün fe‘ilâtün fe‘ilâtün fe‘ilün]
Dil-berin luĝf u cefâsına rızâ vuşlatdır
Ne ĝadar olsa da ĝaĝĝında muĝadder hicrân

Seni gülzâr-ı rızâsında görünce dil-ber
Ğonce-veş olmaya hâşâ ki merâmîñ handân

Sevme bir dil-beri sevdikde rızâsını gözet
Böyle pend eyledi ‘uşşâka belâyı devrân

چشم نكرانست سراپای ز شبنم

تازنرخ كلرنك كند كسب صفا كل

Çeşm-i nigerânest ser-â-pây ez-şebnem / Tâ ez-ân ruĝ-ı gül-reng koned kesb-i şafâ gül

[*HE, 149a*] O gül-reng olan yañaĝdan gül şafâ kesb etmek için şebneminden olmak üzere başdan ayaĝa baĝıcı gözdür. Ya‘nî kâ‘inâtın küllîsi bir cihetden ‘âşık ve bir cihetden ma‘şûĝdur. Ammâ ĝükm her hâlde ĝalibiñ olduĝuna binâ‘en bu mazmûnda gülü maĝbûb çehresine kesb-i şafâ ĝaydıyla ‘âşık farz eyleyip evrâkı üzere olan ĝatarât-ı şebnemi göz taĝayyül eyledi.

[HM, 237a] O gül-reng olan ruhsârdan şafâ kesb etmek için gül şebneminden olmak üzere başdan ayağa bakıcı gözdür. Ya 'nî mümkinâtîñ cümlesine 'aşq sârîdir. Hattâ gül daği üzerindeki şebnem kaçreleri birer göz taḥayyül olursa gūyâ o dil-berîñ çehresinden şafvet-i kesbine muntazır görünür.

رنکین سخنان در سخن خویش نهانند

از نکته خود نیست بهر حال جداکل

Rengîñ sūḥanân der-sūḥan-ı ḥ^vîş nihānend / Ez-nūkhet-i ḥod nîst be-her-ḥâl cüdâ gül

[HE, 149a] 'Ālemiñ rengîñ kelâmlı şu 'arâsı kendi şî'rllerinde maḥfîdirler, gül-âb-ı i'tibâr böyle şemm olunur ki gül her ḥâlde kendi rāyiḥasından cüdâ degildir. Belki hemân rāyiḥa-yı tayyibesi her kimiñ dimāğına vâşıl olur ise ve her kañkı perdeden olur ise elbetde gül koḡar diye şarāḥaten söyler. Pes şu 'arâ daği meşrebini zabṭ edeniñ 'inde kelâmı ḥuşuşunda böyledir. Meşelâ faḡîr, Şâ'ib merḥūmuñ şî'ri her ḡande olur ise maḥlaşı olmasa da bildiğim gibi.

[HM, 237b] Rengîñ sözlüleri kendi kelâmlarında maḥfîdirler, rāyiḥa-i i'tibâr bundadır ki her ḥâlde gül kendi nūkhetinden cüdâ degildir. Her ḡande koḡusu gelse gül koḡar derler. Ke-zâlik mütekellim daği kelâmı belîğ olduḡda bu kelâm filâniñdir diye fi'l-ḥâl erbâbı haber verir. Meşelâ faḡîr her ḡande olsa Şâ'ib'in nefesini fehm etdiğim gibi.

دلتنکے جاوید نگهبانی عمر است

از خنده خود رفت بتاریخ فنا کل

Dil-tengî-i cāvîd nigeḥ-bānî-yi 'ömr est / Ez-ḡande-i ḥod reft be-tārâc-ı fenâ gül

[HE, 149a] Ebedî gönül darlığı ve dâ'imâ maḡmūm olmak 'ömrüñ ḡafızı ve nâzırır, makâm-ı i'tibâr budur ki gül kendi ḡandesinden fenâ yaḡmâsına gidip helâk oldu ki eger açılmasa ve gülmele elbetde bir müddet ziyâdece gülşende iḡâmetine bâ'is olur

idi. Merhūm gōnceniñ şūretini teng olan albe teşbīh eyledi. Ve medār, dār-ı teklīf-i ibtilā üzere olduğuna şūret-i ferec ü sürūr elbetde arardan hālī degildir.

[HM, 237b] Ebedī gōñül darlıđı ‘ōmrūñ hāfızıdır, burhān-ı i‘tibār budur ki gül kendi gülüp açılmasından fenā yađmāsına gitdi. Ve ma‘lūmdur ki gōnce vū mađmūm alsa bir zamān gülşende mu‘ammer olur idi. Ke-zālik benī-ādem dađı albi mađzūn olduđca ıyā‘at-i ‘ōmrden emīn olup eyyāmını telef etmez.

با نيك و بد خلق بود لطف تو يكسان

خندد بيك آيين برخ شاه و كداكل

Bā nīk ü bed-i hā būd luţf-ı tu yeksān / anded be-yek āyīn be-ru-ı şāh u gedā gül

[HE, 149a] Seniñ leāfetiñ hāıñ nīk ü bedine müsāvī olup, mirāt-ı i‘tibār budur ki gül şāh u gedāniñ yüzüne bir ānūn üzere andān olup kimseyi mu‘āmelede ve muvacehede birbirinden temyīz etmez. Ammā bu i‘tibār vađdet-i hālīa nađar ile olur. Yođsa mađlūāta nađar ile mīzān-ı şerī‘at bu mađmūna rāzı olmaz ki herkesi lā‘ı olan menziline tenzīl ile me‘mūruz.

[HM, 238a] Seniñ luţfuñ hāıñ nīk ü bedine müsāvī olsun, zīrā gül şāh u gedāniñ yüzüne bir ānūn üzere ande edip kimseyi iltifātde temyīz etmez. Bu üslūbda sülūk hālīa nađarla olur. Yođsa mađlūa nađarla herkesi menziline tenzīl etmek tenbīhāt-ı şerī‘at-i muahharadandır.

صائب ز نواسنجوى ما غنچه شد آن شوخ

هر چند كه خندن شود از باد صبا كل

Şā‘ib ez-nevā-sencī-yi mā gōnçe şod ān şū / Her çend ki andān şeved ez-bād-ı şabā gül

[HE, 149b] ‘Ādetā bād-ı şabādan gül açılır ise de ey Şā‘ib, bizim feryādımızdan ve nefesimizden o şū açılmayıp gōnçe oldu. Pes ma‘lūm oldu ki hāīatde āşār isti‘dāda

tābi'dir. Meşelā açılmaya müsta'idd olan şükūfe şabā-ile açılır ve gönçe olmaya müsta'idd olan bi-'aynihi bu şabā-ile gönçe olur ki tarafeynde istiklāl taşavvur olunmaz.

[*HM, 238a*] Her çend gül bād-ı şabādan açılır ise de ey Şā'ib, bizim feryādımızdan o maḥbūb gönçe vü maḡmūm oldu. Pes ma'lūm oldu ki ḥaḳīḳatde āşār isti'dāda tābi'dir ve istiklāl muḥāldir. Meşelā şabā bir der-i gülşene vürūd etdikde açılmaya müsta'idd olan şükūfeler açılır, kapanmaya müsta'idd olanlar kapanır.

[76. Gazel]

از موج اشك كام نهنگست مسکنم
از برق آه دیدۀ شیر ست روزنم
Ez-mevc-i eşk kām-ı nehengest meskenem / Ez-berḳ-i āh dīde-i şīrest revzenem

[*HE, 149b*] Gözyaşı dalgasından benim meskenim muḥātarada timsāḥıñ ağızıdır, āh berḳinden benim pencerem arslan gözüdür uzaḳdan dıraḥşān olmada. Ya'nī keşret-i bükāda bir mertebe telefe ḳarīb oldum ki nehengiñ ağızında olan ādem gibi ḥayātımdan me'yūs oldum. Ve āteşin āhlar şu'lesinden revzenlerim dīde-i şīr gibi mehīb ü münevver görünür diye ḥarāret-i 'aşḳiyyesinde mübālaḡa eyledi.

[*HM, 238a*] Meskenim timsāḥıñ ağızıdır, gözyaşınıñ mevcinden ve pencerem arslan gözüdür āh berḳinden. Ya'nī keşret-i bükādan ve ḥarāretli āhdan benimle bu iki muḥātaraya vāḳı' olan ādem müsāvīdir. 'Ādetā şī'riñ revnaḳı böyle mübālaḡalara mevḳūf olduḡu herkesiñ müsellemidir.

پرواز من بشهپر سنك ملامت است
دردست روزكار همانا فلاخنم
Pervāz-ı men be-şehper-i seng-i melāmet est / Der-dest-i rūzgār hemānā felāḡhanem

[HE. 149b] Benim pervāzım ya'nī evc-i i'tibār-ı Hāḡ'de cevelānım lev̄m taşınıñ ḡanadıyladır, gūyā bu şıfatda ben rūzgār elinde şapanım ki ḡarekāt u devrānım taşla olur.

Murādı ḡalḡıñ ezāsına taḡammūlden kesb etdiđi aḡlāḡ-ı kerīmeniñ netā'icine işāretdir ve 'ārif olana lāzımdır taḡḡıḡ ede ki dūnyā vū āḡiret insāna ḡıkm eden ūzerine ḡālib olan şıfātıdır. Ve kā'inātdan bir maḡlūḡ yoḡdur ki insān o maḡlūḡuñ şıfatda 'aynı olmaya.

Ve bu mes'eleniñ mebnāsı şuverī vū ma'nevī lisān-ı şerī'atde vārid olan meshḡdir ki bu ūmmetde āḡāden vāḡı'ise de bir ḡarye ḡalḡına şūretde olmadan 'afv olunmuşdur. Lākin ma'nevī ḡālā 'aşırımızda memsūḡ olmayan ḡāyet nādirdir. Nes'elu'llāhu'l-'āfiye.

[HM. 238b] Benim pervāzım lev̄m taşınıñ ḡanadıyladır, gūyā ben rūzgār elinde şapanım ki ḡarekāt u devrānım taşla vūcūda gelir. Murādı ḡalḡıñ lev̄m ū ḡa'nını taḡammūlde ve maşraf-ı muvāḡāta şarf etmede kemālini beyāndır. Nefsi merḡūm şapana teşbīḡ eyledi. Zīrā taşsız taşavvur olunmaz.

سیل فنا مران تواند ز ریشه کند

آویخت بسکه خار تعلق بدلمنم

Seyl-i fenā me-rā ne-tüvāned ez-rīşe koned / Āviḡt bes ki ḡār-ı ta'alluḡ be-dāmenem

[HE. 150a] Fenā seyli beni kökden ḡoparmaḡa ḡādir olamaz, tā o ḡadar ki ta'alluḡ dikeni benim dāmenime aşılımuşdur. 'Alāḡanıñ şiddet-i irtibātında mübālaḡa murād eder. Ya'nī benim ḡaşdım ve nihāyet-i merāmım kendimi seyli fenāya bi'l-külliyeye teslīm etmektir ki ḡaḡḡu'l-yāḡīn beḡāyī fenāda müşāhede etmişimdir.

Lākin bu rütbeye keşret-i 'alāḡa māni' olup gevheristānda seyliñ ba'z-ı eşcārı ḡoparmadan 'āciz olup bıraḡdıđı gibi ben daḡı seyli fenā kenārında bu şūretde ḡaldım

diye şikāyet eyledi. Zīrā me'lūfāt-ı 'ādiyyeden kaṭ'-ı 'alāka tevfiķe muhtāc bir emr-i müşkildir.

[HM, 238b] Fenā seyli beni kökden koparmaya kādir olamaz, o kadar ta'alluķ hāri dāmenime aşılışıdır ki yerimden harekete kudretim yokdur. Ya'nī fenā rütbesi ki oña muķāvemette kā'ināt 'āciz iken ben o kadar 'alāka tedārik etmişimdir ki baña musallaṭ olsa beni taḥriķe kādir olamaz. Keşret-i 'alākadān kināyedir.

نخل صنوبرم که درین باغ دلفریب

خوش وقت میشوند حریفان ز شیوه نم

Naḥl-i şanavberem ki der-īn bāğ-ı dil-firīb / Hoş-vaķt mī-şevend ḥarīfān ez-şīvenem

[HE, 150a] Ben şanavber ağacı vaşfındayım ki bu bāğ-ı dil-firīb-i 'ālemde ḥalk benim feryādımdan hoş-vaķt u maḥzūz olup bu şahşın bā'is-i şīveni nedir diye su'āl etmezler. Ma'lūm ola ki şanavberin evrāķı tel tel olduğundan tenhā vādilerde ve 'ālī dağlarda şiddet-i rüzgār şanavberlerden gūn-ā-gūn nağmāt-ı mehībeler ihdās eder ki me'lūf olmayan bir ādem tenhā bulunsa helāk rütbesine dek te'siri istimā' olunmuşdur. Merḥūm bu temşīl ile ğazellerinden ḥalk maḥzūz olup bu şūrete ifrāğ edinceye dek çekdiği ıztırābı bilmediklerini beyāndır.

[HM, 239a] Ben şanavber ağacıyım ki bu dil-firīb olan bāğda benim feryādımdan ḥarīfler hoş-vaķt u mesrūr olurlar. Kūh-sitānda bulunan şanavber ağaçlarının şiddet-i rüzgārda ğāyet ḥazīn şadāları zuhūr eder ki istimā'ından ḳulūbe bir başka ḥālet gelir. Merḥūm ğazellerinde etdiği feryādı o sadāya teşbīh eder ki benim şīvenim ḥalka hoş gelip derdimden ḥabīr degillerdir diye.

چون عنبر است خامی من به ز پختگی

خجالت برد رسیدگی از نارسیده نم

Çün 'anber est hāmī-yi men bih ez-puḥteḡī / Hacılet bered⁴³⁴ resīdeḡī ez-nā-resīdenem

[HE. 150a] Benim hāmıḡım 'anber gibi bişkinlikden a'lādır, bişkinlik benim hāmıḡımdan hacālet çeker. Zīrā 'anberin zātında hāmıḡı şıfat-ı memdūha 'add olunur ki deryādan çıkdığı gibi olup şemāme yapmak sevdāsıyla örselenmemiş ola. Zīrā ḡāyet-i leṭāfetinden çābuk münfa'il olup rāyiḡasına ednā hareketle noḡşān gelir. Ehlinin ma'lūmudur. Merḡūm daḡı şı'ri huşūşunda bu vaşfa mālīkdir ki bir vechle tanzīr ü ta'mīr ḡabūl etmez.

[HM. 239a] Benim hāmıḡım 'anber gibi bişkinlikden a'lā olur, puḥtelik benim hāmıḡımdan hacālet çeker ki hāmıḡı şıfatı ezdiyād-ı i'tibārına sebep olur. 'Anberde hāmıḡı deryādan çıkdığı şürette olup şemāme yapmak ḡaydıyla örselenmemiş olandır. Zīrā nihāyet-i leṭāfetinden nāşī ednā harāretten münfa'il olup rāyiḡasına noḡşān gelir. Merḡūm nefsinin bu vaşfa 'anbere teşbīh etdi, lākin bir daḡıḡ ma'nāya daḡı işāret mūmkündür.

پروای باد صبح نلرد چرغ من

چون آه زنده کرده دلهای روشنم

Pervā-yı bād-ı şubḡ ne-dāred çerāḡ-ı men / Çün āh zinde kerde-i dilhā-yı rūşenem

[HE. 150b] Benim çerāḡımın bād-ı şubḡdan pervāsı āh gibi rūşen ḡönüllerin iḡyā etmişiyim ve ḡulūb-ı mūnevverenin te'sīrinden mūnba'is olan ḡālāt bir vechle fenā ḡabūl etmez. Murādı mevtden 'adem-i istikrāhını beyāndır ki zımnında şadāḡat şartıyla velāyet muḡaḡḡadır.

[HM. 239b] Benim çerāḡımın bād-ı şubḡdan pervāsı yoḡdur, āh gibi rūşen ḡönüllerin iḡyā olmuşuyum ve ḡulūb-ı mūnevverenin āşārı ve çerāḡı intifā ḡabūl etmez. Murādı

⁴³⁴ bered: keşed HE

mevtiden ‘adem-i istikrāhımı beyāndır ki şadākat şartıyla şāhibi bilsin ve bilmesin elbetde velīdir.

در خواب ناز بود نسیم سحر کھی
در فرصتی که بود دماغ شکفتنم

Der-hʿāb-ı nāz būd nesīm-i seher-gehī / Der-fırşatī ki būd dimāg-ı şüküftenem

[HE, 150b] Bir fırşatda ki benim açılmaya dimāgım ve şevkim var idi nesīm-i seher hʿāb-ı nāzda idi. Mefhūm olan budur ki şöıra benim açılmaya rağbetim qalmayınca geldi. Ammā benim isti‘dādım vaqtine erişmediği ecilden gelip gelmemesi müsāvī oldu.

Murādı temşīliyyedir ki her maṭlabıñ bir mevsimi vardır ki tevfiķe müşādefe eder ise kemāliyle zuhūra gelip tālibi daħi vāşıl ismine müstaḥakk olur. Yok bilā-vaqt müyesser olur ise maṭlabıñ nişfi ya şūlaşī ya rub‘ı, ḥāşılı küsūrat‘eden biri maḳāmına gāh qā‘im olur ve gāh olmaz.

[mefā‘īlün mefā‘īlün mefā‘īlün mefā‘īlün]

Vişāliñ revnaķı ḥummā-yı hicrān-iledir yoķsa
Şusuzluq çekmeyen āb-ı ḥayātūñ qadrini bilmez

[HM, 239b] Bir fırşatda benim açılmaya dimāgım ve şevkim var idi, nesīm-i seher hʿāb-ı nāzda idi. Şoıra benim açılmaya rağbetim qalmayınca geldi. Ya‘nī benim infitāḥım benimle nesīm-i seherin beyninde bir ma‘nādır ki tarafeyniñ istiklāle şūreti yoķdur. Ben müste‘idd olduqda o gelmedi ve o geldikde benim açılmaya isti‘dādım yoķ idi. Murādı tevfiķe işāretidir ki ‘azīzū‘l-vücūd olanların eşrefidir.

با این برهنکی که مرا نیست رشته

در پای هر که میشکند خار و سوزنم

Bā-īn būrehnegī ki me-rā nīst rişte / Der-pāy-ı her ki mī-şikend ḥār u sūzenem

[HE, 150b] Bu ‘üryanlık ile ki benim bir tel ipligim yokdur, her kimiñ ayağına diken batar ise igneyim. Ahlak-i hamideniñ suhulet-i kesbine irşad buyurur ki hisal-i hamideniñ re’isi halka bir rahāt isal etmek olduḡda bu hulk-ı ‘azimü’ş-şan devlet ü servete muhtac degildir.

Zira insan hukuk-ı ilahiyede istiḡati mizan-ile me’mur olunca hukuk-ı mahlukāt evleviyetde kalır. Ve mezmum olan da’ire-i kudretinde olanı men’ ü imsak etmektedir. Süfyān-ı sevrī, ta’am eder iken ahbablarından birisi duḡul edip bir tarafa cülüs eder. Ve Süfyān ta’amını tekmiil ve parmaklarını sünnet-i hayrū’l-beriyye üzere yaladıḡdan sonra müsafirine buyurur ki “Eger bu ta’amı deyn ile almamış olaydım seni daḡı şerik eder idim”.

Fakir teberruken bu kışşayı tahrir eyledim yoksa mizan-ı şerī’ati pazār-ı mu’amelatda tā bu rütbe isti’male harış Müslümān kibrīt-i ahmerden e’azzdır.

[fā’ilātün fā’ilātün fā’ilün]

Kudretiñ miḡdārı halka et kerem

‘Acze maḡlüb ise hāliñ çekme ḡam

Sıdḡla bir hayra niyyet-i arzū

Ecr-i kā’il gibi kāmil olur o

[HM, 239b] Bu ‘üryanlık ile ki benim bir tel ipligim yokdur, her kimiñ ayağına diken batar ise igneyim. Muradı ahlak-ı hamideniñ sultanına işaretdir ki halkıñ rahātına ve hayrına sa’y etmektedir ve devlet ü servete muhtac degildir, kudretiñ kadar. Zira a’zam hukuk ki hakku’llāhdır. Mizanla olunca mahlukātıñ hukuku daḡı böylecedir. Meşelā süzen olur iseñ bir ādemiñ ayağından bir diken çıkarmaya sa’y eylesen kifāyet eder, yoksa igne iken var ḡapūdāne lenger ol demezler.

چون بوی کل که میشود افزون ز برک خویش

بی پرده کشت رز من از پرده بستنم

Çün bûy-ı gül ki mî-şevēd efzûn ez-berg-i h'îş / Bî-perde geşt rāz-ı men ez-perde bestenem

[HE, 151a] Rāyiḥa-yı gül gibi ki kendi yaprağından ziyāde vü efzûn olur, benim sırrım benim perde bağlamamdan perdesiz ve rüsvāy oldu. Ḥadīs-i şerīfe işāretidir ki “Bir kimse bir sırrı gizlese Allāh-ı ‘azīmü’ş-şān oña o sırrıñ libāsını giydirip görmüş gibi halk söylemeye başlarlar.”

Fıskda ve tã‘atde bu ma‘nā mücerrebimizdir. Fıskda ısrardan neyhiñ şūreti olur, tã‘atde şadākatiniñ semere-i dünyeviyyesindedir. Lākin gālibā merhūmuñ murādı sırr-ı ‘aşka maḥşūş olmak görünür.

[HM, 240a] Gül koḫusu gibi ki kendi evrākından ziyāde olur, benim sırrım perde rabt eylemeden perdesiz ve rüsvāy oldu. “Bir kimse bir sırrı ketm eylese Mevlā-yı müte‘āl o sırrıñ libāsını oña giydirir.” Ya‘nī tã‘ate ve fıskā müte‘allık demektir. Bu ḥadīs-i şerīfiñ mefhūmuna işāret eder ve vākı‘ā katı çok tecrübemiz sebkat etmişdir ki elbetde herkesiñ şalāḥı ve ma‘şiyeti ne kadar maḥfī olsa beyne‘n-nās o kadar şöhret bulur.

آن گلشن همیشه بهارم که ره نیافت

از جوش کل خزان حوادث بگلشنم

Ān gülşen-i hemīşe bahārem ki reh ne-yāft / Ez-cūş-ı gül ḥazān-ı ḥavādiş be-gülşenem

[HE, 151a] O her dem bahār olan gülşenim ki ḥazān-ı ḥavādiş cūş-ı gülden benim gülşenime yol bulup perīşān edemedi. Murādı gülşen-i ṭabī‘atdir ki vākı‘ā ḥazān kabūl etmez ve bir gülşende böyle İsfahan gülü bitmez.

[HM, 240b] O her dem bahār olan gülşenim ki cūş-ı gülden ḥavādiş ḥazānı benim gülzārıma yol bulmadı. Ya‘nī dünyāniñ dürlü dürlü teḫallübātı ṭabī‘at-ı şerīyem gülşenine te’şīr edip ḥazān-ı kesād irāş edemedi. Belki müzdād oldu.

از شش جهت اکر چه گرفتند دامنم

نتوان گرفت دامن از خویش رفتنم

Ez-şeş cihet egerçi giriftend dāmenem / Ne-tüvān girift dāmen ez-ḥīṣ reftenem

[HE, 151a] Altı cihetden benim dāmenimi tūtdular ise de kendimden gidip fānī olmaya mānī' olacaḡ dāmenimi tūtamazlar. Zīrā bu dāmen ele gelmez ve ḡande gitdiğini kimse bilmez. Murādı mükerrer beyān etdiğimiz ta'ṭīl-i ḡavāsla rütbe-i fenāya vāşıl olmaḡdır ki bu olmadıkça devā'ir-i küberāya duḡūlūñ imkānı olmaz. Zīrā ricālu'llāhūñ ḡudūd-ı maḡşūşaları vardır ki o ḡadde varmadıkça o ḡadde maḡşūş ḡālet ü ḡidmet ü esrār zūhūr etmez.

[HM, 240b] Altı cihetden benim dāmenimi tūtdular ise de kendimden gitmek dāmenimi tūtmaḡ mümkün degildir. Fenā ḡāline işāret eder ki ḡāḡice şuleḡālara aḡvāl-i ḡavmden biri tārī olup 'ālem-i ḡissden ḡıḡıp cevlāngāḡ-ı mişāilde 'ulūm-ı ilāḡiyye kesb ederler. Merḡumuñ murādı bu olsa gerek.

صائب تلاش کلشن فردوس میکنم

چون خار و خس اکرچه سزاوار کلخنم

Şā'ib telāş-i ḡülşen-i Firdevs mī-konem / Çün ḡār u ḡas egerçi sezāvār-ı külḡanem

[HE, 151b] Ey Şā'ib, ḡār u ḡas gibi külḡana sezāvār isem de ḡülşen-i Firdevs telāşımı ederim. Ve 'ālem-i ṡabī'atde ḡül dikenden ayrılmaz diye bu ḡuşūş-ı mezḡüre tefe''ül edip ebleḡāne 'ārifāne bāḡ-ı Firdevs ṡarīḡine giderim.

[HM, 240b] Ey Şā'ib, ḡār u ḡas gibi külḡana lā'ıḡ isem de Firdevs ḡülşeniniñ telāşımı ederim. 'Ālem-i imkānda ḡül dikenden ayrılmaz diye tefe''ül etmiş oldu.

[77. Gazel]

صفحة دل سیه از مشق تمنا کردیم

کعبه را بتکده زین خط چلیپا کردیم

Şafha-i dil siyeh ez-meşq-i temennā kerdīm / Ka‘be-rā bütgede ez-în haţţ-ı çelîpā kerdīm

[HE, 151b] Göñül şafhasın temennā meşqinden siyāh etdik, Ka‘be’yi bu haţţ-ı çelîbādan bütgede etdik. Temennā arzū ma‘nāsına mişāl filān şöyle olaydı yāhud filān irādi taḥşīl edeydim. Bunuñ emşālî kulüb-ı ġāfileye ‘arız olan shevāta temennā derler ki merḥūm ikinci mışra‘da şayılı olan haţta teşbīh eyledi.

Zīrā temennā dā‘imā bu tarafa olmaz. Belki eṭrāf-ı muhtelifeye teveccüh etdigine haţţ-ı çelîbā ta‘bīri ile Ka‘be-i ḳalbe bu hülyāları va‘z etmek büt-hāne etmektir diye te‘essüf eyledi. Ve ma‘lūm ola ki mürşidsiz hātırā huṭūr etmeyen nefā‘is-i ma‘nādan biri daḥi budur ki ‘ibādīñ celīl ü haḳīr harekāt u sekenātı Mevlā-yı müte‘āl’iñ ḥavl u kuvvetiyle olup kulūbdan münba‘is olan irādāt-ı hādişe eger irāde-i ezeliyyeye muvāfiḳ gelir ise murād ḥāşıl olur, gelmez ise olmaz.

Bu i‘tikād cümlemiziñ üzerine vācibdir. Lākin insān netīce-i kā’ināt ve ḥulāşa-yı mevcūdāt olduğuna binā‘en siyyemā kendi nefsinde ekşer irādesi tevāfuḳ etmese tūl u dirāz mu‘ammer olamayıp ḥilḳatinden maṭlūb olan her ne ise vücūda gelmez. Bu sebebden bī-çāre benī-ādem kendini fā‘il-i muhtār vehm edip hīç olmaz ise hülyāsında rubūbiyyet da‘vāsından ḥālī ḳalmaz. Zīrā her murād etdiği olmaḳ Mevlā-yı müte‘āl’den ġayrı bir kimseye müyesser degildir.

Meger bu tā‘ife-i celīle kibārları ki kendi için bir murād-ı ḥāşşa teveccüh etmeyip her ne zūhūr eder ise kendiniñ ‘ayn-ı maṭlabı gibi gerek keder ve gerek sürūr kemāl-i ḳabūl ile istiḳbāl ederler. Ammā bu ḥālīñ ḥuşūlü bir ‘abd-i muvaffaḳa biñ kerre merāret-i mevti çekdikden soñra olur. Bizler irāde münāsebetiyle bir miḳdār ḳabaca ta‘bīrlere eyledik. Yoksa bir naẓar-ı vāsi‘le te‘emmül olursa ‘abdiñ bilmem nesi vardır.

Hemān tevfiķiñ refiķ ise birāder efendi edille-i vāziha ile celī olan faķra ve ihtiyaēa mülāzemet edip sebīl-i ilāhīde ‘avā’iķ-i zāhire vü bātına ile muhaşşūr olanlar zümresinden ol ki fuķarāya hāş olan sadākatden behremend olasın. Yoķsa acından helāk olmaķ muķarrerdir. Lā havle velā kuvvete illā bi’llāh, ‘ācize merħamet eyler Allāh.

[HM, 241a] Göñül şafhasın temennā meşķine siyāh etdik, bu hatt-ı çelībādan Ka‘be’yi bütgede etdik. Temennā insāniñ shehevātına müte‘allıķ derūnunda cevelān eden ārzūlardan ‘ibādetdir ki biñde biri taķdīre muvāfiķ gelip zuhūr etmez. Hemān bī-hūde Ka‘be-i vücūd-ı insān olan ķalbe putlar ve hāclar ķomaya beñzer diye merħūm te’essūf eyledi, lākin ‘ilācı müşķil olan emrāz-ı ‘āmedendir.

از سیہکاری انفس دل روشن را

اخیر الامر سیہخانہ سودا کردیم

Ez-siyeh-kārī-yi enfās dil-i rüşen-rā / Āhirü’l-emr siyeh-ħāne-i sevdā kerdīm

[HE, 152a] Enfāsıñ siyeh-kārlıģından ya‘nī ğıybet ü kizb ü iftirāya şarf etmeden āhirü’l-emr rüşen ü münevver olan ķalbi sevdāniñ siyāh çādırını eyledik. Eħādīs-i şerīfelere işāret eder ki ķalbe zulümāt irās etmek şānından olan mā-lā-ya‘nilerden şikāyet şūretidir. Ve bir gün lisānı muķtezā-yı şer‘e muķayyed etmek fikrine düşenler fehm ederler ki ekşer-i halkı cehenneme mübtelā eden lisānlarıdır ve böylece vārid olmuşdur.

[HM, 241a] Enfāsıñ siyeh-kārlıģından ya‘nī ğıybet ü kizb ü mā-lā-ya‘niden münevver olan ķalbi sevdāniñ siyāh çādırını eyledik. Ya‘nī ķalbiñ kudūretiniñ a‘zam esbābı mā-lā-ya‘nīdir ki ma‘şiyet olduģu hātıra gelmez ki estağfuru’llāh diyelim.

رشته کوهر سنجیده عبرتها بود

کھی چند که ما صرف تماشا کردیم

Rište-i gevher-i sencīde-i 'ibrethā būd / Gehī çend ki mā şarf-ı temāşā kerdīm

[HE, 152a] 'İbretlerin mevzūn olan cevheriniñ ipliği idi birkaç nazar ki biz temāşāya şarf eyledik. 'İbret 'ubūrdandır. Ya 'nī zāhir-i maḥsūs vesāteyle bāṭın-ı ma'kūlu idrāk etmekdir ve Muḥbir-i şādık Ḥazretleri'niñ *en-nāsū niyām*⁴³⁵ buyurduğu ve Rabbü'l-'ālemīn umūr-ı maḥsūsaları zikr edip 'akābinde *fa'tebirü*⁴³⁶ diye emr buyurması şehādet eder ki bizlerin ḥālā üzerimize vürūd eden gūn-ā-gūn ḥālāt-ı kevnīyye vü nefsiyyeler cümlesi rü'yā maḥūlesi ve ta'bīre muḥtāc imiş. Ammā beynimizde bu rü'yaların mu'abbirleri maḥfī ve onların ğayr-ı eżġās u aḥlām maḥūlesi ḳābil-i ta'bīr degildir diye 'ömrlerin merḥūmuñ buyurduğu gibi sāde temāşāyla ifnā ederler.

[HM, 241a] 'İbretlerin mevzūn olan cevheriniñ riştesi idi, birkaç nazar ki biz temāşāya şarf eyledik. Ya 'nī Mevlā-yı müte'āl bizlere nazar verdi ki āyāt-o āfākiyyeden 'ibretler alıp leyl ü nehār 'ubūdiyyete mülāzım olalım. Bizler bu nazarı bī-hūde temāşālara şarf edip ḥüsrānda ḳaldık.

نفسی چند که باغم کذراندن ستم است

همچو کل صرف شکر خنده بیجا کردیم

Nefesī çend ki bā ğam güzerānden sitem est / Hem-çü gül şarf şeker-ḥānde-i bī-cā kerdīm

[HE, 152b] Birkaç nefes ki ğam ile geçirmek zulmdür, bizler onu gül gibi bī-cā şeker-ḥādelere şarf etdik. Ya 'nī insāniñ eczā'-yı 'ömr-i 'azīzi olan enfās ğam u ekdār ile geçdikde lā-cerem 'uḳbāda ya taḥfīf-i 'azāb veya ref'-i derecāt ya maḥv-ı seyyi'atla mükāfāt olacak ve zikru'llāhiñ ğayretde telef olduğu ḥayşiyetden o enfāsa sitem ü

⁴³⁵ Bk. 152. dipnot.

⁴³⁶ "İbret alın." Haşr Sûresi, 59/2.

zulm iken bizler böyle cevher-i ‘azīzi bī-cā maḥallere şarf edip bu ser-māye ile ḥalkıñ ḥandān u mesrūr olacaḳları günde ağlamaya isti‘dād ḥāşıl etmişizdir.

[HM, 241b] Birkaç nefes ki ğamla geçirmek zulmdür, bizler onu gül gibi maḥalsiz tebessümlere şarf eyledik. Ya ‘nī eşref-i eczā’-yı ‘ömrü ki nefesdir, maġmūm geçdikde lā-cerem cezā’-yı ‘ivaż muḳarrer iken ondan eşref olan zıkrū’llāha şarf etmek vācib iken bizim sādeliġimize nazār eyle, mūcibsiz ḥandelere telef eyledik.

بزر قلب زكف دامن يوسف دديم

دل ما خوش که درين قافله سودا کرديم

Be-zer ḳalb ez-keff dāmen-i Yūsuf dādīm / Dil-i mā ḥoş ki der-īn ḳāfile sūdā kerdīm

[HE, 152b] Ḳalb altun ile dāmen-ı Yūsuf’u elden verdik, bizim gönlümüz ḥoş ki bu ḳāfilede ticāret eyledik. Rabbū’l-‘ālemīn Ḳurān-ı Kerīm’de ‘ibādına naḳl buyurduġu kışşalar eşnāsında olan esrārın ḥadd ü ḥaşrı yoḳdur. Cümleden biri Yūsuf ‘Aleyhi’s-selām’ıñ birāderleri ehl-i ḳāfileye Yūsuf’u derāhim-i baḥs-i ma‘dūdeye şatıp ticāret etdik diye mesrūr olduḳlarını bizlere ḥikāyeden murād, meġer ta‘rīz imiş ki ey benī-ādem sizler her biriñiz bu ta‘accüb etdiġiñiz ticāret-i ḥāsirānede müştereksiñiz. Zīrā Yūsuf-ı ‘ömrüñüzü ḥuḫām-ı fāniyyeye her ānda bey’ edip ‘ayn-ı ḥasāretle dil-şād olmada iḥvān-ı Yūsuf ve şāyān-ı te’essüf bir ālāy bey’ ü şerāseti bilmez tācirlersiñiz. [fe‘ilātün fe‘ilātün fe‘ilātün fe‘ilün]

Şarf olan cevher-i bī-ḳıymet-i ‘ömrüñ bedeli

Dest-i temeliñde bir āh-ı nedāmet ḳaldı

Ṭā‘at ü ma‘şiyetiñ revnaḳı yoḳ etsem de

Şimdi bir ‘āḳıbeti ḥayr ola niyyet ḳaldı

[HM, 241b] Ḳalb altuna Yūsuf gibi güzeliñ dāmenini elden verdik ve gönlümüz ḥoşdur ki bu ḳāfilede ticāret eyledik. Ḳurān’ı Kerīm’iñ ekşer esrārı kışşalar eşnāsında vārid olmuşdur. Ḥattā Yūsuf ‘Aleyhi’s-selām’ıñ ḳarındāşları elinde ḳalb altuna fūrūḫt

olunmasından ta'riż vardır ki sizlerin her biriñiziñ 'ömrüñüz kendiñize nisbet birer Yüsuf'dur ki dā'imā kalb olan dünyāya fūrūht etmede siz yarın Mısr-ı 'uqbāda 'izzetini görünce nedāmet başdan aşar.

سیلغ مرک بعقبا نکند مارا روی

اینجین کز ته دل روی بدنیا کردیم

Sīlī-yi merg be-'uqbā ne-koned mā-rā rūy / Īn-çünin ki ez-teh-i dil rūy be-dünyā kerdīm

[HE, 153a] Buncılayın ki derūn-ı dilden dünyāya teveccüh eyledik, mevt sillesi bizim yüzümüzü 'uqbāya çeviremez. Belki 'ālem-i berzaḥda daḥi vāfir zamān umūr-ı dünyeviyye ile zarūrī uğraşmak der-kārdır. Zīrā āḥar nefesde herkese her ḳankı fikr galebe eder ise berzaḥda ḥayr u şer o fikrin müte'allakātına meşğul olur ve ḥātıra ḥuṭūr eder ki bir ādem mevti taḳrīb ü taḥḳīḳ etdikden şoñra nice taşavvur olunur ki umūr-ı dünyā fikrinde ola?

Cevāb müddet-i medīde meşḳin her nede ise o galebe edip āḥar fikre fırsat vermez. Ḥammālda hezār kerre müşāhede olunmuşdur ki dā'imā mübtelā olduğu her ne ise onuñla söyleşir. Ḥāşılı bu bir maḳāmdır ki Mevlā-yı müte'āl'e Īmāndan şoñra bundan ḡayrı tedārik ḳaydında olanlar müddet-i medīde mu'azzeb olurlar.

[HM, 242a] Dünyāya ancılayın teveccüh etmişizdir ki mevtiñ sillesi bizim yüzümüzü 'uqbāya döndüremez. Belki berzaḥda daḥi vāfir zamān umūr-ı dünyeviyye der-kārdır, uğraşmak lāzım gelir. Zīrā bir ādemiñ ekşer aḥvāli yaḳazada her ne olur ise ekşer rü'yaları oña müte'allıḳ olduğu gibi en-nevm eḥü'l-mevt⁴³⁷ ḥükmü daḥi bi-'aynihi böylece zḥūr eder. Āḥiret fikrinde olana bundan a'zam ḡā'ile olmaz.

چه حیالست توائیم کمر بستن باز

ما که در ره کذر سیل کمر وا کردیم

Çe ḥayālest tüvānīm kemer besten bāz / Mā ki der-reh-güzer-i seyl kemer vā kerdīm

⁴³⁷ Bk. 354. dipnot.

[HE, 153a] Ne hayâldir ki gerü kemer bağlamaya kâdir olalım, biz ki seylin yolu uğragında böyle kemer açıp rāhata vardık. Ya'nî vürüdu muhakkağ ve vaqti mechül mevt gibi bir hāneler harāb edici amānsız seylin yolunda tā bu kadar kesrete ve kuyūdāt-ı şehvete meşgūl olduğdan soñra mevt geldikde elbetde bir tedārik ve cem'iyet-i hātır tahşil ederim demek muhāle qarīb bir hülyā-yı bātiladır. Zīrā mevtiñ ne şüretle gelecegi ma'lūm olmaz ki tedārik mümkün ola.

Nice kimseler vehme tābi' olup eyyām-ı şihhatde vaşiyet etmez ki 'alā'im-i irtihāl vaqtinde ederim diye. El-'iyāzū bi'llāh fālic zuhūr edip lisān-ı nuṭqdan ma'zūl olur. Pes bu seylin çāresi her anda gelir mülāhazasıyla hafif ve her huşūşda laṭif bulunmağdan ğayrı yoğdur.

[HM, 242a] Biz ki seyl yolu uğragında kuşak çözüp rāhat olduğ, ne hayâldir ki gerü kemer bağlayıp seylin şerrinden emin olalım. Ya'nî vürüdu muhakkağ vaqti mechül ecel seyli her ānda gelmek imkānda iken bizler vādī-yi ğafletde nihāyet-i rāhatda kendimize gelip āmāde bulunmağ muhāl gibidir. Zīrā mevtiñ ne şüretle gelecegi ma'lūm degildir ki o şürete nizām verile.

هیچ زنگار باینه روشن نکند

آنچه ما با دل و با دیده بینا کردیم

Hîç zengār be-āyine-i rūşen ne-koned / Ān-çe mā bā-dil ü bā-dīde-i bīnā kerdīm

[HE, 153b] Ol şey' ki biz dīde-i bīnā ve ḳalb-i dānāya etdik, hîç jengār āyine-i rūşene edemez. Ya'nî ḳalbi envā'-ı şehvāt-ı fāniyeye teveccühle siyāh ve başarı ma'sūḳāt-ı zātiyyeniñ cemāl mevḥūmuna temāşādan hayra tebāh edip bu iki merdümekli dūr-bīn-i ilāhīden nümāyān olacağ cemāl-i 'arā'is-i esrār-ı bāḳīyeden bi'l-külliyeye maḥrūm olduğ. Zīrā her bir ālet ki kendiden maṭlūb olan şifata isti'māl olunmaya o āletiñ telef olacağın burhānīdir.

[HM, 242b] Bir şey' ki dīde-i bīnā ve dil-i dānāya etdik, hīçbir jengār rūşen ü münevver olan āyineye etmedi. Ya'nī qalbi envā'-ı ūşevāt-ı fāniyeye teveccüh ile ifsād ve başarı ma'şūqāt-ı zātiyeniñ cemālīne mu'tād edip bu iki merdümekli dūr-bīn-i ilāhīden nümāyān olacađ cemāl-i 'arā'is-i esrār-ı bāqīyeden bi'l-küllīyeye maħrūm olup maħallīne şarf eyledik.

نظیرا که کشاد دو جهان بود ازو

شانه زلف کرهگیر تمنا کردیم

Nazarīhā ki gūşād dü cihān būd ez-ū / Şāne-i zūlf-i girih-gīr-i temennā kerdīm

[HE, 153b] Bir nazarı ki iki cihān müşkilātınıñ fütūhātı ondan idi, biz o nazarı temennāniñ ma'kūd olan zūlfüne şāne eyledik. Ya'nī nuşūş-ı qāti'eniñ esrārını baħş ve ıştılāqāt-ı mu'cize āşārında münderic olan deqā'ıķde fikr ki eşref-i a'māl-i mü'mindir. Bizler bu baħşī lezā'iz-i fāniye taħşīliniñ ūruk-ı muħtelifesine şarf edip onu daħi me'mül üzere cem'ine qādir olamadıķ.

Merħūmuñ ihātasına nazar eyle ki ne rütbelerden ħaber verir. Zīrā bu beytindeki maźmūn kibār-ı aqāba maħşūş ħāletlerdendir. Lākin bildigimiz qadar işāret olundu. Bī-çāre benī-ādem Ĥātemü'l-enbiyā' ve'l-mürselīne Īmān da'vāsında iken tefāsīr ü eħādīşe nazar edecek qadar 'ilm ü ma'rifete daħi mālīk olup Qurān-ı Kerīm'de Mevlā-yı kerīm eħādīs-i şahīhede Resūl-ı ħalīm Cenāb-ı bārī'ye ıtlāķ buyurduķları evşāflar ki ekşerinde 'uķūl-ı beşer müteħayyir qalırlar. Ma'a-hazā şıdķ-ı maħz olmak Īmānımız olmuş-iken 'acabā sırrı nedir qaydına düşmezler.

Zīrā maħall-i i'tibārdır ki şahābe-i kirāmdan birisi su'al buyurmadı ki, bu āyetiñ mefħūmundan ayniyyet lāzım gelir yāħud bu ħadīs-i şerīfden maħall-i ħavādīs olmak feh̄m olunur ve bi'l-ittifāķ kendi lisānlarına bizlerden a'lem ederler. Ve inda'llāh ve 'inde'r-resūlū'llāh kendilerine mu'āşır olmayanlardan ekrem idiler ve Rabbū'l-'ālemīn daħi 'ibādına imtinān eder ki, her qavme biz peyğam-berlerini kendi

cinslerinden ve kendi lisānları üzere irsāl eyledik ki o kavme nāzil olan āyātı beyān eyleyeler. Bu mefhūm Qurān'dır.

Ve hālā 'aşrımızda okur yazar 'add etdigimiziñ biri kendini bir mürşid-i kāmile teslīme kâdir olup beynlerinde tarīkate hāşş olan meveddet-i hālīşe hāşıl olsa ki her huşūşda bu ādem benden a'lemdir i'tikādı istihkām bulduğda o kāmil bu 'ālime hitāb etse ki āyāt u ehadīsde müşkiliñ oldukça tevaḳḳuf etmeyip benden su'āl eyle diye bu derdmend 'ālim kırk sene 'ömrü olsa müşkilâtınıñ nihāyetini bulamaz. Zīrā ebhās u münāzara ile ve te'vīl ü taḥşīş u ta'mīm i'ānetleri ile derslerinde talebelere ḳanā'at gelecek kadar kelāmı bilir.

Ammā n'içün böyle vārid oldu ve çünkü benim 'indimde te'vīlim murādu'llāh ya murādu'r-resūllu'llāh ise n'içün bu te'vīl sıbāḳında vārid olmadı diye derūnunda bu telāş ašlā eksik olmaz.

Eger şürūḫumuz üzere 'ālim ise Mevlā-yı müte'āl tevfiḳ edince cümlesi āsān olup maḥlūlu te'vīl ile ma'ḳūd etmeye bir 'ālim sa'y etmez ve ḳatı çok vāḳı' olur ki şūfiyyeniñ birini şöyle der imiş diye tekfīr ederler. Ve o bī-çāreniñ söylediği ya āyet-i kerīmeniñ ya hadīs-i şerīfiñ mefhūm-ı evveli ve ma'nā-yı şarīhidir. *Allāhümme erinā'l-ḥakkü ḥaḳḳan veruḳnā etibbā'ahu*⁴³⁸.

Ve bedīhidir ki bir ādem tābi' olduğu resūlūñ kelāmını ḳabūl etmek-içün te'vīl tedārikine düşdükte cemā'at-i mü'minīn rütbeleriñ pek ednāsına ḳanā'at etmiş olur. Ḥasbūna'llāhu ve ni'me'l-vekīl.

Şā'ib merḥūmuñ iki cihān müşkilâtınıñ fütūḫı ondan olan nazarı temennāya şarf etdik dedigi nazardan biri de budur ki naşīḫat olmaḳ üzere bu maḳāma sebt eyledik.

[HM, 242b] Bir nazarı ki iki 'ālem müşkilâtınıñ fütūḫatı ondan idi, biz onu temennāniñ ma'ḳūd u pīç-ā-pīç olan zūlfüne şāne eyledik. Ya'nī Mevlā-yı müte'āl 'uḳūle ḳuvvet-

⁴³⁸ “Ya Rabbi, doğruyu bize doğru olarak göster ve ona uymayı nasip et.”

i bāhiṣe ve müstedille iḥsān eyledi ki kendi tarafından gelen aḥbāra nazar edip esrār-ı dāreyne vāqıf ola. Ammā biz bu kuvvetleri ārzūlarımızıñ keyfiyet-i taḥṣīline şarf eyledik.

عمر در بیوده کردی گذارندیم چو موج
از کهر صلح بخار و خس دریا کردیم

‘Ömr der-bī-hūde kerdī güzārendīm çü mevc / Ez-güher şulḥ be-ḥār u ḥas deryā kerdīm

[HE, 154b] Mevc gibi ‘ömrü ‘abeṣ cevelānda ve bī-hūde devrānda geçirdik, deryānıñ ḥār u ḥasıyla incüden şulḥ eyledik. Muḳaddem şerḥ olunan beytiñ temmesindedir. Zīrā beyān eyledigimiz gevher deryā-yı şerī‘at demeye lā’iḳ bir i‘tikād-ı nefīsdır. Ve bir ‘abde tevfiḳiñ a‘lāsı odur ki lezā’iz-i fāniyyeye ‘alāḳa etmeyip belki lezā’iz-i bākiyye ne olduğun fehm etmeye sa’y eyleye ki ‘ilmü’l-yaḳīn ḥāşıl olduğda elbetde ‘ilm ma‘lūmunu tedārikden ḥālī olmaz.

[HM, 243a] Mevc gibi ‘ömrü ‘abeṣ cevelānda şarf edip geçirdik, deryānıñ yüzündeki ḥār u ḥas ile gevherden şulḥ eyledik. Ya‘nī baḥr-i vücūda düşmeden ğaraż gevher-i i‘tibāra mālīk olmaḳ idi. Bizler mevc gibi gözümüz gördüğünü tecāvüz edemedik.

کر چه ز افسرده دلانیم بظاهر صائب
عالمی را بدم کرم خود لیا کردیم

Gerçi ez-efsürde-dilānīm be-zāhir Şā’ib / ‘Ālemī-rā be-dem-i germ-i ḥod iḥyā kerdīm

[HE, 154b] Ey Şā’ib, zāhirde efsürde dillerden isek de kendi ḥarāretli nefesimiz ile ‘ālemi iḥyā eyledik. Vāqı‘ā dīvānı fehm olunsa envā’-ı ‘irfānla memlūdur. Siyyemā deḳā’iḳ-i şerī‘atde ve ḥaḳā’iḳ-i ṭarīḳatde ve mecāz u ḥaḳīḳatde imām, mevzūndur.

[HM. 243a] Ey Şā'ib, zāhirde efsürde dillerden isek de 'ālemi kendi ḥarāretli nefesimiz ile iḥyā eyledik. Ya'nī ū'āšīnā olanlara ḥayāt-ı ḫulūba vesīle olur maẓmūnlar nazm eyledik.

[78. Gazel]

کر چه از وعده احسان فلک پیر شدیم

نعمتی بود که از هستی خود سیر شدیم

Gerçi ez-va'de-i iḥsān-ı felek pīr ūdīm / Ni'metī būd ki ez-hestī-yi ḫod sīr ūdīm

[HE. 154b] Egerçi felekiñ va'de-i iḥsānı ile pīr olduḡ ise bir ni'met idi ki biz varlıḡımızdan doyup mevti temennā etmedeyoruz. Ya'nī mevā'id kāzibesi bizleri vūcūdumuzdan uşandırdı. Ammā bu bir ni'metdir ki ḫābil-i teşekkür degildir. Zīrā ondan be-her-ḫāl intikāl edecek mavtına 'alāḫa encāmında mūcib-i ḥasret olur.

[HM. 243a] Egerçi felekiñ iḥsānı va'desiyle pīr olduḡ ise de bir ni'met idi ki kendi varlıḡımızdan sīr olduḡ. Ya'nī mevā'id kāzibesi bizleri ḥayātımızdan uşandırıp mevti temennā etdirmeye sebep oldu ki bu daḫi ehline nisbet bir ni'met-i 'uzmādır.

نیست زین سبز چمن کلفت ما امروزی

غنچه بودیم درین باغ که دلگیر شدیم

Nīst ez-īn sebz-i çemen külfet-i mā emrūzī / Ğonçe būdīm der-īn bāḡ ki dil-gīr ūdīm

[HE. 154b] Bu yeşil çemenden mūkedder ü maḡmūm olmamız, bugūnlük degildir belki bu baḡda ḡonçe idik ki dil-gīr olduḡ. İnsānıñ eyyām-ı tufūliyyetinde keşret-i bükāsına ve envā'-ı miḥen ü ibtilāsına işāret eder. Ya'nī meşāḫḫat içinde ḫalk olunmuşuzdur. Yoksa bir zamān şafā vū sūrūrumuz var iken bu kederler 'arīz olma degildir.

Ġāyetī bir keder nihāyet bulduḡda derdmend insān ḫalāş oldum diye ibtihāc üzere ḫalırım zann eder iken bir tarz-ı āḫarī zūḫūr eder. Bir müddet daḫi onuñla uğraşır ve hellem cerā mevti-i ḫabī'ī erişinceye dek böyle gider.

[HM, 243b] Bu yeşil çemenden bizim külfet ü mağmūm olmamız, bugünlük degildir belki bu bağda gönçe idik ki dil-gīr olduk. İnsānīñ eyyām-ı tufūliyyetinde ‘ādetā vāqī’ olan keşret-i bükā ve envā’-ı miḥen ü belāsına işāret eder ki bizim bāğ-ı ‘ālemde kederimiz māder-zād gibi bir şey’dir, ağlayarak gelip ağlayarak gideriz.

شست آروز قضا دست ز ابداع ما

که گرفتار باب و کل تعمیر شدیم

Şüst ān rüz qazā dest ez-ābādī-yi mā / Ki giriftār be-āb u gil-i ta‘mīr şodīm

[HE, 155a] Qazā o günde elini bizim ma‘mūriyyetimizden yuyup me‘yūs oldu ki biz āb u gil-i ta‘mīre esīr olduk. Ya‘nī me‘mūriyyetimiz ‘ālem-i qalbi ta‘mīr edip zāhirimizi vīrān etmek idi. Bizler qalbi vīrān edip, cesedi ve ḥāneyi ta‘mīre nuḳūd-ı ‘ömrü şarf edince qazā felāḥımızdan me‘yūs oldu.

[HM, 243b] O günde qazā bizim ma‘mūriyyetimizden el yudu ki biz āb u gil-i ta‘mīre giriftār olduk. Ya‘nī me‘mūriyyetimiz cismi mīzān-ı şer‘ üzere terbiye edip küllī himmetimizi ‘ālem-i qalbiñ ta‘mīrine şarf etmek idi. Bizler qaziyyeyi ‘aksine isti‘māl edip qalbi vīrān, cismi ma‘mūra şürū’ edince qazā bizim felāḥımızdan me‘yūs oldu. Zīrā bu varṭadan ḥalāş müşkildir.

استخون سوخته بود شب هستی ما

دامن صبح گرفتیم و طباشیر شدیم

Üstüh‘ān-ı sūhteī būd şeb-i hestī-yi mā / Dāmen-i şubḥ giriftīm ü ṭebāşīr şodīm

[HE, 155a] Bizim varlığımız gicesi bir yanmış kemik idi, lākin şubḥuñ dāmenini tutup ṭabāşīr olduk. Gāḥice kemikleri yaqıp ṭabāşīre katarlar ziyāde olmak için. Ve kemik gālibā beyāz ve ṭlānī olduğuna şu‘arā-yı Fars şubḥa teşbīh ederler. Ve merḥūm ḥīle-kārların evvelā kemigi yaqıp soñra süd içinde qaynadıp ‘ameli ṭabāşīr düzmelerine

kendi hālını temşīl eyledi ki murādı seher vaktlerinde icrā eylediği merasim-i tarīkatīñ füyūzātıdır.

[HM, 244a] Bizim varlığımız gicesi bir yanmış kemik idi, şubhuñ dāmenini tutup tabāşīr olduk. Hīle-kārlar bir miqdār kemigi iħrāk edip soñra şıgır südünde kaynadıp tabāşīr diye şatarlar. Güyā kendi hālını merhūm bu hīleye teşbīh edip süd gibi beyāz olan şubhuñ feyzinden teşekkür eyledi.

دل خوش مشرب ما داشت جوان عالم را
شد جهان پیر همان روز که ما پیر شدیم

Dil-i hoş-meşreb-i mā dāšt civān ‘ālem-rā / Şod cihān pīr hemān rüz ki⁴³⁹ mā pīr şodīm

[HE, 155a] Bizim hoş-meşreb olan gönlümüz ‘ālemi civān tutar idi, o günde cihān pīr oldu ki biz pīr olduk. Ya‘nī kendine nisbet demektir. Zīrā insān tāzeliginde evvel halk olunan ādem gibi dünyāyı tāze vü nev-cevān u tarāvetli görür. Ammā giderek pīr ü nā-tüvān olduğda başlar “Dünyāda hayr kalmadı, Mehdī çıkmak muhtemeldir zīrā Deccāl’iñ keşreti var ve her şey’e za‘f u inķirāz geldi” diye şüretde ‘ālemden ve haķīkatde kendi nefsinden ve ahvālinden şikāyet etmeye.

Çaldı ki ‘ālem mebdē’-i hīlkatden intihāsına dek kabz u bast ve ‘üs ü yüs beyinde güzarān etmededir. Lākin bi’t-ṭabi‘ insān shevātına zafer bulduğı eyyāmı ferāmūş etmeyip ekdār u şürür u zarūrāt-ı evķātlerin unutmakdan nāşī zann eder ki on sene muqaddem şafā-yı hātıra mālīk idi.

[HM, 244a] Bizim hoş-meşreb olan gönlümüz ‘ālemi tāze vü civān tutar idi, cihān pīr oldu ol günde ki biz pīr olduk. Ya‘nī kendine nisbet demektir. Zīrā insān tāzeliginde evvel halk olunan ādem gibi dünyāyı tāze vü tarāvetli bilir. Ammā giderek koadıkça başlar şikāyet edip “‘Ālemden hayr kalmadı her şey’e za‘f geldi yüz yaşında Mehdī

⁴³⁹ ki: -HM

çıkmağ muhtemeldir, zîrâ Deccâl'in keşreti vardır" diye şüretâ 'âlemden, ma'nâda nefsinden haber vermeye.

Çaldı ki bu münâsebetle ahbârda dünyânın 'ömrü yedi biñ senedir. Vâkı' olduğu âdem hilkatinden demektir. Yoksa gönüllerin verenlerin halk olunmasının târihine Mevlâyı müte'âl'den gayrı kimse vâkıf degildir ve olmaz. Bir câhil vâ'iz ile bu mes'elede meşrebim degil iken çok nizâ' etdim, tefhîmi kâbil olmadı.

تن ندیم باغوش زلیحای هوس

راضی از سلسله زلف بزنجیر شدیم

Ten ne-dādīm be-āgūş-ı Züleyhâ-yı heves / Râzî ez-silsile-i zülf be-zincîr şodīm

[HE, 155b] Heves Züleyhâ'sınıñ kucâğında ten vermedik ya'nî teslîm olmadık, belki zülf silsilesinden bedel-i zincîre râzî olduk. Yūsuf 'Aleyhi's-selâm kışsa-i manşûşada "Yâ Rabbî sicc baña bu nisvânın da'vet etdikleri ma'nâdan daha ziyâde sevgilidir" deyip zindâna mübtelâ olduğuna işâretidir. Ve her kim shevât-ı muharremeden birine cebr olunduğda itâ'at etmeyip muqâbilinde olacağ eziyyete râzî olsa vaqtin Yūsuf'udur.

[mefâ'îlün mefâ'îlün mefâ'îlün mefâ'îlün]

Züleyhâ-yı hevesden şabr eden Yūsuf-nijādâne

Çıkınca sicc-i dünyâdan 'azîz olmağ muqarrerdir

[HM, 244b] Heves Züleyhâ'sınıñ kucâğına ten verip teslîm olmadık, zülf silsilesinden zincîre râzî olduk. Murâdı Yūsuf 'Aleyhi's-selâm'ın kışşasına îmadır. Beyt:

[mefâ'îlün mefâ'îlün mefâ'îlün mefâ'îlün]

Züleyhâ-yı hevesden şabr eden Yūsuf-nijādâne

Çıkınca sicc-i dünyâdan 'azîz olmağ muqarrerdir

تنك شد شهر چون مجنون ز ملامت بر ما

آخر از زخم زبان در دهن شیر شدیم

Teng şod şeh̄r çün Mecnūn ez-melāmet ber-mā / Āh̄ir ez-zaḥm-ı zebān der-dehen-i ş̄ir şodīm

[HE, 155b] Kesret-i levmden şeh̄r bizim üzerimize Mecnūn gibi dar oldu, āh̄ir zaḥm-ı zebāndan arslan ağızında olduk. Ya ‘nī şahrālarda vaḥşīler ile muḥāṭaralı ülfetimize sebep zaḥm-ı zebān oldu. Mecnūn’uñ kışşalarında ş̄ir ve āhūlar ile müvāneset ve dā’imā şahrālarda olduğu ve ḥalkıñ taraf taraf lev̄m ü tevbīḥleri münāsebetiyle beytiñ mefhūmu böyle zūhūr eder yoksa beyāniye ma ‘nāsı yaqışmaz.

[HM, 244b] Levmden Mecnūn gibi bizim üzerimize şeh̄r dar oldu, āh̄irü’l-emr zaḥm-ı zebāndan olmağ üzere arslan ağızına gıtdik. Güyā Mecnūn’uñ dağlarda vaḥşīler ve āhūlar-ile ülfetine ve böyle muḥāṭaralara ta ‘arruzuna sebep zaḥm-ı zebān olmuş oldu. Vāqı ‘ā dīvānelere bu mübālağa çok degildir.

کره خاطر صیّاد ز دام افزونست

مفت ما بود درین بادیه نخجیر شدیم

Girih-i ḥāṭır-ı şayyād ez-dām efzūnest / Müft-i mā būd der-īn bādiye naḥcīr şodīm

[HE, 155b] Şayyādıñ ḥāṭırınıñ ‘uḳdesi dāmdan ziyādedir, bize müft u bād-ı hevā idi ki bu bādiyede şayd olduk. Beytiñ mefhūmu budur ve merḥūmuñ bu mażmūndan bir daḳīk ma ‘nāya işāreti vardır.

Faḳīr zāhirine muṭābıḳ tercūme edip bāṭınına taşaddī etmedim. Çünkü dām ‘uḳdelerden ḥālī olmaz ve bir miḳdār ‘uḳdeler daḫi şayyādıñ ḥāṭırında vardır. Şaydıñ müte ‘allaḳātından olmağ üzere ve dāmıñ ‘uḳdesinde şayyādıñ ‘uḳde-i ḥāṭır-ı ziyādedir dedi.

Zīrā bu ‘ālemde her ḳande dāne bulunur ise elbetde o dāne vech-i āh̄irden dāmıñ ‘aynıdır ve dānesiz ma ‘īşetiñ imkānı olmayınca dāmıñ dānesine meyl etmeden

şayyādın ‘uqde-i hātırları ki dāne şüretinde yine şayda müte‘allıktır. Oña meyl edip avlanmak dāma giriftār olmaya nisbetle bize müftdür. Zīrā şayyādın mülküne dāhil olunca āb u dāne kaydı ber-ṭaraf olur.

[HM, 245a] Şayyādın hātırına ‘uqdesi dāmdan efzündür, bize müft ü bād-ı hevā idi ki bu bādiyede av olduk. Beytiñ mefhūmu budur, bir daḳīk ma‘nāya işāret eder. Ammā zāhiri budur ki çünkü dām ‘uqdelerden hālī olmaz. Ve bir miqdār ‘uqdeler daḳı şayyādın hātırında vardır, şaydın müte‘allaḳātından olmak üzere ve bu ‘ālemde her dāne altında bir dām-ı ibtilā için mevzū‘dur. Ve dānesiz ma‘īšet olmaz.

Pes avlanmak şayyādın hātırı ‘uqdelerinin inḫilāline mücib ve mülkü olmaz cihetinden dāma dāne için giriftār olmaya nisbet moft olduğuna dāma düşmeyip şayyāda tev‘en mülk olduk demektir.

ناز يوسف ز سیه روی خود چون نکشیم

ما که شایسته عفو از ره تقصیر شدیم

Nāz-ı Yūsuf ez-siyeh rüy-ı ḥod çün ne-keşim / Mā ki şāyeste-i ‘afv ez-reh-i taḳşir şodim

[HE, 156a] Biz ki Mevlā-yı müte‘āl’iñ ‘afvına şāyeste taḳşir yüzünden olduk, pes kendi ḳara yüzölçümümüzden Yūsuf nāzını nice çekmeyelim. Zīrā ma‘şiyetiñ vücūdu olmasa ‘afv u maḡfiretiñ ma‘nāsı olmaz idi.

Şeyh Ekber Efendimiz vücūduñ kemālindedir. Noḳşānıñ vücūdu buyurduḳlarında ṭaraf ṭaraf münkerlerden ne ṭa‘neler ve ne şeb-i la‘netler işitmişdir ki faḳīr gibi bir ednā ṭālib bu ma‘nāyı ḳabūlde aḣlā tereddüd etmez iken ḳatı çok kibārların bī-hūde ebḥāşların görmüşümdür. Lākin şırf bī-hūde degildir. Ġālibā ef‘āli nefesine nisbet edenler bu kelāma rızā vermezler ve tercūme olunan beyt, mażmūn-ı ḥadīş-i şerīfden istinbāt olunmuşdur.

[HM, 245a] Biz ki Mevlā-yı müte‘āl’iñ ‘afvına taḳşir yüzünden nā’il olduk, pes kendi siyeh-kārlığımızdan Yūsuf nāzını nice çekeriz. Zīrā ma‘şiyetiñ vücūdu olmasa ‘afv u

ğufrān u kerem ü ihsān-ı ilāhīniñ ma'nāsı qalmaz. Be-her-ḥāl sebeb-i sa'ādetimiziñ biri tā'at ü itā'at olduğu gibi birisi dağı ma'şiyetimizdir ki onuñ dağı müşterisi 'afv u mağfiretdir. Beyt:

[mefā'ılün mefā'ılün mefā'ılün mefā'ılün]

Ḳatı vāfir günāhım var iken şāyeste-i ğufrān

Elim boş nağd-i tā'atden diye ğam çekdigim qaldı

حرص در آخر پیری کمر ما را بست

باقدر همچو کمان همسفر تیر شدیم

Hırş der-āḫir-i pīrī kemer-i mā-rā best / Bā ḳadd-i hem-çü kemān hem-sefer-i tīr şodīm

[HE, 156a] Hırş ihtiyārlıĝımızıñ nihāyetinde bizim belimizi bağlayıp tāzelere yakışır hareketler ve ḫidmetler etdirdi. Hattā yāy gibi ḳāmetle bile ođ ile hem-sefer ü refīḳ olduk. Ya'nī cem'-i dūnyā için āḫir 'ömrümüzde hırş bizi her tarafa ḳoşdurup ekline ḳādir olmayacağım rızḳı cem' etdirdi. Yine ḫādīs-i şerīfe işāret eder.

[HM, 245b] Hırş ihtiyārlıĝıñ āḫirinde bizim belimizi bağlayıp tāzelere maḫşuş olan cevelānları etdirdi. Kemān gibi egri ḳāmetle tīre refīḳ olup ber-ā-ber sefer etdik. Ya'nī cem'-i dūnyā ḳaydıyla ekline ḳādir olmayacağım rızḳı hırş u tūl-ı emel baña taḫşīl etdirdi. Ḥāl bu ki 'ömrden bir şey' qalmadı.

صائب آن طفل یتیم که در اغوش جهان

که بدریوزه بصد خانه پی شیر شدیم

Şā'ib ān tıfl-ı yetīmim ki der-āĝuş-ı cihān / Ki be-deryūze be-şad ḫāne pey-i şīr şodīm

[HE, 156b] Ey Şā'ib, ben o yetīm tıflım ki cihān ḳucaĝında yüz ḫāneye süd dilenciligine gitdik. Ya'nī faḳr u ihtiyācım māder-zād bir ma'nādır, soñradan olma degildir. Ammā böyle yetīmāne ta'bīre muvaffaḳ olmağ güçdür.

[HM, 245b] Ey Şā'ib, ben o yetīm tıflım ki cihān kucağında süd dilenmek için yüz hāneye gitdik. Merhūm fakr u ihtiyāc ve māder-zādını ifāde zımnında hāḡ budur ki yetīmāne garībāne bī-kesāne pek güzel ağladı.

[79. Gazel]

چشمی بگریه تر نشد از دود آتشم

یا رب چبود مصلحت از بود آتشم

Çeşmî be-giryē ter ne-şod ez-dūd-ı âteşem / Yâ Rabb çe-būd maşlahat ez-būd âteşem

[HE, 156b] Bir göz benim âteşimiñ tütünümden ağlamak ile yaş olmadı, 'acabā benim âteşimiñ kavından ne maşlahat var idi? Ya'nî benim âteş-i 'aşkıyı kav gibi olan cismime musallaḡ edip yaḡdılar ammā maşlahat ne olduḡu ma'lūm olmadı.

Gūyā 'Acem'de bir göze 'ilāc için kav tütüsü verip ağlatmak 'ādet imiş gibi gösterir. Lākin mesmū'umuz degildir. Ammā eṭibbā' şū buḡārına gözü tutup ağlatmak nāfi'dir diye gözüñ ba'z-ı 'illetlerinde zıkr ederler ve böyle maẓmūnlara ḡayd-ı vāḡı' ta'bīr ederler ki vāḡı'-ı ḡālî bilmeyince firāsetiñ ve muṡāla'anıñ fā'idesi yoḡdur.

[HM, 246a] Bir göz benim tütünümden yaşarmadı, 'acabā benim âteşimiñ kavından ne maşlahat var idi? Ya'nî âteş-i 'aşkı kav mānendi olan cismime musallaḡ edip yaḡdılar ammā maşlahat ne olduḡu ma'lūm olmadı. Gūyā Īrān'da bir göze kav tütüsü verip yaşartmak 'ilāc zımnında 'ādet olduḡuna binā'en böyle ta'bīr eyledi. Ammā merhūmuñ tütününden ağlamayan göz kördür. Lākin şā'irāne edādan vaz gelmez.

خاکستر است حاصل نشو و نمای من

بی عاقبت چو خرمن نا بود آتشم

Hākister est ḡāşıl-ı neşv ü nemā-yı men⁴⁴⁰ / Bī-'āḡıbet çü ḡırmēn-i nā-būd-ı âteşem

[HE, 156b] Benim neşv ü nemāmiñ ḡāşılı ḡākisterdir, âteşiñ nā-būd nā-peydā olan 'āḡıbetsiz ḡırmēniyim. Merhūm kendini âteşin bir şey' bulamadığından şikāyet eder

⁴⁴⁰ neşv ü nemā-yı men: neşved nūmā-yı men HM

ve şūfiyyeniñ her daķıķalarında bu ādem elbetde irsāl-i meşel tarīķi üzere bir kaç beyt nazm etmişdir ki bu sebebden dīvān-ı kebīri Rūm’a geçmemişdir derler. Zīrā istinsāhı müşkildir.

[HM, 246a] Benim neşv ü nemāmiñ hāşılı hākisterdir, āteşiñ nā-būd olan ‘ākıbetsiz hırmeniyim. Merhūm kendini arayıp bir şey’ bulamadığından şikāyet eder ve şūfiyye her bir mes’elesinde elbetde bir irsāl-i meşel eytmeye mübtelādır.

Mürīdiñ biri şeyhine “Hākīkatden bir şey’ bulmadım” diye şikāyet etdikde şeyh bükā eder ki “Ey oğul ben tūl-ı ‘ömrümde teftīş edip mecāzdan bir şey’ bulmadım” diye. İki maħrūm dertleşirler. Şā’ib bu beytde mezkūr olan şeyhe taklīd eyledi.

پروانه مرا بچراغ احتیاج نیست

چون کرم شبچراغ ز راندود آتشم

Pervāne-i me-rā be-çerāğ ihtiyāc nīst / Çün kirm-i şeb-çerāğ zer-endūd-ı āteşem

[HE, 156b] Benim pervānemiñ çerāğa ihtiyācı yokdur, yıldız kırdu gibi āteşle yaldızlanmışım. Ya’nī pervāne lā-cerem hāne-be-hāne ma’sūķu olan āteşi talebe ve teftīşe muhtācdır. Ammā ben pervāne bu cüst-cūya muhtāc degilim diye āşār-ı esmā’yı kendiniñ zāhir ü bātınında şühūdundan teşekkür eder. Merhūmuñ bu iki beyti efrāz olunup bir risāle olmaya şāyestedir.

[fā’ ilātün fā’ ilātün fā’ ilün]

Bülbül āteşi zebān-ı İşfahān

Muṭrib-i hoş-nağme-i Māzenderān

Vākıf-ı sırr-ı ‘Arab şūret ‘Acem

Ka’be-i esrār-ı haķķa mültezem

Sāhīr-i Hārūt-eşer ammā helāl

Şā’ir-i ķudsī-mizāc u pür-kemāl

Şā'irān-ı Fārs'ın Ḥassān'ıdır
Ehl-i beyt-i ḥikmetiñ Selmān'ıdır

Gelmemiştir bir de gelmez 'āleme
'Örfi vü Şevket-naẓīridir deme

[HM, 246b] Benim pervānemiñ çerāğa ihtiyācı yoǵdur, yıldız ırdu gibi āteşle yaldızlanmışımdır. Ya'nı pervāne lā-cerem ḥāne-be-ḥāne ma'şūku olan āteşi taleb ü teftiše mā'il ve kendi mizācında olan ḥarāret-i laẓīfeden gāfildir. Ammā ben pervāne bu cüst-cūya muhtāc degilim. Murādı āşār-ı esmā' vü şifātīñ ādemde zuhūruna irsāl-i meşeldir. Beyt:

[fā'ilātün fā'ilātün fā'ilün]

Bülbül-i āteş zebān-ı Işfahān

Muṭrib-i ḥoş-nağme-i Māzenderān

Vākıf-ı sırr-ı Arab şūret 'Acem
Ka'be-i esrār-ı ḥaqqā mültezem

Sāḥir-i Hārūt eşer ammā ḥelāl
Şā'ir-i ḳudsī-mizāc u pür-kemāl

Şā'irān-ı Fārs'ın Ḥassān'ıdır
Ehl-i beyt-i ḥikmetiñ Selmān'ıdır

Gelmemiştir bir de gelmez 'āleme
'Örfi vü Şevket-naẓīridir deme

آسوده اند سوختگان از کزل عشق

از خامی که هست مرا عود آتشم

Āsude end sūtegān ez-gūdāz-ı ‘aşq / Ez-ḥāmī ki hest me-rā ‘ūd-ı āteşem

[HE, 157a] Yanmışlar, ‘aşkıñ güdāzından ya‘nī tedricī eridip yakmasından emīn ü rāḥatdırlar, ben bir ḥāmlık ki bende vardır o ecilden āteşin ‘ūduyum. Ḥāmlık her maḥalde mezmūm olmadığından ve beliyyātın eşref-i ‘ibāda tasalluḥu eş‘arı ile nefsinı merḥūm āteş-i ‘aşkla yanar ‘ūd-ı ḥāma teşbīh edip bu mezāmīn-i nefisesin rāyiḥa-yı tayyibesine temşīl eyledi.

[HM, 247a] Yanmışlar, ‘aşkıñ güdāzından ya‘nī tedricī eridip yakmasından emīn ü rāḥatdırlar, ben bir ḥāmlık ki bende vardır o ecilden āteşin ‘ūdıyım. Ḥāmlık her maḥalde mezmūm olmadığından ve beliyyātın eşref-i ‘ibāda tasalluḥu eş‘arı ile nefsinı āteş-i ‘aşkla yanar ḥām ‘ūda teşbīh eder ki bu mezāmīn-i nefiseleri rāyiḥa-yı tayyibesine nisbet eyleye.

چون کوهر کرامی آدم درین بساط

مسجود آفرینیش و مردود آتشم

Çün gevher-i girāmī-yi ādem der-īn bisāt / Mescūd-ı āferīnīş ü merdūd-ı āteşem

[HE, 157a] Bu bisāt-ı vücūdda ādemiñ mükerrerem olan cevheri gibi kā’inātın mescūdu ve āteşin merdūduyum. Şeytāna işāret eder ve bir daḥi insānın bā’ış-i şerefi olan nefsi nātıka siyyemā īmāna daḥi muvaffaq ola. Āteşin bir vechle mülāyimi olmadığına tefe’ül eyledi.

[HM, 247a] Bu bisāt-ı vücūdda ādemiñ mükerrerem olan cevheri kā’inātın mescūdu ve āteşin merdūduyum. Şeytāna işāret eder ki murādı şeyātın-i insāndır. Zīrā şeytān-ı aşlīnīñ ‘adāvetin izhārda fā’ide yokdur.

صائب نکشته بزم دل اهنين من
عمر يست کرچه در کف دود آتشم

Şā'ib ne-geşte bezm dil-i ahenin-i men / 'Ömrüst gerçi der-kef-i Dāvūd-ı āteşem

[HE, 157a] Ey Şā'ib, bir 'ömrdür egerçi Dāvud-ı āteşin elinde isem de benim demirden olan qalbim nerm ü mülāyim olmadı. Ya 'nī qasvetde qalbimi ḥadīd farz eyledim ammā müddet-i medīde āteş-i 'aşqdan kendine bir mülāyemet gelmeyince bildim ki hācer imiş.

[HM, 247a] Ey Şā'ib, bir 'ömrdür egerçi Dāvud-ı āteşin elinde isem de benim demirden olan qalbim nerm ü mülāyim olmadı. Ya 'nī āteş bi't-ṭabi' ḥadīdi mülāyim eder iken benim qalbimde ṭahallūf etmediginden ma'lūm oldu ki ahenin degil qalbim sengin imiş.

[80. Gazel]

در ته يك پيرهن زن يار دور افتاده ام
آه كز نزديكى بسيار دور افتاده ام

Der-teh-i yek pīrhen ez-ān yār dūr ūftādeem / Āh ki ez-nezdīkī-yi bisyār dūr ūftādeem

[HE, 157b] Bir gömlek altında o yārdan ba'īd olmuşumdur, āh ki şiddet-i qurbdan uzak olmuşumdur. Naşş-ı qatī'le aşlı s̄abit ve vaşfi mechūl olan qurb-ı ilāhīye işāret ve bu qurbu i'ānet-i 'akl u fikr ile idrāk etmeniñ imtinā'ından şikāyet eder.

Bu ḥuşūşda 'ulemā-yı ümmet iki kısmdır. Bir kısmı bu bābda vārid olan nuşūşu kendi mukteżā-yı 'aklı üzere bir te'vīle ifrāğ edip şoñra qabūl eder. Ve her ne zamān su'āl olunsa o tedārik eylediği te'vīl ile cevāb verir. Meşelā ve hüve ma'akūm eynemā kiüntüm⁴⁴¹ naşşında 'ilmiyle bilebilir diye te'vīl edip müsterīḥ olur ki şifāt ḥaqqında olan ebḥāş-ı muhtelif cümle bu maqāma teveccūh eder.

⁴⁴¹ "Nerede olursanız olun, O sizinle beraberdir." Hadīd Sūresi, 57/4.

Ve ‘ulemādan bir kısım daħi Rabbü’l-‘ālemīn “ve hüve ma‘aküm be-‘ilme” demeye kıadır iken “eynemā küntüm” cümlesiyle ma‘iyyetinden ħaber vermesi “Kullarım benim keyfiyyet-i ma‘iyyetimi ‘aķlları ile idrāk eylesinler” diye terġīb ya teklīf degildir. Belki şıdķ-ı maħz olan kelāmıma taşdıķ edip dā’imā ħuzūrumda olduķların bilip, ħarekāt ü sekenātlarında ādāb-ı şer‘iyye üzere olsunlar içündür ki bu ma‘iyyetden dünyāda ġaflet edenler ‘uķbāda ben cenabu’llāhda ne taķşīrler etmişim diye taħassür çekerler. Ol tā’ifeye Īmānları berekātıyla şerīk olmayalar demekdir.

‘Ulemādan bu kısma Mevlā-yı müte‘āl’iñ ‘ināyeti der-kār olup etvār u aħvāllerini müşāhede eden taħķīķ eder ki bu ādemiñ lisāna gelmez kendiyle Rabb’isiniñ beyninde mu‘āmelātı vardır diye.

Ve faķīr bu bābda münāsebeti geldikce ħatı vāfir tenbīhler taħrīr eyledim. Lākin tevfiķ ġāyet ‘azīz olduğundan ħabūlü kemāl-i vuzūhuyla nādirdir. Hemān nefesine sa‘ādet-i ebediyye celb etmek murād eden ‘ālime vācibdir ki ilāhiyyātda her ne vārid oldu ise zāhiri üzere ħabūl ü taşdıķ edip kendi gibi maħlūķ-ı ħādiş olan ‘aķlıñ ihtimālāt-ı fāsidesine teba‘iyyet ile te’vīl semtine uğramaya. Ve bir mü’minden fütūħāt-ı ħalbiyye ve envār-ı keşfiyye fevt olduğdan şoñra bundan ‘ālā manşıb taşavvur olunmaz.

Ve şarāħaten şer‘-i ħavīm ile i’tikāden ve ‘amelen sülūk edenlerin ħaķķında olan ‘ināyet-i şamedāniyyeden efzūn bir ‘ināyet olmaz. Ve ehl-i Īmāna ġöre bu taķrīre istişhād ħaydında olmak ħamāķatdır.

[HM, 247b] Bir ġömlük altında o yārdan uzaķ düşmüşümdür, āh ki keşret-i ħurbdan ba‘īd vāķı‘ olmuşumdur. Nuşūş-ı ħātī‘ ile aşlı ma‘lūm, vaşfi mechūl olan ma‘īyyete işāret eder ki ġün-ā-ġün ta‘bīrāt ile bu mażmūnu icrā etdikce maħallerinde mükerrer tercüme etmişizdir.

Lākin ħālā ‘aşrımızda ve belki cemī‘ ‘ömrümüzde bir ādem görmedim ki bu fikre düşüp kendiden ħayā eyleye ve bu ta‘zīr ehl-i Īmāna ġöredir ki eger seniñ Īmāniñ

za'ifdir deseler kıyāmete dek ferāmūş etmez. Ya bundan ez'af-ı ĩmān olur mu ki seni halk eden saña senden akrebim der, sen aşlā işgā etmezsin.

میکشم خمیازه آغوش در آغوش یار
همچو مرکز از خط پرکار دور افتاده ام

Mī-kešem hamyāze-i āgūş der-āgūş-ı yār / Hem-çü merkez ez-ħaṭṭ-ı pergār dūr üftādeem

[HE, 158a] Yārīñ kucagında kuçmağ hamyāzesini çekerim, ya'nī hayretim tā bu rütbededir ve dā'ire-i i'tibār budur ki merkez gibi pergārīñ ħaṭṭında uzak düşmüşümdür. Yine maṭla'īñ mefhūmuna başka irsāl-i meşel edip dā'ire-i esmā'nıñ ādemiyyet ve ħilāfet ħayşiyetinden merkezi oldum ammā derūnumda kendimi uzak müşāhede ederim diye herkesiñ mübtelā olduğu ħicābdan bilerek şikāyet eyledi.

Zīrā ba'z-ı ādem bir marāz-ı mühlike mübtelā olur lākin bilmediginden aşlā şikāyet etmez. Merħūmuñ daħi bu şikāyeti 'umūmī bu'd-ı ma'nevīdendir. Ammā bilmek daħi bir sa'ādetdir ki ħiç fā'idesi olmaz ise bilmeyenlerden mümtāz olur.

[HM, 248a] Yārīñ kucagında āgūş hamyāzesin çekerim, merkez mişilli pergārīñ ħaṭṭından ba'īd düşmüşümdür. Murādı āgūşda olup āgūş hamyāzesi çekmesine irsāl-i meşeldir. Güyā muħiṭ-i esmā'nıñ ādemiyyet ħayşiyetinden merkezi olduğumu bilir iken yine ba'īd oldum demek ister.

نیست تدبیری بجز دوری ز نزدکی مرا
من که از نزدکی بسیار افتاده ام

Nīst tedbīrī be-cüz dūrī ez-nezdīkī me-rā / Men ki ez-nezdīkī-yi bisyār üftādeem

[HE. 158a] Ben ki kıatı çok kurbdan ba'îd olmuşumdur, baña kurbdan ba'îd olmağdan ğayrı bir tedbîr yokdur. Zîrâ başar u bařîretimiñ 'illeti kurb-ı müfriş olduğu manşûş olunca bu kurbdan uzak olmağ 'ilâc-ı kâfîdir. *İstemi 'mâzâ yeķavlü'l-'andelîb*⁴⁴²

Merhûmuñ murâdı budur ki kul Mevlâ-yı müte'âl'iñ kendine kurbunu tařdîķ edip kendi aħkâm-ı 'ubûdiyyetine meşğûl olunca âşâr-ı esmâ'dan Hıyy, Kıyyum, Semî', Başîr gibilerin müşâhedeye ruşşat bulup tedrici maķâm-ı kurbu duĥûl edince her çend ĥayret der-kâr ise de bilerek müteĥayyir olmağdır ki vuřûlûñ bir ma'nâsı daĥı budur.

Ammâ ba'z-ı zındıķlar gibi 'ubûdiyyeti bi'l-küllîyye terk ve şehvât-ı ĥayvâniyyesine ruşşat bulduķca iĝtinâm eder iken delâ'il-i kurbu keşret-i inhimâkla ya ĥulûle ya ittiĥâda ya inķisâma zâhib olup ebedî helâk olanlardan olmam demek ister.

Bu maźmûnla *se'etlubu bu'de'd-dârı 'anküm li teķrabû*⁴⁴³ mışra'ınıñ ma'nâsı ma'lûm oldu ki maĥbûba ĥiřâb eder ki seniñle bir ittiĥâdımız vardır ki senden ba'îd olmadıķca kendimi başka ve seni başka taşavvur edemem. Ammâ ba'îd olduķda fehmi etmek âřân olup bu temyîz kurb maķâmına ķâ'im olur demek imiř.

[HM. 248a] Ben ki kıatı çok kurbdan ba'îd olmuşumdur, baña kurbdan ba'îd olmağdan ğayrı tedbîr yokdur. Zîrâ başar u bařîretimiñ 'illeti ve 'amâsı kurb-ı müfriş olunca bu'd-ı müfriş 'ilâc-ı kâfîdir ki âyât-ı âfâķiyye ile ķanâ'at etmiş olur. 'Arabîde *se'etlubu bu'de'd-dârı 'anküm li teķrabû*⁴⁴⁴ mışra'ınıñ ma'nâsıdır. Maĥbûbuna ĥiřâb eder ki seniñle bir ittiĥâdım vardır ki uzak olmadıķca seni benden temyîze ķudretim yokdur diye. Bu maķâm çok söz getirir.

⁴⁴² "Bu andelîbin söylediklerini dinleyin." şeyh Bahâ'î, Nân u Helvâ.

⁴⁴³ "Evimin sizden uzak olmasını isteyeceĝim, bana yakın olasınız diye." Arapça şiir.

⁴⁴⁴ Bk. 442. dipnot.

تیشه فرهاد کر دیده است هر مو بر تنم

تا از ان معشوق شیرین کار دور افتاده ام

Tīše-i Ferhād ger dīde est her mū ber-tenem / Tā ez-ān ma ‘šūq-ı şīrīn-kār dūr üftādeem

[HE, 158b] O şīrīn-kār olan ma ‘şūqdan uzaq düşelden berü ve tenim üzerinde her bir kıllı Ferhād’ın tīşesi olup bī-sütün-ı bedenimi hārāb etmededir. Ma ‘lūm ola ki mefhūm münāsebet-i ri ‘āyeti vācib ma ‘nālardandır.

Te’emmül eyle ki merhūm maṭla ‘dan bir haqīqat nazm edip gelir iken zārūrī mecāza meyl eyledi ki ‘aşıkla ma ‘şūq beyninde münāsebet-i tāmme bulup murādı üzere ta ‘bīre vesīle ola. Lākin kendine su’āl olunsa yine haqīqatden münfekk olmadım diye cevāb verebilir ve münāsebeti daḥi inkār etmez.

شد نفس انگشت زهار از زبان تلخ من

تا از ان لپهای شکر بار دور افتاده ام

Şod nefes engüş zinhār ez-zebān-ı telḥ-i men / Tā ez-āb lebhā-yı şeker-bār dūr üftādeem

[HE, 158b] O şeker yağdırıcı leblerden dūr olaldan berü benim acı lisānımdan nefes amān barmağı oldu. İrān’da bir ādem amān taleb etdikde şehādet parmağın kaldırmaq ‘ādetdir. Merhūm buyurur ki o ḥalāvet kānı maḥbūbumdan cūdā olalı nefesim amān parmağı olmuştur ki şu acı lisāna uğrayıp geçmeden ḥalāş olayım diye.

[HM, 248b] O şeker-bār olan leblerden ba ‘īd olaldan berü benim acı zebānımdan nefes amān barmağı oldu. İrān’da bir ādem amān taleb etdikde şehādet parmağın ref’ etmek ‘ādetdir. Merhūm buyurur ki ağızımdan ‘āciz olup nefesim amān taleb eder, o ḥalāvet kānından dūr olalı.

نیست ممکن باز کشت من بعمر جاودان

اینچنین کز بزم او این بار دور افتاده ام

Nīst mümkin bāz-gešt-i men be- ‘ōmr-i cāvidān / Īn-çünīn ki ez-bezm-i ū Īn bār dūr üftādeem

[HE, 159a] Buncılayın ki o dil-berîñ meclisinden bu kerre uzak düşmüşümdür, ‘ömr-i cāvidān ile benim ric‘atim mümkün degildir. Ğāyet-i bu‘dundan kināye eyledi ki sâ‘ir evkātta bu‘du kurbum müterādif ve birbirine mütevāşıl vākı‘ olur idi. Ammā bu kerre ‘avdetimden Hızır kadar ‘ömrüm olsa ye’sim muḥakkıktır. Zāhiren mecāzda bu şüretler ma‘lūmdur. Lākin merḥūmuñ murādı maḳām-ı ‘ubūdiyyete işāret eder ki aḳṭāba maḥşūş ḥāletlerdendir.

[HM, 248b] Buncılayın ki bu kerre o dil-berîñ meclisinden dūr olmuşumdur, ‘ömr-i ebede mālîk olsam ric‘atim mümkün degildir. Nihāyet-i bu‘dundan kināye eder ki sâ‘ir evkātta kurb u bu‘dum terādūf eder idi. Ammā bu def‘a o kadar dūr oldum ki ‘ömr-i cāvidāne mālîk olsam bir daḥi maḳām-ı kurbu taḥşīle ruḥşat yoḳdur.

Murādı ‘ubūdiyyetinde kemāline işāret eder ki aḳṭāba maḥşūş ḥāletlerdendir. Mevlā-yı müte‘āl’iñ keremine māni‘ yoḳdur. İḥtimāl ki iftiḥār-ı şā‘irāne olmayıp bu rütbelere dek varmış olalar. Va’llāhu a‘lem.

پیر کنعان چون بمن در کریمه همچشمی کند

اوز یوسف من ز یوسف زار دور افتاده ام

Pīr-i Ken‘ān çün be-men der girye hem-çeşmî koned / Ū ez-Yūsuf men ez-Yūsuf-zār dūr üftādeem

[HE, 159a] Ya‘kūb ‘Aleyhi’s-selām bükāda benimle nice akrān u hem-çeşm olabilir zīrā o Yūsuf’dan, ben Yūsuf-zārdan uzak düşmüşümdür. Murādı ‘ālem-i ḳalbe āşinā olduğdan şoñra bir küstāḥlık irtikābıyla o ‘āleme duḥūlden men‘ olunmaḳdır ki esmā’-yı ilāhiyyeniñ birbirinden mā-bihi’l-ımtiyāz ile vākı‘ olan tecelliyātını birer Yūsuf’a teşbīh eyledi diye tecelliyātıñ maḥalli olan ḳalbe Yūsuf-zār ıtlāḳı bu vechle şaḥīḥdir.

[HM, 249a] Ya‘kūb ‘Aleyhi’s-selām baña bükāda hem-çeşm ü akrānlık nice edebilir ki o Yūsuf’dan ba‘īd, ben Yūsuf-zārdan uzak düşmüşümdür. Zār lafzı ādāt-ı teḳşīrdendir. Gül-zār gülü çok maḥall demekdir. Murādı ḳalbdır ki ehl-i tecelliyāta anda şuver-i gūn-ā-gūn esmā’ tecellī etmeden ḥālī olmazlar. Gūyā bir küstāḥlık sebebiyle o ‘āleme duḥūlden men‘ olunmuş gösterir yāḥud men‘ olunan lisānından ḥikāyedir.

می پرد چشمم بخواب نیستی همچون شرار

از تو تا ای آتشین رخسار دور افتاده ام

Mī-pered çeşmem be-h'āb-ı nīstī hem-çün şerār / Ez-tu tā ey āteşīn ruhsār dūr üftādeem

[HE, 159a] Senden ey āteşīn ruhsār olan maḥbūb, ba'īd düşelden berü benim gözüm 'adem-i uykusunuñ şevkinden kıvılcım gibi uçar. Göz uçmak ya'nī segirmek bir maḥbūbuñ kudümüne delālet etdiği cihetden ma'sūkuna ḥiṭāb eder ki senden müfāraḳat edeli mevte 'āşık olup kıvılcım mişāli 'ademe şevkimden gözüm uçmadadır. Gūyā muḥabbetiñ ta'alluḳu elbetde ma'dūme olup o ma'dūmuñ bulunmaya müste'idd olan maḥallini ekser-i nās ma'sūk kıyās etdiklerine binā'en saña vuşlat için mevte tā bu kadar iştiyākım vardır demiş oldu.

[HM, 249a] Senden ey āteş 'izārlı dil-ber uzak düşelden berü 'adem-i nevmine gözüm kıvılcım gibi segirir. Ya'nī bir ān aḳdem mün'adım olup bu firāḳıñ sūzişinden ḥalās olaydım diye. Zīrā kıvılcımıñ 'ömrü ma'lūmdur bir ānda görünüp maḥv olur.

کیست صائب تا ز حال دل خبر بخشد مرا

مدتی شد کز دل افکار دور افتاده ام

Kīst Şā'ib tā ez-ḥāl-i dil ḥaber baḥşed me-rā / Müddetī şod ki ez-dil-i efkār dūr üftādeem

[HE, 159b] Ey Şā'ib, kimdir tā baña ḳalbiñ ḥālinden ḥaber baḥş eyleye, zīrā bir müddet oldu ki ḥaste gönülden ba'īd vāḳı' olup keyfiyyet-i aḥvālinden ḥaberim yoḳdur. Şu'arāniñ böyle ta'bīrleri ehl-i ḥāl olmadıḳca fehm olunmaz ve ḳalbinden müfāraḳat ıştılāḥlarında ne demekdir bilinmez.

[HM, 249a] Ey Şā'ib, kimdir tā baña gönül ḥālinden ḥaber baḥş eyleye, zīrā bir müddet oldu ki ḥaste gönülden ba'īd düşüp aḥvālince ıttılā'im yoḳdur.

[81. Gazel]

ندیدم روز خوش تا چون قلم روی سخن دیدم
بزیر تیغ رفتم تا ز بند ازد کردیدم

Ne-dīdem rüz-ı hoş tā cün qalem rūy-ı sühan dīdem / Be-zīr-i tīg reftem tā ez-bend āzād kerdīdem

[HE, 159b] Kalem gibi söz yüzünü görelden berü güzel gün görmedim, kayddan āzād olaldan berü kılıc altına gitdim. Ya'nī kalem neşv ü nemā bulduğu maqāmda ayaklarından bağı ve maḥbūs ādem gibi āzād olmak sevdāsında iken bu kayddan āzād olunca kalem-tırāş altına gelip 'ömrü bu tīgīñ tahtında telef olduğu gibi merḥūm buyurur ki benim daḥi söze āşinā olaldan berü ḥālim böylece muḥātarātla geçmededir.

Yāḥud beytden murādı qalemiñ boğumları ola ki kātibler onu kesmeyince qalemi isti'māl mümkün degildir. Ve şūretā ayak bağına bu ensebdir ve ma'lūmdur ki müşākele-i tāmme üzere bir 'āmele taqlīd o 'ameliñ semeresin muqallide celb eyler.

[mefā'īlün mefā'īlün mefā'īlün mefā'īlün]

Kelāmiñ keşretinde ḥāmeye taqlīd eden aḥmak

Qazāniñ maqta'ın bālīn eder her laḥzada bilmez

Ve bu 'ālemde söz aḥlamak ile ḥalkıñ taleb etdiği şafā-yı ḥātır cem' olmaz. Belki bu şafā ḥamāqate ve ḥimāriyyete muqārin ni'am-ı 'āciledendir.

[HM, 249b] Kalem gibi söz yüzünü görelden berü güzel gün görmedim, kayddan āzād olaldan berü kılıc altına gitdim. Çünkü qalemiñ boğumları gūyā bağlanmış bir ādemiñ ayağına müşābih ve bu 'uqdeleri kesdikden soñra gerçi kayddan ḥalāş olur. Ammā kalem-tırāşıñ zīr-i ḥūkmüne dāḥil olması kelām ecilinden olduğuna merḥūm nefsinin bu maṭla'da ḥāmeye teşbīh eyledi. Beyt:

[mefā'īlün mefā'īlün mefā'īlün mefā'īlün]

Kelāmiñ keşret ile ḥāmeye taqlīd eden aḥmak

Qazāniñ maqta'ın bālīn eder her laḥzada bilmez

Vāqı'ā söz aḥlamak ile ḥalkıñ taleb etdiği şafā bu 'ālemde cem' olmaz. Belki bu ḥuşūş ḥimāriyyete muqārin ni'am-ı 'ācilelerdendir.

ز پیچ و تاب جوهر دار که کردید استخون من

ز بس بر خویشتن در تنکنای فکر پیچیدم

Ez-pīç ü t̄āb cevher-dār ki kerdīd üstūhʿān-ı men / Ez-bes ber-hʿīştēn der-tengnā-yı fikr pīçīdem

[HE. 159b] Fikr tengnāsında ol kadar kendi kendime egilip bükülüp şarıldım ki pīç-tābdan benim üstūhʿānım cevher-dār oldu. Beyze taʿbīr etdikleri ḥadīdiñ cevherine sebep ḥaddādiñ o ḥadīdi tekrār-be-tekrār egip bükmeden zuhūr etdigine işāret ü temşīl ü mübālağa eyledi. Ya ʿnī küre-i efkārda ol kadar pīç-tāb etdim ki üstūhʿānım cevher-dār temura müşābih oldu demektir.

[HM. 250a] Fikr tengnāsında o kadar kendime egilip bükülüp şarıldım ki pīç-tābdan benim üstūhʿānım cevher-dār oldu. Beyze taʿbīr eyledikleri ḥadīdiñ cevher-dār olmasına sebep, üstād o ḥadīdi tekrār-be-tekrār döküp uzadıp yine bükmesinden zuhūr eder. Merḥūm kendini o beyze teşbīh eyledi. Güyā ḥarāret-i efkārı küre şekline taḥayyül etmiş oldu.

بغیر از کریه تلخ ندمت چیست در دستم

چو کل زین دفتر رنگین که من بر یکدیگر چیدم

Be-ğayr ez-giryē-i telḥ-i nedāmet çīst der-destem / Çü gül ez-īn defter-i rengīn ki men ber yek-diger çīdem

[HE. 160a] Gül gibi bu rengīn kitābdan ki ben birbiri üzerine devşirip cemʿ eyledim, nedāmetiñ acı ağlamasından gayrı elimde ne vardır? Ya ʿnī gülşen-i ʿālemde ben de güle taqlīd edip bir miqdār evrāk-ı perīşān cemʿ eyledim. Lākin gül gül-ābla ağladığı gibi ben daḥi nedāmetle bükāya mübtelā olup bu enfāsı tesbīh ve tahlīle şarf etmedigime peşīmān olmuşum diye şikāyet eyledi.

[HM, 250a] Gül gibi bu rengin kitâbdan ki ben birbiri üzerine devşirip cem' eyledim, nedâmetiñ acı ağlamasından gayrı elimde ne vardır? Ya'nî gülşen-i 'âlemde ben de güle taklîd edip bir miqdâr evrâk-ı rengin peydâ vü cem' eyledim. Ammâ gül gül-âbla ağladığı gibi ben daği nedâmetle bükâyâ mübtelâ olup bu enfâsı tesbîh ve tahlîle şarf etmedim diye peşimân olmuşumdur.

منه انگشت بر حرفم اگر درد سخن داری

که بر هر نقطه من صد بار چون پرکار کردیدم

Me-nih engüşt ber-ḥarfem eger derd-i sūḥan dārī / Ki ber her nokṭa men şad bār çün pergār kerdîdem

[HE, 160a] Benim kelâmıma i'tirâz eyleme eger söz derdini tutar iseñ, zîrâ ben her nokṭanıñ üzerine pergār gibi yüz kerre dolandım. Harf üzere parmak komaḳ kinâyedir i'tirâz etmeden. Vâkı'â keşret-i meşkle sehlü'l-mümteni' şüretinde merḥûm bu kadar eş'âr cem' eylemiştir. Ammâ tabî'at-ı şî'riyye şâhibleri bilirler ki bir şâ'ir bir mazmûnu elfâz-ı mütenâsikaya va'z edinceye dek neler çeker. Lâkin çâresi yok. Elbetde mizâc u mezheb ü meşreb müteḥâlîfe olduğundan i'tirâz der-kârdır.

[HM, 250a] Eger söz derdini tutar iseñ benim kelâmıma i'tirâz etme, zîrâ her nokṭanıñ üzerine ben yüz kerre pergār gibi dolandım. Vâkı'â keşret-i meşḳ ile sehlü'l-mümteni' maḳûlesi bu kadar eş'âr-ı nefise cem' eden âdemiñ suḳatâtına ta'arruz şu'arâya yakışmaz. Zîrâ bir gâzeline tanzîr kaşd eden bilir ki merḥûmuñ şî're şarf etdiği i'tinâ ne rütbelere bâliğdir. Bizler ba'z-ı maḥallerde i'tirâz degil ta'zîr eyledik. Lâkin cihet-i şerî'atden olmaḳ üzere. Yoksa şî'rde merḥûmuñ rütbesini faḳîr kadar taḥḳîḳ etmiş görmedim.

سر آمد کرچه از انصاف دادن روزگار من
مسلمان نیستم از هیچکس انصاف اگر دیدم

Ser-āmed gerçi ez-inşāf dāden rūzgār-ı men / Müslümān nīstem ez-hiç kes inşāf eger dīdem

[IHE. 160a] Halka lā'ikini vermeden benim rūzgārım tamām oldu ise de Müslümān degilim eger bir kimseden inşāf gördüm ise. Belki eyyāmım ihsānıma isā'etle mürür eyledi. Şeyh 'Attār pendinde buyurur ki "Be-h'zīn ahlāk mī-dānī kerāst ān ki vā ū inşāf u inşāfī ne-h'āst" Ya'nī "Ahlākıñ a'lāsı bilir misin kimiñdir, o kimseniñdir ki halka lā'ikini verdi, halkdan kendine lā'ik olanı taleb etmedi."

Merhūmuñ imtiḥān beytlerindedir. Ya'nī Türkī'ce bu şüretde ta'bīr ü tefhīm nādir olur, ma'nāsına vāqı'ā hulq-ı mezkr enbiyā' vü aqṭāba maḥşūş ahlāk-ı maḥmūdeniñ eşreflerindedir. Birkaç gün bu fikrde olup kendini tecrübe etmek bu huşūşda herkese vācib gibidir. Ve bu mādde vācib gibidir dedigim o sebebdendir ki Rabbü'l-'ibād 'ālimlerden ğanī iken bir 'abdine ihsān eylese şükr taleb eder.

Bizler ise fakīr ibn-i fakīr bir ālāy gedā-yı māder-zādlardan iken emşālimizden birine bir ihsān etdigimizde teşekkürün taleb etmemek bir tarafında mīrās yiyicilik gibi ma'nā olur. Ammā evvelki ma'nāniñ daḥi bundan eşref maḥalli vardır.

[HM. 250b] Benim rūzgārım halka lā'ikini vermeden tamām oldu ise de Müslümān degilim eger hiç kimseden inşāf gördüm ise. Belki inşāfıma isā'etle muḳābele eylediler. Halka halk için inşāf u ikrām u ihsān edeydi hem zāyi' olmazdı ve hem halkdan bu şikāyete sebep ḳalmaz idi. Zīrā meşhūdu ihsān vaḳtinde halk degil idi ki isā'et vaḳtinde ihsānımı bilmedi diye mükedder olaydı.

ز خون شکوه ام چون لاله دامانی نشد رنگین
کشیدم کاسه های خون بر لب خاک مالیدم

Ez-hūn-ı şekveem çün lāle dāmānī ne-şod rengīn / Keşīdem kāsehā-yı hūn ber leb ḥāk mālīdem

[HE. 160b] Benim şikāyetim anından lāle gibi bir dāmen rengīn olmadı, an kāselerin ekip dudagıma toprak sūrdūm ki kimse hālime vāıf olmasın diye. Zīrā Őerbetden Őoŕna dudak silmek ‘ādetdir. Mefhūm-ı beyt bu adarca oldu, aldı ki lāleyi bir ādem dāmenine cem‘ eylese yine dōkse dāmeninde lāleden eŐer almadıgı gibi benim de Őikāyetimden eŐer yokdur. an kāselerin iip leblerimi tūrāba sildim demesinden fehm olunur ki Őerbetden Őoŕna dāmene dudak silmek ola ve topraa silmeden murādı ketm ola.

[HM. 251a] Benim Őikāyetim anından lāle gibi bir dāmen rengīn olmadı, an kāselerin ekip dudagıma toprak sūrdūm ki kimse hālime vāıf olmasın diye. Gūyā ‘ādetā Őerbet iildikde dudak silmek ānūnuna iŐāret eyledi ki elbetde meŐrūb rengīn olduda her neye silinir ise rengi onda zāhir olmasın. Őikāyet maāmında īrād eyledi ve lāle bir dāmene cem‘ olup dōkölse eŐeri almadıgını ‘adem-i Őikāyet ve tūrāba silmesini ketmden ‘ibāret eyledi.

[82. Gazel]

ما نام خود ز دفتر دلها سترده ايم

از دفتر جهان ورق باد برده ايم

Mā nām-ı hōd ez-defter-i dilhā sūtūdeīm / Ez-defter-i cihān varaq-ı bād-būrdeīm

[HM. 160b] Biz kendi nāmımızı gōŕnūller defterinden azımışızdır, biz cihān kitābından rūzgār gōtūrmüş varaqız. Bir vechle bulunup hālimiz kimseniŕ ma‘lūmu olmak mutaŐavver degildir. Gūyā kendiniŕ bī-nām u niŐān olduguna rūzgār gōtūrmüş varaq ile arb-ı meŐel eyledi. Merhūm cümle erbāb-ı hālīŕ avāllerin beyāna ā’im-maām gibi bir Őā’ir-i bī-nazīrdir. Zīrā kendiniŕ hāliline Őarf etmek Őöhretine gōre muhāl ābilindendir. Zīrā bu Őıfatlar kibār-ı Melāmiyyede bulunur ki cümle halkıŕn ma‘lūmu ve cümleniŕ melūlu olup āŐār-ı Őalāh u kerāmetden kendilerinde bir Őey’ gōrūnmez.

[HM. 251a] Biz kendi adımızı gönüller defterinde kazımışızdır, biz cihān kitābından rūzgār götürmüş varakız. Bir vechle bulunup hālimiz halkıñ ma'lūmu olmak müşkildir. Mukaddemen tenbīh olundu ki cümle zıkr eylediği maḳāmāt-ı şūfiyye bi'z-zāt kendiniñ olmak lāzım degildir. Belki her maḳāmıñ şāhibi maḳāmından haber verip hūsn-i ta'bīre daḫi muvaffaḳ olsa böyle söyler demek olur. Siyyemā bu maḳāla'ıñ mefhūmu ki kibār-ı Melāmiyyeniñ eşref-i evşāflarındandır.

چون سرو تازه روی درین بوستان سرا

در ره کرم و سرد جهان پافشوده ایم

Çün serv-i tāze-rüy der-īn büstān-serā / Der rāh-ı germ ü serd-i cihān pā fişürdeīm

[HE. 161a] Tāze yüzlü serv gibi bu bostān-serāyda cihāniñ germ ü serdi ve ḳabz u bastı tarīkinde ayak şokup bahārından mesrūr ve ḫazānından maḫzūn olduğumuz yokdur. Bastından mesrūr olmamanın sebebi devāmı olmadığından ve ḳabzından maḫzūn olmamanıñ bā'isi ser-māye-i cennāt-ı 'ivāz olduğuna taşdıḳdendir. Ḳaldı ki mizāc-ı beşeriyet fi'lini icrāda taḫallūf etmez. Murād mīzān-ı şer'ı isti'mālde diḳḳatdır.

[HM. 251b] Tāze yüzlü serv gibi bu bostān-serāyda cihāniñ germ ü serdi ve ḳabz u bastı tarīkinde s̄abit-ḳadem olmuşuzdur. Bahārından mesrūr ve ḫazānından maḫzūn olduğumuz yokdur. Bu pend-i ilāhiyye naşsıñ mefhūmudur. Ve bu keyfiyyete duḫūl beşere mümkündür. Lākin bir mürşid yedinde birḳaç kerre ölüp dirilmedikce muḫāldir.

زدیکتر بپرده چشمت از نگاه

راهی که بکعبه مقصود برده ایم

Nezdīkter be-perde-i çeşmet ez-nigāh / Rāhī ki be-Ka'be-i maḳşūd bürdeīm

[HE. 161a] Bir yol ki biz Ka'be-i maḳşūda iletmişiz, göz perdesine nazardan akrebdir. Ya'nı ḳurbuñ edille-i şer'ıyyesine baḫş u münāzaradan ḳaḫ'-ı nazar ḳabūl olunup bu ḳabūlden ḳalbiñ müte'essir olması tevfiḳine daḫi maḫzar olan 'ārif yalnız tefhīm için

bu kadarca irsāl-i meşel edebilir. Yoksa haqīkat-i hāl ta'bīre gelir ma'nalardan degildir.

[HM, 251b] Bir yol ki biz Ka'be-i maqşūda iletmişizdir, göz perdesine nazardan akrebdir. Ya'nī maqām-ı kurbuñ edille-i şer'yyesine nazardan ve baħşden evvel kabūl-i tamma mazhar olan 'arīf bu kurbdan mūte'essir olmasına tevfiq-i ilāhī 'ināyet olunur ise Şā'ib'in merāmı ma'lūm olur. Yoksa bi-'aynihi haber-i şahīh ile vārid olanı şarāhaten söylesem tekfīr ederler.

از صبح پرده سوز خدا یا نگاهدل
این رزها که ما بدل شب سپرده ایم

Ez-şubh-ı perde-süz Hüdāyā nigeħ-dār / Īn rāzhā ki mā be-dil-i şeb sipürdeīm

[HE, 161a] Bu sırlar ki biz gice kalbine teslīm ü ta'bīye etmişizdir, yā Rabbī sen perde yakıp rüsvāy edici şubħdan hıfz eyle. Mu'amelāt-ı şādıkāne ve 'ibārāt-ı 'aşıqāne öteden berü şulehā için sutūr-ı leyālī içinde vāqı' olduğundan niyāz eder ki benim bu hāletlerime benī-ādem degil şubħuñ bile vāqıf olmasına rāzı degilim.

Ya'nī benim baña maħşūş olan şerefim zulumāt-ı imkānımda ve zulumāt-ı leyālīde arz-ı vāsi'e-i 'ubūdiyyette ihsān eyledigiñ kuvvālarım cemā'atine imāmet edip sırr-ı yakīne vāşıl olacak 'ibādeti saña hāşş etmektir bu zulumāt-ı mezkūreden tāli' olan şubħu cezā'-yı 'amelim olmak üzere müşāhede edeyim. Yoksa şubħ-ı āfākıñ āhvālime ıttılā'ı maṭlūbum degildir.

[fā'ilātün fā'ilātün fā'ilātün fā'ilün]

Sūk-ı şöhretde şakım cins-i nevāfil şatmadan

Müşterisi luṭf-ı haqḳdır bender-i ihlāşa git

Sen gibi bir müflise kabdırma māliñ aç gözüñ

Kalb derler naqđ-ile memlū dükkān-ı hāşşa git

[HM, 252a] Bu esrār ki biz giceniñ ƣalbine teslīm ü ta‘bīye etmişizdir, yā Rabbī sen perde yakıcı ve rüsvāy edici şubhdan hıfz eyle. Mecāza şarf olunur ise gicelerde olan küstāhlıƣlarına tesettür niyāz eder. Yok haƣıƣate haml olunca leyālīde kibāra maḥşūs ‘ibādāt u t̄ā‘ātiniñ üzerine aƣyārıñ ıtılā‘ından ḥavfa ƣıƣkar. Beyt:

[fā‘ilātün fā‘ilātün fā‘ilātün fā‘ilün]

Sūƣ-1 şöhretde şaƣın cins-i nevāfil şatmadan

Müşterīsi luḥf-ı haƣƣdır bender-i ihlāşa git

Sen gibi bir müflise ƣabdırma mālūñ aç gözün

ƣalb derler naƣd-ile memlū dükkān-ı ḥāşa git

هر نقش نیک و بد که چو آینه دیده ایم

صائب ز لوح خاطر روشن سترده ایم

Her naƣş-ı nīk ü bed ki çü āyine dīdeīm / Şā‘ib ez-levḥ-i ḥāḥır-ı rüşen sütürdeīm

[HE, 161b] Her nīk ü bed naƣş ki āyine gibi görmüşüzdür, ey Şā‘ib rüşen olan ḥāḥırımız levḥinden ƣazımışızdır. Ya‘nī ḥavāḥır-ı redd etmeye ƣudretimiz yok, bir zararī ma‘nādır. Lākin haƣƣımızda mezmūm olan ḥavāḥır-ı reddiyeye ‘alāƣadır ki āyine-i ƣalbimizi mükedder edip āşār-ı tecelliyāt-ı esmā‘y-ı idrāke māni‘ olur.

[HM, 252a] Her nīk ü bed naƣş ki görmüşüzdür āyine gibi, ey Şā‘ib rüşen olan ḥāḥır levḥinden ƣazıyıp oña muƣayyed olmadık, belki naƣƣāş-ı müşāhedeye sa‘y eyledik.

[83. Gazel]

ز کوشش حاصلی غیر از غبار دل نمی یابم

به از افتادگی این رهرا منزل نمی یابم

Ez-kūşış ḥāşılī ģayr ez-ğubār-ı dil ne-mī-yābem / Bih ez-üftādegī‘in rāh-rā menzil ne-mī-yābem

[HE, 161b] Sa‘yden ģubār-ı ƣalbden ģayrı bir ḥāşıl ve bir fā‘ide bulamam, üftādelikden ve ‘aczden a‘lā bu tarīƣ için ben menzil ve bir mevƣi‘-i rāḥat bulamam. Zīrā her ne

çadar sa'y edip istiṭā'atimi şarf eder isem o çadar ğubār-ı ḥāṭır olan 'ucb u kibr çalbimi berbād eder. Ammā ḥaḳīḳat-i ḥāle i'tirāf edip "Ben 'ācizim, tevḫīḳ ve çuvvet-i tā'āte meyl Mevlā-yı müte'āl'in ināyetleridir, yoğsa benim aşım ve faşım ma'lūmdur" diye sülūk eylesem menzile vāşıl olmuş çadar şafā-yı ḥāṭır der-kārdır.

Merḥūm bu maṭla'ında şūfiyāne bu mażmūnu nazm eyledi. Ve Rabbü'l-'ālemīn dā'imā çullarına 'ibādīn 'inde mūmkūn olan ef'āl ile emr eder ve ictinābları imkānda olan çabāyīḥdan nehy eder ve herkes nefsinde bu imkānı bulur. Ve i'tiḳād-ı şaḥīḥ bu bābda Ḥakīm-i muṭlaḳ celle şānehu kendi de bir vechle ef'ālīn nisbetine çudreti olmayan cemād maçūlelerine ef'al lā-tef'al demez. Ve kendisi Çurān-ı Kerīm'de ef'ālī bizlere nisbet eder ve gāḥice nefy eder nisbeti de şaḥīḥdir.

Ve nefy etmesi de maḥallerinde şaḥīḥdir ve bizim sa'ādetimiz 'acabā bizlerdeki çudret-i ḥādīşeniñ ef'ālde müdhili var mıdır yoğsa cümle çuvvālarımız āletden 'ibāret fa'āl-i muṭlaḳ 'ālemdede bir midir diye bu şübheyi ḥall etmek de degildir. Zīrā bu müşkil ebedü'l-ābād çābil-i inḫilāl degildir.

Belki sa'ādetimiz o emr-i ilāḫīye kemāl-i rağbetle imtişāle mübāderetden soñra yine a'māle i'timād etmeyip onuñ fażl u en'ām u elṭāf-ı kerīmānesine istinād etmektedir. Ve's-selām. Zīrā saña Cenāb-ı bārī'den vāşıl olan kitāb maḥz-ı şıdḳ ve 'ayn-ı şavābdır.

[HM, 252b] Sa'yden ğubār-ı çalbden ğayrı bir fā'ide bulamam, 'acz ü üftādelikden a'lā bu ṭarīęe menzil bulamam. Zīrā her ne çadar sa'yim ziyāde olur ise 'ucb u kibrim daḫi ziyāde olup derūnumu mūkedder eyler. Pes fā'il-i ḥaḳīḳī birdir diye ḥavl u çuvvetimden berī ve 'āciz ü nāciz olduęda selāmet der-kār olur.

که کردانید از عالم ندلم روی دلها را

که از صاحب‌دلان هم عهد روی دل نم‌یابم

Ki kerdānīd ez-'ālem ne-dānem rūy-ı dilhā-rā / Ki ez-şāḥib-dilān hem 'ahd-i rūy-ı dil ne-mī-yābem

[HE, 162a] Bilmem ‘ālemden gönüller yüzünü kim çevirdi ki evliyā’u’llāhdan daḥi teveccüh-i ḳalb vaḳtini ve ‘ādetini bulamam. Murādı ezimme-i ḳulüb ḳabza-i ilāhiyyede olup mezāhiriñ her ḳanḳısından bir feyz zuhūr eder ise bi’l-işāle Mevlā-yı müte‘āl’iñ ni‘amından olduğunu erbāb-ı gāflete tefhīmdir.

[HM, 252b] Bilmem ‘ālemden gönüller yüzünü kim çevirdi ki evliyā’u’llāhdan daḥi teveccüh-i ḳalbi ḥāletini bulamam. Murādı ezimme-i ḳulüb ḳabza-i ilāhiyyede olup mezāhiriñ her ḳanḳısından bir feyz zuhūr eder ise bi’l-işāle Mevlā-yı müte‘āl’iñ kerem ü iḥsānı ve ni‘am u imtinānı olduğunu gāfillere tefhīm eder.

چه ساعت بود بند از پای من برداشت بیتابی

که چون ریک و روان بر کردم و منزل نمی یابم

Çe sâ‘at bûd bend ez-pāy-ı men berdāšt bī-tābī / Ki çün rīg-i revān ber kerdem ü menzil ne-mī-yābem

[HE, 162a] Ne sâ‘atde idi za‘f benim ayağımdan ḳaydı ḳaldırdı ki rīg-i revān gibi dolanırım ve menzil bulamam. Gūyā harekete māni‘ olduğu cihetden za‘ifliği bir maḥbūsuñ ayağındaki ḳayda teşbīh edip “Bi-ḥamdi’llāh bu ḳayddan ḥalāş oldum ammā belā bunda ki aḳıcı ḳum gibi gider ve menzil bulamam hemān sâ‘at ıtlāḳımıñ muḳtezā-yı ṭālī‘idir” diye şikāyet eyledi.

Merḥūmuñ işāret eylediği ma‘nā kā’inātiñ ya‘nī mā-sivāu’llāhiñ cümlesine sārī ve her anda bu ḥālet üzerlerine cārīdir. Lākin herkes degil belki erbāb-ı mükāşefeniñ ekseri bilmez bir daḳīḳ sırr-ı ilāhīdir ki *Ḳur‘ān-ı Kerīm*’den *bel hüm fi lebsin min ḥalkin cedīd*⁴⁴⁵ mefhūmundan istinbāṭ olunmuştur.

[HM, 252b] Ne sâ‘at idi za‘f benim ayağımdan ḳaydı ḳaldırdı ki aḳıcı ḳum gibi ṭolanıp ḳonaḳ bulamam. Gūyā sâ‘at ıtlāḳınıñ nuḥūsetinden şikāyet eder ki gerçi āzād oldum ammā muḳayyed iken vehm eylediğim şüret zuhūra gelmedi diye. Zīrā seyr ü seferden

⁴⁴⁵ “Buna rağmen onlar yeni bir yaratma konusunda şüphe içindeler.” Kāf Sûresi, 50/15.

memnū‘ olanlar elbetde oña mūte‘ allıx bir miqdār hūlyālara düşmek lâzımdır. Murādı ta‘yīn-i maṭlabdan taḥzīrdır.

ظهور حق ز باطل چشم من بسته است ای خود بین

تولیلی را نمی یابی و من محمل نمیام

Zuhūr-ı ḥaqq ez-bāṭıl çeşm-i men beste est ey ḥod-bīn / Tu Leylī-rā ne-mī-yābī vü men maḥmil ne-mī-yābem

[HE, 162a] Ey ḥod-bīn ve kendini görücü benim gözümü bāṭıldan ḥaqqıñ zuhūru bağlamışdır. Sen Leylā’yı bulamazsın ben maḥfeyi bulamam. Ya ‘nī āyāt-ı āfākiyye vü enfüsiyyede āsar-ı esmā’ vü şifāt baña bir gūne galebe etmişdir ki mā-sivāyı gā’ib etmişimdir. Ve sen bu āsar-ı mezkūreyi kendiñe nisbet edip ḥayvāniyyete tenezzül seyyi’ esinden cemāl-i esmā’yı idrāk edemezsin.

Zīrā her şifātıñ maḥşuş bir miqdār şürūtu vardır ki o şürūt taqdīm olunmadıkça şemeresi zuhūra gelmez. Ve bu ṭā’ifeniñ aḥvālını kesbiñ şürūtu daḥi muḳtezā-yı şerī’at-i Muḥammediyye üzere kılı kırk yarıp sülük etmektir. Qaldı ki ben de namāz kılıp oruc tutup īmān u i’tikādında Müslümān’ım diye da‘vā eder iseñ müsellemdir tā kendiñden a‘lā rütbede bir Müslümān görmedikce kaç aqçelik Müslümān olduḡunu idrāk edemezsin.

[mefā’īlün mefā’īlün fe‘ūlün]

Uşul-i ‘aşq u şevki ehl-i miḥnet
Ebu’d-Derdā’dan ederler rivāyet

Vefā-yı ḥidmet edince ekābir
Olur rāvī ḥadīş-i vaşla Cābir

Süluku ibn-i meyyitden görenler
Olardır vuşlat-ı ḥaqqā erenler

Cünün ‘aql-ı ma‘āşî etse ber-bād
Bedel olur şerī‘at fi‘li mu‘tād

Güşād olur der-i ma‘nā-yı insān
Görünür pertev-i esrār-ı Raḥmān

[HM. 253a] Ey ḥod-bīn, ḥaḳḳıñ zuhūru benim gözümü bātıldan bağlamışdır. Sen Leylā’yı bulamazsın, ben maḥfeyi bulamam. Ya‘nī āyāt-ı āfākiyye vü enfüsiyyeden āsār-ı esmā’ baña bir gūne ğalebe etmişdir ki mā-sivāyı idrākden ḳalmışımdır. Bi-‘aynihi sen bu āsār u envārı ğā’ib etdiğiñ gibi. Beyt:

[mefā‘īlün mefā‘īlün fe‘ülün]
Uşūl-i ‘aşḳ u şevḳi ehl-i miḥnet
Ebu’d-Derdā’dan ederler rivāyet

Sülūku ibn-i meyyitden görenler
Olardır vuşlat-ı ḥaḳḳa erenler

Vefā-yı ḥidmet etdikde ekābir
Olur rāvī ḥadīş-i vaşla Cābir

Cünün ‘aql-ı ma‘āşî etse ber-bād
Bedel olur şerī‘at fi‘li mu‘tād

Güşād olur der-i ma‘nā-yı insān
Görünür pertev-i esrār-ı Raḥmān

باحسان میتون جان برد ازین دریای پر شورش

کنار این بحر را جز دامن سائل نمییابم

Be-iḥsān mī-tüvān cān bürd ez-īn deryā-yı pür-şüriş / Kenār īn baḥr-rā cüz dāmen-i sā’il ne-mī-yābem

[HE, 162b] Bu fırtına ile memlû olan deryâdan ihsân ile ve fuqarâya ikrâm u en‘âm ile cân iletip hâlâş olmak mümkündür. Zîrâ ben bu bahır için dâmen-i sâ‘ilden gayrı sâhil bulamam. Vâkı‘-ı beyân bir maẓmûn-ı şâdıktır ki her ‘aşrda fuqarâya yardım edenler envâ‘-ı mühlükeden hâlâş buldukları herkesiñ şühûdu olmuştur.

[fe‘ilâtün fe‘ilâtün fe‘ilâtün fe‘ilün]

Fuqarâ dâmenini tutmayacak bir devlet

Hayme-i emn ü emân içre mükerrem olmaz

[HM, 253b] Bu fırtına ile memlû olan deryâdan cânı ihsân sebebiyle hâlâş etmek mümkündür. Zîrâ ben bu deryâ için sâ‘iliñ dâmeninden gayrı kenâr bulamam. Vâkı‘-ı beyân bir maẓmûn-ı şâdıktır ki her ‘aşrda fuqarâya yardım edenler envâ‘-ı mühlükeden hâlâş buldukları âhiretdeki hâlâşlarınıñ şahididir. Beyt:

[fe‘ilâtün fe‘ilâtün fe‘ilâtün fe‘ilün]

Fuqarâ dâmenini tutmayacak bir devlet

Hayme-i emn ü emân içre mükerrem olmaz

Ne kadar olsa da ma‘mûr harâb olmuştur

Bir kapı kim fuqarâdan oña âdem gelmez

که از کرداب افکند این کره در کار دریا را

که چندی که می‌کردم از و ساحل نمی‌یابم

Ki ez-girdâb efkend ĩn-girih der-kâr-ı deryâ-râ / Ki çendânî ki mî-kerdem ez-û sâhil ne-mî-yâbem

[HE, 162b] Kim bu deryâniñ işine gird-âbdan ‘uqde bıraqtı ki her ne kadar dolandır isem o deryâdan sâhil bulamam. Murâdı ekser ‘ulemâniñ gaflet etdiği harekât-ı devriyyeden şikâyet eyledi. Ammâ vâkıf olduğdan şönradır. Zîrâ müsâfir tarîkiniñ istikâmeti hayâliyle her ne kadar sefer etse menziliñ bu‘dundan şikâyet etmeyip menzil ü konak muhakkaktır diyerek gice ve gündüz gitmede olur. Ve bu esnâda tarîkiniñ devriyye olduğuna vâkıf olacak mahalle geldikde ma‘lûmu olur ki konak yokdur ve başlar Şâ‘ib gibi şikâyet etmeye.

[HM, 253bl] Kim deryānīñ işine gird-ābdan bu ‘uğdeyi bırağdı ki her ne adar dolanır isem ondan sāhıl bulamam. Murādı ekşer ‘ulemānīñ ғaflet etdigi hareket-i devriyyeden şikāyetdir. Zīrā müsāfir tarīkīnīñ istikāmetinden yağn̄ üzere olduğca leyl ü nehār sülūkdan almaz, menzil vardır diye. Ammā bu eşnāda ‘ināyet der-kār olup hareketiñ devriyye olduğuna vāqıf olduğda Şā’ib gibi şikāyete şūrū’ eder.

درون سینه خرمنها ز تخم دوستی دارم

زمین سینه احباب را قابل نمیابم

Derūn-ı sīne hırmenhā ez-toğm-ı dūstī dārem / Zemīn-i sīne-i aħbāb-rā ābil ne-mī-yābem

[HE, 163al] Derūn-ı sīnemde dostluğ toğmundan hırmenler utarım, ammā eħibbābīñ sīneleri zemīnini ābil bulamam. Zīrā her toğm her zemīnde bitmez ve ‘ilm-i felāhede bu bābda ‘acīb ü ғarīb harekātlar vardır ki bu maźmūnuñ şıdğına şehādet eyler. Ve tā’ife-i şūfiyyede ғāyet mūra’āt olunan şūrūğların eşrefi budur ki mūrīd sālīkde bir sırra isti’dād u ābiliyyet tamāmen ma’lūmları olmadığca ifāde etmezler.

Zīrā ba’z-ı toğm bir zemīnde me’kūl ve ħalāvetli şemere verir iken iğlīm-i āğara nağl olunsa mīvesi semm-i ātil olur. Ve ‘aksi daği böyledir. Siyyemā nūfūsuñ da’vāya meyli olduğundan ziyāde ħazer ederler.

Ve geregi gibi şadr-ı evvelīñ aħvāli bir ādemiñ ma’lūmu olup Resūlu’llāh şalla’llāhu ‘aleyhi ve ve sellem ħazretleri aşğāb-ı kirāmīñ her birini bir sırra tağşīş ıldığına te’emmūl eylese tağkīğ eder ki ħağğ şarīğ ise de ba’z-ı emziceden ketmi vācibdir.

Zīrā derdmend kendi rūtbesinde bayāğı Müslümān iken o ħağğ-ı şarīğ alāletine bā’iş olur yāğud ifşā eder yāğud bu sırri mūğīs ‘aleyh ittiğāz edinip her mağāmda isti’māline sa’y eder. Şer’-i Allāh ise ıyās ile olmaz yāğud o sırri kemāliyle idrāk edemediğinden şeyhine sū’-i zannla helāk olur. Bunların cümlesi evlād u ‘iyāl ve cevārī vū memāliklerimizde her gün vāğı’ olan ma’hūd u me’lūf olduğumuz mu’āmelātdandır. Lākin bizler ol arafa şırf-ı zihn etmişizdir.

[HM, 254a] Sīnem içinde dostluk tohumundan niçe hirmenler tutarım, lākin aḥbābīn sīneleri zemīnini ḳābil bulamam. Zīrā her tohum her zemīnde berūmend olmaz. Vāḳı ‘ā ḳābiliyyet, ifāze vü ifādeniñ a‘zam şürūḩundandır. ḩattā bir sırr-ı ‘azīmü’ş-şān ki yigirmi sene sülūk edenlerin biñde birine münkeşif olmaz iken terbiye fenninde cāhil meşāyihdan biri ḳābiliyyetsiz mürīdlerden birine keşf eylese fā’ide etmediginden soñra derdmendi helāk eyler.

Bi-‘aynihi ‘aḳāḳīr-i ḩayyibe gibi ki ‘Amr’a pād-zehr olan ḩālid’e zehr olur. Mizāc ḩayşiyetinden ve kendi nefsimizde bulduğumuz ḩāletlerdendir ki bir zamān bir vechle ḳabūl etmedigimiz esrārī ḩālā bir vechle redde ḳudretimiz yoḩdur.

ز اب و کل تراکر حاصلی باشد غنیمت دن

که من جز مایه لغزش در آب و کل نمی یابم

Ez-āb u gil tu-rā ger ḩāşılı bāşed ḡanīmet dān / Ki men cüz māye-i laḡziş der-āb u gil ne-mī-yābem

[HE, 163b] Eger āb u gilden saña bir ḩāşıl u fā’ide olur ise ḡanīmet bil, zīrā ben mā ile ḩīnde ayak sürçmesine bir bā’işden ḡayrı bulamam. Ya ‘nī bi’l-bedāhe ‘uḳūle zāhirdir ki bu dāra vüruduñ sebebi dār-ı ‘uḳbāya ser-māye tedārīki içündür.

Ve bu tedārīk bir müddet bu ‘ālemde tevaḳḳuf etmeyince olmaz ve bu tevaḳḳuf eşnāsında ma‘şūḳāt-ı bāḳiyyeye fi’l-cümle müşābih lezā’iz-i nefşāniyyeler müheyyā olmuşdur ki hem bedel-i mā-yeteḩallel ola ve hem ni‘am-ı ‘uḳbāniñ şüretleriyle istīnās ḩāşıl ola.

Pes bu sırra vāḳıf olmayan dünyāya yiyip içmek için geldim diye siyyemā ruḩşat daḩi bulunur ise ten-perverlige mübtelā olup ferā’izi keşret-i refāhiyyetden ḡāh terk ve ḡāh nāḳış edā ederek āḩirete ḩüsrānla intīḳāl zarūrī olduğundan merḩūm ta’rīz eder ki eger sen çamur ile şuda bir fā’ide bulduñ ise ḡanīmet bil. Zīrā ben āb u gile meşḡul olduğca ḩarīḳ-i müstaḳīmden ayaḡım sürçdü ve zararını çekip fā’idesin bulamadım.

[HM, 254b] Eger āb u gilden saña bir fā'ide olur ise ğanīmet bil, zīrā ben çāmurda ayak sürçmesinden ğayrı bulamam. Ya'nī ekl ü şürbe meşğul olmak ekser-i nüfusu tarīk-i hidāyetden çıkarıp ve ayaĝının 'adem-i şebātına bā'is bir ma'nā bilirim ve vākı'-ı hāl böyle. Lākin kable'l-kemāl merḥūm buyurur ki eger sen ḥayvāniyyetde bir ḥāşıl tedārik etdiñ ise ğanīmet bil. Zīrā benim i'tikādında laĝziş-i pādan ğayrı yokdur. Ben dünyāya yiyip içip giyinmek için geldim diyenlerin biri Şā'ib'e cevāb verebilir.

چنان از موج رحمت دامن این بحر خالی شد

که جوهر در جبین خنجر قاتل نمی یابم

Çünān ez-mevc-i raḥmet dāmen-i ĩn baḥr ḥālī şod / Ki cevher der-cebān-i ḥancer-i kātıl ne-mī-yābem

[HE, 163b] Bu baḥriñ dāmeni mevc-i raḥmetden ancılayın ḥālī oldu ki kātiliñ ḥanceri cebāninde cevher ḳalmadı. Gūyā beyne'n-nās merḥamet mürtefi' oldu diye mübālaĝa maḳāmında ḳaşşābıñ bıçaĝında mezḋūhe 'alāmet-i merḥamet olan cevheriñe ḥiddetiñ nişanıdır, ḳalmadı diye şikāyet eyledi. Merḥūm merḥamet-i mūte'addiyyeden şikāyet eder. Şimdi 'aşrımızda ḥalkıñ kendi nefslerine merḥametleri ḳalmadıĝı herkesiñ ma'lūmudur.

[HM, 254b] Bu baḥriñ dāmeni mevc-i raḥmetden ancılayın ḥālī oldu ki kātiliñ ḥanceri cebhesinde cevher bulamam. Gūyā beyne'n-nās merḥamet mürtefi' oldu diye mübālaĝa maḳāmında ḳaşşābıñ ḥançerinde mezḋūhe 'alāmet-i merḥamet olan cevheri ve ḥiddeti bulamam dedi ki nihāyeti raḥmet-i mūte'addiyyeniñ ḳilletinden şikāyet eyledi. Şimdi raḥmet-i lāzıme daḥi ḳalkmışdır.

ز بار طوق چون قمری چرا کردن سیه سازم

که من چون سرو از این کردنکشان حاصل نمیابم

Ez-bār-ı tavḳ çün ḳumrī çerā gerden siyeh sāzem / Ki men çün serv ez-ĩn gerden-keşān ḥāşıl ne-mī-yābem

[HE. 163b] Tavḳ-bārından ḳumrī gibi n'ıçün gerdenimi siyāh edeyim zīrā ben bu serv gibi gerden-keşlerden şemere bulamam. Ya'nī bir kimseye 'arz-ı 'ubūdiyyet etmelidir ki ondan 'ācilen ya ecelen bir netīce ḥāşıl ola. Yoksa ḳumrīniñ serve olan şemeresiz 'ubūdiyyet tavḳını 'uḳalāda istiḥsān eder bulunmaz.

'Aṭāu'llāh İskenderī Ḥikemiyyāt'ında buyurur ki "Lā-teşḥeb illā min yenhāzu [x]" ya'nī "Şoḥbet etme illā ol kimse ile şoḥbet eyle ki ya saña dūnyevī bir nef'i ola ya uḥrevī bir fā'idesi ola. Bu iki sınıfdan ḥāric her kim ile şoḥbet eder iseñ ser-māye-i sa'ādetiñ olan 'ömrü hevāya şarf etmiş olursun."

[HM. 255a] Ḳumrī gibi gerdenimi tavḳ-bārından n'ıçün siyāh edeyim ki serv gibi bu gerden-keşlerden şemere bulamam. Ya'nī bir kimseye 'arz-ı 'ubūdiyyet olunur ki 'ācilen ya ecelen bir netīce ḥāşılı mutaşavver ola. Yoksa ḳumrunuñ serve olan şemeresiz 'ubūdiyyet tavḳını iltizām şūreti bir 'ākıla ḥoş gelmez. Ve gerdenimi siyāh etmem demesi 'ādetā bir şaḳīl nesne ḥaml olunduḳda gerdende ip maḥalleri siyāh olduğuna mebnīdir. Sābıḳan taḥrīr olunan ma'nādır ki aḥbāb ya dūnyevī veyā uḥrevī gerekdir.

تراگر هست ازین دریا کهر در کف غنیمت دن

که من کوهر بغیر از عقده مشکل نمیابم

Tu-rā ger hest ez-īn deryā güher der-kef ḡanīmet dān / Ki men gevher be-ḡayr ez-'uḳde-i müşkil ne-mī-yābem

[HE. 164a] Eger seniñ deryādan eliñde bir gevher var ise ḡanīmet bil, zīrā ben 'uḳde-i müşkilden ḡayrı gevher bulamam. Ḥayrete işāret eder ki ma'ārif-i ilāhiyyeniñ zirve-i 'ulyāsıdır zīrā 'uḳde-i müşkile gevher ıtlāḳ etmesinden ḡaraḳı ḥayret olduğü fehm olunur. Ve kibār-ı şūfiyyeden ba'zılar 'ālemiñ cümlesi müşkildir diye buyurduḳlarında aḳrānlarından ekseri taşdıḳ etmişlerdir. Lākin ḥayretiñ daḫi merātibi vardır. Yoksa her ḥayret maḳbūl degildir.

[HM, 255a] Eger seniñ bu deryādan eliñde bir gevher var ise ğanīmet bil, zīrā ben ‘uġde-i müşkilden ğayrı gevher bulamam. Ğayrete işāretidir ki ma‘ārif-i ilāhiyyeniñ zirve-i ‘ulyāsıdır ve ‘uġde-i müşkile gevher ıtlākıdan böyle fehm olunur. Ve kibār-ı şūfiyyeden ba‘zısı ‘ālemiñ cümlesi müşkildir diye buyurdıklarında mütebahhırleri ħabūl, lākin ħayret ‘ilm ü ma‘ārif-iñ keşretinden neş’et edendir, yoksa cehlden degildir.

مجو صائب نوای دل پذیر از عندلیب من

که در عالم نشان هیچ صاحب دل نمیابم

Me-cū Šā’ib nevā-yı dil-peẓīr ez-‘andelīb-i men / Ki der-‘ālem nişān-ı hīç şāhib-dil ne-mī-yābem

[HE, 164a] Ey Šā’ib benim ‘andelībimden neva-yı dil-peẓīr taleb etme, zīrā ‘ālemde hīç şāhib-i dilden nişān bulamam. Ya’nī ‘andelib-i ğülşeniñ naĝmesi olan ħalb şüretinde ğonçe içün ve onuñ açılması ħayāliyle olduĝu gibi ben daĝi ğülşen-i ‘ālemde şāhib-i dillerin ğoñülleri açılmaĝ için feryād eder idim, şāhib-i dil olmayınca dil-peẓīr naĝme edemem.

[HM, 255b] Ey Šā’ib benim ‘andelībimden neva-yı dil-peẓīr taleb etme, zīrā ‘ālemde hīç şāhib-i dilden nişān bulamam. Ya’nī ‘andelibiñ daĝi naĝmesi ħalb şüretinde olan ğonçeniñ āşārından zuhūr etdiĝi gibi ben ‘andelibiñ daĝi naĝmesi şāhib-i diller neşātını görmeye muvaffaĝdır ki benim nevāmı añlar onlardırlar.

[84. Gazel]

خیزید تاز عالم صورت سفر کنیم

تاروشنست راه خرابات سر کنیم

Ĥizīd tā ez-‘ālem-i şüret sefer konīm / Tā rūšenest rāh-ı ħarābāt ser konīm

[HE, 164a] Ķalkıñız tā ‘ālem-i şüretten sefer edelim, ħarīĝ-i mey-ĥāne rūşen iken ibtidā’ edelim. Ya’nī mey-ĥāne-i ma’nāya şüretsiz ĝeçildiĝi ma’lūm ve yalnız şürete ħanā’at mezmūm ve zāhir ile bātına duĝulūñ ħarīĝi ve onda olan bāde-i esrār ile ser-ĥoş

olanların h̄usn-i tevfīki āşikāre iken bāri h̄iç olmaz ise yolunda bulunalım diye ihvān-
şifātūñ himmetlerin taḥrīk eyledi.

[fā' ilātūñ fā' ilātūñ fā' ilātūñ]

Şahbā-yı bī-ḥumār-ı vişāliñ ṭarīḳini

Sāḳī yolunda varımı terk eyleyen bilir

[HM, 255b] Ḳalkıñız tā 'ālem-i şüretden sefer edelim, ṭarīḳ-i mey-ḥāne rüşen iken
başlayalım. Ya'nī mey-ḥāne-i ma'nāya şüretsiz geçdigi ma'lūm ve yalnız şüretle
kanā'at mezmūm ve zāhir ile bāṭına duḥūlūñ ṭarīḳi ve onda olan bāde-i ḳudsiyye ile
erbābınıñ h̄usn-i tevfīki āşikāre iken bāri h̄iç olmaz ise yolunda bulunalım diye ihvān-
şifātūñ himmetlerin taḥrīk eyledi.

هر چندن نيست قافله در کار شوق را

هوی کشیم و همسفرانرا خبر کنیم

Her çend nīst ḳāfile der-kār şevḳ-rā / Hūyī keşīm ü hem-seferān-rā ḥaber konīm

[HE, 164b] Her çend şevḳiñ ḳāfileye ihtiyācı yok ise de bir hū çekelim ve refīḳlere ḥaber
edelim. Bu taḳdīrce ikiden ḥālī degildir. Ya bizlere refāḳat ederler ya intibāh üzere
taḥallūf ederler. Eger refāḳatde muvāfaḳat ederler ise merci'-i zāmīrde ihtilāfımız
yokdur ber-ā-berce müṭāla'a ederiz. Yok intibāh üzere taḥallūf ederler ise elbetde
intibāh taḥallūfü cebr edecek bir sa'ādete onları īşāl etmesi muḥaḳḳaktır.

[HM, 256a] Her çend şevḳiñ ḳāfileye ihtiyācı yok ise de bir hū çekip refīḳlere ḥaber
edelim. Bu taḳdīrce ikiden ḥālī degildir. Ya bizlere cān u gönülden refāhiyyet ederler
yāḥud intibāh üzere ḳalırlar. Zīrā intibāh erbābınıñ taḥallūfü refāḳat semeresine
mūsāvīdir.

تا نقش پای کرم روان پیش راه ما
درد چراغ این راه تاریک سر کنیم

Tā naqş-ı pāy-ı germ-revān pīş-i rāh-ı mā / Dāred çerāğ īn rāh-ı tārīk ser konīm

[HE, 164b] Harāretli ve çābuk gidenlerin ayakları naqşı bizim yolumuz önüne çerāğ tutduqça bu qaranduk yola ibtidā' vü şürü' edelim. Naqş-ı pādan murād evliyā'u'llāhīn 'ulūm-ı zevkiyye-i kesbiyyeleridir ki kitāblarına niyyet edip kendilerine tābi' olan 'uşşāka meş'al maqāmına kâ'im olur ve qaranduk ta'biri tarīk-i mevt olduğu içündür.

Zirā evliyā'u'llāh halkı mevte da'vet ederler. Ve bu sebebden dünyāya 'alāka ve shevāt-ı 'acileye muqayyed olanlar nefret edip onların tarīkine ve aḥvāllerini kesb etmeye meyl etmezler. Zirā bi't-ṭab' mevt kulūba mekrūhdur ve mevte bir ādemiñ kalbi meyl ü muḥabbet eder ise bilsin ve bilmesin erbāb-ı velāyetdendir.

[HM, 256a] Harāretli ve çābuk gidenlerin ayakları naqşı bizim yolumuz önüne çerāğ tutduqça bu qaranduk tarīke ibtidā' vü şürü' edelim. Naqş-ı pādan murād āşār-ı sülūk-ı evliyādır ki mürīd-i şādīka zulūmāt-ı tabī'atden ḥalāş bulup ervāh-ı 'ulviyyeye muttaşıl olmaya meş'al maqāmına kâ'im olur. Zirā sālike aḥkām-ı tabī'atden a'zam zulūmāt taşavvur olunmaz.

چون مور در هوای شکر پر آوریم
برهم ز نیم بال و ز عالم کذر کنیم

Çün mūr der-hevā-yı şeker per ber⁴⁴⁶ āverīm / Ber hem zenīm bāl ü ez-'ālem güzer konīm

[HE, 164b] Qarınca gibi şeker hevāsında kanad çıkaralım, kanadı birbirine urup 'ālemden geçelim. Ya'nī bir ḥalāvet-i maḥsūsa şevkinden qarınca kanatlanınca bizlere 'ārdır ki ḥalāvet-i ma'neviyye vü bākiyye için kanatlanmış gibi 'ālem-i fāniyyeden uçup şekeristān-ı ḳudse teveccūh etmeyelim. Güyā insānda şevk-i tām tūyūruñ cehāhı maqāmına kâ'im olup sāliki uçurur demek ister.

⁴⁴⁶ ber: -HM

[HM, 256b] Qarınca gibi ŧeker arzusuyla qanad izhār edelim, qanadı birbirine urup ‘ālemden geelim. Ve bu ma‘nevī cenāh-ı ŧevkle ma‘den-i hālāvete dek ualım. Vāqı‘ā ŧevk-i tām̄m qanad fi‘lini icrā eder. Eger ŧekeristān-ı qudsden cāzibe daħi tām̄m olur ise.

شبرنگ روزگار اكر توسنى كند

رأهش بتازيانة آه سحر كنيم

ŧeb-reng-i rüzgār eger tevsenī koned / Rāheŧ be-tāziyāne-i āh seher konīm

[HE, 165a] Eger eyyām ŧeb-rengi t̄aylıq eder ise seher āhı qamısı ile onu yola getiririz. ŧeb-reng siyāh ata derler ve bir meŧhūr atıñ daħi ismidir. Murādı himmetiñ egerinde m̄bālağa-idir ki eger merāmımıza m̄sā‘ade etmez ise eyyāmı āh-ı seherimiz ile musaħħar ederiz diye ŧā‘irāne lāf etmiŧ oldu.

[HM, 256b] Eger eyyām ŧeb-rengi t̄aylıq ve ‘inād eder ise seher āhı qamısı ile onu yola getirip m̄lāyim ederiz. Zīrā mevāni‘iñ hadd ü haŧrı yoğdur. Sen seyr ü s̄lūku murād edersin. Ammā bir taraftan ibtilā yağmur gibi dökülür. Čāresi āh u feryād ile evqātı teŧhīr etmektedir.

بيرون زنييم خيمه ز دار الغرور مصر

چون بوى پيرهن سوي كنعان سفر كنيم

Bīrūn zenīm ħayme ez-dārū‘l-ğurūr-ı Mıŧr / Čün b̄y-ı pīrhen s̄y-ı Ken‘ān sefer konīm

[HE, 165a] Mıŧr-ı dārū‘l-ğurūrdan ħaymeyi taŧra uralım, b̄y-ı pīrāhen gibi Ken‘ān taraftına sefer edelim. Ken‘ān‘dan murād Ya‘q̄ub qarīnesiyle ābā‘-yı ‘ulviyyātdır. Ya‘nī Mıŧr-ı ‘ālemiñ salṭanatı daħi olur ise rābıṭa-i qalb edecek ma‘nā degildir. Hemān cehd edip leṭāfetde b̄y-ı pīrāhene m̄ŧākele ile ‘ulviyyāta ‘urūc edelim demektir.

[HM, 256b] Mısr dār-ı ğurūrundan ħaymeyi taşra uralım, bŷy-ı pīrāhen gibi Ken‘ān tarafına sefer edelim. Ken‘ān‘dan murād Ya‘kŷb karīnesiyle ābā‘-yı ‘ulviyyātdır. Ya‘nī Mısr-ı ‘ālemiñ salţanatı daħı olur ise rābıta-i kālbe şāyān ma‘nā degildir. Hemān leţāfet tedārikiyle hŷner bu ālemden geçmekdir.

هر چند رهروان سخن و راه گفته اند
ما راه طی کنیم و سخن مختصر کنیم

Her çend reh-revān-ı sŷħan u rāh ğufte end / Mā rāh tay konīm ŷ sŷħan muħtaşar konīm

[HE, 165a] Her çend yola gidiciler yol ve söz demişler ise de ya‘nī yol-ı şoħbetle kaţ‘ olunur ma‘nāsına bir tarīķi tayy edip s zŷ muħtaşar edelim. Ya‘nī meşel-i mezkŷr sefer-i şuverīdedir ki vāķı‘ā şoħbet ile tarīķiñ ta‘abı d vŷlmez. Ammā bizim seferimiz sefer-i ma‘nevīdir kelām olur ise de ğāyet muħtaşar olup hemān mesāfe-i hā‘ ile-i taḃī‘ati kaţ‘ etmekden ehemm bir şuğlŷmŷz yoğdur.

[HM, 257a] Her çend mŷsāfir olanlar tarīķ-i şoħbetle kaţ‘ olur diye ittifaķ etmişler ise de biz kaţ‘-ı tarīķ edip s zŷ muħtaşar edelim. Zīrā meşel-i mezkŷr sefer-i şuverīde şādıķdır. Lākin sŷlŷk-ı ma‘nevīde kelām olur ise de ğāyet muħtaşar olup vādī-i hā‘ ile-i taḃī‘ati tayy etmege sa‘y lāzımdır.

باد مراد زود نفسگیر میشود
دامن کره بدامن موج خطر کنیم

Bād-ı murād zŷd nefes-ğīr mī-şevēd / Dāmen girih be-dāmen-i mevc-i ħaţar konīm

[HE, 165a] Murād rŷzgārınıñ nefesi çabuk tutulur, zīrā muħıţ-i ‘ālemde bu rīħiñ hubŷbu nādirdir oña i‘timād olunmaz. Hemān dāmenimizi mevc-i ħaţar dāmenine rabţ edelim. Zīrā bizim selāmetimiz sevāħil-i fenāya bir sā‘at aķdem varmadadır. Pes mevc-ı ħaţara dāmenimizi rabţ etdigimiz şŷretde.

[HM, 257a] Murād rūzgārınıñ nefesi çābuk tutulur, zīrā muhīt-i ‘ālemde bu riyāhıñ hubūbu nāzlıdır. Pes çāre dāmeni mevc-i haṭar dāmenine dökelim. Evvelā emvāc-ı haṭarınıñ keşreti vardır ve sāniyen murādımız bir sā‘at aqdem dāmen-i sāhil-i fenāya dest-endāz vuşul olmaqdır. Şafā-yı hāṭır bir tarīḫ-i memdūh olduđu gibi kūdūrāt-ı eyyām daḫi tarīḫiñ biridir, qaldı ki mevc-i haṭara mülāzemetde.

يا همچو موج بر لب ساحل شويم محو

يا چون حباب سر ز دل بحر بسر كنيم

Yā hem-çü mevc ber leb-i sāhil şevīm maḥv / Yā çün ḥabāb ser ez-dīl-i baḥr be-ser⁴⁴⁷ konīm

[HE, 165b] Ya mevc gibi sāhil lūbbünde maḥv oluruz, yāḥud ḥabāb gibi deryāniñ kalbinden baş çıkarıp zūhūr ederiz. Bu kıṭ‘ası merḥūmuñ sāliklerin iki kısım olduklarına işāretdir ki bir kısmı cedd ü sa‘yinde kuşūr etmez. Lākin ḥaḫḫında fütūḥ müyesser olmayıp berzaḥa maḥcūben naql eder ve cümle sa‘yiniñ şemeresin ‘uqbāda müheyyā bulur. Yāḥud fütūḥāt-ı sülūka mazḥar olup kalb-i deryā-yı velāyetden zūhūr ve ‘ālem-i ihtisāşda meşhūr olur.

[HM, 257b] Ya mevc gibi sāhil kenārında maḥv oluruz, yāḥud ḥabāb gibi deryāniñ ortasından zūhūr ederiz. Bu kıṭ‘ada merḥūm sāliklerin iki kısmını beyān eyledi ki bir kısmı cedd ü sa‘yda kuşūr etmez. Lākin ḥaḫḫında fütūḥ müyesser olmayıp berzaḥa maḥcūben naql edip cümle sa‘yiniñ şemeresin ḥāzır bulur. Yāḥud fütūḥāt-ı kalbiyyeye mazḥar olup muhīt-i velāyetden baş gösterir.

تا میتوان بعالم معنی سفر نمود

صائب چرا بعالم دیگر سفر کنیم

Tā mī-tüvān be-‘ālem-i ma‘nā sefer nümūd / Şā‘ib çerā be-‘ālem-i dīger sefer konīm

⁴⁴⁷ be-ser: ber HE

[HE, 165b] 'Älem-i ma'nāya sefer imkānda olduğca ey Şā'ib n'ičün ğayrı 'āleme sefer edelim? Ya'nī sefer iki kısmdır. Bir kısmı sefer-i şüret ki bu sefer 'umūm-ı cümleniñ ma'lūmu ve müzāheme yok, ser-māyede ve ribħde derecātı olur ise de. Lākin himmeti bu sefere kaşr etmek yek-çeşm olmağdır ve noķşān-ı maħzđdır. Ve bir kısmı daħi sefer-i ma'nādır ki şüretiñ istişhābıyla āyāt-ı āfāk u enfüsde cewelān etmeğdir ve bu seferiñ ribħine bir ħadd-i mu'ayyen yokdur. Ebedü'l-ābād ehālisi kavāfil-i himmetle bendergāh-ı ma'nāya berren ve bahren varıp gelmeden fāriğ olmazlar.

[HM, 257b] 'Älem-i ma'nāya sefer imkānda olduğca ey Şā'ib, n'ičün ğayrı 'āleme sefer edelim? Ya'nī sefer iki kısmdır. Biri sefer-i zāhirī ki şehrden şehre ve iklīmden iklīmedir ve biri daħi ma'nevī ki āyāt-ı āfāk ü enfüsiyyede tereddüden 'ibāretdir ki merħūm bu kısmı ihtiyār eyledi.

[85. Gazel]

مدتی چون غنچه در خون چکر پیچیده ایم
تا درین کلزار چون کل یکدهن خنده ایم

Müddetī çün ğonçe der-ħūn-ı ciger pīçideīm / Tā der-īn ğülzār çün yek-dehen ħandeīm

[HE, 165b] Bu ğülzārda ğül gibi bir ağız gelinceye dek bir müddet ğonçe gibi ğönül ħanına şarılmışızdır. Ya'nī pençe-i pür-nūr-ı mükāfātđan bir kimseniñ ğirībān-ı aħvāli ħalāş bulamaz. Nīk ü bed herkesiñ ğirye vü ħandesı cezā'-yı seyyi'e ve ħastesi olmağ emr-i muħağğakğdır. Lākin seyyi'ātıñ ekşeri mü'āhezeden 'afv olunup ħasenātıñ zerresi zāyi' olmamağ üzere ammā 'uķūl-ı beşeriyye tefāşil-i aħvālini ihāţadan 'ācize ħalk olunmadıĝın zekāsı miğdārı aħvālini tecessüs ederek vāķıf olmadıkların vāķıf olduklarına kıyās etmek ehl-i īmāna lāzımdır.

[HM, 258a] Bu ğülzārda ğül gibi bir ağız gelinceye dek bir müddet ğonçe gibi ğönül ħanına şarılmışızdır. Ya'nī ğülşen-i mükāfāt her 'aşrda bahārına ħazān, bahār vermek

ḳānūn-ı ḳadīmındendir. ‘Abeṣ ü bād-hevā bir şey’ bu ḳadar kerem ü in‘ām u imtinān mīzān-ı ilāhiyyeden zerre ḳadar tecāvüz etmez.

از سر هر خار صد زخم نمایان خورده ایم
تا چو شبنم روشناسی این چمن کرده ایم

Ez-ser-i her ḫār ṣad zaḥm-ı nümāyān ḫordeīm / Tā çü ţebnem rü-ţināţi in-çemen kerdeīm

[HE, 166a] Bu çemeniñ ţebnem gibi rü-ţināţı ve her ţüret-i ţüküfeniñ āţināţı oluncaya dek her diken baţından yüz zaḥm-ı nümāyān yemiţimdir. Maḥţül-i ‘ömrüm bir ţüret iken bu ḳadar meţaḳḳatle ḫāţıl olunca var ḳıyās eyle bu ţüretlerin ḫaḳā’ iḳine vāţıl olanlar ne rütbede riyāzāt-ı ţāḳḳa taḫammül etmek lâzım gelir. Ya ‘nī ‘ālem-i ţürete ve ‘ālem-i ma‘nāya kimse bād-hevā ve āţinā olmaz. *ve en-leyse li ‘l-insāni illā mā-sa ‘y*⁴⁴⁸

[HM, 258a] Bu çemeniñ ţebnem gibi rü-ţināţı ve her bahār u ţüküfeniñ āţināţı oluncaya dek her ser-i ḫārdan yüz zaḥm-ı nümāyān yemiţizdir. Maḥţül-i ‘ömrüm bir ţürete āţinā olup bu ḳadar meţaḳḳate muḫtāc olunca bu ţüretlerin ḫaḳā’ iḳine vāḳıf olmaya ne ḳadar mücāhede lâzım olacağı sālİKlerin ma‘lūmudur.

حضر دآرد دآغها بر دل ز استغناى من
روى آب زندكى را بر زمين مالیده ایم

ḫıẓr dāred dāghā ber dil ez-istiğnā-yı men / Rüy-āb-ı zindeği-rā ber-zemīn mālideīm

[HE, 166a] Benim istiğnāmdan ḫıẓr ḳalbi üzere dāđlar tutar, ya ‘nī cigeri yanmıţdır. Ve bu ḫāletiñ bā’iţi ve menba‘ı budur ki ben āb-ı ḫayātıñ yüzünü yer üzere sürüp kāse-i i‘tibārıma āţinā etmemiţimdir. Zīrā ben nefis-i ḫayvāniyyeniñ aḫkāmını taḳlīlde nihāyet ḳabül etmez bir ḫayāta vāţıl olup āb-ı ḫayāt-ı dūnyeviyyeyi kendi mecrāsında yüzü yere sürünmek vaţfıyla terk etdiğimden bu ţunuñ müte‘aḫţaları benim ‘adem-i i‘tibārımdan dāđ-ber-ciger ve müteḫayyir ḳalırlar.

[fā‘ilātün fā‘ilātün fā‘ilātün fā‘ilün]

⁴⁴⁸ Bk. 273. dipnot.

Cām-1 ecel ki āb-1 hayātīñ bir ismidir
Bād-1 hevāca vermededir sāki-i każā

Ƙadrin bilip ienlere ‘āfiyet seniñ
Dār-1 beķāda memleketiñ oldu ok yaŗa

[HM, 258a] Benim istiġnāmdan Hızr ƙalbi üzere dāġlar tutar, ya‘nī cigeri yanmıŗdır. Zīrā ben āb-1 hayātīñ yūzünü zemīne sūrmüşümdür. Ya‘nī maŗraba-i i‘tibārımdan döküldüġü Hızr’a bā‘is-i haşret olmuŗdur ki āb-1 hayāta iltifāt etmeyen sālīk ƙanķı suya müte‘aŗaŗ ve tālībdır diye.

میکنند تیغ زبان شعله را دندله دار

جامه فتحی که من از بوریا پوشیده ام

Mī-koned tīġ-i zebān ōu‘le-rā dendāne-dār / Cāme-i fetġi ki men ez-būriyā pūŗideīm

[HE, 166a] Bir cāme-i fetġ ki ben haŗīrden giymiŗimdir ōu‘leniñ tīġ-i zebānını gedik gedik eder. Cāme-i fetġ ehl-i ma‘ārifiñ fetġ ü zafer iün ufaķ ve esmā’dan mülūk u vūzerāya ihdā’ etdikleri bir pīrāhendir. Ve Īrān’da ziyāde-i i‘tibār ederler ve ekŗeriyā zırġ altında giyerler.

Ve haŗīr meŗelā āteŗde yansa elbetde ‘alev öplerin ōūretine teba‘iyyet edip aġzı gedilmiŗ ƙılı ōūretinde görünür. Ve bilā-ŗekk bir kimse cihād-ı ekberde elbiseden ednāsına muŗaŗŗar olsa meŗā‘ib-i dūnyā bu ōūretde olan zāt-ı ōerīfden münfa‘il olacaġına ōübhe yokdur. Güyā cihād-ı ekber cāme-i fetġi haŗīrdır demek ister ki ġāksārlıġı müstelzem ola ve ōu‘arā etmeyeceġi ef‘ālī söylemek Rabbü’l-‘ālemīn’iñ ōehādetiyle ‘ādetleridir.

[HM, 258b] Bir cāme-i fetġ ki ben būriyādan giymiŗimdir ōu‘leniñ tīġ-i zebānını gedik iker. Vāķi‘ā haŗır yandıķda rūzgār gülünü taŗrīk etmese destere ōūretinde ƙaldıġı nümāyāndır ve cāme-i fetġ ekŗeriyā mülūk u vūzerānıñ zırġ altına giydikleri muŗalsam

u muvaffaq pīrahendir. Ya'nī bir kimse cihād-ı ekberde bu şūreti iltizāma tenezzül eylese havādiş-i eyyām böyle ādeme te'sīr etmek degil belki müte'essir olur. Zīrā ekşer meşā'ib-i maḥūfe 'inde'n-nās māla işābet edendir.

شعله بی مایه ام با خار و خس در دار و کیر

خورده ام صد زخم تا یک پیرهن بالیده ام

Şu'le-i bī-māyeem bā-hār u ḥas der-dār u gīr / Ḥordeem şad zaḥm tā yek pīrhen bālīdeem

[HE, 166b] Ser-māyesiz şu'leyim ve hār u ḥasla uğraşmada bir gömlek neşv ü nemā buluncaya dek yüz zaḥm yemişimdir. Ya'nī şūretā görünen şu'le-i i'tibārım aşlında daḥi bī-sermāye iken bu ḳadara irtifā' ḳadarı taḥşīl edene dek niçe zaḥm-ı ibtilānıñ mazhar oldukdan soñradır. Yoḳsa bād-hevā kimseye rütbe verilmez. Murādı şu'leniñ hār u ḥasla irtifā'ını isti'āre-i temşiliyye şūretinde ḥāline taḥbīḳ etmektir ve herkes bu ma'nāyı nefsinde ve aḥvālinde müşāhede eder ammā bu ta'bīri edemez.

زود بر فتراک می بندد سر خورشید را

شہسوارى را کہ من در خانہ زین دیدہ ام

Zūd ber-fitrāk mī-bended ser-i ḥūrşīd-rā / Şeh-süvārī-rā ki men der-ḥāne-i zīn dīdeem

[HE, 166b] Bir atlı pādişāh ki ben eger ḥānesinde görmüşümdür, ḥūrşīdiñ başını terkiye çābuk bağlar. Ya'nī ecrām-ı 'ulviyyeniñ ecmeli ve envārı ki āfītābdır. Bu benim eger ḥānesinde gördüğüm kevkeb-i zemīn onu murād eylese şaydında zahmet çekmez. Vāḳı'ā nüfūs-ı ḳudsiyyeniñ te'sīr-i himmetinde şūfiyyeniñ ittifāḳı vardır ki Mevlā-yı müte'āl böyle ḥalk eylemiş şūrūtuyla teveccühe bir şey' māni' olamaz. Ve belā bunda ki bu ḥuşuşda şalāḥ şart degildir. Ve belki keyfiyyet-i teveccühe her kim vāḳıf olur ise murād etdiği her ne ise vücūda gelir. A'zam şūrūtu teveḥḥud-ı ḳalb ve isticmā'-yı fikrdir.

[HM, 258b] Bir atlı pādīšāh ki ben eger hānesinde görmüşümdür, hūrşīdīn kellesin terkiye çabuk bağlar. Ya 'nī ecrām-ı 'ulviyyeniñ ecmeli ve enveri ki āfitābdır. Bu benim eger hānesinde gördüğüm kevkeb-i cemāl onu murād etse teshīrinde zahmet çekmez. Zīrā aşı-ı hilkatde benī-ādeme musahharlardır.

باد می سنجم کنون و شکر طالع میکنم

در ترازویی که کوهر بارها سنجیده ام

Bād mī-sencem künün ü şükr-i tāli' mī-konem / Der-terāzūyī ki gevher bārḥā sencīdeem

[HE, 167a] Bir terāzūda niçe kerre gevher vezn etmişimdir, hālā rūzgār tartıp tāli' iñ şükrünü ederim. Ya 'nī şükr ni'metiñ devāmını müstelzendir ammā ni'mete telebbüs vaqtinde. Yoksa şükrüñ mevsimi gecdikden soñra şükr etmek bi-'aynihi rūzgār vezn etmedir. Bu huşuş devletden düşmüş ādemlerde çok vāqı' olur ki bir miqdār eyyām-ı sa'adetini ve ihsān u in'āmda kuşurunu zıkr etdikde bu hālimize dañi şükr diye mīzān-ı mu'āmelede bi-'aynihi vezne-dārлық etmeden uşanmaz.

[HM, 259a] Bir terāzūda niçe kerre gevher tartmışımdır, hālā o terāzūda rūzgār tartıp tāli' ime şükr ederim. Zīrā şükr ni'metiñ devāmını müstelzendir ammā ni'mete telebbüs vaqtinde. Yoksa şükrüñ mevsimi gecdikden soñra şükr etmek rūzgār tartmaqdır. Bu huşuş devletden düşmüşlere çok vāqı' olur ki bugünümüze dañi şükr diye şikāyet ederler.

میتوان چون آب خواندن از بیاض چشم من

نامه او رز بس بر چشم خود مالیده ام

Mī-tüvān çün āb ḥ'ānden ez-beyāz-ı çeşm-i men / Nāme-i ū-rā ez-bes ber çeşm-i ḥod mālīdeem

[HE, 167a] O maḥbūbuñ nāmesini o kadar gözümüne sürmüşümdür ki benim çeşmim beyāzından şu gibi okumağ mümkündür. Beyāz mecmū'a ma'nāsınadır ve gözüñ beyāzı ve şu gibi okumağ rekāketsiz kıra'atden kināyedir. Lākin mübālağanıñ ḥüsn-i mevki'i ve cem'iyet-i tenāsübü sıhr-i helāl maḥūlesindendir. Ve şu gibi okumağ

mümkündür demeden murādı ihām eder ki nāmeniñ mefhūmu bükāyı müstelzem ve bükā daħi hem sürürdan ve hem kederden neş'et eder.

[HM, 259a] O maħbūbuñ nāmesini o kadar kendi gözüme sürmüşümdür ki benim çeşmim beyāzından şu gibi okumağ mümkünür. Beyāz mecmū'a ma'nāsınadır ve hem gözün çeşmiñ beyazıdır. Ve şu gibi okumağ rekāketsiz kıra'atden kināyedir. Lākin mübālağanıñ hūsn-i ta'bīri ve tenāsüb-i cem'iyetini merħūma maħşūş kerāmetlerindendir.

تا چو می صائب کلام پخته و رنگین شد

در حریم سینۀ خم سالها جوشیده ام

Tā çü mey Şā'ib kelāmem puhte vü rengin şod / Der-ħarīm-i sīne-i ħum sālħā cūşīdeem

[HE, 167a] Ey Şā'ib benim kelāmım bāde gibi puhte vü rengin oluncaya dek niçe seneler küpün sīnesi ħareminde kaynamışımıdır. Ya'nī selāke-i eş'arımında olan keyfiyyet muqaddemen sebkat eden terbiye-i ħaybiyyeden mestān-ı me'āniye ħaber verir ki böyle selasetü'l-elfāz ve cem'iyet-i hūsn-i ma'nā müddet-i kalīlede ħāşıl olur ħāletlerden degildir. Lākin her sa'yiñ netīcesi dil-ħ'āh üzere zuhūr etmek tevfiķe muhtācdır.

[HM, 259b] Ey Şā'ib benim nazmım bāde gibi puhte vü rengin oluncaya dek niçe seneler küpün sīnesi ħareminde kaynamışımıdır. Ya'nī müddet-i kalīlede ħāşıl olur ħālet degildir.

[86. Gazel]

روزی که چشم بر رخ او باز میکنم

با خود زیاده از همه کس ناز میکنم

Rūzī ki çeşm ber-ruħ-ı ū bāz mī-konem / Bā ħod ziyāde ez-heme kes nāz mī-konem

[HE, 167b] Bir günde ki gözümü o dil-berîñ yañağına açarım, kendime nâzı cümle halkdan ziyâde ederim. Ya'nî kendi kendimiñ ma'sûku rütbesine vâsıl ve vahdetde keşreti i'tibârât ile hâşıl edince kendi kendime zarûrî nâz ve bu huşûşda mâ-sivâdan mümtâz ederim.

[fe'ilâtün fe'ilâtün fe'ilâtün fe'ilün]

Âferîñ bülbül-i Tebrîz ü Şıfâhân u 'Irâk

Qıymetin bil nazarı etme telef kendiñe bak

Münkeşif şî'r-i laţîfiñde cemâliñ sırrı

Münderic hoşka-i nuţkuñda 'ilâc-ı 'uşşâk

[HM, 259b] Bir günde ki gözümü o dil-berîñ yüzüne açarım, kendime nâzı cümle halkdan ziyâde ederim. Ya'nî kendi kendimiñ ma'sûku rütbesine vâsıl ve vahdetde keşreti i'tibârât-ı muhtelif e üzere hâşıl ederim. Beyt:

[fe'ilâtün fe'ilâtün fe'ilâtün fe'ilün]

Âferîñ bülbül-i Tebrîz ü Şıfâhân u 'Irâk

Münderic hoşka-i nuţkuñda 'ilâc-ı 'uşşâk

Bu bir matla'dır ki ne dedigini biliriz, lâkin fülk-i maqâle şıgışmaz ki şerh oluna.

ابرام در شكستن من اينقدر چرا

آخر نه من ببال تو پرواز ميکنم

İbrâm der-şiketen-i men in qadr çerâ / Âhîr ne men be-bâl-i tu pervâz mî-konem

[HE, 167b] Beni kesr ü şikest etmede bu kadar ibrâm ü ihtimâm n'îçün, âhîr ben seniñ cenâhıñla uçmaz mıyım? Ya'nî benim cenâh-ı şuverî vü ma'nevîm seniñdir. Pes beni şikest kendiñi şikestiñ 'aynı olduğda bu kadar ibrâmiñ sırrı nedir. Murâdı ehadîş ü âyâtıñ ba'z-ı müteşâbih mağallerine işâretidir. Ehliniñ ma'lûmu olur.

[HM. 260a] Beni kesr ü şikest etmede bu kadar ibrām n' için, āhir ben seniñ cenāhıñla uçmaz mıyım? Ve beni şikest etmeñ kendi cenāhıñı kırmağ degil midir? Merhūm her ne kadar nefīs meẓāmīn-i ƣudsiyye var ise elbetde nazm etmişdir. Lākin fehm etmek 'ināyete muhtācdır. Hālā bu maẓmūnda hadīṣ-i şahīḥe işāret eder.

[fe' ilātün fe' ilātün fe' ilātün fe' ilün]

Seni bildim bileli kendimi bilmem ki nedir

Beni benden baña ben göstereni fehm etdim

از بس رمیده است زهم صحبتان دلم

از بال خویش وحشت شهباز میکنم

Ez-bes remīde-est ez-hem-şoḥbetān dilem / Ez-bāl-i ḥ'īṣ vaḥşet-i şeh-bāz mī-konem

[HE. 167b] Ol kadar hem-şoḥbetlerden gönlüm ürkmüşdür ki kendi ƣanadımdan şeh-bāz kadar vaḥşetin ederim. Zīrā ƣurb-ı 'adūya cehtden a'zam bir belā yoğdur. Ya'nī leyl ü nehār birbirimiziñ a'zāsı gibi müfārağat etmedigimiz aḥbābdan ol kadar keder gördüm ki meşelā kendi ƣollarımı ve ayaklarımı düşman ƣıyās edip ḥavf ederim. Ve bu mübālağaya maẓmūn müteḥammildir.

Zīrā saña lāzım belki vācib olan bilā-keyfiyyet dā'imā ma'iyyetiñde olan Gird-i gār 'ālemi murāğabede ol kadar yoğsa 'iyāl ü evlād ü aḥbāba muğayyed olur iseñ bunların a'dā oldukların müşāhededen ğayrı şemere vermez. Hemān evvelce Muḥbir-i şādığ'ıñ ḥaberiyile mā-sivāyı düşman bilip ihtirāz ve 'uzletden a'lā meşreb bilmem.

[HM. 260a] Ol kadar muşāhiblerden gönlüm ürkmüşdür ki kendi cenāhımdan şeh-bāz kadar vaḥşet ederim. Zīrā ƣurb-ı 'adāya cehtden a'zam belā yoğdur. Ya'nī gice ve gündüz şoḥbetde birbirimiziñ a'zāsı mağāmında olan aḥbābdan ol kadar keder gördüm ki şimdi kendi cevāriḥimden emniyyetim gitdi. Zīrā insāna kendinden ağreb olan Vācib-i te'ālā'dan i'rāz edeniñ cezā'sı budur ki ağreb şahābī kendine 'adāvet ede.

از سوختن سپند مرا نیست شکوه

احبابرا بسوی خود آواز میکنم

Ez-sūḥten sipend-i me-rā nīst šekveī / Aḥbāb-rā be-sūy-ı ḥod āvāz mī-konem

[HE, 168a] Benim sipendimiñ yanmağdan bir şikāyeti yokdur, aḥbābı kendi cānibime da‘vet ederim. Zīrā bir lezzet-i mechūleye vāqıf olup mürüvvetim o lezzeti kendime ḥaşr etmeye rāzī olmadığından aḥbāba āvāz etdigimi ḥalk şikāyet zann ederler.

Murādı, ‘azābda vāqı‘ vü maḥfī olan ‘uzūbete işāretdir ki evvelki vāqıf olan bu sırta Bāyezīd-i Ekber’dir. Ve Rabbü’l-‘ālemīn ‘azābla lezzet vermeye kādirdir. Lākin bundan murād ehl-i cehennemiñ ḥāline ta‘rīz fehm olunmasın. Zīrā küfr-i şarīḥdir. Belki Mevlā-yı müte‘āl tenevvü‘āt-ı kudretin aḥbābına müşāhede etdirdikde ba‘z-ı şūreti ‘azāb olan umūr u emrāzla lezzet ḥalk edip eḥibbāsına kemāl-i kudretin müşāhede etdirir demektir.

[HM, 260a] Benim sipendimiñ yanmağdan bir şikāyeti yokdur, aḥbābı kendi cānibime da‘vet ederim. Zīrā bir lezzet-i mechūleye vāqıf olup mürüvvetim o lezzeti kendime ḥaşr etmeye rızā-dāde olmadığından aḥbāba feryād etdigimi bīgāneler şikāyet fehm ederler.

Murādı, ‘azāb u qāhrdan vāqı‘ olan maḥfī lezzete işāretdir ki Bāyezīd-i Ekber bu lezzetden kām almadım diye şikāyet eyledi. Lākin şakınıp bundan murād ehl-i cehennemiñ ḥāletidir diye fehm olunmasın. Zīrā o şūret küfr-i maḥzdir. Belki Rabbü’l-‘ālemīn evliyā’sına tenevvü‘āt-ı kudretin müşāhede etdirdikde gāḥice ‘azāb eṣnāsında lezzet iḥsān eder demektir.

از بس نشان دوری این ره شنیده ایم

انجام را تصور آغاز میکنم

Ez-bes nişān-ı dūrī-i īn reh şenīdeīm / Encām-rā taşavvur-ı āğāz mī-konem

[HE, 168a] Bu ʔarīķiñ o ƙadar oĝ bu’dını ve ʔul mesāfesini işitmişiz ki encāmı āĝāz taşavvur ederim ve haĝīķatde encām yoĝdur. Meger nisbetle ola. Zīrā Mevlā-yı müte’āl ebedü’l-ābād ĥallāķdır ve maĥlūķāt ebedü’l-ābād teraĝķīdedir nihāyet taşavvur olunmaz. Lākin merātibler ile encām iʔlāķı āĝāza nisbet mümķündür.

[HM, 260b] Bu ʔarīķiñ o ƙadar bu’dınıñ istimā’ etmiřimdir ki encāmı āĝāz tařavvur ederim ve haĝīķatde encām yoĝdur. Lākin ‘uĝul u merātib ve řuverde nisbet elbetde ibtidā’ vü intihā tařavvuruna muĥtāc olurlar. Merĥūmuñ murādı sülūk-ı envā’ından birine iřāretidir ki ķatı oĝ sorar bu maźmūnu dīvānında.

با سینه که نیست در واه را قرار

صائب تلاش محرمی رز میکنم

Bā-sīneī ki nīst der-ū āh-rā ķarār / Šā’ib telāř-ı maĥremī-i rāz mī-konem

[HE, 168a] Bir sīnede ki onda āhiñ ķarārı yoĝdur, ey Šā’ib o sīneye rāz maĥremligi telāřın ederim. Zīrā maĥrem-rāz olan sīne bu ʔarīķde muĥiʔden evsa’ olmaĝ gerekdir. ‘İlm-i ķıyāfede şadrı vāsi’ olan ādem ketm-i esrāra ķādir olur mücerrebimizdir.

[HM, 261a] Bir sīne ile bile ki onda āhiñ ķarārı yoĝdur, ey Šā’ib rāza maĥremlik telāřın ederim. Ya’nī esrāra maĥrem olanların sīneleri ‘ummāndan evsa’ gerekdir ki ketme ķādir ola. Benim sīnemde ise āh ķarār edemez. Pes maĥremiyyet fikri baña nisbet ‘abeřdir.

[87. Gazel]

دست طمع ز مایده چرخ شسته ایم

از جان سخت خود بشکم سنک بسته ایم

Dest-i ʔama’ ez-mā’ide-i arĥ řüsteīm / Ez-cān-ı saĥt-ı ĥod be-şikem seng besteīm

[HE, 168a] Çarh mā'idesinden elimizi yumuşuzdur, kendi katı cānımızdan olmak üzere qarnımıza taş bağlamışızdır. Mā'ide-i çarhdan murādı lezā'iz-i eṭ'amedir ki şulehā-yı ümmet terkinde mübālağa edip tā kendine bi't-ṭabi' mekrūh olan ta'āmı nefsi iştihā-yı tām̄ üzere talep etmedikce vermezler. Ve bu huşūşda şedā'id-i cev'e şabr u taḥammülde gūyā bedenlerinde cānları 'ādetā açlar qarnlarına bağladıkları taş maqāmına qā'im olur. Ve bu ḥaşlet-i maḥmūde müddet-i medīde ihtiyārını bir mürşid-i kām̄ ile ḥāşıl olur. Ve bu ḥāletīn mücāhedesine nisbet mevt velīme-i 'amme maqāmına tenezzül eder.

[HM, 261a] Çarh mā'idesinden elimizi yumuşuzdur, kendi katı cānımızdan olmak üzere qarnımıza taş bağlamışızdır. Mā'ide-i çarhdan murādı lezā'iz-i eṭ'amedir ki şulehā-yı ümmet terkinde mübālağa edip 'ādetā ṭabī'atlerine mekrūh olan ta'ām iqbāl-i tām̄ üzere müşhetā olduğda ondan daḥi birkaç loqma ile iktifā ederler ki bu şüretde acından qarnlarına bağladıkları taş katı ve şabūr olan cānlarından 'ibāret olur. Hele bir gün şabāḥ qahvesin yāḥud me'lūf olduğun keyfi terk eyle baq gör ki mücāhede ne demektir.

برك خزان رسیده کلزار عالمین

پیوند شاخسار اقامت کسسته ایم

Berg-i ḥazān-resīde-i gülzār-ı 'ālemīn / Peyvend-i şāhsār-ı iḳāmet gūsesteīm

[HE, 168b] Gülzār-ı 'ālemin ḥazāna erişmiş yaprağıyız, şāḥ-sār-ı iḳāmetden peyvendi ya'nī aşı üzmüşüzdür. Gūyā ḥālet-i pīrāneleri bir rütbe za'fa varmış ki ḥazān olmuş yaprak gibi her ānda şāḥ-sārdan suqūṭuna muntazır varak gibi olmuşuz diye temşīliyye tariḳi üzere nazm eyledi.

[HM, 261b] Gülzār-ı 'ālemin ḥazāna erişmiş yaprağıyız, şāḥ-sār-ı iḳāmetden irtibātı üzmüşüzdür. Ya'nī pīrlükden kuvvālarımıza za'f-ı küllī gelip berk-i ḥazān mişilli ḥāke düşmeye muntazırız ki ḥāliyāya mecāl qalmadı.

موقوف ترکتاز نسیمی است کردما

بر روی برک کل بامانت نشسته ایم

Berg-i ḥazān-resīde-i gülzār-ı ‘ālemīn / Peyvend-i şāhsār-ı ikāmet gūsesteīm

[HE. 168b] Bir nesīmiñ türk-tāzına ya‘nī şiddetlice ḥareketine mevķūfdur bizim ğubārımız, gül yaprağı üzerinde emānet oturmuşuzdur. Ve emānet cūlūsuna sebep bu ‘ālem-i pūr-inķılābıñ sūr‘at-i taķallübātın bī-vefā la‘n bildiğindendir. Zīrā taş gibi otursa daḥi şebātıñ imkānı yokdur. Ammā emānet oturduğunu bildikde dā‘imā sefer tedārikinde olur.

[HM. 261b] Bir nesīmiñ türk-tāzına ya‘nī şiddetlice ḥareketine mevķūfdur bizim ğubārımız, gül yaprağı üzerinde emānet oturmuşuzdur. Gūyā benī-ādemiñ şiddet ü metānet ü şebātı ma‘lūm iken irtihāli daḥi bir ān içinde yaprağdan ğubārıñ irtifā‘ı şūretinde vāķı‘ olur.

فردا بروی مصحف دل چون نکه کنیم

شیرانه اش برشته ز ناز بسته ایم

Ferdā be-rūy-ı muşḥaf-ı dil çün nigeḥ konīm / Şīrāzeeş be-rişte-i zūnnār besteīm

[HE. 168b] Yārin göñül muşḥafınıñ yüzüne nice nażar ederiz zīrā şīrāzesini zūnnār ipliği ile bağlamışızdır. Murādı esbāb-ı ‘ādiyyeye i‘timāddır ki şirk Ḥafī ismi ile müsem mā iken ḳalbi oña rabṭ edip sebebü‘l-esbābdan bi‘l-küllüyye ğaflet etmektir. Lā-cerem bu şıfatda olan mü‘min keşf-i ğıṭā‘ maḥallinde cehennem-i ḥacālete giriftār olur. Lākin faķīr derim ki dünyāda esbāba tā bu rütbe ‘alāķa eden neket, o günde daḥi Mü‘eşşir-i ḥaķīķi‘niñ vaḥdetinden bir şey‘ fehm edemeyip yine esbāba iftirādan ḥālī olmaz. Bu tercümemizde münāsebet geldikce zikri zarūrī olduğundan mükerrer çok oldu.

[HM. 261b] Yārin göñül muşḥafı yüzüne nice baķarız ki şīrāzesin zūnnār ipliği ile bağlamışızdır. Ya‘nī esbāb-ı dünyā ile cem‘iyyet-i ḥāṭır peydā etmek muşḥafe-i

zūnnārī ūrāze etmeye beñzer. Vācib olan rābıṭayı Vācib-i te'ālā'ya rabṭ etmek idi diye izhār-ı te'essüf eyledi. Ve ḳalbe muşhaf ta'bīri vüçūh-ı ūṣṭā ile müveccehdır.

مردم چرا بخرمین من او فتاده اند

هرگز بسهو خاطر موری نخسته ایم

Merdüm çerā be-ḫırmın-i men üftādeend / Hergiz be-sehv ḫāṭır-ı mūrī ne-ḫasteīm

[HE. 169a] Halk n'ıçün benim ḫırmınime düşüp gıybet ü iftirāma cesāret ederler, eger mükāfāt yüzündendir desem aṣlā sehv ile bir ḳarıncañ ḫāṭırını ḳırmamışızdır. Ya'nī benim bu ibtilāma bir sebep bilmem diye tecāhül-i 'ārifāne eder. Yoksa bā'ıṣını bilmez degildir ki ḫallāḳ-ı 'ālem kendi ḫaḳḳında 'ibādınñ 'umūm üzere ḫüsn-i edeblerin murād etmemişdir ve bu ḫuşūşuñ menşe'ı esmā'-yı ḫüsnānıñ teḳābülüdür.

[HM. 262a] Halk n'ıçün benim ḫırmınime düşüp tekdır ederler, ben aṣlā sehv ile bile bir ḳarınca ḫāṭırın ḳırmamışımdır. Ya'nī benim ibtilāma bir sebep bulamam demek ister. Lākin ibtilā böyle iḳtizā eder. Bu sebebden emniyyet meşrū' degildir. Ḥazret-i Yahyā Aleyhi's-selām'ı zebḫ eylediler teḳābül-i esmā'nıñ ūnı böylecedir.

مکتوب خویش از الف آه کرده ایم

کاغذ دریده ایم قلم را شکسته ایم

Mektüb-ı ḫ'ıṣ ez-elif-i āh kerdeīm / Kāğıd derīdeīm ḳalem-rā ūikesteīm

[HE. 169a] Kendi mektübümüzu āh elifinden etmişızdır, kāğıdı yırtmışızdır ve ḳalemi ḳırmışızdır. Ya'nī bu iki vāṣıṭadan emniyyetimiz ṣābit olmayıp mādde-i fesād-ı 'ālem-i terkībde olduḡun taḫḳıḳ edince bi-ḫasebü'l-imkān 'arz-ı ḫālde bile tecrīde meyl ūşretinde elif-i āhla ḳanā'at etmek evlā görülmüşdür. Güyā merḫūm vaḫdete işāret eyledi ve namāzda ūḫādet barmağı ma'nāsına va'z olundu.

[HM. 262a] Kendi mektübümüzu āh elifinden etmişızdır, kāğıdı pertev-i ḳalemi ḳırmışızdır. Ya'nī bu iki vāṣıṭa ki biri keşret-i kelāma mübtelā ve biri sāde-dil-i mā'il-

i ifşadırlar. Onlardan bir vechle emniyyetimiz olmadığından ve cümle fesād ‘ālem-i terkībe maḥşūş olduğunu taḥkīkimizden nāṣī vaḥdete delālet eder elif-i āhla ḳanā‘at etmişizdir.

[88. Gazel]

نه امر و زیست سودای جنون در رشته جانم

بچوب کل ادب کردی معلم درد بستانم

Ne emrūzīst sevdā-yı cünūn der-rīše-i cānem / Be-ḳūb-ı gül edeb kerdī mu‘allim der-debistānem

[HE, 169a] Sevdā-yı cünūnuñ kökü benim cānımda bu günlük degildir, belki mektebde mu‘allim beni gül dikenini ile te‘dīb eder idi. Ya‘nī benim mizācıma istilā’-yı sevdā ve galebe-i āṣār-ı cünūn mu‘allim-i kār-ḫane-i ‘ālemiñ ḳaşdına mebnī bir ḫāletdir. Ve fi‘l-aşl gül dikenini ile bir ādemi dögmek sevdāyı mürīşdir derler.

Merḫūm bu maḳāmda ‘aql-ı ma‘āşıñ kılletine ve ‘aşḳ u şevḳiñ cibillī keşretine işāret eder. Zīrā ḳalbi envā’-ı keşā’ife mübtelā eden ‘aql-ı ma‘āşdır. Ve bi‘l-ittifāḳ herkesde ‘aql-ı ma‘āşıñ kılleti ḳadar ‘ālem-i ervāḫa ta‘alluḳ ve me‘āniye ta‘aşşuḳ zuhūr edip rūḫāniyyetiñ a‘zam esbābı bu māddeniñ noḳşanı ḳadardır derler ve şuleḫālarda bu ḫuşuş bedīhīdir.

[HM, 262a] Sevdā-yı cünūnuñ kökü benim cānımda bu günlük degildir, belki mektebde mu‘allim beni gül dikenini ile te‘dīb eder idi. Ya‘nī benim mizācıma istilā’-yı sevdā ve galebe-i āṣār-ı cünūn mu‘allim-i debistān-ı ‘ālemiñ ḳaşdına mebnī bir ḫāletdir. Ve bi‘l-ḫāşşa gül çubuğu ile dögmek sevdāyı mürīşdir derler. Merḫūm kıllet-i ‘aql-ı ma‘āş ile iftiḫār maḳāmında īrād eyledi.

عزیز مصرم اما در فراموش خانه چاهم

کل خورشیدم اما بر کنار طاق نسیانم

‘Azīz-i Mısr’ am ammā der-ferāmūş-ḥāne-i çāhım / Gül-i hūrşīdem ammā ber kenār-ı tāk-ı nisyānem

[HE, 169b] Mısr’ın ‘azīziyim, ammā çāh-ı ferāmūş-ḥānesindeyim, güneş gülüyüm lākin tāk-ı nisyānıñ kenārındayım. Gül-i hūrşīdden murādı ḥāneleriñ kemerlerinde İrān naqqāşları şemsi taşvīr etmek ‘ādetleri olduğuna binā’endir. Ya’nī rūḥāniyyetim cihetinden Mısr-ı kâ’inātıñ ‘azīzi olduğum bedīhīdir.

Ammā maşlahat zımında şimdilik çāh-ı ‘anāşırda unutulmuş şüretinde kalmışımıdır ve şüretim cihetinden ‘ālemi münevver eden şemsiñ mişāliyim. Lākin uşul mevcūd iken fūru’a kimse iltifāt etmeyip tāk-ı nisyān kenārında kalmışımıdır diye ḥalku’llāh ādem ‘alī şürete mefhūmuna imā eyledi. Merḥūmuñ keşret-i mütāla‘ası ve vūs‘at-i ittilā‘ı bir garīb keyfiyyetdir ki bu maṭla‘ı beş on cüz’ bir risāleye müteḥammildir.

[HM, 262b] Ben ‘azīz-i Mısr-ı vücūdum, ammā çāh-ı ferāmūş-ḥānesindeyim, güneş gülüyüm lākin nisyān tākınıñ kenārındayım. Gül-i hūrşīdden murādı İrān’da ‘ādetdir, kāgīr ḥāneleri kemerler üzere binā etdiklerinden altūn ve lāciverd ile kemerleriñ taraflarına şemsi taşvīr ederler. Murādı isti’dād-ı ādemiyyetiniñ çāh-ı beşeriyyetde maḥfī ve ṭabī‘ate maḡlūb u mensī olmasından te’essüfdür.

بکرد خون مردم چون مکس نا خوانده چون کردم

که من در خانه خود از حیا نا خوانده مهمانم

Be-gird-i ḥ‘ān-ı merdüm çün meges nā-ḥ‘ānde çün kerdem / Ki men der-ḥāne-i ḥod ez-ḥayā nā-ḥ‘ānde mihmānem

[HE, 169b] Ḥalkıñ sofrası çevresinde miskin gibi bilā-da‘vet nice devrān edeyim ben ḥayādan kendi ḥānemde da‘vetsiz müsāfirim. Ya’nī ni‘am-ı ilāhiyyeye ‘adem-i istiḥkākımdan nāşī şer‘an ḥānem ve mülküm demek şahīḥ iken teşekküründe kuşurum

istiḥzārı beni da‘vet olunmamış müsāfir gibi kendi ḥānemde şermsār u ḥacl etmededir ve bu tavırda āgāḥ ‘ārif da‘vetsiz ḥalkā müsāfir olmak iḥtimālî yokdur.

[HM, 262b] Ḥalkıñ sofrası çevresine seniñ gibi bilā-da‘vet nice dolanayım ki ben kendi ḥānemde keşret-i ḥayā vü ḥicābımdan da‘vetsiz müsāfirim. Ya ‘nī ni‘am-ı ilāhiyyeye ‘adem-i istiḥkākımdan nāşī şer‘an ḥānem ve mülküm demek şaḥīḥ iken teşekküründe takşīr etmek istiḥzārı beni da‘vet olunmamış müsāfir gibi kendi ḥānemde ḥacl etmede iken ḥalkā müsāfir olmak da‘vetsiz nice olur.

ز من سنجند وضع عالم و سنکست رزق من

همانا من درین بازار پر آشوب میزانم

Ez-men sencend vaẓ‘-ı ‘ālem ü sengest rızq-ı men / Hemānā men der-īn bāzār-ı pür-āşüb mīzānem

[HE, 169b] ‘Ālemiñ va‘zını benden tartaḥlar ḥāl bu ki benim rızqım taşdır, beñzer ki ben bu pür-āşüb olan bāzārda mīzānım. Ma‘lūm ola ki mevāzīn-i āşınāların rızqında kıtlık ve kılllet şu cihetden mülāḥaza olunur ki ‘ilm ü ‘irfān eşref-i erzāk-ı rūḥānī ve edvem-i māye‘l-bekā-yı insānī olduğundan rızq-ı maḥsūs-ı cismānīyle beynerinde tezādd u temennā‘ vardır.

Güyā eḥassı eşrefine istiḥāle etmiş gibidir. Ḥattā kibār-ı ‘uḳalā rızq-ı cismāniye kudretle bile şib‘ rütbesinden gāyet ḥazer üzere oldukları enbiyā’ vü evliyā’nıñ aḥvāllerinden herkesiñ ma‘lūmudur. Ve bu ḥuşūslara vāḳıf olmayanlar ‘ādetā kılllet-i rızqından şikāyet ede gelmişlerdir. Yok hem ‘ilm ü ‘irfān ve hem kılllet-i rızq ve şikāyetle vāşıl-ı rütbe-i tuḡyān bulunur ise el-‘iyāzū bi’llāhi te‘ālā şakāvet cibillīniñ burhān-ı ecelisi maḳāmında olur.

[HM, 263a] ‘Ālemiñ va‘zını benden tartaḥlar iken benim rızqım taşdır, güyā ben bu bāzār-ı pür-āşübda terāzūyum. ‘Ādetā erbāb-ı ma‘ārif rızqından şikāyet ede gelmişlerdir. Sebebi ma‘ārifiñ rızq-ı ma‘nevī olduğundan gafletleridir. Meşelā bir oḳur yazar sūḥteye bayaḡı ḥammāl maḳūlesi bir devletli olursun eger ‘ilmiñ fedā eder iseñ diye

teklîf eyleseler bir vechle qabûlü mutaşavver degildir. Yoğ salţanata tebdîl eder ise ‘âlim degildir.

تمنای تنعم چون بکرد خاطر م کردد

که چشم شور باشد در جگر خوردن نمکدلم

Temennâ-yı tena‘‘um çün be-kird-i hâţırım kereded / Ki çeşm-i şür bâşed der-ciger horden nemek-dānem

[HE, 170a] Tena‘‘um ârzûsu benim hâţırım çevresine niçe ٲolanır ki ciger yediñde ٲuzluk baña çeşm-i şür olur. Güyâ cigere qanâ‘at eden derdmend mütena‘‘um vaşfindan dūr iken yine bir kederin çekip soframda mevcūd olan nemek-dāniñ işābet ‘aynı belāsına giriftār olduğum muhaqqāqdır diye erbāb-ı ni‘amiñ ekşeri gözden telef olduklarına işāret eyledi. Zîrâ çeşm-i şür, işābet eden ‘ayne iţlāk olunur ve nemek-dāna bu nisbet siyyemā sofralarda qonmaq ‘ādeti mülāhazasıyla melāhatli vāqı‘ olmuşdur.

[HM, 263b] Tena‘‘um ârzûsu benim hâţırım çevresine niçe ٲolanır ki ciger yediñde nemek-dānımıñ benim ni‘metime gözü deger. Bir dağı cigere mālîk olamam. Tā bu rütbe işābet-i ‘ayne mübtelā olanıñ hâţırına tena‘‘um gelmek muhāldir. Zîrâ quzu kebābı ekl edecek olur ise nazār kendini helāk eder. Murādı ekşer erbāb-ı tena‘‘um işābet-i ‘aynla telef olduklarına işāretidir.

لب افسوس اگر غافل بدنن آشنا سازم

دو چندان می برد مقرض قسمت از لب نانم

Leb-i efsūs eger ğāfil be-dendān āşinā sāzem / Dū çendān mī-bered miqrāz-ı kısmet ez-leb-i nānem

[HE, 170a] Eger ğafletle leb-i efsūsı dendānıma āşinā edip ışırır-isem miqrāz-ı kısmet iki o kadar rızq-ı yevmiyyem olan etmegimiñ kenārından keser dudağından ekl eyledi diye. Murādı rızqımıñ maşşüb u qalîl olmasında bir ādemiñ şikāyeti tā bu rütbe de vardır demekdir. Ve vāqı‘dır el-‘iyāzü bi’llāhi te‘ālā bir şağşa idbār teveccüh etdikde bu mażmūn onuñ haqqında mübālağasızca şādîq olur ve görülmüşdür.

[HM, 263b] Eger ğafletle leb-i efsûsu dendânıma âşinâ edip dudağımı ışırsam miḳrâz-ı kısmet iki o kadar etmegimiñ kenârından keser, dudağından ekl eyledi diye. Murâdı rızkıniñ maḥsûb u ḳalîl olduğunda bir âdem şikâyet eylese tâ bu kadar mazmûn-ı şâdık olabilir demektir ki fuḳarâda bu rütbeler müşâhidiz.

جان محوم که اشک تلخ در چشم نمی‌کردد

قیامت کر نمکن بشکنند در چشم حیرانم

Çünân maḥvem ki eşk-i telḫ der-çeşmem ne-mî-kerded / Ḳıyâmet ger nemek-dân be-şikend der-çeşm-i hayrânem

[HE, 170b] Ḳıyâmet eger benim gözümde nemek-dânını kırıp cümle âşûbunu birden gösterirse ben o kadar maḥv olmuşumdur ki gözüm yaşarmaz. Ya'nî kendimi bilmem ki gözlerime görünen muşîbetler bükâya sebep ola. Vâḳı'â bir âdem kendini gereği gibi ğâ'ib etdikden soñra a'zâsını ḳaṭ' etseler ḫaberi olmaz.

[HM, 264a] Ḳıyâmet nemek-dânını benim gözümde kırsa ancılayın olmuşdur ki gözüm şulanmaz. Ya'nî kendimi bilmem ki vâḳı' olan ḫavâdişden müte'essir olam ve maḥviyyet bir ḫâletdir ki a'zâsından birini ḳaṭ' eyleseler ḫaberi olmaz, mübâlağa degildir.

نمی‌افتم چو اسکندر بدنبال حضر صائب

من انحضرم که آب روی باشد آب حیوانم

Ne-mî-üftem çü İskender be-dünbâl-i Ḥıẓr Şâ'ib / Men ân Ḥıẓr'em ki âb-ı rûy bâşed âb-ı hayvânem

[HE, 170b] Ey Şâ'ib, ben İskender gibi Ḥıẓr'ın eñsesine düşmem, o Ḥıẓr'ım ki yüz şuyu benim âb-ı ḫayâtım olur. Hemân bu şu ḫâşıl olduğca mevt-i zilletden emniyyet muḫaḳḳaḳdır.

[HM, 264a] Ey Şâ'ib, ben İskender gibi Ḥıẓr'ın eñsesine düşmem, belki ben o Ḥıẓr'ım ki benim âb-ı ḫayâtım yüzümüñ şuyudur. Bu olduğca mevt-i zilletden maḥfûz olurum.

[89. Gazel]

ما كل بدست خود ز نهالی نه چیده ایم
دردست دیگران کلی از دور دیده ایم

Mā gül be-dest-i ḥod ez-nihālī ne-çīdeīm / Der-dest-i dīgerān gülī ez-dür dīdeīm

[HE, 170b] Biz kendi elimiz ile bir fidāndan gül devşirmemişiz, belki gayrılar elinde uzakdan bir gül görmüşüz. Ya 'nī gülzār-ı shevātda dest-dırāzlık bizden vāqı' olmayıp gāyeti bāğ-ı fenādan gül-çīn-i merām olanların ellerinde görmüşüzdür diye sāḥa-yı zimmetin tezkiye buyurdular.

[fe' ilātün fe' ilātün fe' ilātün fe' ilün]

Zīver-i kūşe-i destār-ı temennā olacak

Gülşen-i dehrde bir gonçe koparmış degiliz

[HM, 264a] Biz kendi elimiz ile bir fidāndan gül devşirmemişizdir, belki gayrılar elinde uzakdan bir gül görmüşüz. Ya 'nī gülzār-ı shevātda dest-dırāzlık bizden vāqı' olmayıp gāyeti bāğ-ı fenādan gül-çīn-i merām olanların ellerinde görmüşüzdür. Beyt:

[fe' ilātün fe' ilātün fe' ilātün fe' ilün]

Zīver-i kūşe-i destār-ı temennā olacak

Gülşen-i dehrde bir gonçe koparmış degiliz

چون لاله صاف و درد سپهر دورنگ

در يك پياله کرده و درسر کشیده ایم

Çün lāle şāf u dürd-i sipihr-i dü reng / Der yek piyāle kerde vü der-ser keşīdeīm

[HE, 170b] Lāle gibi sipihr-i dü rengiñ dürd ü şāfını bir piyāleye idip başımıza çekmişizdir. Ya 'nī aḥvāl-i ibtilā-yı 'ālem ki celāl ü cemālden mürekkeb her ānda benī-ādeme tereddüd etmededir. Bizler mümteni 'ü'l-vuķū' olan tefrīki ve temyīzi kaydında olmayıp hemān maķşūd bu sāğar-ı kısmeti içmekdir diye lāleye taķlīd ederek

içmişizdir. Gūyā lāleniñ evrākında olan hūmreti şāfī bādeye ve dāğını tørtuya temsil eyledi ve şāf tedārikinde ‘ömr-i ‘azīzi telef etmek ‘ayn-ı cehldir diye söyledi.

[HM, 264b] Lāle gibi sipihr-i dü rengiñ dürd ü şāfını bir piyāleye idip başımıza çekmişizdir. Ya ‘nī aḥvāl-i ibtilā-yı ‘ālem ki celāl ü cemālden mürekkeḥ her ānda benī-ādeme tereddüd etmedirler. Bizler mümteni ‘ü’l-vuḳū’ olan temyīzi ḳaydında olmayıp bu ḳısmet olan sāğarı başa çekmeden ḡayrı çāre bulmamada lāleye taḳlīd etmişizdir.

نوکیسه مصیبت ایام نیستیم

چون صبح صد هزار کریبان دریده ایم

Nev-kīse-i muşībet-i eyyām nīstīm / Çün şubḥ⁴⁴⁹ şad hezār girībān derīdeīm

[HE, 171a] Muşībet-i eyyāmiñ görmemişi degiliz, belki şubḥ gibi yüz biñ yaḳa yırtmışızdır. Nev-kīse fūc’eten devletmend olanlara derler ki ḫālā beynimizde görmemiş ta‘bīr ederler. Ya ‘nī şubḥ gibi medbe’-i zuhūrumuzdan berü eyādi’-i beliyyāt-ı gūn-ā-gūn ile girībān-ı çāk olduğumuz Cenāb-ı ḫakīm-i muṭlaḳ’dan ḳasemle mü’ekkeḋe *leḳad ḫalaḳne’l-insāne fi kebed*⁴⁵⁰ mażmūnu üzere şābitdir.

[fā‘ilātün fā‘ilātün fā‘ilātün fā‘ilün]

Vechi yoḳdur ḫandeniñ ‘ālemde nev’-i ādeme

Nūr-ı çeşm-i dehr iken aḡlar gelir aḡlar gider

[HM, 264b] Eyyām-ı muşībetiñ görmemiş degiliz, belki şubḥ gibi yüz biñ yaḳa yırtmışızdır. Nev-kīse fūc’eten devletmend olanlara ıtlāḳ olunur ki elbetde imsāka muḳārin olur ve ḫālā şehrimizde görülmüş ta‘bīr ederler. Ya ‘nī şubḥ gibi mübtedā’-yı zuhūrumuzdan berü yaḳa yırtmaya mübtelāyız. Beyt:

[fā‘ilātün fā‘ilātün fā‘ilātün fā‘ilün]

Vechi yoḳdur ḫandeniñ ‘ālemde nev’-i ādeme

⁴⁴⁹ şubḥ: -HM

⁴⁵⁰ Bk. 375. dipnot.

Nür-1 çeşm-i dehr iken ağlar gelir ağlar gider

روی از غبار حادثه درهم نمیکشیم

ما ناف دل بخلقه ماتم بریده ایم

Rüy ez-ğubār-1 hādise der-hem ne-mi-keşīm / Mā nāf-1 dil be-ḥalka-i mātem berīdeīm

[HE. 171a] Ğubār-1 hādiseden yüzümüzü kendimize çekmeyiz, biz gönül nāfını mātem halkasında kesmişizdir. Ya nī ālām u ekdār ile tev'em olduğumuzu taḥkīk edip ve bu nāzenīn vücūduñ hādise-perver olduğunda hikmet-i ilāhiyye ma'lūmumuz olunca iḳbāl-i tāmm ve teveccūh-i mā-lā-keḷām ile 'ālem-i gaybdan ḥaḳkımızda zuhūr eden beliyyāta teveccūh edip a'rāz u ikrāh şātımızda taşavvur olunmaz.

[HM. 264b] Ğubār-1 hādiseden yüzü kendimize çekip mükedder olmayız, biz gönül göbegini mātem halkasında kesmişizdir. Ya nī ālām u ekdār ile tev'em olduğumuzu taḥkīk edip bu kadar i'tinā olunan benī-ādeme bu belāların tasalluḫunda olan esrāra istikşāfımız taḥammülümüze bā'ış olmuşuz.

دل نیست عقده که کشاید بزور فکر

بیهوده بجیب تأمل کشیده ایم

Dil nīst 'uḳdeī ki gūşāyed be-zūr-1 fikr / Bī-hūde be-ceyb te'emmül keşīdeīm

[HE. 171a] Gönül bir 'uḳde degildir fikr zūrı ile ḥall ola, hemān bī-hūde başımızı te'emmül koynuna çekmişizdir. Çünkü 'ādet-i şūfiyye şol tarafa ḳalb üzerine başını şarḳıdıp murāqabe etmektir ve bu şüretde onlara gūn-ā-gūn ḥāletler zuhūr eder ki ehliniñ ma'lūmudur. Kaldı ki Şā'ib'iñ dediği gibi bir ālāy erbāb-1 'uḳūl mürşidsiz bu tā'ife-i celīleye taḳlīd ile ḳalbiñ aḥvālını tefekkürle bulmaḳ sevdāsında olmaḳ bī-hūde 'ömrünü zāyi' etmektir. Zīrā bir kāmiliñ taḫt-1 terbiyesine duḫūl etmedikce fikriñ ve riyāzatiñ zararı olur fā'idesi olmaz.

[HM, 265a] Göñül bir ‘uğde degildir fikriñ zürü ile feth ola, başımızı te’emmül ceybine ‘abeş çekmişizdir. Zīrā men ‘arefe nefsehu ‘arefe Rabbehu ḥadīs-i şerīfiniñ ma’nāsında ba‘z-ı muḥakkiḳiñ muḥāle ta’līḳdir diye cevāb vermişlerdir. Ya’nī insān nefsinı bilmediği gibi Rabb’isini daḫi bilmez demektir. Ve ḳalbiñ fütūḫātınıñ eşrefi, kişi nefsinı bilmektir. Ammā fikr ile olmaz ‘ināyete muḫtācdır.

امروز نیست سینه ما داغدار عشق

چون لاله ماز صبح ازل داغ دیده ایم

Emrūz nīst sīne-i mā dāğ-dār-ı ‘aşḳ / Çün lāle mā ez-şubḫ-ı ezel dāğ dīdeīm

[HE, 171a] Bizim sīnemiz bugün ‘aşḳ dāğını tūtucu degildir, belki lāle gibi şubḫ-ı ezel den dāğ görmüşüz. Murādı herkesde vedī‘a-yı ilāhiyye olunan ‘aşḳ-ı ḫaḳīḳate işāretidir ki bir ḳul esbābını isti‘māle muvaffaḳ olur ise bi’l-fi’l zuhūr eder. Ve a‘zam esbābı şehevāt-ı fāniyyeye meyli olmamaḳ ve terk ü tecrīd üzere bulunup riyāzāt-ı şer‘iyye ve ‘ibādāt-ı nāfileniñ keşretine ve bid‘atden ve isrāfdan ḡāyet ḫazere tevaḳḳuf eder ki bu maḳūle esbāba teşebbüs ‘ibād tarafından me’mūriyyeti ḫasebiyledir. Yoksa Mevlā-yı müte‘āl’e nisbet bayağı ‘avāmdan bir ḳuluna ‘aşḳını iḫsān etmek vāḳı’ olmuşdur ve ḳudretu’llāh-ı şāliḫadır.

[HM, 265a] Bizim sīnemiz ‘aşḳ dāğını tūtucu bugün degildir, lāle gibi biz ezel şubḫundan dāğ görmüşüzdür. Murādı herkesde vedī‘a-yı ilāhiyye olan muḫabbetu’llāhdır ki bir ‘abd şürūḫunu isti‘māle muvaffaḳ olduğda elbetde zuhūra gelir ve a‘zam esbābı ferā’izi tekmiilen edādan şoñra nevāfil-i ḫā‘āte müstaḡraḳ olmaḳdır.

Lākin ma‘lūm ola ki mü’minlerden nāfilesi olana ta’rīf-i ilāhī ile ma‘lūm ola. Yoksa bizim ‘ayārımızda olan müslümānların nāfileleri ferā’iziñ termīmüne şarf olunup bir miḳdārda yine ferā’izden noḳşānımız ḳalır. Zīrā eger tām ola neticesi zuhūr eder idi.

دور نشاط ما خم فتراك قاتلست

ما ماه عیدر ابرخ زخم دیده ایم

Devr-i neşāt-ı mā ḥam-ı fitrāk-ı kātilest / Mā māh-ı 'ıyd-rā be-ruḥ-ı zaḥm dīdeīm

[HE, 171b] 'Ādetā māh-ı nev görüldükde 'avāmm-ı nās kimi altūna ve kimi fıđḍaya ve kimi bir sa'ādetmend ādemiñ çehresine nazarla tefā'ül etdikleri-içün merḥūm buyurur ki: Bizim sürürümüzuñ devri kātiliñ terkisi ḥamıdır. Ya'nī her ne zamān kātıl başımızı fitrākına rabṭ eder ise nihāyet-i inbisātımız kevnīdir. Zīrā biz māh-ı 'ıydı zaḥm yüzüyle görmüşüz ve böylece tefā'ül etmişizdir. Vāqı'ā ehl-i ĩmāna göre şehādete tā bu kadar izhār-ı şevḳ şevāhid-i şadāḳatiñ a'delidir.

[HM, 265b] 'Ādetā māh-ı nev görüldükde kimi altuna ve kimi gümüşe ve kimi bir sa'ādetmend ādemiñ çehresine bakmaḳ 'ādetine binā'en buyurur ki: Bizim neşātımızñ devri kātiliñ terkisiniñ ḥamıdır, biz bayram ayını zaḥm yüzüne görmüşüzdür. Elbetde gāyet-i sürürümüz bu dār-ı gurūrdan rıḥlete tevāḳḳuf eder.

جنگ و کرین شیوه ما نیست چون شرار

صد بار چون نسیم بر آتش دویده ایم

Ceng ü güriz şīve-i mā nīst çün şerār / Şad bār çün nesīm ber āteş devīdeīm

[HE, 171b] Kıvılcım gibi ceng ü kaçmaḳ bizim şīvemiz degildir, yüz kerre nesīm gibi āteşe қоşmuşuzdur. Ya'nī umūr-ı hā'ıleye iḳtiḥām ve mevāḳi'-i şedā'id-i ibtilāya ta'arruz ekşer 'uḳūle muḥālif ḥarekāt-ı nā-pesendīde ise de bizim ḥayāt-ı fāniyeye raġbetimiz olmadığından bir sā'at aḳdem sāḥa-yı ıtlāḳa varmaḳ temennāsıyla nesīmiñ āteşe bilā-mehābā hücumu gibi beliyyāta ve meşāḳḳ-ı 'ibādāta hücum ederiz.

[HM, 265b] Kıvılcım gibi ceng ü kaçmaḳ bizim şīvemiz degildir, nesīm gibi yüz kerre āteş āteş üzerine қоmuşuzdur. Ya'nī umūr-ı hā'ıleye iḳtiḥām ve mevāḳi'-i şedā'id-i ibtilāya hücum ve 'arz-ı şübūt-ı iḳdām ekşer 'uḳūl-ı za'īfeye nā-pesend ü nā-maṭbū'

ise de bizim hayāt-ı fāniyyeye ‘adem-i raġbetimizden bir nefes aġdem ‘ālem-i ıtlāka ittışāl için irtikāb etmedigimiz mehālik yokdur.

از آفتاب تجربه سنك آب ميشود

ما غافلان همان ثمر نارسیده ایم

Ez-āfitāb-ı tecrūbe seng āb mī-şevēd / Mā ġāfilān hemān şemer-i nā-resīdeīm

[HE, 171b] Āfitāb gibi olan tecrūbeden taş şu olur, biz ġāfiller bu güneşde iken yine erişmemiş mīveyiz. Ya ‘nī tecrūbe her hāmı hāmılgından ġalāş etmede ‘uġūl-ı za‘īfeniñ āfitābı maġāmında bir mu‘ayyen ma‘ġūldür ammā bizlere te‘şīr etmeyip ġilāf-ı me‘mūl yine hāmılgımız ve umūrda cehlimiz der-kārdır. Bu ma‘nāniñ mişālī katı çok olduğundan *men cerebbū’l-mücerreb ġallete bihi elnedāme*⁴⁵¹ mışrā‘ı herkesiñ ġātırındadır ve mażmūnuna taşdıġ eder ve ġāhice bir mücerreb ġuşuşu yine bir daġı fi‘le getirip bu emr-i mücerreb idi ammā ġāflet etdik diye nedāmet çeker.

[HM, 266a] Āfitāb gibi olan tecrūbeden taş şu olur, biz ġāfiller yine erişmemiş mīveyiz. Tecrūbe her hāmı hāmılgından ġalāş etmede ‘uġūl-ı za‘īfeniñ āfitābı maġāmında bir mu‘ayyen maġsūs vü ma‘ġūl iken bizlere te‘şīr etmeyip *men cerebbū’l-mücerreb ġallete bihi elnedāme*⁴⁵² mışrā‘ını bi‘l-kūlliyye dīvān-ı ġayālimizden iġrāc ve her muġātarada bir tenbīhe muġtāc olmuşuzdur.

با بخت تیره از ستم چرخ فارغیم

دردست زنگی آینه زنگ دیده ایم

Bā-baġt-ı tīre ez-sitem-i çarġ fāriġīm -resīdeīm Der-dest-i zengī āyine-i zeng dīdeīm

[HE, 172a] Ķara baġt ile feleġiñ semtinden fāriġiz, zengī elinde pas görmüş āyineyiz. Derler ki zengī şāf āyineyi sevmez ve taşā çalıp kırar sebebi kendiniñ şūret-ı ġubġasın

⁴⁵¹ “Zaten sınanmış bir şeyi sınanan, ancak nadim olur.” Hāfız-ı Şirāzī, Dīvān.

⁴⁵² Bk. 451. dipnot.

gösterdiği için. Ammā āyine paslı ve şüret vermez ise şerrinden emîn olur. Bu taqrîre binâ edip merhûm buyurur ki çarhıñ cevrenden emîn olduğum onuñ merhâmetinden degildir. Belki zeng-i ekdâr ile mükedder olduğumdan paslı āyine gibi ben de kendi şüret-i müstakbahasını göremediğindendir.

[HM, 266a] Siyâh baht sebebi ile çarhıñ سمتinden fâriğ ve rāhatdayız, gūyâ zengî elinde paslanmış āyineyiz. Zengî şâf āyineyi sevmez. Belki taşâ çalıp kırar ve kendiniñ zâtında mirâtıñ gösterdiği gibi zişt olduğuna i'timād etmez. Ammā āyine paslı olunca hüsñ ü kubh'dan bir şey' göstermez ve şikestden emîn olur. Merhûm dañi baht-ı siyâhıñ bu luftu vardır diye şükr eyledi.

از جور روزگار ندلیم شکوہ

این کرک را بقیمت یوسف خریدہ ایم

Ez-cevr-i rûzgâr ne-dârîm şekveî / İn gürg-râ be-kıymet-i Yûsuf harîdeîm

[HE, 172a] Eyyâmıñ cevrenden şikâyet etmeyiz, bu kırdu Yûsuf kıymetine almışızdır. Zîrâ bizim 'ayârımızda bulunan mü'minler kendi ihtiyârıyla nevâfil-i şâkkağa nefsinı teslîm etmek nâdir olduğü 'ilm-i ezeliñde sebkat etmegin selâsil-i belıyyât-ı gün-â-gün ile dâr-ı hulûda çekilmek eşref-i hikemiyyât-ı kudsiyyedendir. Siyyemâ rızâ vü şabra muqârin olduğda 'ibâdât-ı ihtiyâriyyeyi fersah fersah tecävüz edecegi müdebbel ü müşbetdir.

[HM, 266b] Eyyâmıñ cevrenden şikâyet etmeyiz, bu kırdu Yûsuf kıymetine almışızdır. Zîrâ bizim 'ayârımızda bulunan mü'minler kendi ihtiyârı ile nevâfil-i şâkkağa nefsinı teslîm ü mübtelâ etmek nâdir olduğü 'ilm-i ezeliñde sebkat etmegin selâsil-i belıyyât-ı gün-â-gün ile dâr-ı hulûda çekilmek esrâr-ı hikmetdendir.

صائب ز برك عيش تهى نيست جيب ما

چون غنچه تا بکنج دل خود خزیده ایم

Şā`ib ez-berg-i `ıyş tehī nīst ceyb-i mā / Çün gönçe tā be-künc-i dil-i ḥod ḥazīdeīm

[HE, 172a] Ey Şā`ib berk-i `ıyşdan bizim ceybimiz ḥālī degildir, gönçe gibi kendi gönlümüz küşesine batıp `ālemden `uzlet edelden berü. Ya`nī bu şüret-i ḳalīl ü keşīr berk-i `ıyş-ı sa`ādete mālīk olanların nişānıdır ki ašlā taḥallūf iḥtimālī yokdur. Zīrā menba`-ı sa`ādet ḳalbe meşgūl olan `ārifīñ maḥlaşıdır.

[HM, 266b] Ey Şā`ib berk-i `ıyşdan bizim ḳoynumuz ḥālī degildir, gönçe gibi kendi gönlümüz küşesine batıp ḥalkdan ḡaflet edelden berü. Ya`nī bu şüret-i ḳalīl ü keşīr berk-i `ıyşā nā`il olanlarıñ ekber `alā`imlerindedir.

[90. Gazel]

اول سرى بر خنه ديوار ميكشم

ديكر باشيانه خود خار ميكشم

Evvel serī be-raḥne-i dīvār mī-keşem / Dīger be-āşiyāne-i ḥod ḥār mī-keşem

[HE, 172b; HM, 267a] Evvelā⁴⁵³ dīvār gedigine⁴⁵⁴ bir baş çekip şoñra kendi āşiyāneme ḥār çekerim. Ya`nī çemenistān-ı `ālemdə vehle-i ūlādan āşiyāne ḳaydına düşmek umūr-ı lāzıme-i vücūddan olduğuna binā`en bir dīvār deligine⁴⁵⁵ şıgınıp mażhar-ı gül olan ḥār-keşlige şoñra rağbet ederim diye lisān-ı bülbül-i nāḥıḳadan maḥla`ı⁴⁵⁶ irād eyledi. Beyt⁴⁵⁷:

[mefā`ılün mefā`ılün fe`ülün]

Söz añlar cümle eczā`sı cihānıñ

Dikenden yapıdı bülbül āşiyānıñ

⁴⁵³ evvelā: evvel HE

⁴⁵⁴ gedigine: deligine HM

⁴⁵⁵ deligine: gedigine HE

⁴⁵⁶ maḥla`ı: -HE

⁴⁵⁷ Beyt: -HE

Ki ya⁴⁵⁸ nī bülbulün maḥbūbu güldür

Dikensizler çiçekdir gül degildir

سوزن تمام چشم شد از انتظار من

با ناخن شکسته ز پا خار میکشم

Sūzen tamām çeşm şod ez-intizār-ı men / Bā nāḥun şikeste ez-pā ḥār mī-keşem

[HE, 172b] Sūzen baña intizārdan tamām göz oldu, ben kırılmış tırnak ile ayağdan diken çekerim. Ya'nī istignā ṭabī'atimde tā bu rütbelere dek vāşıldır ki nāḥun-ı şikeste ile māni'-i sülūk-i şāri'-i maṭlabım olan dikenleri ayağımdan çıkarmaya himmet edip bu ḥidmeti sūzene teklīf edemem. Şüret-i isti'dādı muntazır ise de gūyā maḥall-i istimdād olanlar imdādı cānlarına minnet bilseler de 'ārife lā'ik olan imkānı olduğca nefsi esbābla ülfetden men' etmektir ki i'timād eylemeye demek ister.

[HM, 267a] Sūzen baña intizārdan tamām göz oldu, ben kırılmış nāḥun ile ayağdan diken çekerim. Ya'nī istignā ṭabī'atimde tā bu rütbelere dekdir. Gūyā maḥām-ı imdādda bulunanlar imdādı cānlarına minnet bilseler de mevāni'-i seyr ü sülūkumu izālede kimseden istimdād meşrebim degildir dedi.

امسال خنده ام نه چو گل از ته دلست

خمیازه بر شکفتگی پار میکشم

İmsāl ḥandeem ne çü gül ez-teh dilest / Ḥamyāze ber şüküftegī-yi pār mī-keşem

[HE, 172b] Gül gibi bu sene ḥandem derūn-ı dilden degildir, kaldı ki şüretimde ḥandeye müşābih olan ḥālını su'āl eder iseñ geçen senede açılmağlıgım üzerine āşār-ı nedāmetden ḥamyāze ederim.

⁴⁵⁸ ya'nī: çemen HM

Zīrā her ḥandeniñ ‘aḳabinde bükā umūr-ı vicdāniyyeden ve inkāra kimseniñ mecālī yoḳ iken bu dār-ı imtizācda bilā-ṭaleb bir sūrura maḗhar olan ‘ārif ḳaṣda mebnī bir kederle maḥlūṭ etmek iḥtiyāṭ-ı müstaḥsendir. Zīrā teḥallūf etmek iḥtimālī yoḳdur.

Ammā bu ḥuṣūṣ ṣūretde ve zāhirde mümkündür. Yoḳsa ‘ālem-i ḳalb bir ferdiñ ḥükmünde olmadığı cümleñiñ müsellemdir. Şerḥ etdigimiz beytiñ nezāket-i elfāz ve ḥüsn-i sebkine ve ḡarābet-i ma‘nāsına te‘emmül olunsun.

[HM, 267a] Gül gibi bu sene ḥandem derūn-ı dilden degildir, ḳaldı ki şūretimdeki ḥande āṣārını su‘āl eder iseñ geḗen sene açıldığıñıñ ḥamyāzesin çekerim. Zīrā her ḥandeniñ ‘aḳabinde bir bükā umūr-ı vicdāniyyededir ki inkāra mecāl yoḳdur ve bu dār-ı imtizācda bilā-ṭaleb bir sūrur-ı mübāḥa maḗhar olan ‘ārifler ḳaṣda mebnī bir keder mülāḥāzasına maḥlūṭ isti‘māl etmek ‘ādet-i ḥasenelerindedir ve bu ḥuṣūṣ şūret-i zāhirdedir. Yoḳsa teḳallübāt-ı ḳalbiyye iḥtiyāriyyeden degildir.

از خار خار تیغ بتن پوست میدرد

از خون فزون ز نیشتر اژار میکشم

Ez-ḥār ḥār-ı tiḡ be-ten pūst mī-dered / Ez-ḥūn-ı füzūn ez-niṣṭer āzār mī-keṣem

[HE, 173a] Ḳılıca şiddet-i iṣṭiyāḳ ve kemāl-i raḡbetinden tende cildi yırtar, neşterden ziyāde ben ḳandan zaḥmet çekerim. Rütbe-i şehādete ḡalebe-i himmetinden kināyedir. Vāḳı‘ā ḥarb u ḳıtāl eṣnāsında bir ṣādıḳ ve ḳavline i‘timād olunur vezīr nidā etdirse ki “Her kim şu ḳale‘ye evvel ḗıḳarsa on kīse dutar. Bir ze‘āmet yanımda ḥāzırdır. Yāḥud ṭoḳsan ṭoḳuz aḳçe yevmiyye iḥsān ederim” diye bu dār-ı fenāda birḳaç gün rāḥat u ḡinā ümmīdi ile bu iḥsāna nā‘il oluncaya dek helāk olanları müşāhede eder iken ṭaraf ṭaraf bahādırlar hücum-ı şīrāneden ḥālī olmazlar. Şehādet rütbesi ber-muḳtezā-yı īmān mülāḥāza olunca merḥūmuñ maẓmūnu mübālaḡadan münezzehdir.

[HM, 267b] Ḳılıca şiddet-i şevḳinden tende cildi yırtıp şaḳḳ eder, ben neşterden ziyāde ḳandan zaḥmet çekerim. Rütbe-i şehādete ḡalebe-i himmetinden kināyedir. Vāḳı‘ā ḥarb u ḳıtāl eṣnāsında bir ṣādıḳ ve ḳavline i‘timād olunur vezīr nidā etdirse ki “Her

kim şu kale'ye evvel çıkar ise on kīse dutar. Bir ze'āmet yanımda maḥlūl u ḥāzırdır. Yāḥud toḳsan toḳuz aḳçe ibtidā'sı müheyyādır" diye bu dār-ı fenāda bir müddet-i mechūle eyyām-ı 'ömrüm şervetle geçsin ümmīdi ile önünde helāk olanları görür iken bahādırlar birbirin sebḳat ederek hücum-ı şīrāneden vazgelmezler. Kaldı ki dār-ı beḳāda rütbe-i şehādet īmān şartıyla bu mübālaḡayı müteḥammildir.

دَرم بهر دودست دل نازک ترا

از موم کرد آینه دیوار میکشم

Dārem be-her dü dest dil-i nāzik tu-rā / Ez-mūm gird-i āyine dīvār mī-kešem

[HE. 173a] Seniñ nāzik olan ḳalbiñi mübālaḡa-i şıyānetimden iki elimde dutarım ve benim bu ḥāletim güyā mūmdan āyine çevresine dīvār çekerim gibidir. İrān'da 'ādetdir āyinelerin çevresine yeşil mūmlar yapışdırırlar iki parmak ḡılzetinde ve daḡi ziyāde görülmüşdür. Ve bunun sebebi düşdükte kırılmamak içündür. Zīrā yüksekden düşen cismiñ zemīne evvelā şaḳīl tarafı gelir. Bu taḳdīrce āyine maḥfūz ḳalır. Merḥūm dilberin inkisār-ı ḳalbi ḥavfında mübālaḡa eyledi.

[HM. 268a] Seniñ nāzik olan ḳalbiñi mübālaḡa-i şıyānetimden iki elimde tutarım ve benim bu ḥāletim güyā mūmdan āyine çevresine dīvār çekmek şūretindedir. İrān'da 'ādetdir, āyineniñ zahrına ve çevresine yeşil mūmdan zarf gibi ihāta ederler ki nā-gāh elden düşdükte kırılmasın diye ve vāḳı'ā böyledir. Zīrā bir cism-i şaḳīli yüksekden bıraḳsalar zemīne evvelā şaḳīl tarafı gelip ḥafīf tarafı yukarı gelir.

صائب ز کوچه کردی زلف آمدم بتنگ

خود را بکوشه دهن یار میکشم

Şā'ib ez-kūçe-gerdī-yi zūlf āmedem be-teng / Ḥod-rā be-kūşe-i dehen-i yār mī-kešem

[HE. 173b] Ey Şā'ib, zūlf kūçelerin dolancılıḡdan cānım şıḳıldı, kendimi yāriñ aḡzı kūşesine çekip bir zamānda ser-çeşme-i ḡayātıñ Hızr'ı maḳāmında olurum. Ma'lūm

ola ki Şā'ib şūfiyye mezhebini ve onların işārāt-ı daķīķaların geregi gibi bildiginden böyle maķāmlarda şarāħaten murādı tefhīm olunmaz.

[HM, 268a] Ey Şā'ib, zūlf kūçelerin dolancılıķdan cānım şıķıldı, kendimi yāriñ ağızı kūşesine çekip bir zamānda ser-çeşme-i ħayātıñ Hıżr'ı maķāmında olunuz. Ma'lūm ola ki Şā'ib şūfiyye mezhebini kemāliyle bildiginden böyle maķāmlarda murādı geregi gibi tefhīm olunmaķ mecāza ķaşr olunur.

[91. Gazel]

شبی صد بار بر کرد دل افکار میکردم
ببوی یوسفی بر کرد این بازار میکردم

Şebī şad bār ber gird-i dil-efķār mī-kerdem / Be-būy-ı Yūsufī ber gird-i ĩn bāzār mī-kerdem

[HE, 173b] Bir gicede yüz kerre mecrūħ u ħaste olan ķalbiñ çevresinde dolanırım, bu bāzārıñ eķrafında bir Yūsuf rāyiħası üzere dolanırım. Ya'nī bāzār-ı şehādetde bir kerre Yūsuf ğāyet ucuz şatıldıđı mesmū'ı kūşe-i intibāħım olduğuna binā'en bāzār-ı 'ālem-i ma'nāda dađı bu 'ādet muħtemeldir ümīdi ile ķārşū-yı ķalbi teftişden ve ķavāfil-i ğaybiyye vürūdunda tefahħuş maħbūb-ı Yūsuf-ķişden ħālī degilim diye merħūm tama'-ı ħāmını aħbāb-ı kirāma 'arz eyledi. Lākin faķīr zann ederim ki bu bāzārda Yūsuf'u bilmek bahālı ve nādir ve ğāyet güçdür. Yoksa bi'z-zāt ma'nā-yı Yūsuf ķārşū-yı zāhir ü bātından eksik olmaz.

[mefā'ılün mefā'ılün mefā'ılün mefā'ılün]

Alır şatar bu bāzār içre herkes Yūsuf'u ammā

Budur müşkil ki iksīri alan bilmez şatan bilmez

[HM, 268b] Bir gice yüz kerre mecrūħ u ħaste olan ķalbiñ çevresinde dolanırım, bu bāzārıñ eķrafında bir Yūsuf rāyiħası üzere dolanırım. Ya'nī bāzār-ı 'ālem-i şehādetde bir kerre Yūsuf ğāyet ucuz şatıldıđı mesmū'um olduğuna binā'en bāzār-ı 'ālem-i ma'nāda dađı bu 'ādet muħtemeldir ümīdi ile ķārşū-yı ķalbi teftişden ħālī degilim.

Beyt:

[mefā'īlün mefā'īlün mefā'īlün mefā'īlün]

Alır şatar bu bāzār içre herkes Yūsuf'u ammā

Budur müşkil ki iksīri olan bilmez şatan bilmez

خدا این طفل بدخورا ببخشد خوب آسایش

شبی صد بار از فریاد دل بیدار می‌کردم

Ḥüdā ĩn-tıfl-ı bed-hū-rā be-behşed ḥ'āb-ı āsāyiş / Şebī şad bār ez-feryād-ı dil-i bīdār mī-kerdem

[HE, 173b] Ḥüdā bu tıfl-ı bed-ḥūya rāhatlık uyķusu iḥsān eyleye, bir gicede yüz kerre gönül feryādından bīdār olurum. Baba Şā'ib veled ḳalbinden şikāyet eder ki beni uyutmaz ve kendisi yatmaz diye. Vāķı'ā eger bu ḥālet bir ādeme şādık olsa vaķtiniñ imāmı ve gürūh-ı şūfiyyeniñ İbn'ül- Hümām'ı olur. Zīrā umūr-ı dūnyeviyyede veled-i ḳalbiñ veled-i zināsına giriftār olanlar bu şūreti muḥaḳḳaḳ bildiklerine ḳıyās olunca umūr-ı ḳudsiyyede daḫi mümkündür.

[HM, 268b] Ḥüdā bu bed-ḥūy olan ma'şūma rāhatlık uyķusu iḥsān eyleye, bir gicede yüz kerre gönül feryādından bīdār olurum. Baba Şā'ib veled ḳalbinden şikāyet eder ki beni uyutmaz ve kendisi yatmaz diye. Eger fi'l-ḥaḳīḳa bir ādeme bu ḥālet olsa vaķtiniñ imāmı olur.

کباب نسر طائر میکند خون کریه از شوقم

من ناکس چو کرکس در پی مردار می‌کردم

Kebāb-ı nesr-i tā'ir mī-koned ḥūn-girye ez-şevķem / Men-i nākes çü kerkes der-pey-i murdār mī-kerdem

[HE, 174a] Sāḫir-i 'Acem, nāḫı-ı mu'cem, kişver-i me'ānīde Cem, 'adū-yı ibn-i Mülcem buyurur ki: Nesr-i tā'iriñ kebābı benim şevķimden ḳan aḫlar, ben nākes, kerkes gibi murdār ve cīfe ardınca dolanırım. Nesr-i tā'ir kevāķib-i şābiteniñ biridir ki 'ulvī olduḡu cihetden cennet ḳuşu olmaḡ üzere İḥām edip böyle bir murḡ-ı laḫfiñ kebābı ziyāfet-

ḥāne-i ‘illiyyīnde baña muntazır u müteşevvık iken ben nākes tıyūr-ı süfliyyeden kerkes gibi cīfe-i fāniyye talebinde āvāre vü ser-gerdān olurum diye te’essüf etdi. Ammā ta‘bīrinde sihr eyledi.

[HM, 269a] Sāḥir-i ‘Acem, nātık-ı mu‘cem, iklīm-i me‘ānīde Cem, ‘adū-yı ibn-i Mülcem buyurur ki: Nesr-i tā’iriñ kebābı benim şevkimden kıan ağlar, ben nākes, kerkes gibi murdār ve cīfe ardınca dolanırım. Nesr-i tā’ir kevākib-i şābiteniñ biridir ki kıurb-ı mekānı cihetinden cennet kıuşu olmasın ihām eyledi.

Ya‘nī böyle bir murğ-ı kıudsīniñ kebābı ziyāfet-ḥāne-i ‘illiyyīnden baña muntazır iken ben nākes tıyūr-ı süfliyyeden kerkes gibi cīfe-i fāniyye talebinde āvāre vü ser-gerdān olurum diye ḥāletinden şikāyet eyledi. Eger erbāb-ı nazmdan iseñ te’emmül eyle cem‘iyyete ve leṭāfete ve ḥüsn-i ta‘bīre.

اگرچه نقش دیوارم بظاهر در کرانخوابی
اگر رنگ از رخ گل میپرد بیدل میگردم

Egerçi naqş-ı dīvārem be-zāhir der-girān-ḥ‘āblıḳda / Eger reng ez-ruḥ-ı gül mī-pered bīdār mī-kerdem

[HE, 174a] Egerçi naqş-ı dīvār isem de zāhirde girān-ḥ‘āblıḳda, gülüñ yüzünden eger reng uça bīdār olurum. Ya‘nī şüretā şıḳletim rüḥāniyyetime sirāyet etmeyip ednā ḥareketden intibāh-ı tām̄m peydā ederim diye müntehā-yı merātib-i ricāle işāret eyledi. Zīrā evliyā‘u’llāhıñ merātib-i bātıniyyeleri rif‘at bulduḳca ‘avāma ihṫilāṫ ve müşābeheleri ziyāde olup idrāk olunmadan ḳalırılar.

[HM, 269a] Eger şıḳletde ve girān-ḥ‘āblıḳda dīvārıñ naqşı isem de bir gūne ḥiffet-i rüḥāniyyete mālīkim ki gül yüzünden reng uça ben bīdār olurum ve bir sālīk tā bu ḳadar.

چنان سرشار افتاده است صائب خار خار من

که بر کرد سر خار سر دیوار میگردم

Egerçi naqş-ı dīvārem be-zāhir der-girān-ḥ'ābī / Eger reng ez-ruḥ-ı gül mī-pered bīdār mī-kerdem

[HE. 174a] Ey Şā'ib benim ḥārḥārim ve telāş-ı ğam u ğuşşa-yı i'tibārim ol qadar taşkın vāqı' olmuştur ki dīvār başındaki ḥārīñ çevresine dolanırım. Ya'nī gülşen-i kā'inātdan gül-çīn-i 'ibret olmada ḥār-ı ser-i dīvārı daḥi boşlamayıp teşbīḥ ü temsīl cihetinden bir rāyiḥa kesb ederim demektir.

[92. Gazel]

نه آنجسم که در قحت خریدار از بها افتم

همان خورشید تا بانم اگر در زیر پا افتم

Ne ān cinsem ki der-qaḥt-ı ḥarīdār ez-bahā üftem / Hemān ḥurşīd-i tābānem eger der-zīr-i pā üftem

[HE. 174a] O cins degilim ki müşteri qaḥtında bahādan düşem, eger ayak altına düşer isem de yine münevver olan ḥurşīdim. Ya'nī aşl-ı cevher-i insāniyyetim evc-i 'izzet ü rif'atden suḳūtu qabūl etmez. Mişālī fi'l-cümle pertev-i āfitābdır ki ayaklar altında qalıp pā-māl olunur şüretinde iken te'emmül olunsa semā'-yı rābi'adaki rif'at-i kemāli ne rütbede ise zemīne düşen pertevi daḥi öylecedir ki 'ayn-ı tenezzülde tenezzülde müberrā ve tekeddürden mu'arrādır.

بذوق ناله من آسمان مستانه میرقصد

جهان ماتم سرا کردد اگر من از نور افتم

Be-zevḳ-i nāle-i men āsumān mestāne mīraqşed / Cihān-ı mātem-serā kereded eger men ez-nūr üftem

[HE. 174b] Lisān-ı nefis-i nāṭıqadan buyurur ki: Benim nālemiñ zevḳi ile āsumān mest olduğu ḥālde raqş eder, eger ben nevādan ve nağmeden düşüp terk eylesem cihān mātem-serā olur. Vāqı'ā nev'-i insān qalmayınca zarūrī 'ulviyyātīñ nizāmı bozulup

‘ālem vahşetle memlū olur. Merḥūmuñ aşl-ı murādı ḥadīş-i şerīfe īmādır ki “Kıyāmet kâ’im olmaz, mādām yer yüzünde Allāh Allāh der olduḡca.”

چو آتش صاف از قید تعلق کرده ام خود را
نکیرد نقش پهلویم اگر بر بوریا افتم

Çü āteş şāf ez-ḡayd-ı ta‘alluḡ kerdeem ḡod-rā / Ne-ḡired naḡş pehlüyem eger ber būriyā üftem

[HE, 174b] Āteş gibi kendimi ‘alāḡadan şāf etmişimdir, ḡattā eger ḡaşīr üzere düşsem pehlūlarım naḡş tutmaz. ‘Ādetā būriyā üzere yatanların uykularında ḡaşīriñ çöpleri eşer etdigine binā’en merḡum naḡş-ı ta‘alluḡ ḡabūl etmemede nefsini āteşe teşbīh eyledi ve āteş ḡābil-i iḡrāḡ olanları yaḡdıḡda onlardan kendi de eşer olmadığı bende daḡı ta‘alluḡ eşeri yoḡdur diye mübālaḡa eyledi. Ve vāḡı‘ā mezmūm olan ‘alāḡa degildir, belki ‘alāḡadan müte’essir olmaḡdır. Zīrā insān iḡün melā’ike gibi tecerrūd-i tāmm taşavvur olunmaz. Lākin taḡlīle söz yoḡdur.

خبر از خود ندلم چون سپند از بیقراریها
نمیدلم کجا خیزم نمیدلم کجا افتم

ḡaber ez-ḡod ne-dārem çün sipend ez-bī-ḡarārīḡā / Ne-mī-dānem kocā ḡīzem ne-mī-dānem kocā üftem

[HE, 174b] Sipend gibi keşret-i ıztırābdan nāşī kendimden ḡaber dutamam, bilmem ḡande ḡalḡarım ve bilmem ḡande düşerim. Merḡum bu ḡuşuşu kendine maḡşuş īḡām-ile nazm eyledi. Ammā ḡaḡīḡate nazar olunsa eczā’-yı mümkinātīñ cümlesi bu şıfatda mütesāviyyetü’l-aḡdāmdırlar. Lākin irādāt-ı ḡadīşeniñ irādāt-ı ḡadīmīyyeye muvāfaḡatı ‘uḡalāyı da‘vāya mübtelā edip İslambol’dan ḡalḡıp Mekke’ye giderim demeye muḡtarr olurlar. Şıfāt-ı sâ’irede daḡı bu ma’nā melḡūzdur. Ammā bu nükteye āşinā ḡāyet nādirdir.

[mefā’ilün fe’ilātün mefā’ilün fe’ilün]

‘İnāyet-i ezelī bir kimde ederse nazar
Görür bilir işidir her şıfātı ekmele olur

Ne deñli olsa da ‘ālem muvaffaq olmayacak

Lisān-ı zāhir ü bātında nāmı echel olur

[HM, 269b] Sipend gibi ıztırābdan kendimden haberim yokdur, bilmem ki kande kalkarım ve bilmem ki kande düşerim. Merhūm bu huşūsu insānıñ ‘āmmeten aḥvāline darb-ı meşel irād eyledi. Zīrā ḥaḳīḳat-i vücūda ve tasarrufāt-ı esmā’ya nazār olunsa derdmend insān bu şūretiñ ‘aynıdır. Lākin ben kalkdım ve ben düşdüm diyerek bu beyt da’vāsıyla ‘ömrü güzerān edip ḥicāblarınıñ biri biñ olur ve ḥaberi olmaz.

تلاش مسند عزت ندلم چون کران جانان

عزیم هر کجا چون سایه بال هما افتم

Telāş-ı mesned-i ‘izzet ne-dārem çün girān-cānān / ‘Azīzem her kocā çün sāye-i bāl-i hümā üftem

[HE, 175a] Ağır cānlılar gibi ‘izzet mesnediniñ telāşını çekmem, bāl-ı hümāniñ sāyesi gibi her kande düşer isem ‘azīz olurum. Ya’nī ‘ādetā düşmek zilleti mütezammin bir ma’nā ise de isti’dāda tābi’ olunca zātında sa’īd olana üftādelik zarar etmez ve bu şūretle ‘izzetden düşmez ve muḳallid sāḥte te‘azzüz ile bu rütbeye erişmez.

[HM, 269b] Ağır cānlılar gibi ‘izzet mesnediniñ telāşını çekmem, bāl-ı hümā sāyesi gibi her kande düşer isem ‘azīz olurum. Ya’nī ‘ādetā düşmek zilleti mütezammin bir ma’nā ise de isti’dāda tābi’ olunca zātında sa’īd olana zillet zarar etmez. Zīrā ḳadrini bilen ‘izzetine mecbūrdur.

کشایش نیست در پیشانی تخم امید من

کره در کار آب افتد اگر در آسیا افتم

Güşāyiş nīst der-pīşānī-ti toḥm-ı ümīd-i men / Girih der-kār-ı āb üfted eger der-āsya üftem

[HE, 175a] Benim ümīdim toḥmunuñ cebhesinde fütūḥ yokdur, tā o ḳadar ki eger degirmene düşsem şunuñ kārına ‘uḳde düşüp ‘ādet-i cāriyesin icrā edemez. Murādı

vākı'-ı beyāndır i'tibār yüzünden. Meşelā degirmene giden dāne hakkında güşāyiş ve yeşillenmek muğarrer olmadığı ma'lūm ve un olmak için taşın boğazına döküldükde lā-cerem çarhı devrāne cārī olacak şu çarha uğradıkda birkaç def'a cereyānına hālel gelip 'uğde şüretine girmek lāzım gelince maẓmūn şādık oldu ki degirmeniñ boğazına düşsem şuyuñ kārına 'uğde düşer diye bu şüret-i vākı'ı toħmunuñ baħtına nisbet eyledi.

[HM, 269b] Benim ümīdim toħmunuñ çehresinde fütūh yokdur, tā o kadar ki eger degirmene düşsem şu renk kārına 'uğde düşüp 'ādet-i cāriyesin icrā edemez. Murādı vākı'-ı beyāndır i'tibār yüzünden. Meşelā degirmene giden dāne hakkında güşāyiş ve yeşillenmek olmadığı ma'lūm ve un olmak için taşın boğazına döküldükde lā-cerem çarhı devrāne şürū' ve şu çarha uğradıkda birkaç def'a cereyānına hālel gelip 'uğde şüretine girmek lāzım geldigine bu 'uğdeyi toħmunuñ bed-baħt olmasına nisbet eyledi.

پی تحصیل روزی دست و پای میزنم صائب

نمیروید زر از جیبم که چون کل بر قفا افتم

Pey-i taħşīl-i rūzī dest ü pāyī mī-zenem Sā'ib / Ne-mī-rüyed zer ez-ceybem ki çün gül ber kafa üftem

[HE, 175a] Rızk taħşīli için ey Şā'ib bir el ve ayak urup sa'y ederim, ceybimden altun bitmez ki gül gibi kafa üzere düşem. Gülün derününde müctemi' olan şarı toħmları şu'arā-yı Fars altun hürdasına teşbīh etdikleri için merhūm buyurur ki eger rızk huşūşunda benim de gül kadar 'ināyetim olaydı ki altun ceybimden zuhūr edeydi arkam üzere yatıp gülşen-i 'ālemde mu'ayyen ile şafā eder idim.

[HM, 270a] Rızk taħşīli için ey Şā'ib bir el ve ayak urup sa'y ederim, gül gibi ceybimden altun bitmez ki kafa üzere düşüp şafāya meşğūl olayım. Gülün derününde olan toħmları şu'arā-yı Fars altuna teşbīh ederler, merhūm gülşen-i 'ālemde gül kadar rızk-ı ma'lūma mālīk degilim diye şikāyet eyledi.

[93. Gazel]

در نمود نقشها بی اختیار افتاده ام

مهرة مومم بدست روزگار افتاده ام

Der-nümüd-ı naqşhâ bî-ihtiyâr üftâdeem / Mühre-i mûmem be-dest-i rûzgâr üftâdeem

[HE, 175b] Nuqûş-ı muhtelife göstermede mecbûr vâkı‘ olmuşumdur, mûmdan bir mühreyim ki eyyâmıñ eline düşmüştür. Kañkı naqşı murâd eder ise ben o naqşı kabûl etmemeye kudretim yokdur. Vâkı‘â umûr-ı ‘ibâdı şarâhat-i ‘aql-ı mecbûr olmağ üzere bilâ-tevaqquf hükm eder. Lâkin Hâkîm-ı mutlak celle şānehu ‘ibādına ef‘ālî nisbet etdiği-içün keyfiyyetine vâkıf olmağ lâzım degildir. Her mü‘mine vâcib olan muqtezâ-yı şer‘le ‘âmil olup bu bâbda muqtezâ-yı ‘aqlı lağv etmekdir. Zîrâ böyle maḥalli idrāk ‘uḳûluñ ḥayṭa-yı isti‘dādına baḥş olunmuş olsa hîç bu kadar peygām-berler ba‘ṣ olunup kütüb-i semâviyye inzâline ḥâcet qalmaz-idi.

[HM, 270a] Nuqûş-ı muhtelife göstermede mecbûr vâkı‘ olmuşumdur, mûmdan bir mühreyim rûzgârıñ eline düşmüştür. Kañkı naqşı murâd eder ise ben o naqşda görünüp muḥālefete iḳtidârım yokdur. Vâkı‘â umûr-ı ‘ibâdı şarâhat-i ‘aql te‘emmül eylese bilâ-tevaqquf cebir ile hükm eder. Lâkin bu hükm ‘ibâda bir sa‘âdet icâb etmez. Hâkîm-i mutlak ‘ibādına her ne şer‘ buyurup emr nehy etdi ise sa‘âdetiñ küllîsi kabûl edip ḥasebü’l-ımkân imtişāl ü ictinâb etmekdedir. Yoksa ‘aqlıñ idrâki şaḥîḥ olsa bu kadar kütüb inzâl ve bu kadar rûsül irsâl olunmaz idi.

ز انقلاب چرخ میلرزم باب روی خویش

جام لبریزم بدست رعشه دار افتاده ام

Ez-inkılâb-ı çarḥ mî-lerzem be-âb-ı rûy-ı ḥıvîş / Câm-ı leb-rîzim be-dest-i ra‘şe-dâr üftâdeem

[HE, 175b] İnqılâb-ı devrân ve sūr‘ate televvünât-ı ekvāndan kendi âb-ı rüyem üzere ḥavf edip titrerim. Zîrâ temşilde ben cām-ı leb-rîzim ve ra‘şe ‘illetine mübtelâ olan ele düşmüştür ki dökülmek zannı dökülmemek vehmi üzere gâlibdir. Merḥûm bu dâr-ı fenâya aḥvâliniñ sūr‘at-i teḳallübâtından ḥavfını izhâr zımnında ifâde eyledi ki bir

âdem bu ‘âleme gelip yüzü şuyu ile gitmek i‘tinâ-yı ‘azîme muhtâcdır. Ve hemân haķîkatde bu huşuş tabî‘at-i kâ’inâta muhâlif olduğundan muhâle qarîb bir ma‘nâdır.

[HM, 270b] İnqılâb-ı çarhdan kendi yüzüm şuyu üzerine titrerim, ben leb-rîz olan cāmım, ra‘şeli ele düşmüşümdür. Dökülmemek bir ‘inâyet-i cedîde muhtâcdır. Ya‘nî havfım budur ki televvünât-ı eyyâmîñ keşretinden bu kadar zamâna dek hıfz etdiğim yüzümün şuyunu dökmege muztarr olup çekdi[gi]m zahmetler hevâya gide. Meselâ düşmana ihtiyâc gibi.

نیست دستی بر عنان عمر پیچیدن مرا

سایه سرورم بروی جویبار افتاده ام

Nîst destî ber-‘inân-ı ‘ömr pîçîden me-râ / Sâye-i servem be-rûy-ı cûy-bâr üftâdeem

[HE, 176a] Benim ‘inân-ı ‘ömr şarılacak bir elim yokdur, hemân temşilde şuyun ve ırmağın yüzüne düşmüş serv gölgesi gibiyim. Bu sāyeniñ cereyân-ı âbı men‘ etmeye kudreti olmadığı gibi benim de ‘inân-ı ‘ömrü dutup bir miqdâr tevaqquf etdirmeye dest-i istiṭâ‘atım yokdur. Bu şüretde vâķı‘ olan cebr ‘âlimiñ ma‘lûmudur. Yoksa uşul-ı nizâ‘ olunan cebr mes‘elesi mükerrer taḥrîr ü beyân olundu ki şer‘e teba‘iyyetden ğayrı çâresi yokdur.

[HM, 271a] Benim için ‘ömrün ‘inânına şarılıp gitmeden men‘ edecek bir elim yokdur, serviñ gölgesiyim ki ırmağın yüzüne düşmüşümdür. Gölge ırmağın cereyânına mâni‘ olmadığı gibi ben daḥi ‘ömrün şitâbına mâni‘ olamam ve belâ budur ki yine ğaflet bu ‘irfânla der-kârdır.

چون نکردد داغ حسرت فلس بر اندام من

کز محیط بیکران در جویبار افتاده ام

Çün ne-kerded dâġ-ı ḥasret fûls-i ber endâm-ı men / Ki ez-muḥîṭ-i bî-kerân der-cûy-bâr üftâdeem

[HE, 176a] Benim endāmım üzere olan pullar dāğ-ı ḥasret nice olmaz ki kenārsız muḥīṭden cūy-bāra düşmüşümdür. Murādı rūḥ-ı izāfī lisānından cūy-bār ve ‘anāşırdaki müzāyākasını ifādedir ki evvelki vūs‘atden bī-ḥaber ise de esmā’ vü şifātın āşār-ı ḳudsiyyesin müşāhedeye muvaffak olunduḳda fi’l-cümle kıyāsıla olsun cehl-i şırfdan ḥalāşa çāre bulunur. Zīrā herkesiñ ma‘lūmudur ki ittişāl ü infişālīñ ervāḥdaki ḥükmü ecsāmıda olan ḥükmüne mübāyin ü muḥālifdir.

[HM, 271a] Benim endāmım olan pullar dāğ-ı ḥasret nice olmasın ki kenārsız deryādan cūy-bāra düşmüşümdür. Murādı rūḥ-ı izāfīniñ ḥālını beyāndır. Zīrā bedene ta‘alluḳundan evvel olan ıtlāḳı bir muḥīṭdir ki kenāra ḳabūl etmez iken ‘anāşır müzāyākasına mübtelā olmuşdur. Merḥūm nefsinı deryādan ayrılıp ırmaḡa düşen balıḡa.

هر که بردارد مرا از خاک اندزد بخاک

میوه خامم بسنگ از شاخسار افتاده ام

Her ki ber dāred me-rā ez-ḥāk endāzed be-ḥāk / Mīve-i ḥām be-seng ez-şāḥsār üftādeem

[HE, 176a] Her kim beni ḥākden ref‘ eder ise ḥāke atar, ben bir ḥām mīveyim taşla şāḥsārdan düşmüşüm, ya‘nī i‘tibārım kemāle tevaḳḳuf eder. Güyā şüret-i zāhirim zārūrī i‘tinā vü i‘tibārı celb eder, ammā şüret-i bāṭınım ḥām mīve gibi zāhirime muḥālif olduḳda evvelki ḥāle tenezzül ni‘met ‘add olunur. Zīrā gāḥice ḥām mīveyi ḥākden ref‘ eden ḡazabla bir taşla çalıp pāre pāre etdiḡi daḡı vāḳı’dır.

[HM, 271a] Her kim beni ḥākden ḳaldırır ise yine ḥāke ilḳā eder, bir ḥām mīveyim taşla budakdan düşmüşümdür. Tamām erişmiş vehmiyle alanlar yine ḥāke atarlar. Bu mażmūn zāhiriniñ bāṭınına muḥālefetinden kināyedir. Yāḥud yine rūḥuñ bedenle temşīli olabilir.

بر لب بام خطر نتون بخواب امن رفت

در بهشتم ناز اوج اعتبار افتاده ام

Ber leb-i bām-ı ḥaṭar ne-tüvān be-ḥāb-ı emn reft / Der-biḥiṣtem tā ez-evc-i i' tibār üftādeem

[HE, 176b] Ḥaṭar saḳfınıñ kenārında ḥāb-ı emne gitmek mümkün degildir, evc-i i' tibārdan sāḳıṭ olalı cennetdeyim. Bu maẓmūn ehl-i zāhire nisbet her gün müşāhede olunur ki bir ādem muḳarreb-i pādişāhī iken bir ān ḥaṭar vehminden ḥāb-ı rāḥat nedir bilmez. Ve ehl-i bātına göre ḥalkıñ bir sālīke i' tibār u iltifātı semm-i helāhil mevḳi'inde bir ma'nā olduğu-içün derdmendler şöhret bulduklarını mekāndan seyāḥate ve ru's-ı cibāle ve mağāralara yāḥud kendini şüret-i 'avāma idḥāle muḥtāc olurlar. Ammā ehlu'llāhıñ bu ḥāvfı mübtedīlere göredir. Kāmiller kendi 'ayārlarına vāḳıf olup ḥalkıñ i' tibārıyla Ḥaḳḳ'dan gāfil olamazlar. Ve belki ḥalkı su'āl etsek bilmezler.

[HM, 271b] Ḥaṭar saḳfınıñ kenar-ı emniyyet nevmine varmak mümkün degildir, ben evc-i i' tibārdan düşeli cennetdeyim. Evc-i i' tibār ḳarīnesiyle bām-ı ḥaṭardan murādı münāşib-i pādişāhiyyedir ki bir ān emniyyet olmaz. Vaḳtā ki i' tibārdan sāḳıṭ olup manşıbsız ḥānesinde ḥālīne meşḡul olsa ḡayrı taraftan kederi olur ise de bārī emniyyet der-kār olur.

دست موج از زخم دندلن کهر نیلی شده است

تا من از دریای هستی بر کنار افتاده ام

Dest-i mevc ez-zaḥm-ı dendāñ-ı güher nīlī şode est / Tā men ez-deryā-yı hestī ber kenār üftādeem

[HE, 176b] Mevciñ eli incü dişiniñ yāresinden gögermişdir, ben deryā-yı vücūddan taşra düşelden berü. Ya'nī insāniñ mutaşavver olan kemālātınıñ a'lāsı ehline göre vücūdu terk etmektir. Ya'nī kendini yok bilmektir.

Merḥūm buyurur ki ben bu rütbeye nā'il olalı bir gevher-i nā-yāb oldum ki emvāc-ı ictihād baña i' ānetinden nādīm olup dendān-ı gevherle elini ışırmadan çivīd rengine girmiştir. Ḳaldı ki ıştılāḥāt-ı şūfiyye üzere deḳā'ik-i şer'iyyeden bī-ḥaberlerin yok

oldum ve yâhud kendimi yok bildim bundan ne çıkar diye su'âl cihetinden ta'acub ederler. Faķır dağı bir zamân böyle der idim.

Ma'a-hazâ Kuran-ı Kerim okumadan bu huşuşa müte'ayyin âyât-ı beyyinâtın tefâsirinden hâlî değil iken aşlâ takrîb edemez idim. Böyle deķâ'iki fehmi etmeye başka 'aql lâzımdır bu müsta'mel olan 'aqlın müdriki olmadığından tafşîli siyyemâ bizim gibi hâlden bî-haberlere yalnız kâl ile tahrîr münâsib değildir. Şimdi merhûm yokluk tarîkine mahşuş aĥvâlden birine işâretle buyurur ki:

[HM, 271b] Mevciñ eli incü dışınıñ yâresinden gögermişdir, ben deryâ-yı vücûddan taşra ve kenâra düşelden berü. Mâ'lûm ola ki insân için mutaşavver olan taĥşîl-i kemâlâtın eşrefi şüfiyye 'inde kendini yok bilmededir. Pes levâzım-ı vücûdu taĥşîl ve levâzım-ı beşeriyyeyi taklîl ile ma'dûm rütbesinde olunca güyâ deryâ-yı vücûddan taşra düşdü.

Merhûm buyurur ki ben bu rütbeye nâ'il olalı mevc-i ictihâd baña i'ânetinden nâdim olup dendân-ı nedâmetle elini ısırp gögermişdir. Zîrâ el ısırmak peşimânlığa müsta'meldir. Ya'nî böyle gevher taşâ atılır mı diye.

نیست غیر از ساده لوحی خطّ پاکى در جهان

من چو طفلان در پی نقش و نگار افتاده ام

Nîst ġubar ez-sâde levĥi ĥaţţ-ı pākî der-cihân / Men çü tıflân der-pey-i naķş u nigâr üftâdeem

[HE, 177a] Sâde levĥlikden ġayrı cihânda bir pāk ĥaţţ yokdur, ben eţfâl gibi naķş u nigâr ġaydına düşmüşümdür. Ya'nî şafvet-i levh-i ġalb bir ĥâlet-i nefisedir ki esrâr-ı 'ulviyyât u süfliyyât tûrfetü'l-'aynda münţabi' olup 'ömr-i Nûĥ ile taĥşîl olunmayacak 'ulûm bir ânda ĥâşıl olmaya vesîle iken bizler bu levĥi âlûde etmeye naķş u şûretler tedârikinden hâlî olmayız demekdir.

[HM, 272a] Sāde levhlikden ğayrı cihānda bir pāk hatt yokdur, bir etfāl gibi naqş u nigār kıaydına dūşmüŝümdür. Ya ‘nī kıalbiñ mā-sivādan hālī olması bir ser-māyedir ki ‘ömr-i Nūh’da hāsıl olmayan ‘ilmi bir ānda taḥşīl etmeye vesīle olur iken bizler bu levḫe dürlü dürlü naqşlar ve fāsīd ŝüretler çekip siyāh etmedeyiz.

هیچکس حق نمک چون من نمیلرد نگاه

داده ام حاصل اگر در شورہ زلفتاده ام

Hīc kes ḫaqq-ı nemek çün men ne-mī-dāred nigāh / Dādeem ḫāşıl eger der-şüre-zār üftādeem

[HE, 177a] Benim gibi hīç kimse tuz ḫaqqını hıfz etmez, ben şüre-zāre dūşdüm ise de yine ḫāşıl vermişimdir. Ya ‘nī ‘ādetā tuzlu buq’aya toḫmum ekilse bitmez. Ammā ben ḫuḳūq-ı nemeke keşret-i ri‘āyetimden şüre-zār ḫabī‘atinde ādemlere dūşüp yine onlardan ḫāşıl-ı ādemiyeti dirīğ etmemişimdir. Zīrā aḫlāq-ı ḫamīdeniñ a ‘lāsı ḫalkıñ eziyyetine taḫammülden ŝoñra isā’etlerine iḫsānla muḳābele etmektir ve bu ḫaşlet ‘ayn-ı kıalbiñ remed-i ğafletinden ḫalāsına mevḳūf bir emr-i müşkindir. Bir kerre muvaffaq olduq ise iki kerre teḫallüf eyledi.

[HM, 272a] Benim gibi hīç kimse tuz ḫaqqını hıfz u mürā‘āt etmez, ben şüre-zāra dūşdüm ise de yine ḫāşıl vermişimdir. Ya ‘nī ‘ādetā tuzlu zemīne toḫm ekilse bitmez. Ammā ben ḫuḳūq-ı nemeke keşret-i ri‘āyetimden şüre-zār ḫabī‘atinde ādemlere dūşüp yine onlardan ḫāşıl-ı ādemiyeti dirīğ etmedim. Zīrā mekārīm-i aḫlāqıñ a ‘lāsı ḫalkıñ isā’etini ‘afvdan ŝoñra iḫsān etmektir.

خواری و بیقدرة جوهر کناه جوهریست

نیست جرم من اگر در رهگذار افتاده ام

Ḫvārī vü bī-ḫadrī-yi cevher günāh-ı cevherīst / Nīst cürm-i men eger der-reh-güzār üftādeem

[HE, 177a] Cevheriñ zilleti ve bī-ḫadr olması cevāhirciniñ günahıdır, eger ben reh-güzāra dūşdüm ve ḫor u ḫaḳīr oldum ise benim cürmüm degildir. Bu daḫi vāḳı‘ olan

mazmūnlardandır ki erbāb-ı kemālīñ biri bir ālāy ƣadrini bilmezler beyninde sefīl ü ser-gerdān ve envā‘-ı zarūretle perīšān geƣip vefātından soñra teħassür ederler ki Őu ādem Őu rütbe ma‘rifetle dūnyāda bir rāħat görmedi diye. Faƣīr bu mazmūnu mecāza Őarf eyledim. Lākin merħūmuñ murādı bu degildir, hemān su‘-i ta‘bīrātından iħtirāz eyleyip iŐāret ile ƣanā‘at olundu.

[HM, 272a] Cevheriñ zelīl ü bī-ƣadr olmasında cevheriñ günāhı yoƣdur, belki günāh bu ħuŐuŐda var ise cevāhirciniñdir. Eger ben yola vü ħāke düşdüm ise benim cürmüm yoƣdur. Lākin ħaƣīr derim ki cevāhirciye su‘āl olunsa cevāb eder ki, ƣıbrıs elmāsı idi, onuñ-içün atdım. Bilmem mercüm ne cevāb edebilir.

نیست صائب بی سرنجامی مرا مانع ز عشق
کرچه بد نقشم ولی عاشق قمار افتاده ام

Nīst Šā‘ib bī-ser-encāmī me-rā māni‘ ez-‘aşƣ / Gerçi bek-naƣsem velī ‘āŐıƣ ƣumār üftādeem

[HE, 177b] Ey Šā‘ib, tedāriksizlik baña ‘aşƣdan māni‘ degildir. Eger bed-naƣş ve her bār zārı atdıƣca maƣlūb olacaƣ naƣşlar gelir ise de ƣumāra ta‘aşşuƣum sebebiyle ģālibiyyet maƣlūbiyyetden ƣať‘-ı naźar oynamaya muħtācım demekdir.

[HM, 272b] Ey Šā‘ib, tedāriksizlik ve iflās ‘aşƣdan benim için māni‘ degildir. Her çend bed-naƣş isem de ya‘nī zār atdıƣca maƣlūb olacaƣ naƣşlar gelir ise de ƣumār-ı ‘āŐıƣ olduğumdan elbetde mu‘āmele-i ‘aşƣıyyeye muħtācım demekdir.

[94. Gazel]

روی دلی ز غنچه چو بلبل ندیده ام
نقش مراد ز آینه کل ندیده ام

Rūy-ı dilī ez-ğonce çü bülbül ne-dīdeem / Naƣş-ı murād ez-āyine-i ģül ne-dīdeem

[HE, 177b] Ġonçeden bülbül gibi bir rūy-ı dil görmemiŐimdir, ģül āyinesinden naƣş-ı murād görmemiŐimdir. Ġonçe ƣalbe müŐābihdir ki açıldıƣda rūy-ı dil ta‘bīrine Őāyān

bir mişāl olur ve rüy-ı dil bir ādeme cān u gönülden iltifāt etmeye derler ve irsāl-i meşeline gülü āyineye teşbīh edip şüret göstermediğini rüy-ı diliñ ‘ademine mişāl eyledi. Ya ‘nī bu huşūşda ‘andelīb ile bir hālīi olmasından şikāyet etmiş oldu. Yāhūd ğıbtā etmek murād edip bülbül ğonçeden rüy-ı dil ve gül āyinesinden naķş-ı murād gördü. Ammā ben görmedim demek ola.

[HM, 272b] Bülbül gibi gülden bir iltifāt görmemişimdir, gül āyinesinden bir murād naķşı temāşā etmişimdir. Ya ‘nī bülbül yüzüne gül gülüp açıldı ve āyine-i cemālinden naķş-ı murādına nā’il oldu. Ammā ben gülşen-i ‘ālem maħrūm kaldım.

آن صید تشنه ام که درین دشت آتشین

ابی بغیر تیغ تغافل ندیده ام

Ān şayd-ı teşneem ki der-īn deşt-i āteşīn / Ābī be-ġayr-ı tīġ-i teġāfūl ne-dīdeem

[HE, 177b] O teşne şaydım ki bu āteşli şahrāda tīġ-i teġāfūlden ġayrı bir şü görmemişimdir. Ya ‘nī şü kıyās edip vardığım baña şayyādım olduğunu bildirmeyip teġāfūl eden avcınıñ tīġi zuhūr eyledi. Ne‘am, dünyeviyyeniñ cümlesi fehm etmek murād edene bu şürettedir. Lākin bizim teġāfūlümüz seyf-i ni‘metiñ teġāfūlüne ġālibdir.

[HM, 272b] O teşne şaydım ki bu āteşli şahrāda tīġ-i teġāfūlden ġayrı bir şü görmemişimdir. Ya ‘nī şü kıyās eder ki vardığım şayyādıñ kılıcı zuhūr eyledi. Zīrā şayyād avcı olduğu şüretde görünse semtine şayd yaklaşmaz.

در باغ اگرچه چشم چو شبنم کشوده ام

از شرم عندلیب رخ کل ندیده ام

Der-bāġ eġerçi çeşm çü şebnem ġüşūdeem / Ez-şerm-i ‘andelīb ruħ-ı gül ne-dīdeem

[HE. 177b] Eger şebnem mişilli bāğda gözümü açdım ise de ‘andelībiñ şerminden gülün yüzünü görmemişimdir. Gūyā tūlū‘-ı āfitābdan şoñra bāğdan şebnemiñ harāretle uçmasını bülbulden hayāya şarf eyledi, te’emmül eyle beytiñ leţāfetine.

[HM. 273a] Şebnem gibi gözümü bu bāğda açdım ise de ‘andelībiñ hicābından gülün yüzüne bakmamışım. Gūyā kable‘t-tūlū‘e‘ş-şems şebnem bāğda bulunup ba‘de‘t-tūlū‘e‘ş-şems maħv olmasını ‘andelībden hayāya şarf eyledi.

زان زنده مانده ام که هنوز حجاب عشق
رخسار یار را بتامل ندیده ام

Ez-ān zinde māndeem ki henüz hicāb-ı ‘aşk / Ruhsār-ı yār-rā be-te’emmül ne-dīdeem

[HE. 178a] Onuñ-içün zinde kalmışım ki hālā ‘aşkıñ hicābından yāriñ yüzüne te’emmül ile bakmamışım. Eger bilā-hicāb ‘aşk te’emmül ederek göreydim çokdan helāk olmuş-idim. Zīrā rü’yet mevti ve mevt rü’yeti müstelzendir. Murādı rü’yetiñ miḥāk olduğuna işāretidir.

[HM. 273a] Onuñ-içün zinde kalmışım ki hālā ‘aşkıñ hicābından yāriñ yüzüne te’emmül ile bakmamışım. Murādı rü’yetiñ miḥāk olduğuna işāretidir ki rü’yet mevti ve mevt rü’yeti müstelzendir ‘ālim olanlara. Zīrā hem rü’yet hem bekā rü’yāda ve ‘ālem-i temşilde olur.

با خصم در مقام تلافی از ان نیم
کز تیغ انتقام تعلل ندیده ام

Bā ḥaşm der-makām telāfī ez-ān nīyem / Ki-ez tīg-i intikām te’allül ne-dīdeem

[HE. 178a] O cihetden ḥaşmla telāfī makāmında degilim ki zīrā tīg-i intikāmdan te’allül ü tekāşür görmemişimdir. Elbetde muḳteżā-yı tabī‘atini icrāya mecbūrdur. Ya’nī cezā’-yı seyyi’e yine kendi gibi bir seyyi’e olunca tarafeyne ḥuḳūḳdan bir şey’ icāb

etmez. Ammā mīzānı hıfz etmek bu bābda emr-i ‘asīr olduğuna Mevlā-yı müte‘āl ‘afva terğīb buyurdular. Zīrā elbetde zerre kadar ziyādesi olur ise dünyāda ya āhiretde intikām muhakkaktır.

Bir kimse maḥz-ı ĩmānla nefsinı bu bābda te‘emmül eylese ya‘nī ḥayr u şerriñ āsār-ı mükāfātına vākıf olsa kendini maḥşerde ḥuzūr-ı Rabbü‘l-‘ālemīn‘de bulur ve maḥz-ı ĩmān kayd eyledim ki gāyet celī olan şüretlerine ‘avām-ı ‘ulemā umūr-ı ittifākiyye ta‘bīr ederler. Lākin kuvvet-i nūr-ı ĩmān keşfi müstelzem olup ‘ālemiñ ittifākiyyeden münezzeh olduğunu yakīnen bilir ve her gün nefsinde ve gayrıda niçe şüretlerin görür.

[HM, 273a] O cihetden ḥaşm ile telāfi ve mükāfāt maḥāmında degilim ki intikām seyfinden te‘allül ü tekāsül ü ihmāl görmemişimdir. Ya‘nī ilmü‘l-yakīn mükāfāt-ı ḥışmıñ benden bedel belāsını vermede ihtimām etdiğini bildigimden ben o kayda şarf-ı himmet etmem.

قانع ببوی پیرهن از وصل کل شده است

عاشق بسیر چشمی بلبل ندیده ام

Qāni‘ be-būy-ı pīrhen ez-vaşl-ı gül şode est / ‘Āşık be-sīr-çeşmī-yi bülbül ne-dīdeem

[HE, 178a] Gül vuşlatından būy-ı pīrāhene ḳanā‘at etmişdir, bülbülün gözü toḳluğunda ‘āşık görmemişimdir. İhtimāl ki hicv ola, zīrā ḳanā‘atiñ mezmūm ve hırşıñ memdūḥ olacağı maḥāmıdır.

Merḥūm bu ma‘nāyı bülbülün gül bulunmayan maḥallerde daḥi vücūdundan aḥz eyledi ki gūyā būy-ı pīrāhenle ḳanā‘at etmiş gibi oldu. Lākin bu şürettedir, ma‘nāsı bülbül ile gülün beynlerinde olan rābıḫayı vuḳū‘u üzere bilmeye tevaḳḳuf eder. Zīrā ‘ulemā-yı ḫabī‘īyyūndan bir ḫā‘ife zāhib oldular ki her şey‘iñ rāyihāsı o şey‘iñ zātında taḫlīl ḫarīki ile müfāraḳat eden eczā‘lardır diye.

[fā‘ilātün fā‘ilātün fā‘ilātün fā‘ilün]

Gül gül-āb olmuş aḳar bülbül gözünden gülşene

Bāġ-bān-ı sāde-dil ta‘mīr-i dīvār eylesin

[HM, 273b] Gül vuşlatında bŷy-ı pīrāhenle anā‘at etmişdir, bŷlbŷlŷn gŷzŷ tŷkluġundan bir ‘aşık gŷrmemiřimdir. İhtimāl ki hicv ola, zīrā hırřıñ memdŷh ve anā‘atıñ mezmŷm olan mādelerinden biri budur. Gŷyā gŷl bulunmayan maħallerde bŷlbŷl bulunmak ve feryād etmek bŷy-ı pīrāhenle anā‘at gibi bir ma‘nādır demiş ola. Beyt:

[fā‘ilātŷn fā‘ilātŷn fā‘ilātŷn fā‘ilŷn]

Gŷl gŷl-āb olmuş aar bŷlbŷl gŷzŷnden gŷlřene

Bāġ-bān-ı sāde-dil ta‘mīr-i dīvār eylesin

دوری ز یار صائب و خامش نشته

عاشق باین شکیب و تحمل ندیده ام

Dŷrī ez-yār řā‘ib ŷ hāmuř niřesteī / ‘Aşık be-īn řekīb ŷ taħammŷl ne-dīdeem

[HE, 178b] Ey řā‘ib, yārdan ba‘īd ve hāmuř oturmuşsun, bu şabr u taħammŷlde ben ‘aşık gŷrmemiřimdir. Merħŷm kibār-ı Melāmiyye ‘uřřāına talīd etmek murād eyledi. Zīrā onlar da āřār-ı iħtiřāřdan bir şey‘ gŷrŷnmez mestŷrlardır.

[HM, 273b] Ey řā‘ib, yārdan ba‘īdsin ve sŷkŷt oturmuşsundur, ben bu şabrda ve bu taħammŷlde ‘aşık gŷrmedim. Zīrā ‘aşık olan bir midār eş‘ār ve ġazel sŷyleyip onuñ zımnında maħbŷbuna ‘arz-ı hāl etmeye muħtācdır. Merħŷm Tevrāt adar dīvān řāħibi iken kendini hāmŷřlardan ‘add eyledi.

[95. Gazel]

ان طفل یتیمم که شکستست سبویم

و ز آب همین کریه تلخست بجویم

Ān tıfl-ı yetīmem ki şikesest sebŷyem / Ve ez-āb-ı hemīn ġirye-i telħest be-cŷyem

[HE. 178b] Ben o yetīm tıflım ki destim kırılmışdır, şudan ırmağımda hemān bu acı ağlamak vardır. İnkisār-ı alble bükāsını bir tıfl-ı yetīme temşīl eyledi ki ‘ādetā çeşmeler başında görülmüşdür, çok vāqı‘ olur. Lākin tıfl destiniñ kırılmasına ağlar, Şā’ib merhūm āb-ı hayāt-ı ‘ömrüñ zāyi’ olmasına te’essūf eder, mā-cerā bir degildir.

[HM. 273b] Ben o yetīm tıflım ki destim kırılmışdır, şudan ırmağımda hemān bu acı ağlamak vardır. İnkisār-ı alble ağlamasını bir tıfl-ı yetīme temşīl eyledi ki çeşmeye gelir iken destisi kırılıp ağlamaya şürū‘ eder. Lākin tıfl destisiniñ kırılmasına bükā eder, Şā’ib āb-ı hayāt-ı ‘ömrüñ dökülmesine.

از دأرة عشق تو بیرون نهیم پای

کر مه کند از هاله خود طوق کلویم

Ez-dā’ ire-i ‘aşq-ı tu bīrūn ne-nihem pāy / Ger meh koned ez-hāle-i hōd tav gelūyem

[HE. 178b] Seniñ ‘aşqıñ dā’iresinden ayağımı taşra omam, eger māh kendi hālesinden benim boğazıma tav eder ise de. Ya’nī āyāt-ı ‘ulviyyeniñ cemāli dai beni ‘irfānımdan idlāl edip kendine muayyed edemezler. Zīrā Ceddū’l-enbiyā’ Hāzretleri āfile rağbet buyurmayıp işāret-i āşinālara bu maźmūnu şaīfe-i kütüb-i semāviyyede zikre şāyeste eyledi.

[HM. 274a] Seniñ ‘aşqıñ dā’iresinden taşra ayak omam, eger māh kendi hālesinden benim boğazıma tav eder ise de. Ya’nī āyāt-ı ‘ulviyyeniñ cemāli dai beni ‘irfānımdan idlāl edip kendilerine muayyed edemezler.

حاشا که پر از می نکند پیر خرابات

روزی که شود خالی ازین مغز کدویم

Hāşā ki pūr ez-mey ne-koned pīr-i hārābāt / Rūzī ki şevved hālī ez-īn mağz kedūyem

[IHE, 178b] Bir günde ki benim kabağım bu mağzdan hālī ola, hāşā ki pīr-i ḥarābāt onu bāde ile doldurmaya. Ya'nī şahbā-yı ma'arifiñ kedū-yı qalbime cereyānına māni', keşā'if-i ṭabī'at mağzıdır. Hemān bu keşā'ifden 'ināyet-i gaybiyye ile kurtulsa hālī qalmağ muḥāldir. Murādı 'ankā gibi ismi mevcūd ve cismi ma'dūm olan ḥuluvv-ı qalbe işāret eder ki bu bābda işkil-i müşkilāt bir kerre taḥliyye mālīk olmağdır. Yoksa envār-ı qudsiyye dā'imü'l-feyz da'vet istemez. Hemān maḥalliñ isti'dādına nāzırdır.

[IHM, 274a] Bir günde ki benim kabağım mağzdan hālī ola, hāşā ki pīr-i ḥarābāt onu bāde ile doldurmaya. Ya'nī şahbā-yı 'irfāniñ kedū-yı isti'dādına cereyān etmediği keşā'if mağzındandır, hālī olduğda hālī qalmāğ muḥāldir.

چون صفحه مسطر زده آید بنظرها

از سیلی بیر حمی اخوان برویم

Çün şafha-i miştar-zede āyed be-nazarhā / Ez-sīlī-yi bī-raḥmī-yi iḥvān be-rüyem

[IHE, 179a] İḥvāniñ bī-raḥmāne sillesinden nazarlarda yüzüm miştarlanmış şaḥife gibi gelir. Ya'nī şūverī vü ma'nevī ser-māye-i 'izzet-i fā'izi zillet endāzesiyle verile. Gülmek qānūn-ı Ken'ān-ı 'ālemdir. Güyā miştarlanmış şaḥife ile isti'dāda işāret eyledi ki 'abdiñ nihāyet-i sa'yi bu miştarlañdır. Ammā ne yazarlar bilmez.

[IHM, 274a] İḥvāniñ bī-raḥmāne sillesinden nazarlarda yüzüm miştarlanmış şaḥife gibi gelir. Ya'nī şūverī vü ma'nevī ser-māye-i 'izzet fā'izi zillet mīzāniyla verilegelmek qānūn-ı Ken'ān-ı mümkünātdır. Merḥūm miştarlanmış şaḥife ta'bīri ile isti'dāda işāret eyledi ki 'abdiñ nihāyet-i sa'yi bu miştarlañdır. Ammā ne yazarlar bilmez.

بیدوست نماز من آلوده چه باشد

کز کریهه مستانه بود آب وضویم

Bī-dost nanāz-ı men-i ālūde çe bāşed / Ki ez-giryē-i mestāne būd āb-ı vuḍüyem

[HE, 179a] Dostsuz ben ālūdeniñ namāzı ne olur ki āb-destimiñ şuyı girye-i mestāneden olur. Ya'nī bükā beni huzūrdan dūr ve teveccüh-i kāmilden mehcūr eder. Zīrā göz yaşıyla āb-dest mā'-i muḳayyed olduğuna bā'ış-i fesād olur demek ister.

[HM, 274b] Dostsuz ben ālūdeniñ namāzı ne olsa gerekir, mestāne-i bükādan āb-destimiñ şuyı olur. Ya'nī mā'-i muḳayyedle ıtlāk-ı tām̄m şāhibine teveccüh için āb-dest alınmaz ve böyle ṭahāretle kıble-i maḳşūd bulunmaz.

چون صبح گذشته است از ان چاک دل من

کز رشته تدبیر تون کرد رفویم

Çün şubḥ güzeşte est ez-ān çāk-ı dil-i men / Ki ez-rişte-i tedbīr tūvān kerd rufūyem

[HE, 179a] Benim gönlümüñ çākı şubḥ gibi andan geçmiştir ki rişte-i tedbīr-ile rufū etmek mümkün ola. Ya'nī pençe-i 'aşkla girībān-ı ḳalbde zuhūr eden çāke 'ilāc rufū ile ḳābil degildir. Belki āfitāb-ı vişāliñ ṭulū'undan ğayrı çāresi olmadığı her gün şehādet-i çāk-ı girībān-ı şubḥla s̄abit olmadadır. Bu taḳrīre göre çākden murād fütūḥ-ı ḳalb olur.

[HM, 274b] Şubḥ gibi benim gönlüm çākı andan geçmiştir ki rişte-i tedbīrden oña rufū etmek mümkün ola. Ya'nī ṭulū'-ı āfitāb-ı vişālden ğayrı ümīdim ḳalmadı demek ister ki çāk-ı ḳalbini şubḥa teşbīh eyledi.

آن سوخته جانم که اگر چون شرر از خلق

در سنک کریم بتوان یافت به بویم

Ān sūḥte cānem ki eger çün şerer ez-ḥalk / Der-seng gürīzem be-tūvān yaft be-būyem

[HE, 179a] O cānı yanmışım ki eger ḥalkdan ḳıvılcım gibi taş içine ḳaçar isem beni ḳoḳum ile bulmaḳ mümkündür. Gūyā ḳav ḳıvılcımdan müte'essir olduğdan soñra

ihtifası imkânda olmayıp elbetde delâlet-i râyihasıyla bulunduğu-içün kendini tutuşmuş kıva teşbîh eyledi ki her kânde olsam beni bulup işlerine kullanırlar diye.

[HM, 274b] O cānı yanmışım ki eger halkdan kıvılcım gibi taş içine kaçsam beni koku ile bulmak mümkündür. Sūhte kıva ıtlāk olunduğu içün ve gāhice kıv tutuşup elden şıradıkda râyihasıyla bulduklarına nefsini bu şıfatda olan kıva temsil eyledi.

صائب بدلم باد مرادی نوزیده است
چون غنچه از آروز که دلپسته اویم
Şā'ib be-dilem bād-ı murādī nevizīde est / Çün gönçe ez-ān rüz ki dil-beste-i üyem

[HE, 179b] Ey Şā'ib o günden berü ki o dil-berin dil-bestesi olmuş gönlüme bir murād rüzgārı esmemiştir ki açılmasına sebep.

[mefā'ılün mefā'ılün mefā'ılün mefā'ılün]

Açılmaz gönçe-i kılbim sabādan iltifāt ister

Beķā gül-zārına şāyeste bir reng-i sebāt ister

Sürer beydaķ gönül satranc-ı aşkı pek bilir ammā

Қорунmaz kış cevrenden roķ vaşlıyla māt ister

[HM, 275a] Ey Şā'ib benim gönlüme bir murād rüzgārı esmemiştir o günden berü ki o maħbūbuñ dil-bestesi ve mağmūn u ħastesi olmuşumdur.

[mefā'ılün mefā'ılün mefā'ılün mefā'ılün]

Açılmaz gönçe-i kılbim sabādan iltifāt ister

Beķā gül-zārına şāyeste bir reng-i sebāt ister

Sürer beydaķ gönül satranc-ı aşkı pek bilir ammā

Қорунmaz kış cevrenden roķ vaşlıyla māt ister

[96. Gazel]

از خاکیان ز پاکئی طینت جدا شدم
از دست روزگار برون چون دعا شدم

Ez-ḥākiyān ez-pāḳī-yi ṭīynet cüdā şodem / Ez-dest rūzgār birūn çün du‘ā şodem

[HE, 179b] Ṭīyнетim pāklıgından ḥākīlerden mümtāz oldum, du‘ā gibi rūzgār elinden taşra gıtdım. Ya‘nī münāsebet-i cem‘iyyetiñ kılletinden keşā‘ if-i ḥākīlerden ayrılıp bi-‘aynihi ‘arşa dek varan maḳbūl du‘ā gibi rūzgār elinden ayrıldım.

[HM, 275a] Ṭīyнетim ṭahāretinden ḥākīlerden cüdā oldum, eyyāmın elinden du‘ā gibi taşra oldum. Ya‘nī keşā‘ if-i ṭabī‘iyye münāsebetim olmadığına du‘ā gibi ‘ālem-i envāra ‘urūc edip rūḥāniyyetime mümāşil rūḥa muttaşıl oldum.

آورد روی عشرت روی زمین بمن
تا قانع از جهان بمقام رضا شدم

Āverd rūy-ı ‘işret rūy-ı zemīn be-men / Tā ḳāni‘ ez-cihān be-maḳām rızā şodem

[HE, 179b] Rūy-ı zemīniñ zevḳ ü safāsını baña celb eyledi, cihāndan maḳām-ı rızāya ḳāni‘ olaldan berü. Ma‘lūm ola ki ma‘nevī duḥūl-ı cennet bir ādeme müyesserdir ki maḳām-ı rızāda şābit-ḳadem ola. Lākin bu ḥuşuşuñ fevḳinde bir müşkil taşavvur olunmaz. Zīrā ḥaḳīḳatde ḥükm-i ṭabī‘atden ḥurūcu iḳtizā eder ki ḥavāriḳiñ a‘lāsıdır. Meşelā nefsiñde ve ‘ālemde vāḳı‘ olan ḥavādişñ münāfirine ve mülāyimine i‘tirāz etmeyip ḥüsn-i ḳabūlle derūnuna inşirāḥ gelmek gibi tevḳīke tevāḳḳuf eder bir ḥāletdir. Zīrā muḳteżā-yı ĩmān üzere ḥālīḳiñ vaḥdeti derūnunda olanlara lā‘iḳ olan bu şıfatdır.

[HM, 275a] Yeryüzünüñ safāsı baña teveccüh eyledi, cihāndan maḳām-ı rızāya ḳāni‘ olaldan berü. Zīrā ma‘nevī cennet bir ādeme dünyāda müyesser olur ki kendi ḥaḳḳında

muḳadderden ziyādeniñ imkānı olmadıḡına taşdıḡ edip maḳām-ı rızāda şābit-ḳadem olup telāşdan ḫalāş ola.

چون آب تیغ بود وفادار شبنم

آویختم بدامن گل بی وفا شدم

Çün āb-ı tīḡ būd vefādār şebnemem / Āvīhtem be-dāmen-i gül bī-vefā şodem

[HE. 179b] Benim şebnemim kılıc şuyu gibi vefā-dār idi, gülüñ dāmenine aşıldım bī-vefā oldum. Ya'nī dil-berlerde vefāsızlık uşūl-ı müstaḫkemeye mebnī olduğuna nādir taḫallūf eder ammā merḫūm bu ma'nāyı emrāz-ı sāriyyeden 'add eyledi.

[HM. 275b] Benim şebnemim kılıc şuyu vefā-dār ve müfāraḳat bilmez idi, gülüñ dāmenine aşıldım bī-vefā oldum. Ya'nī güzellerde vefāsızlık uşūl-ı müstaḫkemeye mebnī olduğuna 'aşıḳlara daḡi sirāyet eder emrāz-ı sāriyye ḳabīlindedir.

دست نسیم و پای صبا در نکار بود

در گلشنی که من بهوی تو وا شدم

Dest-i nesīm ü pāy-ı şabā der-nigār būd / Der gülşenī ki men be-hevā-yı tu vā şodem

[HE. 180a] Nesīmiñ eli ve şabāniñ ayaḡı ḳınāda idi, bir gülşende ki ben seniñ hevāñ ile açıldım. Ya'nī harekete mecālleri yoḡ idi. Murādı muḫabbet-i ezeliyyeniñ mümkünāta sirāyetini i'lāmdır ki ma'dūm ḡonçe maḳāmında kelime-i kün nesīm mevḳi'inde temşiliyye olmuş olur ve muḫabbet-i ilāhiyyeniñ evveli taşavvur olunmaz. Meger mertebe cihetinden mülāḫaza oluna.

[HM. 275b] Bir gülşende ki ben seniñ hevāñ ile açıldım, nesīmiñ eli ve şabāniñ ayaḡı ḳınāda harekete mecālleri yoḡ idi. Murādı muḫabbet-i ezeliyyeniñ mümkünāta ta'alluḳu i'lāmdır ki evveli idrāk olunmaz. Meger rütbe cihetinden ola. Zīrā 'adem-i izāfī ḡonçe maḳāmında ve kelime-i kün şabā rütbesindedir ki 'ademde iken istimā'

etdiği gibi açılır. Ya'nî vücūda gelir ve kendi kendini bilir. Ammā “‘Adem ne gūne işidir” derler ise cevāb “Mevlā-yı mūte'āl böylece buyurdu” ve āmennā ve şaddaknā.

بر کوه و دشت جلوه من جای تنک داشت
چون سیل در محیط تو بیدست و پا شدم

Ber kūh u dešt cilve-i men cāy-ı teng dāšt / Çün seyl der-muḥīṭ-i tu bī-dest ü pā şodem

[*IHE, 180a*] Dāğ u şahrā üzere benim cilvem dar yer tutar idi, seniñ muḥīṭiñde seyl gibi elsiz ve ayaksız oldum. Muḥīṭden murādı esmā'-yı ilāhiyyedir. Seylden ġarāzı nefsi-nāṭıka ve kūh u dešt a'zā-yı bedeniyyesidir. Ya'nî ben kendi bedenime muḳayyed iken ıtlākı mı istiş'ār etdikce bedenime şığmadığımdan ta'accub eder iken muḥīṭ-i esmā' tecellīsinde maḥv olup benim diyecek mādde bulamadım. Seyl deryāda maḥv olup kendini bulamadığı gibi.

[*HM, 276a*] Dāğ u şahrā üzere benim cilvem yeri dar tutar idi, seyl gibi seniñ muḥīṭiñde elsiz ve ayaksız oldum. Muḥīṭden murādı esmā'-yı ilāhiyyedir. Seylden murād nefsi-nāṭıka ve kūh u dešt a'zā-yı bedeniyyesidir. Ya'nî ben kendi bedenime muḳayyed iken ıtlākı mı taḥayyül eyledikce bedenime şığmaz iken muḥīṭ-i esmā' tecellīsinde maḥv olup benim diyecek mādde tedārik edemem. Seyl deryāda maḥv olup kendini bulamadığı gibi.

Meşelā 'ārif cebhesini mūtāla'a etse ve mā min dābbetin illā hüve āḥizün bināşiyetiḥā⁴⁵⁹ maḥv eder ve eger ḳalbini mülāḥaza eylese ḳalbü mü'min beyne'l-şib'ayni min eşābi'i'r-raḥman⁴⁶⁰ maḥv eder. Ḥavāss-ı zāhirelerin zikr etse küntü sem'ahu ve başarahu⁴⁶¹ mefhūmları maḥv edip bilmem mefhūm-ı 'abd olan ma'nādan ne ḳalır?

⁴⁵⁹ “Çünkü her canlının kontrolü onun elindedir.” Hūd Sûresi, 11/56.

⁴⁶⁰ “Ḳalpler, Raḥman'ın iki parmağı arasındadır.” Hadis-i Şerif.

⁴⁶¹ “Ben onun duyusu ve görüşü olurum.” Hadis-i Şerif.

داغست نوبهار ز فيض جنون من
ديوانه شد بهر که دو روز آشنا شدم

Dāġest nev-bahār ez-feyż-i cünün-ı men / Dīvāne şod be-her ki dü rüz āşinā şodem

[HE, 180a] Benim cününüm feyżinden nev-bahār yanmışdır, her kim ile iki gün āşinā oldum ise dīvāne oldu. Zīrā nev-bahārda daġı sevdāyı taġrīk vardır. Ammā mizāca göre zūhūr eder. Benim feyżim küllīdir. Taġallūf eylemez. Bu cihetden nev-bahāra aġrān olup dā'imā baña ġased dāġıyla yanmadadır.

[HM, 276a] Benim cününüm feyżinden nev-bahār dāġıdır ya 'nī ġasrettedir, zīrā ben her kim ile iki gün şoġbet etdim ise dīvāne oldu. Ammā bu bahār erbāb-ı sevdāyı taġrīk etse de mizāclarına tābi'dir. Benim ġadar feyzi 'umūm üzere olmadıġından baña ġased etmemedir.

در طبع برد بار هدف سرکشی نبود
چون تیر من ز کچروی خود خطا شدم

Der-ṭab' -ı bürd-bār-ı hedef serkeşī ne-būd / Çün tīr men ez-kec-revī ġod ġaṭā şodem

[HE, 180a] Hedefiñ müteġammil olan ṭab'ında ser-keşlik ve 'adem-i inġiyād yoġ idi, oġ gibi ben kendi kec-revligimden ġaṭā olup işābet edemedim. Zīrā tesettür ve iġtifā ġabūl etmeyen maṭlabdan taġallūf ġaṭıra gelmez iken şimdiki 'adem-i isābetim zāhir oldu ki benim zātında münderic olan bir i'vicāc-ı ma'nevīniñ burhānıdır.

[HM, 276b] Hedefiñ müteġammil olan ṭabī'atde ser-keşlik yoġ idi, ben oġ gibi kendi kec-revligimden ġaṭā gitdim ve işābet edemedim. Zīrā tesettür ve iġtifā ġabūl etmez maṭlabdan taġallūf ġaṭıra gelmez iken benim 'adem-i işābetimden ma'lūm oldu ki i'vicāc-i zātī māni' olmuşdur.

صائب بزیر تیغ سرآمد حیات من

ز اندم که چون قلم بسخن آشنا شدم

Şā'ib be-zīr-i tīğ ser-āmed ḥayāt-ı men / Ez-ān dem ki çün qalem be-sūḥan āşnā şodem

[HE, 180b] Ey Şā'ib, benim ḥayātım kılıc altında tamām oldu o vaq̄tden ki qalem gibi söz-ile āşinā oldum. Merḥūm ḥalkıñ daḥl u ta'arruzuna işāret eder.

[HM, 276b] Ey Şā'ib, o vaq̄tden berü ki qalem gibi sūḥanla āşinā oldum, benim ḥayātım kılıc altında tamām olup ašlā zaḥmdan ḥālī olmadım. Murādı ḥalkıñ şı'rine ḥased cihetinden daḥl u ta'arruzlarından şikāyetdir.

[97. Gazel]

در نبندد چون کمان بر روی مهمان خانه ام

میستاند چوپرا از دست دربان خانه ام

Der ne-bended çün kemān ber-rūy-ı miḥmān ḥāneem / Mī-sitāned çüp-rā ez-dest-i derbān ḥāneem

[HE, 180b] Benim ḥānem qavs gibi miḥmān yüzüne qapıyı bağlamaz, benim ḥānem degnegi qapıcınıñ elinden alır. Ya'nī māni' olma gelen gelsin diye. Merḥūm bu mażmūnu kemāniñ tīr ile mu'āmelesinden aḥz eyledi. Ve şūfīler buyururlar ki bir ādem cemādātđan bir ma'nā fehm etse o ma'nā o ādeme nisbet vaḥy-i ilāhīdir. Nazar eyle şu'arāniñ rütbesi ḥüsniyyātda ne maqāma nāzırdır.

[HM, 276b] Benim ḥānem qavs gibi miḥmān yüzüne qapıyı bağlamaz, benim ḥānem derbāniñ elinden degnegi alır. Yoksa deḡnek vermez. Kemāniñ ḥālī böylecedir. Merḥūm bu mażmūnu kemāniñ oq ile mu'āmelesinden aḥz eylemiştir. Ve şūfīler buyurur ki cemādātđan fehm olunan ma'nā vaḥy-i ilāhī qabīlindedir.

در لباس نیستی از تشویش خلق
همچو دار از بوی خون دارد نکهبان خانه ام

Der libās-ı nīstī āzādem ez-teşvīş-i halk / Hem-çü dār ez-būy-ı hūn dāred nigehbān hāneem

[HE, 180b] Yoğluk libāsında halkıñ eziyyetinden āzād olmuşumdur, dār ağacı gibi hānem qan rāyihasından bekçi ve nāzir dutar. Vākı ‘ā ekser-i halk şehirlerde dār-ı ağacı olan mahalden nefret ederler. Onuñ-içün kibār-ı evliyā’ya mu‘āşırların hadd ü haşrı yok iken onlara taqarrüb edip qadem-be-qadem taqlīd ile başa çıkanlar her ‘aşrda nüfūs-ı qalīledir. Zīrā onlar halkı cümleñ menfūru olan mevte da‘vet ederler. Siyyemā sa‘ādetiñ a‘zamı ba‘de’l-mevt olacaqdır. Bā-ḥuşuş iḥtiyārī ola şehādet gibi tabī‘ide terk-i shevāt gibi ma‘nevīde.

[fe‘ilātün fe‘ilātün fe‘ilātün fe‘ilün]

Mühre da‘vet gibidir hasteligi ‘uşşākıñ

Mevt-veş ‘āşıka bir bāb-ı hümāyūn olmaz

[HM, 277a] Yoğluk libāsında halkıñ eziyyetinden āzād olmuşumdur, dār ağacı gibi hānem qan rāyihasından bekçi tutar. Vākı ‘ā şehirlerde dār ağacı olan mahallerden halk nefret ederler. Ve evliyā’u’llāhdan halkıñ nefreti bu sebebdendir. Zīrā mevte da‘vet ederler.

[fe‘ilātün fe‘ilātün fe‘ilātün fe‘ilün]

Mühre da‘vet gibidir hasteligi ‘uşşākıñ

Mevt-veş ‘āşıka bir bāb-ı hümāyūn olmaz

نیست بی شور محبت یکسر مو بر تنم
زین نمک لبریز باشد چون نمکلن خانه ام

Nīst bī-şūr-ı muḥabbet yek ser-i mü ber tanem / Ez-īn nemek leb-rīz bāşed çün nemek-dān hāneem

[HE, 180b] Muḥabbet şūrandan hālī tenim üzere bir baş kıl yoğdur, bu tuzdan tuzluk gibi hānem leb-rīz ü memlūdur. Muḥabbet bir cāriyeye ya bir gulāma ta‘alluq edince bu maẓmūn şādıqdır ki ‘āşıka bir kıl hālī qalmaz muḥabbetsiz. Onuñ-içün garām

rütbesine vardıkda fānī olur. Zīrā bi'l-muṭābakadır. Ammā ğayr-ı eşyā'dan birine 'alāka ḥāşıl olsa fenā rütbesi muḥāldir.

[HM, 277a] Muḥabbet şūrundan ḥālī tenimde bir kıl yokdur, bu tuzdan tuzluk gibi ḥānem memlūdur. Zīrā insān cinsine 'alāka etdikde eczā'-yı maḥbūb eczā'-yı 'āşıkā muḳābil ü müsāvī olduğuna cümle zāhir ü bāṭının ihāta edip giderek bi'l-külliyeye fānī olmasına sebep olur.

چون کمان هر کس بمن پیوست میکرده جدا
میکنشد شرمندگی از روی مهمان خانه ام

Çün kemān herkes be-men peyvest mī-kerded cüdā / Mī-keşed şermendegī ez-rūy-ı mihmān ḥāneem

[HE, 181a] Yay gibi her kim baña muttaşıl oldu ise ayrıldı, mihmānıñ yüzünden benim ḥānem utanır. Zīrā bir ādemiñ ḥānesinde müsāfirine ikrām edecek kadar ṭā'ām u şerāb olmayınca mihmān durmaz ve kendi daḥi gitme diyemez. Belki ḥayāsından yay gibi gitmesinden ṭab'ına güşāyiş gelir.

[HM, 277b] Qavs gibi her kim baña muttaşıl oldu ise cüdā olur, mihmānıñ yüzünden benim ḥānem utanır. Zīrā mihmāna ikrām edecek mā-ḥazar olmayınca müsāfir durmaz. Ve şāhib-i ḥāne daḥi gitme diyemez yay gibi.

در قدوم میهمان رنگینی من بسته است
چون سردار است مستغنی ز سامان خانه ام

Der-ḳudūm-ı mīhmān rengīnī-yi men beste est / Çün ser-i dār est müstāgnī ez-sāmān ḥāneem

[HE, 181a] Benim zīnetim mihmānıñ kudūmuna mevḳūfdur, dār ağacınıñ başı gibi benim ḥānem niżāmdan müstāgnīdir. Hemān ölünce niżām ve zīneti ve reng ü leṭāfeti mihmānla gelir müsāfir ile gider. Güyā dāra müsteḥāqlarda gāhī āşār-ı cerāḥat

bulunmağın rengin ta'bir eyledi ve mümkündür ki İrân'da ber-dâr olanlara maḥşûs rengli âletler ola.

[HM, 277b] Benim zînetim mihmânîñ kudûmuna mevķûfdur, dâr ağacınıñ başı gibi benim hânem nizâmdan müstagnîdir. Hemân cümle nizâmı mihmâna kudümüyle tamâm olur. Başka nizâma hâcet yokdur. Ğalîbâ rengin ta'birî İrân'da mülûk bir âdemi ber-dâr etdikde dârı boyamak iktizâ eder.

نیست با معمورجی ظاهر مرا دل بستگی

از نیستی میشود چون غنچه ویران خانه ام

Nîst bâ ma'mûrî-yi zâhir me-râ dil-bestegî / Ez-nîstî mî-şevd çün gonçe vîrân hâneem

[HE, 181a] 'İmâret-i zâhireye benim 'alâka-i hâtırım yokdur ve oña muḳayyed degilim, bir ednâ nesîmden gonçe gibi benim hânem vîrân olur. Ya'nî gülşen-i 'âlemde ğâfiller gibi şeddâdî binâyaya ebedî kalmağ şûretinde meşğûl olmam. Belki zarûrete mebnî nefesle ḫarâb olur gonçe gibi bir hânem vardır ki yapılmasından mesrûr ve yıkılmasından mûkedder degilim demekdir.

[HM, 277b] 'İmâret-i zâhireye benim ta'alluğ-ı hâtırım yokdur, bir ednâ nesîmden gonçe gibi benim hânem vîrân olur. Ya'nî gülşen-i 'âlemde ğâfiller gibi şeddâdî binâyaya ebedî kalmağ şûretinde meşğûl olmam. Belki zarûrete mebnî nefesle vîrân olur gonçe gibi bir hânem vardır ki 'imâretinden mesrûr ve ḫarâblığından mûkedder degilim.

تهمت خامی همان چون عود میسوزد مرا

کرچه چون بچر شده است آله سوزان خانه ام

Toḫmet-i ḫamî hemân çün 'ûd mî-sûzed me-râ / Gerçi çün micmer şode est âz-âh-ı sûzân hâneem

[HE, 181a] Hāmlık töhmeti hemān beni yaqar micmer gibi, gerçi hānem āhdan sūzān oldu ise de hīç hāmdan bu qadar āh zuhūr eder mi. Zīrā keşret-i āh ‘alā’im-i bahtlıkdandır.

[HM, 278a] Hāmlık töhmeti yine beni ‘od gibi yaqar, eger buhūr-dān gibi hānem āhdan yanar ise de. Çün ‘ūd-ı hām ta‘bīrdir. Gūyā yaqmaq hāmlık quşurundan iktizā etmiş ola. Ya ‘nī hānem micmer gibi dūd u āhla yanar iken bekām hām derler.

نیستم چون خار و خس بازیجه اطفال موج

کشتی نوحم که بیخندد بطوفان خانه ام

Nīstem çün hār u has bāzīçe-i eṭfāl-i mevc / Keştī-yi Nūhem ki bī-ḥanded be-tūfān hāneem

[HE, 181a] Çör çöp gibi eṭfāl-i mevcīñ oyuncacı degilim, Nūh gemisiyim ki benim hānem tūfāna güler. Ya ‘nī selāmetim muqarrer olduđu cihetden tūfān-ı ibtilāda cūhelā gibi kendimi telāşa düşürüp emvāc-ı vesāves-i şeytāniyyeye mel‘abe olmam. Belki sefīne-i Nūh gibi lenger-i vaqarı terk etmem.

[HM, 278a] Çör çöp gibi eṭfāl-i mevcīñ oyuncacı degilim, Nūh sefinesiyim ki benim hānem tūfāna ḥande eder. Ya ‘nī selāmet muqarrer olduđu cihetden tūfān-ı ibtilāda cūhelā gibi ıztırāba düşmem. Ve mesā’il-i mühimmeden birine işaretdir ki dünyāda iken bir kimse emniyyet mümkün müdür? Eşahḥ olan budur ki te’vīl ü nuş qabūl etmez. Beşāretle olur ise muḥakkiqīn-i şūfiyye olur demişler.

چون صدف با تلخرویان نیست آمیزش مرا

میکشاید در بروی آب نیسان خانه ام

Çün şadef bā-telḥ-rūyān nīst āmīziş me-rā / Mī-güşāyed der be-rūy-ı āb-ı nīsān hāneem

[HE, 181b; HM, 278b] Şedef gibi benim acı yüzlülere⁴⁶² imtizâcım yokdur, benim hânem
kâpısını nisyân şuyuna⁴⁶³ açar. Ya'nî maḥlûḳâtıñ her biri muḳteżâ-yı terkîbi olan
meşrebi ta'lîm-i ilâhî ile bilip şedef gibi ṭabî'-i mizâcına⁴⁶⁴ muvâfîḳ şuyunu şehâb-ı
'inâyetden cezb etmede ḥâricden irşâda muḥtâc degillerdur.

نیست از دریا مرا صائب شکایت چون حباب
از هوای خود بود پیوسته ویران خانه ام

Nîst ez-deryâ me-râ Şâ'ib şikâyet çün ḥabâb / Ez-hevâ-yı ḥod bûd peyveste vîrân ḥâneem

[HE, 181b] Ey Şâ'ib, ḥabâb gibi deryâdan benim şikâyetim yokdur, dâ'imâ kendi
hevâsından benim hânem vîrân olur. Zîrâ umûr-ı ilâhiyyeniñ cümlesi isti'dâda ṭabî'
olduḡu muḥaḳḳaḳdır. 'Âḳıl olan fevâ'ilden ḥavf etmeyip isti'dâdına nazâr ile encâm-ı
ḥâline vuḳûfunda ḥaṭâ vâḳı' olmaz. Lâkin herkesiñ fenni degildir.

[fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün]

Cifr-i isti'dâdı idrâk eyleyen merd-i ḥakîm

Keşf eder aḥvâl-i dehri hem ḥaṭâ bilmez nedir

[HM, 278b] Ey Şâ'ib, ḥabâb gibi benim deryâdan şikâyetim yokdur, zîrâ dâ'imâ benim
hânem kendi hevâsından vîrân olur. Zîrâ evâmir-i gaybiyye isti'dâda ṭabî'dir.

[98. Gazel]

يك چند خواب راحت بر خود حرام كردان
در ملك بى نشانى خود را بنام كردان

Yek çend ḥ'âb-ı râḥat ber ḥod ḥarâm kerdân / Der-mülk-i bî-nişânî ḥod-râ be-nâm kerdân

[HE, 181b] Bir müddet ḥ'âb-ı râḥatı kendiñe ḥarâm eyle, bî-neşâtlık mülkünde kendiñi
be-nâm eyle. Ya'nî ma'den-i nevm olan ekl ü şürbü tedrîci taḳlîl ederek nevmi bi'l-

⁴⁶² yüzlülere: yüzlüler ile HM

⁴⁶³ nisyân şuyuna: âb-ı nisyân yüzüne HE

⁴⁶⁴ ṭabî'-i mizâcına: mizâcına HM

küllüyye terk edip melā'ikeye mülhāk olmak mümkündür. N'ıçün hayvāniyyete k̄anā'at edersin ve bī-neşātlik murādı bu huşūşu senden ğayrıya ifşā etmeyip k̄anūn-ı ma'rūfuna ri'āyet eder iseñ ricālu'llāhdan ğuruh-ı ābdāla mülhāk olup nām u nişānıñ defter-i 'avāmdan hāk olunur demekdir.

[HM, 278b] Bir müddet h'āb-ı rāhatı kendiñe hārām eyle, bī-neşātlik mülkünde kendiñi be-nām eyle. Nevmi terk etmek ekl ü şürbüñ taqlīli ile mümkündür ki ābdāl içün olan şürüt-ı erba'anıñ biridir. Lākin merhūm şart eyledi ki bu huşūşa mālīk olur iseñ senden ğayrı bilmesin.

کار جهان تمامی هرگز نمی پذیرد
پیش از تمامی عمر خود را تمام کردان

Kār-ı cihān tamāmī hergiz ne-mī-pezīred / Pīş ez-tamāmī-yi 'ömr hōd-rā tamām kerdān

[HE, 182a] Dünyānıñ işi ašlā tamāmiyyet q̄abūl etmez, 'ömr tamām olmazdan evvel kendiñi tamām eyle. Evvelā dünyānıñ işi tamāmlik q̄abūl etmediği herkesiñ ma'lūmudur ki hālā pādīşāh sarāyında te'emmul olunsa katı çok noqşānlar bulunur ki tekmiñine vaqtiñ müsā'adesi olmayıp q̄almışdır. Pes 'ākıl olan muqteżā-yı şerī'at üzere nefsinı tamām edip bu dār-ı noqşāndan kemāl ile müfāraqata müheyā olanlardır.

[HM, 279a] Dünyānıñ işi ašlā tamāmiyyet q̄abūl etmez, 'ömr tamām olmazdan aqdem kendiñi tamām eyle. Ya'nī seniñ kemāliñ bu dār-ı dünyāya maḥşūş bir 'ameldir. Eger sa'y eder iseñ kemāli tekmiñ ü tatmīn eyle. Yoksa bir vaqtiñde dünyā kārınıñ tamāmiyyeti görülmemişdir ve olmaz. Zīrā vāqı' olsa Rabbü'l-'ālemīn'den istiġnā lāzım gelir idi bu ise muḥāldir.

در یکجهان مکرر نتوان معاش کردن
خود را جهان دیگر یکدو جام کردان

Der-yek cihān mükerrer ne-tüvān ma'āş kerdan / Hōd-rā cihān dīġer yek dü cām kerdān

[HE, 182a] Bir ‘ālem mükerrerde geçinmek mümkün degildir, ya‘nī keşret-i tekerrür tabī‘ati uşandırır ve nūr-ı şevķi sevindirir. Bir iki cām ile kendiñi başķa ‘ālem ile o vaktde şafāyı ve sürūru temāşā edersin. Ya‘nī dār-ı dünyāya mütē‘allık her ne var ise cümlesi mükerrer ve görülmüşdür. Ve insānıñ nefsi mükerreri sevmez ve uşanır şeker daħı olur ise de. Ammā ‘ilm ü ‘amelden müstenbiṭ bir bāde-i ma‘nevīye mālīk olduķda görülmemiş bir ‘ālem bulup ehline maḥşūş bir vechle tabī‘ate melāl vermeyecek safālara ve neşātlara nā‘il olmak insāna müyesserdir. Meşelā ‘ulemādan kimse vāķıf olmamış bir nükteye vāķıf olan ‘ālim bu mażmūnuñ mişāline fi‘l-cümle ittılā‘ ḥāşıl eder ki ta‘bīre gelmez.

[HM, 279a] Bir ‘ālem ya‘nī katı çok mükerrerde geçinmek mümkün degildir, zīrā tekerrürüñ keşreti tabī‘ate melāl īrās eder. Pes ‘ilācı bir iki cām ile kendiñi başķa ‘ālem eyle ve başķa şafāya mālīk ol. Yoksa biñ sene dünyāda bāķī olsañ bu mükerrer ekl ü şürb ve nevm ü yaķaza ve ḥavādisāt-ı ma‘rūfeden ğayrı bir şey’ göremezsın. Ammā bir miķdār tarīķ-i ḳavme sülūk edip saña sende senden gizli olan esrāra vāķıf olur iseñ başķa ‘ālem olup mükerrerden ḥalāş olursun.

سودای آبیون بیم و زیان نلدرد

عمر سبک عنانرا حرف ملّم کردان

Sevdā-yı āb-ı ḥayvān bīm ü ziyān ne-dāred / ‘Ömr-i sebük ‘inān-rā ḥarf-i müdām kerdān

[HE, 182a] Āb-ı ḥayāt ticāreti zarar ḥavfını dutmaz, sebük-‘inān olan ‘ömrü bāde şoḥbeti eyle. Ya‘nī dā‘imā zıkr ü fikriñ āşār-ı esmā’ vü şıfātla mest olmada olsun. Yāḥud ḥarf lafzı ğalaṭ olup aşl-ı merḥūmuñ nazmı zarf olmuş ola. Ya‘nī ‘ömrü bāde-i ma‘nevī olan zıkrü’llāha zarf edip mā-sivāyı ferāmūşa sa‘y eyle demek ola.

[HM, 279a] Āb-ı ḥayāt ticāretinde ziyān ḥavfı yokdur, sebük-‘inān olan ‘ömrü bāde şoḥbeti eyle. Ya‘nī dā‘imā zıkr ü fikriñ āşār-ı esmā’ vü şıfātla mest olmada olsun.

Hātırā hūṭūr eder ki ḥarf degildir, harfdir. Ma‘nā demek olur ki çābuk geçen ‘ömrü bāde şarf eyle, ticārete münāsib budur.

از صحبت لیمان چون برق و باد بکریز

اوقات چون کرامیست خود را کرام کردان

Ez-şoḥbet-i le‘īmān çün berḫ ü bād bügrīz / Evḳāt çün girāmīst ḥod-rā kirām kerdān

[HE, 182b] Le‘īmler şoḥbetinden berḫ u bād gibi kaç, çünkü evḳāt ‘azīz-i muḥteremdir, kendiñi daḥi vaḳte uydurup kerīm ü muḥterem eyle. Zīrā denā’etle sa‘ādet-i uḥreviyyeniñ cem‘i nādīr vāḳı‘ olur. Meger kuvvet-i īmāna müşādefe edip umūrunu tam‘a binā etmiş ola. Ḥāşılı dūnyāyı fedādan a‘zam kerem olmaz.

[HM, 279b] Le‘īmler şoḥbetinden berḫ u bād mişilli kaç, çünkü evḳāt ‘azīzdir, kendiñi ‘azīz eyle. Ya‘nī beş günlük dūnyāya ve cem‘ine şarf-ı maḳdūr edip āḥirü’l-emr terk oluncaḳ eşyā’ ḥaḳḳında denā’et etme. Belki e‘izze-i ‘ibādu’llāha iḳtidā ederek kendiñi ‘azīz ü muḥterem eyle.

يك نیم مست مگذار ساقی درین خرابات

هر ماه نو که سرز ماه تمام کردان

Yek nīm-mest me-güzār sāḳī der-īn ḥarābāt / Her mäh-ı nev ki ser zed mäh-ı tamām kerdān

[HE, 182b] Ey sāḳī, bu ḥarābātta bir nīm-mest terk eyleme, her mäh-ı nev ki zūhūr etdi onu sen bedr eyleyip meclisde noḳşānı ḳabūl etme. Murādı bādeyi şemse teşbīh ve mestānı onuñ perteviyle ibdāra işāretidir ki ıştılāḥ-ı ehl-i taşavvufuñ eḥaşşındandır. Yukarıda bir iki beyt bu ḥuşūşda nazm olunup imkānı rütbe ifāde olunmuşdur.

[HM, 279b] Ey sāḳī, bu mey-ḥānede bir nīm-mest terk eyleme, her mäh-ı nev ki zūhūr eder onu tamām-ı bedr eyle. Murādı bādeyi şemse teşbīh ve mestānı pertev ile gāh

māh-ı nev ve gāh bedr ile temsıldir. Zāhiri her çend yakışır ise de ıstılāh-ı şūfiyyede vākı' olan ibdāra işāretdir ki şemsle kamer darb-ı meşeline meşel gibidir.

با خاک ساده دهقان تخم امید ریزد
با خاص چون نشینی خود را زعام کردان
Bā-ḥāk sāde diḥkān toḥm-ı ümīd rīzed / Bā-ḥāş çün nişinī ḥod-rā ez-‘āmm kerdān

[HE, 182b] Dihkān sāde ve bīgāneden şāf olmuş türāba toḥm ümīdi döker, ‘ādet-i ḳarye-i imkān böyledir. Pes bu mażmūna ḥaml edip çünkü ḥavāşla oturasın, kendiñi sāde-dil ‘avāmdan eyle ki ḥavāşşın toḥm-ı ‘irfānına ḳābil olasın. Yoḳ bu ḳā‘ideye muḥālefet edip nuḳūş-ı muḥtelife ile āyine-i ḳalbi meşgūl eder iseñ onların berekātlarından ḥırmān muḳarrerdir. Ve kelām-ı Rabbü'l-‘ālemīn’den *innemā’ş-şadaḳātü li’l-fuḳarā*⁴⁶⁵ naşşı daḥi bu ma‘nāya mu‘ayyendir.

[HM, 280a] Dihkān toḥm-ı ümīdi sāde ve temyīz ḥāke döker, çünkü ḳurā-yı imkānıñ ‘ādeti böyledir. Sen daḥi bu mażmūnla ‘āmil olup ḥavāşş-ı ricālu’llāhdan biriyle hem-meclis olur iseñ kendiñi ‘avāmdan eyle ki feyzine mażhar olasın. Yoḳsa kendi ‘ilmiñe maḡrūr olup aḳrāniyyet da‘vāsıyla muḳābele eder iseñ toḥm-ı ma‘ārifden maḡrūr ḳalırın. Zīrā *innemā’ş-şadaḳātü li’l-fuḳarā*⁴⁶⁶ vārid olmuşdur. Li’l-aḡniyā degildir, güzel zabt eyle.

دست از ركب همت كوته مكن چو صائب
نه توسن فلك را با خویش رام کردان
Dest ez-rikāb-ı himmet kūteh me-kon çü Şā’ib / Nūh tevsen felek-rā bā ḥıṣ rām kerdān

[HE, 182b] Şā’ib gibi eli rikāb himmetinden ḳışa etme, doḳuz felek tevsenini kendiñe muṭī’ ve emriñe münḳād eyle. Zīrā himmet insānda şūreti gibi vaḥdet bulunca

⁴⁶⁵ “Sadakalar ancak şunlar içindir: yoksullar, düşkünler, sadakaların toplanmasında görevli olanlar, kalpleri kazanılacak olanlar, azat edilecek köleler, borçlular, Allah yolunda [çalışanlar] ve yolda kalmışlar.” Tevbe Suresi, 9/60.

⁴⁶⁶ Bk. 465. dipnot.

‘ulviyyāt u sufliyyātda fi‘li ve te’sīri şālihde ve ʔālihde müsāvīdir. Lākin isticmā‘ şürūṭuna herkes muvaffaq olamaz. Ve şulehādan şāhib-i himmetler daḡi ādāb-ı ilāhīye māni‘ olup mecārī-yi iḡdāra ḡanā‘atle geḡerler ve ma‘lūm ola ki te’sīriñ sırrı vaḡdetdedir. Bir ‘askere ibtilāf-ı ḡulūb olmayınca elbetde her ne ḡadar ḡoḡ olsalar yine münhezim olurlar. Ammā cümlesi bir niyyet üzere müttefiḡ olunca kendilerin iz‘āf u muzā‘fını bozduḡları ḡatı ḡoḡ vāḡı‘ olmuşdur.

[HM. 280a] Şā‘ib gibi eli rikāb-ı himmetden ḡışa etme, doḡuz felek tevsenini kendiñe rām u muṭī‘ eyle. Zīrā himmet şürūṭuyla bulunduḡda eḡeri muḡaḡḡadır.

[99. Gazel]

زکات صحت جسم است خسته پرسیدن

نکاهبانى عمر است پيش پا دیدن

Zekāt-ı şıḡḡat-i cism est ḡaste pürsīden / Nigehbānī-yi ‘ömr est pīş-i pā dīden

[HE. 183a] ḡaste ḡāṭırını şormaq şıḡḡat-i cismiñ zekātıdır, ayaḡıñ öñüne baḡmaq ya‘nī zāhir ü bāṭın seyrinde te‘addīden ḡazer etmek ‘ömrüñ ḡāfızıdır. Hemān bir ādem benim ḡarekātımdan bir ferd incinmesin fikrinde olup eṭvārına muḡayyed olsa cümle ‘ālemiñ ‘ömrü ḡadar ‘ömre nā‘il olmuş gibi ecr-i cezīle nā‘il olur. Mışra‘-ı şānīniñ ma‘nāsı *el-müslimu men selime‘l-müslimūn min yedihi ve lisānihi*⁴⁶⁷ demektir.

[HM. 280a] ḡaste ḡāṭırını şormaq şıḡḡat-i cismiñ zekātıdır, ayaḡıñ öñüne baḡmaq ya‘nī zāhir ü bāṭın seyrinde kā‘ināta te‘addīden ḡazer etmek ‘ömrüñ ḡāfızıdır. Hemān bir ādem benden bir maḡlūḡ āzürde olmasın ḡaydında olmaq dūnyāniñ evvelinden āḡirine dek mu‘ammer olmaq ḡükmünde ecr-i cezīle nā‘il olabilir. Zīrā āsumāndan nüzül eden kütübüñ me‘āli iki mes‘eledir ki biri ḡālīḡa ta‘zīm ve biri maḡlūḡa merḡamet. Ebvāb-ı fiḡḡıñ me‘āli elbetde bu iki ma‘nāya rāci‘dir.

⁴⁶⁷ Bk. 351. dipnot.

اگرچه خواب ترا نیست بخت بیدری

مدر دست ز تمهید چشم مالیدن

Egerçi h'āb-ı tu-rā nīst baht-ı bīdārī / Medār dest ez-temhīd-i çeşm mālīden

[HE, 183a] Eger seniñ nevmiñ için uyanıklık bahtı yok ise de, göz ovmağ tedārikinden eliñi qaldırma. Ya 'nī bi'l-külliyeye yaqazaya mālīk olamaz iseñ bārī bi'l-külliyeye h'āba müstağraq daği olmayıp bir mā-beyn maḥşūlüne ihtimām eyle. Meşelā āyāt-ı āfāk u enfüsden i'tibārāt-ı qudsiyye tedārikine gāhīce ve gāhīce elbetde bu günler 'ömründen telef olmadadır. Bir te'essüf ve gāh 'ulemā vü şulehāniñ sīretlerini müṭāla'a ile taḥrīk-i himmetden gāfil olma ki bu hareketler göz ovmağ maqāmındadır.

[HM, 280b] Eger seniñ nevmiñ için bīdārlik bahtı yok ise de ye's memnū'dur, göz ovmağ tedārikinden eliñi qaldırma. Ya 'nī bi'l-külliyeye yaqazaya mālīk olmaz iseñ bārī bi'l-külliyeye h'āba daği müstağraq olmayıp aralıkda göz ovmağ maqāmında olan āşār-ı şulehāya taqlīdden hālī olma.

بہیچ عذر نمانده است دست رس ما را

بغیر ناخن خجالت زمین خراشیدن

Be-hiç 'özü ne-mānde est dest-res mā-rā / Be-ğayr-ı nāḥun-ı ḥaclet zemīn ḥarāşīden

[HE, 183a] Bizim için el yetişecek bir 'özü qalmamışdır ḥacālet tırnağıyla zemīni qazımadan ğayrı. 'Ādetā bir ādemiñ tevbīḥ maqāmında 'özü qalmasa parmağıyla zemīni qazımaya şürū' eder ki nuş u pendi qabūlüñe imāretidir. Ammā burnuyla oynar ise 'adem-i qabūlüñe delāletdir. Merḥūm maqām-ı ikrārı maqām-ı i'tizārdan 'add eyledi ki bir vechle 'özüñ tedāriki qābil degildir demeye çıka.

[HM, 280b] Bizim için el yetişecek ve ser-māye edecek hiçbir 'özü qalmamışdır ḥacālet tırnağı ile zemīni qazımaqdan ğayrı. 'Ādetā bir ādeme tevbīḥ olunduğda 'özü qalmasa

parmağıyla zemīni qarışdırmaya şürū‘ eder ki ‘alā’im-i maḥmūdedendir ve nuşh u pendî kabūlūñ nişānıdır. Ammā burnu ile oynar ise ‘inādīñ ve ‘adem-i kabūlūñ imāretidir. Şimdi merḥūm bu maẓmūnda maḳām-ı i‘tirāfı ‘öẓr-i maḳbūl maḳāmından ‘add eyledi.

چه میوه های کلسوز در قفا دارد

بخاک ره زر خود شکوفه پاشیدن

Çe mīvehā-yı gelū-sūz der-ḳafā dāred / Be-ḥāk-i reh zer-i ḥod şükūfe pāşīden

[HE, 183b] Boğaz yakıcı ne ḥalāvetli mīveler kafasında dutar, çiçek gibi yol tūrābına kendi altununu saçmak. Ya ‘nī ḥadīḳa-i ‘ālemde eşcār-ı mīve-dār-ı şükūfesin zemīne saçdıktan soñra lezīz mīvelere nā’ il olduğu gibi eşref-i eşcār-ı kā’ināt olan insān daḥi bu mu ‘āmeleye taḳlīd eylese mīvesiniñ lezzetinden doyulmaz.

[HM, 281a] Çiçek gibi ḥāk-ı rāha kendi altununu saçmak ‘aḳabinde ne ḥalāvetli mīveler tutar ki ḥadīḳa-i ‘ālemiñ cemī’-i eşcār-ı müşmiresi bu ma’nāya burhān-ı vüçüdu maḳāmında şehādet ederler. İnsān ise nebātāt-ı kā’inātıñ eşrefidir. Eger eşcāra taḳlīd eylese bulacak mīvelerine mīve-i cennet gıbta eder.

مشوز لغزش ما نا امید در ره عشق

که قطع میشود این ره زپای لغزیدن

Me-şev ez-lağziş-i mā nā-ümīd der-reh-i ‘aşḳ / Ki ḳaṭ’ mī-şevēd īn reh ez-pāy lağzīden

[HE, 183b] ‘Aşḳ yolunda bizim sürçmemizden me’yūs olma, ki bu yol ayak sürçmesinden ḳaṭ’ olur. Ya ‘nī maḳşūd ‘aynū’l-yakīn ḥavl u ḳuvvetden ‘ārī ve mecārī-i iḳdār ‘alīm ü ḥakīm üzere her ḥâlde cārī olduğun bilmekdir ki lağzeş-i pā ile işāret eyledi. Bu ḥālet bir bendede ḥāşıl olsa menzil-i ‘ubūdiyyete vāşıldır.

[HM, 281a] Bizim ‘aşk yolunda sürçmemizden nā-ümīd olup bu ādem düşdü kalkamaz ve murāda vāşıl olamaz deme. Zīrā bu bir ‘acīb tarīkdir ki ayak sürçmesinden kaç‘ olup vişāle sebep olur. Ya ‘nī bir ādem düşdükte nefsinin ‘aczi ve havl u kuvvetden bir şey’e kādır olmadığını ve ‘ālemdə vāqı‘ olan harekāt u sekenāt fā‘il-i haqīkīnīn olduğunu ‘ilmü’l-yaqīn müşāhede eder ki vuşülün ma‘nāsı dahi budur. Zīrā maḥlūk ḥālīkı setr edemez. Lākin esbāb-ı ‘ādiyye şāḥibi bu sırrı bilemez.

خاموش باش که سنجیدگان عالم را

سبک سريست بميزان خویش سنجیدن

Ḥamūş bāş ki sencīdegān ‘ālem-rā / Sebük-serīst be-mīzān-ı ḥ’iş sencīden

[HE, 183b] Sen ḥamūş ol ki ‘ālemiñ mevzūnları kendi mīzānıñla tartmak ḥiffet-i ser ‘alāmetidir. Zīrā herkes kendi mīzānında ve her cevher kânında i‘tibār olunur. Bi’l-ittifāḥ ‘ulemā-yı zāhiriñ şūfiyye ḥaqqında kullandıkları mīzān budur ki cihāt-ı müte‘addideden ḥaṭāsı zāhirdir. Ve ‘ilm-i ḥadīse tevaḡgul edenlerin bu ma‘nāya geregi gibi ittīlā‘ları vardır.

Hemān bilmek gerekdir ki Mevlā-yı müte‘āl bir bendesine muḥabbet etdikde noḡşānı oña zarar etmez. Meşelā cebrine muvaffaq olur. Bu tarafda o noḡşānı ḳabūl etmeyen ‘ilmine maḡrūr derdmend zāhirde hezārān inkār ve bātında o ‘abdiñ ḥālını bulmayınca ḥayretde ḳalır.

[HM, 281b] Ḥamūş ol ki ‘ālemiñ mevzūnlarını kendi mīzānıyla tartmak ḥiffet-i ser ‘alāmetidir. Zīrā herkes kendi terāzūsunda ve her gevher kendi ma‘deninde i‘tibār olunur. Cümlemiziñ mübtelā olduğu bir ‘illetdir ki āḥarı nefsimize ḳıyās ile ḥükm edip ḥaṭāya maḡhar oluruz. Siyyemā evliyā’ vü enbiyā’ ya daḥi ḳavmleri ve hem-‘aşrları bu mu‘āmeleyi edip maḡrūr ḳaldıkları cümleñin ma‘lūmlarıdır.

ریاض حسن ترا دور باش حاجت نیست

که دست می‌رود از کار وقت کلچیدن

Riyāz-ı ḥüsn-i tu-rā dūr-bāş ḥācet nīst / Ki dest mī-reved ez-kār vaqt-i gül-çīden

[HE, 184a] Seniñ ḥüsnüñ bağçeleri için yasağcı ḥācet yoğdur, zīrā gül devşirecek el işden gider. Ya'nī ḥayret-i cemāl-i kemāl ve dehşet-i muğtezā-yı vaqt u ḥāl fırsat vermez ki te'addī ḥātırā gelip dūr-baş tedārik oluna. Kavmiñ fenā dedikleri ḥāl-i nefīse işāretidir ve vehbīdir kesbiñ medḥali yoğdur.

[HM, 281b] Seniñ ḥüsnüñ bağçeleri için yasağcıya ḥācet yoğdur, zīrā gül devşirmek vaqtinde el işden gidip mu'aṭṭal olur. Pes dūr-baş ḥıfz için ise 'abeş olmuş olur. Murādı kavmiñ fenā ta'bir etdikleri ḥālet-i nefīse olan envāra işāretidir.

نظر ز روی تو خورشید بر نمیلد

اگرچه خوبتر از خود نمیتون دیدن

Nazar ez-rüy-ı tu ḥurşīd ber ne-mī-dāred / Egerçi ḥüb-ter ez-ḥod ne-mī-tüvān dīden

[HE, 184a] Egerçi kendiden ziyāde görmek mümkün degil ise de ḥurşīd seniñ yüzünden kaldırılmaz. Mecāz-ı şırfdır. Vāqı'ā güneş lem'anında çehre görmek mümkün degil iken dā'imā şems o maḥbūbuñ yüzünden nazārını kaldırılmaz demek kem-mübālağa degildir.

[HM, 282a] Egerçi kendiden ziyāde güzel görmek mümkün degil ise de ḥurşīd seniñ yüzünden nazārını kaldırılmaz. Mecāz-ı şırfdır. Vāqı'ā şems lem'anınıñ mişli bulunmak olmayınca maḥbūbu medḥ kāmildir.

بیوش چشم خود از عیب مردمان صائب

ترا که نیست میسر برهنه پوشیدن

Bi-pūş çeşm-i ḥod ez-‘ayb-ı merdümān Şā’ib / Tu-rā ki nīst müyesser bürehne pūşīden

[HE. 184a] Saña ki çıblak giydirmek müyesser degildir, ey Şā’ib ḥalkıñ ‘aybından nazarını setr eyle. Zīrā herkesiñ ‘aybı ‘avretidir, setr-i ‘avret vācibdir. Ve setrine kādir olmadıktan soñra ‘ālemi şāḥib-i hüner bilmeden a‘lāsı yokdur. Ve bi’l-ḥāşşa ḥalkıñ ‘avrātına nazar eden ‘amāya mübtelā olduğundan ḥālā ‘aşrımızda görölmeden görülen işlerin nihāyeti yokdur.

[HM. 282a] Saña ki çıblak giydirmek mümkün degildir, bārī gözünü ey Şā’ib, ḥalkıñ ‘aybından ört. Zīrā setr-i ‘avret her ḥâlde vācibdir. Ve bi’l-ḥāşşa ḥalkıñ ‘avrātını setr etmeyip görüp göstermeye mā’il olanlar ‘amāya mübtelā olduğundan ‘aşrımızda görölmeden görülen işlerin nihāyeti yokdur.

[100. Gazel]

بیوش دیده ز وضع جهان و عشرت کن

ببند در برخ کائنات و وحدت کن

Bi-pūş dīde ez-vaż-ı cihān u ‘işret kon / Bi-bend der be-ruḥ kā’ināt ü vaḥdet kon

[HE. 184a] Cihāniñ vaż’ından ıgmāz edip ‘işret eyle ve kā’inātiñ yüzüne qapıyı bağla vaḥdet eyle. Ya’nī aḥmaqlar gibi cihāna nizām verme kaydına düşüp ḥükmüne bir kimseyi şerīk etmeyen Rabbü’l-‘ālemīn’e mu‘āreze ile dünyā vü āḥiretiñi ḥarāb etme. Eger bu eliñden gelmez ise kimse ile görüşme zīrā seni yalnız ‘ibādet için ḥalk eylediler. Bundan mā-‘adā her neye tasaddī eder iseñ ḥüsrān mübīn olduğunda şübhe yokdur.

[HM. 282b] Cihāniñ vaż’ından ıgmāz edip ‘işret eyle ve kā’inātiñ yüzüne qapıyı bağla vaḥdet eyle. Ya’nī aḥmaqlar gibi cihāna nizām vermek kaydına düşüp ḥükmüne bir

kimseyi şerîk etmeyen Rabbü'l-‘âlemîn’e mu‘âreze ile dünyâ vü âhiretiñi ħarâb etme.
Ve eger bu rütbeyle kâdir degil iseñ kimse ile görüşme, tamâm olursun.

نه عزیز تر از کعبه ای لباس پرست
بجامه که بسالی رسد قناعت کن

Neî ‘azîzter ez-Ka‘be ey libās-perest / Be-cāmeî ki be-sālî resed qanā‘at kon

[HE, 184b] Ka‘be’den ziyāde ‘azîz degilsin ey libāsa mā’il olan, bir cāme ile ki bir seneye erişir, qanā‘at eyle. Zîrā murād sermā vü germāniñ eziiyetlerin def’ etmedir. Yoksa ziyān gibi elvān-ı elbiseye müstağrak olmak degildir.

[HM, 282b] Ey libās-perest olup elvān-ı elbiseye mā’il olan kimse, sen Ka‘be’den ziyāde ‘azîz ü muħterem degilsin bir cāme ile bir seneye erişir, qanā‘at eyle. Ve ħarb-ı meşel-î ‘Arabîdendir ki, *men eħasse denā’aten fi-cinsihi iltimas el-fazîlete lübsihi*⁴⁶⁸ Ya‘nî bir kimse zātında denā‘at ħiss eylese fazîleti libāslarda taleb edip fāħir esvāba mā’il olur, mücerrebdir.

چه کل در آب بتعمیر کعبه میکیری
خراب کشته دلی را برو عمارت کن

Çe gil der-āb be-ta‘mîr-i Ka‘be mî-gîrî / Ĥarāb geşte dilî-rā bi-rev ‘imāret kon

[HE, 184b] Çamuru şuda Ka‘be ta‘mîri için ne dutarsın, var ħarāb olmuş bir qalbi ta‘mîr eyle. Murādı ‘âlem-i qalbi ta‘zîmdir yoksa Ka‘be’yi taħkîr degildir. Ya‘nî bu iki ta‘mîrin beyninde müteħayyir olsan eger uşûlden ħaberiñ var ise gönül ta‘mîrini bilā-tevaħkuf tercîħ edersin. Zîrā vüs‘atine nihāyet yokdur.

⁴⁶⁸ “Birisi kendisinde bir ahlaksızlık olduğunu hissederse.” Darb-ı Mesel.

[HM, 282b] Ka‘be ta‘mīri için çamuru şuda tutup ne tedārik edersin, var bir ħarāb olmuş gönlü ta‘mīr eyle ki Ka‘be‘den eşrefdir. Zīrā “mü‘miniñ ħalbine şıgdım” vārid oldu. Ammā “Ka‘be‘ye şıgdım” vārid olmadı. Murādı ħalb-i mü‘mini ta‘zīmdir, yoħsa Ka‘be‘yi taħķīr degildir.

ز اشك و چهره ترا داده اند آب و زمین

برای توشه فردای خود زراعت کن

Ez-eşk ü çehre tu-rā dādeend āb u zemīn / Berāy-ı tūşe-i ferdā-yı ħod zirā‘at kon

[HE, 184b] Göz yaşından ve çehreden saña āb u zemīn vermişlerdir, kendi yarınıñ azığı için zirā‘at eyle. Ya‘nī ħavfu’llāhdan ve bī-hūde telef olan ‘ömrüñ te’essüfünden ağlamak rızķ-ı uħrevī için zirā‘at maķāmındadır.

[HM, 283a] Göz yaşından şu ve çehreden saña zemīn vermişlerdir, yarınki rızķıñ için zirā‘at eyle. Ya‘nī bī-hūde telef olan ‘ömr için yāħud liķā‘u’llāha iştiyāk ecilinden ağlamak zaħīre-i uħreviyyeniñ eşrefleridir demek ister.

چو آفتاب بقرصی اکر رسد دستت

ز کرد خون فلک ذره ذره قسمت کن

Çü āfitāb be-ķurşī eger resed destet / Ez-gird-ħ‘ān felek zerre zerre ķismet kon

[HE, 184b] Eger felek sofrası çevresinden āfitāb gibi eliñ bir ķurşa erişir ise zerre zerre taķsīm eyle. Ya‘nī ĩmāndan şoñra keremiñ fevķinde bir ħaşlet yoķdur. Eger sende āsumān-ı rif‘atde āfitāb olmaķ ister iseñ ķeremi unutma.

[HM, 283a] Eger felekiñ degirmi sofrasından seniñ eliñ bir ķurşa ya‘nī bir etmege erişir ise de āfitāb gibi her zerreye taķsīm edip ni‘metiñi nefsiñe maķşūr etme. Murādı ĩmāndan şoñra kerem-i zātiden efdal bir ħaşlet yoķdur demektir.

دمادمیست که طبل رحیل ساز شده است

بهر طبیدن دل فکر کار رحلت کن

Dem-ā-demīst ki ṭabl-ı raḥīl sāz ṣode est / Be-her ṭabīden-i dil fikr-i kār-ı riḥlet kon

[HE, 184b] Bir dem-ā-dem ve bir hengāmedir ki ṭabl-ı raḥīl sāz olup nizāmın bulmuşdur. Her bir gönül hareketinde göç kārının fikrini eyle ki her nefesin riḥlete k̄abildir ve tedārikde bulunmanın bir vechle zarar vehm olunmaz ki taḫṣīre sebep ola. Belki cehennem-i nedāmetin tebrīdine bā'is bir mübārek ḥāletdir.

[HM, 283a] Bir dem-ā-demdir ya'nī bir nefsi nefse muttaşıl hengāmedir ki raḥīl ṭabl sāz olup āvāzesi her anda işidilmededir. Sen her ḳalbin ıztırābı ile riḥlet kārının fikrini ve tedārikini edegör. Maḥall-i ḡaflet degildir.

لباس عافیتی به ز خاکساری نیست

باین لباس سبک از جهان قناعت کن

Libās-ı 'āfiyetī bih ez-ḥāksārī nīst / Be-īn libās-ı sebük ez-cihān ḳanā'at kon

[HE, 185a] Ḥāksārılıḳdan a'lā bir 'āfiyet libāsı olmaz, bu ḥafīf libāsla cihāndan ḳanā'at eyle. Ya'nī şuverī vü ma'nevī tezellül ve ḥomül şularında bulunanlar aḡleb-i aḥvāle 'āfiyetde bulunup ḥavādiş-i rüzgārın ekşerinden maşūn olurlar. Bu şüret-i vehbī olmaḳ üzere ḳatı çok bulunur. Ammā ḳıymeti bilinmez. Zīrā 'uluvv u istikbārı mūcib ma'nālardan soñra demekdir.

[HM, 283b] Ḥāksārılıḳdan a'lā bir 'āfiyet libāsı yoḳdur, bu ḥafīf libāsla dünyādan ḳanā'at eyle. Ya'nī ma'īşetin ednā rütbesinde süknā ve libāsın zarūrī şüretlerinde bulunanlar ekşer-i ḥavādişātdan maşūndurlar ve bu şüret-i vehbī çok bulunur. Lākin ḳıymeti bilinmeyip şikāyete muḳārin olur.

چو سرو و بيد بېرك از چمن مشو قانع

مكر بميوه تونى رسيد غيرت كن

Çü serv ü bîd be-berg ez-çemen me-şev kâni' / Meger be-mîve tûvânî resîd ğayret kon

[HE, 185a] Çemenden söğüt ve serv gibi yaprâğla kâni' olma, ola ki mîveye irişmeye kâdir olasın. Murâdı temsiliyyedir. Güyâ yalnız ma'ârif-i dünyeviyye ile kânâ'at edenler çemenistân-ı 'âlemiñ servle söğüt ağacına beñzerler. Merhûm naşîhat buyurur, semere-i ebediyyeye vuşul için himmet eyle diye.

[HM, 283b] Serv ve söğüt gibi bu çemenden evrâk ile kânâ'at eyleme, ğayret eyle ola ki bir semereye erişesin. Murâdı temsiliyyedir. Ya'nî yaprak mevki'inde olan a'mâle heves etme ki bî-hüde 'ömrüñ hevâya gider. Belki semere tahşîline sa'y eyle demektir.

فريب شهرت كاذب مخور چو بيدردن

بجای تربت مجنون مرا زیارت كن

Firîb-i şöhret-i kâzib me-ğor çü bî-derdân / Be-cây-ı türbet-i Mecnûn me-râ ziyâret kon

[HE, 185a] Derdsizler gibi şöhret-i kâzib aldamasın yeme, Mecnûn'ün türbesi yerine beni ziyâret eyle. Ya'nî Mecnûn demeye şâyeste dîvâne-i haqîkî benim. Yoksa o Mecnûn-ı 'âmîrî kañtara-i mecâzdan sâkıñ şöhret-i kâzibeye mübtelâ bir âdemdir.

[HM, 283b] Bî-derdler gibi şöhret-i kâzibeye aldanma, Mecnûn'ün türbesi yerine beni ziyâret eyle. Ya'nî Mecnûn-ı 'âmîrî kañtara-i mecâzdan sâkıñ bir dîvânedir ki Leylâ'dan ğayrı bir şey' bilmez. Amân ben mecânîñ-i 'uqâlâdan bir mevzûn dîvâneyim ki maħbûb-ı haqîkîñ cemâli şerhîni 'âleme neşr eyledim.

نمک بدیده من شور فکر ریخته است
تراکه درد سخن نیست خواب راحت کن

Nemek be-dīde-i men şūr- fikr rīhte est / Tu-rā ki derd-i sūhan nīst ḥʿāb-ı rāhat kon

[HE, 185a] Fikriñ şūru benim gözüme tuz döküşdür uyutmaz, seniñ ki söz derdiñ yokdur ḥʿāb-ı rāhat eyle. Ya ʿnī şu ʿarā maẓmūn fikrinde niçe giceleri şabāha erişirip bu derd ile lezzet-i nevmi terk ederler ve eṭrāfında bu ma ʿnādan bī-ḥaber niçe kimseler şafā-yı ḥāṭır ile uyquya varıp bir vechle şā ʿiriñ derdini bilmezler.

[HM, 284a] Benim gözüme fikriñ şūru tuz döküp nevm lezzetinden maḥrūm etmişimdir, seniñ için ki sūhan derdi ve şī ʿr fikri yokdur ḥʿāb-ı rāhat eyle. Zīrā şu ʿarāniñ ḥāṭırında maẓmūn kaydı gözüne tuz komağ gibi nevmden maḥrūm eder. Elbetde bu kadar dīvāna mālik olan giceyi gündüz etmişdir.

حریف سنك حوادث نمیشوی صائب
در آبعالم بیحاصل فراغت کن

Ḥarīf-i seng-i ḥavādiş ne-mī-şevī Şā ʿib / Der-ā be- ʿālem-i bī-ḥāşıl ferāgat kon

[HE, 185a] Ey Şā ʿib seng-i ḥavādişden aḳrānı olamazsın, bī-ḥāşılık ʿālemine içerü gel ferāgat eyle. Ya ʿnī dünyāda māl-dār olmağ mīveli ağaç gibi seng-i ḥavādişi celb eder. Ammā mīve olmayıp söğüt ağacı gibi olunca firāğ-ı ḥāṭır ḥāzırdır.

[HM, 284a] Ḥavādiş taşınıñ ey Şā ʿib aḳrānı olamazsın, hemān bī-ḥāşılık ʿālemine içerü gel de şafā eyle. Ya ʿnī dıraḥt-ı mīve-dāra taş atılmağ ʿādet-i ḳadīme-i ḥadīḳa-i ʿālemdir. Ammā mīvesiz olunca ferāgat der-kār olur.

[101. Gazel]

نیست آسان خون نعمتهای الون ریختن

برک ریژان مکافاتست دندن ریختن

Nīst āsān ḥūn ni'methā-yı elvān rīḥten / Berg-rīzān mūkāfātest dendān rīḥten

[HE, 185b] Elvān ni'metlerin anı nı dkp ıynemek āsān degildir dıřı nı dklmesi mūkāfātı nı ḥazānıdır. Ḥattā ma'lūm ola ki bāb-ı mūkāfatda cemādāt u nebātāt u ḥayvānāt mutesāvıyetü'l-adāmdırlar. Teklīf řart degildir.

[HM, 284a] Elvān ni'metlerin anı nı dkmek ve lā-ubālıyāne şukrsz ve ḥamsız ıynemek āsān degildir dışı nı dklmesi mūkāfātı nı ḥazānıdır ve afletı nı nı cezā-yı bī-amānıdır. Ya'nī i'tıbār cıhetınden mūkāfatda teklīf řart degildir. Belki envā'-ı maḥlūatı nı beynınde mūsāvī bir ma'nādır.

سالها گل در کریبان ریختی چون نوبهار

مدتی هم اشک میباید به دمان ریختن

Sālhā gl der-gırībān rīḥtī n nev-bahār / Mddetī hem eşk mī-bāyed be-dāmān rīḥten

[HE, 185b] Nıçe seneler nev-bahār gıbi yaaya gl dkp ızhār-ı envā'-ı meserret eyledi nı. Bir mddet daḥı dāmene eřk-i nedāmet dkmek gerekdir. Ya'nī bu 'ādet-i mūteābile ki mufād inne ma'a'l-'ūsri yūsra⁴⁶⁹dır. Mebde'-ı kā'inātdan ber rı'āyet olunup, teḥallf vehm olunan māddeleler dār-ı āḥıretde herkese nmāyān olur.

[HM, 284b] Nıçe seneler nev-bahār gıbi yaaya gl dkp ızhār-ı şukfe-i meserret eyledi nı. Bir mddet daḥı dāmene kř gıbi eřk-i nedāmet dkmek gerekdir. Zīrā kā'inātı nı mbtedā'sından ber 'ūsri yūsrden mfāraqat etmez.

⁴⁶⁹ Bk. 413. dipnot.

تلخه مٓنت حلاوت ميبرد از شهد جان

آبرو نتوان براي آبيون ريختن

Telhī-yi minnet ḥalāvet mī-bered ez-ṣehd-i cān / Āb-rū ne-tüvān berāy-ı āb-ı ḥayvān rīhten

[*HE, 185b*] Minnetiñ merāreti cān ṣehdinden ḥalāveti giderir, yüz şuyunu āb-ı ḥayāt için dökmek olmaz. Ya'nī ḥavşala-i mürüvvetde imtināniñ hażm oluncaḳ kadar ḥarāret yokdur. Ve āb-ı rü, āb-ı ḥayātdan eşref ve'l-luṭf bulunup bir vechle bedel qabūl etmez ki onu döküp bedeli ile teselliyet ḥāşıl oluna.

[*HM, 284b*] Minnetiñ merāreti cān ṣehdinden ḥalāveti giderir, āb-ı ḥayāt için yüz şuyu dökmek mümkün degildir. Ya'nī ḥavşala-i himmetde imtināni hażm edecek kadar ḥarāret olmadıḡını idrāk eden tenāvülüne cesāret edemez. Murādı İskender'e ta'rīzdır kışsa-ı meşhūreye mebnī bir mażmūndur.

میتوان اند بلبل ما از غبار بال و پر

در کریبان خزان رنگ کلستان ریختن

Mī-tüvān end bülbül-i mā ez-ğubār-ı bāl ü per / Der-girībān-ı ḥazān reng-i gülistān rīhten

[*HE, 185b*] Bizim bülbülümüz bāl ü periniñ ġubārından ḥazān girībānına gülistān rengini dökmeye kādirdir. Reng hem resm ma'nāsına ve hem levn ma'nāsına gelir. İki bu maḳāmda birbirinden rengin mülāḥaza olundu. Yalnız bu beytiñ mecāzī ma'nası leṭāfetde tamām u kāmildir. Ammā iştılāḥāt-ı şüfiyyeye vāqıf olan 'ārif merḥūmuñ işāretine āsān vāqıf olur diye tafşīline ihtimām etmedik. Me'ālī ḥazān-ı ye'si güleşen-i ümīd edecek şüretidir.

[*HM, 285a*] Bizim bülbülümüz bāl ü periniñ ġubārından ḥazān girībānına gül dökmeye kādirdir. Reng hem resm ma'nāsına ve hem levn ma'nāsına bu beytde ma'ḳüldür. Ya'nī isti'dād-ı 'āşıḳ tām oluḳda ma'şūḳunu ĩcādda 'āciz olup gice ve gündüz feryād etmez. Belki bülbül ise gülü bu vechle izhār edebilir.

آتقدر موج حلاوت زد دهان او که مور
میتواند قند ها از شیرۀ جان ریختن

Ān-ḳadr mevc-i ḥalāvet zed dehān-ı ū ki mūr / Mī-tüvāned ḳandhā ez-ṣīre-i cān rīḥten

[HE, 186a] O dil-berīñ ağızı o ḳadar mevc-i ḥalāvet urdu ki ḳarınca ṣīre-i cāndan ḳandler dōkmeye ḳādir olur. Ya'nī 'ādāt u emsālde cān tatlıdır derler. Ammā o dil-berīñ ağızı ḥalāvetini gördükde ḳarınca tatlıya ḥarīṣ iken tatlı cānını oña fedā edebilir. Murādı ḥalāvet-i dehende mübālağadır ḥatt ḥayāliyle.

[HM, 285a] O dil-berīñ ağızı o ḳadar ḥalāvet mevci urdu ki ḳarınca ṣīre-i cāndan ḳandler dōkmeye ḳādir olur. Ḳand 'uṣāre-i ṣekere ıtlāḳ olunur. Murādı ḥalāvetiñ keṣretinde mübālağadır ki etrāfında ḥattlar gūyā ḳarınca gibi cem' olup hem yiyip ve hem dōkmeye ḳādir oldular, tatlıya ḥarīṣler iken.

نقد جان صائب چرا از تیغ او دارم دریغ
از مروت نیست آب روی مهمان ریختن

Naḳd-i cān Ṣā'ib ḳerā ez-tīg-i ū dārem dirīg / Ez-mürevvet nīst āb-ı rüy mihmān rīḥten

[HE, 186a] Ey Ṣā'ib, onuñ ḳılıcından cān naḳdini n'ıçün dirīg dutayım, müsāfir yüzünüñ şuyunu dōkmek mürüvvetden degildir. Ya'nī ol maḥbūbuñ tīgi mihmān olduḳda lā'ik olan ḳable's-su'āl naḳdini teslīm edip āb-ı rüyünü ḥıfz etmektir.

[HM, 285a] Ey Ṣā'ib, onuñ ḳılıcından cān naḳdini n'ıçün dirīg dutayım, zīrā mihmāniñ yüzü şuyunu dōkmek mürüvvetden degildir. Belki talebsiz her neye ḳādir olur iseñ bezl etmek lāzımdır.

[102. Gazel]

از خموشی مشت خاکی بر دهان قال زن

تا قیامت خیمه در دارالامان حال زن

Ez-ḥamūṣī müşt-i ḥākī ber dehān-ı kāl zen / Tā kıyāmet ḥayme der-dāru'l-emān-ı ḥāl zen

[HE, 186a] Sögütten olmak üzere bir āvuç türābı kāl ağzı üzere ur, kıyāmete dek ḥaymeyi dāru'l-emān-ı ḥālde ur. Ondan çıkma. Zīrā erbāb-ı ḥāl mecbūr ve mecbūr olan ma'zūr ve zellātı maḡfūr olunca emniyyet be-her-ḥāl ḥāşıldır. Lākin bi'l-ittifāk ḥāl kesbī degildir dediler. Teklīfiñ ma'nāsı bu maṭla'da ḥālī celb edecek a'māl-i ṣāliḥaya terḡibe fenā beḡā kabz başt gibi ḥālāt-ı nefīselerdir.

[HM, 285b] Çünkü ekser-i nāsı dünyā vü āḥiret belālarına giriftār eden hefevāt-ı lisāniyye olduğuna merḥūm buyurur ki söğütten olmak üzere bir āvuç ḥākı kāl ağzına ur ve bu belā kapısını açma. Ve kıyāmete dek dāru'l-emān-ı ḥālde ḥayme urup otur. Ya'nī umūr-ı ḡalbiyye fikrinde olmaya sa'y eyle ki emīn olasın.

روزکاری رشته تاب آرزو بودی بس است

چند روزی هم کره بر رشته آمال زن

Rūzgārī rişte-tāb-ı ārzū būdī bes est / Çend rūzī hem girih ber rişte-i āmāl zen

[HE, 186a] Bir müddet rişte-tāb-ı ārzū olduk yetişir, birkaç gün daḥi rişte-i āmāle 'uḡde ur, ya'nī kıṣa etmeye çalış. Rişte-tāb ip egirdikleri āletlere derler. Ya'nī müddet-i 'ömrüñ cümle ārzū iplerin egirip uzatmada geçti. Fā'idesini ve zararını gördük. Bir zamān daḥi bu ipi 'uḡdeleyip kıṣa etmesiniñ netīcesine nazar eyle demektir. Zīrā bir ādemiñ ikinci sā'atde dünyāya müte'allıḡ bir maṭlabı ḡalmasa o zamān ĩmān u ĩslām'ıñ ḥalāvetin bulup ehl-i āḥiret ne demek olduğun bilir.

[HM, 285b] Bir müddet ārzū rişte-tābı olduñ yetişir, birkaç gün daḥi emeller ipligine 'uḡde urup kıṣa etmeye himmet eyle. Rişte-tāb ip egirdikleri ālete derler ki Türkmenler

oña kırmān derler. Ya'nī müddet-i 'ömründe kırmān gibi ārzū iplerin egirip şarmaya sa'y eylediñ. Kifāyet eder. Bir müddet dađı bu ipleri kışaltmaya ihtimām eyle ki seniñ dediklerinden biñden biri murādu'llāha muvāfaqat edip vücūda gelmez, 'ömrüñ zāyi' olur.

چون حباب از بیضه هستی قدم بیرون گذار

در فضای بحر با موج سبکرو بال زن

Çün habāb ez-beyze-i hestī qadem bīrūn gūzār / Der-fezā-yı baħr bā-mevc-i sebūk-rev bāl zen

[HE, 186b] Habāb gibi beyze-i vücūddan ayağı taşra koy, baħr şahrāsında çābuk yüzücü mevcle qanat ur. Ya'nī beşeriyetine ve levāzımına muqayyed olmadan ħalāş olup ervāħ-ı mücerrede gibi fezā-yı muħīṭ-i esmā'da temāşā-yı āşār-ı qudsiyye eyle. Murādı efrād-ı ricāle vāqı' olan insilāħa işāret eder ki me'ālī ħiss-i müştereke duħūlden 'ibāretdir. Ve dağı qabaca ta'bīri uyanmaq iken rü'yā görmekdir.

[HM, 286a] Habāb gibi beyze-i vücūddan ayağı taşra koy, baħr şahrāsında çābuk yüzücü mevc ile qanat ur. Ya'nī beşeriyetine ve levāzımına muqayyed olmadan ħalāş olup ervāħ-ı mücerrede gibi fezā-yı muħīṭ-i esmā'da temāşā-yı āşār-ı qudsiyye eyle.

هر دل کرمی که دیدی کرد او پروانه شو

هر لب خشکی که یابی بوسه چون تبخال زن

Her dil-i germī ki dīdī gird-i ū pervāne şev / Her leb-i ħuşkī ki yābī buse çün tebhāl zen

[HE, 186b] Her bir ħarāretli qalb ki göresin, onuñ çevresinde pervāne ol ve her bir quru dudaq ki bulasın tebhāle gibi onu taqbīl eyle. Zīrā ħarāretli qalb envār-ı tecellīden ħālī degildir. Elbetde pervānelerine iltifātı eksik olmaz. Ve leb-i ħuşk āb-ı ħayāta müste'idd ve oña müste'idd olan leblere aqmaz ise tamlar ve tebhālesini tertībe muħtāc olur.

[HM, 286a] Her bir ħarāretli qalb ki göresin, onuñ çevresinde pervāne ol ve her bir quru dudaq ki göresin uçuk gibi taqbīl eyle. Ya'nī qalbiñ ħarāreti ki muħabbetden münba'is

ola ‘uṣṣākiñ tavrıdır. Ve dudāğın yübüseti ki o dağı oña lāzım gelir. Bunları bulduğda ‘izzet ü ihtirām u mülāzemet-i tamām mürīd olana lāzımdır.

آنقدر با تن مدارا کن که جان صافی شود

خرمنت چون پاک کردد پای بر غربال زن

Ān ƙadr bā ten mūdārā kon ki cān ṣāfī ṣevēd / Hırmenet çün pāk kereded pāy ber ğırbāl zen

[*IHE, 186b*] Bedenle o ƙadar mūdārā eyle ki cān ṣāfī ola, çünkü hırmeniñ pāk oldu, ğırbāle ayak urup ƙaydımdan ħalāṣ ol. Ya ‘nī levāzım-ı beşerıyyete ri‘āyetden ƙaşdıñ cāniñ ṣafveti olsun. Bu ħālet ħāşıl olduğda mūdārāyı boşla, eger ğırbāl-ı beden ƙırılır ise devlet seniñdir. El ile dutup gözüyle görüp ƙulaƙ ile işitmeyi kemāl ‘add etme cühelādan olursun.

[*HM, 286a*] Bedene ol ƙadar mūdārā eyle ki cān ṣafvet ƙabül ede, çünkü hırmeniñ pāk oldu, ƙalbūra ayak urup tırd eyle. Ya ‘nī kemāl-i insāniyyetiñ taḥşīli bedeniñ i‘tidāline tevāƙƙuf etdiđi için ƙıvām-ı şıḥhate ri‘āyet şart-ı a‘zamdır. Çünkü rühāniyyet ve kemāl ħāşıl ola, cisme mūdārā etmez iseñ sen bilirsın demektir.

دانه یکدست میخواهند صائب روز حشر

کشت خود را بر محک از دیده غربال زن

Dāne-i yek-dest mī-ḥ‘āhend Ṣā‘ib rüz-ı ḥaşr / Keşt-i ḥod-rā ber miḥek ez-dāde-i ğırbāl zen

[*IHE, 187a*] Ey Ṣā‘ib, ƙıyāmetde dāne-i yek-dest taleb ederler ya ‘nī elden geçmiş ve şamandan gereği gibi pāklanmış. Kendi mezra‘ını dāde-i ğırbālden olmak üzere meḥekke ur. Eger baƙıyye ğill u ğışş ƙalmış ise bu dārda taşfīyesi ƙābildir. Yoksa mağşūş naƙl eder ise ƙabül etmezler. Müteḥayyir ƙalırısın. Zīrā ğırbāl dünyāda ƙaldı.

[*HM, 286b*] Ey Ṣā‘ib, maḥşer ğünüde pāk dāne taleb ederler, kendi mezra‘ını ğırbāliñ gözünden olmak üzere meḥekke ur. Ya ‘nī şamandan ve ğubārdan temīz olmadıƙca şāḥibine ‘arz eyleme.

[103. Gazel]

در انتہاء کار خود از ابتدا ببین

ز ان پیشتر که خاک شوی پیش پا ببین

Der-intihā-yı ḥod ez-ibtidā bibīn / Ez ān pīšter ki ḥāk ṣevī pīš-i pā bibīn

[HE, 187a] Kendi işiniñ intihāsına ibtidā'dan nazār eyle, ḥāk olmazdan evvel ayağın altına baq. Ya 'nī kişi ibtidā'-yı kārlarında ve der-beyn olmak atı oq fevā'idi muntecc olur ki cümleden biri āhirü'l-emr ḥāk olacağını henüz hayātda iken der-ḥāṭır eylese lā-cerem benim evvel ḥilatim tūrābdan ve āhirim daḥi tūrāba āvdet edeceğim diye bu ikisiniñ beyninde hevā vü hevesden neş'et eden kibr u 'uluvv-ı fesādı terkine sebep olup tūrābıñ eḥaṣṣ-ı evṣāfi olan zelūl vaṣfıyla kendini dāreynde refī'ü'l-adr eder. Merḥūm *minhā ḥaleḳnākūm ve fihā na'īdükūm*⁴⁷⁰ naṣsından ḥiṣṣe-i 'ibād-ı raḥmānı nazm eylemiştir.

[HM, 286b] Kendi kārıñ nihāyetine ibtidā'dan nazār eyle, sen ḥāk olmazdan evvel ayağın önüne baq. Ya 'nī insān ḥākden ḥalq olunduğunu der-ḥāṭır etdikde siyyemā yine ḥāke 'avdet edecektir. Lā-cerem bu ibtidā' ile intihā beyninde taḥṣil eylediği kibri terk edip cemī' eczā' sıyla ḥālına secde vü tezellül etmeye ādir olabilir.

کردون دهان شیر ز خوی پلنگ تست

با کائنات صلح کن آنکه صفا ببین

Gerdūn dehān-ı ṣīr ez-ḥūy-ı peleng-i tüst / Bā kā' ināt ṣulḥ kon ān geh ṣafā bibīn

[HE, 187a] Gerdūn arslan ağızı olduğunu seniñ aplan ḥuyly olduğundandır, kā' inātla ṣulḥ eyle, o vaqtda ṣafāya baq. Ma'lūm ola ki her ande bir ṣikāyetci bulunsa ve bir ehl-i 'ibret o ādemiñ ḥāline dikatle nazār eylese onu kendi aḥlāından ṣikāyet eder bulur. Lākin mel'abe degildir herkes idrāk edemez. Ve niqe ādem bir kelime ile

⁴⁷⁰ "Sizi ondan yarattık, yine ona döndüreceğiz." Tāhā Sūresi, 20/55.

kendini bir belā-yı ‘azīme giriftār etmiş görülmüşdür ki eger ednā taḥammül eylese o belāya uğramaz idi diye etrāfında söylerler.

Ve ḥüsn-i ḥulkuñ cümlesi ‘adem-i ğazabda mündericdir. Ve bir ādem muvaffaḳ olup ‘ömründe nefsanī ğazabın icrā etmese yevm-i kıyāmetdeki şerri müsteḫir ve Rabbü’l-‘ālemīn enbiyā’ şehādetleriyle bir ğazab eder ki ne geçmiş zamānda etmişdir ve ne gelecekte eder. Bu şıfatda olan ādem nefsinde bu ğazabdan bir eṣer müşāhede etmez.

Zīrā dünyā vü āḫiret insāna ḥayr u şer nefsinden zuhūr eder.

[HM, 287a] Gerdün arslan ağzı ya’nī pür-belā vü miḥen seniñ kaplan ḥuyuñdandır, kā’ināt ile şulḥ eyle, o vaḳtde şafāyı gör. Zīrā ekşer-i ḥalkıñ çekdiği miḥnetler bed-ḥüylük sebebiyle olur. Ammā fehm etmeye diĸḳat lāzımdır ve ednā taḥammül ile nice ‘azīm muḥātaralar def‘ olduğu ve ḳalīl mükābereden bir fesād-ı cesīm zāhir olduğu ḳatı çok görülmüşdür.

نتون ز پشت آینه روی مراد دید

بر تاب روز عالم فانی بقا ببین

Ne-tüvān ez-püşt-ı āyine rüy-ı murād dīd / Ber tāb rü ez-‘ālem-i fānī beḳā bibīn

[HE, 187b] Āyine arḳasından murād yüzünü görmek mümkün degildir, ‘ālem-i fānīden yüzü çevir ‘ālem-i beḳāyı gör. Ya’nī ‘ālem-i beḳāyı idrāk ‘ālem-i fānīyi terke tevaḳḳuf eder. Belki bi’l-küllüyye ferāmüş olunmadıḳca derk olunmaz. Ve ‘ālem-i beḳā oña derler ki fenā ḳabül etmeye. Naḳar eyle, fenā ḳabül etmez ne bulursun. Ve beḳā daḫi iki şınıfdır. Biri ibḳā’u’llāh ile bāḳī olmaḳ ve biri beḳā-bi’llāh ile bāḳī olmaḳ. Güyā ‘ālem-i fānī bir āyineniñ arḳasıdır ki yüzü ‘ālem-i beḳādır.

[HM, 287a] Āyineniñ arḳasından murād yüzünü görmek mümkün degildir, fānī ‘ālemden yüz çevir, beḳāyı gör. Ya’nī ‘ālem-i beḳā oña derler ki fenā ḳabül etmeye. Lākin ‘ālem-

i fānīden i' rāz etmedikce beḳā feh̄m olunmaz. Bu sebebden kibār-ı ümmetiñ eşref-i a' māli terk etmekdir.

خود را چو برك كاه سبك كن ز هر چه هست
آنكه كمند جاذبه كهريا بين

Hod-rā çü berg-i gāh sebük kon ez-her çe hest / Ān geh kemend-i cāzibe-i keh-rübā bibīn

[HE, 187b] Kendini şaman yaprağı gibi her ne var ise ondan pāk eyle, ğayrı kemend-i cāzibe-i güherbāyı gör. Ya'nī isti'dāddan ḳavābili taḥlīş muḥāldir. Beşer tarafında isti'dāda iltifāt etmeyenler maḥrūm ḳalırlar. Merḫūmuñ kibār-ı ricāle vāḳı' olan ḥālāt-ı nefīse n' iḳün baña olmaz diye su'āl eden 'ālīme cevābdır ki cāzibede noḳşān yokdur belki noḳşān isti'dāda vāḳı'dır. Sen 'alāḳa-yı kevnini ḳalbiñden ḳaṭ' eyle o zamān ma'lūmuñ olur ki ḳuşūr sende imiş.

[HM, 287a] Şaman gibi kendini her ne var ise ondan ḥalāş edip ḥafīf eyle, o vaḳtde kehrübāniñ cāzibesi kemendini gör. Zīrā Ḥakīm-i ezel böyle tertīb eylemiş. Ya'nī bu şūfiyyeniñ zikr etdikleri ḥāletler baña n' iḳün vāḳı' olmaz diye 'ulemā-yı rūsūmuñ da'vāları meşḫūrdur. Merḫūm cevāb verdi ki “O ḥāletler her çend vehbī ise elbetde isti'dāda tābi'dir”. Meşelā keh-rübā şamanı ḳopar ammā içinde buğdāy ya arpa var iken te'şīri müşāhede olunmaz. Lākin ferāĝ-ı küllī ḥāşıl edip nāmı şaman olduḳda kehrübāniñ fi'li zuḥūr eder.

كر نيست باورت كه دل از ما گرفته
در روزنامه سر زلف دوتا بين

Ger nīst bāveret ki dil ez-mā girifte / Der-rūz-nāme-i ser-i zūlf-i dü tā bibīn

[HE, 187b] Eger bizden gönüldü aldığına taşdıḳiñ yok ise iki ḳat olan zūlf rüz-nāmesine naḳar eyle. Merḫūm meşḫūr mu'āmeleyi naḳm eyledi ki, bir ādem aldığını ya verdigini ferāmūş veyā inkār eylese “Behey cānım bir kerre defteriñe baḳ” derler. Rüz-nāme-i

zülfle dil-berin yüzünü murād eyledi. Ya'nī bir kerre āyineye nazār eyle, ma'lūmuñ olur ki seni gören gönül sīnede eglenmez. Lākin bu yazdığımız tercüme merhūmuñ ġarazı degildir. Zīrā rüz-nāme ta'bīrinde zevk kalmaz. Belki murādı temsīl tarīki ile miḥāka işāret eyledi ehliniñ ma'lūmudur.

[HM, 287b] Eger seniñ bizden gönül aldığına taşdıkiñ yok ise iki kat olan zülfüñ başınıñ rüz-nāmesine nazār eyle. Güyā rüz-nāme ta'bīri ile dil-berin yüzünü şemse ve kendiniñ kalbini kamere teşbīh edip ḥālet-i miḥāka işāret eyledi ki rüz-nāmeden ma'lūm olur. Bu mes'ele yukarıda sebkat etmiştir.

از اضطراب تشنه دیدل غافل

یکدم برون ز خانه میا کربلا ببین

Ez-iztīrāb teşne-i dīdār ġāfilī / Yek dem bürün ez-ḥāne meyā Kerbelā bibīn

[HE, 188a] Teşne-i dīdārın iztīrābından ġāfilsin, bir nefes ḥāneden taşra gelme, Kerbelā'yı seyr eyle. Ya'nī cümlesi vaḳ'a-yı ma'hūde gibi 'aşağdan helāk olurlar. Murādı Zāhir isminiñ tecellī-i dā'im-i tesellīsine işāretidir. Zīrā herkes mübtelā olduğu maṭlūbunuñ nevmde ve yaqazada āşārını gözetmededir ki bir dürlü vişāliñ 'aynıdır. Eger bu maḳām taḥkīk olursa herkes kuvvet-i imānınıñ 'ayārına vāḳıf olur.

Meşelā tüccārın biri Mekke'den yazar ki, bu sene gelen Hind sefīnelerinden ḥaber verdiler ki gelecek sene beyāz esbāb yokdur diye. Şerīkleri bu taraflarda olunca beyāzları der-maḥzen edip vaḳtinde ticāret edelim diye hezār sürür u inbisāṭla sükūt ederler ki içlerinden ba'zısı o mevsime erişmeyip vefāt eder ve maḥzenden esbāb ednā bahālar ile verese yedinden şatılıp gider.

Te'emmül eyle. Bu diḳkat dünyā ḥuşūşunda ve fānīde olunca ehl-i imāna vācib idi ki bu diḳkatiñ iz'āf u muzā'fını āşār-ı esmā'vü şifāta ve a'māl-i marziyye-i şer'iyāta şarf edeler. Lā va'llāhi belki 'öşr 'öşri kadar ihtimām etmez. Kendine bir ādem münāfiḳ dese kıyāmet başına ḳopar. Dermend bilmez ki kendini ḥalk eden elbetde

kendinden a'lemdir. Kıyāmetde zıkr etdigimiz şüretle mu'āheze olunsa ĩmān iddi'asıyla işbātı kıātī müşkil olur cümlemiziñ hālidir. Ĥasbūna'llāhu ve ni'me'l-vekīl.

[HM, 287b] Teşne-i dīdār olanların ıztırābından sen gāfilsin, bir nefes hāneden taşra gelme, Kerbelā'yı gör. Ya'nī cümle 'uşşāk helāk olurlar. Zīrā mādde-i hayātleri sensin zāhirde dil-bere hitāb eder, bātında mezāhir-i ism-i zāhire işāretidir. Merhūmuñ kelāmı tarafeyne geregi gibi kifāyet eder ehline göre.

صائب يكي ز خلقه بكوشان زلف تست

يكبارهم بجانب آن مبتلا بين

Şā'ib yekī ez-ħalkā be-gūşān-ı zūlf-i tüst / Yek bār hem be-cānib-i ān mübtelā bibīn

[HE, 188b] Şā'ib, zūlfüñ ĥalkā be-gūşlarından biridir ya'nī kıludur, bir kerre daħi o mübtelānıñ cānibine baķ. Zūlfe göre luġat ma'nāsıyla ĥalkā be-gūş ta'bīri ġāyet laţif olmuşdur.

[HM, 288a] Şā'ib, seniñ zūlfüñ ĥalkā be-gūşlarından biridir, bir kerre daħi o mübtelānıñ cānibine baķ. Zūlfe göre kulaġa cevārī cihetinden ĥalkā be-gūş ta'bīri kıyāmetdir.

[104. Gazel]

از برای کام دنیا خویش را غمکین مکن

پشت پازن بر دو عالم دست را بالین مکن

Ez-berāy-ı kām-ı dūnyā ĥış-rā ġamġin mekon / Püşt-i pā zen ber dü 'ālem dest-rā bālīn mekon

[HE, 188b] Dūnyā maţlabı iġün kendiñi ġamlı etme iki 'āleme ayak arķası ur, eliñi yaşdıķ edip taĥşīli iġün yāħud kuvveti iġün fikre meşġul olma. Zīrā bu hāletde bilmezsin ki 'ömrden kaç sā'at kaldı. Ya'nī bu şüreti iltizām eder iseñ sa'adet-i ebediyye tedāriki iġün yāħud āyāt-ı āfāk u enfüs ĥaķķında eyle ki yalnız bu kıyda düşmek bir ādeme

sevāb-ı bākī cihetinden kifāyet eder. Dünyā ve mā-fihā hayāl-i bāṭıl ve zıll-ı zā'ildir sebātı bilmez elbetde gider.

[HM, 288a] Dünyā maṭlabı için kendiñi ğamlı etme iki 'āleme ayak arkası ur, eliñi yaşıdık etme fikre varıp cihet-i cem'ini endīşe ile. Zīrā dünyā maṭlabı fikrinde olduğun hālde bilmezsin ki 'ömründe kaç gün kaldı. Belki himmet edip dünyā vü āhıret kaydından fāriğ olan mücerredlerden olmaya sa'y eyle.

نخل نوخیز تو بهر بوستان دیگر است

ریشه محکم در زمین عاریت چندین مکن

Naḥl-i nev-ḥīz-i tu behr-i būstān-ı dīger est / Rīşe-i muḥkem der-zemīn-i 'āriyet çendīn mekon

[HE, 188b] Seniñ tāze ƣalkıcı naḥliñ başka būstān içündür, zemīn-i 'āriyetde bu ƣadar kökü muḥkem etme. Murādı temsiliyye tarīki üzere benī-ādemi dünyāda bir ālāy fidānlara teşbīh eyledi ki bāğbān bir buƣ'aya şıƣ şıƣ dikip bir miƣdār neşv ü nemā bulduƣdan şoñra başka bir vāsi' zemīne naql etmek için dikmiş ola.

Ammā bu fidānların içinden erişdi. Naqlini der-ḥātır edip geregi gibi her tarafa kök şalmaz ve intiƣāl vaktinde zaḥmet çekmez. Benī-ādem daḥi bu mişāl üzeredir ki elbetde kendini bu zemīnde terk etmeyeceklerin bilir iken ebedī ƣalmaƣ şüretinde ḥarekāt-ı cāhilāneden ḥālī olmaz. Ƙaldı ki maṭla' ile bu beytiñ bāb-ı naşīḥatde ḥüsn-i ta'bīri bir vechle ta'bīr olunmaz, ezberlenmeye şāyeste bir ğazeldir.

[HM, 288a] Seniñ naḥl-i nev-ḥīziñ ya'nī tāze fidān gibi olan vücūduñ başka būstān içündür, 'āriyet-i zemīnde rişeyi muḥkem etme ḥafīf ol ki nizāmiñ bozulmaya. Ma'lūm ola ki insāniñ āhıretde ma'lūmāt u mülezzeẓātı dünyāda olan aḥvāliniñ şemeresidir. Güyā dünyā bāğçesinde benī-ādem bir ālāy fidānlardır ki ḥadıƣa-i beƣāya naql olunup maƣşūd olan şemeresi onda zuhūr etse gerek. Bizler ise bu dār-ı fenāda mevtiñ çāresi olmadığın bilir iken kökler şalmışızdır.

چشم خوب آلود را در گوشه نسیان گذار

راه دوری پیش داری بار را سنکین مکن

Çeşm-i h'āb-ālūd-rā der-kūşe-i nisyān güzār / Rāh-ı dūrī pīş dārī bār-rā sengīn mekon

[HE, 189a] Nevm ile ālūde olan çeşmi kūşe-i nisyāna koy, o günde bir ba'īd yol vardır hamli şakīl etme. Ya'nī uyku meşrū' ise de bi-ḥasebi'l-imbkān ekl ü şürbūñ taqlīli ile taqlīl edip tūl u dırāz tarīḳ-i āḥiretde bār-ı 'iṣyānı taḥfīfe sa'y eyle. Zīrā berzah nevminden 'ibāretidir. Lākin rü'yaları gerçektir zaḥmet çekersin.

[HM, 288b] Nevm ile ālūde olan gözü kūşe-i nisyāna koyup ferāmūş eyle, o günde bir ba'īd yoluñ vardır hamli şakīl etme. Ya'nī āḥirete īmānla giceleri tamām uykuda geçirmek inşāf degildir. Belki bir miqdār 'ibādetle ve istiḡfār ile bār-ı 'iṣyānı taḥfīfe sa'y etmek gerekdir.

هر چه پیشت آورد قسمت بان خرسند باش

از برای زیستن اندازه تعیین مکن

Her çe pīşet āvered kısmet be-ān ḥursend bāş / Ez-berāy-ı zīsten endāzeī ta'yīn mekon

[HE, 189a] Kısmet seniñ öñüne her ne getirir ise oña kāni' olup ziyāde tedārikine düşme, ḥayāt-ı fāniyye için melbes ü me'kel ü meskende endāze ta'yīn etme. Zīrā bi't-ḥab' dār-ı nāqışadır, kemāl qabūl etmez ve sen cāhilāne tekmīl kaydına düşerek hezār keş-ā-keşle 'ömr-i nāzenīn telef olur. Ammā bu zarūrāt-ı telāşeyi oluruyla geçirip tekmīl kaydında olmayanlar evḳātlarını a'māl-i şāliḥaya şarf ederler.

[HM, 288b] Kısmet seniñ öñüne her ne getirir ise oña kāni' olup ziyāde kaydına düşme, ḥayāt-ı fāniyye için bir endāze ta'yīn etme belki oluru ile geçin. Zīrā bir 'aşrda benī-ādemden biriniñ levāzım-ı külliyyesi tekmīl ve noqşāndan ḥālī olmamışdır ve olmaz. Eger nādiren olur ise 'āfiyetden noqşān olup rāḥat olamaz.

زخم دندان ندمت در کمین فرصتست
کام خود از بوسه شکر لبان شیرین کمن

Zaḥm-1 dendān-1 nedāmet der-kemīn-i furṣatest / Kām-1 ḥod ez-būse-i ūeker-lebān ūīrīn mekon

[HE, 189a] Nedāmet dişiniñ zaḥmı fırsat puşusundadır, kendi ağızını ūīrīn leblerin būsesiyle tatlı etme. Zīrā bu mu‘āmele esās-ı muḥabbeti te‘yīd edip maḥbūb istiğnāya çekdikde saña istiğnā müşkil olur ve n’içün sevdim diye nedāmet elini ışırsın. Ammā fa‘ide etmez, mecāz-ı meşhūrdur.

[HM, 289a] Nedāmet dişiniñ zaḥmı fırsat kemīnindedir, kendi ağızını ūeker dudaklıların būseleri ile tatlı etme ki nādīm olur eliñi ışırsın. Ya‘nī maḥbūbla ūeftālū mu‘āmesine geldikde iftirāk katı müşkil olur demektir.

شهر طاوس را آخر مکس زن میکنند
چون خود آلیان تلاش جامه رنگین مکن

Şehper-i tāvus-rā āḥir meges-rān mī-konend / Çün ḥod-ārāyān telāş-ı cāme-i rengīn mekon

[HE, 189a] Tāvusuñ ḳanadını āḥirū‘l-emrde yelpāze ederler ki bir ismi daḥi sineklikdir, kendini bezeyiciler gibi rengīn esbāb telāşın etme. Zīrā zīnet-i dūnyāniñ ‘āḳıbeti sū‘-i ḥātīme ile olagelmişdir ve Arabī‘de meşeldir ki “Bir kimse nefsinde denā‘et ḥiss etse fażīleti esbābda arar.”

[HM, 289a] Tāvusuñ ḳanadını āḥirū‘l-emr yelpāze ederler, kendine zīnet vericiler gibi elvān cāme telāşını etme. Zīrā dūnyā zīneti fānīdir ve ‘āḳıbeti ḥūsrāndır. Belki bir zīnet fikrinde ol ki senden ayrılmak ihtimāli olmaya, aḥlāk-ı ḥamīde ve a‘māl-i sa‘īde ve ezḳār-ı ‘adīdeler gibi.

آب صاف و تیره صائب دشمن آیینه اند

سینه خود را غبار آلود مهر و کین مکن

Āb-ı şāf u tīre Şā'ib düşmen-i āyīneend / Sīne-i ħod-rā ġubār-ālūd-ı mihr ü kīn mekon

[HE, 189b] Ey Şā'ib şunuñ bulanıġı ve şāfisi āynineniñ düşmanıdırlar paslandırır, pes bu zarar muķarrer olunca kendi sīneñi muķabbet ü 'adāvet ġubārlarıyla ālūde etme. Ya 'nī ħalka 'adāvet ķalbi tekdīr etdiġi gibi muķabbetleri daġı Hāk'dan meşġul eder. Meger *ħubb-ı fi'llāh ve bu 'z-ı fi'llāh* ola.

[HM, 289a] Ey Şā'ib şunuñ bulanıġı ve şāfi āynineniñ düşmanlarıdır paslandırır, pes kendi sīneñi muķabbet ü 'adāvet ġubāriyla ālūde etme. Ya 'nī ħalka 'adāvet ķalbi tekdīr etdiġi gibi muķabbet daġı tekdīr eder. Meger *ħubb-ı fi'llāh bu 'z-ı fi'llāh* ola.

[105. Gazel]

چون سیاهی شد ز مو هشیار می باید شدن

صبح چون روشن شود بیلر می باید شدن

Çün siyāhī şod ez-mū ħuşyār mī-bāyed şoden / Şubġ çün rüşen şeved bīdār mī-bāyed şoden

[HE, 189b] Çünkü kıldan siyāhlık gitdi 'āķıl olup mestāne ħarekātı terk etmek gerekdir, şubġ çünkü rüşen oldu, uyanık olmak gerekdir. Zīrā āfītāb nefsi nātıķanıñ maġribinden tūlū'una aşdaķ-ı 'alā'imindendir ki bundan soñra şabāġ uyķusu lezīzdir demek cenābetde ħarāma ħelāl demek gibidir.

[HM, 289b] Çünkü kıldan siyāhlık gitdi 'āķıl olup mestāne ħarekātı terk etmek gerekdir, şubġ çünkü rüşen oldu, bīdār olmak gerekdir. Zīrā uyķunuñ böyle vaķtde rüyā'sı ta'bīre gelmez ve bu vaķtde nevme varan uyanmaz.

عمرها کارتو در گفتار بیکردار بود

بعد ازین گفتار بیکردار میباید شدن

‘Ömrhā kār-1 tu der güftār-1 bī-girdār būd / Ba ‘d ez-īn güftār-1 bī-girdār mī-bāyed şoden

[HE, 189b] Niçe ‘ömrler seniñ işiñ ‘amelsiz söz ile idi, bundan soñra kārīñ sözsüz ‘amel olmak gerekdir. Ya‘nī müddet-i ‘ömründe vücūh-ı a‘māl-ı şālihanīñ dekā‘ik u netīcesin Nuşret gibi halka tafşīl ü beyān etmekte telef oldu. Şimdengirü ‘amele meşgūl olup ile‘l-āhīrū‘l-‘umur şoḥbetinden keff-i lisān lāzımdır ki mekāsıd-ı ‘ucub u riyādan maşūn olup sa‘ādet-i ebediyyeyi müntecc ola.

[HM, 289b] Niçe ‘ömrler seniñ kārīñ işiñ ‘amelsiz sözde idi, bundan soñra sözsüz ‘amelde olmak gerekdir. Ya‘nī müddet-i ‘ömründe a‘māl-i şālihanīñ vücūhunda diḳḳatler edip halka fezā‘ilini naql ü taḳrīr etmekte gecdi. Bundan soñra bu fi‘liñ ‘aksine mülāzemet eyle ki āhīretde ‘amel-i kavāfī maḥlaşından ḥalāş olasın.

Ḥālā ‘aşrımızda tekyelerde eşref şoḥbetleri geçmiş şuleḥāların tarīḳatde çekdikleri riyāzatlarını ve tūl u dırāz şavm u şalātlarını tekrār edip bu şoḥbetler şalāt-ı işā nevmiñ şiddetine müşādefe etme ile bir iki def‘ā başını taḥrīk edip yatarlar ve günden muḳaddem kalkmak tevfiḳe muḥtāc nādir ḥāletlerindedir.

چشمها از شبنم کل و ام می باید گرفت

واله آن آتشین رخسار می باید شدن

Çeşmhā ez-şebnem-i gül mī-bāyed girift / Vālih-i ān āteşīn ruḥsār mī-bāyed şoden

[HE, 189b] Gül şebneminden nice göz qarş edip ve āteşīn ruḥsārīñ müteḥayyiri olmak gerekdir. Şebneminden dīde istikrāzına sebep açılıp kapanması olmamaḳdan iḳtiżā eyledi ki ‘alā‘im-i ḥayrettedir. Zīrā bu şüretde ḡaflet ihtimāli ḳalmaz.

[HM, 290a] Gül şebneminden gözler ‘āriyet etmek gerekdir ve o āteşli yüzün tahayyürü olmak gerekdir. Ya ‘nī güzele bakmak güzel göz ile olunca gülşen-i i ‘tibārda Şā’ib-i nazār ismine şāyeste olan bu t̄ā’ifelerdir. Lākin iş güzel görmede.

تا نکردی فانی از میخانه پا بیرون منه

زین مکان بی جبّه و دستار میباید شدن

Tā ne-kerdī fānī ez-mey-ḥāne pā bīrūn menih / Ez-īn mekān bī-cūbbe vū destār mī-bāyed şoden

[HE, 190a] Fānī olmadıkça mey-ḥāneden ayağı taşra koma, zīrā bu mekāndan cūbbesiz ve şarıksız gitmek gerekdir. Qavmiñ lisānında şürbūñ rütbesi zevkiñ ‘aḳabindeki āndır ve mey-ḥāneden murād şürb vāqı’ olan maḥaldır. Ya ‘nī cidd ü ceḥd edip bi’l-külliyeye fānī ve muḳteziyāt-ı ‘aḳl u cismāniyyetden ‘ārī olmadıkça o ḥāletden ba ‘z-ı ‘avārız-ı ḥā’ ile sebebiyle ric‘at etme, zīrā ba ‘z-ı şuleḥāya bu rütbelerde dehşet el verip nā’ il olacağı rütbeden vaz gelmişler diye muḥaḳḳikīñ zikr etdiler.

[HM, 290a] Fānī olmadıkça mey-ḥāneden taşra ayak koma, zīrā bu mekāndan cūbbesiz ve şarıksız gitmek gerekdir. Qavmiñ lisānında şürbūñ rütbesi zevkiñ ‘aḳabindeki āndır ve mey-ḥāneden murād şürb vāqı’ olan maḥaldır. Ya ‘nī cidd ü ceḥd edip bi’l-külliyeye fānī ve muḳteziyāt-ı ‘aḳl u cismden ‘ārī olmadıkça o ḥāletden ‘avārız-ı ḥā’ ile sebebiyle ric‘at etme, zīrā ba ‘z-ı şuleḥāya bu rütbelerde dehşetle ḥırmān ‘ārız olmuştur.

بر نخیزد هر که در قید تن آسانی فتاد

صد بیابان دور ازین دیوار میباید شدن

Ber ne-ḥīzed her ki der-ḳayd-ı ten āsānī fütād / Şad beyābān dūr ez-īn dīvār mī-bāyed şoden

[HE, 190a] Her kim refāhiyyet ü ten-perverlik ḳaydına düşer ise ḳalkamaz, yüz beyābān bu dīvārdan ba ‘īd olmak gerekdir. Zīrā altında ḳalmışlardan ḥalāş olmuştur ve her ‘aşrdā bu mühlükeden selāmet bulmuşu ḡāyet nādirdir, İbrāḥīm ibn-i Edhem gibi ve Fuḫayl

ibn-i ‘Iyāz gibi. Ve fakr ile ehl-i İslām’dan dālele düşmüş daḥi nevādiridir. Hemān kibr ü ğurūr ve beṭālet u tehāvün ten-āsānlıktan neş’et eder ma’nālardır.

[HM, 290b] Her kim refāhiyyet ü ten-perverlik ḳaydına düşer ise ḳalkamaz, yüz beyābān bu dīvārdan ba‘īd olmak gerekdir. Zīrā altında ḳalmışlardan ḫalāş olmuş ve her ‘aşrda bu mühlikeden selāmet bulmuş ğāyet nādirdir, İbrāhīm ibn-i Edhem ve Fuḫayl ibn-i ‘Iyāz gibiler.

ای که بر اوضاع عالم خنده چون گل میزنی
مستعدّ کوشمال خار میباید شدن

Ey ki ber evzā‘-ı ‘ālem ḫande çün gül mī-zenī / Müsta‘idd-i ğuş-māl-i ḫār mī-bāyed şoden

[HE, 190a] Ey kimse ki gül gibi evzā‘-ı ‘āleme ḫande olursun, ḫārīñ ğuş-māline müsta‘idd olmak gerekdir. Ya’nī bu ḫandeniñ muḳaddemesi bir miḳdār ḫār-ı ibtilāniñ sebḳatiyle vāḳı‘ olur ise yolundadır ki ‘ālemiñ şafāsı kederine degmez. Hemān maṭlūb olan çeşm-i i’tibār ile baḳıp geçmekdir ne ḫārından şikāyet ve ne şafāsından izḫār-ı meserret. Gül gibi ğamla gelip dünyādan gülerək gitmeyi ra’nā buldum.

[HM, 290b] Ey kimse ki gül gibi evzā‘-ı ‘āleme ḫande olursun, ḫārīñ ğuş-māline müsta‘idd olmak gerekdir. Ya’nī bir vaż’a bir ḫālete ḫande eden elbetde ḫande etdiği belāya mübtelā olmak ‘ādet-i dehrden olduğuna tenbīh buyurdu ki eger belāya isti’dādīñ var ise ḫande etmek yaḳışır diye.

همچو صائب صحت جاوید اگر ذری طمع
خسته آن نرکس بهار میباید شدن

Hem-çü Şā‘ib şihḫat-i cāvīd eger dārī ṭama‘ / Ḥaste-i ān nergis-i bīmār mī-bāyed şoden

[HE, 190b; HM, 290b] Şā'ib gibi eger ebedī şihhat ve sermedī 'āfiyet ister iseñ o nergis-i bīmārīñ hastesi olmak gerekdir. Zīrā 'aşkıñ hasteligi haqīkatde 'āfiyetdir⁴⁷¹.

[106. Gazel]

کرد غم فرش است دائم در غم آباد وطن

در غریبی نیست مکروهی بجز یاد وطن

Gerd-i ğam ferş est dā'im der-ġam-ābād-ı vaṭan / Der-ġarībī nīst mekrūhī be-cüz yād-ı vaṭan

[HE, 190b] Ğam-ābād vatanda ğam ğubārı dā'imā ferş ü mebzūldur, ammā ġarīblikde yād-ı vaṭandan bir mükeddir ü mekrūh yoġdur. Vaṭanda ferş olan ğamlardan evvelā harekāt u sekenātında mülāhaza-i ri'āyet-i hūdūd ve melbes ü me'kelinde telāş ġayret-i aġrān ve endīşe-i şemāmet-i hasūd gibi niçe ġuyūdāt-ı 'ādiyye fikrinden hālī olmaz. Ammā ġurbetiñ ıtlāķı bunların birini ġabūl etmeyip her ġanķı şūret ṭabī'ate hoş gelir ise onda bulunmaġ bir emr-i āsān olduġuna bir ālāy kibār-zādeler devlet ü şervetin terk edip seyāhati ihtiyār ederler. Ve bu şūretde hāṭırı tekdīr edecek bir vaṭan zikri ġalır.

[HM, 291a] Vaṭan ġam-ābādında dā'imā ğubār-ı ġam ferş ü mebzūldur, ġurbetde vaṭan zikrinden ġayrı bir mekrūh yoġdur. Evvelā vaṭanda ġamıñ keşreti ġayret-i aġrān ve şemāmet-i hullān ve ri'āyet-i hūdūd gibi bir ālāy ġuyūdāt-ı 'ādiye ile muġayyed olmak herkesiñ mültezemidir. Ammā ġurbetde her ne şūretde olmaġ murād eder iseñ maġzūrāt-ı mezkūreniñ birisi hāṭıra gelmez. Hemān bu ıtlāķıñ lezzetini tekdīr edecek yalnız vaṭanıñ zikri ġalır. Bu sebebden nice kibār-zādeler seyāhate meyl ederler.

ای بسا نعمت که یادش به زادرا کش بود

از وطن میساختم ای کاش با یاد وطن

Ey besā ni'met ki yādeş bih ez-idrākeş būd / Ez-vaṭan mī-sāḥtem ey kāş bā yād-ı vaṭan

⁴⁷¹ haqīkatde 'āfiyetdir: 'ayn-ı şihhatdir HM

[HE, 190b] Ey birāder çok ni‘met vardır ki zikri o ni‘mete vuşūlden a‘lā vü ahlādır, ne olaydı ben vaţandan vaţanıñ zikriyle geçine idim. Ğurbetde vaţana Őevk geldikte kalbine bir ĥüzne maĥlūt sürūr gelir ki böyle bir nekre kedere taĥammül ehvendir vaţanıñ envā‘-ı humūmuna ta‘arrużdan.

[HM, 291a] Ey birāder çok ni‘met vardır ki zikri o ni‘mete idrākden a‘lādır, ne olaydı ben vaţandan vaţanıñ zikri ile geçinip gelmeye idim. Bu mażmūn kendimize vāqı‘ olan ĥāletlerdendir ki bir ādem zārūretle vaţana gitmek cehenneme gitmek ile müsāvīdir. Bu Őüretde vaţan bir ni‘met oldu ki zikri vuşūlünden a‘lā olur. Zīrā zikrinde bir sürūşlü ĥalāvet derūna gelip incizāb-ı ťabī‘ī baťka ĥālet verir. Merĥūmuñ bu ğazeli vaţanla ğurbetiñ evťāfında tāmmdır, nazīre kabūl etmez.

مرهمش خاکستر شام غریبانست و بس

هر کز خمی بود بردل ز بیدک وطن

Merhemeť ĥākister-i ťām-ı ğarībānest ü bes / Her ki rā zaĥmī būd ber dil ez-dī-dād vaţan

[HE, 190b] Her kimiñ ğöñlü üzere vaţan bī-dādından bir zaĥmı olur ise onuñ merhemi ancak Őām-ı ğirībāniñ ĥākisteridir ve bür‘ü’s-sā‘at ‘ilācıdır. Ya‘nī vaţanda mecrūĥ-ı tīĝ-i ĥavādiť olan ğurbete çıksa, ibtidā‘ çıkdıĝı ğiceniñ zūlmeti ki ğurebāya keder vermede đurūbdan olmuťdur. Tāze yāreniñ ğül kanını kesdiĝi gibi fi‘l-ĥāl zaĥm-ı derūnu nā-būd u nā-peydā olur. Ve aĥťāmıñ zūlmetine ğül ta‘bīri ğurebāniñ ğāyet zilleti ve katı olduĝundandır. Böyle iken faĥīr baťıma gelmiťdir, vaţandan ĥāşıl olan cerāĥatleri zā‘il etdikden ťoñra derūna bir ťafā gelir ki *men lem yezuĥ lem ya‘ref*⁴⁷² kabīlindedir.

[HM, 291b] Her kimiñ ğöñlü üzere vaţan bī-dādından bir zaĥmı olur ise onuñ merhemi Őām-ı ğirībāniñ ĥākisteridir. Őām-ı ğirībān kederde đurūbdandır ve aĥťām ĥākisteri

⁴⁷² “Tatmayan bilmez.”

dediği ġarībiñ zilletine mülāyimdir. Bu dağı başımızda gelmişdir. Vařandan mükedder olduğum hāde ıķdıđım ġiceniñ řafāı bir vechle ta‘bīre gelmez. Zīrā ıķmada ‘aczim var idi ve źarūrī sefer lāzım idi.

از دل و جان بنده ڡربت نكردد چون كند

آنچه يوسف دید از اخوان در غم اباد وطن

Ez-dil ü cān bende-i ġurbet ne-kerded ün koned / Ān e Yūsud dīd ez-iġvān der-ġam-ābād-ı vařan

[HE, 191a] Ol mu ‘āmele ki Yūsuf ġam-ābād-ı vařanda iġvāndan ġördü cān u ġöñülden ġurbetiñ ‘abd-i memlūku olmasın ne etsin? Zīrā ġurbet kendini ‘azīz edip taġta iclās eyledi, vařan dürlü dürlü eziyyetden řoñra āha ilķa eyledi.

[HM, 291b] O mu ‘āmele ki Yūsuf ‘Aleyhi’s-selām ġam-ābād-ı vařanda iġvāndan ġördü, cān u dilden ġurbetiñ bendesi olmasın nice etsin? Zīrā ġurbet Yūsuf ‘Aleyhi’s-selām’a birāderlerinden erġam zūhūr eyledi.

این زمان صائب دل از یاد غریبی خوشکنم

من که دل خوش کرد می پیوسته از یاد وطن

Īn zamān řā’ib dil ez-yād-ı ġarībī ġoř konem / Men ki dil ġuř kerdemī peyveste ez-yād-ı vaşan

[HE, 191a] Ey řā’ib bu zamānda ġöñlümü ġurbetiñ zikri ile ġoř edip řafālanırım, ben ki dā’imā ġöñlümü vaşan zikri ile egler idim. Vāķı ‘ā bizler dağı hālā ġurbetdeki ġarekāt-ı ıtılākāneleri fikr etdikce řafā bulmadayız.

[HM, 291b] Ben ki ġöñlümü dā’imā vaşan zikrinden ġoř eder idim, bu zamānda ey řā’ib ġurbet zikri ile dil-ġoř u řafā-yāb olurum. Zīrā ġurbetde olan lā-ubāliyāne ve bī-ķaydāne ġarekātlar vaşana řıġıřmaz, elbetde şıklet gelir.

[107. Gazel]

سرکشی بکذار و پیش امر حق تسلیم کن
آتش نمرود را کلزار ابراهیم کن

Ser-keşī būgzār u pīş-i emr-i Ḥaqq teslīm kon / Āteş-i Nemrūd-rā gül-zār-ı İbrāhīm kon

[HE, 191a] Kibri ve ‘inādı terk eyle ve Ḥaqq’ın emri önünde teslīm ol. İkinci mısrā‘da evvelki mısrā‘ı tefsīr eder ki āteş-i Nemrūd’u gülzār-ı İbrāhīm eyle. Herkes āteş-i kibr ü ‘inādı ve ru‘unāt-ı nefis-i hevā mu‘tādı terk edip emr-i Ḥaqq’a teslīm olsa vaqtiniñ İbrāhīm’idir. Peyğam-ber olmak lāzım degil, maqşūd olan zāhiren ve bāṭinen inkiyāddır.

[HM, 292a] ‘Inādı koy, emr-i Ḥaqq huzūrunda teslīm ol. Nemrūd’uñ āteşini gülzār-ı İbrāhīm eyle. Ya ‘nī bir ādem ‘inād u kibri terk edip āteş-i shevāta gālib olsa vaqtiniñ İbrāhīm’idir ki Nemrūd nefisine gālebe etmişdir.

بر تو دشوار است اگر یکجا فراق مال و جان
پیشتر از رفتن جان مال را تقسیم کن

Ber tu düşvār est eger yek-cā firāk māl u cān / Pīşter ez-reften-i cān māl-rā taqsīm kon

[HE, 191a] Seniñ üzeriñe eger māl ile cānı bir yerde vedā‘ etmek müşkil ise cān gitmezden muqaddem māl taqsīm eyle ki müşkiliñ nişfi hāl olmuş ola. Zīrā māl şaķīķ-ı rūḥdur. Müddet-i ‘ömrümüzde görmedik bir ādem ki fī-sebīli’llāh mā-melekin terk etmiş ve tarīķ-i şulehāya bu kānūn-ı şiddīķi üzere gitmiş ola. Hemān hikāyelerde kalmış bir ma‘nādır.

[HM, 292a] Eger seniñ üzeriñe māl ile cānıñ bir yerde firākı şaķīl gelir ise cān gitmezden evvel māl taqsīm eyle ki müşkiliñ nişfi hāl olmuş ola. Şā‘irāne kalenderāne bir naşihat eyledi. Qabūl eder kimse şimdilik haq yetüre.

نخل بہتر در زمین نرم بالا میکشد

خاکسارن جهانرا بیشتر تعظیم کن

Naḥl bihter der-zemīn-i nerm bālā mī-keşed / Ḥāksārān-ı cihān-rā bīşter ta'zīm kon

[HE. 191b] Naḥl yumuşak zemīnde a'lā boy çeker, cihānıñ ḥāksārlarına ta'zīmī ziyādece eyle. Ya'nī ḥāksārılığa ve tevāzu'-ı muṭlaқа mübtelā olanların elbetde rif'at-i ma'neviyyeleri olmak kıyās-ı mezkur üzere muḥaqqak olunca ta'zīm ü ihtirāmlarında mübālağa lāzımdır.

[HM. 292a] Naḥl yumuşak zemīnde ziyāde güzel boy çeker, cihānıñ ḥāksārlarına ta'zīmī ziyāde eyle. Ya'nī tevāzu'-ı cibillī şāhibleriniñ ki ḥāksār ve zillet-şi'ār bulunurlar. Kıyās-ı mezkur üzere rif'at-i rütbeleri muḥaqqak olduğu cihetden ta'zīmlerinde mübālağa herkese lāzımdır.

بر مد از سجده حق هفت عضو خویش را

همچو مردان خدا تسخیر هفت اقلیم کن

Ber medār ez-secde-i Ḥaqq heft 'uzv-ı ḥıṣ-rā / Hem-çü merdān-ı Ḥüdā teşhīr-i heft iklīm kon

[HE. 191b] Ḥaqq'ın secdesinden kendi yedi a'zālarını kaldırma, merdān-ı Ḥüdā gibi yedi iklīmi teşhīr eyle. Ya'nī insān āḥir mevcūdāt olup Mevlā-yı müte'āl ādemden muḥaddem zuhūr eden kā'inātı insānda derc etdiği ḥaysiyetten bir ādem nefsine mālīk ve ṭabī'atine ḥākim olup muḥtezā-yı şer' üzere zāhir ü bāṭının isti'māl eylese ma'nāda cümle kā'inātı teşhīr eylemiş olur. Ve zāhirde ḥaqq'u'l-yaqīn bu teşhīriñ āsarını himmetinde müşāhede eyler.

[HM. 292b] Kendi yedi a'zānı Ḥaqq'ın secdesinden ve itā'atinden kaldırma, merdān-ı Ḥüdā gibi yedi iklīmi teşhīr eyle. Ya'nī Mevlā-yı müte'āl ādemi tertīb-i kā'inātda müte'āḥḥir ḥalk edip müteḥaddimīni ādemde cem' etdiği sebebden bir ādem ḳānūn-ı

şer‘e diqqat üzere ṭabī‘atine ḥākīm olsa yedi iqlīmde himmetiniñ te’sīrini müşāhede edip ḥilāfet ma’nāsı ne idügin fehmeder.

هیچ نکشاید بجز وسواس از علم نجوم
چهره را از جدول خون صفحه تقویم کن

Hîç ne-güşāyed be-cüz vesvās ez-‘ilm-i nücüm / Çehre-rā ez-cedvel-i ḥün şafḥa-i taḳvīm kon

[HE. 191b] ‘İlm-i nücūmdan vesveseden ğayrı bir şey’ feth olmaz, çehreyi cedvel-i ḥūndan taḳvīm şafḥesi eyle. Ya’nī bi’t-ṭab’ nūfūsda muğayyebāt-ı ḥavādiṣe vuḳūf için bir hırş u iştihā herkesde bulunur. Qaldı ki ma’rifet cihetinden ḥavādiṣe ittılā‘ edecek ‘ulūmuñ imāmı nücūmdur. Ammā kemāliyle taḥşīle dūnyāniñ ‘ömrü vefā etmez ve teḥallūf der-kārdır.

Hemān ‘aynü’l-yaḳīn ḥavādiṣ-i kā’ināti bilā-teḥallūf bileyim der iseñ riyāzāt-ı şer‘iyye ile Rabbü’l-‘ālemīn’iñ zikrinde fenā rütbesine vardıkda kendi zātıñ bir taḳvīm-i ilāhī olup esrār-ı kā’ināta vāḳıf olursun demekdir ki bu rütbelere varana dek elbetde maḳām-ı ḥavfa uğrayıp ḳan ağlamak muḥaḳḳaḳdır.

[HM. 292b] ‘İlm-i nücūmdan vesveseden ğayrı hiçbir şey’ feth olmaz, ḥün cedvelinden çehreyi taḳvīm şahīfesi eyle. Ya’nī bi’t-ṭab’ nūfūsda muğayyebāt-ı ḥavādiṣe vuḳūf için bir hırş u iştihā herkesde bulunur. Qaldı ki ‘ilm cihetinden ḥavādiṣe ittılā‘ edecek ‘ulūmuñ cümlesiniñ imāmı nücūmdur. Ammā kemāliyle taḥşīle ki teḥallūf etmeye dūnyāniñ ‘ömrü vefā etmez.

Hemān ‘ilmü’l-yaḳīn bu ma’rifete vuşul ister iseñ riyāzāt-ı şer‘iyye ve mücāhedāt-ı nefsiye ile zikru’llāhda fenā rütbesine vuşlat mümkündür ki kendi zātıñ bir taḳvīm-i ilāhī olup bilā-teḥallūf ḥavādiṣāt-ı kā’ināta ‘ālim olursun demekdir. Qaldı ki bu rütbeyeye varıncaya dek muḥātarāt u maḥāvifden ḳan ağlamak her sālikiñ şanıdır.

در کدراز ثابت و سیار صائب همچو برق

روی در یک قبله روشن چو ابراهیم کن

Der-güzer ez-sābit ü seyyār Şā'ib hem-çü berq / Rüy der-yek kıble-i rüşen çü İbrāhīm kon

[HE, 192a] Ey Şā'ib s̄abit ü seyyārdan berq gibi geçip İbrāhīm gibi yüzü bir münevver kıbleye eyle. H̄azret-i ceddü'l-enbiyā'nıñ naşş-ı K̄urān'la vārid olan kışşasına işāretdir ki 'ākıl olana vehle-i ūlādan bilā-tevaqquf Vāhid-i qahhār'a teveccüh edip mā-sivāyı ferāmūş etmektedir. Ammā āşār-ı esmā' vü şıfātūñ kâ'ināta bī-dirīğ baħş olunmasından her zerre kendini külli şey'in kâdir kıyās eder ve H̄akīm-i mutlaq daħi böyle murād eylemiş. Meger 'ināyet-i tevfiq bir 'abde dest-gīr olup zāhir ü bātıma envār-ı tevḥīdi ihsān eyleye ki bu varḫalardan ḫalāş ola. Yoksa kamer burc-ı türābīde iken ḫammāmda nūra isti'māl eyledim kesmedi demeden bizler aşlā teḫāşī etmeyiz.

[HM, 293a] Ey Şā'ib, s̄abit ü seyyārdan berq gibi geçip İbrāhīm gibi yüzü bir münevver kıbleye eyle. H̄azret-i ceddü'l-enbiyā'nıñ kışşasına işāretdir. Ya'nī 'ākıl olana vehle-i ūlādan bilā-tevaqquf Vāhid ü Qahhār'a teveccüh edip mā-sivāyı ferāmūş etmek vācibdir. Zīrā āşār-ı esmā' vü şıfāt kâ'ināta bir gūne sirāyet etmişdir ki her zerre zār u nāfi' ismini izḫāra kâdiridir. H̄akīm-i mutlaq böyle murād etmişdir.

[108. Gazel]

مبتلای آرزوی نفس را عاقل مخوان

عنكبوت رشته طول امل را دل مخوان

Mübtelā-yı ārzū-yı nefis-rā 'ākıl me-ḫ'ān / 'Ankebūt rişte-i ṭul-ı emel-rā dil me-ḫ'ān

[HE, 192a] Ārzū-yı nefsāniyyeye mübtelā olana 'ākıl deme, ṭul-ı emel riştesiniñ 'ankebütuna göñül deme. Ya'nī nefis-i ḫayvāniyyeye tābi' olup her ḫ'āhişine müsā'ade ederek bi'l-külliyeye baqar ve ḫımār ile müşterek olana 'ākıl denmez. Ve 'ankebüt gibi ma'nevī emel ipleri ile zevāyā-yı bedeni memlū eden qalbe göñül demek bir vechle yakışmaz. Zīrā bu 'ankebüt ḫānesi ve rişterleri çok olan mevzi' bi'l-ḫaşşa ḫarāb olur,

ma'nevîsi bu hâşiyette ziyâdedir. Tecrübeye hâcet yokdur ve bir kalbiñ ki eşref-i havâtırı shevâtında ola kalb degil örümcekdir.

[HM, 293a] Ārzū-yı nefsine mübtelâ olana 'âkıll deme, tül-ı emel riştesiniñ 'ankebütuna göñül deme. Ya'nî nefs-i hayvâniyeniñ her h'âhişine müsâ'ade ederek bi'l-külliyeye bakar ve hımâr maķûlelerine 'âkıll deme. Zîrâ 'âkıllıñ eşref ma'nâsı kendini shevâtından men' edici demekdir. Ve 'ankebüt gibi ma'nevî emel ipleri ile zevâyâ-yı bedeni memlû eden kalbe göñül demek yaķışmaz. Zîrâ zâhirde 'ankebütüñ bir hânede keşret-i evtârı bi'l-haşşa harâba sebep iken ma'nevîsinde bu hâşiyet ziyâdedir. Ve böyle kalbiñ nâmı örümcekdir.

رهبری کز خویش نستاند ترا رهزن شمار

منزلی کز خود فرو نارد ترا منزل مخوان

Reh-berî ki-ez h'âş nestâned tu-râ reh-zen şümâr / Menzilî ki-ez hod fûrû nâred tu-râ menzil me-h'ân

[HE, 192b] Bir delîl ki seni kendiñden alıp yüklenmeye reh-zen 'add eyle ve bir konak ki seni kendiñden indirmeye menzil şayma. Ya'nî mürşid odur ki seni senden alıp bildiği tarîķe teslîkde nefsinde aşlâ ihtiyâr bulmayasın. Eger bu şıfat bulunmaz ise elbetde sende bir miķdâr ma'nâ selb etmiş reh-zendir. Ve menziliñ 'âdeti vâşıl olanları merkebinden indirmekdir. Mādâm kendiñi beşeriyetiñ hımârına süvâr bulmadasın, taķķik eyle ki konakda degilsin. Bu sebebden kibâr-ı şulehâ-yı etfâl meşrebinde selîm ü halîm kibr ü gurûrdan eşer yok bulurlar. Ve bu 'alâmetdir ki menzile erişmişlerdir. Zîrâ süvârâne hareketlerden eşer yokdur.

[fe'ilâtün fe'ilâtün fe'ilâtün fe'ilün]

Tekyede şeyh-i ğabî kibri elinden koymaz

Vâşıl-ı menzil olur lîk eşikden inmez

[HM, 293b] Bir delīl ki seni kendiñden almaya reh-zen ‘add eyle ve bir menzil ki seni kendiñden indirmeye konağ sayma. Zīrā mürşidiñ a‘lā himmeti mürīdi benlikden hālās etmektedir ki ‘ulemā-yı rūsūmuñ ‘aksinedir. Belki ‘ulemā-yı şākirdler beni kibre ve enāniyyete mübtelā ederler, pes ma‘nevī reh-zen olurlar. Zīrā kibriñ esbābında ‘ilmden a‘zamı yoğdur. Ve bir rütbe-i ma‘neviyye ki menzilden murād odur seni esb-i vücūd-ı müste‘ardan indirmeye, menzil degildir. Beyt:

[fe‘ilātün fe‘ilātün fe‘ilātün fe‘ilün]

Tekyede şeyḥ-i gābī kibri elinden koymaz

Vāşıl-ı menzil olur līk eşikden inmez

ساحل آن باشد که امنیّت درو لنگر کند
جای دست اندل موج بحر را ساحل مخوان

Sāhil ān bāşed ki emniyyet der-ū lenger koned / Cāy-ı dest-endāz-ı mevc-i baḥr-rā sāhil⁴⁷³ me-ḥ‘ān

[HE, 192b] Sāhil o olur ki emniyyet onda demir atıp qarār eyleye, baḥriñ mevci eliyle atılacak maḥale sāhil deme. Ya‘nī mefhūm-ı sāhil deryā münāsebetiyle maḥām-ı emniyyet demekdir. Yoğsa elbetde bir gün dalğa gelip seni bir tarafta atmak iḥtimālī var iken o maḥāma sāhil demek belā-yı nā-gehāniyye ta‘arrūzdur.

[HM, 294a] Sāhil o olur ki emniyyet onda lengerāne, deryāniñ mevci yediyle atılacak maḥale sāhil deme. Ya‘nī mefhūm-ı sāhil deryā münāsebetiyle maḥām-ı emniyyet demekdir. Yoğsa elbetde bir gün dalğa gelip seni bir tarafta atmak iḥtimālī var iken böyle maḥāma sāhil demek belā-yı nā-gehāniyye ta‘arrūzuñ eşeddidir.

مشکل آن باشد که حل کردد درو فکر و جهان
مشکلی کز فکر حلّ آن شود مشکل مخوان

Müşkil ān bāşed ki ḥal kereded der-ū fikr-i cihān / Müşkilī ki-ez fikr ḥall-i ān şevved müşkil me-ḥ‘ān

⁴⁷³ sāhil: menzil HM

[HE, 192b] Müşkil o olur ki onda cihānīñ fikri ḥall ola, bir müşkil ki fikrden ḥall olur oña müşkil deme. Yalnız Fārsī āşinālık ile bu beyt ḥall olmaz. Zīrā bir beytde üç müşkil cem' olmuştur. Ve tercüme etdigimiz gazellerinde bundan aş'ab beyti yokdur. Merhūm remz ṭarīki ile buyurur ki, müşkil odur ki oña dūnyā fikri ḥulūl etmiş ola. Ya'nī insānīñ ḳalbi bir kerre alāyiş-i dūnyeviyyeye giriftār olduḡdan soñra onu taṭhīr edip zikru'llāha muḳayyed etmek ḳadar bir müşkil olmaz ḳaldı ki 'ādetā fikr ile ḥall oluna müşkil deme. Zīrā ḥallāl-ı müşkilāt ezkiyāda ḳatı çoḡdur. Birine 'arz eylesek seniñ müteḥayyir olduḡun ma'nāyı fi'l-ḥāl bedīhiyyāt ḳālībına ifrāḡ edip seni vesveseden ḥalāş eder.

[fe'ilātün fe'ilātün fe'ilātün fe'ilün]

Müşkil-i ḳalbiñi ḥall etmeye Ḥallāk-ı ḥakīm

Kā'inātı saña ālet gibi teşhīr etdi

Müşkiliñ müşkili sensin seni ḥall eyle gör

Vāḳıf-ı sırr-ı ezel böylece taḳrīr etdi

[HM, 294a] Müşkil o olur ki oña dūnyā fikri ḥulūl eyleye, yoksa bir müşkil ki onuñ ḥalli fikrden olur müşkil deme. Ya'nī 'ale'l-ıtlāk müşkil nāmına o şāyestedir ki oña dūnyā fikri ḥulūl edip ḳarışa. Bā-ḥuşuş insānīñ ḳalbi içre bir kerre dūnyā fikri duḡul u muḥabbeti ḥulūl etdikden soñra o ḳalb bir müşkil olur ki fetḫi imkānda olmaz ve fetḫ olsa da yine müşkil bāḳīdir āḫiret cihetinden.

هیچ عیبی خاکیانرا همچو کشف را ز نیست

از زمینها جز زمین شوره را قابل مخون

Hīç 'aybī ḥākiyān-rā hem-çü keşf-i rāz nīst / Ez-zemīnhā cüz zemīn-i şūre-rā ḳābil me-ḥ'ān

[HE, 193a] Keşf-i rāz gibi ḥākīlere ya'nī benī-ādeme bir 'ayb yokdur, arāzīden tuzlu yerden ḡayrıya zemīn-i ḳābil deme. Zīrā kendine teslīm olunan ḥubūbāt-ı esrārī keşf edip birine yüz ḳatıp ifşā etmez. Ḳābiliyyet bu sıfatda olan zemīnīñ maḥlaşıdır. Bu

maẓmūndan ma‘lūm olur ki benī-ādemiñ ‘abd lafzından eşref ismi yoĸdur. Ammā kendini ħalk eden esmā’sından diledigini diledigine verir ise de ħudūd-ı ‘ubūdiyyeti iltizām kadar şeref olmaz.

[HM, 294a] Ĥākīlerin keşf-i rāz kadar bir ‘aybı yoĸdur, sen zemīn-i şūreden ġayrıya ĸābil deme. Zīrā şūre zemīne toĸmların her ĸanĸısın vedī‘a etseñ ketm edip izhār etmez. Ammā şūre olmayan ħāklar toĸmuñ birini biñ edip izhār-ı esrāra mā’illerdır. Pes, ĸābiliyyet şūreye müsteħaĸĸdır.

عیب خود نا یافتن بالاترین عیبها است

جاهلان منفعل از جهل را جاهل مخوان

‘Ayb-ı ħod nā-yāften bālāterīn ‘aybhā est / Cāhilān-ı münfa‘il ez-cehl-rā cāhil me-ħ‘ān

[HE, 193a] Kendi ‘aybını fehm etmemek ‘aybların a‘lāsıdır, cehlden münfa‘il cāhillere cāhil deme. Zīrā cehliñ meẓmūm olduĸunu bilmek kem-‘ilm degildir. Ve isti‘dādı kadar bu ‘illetiñ zevāline bu kadarca ıttılā‘ı sebebiyle sa‘yden ħālī olmaz.

[HM, 294b] Kendi ‘aybını fehm etmemek ‘uyūbun a‘lāsıdır, cehlden münfa‘il cāhillere sen cāhil deme. Zīrā cehliñ semm-i helāhil olduĸun bilmek cāhile göre kem-‘ilm degildir. Ve bu kadarca infi‘ālī bu ‘illetiñ ‘ilācına isti‘dādı kadar tedārike sebab olur.

شورش عشق است دلهارا نشان زنده کی

هردلی کز عشق خالی کشت صائب دل مخوان

Şūriş-i ‘aşĸ est dilhā-rā nişān-ı zindeġi / Her dilī ki-ez ‘aşĸ ħālī geşt Şā‘ib dil me-ħ‘ān

[HE, 193a; HM, 294b] Ĥayāt-ı ĸulūbuñ nişānı ‘aşĸiñ perīşānlıĸıdır, her bir gönül ki ‘aşĸdan ħālī oldu ey Şā‘ib, gönül ‘add etme⁴⁷⁴ zīrā meyyitdir. Ve beden bu meyyitiñ ĸabridir. Ve⁴⁷⁵ eger şāġibi namāz kılar ise de cenāze namāzı ħūkmündedir.

⁴⁷⁴ ‘add etme: deme HM

⁴⁷⁵ ve: -HM

[109. Gazel]

شکوہ بیہودہ ز نازع کردون مکن
این جراحی را ز شمشیر زبان افزون مکن

Şekve-i bî-hüde ez-nāzî-yi gerdün me-kon / İn cerâhat-râ ez-şimşîr-i zebân efzûn me-kon

[HE. 193b] Gerdünuñ saña ‘adem-i muvafaqatından ‘abeş şikâyet etme, bu cerâhati tîğ-i zebândan efzûn u ziyâde etme. Zîrâ felekiñ ‘adem-i muvâfaqatı elbetde derûna bir cerâhat açar ve sen daği şikâyete meşğul olunca bu cerâhati bir bıçağ-ile tevsî‘e sa‘y etmiş olursun. Ve şikâyetiñ zarardan ğayrı neticesi yokdur. Bu sebebden kibâr-ı ümmet şikâyet maħallinde şükr ve münâza‘a maķâmında teslîmden a‘lâ ‘ilâc bulmamışlardır ve muķtezâ-yı vaķt u ħâlîñ ħilâfı muħâl ve mecârî-i iķdâra taħammül ve şabr eşref-i merâtib-i kemâl olduğu berâhîn-i şer‘iyye ile müşbetdir.

[HM. 294b] Gerdünuñ saña ‘adem-i muvafaqatından bî-hüde şikâyet etme, bu cerâhati seyf-i lisândan artırıp teşennüc ü ziyâde etme. Ya‘nî eyyâmîñ müsâ‘id olmaması elbetde derûna bir yâre açar. Ve sen daği bir tarafından şikâyet edince bu yâreyi bir bıçağla tevsî‘ etmek gibi olur ve vaķtiñ cerrâh-ı ma‘nevîleri saña gülerler ki ma‘rifet yâreyi kapatmaķdır. Yoksa büyütmeķ degildir diye. Hemân merhem-i şabr ile mu‘âleceden ayrılma.

تلخی ایام را بر خود کوارا کن بصیر
تاز می پر میتون کرد این قدح پر خون مکن

Telĥî-yi eyyâm-râ ber ĥod güvârâ kon be-şîr / Tâ ez-mey pür mî-tüvân kerd İn ķadeĥ pür ĥûn me-kon

[HE. 193b] Şabr ile eyyâmîñ merâretini kendiñe güvârâ vü henî eyle, ya‘nî siñdir tâ bu ķadeĥi bâde ile doldurmaķ mümkün olduķca ķanla doldurma. Zîrâ ‘âķıl olan bir ĥâdişe zuhûrunda vücûh-ı tesliyeti der-ĥâtır edip o ĥâdişeniñ taḅ‘-ı beşeriyete ĩrâş etdigi

kederi sürūra ve neşāta mübeddel etmeye ‘ināyeti şarf edip tesliyet-i ‘ämme-i belvā olan şabriñ ḥalāvet-i semeresi mülāḥazasıyla vaqtini imrār eder.

[HM, 295a] Eyyāmīñ merāretin kendiñe şabr u taḥammül ile siñdir, bu ḳadeḫi bāde ile doldurmak mümkün oldukça ḳan ile doldurma. Zīrā ‘avāmdan ‘āḳıl olanlar bir ḫādiṣe zuḫūrunda vücūh-ı tesliyet tedārikiyle hāzimesine ḳuvvet gelip zararından ḳuvvetine göre maḥfūz ola bilir.

چاره بيماره دل را ز افلاطون مجوی

زين طبيب خام درد خویش را افزون مکن

Çāre-i bīmārī-yi dil-rā ez-Eflātūn me-cūy / Ez-īn ṭabīb-i ḫām derd-i ḫ’iṣ-rā efzūn me-kon

[HE, 193b] Göñül saḳāmetiniñ çāresini Eflātūn’dan ṭaleb etme, bu ḫām ṭabībden kendi derdiñi efzūn etme. Zīrā Eflātūn’uñ tedbīri ‘ālem-i ṭabī’ati tecāvüz etmez. Aḫvāl-i ḳalbiyye ise tevārūd-i envār-ı esmā’dan münba’iṣ her anda bir şūrete ve her laḫzada bir keyfiyyete teḳallüb etmededir. Bu ḫasteniñ eṭibbāsı enbiyā’ vü evliyā’dır ki bi’l-ittifāḳ marazı teşḫiṣ etmeyene ‘ilāc etmek ḫarāmdır.

[fe’ilātūn fe’ilātūn fe’ilātūn fe’ilūn]

Āṣinā bulmak için derdimi ifşā etdim

Derdimi bilse ṭabībim baña dermān etmez

[HM, 295a] Göñül ḫasteliginiñ çāresini Eflātūn’dan ümīd etme, bu ḫām çekmenden kendi derdiñi artırma. Zīrā Eflātūn’uñ tedbīri ‘ālem-i ṭabī’ati şavaşmaz. Ḳalbiñ aḫvāl-i ise tevārūd-i esmā’ ile külle yevmin hüve fi şe’nin⁴⁷⁶ mefhūmunuñ zıllidir ki her anda bir şūrete gider. Böyle ḫaste eṭibbāsı enbiyā’ vü evliyā’dır.

⁴⁷⁶ “O her an yaratma halindedir.” Rahmān Sūresi, 55/29.

دست افسوس است بار سرو موزون زنهار

تا توهم بی بر نکردی مصرعی موزون مکن

Dest-i efsūs est bār-ı serv-i mevzūn zinhār / Tā tu hem bī-ber ne-kerdī mışra'ī mevzūn me-kon

[HE, 194a] Mevzūn olan serviñ mīvesi hayf elidir, sen dađı semeresiz olmak için bir mışra'-ı mevzūn eyleme aman. Zīrā erbāb-ı nazmīñ tehī-dest olacađları bu i'tibār ile bāğ-ı 'ālemiñ mevzūnlarınıñ hālinden istidlāl olunur. Vākı'ā şu'arāda iflās ve tefriķa-i aḥvāl nümāyāndır. Lākin sebebi ešnā-yı şı'rde irtikāb etdikleri ekāzīb-i bāṭıladır ki kizb bi'l-hāşşa faķrı celb eder. Yoķsa mefhūm-ı nazm tefe'ül olunsa nizām-ı hāle delālet eder.

[HM, 295b] Mevzūn olan serviñ mīvesi hayf u te'essūf elidir, sen dađı bī-semere olmayasın bir mışra'-ı mevzūn etme. Ya'nī bāğ-ı 'ālemiñ eşçārında derdmend serv mevzūn ve mīveden maḥrūm olduđu mevzūnların tehī-dest olmalarına delālet eder. Vākı'ā şu'arāda perīşānlık ve iflās nümāyāndır. Sebebi irtikāb etdikleri ekāzīb-i bāṭıladır ki kizb bi'l-hāşşa faķr u nuḥūset īrāş eder. Yoķsa mefhūm-ı nazm nizām-ı hālīñ fālı olmak iķtizā eder idi.

صبح پیری نیست چون شام جوانی پرده پوش

آنچه ممکن بود و کردی پیش ازین اکنون مکن

Şubḥ-ı pīrī nīst çün şām-ı cevānī perde-pūş / Ān çe mümkin būd u kerdī piş ez-īn eknūn me-kon

[HE, 194a] Pīrlık şubḥu tāzelik aḥşāmı gibi perde-pūş degildir, ol şey' ki bundan aķdem etdiñ ve mümkün idi hālā etme zīrā rüsvāylık der-kārdır. Zīrā tāzelikte irtikāb etdiğin kabāyihūñ i'tizārını senden evvel ḥalķ ede düşerler ki "Tāzelik var, şu bulanmadıkça durulmaz giderek kendine gelir terk eder". Ammā pīrlıkde "Behey yādigār şaķalından ḥayā eyle, bir ayağın mezārda" diye vākı'a muṭābık ta'zīrāt-ı belīğa ile etdiğin lezzet-i fişkı burnuñdan getirirler ve seniñ "Göñül ķocamaz" diye īrād etdiğin 'özrü "Ķocalara 'arız olan hāletdir" derler.

[HM, 295b] Pîrlîk şubhu tâzelik aḥşāmı gibi perde-püş degildir, ol şey' ki bundan aḳdem etdiñ ve mümkün idi ḥālā etme. Zîrā rûsvâyılık der-kârdır. Zîrā tâzelikte irtikâb etdigîn ḳabâyıḥların i'tizârını ḥalk senden evvel ede düşerler ki "Tâzelik var, şü bulanmadıkça durulmaz, giderek kendine gelir terk eder." diye. Ammâ ihtiyârlıkda "Behey yâdigâr şakalından ḥayâ eyle, bir ayağın mezârda" diye vâkı'a muṭâbık tevbiḥât ile etdigîn şafâyı burnuñdan getirirler ve sen "Göñül ḳocamaz" diye i'tizâr etdikce "Ḳocalar hep böyle derler" diye gülüşürler.

از شکست خصم خوشخالی ندمت بر دهد

زینهار این ریزه الماس در معجون مکن

Ez-şikest-i ḥaşm ḥoş-ḥālī nedāmet ber dehed / Zīnhār īn rīze-i elmās der-ma'cūn me-kon

[HE, 194a] Ḥaşmıñ inkisārından ḥoş-ḥāl olmak nedāmeti semere verir, aman bu elmās rīzesin ma'cūna ḳoma. Ya'nī elmās kūşesiz ve yek-pāre zātında semm degildir. Ammâ pārelendikde bi't-ṭab' müşellesü'l-şekl ve keskin kūşeler zuhūr edip geçdigî maḥalleri pāreler ve öldürür. Güyâ ḥaşmıñ inkisārından ḥoş-ḥāl olmak ḡafleti mūcib ve şebī-ḥūna bā'is olacak şūretdir ki bir müferreḥ ma'cūna elmās rīzesin ḳatıp isti'māl etmeye beñzer demiş oldu. Ve vâkı'ā böyledir.

[HM, 296a] Ḥaşmıñ inkisārından ḥoş-ḥāl u mesrūr olmak nedāmet semere verir, aman bu elmās rīzesin ma'cūna ḳoma. Zîrā elmās yek-pāre ve kūşesiz olduḳda semm degildir. Ammâ pārelendikde müşellesü'l-şekl ve ḥiddetli kūşeler ḥāşıl edip mūrūr etdigî a'zāları taḳṭī ile helāk eder. Ve maḥall-i teşbīḥ budur ki ḥaşmıñ inkisārından ve münhezim olup ḳarārından elbetde ḡaflet 'arız olup şebī-ḥūna uğramaya sebep olmak da elmās rīzesin ma'cūna ḳatıp isti'māl etmeye beñzer demiş oldu ki vâkı'ā böyledir.

تاج دریای کهر شد از سبکروحي حباب
چون ز خود کشتی تهی اندیشه از جیحون مکن

Tāc-ı deryā-yı güher ez-sebük-rūhī ḥabāb / Çün ez-ḥod geštī tehī endīşe ez-Ceyhün me-kon

[HE, 194b] Sebük-rūḥluḡdan nāşī ḥabāb deryā-yı gevheriñ tācı oldu, çünkü kendiñden tehī ve ḥafīf olduñ Ceyhün fikrini edip ondan ḥavf etme. Ya ‘nī beliyyatıñ küllīsi kibr ü ġurūr ile memlū olanlara müteveccihdir ki deryā-yı mükāfāta gark olurlar. Ammā ḥabāb şüretinde fāriġü’l-bāl olanlar bahre düşseler ışlanmazlar.

[HM, 296a] Ḥiffetden nāşī ḥabāb güher deryāsıñ tācı oldu, çünkü sen kendiñden tehī olduñ Ceyhün’dan fikr ü ḥavf etme. Ya ‘nī belāniñ cümlesi kibr ü da ‘vā ile irtifā’ ve ‘uluvv ḡaşd edenlere müteveccihdir ki elbetde deryā-yı mükāfāta gark olur.

چون مسیحا پای همت بر سر کردون گزار

خویش را در خم حصاری همچو افلاطون مکن

Çün Mesīḥā pāy-ı himmet ber ser-i gerdün ġüzār / Ḥış-rā der-ḥum ḥişārī hem-çü Eflātün me-kon

[HE, 194b] Ḥazret-i ‘İsā gibi himmet ḡademini gerdüñ başına ḡoy, Eflātün gibi kendiñi küpde muḥāşara eyleme. Ḳışşā-i Eflātün meşhürdur. Ya ‘nī levāzım-ı beşeriyete tevaġġül ile esfel-i sāfilīn ṡabī’atde maḥbūs olmada bir şeref yoġdur. Belki şeref şüretde beşer, ma ‘nāda melek olmaġdadır.

[HM, 296b] Himmet ayaġını Ḥazret-i Mesīḥ gibi felek üzerine va ‘z eyle, Eflātün gibi kendiñi küpde muḥāşara eyleme. Küpden murād bedendir. Ya ‘nī süfliyyatda ve ‘āleminde her çend esrār-ı ilāhiyye lā-yu ‘add ve lā-yuḥşā ise de sen ‘ulvī olmaya sa ‘y eyleyip melā’ike-i kirāma teşebbüh ṡaḡşīline himmet eyle ki sa ‘adet bundadır.

میشود سنك ملامت از كف طفلان غريب

از سواد شهر صائب روی درهامون مکن

Mī-şevēd seng-i melāmet ez-keff-i tıflān ġarīb / Ez-sevād-ı şehr Şā'ib rüy der-hāmūn me-kon

[HE. 194b] Lev m taşu eţfāl elinden 'acīb olur, ey Şā'ib sevād-ı şehrden yüzü şahrāya koma. Zīrā şahrāda bu hālet yokdur. Ya'nī tıfl meşreb olan 'uķūl-ı ma'āş şāhibleri görölmeden kibār-ı ricālu'llāhiñ aĥvāline ta'n etmelerinde bir başka hālet-i ġarībe vardır ki fedā olunmaz ve zāġistānda böyle nekre maźmūn bulunmaz.

[HM. 296b] Lev m taşu eţfāl 'acīb olur, ey Şā'ib sevād-ı şehrden yüzü şahrāya itme. Şahrāda bu taşu bulamazsın ve kendi nefsiñi taşlamada o lezzet yokdur. Murādı maĥcūbların evliyā'u'llāha etdikleri ta'n u levmdir. Zīrā ondan bir lezzet hāşıl olur ki fedāsı müşkildir. Meşelā bir meclis-i 'ulemāda bir fenni sen ĥaķķu'l-yaķīn bilip durur iken inkār u istib'ād etdikleri gibi.

[110. Gazel]

عاقبت این مرغ وحشی از قفس خواهد شدن

با نواسنجان قدسی همنفس خواهد شدن

'Āķıbet īn murġ-ı vaĥşī ez-ķafes ĥ'āhed şoden / Bā nevā-sencān-ı ķudsī hem-nefes ĥ'āhed şoden

[HE. 194b] 'Āķıbet bu vaĥşi ķuş ķafesden gidecekdir ve ķodes naġmecileri ile hem-nefes olacaķdır. Ya'nī nefis-i nāţıķa ķafes-i bedenden 'āķıbet uçup rütbesine ġöre 'ālem-i ķudsūñ tesbīĥ-ĥ'ānları ile ūlfet etse gerekdir. Murādı bu şūretiñ şıdķ-ı vuķū'unu der-ĥāţır etme ile ĥālā ĥayātda iken tedārikde olup vaţan-ı aşlīsine münāsib tuĥfeler cem'ine taĥrīk-i himmetdir.

[mefā'ılün mefā'ılün fe'ülün]

Bilirken bu ķafes bāķī degildir

Onuñla tā bu deñli etdik ūlfet

‘Azab olmazsa da süknâsı müşkil
Mezâristâna eylerken ‘adâvet

Cihânda kabrine ‘âşık olanlar
Çekerler mevtle şahbâ-yı vuşlat

[HM, 297a] ‘Āqıbet bu vahşi kuş kafesinden gidecektir ve kodes nağmecileri ile hem-nefes olacaktır. Ya‘nî nefs-i nâtıka beden kafesinden ‘ākıbet uçup rütbesine göre ervâh-ı kudsiyye ile tesbîhe meşgûl olduğu ve olacağı muhakkaktır. Ğaflet etmeyip o ‘âleme münâsip tuhaf-ı taḥıyyât taḥşîline sa‘y eyle demektir.

پرتو خورشید را زنجیر کردن مشکلیست

از همان راهی که آمد باز پس خواهد شدن

Pertev-i hürşîd-râ zencîr kerdn müşkilest / Ez-hemân râhî ki âmed bâz pes ḥ‘âhed şoden

[HE, 195a] Hürşîdîñ pertevini zincîr ü ḥabs etmek müşkildir, o tariḳden ki geldi yine sonra o yoldan gidecektir. Merhûm nefs-i nâtıkanîñ bedene tedbîr cihetinden ‘alâkasın pertev-i hürşîde teşbîh edip keyfiyet-i ‘alâkaya cehlden geldiği yoldan gider diye ıtlâk eyledi. Ya‘nî bu pertevi zabt u rabtîñ vechi ve imkânı yokdur elbetde rücû‘ eder. Pes rücû‘ şüretine lâ‘ik hareket vâcibdir.

[HM, 297a] Āfitâbîñ pertevini der-zincîr ü ḥabs etmek müşkildir, hemân geldiği yoldan yine gitse gerektir. Ya‘nî pertev-i hürşîd ḥaḳîkat olan nefs-i nâtıkanîñ taḳayyüdü ve zabtı ve bedene ‘alâkasınıñ vechi ve keyfiyeti ma‘lûm olmadığı herkesiñ müsellemi iken yine bu tedbîr üzere dâr-ı fenâda beḳâsına ṭama‘ ederler ise bir maḥalde qarâr bilmez.

چون کل این هنگامه خوبی که بر خود چیده
از خزان زیر و زبر در یکنفس خواهد شدن

Çün gül-i in hengāme-i hūbī ki ber ḥod çīdeī / Ez-ḥazān zīr ü zeber der-yek nefes ḥāhed ṣoden

[HE, 195a] Gül gibi bu güzellik cem'iyeti ki kendi üzeriñe devşirip faḥr edersin, bir nefesde ḥazāndan zīr ü zeber olsa gerekdir. Zīrā kā' ināt da tebdīl ü tağyīr ḳabūl etmez yoḳdur, dūnyā vü āḫiret ḥalḳ-ı cedīd der-kārdır. Lākin herkese ma'lūm olmaz.

[HM, 297a] Gül gibi bu güzellik cem'iyeti ki kendi üzeriñe devşirip faḥr edersin, bir nefesde ḥazāndan zīr ü zeber olsa gerekdir. Zīrā kā' inātta tebdīl ü tağyīr ḳabūl etmez yoḳdur, dūnyā vü āḫiret her ānda ḥalḳ-ı cedīd der-kārdır. Lākin herkesiñ ma'lūmu degildir.

از فغان دردمندلن بیضه فولاد تو
عاقبت پر رخنه مانند جرس خواهد شدن

Ez-fiḡān-ı derdmendān beyze-i fulād-ı tu / 'Āḳıbet pūr-raḥne mānend-i ceres ḥāhed ṣoden

[HE, 195a] Dermendlerin fiḡānından seniñ beyze-i fūlādıñ 'āḳıbet ceres mişilli pūr-raḥne olsa gerekdir. 'Ādetā ceresiñ lisānı beyzesine teşādüm ederek raḥne-dār etdigi içün maḥbūbuna ḫiṭāb eder ki derdmendānıñ feryadı seniñ ḳalbiñ beyze-i fūlād ise de bir gün te'sīr edip merḫamete getirir.

[HM, 297b] Dermendlerin fiḡānından seniñ beyze-i fūlādıñ 'āḳıbet ceres mişilli pūr-raḥne olsa gerekdir. 'Ādetā ceresiñ lisānı beyzesine teşādüm ederek raḥne-dār etdigi içün maḥbūbuna ḫiṭāb eder ki seniñ ḳalbiñ beyze-i fūlād ise de 'uşşāḳıñ fiḡānından elbetde bir gün müte'essir olup merḫamete gelir.

تیغ بیرحمی خط سبز از میان خواهد کشید

روز کار دارکیر زلف پس خواهد شدن

Tīġ-i bī-rahmī ḥaṭṭ-ı sebz ez-miyān ḥʿāhed keṣīd / Rūzgār-ı dār u ġir-i zūlf bes ḥʿāhed ṣoden

[HE, 195b] Yeşil ḥaṭṭ merḥametsizlik tīġini belden çekip zūlfüñ ḥükümeti eyyāmı tamām olsa gerekdir. Gūyā ‘Acem tāzelerinde ḥaṭṭ gelinceye dek zūlf ‘ādet olup ḥaṭṭ geldikte zūlfü kaṭ’ etdiklerine binā’en maḥbūbuna böyle bir vaḳti zıkr ile devlet-i zūlfden behremend olmaḳ niyāz eder. Ammā zūflü ‘Acem tāzesine bu ma’nāyı tefhīm ile ‘Acem kılıcına ta’arruḫüñ farkı yoḳdur. Zīrā henüz merḥameti bilmez.

[HM, 297b] Yeşil ḥaṭṭ merḥametsizlik tīġini belden çekip zūlfüñ eyyām-ı ḥükümeti tamām olsa gerekdir. Zīrā ‘Acem tāzelerinde ḥaṭṭ gelinceye dek zūlf ḳomaḳ ‘ādetdir ve ḥaṭṭ zuhūrunda zūlfüñ eyyām-ı devleti tamām olup kaṭ’ olunur. Böyle bir müḥiṣ gün gelmezden evvel eyyām-ı devlet-i zūlfden behremend olmaḳ niyāz eyledi.

این لب شیرین که میدی دریغ از طوطیان

روزئ موران و پامال مکس خواهد شدن

Īn leb-i šīrīn ki mī-dārī dirīġ ez-ṭūṭiyān / Rūzī-yi mūrān u pāmāl-i meġes ḥʿāhed ṣoden

[HE, 195b] Bu leb-i šīrīn ki ṭūṭilerden dirīġ edip emdirmezsin, ḳarıncaların rızḳı ve sineklere yaġma olsa gerekdir. Murādı ḥāl u ḥaṭṭ maḥbūbuñ aġzı eṭrāfına zuhūr edip ṣekeristān-ı leblerin tedrīci ḥalāvetden ‘ārī etmeleridir.

[HM, 298a] Bu šīrīn lebler ki ṭūṭilerden dirīġ edip emzirmezsin, ḳarıncaların rızḳı ve sineklere yaġma olsa gerekdir. Murādı ḥāl u ḥaṭṭ maḥbūbuñ aġzı eṭrāfına zuhūr edip ṣekeristān-ı leblerinden ḥalāveti tedrīc üzere zā’ il etmeleridir.

این کل رویی که میکرد ز شبنم داغدل

زخمی تیغ زبان خار و خس خواهد شدن

Īn gül-rūyī ki mī-kerded ez-šebnem dāg-dār / Zaḥmī-yi tīg-i zebān ḥār u ḥas ḥ'āhed šoden

[HE, 195b] Bu yüz gülü ki kesret-i leṭāfetinden nāšī šebnemden müte'essir ü dāg-dār olur, ḥār u ḥas tīg-i zebānının mecrūḥu olsa gerekdir. Yine istilā-yı ḥattdan gülşen-i cemāliñ keyfiyyet-i ḥazāniyyesin murād eder. Ya'nī bi'l-fi'l bahāsıyla revācī var iken müteḥakkikü'l-vuḳū' olan eyyām-ı kesāda te'ḥīr kendi zararını fā'idesi üzere tercīḥdir.

[HM, 298a] Bu yüz gülü ki leṭāfetden šebnemden müte'essir olur, ḥār u ḥasıñ tīg-i zebānından mecrūḥ olsa gerekdir. Yine istilā-yı ḥattdan gülşen-i 'izārīñ bozulup ḥazān olacağını ifādedir ve revācī var iken şatmasına tergībdır.

زهر در پیمانه لعل تو خواهد کرد خط

چشم مست گرفتار عسس خواهد شدن

Zehr der-peymāne-i la'l-i tu ḥ'āhed kerd ḥatṭ / Çeşm-i mest giriftār-ı 'ases ḥ'āhed şoden

[HE, 195b] Ḥatṭ seniñ la'l gibi olan peymāne-i lebleriñe zehr etse gerekdir ve bed-mest olan gözlerin 'asese giriftār olmaḳ ister. 'Asesden murādı şaḳaldır. Evvelā ḥatṭ ma'nāsına vardıkda peymāne-i leblerine zehr maḳāmında olduḡu gibi iki taraftan 'izār üzere neşv ü nemā bulan kıllar gözlerine nisbet ser-ḥoşu ortaya almış 'ases 'askerine müşābih olduḡu 'uşşākıñ 'inde bedihīdir.

[HM, 298a] Ḥatṭ seniñ la'l renginde olan peymāne-i lebleriñe zehr etse gerekdir ve bed-mest olan gözlerin 'asese giriftār olacaḳdır. 'Asesden murādı şaḳaldır. Evvelā ḥatṭ bıyık rütbesine leblerine zehr katdıḡı gibi iki taraftan 'izār üzere neşv ü nemā bulan kıllar ser-ḥoşu ortaya almış 'askerine müşābih ve ondan bed-nümā olduḡu 'uşşākıñ ma'lūmlarıdır.

آن لب می‌کون که آب حضر ازوی می‌چکد
ناکوارا چون شراب نیمرس خواهد شدن

Ān leb-i mey-gūn ki āb-ı Hıẓr ez-vey mī-çeked / Nā-güvārā çün şarāb-ı nīm-res h̄vāhed şoden

[HE, 196a] O mey-gūn olan leb ki ondan āb-ı Hıẓr damlar idi, haẓm olunmaz henüz erişmemiş bāde gibi olsa gerekdir. Zīrā bıyıklı dudak tazelik eyyāmınıñ dudagına nisbet nīm-res şarāb degil nār-rengden ziyāde bārid olduğu herkesiñ ma'lūmudur.

[HM, 298b] O mey-gūn olan leb ki hālā ondan āb-ı hayāt damlar, henüz yarım erişmiş bāde gibi haẓm olunmaz olsa gerek. Zīrā bıyıklı dudak tāzeniñ leblerine göre şarāb-ı nīm-res degil nār-rengden ebred olduğu nümāyāndır. Kaldı ki merhūmuñ bu gazelinde ta'dād etdiği āşār-ı cemāl ne idi ki a'zāları durur, o hālet-i cemāle bi'l-külliyeye maḥv olup gider olandır ki ben daḥi bilmem nedir.

در خزان نا امیدیا دل سنکین تو
بر مراد صائب آتش نفس خواهد شدن

Der-ḥazān-ı nā-ümīdīhā dil-i sengīn-i tu / Ber murād-ı Şā'ib āteş-ı nefes h̄vāhed şoden

[HE, 196a] Ye'sler ḥazānında seniñ taş gibi olan ḳalbiñ āteş nefesli olan Şā'ib'iñ murādı üzere olsa gerekdir. Ammā çe fā'ide, göçenler geri gelmezler.

[HM, 298b] Ye'sler ḥazānında seniñ taş gibi olan ḳalbiñ āteş nefesli Şā'ib'iñ murādı üzere olsa gerekdir. Ammā çe fā'ide, benim ye'sim seniñ nedāmetiñle müsāvī olur.

[111. Gazel]

دل را بآتش نفس کرم آب کن
ای غافل از خزان کل خود را کلاب کن

Dil-rā be-āteş-i nefes-i germ āb kon / Ey gāfil ez-ḥazān gül-i ḥod-rā gül-āb kon

[HE, 196a] albi harāretli nefes āteřiyle erit, ey hazāndan gāfil kendi gūlūnū gūl-āb eyle yosa bir kerre hazāna yūz tutuda cem‘i kati mūřkil olur. Ve rūzgāra arřı durulmaz ve vatsiz āre gōrūlmez. Ya‘nī cism-i gūlū hıfz etmeniñ elaf-ı vūcūhu gūl-āb etmek olduu gibi leāfetde gūlřen-i beřeriyyetiñ gūl-i řad-pāresi olan albi dai hıfz edip kemāl-i leāfetle berzaa nal etdirmeye sa‘y eyle ki tecelliyāta mūsta‘idd ola. Zīrā ne řūretde nal eder ise o řūretde hařr olur bir sā‘at adem hazān-ı ecel gelmezden evvel bu gūlūñ āresin gōr.

[HM, 298b] albi harāretli nefes āteřiyle eridip řu eyle, ey hazāndan gāfil gūlūnū gūl-āb eyle yosa bir kerre hazāna teveccūh etdikde cem‘i mūřkil olur. Ve rūzgāra arřı durulmaz ve vatsiz āre gōrūlmez. Ya‘nī gūlū hıfz gūl-āb etme ile olduu gibi albi hıfz dai mūcāhedāt-ı řer‘iyye ile laīf ve tecelliyāta mūsta‘idd etmek ile olur.

un Őele Őoř ber āy be-dilhā-yı hūn-ekān

Naql Őarāb Őoř Ő ashk kebāb kn

ūn řu‘le hoř ber āy be-dilhā-yı hūn-ekān / Nul-i řarāb hūř ez-eřk-i kebāb kon

[HE, 196a] řu‘le gibi hūn-ekān-ı ulūbla hořa gein ve mu‘āmelede řādık ol. Kendi řarābiñ nulini kebābiñ gōzū yařından eyle. Zīrā eger kebāb řu‘leniñ řořbetinden maħzūz olmasa gōzū yařıyla řu‘leyi beslemez idi. Ya‘nī erbāb-ı ibtilādan gāflet etme ki āřār-ı ‘ināyet-i ezeliyyeniñ ekřeri onlarda zāhir olmuřdur.

[HM, 299a] řu‘le gibi hūn-ekān-ı ulūbla hořa gein ve mu‘āmelede řādık ol. Kendi řarābiñ nulini kebābiñ gōzū yařından eyle. Zīrā kebāb řu‘leniñ řořbetinden maħzūz olmasa gōzū yařıyla beslemez idi. Ya‘nī erbāb-ı ibtilādan gāflet etme ki āřār-ı ‘ināyet-i ezeliyyeniñ mazharı bunlardır.

از عمر هر نفس که بافسوس بگذرد

صبح امید خویش همانرا حساب کن

Ez- 'ömr her nefes ki be-efsūs bügzered / Şubḥ-ı ümīd-i ḥı̄ṣ hemān-rā ḥesāb kon

[HE, 196a] 'Ömrden her nefes ki te'essüfle mürür eyleye, kendi şubḥ ümīdini hemān o nefesi ḥesāb eyle. Zīrā gāyet maḳbūldür ve Mevlā-yı müte'āl i'tizārı pek sever. Ya'nī Ḥālīḳ-ı bī-çün'a lā'ıḳ a'māl-i şāliḥa tedārik edemedim diye te'essüf ü āh etmek evvelā şıḥḥat-i ĩmānıñ burhānıdır ve s̄aniyen geçen eyyām-ı mu'aṭṭalanıñ ta'mīri bābında a'māl-i maḳbūleniñ sultānıdır.

[HM, 299a] 'Ömrden her nefes ki te'essüfle mürür eyleye, kendi şubḥ ümīdini yine o nefesi ḥesāb eyle. Zīrā gāyet maḳbūldür ve Mevlā-yı müte'āl i'tizārı pek sever. Ya'nī Ḥālīḳ-ı bī-çün'a lā'ıḳ a'māl-i şāliḥa fevtinden neş'et eden te'essüf ve nedāmet, 'ibādetle geçen eyyāma müsāvīdir ecrde.

ویرانه را چه فرش به از نور آفتاب

تعمیر دل بساغر چون آفتاب کن

Vīrāne-rā çe ferş bih ez-nūr-ı āfitāb / Ta'mīr-i dil be-sāgar çün āfitāb kon

[HE, 196b] Vīrāneye nūr-ı āfitābdan a'lā ferş olmaz, gönül ta'mīrini āfitāb gibi sāgarla eyle. Ya'nī zīver-i nefes-i nāṭıḳa olan āsār-ı şifāt u esmā'yı ḥāl cihetinden müşāhedeye sa'y eyle ki nefsiñi ḥaḳıḳatde vīrāne ve zīveri pertev-i āfitāb-ı ḥaḳıḳat olduğun 'aynū'l-yaqīn idrāk edesin.

[HM, 299a] Vīrāneye āfitābıñ nūrundan a'lā ne ferş olur, gönül ta'mīrini āfitāb gibi olan sāgarla eyle. Ya'nī zīver-i nefes-i nāṭıḳa olan āsār-ı şifāt u esmā'yı ḥāl cihetinden müşāhedeye sa'y eyle ki nefsiñi ḥaḳıḳatde vīrāne ve zīveri pertev-i āfitāb-ı ḥaḳıḳat olduğun idrāk edesin.

در شیشه کرده است ترا آسمان چو دیو

این شیشه خانه را بدم کرم آب کن

Der-şīşe kerde est tu-rā āsumān çü dīv / Īn şīşe-hāne-rā be-dem-i germ āb kon

[HE, 196b] Seni āsumān cin gibi şīşeye kōmuşdur, harāretli nefesle bu şīşe-hāneyi zevb eyle ki habsden hālāş olasın. Rūhāniyyet ‘ilmine vākıf olanlar şahīh olmak üzere cini şīşede habs edip musallaḥ olduğu şahşı şerrinden hālāş ederler. Lākin ekseri vehmdir ve bu şüretde ḥaḳīkat-ile ‘amel eden nādirdir. Merhūmuñ murādı riyāzāt-ı şer‘iyye ile ‘urūc-ı rūhānī taḥşīline sa‘y için ḍarb-ı meşeldir.

[HM, 299b] Seni āsumān cin gibi şīşeye kōmuşdur, harāretli nefesle bu şīşe-hāneyi zevb eyle ki habsden hālāş olasın. Rūhāniyyet ‘ilmini bilenler şahīh olmak üzere cini şīşede habs edip şerrinden maşrū‘ları hālāş ederler. Lākin hālā bulunanlar kezzab ve vehme tābi‘dirler. Hālā bu kadar seyāhatimizde bir şādıḳına müşādefe edemedik. Merhūm ya riyāzāt-ı şer‘iyye ile leṭāfet kesbine taḥrīz eder. Zīrā insānıñ kāmili murād etse ciniñ mizācına sirāyet edip ‘azāb edebilir ve cinn daḥi fehmi edemez.

بر خاطر لطیف برزگان مشکوران

لنکر درین محیط بقدر حباب کن

Ber ḥātır-ı laṭīf-i büzürgān me-şev girān / Lenger der-īn muḥīṭ be-ḳadr-i ḥabāb kon

[HE, 196b] Kibārıñ laṭīf olan ḥātırlarına şaḳīl olma, bu muḥīṭde iḳāmeti ḥabāb ḳadar eyle. Ya‘nī buḥūr-ı ricālīñ mecālisine duḥūle ruḥşat bulur iseñ gāyet ḥıffet üzere cülüs u kıyāmıñ birbirine ḳarīb ḥabāb gibi olsun ki onların ‘ināyetlerine ve ḳalb-i meyyitiñi ihyāya mazḥar olasın.

[HM, 299b] Kibārīn laṭīf olan ḥāṭırına şakīl olma, bu muḥīṭde ikāmeti ḥabāb kadar eyle. Ya'nī buḥūr-ı ricālīn mecālisine duḥūle ruḥşat bulur iseñ kıyām u ku'ūduñ birbirine karīb gāyet ḥafīf ḥabāb gibi olsun ki 'ināyete mazhar olsun.

تنها بیست مباد بعصیان کند دلیر

از خود فزون ز مردم دیگر حجاب کن

Tenhāyīst mebād be-'iṣyān koned dilīr / Ez-ḥod füzūn ez-merdüm dīger ḥicāb kon

[HE, 196b] Seniñ tenhālīgīñ olmasın seni 'iṣyāna cesūr eyleye, belki gayrıdan ziyāde kendiñden ḥicāb u ḥayā eyle. Bu maẓmūn-ı ḥikmet-meşḥūn zımnında niçe beyne'n-nās 'arīf-i bi'llāh ve şuleḥā zann olunur kimesnelerin 'ayār-ı kuvvet-i īmānları bir rütbeye tenezzül eder ki müslim ıtlākına şāyeste bir ḥāletden eser bulunmaz, ḥasbūna'llāhu ve ni'me'l-vekīl.

Hemān bu nāzenīn beyti okuyup īmān da'vāsında olanlar ḥalvātını teftīş ederek nefsinīñ rütbesine vākıf olduğda ağlamak mı iktizā eder gülmek mi lāzım gelir onuñla meşḡul olurlar. Qaldı ki bu ḥuşūşda 'özr tedāriki bu vechle mümkündür ki Mevlā-yı ḥakīm-i celle kudrete 'ilm-i ezelişinde ḡullarınıñ aḥvāllerini tefāşīl üzere bilip ve ḥaḡlarında taḡdīr eylediği umūruñ taḡḡik-i vuḡū'una 'ilmi ta'alluḡ etmegın ḡafleti ḡaḡk eyledi ki intihāk-ı ḡürmet lāzım gelmeye.

Zīrā Rabb'im beni görür i'tikādıyla emrine muḡālefet muḡāldır. Ve maḡlūḡātıñ cümlesi kendi ṭab'ında Rabb'isini tenzīh üzere mecbūllerdir. Ya'nī Rabbü'l-'ālemīn'i nefslerinden ba'īd taşavvur ederler. Meger enbiyā' vü evliyā' vü muḡarrebler ki onlara maḡşūş tecelliyātla ḡurb-ı Rabbü'l-'ālemīn'den kendilere heybet ü ḡaşyet mülāzım olur ve görür gibi mu'āmelātlarında ḡaflet etmezler. Meşelā ḡurb-ı ḡaḡḡa bir muḡteżā-yı nuşūs-ı ḡāṭi'e īmānımız sābit iken bu heybet bizlere 'arız olmaz ve elimizde degildir. Ve 'ibādīñ vūs'ünde olmayan umūr ile in-şāa'llāh mu'āḡeze olunmazlar. Zīrā mu'āḡeze olunur ise şaḡāvete bā'is bir ḡayr-ı ḡünāh istemez.

Hemān yalnız bu ğaflet kifāyet eder. Onuñ-içün merhūm buyurur ki halkdan ziyāde kendiñden hicāb edip tenhālıgıñ ma‘şiyete seni cesūr etmesin. Ya‘nī ‘ādetā göz görmeyince yüz utanmaz ve bu dārda rü‘yete mecāl yokdur. İş i‘tikāda havāle olunmuşdur. Bārī kendiñden hayā eyle ki hem Rabb’im beni görür dersin ve hem emrine muhālefet edersin. Ola ki bir heybet hāşıl ola. Lāf eyle, ‘ārif ol, kendiñe gel bir daği inşāf eyle, her neye lā’iķ iseñ onuñ ile.

[HM, 300a] Seniñ tenhālıgıñ olmasın ki seni ‘işıyāna cesūr eyleye, belki halkdan ziyāde kendi nefsiñden hicāb eyle. Zīrā ma‘iyyet-i ilāhiyye s̄ābitdir. Şoñra āhıretde yā hasreti ‘alā mā ferreṭtü fī cāniba’llāh⁴⁷⁷ diye feryād edenlere nedīm olursun.

شمع از برای سوختن و ره رفتن است
دلرا ندله که بالین خواب کن

Şem‘ ez-berāy-ı sūhten ü rāh reften est / Dil-rā ne-dāde ki bālīn-i h‘āb kon

[HE, 197b] Mūm yakıp yola gitmek içündür, qalbi vermemişlerdir ki uyku yaşadığı eyle diye. Yāhūd bu şem‘i yakıp nuķūd-ı fāniyyeyi hesāb eyle. Yāhūd bu mūm ile halka hidāyet edip kendin qarandukda qal. Hāşılı ekşer-i maḥlūqāt bu şem‘i çerāgāne şarf etmeye mā’illerdir. Kendi tarīķ-i sa‘ādetine fānūs etmiş ğāyet nādirdir. Fitīline nizām vereyim der iken söndürenlerin hesābın ancak Rabbü’l-‘ālemīn bilir.

[HM, 300a] Mūm yakıp yola gitmek içündür, qalbi vermemişlerdir ki uyku yaşadığı eyle diye. Ya‘nī insān zulümāt-ı ṭabī‘atinde bir şem‘-i kudsīye muhtāc olduğu-içün qalb dedikleri ma‘nevī şem‘ tarīķ-i hidāyeti göstermeye sebep halk olundu. Yoksa ğafleti ziyāde edip gice kandili et diye vermediler.

⁴⁷⁷ “Allah’a itaat konusunda gerekeni yapmadığım için yazıklar olsun bana.” Zümer Sûresi, 39/56.

عاجز بود ز حفظ عنان دست رعشه دار

تا ممکنست تو به ز می در شباب کن

‘Āciz būd ez-ḥıfz-ı ‘inān dest-i ra‘şedār / Tā mümkinest tu be ez-mey der-şebāb kon

[HE, 197b] Titreyici el dizgin hıfzından ‘āciz olur, mümkün oldukça bādeden tevbeyi tāzelikde eyle. Zīrā pīrlıkde nefsi ser-keşin zābtı güç olur. Ammā nev-cevān fi‘le kavī olduğu gibi terkine daḥi kavī olur. Ve bir ma‘şiyet ‘ādet rütbesine vardıkda ondan inkıtā‘ ‘ināyet-i cedīdeye muhtācdır. Zīrā işrārın seyyi‘esiyle ṭabī‘at-ı hāmiseye nakl edip lisān-ı şerī‘atde *ve ṭubi‘a ‘alā kulūbihim*⁴⁷⁸ naşşıyla vārid olmuşdur ki ma‘nāsı kalbleri üzerine mühr uruldu, muḥabbet-i fişku küfr ü ‘inād çıkıp hidāyet girmeye yol kalmadı demekdir. Biz derdmendler bu emr-i mühevveli ṭabī‘at olmuş i‘tizār-ile kader-i ‘işyānı taḥfīf kaydında oluruz. Gūyā bu ‘özl ile ‘afv olunduğ gibi.

[HM, 300a] Ra‘şeli el dizgin hıfzından ‘āciz olur, mümkün oldukça bādeden tevbeyi tāzelikde eyle. Zīrā pīrlıkde nefsin ‘inānını zābt edip shevātından men‘ etmeye bāzū-yı himmetin müsā‘adesi olmaz. Siyyemā bir ma‘şiyet ‘ādet olduğda terki ‘ināyete muhtācdır.

زان پیشتر جامه جانت شود سیاه

از مردم سیاه درون اجتناب کن

Ez-ān pīşter cāme-i cānet şevad siyāh / Ez-merdüm-i siyāh-derün ictināb kon

[HE, 197b] Cāme-i cān siyāh ve çirkīn olmazdan evvel içi siyāh ādemden ihtirāz eyle. Ya‘nī müşākele şüret-i isti‘dādin eşdidir. Ve şoḥbetin te‘şirinde ve rızā‘ın ṭibā‘-ı beşeri taḡyirinde aḥbār-ı nebeviyyeler vārid olmuşdur. Nādir taḥallūf eder. Hemān ictinābdan a‘lā ‘ilācı yoğdur.

⁴⁷⁸ “Geride kalanlarla beraber olmayı yeğlediler de *kalpleri mühürlendi*; artık anlayıp kavrayamazlar.” Tevbe Sûresi, 9/87.

[HM, 300b1] Cān cāmesi siyāh ve çirkīn olmazdan evvel içi siyāh ādemden ictināb eyle. Ya'nī müşākele şuret-i isti'dādīñ ekberidir. Ve şöḥbetiñ te'sīrinde ve rızā'īñ ṭab'ı tağyīrinde aḥbār-ı nebeviyyeler vāqı' olmuşdur. Nādir taḥallūf eder. Bir sā'at aḳdem ictināb vācibdir.

این رنگهای عاریتی نیست پایدار
موی سفید رز دل خود حضاب کن

Īn rengḥā-yı 'āriyetī nīst pāydār / Mūy-ı sefīd-rā ez-dil-i ḥod ḥızāb kon

[HE, 198a1] Bu 'āriyetī renkler s̄ābit degildir, beyāz kılı kendi ḳalbiñden boya. Ya'nī te'essūf-i eyyām-ı gūzaṣte ve i'tizār-ı me'āṣī zımnında nedāmetle ḳan ağlar iseñ bu ḥızāb liḫye-i 'ömrüñü tezyīn edip bir daḫi çıḳmaz bir s̄ābit boyadır.

[HM, 300b1] Bu 'āriyetī renkler s̄ābit degildir, beyāz kılı kendi ḳalbiñden boya ki bu boya çıḳmaz. Ya'nī eyyām-ı gūzaṣtede etdiklerinden nedāmet zımnında ḳan ağlar iseñ kem-reng degildir.

پیش فلک شکایت شهای خود مبر
صبح از بیاض کردن رو انتحاب کن

Pīṣ-i felek ṣikāyet-i ṣebḥā-yı ḥod meber / Şubḥ ez-beyāz kerdēn rū intiḥāb kon

[HE, 198a1] Kendi gicelerin z̄ulmeti ṣikāyetini felek ḥuzūruna götürme. Yüz ağartma, şubḥ intiḥāb eyle. Zīrā umūr-ı ṭabī'iyeden ṣikāyet cehl-i maḥz ve 'ayn-ı 'abeṣdir. Hemān a'māl-i ṣāliḥa-i leyāliyye ile yüzüñü şabāḥ gibi ağ ve zāhir ü bāṭınıñı fecr-i şādıḳ mişilli saḡ ede gör ki saña lāzım ve ebedü'l-ābād mülāzım olacaḳ şubḥ budur.

[HM, 300b1] Kendi gicelerin zālāmı ṣikāyetin felek 'indine götürüp şubḥu tīz getir diye 'arz-ı ḥāl etme, zīrā bir fā'ide-yi müşmir olmaz. Belki yüz ağartmadan şubḥ intiḥāb eyle ki bu şubḥuñ nūru dünyāda ve berzaḥda ve āḫiretde s̄ābit ü dā'imdir, zevāl ḳabūl

etmez. Ve şems-i haķīkat daħi bu şubħa tābi‘dir tā bu şabāħ bulunmadıkça o şems zuhūr etmez.

بخت سیاه کشید بدم جهان ترا
صائب ترا که گفت دلیل از غراب کن

Baħt-ı siyāħ keşīd be-dām-ı cihān tu-rā / Şā‘ib tu-rā ki güft delīl ez-ğurāb kon

[HE, 198a] Siyāħ baħt seni dūnyānıñ duzağına çekip esīr eyledi, ey Şā‘ib saña kim dedi ki delīli ğurābdan eyle. Zīrā bi‘ṭ-tab‘ cīfeye işāl eder.

[HM, 301a] Siyāħ baħt seni dūnyā dāmına çekip esīr eyledi, ey Şā‘ib saña kim dedi ki delīli ğurābdan eyle. Zīrā ğurāb bi‘ṭ-tab‘ cīfeye mā‘ildir. Tābi‘ olanları cīfeye sevķ eder. Gūyā baħt-ı siyāħı ki faķīrlıktır, ğurāba teşbīħ eyledi. Vāķı‘ā bir menħūs ğurābdır.

[112. Gazel]

در هیچ برده نیست نباشد نوای تو
عالم پرآ نست از تو و خالیست جای تو

Der-hiç perde nīst ne-bāşed nevā-yı tu / ‘Ālem pūr ānest ez-tu vü hālīst cāy-ı tu

[HE, 198a] Hiç perde yoķdur ki onda seniñ nağmeñ olmaya, ‘ālem senden doludur ya‘nī āyāt-ı āfākiyye ve enfüsiyye ħalk-ile ve seniñ yeriñ boşdur. Ya‘nī mekāndan münezzehsin, zātında echelimiz a‘lemdir. Hemān kābil-i idrāk olan āşār-ı esmā’ vü şifātdır ki bunlardan ħāric bir zerreniñ vücūdu ihtimāli yoķdur. Merħūm bu münāsebetle ‘ālem senden memlūdur dedi. Teshīr-i āyet-ı kerīmesinde *cemī‘an minhu*⁴⁷⁹ buyurduđu gibi. Lākin şi‘rde ancaķ bu kadar edā olunur.

⁴⁷⁹ “Ayrıca O, göklerde ve yerde ne varsa *hepsini kendinden* bir lütuf olarak emrinize vermiştir.” Cāsiye Sûresi, 45/13.

[HM, 301a] Hîç perde yoğdur ki seniñ nağmeñ olmaya, ‘âlem senden memlûdur ħâl bu ki yeriñ boşdur. Ya‘nî zerrât-ı kâ‘inâtıñ vücûdu ve vücûdla beķası seniñle olduğu sâbit ü muħaķķaķ iken sen mekândan münezzehsin, zîrâ zâtında ceħlimiz şîfâtda ceħlimizi müstelzendir.

هر چند کائنات کلی در تواند

یک افریده نیست که داند سرای تو

Her çend kâ‘inât gedâ-yı der-i tü end / Yek âferîde nîst ki dâned serâ-yı tu

[HE, 198a] Her çend kâ‘inât seniñ ħapıñda sâ‘iller ise de bir maħlûķ yoğdur ki seniñ serâyıñı bile. Murâdı işbât-ı mekân degildir. Belki derdmend sâ‘illerin ħayretlerin beyândır. Ya‘nî maħlûķât-ı ‘ulviyye vü süfliyye her ânda ve her mekânda seniñ dergâhıña müteveccih ve ħâcetlerini ħâlen ve ħâlen taleb etmededirler. Ammâ me‘lûf oldukları ki bir kerîmiñ sarâyını bilip ħapısına cem‘ olurlar idi. Bu ħuşûşdan zât-ı aķdesiñ muķaddes olduğuna cümlesi müteħayyirdirler. Zîrâ bi‘t-ṭab‘ mekân iķtizâ eden mekânsız taħayyül etmek güçdür.

[fâ‘ilâtün fâ‘ilâtün fâ‘ilün]

Cümlemiz bir dergahıñ ħullarıyız

Cümlemiz bir zât-ı pâkiñ varıyız

Ermeyince aķlımız idrâkine

Ceħlimiz ‘ilm oldu zât-ı pâkine

Şiddet-i ħurba ba‘îd eyler bizi

Nür-ı tevĥîdi sa‘îd eyler bizi

Āyet-i enfûsde ve âfâķda

Gösterir taķyîd ile ıtlâķda

Ac ve muħtâcız onuñ in‘âmına

Luţfuna ihsānına ikrāmına

Şer‘-i Aḥmed üzre eylersin sülük
Ġıbta eyler saña maḥşerde mülük

Şer‘le her ḥāletîñ gerçek olur
Bî-şerî‘at gerçeğinde şekk bulur

Bundan eşref menzil olmaz bir kula
Muḳtezā-yı şer‘le ‘āmil olsa

[HM, 301b] Her çend kâ’ināt seniñ қаpıñda sâ’il iseler de bir maḥlûḳ yoḳdur ki seniñ serāyını bile. Murādı işbāt-ı mekân degildir. Belki sâ’illerin ḥayretlerin beyāndır ki her ḥuşuşda her ni‘metlerini sen verir iken seni bilmede ‘ācizlerdir. Zîrā bi’t-ṭab‘ mekândan münfekk olmayanlar mekânsız zāt taḥayyül etmek müşkildir.

تاج و كمر ز موج و حبابست ریخته

در هر کنارۀ ز محیط سخای تو

Tāc u kemer ez-mevc ü ḥabābest rīḥte / Der her kenāreī ez-muḥīṭ-i seḥā-yı tu

[HE, 198b] Mevc ü ḥabābdan olmaḳ üzere seniñ muḥīṭ-i keremiñden her kenāreye tāc u kemer dökülmüşdür. Güyā mevcı kemer ve ḥabābı tāc taḥayyül eyledi. Murādı āsār-ı esmā’ vü şifātîñ keşretidir. Lākin me’lūf u mahūd olduġu-içün kimse şarf-ı zihn etmez ve bir mürşid-i kāmil olmadıḳca bu dīvān yoluna kimse gitmez. Zîrā āyāt-ı mu‘tādede te’emmül aḳtāb u evtādîñ kerāmet-i ‘azīmelerindendir. Ve bu maḳāmiñ tafşīli ‘amā-yı māder-zādîñ ‘ilācıdır.

[HM, 301b] Mevc ü ḥabābdan olmaḳ üzere seniñ muḥīṭ-i keremiñden her kenāreye tāc u kemer dökülmüş ve mebzöldür. Mevcı kemer ve tācı ḥabāb taḥayyül eyledi. Murādı āsār-ı esmā’ vü şifātîñ keşretidir. Ammā zāhirde daḫi Fir‘avn ve Nemrūd ve niçe bizim

‘indimizde rütbe-i salţanata müsteħakk olmayanların vuşülü kerem-i ilāhīniñ keşretine delālet eder.

آینه خانه است پر از آفتاب و ماه

دلمان خاک تیره ز موج صفای تو

Āyine-ḥāne est pür ez-āfitāb u māh / Dāmān-ı ḥāk-ı tīre ez-mevc-i şafā-yı tu

[HE. 198b] Mazlum olan türābıñ dāmānı āfitābla māhdan memlū bir āyine-ḥānedir seniñ şafvetiñ mevcinden. Geçen beytiñ mefhūmuna qarīb insāna maḥşuş u müteveccih olan esmā’-yı ḥüsnānıñ mezāhirini murād eder. Vāqı’ā āşār-ı esmā’niñ Cibrīl’de zuhūrundan benī-ādemde zuhūru ekşefdir. Lākin bād-hevā bulduğumuzdan ḥāṭıra gelmez ki i’tinā oluna.

Ve faķīr dā’imā bu şoḥbete āşinā olan aḥbāb-ı kirāma tenbīh ederim ki nefsi nāṭıkanıñ ḥākle tā bu rütbe ülfeti ve dār-ı dünyāya vürūdunuñ keyfiyyeti te’emmül olursa bir ālāy ‘uķalānıñ ḥavşalasına şığışmağın ḥaşr-ı ecsāddan ve aḥvāl-i rüz-ı ma’āddan ziyāde aş’abdır.

Zīrā āḥiretiñ ḥaşılı ve me’ālī bu dāra gelip gidenlerin bir daḥi ḥayāt bulmasıdır ki ḥālā mütefaṭṭın olanlar kendini arz bedeninde ḥaşr olmuş bulup kıyāmete maḥall-i şübhe qalmaz. Ammā dār-ı dünyāya gelmek ve bu seniñ ‘indiñde metrūk u mensī olan keyfiyetlere mütelebbis olmak ḳable’l-vuķū’ mişāli sebķat etmemiş iken bir dürlü dā’ire-i ‘aķla taķarrüb etmez. *Lā-ilāhe illā’llāhu ‘alīmü’l-ḥakīm fesubḥāna’llāhi rabbü’l-‘ālemīn*⁴⁸⁰

[HM. 301b] Mazlum olan türābıñ dāmānı seniñ şafvetiñ mevcinden āfitābla māhdan memlū bir āyine-ḥānedir. Murādı insāna müteveccih olan esmā’niñ insānda zuhūruna işāretidir. Bir rütbede ki Cibrīl’de zuhūrundan insānda zuhūru eblağ u azher olmak üzere. Zīrā Cibrīl ‘Aleyhi’s-selām nūrda bir rūḥdur, mādtesi laṭīf. Ammā insān

⁴⁸⁰ “Allah’tan başka ilah yoktur, O alim ve hakimdir. Öyle ise Alemlerin Rabb’ine tesbih edin.”

türâbdan halk olunmuş iken mazhar-ı esmâ' olması dağ başındaki âteşden ziyâde âşikâredir. Lâkin ülfet ü gaflet ü şehvet kendine perde olup mürşidsiz bu esrâra vâkıf olamaz.

هر غنچه رز حمد تو جزئیست در بغل

هر خار میکند بزبانى ثنای تو

Her gönçe-râ ez-ğamd-ı tu cüz'îst der-bağal / Her hâr mî-koned be-zebânî şenâ-yı tu

[HE, 199a] Her gönçeniñ koltuğunda seniñ ħamdından bir cüz' vardır, her hâr bir lisânla seniñ medhiñi eder. Güyâ şüretde gönçe evrâkıyla bir cüz'e ve hâr bir lisâna müşâbih olduğu-içün temsiliyye gibi nazm eyledi. Ammâ ħaķîkatde kâ'inât-ı raķķ-ı menşür ve kitâb-ı mestür ve lisân-ı ħamd u şenâ ve ħâlîkımiñ vaĥdetiyle güyâ olduğu erbâb-ı keşf ü vücuduñ meşhüdudur. Lâkin 'umüm cihetinden mişâldir diye iktifâ ederler.

[HM, 302a] Her gönçeniñ koltuğunda seniñ ħamdından bir cüz' vardır ve her hâr bir lisânla seniñ medhiñi eder. Temsiliyyedir. Güyâ gönçe evrâkıyla bir cüz' kitâba beñzer, ammâ vücudu raķķ-ı menşür ve kitâb-ı mestür idrâk edenler bu ħâleti taĥķîk etmek üzere müşâhede ederler. Ve beytiñ ħüsn-i ta'bîrinden ve metânet-i sebkinden ħaflet etme.

عمر ابد که خضر بود سایه پرورش

سرویست پست از لب آب بقای تو

'Ömr-i ebed ki Hızr bûd sāye-perveres / Servîst pest ez-leb-i âb-ı beķâ-yı tu

[HE, 199a] 'Ömr-i ebed ki Hızr onuñ sāyesinde beslenmişdir, seniñ âb-ı beķâ-yı keremiñ irmağı kenârından bir alçaķ servdir. Zîrâ encâmı mevt olduğdan sonra cümle dünyânıñ 'ömrü nehârdan bir sâ'at kadar olmaz herkese geçen 'ömrünüñ miķdârı gibi.

[HM, 302a] Ebedî 'ömr ki Hızr 'Aleyhi's-selâm onuñ zıllinde perverde olmuşdur, seniñ beķâ-yı âb-ı ħayâtınıñ kenârından o 'ömr-i ebed bir kışa ve alçaķ servdir. Zîrâ Hızr ne

qadar mu'ammer olsa yine encāmı mevtdir. Ammā beqā-yı ilāhīniñ encāmı taşavvur olunmaz. Mevlā-yı müte'āl 'ināyet eyleye.

يك قطره اشك سوخته يك مهره كلست
دریا و كان نظر بمحيط سخای تو

Yek qatre eşk-i sūhte yek mühre-i kilest / Deryā vü kân nazar be-muḥîṭ sehā-yı tu

[HE. 199b] Bir qatre yanmış göz yaşı o çamurdan bir boncuqdur, deryā ile ma' den seniñ muḥîṭ-i keremiñe nazar eyle. Zīrā bunlar vücūda duḥūlleri cihetinden elbetde müntehīdirler. Lākin seniñ sehā vü keremiñ nihāyet qabūl etmez. Ve herkes bu sehāyı 'ālim olsa da bilmez, ebedü'l-ābād 'itā-yı gayr-ı meczūz dur münqaṭı' olmaz.

بسیار در لطافت دل سعی میکنی
از پرده دلست همانا قباى تو

Bisyār der-leṭāfet-i dil sa'y mī-konī / Ez-perde-i dilest hemānā qabā-yı tu

[HE. 199b] Göñül leṭāfetine çok sa'y edersin, beñzer ki seniñ qaftāniñ göñül perdesindedir. Ḥadīs-i şerīfde mü'min kulumuñ qalbine şıgdım mefhūmunu böyle nazm eyledi. Güyā elsine-i şerā'yide taḥīr-i kulūb için vārid olan tenbīhāt-ı ilāhiyye bu aşlı ma'lūm ve vaşfi mechūl olan şıgışmaq için midir diye işāret eyledi ki qalbde tecelliyāt-ı esmā'iyyesi taḥkīke leṭāfet-i kāmile olmadıqca olmaz ve merātib-i ḥayvāniyyete bu ḥālāt-ı qudsiyye verilmez.

در ممت خاک من چه بود لائق نثار
هم از تو جان ستانم و سازم فدایتو

Der-muşt-ı ḥāk-ı men çe būd lā' iḳ nişār / Hem ez-tu cān sitānem ü sāzem fedā-yı tu

[HE. 199b] Benim bir qabz-ı ḥākimde nişāra lā' iḳ ne ola yine cānı senden alıp saña fedā ederim. Zīrā bizler fuqarā-yı māder-zād bir ālāy derdmendleriz ki dünyāya eli boş gelip

eli boş gideriz. Ve her ne bizlere mülk cihetinden isnād olunur ise o daḥi seniñ āsār-ı in‘āmiñ ve şadaqāt-i ikrāmiñdır.

بی پرده چون شوی که نلرد جهان خاک
جنس کرامی که شود رو نمای تو

Bī-perde çün şevī ki ne-dāred cihān ḥāk / Cins-i girāmī ki şeved rū-nümā-yı tu

[HE, 199b] Perdesiz ve āşikār niçe olursun ki türāb-ı ‘ālemi bir ‘azīz metā‘ dutmaz ki saña rū-nümā ola, ya‘nī yüz görümceligi olmaya şāyeste ola. Pes, lā‘ik olan dā‘imā verā-yı perdeden tecellī etmekdir ki rū-nümādan ‘āciz olan t̄a‘ife-i ‘uşşāk ḥacāletle lezzet-i dīdārı telef etmeyeler. Bu mażmūnlar āsār-ı esmā‘ya rāci‘ ma‘nālardır.

[HM, 302b] Perdesiz ve ‘ālem-i hisse dāḥil niçe olursun ki ḥāk ‘āleminiñ saña rū-nümā ve yüz görümcegi olacaḥ bir muḥterem cinsi ve metā‘ı yoḥdur. Yine ‘ādet-i qādīme üzere verā-yı perdeden tecellī ḥikmetdir ki derdmend ‘āşıqlar rū-nümā bulamadıklarından lezzet-i dīdārı telef etmeyeler. Murādı mezāhir-i esmā‘ya işāretidir. ‘İlm-i esmā‘da ādem olan böyle maḥalde ‘āciz olmaz.

عامست التفتات کهن خرقة عقول
تشریف عشق تا بکه بخشد عطای تو

‘Āmmest iltifāt-ı kühen ḥırqa-i ‘uḥūl / Teşrīf-i ‘aşq tā be-ki baḥşed ‘itā-yı tu

[HE, 200a] ‘Uḥūluñ köhne ḥırkasınıñ iltifātı ve iḥsānı ‘āmmdır ve mebzūldür, ammā ‘acabā iltifāt-ı ḥāşş olan ‘aşq ḥil‘atin seniñ keremiñ kime baḥş eder ola? Ya‘nī ‘avrāt-ı şehvātı sırra maḥşūş olan ‘uḥūl bilā-ṭaleb ‘āmmeye zarūrī iḥsān olunmuş bir ḥırqadır ki onuñ daḥi teşekkürü qābil-i edā degildir. Lākin in‘ām-ı ḥāşşū‘l-ḥāşş ve ḥil‘at- āsār-ı iḥtişāş olan ‘aşq teşrīfi herkese verilmez. Ve böyle bir nefīs ḥil‘atden ümīd kesilmez.

‘Acabā kime iḥsān olunur diye şürūṭ u k̄anūn u rūsūmundan su’āl maḳāmında niyāz eyledi.

غیر از نیاز و عجز که در کشور تو نیست

این مشت خاک تیره چه دارد سزای تو

Ġayr ez-niyāz u ‘ac̄z ki der-kişver-i tu nīst / Īn müşt-i ḥāk-i tīre çe dāred sezā-yı tu

[HE, 200a] İhtiyāc u ‘ac̄zden ġayrı ki bunlar seniñ kişveriñde yoḳdur, bu bir avuç siyāh tūrāb saña lā’iḳ ne dutar? Ya ‘nī hediyyede maḳbūl olan budur ki ‘arż olunacaḳ ‘azīzde o hediyye bulunmayıp maḳbūl u merġūb olmasına sebep ola. Bizler ki ḥaḳīḳatimiz bir ḳabza tūrāb ve mā-melekimiz ‘ac̄z ile niyāz ve bunlar sende taşavvur olunmaz. Cenāb-ı aḳdes’e bundan eşref hediyyemiz yoḳdur demek ister ve şādıḳdır. Bāyezīd-i ekber’e ‘ālem-i ma ‘nāda bizde olmayan vaşfla taḳarrüb eyle denilmiştir.

صائب چه ذره است او چه دارد فدا کند

ای صد هزار جان کرامی فادای تو

Şā’ib çe zerre est ū çe dāred fedā koned / Ey şad hezār cān-ı girāmī fedā-yı tu

[HE, 200a] Şā’ib nedir ve ne dutar ki fedā etsin, ey zāt-ı muḳaddes biñ muḫterem ū mūkerrem cān saña fedā olsun. Mülk şāḫibinden mālī dirīġ olunmaz.

[HM, 302b] Şā’ib ne zerre dir ve neye mālīk dir ki fedā eyleye, ey zāt-ı muḳaddes biñ muḫterem cān saña fedā olsun. Mülk şāḫibinden mālī dirīġ olunmaz. Beyt:

[mefā’īlün mefā’īlün fe’ülün]

Tenim cānım ġünüm ‘ömrüm seniñdir

‘Ubūdiyyetle zillet ḳaldı bende

Benimki benden ayrılmaz efendim

Saña lā’iḳ olanlar cümle sende

Saňa ehdāye lāyıkdır abūl et
Seniň isāniň olan cān tende

[113. Gazel]

بی طلب زہار بر خون کسی مہمان مشو
کوہر بیقیمتی سنک تہ دندن مشو

Bī-ṭaleb zinhār ber-h^ʿān-ı kesī mihmān me-şev / Gevher-i bī-ıymetī seng-i teh-i dendān me-şev

[HE, 200a] Da‘vetsiz amān kimseniň sofrası üzere mihmān olma, sen ıymet abūl etmez bir cevhersin, ‘adem-i raġbetde ve vefret-i nefretde dişiň altındaki taş olma. Zīrā loma arasında dişlere uğrayan taşın şüret-i zūllü da‘vetsiz müsāfirin zūllüne müsāvidir. Bu huşuşuň şuver-i muhtelifeleri vardır ki gāh istişkāl ederler ve gāh raġbetle istibāl edip soňra sebb ü la‘n ederler ve gāhice daħi tarafeyniň muhabbeti ve tarħ-ı tekellüfū olduğundan da‘vetine icābetden ziyāde memnūn olur. Hāşılı pāye o ādemlerin a‘āmları ‘avret maāmındadır izinsiz gitmek lā‘i degildir.

[HM, 302b] Da‘vetsiz amān kimseniň sofrası üzere mihmān olma, sen ıymet abūl etmez bir cevhersin, ‘adem-i raġbetde ve nihāyet-i nefretde diş altınıň taşı olma. Zīrā bilā-ṭaleb a‘āma hāzır olan a‘ām arasında dişe dokunan taş gibi şāhib-i hāneniň rāħatın giderir. Eger şüretā ikrām eder ise de derūnu sebb eder. Bu huşuş ricālden akrān olanlar beyninde cārīdir. Zīrā ‘ādetā her vaqtde ıkan a‘āmı akrānlarına teklīfden ‘ārlanıp tekellūf ederler.

میتون کشتن چو نبود آب آتش را بخاک
خاک خور مغلوب حرص از بہر آب و نان مشو

Mī-tüvān küşten çü ne-būd āb āteş-rā be-hāk / Hāk ħor maġlūb-ı hırş ez-behr-i āb u nān me-şev

[HE, 200b] Çünkü şu olmaya āteşi hāk ile söndürmek mümkündür, toprak ekl eyle āb u nān ecilinden hırşın maġlūbu olma. Ya‘nī hırş insānda ma‘nevī bir āteşdir ki āteş-i ma‘hūd gibi şu bulunmadıda türābla söndürmek mümkündür. Hemān bu huşuşuň

teyemmümü maḳāmında isti‘ māl edip kāṣāne-i mürüvveti bu āteş-i ma‘nevī ile sūzān etme. Ya‘nī da‘vetsiz şüretlere gitme.

[HM, 303a] Çünkü şu olmaya āteşi hāk ile söndürmek mümkündür, pes türāb ekl edip āb u nān için ta‘amīn maḡlūbu olma. Ya‘nī hırş insānda ma‘nevī bir āteşdir ve bu āteşi iṭfāya şu maḳāmında olan me‘kūlāt bulunmadıkda teyemmüm maḳāmında hāk tenāvül edip da‘vetsiz ta‘āma hāzır olma demektir.

خویش را در بنده کی انداختن از عقل نیست
تا نفس داری رهین مت احسان مشو

Hı̄ş-rā der-bendegī endāhten ez-‘aql nīst / Tā nefes dāri rehīn-i minnet-i ihsān me-şev

[HE, 200b] Kendini ‘ubūdiyyete atmaḳ ‘aḳldan degildir, nefesiñ olduḡca minnet-i ihsānīñ maḡbūsu olma. Ya‘nī *el-insān ‘abdū’l ihsān*⁴⁸¹ muḡaḳḳaḳū’l-ma‘nā bir kelām-engīz olduḡunu bildikten sonra cehd eyle ki Hākḳ’dan gayrı bir kimseden ihsānı ḳabūl edip taht-ı rikḳıyyete iḡtiyārīñla girmeyesin. Lākin ‘ārife göre mu‘ṭī māni‘ Mevlā-yı müte‘āl’den gayrı yoḡdur. Ve mezāhire teşekkürden sonra elbetde vaḡdet ḡalebe edip ḡayālinde mā-sivānīñ daḡlı olmaz ve bu şüreti herkes bilmez.

[HM, 303a] Kendini ḡaḳıñ ‘ubūdiyyetine atmaḳ ‘aḳldan degildir, nefesiñ olduḡca ihsān minnetiniñ maḡbūsu olup kimseden bir şey’ ḳabūl etme. Ya‘nī *el-insān ‘abdū’l ihsān* mefhūmu zāhirü’l-eşer bir ḡaberdir. Cehd eyle, Allāh’dan gayrı kimseniñ memnūn ve ihsānı olmayasın mazḡara teşekkürüñ vüçüdu ile, zīrā istiḡnānīñ şüreti yoḡdur. ‘Ġarāz ‘ilmde demektir fehmi eyle.

تا نه بینی پشت و روی عیبهای خویش را
زینهار از صحبت آینه رو کردان مشو

Tā ne-bīnī pūşt u rüy-ı ‘aybhā-yı hı̄ş-rā / Zīnhār ez-şoḡbet-i āyīne rū-gerdān me-şev

⁴⁸¹ “İnsan iyiliḡin kölesidir.”

[HE, 200b] Tā kendi ‘uyūbuñ yüzünü ve arkasını zāhirini ve bātını görmedikce aman āyineden yüz çevirici olma. Ya’nī bir mürşid-i kāmil elinde deķā’iķ-i desā’is-i nefsāniyyeye kemālī ile vāķıf olmadıkca ben kāmil oldum diye erbāb-ı kemālīñ şoħbetinden i’rāz edip noķşānı kemāl yerine ķabūl eden cāhillerden olma.

Ve ma’lūm ola ki herkese mertebesine göre bir kāmil tedārik edip ayda bir kerre olsun şoħbetiyle ester şād etmek ehemmi-ı mūhimmāt-ı dīniyyedendir ki tariķde şoħbet şeyhi derler. Kaldı ki saña ilķā eylediđi dürüst olduđdan soñra şaķınıp a’māline nazar etmeyesin ki seniñ hayālīñdeki kāmili bulana dek on kerre dūnyāya gelip gitmeye tevakkuf eder bir emr-i müşkildir. Hemān umūr-ı dīniyyeyi senden ziyāde bildi ve aħlāķ u a’māliñ muķtezā-yı şer’isin saña ifade etdi tamāmıdır.

[HM, 303b] Tā kendi ‘ayblarının zāhir ü bātının görmedikce aman āyine şoħbetinde i’rāz etme. Ya’nī *el-mū’minū mirātü āħiye*⁴⁸² müfādınca bir mürşid-i müşfiķe mālīk olur iseñ tā nefsiñde olan ‘uyūbuñ cümlesin onuñ āyinesiyle görmedikce ben kāmil oldum diye i’rāz edip ma’yūb-ı ebed ķalmayasın. Ve nāķış cehl-i ‘amāsıyla kāmil bilmeyesin.

مهرة كردان نمی ماند بخال خویشان

چون تنك طرفان بحال فلك خندان مشو

Mühre-i gerdān ne-mī-māned be-ħāl-i h’iştēn / Çün teng-zarfān be-ħāl-i felek ħandān me-şev

[HE, 201a] Yuvarlanan boncuķ kendi ħālinde ķalmaz taķallübāta mübtelādır, bir gün saña yuvarlanır ise bir gün āħar tarafa yuvarlanır. Pes bu muħaķķaķ olduđda ķapı-dār ādemler gibi iķbāl-i felek ile ħandān u mesrūr olma ki soñra idbārıyla mūkedder olmayasın. Hemān sen seniñle mezāra dāħil olacaķ aħlāķ-ı marzıyye ve a’māl-i şer’iyye ķaydında ol. Bu bir mūbārek naşīħatdır ki herkesiñ ma’lūmu ve kimseniñ ma’mūlu degildir.

Devlet ile gel ħürrem ü şādān

Yuvalanan topcađız kūyuñ ħalģān⁴⁸³

⁴⁸² “Mümin müminin aynasıdır.” Hadis-i Şerif.

⁴⁸³ Beyitte eksik ifadelerin olduğu düşünöldüğünden vezin belirtilmemiştir.

[HM, 303b] Yuvarlanan boncuq kendi hālinde qalmaz taqallübāta mübtelādır, pes qapı-dārlar gibi felekiñ iqbāli ile handān u mesrūr olma ki āḥar ṭarafa yuvarlandıqda mükedder olmayasın. Zīrā onuñ daḥi ihtiyārı elinde degildir. Beyt:

Devlet ile olma gel hürrem ü şādān

Yuvalanan ṭopcağız kūyuñ ğalṭān

جلوه کردن در لباس عاریت دون همّتیت

جامه کز تن برون ناید بان نازن مشو

Cilve kerden der-libās-ı ‘āriyet dūn-himmetīst / Cāmeī ki-ez ten burūn nāyed be-ān nāzān me-şev

[HE, 201a] ‘Āriyetī libāsda cilve etmek dūn-himmetlikdir, bir cāme ki bedenden zuhūr etmeye onuñla imrenici olma. Merḥūm libās-ı taqvāya işāret eder. Zīrā velāyetiñ şart-ı vāhidi olmaq üzere edille-i şādıqalarındandır. Ammā bu libāsıñ nuqūş u elvānı dūnyāda her göze görünmediginden nā-çār bırağıp gidecek ‘āriyetī libāsla ğāfiller kendilerine zīnet qaydında olurlar.

[HM, 304a] ‘Āriyet libāsda cilve etmek alcaq himmetlikdir, bir cāme ki bedenden zuhūr etmeye onuñla faḥr edici olma. Merḥūm ma‘nevī olan libās-ı taqvāyı taḥşīle tergīb eder. Zīrā velāyetiñ şart-ı vāhidi olmaq üzere edille-i şādıqalarındandır. Lākin bu libāsıñ nuqūş u elvānı görünmediginden ğāfiller āḥirü’l-emr şoyunup gidecek esbābla faḥr ederler.

[114. Gazel]

ز كعبه سنك بدل ميزند خليل از تو

الف بسینه كشد بال جبرئیل از تو

Ez-Ka‘be seng be-dil mī-zened Ḥalīl ez-tu / Elif be-sīne keşed bāl-i Cebra‘il ez-tu

[HE, 201b] Ḥalīl ‘Aleyhi’s-selām Ka‘be’den olmaq üzere seniñ muḥabbetiñden göñlüne ṭaş urur, Cebra‘il’iñ qanādı sīnesine elif çeker yāreler. Senden ma‘lūm ola ki

muḥabbetu'llāhīn a'zamı maḥlūkātīn şeref-i kader cihetinden a'zamında ve aḳrebinde olur. Lākin Mevlā-yı müte'āl onlara taḥammül ü tākāt iḥsān edip sā'irler gibi me'mūr oldukları umūra muḥabbet ḥalel vermez. Ve bu muḥabbet zuhūr etdikde ḥavālīsinde bulunanların eḥaşş-ı ḥavāşş vākıf olup ğayrılar muḥabbetu'llāh olduğunu bir vechle takrīb edemezler, ehline ma'lūm bir sırr-ı mükerrerdir.

[HM, 304a] Ḥalīl 'Aleyhi's-selām gönlüne Ka'be'den olmak üzere seniñ muḥabbetiñden taş urur, Cebrā'il'īñ ḳanādı seniñ şevkiñden sīnesine elif çekip yāre açar. Ma'lūm ola ki ḥubb-ı ilāhīniñ a'zamı maḥlūkātīn eşrefinde olur. Lākin Mevlā-yı müte'āl onları umūr-ı 'ibādī rū'yet için irsāl buyurduğuna onlara tākāt ü taḥammül iḥsān edip sā'irler gibi cezebāt ile umūrlarına ḥalel ve bedenlerine 'ilel gelmez. Gāhī zuhūr ise de aşḥābından ḥavāşşlar muḥtālī' olup ğayrılar bu meşğül olduğu ḥubbu'llāhdan neş'et etdiğin takrīb edemezler.

چه از روی شهادت کنم که سوخته است

بلخ یأس جگر کوشه خلیل از تو

Çe ez-rüy-ı şehādet konem ki sūḥte est / Be-dāğ-ı ye's ciger-kūşe-i Ḥalīl ez-tu

[HE, 201b] Ne şehādet ārzusun edeyim ki ciger-kūşe-i Ḥalīl senden dāğ-ı ye'sle yandı. Zīrā zebḥ şadrında iken Ḳurān-ı Kerīm'īñ mantıķı üzere bir kebş-i emlah fedā gönderildi. Şā'ib merḥūm 'afv tarafından zūhūl ile mazmūna revnaķ vermek için şehādetden ḥırmāne şarf eyledi. Ve ciger-i kūşeniñ maḥalle münāsebeti cigere pāreler ḥūsn-i edālardandır. Elif ḳāfiyesinde daḥi bu ma'nāyı başķa libāsda nazm etmişdir.

[HM, 304b] Şehādet ārzusun ne edeyim, Ḥalīl'īñ ciger-kūşesi ye's dāğıyla senden yanıp nā'il olmamışdır. Şā'irāne 'afv tarafından zūhūl edip taraf-ı Ḥaḳ'dan fedā gelmediğini şehādetden ye'se şarf eyledi. Lākin bu maḳāmda ciger-kūşe ta'bīri cigeri pāreler siḥr-i beyāndandır.

برات سينه كرم مرا بلغ نويس

بهشت و كوثر و تسنيم و سلسبيل از تو

Berāt sīne-i germ-i me-rā be-dāg nivīs / Bihišt ü kevşer ü tesnīm ü selsebīl ez-tu

[HE. 201b] Bizim harāretli olan sīnemiziñ berātını dağa yazıp dāg-ı ‘aşkı bize temlīk eyle de cennet ü kevşer ü tesnīm ü selsebīl seniñ olsun. Zīrā bunlar her çend me‘ānī-i şerīfeniñ tecsīmi bābindan leṭā’if-i zevkiyye ile māl-ā-māl-ı sa‘adet olduklarında şübhe yok ise de muḥabbetu’llāha terciḥ olunmaz.

[HM. 304b] Bizim harāretli sīnemiziñ berātını dağa yazıp dāg-ı ‘aşkı baña teslīm eyle de cennet ve onda olan ırmaqlar seniñ olsun. Zīrā bunlar ‘ulūm-ı mütenevvi‘eniñ taşavvurātı qabīlinden şerīf ma‘nālar ise de muḥabbetu’llāha bir vechle terciḥ olunmaz.

چو برکهای خزان دیده میطبد بد خاک

زبان عقل و پر وبال جبرئیل از تو

Çü berghā-yı ḥazān dīde mī-ṭebed ber ḥāk / Zebān-ı ‘aql u per ü bāl-i Cebrā’il ez-tu

[HE. 202a] Cebrā’il qanādı ve ‘aqlıñ lisānı ḥazān görmüş türāba düşmüş yapraklar gibi senden titreyip muḥtarib olurlar. Ya‘nī maqām-ı ḥaşyetiñ tā bu ḥadde varıncaya dek şiddeti vākı‘ ve ḥāşş-ı ‘ibādīñ ma‘lūmlarıdır.

[HM. 304b] ‘Aqlıñ lisānı ve Cebrā’il’iñ qanādları ḥazān görmüş evrākıñ türāb üzere titreyip muḥtarib oldukları gibi titrerler. Bir gün Cebrā’il ve Mikā’il’i Rabbü’l-‘ālemīn ağlar görüp “‘Alīm iken n’içün ağlarsıñız” diye su‘āl buyurduḡda “‘İlāhī seniñ mekriñden emīn degiliz” dediler. Mevlā-yı müte‘āl bu ḥāl üzere “‘Oluñuz” buyurdu.

چرا کلیم تو از شور بحر اندیشد

که شاه راه نجاتست رود نیل از تو

Çerā Kelīm-i tu ez-şūr-ı baħr endiřed / Ki řāh-rāh-ı necātest rūd-ı Nīl ez-tu

[HE, 202a] Seniñ Kelīm'in n'ıçün deryāniñ tūfānından fikr etsin ki, Nil ırmađı senden necātiñ dīvān yoludur. Ya'nī mehāliki maħall-i necāt ve maħall-i necāti mehālik etmek seniñ ĩudretiñe nisbet müsāvīdir.

[HM, 305a] Seniñ Kelīm'in deryāniñ tūfānından n'ıçün fikr ü ĩavf etsin ki, Nil ırmađı senden necātiñ dīvān yoludur. Ya'nī mehāliki maħall-i necāt ve maħall-i necāti mehālik ü āfāt etmek seniñ ĩudretiñde müsāvīdir.

مكر بخويش دلالت كنى مرآونه

شده است خشك چو سنك نشان دليل از تو

Meger be-ħiř delālet konī me-rā ver ne / şode est ĩuřk çü seng-i niřān delīl ez-tu

[HE, 202a] Meger sen bizi kendiñe irřād ve țarafıña delālet edesin, yoksa delīl senden niřān taşı gibi ĩurumuřdur. Vākı'-ı hāli nazm eyledi. Zīrā Rabbü'l-ālemīn kendi zāt-ı aķdesine a'lemdir. Lisān-ı enbiyā' üzere gelen aħbār-ı řādıkaya bir kimse bilā-delīl nazar edebilse elbetde ĩurb-ı ilāhiden kendine bir heybet ĩāřıl olur.

[HM, 305a] Meger sen bizi kendiñe irřād ve delālet edesin, yoksa delīl senden niřān tařı gibi ĩurumuřdur. Zīrā 'aķlıñ tenzihden ĩayrı bildiđi yokdur, hemān 'āķıl olan Mevlā-yı müte'āl kendi nefsinden ĩaber verdiđi evřāfi te'emmül edip keyfiyyetden sūkūta mülāzım olur.

ترحمست بر آن ساده دل که چون صائب

کندز حال قناعت بقال و قیل از تو

Teraḥḥūmest ber ān sāde-dil ki çün Şā'ib / Koned ez-ḥāl-i ḡanā'at be-ḡāl u ḡīl ez-tu

[HE, 202a] O sāde-dil üzerine teraḥḥum olunur ki Şā'ib gibi ḥālden ḡāl u ḡīl ile senden ḡanā'at eyleye. Merḥūma aḡleb-i zannım daḡi budur. Lākin ḡāl kesbī degildir ki ondan ḡanā'at taṣavvur oluna. Belki ḡāl dūnyāda eṣref ve 'ilm her mavtında eṣref bir maḡām-ı 'ālī-ṣāndır.

Zīrā elbetde ma'lūmunu talebden ḡālī olmaz. Ammā kibār-ı ümmet ḡāl ile 'aḡlın min-küllī'l-vücūh muḡāl 'add eylediği keyfiyetler zuḡūra geleceğin istiṣ'ār etdiklerinden ḡāle raḡbet ve a'māl-i ṣer'iyye ile envā'-ı mücāhede ve riyāzata meṣḡul olurlar ki 'aynū'l-yaḡīn bir miḡdār 'uḡalānıñ istib'ād etdiği ḡuṣuṣları müṣāhede edeler.

Ḡaldı ki ḡuvvet-i 'ilmiyye ve envār-ı yaḡīniyye bir 'ārifde cem' olsa erbāb-ı aḡvālīñ yazdıklarınıñ birinde tevakkūf etmeyip ḡabūl eder ki bu keyfiyetde olan 'ālime erbāb-ı ḡāldendir demek ba'īd olmaz.

[HM, 305a] O sāde-dil üzerine teraḥḥum olunur ki Şā'ib gibi ḥālden ḡāl u ḡīl ile senden ḡanā'at eyleye. Ve ḡāl kesbī degildir ki ḡanā'at taṣavvur oluna. Hemān ṣā'irāne mülāḡazasız īrād eyledi.

[115. Gazel]

ای دل کشاد کار خود از آن و این مجو

این قفل را کلید زهر آستین مجو

Ey dil ḡuṣād-ı kār-ı ḡod ez-ān u īn me-cū / Īn ḡufl-rā kilīd ez-her āstīn me-cū

[HE, 202b] Ey dil kendi kārın ḡuṣādını bundan ondan isteme, bu ḡufluñ miftāhını her āstīnden ṡaleb etme. Zīrā benī-ādeme maḡṣuṣ olan aḡfālīñ miftāḡı yine kendindedir

bīgāne miftāh açmaz. *Em 'alā kulūbin ekfālehā*⁴⁸⁴ naşında 'ulemā-yı işāretīñ yazdıqlarını murād eder.

[*HM, 305b*] Ey gönül kendi kārīñ fütūhunu ondan ve bundan taleb etme, bu kılīde miftāh her āstīnden ümīd etme. Zīrā bu bir kuflur ki miftāhı içinden zuhūr eder. Qurān-ı Kerīm'inde *em 'alā kulūbin ekfālehā*⁴⁸⁵ mefhūmundan istinbāt olan ma'nāyı murād eder ki qalbiñ kuflu ve miftāh ma'nevī umūrlardır. Hāricden degildir.

روی دل از خسیس نهادن طلب مکن

از خار و خس ملایمت یاسمین مجو

Rūy-ı dil ez-ḥasīs-nihādān taleb me-kon / Ez-ḥār u ḥas mülāyemet-i yāsemīn me-cū

[*HE, 202b*] Ḥasīs ṭabī'atlilerden güzel mu'āmele taleb etme, ḥār u ḥasdan yāsemīn mülāyemetini isteme. Bu ḥasīs aşlı alçaq ma'nāsınadır. Yoksa kerīm muqābilinde olan ḥasīslerde rūy-ı dil ve ḥüsn-i mu'āmele ve tevāzu'-ı müfriṭ gālibā ola gelmişdir. Küremāda bi'z-zāt bir vaqār ve şehāmet-i ḥılķī olduğu gibi.

[*HM, 305b*] Ḥasīs-nihādlerden rūy-ı dil ve teveccūh-i kāmīl taleb etme, ya'nī ḥār u ḥasdan yāsemīn mülāyemetini isteme. Ḥasīsten murādı aşlı alçaq demektir. Yoksa gālibā aḥsāsada devletli daḥi olsa mülāyemet ü ḥilm-i ḥımārī ve tevāzu'-ı müfriṭ ola gelmişdir ki bu hareketleri pāre vermemek için iltizām ederler.

حال دل گرفته بهر بی بصر مگو

از دوزخی کلید بهشت برین مجو

Ḥāl-i dil-i girifte be-her bī-başar me-gū / Ez-dūzaḥī kilīd-i biḥişt-i berīn me-cū

⁴⁸⁴ “Yoksa kalbler üzerinde kilitler mi var.” Muhammed Sûresi, 47/24.

⁴⁸⁵ Bk. 484. dipnot.

[HE, 202b] Münkabız olan gönülün hālını her a‘māya söyleme, cehennemlikden cennet-i a‘lānıñ miftāhın isteme. Zīrā kabz ki aḥvāl-i şūfiyyeden bir hāletin ismi ve ma‘nevī ehliniñ ma‘lūmu bir ma‘nādır. Umūr-ı hāriciyyede a‘mā olanlara söylemeniñ fā’idesi bīgāneye āşinādan şikāyet etmektir. Ehl-i hāle bu yaqışmaz ve hem bī-hūde tarīke sülük etmede ehl-i cehennemden cennet miftāhını istemeye beñzer.

[HM, 306a] Münkabız olan qalbin hālını her başarsıza söyleme, cehennemlikden cennet-i a‘lānıñ miftāhın taleb etme. Zīrā kabz ki aḥvāl-i qulūbdan biridir. Onun ‘ilācını erbābı bilir. Yoksa umūr-ı hāricede a‘mā olanlara ‘arz etmek ehl-i qulūba lā’ik degildir.

زنبور کافرند سراسر ستارگان

زینهار ازین سیاه دلان انکبین مجو

Zenbūr-ı kāfirend ser-ā-ser sitāregān / Zīnhār ez-īn siyāh-dilān engebīn me-cū

[HE, 203a] Yıldızlar başdan başa kāfir zenbūrlardır, aman bu qara gönüllülerden bal isteme. Ma‘lūmdur ki Rūm’da at arısı ve eşek arısı dedikleri gibi İrān’da bunlardan birine zenbūr-ı kāfir derler imiş. Bunlarda ‘asel şan’atı olmaz. Murādı dār-ı dünyāda nuḥūsātın galebesinden ve gece münasebetiyle siyāh dil ve şıfatı daḥi ilhāk edip halkı incitmede zenbūr-ı kāfire teşbīh etmektir ki be-her-hāl şā’irāne esbābdan şikāyet eyledi bilmedi ki bu arımın ‘aseli āḥiretde zuhūr eder.

[HM, 306a] Yıldızların cümlesi kāfir zenbūrlardır, aman bu siyāh gönüllülerden ‘asel taleb etme. Ma‘lūm olur ki Rūm’da at arısı ve eşek arısı dedikleri ḥayvāna İrān’da zenbūr-ı kāfir derler imiş. Bu sınıflar egerçi bal arısının şāneleri gibi āşiyānlarında şāne tertīb ederler. Ammā me’kūlatları muḥālif olduğuna bir kimse onlara iltifāt etmez ve etfāl u kibārı incitmeden gayrı fā’ideleri ma‘lūm degildir. Kevākiblerde nuḥūsetin galebesinde zenbūr-ı kāfir ıtlāk eyledi.

Zīrā muḳtezā-yı dār-ı dünyā ālām u ekdārın keşretidir. Qaldı ki Muḥbir-i şādık böyle ḥaber verip insān daḥi nefsinde ve halkda böylece gördükden soñra leyl ü nehār rāḥat talebinde olduğunun ḥikmeti nedir ve bu halk olunmamış ma‘nāya ta‘aşşuḳun zımnında bir sırr-ı ḥafī var mıdır?

خواهی که بر تو آتش سوزان شود بهشت

امد چون حلیل ز روح الامین مجو

Ḥ'āhī ki ber tu āteş-i sūzān şevēd bihişt / İmdād çün Ḥalīl ez-Rūḥü'l-Emīn me-cū

[HE, 203a] İster iseñ ki yakıcı āteş saña cennet ola, Ḥalīl gibi Cebrā'il'den imdād isteme. Zīrā onu Nemrūd mancınıka koyup atmak murād etdiği vaqtdē Cebrā'il geldi ki “Yā İbrāhīm bir ḥizmetiñ var ise emr eyle göreyim” diye. Ḥazret-i Ḥalīl “Senden yoqdur, ḥasbūna'llāhu ve ni'me'l-vekīl” diyerek atladı. Bu imāma iktidā edenlere mu'āmele böyle olur.

[HM, 306b] Diler iseñ ki saña āteş-i sūzān cennet ola, İbrāhīm Ḥalīl gibi Rūḥü'l-Emīn'den imdād taleb etme. Ḥazret-i Ḥalīl 'Aleyhi's-selām'ı 'adūsı olan Nemrūd mancınıka koyup nāra ilkā etmede iken Cebrā'il zuhūr edip “Yā İbrāhīm bir ḥizmetiñ var ise emr eyle” dedikde “Saña müte'allıq bir işim yoqdur, ḥasbūna'llāhu ve ni'me'l-vekīl” buyurdu. Merḥūm daḥi bu beytinde Ḥazret-i Ḥalīl'e taqlīd edebilir iseñ āteş saña cennet olur diye terġīb eyledi.

Bu maqāmda bir ma'nā qaldı ki ġālibā tercümelerimiziñ birisinde yazılmadı. Ma'lūm ola ki Rabbü'l-ālemīn Qurān-ı Kerīm'inde gerek Ḥātemü'l-enbiyā' Ḥazretleri'niñ aḥvāllerinden ve gerek sā'ir enbiyā' vü mürselīniñ vaqāyi'-i şādıklarından naql u ḥikāye buyurduqda 'ulemā bu şüretde iki kısmdır.

Bir kısmı nefsiñ meşrebi üzere ḥāzıra 'āşık hemān maḥalle münāsib ü muqayyed bir ma'nāyı 'ibāretten ḥāşıl etdiği gibi bu 'ibāretle maqşūd-ı bi'z-zāt olan ma'nā budur diye taḥkīk edip ve bu taḥkīkiñ seyyi'esiyle mā-verāsına te'emmül etmek bir vechle kendine müyesser olamaz. Zīrā ma'nāyı bulduġu gibi himmetine fütūr-ı küllī 'arız olup biñ sene 'ömrü olsa o maḥalle geldikce ma'nā bundan ġayrı yoqdur diyip geçer.

Ve bir kısmı daḥi bu müṭāla'a etdiğim Allāh kelāmıdır ve elbetde beşer kelāmınıñ üzerine lafzen ve ma'nen bir tefevvuḡu olmaq vācibdir ki mu'cize demeye şāyān ola

diye vārid olan ‘ibāretiñ ve kışşanıñ levāzım-ı qarībe vü ba‘īdesinden ol kadar esrāra mālīk olur ki evvelki kısmıñ taḥşīl etdigi ma‘nālara kışr tesmiyesi gāyet münāsib gelir. Cebrā’il’iñ dihye şūretinde gelmesi ve gārda Şiddīk ile Sultān-ı Resūl’üñ aḥvāli ve mi‘rāc kışşaları ve Ḥāzret-i Meryem’e Cebrā’il’iñ beşer şūretinde görünmesi, Ḥāzret-i Mūsā’ya āteşden tecellī ve ‘aşānıñ ḥayyeye inkılabı ve Sāmīrī’niñ ‘aceli ve bunlara müşābih kışş-ı enbiyā’da her ne vārid oldu ise Qurān-ı Kerīm’iñ ekşer-i esrārı onlardadır. Lākin fehmi etmeye başka kalb ve taḥammül ü qabūl etmeye başka ḥavşalaya ve tevfiğe muḥtācdır.

بشناس استخوان و طباشیر رز هم

از صبح اولین نفس راستین مجو

Be-şinās üstühvān u tabāşīr-rā ez-hem / Ez-şubḥ-ı evvelīn nefes-i rāstīn me-cū

[*IHE, 203a*] Tabāşir ile üstühvānı birbirinden fark edip aña, şubḥ-ı kāzibden doğru nefes taleb etme. Ya’nī eşyā’yı eşyā’ olduğu cihetden temyīze kādir olmayan kemigi tabāşīr yerine isti’māl eder ve gālaṭı ḥāṭırına gelmez. Ve nice kimseler şadākat da’vāsın eder şubḥ-ı kāzib gibi ammā şadākatine şehādet eder bir āfitāb doğmaz.

[*IHM, 307b*] Tabāşir ile üstühvānı birbirinden fark eyle, şubḥ-ı kāzibden doğru nefes taleb etme. Ya’nī eşyā’yı eşyā’ olduğu cihetden temyīze kādir olmayan kemigi tabāşīr yerine isti’māl edip gālaṭımı idrākden ‘āciz olur. Ve nice kimseler şubḥ-ı kāzib gibi şadākat da’vāsın eder ammā ṭulū’-ı şems ile şadākatı işbāt edemeyip rüsvāy olur.

در هرکس آنچه هست همانرا ازو طلب

لنکر ز آسمان حرکت از زمین مجو

Der-herkes ān-çe hest hemān-rā ez-ū taleb / Lenger ez-āsumān ḥareket ez-zemīn me-cū

[*IHE, 203a*] Herkesde her ne var ise hemān ondan onu taleb eyle, yoksa āsumāndan qarār ve zemīnden ḥareket isteme. Zīrā ḥirmān muḥarrerdır. Tā maṭlabıñ vücūdunu bir

mazharda taḥkīk etmedikce mālik olmayandan bir şey' talep etmek hem kendiñe ve hem o maḥalle kederi mücib ve 'amā-yı başīrete delālet eder bir ma'nadır.

Bi-'aynihi cifriñ luġat ma'nāsını bilmeyenlerden cifr talep etmek gibi. Seyyid Şerīf, *Şerḥ-i Mevākıf* da "Enbiyā'lar muġayyebātdan ḥaber verirler ve 'aynı ile zuhūr eder. Ammā cifre ne dersin diye su'āl olunur ise cifr bir kerāmetdir. 'Alī bin Ebū Ṭālib'e nisbet olunur" ile iktifā' etmiş.

Ders eşnāsında üstāzımız 'allāme-i Dāġıstānī buyurdular ki "Dermend Seyyid daḥi bu fenne bu kadarca vākıf olmuş ve vākı'ā bir ādem bu fenni aġzına almaya e'immelerinden ḥayā eder ki re'sleri 'Alī bin Ebū Ṭālib, Ca'fer-i Şādık, İmām 'Alī Rızā, Şeyḥ-i Ekber, Şadr-ı Konevī, Yūsuf-ı Şafedī bunların emşālī 'ulūm-ı gün-ā-gün zāhir ü bāṭınları ma'mūr her biri bir 'aşriñ ḥalkına çok gelir iken şimdi iki satır 'ibāreti muḳtezā-yı nücūm üzere kırā'ate ḳudreti olmayan bir ālāy dünyā vü āḥireti ḥarāb ādemler cifr da'vā ederler." *izā küntü lā-tedrī fetilke muşībetü ve en kunte tedrī fel-muşībetü'l-a'zam*⁴⁸⁶

[HM, 307b] Herkesde her ne var ise ondan hemān onu talep eyle, yoksa eflākdan ḳarār ve zemīnden ḥareket isteme. Zīrā bu şüretlerde ḥırmān vācibdir. Tā maṭlabiñ imkān-ı vücūdunu bir mazharda taḥkīk etmedikce mālik olmayandan bir şey' talep etmek 'amā-yı başār u başīretiñ aşdaḳ-ı şevāhidindendir.

الأمش دل تو برونست از آب و گل
در دامن آنچه کم شد از استین مجو

Ārāmiş-i dil-i tu birūnest ez-āb u gil / Der-dāmen ān-çe güm şevēd ez-āstīn me-cū

[HE, 203b] Seniñ ḳalbiñ ḳarār edeceği āb u gilden ḥāricdir ve ol şey' ki dāmende gā'ib olur onu āstīnde arama. Ya'nī ḳalb-i mü'min Rabb'isiniñ zikrinden ġayrı ile muṭma'in

⁴⁸⁶ "Bilmiyorsan bu bir musibettir. Biliyorsan musibet daha büyüktür." Darb-ı Mesel.

ü sâkin olmaz. Hemân zikre sa'y eyle, yoksa bu 'âlemde göz ile görünecek ve kalb karar edecek bir şey' yokdur.

[HM, 308a] Seniñ kalbiñ bā'is-i kararī āb u gilden ya'nī 'anāşırdan hāricdir ve ol nesne ki dāmende gā'ib oldu āstīnde arama. Ya'nī kalb-i mü'min zikru'llāh ile muṭma'in olur. Hemân zikre sa'y eyle, yoksa bu 'âlemde göz ile görülüp kalbiñ karar edeceği bir şey' yokdur.

شایستگی کلید بود قفل بسته را

از سنك آب بیچگر آتشین مجو

Şāyestegī kilīd būd kufl-ı beste-rā / Ez-seng āb bī-ciger-i āteşin me-cū

[HE, 203b] Bir emre lā'ik ü müsta'idd olmak bağlanmış kufluñ miftāhıdır, āteşli cigersiz taşdan şu taleb etme. Ya'nī bi'l-haşşa 'aķik ağızda durma ile 'ataş teskīn eder ve şu maķāmına kâ'im olur. Ammā bu hāşşaya vāķıf olmak şusuzluk belāsına ibtilāya tevakkuf eder ki fehmi eyleye. Yoksa şusuz olmayınca 'aķiki almanıñ fā'idesi yokdur. İsti'dād lāzımdır lāzım.

[HM, 308a] Bir emre lā'ik ü müsta'idd olmak bağlanmış kufluñ miftāhıdır, āteşsiz cigeriñ olmadıkça taşdan şu taleb etme. Ya'nī bi'l-haşşa 'aķik ağızda tutma ile 'ataş teskīn eder. Lākin bu sırra āteşli ve şusuz ciger şāhibi vāķıf olur yoksa bayāğı bāridü'l-mizāc olan vāşıl olamaz.

کم کرده تو از تو برون نیست زینهار

کاهی بر آسمان و کهی از زمین مجو

Güm-kerde-i tu ez-tu birün nīst zīnhār / Gāhī ber-āsmān u gehī ez-zemīn me-cū

[HE, 204a] Seniñ gā'ib etdiğiñ senden taşra degildir, aman gāhī gökde ve gāhī yer üzerinde arama. Zīrā seni halk eden saña irsāl eylediği peygām-berin vesātetiyile kitāb

inzāl edip mevāzi‘-i mūte‘addide gāh ma‘iyyet ve gāh ḳurb ve gāh ḥabl u rīdden aḳreb olduğunu ifāde eyledi. Ammā seniñ ‘acziñi bilerek.

Pes bu aḥbāra seniñ taşdıḳiñ netīce verir ki gögü yeri aramayıp beni ḥalk eden benimle bile imiş diye o emrini edāda istiḥzār ve nevāhīsinden ictinābda perhīzkār olup her ḥālde görür gibi mu‘āmele edesin. Ve saña keyfiyyeti kimse su‘āl etmez. Lākin bu ma‘iyyet ü ḳurba ĩmāndan heybet gelmek ve ḥarekāt u sekenātında bi‘l-külliyeye ḥayādan ḥ‘āb u rāḥatı ḳaçmak ‘abdiñ elinde degildir. Enbiyā‘ya vü aḳtāba maḥşuş ḥāletlerdendir.

[HM, 308a] Seniñ gā‘ib etdiğñ senden taşra degildir, aman gāhī gökde ve gāhī zemīnde taleb etme. Zīrā seni ḥalk eden saña peyğam-ber irsāl ve kitāb inzāl ve ‘ibārāt-ı muḥtelife ile seniñle ma‘iyyetini saña senden aḳreb olduğunu ve celālete lā‘iḳ ḳalb-i mü‘mine şıḡdığını beyān eyledi. Egerçi keyfiyyet mechūl ise de ma‘nā-yı ma‘ḳūl sābitdir. Ednā rütbe, bundan murād Rabb‘im benimledir diye o emrini ḳabūl ve nevāhīsinden istiḥzār ile ictināb etmektir. Ḳaldı ki bu şıfatları ‘abd-i mü‘min ḳabūl etdikde kendine bir heybet bir yaḳaza gelmek ‘abdiñ elinde degildir. İḥtişāşa maḥşuş olan ḥāletlerdendir.

از دست رعشه دار پریشان شود رقم

از دل رمیدگان سخن دلنشین مجو

Ez-dest-i ra‘şedār perīşān şevved raḳam / Ez-dil-remīdegān sūḥan-ı dil-nişīn me-cū

[HE, 204a] Ra‘şeli elden yazı perīşān olur, gönü ürküşlerden ḳalbe oturuocu söz isteme. Bir ḳalb ki mizācına muḥālif umūr-ı mūḥişe müşāhede eyleye elbetde ṭavrını şaşırıp aḥbābıñ ḥāṭırını egleyecek kelāma iḳtidārı ḳalmaz. Ba‘z-ı ‘uḳalā-yı mecāzībde olduğu gibi.

[HM, 308b] Ra‘şeli elden yazı perīşān olur, gönü ürküşlerden ḳalbe oturuocu yāḥud ḳalbi teskīn edici söz isteme. Bir ḳalb ki mizācına muḥālif umūr-ı hā‘ ile müşāhedesiyile

‘ālem-i esbābdan nefret eyleye elbetde tavrını tebdīl edip aḥbābıñ ḥātırını tesellī edecek kelāma rābıta veremez. Ra‘şe-dār eliñ yazısı gibi perişān söyler.

از دیده میدهد خبر پاک دیدگان

خار کمان ز نرکس عین الیقین مجو

Ez-dīde mī-dehend ḥaber pāk-dīdegān / Ḥār-ı gümān ez-nergis-i ‘aynü’l-yaḳīn me-cū

[HE. 204a] Sāḥir-i ḥāme-süvār ‘irfān bülbülü şā‘ir ve üstād-ı beyān olmamişken daḥi ḳatt u müberrā, ḥāmesi mehd yedinde gūyā, nazmı ilhām-ı Ḥüdā, dīvānı ṭab‘-ı pākı şu‘arā sultānı buyurur ki: Pāk görücü ‘arifler gördüklerinden ḥaber verirler, ‘aynü’l-yaḳīn nergisden ḳann dikenı ṭaleb etme. Evvelā nergisde ḥār olmaz. Ve ḡālibā nergisi çeşme teşbīh ederler. Bu beytinde ‘aynü’l-yaḳīn ‘acā’ib mevḳi‘ine düşmüştür.

Ya‘nī kibār-ı evliyā’ kendi ḳāhir ü bāṭınlarında gördüklerini ifāde ederler ki ḳann u şekk ü vehmiñ ihtimāli ḳalmaz. Ve ‘ālemiñ inkārından onların ‘ilmine ḥalel gelmez. Zīrā rü‘yet-i başarıñ fevḳinde bir istikşāf daḥi ṭaleb olunmaz. Ḳaldı ki beytiñ ḥüsn-i sebki bilmem ne rütbelere bāliḡdir ve bir şā‘ire bu rütbe müyesser olmamiştir ve olmaz.

[HM. 309a] Sāḥir-i ḥāme-süvār ‘irfān bülbülü şā‘ir ve üstād-ı beyān olmamişken daḥi ḳatt u müberrā, ḥāmesi mehd yedinde gūyā, nazmı ilhām-ı Ḥüdā, dīvānı ṭab‘-ı pākı şu‘arā sultānı buyurur ki: Pāk görücü ‘arifler gördüklerinden ḥaber verirler, ‘aynü’l-yaḳīn nergisden ḳann u gümān ḥārı arama. Evvelā nergisde ḥār olmaz. Bu sebebdan ve nergis göze teşbīh olduğundan merātib-i ‘ilmden ‘aynü’l-yaḳīni nergise teşbīh edip ḥārı nefy eyledi.

Bir ādem ‘ömründe yalnız bu beyti nazm eylese kifāyet eder. Ya‘nī kibār-ı evliyā’ her ne nuṭḳ buyururlar ise nefslerinde gördüklerinden ve ḥaḳīḳatde zevḳ-yāb olduklarından söylerler ki aşlā edille-i nazariyye gibi onların taḥḳīḳlerinde şekk ü şübhe ‘arız olmaz. Zīrā rü‘yet-i başar fevḳinde bir rütbe taşavvur olunmaz.

هرکز ز قفل کشایش ندید کس

صائب کشایش از دل اندوهکین مجو

Hergiz ez-kufl kufl-güşāyiş ne-dīd kes / Şā'ib güşāyiş ez-dil-i endūhgīn me-cū

[HE, 204b] Hergiz kuflden miftāhlık kimse görmedi, ey Şā'ib fütūhu mağmūm kılbden taleb etme. Zīrā şūreti fi'liniñ 'aynıdır, muḳtezā-yı zāhirine mecbūrdur.

[HM, 309a] Aşlā kuflden miftāh fi'lini kimse görmedi, ey Şā'ib fütūhu mağmūm olan kılbden taleb etme. Zīrā şūreti fi'liniñ 'aynıdır, ğayrı degildir.

[116. Gazel]

شد رعشه پیری پر و بال طلب تو

یکجو نشد افسرده ز کافور تب تو

Şod ra'şe-i pīrī per ü bāl-i taleb-i tu / Yek cev ne-şod efsürde ez-kāfūr teb-i tu

[HE, 204b] Pīrlık ra'şesi seniñ dünyāyı talebiñe per ü bāl ve bā'is-i harekāt-ı cem'-i māl oldu, kāfūrdan seniñ hummā-yı hırşıñ bir arpa nākış olmadı. Ya'nī saç ve şaḳal ağarması ve ellerin titremesi kurb-ı mevte edille-i kātī'e olduĝu yüzden gerek idi ki dünyā muḳabbetine bir parça bürüdet īrās edeydi. Ammā 'aksine te'sīr edip bu ra'şeler saña harekāt-ı cenāḥ maḳāmına kā'im ve ḳoca çaylak gibi cīfe telāşında her tarafa uçma başladıñ.

[HM, 309b] Pīrlık ra'şesi seniñ dünyāyı talebiñe per ü bāl oldu, kāfūrdan seniñ hummā-yı hırşıñ bir arpa ḳadar bürüdet ḥāşıl etmedi. Ya'nī pīrlık ḥaḳīḳatde bārid ü yābis bi-'aynihi mevt mizācında iken seniñ hırşıñ harekāt u ḥarāretine te'sīr etmeyip ḳoca çaylak gibi cīfe telāşında ihtiyārılıḳdan 'arız olan ra'şeyi cenāḥ maḳāmında isti'māl eylediñ.

انکور شود غوره چو بسیار بماند

شد غوره درین باغ ز مهلت عنب تو

Engūr ŧeved gūre çü bisyār bi-māned / ŧod gūre der-īn bāg ez-mūhlet ‘ineb-i tu

[HE, 204b] Kōruk çünkü çok kıala ūzüm olur ammā mehilinden bu bağdan seniñ ‘üzümüñ kōruk oldu. Ya ‘nī eyyāmıñ germ ū serdi ve havādişāt-ı kevnıyyeniñ tenevvü‘āt-ı derdi ancak benī-ādemi tertibe ve pişirmek için iken fevākıhiñ ‘aksine tamām puħte olmaya kıarıb olduķca hāmlik āşarı galebe etmek bu nev‘-i beşere maħşūş hāletlerdendir.

[HM, 309b] Kōruk çünkü asmada çok kıaldı ūzüm olur, seniñ ‘inebiñ bu bağda keşret-i mekşden kōruk oldu. Ya ‘nī eyyāmıñ germ ū serdi ve havādişāt-ı kevnıyyeniñ tenevvü‘āt-ı derdi ancak benī-ādemi terbiye ve pişirmek için iken saña ‘aks-i te‘şir edip mīvelerin esbāb-ı puħteligi ki eşref-i fevākıh-i hadıķa-i ‘ālemsin. Esbāb-ı hāmlik īrāş eyledi.

پیری که زدی آب در آتش دکرانرا

شد هیزم خشکی پی نار غضب تو

Pīrī ki zedī āb der āteş-i digeřān-rā / ŧod hīzem-i huşķī pey-i nār-ı ğāzab-ı tu

[HE, 205a] İhtiyārlik ki ğayrıların āteşine şu urup itfā eder idi, seniñ nār-ı ğāzabıña kıuru odun oldu. Ekşer-i emzicede ihtiyārlik bā‘iş-i sür‘at-i ğāzab olduğu ğālibā tūl-ı ‘ömrüñ esbābından biri dağı cüz‘-i nārınıñ sā‘ir ‘anāşır üzerine ğālib olmasından zuhūr etmegin tebdīl-i aħlāk kıaydında olmayanlar evāħir-i ‘ömrlerinde bu ğāzabla dīn ū dūnyāsın harāb ederler.

[HM, 309b] İhtiyārlik ki ğayrıların āteşine şu urup itfā eder idi, seniñ nār-ı ğāzabıña kıuru odun oldu. Ekşer-i emzicede pīrlik bā‘iş-i sür‘at-i ğāzab olur. Sebebi ğālibā tūl-ı ‘ömrüñ esbāb-ı zāhiresinden biri dağı cüz‘-i nārınıñ ziyādeliginden olup tebdīl-i aħlāk kıaydında olmayanlar evāħir-i ‘ömründe bed-hūy olup ednā sebeble ğāzab-nāk olurlar.

عمرت شد و یکساغر تبخال ندلت

بر لب نهادن کف افسوس لب تو

‘Ömret şod u yek sāgar teb-ḥāl-i nedāmet / Ber leb ne-nihād ez-kef-i efsūs leb-i tu

[HE, 205a] Seniñ ‘ömrüñ gitdi ve bir nedāmet tebhāli sāgarımı seniñ dudağıñ te’essüf elinden dudağına kıomadı. Güyā nedāmet ḥarāret-i ḳalbi ziyāde etme ile uçuğa sebeb olduğundan leb münāsebetiyle sāgara teşbīh edip ‘ömrüm hevāya gitdi diye bir pişmānlık kāseseñ nūş etmedin diyecek maḥalde böyle ta’bīr eyledi.

[HM, 310a] Seniñ ‘ömrüñ gitdi ve bir nedāmet tebhāli sāgarımı seniñ lebiñ te’essüf sākīsiniñ elinden dudağına kıomadı. Güyā nedāmet ḥarāret-i ḳalbi ziyāde etme ile uçuğa sebeb olduğundan leb münāsebetiyle sāgara teşbīh edip ‘ömrüm hevāya gitdi diye nādım olmamaḳdan kināye eyledi.

این یکدو نفس رز سر درد برآور

در غفلت اگر صرف شد اوقات شب تو

Īn yek dü nefes-rā ez-ser-i derd ber āver / Der-ġaflet eger şarf şod evḳāt-ı şeb-i tu

[HE, 205a] Eger seniñ evḳāt-ı leyliñ ya’nī genclik eyyāmıñ ġaflete şarf oldu ise bu bir iki nefesi, ki şubḥa müşābih ihtiyārılık vaḳtiniñ ‘ömrüdür, derd başından götürüp āfāk-ı derūñu pūr-nūr etmeye sa’y eyle.

[HM, 310a] Eger seniñ evḳāt-ı leyliñ ya’nī genclik eyyāmıñ ġafletde şarf oldu ise bu bir iki nefesi, ki ‘ömrüñ seḥeri ya’nī ihtiyārılıḳdır, derd ile çıkarıp āfāk-ı derūnuñu tenvīr edegör, yoksa şemsiñ maġribden ṭulū’ı ḳarībdir.

در فکر سفر باش که هر موی سفیدی

از غیب سواریست برای طلب تو

Der-fikr-i sefer bāş ki her mūy-ı sefīd / Ez-ġayb süvārīst berāy-ı taleb-i tu

[HE, 205a] Sefer fikrinde ol ki her bir beyāz kıll ġaybdan bir atlıdır seni aramak ecilinden. Ya ‘nī böyle bir mübāşir-i mücbir saña geldikten soñra tedārikde olmamak kıtı çok muhātaraya ta‘arruzuñ ‘aynıdır. Qaldı ki beyāz kıllı atlıya teşbīh bir kerre ağarmaya şürū‘ etdikde sür‘atle hareket edip zabtı kâbil olmadıġındandır.

[mefā‘īlün mefā‘īlün fe‘ūlün]

Şaķal aġı gözüñ noķşān-ı nūru

Semā‘īñ şıķleti h‘ābīñ kuşūru

Ĥam-ı kāmēt bedende za‘f-ı kuvvet

Rehāvet tende noķşān-ı harāret

Şehādet etmede haķķıñda ey pīr

Ki rihlet vaķti geldi eyle tedbīr

Teveccüh eyle Ĥaķķ’dan iste rahmet

Seniñ-çün qalması ‘ālemde rāhat

[HM, 310b] Sefer tedārikinde ol ki her bir beyāz kıll ġaybdan seni taleb içün bir atlıdır. Seni bunlar mücbir mübāşirlerdir rüşvet kabūl etmezler. Hemān bunlar göründükden soñra tevaķķufuñ ‘ayn-ı dālālet bilip tedārikde ol demekdir. Beyt:

[mefā‘īlün mefā‘īlün fe‘ūlün]

Şaķal aġı gözüñ noķşān-ı nūru

Semā‘īñ şıķleti h‘ābīñ kuşūru

Ĥam-ı kāmēt bedende za‘f-ı kuvvet

Rehāvet tende āşār-ı bürūdet

Şehādet etmede ḥaḳḳıñda ey pīr

Ki rihlet mevsimidir eyle tedbīr

Teveccüh eyle Ḥaḳḳ' dan iste rahmet

Seniñ-çün ḳalmadı 'ālemde rāḥat

غافل مشو ایام خزان از نفس سرد

در خنده سر آمد چو بهار طرب تو

Ġāfil me-şev eyyām-ı ḥazān ez-nefes-i serd / Der-ḥande ser-āmed çü bahār-ı tarab-ı tu

[HE, 205b] Çünkü seniñ bahār-ı sürürüñ ḥande ile geçdi, eyyām-ı ḥazānda şādıḳ nefesden ğāfil olma. Nefes-i serd ve āh-ı serd bir maṭlabıñ fevtinden ḥāşıl olan te'essüfe itlāk olunur. Ya'nī tāzelik eyyāmında etdiğñ ğafelāt-ı cāhilānelere ihtiyārılık geldikde bir nedāmet-i 'ārifāne tedārikiñde olmaḳ seyyi'āt-ı güzaşteniñ ḥasenāta tebdīl olmasınñ ednā 'alāmetlerindendir.

[HM, 310b] Çünkü seniñ bahār-ı sürürüñ ḥande ile geçdi, eyyām-ı ḥazānda şovuk nefesden ğāfil olma. Nefes-i serd ve āh-ı serd bir maṭlabıñ fevtinde isti'māl olunur. Ya'nī evā'il-i 'ömrüñde kıymet-i vaḳti bilmeyip gül gibi gülmeden ḥālī olmadıñ ise bārī ḥazān-ı ihtiyārılıḳda nedāmetle āh u feryād edip bir izḥār-ı te'essüfden ğaflet üzere olma.

شوخی مکن ای پیر که هر موی سفید

شمشیر زبانت برای ادب تو

Şühī me-kon ey pīr ki her müy-ı sefīd / Şemşīr-i zebānest berāy-ı edeb-i tu

[HE, 205b] Edebsizlik etme ey ihtiyār ki her bir beyāz ḳıl seniñ edebiñ içün bir lisān ḳılıcıdır. Ya'nī nā-şāyeste vü bī-münāsebet olan aḥvāliñi bu lisān-ı ḥāl ḳaṭ'ī nehy etmede lisān-ı maḳālden eblağdır. Zīrā ol mefhūmu kelāmından ḳurb-ı rihletdir.

[HM, 311a] Ey pīr, edebsizlik etme ki her bir beyāz kıl seniñ te'dībiñ içün birer tīg-i zebāndır. Ya'nī ihtiyārāne lā'ik olmayan hārekātı nehyde lisan-ı zāhirden tevbiñde eblağdır. Zīrā şarāhaten kurb-ı mevti tezkīr eder.

پیری که ز اسباب وقار است بشرا

مپسند که بیو قرشود از سبب تو

Pīrī ki ez-esbāb-ı vaqār est beşer-rā / Me-pesend ki bī-vaqar şevved ez-sebeb-i tu

[HE, 205b] Pīrlık beşer içün esbāb-ı temkīn ü vaqārdandır, rāzı olma ki seniñ sebebiñle hafīf ü vaqārsız ola. Zīrā pīrlıge muhālif hārekāt kīmyā-yı cīniñ gümüşü qalāy etmesine beñzer ki şuverī vü ma'nevī ma'den-i dālālete intisābdır.

[HM, 311a] Pīrlık ki insān içün esbāb-ı vaqārdandır, rāzı olma ki seniñ sebebiñden vaqārsız ve hürmetsiz ola. Belki vaqt u hāl-i ihtiyārılığa mūrā'āt üzere bu vaqār-ı beşeri şıyānetinde bezl-i mechūd etmek pīrān-ı ĩmāna vācibdir. Zīrā Rabbü'l-'ābād 'abd-i mü'miniñ meşībinden hayā eder vārid olmuşdur.

هر لوح مزاری ز فرامشکده خاک

دستیست برون آمده بهر طلب تو

Her levḥ-i mezārī ez-ferāmuşgede-i ḥāk /Destīst birün āmede behr-i taleb-i tu

[HE, 205b] Her bir mezār taşu tūrāb ferāmūş-ḥānesinden bir eldir taşra gelmiş seni taleb içün. Ya'nī i'tibār cihetinden bir maḥall ki bi'l-ḥāşşa o maḥalle gidenler ferāmūş olunduğu gibi gidecekler daḥi o maḥalli unutmāğa mübtelādırlar. Mezār taşları seni aramağ içün tūrābdan taşra çıkmış bir eldir. Koynuma gel diye da'vet eder ve sen daḥi ḥ'āh nā-ḥ'āh bir gün da'vetine icābet edersin. Yāḥud görölmeden seni arar şeklinde dururlar ve elbetde bir gün bulur.

[HM, 311a] Tūrāb ferāmūş-ḥānesinden her bir mezār taşu eldir, seni taleb için taşra çıkmışdır. Ya'nī itibār cihetinden bir maḥall ki bi'l-ḥāşşa o maḥalle gidenler ferāmūş olundıkları gibi gidecekler daḥi o maḥalli ferāmūşa mübtelālardır. Mezār taşları seni talebde bir ādem arar ādemiñ elleri gibi talebde ve elbetde bir gün bulup seni daḥi koynuna koyup unutursa gerekdir.

کاهی بلکد کاه به پهلو دهی اژار

در مرک حیاتست زمین از تعب تو

Gāhī be-leged gāh be-pehlū dihī āzār / Der-merg ü ḥayātest zemīn ez-ta' b-ı tu

[HE, 206a] Gāhī tebme ile ve gāhī pehlū ile yatdıḡda eziyyet verirsin, zemīn seniñ ta'bından merg-ı ḥayātdadır. Ya'nī bir şahş bi'l-fi'l mürde olmadıḡca mevtiñ ta'bını görmek imkānda degil ise de zemīn-i bī-çāre vücūdu durur iken seniñ cefālarıñdan saḡlıkda mevt eziyyetlerin çekmekdedir.

[HM, 311b] Gāhī tebme ve gāhī yatdıḡda pehlū ile zaḡmet ü eziyyet verirsin, zemīn seniñ ta'bından mevt-i ḥayātdadır. Ya'nī bir şahş bi'l-fi'l mürde olmadıḡda mevtiñ ta'bını görmek imkānda degil ise de zemīn-i bī-çāre seniñ ta'b ve meşakḡatından ḥayātda iken mevt 'azābını çekmededir.

صائب بادب باش که کردون ز حوادث

صد دست بر آورده برای ادب تو

Şā'ib be-edeb bāş ki gerdūn ez-ḥavādiş / Şad dest ber-āverde berāy-ı edeb-i tu

[HE, 206a] Ey Şā'ib ebebli ol ki felek ḥavādişden seniñ edebiñ için yüz el ḡarmışdır. Ya'nī ḥavādişin 'illet-i ḡā'iyyesi benī-ādemi te'dīb ü mü'eddeb mü'minleri taḡhīr içündür. Ve bu ma'nāya şerī'at-i ḡarrādan şevāhid çoḡdur. Ve bir sebebi bu dār-ı ekdārdan ḡalbi ḡaldırıp Cenāb-ı kibriyā'nin va'd buyurduḡu dār-ı şafāya rabḡ eylemedir.

[HM, 311b] Ey Şā'ib edeb üzere ol ki zahmet çekmeyesin, yoksa felek seniñ te'dibiñ için havādisden yüz el izhār etmişdir. Hemān şamar yemeksizce şürūṭ-ı ādāba ri'āyet edip 'ırzıñla berzaḥa naql edegör.

[117. Gazel]

کشت بیخوشه حجات کشد از روی درو

مفکن ای تیغ اجل بر من بیدل پرتو

Kişt-i bî-hūşe ḥacālet keşed ez-rūy-ı direv / Me-fiken ey tīġ-i ecel ber-men-i bî-dil pertev

[HE, 206a] Sünbulsüz ekin ḥaşād yüzünden ḥacālet çeker, ey tīġ-i ecel ben gönülsüz üzere pertev bırakma. Ya'nī mezra'ları biçmeden murād dānedir ve ben bir mezra'yım ki dānem yokdur diye ecel oraġından imhāl taleb eyledi. Zīrā ihmāl muḥāl olduğun merhūm bilir.

[HM, 311b] Sünbulsüz ekin ḥaşād yüzünden ḥacālet çeker, ey tīġ-i ecel ben gönülsüz üzere pertev bırakma. Ya'nī mezra'ları biçmeden murād, dānesidir ve ben bir mezra'yım ki dānem ve sünbülüm yokdur diye ecel oraġından imhāl niyāz eyledi. Zīrā ihmāl talebi 'abeş olduğun bilir.

کردش چرخ بدو نیک زهم نشناسد

آسیا تفرقه از هم نکند کندم وجو

Gerdiş-i çarḫ bed ü nīk ez-hem ne-şināsed / Āsyā tefriḳa ez-hem ne-koned gendüm ü cev

[HE, 206b] Çarḫıñ devrānı şāliḫi tālihden fehm edip temyīz etmez, medar-ı i'tibār budur ki degirmen arpayı buġdaydan fark etmeyip ikisin bir mu'āmele üzere un eyler. Bu қазиyye bi-ḥasebi'z-zāhir müsellemdir. Lākin mevt ü ḥayātda ve helāk u necātda müsāvāt cihet-i şerī'atden muḥāldir. Meşelā benī-ādemiñ cümlesi ḥaḳlarında mevt bir

ḥadd-i müşterek iken şulehā'lar mevtiyle eşkiyā' mevtiñ beyninde zāhir olan farkı avāmm-ı nās daḥi idrāk ederler.

[HM, 312a] Çarḥıñ devrānı şāliḥi tāliḥden fark etmez, medar-ı i'tibār budur ki degirmen arpayı buğdayı temyīze kâdir degildir. Belki ikisine mu'āmelesi müsāvīdir. Ya'nī āsar-ı 'ulviyye süfliyyātda 'ale's-seviye vākı' olup āḥiretde herkesiñ cezāsı niyyeti ve şabrı ve 'ameli muḳtezāsınca vākı' olur.

با لب خشك سڪندر زسياهی بر کشت

يکدم آب بقسمت نفرآيد تک و دو

Bā leb-i ḥuşk Sikender ez-siyāhī ber-geşt / Yek dem-i āb be-ḳismet ne-fezāyed tek ü dü

[HE, 206b] İskender zulumātdan leb-i ḥuşkla 'avdet eyledi, pes bu bir mir'āt-i i'tibārdır ki yelip қоşмақ kısmet üzere bir yudum şu ziyāde etmez. Yoқ sa'yle vüşül ya su'āl ile vüşül muḳadder olmuş ise ber-vech muḳārenet zuhūra geldiginden ḥalkıñ ekseri esbāba 'ibādet ederler.

[HM, 312a] İskender zulumātdan қuru dudagla 'avdet eyledi, pes yelip қоşмақ kısmete bir yudum şu artıramaz. Meger bir rızq sa'yle yāḥud su'āl ile muḳadder olmuş ola. Bu kerre sa'y ve su'āl 'aḳabinde zuhūr etdigine ekser 'uḳalā esbāba 'ibādet ederler. İ'tikād cihetinden muḥātaralı mes'eledir.

در شکستن حذر از شیشه فزون باید کرد

لشکریرا که شکسته است بدنبال مرو

Der-şikesten ḥazer ez-şīşe füzün bāyed kerd / Leşkerī-rā ki şikeste est be-dünbāl me-rev

[HE, 206b] Қırıldıқда şīşeden ḥazeri ziyāde etmek gerekdir ve böyle olunca bir 'asker ki şikest ola onuñ ardınca gitme. Zīrā münhezim 'asker ḥayātından me'yūs ve memātına me'nūs olmayacak 'avdet etmez қазиyye bir 'asker olur, şīşeniñ inkisārında her tarafında zuhūr eden ḥiddeti gibi ki gāyet suhūletle e'zāyı cerḥ eder.

[HM, 312b] Şikest vākī ‘ olduḡda şīşeden ziyāde ḡazer lazımdır, bir leşkeriñ ki münhezim ü münkesir olmuşdur ardınca gitme. Zīrā bozulmuş ‘ asker ḡayātından me’yūs ve memātına me’nūs olmadıkça ‘ avdet etmez. Ve ḡālib olan ‘ askere ḡalebe elbetde bir miḡdār ḡayāta raḡbet ve kıtālden nefret īrās etdiḡi-içün münhezim ‘ askeriñ ‘ avdetine taḡammül edemezler ki şīşe kırıldıḡda ḡurdasına beñzer ki uğradıḡı maḡalli pāre pāre eder.

عشق از حال پریشان شد کان غافل نیست

همه جا دیده خورشید بود با پرتو

‘Aşḡ ez-ḡāl-i perīşāñ şodeḡāñ ḡāfil nīst / Heme cā dīde-i ḡurşīd būd bā-pertev

[HE, 206b] ‘Aşḡ perīşāñ olmuşların ḡālinden ḡāfil degildir, her yerde ḡurşīdiñ ḡözü pertevdedir. Ya’nī cürm-i şems kendinden perīşāñ olan pertevlerini her yerde ve her ḡâlde ḡözedip ḡāflet etmediḡi gibi ‘aşḡ daḡı müte‘allaḡātını her maḡāmda ferāmūş etmez.

[HM, 312b] ‘Aşḡ perīşāñ ü perākende olanların ḡālinden ḡāfil degildir, zīrā her yerde şemsiñ ‘aynı pertevli olur. Ya’nī şemsiñ envārı ki kendi ḡadd-i zātında birdir. Ammā pertev yine müsta‘idd olan eczā’-yı kā’ināt sebebiyle müteferriḡ ü keşīr olmuşdur. Bu tefriḡa şemsi pertevlerinden ḡāflete bā’iş olmayıp her ḡande bir parḡa ḡüneş ḡörülse ziyāsı ve nūrāniyyeti kemālinde ḡattā lisān-ı Türkīde “Filāñ maḡalle ḡün düşmüş” derler ve istimā’ edenler daḡı inkār etmezler. ḡāşılı bir şādık ḡarb-ı meşeldir ki bir mücelled kitābla şerḡe ḡābildir. Lisān-ı ḡavmi fehm eden ‘āriflerin ma’lūmlarıdır.

برق از تندى خود زود فنا ميکردد

نیست ممکن که نبادد سر خود تیز جلو

Berḡ ez-tündī-yi ḡod zūd fenā mī-kerded / Nīst mümkin ki ne-bāzed ser-i ḡod tīz cilev

[HE, 206b] Berķ kendi Һiddetinden abuk fenā vū maħv olur, mŭmkŭn degildir ki tīz cilev kendi başını oynamaya. Meřelā ķalem-tırāřıñ ağzını ğāyet kesķin ve yufķa olmak gibi ki ednā sebeble ağzı destereye dŭner. Ke-zālik her ķande bu şıfat bulunur ise sŭr‘at-i inřirāmına ‘alāmetdir.

[HM, 313a] Berķ kendi Һiddetinden abuk fānī olur, mŭmkŭn degildir tīz cilev olan kendi başını oynayıp helāk olmaya. Meřelā ķalem-tırāř ziyāde yufķa ve Һiddetli bulunması ednā sebeble ağzı destereye dŭndŭğu gibi Һiddetli ve zālim kimseler dağı mŭddet-i ķalīlede fenā bulurlar. Eger bir ķavme intiķām-ı ilāhī olmak ūzere musallaķ degil ise.

سبحة از دست بيندز که بر دل باراست

می فروش آنچه زمستان نستاند بکرو

Sŭbħa ez-dest bi-y-endāz ki ber-dil bārest / Mey-fŭrŭř ān e ez-mestān ne-sitāned be-girev

[HE, 207a] Tesbīħi elden at ki mey-fŭrŭřuñ ser-ħořlardan rehine almayacağı řey‘ ķalbe yŭkdŭr. Ya ‘nī bāde-nŭřa lāzım olan yanında bir metā‘ı eksik etmemek lāzımdır ki mŭzāyaka vaķtinde mey-fŭrŭř onu rahne rağbetle ķabŭl eyleye. Yoksa ĥumār ĥātır bilmez. Mecāzī řā‘irāne vŭ mestāne bir maźmŭndur. Ve tekellŭfle ĥaķīķate řarf etmek dağı mŭmkŭndŭr.

[HM, 313a] Tesbīħi elden at ki bāde-fŭrŭřuñ ser-ħořlardan rehine ķabŭl edip almadığı řey‘ ķalbe ĥaml ū sıķletdir. Zīrā mestāne ğore elinde bir metā‘ ser-māye olmalıdır ki vaķtinde mey-ĥāneciye bāde rahnına ķomāķ murād eylese ķabŭl eyleye. Yoksa ĥumār ĥātır bilmez. Maźmŭn ĥaķīķate řarf olunmaķ ğāyet rengin olur. Ve tesbīħ lafzı ile iřārete ķanā‘at eyledi.

تازه عاشق نتواند که نکرید صائب

بیشتر آب تراوش کند از کوزه نو

Tāze ‘āşık ne-tüvāned ki ne-giryed Şā’ib / Bīşter āb-ı terāviş koned ez-kūze-i nev

[HE, 207a] Ey Şā’ib tāze ‘āşık kâdir olamaz ki ağlamaya, zîrâ ekşeriyâ cedîd kûze şızar. Ya’nî ‘aşk bir hâletdir ki ketmine şarf olunan kudret ifşâsına sebep olur.

[HM, 313b] Ey Şā’ib tāze ‘āşık kâdir olamaz ki ağlamaya, zîrâ ekşeriyâ cedîd kûzedden şu terāviş edip şızar. Ammâ meşk ederek kâmil olduğda bu hâletler zâ’il olup başka tavra intikâl eder ki ‘aşkı maḥfî ve ma’şûku zâhir olur.

[118. Gazel]

ای عالم از ظهور صفانت عیان شده

بست و کشاد دست تو دریا و کان شده

Ey ‘âlem ez-zuhûr-ı şıfânet ‘ayân şode / Best ü güşâd dest-i tu deryâ vü kân şode

[HE, 207a] Ey Zât-ı aḳdes ki ‘âlem seniñ şıfâtıñ zuhûrundan ‘ayân olmuşdur, seniñ yed-i kudretiñ ḳabza olup ve açılması deryâ ve ma’den olmuşdur. Ya’nî ma’den ḳabzına kudretiñ feyzi ve deryâ başı yedu’llâhîniñ pertevidir. Ve mısrâ’-ı evveldeki ‘âlemden murâd ‘âlem-i insândır, şıfât münâsebetiyle.

[HM, 313b] Ey Zât-ı aḳdes ki ‘âlem seniñ şıfâtıñ zuhûrundan ‘ayân olmuşdur, seniñ eliñ ḳabza olup açılması deryâ ve ma’den olmuşdur. Leff ü neşr-i müşevveş üzere îrâd eyledi. Ya’nî mefhûm-ı ma’den ki filizzât-ı cevâhir ondan zuhûr eder, ma’nâda yed-i kudretiñ ḳabzı eşeridir. Ve deryâ ki oña maḥşûş envâ’-ı gevher ondan istifâde olunur, yed-i kudretiñ başınıñ feyzidir. Ve ‘âlem her çend âfâka şâmil ise de zuhûr-ı şıfât münâsebetiyle murâdı insândır ki şıfât-ı seb’anıñ eşref-i mezâhiri bulunmuşdur.

پیدلی تو دست اشارت کرده قطع

عربانی تو پرده چشم جهان شده

Peydāyī-i tu dest işārāt kerde ƙat' / 'Uryānī-yi tu perde-i ƙeşm-i cihān şode

[HE, 207a] Seniñ zuhūruñ işāret eliñi kesmişdir, seniñ mā-sivādan tecerrüdüñ cihāniñ gözüne perde olmuşdur. Zīrā ƙurb-ı müfriṭ ḥayreti müstelzem iken lisān-ı şerī' atden tesbīḥ daḥi vārid olunca 'amā-yı 'āmm ve işāret-i ḥarām olup şıfāt-ı sülbiyyeden ğayrı 'uƙūluñ elinde bir şey' yoƙdur.

[HM, 314a] Seniñ zuhūruñ işāret elini kesmişdir, seniñ mā-sivādan tecerrüd ü tenezzühüñ cihāniñ gözüne perde olmuşdur. Zīrā ƙurb-ı müfriṭ ḥayreti ve 'amāyı müstelzem iken lisān-ı şerī' atden tenzīh daḥi vārid olunca 'amā-yı 'amm ve işāret-i ḥarām olup şıfāt-ı sülbiyyeden ğayrı 'uƙūluñ elinde bir ma'nā yoƙdur.

[mefā'ılün mefā'ılün fe'ülün]

Gören bilmez bilen tesbīḥe me'mūr

Benī-ādem ƙadar yoƙdur görür kör

Onu kendi gibi bir kimse bilmez

'Aceb mi Mu'tezil derse görünmez

از بیدریغ بخوشی حسن کریم تو

هر ذرّه بهستی خود بد کمان شده

Ez-bī-dirīĝ baḥşī-yi ḥüsn-i kerīm-i tü / Her zerre-i be-hestī-yi ḥod bed-gümān şode

[HE, 207b] Seniñ kerīm olan cemāliñ bī-dirīĝ ve esirgemezsiz ki kereminden nāşī her bir zerre kendi vücūduna bed-gümān olup ben de mevcūdum ve vücūd benimdir da'vāsın ederler. Zīrā iḥsān ƙābil-i teşekkür olmayınca elbetde te'eddübde isā'et muƙarrerdir.

Ve kelām-ı i‘cāz-ı nizām *inne’l-insān leyeḡḡī an rāehustaḡnā*⁴⁸⁷ mişdāḡı daḡı bu maẓmūna şādıḡdır.

Ma‘lūm ola ki āşār-ı esmā’ vü şıfātın keşreti bi’l-küllıyye mebbe’-i ferāmūşa bā’ış olduḡundan kibār-ı ümmet rıyāzāt-ı şāḡḡa ile velāyet-i şāniyye muḡtāc oldular ki meşelā bir ādem kırḡ yaşındaki kemāl-i ‘aḡl u rüşd ile dūnyāya gelmeye ḡābil olsa eşyāda ‘ilmi aşlā ḡaḡā ḡabūl etmez. Bu ḡuşuş fevt olduḡundan velādet-i şānī nām bir ‘amel-i pākīze tedārikiyle biñden biri muẓaffer olmuşdur. Güyā merḡūm daḡı kā’ināta maḡşuş vüçüda ḡā’il olmadı ki ‘ālemi nizā’la memlū eden mes’eledir.

[HM, 314a] Seniñ kerīm olan ḡüsnüñ bī-dirīḡ kerem ü ‘iḡāsından nāşī her zerre kendi vüçüduna bed-gümān olup vüçüdu kendine nisbet eder. Zīrā iḡsān keşīr ü mebzūl olduḡda te’eddüb müşkil olup isā’et vuḡū’u muḡarrerdir. *inne’l-insān leyeḡḡī an rāehustaḡnā*⁴⁸⁸

Güyā merḡūm daḡı vüçüdu vüçüd-ı ḡaḡḡ bilip kā’ināta maḡşuş vüçüda rāzı olmadı. Ve ḡaḡḡıḡatde bī-ḡāre mümkinātın nesi vardır ki vüçüdu olsun. Her ne var ise yedinde kendini ‘adem-i zindānından iḡrāc eden Rabb-i kerīm’dir. Bu maḡāmdandır ki īmāna kesbīdir diyenlere su’āl olunsa ki “īmān ne ile kesb olunur”, cevāb eder ki “Aḡl ile fikr ile”, “Bunları kāsibe kim verdi” deseñ aḡzına geleni söylemeye başlar. Tefīḡe muḡtāc maḡallerdir.

چندین هزار فاخته از مرغزار قدس

در جستجوی سرو تو بی آشیان شده

Çendīn hezār fāḡḡe ez-murḡzār-ı ḡuds / Der-cüst-cüy-ı serv-i Tübā āşıyān şode

[HE, 207b] ḡuds murḡ-zārından niḡe bu ḡadar biñ fāḡḡe, ya’nī nüfūs-ı nāḡıḡa seniñ serviñ talebinde bī-āşıyān ve bī-nām u nişān olmuşlardır. Ya’nī ervāḡ-ı beşeriyyeniñ

⁴⁸⁷ “Gerçek şu ki insan, kendini kendine yeterli gördüğü için çizgiyi aşar.” Alak Sûresi, 96/6.

⁴⁸⁸ Bk. 487. dipnot.

muḳaddeslerinden tecelliyāt-ı esmā'-yı ḫüsnāya maẓhariyyet sevdāsıyla niçe biñ nüfūs-ı pākīze tenlerinden cüdā ve ʔarīḳ-i rızā-yı Kibriyā'da fedā olmuşlardır.

[HM, 314b] Murğ-zār-ı ḳudsdan bu ḳadar biñ fāḫte ya'nī nüfūs-ı zekiyye-i nāḫiḳa seniñ serviñ ya'nī muḫabbet-i müstaḳīmeñ ʔalebinde bī-āşiyān ve bī-nām u nişān olmuşlardır. Murādı dār-ı dünyāya degil belki kendi bedenlerine daḫi iltifātı olmayıp rızā-yı ilāhīde müstehlik olan nüfūs-ı eḫibbā-yı Rabbü'l-'ālemīn'dir.

هر سبزه که از جگر خاک سرزده است
از جویبار ذکر تو رطب اللسان شده

Her sebzeî ki ez-ciger-i ḫāk ser zedeest / Ez-cüy-bār-ı zıkr-i tu raḫbü'l-lisān şode

[HE, 207b] Her bir sebze ki ḫākiñ cigerinden zuhūr etmişdir, seniñ cüy-bār zıkrinden raḫbü'l-lisān olmuşdur. Naşş-ı ḳāḫi'le eczā'-yı kā'ināt Rabbü'l-'ālemīn'e tesbīḫ üzere mecbüllerdir. Lākin bizler fehm edemeyiz. Sebzeniñ raḫbü'l-lisān vaşfi ḡāyet münāsib ve cüy-bār lafzına muḳāreneti hemān bu ḡazeliñ cümle ta'bīrātı ḫavāriḳ ḳabīlindedir.

[HM, 314b] Her bir sebze ki ḫāk cigerinden zuhūr etmişdir, seniñ zıkrin ırmağından raḫbü'l-lisān olmuşlardır. *Ve in min şey'in illā yüsbiḫu bi-ḫamdihi*⁴⁸⁹ āyetine imādır. Bizim fehm etdigimizi Mevlā-yı müte'āl zıkr eyledi. Lākin beynimizde keşf-i ḡiḫā'ya nā'il olanlar eşyā'nın tesbīḫātın ve belki kendi a'zālarınıñ tesbīḫini işidip imānları yaḳīne muḳārin olur.

از صد هزار فتنه یکی از ریاض تو
کل کرده است و نرکس چشم بتان شده

Ez-şad hezār fitne yekī ez-riyāz-ı tu / Gül kerdeest ü nergis-i çeşm-i bütān şode

⁴⁸⁹ "O'nu hamd ile tesbih etmeyen hiçbir şey yoktur." İsrā Sûresi, 17/44.

[HE, 207b] Mecāzsız haqīkat bātil olduğu hayşiyetden şabr edemeyip eski dersine tenezzül ederek buyurur ki: Yüz biñ fitneden biri seniñ ravzalarıñdan zuhūr edip dil-berlerin gözü nergisi olmuşdur. Fitneniñ ma'nāsı imtiḥān demektir ki aşl-ı vaż'ı altunuñ ğıll u ğışşı gitmek için ta'līk tesmiye olunan 'amelde müsta'meldir.

Ya'nī Ḥakīm-i ezel ve Ḥallāq-ı 'alīm-i lem-yezel dā'imā 'ibādını imtiḥān etmek gāh māl ile ve gāh faqr ile ve gāh 'iyāl ile ve gāh cāh ile ve gāh şıḥhatle ve gāh maraẓla ḥattā her 'abdiñ kendi ḥavātırı ve aḥvāl-i zāhire vü bāḥınasıyla 'ādet-i ilāhiyyesi olmağın ve bu imtiḥānāt ğayr-ı mütenehiyeden biri daḥi dil-berlerin gözüdür ki bizlerin tesbīḥ-i kā'inātı fehm edemedigimiz gibi bu göz fitnesini daḥi 'āşık olmayan fehm edemez.

Merḥūm buyurur ki, cümle benī-ādemde şuret-i çeşm bir dā'ire-i ma'hūdeden 'ibāret ve herkesde mevcūd iken bundaki cāzibe-i ma'neviyye ne ḥāletdir ki 'uşşākı böyle mest edip 'aynü'l-yakīn dā'ire-i 'aqlıdan iḥrāc eder. 'Ulemā-yı mecāzdan su'āle muḥtāc bir sırr-ı mektūm olduğunda şübhe yoқdur. Ğālibā bu sırra onlarda daḥi vāqıf olan görülmemişdir.

[HM, 315a] Yüz biñ fitne vü imtiḥāndan biri seniñ riyāzıñda zuhūr edip, dil-berlerin güzel olmuşdur. Ya'nī 'ibādı her ānda her şey' ile imtiḥān etmek seniñ 'ādāt-ı muḥaddesiñden ise de birisi budur ki bu fitneyi görüp meftūn olmamaқ müşkil bir ma'nādır. Güyā mecāzda haqīkati müşāhede ḥük-m-i ṭabī'atde bulunanlar edemezler dese gerek.

با يك زبان بشكر تو هر ذره صد زبان

با صد زبان بحمد تو كل يكر زبان شده

Bā-yek zebān be-şük-r-i tu her zerre şad zebān / Bā-şad zebān be-ḥamd-i tu gül yek-zebān şode

[HE, 208a] Bir zebān ile seniñ şükruñe her sebze on lisānlıdır, yüz zebān ile gül seniñ ḥamdıña yek-zebān olmuşdur. Her sebzeniñ şuret-i şaḥşiyyesi birdir. Ammā maқūlāt-ı 'aşr hayşiyetinden her biri bir lisān-ı ḥamd taşavvur olunur. Ve gülda şad-berg

mülâhazası var iken gūyā her varakı bir zebān iken cümlesi ittifāk edip hālîkına hāmd etmede müttehid olmuşlardır demek ister.

[HM, 315a] Bir zebān ile seniñ şükrüñ için her sebze on lisānlıdır, yüz zebān ile gül seniñ hāmdında yek-zebān olmuşdur. Her sebzeniñ şüret-i şahsiyyesi birdir. Ammā elvān ve rāyiha-i hāşşa cihetinden şükrü mücib on ni‘met bulunmak ve taşavvur olunmak mümkündür ve gül-i şad-berg münāsebetiyle şad-zebāndır. Lākin ittihād edip kemāl-i şüret-i himmetle hāmd etmededir demek ister.

چندین هزار قامت از تیر راست

در زیر بار عشق تو خم چون کمان شده

Çendīn hezār kāmēt-i ez-tīr rāstter⁴⁹⁰ / Der-zīr-i bār-ı ‘aşk-ı tu hām çün kemān şode

[HE, 208a] Bu kadar biñ kāmēt ve oğdan ziyāde doğru seniñ ‘aşkıñ hāmliniñ altında yay gibi egilmişlerdir. Bār-ı ‘aşqdan murād, teklīfāt-i şer‘iyyedir ki eşrefi namāz olup evkāt-ı hāmsede ‘uşşāk-ı ilāhī bu şüreti izhār ederler.

[HM, 315b] Bu kadar biñ kāmēt ki oğdur ziyāde doğru seniñ ‘aşkıñın yükünüñ altında yay gibi egilmişdir. Bār-ı ‘aşqdan murād, teklīfāt-ı şer‘iyyedir ki eşrefi namāz olup evkāt-ı hāmsede ‘uşşāk-ı ilāhī bu şüreti izhār ederler.

خواب کران بدیده ما پرده بسته است

ورنه چنانکه هست جمالست عیان شده

H‘āb-ı girān be-dīde-i mā perde beste est / Ver ne çenān ki hest cemālest ‘ayān şode

[HE, 208b] Nevm-i şakīl bizim gözümüze perde bağlamışdır, yoksa seniñ cemālīñ olduğu gibi ‘ayān olmuşdur. Murādı, *hüve’l-evvelü ve’l-āhīrū ve’z-zāhir ve’l-bātin*⁴⁹¹ naşsımın ıtlākından münfehim olunan mā-sivānīñ istihlākıdır ve cemālu’llāh ta‘bīrine şāyeste

⁴⁹⁰ rāstter: rāst HM

⁴⁹¹ Bk. 316. dipnot.

me‘ānilerden ğaflet etmeyip mü‘āla‘a etmek kibār-ı ricālu‘llāha maḥşūş ḥāletlerdendir.
Zīrā cemāl terkībe maḥşūş olduğu muḥaqqāktır.

[HM, 315b] Nevm-i şaḳīl bizim gözümüze perde bağlamışdır ki göremeyiz, yoksa seniñ cemālīñ olduğu gibi ‘ayān u zāhir olmuştur. Murādı, Zāhir isminiñ mezāhirine işāretdir. Ma‘lūm ola cemāl mürekkebāta maḥşūşdur ve ma‘lūmdur ki her ne rütbede olur ise olsun cemāl-i muṭlaḳ Mevlā-yı müte‘āl’iñdir. Lākin her göze ‘arz olunmadığı daḥi müsellemdir.

بی سرمه چشم را که چنین میکنی سیاه
عالم سیاه در نظر سرمه دُن شده

Bī-sürme çeşm-rā ki çünīn mī-konī siyāh / ‘Ālem siyāh der-naẓar-ı sürme-dān şode

[HE, 208b] Sürmesiz gözü ancılayın siyāh edersin ki sürme-dānıñ naẓarında ‘ālem siyāh olmuştur. Ya‘nī sürme-dān der ki “Bu sürme benden değil iken bu leṭāfetde sürmeniñ ma‘deni ḳandedir” diye gözleri ḳararır. Vāḳı‘ā baḳıldıkda başḳa ḥāletdir.

[HM, 315b] Sürmesiz gözü ancılayın siyāh edersin ki sürme-dānıñ gözünde ‘ālem zulumāt olup ḳalmışdır. Türkīde “Gözüm ḳarardı.” ta‘bīrine işāret eder. Ya‘nī derdmend sürme-dān seniñ ḳudretiñle siyāh olan gözleri gördükde gözü ḳararır ki “Benden sürme almadılar bu dīdeler ne ile bu rütbe laṭīf siyāh oldu” diye.

کل را بروی تازه آتش چه نسبت است
دوزخ فسرده است که باغ جنان شده

Gül-rā be-rūy-ı tāze-i āteş çe nisbet est / Dūzaḥ füsürde est ki bāḡ-ı cinān şode

[HE, 208b] Her çend keyfiyet mechūle ise de Ḥāzret-i Mūsā ‘Aleyhi’s-selām Ḥāzretleri’ne āteşden tecellī olduğuna merḥūm buyurur ki: Gülün ne münāsebeti vardır āteşīñ tāze yüzüne hemān cehennem doñmuşdur ki bāḡ-ı cinān olmuştur. Vāḳı‘ā

āteşden yakmak selb olunup bārid olsa güllerden biñ kat laţif ü hoş-nümā cennet mişālī bir şey' olur. Te'emmül eyle Şā'ib kimdir eger murādı fehm olunur ise.

[HM, 316a] Her çend keyfiyet mechüle ise de Hāzret-i Kelīm 'Aleyhi's-selām'a āteşden tecellī olunduğu naşş-ı kâti' ile şābit olduğuna binā'en buyurur ki: Āteşin tāze yüzüne gülün ne münāsebeti vardır hemān cehennem muncemid olup doñduğda bāğ-ı cinān olmuştur. Vāқи'ā āteş yakmaz olunca başka 'ālem olur.

آینست اکر فریب تو خورده است دیده ام

صائب یکی ز جمله دردی کشان شده

İnest eger firīb-i tu ħorde est dīde em / Şā'ib yekī ez-cümle-i dürdī-keşān şode

[HE, 208b] Budur eger seniñ firībiñi yemiş ise görmüşüm, Şā'ib dürdī-keşlerin biri olmuştur. Ya'nī eger aldanmış ve şaşkın olmasa şāfdan içip tørtuya iltifāt etmez idi. Güyā 'avāmm şüretindeki 'irfānımı tørtuya temşīl eyledi.

[HM, 316a] Budur eger seniñ firībiñ yemiş aldanmış ise görmüşümdür, Şā'ib dürdī-keşlerin biri ve bekrīlerin pīri olmuştur. Ya'nī firīfte olmasa şāfi terk edip tørtuya düşmez idi.

[119. Gazel]

دست اکر بر کمر را هبر دل زده

بی تردّد بمیان دامن منزل زده

Dest eger ber-kemer-i rāh-ber-i dil zedeī / Bī-tereddūd be-miyān dāmen-i menzil zedeī

[HE, 209a] Eger eli gönülün mürşidi miyānına urup oña münkād olmuş iseñ bilā-tereddūd dāmen-i menzili biliñe urmuşundur, ya'nī vāşılsın. Murādı tūrük-i ħavātırı temyīz edip hevā vü hevesden mu'arrā olduğun hālde āyine-i kālbe müţāla'a etmektir ki cümle tūrük-i ilāhiyeniñ esāsı bu ma'nādır. Ve kālbe ilkā olunan ħavātır ya ħadīs-i

nefs ya vesvese-i şeytāniyye ya ilqā-yı melek yāhūd ilhāmdır. Bunların her birin ‘alāmetleri ile zabt etdikden sonra bir ‘arife kalbi kadar mürşid olmaz. Ve hālā ‘aşrımızda bu tarīkiñ şöhbeti kalmamışdır.

[HM, 316b] Eger eli gönül mürşidiniñ kemerine urmuş iseñ bilā-tereddüd dāmen-i menzili beline urmuşundur, ya’nī vāşılsın. Murādı tūrük-i havātırı temyīz edip hevā vü hevesden mu‘arrā olduğun hālde āyine-i kalbe mütāla‘a etmektir ki cümle tūrük-i ilāhiyyeniñ esāsı bir ma’nādan ‘ibāretidir.

دامن حضر رها کن دلیل تو بس است

پشت پایی که برین عالم باطل زده

Dāmen-i Hızr rehā kon delīl-i tu bes est / Püşt-i pāyī ki ber-īn ‘ālem-i bāṭıl zedeī

[HE, 209a] Hızr’ın dāmenini koyuver ki saña delīl yetişir bir tepme ki bu ‘ālem-i bāṭıla urmuşundur. Ya’nī bu ‘āleme ta‘alluk hātır ve iltifāt oldukça saña mürşid Hızr olsa bir hatve maqāmında hareket edemezsin. Ammā tevfiḳ refiḳ olup bir kerre bu ‘ālemden ve lezā’iz ü shevātından kendini hālāş eder iseñ Hızr’a ve İlyās’a hācet yoḳdur. Bu hālet seni melā’-i lāya ilhāk eder. Ammā mevtiñ on fersah öte.

[HM, 316b] Hızr’ın dāmenini koyuver ki bir tepme ki bu ‘ālem-i bāṭıla urmuşundur, saña delīl kifāyet eder. Ya’nī bu ‘āleme derūnda rābiṭa oldukça delīliñ Hızr olsa fā’ide etmez ve ‘alāka münkaṭı’ olduğda Hızr’a hācet yoḳdur.

میشود شهر توفیق اکر برداری

دست عجزی بد امان وسایل زده

Mī-şevēd şeh-per-i tevfiḳ eger ber-dārī / Dest-i ‘aczī be-dāmān-ı vesā’ il zedeī

[HE, 209a] Bir dest-i ‘acz ki dāmān-ı vesā’ ile vü vesā’iṭe urmuşundur, eger kaldırır iseñ bu el saña şeh-per-i tevfiḳ olup āsumān-ı hidāyete ‘urucuñ eşref-i āletlerinden olur. Zāhirinden münfehīm olan esbābı selb eyle demek degildir. Belki esbābıñ vāz’ı

Rabbü'l-‘âlemîn hezārân hikmet zımnında mülküne bir itkân vermişdir. Onuñ sünneti taḥvîl ü tebdîl ḳabûl etmez. Lâkin esbâbıñ sırrına vâkıf ol demektir ki mâ-sivāya fi'l nisbetinden ḫalâş olasın ve bu şüretde muvaḫḫid olursun ki tevḫîdden eşref ü a'lâ bir derece taşavvur olunmaz.

[HM, 316b] Bir dest-i ‘acz ki dāmān-ı vesā’ ile rabṭ etmişindir, eger ḳaldırır iseñ bu el saña tevfiḳ ḳanādı olup āsumān-ı hidāyete ‘urucuñ eşref-i āletlerinden olur. Zāhiren fehm olunan esbāba i’timāddan teḫzîr ve esbâbıñ sırrına vâkıf olmaya terġîbdir.

Meşelâ nefes almak ḫayāta sebebdir, ben esbâbı istemem diye ḫabs-i nefes etseñ helâk olup ‘aşî ve cehenneme müsteḫaḳ gidersin. Böyle sebebiñ irtifā’ı muḫâldir. Pes, bu sebep ‘inde ḫayâtı Rabbü'l-‘âlemîn ḫalk eder i’tikâdıyla ḫaḳîḳat-i nefese vâkıf olunca şıḫḫat i’tikâdıyla daḫi mesrûr olur.

باز کن از سر خود زود تن آسانیرا

که عجب قفل کرانی بدر دل زده

Bâz kon ez-ser-i ḫod zûd ten-i āsānî-râ / Ki ‘aceb ḳufl-ı girānî be-der-dil zedeî

[HE, 209b] Çābuk ten āsānlığı ya’nî rāḫatı başıñdan gerü eyle ki gönül ḳapısına ‘aceb şaḳîl kilîd urmuşundur. Zîrâ seniñ rāḫat taşavvur eylediġiñ perde-i ‘azāb-ı elîm ve ser-māye-i ekdârı nihayet-i caḫîm olduğuna enbiyâ’ vü evliyâ’ şehâdet ederler hem lisan-ı ḳâl ile ve hem lisan-ı ḫâl ile. Ve eger ‘aḳlıñ kâmil ise eşref-i evḳât-ı ‘ömrüñü muşîbetlerde güzārân eden eyyâmı ‘add eyle.

[HM, 317a] Çābuk ten āsānlığı ya’nî rāḫatı başıñdan gerü eyle ki gönül ḳapısına ‘aceb şaḳîl kilîd urmuşundur. Rāḫat seniñ taşavvur eylediġiñ perde-i ‘azāb-ı elîm ve ser-māye-i ekdâr-ı caḫîm olduğuna kibâr-ı benî-âdemiñ ki enbiyâ’ vü evliyâ’ dır aḫvâlleri şehâdet eder.

کوهری نیست اگر رشته امید ترا

کنه تست که چون موج بساحل زده

Gevherī nīst eger rište-i ümīd-i tu-rā / Güneh-i tüst ki çün mevc be-sāhil zedeī

[HE, 209b] Eger seniñ rište-i ümīdiñde bir gevher yok ise günāh seniñdir ki mevc gibi sāhile uğramışsın. İncü ise deryāniñ қа' rında olur. Ya'nī deryā-yı mücāhededen sāhil-i ruḥsata kaçan mü'miniñ rište-i ümīdinde gevher-i ma'ārif muḥāldir. Zīrā rāḥat u āsān vechle bu mezmūm olan shevāt-ı fāniyye ele girmez, bākiyye қande қaldı.

[HM, 317a] Eger seniñ rište-i ümīdiñde bir gevher yok ise günāh seniñdir ki mevc gibi sāhile uğramışsındır. İncü ise deryāniñ қа' rında şedefiñ baṭnında olur. Ya'nī deryā-yı mücāhededen sāhil-i ruḥsata firār eden mü'minlerin rište-i 'ömrlerinde gevher-i ma'rifet vücūdu muḥāldir. Belki bu tehāvün u tekāsül ile cīfe-i fāniyye ele girmez, cevāhir-i bākiyye қande қaldı.

چون بعیب و هنر خویش توانی پرداخت

تو که از جهل در آینه را کل زده

Çün be-'ayb u hüner-i h'īş tüvānī perdaht / Tu ki ez-cehl der-āyine-rā gil zedeī

[HE, 209b] Kendi 'ayb u hüneriñe meşğül olmaya nice қadır olursun sen ki āyineniñ қapısına çamur urmuşsundur. Ya'nī levāzım-ı beşeriyete ki keşret-i ekl ü şürbden 'ibāretdir, şiddet-i inhimākdan āyine-i 'ālem-nümā olan қalbi bir gūne mazlum u mükedder eylediñ ki şüret-i 'ayb u hüner degil şeytānı farқ edemez oldu. Bu dedigimiz 'irfān ise қillet-i levāzım-ı ḥayvāniyyetle melā'ikeye müşākele taḥşīl etmedikce olmaz.

[HM, 317b] Kendi 'ayb u hüneriñe meşğül olmaya nice қadır olabilirsin ki, cehlden sen āyine қapısına çamur urmuşsundur. Ya'nī levāzım-ı beşeriyete ki keşret-i ekl ü şürbden 'ibāretdir, şiddet-i inhimākdan āyine-i 'ālem-nümā olan қalb üzerine çamur urmuş gibi inṭibā'a bir vechle қābil degildir.

چون نداری دل آگاه در اول قدمی

بوسه هر چند به پیشانی منزل زده

Çün ne-dārī dil-i āgāh der-evvel kademī / Būse her çend be-pīšānī-yi menzil zedeī

[HE, 210a] Her çend menzil cebhesine buse urmuşsan da çünkü āgāh kalb tutmazsın, evvelki kademdesin ya'nī da'vā cihetinden. Zīrā kalb āgāh olmayınca istidrācı istikāmetden fark edemeyip kendini ba'z-ı havāriķ zuhuru ile aķtābdan 'add eder. O ise evşāf-ı şeytāniyyeniñ kemālinden iķtizā eyledi. 'İlācı harekāt u sekenātında hadd-ı meşrū'dan tecāvüz etmemek ile olur.

Ve bu tercümeden velī diye i'tibār etdigimiz budur, yoksa ma'ārifle kendini şalāh şüretinde göstermek ve ba'z-ı havādişden haber vermek teşhīr ve қahriyyeler izhār etmek bilene göre şan'atdır ve şeyātīn cinn ile ehaşş-ı evşāflarında şirketdir.

[HM, 317b] Her çend menzil cebhesine buse urup vāşıl olmuş iseñ de çünkü āgāh kalbiñ yokdur, evvelki kademdesin, ya'nī da'vā cihetinden. Zīrā kalb āgāh ve haķķı bātıldan temyīze kādīr olmayınca 'avāmdan farkı yok, istidrāc u mekr u hiyel-i şeytāniyye beyninde ser-gerdān қalır.

زان بچشم تو صدف جلوۀ کوهر دارد

که سراپرده چو کفبر لب ساحل زده

Ez-ān be-çeşm-i tu şedef cilve-i gevher dāred / Ki serā-perde çü keff ber-ser-i sāhil zedeī

[HE, 210a] Onuñ-içün seniñ gözüñde şedef incü cilvesin dutar ki köpük gibi çādırı sāhil kenārına üzmüşsün. Bundan aķdem olan mażmūnuñ itmāmındandır. Ya'nī şedefi incüden farkı kudretiñ olmadığı kendi kuşurundan ve ri'āyet-i ādāb-ı şer'iyyede füturuñdandır. Zīrā şedefi şedef ve incüyü haķīķat-ile incü bilmek eşref-i ma'ārif-i beşeriyyeden 'add olunur.

[HM, 318a] Seniñ gözünde şedef onuñ-içün incü cilvesin tutar ki köpük gibi sen çadırı sâhil kenârına kurmuşsundur. Ka‘r-ı deryâdan haberiñ yokdur. Ya‘nî dünyâ ve mâ-fî-hâ Mevlâ-yı müte‘âl’iñ fazl u in‘âm u ihsânı deryâsınıñ şedefi maqâmındadır ki sen onu incü maqâmında bilip rağbet-i tamm ile kabûl edersin. O in‘âm u ihsân ise kendine ‘ibâdet ve sebîlinde mücâhede içün vaz‘ olunmuşdur ki aşl-ı cevher ondan hâşıl olur.

پاس دم دارد که شمشیر دودم خواهد شد

در دم حشر دم چند که غافل زده

Pās-ı dem-dâr ki şemşîr-i dü dem h‘âhed şod / Der-dem-i haşr dem-i çend ki gâfil zedeî

[HE, 210a] Nefesi hıfz eyle ki maşşer deminde birkaç dem ki gâfil urmuşsundur, iki ağızlı kılıc olsa gerekdir. Mażmûn hadîs-i şerîfe işâretidir ki “Sen lâ-ubâliyâne söyledigin ve ihtimâmsız tekellüm eylediginiñ seniñ şakâvet-i uhreviyyeñe bâ‘is olur, haberiñ yokdur.”

Meşelâ bir âdem nefesini iki yüz zinâ ile Rabbü‘l-‘âlemîn’iñ huzûruna varma ile Cenâb-ı kibriyâ’ya lâ’ik olmayan bir kelime-i küstâhâne ile varma beyinde muhayyer eylese biñ zinâyâ râzı olur o hacâlete râzı olmaz. ‘Aşrımızda bu mażmûnuñ keşreti vardır.

[HM, 318a] Nefesi hıfz eyle ki maşşer deminde birkaç nefes ki gâfil urmuşsundur, saña iki ağızlı kılıc olsa gerekdir. Murâdı hadîs-i şerîfe işâretidir. “Benî-âdem bir kelâm söyler oña ihtimâm etmez, lâkin onuñ berekâtıyla a‘lâ-yı ‘illiyyîne yazılır ve bir kelâm dañı söyler lâ-ubâliyâne ve onuñ sebebiyle esfel-i sâfilîne erişir haberi yokdur.”

در قیامت سپر آتش دوزخ کردد

از درم مهری اگر بر لب سائل زده

Der-қыāmet siper-i āteş-i dūzaḡ kereded / Ez-direm mührî eger ber-leb-i sâ’ il zedeî

[HE, 210b] Eger dirhemden olmaḵ üzere sā'iliñ dudağı üzerine bir mühr urmuş iseñ kıyāmetde o dirhem āteş-i cehenneme siper olup seni şerrinden hıfz eder. Zīrā o dirhem sā'ili havf etdiği ḥālet-i mecā'atden hıfz eylemiş idi.

[HM, 318b] Eger diremden sā'iliñ ağızına bir mühr urmuş iseñ kıyāmetde cehennem āteşiniñ ḳalkānı olsa gerekdir. Zīrā o direm sā'iliñ iştihāsını ve levāzım-ı muḳteziyāt-ı ṭabī'iyesini sedd edince cezā'-yı vefāt zuhūra geleceğinde şübhe yokdur.

چاك در پرده ناموس تو خواهد انداخت

خنده چند که بر مردم کامل زده

Çāk der-perde-i nāmūs-ı tu ḥ'āhed endāht / Ḥandeī çend ki ber-merdüm-i kāmil zedeī

[HE, 210b] Seniñ perde-i 'ār u nāmūsuna çāk atmaḵ ister birkaç ḥande ki merdüm-i kāmil üzere urmuşundur. Zīrā bu bābda mükāfāt nādir 'afv olunur ve ekşeriyā 'ācilen mu'āḥeze oluna gelmişdir ki bir ādem her neye istihzā eder güler ise bi-'aynihi o fi'le mübtelā olur.

[HM, 318b] Seniñ 'ār u nāmūsun perdesine çāk atmaḵ ister birkaç ḥande ki kāmil ādem üzere urmuşundur. Zīrā bu bābın mükāfātı ḡayret-i ilāhiyyeden zuhūr etmegin nādir 'afv olunur. Eger ḥande etdiğiñ ādem kāmil ise yok 'avāmdan ise 'aybına sen mübtelā olursun.

نیست ممکن که ترا آب نسازد صائب

آتشی کز نفس کرم بمحفل زده

Nīst mümkin ki tu-rā āb ne-sāzed Sā'ib / Āteşī ki-ez nefes-i germ be-maḥfil zedeī

[HE, 210b] Ey Sā'ib mümkün degildir ki eritmene, bir āteş ki ḥarāretli nefesden meclise urmuşundur. Murādı şı'riniñ ḳuvvet-i te'sīrinde mübālagadır.

[HM, 318b] Bir Һarāretli nefes ki meclise urmuşundur, Ey Şā'ib mümkün degildir ki o nefes seni eridip şu etmeye. Bāķīleri daği oña kıyās eyle.

[120. Gazel]

ای زمین از سبحة ذکر تو کمتر دانه

از خرابات تو مهر کرم رو پیانه

Ey zemīn ez-sübħa-i zikr-i tü kemter dāneī / Ez-ħarābāt-ı tu mihr-i germ-rev peymāneī

[HE, 210b] Ey zāt-ı muqaddes ki zemīn seniñ zikriñ tesbīħinden bir dānedir ve seniñ ħarābātıñdan Һarāretli yürüyücü āfitāb bir peymānedir. Ya'nī küre-i zemīni teşriħ-i ilāhī üzere mü'tala'a eden elbetde mü'min ise Allāhu ekber diyip sübħa-i kā'inātdan bir dāne çekmişe beñzer ve āfitābıña cemī' aħkām ve mażhariyyeti ile bir 'ārif mü'tala'a eylese sekr-i ebede nā'il olup eczā'-yı kā'ināta nisbet bir peymāne ile mest olmuşa müşābih olur.

[HM, 318b] Ey zāt-ı muqaddes ki zemīn seniñ zikriñ sübħasından bir dānedir ve seniñ bāde-ħāne-i muħabbetiñden Һarāretli şems bir peymānedir. Ya'nī teşriħ-i ilāhī üzere küre-i zemīni mü'tala'a eden 'abd-i 'ārif esrārına vāķıf olduğda Allāhu ekber diyip güyā tesbīħ-i zikrden bir dāne çekmiş oldu ve āfitābıñ daği esrārına vāķıf olan mest olup bir peymāne içmişe döner.

از جلالت برق عالمسوز درهر خرمنی

وز جمالت آفتابی فرش در هر خانه

Ez-celālet berķ-i 'ālem-süz der-her ħırmeneī / Ve ez-cemālet āfitābī ferş der-her ħāneī

[HE, 211a] Seniñ celāliñden her ħırmende bir berķ-i 'ālem-süz vardır ve seniñ cemāliñden her bir ħānede bir āfitāb düşmüşdür. Ya'nī her ħānde her ne den bir heybet zühür eder ise seniñ celāliñdendir ve her ħānde ve her ne de bir cemāl zühūra gelir ise o dađi seniñ cemāliñdir. Qaldı ki bu mes'eleye 'ārif olanlar behişt-i 'aynü'l-yaķīnde

muhalledirler. Bilmeyenler vaqt-i mev'üde intizâr ve âteşi iştîyâk ile yanıp tutuşmadadırlar. *Küllî hizbin bimā ledeyhim ferihūn*

[HM, 319a] Seniñ celâliñden her bir hırmende bir 'âlemi yaqıcı berķ vardır ve seniñ cemâliñden her bir hânede bir âfitâb ferşdir. Ya 'nî bi'l-ıtlâķ 'âlemde vâķı' olan celâl u cemâl seniñ tecelliyât-ı kudsîyyeñ âsârıdır.

باکه کویم وربکویم هم که باور میکند

کین صد فها پر شده است از کوهر یکدلہ

Bâ-ki güyem ver bi-güyem hem ki bâver mî-koned / Ki-în şadefhâ pür şode est ez-gevher-i yek-dâneî

[HE, 211a] Kime söylesem ve eger söyler isem daħi kim taşdıķ eder ki bu şedefler bir incü dânesinden dolmuştur. Ya 'nî bu ma'nâya şerî'at-i ğarrâ nâţık iken 'ibâdıñ mecbûl u me'mûr oldukları tenzîhe taşdıķe mâni' olup merkez-i hayrete mülâzemet ederler. Bunuñ emşâli mes'eleler geldikce müstevfâ taķrîr olunmuştur. Lâkin bu beyte nazâr eden müeyhayyir kalmasın diye bir te'vîl taħrîri ile kanâ'at olundu.

Ma'lûm ola ki Zât-ı Bârî'de cümle 'ibâdıñ cehli maķâm-ı 'ilmde maķbûl u mergûb olduĝu muhaķķaķ, ammâ esmâ'-yî ilâhiyyeniñ mazhariyyeti cihetinden bir zerre bu yokdur ki o zerre esmâ'dan hâşşaten birine ve iştirâken cümlesine istinâdı olmaya ehl-i îmân oluna bu mażmûnu taşdıķ vâcibdir.

Pes, bu şedefler bir gevherden memlûdur demek şâdıķ oldu ki esmâ'nıñ cümlesi muhtelifetü'l-me'ânî ve müteķâbil iken bir zâta isnâd olundugundan vahdeti mülâhazasıyla bir gevherden doludur demek 'uķûla karîbü'l-me'ħaz bir ma'nâ olur ve's-selâm.

Eger 'irfân tarîķi üzere kendi nefsiñe ve eczâ'-yî zâhire vü bātınıña nazâr edip soñra vahdetiñde te'emmül eylesen Nuşret dedikleri derdmendiñ bu taķrîrine muhtâc olmaz. Lâkin fikr-i ma'âş saña amân vermez ki bu rütbelere vâşıl olasın. Mevlâ-yî müte'âl 'özrü sever ve ma'zûr olduğumuzu bilir, luţfuyla mu'âmele eyleye.

[HM, 319a] Kime söyleyim ve eger söylesem daği kim taşdık eder ki bu şedefler bir gevherden memludur. şedeflerden muradı semavāt u eflāk ve ‘arş u kürsī ve bir gevherden murād, āřār-ı ilāhiyyedir ki her ne deñli keşir ise de Zāt-ı Vāhid’e ‘ā’id olduğundan bir gevher demek nefsu’l-emri beyāndır. Ya’nī keřretiñ vağdetini herkese tefhīm kābil degildir diye řikāyet eyledi.

آسمان نیلگون یکمشت خاکستر بود

کر بقدر همت خود رنگ ریزم خانه

Āsumān-ı nīl-gūn yek müřt ĥākister būd / Ger be-řadr-i himmet-i ĥod reng rīzem ĥāneī

[HE, 211b] Çivid renginde olan āsumān bir avuç kül olur, eger kendi himmetim çadar bir ĥāne resm eder isem. Īrān’da bir ĥāne bināsı murād olunduğda kül ile zemīne resm ederler. Bu ‘ādete binā’ en ve ‘ulüvv-ı himmet daği ĩmāndan olduğuna bu mübālağayı naşm eyledi.

[HM, 319b] Eger kendi himmetim řadar bir ĥāne resm eylesem çivid renginde olan āsumān o vūs‘at-ile benim himmet-ĥāneme nisbet bir avuç kül olur. *Ulüvvü’l-himmet mine’l-ĩmān*⁴⁹² mefhūmuyla vūs‘at-i řalb-i mü’mine ĩmā eder.

میکند چشم سیاهش سرمه سایه ورنه هست

نغمه منصورع در هر لب پیانه

Mī-koned řeřm-i siyāheř sūrme-sāyī ver ne hest / Nağme-i manřūrī-yi der-her leb-i peymāneī

[HE, 211b] O maĥbūbuñ siyāh olan řeřmi sūrme salık edip řadāniñ çıkmasına māni’ olur. Yoksa her peymāneniñ lebinde Manřūr’a mensüb olan bir nağme vardır demek ister ki Bařır isminiñ tecellīsi cemādātı mebhūt etmiřdir. Yoksa her bir cüz’-i ‘ālem ene’l-

⁴⁹² “Himmetin yüceliği imandandır.” Hadīs-i şerif.

ḥaḳḳ demeye müsta‘iddir. Zīrā ḳurb u bu‘duñ taşavvuru muḥāl ve tecelliyāt-ı esmā’ ile ‘ālem māl-ā-māl ve keremiñ keşreti bu küstāḥāne da‘vāya sebep olur.

[HM, 319b] O maḥbūbuñ siyāh olan çeşmi sürme salıḳ edip şadāniñ çıkmasına māni’ olur. Yoksa her peymāneniñ lebinde bir nağme-i Manşūrī vardır demek ister ki Başīr isminiñ tecellisi cemādātı mebhūt etmiştir. Yoksa kā’inātıñ her bir cüz’i ene’l-ḥaḳḳ demeye müsta‘idlerdir. Zīrā ḳurb u bu‘duñ taşavvuru muḥāl ve tecelliyāt esmā’ ile ‘ālem māl-ā-māl ve keremiñ keşreti bu küstāḥāne da‘vāya sebep ola gelmiştir.

در سر این غفلان طول امل دانی که چست

آشیان کرده است ماری کبوتر خانه

Der-ser-i ĩn gāfilān ṭul-ı emel dānī ki çist / Āşiyān kerde est mārī kebüter-ḥāneī

[HE, 211b] Bu gāfillerin başında ṭul-ı emel nedir bilir misin, kebüter-ḥānede bir yılān yuva yapmıştır. Ya’nī ḥavāṭır-ı şāliḥa ki mü’miniñ a’māl-i şāliḥā-i zāhiresinden dā’imā ḥayırlıdır. Bu ṭul-ı emel ḥabbesi birer birer ifnā edip kebüter-ḥāne mişālinde olan ḳuvve-i müteḥayyileyi ḥarāb eder. Ve ḥaḳīḳatde ehl-i ĩmāna göre mevti teb’īd kadar bir mażarrat taşavvur olunmaz ki her sey yi’eniñ esāsıdır.

[HM, 319b] Bu gāfillerin başında ṭul-ı emel nedir bilir misin, kebüter-ḥānede bir yılān āşiyān etmiştir. Ḥaḳīḳatde mevti teb’īd etmek kadar ehl-i ĩmāna bir zararlı şey’ yokdur. Zīrā ṭul-ı emel ḥabbesi kebüter-i ezḳār u evrādı ifnā edip şāhibini ḥüsrāna ilḳā eder.

صائب آئده را مکزارد در قید لباس

چند در زنجیر باشد عاشق دیوانه

Şā’ib-i āzāde-rā me-güzār der-ḳayd-ı libās / Çend der-zencīr bāşed ‘āşıḳ-ı dīvāneī

[*IHE, 211b*] Āzāde vü bī-şayd olan Şā'ib'i libās şaydında terk etme zīrā bir dīvāne 'āşık zincīr şaydında niçe bir olur. Ya'nī elbise fikrinde olmaş bir zincīr-i ma'nevīdir ki giriftārı ağleb-i ađvāde erbāb-ı keşfiñ gözüne 'üryān u muşayyed görünürler. Murādı merhūmuñ cezbe niyāz etmeştir ki onuñ zūru ile bu zincīri kıra.

[*IHM, 320a*] Āzāde olan Şā'ib'i libās şaydında terk etme, zīrā bir dīvāne 'āşık nice bir zincīrde olsun. Ya'nī libāsa muşayyed olanlar ma'nāda 'ārīlerdir. Bir cezbe ihsān eyle ki şuverī libāsdan ħalāş ve ma'nevī ħil'atlere nā'il olmaya vesīle ola.

[121. Gazel]

ای رز نه فلك ز جبینت عیان همه
در دامن تو حاصل دریا و کان همه

Ey rāz-ı nūh felek ez-cebīnet 'ayān heme / Der-dāmen-i tu ħāşıl deryā vü kān heme

[*IHE, 212a*] Ey tertīb-i kā'inātiñ neticesi olan insān eflāk-ı tis'anıñ sırrı bi'l-cümle seniñ cebīniñden 'ayāndır ve deryā ile ma'deniñ ħāşılı cümle seniñ dāmeniñdedir. Lākin sen defīnesin ferāmūş eden müflis pādişāh gibi taht-ı bedeniñde müteħayyirsin. Qaldı ki eflāk-ı tis'anıñ sırrı ne vechle insānda cebhesinde 'ayāndır ki yüz biñde birimiziñ ittilā'ı olmaz diye su'al olunur ise teşriħ-i ħaķīķati ehlerinden görmeye muhtāc bir daķıķ mes'eledir ki tekmīline 'ömrlere vefā etmez.

[*IHM, 320a*] Ey maşşūdün bi'z-zāt olan insān doşuz felekiñ esrārı seniñ cebīniñden 'ayāndır ve deryā ile ma'deniñ ħāşılı seniñ dāmeniñde mülküñdür. Sen ise defīnelerin ferāmūş eden müflis pādişāh gibi taht-ı bedeniñde müteħayyirsin. Qaldı ki esrār-ı eflāk cebīn-i insāndan ne güne 'ayāndır diye su'al olunur ise teşriħ-i ħaķīķat 'ilmine mevķūf bir mes'eledir.

اسرار چار دفتر و مضمون نه کتاب

در نقطه تو ساخته ایزد نهان همه

Esrār-1 çār defter ü maẓmūn-1 nūh kitāb / Der-noq̄ta-i tu sāhte Īzed nihān heme

[*HE, 212a1*] ‘Anāşır-1 erba‘a ile eflāk-1 tis‘a ki bunlar kitāb-1 mübīndir, cümlesini Īzed seniñ noq̄ta-i zātında nihān etmişdir ya‘nī ḥaḳīḳatde merkez-i ‘ālem sensin. Zīrā terkīb ü tertīb-i kā’ināta vāḳıf olanlar Mevlā-yı müte‘āl muḳaddemāt-1 kā’inatı mu‘ahḥaren tende derc etdi diye ittifaḳ edip kibār-1 muḥaḳḳikīn daḥi ḥaḳīḳat böyle iḳtizā eder diye bu ittifaḳı imzā eylediler. *Fezanne ḥayren ve lā tūs‘al ‘ani‘l-haber*⁴⁹³

[fā‘ilātün fā‘ilātün fā‘ilātün fā‘ilün]

Gördüğün āyāt-1 ‘ulviyyāt u eflāk u nücüm

Cümlesi senden saña sende ḥafīdir ey ḥakīm

Bir de gelmezsın cihāna aç gözün eyle nazar

Dür-bīniñdir seniñ şadriñdaki ḳalb-i selīm

[*HM, 320b1*] ‘Anāşır-1 erba‘a ile eflāk-1 tis‘anıñ maẓmūnunu Ḥakīm-i ezel seniñ noq̄ta-i zātında maḥfī etmişdir ve ḥaḳīḳatde merkez-i ‘ālem sensin. Lākin kendi ḳıymetiñi bilmeyip ḥāzıra ve āsāna mā‘il olduḡuña ḥayvāniyyete tenezzül edip ḳaldıñ. Beyt:

[fā‘ilātün fā‘ilātün fā‘ilātün fā‘ilün]

Gördüğünüz āyāt-1 ‘ulviyyāt u eflāk u nücüm

Cümlesi senden saña sende ḥafīdir ey ḥakīm

Bir de gelmezsın cihāna aç gözün bir ḥoşca baḳ

Dür-bīniñdir seniñ şadriñdaki ḳalb-i selīm

⁴⁹³ “O halde iyi düşün ve haberleri sorma.” İbn-i Mu‘tez.

قدو سیان با مر خلوئند امر و نهی

پیش تو سر گذاشته بر آستان همه

Ḳuddūsiyān be-emr-i Ḥūdāvend emr ü nehy / Pīş-i tu ser-güzāşte ber-āstān heme

[*HE. 212a*] Emr ü nehy şāḥibi olan Rabbü'l-‘ālemīn’iñ emri ile cümlesi seniñ ḥuzūruñda āsitān üzere baş ḳoşuşlardır. Ya’nī evvel vücūduñda ehāli-i ‘ālem-i ḳuds olanlar ki melā’ikeden ‘ibāretdir. Saña secde edip müddet-i ḥayātīñda ve berzaḥda ve dār-ı ‘uḳbāda cümlesi seniñ ḥizmetiñe meşḡüllerdir ki sen tevḥīd ile ‘ibādetine āmāde olasıñ diye ‘ilmu’llāḥ faḳīr kendi nefsiñe nazar etdikce ādeme melā’ike secde etdi demeden ḥayā ederim. Zīrā ‘aşrımızda ādemiñ ḳilleti tā bu rütbeğe tenezzül etmişdir bu degildir, illā meşḡ-i ḳulūbuñ keşretinden ādem şūretinde ḥaşerāt-ı gūn-ā-gūn fesād-ı kā’ināta isti’dād vermelerindendir.

[*IHM. 320b*] Emr ü nehy şāḥibi olan Rabbü'l-‘ālemīn’iñ emri ile ‘ālem-i ḳuds ‘emmārları olan melā’ike-i kirām seniñ ḥuzūruñda başların āsitān üzere ḳoyup secde etmişlerdir. Lākin şimdi ādem ḳaḥṫī olduğundan ḥayā ederiz bu ḳaḫiyye-i şādıḳayı bir meclisde zikr etmeye, ḥasbūna’llāhu ve ni‘me’l-vekīl.

روحانیان برای تماشای جلوه ات

چون کودکان بر آمده بر آسمان همه

Rūḥāniyān berāy-ı temāşā-yı cilveet / Çün küdekān ber-āmede ber-āsumān heme

[*HE. 212b*] Rūḥānīler seni temāşā vü cilveleriñi müşāhede için çocuklar gibi cümle gök üzere çıḳmışlardır. Merḥūmuñ bu mazmūnu erbāb-ı zāhir ‘indinde şā’irānedir. Ammā ehl-i bāṫın bilirlər ki melā’ike-i kirāmīñ devā’ir-i kübrāya dāḥil olan ricālu’llāḥı görmeye hücümları ve telāşları ‘avāmm-ı nāsīñ mülūk temāşāsında olan hücūmundan ekşerdir. Şā’ib gibi bir şā’ire muḥtāc ki ḳuṫbuñ aḥvālini nazm edip böyle ‘avāmm pesend-i libāsında herkese ‘irfānı ḳadar şafā baḫş eyleye.

[HM, 320b] Rūḥānīler seniñ cilve-i iḥsāniyyetiñi temāşā içün çocuklar gibi cümlesi āsumāna ya'nī bu kār-ḥāneniñ ṭamına çıkmışlardır. Zīrā mülük u vüzerā temāşasında güzel seyr olunur diye mürtefi' maḥallere çıkmak 'ādetdir. Siyyemā melā'ike-i kirām ḥ'āceleri Ādem 'Aleyhi's-selām'ıñ evlād-ı kümmelīnlerini görmeye hücüm ü müzāheme etdikleri erbābınıñ ma'lūmlarıdır.

کردی جدا بتیغ زبان اسم هر چه هست

نام از تو یافت چرخ و زمین و زمان همه

Kerdī cüdā be-tiğ-i zebān ism-i her çe hest / Nām ez-tu yāft çarḥ u zemīn ü zamān heme

[HE, 212b] Sen lisānıñ tīği ile kā'inātda her ne var ise esmā'ların cüdā ve birbirinden temyīz eylediñ, çarḥ u zemīn ü zamān nāmı senden buldu. *Ve 'alleme ādeme'l-esmā'e külleḥā*⁴⁹⁴ naşş-ı kerīminiñ ekser-i müfessiriniñ zāhib olduğu ma'nāyı nazm eyledi. Lākin muḥakkikīn-i şūfiyye 'indinde *enbiūnī bi-esmā'i ḥāulā'i*⁴⁹⁵ “Baña şunların esmā'larıyla ḥaber veriñ” diye bir ālāy māhiyyāt-ı mişāliyyeye işāret eyledi. Ya'nī benim esmā'larımın bunları ĩcāda müteveccih ḳanḳı esmā'lardır demek olur dediler. Be-her-ḥāl 'ilm-i esmā' ādeme maḥşūşdur.

[HM, 321a] Sen kā'inātda her ne var ise tiğ-i zebān ile birbirinden cüdā vü temyīz eylediñ, çarḥ u zemīn ü zamān nāmı senden buldular. Şimdi sen ḳable'l-intiḳāl nāmıñ nedir bilmemek lā'ik midir n'içün kemāle ceḥd etmezsin?

در عرض حال بسته زبانان عرش و فرش

یکسر نموده اند ترا ترجمان همه

Der-'arż-ı ḥāl beste-zebānān-ı 'arş u ferş / Yek-ser nümūde end tu-rā tercümān heme

⁴⁹⁴ “Ve Ādem'e bütün isimleri öğretti.” Bakara Sûresi, 2/31.

⁴⁹⁵ “Şunların isimlerini bana söyleyin.” Bakara Sûresi, 2/31.

[HE, 213a] ‘Arz-1 hâlde ‘arş u ferşiñ beste zebânları ve cemādâtı bir başdan cümlesini tercümân gösterip taraflarından vekîl etmişlerdir. Zîrâ bi’z-zât nâṭıq-ı zâhir sensin ve bir i’tibâr ile daḥi cümle mevcûdât seniñ eczâ’larıñdır. Tesbîḥ etdikde eczâ’-yı kâ’inatıñ cümlesi tesbîḥ ederler ve belki cümle tâ’atleriñde tâbi’lerdir. Erbâb-ı mükâşefe müşâhede ederler.

[HM, 321a] ‘Arz-1 hâlde ‘arş u ferşiñ beste zebânları ve cemādâtı bir başdan cümlesini tercümân gösterip taraflarından vekîl etmişlerdir. Zîrâ bi’z-zât nâṭıq-ı zâhir sensin ve cemî’ kâ’inât seniñ eczâ’-yı ‘aşriyyeñ olduğuna sen bir tesbîḥ etdikde cemî’ mevcûdâtıñ tesbîḥi maḳâmına ḳâ’im olur.

از قطره تا بقلزم و از ذره تا بمهر

پیش تو کرده رزدل خود عیان همه

Ez-ḳatre tâbe-ḳulzüm ü ez-zerre tâbe-mihr / Pîş-i tu kerde rāz-ı dil-i ḥod ‘ayan heme

[HE, 213a] Ḳaṭreden ḳulzüme dek ve zerreden âfîtaba dek cümlesi seniñ ḥuzûruñda gönülleri sırrını ‘ayân etmişlerdir. Zîrâ mevâlid-i sülûseniñ esrârına maḥrem ancak benî-âdemdir. Ve bu şîvede ya’nî insân taḳdir-i esrâra vâḳıf olabilir, müşâhede etmek murâd eden Belînās’ıñ *Esrâr-ı Ḥalîfe* nâm kitâbına ve İmâm Câbir’iñ *Ḥavâşş-ı Kübrâ*’sına nazar eylesin ve bunlardan şoñra ile’l-ân vücûda gelen ezkiyâ-yı benî-âdem ba’z-ı ḥavâşşa vâḳıf olurlar ki Belînās’ı daḥi müteḥayyir ederler. Zîrâ âdemiñ eşref-i esmâ’sı daḥi vücûda gelmezden evvel ḥalîfetu’llâhdır ve te’emmül eyle lisân-ı ‘Arabî’de ḥalîfe ne demektir.

[HM, 321a] Ḳaṭreden deryâya ve zerreden âfîtaba dek cümlesi seniñ ḥuzûrunda gönülleri sırrını ‘ayân edip ḥavâşş-ı eşyâ’ ve ‘aḳâḳîr-i şettâ ve esrâr-ı nücüm ve keyfiyyât-ı menâzil ü seyyârât u şevâbitiñ aḥkâmı cümle saña musahḥar ve ma’lûmuñdur.

Te'emmül eyle bu ikrāma bā'is nedir, ya'nī Mevlā-yı müte'āl'e tevḥīd ve evāmir ü nevhāsi üzere 'ibādetde olasın.

از بهر خدمت تو فلکها چو بندکان
ز اخلاص بسته اند کمر بر میان همه

Ez-behr-i ḥizmet-i tu felekhā çü bendegān / Ez-iḥlāş beste end kemer ber miyān heme

[HE, 213a] Felekler seniñ ḥidmetiñ ecilinden ḳullar gibi iḥlāşdan cümlesi bellerine kemer bağlamışlardır, tā seniñ levāzım-ı beşeriyetiñ her mavtında āmāde olup ve şülūḳda zaḫmet çekmeyesin. Merḥūm bu gazelinde benī-ādem ḥaḳḳında vāḳı' olan 'ināyet-i i'tinā-yı ilāhiyyeyi nazm eyledi ki insān ḳıymetini bilip cevherini zāyi' eylemeye.

[HM, 321b] Seniñ ḥidmetiñ içün felekler ḳullar gibi iḥlāşdan nāşī bellerine kemerler bağlamışlardır. İştılāḥda bir ḥuşūşa bel bağlamak şiddet-i ihtimāmı müş'irdir ve vāḳı'ā insāniñ mā-sivāsı insāna bilir bilmez ḥidmetdedirler ve insāniñ daḥi ednāsı ya'nī cühelāsı a'lāsına musaḥḥar ve ḥidmetine ihtimām üzeredirler.

در کار تست چرخ بلند و زمین پست
از بهر رزق تست نعیم جهان همه

Der-kār-ı tüst çarḫ-ı bülend ü zemīn-i pest / Ez-behr-i rızḳ-ı tüt na'īm-i cihān heme

[HE, 213a] Bülend olan çarḫ ve süflī olan zemīn seniñ şuḡlūndedir, cihāniñ cümle na'īmi seniñ rızḳıñ içündür. Ve bir ādemiñ 'ādetā 'azamet-i şāni ve mehābet-i mülhimmāt-ı 'unvāni dā'iresinden ma'lūm oluna gelmiştir. Temāşā eyle ki seniñ 'azamet-i şāniñ ne rütbelere bālīğdir ve sen bu i'tinā muḳābilinde on kerre mā'-i bārid içip bir kerre el-ḥamdü li'llāh demezsin.

[HM, 321b] Bülend olan çarḫ ve süflī olan zemīn seniñ işiñdedirler ve cihāniñ cümle ni'metleri seniñ rızḳıñ olmak içündür ki bir şü içdikde el-ḥamdü li'llāh diyesin ve ḥidmet-kārniñ 'azameti efendisiniñ 'azametine delīldir.

غیر از تو هر که هست درین میهمان سرای

نان تو میخورند برین کرد خون همه

Ġayr ez-tu her ki hest der-Īn mīhmān-serāy / Nān-ı tu mī-ḥorend ber-Īn gird-ḥ^{ān} heme

[HE, 213b] Bu mihmān-ḥānede senden ġayrı her kim var ise bu degirmi sofrā çevresinde cümlesi seniñ etmegiñi yerler ki bu cihetden velī-i ni‘met-i ‘ālemsin. Zīrā müsahḥarāt kendine maḥşūş rızqını bulmayınca ḥidmet edemezler ve bunların rızqı için müsahḥarla daḥi müsahḥarāta teşḥīr olunup bu cihetde zūll-i teşḥīr ihfā qalınmışdır ki merātib temyīz oluna, bir ġarīb mes’eledir.

[HM, 321b] Senden ġayrı her ne var ise bu müsāfir-ḥānede seniñ etmegiñi yerler, bu degirmi sofrā üzere. Murādı zemīndir. Zīrā gird-ḥ^{ān} ağacdan müdevver ṭabladır ki üzerinde ṭa‘ām ederler. Küre-i zemīni sofrāya teşbīh eyledi ve maḥşūd-ı bi’z-zāt insān olunca mā-sivāyı onuñ sāyesinde geçinirler.

افلاك پيش قامت همچون خدنگ تو

خم کرده اند پشت ادب چون کمان همه

Eflāk pīş-i kāmēt hem-çün ḥadeng-i tu / Ḥam kerde end pūşt-i edeb çün kemān heme

[HE, 213b] Eflāk seniñ oḡ gibi müstaḡīm olan kāmetiñ önünde edeb arḡasın yay gibi cümle egmişlerdir. Ya‘nī saña ta‘zīm ederler zīrā ḥādīm bi’ṭ-ṭab‘ maḥdūmuna istiṭā‘ati ḡadar ta‘zīm üzere mecbūllerdir.

[HM, 322a] Eflāk seniñ oḡ gibi olan kāmetiñ ḥuzūrunda edeb arḡasını yay gibi egmişlerdir. Zīrā sen ḥalīfesin, ḥavāss vesāṭetiyle senden eşref bir şey’ görünmez ve ḥaḡīkatde saña ta‘zīm mā-sivāya vācibdir.

غیر از تو نیست شعلهٔ دیگر درین بساط

افلاک و انجمند شرار و دخان همه

Ġayr ez-tu nīst šu‘le-i dīger der-īn bisāṭ / Eflāk u encūmend šerār u duḡān heme

[HE, 213b] Senden ġayrı bisāṭ-ı vüçüdda bir šu‘le yoġdur, eflāk u encüm cümlesi tütün ve kıvılcımdır. Güyā semavātıñ aşl-ı ḡılġati küre-i nārdan mürtefi‘ olan duḡān ve encümüñ aşlı perīşān olan kıvılcımlardan duḡānıñ ruṭūbetli maḡallerine cā-be-cā ta‘alluġ etmesinden ḡalġ olunmuşdur demek ister. Lākin šu‘leniñ benī-ādeme münāsebeti yoġdur. Hemān nūr ma‘nāsına olmaġ gerek, zīrā duḡān ve šerār münāsebetiyle šu‘le zikrine muṡtarr olmuşdur.

[HM, 322a] Vüçüd bisāṭında senden ġayrı bir šu‘le yoġdur, eflāk duḡān ve encüm cümle kıvılcımdır. Uşül-ı kâ’inātı beyān eyledi, ammā ḡaġīġat-i cāmi‘ayı insān içün işbāt eyledi.

جسته اند از فروغ دل زنده ات چو صبح

دل مردگان خاک ز خواب کران همه

Ceste end ez-fürüg-ı dil-i zindeet çü şubḡ / Dil-mürdegān-ı ḡāk ez-ḡ‘āb-ı girān heme

[HE, 214a] Seniñ şubḡ gibi olan zinde ḡalbiñ nūrundan türābiñ dil-mürdeleri cümlesi nevm-i şaġīlden şıçradılar. Ya‘nī sen ḡalġ olunduġuñ gibi şubḡ vaġtinde ḡalġıñ uykudan uyanması şüretinde mevālīd-i şelaşeniñ eşnāfı seniñ şerefiñe ḡ‘āb-ı ‘ademden bīdār olup şeref-i vüçüda nā’il oldular.

[HM, 322a] Seniñ şubḡ gibi olan zinde ḡalbiñ nūrundan türābiñ dil-mürdeleri cümlesi nevm-i şaġīlden şıçradılar. Ya‘nī sen ḡalġ olduġuñ gibi şubḡ vaġtinde ḡalġıñ uykudan uyanması şüretinde mevālīd-i şelaşeniñ eşnāfı seniñ şerefiñe ḡ‘āb-ı ‘ademden bīdār ve şeref-i vüçüd ile müşerref oldular.

غیر از تو نیست مرد مکی چشم چرخ را

روشن بتست چشم زمین و زمان همه

Ġayr ez-tu nġst merdūmegġ eřm-i arġ-rā / Rūřen be-tost eřm-i zemġn ũ zamān heme

[HE. 214a] Dġde-i arġıñ senden ġayrı bir merdūmeki yoğdur, zemġn ũ zamān gōzleri cũmle seniñle rũşendir. Sen gitdigiñ gibi bebegine ġalel gelmiş gōz gibi āsumānıñ ġalı perġřān ve zemġniñ revnağı bġ-nām u niřān ęalır.

[fe‘ilātũn fe‘ilātũn fe‘ilũn]

Ĥāřılı sensin ey ũstād-ı melek

Dġde-i kevn ũ mekān ire bebek

Sağf-ı eflāka seni Rabb-i vedũd

Eyledi ma‘nevġ bir ęurfe ‘amũd

[HM. 322b] Dġde-i arġıñ senden ġayrı bir merdūmeki yoğdur, zemġn ũ zamānıñ cũmlesiniñ gōzleri seniñle rũşendir. Sen gitdigiñ gibi bebegine ġalel gelmiş gōz gibi āsumānıñ ġalı perġřān ve zemġniñ revnağı bġ-nām u niřān ęalır. Beyt:

[fe‘ilātũn fe‘ilātũn fe‘ilũn]

Ĥāřılı sensin ey ũstād-ı melek

Dġde-i kevn ũ mekān ire bebek

Sağf-ı eflāka seni Rabb-i vedũd

Eyledi ma‘nevġ bir ęurfe ‘amũd

Sen gidince yığılır kevn ũ mekān

Ne zemġn ġāsılı ęalır ne zamān

شیران پرصوت و فیلان جنکجوی

دادند عاجزانه بدستت عنان همه

Şīrān-ı pūr-şavlet ü filān-ı ceng-cūy / Dādend ‘ācizāne be-destet ‘inān heme

[HE, 214a] Pür-heybet olan arslanlar ve ceng taleb edici filler cümlesi ‘ācizāne dizginlerin seniñ yed-i taşarrufuña teslīm etmişlerdir. Tevrāt’da ibtidā’-yı kā’ināti beyānda Rabbü’l-‘ālemīn buyurmuşdur ki “Biz ādem halk etmek murād ederiz ki hevāniñ tıyūruna ve deryāniñ hayvānātına ğālib olurlar.” Ve hālā berr ü baħrde bir hayvān mülāhaza olunmaz ki bir tarīķ ile insāniñ taħt-ı taşarrufuna duħūl etmemiş ola.

Zīrā hilāfet ma’nāsı böyle iķtizā eder.

[HM, 322b] Pür-heybet olan arslanlar ve ceng taleb edici filler cümlesi ‘ācizāne ‘inān-ı iħtiyārın saña teslīmde mecbūrlardır. Tevrāt’da ibtidā’-yı hilķatde Rabbü’l-‘ālemīn buyurur ki “Bir ādem halk etmek murād ederiz ki deryāniñ hūtuna ve hevāniñ tıyūruna ğālib olur”.

در خدمت تو تازه نهالان بوستان

استاده اند بر سرپا چون سنان همه

Der-ħidmet-i tu tāze-nihālān-ı būstān / Üstāde end ber-ser-i pā çün sinān heme

[HE, 214a] Būstāniñ tāze fidānları mızrāķ gibi seniñ ħidmetiñde ayak başı üzere vāķıfdırlar ki ğāh sāyeleri ile ve ğāh nümāyişleri ile ve ğāh mīveleri ile ve ğāh havāşş-ı ğūn-ā-ğūn cihetinden münāfi ‘-i ‘adīde ile ve ednāsı odun olup yanmaķ ve keraste olup meskenler binā olunmaķ ile ħidmet ederler.

[HM, 323a] Būstāniñ tāze fidānları seniñ ħidmetiñde mızrāķ gibi ayak başı üzere durup fevākih-i ğūn-ā-ğūn vermededirler. Ve ednāsı odun olup ta’āmiñ taħhına ħidmet içün dā’imlerdir.

پیش تو سر بخاک مذلت نهاده اند

با آن علو مرتبه روحانیان همه

Pīṣ-i tu ser be-ḥāk-i mezellet nihāde end / Bā-ān 'uluvv-i mertebe rūḥāniyān heme

[HE, 214b] O 'uluvv mertebe ile rūḥānīler cümlesiniñ ḥuzūruñda başların ḥāk-ı mezellele važ' etmişlerdir. Bundan murādı benī-ādeme maḥşūş ḥafaza ve ketebe ve ilhām-ı melāikeleridir ki me'mūr oldukları ḥidmetden barān münfekk olmazlar, ḳaldı ki ekşeri benī-ādemiñ bu ḥidmetden ḥaberi olmamaḳ ḥayvāniyyete keşret-i inhimākından olduđu erbāb-ı şufūtuñ ma'lūmlarıdır zarar etmez.

[HM, 323a] Rūḥānīler o 'uluvv mertebe ve nezāhib rütbe ile seniñ ḥuzūruñda başlarını ḥāk-ı mezellele ḳoyup itā'at etmişlerdir. Murādı Süleymānī meşreb bulunan kibār-ı benī-ādeme işāretidir ki murād etdiği rūḥānīleri istinzāle ḳādirlerdir.

نه آسمان ز شوق لب در فشان تو

واکرده اند همچو صد فهان همه

Nūh āsmān ez-şevḳ-i leb-i dūr-feşān-ı tu / Vā-kerde end hem-çü şadefhā dehān heme

[HE, 214b] Doḳuz āsumān seniñ dūr saçıcı lebiñ şevḳinden şedefler gibi cümlesi ağızların açmışlardır. Ya'nī ezḳār u evrād u a'māl-i benī-ādem sidre-i müntehāya varmaḳ münāsebetiyle gūyā göñlü bu envāriñ şu'ūduna müteraḳḳib açılmış ağızlar şüretinde izḥār-ı şevḳ etmededirler demiş oldu.

[HM, 323a] Doḳuz āsumān seniñ dūr saçıcı lebiñ şevḳinden şedefler gibi cümlesi ağızların açıp muntazırlardır. Gūyā ezḳār u evrād ile olan a'māl-ı şāliḥa sidre-i müntehāya dek varmaḳ münāsebetiyle cevāhire teşbīḥ ve eflākı şedefe temşīl etmiş oldu.

این آن غزل که اوحدی خوش کلام گفت

ای روشن از رخ تو زمین و زمان همه

Īn ān ġazel ki Evḫadī-yi ḥoş-kelām güft / Ey rüşen ez-ruḥ-ı tu zemīn ü zamān heme

[HE, 214b] Bu o ġazeldir ki ḥoş-kelām olan Evḫadī “Ey memdūḥ ki zemīn ü zamān seniñ yüzüñden rüŝendir” dedi. Ya’nī Evḫadī merḥūma nazīre eyledim demekdir. Şā’ib merḥūm ekşeriyā nazīrelerde ġazeliñ bir mıŝra’ını getirip zıkr eyler.

[HM, 323b] Bu o ġazeldir ki ḥoş-kelām olan Evḫadī “Ey memdūḥ ki seniñ yüzüñden zemīn ü zamān rüŝendir” dedi. Pes, Evḫadī’ye bu ġazel nazīre olmuş oldu.

[122. Gazel]

تا کی اندیشه این عالم پرشور کنی

دست تا چند درین خانه زنبور کنی

Tā key endīŝe-i Īn ‘ālem-i pür-ŝūr konī / Dest tā çend der-īn ḥāne-i zembūr konī

[HE, 214b] Kaçana dek bu pür-ŝūr u ŝer olan ‘ālemiñ fikrin edersin, bu ḥāne-i zembūra eliñi niçe bir ŝoqar ve zāhir ü bātınıñi zehr-i gūn-ā-gūn ile yaqarsın. Ya’nī dünyāya müte’allıq efkāra meŝgūl olmaḥ iŝābet eder ise ācilen kederi muḥaḳḳaḳ yoḳ teḥallūf eder ise seyyi’esi muḥlaḳ bir belā-yı mülzem olduĝu herkesiñ biñ kerre tecrübe etdiĝi mücerrebātandır. Gūyā kendi nefsiñe merḥamet etmez misin diye ŝā’irāne kāmīlāne pend eyledi.

[HM, 323b] Kaçana dek bu pür-ŝer ü ŝūr olan ‘ālemiñ fikrin edersin, bu zembūr ḥānesine nice bir eliñi ŝoqar zāhir ü bātınıñi gūn-ā-gūn semūm ile yaqarsın? Ya’nī dünyāya müte’allıq olan efkār iŝābet eder ise ācilen kederi muḥaḳḳaḳ, yoḳ ḥaḫā eder ise ‘ācilen seyyi’esi muḥlaḳ olduĝunu bilir iken arı ḥānesine bilerek elini ŝoḳmadan farḳı yoḳdur.

خلوت خاص تو بیرون ز فلک خواهد بود

خانه کل چه ضرورت که معمور کنی

Ḥalvet-i ḥāṣ-tu bīrūn ez-felek ḥʿāhed būd / Ḥāne-i gil çe zarūr est ki maʿmūr konī

[HE. 214b] Seniñ ḥalvet-i ḥāṣṣiñ felekden taşra olsa gerekdir, çamurdan ḥāneyi yaʿnī bedeni ne zarūret var ki maʿmūr edersin. Yaʿnī ʿālem-i ʿanāşırda kirācı olduđuñ ve her anda ḥāne şāhibi seni çıkarmak ihtimāli var iken böyle bir vīrāneniñ taʿmīrine ihtimām-ı küllī cünūn-ı küllī olduğuna delīl istemez. Merḥūm muḳteżā-yı tarīḳ üzere ʿālem-i ḥayāle terġīb eder ki ḥalvet-i ḥāṣṣ taʿbīr eyledi. Zīrā ḳarīben naql edecegi ʿālem ki berzahdır ḥayālden ʿibāretidir.

[HM. 323b] Seniñ ḥāṣṣ olan ḥalvetiñ felekden taşra olsa gerekdir, çamurdan ḥāneyi yaʿnī bedeni ne ḥācet var ki taʿmīr edersin. Yaʿnī ʿālem-i ʿanāşırda kirācı olduğunuñ ve her anda ḥāne şāhibi seni çıkarmaya ḳādir iken bu ne ğafletdir ki bu ḥāneniñ taʿmīrine düşüp ḥāne-i ebedī vīrān edersin.

چند در خواب رود عمر تو ای بی پروا

آقدر خواب نکه دار که در کور کنی

Çend der-ḥʿāb reved ʿömr-i tu ey bī-pervā / Ān ḳadr ḥʿāb nigeh-dār ki der-gūr konī

[HE. 215a] Ey pervāsız, seniñ ʿömrüñ uyğuda ne ḳadar gidip telef olsun o ḳadar nevm ḥıfz eyle ki mezārda edesin. Zīrā berzahıñ şadı nevmdir ve ʿādetā gündüzde uyğugiceniñ uyğusuna māniʿ olur. Eger mizāca göze nevmde sābıḳā ḳuşūr etmedi ise maʿlūm ola ki nevm ekl ü şürbüñ neticesidir.

Bir ādem nevmiñ taḳlīlini murād etdikde ekl ü şürbde tadrīcen riyāzetine muḥtāc olur. Bā-ḥuşuş keşret-i şürb ki bu daḥi ekle tābiʿdir. Ḥāşılı vech-i riyāzet budur ki bedeniñ istikāmeti ve ʿāfiyeti muḳteżā-yı mizāca riʿāyetle olur yoḥsa şağar gibi ekl ü şürbe meʿlūf iken nevmi terk sevdāsında olur ise dimāğa ḥalel ve mizāca envāʿ-ı ilel ve küllī

kesl ve a‘mālde şıkal ‘arız olup ne fışk edebilir ve ne tã‘at. Onuñ-içün şeyhsiz riyâzet bi‘l-ittifâk olmaz dediler.

[HM, 324a] Ey pervāsız, ‘ömrüñ ne kadar telef olup uykuda gitsin o kadar uyku hıfz eyle ki mezârda edesin. Zîrâ berzañıñ şadrı nevmdir ve ‘âdetâ gündüz uykusunu gice uykusuna mâni‘ olur. Murâdı bu şüretle ğafletiñ taķlîline irşâd etmektir, tã‘ât-i ilâhiyye ile âhiretiñi ma‘mür edegör demek ister.

شب پر خواب تو بس نیست که از بیخبری

روز نورانی خود را شب دیجور کنی

Şeb-i pür-h‘āb-ı tu bes nīst ki ez-bī-ħaberī / Rūz-ı nūrānī-yi ħod-rā şeb-i deycūr konī

[HE, 215a] Seniñ uyku ile memlū olan gicelerin kifāyet etmez mi ki nūrānī olan nehārıñı daħi bī-ħaberlikden şeb-i deycūr ve zālām-ı bī-nūr edersin. Ya‘nī mevķi‘-i bāzār kesb-i sa‘âdet olan leyālī ihyā olunmadıķdan soñra nehārıñ daħi bir miķdārın uykuda telef etmek ‘ömr-i nāzenini taķşîre bā‘iş bir ħâletdir eger a‘māl-i şāliħa kaydında ise. Yok bizim gibi eşref-i evķātı uykuda geçen lā-ubālī pür-ma‘şiyetlerden ise hemān ferā‘izi edādan soñra nevme ragbet etsin ki bārī tã‘at yok ma‘şiyet kesb eylemeye.

[HM, 324a] Seniñ uyku ile memlū olan gicelerin kifāyet etmez mi ki nūrānī olan günleriñi karanduk gice edersin. Ya‘nī evķāt-ı eşref-i tã‘at olan giceleri uykuda geçirdikden soñra bir miķdār gündüz daħi uyumaķ kendi eliyle kaşda muķārin ‘ömrü kışaltmaķdır âhirete ĩmānı olanlara göre.

رستم از سیلی تقدیر بخاک افتاده است

تا بکی تکیه بسر پنجه پر زور کنی

Rüstem ez-sīlī-yi taķdīr be-ħāk üftāde est / Tā be-key tekye be-ser-pençe-i pür zūr konī

[IHE, 215b] Rüstem nām pehlvān taqdīr sillesinden tākāt getiremeyip hāke düşmüşdür,
pür-zūr olan ser-pençeye kaçana dek i'timād edersin?

Bir kerre “lā-ḥavle ve lā-ḳuvvete illā bi'llāh” demez misin
Ve bir gün bir ḳuvvet-i za'fa istihāle edeceğin bilmez misin

Bu varlık saña mülk olmaz behey yok

Bu da'vāyı edip fānī olan çok

Seni var eyleyenler varsın sen

Seni sen görmez idiñ onu görseñ

[HM, 324a] Rüstem nām pehlvān-ı meşhūr taqdīr sillesinden tākāt getiremeyip hāke düşmüşdür, sen manşūr u pür-zūr olan ser-pençeye kaçana dek i'timād edip halka eziyyet edersin? Zīrā o silleñin biri dañi seniñ için āmādedir ki bir gün nāgehānī ḳafā'yı 'ömrünü itip hākle yeksān edecektir.

اكر ز آب قناعت نظری آب دهی

خاك عالم همه در كاسه فغفور كنى

Eger ez-āb-ı ḳanā'at nazārī āb dihī / Hāk-ı 'ālem heme der-kāse-i fağfūr konī

[IHE, 215b] Eger ḳanā'at sofrasından gözüñe şu verip doyurur-iseñ cümle 'ālemiñ türābını kāse-i fağfūra ḳorsun. Ya'nī bir pādīşāh olursun ki 'azl u zevāl ḳabūl etmez. Zīrā kāse-i fağfūra 'ādetā müferrehāt vaz' oluna gelmişdir. Sen iltifāt etmeyince hāk ḳomuş olursun.

[HM, 234b] Eger ḳanā'at şuyūñdan gözüñe bir şu verip doyurur iseñ saña bir ğınā gelir ki cümle 'ālemiñ türābını kāse-i fağfūra ḳoyup mülkü zā'il olmaz bir pādīşā olursun ki bu salṭanat 'azl ḳabūl etmez.

نقد حال تو شود بیغمی عالم قدس

چون غم رفته و آینده زدل دور کنی

Nağd-i hāl-i tu şevved bī-ğamī-yi 'ālem-i quds / Çün ğam refte vü āyende ez-dil dūr konī

[HE. 215b] Çünkü māzī vü müstağbeliñ ğamı seniñ ħalbiñden dūr ola, 'ālem-i qudsüñ bī-ğamlığı seniñ nağd-i hāl-iñ olur ki melā'ikeler daħi bu şıfatdadırlar. Ya 'nī vaqte mūrā'ī olup etrāfa iltifāt etmez. Qaldı ki müstağbeliñ cüz'-i evveli māzīniñ cüz'-i āhirine muttaşıldır ki mā-beynine hāl derler. Ammā ne hāl olduĝu kimseniñ ma'lūmu degildir. Hemān cümle berzahlar böyledir. Ya 'nī ma'kül olur, yoksa mevcūd olmaz. Hāşılı bu baħş bizim aĝzımıza yaqışmaz, münāsebetle bir iki kelime taħrīr olundu. Şüfiyye 'inde bu hāli muqtezā-yı şerī'ate şarfdan a'lā hāl yokdur.

[HM. 324b] Çünkü māzī vü müstağbeliñ ğamını ĝönüldeñ ba'īd edesin, 'ālem-i qudsüñ bī-ğamlığı seniñ nağd-i hāl-iñ olur. Ya 'nī 'ālem-i qudsüñ aħvāli budur ki muqtezā-yı hālden taşra hareket etmezler. Sen de onlara taqlīd edip ĝeçmiş ve gelecek ĝamları terk eder iseñ nāmıñ beyne'l-melā'ike ibn-i vaqt ve ebu'l-hāl olur.

خوشه اش روز جزا تاج سليمان باشد

دانه را که نثار قدم مور کنی

Hūşeeş rüz-ı cezā tāc-ı Süleymān bāşed / Dāneī-rā ki niřār-ı qadem mūr konī

[HE. 216a] Bir dāneyi ki qarıncanıñ qademine niřār edesin, onuñ sünbülü rüz-ı cezāda tāc-ı Süleymān olur. Zīrā o derdmendi rızq telāřından hālāř edersin.

[HM. 324b] Bir dāneyi ki qarıncanıñ qademine niřār edesin, onda sünbülü yevm-i cezāda Süleymān 'Aleyhi's-selām'ıñ tācı olur. Zīrā rızqı içün evlād-ı vaţanıñı terk eder qarıncadan ĝayrı bir hayvān yokdur. Ve ma'lūm ola ki kıyāmetde ecr ü cezāniñ 'azameti niyyete ĝöre zuhūr eder. Hemān ĝaraż seni bir fi'le taħrīk eden niyyetiñde

Allāh-ı ‘azīmü’ş-şān olup nefsi ve hevā ve şeytānıñ şirketi olmaya. Bu şartla bir buğdaya cezā tāt-ı Süleymān olur demek mübālağa değildir.

صائب از درد سر هر دو جهان باز رهی
سراکر در ره عطار نشابور کنی

Şā’ib ez-derd-i ser-i her dü cihān bāz-rehī / Ser eger der-reh-i ‘Atṭār-i Nişābūr konī

[HE. 216a] Ey Şā’ib dünyā vü āhiretiñ şudā’ından gerü ve hālāş olursun, eger başı Nişābūr ‘atṭārınıñ yolunda eder isen. Merhūm ‘atṭār dükkānını yağmā etdirdigi cihetden ve hem ‘atṭār rāyiḥa-i tayyibe fūrūht edenlere ıtlāk olundugundan dāriniñ baş ağrısına bu nazīresiyle tevessül eyledi.

[HM. 325a] Ey Şā’ib eger başını ‘Atṭār-ı Nişābūrī’niñ yolunda eder iseñ iki ‘ālemiñ şudā’ından hālāş olursun. Murādı ‘ıtr-ı imdād ile şudā’-i beşeriyetiñ taḳlīline ‘azīmetdir.

[123. Gazel]

جامه زرین نکردد جمع با سیمین تنی
یوسف از چه بر نمی آید ز بی پیراهنی

Cāme-i zerrīn ne-kerded cem’ bā-sīmīn tenī / Yūsuf ez-çeh ber-nemī-āyed ez-bī-pīrahēnī

[HE. 216a] Sīm-tenlik ya’nī tenāsüb-i a’zā ve güzellik telli pullu esbābla cem’ olmaz. Maḳām-ı i’tibār budur ki Yūsuf pīrahensizliginden kıyudan çıkamaz. Zīrā ağleb-i mu’āmele-i rüzgār böyledir ki şāhib-i cemāl olan cemāline münāsib cāmeye ḳādir olamaz ve elbise-i fāhireye mālīk olan da cemāl olmaz. Ve be-her-ḥāl bu dār-ı imtizācda ḥālet-i ḥālişe bulunmaz.

[HM. 325a] Ṭabī’at-i şer’iyye eger cemī’ şu’arādan cem’ olup tecessüm eder olsa ki bir ādem şekline duḫūl eyleye Şā’ib’iñ şüretinden ğayrı şüret ḳabūl etmez idi. Merhūm

buyurur ki: Sīmiñ-tenlik ya'nī kemāl-i cemāl ile cāme-i zerrīn cem' olmaz. Vāqı'ā cemāl bulunduğu maħalde cāme ve cāme bulunduğu maħalde cemāl durmaz. Zīrā cāme daħi cemālīñ 'āriyeti kabīlindendir.

Pes bu şūrete şāhid budur ki Yūsuf pīrāhensizliginden cāhdan çıķamaz ve fi'l-vāqı' birāderleri gömlegine ķan sürüp ķurda iftirā için pederlerine götürdüler idi. Ve bu ķışşanıñ mebde'i pīrāhen ve hūtimesi pīrāhenle olması ihām eder ki eczā'-yı kā'inātda müşāhede ve onlara nisbet olunan cemālīñ cümlesi bir 'āriyetī gömlektir. Cemāl mutlak, miķdār mu'ayyendir. Diledigine giydirir ve bu ma'nā şimdi taħrīr eder iken zuhūr eyledi. Tāzedir ve mesmū' deĝildir.

کوشه چشمی ز غمخواران چو نبود غم بلاست

ازدهایی میشود هر خار دربی سوزنی

Kūşe-i çeşmī ez-ĝam-h'ārān çü ne-būd ĝam belāst / Ejdehāyī mī-şevēd her hār der-bī sūzenī

[HE, 216a] Çünkü ĝam-h'ārlardan bir kūşe-i çeşm iltifāt olmaya ĝam belādır, maħlaş-ı i'tibār budur ki ignesizlikde her hār bir ejderhā olur. Ya'nī fuķarāda bir igne olunca ayaĝından dikenleri çıķarmaya mu'īnim var diye o belāyı taħammülde bir miķdār tecellüd edebilir. Ammā sūzen olmayınca şahrā-yı 'acziñ ferīd-i vaħīdī olduĝu cihetden hālli müşkil olur. İĝneniñ gözü olduĝuna ĝam-h'ār-ı başire teşbīh eyledi.

[HM, 325b] Çünkü ĝam-h'ārlardan bir derdmende iltifāt olmaya ĝam büyük belādır, maħall-i i'tibār budur ki ignesiz ādeme göre her hār bir ejderhā olur eziyyetde. Ammā ĝam-h'ār şūretinde sūzeni olana göre hārīñ meşakķati dikenini çıķarınca dekdir.

بیدهانی تیره دُرد مشرب عیش مرا

دود پیچیده است در این خانه از بیروزی

Bī-dehānī tīre dāred meşreb-i 'ıyş / Dūd pīçīde est der-īn hāne ez-bī-revzenī

[HE, 216a] Ağızsızlık ya'nî şikāyet etmemek benim 'ıyşım meşrebini mükedder dutar, penceresizlikden bu hāneye tütün şarılmışdır. Gūyā şikāyet mehmā-emken mūcib-i tesliyet olduğuna ağzını bir hāneniñ penceresine ve şikāyeti tütüne temşīl eyledi ki sūkūt etmek elbetde buḥār şikāyetiniñ ihtibāsını müstelzem olup sīne-i mübtelāyı dumān ile mükedder eder. Vāqı'ā şikāyet bir miḳdār tebrīd-i hātırā vesīle olduğu muḥaḳḳaḳdır. Ve bu ḥuṣūṣa merḥūmuñ irsāl-i meşeli bī-naẓīr vāqı' olmuşdur.

[HM, 326a] Ağızsızlık ya'nî derdinden şikāyet etmemek benim 'ıyşım meşrebini bulanık tutar, penceresizlikden bu hāneye tütün şarılmışdır. Gūyā şikāyetde bir miḳdār teneffūs müşāhede olduğundan merḥūm 'adem-i şikāyeti penceresiz āteş yakılan hāneye teşbīh eyledi ki elbetde dūd ile ālūde olmak muḳarrerdir.

از حنا بستن نکردد پای رفتارش کران

هر که چون برگ خزان شد از کلهستان رفتنی

Ez-ḥınā besten ne-kerded pāy-ı refāreş girān / Her ki çün berg-i ḥazān şod ez-gūlistān reftēnī

[HE, 216b] Her kim ḥazān yaprağı gibi gūlistāndan gidecek oldu ise ḳınā bağlamadan onuñ yürüyecek ayağı ṣaḳīl olmaz. Ya'nî 'ādetā ayaklara ḳınā vaż' etdikde yürümek ağır olur. Ammā sefer zārūrī olduğda zincīriñ fā'idesi yoḳdur.

[mef'ülü mefā'īlü mefā'īlü 'fe'ülün]

Dünyāda mü'ebbed gibi tedbīr ederler

Tedbīrsiz āyā nice 'uḳbāya giderler

[HM, 326a] Her kim ḥazān yaprağı gibi gūlistāndan gidecek olduğda ayağına ḳınā bağlamak fā'ide edip gitmesine māni' olamaz. Ya'nî sefer zārūrī olduğda mevāni'ler mu'ayyen olup bir sā'at aḳdem ḥurūcuna bā'ış olur. Beyt:

[mef'ülü mefā'īlü mefā'īlü 'fe'ülün]

Dünyāda mü'ebbed gibi tedbīr edersin

Tedbîrsiz āyā nice ‘uqbāya gidersin

عشق اکر داری جهان کو سر بسر زنجیر باش

صاحب سوهان نیندیشد ز بند آهنی

‘Aşq eger dārī cihān gū ser-be-ser zencīr bāş / Şāhib-i sūhān ne-y-endīşed ez-bend-i āhenī

[HE. 216b] Eger ‘aşkıñ var ise söyle cihān başdan başa zincīr olsun, zīrā ige şāhibi temur kayddan fikr etmez. Elbetde vaḳtiyle isti‘māl ederek bend-i āhenden ḫalāş muḳarrerdir. Meşelā İbrāhīm Edhem gibi ki saltanat mişilli bir dāhiye-i kübrādan ḡāyet suhūletle ḫalāş oldu.

[HM. 326b] Eger ‘aşkıñ var ise söyle cihān başdan başa zincīr olsun, zīrā ige şāhibi demir kayddan fikr ü ḫavf etmez. Elbetde vaḳtiyle isti‘māl ederek bendi kırar İbrāhīm Edhem gibi ki saltanat mişilli bend-i ‘azīmden suhūletle ḫalāş oldu.

از سپهكاران حدیث توبه جرم دیگر است

جامه خود را همان بهتر نشوید کلخنی

Ez-siyeh-kārān ḫadīş-i tevbe cürm-i dīger est / Cāme-i ḫod-rā hemān bihter ne-şūyed kül-ḫanī

[HE. 216b] Günāh-kārlardan tevbe şoḫbeti başka cürmdür, zīrā külḫāncıya o iyidir ki cāmesin yıḳamaya. Gūyā yine kirlenir yine ḡasl iḳtizā eder demiş oldu. Ḥālā ‘avāmm-ı nāssıñ belki ekşer-i ‘ulemāñın i‘tiḳādı budur. Ya‘nī bir daḫi ma‘şiyete ‘adem-i ‘avdeti muşammem etmedikce tevbe şāḫīḫ olmaz, bu i‘tiḳād ḡalaṫdır. Zīrā ḳul fi‘liniñ ḫālīḳı deḡildir. Bir daḫi etmem diye niçe ḡaram eder ve tevbe nedāmetden ‘ibāretidir. Eger ḳalbde o ma‘şiyete ‘avdet niyyeti var ise nedāmet gelmez ve tevbe olmaz ve bir kimse kendi ḫaḳḳında bir ma‘şiyet kaç kerre muḳarrerdir bilmez.

Pes, tevbe-i şer‘iyye ma‘şiyetiñ ‘aķabinde nedāmet gelmekdir. İster ise yetmiş kerre bir günde ‘avdet eylesin her birinde tevbesi şaķīh ve *inna’llāhe yuħibbu külle mufattanin tevvāb*⁴⁹⁶ mefhūmuna dāhildir ve’s-selām.

[HM, 326b1] Günāh-kārlardan tevbe şöbeti bir cürm-i āķardır, zīrā külhāncıya o iyidir ki cāmesin ğasl etmeye. Çünkü siyāh olacağı muķarrerdir. Ğalaķ mes’elelerdendir ki ‘āşī günāhına tevbe ve bir daķı ‘adem-i rücū’a ‘azīmet eyleye. Tevbe meşrū’dur, söz yok. Lākin rücū’ vü ‘adem-i rücū’ eger ķazānıñ medķalı var ise ‘abeşdir. Yok ķazā vü ķader o huşuşlara ķarışmaz der iseñ ‘abd fi’liniñ hālıkı demeye çıkar. Kaldı ki ‘āşīye ‘işyāndan nedāmet ‘arız olmaz tā o vaktde etmemek ķalbinde muşammem olmadıķca. Hāşılı bu şartıñ lüzūmu yokdur, nedāmet kifāyet eder.

اشك را در دیده روشندان الم نیست

ذره میرقصد در ان روزن که باشد روشنی

Eşķ-rā der-dīde-i rūşen-dilān ārām nīst / Zerre mī-raķsed der-ān revzen ki bāşed rūşenī

[HE, 217a] Münevverü’l-ķulūb olanların gözünde göz yaşınıñ ķararı yokdur, manzar-ı i’tibār budur ki bir pencere ki rūşen ola onda zerre raķş eder. Güyā gözü yaşlı olmak nūrāniyyet-i derūnuñ muķtezālarındandır demek ister. Ammā ģadīs-i şerīfde “Mü’min gözüne mālīk olamaz ve murād etdikde ağlamak nifāķ ‘alāmetlerindendir” diye vārid olmuşdur.

[HM, 327a] Rūşen-dilleriñ gözünde göz yaşınıñ ķararı yokdur, manzar-ı i’tibārī budur ki bir pencere ki rūşen ola onda zerreler raķş ederler. Güyā gözü yaşlı olmak derūnu münevver olmanıñ ‘alā’imindendir demek ister. Ammā ģadīs-i şerīfde “Mü’min gözüne mālīk olamazlar ve her murād etdikde ağlamak ‘alāmet-i nifāķdır”. Lākin “Mü’min gözüne mālīk olmaz” ta ‘bīrinde bir laķīf işāret mūndericidir.

⁴⁹⁶ “Allah tevbe edenleri sever.” Hadīs-i Şerīf.

هَمَّتِ پیران کِشاید کارهایی سخت را

رخنه در خاراً کند تیر کمان صدمنی

Himmet-i pīrān gūṣāyed kārhā-yī saḥt-rā / Raḥne der-ḥārā koned tīr-i keman-ı sad-menī

[HE, 217a] Pīrlerin himmeti müşkil işleri fetḥ eder, meydan-ı i'tibār budur ki kemān ṣad-menī ḳatı taṣda raḥne eder. Gūyā pīrlerin himmeti inḥinā' münāsebetiyle yüz baṭmānlık yaya beñzer ki oḳu taṣa te'sīr eder. Īrān'da ḳavsiñ ḳuvvetini vezn ederler. Meṣelā kirişinden bir taṣ aşıp tamām oḳ atılmaḳ rütbesine varınca ḳaç baṭmān taṣ çeker ise ḳavsiñ ḳuvveti o ḳadardır derler.

[HM, 327a] Pīrlerin himmeti müşkil işleri fetḥ eder, meydān-ı i'tibār budur ki ṣad-menī olan kemāniñ tīri ḳatı taṣda raḥne ve te'sīr eder. Ḳavsiñ tīre müṣābehetiyle ĩrād eyledi ve ĩrān'da bir kemāniñ zūrunu vezn etmek murād etdikde ḳabzadan yayı aşıp kirişine taṣ aşarlar. Ḳaç baṭmān taṣda oḳ meydānını doldurur ise kemāniñ zūru o ḳadar olur.

برنمیدلم نظر از پشت پای خویشتن

بسکه صائب دیده ام از نادیدکان نادیدنی

Ber-ne-mī-dārem nazar ez-pūšt-i pāy-ı ḥ'īšten / Bes ki Ṣā'ib dīdeem ez-nā-dīdegān nā-dīdenī

[HE, 217a] Ey Ṣā'ib görmemişlerden o ḳadar görmeyecek aḥvāl gördüm ki ayaḡım üzerinde nazarımlı ḳaldıramam. Ya'nī ḥacālet beni bu rütbeye şūret-i istiḥbāba tenzīl etmişdir. Yāḥud ḥacālete şarf olunmayıp refṭārında ihtimāmdan 'ibāret ola. Ya'nī olmaya ki ben de görmemişler gibi nā-hemvār yürüyüş rüsvāy olayım demek ola.

[HM, 327b] Ey Ṣā'ib görmemişlerden o ḳadar görmeyecek aḥvāl gördüm ki ḥacāletden ayaḡım üzerinde gözümü ḳaldıramam. Yāḥud refṭārında ihtimāmından kināye ola ki ḥalkdan müṣāhede etdigi varṭaya uğramamaḳ için.

[124. Gazel]

سر بجیب فکر بر تا از فلک بیرون شوی

بر کمی زن تا چو ماه عید روز افزون شوی

Ser be-ceyb-i fikr ber tā ez-felek bīrūn ševī / Ber-kemī zen tā çü mäh-ı 'īd-i rüz-efzūn ševī

[HE, 217b] Başını fikr ceybine ilet felekden taşra oluncaya dek, noqşāna uğra mäh-ı 'ıyd gibi rüz-ı efzūn oluncaya dek. Ya'nī k̄ānūn-ı riyāzet-hāne-i 'ālem budur ki cismāniyyetiñ noqşānı ve rühāniyyetiñ kuvvetini müstelzemdir k̄ānūn-ı i 'tidāle ri 'āyet şartıyla. Zīrā Mevlā-yı müte'āl āyāt-ı āfākiyyeden şems ü kameriñ aḥvāliyle ḍarb-ı mişāl buyurup kullarına menāzil-i 'irfānı ta'līm buyurmuşdur ki biñden bir işāreti miḥāka uğramayan bir şey' bulamaz. Ve mā-sivādan a'mā olmayan dīdār göremez.

[HM, 327b] Başını fikr ceybine ilet felekden taşra oluncaya dek, noqşāna uğra ve mā' il ol mäh-ı 'ıyd gibi rüz-ı efzūn oluncaya dek. Ya'nī k̄ānūn-ı riyāzet-hāne-i 'ālem budur ki cismāniyyetiñ noqşānı ve rühāniyyetiñ kuvvetini müstelzemdir. Merḥūm kameriñ ḍarb-ı meşel olduğunu ifade eyledi ki miḥāka uğramayan bedr olamaz diye ve fikre terḡibi murāqabe semtine irşād eder ki insilāḥıñ mebde'idir derler.

لب ببند از گفتگو تا راه گفتارت دهند

بگذر از چون و چرا تا محرم بچون شوی

Leb bi-bend ez-güft-gū tā rāh-ı güftāret dihend / Bū-g'zār ez-çün u çirā tā maḥrem-i bī-çün ševī

[HE, 217b] Dudağı güft-gūdan bağla ki saña şoḥbete tarīk vereler, keyfiyyet ve 'illetden gec ki keyfiyyetsize maḥrem olasın. Zīrā Şāri'ın kelāmını te'vīl ve 'ilel ve keyfiyyetinden baḡs ḥirmānı mūcib ehl-i bu'duñ evşāfındandır. Hemān vürüdu üzere şāḥābe-i kirām gibi qabūl eyle, maḥrem-i esrār olursun ve ĩmāniñ muḳtezāsı daḡi budur. Yoksa Buḡārī ve Müslim'ın ittifaq etdikleri ḡadīs-i şāḡiḡi zarfiyyet iḳtizā eder. Yāḡud ḡudūs lāzım gelir diye şarāḡaten Şāri'e i 'tirāzı te'vīl zann eder.

Derdmend ki kendi ‘aqlını kendine peyğam-ber ittiḥāz etmişdir, maḥrem degil maḥrūmların imāmıdır. Zīrā āḥiretde erzeli-i ‘avāmdan Bekdāş Beşe’niñ ĩmānı böyle ‘ālemden aqvā zuhūr eder ki eger oña su’āl olunsa peyğam-ber dedi ise gerçektir diye Şiddīk-i ekber’iñ cevābını verir.

Bu maḥām faḫīriñ maḥall-i intibāhım olduğuna maḥalli geldikce bir kaç kelime yazmadıkça şabr edemem ve maḥmūm gibi ıztırāba düşerim. Meşelā Ḥātemü’l-enbiyā’ ve şehādet-i Rabbü’l-‘ālemīn ile *ve mā yenḥıku ‘anil hevā*⁴⁹⁷ ve ‘ālemlere rahmet ve bi’l-ittifāḫ efşah-ı kā’ināt bizleri Rabbü’l-‘ālemīn’e da’vet için ba’s olunmuşdur diye ĩmāndan şoñra kelāmını te’vīl etmek bilmem ne demektir. Şimdilik seni vekīl eyledim, ḫāline münāsib bir ism ile böyle mü’miniñ nāmını tağyīr etmek ‘indimde gayret-i dīniyyeniñ eşrefidir. *Ed-dīnū’n-naşīḥa*⁴⁹⁸.

Eger ḫuṭba muḫārin olsañ saña iḥsān edecegi esrārīñ bundan eşrefi yokdur. Āḥirete ‘amā gitmeden ḫazer eyle eger ‘ālim isen, bundan şoñra i’tikādda senden büyük şeyḫ olmaz. Zīrā cümlemiziñ ittifāḫı ile Peyğam-berimiz Rabbü’l-‘ālemīn’i cemī’ ümmetinden a’lā bilir. Böyle bir zāt-ı ‘ālīşān evşāf-ı rubūbiyyetden ve āşār-ı ulūhiyyetden verdiği ḫaberi te’vīl ḫüsrān-ı mübeyyendir ve’s-selām.

[*HM, 327b*] Dudağı güft-gūdan bağla ki saña şoḫbete yol vereler, keyfiyyet ve ‘illetden gec ki keyfiyyetsize maḥrem olasın. Zīrā Şāri’iñ kelāmını te’vīl ve ‘ilel ü keyfiyyetinden bahş etmek ḫirmānı mücib ehl-i bu’duñ evşāfindandır. Hemān vürüdu üzere ĩmān ve ‘ilmi şāḫibine teslīm eder iseñ maḥrem olursun demektir.

آسیا کردد بگردانه چون کردید پاک

پاک شو تا نقطه پرکار نه کردون شوی

Āsiyā kereded be-gird-i dāne çun kerdīd pāk / Pāk şev tā noḫṭa-i pergār-ı nüh-gerdūn şevī

⁴⁹⁷ Bk. 353. dipnot.

⁴⁹⁸ Bk. 165. dipnot.

[HE, 218a] Dāne çünkü pāk oldu degirmen onuñ çevresinde dolanıp hıdmetinde olur, sen dağı pāk ol tā ki doğuz pergārıñ noğtası olasın ve eflāk-ı tis‘a seniñ içün binā olunduğunu bilesin.

[HM, 328a] Dāne çünkü pāk oldu degirmen onuñ çevresinde dolanıp hıdmetinde olur, sen dağı pāk ol tā ki doğuz pergārıñ noğtası olasın. Ya‘nī dā‘ireniñ sebep-i vücūdu noğta olduğun bilince kendi kendiñden hayā edip tā‘ate cehd edersin.

خسرو انرا دشمن چون کشور بیگانه نیست

از سر غفلت مباد از حدّ خود بیرون شوی

Husrevān-rā dūşmenī çün kişver-i bī-gāne nīst / Ez-ser-i ğaflet me-bād ez-ħadd-i ĥod bīrūn şevī

[HE, 218a] Pādişāhlara bīgāne iklīm kadar bir dūşman olmaz, ğaflet başından olmasın ki kendi ĥaddiñden taşra gidesin. Ya‘nī Mevlā-yı müte‘āl’iñ beşer ĥađđında olan in‘ām u ihsānı tavr-ı ‘ađldan ĥāricdir. Hemān seniñ sa‘ādetiñ ĥudūd-ı ‘ubūdiyyeti muĥāfazadadır, olmaya ki keşret-i ihsāna mađrūr olup bir başka da‘vāya zāhib olasın.

[HM, 328a] Pādişāhlara bīgāne iklīm gibi bir dūşman yođdur, ğaflet sebebinden olmasın ki kendi ĥaddiñden taşra gidesin. Ya‘nī Mevlā-yı müte‘āl’iñ ‘ibādına maĥşuş olan teşrīf ü in‘ām u ihsānı tavr-ı ‘uđūlden ĥāricdir, olmaya ki ĥudūd-ı ‘ubūdiyyeti keşret-i ihsānı görünce tecāvüz edesin. Zīrā seniñ sa‘ādetiñ ĥulluđdadır.

[fā‘ilātün fā‘ilātün fā‘ilün]

‘Abd-i maĥz ol ‘izzeti ĥulluđda bil

Şevket ü iĥbāli yoĥsulluđda bil

Var olan birdir şerīk etmez ĥabūl

Keşretiñ aĥkāmını yoğluğda bil

Bir zamān ma‘dūm idiñ şimdi nesin

Az iken derk etmediñ çoğluğda bil

Sen misin senden saña kimdir yakın

Zirve-i 'irfānı şaşkınlıkda bil

'Āleme sultān ederlerse seni

Sen yine Nuşret beni kullukda bil

خاکپای خاکسارن کیمیای حکمت است

پیش خم ذلوی خود ته کن که افلاطون شوی

Hāk-i pāy-ı hāksārān kīmyā-yı hikmet est / Pīş-i hum zānū-yı hod teh kon ki Eflātūn şevī

[HE, 218a] Hāksārān hāk-pāları hikmet kīmyāsıdır, küpūñ öñünde dizini egip ta'zīm eyle ki Eflātūn olasin. Meşhūr kışşaya işāret eder ammā murādı mürşid-i kāmildir. Zīrā ekşeriyā ricālu'llāhīñ zāhiri ol kadar perīşān olur ki hūsn-i zanna maḥall qalmaz. Lākin sen te'eddūbde kuşūr etme zīrā hūsn-i zandan kimseye 'iṭāb olunmaz.

[HM, 328b] Hāksār u mütevāzi' olanların hāk-pāları hikmet kīmyāsıdır, küpūñ öñünde dizini egip ta'zīm eyle ki Eflātūn olasin. Meşhūr kışşaya işāret eder ammā murādı mürşid-i kāmildir. Zīrā ekşeriyā ricālu'llāhīñ zāhiri ol kadar perīşān olur ki hūsn-i zanna maḥall qalmaz. Te'eddūbde kuşūr etmeye diye irşād buyurdu.

از خیال چشم لیلی شرم کن ای شوخ چشم

واله چشم غزالان چند چون مجنون شوی

Ez-ḥayāl-i çeşm-i Leylā şerm kon ey şūh-çeşm / Vālih-i çeşm-i gāzālān çend çün Mecnūn şevī

[HE, 218b] Ey edebsiz gözlü Leylā'nīñ dīdesi ḥayālinden ḥayā eyle, Mecnūn gibi nice bir gāzālların gözüne müteḥayyir ü mā'il olursun? Ya'nī 'āşık-ı 'ākıla maḥbūbuñ gözünden çıkacak umūrda gāyet diqqat edip, tevḥīd-i muḥabbete ḥalelden ihtirāz etmek vācibdir. Ve bu bābda Mecnūn'uñ imāmeti şahīḥ degildir ki taqlīd oluna.

[HM, 328b] Leylā'nıñ gözü hayālinden ey edebsiz hayā eyle, nice bir Mecnūn gibi gāzālların gözüne hayrān olursun? Ya'nī 'āşık-ı şādık maḥbūbuñ gözünden çıkacak umūru irtikābdan gāyet hāzer ve tevḥīd-i muḥabbete bir vechle ḥalel vermeyip miḥrāb-ı şöhretde Mecnūn'a iktidā' hevāsıyla rüsvāy-ı 'āmm olmadan şaķınmaķ lazımdır.

سیم و زر را نیست در میزان بینش اعتبار
همچنان در پله خاکی اگر قارون شوی

Sīm ü zer-rā nīst der-mīzān-ı bīniş-i i'tibār / Hem-çünān der-pelle-i ḥākī eger Kārūn şevī

[HE, 218b] Başıret mīzānında sīm ü zeriñ i'tibārı yoķdur, eger rütbe-i ḥākīde Kārūn gibi olur iseñ de. Zīrā her çend ğinā vaşf-ı mā-sivā olmaķ imkānda ise de ibtilā için maḥalliñ ğayrında zuḥūr etmiş şifāt-ı ilāhiyyeden bir eşerdir. Gerek kendinde ve gerek ğayrıda bulunmasıyla maġrūr olanlar Kārūn-ı zemīn ğayret loķması olacaķları vāķı' vü muḥaķķaķdır. Qaldı ki kibār-ı ricāl āşār-ı şifātı bulduķları maḥalde ta'zīme mużtarr olurlar, ammā mīzānı gāyet daķıķdır.

[HM, 329a] Başıret mīzānında nuķūd-ı fāniyyeniñ i'tibārı yoķdur, eger mertebe-i ḥākīde Kārūn olursañ da. Zīrā ğinā mümkünātde vaşf-ı ḥaķīķī olmaķ muḥāl olunca ma'lūm oldu ki ibtilā için maḥalliñ ğayrında zuḥūr etmiş bir şifāt-ı ilāhiyyedir ki onuñla maķām-ı edebe mülāzemet gāyet gücdür. Elbetde māl şāḥibini dā'ire-i tuġyāna meyl etdirip aġleb-i nāsda helāka sebeb olur.

سرو را يك مصرع از قيد خزان اذد کرد
زنده جاويد ميکردی اگر موزون شوی

Serv-rā yek mışra' ez-ķayd-ı ḥazān āzād kerd / Zinde-i cāvīd mī-kerdī eger mevzun şevī

[HE, 218b] Bir mışra' -ı mevzūn servi ḥazān ķaydından āzād eyledi, eger sen mevzūn olur iseñ ebedī dirī olursun. Ya'nī şī'r nazm edip mecmū'alarda o ğazel oķunduķca hayāt-

1 zikrī lāzım gelir demektir. Ammā murādı mīzān-ı şer‘le mevzūn olmaktadır ki zinde-i cāvīde münāsib ola. Zīrā istiḳāmetiñ fevḳinde bir ‘ināyet, ‘ibād ḥaḳḳında mutaşavver deĝildir.

[HM, 329a] Bir mevzūn mışra‘ ki serviñ ḳāmetinden ‘ibāretdir onu kayd-ı ḥazāndan āzād eyledi, eger sen daḫi mevzūn olur iseñ ebedī dirī olursun. Ya‘nī herkesiñ bu fānīde vücūd-ı zikrīsi eşeri ḳadar olur. Zīrā eşer dā‘imā zikr olunmaya sebep olunca gūyā dūnyā durduḳca ḥayy oldu.

پرده پندل را بشکاف صائب چون حباب

تا چو موج صاف دل یکرنگ یا جیحون شوی

Perde-i pindār-rā bi-ş‘kāf Şā‘ib çün ḥabāb / Tā çü mevc-i şāf-ı dil yek-reng bā-Ceyḫūn şevī

[HE, 218b] Ey Şā‘ib, ḥabāb gibi perde-i pindārī şaḳḳ eyle ki şāf-dil olan mevc gibi ceyḫūn ile yek-reng olasın. Murādı şıbgatu’llāha işāretinde olan mefhum-ı ḫilāfete işāretdir ki beḳā‘-bi’llāh maḳāmını ifāde eder, yoksa zāhirinde fehm olunan ittiḫād u istiḫāle gibi erbāb-ı dalāletiñ mesleği degildir. Zīrā merḫūm tarīḳ-i şūfiyyeyi zübde etmişdir, ḥalt etmez ḡāyetī şā‘irdir.

[HM, 329b] Ey Şā‘ib, ḥabāb gibi pindār u zann perdesin şaḳḳ eyle ki şāf gönüllü olan mevc gibi ceyḫūn ile yek-reng olasın. Murādı şıbgatu’llāh işāretde olan maḳām-ı ḫilāfete işāretdir ki beḳā‘-bi’llāh maḳāmını ifāde eder.

[125. Gazel]

مکن طول امل را پیروی تا پیشوا کردی

عنان خود بهر موجی مده تا ناخدا کردی

Me-kon tūl-ı emel-rā pey-revī tā pişvā kerdī / ‘İnān-ı ḥod be-her mevcī me-dih tā nāḫudā kerdī

[HE, 219a] Tūl-ı emele tābi‘ olma ki imām olasın, her dalḡaya dizginiñi verme ki nāḫudā olasın. Ya‘nī tūl-ı emel ki irade-i ḥādişeniñ esmā’larındandır oña tābi‘ olmaḳ bi-

‘aynihi deryāda her mevce iktidā edip her ʔarafa gitmeye beñzer. Belki ādemiyyet o zamān tamām olur ki irādeyi şerī‘ate uydurup muḥīṭ-i ḥālātında re’is olasın.

[HM, 329b] Ṭūl-ı emele tābi‘ olma ki imām olasın, her dalğaya dizginiñi verme ki nāḥudā vü re’is olasın. Ya‘nī ṭūl-ı emel ki irāde-i ḥādīşeden ‘ibāret mevti teb‘īd etmektir. Ma‘nāda her mevce iktidā edip her ʔarafa gitmeye beñzer. Belki kemāl-i ādemiyyet irādesin şerī‘ate uydurup muḥīṭ-i ḥālinde nāḥudā olmaḥdır.

درین وادی که هر سو چون حضر آواره دارد
نمیگردی بیابان مرگ اگر از خود جدا کردی

Der-īn vādī ki her sū çün Ḥızr āvāreī dāred / Ne-mī-kerdī beyābāb-ı merg eger ez-ḥod cüdā kerdī

[HE, 219a] Bu vādīde ki her cānibde Ḥızr gibi bir āvāre vü müteḥayyir dutar, beyaban-ı merg olmazsın eger kendiñden cüdā olur iseñ. Ya‘nī aḥkām-ı beşeriyyetiñden mehmā-emken müfāraḩat etdikce o miḩdār aḥkām-ı vüçüba mazḩar olup beḩā‘-bi’llāḩ menzillerinden müşāhede-i āşāra şürū‘ edersin. Zīrā emriñ şu‘ūbeti Ḥızr gibi kāmillerin ḥālāt-ı şāḩḩaları irtikāblarından ma‘lūmdur ve bu ḩālet-i nefīseniñ taḩşīli ṭarīḩine irşād eder buyurur ki.

[HM, 329b] Bu vādīde ki her cānibinde Ḥızr gibi bir müteḥayyir dutarsın, eger sen kendiñden cüdā olup beşeriyyetiñi terk ya‘nī taḩlīl eder iseñ beyaban-ı merg ü telef ü müteḥayyir olmayıp şüretde dūnyāda ma‘nāda dār-ı beḩāda her kederden ḩāliş bir ‘ārif-i bāḩī olursun, eger benligi telef edebilir isen.

بترك آرزو بر آرزو دل دست مییابد
بر آید مدّعا هایت اگر بیمدّعا کردی

Be-terk-i ārzū ber-ārzū dil dest mī-yābed / Ber-āyed müdde‘āḩāyet eger bī-müdde‘ā kerdī

[HE, 219a] Ārzūyu terk ile gönül ārzū üzere el bulup vāşıl olur, seniñ maṭlablarıñ zuhūr eder eger maṭlabsız olur iseñ. Ya'nī senden evvel seniñ haqqında 'usr ü yüsrden mürekkeb bir rızq-ı ma'nevī tebdīl ü tağyīrden müberrā olmağ üzere taqdīr olunduğuna i'tikād cāzim olduğda ta'yīn-i maṭlab 'abeşe iştiğālīñ 'aynıdır. Hemān āyine-i hātırı nuķūş-ı mā-sivādan taṭhīr etmeniñ fevķinde bir ma'rifet yoķdur.

[HM, 330a] Ārzūyu terk ile gönül ārzū üzerine el bulup maṭlabına vāşıl olur, eger sen maṭlabsız olur iseñ cümle maṭlablarıñ zuhūra gelir. Zīrā 'usr ü yüsrüñ seniñ haqqında tevcīh olunan hişşeleri elbetde tebdīl ü teḥallūf қаbūl etmedigine ĩmānıñ var ise ḥadīş-i nefis ile hātıra gelen meṭālib-i fāniyye muḥabbetinde olmayıp işi şāhibine teslīm eyle ki saña lā'ik olan maṭlablar ḥuşūle gelmesi muķarrerdir.

بدنبال هوای دل ز غفلت میروی اما

بجان خواهی رسیدن زین سفر روزی که واگردی

Be-dünbāl-i hevā-yı dil ez-ğaflet mī-revī ammā / Be-cān ḥāhī resīden ez-īn sefer ruzī ki vā kerdī

[HE, 219a] Ğafletden gönül hevāsı 'aķabinde gidersin, ammā ol günde ki bu seferden 'avdet edersin cānıñ çıķsa gerekdir. Zīrā bu bir yoldur ki gitmesi ğāyet lezīz ü āsān ammā gerü dönmesi mevt-i aḥmere mūrādıdır ki ṭabī'atıñ ḥūkmünden ḥurūcu iķtizā eder hemān 'āķıl olan muķaddemce 'ādāt-ı me'lūfeyi tadrīcen terke himmet eder. Yoķsa bir gün bunları terk edip haqķa teveccūh ederim dedigiñ gün mevtden 'ibāretdir.

[HM, 330a] Sen ğafletden nāşī gönül ārzūsı ve muķtezā-yı ṭabī'at üzere gidersin, ammā ol günde ki bu seferden 'avdet edersin cānıñ çıķsa gerekdir. Zīrā me'lūfāt-ı 'ādiyyeniñ terki ğāyet güc ve belki ba'zısını terke muķarrer olur. Pes lāzım her gönül ārzūsuna müsā'ade etmemekdir.

تجلی تیغ بازی میکند بر هر سر سنکی

بکرد طور تاکی در تمنای لقا کردی

Tecellī tīg-bāzī mī-koned ber-her ser-sengi / Be-kerd Tūr tā key der-temennā-yī liqā kerdī

[HE, 219b] Tecellī her taşñ üzerinde kılıc ile oynayıcılık edersin, sen temennā-yī liqā ile kaçana dek Tūr'uñ çevresine dolanırsın. Zīrā Tūr қазиyyesi aḥvāl-i ḥaḳīkatden bir numūnedir ki eczā'-yī kā'inātñ cümlesine ḥükmü sirāyet etmişdir ve bir kimseniñ tecellīsi āḥara olmak muḥāldir. Hemān ḳanḳı taş ḳatı ise başını oña çalıp mevt-i iḥtiyārī levāzımına meşğūl ol tamāmıdır.

[HM, 330b] Tecellī her bir taş üzere tīg-bāzlık eder, Tūr'uñ çevresinde liqā ārzusuyla kaçana dek dolanırsın ve bu harekete mūcib maḥall-i tecellīdir der iseñ 'ālemde o қазиyye cemī' kā'inātñ ḥāline bir numūne ve ḥükmü zāt-ı mevcūdāta sārīdir. Sen tecellī āşinā olan göze mālīk ol, yoksa āḥariñ ḥālinden ve zevḳinden saña fā'ide yokdur.

[fe' ilātün fe' ilātün fe' ilātün fe' ilün]

Sāḳī-yi bezm-i tecellī neş'esi keyfiyyetin

Tūr'a şordum bilmedi bī-çāre düşmüş bed yatar

Kendini bezm-i tecellīdeki Mūsā buldu

Ḥāliyā kendini bilmez cebel-i Tūr yatar

درین درگاه سعی هیجکس ضایع نمیگردد

بقدر آنچه فرمان میبری فرمان روا کردی

Der-īn dergāh sa'y-ı hīç kes zāyi' ne-mī-kerded / Be-ḳadr-i ān çe fermān mī-berī fermān revā kerdī

[HE, 219b] Bu dergāhda hīç kimseniñ sa'y-i zāyi' olmaz, fermān ḳabūl etdiğñ ḳadar fermān yürüdücü olursun. Pes saltanat-ı bāḳiyye iḥtişāmına sa'y eyle ki evşāf-ı

cennetden ekl ü şürb ve hūr u ğılmān ve eṣcār u enhār-ı ni‘am-ı ‘āammedendir ve mebzūldür. Ammā başka ma‘nālar var ki ben daħi bilmem ki saña taḳrīr edeyim. Lākin fermān-ber olduĝuñ kadar fermān yürüdücü olursun ıtlākı dünyā haqqında daħi cārīdir.

[HM, 330b] Bu dergāhda hīç kimseniñ sa‘yi zāyi‘ olmaz, fermān ḳabūl etdiĝiñ kadar fermān yürüdücü ya‘nī pādişāh olursun. Pes herkes dār-ı beḳāda rütbesin fi‘l-cümle sa‘yinden fehmi etmek mümkün oldu ki şerī‘at-i ĝarrāyı ḳabūl ve ‘amel etdiĝi kadar yarın emr ü nehy eṣyā‘ya te’şīr edip her neye ol der ise olur lākin mīzānı sa‘yi ḳadardır.

مسمایی کسی خوبست با اسمش یکی کردد
تو با این نام صائب تابگی کرد خطا کردی

Müsem mā-yı kesī ḥūbest bā-ismeş yekī kereded / Tu bā-īn nām Şā‘ib tā be-key gird-i ḥaṭā kerdī

[HE, 219b] Bir kimseniñ müsem māsi ismi ile mütteḥid olmak güzeldir, ey Şā‘ib sen bu ism ile ḳaçana dek ḥaṭā‘ çevresine dolanırsın ḥayā etmez misin. Ma‘lūm ola ki herkesiñ nefsinde elbetde isminden bir eṣer lāzımdır. Ammā ba‘z-ı zevātda ḥafī olup fehmi olunmaz ve merḥūmuñ şikāyeti başka cihetdendir yoksa işābet ancak bu kadar olur.

[HM, 331a] Bir kimseniñ ismi müsem māsiyle mütteḥid olmak güzeldir, Şā‘ib sen bu nām ile ḳaçana dek ḥaṭā‘ çevresinde dolanıp şavāba işābet ḳaydına düşmezsin. Vāḳı‘ā her ismiñ elbetde müsem māsinde te’şīri olur lākin ba‘z-ı maḥallerde ĝāyet ḥaṭā‘da olduĝuna muṭarrid değil zann olunur. Yoksa şaḥīḥ mes’elelerdendir.

[126. Gazel]

هر کجا کبری کلی در آب معمار خودی
کار هر کس را دهی انجام در کار خودی

Her kocā ĝirī ĝilī der-ā mi‘mār-ı ḥodī / Kār-ı her kes-rā dihī encām der-kār-ı ḥodī

[HE, 220a] Her ande bir amuru Őuda dutar iseñ kendi mi‘mārıñsın, her kimiñ işine nizām verir iseñ kendi işiñdesin. Ya‘nī mā vū ũine mūte‘allık her neye meşğūl olur iseñ taħkīk eyle ki bu ‘imāret kabūl etmeyen cismiñ ĥidmetinde bir mi‘mār-ı mecnūnsun. Zīrā encāmını mūlāħazasız bir kāra Őūrū‘ ualā kārı deęildir.

Ve ikinci mıŐrā‘da ĥakīmāne bir tarīke irŐād buyurdu ki ĥasenāt-ı mūte‘addideye tergīb zımnında kā‘inātdan kime yardım eder iseñ kendi nefsiñe yardım edersin diye naŐŐ-ı kerīmiñ mefhūmunu nazm eyledi.

[HM, 331a] Her ande bir amuru Őuda tutar iseñ ya‘nī levāzım-ı cismāniyyeye meşğūl olur iseñ kendi mi‘mārıñsın, her kimiñ işine sa‘y ve merāmını tetmīm eder iseñ kendi işiñdesin. Ėaflet etmeyip ihtimām üzere ol ki fā‘idesi saña rāci‘ ve zararından yevm-i nedāmetde peŐīmān olursun.

Zīrā ĥayrıñ küllīsi rızāen ilāhī niyyetiyle ĥalkıñ işinde bulunmağdır. Ammā benim devletim yok ne etmeye ĥudretim vardır der iseñ cevābı budur ki murād ĥudretiñ ĥadardır. MeŐelā bir ĥammāl ĥaml-i Őaıl ile gelir iken uzağdan derdmendi ĥaldırımıdan itmeye muħtāc etme ve seni incideni ‘afv edip incitme, kifāyet eder.

سرسری مکذز تعمیر دل بیچارگان

کار محکم کن که در تعمیر دیوار خودی

Serserī me-gūzer ez-ta‘mīr-i dil-i bī-āregān / Kār muħkem kon ki der-ta‘mīr-i dīvār-ı ĥodī

[HE, 220a] Bī-ārelerin ĥalbini ta‘mīrine tevekkelī geme, işi muħkem eyle ki kendi dīvārıñı ta‘mīrdesin. Ya‘nī bir derdmendiñ i‘ānetinde bulunur iseñ ihtimam-ı tām̄m üzere ol ki ĥaīkatde o i‘āneti kendi nefsiñe edersin. Lākin keŐret-i ĥafelāt mūŐāhededen māni‘ olup dūnyāda bu ĥulğ-ı ĥamīdiñ āŐārını nefsiñde göremezsın.

[HM, 331b] Bī-ārelerin gön̄lü ta‘mīrinden tevekkelī geme, işi muħkem eyle ki kendi dīvārıñı ta‘mīrindesin. Zīrā böyle mu‘āmelelerde başiret üzere ve sa‘yini Şarf etmek

İmānıñ burhānıdır. Merhūm bu uşlūbda olan ebyātı āyāt-ı kerīme mazmūnlarıdır diye raġbetle nazm eder.

هر چه از دلها کنی تعمیر پشتیبان تست
سعی در ابداع دل کن که معمار خودی

Her çe ez-dilhā konī ta‘mīr pūştībān tüst / Sa‘y der-ābādī-yi dil kon ki mi‘mār-ı ħodī

[HE, 220a] Gönüllerden her ne ta‘mīr eder iseñ zāhrıñ ve dāreynde mu‘īniñdir, gönül ta‘mīrine sa‘y eyle ki kendi mi‘mārıñsın. Ħayrıñ küllīsi ġayrılar ile içün sa‘ydedir. Bā-ħuşuş ecr ü mükāfāt mülāħazasın etmeksiz zūhūr eyleye ki bu şüretde aĥlāk Allāh ile taħalluķuñ bir kısmı olur. Zīrā Rabbü’l-‘ālemīn ‘ibādına iħsān eylediği ni‘am-ı dāreynde ‘ivaż u mükāfāt talebinden münezzehtir.

[HM, 331b] Kūlūbdan her ne ta‘mīr eder iseñ seniñ zāhrıñ ve dāreynde mu‘īniñdir, gönül ‘imāretine sa‘y eyle ki kendi mi‘mārıñsın. Ma‘lūm ola ki böyle maķāmlarda mes’eleniñ ĥaķīkatini beyān ve murādını ‘ayān etmek ġāh sū’-i edebe bādī ta‘bīrāta bā‘iş olup ve ġāhī erbāb-ı ‘irfānıñ ma‘lūmları iken taşrīħe ĥacet diye terk olunmuşdur.

پرده پوشی پرده بر افعال خود پوشیدنست
عیب هرکس را کنی پوشیده ستار خودی

Perde-pūşī perde ber-ef‘āl-i ħod pūşīdenest / ‘Ayb-ı herkes-rā konī pūşīde settār-ı ħodī

[HE, 220a] Setr-i ‘ayb etmek kendi ef‘ālī üzerine perde örtmekdir, her kimiñ ‘aybını setr eder iseñ kendi settārıñsın. Mükerrer tafşıl ü şerħ olunan ma‘nālardandır ki dūnyā vü āħiret insāna ‘ā’id olan nef‘ ü zarr ve ĥayr u şerr bi’z-zāt kendiniñ kesb-i yedi ve āşār-ı ef‘āl-i zāhire vü bātınasıdır. *ve en leyse li’l-insān illā mā sa‘y ve enne sa‘yehu sevfe yūrā şümme yücāhu’l-cezā’e’l-evfā*⁴⁹⁹

⁴⁹⁹ “İnsan ancak çabasının sonucunu elde eder. Ve çabasının karşılığı ileride mutlaka görülecektir. Sonra kendisine karşılığı tastamam verilecektir.” Necm Sûresi, 53/39-41.

[HM, 331b] Setr-i ‘ayb etmek kendi ef‘ālī üzere perde örtmektir, her kimiñ ‘aybını setr eder iseñ kendi settārīnsın. Mükerrer taħrīr olunan ma‘nālardandır ki *ve en leyse li‘l-insāni mā sa‘y⁵⁰⁰* mefhūmu üzere insān için kendi sa‘yinden ziyāde bir şey’ yokdur gerek nefsi haqqında ve gerek ğayrı haqqında.

هر کرا از پا در آری پا به بخت خود زنی
جانب هر کس نکهدلی نکهدلی خودی

Her ki-rā ez-pā der-ārī pā-be baħt-1 ħod zenī / Cānib-i her kes nigh-dārī nigh-dār-1 ħodī

[HE, 220b] Her kimi ayakdan düşürür iseñ kendi baħtıña ayak urursun ve her kimiñ cānibi ħıfz eder iseñ kendi cānibiñi ħıfz edersin. Zīrā ħalka ri‘āyetle nefsiñe ri‘āyetiñ beynlerinde ħasenāt-1 k̄āşıra ile ħasenāt-1 müte‘addiye beyninde olan fark gibidir. Bunların cümlesi burhān-1 vücūd ile s̄ābitdir.

[HM, 332a] Her kimi ayakdan düşürür iseñ kendi baħtıña ayak urursun ve her kimiñ cānibini ħıfz eder iseñ kendi cānibini ħıfz edersin. Zīrā nefsiñe ri‘āyetle āħara ri‘āyet beyninde fark ħasenāt-1 k̄āşıra ile ħasenāt-1 müte‘addiye beyninde olan fark gibidir ki burhān-1 vücūd-ile s̄ābit mażmūnlardır.

در کلستان رضا غیر از کل بیخار نیست
توز خود داری همیشه زخمی خار خودی

Der-gūlistān-1 rızā ğayr ez-gül-i bī-ħār nīst / Tu ez-ħod-dārī hemīşe zaħmī-yi ħār-1 ħodī

[HE, 220b] Rızā gūlistānında dikensiz gülden ğayrı yokdur, ammā sen kendi re‘yiñe tābi‘ olduğundan kendi dikenini mecrūħusun. Muqaddemen tafşīlen beyān olunmuş ma‘nādır ki nefsiñde ve ğayrılarda vāqı‘ olan ħavādiş-i kevniiyeniñ münāfir ü

⁵⁰⁰ Bk. 305. dipnot.

mülāyimleri beyninden fark kalkıp nefs-i muṭma'inne şāhibi olmaya muḥtāc bir ḥulḳ-
1 'azīmdir.

[HM, 332a] Rızā gülistānında dikensiz gülden gayrı yokdur, ammā sen kendi re'yiñe tābi' olduğundan kendi dikenin mecrūḥusun. Ya'nī bir ādem nefsinde ve gayretde vāḳı' olan ḥavādisāt-ı kevnīyye ḳazā-yı ilāhīdir diye teslīm edip münāfir ü mülāyim 'inde müsavī olsa 'ālemde keder görmez. Lākin ḳazāyı kendine uydurmaḳ sevdāsıyla kendi kendini mecrūḥu olan rāḥat görmez.

حق پرستی چیست از بایست خود بر خواستن

تا خدا را بهر خود خواهی پرستاری خودی

Ḥaḳḳ-perestī ḳīst ez-bāyest-i ḥod ber-ḥ'āsten / Tā Ḥüdā-rā behr-i ḥod ḥ'āhī perestār-ı ḥodī

[HE, 220b] Ḥaḳḳ-perestlik nedir? Kendi gereklisinden kalkıp vaz gelmekdir, tā ki sen Ḥüdā'yı kendin için istersin kendiñe ṭapıcısın. Ya'nī niyyetiñde beni kendine 'ibādet için ḥalḳ etdi diye cümle himmetin bu maẓmūna şarf eden 'ibādu'llāhdır. Güyā i'tiḳad böyle olmak şartdır yoksa ḥaḳīḳatde her nefis ḥuzūzuna sa'y eder.

[HM, 332b] Ḥaḳḳ-perestlik nedir? Kendi gereklisinden kalkıp fedā etmektir, mādam Allāh'ı kendin için istersin kendi nefsiñe ṭapıcısın. Ya'nī niyyetiñ böyle gerekdir ki "Rabb'im beni zāt-ı aḳdesine 'ibādet ü teẓellül için ḥalḳ etdi" diyip ecr ü cezā vü ḥuzūz fikrinde olmayasın. Yoksa Allāh'ı Allāh için istemek şaḥīḥ degildir ve vechi yokdur. Belki cümle kā'ināt Rabbü'l-'ālemīn'den ḥuzūzuna sa'y etmek üzeredirler.

تخم نار و نور با خود میبری زین خاکدان

در بهشت و دوزخ از گفتار کردار خود

Toḥm-ı nār u nūr bā-ḥod mī-berī ez-īn ḥāk-dān / Der-bihişt ü dūzaḥ ez-güftār u kirdār-ı ḥodī

[HE, 220b] Nār u nūruñ toḥmunu sen bundan kendiñle götürürsün kendi kelām u 'ameliñden cennetde ve cehennemdesin. Belki bir günde birḳaç def'a bu iki dāra

tereddüd etmedesin. Zīrā şer‘e muvāfaqatla cennete ve muḥālefetle cehenneme istihkākdan bir ferd ḥālī olmaz. Lākin ‘amā-yı başīret ibtilāsından bu ma‘nāyı nefsinde herkes görmez.

[HM, 332b] Nār u nūruñ toḥmunu bu ḥāk-dāndan kendiñle götürürsün, kendi aqvāl u ef‘ālīñden olmağ üzere cennetde ve cehennemdesin. Ya‘nī cennetiñ ḥaḳīḳati ‘ibādīñ a‘māl-i şāliḥasıdır ki tetāvur edip bāğ u bostān ve ḥūr u ḡilmān kendi için ondan ḥalk olunup cehennemi daḡi seyyi‘ātının şüretleridir, gördükde bilirlir.

نیست در آینه دل هیجکس را جز تو راه
از که مینالی تو تر دامن چو زنکار خودی

Nīst der-āyine-i dil hīç kes-rā cüz tu rāh / Ez-ki mī-nālī tu ter-dāmen çü zengār-ı ḡodī

[HE, 221a] Göñül āyinesine senden ḡayrı kimse için yol yoğdur kimden feryād edersin, çünkü sen ter-dāmen u ālūde kendi zengārīñsın. Ter-dāmen me‘āşiyile ālūdelere ıtlāk olunur ise de ma‘nā-yı aḡavīsī ruṭūbeti mütezammın olduğı-içün mir‘āt-ı ḳalbi ma‘şiyetle paslandırmaya işāret eyledi.

Ya‘nī seni ḥalk eden ḳalbiñe ḡayrı yaklaşdırmaya ḳudret vermiş iken riyāzet-i şer‘iyyeyi isti‘māl etmeyip ālet-i sa‘ādetiñi telef eder yine sen olduğdan soñra kimden şikāyet edersin. Vāḳı‘ā herkes ḳalbini ya bir zıkr-i mu‘ayyene ya bir fikr-i şāliḥe rabṭ ile mā-sivādan taḥḥire ḳādiridir. Lākin bu fikre düşenlerimiz nādirdir.

[HM, 333a] Göñül āyinesine senden ḡayrı için yol yoğdur kimden feryād edersin, çünkü sen ter-dāmen ya‘nī ālūde kendi kendiñe zengārısın. Güyā āyine ruṭūbetden zengārlandığı münāsebetiyle ‘isyān şāḡibine ter-dāmen ıtlāk edip āyine-i ḳalbi mükedder eden sensin şeyṭāna iftirā etmeye diye pīrāne pend eyledi.

از لحد خاک شکم پرور دهن وا کرده است

توز غفلت همچونان در بند پروار خودی

Ez-laḥid ḥāk-i šikem-perver dehan vā-kerde est / Tu ez-ġaflet hem-çünān der-bend-i pervār-ı ḥodī

[HE, 221a] Mezārdan olmaḵ üzere şikem-perver olan tūrāb aġzını açmışdır, sen ke'l-evvel kendiñi beslemek kaydındasın. Düşmana semiz loḵma tedārikinde olur gibi eṭ'āme-i gūn-ā-gūn ile ḵurbānlıḵ ḵoyuna beñzersin. Şūfīlerden birine su'al etmişler ki "Tā bu ḵadar neḥāfet ü za'fiñ bir fā'idesi var mıdır". Cevāb etmiş ki "Mezārım kenīf gibi müddet-i medīde ḵoḵup ben ve ḵomşularım zaḥmet çekmemek içündür".

[HM, 333a] Şikem-perver olan ḥāk mezārdan olmaḵ üzere aġzını açmışdır, ya'nī seni ister, sen ise ġafletden ke'l-evvel kendiñi besleyip semirtmek kaydındasın. Ḥāke şikem-perver şıfatı bir dīvān deġer. Vāḵı'ā herkesiñ ḥaḵḵında mezār ḥākiñ aġzıdır ve benī-ādem birer loḵmadır. Ḥākiñ bu keyfiyyeti ma'lūmumuz iken kendimizi semredecek esbāb fikrinde oluruz. Gūyā za'īf olunca tūrābiñ mi'desi haẓm etmez gibi.

فکر ایام زمستان میکنی در نو بهار

اینقدر غافل چرا در آخر کار خودی

Fikr-i eyyām-ı zemistān mī-konī der-nev-bahār / İn-ḵadar ġāfil çerā der-āḥir-i kār-ı ḥodī

[HE, 221a] Nev-bahārda ḵış eyyāmınıñ fikrini edip odun kömür tedārikinde düşersin, ya bu ḵadar kendi kārıñ āḥirinden ya'nī 'uḵbā tedārikinden n'içün ġāfilsin? Cevābı za'f-ı īmāndır. Lākin kimse ḵabūl etmeyip Allāh kerīmdir zikrine müdāvim olurlar. Vāḵı'ā āḥirete ḵış fikri ḵadar iltifāt eden zemherīr nedāmetden ḥalāş olur.

[HM, 333b] Nev-bahārda şitā eyyāmınıñ fikrin edip kürk ve kömür tedārikinde olursun, pes n'içün kendi 'āḵıbetiñ ḥaḵḵında bu ḵadar ġāfilsin? Hele dünyāda ġaflet edip ḵış tedārikinde ḵuşūr eder iseñ vaḵtsiz bir miḵdār ziyāde maşraf ile tedārik ḵābildir. Lākin yevm-i āḥiriñ cehennem nedāmetinden ḥalāş imkānı yokdur.

رشته تا دارد کره در چشم سوزن نکذرد

نکذری تا از سر خود عقده کار خوری

Rište tā dāred girih ez-çeşm-i sūzen ne-gūzered / Ne-gūzerī tā ez-ser-i ḥod ‘uqde-i kār-ı ḥodī

[HE, 221b] İplik ‘uqde tutduqca igneniñ gözünden geçmez, sen daḥi kendi başından geçmedikce kendi kārıñ ‘uqdesisin. Ya ‘nī sa‘ādet-i uḥreviyyeniñ a‘lā sebebi başı fedā etmektir Ḥaqq yoluna seniñ cānibiñden. Qaldı ki öte taraftan qabūl ederler mi yāḥud bedel mi taleb ederler yāḥud her günde muḥālefet-i nefse on kerre ölmeye mi rāzı olurlar yāḥud ašlā iltifāt olunmayıp başıñ elinde meydānda mı qalırısın?

Qable‘l-vuqū‘ ma‘lūm olmaz. Zīrā cennet ne olduğun çeşm-i imānla müşāhede ile sen bir kimseniñ istiḥkākla duḥūlün tecvīz edemez idiñ ve kılllet yaqīn ise qalbi bi‘l-külliyye a‘mā edip on sekiz biñ seneden soñra olacak bir şey’dir diye ḥāzıra muqayyed olursun.

[HM, 333b] İplik düğüm tutduqca igneniñ gözünden geçmez, tā sen kendi başından geçmedikce kendi kārıñ ‘uqdesisin. Ya ‘nī sa‘ādet-i ebediyyeniñ muṭlakā şartı başı fedā edip bu düğümü düzleştirmekdir seniñ taraftıñdan. Qaldı ki qabūl ederler mi ya bedel mi taleb ederler yāḥud ašlā iltifāt olunmayıp başıñ eliñde meydānda mı qalırısın? Qable‘l-vuqū‘ herkese beşāret verilmez, hemān sen me‘mūr olduğun ḥidmeti edāda bulunmaq kadar sa‘ādet bilmeyegör.

عارفان سر درکنار مطربان افکنده اند

توز بیمغزی همان در بند دستار خودی

‘Ārifān ser der-kenār-ı muṭribān efkende end / Tu ez-bī-mağzī hemān der-bend-i destār-ı ḥodī

[HE, 221b] ‘Ārifler semā‘ meclisinde muṭriblerin kucağına baş bırakıp fedā olmuşlardır, sen beyinsizlikden yine kendi şarığıñ kaydındasın. Ya ‘nī hīç olmaz ise şarığı muṭribe baḥş edip ehl-i ‘irfāna dalkavuqluk rütbesin iḥrāz eyle. Muqaddemen semā‘ıñ aḥvāli ve keyfiyyeti münāsebetle sebkat etmişdir.

[HM, 334a] ‘Ārifler semā’ hānede muṭribler kucağına baş bırakıp fedā olmuşlardır, sen beyinsizlikden hemān şarık kaydındasın. Ya’nī bir şarık fedā edip meclis-i ‘irfāna dalkavukluk etmeye kādir olamadın baş kande kaldı.

نشکنی تا جنس مردم را نکردی مشتری

خویش را بشکن اگر صائب خریدل خودی

Ne-şikenī tā cins-i merdüm-rā ne-kerdī müşterī / H’iṣ-rā be-şiken eger Şā’ib ḥarīdār-ı ḥodī

[HE, 221b] Halkıñ kumaşın bir ‘aybla kesr etmedikce müşterī olmazsın, ey Şā’ib eger kendiñe müşterī iseñ nefsiñi kesr eyle. Zīrā kânün-ı bāzār-ı ‘ālem müşterīler beyninde meksūrī olmaqdır, fe’fhem.

[HM, 334a] Halkıñ kumaşın ve metā’ın bir ‘aybla kırmadıqca müşterī olmazsın, ucuz olmak için. Pes Şā’ib eger kendiñe müşterī iseñ kendiñi kesr edegör. Zīrā kânün-ı bāzār-ı ‘ālem budur muḥālefet zararı müstelzemdir.

[127. Gazel]

گذشت عمر تو مست شراب کلرنکی

دمید صبح و تو چون سبزه در ته سنکی

Güzeşt-i ‘ömr-i tu mest-i şarāb-ı gül-rengī / Demīd şubḥ u tu çün sebze der-teh-i sengī

[HE, 222a] ‘Ömr geçdi ve sen gül-reng olan şarābıñ ser-ḥoşusun, şubḥ üfürdü ya’nī ağardı ve sen sebze gibi taş altındasın. Ya’nī vaktiñ hāliñe ve hāliñ vaktiñe muḥālifdir.

[HM, 334a] ‘Ömr geçdi ve sen gül-reng olan bādeniñ mesti ve şüret-i ma’nāda elleri kurumuş destisin, şabāḥ üfürdü ya’nī şaḳal ağardı ve sen taş altına qalmış otluq gibi hareket etmezsin. Murādı uyandırmaktadır.

دریده پرده کوش فلک ز ناله صور

همان تو کوش بر آواز ناله چنکی

Derīde perde-i gūş-ı felek ez-nāle-i şūr / Hemān tu gūş ber-āvāz-ı nāle-i çengī

[HE. 222a] Felegiñ gūşu perdesi nāle-i şūrdan yırtıldı, yine sen kulağıñ çengiñ nālesi āvāzinadır. Eger maqāmāt-ı ilāhiyyeden haberiñ olsa şūru uyandırıp şūrete mā'il olmaz idiñ ve hū zikrini terk edip küçük Manşūr'la dem çekmez idiñ.

[HM. 334b] Felegiñ kulağı perdesi şūruñ nālesinden yırtılmışdır, yine seniñ kulağıñ çengiñ nālesindedir. Eger maqāmāt-ı ilāhiyyeden haberiñ olaydı şūru ferāmūş edip şūrete mā'il olmaz idiñ ve hū zikrini terk edip küçük Manşūr ile qalmaz idiñ.

زمین بچشم پلنگ تو تنك ميئنست

بماه در جدل و باستاره در جنکی

Zemīn be-çeşm-i peleng-i tu teng-meydānest / Be-māh der-cedel ü bā-sitāre der-cengī

[HE. 222a] Zemīn seniñ qaplanıñ gözünde dar meydānlıdır māh ile cedelde sitāre ile cengdesin. Qaplanıñ 'ādetidir ormanlar arasından yāhud dağlar tepesinden qameriñ tūlū'unu gördükde kendini gāzabından hevāya atar ki benim dā'ireme n'içün gelir diye. Merhūm esbāb-ı 'ulviyyeden ya'nī naḥs u su'ūd-ı kevākibden şikāyet edene bu mişāli çarb eyledi.

[HM. 334b] Zemīn seniñ qaplanıñ ya'nī sebu' ve ḥayvānī olan nefsiñe dar meydānlı mıdır ki māh ile cedelde, sitāre ile cengdesin. Qaplan meşhūrdur ki ayı gördükde ormanlar arasından kendini pāre pāre eder. Gūyā benim dā'ireme bilā-tekellūf gelir vehmiyle ceng etmek ister. Merhūm daḥi benī-ādemden nūcūma ve esbāb-ı 'ulviyyeye ta'n ve baḥtından şikāyet edenleri qaplana teşbīh eyledi.

اگر چه روی زمین نیلی از کرانی تست

چو برک کاه بمیزان عقل بی سنکی

Eğerçi rüy-ı zemīn nīlī ez-girānī-yi tust / Çü berg-i kāh be-mīzān-ı ‘aql bī-sengī

[HE, 222a] Yeryüzü seniñ sıķletinden çivid renginde ise de şaman yaprağı gibi mīzān-ı ‘aqlda bī-seng ü hafīfsin. ‘Ādetā bir maħalle bir şaķīl nesne vaz’ olunsa o maħalli gögerdir. Merħūm buyurur ki cismāniyyetiñ cihetinden tā bu ķadar sıķletiñ vardır ammā ‘aql mīzānında hıffetiñ zāhir ü nümāyāndır ki ma‘ād fikrine düşmezsin.

[HM, 334b] Yeryüzü seniñ sıķletinden çivid renginde ise şaman yaprağı gibi mīzān-ı ‘aqlda bī-seng ü hafīfsin. ‘Ādetā bir maħalle bir şaķīl cism vaz’ olunduķda keşret-i tevakkufla mekānını gögerdir. Merħūm buyurur ki cismāniyyetiñ cihetinden tā bu ķadar şaķīlsin ammā mīzān-ı ‘aqlda şaman çöpü gibi hafīfsin, fikr-i ma‘ādiñ yoķdur.

کواه مردی اژدگان دم و قدمست

درین دو پله تو نا مرد کنکی و لنکی

Güvāh-ı merdī-yi āzādegān dem ü ķademest / Der-īn dü pelle tu nā-merd gūngī vü lengī

[HE, 222a] Erbāb-ı tecrīdiñ merdliği şāhidi kelāmdır ve ķademdir, ya‘nī söyleyip gitmekdir sen nā-merd bu iki rütbede dilsiz ve topalsın. Zīrā ne ‘ārifāne bir kelāma ķudretiñ vardır rütbe-i ğaybiyyetiñe şehādet eyleye ve ne seyr ü sülūkde bir ķademiñ vardır ki saña bir kimse pey-rev olup menāzil-i ebrāra vāşıl ola.

[HM, 335a] Erbāb-ı tecrīdiñ merdligine şāhid nefesdir ve ķademdir, sen nā-merd bu iki rütbede dilsiz ve topalsın. Ne rütbe-i ‘irfāna şehādet edecek sende bir dem var ve ne merdān-ı Hüdāvend-i ‘ālemiñ tarīķine sülūk edecek ķadem var. Pes merdlik işbāt olmayınca bārī şıfat-ı ünüsetde da‘vādan kendiñi setr edip keşf-i ‘avrete meyl etme.

ز داغ لاله زمين دلت سپاهتر است

بچهره چون ورق لاله کرچه خوشرنکی

Ez-dāğ-ı lāle zemīn-i dilet siyāhter est / Be-çehre çün varak-ı lāle gerçi hoş-rengī

[HE, 222b] Çehrede lāle yaprağı gibi hoş-reng iseñ de kalbiñ zemīni lāleniñ dāğından ziyāde siyāh mükedderdir. Qāziyye ise iki kısma maḥşurdur, ya bāṭını ta'mīr edip zāhiri bi'l-külliyeye ferāmūş etmektedir yāḥud zāhir ü bāṭını 'imāretde birbirine uydurup 'alāmet-i nifāḳ olan teḥālūfden ḥazer etmektedir.

[HM, 335a] Çehrede lāle yaprağı gibi hoş-reng iseñ de göñlüñ zemīni lāleniñ dāğından ziyāde siyāh ve mükedderdir. Bu ḥuşūşda maḳbūl olan ya zāhiri bi'l-külliyeye terk edip bāṭını ma'mūr etmektedir yāḥud mücāhede ile zāhiri bāṭınla 'imāretde müsāvī ṭutmaḳdır ki nifāḳdan ḥalāş mümkün ola.

ز بار حرص ندلی قرار در یکجا

کران و پر حرکت همچو آسیا سنکی

Ez-bār-ı ḥırş ne-dārī qarār der-yek cā / Girān u pūr ḥareket hem-çü āsyā-sengī

[HE, 222b] Hırş yükünden bir maḥalde qarār dutmazsın, saḳīl ü pūr-ḥareket degirmen taşı gibisin. Ya'nī hırş derūnuñda sıḳlet zāhiriñde ictimā'-ı zıddeyn gibi bir ma'nā olup bir ḥāletde qarāra mecālīñ yoḳdur. Ma'a-hazā su'āl olunsa rızḳ maḳsūm ve ecel ma'lūm ve menşe'-i sa'yi ve ıztırāb bir emr-i mevḥūm olduḡun bilirsın.

[HM, 335b] Hırş yükünden bir maḥalde qarār ṭutmazsın, degirmen taşı gibi saḳīl ü pūr-ḥareketsin. Ya'nī tama' derūnuñda ḥareketi mücib ve şūretiñ hırşıñ şe'āmetinden saḳīl olup ictimā'-ı zıddeyn gibi bir nekre heykeliñ şāḥibi olduḡuñ dār-ı fenāda degirmene müşābihdir.

زنه سپهر گذشتند کرم رفتارن
تو سست عزم همان در شمار فر سنکی

Ez-nüh sipihr güzeštend germ-reftārān / Tu süst-‘azm hemān der-šümār-ı fersengī

[HE, 222b] Hārāretli yürüyüşler doğuz felekden geçdiler sen ‘azmi za ‘īf hemān fersah şaymadasın. Ya ‘nī bir menzile vüšül için ‘azmi şādık olan mesāfeden ašlā su‘āl etmeyip görür gibi menzile cān atar. Ammā mavtınından iftirāka mecālī olmayan felān maħalle kaç fersahda varılır bundan aqreb bir tarīki yok mudur diye eyyāmını zāyi‘ etmemedir.

[HM, 335b] Çābuk yürüyüşlüler doğuz felekden geçdiler, sen ‘azmi za ‘īf hemān fersah şaymadasın. Ya ‘nī ‘azmī kavī olanlar menzil hesābını ve konaqlar sā‘atini su‘āl etmeyip bir kadem aqdem vüšüle himmet eder. Ammā himmet za ‘īf olunca filān konaq doğuz sā‘atdir, filān şehir on konaqdır diyerek menzilinde helāk olur.

بدیده همه عالم چو خار نا سازی
بلقمه همه کس ناکوار چون سنکی

Be-dīde-i heme ‘ālem çü hār nā-sāzī / Be-loqma-i heme kes nā-güvār çün sengī

[HE, 222b] Cümle ‘ālemiñ gözünde diken gibi nā-sāz ü nā-muvāffıksın ve herkesiñ loqmasına taş gibi kâbil-i hazm degilsin. Ya ‘nī ‘aqlıñ başı tevḥīd-i Bārī’den soñra halkla sevişmek iken sen halkıñ gözüne diken ve dişine taş olmasın, bilmez misin ki halkıñ şehādeti bir ādem haqqında her mavtında işe yarar.

[HM, 335b] Diken gibi cümle ‘ālemiñ gözünde nā-sāz u çirkinsin ve taş gibi herkesiñ loqmasında şakīl ve hazm olunmazsın. Ya ‘nī ‘aqlıñ başı tevḥīd-i Bārī’den soñra halkla sevişmek iken sen bī-çāre gözlerine diken ve dişlerine taş olduğdan soñra benden havf ederler diye iftiḥār edersin ki böyle hayātdan mevt yüz kat iyidir.

ز ناله تو دل سنك آب شد صائب

مگر بعارف خاک فرج هم کهنگی

Ez-nāle-i tu dil-i seng āb şod Şā'ib / Meger be-'ārif-i ḥāk-ı Ferec hem-āhengī

[HE, 223a] Ey Şā'ib seniñ nāleñden taşın ƙalbi eridi, meger sen ḥāk-i Ferec 'Ārif' iyle bir nağmelisin ki eşerde ittiḥād zuhūr eyledi. 'Ārif maḥlaşında bir şā'ire nazīre etmiş. Īrān'ın şu'arāsı ƙatı çoƙdur, içlerinden Şā'ib zuhūr edeli cümlesi maḥv oldular.

[HM, 336a] Ey Şā'ib seniñ feryādından taşın ƙalbi eridi, meger sen Ferec ḥākiniñ 'Ārif' i ile bir āhenklisin. Gūyā 'Ārif'e nazīre olduğun ihām eyledi. Vāƙı 'ā Īrān'ın keşret-i şu'arāsı mübālagadır. Lākin Şā'ib cümlesin ferāmüş etdirdi.

[128. Gazel]

دانه مادر ضمير خاک بودی کاشکی

یا چو سرزد در زمان دهقان درودی کاشکی

Dāne-i mā der-zamīr-i ḥāk būdī kāşķī / Yā çü ser zed der-zamān dihķān durūdī kāşķī

[HE, 223a] Bizim dānemiz zamīr-i ḥākde olaydı kāşķi yāḥud çünkü zuhūr eyledi kāşķi dihķān fi'l-hāl biçeydi. Gūyā mavtın-ı dünyāniñ keşret-i teḫallübātından ḥavf edip dünyāya gelmemegi yāḥud ma'sūm iken vefāt etmegi temennā eylediler. Ḥazret-i 'Ömer raḍiya'llāhu anh ekşer-i evķātda "leyte ümmü 'Ömer lem telid 'Ömer"⁵⁰¹ diye temennā ederler idi. Lisān-ı Ḥātemü'l-enbiyā' üzere mübeşşer iken te'emmül eyle rāh-ı sa'ādetiñ şu'ubet mesāliki ne rütbeleredir.

[HM, 336a] Kāşķi bizim dāne ḥākiñ içinde olup bitmeyeydi yāḥud çünkü zuhūr eyledi ve bitdi fi'l-hāl dihķān biçip ekdār-ı 'āleme mazhar olmayaydı. Bu temennā evvelā imām-i s̄anī mescid ü miḥrāb Ḥazret-i 'Ömer bin ḥaṭṭāb'dan zuhūr etmişdir ki "leyte ümmü 'Ömer lem telid 'Ömer" buyurdular. Ya'nī "Ne olaydı Ömer'in vālidesi

⁵⁰¹ "Keşke Ömer'in annesi Ömer'i doğurmasaydı."

‘Ömer’i toğurmayaydı”. Ma‘a-hazā lisān-ı şādık-ı Hātemü’l-enbiyā’ üzere mübeşşerdir. Biz cennet babamızıñ çiftligi meşābesinde yarın işimiz ne olduğun bilmez iken kankı vādīlerde h‘āb-ı gāfletden perīşānız. Tarīk-i sa‘ādetiñ şu‘ūbetine ve muhātarasına ‘ālim olmayınca böyle olur.

آنکه آخر سر بصحرا داد بی بال و پر
روز اول این قفس را در کشودی کاشکی

Ān ki āhir ser-be-şahrā dād bī-bāl ü perem / Rūz-ı evvel īn kafes-rā der-güşūdī kāškī

[HE, 223a] Ol kimse ki āhirü’l-emr kanatsız ve kuyruksuz başımı şahrāya verip āzād eyledi, n’olaydı evvelki günde bu kafesiñ kapısını açaydı. Ya‘nī nefis-i nāṭika envā‘-ı nāz u na‘īm ile beden kafesinde mütena‘‘im iken mevt-i ṭabī‘ī vesāletiyle bī-bāl ü per şahrā-yı berzaḥa bu zilletle gitmedin ise velādetim günü beni āzād eylese idi diye temennā-yı müteḳaddimeyi te’kīd eyledi.

[HM, 336b] O kimse ki āhirü’l-emr benim başımı şahrāya kanatsız ve kuyruksuz verip āzād eyledi, kāşki evvelki günde kafesiñ kapısını açaydı. Yine maṭla‘da temennāya mümāşildir ki ṭıfl iken vefāt etmekden ‘ibāretdir muhātarātıñ keşretinden.

هر چه از دل میخورم از روزیم کم میکنند
در حریم سینه من دل نبودی کاشکی

Her çe ez-dil mī-ḥorem ez-rūziyem kem mī-konend / Der-ḥarīm-i sīne-i men dil ne-būdī kāškī

[HE, 223a] Göñülde her ne yer ise rızkımdan o kadar noḳşān ederler, n’olaydı benim sīnem ḥareminde göñül olmayaydı ki bu taḳdīrce ne göñlümden yer idim ve ne rızkımdan eksilir idi. Göñülde yemek kināyedir envā‘-ı ma‘ārif-i ḳudsiyye kesbinden, gūyā rızk-ı ma‘nevī rızk-ı maḥsūs maḳāmına ḥesāb olunur demek ister. Ammā murādı ḡālibā şu‘arā olmak gerekdir ekşer-i şu‘arā iflāsa mübtelādır.

[HM, 336b1] Gönülden ne kadar yer isem rızkımdan o kadar eksik ederler, kâşki benim s̄inem haremimde gönül olmasa idi ne gönül yer idim ve ne rızkım noqşān olur idi. Gūyā rızq-ı ma‘nevī ki gönülden ma‘ārif-i kudsıyye kesbīdir, rızq-ı zāhir ile cem‘ olmaz demek ister.

آنکه منع ما ز پرواز پریشان میکند
فکر آب ودانه ما را بخوردی کاشکی

Ān ki men‘-i mā ez-pervāz perīṣān mī-koned / Fikr-i āb u dāne-i mā-rā bi-ḥordī kāşkī

[HE, 223b1] Aḥbābdan ol kimse ki bizi pervāz-ı perīṣāndan men‘ ede, n’olaydı bizim āb u dānemiz fikrini yiye idi. Ya‘nī mirzā Şā‘ib n’içün bize gelmezsin yāḥud filān kimse ile ne çok görüşürsün diye teftīṣ eden kimse kâşki bu tefahḥuşuñ yerine maşrafıma i‘ānet edeydi iş tamām olur idi. Dermend evā’il-i ḥālinde bu zilleti daḥi çekmiş. Faḳīre daḥi āsitānede çok olmuştur.

Ricālīñ biri keşret-i aḥbābla bizi te‘yīr eder. Ammā vāqı‘ olmadı ki biri tecrübe için beher-māh ne ile olur iseñ bizim kethūdādan alıp bī-hūde bu kadar perīṣān aḥbāba tereddüd etme diye. Kaldı ki bu ḥuşūşlar muḳteziyāt-ı ‘uḳūl-ı kâşıradır. Yoksa Rabbü’l-‘ālemīn taşarrufunda kimseyi şerīk etmez ve ḥikmetini herkes derk etmez. Kerem ü ‘ināyet-ile vücūh-ı muḳadderden ‘ibādınıñ rızkına kefīldir ve’s-selām.

[HM, 336b1] Aḥbābdan o kimse ki bizi perīṣān pervāzdan ya‘nī āb u dāne telāşıyla her tarafa meylden ve iltifātdan men‘ eder, kâşki bizim ma‘īşetimiz fikrini edeydi ve dünyevī o ḥuşūşda olan ğamımızı yiyeydi.

Bu faḳīre vāqı‘ olmuştur ki kibārdan biri zımnen āḥar-ı kibārlara tereddüdümüzü istikrāhda olduğun ifāde eder. Lākin “Behey efendi sen beher-māh ne kadar maşrafa muḥtāc iseñ kethūdāmız ya ḥazīne-dārımız saña māh-be-māh teslīm eder. Bī-hūde vücūduñuzu it‘āba sebeb eger ma‘īşet ise” diyemez ve demedi.

Ma‘a-hazā erbāb-ı menāşıbdan görüşmedigimiz yalnız vaqtıñ pādişāhı aldı ve bu adara tahrire sebep Őikāyet degildir, merhūmuñ mazmūnunu ifādedir. Yoksa kimseniñ haddi degildir ki bir kimseniñ rızında bir zerre ya ziyāde ya noşān eyleye. Belki kendi zīr-i temellükünde olan nuudu ki onda taşarrufunu ve iħtiyārını ve keyfe mā-yeşā‘ isti‘mālını zāhirde bilā-māni‘ müşāhede ederler iken onda daħi ‘alāası izni ilāhī adardır.

Zīrā bir ‘āıl bunu abūl etmez ki āħirete ve hesāba ĩmānı var iken ma‘īšetinde ve ħayrāt u ħasenātında uşūr eyleye de vārişler yolda bulmuş gibi şarf edeler. Kendi hesābıyla mu‘azzeb ola. Beyt:

[fe‘ilātūn fe‘ilātūn fe‘ilātūn fe‘ilūn]
Cem‘ine cān ile sa‘y eylediğni nad-i Ħudā
Yed-i vārişle perişān edecektir bir gün

Elleriñ bağı taşarruf edemezsin yoksa
Vāriş ü meyyiti görmekdedir insān her gün

دست چون فتاد خالی همت عالی بلاست
آنچه دارم در نظر در دست بودی کاشکی
Dest çun üftād ħālī himmet-i ‘ālī belāst / Ān-çe dārem der-nazar der-dest būdī kāşkī

[HE, 223b] Çūnkü el boş bulundu ‘ālī-himmet şāħibine belādır, n’olaydı nazarımda olan şey’ elimde olaydı. Bu bir ħarīb mes’eledir ki ‘ayn-ı raħmet bulunduğ maħalde icrāsına ādir olmayınca ‘ayn-ı ‘azāb olur.

Meşelā bir ħuşuşda bir ādemiñ derdine merħamet edip dermān olma derūnda taāzā eder. Ammā o dermāna ‘acziñ ve ‘adem-i istiṯā‘atiñ veyāħud bir māni‘-i avāniñ vesāṯeti o merħameti saña meşāat eder. Herkesiñ bildiği ma‘nādır. Lākin diat bunda ki ‘ayn-ı raħmet ‘azāba istiħāle ediyor. Ħaīatde daħi mişāli vāı‘ vū vāriddir.

Ehliniñ ma'lūmu olur ve böyle maħallerde siyyemā şerī' atde vārid olunca muḳtezā-yı vaḳt u ḫālīñ bir vechle teħallūf edemeyecegi taḫkīḳ olunduḳda fer ü 'ināyetinden niçe mesā'il-i ḡāmzeniñ inḫilāli lāzım gelip 'ārif olan mevḳi'inde müteħayyir olmaz. Zīrā esās-ı mes'ele ma'lūmudur.

[HM, 337b] Çünkü el boş vāḳı' ola, 'ālī-himmet belādır, zīrā merḫamet tenfīze ḳudret olmayınca 'azāb u meşaqḳate mübeddel olur. Onuñ-içün merḫūm buyurur ki gözümde olan elimde olaydı ki muḳtezā-yı himmetimi ecr edip bu nekre 'azābı çekmeyeydim. Aşl-ı mes'ele raḫmeti tenfīze māni' ve 'adem-i ḳudret bi-'aynihi o raḫmeti 'azāb-ı elīm eder. Şerī' atde daḫi mevḳi'leri vardır. Ehline ma'lūmdur.

تلخی از دریای بیکوهر کشیدن مشکست

دیده را هم غمزه اش بادل ربودی کاشکی

Telḫī ez-deryā-yı bī-gevher keşīden müşkildest / Dīde-rā hem ḡamzeeş bā-dil rübūdī kāşkī

[HE, 224a] Gevhersiz deryādan merāret çekmek müşkilidir, n'olaydı o dil-berīñ ḡamzesi gözü daḫi ḡōñül ile bile cezb edeydi. Ya'nī deryā-yı sirişkimiñ gevheri ḡōñüldür. O maḫbūb gevheri alıp bir acı şuyu baña terk eyledi. Kāşki ikisini birden cezb edip gevherden ve deryādan beni me'yūs edeydi. Güyā şāhide-i dā'imeyi ihām eder.

[HM, 337b] İncüsüz deryādan acılıḳ çekmek müşkilidir, kāşki onuñ ḡamzesi gözümü daḫi ḡōñül ile ber-ā-ber cezb ede idi. Ya'nī deryā-yı eşkimiñ gevheri ḡōñüldür. O gitdikden şoñra bir acı göz yaşı ne işime yarar demekdir.

آینه سطحیست غور حسن نتواند نمود

پیش چشم من نقاب از رخ کشودی کاشکی

Āyine saḫīst ḡavr-ı ḫüsn ne-tüvāned nümūd / Pīş-i çeşm-i men niḳāb ez-ruḫ ḡüşūdī kāşkī

[HE, 224a] Āyine saḥīdīr ḥüsnüñ ḥaḳīḳatini göstermeye ḳādir olamaz, kāşki niḳābı yüzünde benim gözüm önünde açaydı. Ya ‘nī seni saña göstermeye benim ḳadar āyine olmaz. Zīrā miyānemizde olan ‘alāḳanıñ şiddetinde bi’l-külliyeye ‘ālem-i ḥisden maḥv olmam delīldir ki müşākele külliyyedir. Pes, āyine bu maḳāmda her vechle saḥīdīr.

[HM, 338a] Āyine saḥī vü sādedir ḥüsnüñ ḥaḳīḳatini göstermeye ḳādir olamaz, kāşki niḳābı yüzden benim gözüm önünde açaydı. Ya ‘nī seni saña göstermeye benim ḳadar āyine olmaz. Zīrā benim sende maḥv olduğum delīldir ki setr-i müşākele beynimizde şābit ü muḥaḳḳaḳdır. Dermend āyine bu maḳāmda saḥīdīr.

آنکه درد غیرا پیش از شنیدن چاره کرد

شمه صائب ز دردا شوی کاشکی

Ān ki derd-i ğayr-rā pīş ez-şenīden çāre kerd / Şemmeī Şā’ib ez-derd-i mā şünūdī kāşkī

[HE, 224a] O ṭabībū’l-ḳulūb ve her vaşfinda maḥbūb ki ğayrıñ derdi ne işitmezden evvel çāre eyledi, n’olaydı ey Şā’ib benim derdimden bir şemme işide idi. Gūyā çāresine muḫtarr olur idi demek ister. Ammā belki derd dermānıñ ‘aynıdır. İḥtimālī şiddet-i ıztırābından ḥātırına gelmemiş bu şüret ise keşīrū’l-vuḳū’dur.

[HM, 338a] O ṭabībū’l-ḳulūb ve her vaşfinda maḥbūb ki ğayrıñ derdi ne işitmezden evvel çāre eyledi, ey Şā’ib bizim derdimizden bir şemme işideydi. Gūyā çāreyi muḫtarr olur idi demek ister. Ammā derd dermānıñ ‘aynı ise marāz cehlde ḳalır.

[129. Gazel]

کر سر دنیا ندلی تاج دار عالمی

کر بدل بیرونی از عالم سوار عالمی

Ger ser-i dūnyā ne-dārī tāc-dār-ı ‘ālemī / Ger be-dil bīrūnī ez-‘ālem sūvār-ı ‘ālemī

[HE, 224a] Eger dünyā hevesiñ yok ise ‘ālemiñ sulṭānısın ve eger ḳalble ‘ālemden ṭaşra iseñ ‘āleme süvār olmuşsundur. Ya ‘nī dünyāya vāḳı ‘ā meyl olmamaḳ istiḡnāda ser-ā-pā ‘āleme mālīk olmaya müsāvīdir ve Rabbü’l-‘ālemīn’iñ zıkr ü fikrinde olan ḳalbe ‘ālemedir ıtlāḳı şaḥīḥ olmayınca fi’l-ḥaḳīḳa ‘āleme süvār olmuş olur.

[HM, 338a] Eger dünyāya hevesiñ yok ve şehevāt-ı dāniyye vü fāniyyesinden istikrāhiñ var ise ‘ālemiñ sulṭānı ve vaḳtiniñ Süleymān’ısın. Eger ḳalble ‘ālemden ṭaşra iseñ ‘ālemiñ süvārı ve kā’inātıñ tāc-dārısın. Zīrā maḥbūbāndan birine bi’ṭ-ṭab’ meyl olmayan ile bi’l-fi’l o maḥbūba vāşıl olan müsāvīdir.

از پریشان خاطری در ره سیل افتاده ی
کر کنی کرد آوری خود را حصار عالمی

Ez-periṣān-ḥāṭırı der-rāh-ı seyl üftādeī / Ger konī gird-āverī ḥod-rā ḥiṣār-ı ‘ālemī

[HE, 224b] Periṣān ḥāṭırlıḳdan olmaḳ üzere seyl yoluna düşmüşsündür, eger kendiñe cem‘iyyet verip cümle efkārı bir fikre ḳaşr u ḥaşr etseñ ḥarḳ u iltiyām ḳabūl etmez bir ḥiṣār-ı ‘ālemsin. Himmetiñ ve cem‘iyyet-i ḳalbiñ te’sīrine işāret eder.

[HM, 338b] Periṣān ḥāṭırlıḳdan olmaḳ üzere seyl ṭarīḳine düşüp başıñ her laḫzada biñ ṭaşra uğramadadır. Eger kendiñe cem‘iyyet ḥāşıl edip ḥāṭırın bir ma’nāya rabṭ eyleseñ ḥarḳ u iltiyām ḳabūl etmez ‘ālemiñ ḥiṣārı ya ‘nī āsumānısın. Murādı cem‘iyyetde olan ḥavāşlardan birine işāretdir ki selāmetdir.

از سپهکاری نهان از تست اسرار جهان
کر به پردازی بخود آینه دار عالمی

Ez-siyeh-kārī nihān ez-tust esrār-ı cihān / Ger bi-perdāzī be-ḥod āyine-dār-ı ‘ālemī

[HE, 224b] Ḳalbe sevād celb edecek ef‘āle işṭiḡalden ‘ālemiñ esrārı senden maḥfīdir. Eger kendiñe cilā verirsen ‘ālemiñ āyine-dārısın. ‘Ulviyyāt süfliyyātda bilmedigiñ bir

sırr kalmaz. Bi-‘aynihi bu daķıkaya vāķıf olan hūkemādan bir gürūh “Bizim peygamberāne ihtiyācımız yokdur, onlar ‘āvāmm için meb‘ūsdurlar” diye tābi‘ olmadılar ve cehenneme dek gitdiler.

Zīrā bir ādem şufūt-ı kalbde nihāyete bāliġ olsa yine her anda sa‘ādet-i eddiyyeye celb edecek menāfi‘i peygām-bere tābi‘ olmadıkça bilemez. Bu daķıkadan ġaflet ile istiġnā edip cāhil ü hāsir gitdiler. Meger nūr-ı ‘aql ile tevħīde i‘timād etmişleri ola ki ba‘z-ı muħaķķikīn yalnız vaħdet mūncīdir diye buyurmuşdur. Nizā‘dan hālī degil ise de vāķı‘ā eħādīs-i şaħīhadan bu mes‘eleye istidlāl mūmkündür lākin muṭlaķı muķayyede ħaml eden rāzı olmaz.

[HM, 338b] Siyeh-kārlıķdan nāşī cihāniñ esrārı senden maħfīdir, eger kendiñe cilā ve āyine-i nefse şafā versen ‘ālemiñ āyine-dār ve mazhar-ı külliyyāt-ı esrārısın. Şūfiyye vü hūkemā ‘inde müttefiķdir ki bir ādem nefsinı ekdār-ı şhevātđan ħıfz eylese her ne ķadar ‘ulviyyāt u suflıyyātđa esrār var ise onuñ nefsi āyinesine mūn‘akis, ammā sa‘ādet tarīķat-ı şer‘ıyyeye maħşūşdur.

چون صدف دریوزه کوهر زنیسان میکنی

غافلئ از خود که بحر بیکار عالمئ

Çün şadef deryūze-i gevher ez-nīsān mī-konī / Ġāfilī ez-ħod ki baħr-ı bī-kenār-ı ‘ālemī

[HE, 224b] Şedef gibi nīsāndan gevher deryūzesin edersin, kendiñden ġāfilsin ‘ālemiñ kenārsız deryāsısın. Vāķı‘ā nefsi nāṭıķa ve evşāfı bir baħrdır ki sāhili ħāṭıra gelmez ve bir āyinedir ki keşret-i inṭibā‘-ı şuver ile kendine tezāħüm gelmez ve ittifaķ-ı ‘ilm ü ma‘ārifle ħazīnesi noķşān bulmaz bir maħlūķ-ı ‘azīmü’ş-şān ve zāhirü’l-burhāndır. Ancak ‘aybı budur ki kendini bilmez ve ‘ināyet cedīd olmadıkça rıdā‘-ı şhevātđan kesilmez.

[HM, 339a] Şedef gibi nīsāndan incü deryüzesin edersin, kendiñden gāfilsin ki ‘ālemiñ kenārsız baħrisin sendeki gevher mümkinātıñ birinde cem‘ olunmamışdır ve hıç benī-ādemden ğayrıya ħalīfet‘ullāh ismi verildiği var mıdır? Lākin kendi irādetiñle ħalīfe-i şeytān olursun.

کاروان سالار کردونست روح پاک تو

زین تن حیوان صفت در زیر بار عالمی

Kārvān-sālār-ı gerdūnest rūḥ-ı pāk-i tu / Ez-īn ten-i ḥayvān-şıfat der-zīr-i bār-ı ‘ālemī

[HE, 225a] Seniñ pāk olan rūḥuñ gerdūnuñ kārvān başısıdır, bu ḥayvān şıfatlı cismiñ levāzım-ı ma‘āşından ‘ālemiñ yükü altındasın. Ya ‘nī isti‘dādıñ zıddeyni cem‘ etmeye kâbil bir cevher-i şerefsin. Ammā melekıyyet ile ādemiyyetiñ cem‘ine şarf-ı maqđür etmediginden eşeklik āħurundasın.

[HM, 339a] Seniñ rūḥ-ı pākıñ gerdūnuñ kārvān başısı ve vücūd-ı kâfilesinde söz şāhibidir. Sen bu ḥayvān-şıfat olan tenden ve onuñ ma‘āşı ve lezzeti fikrinden ‘ālemiñ yükü altında eşeklenmedesin.

نغمه شوخی نلرد چون تو قانون فلك

پرده ساز و پرده سوز و پرده دار عالمی

Nağme-i şūḥī ne-dāred çün tu kânūn-ı felek / Perde-sāz u perde-süz u perde-dār-ı ‘ālemī

[HE, 225a] Felek kânūnu seniñ gibi bir şūḥ nağme tutmaz, ‘ālemiñ perde-sāzı ve perde-süzü ve perde-dārısın. Ya ‘nī ‘ālem-i ğayb ve ‘ālem-i şehādet ve ‘ālem-i berzah seniñle ma‘mūr ve seniñle tamām ve seniñle zāhir olur. Lākin bir ‘aceb ŧanbūrsun ki telleri kırılmadıķca nağmesi zūhūr etmez.

Geldik perde-sāzlığı insānıñ ma‘lūmdur ki cemī‘ kâ’ināt kendinde münderic iken perde düzüp bilmem der. Yāħud nağmeye göre perde-sāz ta‘biri her perdeyi yapar ve kullandır demek ola ki ma‘ārif-i ilāhiyye vü kevnıyye insānda zāhir olur ve perde-süzluğu Mevlā-yı müte‘āl eşref-i enbiyā’sına ve mā rameyte iz rameyte velākina’llāhe

*rāmā*⁵⁰² buyurması gibi ki Muḥammed atdı diyemezsin. Ya‘nī perde yandı ve perde-dār-ı ‘ālem olması ḫilāfetinden zāhirdir.

[fā‘ilātün fā‘ilātün fā‘ilātün fā‘ilün]

Cennet-i ḫurbuñ nikātı gitdi fikriñden seniñ

Ekl ü şürbüñ seyyi’atı gitdi fikriñden seniñ

Ḳabr-i cismiñde kemālātıñ yatar maḥv oldu ḫayf

‘İlm-i zevḳiniñ ḫayātı gitdi fikriñden seniñ

[*HM, 339a*] Felek ḳānūnu seniñ gibi şūḫ-ı pür-leṭāfet nağmeye mālīk degildir, perde-sāzı ve perde-sūzu ve perde-dārisın. Ya‘nī hem perde düzmeye ve hem perdeyi yaḳıp keşfi rāz etmeye ve hem esrār üzere perde örtmeye ḳādir bir ḳānūn-ı ilāhīsın. Ammā tellerin ḳırılmadıḳca nağmeñ ḳıḳmaz. Beyt:

[fā‘ilātün fā‘ilātün fā‘ilātün fā‘ilün]

Cennet-i ḫurbuñ nikātı gitdi fikriñden seniñ

Ekl ü şürbüñ seyyi’atı gitdi fikriñden seniñ

Ḳabr-i cismiñde kemālātıñ yatar maḥv oldu ḫayf

‘İlm zevḳiniñ ḫayātı gitdi fikriñden seniñ

کر توانی بر لب خود مهر خاموشی زدن

بی سخن همچون سلیمان مهرداد عالمی

Ger tüvānī ber-leb-i ḫod mühr-i ḫāmūşī zeden / Bī-sūḫan hem-ḳün Süleymān mühr-dār-ı ‘ālemī

[*IHE, 225a*] Eger kendi dudaḡına sükūt mührünü urmaḡa ḳādir olur iseñ bilā-kelām Süleymān gibi ‘ālemiñ mühr-dārisın. Ya‘nī devlet-i dāreyn cem‘ine ḳādırsın. Zīrā şürūṭu üzere bir ādem sükūt eylese erbāb-ı keşf ü vüçüduñ abdālından olur. Yukarılarda münāsebetle ḳavmiñ sükūtu yazılmışdır.

⁵⁰² “(Oku) attıḡında da sen atmadın, Allah attı.” Enfāl Sûresi, 8/17.

[HM. 339b] Eger kendi dudağına sükūt mührünü urmağa qādir olur iseñ bilā-kelām Süleymān gibi ‘ālemiñ mühr-dārısın. Ya’nī salṭanat-ı dāreyne mālīk olursun. Zīrā qavmiñ şürūtu üzere sükūta mülāzemet eden abdāldan olur.

پای در دامن کش از سنک ملامت سر مپیچ
شکر این معنی که نخل میوه دار عالمی

Pāy der-dāmen keş ez-seng-i melāmet ser me-pīç / Şükr-i ĩn ma’nā ki naḥl-i mīve-dār-ı ‘ālemī

[HE. 225b] Ayağı dāmene çek ya’nī ‘uzlet eyle ve levm taşından baş bükme bu ni‘metiñ şükrüne ki ‘ālemiñ mīve-dār naḥlisin. Zīrā söğüt ve serv ve qavaq ağacına kimse taş atmaz. Ādetā ‘uzlet edene herkes bir söz söyledigine binā’en naşīḥat eyledi.

[HM. 339b] Ayağı dāmene çekip ya’nī ‘uzlet edip levm taşından başı şaḥınma bu ni‘metiñ şükrüne ki ‘ālemiñ mīve-dār ağacısın. Zīrā qavaq ağacına kimsene taş atmaz. Ya’nī ‘uzlet edince herkes bir taş atar mülāḥazasında olma.

میتوان بر توسن کردن بهمت شد سوار
ارچه سرکردان درین مشمت غبار عالمی

Mī-tüvān ber-tevsen-i gerdūn be-himmet şod süvār / Egerçi ser-gerdān der-ĩn müşt-i ğubār-ı ‘ālemī

[HE. 225b] Himmetle gerdūn ṭayına süvār olmağ mümkündür, neden bu ‘ālemiñ bir avuç türābında ser-gerdān olmuşsun. Murādı bu müşt-ı ğubārdan beden-i insāndır. Ya’nī sende bu isti’dād merkūzdur ki rüḥāniyyetiñle ‘urūc edesin. Pes, n’içün muḳteziyāt-ı cismāniyyeti taqlīlde ‘ācizsin bu degildir illā himmetiñ kuşurundandır.

[HM. 340a] Himmetle gerdūn ṭayına binmek mümkündür, egerçi bu ‘ālemiñ bir avuç ğubārında müteḥayyir ü ser-gerdān iseñ de. Bir avuç ğubārdan murād bedendir ki insān onuñ levāzımına meşğul olarak rüḥāniyyetden maḥrūm qalır.

کنج قدسی در خراب اباد دینا مانده

آب دریایی ولی در جویبار عالمی

Genc-i ẓudsī der-ḥarāb-ı dūnyā māndeī / Āb-ı deryāyī velī der-cūybār-ı ‘ālemī⁵⁰³

[HE, 225b] Ẓuds defīnesisin dūnyā ḥarāb-ābādında ẓalmıṣsın, deryā şuyusun lâkin ‘ālem ırmagındasın. Murād etseñ deryā şuyu olduĝuñ ma‘nāya āşinā olabilirsın.

[HM, 340a] Ẓuds defīnesisin dūnyā ḥarāb-ābādında ẓalmıṣsındır, deryā şuyusun lâkin ırmaĝa dūşmüṣsündür. Güyā beden türābdan ḥalk olunduĝu için ırmaĝa teşbīh eyledi ki seniñ aşlñ deryā ve ‘azametiñ ‘aqlan ḥāricdir. Ammā ḥarāblarda defn olunmuş cevāhir defīnesi gibi nes ‘yen ve mensiyyen⁵⁰⁴ ẓalmıṣsın.

همچو بوی کل که در آتوش کل از کل جدلست

هم برون از عالم وهم در کنار عالمی

Hem-çü būy-ı gül ki der-āĝūş-ı gül ez-gül cūdāst / Hem birün ez-‘ālem hem der-kenār-ı ‘ālemī

[HE, 225b] Gül rāyiḥası gibi ki gülñ kucaĝında gülden cūdādır, sen hem ‘ālemiñ içinde ve hem ‘ālemden taşrasın. Çünkü aşl-ı mes‘ele ḥavşala-i ‘aqlan ḥāric bir ma‘nā olduĝuna erbāb-ı keşfiñ ittifākı budur ki nefsi-nāṭıka bedene duḥūl u ḥurūc vaşfları ile vaşflanmaz. ‘İndlerinde duḥūl u ḥurūcuñ şürūtu nefsi-nāṭıka ḥaqqında taşavvur olunmadıĝından böyle taḥkīk ederler. ‘Alāka vü tedbīr cihetinden dāḥil, cevheri ve ḥaḳīkī cihetinden ḥāric demek olur.

Merḥūm gül rāyiḥasıyla ḍarb-ı meşel eyledi ki gülden bir şey’ noḳşān olmamıṣken rāyiḥanıñ ĝā’ib olduĝu vardır. Ve te’emmül olunsa nefsi-nāṭıka bedene ‘arız olan āfāt u emrāziñ cümlesinden münezzehdir. Zīrā ẓatı çok görülmüṣdür ki ‘ilel ü emrāzla beden ḥarāb olup müfāraḳatından bir iki daḳıka muḳaddeme dek ifāde ve istifādede

⁵⁰³ ‘ālemī: üftādeī HM

⁵⁰⁴ “Unutulup gitseydim.” Meryem Sûresi, 19/23.

aşlā noḡşānı yoḡ iken intiḡāl eder. Ve rü'yā ise mevtden şoñra beḡāsınıñ izhar-ı edillesindendir.

Ḳaldı ki eḡıbbānıñ bu maḡāmda ebḡāşı ḡadīd bārid dügmeye beñzer bir ḡaletdir ve bu ebḡāşdan bi'l-küllıyye a'mādırlar. Zīrā beşerıyyet aḡkāmnı taḡlīl cihet-i şer'le ve enbiyā'ya iḡtidā ile olmaḡ gerekdir ki melā'ıkeye müşākele ḡāşıl olup buncılayın esrāra vāḡıf ola. Yoksa yalnız riyāzatla ilāhiyyātda 'aḡlıñ ḡalaḡı ḡatı çoḡ vāḡı' olur. Lākin riyāzat ḡuvvetiyle ḡükemānıñ kelāmı bu ḡuşūşlarda erbāb-ı zāhirden aḡvā ḡörünür.

[HM, 340a] ḡül ḡoḡusu gibi ki ḡülün ḡucaḡında ḡülden cüdādır, sen hem 'ālemiñ içinde ve hem 'ālemden ḡāricsin. Ya'nī nefsi nāḡıḡa cihetinden duḡūl u ḡurūc taşavvur olunmaz ve beden cihetinden 'ālemiñ içinde sin ki 'ālem-i mişālde ḡülün rāyiḡasına beñzersin. Hem cüdā ve hem bile dir. Bu bir ḡarīb ve sırr-ı 'acīb mes'eledir.

فکر بیحاصل ترا مغلوب غمها کرده است

ورنه از تدبیر صائب غمکسار عالمی

Fıkr-i bī-ḡāşıl-ı tu-rā maḡlūb-ı ḡamḡā kerde est / Ver ne ez-tedbīr-i Şā'ib ḡam-ḡūsār-ı 'ālemī

[HE, 226a] Fā'idesiz fıkrler seni ḡamlara maḡlūb etmişdir, yoksa tedbīr-i Şā'ib cihetinden 'ālemiñ ḡam-ḡūsārı ve ḡabīb-i muḡtārısın. Fā'idesiz efkārıñ eşeddi ve ḡulūb-ı ḡālḡa elzemi fıkr-i cihāt-ı ma'āşdır ki Rabbü'l-'ālemīn'ıñ kefāletine za'f-ı i'timādıñ netīcesidir. Ammā tedbīr-i Şā'ib ḡaşyetinden ki bu fenā-ender-fenā 'ālemine böyle i'tinā eden ḡakīm-i muḡḡlak 'ālem-i beḡāya müte'allıḡ 'ibādı için müheyyā ḡıldıḡı ni'am-ı celīlelere vuşūlün türūḡ-ı ḡāşşü'l-ḡāşlarına sülūk etmektedir.

Her 'aşrda bu tarīḡiñ daḡı erbābı kendine tābi' olanlara tedābīr-i Şā'ib etmekden ḡālī degillerdir. Ḳaldı ki izn-i ilāhī ile tedbīr-i umūr ricālinden olanlarımızıñ ḡālī ma'lūmumuz degildir. Ancaḡ bu ḡuşūşa i'tiḡād edenler daḡı tedbīr-i 'acībelere vāḡıf olurlar.

[HM, 340b] Hāşılısız fikr seni ğamlara maġlūb etmişdir, yoksa tedbīr-i Şā'ib cihetinden 'ālemiñ ğam-ġūsārı ve kulūb-ı 'ālemiñ tīmārı saña müfevvezdir ġadriñi bilir iseñ. Ğüyā müdebbirāt-ı umūr-ı ricāline işāret eyledi.

[130. Gazel]

اكر ز هستی خود بیخبر نمی افتی

ز خویش مرحله پیشتر نمی افتی

Eger ez-hestī-yi ġod bī-ġaber ne-mī-ūftī / Ez-ġ'īş merġaleī pīşter ne-mī-ūftī

[HE, 226b] Eger kendi varlığından bī-ġaber vāķı' olmayaydıñ kendiñden bir ġonaķ ilerü vāķı' olamaz idiñ. Ya'nī Rabbü'l-'ālemīn buyurdu "İnsān zıkr etmez mi ki biz kendüyi ġalk eyledik, ġāl bu ki şey' mezkūr degil idi."⁵⁰⁵ Ya'nī envā'-ı vücūduñ birisi ki vücūd zıkridir. Onda bile yok idi.

Merġūm buyurur ki sen bu ma'nādan ġabīr ve vücūduñdan ġāfil ü bī-ġaber olmayaydıñ aşlā sülūk edip bir merġale kendiñi şavuşamaz idiñ. Lākin ġünkü kendiñi yok bildiñ o zamān ġözün açıldı ve seyr ü sülūka saña ġuvvet geldi.

[fā'ilātün fā'ilātün fā'ilün]

Şarf kııl bu derse cümle bildigin

Geldi ġaġġ'dan saña vaşf-ı lem-yekün

ġaddiñi bil kendiñi yok bil ki tā

Lem-yekün'den nūr-ı ġakk zāhir ola

Bu taşavvuf şanma şer'īñ 'aynıdır

Līk sırriñ mecmu'ü'l-baġreynidir

⁵⁰⁵ İnsān Sûresi, 76/1

[HM. 340b] Eger kendiñden ve vücūduñdan bī-ḥaber vākı‘ olmayaydıñ kendiñden bir konaḡ ilerü vākı‘ olamazdıñ. Ya‘nī rütbe-i fenāya sālīk mālīk olmadıḡca bir adım ilerü gitmeye ḡādir olamaz. Qaldı ki bunuñ tarīḡi nedir, ḡılavuzu kimdir? Maḡallerinde taḡrīr olundu. Beyt:

[fā‘ilātün fā‘ilātün fā‘ilün]

Şarf ḡıl bu derse cümle bildigin

Geldi Ḥaḡḡ’dan saña vaşf-ı lem-yekün

Ḥaddiñi bil kendiñi yoḡ bil ki tā

Lem-yekün’den nūr-ı Ḥaḡḡ zāḡir ola

Bu taşavvuf şanma şer‘iñ ‘aynıdır

Līk sırriñ mecmu‘ü’l-baḡreynidir

ازین جهان و سرانجام ان مشو غافل

اگر بفکر جهان دگر نمی افتی

Ez-īn cihān u ser-encām-ı ān me-şev ḡāfil / Eger be-fıkr-i cihān-ı dige ne-mī-ūftī

[HE. 226b] Bu cihāndan ve onuñ tedārikinden ḡāfil olma, eger başḡa cihāniñ fikrine düşmez iseñ. Ya‘nī meşrebiñi ḡāzıra mā’il bulup gözüñ görmedigini göñlüñ talep etmez ise bārī bu cihāndan ve levazım-ı ma‘āşından ḡaflet etme ki fuḡarā-yı yehūd gibi cehennem-i naḡde mübtelā olmayasın.

[HM. 341a] Bu cihāndan ve onuñ tedārik ü ser-encāmından ḡāfil olma, eger başḡa ‘ālemiñ fikrine düşmez iseñ. Ya‘nī meşrebiñi ḡāzıra mā’il bulup gözüñ görmedigini göñlüñ istemez ise bārī bu cihāniñ esrārından ve mebādī vü encāmından ḡaflet etmeyip ‘ālem-i şehādet ‘ulemālarından olmaḡ daḡi kem-sa‘ādet degildir diye isti‘dādın zāyi‘ etmeyenlerden ol. Yoḡsa iflas-ı ebed muḡaḡḡaḡdır.

مساز عیب هنرهای ذاتی خود را

اگر بودی کسب هنر نمی افتی

Me-sāz ‘ayb u hünerhā-yı zātī-yi ḥod-rā / Eger be-vādī-yi kes-i hüner ne-mī-üftī

[HE, 226b] Kendi zātī vü vehbī olan hünerleriñi ğayb etme, eger hüner kesb edecek vādīlere düşmez iseñ. Meşelā Mevlā-yı müte‘āl saña başiret vermiş ki ƣalbiñ gözüdür ‘avāƣıb-ı umura nüfūz edip mażārr u menāfi‘i temyīze ƣudreti var iken böyle hüner-i aƣdesi ‘ayb-ı şarf edip görölmeden düzaḥ-ı nedāmete vuƣū‘dan iḥtirāz ile ḥavāss-ı ḥamse-i zāhireye ve sā‘ir ma‘ārif-i benī-ādeme şarf etmek mümkündür. Meşelā şī‘r bir hünerdir hicve şarf edince ‘ayb olur.

[mefā‘ilün mefā‘ilün fe‘ülün]

Ayağıñ başmadan bir hoşca baƣ gör

Demedin gözlüler saña baƣar kör

Şağırlıƣ eyleme ḥaƣƣ sözde zinhār

Ve illā etme şağır demeden ‘ār

[HM, 341a] Eger kesb-i hüner vādīsine düşmez iseñ bārī kendi zātī olan hünerleriñi zāyi‘ etme. Meşelā saña başır u başiret verilmiş ki ḥāzır bir hüner-i zātīdir. Onları ‘ālem-i zāhir ü bātın ya‘nī āfāƣ u enfüs āyātlarına te‘emmülde isti‘māl edip böyle eliñde bulunmuş hüneri ‘ayb-ı şarf etmeden ḥazer eyle ki cehennem-i nedāmetiñ ƣa‘rına düşmeyesin. Ve bu hüner-i zātīden murād ƣuvvā-yı zāhire vü bātınalardır. Vāƣı‘ā bunlar maşrafına şarf olunsa şāhibini ƣuṭb eyler.

ز چرخ همچو صدف کوهر تو بیقدر است

چرا برون چو کهر از صدف نمی افتی

Ez-ƣarḥ hem-ƣü şadef gevhēr-i tu bī-ƣadr est / Ƣe-rā birün ƣü güher ez-şadef ne-mī-üftī

[HE, 227a] Şedef gibi olan çarlıdan seniñ gevherin bî-ğadır, n'ıçün incü gibi şedefden taşra düşüp qadr ü kıymetini görüp bilmezsin? Merhūmuñ bu 'urūc-ı rūhānī hakkında qatı çok irsāl-i meşelleri vardır. Ve birkaç maħalde qavmiñ murādı üzere taqrīr ü taħrīr olunduğuna her maqāmda tūl u dirāz serd etmeden ihtirāz olundu. Zīrā yalnız i'tiqād edene nisbet lafzı qalmış bir hāletdir.

[HM, 341b] Şedef gibi seniñ gevher çarlıdan bî-ğadır, n'ıçün şedefden incü gibi taşra düşmezsin ve rütbe-i i'tibārini bilmezsin? Murādı 'urūc-ı rūhānīye terğibdir ki cümle dīvānında bu mażmūnu temşīlāt-ı gūn-ā-gūn ile qatı çok irād eder.

ز مو بموی تو راه لجل سفیدی کرد

تو شوخ چشم بفکر سفر نمی افتی

Ez-mū-be-mūy-ı tu rāh-ı ecel sefidī kerd / Tu şūh-ı çeşm be-fikr-i sefer ne-mī-üftī

[HE, 227a] Seniñ her bir kılıñdan ecel yolu beyāzlık edip göründü, sen edebsiz gözlü sefer fikrine düşmezsin. Belki şağal ağarmasıyla dāyeniñ südü dökülmesi beyninde bir fark bulamazsın. Zīrā harekātini cümle tıflānedir.

[HM, 341b] Seniñ bir kılıñdan ecel yolu beyāzlık edip görünmüşdür, sen edebsiz gözlü sefer fikrine düşmezsin. Belki şağal ağarması ile dāyeniñ südü dökülmesi seniñ 'inde müsavīdir. Zīrā harekātini cümle tıflānedir.

ستاره تو از انست زود میر که تو

به بخت سوخته چون شرر نمی افتی

Sitāre-i tu ez-ānest zūd-mīr ki tu / Be-baht-ı sūhteī çün şerer ne-mī-üftī

[HE, 227a] Seniñ yıldızın ondan çabuk helāk olucudur ki kıvılcım gibi bir sūhteniñ bahtına düşmezsin. İnsānı bu 'āleme sür'atle gelip gitmede kıvılcıma temşīl edip kerem ü ihsān ve şadaqa ile 'ömrünüñ uzamasını ya'nı seniñ kıvılcımın qava uğrayıp

bir müddet beķāsına teşbīh eyledi. Ya'nī seniñ kıllete 'ömrünüñ sebeb bir sūh̄teye 'adem-i iltifātıdır ki eger iltifāt etseñ imtidād-ı 'ömre bā'ış olur. Kıvılcım ile kav gibi faķīriñ 'indimde saħra-i fūr'ünüñ siħrinden merħūmuñ bu irsāl-i meşeli eblağdır.

[HM, 341b] Seniñ yıldızıñ o sebebden zūd-mīr ya'nī çābuk helak olucudur ki kıvılcım gibi bir sūh̄teniñ baħtına düşmezsin. Gūyā kıvılcımınñ hayātı ve tūl-ı 'ömrü kava ta'alluķ cihetinden olduğuna binā'en insāniñ fuķarāya taşadduķu 'ömr ziyāde etmede bu şūrete mümāşildir demiş oldu. Lisān-ı Fūr's'e āşinā olan bilir ki bu mażmūnlar siħr kabīlindendir.

عقیق راز خراش جگر بر آمد نام
چرا بفکر خراش جگر نمی افتی

'Aķīķ-rā ez-ħırāş ciger ber-āmed nām / Çe-rā be-fikr-i ħırāş-ı ciger ne-mī-üftī

[HE, 227a] 'Aķīķ için ħırāş-ı cigerden nām zūhūr eyledi, sen n' için ħırāş-ı ciger fikrine düşmezsin? Gūyā 'aķīķ kırmızı olmağın cigere teşbīh edip nefis-i emmāreye muħālefeti ħırāş-ı ciger maķāmına koyup riyāzete tergīb eyledi.

[HM, 342a] ħırāş-ı cigerden 'aķīķ için nām zūhūr eyledi, n' için ciger-ħırāşı fikrine ya'nī muħālefet-i nefis ü hevā ve mücāhedāt-ı şer'iyeye kaydına düşmezsin? Bārī 'arıñ yok ise nāmıñ olsun diye taħrīk-i himmetdir.

اگر ترارك خامی نکرده درزبخیر
بیای نخل چرا چون ثمر نمی افتی

Eger tu-rā reg-i ħāmī ne-kerde der-zencīr / Be-pāy-ı naħl-i çe-rā çün şemer ne-mī-üftī

[HE, 227b] Eger seni ħāmlıķ damarı der-zincir etmedi ise n' için naħlıñ ayağına mīve gibi düşmezsin? Ya'nī 'ādetā mīvelerde puħtelige delīl-i kať'ī kendi kendiye olduğ

ağacıñ ayağına düşmek olduğu gibi insānıñ daħi kemāline ‘alāmet-i kibrden eser kalmayıp dā’imā tevāzu‘ üzere bulunmaqdır ve her kande ru‘ūnet müşāhede olunur ise hāmlıgıñ eşahh ‘alāmetlerindedir.

[HM, 342a] Eger seni hāmlık damarı der-zincīr ü merbūṭ etmedi ise n’içün nahı ayağına mīve gibi düşmezsin? Ya’nī ‘ādetā mīvelerde puhtelige delīl-i kaṭ’ī ağacıñ ayağına düşmek olduğu gibi insānda daħi bu k̄ā’ide cārīdir ki mādām hāmlıktan hālāş olmadıkça tenezzül ve tevāzu‘ zemīne düşemez, pişersen düşersin.

هزار کم شده را در نماز می یابی
چرا بفکر خود ای بیخبر نمی افتی

Hezār güm-şode-rā der-namāz mī-yābī / Çe-rā be-fikr-i ḥod ey bī-ḥaber ne-mī-üftī

[HE, 227b] Biñ gā’ib olmuşu namāzda bulursun, ey bī-ḥaber n’içün kendi fikriñe düşmezsin? Ya’nī gā’ib olanların saña gāyet elzemi ve enfa‘ı ve aḳrebi nefsiñdir ki sen ḥuzūr-ı Rabbü’l-‘ālemīn’de münācāta durmuşsun. O gā’ib kendi hevāsındadır, n’içün onuñ fikrine düşüp bulup götürmezsin.

[HM, 342a] Namāzda biñ gā’ib olmuş müzahrefāt-ı dünyeviyyeyi bulup aman selām verip şunu şöyle edeydim dersin, ey bī-ḥaber n’içün kendi fikriñe düşüp kendiñi bulup bilmezsin ki hīç bundan enfa‘ bulmaḳ ‘ālemde taşavvur olunmaz. Zīrā nefis kadar etmiş ve etmesi zararlı bir şey’ yokdur arar iseñ bulursun.

[131. Gazel]

زین کریه دروغ که ای پیر میکنی
آبی بشیراز پی تذویر میکنی

Ez-īn girye-i durūg ki ey pīr mī-konī / Ābī be-şīr ez-pey-i tezvīr mī-konī

[HE, 227b] Bu yalan ağlamakdan ki ey p̄ir sen edersin, tezv̄ir ecilinden süde şu kıatarsın. Ya‘n̄i eger bu bükāda şādık olsañ kıan ağlardın ve tedārik-i āh̄iret için yüz yerden bel bağlardın çünkü şadākate şāhid yok o süd gibi şakala göz yaşını dökme ile h̄ilede süde şu kıatmak ve şüretde ve cezāda ve şehādetde birdirler.

[HM, 342b] Bu yalan ağlamadan ki sen ey ihtiyār edersin, tezv̄ir için süde şu kıatarsın. Ya‘n̄i āh̄iret ve h̄avfu’llāhdan bükā eyleseñ kıan ağlamak gerek idi ki şadākate şāhid ola. Pes bu bükān̄iñ şāhidi olmadığına hemāñ beyāz şakal üzere göz yaşı dökme ile süde şu kıatmak h̄ilede ve neticede müsāvīdir.

بهتر بود که سیر کنی صد کرسنه را
چشم کر سنه خود اگر سیر میکنی

Bihter būd ki s̄ir konī şad gürisne-rā / Çeşm-i gürisne-i h̄od eger seyr m̄i-konī

[HE, 227b] Eger kendi aç olan gözünü doyurur iseñ yüz aç doyumadan seniñ h̄akkıñda a‘lā olur. Z̄irā nefis muqaddemdir. Siyyemā göz tokluğu ki bir ismi daği gınā-yı kıalbdır. Bir ādeme h̄aşıl olsa hezārān hezār nüfūs-ı fāzılanıñ helāk olduğu maħalde em̄in olur.

[HM, 342b] Eger kendi aç olan gözünü doyurur iseñ yüz aç doyumadan fazīletde a‘lā olur. Z̄irā göz tokluğu bir ni‘metdir ki hezārān hezār ‘ālim ü fāzılın̄iñ helāk olacağı maqāmda bu ni‘metiñ şāhibi selāmetde olur. Murādı gınā-yı kıalbdır ki şāhibini ayağı yanmış köpek gibi cīfe-i dünyā talebinde yulımadan h̄alāş eyler.

از سیر نیست مانع عمر سبک خرام
موی خود از خضاب اگر قیر میکنی

Ez-seyr n̄ist māni‘-yi ‘ōmr-i sebük h̄ırām / Mūy-ı h̄od ez-h̄ızāb eger kır m̄i-konī

[HE, 228a] Sebük-h̄ırām olan ‘ōmrüñ seyrinden māni‘ degilidir, eger boyadan kendi kıılıñı zift gibi siyāh eder iseñ de. Ya‘n̄i h̄ızāb lih̄ye olan ‘ōmrü tevfiķe bā‘iş olaydı ki

rağbete şâyeste ola ve ekşeriyâ bu renge mübtelâ olanlar nisvân belâsıyla olurlar. Bu daği bî-hüdedir. Zîrâ recüliyyet genç olduğdan soñra şağalıñ ağarması ‘anber-i eşheb mağâmına kâ’im olur.

[HM, 343a] Sebük-hırâm ve serî‘ü’l-inşirâm olan ‘ömrüñ seyrinden mâni‘ degildir, eger boya ile saçını zift eder iseñ de. Ya‘nî ‘ömrüñ geçmesine ‘ilâc muğâl olunca şağalıñ ya siyâh olmuş yâhud beyâz olmuş. Aşlâ farkı yokdur ve bu sevdâda olan gâyet çokdur.

مویت سفید و نامۀ اعمال شد سیاہ

در توبۀ این قدر ز چه تأخیر میکنی

Müyet sefîd ü nâme-i a‘mâl şod siyâh / Der-tevbe-i ĩn kadar ez-çe te‘hîr mî-konî

[HE, 228a] Şağalıñ ağ ve nâme-i a‘mâliñ siyâh oldu tevbede bu kadar te‘hîri n’içün edersin? Ya‘nî her seyyi‘eye bir hüsne ilhâk eyleseñ yâhud her ma‘şiyet ‘ağabinde istiğfâr eyleseñ nâme-i a‘mâl şağala tâ bu kadar muğâlif olmaz idi.

[HM, 343a] Şağalıñ ağ ve nâme-i a‘mâl siyâh oldu tevbede neden bu kadar te‘hîr edersin? Zîrâ yolcusun çamaşır yıkamak lâzımdır. Yoksa kehle-i nedâmet seni hezâr pâre edip cehennem evsâhına berzahda giriftâr eder.

کافور مرك آتش حرص ترا نکشت

تو سادۀ لوح فکر طباشیر میکنی

Kâfûr-ı merg âteş-i hırş-ı tu-râ ne-küşť / Tu sâde-levh fikr-i tabâşîr mî-konî

[HE, 228a] Seniñ âteş hırşını kâfûr-ı mevt söndürmedi, sen ağmak şabâ fikrindedin. Ya‘nî ‘âdetâ bir âdem ne kadar cem‘-i dünyâya âteş-i hırş olsa bir kerre mevt hâtırına geldikde bir miğdâr o âteşi teskîn olup zıkr-i mevt kâfûr mağâmına kâ’im olur. Ammâ sanâ bu kâfûr kâr etmeyince tabâşîr mağâmında olan şağal ağı ya‘nî o vaktde bu hâletim kıalmaz diye ümîd etmek şırf-ı bî-hüdedir.

[HM, 343a] Mevt kâfûru seniñ tama'ın âteşin söndürmedi, sen aħmak ise tabâşîr fikrin edersin. Ya'nî inkârına mecâl olmayan mevtiñ zikri ile bir âdemiñ âteş-i hırş u ħarâret-i 'ataşî sönmeyince şaķal ağılı ki tabâşîr maķâmındadır ne te'sîr edebilir.

طى شد شب جوانى و خنديد صبح شيب

تو اين زمان تهيه شب كير ميكنى

Ṭayy şod şeb-i civānī vü ħandīd şubḥ-ı şeyb / Tu ĩn zamān tehiyye-i şeb-gīr mī-konī

[HE, 228a] Civānlık gicesi ṭayy oldu ve ihtiyārlik şabāhı geldi, sen bu zamānda gice kalkmaya ve iħyā'-yı leyālī etmeye tedārik edersin. Sefer-i leyl ise ħarandukda yaķışır. Ya'nî iħyā'-yı leyālī tāzelikden 'ādet olmayınca ihtiyārlikda müşkildir. Siyyemā yatdıktan şoñra kalkmak pīrelere teklīf-i mā-lā-yuṭāk kabīlindedir.

[HM, 343b] Civānlık gicesi ṭayy olup geçdi ve ihtiyārlik şabāhı güldü ya'nî zuhūr eyledi, sen bu zamānda iħyā'-yı leyālī tedārikin edersin. Sefer-i leyl ise ħarandukda yaķışır. Güyā tāzeligi zulümāt-ı şehevātde giceye teşbīh edip 'ibādeti genclikde etmişler şabāh gibi olan ihtiyār geldikde hīç edemez. Zīrā şemsiñ mağribinden ṭulū'una vaķt ḳaldı.

كم كرده كناه كه در وقت باز خواست

تقصير خود حواله بتقدير ميكنى

Kem kerde' günāh ki der-vaķt-i bāz-ḥ'āst / Taķşîr-i ḥod ḥavāle be-taķdīr mī-konī

[HE, 228b] Az günāh etmişindir ki i'tizār vaķtinde kendi taķşîriñi taķdīre ḥavāle edersin. Meşelā “Bāde içmek baña muķadder imiş içmeyebilir miyim?” demek gibi. O zamān su'āl olunur ki “O vaķtde seniñ 'indiñde içmemek mümkün mü idi?” Elbetde herkes kendi nefsinde fi'l ve terki maķdūru bilir ve mümkün idi dedikde mu'āḥeze der-kārdır. Zīrā saña vārid olan emr ü nehyi cümlesiniñ 'indiñde imkāna mübeyyendir.

[mefā'īlūn mefā'īlūn mefā'īlūn mefā'īlūn]

Lisān-ı 'abd-i 'ācizden teqābül ğayr-ı mümkündür

Ederse i'tirāf eyler 'ilācın derd-i 'iṣyānıñ

Merhūmuñ murādı tariḳ-i edebe irṣād etmektir. *Rabbenā zalemnā*⁵⁰⁶ gibi.

[*HM, 343b*] Az günāh etmişsindir ki i'tizār vaqtinde kendi taqṣīrātını taqdīre havāle edip meṣelā “Baña namāz kılmamak yāhud şarāb içmek muḳadder olmuş” diye taqṣīri muzā'af edersin. Zīrā bu i'tizār maḳbūl olaydı cehennemde bir kimse kalmaz idi.

Meṣelā bu i'tizārı edene su'āl olunur ki “Saña emr olunan namāzı kılmak nehy olunan bādeden kaçmak mümkün mü idi?” Elbetde bu imkānı herkes nefsinde bulur ve bilir ve kıyāmetde bi'l-hāṣṣa kimseniñ ketme kudreti yoḳdur ikrār ederler. Pes hüccet ṣābit olunca hükmü icrā olunur hemān bunuñ 'ilācı *Rabbenā zalemnā*⁵⁰⁷ dır.

از خصم نیست نفس کز احسان شود مطیع

غافل مشو که تربیت شیر میکنی

Ez-ḥaṣm nīst nefis ki-ez-iḥsān şevved muṭī' / Ğāfil me-şev ki terbiyet-i şīr mī-konī

[*HE, 228b*] Nefs o ḥaṣm degildir ki iḥsānda muṭī' ola, ğāfil olma ki arslān terbiye edersin. 'Āḳıbet kendine iḥsān edeni helak etmek 'ādet-i ḳadīmesidir. Onuñ 'ilācı ittifāḳ-ı nüfus-ı zekiyye üzere hevāsına muḫālefetdedir.

[*HM, 344a*] Nefs o düşmān degildir ki iḥsāndan muṭī' ola, ğāfil olma arslān terbiye edersin. Elbetde ḳuvveti kemāline geldikde seni pāreler. İttifāḳ-ı evliyā' üzere nefsiñ 'ilācı muḫālefet ü şevvātından ḳaṭ' etmektir.

⁵⁰⁶ “Ey Rabbimiz! Biz kendimize zulmettik.” A'rāf Sûresi, 7/23.

⁵⁰⁷ Bk. 506. dipnot.

سال دراز کعبه نکرداندرخت خویش

در هر دوروزرخت چه تغییر میکنی

Sāl-i dīrāz Ka‘be ne-kerdāned raḥt-i ḥā‘iṣ / Der-her dū rūz raḥt çe taḡyīr mī-konī

[HE, 228b] Tūl-ı senede Ka‘be cāmesin taḡyīr etmedi, her iki günde taḡyīr-i libās n’içün edersin? Ya‘nī Ka‘be‘den eşref degilsin bu kadar refāhiyyete sebep yokdur ḥayvāniyyetden ḡayrı. Kibār-ı şūfiyye ile‘l-āḥirü‘l-‘ömr libāsa muḥtāc olmamak için hezār pāreden ḥırқа dikerler ve bu vāsıta ile elbise-i müte‘addideden nefsiñ ümīdini keserler.

[HM, 344a] Tūl-ı senede Ka‘be kendi çamaşırını deḡişmedi, her iki günde n’içün çamaşır deḡişirsin? Murādı refāhiyyetden taḡzīr ve mülebbesde ḡanā‘ate terḡībdir ki ḥāk-ı fenāya mülḥāk olacak bedene bu ikrāmı terk edip bākī olan rūḥa iltifātı ziyāde eyledi.

چون سینه را هدف کن ای بیجگر که تو

در خانه کمان حذر از تیر میکنی

Çün sīne-rā hedef kon ey bī-ciger ki tu / Der-ḡāne-i kemān ḡazer ez-tīr mī-konī

[HE, 228b] Ey cigersiz sen sīneñi ne ḡüne hedef edersin ki keman-ḡānesinde oḡdan ḡazer edersin ki bir a‘zāmı yārelemesin diye. Ya‘nī bu kadar evḡāma mübtelā olan sīnesin siḡām-ı ibtilāya hedef etmek muḡāldir. Hemān ‘āfiyet talebinde olsun.

صائب مس تو نیست پذیرای نور فبض

بیوده عمر خرج با اکسیر میکنی

Şā‘ib mis-i tu nīst peẓīrā-yı nūr-ı feyẓ / Bī-hūde ‘ömr ḡarc bā-iksīr mī-konī

[HE, 229a] Ey Şā‘ib seniñ nuḡāsıñ feyẓ nūrunu ḡabūl edici degildir, ‘ömrü ‘abeş yere iksīre şarf edersin, Ya‘nī kimyā-yı ma‘ādın ecsād-ı nāḡışanıñ isti‘dādına tābi‘ olduğu gibi kīmyā-yı sa‘ādet daḡı öylecedir.

[HM, 344b] Ey Şā'ib seniñ nuḥāsıñ nūr-ı feyz kabūl edici degildir, 'ömrü iksīre bī-hūde şarf edersin. Ya'nī ma'ādin-i nāqışada tarḥ-ı iksīre tahāret ü kabiliyyet şart olduđu gibi iksīr-i feyze daḥi nüfūsda isti'dād lāzımdır diye haẓm-ı nefis eyledi.

[132. Gazel]

کشتی تن را شکستم یللی
از حجاب بحر رستم یللی

Keştī-yi ten-rā şikestem yellelī / Ez-ḥicāb-ı baḥr restem yellelī

[HE, 229a] Ten sefīnesin kesr edip deryā ḥicābından ḥalāş oldum ve yellelī lafzı herkesiñ ma'lūmu olan nağmāt edālarındandır ki qarārgāhlarda mūsikī āşinālar tekrār-be-tekrār getirirler. Ya'nī bu cism-i türābı ki baḥr-i ervāḥa ḥicāb-ı keşif ve māni'-i 'anīf idi. Tedrīci muḳteziyātını taḳlīl ederek baña nisbet ḥicābını def' oldu demekdir.

[HM, 344b] Ten sefīnesin kırdım sürūr benimdir, yellelī edevāt-ı nağmātdan olduğu ma'lūmdur, baḥriñ ḥicābından ḥalāş oldum, ne güzel. Ya'nī deryā-yı ervāḥa imtizāca cism-i ḥāki māni'-i a'zam idi. Ammā 'ināyet-i tevfiḳ ile bu ḥicābı kaldırdım.

راستی چون تیر حضر راه شد
از کمان چرخ جستم یللی

Rāstī çün tīr Ḥızr-ı rāh şod / Ez-kemān-ı çarḫ cestem yellelī

[HE, 229a] Oḳ gibi istiḳāmet Ḥızr-ḫarīḳ olup çarḫıñ kavşinden şıradım, yellelī. Ya'nī 'ālem-i ervāḥa şerī'atde istiḳāmetim kadar bir delīl bulmayıp onuñla menzil-i maḳşūda erişdim.

[HM, 344b] İstikāmet Hızr-ı tarīk ve sırr-ı tevfīk olup çarhıñ kemānından şıçradım, mesrūrum. Ya'nī 'ālem-i ervāha muqtezā-yı şerī'at üzere istikāmetden ğayrı yol bulamadım. Zīrā sa'adet-i edebiyye ahlāk u şifāt cihetinden melā'ike-i kirāma teşebbühüne mevķūfdur.

شبنم خود را باقبال بلند

بر گل خورشید بستم یللی

Şebnem-i ħod-rā be-iķbāl-i bülend / Ber-gül-i ħūrşīd bestem yellelī

[HE, 229a] Kendi şebnemimi bülend olan iķbāl ile āfitāb gülüne bağladım, ya'nī erişdirdim yellelī. Ya'nī le'āfet-i mizācım bir rütbeye vardı ki 'ālem-i envārdan ednā işāretle mizācımdan icābet-i küllī vāķı' olup o 'āleme muttaşıl oldum. Mevlā-yı müte'āl buyurur ki "Şu'arā işlemediklerini söylerler." 'Afv ile mu'āmele eyleye.

[HM, 345a] Kendi nālemi bülend ü 'ālī iķbāl ile āfitāb gülüne rabṭ eyledim ve ħazān-ābād-ı 'anāşırđan ħalāş oldum, mesrūrum.

از لباس خاک بیرون آمدم

نقشها بر آب بستم یللی

Ez-libās-ı ħāk bīrūn āmedem / Naķşhā ber-āb bestem yellelī

[HE, 229a] Ĥāk libāsından taşra çıkdım şu üzerine naķşlar bağladım, yellelī. Libās-ı türābdan ħurūcla insilāħa işāret eder ve şu üzerine naķş bağlamak münselih olan şaşşıñ rūhu bir berzahī şūreti tedbīr eder ki suhūlet-i taħavvülde şu üzere olan naķşa beñzer. İnsān rü'yāda kendini gördüğü şūretler gibi. Ve merħūm bu ğazeli insān-ı kāmil lisānından irād eyledi. Yoksa Şā'ib böyle oldu demek degildir, zīrā yakışmaz.

[HM, 345a] Libās-ı ħākden taşra çıkıp şu üzere naķşlar bağladım sürūr benimdir. Murādı insilāħ ta'bīr olunan ma'nāya işāretdir ki, beyne'l-mevt ve'l-ħayāt bedenden ayrılıp

rü'yâda kendini gördüğü şüretlerin biri ile 'âlem-i mişâle 'urûc etmeden 'ibâretidir ki bir âdem bu rütbelere vâşıl olsa bu mażmûnlar ile teşekkür edebilir demektir. Yoksa kendine bi'l-fi'l vâkı' olan 'ârif söyleyemez ve şu üzere naşş bağlamak bi-'aynihi rü'yâdaki şüretlere girmeden kinâyedir ki şebâtı olmaz ma'nâsına.

قطره ام از انقلاب آسوده شد

در دل کوهر نشستم یللی

Çatrem ez-inkılâb âsûde şod / Der-dil-i gevher neşestem yellelî

[HE, 229b] Benim çatrem inkılâbdan hâlâş u râhat olup gevher içine oturdum yelli. 'Âdet-i tabî'at üzere şu incüde münce mid olduğda hevâya inkılâbdan hâlâş olduğ gibi ricâlu'llâhdan maķâm-ı beķâ-bi'llâha vâşıl olanlar dağı niçe varṭa-i helâk ki cümle benî-âdem oña müte'arrızdırlar hâlâş olurlar. Bir âdem rü'yâda Rabbü'l-'âlemîn'i müşâhede eylese bîdâr olunca yine kendine ğaflet musallaṭ olur. Ammâ uyanık iken fânî olup müşâhede eylese ğafleti bilmez beķâ-bi'llâh maķâmına erişir.

[HM, 345a] Benim çatrem inkılâb u taḥavvülden râhat ü sâlim ü hâlâş olup gevher içinde oturdum. Zîrâ tebeddül ü inkılâb 'âlem-i 'anâşıra maḥşûşdur ve zıkr etdiği rütbelere ise melâ'ike-i kirâmîñ biri olmaķdır. Ve melâ'ikeye mevt ü inkılâb taşavvur olunmaz. Belki şa'ķ ya'nî bayılmaķ vâkı' olur. Hâşılı muḥâṭarât-ı terkîbden kırtuldum demektir.

بحر چون ماهی ز فیض بیچتاب

همچو موج آمد بشستم یللی

Baḥr çün mâhî ez-feyz pîç-tâb / Hem-çü mevc âmed be-şastem yellelî

[HE, 229b] Baḥr benim ağıma pîç-tâb feyzinden ve mevc gibi ıztırâbdan balık gibi geldi. Ya'nî muḥîṭ-i esmâ'ya âşinâ olduğuma sebep çekdiğim riyâzât-ı şer'iyye ve mücâhedât-ı nefsiyye olmuşdur. Bâd-ı hevâ kimseye bir şey' verilmez.

[HM, 345b] Deryā benim ıztırābım feyzinden mevc gibi ağıma ve kemendime geldi, mesrūrum. Ya ‘nī muḥīṭ-i esmā’ ya intisābım ve maṭlūbuma vuṣūle sebep mevc gibi her ānda niçe pīç-tāb u ıztırāb çekdiğim oldu. Zīrā bād-ı hevā kimseye bir şey’ vermezler.

در کشا کش بودم از طول امل

این کمانرا زه کسستم یللی

Der-keş-ā-keş būdem ez-ṭūl-ı emel / Īn kemān-rā zih güsestem yellelī

[HE, 229b] Ṭūl-ı emelden keş-ā-keşde idim, bu kemānıñ kirişini kırdım yellelī. Ya ‘nī ḥūlyā-yı ebāṭıl ki filān vaḳt şöyle ederim ve filān sene filān maḥalle giderim demeden ‘ibāretdir. Bī-hūde bir ḳatı kemānı çekip yorulmaya beñzer ki kirişi kırılrsa şāḥibi rāḥat olur. Kendi ḥālını bu ma ‘nāda o ḥālete temşīl eyledi.

[HM, 345b] Ṭūl-ı emele iştiğālden keş-ā-keşde kepāze çeker idim, bi-ḥamdi’llāh bu kemānıñ kirişini kırıp o bī-hūde ıztırābdan ḥalāş oldum. Zīrā ṭūl-ı emel ü ḥūlyā ile uyanık bir ḳatı yayı çekip yorulmaya beñzer. Muḳadder olur sa ‘y istemez.

کیست پیش راه من کیرد چو موج

بر میان دامن شکستم یللی

Kīst pīş-i rāh-ı men gīred çü mevc / Ber-miyān-ı dāmen-şikestem yellelī

[HE, 229b] Kimdir benim yolumu tıtip sūlūkumdan māni‘ ola, dalğa gibi ben eteklerimi belime kırdım. Tā sevāḥil-i baḥr merāma erişmedikce benim önüme durur yokdur yellelī.

[HM, 345b] Benim yolum önünü alıp māni‘ olan kimdir, zīrā ben mevc gibi eteklerimi belime bağladım ve seyr-i sūlūkda hezār pāre olmayı gözüme kesdirdim.

از زمین تن براق بیخودی

برد تا بزم الستم یللی

Ez-zemīn-i ten Burāq-ı bī-ḥodī / Bürd tā bezm-i elestem yellelī

[HE, 230a] Ten zemīninden bī-ḥodluḡ burāqı beni elest bezmine dek iletđi, yellelī. Sehl bin Abdu'llāh Tüsterī Ḥazretleri'niñ ḥāline işāretđir ki “Ḥālā o şadā ulağımdadır” diye buyurmuş. Zīrā ricālu'llāha esmā'-yı ilāhiyyeniñ tecelliyātında her isme münāsib ḥāletler zuhūr eder. Meşelā Evvel ismi tecellī etse böyle ḥāletleri müşāhede inkār olunmaz.

[HM, 346a] Ten zemīninden bī-ḥodluḡ burāqı beni *elestü bi-rabbiküm*⁵⁰⁸ meclisine götürdü. Murādı Evvel isminiñ tecelliyātına işāretđir.

پنبه کردم ریسمان خویش را

از غم حلاج رستم یللی

Penbe kerdem rīsmān-ı ḥ'īş-rā / Ez-ğam-ı Ḥallāc restem yellelī

[HE, 230a] Kendi ipimi penbe eyledim, Ḥallāc ġamından ḥalāş oldum, yellelī. Bir ādem ipi penbe etmek murād eylese elbetde ḥallāca muḥtāc olur. Lākin merḥūm ṭarīķini bilir imiş etmiş. Ḥallāc pāresi kendine aldığına yellelī diye izḥār-ı sürūr eder. Ḥaḡḡ budur ki Şā'ib muṭaf degildir. Murādı, “Ḥüseyin-i Ḥallāc'ın da'vāsına işāret edip o muṭlaḡı muḡayyed eyledi, ġam u belāya giriftār oldu. Ben muḡayyedi muṭlaḡ edip yellelī nağmesine lā'ik oldum” demekdir.

[HM, 346a] Kendi ipimi penbe eyledim, Ḥallāc'ın ġamından ḥalāş oldum. Zīrā bir ādem ipliği penbe etmek murād eylese elbetde ḥallāca muḥtāc olur. Lākin merḥūm muṭaflar şan'atında māhir imiş. Bir ṭarīķ ile ḥallāca muḥtāc olmamış. Murādı muḡayyedi muṭlaḡ

⁵⁰⁸ “Ben sizin Rabb'iniz deđil miyim” A'raf Sūresi, 7/172.

etmede Hüseyn-i Hallâc'a taqlîdden halâş ve 'aksini işbât eyledim demektir. Merhûmuñ bu beyti yalnız bir cild ile şerhe müsta'idd olan enfâslardandır.

چون حباب این قصر بی بنیاد را

یکنفس درهم شکستم یللی

Çün habâb ĩn-qaşr-ı bî-bünyâd-râ / Yek-nefes der-hem şikestem yellelî

[HE, 230a] Bir nefesde bu temelsiz kaçırı ya'nî bedeni habâb gibi maḥv u ḥarâb eyledim, yellelî. Maḳâm-ı maḥviyyete sür'atle duḥûlden 'ibâretidir. Yâḥud kaçır-ı bî-bünyâddan murâdı *be-ğayr-ı 'amedin terevnehâ*⁵⁰⁹ karînesiyle âsumân olup 'urûc-ı rûḥânîye işâret ola. Çünkü bu gâzeli insân-ı kâmil lisânından söyledi diye ḥüsn-i zann eyledik idi.

[HM, 346a] Ḥabâb gibi bu temelsiz kaçır-ı bir nefesde ḥarâb eyledim, bi-ḥamdi'llâh. Murâdı maḳâm-ı fenâya sür'atle duḥûlde cismâniyyetiñ 'adem-i mevâni'ine işâretidir.

میخورد بر یکدیگر بی اختیار

چون کف دریا دوستم یللی

Mî-ḥored ber-yek-dîger bî-iḥtiyâr / Çün keff-i deryâ dü destem yellelî

[HE, 230a] İḥtiyârsız keff-i deryâ gibi iki ellerim birbirine uğrar, yelli. Keff-i deryadan murâd bu maḳâmda münâsib olan şedefdir. Zîrâ iki tarafı iki el gibi iḥtiyârsız birbirine sürünür. Ya'nî tecerrüdüm tâmm ve iki elim beyninde bir şey'im yokdur demektir.

[HM, 346b] İḥtiyârsız iki ellerim keff-i deryâ gibi birbirine uğrar. Ya'nî bir âdem bir işden fâriğ olup ḥıffet geldikte 'âdetdir ellerin birbirine sürüp silkip izḥâr-ı sürür eder. Keff-i deryâ el gibi yüzünde olan köpüklerdir, temşiliyye ĩrâd eyledi.

⁵⁰⁹ "O, gökleri görebileceğiniz herhangi bir destek olmadan [duracak şekilde] yarattı, sizi dengede tutması için yere sağlam dağlar yerleştirdi, orada her türlü canlının çoğalmasını sağladı. Biz, gökten su indirip [bununla] yeryüzünde her türden faydalı bitkiler bitirdik." Lokman Sûresi, 31/10.

شیشه را بر طاق نسیان نه که من

از دو چشم یار مستم یللی

Şiše-rā ber-ṭāq-ı nisyān nih ki men / Ez-dü çeşm-i yār mestem yellelī

[HE, 230b] Şişeyi ṭāq-ı nisyāna koy ki ben yāriñ iki gözünden ser-ḥoşum, yellelī. Ya'nī bāde-i ma'neviyyeniñ keyfiyyeti bāde-i şuveriyyeyi sirke eyledi. Murādı āyāt-ı mu'tādeniñ nüfus-ı zekiyyeye ilkā etdigi meserret ü vecddir.

[HM, 346b] Şişeyi nisyān hüccesine koy ki ben yāriñ iki gözünden ser-ḥoşum. Ya'nī bāde-i ma'neviyyeniñ keyfiyyeti bāde-i şuveriyyeyi sirke eyledi. Murādı āyāt-ı mu'tādeden müte'essir olmağdır.

من همان مستم که در بزم الست

شیشه بر کردون شکستم یللی

Men hemān mestem ki der-bezm-i elest / Şiše ber-gerdün şikestem yellelī

[HE, 230b] Ben o mestim ki elest meclisinde gerdün üzere şişe kırdım, yelli. Ya'nī bār-ı teklīfi ḳabūl edip sekr-i sa'ādet-i ebediyyeye ben maẓhar oldum o olmadı.

[HM, 346b] Ben o ser-ḥoşum ki elest meclisinde gerdün üzere şişe kırdım. Ya'nī emānetu'llāhı o ḳabūl etmedi. Ben edip neşāt-i ebediyyesine ben maẓhar oldum o 'āciz oldu.

کاسه خورشید و جام ماه را

بر سر کردون شکستم یللی

Kāse-i hūrşid ü cām-ı māh-rā / Ber-ser-i gerdün şikestem yellelī

[HE. 230b] Kāse gibi olan hūrşīdi ve cām gibi olan māhı gerdūnuñ başı üzere kırdım, yellelī. Maẓmūn-ı sābıka nāzīrdır ki neşātıñ keşretinden mestāne mu‘āmele istizām eyledi. Yāhūd āyāt-ı enfūsiyye ile āfākiyyeden müstağnī oldum demek ola.

[HM. 346b] Māh cāmını ve hūrşīd kāsesini felegiñ başı üzere kırdım, mesrūrum. Gūyā neşātıñ keşretinden mu‘āmele-i mestāne istilzām eyledi, ma‘nā yine evvelkidir.

بت پرست از بت پرستی سیر شد

من همان آدم پرستم یللی

Büt-perest ez-büt-perestī sīr şod / Men hemān ādem-perestem yellelī

[HE. 230b] Büt-perest büt-perestlikden doydu, ben hemān ādem-perestim, yellelī. Ma‘lūmdur ādeme ‘ibādet ederim demek degildir. Belki a‘ẓam mezāhir-i esmā’ vü şifāt ve hilāfetu’llāha şāyeste ādem gibi bir zāt i‘tibār olmayınca maḥlūqātda istidlāle şāyeste kim kalır. Ḥattā ba‘z-ı muḥaqqıķiñ Rabbü’l-‘ālemīn’iñ ādemde olan āyātı Cibrīl’de olan āyātdan izhārdır diye buyurdu. Zīrā Cibrīl’iñ ḥaqqıķī rūḥ-ı fi’n-nūrdur, ādemiñ ḥaqqıķī rūḥ-ı fi’l-mā’ ve’t-tīn iken bu kadar āsar-ı esmā’ vü şifātı cāmi‘dir diye buyurdu.

[HM. 347a] Büt-perest büt-perestlikden uşandı ve doydu ben yine ādem-perestim, yellelī yellelī yellelī. Ādem’e ‘ibādet ederim ma‘nāsına fehm olunmasın. Murādı insān-ı kāmīl demektir ki berzah-ı ekber ve mazhar-ı ekmel, cemī‘ kā’ināt beyninde hilāfete lā’iķ odur ki insān olmasa ‘ālem ḥarāb olurdu.

این غزل را صائب از فیض سعید

بی تکلف نقش بستم یللی

Īn-ġazel-rā Şā’ib ez-feyz-i Sa‘īd / Bī-tekellūf naqş nestem yellelī

[HE, 231a] Ey Şā'ib, bu ğazeli Sa'īd'in feyzinden tekellüfsüz naqş baġladım, yellelī. Ğālibā Sa'īd-i Naqşibendī olmak gerek.

[HM, 347a] Bu ğazeli Şā'ib, Sa'īd nām şā'iriñ feyzinden bilā-tekellüf naqş baġlayıp nazmında şıķlet çekmedim.

[133. Gazel]

بکروز کل از یاسمن صبح نچیدی
پستان سحر خشک شد از بس نمکیدی
Yek-rūz gül ez-yāsemen-i şubḥ ne-çīdī / Pistān-ı seḥer ḥuşk şod ez-bes ne-mekīdī

[HE, 231a] Bir ğün şubḥ yāsemeninden ğül devşirmedin, seḥer memesi kuru o kadar çok ki emmediñ. Ya'nī āyāt-ı āfāk eţfāl-i 'irfānı mehd-i zemīnde terbiye için irsāl eylediġi ġidā-yı rūḥānīniñ ihlāsı ve eşfāsı bistān-ı seḥeriñ südüdür. Lākin sen bed-ḥūy tıfl gibi a'rāz ederek senin ḥaķķında bu meme kuru.

[HM, 347a] Bir ğün şubḥ yāsemeninden ğül ya'nī çiçek devşirmedin ve ġidā-yı rūḥānī olan āyāt-ı āfākīden feyz-i i'tibār kesb etmedin ve seḥer memesini o kadar terk etdiñ ki kuru emmedin. Murādı temşiliyye tarīķi üzere seḥer maḥallini memeye ve ondan i'tibār edenleri eţfāle teşbīh etmektir.

تبخاله زد از آه جگر سوز لب صبح
وز دل تو ستم کردم سردی نکشیدی
Teb-ḥāle zed ez-āh-ı ciger-sūz leb-i şubḥ / Ve ez-dil tu sitemger dem-i serdī ne-keşīdī

[HE, 231a] Ciger-sūz olan āhdan şubḥuñ dudaġı uçukladı, sen zālim ġöñülde bir şovuk āh çekmedin. Āh-ı serd maţlab fevtinden zuhūr edene maḥşūşdur ve leb-i şubḥda tebhāle dediġi āfitābdır. Ya'nī şubḥ bu ḥarārete mübtelā olduġu saña ta'līm şadedinde olduġu-içündür. Sen yine ġün doğana dek yatarsın.

[HM, 347a] Ciger yaqıcı āhdan şubḥuñ lebi uçukladı, sen zālīm gōñūlden bir bārid āh çekmediñ. Āfitābı uçuğa beñzetdi ve dem-i serd ve āh-ı serd maṭlabıñ fevtinden kināyedir. Ya‘nī güneş doğmuş, ben ḥ‘āb-ı gāfletdeyim diye nādīm olup bir āh etmediñ.

صد بار فلک پیرهن صبح قبا کرد

یکبار تو بیدرد کریبان ندریدی

Şad bār felek pīrhen-i şubḥ⁵¹⁰ ḳabā kerd / Yek bār tu bī-derd girībān ne-derīdī

[HE, 231a] Yüz kerre felek kendi gōmlegini ḳaftān eyledi, ya‘nī şiddet-i gārāmından sırrını ketm edemeyip ifşā eyledi. Sen dertsiz bir kerre izḥār-ı şevḳle yaqayı yırtmadıñ. Pederden evlāda ba‘z-ı esrār naql eder derler. Ammā sen mīrās-ı vālid-i ‘ulvīden maḥrūm ḳaldıñ.

[HM, 347b] Yüz kerre felek kendi pīrāhenini ḳabā eyledi, ya‘nī şiddet-i gārāmından sırrını ketm edemeyip yaqasını yırtar iken tā dāmenine vāşıl olup gōmlegi ḳaftān oldu. Ammā sen bī-derd bir kerre yaqa yırtıp izḥār-ı te‘essūf etmediñ.

چون بلبل تصویر بیک شاخ نشست

ز افسردگی از شاخ بشاخی نپریدی

Çün bülbül-i taşvīr be-yek şāḥ nişestī / Ez-efsürdegī ez-şāḥ be şāḥī ne-perīdī

[HE, 231a] Taşvīr bülbülü gibi bir budāḳ üzere oturduñ, efsürdelikden bir şāḥdan bir şāḥa uçmadıñ. Ya‘nī ravza-i ma‘ārifde şāhsār mezāhir-i esmā‘nıñ her birinde biñ gül ve her gülünde niçe biñ renk ve būy-ı ‘irfān var iken sen ma‘den gibi olduğun maḥalli tecāvüze ḳā olamadım.

⁵¹⁰ şubḥ: ḥ‘ış HE

[HM, 347b] Taşvîr bülbülü budâk üzere oturup cümûdet-i tabî' atden bir daldan bir şâha uçmadın. Ya'nî riyâz-ı esmâ' da mezâhir şâhlarından intikâl ederek müsemmâ tarafına meyl etmedin.

از جذبۀ آهن شرر از سنك بر آيد
از مستی غفلت تو کرانجان نرهیدی
Ez-cezbe-i âhen şerer ez-seng ber-âyed / Ez-mestî-yi gaflet tu girân-cân ne-rehîdî

[HE, 231b] Âheniñ cezbesinden kıvılcım taşdan çıkar, gaflet mestliğinden sen cânı şakîl hâlâş olamadın ve tarîk-i necâtı temyîz edemedin.

[HM, 347b] Âheniñ cezbesinden kıvılcım taşdan zühûr eder, sen şakîl cânlı gaflet sekrinden hâlâş olup bir rûhâniyyet tedârikinde olmadın.

این لنگر تمکین تو چون صورت دیوار
ز انست که از غیب ندلی نشیدی
În lenger-i temkîn-i tu çün şûret-i dîvâr / Ez-ânest ki ez-ğayb nidâyî ne-şenîdî

[HE, 231b] Seniñ bu temkîniñ lengeri dîvârdaki şûret gibi, ondandır ki gaybdan bir nidâ işitmediñ. Ya'nî câzibe-i gaybiyye şûretlerinden biri daği nidâdır ki İbrâhîm Edhem'e ve Fuẕayl bin 'ÿyâz'a olduğu gibi saña daği vâkı' olsa bu efsürdelik senden gidip giceleri gündüz eder idiñ.

[HM, 348a] Seniñ bu temkîniñ lengeri dîvârdaki şûret gibi, ondandır ki gaybdan bir nidâ işitmediñ. Ya'nî câzibe-i gaybiyye şûretlerinden biri daği nidâdır ki erbâb-ı ihtîşâsa vâkı' olur. İbrâhîm Edhem'e ve Fuẕayl bin 'ÿyâz'a olduğu gibi ve intibâh-ı tâmma sebeb olmuştur.

يك صبحدم از دیده سرشکی نفشاندی

از برك كل خویش کلابی نکشیدی

Yek şubḥ-dem ez-dīde sirişkī ne-feşāndī / Ez-berg-i gül-i ḥ^vīş gül-ābī ne-keşīdī

[HE, 231b] Bir şabāḥ vaktinde gözden göz yaşı saçmadıñ ve kendi gülüñ yaprağından bir gül-āb çekmediñ ki şudā‘-ı mu‘āḥezāt-ı muḥālefāt zuhūr etdikce cebhe-i infī‘āle zīver ederdiñ.

[HM, 348a] Bir şabāḥ vaktinde gözden göz yaşı saçmadın, kendi gülüñ gül-ābından bir gül-āb çekmedin ki şudā‘-ı abḥare-i muḥālefāt zuhūr etdikce cebhe-i infī‘āle tılā oluna.

چون صورت دیوار درین خانه شدی محو

دنباله یوسف چو زلیخا ندویدی

Çün şüret-i dīvār der-īn ḥāne şodī maḥv / Dünbāle-i Yūsuf çü Züleyḥā ne-devīdī

[HE, 231b] Dīvār şüreti gibi bu ḥānede maḥv olduñ, Züleyḥā gibi Yūsuf‘uñ ardından koşmadıñ. Ya‘nī mecāzī olsun saña bir ḥareket-i ‘aşkıyye gelip bir miqdār āh u enīne mübtelā olsañ mizācīñdan bu bürudet ü incimād gider idi. Ve ma‘lūm ola ki me‘lūfāt-ı ‘ādiyyeyi suhūlet-i kaṭ‘da gāḥice bir aylık ‘āşık-ı mecāzī on senelik sālīkden eşref olur ehliniñ ma‘lūmudur.

[HM, 348a] Dīvār şüreti gibi bu ḥānede maḥv olduñ, Züleyḥā gibi Yūsuf‘uñ ardından koşmadın. Ya‘nī mecāzī olsun bir ḥareket-i ‘aşkıyye tedārik edip mizācīñdan bürudet-i ṭabī‘ati izāleye bir çāre görmedin.

کردید ز دندان تو دندله لب جام

یکبار لب خود ز ندمت نکزیدی

Gerdīd ez-dendān-ı tu dendāne leb-i cām / Yek bār leb-i ḥod ez-nedāmet ne-güzīdī

[HE, 231b] Seniñ dişiñden cāmıñ dudağı destereye döndü, bir kerre nedāmetden dudağını ışırmadıñ. Böyle ser-hoşluqdan ayılmaq ancak mezārda şūret-i münkerle olur ki o vaqtda te'essüfde ışıracak dudak mezārıñ kenārıdır.

[HM, 348a] Seniñ dişiñden cāmıñ dudağı gedik gedik oldu ya'nī kesret-i şürbden, bir kere nedāmetden kendi dudağını ışırip inşāf etmedin.

زان سنك دل و بی مزه چون میوه خامی

کز عشق بخورشید قیامت نرسیدی

Ez-ān seng-dil ü bī-meze çün mīve-i hāmī / Ki-ez 'aşq be-hūrşīd-i kıyāmet ne-resīdī

[HE, 232a] Onuñ-içün hām mīve gibi qatı ve tatsızsın ki 'aşqdan olmak üzere kıyāmet güneşine erişmediñ. Ve bu āteş-i ma'nevī ile bir zamān terbiye olup pişmediñ. Vāqı 'ā 'aşqa mübtelā olanlarda bir hālet-i bedihīdir.

[HM, 348b] Ondan hām mīve gibi tatsız ve taş gönüllüsün ki 'aşqdan olmak üzere kıyāmet güneşine erişmedin. Eger 'aşkı āfitāb maqāmında kendiñe mürebbī eylesen puhte ve rikqat-i qalb şāhibi bir 'arif olur idiñ.

ایلم خزان چون شوی دانه برومند

از خاک چو در فصل بهارن نه دمیدی

Eyyām-ı hazān çün şevī ey dāne berūmend / Ez-hāk çü der-faşl-ı bahārān ne-demīdī

[HE, 232a] Ey dāne hazān günlerinde nice berūmend olursun ki sen faşl-ı bahārda hākden ürperip çıkmadıñ? Zīrā 'ādet-i hadīka-i kā'ināt mīveler ve dāneler haqqında tedric etvār-ı muhtelifle ile zuhūra gelmekdir. Ya'nī tazelikte bir zamān 'ibādāt u riyāzāt u mücāhedāt sebqat etmedikce semeresi olan hālāt-ı nefiseniñ zuhuru muhāl gibi bir ma'nādır.

[HM, 348b] Ey dāne sen ḥazān günlerinde ne gūne mīve-dār olursun ki ḥākden bahārlar faşlinda ḥareket etmedin? Ya'nī evvel-i bahār-ı 'ömr ki genclik eyyāmıdır. Bir 'amel-i şālīḥ tedārikinde olmayınca ḥazān-ı eyyām-ı 'ömr olan iḥtiyārılıḡda nice mümkün olur.

نکذشته از آتش خورد آب خردمند

تو در پی سامان کبابی و نبیدی

Ne-gūzaşte ez-āteş ne-ḥored āb-ı ḥiredmend / Tu der-pey-i sāmān-ı kebābī vü ne-bīdī

[HE, 232a] 'Ākıll olan āteşden geçmedikçe şü içmez, sen kebāb u şarāb tedārikindesin. Ya'nī dūr-bīnler şuyu terk etdikde sen āteşi müzdād edecek me'külāt u meşrübāt kaydına düşdüñ, āteş ḥāḡıra gelmez mi?

[HM, 348b] 'Ākıll olan āteşden geçmedikçe şü içmez, sen kebāb u şarāb tedārikindesin. Ya'nī o günde cehennem āteşi ḥavfi 'uḡalāya şuyu ferāmūş etdirir, sen āteşiñ mülāyemeti olan kebāb ve ḥamr tedārikinde cehenneme isti'dād peydā edersin.

از شوق شکر مور پر و بال بر آرد

صائب تو درین عالم خاکی چه خزیدی

Ez-şevḡ-i şeker mūr per ü bāl ber-āred / Şā'ib tu der-īn 'ālem-i ḥākī çe ḥazīdī

[HE, 232a] Şeker şevḡinden ḡarınca per ü bāl çıkarır, ey Şā'ib sen bu 'ālem-i ḥākīye ne şoḡulduñ? Bir ma'nevī bāl ü per tedārik edip şü ḥāk-dāndan uçmazsın.

[HM, 349a] Şeker şevḡinden ḡarınca ḡanadlanır, Şā'ib sen bu 'ālem-i ḥākīde ne şoḡulduñ. Saña münāsib bir ḡalāvet şevḡiyle ḡayarān etmez misin? ḡarınca ḡadar ḡayvānātda uzaḡdan ḡoḡu alır ḡayvān yoḡdur. Onuñ-içün gūyā şeker şevḡiyle ḡanadlanır dedi.

[134. Gazel]

چون رشته همواری اکر نام بر آری
از کرد کریبان کهر سر بر آری

Çün rişte be-hemvārī eger nām ber-ārī / Ez-gird-i girībān-ı güher ser ber ārī

[HE, 232a] Eger iplik gibi hemvârlık ile ad çıkarır iseñ, incü yaqası çevresinden baş çıkarırsın. Güyā ‘iyād-ı rahman evşāfına işāret eder ki kendinden incinmeyip halkıñ beyninde nef‘ şarf olan cevāhir eltāf-ı ilāhiyyeye mazhar olur demektir. Zīrā iplik penbelik rütbesinden incü dizilmeye lā’ik oluncaya dek çekdiği riyāzātıñ şemeresin bulduğı ‘ākıla bir ders-i ‘azīmü’ş-şāndır ki mükāfāt tehallüf etmez.

[HM, 349a] Eger iplik gibi hemvârlık ile ad çıkarır iseñ, incü yaqası çevresinden baş çıkarırsın. Güyā ahlāk-ı hamīde ile ārāste mülāyim ü hoş-ḥüy olunca elbetde bu ahlākıñ tetavvurātı maḥallinde cevāhir olacağında iştibāh yokdur demek ister.

زان شهپر همت بتو کردند کرامت
تا بیضه کردن بته بال و پر آری

Ez-ān şeh-per-i himmet be-tu kerdend kerāmet / Tā beyze-i gerdūn be-teh-i bāl ü per ārī

[HE, 232b] Saña himmet şeh-perini onuñ-içün kerem etdiler ki beyze-i gerdūnu қanadıñ altına götüresin. Ya ‘nī Rabbü’l-‘ālemīn nefsi-nāṭıkanıñ himmetinde tā bī-қadr te’şīr vedī’a etmişdir. Rūḥuyla eflāke çıkıp ervāḥ-ı ‘ulvīye dek kesb-i ma‘ārifē қādir olur.

[HM, 349a] Ondan saña himmet cenāḥını kerem etdiler ki gerdūn beyzesini қanadıñ altına alasın. Ve insān kimdir ve ḥilāfetu’llāh ne demektir bilesin. Sen ise tavuқ gibi kendi yumurtalarıñla oynarsın, bu қazlık saña yaқışmaz.

ازدکی آنست که چون سرو درین باغ

غمکین نشوی کر جز کره دل ثمر آری

Āzādegī ānest ki çün serv der-īn bāg / Ġamgīn ne-şevī ger girih-i dil semer āri

[HE, 232b] Āzādelik ü tecerrüd odur ki serv gibi bu bāgda eger ‘uğde-i ḳalbi mīve götürür iseñ ğamlı olmayasın. Ya ‘nī ḥüsn-i ‘amel ki semere-i benī-ādemdir. Oña daḥi ‘alāḳa etmek tecerrüde māni‘dir. Belki Rabbü’l-‘ālemīn tarafından ḳuluna ne iḥsān olunur ise ḥayrı onda bilip ḳalbi onuñ elṭāf-ı bī-nihāyetine rabṭ etmek vācibdir.

[HM, 349b] Āzādelik ve tecerrüd oldur ki serv gibi bu bāgda göñül ‘uğdesinden ğayrı mīve götürür iseñ maġmūm olasın. Ya ‘nī ḥüsn-i ‘amel semere-i benī-ādemdir. Oña daḥi ‘alāḳa etmek maẓmūn-ı tecerrüde māni‘dir. Belki Vehhāb-ı muṭlaḳ’ıñ kerem ü faẓl u ‘ināyetine ‘alāḳa lāzımdır.

زین رهبران ره بجایی نتوان برد

در خویش فرورو که سراز عرش بر آری

Ez-īn rāh-berān rāh be-cāyī ne-tüvān bürd / Der-ḥıṣ fūrū rev ki ser ez-‘arş ber-ārī

[HE, 232b] Bu mürşidlerden bir maḥalle yol iletmek mümkün degildir, kendiñe aṣaġa git ki ‘arşdan baş çıkarasın. Ya ‘nī ta‘ṭīl-i aḥḳām-ı ḥavāssa sa’y edip keşretiñi vaḥdet edegör ki saña senden a‘lā reh-ber olmadıġını bilesin.

[HM, 349b] Bu mürşidlerden bir maḥalle yol iletmek mümkün degildir, kendiñe aṣaġı git ki ‘arşdan baş çıkarasın. Ta‘ṭīl-i aḥḳām-ı ḥavāssa sa’y edip keşreti vaḥdete tebdīl edegör ki saña senden a‘lā mürşid olmaz.

کر در دل خود تنکدلان بار دهندت

خاشا که دکر یاد ز تنک شکر آری

Ger der-dil-i ḥod teng-dilān bār dihendet / Ḥāşā ki diger yād ez-teng-i şeker-ārī

[HE, 232b] Eger saña teng-dilān gönülüne duhūle yol verirler ise hāṣā ki ġayr-ı ŧeker-tābından zikr edesin. Teng-dilāndan murād tevḥīd-i a‘zam ŧāḥibi kulūblarına mā-sivādan zerre ŧıġmayan e‘imme-i tarīḳ-i ilāhiyyelerdir ki bunlara iktidā ederek sālīk ḳalbine yol bulup duḥūl u ḥurūca iktidār ḥāṣıl edip ḥalāvet-i ŧeker ki lezīz-i ‘ācileden ‘ibāretdir ḥātırından gider.

[HM, 349b] Kendi teng-diller saña gönüllerine yol verirler ise hāṣā ki ġayr-ı ŧeker-tābından ḥātırı getiresin. Bu teng-dillerden murād kulūb-ı ḥulāṣa-i ‘ibāddır ki mā-sivādan ḳalblerine bir zerre ŧıġışmaz ve bunlara iktidā eden mürīdlere o ḥalāvetden ḥāṣıl olan ḥiṣṣeye işāret eder.

روز سیه مرک شود شمع مرارت

هر خار که از پای فقیری بدر آری

Rūz-ı siyeh-i merg ŧeved ŧem‘-i mezāret / Her ḥār ki ez-pāy-ı faḳīrī be-der-ārī

[HE, 232b] Her diken ki bir faḳīriñ ayağından ḫaṣra götüresin, seniñ mevtiñ rūz-ı siyāhında ŧem‘-i mezāriñ olup envār-ı cezāsına müstaġraḳ olursun. Murād her ne vechle olur ise fuḳarāya lüccetu’llāh iltifāt etmektir.

[HM, 350a] Her diken ki bir faḳīriñ ayağından ḫaṣra ḫıḳarasın, mevtiñ ḫara gününde seniñ mezāriña ŧem‘ olur. Bu kināyedir. Bir derdmendiñ bir vechle derdine dermān olmanıñ faẓīleti dünyāda ma‘lūm olmaz ve erbāb keṣf ü kerāmetden ġayrılar ḫıymetin bilmez.

یکبار هم از بیخبر یها خبری کیر

تا چند به بازار روی و خبر آری

Yek bār hem ez-bī-ḫaberihā ḫaberī ġir / Tā ḫend be-bāzār revī vü ḫaber ārī

[HE, 233a] Bir kerre daḫi bī-ḫabīr olmaḫdan ḫaber al, niḫeye dek bāzāra gider ve ḫaber götürürsün. Ya‘nī ‘ömrüñ ḫalḳdan ve ḫavādiṣāt-ı rūzgārdan ḫaber olmaḫla geḫdi ve

fā`idesi ve zararı ne olduğun bildin bir kerre daği bi`l-külliyeye `ālemden bī-ḥaber olmağı tecrübe ile bađ gör. Bu ḥāletde ne ḥaberler ve sende senden maḥfī ne eğerler vardır. Dā`imā taḥrīz buyurduğı ḥālet-i şufūta ve tecrīd-i ḥātırā irşād eder ki cümle ḥayrātın başıdır.

[HM, 350a] Niceye dek bāzāra gidip ḥabersizlikden bir ḥaber al. Ya`nī ḥavādiş-ı rüzgārdan istiḥbārın bir fā`idesi olmadığı cemī` `ömründe tecrübe ile bildin, bir kerre daği bī-ḥaberlige müte`allık aḥvāle meşğul ol ki ḥaberin eşrefi ve ḥayrātın küllisi bundadır.

هرگز نهی بر سخن هیچ کس انکشت

یکبار اگر نامه خود در نظر آری

Hergiz ne-nihī ber-sūḥan-ı hīçkes engüşt / Yek bār eđer nāme-i ḥod der-naẓar ārī

[HE, 233a] Aşlā kimseniñ kelāmı üzerine barmağ koyup i`tirāz etmezsin, eğer bir kerre kendi nāmeñi naẓara götürür iseñ. Ya`nī kendi nāme-i a`māliñi muṭāla`a edip senden şādır olan saқаṭāt-i kelāmiyyeye muṭṭali` olsañ filān söylemiş demeye cesāret edemez idiñ.

[HM, 350a] Eđer bir kerre kendi defter-i a`māliñi naẓara götürüp muṭāla`a ve `uyübuna muṭṭali` olur iseñ aşlā kimseniñ sözüne i`tirāz etmezsin. Zīrā belāniñ cümlesi mantıқа merbūṭdur.

تا یکی سخن پوچ دهی عرض بمردم

تا چند ز دریا صدف بیکهر آری

Tā be-key sūḥan-ı pūç deḥī `arz be-merdüm / Tā çend ez-deryā şadef-i bī-güher ārī

[HE, 233a] Niçeye dek boş kelāmı ḥalkā `arz verirsin, niçeye dek deryādan incüsüz şedef çıkarırsın? Ya`nī cevāhir-i me`ānī şadefi olan kelāmı bezl etmeyip ḥalkā gevhersiz

şedef gibi olan mā-lā-ya'nī söylemeden bi'l-külliyeye sükūt evlâdır ki zikre muķārın olmasa da bārī ma'şiyet yazılmaz.

[HM, 350b] Niçeye dek boş ve gevher-i nuş u pendden 'ārī kelāmı hālķa 'arz edersin, niçeye dek deryâdan incüsüz şedef çıkarırsın? Behey bahtsız ğavvâş, bārī bu şan'atı tebdīl ve bir fā'ideli şan'ata meşğul ol.

اكر ذوق شكستن بتو اقبال نمايد

خود كشتی خود تحفه بموج خطر آری

Eger zevķ-i şikesten be-tu iķbāl nümāyed / Ğod keştī-yi ğod tuħfe be-mevc-i ħaţar ārī

[HE, 233a] Eger inkisār zevķi saña iķbāl gösterir ise kendin kendi sefīneñi mevc-i ħaţara tuħfe götürüp, şunu kesr eyle, diye niyâz edersin. Murādı beliyyât-ı ķazâ'iyede maħfī olan lezzeti ifâdedir.

[HM, 350b] Eger inkisār zevķi saña iķbāl edip münkesirü'l-ķalb olmanıñ rütbesini fehm etseñ kendi sefīneñi kendin ħaţar mevcine armağan götürüp, şu benim keştīmi kır, diye ibrām edersin. Lâkin ħayrını şerriñi temyīze ķudretiñ yokdur.

فارغ شوی از خلقه زدن بر دردوانان

يکبار اكر در دل شب دست بر آری

Fāriĝ şevī ez-ħalķa zeden ber-der-i dūnān / Yek bār eger der-dil-i şeb dest ber-ārī

[HE, 233a] Eger bir kerre gice içinde dergāh-ı ķāzīü'l-ħacāta el ķaldırırsan cihānıñ dūn-ħimmetleriniñ ķapısı üzere hālķa urmadan fāriĝ olur idiñ. Zīrā muķtezā-yi imān budur ki māni' ü mu'tī Rabbü'l-'ālemīn'dir. Pes her ħuşuşda izni ve ekser oña mūrāca'at herkese vācibdir.

[HM, 350b] Eger bir kerre gice içinde dergāh-ı Rabbü'l-‘ālemīn’e teveccüh edip el kaldırırsa iseñ dūn u fakīr māder-zādların kapıları halkasın dökmeden fāriğ olursun. Zīrā halk ağacdan bir şürete beñzer. Māni’ vü mu ‘tī odur.

صائب شود آروز ترا آینه روشن
کز هستی بیحاصل خود کرد بر آری

Şā’ib şevved ān rüz tu-rā āyine rūşen / Ki-ez hestī-yi bī-ḥāşıl-ı ḥod gerd ber-ārī

[HE, 233b] Ey Şā’ib o günde seniñ āyineñ rūşen olur ki kendi fā’idesiz ü mevhūm olan vücūduñdan gubār kaldırıp ḥarāb edesin. Zīrā mādām kendiñi var bildikce mir’āt-ı kalbiñ kederden ḥālī olmaz ve cemāl-i nefā’is-i bākiyyeniñ envār-ı ‘aksi ondan görünmez.

[HM, 351a] Ey Şā’ib seniñ o günde mir’ātīñ münevver olur ki kendi kanı olan vücūduñdan toz kaldırıp ḥarāb u vīrān edesin. Zīrā kendiñi ḥaḳīḳatde var bildikce vücūd-ı ḥaḳīḳīden ğāfil ü cāhil kalırsın.

[135. Gazel]

چند از بهار عشق قناعت بخش کنی
در آشیانه عیش بیاد قفس کنی

Çend ez-bahār-ı ‘aşḳ kanā’at be-ḥaş konī / Der-āşiyāne ‘ıyş be-yād-ı kafes konī

[HE, 233b] Bahār-ı ‘aşḳdan niçe bir çöple kanā’at edersin, āşiyānede kafes zikri ile niçe bir geçinirsin. Gūyā kafes murğ-ı giriftār kayd olduğu cihetden ‘aşḳa teşbīh edip içindeki ḥālāt-ı gūn-ā-gūn-ı ‘aşkiyyeyi bahār temşil eyledi. Ya’nī seniñ bi’l-fi’l ‘aşḳa giriftār olmayıp zikri ile ‘ömrü izā’at etdiğin bir bülbulün ḥāline beñzer ki yuvasında kafesiñ ḥālāt-ı ibtilā şıfātıyla geçinip kendini kafese girecek ḥarekātā ta’rīz etmeye. Murādı ibtilāya taḥrīze çıkar.

[HM, 351a] Bahār-ı ‘aşqdan niçe bir çöple kanā‘at edersin, āşiyānede kafes zikri ile geçinirsin. Gūyā kafes murğ-ı giriftāra kayd olduğu cihetden ‘aşqa temşīl eyledi. Ve o hāletdeki ahvāl-i maḥbūsiyyeti bahāra teşbīh edip bu bi’l-kuvve sa‘ādeti bir sā‘at aqdem fi’le çıkar ve ‘aşık ol diye emr eyledi.

از خون لعل تیشه مردان بهار کرد

زین کوهسار چند باوانه بس کنی

Ez-ḥūn-ı la’l tīşe-i merdān bahār kerd / Ez-īn kūhsār çend be-āvāze bes konī

[HE, 233b] La’līn kanından merdānīn tīşesi bahār eyledi, bu dāğıstāndan niçe bir şadā ile kanā‘at edersin? Ya’nī erbāb-ı ictihād tīşe sa’yleri ile cibāl-i bedenlerinde niçe la’l-i ma‘ārifler bulup qable’l-intikāl āḥiret ne demek olduğun ‘aynū’l-yaqīn görürler iken sen yalnız bu dağın gölünüñ şadāsından mün‘akis olan āvāzesiyle niçe bir iktifā edersin, ğayretiñ yok mudur?

[HM, 351a] Merdlerin tīşesi la’līn kanından bahār eyledi, sen bu dağıdan şadā-ile nice bir iktifā edersin? Ya’nī Bedeḥşān-ı qalbe tīşe-i teveccühü ḥavāle edip la’l-i ma‘ārfi aqrān u emşālīn istihrāc etmede. Ammā sen bu dağıstān-ı bedeniñ şadāsına kanā‘at edip cevāhir-i ‘irfāndan n’içün maḥrūm qalırısın, ğayretiñ yok mudur?

در صید کاه عشق هما موج میزند

چون عنکبوت چند شکار مکس کنی

Der-şaydgāh-ı ‘aşq ḥümā mevc mī-zened / Çün ‘ankebūt çend şikār-ı meges konī

[HE, 233b] ‘Aşq avlağında ḥümā mevc urur, ya’nī keşreti hüveydā vü zāhir iken ‘ankebūt gibi niçe bir sen sinek avlarsın? Murādı mutlaq-ı ‘aşqdır ki terk ü tecrīde mu‘ayyen olduğu cihetden ḥümā şaydıdan sālīke enfa’dır. Böyle bir nefīs hāleti terk edip lezā’iz-i ‘ācileye mübtelā olmak şayd-ı mesken-i ḥākāretde ednādır.

[HM, 351b] ‘Aşk avlağında hümā mevc urur ya‘nī kesreti var, erbābı her anda şayd etmededirler, sen örümcek gibi nice bir sinek avlarsın? Seni öldürmez ise de oñdurmaz. Ya‘nī maḳām-ı ‘aşka vāşıl olanlar esbāb-ı sa‘ādet-i bāḳīye şaydında iken sen bī-himmet lezā‘iz-i fāniyye ki sa‘ādet-i bāḳīye nisbet sinekten aḥḳardır onu avlarsın. Beyt:

[fe‘ilātün fe‘ilātün fe‘ilātün fe‘ilün]

Sen hümāsın seni şayd eyle sa‘īd ol yoksa

‘Ankebūt olmada yok ḥişşe sinekten ğayrı

لوح دلی که آینه رز عالم است
حیفت و حیف تختة مشق هوس کنی

Levh-i dilī ki āyine-i rāz-ı ‘ālem est / Ḥayf est ü ḥayf taḥta-i meşk-i heves konī

[HE, 234a] Bir gönül levḥi ki esrār-ı ‘ālemiñ āyinesidir, ḥayfdır ḥayf ki hevā vü heves meşkine taḥte edip her görüp işitdiğiniñ nuḳuş-ı ebātılı onda naḳş ederek rü’yāda [x] pāyelerin müşāhede edesin. Ma‘lūm ola ki eger rü’yā olmasaydı bir mürşid ‘ālemde bir mürīdi terbiyeye ḳādir olamaz idi. Zīrā merātib-i āḡār-ı esmā’ onuñla idrāk olunur ve rü’yāya i‘tibār etmeyen ‘ulūm-ı evvelīn ü āḥirīni cem‘ eylese yine cāhildir.

[HM, 351b] Gönül levḥi ki esrār-ı ‘ālemiñ mücellāsı ve āyinesidir, ḥayfdır ḥayf ki heves ü hevā meşkine taḥte edip ḳāzūrāt-ı dünyā ile mükedder ü mülevveş edesin.

سیلاب باز کشت بصرًا نمیکند
آن راه نیست عشق که روباز پس کنی

Seyl-āb bāz-geşt be-şahrā ne-mī-koned / Ān rāh nīst ‘aşḳ ki rü bāz pes konī

[HE, 234a] Seyl şuyu şahrāya bir daḥi ‘avdet etmez, ‘aşḳ o ṭarīḳ degildir ki şoñra yüzünü gerü edesin. Hemān müşkil bir kerre o yola teveccüh-i tāmm edinceye dekdir ki deryāya dek ‘avdet ü tevaḳḳuf imkānda olmaz.

[HM, 352a] Seyl şuyı şahrāya ric‘at ü mu‘āvedet eylemez, ‘aşq o yol degildir ki yüzünü gerü çeviresin. Ya‘nī bu tarīke bir kerre teveccüh-i tām̄m hāşıl olduḡda mūrāca‘at muhāldir. Eger fi‘l-vāḡi‘ dönmüş var ise aşlında tarīki bulmamışdır.

در کاروان اگر نرسی آنقدر بکوش

کز دور کوش وقف صلی جرس کنی

Der-kārvān eger ne-resī ān-ḡadr bi-kūş / Ki-ez-dūr ḡuş vaḡf-ı şadā-yı ceres konī

[HE, 234a] Kārvāna erişmez iseñ de ol ḡadar sa‘y eyle ki uzaḡdan ḡulaḡa ceres şadāsına vaḡf edesin. Zīrā mādām ḡañ şadāsı ḡulaḡdadır, ‘aynü’l-yaḡīn ḡavmiñ ḡademinde olduḡunu bilip bir vechle sa‘yiñe fütür gelmez ve böyle giden sālīk pūr-neşāt olup yorulmaz.

[fā‘ilātün fā‘ilātün fā‘ilātün fā‘ilün]

Kārvānı gerḡi geḡmiş buldu Nuşret şimdilik

Mürşid-i bāḡ-ı der-āy-ile sülūk etmektedir

Şuretā bir vaḡf-ı vācib geldi icrā eyledi

Başḡa yüzden vāḡıf-ı sayyād olup gitmektedir

[HM, 352a] Eger kārvāna erişmedin ise ol ḡadar sa‘y eyle ki uzaḡdan ḡulaḡını ceres ü ḡañ şadāsına vaḡf edip bārī bu şadā geldikce ḡāfile ḡarşında ve ben yoldayım diye beyābān merg-i hayret olmadan ḡalāş olduḡdan şoñra belki ḡāfile kibārlarından biri merḡamet edip saña bir imdād gönderir ola. Bi-‘aynihi bu mażmūn, faḡīriñ ḡasb-i ḡālidir ki eger bu şadā ḡulaḡımızda olmasa iş müşkil idi. Beyt:

[fā‘ilātün fā‘ilātün fā‘ilātün fā‘ilün]

Kārvānı gerḡi geḡmiş buldu Nuşret şimdilik

Mürşid-i bāḡ-ı der-āy-ile sülūk etmektedir

Şuretā bir vaḡf-ı vācib geldi icrā eyledi

Başḡa yüzden vāḡıf-ı seyyār olup gitmektedir

زین سان که میروی پی گفتار عاریت
سر چون حباب در سر و کار نفس کنی

Ez-īn s̄an ki mī-revī pey-i güftār ‘āriyet / Ser çün ḥabāb der-ser ü kār nefes konī

[HE, 234a] Bu üslûbdan ki sen tekellüm etmek ardınca gidersin başı ḥabāb gibi nefes kārında telef edersin. Gūyā mā-lā-ya‘nī ki insānı telef edip ḳalbini telvīṣ etmede bir muşībet-i ‘azīmedir. Helākına sebep olacağın bilir iken yine söyler demek ister.

[HM, 352b] Bu üslûbdan ki sen tekellüm ardınca gidersin gūyā tekellüm nefesle olduğuna ve insānıñ ḥayātı daḥi nefese merbūṭ olmağın isrāfı helākı mūcib oldu.

از آتشین دمان بغانی کن اقتدا
صائب اگر تتبّع دیون کس کنی

Ez-āteşīn-demān be-Fiğānī kon iḳtīdā / Şā‘ib eger tettebbu‘-ı dīvān kes konī

[HE, 234b] Ey Şā‘ib eger kimseniñ dīvānını tettebbu‘ eder iseñ āteşi nefeslilerden Bābā Fiğānī’ye iḳtīdā edip oña nazīre söyle ki sen de muḳtedā olasın.

[HM, 352b] Ey Şā‘ib eger şu ‘arādan biriniñ dīvānını tettebbu‘ eder iseñ āteş nefeslilerden Bābā Fiğānī’ye taḳlīd eyle ki imāmıñ ḥālī elbetde me’ mūma sirāyet eder.

[136. Gazel]

درین حدیقه پر میوه تا جگر نخوری
ز نخل زندگی خویشتن ثمر نخوری

Der-īn ḥadīḳa-i pūr mīve tā ciger ne-ḥorī / Ez-naḥl-i zindegī-yi ḥvīṣten semer ne-ḥorī

[HE, 234b] Merḥūm bu maṭla‘ında erbāb-ı ‘irfānı ciger kebābına da‘vet edip buyurur ki: Bu pūr-mīve olan ḥadīḳada ciger yemedikce kendi ḥayātıñ naḥlınden semer yiyemezsin. Ya‘nī bu ravza-i imkānda ki ḥulāşası insāndan ‘ibāretidir. Onuñ daḥi

sa'adet-i ebediyyesi envā'-ı riyāzāt u ictihādāt ile cigerin yemedikce hāşıl olmaz. Hākīm-i ezel böyle murād eylemiş ve bu ciger ekinde daħi su'adā iki kısmdır. Bir kısmı ihtiyārları ile tenāvül ederler enbiyā' vü evliyā' gibiler ki kışaşlarından cümleniñ ma'lūmudur. Ve bir kısmı daħi cebrī ekl ederler ki sa'adet-i uhreviyyesine kāfī 'ameli olmadığından zuhūr eder.

[HM, 352b] Bu fevākih ile memlū hadīkada ya'nī mezra'a-i āhıret olan dünyāda sen ciger yemedikce kendi hayātın şecerinden mīve yiyemezsin. Ya'nī pederin Ādem 'Aleyhi's-şalavatü ve's-selām'ı yed-i kudretle taħmīr ve melā'ikelere mescūd ve 'ilm-i esmā' ile mümtāz etmek kāfī olmayıp tā bu 'āleme nüzül ve envā'-ı muşībāt ile cigerin yemedikce sa'adet-i ebediyyeye vāşıl olmadığı evlādına tenbīhdır ki dükkānçe-i imkānda puhte vü nā-puhte ciger yemek kadar sa'adete mūşıl yoğdur. Beyt:

[mefā'ilün fe'ilātün mefā'ilün fe'ilün]

Қuzu kebābı seni vāşıl-ı Hūdā etmez

Cigerin var ise Nuşret hemān ciger yiyegör

بہیج دل نرنی همچو ماه نو ناحن

اکر دو هفته دل خویش چون قمر نخوری

Be-hiç dil ne-zenī hem-çü mäh-ı nev nāhun / Eger dü hefte dil-i h'ış çün kamer ne-ğorī

[HE, 234b] Mäh-ı nev gibi hiçbir qalbe tırnaq uramazsın, eger kamer gibi iki hafta kendi qalbiñi yemez iseñ. Ya'nī bād-hevā yođdur. Cümle in'am u ihsān ya kesb muqābilinde ve yāhud beliyyāta ibtilā'ivazında zuhūr eder. Ve āyāt-ı āfākiyyeden kamerle irsāl-i meşel buyurdu ki iki hafta gönlünü yemedikce müşārün-bi'l-benān olamadı diye. Vāqı'ā bir mütebaşsir ādem hāl-i vücūda nazar eylese bu qaziyye aşlā teħallūf qabūl etmez ve sırrına 'uqūl-ı fāzılanıñ her biri yetmez.

[HM, 353a] Eger iki hafta kamer gibi kendi gönlünü yemez iseñ mäh-ı nev gibi bir qalbe tırnaq urup ve saña meyl etdirip müşārün-bi'l-benān ve felek-i i'tibārda 'ayān olamazsın. Ya'nī sa'adet-i ebediyyeniñ ser-māyesi ikidir. Ya keşret-i 'ibādāt ve yāhud

kendi gönlünü yemek rütbesinde olan muhālefāt-ı nefsiyye ve mücāhedāt-ı şer‘iyye olduğu kibār-ı benī-ādemiñ āyine-i aḥvāllerinden ma‘lūmdur ve seniñ taşavvur etdiđiñ rāḥat maḥlūḳdur ve mümkündür. Ammā dünyāda bulunması murād olunmamışdır ki ḥālā o rāḥat seniñ meşāḳḳatiñ şüretindedir.

بود بقدر هنر داغهای محرومی

فريب شهره بيحاصل هنر بخوری

Būd be-ḳadr-i hüner dađhā-yı maḥrūmī / Firīb-i şöhret-i bī-ḥāşıl-ı hüner ne-ḥorī

[HE, 235a] Maḥrūmluḳ dağı benī-ādemde hüner ḳadar olur, hüneriñ ḥāşılsız olan şöhretiniñ aldamasını yemeyesin. Ya‘nī hezār-fendlik rızḳı ziyāde eder vehmiyle bir alāy ma‘ārif-i cüz‘iyye cem‘inde ‘ömrü zāyi‘ eyleme. Zīrā bi’t-tecrübe erbāb-ı ma‘ārif ḥırmānla mevşüfdurlar hünerlerine i‘timāda mükāfāt için.

[HM, 353a] Maḥrūmluḳ dağı benī-ādemde hüner ḳadar olur, hüner-i bī-fā‘ide olan şöhretine aldanmayasın. Ya‘nī bi’l-ḥāşşa hezār-fendlik ḥırmānı celb edip şāhibi refāhiyyetinden eşer bulamaz. Ve sırrı budur ki ma‘arifetine i‘timād edip Vehhāb-ı muṭlaḳ’ı ferāmüş eder ve maḥrūm gibidir.

جهان سفله چه دارد کزو طمع داری

ز سرو حاصل و از چوب بيد بر نخوری

Cihān-ı sifle çe dāred ki-ez-ū ṭama‘ dārī / Ez-serv ḥāşıl u ez-ḳüb-ı bīd ber ne-ḥorī

[HE, 235a] Sufī cihān ne dutar ki ondan ṭama‘ dutarsın, servden ḥāşıl söğüt çöpünden mīve yiyemezsin. Ya‘nī bu ‘ālemde ni‘met-i ḥālişe muḥāl olunca şafāsınıñ kederine bir dürlü münāsebeti yoğdur. Hemān ḥāliḳına ‘irfān taḥşīl eyle.

[HM, 353b] Sifle ‘ālem neye mālikdir ki ondan ʔama‘ edesin, servden mīve ve sōgütten semer yiyemezsin. Ya‘nī sebātı olmadığı cihetden ʔama‘a şāyān degildir ve ʔama‘ edip cem‘ edenlerin hālını her gün görürsün ve yine ʔama‘ edersin, sen de bırakıp gidersin.

چو مغز پسته ترا صبح در شکر کیرد
فریب جاشنی خواب اگر سحر نخوری

Çü mağz-ı piste tu-rā şubḥ der-şeker gīred / Firīb-i çāšnī-yi ḥ‘āb eger seḥer ne-ḥorī

[HE, 235a] Eger seḥer uyqusu çāšnīsine aldanmaz iseñ şubḥ seni fıstık gibi şekerde dutar.

Ya‘nī envār-ı şubḥ seni ihāṭa etdikde mütelebbis fıstıka dönersin.

[HM, 353b] Eger seḥer uykusuna aldanmaz iseñ fıstık içi gibi şubḥ seni şekerle kaplar.

Ya‘nī envār-ı şubḥa müstağrak olup şekerle mütelebbis fıstıka dönesin.

هزار لقمه نلدرد زیان در اکاهی

بهوش باش که یک لقمه بیخبر نخوری

Hezār loḳma ne-dāred ziyān der-āgāhī / Be-hūş bāş ki yek loḳma bī-ḥaber ne-ḥorī

[HE, 235a] Āgāhlıḳda biñ loḳma zarar vermez ammā ‘āqıl ol ki bī-ḥaberlikde bir loḳma yemeyesin. Ya‘nī terbiye ve mürşidden ġaraż insāna rütbe-i kemāl-i āgāhlıḳdır. Ve onuñ taşşılı içündür bir ādem rütbe-i kemāle vardıḳdan soñra çok yemek zarar etmez. Ammā ġafletde iken bir loḳma zarar eder. Meşelā ḥavāşş-ı eşyā‘ya vāḳıf bir ḥāzık bilerek semm isti‘māl etse bir dürlü zarar görmeksiz iḥrācına ḳādir olur. Ammā cehl ile mu‘tādī olan şuyu vaḳtsiz içip helāk olan ḳatı çokdur.

[HM, 353b] Biñ loḳma āgāhlıḳda zarar etmez, ‘āqıl ol ki bir loḳma ġafletle yemeyesin. Ya‘nī ‘ilm ki ondan eşref bir şıfāt taşavvur olunmaz. Ḥāşıl olduḳdan soñra her ne eder iseñ çāresin daḫi bilip def‘iyle muḳayyed olursun. Ammā el-‘iyāzü bi’llāh cehl ile bir

iş tutunca ‘ilacı sehl daği olur ise bilmeyince müşkil olur. Vāqı ‘ā bir hāzıq semm içse def eder, lākin bir cāhil bilā-vaqt şu içip helāk olduğu çokdur.

قضا بدست تو ز ان داده است لنکر عقل

که روی دست زهر موجة خطر نخوری

Qazā be-dest-i tu ez-ān dāde est lenger-i ‘aql / Ki rüy-ı dest ez-her mevce-i haţar ne-ħorī

[HE, 235a] Qazā seniñ eliñe ‘aql lengerini onuñ-içün vermişdir ki her mevce-i haţardan sille yemeyesin. Zīrā havādiş ne gūne muqadder ise muqteżā-yı ‘aql üzere teħazzür daği öylece muqadderdir. Ammā işābetde ve haţāda kâderden çıkmaz.

[HM, 354a] Qazā ‘aql lengerini seniñ eline onuñ-içün vermişdir ki her haţar mevcesinden sille yemeyesin. Zīrā havādiş-i kâ’ināt ne gūne muqadder ise tedbīrāt-ı ‘aqliyye ile zararından teħaffuz daği o gūne muqadderdir. Lākin işābetde ve haţāda yine qazā vü kâderden çıkılmaz. Ve hadīs-i şerīfde *ve kinī şerre mā qazayte*⁵¹¹ vārid oldu.

کناه مائده بیدریغ رحمت چيست

اکر تو جز دل خود روزی دیگر نخوری

Günāh-ı mā’ide-i bī-dirīğ-i rahmet çīst / Eger tu cüz dil-i ħod rüzī-yi diger ne-ħorī

[HE, 235b] Raħmetiñ bī-dirīğ olan mā’idesiniñ günāhı nedir, eger sen kendi gönlüñden ğayrı rızq yemez iseñ. Ya’nī ‘ilm ma’lūma tābi’dir. Seniñ aħvāliñi saña taħşīş eden seniñ isti’dādıñdır. Lākin taşavvuru müşkil olduğuna ‘ulemādan ekşeri bu maħalde ma’cūn olup kıvāma gelsin diye havānda şu dögerler.

[HM, 354a] Eger sen kendi gönülünden ğayrı rızq yemez iseñ raħmetiñ şucu nedir? Ya’nī ‘ilm ma’lūma tābi’dir ve seniñ aħvāliñi saña taħşīş eden seniñ isti’dādıñdır. Lākin

⁵¹¹ “Hükmettiğın şeylerin şerrinden beni kuru.” Hadīs-i Şerīf.

taşavvuru müşkil olduğuna bu bahşde ma'cün olsun diye havānda dögenlerin hadd ü haşrı yokdur.

کمر نبند بازر هیچکس صائب

که زخم تیر مکافات بر کمر نخوری

Kemer ne-bend be-āzār-ı hıç-kes Şā'ib / Ki zaḥm-ı tīr-i mükāfāt ber-kemer ne-ḥorī

[HE, 235b] Ey Şā'ib kimseniñ incinmesine bel bağlama ki tīg-i mükāfātıñ zaḥmını beliñe yemeyesin. Zīrā mükāfāt bir vechle def' olmaz.

[HM, 354b] Ey Şā'ib hıç kimseniñ incinmesine bel bağlama, ya'nī ihtimām etme ki mükāfāt oқunuñ pāresini beliñe yemeyesin. Zīrā mükāfāt rüşvet қаbül etmez.

[137. Gazel]

کوش تا دل بتماشای جهان نکذاری

داغ افسوس بر آینه جان نکذاری

Güş tā dil be-temāşā-yı cihān ne-güzārī / Dağ-ı efsūs ber-āyine-i cān ne-güzārī

[HE, 235b] Sa'y eyle tā gönlü cihān temāşāsına қomayasın, ḥayf dağını cān āyinesi üzere қomayasın. Zīrā nef-s-i insān bi't-ṭab' ḥāzıra mā'ildir. Kendine mülāyim olan shevāt-ı fāniyyeye 'alāқа edip cān āyinesine bir dağ ḥāşıl olmaya sebep olur. Bu sebebden bir ṭā'ife 'uzlete қarār verdiler. Merḥūm temāşā-yı 'ālemiñ mühlükelerinden birini beyān edip buyurdu ki:

[HM, 354b] Sa'y eyle ki қalbi cihāniñ temāşāsına қomayasın ve dünyāya 'alāқа ḥāşıl etmeyesin. Ve cān āyinesi üzere te'essüf dağını қomayasın. Zīrā bu ta'alluқ peydā olunca müfāraқat gāyet müşkil olup rūḥāniyyetiñi mükedder eyler.

جاه این بادیه از نقش قدم بیشتر است

پای مستانه بصرای جهان نکذاری

Çāh-ı ĩn bādiye ez-naqş-ı kadem bīşter est / Pāy-ı mestāne be-şahrā-yı cihān ne-güzārī

[HE, 235b] Bu bādiyeniñ kuyusu ayak naqşından efzündür, şahrā-yı cihāna ayağıñı mestāne kōmayasın. Ya ‘nī elbetde naqş-ı kadem sālīklerden kalır. Lākin çāh-ı ibtilāya vākı‘ olanlar gidenlerden efzūn olduğuna ma‘lūmumuz oldu ki bu şahrāda çāha düşenler gidenlerin iz‘āf-ı muzā‘fıdır. Pes, ‘āriife lāzımdır ki mestāne hareket etmeyip kendi hānesinde daħi olur ise bu ihtiyātı vācib bile.

[HM, 354b] Bu bādiyeniñ kuyusu kadem naqşından efzündür, cihān şahrāsına ayağı mestāne kōmayasın. Zīrā düşen çok lākin çıkmış yūz biñde bir yok. Keşret-i māl u devlet zarar etmez. Lākin helāk eden ‘alākadır, bu belādan hāzer eyle.

چشم بستن ز تماشای دو عالم سهل است

سعی کن سعی که دلرا نکران نکذاری

Çeşm besten ez-temāşā-yı dü ‘ālem sehl est / Sa‘y kon sa‘y ki dil-rā nigerān ne-güzārī

[HE, 236a] İki ‘ālem temāşāsından gözü bağlamak sehldir, sa‘y eyle sa‘y ki kalbi muntazır u müteħassir kōmayasın. Zīrā a‘zam-ı āfāt rābıta-i kalbiyyedir ki bu mantığı olunca pādīşāhlık mu‘ayyen olup māni‘ olmaz ve rābıta-i kalbiyye daħi emzice hasebiyle ihtilāf kabūl eder. Hāşılı mā-sivā ne olduğü tevfiķ-i ilāhī ile fehm olunur ise kaṭ‘-ı ‘alāka āsān olur. Zīrā tılısm-ı kā’inātıñ deķā’iķine nihāyet yokdur. Fethine muzaffer olanlar havf u recā beyninde sülūk ederler.

[HM, 355a] İki ‘ālem temāşāsından göz bağlamak kolaydır, lākin sa‘y eyle ki gönlü muntazır ve shevāt-ı fāniye ‘āşık kōmayasın. Zīrā i‘lācı müte‘azzir bir marazdır ki ‘ālem-i berzahda bi‘l-külliyeye rāhat bulamazsın. Ednā ‘aql ile bu ma‘nā bilinir lākin ‘amel eden nādirdir.

دشمن خانکی از خصم برونی بتر است

اختیار سر خود را بزنان نکذاری

Düşmen-i hānegī ez-ḥaṣm-ı birünī beter est / İhtiyār-ı ser-i ḥod-rā be-zebān ne-güzārī

[HE, 236a] Hānedeki düşman taşradaki ḥaşımdan beterdir, kendi başın ihtiyārını lisānıña terk edip her ne murād eder ise söylemesine müsā'ade eylemeyesin. Ya'nī lisān bir hānegī düşmandır ki şerrinden emniyyet mizān-i şerī'ati bir laḥza ferāmūş etmemekden gayrı ile imkānda olmaz. Zīrā bir kelime ile ebedü'l-ābād şāhibini dār-ı ḥüsrānda maḥbūs etmeye kādirdir.

[HM, 355a] Hānegī düşman tecrübe ile taşrada olan ḥaşımdan eşedir, kendi başın ihtiyārını lisāna kıomayasın. Zīrā lisānıñ fā'idesine bir fā'ide ve zararına bir zarar beñzemez. Ve te'emmül eyle ki bir kelime ile dünyāda kıanı ve mālī ve 'ırzı maşūn olup ve bir kelime ile şāhibini ḥelāk eyler, āḥiret daḥi böylecedir.

نخل امید تو آروز بود صاحب برگ

که سبک بارئ خود را بخزان نکذاری

Naḥl-i ümīd-i tu ān rüz būd şāhib-i berg / Ki sebük bārī-yi ḥod-rā be-ḥazān ne-güzārī

[HE, 236a] Seniñ naḥl-i ümīdiñ o günde şāhib-i berg olur ki kendi ḥıffet-i ḥamliñi ḥazāna kıomayasın. Ya'nī bir sāḥte ḥazān ile varıñı perīşān edesin. Murādı *mütü kable entemütü*⁵¹² merātiblerine işāretidir ki ednāsı mā-melekenden çıkıp fī-sebili'llāh terk ü tecrīd etmektir. Yoksa şiddet-i hırşından nāşī imāret-i intikāl zuhūr etdikde ḥudūd-ı şerī'atden ḥāric vaşıyyetler ve bi'l-fi'l Rabbü'l-'ālemīn'e 'arz olunacak vaḳtde 'āşiyāne ḥareketler ḥazān-ı iflāsıñ şüret-i menḥūsudur.

[fe'ilātün fe'ilātün fe'ilātün fe'ilün]

Kīse-i cānla ḥıfz eylediğın altunu

⁵¹² "Ölmeden önce ölünüz." Hadīs-i Şerīf.

Bozdurur eksigine eksigi çok vārisler

[HM, 355a] Seniñ naḥl-i ümīdiñ o günde şāhib-i berg olur ki kendi ḥıffet-i ḥamliñi ḥazāna ḳomayasın. Ya'nī bir sāhte ḥazān ile eşḳālīñi perīşān edip fikrden ḳurtulasın. Bu maẓmūnlar insānıñ aḥvāline ḍurūb-ı emşāldir ki in-şā'e'llāh imārāt-ı intikāl zuhūr etdikde ḥayrāt u ḥasenāt edemez isem vaşiyyete söz yokdur diyerek ya baḡteten gider yāḥud tedrici ḥaştalıkda vaşiyyetden ḥavf edip edemez ve yāḥud āḥir 'ömründe aḡrāz-ı nefsāniyyesine tābi' olarak şer'e muḥālif vaşiyyetle ḥuzur-ı ḥālīḳına 'āşī gider.

[fe'ilātün fe'ilātün fe'ilātün fe'ilün]

Kīse-i cānla ḥıfz eyledigiñ altunu

Bozdurur eksigine eksigi çok vārisler

زاد راه سفر دور توکل اینست

که در انبان خود اندیشه نان نکذاری

Zād-ı rāh-ı sefer-i dūr-ı tevekkül īnest / Ki der-enbān-ı ḥod endīşe-i nān ne-güzārī

[HE, 236b] Tevekkülün ba'īd olan seferiniñ zād-ı rāhı budur ki kendi taḡarcıḡıña etmek endīşesin ḳomayasın, ammā sen ḡalaṭ edip etmek ḳomazsın. Zīrā maṭlūb olan esbāb-ı 'ādiyyeyi maḥallerinde isti'māl edip i'timādı Allāh'a etmektir, 'alāmeti esbāb telef olduḡda infi'āl ü ıztırāb gelmemektir. Ve bu şüretde daḡi bir niçe mertebeler vardır ki kütüp-i ḳavmde bāb-ı tevekkülde mufaşşaldır.

[HM, 355b] Tevekkülün ba'īd olan seferiniñ zād-ı rāhı budur ki etmek fikrini taḡarcıḡıña ḳomayasın, ammā sen ḡalaṭ edip etmek ḳomazsın. Zīrā maṭlūb olan esbāb-ı ilāhiyyeleri mevḳi'lerinde isti'māl edip i'timādı Allāh'a etmektir ki esbāb bulunmadıḡı maḳāmda ıztırāb bulunmaya ve bu şüret daḡi merātible mütemāyizdir.

بدو صد چشم نشان باز ترامی باید
تیر تاراست نباشد بکمان نکذاری

Be-dü şad çeşm-i nişān bāz tu-rā mī-bāyed / Tīr tā rāst ne-bāşed be-kemān ne-güzārī

[*IHE, 236b*] Nişānıñ iki yüz gözü ile gör ve saña gerekdir ki tā oğ doğru olmadıkça kavse kıomayasın. Ya ‘nī pūte dedikleri nişān ki göz maķāmında olan nuķūş-ı müte ‘addideden oķu gözetmek şüretinde ve kendine vuşülünü ve ‘adem-i haķāsını murād etmek hey’ etinde durur iken işābet yine tīriñ istiķāmetine mevķūfdur.

Merhūm isti‘dāda bu mażmūnu đarb-ı meşel eyledi. Sen isti‘dādıñ kadar taţbīķ eyle. Yāhud çeşm-i nişān vaşf-ı terkībi olup nüşhalarda bulunan rāh lafzı tağyīr olunmaya. Bu taķdırece ma‘nā demek olur ki seniñ yoluña iki yüz göz dikici ile bile gerekdir ki oğ doğru olmadıkça kemāna kıomayasın. Gūyā ‘ādetā kemān-keşlere halk temāşā için cem‘ olduklarına işāret edip işābete halkıñ nazarınıñ fā’idesi yokdur oğ doğru olmadıkça demek ister.

[*IHM, 355b*] Nişānıñ iki yüz gözü ile yine saña gerekdir ki oğ doğru olmadıkça kemāna va‘z etmeyesin. Zīrā nişānıñ gözetmesi fā’ide etmez. Gūyā insānıñ kelimāt u güftārını kirāmen kātībīnler źabt ve źāyi‘ etmedigini temşiliyye tarīķi ile nişāna teşbīh edip ve egri oğ maķāmında olan şer‘e muħālif olan sözü kıavs-i nişāna kıoma diye naşīhat buyurdu. Bir ġarīb mażmūndur ve irsāl-i meşeli sihr-i helāldir.

عزلتی کز تو بود نام چو عنقا سهلست
جهد کن جهد که از نام نشان نکذاری

‘Uzletī ki-ez tu būd nām çü ‘anķā sehlest / Cehd kon cehd ki ez-nām nişān ne-güzārī

[*IHE, 236b*] Bir ‘uzlet ki ‘anķā gibi senden nām ola kıolaydır, cehd eyle ki nāmdan nişān kıomayasın. Ya ‘nī kimse seni hālet-i kıalbiyye ve uşul-i şūfiyye üzere bilmeye. Yoksa murād nām olunca bir iki haftada ‘āleme meşhūr olmaķ mümkündür. Ve erbāb-ı

taḥkīk-i ‘uzletiñ eşrefini ‘uzlet-i ḳalbiyyedir ki Mevlā’sıyla ḥalvet edip mā-sivāyı ferāmūş etmekdir dediler.

[HM, 356a] Bir ‘uzlet ki senden ‘anḳā gibi nām ola ḳolaydır, ceḥd eyle ki senden ve nāmıñdan nişān ḳomayasın. Yoksa şöhret ‘uzletiñ netīcesi olup sen maḥrūm ḳalırsın.

عمر چون قافلۀ رك روان در سفر است

تا بنا بر سر این ريك روان نكذارى

‘Ömr çün ḳāfile-i rīg-i revān ser-sefer est / Tā binā ber-ser-i ĩn rīg-i revān ne-güzārī

[HE, 237a] ‘Ömr, aḳıcı ḳum ḳāfilesi gibi geçmededir, āgāḥ ol ki bu rīg ü revān üzere binā ḳomayasın. Ya ‘nī şeddādī binā gibi niyyet-i fāsidelere teba‘iyyet edip baḡtaten mevt-i ḫabī‘ī geldikte zāḥir ü bātınıñ birden vīrān olmasın demektir.

[HM, 356a] ‘Ömr, rīg ü revān ḳāfilesi gibi seferdedir, olmaya ki bu aḳıcı ḳumuñ üzerine binā ḳoyup ḫūlyā-yı dūnyeviyyeye mübtelā olmayasın. Hemān ‘ömre bir ḫaml tedārik eyle ki ‘uḳbāya götüre.

تا در خانه بى مئت دوزخ باز است

دست رغبت بدر باغ جنان نكذارى

Tā der-i ḫāne-i bī-minnet-i dūzaḫ bāz est / Dest-i raḡbet be-der-i bāḡ-ı cinān ne-güzārī

[HE, 237a] Cehenneminiñ minnetsiz olan ḫānesiniñ ḳapısı aḳıḳ olduḳca raḡbet elini bāḡ-ı cinān ḳapısı üzere ḳomayasın. Gūyā imtināndan taḫazzürde mübālaḡa eyledi. Lākin ḫalt etdi, ḫabī‘at-i şī‘riyyeniñ seyyi’atındandır böyle küstāḫāne edālara sebep olur.

[HM, 356b] Cehenneminiñ bī-minnet olan ḫānesi ḳapısı aḳıḳ olduḳca raḡbet elini bāḡ-ı cinānıñ ḳapısı üzere ḳomayasın. Gūyā imtināndan taḫazzürde mübālaḡa eyledi. Lākin münāsib degildir. Zīrā cehennemi bilen bu söze cesāret edemez.

قطره را بحر کرم کوهر شهوار کند
نم و خون درمژه اشک فشان نکذاری

Ḳaṭre-rā baḥr-ı kerem gevher-i şehvār koned / Nem ü ḥūn der-müje-i eşk-feşān ne-güzārī

[HE. 237a] Kerem deryāsı ḳaṭreyi gevher-i şehvār eyler, ḳan ruṭūbetini göz yaşı saçıcı kirpikde ḳomayasın. Zīrā dünyā mezra‘-ı āḥiret olunca bundan a‘lā vü eşref ticāret ü kīmyā olmaz ki şuyu incü edesin.

[HM. 356b] Kerem deryāsı ḳaṭreyi şehvār gevher eyler, ḳanı ve ruṭūbeti ağlayıcı gözde ḳomayasın. Ya‘nī *ed-dünyā mezra‘atü’l-āḥire*⁵¹³ mefhūmunca göz yaşından a‘lā toḥm olmaz.

نرم کن نرم رک کردن خود را زنهار
تا سر خویشتن ببالین سنان نکذاری

Nerm kon nerm reg-i gerden-i ḥod-rā zinhār / Tā ser-i ḥvīştēn be-bālīn-i sinān ne-güzārī

[HE. 237a] Kendi gerdeniñ damarını mülāyim eyle mülāyim, aman tā kendi başıñı mızrāk yaşadığı üzere ḳomayasın. Zīrā damar ḥuşūnet üzere olunca baş o damar üzerinde mızrākda ṭurur gibi cilve eder ki şūret-i ‘āḳıbetiñ timşālidir. Güyā iṭā‘at-i emrde mübālağa eyledi.

[HM. 356b] Kendi gerdeniñ damarını mülāyim eyle ki başıñı mızrāk yaşadığı üzere ḳomayasın. Ya‘nī ‘inān edeniñ başı mızrākda görünür ve İhām etdiği gerdeniñ damarı mülāyim olmayınca bi‘l-fi‘l mızrāk başındaki re’s-i maḳṭū‘a müşābih ve ‘āḳıbetinden münzır olur.

⁵¹³ “Dünya ahiretin tarlasıdır.” Hadīs-i Şerif.

ما بامید عطای تو چنین بیکاریم

کار ما را بامید دکران نکذاری

Mā be-ümmīd-i 'aṭā-yı tu çünin bī-kārīm / Kār-ı mā-rā be-ümmīd-i digērān ne-güzārī

[HE, 237a] Biz seniñ kerem ü ihsānına ümīd ile böyle bī-kārız, bizim işimizi ğayrılarınıñ ümīdine ve mā-sivānıñ iltifātına kıomayasın. Ya'nī elimizden bir iş gelir de etmeyiz degildir. Belki bu baṭāletimiz vefret-i ihsānıñ mir'atıdır.

[HM, 356b] Biz seniñ keremiñe ümīd ile bī-kār u tenbel kıalmışızdır, bizim işimizi ğayrılarınıñ ümīdine kıomayasın. Ya'nī baṭāletimize ancak seniñ keşret-i ihsānıñdır. Yoksa elimizden bir iş gelir de etmeyiz ma'nāsına degildir. Hemān zannımızı taḥkīk ve rāh-ı tevfiķe irşād eyleye.

نیستی مرد کرانباری غفلت صائب

سر خود در سراین خواب کران نکذاری

Nīstī merd-i girān-bārī-yi ğaflet Şā'ib / Ser-i ḥod der-ser-i in ḥ'āb-ı girān ne-güzārī

[HE, 237b] Ey Şā'ib, sen ğafletiñ ḥaml-i şakīli ādemi deĝilsin, kendi başını bu ḥ'āb-ı girān başında kıoyup başdan çıkmayasın, āĝāh ol.

[HM, 357a] Ey Şā'ib, sen ğafletiñ ḥaml-i şakīli ādemi deĝilsin, kendi başını bu nevm-i şakīliñ başına kıomayasın. Zīrā dīn muḥakkaķ ve ğafletde helāk muḥarrerdir.

[138. Gazel]

در پیروی ارتکاب می ناب میکنی

این صبح را تصوّر مهتاب میکنی

Der-pīrī irtikāb-ı mey-i nāb mī-konī / In şubḥ-rā taşavvur-ı meh-tāb mī-konī

[IHE, 237b] Pīrlıken şāf olan badeyi irtikāb edersin, bu şubḥu meh-tāb taşavvur edersin.

Ya'nī şubḥ-ı 'ömr ağarıp ṭulū'-ı āfitāb nefsi-i nātıka qarīb olmuş. Lākin sen ğāfil bu şubḥ-ı şādıķı meh-tāb kıyās edip böyle bir vaķt-i nefsi zāyi' etmedesin.

[IHM, 357a] İhtiyārılıķda şāf bādeyi irtikāb edersin, bu şabāḥı meh-tāb taşavvur edersin.

Ya'nī 'ömr şabāḥı ağardı ve şems nātıka mağribinden ṭulū'a qarīb oldu. Sen böyle zıyķ vaķtı a'zam bevā'is-i ğaflete şarf edersin.

مویت سفید کشت و همان از شراب تلخ

در شیر زندگانی خود آب میکنی

Mūyet sefīd geşt ü hemān ez-şarāb-ı telḥ / Der-şīr-i zindegānī-yi ḥod āb mī-konī

[IHE, 237b] Seniñ kılıñ beyāz oldu ve yine acı şarābdan ḥayātıñ südüne şu ķatarsın. Ya'nī ḥuzūr-ı Rabbü'l-ālemīn'e temsil vaķtinde şuleḥā mefāsıd-i a'mālini ıslāḥa sa'y ederler. Ammā sen şāliḥini ifsāda meyl edersin o dergāha bu ḥāl ile nice gidersin?

[IHM, 357a] Şaķalıñ ağardı ve yine acı şarābdan kendi ḥayātıñ südüne şu ķatarsın. Ya'nī şarāb içmek bu vaķtde süd gibi şāf olan 'ömr-i 'azīzi şu ķatıp ifsād etmedir.

از توبه حرف میزنی و باده میخوری

بیدل میشوی و دگر خواب میکنی

Ez-tevbe ḥarf mī-zenī vü bāde mī-ḥorī / Bīdār mī-şevī vü digər ḥ'āb mī-konī

[IHE, 237b] Tevbeden lāf urup bāde içersin uyanıķ olursun ve yine uyursun, bu rü'yā-yı perīşānıñ qarībēn berzaḥda ta'bīrini 'aynü'l-yaķīn görürsün. Lākin tevbe nedāmetden neş'et etdikden şoñra böyle uyķuya varıp uyanmaķ daḥi kem-ḥaşlet degildir.

[HM, 357b] Tevbeden lâf urup bâde içersin, uyanık olup yine uyursun. Bu şüretle bir gice kendini mezârda bulursun. Çünkü uyandın n'îçün uyursun? Lâkin tevbe nedâmetden olunca kem-ħaşlet degildir şâhibini ħalâş eder.

در قلمی که کشتی نوحست در خطر
بالین ز کرد بالش کرداب میکنی

Der-ķulzümī ki keştī-yi Nūhest der-ħaţar / Bālīb ez-gird-i bālīş-i gird-āb mī-konī

[HE, 237b] Bir deryāda ki Nūħ gemisi muħāţarada ve emniyyet yok iken sen yüz yaşdığını gird-ābdan edersin. Gūyā merħūm bu dār-ı ibtilānīñ keşret-i āfātından Nūħ sefinesi ħaţardadır diye oğlunuñ helākına işaretle teķallübāt-ı dünyeviyyeden ġāfil olana pend eyledi.

[HM, 357b] Bir deryāda ki Nūħ'un sefinesi muħāţaralıdır, sen yaşdığını gird-ābdan edersin. Ya'nī bu 'ālem-i kevn ü fesād dā'imā inķılāb-ı ġūn-ā-ġūna mübtelā ve emniyyet kimseye müyesser deġil iken seniñ ġafletīñ a'cebū'l-'uccāb bir ma'nādır.

سر رشته حیات باخار رسید و تو
پس پس سفر چو طفل رسن تاب میکنی

Ser-rişte ħayāt be-āħir resīd ü tu / Pes pes sefer çü tıfl-ı reen-tāb mī-konī

[HE, 238a] Ĥayāt ser-riştesi āħire erişdi ve sen muţaf şakirdi gibi gerü gerü sefer edersin. Ya'nī cell himmeti ileriye varıp tedāriki aceleye ķaşr edecek vaķtde sen bi'l-külliyeye dünyāya meşġul olup ħulūd üzere ķalır gibi ĩrād tedārikindesin.

[HM, 357b] 'Ömr ser-riştesi āħire erişdi ve sen tıfl-ı resen-tāb gibi gerü gerü sefer edersin. Muţaf lar ip bükdükde meşħūrdur, gerü giderler. 'Ālem-i ŧabī'ate ve meşāġil-i sufliyete meyl edenleri muţaf şākirdine temşīl eyledi.

دلر برای جسم ز می میکنی خراب
تعمیر دیر از کل محراب میکنی

Dil-rā berāy-i cism ez-mey mī-konī ḥarāb / Ta‘mīr-i deyr ez-dil-i miḥrāb mī-konī

[HE, 238a] Göñlü cism ecilinden bādeden ḥarāb edersin, miḥrāb çamurundan kilīsā ta‘mīr edersin. Müslümān degilsin demek ister. Gūyā cisme kuvvet gelmek için bāde içen elbetde qalbini ḥarāb edip ma‘nāda miḥrābıñ enqāzıyla deyr ta‘mīrine sa‘y eder gibi olur.

[HM, 358a] Göñlü cism ecilinden bādeden ḥarāb edersin, miḥrāb çamuru ile kilīsā ta‘mīr edersin. Bu şüret İslām’a yaqışır mı? Qalbe miḥrāb tesmiye etdiği her şūfiyyeniñ teveccühü olduğundandır.

درمان شیب بادۀ روشن نمیکند
زخم کتان رفو چه بمهتاب میکنی

Dermān-ı şeyb bāde-i rūşen ne-mī-koned / Zaḥm-ı ketān rufū çe be-mehtāb mī-konī

[HE, 238a] İhtiyārılığa bāde dermān etmez, ketānıñ zaḥmını mehtābla ne edersin? Ya‘nī bi‘l-ḥāşşa mehtāb ketānı çevirir iken mehtābla oña ‘ilāc olduğu gibi bāde daḥi zāhir-i ebed ne kuvvet verir ise de elbetde bir taraftan keşret-i ruṭūbet ve irtifā‘-ı buḥār ile envā‘-ı illet celbine sebep olur.

[HM, 358a] Rūşen olan bāde ihtiyārılığın dermānını etmez, mehtābla ketān-ı zaḥm zaḥmına ne rufū edersin? Zīrā bāde bedene bir taraftan kuvvet verir ise de bir taraftan keşret-i ruṭūbet ve vefret-i neccār ile ḥarāb etmeden ḥālī olmaz.

چون عقل و هوش و دین و دلترا شراب برد

آهنك این سفر بچه اسباب میکنی

Çün 'aql u hūş u dīn ü dilet-rā şarāb bürd / Āheng-i ĩn sefer be-çe esbāb mī-konī

[HE, 238a] Çünkü seniñ 'aql u hūş u dīn ü qalbiñ şarāb iletđi. Bu seferiñ qaşđını ne esbābla edersin? Zīrā ser-māye-i kesb-i sa 'ādet-i uḥreviyye şarāb sebebiyle telef olup müflis qaldıñ. Esbābsız sefer sekre dek gidecegine şübhe yokdur.

[HM, 358a] Çünkü seniñ 'aql u fikr ü dīn ü qalbiñi şarāb ḥarāb etdi. Pes bu āḥiret seferini ne esbābla edersin ve tarīq-i 'uqbāya kimiñ refāqatiyle gidersin?

موی سفید مشرق صبح ندلمت است

وقت است توبه کرزمی ناب میکنی

Mūy-ı sefīd maşrıq-ı şubḥ-ı nedāmet est / Vaqt est tevbe ger ez-mey-i nāb mī-konī

[HE, 238a] Beyāz kıll şubḥ-ı nedāmetiñ maşrıqıdır, vaqtdir eger şāf bādeden tevbe eder iseleriñ. Zīrā ḥaḳīqatde bāde degil bir şu içmeye vaqt qalmadı. İḥtiyārıñ elinde iken bāde yerine göz yaşı dök ola ki bu dökme o dökmeği maḥv eyleye.

[HM, 358a] Beyāz kıll nedāmet şabāhınıñ maşrıqıdır, eger şāf bādeden tevbe eder iseñ vaqtdir. Zīrā bāde degil bir şu içmeye vaqtıñ taḥammülü qalmadı. Bāde maqāmına bir müddet bārī göz yaşı dök ki neşātı maşerde zuhūr eder.

ازروی کرم دل بتو پر تو نمیرسد

تا پشت خویش کرم بسنخاب میکنی

Ez-rūy-ı germ-i dil be-tu pertev ne-mī-resed / Tā püşt-i ḥ'īş germ be-sincāb mī-konī

[HE, 238b] Sen sincabla kendi arqañı sıcak etdikce qalbiñ sıcak yüzünden saña pertev erişmez. Ya 'nī libās- zāhir kaydına düşdükce 'ālem-i qalbden bī-ḥāber qalıp onuñ āsar-

ı germiyyetinden müntefi' olamazsın. Zīrā albe iki ma'nā birden ŐııŐmaz demeniñ ma'nāsı budur.

[HM, 358b] Kendi aranı sincāb ile sıcak etdikce albiñ sıcak yüzünden saña pertev erişmez. Ya'nī libās-ı zāhir aydına düşdükce 'ālem-i albiñ āŐār-ı germiyyetinden maħrūm alırsın.

ھمّت ز رآستان بافتادکی بجوی
بالین ز راه ساز اکر خواب میکنی

Himmet ez-rāstān be-ūftādegī bi-cūy / Bālīn ez-rāh sāz eger h'āb mī-konī

[HE, 238b] Ehl-i istiāmetden himmeti tevāzu'la ve zilletle aleb eyle, eger uyur iseñ yaŐdıı yoldan eyle ki arīiñ himmetine mazħar olasın. Ma'nāda ve Őüretde düm-dār bulunan uyanıqlar seni bu ħāletde bulunca elbetde bīdār ederler. Zīrā her ħālde ūftāde bulunup merħamete Őāyeste Őüretle cilve etmiŐ olursun.

[HM, 358b] Rāstlardan ya'nī istiāmet Őāhiblerinden himmeti tevāzu' ve ūftādelik ile iste, eger uyur iseñ yaŐdıı yoldan eyle. Ya'nī ğaflet olur ise de bārī yolunda olsun ki uyanıqlar ğedikde merħamet edip belki uyarırlar.

اول دل و زبان خود از توبه پاك كن
صائب اكر نصيحت احباب میکنی

Evvel dil ü zebān-ı ħod ez-tevbe pāk kon / Őā'ib eger naŐīħat-i aħbāb mī-konī

[HE, 238b] Ey Őā'ib, eger aħbāba naŐīħat eder iseñ evvelā tevbeden olmak vechi üzere albiñi ve lisānıñı pāk eyle. Tā ki meŐīħate müsta'idd ve īāza müsteħa olasın.

[HM, 358b] Ey Őā'ib, eger aħbāba naŐīħat eder iseñ evvelā sen tevbe ile lisān u albiñi pāk eyle ki pākların nukunda ğālibā eşer muarrerdir.

[139. Gazel]

تو قدر درد و غم جاودان چه میدلی

حضور عافیت رایکان چه میدلی

Tu adr-i derd ü am-ı cāvidān e mī-dānī / Huzūr-ı ‘āfiyet-i rāygān e mī-dānī

[HE. 238b] Sen ebedī olan ya‘nī müddet-i tavīle musalla olan derd ü gamıñ adrini ne bilirsın ve her hālde ucuz u rāyic olan ‘āfiyetiñ adrini ne bilirsın? Ya‘nī bu kār-hānede insāna ‘ārız olan emrāz u ‘ilel ‘āfiyet-i ebediyyeniñ tebdīl olmuş münker şüretidir ki yarın bu marazların ismi ‘āfiyet ü ‘āfiyetlerin nāmı maraz olup ekser su‘edā erbāb-ı ibtilāya ıbtā ederler. Ammā seniñ gibi hāzıra mā‘il ve cevher adrini bilmezler sādelevhāne şikāyet ederler.

[HM. 359a] Sen mütemādī olan derd ü gamıñ kıymetini ne bilirsın ve her hālde ucuz u revā‘ic olan ‘āfiyetiñ adrini ne bilirsın? Ya‘nī dünyādaki derd ü gam āhıret ‘āfiyetidir ki tebdīl-i şüret ile dünyāda bulunmamışdır. Onuñ-iün ekser-i su‘edā ehl-i derde ıbtā ederler.

نکرده سفری در رکاب بیوشی

گذشتن از سر کون و مکان چه میدلی

Ne-kerdeī seferī der-rikāb-ı bī-hūşī / Güzeşten ez-ser-i kevn ü mekān e mī-dānī

[HE. 239a] Bī-hoşluk rikābında bir sefer etmemişsin, sen kevn ü mekān hevesinden geçmeyi ne bilirsın? Ya‘nī tedrīci ibtāl-ı ahkām-ı havāss-ı zāhire vü bātına ederek yalnız lafza-i celāle zikri ile saña bir aybet gelip ma‘nevī bir arīb ü ‘acīb müsāfir olmadıca kevn ü mekāndan geçmek nedir bilmezsin.

[HM, 359a] Bî-hoşluk rikâbında bir sefer etmemişsindir, kevn ü mekân hevesinden geçmeyi ne bilirsin? Merhûm şüfiyyeniñ gaybet dedikleri aḥvâllerine işâret eder ki tafşîli geçmiştir.

تو کز حصار تن خود نرفته بیرون
ره برون شدن از آسمان چه میدلی

Tu ki-ez-ḥiṣâr-ı ten-i ḥod ne-refteî bîrûn / Reh-i birûn şoden ez-âsmân çe mî-dânî

[HE, 239a] Sen ki kendi ḥiṣâr-ı bedeniñden taşra gitmemişsindir, taḇî'î olan semavâtdan taşra olmanıñ yolunu ne bilirsin? Güyâ demek ister ki bedeniñle bu ḥuşûşda âsumânîñ farkı yokdur. Lâkin rûtbe-i fenâya tevaḳḳuf eder bir ḥâletdir.

[HM, 359a] Sen kendi bedeniñ ḥiṣârından taşra gitmemişsindir, âsumândan taşra gitmeniñ yolunu ne bilirsin? Ya'nî gözûñ nûruna cām māni' olmadığı gibi âsumân daḥi ervāḥiñ geçmesine māni' olmaz. Lâkin evvel belâ bedenden insilâḥı bilmezsin.

تمام عمر بین پروری بر آمده
غمی بغیر غم آب و نان چه میدلی

Tamām-ı 'ömr be-ten-perverî ber-âmedeî / Ğamî be-ğayr-ı ğam-ı âb u nân çe mî-dânî

[HE, 239a] Sen cümle 'ömrüñde ten-perverlik ile gelmişsindir, âb u nân ğamından ğayrı bir ğam ne bilirsin? Ya'nî benî-âdemden akrân u emşâliñ olanlar bu 'âlemde ne rütbeler kesb edip sen ḥayvâniyyetde ḳaldığıñı bileydiñ o vaḳtde ğam ne demekdir ve ḥasretiñ ma'nâsı nedir bilir idiñ.

[HM, 359a] Sen tamām-ı 'ömrüñde refâhiyyetle perverde olmuşsundur, âb u nân ğamından ğayrı bir ğam ne bilirsin? Ya'nî seniñ akrânların mücâhedât u riyâzât ile ne rütbeler kesb edip gittiklerin bileydiñ ğam ne olduğun bilir idiñ.

ز برك و بار تعلق نكشته دل سرد

تو قدر سيلی باد خزان چه میلی

Ez-berg ü bār-ı ta'alluḡ ne-geṣṡeī dil-serd / Tu ḡadr-i sīlī-yi bād-ı ḡazān ḡe mī-dānī

[HE, 239a] 'Alāḡa berg ü bārından ya'nī ṣhevātī fāniyye muḡabbetinden ḡönlüñ ṣuḡ olmamış iken sen bād-ḡazān sillesiniñ ḡadrini ne bilirsin? Ya'nī bād-ı ḡazān maḡāmında olan ḡavādiṣ-i kevniiyeniñ ḡadrin o ādem bilir ki dūnyādan ve lezā'izinden ḡalbi nefret edip beḡāya teveccūh etmiş ola, ki böyle ādem belāyī ni'met 'add eder.

[HM, 359b] Ta'alluḡ berg ü bārından uṣanmış degilsin, sen bād-ı ḡazān sillesiniñ ḡadrini ne bilirsin? Ya'nī ṣemerāt-ı 'alāḡadan o ādem vaz gelir ki ḡavādiṣāt-ı rūzgārdan ṣikāyet etmeyip belāyī ni'met 'add eder ola.

نیافتی نظر از شبنم سبک پرواز

نشست و خواست درین بوستان چه میلی

Ne-yāftī naḡar ez-ṣebnem-i sebūk pervāz / Niṣest ü ḡ'āst der-īn būstān ḡe mī-dānī

[HE, 239a] Sebūk-pervāz olan ṣebnemden bir naḡar bulmadın, bu ḡülistānda oturup ḡalkmayı ne bilirsin? Ya'nī eḡer dīde-i i'tibārīñ ṣāf olsa ṣebnemden ḡülṣen-i 'āleme gelip gitmeniñ ṣīvesin öḡrenip reng ü būy-ı rūzgāra iltifāt etmeksizce dār-ı beḡāya ṣāfī vü nazīf rücū' eder idiñ.

[HM, 359b] Sebūk-pervāz olan ṣebnemden bir naḡar bulmadıñ, bu ḡülistānda oturup ḡalkmayı ne bilirsin? Eḡer dīde-i i'tibārīñ ṣāf olsa ṣebnemde i'tibār olup bostān-ı 'āleme 'alāḡayı muḡkem etmez idiñ ve vaḡti geldikde firāḡından zaḡmet ḡekmez idiñ.

دلت خوشست که داری ثمر درین بوستان

فراغ بالی سرو روان چه میلی

Dilet hoşest ki dārī ṣemer der-īn būstān / Ferāg-ı bālī-yi serv-i revān çe mī-dānī

[HE, 239b] Seniñ gönlün hoşdur ki bu bostānda ṣemer tutasın, kaldı ki serv-i revānıñ ferāg-ı hātırla olduğun ne bilirsın? Ya'nı sen ferāg-ı hātırı ṣemere-i 'ācilede kıyās edersın. Ammā eger serv-i revān hadīka-i kuds olan insān-ı kāmil gibi bu bostānıñ ṣemeresinden kendini tenzih eylesen o zamān ferāg-ı hātır ne demek olduğun 'aynū'l-yakīn müşāhede eder idiñ. Faqır bi-ḥamdi'llāhi te'ālā seyāhatimiz esnāsında cebrice bu ṣemeresizlikde olan şafā-yı hātırı gördük. Lākin şimdiki şürete girmedikce o hāletlerin çāšnisi dimāg-ı cānda zuhūr etmedi.

[HM, 359b] Bu bostānda mīve-dār olduğuna ḳalbiñ hoşdur, serviñ ferāg-ı hātırın ne bilirsın? Ya'nı sen hadīka-i fāniyyeniñ ṣemerātı ile olduğun gibi serv daḳı yüz o kadar ṣemersizliginden hoş-hātırdır. Lākin ḫazānda ma'lūm olur.

در آفتاب قیامت نسوخته است دلت

قماش داغ دل خونچکان چه میلی

Der-āfitāb-ı kıyāmet ne-sūḫte est dilet / Kūmāş-ı dāg-ı dil-i ḫūn-çekān çe mī-dānī

[HE, 239b] Seniñ gönlün kıyāmet güneşinde yanmamışdır, ḳan damladıcı ḳalbiñ dāgı ḳumāşını ne bilirsın? Eger 'aşḳ-ı ilāhiden bu 'ālemde behre-yāb olaydıñ o zamān ricālu'llāhın ḳalbi ne hāletdedir ve ne çekerler ma'lūmuñ olur idi. Ve āfitāb-ı kıyāmet ta'biri mevt-i ihtiyāriden soñra vāqı' olan tecelliyāta işāret içündür.

[HM, 360a] Seniñ gönlün kıyāmet güneşinde yanmamışdır, ḳan damlayıcı ḳalbiñ ḳumāşını ne bilirsın? Eger 'aşḳ-ı ilāhiden vāqıf olaydıñ gönül ne demektir, dāgıñ ma'nası nedir bilir idiñ.

فريب خورده نيرنگ نوهارانى

عيار چهره زرد خزان چه ميللى

Firīb-ḥorde-i nīreng-i nev-bahārānī / 'Iyār-ı çehre-i zerd-i ḥazān çe mī-dānī

[HE, 239b] Nev-bahārların ḥīlesi aldamasını yemişsindir, ḥazānıñ şarı çehresi 'ayārını ne bilirsın? Ya 'nī şūret-i mevt-i iḥtiyārī olan ḥazānıñ rütbesin o zamān fehm edersin ki ḥayāt-ı 'ācileniñ mişāli olan bahāra aldanmayasın.

[HM, 360a] Sen nev-bahārlarıñ aldamasını kabūl etmişsindir, ḥazānıñ şarı çehresiniñ 'ayārını ne bilirsın? Ya 'nī aşl-ı nev-bahār ḥazānda maḥfīdir. Lākin her göz görmez.

ترا که کار نیافتاده با جهان صائب

سبک رکابى عهد جهان چه ميللى

Tu-rā ki kār ne-yüftāde bā-cihān Şā'ib / Sebük-rikābī-yi 'ahd-i cihān çe mī-dānī

[HE, 240a] Ey Şā'ib seniñ ki cihāna işiñ düşüp aḥvāline vākıf olmamışsındır. Cihān vaḳtiniñ serī'ü'z-zevāl olduḡun ne bilirsın? Allāh taşdıķ eyleye.

[HM, 360a] Ey Şā'ib seniñ ki cihāna bir işiñ düşmemişdir, cihān 'ahdiniñ serī'ü'z-zevāl ve muḥāl-ender-muḥāl olduḡun ne bilirsın?

[140. Gazel]

قطره از قلمز توحيد باشد هر دلى

دست رد بر هيچ مخلوقى منه كر واصلى

Ḳatreī ez-ḳulzüm-i tevḥīd bāşed her dilī / Dest-i redd ber hīç maḥlūķī me-nih ger vāşilī

[HE, 240a] Her bir gönül tevḥīd baḥrinden bir ḳatre olur, eger vāşil iseñ bir maḥlūkuñ üzerine redd elini ḳoyma. Zīrā cümlesi ḥālīķa nazaren ri'āyete müsta'iddirler. Ammā maḥlūķa nazar edince muḳteżā-yı şerī'at üzere temyīz merātib-i şartdır.

[HM, 360a] Her bir gönül tevḥīd bahrinden bir kaçre olur, eger vāşıl iseñ bir maḥlūku redd etme. Zīrā ḥālīka nazār olunduḡda böyle ammā maḥlūḡ i'tibārında mīzān-ı şerī'atle herkes vezn olunup lā'ıḡi ile mu'āmele olunur.

کرد هستی در سفر دارد ترا چون کرد باد

هر کجا این کرد بنشیند پا در منزلی

Gerd-i hestī der-sefer dāred tu-rā çün gird-bād / Her kocā ĩn gerd ni-nişīned ez-pā der-menzilī

[HE, 240a] Varlık ġubārı kaçırġa gibi seni seferde dutar, her kaçde bu toz ayakdan kaçalıp oturur ise menzildesin. Ya'nī kaçurb u bu'd ve sefer ü iḡāmet ecsām-ı keşīfeniñ muḡteziyātındandır. Her ne zamān bu muḡteziyāti terk eder iseñ ya'nī cismāniyyete meşġul olmaz iseñ menzildesin.

[HM, 360b] Varlık ġubārı seni kaçırġa gibi seferde tutar, her kaçde bu ġubār ayakdan kaçalıp ise sen kaçonaçdasın. Ya'nī kaçurb u bu'd ve sefer ü iḡāmet ecsāmıñ iḡtizāsıdır. Yoḡsa 'ālem-i rūḡānīde muḡteżāt-ı āḡiri taḡūr gelip kaçonaç ġörünür.

بر کران مشکلت از بحر بیرون آمدن

ورنه خس از هر کف بیمغز دارد ساحلی

Ber-girānān müşķilest ez-baḡr bīrūn āmeden / Ver ne ḡas ez-her keff-i bī-maġz dāred sāḡilī

[HE, 240a] Şaḡīllere baḡrden taşra gelmek müşķildir, yoḡsa ḡafīf olan çöp her bī-maġz olan köpükden bir sāḡil dutar. Ya'nī her mavtında şıḡlet mūcib-i envā'-ı cefā ve ḡıffet mūrīş-i envār-ı şafā olacağına bu mażmūn kāfīdir.

[HM, 360b] Şuḡalāya baḡrden taşra çıkmaḡ müşķildir, yoḡsa ḡafīf olan çör ü çöp her bī-maġz olan köpükden bir sāḡile mālıkdir ve selāmet ḡıffeti berekātıyla vaḡanıdır.

میکشاید عقده فولاد را آتش چو موم
عشق عالم سوز را یاد آر در هر مشکلی

Mī-güşāyed 'uḳde-i fūlād-rā āteş çü mūm / 'Aşḳ-ı 'ālem-sūz-rā yād ār der-her müşkilī

[HE, 240a] 'Uḳde-i fulādī āteş mūm gibi ḥall eder, her müşkilde 'ālem-sūz olan 'aşḳı zıkr eyle. Feth olur ve inkār eden daḥi şādıḳdır. Zīrā 'aşḳıñ ḥavārıḳ-ı 'ādāta dā'ir aḥvālī ḥudūd-ı 'aḳldan ḥāricdir.

[HM, 360b] Āteş fūlādıñ 'uḳdesi mūm gibi feth edip zaḥmet çekmez, sen her müşkilde 'ālem-sūz olan 'aşḳı ḥāṭıra getir. Bir muḡlaḳ ḳalmaz. Zīrā herkesiñ bir ḥuşūşda 'aşḳı olunca elbetde 'aşḳıñ berekātıyla kendine melāl gelmeyip tamāmına bā'is olur.

تا درین وحدت سرادری بر خویشتن نظر
در حساب دفتر ایجاد فرد باطلی

Tā der-īn vaḥdet-serā dārī ber-ḥ'īştēn naẓar / Der-ḥisāb-ı defter-i ĩcād ferd-i bātılī

[HE, 240a] Bu vaḥdet-i sarāyda kendiñe naẓar etdikce ĩcād defteri ḥesābında ferd-i bātıl ve ḥuliyi-yi ma'rifetden 'ātılsın. Zīrā 'ārife kendini var bilme ḳadar bir cehl-i 'azīm olmaz ki 'amā-yı mader-zādı ĩḥām eder da'vālardandır. Bu maẓmūn libās-ı āḥirde geregi gibi şerḥ olunmuştur.

[HM, 361a] Bu vaḥdet-i sarāyda kendiñe naẓar etdikce ĩcād kitābıñ ḥesābında ferd-i bātıl ve ḥuliyi-yi ma'rifetden 'ātılsın. Zīrā 'ārife göre kendini görmek ḳadar zarar yoḳdur.

کشتی را یک معلم بس بود بهر نجات
چرخ از پادر نیاید تا بود صاحبلی

Keştīyī-rā yek mu'allim bes būd behr-i necāt / Çarḫ ez-pā der-ne-yāyed tā būd şāḥib-dilī

[HE, 240b] Necāt için bir sefīneye bir mu‘allim kifāyet eder, felek ayakdan düşmez bir şāhib-dil mevcūd olduğca. Ḥadīṣ-i şerīfi nazm eyledi ki “Yer yüzünde Allāh Allāh der bulduğca kıyāmet kopmaz.” Bu ḥayr-ı nebevī esrār-ı keşīreyi ḥāvī olduğundan erbāb-ı ḥaḳīḳat katı çok şerḥ etmişlerdir. Ednāsı ‘ālemiñ beḳāsına sebep insān-ı kāmiliñ vücūdu imiş demekdir.

[HM, 361a] Bir sefīneye necāt için bir re’s kifāyet eder, bir şāhib-dil olduğca felek ayakdan düşüp nizām-ı ‘ālem fāsīd olmaz. Ḥadīṣ-i şerīfi nazm eyledi ki “Mādām yer yüzünde Allāh Allāh der bulunur, kıyāmet kā’im olmaz.”

سالها باید درین وادی ز خود وحشی شدن

تا بسر وقت تو آید همچو مجنون محلی

Sālḥā bāyed der-īn vādī ez-ḥod vaḥṣī ṣoden / Tā be-ser-i vaḳt-i tu āyed hem-çü Mecnūn maḥmilī

[HE, 240b] Niçe yıllar kendinden vaḥṣī olmaḳ gerekdir ki seniñ ḥāṭırın su’āl etmeye Mecnūn gibi bir maḥmil gele. Ya ‘nī maḥbūb-ı mecāzī ‘āşıkı bu tavra girmedikce ya ‘nī cemī’ kā’ inātdan nefret ü vaḥṣī olmadıkca iltifāt etmeyince ma’şūḳ-ı ḥaḳīḳī ne rütbede mā-sivādan vaḥṣet taleb etmedigi ma’lūm olur.

[HM, 361a] Bu vādīde nice yıllar kendinden vaḥṣī olmaḳ gerekdir, tā ki Mecnūn gibi seniñ ḥāṭırın su’āl etmeye bir maḥmil gele. Leylā’niñ şahrāda Mecnūn’u ziyārete gitmesine işāretidir. Vāḳı’ā bir ādem umūr-ı ma’āş ve muḳteziyāt-ı ṭabī’atde vaḥṣī olmadıkca ṭā’ife-i kibāra vāḳı’ olan ḥāllerden bir eṣer zuhūr etmez. Zīrā ādemiyyet ḡāyet güçdür.

بار بر داریست بهر توشه فردای تو

مغتنم دن چون بدرگاه تو آید سائلی

Bār-derdārīst behr-i tūşe-i ferdā-yı tu / Muḡtenem dān çün be-dergāh-ı tu āyed sā’ ilī

[HE, 240b] Seniñ yārınki azıgıñ içün bir yük qaldırıcıdır, çünkü seniñ qapıña bir sâ'il gelir gānīmet bil. Zīrā be-her-hāl sen ma'āş-ı bāqıyye taḥşīl ve evvel-bā-evvel göndermek-içün me'mürsun. Bād-hevā bir ḥammāl ki sâ'ildir, dergāhıña geldikde kudūmundan mesrūr olup muḳtezā-yı vaqt ü ḥāle göre yüklenmek lâzımdır.

[HM, 361b] Seniñ yārınki rızqıñ içün bir yük qaldırıcıdır, seniñ qapıña bir sâ'il geldikce gānīmet bil ve bir miqdār āḥirete rızq taḥmīl etmede ḳuşūr etme, eger ĩmānıñ kāmil ise.

کرچه با هرکس کنی نیکی نمی بینی زیان

سعی کن زنهار پیدا کن زمین قابلی

Gerçi bā-herkes konī nīkī ne-mī-bīnī ziyān / Sa'y kon zinhār peydā kon zemīn-i qābilī

[HE, 240b] Her kime iyilik eder iseñ ziyān görmezsin, aman sa'y ile qābil-i zemīn tedārik eyle. Meşelā sâ'iliñ senden aldığı şadaqayı hevā-yı nefsine şarf ile zārūrātına şarfıñ beyninde yerden göge dek farkı vardır.

[HM, 361b] Her kime iyilik eder iseñ ziyān etmez iseñ de amān cehd edip qābiliyyetli zemīn taḥşīl eyle. Zīrā biri evc biri zemīn ile biri biñ veren zemīn beyninde tefāvüt-i 'azīme vardır. Meşelā qarnı toḳ ve kendi fāsıq bir faḳīre bir etmek iḥsān etmek ile şuleḥādan su'āle kudreti yok birine bir etmek vermekte insānıñ qalbi daḥi şehādet eder ki müsāvī degildir. Ve bu ḥuşūş nazarı yalnız rızā-yı ilāhī olanlardadır. Yoksa münāsebeti ri'āyet yāḥud muḳtezā-yı ṭabī'at yāḥud irāde-i riyā vü şehvet qarışdıqda āteşe buḡdāy ekmeye beñzer bir ḥāletdir.

هست در دنبال هم پست و بلند روزگار

سر بجای پا کذارى کرچه شمع محفلى

Hest der-dünbāl hem pest ü bülend-i rüzgār / Ser be-cāy-ı pā gūzārī gerçi şem'-i maḥfilī

[HE, 240b] Eyyāmīñ rif‘at ü tenezzülü birbiri ardıncadır, eger meclisiñ şem‘i iseñ de elbetde başıñı ayağıñ yerine kırsun. Ya‘nī şem‘ ehl-i meclise bu mażmūnu ifāde eder ki başlar ayaklar ile tebdīl-i mekān etmek bu bezmiñ ‘ādetidir.

[HM, 362a] Rūzgārīñ rif‘at ü tenezzülü mütetābi‘dir, biri gider biri gelir, maḥall-i i‘tibār budur ki ger sen meclisiñ şem‘i iseñ de başı ayağıñ yerine kırsun. Ya‘nī bir ḥāl üzere temādī muḥāl gibi bir ma‘nādır. İrsāl-i meşeli pek münāsib mażmūndur.

پیشتر از طول خواهد بود عرض راه تو

اینجنین کز مستی غفلت بهر سوماغلی

Bīşter ez-ṭūl ḥ‘āhed būd ‘arz-ı rāh-ı tu / İn çünīn ki-ez mestī-yi ğaflet be-her sū mā‘ilī

[HE, 241a] Buncılayın ki sen ğaflet ser-ḥoşluğundan doğru gidemeyip her tarafa meyl ve ‘abeş seyr edersin. Seniñ ṭarīkiñ ‘arżı ṭulundan ziyāde olacaqdır. Ya‘nī ṭarīk-i müstaḳīmden ṭuruk-ı şhevāta meyl edenlerin ḥāli böyle olur.

[HM, 362a] Seniñ ṭarīkiñ ‘arż-ı ṭulunda ziyāde olacaqdır, ğaflet sekrinden buncılayın ki her tarafa mā‘ilsin. Ya‘nī ṭarīk-i müstaḳīmden yemīn ü yesāra ol kadar meyl edersin ki menzile varmağ seniñ için müşkil olur. Zīrā taṭvīl-i ṭarīke mübtelāsın.

نوبهار زندگی در خواب غفلت صرف شد

از مال خویشتن صائب چه چندین غافل

Nev-bahār-ı zindeğī der-ḥ‘āb-ı ğaflet şarf şod / Ez-me‘āl-i ḥ‘iştēn Şā‘ib çe çendīn ğāfilī

[HE, 241a] Ḥayātīñ nev-bahāri ya‘nī eşref-i evkātı ğaflet nevminde şarf oldu, ey Şā‘ib kendi ma‘ādīñ aḥvālinden n‘içün bu kadar ğāfilsin?

[HM, 362a] Ḥayātīñ nev-bahāri ḥ‘āb-ı ğafletde sarf oldu, ey Şā‘ib ‘āfiyyetiñden ne çok ğāfilsin?

[141. Gazel]

چرا بسلسله زلف او نظر نکنی

چرا بعالم بی منتها سفر نکنی

Çerā be-silsile-i zülf-i ū naẓar ne-konī / Çerā be-‘ālem-i bī-müntehā sefer ne-konī

[HE, 241a] N’içün zülf silsilesine naẓar etmezsin, n’içün ‘ālem-i bī-müntehāya sefer etmezsin? Merhūmuñ murādı eşerden mü’essire istidlāle terġibdir. Meşelā nefsi-nāṭıqadan şıfāt-ı seb’anıñ āşārına işāret eder ki zīnet münāsebetiyle zülf ıtlākı mümkündür. Zīrā yalnız mecāza bu maẓmūnu kaşr etmekde bürüdet-i ta‘bīr lâzım gelir. Hāşılı *men ‘arefe nefsehu fekad ‘arefe rabbehu kavmiñ* ‘indeinde haber-i şahīḥ olduğuna binā’ en dā’imā bu mir’āt-ı haġıġat-simātdan dīde-i i‘tibārların ayrılmaz.

[HM, 362b] N’içün o dil-berin zülfü zincirine naẓar etmezsin, n’içün ‘ālem-i bī-nihāyete sefer etmezsin? Mecāza şarf olunsa hicv olur. Murādı āşār-ı şıfāt u esmā’ya işāretidir.

شب دراز کمند غزال مقصوده است

چرا بآه شب خود دراز تر نکنی

Şeb-i dirāz kemend-i ġazāl-i maqşūdest / Çerā be-āh şeb-i ḥod dirāzter ne-konī

[HE, 241a] Uzun gice maqşūd ġazālınıñ kemendidir, n’içün ahla kendi giceñi daḥi ziyāde ṭavīl etmezsin ki ba‘īd ü müteneffir olan ġazālları şayd eyleyesin?

[HM, 362b] Uzun gice maqşūd ġazālınıñ kemendidir, n’içün āhla kendi giceñi daḥi ziyāde etmezsin? Zīrā firşat müddeti ziyāde oldukça ümīdi ziyāde olur.

نرفته است سر رشته تا زدست برون

سر از دریچه کوه چرا بدر نکنی

Ne-refteest ser-i rişte tā ez-dest birün / Ser ez-deriçe-i gevher çerā be-der ne-konī

[HE, 241a] İp ucu elden gitmemiş iken n' için incü penceresinden başı çıkarmazsın? Ya'nî insānîñ 'ömrü yed-i taşarrufunda iplik gibi bir ma'nādır ki hālāt-ı nefīse incülerin bu rişteye düzmek için ruḥṣat verilmiş iken n' için kuşūr edip bu ip ucu elden çıktıkda nedāmet-i ebediyyeye ta'arruż edersin?

[HM, 362b] İp ucu elden taşra çıkmazdan evvel n' için incü penceresinden başı taşra çıkarmazsın? Ya'nî cevāhir-i sa'ādet-i uhreviyye ancak dünyāda bu iḥsān olunan 'ömr içinde taḥṣīl olunur. N' için nefsiñ için sa'y edip o cevāhirlerden taḥṣīl etmezsin.

اكر تو آدمى و نژاد ديونه

ز شیشه خانه كردون چرا كذر نكنى

Eger tu ādemiyyī ve ez-nejād-ı dīv neī / Ez-şīşe-hāne-i gerdūn çerā güzer ne-konī

[HE, 241b] Erbāb-ı ma'ārifden ba'zılar riyāzat ve esmā' vü ḳasem ḳuvvetiyle maşrū' uñ bedeninden musallaḥ olan ervāḥ-ı süfliyyeyi iḥrāc edip bir şīşede ḥabs eder ki ḥaḳīḳatde bu daḫi bir ḡarīb fendir. Bizler ehlini görmedik lākin, taḳlīd edenler çoḳdur.

Hālā Şā'ib merḥūm buyurur ki: “Eger sen benī-ādem olup cin-zāde degil iseñ n' için şīşe-hāne-i eflākdan çıkıp bu ḥabsden ḥalāş olmazsın.” diye ta'zīr eyledi. Qaldı ki şūretā insān ma'nāda cin olmaḳ daḫi taşavvur olunur mu? Ne'am olunur ve va'ḳıdır. Zīrā Rabbü'l-ālemīn ekber-i a'dāmız olan İblīs'e maḳām-ı ḡāzabda bir miḳdār emrler buyurup cümleden biri *ve şāriḳhūm fi'l-emvāli ve'l-evlādi*⁵¹⁴ buyurduğundan mel'ūnuñ me'mūriyyet şübhesiyle besmelesiz cimā' edenlerin evlādlarında bilā-şübhe müşāreketi eḥaşş aḥvālindedir. Ve bu maḳām-ı ṭūl-ı dırāz tafşīle muḥtācdır.

Hulāşa, benī-ādem için rūḥānī 'urūcla eflākı geçmek mümkündür. N' için geçmezsin diye süfliyyāta mā'il olanlara cin-zādelik işbāt eyledi ve ḥaḳīḳat söyledi.

⁵¹⁴ “Mallarına, evlatlarına ortak ol.” İsrā Sûresi, 17/64.

[HM, 362b] Eger sen ādemī-zādesin ve şeytān evlādı degil iseñ n'ıçün felek şīşe-hānesinden taşra çıkmazsın? Ya'nī 'urūc-ı āsumānī hīç olmaz ise rü'yāda bile olmayınca delālet eder ki tabī'atde şeytanet maḥfīdir ki semavātdan men' ederler. Müşkil marāzdır, tafşīle gelmez.

کلم غبن باين ميرسد که فصل بهار
کنار خود چو صدف مخزن کهر نکنی

Kūdām ḡabn be-īn mī-resed ki faşl-ı bahār / Kenār-ı ḡod çü şadef maḡzen-i ḡuher ne-konī

[HE, 241b] Buña kankı aldanmağ erişir ki faşl-ı bahārda kendi kucaḡını şedef gibi maḡzen-i gevher etmeyesin. Ya'nī āyāt-ı mu'tādeye nazār edip bir şu ile bu kadar envā'-ı şükūfeler ve eşnāf-mīveler terbiye bulduḡuna ba'z-ı esrār-ı ḡafīyeyi kıyās ile cevāhir-i 'irfān tedārıkinde olmayanlar maḡbūnlardır.

[HM, 363a] Buña kankı aldanmağ erişir ki bahār faşlında kendi kucaḡını şedef gibi incü maḡzeni etmezsin. Ya'nī evvel-i bahārda olan āyāt-ı āfākīden cevāhir-i i'tibār taḡşīl etmezsin.

بآه و درد مکافات بر نمی آیی
بحال سوختگان خنده چون شرر نکنی

Be-āh u derd-i mükāfāt ber-ne-mī āyī / Be-ḡāl-i sūḡtegān ḡande çün şerer ne-konī

[HE, 242a] Mükāfāt derd ü āhıyla başa çıkamazsın, kıvılcım gibi sūḡtelerin ḡāline ḡande etmeyesin. ḡüyā kıvılcım kavīñ ḡāline ḡüldüḡü için ta'alluğ edip bir zamān yanıp tütmesine sebep oldu. Sen daḡi bir derdmendiñ ḡāline ḡüler iseñ bi-'aynihi o ḡāle mübtelā olursun demiş oldu ki aşlı maẓmūn-ı ḡadīş-i nebeviyyedir.

[HM, 363a] Mükāfāt derd ü āhıyla başa çıkamazsın, kıvılcım gibi sūhtelerin hālîne gülmeyesin. Gūyā kıvılcım kavın hālîne güldüğü ecilden ta‘alluḡ edip bir zamān yanıp tütmesi o ḡandeniñ mükāfātıdır. El-belā’ müvekkilün bi’l-mantiḡ.⁵¹⁵

زبان بکام تو چون میوه بهشت شود

اگر تو دست چو طفلان بهر ثمر کنی

Zebān be-kām-ı tu çün mīve-i bihişt şevēd / Eger tu dest tıflān be-her şemer ne-konī

[HE, 242a] Eṭfālīñ ‘ādetidir, lisānlarını emerler ve ma‘lūmdur ki cennet mīvesi gibi bu mu‘āmele ile dükenmez. Merḡūm buyurur ki eger sen daḡi eṭfāl gibi her mīveye dest-dırāzlık etmez iseñ aḡzında lisānıñ cennet mīvesi olur. Vāḡı‘ā terk-i lezā‘iz ‘ācile muḡābilinde Mevlā-yı kerem-kārīñ ‘ibādına iḡsān eylediḡi kerāmetler ki kütüb-i ḡavmde mestūr u mübeyyendir. Bu maẓmūn zāhiri üzere olmaḡ bir şey’ degildir.

[mefā‘ilün fe‘ilātün mefā‘ilün fe‘ilün]

Bilince kendini mehd-i bedenden tıfl-ı göñül

Unutdu mīvesini cennetiñ lisānın emer

[HM, 363a] Lisān seniñ aḡzında cennet mīvesi gibi olur ki yemek ile dükenmez, eger sen eṭfāl gibi her mīveye dırāz-destlik etmez iseñ. Ya‘nī mādām sen ‘ādāt u aḡlāḡında birini ḡarḡ etmedikce ḡavārıḡdan saña bir şey’ vermezler. Mişālimizde tıfl şevēātđan bir şey’e el uzatmadıḡından kendi lisānını emer ve onuñla aḡlamayıp geçinir gibidir.

Beyt:

[mefā‘ilün fe‘ilātün mefā‘ilün fe‘ilün]

Bilince kendini mehd-i bedenden tıfl-ı göñül

Unutdu mīvesini cennetiñ lisānını emer

⁵¹⁵ “Bela, mantiḡa müvekkeldir.”

غبار مٓت احسان کراتر از درد است

بصندل دکران دفع در دسر نکنی

Ġubār-ı minnet-i iḥsān girānter ez-derd est / Be-şandal-ı diğerān def`-i derd-i ser ne-konī

[HE, 242a] İḥsān minnetiniñ ġubārı derdden eşkaldır, ġayrıların şandalı ile baş ağrısını def` etmeyesin. Ya `nī cedd ü cehd eyle ki seniñ zāhir ü bāṭın her marazıñ dermānı sende olduğun bilesin ve ferāsetle bulasın.

[HM, 363b] İḥsān minnetiniñ ġubārı derdden eşkaldır, ġayrıların şandalı ile şudā`ı def` etmeyesin. Cehd eyle ki seniñ her derdiñ dermānı zāhir ü bāṭın senden zūhūr ede.

بروشنایی دلراز نه فلك خوانی

اگر تو در دل شبا چراغ بر نکنی

Be-rūşenāyī-yi dil rāz-ı nūh felek ḥ`ānī / Eger tu der-dil-i şebhā çerāğ ber ne-konī

[HE, 242a] Eger sen giceler içinde çerāğı yukarı etmeyesin, gönül aydınlığı ile doğuz felekiñ sırrını okursun. Bu ta`bīr ile nevāfil-i tā`āti mā-sivādan maḥfī etmekde mübālağa için ĩrād u tenbīh eyledi ki bu kitmānıñ ecri daḥi mektūmāt-ı esrāra vāqıf olmağ ola ve şūfiyyeniñ bu bābda `azīm ihtimāmları vardır.

[HM, 363b] Eger sen giceler içinde çerāğı yakmayasın, gönül nūru ile doğuz felekiñ esrārını okursun. Nevāfil-i tā`āti mā-sivādan ihfāya işāret eyledi ki bu kitmānıñ ecri esrār-ı ḥafiyyelere vāqıf olmağ üzere saña iḥsān olunur.

عجب تراز تو نلدرد جهان تماشاگاه

چرا بچشم تعجب بخود نظر نکنی

`Acebter ez-tu ne-dāred cihān temāşāgāh / Çerā be-çeşm-i ta`accüb be-ḥod nazar ne-konī

[HE, 242b] Cihān senden a`ceb bir temāşā edecek şey` dutmaz ve mālİK degildir, n`içün ta`accüb gözü ile kendiñe nazar etmezsin? Vāqı`ā rumūz-ı āşinā olan bir zekī ādem

aḥvāl-i zāhire vü bātınasını te'emmül için evkātını şarf eylese 'acā'ib temāşasında ya meczüb olur yāḥud kemālî üzere kalır.

[fā'ilātün fā'ilātün fā'ilātün fā'ilün]

Hey'et-i eflākı terk et hey'et-i insāna baḳ
Şimdilik ma'nā gerekmez şüret-i insāna baḳ

Cismi evvel rūḥu āḥir fi'li zāhir bātını
Cümle aḥkām-ı kuvvālar ḥikmet-i insāna baḳ

Ḥādimidir 'arşdan tā ferşe eczā'-yı vücüd
Tā bu rütbe mu'tenādır tıynet-i insāna baḳ

Şüretinde Ḥaḳḳ tecellî eyledi ḥatm-i kelām
Ḥātem-i rusül-i kirāma ni'met-i insāna baḳ

Nekre ḳaldı ma'rifetde bildiğin bilmezlenir
Uğraşır Şā'ib'le şimdi Nuşret-i insāna baḳ

[HM, 364a] Cihān senden a'ceb bir temāşā edecek tuḥfeye mālîk degildir, n' için ta'accub nazarı-ile kendiñe baḳmazsın? Bir sāde-dil cevāb verir ki “Kendimi bileli kendimi ve ḥalkı temāşā etmedeyim ammā bir ta'accub edecek şey' görmedim” diye. Merḥūmuñ murādı insānda ta'accub olunacaḳ umūru görmeye şāyeste göz tedārik et demektir.

Beyt:

[fā'ilātün fā'ilātün fā'ilātün fā'ilün]

Hey'et-i eflākı terk et hey'et-i insāna baḳ
Şimdilik ma'nā gerekmez şüret-i insāna baḳ

Cismi evvel rūḥu āḥir fi'li zāhir bātını
Cümle aḥkām-ı kuvvālar ḥikmet-i insāna baḳ

Ḥādimidir 'arşdan tā ferşe eczā'-yı vücüd
Tā bu rütbe mu'tenādır raḡbet-i insāna baḳ

Ḥaḡḡ ḥilāfet vermedi Cibrīl ü İsrāfīl ḥiç

Bu ḥilāfetle müsem mā rütbet-i insāna baḡ

Şüretinde Ḥaḡḡ tecellī eyledi ḥatm-i kelām

Ḥātem-i rusūl-i kirāma devlet-i insāna baḡ

Nekre ḡaldı ma‘rifette bildigin bilmezlenir

Uḡraşır Şā‘ib’le şimdi Nuşret-i insāna baḡ

حريف اشك ندلمت نميشوى صائب

چو تاك دست بهر شاخ در كمر نكنى

Ḥarīf-i eşk-i nedāmet ne-mī-şevī Şā‘ib / Çü tāk-i dest be-her şāḡ der-kemer ne-konī

[HE, 242b] Ey Şā‘ib, nedāmet göz yaşının ḡarīfi degilsin, aşma gibi her budāḡın beline eliñi edip ‘alāḡa etmeyesin. Gūyā aşmalar budandıkda gözyaşı dökdüğü muḡaddemen şāḡlara etdigi ‘alāḡanın eşeridir demek ister.

[HM, 364a] Ey Şā‘ib, nedāmet göz yaşının ḡarīfi degilsin, aşma gibi her budāḡın beline el atma. Zīrā ‘alāḡadan müfāraḡat müşkildir. Gözyaşı oña dermān olmaz.

[142. Gazel]

زهى رويت بهار زندگانی

بلعلت زنده نام بی نشانی

Zihī rūyet bahār-ı zindeḡānī / Be-la‘let zinde nām-ı bī-nişānī

[HE, 242b] Ne güzel seniñ yüzün ḡayātın bahārıdır ve seniñ la‘liñle bī-nişānlık nāmı zindedir. Gūyā maḡbūbuñ aḡzının küçük olmasından böyle edā eyledi.

[HM, 364b] Ne güzel seniñ yüzün ḡayātın bahārıdır ve seniñ la‘liñle bī-nişānlık nāmı zindedir. Gūyā maḡbūbuñ aḡzı küçük olmasında böyle ta‘bīr eyledi.

دو روزی شوق اکر از پا نشیند

شود ارزان متاع سرکرانی

Dü rüzī şevk eger ez-pā nişined / Şeved erzān metā‘-ı ser-girānī

[HE, 242b] Eger iki gün şevk ayakdan otursa ser-girānlık metā‘ı ucuz olur, ya‘nī cefā vü vefādan mürekkeb dil-berin iltifātlarına sebep ‘āşıkın şevkidir. Yoksa ‘āşık melal ‘ārız olsa maḥbūb daḥi iltifāt etmez olur.

[HM, 364b] Bir iki gün eger şevk teskīn olur ise ser-girānlık metā‘ı ucuz olur, ya‘nī dil-berin cefā vü vefāsına sebep ‘āşıkın āteş şevkidir. Yoksa şevke melal gelse dil-ber daḥi melāl kesb edip bir vechle iltifāt etmez.

بد آموز هوس عاشق نکردد

نمی آید ز کلچین باغبانی

Bed-āmūz-ı heves ‘āşık ne-kerded / Ne-mī-āyed ez-gül-çin bāğ-bānī

[HE, 243a] Hevese kötü ülfet eden ‘āşık olamaz, gülzār-ı i‘tibār budur ki gül-çinden bāğ-bānlık gelmez. Evvelā heves ta‘alluk u infişālī serī‘ olan irādeden i‘bāretdir ki her güle bülbül geçinen bir güle ‘alākā edemediginden böyle ta‘bīr eyledi.

[HM, 364b] Hevese kötü ülfet eden ‘āşık olamaz, zīrā gül-çinden bāğ-bānlık gelmez ve etse de bilmez. Ya‘nī gül-çin gördüğü gülü kıpırmaya mübtelādır terbiye bilmez.

مکن چون حضر بر خود راه را دور

که نزد یکست راه جانفشانی

Me-kon çün Hızr ber-ḥod rāh-rā dūr / Ki nezdīkest rāh-ı cān-feşānī

[HE, 243a] Hızır gibi yolu kendiñe ba‘îd etme, zîrâ cân fedâ etmek ʔarîķi aķrebirdir. Ya‘nî a‘lâ vücûh-ı şehâdet ki muhâlefet-i nefis ü hevâ ve iştiğâl zikru’llâhdır. Bunuñla bir sâ‘at evvel rütbe-i fenâya vâşıl olup bu gird-âbdan hâlâş ol.

[HM, 364b] Hızır gibi kendiñe yolu ba‘îd etme, zîrâ cân fedâ etmek yolu aķrebirdir. Ya‘nî mevt-i ʔabî‘îye muntazır olup ʔarîķi ʔatvîl etme ile mevt-i ihtiyârî bir ķarîb yoldur. Hemân shevât u irâdeden vaz gelip vâşıl ola gör.

شراب كهنه و یار كهن را
غنیمت دن چو لیم جوانی

Şarâb-ı köhne vü yâr-ı köhen-râ / Ğanîmet dān çü eyyâm-ı cevânî

[HE, 243a] Eski yâr ile ‘atîķ bādeyi tâzelik eyyâmı gibi ğanîmet bil. Zîrâ bu iki nefâ’isiñ eşyâ’ beyninde köhnesi maķbûl u mergûbdur.

[HM, 365a] Eski aķbâbı ve köhne şarâbı civânlık eyyâmı gibi ğanîmet bil. Zîrâ bu iki baş eskiler ‘aşķ ocağının ulularındırlar, iğtinâma şâyestedirler.

تجلی سنک را نومید نکذاشت
مترس از دور باش لن ترانی

Tecellî seng-râ nevmîd ne-güzâşt / Me-ters ez-dür-bâş-ı len terânî

[HE, 243a] Tecellî ʔaşı nevmîd terk etmedi, sen *len terânî* yasaķcısından ķorķma. Ma‘lûm ola ki kibâr-ı ümmetden rü‘yetu’llâh bābında ķatı çok rivâyât-ı muhtelif e şâdir olmuşdur. Ğazret-i Şiddîk-i Ekber rāzîa’llâhu ‘anh, “Her neye nazar etdim ise Allâh’ı ondan evvel gördüm” dedi. Ve ba‘zısı bile gördüm dedi ve ba‘zısı soñra gördüm dedi ki bunların cümlesi müşâhede bābından herkesiñ isti‘dādına göre vâķı’ olur. Ğaldı ki bu kibârın gördükleri gibi görmekden bilâ-şübhe Ğazret-i Mûsâ ‘Aleyhi’s-şalavâtü ve’s-selâm Ğazretleri bir an münfekk olmazlar.

Ammā bi'z-zāt taleb edip cevābında *len terānī* zuhūr eden rü'yet kibār-ı rüsul maqāmına lā'ik bir rü'yet idi ve merhūmuñ tecellī taşını me'yūs etmedi demeden ğaraẓı *ve inne mine'l-ħicāre limā yehbuṭu mina'llāh*⁵¹⁶ mefhūmuna işāretidir. Ya'nī sen taşdan ednā degilsin ħaşyet tecellīsinden taş hūbūt edince bir kimseye ye'siñ ma'nāsı yokdur demektir ve cevābından *len terānī vāqı'* olan ħāletiñ seniñle münāsebeti yokdur ki me'yūs olasın.

[HM, 365a] Tecellī taşını me'yūs terk etmedi, sen *len terānī* yasaqçısından qorqma ve Perverdīgār-ı 'ālemiñ müşāhedesinden ümīdi kesme. Hemān müşāhede 'ilmīni taḥşile sa'y eyle.

Murādı *ve inne mine'l-ħicāre lemā yehbuṭu min ħaşyetu'llāh*⁵¹⁷. Ya'nī taşdan ba'zısı ħaşyetu'llāhdan münfa'il olup maḥallinden aşağı düşer. Zīrā ħuşū'-ı tecellīniñ 'alāmetlerindedir. Ve *len terānī*, Ĥazret-i Mūsā 'Aleyhi's-selām enbiyā'-yı kirāma maḥşuş bir rü'yet taleb eyledi. Cevābından *len terānī* buyuruldu.

Seniñ ile onuñ beyninde ne münāsebet vardır ki me'yūs olasın. Zīrā dā'imā dünyā vü āḫiret tecelliyāt maḥalliñ isti'dādı kadar olur yoksa mütecellī kadar olmak muḥāldir.

اكر عاشق نمی بودیم صائب

چه میکردیم با این زندگانی

Eger 'āşık ne-mī-būdīm Şā'ib / Çe mī-kerdīm bā-īn zindegānī

[HE, 243b] Ey Şā'ib, eger 'āşık olmaydıq bu dīrlilik ile ne eder idik? Vāqı'ā bir ādemiñ ma'ārif-i qudsiyye tarafına meyli olmayıp ħayvāniyyete meşğul olduğdan soñra böyle ādem ħayātından ne intifā' edeceği ma'lūmdur.

⁵¹⁶ “Bundan sonra kalpleriniz yine katılaştı; artık kalpleriniz taş gibi, hatta daha da katıdır. *Taşın öylesi var ki* ondan ırmaklar kaynar; öylesi de var ki çatlayıp bağrından su fişkırır; bazı taşlar da var ki *Allah korkusuyla yuvarlanıp düşer*. Allah, yapmakta olduklarınızdan habersiz değildir.” Bakara Sûresi, 2/74.

⁵¹⁷ Bk. 516. dipnot.

[HM, 365b] Ey Şā'ib, eger 'āşık olmayaydık bu dīrlık ile ne ederdik? Vākı'ā 'ālem-i kudse ta'alluḡ ḡātırı olmayan ḡayvān ḡayātından ne fā'ide ḡāşıl eder.

[143. Gazel]

چه بهر سوی چو کوران بعصامی بینی
چاه زیر قدم توست چووامی بینی

Çe be-her sūy çü kūrān be-'aşā mī-bīnī / Çāh zīr-i ḡadem-i tūst çü vā mī-bīnī

[HE, 243b] Her ḡarafa körler gibi 'aşā ile ne baḡarsın, eger gerü baḡsan ḡuyu ayaḡnıñ altındadır. Ya'nī saña lāzım olan himmetiñi kendi ḡarīḡiñ mażārrını def'e şarf edip yemīn ü şimāle iltifāt etmemek iken sen ḡazıyyeyi 'aksine isti'māl edip ayaḡnıñ altında ḡuyu durur iken eḡrāfi körler gibi yoḡlamadasın.

[HM, 365b] Her ḡarafa körler gibi 'aşā ile ne baḡarsın, eger gerü baḡsan ḡuyu ayaḡnıñ altındadır, eḡrāfi yoḡlamak 'abeşdir. Saña lāzım olan kendi ḡarīḡiñ muḡāḡarasından şaḡınmaḡdır.

يك كف خاك ز تر دامنيت خشك نماند
تو همان لغزش خود را ز عصامی بینی

Yek keff-i ḡāk ez-ter dāmeniyet ḡuşk ne-mānd / Tu hemān laḡziş-i ḡod-rā ez-'aşā mī-bīnī

[HE, 243b] Seniñ ter-dāmenliginden bir avuç türāb ḡuru ḡalmadı, sen yine sürçmeñi 'aşādan görürsün ve kendim etdiḡim çamura kendim düşdüm diye pederiñ yoluna gitmezsin. Ya'nī i'tirāf eden nādirdir. Kimi nefsi içün Rabbü'l-'ālemīn 'inde bir cāh taşavvur edip ḡazā'-yı āsumānī zuhūrunda varḡa-i ye'se düşer. Ve kimi benim şadāḡatim çoḡdur bir belāya uğramam der iken ibtilādan biri geldikde binā-yı İslām'ı tezelzül bulur.

Ve kimi ben bir ḡarıncanıñ ḡātırına degmez iken ḡāşā ki beni bir kimseye Rabbü'l-'ālemiñ maḡlūb ede der iken bilā-mūcib ḡomşularından birisi ḡarāzını hetk edince zulm oldu vehmine düşer. ḡāşılı bir vechle mekru'llāhdan emniyyet imkānda

olmadığın bilip her hâlde *Rabbenā zalemnā*⁵¹⁸ istigāşesine mübāderet eder ādem-zāde nādirdir.

[HM, 365b] Senin ter-dāmenligiñden bir avuç türāb kuru kalmadı, sen yine sürçdüğüñü ‘aşāda görürsün. Ya ‘nī insāniñ sürçmesine sebep kendi kesb-i yedidir. Yoğsa hāricden esbāba nazār aḥvel olmaniñ ‘alāmetlerindir.

بر زر و جامه بود چشم تو نور و صفا

پشت از آيينه و از كعبه قبا می بينی

Ber-zer⁵¹⁹ ü cāme būd çeşm-i tu nūr u şafā / Püşt ez-āyine vü ez-Ka‘be kabā mī-bīnī

[HE, 244a] Seniñ gözün nūr u safādan kör olup altun ile esbāba düşer, āyineden arқasın ve Ka‘be’den kisvesin görürsün. Ya ‘nī nazārniñ zevāhire maḥşūr ve himmetiñ ḥāzıra maḥşūrdur. Bevātını idrāk edemezsin. Güyā āyineniñ şafvetine taḳlīd ve Ka‘be’niñ envārını taḥkīḳde ḳāşır ḳaldıñ demek ister.

[HM, 365b] Seniñ gözün nūr u safādan gāfīl altunda ve cāmede olur, āyineden arқasını ve Ka‘be’den libāsını görürsün. Āyineniñ çehresi şafvetinden ve Ka‘be’niñ bātını devrāniyyetinden gāfilsin.

چشم ما بر هنر و چشم تو بر عیب بود

ما ز آيينه صفا و توقفا می بينی

Çeşm-i mā ber-hüner ü çeşm-i tu ber-‘ayb būd / Mā ez-āyine şafā vü tu ḳafā mī-bīnī

[HE, 244a] Bizim gözümüz hüner üzerine seniñ gözün ‘ayb üzerine düşer, bir āyineden şafā ve sen ḳafa görürsün. Ya ‘nī mü’min olana lāzımdır ki her şeyden cemāle ve kemāle nāzır olup ḳabāḥatden bi’l-külliyeye i‘rāz eyleye ki bu ḥulḳ-ı nebeviyye kendine ‘ādet olunca her mavṭında cemālden gāyır bir şey’ göremez.

⁵¹⁸ Bk. 506. dipnot.

⁵¹⁹ zer: rüz HM

[HM, 366a] Bizim gözümüz hünerde ve seniñ gözün ‘aybda olur, bir āyine olur şafā görürüz sen kafa görürsün. Ya ‘nī eñsesinden bakarsın, şafvetini bilmezsin.

خنده چون کل بتهی دستی خاشاک مز
که زدم سردی ایام سزا می بینی

Ḥande çün gül be-tehī-destī-yi ḥāşāk me-zen / Ki ez-dem-serdī-yi eyyām sezā mī-bīnī

[HE, 244a] Gül gibi ḥāşākın tehī-destliğine gülme ki eyyāmın bürüdetinden sezā görür ve ta‘yīb etdiğine mübtelā olursun. Zīrā her kim her neye mübtelā olur ise elbetde sābıken istihzā etdiği ḥāletlerdendir.

[HM, 366a] Gül gibi ḥāşākın tehī-destliğine gülme ki eyyāmın bürüdet enfāsından dökülüp ḥazān olup cezā görürsün. Zīrā ḥandeniñ maḥalli degildir.

بتو خواهند نظر کرد بفردا در حشر
بهمان چشم که امروز بما می بینی

Be-tu ḥāhend naẓar kerd be-ferdā der-ḥaşr / Be-hemān çeşm ki emrüz be-mā mī-bīnī

[HE, 244a] Yarın maḥşerde naẓar etseler gerekdir saña hemān o göz ile ki bugün bizi görürsün. Muḥaddemen bu ma‘nālar mükerrer taḥrīr olunmuşdur ki cümlesi *ve en leyse li’l-insān illā mā sa*⁵²⁰ naşş-ı ḥakīminiñ mefhūmlarındandır.

[HM, 366a] Saña yarın maḥşerde o naẓarla baqarlar ki bugün sen o naẓarla baña bakarsın. Pes keyfiñ ne gūne naẓar ister ise maḥlūkāta o naẓar ile baq.

⁵²⁰ Bk. 305. dipnot.

کوش را کر کن و بشنو که چها میشنوی

دیده بر بند و نکه کن که چها می بینی

Gūş-rā ker kūn ü bi-şinev ki çe-hā mī-şinevī / Dīde ber-bend ü nigh⁵²¹ kon ki çe-hā mī-bīnī

[HE, 244a] Kulağı sağır eyle ve diñle ki neler işidirsin, gözü bağla ve bak ki neler görürsün. Ya'nī mesmū'āt u mebsurātīñ merātibi vardır ve ednāsına қanā'at eden a'lāsından mahrūm olur. Sen kuvvet-i 'ināyetle havāssı me'lūfātından қat' etseñ muқābilinde görülmemişi gösterirler ve işidilmemişi işitdirirler. Zīrā va'd olunan cezā vifāқ şartıyladır.

[HM, 366a] Kulağı sağır eyle ve diñle ki neler işidirsin, gözü bağla ve bak ki neler görürsün. Ya'nī kuvvāları me'lūfātından ve 'ādetlerinden men' etmeyince esrāra kimse vāқıf ola ve bu şadālar sağır olmayınca işidilmez.

میتون رفت بیک چشم پریدن تا مصر

توز کوته نظری راه صبا می بینی

Mī-tüvān reft be-yek çeşm perīden tā Mışr / Tu ez-kūteh-nazarī rāh-ı şabā mī-bīnī

[HE, 244b] Bir göz uçumunda Mışr'a dek gitmek mümkündür, sen kışa nazarlılıқdan şabānīñ yolunu gözedirsin ki pīrāhen қоқusun getirsin diye. Ya'nī eger sen rūtbe-i kemāle vāşıl olsan hayālīñ gibi bir melek-i sebük-seyr var iken vāsıṭaya iltifāt etmez idiñ.

[HM, 366b] Bir göz uçması қadar müddetde Mışr'da gitmek mümkündür, ammā sen nazarīñ taқşırinden şabāyı gözedirsin ki haber getirsin diye, rūḥāniyyetden gāfilsin.

⁵²¹ nigh: nazar HE

صائب آن به که خطارا نکزینی ز صواب
چون درین دار مکافات جزا می بینی

Şā'ib ān bih ki ḥaṭā-rā ne-güzīnī ez-şavāb / Çün der-în dār-ı mükāfāt cezā mī-bīnī

[HE, 244b] Ey Şā'ib, o iyidir ki şavābdan bedel ḥaṭāyı iḥtiyār etmeyesin çünkü bu dārda lā'ikīn mükāfātını görürsün. Ya'nī her ne bulmaḡ ister iseñ onu irtikāb eyle. Zīrā cezāyı vifāk müte'ayyin ü muḥaḡḡak olduḡun bilirsin.

[HM, 366b] Ey Şā'ib, çünkü bu dār-ı mükāfātta herkes lā'ikini bulur, ma'ḡūl olan budur ki şavābı terk edip ḥaṭāyı iḥtiyār etmek ile mu'āḡzeze-i mükāfāta uğramayasın.

[144. Gazel]

نمی باید ترا مشاطة بهر خود آلیبی
بصحرا می روی از خانه آینه می آبی

Ne-mī bāyed tu-rā meşşāṭai behr-i ḡod-ārāyī / Be-şahrā mī-revī ez-ḡāne-i āyīne mī-āyī

[HE, 244b] Saña kendiñi bezemek içün meşşāṭa gerekmez, zīrā şahrāya gider āyine-ḡānesinden gelirsin. Ya'nī temāşācıların ve āb u hevāniñ saña olan nazār-ı 'āşīḡāneleri meşşāṭa maḡāmına ḡā'im olup āb u tāb-ı cemāliñ ziyādeligine sebep olur.

[HM, 366b] Saña kendiñi tezyīn içün meşşāṭa lāzım degildir, zīrā sen şahrāya gider ve āyine-ḡānesinden gelir gibi müzeyyen gelirsin. Ya'nī temāşācıların enzārı ve āb u hevāniñ te'sīri āb u tāb-ı cemāliñe bir zīnet verir ki meşşāṭaniñ elinden gelmez.

لطافت بیش ازین در پرده هستی نمیکنند
که چون نور نظر در پرده پنهان و پیدایی

Leṭāfet bīş ez-īn der-perde-i hestī ne-mī-günced / Ki çün nūr-ı nazār der-perde-i pinhān u peydāyī

[HE, 244b] Letāfet bundan ziyāde vücūd perdesine şıgmaz ki naẓar nūru gibi perdedesin, bāṭın u zāhirsin. Ya‘nī ictimā‘-ı zıddeyn şüretinde cilve edersin. Gördüm diyen şādık olduğu gibi görmedim diyen daḥi şādıktır.

[HM, 367a] Bundan ziyāde letāfet vücūd perdesine şıgmaz, zīrā sen naẓar nūru gibi ḥifā perdesindesin, ve āşikārāsın. Ya‘nī zıddeyni bir gūne cem‘ etmişsindir ki seni gördüm diyen şādık olduğu gibi görmedim diyen daḥi şādıktır. Bu irsāl-i meşel vāfir şerḥe müteḥammil bir ma‘nādır.

ز روی عالم افروز تو دلها آب میکرده
کر از خورشید کرده آب در چشم تماشایی

Ez-rūy-ı ‘ālem-efrūz-ı tu dilhā āb mī-kerded / Ger ez-ḥūrşīd kereded āb der-çeşm-i temāşāyī

[HE, 244b] Seniñ ‘ālemi nūrlandırıcı yüzüñden gönüller erir şu olur, eger ḥūrşīdden gözde şu dolanır ise. Ya‘nī şemsde bu ḥālet vardır ammā seniñ rü‘yetiñden gönül erir. Pes ma‘lūm oldu ki āsumān-ı cemāliñ neyyir-i a‘zāmı sensin.

[HM, 367a] Eger güneşden temāşācımıñ gözü şulanır ise seniñ ‘ālemi münevver ed[en] vechinden gönüller eriyip şu olur. Pes şemsle aşlā münāsebeti yokdur.

اگر شبنم رباید آفتاب از نیزه خطی
تو با آن قدر عنا خلقه های چشم بر بایی

Eger şebnem rübāyed āfitāb ez-nīze-i ḥaṭṭī / Tu bā ān kadd-i ra‘nā ḥalkāhā-yı çeşm bi-rübāyī

[HE, 245a] Eger āfitāb nīze-i ḥaṭṭīden şebnem ḳapar ise sen o ra‘nā ḳāmetle gözler ḥalkāsını ḳaparsın. Nīze-i ḥaṭṭī diye bir uzun mızrāğa derler ki bir ucu süvārīñ elinde iken zemīne sürünür. Ḥūrşīdiñ ḥuyūt-ı şu‘ā‘yesin oña teşbīh eyledi ve pehlüvānların ḥalkā ḳapmasına dil-beriñ ḳāmetiyle göz ḥalkaların cezb edip temāşāya muḫtar oldukların temşīl eyledi.

[HM, 367a] Eger āfitāb nīze-i ḥattīden ūbnem ḳapar ise sen o ra'nā ḳāmetle göz ḥalkalarını ḳaparsın. Nīze-i ḥattī diye bir uzun mızrāğa derler ki bir ṯarafı yere sürünür. Īrān'da mızrāḳ ile süvār olduğu ḥālede ḥātem ḳapmak 'ādetine mebnī Īrād eyledi.

ز نقش پاگذاری دست بر دل خاکسار انرا

اگرچه زیر پای خود نمی بینی ز رعناپی

Ez-naḳṣ-ı pā gūzārī dest ber-dil-i ḥāksārān-rā / Egerçi zīr-i pāy-ı ḥod ne-mī-bīnī ez-ra'nāyī

[HE, 245a] Ra'nālīḳdan ayaḳ altına baḳmazsan da ayaḳ naḳşından olmaḳ üzere ḥāksārların gönlü üzere el ḳoyup izṯırāblarına 'ilācdan ḥālī degilsin. Ya'nī maḳām-ı istignā her ne deñlü 'adem-i iltifātı iḳtizā eder ise de ḥāksārların üzerine uğradıḳda onların sāḥalarında bāḳī ḳalan naḳş-ı ḳademiñ iltifāt-ı küllī maḳāmına el verir.

[HM, 367b] Ra'nālīḳdan nāşī her çend kendi ayaḳñ altına naḳar etmez iseñ de ḥāksārların gönlü üzerine naḳş-ı pādan olmaḳ üzere el ḳoyup bir tesellīden ḥālī olmazsın.

کمند زلف در کردن کذستی روزی از صحرا

هنوز از دور کردن میکشد آهوی صحراپی

Kemend-i zūlf der-gerden gūzeştī rūzī ez-şahrā / Henüz ez-dūr gerden mī-keşed āhū-yı şahrāyī

[HE, 245a] Bir gün zūlf kemendi gerdende şahrādan geçdiñ, ḥālā uzaḳdan şahrāya mensūb olan āhū gerden çekip kemend-i zūlfüne şayd için ta'arruz etmededir. Ve uzaḳdan ta'bīri ifāde eder ki eger bu kemende giriftār olacaḳları müteyaḳḳin olsa hücūm ederler idi.

[HM, 367b] Bir gün zūlf kemendi gerdende şahrādan geçdin, ḥālā onuñ āhūları uzaḳdan saña şayd olmaḳ hevesiyle gerdenlerin uzadırlar. Eger iltifātını bilseler hücūm edip giriftārlıḳa niyāz ederler idi.

چه خونها کرد در دل عاشقانرا لعل می‌کونت
چه کشتیها درین یقطره خون کردید دریایی

Çe hūnhā kerd der-dil-i ‘āşīkân-rā la‘l-i mey-gūnet / Çe keştihā der-în yek kaṭre hūn kerdīd deryāyī

[HE, 245a] Seniñ la‘l-i mey-gūnuñ ‘āşīkların ƣalbine ne ƣanlar etdi, bu bir ƣatre kanda ne sefīneler deryāya mensūb ve ģarīƣ-i lūcce-i ‘aşƣ olanlardan maḥsūb oldular. Zīrā oña āġāhīce maḥbūbuñ a‘zālarından biri ‘uşşāƣa ziyādece tecellī eder.

[HM, 367b] Seniñ la‘l-i mey-gūnuñ ‘āşīkların ƣalbine ne ƣanlar ƣoydu ve bu bir ƣatre ƣanda ne sefīneler deryāya ģarƣ oldular. Murādı cemālīñ ba‘z-ı eczā’sından tecellī ziyāde olur demekdir.

بعزم صید چون آبی بصحرا در تماشایت
چو مژگان از دو جانب صف کشد آهوی صحرائی

Be-‘azm-i şayd çün āyī be-şahrā der-temāşāyet / Çü müjġān ez-dü cānib şaff keşed āhū-yı şahrāyī

[HE, 245b] Şayd ƣaşdıyla çüñkü şahrāya gelesin, müjġān gibi iki ƣarafdan seni temāşāya şahrā āhūları şaff çekerler ve her ƣanƣımızı şīkār eder iseñ cāna minnetdir edāsın bu şīve-i müteḥayyirāne vü ‘āşīkāne lisān-ile söylerler.

[HM, 368a] Çüñkü şayd ƣaşdıyla şahrāya seniñ temāşāñda müjġān gibi vaḥşī āhūlar iki cānibden şaff çekip lisān-ı ḣālle itā‘at ‘arz ederler.

تو آتش دست تا پادر رکاب شوخی آوردی
فلاخن سیر شد صد کره تمکین و شکیبایی

Tu āteş-dest tā pā der-rikāb-ı şūḣī āverdī / Felāḣun-seyr şod şad kūh-ı temkīn ü şekībāyī

[HE, 245b] Sen āteş-dest şūḣluk rikābına ayak ģötürüñceye dek yüz vaƣār u şabr daġı felāḣun-seyrlī oldu. Ya‘nī şevābit-i ma‘nāyı ḣarekāt-ı devriyyeye giriftār oldular. Bir ƣadem aƣdem buyurup ƣarār-ġāḣlarına redd etmede sulṭān cemālīñdir.

[HM, 368a] Sen āteş-dest şūhluk rikābına ayak koyaldan berü yüz vaqār u şabr dağı felāhūn-seyr olup şahrālara düşdüler. Ya'nī harekāt u sekenāt-ı 'uşşāk saña tābi' dir.

همان بهتر که لیلی در بیابان جلوه کر باشد

ندرد تنک نای شهر تاب حسن صحرائی

Hemān bihter ki Leylā der-beyābān cilveger bāşed / Ne-dāred tengnā-yı şehr tāb-ı hūsn şahrāyī

[HE, 245b] O iyidir ki Leylā beyābānda cilve ede, zīrā şehriñ darlığı şahrāya mensūb olan hūsnūñ tākātini tutamaz ve isti'dād be-her-ḥāl melhūz olunca muqayyed mutlaqı yine muqayyed müşāhede edebilir yoksa münāsebet bir vechle lağv olmaz.

[HM, 368a] Leylā'nın şahrāda cilveger olması iyidir, zīrā şehriñ darlığı şahrā hūsnūñ yeri degildir, şığışmaz. Ya'nī mutlaq yine ıtlākında yaqışır.

درین ایام شد ختم سخن بر خامه صائب

مسلم بود اگر زین پیش بر سعدی شکر خوایی

Der-īn eyyām şod ḥatm-i sūḥan ber-ḥāme-i Şā'ib / Müsellem būd eger ez-īn piş ber-Sa'dī şeker-ḥāyī

[HE, 245b] Eger bundan evvel Sa'dī üzere şeker-ḥāyılıq müselleme idi ise de bu eyyāmda ḥatm-i sūḥan Şā'ib'in kalemi üzere ḥatm oldu.

“Ḳad temme hazā el-kitābü'l-müsteṭāb be-avnü'llāh el-mülkü'l-vehhāb”

[HM, 368b] Eger bundan aqdem şeker-ḥāyılıq Sa'dī merhūma müselleme ise bu eyyāmda sözü ḥatm etmek Şā'ib'in ḥāmesine müselleme oldu.

“Sübḥāneke Allāhümme ve bi-ḥamdike, eşhedü en lā ilāhe illā ente estağfirüke ve e'tübu ileyke”⁵²²

⁵²² “Allah'ım, seni her türlü noksandan tenzih eder ve överim. Senden başka ilah olmadığına şahadet ederim. Senden mağfiret diler ve sana tevbe ederim.”

ad temme ve arre 'an yed-i 'abdü'z-za'if ädimü'd-dinü'l-'arif Muammed el-
Laif ämidi Alläh te'älä 'alä nebiyye. Sene semän u semänin ve mietun ve elfun.

9. BÖLÜM: SONUÇ

Bu çalışmada Ebubekir Nusret'in Sâib-i Tebrîzî *Dîvânı*'ndan seçili 144 gazel ve 1351 beyti şerh ettiği metin, transkripsiyonlu olarak aktarılmış ve incelenmiştir. Şerh geleneğinin öne çıkan isimlerinden Ebubekir Nusret, Sâib'in şiirlerine duyduğu ilgi ve bu konuda yıllar süren mesaisinin neticesinde elif ve te kafiyeli gazeller ile *Dîvân*'daki seçili gazelleri ele aldığı üç ayrı şerh metni kaleme almıştır. Bu çalışma bahsi geçen metinler arasından seçme gazellerin şerh edildiği üçüncü metni incelemektedir.

Çalışmanın ikinci bölümü Türk edebiyatında şerh geleneği hakkında yapılan değerlendirmeleri içermektedir. Şerhler, "metin incelemesi" sınıfındaki çalışmalar olarak değerlendirilerek bu gruba dâhil edilen tercüme, tahlil, ta'lik, haşiye gibi kavramlardan ayrılan yönleri muhtelif araştırmacıların tespitleriyle ortaya konmuştur. Bununla birlikte şerhlerin amacı, kaynakları, yöntemi, gelişimi ve kaynak eser seçimi gibi hususlar da bu başlık altında incelenen diğer meselelerdir. Bu başlıklara dair görüşlerin ve tespitlerin zaman içindeki dönüşümü ve şerh geleneğinin edebî literatürdeki yeri sunulmuştur. Ardından bu geleneğe kaynaklık eden Sâib'in şiirlerine yazılmış şerhler tanıtılmıştır. Sâib *Dîvânı* yedi farklı şârih tarafından şerh metinlerine konu edinilmiştir. Mufassal ve muhtasar hâldeki bu şerhlerin mukayesesi ise metinlerin hacmi ve aralarında şerhe konu ortak bir manzumenin bulunmaması sebebiyle yapılmamıştır.

Üçüncü bölümde Ebubekir Nusret'in hayatına dair yapılan incelemeler, kaynaklarda şârih hakkında tafsilatlı bir değerlendirmenin bulunmadığını göstermektedir. Bununla birlikte ilgili çalışmalar ömrünün bir kısmını seyahatlerde bir kısmını da kütüphane memurluğu yaparak geçiren şârihin belli bir seviyenin üzerinde bilgi birikimine sahip âlim biri olduğunu ortaya koymaktadır. Sâib'in şiirlerine özel bir ilgisi olduğu anlaşılan Nusret, yalnızca Sâib'in şiirlerini şerh etmiştir.

Özellikle Farsça kaleme alınmış biyografik eserlerden edilen bilgilerle oluşturulan dördüncü bölüm, Sâib'in hayatını, sanatını ve eserlerini konu edinmektedir. Sebki Hindî akımının önemli temsilcilerinden kabul edilen Sâib'in hikmet dolu şiirleri Türk edebiyatında da hayli tesir uyandırmıştır. Bu etkileşim, başta Nâbî olmak üzere pek çok Sebki Hindî şairinin eserlerinde kendisini göstermektedir.

Çalışmanın beşinci bölümü metnin söyleyiş ve muhteva yönündeki değerlendirmelerinden oluşmaktadır. Eserin ismi yalnızca Hacı Mahmud Efendi

nüshasında “Şerh-i Dîvân-ı Sâib” şeklinde belirtilmiştir. Telif tarihi ise şârihin ifadelerindeki ipuçlarından tahmin edilse de net bir tarih vermek mümkün değildir. Hacı Mahmud Efendi nüshasında metnin istinsah tarihi 1774 olarak belirtilmiştir. Bununla birlikte şârihin bir beyti şerhi esnasında eseri 1770 yılında kaleme aldığını belirten ifadesi dolayısıyla telif tarihinin 1770’ten sonra olduğu söylenebilir.

Eserin telif sebebi de şârihin ifadelerinden anlaşılmaktadır. Bu doğrultuda metni hoş vakit geçirmek, bir hatıra bırakmak ve insanlığa faydalı olmak amacıyla kaleme aldığını dile getirir. Ayrıca daha önce yazdığı şerhleri beğenip rağbet gösterenler de Ebubekir Nusret’in bu şerhi kaleme almasındaki bir diğer etkidir.

Eserin nüshaları incelenirken kelime ve terkip seçimlerindeki farklılıkların yanısıra nüshalar arasında doğrudan anlamı etkileyen değişikliklerin varlığı göze çarpmıştır. Bir nüshada şerh edilmeyip diğerinde açıklanan beyitler bu hususta en önemli farklılıklardan birini teşkil eder. Ayrıca bazı örneklerde şârihin aynı beyti bir nüshada etraflıca ele alırken diğerinde özet bilgiler sunduğu görülmektedir. Bazı beyitleri nüshalar arasında tamamen farklı bağlamlarda açıklaması da bu noktada önem arz etmektedir. Tüm bu gerekçeler dolayısıyla çalışmanın metin kısmında her iki nüshadaki açıklamalar da ayrı ayrı verilmiştir.

Eserde nüshalar arasındaki farklılıkların fazlalığı “şerhler zaman içinde güncellenmiş olabilir mi?” sorusunu ortaya çıkarmıştır. Nüshaların kaleme alınışı arasında geçen zaman diliminde şârih, ele aldığı beyitlerin muhtevasına dair araştırmalarını artırmış olabilir. Nitekim Ebubekir Nusret, bazı beyitlerde konuyu önce anlamakta güçlük çektiğini ama uzun süren araştırmaları neticesinde sonuca ulaştığını kendisi dile getiriyor.

Ayrıca yaşamın doğal sürecinin bir getirisi olarak idrak ve temyiz kabiliyetinin gelişmesiyle şârih, ilgili beyitlerde daha önce anlamakta güçlük çektiği hususları zamanla kolaylıkla algılamış olabilir. Aynı şekilde şârihin daha önce kaleme aldığı nüshada yaptığı açıklamaları yetersiz bulması üzerine bunları genişletmek istemesi de ihtimal dâhilindedir.

Metin, şârihin üslubu yönünden incelenmek istenildiğinde öncelikle bir mensur eserin üslubunu belirlemek hususundaki yaklaşımlar ele alındı. Bu doğrultuda mensur eserlerin üslubuna dair “sade”, “orta” ve “süslü” başlıkları altında yapılan yaygın sınıflandırmanın beraberinde bazı belirsizlikleri de getirdiği tespit edilmiştir. Bu

noktada şârihin istisnasız her bir açıklamasında tercih ettiği bir üslubun bulunmadığı görülmektedir.

Ebubekir Nusret'in açıklamalarında istikrarlı ve sıkça tercih ettiği bazı ifadeler, “Ebubekir Nusret'in Şerhte Kullandığı Kalıp Sözcükler” başlığı altında incelenmiştir. Bu noktada özellikle üslub-ı muâdele tarzıyla kaleme alınmış beyitlerin tercümesinde ikinci mısraya geçerken “mahall-i itibâr, makâm-ı i'tibâr, mecrâ-yı i'tibâr” tabirlerini kullanması dikkat çeker. Hatta bu terkibi beytin muhtevasına uygun olarak “mi'râc-ı i'tibâr, mezâk-ı i'tibâr, mudhik-i i'tibâr” gibi çeşitli şekillere dönüştürür.

Şârihin tercümeyle sonlandırıp şerhe geçtiğini “ya'nî”, “zîrâ”, “ma'lûm ola ki”, “murâdî”, beyit örneği vereceğini de “beyt” ifadelerinden biriyle vurgulaması da dikkat çekmektedir. Ayrıca Ebubekir Nusret'in ele aldığı beyitlerde şairin niyetini açıklarken “îmâ eder, işâret eyledi, murâd eder, demek ister, tabîr eyledi, ıtlâk eyledi, îrâd eyledi, îhâm eder” gibi ifadeleri sıkça kullanması da metnin kelime kadrosuna dair ipucu niteliğindedir.

Metinde bazı kelimelerin yaygın kullanımının veya sözlük anlamının dışında yer alması da şârihin tercihlerine dair önemli bir göstergedir. “Mazmun”un tema, “irsal-i mesel”in muhteva, “mübâlaga”nın çok, “âdetâ”nın gelenekselleşmiş ve “nefes”in şiir anlamında kullanılması şârihin söyleyiş özelliklerinden biri olarak değerlendirilebilir.

Eser muhteva yönünden incelenirken şârihin fikir dünyasını ortaya koymak amaçlanmıştır. Ebubekir Nusret, ele aldığı beyitleri açıklarken genellikle okuyucularını yönlendirmek ve bilgilendirmek motivasyonu ile kendi görüşlerini de açıkça ve uzun uzadıya anlatır. Bu bazen ilgili beytin işaret ettiği tema üzerinden bazen de ondan bağımsız olarak şârihin görüşlerini sunmasıyla gerçekleşmektedir. Bu hususta Ebubekir Nusret'in fikir dünyası “Sosyal Hayatla İlişki”, “Şiire ve Şaire Bakış”, “Din, Tasavvuf ve Ahlak Anlayışı”, “Aşk” ve “Tabiat” başlıkları üzerinden değerlendirilmiştir.

Tüm bu başlıklarda yer alan açıklamalar, şârihin yalnızca fikir dünyasını değil dinî hassasiyetlerini ve değerlerini de ortaya koymaktadır. Her birindeki ifadeler bütüncül olarak bakıldığında açıklamaların birbiriyle çelişmeden Ebubekir Nusret'in şahsına dair önemli ipuçları barındırdığı görülmektedir. Ebubekir Nusret, dinî değerleri hayatta pek çok şeyden üstün tutan biridir. Kâinatın ve insanın yaratılış sebebine “Allah'ı anmak ve ona ibadet etmek” mantığı çerçevesince yaklaştığı için çoğu beyti

ve dolayısıyla çoğu meseleyi dinî bakış açısıyla yorumlamaktadır. Tasavvuf geleneğinde ahlak kaidelerine önem verilip ibadetlerin daha geri planda tutulmasına dair yaklaşıma, özellikle karşı çıkmaktadır. Bu noktada yeri geldikçe Sâib'i dahi eleştirmekten geri durmayarak tasavvufun ve şairliğin şariate hizmet ettiği müddetçe makbul sayılacağını öne sürer.

Bahsi geçen başlıklar arasında “Tabiat” başlığı bazı noktalarda diğerlerinden ayrılmaktadır. Nitekim diğer başlıklarda doğrudan Ebubekir Nusret'in görüşlerine yer verilmiştir. Ancak şârihin “Tabiat” başlığının unsurlarına dair yorumları, Sâib'in beyitteki ifadeleriyle yaptığı yönlendirmelerle gerçekleştiği için buna dair incelemede de bazı görüşler iç içe geçmiştir. Bu noktada şârihin beyitte geçen “Tabiat”e dair kavramları nasıl yorumladığı ve hangi bağlamlarda açıkladığına dikkat edilmiştir.

Eserin muhtevasına dair yapılan inceleme, Ebubekir Nusret'in okuyucularını eğitmeyi ve özellikle dinî meselelerde onlara doğru yolu göstermeyi amaçladığını göstermektedir. Öyle ki bazen beyti açıklamak gayesinin dışına çıkıp muhtevayı esas alarak ilgili konuya dair vurgulamak istediklerini belirtir. Ayrıca bazı şerhlerinde beytin temasını göz ardı ederek açıklamasını istediği yönde gerçekleştirdiği görülmektedir.

Metnin son gazellerinde şârihin bazı beyitlerin açıklamalarını kısa tutması ya da hiç açıklama yapmaması da dikkat çekmektedir. Ebubekir Nusret, bu örneklerde şerhinin kısalığının sebebini, ilgili konuya dair açıklamalarını daha önce yapmış olmasıyla ilişkilendirir. Şârihin ilgili konuya daha önce değindiği için bazı beyitleri açıklamaması, bir yönüyle niyetinin beyti şerh etmekten ziyade görüşlerini aktarmak olduğunun ispatı niteliğindedir.

“Ebubekir Nusret'in Şerh Usulü” başlığında şârihin bir beytin şerhini meydana getirirken yapı ve içerik yönünden tercih ettiği yöntemler derlenmiştir. Bu hususta öncelikle şerh şablonunun tespiti üzerinde durulmuş ancak şârihin belli yöntemleri sıkça kullanmakla birlikte her şerhinde belli bir düzen içinde aynı yöntemlere başvurmadağı görülmüştür.

Ebubekir Nusret'in anlatım yönünden başvurduğu teknikler “Şerh Teknikleri” başlığı altında derlenmiştir. Bu hususta şârih, okuyucuların kavramakta zorlanacağı bir meseleye dair kendisine bir soru yöneltilmiş gibi düşünüp ona cevap vererek “Soru-Cevap”, çeşitli âlimlerin sözlerini doğrudan alıntılarla “Tanık Gösterme”,

okuyucularını kendisinin sohbetini dinlemeye gelen bir dinleyici grup olarak düşünüp özellikle dinî hususlarda yönlendirmelerde bulunarak “Vaaz Verme/Yönlendirme”, ele aldığı konunun daha iyi anlaşılmasını sağlamak için örnekler vererek “Örneklendirme”, görüşlerini hayali kurgularla aktararak “Hikâyelendirme” ve bazı açıklamalarını manzum olarak da ifade ederek “Şiirle Şerh Etme” yöntemlerini kullanmıştır.

Ebubekir Nusret eserde pek çok yerde Sâib’in şiirlerine olan hâkimiyetini dile getirir. Bu ilgisinin neticesinde şairin şiirlerine ve dolayısıyla şahsına karşı çeşitli fikirlere sahiptir. Eserde şârihin Sâib hakkındaki görüşlerini paylaştığı bu kısımlar derlenerek “Övgü” ve “Eleştiri” başlıkları altında ele alınmıştır. Bu bağlamda şârihin Sâib’in şahsını, *Dîvânı*’nı, şairliğini ve ele aldığı beyti pek çok yerde övdüğü tespit edilmiştir.

Şerh metinlerinde “şair ve şârih” ilişkisinin genellikle “kişisel beğeni” ekseninde kurulduğu görülmektedir. Nitekim bahsi geçen başlıklarda örneklerle sunulduğu gibi Ebubekir Nusret de Sâib’e duyduğu hayranlığı çeşitli bağlamlarda dile getirir. Bu noktada dikkate değer olan şârihin şaire yönelik eleştirilerini de açıkça belirtmesidir. Ebubekir Nusret’in Sâib’e yönelttiği eleştirileri genellikle dinî hassasiyetlerinden kaynaklanmaktadır.

Ebubekir Nusret, Sâib’in Şii olduğunu iddia etmektedir. Ehl-i sünnet geleneğine son derece bağlı olduğu anlaşılan şârih için bu durum, Sâib’in bazı ifadelerine temkinli yaklaşmasına neden olur. Aynı şekilde İslamiyetin şairlere ve şiire olan mesafeli yaklaşımını benimsediği için şiir dilinin doğasında yer alan ifadeleri de tolare etmemiştir. Ele aldığı beyitlerde şeri hükümlere muhalif ve dinî açıdan saygı sınırını aşan küstahça ifadelerin her birine karşı çıkmış ve bunları kaleme aldığı için şaire karşı eleştirilerini de dile getirmiştir.

Eser, şârihin dil öğretimini amaçlamamasının da tesiriyle gramatik açıdan kapsamlı açıklamalar barındırmaz. Sadece gerekli gördüğü durumlarda ele aldığı beyitte yer alan bazı kelimelerin anlamlarını izah eder. Bu bağlamda açıklamalarını daha anlaşılır kılmak için bazı kelimelerin sözlük anlamlarına, köken bilgisine, beyitteki bağlamına, deyim ve kalıp ifadelerin anlamlarına ve terim anlamlarına dair bilgi verir. Bununla birlikte eş anlamlı kelimelere de değinir. Böyle ifadelerin anlamlarının beytin muhtevasına doğrudan etki ettiğini düşünüp bazı kelimelerin “gerçek” ve “mecaz” anlamlarını esas alarak beyti farklı şekillerde yorumlar.

Ebubekir Nusret, bazı durumlarda ele aldığı beytin açıklamasını istediği ölçüde yapamadığını dile getirir. Çalışmada buna sebep olan hususlar derlenerek “Ebubekir Nusret’in Sâib’in Şerhinde Karşılaştığı Problemler” başlığında tasnif edilmiştir. Bu bağlamda şârih bazen beytin işaret ettiği meseleye dair açıklama yapmanın dinen uygun olmadığı düşünerek bazen tekrardan kaçınmak için bazen ilgili konuya dair yeterli bilgiye sahip olmadığını belirterek bazen de beyti tam manasıyla anlayamadığı için şerhini kısa tutar.

Şârihin bunları özellikle belirtmesi, bazı açıklamalarındaki eksikliğin farkında olduğuna dair bir öz eleştiri olarak yorumlanabilir. Ayrıca bu problemler, şârihin bireysel tecrübeleri gibi gözükse de genel itibarıyla bir şârihin incelediği eseri açıklarken karşılaşılabileceği sorunları ortaya koyması bakımından kıymetlidir.

Şerhin kaynakları tespit edilirken Ebubekir Nusret’in ele aldığı beyti ve onun ihtiva ettiği meseleyi açıklamasına, örneklendirmesine, fikirlerini ispat etmesine yani şerhini daha kapsamlı ve bilimsel olarak sunmasına yardımcı olan hususlar esas alınmıştır. Böylece “İran Âdetleri”, “Edebî Sanatlar”, “İktibaslar”, “Gündelik Hayat Pratikleri”, “İlimler”, “Rivayetler”, “Şârihin Hayatından Anlatılar” ve “Göndermeler” başlıkları oluşturulmuştur.

Ebubekir Nusret, Sâib’in İranlı olması dolayısıyla beyitlerinde ait olduğu kültürün öğelerine yer verdiğini düşünür hatta bunları tespit eder. Böylece ele aldığı bazı beyitleri anlamak ve açıklayabilmek için öncelikle içerisinde bulunan İran kültürüne ait gelenek ve uygulamaları ortaya koyar. Aynı şekilde ilgili beyitte şairin işaret ettiğini düşündüğü Türk kültürüne ait uygulama, gelenek ve söylemlere de yer verir. Yahut gelenekselleşmiş olmasa da gündelik hayatta karşılaşılan olaylar, şârih için kaynak niteliğindedir.

Bir şerh metninde değerlendirilen manzumenin anlaşılması için şairin kullandığı edebî sanatları saptamak önemli ölçüde kıymete haizdir. Nitekim Ebubekir Nusret de gerekli gördüğü şerhlerinde ele aldığı beyitlerde bulunan edebî sanatları belirtip, onlar üzerinden açıklamalarını yapar.

Ebubekir Nusret’in kendi görüşlerine dayanak sunmak amacıyla birtakım kıssalar aktardığı görülmektedir. Bunlar kendi başından geçen veya şahit olduğu anlatılardan ve çevresinden duyduğu rivayetlerden oluşmaktadır. Bunlar, şârihin açıklamalarını

detaylandırmasına yardımcı olmaları sebebiyle şerhin kaynağı olarak değerlendirilmiştir.

Ayet, hadis ve darb-ı mesel alıntıları da Ebubekir Nusret'in sıkça başvurduğu bir kaynak kullanımudur. Ancak bunlar, birtakım tasniflerle ele alınmıştır. Öncelikle şârih bazı durumlarda Sâib'in beytinde ima ettiğini saptadığı için ayet, hadis ve darb-ı mesellere yer vererek bunlar üzerinden beyti açıklar. Bazen de kendi açıklamalarını genişletmek ve dayanak sunmak amacıyla onlara referans verir. Son olarak ise nadiren ara cümle mahiyetinde ayet, hadis ve darb-ı mesellere yer verir. Her üç gerekçeyle meydana gelen kullanım da şerhe hizmet etmekte dolayısıyla şerhin kaynağını oluşturmaktadır.

Bu bakış açısıyla ilişkili olarak beytin işaret ettiğini düşündüğü hususlar için çeşitli ilim dallarına, din ve devlet büyüklerinin yaşam hikâyelerine ve görüşlerine, çeşitli eserlere, metnin farklı yerlerindeki açıklamalarına başvurması da "Göndermeler" başlığı altında şerhin kaynağı olarak değerlendirilmiştir.

Sonuç olarak şerh çalışmalarının kapsamı, sınırlılıkları ve inceleme alanlarının her bir şerh metniyle güncellenmesi sebebiyle bu minvaldeki incelemeler, klasik Türk edebiyatı çalışmalarında önem arz etmektedir. Bu çalışmada da Ebubekir Nusret'in Sâib'in seçili şiirlerine yaptığı şerh metninin bu hassasiyetle değerlendirilmesi ve çeşitli yönlerden incelenmesi amaçlanmıştır. Yapılan incelemeler ve sunulan değerlendirmeler neticesinde şerh geleneğine ilgili eseri tanıtmayı ve şerh çalışmalarına katkı sağlamayı temenni etmekteyiz.

KAYNAKÇA

- AKSOYAK, İ. H. (2010). “Eski Türk Edebiyatında Nesir Üzerine Bazı Değerlendirmeler”, *Eski Türk Edebiyatı Çalışmaları V Nesrin İnşası Düzyazıda Dil, Üslup ve Türler* (haz. Hatice Aynur vd.), İstanbul: Klasik Yayınları.
- ANDREWS, W. A. (2018). *Şiirin Sesi Toplumun Şarkısı*, İstanbul: İletişim Yayınları.
- AVCI, C. (1998). “Hilâfet”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C. 17, s. 539.
- BABACAN, İ. (2012). *Klâsik Türk Şiirinin Son Baharı Sebki Hindî (Hint Üslûbu)*, Ankara: Akçağ.
- BİLKAN, A. F. (2003). *Sâib-i Tebrizî'den Hikmet Damlaları*, İstanbul: Kaynak Yayınları.
- BİRİŞİK, A. (2011). “Tefsir”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C. 40, s. 290.
- Bursalı Mehmed Tahir. (2000). *Osmanlı Müellifleri I-II-III*. Ankara: Bizim Büro Basımevi.
- CANPOLAT TAŞÇI, H. (2014). “Türkçe Edebî Şerhlerde Amaç ve Yöntemler”, *Eski Türk Edebiyatı Çalışmaları IX Metnin Hâlleri: Osmanlı'da telif, tercüme ve şerh* (haz. Hatice Aynur vd.), İstanbul: Klasik Yayınları, s. 72-97.
- CARRA DE VAUX, B. (1979). “Şerh”, *İslam Ansiklopedisi*, C. 11, s. 429.
- CEYLAN, Ö. (2000). *Tasavvufî Şiir Şerhleri*, İstanbul: Kitabevi.
- COŞKUN, M. (2012). *Edebî Sanatlar*, İstanbul: Dergâh Yayınları.
- ÇINARCI, M. N. (2019). *Şeyhülislam Ârif Hikmet Bey (Tezkiretü'ş-Şu'arâ)*, Kültür ve Turizm Bakanlığı. <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/64059,seyhulislam-arif-hikmet-bey-tezkiresipdf.pdf?0> (Erişim Tarihi: 26 Ekim 2022).
- DEMİREL, Ş. (2017). *Şehrî Dîvânı*, Kültür ve Turizm Bakanlığı. <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/56340,sehri-divanipdf.pdf?0> (Erişim Tarihi: 10.05.2024).
- DEYHİM, M. (1948). *Tezkire-i Şu'arâ-yı Azerbaycan*, C. 2, Tebriz.
- DOĞAN, M. N. (1999). “Metin Şerhi Üzerine”, *Osmanlı Divan Şiiri Üzerine Metinler* (haz. Mehmet Kalpaklı), İstanbul: YKY.
- DÖNMEZ, İ. K. (1992). “Beyân”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C. 6, s. 23-25.
- ECO, U. (2021). *Yorum ve Aşırı Yorum*, İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- ELBİR, B. (2014). “Aynı yüzyılda yaşamış iki şârihin şerh anlayışlarının mukayesesi”, *Eski Türk Edebiyatı Çalışmaları IX Metnin Hâlleri: Osmanlı'da telif, tercüme ve şerh* (haz. Hatice Aynur vd.), İstanbul: Klasik Yayınları, s. 294-307.
- ENGİN, S. (2022). *Şerh ve Şârihin İzini Sürmek Hadis Şerhlerinin Hikâyesi*, İstanbul: İbn Haldun Üniversitesi Yayınları.
- ERDEM, S. (2013). *'Alî Enver Semâ-hâne-i Edeb (Mevlevî Şairler)*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- ERGİNLİ, Z. (2006). *Metinlerle Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, İstanbul: Kelam Yayınevi.

- ERTAYLAN, İ.H. (2013). *Azerbaycan Edebiyatı Tarihi I-II*, Ankara: Akçağ Yayınları.
- Fatîm Davud. (H.1217). *Hâtimetü'l-Eşâr*. Türk Tarih Kurumu Kütüphanesi. https://kutuphane.ttk.gov.tr/details?id=541044&materialType=NE&query=%C5%9Eairler%2C+T%C3%BCrk_Biyografiler (Erişim Tarihi: 08.07.2024).
- GENÇ, İ. (2018). *Esrâr Dede Tezkire-i Şu'arâ-yı Mevleviyye* (İnceleme-Metin). Kültür ve Turizm Bakanlığı. <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/57762.tezkire-i-suara-yi-mevleviyyepdf.pdf?0> (Erişim Tarihi: 21.08.2024).
- GÖÇGÜN, Ö. (1987). *Ziyâ Paşa'nın Hayatı, Eserleri, Edebî Şahsiyeti ve Bütün Şiirleri*, Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- GÜLEÇ, İ. (2008). *Türk Edebiyatında Mesnevî Tercüme ve Şerhleri*, İstanbul: Pan Yayıncılık.
- HARMAN, Ö. F. (2000). “İlyâs”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C. 22, s. 160-162.
- HARMAN, Ö. F. (2001). “Kârûn”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C. 24, s. 519-520.
- HERMANN, E. (1923). *Tarih-i Edebiyat-ı İrân*, Tahran.
- Hüseyin Kazım Kadri, (1943). *Büyük Türk Lugatı 3*, İstanbul: Devlet Matbaası.
- İbn-i Manzûr (2003). *Lisânü'l-'Arab*, Kahire: Darü'l-Hadis Yayınları.
- İNAN, M. U. (2014). “Osmanlıca Şerhlerin Metinselliği Üzerine Düşünmek”, *Eski Türk Edebiyatı Çalışmaları IX Metnin Hâlleri: Osmanlı'da telif, tercüme ve şerh* (haz. Hatice Aynur vd.), İstanbul: Klasik Yayınları, s. 310-337.
- İZ, F. (2015). *Eski Türk Edebiyatında Nesir*, Ankara: Akçağ Yayınları.
- KAHRAMAN, M. (1996). *Dîvân-ı Sâib-i Tebrizî*, Tahran: Çâp-hâne-i Şirket-i İntişârât-ı İlmî ve Ferhengî.
- KAHYA, E. (1998). “Hipokrat”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C. 18, s. 119-121.
- KALLEK, C. (1998). “Hıfî”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C. 17, s. 478.
- KAPLAN, M. (2019). *Hayriyye*. Kültür ve Turizm Bakanlığı. <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/67684,nabi-hayriyyepdf.pdf?0&tag1=EC14749540EDDA04932E16674F39E835F8E3C7DE&crefer=798BB940B2D0A8DCBB761D231F868F6EB7CFCA5417C5736D08C3C1812BC7955C> (Erişim Tarihi: 13.05.2024).
- KARA, İ. (2021). *İlim Bilmez Tarih Hatırlamaz Şerh ve Haşiye Meselesine Dair Birkaç Not*, İstanbul: Dergâh Yayınları.
- KARA, M. (1995). “Fenâ”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C. 12, s. 333-335.
- KARA, M. (1999). “İbn Atâullah el-İskenderî”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C. 19, s. 337-338.
- KARAGÖZ, İ. (2017). *Dinî Kavramlar Sözlüğü*, Ankara: DİB Yayınları.
- KARTAL, A. (2011). *Şiraz'dan İstanbul'a Türk-Fars Kültür Coğrafyası Üzerine Araştırmalar*, İstanbul: Kurtuba Kitap.
- KARTAL, A. (2014). “Sâ'ib-i Tebrizî”, TEİS, <https://teis.yesevi.edu.tr/madde-detay/saibi-tebrizi> (Erişim Tarihi: 18.05.2024).

- KARTALLIOĞLU, Y. (2011). *Klasik Osmanlı Türkçesinde Eklerin Ses Düzeni (16, 17 ve 18. Yüzyıllar)*, Ankara: TDK Yayınları.
- Kâtip Çelebi. (2017). *Keşfü'z-Zunûn*, C. 1, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- KAYA, M. (1992). “Câbir b. Hayyân”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C. 6, s. 533-537.
- KILIÇ, A. (2007). “Dağılmış İncileri Toplamak: Şerh Tasnifi Denemesi”, *Prof. Dr. Abdülkadir Karahan Anısına I. Uluslararası Klasik Edebiyat Sempozyumu*, İstanbul: İBB Yayınları, s. 363-369.
- KILIÇ, F. (2017). *Şefkat Tezkiresi (Tezkîre-i Şu'arâ-yı Şefkat-i Bagdâdî)*, Kültür ve Turizm Bakanlığı. <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/55753,sefkat-tezkiresi-pdf.pdf?0> (Erişim Tarihi: 27 Ekim 2022).
- KILIÇ, F. (2018). *Meşâ'irü's-Şu'arâ*, Kültür ve Turizm Bakanlığı. <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/59036,asik-celebi-mesairus-suarapdf.pdf?0> (Erişim Tarihi: 18 Mart 2024).
- KILIÇ, M.E. (1999). “Muhyiddin İbnü'l-Arabî”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C. 20, s. 493-516.
- KOCA, F. (2000). “İbnü'l-Hümâm”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, C. 21, s. 87-90.
- KRAUS, C. S. (2014). “Şerhleri Okumak/Bir Okuma Olarak Şerhler”, *Eski Türk Edebiyatı Çalışmaları IX Metnin Hâlleri: Osmanlı'da telif, tercüme ve şerh* (haz. Hatice Aynur vd.), İstanbul: Klasik Yayınları, s. 418-451.
- KURNAZ, C. (1999). *Türkiye-Orta Asya Edebî İlişkileri*, Ankara: Akçağ Yayınları.
- KÜLEKÇİ, N. (2013). *Açıklamalar ve Örneklerle Edebî Sanatlar*, Ankara: Akçağ Yayınları.
- Mehmed Süreyya. (1996). *Sicill-i Osmanî*, C. 4, (haz. Nuri Akbayar), İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- MENGİ, M. (2000). *Dîvân Şiiri Yazuları*, Ankara: Akçağ Yayınları.
- MOST, G. W. (2014). “Şerhlere Kuramsal Bir Bakış”, *Eski Türk Edebiyatı Çalışmaları IX Metnin Hâlleri: Osmanlı'da telif, tercüme ve şerh* (haz. Hatice Aynur vd.), İstanbul: Klasik Yayınları, s. 452-465.
- Muallim Naci. (2014). *Kültürler Kavşağında Edebiyat ve Hikmet Arap, Fars ve Batı Edebiyatından Tercüme*, (haz. Mehmet Atalay ve Mehmet Yavuz), İstanbul: Büyüyenay Yayınları.
- Muallim Naci. (2013). *Osmanlı Şairleri*, (haz. Cemal Kurnaz), Ankara: Kurgan Edebiyat.
- MUM, C. (2016). “Gazelde üslûb-ı mu'âdele veya berceste beyitler”, *Eski Türk Edebiyatı Çalışmaları XI Gazelden gazele: dünün şiirine bugünden bakışlar* (haz. Hatice Aynur vd.), İstanbul: Klasik Yayınları, s. 88-101.
- MUTÇALI, S. (1995). *Arapça-Türkçe Sözlük*, İstanbul: Dağarcık Yayınları.
- NASRÂBÂDÎ, T. (1897). *Tezkîre-i Nasrâbâdî*, Tahran: Çaphâne-i Armağan.
- OKUYUCU, C. vd. (2009). *Klâsik Dönem Osmanlı Nesri*, İstanbul: Kriter Yayınları.
- ONAY, A. T. (2021). *Açıklamalı Divan Şiiri Sözlüğü Eski Türk Edebiyatında Mazmunlar ve İzahı*, (haz. Cemal Kurnaz), İstanbul: Bilge Kültür Sanat.

- ÖZTÜRK, M. (2009). “Sehl et-Tüsterî”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 36, s. 321-323.
- PALA, İ. (1991). “Âyîne-i İskender”. *TDV İslam Ansiklopedisi*. C. 4. İstanbul: TDV Yayınları.
- PARLATIR, İ. (2017). *Açıklamalı İslâmî Terimler Sözlüğü*, Ankara: Akçağ Yayınları.
- Recâizâde Mahmûd Ekrem. (2016). *Ta’lim-i Edebiyyât*, İstanbul: Dün Bugün Yarın Yayınları.
- RYPKA, J. (1958). *Târih-i Edebiyyât-ı İrân*, Tahran: Tahran Üniversitesi Yayınları.
- SADIKOĞLU, C. (2008). “Sâib-i Tebrîzî”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 35, s. 541-542.
- SAFÂ, Z. (H. 1364). *Târîh-i Edebiyât der-İrân*, C. 3, Tahran.
- SAKLAN, B. (1994). “Ebû Tâlib el-Mekkî”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 10, s. 239-240.
- SARAÇ, M. A. Yekta (2018). “Şerhler”, *Türk Edebiyatı Tarihi*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, C.2, s. 120-132.
- SELÇUK, B. (2015). “Harputlu Bir Şârih: Ebubekir Nusret Efendi”, *Uluslararası Harput’a Değer Katan Şahsiyetler Sempozyumu*, C. 2, Elazığ: Fırat Üniversitesi Harput Uygulama ve Araştırma Merkezi Yayınları, s. 85-92.
- SELÇUK, B. (2017). “Sanatlı Nesirle Yazılmış Metinlerin Neşri Üzerine”, *Eski Türk Edebiyatı Çalışmaları XII, Metin Neşri: Problemler, Tespitler, Öneriler* (haz. Aynur vd.), İstanbul: Klasik Yayınevi, s. 206-227.
- Şemseddin Sâmî. (1996). *Kâmûsu’l-a’lâm*, Ankara: Kaşgar Neşriyat.
- ŞENSOY, S. (2010). “Ta’likât”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 39, s. 508-510.
- TARLAN, A. N. (1944). *İran Edebiyatı*, İstanbul: Remzi Kitabevi.
- TARLAN, A. N. (2017). *Edebiyat Meseleleri*, Ankara: Akçağ Yayınları.
- TAYŞI, M. S. (2022). “Kıyâfe”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 25, s. 507.
- TERBİYET, M. A. (1957). *Danışmendân-ı Azerbaycan*, Tahran: Sâzmân Çap u İntişârât.
- TOPUZOĞLU, T. R. (1997). “Hâşiye”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 16, s. 419.
- TULUM, M. (2010). “Osmanlı Nesrinin Dili”, *Eski Türk Edebiyatı Çalışmaları V Nesrin İnşası Düzyazıda Dil, Üslup ve Türler* (haz. Hatice Aynur vd.), İstanbul: Klasik Yayınları.
- TÜRER, O. (1996). “Fudayl b. İyâz”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 13, s. 208-209.
- ULUDAĞ, S. (1989). “Akıl”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 2, s. 246-247.
- ULUDAĞ, S. (1997). “Hallâc-ı Mansûr”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 15, s. 377-381.
- ULUDAĞ, S. (2000). “İbnü’l-Fârız”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 21, s. 40-43.
- ULUDAĞ, S. (2001). “Kalp”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 24, s. 229-232.
- ULUDAĞ, S. (2003). “İrfan”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 28, s. 54-56.
- ULUDAĞ, S. (2012). *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, İstanbul: Kabalcı Yayıncılık.

- YAKUT, E. (2023). *Sâib-i Tebrizî Dîvânı Şerhi Ebûbekir Nusret Harputî*, İstanbul: VakıfBank Kültür Yayınları.
- YAPICI, S. (2013). *Harput Bir Havza Kültürünün Manevi Hüviyeti*, Elazığ: Elazığ Belediyesi.
- YAVUZ, Y. Ş. (2012). “Te’vil”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 41, s. 27-28.
- YENİKALE, A. (2017). *Sünbülzâde Vehbî Dîvânı*. Kültür ve Turizm Bakanlığı. <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/56212,sunbulzade-vehbi-divanipdf.pdf?0> (Erişim Tarihi: 10.05.2024).
- YETİK, E. (1998). “Hayret”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 17, s. 60.
- YURT, A. İ. (1992). “Bekrî, Kutbüddin”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 5, s. 369.

Tezler

- AKTAN, M. F. (2008). *Molla Murad'ın Saib-i Tebrizî Şerhleri*, Yüksek Lisans Tezi, Fatih Üniversitesi, İstanbul.
- ALP, G. (2015). *Ebûbekir Nusret Efendi Dîvânı*, Yüksek Lisans Tezi, Kırıkkale Üniversitesi, Kırıkkale.
- BAŞÇETİN, M. Y. (2019). *Yanyalı Süleyman Efendi'nin Şerh-i Dîvân-ı Urfî Adlı Eseri (İnceleme-Transkripsiyonlu Metin-Şerh Sözlüğü)*, Doktora Tezi, Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, Ankara.
- ÇINAR, S. (2019). *Ebubekir Nusret Efendi'nin Risale-i Nusret Efendi Adlı Eseri (İnceleme-Metin-Dizin)*, Yüksek Lisans Tezi, Karabük Üniversitesi, Karabük.
- DURU, R. (2007). *Modern Metin Çözümleme Teknikleri Bakımından Şerh Geleneği ve İsmail Hakkı Bursevî*, Doktora Tezi, Ege Üniversitesi, İzmir.
- GÖNEL, H. (2004). *Şerh-i Ba'zı Gazeliyat-ı Sa'ib-i Tebrizî ve Şerh Metodu*, Yüksek Lisans Tezi, Fatih Üniversitesi, İstanbul.
- GÜMÜŞKILIÇ, M. (1997). *18. Yüzyıl Türkçesinde Ses Hadiseleri*, Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi, İstanbul.
- KARABUÇAK, K. (2018). *Ebubekir Nusret Dîvânı (inceleme-tenkitli metin)*, Doktora Tezi, Sakarya Üniversitesi, Sakarya.
- SÂDIKÎ, Z. (1948). *Sâib-i Tebrizî'nin Türkçe Gazelleri*, Mezuniyet Tezi, İstanbul Üniversitesi, İstanbul.
- ŞENER, O. Z. (2013). *Tuhfe-i Nâilî Metin ve Muhtevâ 2. Cilt S. 1000-1263*, Yüksek Lisans Tezi, Cumhuriyet Üniversitesi, Sivas.
- ÜNLÜ, O. (2001). *Şerh-i Divân-ı Sâib-i Tebrizî'den Elif Harfli Gazeller*, Yüksek Lisans Tezi, Celal Bayar Üniversitesi, Manisa.
- YAKUT, E. (2007). *Sâib-i Tebrizî Divânı Şerhi'nin İncelenmesi*, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, İstanbul.
- YAZAR, S. (2011). *Anadolu Sahası Klâsik Türk Edebiyatında Tercüme ve Şerh Geleneği*, Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi, İstanbul.

YÜKSEL ÖZKAYA, Ş. (2017). *Bir 18. yüzyıl müellifi Ebû Bekir Nusret Efendi'nin "Mâ-Hazara fi't-Tıbbi'r-Rûhânî ve'l Cismânî" adlı tıp eserinin incelenmesi ve transkripsiyonu*, Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, İstanbul.

Araştırma Makaleleri

- ÇALDAK, S. (2006). "Eski Türk Edebiyatında Nesir (Düz Yazı)", *Bilim ve Aklın Aydınlığında Eğitim*, S. 77-78, s. 75-76.
- ÇELTİK, H. (2007). "Şerh-i Mütûn Profesörü Ömer Ferit Kam'ın Âsâr-ı Edebiye Tetkikatı Adlı Eseri", *Turkish Studies*, S. 3, s. 173-188.
- DAŞDEMİR, M. (2007). "XIV. Yüzyıla Ait Türkçe Manzum Bir Şâtıbî Şerhi: Keşfü'l-Me'ânî", *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, S. 35, s. 29-48.
- DEVELİ, H. (1998). "18. Yüzyıl Türkiye Türkçesi Üzerine", *Doğu Akdeniz Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Dergisi*, S. 1, s. 27-36.
- DİRİÖZ, M. (1977). "Sâib'in Türkçe Şiirleri", *Türk Kültürü Araştırmaları*, S. 1-2, s. 277-301.
- DURMUŞ, T. I. ve Gürbüz, M. (2018). "Osmanlı Nesrinin Folklorik Özellikleri", *Bilig*, S. 87, s. 101-128.
- ERDOĞAN, M. (1997). "Edebiyatımızda Şerh Geleneğine Genel Bir Bakış", *Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, S. 1, s. 286-293.
- ERTUĞRUL, Z. N. (2023). "Sâib-i Tebrîzî'nin Bir Gazeline Yapılan İki Şerh", *Türklük Bilimi Araştırmaları*, S. 53, s. 41-61.
- GENCELİ, A. (1942). "Tebrizli Sâib", *Türk Amacı*, I, s. 33-37.
- GENCELİ, A. (1942). "Tebrizli Sâib", *Türk Amacı*, II, s.52-60.
- GÜLEÇ, İ. (2009). "Dağılmış İncileri Toplamaya Yardım Etmek: Şerh Tasnifi Meselesine Küçük Bir Katkı", *Turkish Studies*, (Prof. Dr. Cem Dilçin Adına-Şerh/Annotation), S. 6, s. 213-230.
- KILIÇ, A. (2016). "Klâsik Türk Edebiyatında Tarz-ı Nesir Üç Müdür?", *Hikmet-Akademik Edebiyat Dergisi*, S. 3, s. 51-79.
- KORTANTAMER, T. (1994). "Teori Zemininde Metin Şerhi Meselesi", *Ege Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, S. 8, s. 1-10.
- ÖNAL, S. (2007). "Sebeb-i Teliflerdeki Ortak ve Farklı Temalar", *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, S. 35, s. 105-124.
- ÜNLÜ, O. (2006). "Türk Edebiyatında Saib-i Tebrîzî Şerhleri", *Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, S. 1, s. 85-93.
- ÜNLÜ, O. (2009). "Ebubekir Nusret'in Sâib-i Tebrîzî Şerhleri", *Turkish Studies*, (Prof. Dr. Cem Dilçin Adına-Şerh/Annotation), S. 6, s. 442-455.
- YENİTERZİ, E. (1999). "Metin Şerhi İle İlgili Görüşler", *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, S. 5, s. 59-68.

ÖZGEÇMİŞ

Kişisel Bilgiler

Soyadı, Adı : Ertuğrul, Züleyha Nurgül
Uyruğu : T.C.

Eğitim

Derece	Eğitim Birimi	Mezuniyet Tarih
Yüksek Lisans	Gazi Üniversitesi	13.02.2018
Lisans	Gazi Üniversitesi	18.06.2015

İş Deneyimi

Yıl	Yer	Görev
2021-Hâlen	Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi	Araştırma Görevlisi

Yabancı Dil

İngilizce

Yayınlar

ERTUĞRUL, Z. N. (2021). “Ebubekir Nusret ve Sâib-i Tebrîzî Şerhi”, *İstanbul Kültür Üniversitesi VI. Uluslararası Türk Dili ve Edebiyatı Öğrenci Kongresi*, C. 2, (Ed. Mehmet Fatih Köksal ve Emre Berkan Yeni), İstanbul: İstanbul Kültür Üniversitesi Yay., s. 1031-1047.

KURTOĞLU, O., ERTUĞRUL, Z. N. (2021). Klasik Türk Şiirinde Orta Asya Şiirleri, *19. Türk Dünyası Sosyal Bilimler Kongresi* (Ed. Ali Kırksekiz vd.), <https://drive.google.com/file/d/1HAvnfd-yTHOBV11IX1yCSfdajB7SFrPs/view>, s. 544-564.

ERTUĞRUL, Z. N. (2022). Yayın Tanıtma: “Savaşta Yavuz Şiirde Selim / Yavuz Sultan Selim ve Şiirleri”, *Türklük Bilimi Araştırmaları*, S. 51, s. 225-229.

ERTUĞRUL, Z. N. (2023). “Sâib-i Tebrîzî’nin Bir Gazeline Yapılan İki Şerh”, *Türklük Bilimi Araştırmaları*, S. 53, s. 41-61.

